De Gids. Jaargang 28

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1864

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

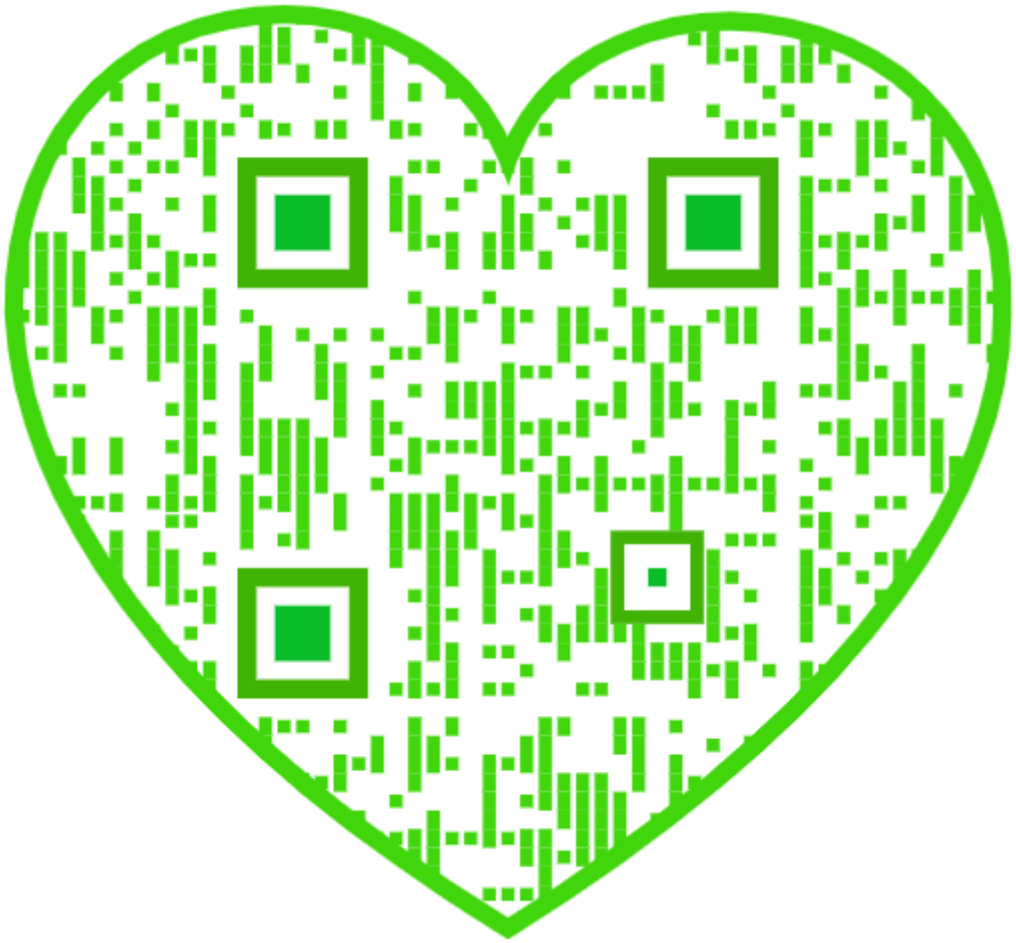

Beschouwingen over gevangenisstraffen.

Gedachten over de eenzame opsluiting der gevangenen, door W.H. Suringar. 2e druk. Leeuwarden, 1843.
Die Verbesserung des Gefängnisswesens mittelst der Einzelhaft, von K.D.A. Röder. Prag, 1856.
Eene stem uit Nederland over de cellulaire gevangenis te Bruchsal en de strafwetgeving in Baden en elders, door W.H. Suringar. Leeuwarden, 1859.
Rapport aan Z.E. den Minister van Justitie van Mr. P.W. Alstorphius Grevelink, J.A.H. Netscher en A.C. Pierson, der door hen gedane opneming van eenige buitenlandsche gevangenissen enz. 's Hage, 1858.

Das Irische Gefängnisssystem, insbesondere die Zwischenanstalten etc., von Franz von Holtzendorff. Leipzig, 1859.
Der gegenwärtige Zustand der Gefängnissfrage etc., von Dr. Mittermaier, Professor zu Heidelberg. Erlangen, 1860.
Mededeelingen en gedachten over het lersche gevangenisstelsel, door Mr. J.J.L. van der Brugghen. Nijmegen, 1861.
De vrouwen in de gevangenis, uit het Engelsch, door Mevr. Elise van Calcar. 2 deelen. Zalt-Bommel, 1863.
Die Kurzungsfähigkeit der Freiheitstrafen etc., von Fr. von Holtzendorff. Leipzig, 1861.
Die deportation als Strafmittel, von Franz von Holtzendorff. Leipzig, 1859.
Deportatie in verband met strafregt en koloniaal belang, door Jhr. Mr. P.A. van den Velden. 's Hage, 1861.
Observations on the treatment of convicts in Ireland etc., by four Visiting Justices of the West Riding Prison at Wakefield. Sec. edition. London, 1863.

Sedert vele jaren reeds is in Engeland de gevangenis-kwestie aan de orde. Het is niet onbelangrijk de geschiedenis der meeningen, en men mag zeggen, de geschiedenis der verbeteringen op het gebied der gevangenisstraffen, in het Britsche rijk

na te gaan, sedert Howard en anderen hunne stem verhieven tegen de barbaarsche opsluiting van redelijke wezens, als onverbeterlijke lastposten der maatschappij. Bijna nergens heeft de praktische geest onzer naburen zulke schoone overwinningen behaald, als waar het gold gevangenisholen in verbeterhuizen te veranderen en zedelijk gestorvenen tot een nieuw leven op te wekken.

Ofschoon niet oorspronkelijk Engelsch, is toch het stelsel der cellulaire opsluiting, gelijk het thans in een gedeelte van Westelijk Europa wordt toegepast, voor een deel van Engelsche afkomst. Doch de Brit was minder dan eenig andere Natie geneigd, om, dweepende met een stelsel, het door overdrijving te bederven, en de eenzame opsluiting der gevangenen heeft dan ook in Engeland zelden anders toepassing gevonden dan vermengd met andere begrippen.

Aldus was in vorige jaren de cellulaire opsluiting aldaar in den regel slechts de voorbereiding voor de straf der exportatie naar een ander werelddeel en werd later een verbeter- of passantenhuis, of elders een gevangenis met gemeenschappelijken arbeid, de tweede bergplaats voor hem, die eerst eenige maanden in eenzame opsluiting had doorgebragt.

De Engelschen hebben daarbij in den aard hunner wetgeving een groot voorregt, omdat de toepassing der uitgesproken straf en van het Koninklijk regt van gratie veel onbegrensder aan den Minister of hoofdambtenaar is overgelaten, dan in de landen van geschreven wetboeken.

Er is dus steeds meer gelegenheid om de omstandigheden van het individu in oogenschouw te nemen en naar die mate den aard en duur der straf te bepalen, en het is dit punt, dat vooral moet bedacht worden bij een vergelijking der strafwetgevingen en der gevangenisstelsels van Engeland en andere rijken.

Ik herinner mij nog levendig een bezoek vóór nu ruim 18 jaren in de bekende gevangenis van Pentonville, bij Londen, vanwaar de mannelijke gevangenen na een verblijf van zes, twaalf of hoogstens achttien maanden, naar Nieuw-Holland werden overgebragt, in welke deportatie-plaats hunne vrijheid min of meer beperkt zijn zou, naarmate van hun gedrag gedurende de eenzame opsluiting te Pentonville.

Dat er in de toen nog splinternieuwe gevangenis, even nieuw bijna als het strafstelsel, dat er in werd toegepast, ietwat ge-

kunstelds was, zal ik niet ontkennen; maar zoowel het beginsel waarvan men uitging en de wijze waarop het werd toegepast, als de mannen aan wie die toepassing was toevertrouwd, verdienen, geloof ik, de algemeene sympathie. Het is gedurende de jaren waarin dit stelsel van kracht bleef, dat mannen als Hill, Sir Josua Jebb en vele anderen, hunnen welverdienden roem als vrienden der gevangenen verwierven, dat vooral in Engeland uitstekende ‘governors’ van groote gevangenissen zich vormden, en het oordeel over strafstelsels werd geveld door mannen, die in de praktijk de behandeling van opgesloten boosdoeners hadden leeren kennen.

Door den nood gedwongen, moest Engeland het stelsel der deportatie laten varen; de eene kolonie vóór, de andere na, weigerde strafkolonisten aan te nemen. Op dit oogenblik is er nog slechts één, en dat wel een minder geschikt oord, waarheen het mogelijk is veroordeelden te zenden[1].

Er zijn over het deportatie-stelsel vele boeken geschreven, en langzamerhand heeft de openbare meening zich overal sterker tegen die straf verklaard. Ik betwijfel echter, of de zaak in den regel bezien is van de regte zijde, en of steeds het belang van het gestrafte individu en zijn zielstoestand genoegzaam in aanmerking zijn genomen bij de beoordeeling der straf.

Een maatschappij te vormen onder een anderen hemel uit louter roovers, moordenaars of luijaards bestaande, de ondervinding heeft men niet noodig om het avontuurlijke er van in te zien; doch in een reeds bestaande of zich ontwikkelende maatschappij van vrije kolonisten en fortuinzoekers, een niet overgroot element te plaatsen van niet al te woeste en zedelooze mannen in de kracht des levens, die een schuld hebben te boeten, een nieuw leven moeten aanvangen, en aan de banden van slechte omgeving ontrukt, zonder valsche schaamte op nieuw de maatschappij kunnen intreden, waar zij niet telkens het verwijt der vorige zonden zullen vernemen uit den mond van die hen omringen, - mij dunkt nog steeds, zulk een deportatie kan een doeltreffend middel zijn om den gestrafte terug te brengen in de gewone maatschappij[2].

1 Van 1853-1861 werden naar West-Australië (westelijk Nieuw-Holland) 3,307 veroordeelden gezonden. Zie ‘Observations on the Treatment of Convicts in Ireland etc., by four Visiting Justices etc.’ London, 1863. blz. 32. Op dit hoogst belangrijk geschrift komen wij later terug.

2 Hoogst belangrijk is het verslag der enquête in beide Huizen van het Engelsche Parlement in 1856 over de deportatie-straf gehouden, gelijk dit voorkomt in het werk van Fr. von Holtzendorff, ‘Die Deportation als Strafmittel’ etc., S. 345-352.

Alles zal hier afhangen van de personen, belast met het toezigt en de leiding der gedeporteerden; of zij al dan niet als vrienden en raadslieden den kolonist ter zijde staan, dezen opleiden tot de pligten, die hij te vervullen, tot den stand, waarin hij zich voortaan zal te bewegen hebben, maar ook van de verstandige keuze der tot deportatie aangewezenen en de afscheiding van de verschillende categoriën van boosdoeners in de deportatie-plaats. Het is waarschijnlijk - want allen zijn geen Captain Maconochie[1] of Sir George Grey - dat ook hierin het Engelsche Gouvernement meermalen is te kort geschoten, dat de uitzending van gestraften, hun overtogt in groote massa's en hunne zamenvoeging in de kolonie zonder oordeel heeft plaats gehad, maar ik geloof, dat hoe langer zoo meer zal blijken, dat, welke ook de toekomst zij der deportatie-straf en welke denkbeelden ook omtrent gemeenschappelijke of afzonderlijke opsluiting ten slotte mogen zegevieren, geen stelsel op den duur bijval kan vinden, dat de straffeling plotseling uit algeheele afzondering terugwerpt in de gewone maatschappij, zonder eenige voorbereiding, zonder eenige opleiding, met al de herinnering aan vorige schande en vroegere, strafbare verbindtenissen[2].

Toen achtereenvolgens bijna al de deportatie-plaatsen voor

1 Deze gaf reeds in 1850 uit ‘The principles of Punishment on which the Mark system of prison-discipline is advocated.’ Hij had in Australië iets beproefd, dat in beginsel overeenkwam met het zoogenaamde Iersche stelsel.

2 In het werkje van Jhr. Mr. P.A.v.d. Velden, ‘Deportatie in verband met strafregt en koloniaal belang,’ 1861, vindt men een kort overzigt van de geschiedenis van het Engelsche deportatie-systeem. Daaruit blijkt o.a. dat het stelsel der vrijheidspassen het eerst in 1839 in Nieuw-Holland werd ingevoerd op aandrang vooral van den tegenwoordigen Earl of Derby. Maar als de schrijver er op wijst, dat al de verschillende deportatie-stelsels zijn mislukt, dan had hij ook behooren te vermelden, dat er van ‘stelsel’ eigenlijk geen sprake is vóór 1839, toen men voor het eerst begon in te zien (zie blz. 21), ‘dat de transportatie niet uitsluitend moest strekken om het moederland van misdadigers te zuiveren noch om eenvoudig afschrik te verwekken, maar veeleer, om de convicts zelve zedelijk te verbeteren.’ Zonderling echter was de toepassing dezer overtuiging. Men had nu voortaan slechts één strafkolonie voor alle ‘*convicts*’. Groote opeenhooping deed haren ongunstigen invloed gevoelen. Men zocht eindelijk daaraan te gemoet te komen, door alleen *zware misdadigers* te deporteren, na dezen vooraf in *penal servitude* te zamen in het moederland te hebben opgesloten!! Het is den kolonisten waarlijk niet kwalijk te nemen, dat zij verzochten van deze logeergasten bevrijd te worden.

Engelsche veroordeelden gesloten werden, beproefde men aldaar verschillende middelen, om aan dit bezwaar te gemoet te komen. De langdurigheid der straf - de Engelsche wet kent levenslange gevangenis in verscheiden gevallen, twintig-, vijftien- en twaalfjarige opsluiting voor vele misdrijven - was alleen verdedigbaar, indien een gedeelte van dien tijd in betrekkelijke vrijheid in de strafkolonie werd doorgebragt, doch een eenzame of gemeenschappelijke kerker voor het geheele leven of voor vele jaren zou voor den staat even kostbaar als voor den veroordeelde ondoelmatig zijn.

Bij deze overweging voegde zich de herinnering aan de trapswijze invrijheidstelling, die in enkele strafkoloniën met vrij goeden uitslag was bekroond, en aldus kwam de maatregel tot stand, waarbij een gedeelte van den straftijd, voor verblijf in de koloniën bestemd, werd vervangen door vrijlating der gestraften binnen den kring van een bepaald distrikt, en onder toezigt van de politie, met de mogelijkheid van wederopsluiting, zoodra onordelijk gedrag, werkeloosheid of strafbare handeling dit raadzaam mogt maken.

Dit stelsel van voorloopige vrijheidspassen, gewoonlijk ‘tickets of leave’ genoemd, schijnt minder gunstig te hebben gewerkt; het werd althans spoedig beperkt, en hier en daar vervangen door gedwongen arbeid aan groote rijkswerken, bijv. te Portland en Chatham, een maatregel, die evenzeer ongunstig door het publiek werd opgenomen, na de gruwelijke oproeren aldaar onder die gevangenen ontstaan.

Naauwelijks was de publieke opinie in Engeland gerustgesteld na het onderzoek, dat deze muiterijen hadden uitgelokt, of een nieuwe klagt rees tegen die voorbarige vrijlating van gestraften. Ongeveer een jaar geleden werd Londen dagelijks verontrust door verhalen van moordaanslagen op de openbare straat. Een bende van plunderaars en moordenaars scheen soms de drukste straten uit te kiezen om weerlooze menschen te verworgen en uit te plunderen. Er was een algemeen alarm. De ‘Times’ werd overstroomd met klagten over de onveiligheid der hoofdstad; men zou gezegd hebben, dat duizenden van boosdoeners overal rondwaarden. Spoedig was men het eens, dat alleen zoogenaamde ‘tickets-of-leave-men’ tot zulke gruweldaden in staat waren, en uit één mond werd het stelsel veroordeeld, ja het scheen mogelijk, dat alles wat in de laatste 25 jaren op het gevangenisgebied ter verbe-

tering van boosdoeners was verligt, als louter ‘humbug’ door John Bull zou worden afgebroken.

Doch de geest van ‘enquête’, van naauwgezet onderzoek, zit den Engelschman niet slechts in zijn Parlement, maar in zijn bloed, en terwijl de publieke opinie in tijdschrift en dagblad het aangevallen gevangenissysteem meer bedaard begon te bespreken, werd de tijd gelaten voor een onpartijdige beoordeeling door deskundigen, wier onderzoek nu nog niet is afgeloopen.

Reeds dadelijk echter werden twee beginselen als hoofd-elementen eener nieuwe strafregeling meer op den voorgrond gebragt.

1°. De maatschappij heeft regt te vorderen, dat hare veiligheid niet telkens bedreigd worde door de daad van hen, die, ofschoon gestraft, blijken onverbeterd te zijn en in vijandschap te blijven leven tegen de geregelde orde.

2°. Is de gestrafte als in opstand tegen de maatschappij te beschouwen, men trachte hem gedurende zijn straftijd te hervormen tot een nuttig lid der zamenleving, door hem langzamerhand die zamenleving te leeren zien en kennen uit een ander oogpunt, dan hij ze tot hiertoe beschouwde. Geen plotselinge verandering van toestand, maar geleidelijke opvoeding in en door de maatschappij is de weg ter verbetering van den gestrafte.

Aan de ééne zijde dus verzet tegen de wel eens te eenzijdige philanthropie, die terugschrikt voor strenge bestraffing, aan de andere zijde ontwikkeling en meer heldere voorstelling van het tweede doel der gevangenisstraf, de verbetering van het individu door zijne opvoeding[1].

Het laat zich begrijpen, dat bij deze bespreking van het doel der gevangenisstraf, meer nog dan vroeger, het oog is gevestigd op hetgeen in de laatste jaren in Ierland voor de gevangenen is geschied.

Als men de parlementaire discussies nagaat over de invoering van het ‘ticket-of-leave’ stelsel, dan komt men tot de overtuiging, dat de ontwerpers in beginsel die voorloopige invrijheidstelling slechts verlangden in verband met eene gevangenis-inrigting, ongeveer gelijk de Ierssche thans is, en wil men dus het genoemde beginsel rigtig beoordeelen, dan moet men

1 Men vergelijke hierbij de schoone woorden van Karl D.A. Röder, ‘Die Verbesserung des Gefängnisswesens’ etc., S. 8 und 9.

niet vragen naar de resultaten, die het in Engeland heeft opgeleverd, waar het allen degelijken grondslag miste en ook slechts in praktijk is gebragt als een middel om de gevangenisbevolking te dunnen, maar dan moeten wij ons oog wenden naar Ierland en wat daar geschiedt naauwkeurig nagaan.

Het was eerst na de nieuwe wetten op de strafgevangenissen in 1853, dat in Ierland een algeheele hervorming der gevangenissen plaats had. Terwijl plotseling de uitvoer van misdadigers naar strafkoloniën ophield, bevond men zich daar in een toestand, die het onmogelijk maakte anders dan naar een geheel nieuw stelsel de talrijke schare van boosdoeners achter slot en grendel te houden. Toenmaals waren er 3427 veroordeelden opgehoopt in gevangenissen, die slechts voor 3210 plaatsruimte aanboden. En op dat oogenblik moest men het middel ontberen, om het steeds toenemende getal gestraften door deportatie te verminderen[1].

De toepassing daarenboven van het 'ticket-of-leave-system,' in Engeland, gelijk wij zagen, als hulpmiddel tegen overbevolking der gevangenis gebezigd, scheen voor Ierland alleronraadzaamst. De Iersche misdadiger is of was in de oogen van den Engelschman altijd van de gevaarlijkste soort, voor verbetering onvatbaar, en naauwelijks ontslagen, vindt hij bij de Iersche bevolking als martelaar voor een goede zaak den steun om weder aanstonds zijn werk van roof en moord, mits slechts tegen den Saxischen '*settler*', voort te zetten[2].

Het was toen, na eenige kleine proefnemingen, dat een uitstekend ervaren man, Sir Walter Crofton, de taak op zich nam, om voor alle gevangenen in Ierland een nieuw strafbeginsel toe te passen, dat, beginnende met de meest strenge afzondering, den veroordeelde door verschillende stadiën van gemeenschap-

1 Deze en meer andere bijzonderheden betreffende de geschiedenis van het Iersche stelsel vindt men in het ook ten onzent veel besproken werkje van Dr. Fr. von Holtzendorff, 'Das Irische Gefängnisssystem etc.' Leipzig, 1859.

2 Inderdaad waren het vooral de Iersche misdadigers, die voor de Australische koloniën het ondragelijks waren. De '*four Visiting Justices*', wier geschrift hierboven is genoemd, erkennen ook, dat naar hunne ondervinding, in de Engelsche kerkers opgedaan, de Ier het moeijelijkste, gevaarlijkste en meest onverbeterlijke sujet is onder de gestraften.

pelijken arbeid, tot zeer beperkte aanraking met de buitenwereld voert, totdat de schuld geboet en de veroordeelde aan de maatschappij wordt teruggegeven behoudens een toezigt, dat zich over twee jaren kan uitstrekken.

Het beginsel waarvan men uitging was vooreerst dit: ‘men kan zoomin het individu als geheele volken door dwang tot vrijheid opvoeden.’ Die tusschensoort van gevangenissen, ‘the intermediate prisons,’ van het Iersche stelsel, voor velen in den aanvang een ergernis en dwaasheid, bleken dagelijks meer gegrond te zijn in de kennis der menschelijke natuur en even doelmatig voor het gevangen individu, als voor de maatschappij, die gedrukt gaat onder de lasten en kosten van steeds terugkeerende misdaden.

Von Holtzendorff doet opmerken, hoe bij de gewone gevangenissen de beste gevangene na zijn ontslag soms blijkt de slechtste en traagste werkman te zijn, en natuurlijk is het toch steeds hij, die in de gevangenis zich het best gedroeg, welke met vermindering van straftijd het eerst wordt beloond, om na korte poos weder als recidivist denzelfden kring nogmaals te doorloopen.

Ofschoon de nieuwe regeling slechts een zestal jaren in volle werking is, mag nu toch als een feit ten gunste van het Iersche stelsel genoemd worden, dat in die jaren van de 4,643 personen, die uit de zoogenaamde ‘*intermediate prisons*’ ontslagen werden, slechts 460 of 10 pCt. terugkeerden in de gevangenis, terwijl in diezelfde jaren het getal recidivisten in Engeland op de eveneens in diezelfde jaren ontslagen gevangenen 35 pCt. bedragen heeft[1].

Ook deze gevangenisstraf vangt aan met de strenge cellulaire

1 Uitvoerig en uit officiële tabellen geput zijn hieromtrent de opgaven in het werkje boven genoemd van de ‘Four Visiting Justices’, blz. 69. Deze regterlijke ambtenaren, belast met het toezigt op de Engelsche strafgevangenis te Wakefield, begaven zich in 1861 naar Ierland, om het Iersche stelsel op de plaats zelve te bestuderen. Hunne bevindingen deelden zij mede in het genoemde werkje, dat even onpartijdig, als naauwkeurig geschreven, de aandacht verdient van ieder, die in deze zaak belang stelt. De schrijvers gingen met het bepaalde doel, om al de gebreken van het stelsel, waartegen zij waren ingenomen, naauwkeurig op te sporen. Het resultaat was hooge ingenomenheid met wat zij zagen en vonden. En deze mannen zijn geen dilettant-philanthropen, maar echt praktische gevangenis-regenten. En zij lieten hun verslag nog eens met vele bijvoegingen verrijkt herdrukken in 1863, toen de volkskreet tegen het ‘ticket-of-leave-system’ in Engeland onwederstaanbaar scheen.

opsluiting gedurende den tijd van *negen* maanden, welke termijn door goed gedrag kan worden ingekort tot *acht* maanden. Gedurende dien tijd zijn onderwijs en toespraak de hoofdelementen der bezigheid voor de gestraften; de bezoeken van den geestelijke en van de leden der particuliere corporatiën, die zich de gevangenen aantrekken, zijn zeer talrijk, doch wat welligt zonderling zal schijnen, de handenarbeid gedurende dien tijd is zeer onbeduidend, ja zelfs voor de meesten wordt het gemis van arbeid voorgeschreven ter verzwaring der straf en in verband met het stelsel in de tweede gevangenisperiode[1].

Is deze periode afgeloopen, dan worden de mannelijke gevangenen - van de vrouwelijke spreken wij later - in twee categoriën gesplitst. De zwakkeren en die een handenarbeid kennen, die binnenshuis kan worden uitgeoefend, gaan naar een gevangenisgebouw (in Ierland vroeger te Philipstown, nu in een vleugel der groote gevangenis van Mountjoy); de sterkeren, en die geen ambacht kennen, naar Spike-Eiland, waar zij arbeiden aan de vestingwerken[2]. Daar heeft gemeenschappelijke arbeid plaats met nachtelijke afzondering, alleen echter zoo, dat tusschen iedere slaapstede beschotten van plaatijzer of ijzer hekwerk zijn aangebragt.

De gevangenen, die de cellulaire gevangenis verlaten zonder veel bewijs van verandering te hebben gegeven, worden eerst teruggehouden in de proefklasse, totdat hun gedrag hunne promotie naar de derde klasse toelaat, waarin de goed aangeteekenden terstond komen.

1 Von Holtzendorff, ll. doet het voorkomen, alsof de onbeduidendheid of het geheel ontbreken van den arbeid gedurende dit stadium veroorzaakt werd door toevallige omstandigheden, of omdat men in dien korten tijd toch, zonder groote kosten, niet in staat was onervarenen tot handwerkslieden te vormen. Uitdrukkelijk echter verklaren de vier *Visiting Justices* ll. dat systematisch alle arbeid aan de gevangenen in de eerste weken onthouden wordt en in de volgende maanden hunner cellulaire gevangenis slechts een enkel uurtje arbeids wordt gegund, opdat zij leeren den arbeid als een genot te beschouwen en het voorregt van den vrijen. Zij voegen er bij, dat die maatregel uitmuntend werkt, mits het onderwijs en de toespraak dagelijks eenige uren bezig houden.

De schrijfster van het werk 'De vrouwen in de gevangenis' verhaalt, 1e deel, blz. 65: 'Ik herinner mij eene vrouw, die aan de hoofdbestuurster om buitengegewoon werk smeekte, om iets dat haar gedurig bezig kon houden. 'Ik denk hier te veel,' zeide zij; 'alles komt nu in mij op om mij te kwellen' enz.

2 Von Holtzendorff bezocht deze gevangenis in 1858, de *Visiting Justices* in 1861. Wij volgen de beschrijving der laatstgenoemden. Sedert 1858 zijn twee der gevangenissen gesloten, als niet meer noodig.

Van nu aan hangt de opklimming in de klassen af van het gedrag der gevangenen. Dit gedrag wordt gekend door een reeks van goede of slechte teekens, naarmate de arbeid, de orde en vlijt bij het onderwijs elke week blijken voldoende of niet voldoende te zijn geweest. Bij gemis van het vereischte minimum van teekens, keert de gevangene terug naar de lagere klasse, om weder op nieuw zijn proeftijd te beginnen.

Bij iederen stap naar boven wordt eenig voordeel verkregen, maar de eerste schreden zijn zwaar en moeijelijk. In de derde klasse krijgt de gevangene een zakgeld van een stuiver weeks, in de tweede klasse twee stuivers, in de derde klasse drie stuivers gedurende de eerste zes maanden, vier stuivers gedurende de volgende zes maanden.

Het minimum van tijd om deze drie klassen door te gaan, is twintig maanden. Dan volgt de '*Advanced Class*.'

In deze periode verkrijgt de gevangene zeven stuivers weeks aan zakgeld gedurende de eerste zes maanden en negen stuivers gedurende het overige van den tijd. Want de duur van dit stadium hangt af van het oorspronkelijke vonnis, en kan in verband daarmede, maar altijd in verhouding tot den tijd van dit vonnis, verkort worden, indien voortdurend goed gedrag daartoe aanleiding geeft.

De gevangenen in de 'Advanced Class' zijn geheel van de overige gevangenen afgezonderd; hun wordt grooter vrijheid toegestaan. Zij dienen als roeijers om menschen aan wal te brengen, of worden gebezigd als arbeiders op het land rondom de gevangenis, onder opzigt van een wachter.

Tot zooverre is de instelling, wat de hoofdtrekken aangaat, niet geheel onderscheiden van hetgeen in de laatste jaren ook te Millbank en in andere gevangenissen in Engeland is beproefd. Doch nu komt na dezen straftijd de Iersche gevangene in de zoogenaamde 'intermediate prison.'

Het begin van deze in Ierland was gering. De eerste proef werd genomen in het Fort Cambden; doch dit terrein werd later als ongeschikt verlaten. Thans vindt men zulke gevangenissen voor mannen te Lusk en te Smithfield.

Men is aangevangen met een onbebouwde gemeente-heide nabij het eerste dorp aan te koopen en daarop twee ijzeren gebouwtjes te zetten, die ieder 50 man kunnen bevatten en elk ƒ 3840 hebben gekost. In ieder gebouw is een kamer voor

een wachter, terwijl het overige voor zit- en slaapkamer der gevangenen dient. Naast het hoofdgebouw staan een kookhuisje en andere kleine gebouwtjes, en alles is omgeven door een aarden wal van een el hoog. Hier en daar op de heide staan enkele hutten van de wachters. Er is hier noch cel, noch opsluiting, noch politie, noch boei, noch wapentuig.

Meer dan twee duizend mannen zijn deze gevangenis reeds doorgegaan; slechts twee gevallen van ontsnapping zijn nog te melden.

Toch is waarlijk het verblijf niet aangenaam. De gevangenen slapen in hangmatten, en men kan alleen zeggen, dat het gebouw hun beschutting geeft; komen zij daarbuiten, dan bevinden zij zich op de kale heide in een ruw klimaat. De arbeid is zwaar; delven, spitten en kruijen. Het voedsel is goed, maar niet overvloedig en beneden dat der meeste Engelsche gevangenissen. Het zakgeld is ƒ 1.50 per week, hetgeen in Engeland niet veel is, in vergelijking met andere gevangenissen. Van dit zakgeld mogen deze gevangenen zes stuivers per week verteren; het overige gaat met het vroegere zakgeld in het fonds ter uitkeering bij vertrek.

De vraag rijst nu: hoe worden die gevangenen voor deze soort van gevangenis opgeleid en gekozen? Hiervan hangt alles af. Indien men toch zonder onderscheid alle gevangenen daarhenen bragt, dan zou spoedig òf de gevangenis leêg zijn en allen zijn weggeloopen, òf waar dit verhinderd werd, oproer en allerlei weêrstand volgen. Aan de andere zijde, indien alleen de beste sujetten werden uitgekozen voor die soort van opsluiting, dan zou het resultaat onbeduidend zijn, want dezulken hebben in den regel die afzondering niet noodig en zullen toch verbeterd de gevangenis verlaten.

Allereerst nu staat vast: geen wegens moord veroordeelde of wegens onnatuurlijke misdaad gestrafte, komt in deze gevangenis. Maar overigens staat zij open voor ieder veroordeelde, die zijn bepaalden tijd in den cellulairen kerker en in het tweede stadium heeft gezeten en daar de reeks van teekens wegens goed gedrag heeft behaald, noodig om op te klimmen tot de ‘Advanced Class.’ Op die wijze bezorgt de gevangene zich zelf, door eigen inspanning, als het ware deze meerdere vrijheid. Vijf en zeventig percent van al de gevangenen komen aldus in de ‘intermediate prison,’ en als men daarbij voegt het getal van hen, die *per se* wegens den aard hunner misdaad

zijn buitengesloten, dan ziet men, dat zij ongeveer voor allen bestemd is[1].

Elk bezwaar, tegen deze gevangenissen ingebragt of in te brengen, werd door de vier Regters, wier getuigenis wij hier aanhalen, onderzocht en besproken; registers en stamboeken werden opengeslagen, en het bleek hun, dat deze instelling, na zeven jaar te hebben gewerkt, en nadat zij reeds 2900 gevangenen heeft ontvangen, tot geen enkele gewigtige bedenking aanleiding gaf.

De gezamenlijke slaapplaats bijv., de groote grief in gemeenschappelijke gevangenis, had geen enkel strafwaardig feit veroorzaakt. Vooreerst toch slapen niet enkelen, maar veertig of vijftig in één lokaal te zamen, niet anders als in iedere kazerne. Maar, gelijk de schrijvers opmerken, het zamenzijn van een groot aantal, mits de algemeene toon van dat aantal mannen een goed zedelijk gehalte heeft, is de beste belemmering tegen elk kwaad.

En dat dit gevoel van zedelijkheid bij deze gevangenen is opgewekt, blijkt reeds uit hun vlijtigen arbeid, uit hun blijven zonder dwang, en het wordt levend gehouden door een uitmuntend onderwijs en ernstige, doelmatige toespraken.

Ook hier, zelfs meer nog dan vroeger, gevoelt de gestrafte, dat zijn eigen goed gedrag en vlijt hem de deur der laatste gevangenis zal openen, maar evenzeer, dat overtreding der bevelen, verzet of traagheid, hem weder zal terugvoeren naar de vroegere gevangenis, die hij reeds verlaten had.

Terwijl dus in elke gewone gevangenis *de vrees* de eenige, immers de voorname prikkel is voor goed gedrag, doet hier de hoop van vrijheid elken dag en elk uur hare werking.

De gevangene weet gewoonlijk, dat hij, mits geen erge klagten zijn gerezen, met een of meer jaren afslag de gevangenis zal verlaten; hier weet hij, dat naarmate van den eersten tot den laatsten dag zijn gedrag goed is geweest, die straftijd tot zeker minimum zal inkrimpen, en inmiddels naar dienzelfden regel zijn gevangenis telkens dragelijker worden zal.

Daarmede is dan ook reeds de grond gelegd voor het welslagen van de zedelijke verbetering door onderwijs en leiding, omdat die voortdurende inspanning bij het gevoel, dat hij regt-

1 Men vergelijke hierbij wat van de voor veldarbeid ongeschikten gezegd wordt op blz. 13.

vaardig beloond of gestraft wordt, den gevangene een genegen oor doet leenen aan iedere vriendelijke toespraak.

Ook de aanraking met de buitenwereld is in deze ‘intermediate prison’ niet uitgesloten, en ieder gevangene wordt, bepaaldelijk in den laatsten tijd zijner straf, dagelijks in de gelegenheid gesteld met vreemden te spreken, de buitenwereld te zien en op eigen krachten te bouwen.

Iederen dag wordt een der gevangenen uitgezonden om boodschappen te verrigten, inkoopen te doen. Slechts één geval werd in de eerste twintig maanden bekend, dat zulk een boodschapper een herberg binnenging om te drinken. De schuldige, want dit is streng verboden, is terstond naar de eerste gevangenis teruggebragt.

En deze proefnemingen zijn te sterker, omdat zij niet slechts te Lusk op de heide bij een klein dorp, maar ook in dergelijke gevangenis te Dublin worden genomen, waar de gevangenen, aldus uitgezonden, dagelijks de stad doorkruisen, terwijl zij allen een sixpence per week aan zakgeld hebben[1].

Het verstaat zich, dat indien aldus de beproefde gevangenen ontslagen worden met een uitgangskas van eenige guldens, zij niet zullen handelen gelijk de meeste gevangenen, die in de eerste dagen na hun ontslag hunne geheele uitkeering verzwendeld en verkwist hebben.

Maar wanneer ook de wijze, waarop die uitkeering wordt ter hand gesteld, veel kan bijdragen tot de nuttige besteding van het geld, ook na dit ontslag is de zorgende hand nog over den zwakke uitgestrekt.

De ontslagene ontvangt een zoogenaamd *ticket of leave*, waaruit blijkt, dat zijne vrijheid geheel voorwaardelijk is en hij, in het eerste jaar of de twee eerste jaren na zijn ontslag zich ongeregeld gedragende, met dieven omgaande, of tot klagten bij de politie aanleiding gevende, wederom in de gevangenis kan worden teruggebragt. De gevangene moet bij zijn ontslag de plaats opgeven, waarheen hij zich begeven wil tot verkrijging van werk, en wordt daarhenen per spoorweg gezonden. Gewapend met zijn ‘ticket of leave’, meldt hij zich aan bij de politie in die plaats en moet dat bezoek maandelijks herhalen; bij verhuizing geeft hij kennis en komt in de nieuwe woonplaats op dezelfde wijze onder toezigt. Verzuim dier vermelding wordt met nieuwe ge-

1 De gevangenis te Dublin, hier bedoeld, is bestemd voor hen die door hun bedrijf of ligchaamsgestel voor den veldarbeid niet geschikt zijn.

vangenis gestraft, en wel, vat de Iersche gevangenis betreft, met opsluiting in het tweede stadium, om op nieuw de verschillende klassen door te loopen.

Dit stelsel van voorwaardelijke vrijlating is niet uitsluitend eigen aan de Iersche gevangenis. Integendeel, het heeft, in 1853 algemeen in Engeland ingevoerd, juist den grond gelegd voor hetgeen Crofton in Ierland beproefde.

Maar het is ons gebleken, dat terwijl in Engeland, vooral in de laatste jaren, deze 'tickets of leave' aan allerlei gevangenen werden uitgereikt, zonder eenig onderscheid van gedrag en houding, grootendeels om de overvolle gevangenissen leeg te maken, aan de andere zijde de voorwaarde in het paspoort zelf vermeld, de maandelijksche aanmelding bij de politie, geheel onvervuld bleef, en zelfs door de bevoegde autoriteiten voor ondoelmatig en ongeschikt werd verklaard. Geen wonder dan ook, dat de meeste recidivisten aldaar te vinden zijn onder deze 'ticket-of-leave-men,' en dat te regt in den laatsten tijd een algemeene kreet is opgegaan tegen deze onverantwoordelijke wijze, om vóór den bij de wet bepaalden tijd een schare misdadigers op de maatschappij los te laten.

Geheel anders was de toepassing in Ierland. De gevangene, door verstandige leiding tot arbeid gebragt, door eigen inspanning vroeger dan anders het geval zijn zou tot vrijheid geraakt, waartoe hij langzamerhand werd opgeleid, heeft bij zijn ontslag door dure ervaring geleerd, dat hij van elken misstap onmiddellijk de nadeelige gevolgen zal ondervinden; zijn 'ticket of leave' heeft voor hem even groote beteekenis als voor den beambte met het toezigt belast; en terwijl aan de bepalingen, waaronder het ontslag wordt gegeven, in Ierland streng de hand wordt gehouden, zijn slechts 3 pCt. der aldus vrijgestelden in al die jaren wegens verzuim der maandelijksche aanmelding op nieuw met gevangenis gestraft[1].

Men ziet hieruit, hoe onjuist het is, indien men uit de klagten tegenover de 'ticket-of-leave-men' een argument wil putten tegen de Iersche gevangenis-instelling, gelijk dit ook ten onzent reeds meermalen is geschied[2]. Integendeel, naarmate

1 Deze 3 pCt. tellen mede bij de 10 pCt. die als recidivisten in de Iersche gevangenis hierboven [zie blz. 8] zijn gemeld.

2 Zoo herinner ik mij in een Dagblad een overigens vrij onbeduidenden aanval gelezen te hebben tegen het werkje van Mr. J.J.L. van der Brugghen, over het Iersche gevangenisstelsel, waarbij de anonyme schrijver triumfantelijk de misdrijven aanhaalde der Londensche 'garotteurs', als leerlingen van de Iersche gevangenis!! De beroemde Ducpétiaux sprak in 1855 ('Notice sur la prison cellulaire de Bruchsal') met lof van het toen pas ingevoerde Engelsche systeem der vrijheidpassen. Men lette op hetgeen bij o.a. aldaar zegt pag. 52.

die klagten sterker werden, heeft men in Engeland meer het oog gevestigd op het Iersche stelsel, en is men gaan onderzoeken, of een gevangenisstraf, die zoodanig was ingerigt, dat zij trapswijze tot vrijheid voert, kon en moest eindigen in het *ticket-of-leave*-systeem. Maar dadelijk reeds heeft men erkend, dat dit systeem, vastgeknoopt aan gewone gevangenisstraf, hetzij deze cellulair, of zonder afzonderlijke opsluiting is ondergaan, en op allen toegepast, te beginselloos is om immer goede vruchten te kunnen opleveren.

In Ierland hecht men aan deze vrijheidpassen zeer veel. Vooreerst toch is het zeker, dat de eerste tijden voor den ontslagene de moeilijkste zijn. Heeft hij eenmaal een paar jaren in de vrijheid doorgebragt en daarbij gelegenheid gevonden zich een levensonderhoud te verschaffen, dan is een groot gevaar van terugval overwonnen. In dezen tijd nu heeft een verstandig toezigt zoowel een afschrikkende als steunende kracht. Ten andere, het min of meer noodzakelijke voor den ontslagene om zich in hetzelfde distrikt te blijven ophouden, ontneemt hem den lust tot zwerven en ronddwalen, dat zoo ligt in stelen en opzoeken van slecht gezelschap ontaardt.

Dat eindelijk dit politie-toezigt belemmerend zou werken om den ontslagene arbeid te bezorgen, en hem als dief in zijne buurt zou bekend maken, wordt door de voorstanders der zaak ten sterkste tegengesproken.

De goede naam, zeggen zij, waarin de uit deze gevangenissen ontslagenen staan, is zoo gewigtig, dat nimmer een vrijgelatene in Ierland naar werk behoeft te zoeken.

In verband hiermede echter, dient toch opgemerkt, dat de staat, zoowel als particulieren, door speciale fondsen de landverhuizing van deze ontslagenen aanmoedigen, ofschoon tot heden slechts zeer enkelen, en dan nog wel de besten, daarvan gebruik hebben gemaakt.

Het is ook vooral op deze wijze van deporteren, dat wij de aandacht zouden willen vestigen in ons vaderland.

Welke ook de toekomst zij van het gevangenisstelsel ten onzent, de voorname werkkring van maatschappijen ter zedelijke verbetering zouden wij willen vinden in de bemoeijenissen met

den gevangene na zijne vrijlating. Dan zal voor velen, mits de gevangenis hem tot arbeid en vrijheid heeft opgevoed, de verhuizing naar een ander werelddeel, vooral zoo hij een huisgezin medevoert, allergewenscht zijn. Wel is waar, slechts enkele en wel de beste individuën zullen daarvan genieten, maar als het getal huisgezinnen, aldus geholpen, jaarlijks een 25tal bedroeg, zouden de arbeid en de kosten niet vruchteloos zijn en de vrijwillige verhuizing, ook zonder die krachtige hulp, spoedig toenemen.

Moeijelijker nog welligt dan bij de mannelijke bevolking is de goede behandeling der vrouwelijke veroordeelden. Niet slechts de aard der misdrijven is verschillend, maar ook de oorzaken, die tot het misdrijf bragten, zijn vaak geheel andere. Het karakter, de neiging, de hartstogten der vrouw zijn tevens zoovele redenen tot een andere behandeling. Over het algemeen kan men niet zeggen, dat tot heden veel acht is geslagen op die afwijkende omstandigheden. Men ziet, èn in ons vaderland èn elders, mannen en vrouwen soms in dezelfde gevangenis, alleen van onderling verkeer afgesloten, maar overigens naar hetzelfde stelsel, onder hetzelfde toezigt; en indien al voor vrouwen een afzonderlijke gevangenis wordt ingerigt, dan wordt zelden veel gevraagd naar de uitsluitend voor haar geschikte behandeling.

Zoo schijnt het ten minste ook in Engeland meestal te zijn, getuige daarvan het werk, dat door eene Engelsche gevangenisbewaarster geschreven, voor het Nederlandsche publiek door Mevrouw Elise van Calcar, onder den titel ‘De Vrouw in de gevangenis’, is vertaald. De Engelsche schrijfster blijkt te ongewoon aan het voeren van de pen, dan dat wij het totaal gemis van helderheid en aangenaamheid in hare voorstellingen haar ten kwade kunnen duiden. Haar boek bevat losse teekeningen, die niet afgewerkt zijn, episodes, die ons niet het minste belang kunnen inboezemen, en zwijgt over hetgeen wij juist uit haren mond het liefst zouden hooren. Eigenlijk zou de titel moeten zijn: ‘De Gevangenbewaarster’, want haar herhaaldelijk uitgesproken doel is de aandacht te vestigen op het harde werk en de slechte betaling der vrouwen, met de dienst in de gevangenis belast. Alleen de met warmte geschreven voorrede van de vertaalster komt het Nederlandsche publiek ten bate, dat anders uit het boek weinig leeren zal.

Wij kunnen er evenwel uit zien, dat de cellulaire opsluiting

te Millbank de vrouwen in den regel niet zachter of demoediger stemt; dat allerlei complotten daar aan de orde zijn; dat opsluiting in donkere cellen niets ongewoons, terugkeer van vroegere gevangenen de regel, onderwijs, arbeid en toespraak van weinig beteekenis en de doorgaande behandeling, zoo al niet hard en wreed, toch dikwerf onnoodig gestreng is[1].

Wat wij gaarne van onze bewaarster zouden vernemen, den overgang der gevangene naar een toevlugtsoord, hoe die geschiedt en hoe die gevangenis is ingerigt, van dit alles slechts zeer weinig.

Doch ook voor vrouwen is het Iersche stelsel het Engelsche verre vooruit. De gevangenis te Mountjoy, waarvan wij vroeger spraken, heeft ook een afdeeling voor vrouwen, en gelijk bij de mannen, is ook voor haar met eenige wijzigingen het stelsel van langzame opklimming in klassen en overbrenging van eenzame opsluiting tot gemeenschappelijken arbeid en de tusschen-gevangenis, die met de gewone maatschappij in aanraking brengt, toegepast. Het werk der vier *Visiting Justices* geeft ook hier een duidelijke voorstelling van de zaak.

De cellulaire opsluiting, die als proeftijd zeer streng is, duurt hier voor de vrouwen slechts vier maanden. Ingeval van slecht gedrag kan ze verlengd worden gedurende één maand. Het kan korter duren, als de geneesheer dit verlangt.

De gevangene komt dan in de zoogenaamde derde klasse, en hier begint de klassificatie naarmate van het gedrag. Ook hier wordt dit door teekens elke maand vermeld en onder drie hoofden gebragt, namelijk: tucht, onderwijs, vlijt. Voor iedere klasse is een zeker getal van teekens bepaald, dat bereikt moet zijn, voordat de gevangene geregtigd is om in een hoogere klasse over te gaan. Voor iedere rubriek is *drie* het hoogste nummer dat maandelijks kan behaald worden, en dus *negen* het hoogste totaalcijfer in dit tijdvak. In de derde of laagste klasse moet men 18 teekens hebben om in de tweede klasse over te gaan. Minstens twee maanden vertoeft dus de gevangene in die klasse, maar één minder teeken gedurende dien tijd in ééne rubriek doet haar een maand langer vertoeven[2].

1 Bij de lezing van het werk dachten wij onwillekeurig aan de zeker overdreven, maar toch zoo prachtige beschrijving der cellulaire gevangenis in den bekenden roman van Ch. Reade: ‘It is never too late to mend,’ in het Hollandsch vertaald onder den titel: ‘Beter laat dan nooit.’ Die de kwestie der cellulaire gevangenisstraf wil bestuderen, mag dit behoudens groote gebreken zoo schoone verhaal niet ongelezen laten.

2 De cijfers zijn slechts de verkorte uitdrukking voor deze woorden: zeer goed = 3. goed = 2. gewoon = 1.

Is het gedrag onder één der rubrieken *slecht* geweest, dan wordt het vermeld onder de letter B (*bad*) en al de goede teekens, gedurende die maand behaald, worden uitgewischt; zoo het zeer slecht is geweest (V.B.), dan kan de gevangene naar een lagere klasse worden teruggebragt. In de tweede klasse moet men 54 teekens hebben behaald, om tot de eerste klasse te worden overgebragt. Dit kan door zeer goed gedrag in zes maanden verkregen worden, even als in de vorige afdeeling, maar ook deze tijd is voor verlenging vatbaar bij eenig wangedrag. In de eerste klasse moeten 108 teekens zijn behaald, om tot de 'Advanced Class' te worden overgebragt, en dit kan in 12 maanden geschieden, zoodat de kortste tijd, waarin de gevangenen door onafgebroken goed gedrag deze plaats kan bereiken, twee jaren is van het oogenblik der opsluiting.

De tijd, die in de 'Advanced Class' moet worden doorgebragt, hangt af van de lengte van straftijd in het regterlijk vonnis uitgedrukt.

Aldus moet de tot drie jaren gevangenis veroordeelde minstens twee maanden in deze klasse doorbrengen. Daar nu door onafgebroken goed gedrag binnen twee jaren al de vorige klassen kunnen worden doorloopen, kan aldus de geheele straftijd tot 2 jaar en twee maanden worden ingekort. Op dezelfde wijze en naar dezelfde verhouding is de tot zeven jaar gevangenis veroordeelde in staat door voortdurend goed gedrag haren straftijd in te korten tot vier jaren, waarvan twee jaren in de 'Advanced Class'. Wangedrag in deze klasse wordt gestraft met één maand langer verblijf, of bij herhaling, door een terugzending in een lagere klasse.

In iedere klasse wordt bij opklimming eenige meerdere vrijheid gelaten. Bij de derde klasse wordt beter eten en arbeid als belooning gegeven; in de tweede zijn de celdeuren den halven dag open, aan dezelfde zijde van den gang, zonder dat bezoeken onderling zijn toegestaan.

In de eerste en 'Advanced Class' werken de vrouwen te zamen in het waschhuis, op de naaikamer en bij de huishouding der gevangenis.

Ook een opklimmend weekgeld wordt hier, gelijk bij de mannelijke gevangenen gegeven.

Een band om den arm gedragen, en die elke maand wordt verwisseld, wijst bij iedere gevangene de klasse aan waartoe

zij behoort, het getal teekens in de maand behaald, en het totaal der teekens in die klasse reeds verkregen.

De vrouw, aldus ontslagen binnen den tijd in haar vonnis vermeld, wordt evenmin als die den vollen tijd heeft gezeten, aan haar eigen lot overgelaten, zoodra de kerkerdeur zich achter haar sluit[1].

De eerstgenoemde krijgt alleen de vrijheid om zich te begeven naar een dier talrijke instellingen, die als ‘refuges’ bekend zijn, instellingen door bijzondere liefdadigheid opgerigt en bestuurd, en voor dezulken bepaaldelijk verpligtend, die vroeger dan het vonnis wilde, zijn ontslagen, terwijl ook die den vollen tijd gezeten heeft, in die toevlugtsoorden des gevraagd wordt opgenomen[2].

Vrouwen zijn in den regel bestemd voor huisdiensten. Maar niet gaarne zal iemand de kortelings ontslagene als dienstbode in huis nemen. Is echter eenmaal het karakter en gedrag beproefd in dit toevlugtsoord, dan kunnen de vrouwen, die zich met het bestuur belasten, met gerustheid de ontslagene als dienstbode of werkster aanbevelen, en inderdaad is de bevolking in Ierland daaromtrent zoo vertrouwend, dat het volgens de eenparige getuigenis der bestuurderessen geen moeite kost eene plaatsing voor ontslagenen te vinden. In het ‘refuge’ krijgt de vrouw een weekgeld van twee shillings, maar onze bezoekers zagen uit de boeken, in de Instellingen gehouden, dat de wekelijksche verdiensten van elke vrouw dooréén zes shillings bedraagt, zoodat een som van 4 shillings ten voordeele der Inrigting komt.

Dit is wel een bewijs, dat deze vrouwen vlijtig en hard werken, een zeer groot bewijs tevens ten voordeele eener instelling door vrouwen bevolkt, die uit haren aard een tegenzin hebben tegen harden en voortdurenden arbeid[3].

1 Op enkele uitzonderingen na, bijv. die der geopende cellen, zijn al deze regels en bepalingen ook bij de mannelijke gevangenen toepasselijk.

2 Von Holtzendorff, II. blz. 211, schijnt van meening, dat de vrouw vrij is na het verlaten der gevangenis in deze Refuges al of niet haren intrek te nemen. Dit schijnt minder juist volgens de naauwkeurige beschrijving der ‘Four Visiting Justices’. Mr. v.d. Brugghen volgt de voorstelling van von Holtzendorff. Inderdaad zijn deze Refuges voor de vrouw, wat de intermediate prison voor den man is.

3 De Engelsche bezoekers zeggen II. blz. 11: ‘We have learnt to regard with extreme scepticism, statements of prisoner's earnings, which are formed on any *estimated value* assigned to their work, or which are merely matter of account between one Government department and another. The only true test of the value of work, as of any other article, is what an independent customer wil pay for it. This test we applied, at the Refuge, by an examination, not of any prepared account, but of the actual receipts in the cash-book, suggested and made by ourselves on the spur of the moment.’

Het Gouvernement heeft het regt van inspectie dezer toevlugtsoorden, en betaalt een vast weekgeld voor ieder der opgenomenen, waarvan een gedeelte moet worden bestemd tot uitgangskas.

De vrouw die zich slecht gedraagt wordt naar de gevangenis teruggebragt. Gedurende zes jaren werden 443 vrouwen opgenomen; slechts 16 werden aldus op nieuw ingekerkerd.

Zij, die vrijwillig na het einde van den geheelen gevangenistijd zijn ingekomen, kunnen natuurlijk bij slecht gedrag alleen worden weggezonden. Dit is echter nog nimmer geschied.

Voor de anderen is de tijd van verblijf in het ‘refuge’ afhankelijk van den termijn van het vonnis. Maar zoo de Bestuurderessen haar vóór dit tijdstip geschikt achten tot plaatsing in een dienst, mogen zij dit doen, en wordt de aldus geplaatste toch nog beschouwd als met een ‘ticket of leave’ ontslagen, totdat de volle tijd van het vonnis is vervuld.

Sir Joshua Jebb, die dergelijke ‘refuges’ ook in Engeland aanbeval, heeft eens gezegd: ‘De mannelijke gevangenen moeten meer in massa, dan wel volgens hun bijzonder karakter behandeld worden: bij de vrouwelijke moet men meer op het persoonlijk karakter werken.’

Wij achten deze onderscheiding der sexen ongegrond, als strijdig met elk begrip van gezonde opvoeding, en inderdaad met opvoeding heeft men hier te doen; maar dat de individuele zorg voor gevangen vrouwen èn in Ierland èn in Engeland goede vruchten oplevert, heeft zelfs de hier genoemde bestrijder van het Iersche stelsel niet kunnen tegenspreken. Wil men die individuele behandeling, gewijzigd naar ieders aanleg en inborst, dan is het noodig, dat niet officiële ambtenaren, maar liefdevolle, verstandige en beschaafde vrouwen, gelijk in Ierland, die zorg op zich nemen.

In Engeland zijn de vrouwelijke gevangenen in den regel aan vrouwelijke bewaaksters toevertrouwd, die goed betaald, na een trouwen diensttijd van 12 jaren, aanspraak hebben op pensioen. Zelfs het hoofdbestuur over de afdeeling voor vrouwen in groote gevangenissen is meestal aan vrouwen toevertrouwd. In andere landen, waar de Roomsch-Catholijke gods-

dienst overheerschende is, vindt men de geestelijke zusters als bewaarsters; elders, b.v. in Duitschland, de zusters van Protestantsche vereenigingen, zoo als die van Kaiserswerth. Een merkwaardig model van dergelijke door vrouwen bestuurde strafgevangenis schijnt die te Namen te zijn, waar 472 gevangenen in 1857 bijeen waren, en waar als bewaarsters 19 *soeurs de la providence de Champion* dienst deden, die door het Rijk bezoldigd worden, en zich ook met het onderwijs der vrouwen belasten[1].

Zal men met eenige vrucht ontslagen gevangenen in toevlugtsoorden opnemen, dan dient ook de behandeling in de gevangenis, die voorafgaat, in denzelfden geest te zijn, en moet ook daar de vrouw, aan beschaafde vrouwelijke leiding toevertrouwd, worden voorbereid voor de meerdere vrijheid in het doorgangshuis. Zoo al niet voor de kinderschool, zeer stellig onderschrijf ik het woord van Elise van Calcar voor de opleiding in de gevangenis: ‘De vrouw alleen kan de vrouw opvoeden, omdat de vrouw alleen de vrouw begrijpt.’ Teregt zegt Mr. v.d. Brugghen, dat in het stichten en besturen van toevlugtsoorden voor ontslagen vrouwelijke gevangenen een schoone werkkring is weggelegd voor de Nederlandsche vrouwen[2]; maar zullen deze inderdaad

1 Men leze de beschrijving dezer merkwaardige gevangenis in het Rapport aan den Minister van Justitie, van Mr. A. Grevelink, J.A.H. Netscher en A.C. Pierson, blz. 59. De rapporteurs zeggen: ‘Dit gesticht is door ons met bijzondere oplettendheid opgenomen, omdat het in alle opzigten een treffend verschil oplevert met de strafgevangenis voor vrouwen te Gouda. De groote gebreken dezer laatste gevangenis vallen bij het zien van dit Belgische gesticht eerst duidelijk in het oog.’ Is het nu te Woerden beter?

2 Mr. v.d. Brugghen, II. blz. 104. Te Amsterdam en elders, waar cellulaire gevangenissen zijn, hebben reeds vele vrouwen met grooten ijver zich aan het gevangenbezoek gewijd. Maar in de officiële wereld der gevangenisbesturen schijnt men naauwelijks de groote diensten te waarderen, die de vrouw hier bewijzen kan. Zoo werd nog onlangs een liefdadige vrouw afgewezen door alle autoriteiten, toen zij de gevangenis te Leeuwarden wilde bezoeken, en mij is het bekend, dat eene aanzienlijke vrouw door het bestuur werd teruggewezen, toen zij een veroordeelde kindermoordenares in hare gevangenis wilde toespreken. Het reglement verbood dergelijk bezoek!! In de Rijks-statistiek v.h. gevangeniswezen over 1861, zie ik met vreugde deze mededeeling van den Hoofd-Inspecteur: ‘De voornaamste verbetering van den laatsten tijd bestaat daarin, dat het toezigt op de vrouwelijke gevangenen, onder directeurs of cipiers, wordt opgedragen aan *geschikte* vrouwelijke beambten. Dit heeft thans (1862) reeds plaats te Woerden, Montfoort, Amsterdam, Utrecht, 's Hage, Haarlem, 's Bosch, Arnhem, Groningen, Assen, Breda, Nijmegen, Tiel, Sneek, Almelo, en zal ook te Roermond worden ingevoerd.’ Gaarne vernam men iets meer van deze nieuwe beambten, haar getal, wedde, werkkring, enz.

aan het doel beantwoorden, dan moet ook de behandeling der vrouwelijke gevangenen ten onzent nog gewijzigd worden en het bestuur aan anderen zijn toevertrouwd.

Wij hebben getracht in korte trekken de beginselen mede te deelen, die aan het Iersche gevangenissysteem ten grondslag liggen, en de resultaten na te gaan, die het tot heden opleverde. Waarom? niet om dat stelsel onvoorwaardelijk aan te prijzen, en het uitsluitend cellulaire aan te vallen. In geenen deele, doch om er op te wijzen, dat in den gang der menschelijke begrippen, ook dit denkbeeld van opvoeding tot vrijheid, gelijk het in Ierland wordt toegepast, regt van bestaan heeft, en daardoor aanspraak op naauwgezet onderzoek. En gaarne neem ik ook hier de woorden van Mr. v.d. Brugghen over: ‘Hetgeen bij mij veel meer geldt dan de *bijzonderheden der uitvoering* aan nieuwe denkbeelden gegeven, dan de nabootsing der vijf klassen en armbanden en goede merken en voorlezingen, hetgeen waarom het mij eigenlijk te doen is, dat zijn die denkheelden zelve, omdat zij mij voorkomen op waarheid gegrond te zijn, beduidende vorderingen en diepere opvatting van het strafregt te bevatten, en, door het voorzien in gebreken, die ook aan het voortreffelijkst cellulair-stelsel, uit den aard der zaak moeten kleven, geheel in het voordeel te zijn der pogingen, die door edele menschenvrienden onvermoeid worden aangewend om het lot der gevangenen in het belang van henzelven en van geheel de maatschappij te verbeteren. Die denkbeelden zijn niet afhankelijk van tijd en plaats: en daarom zoude ik wenschen, dat zij voor het minst bij ons aan den toets des oordeels van verlichte en welwillende mannen werden onderworpen: ik zou wenschen, dat men daartoe in Nederland eenmaal tot de veronderstelling mogt komen, althans van de mogelijkheid, dat er eenige waarheid verborgen ligge in andere denkbeelden, dan die bij welke men zich de gewoonte eigen heeft gemaakt blindelings te zweren *in verba magistri*’[1].

1 Il. blz. 92, waar ook de navolgingen worden opgenoemd, die het Iersche stelsel gevonden heeft o.o. te Pianosa op aandringen van Cavour, en te Corfu. Ook de Hoofd-Inspecteur der gevangenissen zegt in zijn jongste verslag, behoorende bij de Statistiek der Gevangenissen, blz. 15, sprekende van de krankzinnigheid en zelfmoord in cellulaire gevangenissen: ‘Wij zouden vreezen, dat die gevallen bij een groote uitbreiding dezer straf zullen toenemen; en het is ook alléén op grond hiervan, dat wij voor de invoering eener celstraf van langeren duur dan *vooreerst* van hoogstens een drietal jaren zouden huiveren;’ en blz. 35: ‘Wij komen er gaarne voor uit, dat wij in het Iersche stelsel, zoo als wij dit vooralsnog uit geschriften kennen, veel goeds meenen te kunnen vinden, en een beginsel, naar onze meening, oneindig meer met 's menschen aard en bestemming op aarde overeenkomende, dan een plotselinge overgang in de maatschappij na *veeljarige* celstraf.’

Niemand kan gelooven, dat het cellulaire stelsel zijn laatste woord heeft gesproken, en evenmin dat dit beginsel van afzondering alleen op meerdere volmaking aldus te rekenen heeft, dat de afzondering gestrenger, de overgang tot de gewone maatschappij altijd bezwaarlijker zal moeten worden. Dan heeft men inderdaad niets meer te doen, dan de verbetering der gevangenissen aan bouwkundigen op te dragen, en zal het ideaal eener volmaakte gevangenis bereikt zijn door modellen van ventilatie, afsluiting en goed mechanisme. En waarlijk, indien men het officiëel verslag leest van de Rijkscommissie, die ten onzent in 1857 met het onderzoek van gevangenissen buitenslands werd belast, dan zou men, hoeveel belangrijks dit uitvoerige rapport ook bevatte, geneigd zijn te gelooven, dat ook in officiële kringen de bouwkundige inrigting der gevangenissen om den voorrang gaat dingen boven de menschkundige behandeling der gevangenen.

Het cellulaire stelsel, ook zoo als het in Nederland bij transactie, met uitzonderingen, inconsequentiën en fragmentarisch is ingevoerd, is stellig een ontzettende vooruitgang geweest boven de oude gemeenschappelijke opsluiting, en wij wenschen hartelijk dat het cellen-stelsel meerdere uitbreiding erlange, vooral ook bij de huizen van verzekering en arrest, waar tevens de nog niet veroordeelden zijn geplaatst[1].

Maar daarmede is de zaak niet afgedaan. Voor de groote strafgevangenissen vooral dient het wel overwogen te worden, of de eenzame opsluiting niet na korteren of langeren tijd moet worden vervangen door een behandeling, die het maatschappelijk

1 Uit de statistiek der gevangenissen van 1861 blijkt, dat preventief gevangenen *nu en dan* in het belang der Instructie cellulair werden opgesloten. Dergelijke willekeurige celstraf - uit dezelfde tabellen blijkt, dat de preventieve gevangenis soms meer dan twee maanden duurt! - kan zeer gevaarlijk en onbillijk worden.

wezen in den gevangene erkent, maar vooral ook, of niet in Ierland veel te leeren valt met betrekking tot de opvoeding der gevangenen.

Reeds in 1843 schreef W.H. Suringar, wien het vaderland ook op het gebied der gevangenis-verbetering zooveel te danken heeft: ‘Het systeem van afslag, naar hetwelk nu geregeld jaarlijks aan tien van de honderd gevangenen vermindering van tuchtjaren gegeven wordt, moge bij de tegenwoordige inrigting onzer gevangenissen een noodzakelijk kwaad zijn, het heeft vele verderfelijke gevolgen[1]. Dit heeft men ook in Ierland begrepen, en vandaar het belooning-systeem, daar ingevoerd en hierboven door ons ontwikkeld. Doch dezelfde ervaren gevangenisbezoeker zegt terzelfder plaatse: ‘In onze tegenwoordige gevangenissen, als de gevangenen over den eersten schrik heen zijn, wordt het verblijf hoe langer hoe dragelijker. Maar in *afzondering wordt de tucht hoe langer hoe zwaarder*.’

Wij vragen: is dit laatste billijk? en ook, welke zullen de gevolgen zijn van die steeds zwaardere tucht voor den zielstoestand des gevangenen?

Vooral mag hier het karakteristieke van den Nederlander, in vergelijking met andere natiën, niet over het hoofd worden gezien. Is de zoowel physieke als morele apathie onzer mindere standen, een gevolg van slechte voeding, klimaat en opleiding, niet tot een groot bezwaar tegen lang voortgezette afzondering, een belemmering voor ijver in den arbeid, voor krachtvol berouw en voortdurend streven op den weg ter verbetering? Wordt bij zulke karakters niet doffe onverschilligheid de bijna normale toestand?

Wij kunnen slechts vragen; doch als men onze tegenwoordige regtspraak nagaat, en men dan ziet, dat het al of niet toepassen der eenzame opsluiting in vele gevallen afhangt van de al of niet gunstige opinie des regters omtrent de twee gevangenisstelsels, zoodat dezelfde persoon door den eenen regter tot de gemeenschappelijke gevangenis, door den anderen voor het zelfde feit in hooger beroep of bij cassatie, tot cellulaire opsluiting wordt veroordeeld, dan meenen wij eenigzins geregtigd te zijn tot de meening, dat niet altijd het wezenlijk belang der gevangenen, en daarmede dat der maatschappij, op den voorgrond staat.

1 W.H. Suringar, Gedachten over de eenzame opsluiting, blz. 33.

De regter heeft alleen de straf, bij de wet bedreigd, uit te spreken; aan anderen zij het overgelaten voor de uitvoering dier straf te zorgen, in den vorm en op de wijze, als met het wezenlijk belang van het individu het meest strookt, en vooral, het Koninklijk regt van gratie worde niet verlaagd tot een maatregel van discipline, of nog erger, tot een middel van bezuiniging!

Er is een punt in het Iersche gevangenisstelsel, dat mij bijzonder getroffen heeft, het onderwijs namelijk der gevangenen. In den Heer Organ, den onderwijzer der Mountjoy-gevangenis, bezit dit stelsel een schat, die misschien de gedachte doet opkomen, of Crofton en Organ niet de groote oorzaken zijn van hetgeen men goeds aan het stelsel zelf toeschrijft. Maar daartegen staat, dat geen enkele gevangenis werkelijk goed kan zijn ingerigt, welk systeem men ook volge, indien niet ten minste deze drie elementen, de Directeur, de geestelijke en de onderwijzer, uitstekende mannen zijn, niet alleen strenge tucht houdende en ordelijk hun pligt doende, maar hun leven wijdende aan de zaak hun toevertrouwd[1].

Zeer uitvoerig heeft von Holtzendorff in zijne beschrijving van de Iersche gevangenissen het onderwijs behandeld. Bij den eersten oogopslag kwam het ook mij vreemd voor, dat het onderwijs voor een gedeelte bestond uit voordragten - en dan nog over zulke onderwerpen. En toch geloof ik nu, dat, mits men niet overdrijve, voor volwassenen en bejaarden, vooral in dien kring, dergelijk onderwijs het meeste vrucht zal dragen[2].

1 Zoo is er o.a. in de Statistiek der Gevangenissen over 1861, een tabel blz. 110, vermeldende de ‘overtredingen der gevangenen en de daarvoor toegepaste straffen.’ Te Hoorn, een *uitmuntend* bestuurde gevangenis, kwamen voor 4 straffen wegens *luiheid*, 39 wegens gewelddadigheid, 17 wegens insubordinatie en 116, zegge 116, wegens andere vergrijpen, en de toegepaste straf was in 160 gevallen *cachot* of *celstraf!* Te Leeuwarden, bij een grootere bevolking, komen voor vier overtredingen van *luiheid*, 12 van gewelddadigheid, 18 van insubordinatie en 18 andere vergrijpen. Het cachot of cel met water en brood, komt hier 41 maal, de opsluiting alleen 14 malen voor. Is nu de eerstgenoemde gevangenis *uitmuntend* door of niettegenstaande de vele straffen?
Ik dacht hier onwillekeurig aan den model-directeur der gevangenis in Reade's roman.

2 Ook Karl D.A. Röder zegt in zijne ‘Verbesserung des Gefängnisswesens mittelst der Einzelhaft,’ Prag, 1856, blz. 89: ‘Der Unterricht sei nicht bloss, wie in den meisten Volksschulen, auf die ersten Anfangsgründe beschränkt, sondern auf alles Das erstreckt, was überhaupt für jeden Menschen und Bürger, aber auch für den Land- oder Gewerbmann insbesondere, am Wissenswerthesten ist aus der Muttersprache, der Natur- und Erdbeschreibung, der Naturlehre’ u.s.w.

In dit opzigt vooral laten onze gevangenissen veel te wenschen over. Ik zou mij hier reeds kunnen beroepen op het belangrijk rapport der HH. Alstorphius Grevelink c.s., die zoo herhaaldelijk het daaromtrent *elders* bestaande prijzen, maar wil liever daarbij doen opmerken, dat sedert die buitenlandsche reis ook in dit opzigt vooruitgang is te bespeuren, vooral nu de zaak van het onderwijs, vroeger bijna uitsluitend aan de 'Vereeniging der zedelijke verbetering van gevangenen' overgelaten, in handen van den Staat is overgegaan.

Evenwel schijnt die zaak volstrekt nog niet de belangstelling te wekken, die zij verdient. Toen bijv. in 1858 de nieuwe wet op het lager onderwijs in Nederland was ingevoerd, begreep het schooltoezigt - en ik geloof te regt - dat het onderwijs der gevangenen ook onder deze wet begrepen was. Wat zag men echter bijna overal geschieden? De besturen der gevangenissen sloten de deuren voor het schooltoezigt, ja, er waren commissiën van administratie, die met ontslag dreigden, indien de mannen, die als deskundigen konden geacht worden groote diensten aan het onderwijs, ook der gevangenen, te kunnen bewijzen, tot die scholen werden toegelaten - om te zien. De regering trad tusschen beiden en het schooltoezigt bleef afgewezen. Had men nu ten minste hier en daar één of meer door ondervinding beproefde schoolmannen namens de hoofd-administratiën uitgenoodigd, een toezigt te houden, een leiding te geven, hen ten minste geraadpleegd bij de inrigting van het onderwijs, bij benoeming van onderwijzers; maar ook dit niet. De bureaucratische wijsheid was, gelijk gewoonlijk, zich zelve genoeg.

En toch was er nog al iets, dat verbetering noodig had. Er zijn huizen van verzekering, waar het onderwijs is toevertrouwd aan menschen zonder onderwijzersrang, die hunne dagen elders doorbrengen in drukke bezigheden en des avonds, als de gevangenen vermoeid zijn, wat les komen geven.

Te Gouda, in de groote vrouwen-gevangenis, was het onderwijs jaren lang toevertrouwd aan een bejaarden hulponderwijzer van een der stadsscholen, die den geheelen dag kinderen onderwees, en in enkele vrije uren in de gevangenis kwam.

Te Leiden, in de militaire gevangenis, gaf men enkele jaren geleden ook des avonds les, maar er was zoo weinig verlichting, dat de schrijfles bijv. bij beurten aan de leerlingen werd gegeven; de anderen zaten dan in de schaduw te wachten!

Ik wil er niet meer van zeggen, maar verwijs naar hetgeen de ijverige onderwijzer der gevangenis te Woerden in dit zelfde tijdschrift vroeger heeft medegedeeld[1].

Wij noemden zoo even de gevangenis der militairen nabij Leiden. Op deze vooral zij de aandacht van alle belangstellenden gevestigd. Suringar schreef in 1843, II. blz. 9: 'Ten aanzien der *militairen*, die te Leiden zijn, ben ik niet genoegzaam op de hoogte.

Insubordinatie in de dienst, desertie, zijn andere misdaden dan diefstal, roof, enz. In hoeverre het raadzaam zij op alle militairen het cellulair systeem toe te passen, verdient nader onderzoek.'

Zoo iemand, dan ware Suringar de man, om niet slechts dit onderzoek in te stellen, want dat heeft zijn onvermoeide ijver zeker gedaan, maar om mede te werken tot een geheelen omkeer van het strafsysteem der militairen. Ja, ik zal het maar openlijk verklaren, die gevangenis onder Oegstgeest is mij een gruwel, en ik acht ze een schandvlek voor de natie.

Ik beoordeel hier niet de inrigting zelve, nog minder de zorg, die men daar voor gevangenen draagt, de tucht en orde, maar alleen het stelsel, dat jongelieden, kinderen des lands, die meestal gedwongen den militairen stand intreden, ook wegens overtredingen van militaire tucht, gestraft kunnen en werkelijk gestraft worden, als dieven, roovers en moordenaars[2].

1 De Hoofd-Inspecteur der gevangenissen zegt in zijn laatste jaarverslag: 'In alle gevangenissen zijn thans van rijkswege onderwijzers in *lezen, schrijven* en *rekenen*, maar leeraars of onderwijzers in godsdienst ontbreken nog in onderscheidene huizen van arrest; enkele plaatsen uitgezonderd, schijnt het, dat alleen het verleenen eener rijkstoelage het middel is om daarin te voorzien.' De verbetering is reeds belangrijk, en wij mogen er dankbaar voor zijn, maar in dat lezen, schrijven en rekenen zit het niet; het onderwijs moet geheel anders en veel meer zijn. Doch dan moeten de onderwijzers ook in den regel andere mannen zijn en beter betaald, en wat de geestelijke hulp aangaat, in onze strafgevangenissen en grootere huizen van verzekering behoorden een Hervormd en R. Cath. geestelijke *ad hoc* te worden aangesteld, want met die toelagen aan geestelijken die in de gemeente wonen, kan men niet veel eischen, en nog minder verwachten. Uit de statistieke tabellen blijkt, dat zij, die lezen en schrijven kunnen, in den regel geen onderwijs meer ontvangen! Ook de opgave der boekwerken in de leesverzamelingen voor gevangenen wijst ter naauwernood één boek voor ieder gevangene aan. Een gunstige uitzondering maakt hier de gevangenis te Leeuwarden.

2 In 1861 waren bij afwisseling 500 militairen aldaar opgesloten, waarvan 285 tot de landmagt, 79 tot de zeemagt behoorden en 236 uit de O. of W. Indiën werden overgebragt. Daarvan waren 120 wegens *desertie*, 114 wegens insubordinatie veroordeeld. Zie 'de statistiek der gevangenissen van 1861.' Deserteurs, en die zich tegen de subordinatie vergrepen, op de Iersche wijze te laten arbeiden aan vestingwerken en militaire gebouwen, schijnt toch beter dan die opsluiting zonder doel. Verbeeld u een ferm jongman *cellulair* opgesloten, omdat hij een korzelig luitenantje een klap gaf.

En voert men mij te gemoet, dat slechts de ergste vergrijpen tot deze gevangenis brengen, en anderen in het zoogenaamde depôt van discipline geplaatst worden, dan verzoek ik hem, die dit zegt, eens naauwkeurig te onderzoeken, hoedanig dat depôt is ingerigt, welke ‘discipline’ daar heerscht, heilzaam tot verbetering.

Onze militaire regtspleging is een onding, en in strijd met elk regtsbeginsel. De soldaat, die zich als dief gedraagt, behoorde gelijk elk andere dief voor den gewonen regter te worden gebragt, in de gewone gevangenis te worden geplaatst. Dat is zijn regt, omdat hij ook staatsburger is, maar het is nog meer het belang des lands.

En met werkelijk militaire delicten zij men uiterst omzigtig, maar straffe ze zoo weinig mogelijk met gevangenis. Bij ieder regiment kon een beter ingerigte disciplinaire klasse zijn, met strafdiensttijd en opklimming in rang met vermindering van dien tijd, gelijk dit in andere landen plaats vindt. De regtspraak door officieren blijve dan alleen voor zulke delicten bestaan, niet voor alles wat binnen de toepassing der gewone strafwet valt, en het regt van verdediging door regtsgeleerden zij hier den beschuldigde evenzeer gegeven als in het burgerlijk leven.

Ook doet nergens welligt de langzaamheid der procedure zooveel kwaad dan in militaire zaken. Een voorbeeld: Een matroos der Kon. marine wordt in Ned. O.-Indië beschuldigd van moordaanslag. Door den krijgsraad veroordeeld tot den dood, moet hij naar Europa worden overgebragt, om voor het hoog militair geregtshof nog eens teregt te staan. Dit hof spreekt den man vrij. Inmiddels zijn ongeveer twee jaren na het strafbaar feit verloopen, 18 maanden sedert de veroordeeling!

Er bestaat nog een andere plaats van opsluiting, die in zeker opzigt met gevangenis kan gelijkgesteld worden, wij bedoelen de Rijks bedelaars-koloniën te Ommerschans en Veenhuizen. Ook hier is, met een enkele uitzondering, het verblijf gedwongen, de arbeid ten behoeve van het rijk, vroeger wangedrag de oorzaak van de opsluiting.

Geen inrigting schijnt mij toe meer geschikt om de beginselen toe te passen die Crofton in zijne Iersche gevangenissen handhaaft.

Nergens is het meer dan hier noodig, lust en ijver voor arbeid in te scherpen, en arbeid te geven, die ook buiten de kolonie kan worden voortgezet. De bevolking bestaat hier grootendeels uit luije, onverschillige, verwaarloosde schepselen, die, voor zooverre zij niet onverbeterlijk zijn, wat soms veel meer het geval is met dezen, dan met de ergste boosdoeners, inderdaad moeten opgevoed worden voor het maatschappelijk leven. Maar dan moet ook daar het onderwijs meer op den voorgrond treden en een degelijk onderwijs worden; dan moet de arbeid niet óf alleen veldarbeid zijn, óf fabriekwerk, dat elders niet uitgeoefend wordt; dan moet niet hetzelfde gesticht mannen en vrouwen bevatten, en deze laatsten niet grootendeels aan mannelijke zorg zijn toevertrouwd; dan mogen de gestichten en gestichtszalen niet voor zoo velen zijn bestemd. Kortom, de verstandige philanthropie heeft hier nog een bijna onbetreden veld. De staat kan veel van deze dingen, vooral bij wijze van bureauwerk, niet doen. In de laatste jaren is ook dáár verbeterd - dat het noodig was, betwijfel ik niet, na hetgeen ik daar in 1856 zag - maar er is oneindig meer te doen, wil de inrigting iets anders worden dan een *bewaarplaats* voor lastige bedelaars, en daarvoor is de vrijwillige hulp van bijzondere personen of vereenigingen noodig.

Ik wil hier slechts op ééne bijzonderheid wijzen aan de Iersche gevangenissen ontleend, en die zoowel voor de bedelaarsgestichten als voor de gevangenissen aanbeveling schijnt te verdienen, de uitkeering namelijk der uitgangskas. In Ierland geeft men die, zoodra ze van eenig belang is, niet aanstonds ten volle, maar bij gedeelten, ook na eenige maanden, en dan voor zoo verre blijkt, dat in dat tijdperk de met vrijheidspas ontslagene zich behoorlijk gedragen heeft. Daarbij wordt de ontslagene onder geleide op den spoorweg gebragt en aldaar voor hem een plaats besproken tot de gemeente waarhenen hij zich tot verkrijging van arbeid wil begeven en alwaar hij zich terstond met zijne pas heeft aan te melden. Op die plaats worden hem dan ook later de overblijvende gedeelten zijner uitganggelden betaald onder de bovengemelde voorwaarde.

Ook uit onze strafgevangenissen worden soms personen ont-

slagen met uitgangskassen van ƒ 60 tot ƒ 100. Al ware het slechts door de afdeelingen der maatschappij tot zedelijke verbetering, ware het mogelijk een dergelijke uitkeering bij gedeelten en voorwaardelijk tot stand te brengen, en indien het binnenlandsch spoorwegnet zal zijn voltooid, zal ook de verzending des ontslagenen naar de gemeente zijner bestemming op dezelfde wijze kunnen plaats vinden.

Het zijn toch juist de eerste weken en maanden na het ontslag, die de gevaarlijkste periode uitmaken voor den op vrije voeten gestelden. In dit tijdperk komen de meeste recidiven voor, of worden de ontslagenen tot recidivisten opgekweekt[1].

Het dunkt mij, dat de regering iets dergelijks terstond met de ontslagen bedelaars zou kunnen beproeven. Thans is zeer dikwerf onder de rook van den Ommerschans, binnen enkele dagen, de uitgangkas reeds in drank en snoep verteerd; de ontslagene gaat naar Assen of Zwolle, laat zich als bedelaar of vagebond weder oppakken en bevindt zich na eenige weken nogmaals in het gesticht, moedeloozer en onverschilliger dan vroeger. Indien niet door bijzondere vereenigingen, dan zou door de burgerlijke armbesturen in den regel die zorg voor de voorwaardelijke uitkeering der uitgangsgelden wel kunnen aanvaard worden. Een proeve ware te nemen met die besturen, welke zich daartoe bereid verklaarden.

Doch - en dit zij ten slotte nog gezegd - de wetgever en de administrateur hebben niet slechts te zorgen voor goede en met beleid bestuurde gevangenissen, maar meer nog, dat deze zoo weinig mogelijk door de ingezetenen worden betreden. Hierin ligt eigenlijk het geheele geheim der ware regeerkunst, dat de wetten geëerbiedigd, de overtredingen zeldzaam zijn; maar dit staat wederom in het naauwste verband tot zedelijkheid in hare hoogste, d.i. Christelijke beteekenis en kracht.

Van dit alles kan nu hier geen sprake meer zijn; mijn betoog is reeds lang genoeg; maar aan die belast zijn op ruimer of kleiner gebied met een deel der wetgeving, geef ik de

1 Zoo ontmoette ik onlangs twee jongelieden, kortelings uit het opvoedinghuis te Alkmaar ontslagen. De uitgangkas ƒ 35 à ƒ 50 was hun beiden álhier uitbetaald. In 14 dagen waren die gelden verdwenen en door den vader van een dier knapen verzwendeld. ‘Wat een geluk zulke jongens t'huis te krijgen,’ zeide mij een arme buurman, ‘zij eten nu krentenbrood en de jeneverflesch is niet van de tafel.’ De jongens loopen leêg.

volgende woorden van Elise van Calcar in overweging, die zij aan het werk: ‘De Vrouwen in de gevangenis’ doet voorafgaan:

‘Uit dit oogpunt acht ik het zeer betreurenswaard, dat het pad der armen stap voor stap met de voetangels en klemmen van vaak vrij willekeurige politie-verordeningen is bezaaid, en dat hetgeen in de eene Gemeente tot de gewoonte behoort, bij eene andere als misdrijf staat aangeschreven - strafbaar met geldboete *en bij gebreke van betaling met gevangenisstraf*. En zij het dan ook slechts een straf voor weken of voor dagen - de burger, die uit de gevangenis terugkomt, zelfs na het kortste verblijf, is een ander mensch dan hij of zij, die daarheen is gebragt, en het ware in het belang der zedelijkheid zeer te wenschen, dat er bij het vonnissen van kleine overtredingen wat meer menschenkennis en wat minder letterknechterij gevonden werd - wat meer menschelijkheid en wat minder zucht om vele zaken op de rol te brengen. De naam van de gevonniste vrouw is geschandvlekt - haar gevoel is gekrenkt, hare ziel is verbitterd en verhardt zich om leed en schande te verkroppen - en zij wordt onbeschaamd. Zij heeft wel niet gestolen, dat weet de heele buurt, maar haar leven lang zal het haar aankleven: “Het is toch geen beste, want zij heeft gezeten.” - Zij, die omdat ze te arm was om eene geldboete van ƒ 0.50 of ƒ 1.00 te kunnen voldoen, met den kerker gemeenzaam moest gemaakt worden - zij heeft er eene noodlottige ontdekking gedaan, zij weet nu wat de gevangenis is en zij denkt er aan in de bange dagen als koude en honger nijpen - het komt haar voor den geest als er op haar tochtig zolderkamertje of in de bouwvallige hut geen vuur, geen licht, geen brood, geen ligging of dekking te vinden is. Daar ginds was zulk een goede matras en warme dekens, het goede voedsel was altijd zeker. Zij had het zooveel beter in dat groote kosthuis dan thans. - Welk eene verzoeking.....’

Moet dat stelsel, dat de arme met het lijf moet boeten, wat de vermogende met een weinig geld afdoet, blijven bestaan, in strijd met onze begrippen van gelijkheid voor de wet, dan zij men toch voorzigtig met al dat reglementeren en verbieden[1]. Een menschelijke ziel is toch altijd meer waard dan

1 In 1861 stonden voor de kantongeregten 4,405 vrouwen boven de 16 en 386 beneden de 16 jaren teregt. Jammer dat de *Geregtelijke statistiek*, waaraan deze cijfers zijn ontleend, dergelijke aanwijzing der seksen niet bevat voor de cijfers der wegens verschillende overtredingen veroordeelden. Maar van het geheele getal der voor de kantongeregten in 1861 behandelde zaken, 32,008, waren er 12,968 wegens overtredingen van plaatselijke politieverordeningen.

bijv. een ordelijke straat en gemakkelijke doortogt voor wandelaars. In elk geval voege men zulke gevangenen niet bij andere werkelijk misdadigen, gelijk zoo vaak nog geschiedt!

Wij hebben in deze regelen niet gesproken van de jeugdige gevangenen, zeker de meest belangwekkende inwoners der gevangenissen. Voor dezen is in den laatsten tijd in ons vaderland veel verrigt, en als de rampzalige gevangenis te Rotterdam zal zijn opgeheven, en de ontworpen gevangenis op het platte land voor deze jongelingen zal zijn in orde gebragt, dan is wederom een groote stap voorwaarts gedaan. Het zal er dan slechts op aankomen, aan die knapen een goed vooruitzigt bij hun ontslag te bezorgen, gelijk dit door het Gesticht te Leiden voor jeugdige ontslagen gevangenen zoo uitmuntend reeds voor enkelen geschiedt. Slechts één feit aan de statistiek ontleend, wil ik hier uit dit gebied herinneren.

In 1861 waren in het huis van arrest te Breda 128 jongens en 74 meisjes beneden de 16 jaren. Dit verbazend groot getal kinderen wordt in de statistiek over 1860 aldus toegelicht, dat in de Domeinbosschen rondom de stad vroeger werd toegestaan hout te sprokkelen, dat tot vlechtwerk diende, maar dat dit sedert 1860 als strafbaar wordt vervolgd en als houtdieverij gestraft. Zal niemand nu trachten aan die huisgezinnen, waar de kinderen het voorwerp stelen, dat hun vroeger een eerlijk middel van bestaan bezorgde, een anderen uitweg te wijzen, die niet of naar de gevangenis, of naar den hongerdood leidt?[1].

De inrigting der gevangenissen in Nederland wacht naar de nieuwe strafwetgeving, en deze wacht op hare beurt naar de regterlijke indeeling, en deze wederom wacht - ja, waarop al niet? - allereerst op werkzame hoofden en handen. Zeker is het, dat het niet spoedig voortgaat. Maar inmiddels mag een ellendige toestand niet voortduren, en zoo is in vele opzigten nog de toestand der gevangenissen.

1 De zorg voor het staatsdomein heeft aldus zeer twijfelachtig gunstige resulaten voor de finantiën des Rijks geleverd!

Al de bescheidenheid van den ambtenaar kon dan ook den wakkeren Hoofd-Inspecteur van 's rijks gevangenissen niet verhinderen aan den minister van justitie te schrijven: ‘Ofschoon het nu niet kan worden ontkend, dat er bij het gevangeniswezen vooruitgang plaats heeft, komt het mij echter niet minder zeker voor, dat die vooruitgang langzaam is en dat er nog veel te doen overblijft, wat dan ook tot vertraging moge hebben bijgedragen. Maar belangrijk schijnt steeds de vraag, of zelfs bij alle belemmerende omstandigheden, die vooruitgang, bij de dringende behoeften, niet eenigermate zou *kunnen* en dan ook *dienen* te worden bespoedigd’[1].

Het gaat niet aan, langer dan hoognoodig is, een toestand te doen voortduren, waarbij de een met cellulaire gevangenis wordt gestraft, de andere om hetzelfde misdrijf met gemeenschappelijke opsluiting; waar soms cellulair veroordeelden bij gebrek aan plaats gemeenschappelijk, en omgekeerd, niet cellulair veroordeelden in cellen worden gezet; waar gevangenen op *hun verzoek* in cellen worden gesloten, elders die cellen voor strafplaats bij verzet in de gevangenis dienen; waar soms pesonen beneden de 18 jaren cellulair worden opgesloten, en zoo vele andere teekenen zijn eener chaotische verwarring.

Tegen het beginsel der gemeenschappelijke gevangenis in den ouden vorm, die, helaas, ten onzent nog bestaat, behoeft men niet meer te strijden. Op deze heeft het cellulair stelsel een stellige, en ik geloof, onherroepelijke overwinning behaald. Maar daarmede is nog het pleit niet beslist.

Van de eel in de maatschappij, - dit is nu de groote vraag; met andere woorden, hoe zal de gevangene tot lid der groote maatschappij worden opgevoed? Dat dit alleen en uitsluitend door afzondering zou geschieden, schijnt twijfelachtig. De inkeering tot zich zelf, de uitsluitende omgang met onderwijzer of geestelijke, of trouwen verpleger, is uitmuntend goed voor den gestrafte, maar er is meer noodig dan dit, voordat de groote overgang tot de vrijheid komt.

Hoe lang zal de cellulaire straf hoogstens duren? *Drie jaren*, gelijk de Hoofd-Inspecteur in zijn laatste verslag uitdrukkelijk voorstelt? maar hoe dan met veroordeelingen voor langer tijdsbestek? Of zal men eenvoudig geen straf langer laten voortduren? Neen, die vergelijking, waarbij men bijv. vijf jaren

1 Statistiek van het Gevangeniswezen over 1861.

gemeenschsppelijke gevangenis gelijkstelt met één jaar cellulaire opsluiting, komt mij voor geheel zonder grond te zijn, indien de cellulaire gevangenis goed is ingerigt; maar welligt kunnen na de opvoeding van minstens eenige maanden tot bijv. twee jaren in de cel, naar verhouding tot den straftijd, eenige maanden of jaren van arbeid volgen, mits streng en goed geregeld in niet te groote gevangenissen, en daarna voor allen die voor meer dan één jaar gevangenis zijn veroordeeld, de tusschengevangenis, die voor vrijheid voorbereidt.

Mij dunkt, hetzij men dergelijke plannen aanneemt, hetzij men een geheel andere rigting gaat volgen, er dient wel zekerheid te zijn, voordat men de straffen gaat bepalen en strafwetboeken maakt. En omgekeerd zien wij, dat de inrigting der opsluiting wacht op het wetboek. Dat is, omdat al die zaken, gevangenissen, strafwetgeving, regterlijke organisatie enz., één geheel uitmaken, dat niet bij brokken en stukken door een reeks van achtereenvolgende ministers kan worden ter wereld gebragt, maar naar één stelsel en één plan moet worden overzien door hem die het zal uitvoeren, en door hen die geroepen zijn het te beoordeelen.

En dat eischt nu eenmaal meer beleid dan bijv. voor het naturaliseren van vreemdelingen wordt gevorderd!

'*s Hage*, 1 Sept. 1863.

H.J. VAN DER HEIM.

Naschrift.

Wat hier voorafgaat, was reeds aan de Redactie van ‘de Gids’ ter plaatsing aangeboden, toen in September ll. twee brochures verschenen, waarin op zeer verschillende wijze het zoogenaamde Iersche gevangenisstelsel, hierboven behandeld, werd besproken.

Het eerste geschrift is een rapport aan den minister van justitie over ‘de Strafinrigting te Vechta,’ door den Hoofdinspecteur van 's rijks gevangenissen, Mr. P.W. Alstorphius Grevelink, waarin een korte beschrijving wordt gegeven van een gevangenisstraf, die in beginsel overeenkomt met de door Crofton aanbevolene en in uitvoering gebragte opsluiting.

Het tweede werkje is van de hand des heeren S. Cool, en heeft tot titel: ‘De Vechtasche Straf-Inrigting niet navolgenswaardig voor Nederland.’

Het was bekend, en o.a. ook door Mr. A.P.Th. Eyssell opgemerkt in zijn uitmuntend vertoog over het Iersche gevangenisstelsel (Zie ‘Themis,’ Jaarg. 1862, blz 407-433), dat de uitstekende gevangenis-directeur Hoyer, te Vechta, met het beginsel van het Iersche systeem ingenomen, ook in Oldenburg op denzelfden grondslag de gevangenen behandelde met gunstig resultaat. De naam van Hoyer, thans, helaas, overleden, heeft steeds zulk krediet gehad bij alle vrienden der gevangenen en niet het minst bij de voorstanders der absoluut cellulaire opsluiting, dat ieder gaarne uit de rijke ondervinding van dien man zal leeren.

Wij zijn dan ook grooten dank verschuldigd aan Mr. Grevelink, die zich door eigen bezoek wilde overtuigen van de doelmatigheid der Vechtasche inrigting.

Of het geleverde verslag onvolledig is, gelijk de Heer Cool beweert, zullen wij niet beslissen. Voorzeker gaf de Heer Gre-

velink niet al zijne aanteekeningen; het was ook slechts te doen, om regering en publiek te wijzen op de toepassing van een veel besproken beginsel, ook buiten Ierland. Een nieuwe, volledige *enquête in loco* door deskundigen zal nog noodig zijn, dit gevoelt ieder, en niet slechts te Vechta, maar ook in Ierland en elders.

Maar zoo iets verlangt de Heer Cool volstrekt niet.

Volgens hem - wij wisten het reeds uit zijn geschrift: ‘De Regering en het gevangeniswezen sedert 1854,’ is de absoluut cellulaire gevangenis de eenige voortdurend juiste, die, bij ons nog slechts schoorvoetend en voor korte termijnen ingevoerd, slechts behoefte heeft aan meerdere uitbreiding en consequente toepassing om het meest volmaakte gevangenisstelsel te leveren.

Wij matigen ons geen beslissing aan, doch veroorloven ons enkele opmerkingen naar aanleiding van het laatst verschenen geschrift van den Heer Cool.

Van den lof op de eenzame opsluiting als strafmiddel uitgesproken, wensch ik niets af te dingen. Zij is - wij erkennen het - een der grootste en verstandigste verbeteringen in het gevangenisstelsel, sedert men is aangevangen den veroordeelde niet slechts te straffen, maar ook te verbeteren. Een terugkeer tot de oude, helaas, ook ten onzent nog zoo talrijk bestaande gemeenschappelijke huizen van opsluiting zou dwaasheid zijn. Maar dat is niet de vraag. Zij is meer deze: of een stelsel op psychologische gronden verdedigbaar is, dat den gestrafte wil verbeteren door hem, bestemd voor de groote menschelijke maatschappij, op te voeden als een éénling, zonder eenige aanraking met andere individuën, behalve enkelen, die, in stand, ontwikkeling, gevoel, verre boven hem staande, zich nu en dan tot hem wenden; zonder eenigen prikkel die hem doet arbeiden en arbeid doet liefhebben, als alleen dien der verveling uit eenzaamheid geboren, om hem dan *eensklaps* uit die eenzaamheid terug te werpen in de groote maatschappij, zonder eenigen geleidelijken overgang?

En nu voere men geen voorbeelden aan van personen, die zoo dankbaar waren voor de opgelegde eenzaamheid; men citere geen treffende geschiedenissen van getemde woestheid en gebroken harten; dit alles doet weinig af; maar men geve de resultaten na de vrijlating, en vooral basere men elk stelsel op juiste zielkundige kennis van den mensch.

Dat beproefde o.a. nu wijlen Mr. J.J.L. van der Brugghen in zijn meermalen genoemd geschrift, dat men wel *a priori* veroordeelen, maar daarmede niet wederleggen kan.

Men moge dan zeggen: dat alles is bloote theorie, maar als de zedelijke verbetering der gevangenen niet moet gebouwd zijn op een juiste theorie van zielkunde, dan weet ik waarlijk niet, waar theorie nog te pas kan komen.

Daarbij is nog iets op te merken. De cellulaire gevangenisstraf is ten onzent tot nog toe facultatief en slechts voor betrekkelijk korten termijn. Daaruit volgt, dat in den regel die straf wordt opgelegd aan hen, die door hunne personaliteit of den aard van het misdrijf daarvoor het meest geschikt worden geacht; dat men in de cel gewoonlijk niet te doen heeft met de ergste soort van misdadigers en de bezwaren niet kent aan jarenlange eenzame opsluiting verbonden. Maar alzoo kan het niet blijven. Weldra zal een besliste keuze moeten gedaan worden voor alle misdrijven en alle veroordeelden of gevangenen.

Dat de cellulaire gevangenis daarbij in beginsel zal zegevieren, hopen en verwachten wij; maar is het dan niet zaak, dat de toepassing van dit beginsel elders naauwkeurig worde nagegaan, de scherpe uitersten worden vermeden en vooral, is dit mogelijk, het voordeel der eenzame opsluiting worde overeengebragt met die opvoeding, welke den vrijen wil des straffelings opwekt en versterkt, waartoe - het is Hoyer, die dit zegt - de cel hem geen genoegzame gelegenheid aanbiedt.

Is dit beginsel door Crofton en Hoyer slecht toegepast, hun geheele inrigting een dwaasheid, men bewijze het, maar daarmede is nog niet het beginsel afgekeurd. Vooral echter zij men billijk, ook in de veroordeeling.

De Heer Cool vindt het rapport over de gevangenis te Vechta onvolledig; maar daargelaten de toon in het geheele geschrift, die niet van onpartijdigheid getuigt, in zulk eene belangrijke zaak een hoofdvereischte, wat bewijst die onvolledigheid, waar de steller van het rapport slechts mededeelt, niet concludeert?

En wat voert de Heer Cool verder aan? ‘De Oldenburgers zijn zulk goed, eenvoudig volk; men moest onze gevangenen eens kennen, het schuim der groote steden!’ Of nu juist de Oldenburgsche dief en moordenaar zooveel beter en eenvoudiger is dan de Nederlandsche dito - ik betwijfel het.

Of onder onze gevangenen alleen stadbewoners zijn en niet ook veeltijds landbouwers en buitenlieden?

‘Hoyer was een uitstekend man; niet iedere gevangenis bezit zulke Directeuren.’ Zeker niet, en bij gemis daarvan zal de uitkomst minder gunstig zijn. Dit is waar bij elk systeem. ‘Ook in Ierland,’ zegt de Heer Cool, ‘is de maatschappelijke toestand geheel anders; men heeft daar ook al geen stadbewoners in den regel.’ En Dublin dan en Cork en Belfast en zoo vele andere groote steden? En wil men het karakter kennen van den Ierschen boosdoener, men hoore de getuigenis van de vier Engelsche gevangenismannen hierboven vermeld.

‘Het Iersche systeem is reeds veroordeeld,’ zegt de schrijver, ‘het is een ondergaande zon.’ En waarom? Omdat er geschriften in Engeland tegen zijn uitgekomen. Voorzeker, en nog veel meer dan die de Heer Cool opnoemt. En Sir Joshua Jebb heeft er zich tegen verklaard, en in het Parlement is er tegen gesproken. Maar als men weinig geloof slaat aan de aanprijzende verslagen - en teregt is men voorzigtig - dan zij men ook op zijn hoede tegen partijdigheid van de andere zijde. De Heer Cool wil ‘vooral’ de aandacht vestigen op een Engelsch geschrift: ‘Irish reform, the intermediate prison a mistake, by an Irish prison-chaplain’, maar een recensent in het Engelsche ‘Athenaeum,’ die verklaart volstrekt niet met het Iersche systeem te zijn ingenomen en het integendeel afkeurt, heeft duidelijk aangetoond, dat dit geschrift alle blijken draagt van overdrijving en persoonlijke vete, dat het vol is van onjuistheden, dat het zich zelf tegenspreekt, in het kort, dat de tegenstanders van Crofton moeten zeggen: ‘*non tali auxilio*.’

Nog eens, men leze naauwkeurig het verslag der vier Engelsche regtsgeleerden, voorstanders van het ‘Wakefield systeem,’ waar Jebb de bovenhand behield, en oordeele. Nog beter, men onderzoeke *in loco*, maar dan gelijk deze mannen en gelijk Fr. von Holtzendorff deden, en bovenal laat men toch begrijpen, dat ook het beste cellulaire of niet cellulaire systeem slechts, gelijk elk menschelijk werk, wel beter kan zijn, maar nimmer volmaakt.

Deze weinige woorden mogen thans volstaan. De Hoofdinspecteur der gevangenissen zal zijn belangrijk rapport zelf, zoo noodig, het best weten te verdedigen.

Ik deelde slechts denkbeelden mede en wat elders verrigt wordt, gedachtig aan hetgeen ook de Heer Cool zegt: ‘Men

beseffe toch wel het gewigt van het oogenblik. De keuze van een gevangenisstelsel is eene zaak, waarin ieder staatsburger betrokken is;' en ik meen ook niet te behooren tot hen, 'die een *oordeel meenen te kunnen vellen*, gegrond op het uitwendige aanzien van eene gevangenis-inrigting, of op de indrukken, die een kortstondig ronddolen daarin hebben achtergelaten.'

Het eindoordeel zij aan meer ervarenen overgelaten, maar liefst niet dan aan dezulken, die zelve en die naauwkeurig en onpartijdig zagen, en dat niet slechts één stelsel, maar verschillende; en dan nog moet de ervaring ook van den schranderste voorgelicht zijn door diepe kennis der menschelijke ziel en der maatschappelijke behoeften en toestanden.

20 December 1863.

De haven van Londen.

Ruim en grootsch zijn de dokken van Londen; maar ook levendig en groot is de handel van de metropolis. De kaden, hoe breed en uitgestrekt ook, zijn toch naauwelijks voldoende aan ruimte voor de bedrijvige menigte, die zich den ganschen dag er als op verdringt. Niet dan met moeite kunnen de schepen zich door de massa vaartuigen heenworstelen, die dag en nacht de toch zoo aanzienlijke oppervlakte waters geheel innemen. Reusachtige afdaken, op de wallen gebouwd, om toch maar spoedig de ladingen te kunnen lossen en voorloopig in zekerheid te brengen, blijken nog verre van toereikend voor de behoefte, hoe groot ook hunne afmetingen zijn. Reeds zoo volgepropt zijn de hechte en hooge pakhuizen die den achtergrond uitmaken, dat de berging van die stapels producten, welke nu nog de kaden als bedekken, eene ware onmogelijkheid schijnt. Te vergeefs tracht het oog de overzijde van het vaarwater te bereiken, want het verliest zich in de masten en raas en touwen der digte vloot van schepen. Oorverdoovend en afmattend tevens is daarenboven het gedruisch, dat niet eer voor de stilte wijkt, dan nadat de werkuren voorbij zijn. Hier rijst het wel eentoonig, maar toch ook dikwijls melodisch, gezang der matrozen, die op de maat spil en kabel hanteren om het nu zoo stugge zeegevaarte enkele ellen verder te brengen. Dáár hoort men het voortdurend gegons van eene menigte van menschenstemmen, dat alleen nu en dan afgebroken wordt door een enkelen forschen uitroep, die van meer dan gewone krachtsinspanning getuigt van die breedgeschouderde en grof gespierde sjouwerlui. Elders weêr klept met oorverdoovend geratel de ijzeren ketting over de kolossale kranen, waarmeê de zwaarste goederen als ligte veêren uit het diepste der schepen geheschen

worden. Ginds ploft met dof gedreun in haar loggen val, de zware baal of kist op den wal of kraakt iedere duig van het reusachtig vat, dat niet dan met moeite zelfs op de vlakke kade wordt voortgerold. Wie men ook ziet, een ieders gelaat spreekt van bedrijvigheid, ieders gang van haast, ieders beweging van gejaagdheid. Niemand dan ook die zich meer om zijne omgeving bekreunt dan gebiedend noodzakelijk is; een ieder gaat zijn eigen weg, handelt en doet als ware hij geheel alléén. Geen ijdel gepraat, geen vadsig getalm wordt hier geduld. Voort, voort wil een ieder. De schipper hunkert naar het oogenblik dat zijne pas aangebragte lading is gelost, zoodat hij zijne vrachtpenningen kan beuren, of dat hij de goederen kan innemen om dadelijk weêr de nieuwe reis te aanvaarden. De koopman wacht met ongeduld op de tijding dat zijn aanvoeren op de kaden of de zolders liggen, want juist is de markt hem gunstig voor den verkoop, of wel, dat zijne uitzendingen aan boord zijn en hij dus zijne wissels daartegen kan afgeven. Maar zeer kort is de tijd die den klerk gegund wordt om de massa documenten in gereedheid te brengen, waarmede hij als overladen is en waar schipper en koopman al met verlangen naar uitzien. Zoo rept en haast en spoedt zich een ieder in die zoo geheel eigenaardige wereld en ontwikkelt daarbij eene bedrijvigheid die, hoe verbijsterend ook voor het oog van den kalmen toeschouwer, toch opwekkend en verfrisschend tevens is voor hem, die in arbeid nog iets meer ziet dan enkel bezigheid en er nog iets anders van verwacht dan stoffelijken rijkdom alleen.

Geheel aan zich zelve overgelaten is die drukke en woelige menigte echter niet. Tal van Argusoogen bespiedt iedere beweging en voorkomt reeds daardoor veel boos opzet. Aan krachtigen arm tot handhaving van orde en wet is hier geen gebrek. 't Zijn rappe gasten, die daar in hunne korte blaauwe buisjes die slanke en snelle booten door dien doolhof van allerlei vaartuigen weten heen te roeijen en te sturen. 't Is de Theemspolicie, die er voor waakt dat gindsche spichtige schooner niet worde vermorzeld tusschen die beide reusachtige Oost-Indievaarders, wier hooge boorden bijna tot aan zijne raas reiken. Wie is beter in staat dan zij om den twist bij te leggen tusschen die vreemde varenslui, die elkanders taal zelfs niet verstaan, maar wier bandeloosheid geene maat kent, nu zij eensklaps uit hun eenzaam zeeleven in dat drokke havengejoel zijn overgebragt.

Tusschen vaten en balen en kisten en pakken weten zij een snel en zeker pad te vinden om de overbegeerige en misdadige hand als op heeterdaad te betrappen en aan banden te leggen. En voor het glurend oog van den ambtenaar schijnen al die stapels van goederen wel doorzigtig te zijn, zoo snel heeft hij zelfs den toeleg reeds ontdekt van hem, die de regten Harer Britsche Majesteit door sluikerij wilde schenden en verkorten. Geen schip of schuit of stuk koopmansgoed, of het moet geduldig wachten op het woord van verlof van den overal aanwezigen dokbeambte, eer het zijne plaats verlaten of in beweging mag gebragt worden. Drukte heerscht overal, maar nergens verwarring in dien alleen schijnbaren chaos.

Want aan den ingang van het dok, in dat kolossale gebouw, achter welks rijen van bestoven vensters men gedurig personen en papieren zich heen en weêr bewegen ziet, waakt een krachtig bestuur dat orde, geregelden en vluggen arbeid mogelijk maakt. Geene enkele beweging wordt in geheel de ruimte van het dok toegelaten, dan nadat het bevel daartoe uit eene dier menigte van kantoren is uitgevaardigd. Op het ruime sop bewege het schip zich vrij als een vogel: hier in het dok ligt het als een geketende bulhond aan den ijzeren wil van het dokbestuur onderworpen. Daarbuiten moge zeevarende en sjouwerman aan allerlei overmoed botvieren: hier binnen heeft hij stipt den wil te volgen van de strenge en onverbiddelijke reglementen. Geen vaartuig, groot of klein, geen koopmansgoed, gering of aanzienlijk van waarde, of 't is op die kantoren daar ginds bekend en ingeschreven. En wie tot in de minste bijzonderheden toe zou willen weten wat al op een drukken werkdag door die massa van menschen in dat uitgestrekte dok is verrigt, hij zou volkomen bevrediging vinden wanneer hem maar een enkele blik gegund werd in die lijvige folianten, waarover tal van klerken zich met uitgestrekten hals en ijverige hand van den vroegen morgen tot den laten middag heenbuigen.

Hoe naauwkeurig echter al die reglementen en wetten ook iedere beweging van dat heerleger van arbeiders regelen en besturen, en hoe kunstig het geheele zamenstel van die ingewikkelde administratie ook wezen moge, toch kan ligt deze of gene onvoorziene omstandigheid eene uitzondering of nadere toelichting noodig maken. Maar de vergunning tot die uitzondering behoort alleen tot de magt van den directeur, den man die het geheel overziet en het geheel ook grondig kent.

Evenwel, ook zijne magt is beperkt door wetten, wier uitlegging wel aan zijne beslissing onderworpen is, maar wier juist verstand alleen mogelijk is door eene meer dan gewone kennis van den toestand en den loop des handels en van de in den handel geldende gebruiken. Die laatste toch staan in Engeland hooger in de algemeene schatting en worden er meer gevolgd dan handelsregt, zoodat hij, aan wien de beslissing van al die moeijelijke kwestiën is opgedragen, ook in de geschiedenis van de wording en de opkomst van den handel zijner plaats meer dan gewoon ervaren wezen moet.

Dat ondervond de bekwame directeur van de Victoria-Docks. Bijna dagelijks werden aan zijne uitspraak allerlei kwestiën van vermeend handelsregt en oud handelsgebruik onderworpen, ter wier beslissing hij dikwijls eene menigte van oude oorkonden en bescheiden moest napluizen. Schromelijk tijdverlies was daarvan het onvermijdelijk maar tevens noodlottig gevolg. Hij besloot dan ook eindelijk de voornaamste feiten van den tegenwoordigen Londenschen handel op papier te brengen, en op die wijze een soort van register voor eigen gebruik te maken, dat hem, bij het zoeken naar de eene of andere handelsbijzonderheid, dadelijk tot leiddraad zou kunnen dienen. Maar naauwelijks had hij, na veel zoekens, de hoofdpunten van zijn plan bijeenverzameld, of hij zag zulk eene overstelpende menigte van allerlei bijzonderheden voor zich, dat de rijkdom der stof hem geheel dreigde te overweldigen. Het beknopt register dreigde een lijvig boekdeel te worden. Trouwens geen wonder. Ter juiste schifting en scheiding der verschillende onderdeelen van zijnen arbeid had hij eerst eene korte geschiedenis van den vroegeren handel en de aloude scheepvaart van Londen moeten schrijven. Die inleiding was noodig om daarna gemakkelijker de hoofdpunten te verdeelen. Maar onder het voortarbeiden daaraan was 't hem al spoedig gebleken, dat de handel van Londen eigenlijk geheel den Britschen handel omvatte, ja dat Groot-Brittanje's handel en wereldhandel, eigenlijk één geheel uitmaakten. 't Was dan ook niet vreemd dat zijn werk aan de blaam bloot stond van uitvoerigheid en van onvolledigheid tevens, want uitvoerig mogt men 't heeten, omdat het zich niet beperkte tot den handel van Londen alleen, en onvolledig, omdat, in die verkorte geschiedenis vooral, menig belangrijk historisch feit niet genoemd of wel zóó breed voorgesteld was, als het gewigt er van scheen te eischen.

Maar evenmin vreemd zal men 't noemen, dat juist die volledigheid en beknoptheid tevens mij hebben uitgelokt om een kort verslag van dit werk op te maken voor hen, die wel belang stellen in het onderwerp dat Charles Capper zoo uitnemend heeft behandeld, maar die, 't zij uit ongewoonte, 't zij uit vooroordeel, bijna nooit eenig ander boek ter hand nemen en met zorg bestuderen, dan het kas- of grootboek dat hun de geschiedenis hunner eigene bezittingen zoo trouw, schoon niet altijd even opwekkelijk, vertelt. Mogt deze korte schets, van de scheepvaart alleen, maar niet te veel van hunne aandacht vergen en hen veeleer opwekken om het werk zelf ter hand te nemen. De rijkdom der mededeelingen zal hunne moeite niet onbeloond laten. Daarenboven zullen zij dan eene schets vinden van den handel die tusschen Londen en de verschillende havens van geheel de wereld mag ik wel zeggen, gedreven wordt, die ik onmogelijk hier ter plaatse kan opnemen, omdat de magt van cijfers die daarvoor onmisbaar is, minder in dit tijdschrift passen zou. Tot de haven en tot de scheepvaart van Londen zal ik mij dus bepalen. Maar de scheepvaart is het gevolg van den handel en 't is immers de vrijheid van handel vooral, die in den laatsten tijd de scheepvaart zoozeer heeft uitgebreid!

Intusschen vrees ik reeds dadelijk dezen of genen lezer te hebben verstoord door de Britsche bewering over te nemen, dat even als Londens handel Engelands handel omvat, zoo ook Groot-Brittanjes handel eigenlijk wereldhandel kan genoemd worden. Toch zou die verstoordheid niet getuigen van kennis van zaken. Cappers uitspraak is volkomen juist, en wie den handel van Londen naauwkeurig kent, zal die ook volkomen billijken. Geen land ter wereld waarop Engeland geen handel drijft, waar Engelsche schepen niet de producten van Engelsche bedrijvigheid brengen en waar Engelsch geld niet gereedelijk de voortbrengselen van den bodem koopt. Men noeme een enkelen tak van handel, bloeijende op andere Europesche markten, en onbekend ja, niet groeijende of niet welig tierende zelfs op de markt van Londen. En de onmagt om dat bewijs te leveren zal het verwijt van vermetelheid der uitspraak wegnemen.

Sedert de handel van Groot-Brittanje geheel vrij gemaakt is van alle banden en knellende fiscale belemmeringen, is zijn omvang in waarheid verbazend toegenomen en heeft hij nu geheel de wereld omvat. Ter juister ure heeft het Engelsche volk

ingezien dat niet uitsluiting van den vreemdeling zijn handel groot maakte, maar juist aansluiting aan hem. Dan konden zij elkanders producten ruilen, elkanders nijverheid werk geven en elkanders schepen bevrachten. Het begreep dus dat die oude wetten, waardoor de producten van den vreemdeling van den Britschen bodem geweerd werden, en die niet dan onder groote uitzonderingen de vreemde schepen in de Britsche havens toelieten, moesten worden ingetrokken. Maar enkele, ja vele van die wetten hadden hooger beteekenis dan van commerciëlen of fiscalen aard alleen; ze grepen in het leven van den bevoorregten adel of waren monumenten van nationale grootheid, soms wel een paar eeuwen oud. Moeijelijke hinderpalen dus om ze uit den weg te ruimen. Maar de aloude staatkundige vrijheid van den Brit heeft hem kracht gegeven tegenover zijne regeerders. Wat het waarachtig belang des volks eischt, dat weet hij door te drijven. Het gesproken en geschreven woord moet eerst tot den kleinsten burger toe van het billijke van den eisch overtuigen, en dan het hoog Bewind noodzaken om toe te geven of om - af te treden. Werkeloos te mokken tegenover zijne Regering kan noch wil hij, zelfs gaarne doet hij den eersten stap. 't Is ten onregte dat men aan Sir Robert Peel de eere geeft van als met profetische gave te hebben ingezien dat vrij verkeer voordeeliger is voor natie en schatkist beide, dan belemmering van den vreemdeling ter bevoordeeling van den landgenoot; het Engelsche volk heeft hem eerst die waarheid moeten opdringen bijna. En niet dan toen hij het onmogelijke inzag om dien drang des tijds langer tegen te houden, toen, maar ook toen eerst, hebben zelfbehoud en staatkundig beleid hem tot de voordragt van die reeks van uitmuntende fiscale verbeteringen geleid, die zijnen naam teregt groot hebben gemaakt. Een Cobden heeft meer regt op de eer van het vaderschap dier vruchtbare idée, hij, de man van praktijk, die met helderen en onbevangen blik, met zekere nuchterheid zou men kunnen zeggen, de schijnbaar meest ingewikkelde maatschappelijke vraagstukken dadelijk, in al hunne naaktheid en ontdaan van alle vooroordeel en schijnglans, opvat, en die zonder omwegen regt op het doel afgaat dat hij bereiken wil, ontwikkeling van de natie door vrij spel te laten aan ieders vermogens.

Die gezonde nuchtere opvatting heeft dan ook een tarief aan Engeland geschonken, dat uitmunt door eenvoud en sober-

heid. Slechts zeer weinig artikelen zijn belast, maar die enkele dan ook tot een hoog bedrag. De lange lijst van tariefposten, uit bloote fiscaliteit allerlei artikelen scheidende die in waarheid één zijn, en dus gedurig aanleiding gevende tot ministeriële ophelderingen en verklaringen, dikwijls zoo kleingeestig en onbeduidend, dat ze het waarlijk zoo noodig prestige van den ministeriëlen zetel vaak bedreigen, heeft men daar als onnut en doelloos verscheurd. Want toen eens de storende invloed van den fiscus in alles wat arbeid betreft, erkend was, en door een grondig onderzoek was gebleken, dat iedere heffing op den arbeid vrij wat meer aan de natie kost dan de schatkist er aan opbrengst door wint, toen heeft men al die luttel opbrengende posten met een enkelen penneveeg uit het tarief geschrapt. Het vindingrijk genie, tot dusver aan kleingeestige douanekwestiën verspild, kon zich toen tot nuttiger taak wenden. Geen afperking van het binnenland in allerlei kleine terreinen, waarop de meest uiteenloopende heffingen wet hebben, strookt met die vrije ontwikkeling. 't Is strijdig daarmede dat de koopman een cijns te betalen heeft omdat hij woekert met zijne gaven, ook ten voordeele zijner landgenooten en nog meer, dat den fabriekant ter wille van dien cijns, van regeringswege zal voorgeschreven worden hoe hij werken moet, of liever, hoe hij alleen werken mag. Arbeid is er als de groote bron van volkswelvaart erkend en gewaardeerd. Wat dien arbeid dus bevorderen en ontwikkelen kan, wordt er gedaan. En zoolang die arbeid nog belemmerd wordt door allerlei belastingen, zou men daar niet uit de jaarlijksche baten het kapitaal van staatsschulden betalen, ter besparing eener zeer matige rente. Want men zou inzien dat die vermindering van budget toch tot wat al te duren prijs gekocht werd, en de renteheffers van den staat bevoordeelde ten schromelijken nadeele der nijvere klasse, wier arbeid toch grootendeels in de behoeften der schatkist moet voorzien.

Aan die staatkundige en economische vrijheid heeft Engeland eene nijverheid te danken, die zijnen handel heeft groot gemaakt, en zonder wier steun die handel tot een nietig verbruiksverhansel zou afgedaald zijn. Want niet voor de beperkte behoefte der enkele millioenen die het Vereenigd Koningrijk telt, werkt die nijverheid alleen, maar voor de steeds toenemende behoeften van die ettelijke millioenen in den vreemde wier eischen toenemen, naarmate hunne beschaving verhoogd

wordt door den omgang met de wakkere agenten, die de Britsche ondernemingsgeest heinde en verre uitzendt. Die nijverheid heeft massale hoeveelheden grondstoffen noodig en is daarvoor cijnsbaar aan het buitenland, maar dat buitenland vraagt haar weer de vruchten van grootere technische en industriële kennis. De weelderige wasdom van den Indischen en Amerikaanschen bodem en de kunstige gewrochten van het vruchtbaar brein van den Europeaan vormen de hoofdelementen van die magtige handelsbeweging, waarvan Capper eene schets heeft ontworpen. Geene nijverheid zonder handel, want de grondstof moet aangeboden en het manufactuur gevraagd worden, en geen handel zonder scheepvaart, want van het Oosten moet worden aangevoerd wat het Westen in geheel anderen vorm wil verwerkt zien. En daarom is het middelpunt van dat verkeer, 't welk Londen genoemd mag worden, een brandpunt niet van Engelands handel en nijverheid en scheepvaart alleen, maar werkelijk van geheel de wereld, en daarom is ook Cappers uitspraak eene juiste en volkomen billijke.

Eene gunstige geographische ligging, in verband tot die van andere handeldrijvende natiën; geschiktheid tot het drijven van scheepvaart; de talrijkheid der bevolking in wier behoeften moet voorzien worden; haar rijkdom en alzoo haar magt om te verbruiken; haar nijverheid en dus hare middelen om te produceren ter betaling van 't geen zij verbruikt, deze noemt Capper, en teregt, de hoofdvoorwaarden die den handel van eene plaats bepalen en regelen. Aan al die voorwaarden voldoet Londen op uitnemende wijze. Reeds in 604 was die stad de groote verzamelplaats van allerlei vreemde handelaren en werd zij Ceapstow genoemd, of goederenplaats bij uitnemendheid, 't geen den naam der nog meest bedrijvige straat van Londen verklaart. Zoo ook schijnt in de bevolking van Londen reeds eeuwen lang een echte koopmansgeest gehuist te hebben en Napoleons uitspraak te wettigen van ‘natie van winkeliers.’ Want reeds ten tijde van Karel den Groote reisde eene menigte van Engelsche kooplui Frankrijk door om die kleine gouden en zilveren heiligen-beelden en versierselen uit te venten, wier keurige en smaakvolle bewerking nu nog in menig museum onze bewondering wekt. Maar in pelgrimsgewaad deden zij die reis, als was het doel hunner reis de uitbreiding van Gods woord. En daarom beloofde hij bescherming en vrijen doortogt aan allen, die werkelijk met dat hei-

lig doel tot hem kwamen, maar hief hij eene belasting van degenen die, hoewel gedoken in het gewijde kleed der Apostelen, toch in waarheid kwamen om handel te drijven en winst te doen. Niet onaardig noemt Luzac die beperkte belofte het eerste handelstractaat. Wij zouden haar de eerste patentbelasting kunnen heeten; de eer der uitvinding en toepassing, zoo 't eene eer is, zou dan aan Frankrijk wel van oudsher toekomen. Ook de tegenwoordige Engelsche kooplui blijven aan hunne traditie getrouw, want waarlijk, menig Oostersch vorst van onze dagen zou nog met volle regt een zelfde besluit als Karel de Groote tegen hen kunnen uitvaardigen, schoon de toepassing er van moeijelijker zijn zou. De lust om verre togten te doen, was echter niet zoo vroeg bij de Engelschen ontwikkeld; en de eerste Koningen moesten ter aanwakkering daarvan zelfs de verheffing tot den adelstand als een lokaas uitloven aan hen, die met eigen schip en lading drie reizen over zee maakten. Dat die onderscheiding toen nog vrij wat hooger beteekenis en waarde had dan ze nu zou hebben, blijkt reeds daaruit, dat nog Hendrik III met groote minachting de rijke Londensche handelaars, die hij om hunne weelde, zoo scherp afstekende bij de armoede van hem zelven en zijnen adel, benijdde, hansworsten noemde. Nu stammen de eerste adelijke geslachten van Engeland van kooplui af. Daarenboven werden de kooplui door vorst en adel zwaar belast. Geen verkoop in het binnenland die geldig was zonder de goedkeuring van den landheer; geene markt die mogt gehouden worden dan in omheinde plaatsen, opdat de heffingen niet ontdoken wierden. De kooplui die op het buitenland handel dreven, waren meest vreemdelingen, die men echter trachtte te dwingen alleen te Londen te blijven en het binnenland niet door hunne tegenwoordigheid te besmetten, door hen strengelijk te verbieden hunne dooden ergens anders te begraven dan te Londen alleen. Aan de Engelsche kooplui werden echter al spoedig allerlei voorregten verleend, zoo als de vergunning om zich in gilden te vereenigen. Maar hoe rijk ook het hedendaagsch Londen nòg wezen moge aan allerlei handwerksgilden, die in hunne prachtige gebouwen echter thans geen andere magt meer uitoefenen dan de hoogstgeplaatsten in den lande aan hunne overdadige feestmalen te nooden, zoo kan toch geen enkel hunner zich beroemen van dien glorietijd van monopolie te dagteekenen. Maar de lectuur van Charles Cappers werk zelf bevredige den weet-

lust van hem die op de kennis van allerlei historische bijzonderheden van dezen aard prijs stelt; ruimschoots zal hij voldaan worden. Mijn plan echter is om meer bepaald den tegenwoordigen toestand van de scheepvaart en de haven van Londen met hem na te gaan, hulpmiddelen van een handel die reeds in het begin dezer eeuw tot een derde deel geklommen was van den omzet van geheel het Vereenigd Koningrijk. En wanneer al in 1800 de schatting van zeventig millioenen ponden sterling niet overdreven genoemd werd, als het bedrag van het koopmanseigendom dat jaarlijks door den Theems gedragen werd, eene schatting die nu natuurlijk nog veel grooter zou zijn, dan voorzeker biedt zulk een verkeer reeds te ruime stof haast aan voor eene beperkte behandeling als de mijne blijven moet en sluit alle niet strikt daartoe behoorende onderwerpen strengelijk uit, vooral ook, omdat nog andere schrijvers dan hij mij moeten steunen.

Alzoo een blik geworpen op de haven van Londen. Die haven was in vroeger tijden de open rivier. Eer de kolossale dokken gebouwd waren, moesten de schepen laden en lossen op den Theems. Groot was echter het ongerief daaraan verbonden. Nog in het laatst der vorige eeuw telde men vele duizende arbeiders, die met eene vloot van bij de vier duizend ligters en schuiten, de goederen van en naar de schepen af en aanvoerden, maar die hun bestaan in nog iets meer vonden dan in hun hoog daggeld alleen. Want schromelijk was hunne oneerlijkheid. Schetsen, daarvan door Engelsche magistraatspersonen van die tijden nagelaten, komen ons nu ongeloofelijk voor. Die arbeiders vormden een geheel leger van vagebonden, die dag en nacht op de rivier rondzwalkten en schuimden, en die, op de meest vernuftige wijze dikwijls, elkander in hunne slechte praktijken hielpen. Men had toen ware rivierroovers, die bij dag op verkenning uitgingen en bij donkeren nacht, in gewapende booten, de volgeladen ligters bemagtigden, lossneden en met den stroom lieten wegdrijven om ze des te veiliger en gemakkelijker te plunderen. De commiezen en het scheepsvolk bemerkten nooit iets van die strooperijen, want zij deelden in den buit. Sjouwerlui waren in een dubbel pak gestoken om het gestolene onder het werk gemakkelijk te verbergen; kuipers lieten hunne vaten in voorafgemaakte gaten in den grond half leêg lekken; vuilnisrapers zochten in den modder naar de rijke vondsten, die de sjouwerman er gedurende zijn arbeid behendig in had weten te gooijen; rattenvangers

bestalen de lading vrij wat meer dan ooit het ongedierte had kunnen doen, dat ze tot voorkoming van dieverijen zochten te verdelgen; en een waar heerleger van helers wachtte met ongeduld op de ontvangst van al dat geroofde en loonde de behendige hand dadelijk met zilver. Maar genoeg reeds om de begeerte van den Londenschen koopman naar meerdere veiligheid van schip en lading, volkomen te verklaren en te billijken. De zoogenaamde *quays*, werven met breede kaden en pakhuizen aan den Theems gelegen, die nu nog aanzienlijke bergplaatsen van goederen zijn, waren geheel ontoereikend. Die werven waren eene schepping van Koningin Elisabeth. Ter verzekering van de stipte betaling der douaneregten was de opslag van goederen alleen op die plaatsen vergund, welke de regering daarvoor aanwees, en toen later de invoerregten van enkele artikelen bij den uitvoer terugbetaald werden of de vrije invoer van goederen, die alleen voor den uitvoer bestemd waren, vergund werd, waren 't ook alleen die *legal-quays* waartoe dat privilegie beperkt werd. Later echter, toen de opslag in die bevoorregte hallen ontoereikend bleek, werd de opslag van speciaal genoemde artikelen ook op andere plaatsen van de rivier toegestaan, maar niet dan met bepaalde toestemming of *sufferance*, zoo als de Engelschen 't noemen, der douanebeambten, vanwaar dan ook die werven nog heden ten dage sufferance-wharves heeten. Hun aantal bedraagt nog 87, terwijl van de legal quays nog maar een enkel vijftal overgebleven is, die nu bijna geene voorregten meer hebben boven de ruim 50 geheel vrije werven, die echter alleen vrije artikelen of waarvan de regten betaald zijn, mogen opnemen. Het geheel veranderd douanestelsel heeft al die oude privilegiën ook als weggevaagd.

Londen had behoefte aan ruimte en veiligheid voor zijne goederen. Eigenlijk kon alleen een goed ingerigt dok in die behoefte voorzien. Liverpool had al in 1708 zijn eerste dok geopend, terwijl Londen eerst eene eeuw later op zulk eene, nu onmisbaar genoemde inrigting kon roemen. Maar bij Liverpool was de rivier geheel open, de schepen lagen er niet veilig in de ondiepe Mersey, en terwijl daar dus de scheepvaart beschutting noodig had, waren 't vooral de goederen die in Londen daaraan behoefte hadden. Aan de behoefte van Liverpool was dan ook vrij wat gemakkelijker te voldoen dan aan die van Londen, waar de bouw van kolossale pakhuizen

een groot kapitaal en eene aanzienlijke uitgestrektheid gronds zou vorderen.

Dokken voor schepen en koopmansgoederen, zoo als die wij nu kennen, zijn eigenlijk vruchten van het entrepôtstelsel, Eer dat stelsel goed geregeld was, bleven de enkele inrigtingen van dien aard gebrekkig. De regeringen hebben hun aanleg bevorderd, ter beveiliging van de regten der schatkist. En die regeringshulp heeft juist den handel in de mogelijkheid gesteld om die inrigtingen op die grootsche schaal te vestigen waarop ze alleen nuttig kunnen werken. Dokken moeten plaatsen zijn waar de koopman bij voorkeur zijne schepen en goederen, zijne feitelijke handelsbeweging, overbrengt, omdat de concentratie van zekerheid, vrije beweging - ongehinderd door de douane - en vereeniging van arbeidskrachten, hem voordeelig zijn. En dat werd alleen mogelijk door het entrepôtstelsel. Colbert had reeds in 1664 dat stelsel aan Frankrijk willen schenken, als eene weldaad voor de nijvere klasse, en werkelijk werd ook in 1687 de toepassing er van bevolen, maar reeds in 1688 was het weder gevallen, door de tegenwerking van de algemeene pachters. En 't ging in Engeland niet beter, hoe sterk aldaar ook de behoefte aan zulk een stelsel gevoeld werd. De Londensche koopman toch leed onder het overgroot bezwaar, dat hij, eer nog eenig stelsel van entrepôt of restitutie bestond, voor zijne invoeren dadelijk de volle, en toen ter tijd aanzienlijk hooge, regten moest betalen of wel borgen daarvoor aanwijzen, beide uiterst moeijelijke gevallen, vooral in die dagen toen het credietstelsel nog gebrekkig ontwikkeld was en dus nog maar weinig financiële hulp aanbood. Dikwijls was hij dus genoodzaakt om tot zeer bezwarende voorwaarden geld te maken voor de eischen der schatkist en wanneer hem dat niet gelukte, zijne goederen tot elken prijs te verkoopen. Gewoonlijk gebeurde dat in die tijden, toen de aankomst der schepen nog zoo geheel onzeker was, juist op oogenblikken wanneer vele schepen tegelijk, door gunstigen wind of andere gelegenheid binnenvielen, zoodat de markten overvoerd waren en vele aanvoerders in 't zelfde moeijelijke geval verkeerden. 't Was dan voor de rijke kooplui zeer gemakkelijk om de prijzen zeer laag te drukken en groote winsten te behalen door partij te trekken van de geldverlegenheid der kleine handelaars. De eischen der schatkist waren dus dikwijls oorzaak van den ondergang veler wakkere maar niet overbemiddelde kooplui.

Nog een ander bezwaar was aan dat gebrekkig douanestelsel

verbonden. Slechts in zeer enkele gevallen gaf de regering het eens betaalde invoerregt terug, bij lateren uitvoer van dezelfde goederen naar den vreemde. Enkele artikelen genoten dat voorregt wel, maar de toepassing van die gunst was zoo moeijelijk gemaakt, dat de vreemdeling bang werd voor al die formaliteiten, kostbaar en tijdroovend tevens, en de havens van Engeland vermeed om er zijne uit allerlei artikelen zamengestelde ladingen voor den uitvoer in te koopen. En evenzeer vermeed hij om er andere goederen heen te zenden, dan die alleen voor de consumtie van Engeland dienden of waarvan de uitvoer bijna niet denkbaar kon zijn. Dat verminderde dus in- en uitvoerhandel beide en tevens de voordeelen van den koopmansstand. Van daar dan ook dat het stelsel van Colbert weêrklank vond bij de Engelsche regering en er in 1714 eene proef genomen werd, door de restitutie eerst van een gedeelte en later van het geheele cijfer van het invoerregt aan den uitvoer van tabak te verleenen. Diezelfde voorregten werden later, in 1742 tot rum, in 1665 tot rijst en in 1767 tot koffij en cacao, mits voortbrengselen van Britsche koloniën zijnde, uitgestrekt. Maar als eigenlijk stelsel bleef gehandhaafd, dat restitutie van invoerregt bij den uitvoer - uitzondering was. Van die uitzonderingen echter wisten enkele Londensche kooplui zulk een behendig gebruik te maken, bij de natuurlijk altijd moeijelijke berekening hoeveel de restitutie bij den uitvoer in billijkheid bedragen moest, dat daardoor eene geheele serie van kwade praktijken ontstond.

De Minister, Sir Robert Walpole, doorzag de verkeerde werking van dat stelsel, en 't was daarom dat hij in zijn beroemd Excise-Scheme van 1733 er een einde aan wilde maken, door het zuiver entrepôtstelsel te Londen toe te passen, allereerst op de wijnen en de tabak. Maar zij, die juist door het verkeerde van dat stelsel zulke groote winsten trokken, waren magtiger dan hij. Gebruik makende van de partijwoede dierzelfde dagen, wisten zij het ruwe arbeidsvolk in de haven diets te maken, dat het plan van den Minister den geheelen handel van Londen zou verdrijven. En terwijl de bekwaamste redenaars der oppositie den Premier binnen de muren van het Parlement de hevigste verwijten deden, als bedreigde hij door zijn utopisch douanestelsel de welvaart van geheel het Engelsche volk, ontkwam hij buiten de muren van dat gebouw ter naauwernood aan de handen van het laagste gedeelte van dat volk, 't welk alle uitgangen bezet hield. En

zoo sterk was de indruk dien de val van deze voordragt op het Engelsche publiek maakte, dat nog in 1750 de warme aanbeveling van dit stelsel door Dean Tucker geen weerklank vond bij de handelswereld, alleen om het gebeurde onder Walpole.

Toch werd eindelijk in 1803 het entrepôtstelsel, warehousing-system, zoo als de Engelschen 't noemen, in Engeland ingevoerd, en later, vooral in 1833, juist een eeuw dus na den strijd tegen Walpoles wet, grootelijks uitgebreid, totdat het zijn volle beslag kreeg in 1853. De voordeelen die dat stelsel aan den handel van geheel de wereld geschonken heeft, zijn onberekenbaar. En in geen enkel land heeft het juister en beter toepassing gevonden dan juist in datzelfde Engeland, waar het met zoo veel moeite vasten voet gewonnen heeft. Onder de vele voordeelen door dat entrepôtstelsel verkregen, moet ook het stelsel der warrants of ceelen genoemd worden, een stelsel dat ook hier te lande wel ingevoerd en toegepast wordt, maar nog lang niet op de wijze als in Engeland of te Londen vooral. Men weet, de warrant of ceel is het bewijs, dat de daarin genoemde goederen bij hem die het document uitgeeft, ter beschikking liggen van den houder. Koop en verkoop en beleening van goederen geschieden dus door eenvoudige overdragt van dat stuk papier, zonder dat de goederen zelve ook maar aangeraakt behoeven te worden, en geheel onverschillig of ze aan de betaling van douaneregten voldaan hebben of onderworpen zijn of niet. Daarenboven houden ze het gewigt of de maat der goederen in, welke te Londen daarenboven op de gewigtsnota vermeld staat. Worden de goederen verkocht, dan betaalt de kooper dadelijk enkele percenten op rekening van zijn koop, tegen ontvangst van die gewigtsnota, maar het goed zelf kan hij alleen bekomen op den warrant, de eigenlijke ceel, die hem niet afgeleverd wordt, dan tegen voldoening van 't geen hij nog op den geheelen koop te betalen heeft. Betaalt hij dat saldo, het goed noodig hebbende, eerder dan de hem verleende termijn, prompt genoemd, vervallen is, dan geniet hij bij de meeste artikelen eene korting van rente voor die vervroegde betaling. Een groot voordeel van dit stelsel is, dat daardoor de speculatie in goederen bevorderd wordt, zonder dat de verkoopers schade kunnen lijden door gebrekkige koopers en ook, dat de faillieten van Londensche huizen minder op de eigen markt drukken. Daarenboven lokt het kapitaal in den handel, ook door de gemakkelijke en

zekere wijze van beleening. Maar het groote voordeel is natuurlijk de besparing van tijd en geld, die groote elementen van handelsbloei.

Intusschen was in 1762 van dat geheele entrepôtstelsel nog bijna niets in Engeland bekend dan alleen de theorie, en deze nog niet eens gewaardeerd, terwijl niet dan enkele restitutiën eenige verligting aan den handel gaven. Van een eigenlijk dokstelsel kon dus toen nog geen sprake zijn. Maar de handel van Londen uitte zich toch luide in klagten over gebrek aan ruimte tot berging van de steeds toenemende hoeveelheden goederen die aangebragt en uitgevoerd werden. Eenige van de magtigsten der kooplui vereenigden zich toen, en verzochten van het Parlement de aanwijzing van nog meer plaatsen van opslag. Maar de eigenaars der bestaande quays en wharves werden bevreesd voor de mededinging, en 't gelukte hun door hunnen ver klinkenden invloed, om destijds, en ook in 1765, toen het verzoek herhaald werd, ja zelfs nog in het jaar 1798, toen de bede met nog meer klem werd ingebragt, elke poging tot uitbreiding der losplaatsen te Londen door het Parlement te doen verwerpen. Toch werd het bewijs geleverd, dat werkelijk de ruimte ontoereikend was voor de bestaande behoefte. De legal-quays hadden niet meer ruimte, zoo werd aangetoond, dan voor de berging van 32,000 vaten suiker en de sufferance-wharves voor 60,200 vaten, en toch werden dikwijls over de 120,000 vaten in den loop van drie maanden aangevoerd. Die kolossale en zware gevaarten, gewoonlijk in wrakken toestand, werden dan dikwijls tot acht hoog op elkander gestapeld en lagen menigmaal in de open lucht, aan alle weer en wind blootgesteld, en niet minder aan de gedurige aanvallen der geslepen bende van dieven, die van zulk een ongerief uitnemend partij wist te trekken.

Dat ging dan ook eindelijk zoo ver, dat in 1793 de handelaars op West-Indië besloten niet te rusten, eer zij aan zulk een schandelijken stand van zaken een einde hadden gemaakt. Zij vroegen dus van het Parlement vergunning om zelve, voor hun specialen handel, een dok te mogen oprigten, met pakhuizen omzoomd; en eer hun verzoek nog was ingewilligd, openden zij reeds eene inschrijving voor het noodige kapitaal van £ 800,000, die binnen twee dagen geheel volteekend was. Maar nog was de tegenstand te sterk, en niet dan in het jaar 1799 werd hun de gevraagde magtiging verleend. Toen ein-

delijk vaardigde het Parlement eene wet uit, waarbij aan de regering van Londen werd toegestaan om op eene bepaalde plaats een kanaal te graven, bevaarbaar voor groote schepen, den omliggenden grond af te staan om hem te bebouwen, en tot dekking der kosten, gedurende 14 jaren, van één tot drie en een halven penny per ton van elk schip te heffen dat van de haven van Londen gebruik maakte, alleen visschers en passagiersvaartuigen vrijstellende. Tevens, en ziedaar de eerste victorie, verleende het Parlement magtiging tot oprigting van een dok, met legal-quays en pakhuizen, omringd door een dertig voet hoogen steenen muur en een gracht van twaalf voet diepte, waarin altijd zes voet water moest staan, onder bevel dat alle schepen, komende van of gaande naar de West-Indiën, daarin moesten lossen en laden, tegen betaling van zes shillingen acht pence per ton dokgeld en verder van zoodanige onkosten als het bestuur zou bepalen. Deze West-India-Docks werden geoctroijeerd voor twintig jaren, met een kapitaal van op 't hoogst £ 600,000, terwijl het dividend 10 pCt. niet mogt overschrijden. In 1800 werd met den bouw aangevangen en reeds in 1802 werd het gedeeltelijk voor het gebruik opengesteld. Geen wonder dan ook dat dit dok groote winsten opleverde en reeds dadelijk na het eerste halfjaar volle 10 pCt. dividend uitkeerde, terwijl het daarenboven een reservefonds kon opleggen, dat in 1819 tot £ 400,000 geklommen was, toen de regering echter eene verlaging der dokgelden voorschreef. Daarentegen moest het bestuur van Londen in 1829 aan dit dok het gegraven Citykanaal verkoopen, omdat het niet eens de onkosten kon opbrengen! Maar evenmin vreemd was 't, dat toen later andere dokken te Londen geopend werden, het West-India-Dock zijn eerst zoo geroemd privilegie al spoedig betreurde, omdat het juist door dat monopolie voor eene enkele vaart, alle andere en meer voordeelige vaarten buiten zijne muren en in andere handen had gedreven, waaruit het die later nooit, ook zelfs gedeeltelijk maar, heeft kunnen teruglokken. Nu leidt het een kwijnend bestaan. Alweer een bewijs van de schadelijke werking van monopoliën voor de bevoorregten zelven.

Maar het West-India-Dock lag buiten de grenzen van de City van Londen, en binnen die grenzen wilde men den handel van de metropolis behouden. Spoedig na het octrooi van dit eerste dok, werd dan ook van het Parlement de magtiging gevraagd en verkregen tot de oprigting van een tweede, Lon-

don-Dock, en dat wel in Wapping, binnen de City. Met eerbiediging van het monopolie der West-Indische vaart, werden daarentegen alle schepen die met wijn, brandewijn, tabak en rijst op den Theems kwamen, door het Parlement gelast om gedurende den tijd van 21 jaren, en onder verbeurte van het schip aan de Kroon en £ 100 boete, in dit dok te lossen. Het kapitaal werd op £ 1,200,000 bepaald, met vergunning om nog £ 300,000 op te nemen. Maar juist de nabijheid der City verhoogde de kosten van terrein en aanbouw en later die van iedere noodzakelijke uitbreiding zoozeer, dat, toen de bouw in 1801 begonnen en in 1805 voltooid was, reeds in 1804 magtiging tot opneming van nog £ 500,000 door het Parlement moest verleend worden, welk kapitaal van £ 2 millioen verder tot £ 3 en nu eindelijk tot £ 5 millioen verhoogd is. Nooit heeft dit dok dan ook van zulk een aanzienlijk kapitaal een billijk dividend kunnen opbrengen, dan in die enkele jaren toen de dokgelden tot het maximum opgedreven mogten worden. En nooit ook heeft het de mededinging der andere dokken kunnen weêrstaan, hoewel alle in den aanvang gemaakte bezwaren tegen de ligging, die het binnenkomen van groote schepen en wat met al onmogelijk heette te maken, ten eenemale ongegrond zijn gebleken en het dok uitnemend voor handel en scheepvaart geschikt is.

Nu moest ook de Oost-Indische handel een afzonderlijk dok hebben, en ook dit werd in 1803 opgerigt, maar onder de uitdrukkelijke bepaling, ter bescherming van de London-Docks, dat geen schip dat niet striktelijk van of naar Oost-Indië en China kwam of ging, aldaar mogt lossen of laden, onder verbeurte van £ 50 boete. Sedert 1838 hebben de East- en West-India-Docks zich echter vereenigd, en zuchten nu beiden onder hetzelfde, eens zoo gevierde en vurig begeerde maar nu heillooze, monopolie.

Nog werden in 1811 eenige dokken aan de zuidzijde der rivier, tegenover de City, aangelegd of uitgebreid, maar zonder tot *legal-Quays* verklaard te worden en alleen voor den opslag van hout en granen. Deze waren de Commercial-Docks, het East-Country-Dock en dat van de Grand-Surrey-Canal-Company. Deze beide eerstgenoemde vereenigden zich in 1851, en kregen toen vergunning om alle mogelijke artikelen op te slaan, eene vergunning die blijkbaar echter weinig baatte, want van de 1200 schepen die er in 1858 losten, waren er niet

meer dan 49, die eenige andere lading dan hout en granen inhadden.

Eindelijk brak het jaar 1824 aan, het jaar waarin het monopolie der West-India-Docks eindigde. Maar deze vroegen zelve geene verlenging daarvan aan, gedeeltelijk ook uit vrees voor den tegenstand dien zij van de London-Docks te duchten hadden, welke laatste, door vermindering der dokgelden, nu eene poging deden om ook den West-Indischen handel naar zich te lokken. Gedurende dien tijd van monopolie hadden de drie Maatschappijen hare tarieven op het maximum gehandhaafd en ruime dividenden uitgedeeld, maar naauwelijks was de tijd van vrije mededinging aangebroken, of ook andere toonden zich begeerig, om in die zoo lang onbereikbare voorregten te deelen. Reeds in 1823 vormde zich met dat doel eene vereeniging van invloedrijke kooplui, die magtiging vroegen om een dok op te rigten op de plaats van het St. Katherine's-hospitaal, bewerende dat de handel van Londen belemmerd werd door te kleine ruimte voor de koopmansgoederen en door de te hooge onkosten die de bestaande corporatiën hieven. Maar hoe ontstak de toorn der London-Docks over zulk eene bewering! Onwaar was al het aangevoerde. Niet dan gedeeltelijk werd de ruimte van hun dok ingenomen door den handel, en niet dan enkele jaren hadden zij een dividend van 4½ pCt. kunnen uitdeelen en vroeger nooit meer dan 3 pCt, een gevolg van hunne zoo laag gestelde onkosten! Bleek de handel behoefte te hebben aan meerdere ruimte, dadelijk waren zij bereid om de ruim zes bunders land die zij nog in hunne nabijheid ongebruikt hadden liggen, met pakhuizen en werven te bebouwen. Maar toe te staan dat weder aanzienlijke kapitalen belegd wierden in het oprigten van overtollige en concurrerende dokken, tot schromelijk nadeel van handel en scheepvaart, dàt kon noch mogt het Parlement doen. Toch stond het de vraag wel toe, vooral toen eene vroeger zoo dikwijls uitmuntend geslaagde handigheid ditmaal mislukte, die daarin bestond, dat men de behandeling van een voorstel van zitting tot zitting trachtte te verdagen door telkens op den dag vóór de discussie duister gestelde contrapetitiën in te leveren, waardoor de zaak dan op nieuw in het eindelooze labyrinth eener Commissie overgebragt werd. Ook bij het Hoogerhuis waren alle pogingen tot tegenwerking der nieuwe aanvraag vruchteloos, evenzeer als eene ellenlange memorie van grieven en jammerklagten die het dok-

bestuur in het licht deed verschijnen. En alle pogingen om het welslagen der uitgeschreven leening voor den bouw van het nieuwe dok te beletten, waren evenzeer ijdel en vergeefsch, want weldra hadden de magtige oprigters, Londens eerste kooplui, de geraamde £ 2 millioen bijeen. Spoedig was het hospitaal naar Regent's-Park overgebragt, waren verscheidene werven aan de rivier gekocht, 1250 huizen afgebroken, 11,300 bewoners verplaatst en de £ 700,000 gevonden om die buitengewone uitgaven te dekken, en was eindelijk in hechte en ruime pakhuizen het eerste vrije dok in de haven van Londen opgerigt. Maar niet dan op kleine schaal kon de zaak worden gevestigd, want de ruimte was beperkt en alle uitbreiding geheel onmogelijk. Immers met den Theems voor zich en door den Tower, de Rijks munt en de London-Docks aan de drie andere zijden ingesloten, was de plaats wel gelukkig gekozen om aan het toenmalig bezwaar te gemoet te komen, dat de docks te ver van het eigenlijke centrum des handels, de City, gelegen waren, maar ongelukkig wat de mogelijkheid eener latere uitbreiding betrof. Daarenboven, weldra zouden spoorwegen en telegrafen het bezwaar van dien verren afstand voor de andere docks als doen verdwijnen. En reeds dadelijk werd dat grootendeels opgeheven, toen de regering verscheidene plaatsen in de City zelve aanwees voor den opslag van goederen in entrepôt. Zoo werden de oude voorregten van legal-quay en sufferance-wharf langzamerhand bijna geheel vernietigd en deze met de vrije werven haast gelijk gesteld.

Nu meende men dan toch ook ruimte genoeg voor de handelsbeweging van Londen geopend te hebben. Maar het jaar 1850 naderde en met dat jaar de opheffing der oude scheepvaartwetten, die, gepaard aan de herhaalde verbeteringen van het douanestelsel in den geest van vrij verkeer, een ongekenden prikkel aan de ondernemingszucht der Engelsche kooplui gaven. Reeds dadelijk werd dan ook een nieuw plan van een dok aan het Parlement voorgelegd en de magtiging al spoedig verkregen om de *Victoria-Docks* aan te leggen, met een kapitaal van £ 1,200,000 en de vergunning om, zoo noodig, nog verdere £ 400,000 daarvoor op te nemen. Dit kapitaal was spoedig gevonden, maar £ 1 millioen bleek voldoende, hoewel deze docks op veel grootscher schaal aangelegd werden dan een der vorige. De keuze van terrein was echter veel beter. Meer stroomafwaarts gelegen, beneden Blackwall, behoefden niet alleen

geene gebouwen of werven tot hooge prijzen gekocht te worden en dan gesloopt, noch ongeloofelijke massaas grond te worden verwerkt, 't geen de St. Katherine-docks zulke schatten gekost had, maar was het terrein, onder het peil van hoog water gelegen, alleen door kleine dijken en uitgangen gemakkelijk en goedkoop te bewerken en tot dezelfde prijzen verkrijgbaar als gewoon bouwland. Daarenboven hebben de Victoria-docks het groote voorregt dat ze als in een net van spoorwegen liggen, 't geen het vervoer der goederen ontzaggelijk gemakkelijk en goedkoop maakt en den verren afstand van de City geheel onverschillig doet zijn. Vooral de London en de St. Katherine-docks lijden zeer onder dat gemis aan spoorweggemeenschap. Want de goederen per kar naar de stations te vervoeren, is kostbaar en een zelfde nadeel als waaronder de werven aan den Theems lijden, waarheen de goederen altijd met ligters moeten gebragt worden, wat ook reeds, om de gedurige behandeling der meestal niet zeer stevige fustage, ver van wenschelijk is. Even als de E. en W. India-docks hunne ruime pakhuizen in de City, in Fenchurchstreet hebben en de S. Katherine-docks, in Cutlerstreet, zoo hebben ook de Victoria-docks hunne Citypakhuizen, in de Minories die als doorsneden worden door den Blackwall-Spoorweg. Nu echter mag de aanleg van nog meer dokken van dezen aard te Londen overbodig, ja bijna onmogelijk genoemd worden, want de India- en de Victoria-docks kunnen hunne ruimte nog aanmerkelijk uitbreiden; en niet alleen zou de afstand van de City ook te groot worden, maar daarenboven is de waarde van het land in de laatste jaren zoozeer gerezen, dat reeds de uitgaaf voor terrein te groot zou worden dan dat eene voordeelige mededinging met de bestaande dokken denkbaar zou zijn. Ook zijn de opbrengsten der docks tegenwoordig niet zoo groot, dat de speculatiegeest er door uitgelokt wordt. De volgende tabèl geeft een volledig overzigt van hun toestand. Alle cijfers zijn van het jaar 1860 genomen, een jaar van levendig verkeer en dus zeer geschikt voor maatstaf.

	OPPERVLAKTE.						
DOCKS.	**WATER.**	**BERGING.**	**SCHEPEN.**	**TONNEN.**	**KAPITAAL.**	**OBLIGATIEN.**	**DIVID.**
London	14 bund.	892,968 knb. El.	1032	424,338	£ 3,816,897	£ 1,121,413	2 pCt.
St. Katherine	4 bund.	504,397 knb. El.	905	223,397	£ 1,939,800	£ 619,592	3¾ pCt.
West-India	40 bund.	892,348 knb. El. }	1200	498,366	£ 2,065,668	£ -	6 pCt.
East-India	12 bund.	152,882 knb. El. }	1200	498,366	£ 2,065,668	£ -	6 pCt.
Victoria	40 bund.	558,318 knb. El.	850	850,337	£ 865,502	£ 215,851	5¼ pCt.

Intusschen eischt de billijkheid hierbij te voegen, dat de London- en St. Katherine-Docks nog in 1856, 5 en 4½ pCt. uitdeelden. De groote mededinging onderling echter en ook met de quays en wharves, maken 't moeijelijker voor de groote corporatiën om zelfs ook maar eene billijke rente van hare groote kapitalen op te brengen. Daarenboven is hunne inrigting op zoo grootsche schaal, dat wel aan alle mogelijke eischen van den handel is voldaan, maar ook reeds de enkele instandhouding daarvan aanzienlijke jaarlijksche uitgaven vordert. De voordeelen die de handel van de docks geniet, zijn niet te noemen. Men berekende vroeger, dat alleen de diefstal op de invoeren jaarlijks één percent bedroeg van de geheele hoeveelheid aangevoerde indigo, cacao, wijnen, enz., twee percent van de suiker en twee en een half percent van de rum en andere sterke dranken. Die besparing is dus zuivere winst, en daarenboven rekent men dat de kosten van verwerking en pakhuishuur der goederen jaarlijks 18 pCt. minder bedragen dan vroeger. Ook die winst is dus verkregen. Maar nu trede men de dokken binnen en trachte ook maar eene globale berekening te maken, welke overgroote voordeelen de handel door zulke inrigtingen geniet, voordeelen die niet onder cijfers kunnen gebragt worden, hoewel ze duidelijk zijn voor den meest oningewijde zelfs.

De grootste der London-docks blijven nog verreweg de West-India, nu met de veel kleinere East-India vereenigd. De laatste trekken reeds dadelijk de aandacht van den vreemdeling bij het opvaren van den Theems, door de prachtige 700 voeten lange en breede kade die zich zoo weidsch langs de rivier uitstrekt. Het arsenaal aan dit dok verbonden, en de reusachtige gevaarten om masten op de grootste schepen te zetten, geven aan dit dok een grootsch aanzien. Maar de West-India-docks treffen nog meer door hunne inwendig zoo kolossale afmetingen. Beiden hebben het groote voordeel van in twee afdeelingen gescheiden te zijn, een afzonderlijk dok voor de binnenkomende en een voor de uitgaande schepen, waaraan later nog het South-dock verbonden is, het kanaal namelijk, in 1829 door de City aan dit dok verkocht, en 't welk nu alleen voor hout gebruikt wordt. Die verdeeling van homeward- en outward-docks is voor den handel natuurlijk van overgroot gemak en ook voor de douane van groote waarde, terwijl het de inrigting van het dok zelf vereenvoudigt. Beide afdeelingen loopen parallel naast elkander en zijn gescheiden

door eene rij van pakhuizen die voor de berging van geestrijke dranken zijn ingerigt. De kelders van die pakhuizen, waar vooral rum en madera-wijnen liggen, zijn zeer vernuftig ingerigt. Ten einde het schudden en dus het lekken der vaten zooveel mogelijk te voorkomen, heeft men enkele stukken der zoldering als luiken gemaakt, die door hydraulisch tegenwigt kunnen dalen, zoodat de vaten bij in- noch uitslag eenige beweging lijden. En om alle gevaar van brand weg te nemen, is het gebruik van kaars- of ander licht in die kelders ten stelligste verboden. Verschillende openingen in den zolder, met zwaar glas gesloten, nemen de ergste duisternis weg, maar aardig heeft men gezorgd dat ook de werkman voldoende licht heeft bij zijn arbeid aan de vaten, zonder kunstlicht te gebruiken. Men heeft daartoe zijdelings in de muren kegelvormige kokers gemaakt, waardoor de zonnestralen van buiten geleid worden op groote metalen platen, die als spiegels dat zonlicht door de geheele kelders verspreiden. Daarenboven is de werkman gewapend met kleinere stukjes metaal, waarmede hij dat licht opvangt en op de juiste plek brengt waar hij het noodig heeft. Zoo ook worden de zwaarste blokken mahonijhout met het grootste gemak tot op hooge stapels gelegd, door middel van kranen op wagentjes die langs rails loopen, welke op de verlangde hoogte gelegd worden. Van daar dan ook dat de lossing en de opslag van eene lading van duizend ton in den tijd van drie dagen, volstrekt niet moeijelijk genoemd worden in dit dok. De grootste pakhuizen zijn natuurlijk in het Import-dock, die in het Export kleiner zijn, met groote afdaken aan de kaden, terwijl op geringe afstanden van elkaâr eene menigte ijzeren kranen staan om de goederen in en uit de schepen te hijschen. Om eenig denkbeeld te geven van de uitgestrektheid van het West-India-dock alleen strekke, dat eens te gelijker tijd in de pakhuizen en onder de afdaken van dit dok gelegen hebben 148,563 groote vaten suiker, 70,875 vaten 433,648 balen koffij, 35,158 pijpen rum, 14,021 blokken mahonijhout, 21,350 tonnen verfhout, behalve de menigte van andere artikelen, waarvan de hoeveelheden echter kleiner waren. Daarenboven houdt deze corporatie de thec, indigo, zijde, specerijen en droogerijen, de fijne O.I. artikelen, alle in hare pakhuizen in de City. 't Zijn voornamelijk de prachtige zeegevaarten boven de 800 tonnen die het East-India-dock vullen. Trouwens, beide dok-

ken leveren eene ruimte op voor ruim 500 vaartuigen boven de 400 tonnen, en hebben een diepte van water, voldoende voor de grootste stoomschepen. Het geheel doet den bouwmeester, William Jessop, eere aan.

De London-docks zijn lang zoo uitnemend niet gebouwd noch ingerigt; want noch de pakhuizen zijn zoo ruim, noch de kaden zoo breed, en daarenboven is er geheel geene afscheiding tusschen in- en uitvoerdokken die afdoende is. Ook belemmert de spoorweg langs de kaden het vervoer, omdat alleen de speciale waggons daarvoor kunnen gebruikt worden. Intusschen hebben deze docks het wereldberoemde tabaksmagazijn, dat twee en een half bunder oppervlakte beslaat en alwaar 24,000 groote vaten tabak kunnen opgeslagen worden. En onder dat magazijn en de nabijliggende pakhuizen breiden zich de evenzeer wereldberoemde London-Wine-Vaults uit, over eene oppervlakte van negen bunders, eene voldoende ruimte aanbiedende voor 66,000 pijpen wijn. Glooijend daalt men in die ware onderwereld, en wel zoo gemakkelijk, dat er rails gelegd zijn langs welke de vaten er in gebragt worden. Ook de kaden van dit dok worden als een meesterstuk van bouwkunde geroemd, maar vooral het dak van het tabaksmagazijn, een kunstwerk van den architect Alexander. Het is geheel van ijzer en wordt geschraagd door holle ijzeren kolommen, door welke at het regenwater wegvloeit, zoodat lekkage onmogelijk is.

Van de St. Katherine-docks valt niet zooveel voortreffelijks te zeggen, dan alleen dat de aanleg der pakhuizen vlak aan de kade, met de verdieping gelijkvloers geheel open, zoodat het gebouw op ijzeren pilaren rust, de handelsbeweging zeer gemakkelijk maakt. Maar dit nadeel is er aan verbonden, dat de hechtheid der gebouwen zeer onder die open ruimte beneden lijdt, zoodat reeds op de derde verdieping alleen ligte goederen kunnen opgeslagen worden. Wat echter als zeer wijs in den aanleg dezer docks te prijzen valt, mag men de driemaal kleinere oppervlakte water noemen, die hier voor dezelfde hoeveelheid schepen is opengelaten, zoodat de pakhuisruimte daardoor verbazend gewonnen heeft zonder grooter oppervlakte gronds in te nemen. Want niet alleen heeft nog nooit een der Londensche dokken te gelijker tijd zelfs de helft der schepen binnen zijne muren besloten waarvoor ze aangelegd zijn, maar daarenboven hebben allerlei verbeterde werktuigen den tijd

dien een schip voor lossen en laden noodig heeft, wel met twee derden verkort.

De Victoria-docks vereenigen eindelijk alles in zich wat de latere tijd aan gemak voor den handel heeft uitgedacht, maar geene weelde zoeke men daar, noch die wel vernuftige, doch ook kostbare inrigtingen, welke de aandacht van den vreemdeling in de andere dokken trekken. Men heeft bij den aanleg daarvan kosteloos partij kunnen trekken van de tot duren prijs verkregen ervaring der andere dokken; van daar dan ook dat ze financiëel zoo gunstig staan.

Het jaar 1825, einde van alle dokmonopolie, is voor den handel van Londen een gezegend jaar geweest. De hooge dok-onkosten vervielen door het ophouden der oude privilegiën, en tevens werden die dubbele havenonkosten afgeschaft, waaraan de vreemdeling te Londen tot dusver onderworpen was. De nog voorzeker enkelen ten onzent heugende ongelden, die de vreemdelingen, ook zij die te Londen woonden en hunne zonen, op al hunne invoeren moesten betalen, package, scavage, baillage en portage, werden in 1825 afgeschaft. De City van Londen ontving van den Staat daarvoor eene som van £ 140,000 als schadeloosstelling. Want men erkende het ongerijmde, den vreemdeling te verjagen om den landgenoot te beschermen, en begreep, dat de laatste daar eigenlijk nog meer onder leed dan de eerste.

De eenige mededingers der dokken, de wharfingers, zoo als men hen noemt, zijn echter gevaarlijke concurrenten. Zij toch, particuliere eigenaars van kleine en uitnemend gelegen terreinen, meestal vlak bij London-bridge, kunnen veel beter het oog over hunne werven en hun werkvolk laten gaan, en veel meer partij trekken van elke mogelijkheid om werk of beheer zuiniger te maken dan die groote dokbesturen. Gedurig verminderen zij dan ook hunne onkosten, om toch maar onder de dokloonen te blijven. Maar hunne ceelen genieten bij lange na niet hetzelfde vertrouwen als die van de groote docks, vooral ook niet om de gedurig bij hen voorkomende gevallen van brand, meestal ontstaande door te groote opeenhooping van de meest verschillende goederen. Daarenboven ontbreekt nu alle ruimte aan den Theems om zich verder uit te breiden, zoodat die concurrentie ten minste niet grooter kan worden.

't Is dan ook voorzeker alleen aan die moeijelijkheid ja on-

mogelijkheid te wijten om in de onmiddellijke nabijheid van Londen nog meer geschikte terreinen voor den aanleg van nieuwe dokken te vinden, altijd tot prijzen die ook financiëel gunstige resultaten beloven, dat de steenkolenhandel aldaar nog voortdurend verstoken blijft van het voorregt eener geschikte los- en bergplaats. Wel heeft het aan plannen daartoe nooit ontbroken, plannen door de magtigsten der City ondersteund; maar geen van deze heeft het ooit verder kunnen brengen dan tot keurige teekeningen op het papier en een weidsch programma. Levendige toejuiching vond het plan om in Bermondsey een steenkolendok te bouwen, waarin 160 colliers met de noodige ligters zich vrijelijk zouden kunnen bewegen en waar de ladingen dadelijk onder reusachtige afdaken konden worden geborgen. Maar hoe groot de namen ook waren die de inschrijving van £ 750,000 aanbevalen, het plan kwam niet tot stand. Toen zou een openbaar Kolendok, lager aan den Theems, opgerigt worden, en ook dat plan vond ondersteuning bij vele magtige kooplui, maar met geen beteren uitslag dan het vroegere. En het laatste plan, om in de moerassen van Woolwich en Greenwich zulk een dok te bouwen, mogt maar weinig sympathie ontmoeten. Toch eischt die uitgebreide handel dringend eene betere losplaats dan ze nu heeft. De colliers lossen hunne ladingen nu op den open Theems in ligters, die dan naar de in de stad verspreide werven der groote kolenkooplui varen, maar hoe kostbaar, tijdroovend en goedverspillend dit is, begrijpt een ieder. De steenkolenhandel heeft sedert eenige jaren een eigen en waarlijk zeer doelmatig ingerigt beursgebouw te Londen, en van die meerdere concentratie der belanghebbenden wacht men dan ook, maar nog steeds te vergeefs, een plan van verbetering dat niet weder in duigen valt.

Niet onaardig is 't, om bij die klagten over gebrek aan de noodige hulpmiddelen voor zulk een aanzienlijken handel als die in kolen te Londen mag genoemd worden, aan het historisch feit te herinneren, dat in 1316 door het Parlement aan Eduard I het verzoek gerigt werd, om het verbruik van steenkolen in de hoofdstad te verbieden, ten einde te voorkomen dat de bosschen rondom Londen hunne waarde als brandhout geheel zouden verliezen. Dat verzoek willigde de Koning ook werkelijk in, op dien grond evenwel, dat de damp der steenkolen zoo nadeelig was voor de gezondheid der bevolking. Maar niet

lang kon dat verbod zich stand houden, want de ingezetenen zelve eischten dringend de opheffing er van; zoozeer werd deze weldaad van den eigen bodem reeds toen gewaardeerd. Trouwens, reeds van 1281 dagteekent de uitvoer van steenkolen van Newcastle naar Londen. Wèl een oude tak van handel dus.

Wekt het grootsche der dokken van Londen de verbazing van den vreemdeling, de werkelijke behoefte daaraan zal hem duidelijk blijken, zoodra hij de statistiek nagaat van de scheepvaartbeweging dier haven. En dan zal hij tevens moeten erkennen, dat de stoomvaart meer en meer eene voorwaarde wordt van den bloei eener zeeplaats, ja dat daarin een hoofdelement van den handel eener haven moet gewaardeerd worden. De haven die ongeschikt is voor dat stoomverkeer, moet onvermijdelijk en wel binnen eene niet ver meer verwijderde tijdruimte, te niet gaan, want de handel zal zich bij voorkeur dáár vestigen, waar ook de goederen gestadig eb en vloed vertoonen, door gedurige aanvoeren en uitvoeren. Even als de spoorwegen aan menige plaats eene groote welvaart hebben bijgezet, zoo voedt de stoomvaart den handel van eene haven. Londen erkent dat, en op reusachtige schaal wordt er de stoomvaart gedreven. In de 21,007 schepen met 3,709,615 tonnen die in 1860 de handelsvloot van alle Engelsche havens uitmaakten, deelt Londen alleen voor 2943 schepen met 919,591 tonnen, en daarvan zijn niet minder dan 567 stoomschepen met 189,199 tonnen, terwijl de geheele Engelsche stoomvloot, boven de 50 ton, maar 822 schepen met 323,500 tonnen bedraagt. Even als Londen daarenboven het grootste charter van zeilschepen heeft, gemiddeld 330 ton per schip tegen 176 ton per schip voor geheel Engeland, is die verhouding wat de stoomschepen betreft, nog grooter. Hoe aanzienlijk de stoomvaart in geheel Groot-Brittanje is toegenomen, bewijst de volgende kleine tabèl, waarin ook de schepen van een zeer laag charter en van al de drie eilanden opgenomen zijn. Groot-Brittanje had in

1814	1 stoomschepen, metende	59 ton.
1829	34 stoomschepen, metende	3,018 ton.
1830	295 stoomschepen, metende	30,009 ton.
1840	768 stoomschepen, metende	87,539 ton.
1849	1142 stoomschepen, metende	158,729 ton.
1860	2200 stoomschepen, metende	454,327 ton.

Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat in 1822 het

eerste stoomschip in de buitenlandsche vaart gebragt werd en men nu ziet, dat van de in 1860 te Londen ingeklaarde 29,542 schepen met 6,135,971 tonnen en van de uitgeklaarde 17,159 schepen met 3,371,637 tonnen, niet minder dan 4876 metende 1,154,207 tonnen en 4290 met 983,149 tonnen, stoomschepen waren, dan voorzeker zal het toenemend gewigt der stoomvaart nog duidelijker blijken. En hoe zeer Engeland, meer dan eenig ander land, van de hooge beteekenis der stoomkracht, toegepast op de scheepvaart, doordrongen is, blijkt ook daaruit, dat van het geheele stoomverkeer in de haven van Londen geen tiende door vreemdelingen gedreven wordt, ja dat, terwijl geen enkel vreemd stoomschip in den Engelschen kolonialen en kusthandel werkzaam is, ook zelfs in den Engelschen handel met het buitenland de vreemdeling naauwelijks voor een vijfde deelt wat de stoomvaart aangaat. Dan nog blijven buiten berekening de menigte van stoomschepen die wel onder vreemde vlag varen, maar die of geheel of waarvan de machines in Engeland gemaakt zijn. Dat meesterschap in het stoomwezen heeft Engeland echter hoofdzakelijk te danken aan zijnen zoo dankbaren bodem, die den harden en gevaarlijken arbeid van den mijnwerker met onuitputtelijke rijkdommen beloont in de hoofdbestanddeelen van machine- en scheepsbouw, ijzer en steenkolen. Geen wonder dan ook dat het daarin den vreemdeling gedeeltelijk cijnsbaar gemaakt heeft, en toch nog wel zeer gedeeltelijk maar, wanneer men de waarlijk grootsche vorderingen der machinefabriekage in de laatste jaren op het vaste land van Europa, in al haar waarde erkent.

Een vroeger werkelijk aanzienlijk bestanddeel der stoomvaart heeft Engeland echter, voor een groot gedeelte althans, in de laatste jaren verloren. 't Is het stoombootvervoer van personen. De spoorwegen hebben hem dat ontwrongen. Verdwenen zijn die sierlijke en slanke rivierbooten, die men vroeger op Theems en Mersey en Clyde kon bewonderen, en wier vlugheid van wending en beweging 't waarlijk aardig was om gade te slaan, wanneer ze zich zoo snel en behendig door die digte vloot van op- en afvarende zeilgevaarten wisten te dringen en te buigen, als had de ruwe matrozengreep aan de roerpen dezelfde magt over het onbezielde stoomschip, als de geoefende vingeren van den pikeur aan de teugels van het schoolpaard. De groote zeebooten gaan nog wel geregeld haar ouden koers, maar baal en vat en kist maken nu de lading uit, die vroeger

uit de, vaak meest potsierlijk uitgedoste, toeristen bestond, wier stapels van dikwijls meer vernuftig dan gemakkelijk ingerigte bagage van allerlei soort en vorm, soms tot de halve dekruimte toe innamen. Niet alleen op de Engelsche wateren, ook op de Engelsche wegen heeft de spoortrein eene ware revolutie te weeg gebragt. Wie Engeland kent herinnert zich zeker nog met een levendig genoegen dat reizen outside op de ruime mailcoach, geheel vrij en onbelemmerd het uitzigt biedende over het prachtige landschap, met villa en kasteel als bedekt en door de heerlijkste parkpartijen afgewisseld, berg op berg af, altijd in gestrekten draf, aan de gedachten van den opgewekten reiziger dezelfde vaart bijzettende als waarmede hij werd voortgeslingerd. Verstomd is de *bugle* van den guard, die bij iedere nieuwe stad of halt reeds van verre waarschuwde dat voor het schuimend en dampend vierspan, 't geen nog pas zoo spiegelglad van de laatste pleisterplaats wegrende, de breede staldeuren wijd geopend moesten worden en de ruif wèl gevuld moest zijn. Verdwenen is ook dat echt Engelsch type, de dikbuikige en roodwangige coachman, die ware John Bull, met den grooten witten hoed diep in de oogen gedrukt en gedoken in dien wijden klassieken boxcoat, aan welks linker knoopsgat toch nooit de frissche en fijne bloem ontbrak. 't Is geen wonder waarlijk, dat het vrolijk hoorngeschal van den Pruissischen conducteur vooral, die zijn zilveren mondstuk overwaardig bleek te zijn, menig dichter heeft bezield, en dat de oudere reiziger onzer dagen wrevelig wordt wanneer hem nu dat oorentergend slangengesis van den spoortrein het verschil tusschen het reizen van weleer en thans, zoo onaangenaam voor den geest roept. Waarlijk, men kan Thümmel niet langer nazeggen:

> Wer sagt mir doch, was in dem Schalle
> Des Posthorns, in dem muth'gen Knalle
> Der Peitsche für ein Zauber liegt?...

Maar wie verstandig oordeelt en in de verplaatsing van personen en goederen nog iets meer ziet dan de bevrediging van genoegen alleen, hij zal de ijzeren banen zegenen, waarover wij thans wel wat schokkende en stootende, maar toch snel en vlug, heenstoomen. Daarenboven, voor goederen van grooten omvang zal de stoomboot nog altijd de voorkeur blijven genieten, vooral wanneer het in Engeland meer en meer veldwinnende stelsel algemeener wordt om de zeilschepen door hulpstoomver-

mogen eene grootere snelheid bij te zetten. 't Lijdt dan ook geen twijfel meer, of de klagten over verval van de zeilvaart, die reeds van 1855 dagteekenen en nog gedeeltelijk voortduren, ja die zelfs aanleiding gegeven hebben tot eene parlementaire enquête in Engeland, waarvan het rapport der lezing overwaard is, eenvoudig met dit enkel maar weinig troostrijk woord hadden kunnen beantwoord worden: de stoomvaart en de spoorweg verdringen de zeilvaart uit menige haven. De cijfers van de toeneming der stoomvaart in Engeland alleen zijn voldingend. Van 1850 tot 1860 vermeerderde het aantal van stoombooten in Groot-Brittanje alleen van 1100 tot 2200, of van 158,000 tot 454,000 tonnen. En wanneer men dan berekent dat één stoomschip door de sneller reizen gelijke diensten bewijst als vijf zeilschepen, dan moet men de vermeerderde belaadbare ruimte, die men wel op 300,000 tonnen kan schatten, gelijkstellen met eene vergrooting van scheepsruimte van 1½ millioen tonnen. Rekent men daarbij, dat de kolossale stoomgevaarten, die voor de vereenigde legers in de Krim gebouwd werden, na het einde van den Russischen oorlog mededingers werden in de algemeene vrachtvaart, en dat juist in een tijd toen men gebukt ging onder de reactie van den eerst zooveel scheepsruimte verslindenden handel met Australië, dan blijft de oorzaak van het verval der zeilvaart in de laatste jaren voor niemand meer een raadsel.

Eene naauwkeuriger schifting van de cijfers der scheepvaartbeweging in de haven van Londen bewijst ten duidelijkste, hoe weldadig en goed het stelsel van handelsvrijheid werkt. 't Is zoo de natuurlijke weg dien de zaken daardoor nemen. Heel Engeland was bijna in oproer toen ook de kustvaart voor den vreemdeling zou geopend worden. Dat was een vergrijp aan de nationale eer, dat was de ondergang van geheel het Britsche zeewezen. Uit zou 't zijn met Engelands oude heerschappij ter zee, want de oefenschool der geharde zeelui, die nu 's lands vloot en koopvaardijschepen bemanden, werd roekeloos verwoest. Terwijl men jaarlijks schatten besteedde aan de versterking der Engelsche kusten om een altijd gevreesden inval van den Franschman en Yankee vooral te kunnen weren, zou men nu juist de naauwkeurige kennis van diezelfde kusten voor den vreemdeling gemakkelijk maken! Waar moesten zij een toevlugtsoord vinden, die in storm en bar weder verstijfde en vergrijsde varenslui, waarvoor nu de gemakkelijker en korter

kustreizen een wel sober maar toch voldoend bestaan opleverden, wanneer de vreemdeling hem uit zijne eigene havens verdrong. Want verdringen zou hij hem stellig. Immers de ware Britsche zeeman was gelukkig tot nog toe in staat gebleven om in stevig gebouwde en goed onderhouden schepen te varen en om goed en warm gekleed ook goed en degelijk voedsel te gebruiken. Hoe zou hij nu de mededinging doorstaan met die goedkoope vreemde schuiten, bemand door een volk dat in boonen en erwten als een heerlijk maal roemde en den nationalen Engelschen beef eene weelde schold! En wat is de uitkomst geweest? Dat nog in 1860 geene enkele vreemde stoomboot op Engelands kusten voer en van de 18,365 schepen met 3,169,861 tonnen, die toen te Londen als kustvaarders inklaarden, met meer dan 19 schepen met 1708 tonnen de vreemde vlag voerden. De natuurlijke loop der zaken was, dat de inlander met den inlander zou blijven handelen, en dat kennis van taal en gebruiken, zoowel als gelijkheid van zeden, den Engelschman in den handel met de Engelsche havens zouden handhaven.

Even overdreven en ijdel bleek de vrees, dat ook de Engelsche koloniale vaart door den vreemdeling ingenomen zou worden. Die vaart leverde te Londen in datzelfde jaar 1860 op voor inklaring 2628 schepen, metende 892,886 tonnen, en voor uitklaring 1381 schepen, metende 705,628 tonnen, waarin de vreemde vlag voor niet meer dan 273 schepen met 132,821 tonnen en 135 schepen met 78,690 tonnen deelde. Alweder behield dus de Brit het leeuwenpart, alweder bleek dus die vrees ongegrond. En ware 't anders geweest, 't zou een bewijs van zwakheid verraden hebben van den Engelschen reeder en zeevarende, waarvoor reeds zijne nationale tradities hem hadden moeten en ook werkelijk hebben bewaard.

't Is weêr dezelfde natuurlijke loop der omstandigheden dien wij bij den vreemden handel van Londen zien, want natuurlijk noem ik 't, dat de vreemdeling daarin een veel grooter aandeel heeft dan in het andere verkeer van Groot-Brittanje. Van de in 1860 te Londen in dien handel ingeklaarde 8949 schepen met 2,088,544 tonnen, en uitgeklaarde 6960 schepen met 1,589,005 tonnen, waren er 4584 met 1,019,678 tonnen en 4145 met 901,597 tonnen onder vreemde vlag. Sprekende cijfers, hoe het natuurlijk overwigt zich altijd doet gevoelen, en nog sprekender wanneer 't daarenboven blijkt, dat het aan-

deel van Engeland meer hoofdzakelijk in stoomschepen bestond, die dan ook weêr aanzienlijk grooter in aantal en inhoud waren dan de vreemde. Want de Engelsche stoomvaart deelde daarin voor 1778 booten met 580,406 tonnen wat inklaring, en voor 1519 booten met 456,613 tonnen wat uitklaring betrof, zoodat voor de vreemde vlag maar 462 booten met 142,888 tonnen, en 438 booten met 134,560 tonnen overbleven. De vreemdeling had dus in zijne eigene vaart met Londen wel verreweg de natuurlijke overmagt boven de Engelsche vlag, maar alleen voor zoover de zeilvaart betrof; in de stoomvaart daarentegen, Engelands groote kracht, moest hij zelfs in zijne eigene vaart voor Engeland onderdoen.

Een nog sterker bewijs dat Engelands eigen handel en scheepvaart niet geleden hebben door het vrije verkeer, dat nu met gulden letteren op iedere bladzijde van zijn douanewetboek prijkt, mogen de navolgende cijfers leveren. In 1860 werden te Londen met lading ingeklaard

18,365 schepen, metende	3,169,861 tonnen.
2,028 schepen, metende	892,886 tonnen.
8,949 schepen, metende	2,088,544 tonnen.
29,344 schepen, metende	6,151,291 tonnen.

en daarvan was niet meer dan een zesde onder vreemde vlag, of 4876 schepen met 1,154,207 tonnen. Wie na deze cijfers nog nadeel ziet in handelsvrijheid, is voor geene overtuiging vatbaar. Geen wonder dan ook dat in Engeland vrijheid van verkeer als een zegen geroemd wordt.

Toch zou dat cijfer van scheepvaartverkeer in de haven van Londen nog veel grooter zijn, wanneer de spoorweg niet reeds enkele havens aan het Kanaal tot buitenhavens van de wereldstad had gemaakt. De South-Western spoorweg vooral heeft Londen in regtstreeksche gemeenschap gebragt met Southampton, en dus met het Britsch Kanaal. Folkestone, maar Southampton met name, hebben dan ook nu reeds een aanzienlijk deel van het scheepvaartverkeer naar zich weten te trekken, dat vroeger alleen aan Londen behoorde. Daarheen stoomen nu de aanvoeren niet alleen van de meeste Fransche artikelen van waarde, zoo als zijden stoffen en andere, maar ook de kolossale transatlantische stoombooten hebben nu de ruime dokken van Southampton tot hare stations gekozen. Aanzienlijk zijn de hoeveelheden ruwe zijde, tabak, koffij,

cacao en meer andere goederen, die aldaar worden aangevoerd en haar verderen weg naar Londen over den spoorweg vinden, de haven der metropolis daardoor echter eene beweging ontnemende, die haar uitermate welkom zijn zou. Southampton, voor vijf en twintig jaren nog de vervallen en onbeduidende stad, waarvan de naam toen bij den voornamen Londenschen scheepsreeder even gereedelijk een glimlach van medelijden opwekte als nu een zeker gevoel van jaloezij, is thans eene welvarende stad geworden, die jaar op jaar in bloei en welvaart toeneemt. De transatlantische stoomvaart schenkt aan die haven eene bedrijvigheid die overgroot is in voordeelen voor de steeds in aantal en gegoedheid toenemende bevolking. En die bloeijende opkomst, in zoo ongekend korte jaren verkregen, heeft de stad vooral te danken aan de wakkerheid van enkelen harer ingezetenen. Zoodra bij hen de gedachte tot rijpheid kwam, dat over hunne stad de gemeenschap van Londen met het Kanaal aanmerkelijk verkort kon worden, besloten zij tot den aanleg van den spoorweg en tot den bouw van de kolossale dokken, die nu zulk eene ruime bron van inkomsten voor de burgers opleveren.

Trouwens, het voordeel om de gemeenschap van Londen met het Kanaal te verkorten, werd reeds lang in de hoofdstad erkend. De uitvoering daarvan was echter in vroeger jaren niet zoo gemakkelijk als thans, en vooral niet, omdat Londen er juist op bedacht was, om daardoor tevens voor goed de zoo gevreesde mededinging van de kleinere havens aan het Kanaal te vernietigen en voor altijd onmogelijk te maken. Londen wilde zich het monopolie der transatlantische vaart vooral, blijvend verzekeren. In 1825 werd dan ook daarvoor een plan ontworpen. Men zou een kanaal graven tusschen Londen en Portsmouth, zonder sluizen en met eb en vloed, door mechanische hulpmiddelen bevaarbaar voor de grootste geladen zeeschepen. Een kolossaal nationaal plan werd het genoemd, voorzeker ook met het oog op de kosten, die geraamd werden op ƒ 48 millioen en ƒ 12 millioen voor onvoorziene uitgaven. Maar zelfs niet eens tot het vragen eener concessie aan het Parlement vermogten de ontwerpers met hun plan te geraken, voorzeker ook wel, omdat zij zelve er aan wanhoopten zoo aanzienlijk eene som daarvoor bijeen te brengen. Wien dat plan nog heugt, of wie er nog van hoort gewagen, hij lacht er nu meê en wijst zegevierend op den spoorweg, waardoor het-

zelfde doel met zooveel minder kosten is bereikt. En half ironisch voegt hij er bij, dat het plan toch eene uitmuntende bestemming heeft verkregen, nu het te Londen in het Britsch Museum - onder de curiosa prijkt.

Zal het plan tot doorgraving van Holland op zijn smalst eens in ons Museum van Leiden zijne bestemming vinden en ook daar in later jaren als een curiosum van vroeger tijden gelden?... Want de gelijkheid van beide plannen moet zeker een ieder treffen. Bijna zou de treurige loop dier eens zoo blij begroete zaak dat somber vermoeden wettigen. Sinds wat tal van jaren heeft men nu al beraadslaagd, onderzocht, gewikt, gewogen, gewijzigd, verbeterd misschien, en ieder nieuw voorstel weêr aan een, mogelijk zeer grondig, stellig zeer langdurig, onderzoek onderworpen, maar nog altijd zonder eenig resultaat. De concessie werd verleend en ter elfder ure door de Hooge Regering eene rentegarantie toegezegd, terwijl deze flinkweg daardoor het volteekenen del leening als zeker noemde, maar weder vond die verwachting teleurstelling. Enkele Amsterdamsche kooplui vereenigden zich met den concessionaris in een Comité en schreven de leening uit, met een beroep op de medewerking hunner landgenooten; de burgerij voldeed ruimschoots daaraan, hoe vaag en onzeker ook de waarborgen waren die haar aangeboden werden, maar het cijfer der inschrijving was onvoldoende. Moedeloos trokken de meeste leden van het Comité zich toen terug, als waren nu alle middelen uitgeput om deze toch ook door hen zelven voor Amsterdam zoo onontbeerlijk genoemde zaak tot stand te brengen, en op nieuw was eene hoop verijdeld. In Amstels Gemeenteraad waren de woorden van sympathie en waardering niet te tellen, maar van feitelijke medewerking bleek niets. En zoo rust dan weder een ontwerp, dat niet alleen de belangstelling van Amsterdam in hooge mate verdient, maar dat wel degelijk ook de sympathie van geheel Nederland moest wekken, omdat toch waarlijk het behoud en de bloei onzer grootste handelstad en kapitaalmarkt geene onverschillige zaak in de oogen van het Nederlandsche volk wezen moest.

Maar 't schijnt wel dat stad en land in onze dagen de noodige veerkracht missen om voor werkelijk grootsche ontwerpen ook eens grootsche middelen te bezigen. Bezuiniging en besparing en amortisatie, dat zijn woorden die ten onzent vrij wat warmer sympathie schijnen te vinden bij de regeringsklasse,

dan pogingen om den arbeid gemakkelijker te maken en daardoor de welvaart grooter. Trouwens, de renteheffers van den Staat varen er ook beter bij. Millioenen renteloos laten liggen, een millioen of wat meer kapitaal betalen om 4 pCt. rente te besparen, dat gaat gemakkelijker dan een drukkend belastingstelsel verbeteren of verderfelijke tienden afschaffen, dan een patentwet zoo al niet ook amortiseren, dan ten minste billijk regelen. Vrees voor de toekomst, vrees om niet toe te komen met ruime inkomsten, vrees voor verlies van rijke bronnen, vrees die waarlijk niet van vertrouwen op eigen kracht maar veeleer van moedeloosheid getuigt en die teregt de slechtste van alle raadslieden genoemd wordt, vrees is 't die ons volk weêrhoudt om in kracht en grootheid toe te nemen zoo als de andere volken rondom ons 't Is zoo, met zekeren naijver wijzen deze soms op onze schulddelging tegenover hunne schuldvermeerdering, maar mogt ons maar gelijke naijver bezielen jegens hen over hun vooruitgang in nijverheid en handel, in kennis en wetenschap. Dat bewijs van jaloezij zou reeds veel beloven. Die ontwikkeling moge de delging hunner schaatsschuld onmogelijk maken, de winsten die geheel de natie er door behaalt bewijzen vrij wat voordeeliger en uitnemender geldbelegging - de rente dier schuld tegenover de vermeerderde volkswelvaart, getuige 't. En nu wij niet dan op het allerlaatste oogenblik eindelijk de hand aan den ploeg slaan, zoo als thans met den aanleg van spoorwegen, geven wij hoog daarvan op! Wij hebben wel jaren lang kunnen roemen in delging van schuld, o ja, maar ook jaren lang kunnen blozen over en kunnen lijden door gebrek aan dezelfde middelen van vervoer, die tot het kleinste Duitsche staatje toe zelfs al onheugelijk lang als iets onmisbaars bezat. En zouden die spoorwegen der natie niet evenzeer voordeelen hebben opgeleverd, misschien zelfs nog wel iets meer dan die zoo geroemde rentebesparing? Hoe treurig dreigen dan ook de woorden van onzen Thorbecke weder zijnen tijd vooruit te zijn, toen hij de aanneming van het wetsontwerp der doorgaving van Holland ook daarom zoo krachtig aanprees, omdat hij hoopte dat het volk door grootsche ondernemingen ook weêr tot grootsche daden mogt bezield worden! Alweder eene hoop die dreigt verijdeld te worden.

Of zou men welligt meenen dat Amsterdam zich aan Londen moest spiegelen en in een spoorweg naar het Nieuwe Diep dezelfde bevrediging zoeken als de South-Western dáár voor

een bepaald deel van den handel heeft verleend? Onverstand alleen kan zoo spreken. Immers Londen heeft en behoudt den breeden en diepen Theems voor zijne groote zeeschepen en zijne stoomvaart en zou het nieuwe Kanaal daarenboven verkrijgen, terwijl Amsterdam alleen een Kanaal heeft dat nog wel ongeschikt is voor alle stoomverkeer. En stoomvaart zal weldra beslissen over het al of niet bestaan eener groote zeehaven en handelsplaats. Groote zeevaart en groote handel zonder stoomvaart, zal weldra eene onmogelijkheid blijken. Ook de goederen moeten eb en vloed hebben; uitvoeren en invoeren moeten zamengaan en alleen door stoomvaart is dat mogelijk. Kleine winsten met snellen omzet is de handelsleus onzer dagen, maar hoe is die snelle omzet mogelijk als het vervoer der goederen langzaam blijft, langzamer dan op de concurrerende havens in de nabijheid, die onder dezelfde handelsconditiën leven?

Amsterdam gaat eene treurige toekomst te gemoet, wanneer niet spoedig doortastende maatregelen genomen worden om den handelsweg naar zee te verbeteren. De behoeften vermeerderen, de lasten worden hooger, de levenswijze wordt duurder, zonder dat de middelen van bestaan evenzeer toenemen. Daarenboven wordt de concurrentie voor de ingezetenen al moeijelijker vol te houden met de naburige havens, die in het genot zijn of komen van eene gunstiger ligging en beter plaatselijke gesteldheid. En is de handel eens naar elders verlegd, heeft de scheepvaart zich eens naar andere havens verplaatst, dan kunnen te laat aangebragte verbeteringen ligt geen doel meer treffen. De traditionele handelstad zou dan al zeer ligt ontrouw kunnen worden aan hare traditiën, traditiën van arbeid zoo krachtig, dat zelfs hare oudste geslachten fier zijn de namen te dragen van handwerk en bedrijf; en 't zou der gegoede burgerij wel eens moeijelijk kunnen vallen om langer arbeid en brood te verschaffen aan die duizende ingezetenen, die nu nog steeds in handel en scheepvaart hun bestaan zoeken en ook vinden. De groote kapitalen der rijke burgers mogen de stad nog lang een bestaan verzekeren, hunne voortdurende verdeeling vermindert die bron al meer en meer. En dat Amsterdam, 't welk een Londen zou kunnen worden wanneer handel en scheepvaart er weêr bloeiden, zou ten slotte als groote kapitaalmarkt tot den rang afdalen van een tweede Frankfort.

Op alle ingezetenen, maar op het bestuur der hoofdstad vooral

rust nu eene zware verantwoordelijkheid. De tijd van wachten op de dingen die komen zullen, is voorbij, en 't wordt dringend noodig dat eindelijk van het Prinsenhof eens eene krachtige beweging uitga, die de toekomst van de hoofdstad des lands weêr helderder maakt. Zwaar drukke het gevoel dier verantwoordelijkheid op de Regenten der stad. Eene moeijelijke taak mogen zij aanvaard hebben: vrijwillig hebben zij die op zich genomen, en zij zijn 't der burgerij verschuldigd te toonen die niet alleen te willen, maar ook te kunnen volbrengen.

Southampton heeft getoond wat een wakker bestuur vermag te doen voor den bloei eener stad; Londen geeft voorbeelden in kwistigen overvloed wat groote ondernemingen vermogen voor de welvaart der ingezetenen. Dat kennisnemen van 't geen bij onze naburen gebeurt zij niet alleen een werkje ter bevrediging van ijdele nieuwsgierigheid, maar ook een drang om het goede van hen over te nemen en 't hun als af te zien hoe men eene natie groot en rijk maakt. Groot waren wij eens, rijk zijn wij nog; worden wij 't eerste op nieuw, blijven wij 't laatste nog lang. Maar wat meer moed en wat meer zelfvertrouwen en - we zijn er.

P.N. MULLER.

1813 en 1815 in onderling verband beschouwd.

‘Aan den Prins van Oranje werd in 1813 de souvereiniteit opgedragen zonder meer; de Prins wilde echter niet onbeperkt over ons land regeren, maar met eene constitutie, opdat de regten des volks gewaarborgd zouden zijn, Wie gaf de grondwet? De Souvereine Vorst. Aan wien is het volk voor de zegeningen, daardoor geboren, dankbaarheid verschuldigd? Aan den Souvereinen vorst en het Huis, waaruit hij sproot.’

Voorzeker heeft dit beweren, bij de behandeling der paleizenwet, in het openbaar in de volksvertegenwoordiging geuit, velen getroffen, en men mag zeggen, velen, die niet aan klanken blijven hangen, maar hun zin en beteekenis trachten te ontleden, onaangenaam aangedaan. Want voorwaar er kan geen grievender verwijt aan het geslacht van 1813 naar het hoofd geworpen worden, dan hierdoor gebeurt. Wij zouden het Fransche juk en den vreemden despoot hebben afgeschud, wij zouden ons zelven hebben bevrijd, met het doel om ons met handen en voeten weder over te leveren aan den Prins van Oranje! Voorzeker het geslacht van 1813 zoude diep gezonken moeten geweest zijn, om zoo iets te willen; hoe veelbelovend toch ook de Prins van Oranje mogt zijn, men wist niet wat de toekomst ook van hem zoude baren; men wist veel min, hoedanig de erven zouden zijn. Of zijn vorsten, uit welk doorluchtig, uit welk verdienstelijk geslacht ook gesproten, geene menschen, menschen feilbaar als andere, menschen, aan wier hand de vrije beschikking over eigendom, leven en eer der onderdanen niet mag worden toevertrouwd?! En zoude het dan geen

teeken geweest zijn van de diepe verbastering der Hollandsche natie, wanneer zij, pas van het despotismus verlost, en al hare roemrijke overwinningen ten spijt, hier aan iemand, hoe bemind en gevierd ook, de onbeperkte souvereiniteit voor hem en zijne erven had opgedragen? Kan er grooter blaam op het geslacht van 1813 gelegd worden, dan de beschuldiging: de constitutie waarin het vorstelijk gezag werd omschreven en beperkt, was eene loutere goedheid zijnerzijds; daaraan had de natie geen deel. Zij gaf de souvereiniteit zonder meer!

Ik heb mij afgevraagd: uit welken grond is men tot de uiting van dat beweren gekomen? Uit liefde tot de waarheid, uit onderwerping aan de eischen der historische kritiek, die in 't licht wil gesteld hebben, alles wat en zoo als het gebeurd is, onverschillig of het ergernis mag verwekken of niet? Is dan dit beweren in zoo verre een gelukkig teeken des tijds, een bewijs, dat er een betere dageraad aanbreekt voor de beoefening ook van onze geschiedenis? Tot dusver toch staat die historie niet op een zeer hoogen trap van ontwikkeling. Wanneer wij den wensch, den echt nationalen wensch trachten te bevredigen, om ons een juist beeld te vormen van het leven van ons volk, dan zien wij te vergeefs naar geschikte leidslieden om, zoo als Engeland, Frankrijk en Duitschland er zoo velen door hunne geschiedenis bezitten. Dit is buiten de schuld onzer historiographen, voor zoo ver vele der bronnen, waaruit zij zouden moeten putten, vernietigd of niet toegankelijk zijn; of dit is niet hunne schuld, voor zoo ver die verzwijgen of vergoêlijken, wat voor de eer van het nageslacht min bevorderlijk mogt zijn. Vooral is dit waar, wat betreft de geschiedenis der laatste 80 jaren, wat betreft den gang der revolutie, onze verdwijning uit de rij der volkeren, en onze herstelling in 1813 en hare gevolgen. Wat ook van vroegere tijden naar eisch moge geteekend zijn, de geschiedenis van dat tijdstip voldoet niet aan de eischen der historische kritiek! De historische kritiek, die uitgaat van het beginsel: te zoeken naar waarheid en niets dan naar waarheid en naar de geheele waarheid. Was bovenvermeld beweren een uitvloeisel daarvan, wij zouden er ons, hoe ergerlijk ook voor het voorgeslacht, over moeten verheugen, en het beschouwen als een gunstig teeken des tijds.

Ik twijfel er echter aan, of men het wel als zoodanig mag beschouwen. Dat beweren schijnt mij toe niet zoozeer een gevolg van waarheidsliefde, als van onnoozelheid te zijn. Men

wilde eene lofspraak houden op den Prins van Oranje, men wilde in 't licht stellen, hoe hij uit eigen beweging zijne magt beperkte, zijne magt, die hem onbeperkt door de natie was opgedragen. Men was echter onnoozel genoeg om niet in te zien, dat men met die lofrede op den Vorst, de Nederlandsche natie door het slijk sleurde, door het aldus voor te stellen, als had zij een Oostersch absolutismus gewild en geene waarborgen tegen willekeur en voor de instandhouding der vrijheid verlangd.

Ik geloof, dat wij te meer dit laatste mogen aannemen, omdat voor dit beweren zoo weinig grond bestaat, dat ieder onpartijdige, zelfs bij een oppervlakkig onderzoek, de onjuistheid er van zal moeten inzien.

A priori is zoodanig beweren reeds in hooge mate onwaarschijnlijk: niemand kon in 1813 aan een onbeperkt gezag over Nederland denken, noch de vorst, noch de natie. Wat was het bovendrijvend denkbeeld in die dagen bij hen, die in hoogheid waren gezeten of weder tot hoogheid hoopten te komen, over de gevolgen van den aanstaanden val of de aanstaande vernedering van Napoleon? Het denkbeeld, waaraan later door Talleyrand de naam van legimiteit is gegeven; het denkbeeld, dat de vorstelijke geslachten, die in den revolutie- en keizertijd waren verdreven en verjaagd, hunne aloude regten als 't ware jure postliminii zouden terugbekomen. Dit denkbeeld, het gemoed van Lodewijk XVIII beheerschende, moet evenzeer dat van Willem I vervuld hebben, hoewel met verschillende gevolgen. De eerste zoude dien ten gevolge naar Frankrijk terugkeeren als onbeperkte vorst, die des noods zijne regten door eene vrijwillige daad zoude beperken, die aan het Fransche volk eene constitutie *tot geschenk* zoude kunnen geven. Op dat standpunt kon de Prins van Oranje niet staan. Zijn vader was niet als Souverein, veel min als onbeperkt Souverein uit ons vaderland verdreven; maar als Erfstadhouder, als eerste dienaar der Staten. Mogt zijn erfgenaam nu al *regtens* als niet geschied kunnen beschouwen, wat tusschen 1795 en 1813 was voorgevallen, en hij in zijne oogen de legitime erfstadhouder zijn; tusschen dit en de onbeperkte souvereiniteit was de klove te groot, dan dat zoo iets in het gemoed van den Prins kon opkomen.

En de natie dan? Want moge al de vorst aan zoo iets niet kunnen gedacht hebben, de natie kon dat toch hebben gewild. Is het echter a priori aan te nemen, dat het haar wensch kan geweest zijn?

De Hollandsche natie zoude belust zijn geweest op een onbeperkt vorstelijk gezag! In 1795 was de aristocratisch-federatieve regeringsvorm met het erfstadhouderschap te gronde gegaan. Beiden sleepten elkander mede in hunnen val. De souvereine provinciën werden opgelost in een' ondeelbaren Staat, de magtige gemeenten werden, even als die hoofdverdeelingen der republiek, deelen, aan het geheel ondergeschikt; het onderscheid tusschen de ingezetenen, hetzij uithoofde van geboorte, hetzij uithoofde van kerkgeloof, werd opgeheven. Er was één volk van Nederland, een Bataafsch volk, en allen hadden gelijke regten! De democratisch-republikeinsche regeringsvorm, die te gelijk werd ingevoerd, bleek echter niet in staat te zijn, ons rust en orde, welvaart en vooruitgang te verschaffen. Partijschappen van binnen en invloed van buiten knaagden aan het hart der republiek. Hoe langer hoe meer zag men de noodzakelijkheid in, het democratische element te beperken en aan het gezag, aan het bestuur meerdere kracht en zelfstandigheid te geven. Eindelijk werd ook de kring van personen, die het bestuur in handen hadden, tot één teruggebragt; in 1805 kwam het in handen van den Raadpensionaris en het Bataafsche volk gevoelde voor het eerste eenige verademing onder diens bestuur. Werd nu niet hierdoor de weg bereid tot de invoering van de monarchie? Zoude nu niet de overgang van het tijdelijk eenhoofdig gezag tot het erfelijk eenhoofdig gezag gemakkelijk zijn? Zoude zoodanig gezag nu niet naar eisch kunnen werken, nu de aristocratisch-federatieve elementen in de revolutie waren te niet gegaan? Schimmelpenninck dacht het niet, toen het plan van Napoleon tot rijpheid was gekomen, om ons in zijnen broeder Louis een constitutionelen vorst te schenken. Schimmelpenninck dacht het niet, toen hij in 1806 over dat plan zich aldus in een brief aan Ver Huell uitliet: ‘Gij kent de natie waartoe gij behoort en die gij met zooveel braafheid en onderscheiding dient; gij weet hoe wars zij is van alle denkbeeld der invoering van een buitenlands regerend huis in haar midden. Hare geschiedenis,’ zoo vervolgt hij, ‘heeft maar al te zeer bewezen, dat het Huis van Oranje, waaraan toch niemand een groot gedeelte der stichting zelfs van de Republiek kan ontzeggen, nooit dien nationalen afkeer van eene erfelijke magt heeft kunnen te boven komen, welke dat Huis, door de omstandigheden begunstigd, heeft weten te bemagtigen. De herstelling van eene dergelijke inrigting, onder welke gedaante of benaming ook, zoude

zoo strijdig zijn met den geest en de hoop des volks, dat de wanhoop en spijt die daaruit zouden voortvloeijen, het treurig tafereel zouden vertoonen eener natie, die, wanende thans op het punt te staan, om de duurzame vruchten van zoo vele opofferingen en angsten te plukken, zich eensklaps van hare dierbaarste hoop in een afgrond van ellende gestort zag.' Maar Schimmelpenninck bedroog zich. Niet alleen gelukte het den Franschen vorst, den weêrzin onzer natie tegen den monarchalen regeringsvorm, maar zelfs tegen een vreemd stamhuis te overwinnen, de Hollandsche natie geraakte onder hem aan den constitutioneel-monarchalen regeringsvorm gewend, en gevoelde zich, tijd en omstandigheden in aanmerking genomen, gelukkig. De voordeelen van dien regeringsvorm kwamen des te meer uit door den druk en de vernedering, in de jaren op onze inlijving in Frankrijk gevolgd. Toen nu het oogenblik op handen was, dat de magt van den Keizer zoude ineenstorten, en de hoop op de verlossing van het vreemde juk meer en meer wortel vatte, en de illusiën van den republikeinschen regeringsvorm sedert lang in rook waren verdwenen, toen moesten zij, die plannen voor de toekomst beraamden, het wel als wenschelijk beschouwen, dat hier een eenhoofdig gezag, een erfelijk gezag onze regten en vrijheden zoude beschermen; toen moesten als van zelf aller oogen zich vestigen op den Vertegenwoordiger van het Huis van Oranje. Het is boven allen twijfel verheven, dat de herstelling van dat Huis in ons vaderland toen inderdaad de wensch, het verlangen was van allen; dat het de banier is geweest, waarom allen zich hebben geschaard. Zij, die in 1795 en latere jaren tegenover Oranje hadden gestaan, hadden niet alleen hunne republikeinsche illusiën verloren, zij hadden ook later den Franschen Koning, velen hunner den Keizer gediend, en onder al die wisselingen waren alle redenen van argwaan of beklag tegen dat stamhuis, sedert lang uit hun geheugen gewischt. Ook zij moesten inzien, dat, wanneer de invoering van een erfelijk monarchaal bestuur voor onzen Staat wenschelijk was, het in niemand anders konde gevestigd worden, dan in dat boven allen uitstekende geslacht, dat geslacht, waaraan men een groot gedeelte van de vestiging en den bloei der oude republiek te danken had; dat geslacht, welks naam steeds nog in dankbare herinnering leefde bij het gros der natie; dat geslacht eindelijk, waarvan het hoofd in de laatste jaren aan de zijde der mogendheden tegenover Napoleon gestaan had, en ook dien

ten gevolge door die mogendheden, in 't bijzonder door Engeland en Pruissen gesteund werd. Wanneer nu de patriotten van 1795 zoo dachten, wat moesten dan wel zij willen, die, zoo als van Hogendorp, v.d. Duijn, Limburg Stirum en anderen hunne gehechtheid aan het huis van Oranje steeds onbesmet hadden bewaard, en hun vaderland noch onder de Bataafsche Republiek, noch onder Koning Louis hadden willen dienen, veel min het brood des Keizers hadden willen eten. Hunne hoop was gedurende al die jaren van woeling en van lijden steeds op dat huis en zijne herstelling gevestigd gebleven. Wat bij de eersten meer eene beredeneerde overtuiging moge geweest zijn, was bij hen innerlijke genegenheid, opofferende liefde.

Maar kon de eene of de andere partij de invoering van een onbeperkt gezag wenschen? De Oranjepartij van voor 1795 moest uit den aard der zaak kracht zoeken in de herinnering van den vóórrevolutionairen tijd; in haar brein kon wel een erfelijk gezag met eenige uitbreiding van magt, maar geen onbeperkt gezag, dat hier sedert Philips II niet bestaan had, opkomen. En de mannen, die in den revolutietijd zich hadden doen kennen en in naam of rang zich gezag hadden verworven, zij wenschten vele van de resultaten der revolutie te behouden; ze zouden die voorwaar niet gaarne hebben zien prijs geven aan het welbehagen van een Vorst. Zij moesten zich het voorbeeld van den constitutionelen regeringsvorm, onder Lodewijk inheemsch geworden, herinneren, en daarop moest hun doel gevestigd zijn.

Daar kon tusschen de beide partijen verschil van gevoelen zijn over de vraag, hoe veel van het oude zoude hersteld worden; maar noch de eene, noch de andere kon een absoluten Vorst verlangen.

En wat leert nu eene onpartijdige beschouwing van de feiten, die toen hebben plaats gehad? Noch de Vorst, noch de natie, hoe levendig bij beide de heugenis van de gebreken der oude Staatsregeling zijn mogt, dachten één oogenblik aan een onbeperkt gezag. In den brief, dien de Prins den 2^{den} November 1813, dus op het tijdstip dat eene verandering van zaken in ons vaderland op handen was, aan zijn vertrouwde en zaakgelastigde in Duitschland, Hans von Gagern, schreef, vermeldt hij als iets, dat hij toejuicht, dat de Engelsche minister Lord Castlereagh verklaard had: ‘être d'opinion, que les défauts et inconvéniens de l'ancienne constitution, feroient désirer

d'établir les changemens requis, pour donner plus de force et d'énergie à la marche du gouvernement futur de ce païs, et qu'en conséquence sa forme devroit être plus monarchique'[1]. En de natie dan? Wat deze wenschte, vinden wij reeds vermeld in het bekende Engelsche memorandum, dat kort na den slag bij Leipzig, nog vóór den opstand in ons vaderland, over de aanstaande regeling der Hollandsche toestanden aan de Geallicerde Mogendheden werd medegedeeld. 'De algemeene wensch van het volk is,' lezen wij daar, 'zijne oude instellingen terug te bekomen, met eenige veranderingen, vooral ten doel hebbende, de uitvoerende magt te versterken. En de Hollanders verlangen eenstemmig de herstelling van het Huis van Oranje[2].' En hoe van Hogendorp, hoe deze groote leider der beweging van 1813 hierover dacht, dat blijkt niet alleen uit de schets van een regeringsvorm in 1812, midden onder den druk der Fransche heerschappij door hem opgesteld, maar daarenboven uit den brief, den 19^{den} November 1813, en dus nog vóór de optreding van een Algemeen Bestuur, door hem aan den Prins van Oranje geschreven. 'La maison d'Orange,' zoo drukt hij zich uit, 'sera Souveraine avec des lois fondamentales et un grand corps national servira de garant. Tel est le voeu de tous les partis'[3]. Dat is dus niet eene onbeperkte maar eene beperkte monarchie, eene monarchie met volksvertegenwoordiging. En wil men nog meer? Ik verwijs naar hetgeen dadelijk na terugkomst van den Prins heeft plaats gehad, de publicatie van 1 December 1813 door Kemper en Fannius Scholten, als commissarissen van het Algemeen Bestuur te Amsterdam, uitgevaardigd, waarbij zij den Prins niet als Willem VI, maar als Willem I tot Souvereinen Vorst uitriepen. 'Uwe burgerlijke vrijheid', zeiden zij daarin, 'zal door wetten, door eene die vrijheid waarborgende Constitutie gegrondvest zijn.' Deze publicatie, hetzij op hunne eigene verantwoordelijkheid, hetzij in overleg met het Algemeen Bestuur te 's Hage uitgevaardigd, was in zoo ver beslissend, dat zij èn den terugkeer tot den regeringsvorm van vóór 1795, èn tegelijk althans het beginsel proclameerde van den constituoneel-monarchalen regeringsvorm.

En het was eerst na deze publicatie, het was eerst op den

1 Leben des Generals Friedrich von Gagern, 1856, I, bl. 106.
2 v. Gagern, Mein Antheil an der Politik, II, bl. 245.
3 Leben von Fr. von Gagern, t.a.p., bl. 117.

volgenden dag, den 2den December, dat de Prins de Souvereiniteit aannam. Moge nu al in de publicatie van dien dag niet vermeld staan, dat hem die aanbieding is gedaan onder den waarborg eener constitutie; die daaruit zouden willen afleiden: ergo de constitutie was eene loutere goedheid van den Vorst, hij is, dunkt mij, niet ver in het lezen en begrijpen van officiële proclamatiën. Die dit daarin leest, brengt haar niet in verband met de feiten, die vooraf zijn gegaan; die dit daarin leest, weet den waren z i n niet van den officiëlen v o r m te onderscheiden.

Maar er is nog meer. Wij hebben de bevrijding van het Fransche juk voor een deel aan ons zelven te danken. Wij hebben de volheid des tijds niet afgewacht; maar, toen er nog Fransche benden op onzen bodem waren, nog vóór de overkomst der Geallieerden, dat juk afgeschud. In zoover zijn wij vrijer geweest in onze bewegingen, dan anders het geval wel zoude geweest zijn. Zoo verviel daardoor geheel het denkbeeld van den Russischen Keizer, om ons aan den Hertog van Oldenburg te geven. Daardoor kon de herstelling van het huis van Oranje en de invoering van eene constitutionele monarchie met meer regt beschouwd worden als eene geheel nationale daad. Maar ook hier moeten wij ons wachten voor overdrijving. De Prins van Oranje stond onder den invloed der Geallieerde Mogendheden en meer bepaald onder dien van het Engelsche gouvernement, bij 'twelk hij zijn hechtsten steun vond; van dat gouvernement hing het af, of, en in hoeverre onze natie hare koloniën zoude terugbekomen. Dat Engelsche gouvernement nu zoude hier te lande geene onbeperkte monarchie hebben geduld. Wat het wilde, blijkt reeds uit den bovenvermelden brief aan den Prins van Oranje, van 2 Nov. 1813, waarin de denkbeelden van Lord Castlereagh over onzen regeringsvorm worden uiteengezet. Dat voorts dat onderwerp althans niet geheel en al beschouwd werd als eene inwendige zaak van Holland, blijkt uit een brief door Hans v. Gagern aan denzelfden Prins, 8 December 1813 uit Frankfort geschreven[1], een verslag bevatte de van zijn onderhoud met Lord Aberdeen, den Engelschen gevolmagtigde in het kamp der Geallieerden. ‘Lord Aberdeen,’ zegt von Gagern, ‘paroissoit opiner que la constitution anglaise est trop locale, trop faible, peut-être

1 Leben v. Fr. v. Gagern, I, 120.

trop vicieuse pour servir de modèle, surtout en formant et créant le pouvoir royal.' Men ziet, het koningschap was reeds in 't verschiet. Dezelfde von Gagern verklaart eindelijk met zoo vele woorden, dat Lord Castlereagh bij de Nederlandsche Staatsregeling 'die Hand mächtig im Spiel hätte[1]. En er is nog iets dat in mijn oog meer bewijst dan al deze feiten! Hoe weinig het hoog-Tory ministerie van die dagen ook innerlijk op had met constitutie en constitutionele denkbeelden, hoe weinig hart het ook toonde voor de vrijheden der volkeren, het had toch, geloof ik, niet in 't Engelsche Parlement durven verschijnen, wanneer in Holland het absolutisme was ingevoerd. Het zoude niet ten opzigte van Holland hebben durven verklaren, wat het door den mond van Castlereagh van andere natiën beweerde[2].

Toen hij in het Engelsche Parlement daarover werd aangevallen, dat hij na den val van Napoleon niet beter gezorgd had, om het vasteland van Europa vrije instellingen deelachtig te doen worden, verdedigde hij zich met het beweren, dat die landen zich nog bevonden in een toestand van onwetendheid, dat zij gewend waren aan een stelsel van regeren, geheel en al met vrije instellingen in strijd, en dat hij dus van de geschiktheid dier volken voor zoodanige instellingen niet overtuigd was. Hij konde die uitspraak doen ten opzigte van Duitschland en andere landen, maar niet ten opzigte van de erfgenamen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Dit zoude, zelfs toen, het Engelsche volk moeijelijk hebben kunnen dragen.

Toch is er nog eene andere reden, waarom wij den invloed der buitenlandsche mogendheden op onzen toestand niet te gering moeten schatten. Ons Holland - het was reeds vóór den opstand van 1813, zoo niet beslist, althans voorbereid - zoude niet het oude Holland blijven. Het zou worden vergroot en uitgebreid. Die vergrooting liep ten slotte uit op de, reeds in 1805 tusschen Engeland en Rusland besprokene, vereeniging met België. Wanneer wij de gebeurtenissen van 1813, en de daad onzer zelfbevrijding in vollen dag willen zien, dan moeten wij dit niet vergeten. En dit brengt mij van zelf tot het tweede deel mijner beschouwing. Welk licht verspreidt dit punt op de herstelling onzer onafhankelijkheid in 1813?

1 v. Gagern, Mein Antheil, II, p. 119.
2 t.a.p., p. 188.

Toen de Geallieerde Mogendheden van plan waren, aan Frankrijk in hoofdzaak het bezit der Rijngrens te laten, toen drong Engeland reeds in het bovenvermelde memorandum op eene vergrooting van Holland aan. Alleen dan, wanneer eene der groote militaire mogendheden van Duitschland als voormuur tegen Frankrijk zouden dienen, zoo als dit vóór de revolutie het geval was geweest, alleen dan mogt het geraden heeten, Holland met zijne oude grenzen te herstellen. Was dit echter niet het geval, en zoude mitsdien Frankrijk en Holland aan elkander grenzen, dan was het noodig Antwerpen aan Holland te geven, met zoodanige uitbreiding van grondgebied, als aan de Vereenigde Provinciën eene goede militaire grens kon verzekeren. Geschiedde dit, dan kon ook Engeland met gerustheid aan Holland zijne koloniën teruggeven; want Engeland moest niet behoeven te vreezen, dat die, met Holland, eens in de handen van Frankrijk konden vallen. Men ziet hier reeds de kiem van onze latere vereeniging met België. Toen dit plan aan den Prins van Oranje bekend werd, scheen het hem zeer aanlokkelijk toe. Zijn geslacht had in 1795 zijne regten in Holland verloren; hij had later eveneens zijne Nassausche erflanden en het vorstendom Fulda, hem in 1803 als schadevergoeding voor het Erfstadhouderschap gegeven, er bij ingeschoten. Welk eene schoone toekomst voor dit Vorstenhuis, wanneer het dat alles terugkreeg en de veiligheid van Europa zelfs vergrooting van grondgebied raadzaam maakte! Reeds den 11^{den} November 1813 schreef de Prins van Oranje uit Londen aan Hans von Gagern, hoe hij Lord Castlereagh had trachten te overtuigen, dat Holland, zoowel naar de zijde van België als naar die van den Rijn, moest worden vergroot; hoe het zich, om tegen Frankrijk bestand te zijn, moest uitstrekken tot aan de Moezel en de oude grens tusschen Frankrijk en de Oostenrijksche Nederlanden[1]. Die denkbeelden werden nader ontwikkeld in eene memorie van 10 Januarij 1814, aan denzelfden Lord medegedeeld. In die memorie wordt als wenschelijk voorgesteld: ‘une réunion de l'ensemble de la Belgique et des provinces de la rive gauche du Rhin jusqu'à la Moselle avec la Hollande.’ Gelukte dit plan, dan zoude de Prins van Oranje magtig genoeg zijn, aan Frankrijk wederstand te bieden; en het vergroote Holland zoude grenzen aan zijne Nassausche erf-

1 Leben van Fr. v. Gagern, I, p. 107.

landen aan de Sieg, die hij na het terugtrekken van Napoleon weder in bezit had kunnen nemen. Toen nu Oostenrijk verklaarde, de Oostenrijksche Nederlanden niet terug te wenschen, maar liever schadeloos te worden gesteld in Italië en Duitschland, kwam het lievelingsdenkbeeld van het Engelsche Gouvernement, dat door den Prins van Oranje gekoesterd en ontwikkeld was, te Chaumont tot meerdere rijpheid. Daar werd in Maart 1814 door de Geallieerden bepaald, dat België zoude vereenigd worden met de Vereenigde Provinciën en dat daarbij zoude gevoegd worden het grootste gedeelte der Departementen ‘de la Roer, en embrassant Cologne et Aix-la-chapelle’[1], Keulen en Aken daaronder begrepen! De vooruitzigten van den Prins hadden nu echter hun maximum bereikt. Bij den vrede van Parijs van 30 Mei 1814 werd aan Frankrijk meer gelaten, dan te Chaumont het plan was geweest; de te verdeelen buit werd daardoor minder, en dus moesten ook de oorspronkelijke plannen van de vergrooting van ons land worden ingekort. Art. 6 luidde: ‘La Hollande, placée sous la souveraineté de la maison d'Orange, recevra un accroissement de territoire.’ Het doel, de regtsgrond en de omvang van die uitbreiding werden opgenomen in de geheime artikelen, en in het later opgemaakte protocol van 21 Junij 1814. De vereeniging met België was noodig voor het evenwigt van Europa; de verovering van Belgie door de Geallieerden was de regtsgrond, waarom men op die wijze over België mogt beschikken, en de omvang van het aan Holland toe te wijzen gebied zoude zijn als volgt: al hetgeen lag tusschen de zee, de Fransche grens en de Maas. De grens aan den regteroever der Maas zoude nader bepaald worden, in overeenstemming met de militaire belangen van Holland en zijne naburen; terwijl, als ware 't eene reminiscens aan het tractaat van Chaumont, nog werd aangeduid, dat de Duitsche landen op den linkeroever van den Rijn, die sedert 1792 met Frankrijk vereenigd waren, tot vergrooting zouden dienen van Holland en tot compensatie voor Pruissen en andere Duitsche Staten. Te gelijker tijd waren de voorwaarden der vereeniging van België en Holland door de Geallieerde Mogendheden vastgesteld. Zij zouden grondwettig geregeerd worden, en er zoude geen onderscheid zijn tusschen de ingezetenen van

1 Nota der Nederl. Gemagtigden op het Congres van Weenen, van 24 Dec. 1814. Antheil, II, p. 297.

Noord en Zuid. Hierop en onder die voorwaarden volgde de aanneming door den Souvereinen Vorst van de souvereiniteit der Belgische Provinciën en nam hij reeds den 1sten Augustus 1814 als Gouverneur-Generaal het bestuur op zich. Dit geschiedde en mogt geschieden zonder medewerking der Hollandsche natie. Immers, de Grondwet van 31 Maart 1814, vastgesteld toen de vereeniging met België reeds in 't verschiet was, had, bij art. 37 en 38, het opperbestuur der buitenlandsche betrekkingen, het regt van oorlog en vrede, het regt om verdragen te sluiten, zonder eenige beperking aan den Souvereinen Vorst opgedragen. Die Grondwet moest nu, volgens de door de Geallieerden vastgestelde bepalingen, worden herzien, en de omvang van het grondgebied nog nader worden geregeld. Dit laatste geschiedde op het Congres van Weenen. De uitslag van dit Congres voldeed niet aan de verwachtingen van den Souvereinen Vorst. Waren de uitkomsten van het Vredesverdrag van Parijs van 31 Mei 1814 beneden de verwachtingen gebleven, bij den Prins van Oranje door het verdrag van Chaumont opgewekt, nog meer was dit het geval met de resultaten van het Congres van Weenen. De loop, dien de onderhandelingen aldaar hadden genomen: bepaaldelijk de uitbreiding van Rusland naar de oostzijde van Duitschland en de afstand van Oost-Friesland door Pruissen aan Hannover, zij maakten de uitbreiding van Pruissen noodig aan den Rijn. Hierdoor verviel geheel en al de hoop van den Souvereinen Vorst op een meer of minder groot deel dier gewesten. Maar bovendien moest hij niet alleen Fulda opofferen, ook zijne Nassausche erflanden dierf hij. Wat het eerste betreft, het was hem gegeven, als schadevergoeding voor het verlies van het Erfstadhouderschap; dat Erfstadhouderschap was als Koningschap, over een rijk, eens zoo groot als de vroegere Vereenigde Nederlanden, weder herrezen; dat nu de groote Mogendheden over Fulda beschikten, was niet onbillijk. Hans von Gagern had reeds vóór het verdrag van Chaumont dit den Vorst duidelijk trachten te maken, door hem in den brief van 1 Febr. 1814 te schrijven: ‘Wegens Fulda habe ich auch nicht die leiseste Hoffnung, es fehlt selbst der Vorwand. Fulda war Ersatz für Holland, dass Sie nun wieder haben[1].’

De Prins van Oranje hoopte toen, voor het laten varen van

1 Leben, I, pag. 139.

zijne zoogenaamde regten op Fulda, zich eenige schadevergoeding te zullen zien toekennen, des noods ook op den regteroever van den Rijn, en vleide zich daarmede zijne Nassausche bezittingen uit te breiden. Dezelfde Hans von Gagern trachtte te dezen opzigte, zoowel in bovenvermelden brief, als in een Gutachten van 19 Febr. 1814[1], den Vorst tot matiging zijner wenschen te stemmen. 'Allein,' schrijft hij reeds toen, 'ich mache mir darüber keine Illusionen, dass nach dem Zustande der Europäischen Angelegenheiten es zu schwer, ja unmöglich sei, auf beiden Seiten des Rheins, Ihre Niederländischen Provinzen oder auch das hiesige Land (Nassau) zugleich bedeutend zu vergrössern. Die Concurrenz wird zu gross sein. Ew. K.H., im Vergleich mit andern Potentaten, haben zu wenig durch Heere und offene Schlachten zum glücklichen Ausgang beigetragen und beitragen können. Man wird Ihnen die Unersättlichkeit vorwerfen, und die Basis, ja sogar der Vorwand fehlt. Es ist schon eine Regel des gemeinen Rechtes, man kann nicht *rem et pretium*, die Sache und den Ersatz haben u.s.w.' De Souvereine Vorst was dus reeds vroegtijdig door zijn vertrouwden von Gagern gewaarschuwd, zijne Duitsche verwachtingen niet te hoog te spannen. Maar wat hij zich ook al of niet had voorgesteld, hij had niet gedacht, dat hij ook zijne oude Duitsche landen niet alleen niet zoude uitbreiden, maar die zelfs zoude moeten missen. Het behoud van die Duitsche Nassausche erflanden achtte hij zoo zeker, dat op den 4^{den} April 1814 zijn oudste zoon, later Willem II, afstand deed van zijn regt van opvolging in die Duitsche landen, ten behoeve van zijnen broeder Prins Frederik. Toen lag nog voor den Souvereinen Vorst in het verschiet een groot Bourgondisch Rijk aan deze en eene secundo genitur aan gene zijde des Rijns. En nu moest hij zich getroosten, dat op het Congres van Weenen bepaald werd, dat de Nassausche erflanden aan Pruissen zouden komen. Hij moest toezien, dat hij niets kreeg van de Rijnlanden. Hij moest zich vergenoegen met België, het bisdom Luik er onder begrepen; terwijl Luxemburg, zoo als het heette, hem werd gegeven als eene schadevergoeding voor Nassau, en dit als zoodanig ook lid werd van den Duitschen Bond. Was het vreemd, dat de Vorst bitter was teleurgesteld? Was het vreemd, dat hij in het eerste oogenblik ontevreden was op zijn gelastigde von Gagern?

1 Leben, I, bl. 129.

Terwijl deze, die te gelijk èn voor den Vorst opkwam, èn de belangen van diens Nassausche neven vertegenwoordigde, terwijl deze meende zijn uiterste best gedaan te hebben, moest hij in een brief van den Prins van 4 Mei 1815[1], nog voor dat de zaken definitief beslist waren, het volgende hooren: ‘das die Herrn Agnaten’ (de Nassausche neven) beter bediend waren, dan hij zelf. Maar het was natuurlijk, dat v. Gagern, die van den aanvang tot het einde zijne uiterste krachten had ingespannen, om Willem I's belangen te behartigen, daarop antwoordde[2] (18 Mei): ‘Ich habe die Ehre zu bemerken, dass Ihre Kammerdiener und Schreiber Sie bedienen, angesehene Edelleute und Staatsmänner dienen Ihnen. In jenen Worten und in Sinn und Fassung jenes Rescripts lag eigentlich die Beschuldigung der Treulosigkeit und des Verraths. Mögen Ew. K. Majestät in einer langen und beglückten Regierung keine schlimmern Verräther finden als die Gagern. Eine solche Behandlung im Augenblicke der angestrengtesten Widmung und der Erfülling äuszerst schwerer Pflichten ist jedoch der sicherste Weg, sich Verräther zu bereiten.’ En even weinig verbaze men er zich over, dat de Geallieerde Mogendheden, gedachtig aan hetgeen de Prins van Oranje in 1813 was, en daarmede zijne positie vergelijkende als Koning van een aanzienlijk Rijk, de Nederlanden beschouwden als, het was Metternich die het dus uitdrukte, ‘das Schooszkind der Mächte, das sie mit Liebe, ja mit wahrer Affenliebe grosz zögen’[3]; - dat Stein aldus oordeelde: ‘Das Benehmen des Königs der Niederlande bei der Cession seiner Deutschen Lande ist gleich dem eines Erwachsenen, der, nach dem er einen unerwarteten Gipfel des menschlichen Glücks ohne sein Zuthun erreicht, über den Verlust seiner Windeln und seiner Puppe weint’[4]; - dat de Engelsche gevolmagtigden in arren moede uitriepen: ‘Bon Dieu, n'y aura-t-il donc pas un seul homme satisfait, quelque soit le lôt, qu'on lui fait’[5]?

Intusschen, onze Vorst moest zich onderwerpen. Hij had, reeds vóór de definitieve beslissing van het Congres, daartoe genoopt door de terugkomst van Napoleon in Frankrijk, den

1 Leben, I, bl. 207.
2 Leben, I, t.a.p., bl. 209.
3 Antheil, II, p. 56.
4 Leben, I, p. 212.
5 Antheil, II, t.a.p., p. 106.

16^{den} Maart 1815 het nieuwe Koningrijk der Nederlanden als gevestigd verklaard en de koninklijke waardigheid, gevoegd bij die van Groot-Hertog van Luxemburg, aangenomen; en daarvan den 17^{den} Maart aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden mededeeling gedaan. De herziening der Grondwet, die, volgens de voorwaarden der vereeniging van 21 Junij 1814, nu diende plaats te hebben, werd voorbereid door de benoeming eener Commissie, uit Zuid- en Noord-Nederlanders bestaande, op den 22sten April 1815. Het ontwerp der Commissie werd aan de goedkeuring van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden en aan de goedkeuring van notabelen in België onderworpen. Den 24sten Augustus 1815 verklaarde de Koning, dat de Grondwet was aangenomen. De Grondwet had ook Luxemburg, behoudens zijne betrekking tot den Duitschen bond, in het Rijk opgenomen. De Republiek der Vereenigde Nederlanden, met haren Erfstadhouder in 1795 te niet gegaan, trad weder te voorschijn, en nu als Koningrijk met een verdubbeld grondgebied en eene meer dan dubbele bevolking. De koloniën door Groot-Brittannië in den revolutie- en keizerstijd aan ons ontnomen, waren of zouden met eenige uitzonderingen worden teruggegeven, ingevolge verdrag tusschen dat Rijk en ons reeds den 13^{den} Augustus 1814 gesloten. Als een magtige Staat verschenen wij weder op het wereldtooneel. Welk een heerlijk verschiet voor ons volk!

Ons volk? Het volk van Holland? Maar waarom heb ik u, in mijne beschouwingen over de gebeurtenissen van 1813, zoo lang bezig gehouden met hetgeen daarmede in naauw verband staat en daarop onmiddellijk is gevolgd, met de vereeniging met België. Waarom? Omdat die vereeniging met België hij mij de vraag deed opkomen: kunnen wij naar waarheid beweren, dat 1813 ons vrij, dat is tot een vrij volk heeft gemaakt? Werd het Nederlandsche volk niet alleen bevrijd van den vreemden despoot, maar werd het, of bleef het ook werkelijk vrij?

Waaruit bestaat dat volk? ‘Herinneren wij ons’, riep Kemper in 1812 zijnen verdrukten landgenooten toe, ‘herinneren wij ons onophoudelijk, dat het *niet* de willekeurige grenzen zijn, binnen welke toeval of willekeur zeker aantal menschen besluit, waarvan ons volksbestaan afhangt; maar dat het de taal, de letterkunde, de zeden en het eigenaardig volkskarakter zijn, welke over dit bestaan beslissen; en dat geen volk verloren of vernietigd is, zoo lang het dit eigenaardig be-

waart, zoo lang het den band gevoelt en waardeert, welke daardoor om allen gestrengeld wordt, die denzelfden grond bewonen'[1]. Is dit waar, zit het criterium van een volk in de menschen en niet in het grondgebied, dan wordt een volk ook niet vrij, wanneer men het noopt, zich met een ander volk tot één Staat te vereenigen, en dus inderdaad aan eene andere natie vastgehecht wordt. Alzoo wij in 1814 en 1815. Wij werden door den wil der groote Mogendheden en de wenschen van onzen Vorst vastgesnoerd aan eene andere natie, eene natie van ons verschillend in taal, in zeden, uit geheel andere godsdienstige elementen bestaande, en op nijverheidsgebied zich in eene rigting bewegende der onze tegenovergesteld. 'Onze wil', zoo sprak van Hogendorp in 1821[2], 'is bij de vereeniging niet in aanmerking gekomen. Zij is het gevolg geweest der Europesche staatkunde. Dezelfde staatkunde heeft gewild, dat wij eenerlei Grondwet zouden hebben.' En wat was het gevolg? Het gedwongen huwelijk, door ons aangegaan, leed van den beginne aan incompatibilité d'humeur; het duurde 15 jaren, en met geweld ontbonden, liet het ons staan aan den rand van een staatsbankroet.

Hoewel ik dus gehoopt heb het geslacht van 1813 te kunnen zuiveren van de blaam, dat het een absoluten regeringsvorm zoude hebben gewenscht, zoo heb ik van de andere zijde, in 't belang der waarheid, gemeend in 't licht te moeten stellen, hoe onze vereeniging met België eene schaduw werpt op onze zelfbevrijding van het Fransche juk. Hetzelfde beginsel echter dat mij daartoe noopte, geeft mij thans het regt op te merken, wat ter verontschuldiging van Vorst en volk beide ten dezen opzigte kan en moet worden aangevoerd.

Hierboven herinnerde ik, dat na den val van Napoleon het principe der zoogenaamde legitimiteit op den voorgrond stond. Een principe, dat echter niet consequent werd toegepast, en waarvan men afweek, wanneer de regthebbenden geen gewigt in de schaal konden leggen, of wanneer het evenwigt van Europa het tegendeel eischte. Maar in elk geval werd alleen gezien op de legitimiteit der Vorsten, niet op de legitimiteit der volkeren. Degenen, die magt hadden gehad, moesten die terugbekomen; maar weinig lette men er op, waar en over wie zij die magt zouden uitoefenen. De vrome potentaten van 1813

1 Staatkundige geschriften, 2e deel, blz. 78.

2 Bijdragen, 6e deel, pag. 275.

zijn dien ten gevolge de grootste zielverkoopers geweest, die ooit het aardrijk heeft aanschouwd. Men knipte landen in stukken en voegde landen bijeen, zonder te letten op de bewoners, op het volk, evenmin als Napoleon dit gedaan had. Men was geenszins doordrongen van het denkbeeld van Kemper, dat het op de menschen, niet op het grondgebied aankwam; men lette er niet op dat dit laatste slechts was de woonplaats van het volk. Neen, het territoir was de *res principalis;* de natiën de *glebae adscripti.* Te regt kon de Amerikaan Jefferson in die dagen de vraag doen: of het een beginsel van Europeesch volkenregt was geworden, de volken als vee te verschagcheren? Te regt kan Gervinus schrijven: ‘de handelingen van het Congres van Weenen werden beheerscht door de statistiek, niet door de nationaliteit.’ Wilt gij een sprekend voorbeeld van den geest, die het Congres bezielde, sla dan Art. 49 der Congres-Akte op, en lees daar: hoe in het *ci-devant département de la Sarre* een district van 69 duizend zielen gereserveerd wordt om in vier stukken tusschen vier Vorsten of Vorstjes verdeeld te worden. Bij onze tegenwoordige denkbeelden over volk en nationaliteit klinkt dit ons ergerlijk in de ooren; men zag er toen zoo weinig in, dat men het durfde opnemen in het tractaat, dat de grondslag voor het verloste Europa zoude worden. Was het dan vreemd, dot onze Vorst deelde in het algemeene gevoelen van zijne standgenooten, en dat hij dien ten gevolge liever wenschte te regeren over een aanzienlijk rijk van 5 à 6 millioen zielen, dan over het oude Holland met zijne 2 millioen: dat hij daaraan onze nationaliteit ten offer bragt? Voorzeker, Willem I zoude zijn tijd 50 jaren vooruit zijn geweest, wanneer hij dit Pandora's geschenk, van zoo veel land met zoo veel zielen, niet had willen aannemen.

Te minder kon dit den Vorst worden ten kwade geduid, daar het hier gold de vereeniging van gewesten, die in vorige eeuwen door een en denzelfden Vorst waren geregeerd, en men dus nu hoopte te bereiken wat door Karel V was beoogd: de ineensmelting van al de Nederlandsche gewesten tot één Staat. Kan men hem er hard over vallen, zoo hij vergat, dat eene natie niet gevoed wordt door herinneringen, waarover de schimmel van drie eeuwen opwies?

En onze natie? De mannen uit dien tijd, op wie wij nog met trotschheid terugzien, een Kemper, een Hogendorp bovenal, hadden met die vereeniging niet veel op. ‘Ons heugt nog’,

schrijft Prof. v. Assen[1], 'van de gesprekken tusschen Kemper en van Hogendorp in die dagen. Het scheen of zij den Souvereinen Vorst met zekeren weêrzin als Gouverneur-Generaal naar België zagen gaan.' Anders daarentegen dacht Falck er over. Zagen de eersten in die vereeniging een gevaar voor onze Hollandsche nationaliteit, Falck daarentegen had reeds vóór den opstand van 1813 dit denkbeeld gekoesterd, en hoopte 'daardoor onzen Hollandschen gezigtseinder te verruimen, ons vrijer adem te doen halen'[2]. Wat de schare van hovelingen betreft, zij, die het galon van Lodewijk en later dat van Napoleon hadden gedragen, en die nu weder hoopten in het kabinet van Willem I dezelfde rol te vervullen, was het wonder dat een aanzienlijk Rijk hen meer aanlachte dan Holland alleen?

En de eigenlijke natie dan? 'Die Grossmachtsstrebungen der Oranier', schrijft de zoon van Hans von Gagern[3], 'würden von den wahren Holländern nicht getheilt. Die Vereinigung mit Belgie haben diese nicht gewünscht, sondern nur geduldet. Die Wiedererlangung Ihrer vormaligen Colonien, Ceylon, des Caps und Gyana wäre den Holländern lieber gewesen als allen continentelen Vergrösserüngen.' Maar de natie was dan toch lijdelijk en verzette zich niet. Ook hiervoor waren echter redenen van verontschuldiging. België werd, krachtens *droit de conquête*, als *accroissement* aan Holland toegevoegd. Hierin lag iets streelends voor het Hollandsche gemoed. Even als het Willem I moest aanlagchen over eene grootere natie te regeren, zoo zal bij menig Hollander van die dagen het denkbeeld wortel hebben gevat: wij Hollanders zullen over België heerschen, een aanwas van ons grondgebied. Men vergat, dat eene groote natie kan heerschen over eene kleine, dat de eerste de laatste langzamerhand in zich kan oplossen, maar dat dit niet mogelijk is voor 2 millioen menschen, bij wie 3 millioen worden gevoegd. Men vergat, dat ook de groote Mogendheden daartegen hadden gewaakt, door eene staatsregeling te eischen voor het nieuwe Rijk: eene staatsregeling, volgens welke er *pariteit* tusschen beide natiën zoude bestaan, en de Belgische provinciën *convenablement* zouden vertegenwoordigd worden in de Staten-Generaal, beurtelings bijeen te komen in Holland en België[4]. Men vergat alzoo, dat de

1 De taal der Grondwet, 1e deel, blz. 73.

2 A.R. Falck, door Thorbecke, in Bijdragen van Betz, 4e deel, blz. 9.

3 Leben, I, pag. 187.

4 Art. 3 van Acte van 21 Julij 1814 (Lagemans, no. 8).

nieuwe Staat even zoo goed onder den invloed van de bevolking van België, als onder dien van Holland zoude geplaatst worden.

Vindt men hierin geene verontschuldiging genoeg voor Vorst en Volk in die dagen, er valt nog iets bij te brengen. Zoo even vermeldde ik het gezegde van von Gagern: dat de ware Hollanders aan het weêrkrijgen van al hunne koloniën, boven eene vergrooting op 't vasteland, de voorkeur zouden hebben gegeven. Maar stond de teruggave van wel niet alle, maar toch van bijna alle koloniën niet met de vergrooting van Holland op 't vasteland in naauw verband? Met andere woorden: Engeland zoude die koloniën voor zich behouden hebben, wanneer de Vereenigde Nederlanden niet de kracht verwierven, om tegenover Frankrijk bestand te zijn. Ik herinner aan het Engelsche memorandum uit het laatst van 1813. En hierop komt het ten slotte neder. De Vorst wenschte de vereeniging, het Volk was lijdelijk, maar noch om het een, noch om het ander kwam zij tot stand. Zij kwam tot stand, omdat de groote mogendheden en Engeland bovenal het nuttig achtten tegenover Frankrijk, voor het behoud van het Europesche evenwigt.

Maar dit alles neemt niet weg, en kan niet wegnemen, dat wij in 1813 ons niet hebben verheven tot een in waarheid vrij volksbestaan. Het uur dier vrijheid is begonnen te spelen den 25sten Augustus 1830, en dat uur heeft geslagen den 19^{den} April 1839, toen de scheiding der beide volken bij tractaat is bekrachtigd.

Op den Carolineplatz te Munchen staat een kolossaal monument, in den vorm van een suikerbrood. Het is gewijd aan de dertig duizend Beijeren, die aan de zijde van Napoleon in den Russischen oorlog zijn gevallen. Men leest er op: *Auch sie starben für die Befreiung Ihres Vaterlandes*. Zeer juist: want waren zij niet gesneuveld en Napoleon niet geslagen, dan zoude het uur der verlossing voor Duitschland niet gekomen zijn. En zoo zoude men ook kunnen zeggen: onze tiendaagsche veldtogt strekte ter bevrijding van ons Vaderland, voor zoover daarmede de herneming van België mogt zijn beoogd en dit doel niet werd bereikt.

Wij zijn dan nu vrij! Is dit echter geheel en al waar? hooren wij vragen. Er is immers nog iets, gaat men voort, dat aan onze vrijheid ontbreekt. Willem I was niet alleen een Hollandsch, maar ook een Duitsch Vorst. Om deze en om andere

redenen werd in 1814 en 1815 aan eene naauwe vereeniging tusschen Duitschland en Holland gedacht. Onze staatslieden, zoo als Falck, waren daarop niet gesteld[1]. Daarentegen was dit een aanlokkelijk denkbeeld voor den zaakgelastigde von Gagern, wien men als Duitscher toch reeds verweet, dat hij 'über das Batavisiren das Germanisiren' vergat; hij, die door eene naauwe vereeniging van beide landen zijn pligt jegens beide meende te kunnen vervullen. Toen nu echter Willem I zich ververpligt zag afstand te doen van zijne Duitsche erflanden, moest ook van zelf de aanleiding tot dergelijke vereeniging vervallen. Men kende hem echter, zoo als het heette, als schadevergoeding daarvoor, Luxemburg toe, dat deel werd van den Duitschen Bond. 'Dass aber Luxemburg wiederum ein Deutsches Land wurde, dasz ist,' zegt Heinrich v. Gagern, 'sicher das Verdienst meines Vaters; weder Deutscher noch Holländischer Seits würde dass, nach bekannte Lage der Sache, bei den Wiener Congress sonst ohne meinen Vater verlangt worden sein, ünd das leiselste Wiederstreben des Prinsen von Oranien würde in diesem Falle genügt haben, es die Eigenschaft eines Mitglied des Deutschen Bondes zu ersparen[2].' Een feit, waarvoor wij den ouden v. Gagern niet dankbaar behoeven te zijn. Luxemburg werd lid van den Duitschen bond, maar werd ook facto opgenomen in het Koningrijk der Nederlanden. Bij de scheiding werd een deel van Luxemburg aan België afgestaan, en kreeg Willem de I^{ste}, zoo als het heette, een brok van Limburg daarvoor tot schadevergoeding. Luxemburg werd nu een afzonderlijk vorstendom. Limburg werd, even als tot dusver alleen met Luxemburg had plaats gevonden, ook in den Duitschen Bond opgenomen, maar eveneens als vroeger met Luxemburg was geschied, ook een deel van het Koningrijk der Nederlanden. In zooverre lijden wij nog aan de gevolgen van de gebeurtenissen van 1814 en 1815. Wij hebben een lid van ons ligchaam (Limburg), dat met een ander ligchaam (Luxemburg) deel uitmaakt van eene vereeniging van ligchamen, van den Duitschen Bond. Het gevaar hangt ons boven het hoofd, dat te eeniger tijd een onzer ledematen (Limburg) in de rijen der Duitschers zal moeten vechten, b.v. om de voor ons weinig belangrijke vraag uit te maken, of Prins Christiaan von

1 Leben, I, pag. 177.
2 Leben, I, pag. 195.

Glücksburg, dan wel de Erfprins von Angustenburg regt hebbe op den troon van Sleeswijk-Holstein. En wanneer een lid van dit ligchaam op die wijze aan andere ligchamen geketend is, is dan het gansche ligchaam, zijn wij dan geheel en al vrij? Verre vandaar, en het is dus niet vreemd, dat telken jare in de volksvertegenwoordiging door een of meer leden met kracht van redenen op het onnatuurlijke dier verhouding wordt gewezen; en dat al de opvolgende Ministers van Buitenlandsche Zaken zonder uitzondering verklaren: hoe niets hun meer ter harte gaat, dan de losmaking van Limburg uit den Duitschen Bond. En teregt. Want dit ontbreekt er nog aan onze hoedanigheid van een vrij volk. Dan eerst zullen wij geheel naar waarheid kunnen zingen: *nunc pede libero pulsanda tellus*.

Wij hebben alzoo ons hoofdthema doorloopen. Vorst en volk beide hebben in 1813 eene beperkte monarchie gewild, en in zoover kan aan dat geslacht de eer van zich zelf vrijgemaakt te hebben, niet ontzegd worden; het volk heeft zich echter laten ketenen aan eene andere natie, en dit werpt niet alleen eene schaduw op het werk der zelfbevrijding, maar werkt ook nog na in de tegenwoordige verhouding van Limburg met den Duitschen bond. Toch is er, al schijnt mijne webbe hier afgeweven, nog iets, dat tot regt verstand en volledige beschouwing van mijn tweede punt: de vereeniging met België, niet mag worden verzwegen. Door in 't licht te stellen: een volk is niet vrij, dat aan een ander volk wordt vastgesnoerd, heeft men nog niet bewezen, dat zoodanige vereeniging, althans gedurende een' zekeren tijd, niet heilzaam kan hebben gewerkt. Ik twijfel er aan, of de tegenwoordige tijd reeds in staat is, deze laatste vraag met juistheid te beantwoorden. Wat ik echter wel weet, is, dat ik mij daartoe niet voldoende in staat gevoel, dat ik aarzel de balans van de voor- en nadeelen dier vereeniging op te maken.

Was de staat gelijk aan eene vennootschap, *lucri faciundi causa*, opgerigt, het antwoord zoude gemakkelijker zijn. Immers wij behoeven ons daartoe slechts te herinneren, hoe in 1818 het Rijk der Nederlanden belast was met eene schuld, waarvan de rente minder dan 18 millioen bedroeg; hoe op 1 Januarij 1841 de door Noord-Nederland alleen te betalen interest tot boven de 35 millioen was gestegen. Wij behoefden ons slechts te herinneren, hoe, ten gevolge dier vereeniging met België, onze handels- en belastingwetgeving eene rig-

ting ontving, strookende met het protectionistisch streven van het Zuiden, doch in strijd zoowel met de nationale belangen van handel en zeevaart des Noordens, als met ruime oeconomische begrippen. Doch eene natie heeft nog hoogere belangen, dan die zich oplossen in bezit of aanwas van stoffelijke welvaart: wat heeft die vereeniging gedaan voor deze hoogste belangen van ons volk?

Ik wil hier slechts iets aanstippen, niet in ontwikkeling treden. Het oordeel over de vereeniging met België in dit opzigt hangt geheel af van het standpunt van den beoordeelaar.

In welke rigting heeft de vereeniging met België gewerkt? Hoewel in 1813 en 1814 een bepaalde terugkeer tot denkbeelden en instellingen, die vóór 1795 gegolden hadden, niet meer mogelijk was, werd toen toch meer van het oude weder in het leven geroepen, dan b.v. een Kemper wenschelijk toescheen. De Hogendorp van 1813 had nog steeds één oog op de oude Republiek gevestigd. Daarin bragt onze vereeniging met Belgie verandering. De Grondwet van 1815 was er reeds een bewijs van. In haar, zegt ongeveer Vissering[1], 'vond men de duidelijke erkenning van de persoonlijke regten des burgers, van eene vrije drukpers, van eene volkomene gelijkheid voor de wet van alle godsdienstige gezindheden; de opneming van een landelijken stand in de staatsinrigting; de openbaarheid van de handelingen van het gewigtigste deel der vertegenwoordiging.' Professor van Assen noemt daarom die Grondwet eene verfranschte herziening van 1814[2]. Men zoude het ook kunnen noemen: een stap v o o r u i t op de baan der constitutionele beginselen.

Gedurende die vereeniging, 't is waar, ging men in die rigting niet vooruit. Al wat het liberale element in België en enkelen in het Noorden in dit opzigt wenschelijk achtten, stuitte af op den tegenstand van Willem I, zijne kracht vindende in de antipathie tusschen Noord en Zuid, die als twee vijandelijke legers in de Staten-Generaal tegenover elkander stonden. Maar van grooten invloed was toch die aanraking met het Belgische liberale element op onze staatslieden. Ik noem hier weder van Hogendorp, den man die, vooral na zijnen dood, krachtig heeft gewerkt op de ontwikkeling van ons staatsbestuur. Hij, die

1 Politieke Vertogen, bl. 92.
2 Taal der Grondwet, pag. 12.

in 1813 de zuiverste uitdrukking was geweest van de oude aristocratische Oranje-partij, en die toen nog den volke verkondigde: ‘alle aanzienlijken komen in de regering;’ die man erkende reeds in 1820[1], dat hij van de Zuidelijke Nederlanders had geleerd, het Fransche aan te nemen waar het goed was; die verklaarde zich toen reeds overtuigd, dat veel van het oude was versleten en vergeten, dat veel van het nieuwe tot eene gewoonte was geworden, en dat wij in alle gevalle vrij waren om te kiezen, de voorkeur aan datgene gevende, 't geen goed of 't geen het beste was. Reeds in 1824 zien wij hem krachtig in de bres springen voor het beginsel der ministeriële verantwoordelijkheid, dat beginsel, waarvan nog, in de bekende boodschap van 11 December 1829, Willem I verklaarde moeijelijk den waren zin te kunnen vatten. Op het oogenblik der scheiding eindelijk was van Hogendorp een verklaard voorstander van ruime constitutionele beginselen, een voorstander van den volksinvloed op de regering.

Gelooft men, dat op dit alles de aanraking met het Belgisch liberale element zonder invloed is geweest? Is men het niet met mij eens, dat, toen wij zelven in de bange jaren van 1839 tot en met 1844 op den rand van een staatsbankroet stonden, het voorbeeld van het constitutionele leven in België krachtig op ons vaderland heeft gewerkt? Denkt men, dat wij in 1848 den beslissenden stap der grondwetsherziening gedaan zouden hebben, zoo België ons niet ware voorgegaan? Een voorbeeld echter, dat niet dien invloed zoude hebben uitgeoefend, waren wij sedert 1813 ieder onzen weg blijven bewandelen en had er weinig of geene aanraking tusschen de staatslieden van Noord en Zuid plaats gehad. Ik noem nog een naam, dien van Thorbecke. Welk verschil van gevoelen er ook over de waardering van dezen staatsman moge bestaan, allen zullen het wel daarover eens zijn, dat hij meer dan iemand anders in de laatste vijfentwintig jaren, hetzij dan ten goede of ten kwade, invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling van ons publiek regt, van ons constitutioneel leven. Is het nu niet een opmerkelijk verschijnsel, dat hij, even als Ackersdijck, dat levenstijdperk, waarin de man nog niet geheel gevormd, doch zijne definitive vorming nabij is, in België heeft doorgebragt? Ik trek uit een en ander dit gevolg: de vereeniging met Belgie heeft de

1 Bijdragen, V deel, bl. 124.

verspreiding en toepassing der constitutionele denkbeelden in ons vaderland bevorderd. En met dit te constateren geloof ik ook te hebben bewezen, dat de vraag over de vruchten dier vereeniging geheel en al van het standpunt van den beoordeelaar afhangt.

Hij, wiens hart niet slechts warmer slaat bij de herinnering aan de glorierijke dagen van den bloeitijd der oude Republiek, maar die daarenboven met een weemoedig oog op die Republiek terugziet als eene tweede uitgave van een mythisch Israël; die al hetgeen de revolutie der vorige eeuw in haren schoot verborg, toeschrijft aan een afval van God; die meent dat het Nederland der 19de eeuw 'in kerk, staatsregeling, wetenschap en zeden, Godtergende altaren voor de afgoden van een afvallig en anti-christelijk tijdperk heeft geëischt,' en dat wij rijp worden voor de 'straffen van Gods langgetergde geregtigheid[1],' voor hem moet ook onze vereeniging met België, met het oog op onze hoogere belangen, een gruwel zijn.

Hij echter, die zich gelukkig gevoelt te leven en vrij te ademen in deze 19de eeuw, de dochter der 18de; die vertrouwen genoeg heeft op de waarheid en de vatbaarheid van de menschelijke natuur voor deze op elk gebied van het menschelijk streven; die meent, dat wij hier op aarde geplaatst zijn, om ons in vrijheid naar alle zijden te ontwikkelen; die zal, met het oog op scheiding van Kerk en Staat, met het oog op den invloed der natie op het staatsbestuur, om dit alleen te noemen, aarzelen den staf te breken over al de gevolgen van onze vereeniging met België.

1 Verg. Mr. GROEN VAN PRINSTERER, 1813 *in het licht der Volkshistorie herdacht*, Nov. 1863, bl. 55 en 57. Gelukkig hij, die dit boekje, geschreven voor de feestelijke waardering van 1813 en ter bevordering eener eendragtige viering van het feest (bl. IV), eerst na zijnen afloop in handen mogt krijgen. Het wordt den lezer benaauwd om het harte, wanneer hij ziet, hoe de (*ware*) Nederlandsche natie bij monde van haren tolk, Mr. Groen van Prinsterer, den staf breekt over het streven van hen, die in deze eeuw den Nederlandschen grond bewoonden, en nog bewonen, en de (*ware*) Nederlandsche natie aan Nederland verwijt, dat het heeft gewedijverd met andere volken en misschien den prijs der ongodsdienstigheid heeft behaald (bl. 55). En dan die opmerkingen, die wenken, dat, wanneer men voortgaat, door den invloed en het gezag van Oranje de beginselen, waardoor Nederland met en door Oranje groot is geworden, te miskennen, dit dubbel grievend is en de (*ware*) natie wel eens onaandoenlijk zou kunnen blijven bij hetgeen haar te voren tot zelfopoffering dreef, en met meer dan koelheid beantwoorden wat vroeger door merg en gebeente drong! Onze dynastie mag die waarschuwing, te vinden op bl. 53, wel ter harte nemen.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

D. Chantepie de la Saussaye, De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst. Rotterdam, 1863. - A. Pierson, Rigting en Leven. Haarlem, 1863. - S.E. Harthoorn, oud-zendeling, De Evangelische Zending en Oost-Java. Haarlem, 1863. - Mr. C.W. Opzoomer, Wat dunkt u van den Christus? Amsterdam, 1863.

Wij die van de wereld zijn, wij begeven ons ongaarne tot het lezen van kerkelijke of godsdienstige geschriften. Een vrij mensch houdt alleen datgene voor belangrijk wat zich als zoodanig aan zijn eigen geest openbaart. Liefst maakt hij kennis met boeken wier onderwerp zich niet aanmeldt als bij uitnemendheid teeder of gewigtig. Verrast te worden is eene van zijne genoegelijkste aandoeningen, en om zijne sympathie te winnen moet men hem medevallen.

Prof. Opzoomer zegt tot zijne studenten: ‘Aan mij zelf en aan u ben ik het schuldig, tegenover het naturalisme en het supranaturalisme mijn standpunt duidelijk aan te wijzen, en de groote vraag ook van onzen tijd: wat dunkt u van den Christus? vrijmoedig te beantwoorden.’ Nationaler kan het niet. De jongelieden te Utrecht, daarvan houd ik mij overtuigd, hebben de strekking van dezen volzin diep gevoeld. *Wie hast du's mit der Religion?* deze is des Nederlanders natuurlijke vraag aan zijnen medemensch; en hetgeen bij Goethe behoort tot de eigenaardigheden van een roomsch-katholiek meisje uit de middeneeuwen, bekommerd over het zieleheil van haren minnaar, ligt te onzent bestorven op de lippen der zamenleving in het gemeen. Doch zou Prof. Opzoomer waarlijk meenen dat de

ook op den titel van zijne toespraak vermelde kwestie inderdaad de groote vraag is van den tegenwoordigen tijd? Mij komt het voor dat wij hier te doen hebben met eene aan den nederlandschen wijsgeer en redenaar in een onbewaakt oogenblik ontsnapte phrase. De nationale zuurdeesem is te kwader uur bij hem aan het gisten geraakt, en uit een *intérêt de clocher* is plotseling in zijnen geest een met de wereldgeschiedenis zamenhangend vraagstuk gegroeid. Luidens sommige gedeelten van het Nieuwe Testament schijnt men voor achttien honderd jaren, ten gevolge van eene toen in Palestina tamelijk algemeene messiaansche opwekking, werkelijk veel belang gesteld te hebben in hetgeen den Christus betrof. Er kan inderdaad naauwlijks aan getwijfeld worden, of de vraag: Wat dunkt u van den Messias? is in dien overouden tijd, in dat kleine land, in den boezem dier beknopte en door velerlei vooroordeelen bijeengehouden joodsche maatschappij, eene vraag van den dag geweest; eene dier populaire aangelegenheden waarin door een ieder partij gekozen werd; eene soort van sleeswijk-holsteinsche kwestie. Ik kan echter niet gelooven dat wij in de 19de eeuw en in ons vaderland, mits wij ons behoorlijk losmaken van sommige met de moedermelk ingezogene nederlandsche begrippen, wederom en nog altijd veroordeeld zouden zijn te arbeiden aan de oplossing van dat oud-joodsch probleem. Dat onze natie feitelijk voortgaat met dien arbeid, kan misschien niet geloochend worden. Groot is en blijft hier te lande de invloed der godsdienstige meeningen. Mogelijk heeft men regt te beweren dat hetgeen ons Nederlanders doet uiteengaan als roomschen en protestanten, in den grond der zaak niet anders is als het geloof in de godheid of in de niet-godheid van Christus. Volgens sommigen doet zich de terugwerkende kracht dier scheiding gevoelen tot in ons staatsbestuur toe. De strijd der partijen in onze Tweede Kamer, zeggen zij, is welbezien een catechismus-strijd; en naar de teekenachtige spreekwijze des volks heeft menig lid van onze Kabinetten zijne verheffing te danken gehad aan de omstandigheid dat hij al of niet ‘van het houtje’ was. Doch strekt dit onzen landaard tot eer? Is het goed dat onze beste leidslieden ons aanmoedigen om voort te gaan op dien weg? Is de door Prof. Opzoomer van nieuws opgeworpen vraag in geen enkel opzigt eene strikvraag?

Uit den aard der zaak kleeft er aan alle godsdienstige meeningen iets absoluuts, iets exklusiefs, en daardoor iets overdrevens. Zet de nog niet gewonnen lezer zich rustig neder, ten einde kennis te ne-

men van het hem ter hand gesteld of toegezonden godsdienstig geschrift, zoo bemerkt hij weldra dat er meer van hem gevergd wordt dan anders. De lading is gedekt door eene vlag die gesalueerd wil wezen. Prof. Opzoomers redevoering is zeer welsprekend. Reeds op de tweede bladzijde, waar gezinspeeld wordt op het slotwoord eener brochure van Prof. van Oosterzee, leest men de volgende fraaije beschrijving van den indruk, voor bijna dertig jaren te weeg gebragt door het eerste werk van Dr. Strauss: ‘Geen wonder, dat zulk een geschrift bij duizenden hoofd en hart in beweging bragt. Van alle kanten daagde men ten strijde op. Het was onmogelijk zich met de magtspreuk te troosten: het is een wolkje, het trekt voorbij. Die ze op de lippen namen, bewezen door hun eigen doen, dat ze haar niet opregt meenden. Wie toch zou Don Quixote genoeg zijn, om een fellen strijd te voeren tegen een meteoor, bestemd om even spoedig te verdwijnen als het opgekomen was, en geen spoor van zijn bestaan achter te laten? Kon hier al spraak zijn van een kleine wolk, niet grooter dan eens menschen hand, voorwaar! niet de blik van een Elia was er toe noodig, om den hemel zwart te zien worden van wolken en wind.’ Voorts behelst het boekje eene merkwaardige kritiek van het werk van Ernest Renan. De tegen diens *Vie de Jésus* aldaar gemaakte bedenkingen verdienen de aandacht ook van hen die over dit geschrift anders oordeelen als Prof. Opzoomer. De minder aangename indruk waarvan ik gewaagde is dan ook alleen hieraan te wijten dat de redenaar, in stede van ten einde toe een tolk van het hooger onderwijs te blijven, gaandeweegs en in den ongunstigen zin des woords predikant geworden is. Zijn titel, die als motto niet kwalijk gekozen was, is helaas zijn tekst geweest; en zoo is het geschied dat hij, in stede van te reageren tegen onze kleingeestigheid, ons gestijfd heeft in een van onze nationale hoofdgebreken.

Een niet minder welsprekend en daarbij veel omvangrijker geschrift is dat van Dr. Pierson. Het bevat zoo veel goeds en zoo zoo veel schoons; het is van de zijde des schrijvers zoozeer eene wakkere en mannelijke daad, dat ik mij met mijne te maken aanmerkingen volkomen op mijn gemak gevoel. De kritiek staat nu eenmaal als wesp bekend, en ik zal zelf de eerste zijn om mij te verheugen over de beschuldiging dat ik ditmaal geknaagd heb aan eene vrucht van de beste soort. ‘De moderne rigting in de vaderlandsche kerk,’ zoo lezen wij op blz. 127 van het eerste deel, en mijns

inziens zou de harmonie van het werk er bij gewonnen hebben, indien ongeveer al het voorafgaande zaamgedrongen ware geworden in een tien- of twaalftal korte aphorismen - ‘de moderne rigting in de vaderlandsche kerk is uitgegaan, niet van de beoefenaars der natuurwetenschappen, niet van regtsgeleerden of geletterden, maar van jeugdige theologanten.’ Te regt zal men beweren dat Dr. Pierson bij uitnemendheid bevoegd is tot het doen van deze uitspraak. Zij is zijnerzijds het eervol getuigenis eener persoonlijke ervaring. In onderscheiding van de modern-orthodoxe rigting, die van zeven Haagsche juristen uitging, met een staatsman-litterator aan het hoofd, zal het tot de kenmerken der modern-vrijzinnige behooren dat zij in het leven geroepen werd door eene kleine schaar van jonge godgeleerden. Dit zij zoo. Doch had de titel u doen vermoeden dat het geschrift hierop nederkomen zou? Rigting en leven, ziedaar twee begrippen die in ruimte met elkander wedijveren. Geen verschijnsel op geestelijk gebied of er is plaats voor in eene van deze twee kategorien. Intusschen bestaat het werk van Dr. Pierson, zeer in het algemeen gesproken, voor de eene helft uit eene diskussie over het verband tusschen zekere wijsbegeerte en de protestantsche theologie, voor de andere helft uit eene beschouwing over het protestantisme in zijne betrekking tot de maatschappij. Het geheel is een voortreffelijke gids voor het beschaafd nederlandsch publiek in liberaalprotestantschen kring. Vooral eerstbeginnende predikanten of kandidaten tot de H. Dienst, indien alle schakeringen der orthodoxie hen onbevredigd laten, kunnen bij Dr. Pierson met onbegrijpelijk veel nut ter schole gaan. Uit het aanvankelijk schuchter en halfslachtig streven van jeugdige theologen geboren, keert in dit geschrift, met een rijken oogst van boeken- en menschenkennis beladen, de moderne rigting tot een nieuw geslacht van jeugdige theologen terug. Geef ook acht op de motto's. Voor het eerste deel leest men een gedicht van Gottfried Kinkel, en dit gedicht is een gebed. Een gebed is ook het motto voor het tweede deel, aldus luidend: *We call for Thee like cows that have not been milked*. Indien ik Indra ware, ik zou het niet aangenaam vinden aldus door de menschen te worden toegesproken. Doch de altoos min of meer willekeurige opwellingen van het schoonheidsgevoel komen hier niet in aanmerking. Hetgeen ik bedoel is van anderen en ernstiger aard. Onze aandacht wordt gevraagd voor het hoogste en algemeenste, voor leven en rigting; doch wanneer wij aan het slot der inleiding genaderd zijn,

wordt het ons duidelijk dat wij bezig zijn te bladeren in een handboek voor pastorale theologie. Kwestien van ondergeschikt belang, kwestien van kerk-inrigting, van predikkunde, van krankbezoek, van een weinig protestantisme meer en een deel katholicisme minder, worden ons voorgesteld als levensvragen voor ons land en voor onzen tijd. Dat dit boek in het licht verschenen is, is eene goede zaak. Doch moest juist Dr. Pierson er de schrijver van zijn? Moesten aan dit onderwerp, in de rij der onderwerpen een dorp of eene provinciestad, zulke uitnemende gaven als de zijnen te koste gelegd worden? Alleen overschatting of eenzijdige waardering van het kerkelijk en godsdienstig leven, dunkt mij, zou er ons toe kunnen brengen deze vragen in toestemmenden zin te beantwoorden. Niemand verlangt dat Dr. Pierson zijne individualiteit verlooehenen zal. Het wordt niet bejammerd dat hij in stede van theoloog niet liever ingenieur van den waterstaat geworden is en, met zijn helder oordeel en zijne ongemeene duwkracht, ons geholpen hebbe aan een verbindingskanaal tusschen Amsterdam en de Noordzee. Zijne gaven liggen ontegenzeggelijk op het gebied der studie. Doch niet ligt zal men mij uit het hoofd praten dat hij een beter voorganger wezen zou indien hij zich, om iets te noemen, met al zijne krachten geworpen had op het gebied der vaderlandsche historie, en voor Nederland geworden was hetgeen zijn groote vriend Macaulay voor Engeland geweest is.

Van Dr. Pierson tot den heer Harthoorn is de overgang geleidelijk. Vooreerst toch is het onderwerp, door den laatste behandeld, eene natuurlijke aanvulling van ‘Rigting en Leven’. Deze kritische bijdrage tot waardering van den arbeid van het Nederlandsche Zendelinggenootschap vult eene leemte in Dr. Piersons kritiek van onzen kerkelijken toestand. Naast de beeldtenis van den predikant voegt het portret van den zendeling. Daarbij is de heer Pierson blijkbaar de eigenlijke schrijver van het boekje van den heer Harthoorn. Hetgeen door de voorrede dienaangaande nog min of meer in het onzekere moge gelaten zijn, wordt door den inhoud van het werk-zelf boven alle bedenking verheven. Eindelijk en voornamelijk, als daad beschouwd geeft ‘de Evangelische Zending en Oost-Java’ aan ‘Rigting en Leven’ in zedelijken moed niets gewonnen. ‘Met eene eerlijkheid, die mijn lof noch vraagt noch behoeft’, zoo schrijft Dr. Pierson aan den heer Harthoorn, en meer is er niet noodig om ons aanstonds te doen gevoelen dat deze oud-zendeling

zijn gezelschap ten volle waardig is, ‘hebt gij uwe betrekking, hebt gij uwe uitzigten voor de naaste toekomst aan uwe overtuiging opgeofferd.’ Voor het lezend publiek is het eene weldaad geweest dat Dr. Pierson, gelijk hij het uitdrukt, 's heeren Harthoorns papieren kind voor en met hem heeft aangekleed. Te oordeelen toch naar de geschriften, uitgegeven door of van wege het Genootschap in welks schoot de heer Harthoorn zijne opleiding ontving, wordt daar van onze moedertaal weinig werk gemaakt. Al bladerend in de Extract-Acten van 1863, grootendeels gewijd aan de zaak van den heer Harthoorn en aan de toelichting daarvan, ontmoette ik ook het navolgend verslag, door eene commissie van Onderzoek en Toezigt aangeboden aan het Hoofdbestuur: ‘'t Is der Commissie aangenaam u te kunnen mededeelen, dat de kweekeling F. Kyftenbelt, wiens ongehuwde uitzending door het Hoofdbestuur in zijne vergadering van 14 Januarij ll. bepaald was, om later door zijn meisje gevolgd te worden, besloten heeft zich aan dat besluit te onderwerpen.’ Dezelfde heer Voorhoeve uit wiens pen deze volzin vloeide - zoo ik mij niet bedrieg is hij niemand anders als de Director in persoon van het Rotterdamsche Zendelinghuis - heeft tevens deel uitgemaakt van de Commissie ten overstaan van welke de heer Harthoorn zich heeft moeten verantwoorden wegens zijne gevoelens en zijne met het Hoofdbestuur gevoerde korrespondentie; en het is als lid dier Commissie dat de heer Voorhoeve heeft ingestemd met de verklaring: ‘De toon der brieven gaf aanleiding tot eene bespreking, waaruit bleek, dat Harthoorn ongevoelig was voor het onbetamelijke, dat daarin [niet zoozeer in die “bespreking” als wel in den toon van Harthoorns brieven] van zijne zijde heerschte, zoodat de Commissie moest besluiten, dat hij op dit punt gelijk stond met den muzikaal doove.’ Nu zullen mijne lezers misschien partij kiezen voor den heer Harthoorn. Muzikaal doof, zullen zij zeggen, moet eene lastige ongesteldheid zijn; en hoewel wij nooit tot hiertoe van die kwaal hoorden gewagen, wij gelooven op gezag van het Nederlandsch Zendelinggenootschap dat de heer Harthoorn - en daarom zijn wij innig met hem begaan - lijdend is aan eene vermoedelijk in de Javaansche binnenlanden door hem opgedane, maar in elk geval hoogst bedenkelijke ziekte. Ik niet alzoo. De heer Harthoorn heeft mijne sympathie; en al zou het Zendelinggenootschap hem voor oost-indisch doof verklaren, ik blijf gelooven dat hij zijnen tijd in Indie goed heeft besteed en de gesprekken

der Javanen met een geopend oor heeft afgeluisterd. Doch mijne volle deernis is verpand aan den kweekeling Kyftenbelt, wiens ‘ongehuwde uitzending’ door het Hoofdbestuur in eene van zijne vergaderingen bepaald was, ‘om later door zijn meisje [Kyftenbelts eigen meisje bedoel ik; niet het dienstmeisje van het Hoofdbestuur] gevolgd te worden,’ en die zoo moedig ‘besloten’ heeft om zich aan dit ‘besluit’ te onderwerpen. Doch waartoe langer met schertsen voortgegaan? Het hollandsch van den heer Voorhoeve en andere bestuurders van het Zendelinggenootschap kan berispelijk zijn, zonder dat de stijl van den heer Harthoorn daardoor ophoudt leesbaar te wezen. Een door laatstgenoemden heer aan het Hoofdbestuur toegezonden brief, waarin hij reden geeft van zijne overkomst uit Indië, eindigt met de volgende woorden: ‘Ziedaar in enkele trekken en uittreksels den hoofdzakelijken inhoud der correspondentie, tot welker bespreking ik overgekomen ben; ten volle overtuigd zijnde van deze treurige waarheid, dat het Nederlandsche Zendelinggenootschap, hoezeer het goede bedoelende, kwaad sticht, liefdegaven des onbewust nutteloos besteedt, dwaling en vergissing voor waarheid en werkelijkheid aanneemt en verspreidt, en dus niet bevorderlijk, maar hinderlijk is, aan de verspreiding van het ware Christendom.’ De stadhuisformule ‘tot welker bespreking’ kan er niet door; doch over het algemeen is dit nederduitsch zeer verstaanbaar, en zonder in het minst iets te willen afdingen op de door Dr. Pierson genomen moeite, zullen de door hem aan de schrijfwijze van den heer Harthoorn besteede zorgen, zoo verbeeld ik mij, te oordeelen naar dit slotwoord, een dankbare arbeid geweest zijn. Doch waarom zegt Dr. Pierson tot den heer Harthoorn, in zijn begeleidend schrijven aan dezen, waarom zegt hij: ‘Ware hier uwerzijds geen overtuiging in het spel, gij zoudt, meen ik, het regt missen om een zaak, velen zoo dierbaar, met mokerslagen te ontmoeten?’ Ik vraag naar den bekenden weg. Die mokerslagen toch zijn anders niet als een nieuw zegel op hetgeen ik daareven noemde: overschatting en eenzijdige waardering van het godsdienstig of kerkelijk leven. In zijne eigen studie kenschetst Dr. Pierson de moderne rigting als bestaande in den hartstogt der werkelijkheid; en dit is slechts eene der vele gelukkige formulen waarvan zijn geschrift overvloeit. Doch blijft hij nu ook in zijn schrijven aan den heer Harthoorn aan die bepaling getrouw? Een jong man, reeds gehuwd of voor het minst verloofd, begeeft zich uit Nederland naar Java. Hij is opgeleid ge-

worden in een vaderlandsch handelshuis, dat hem daarginds een wel ondergeschikten doch tevens zelfstandigen werkkring geopend heeft. Hij blijft een tiental jaren in Indie, zet er zich neder, wordt echtgenoot en vader, ziet helder om zich heen in den kring der europeesch-indische maatschappij en knoopt te gelijk betrekkingen aan met de inlandsche bevolking. Langzamerhand ontwaakt en ten slotte vestigt zich bij hem de overtuiging dat zijne patroons hem een verkeerden lastbrief gegeven hebben. Zij verlangen dat hij veel geld voor hen verdienen zal; doch hunne eigen voorschriften maken hem dit onmogelijk. Kenden zij Indie door persoonlijke ervaring, zij zouden niet slechts, dit gelooft hij vast, andere diensten van hem vergen, maar zijne geheele instructie inrigten volgens een ander beginsel. Hij schrijft over de zaak aan zijne chefs. Hun ontmoedigend antwoord lokt zijnerzijds een weder-antwoord uit. Er ontstaat eene wijdloopige korrespondentie, zoo wijdloopig, en getuigenis dragend van een zoo groot verschil van inzigten, dat hij alleen van een persoonlijk onderhoud uitkomst meent te kunnen verwachten. Op goed geluk en eigen gezag scheept hij zich met vrouw en kinderen in, komt in het vaderland terug, meldt zich aan bij zijne patroons, en verantwoordt zich zoo goed hij kan. De patroons, na hem te hebben aangehoord en gekomen te zijn tot de overtuiging (die ook de zijne geworden is) dat hij hen niet langer dienen kan, geven hem zijn eervol ontslag; doch omdat de zaak eenige ruchtbaarheid gekregen heeft, en omdat zij ongaarne verkeerd beoordeeld zouden worden door andere handelshuizen in Nederland, zenden zij aan hunne konfraters eene alom verkrijgbare brochure, waarin zij de ware toedragt van het gebeurde, naar hunne opvatting, uiteenzetten. Gelijk van zelf spreekt, komt onze vriend er in dat geschrift niet te best af. De patroons erkennen wel dat hij een braaf man is en een man van talent daarenboven; zij komen er wel rond voor uit dat zij omtrent de eischen van den handel op Java zeer veel van hem geleerd hebben; zij bejammeren het wel dat hun mandataris niet langer hun mandataris kan blijven, doch zij zouden engelen moeten geweest zijn om niet in deze honig althans zoo veel azijn te mengen dat de mandataris er ongesteld van werd. Meer dan zulk eene ligte ongesteldheid was zijn deel: zich en de zijnen zag hij met maatschappelijken ondergang bedreigd, moreel en materieel. Daarbij had men onwillekeurig, meende hij, van zijne beste denkbeelden eene karikatuur gemaakt. Ook hij derhalve greep naar den

hefboom der publiciteit en klopte aan bij de drukpers. In een bezadigd geschrift, door een man van smaak en oordeel nog daarenboven van allen noodeloozen omhaal en van alle kleingeestige uitweidingen gezuiverd, verhaalde hij aan het publiek wat hij op Java had gezien en gehoord en beleefd; welken weg zijne chefs hem aangewezen hadden; hoe verkeerd die weg in zijne oogen was, en in welke rigting volgens hem de betere lag. Doch nu komt Dr. Pierson - want het was de geschiedenis van den heer Harthoorn die ik verhaalde; niet die van den heer Stieltjes of eene daarnaar zweemende - en zegt dat de heer Harthoorn, die intusschen niets anders gedaan heeft als zijn karakter handhaven, eene aan velen zoo dierbare zaak met mokerslagen is gaan ontmoeten. Van waar deze ontrouw aan de zoo juiste definitie der moderne rigting? deze hartstogt zonder werkelijkheid? Het verschijnsel zou onverklaarbaar zijn indien men niet wist dat het Nederlandsch Zendelinggenootschap eene min of meer kerkelijke, min of meer godsdienstige instelling is. Door het doen drukken en het verspreiden van zijne Extract-Acten heeft dat Genootschap den heer Harthoorn in zoodanige mate gekompromitteerd, dat zwijgen hem verachtelijk zou gemaakt hebben. Aan de geheele protestantsch-kerkelijke wereld is mededeeling gedaan van het verslag der Commissie die met het onderzoeken van deze zaak belast geweest is, en dat verslag strekt den heer Harthoorn niet tot lof. Al de bijzonderheden van de hem gegeven demissie zijn ter kennis van het publiek gebragt; gebragt in bewoordingen die geen zuiver man zich mogt laten aanleunen. ‘De Commissie,’ zoo leest men in het verslag aan het Hoofdbestuur, ‘verwacht geene bedenkingen te vernemen tegen het ontslag. Niet zoo zeker is zij, dat de wijze waarop zij dit voorstelt te verleenen [de reiskosten geheel te laten voor rekening van den heer Harthoorn, doch hem over de maanden Oktober 1862 - Junij 1863 een wachtgeld uit te keeren van ƒ 100 's maands, zijnde twee derden van zijne bezoldiging] algemeen bijval zal vinden. Toch moet zij wenschen, dat ook deze, kon het met eenparigheid, word goedgekeurd. Zij doet een beroep op uwe welwillendheid jegens den man, die jaren lang met trouw en ijver het Genootschap gediend heeft, die slechts zwicht voor eene krachtige overtuiging, die den moed heeft voor die overtuiging zijn tijdelijk bestaan op te offeren, die zonder middelen toch moet leven met vrouw en zes kinderen. Had hij ons verlaten als zoo menig ander zendeling, ware hij bij ons gebleven als een onnutte dienstknecht,

wij zouden reden hebben van misnoegen, en niet geregtvaardigd zijn tegenover onze committenten, indien wij toegevendheid jegens hem gebruikten. Nu hij, in meening van ons verschillende, zelf aanleiding geeft om den band, die hem aan ons verbindt, te slaken, en dit doet met moed en zelfopoffering, nu kunnen wij ons ten volle regtvaardigen, indien wij zulks doen op de zachtste wijze.' Het is mij onbekend of de heer Harthoorn zich onderworpen heeft aan deze voorwaarden. Doch hetzij hij dat brandend geschenk van ƒ 900 aangenomen hebbe of niet, hij moest zoo spoedig mogelijk een einde maken aan de in het oog van een deel des nederlandschen publieks hem toegekende kwaliteit van belangwekkend bedelaar. Te meer moest hij dit, omdat de Commissie zoo veel goeds van hem zeide. 'Wat hebben wij uit de gesprekken met Harthoorn geleerd? Onze kennis van de Java-missie [men herinnere zich de hoogduitsche vormen Java-tabak, Java-thee, Java-bank] is volledíger en klaarder geworden. Harthoorn heeft ons doen inzien, dat de thans gevolgde methode zeer gebrekkig werkt.' En elders: 'Uit het u reeds medegedeelde kan u gebleken zijn, dat hoezeer de overkomst van onzen zendeling Harthoorn, zoo met het oog op hem zelven, als op de diensten, die wij nog van hem hadden mogen verwachten, te bejammeren is, zij althans deze voordeelige zijde heeft, dat wij binnen betrekkelijk korten tijd, beter inlichtingen omtrent de Java-missie hebben opgedaan, dan wij tot nog toe door correspondentie hadden verkregen.' Men ziet hieruit dat het Genootschap door den heer Harthoorn snel en goed bediend geworden is; bediend daarenboven op de minst kostbare wijze, indien althans het Hoofdbestuur goedgevonden heeft om overeenkomstig het voorstel der Commissie de reiskosten geheel voor rekening van den berigtgever te laten. Doch vooral ééne zinsnede mogt van de zijde van den heer Harthoorn niet onbeantwoord blijven. Het is die waarin de Commissie zegt: 'Waarlijk, men kan niet nalaten diepe smart te gevoelen daarover [nogmaals eene germaansche wending], dat een man als Harthoorn, die, uwe Commissie is er van overtuigd, het goede wil, ook met opoffering van zichzelven, niet liever dan eene scherpe, hem tegenover zijn bestuur weinig voegende kritiek te voeren, zich niet op nieuw aangegord heeft, om met kracht de schoone taak voort te zetten, waartoe hij geroepen was.' Inderdaad, hoe meer wij de zaak van nabij bezien, des te onnaauwkeuriger dunkt mij de door Dr. Pierson gegeven beschrijving van het boekje van

den heer Harthoorn. Zou deze heer gehandeld hebben als een verstandig man, indien hij werkelijk de hem door het Zendelinggenootschap toegebragte lancetsteken met mokerslagen beantwoord had?

Eene mannelijke daad: dit is ook de uitgaaf van het viertal voorlezingen over de Godsdienstige Bewegingen van dezen tijd, in den winter van 1862-1863 te Amsterdam en te Rotterdam gehouden door den heer Chantepie de la Saussaye; iemand die sedert jaren over menschen en zaken hier te lande zoo onbewimpeld zijne meening pleegt te zeggen, dat het hem niet moet kunnen verwonderen op zijne beurt met gelijke munt betaald te worden. Persoonlijk heb ik mij niet over hem te beklagen. Wel is waar heeft hij mij in een van zijne geschriften een bok Azazel genoemd en mij daardoor een weinig belagchelijk gemaakt; doch bij andere gelegenheden heb ik ook wel eens een pluimpje van hem ten geschenke gekregen; en hoewel de betuiging van zijne sympathie te mijwaarts somtijds alleen heeft moeten dienen om enkelen van mijne vrienden des te gevoeliger te kunnen treffen, geloof ik waarlijk dat hij mij in den grond een goed hart toedraagt. Mijnerzijds behoeft hij niet te vreezen voor eene onwelwillende beoordeeling. Bij persoonlijke ontmoetingen, in vroeger tijd, maakte hij op mij den indruk van een beminnelijk man, de humaniteit in persoon en daarbij een belangwekkend prater. In zijne leerzame gesprekken bleef steeds aan het gemoed de boventoon, en te oordeelen naar hetgeen ik na dien tijd van hem hoorde en las is die weldadige warmte, die hartelijkheid, hem bijgebleven. De velerlei beslommeringen van zijne praktische betrekking in aanmerking genomen, is zijne belezenheid merkwaardig, zijne litterarische werkzaamheid voorbeeldig. Niet hij is een dier voorgangers die gedurende eene halve eeuw ‘de waarheid’ verkondigen naar het volgnummer van een pakje oude preken. De meeste bewondering evenwel verdient zijn zedelijke moed. Tot arbeidsveld heeft hij den kring dier levende christenen gekozen, van wie iemand gezegd heeft dat het aangenamer zal zijn met hen te verkeeren in den hemel dan omgang met hen te houden op deze aarde. Het is aan de opbeuring en wederbezieling der protestantsche orthodoxie hier te lande dat de heer La Saussaye al zijne krachten wijdt. Een ondankbaar werk is dit voorzeker niet; doch wel vereischt die arbeid een onuitputtelijk geduld, eene groote mate van zachtmoedigheid, en veel vastheid van karakter. Harde waarheden te moeten zeggen aan eene kitteloorige vriendenschaar is geene gemakkelijke

taak. De heer La Saussaye nu, en dit strekt hem tot eer, ziet er niet tegen op om, ter wille van hetgeen hij de goede zaak noemt, de schrik der nederlandsche regtzinnigheid te heeten. Hoewel zelf van een onverdacht orthodox naturel, plaatst hij zich met voorbedachten rade aan de uiterste linkerzijde van zijne eigen rigting en bestookt van daar de vestingwerken der dogmatische onverzettelijkheid. ‘Ons vaderland is van oudsher de bakermat der vrijheid en ook, reeds in de midden-eeuwen, een broeinest van ketterijen geweest’: door het op den voorgrond plaatsen van zulke stellingen openbaart hij zich aan zijn publiek als een geestverwant en boezemt vertrouwen in. Dat broeinest van ketterijen is misschien zelf eene ketterij. Althans het verraadt een singulieren blik op de vaderlandsche kerkgeschiedenis. Doch zonder een paradoxe of wat komt men er niet; en wat het voornaamste is, er steekt geest in het beweren. Dit is eene groote kracht. Onze levende christenen - ‘niet alle orthodoxen zijn levende christenen,’ zegt de heer La Saussaye tot zijne hoorders en lezers, ‘maar toch durf ik beweren, en die onder u niet orthodox maar toch levende christenen mogten zijn, zullen het mij gereedelijk toestemmen: de meeste, niet alle levende christenen zijn orthodox’ - onze orthodoxen of levende christenen zouden zeer ondankbaar moeten zijn en hun eigen voordeel zeer kwalijk moeten kennen, indien zij niet blijde waren met eene acquisitie als deze. Aan niets heeft de orthodoxie zoozeer behoefte als aan eene zekere hoeveelheid vernuft van de goede soort. Doch met vertrouwen in te boezemen aan de zijnen, heeft de heer La Saussaye nog slechts de helft van zijne taak verrigt. Na getoond te hebben dat hij bij magte is zijne tegenpartij te staan, moet hij zijne eigen partij voorwaarts weten te stuwen. Daartoe dient hem deze andere stelling: ‘De Heilige Geest werkt revolutionair.’ In het te voorschijn brengen van zulke formulen zijn de virtuosen der regtzinnigheid onuitputtelijk. In eene aanteekening aan het slot van Prof. Opzoomers redevoering leest men dit inderdaad tooverachtig schoone gezegde van Stahl: ‘Das Wunder ist nicht ein gesteigerter Naturprozess, sondern die Natur ist ein zum Stillstand gekommenes Wunder.’ Zulk een volzin is als het ezelskinnebakken uit de legende van Simson: eene geoefende hand kan er duizend Filistijnen mede verslaan. De spreuk van den heer La Saussaye is minder schitterend dan die van Stahl. Doch al vonkelt zij niet van dichterlijk vuur, zij is even geducht als de andere. ‘De Heilige Geest werkt

revolutionair': het is alsof men op een smallen straatweg tusschen twee breede slooten een eskadron zware kavallerie op zich voelt aankomen. Wederom openbaart zich hier de magt van den tegenstander. Doch niet voor ons is ditmaal zijn dreunende volzin bestemd. Ditmaal is het de orthodoxie-zelve die omsingeld moet worden. Levende christen en, past op uw tellen! De heer La Saussaye zal u noodzaken notitie te nemen van een aantal zaken en personen die gij gewoon zijt buiten uwen horizont te sluiten. Over Plato hadt gij wel eens eene enkele maal met lof hooren spreken, doch uw voorganger zal u leeren dat gij ook in Aristoteles, den natuurfilosoof, hebt op te merken 'het verband van wijsbegeerte en godsdienst,' of met andere woorden: 'het godsdienstig karakter der menschelijke rede.' Aan den ouden Fichte, zoo zult gij van hem vernemen, kan men wel in den positieven zin des woords den naam van geloovig christen niet geven, maar Fichte was toch 'een der verhevenste geesten, die Duitschland heeft voortgebragt, bezield met de edelste geestdrift en geleid door alles opofferende zelfverloochening;' zijne praktische schriften ademen een 'profetischen gloed', en ook in zijne filosofische 'spreekt zich een diep gevoel van afhankelijkheid en een vast geloof aan een alles bestierende voorzienigheid en aan de toekomst der menschheid op eene wijze uit, die voor zijne innige religiositeit getuigt.' Na Plato en Aristoteles zijn Schelling en Hegel de grootste van alle wijsgeerige geniën geweest: 'Schelling is als een vruchtbare, aan waterwellen rijke grond, die van verschillende werking en kracht zijn, aan alle zijden opborrelen, en in haar naar boven schieten eene menigte van schitterende regenboogen vormen. Hegel is als de bergstroom, die in majestuense vaart langzaam naar beneden daalt, zich immer dieper en wijder bed graaft, en zijne wateren uitstort in den onmetelijken oceaan.' En bij deze lofspraak blijft het niet. De aanklager der geloovigen volgt den apologeet der wijsgeeren op de hielen: 'Het is zeer te betreuren dat de, vergunt mij het woord, platte en huisbakken nuttigheidsphilosophie, waartoe wij in Nederland zoozeer overhellen, ons met waarlijk niet prijzenswaardige nederlandsche zelfgenoegzaamheid en zelftevredenheid, iedere aanraking met die "hoogdravende en phantastische" wijsgeerige stelsels onzer duitsche stamverwanten heeft doen schuwen en als ijdele bespiegeling verwerpen.' Gewagend van de ontsteltenis die het *Leben Jesu* van Dr. Strauss weleer hier te lande veroorzaakte, zegt de heer La Saussaye op schertsenden toon:

‘Men durfde er ter naauwernood voor uitkomen dat men het boek gelezen had; men passeerde dan ligt voor een ongodist.’ Wat eindelijk Schleiermacher betreft, hij noemt dezen heresiarch van gisteren een ‘uitnemenden denker en innig vromen christen;’ en indien heden ten dage in de nederlandsche kerk ‘de orthodoxie zich door eene ontbindende kritiek aan alle zijden in het naauw gebragt ziet en vertwijfelend uitziet naar het onmagtige redmiddel der onbewezene autoriteit,’ moet dit voornamelijk toegeschreven worden ‘aan de verwerping van den zegen Gods, in Schleiermacher aan de kerk gegeven.’ Blijkbaar beoogt de heer La Saussaye iets meer dan het invoeren van enkele wijzigingen in het stelsel van onze hedendaagsche regtzinnigheid. Eene omwenteling wil hij tot stand brengen in de gereformeerde kerk van Nederland; anders gewijzigd, maar niet ongelijk aan die welke eenmaal in Duitschland door het piëtisme, in Engeland door het methodisme in werking kwam. Aan stof daartoe ontbreekt het in zijne oogen niet. Volgens hem valt er inderdaad te onzent iets om te wentelen. Wel bespeurt men vele bouwvallen, doch dit puin behoeft niet voor afbraak verkocht te worden. ‘De gereformeerde kerk, dit is mijne innige overtuiging, heeft meer dan eenige andere, eene groote toekomst.’ En waarom ook zou hij vreezen voor revolutionair te worden aangezien? Zijn devies is ons bekend; en met zulk een doorluchtig model voor oogen is oproer maken geene schande meer.

Men moet de menschen nemen gelijk zij zijn. ‘Mijn standpunt’, zegt de heer La Saussaye, ‘is niet dat eens zoekende, maar dat van eenen die gevonden heeft, die gelooft en belijdt. Er bestaat eene theologie die het als haren roem beschouwt, altijd te zoeken en niet te vinden. Deze theologie is de mijne niet. Wel weet ik dat de waarheid onuitputtelijk is en dat in haar altijd nieuwe ontdekkingen gedaan kunnen worden en gedaan worden; en ik wensch dus niet zoo verstaan te worden, alsof voor mij dat onderzoek gesloten ware en ik aan eigen onfeilbaarheid geloofde. Maar toch, er is een onderscheid tusschen het standpunt van hem, die nog onbevredigd is, voor wien de hoogste levenskwestiën nog niet zijn opgelost, en het standpunt van hem, voor wien zij zijn opgelost en die dus vrede gevonden heeft. Dit laatste standpunt - ik zeg het tot prijs van Gods genade - is het mijne.’ Men kan en moet van zulke bekentenissen aanteekening houden; ze beoordeelen kan men niet. Daartoe zou vereischt worden dat men uitging van eene door den beoordeelde

nimmer toe te geven onderstelling: de mogelijkheid dat hetgeen waarin hij roemt als eene goddelijke genade bevonden wierd eene goddelijke plaag te zijn. Het zelfde geldt van sommige andere stellingen van den heer La Saussaye. ‘In den volkomenen en hoogsten zin van het woord orthodoxie is er slechts één orthodox geweest; hij, die de waarheid zelve is, hij, bij wien de waarheid altijd in dezelfde mate, in volkomene harmonie, zedelijke ervaring en verstandelijk inzigt was. Jezus kende den Vader omdat de Vader in hem was, en de Vader was in hem omdat hij Hem kende’: wat in 's hemelsnaam zal men hier tegen inbrengen? Tegenover het beweren dat de grondlegger des christendoms bij uitnemendheid orthodox geweest is, kan men met gelijk regt de stelling plaatsen dat hij bij uitnemendheid liberaal was; en omgekeerd. ‘Elk wat wils',’ zei Roemer Visscher. De smaken zijn zoo verschillend, de meeningen over heugelijk en bedroevend somtijds zoo uiteenloopend, dat alle verdere diskussie onmogelijk wordt. ‘De orthodoxie is een oogst,’ zegt de heer La Saussaye, ‘geen zaaitijd. Onder de heerschappij der besluiten der dordrechter synode, heeft zich, vooral in ons vaderland, een heerlijke bloei der theologie en der kerk ontwikkeld.’ Ons leven is te kort voor het afhandelen van zulke geschillen. Indien dezelfde vaderlandsche toestand die in uwe oogen het doodsmerk op de kaken droeg, in de schatting van uwe tegenpartij een heerlijke bloeitijd was; indien de kerkgeschiedenis u schijnt te leeren dat alle gevestigde orthodoxie altijd geweest is een maatregel van transaktie, de vrucht van een vergelijk tusschen het ideaal en de wereld, en indien deze zelfde geschiedenis aan uwe tegenpartij geopenbaard heeft dat men de orthodoxie behoort aan te merken als een gezegenden oogst, wat zult gij dan langer met elkander redetwisten? Misschien, indien de heer La Saussaye zijnerzijds een weinig wilde inschikken, zoudt gij u te zamen voor eene poos kunnen nederleggen bij de stelling: ‘de orthodoxie is een zaaisel;’ doch hij zou tarwe meenen, en gij onkruid. Toen de heer La Saussaye het voornemen opvatte om eene historisch-kritische beschouwing te leveren over de godsdienstige bewegingen van dezen tijd, pleegde hij eene wijze daad. Er is een gebied waarop niets uitgemaakt kan worden, en waar men zich derhalve bepalen moet tot eene oordeelkundige beschrijving der onderscheiden meeningen. Ik volg slechts zijn voorbeeld wanneer ik ook van hem zulk een beschrijving poog te geven. Ziehier weder eene karakteristieke plaats: ‘Antiek is in

de oogen der modernen een iegelijk, die aan traditie, van welken aard ook, waarde hecht, en daar ik mede daartoe behoor, zoo behoor ik tot de antieken, ofschoon ik het modern-zijn voor iets zeer begeerlijks en loffelijks houde, waarnaar met inspanning van alle krachten te streven is. Ja, het modern-zijn is mij geene zaak van schuldige wereldsgezindheid, geene verloochening van den Heer, ontstaan uit vrees van medegerekend te worden tot de Galileërs, wier spraak hen kenbaar maakt; maar het is mij eene zaak des geloofs. Ik geloof toch dat Jezus Christus de koning is ook der negentiende eeuw, dat hij thans evenmin in een hoek van het regthuis van Pilatus staat als in de zestiende, maar ook thans zetelt op den troon der majesteit. Ik geloof dat de Heilige Geest ook thans getuigt aan de kinderen dezer eeuw en hun leert in nieuwe talen te verkondigen de groote dingen Gods.' Niemand houde dit voor beeldspraak; voor een nieuw en levend geloof verkondigd onder een oud deksel. Het is integendeel 'de juiste geestelijke uitdrukking der zaak.' Dezelfde gedachte kan 'in de meer gewone, minder juiste verstandstaal' aldus overgezet worden: 'Beschaving en christendom zijn ook thans niet onverzoenlijk, en indien het mogelijk ware den geest uit te dooven en de kerk van Christus over te leveren aan de poorten der helle, het zoude juist zijn door de poging om de kerk hermetisch te sluiten voor de wetenschap dezer eeuw en alle ontwikkelden onder het anathema des geloofs te plaatsen.' Men tast hier de worsteling van een geest die aan den eenen kant te fier is om zich te vergenoegen met een klappermans-geloof dusgenaamd, en tevens, gehoorgevend aan eene aangeboren sympathie voor de edelen onder de nachtwakers, dit achtenswaardig en weldadig gild bij voorkeur onder zijne bescherming neemt. Nog karakteristieker dan de laatst aangehaalde woorden dunkt mij het volgende: 'Indien het denkbeeld van schepping, in den christelijken zin van het woord, als vrije, in Gods wezen gegronde daad der goddelijke almagt, aan Plato vreemd bleef, het is omdat het groote mysterie der betrekking van God en wereld eerst opgelost is geworden door de verschijning van Hem, die het woord is, waardoor alle dingen gemaakt zijn, en zonder hetwelk geen ding gemaakt is dat gemaakt is. Erkennen wij in de onbereikbaarheid door de rede van dat mysterie der schepping, dat het eerste en het grondartikel is onzes christelijken geloofs, erkennen wij daarin het teeken van de onmagt dier rede om den grond der dingen te peilen, tevens mag

het als een bewijs van hare natuurlijke veerkracht en van hare vatbaarheid om het mysterie aan te nemen, zoodra het geopenbaard zal zijn, gelden, dat de uitdrukking zelve van “woord” aan de platonische wijsbegeerte ontleend is.’ Sommigen van des schrijvers eigenaardigste denkbeelden vindt men hier in een kort bestek bij elkander. Den grond der dingen kan volgens hem de menschelijke rede niet peilen; doch terwijl anderen dit als eene gemeenplaats aanmerken en zij daarom naar nuttiger bezigheden uitzien, acht hij die zelfde rede voorbestemd om tot het begrip van het onbegrijpelijke te komen. Deze aangeboren vatbaarheid is opgewekt geworden door de openbaring, anders gezegd door het christendom. Tot dit laatste is de geheele oude geschiedenis, met de grieksche filosofie aan de spits, eene voorbereiding geweest. Het christendom is de formule der hoogste wijsbegeerte. Schelling heeft niets ontdekt: hij heeft slechts een voorgevoel gehad van ‘de groote waarheden des christendoms.’ Dat de geschiedenis een proces is, is een ‘echt christelijk denkbeeld,’ door Hegel niet gevonden, maar ‘als teruggevonden.’ Zoo heeft ook Plato in zijne onwetendheid eene inleiding geschreven op het 1ste hoofdstuk van het evangelie van Johannes. Schepping is schepping, zou men zeggen; doch neen, er is eene schepping ‘in den christelijken zin van het woord.’ Het groote mysterie der betrekking van God en wereld is geen mysterie meer; in het eerste jaar van onze jaartelling is het opgelost geworden. Ach, dat de menschen geen geopend oog hebben voor de heerlijkheid der gereformeerde kerk! Waartoe ook den zegen Gods verworpen, in een man als Schleiermacher aan die kerk geschonken? Waartoe zich vermeid in eene platte en huisbakken nuttigheidsfilosofie?

Als geheel beschouwd is het boek van den heer La Saussaye een eervol tegenhanger van Heinrich Langs bekende ‘Wandeling door de Christelijke Wereld’; niet zoo welsprekend of zoo frisch, maar even zaakrijk en voor een gemengden kring even leerzaam. Deze vergelijking ligt zoozeer voor de hand, en het voordeel is in één belangrijk opzigt zoo blijkbaar aan de zijde van den zwitserschen voorganger - het duitsch van Heinrich Lang is aanmerkelijk fraaijer dan het hollandsch van den heer La Saussaye - dat het mij leed doet den nederlandschen navolger hier van een weinig *jalousie de métier* te moeten betichten. In de moderne theologie van Zurich schijnen ‘de zoo heterogene speculatieve rigting van Hegel en piëtistische van Schleiermacher zich te verzoenen,’ evenwel ‘niet op harmonische wijze, maar

met populaire oppervlakkigheid, door namelijk geen der beide beginselen consequent te ontwikkelen, maar ze, door afknotting der spitse punten, in elkander te doen sluiten.' Aldus de heer La Saussaye. Van die Zuricher theologie wordt vervolgens Heinrich Lang 'de talentvolste vertegenwoordiger' genoemd, en ikzelf treed daarbij op als Langs schutspatroon in ons vaderland. Populaire oppervlakkigheid, afgeknotte punten, ik laat dit alles aan zijne plaats. De kracht van den heer La Saussaye is voor een deel gelegen juist in het bezigen van zulke uitdrukkingen. Hij breekt daardoor met veel talent het vaak geleend prestige van zijne tegenpartij. Gelijk ik reeds te kennen gaf, er is in zijne manier iets imposants; en al moet voor het *il impose* eene enkele maal naar mijne meening het *il en impose* bij hem in de plaats gesteld worden, ik beweer niet dat zulk een geval zich hier voordoet. Doch wat mij van hem verbaast is deze op het voorgaande aanstonds volgende verzuchting: 'Helaas! moeten wij altijd aan afgeleide beeken ons laven en moeten onze beschaafde kringen gevoed worden met lecturen, die, ontrukt aan de omgeving waarin zij ontstaan zijn en waaruit zij zich laten verklaren, ligt tot allerlei scheeve beoordeelingen en hoogmoedige zelfverheffing op de vermeende hoogere kennis aanleiding geven?' De kerkelijke vijanden van den heer La Saussaye zullen hierin niet anders kunnen zien als eene satire van hem op zijn eigen boek. Aanleiding geven tot allerlei scheeve beoordeelingen, tot hoogmoedige zelfverheffing op vermeende hoogere kennis, zullen zij zeggen, dit doet niemand zoozeer als gij; ten overstaan van een onbevoegd gehoor den staf brekend over allerlei meeningen en de lucht vervullend met het geluid van uwe schoolsche terminologie. Afgeleide beeken? lekturen ontrukt aan de omgeving waarin zij ontstaan zijn en waaruit zij zich laten verklaren? uwe eigene voorlezingen, opgesteld in gebroken hoogduitsch, zijn eene beek als de door u bedoelde; en zoo men de moeite niet nam om de door u ons aangeboden lektuur te herleiden tot haar uitheemschen oorsprong, zij zou te gelijker tijd onverteerbaar en onverklaarbaar wezen. Doch ik houd mij met zulke recriminatiën niet op. Vooreerst is het onwaar dat het boek van den heer La Saussaye zou geschreven zijn in gebroken hoogduitsch. In elk geval komen er minder germanismen in voor dan in vroegere nederduitsche proeven van hem. Het werk is goed in elkander gezet, en van meer dan eene zijde heb ik hooren getuigen dat men zich niet herinneren kon ooit iets van den

heer La Saussaye met zoo veel genoegen gelezen te hebben als dit viertal beschouwingen. Het zijn vlugtige schetsen ja, en iemand die de eischen van een populair geschrift miskent, zal den schrijver van oppervlakkigheid beschuldigen. Hetgeen de lezers van den heer La Saussaye van hem te weten komen omtrent den oorsprong van orthodoxie en moderne theologie, rationalisme en supranaturalisme, methodisme en piëtisme, is voor hen eene wetenschap uit de tweede hand. Dit is ook de kennis aan Hegel en aan Schleiermacher die men opdoet in de geschriften der Zuricher theologen. Hetgeen de heer La Saussaye van de duitsche filosofen der speculatieve school verhaalt is zoo gebrekkig en zoo onvolledig dat hijzelf er met loffelijke bescheidenheid verschooning voor vraagt. Doch indien zijne lezers zich met dit weinige moeten vergenoegen, om de eenvoudige reden dat meer voor hen te zwaar zou zijn; en indien hijzelf daarenboven zijne historische bagage aan de schriften van een drietal Zwitsers of Duitschers bekent ontleend te hebben - Hagenbach, Herzog, Julian Schmidt - waarom is hij onvriendelijk voor de lezers van Heinrich Lang? Oude kost, tweedehandsche wetenschap, afgeleide beeken: tot het uitspreken van zulk een oordeel zal men steeds geregtigd zijn, wanneer de pedanterie zich voor grondige geleerdheid uitgeeft. Doch wanneer begaafde mannen, gelijk de heer Lang en de heer La Saussaye, voor het groote publiek en in bevattelijken vorm een leerrijk en met zorg bewerkt geschrift uitgeven, komt die maatstaf niet te pas. De Zuricher theologie is eene *Vermittelungs*-, of om een van hare eigen lievelingswoorden te bezigen, eene *Ueberbrückungstheologie*. Dit is ook de theologie van den heer La Saussaye. Door beide rigtingen - mogen zij het verantwoorden! - wordt met de woorden van den heer La Saussaye beweerd dat ‘beschaving en christendom ook thans niet onverzoenlijk zijn’ en dat ‘de kerk hermetisch te sluiten voor de wetenschap dezer eeuw’ het onfeilbaar middel is om eerstgenoemde te gronde te rigten. Dusgezinde mannen liggen onder de zedelijke verpligting om de kloof tusschen hetgeen zij christendom en hetgeen zij beschaving noemen te helpen dempen. Daartoe vooral strekt hunne litterarische werkzaamheid; en de vraag, wanneer zij optreden met een of ander geschrift, is niet of zij bronnen-studie ontbeerlijk wisten te maken, maar enkel en alleen met welk geluk en goed gevolg zij zich van hunne eigenaardige zending gekweten hebben.

Dat ook de heer La Saussaye overhelt tot de herhaaldelijk in

deze bladzijden door mij genoemde eenzijdigheid in de waardering van het godsdienstige, is in hem zoo natuurlijk dat het tegenovergestelde de grootste bevreemding wekken zou. Zijne geheele zienswijze brengt het mede. Bijna zoo vele bladzijden zijn boekwerk telt, zoo vele voorbeelden ter opheldering zou men er van kunnen bijbrengen. Ten einde niet in herhalingen te vervallen, en opdat het tevens blijke dat men niet straffeloos al den nadruk leggen kan op slechts eene zijde van het menschelijk leven, bepaal ik mij tot eene zinsnede uit het voorberigt. ‘Welligt,’ zegt daar de heer La Saussaye, nadat hij den naam van Dr. Pierson genoemd heeft, ‘welligt zijn wij - mijn geachte ambtgenoot, partij en vriend, en ik - de meest polarische tegenstellingen, die heden ten dage in onze kerk bestaan.’ Voor mijn gevoel wreekt zich hier de eenzijdigheid aan haren vertegenwoordiger. Zal ooit van twee geleerden, twee kunstenaars, twee staatslieden, de een aldus over den ander en te gelijker tijd over zichzelven spreken? Iemands polarische tegenstelling te zijn is eene geringe onderscheiding, indien gij wilt, en van regtstreeksche zelfverheffing kan hier dus naauwlijks spraak zijn. Doch gewis zouden zulke volzinnen in de pen blijven indien men van de grenzen van zijn eigen werkkring een levendiger besef had.

Vervelende boeken zijn een gruwel, en met grond zouden mijne lezers mij het regt betwisten om van het boek van den heer La Saussaye zoo veel goeds te zeggen als ik gedaan heb, indien ik te kort schoot in het aanwijzen van minstens eene onderhoudende bladzijde. Tot mijne regtvaardiging deel ik daarom het volgend fragment van des schrijvers beschouwing over de wolffiaansche wijsbegeerte mede: ‘De wolffiaansche wijsbegeerte redde de protestantsche orthodoxie van eenen geheelen terugkeer naar het roomsch-katholieke kerkbeginsel, waarheen zij op weg was, en tevens deed zij aan het piëtisme het ongenoegzame van zijne premissen gevoelen. Geen wonder dat weldra de orthodoxie met volle zeilen in de wolffiaansche haven inkeerde om van alle geledene zeeschade te bekomen, en dat het buitendien mat gewordene piëtisme de zeilen slap liet hangen, nu het de ontredderde vloot, op nieuw bemand en gewapend, op zich zag aankomen. Het wolffianisme veroverde binnen weinig jaren Duitschlands kansels en katheders. Hetzelfde berlijnsche hof, dat in 1723 Wolff op straffe des doods uit Halle gebannen had, liet 16 jaren later, onder den tweeden koning, den grooten Frederik, een cabinetsorder uitvaardigen, om, ten einde aan de jonge candidaten

de ware preekmethode te leeren (daarmede bemoeiden zich toen de hoven), hun in te prenten zich bij tijds de regelen eener verstandige logica, zoo als die van professor Wolff, eigen te maken. Trouwens welke waarde aan die hofoordeelen over de theologische strijdvragen gehecht moet worden, kan blijken uit de volgende anecdote. Bovengenoemd verbanningsdecreet van den eersten koning was uitgevaardigd geworden o.a. op grond van de beschuldiging tegen Wolff ingebragt, dat hij een fatum leerde. De koning wenschte te weten wat dat voor een ding was. Een lid van het tabakskollegie, waarin hij vaak de genoegens der gezelligheid ging zoeken, gaf dit antwoord: ‘Als eenige groote grenadieren door Potsdam marcheeren, dan eischt het fatum dat zij doormarcheeren, en zij kunnen niet wederstaan; weshalve de koning onregt zou doen met hen te straffen.’ Onmiddellijk volgde het afzettings-edict in deze woorden: ‘Daar ons kond gedaan is dat professor Wolff in openlijke schrifturen en voorlezingen zulke leeren voordraagt, welke in strijd zijn met de in het goddelijke woord geopenbaarde godsdienst, en wij geenszins van meening zijn dit verder te dulden, zoo hebben wij met onze eigene hooge hand (*eigenhöchsthändig*) besloten, dat hij van zijn ambt geheel zal worden ontzet, en dat het hem verder niet meer geoorloofd zal zijn te onderwijzen.’

Weinig komplimenten te maken met vermaarde filosofen is tot aan het einde der vorige eeuw eene erfelijke eigenschap geweest in het geslacht der Hohenzollern. Toen Fichte, aangeklaagd wegens atheïsme, in 1799 de universiteit van Jena moest verlaten, werd hij van de weimarsche intolerantie getroost met de vergunning om naar Berlijn te mogen komen; alwaar koning Frederik Willem, grootvader van den tegenwoordigen koning, 's heeren Bismarcks volwassen bakerkind, hem toeliet met de ruwe en oneerbiedige doch in den grond der zaak niet illiberale opmerking: ‘Ist es wahr, dass der Professor Fichte mit dem lieben Gott in Feindseligkeit begriffen ist, so mag dies der liebe Gott mit ihm abmachen; mir thut das nichts.’ Het vrolijk verhaal van den heer La Saussaye heeft intusschen ook zijn leerzamen kant. Dat Wolff, de vader van het rationalisme, een leerstoel bekwam in het piëtistische Halle, wordt door den schrijver aangemerkt als eene merkwaardige gebeurtenis. ‘Wie,’ zoo vraagt hij, ‘wie ziet hier niet Gods leiding?’ Zeker waren de christenen toen ter tijd evenzeer vervuld met hunne kerkelijke meeningen als men dit tegenwoordig is; zij hechtten er even groote

waarde aan; zij waren niet minder geneigd dan nu om daarin eene afspiegeling of kort begrip van het godsbestuur te zien. Het dwaze van hunnen waan wordt door den heer La Saussaye duidelijk in het licht gesteld. Wolff, die door zijne tijdgenooten werd aangemerkt als een nieuw licht, is niet meer geweest dan ‘een noodzakelijk doorgangspunt in de ontwikkeling der kerk.’ De geschiedenis wijst hem ‘slechts een zeer ondergeschikte plaats in het ontwikkelingsproces der wijsbegeerte’ aan, en wij in onzen tijd kunnen ‘op de naïve overtuigingen en welmeenende pogingen van het goedaardige rationalisme eenigzins uit de hoogte neerzien.’ Van de twee andere rigtingen die met en nevens het rationalisme de protestantsche wereld destijds in beweging bragten, zien wij het piëtisme bij den heer La Saussaye labberlottig op ons komen aansukkelen, terwijl de orthodoxie zich in de haven van Wolff een nieuw kompas gaat koopen. Dit alles te zamen vormt een onverkwikkelijk schouwspel. Die saaije wolffiaansche haven, die ontredderde vloot der orthodoxie, die slappe zeilen van het piëtisme, zij boezemen u geen van allen een hoogen dunk van de wegen der Voorzienigheid in. Gij hadt van de leiding des Almagtigen iets aangrijpenders verwacht. Doch zoo is het lot der godsdienstige begrippen. Het hoofd van den tijdgenoot maken zij warm; hij acht ze de belangrijkste aangelegenheid ter wereld; de groote spil waar alles zich om beweegt. Honderd jaren later houdt men er lezingen over ten behoeve van een gemengd publiek; en hetgeen waarmede eenmaal zelfs koningen zich moeiden, wordt dan voorgesteld als eene zaak waarmede ook ernstige burgerlieden zich op onschuldige wijze mogen vermaken.

Ook uit het geschrift van Dr. Pierson wensch ik tot kenschetsing van zijn persoon een gedeelte aan te halen. Het zal in de eerste plaats de bladzijde zijn waarboven ‘'s Predikers Lief en Leed’ te lezen staat: ‘Dit alles,’ zegt de schrijver, na gewaagd te hebben van de vele offers die de naauwgezette protestantsche godsdienstleeraar van zijne eigenliefde vergen moet, ‘dit alles eischt voortdurende inspanning en zelfbeheersching. Doch het loont de moeite prediker te mogen zijn met woord en daad van de godsdienst van Jezus, en in dat karakter door weldenkenden erkend te worden. Bovendien wachten hem belooningen, die de schoonste vreugd behelzen. Tot wijding als christenkind op het reine voorhoofd van den jonggeborene de druppelen te doen nederdalen, die hem bestemmen tot een belijder van den God van Jezus; verscheidene zijner medemenschen

geregeld te mogen ontmoeten in een eenvoudig bedehuis, waar elk van hem een woord van troost en vermaning wacht; aan den stillen nachtmaalsdisch, onder een ingetogen schare, de teekenen te mogen uitdeelen van een sterven dat het leven werd der menschheid; altijd en overal in het midden der gewone zamenleving de ideale zijde van het leven te mogen vertegenwoordigen, hetzij hij met de schuchtere bruid en haar echtvriend nederknielt op den drempel van de onbekende toekomst, of als ware hij een lid van het gezin, geroepen wordt de baar te volgen naar het eenzaam kerkhof, opdat er een goed woord weêrklinke; ontboden te worden in ieder vertrek, op iedere zoldering, in iedere hut, waar geleden wordt of geworsteld met den dood, er temet een laatsten handdruk te ontvangen met een kinderlijk geloovig “tot wederziens”, dat is meer dan men met bescheidenheid op deze aarde zou verwachten, en geeft kracht om de keerzijde van deze kostelijke munt met niet te groote ontevredenheid aan te zien.’

Zoo kweekt men predikanten; en bij het lezen van deze bladzijde zal menig aanstaand proponent, aan wien anders onder het inzien van de lijst zijner voorgangers en lotgenooten wel eens een zucht ontsnapt, de slappe knieën strekken en zich wapenen met nieuwen moed. Wie een opzienersambt begeert, zullen zij zeggen, begeert waarlijk een goed werk; en hunne schuchtere bruiden, die slechts op eene gelegenheid wachten om met hen neder te knielen op den drempel van de onbekende toekomst, stamelen het hun na. Met den heer La Saussaye gesproken, Dr. Pierson is de polarische tegenstelling van alle predikanten door wier voorbeeld men van het predikant-zijn schier afgeschrikt zou worden. Een purist zou in de uitgeschreven bladzijde achter sommige wendingen een vraagteeken willen plaatsen, doch het zou jammer zijn van het geheel. Er ligt over de gegeven voorstelling een eigenaardig en teeder waas dat niet geschonden worden mag. Ik zeg niet dat de schrijver aan het register van den ernst niet ook nog andere toonen weet te ontlokken als deze innemende en verleidelijke. Er is bijwijle iets zeer verhevens in zijn stijl. Met het opschrift ‘De lichtzijde van het leven’ komt in de tweede helft van het eerste deel een drietal bladzijden voor dat te dezen aanzien bijzonder uitmunt. Die bladzijden hebben in onze godsdienstige letterkunde van den tegenwoordigen tijd hunne wedergade niet. Doch een man wordt het best aan zijne beminnelijke zwakheden gekend. Hem teekent hetgeen, omdat de vrouwelijke

natuur geheel en al uit zulke zwakheden geweven is, eene vrouw niet zou karakteriseren. Wanneer een volgend geslacht beproeven zal het beeld van Dr. Pierson te ontwerpen, zal het ongetwijfeld doen uitkomen dat deze verstandelijk zoo sterk ontwikkelde geest - hebben ook niet zijne tijdgenooten, en zeer teregt, een dignitaris der logika van hem willen maken? - zich gekenmerkt heeft door eene zeldzame mate van zachtheid. Zelfs het blaauwe adertje der sentimentaliteit wordt in het blank en sprekend marmer van zijn gevoel niet gemist. Het is dezelfde en toch ook weder eene geheel andere hartelijkheid als die van den heer La Saussaye. Bij dezen gaat de zachtheid gepaard met een edel fanatisme. Op het oogenblik-zelf dat hij u zeer liefheeft, en omdat hij u liefheeft, is de heer La Saussaye in staat u een onwedergeborene te noemen en u bij al wat hem heilig is te verzekeren dat gij geen burger van het godsrijk zijt. Daarentegen vindt het donzig gemoed van Dr. Pierson zijn korrektief in de gave des persiflerens. Die epigrammen van hem tegen het klerikalisme, die satiren tegen de vromen, schreeuwen zij niet een weinig met zoo veel gemoedelijkheid elders? Al zijn zij niet klassiek, al doen zij u soms denken aan het schrille fluitje van de lokomotief der 19de eeuw, kenbaar komen zij regtstreeks voort uit de natuur des schrijvers. Zij behooren mede tot zijn persoon; en ‘Rigting en Leven’ zou het werk van Dr. Pierson niet zijn indien zij daarin ontbraken. ‘Rein en Onrein’, zoo heet de paragraaf waaraan het volgende ontleend is: ‘De mate van achting, die de vrome gemeenlijk aan de verschillende dingen dezer aarde toedraagt, kan men naauwkeurig bepalen, door na te gaan welke dingen hij met de gedachte aan God in verband durft brengen. Ten aanzien van alle kerkelijke zaken gevoelt hij dezen moed terstond, zonder de minste aarzeling. Hij acht het natuurlijk, dat hij God dankt voor een goed predikant. Maar het komt niet bij hem op, God te danken voor een goed hoogleeraar in de scheikunde. Niet gaarne zou hij een godsdienstoefening bijwonen, zonder den Allerhoogste vooraf om zijn zegen te vragen. Hij gevoelt echter geenszins de verpligting om dit zelfde te doen, op het oogenblik dat hij een beroemd museum van schilderijen gaat zien. Het ligchaam te onderhouden met warm voedsel, ziedaar een bezigheid die het goddeloos en heidensch is te verrigten, wanneer niet vooraf de handen gevouwen en de oogen voor een wijle gesloten worden. Eten zonder bidden of danken is een gruwel, waartegen ook onze jonge kinderen reeds bij tijds en

behoorlijk gewaarschuwd zullen worden. Maar een Septuor van Beethoven kan zeer goed aangehoord, en een Apollo van Belvedere kan zeer goed aanschouwd worden, zonder dat men er aan denken zal, God terstond zijne erkentelijkheid te betuigen voor het zeldzame voorregt dat men geniet. God geeft wel aardappelen en groenten, maar Septuors en Apolloos geeft hij natuurlijk niet. God te loven, omdat Hij ons de “Handelingen der Apostelen” schonk, wat kan gepaster zijn? Maar in het bezit van de Ilias of van Shakespere's Macbeth een bewijs te zien van Gods liefde, hoe zonderling zou dat niet wezen? Het bezoeken van een museum, het luisteren naar een Septuor, het lezen van Shakespere is wel juist geen zonde. O neen! Maar dit alles is voor den vrome bijzaak, versnapering, en vormt een aanhangsel tot het leven, dat zelf in kerkelijke vroomheid en getrouwheid bij het dagelijksch beroep volkomen opgaat. En wie bepaald de godsdienst vertegenwoordigt, mag dan ook niet zoo maar aan elk kunstgenot het hart ophalen.’ Het doel van deze polemiek, en in het gemeen van Dr. Piersons oppositie tegen het gevestigd protestantisme, ik beken het, is mij niet volkomen duidelijk. Ik zie het begin wel, maar het einde niet. Om het ons geschilderd ideaal van den predikant te kunnen verwezenlijken, moet er in meer dan eenen zin een bedehuis zijn, hoe eenvoudig ook. Doch werd Dr. Piersons theorie in praktijk gebragt, dan geloof ik niet dat het bedehuis komen zou. Intusschen, dit is niet van mijn departement. ‘De heeren moeten het weten,’ sprak de stadhuisbode, toen burgemeester en wethouders hem gelast hadden de klok te verzetten. Ik vraag alleen of Dr. Pierson, de man met het vrouwenhart, niet naar waarheid den bijnaam van godsdienstleeraar-hekeldichter zou kunnen voeren? Het is geen toeval dat deze Rotterdamsche predikant op dit oogenblik in ons vaderland zulk een grooten invloed uitoefent. Hetgeen er negatiefs in zijne denkbeelden is zou anderen kunnen aangerekend worden als onbesuisdheid. Doch Dr. Pierson is geen beeldstormer. Zijne antecedenten zijn ons ten waarborg dat hij het goede wil, en in zijn sloopen is karakter. Zijne geleerdheid zou grooter zijn indien hij meer tijd wilde ontrooven aan zijn herderlijk werk; doch ook gelijk zij is kan zij de konkurrentie bijster wel volhouden. Zijn talent als auteur is onmiskenbaar, is exceptioneel, en zelfs al rekent men zijne redenaarsgaven niet mede, bezit hij in overvloed hetgeen noodig is om te boeijen. Voeg daar de zoo even aangeduide schakeringen van vernuft en teederheid bij, en

gij zult de belangstelling waarmede een boek als ‘Rigting en Leven’ ontvangen is niet onverklaarbaar achten.

Ten slotte keer ik terug tot den heer Harthoorn en tot diens kritiek van het zendingwerk op Java. De heer Harthoorn zal wel voor de meesten mijner lezers een onbekende zijn; ook voor mij is hij zulks, en al mijne wetenschap aangaande hem rust op het verslag der Commissie die hem ondervroeg. Ziehier het door haar opgemaakt signalement van zijn persoon: ‘Harthoorn is een man uit één stuk; hij wordt niet gedreven door allerlei wind; hij heeft zijne ideën zelf verkregen door aanhoudend nadenken, en verdedigt die dan ook met de kracht der overtuiging. Wat bij hem thans leeft is geleidelijk geworden, heeft zich natuurlijk ontwikkeld, maar hij is nog altijd in staat van wording; daaraan moet grootendeels toegeschreven worden het onbekookte van zijne plannen.’ Ernstige beproevingen brengen somtijds in zeer korten tijd groote verandering in iemands zijn en doen; van daar ongetwijfeld dat de in het voorjaar van 1863 door het Hoofdbestuur aldus geportretteerde zendeling zoo weinig gelijkt op den schrijver van de in het najaar van 1863 uitgegeven kritische bijdrage. ‘Breedsprakig en apodictisch heeft Harthoorn vonnis geveld over hetgeen hij de nieuwere zending noemt’, zegt de Commissie. Doch in zijn geschrift worden die gebreken niet aangetroffen. Het boekje is klein van omvang, laat zich aangenaam lezen en is van het begin tot het einde opgesteld in dien historischen trant die het beste voorbehoedmiddel tegen magtspreuken is. Zoo zijn de plannen van den heer Harthoorn ook in het minst niet fantastisch. Zijn ideaal zou zijn: het ontstaan hier te lande van ‘een maatschappij ter bevordering van nationaal school-onderwijs bij de volken van Neêrlandsch Oost-Indie.’ Zijne denkbeelden hebben eenige overeenkomst met die van zekeren heer Bartholo, schrijver van een viertal brochures over indische zaken, waaronder eene wier titel luidt: ‘Het inlandsch schoolwezen en de evangelisatie in Nederlandsch-Indie’. De gebrekkige inkleeding van dit vlugschrift zal aan zijne verspreiding in den weg staan, doch niemand zal het na volbragte lezing onvoldaan uit de handen leggen. Het is een met liefde geschreven pleidooi. Bartholo, een voormalig indisch staatsbeambte naar het schijnt, moet in kennis aan den arbeid van het Zendelinggenootschap op Java niet onnatuurlijk voor den heer Harthoorn onderdoen; doch zijne onvolledigheid met betrekking tot het werk der evangelisatie wordt ruimschoots opgewogen door het belangwek-

kende van zijne mededeelingen en wenken omtrent het inlandsch schoolwezen. Onbekookt, ik herhaal het, kunnen de plannen van den heer Harthoorn dan alleen schijnen, wanneer men ze beoordeelt van een specifiek kerkelijk standpunt; waarmede ik niet geacht wil worden beweerd te hebben dat kerkelijk en uitgekookt woorden van eenerlei beteekenis zijn. Die plannen staan overigens in het geschrift waarover wij spreken niet op den voorgrond. De ‘Evangelische Zending en Oost-Java’ biedt zich aan als eene ‘kritische bijdrage’. Eene kritieke uitdrukking, indien men wil; doch niet zoo hagchelijk of de inhoud van het werkje wordt er met voldoende naauwkeurigheid door aangeduid. Het is geene profetie, maar een terugblik; geen ontwerp van iets mogelijks of uitvoerbaars, maar eene beoordeeling van reeds genomen proeven. Het is er op aangelegd om in 's lezers geest de ons reeds bekende meening te doen geboren worden dat het Nederlandsch Zendelinggenootschap aan de verspreiding van hetgeen de heer Harthoorn het ware christendom noemt op Java in den weg staat; dat dit Genootschap met goede bedoelingen kwaad sticht, de in Nederland bijeenverzamelde gelden in het water werpt, en aldaar een bureau van trouwelooze maandberigten en jaarverslagen vormt. Velen hadden misschien niet noodig dienaangaande nogmaals te worden ingelicht; doch het eigenaardige van 's heeren Harthoorns geschrift moet niet in de volstrekte nieuwheid van zijne berigten gezocht worden. In de op den titel vermelde kwaliteit van oud-zendeling ligt schier al de kracht van het boekje. Het overige doet de vorm.

Historische anekdoten maken van dien vorm het hoofdbestanddeel uit. Het tweede en uitgebreidste deel, handelend over de hulpmiddelen der evangelische zending, is er geheel mede gestoffeerd. Het volgende is ontleend aan het hoofdstuk over de door het Genootschap in 1859 opgeheven kweekschool voor inlandsche zendelingen en dient tot antwoord op de vraag wat de javaansche boerenzonen in der tijd naar de zendeling-kweekschool dreef: ‘Wij zijn ook hier weder op het gebied der zelfmisleiding. “De zendeling”, vernamen wij, “zocht zelf de kweekelingen niet op; hij was het niet, die hen uitlokte.” Zonderlinge mededeeling. De zendeling wist immers, toen hij dit schreef, beter dan iemand dat hij niet kon opzoeken, niet kon uitlokken? De achterdochtige javaan laat zich alleen opzoeken en uitlokken door iemand, liefst een landgenoot en van zijn maagschap, dien hij goed kent en in wien hij een blind vertrouwen

stelt. De zendeling had gelukkig zijne handlangers, die aan deze voorwaarden voldeden. En al is het nu waar, dat de zendeling niemand opzocht, het is niet minder waar, dat deze handlangers van den zendeling het wel degelijk deden. Zij bragten javaansche boerenzonen tot hem, die dan met zekere deftigheid door den zendeling ontvangen en ondervraagd werden, alsof hij gelooven kon, dat zij geheel uit eigen aandrang waren gekomen... De zendeling deed niets, de handlanger alles. Zulk een handlanger had ligt den een en ander op het oog, bij wien hij een gunstig oor mogt verwachten. Met zoo iemand stelde hij zich in aanraking. Hij vertelde hem dat de zendeling een school had geopend, dat er leerlingen in werden opgenomen, dat die leerlingen goede kost, mooije kleêren en zakduiten kregen, en eindelijk na voleindigden voorbereidingstijd *leeraars* werden, leeraars zoo als Timotheus en Zaeheus, Marcus en Mattheus, Jacobus en Paulus (namen van algemeen bekende evangelisten en voorgangers bij de verschillende gemeenten). Daar moest de javaan wel naar luisteren. Een leeraar, een voorganger te worden! Geen handenarbeid te verrigten, ƒ 10 traktement te hebben, geëerd in de gemeente en gezien bij de Hollanders te zijn - het kon moeijelijk uitlokkender. - En zal u mij derwaarts geleiden? - Ja, daar zal ik u heenbrengen, was het antwoord. - Zoo; maar als de heer leeraar (zendeling) mij eens het een of ander vraagt, wat moet ik dan antwoorden? - De heer leeraar zal u zeggen “dat gij niet moogt komen om goede gelegenheid te vinden de noodige kundigheden op te doen, om later goede kans te hebben op eene voordeelige betrekking in de maatschappij of om door uwe landgenooten te worden bewonderd.” En daarop moet gij *bôten* - neen! - zeggen. Vervolgens zal de heer leeraar zeggen “dat gij enkel en alleen moogt komen om geestelijke goederen, om godsdienstig onderwijs, ten einde later voor uwe landgenooten nuttig te kunnen zijn,” en daarop moet gij zeggen; “*Inggih, naming perkawies poeniko ingkang koelo lerah;* ja, dat alleen is het wat ik zoek.” Vervolgens zal u de leeraar zeggen “dat, gelijk gij vrij zijt in komen en gaan, hij ook insgelijks vrij blijft en zich tot niets verbindt.” En daarop moet gij antwoorden: “*O toewan badan koelo koelo pasrahaken ing toewan mawon, petjah gesangngo toemoet loewan kimawon;* o, mijnheer, ik geef mij aan u over; hetzij ik sterve of leve, u volg ik slechts, d.i. ik ben geheel uw eigendom.” Hiermede is het voornaamste werk van den handlanger afgeloopen. De les is herhaaldelijk voor-

gezegd en geleerd. Doch het kritieke oogenblik moet nog komen, als de javaan voor den zendeling verschijnt. Blijft hij bij zijn stuk, dan zegt hij de les trouw en goed op. Doch raakt hij bij ongeluk van de wijs, dan komt er niet veel meer uit dan eenvoudig, ja! en neen! En dat soms nog geheel te onpas, neen! waar een ja, en ja! waar een neen moest komen. Deze kleine vergissing maakt evenwel aan de onderhandeling nog geen einde. De javaan staat gelukkig niet alleen; hij heeft twee getuigen medegebragt, die hem met goed gevolg te hulp snellen met de verklaring, dat “geringe lieden in de tegenwoordigheid der grooten bevreesd en beangst zijn, als stonden zij voor tijgers.” De zendeling neemt met die verklaring genoegen, en de bedoelde kandidaat wordt op de kweekschool toegelaten.’

Een andere hoofdvorm van 's heeren Harthoorns manier is het portret. Om den uitslag der evangelische zending te doen kennen ontwerpt hij in de tweede voorname afdeeling van zijn geschrift de beeldtenissen van drie mannen, Coolen, Embden, Jellesma, die gezegd worden bij uitnemendheid bevorderlijk geweest te zijn aan de verspreiding van het christendom op Java. Volgens den heer Harthoorn is er van den arbeid dier mannen niets hoegenaamd overgebleven, en is ook Jellesma, de eenige voor wiens karakter men iets gevoelen kan, juist vroeg genoeg gestorven om zonder onnatuur ten einde toe in zijne illusien te kunnen volharden. Aangaande de bekeerings-methode van Coolen, die intusschen geen zendeling in dienst van het Genootschap was, maar een evangelist voor eigen rekening, worden vreemde bijzonderheden medegedeeld: ‘Een javaan was in het bezit van een raadsel. Hij had het van zijn vader ontvangen, en zijn vader had hem gezegd dat de man, die het op zou lossen, daarmede bewijzen zou dat hij de echte ilmoe bezat. Onze javaan kwam met iemand van Ngoro [Coolens woonplaats] in aanraking, en niet te vergeefs. Deze kende een leeraar, die in staat was de oplossing te geven. Dat was natuurlijk Coolen. Hij bood zich aan om hem aan Coolen voor te stellen. Het aanbod werd gretig aangenomen, en nu werd Coolen in de tegenwoordigheid van velen het geheimzinnig raadsel voorgelegd. “Binnen in God is God. Hoe is zijn naam?” Coolen was handig genoeg om zich zeer onthutst te toonen. Strak zag hij voor zich. Onbewegelijk zat hij eenige oogenblikken neder. Eensklaps sprong hij op, sloeg tafel en pilaren met zijn ijzeren vuist, stampte op den grond en liep heen en weder. Eenig-

zins bekomen van den eersten schrik, trad hij naar binnen om gelegenheid te hebben tot overpeinzing en gebed, zooals de javaan dacht. En de javaan zelf, hij heeft op de omstanders diepen indruk gemaakt door de geleerdheid, waarmede hij zulk eene moeijelijke vraag had weten te doen. De javaan baadt zich in deze zee van glorie en luister. Aller verwachting is gespannen. Wat zal de uitslag zijn? Zal de groote Goeroe, zal Coolen moeten zwichten, of zal hij de zege behalen? Als een gewoon leeraar zich doen kennen, of ontsluijeren wat anderen verborgen is? Daar gaat de deur open. Coolen verschijnt weder. Nu is zijn gang rustig en vast. Hij zit neder. Kalm en bedaard ziet hij in het rond, en wijst met den vinger naar de vlam. “Is deze vlam,” zoo vraagt hij op zijne beurt, “een of drie?” “Een,” is het eenparig antwoord. “Mis,” herneemt Coolen, “zij is drie. Let wel op: de pit is een, de vlam is twee, het schijnsel is drie. Dat is God in God.” Allen verbazen zich over de onbegrijpelijke wijsheid dezer diepzinnige woorden. De javaan moet zich gewonnen geven. Ook valt het hem voor dezen onovertroffen leeraar niet zwaar. Meer nog dan de oplossing van het raadsel heeft hij gevonden, den man immers die de echte ilmoe heeft. En deze ilmoe was drieërlei: de 10 geboden, het Onze Vader, de 12 artikelen.’ - Onaangenamer nog is de indruk dien men van Embde ontvangt: ‘In Duitschland geboren en later in Holland vertoevend, had hij daar tot zijne niet geringe ergernis vernomen, dat er een land bestond in de wereld waar het nooit winter was. Die mededeeling kon hij op grond van Gods woord, dat in Genesis van eene geregelde opvolging van zomer en winter spreekt, niet gelooven. Hij zou het zelf onderzoeken, nam als koloniaal dienst, en dit bragt hem, na eenige lotwisselingen, eindelijk op Java. Hij vestigde zich toen, na onderrigt van een vriend in de kunst genoten te hebben, als horologiemaker te Soerabaja en begon al spoedig door het oprigten van godsdienstige gezelschappen en het uitdeelen van godsdienstige geschriften onder de inboorlingen te evangeliseeren. Wij zijn thans met hem te Soerabaja, op een dagreize afstand van Ngoro. In het midden der stad, ten zuiden van de hoofdwacht, loopt een kleine straat, die den naam draagt van Embde, den heilige van Soerabaja, gelijk men hem soms heet. In menig opzigt wordt die eeretitel hem niet ten onregte gegeven. Zonderling in kleeding en manieren, een voorwerp van spot voor den een, van eerbiedige bewondering voor den ander; in zijne eigen schatting zoo ingewijd in de waarheid, dat

hij op “weltsche gelaartheid,” gelijk hij zich uitdrukte, met gerustheid smalen kon en allen zonder onderscheid de les durfde lezen, had Embde dit althans met een heilige gemeen, dat een stralenkrans van legenden hem het hoofd sierde. Doch gelijk onder veel hier op aarde, heerscht er ook onder de heiligen verscheidenheid. Er zijn bijvoorbeeld christelijke en boedhistische heiligen, roomsche en protestantsche heiligen; er zijn ook schijnheiligen. Tot welke soort behoorde Embde?’ - Met het verhaal van Embde's en Coolens werkzaamheid als evangelisten hangt bij den heer Harthoorn naauw te zamen de geschiedenis van Pa Dasima, en ook deze episode is weinig geschikt om onze ingenomenheid met het werk der evangeliepredikingonder de Javanen te doen toenemen: ‘Een zekere Pa Dasima zou de eersteling zijn van Embde's oogst. Pa Dasima, moet men weten, was een mohammedaansch priester te Wioeng, een dessa nabij Soerabaja. Door een zamenloop van omstandigheden, die ons hier geen belang inboezemen, was hij door Coolen christen geworden. Gaarne ware hij dikwijls bij Coolen te Ngoro gekomen om verder onderwijs te ontvangen, doch Wioeng lag te ver. Toen hij hierover jammerde, troostte Coolen zijn bekeerling door hem te zeggen, dat te Soerabaja een horologiemaker woonde, die even diep in de ware ilmoe was doorgedrongen als hij zelf. Hierdoor merkelijk verligt, vertrok nu Pa Dasima met een aanbevelingsbrief naar den horologiemaker te Soerabaja, in wien wij niemand anders dan Embde hebben te herkennen. Dit alles geschiedde in 1838, eer nog Embde eenige vrucht van zijn evangeliseren had geplukt. Welk een blijdschap voor den heilige, toen hij den brief van Coolen had gelezen! Dat was de verhooring zijner gebeden, de lang uitgebleven vrucht van al zijn pogen. Uit de volle borst hooren wij hem Pa Dasima vragen: “Gelooft gij waarlijk, dat Jezus is de Zoon van God? Gelooft gij dat God al zoo lief de wereld heeft gehad, dat Hij zijn eeniggeboren Zoon niet heeft gespaard? Gelooft gij, dat Hij voor u gestorven is, dat uwe zonden in Zijn bloed gewasschen zijn?” En toen Pa Dasima daarop antwoordde: “Ja, ik geloof!” bedacht Embde niet, en kon hij wegens zijne gebrekkige kennis van den aard der javanen niet bedenken, dat Pa Dasima zoo sprak, omdat hij maar al te goed wist hoezeer geen ander antwoord verlangd werd en omdat Embde hem door den grooten leeraar Coolen als iemand van gezag was aangewezen. Dat “ja, ik geloof!” klonk Embde in de ooren als de belijdenis van een man,

wiens hart door den Heiligen Geest was geopend. Embde viel op de knieën en dankte God voor de groote genade. Toen reikte hij Pa Dasima de broederhand en drong er op aan, dat zij te zamen aan éénen disch zouden aanzitten. Men moest spijzen gereed maken, de stoelen bijzetten en zich vaardig houden om de tafel te dienen. Pa Dasima was geen javaan meer, maar enkel een broeder in Christus. Wat onderscheid was er tusschen blank en bruin? Kwamen beiden niet even zwak en elendig ter wereld? Hem was het een voorregt, een zegen, met een javaan te spijzen - al wat in hem was loofde den Heer. Pa Dasima's eerste indruk was natuurlijk die van stomme verbazing en vooral niet minder sterk dan dien ten onzent de sjouwerman zou ondervinden, werd hij op eens aan de tafel van een kommissaris des konings genood. Hoog zwol hem de borst. De javaansche trots steeg in deze enkele ure tot buitensporige evenredigheden. Vertrouwelijke omgang met Embde, gelijkstelling met europeanen, dit was van nu aan de droom zijner eerzucht. Arme Pa Dasima! Dit broederlijk aanzitten met Embde was verderfelijker dan uw mohammedanisme het u ooit geweest was!' - De in deze laatste woorden doorstralende meewarigheid herinnert mij dat de heer Harthoorn, die bij voorkeur beurtelings teekent of vertelt, die niet hartstogtelijk is, niet pathetisch, maar bij koel af kalm, en van wien men somtijds aarzelt te beslissen of zijne onderdrukte ironie al dan niet de toevallige vorm eener hem bijgebleven eenvoudigheid is, ook eene enkele maal verhevener toonen aanslaat. Ik bedoel dat slot van zijn derde hoofdstuk, eerste gedeelte, waar hij een oogenblik stilstaat en bij zichzelven nagaat wat er van de evangelische zending op Oost-Java geworden is in dat drietal oorden waar zij nog niet lang geleden gezegd werd haar hoogsten bloei bereikt te hebben: 'Ngoro, Sido Ardjo en Modjo Warno! bloeijend en veelbelovend in den aanvang, ras en onherstelbaar vervallen, achtereenvolgens heeft elk uwer gediend tot bewijs van de kracht der evangelisatie; profetie heeft men u gegroet van den dag des heils, die over Java op zou gaan. Waarom moest uw bloesem liegen? Welk eene tegenstelling voor de nieuwere zending op Oost-Java tusschen verwachting en uitkomst! De gemeente harer verbeelding was op geloof en overtuiging gegrondvest; de gemeente der werkelijkheid op misverstand en zelfzucht. Geestelijke middelen: dat was haar eenige leus; stoffelijke middelen: dat was haar eenige kracht. Hervorming op zedelijk en godsdienstig gebied voerde zij in haar schild; theologische haarklo-

verij en ascetisch gebeuzel met verbittering voerde zij in haar sleep. Bij haar werk zou de oppervlakkigste beschouwer moeten getuigen: “dit is van den Heer! een wonder in onze oogen!” Thans echter staat men peinzend bij dat werk stil en denkt liefst niet aan de kracht Gods.’ - Tot opheldering diene dat het zendingswerk op Oost-Java in 1850 door den zendeling Jellesma aanvaard werd met de volgende legerorde: ‘De tijd is daar, waarop de Koning des heils, die de geheele aarde door zijn bloed heeft gekocht, ook Java in bezit nemen wil. Het plegtige voorwaarts! is uitgesproken en wordt niet weder ingetrokken. Ook Java zal bukken voor het zwaard zijner liefde. Wij moeten overwinnen; want onze Koning, de vorst des lichts, wil van geen vrede of verdrag weten met den vorst der duisternis.’

Hoewel een kerkelijk partijgeschrift, bevat het boekje van den heer Harthoorn sommige litterarische elementen van wezenlijke waarde. Het is in zekeren zin een ‘Max Havelaar’ op missionair gebied. De Heer Douwes Dekker is voor de vaderlandsche letteren eene teleurstelling geweest. Op zijn schitterend vuurwerk is eene dikke duisternis gevolgd. Zal iets dergelijks ook aan den heer Harthoorn overkomen? Zullen wij het moeten stellen met deze kleine verzameling schetsjes uit het Javaansche leven? De heer Harthoorn mist de zeldzame talenten die het aanzijn gegeven hebben aan den roman van Saïdja, aan de toespraak tot de hoofden van Lebak, aan den onsterfelijken Droogstoppel. Doch hem staat voor het minst, en reeds in zich zelf is dit een waarborg voor de toekomst, geen buitensporig zelfgevoel in den weg. Zijn eersteling getuigt dat hij als een goed soldaat der litteratuur weet weg te duiken achter zijn onderwerp. Nergens ontploft bij hem de personaliteit des gekrenkten. De heeren van het Zendelinggenootschap verzekeren dat hij sommige minder loffelijke eigenschappen heeft; eigenschappen ‘die het hem op den duur moeijelijk maken met anderen mede te werken.’ Zijn geschrift doet het tegendeel vermoeden. Dr. Piersons aandeel in de zamenstelling daarvan levert het bewijs dat de heer Harthoorn, die zijne ikheid in bedwang heeft, bovendien gezeggelijk is. Anderen kunnen met hem medewerken, zoo schijnt het, mits die anderen er naar zijn en het er naar aanleggen. Niet verwaand en niet eigenwijs: twee goede eigenschappen in een auteur. Ik mag den heer Harthoorn niet aanraden zich voortaan uitsluitend aan de letteren te wijden. Na de onkosten der terugreis, die geheel en al

voor zijne rekening kwamen, zou de staat zijner finantiën die weelde niet gedoogen. Doch wanneer ik bedenk over hoe weinig frissche krachten onze litteratuur in den tegenwoordigen tijd te beschikken heeft, en aan den anderen kant hoe zeer ook op dit gebied het moederland nog altijd gebaat zou kunnen worden door eene verstandige en liefdevolle exploitatie van het meergeroemde dan met kunstenaarsblik bestudeerde Insulinde, kan ik den wensch niet onderdrukken dat de langs zoo eigenaardigen weg door dezen oudzendeling verkregen kennis aan Javaansche toestanden en Javaansche behoeften bij gelegenheid blijken moge zich te kunnen plooijen naar de eischen van een hooger doel dan hij zich ditmaal voorstelde. Als repliek en maatregel van zelfverdediging kan dit boekje er zeer wel mede door. Doch ik acht den heer Harthoorn in voldoende mate genezen van zijn artificieel idealisme van voorheen, om in te zien dat de wereld grooter is dan de zendingwereld en de kunst heiliger dan de polemiek.

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

Wanneer men den naam heeft van te zijn wat men eene ‘Indische specialiteit’ noemt, dan moet men, om dien met eere te kunnen ophouden, eene bijna encyclopaedische kennis bezitten. Het is schier gemakkelijker te zeggen welke soort van vragen aan een man in die benijdenswaardige positie niet, dan welke hem wel zullen worden voorgelegd. De een verlangt van hem te weten of de Raad van Nederlandsch Indië behoorlijk is ingerigt en aan zijne bestemming voldoet, de ander waar de beste wellen van petroleum op Java gevonden worden, een derde of het inlandsche grondbezit op Mohammedaansche of Hindoesche grondslagen berust, een vierde welke de beste rigting zou zijn voor een spoorweg van Bandong naar Batavia, een vijfde wat men verwachten mag van de tin-exploitatie op de Karimon-eilanden, een zesde of niet het gebrek aan alle regeling van de waarde der inlandsche maten en gewigten en de daarin heerschende onbegrensde willekeur, tot veelvuldige ongelegenheden en klagten aanleiding geeft. Dat de Indische specialiteit alle talen en dialekten zal verstaan, die in den Indischen Archipel gesproken worden, spreekt van zelf; dat hij de juiste ligging van ieder eiland, elken berg, elken stroom, elke baai of kaap zal kennen, wordt niet betwijfeld; dat hij met de kultuur en behandeling of fabriekatie van koffij, thee, tabak, suiker, indigo, in één woord van alle koloniale producten tot in bijzonderheden bekend zal zijn, wordt door ieder verondersteld; dat hij over de inrig-

ting, de gebruiken en instellingen, zoowel der inlandsche als der Europesche maatschappij, steeds met vrucht zal kunnen geraadpleegd worden, wordt volkomen klaar geacht: want waartoe zouden anders ‘Indische specialiteiten’ wel dienen? Dat hij op de hoogte moet zijn van alle politieke, sociale, economische, juridische, historische, geographische, ethnologische, linguistische, geologische, mineralogische, botanische, zoölogische, chemische, meteorologische, hygiënische, industriële en mercantiele quaesties, die met de koloniën op eenigerhande wijs in verband staan, staat als een paal boven water. Maar niet minder zeker is het dat hij bekend zal zijn met alle invloedrijke personen in de koloniën en steeds geneigd om ieder die zich derwaarts wil begeven, met raad en daad bij te staan en van aanbevelingsbrieven te voorzien, die hem eene schitterende carrière zullen openen. Genootschappen van allerlei aard en bijzondere personen van allerlei stand, die eenige hulp noodig hebben of eenigen raad behoeven, zullen hem, zonder eenig gemoedsbezwaar, de hooge eer bewijzen van vrijelijk over zijn tijd en zijne kennis te beschikken, genen om zijn oordeel over een handschrift, eene inscriptie of eene medaille in te winnen, dezen om zich te laten aanwijzen hoe zij zich het gemakkelijkst de Maleische of Javaansche taal kunnen eigen maken en hoe zij het moeten aanleggen om in Indië vooruit te komen en fortuin te verwerven. Dat de kennis, die de ‘Indische specialiteit’ bezit, niet zonder moeite en opoffering is verkregen, dat zijn tijd waarde heeft zoo goed als die van den arts en den advokaat, dat hij welligt een man is die alle krachten moet inspannen om in zijne eigene behoeften en die van zijn huisgezin te voorzien, en dat men hem dus behoorde te sparen of te beloonen; dat is het laatste waaraan gedacht wordt. De Indische specialiteit bekleedt zijne plaats in de wereld niet om rijk te worden, maar om anderen den weg tot rijkdom te wijzen; niet opdat hij zelf, maar opdat anderen van zijne kennis vruchten plukken; hij moet regt dankbaar zijn voor zijne eervolle armoede, die hem behoedt voor de ontzenuwende kracht der weelde, en zeer gelaten onder de verguizing die hem soms ten deel valt, omdat daardoor zijn karakter gestaald en gelouterd wordt. Zulk een man moet zijn loon in zich zelven vinden; elke andere belooning zou de publieke opinie eene vernedering achten voor hem, die de hooge eer geniet eene vraagbaak in koloniale zaken te zijn.

Men zal moeten erkennen, dat de rol eener Indische specialiteit noch bijzonder gemakkelijk, noch voor een mensch van den gewonen stempel bijzonder uitlokkend is. De schrijver dezer bladen, die, zonder de koloniën ooit bezocht te hebben, door de omstandigheden van zijn leven op allerlei wijzen gedurig met koloniale zaken werd in aanraking gebragt, heeft een tijd lang de eerzucht in zich gevoeld om als ‘Indische specialiteit’ op te treden. Maar bij nadere kennismaking met die rol is zij hem te zwaar voorgekomen. Hij begreep niet hoe het mogelijk was, den eisch te vervullen, die wil dat alle mogelijke wetenschap met de kennis onzer uitgestrekte, in bevolking, taal, natuurlijke gesteldheid en belangen eindeloos verscheidene Oost-indische bezittingen in verband staande, in één hoofd wordt zaamgetast. Hij vond het vreemd, dat, terwijl niemand er aan dacht van Nederlandsche specialiteiten te spreken, op de hoogte van alle wetenschap die tot Nederland in betrekking staat, men zulk eene omvattende kennis mogelijk achtte ten aanzien van een gebied, zoo oneindig veel grooter van omvang en dat in iederen tak van kennis zulk een onafzienbaar veld van onderzoek aanbiedt. Hij voelde zich niet geheel berekend voor de taak, om zijne rust en zijn tijdelijk belang geheel aan zijne liefde voor de kennis van Indië ten offer te brengen, waarin hij wel eene ‘hohe, himmlische Göttin’ vereerde, maar die, in de bijzondere omstandigheden waarin hij zich geplaatst vond, hem het gemis eener ‘tüchtige Kuh, die ihm mit Butter versorgt,’ niet geheel kon vergoeden. Sedert lang heeft hij dus alle aanspraak op, alle begeerte naar die rol laten varen; en hij maakt van deze gelegenheid gebruik om dit openlijk uit te spreken, zoowel om zich te verontschuldigen bij hen die hem vroeger met vragen om hulp en advies, waaraan hij niet altijd voldoen kon, hebben vereerd, als ter waarschuwing van hen die mogten verlangen dit in het vervolg te doen, ten einde hen voor nuttelooze moeite te vrijwaren.

Hij wil echter niet ontkennen, dat zijne veeljarige bemoeijingen met Indische aangelegenheden hem in het bezit eener, wel is waar grootendeels slechts zeer oppervlakkige, maar tamelijk uitgebreide kennis van Nederlandsch Indië hebben gesteld. Dit heeft hem verleid om eene nieuwe taak op zich te nemen, die welligt in eene door velen gevoelde behoefte zal kunnen voorzien. De Redactie van ‘de Gids’ wenschte, na de uitbreiding van haar tijdschrift, een meer volledig overzigt te geven van alle wezenlijk belangrijke

geschriften, die in Nederland in het licht verschijnen of waarvan de kennisneming voor Nederland uit een of ander oogpunt bijzonder gewigtig is. Voor zoo verre deze geschriften tot de Nederlandsche bezittingen in den Indischen Archipel betrekking hebben, heeft schrijver dezes op zich genomen zulk een overzigt in dit tijdschrift te leveren. De volledigheid daarvan zal natuurlijk afhankelijk zijn van de gelegenheid die hem geboden wordt om zich met de veelvuldige en velerlei geschriften onder deze kategorie vallende, en hetzij in Indië, hetzij in Nederland uitgegeven, bekend te maken. Hij roept daartoe de welwillende medewerking van schrijvers en uitgevers in. Vele en niet zelden de belangrijkste boeken, die in Nederland verschijnen, worden aan de Redactie van ‘de Gids’ niet toegezonden; en zij heeft geen regt zich daarover te beklagen, zoo lang zij ook van die, welke haar wèl worden toegezonden, zulk een groot deel onbesproken laat. Dit was echter tot nog toe van den aard en vorm van haar tijdschrift onafscheidelijk: hare uitvoerige artikelen blijven noodwendig tot de behandeling van enkele werken beperkt, en alleen door daarmede, als geheele of gedeeltelijke plaatsvervangers van het Bibliographisch Album, overzigten te verbinden, zooals schrijver dezes zich voorstelt van de literatuur over Nederlandsch Indië te leveren, kan zij er toe geraken om aan alle eenigzins de aandacht verdienende boeken althans een enkel woord te wijden. Scrhijver dezes stelt zich intusschen niet voor zijn overzigt geheel van de inzendingen der uitgevers afhankelijk te maken. Hij zal zich zooveel mogelijk op volledigheid toeleggen, en daarom van alles melding maken wat langs verschillende wegen onder zijn bereik wordt gebragt. Maar hij vleit zich dat zijne poging van de zijde van schrijvers en uitgevers eene ondersteuning zal vinden, die hem zijne taak gemakkelijk zal maken en hem te gemoet komen in de geldelijke offers, die hij zich daarvoor zal moeten getroosten. Wanneer een werk in zijn overzigt ontbreken mogt waarvan geen exemplaar ter zijner beschikking was gesteld, dan - meent hij - zullen schrijvers of uitgevers althans geen regt hebben om zich daarover te beklagen.

Wat hierboven werd geschreven, bevat reeds in genoegzaam duidelijke woorden des schrijvers belijdenis, dat hij zich geheel buiten staat acht over alle zaken, de kennis en belangen der koloniën betreffende, een zelfstandig oordeel te vellen. Hij stelt zich dan ook

geenszins ten doel alle door hem aangekondigde schriften te beoordeelen. Hij wil hoofdzakelijk trachten de literatuur over Nederlandsch Indië tot zekere rubrieken te brengen, aan te toonen wat op ieder bijzonder gebied reeds is of wordt verrigt, opmerkzaam te maken op de leemten die nog in onze kennis bestaan. Uit dit plan volgt dat hij de bespreking van de nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië telkens aan de vermelding van oudere boeken, tot dezelfde rubriek behoorende, zal vastknoopen, om aan te toonen uit welke behoefte zij ontsprongen zijn, in welke leemte zij voorzien. Beweegt hij zich daarbij van tijd tot tijd op een terrein waarop hij zelf minder of in het geheel niet te huis is, dan zal hij den bijstand van wetenschappelijke vrienden inroepen, en zich door hun oordeel laten voorlichten. Eene zekere waardering der boeken in het algemeen ligt natuurlijk in dit plan opgesloten, maar zij zal niet of slechts bij uitzondering tot bijzonderheden afdalen, zij zal ook daar waar de schrijver van de ontvangen voorlichting van anderen geen opzettelijk gewag maakt, niet uitsluitend op zijn eigen oordeel berusten, zij zal ingeval van twijfel zich liever geheel onthouden, en in geen geval de grenzen overschrijden, die de bescheidenheid stelt aan wie eene taak op zich neemt, die wegens haren omvang en hare moeijelijkheid eigenlijk niet anders dan gebrekkig te vervullen is.

Wat den vorm betreft waarin hij zijne mededeelingen denkt te kleeden, deze zal zoo los en vrij mogelijk en aan geen bepaald stelsel, geene vaste regelen hoegenaamd gebonden zijn. Naarmate luim of omstandigheden, het belang van het oogenblik of de verlokking door eenig nieuw verschenen werk geoefend, hem in deze of gene rigting trekken, wenscht hij nu eens bij de geschiedenis, dan eens bij de talen, dan weder bij de natuur, de voortbrengselen, de maatschappelijke toestanden van Nederlandsch Indië de aandacht te bepalen. Waar gewigtige koloniale quaestiën worden te berde gebragt, wenscht hij zich, naar aanleiding der daarover verschijnende boeken of brochures, voor zooveel zijn doel met zich brengt, in het debat te mengen; waar de behandeling der koloniale zaken op politiek terrein tijdelijk rust, wenscht hij zich die rust ten nutte te maken om meer zuiver wetenschappelijke, meer buiten de actualiteit gelegen onderwerpen te behandelen. Op deze wijze hoopt hij de belangstelling zijner lezers op den duur het best te zullen

gaande houden, en te vermijden dat de banden, waaraan hij zich legt, te eeniger tijd te knellend zouden kunnen worden. Ook wil hij geene verbindtenis aangaan om zijne mededeelingen en beschouwingen geregeld in elk maandnommer te vervolgen. Wanneer het schoone jaargetijde hem noopt voor eenigen tijd de studeerkamer vaarwel te zeggen en het boekenstof af te schudden, wanneer bijzondere omstandigheden hem nu of dan in de voortzetting belemmeren, wanneer de groote overvloed van belangrijke stof het voor het oogenblik wenschelijk mogt maken dat hij zijne mededeelingen uitstelde, wanneer hij - wat vooreerst nog niet ligt het geval zal zijn - niets te zeggen heeft, - dan wenscht hij door geenerlei verpligting gebonden te zijn om het stilzwijgen te verbreken.

Bij den overgrooten voorraad van stof, zou ik verlegen zijn waarheen ik het eerst den blik zou rigten, waarbij ik het eerst de aandacht mijner lezers zou bepalen, indien niet voor weinige maanden een werk was verschenen, dat mij bijzondere belangstelling inboezemt, omdat het in eene sedert lang bestaande en, gelijk door velen, zoo ook door mij diep gevoelde behoefte voorziet. Ik vrees dat ik bij vele lezers teleurstelling zal veroorzaken, wanneer ik verklaar niets belangrijkers te bedoelen dan de uitgave van een nieuw Maleisch-Nederduitsch Woordenboek, en dat het naar aanleiding daarvan mijn voornemen is, den tegenwoordigen staat onzer kennis van de talen van Nederlandsch Indië in dit mijn eerste artikel te schetsen. Bij hen die de spreuk *virtus post nummos* in het schild voeren, mag ik niet hopen genade voor deze handelwijze te vinden; bij hen echter, die voor de hoogere belangen der humaniteit niet onverschillig zijn, hoop ik de overtuiging te wekken, dat dit onderwerp zijne belangrijke zijde heeft en dat het mij hier gegund is eene bladzijde op te slaan, waarop menig feit staat geschreven, dat tot blijvenden roem van ons Vaderland verstrekken zal.

Toen in 1811 de hoofdzetel onzer koloniale magt, het schoone Java, nadat het te gelijk met het moederland eene provincie van het Fransche keizerrijk was geworden, in handen der Engelschen overging, waren zelfs de belangrijkste talen en dialekten, die in

den. Indischen Archipel gesproken worden, zoowel als de inheemsche letterkunde, waartoe alleen door de kennis dier talen de toegang gebaand wordt, aan de Europeanen schier geheel onbekend. Daargelaten wat de Spanjaarden voor sommige talen der Philippijnsche eilanden, met name voor het Tagaleesch en Bisayasch hadden verrigt - wat niet tot mijn onderwerp behoort, - was alleen het Maleisch met eenigen ijver beoefend. Maar hoe dan nog! Welke voortreffelijke philologen ons Vaderland in de zeventiende en achttiende eeuw moge hebben opgeleverd, het blijkt maar al te zeer dat zich die geleerde mannen, doorkneed in Hebreeuwsch en Arabisch, Grieksch en Latijn, om de kennis der verachte talen van de weinig beschaafde volken van den Indischen Archipel al zeer weinig hebben bekommerd. Alleen de kooplieden en evangeliepredikers, die den Archipel bezochten, gevoelden daaraan eenige behoefte; maar daar zij het Maleisch door handel en kolonisatie over de kusten van schier alle eilanden meer of min verspreid vonden en aanvankelijk met de binnenlanden weinig in aanraking kwamen, was deze taal de eenige waaraan zij hunne aandacht schonken. Een aantal proeven van woordenboeken en spraakkunsten dier taal, van vertalingen van Bijbel en liturgische schriften in het Maleisch, kwamen allengs in het licht; maar zij leveren doorgaans het treurig bewijs op, hoe weinig zij, die deze taak vervulden, van taalstudie begrepen. Geene poging om in den geest der taal door te dringen, hare eigenaardige wendingen haar af te zien, zich idiomatisch in haar te leeren uitdrukken! Had de groote verbreiding der taal reeds eenigermate den weg gebaand voor hare verbastering, door haar in verschillende landen met vreemde bestanddeelen te vermengen, het zijn hoofdzakelijk de Europeanen, die, door hun gemis van gevoel op de beteekenis der taalvormen en door den invoer van vrachten van bastaardwoorden, haar door en door bedorven en dat rampzalig onding voortgebragt hebben, dat, onder den naam van ‘Laag Maleisch,’ de lingua franca van den Archipel en de moedertaal der afstammelingen van de Europeanen in Indië geworden is. Gelukkig begrepen de predikanten, die zich in het laatst der zeventiende eeuw met de vervaardiging eener volledige Maleische bijbelvertaling belastten, dat het toch niet aanging deze havelooze mengeltaal daarvoor te bezigen, en besloten zij zich te houden aan de schrijftaal in de boeken der Maleijers gebruikt, die zij met den naam van

‘Hoog Maleisch’ bestempelden. Maar in de toepassing maakten ook zij het weinig beter, daar de trouw aan de letter van den bijbeltekst hen verhinderde idiomatisch en verstaanbaar Maleisch te schrijven, en zij niet schroomden, waar de Maleische taal geene woorden aanbood aan die van het Hebreeuwsch en Grieksch beantwoordende, die aan de Arabische en Perzische talen te ontleenen. En ofschoon de Maleische literatuur zelve hun daarvan tot zekere hoogte het voorbeeld had gegeven, slaagden zij er in hun ‘Hoog Maleisch’ zoo hoog te maken, dat het zelfs den kundigsten inlander *te* hoog werd. Wel gaf Werndly in 1736 eene niet onverdienstelijke proeve van Maleische Spraakkunst in het licht, maar toch mag men niet beweren, dat zelfs door dit werk in alle opzigten de regte weg voor de beoefening der taal gewezen was. Bovendien, de grondslag mogt gelegd zijn, maar er werd niet op voortgebouwd. Leidekkers's uitgebreid Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, tijdens zijne bewerking der bijbelvertaling (1685-1701) bijeengebragt, bleef ongedrukt, en met uitzondering van eenige onbeduidende prullen, verscheen niets meer over de Maleische taal voordat de staf over Insulinde den Engelschen in handen viel. Hoe het in hetzelfde tijdvak met de beoefening der overige talen van den Archipel gesteld was, kan in twee woorden gezegd worden: zij waren geheel verwaarloosd. Op Java had men wel translateurs voor de Javaansche taal, doch zij waren alleen praktisch geoefend. Hulpmiddelen ontbraken geheel; want aan een klein Nederduitsch-Maleisch-Javaansch Vocabulair in het eerste deel van ‘Begin ende voortgang der Vereenigde Neederlandtsche geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie,’ en aan de zeer onbeduidende mededeelingen over het Javaansch, waartoe zelfs een man als Reland, in zijne ‘Dissertatio de linguis insularum Orientalium[1]’, zich moest bepalen, zal men zeker dien naam wel niet willen geven.

Daarentegen vertoonde zich een warme ijver voor de studie der talen en inheemsche letteren van den Archipel, gedurende de weinige jaren der Engelsche tusschenregering. Ook met het oog daarop moet men het verwijt billijken, ons vaak door vreemdelingen voor de voeten geworpen, dat die weinige jaren meer hebben uitgewerkt om de kennis van den Indischen Archipel voor de wetenschap te ontsluiten, dan de twee voorafgegane eeuwen van Nederlandsche

1 In het derde deel zijner ‘Dissertationes Miscellaneae’. Utrecht, 1700.

heerschappij. Die pogingen der Engelschen om de talen en bevolkingen van den Archipel grondiger te leeren kennen, klimmen eigenlijk reeds tot eenige jaren vroeger op, en hangen deels met hunne linguistische en ethnographische nasporingen in Hindostan, deels met hunne politieke plannen te zamen. Reeds in 1808 schreef J. Leyden, in het X^{de} deel der ‘Asiatic Researches’, eene verhandeling ‘on the languages and literature of the Indo-Chinese nations’, waaruit men hoofdzakelijk leert hoe bitter weinig men daar toen nog van wist. In 1810 liet dezelfde schrijver te Serampore een ‘Comparative Vocabulary of the Barma, Malayu and Thái languages’ drukken, terwijl zijne vertaling der ‘Malay Annals’ eerst eenige jaren na zijn dood, namelijk in 1821, te Londen verscheen. Vruchtbaarder waren de gelijktijdige studiën van W. Marsden, die in zijne in 1812 gedrukte Maleische Spraakkunst en Woordenboek al zijne voorgangers ver achter zich liet. Te gelijker tijd verzamelden Raffles en Crawfurd op Java de bouwstoffen voor hunne bekende werken, waarvoor zij zich ook den toegang tot de Javaansche taal en letteren zochten te banen, ofschoon de eigenlijke taalstudie daaruit geen voordeel trok, omdat, wat ook verzameld werd, geen Spraakkunst of Woordenboek het licht zagen. De nawerking der sterke impulsie, in dat tijdvak aan de studie der talen gegeven, openbaart zich nog in het merkwaardige werk van den zendeling Robinson, ‘an attempt to elucidate the principles of Malayan orthography’ (Fort Marlborough, 1823), en in Crawfurd's ‘Grammar and Dictionary of the Malay language’ (2 vol. London 1852), waarin de ‘Preliminary Dissertation’ ons een nieuw overzigt van de verschillende talen der Maleische familie aanbiedt, 'twelk, ofschoon lang niet op de hoogte van 'tgeen in Nederland verrigt werd, dat van Leyden verre in volledigheid overtreft.

Ik zal mij hier niet ophouden bij het verklaren van het verschijnsel waarom door de Nederlanders in vele jaren zoo weinig, door de Engelschen in weinige jaren zoo veel werd verrigt; ik zal alleen opmerken dat de door de Engelschen verspreide kennis, in der haast en zonder naauwkeurig onderzoek verzameld, wemelde van leemten en onnaauwkeurigheden. Daarbij geloof ik weinig tegenspraak te zullen ontmoeten, wanneer ik beweer dat de Engelschen over het algemeen als philologen en linguisten niet uitmunten, en dat bepaaldelijk wat zij over de talen van onzen Indischen Archipel geschreven hebben, blijken draagt van meer ijver in het verzamelen,

dan van oordeel in het rangschikken en schiften, van meer haast om te gebruiken dan geduld om grondig te leeren kennen. Toen zij Java verlieten was de aandacht meer dan vroeger op de taal en literatuur van dat en de omliggende eilanden gevestigd, maar wat men er wel en deugdelijk van wist, was nog schier even weinig als te voren.

Ik meen te mogen aannemen dat onze landgenooten, zij het dan ook op het voorbeeld hun door de Engelschen in Hindostan gegeven, in deze eeuw niet zouden verzuimd hebben naar de vroeger ontbrekende kennis der talen van den Archipel te streven, al ware de tijdelijke heerschappij der Engelschen niet tusschen beiden gekomen. De oprigting van het Bataviaasch Genootschap in 1778 moge voor de studie der talen aanvankelijk niet veel vrucht hebben gedragen; ik ontleen mijne bewering aan een ander feit, eene verordening namelijk door den Gouverneur-Generaal Janssens even vóór den inval der Engelschen gemaakt, dat eenige jonge lieden, onder den titel van ‘élèves voor het civiel’, aan de hoven van Soerakarta en Djokjokarta tot de kennis der Javaansche taal zouden worden opgeleid. Toen dus, na het herstel van ons gezag, de Gouverneur-Generaal van der Capellen in 1819 tot de werkelijke benoeming van zulke kweekelingen overging, volgde hij niet enkel vreemde antecedenten. Maar hoe van dien tijd af, door de vereenigde pogingen van het Gouvernement en de Zendeling- en Bijbelgenootschappen, mannen gevormd werden, die zich met de borst op de Javaansche taal toelegden, en met aanvankelijk wankelende, maar allengs vaster wordende schreden, het doel najaagden om de noodige hulpmiddelen voor de studie dier taal te creëren, totdat in 1842 de Hoogleeraar T. Roorda tot het onderwijzen der Javaansche taal aan de aanstaande Indische ambtenaren naar Delft geroepen werd, heb ik reeds voor 20 jaren uitvoerig in dit tijdschrift beschreven, en schijnt het mij onnoodig hier thans te herhalen[1].

Evenmin wil ik hier in bijzonderheden treden omtrent de uitgave der ‘Javaansche Spraakkunst’ van Cornets de Groot, destijds door den Heer Roorda, om in de eerste behoeften van het onderwijs te

1 Zie mijne beoordeeling der ‘Javaansche Spraakkunst’ van Cornets de Groot, uitgegeven door T. Roorda, in ‘de Gids’ voor 1844, Dl. I, bl. 431 vv., 491 vv., 555 vv., 615 vv., 679 vv.

voorzien, met vele aanteekeningen, eene chrestomathie en een woordenboek daarbij in het licht gegeven. Het werk, zooals ik in mijne beoordeeling in het reeds aangehaalde artikel trachtte te toonen, gaf het beste wat op dat oogenblik mogelijk was; maar niemand had zijne leemten en gebreken dieper doorschouwd dan de geleerde uitgever zelf, die van het oogenblik der uitgave af rusteloos bezig was met zich in staat te stellen om het gebrekkige door het betere te vervangen en naar gedurig volkomener meesterschap over de Javaansche taal te streven. Ik zal hier geene opsomming beproeven der talrijke werken door hem en de school door hem gevormd aan de uitgave en opheldering van Javaansche teksten, vooral ten behoeve der leerlingen van de Delftsche Akademie, gewijd. In de door mij bewerkte ‘Literatuur over Java,’ aan het slot van het art. ‘Java’ in het ‘Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië’ (Deel I, 1861) geplaatst, heb ik alle mij bekende uitgaven en vertalingen van Javaansche teksten (bl. 684-687) volledig vermeld. Door die opgave in te zien kan men zich met een oogopslag overtuigen van de groote verdiensten, die de Heer Roorda zich in dat opzigt verworven heeft. Alleen bij hetgeen hij na 1844 ten behoeve van Lexicographie en Grammatica der Javaansche taal heeft verrigt, wil ik nog eenige oogenblikken stilstaan, om zooveel mogelijk te doen zien welk een standpunt wij thans in de Javaansche philologie hebben bereikt.

De Heer Gericke, die, in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, op Java aan de vertaling des Bijbels in de Javaansche taal was werkzaam geweest, had tevens, volgens zijne instructie, de bouwstoffen voor een Javaansch Woordenboek verzameld. De Heer Roorda, reeds vroeger met dezen arbeid bekend geworden, gaf dadelijk na zijne aanstelling te Delft aan den Minister van Koloniën in overweging, hoe onmisbaar een goed Javaansch Woordenboek voor zijn onderwijs zou wezen, en deed het voorstel, den Heer Gericke van Gouvernementswege uit te noodigen om zijne toestemming tot de uitgave van zijn Woordenboek te geven, en tot dat einde een afschrift daarvan naar het moederland over te zenden. De Heer Gericke, die steeds met verzamelen en verbeteren was voortgegaan, maar zijn werk nog verre van volkomen achtte, zond op dit vereerend verzoek zijne aanteekeningen, in etymologische orde gerangschikt, bij vierdegedeelten aan den Heer Roorda toe, met uitdruk-

kelijk en dringend verzoek, dat hij, in het belang der wetenschap, daarin alles zou veranderen en verbeteren wat hij noodig achtte.

Aan dit verzoek heeft de Hoogleeraar in ruime mate voldaan, en daartoe niet alleen van zijne eigene aanteekeningen, bij de beoefening der Javaansche schriften verzameld, maar ook van vele deels gedrukte deels schriftelijke bijdragen tot de kennis van het Javaansch door de Heeren Winter en Wilkens gebruik gemaakt. Het woordenboek werd door hem met een paar duizend woorden vermeerderd, de beteekenissen der woorden vaak juister en volledіger opgegeven, in de etymologische rangschikking velerlei verbetering aangebragt, de taalsoorten (Krâmâ en Ngoko, of beleefde en platte taal), waartoe ieder woord behoort, naauwkeuriger opgegeven, met vermelding van de synoniemen in de andere taalsoort, voorts Soendasch en Maleisch vergeleken en de woorden van vreemden oorsprong zooveel mogelijk tot hunne oorspronkelijke taal, Sanskritsch, Arabisch, Perzisch, Chineesch, Portugeesch of Hollandsch, teruggebragt.

Aldus toegerust verscheen in 1847 het ‘Javaansch-Nederduitsch Woordenboek’ in een boekdeel in imperiaal 8°. van omstreeks 800 bladzijden, in volledigheid, naauwkeurigheid en wetenschappelijken geest der bewerking alles verre achter zich latende wat tot dusverre op het gebied der kennis van den zoogenaamden Maleischen taalstam was geleverd. Dat desniettemin het Woordenboek nog verre van volkomen was en veel voor latere verbetering overbleef, zal men gemakkelijk kunnen nagaan. Het was reeds eene groote belemmering in het gebruik, dat de spoed, waarmede het door den Heer Roorda was bewerkt en ter perse gelegd, een aantal bijvoegsels en verbeteringen, in een aanhangsel aan het slot des werks opgenomen, had noodzakelijk gemaakt. Bovendien had de Heer Gericke, door zijne Javanen verkeerd of ongenoegzaam voorgelicht, natuurlijk niet zelden misgetast, en was het den Heer Roorda niet mogelijk geweest al aanstonds al die misslagen op te merken en te verbeteren. Eindelijk liet ook de volledigheid nog veel te wenschen over, daar ieder Javaansch Handschrift, na de uitgave van het Woordenboek bestudeerd en bewerkt, nieuwe bijdragen tot de kennis der overrijke Javaansche taal opleverde. Het was dus geen overbodig werk dat bij de elkander opvolgende uitgaven van Javaansche teksten telkens nieuwe bijvoegsels tot het Woordenboek werden gevoegd. Zoo vindt men ze onder andere achter Roorda's uitgave van Winter's

Javaansche vertaling der 1001 nacht (1849), Cohen Stuart's uitgave van ‘Baron Sakhender’ (Batavia, 1851), Keyzer's uitgave van het Javaansch-Mohammedaansch Wetboek ‘Kitab Toepah’ genaamd (1853), het Javaansch Leesboek aan Roorda's nieuwe Javaansche Grammatica (1855), waarover beneden, als tweede deel toegevoegd, vooral achter Roorda's uitgave van de ‘Adji Såkå’, door Winter in Javaansch proza overgebragt (1857), en het tweede deel van Winter's ‘Javaansche Zamenspraken’, door Keyzer uitgegeven (1858). Het was de natuurlijke wensch van alle beoefenaars der Javaansche taal, dat deze in zoovele boekdeelen verspreide bijvoegsels en verbeteringen met het oorspronkelijk Woordenboek in eene nieuwe uitgave tot één geheel mogten verwerkt worden. Aan de verwezenlijking van dien wensch stond echter de groote kostbaarheid van zulk eene uitgave en de aanwezigheid van nog een groot aantal exemplaren der oorspronkelijke uitgave van het Woordenboek in den weg. Om echter aan de bestaande bezwaren zooveel mogelijk te gemoet te komen, heeft de Heer Roorda, met de hulp van zijnen verdienstelijken leerling J.J. Meinsma, in 1862 een Supplement op het Woordenboek in het licht gegeven[1], waarin al die verstrooide bijvoegsels en verbeteringen met een groot aantal nieuwe zijn opgenomen. Om den omvang van het werk niet noodeloos te vermeerderen, zijn echter de bewijsplaatsen voor de beteekenissen en de verklaringen van spreekwoorden, reeds vroeger in de verschillende bijvoegsels opgegeven, niet wederom opgenomen, maar hebben zich de uitgevers te dien aanzien tot eene zorgvuldige verwijzing naar die bijvoegsels bepaald; alleen het bijvoegsel achter de ‘Adji Såkå’ geplaatst is volledig opgenomen, met het oogmerk om het bij den noodig geworden herdruk van dat werk geheel achterwege te laten. Doch hoezeer alzoo dit Supplement, dat met dezelfde letter en in hetzelfde formaat als het oorspronkelijk Woordenboek gedrukt is, tot het strikt noodzakelijke werd beperkt, heeft het toch een belangrijken omvang erlangd, die nagenoeg met de helft van dien van het vroegere werk gelijk staat.

Het is ongetwijfeld zeer te betreuren dat het debiet van het Javaansch Woordenboek niet groot genoeg is geweest, om thans

1 *Supplement op het Javaansch-Nederduitsch Woordenboek van J.F.C. Gericke*, door T. Roorda en J.J. Meinsma. Amst., Fred. Muller, 1862.

eene nieuwe uitgave noodig of liever mogelijk te maken, waarin het gebrekkige voor de latere verbetering had kunnen wijken en de bijvoegsels op hunne plaats hadden kunnen worden ingevoegd. Het gelijktijdig gebruik van twee woordenboeken, waarvan het eene telkens het andere aanvult en verbetert, is voor den beoefenaar eener taal zeer lastig en tijdroovend, en zal soms ten gevolge hebben dat hij zich met het gebrekkige blijft vergenoegen, omdat de latere verbetering zijne aandacht ontgaat. Maar toch is het reeds veel gewonnen dat men nu ten minste het in vele boekdeelen verspreide Supplement bijeen heeft, en nog eene andere overweging is geschikt om ons te troosten. Indien de vijftien jaren, tusschen de uitgave van het Woordenboek en van het Supplement verloopen, reeds zooveel tot vermeerdering onzer kennis van de Javaansche taal hebben bijgedragen, mogen wij hetzelfde niet in geringere, maar in nog toenemende mate van de volgende jaren verwachten. Niemand zal meenen dat in een vak, waarvan de beoefening nog zoo jong is, de volkomenheid nu reeds is bereikt of spoedig bereikt zal kunnen worden. Er bestaat zelfs veel meer reden om te verwachten dat met het bezit der hulpmiddelen die thans den beoefenaar der Javaansche taal geboden zijn, de mogelijkheid zal ontstaan om dieper door te dringen en van de meer volledige kennis der gewone taal tot die van het Kawi, de nog weinig beoefende taal der oude Javaansche gedichten, op te klimmen. Om mijne meening te verduidelijken ontleen ik aan § 3 van Prof. Roorda's ‘Javaansche Grammatica’ de volgende woorden: ‘Van de Indianen hebben de Javanen behalve algemeene beschaving en godsdienst ook het schrift en hun eerste litteratuur ontvangen. Deze oudste Javaansche litteratuur, die geheel poëtisch is, draagt alle blijken van een uit Indiën op Javaanschen bodem overgebrachte plant te zijn, ook in de taal. Die taal is wel Javaansch, zooals dit namelijk oudtijds gebruikelijk was, maar sterk doorweven met Sanskritsche woorden. En, daar de latere dichters steeds het voorbeeld van hun voorgangers van nabij gevolgd zijn, zoo heeft zich bij de Javanen een eigen dichtertaal gevormd, die daarom ook *båsâ* (of *tĕmboeng*) *Kàwi*, d.i. *dichtertaal*, of ook enkel bij verkorting Kawi genoemd wordt, - een taal van het gewone proza geheel verschillend in woorden en uitdrukkingen, en ook in woordvormen. Dit geldt vooral van het *oud Kawi*, waarvan men gewoon is te onderscheiden het *Kawi mi-*

ring, d.i. het *overhellend Kawi*, zoo genoemd omdat het in woorden en uitdrukkingen reeds meer overhelt tot het *modern Kawi* of de hedendaagsche dichtertaal, die gewoonlijk niet meer onder de benaming Kawi begrepen wordt, maar, in tegenstelling van het verouderde en niet meer verstaanbare Kawi, *båså djarwå*, d.i. *taal der uitlegging*, genoemd wordt. Doch ook deze *båså djarwå* verschilt nog aanmerkelijk van de gewone taal van het dagelijksch leven, en is vol van Kawi-woorden en Kawi-vormen.' Tot dusverre Prof. Roorda. Door deze woorden nu schijnt mij de weg dien men bij de beoefening der Javaansche taal en letteren te volgen heeft, duidelijk afgebakend. Eerst moet de taal van het dagelijksch leven en der gewone prozageschriften grondig worden gekend, en vandaar moet men langs de verschillende trappen van de båså djarwå en het Kawi miring tot het geheel in vergetelheid geraakte oud-Kawi trachten op te klimmen. Men mag aannemen dat de kennis van het gewone proza en de taal des dagelijkschen levens, dank vooral de bemoeijingen van den Heer Roorda, thans een vrij voldoenden trap van volkomenheid heeft bereikt; hiertoe toch behooren al de Javaansche teksten, door den Hoogleeraar in het licht gegeven; maar met de kennis der dichtertaal is het minder gunstig gesteld. Wel zijn ook reeds onderscheidene gedichten in den nieuweren vorm, dien der båså djarwå in het licht gegeven, zooals de Wiwåhå door Gericke, de Råmå en Hangling Darmå door Winter, de Manik Måjå door de Hollander, de Séwåkå door Wilkens, de Baron Sakhéndèr en de Bråtå Joedå door Cohen Stuart enz. Ook hebben vooral de Heeren Wilkens en Cohen Stuart, door hunne aanteekeningen en glossariën bij de genoemde werken, de kennis der hedendaagsche dichtertaal zeer bevorderd, waarom het mij bevreemdde het woordenboek door eerstgenoemden bij zijne uitgave der Séwåkå gevoegd niet vermeld te vinden onder de bronnen, waaruit voor het Supplement op het Woordenboek is geput; vermoedelijk waren er, zoo al geene nieuwe woorden of beteekenissen, dan toch nieuwe bewijsplaatsen aan te ontleenen geweest. Maar op het gebied dezer dichtertaal is zeker nog veel op te merken overgebleven, en in de hoogere gewesten van het Kawi miring en oud-Kawi heerscht nog digte duisternis. Wij mogen echter verwachten dat die nevelen zich geheel verstrooijen en voor helder licht plaats maken zullen, indien nog vijftien jaren met gelijken ijver aan de Javaansche taal- en letterkunde wordt gearbeid,

en dan zal ook de tijd welligt daar zijn om een nieuwe uitgave van het Javaansche Woordenboek in het licht te geven, waarin alsdan niet slechts het hier aangekondigde Supplement, maar een nog veel grootere schat van thans nog onbekende of onverklaarde, vooral dichterlijke woorden en beteekenissen zal worden geïncorporeerd.

Maar niet alleen wat woordenschat betreft is onze kennis der Javaansche taal in de laatste jaren vooruitgegaan, wij hebben ook niet minder reuzenschreden gedaan in de kennis harer wetten. En ook hier weder komt de grootste verdienste aan den Heer Roorda toe, die in 1855 volvoerde wat hij reeds in 1843 zou hebben willen doen, indien de spoed, waarmede in de behoefte aan eene Javaansche Spraakkunst moest voorzien worden, en de mate der kennis die hij zich toen verworven had, hem dit destijds vergund hadden. Ik heb hier het oog op de uitgave eener nieuwe, zelfstandige Javaansche Grammatica[1], waarbij als tweede deel een leesboek met glossarium gevoegd is[2]. Ziehier wat de schrijver zelf in zijn Voorberigt ons over het oogmerk van dezen arbeid en zijne betrekking tot zijn vroeger werk over Javaansche spraakkunst berigt: ‘Toen de schrijver nu twaalf jaren geleden in der haast, om in de eerste behoefte aan een geschikt hulpmiddel voor het onderwijs aan de nieuw opgerigte Koninklijke Akademie te Delft te voorzien, eene nieuwe uitgaaf bezorgde van de *Javaansche Spraakkunst* van A.D. Cornets de Groot, met eenige aanteekeningen en bijvoegsels, benevens een vroeger door den Heer J.F.C. Gericke achter zijn *Eerste gronden der Javaansche taal* gevoegd klein Javaansch *Leesboek tot oefening*, en een *Woordenboek* tot verklaring van de daarin voorkomende woorden; toen gevoelde hij levendig, hoeveel er nog aan de kennis van de Javaansche grammatica ontbrak, en dat er nog vele jaren gezette studie vereischt zouden worden tot een grondig inzigt en doorzigt van die taal, die tot een taalstam behoort, waarvan nog geen andere tak wetenschappelijk behandeld was, en dat een taalstam, waarin de grammatische uitdruk-

1 Ik maak hier geen gewag van J.J. de Hollander's ‘Handleiding tot de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde’ (Breda, 1848), omdat zijn verdienstelijke arbeid, voor zoover die hier ter plaatse in aanmerking komt, door de latere Grammatica van Prof. Roorda overschaduwd is.

2 *Javaansche Grammatica, benevens een leesboek tot oefening in de Javaansche taal*, door T. Roorda, 2 Deelen. Amst., Joh. Müller, 1855.

king van den zin der gedachten zoo geheel en al van die in de meer bekende, de Indo-germaansche en Semitische, taalstammen verschilt, dat men bijna nergens eenig punt van overeenkomst aantreft, en met elke vergelijking gevaar loopt van op een dwaalspoor te geraken. De Europeaan, die zich met een oppervlakkige vergelijking van hetgeen hem uit zijn moedertaal of uit andere talen bekend is, zou willen vergenoegen, zal het Javaansch nooit goed leeren verstaan. Een waar inzigt en helder doorzigt in de beteekenis van de grammatische wijzen van uitdrukking in de Javaansche taal is alleen te verkrijgen door het opsporen van dat logische, dat het eenige in waarheid algemeene is, wat in alle talen hetzelfde is, maar dat in de verschillende taalstammen, en daarin weêr in elken taaltak en iedere bijzondere taal, op de meest verschillende wijzen wordt uitgedrukt. Dit is het doel geweest der aanhoudende studie van den schrijver der hierachter volgende Javaansche Grammatica.' Vervolgens gewaagt de schrijver met hoogen lof van de hulp die hij op verschillende wijzen van de Heeren J.C Baud, Winter, Wilkens en Cohen Stuart bij dezen arbeid ondervonden had, zonder welke hulp hij 'de moeijelijkheden, waarmede hij te strijden had, niet zoo gemakkelijk en spoedig, en welligt wel nooit, zou overwonnen hebben.'

In den geheelen aanleg en de bewerking dezer Grammatica erkent men bij den eersten oogopslag den wijsgeerigen taalvorscher, den schrijver van het scherpzinnige werk 'over de deelen der rede en de rede-ontleding of logische analyse der taal.' Zich zooveel mogelijk losmakende van de overgeleverde grammaticale begrippen, heeft de Heer Roorda zich beijverd zoo diep mogelijk in het taalbewustzijn der Javanen in te dringen, de logische begrippen in de vormen hunner taal uitgedrukt, onafhankelijk van alle vergelijking met andere talen, zelfstandig en zoo scherp mogelijk te analyseren, en, na die begrippen te hebben vastgesteld, daarvoor gepaste kunsttermen uit te denken, die, wel is waar, aan de gewone grammaticale terminologie zijn ontleend, maar toch, als uitgedacht om ons geheel eigenaardige, alleen in den Maleischen taalstam door bijzondere vormen uitgedrukte begrippen voor den geest te brengen, een zeer eigenaardig voorkomen hebben. Zoo leest men van een *objectief, accidenteel, transitief* en *subjectief passief*, van een *objectief* en *subjectief denominatief* en dergelijke. Door de methode van den schrijver, al mag ook aan hare toepassing welligt hier of daar nog iets te verbeteren vallen, wordt

een diep inzigt verkregen in het logisch proces, dat aan de ontwikkeling der taalvormen ten grondslag ligt. Men leert de taal niet beschouwen van buiten af, van een standpunt dat haar vreemd is, maar plaatst er zich midden in en leert met den Javaan denken en gevoelen. Uit wetenschappelijk oogpunt schijnt mij deze methode de beste, de alleen ware. Maar er doet zich eene gewigtige bedenking op, met het oog op hen die aan de Delftsche akademie de groote meerderheid der discipelen van den Hoogleeraar uitmaken, jongelieden zonder wetenschappelijke opleiding, en ook voor geene wetenschappelijke, maar eene bloot praktische carrière als ambtenaren bestemd. Zijn zij op de hoogte om deze methode te vatten en gedurende de weinige jaren van hun verblijf te Delft, waarin bovendien nog zooveel voor hen te leeren valt, langs dezen weg eene kennis van het Javaansch te verkrijgen, die hun als ambtenaars wezenlijk van nut is? Ik onthoud mij van de overweging dezer bedenking, die mij geheel zou afleiden van hetgeen ik mij op het oogenblik heb voorgesteld te behandelen. Misschien kom ik er later op terug.

't Is iets zonderlings in den vorm der Grammatica van Prof. Roorda, dat, na de uitvoerige behandeling der woordvormleer in niet minder dan 327 kompres gedrukte bladzijden, op blz. 413 volgg. een kort begrip daarvan in niet meer dan 35 bladzijden ten behoeve van eerstbeginnenden volgt. Neemt men nog daarbij in aanmerking dat men, volgens de eigen verklaring van den Hoogleeraar, ook wat het eerste gedeelte, over het schrift en de uitspraak, betreft, zich aanvankelijk tot de eerste 12 bladzijden kan bepalen, dan doet zich de vraag voor, waarom niet liever een beknopt zamenstel der schrift- en uitspraakleer met het kort begrip der woordvormleer tot een afzonderlijk boekdeeltje, een soort van eersten cursus, werd vereenigd. Het heeft voor eerstbeginnenden iets afschrikkends, al dadelijk eene zoo uitvoerige spraakkunst in handen te krijgen, en wie reeds op de hoogte is om de uitvoerige spraakkunst te kunnen gebruiken en noodig te hebben, zal het bijgevoegde kort begrip wel als nuttelooze ballast kunnen beschouwen.

Voor het overige wordt door den schrijver zelven in zijn voorberigt duidelijk aangewezen wat hij voor het oogenblik heeft kunnen en willen leveren en in welke rigting tot voltooijing der Javaansche spraakkunst verder zal moeten worden voortgebouwd. Ik neem afscheid van dit werk met de aanhaling der volgende woorden: ‘In

deze Grammatica heeft de schrijver gemeend zich hoofdzakelijk te moeten bepalen tot de hedendaagsche prozataal in het Soerakartasche. Trouwens datgeen, waarin de poëtische taal nog verder, dan in het reeds hier en daar aangeteekende, zich grammatisch onderscheiden mag, zal eerst dan volkomen en met zekerheid verklaard kunnen worden, wanneer de oudere poëtische taal, het zoogenaamde Kawi, beter bekend en grammatisch onderzocht zal zijn. En van de dialecten in de verschillende gewesten van Java is ook nog te weinig bekend, dan dat daarvan veel meer, dan nu reeds geschied is, gezegd zou kunnen worden.'

Behalve eene Spraakkunst en Woordenboek heeft de beoefenaar der Javaansche taal ook teksten noodig om zich praktisch te oefenen. In deze behoefte is voorzien door het Leesboek, als tweede stuk bij de Grammatica gevoegd, en door eene menigte andere afzonderlijk uitgegeven boeken, gedeeltelijk reeds vroeger genoemd en vollediger in de reeds vermelde 'Literatuur over Java' te vinden. De prozateksten zijn meest van den Heer Winter afkomstig, en zijn óf oorspronkelijke opstellen van dien Heer óf vertalingen van Javaansche gedichten; het schijnt mij wenschelijk dat in het vervolg meer de eigene proza-literatuur der Javanen worde aan het licht gebragt. Hoe nuttig ook voor de aanstaande ambtenaren, wij kunnen daartoe naauwelijks brengen de verzameling van 'Javaansche brieven, berigten, verslagen, verzoekschriften, bevelschriften, proclamaties, publicaties, contracten, schuldbekentenissen, quitantiën, processtukken, pachtbrieven', enz., reeds in 1845 door Prof. Roorda uitgegeven, noch ook de 'Beschrijving van de koffij- en suikercultuur in het plat Maleisch en Javaansch door Javaansche ambtenaren', door denzelfden Hoogleeraar in 1856 in de 'Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië' (nieuwe volgreeks, eerste deel) geplaatst. Zoo blijven dan voor deze kategorie alleen over het Wajangverhaal Pregiwå, door den Heer Wilkens in 1846 in den achtsten jaargang van het 'Tijdschrift voor Nederlandsch Indië' medegedeeld; het boek Rådjå Pirangon of de geschiedenis van Nabi Moeså (de legende van Pharaoh en Mozes, 's Hage 1844), en de Javaansche wetten (Nawålå Pradåtå, Angger Sadåså, Angger Ageng, Angger Goenoeng, Angger Aroebiroe, Amst. 1844), beide door den Heer Roorda uitgegeven; en de Kitab Toehpah ('s Hage 1853), een Javaansch-Mohammedaansch Wetboek, door den Heer S. Keijzer publiek

gemaakt[1]. De voornaamste uitgegeven teksten in båså djarwå of de nieuwere dichtertaal heb ik reeds boven genoemd[2]. Zelfs ontbreekt het ons niet geheel aan uitgegeven Kawi-teksten; wij zijn ze verschuldigd aan den Heer R. Friederich, die ze in Deel XXII en XXIV der werken van het Bataviaasch Genootschap heeft geplaatst.

Uit dit beknopt overzigt van den tegenwoordigen staat onzer kennis van de Javaansche taal- en letterkunde zal genoegzaam kunnen blijken dat de roem der Nederlandsche philologie op dit gebied in de laatste jaren luisterrijk is gehandhaafd en het tegenwoordig geslacht de smet geheel heeft uitgewischt, die het verzuim van vroeger eeuwen op onze heerschappij in Indië had geworpen.

Men heeft, om dit verzuim onzer voorvaderen te verontschuldigen, wel eens opgemerkt dat zij met het eigenlijke Java of die gedeelten des eilands waar de echte Javaansche taal wordt gesproken, slechts weinig in aanraking zijn gekomen, terwijl in de gewesten meer in de nabijheid van Batavia gelegen, t.w. de tegenwoordige residentiën Batavia, Buitenzorg, Bantam, Preanger regentschappen, Krawang en Cheribon, geen Javaansch, maar het Soendasch of zoogenaamde Bergsch wordt gesproken. Maar dan doet zich dadelijk de vraag aan ons voor, of zij zich dan ten minste eenige moeite hebben gegeven om

1 Uit ‘het boek Rådjå Pirangon’ gaf de Heer de Hollander vertaalde uittreksels in het ‘T.v.N.I.’, jaarg. 1849, Dl. II; de ‘Nawålå Pradåtå’ werd reeds in jg. VI, Dl. I, van het T.v.N.I. (1844) met vertaling uitgegeven door den Heer D.L. Mounier; bij de ‘Pregiwå’ is eene vertaling gevoegd; van de Kitab Toehpah is de inhoud medegedeeld, wat de eerste 112 artikelen betreft in S. Keijzer's ‘Mohammedaansch Strafregt naar Arabische, Jav. en Mal. bronnen’ ('s Hage, 1857), en wat de overige artikelen (113-359) betreft door den Heer de Blaauw in Dl. IV der nieuwe volgreeks van de ‘Bijdragen voor land-, taal- en volkenkunde van N.I.’ 1862. Vertalingen van onuitgegeven teksten zijn behalve de in de ‘Literatuur over Java’, bl. 686 v., vermelde, ‘Soerjo Alam’ en ‘de lotgevallen van Radin Pandji’ in Dl. VI en VII van laatstgemeld Tijdschrift (1863).

2 Dat de nieuwere Javaansche poëzy niet enkel uit reproductie der oude Kawi-teksten bestaat, kan blijken uit het ‘verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipå Negårå’, door den Heer Roorda in Dl. III, nieuwe volgreeks, van de ‘Bijdragen voor de taal-, land- en volkenkunde van N.I.’, als verkorte vertaling van een lijvig handschrift in Javaansche dichtmaat medegedeeld. Andere vertalingen uit onuitgegeven gedichten zijn mede reeds in de ‘Literatuur over Java’ genoemd.

tot de kennis van het Soendasch te geraken: eene vraag die wij evenzeer ontkennend moeten beantwoorden. Overal hebben zij zich met het Maleisch, en nog wel een zeer gebrekkig gekend Maleisch, beholpen, en het bleef evenzeer voor het tegenwoordig geslacht bewaard zich den toegang tot de kennis van het Soendasch als van het Javaansch te banen.

De beoefening der Soendasche taal is veel minder uitlokkend dan die van het Javaansch, omdat de Soendanezen naauwelijks eene eigene literatuur bezitten; maar toch is de kennis der taal zoowel uit een praktisch als uit een wetenschappelijk oogpunt van zeer groot belang. Het eerste valt van zelf in het oog; om het andere aan te toonen zal het genoeg zijn op te merken, dat de Soendasche taal, minder met vreemde bestanddeelen vermengd dan de Javaansche, zeker nader komt aan de oorspronkelijke taal des eilands en reeds daarom in de keten der Maleische talen een gewigtige schakel vormt. Een eigen letterschrift bezitten de Soendanezen niet, maar hunne taal kan zeer gevoegelijk met het Javaansche alphabet geschreven worden, en daarvan bedienen zich dan ook, op het voorbeeld der inlanders in hunne brieven, de Europeanen in hetgeen zij over de Soendasche taal laten drukken. Maar de kennis dezer taal is nog zeer in de beginselen. Eene eerste woordenlijst gaf Raffles in zijn ‘History of Java’; eene tweede veel volledigere, getrokken uit de aanteekeningen van den Heer A. de Wilde, gaf Prof. Roorda in zijn in 1841 te Amsterdam uitgegeven ‘Nederduitsch-Maleisch en Soendasch Woordenboek’; eene derde nog veel uitgebreidere, door den Heer Jonathan Rigg, landheer van Djasinga in Cheribon, zamengesteld, werd reeds in 1855 aan het Bataviaasch Genootschap ter uitgave ter hand gesteld, maar verscheen eerst in 1862 als XXIX^{ste} Deel der ‘Verhandelingen’[1], en kwam mij onder het schrijven van dit artikel het eerst in handen. Het werk van den Heer Rigg heeft eene groote uitgebreidheid en beslaat meer dan 500 bladzijden in 4°. De Soendasche woorden zijn met Europesche karakters en de verklaringen in het Engelsch, des schrijvers moedertaal, gegeven. Ofschoon de wetenschap de hulp van zulke praktische mannen als de Heeren de Wilde en Rigg niet versmaden mag,

1 Ook afzonderlijk onder den titel: *A Dictionary of the Sunda language of Java*, by Jonathan Rigg. Batavia, 1862.

verlangt zij toch nog iets meer en iets anders. De Heer Rigg oordeelt zeer ongunstig over het werk van de Wilde; zal zijn eigen werk bij volgende beöefenaars der Soendasche taal eene gunstiger ontvangst ondervinden? Een Soendasch woordenboek dat aan den eisch der wetenschap voldoet, zal op voorafgegane grammaticale studiën moeten berusten, die nog ontbreken. Eerst dan zal het etymologisch kunnen gerangschikt worden, wat in de woordenboeken van den Maleischen taalstam eene bepaalde behoefte is. Men zal daarin verder eene meer bestendige vergelijking der verwante talen, vooral van Javaansch en Maleisch, verlangen. Eindelijk zal het wenschelijk zijn de Soendasche woorden met Javaansche karakters te schrijven, of althans een beter stelsel van transscriptie aan te nemen, dan door den Heer Rigg is gevolgd, die onder andere geen onderscheid hoort tusschen de *o* in de Hollandsche woorden boter, bot en pot, en den Hollandschen tweeklank *eu* in peul, beurs, met den Franschen in fleur, leur, en bijna met de Engelsche *ew* in lewd, dew, gelijk stelt. Ik vrees zeer dat de regte uitspraak der Soenda-woorden uit het werk van den Heer Rigg niet is te leeren, en dat het menige verwarring zal bevorderen tusschen woorden die in klank slechts weinig van elkander verschillen.

Een Soendasche spraakkunst ontbreekt ons nog geheel, maar voor teksten is eenigermate gezorgd, deels door de beide stukken in zamenhangende rede aan het einde van het Woordenboek van den Heer de Wilde geplaatst, waarvan het eene den aanleg van koffijplantaadjes en de koffijteelt, het andere de gebruiken en plegtigheden bij inlandsche huwelijksverbindtenissen beschrijft; deels door de Soendasche sindirs (vierregelige versjes, op de wijze der Maleische pantoens) en de Soendasche spreekwoorden, door den Heer K.F. Holle in het zesde en tiende deel van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap medegedeeld. In het algemeen is echter onze kennis der Soendasche taal nog verre van bevredigend, en wij hebben dus alle reden om ons te verblijden, dat het Nederlandsch Bijbelgenootschap, 'twelk, met het oog op de bijbelvertaling, reeds zoo veel voor de bevordering der kennis van de Indische talen heeft gedaan, op het punt staat een uitstekenden Orientalist, den Heer W.H. Engelmann, naar de Soenda-landen af te vaardigen, om in de eerste plaats een woordenboek en eene spraakkunst der taal te vervaardigen. Van den kundigen schrijver van het. ‘Glossaire des mots Espagnols et Portugais

dérivés de l'Arabe' (Leyden, 1861), die zich reeds vroeger door zijne uitgave van al-Hádira's Divan (Leyden, 1858) zoo gunstig had bekend gemaakt, mogen wij iets beters verwachten dan de wankelende treden tot hiertoe op dit gebied gezet[1].

Behalve de eigenlijk Javaansche en de Soendasche taal, wordt ook de Madoeresche op Java gesproken. Zij is eigenlijk de taal van het eiland Madoera, maar door de Madoeresche kolonisten is zij ook over sommige deelen van Oost-Java verbreid. Het Madoereesch wordt met de Javaansche letters geschreven en is in twee dialekten, het eigenlijk Madoereesch en het Soemanapsch, gesplitst. Van beiden vindt men in Raffles' 'History of Java' uitgebreide woordenlijsten, waarop Crawfurd, in de 'Preliminary Dissertation' vóór zijn 'Malay Grammar', eenige beschouwingen over den graad van oorspronkelijkheid van het Madoereesch en van zijne verwantschap met het Maleisch en Javaansch heeft gebouwd. Wij hechten aan het een en ander voorloopig weinig waarde, zoolang de taal niet grondiger is onderzocht. Zoo ver ik weet heeft tot dusver geen Nederlandsch geleerde van deze taal eenige bijzondere studie gemaakt.

Wenden wij ons tot de kleine Soenda-landen, ten Oosten van Java, dan vinden wij nog een zeer ruim en zoo goed als geheel onontgonnen veld voor philologische nasporingen. Van Bali, het best bekende dezer eilanden, heeft ook de taal nog de meeste aandacht getrokken. Dit merkwaardige eiland heeft de Kawi-literatuur met Java gemeen. De taal des dagelijkschen levens wordt, even als het Javaansch, in eene hooge en lage taal onderscheiden, waarvan de eerste bijna zuiver Javaansch, maar uit Krâmâ en Ngoko gemengd, de andere zeer van het Javaansch verschillend, maar naauw met het Soendasch en Maleisch verwant schijnt te zijn. Na een klein vocabulair in het IV^{de} Deel der 'Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap', heeft Raffles ons ook hier weder eene lijst van meer dan 2000 woorden medegedeeld; maar zulke verzamelingen, tenzij gemaakt door iemand die de taal goed magtig is, hebben doorgaans slechts weinig nut. De Heer R. Friederich, in 1846 door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, op aansporing van

1 Eenige belangrijke bijzonderheden omtrent de Soendasche taal en literatuur zijn medegedeeld in een brief van den Heer Neubronner van der Tuuk in het 'T.v.N.I.', jaarg. 1851, Dl. I, bl. 341. Zie ook nog de 'Preliminary Dissertation' in Crawfurd's 'Malay Grammar', p. LXVII-LXXII.

het Bataviaasch Genootschap, met eene wetenschappelijke zending naar Bali belast, heeft zich ook bijzonder met nasporingen omtrent de taal en literatuur bezig gehouden, en de vruchten daarvan deels in uittreksels uit de Oesana Bali (instellingen der Hindoe-godsdienst op Bali) in Deel III van den IX^{den} Jaargang van het 'Tijdschrift voor Nederlandsch Indië' (1847), deels in het eerste gedeelte van zijn voorloopig verslag in Deel XXII der 'Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap' (1849) medegedeeld. Sedert echter heeft de Heer Friederich zich vooral met het Kawi en de Javaansche inscriptiën bezig gehouden en zooveel mij bekend is tot de kennis van het hedendaagsche Balineesch geene nieuwe bijdragen geleverd. Wij hebben dus voor deze taal tot dusver noch spraakkunst, noch woordenboek, en, met uitzondering der excerpten uit de Oesana Bali, ook geene uitgaven van teksten. Het zal weldra de schoone taak zijn van den Heer Neubronner van der Tuuk, die zich, zooals beneden blijken zal, van de missie naar de Batta-landen op Sumatra, hem door het Nederlandsch Bijbelgenootschap opgedragen, zoo uitstekend gekweten heeft, om, in dienst van hetzelfde Genootschap, zich op het eiland Bali zelf met de vervaardiging van hulpmiddelen voor de beoefening zijner taal en de opening van de schatten zijner letterkunde bezig te houden.

Nog dieper wordt de duisternis naarmate wij onzen blik verder oostwaarts rigten. Van de Sasaks op Lombok weten wij dat zij eene eigene taal bezitten, merkelijk van de Balinesche onderscheiden; eene lijst van nagenoeg achthonderd woorden, Maleisch en Sasaksch, is door Dr. Zollinger medegedeeld, maar hiermede houdt onze kennis op[1]. Van de drie talen van Soembawa, het Soembawasch, Sangareesch en Bimasch zijn wij ook nog de beste kennis aan Zollinger verschuldigd, die de woordenlijsten van Raffles heeft aangevuld en verbeterd, ons de vormen heeft medegedeeld van het oude alphabet van Bima, uit 32 karakters bestaande, maar dat in het dagelijksch gebruik thans door het op het geheele eiland heerschende Boeginesche schrift is verdrongen, en ons eindelijk berigt dat het Tamborasch dialekt, waarvan Raffles nog woorden mededeelt, thans schier geheel is uitgestorven[2]. Nog minder weten wij van de talen van

1 Zie Zollinger in het 'T.v.N.I.', jg. IX, Dl. II, bl. 351 vv., 361-383.
2 Zie Zollinger in Dl. XXIII der 'Verhandd. van het Bat. Gen.', bl. 135-137, 178-209. Vgl. Crawfurd, 'Prel. Diss.', p. XCIII f.

het uitgestrekte Flores, dat, zoo men zegt, door zes verschillende natiën bewoond wordt, die allen hunne eigene taal spreken, maar geen van allen een schrift bezitten: van de dialekten van Endeh en Mangeraai vinden wij bij Crawfurd, van het eerste ook bij Zollinger en in het 'Tijdschrift voor Ned. Indië' voor 1855 eenige woorden vermeld[1]. Op Timor verschillen de Timorezen, of bewoners van het Westen des eilands, van de oostwaarts wonende Belonezen, gelijk in zeden, zoo ook in taal; maar geen van beiden bezitten een eigen schrift. Van de verschillende dialekten van het Beloneesch is dat van Manatoetoe eenigzins bekend door eene kleine woordenlijst in de 'Malayan Miscellanies' (Benkoelen, 1820). De woordenlijsten van het Timoreesch en van de talen der kleinere eilanden Rotti en Savoe, ter zelfder plaatse medegedeeld, moeten echter in omvang en naauwkeurigheid ver onderdoen voor die van Dr. S. Müller, wien wij eene tamelijk uitgebreide vergelijkende woordenlijst van het Maleisch, Timoreesch, Rottineesch, Savoeneesch en bij die allen nog van het Soloreesch zijn verschuldigd[2]. Op eene vergelijkende woordenlijst door Earl[3] vinden wij het Rottineesch, het Timoreesch dialekt van Koepang en het Beloneesch van Viale vertegenwoordigd. In het 'Tijdschrift voor Ned. Indië' vinden wij, t.a.p., met de taal van Endeh niet alleen de Timoresche vergeleken, maar ook de Soembasche, die op het oostelijk gedeelte van het eiland Soemba of Sandelhout-eiland gesproken wordt; maar van de menigvuldige dialekten van het westelijk gedeelte van dat eiland[4] is ons niets hoegenaamd bekend. Vooral moet ik hier nog G. Heymering's 'bijdrage tot de kennis van de taal der Zuid-Wester-eilanden' in den achtsten Jaargang, Deel IV, van het 'Tijdschrift voor Ned. Indië' vermelden. Men vindt daarin eene soort van grammatica van de taal van het eiland Letti, met eenige uittreksels uit geschriften door Christenen van dat eiland opgesteld, en voorts eene vergelijkende woordenlijst der talen van Letti, Timor (drie verschillende dialekten, waaronder dat van Koepang en een Beloneesch), Rotti, Savoe, Solor, Endeh en Soemba.

1 Crawfurd t.a.p., p. XCIV f, CCXXIII-CCXXVI; Zollinger t.a.p., tabel tegenover bl. 208.; 'T.v.N.I.', Jg. 1855, Dl. I, bl. 290-295.
2 S. Müller's 'Reizen in den Indischen Archipel', Amst. 1857, Dl. II, bl. 307 tot 319. Vgl. Crawfurd t.a.p., p. XCV-XCVII, CCXVIII-CCXXII.
3 'Journal of the Ind. Archipelago', V. II, p. 704.
4 Zie ald. bl. 281.

Evenzoo staan wij op het primitief en gebrekkig standpunt der woordenlijsten ten opzigte van al de talen van het uitgestrekte en verbazend polyglottische gebied der Molukken, waaronder ook het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea wordt begrepen. Earl geeft eene lijst van 330 woorden van de taal van Kisa of Kisser, en kleinere van ruim 30 woorden van de talen der Tenimber-, Kei- en Aroe-eilanden; in de reizen van S. Müller vindt men specimina van 4 dialekten van Nieuw-Guinea en van het Ceramsch[1]; in het rapport der Commissie, die Nieuw-Guinea in 1858 onderzocht, wordt eene woordenlijst van de taal van Doreh en omstreken door den zendeling Ottow gelezen[2]. Raffles geeft woordenlijsten, maar van zeer beperkten omvang, van de talen van Ceram, Ternate en Saparoewa; over woordenlijsten van de taal der Talaur- en Sangi-eilanden, die tot de residentie Manado behooren, zullen wij gelegenheid hebben bij Celebes te spreken. Ik houd mij overtuigd, dat nog veel meer van dien aard in verschillende tijdschriften en reisbeschrijvingen is op te sporen, maar ik hecht voor mij zelven aan die enkele woordenlijsten te weinig gewigt om lust tot die taak te gevoelen. Van beter gehalte dan al het genoemde is ongetwijfeld de ‘Proeve over de Aroetaal’[3] van Ds. Brumund, wiens ontijdigen dood alle beoefenaars der letteren en oudheden van den Indischen Archipel betreuren.

Verblijdender is de beschouwing van den toestand der linguistische nasporingen op het groote eiland Celebes, en ook aangaande Borneo en Sumatra heb ik vrij wat belangrijks te vermelden, aleer ik terug kan keeren tot de bespreking der nieuwste werken over de Maleische taal, waarvan ik ben uitgegaan. Mijn overzigt van den toestand onzer Indische taalkennis heeft grooteren omvang gekregen dan ik mij aanvankelijk had voorgesteld. Om niet te veel op eens van 't geduld mijner lezers te vergen, behoud ik mij het overige tot een tweede artikel voor.

P.J. VETH.

1 A.w., Dl. I, bl. 113-117.

2 ‘Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N.I.’, nieuwe volgreeks, Dl. V, bl. 201-233. Zie ook G.J. Fabritius in het ‘Tijdschrift van het Bat. Gen.’, D. IV, bl. 211-214, die de telwoorden van verschillende Papoesche stammen mededeelt.

3 ‘T.v.N.I.’, Jg. VI, Dl. II, bl. 321-340.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 December 1863.

‘Kroniek van d'ouden tijd’: - met welk een geestdrift de dichter haar wist te bezingen, toen hij peinsde over de glorierijke wapenfeiten, de heldengestalten, het fiere gemoed, de vurige toewijding aan de zaak des Christendoms, waar zijn oog op mocht rusten, - zij wordt in één opzicht geëvenaard, neen overtroffen, door de kroniek van onzen tijd, in zooverre nog rijker afwisseling van tooneelen, nog zonderlinger schakering, nog bonter groep, voor ons wordt opgevoerd. Vraag ons niet ten koste van welke edele hoedanigheden al deze schitterende kleurenpracht is verkregen; in de drukte en het gewoel des levens geworpen wordt de Faust, die gewoon was in de middernachturen wakend en biddend de geheimen van ons bestaan te bepeinzen, welhaast de galante cavalier, die vrouwen-eer en vromen zin op hun waren prijs weet te stellen, en die op den goeden weg is om zelfbehagelijk het resultaat van een werkzaam leven in de bekende zeer chevaleresque regels van Horatius zamen te vatten:

> Vixi puellis nuper idoneus
> Et militavi non sine gloria.

Of het den Faust zelven gelukte om ten gevolge van deze zijne laatste studiën eenigzins gemakkelijker dan vroeger de raadselen van het leven te kunnen ontwarren, durven wij niet beslissen; maar zeker is het, dat wij ons profijt kunnen doen met zulk een leven na te gaan en te bespieden: op elken stap hem te volgen en met niet ligt te bevredigen nieuwsgierigheid den dolenden held op zijn zwerftocht te begeleiden.

Wij hervatten dan ook getroost weder onze overzichten der bui-

tenlandsche politiek: ontglipt ons wellicht de hooge staatkundige beteekenis dier feiten, wij laten de studie dier haute politique zeer gaarne over aan onze zeer handige ministers van buitenlandsche zaken met de hun waardige diplomaten, en vergenoegen ons als van ouds om psychologisch - voor zooveel wij kunnen - de personen en daden van dezen in alles singulieren tijd te bespreken.

Singulier in alles: want heeft niet Sainte-Beuve gelijk als hij van een eeuw van den derden Napoleon gaat spreken? De man die zoo machtig een indruk op zijn tijdgenooten weet te maken, die in staat is boeken, omstandigheden en geesten vooruit te loopen, die op elk gebied dat hij verkiest te bewandelen, diep ingedrukte voetsporen nalaat, is niet een gewoon en alledaagsch vorst, maar heeft een eigen naam, een eigen roeping, een eigen sfeer.

Hij heeft deze laatste maanden een stout spel moeten spelen, en wij komen nog juist bij tijds om de laatste zetten op het schaakbord te kunnen beoordeelen.

Den 5^{den} November toch moest de keizer zijn kamers openen, en moest hij dus beginnen met geheel zijn binnenlandsche politiek door de nieuwe vertegenwoordigers - met zooveel bitterheid bij de laatste verkiezingen bestreden - te doen beoordeelen. De keizer besloot op dat oogenblik zijn gewone tactiek te volgen: niet alleen die eene moeijelijkheid kloek onder de oogen te zien, maar, als om de oogen van zijn tegenstander van het ééne vaste punt af te trekken, daarbij een ander probleem te voegen, en wel dit, om ten aanzien van zijn buitenlandsche politiek een beroep te doen op de vorsten van Europa. De troonrede op den 5^{den} November gehouden was de uitdrukking van die gedachte. Zij, die deze rede van den keizer aanhoorden, werden getroffen door de meer dan gewone belangrijkheid van dit in alle opzichten merkwaardig staatsstuk. De wijze van inkleeding van des keizers gedachten was ditmaal verrassend scherpzinnig. Iedere zinsnede - en zij volgden alle logisch op elkander om uit te loopen op het denkbeeld van een algemeen vorstencongres - deed een schittering van lichten voor de oogen ontstaan. Regts en links werden wenken, waarschuwingen en bedreigingen uitgedeeld. Vous m'avez tous preté le même serment, il me repond de votre conscience: wat zegt ge daarvan, o Thiers en Pelletan en Berrijer? Je dois vous signaler plusieurs réformes jugeés opportunes, entre autres le decret relatif à la liberté de la boulangerie et ....celui qui supprine les privilèges exclusifs pour les théatres. Wat

zegt ge daarvan, Havin en Guéroult, met uw denkbeelden omtrent eene imperialistische democratie: is het u eindelijk duidelijk, dat het oude panem et circenses nog altijd de leus van zulk een politiek blijft? Les expéditions loitaines, objet de tant de critiques, n'ont pas été l'exécution d'un plan prémédité: la force des choses les a amenées. Wat is uw oordeel over zulk een uiting, Granier de Cassagnac en gij allen, die in Nation of Constitutionnel niets anders betoogdet dan hoe alles het uitvloeisel was van een vaste, goed berekende tactiek. Mexico: de keizer roept zelf het holà; zal het helaas! komen bij de vermelding van Polens naam? Hooren wij: Quand éclata l'insurrection de Pologne, le gouvernement de la Russie et celui de la France étaient dans les meilleures relations: - de Engelsche en Pruissische gezanten zien wonderlijk op; - depuis la paix, les grandes questions européennes les avaient trouvé d'accord, et je n'hésite pas à le déclarer, pendant la guerre d'Italie, comme lors de l'annexion du comté de Nice et de la Savoie, l'empereur Alexandre m'a preté l'appui le plus sincère et le plus cordial. Zoo is het dus Ruslands altijd valsche politiek, die aan Frankrijk de vermeerdering van grondgebied heeft gegeven, merken de gezanten van den Duitschen Bond op: - ce bon accueil exigeat des menagemens, et il m'a fallu croire la cause polonaise bien populaire en France pour ne pas hésiter à compromettre une des premières alliances du continent, et à elever la voix en faveur d'une nation, rebelle aux yeux de la Russie, mais aux notres, heritière d'un droit inscrit dans l'histoire et dans les traités. En de keizer gaat voort, besprekende de notaas en diplomatieke onderhandelingen door hem, zoo te vergeefs, met Oostenrijk en Engeland gevoerd; het aan de Fransche democraten uit de kamer overlatend om zich te verwonderen, dat Napoleon III de Poolsche zaak enkel populair noemt en niet meer. Is zij dan de heilige, de wettige zaak? Maar alle overdenking houdt op, nu de keizer zijn vraag omtrent Polen formuleert: que reste-t-il donc à faire? Sommes nous reduits à la seule alternative de la guerre ou du silence? - Non.

Dit neen wijst op een congres van alle vorsten in Europa, ten einde een nieuwen staat van zaken te regelen, zooals eertijds de vorsten van Europa te zamen gekomen waren te Weenen na den val van den eersten Napoleon. Want, zoo luidt het verpletterende woord van den keizer: les traités de 1815 ont cessé d'exister. La force des choses les à renversés ou tend à les renverser presque

partout. Ils ont été brisés en Grèce, en Belgique, en France, en Italie comme sur le Danube; l'Allemagne s'agite pour les changer: l'Angleterre les a généreusement modifiés par la cession des iles Ioniennes, et la Russie les foules aux pieds à Varsovie. Let op die tegenstelling van Engeland en Rusland. Want de uitnoodigingsbrief aan de vorsten is nog niet weggezonden, en alle moeite moet worden besteed om Engeland te bewegen op dat congres te komen.

Voordat de uitnoodigingsbrief is verzonden en de antwoorden der verschillende mogendheden zijn aangekomen, verloopen eenige weken, en in dien tusschentijd heeft het wetgevend ligchaam zijne zittingen gehouden, ten einde zich zelf te constitueren en de geloofsbrieven van zijn leden te onderzoeken. Negentien zittingen zijn daaraan gewijd geweest, van 9 November tot 2 December. En door al die zittingen heen heeft zich een tafereel ontrold, dat de gansche binnenlandsche politiek en administratie van Napoleon volkomen helder heeft gemaakt. De oppositie, nu niet meer uit de vijf bekende namen alleen, maar uit een dertigtal leden bestaande, betwistte voet voor voet elke verkiezing, waarin de regering niet alleen den candidaat had aangewezen maar inderdaad zelf gekozen. De overige leden der kamer wisten niet beter den keizer te dienen dan door zich te gedragen als weleer de chambre introuvable onder de restauratie: namelijk nog sterker het systeem van den keizer door te drijven dan de keizer zelf het wilde doen, en dus de minoriteit geheel tot zwijgen te brengen; terwijl de listig spirituëele president, de hertog de Morny, de rol aannam van arbitre suprême, en quasi-onpartijdig de minoriteit weder aan het spreken bracht. Te midden van al die debatten deden telkens de regeringscommissarissen zich kennen. Na Billaults droevigen dood, scheen de keizer een oogenblik bezorgd te zijn geweest, aan wien nu de taak toe te vertrouwen om zijn daden te verdedigen. Rouher zou wel is waar als minister van staat kunnen optreden, maar hem moesten anderen bijstaan: nieuwe mannen werden dus uitgekozen, den titel voerende van vicepresidenten van den Raad van State, en deze, la race Thuillier, Chaix d'est Ange en de Parieu, zouden bewijzen wat zij konden. Het is gebleken dat de keizer een goede keus heeft gedaan, want beter dienaar dan Thuillier was vooreerst niet denkbaar. Jules Favre mocht de bekende welsprekende woorden weder doen hooren, Thuillier bleek weldra zijn evenknie, zoo niet zijn meerdere te wezen. Wij hebben hier natuurlijk geen ruimte om al deze zittingen te ontleden. Ver-

genoegen wij ons met enkele punten aan te stippen. Reeds waren drie zittingen gehouden, toen bij een nieuw punt, waarin de pressie der regering weder het overtuigendst bleek, ook Thiers het woord opnam. Zeer kalm releveerde hij een feit, dat een procureur-generaal bij de verkiezing van den heer Noubel de deurwaarders verboden had hun dienst te praesteren aan den candidaat der oppositie, die er belang bij had een uitspraak van den president van de regtbank te doen beteekenen. Helaas - een groote verwondering beving allen dat Thiers op zoo gering een punt de aanval richtte: het keizerrijk had wel andere zaken gedaan; en zulk een peccadille als het voor eenige dagen stremmen van de regtszaken, was niet der moeite waard om van te spreken. Thiers zelf scheen een schim, komende uit die dagen, toen onder Louis Philippe zulke zaken niet werden geduld; kleingeestige tijden waarop een Morny met een fijnen glimlach neerziet: neen, Thiers schijnt geen gevaarlijk man - dus denkt de majoriteit der kamer - zie hij vergist zich zelf, en een gelach ontstaat - hij spreekt van een procureur du roi, in plaats van den procureur Imperial. In de achtste zitting werd Eugène Pelletans verkiezing vernietigd: Pelletan zelf hield een kleine, zeer schoone rede; wellicht begreep hij, dat hij en de kamer elkander zouden wederzien. En de meerderheid vernietigde natuurlijk zoo mogelijk geen enkele dier verkiezingen, die door de oppositie zoo heftig werden betwist. Twee keuzen van zulke regeringsmannen vooral, waren het waarover de strijd het heftigst liep, en waarop het meeste licht is gevallen. De eene was die van Curé te Bordeaux, waar Lavertujon slechts eenige stemmen minder op zich kon vereenigen dan de officiëele candidaat, en de andere was die van Royer, voor wien Casimir Perier het onderspit had moeten delven. De verkiezing van Curé werd in de tiende zitting behandeld. Men herinnert zich de feiten, die deze verkiezing hadden gekenmerkt. Het was den keizer alles waard om te Bordeaux een aanhanger te doen verkiezen. Bordeaux was de stad die zich zijner van vroegere tijden moest herinneren. De meest geslepen vriend van zijn Italiaansch-Fransche omgeving, de senator Pietri, werd dus voor eenige maanden als prefect van de Gironde benoemd, en Curé, de meest gouvernementele onder de liberalen, werd tot regeringscandidaat aangewezen. De liberale partij daarentegen wees als haar geschiktsten candidaat aan, den jongen redacteur van het blad La Gironde, den vurigen Lavertujon. De positie van zijn

blad, dat zeer veel lezers telde, zou, naar men meende, hem helpen; hij had gelegenheid te over om telkens en telkens zijne denkbeelden te herhalen en aan het licht te brengen tegenover de plakkaten van de Regering. Hoe men zich bedroog! Pietri wist juist met dit schijnbare voordeel van den oppositie-candidaat het grootste nut te trekken voor Curé. Hij begon toch de tactiek van dagelijks lange communiqués van wege de Regering aan het dagblad te geven. Die communiqués waren niet anders dan een allerscherpste bestrijding van Lavertujon, en de nieuwe redacteur werd genoodzaakt zijn blad te gebruiken om zich zelven te brandmerken als verrader des vaderlands. Pietri had weêr bewezen de vriendschap van Napoleon waardig te wezen, en Lavertujon ontsnapte ter naauwernood aan het vonnis van 't ridicule. In het wetgevend ligchaam poogde Jules Simon de wettigheid der verkiezing van Curé, die slechts 40 stemmen meer had verkregen dan Lavertujon, te betwisten. Welsprekend als altijd, bezield en bezielend, rolden zijn woorden als een breede stroom van verwijten tegen het Napoleontisch systeem: maar hij had niet gerekend op zoo tergend een tegenstander als Thuillier. Deze verdedigde niet, maar viel zelf aan. Met een verbeten woede ging hij de mannen van het jaar 1848 te lijf. Daar was geen heftige uitval waarvoor hij terugdeinsde, geen wapen dat hem te min was. Verbaasd hoorden allen dat soort van welsprekendheid aan, en Jules Simon bemerkte weldra dat hij de geslagene was. Lavertujon werd afgewezen.

In de zitting van 30 Julij was de verkiezing van Royer aan de beurt. Ditmaal was de questie zoo 't kon nog belangrijker. De candidaat der oppositie was nu niet een democraat als Lavertujon, maar de oud-Orleanist, oud minister en gezant Casimir Perier. Zijn naam alleen, door zijn vader met een aureool omgeven, deed al wat nog aan parlementaire usantiën gehecht was voor hem den handschoen opnemen. Jules Favre zou beproeven of zijn welsprekendheid groot genoeg was om Royers verkiezing te doen vernietigen. Doch vooraf had een incident plaats, dat geheel en al de positie van den strijd scheen te doen veranderen. Een der leden van de majoriteit, die volgaarne tot nu toe alles had beaamd, scheen gewetenswroeging te gevoelen nu het de verwerping van een man als Casimir Perier gold: hij - zijn naam was Larrabure - meende openlijk te moeten protesteren tegen de middelen, die de Regering zich veroorloofd had om zulk een candidaat te doen vallen. De keizerlijke

Regering begreep dan ook dat spoedig zulk een beschuldiging moest worden weêrlegd, en voordat dus Jules Favre aan het woord konde komen, stond reeds de regeringscommissaris - het was ditmaal weder Thuillier - op om de Regering van schuld te vrijwaren. Het was een rede onmogelijk om weêr te geven, die hij nu uitsprak; van alle kanten werden feiten bijeengebracht om te bewijzen dat niet de Regering maar Casimir Perier terreur had uitgeoefend: nu eens lachwekkend, dan weder vol bitterheid, hield Thuillier ieders aandacht bezig, en dat alles met een schitterende peroratie, waarin gezegd werd dat geen manoeuvres noodig waren in Frankrijk, wanneer men den naam van Napoleon noemde. Quand on s'appelle Napoleon, on n'établit pas son gouvernement sur la corruption, la ruse et la fraude, on l'etablit sur les bases du respects et des sympathies de la nation. On fonde sa dynastie sur l'ordre, rétabli et consolidé, sur le mal empeché, sur le bien accompli, sur le bien être de tous, sur l'orgeuil national largement satisfait, sur le territoire pacifiquement agrandi, sur le respect de l'Europe. Dus wordt tegenwoordig in Frankrijk de man van den 2^{den} December verdedigd. Wat kon Jules Favre, die thans het woord bekwam, nog uitrichten? Hij sprak, maar interruptie op interruptie werd zijn deel. De voorziter riep hem tot de orde, en een zware storm ontstond in de vergadering, die ophield toen Thuillier nogmaals het woord opnam en het stelsel der officiële candidaten verdedigde. Aan Jules Favre werd het onmogelijk gemaakt hem te wederleggen, en Thiers, die nu het woord vroeg, zag op de bede van den president er van af, de belofte afleggende om bij de discussie over het adres het systeem der regeringscandidaten te behandelen.

Onnoodig is het te zeggen, dat de eisch van Casimir Perier werd ontzegd. Na deze zitting had nog slechts ééne zitting plaats en het onderzoek der geloofsbrieven was afgeloopen.

Ook wij kunnen thans kort in ons oordeel zijn. Deze geheele sessie over het constitueren zelf van de kamer is als het ware het vonnis geweest van de regeringsadministratie van Persigny. Het was Persigny, die, toen eenigen aandrongen op toenadering tot de oude parlementaire partijen, die toenadering van de hand heeft gewezen, en de zuiver imperialistische politiek heeft doen zegevieren. Met welk succes is bekend. Hij zelf is nu reeds lang afgetreden: maar het grievendst moet het hem zeker wel voorkomen, dat onder die majoriteit, met zooveel zorg door hem bijéengegaard, reeds nu

mannen getroffen worden, die van tijd tot tijd van de Regering willen verschillen. Wij wezen boven reeds op Larrabure; de laatste zitting was er getuige van, dat de markies d'Havrincourt openlijk de verkiezing van den regeringscandidaat Boitelle aanviel en deed vernietigen, en op den 25sten November wist Picard bij de verkiezing van Jaycourt de hulp van Segris te verwerven en zoodoende de stemmen der oppositie tot 85 te doen klimmen. Al den tijd dat deze discussien duurde, regende het waarschuwingen en opheffingen voor de dagbladen, zoodat elke aanmerking - dank zij de zorgen van de administratie - werd geweerd; de kiezers ondertusschen bleven goed ingelicht, want dadelijk daarop werd Pelletan met een meerderheid van 3000 stemmen herkozen, en zegevierde de oppositie in een ander district door Magnin te doen verkiezen.

Aldus ging het den keizer met zijn binnenlandsch bestuur. Het beroep op het Buitenland, de vraag aan de Europesche vorsten gericht om te zamen een groot congres te vormen ten einde een nieuwe basis voor het internationaal volkenrecht te grondvesten, gaf tot nieuwe verwikkelingen aanleiding. De brief anders, die den 4den November door den keizer tot die vorsten werd gericht, mocht te recht een meesterstuk van tact heeten en zou ieder hebben overreed, wanneer men zich niet had bedacht, dat er ook een oude spreuk is, die zegt, dat de woorden zijn gemaakt om de gedachten te verbergen. Nadat de keizer in dien brief had aangewezen, dat het Europesche staatsgebouw, zooals het op de tractaten van 1815 was opgericht, op veel punten inéénzakte, en hij de precedenten om tot een nieuwe orde van zaken te geraken - den Munsterschen vrede en het congrès van Weenen - had opgenoemd, zegt hij, dat hij (de keizer) een nieuw congres voorstelt. Appelé au trône par la Providence et par la volonté du peuple Francais, mais élevé à l'école de l'adversité, il m'est peut-être moins permis qu'à un autre d'ignorer et les droits des souverains et les LEGITIMES aspirations des peuples. Aussi je suis prêt, *sans système préconçu*, à porter dans un conseil international l'esprit de modération et de justice, partage ordinaire de ceux qui ont subi tant d'épreuves diverses. Si je prends l'initiative d'une semblable ouverture, je ne cêde pas à un mouvement de vanité; mais comme je suis le souverain auquel on prête le plus de projets ambitieux, j'ai à coeur de prouver par cette démarche franche et loyale que mon unique but est d'arriver sans secousse à la pacification de l'Europe. Si cette proposition est accueillie, je vous

prie d'accepter PARIS comme lieu de réunion..... L'Europe verrait peut-être quelque avantage à ce que la capitale d'où est parti tant de fois le signal des bouleversements devint le siége des conférences destineés à jeter les bases d'une pacification génerale.

Zoo luidde de brief en men kan zich begrijpen, welk een schrik alle kanselarijen der Europesche diplomatie beving, toen zij die schijnbaar zoo opene, zoo hartelijke woorden van den man uit Parijs lazen. De uitnoodiging was zoo spiritueel ingericht, alle bedenkingen werden zoo volkomen weêrlegd, dat eene weigering bijna eene beleediging werd, en toch wat anders kon men doen dan weigeren; die legitime aspiraties der volken, dat système non préconçu riep precedenten voor den geest, die een op de legitimeit gebaseerden staat deden huiveren. Had men in 1856 kunnen denken, dat Cavour naar Parijs reisde met een protocol in den zak, waarop hij Italiës vrijheid en éénheid zou baseren? Het ergst van allen schrikte Oostenrijk. Het Weensche hof, het diplomatieke hof bij uitnemendheid, had een goeden kaart meenen te spelen tegenover Pruissen, toen het dezen nazomer de Duitsche vorsten te Frankfort bijeenriep. Blijkbaar was deze coup niet voor Frankrijk verloren gegaan, en veel stouter trek, doch op dezelfde combinatien berekend, speelde nu Napoleon. Toch was het daar in Weenen een volstrekte behoefte om Napoleon niet tot het uiterste te drijven, zoolang nog altijd de Poolsche opstand dreigde; men kon dus noch rondweg weigeren aan het congres deel te nemen, noch veel minder rondweg aannemen. Comediante-Tragediante: het was de rol die voor von Rechberg bleef weggelegd. En de overige natiën van Europa stonden er niet veel beter bij. Rusland, Spanje, Pruissen en al de andere Duitsche vorsten, België, Holland, allen beproefden ja te schrijven en neen te zeggen; zij wogen de eijeren van de mug in het rag van de spin, en bogen, en kuchten, en overhandigden een antwoord, dat zeer zeker voor elk kabinet een maatstaf was van zijn behendigheid in het acteren. Zij hadden alle loketten doorsnuffeld, waarin hunne vaderen - de bekwame diplomaten der 18de eeuw - het geheim van menigen fijnen zet hadden neêrgelegd: scheurpapier en misdruk van vroeger tijd werd nagelezen, en het resultaat was dat de keizer moest meesmuilen en als met nevelen van vriendelijkheid werd omgeven. Alleen de paus, Italië en Denemarken zouden bepaald komen - doch beleg daarmede een congrès, va-t-en voir s'ils viennent. Slechts één Land was er, dat den moed van zijne overtuiging behield: en wij behoeven

niet te zeggen, dat het Engeland is. Lord Russell, de zeer hoekige en weinig hoofsche minister van buitenlandsche zaken, spitste zijn pen, zijn pen die als een bezem die spinnewebben zou opruimen.

Lord Russell blijft toch inderdaad de eerlijkste ziel in den ganschen Europeschen ministerkring. Hij en lord Palmerston, hoe dikwijls het ook onééns, vullen elkander zoo uitnemend aan. Waar Palmerston als met een ruk den spijker op den kop slaat, waar hij zijn losse scherts aan het parlement ten beste geeft, en om zijn zig-zag-redevoeringen het oude Engeland doet lagchen, gaat Russell bijna dogmatisch als een rechte lijn voorwaarts: eene impertinente minachting voor de meeningen van anderen kenmerkt hem, en elk van zijn staatstukken is meestal een goede daad.

Men herinnere zich de beroemde dépêche, die hij in October 1860 aan sir James Hudson richtte, waarin hij den eersten stoot gaf tot het erkennen van een eenig en vrij Italië - en men zal zien dat zijn dépêche, waarin hij rondweg het congres van Napoleon III afslaat, een waardig tegenhanger heeft gevonden.

Het is natuurlijk, dat de keizer en zijne omgeving na de ronde weigering zich eenigzins onhuiselijk zijn gaan gevoelen; de discussie, die in den Franschen Senaat plaats had, ten einde het adres van antwoord aan den keizer vast te stellen, droeg wel eenigzins de teekenen van bezorgdheid en minder van vrolijken moed. Het congrès toch - de keizer had het openlijk gezegd - was het eenige middel om den oorlog te voorkomen; nu dat geweigerd was, zou er dus niets overblijven dan de.... krijg. Daarbij had Fould reeds aangekondigd, dat hij eene nieuwe leening moest uitschrijven, ten einde de kosten van de oorlogen, gevoerd in Mexico en Cochinchina, te dekken; waar zou het einde zijn van de finantiële verwarring?

Vijf zittingen besteedde de Senaat aan het adres van antwoord. De markies de Boissy en de la Roche jacquelin, de vicomte de la Guéronnière, de graaf de Segur d'Aguessau, de kardinalen Donnet en Mathieu, en de heeren Dupin en Bonjean, deden zich achtereenvolgens als zoovele uitingen van richtingen in Frankrijk hooren. Het kan niet van ons gevergd worden om elk dezer redevoeringen te ontleden. Wie nog een oor heeft voor petillant impertinente zetten, wie dwaasheid kan waarderen mits één greintje talent het doorvonkelt, wie zijn liefste overtuigingen kan zien geeselen met de scherpste ironie, wie in één woord nog iets kan begrijpen van het woord der oude fransche edellieden in de oorlogen van Condé: à la mort

et allons diner - die leze de Boissy. Wie het niet vreemd vindt dat eene huivering soms het gemoed doortrilt wanneer een Renan het oneindige begrenst, en den God der Christenheid tot een vriendelijk zachtzinnigen wijze vervormt, hij leze wat de kardinalen en wat de heer Bonjean hebben uiteengezet; - wie aan een fluweelen periodendrapering zijne bewondering hecht, en in een schilderij van Terburgh allereerst het satijnen kleed van de statige jonkvrouw bewondert, hij leze Lagueronnière - wij voor ons wenschen een oogenblik stil te staan bij Segur d'Aguesseau en bij Dupin. Allereerst Dupin, de procureur generaal. Dat hij in den Senaat van Napoleon III een groote rol vervult, hij, de oudste vriend van Louis Philippe, zullen wij thans slechts constateren, niet beoordeelen. De oude Dupin heeft zich altijd beschouwd als een burgersouverein met wien men bondgenootschap sluit, doch van wien men niet, als van den Vassal, trouwe eischt. Zoo zit hij dan ook weder, altijd dezelfde, met zijn meesmuilenden glimlach als op zijn plaats in den Senaat. Hij is geen man van edele gevoelens die naar zeepbellen zwemen; hij is positief, een vriend van den wijnbouw en van de boeren in het algemeen; jaren lang was hij voorzitter van alle wetgevende vergaderingen in Frankrijk en tikte een ieder gevoelig op de vingers, die phrases wilde gaan maken - zoo als hij het noemde - en de questie verliet. Hij was geen vriend van parlage, maar wist enkele zeer korte zinnen te bedenken, die volgens hem het rigtsnoer inhielden van elke politiek. Zijn maxime van de buitenlandsche politiek was deze: chacun chez soi, chacun pour soi[1]. Hij paste dien stelregel zuiver toe bij alle buitenlandsche verwikkelingen, en als een der groote redenaars van die dagen sprak van het recht dat een onderdrukt volk kan hebben om bijstand te verwachten van een andere natie, dan sprak hij, dat men hem weêrleggen moest met redenen, en dat men niet moest répondre avec de la chevalerie. Hij was een zeer positief man die Dupin. Als iemand er tegen opzag om de taak van minister op zijn schouders te nemen, dan wist de oude Dupin altijd op het laatste oogenblik hem toch te overreden, niet door op het gewigt der tijden of op de roeping van staatslieden te wijzen, maar dood éénvoudig hem aan te toonen dat de post van minister de kansen aanbiedt, om desnoods een gansche

1 Zie Dupin, Memoires, II, p. 99, waar hij zegt, dat hij inderdaad slechts zeide: chacun chez soi, chacun son droit.

familie te pousseren, en zelden vond Dupin dan weerstand[1]. - Welnu Dupin is dezelfde gebleven, en nu de keizer zoo edel over Polen had gesproken, is hij zijne kleine opmerkingen tegenover Polen gaan in het midden brengen. ‘Denk er om, Senatoren, de Polen zijn alleen verdraagzaam geweest voor de Joden, ce qui avait même fait dire de la Pologne, qu'elle était le paradis des juifs. Laat mij u een anecdote vertellen. M. le duc de Fezensac, qui était parti conscrit, était devenu sergent. Un jour à l'occasion d'une promenade matinale destineé à exercer les troupes, son lieutenant, dans un langage que je ne veux pas altérer, lui dit: ‘Avouez, sergent, que nous *fons* là une jolie promenade’ et le sergent lui repondit dans le même style: ‘Oui, mais je trouve que nous *vons* trop loin. Eh bien Messieurs, ne croyez vous pas qu'il y a beaucoup de circonstances où on peut commencer par faire une jolie promenade et puis on est entrainé, et c'est alors que nous surtout, nous Français, nous *vons* trop loin. - Wel zeker, Dupin, gij hebt gelijk, maar op uwe manier zich bewegende, zal er, om bij uw beeld te blijven, een tijd komen, dat men in het geheel niet meer gaat. De arme Orleanisten hebben het waarlijk droevig genoeg ondervonden. Het deed ons ten minste voor het Fransche volk genoegen, dat ook de andere zienswijze, de zienswijze van hen, die hulp willen bieden aan een te lang gemartelde natie, welsprekend en bezielend werd uitgedrukt door den graaf de Ségur d'Aguesseau. Wij zullen slechts één passage uit diens rede lichten en dan voorbijgaan. Hij spreekt er van waarom juist Frankrijk Polen moet helpen. On dira: pourquoi donc la France se montrerait-elle plus susceptible que l'Angleterre et l'Autriche? Pourquoi? Parceque la France est la France, parceque la France est la patrie de l'honneur militaire, du sentiment chevaleresque le plus delicat, le plus susceptible de tous; parceque en France il y a des choses qui peuvent se dire, qui peuvent se faire ailleurs et qui ne peuvent ni s'y faire ni s'y dire. Je defie tout homme d'Etat français de mettre son nom au bas de la pièce qu'un ministre anglais a envoyée à lord Napier son ambassadeur à St. Pétersbourg: il aurait craint d'être écrasé sous le ridicule. - En France, non plus, on ne dirait pas: Rejouissons-nous, tout est sauvé, l'honneur seul est perdu. En France au contraire, au milieu des plus grands désastres, on dit: Tout est perdu, mais l'honneur

1 Zie Dupin, Memoires, II, p. 303.

sauf; c'est toujours le mot fameux: tout est perdu, fors l'honneur. Et bientôt, forte de ce sentiment, la France se relève de ses malheurs plus puissante et plus grande que jamais. Et savez vous encore pourquoi la France est plus susceptible que toute autre nation? C'est, comme le disait un grand poête anglais qui a su lui rendre justice, parceque, en toute occasion, la France est le soldat de Dieu. Quand on a une pareille mission, on ne se conduit pas comme si on était le soldat de l'opinion et du coton. Leg deze woorden naast de schoone bladzijden, die de onlangs gestorven graaf Alfred de Vigny over l'honneur militaire heeft geschreven, en gij hebt tevens het geheim van den adel van het Fransche volk. Voor wien toch het geloof aan de onzienlijke en geestelijke goederen niet geheel is verdoofd, voor hem is het niet moeijelijk eene keuze te doen tusschen Dupin en Segur.

O, het kan ons het harte van bitteren weemoed vervullen, wanneer wij zien hoe onverschillig Europa toeziet, dat een Berg en Mourawieff het bloed van Polen doen vloeijen. Waar is de eerbied voor menschelijk recht, voor menschenwaarde? Wat wordt er van die hooggeroemde éénheid van de Christenwereld, waar alle leden zouden gaan schade lijden wanneer aan één lid verderf werd toegebracht? Ach die begrippen zijn phrases geworden - niet meer. Burke had wel gelijk: the age of chivalry is gone: het eergevoel zwijgt, maar te sterker is in elks ziel geprent Falstaffs catechismus[1] en terwijl voor Polens nationaliteit geen enkele stem zich doet hooren, is geheel Duitschland in opschudding om Sleeswijk-Holstein te helpen, omdat - ja omdat men meent op deze wijze een Duitsche zeehaven voor een toekomstige vloot te kunnen verkrijgen.

Om den stand van zaken daar in Sleeswijk-Holstein te begrijpen, moeten wij allereerst de positie van Pruissen zoeken te verduidelijken. De verkiezingen voor de nieuwe kamers der volksvertegenwoordigers waren afgeloopen. Dank zij de maatregelen van het ministerie telde de kamer, die uit de nieuwe keuze voortkwam, wel eenige luttele stemmen meer voor de politiek van von Bismarck - onder anderen was Wagner, de redacteur van de Kreuzzeitung, weder gekozen en had ook von der Heydt een plaats weten te verwerven waar hij zich bij de conservatieven kon aansluiten - maar was het algemeene resultaat des te treuriger voor den koning. Was in de

1 King, Henry IV, part. I. Act. V sc. I.

ontbondene kamer de partij der liberalen nog eenigzins talrijk, en kon deze van tijd en wijlen een beslissend woord medespreken, thans was deze partij gereduceerd tot het getal der minsten, en waren alle plaatsen door de geavanceerde mannen der Fortschrittspartij ingenomen. Mannen als von Vincke, als von Saucken-Julienfeldt werden niet meer in de kamer getroffen; Schwerin en Simson moesten thans al den last der oud-liberalen dragen, en daarentegen kwamen alleen uit Berlijn Jacoby en Temne. Tot op het laatste oogenblik had het ministerie von Bismarck den strijd volgehouden. Als na eindeloozen strijd de oppositie-candidaat gekozen was, kreeg hij van de regeringscommissaris hiervan bericht op de volgende wijze: - wij nemen slechts één voorbeeld. Aan den Heer Motty: Bij de op heden plaats gehad hebbende verkiezing van het district Bernbaum en Somter heeft de uit Joden en Polen bestaande meerderheid u tot afgevaardigde verkozen. Gij hebt u binnen acht dagen aan mij te verklaren, of gij de keus aanneemt, en zoo ja, mij het bewijs van uw bevoegdheid om gekozen te zijn in te sturen. Somter 28 October 1861. De Regeringscommissaris Vrijheer von Massenbach. - Doch een kleine wapenstilstand werd nu gesloten, want den 9^{den} November zou door den Koning de Landdag geopend worden.

De troonrede was een aanklacht tegen het volk en beloofde dezelfde wetten over de legerorganisatie als die den strijd tusschen Vorst en volk hadden doen ontbranden. De twee Huizen constitueerden zich dadelijk. Het Heerenhuis koos zijn ouden president weder tot voorzitter, den graaf Stolberg-Wernigerode: en evenzoo koos het huis der volksvertegenwoordigers Grabow weder tot president, en de HH. von Unruh en von Bockum-Dollfs tot vicepresidenten. De ministers boden begrootingen en wetsontwerpen aan, en daarmede ook een ontwerp tot bekrachtiging van de verordening op de drukpers van 10 Junij en tot instelling van een nieuwe dwangwet op die drukpers.

Het was daarover dat het eerst de discussie begon. Want terwijl het Heerenhuis dadelijk zich haastte om een adres aan den koning te richten, waarin het den koning dank zegde voor zijn vastbesloten houding tegenover het volk, en vooral de drukpersverordening ten hoogste goedkeurde, maakte de kamer der Afgevaardigden even spoedig gebruik van de gelegenheid om de geheele drukpersverordening van 10 Junij voor ongrondwettig en doelloos te verklaren; Simson was bij die gelegenheid de rapporteur van de zaak en bleek weder de

oude beproefde liberaal te wezen. De drukpersverordening was dus door dit besluit van het Huis dadelijk zonder kracht en waarde en het ministerie trok haar in.

Maar de kamer ging nog verder. Terwijl achtereenvolgens de verkiezingen werden behandeld, bij welke gelegenheid de keuzen werden vernietigd van von der Heydt, in wiens naam geldelijke beloften aan de kiezers waren gedaan, en van von Wantrupp, die geloofde minder door het juiste aantal stemmen dan door Gods genade te zijn benoemd - deed Schultze-Delitsch het voorstel om een enquête te doen instellen naar die verkiezingen, ten einde den onwettigen invloed te constateren dien de regering op de volkskeuzen had uitgeoefend, vooral met het oog op de talrijke ambtenaren, die voortdurend werden afgezet of verplaatst, omdat zij niet gestemd hadden zoo als de regering had voorgeschreven. Tot die parlementaire enquête werd besloten en een commissie te dien einde benoemd van 21 leden, aan wier hoofd de afgevaardigde Wackler stond.

Terwijl dit alles plaats had en het Huis der Afgevaardigden zich zeer verdienstelijk maakte om allengs de volksvrijheden weder te heroveren, door von Bismarck voor een poos verbeurd verklaard, viel plotseling eene gebeurtenis voor, die als op ééns den toestand op schromelijke wijze zou verwarren. De mare weêrklonk dat op den 15^{den} November onverwacht de koning van Denemarken, Frederik VII, was overleden.

De dood had hem, den Deen bij uitnemendheid, weggenomen van het volk dat hem liefhad, welks tradities hij als oudheidkenner meer dan iemand waardeerde; - wie zou zijn opvolger zijn? Kinderen liet hij niet na: driemaal was hij wettig gehuwd, driemaal was de echt kinderloos gebleven.

Op de vraag, wie zijn opvolger zou zijn, zoowel van Denemarken als van Sleeswijk-Holstein, wist een ieder in Duitschland, wel eenigzins minachtend, een naam te noemen, dien van den protocol-prins, doch elk Duitscher voegde er tevens bij: ‘over Sleeswijk-Holstein zal hij niet heerschen, dat nooit.’ De gedachten toch werden als van zelven verplaatst naar den droevigen oorlog, dien Duitschland in 1849 tegen Denemarken had gevoerd, ten einde aan Sleeswijk-Holstein het recht op de Duitsche nationaliteit te verzekeren. Het resultaat van dien oorlog was geweest dat koning Frederik VII inzag dat hij niet kon heerschen over een ondeelbaar rijk, Denemarken met de liberale constitutie van 5 Junij 1849 - maar dat hij souverein was

over eigenlijk Denemarken, over Sleeswijk, over Holstein en over Lauenburg. Voor Holstein en Lauenburg was hij voorts lid van den Duitschen Bond. Eene nieuwe constitutie, door hem voor zijne staten op den 2^{den} October 1855 uitgevaardigd, moest op den 6^{den} November 1858 voor Holstein en Lauenburg worden opgeheven. Wat wonder was het dus dat de koning, ziende dat hij den Duitschen invloed moest laten gelden op Holstein en Lauenburg, met des te enger banden Sleeswijk aan Denemarken poogde te verbinden. De constitutie van November 1863, die nog slechts op 's konings bekrachtiging wachtte, had die bedoeling.

Intusschen was het streven van Duitschland daarheen gericht om ook Sleeswijk onder het bereik van den Duitschen Bond te brengen: en ten einde deze questie steeds aan den gang te houden om op het geschikte oogenblik te kunnen ingrijpen, waren de Duitschers in Holstein voortdurend bezig een geregelde oppositie tegen elken maatregel van den Deenschen koning te voeren. De Bond moest zoodoende tusschen beide treden, en daar een geregeld budget van Holstein zeer moeijelijk kon tot stand komen ten gevolge van het voortdurend bedanken der Holsteinsche stenden, was er een soort van budgetlooze regering in Holstein ontstaan, ten gevolge waarvan in den zomer van 1863 de Bond besloten had de straf toe te passen, die daaraan was geëvenredigd, namelijk eene Bonds-executie in Holstein. - Slechts op ééne wijze kon die straf nog door den koning worden afgewend, wanneer hij namelijk de verordening omtrent het budget van Holstein van 30 Maart 1863 introk.

Dus was de staat van zaken bij den dood van Frederik VII. Van Sleeswijk was geen sprake. Eene Bonds-executie zou als straf aan den souverein van Holstein en Lauenburg worden opgelegd.

Dat echter de naam van Sleeswijk dadelijk bij den dood van Frederik VII werd genoemd, is hieraan te danken. Het jaar 1852, dat een einde maakte aan den strijd tusschen Denemarken en Duitschland, had tevens een tractaat zien vaststellen, waarbij de erfopvolging van den troon voor al de landen, waaruit Denemarken bestond, werd vastgesteld. Vooral door invloed van Rusland's keizer, die zelf een der pretendenten op Holstein was - de Russische keizers zijn uit het huis Holstein-Gottorp - werd tusschen Rusland, Engeland, Frankrijk, Oostenrijk en Pruissen besloten, dat in geheel Denemarken zou opvolgen de tak van het huis Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, en wel daaruit Christiaan, vader van den tegenwoordigen

koning van Griekenland en van de tegenwoordige prinses van Wales; terwijl aan den tak van het huis Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, die veel rechten op Sleeswijk-Holstein had, eene geldelijke indemniteit van 1 millioen 500,000 thaler zou worden gegeven, indien het hoofd van dien tak voor zich en zijne afstammelingen afstand deed: hetgeen geschiedde. Eindelijk werd besloten aan den koning van Denemarken op te dragen, tevens de rechten der Duitsche inwoners van Sleeswijk te eerbiedigen. Dit tractaat is onderteekend door Pruissen en Oostenrijk. De Duitsche Bond is er echter buiten gebleven, en de stenden van Holstein en Sleeswijk zijn niet om haar goedkeuring gevraagd.

Overeenkomstig dit tractaat is Christiaan als Christiaan IX bezit van de kroon gaan nemen, doch dadelijk daarop heeft de nu levende prins von Augustenburg beweerd dat zijn vader afstand had gedaan zonder hem te kennen, dat hij zich als wettig souverein van Sleeswijk-Holstein beschouwde, en de Bondshulp zou inroepen.

De taak van den Duitschen Bond werd bij dit alles hagchelijk. Christiaan IX beklom den troon, vaardigde, door het Deensche volk aangezet, de constitutie voor eigenlijk Denemarken en Sleeswijk den 30sten November uit, doch trok de verordening van Maart 1863 in. Wat nu te doen? Ging de Bonds-executie door, dan erkende de Bond tegelijkertijd Christiaan IX tot souverein van Sleeswijk-Holstein. Daarbij was de aanleiding voor die executie, de verordening van Maart, reeds ingetrokken. Wilde de Bond daarentegen den prins van Augustenburg erkennen, dan had hij Pruissen en Oostenrijk tegen zich. Het veiligst was dus dat men een middenweg insloeg; men besloot toch de Bonds-executie te doen doorgaan, en wel omdat de nieuwe constitutie de rechten der Duitsche onderdanen, die volgens de tractaten moesten geëerbiedigd worden, schond, door te verklaren dat die Bonds-executie plaats had zonder de questie van de erfopvolging te praejudiciëren. Alzoo geschiedde. En den 24sten December zijn de Duitsche troepen Altona binnengerukt. Christiaan IX heeft onmiddellijk zijn Deensche troepen uit de plaats genomen waar de Duitsche binnentrokken. Hij heeft dus de straf, maar de straf alleen, geaccepteerd.

Welke is ondertusschen de houding van Pruissen? Indien het hierboven vermelde waarheid behelst, dan kan de gedragslijn der Pruissische regering geene andere zijn dan deze: 1°. de questie der erfopvolging is voor haar geen questie, daar zij Christiaan IX als op-

volger bij tractaat heeft erkend; 2°. in de pogingen van den Bond, om de rechten der Duitsche inwoners in Holstein en Lauenburg te verdedigen kan zij den Bond bijstaan. Dus begreep het ook von Bismarck, die een doorkneed diplomaat is, en die voor alle zaken van buitenlandsche aangelegenheden een scherp oog bezit.

Doch zijn volk scheen het anders te willen: en het is hier dat wij op eene zeer kenmerkende zijde van dit Duitsche volk stuiten, die toch ook haar betrekkelijk recht heeft. Het Duitsche volk is in de 17^{e} en 18^{e} eeuw altoos verdeeld en weggeschonken aan den eersten den besten, aan Frankrijk, aan Rusland, aan Zweden, aan Denemarken, later bij het congres van Weenen versnipperd, en in tallooze kleine, machtelooze, deelen verspreid: zoodat eindelijk als reactie tegen al die willekeur van vorsten en tractaten het begrip van Duitsche éénheid zoo machtig is geworden, dat het geheel een volk kan bezielen en doen opstaan om een enkel lid, dat op het punt staat om van het groote geheel te worden gescheiden, terug te eischen. Duitschland heeft er dus niet op gelet wie die prins von Augustenburg was en welke beginselen hij beleed, maar het heeft éénstemmig gevorderd dat de prins von Augustenburg als souverein van Sleeswijk-Holstein, dus als Duitsch vorst, over een Duitsch gewest werd erkend. De hertog van Gotha heeft in naam van het Duitsche volk dezen eisch bij den Bond gebracht, en de Pruissische kamer der volksvertegenwoordigers heeft dien eisch aan von Bismarck gedaan.

Helaas! voor Duitschland is het weder eene herhaling van het oude zinnebeeld. Duitschland's vaart gelijkt aan den wagen waarvan Pluto spreekt, een hemelsch en een aardsch paard zijn er voor gespannen: wel wil het eene paard steigerend opstijgen, maar het ander houdt des te sterker de vaart tegen, en - geen vooruitgang is mogelijk.

H.P.G. QUACK.

In November.

Vlag en wimpel wuift in 't ronde,
de oude driekleur, te ieder stonde
Statig golvend, zich ontplooiend op den adem van den wind.
Feesttrofeën, bloemfestoenen
Doen den grijzen winter groenen;
Ieder rept zich blijde en lustig en den feestdag goê-gezind,
't Zij hij in de dubble huizing of den brandgang woning vindt,
Zwakke grijze en dartlend kind!

Met van koortsgloed stralende oogen,
met een blos de wang betogen,
Zit, naar 't vrolijk schouwspel starend, ginds een stille kranke neer;
En ze ziet de scharen weemlen;
opziend naar de graauwe heemlen,
Plooit een zacht weemoedig lachjen om heur drooge lippen weêr;
En ze fluistert; ‘daalt de lente met haar zoete zefirs neer,
Wandel ik als de andren weêr!’

Zuchtend onder 't wicht der keten,
Maar 't Verleden niet vergeten,
Bukte 't uitgeplonderd Neêrland voor de roede zijns despoots;
Bukte 't - 't had geen enkel wapen,
Bukte 't - moede en ingeslapen,

Maar 't was niet de laatste sluimer, niet de sluimering des doods;
't Beidde lang, maar 't beidde hopend - in die hope lag iets groots -
D'eersten straal des morgenroods.

Moede werd het hoofd gebogen,
Sloten zich de gloeiende oogen,
En het zacht-weemoedig lachjen en heur feestgeneucht verdween.
‘Rust voor luttel oogenblikken
Zal mij sterken en verkwikken,
‘Leid mij’ sprak ze ‘voor een wijle naar het gindsche rustbed heen;
Ik zal rusten, heerlijk rusten voor die ruiten; 't was als scheen
Straks de Zon door 't venster heen!’

En de Zonne was verrezen!
Neêrland mocht weêr natie wezen.
Gloeiend leeft na vijftig jaren 't heuchlijk feest in 't hartig lied.
Uit den ramspoed opgerezen,
Niet gedeerd maar onderwezen,
Roept het alle lijders tegen: ‘Draagt, volhardt en wanhoopt niet; -
Hoe verbrijzeld, hoe vertreden, wat verneedring u geschied -
Want de v o l k e n sterven niet.

En na weinig, weinig dagen
Werd haar lijkkist uitgedragen,
En wij stonden om den grafkuil, starende in het zwart verschiet.
En de geel gedorde blâren,
Die de wind deed ommewaren,
Huilden ons een treurzang tegen, 't was een troostloos, snerpend lied:
‘Blaadren dorren, twijgen knakken... maar een wijl.. en 't leven vliedt,
Slechts g e s l a c h t e n sterven niet.’

V o l k e r e n zijn óok verdwenen
En g e s l a c h t e n kwijnden henen,
Als de levenskracht verteerd was even als bij twijg en blad.
Zelfs de onstoflijke gedachten
Der vernietigde geslachten
En der uitgeleefde volken hebben leven slechts g e h a d !
Alles leeft slechts om te sterven en is dra des levens zat,
Al ons weten leert ons dat!

'k Sloot in diepe rouw mijn blinden;
'k Wou me in de eenzaamheid hervinden,
'k Wou alleen zijn, gants alleen zijn met mijn hart, van smarten zwaar.
En ik vond er al mijn dooden,
Aan de donkre groeve ontvloden,
Met een zachten lieven glimlach wijzend op de zwarte baar...
Sprak de gantsche schepping logen, sprak alleen mijn harte waar?...
Arme blinde menschenschaar!

1863.

H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

E. Adelar, - La lorgnette de l'Ermite; - Un Domino; - A Toujours. Paris et Bonn, chez Ad. Marcus.

'Il y a quelque courage à se mettre au ban du bel esprit' - zegt een bevoegd en ernstig beoördeelaar der fransche litteratuur van de laatste jaren[1], terwijl hij den slechten bodem ontdekt, waaruit eene menigte verderfelijke romans, als zoo vele wanstaltige gifplanten, ontspruit en hare schadelijke dampen uitwasemt, die de edelste levensdeelen van de maatschappij meer en meer aantasten. Inderdaad, er behoort moed toe, zelfs bij niet gering talent, om aan een publiek, hetwelk smaak vond in die voortbrengselen, in die zoogenaamde grandiose, maar eigenlijk gedrochtelijke typen des kwaads, der meest cynische zelfzucht en verdorvenheid, - een publiek gewend aan rhapsodiën en schilderingen die de verbeelding ontreinigen en de zenuwen schokken, en, erger nog, aan theoriën en sophismen, die op de onnatuurlijkste wijze de orde der zedelijke wereld onderstboven keeren; een publiek dat met de humanitaire afgoderij des tijds vervuld, geloof en geweten verzakend, den Christus verloochent en het materialisme en de laagste driften ten troon helpt heffen, - om aan zulk een publiek lettervruchten aan te bieden, welke *die soort* van piquanten smaak missen, in wier vorm door natuurlijken eenvoud, door edele keurigheid, door zuiverheid en elegantie van taal en stijl, wier inhoud door gelukkige vinding, door opvatting en groepéring van wáre karakters, door onschuldig vernuft, maar ook door zedelijken ernst van levensbeschouwing en gloed van godsdienstige overtuiging zich kenmerkt. Eere der schrijfster van bovengenoemde Novellen! Het is, helaas, een geweldige, snel voortschietende strooming, waartegen zij het waagt in te roeijen, of zij enkelen tegenhouden mogt en aan veiligen oever brengen, wat wil- en gedachteloos door gindsche diepten en draaikolken zich zou laten verzwelgen. Zij kent van nabij de gevaren, die zij aanwijst - zij kent wat redden kan - zij weet in Wien zij gelooft, in Wiens kracht zij lijdt en duldt, en werkt, en strijd voert, en hier en daar welligt talent met talent, en het booze door het goede zal mogen overwinnen.

Onder den naam van E. Adelar werden deze werkjes uitgegeven, het eerste in hare geboortestad Parijs; de twee volgende te Bonn;

1 Etudes morales et philosophiques par E. Caro, Professeur à la Faculté des lettres, à Douai.

een vierde, grootere roman ‘Blanche’ welken zij zelve voor het beste dezer geschriften houdt, zal te Brussel in het licht verschijnen of heeft reeds de pers verlaten. De eerste proeve is, bij al het goede in plan en bewerking, aan meer dan eene bedenking onderhevig ten aanzien der juistheid van sommige denkbeelden, waarop de redenering en de inkleeding steunen. Het tweede werkje daarentegen, en ook het derde, mag zonder eenig voorbehoud worden geroemd wat vorm en stof, gedachte en uivoering betreft. Mevrouw E. - A., in zeer beschaafden aanzienlijken kring opgevoed, gehuwd aan een' begaafden man, van veel kennis, van zeer hooge geboorte, kent de wereld, die zij beschrijft. Zij bezit een fijnen geest van opmerken, van schetsen en schakeren, en heeft daarbij in haar veelbewogen leven eene teêrheid van zedelijk gevoel en van godsdienstigen zin bewaard, eene zelfstandigheid van oordeel en karakter verkregen, die achting gebieden en sympathie inboezemen. Gemeenschappelijke studie en ernstig onderzoek bragten ook haren echtgenoot tot het Christendom. Hij, Spanjaard en diplomaat, werd protestant en bragt zijne aanzienlijke betrekking, zijne maatschappelijke voorregten, zijn levensonderhoud ten offer aan de eerlijke belijdenis eener gevestigde overtuiging. Zijne gade betoonde zich bij elke lotwisseling eene trouwe hulpe en eene ware moeder voor zijne kinderen uit een eerste huwelijk, aan wier opvoeding zij zich geheel heeft gewijd, en die hare zorgen, haren arbeid en inspanning tot voorziening in hunne behoeften ruim beloonen. Immers, de oudste zoon heeft reeds een examen voor eene betrekking van staatsdienst met geheel buitengewonen lof afgelegd. Maar, waar en wanneer zal hem eene aanstelling te beurt vallen? In Spanje is hij - een protestant; in andere landen - een vreemdeling.

Doch genoeg. Men zou willen vragen: is dat eene doorleefde geschiedenis? En wel mogen we met het oog op de schrijfster zelve hare woorden wedergeven: ‘Chercher l'extraordinaire spécialement dans la fiction est une grave méprise. Etudiez la vie réelle; elle contient plus de romans, plus de drames cachés, plus de poignantes tragédies, plus d'accidents, plus de péripéties, plus de contrastes, plus d'inattendu, plus de joies et plus de douleurs que l'imagination n'en saurait créer.’

Wij onthouden ons van dorre inhoudsopgaaf en verminkende uittreksels uit deze werkjes, maar wenschen ze een ruim vertier mede in Nederland, dat het goede, ook in den vreemde, gaarne waardeert. Regt geschikt voor onze fransche leescirkels en tevens voor kleine geschenken, mogen ze eene plaats vinden in het werkmandje der beschaafde vrouw zoowel als op de schrijftafel van den student, en niet ligt zal iemand zich de uitgaaf der weinige stuivers beklagen waarvoor zij te verkrijgen zijn, te Amsterdam, bij Joh. Muller, en mede in andere onzer steden.

I. *Eerste Gedichten van Mathilde Bär. Rotterdam, Altmann en Roosenburg*. 1863. *Inhoud en* 80 *bladzijden*.
II. *Gedichten door C.T. Tiele*.
Es hatt' ein Knab' eine Taube zart,
Gar schön von Farben und bunt,
Gar herzlich lieb nach Knaben-Art
Geätzet aus seinem Mund,
Und hatte so Freud' am Täubchen sein
Dass er nicht kounte sich freuen allein.
Göthe.
***Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn*. 1863. *Voor rede*. 154 *bladzijden en Inhoud*.**
III. *In één Bandje. Gedichten door G.H.J. Elliot Boswel. Een Praatje vooraf. Inhoud*. 161 *bladzijden*.
IV. *Heidebloemem. Eerste Gedichten door P.C.J. Meys. Meppel, H. ten Brink*. 1863. *Inhoud*. 162 *bladzijden. Aanteekeningen*.

Weest practisch, lezers! weest practisch, - tijd en toestand eischen om het zeerst dat gij het u toonen zult; - weest practisch, waar ook gij deel neemt aan de beweging van dat volksleven, 't welk door de veelvormigheid zijner verschijningen iedere beeldspraak beschaamt. ‘De zaak vóór alles!’ het gelde op de werkplaats als in den winkel: ‘doe maar één ding tegelijk, en dat ééne met al uwe magt,’ het waarborgt niet enkel de welvaart op het kantoor, het is evenzeer een vereischte om te slagen in elke studie, voor de balie als aan het ziekbed, in de kerk als op het kussen des bewinds. Geduld en ijver, ernst en orde - het viertal moge er straf uitzien - er wordt zonder deze niets goeds gesticht, er komt zonder deze niets groots tot stand, - inspanning en volharding, die twee taaije deugden, wij hebben het aan haar dank te weten, dat Holland, met de golven worstelende, boven bleef drijven; aan haar, dat de wereldgeschiedenis ook eene gulden eeuw van ons volk te vermelden heeft. Roemrijke nalatenschap onzer vaderen voorwaar! maar die regten toekennende pligten oplegt en baten gevende lasten met zich brengt. Nog eenmaal daarom: weest practisch! in de negentiende eeuw gaat eene natie, die het niet is, onder!

En toch, schare, welke wij ons heden talrijker droomen dan de

gaauw telbare, die gewoonlijk wat wij schrijven inziet! - velerlei publiek, dat wij ons thans toewenschen, in stede van het vriendschappelijke anders ons deel, toch zij er, ook in den goeden zin des woords, in elk uwer meer dan één mensch, toch geve ieder uwer bij het practische ook het poëtische plaats! Niet dat het in uwe magt staat, tot de laatste vonk toe van dat vuur in u uit te dooven, - smeulend blijft het onder de asch, ook bij wie het gaarne geheel bluschte, - om op te worden gerakeld door niemand weet van waar waaijenden wind als hij het vreest noch vermoedt. Wat wonder? Allen zijn we kinderen geweest, dat wil zeggen, elk onzer bleek vinding en verbeelding rijk, of wij dichters en dichteressen waren geboren. Opgroeijend, knaap of kleuter, wilde woelwater of dartele deerne ten leste in flinken jongen of mooi meisjen verkeerd, moge uwe ligchamelijke ontwikkeling zoo practisch mogelijk haar gang zijn gegaan, daar ge steeds den kortsten weg ter bevrediging uwer behoeften koost, uwe wording naar geest en gemoed was poëtisch, poëtisch, spijt alle banden, waarin opvoeding en onderwijs u sloegen, er was stand noch studie, wier boeijen ge niet bijwijle verbraakt! Schoolgaande in de stad, die u zag geboren worden, dweeptet gij met land, in het verschiet in dien liefelijken lommer liggend; of, buiten, in ernst en eenvoud opgevoed, droomdet ge van de weelde der wereld, een schouwburg, een bal! Wikken en wegen moogt ge nu, niet enkel uwe daden, ook uwe woorden, zelfs de plooijen in welke gij uw gelaat zetten zult; er waren dagen, waarin gij geenen anderen indruk wenschtet te weeg te brengen, dan dien gij ontvingt, en hoe wijs gij ook geworden zijt, de heugenis van deze heeft iets weldadigs, iets welkoms. De kleur, die ge kreegt, toen uw eerste mooije kleedjen zich uit het sint-nicolaaspakjen loswikkelde, ge schaamt u die immers nog niet? zij stond u zoo schoon! Zoo de aanvallige; hoe de vermetele? Ge hadt gevochten, schoon het u verboden was, gevochten met een grootere dan gij, omdat hij een gebrekkige had verongelijkt; aan flarden waren buis en broek, maar ge waart baas gebleven en het blonde oog deed geen zeer! Helaas! dat de heldere hemel dier dagen zich maar zoo kort over beider hoofden welfde! en echter, hoe hij, bij het schuil gaan van zijn glans, aan verteederende schoonheid won, - voor heel werd het maar half dag, - doch door de donkere wolken schoten de stralen der eerste liefde! God geve dat gij poëtisch hebt bemind; practisch trouwen is zulk een gruwel. Ook bij de wieg van uw eerste kind moogt gij dat niet geworden zijn, in dien overheerschenden zin op welken gij u thans bij wijle te goed doet en waartegen wij u zouden willen waarschuwen; practisch tot miskenning der regten op geneugten van den geest, der aanspraak op vreugde toe. Slechts bij het vergrooten

van den kring, uwe zorgen toevertrouwd, werd het verklaarbaar, dat ge langer droomdet noch dweeptet, dat ge schier louter dacht; werd het prijselijk, dat ge van 's morgens vroeg tot 's avonds laat slechts uwe taak voor oogen hieldt, en u van deze getrouwelijk kweet; werd het vergefelijk, dat ge wel eens eene liefkozing afweest, om uwe liefde in daden te toonen. Intusschen zijn het maar uitzonderingen in de zee van hoofden, welke wij in gedachte voor ons zien, die zich het getuigenis mogen geven, dat zij daarom en daarom alleen, het poëtische aan het practische opofferden, dat zij afstand deden van velerlei verheffends om in geenerlei verpligts te kort te schieten. Wilt gij die slagtoffers in beeld zien gebragt? Lezen, het plagt hem een lust te zijn, maar als man van zaken, die vader was geworden, had hij genoeg aan het beantwoorden zijner brieven en het bijhouden zijner boeken te doen, om geen uur langer aan verruiming des gemoeds, aan verfrissching des geestes te mogen wijden; - moeder van zulk een gezin was het uit met de muzijk, moest het uit zijn; wee haar, als zij liever het oor had geleend aan piano of harp, dan aan de kreten dier kleine keelen, krijschende of kermende om haar heen. De beklagenswaardigen, die niet eens vermoeden in welk gevaar zij verkeeren! Practisch wordt gij, vrouw des huizes! practisch tot verstramming toe van menige snaar, die weleer in uw gemoed zoo zoet trilde en weêrklank gaf als ge wat aandoenlijks hoordet, of wat edels zaagt; vriendschap verflaauwde voor u tot eene heugenis en schoonheidszin schijnt u ijdelheid; - maar bij menige wieg viel te bidden, en in eene moeder sterft toch het harte nooit geheel! Anders gaat het u, hoofd des gezins! louter voor uwe zaak levende, slagend in uwe stoutste ondernemingen of worstelend met onverdienden weêrspoed, - benijd of beklaagd, evenzeer ervarende, welk eene bedriegelijke weegschaal het oordeel der wereld is, - onder vergoding zoowel als onder verguizing de menschen leerende minachten, practisch er weldra louter op uit van hunne zwakheden partij te trekken. We hebben straks van verstramming gewaagd, daarvan is bij u geen sprake. Om het lagere te bereiken, wordt uwe veêrkracht met iederen dag bewonderenswaardiger; voor het hoogere daarentegen verstompt allengs iedere zin, en verlamming zou het einde zijn, als de dichter der somberste scheppingen, als de dood niet wakker schudde uit dien slaap. Daar wordt eensklaps eene plaats in uwe woning ledig, daar gaat gij mede naar het graf, gij, die geloofdet van het gemoed geen last meer te hebben, daar ziet gij die diepte in en droomt van andere dingen, dan die gij uw leven hebt gewijd, neen, verkwist! Wee u, zoo dan het gevoel niet slechts zijne regten herneemt, maar zich tevens over de schending van deze wreekt!

Is het ook ten onzent zoo verre gekomen, dat een woord ter handhaving van den zin voor het poëtische, de aankondiging van een viertal nieuwe dichtbundels moet voorafgaan? Lezers! hoe wenschten wij, dat ge ons logenstraffen mogt. Zijt ge schalk genoeg om te vragen of onze dichterlijke hemel iemand dreigt te verblinden door zijnen glans, we wachten het antwoord van bevoegden af, maar veroorloven ons inmiddels de opmerking, dat weinigen er gevaar van loopen, en gij allerminst, naar dezen te veel op te zien. Of heeft onze inleiding haar doel bereikt, en wilt ge met ons dit viertal naauwelijks doorbrekende starren gadeslaan en u in haren eersten luister verlustigen? Te voorspellen, welke baan zij later zullen beschrijven, het valt even zwaar, zelfs bij benadering, als het beeld verder vol te houden, 't geen ons zijn laatste dienst doe wanneer wij u verzekeren, dat er thans reeds even groot verschil is in de ruimte, tot wier grenzen de stralen dezer verscheiden bollen reiken, als in de toonen en tinten van haar licht!

I. Eerste Gedichten van Mathilde Bär.

> Bilde, Künstler! rede nicht!
> Nur ein Hauch sey dein Gedicht.

Het is niet louter hoffelijkheid, dat wij u de jonge schoone eer voorstellen dan de drie heeren, welke haar op den voet volgen, wij zouden er ons toe genoopt hebben gevoeld, ook al gold het honneur aux dames niet zelfs op het gebied der dichtkunst. Haar boeksken heeft meer van een ruiker eerstelingen dan van een korfjen vruchten; het zijn vroege, zeer vroege bloemen, gelooven wij; we wenschten er bij te mogen voegen, gewassen op het vrije veld, in de open lucht. Verre vandaar, hebben zij, met wat in de broeikast gekweekt werd, de bleekheid gemeen; om de leenspreuk te laten varen, als Mejufvrouw Mathilde Bär minder verzen had gelezen, deze zouden, waarschijnlijk, niet zijn verschenen! En welke waren de gedichten, die zij las? Stellig niet die des grooten meesters, van welken wij een paar regels aan het hoofd dezer aankondiging plaatsten, en die, zoo zij waarheid behelzen, den staf over dit bundeltjen breken. Het ontmoedige haar niet; menige krans is nog verworven door wie verzen zonder tal drukken liet, eer hij die les in beoefening bragt, en den lauwer verdiende. Slechts achte zij ons niet te streng, slechts toetse zij zelve de waarheid onzer opmerking aan haar werk. Gevoel voor wat lief en zoet en schoon is, wij zullen de laatste zijn het haar te ontzeggen; voor het hooge en heilige heeft zij diepen eerbied, dien we ten volle waarderen; maar

volstaan deze eigenschappen, gevoegd bij zekere vaardigheid in de versificatie, om gedichten te schrijven en die te laten drukken? Geest der Poëzij, Bede, Aan Bilderdijk, Bloemen, Moeder, Eens, het zijn de titels der zes eerste verzen en versjens uit het boeksken, en wat houden die, met uitzondering van het vierregelig en onbeduidend Eens - al geldt het niets minder dan ons toekomstig verblijf in den hemel, - wat houden zij anders in dan bespiegelingen? Bespiegelingen: over den Geest der Poëzij, ‘God lieven en loven, dat is ware melodie, dat de geest der poëzij,’ Bede - eene gemoedelijke verzuchting om geloof, - Aan Bilderdijk, woorden, louter woorden, waarbij de Zanger van den Ondergang der Eerste Wereld, zoo hij al niet over het ‘liederlijk rijm’ had gegromd, elders in het bundeltjen voorkomende, stellig voor de hulde had bedankt, onze dichteres, ‘tot haren jongsten strijd’, te zien ‘vertoeven op de stroomen van 't levend nat, zoo rijk, zoo heerlijk, uw gouden harp ontsprongen, Mijn groote Bilderdijk!’ Bespiegelingen..... maar het is ons doel niet iemand hard te vallen, allerminst een zoo gevoelig gemoed. Als de meeste eerstelingen in dicht, geven ook deze onwillekeurig eene soort van autobiographie; lezen wij die in de voor ons liggende verzen niet geheel averegts, dan was het lief en leed der zangeres tot nog toe te zeer alledaagsch om wat er hartstogtelijks in haar schuilt aan het licht te brengen; dan is hare bewondering van den dichter J.J.L. ten Kate de opregtste ter wereld; dan leest ze de poëzy van dezen haast nog getrouwer dan die van haar grooten Bilderdijk.

En niet zonder gelukkig gevolg. Ten blijke deze proeve:

O, zalig is 't de handen zaam te vouwen,
Te blikken naar den blaauwen hemelboog,
Om elke zucht een' Vader te vertrouwen,
Wiens liefde nooit een strijdend hart bedroog,
Die ons niet wil en ons niet kan begeven,
Hoe twijfel soms het kampend hart besloop,
Maar die ons roept voor 't eeuwig zalig leven:
Vervulling van de schoonste levensloop.

O, zalig is 't, om aan den voet des Heeren
Het schuldig hart te storten in 't gebed,
Om 't zondig oog naar zijn genâe te keeren,
Die op den minsten onzer zuchten let!
O zoetste toon, gij schoonste toon der toonen,
Gij stille beê der Godgewijde ziel,
Die ieder uur den Heer haar dank kan toonen,
Wat leed op aard haar immer moei'lijk viel!

Het zijn verzen als deze in haar: B i d d e n , het zijn gedachten als haar A v o n d en haar Z o n d a g verkonden, welke haar bundeltjen een publiek waarborgen, dat zich noch in het practische, noch in het poëtische de hoogste eischen stelt, maar toch zijn waarde heeft - toch ook aanspraak maken mag op de bevrediging zijner behoeften. Verhelen willen wij desondanks niet, hoe wij vurig wenschen, dat allengs zelfs bij die schare gedachten klanken mogen vervangen, en helder bewustzijn de plaats inneme van maar donker gevoel. Het zij onze overgang ter verklaring, dat wij van een T w e e d e n B u n d e l meer zullen vergen dan van dezen eersten, dat wij daarin liefst geene verzen zullen zien opgenomen, als het stukjen H a a r l e m in dezen, luttel inhoudende dan wat ieder tot zijne geboortestad zeggen kan, als hij er zijne ouders in heeft verloren, als hij haar verliet en later tot haar terugkeerde. Afscheid neme Mejufvrouw Mathilde Bär, voor goed afscheid van het genre, hier door het versjen A a n m i j n H a r p vertegenwoordigd; het is niet aan haar den lof van haar speeltuig te verkondigen, niet aan haar te gewagen van het genot, dat zij er aan verschuldigd is! Het zal onze taak zijn het eerste te doen, als wij haar liedekens zullen hebben dank te weten, waardoor zij ons in den kleenen kring om haar heen werkelijk verplaatste; het tweede smake zij liefst in stilte. Wat wij van haar verlangen, het zijn blijken dat zij opmerkte, dat zij overdacht, weêr wist te geven, wat haar geest en gemoed trof, wat zij op de daad betrapte; het zijn plastische studiën, geene poëtische exclamatiën. Zoo lang zij, gelukkige, nog zoo weinig vermoedt wat lijden is, dat zij, in hare V e r l o r e n L i e f d e , het arme meisjen, 't geen zich in hare zoetste, hare zaligste verwachting te loor zag gesteld, dat zoo wreed werd bedrogen, aan kan sporen ‘het hoofdjen weêr op te heffen, het hart weêr vrolijk te laten slaan,’ ja te besluiten met de bede: ‘En wil uwen Schepper loven, die u ook thans heeft welgedaan,’ wage zij zich aan den hevigsten en heerlijksten hartstogt, aan zijn even weinig door andere driften geëvenaard lief als leed voorzigtig niet. Verre zij het van ons, te wenschen eens door haar met schooner zangen te worden verrast, waarbij zij bittere tranen zou hebben geschreid; maar als wij menschen zoo zijn gevormd, dat geenerlei leven zich in ons zonder strijd, zonder smarte ontwikkelt, als in de natuur om ons heen de liefste bloem van alle, de roos, slechts aan de doornenstruik bloeit en geurt, waarom zouden wij dan niet mogen voorspellen, dat zij, als we elkander zullen wederzien, genoeg zal hebben ervaren om genegener gehoor te vinden, elk harer verzen een zegel hangende aan die andere uitspraak van denzelfden grooten meester, met wien wij deze aankondiging begonnen:

Spät erklingt was früh erklang,
Glück und Unglück wird Gesang!

II. Gedichten door C.P. Tiele.

1.

Zie niet om, maar zie vooruit!
Door geen enkle grens gestuit
  Moet gij immer verder streven,
Vóór u in het blaauw verschiet
  Liggen vrijheid, heil en leven,
Maar in 't graauw verleden niet.

2.

Zie vooruit, en zie niet om!
Vele menschen, dwaas en dom
  Ontevreden met het heden,
't Heden vol van last en druk,
  Zoeken in het verst verleden
De eeuw van vrijheid en geluk.

3.

Zie niet om, maar zie vooruit!
Slechts de toekomst is uw buit;
  Al wat achter is vergeten!
Voorwaarts! nimmer strijdens moe;
  Grijp slechts aan met stout vermeten!
Al wat vóór is hoort u toe.

Het bovenstaande versjen, Z i e n i e t o m ! getiteld, moge geenszins het schoonste zijn uit het bundeltje van den Heer Tiele, een der meest kenschetsende zijner rigting is het zeker. Om jegens deze echter maar billijk te wezen, haasten wij ons er bij te voegen, dat de vloeijende regels op eene volgende bladzijde door eene waardering van H e t V e r l e d e n worden afgewisseld, die zoowel hem als haar voor de dubbele blaam van overdrijving en eenzijdigheid vrijwaart. Wij hebben in den aanhef dezer beschouwing het practische scherp tegen het poëtische overgesteld, - de schare stelt ze zich dus strijdende voor; - het maakt het eigenaardige van het boeksken uit, dat beide, in den

geest des dichters, zich met elkander verzoenen. Hooge lof, meent men, dien wij gaarne gunnen; al mogen wij er niet bijvoegen, dat de dichterlijke gave in Tiele de wijsgeerige opweegt. Hij is er verre van het zelf te gelooven. ‘Indien dit bundeltjen verzen,’ lezen wij in zijne voorrede, ‘bewijs moest leveren, dat de auteur dichter is, dan zou dit bewijs bij uitstek zwak zijn. Men zoeke echter in de uitgave zulke diepe bedoelingen niet. Het is een verzameling, bijeengebragt in een tijd, toen de schrijver zich met geen meer inspannenden arbeid mogt bezig houden.’ Een oogenblik, Heer Tiele! de kunst weet van geen ketterschelden, maar als hare waarde wordt miskend, zoo als gij het in die woorden doet, dan moet haar de klagte van het harte. ‘Meer inspannenden arbeid!’ eilieve, gij gelooft toch niet dat dichten uitspanning is, dat het hoofd er minder bij behoort, omdat het zonder harte niet gaat? Wij zullen uw voorbeeld niet volgen, door van de schrale vruchten op te halen van zoo velerlei straffe studie; wij geven u liever weder het woord. ‘En waarom,’ lezen wij verder, ‘waarom die nu wordt uitgegeven? - Er wordt zooveel uitgegeven, waarom ook dit bundeltjen niet?’ Foei, dat ook gij den mantel der gewaande nederigheid omsloegt, door de gaten heen komt de hoogmoed toch aan 't licht, terwijl gij u tevens aan onze zuchtende pers bezondigt; helaas! ja, er wordt zooveel uitgegeven! Maar zooveel geslaagds bij zooveel mislukts, als uw boeksken inhoudt, toch alle dagen niet, wilt ge zeggen, en wij stemmen het u toe. ‘Wat er goeds in is,’ gaat ge bescheiden voort, ‘moge menige zwakheid bedekken. Vindt de kritiek zich genoodzaakt den staf over het gansche Boekjen te breken, het zal den auteur wel een weinig spijten,’ bravo! de mantel glijdt van de schouders, ‘maar hij zal er geen kabinetskwestie van maken,’ bravissimo! het leelijke ding ligt op den grond, ‘en de pen niet wegwerpen,’ hij zou wel dwaas zijn zoo hij het deed.

‘Al hangt hij zijn bescheiden harpjen aan den een of anderen wilgenboom,’ zoo besluit eigenlijk de voorrede; wij zien er ter wereld geen reden toe. In de L i e d e r e n, in de G e m e n g d e G e d i c h t e n, in de B e e l d e n u i t h e t V o l k s l e v e n, - de trits afdeelingen waaronder hij zijne verzen rangschikte, - schuilt te veel schoons dan dat wij niet zouden wenschen, dat hij vervullen moge wat hij belooft. In elke dezer rubrieken wisselen vertalingen of navolgingen de oorspronkelijke stukken af; misschien zouden de laatste meer uitkomen, als de eerste niet onwillekeurig tot vergelijking met de voortreffelijkste vernuften noopten. Het is meer dan eene bladvulling, het is eene bekentenis, als hij Göthe, in den D e m o e d van dezen, nazegt

Toen ik de werken der Meesters doorzocht,
Toen zag ik wat groots hun geest had gewrocht;
Maar nu ik mijn eigen verzen moet lezen,
Nu zie ik, hoe 't wel had moeten wezen.

L i e d e r e n , de eerste afdeeling, van welke wij reeds een paar oorspronkelijke vermeldden, is twee Horatiaansche Navolgingen rijk, liever eene proeve èn van romeinsch epikurisme, èn van romeinsche levenswijsheid, zoo als er uit de odes van dezen vallen te grijpen, - drie vertalingen van Noordsche L i e d e k e n s van Björnsterne Björnson, - twee dichtstukjens naar Longfellow - en eene zwakke poging het onvertaalbare A u l d l a n g s y n e , zeer vrij weder te geven. Er is in de keuze der modellen iets dat ons inneemt. Horatius, uit de ondergegane wereld, hij zou zijne plaats hebben weten te kiezen en te behouden bij dat drietal uit de hedendaagsche, bij Burns vooral, schoon er misschien nog minder onderscheid was tusschen den falerner van den een en het schotsche bier van den ander, dan in beider levensbeschouwing. Of de geestige romein Björnson's gevoeligen eenvoud zou kunnen genieten? - of hij Longfellow zal begrijpen, minder door eeuwen en zeden van hem gescheiden, dan door het geloof aan eene toekomst, als hij zich nooit dacht? Het zijn vragen, die onze inval u op de lippen brengt, maar waarmede wij ons niet hebben gekweld, toen wij ons verlustigden in eene afwisseling, die niets onharmonisch had. Wilt gij eene proeve? Wij ontleenen haar aan het derde der L i e d e k e n s van Björnson, ‘om 't welk te verstaan men zich met zijne gedachten in Noorwegen verplaatsen’ moet, ‘op die smalle strook lands, door de zee aan de eene en de hooge bergen aan de andere zijde van de beschaafde wereld gescheiden.’

Wat ik daar ginder wel vinden zou
Over de hooge bergen?
Ach! op haar top enkel sneeuw die 'k aanschouw,
Maar aan hun voet, daar bloeit menig landouw!
Moet ik steeds wachten en klagen?
Mag ik de reize niet wagen?

Zie hoe die arend, hoe pijlsnel hij vloog
Over de hooge bergen!
Jeugdig van moed, stijgt hij stout naar omhoog,
Baant zich zijn weg door den blaauwen boog,
Kiest zich de heerlijkste kusten
Om van zijn togten te rusten.

Twintig jaren reeds tuurde mijn oog
Ginds naar de hooge bergen,
Dwaze verwachting, die steeds mij bedroog,
Zwakker bij ieder jaar dat vervloog;
Hoort hoe de vogelen kweelen....
Kon ik hun vleugels maar stelen!

Vogeltjen! zeg toch, wat zoekt gij bij mij,
Over de hooge bergen?
't Is zooveel beter aan gindsche zij!
O had ik ook een paar vleugels als gij,
Lang reeds waar 'k henengetogen,
En aan mijn kerker ontvlogen.

‘Poëtisch!’ hooren wij zeggen, al laat hier en daar de uitdrukking wat te wenschen over; ‘poëtisch!’ en er is dus geen gevaar, dat men de overige coupletten niet meê zingen zal; maar practisch?’ klinkt er vragend tusschen, als moest ook een lied het zijn, in den begrendsten zin des woords. En echter, wij behoeven ook van deze afdeeling niet te scheiden zonder bewijs voor de waarheid der opmerking, straks door ons gemaakt, dat beide levensbeschouwingen in vele dezer verzen zamensmelten. Ten onzent weet ieder, welk een strijd er, niet zoozeer op godsdienstig als op kerkelijk gebied, in de negentiende eeuw, in het westen van ons werelddeel haast alom wordt gevoerd; welnu, hier hebt ge de tevens practische en poëtische verklaring der eene partij, in het oorspronkelijk:

Lied der hope.
I.

De Zonne, wier vertroostend licht
Sinds twintig eeuwen heeft geflonkerd,
Schijnt nu door nevlen, zwart en digt,
Door aardsche schaduwen verdonkerd;
De strijd wordt bang, de twijfel groeit,
't Verleden, dor en uitgebloeid,
Wordt nimmermeer herboren,
En menig zwakke, ontrust, vermoeid,
Geeft hoop en moed verloren.

II.

Wij echter, jong van moed en kracht,
Wij zitten niet in wanhoop neder,
Lang duurt de koude winternacht,
Maar eindlijk straalt het zonlicht weder;
En schoon ons oog in 't graauw verschiet
Nog naauw een morgenscheemring ziet,
Geen licht, geen star daarboven,
Wij vreezen niet, wij klagen niet,
Wij werken en gelooven.

III.

Wij hebben in ons ook een licht:
Het licht der hoop door God gegeven,
En wat ook om ons valle of zwicht
Wij blijven strijden, zoeken, streven;
Zoo wordt het rijk van God verbreid,
Vergeefs in trage rust verbeid,
Slechts met geweld genomen;
Zoo wordt door ons de weg bereid
Voor hen, die na ons komen.

G e m e n g d e G e d i c h t e n . Als wij uit deze moesten kiezen, dan gaven wij de voorkeur aan het vers: P r a c h t i g e r d a n S a l o m o ; boven dat: A a n e e n j o n g e k r a n k e ; de overgangen in het eerste mogen gewaagd zijn; het laatste lijdt aan andere ziekelijkheid dan die, welke het meisje ter prooi is. Maar de rubriek geeft, buiten de afwisseling, waartoe Uhland en Victor Hugo en Heine hebben bijgedragen, eenige dichtstukjens ten beste, bij welke we in onze vlugtige beschouwing liever een oogenblik stilstaan. Het zijn de verzen, door den Heer Tiele in zijnen I n h o u d met de aanteekening voorzien: ‘men wordt verzocht er bij op het jaartal te letten,’ zij dagteekenen van 1852, 185* en 1854. ‘Daar is in de laatste tien jaren in ons vaderland en in de hoofdstad gelukkig veel veranderd.’ Wij ontkennen het niet; slechts wenschten we, dat men zich met wat er veranderd werd niet vergenoegde. Intusschen, al vermoedt gij het onderwerp vast, gij hebt regt de titels der drie dichtstukjens te kennen; zij heeten: H e t S t r a a t d e u n t j e n , A m s t e r d a m en D r i e S o n n e t t e n . Het eerste schetst de dommelige weelde, door den luisteraar bij dat liedjen gesmaakt, bij den zoeten zang van het schoone weleer; het geeft ook, niet

de verontwaardiging, maar de droefheid des dichters over ons h e d e n weder, als hij zich in zijne mijmering voorstelt, hoe dat verleden zoo grootsch is geworden. De Sonnetten gelden Duitschland en Nederland, Java en 't Land van Overzee; -helaas! waarom zouden wij in stede van 185*, dat is zonder aanvulling van het laatste cijfer, er haast 18.., zonder bijvoeging der beide laatste jaartallen, onder willen schrijven? A m s t e r d a m is het derde in onze omgekeerde orde, - wat dunkt u, als de dichter die stad geschetst heeft in eene heerlijkheid, die niet getuigt wat zij t h a n s is, die slechts blijk geeft van wat zij e e n s was, durft ge dan de navolgende wenschen en klagten verjaard noemen?

> En dan uw Kapitool, in koningshof herschapen,
> Een breede koningshal, doch zonder koningspoort!
> Gij voeldet, toen gij eens haar ruktet van uw slapen,
> Dat zulk een stedekroon u niet meer toebehoort.
> Het is als toondet ge ons een statige matrone,
> Maar met den tooi der maagd en kunstverw op 't gelaat,
> Of Brutus' republiek, maar met driedubble krone,
> Of 't beeld der vrijheid, maar in knellend hofgewaad.
>
> Of dwale ik? Is misschien het negende verrezen,
> Waar 't achtste wonderwerk u te eng werd en te klein?
> Wou God, ‘der vadren God den kindren nader wezen’,
> Zoodat hun zon den roem der vadren overscheen,
> Zoodat dier kindren bouw van nieuwen roem kan spreken,
> En de oude een tempel werd, d'alouden roem gewijd?
> Helaas! dit kapitool moog wanklen en verbreken,
> 't Heeft geen nakomeling, 't braveert alléén den tijd.

Gij wenschtet, en wij doen het als gij, die verzen hier en daar wat op te toetsen, - de vonk, die tintelt, aan te blazen tot flikkerende vlam, - maar met de gedachte moet gij het eens zijn: doe wat in uwe magt staat, opdat ze weldra die des algemeens worde. Wat vreest ge voor een medelijdend glimlachjen, voor een wenk als reeds gegeven werd, dat dichters ‘over het algemeen weinig werk maken van finantieel overleg?’ O gulden tijd, toen Amsterdam een bestuur had, poëtisch genoeg om een bouw te durven beginnen, misschien boven de krachten der burgerij, practisch genoeg tevens om met de tweede verdieping te marren, toen oorlog hare vest ontvolkte, tot de vrede den voorspoed weêr binnen had getroond; een bestuur poëtisch genoeg om eene dwaasheid te durven doen, grootscher dan ooit de practische wereld er weêr zou zien, ook in dien zin een weêrgaloos wonder!

B e e l d e n u i t h e t V o l k s l e v e n, - de derde afdeeling in ons

overzigt maakt de tweede in den bundel uit, - beelden uit het volksleven, wij wenschen met deze als de belangrijkste te besluiten. De kleine galerij is velerlei verscheidenheid rijk; het zijn niet enkel schetsen van inheemsche toestanden, waarmede zij u verrast; een paar schilderijtjens verplaatsen u bij onze naburen; in een derde steekt gij het Kanaal, in een vierde den Oceaan over. Alom is volksleven, alom valt het dichterlijk op te vatten, alom belooft zijne geïdealiseerde voorstelling weldadigen invloed op grooteren kring uit te oefenen, dan door wat men hoogere onderwerpen heet, wordt gewaarborgd! De minnedichter maakt aanspraak op de roos, - de heldenzanger op den lauwer, - wie zich het volk wijdt, moet zich met een handvol veldgebloemte vergenoegen; - maar trots lieven lach en keurigen krans, wij zouden zijn hartelijken handdruk de voorkeur geven, - als wij het maar voor het kiezen hadden. En dat niet, dewijl het ligter in zijne eischen is te bevredigen, dan wie zich wat meer beschaving aanmatigen, of zich inderdaad op deze te goed mogen doen. Integendeel, er geldt bij de laatsten veel voor gegeven, waarvan het eerste niets weten wil; wat f o r s c h mag de voorstelling zijn, maar voor alles f r i s c h moet ze wezen. En er is nog iets: gezond moet de gedachte blijken, gezond tot in de nieren toe, of ge maakt er geen geluk mede; gekunsteld gevoel, het volk weet misschien niet waaraan het hapert, maar de drommel haal het, zoo het er naar hoort. Populariteit, wat droomt men er van, wat vleit men er zich meê, binnen de grenzen van eene gehoorzaal, op de lippen van de leden der leesgezelschappen? de ware, de waarlijk benijdenswaardige is die bij de schare, welke niet eens vraagt wie haar den spiegel voorhoudt, maar, verrast door den weêrschijn van haar eigen gelaat, blijde uitroept: getroffen! Is het genre, beelden uit het volksleven, doch voor het volk, is het door deze weinige woorden ietwat in uwe schatting gerezen, dan voorziet ge, dat de tien of twaalf proeven u hier aangeboden, niet alle meesterstukjens zijn, al staat onder die O u d e W a s c h v r o u w Chamisso en onder dat M o e d e r t j e n Heine; dan verwacht de Heer Tiele ook niet, dat we zijn eigen vijf alle om het zeerst zullen bewonderen. Hij houde het ons zelfs ten goede, dat wij ons het eerst van allen aangetrokken voelen door eene navolging. Valt de voorkeur misschien daaraan toe te schrijven, dewijl het fraaije boek t h e P o e t s o f t h e W e s t voor ons openligt en wij t h e V i l l a g e B l a c k s m i t h o f H.W. Longfellow dubbel genieten in de kernige regelen en in de geestige teekening? Waarschijnlijk, want we houden gaarne schetsen met de pen tegenover schetsen met het stift, en leeren er uit, dat e e n e kunst niet alles kan; ten bewijze dit couplet uit d e S m i d s e v a n h e t D o r p:

En als de school is uitgegaan
Dan komt de wilde jeugd,
En ziet het wonder schouwspel aan
Met altoos nieuwe vreugd;
Hoe prettig 't snorrend vuurtjen brandt,
Hoe hard de blaasbalg snuift,
En vonk bij vonk, naar allen kant
Als kaf op 't dorschveld, stuift.

Als gij een vertaler veroorlooft een zesregelig couplet tot een achtregelig uit te breiden, dan komt den Heer Tiele voor deze vertolking slechts lof toe, de derde en vierde vullen hier wel aan, maar wijzigen toch het oorspronkelijke niet, - doch we hebben met de voorstelling zelve en niet met de wijze van vertaling te doen. Longfellow geeft u de kinderen naar die vonken kijkende; Longfellow, die wel weet hoe gaarne zij het doen en gerust is, dat uwe verbeelding zijn vlugtigen omtrek zal voltooijen. Te avond zijn het zijne Gabriël en Evangeline niet, - de dichter is zich bewust, dat deze greep hem goed afgaat en wijzigt daarom den toestand naar wil, - het is noch zijn Gabriël, noch zijn Evangeline, die op de uitgaande asch turen, en telkens als er iets vierigs wegdooft, uitroepen: ‘weêr een nonne, die in 't kapelletjen gaat.’ Het is hier de halve dorpsjeugd, zich rap heen en weêr bewegende, of ze die vonken vangen wou, ros door dien gloed verlicht, maar dubbel aanvallig, dewijl de blanke gezigtjens er zoo treffend bij uitkomen. Slechts een kaarsschilder kan het invallen te beproeven u zoo iets op doek te laten zien, maar een kaarsschilder; op onze teekening daarentegen is het volle dag, den smid zien wij in het tweede verschiet den zwaren hamer opheffende, de kinderen kijken zijn kluis in, maar wat de dichter niet geven kon zonder lange beschrijving, die zou hebben verdroten, dat is de boom, die zich over de smidse welft; dat is de reiziger met het witte paard, die beide wachten tot het werk gedaan is; dat is de herdershond op den voorgrond bassende; dat is de kerk aan den lommerrijken gezigteinder. Hoe dankbaar zult gij dier kerk zijn, daar zij een einde maakt aan onze afdwaling, daar zij ons tot Longfellow, tot zijn smid in verzen terugbrengt, die des zondags zijne dochter op het koor zingen hoort en zich in dien zoeten zang verlustigt, dewijl ze hem als de stem harer moeder in den hemel klinkt! Geniet die weelde zelf, - het zij in het oorspronkelijke des Amerikaans, wiens onlangs verschenen nieuwe cyclus van verzen: T a l e s o f a W a y s i d e I n n, van zoo veelzijdige studie getuigt, of in de vertaling des hollanders, die zoo velerlei sympathie met hem heeft. Al is Longfellow kerniger in zijn kortheid, ook in de verzen van Tiele heeft de les hare waarde, dat in de gloeijende smidse des levens ons

lot moet worden gesmeed, dat op zijn weêrklinkend aanbeeld iedere vurige gedachte, iedere grootsche daad in volkomen vorm moet worden geklonken!

Wij keeren tot de oorspronkelijke B e e l d e n onzes dichters weêr. K r i j n J a n s e n en J a n C o n t e n t, ze hebben hunne verdienste, en toch wenschten wij, dat ze wat steviger op hun kooten stonden; Longfellow heeft de hand van zijn smid, ook als hij een traan uit het oog wischt, teregt hard en ruw geschetst. Oorspronkelijk van opvatting zijn zeker de t w e e D i a k e n s; en echt-hollandsch - schoon niet hollandsch als ons het liefst is, dewijl Tiele zich in het derde couplet wat overrealistisch en zijn stumpert zich in het zevende wat overdoucereaux uitdrukt, echt-hollandsch het desondanks mooije:

Leelijke paar.

1.

Ze zaten voor de huisdeur
Tevreden en digt bij malkaer,
En zelden, zelden zag ik
Zoo'n treurig en leelijk paar.

2.

Ze zaten voor de huisdeur
En ze zaten er hand in hand;
Zij was een rimplig oudjen
En hij was geen snuggere kwant.

3.

Ze was sints lang heur haren
En heur tanden al kwijt geraakt,
En een lange, zware ziekte
Had haar nu niet veel mooijer gemaakt.

4.

Hij had den grooten leunstoel
In het zonnetjen buiten gebragt,
En schudde zelf de kussens,
Daar lag ze nu, warm en zacht!

5.

Hij zag met welgevallen
Op zijn rimpelig oudjen neêr
En nam haar magre vingren
En kuste die vurig en teêr.

6.

Ze zaten met hun beiden,
Want ze hadden nooit kindren gehad.....
'En zijt ge nu,' zoo sprak hij,
'Weêr heel en al beter, mijn schat?'

7.

'Dan mag ik nu wel zeggen
Wat angst ik heb uitgestaan,
Want 'k heb u nog zoo noodig
En het zou zonder u niet gaan.

8.

'Nu moet ge nog wat blijven,
Want ik ben zulk een stumpert alleen,
En - moet het eindjen komen,
Dan gaan we maar samen heen.'

9.

En toen hij zoo, al fluistrend,
Zich over haar henen boog,
Zag zij vol dankbre liefde
Naar het oude ventjen omhoog.

10.

Een traan blonk in haar oogen,
Ik zag het, en schreide meê. -
Het was een leelijk paartjen,
En toch vond ik ze mooi, die twee.

‘Gij weet niet half hoeveel goeds ge zoudt stichten, als gij u wat meer i n s p a n n i n g getroostet;’ ziedaar de woorden, den wensch aan den Heer Tiele, waarmede wij eindigen; overtuigd, dat van allen lof de verzekering, dat hij met zijne verzen geen nutteloozen arbeid deed, hem de liefste is. Voor een man van studie als hij, volstaan de wenken, onder ons beschouwen hier en daar gegeven; op zijne beurt beoordeele hij de subjectieve of objectieve waarheid van deze. Ons schijnt het toe, dat hij slechts heeft te w i l l e n om hoogeren lauwer te verwerven, dan er groent in de gaarde, welke zijne verbeelding in deze bladen voor ons schiep. En echter kunnen wij uit haar niet scheiden, zonder u nog eene bloem te hebben aangewezen, van vreemden bodem overgebragt, en met lust en liefde, men ziet het haar aan, uit den wind en in de zon gezet; wel was zij die zorge waard. Oordeel zelf, - wij laten de leenspreuk varen, - oordeel zelf over de fraaije idylle, die den naam van D o r a draagt.

Alfred Tennyson, want van dezen is het dichtstukjen; Alfred Tennyson, tot wiens veelzijdige verdiensten vooral die behoort, dat hij niet slechts voor zijn onderwerp den waren toon weet te t r e f f e n, dat hij dien ook weet v o l te h o u d e n, in dat opzigt volleerd musicus, beide stof en stijl meester; Alfred Tennyson heeft aan zeven of acht regelen ter inleiding genoeg. Inleiding, zeiden wij, expositie zou juister geweest zijn; hare weinige woorden verplaatsen ons in de hoeve, het tooneel des gedichts, - noemen ons de drie hoofdpersonen, welke wij zullen zien optreden, pachter Thomas, zijn zoon Willem, zijne nicht Dora, - en geven ons tevens de betrekking aan, in welke zij tot het hoofdfeit der idylle, in welke zij tot elkander staan. Ge ziet den bedaagden landbouwer voor u, zich vermeidende in de gedachte, welk een geschikt paar die twee jongeluî zouden zijn; ge ziet hem vast besloten, dat plan door te zetten, - ge ziet Dora, met lust in alles zich naar zijn wil voegende en Willem ook wel genegen, - ge ziet Willem daarentegen aan haar niet denkend; heeft hij niet altijd met haar onder 't zelfde dak gewoond? Allereenvoudigste, allergelukkigste blootlegging van den toestand, mits de lezer iederen trek waardere en geen toetsjen voorbijzie! Onwillekeurig gevoelt ge voor dien ouden man iets, dat naar vreeze zweemt; hij is zoo gewend zijn wil gevierd te zien, hij zal zijn gezag doen gelden, bij Dora zonder weêrstand, bij Willem? Een kort gesprek tusschen vader en zoon voltooit de karakterschets van den eerste en werpt niet meer licht op dat van den laatste dan zijne betrekkelijk ondergeschikte rol eischt. ‘Zoon!’ heet het, neen: ‘mijn zoon!’ het bezittelijk voornaamwoord heeft hier zijn waarde; ‘mijn zoon! ik ben zelf eerst laat getrouwd; maar eer ik sterf, zou ik graag mijn kleinkind op mijne knie zien zitten,

ik heb er mijn hart op gezet een hijlik te maken. Kijk Dora eens goed aan, ze ziet er lief uit, en knap houdt ze de spullen bij elkaâr, degelijker dan deernen anders zijn. Als ge weet is zij mijns broeders kind; hij en ik we hadden zamen eens hooge woorden, we scheidden in drift en hij stierf in den verren vreemde. Maar om zijnentwil trok ik mij zijne dochter Dora aan; trouw gij haar, jaren lang is het mijn wensch geweest, bij dag en bij nacht.' Zou het louter kieschkeurigheid zijn, dat het ons deert dien pachter door den anders fijngevoelenden Tiele in Thomas herdoopt te zien; dat wij hem liever, als in het oorspronkelijke, Allan bleven heeten? Thomas, de klank wekt bij ons, in eenen stijl wiens eenvoud en waarheid zoo streng zijn, dat hij naar den bijbelschen zweemt, de gedachte aan zachter, zwaarmoediger gemoedsaard, dan den landbouwer eigen is, die dus spreekt, die slechts zich zelven ziet, die wenschen durft, dat Willem, als ging het hem ter wereld niet aan, de gedane keuze maar goedkeure. Toch beidt den vader, en teregt, teleurstelling; kortweg klinkt het: 'ik Dora trouwen, dat kan ik, dat wil ik niet!' - en weêr gaat de zoon in de schemering schuil, opdat de gestalte des vaders in volle licht uitkome. 'Jongen!' luidt het nu, niet het gemeenzame, het goêlijke 'mijn jongen!' - wat hebben ook die bezittelijke voornaamwoorden bewegelijke gelaatstrekken! - 'Jongen! ge wilt niet; gij durft zeggen dat ge niet "wilt,"' lezer! lees ge en gij, niet jij en je, de Schrift doet het zonder die verweekelijking, en toch schieten er u, trots hare waardigheid, de tranen bij in de oogen; - 'maar in mijn tijd was eens vaders woord wet, en dat zal het ook hier blijken. Weet wel wat ge doet, een maand geef ik u om te overleggen, maar antwoord me dan naar wensch, of bij God, die mij hoort, ge kunt gaan werwaarts ge wilt, maar over mijn drempel zult gij nooit den voet weêr zetten.' Willems weêrwoord, in grammen moede gegeven, was bar, - toen beet hij zich op de lippen en droop af; - wat meent ge dat de oude het op zou vangen? De dichter ziet naar Dora om, met de oogen des zoons; 'hoe meer Willem haar aanzag, hoe minder hij haar lijden mogt; hij droeg zich ruw jegens haar, maar Dora leed het zachtmoedig.' Hier vinde onze hoofdaanmerking op de vertaling hare plaats. Beide, het engelsch en het nederlandsch, geven het dichtstukjen in die tienvoetige jamben, door een geestig criticus van hare zwakke zijde geschetst, toen hij den vinger op de wonde legde:

> And ten dull words oft creep in one dull line.

Er is daartoe echter, zoo in het voorbeeld als in de navolging, in dit dichtstuk te veel gedachte; voor het gebrek dier deugd, duisterheid, tengevolge van te weinig woorden, van te kernige kort-

heid, beweert men dat wij geene oogen hebben. En toch, splinter misschien bij den balk, toch zien wij niet voorbij, dat de karakterteekening van Dora, u fluks door maar één woord, door ‘m e e k ’, gegeven, er onder lijdt, er bij te loor gaat als Tiele ‘z a c h t ’ en niet z a c h t m o e d i g vertaalt, als hij slechts half uitdrukt, wat, heel gezegd, zoo innig treft. ‘Blessed *are* the meek: for they shall inherit the earth,’ zoo luidt het in de Holy Bible, en onze Staten-Overzetting heeft: ‘Saligh [zijn] de sachtmoedighe: Want sy zullen het aerdrijck be-erven,’ Tennyson dacht er onloochenbaar aan toen hij Dora schetste, Tiele mogt de toespeling niet weglaten, gezwegen van het geweld, der taal aangedaan. Dergelijke opmerkingen maakt men een alledaagsch vertaler niet; maar we hebben hier met een meesterstuk te doen, en met een man, die, als hij zich inspannen wilde, in staat zou zijn het volle regt te laten wedervaren. Verre er van dat wij te groot gewigt aan de uitdrukking zouden hebben gehecht, acht Tennyson zijne teekening van Dora er haast meê voltooid, tot zij zelve handelend optreedt; - hij heeft het woord naauwelijks gebezigd of hij keert zich weêr tot Willem, die, eer de maand verstreken is, het vaderlijk huis verlaat, als daglooner op het veld van vreemden gaat werken en half uit liefde, half uit spijt, vrijt en trouwt met Mary Morrison, de dochter van een boerenknecht.

> En toen de klokken luidden tot den trouw,
> Sprak Thomas: ‘Dora, kind! ik heb u lief;
> Maar zoo gij ooit met die mijn zoon was, spreekt,
> Of 't woord tot haar, die hij zijn vrouw noemt, rigt,
> Dan is mijn huis het uwe niet. Mijn wil is wet.’
> En zij beloofde 't, want zij was zoo zacht.
> Mijn oom zal wel verandren, dacht zij stil.
> De tijd vloog voort. En Willem werd een knaap
> Geboren, en dat kind bragt zorgen meê;
> En elken dag trad hij langs vaders deur,
> Wanhopig, doch zijn vader hielp hem niet.
> Maar Dora spaarde wat zij kon, en zond
> Het steelsgewijs, dat niemand wist wie 't zond,
> Ook Willem niet; totdat een heete koorts
> Hem aantastte, en hij in den oogsttijd stierf.
> Stil sloop zij nu naar Machteld. Machteld zat,
> En zag met tranen op haar kind, en dacht
> Veel kwaads van Dora. Dora kwam en zeî:
> ‘Tot nu toe deed ik wat mijn oom gebood.
> Ik deed verkeerd. Want och! alleen door mij
> Is al dit kwaad op Willems hoofd gebragt.

Maar, Machteld! om den wil van hem die stierf,
En ook om u, de vrouw, die hij zich koos,
En om dit weesjen, kwam ik tot u: Hoor!
Gij weet, sints zeven jaren was geen oogst
Zoo groot als thans. Nu dan, geef mij het kind,
Ik zal het zetten in het koorn, op 't veld,
En als mijn oom dan komt, verheugd van hart
Om zulk een rijken oogst, hij zal hem zien
En zeegnen om den wil van hem die stierf.'
En Dora nam het kind, en ging haar weg
Door 't graan, en zette zich op d'aarden wal
Die onbezaaid, maar vol papaver stond.
Van verre kwam de pachter naar het veld,
Doch zag haar niet; want niemand van de knechts
Dorst zeggen waar zij wachtte met het kind.
En zij woû opstaan en hem nadren, maar
Haar hart bezweek. Zoo, wachtend, zat zij neêr,
En ijvrig maaiden steeds de maaijers voort
Tot de avond viel, en 't donker werd op 't land.

Lieflijke idylle, prezen wij dit dichtstuk; deden wij het te regt? Tijd en toestand zijn hemelsbreed verscheiden, - het werkzame, zouden wij schier willen schrijven, heeft het lijdelijke vervangen; - maar toch is Dora de meer ontwikkelde zuster van Ruth! Wat het landschap betreft, als ge een weinig dichter zijt, schieten u de woorden te binnen, waarmede Schiller zijn S p a z i e r g a n g besloot:

Unter demselben Blau, über dem nämlichen Grün
Wandlen die nahen und wandlen vereint die fernen Geschlechter,
Und die Sonne Homers, siehe! sie lächelt auch uns.

Maar blijkt Thomas, zoo vraagt ge, blijkt hij in zedelijken zin boven de dagen van Boaz te staan; is er ten minste in dat opzigt bij het menschelijk geslacht vooruitgang?

Maar vroeg in d'ochtend stond zij op, en nam
Het kind weêr meê, en zat op d'aarden wal,
En maakte, van de bloemen daar in 't rond,
Een kransjen om het *hoedjen* van het kind,
Dat hij er lief mogt uitzien voor haar oom.
En toen de pachter nu in 't veld kwam, zag
Hij haar, en liet zijn mannen aan het werk,
En kwam en sprak: 'Waar waart gij gistren? Zeg!
Wiens kind is dat? En waarom zit gij daar?'

Maar Dora sloeg haar oogen naar den grond,
En lispte zachtkens: ‘Dit is Willems kind.’
‘En heb ik,’ riep de pachter, ‘heb ik u
Dit niet verboden, Dora?’ Doch zij sprak:
‘Doe mij, gelijk gij wilt, maar neem het kind
En zegen 't om den wil van hem die stierf.’
En Thomas zeî: ‘Ik zie, 't is een *complot*
Dat gij beraamd hebt met die vrouw daar ginds.
Mij wordt de les gelezen, en door u!
Gij wist, mijn woord is wet, maar gij veracht
Mijn wil. - Welaan, ik neem den knaap! - Maar gij,
Maak u van hier, u wil ik nooit meer zien!’
Zoo sprekend nam hij 't kind. Het schreeuwde luid
En worstelde, en de krans van bloemen viel
Aan Dora's voeten, die de handen voor 't gelaat,
Het luide schreijen hoorde van het wicht,
Al verder en al zachter. En het hoofd
Gebogen, dacht ze in weemoed aan den dag
Toen zij voor 't eerst gekomen was in huis,
En al wat daar gebeurd was in dien tijd,
En schreide. Doch de maaijers maaiden voort
Tot de avond viel, en 't donker werd op 't land.

Er zou gelegenheid te over zijn tot eene studie van Tennyson's genie, louter in de tegenstelling dier twee naturen, Machteld en Dora, beide zoo volkomen vrouwelijk en toch zoo verschillend. Wij mogen haar niet beproeven, wij moeten die uwer eigene fantasie aanbevelen, - hoe wij wenschen, dat de A r t - U n i o n , die dit jaar een gansch stel illustraties voor de I d y l l s o f t h e K i n g gaf, een volgend deze kleine gedichten moge bedenken, voor een grooter publiek bestemd, dan dat 't welk de Legende van Koning Arthur nog geniet.

Naar Machteld ging zij nu, en aarzlend bleef
Zij toeven op den drempel. Machteld, blij
Dat zij haar kind op Dora's arm niet zag,
Zij loofde God, die de arme weduw hielp.
En Dora zeî: ‘Uw kind is bij mijn oom,
Doch mij, zoo sprak hij, wil hij nooit meer zien.
Dus, laat mij leven, werken, zaam met u!’
‘Neen,’ sprak toen Machteld, ‘dat zal nimmer zijn,
Gij moogt door mij niet lijden, ja! ik wil
Mijn kind nu niet vertrouwen aan dien man,
Die 't leert zijn moeder te verachten, en

Het wreed maakt als hijzelf. Kom, laat ons gaan:
Ik breng mijn jongen weêr naar huis, en 'k zal
Uw oom gaan smeeken, dat hij u weêr neemt
Gelijk voorheen. En weigert hij, welnu
Dan komt gij hier in huis, en werkt met mij
Voor Willems kind, tot hij is opgegroeid,
En werkt voor ons.'
Zoo kusten zij elkaâr,
En togen heen, en kwamen aan de hoef.
De deur was van de klink. Ei, kijk! daar zat
De jongen deftig op zijn grootvaêrs knie,
Die hem wel stevig vasthield in zijn arm,
En die hem vriendlijk tikte op iedre wang;
En 't jongske praatte, en greep naar 't goud cieraad
Het zegel, dat aan grootvaêrs uurwerk hing
En glinsterde in het schijnsel van het vuur.
Toen traden ze in, maar naauwlijks zag de knaap
Zijn moeder, of hij wilde bij haar zijn
En vloog van Thomas schoot. En Machteld zeî:
'Ach Vader! laat me u noemen met dien naam,
Nooit kwam ik om te beedlen voor mijzelf
Of Willem of dit kind; nu bedel ik
Voor Dora. Neem haar weêr; zij heeft u lief.
O, toen mijn Willem stierf, hij stierf in vreê
Met allen; want ik vroeg 't hem, en hij zeî:
't Berouwde 'm niet dat hij mij had getrouwd,
Ik was voor hem een goede vrouw geweest;
Maar 't speet hem, dat hij u zoo had gegriefd;
God zegen hem! zoo sprak hij, dat hij nooit
De zorgen ken, die ik doorworstlen moest,
Toen wendde hij 't gelaat en stierf hij, ach!....
Maar 'k bid u! geef mij nu mijn kind, ik vrees
Dat gij hem hard maakt, en de heugenis
Zijns vaders leert verachten. Laat het al
Weêr zijn als vroeger, en neem Dora weêr.'
Zij sprak, 't gelaat van Dora aan haar borst
Verborgen. 't Was nu doodstil in 't vertrek;
Op eens borst de oude man in snikken uit:
'Ik ben te laken, ik! - ik heb mijn zoon gedood!
Mijn lieven zoon - want 'k had hem lief, mijn zoon.
't Was al mijn schuld, - ach! God vergeef het mij!
Komt kindren, geeft me een kus!'
Toen kusten zij
Den ouden man, en hingen aan zijn hals.

Maar hij zat neêr, verbrijzeld van berouw.
En honderdvoud kwam al zijn liefde weêr:
Hij snikte lang, lang, over Willems kind,
En dacht aan Willem.
En het viertal bleef
Bijeen in 't oude huis. En toen de tijd
Steeds voortging, toen nam Machteld weêr een man.
Maar Dora bleef in huis en trouwde nooit.

In praktijk gebragte poëzij!

III. In één Bandje. Gedichten door G.H.J. Elliot Boswell.

Hoe wij ons, bijwijle met onze beste vrienden alleen, al mijmerende verbazen over de verdraagzaamheid van deze; hoe wij ons verlustigen in den vrede onder hen, die ook bij het grootste verschil van gevoelens, nooit gevaar loopt te worden gestoord! Het moet er vervelend stil toegaan, meent ge. Toch niet. Ieder hunner heeft op zijne beurt het woord, en wat zeldzamer is, elk acht het eene gunst, dat het hem gegeven werd. Wij hebben nog maar half de eigenaardigheden van onzen kleinen kring beschreven. Verscheiden van karakter zonder voorbeeld, bewaart ieder der gasten niet slechts het zijne en ergert toch nimmer zijn buurman; om strijd doen zij hun best wat er heerlijkst in hun hoofd of in hun hart schuilt, aan het licht te brengen. Streelende ure, in welke Van Haren door zijne G e u z e n , al hoorden wij die honderdmalen, altijd iets nieuws geeft, een wereld van gedachten in een gedicht. Zoete wijle, waarin we met twee vrouwen kouten, beide in den bloei van haar talent; en eene gedachte van Betje Wolf of een glimlach van Aagje Deken ons op letterkundig of godsdienstig gebied nog grooter vooruitgang belooft, dan van welke wij getuige zijn - zijn voorspelden ons zooveel, dat reeds werd vervuld! Heerlijke avond, die Wiselius niet langer ijverzuchtig ziet, waarin Kinker van geene kitteloorigheid meer weet, die ons vergunt Bilderdijk louter te bewonderen, daar zelfs hij, als het u om schoonheid te doen is, bescheiden blijkt; waarin slechts Staring altijd te gaauw punctum zegt. Doch waar zouden wij eindigen, als wij allen regt wilden doen? Onze blik zweeft onze boekenkast langs; voor wie weet te kiezen, wat al zegens in zoo kleinen schat. En welk eene wisseling van weelde! Ernst of luim, iets aandoenlijks of iets verheffends, een luchtig lied of eene stoute schepping; wij steken de hand uit en wat we willen is het onze, we genieten wat we wenschen, - en hebben wij dit gedaan en vouw-

den wij de bladen weêr digt, en plaatsten wij het boek weêr tusschen zijn stille buren, morgen, over een maand, over een jaar, dag aan dag is die rijkdom weder ter onzer beschikking! Een overvloed, die niet afneemt, welke schare er zich ook aan verzadigde; opbeuring en vertroosting of uitspanning en verlustiging in het genoegelijkst gezelschap, in welke stemming wij verkeeren mogen, verdraagzaamheid en vrede leerende naar de behoefte van onzen geest of gemoed!

Gemoed of geest, in die woorden zij u de sleutel gegeven voor wat er raadselachtigs zijn mogt in dezen overgang van den bundel van Tiele tot het boeksken van Boswell. Ons trof de tegenstelling, beide verzen vlugtig doorloopend; ons verlokte zij tot het woord over de veelzijdigheid, ook der kleinste boekerij; over het tal van geneugten aan de afwisseling op dat gebied verknocht. Houdt het ons ten goede, zoo het u te poëtisch dunkt; al zou het ons liever zijn zoo ge er practisch partij van trokt!

Geest en gemoed, Boswell en Tiele, wij weten niet hoe beide vernuften elkander in de werkelijke wereld zouden bevallen; in de dichterlijke heeft de een als de andere regt op zijne plaats. Gemoed en geest, men misduide onze kenschetsing niet: geen mensch is een dier twee uitsluitend of geheel; het overwegende van een der beide gaven geeft al verscheidenheid genoeg, verscheidenheid, die zich verraadt tot in eene voorrede toe. Het ‘Praatje vooraf’ van den Heer Boswell is eene aardigheid. Hij heeft, zegt hij, ‘Rozen, Lelies, Avondzotjes, Passiebloemen, Vergeet-mij-nietjes, Windekelken, Heidekruid,’ zelfs ‘een enkel Steekneusjen, enz., bijeengezameld en te zamen geschikt i n é é n b a n d j e .’ Waarom niet ‘in één ruiker?’ waarom de beeldspraak niet volgehouden? Het zou niet enkel juister zijn geweest, dat bij eene geestigheid ook iets zeggen wil; het zou tevens gelegenheid hebben gegeven, dat leelijke titelblad met zijn witbruin landschap te vervangen door een tuiltjen, als nu op den netten band prijkt. Zoo wij het maar voor het wenschen hadden, zouden wij een bloemstuk uit onze oude school de voorkeur hebben gegeven, waarop wel wat wild met de saizoenen wordt omgesprongen, waarop sommige insecten zweven, liefst op een afstand gehoord; die zelfs Nicht Helletjon, zij moge anders niets afslaan, toeroept: ‘niet te digt!’ De toespeling zou duidelijk zijn geweest; in de plaats des dichters hadden wij die niet enkel gedoogd, hadden wij die goedgekeurd. ‘Dank je wel,’ zegt misschien de Heer Elliot Boswell, die zich in zijne voorrede al verontschuldigt over vermeende indiscreties in zijne versjens gezocht, waar deze de gebreken van den dag gispen, waar de ‘saillantste regels deze of gene susceptibiliteit froisseerden.’ Maar zoo hij het inderdaad zegt, zoo hij gelooft dat zijn genre geen grooter scherpte gedoogt dan die van een steekneusje

dan misduidt hij zoowel onze meening als hij den aard van zijn talent miskent. Hij zal zich, ondanks den ‘milden glimlach,’ dien hij belooft, niet zeer hebben te verheugen in de toejuiching van ‘liefelijken en kleinen, vriendelijken en gezelligen, godvreezenden en nederigen van harte, die daar omwandelen, het reine voorhoofd bestraald door hooger licht, en het opgeslagen oog bezield door eene vreugde, die nimmer zal vergaan!’

Hoe hebt gij het met ons? vraagt ge; wij spraken u van geest; en toch is de aangehaalde passage aan het praatje vooraf ontleend! Eilieve, luister eens:

Meisjes plagen.

Wie aan meisjes wil behagen,
Moet ze plagen, plagen, plagen,
  Plagen, maar met zachten zin;
Moet niet bloô zijn of haar vreezen,
Maar ze kloek in de oogjes lezen,
  In die klikkertjes der min!
    Och, een bloode
    Sluipt maar noode
't Welbewaakte hartjen in,
  En de meisjes lagchen dra
  't Bange, bloode volkje na:
Ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha!

Wie een meisjes hart wil winnen,
Treê met open helm er binnen,
  Na zijn geest het fier ontsloot;
't Maagdlijk hart is als een woning,
Waar geen slaaf ooit, maar een koning
  Als zijn wettig heer gebood;
    En geen kruiper,
    Sluiper, gluiper,
Wordt ooit prettig echtgenoot;
  Ook de meisjes lagchen dra
  't Fleemend, fluistrend volkje na:
Ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha!

Maar wie trotsch zich verhoovaardigt,
Naauwlijks harer zich verwaardigt,
  En een Cesar zich gelooft;

Of wie, dwaas en onverstandig,
Zich te flaauw toont of te onhandig,
Stoot bij lieve meisjes 't hoofd.
En dien kwezels,
Wezels, ezels,
Wordt alras hun waan ontroofd;
Want de meisjes lagchen dra
't Stijve of linksche volkje na:
Ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha!

Daarom wie er wel wil slagen,
Moet al plagende behagen,
Flink en manlijk zijn - niet flaauw;
Niet al smachtend, smeekend, knielend,
Maar betoovrend, maar bezielend,
't Hart zich eignen van de vrouw;
Hun is 't streven,
De achting, 't leven,
Hun der maagden liefde en trouw;
Zulken lagchen met hun gâ
Alle laffe vrijers na:
Ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha!

Wie zong dat? wel wie anders dan - Elliot Boswel?
En hoor nog eens toe:

Verbeeld-je!

Verbeeldje, mooi-meiske! verbeeld-je, dat gij....
(Nu, lach niet: het kon er van komen!....)
Dat gij en natuurlijk ook h i j , weet-je, h i j !....
E n f i n , de allerschoonste der droomen!
Verbeeld-je!

Verbeeld-je, dat gij, met teêr-minnend gemoed....
(Nu, bloos niet: ge kunt toch niet weten!....)
Dat gij en dat hij, bij d' onsterflijken gloed,
Al 't sterflijke in 't rond kost vergeten!
Verbeeld-je!

Verbeeld-je, dat beide, herlevend in 't kleen....
(Nu, knor niet: 'k hoor 't klappen van zoentjes!....)

Dat beide een lief wereldje rondom u heen,
Vol ramlaars en poppige schoentjes!....
Verbeeld-je!

Verbeeld-je, dat eenmaal, het grijs ja door 't blond...
(Nu, treur niet: na dagen en weken!...)
De vriendlijkste zieltjes met staamlenden mond,
Tot ‘oôtjen’ en ‘oôte-pa’ spreken!
Verbeeld-je!

En dit wenscht u,

Verbeeld-je!

A BACHELOR.

En wie was die *Bachelor?* Niemand anders dan Elliot Boswel, die intusschen weinig aanleg heeft om een old bachelor te worden.

En leen ten derde male een genegen oor; maar gij gunt het wis gaarne:

Op 't Goessche kanaal. *Bij de bekende schilderij van dien naam, van* Adolf Dillens.

Zoo'n draai met de sleê, en dien zwartbruin in 't tuig,
Dat is er een kunststuk, Meneeren!
Daar keek Arie Houtman[1] zijn oogen voor uit,
Want regt-uit te draven beteekent geen duit:
De kunst zit êm juist in het keeren.

En dát kan die Evert, op 't spiegelglad ijs,
Het keurigst van al die er rijden:
Hij 's trotsch, dat zijn wijfje, zijn Geurte, er op let;
Maar zou toch - hoe 't zoontjen ook kraait van de pret -
Diens plaats in haar arm haast benijden.

En weet-je wie Geurte haar plaatse benijdt,
En dol-graag met Evert wel meê deed?
Wel, zie je daar links in die tente geen kind,
Geen deerne, die zelve haar schaatsen verbindt?
Elk weet, dat zij graag in d e e z ' sleê reed.

1 Arie Houtman, de bekende pikeur van wijlen den Heer van der Hoop.

Haar broêr, op zijn prikjen, ook weet dat van zus,
   En wil voor de sleê naauwlijks wijken;
Hij vond toch zijn zus steeds zoo lief van gelaat,
En maakte zich dus op dien Evert wat kwaad....
   Nu zal hij zijn vrouw reis bekijken.

En toen weêr zijn zuster alleen kwam van 't ijs,
   En geemlijk in 't huisje aan den dijk zat;
Toen (plagend als knapen hun zusters wel doen)
Toen keek hij haar aan, gaf haar teeder een zoen,
   Maar - zeî toch, dat Evert gelijk had.

En Evert reed huiswaarts met vrouwlief en kind,
   En praatte er en lachte ter degen;
Het jongske werd zingend in sluimer gesust,
En Evert zocht fleemend zijn lust en zijn rust
   In d'arm, waar zijn zoon had gelegen.

Alweêr van Elliot Boswel, die even gemeenzaam als gelukkig met taal en rijm omspringt.

Er is beide geest en gezond verstand in de eerste dezer liedekens; een paar vlekjens zijn ligt weg te wisschen, dat ‘zich eigenen van een harte’ luidt niet hollandsch; dat ‘noode’..... als hadden wij zelven er ons niet dikwijls aan bezondigd, dit woord in anderen zin dan ‘ongaarne’ te bezigen! Er is zinnelijkheid, die haast zedelijkheid wordt, als alle gezonde bestemd is geheel te doen, in de wereld in het kleine van het tweede stukjen, hollandsch huiselijk, een gulgaauwen, goedronden lach wekkende. Het derde, wij kennen er bij wie het een pijnlijken indruk zal achterlaten, - die partij zullen trekken voor de arme zus, die zelve hare schaatsen verbindt, - die den broêr den teêren zoen wel hadden geschonken (zoo als wij getuigen het den dichter dat bijvoegelijk naamwoord te doen), mits hij Geurte maar niet zoo mooi had gevonden. ‘Alsof meêlij voor mooi mogt gaan,’ zegt Boswell, even geestig als gezond, doch zou tevens, gelooven wij, zich zelven vruchteloos geweld aandoen, als hij zijn geluk zocht bij de schare, welke wij straks met zijne woorden schetsten, als hij een ander genre beoefende, dan het onwillekeurig door hem gekozene, het vrije en vrolijke, het geestige en gispende, het altijd natuurlijke, soms zelfs naïve, het beurtelings scherpe en schalke, dikwijls ondeugende, dat van Heinrich Heine releveert.

Welk eene gave hij er voor ontving, overtuig er u van door dat L i e d j e a a n d e n D u i v e l, uit ons harte geschreven; wij zijn met hem die goêlijke, gewaande engelen zoo moê! Wij wenschen hem

geluk met den aanleg; wij wenschen hem dien te zien ontwikkelen, welke bekrompenheid er hem personeel of profaan om schelde. We voegen er gaarne de bede bij, dat een gezonder levensbeschouwing, een gelukkig lot hem beware voor de schaduwzijde van het genie des meesters in deze soort van poëzij, voor zijn wreede satire, voor zijn bitteren spot. Was er echter niet zooveel individuëels in deze, valt er ten onzent niet genoeg te gispen, zonder dat men zich daarom aan het heilige behoeft te vergrijpen, om het gevaar zeer gering te achten?

Een woord, eer wij met eene aanbeveling van het boeksken scheiden, een woord over eenige der grootere stukjens in den bundel, ten bewijze voor hem, dat wij het hem gaarne verder zagen brengen, ten blijke voor het groote publiek ten minste, dat wij die met belangstelling lazen. Het eerste, E e n R e c e p t i e, bij burgerlui, die groote lui naäpen en zich dus vervelen; in tegenstelling met een geschenk van koek aan arme kinderen, die de versnapering dankbaar genieten, - hoeveel zou het gewonnen hebben, ware het kerniger, korter geweest. Is het eene voldoende stof voor tien bladzijden verzen, bij niet weelderige, ten minste niet veelzijdig ontwikkelde phantasie? Elliot Boswell zette bij dat eerste woord geen groote oogen op, ons naar zijne K l o p g e e s t e n of V a n d i e s t i l l e g e n o e g e n s verwijzende; aardig zijn ze, jolig ook; maar wat het eene dichtstukjen betreft, als het geschreven werd toen de dwaasheid des dags nog in vollen gang was, dan hadden de striemen vlijmender moeten zijn; ook heeft de l i e v e b l o n d e blijkbaar geen blijvenden indruk gemaakt. En het andere? is het volkomen juist gezien, of zou tegenover dit schetsjen geen pendant zijn te leveren, waarop de joelende hoop het verloor, waarop de twee het wonnen? van waarlijk de kat in den donker knijpen, het hardere woord voor V a n d i e s t i l l e g e n o e g e n s, was hier toch geen sprake. Maar geene aanmerkingen meer; slechts nog eene enkele proeve, opdat onze karakteristiek niet te eenzijdig, opdat ze niet die van louter geest zij, en wij u ook een blik op des dichters gemoed gunnen. Het komt keer op keer in de grootere vertellingen, vooral in den greep der stoffe van deze, aan het licht. E e n b l o e m u i t G e l d e r l a n d, de boete eener boersche coquette? wij hebben er geen ruimte voor. M o o i E l s j e n? het brengt hetzelfde bezwaar mede; uit een ander oogpunt gezien, is het ook niet piquant genoeg. O u d - G u u r t j e? als het niet zulk een grillig rijm had; wat zijn we moeijelijk! Niet enkel om onzentwille, lezer! ook om dien van den dichter zelven; neem de laatste coupletten uit zijn lied A a n e e n S t e r. Hij bedoelt er, wat schemerachtig, maar het is ook aan eene ster, ons godsdienstig gevoel mede, volgens hem blijkbaarst in de behoefte aan openbaring; genoeg, iets dat ons toeschittert uit de verte, dat ons

liefst niet al te duidelijke worde, vooral niet zigtbaar tot ons afdale; wij zouden het, zoo als wij de bloemen doen, ontbladeren en vertreden; we zouden twisten ‘om één brokje of wel om 't geheel,’ wij zouden het voor alles aanzien, meent hij, behalve voor eene ster!

En dan laagt ge, o ster vol klaarheid!
Als de prooi van waan en spot,
Zóó verminkt, dat u de waarheid
Naauw meer kende als licht van God.

En, terwijl de wijzen zochten
Hóe ge blonkt en wát ge zijt,
En Geloof en Rede vochten
Om den voorrang in den strijd;

Hief een stervende, ach! haar oogen
Naar den hemel op om troost,
Maar zij vond niet in den hoogen
Wat ze ontbeert ook voor haar kroost;

Zocht, bij 't geeslen van de vloeden,
Straks een zwerver op zijn togt,
't Licht, dat voor vergaan hem hoeden -
En ter haven leiden - mogt;

Smeekte een beeldschoon kind der armen,
Dat verleiding nog weêrstond,
Dat uw licht toch uit erbarmen
Op haar pad zijn stralen zond.

Neen, al wenschte ook, schoone sterre!
't Twijflend harte u meer nabij,
Toch, blijf verre, steeds nog verre....
Uit den hemel - straal maar blij!

Trek onze oogen op naar boven,
Trek ons harte mede omhoog!
Ligt dan dat wij meer gelooven,
Ook al mist u wel het oog.

Dat geen enkle bloem verkwijne,
Die u zoekt, al zij 't van vér,
En uw licht ook 't brein doorschijne,
Dat den steen koos voor de ster.

IV. Heidebloemen Eerste Gedichten van P.C.J. Meys.

Twee derden van de verzen in dezen bundel zijn vertalingen, en meer dan de helft van die Navolgingen van eenige Méditations Poëtiques van Alphonse de Lamartine, die zeker wel nooit gedacht heeft ze onder heidebloemen te zien rangschikken; scherts ter zijde, getuigen zij van groote heerschappij over de taal, het gevolg voorzeker van het geduld, waarmede de Heer Meys zich getroostte, die andermaal en nog eens om te smeden. ‘Reeds geruimen tijd geleden,’ zegt hij, in zijne Aanteekeningen, ‘reeds geruimen tijd geleden, op zestienjarigen leeftijd, vatte ik het voornemen op, al de Méditations van A. de Lamartine in Nederduitsche verzen over te brengen, en werkelijk werden als toen de zeven of acht eerste stukken door mij vertaald. De vijf of zes volgende zijn van latere dagteekening. Dat die eerste proeven, thans, bij de uitgave, herziening en aanmerkelijke wijziging vorderden, zal wel niet behoeven verzekerd te worden; evenmin als dat die wijziging hare eigenaardige bezwaren aanbood, en veeltijds meerdere moeite opleverde dan de geheel nieuwe overzetting van volgende stukken. Indien derhalve de lezer meenen mogt, dat de laatste vertalingen juister, krachtiger of vloeijender zijn dan de eerste, wordt hij minzaam uitgenoodigd “*de juger les écritures d'après leur date*.”’ Écrits zou juister geweest zijn, en de verklaring altijd meer afdoen als het er op aankwam de ontwikkeling der gave van den Heer Meys te beoordeelen, dan de verdienste zijner vertolking. ‘Overigens heb ik het denkbeeld dier geheele overzetting nog niet opgegeven.’ Wij zouden er hem toe aansporen, als wij ons vleijen mogten de Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken ooit volledig te zien worden, ooit de Weltliteratur in het hollandsch te zien weêrgegeven; maar hier moet geen sprake zijn van de betrekkelijke waarde der Méditations, hier behooren wij te blijven bij de gegeven Navolgingen. Wij hebben er reeds lof aan toegekend, we zijn geneigd die aan te vullen door de verklaring, dat Meys' vertaling van l'Enthousiasme hare waarde heeft, ook al vergelijkt men die met da Costa's Geestdrift. Het genie deed zichzelf tot in het vertolken toe gelden, - de getrouwheid is de verdienste van wie vertalend hulde brengt. En toch stuiten wij bij den Heer Meys in het eerste couplet op eene vergissing, die wij geen drukfeil kunnen achten, daar hij ze bij herhaling weêr begaat; toch vinden wij Ganymedes vrouwelijk voorgesteld. Het is het eenige raadsel niet, in dit bundeltjen, dat op bladzijde bij bladzijde plaatsen heeft, waar meer dan talent, waar genie schittert, en dat toch op andere weêr een gemis aan kennis of aan oordeel verraadt, ons uit velerlei hoofde even onverklaarbaar.

De overige vertalingen zijn: ten eerste, Byron's A a n d e n O c e a a n, eene worsteling met de zee gelijk; het is eene gedurige afwisseling van ondergaan en weêr bovenkomen; laat ons er billijk bijvoegen, dat Byron's meesterstuk erger martelaren heeft gemaakt dan Meys. - Ten tweede, en wij dalen eensklaps diep in de keuze van het model, Kosegarten's A v o n d - O n w e d e r; ten derde, dieper nog: T e L a a t, van Tourte; eindelijk de Z w a l u w e n van Florian. Om te hooger te rijzen, het is waar, door P e r g o l e s e van Geibel, door eenige fraaije verzen naar Victor Hugo, en, we kunnen niet alle vermelden, laat ons met het beste besluiten, door eene gelukkig geslaagde vertaling van Göthe's T o o v e n a a r s l e e r l i n g; geen kleinigheid, of gij het ooit beproefdet.

Onder de oorspronkelijke stukken, negen in getal, zijn er geene die over des dichters persoonlijken toestand veel licht verspreiden; wat zijne kunstrigting betreft, worden wij er slechts uit gewaar, dat hij een groot bewonderaar van Tollens is: zie B i j T o l l e n s g r a f; dat hij zich vereerd heeft gevoeld met de vriendschap van Prudens van Duyse; zie d e D o r p s k l o k. Het is een versjen, vroeger afzonderlijk uitgegeven, ten behoeve eener torenklok op het kerkgebouw der Hervormde gemeente te Haulerwijk, waartoe ook de belgische zanger een stukjen bijdroeg. Er is intusschen in de verzen van Meys noch navolging der eigenaardige schoonheden van den eersten, noch verwantschap met de kenschetsende gebreken van den laatsten dichter te bespeuren. Maar de ommezijde van het bandjen weet meer van den man dan het boeksken zelf mededeelt; het kondigt twee Dramatische Schetsen van hem aan voor rederijkers; schrik niet, lezer! al zijn de titels: M i s d a a d e n W r o e g i n g, - en d e W r a a k. Onze sympathie zou door het feit niet warm worden: helaas! op onze rederijkers-literatuur valt niet te roemen; die vrienden verhanselen de meesterstukken onzer vroegere, verhanselen de fraaiste van vreemde dichters op het onbarmhartigste, - geen v o o r o o r d e e l echter! Het zijn niet de werken van Meys voor dien kring, van welke wij hebben te gewagen; het zijn de dichtstukken voor het groote publiek bestemd, welke wij hebben aan te kondigen; inderdaad een genot, al is het geen ongemengd.

De beschouwing van het grootste gunne u een blik op zijne gave. Het is getiteld: B i t j a r a A n g i n. Weinigen die dit opschrift zullen verstaan; ons ten minste was het woordenpaar een raadsel, tot de Aanteekeningen de oplossing gaven. ‘B i t j a r a A n g i n’ lezen wij in deze, ‘Bitjara Angin. “*Het spreken van den wind*.” Aldus wordt door de inboorlingen op het eiland Java de Telegraaf, of liever, het telegraferen genoemd. Zonderling! Ook in het verre Oosten wordt het alhier inheemsche volksgeloof aangetroffen, dat het suisen der telegraafdraden het in werking zijn van den toestel aan-

duidt, maar ginds heeft de Javaan, in zijne bloemrijke taal, er een naam voor bedacht. De opmerkelijke overeenstemming dier niet ondichterlijke volksmeeningen lokte mij uit, mijne krachten aan dit onderwerp te beproeven, en daar de Maleische benaming mij het eerst op dit denkbeeld bragt, meende ik die als titel aan mijn vers te moeten toevoegen.' Ook zonderling misschien; maar niet zoo zonderling als het besluit des dichters, tegen beter weten aan, dat beeld tot een feit te maken, - door de kunst onze kennis geweld aan te doen, - en in stede van de eerste een stap verder te brengen, door haar de geheimen der wetenschap aan de schare te laten verkondigen, zich te vermeiden in eene schildering des winds! Als Meys de eenige was, die zich dus bezondigde door s t i l t e s t a a n; als slechts hij alleen te weinig bleek te s t u d e r e n om de poëzij onze practici te doen b i j h o u d e n; we zouden de opmerking hebben aangestipt, en verder zijn gegaan; daar het gebrek algemeen is, worde de klagt luide gehoord. Toch zou het onbillijk zijn, er niet dadelijk op te laten volgen, dat, het derde eener vergelijking in het oog gehouden, zoo tot iemand, dan tot hem, bij dit vergrijp de regelen zijn te rigten:

'Verleidende onzinzanger,
Maar mooglijk meer dan een van 't echte Dichtvuur zwanger.'

We zijn het bewijs voor de waarheid dier woorden schuldig; we geven het, gelooven wij, voldingend in de volgende regelen uit den aanhef des dichtstuks. Het is avond geworden, wel wat vromer dan vereischt werd; maar keurigheid op dergelijke toonen en tinten eische men eens vooral van den rederijker niet; wij beweerden maar, dat het ware vuur hem blaakt, ten blijke:

En de schaduw breidt zich uit
Die de breede bergrug spreidde,
Verder over dal en weide,
Tot zij aan den grenskring stuit,
Waar zij heuveltop en heide,
In heur gordel zamensluit.

Alles ademt rust en vrede,
Alles sluimert, alles zwijgt!
Naauw'lijks meer een zucht of bede
Die van de aard' ten hemel stijgt.
In de dalen, op de stroomen,
Nergens wordt een toon vernomen;
Alles sluimert, alles rust,

Of geniet in zoete droomen,
Nieuw genot en hoog're lust; -
Door het koeltje in slaap gekust,
Buigt het bloempje, zwak en teeder,
Op den stengel 't hoofdje neder,
En op ravenveder,
En op wijdontplooide schacht,
Daalt de nacht!

Diepe stilte in woud en dreven!
Ongestoorde rust!
't Is of ied're vonk van 't leven
Plots'ling werd gebluscht,
Werd gebluscht en uitgedoofd,
Met de laatste zwakke stralen
Van het schitt'rend zonnegoud,
Die het maatloos Westerzout
De aarde, bij het avonddalen,
Heeft ontroofd.

Maar luister, luister! was het niet
Alsof de nagalm van een lied,
Dat in de verste verte klonk,
Der diepe stilte een stemme schonk? -
Maar luister! ja, daar klonk het weêr;
En nader komt het meer en meer,
En hoor, het is of zacht en zoet,
Een geestenkoor het trillen doet!

Dat is er de stemme des winds die daar spreekt,
Die afstand vernietigt en tijd;
Dat is er de stemme des winds die daar spreekt,
Wier fluist'ren de nacht'lijke stilte verbreekt,
Wier magtwoord den blos op de wangen verbleekt;
Of - lichtstraal der hope in den boezem ontsteekt,
Aan zorgen en kommer gewijd.

Dat is er de stemme des winds die daar trilt,
Die landen en zeeën doorsnelt;
Dat is er de stemme des winds die daar trilt,
Wier duistere tale, waar dartel en mild,
De vreugde heur' lonkjes en lachjes verspilt,
En jubel en zang haar vermeldt,
Met sidd'ring vervult, waar de ziele van rilt;

Of die - waar de rampspoed den wanhoopskreet gilt,
De wonde weêr heelt en de smarte weêr stilt,
Die 't angstig gemoed had omkneld.

Het dichtstuk zelf bestaat uit vier tafereelen; een lithographist heeft gepoogd die in zes schetsjens op een plaatjen tegenover den titel aanschouwelijk te maken; het ging in zoo kleene ruimte kwalijk. Het eerste tafereel voert ons de kamer eener kranke in; de stad met al haar leed en lust, heet het, is ingeslapen:

De liefde alleen waakt biddende aan de sponde
Waarop de dierbre kranke rust.

Stil, nader zacht! Uw voetstap kon haar wekken!
Niet waar? Ze is schoon de blondgelokte maagd,
Al heeft de smart den glimlach van heur trekken,
En van heur wang de rozen weggevaagd.
Ze is even schoon als heur beschermende engel
Die, ongezien, haar groete en nachtkus bood,
Toen bij heur' beê (zoetlisp'lend klankgemengel)
Zijn wiekgesuis heure oogen sloot.

Gewis, ze is schoon! Hoe fijngevormd, dat wezen;
Wat majesteit op 't marmerbleek gelaat!
't Moet wellust zijn in 't open oog te lezen,
Wat reine ziel in lach of traan zich baadt.
't Moet wellust zijn met hart en oor te hangen
Aan ied'ren toon die onweêrstaanbaar boeit,
En woord voor woord begeerig op te vangen,
Wanneer 't van zijne lippen vloeit.

Gelukkig hij die eens, van liefde dronken,
Met trillend' arm heur' schoud'ren hield omvat:
Die aan heur voet als smeek'ling neêrgezonken,
Niet onverhoord om wederliefde bad;
Die op heur mond den vuur'gen kus mogt drukken,
Toen zij 't beleed hoezeer ze ook hem bemint;
En die weldra, bij 't hoogste zielsverrukken,
Den bruidskrans door heur lokken windt.

Gelukkig? - Och, omdat in ijd'le droomen
Een schaduwbeeld zijn ziel begoocheld heeft; -
Gelukkig! - tot de illusie is ontnomen
En 't lief'lijk beeld als spooksel hem omzweeft.

Benijd hem niet! Al moog' hij 't voorregt roemen,
Dat door het lot hem mild geschonken wordt,
Een adder sist en schuifelt door zijn' bloemen,
En ras zijn knop en blad verdord.

Doch, stil! ze ontwaakt, en vragend staart ze in 't ronde,
Maar vraagt vergeefs, en 't half gesmoord: ‘Te laat!’
En de enk'le zucht die opgaat van heur' sponde,
Vermelden 't luid dat de afscheidsure slaat.
Nog liet ze één woord, naauw hoorbaar, zich ontglippen,
Toen reeds de dood heur' bleeke lippen sloot;
Het was *zijn* naam die wegbeefde op die lippen,
Zijn naam - en de ademtogt ontvlood.

Er zijn in de beide eerste coupletten meer woorden dan ge wenschen zoudt; maar het derde heeft kans, bij eenige verschikking der toestanden en bij het verhelpen van een klein vergrijp tegen de taal, plastisch schoon te mogen heeten.

Ge vraagt welke tegenstelling dit tafereel afwisselt; ge zijt genoeg het geheim van dergelijke verzen ingewijd, om den gang der gedachte te raden. Een fraai beschreven feest, waarop eenige jongeluî zijn, die zich hebben afgezonderd, die aan den dans niet meêdoen, die zamen een spelletjen hebben gespeeld, - omdat de dichter eene diatribe tegen hartstogtelijk spelen in het hoofd had, die hier hare plaats kon vinden, - een fraai beschreven feest, waaraan de knapste van deze ten slotte een toast slaat, aan Aurora, - omdat de dichter, in verzen die vloeijen en vonkelen als de vurigste wijn, geloofde zulk een zang hier wel te pas te kunnen brengen, - ziedaar wat er volgt, en ziehier wat wij er bij wenschten! Of Meys een vriend vinden mogt, straf genoeg schrappende, om hem zijn smaak te leeren louteren, - bij gebreke van dien zal er in hem veel te loor gaan! De valsche voorstelling van den wind als bode, wreekt zich; want, in plaats van eene telegraphische depêche, die alles duidelijk zou hebben gemaakt, worden wij in zeven regelen verzocht te gissen, welke spookgestalte eensklaps dien vrolijken zanger, dien aardigen jongen schrikken en stamelen doet? Vier andere verzen deelen ons, alweder ingewikkeld, mede, dat die tijding hem het gevaar meldt waarin zijne geliefde verkeert. ‘Een ernstig woord, een onverwacht, doet de rozen op zijn wangen verbleeken; hij slechts heeft het opgevangen, hij alleen het gehoord, het sprak met nadruk’, en om den wille van het rijm, met kracht: ‘“Spoed, spoed u, zij wacht!”’ Zou dan inderdaad het binnenbrengen van dat eigenaardig gele stuk papier, met dat gemeene lak door de rijkstelegrafie nagehouden, zou dan het overreiken dier jobstijding, niet op een bord, daartoe is het feest èn

te gloeijend èn niet grootsch genoeg, maar door de vingers van Jan, op zijn best met witkatoenen, pas gewasschen handschoenen voorzien; zou dan die ware werkelijkheid inderdaad zooveel minder dramatisch voor te stellen zijn geweest? Het is ons in die realiteit als zien wij hoe de omslag wegvliegt; hoe die flikkerende oogen tusschen de vouw de woorden verslinden, hoe die kloeke jongeling op den stoel valt, of hij een lijk ware, en geen woord uitbrengt, geen woord uitbrengen kan; wij hooren slechts dat hij snikt!

Of de dichter door den wind voor zijne onwaarheid, voor zijne onnatuurlijkheid wordt schadeloos gesteld, zie het zelf in; wij zijn intusschen in eene binnenkamer geweest; wij hebben, terwijl hare oogen van den bijbel afdwaalden, eene moeder bij de wieg van haar kind zien schreijen. Het is de weduwe eens zeemans, - zij had haren man van verren togt zoo blijde verbeid; de mare van het vergaan des schips heeft haar als een donderslag getroffen; de ramp is door de nieuwsbladen bevestigd. Hier hebt ge de beloofde andere tegenstelling, welke de tweede somberheid afwisselt:

Zie eens om u heen. Mogt ge ooit
Lief'lijker taf'reel ontwaren
Dan zich hier voor 't oog ontplooit?
't Lentekoeltje kust de baren;
Tint'lende in den zonnegloed,
Schitt'ren vloeib're diamanten,
Rondgestrooid aan alle kanten,
In den helderblaauwen vloed,
Waar de ligte golfjes kronk'len.
Zie, wat goudglans! zie, wat vuur!
't Is of duizend starren vonk'len
Aan een onbewolkt azuur!
Wat bedrijvig, werkzaam leven!
Wat al arbeid, nimmer moe!
Welk een rust'loos voorwaarts streven!
Wat beweging, af en toe!
Krachtig wordt de damp gestooten,
Die zich grillig keert en krult,
Uit de schoorsteenpijp der booten,
Wier getal de haven vult.
't Luid bescheid op korte vragen:
't Dof gedreun der hamerslagen;
Goed'ren hier en daar verspreid;
Zeildoek; touwwerk; om het even,
Alles spreekt van kracht en leven,
Arbeid en bedrijvigheid!

't Sneeuwwit zeil, zoo blank als linnen;
Hollands driekleur hoog in top,
Keert een schip uit 't ruime sop;
't Loopt de haven rustig binnen,
Rijkbeladen met den schat,
Dien de kroon der Morgenlanden
In zijn vruchtb'ren schoot bevat.
't Scheepsvolk rept de wakk're handen;
't Zeil valt neêr en 't anker wordt

Uitgevierd en vastgesjord.
IJlings vullen zich de booten,
Wier tuiggaadje in 't zonlicht blinkt;
Krachtig worden ze afgestooten,
En des roeijers maatslag klinkt.
Onder pijlsnel voorwaarts spoeden,
Wuift het volk met doek en hoeden;
En het zeemanslied snelt luid,
Over 't watervlak vooruit:

‘Hoezee, hoezee! voor 't vaderland,
Zoo vaak herdacht aan 't vreemde strand;
Herdacht met hoop en lust!
Waar immer onze voetstap stond;
Wat goeds ons hart ook elders vond;
Wij haakten naar den dierb'ren grond,
De vaderlandsche kust!’

‘Hoezee, hoezee! wij keeren weêr,
Orkaan noch branding deert ons meer;
Wij nad'ren 't gastvrij strand!
Wij keeren weêr tot vrouw en kind!
God geev' dat elk ze wedervind',
De panden die het hart bemint,
In 't lieve vaderland!’

Spoedig ligt de boot aan wal.
Juichend trekt het scheepsvolk henen;
Ras is 't uit het oog verdwenen,
Onder jub'lend feestgeschal.

Als ge nu nog niet gist, dat er één onder die gasten is, die geen oogen heeft voor wie hij omverloopt, mits hij maar thuis kome, - die den trap van het kamertje opvliegt, of de vlam de ven-

sters uitsloeg, - en die echter de klink van de deur niet op kan ligten, zoo beven zijn eeltige vingers! Als gij hem, nu hij het eindelijk gedaan heeft, niet ziet stilstaan, stil als een beeld, omdat zijn wijf, zijn hartig wijf, in den rouw, het uitgilt, - als gij hem, - het stilstaan duurde geen seconde, - op haar niet ziet toevliegen en haar in zijn armen sluiten om toch eensklaps op te houden haar te kussen, daar hij een wieg gewaar wordt! Als het kleed voor u niet wegvliegt of de storm het opwoei, en ge hem niet geluk wenscht met dat wicht aan zijn harte, terwijl de zoete stem naast hem stamelt: ‘een jongen, Jan!’ - zoek het dan bij den dichter niet, wiens tafereel we maar een weinig wijzigden, om het hem te doen gevoelen wat het had kunnen worden - zoek het niet bij Meys, die den rob redeneren laat, of de fraaije coupletten moesten worden gedeclameerd. En echter, rederijker of niet, een ruwe diamant, maar van het reinste water, schuilt er in den man, die zijn dichtstuk B i t j a r a A n g i n ten opschrift geven mogt, het besluitende als hij doet. Ge vergeet al wat het vers onwaars heeft om den wille dezer meesterlijke, melodieuze verzen:

Hoor, hoe ruischt het, hoor, hoe suist het,
  feest- en treurtoon wild dooreen,
Over heuv'len, over vlakten,
  langs metalen draden heen!
Als een' hymne zonder woorden,
  wondervreemde melodie,
Sombr'e wildzang, zacht en slepend,
  schaarsbegrepen poëzij!
Hoor, hoe zucht het en hoe klaagt het,
  en hoe sterft het weg in 't oor;
En toch vlugt het en toch jaagt het
  heel de onmeetb're ruimte door!
En hoe trilt het, als het koeltje
  dart'lend langs de velden spoedt,
En het d'onafzienb're snaren
  van Aeolusharpe ontmoet,
Die onze aarde een nieuw, een ed'ler
  scheppingstijdperk nader voert;
Die twee werelden omvademt,
  en de volk'ren zamensnoert!

Stem des winds, word stem des vredes,
  stem van liefde en broedermin,
Voor de alom verstrooide zonen
  van hetzelfde huisgezin!

Roep ze zamen, al die stammen,
tot een heilig eedverbond!
Zwaai de fakkel der verlichting
over heel het wereldrond!
Breng vered'ling, breng ontwikk'ling,
waar barbaarschheid die verstoort,
Op d' onbluschb'ren vonk des bliksems
die den diepsten nacht doorboort!

Maak u vrij! Schud af de boeijen,
waarmeê 't onbeschaamd geweld
Van de magtigen der aarde
nog uw' vleug'len houdt omkneld!
Dat gij 't magtwoord niet herhalet
waarop 't moordend staal weêr blinkt,
En de grond, met blijkb'ren weerzin,
't bloed van zijne kind'ren drinkt!
Dat gij niet als fladd'rend nachtspook
over 't rookend slagveld zweeft,
En er 't krassend lijklied aanheft,
dat te vaak weêrklonken heeft!

Breidt u uit, metalen draden,
breidt u over d' aardbol uit,
Eens bereikt gij beide polen;
eens omvat gij Noord en Zuid!
Schitt'rende eerzuil der beschaving,
reuzenbeeld van scheppingskracht,
Spreekt gij eens tot volgende eeuwen
van 't genie van 't voorgeslacht!
En dan zegt met trots de naneef:
‘Toen die stem zich deed verstaan,
Brak van welvaart, orde en vrede,
't roemvol gouden tijdperk aan!’

Als wij op deze vlugtige aankondiging, die uitvoerig genoeg geworden is, - maar proeven bij moest brengen, zou zij voor practici eenig nut hebben, en wel wat naar eene beoordeeling zwemen, om bij de dichters belang te wekken, - als wij op deze de verklaring laten volgen, dat die vier bundeltjens haast al het nieuwe inhouden gedurende het verleden jaar verschenen; dan zullen er zijn, die onze Muze beklagen: p o e t r y f o r t h e m i l l i o n, zeggen zij smadelijk. Hoe onbillijk, hoe onjuist tevens! Niemand verwacht,

dat wij, ter verheffing van wie zij zoo verlaten beschouwen, ons op den zondvloed van gedichten zullen beroepen, die het bij de Onafhankelijkheidsfeesten heeft geregend; - al bewees, practici! zoo groot aanbod eene groote navraag! Voor het overige zijn wij de eersten om toe te geven, dat het slechts aan den tijd is te beslissen, of er onder al die Oranjeliedjens verzen scholen als Huyghens en Vondel op de lippen des volks wisten te brengen; of er onder de velerlei kransen, onzen Koning aangeboden, enkele van eikenloover zijn, die verdienen voort te blijven groenen! - Wij willen, ten blijke van de belangstelling, die de Hollandsche Dichtkunst nog altijd blijft inboezemen, niet van de jaarboekjes gewagen, verouderde, verbleekte verschijnsels, welke lang door iets nieuws moesten zijn vervangen, door illustraties van vroegere dichters, door eenige schetsen onzer beste meesters, met tekst slechts om den wille van de zaak geschreven. Slechts om den wille der zaak, versta men ons wèl, heet niet om godswil; neen, het verdienstelijke vers worde naar verdienste betaald; de negentiende eeuw negeert ook niet practische poëten! - maar zelfs geen present-exemplaar hebbe een uitgever, op de hoogte des tijds, langer over voor prulliedjens, goede of groote namen prijs gevende; ook voor halfgeld achte hij de prulplaten uit den vreemde te duur! - We keeren weder tot onze Muze, met geene Heliotropen, of hoe die dingen heeten mogen, gestreeld; wij hebben beter bewijzen, dat zij nog gehuldigd wordt, bij te brengen: ten Kate zette zijn Panpoeticon voort, na de uitgave zijner Dichtwerken te hebben voltooid. Hoe jammer, dat hij, in de verzen van het eerste ons publiek eene galerij van meesterstukken uit den vreemde ontsluitende, bij iederen nieuwen naam niet eene levensschets van den uitheemschen dichter voegde, die zoo vele bouwstoffen konden worden voor een Handboek der Europesche Letterkunde, waaraan wij zoo dringend behoefte hebben. - Braga werd herdrukt, en schoon niet met het gejuich en met het gemor begroet, dat die gispingen wekten, toen zij wekelijks verschenen, voor wie er zich in spiegelen wil, spiegels biedt het te over, voor oud en voor jong. - Er zagen tweede drukken het licht, die wij met blijdschap in onze kleine boekenkast eene plaats der eere gaven; Beeloo's 's Gravenhage vóór alle; we waanden weêr jong te zijn, en wie al werden het als wij in onzen droom niet weêr. - Gelukkiger dan hij en dan wij mogten ten derde male gehoor verwerven; gelukkiger? waren er onder die herdrukken dan niet twee, welke ons weemoedig aandeden? die der poëzij van Helvetius van den Bergh; waarom heeft hij zijn speeltuig aan den wand gehangen? - die van de Genestet's Eerste Gedichten, Laatste der Eerste en Leekedichtjens, - helaas! zijn zwanenzang! Zoo gij ooit, als wij het nog dezen zomer mogten doen, op het schilderachtig kerkhof van

Rosendaal mijmerdet bij zijn graf, hoe somber zult ge te moede zijn geweest! Daar welfde het eeuwenheugend geboomte zich over het gulden graan, daar suizelde de popel bij het gedenkteeken, daar bloeide en geurde de roos over de zerk; maar hij, die dat alles zoo dichterlijk genoot, zoo dichterlijk weêrgaf, hem zelven hoordet gij niet meer! Wat zeggen wij, leven zijn liederen dan niet in het harte van duizenden; leven die L e e k e d i c h t j e n s niet, als zelden gedichten bij ons hebben geleefd, bemoedigende en bezielende, zoo als de verzen van wie waarachtig dichter waren, het deden en doen bij het beschaafde gedeelte des volks? - De overgang ligt voor de hand; het schoone is zoo min binnen de kringen van rigtingen als binnen de grenzen van eeuwen beperkt; Hasebroek mogt het genot smaken zijne keurige uitgave van d a C o s t a met een opstel, dezen waardig, te bekroonen; Van Lennep vaart voort V o n d e l uit te geven, uiterlijk zoo dat vreemden ons die boeken mogen benijden, innerlijk getuigende van de liefde en den lust, waarmeê hij zich van zijne taak kwijt; - Achttien Honderd Drie en Zestig is voor de poëzij ten onzent geen verloren jaar geweest.

Moge het de practici minder spijten, dan hen aansporen meê te genieten; ook waar dat poëtische te smaken valt in anderen vorm dan in dien van gedichten, al openen deze den zin er voor, als oefenen zij beide oor en oog. Het leven pleegt ten onzent louter een pligt te worden geacht, en zijn we nu al aan die beschouwing velerlei goeds, dat ons onderscheidt, verschuldigd, bekrompen, ondankbaar is zulke opvatting eener zoo veelzijdige gave toch. Van volkomen ontwikkeling aller krachten kan geen sprake zijn, waar de liefde voor al wat welluidt, al wat veredelt, worde zij ook niet stelselmatig uitgedoofd, sluimeren blijft, sluimeren tot inslapens toe. Het genot der natuur te smaken, den zegen der liefde te genieten, zich te verlustigen in de scheppingen van kennis en kunst, het behoort tot de regten van wie in vollen zin mensch zal mogen heeten; de uitoefening van deze streelt niet slechts, zij sterkt en sticht tevens. Verwondert het u dan nog, dat wij zelfs zwakke pogingen, om dien zin algemeener te doen worden, wisten te waarderen, - in bloesems vruchten hopende, in vista's der verbeelding nieuwe werelden begroetende; - verwondert het u dan nog dat wij elk blijk van geest, niet maar van de aarde aardsch, in deze bundeltjens huldigden, dat wij bij het: ‘welkom!’ aan deze zangers gaarne het: ‘tot weêrziens!’ voegen?

26 December 1863.
E.J.P.

De grondslagen van Ricardo's stelsel.

David Ricardo, Principles of political economy and taxation. 3^{d} Edition (in Mc Culloch, The Works of David Ricardo 2^{d} Edition).

Deed men iemand, die geen vreemdeling is in de staathuishoudkunde, de vraag, wie de voornaamste schrijvers zijn, die sedert Adam Smith aan de ontwikkeling dezer wetenschap hebben medegewerkt, dan zou hij gewis David Ricardo niet vergeten, maar hem integendeel eene allereerste plaats inruimen. De naam van een groot staathuishoudkundige is Ricardo nooit betwist, hoe fel men zijne leer ook bestreden heeft, en daarop zal hij waarschijnlijk aanspraak behouden, zoolang de staathuishoudkunde beoefend wordt.

Terwijl dus over de groote economische verdiensten van Ricardo geen verschil van gevoelen heerscht, zoo geloof ik toch met zekerheid te kunnen zeggen, dat - daargelaten zijne leer van het geld - geen schrijver onder de klassieken onzer wetenschap minder invloed heeft uitgeoefend dan hij. Bijna geene stelling heeft hij verdedigd, of zij heeft niet alleen tegenspraak gevonden; dit is natuurlijk: neen, geene stelling heeft Ricardo verdedigd, of zij is nog ten huidigen dage een punt in kwestie in de staathuishoudkunde. Men zou eene bibliotheek kunnen vullen met hetgeen over hem geschreven is, maar geene enkele van de waarheden, die hij heeft ontdekt - wederom zijne leer van het geld buitengesloten - is het eigendom geworden van

de wetenschap. Geen schrijver, na Ad. Smith, heeft meer gearbeid en overvloediger geoogst dan hij: maar de vruchten van dien arbeid hebben de staathuishoudkunde niet verrijkt, want men heeft ze versmaad en van zich geworpen.

Aan wien moet dit geweten worden, aan Ricardo of aan zijne lezers? Aan beide, naar ik meen. Zoo iemand ooit weinig talent van schrijven bezat, dan was het Ricardo. Zijn stijl, wel is waar, is naauwkeurig; nooit betrapt men hem op eene onduidelijke of onjuiste uitdrukking. Ook moet het erkend worden, dat zijne voorbeelden in den regel zeer goed gekozen zijn. Dit neemt echter niet weg, dat Ricardo's wijze van voorstelling gebrekkig is, want zij mist een hoofdvereischte, zij is in de hoogste mate wanordelijk. Iedere volzin is verstaanbaar, en toch is het geheel bijkans onverstaanbaar, omdat elk der deelen zich niet op zijne regte plaats bevindt. Ricardo begaat daarenboven de fout van vele schrijvers, wier werken door diepzinnigheid uitmunten: hij onderstelt te veel bij zijne lezers. Hij onderstelt, dat wat hij eenmaal als algemeen beginsel op den voorgrond heeft geplaatst, ook nimmer zal vergeten worden, al herhaalt hij geen enkelen keer het gezegde. Hij onderstelt, dat dezelfde scherpzinnigheid, die hij bezit en waardoor sommige waarheden, die volstrekt niet zoo voor de hand liggen, het karakter van axioma's voor hem verkrijgen, ook het deel is van allen, die zijn boek in handen nemen. Hij onderstelt eindelijk, dat de gansch eigenaardige methode, die hij volgt en die men wel moet verstaan om in het geheim van zijn stelsel door te dringen, onmiddellijk begrepen zal worden door allen, dien hij tot gids verstrekt, zonder dat de minste verklaring van zijnen kant noodig is. Dit laatste is wel zijne hoofdfout. Indien Ricardo begonnen was met zijne methode duidelijk uiteen te zetten, zou hij ongetwijfeld veel meer invloed hebben uitgeoefend. De meeste zijner lezers geven zich niet de moeite, die methode te leeren kennen. Ricardo blijft voor hen een vreemdeling; zij gevoelen zich nooit bij hem te huis; en met teleurstelling nemen zij afscheid van een schrijver, die hun in geen enkel opzigt iets aantrekkelijks weet aan te bieden.

Maar niet bij Ricardo alleen ligt de schuld. Zij ligt ook voor een groot deel bij zijne lezers zelven. Het is zonderling met hoe weinig oplettendheid Ricardo door de meesten wordt bestudeerd. Op zijn hoofdwerk, de *Principles of political economy and taxation*, heeft J.B. Say een commentaar geleverd.

In dien commentaar nu stuit men ieder oogenblik op onnaauwkeurigheden, waar het de mededeeling van Ricardo's gevoelens geldt; en dat niet alleen in kleinigheden, neen, in hoofdzaken. Geen schrijver zijn meer dwaasheden toegedicht. Volgens Carey zou Ricardo gezegd hebben, dat in alle landen de slechtste gronden het laatst, de beste het eerst in cultuur worden gebragt; volgens Macleod, dat de waarde altijd bepaald wordt door de *hoogste* productiekosten. Volgens het gevoelen van bijna allen, is het de overtuiging van Ricardo, dat de waarde der voorwerpen niet ontstaat door vraag en aanbod, d.i. dat de *ruil*waarde niet bepaald wordt door den *ruil*, maar door iets anders. Waarlijk, men mag wel glimlagchen over de inconsequentie van hen, die Ricardo eene plaats aanwijzen onder de eerste staathuishoudkundigen, en tegelijk op zijne rekening stellen, wat ons bijna het regt zou geven, hem een krankzinnige te noemen. Ziet, dat alles is niet de schuld van den schrijver, het is de schuld van zijne lezers, die, verwend door den bevattelijken inhoud en vloeijenden stijl van een Say of een Bastiat, geen geduld hebben voor een werk, dat aan de eischen van den vorm zooveel te kort doet en welks diepe zin zoo moeijelijk begrepen wordt.

Wij willen eene poging aanwenden om Ricardo's stelsel te verklaren. Wij komen geene blinde vereering voor hem vragen; ook willen wij geen oogenblik voet geven aan de dwaze meening, dat zijn leer niets dan volstrekte waarheid zou bevatten. Neen, wij zijn de eersten om te erkennen, dat Ricardo in zeer vele opzigten heeft gedwaald; maar vast staat onze overtuiging, dat de beide grondslagen van zijn stelsel nooit ondermijnd zullen worden. Zal nu de wetenschap zich tegen zijne dwalingen op hare hoede stellen en van de waarheden, die Ricardo heeft ontdekt, partij trekken, dan moet zijne leer niet langer een raadsel blijven; dan moet een aantal vooroordeelen, die tegen haar bestaan, verdwijnen; kortom, dan moet het blijken wat Ricardo eigenlijk gezegd heeft en wat niet. Wat wij dus voor Ricardo komen vragen, het is geene onvoorwaardelijke instemming met zijne gevoelens; het is niet meer dan datgene, waarop ieder schrijver regt heeft: Volkomen waardering.

Om zijn stelsel te beoordeelen, zullen wij alleen de grondslagen bespreken. Bovendien, wat het meest is aangevallen, wat het minst is begrepen, het zijn juist die grondslagen.

Zijn deze eenmaal in een helder daglicht geplaatst, dan is de kritiek in eene goede rigting gebragt; dan zal zij zelve wel weten te beslissen over de vraag: in hoeverre de gevolgtrekkingen, die Ricardo uit zijne beginselen heeft afgeleid, juist zijn. Het ligt niet in ons plan dien laatsten arbeid te verrigten. Maar wij mogen niet nalaten te spreken van Ricardo's methode van onderzoek. Want het zou weinig baten, zoo wij de grondslagen zijner leer al deden kennen, indien wij ook niet verder zijne methode trachtten te verklaren. Ziedaar de dubbele taak, die ons wacht. Mogten wij haar met goed gevolg volbrengen.

I.

De grondslagen van Ricardo's stelsel bestaan uit twee leerstukken, die zich in een zeer naauw verband met elkander bevinden, zoo naauw zelfs, dat het eene bijna als een deel kan beschouwd worden van het andere, en alleen een afzonderlijk bestaan heeft om het groote aantal der verschijnselen, die het omvat. De *leer der grondrente* is slechts eene uitwerking van zekere beginselen, die de *waardeleer* aan het licht brengt. Omgekeerd is het ook waar, dat deze laatste niet volmaakt is zonder de eerste. Maar terwijl de grondrenteleer enkel dient tot aanvulling van de leer der waarde, dient deze haar tot uitgangspunt. - Het is de leer der waarde, die wij het eerst willen behandelen.

Om eene kwestie op te lossen moet men beginnen met haar goed en duidelijk te stellen. Ziedaar een beginsel, dat niemand ooit in theorie zal bestrijden, maar waartegen in de practijk ieder oogenblik wordt gezondigd. Men zou een geheele lijst kunnen opmaken van vraagstukken, die alleen daarom den menschelijken geest zoo lang hebben bezig gehouden of nog bezig houden, omdat ze nooit naauwkeurig zijn geformuleerd. Ook op economisch gebied is dit waar. Heeft niet de Engelsche schrijver Richards de kwestie der Malthusiaansche bevolkingsleer op eens in een geheel nieuw daglicht geplaatst, door aan te toonen, hoe Malthus in de stelling: de bevolking heeft

de *strekking* om in eene veel sterkere mate toe te nemen dan de middelen van bestaan, het woord *strekking* in een dubbelen zin bezigt, en nu eens spreekt van de strekking, die een bal heeft om, wanneer hij in de lucht geworpen wordt, zich oneindig in dezelfde rigting voort te bewegen, dan weder van de strekking, die dezelfde bal bezit, om na een korten tijd weder naar beneden te vallen; dus in het eene geval van het abstract, in het tweede, van het concreet mogelijke? Thans is duidelijk waar de kwestie over loopt, namelijk over de vraag, of de *potentiëele* vermeerdering van de middelen van bestaan geëvenredigd is aan de *potentiëele* vermeerdering van het cijfer der bevolking. Vroeger wist men dat niet en men tastte rond in den blinde. ‘Die meisten Missverständnisse’ - zegt Claudius - ‘entstehen daraus, dass die Leute einander nicht richtig verstehen;’ en die woorden bevatten meer dan een *truism*.

Wij gelooven, dat de strijd, die tegen Ricardo's waardeleer is gevoerd, geene andere oorzaak heeft, dan die wij daar zoo even hebben opgenoemd. Men heeft zich niet duidelijk rekenschap gegeven van datgene wat eigenlijk het punt in kwestie was. Ricardo tracht een vraagstuk op te lossen, en zijne tegenstanders zeggen, dat de oplossing, die hij geeft, niet de ware is. Maar wanneer men de zaak wel beschouwt, dan blijkt het, dat aan Ricardo een geheel ander vraagstuk voor den geest staat dan aan zijne tegenstanders. De strijd kon op deze wijze tot in het oneindige voortduren, en duurt dan ook werkelijk nog steeds voort. Nog steeds wordt hetgeen Ricardo geleerd heeft op het felst aangevallen, en zoo lang men er niet toe komt de kwestie op nieuw en naauwkeurig te formuleren, ligt het einde van die polemiek in een onafzienbaar verschiet.

Waarin toch bestaat het leerstuk der waarde? Het bestaat voornamelijk in het onderzoek naar de oorzaken, waaruit waarde geboren wordt. Hierover zijn allen het eens; en de kwestie tusschen Ricardo en diens bestrijders loopt dan ook alleen over deze vraag: Welke zijn de oorzaken van waarde? Maar is het niet noodig, dat wij eene theoretische onderscheiding maken met betrekking tot den aard van die oorzaken? Zijn zij allen van dezelfde soort? Reeds bij eene oppervlakkige beschouwing moeten wij die vraag ontkennend beantwoorden. De oorzaken van waarde zijn te splitsen in deze twee: middellijke en onmiddellijke.

Ook hierover kan geen verschil van gevoelen bestaan. De

naaste, de onmiddellijke oorzaak van waarde is vraag en aanbod; alles wat op vraag en aanbod van invloed is, wat strekt om een van die factoren aan kracht te doen winnen of verliezen, behoort tot de oorzaken, die middellijk op de waarde terugwerken. Maar ofschoon, aldus gesteld, ook deze bewering geene tegenspraak zal ontmoeten, zoo blijkt het toch, dat de onderscheiding tusschen middellijke en onmiddellijke oorzaken van waarde door velen is voorbijgezien. Zoo is menigeen van oordeel - en vooral verkeeren de volgelingen van Frédéric Bastiat dikwijls in die dwaling - dat het ontstaan van waarde volkomen is verklaard, wanneer men zegt, dat zij het product is van vraag en aanbod. Die stelling behelst eene onmiskenbare waarheid. Het begrip vraag en aanbod valt zamen met het begrip ruil; zonder vraag en aanbod is geen ruil denkbaar. Dat waarde door vraag en aanbod ontstaat, dat wil zeggen, dat ruilwaarde het gevolg is van ruil, is iets, dat evenzeer van zelf spreekt, als dat een woonhuis bestemd is om tot woning te dienen, en het zonlicht het licht is, dat wij van de zon ontvangen. Maar die formule leert ons slechts de onmiddellijke oorzaak van waarde kennen; zij dient ons tot uitgangspunt om de kwestie op te lossen, die de waardeleer behandelt. De oplossing zelve geeft zij niet. Wat bepaalt de vraag en wat bepaalt het aanbod, en hoe komt het, dat die twee factoren van waarde een geheel ander product opleveren met betrekking tot ijzer dan met betrekking tot goud? Ziedaar de vragen, die ons bezig houden en waarop wij het antwoord zoeken. Over de onmiddellijke oorzaken van waarde bestaat geen verschil van gevoelen; en wie, na eerst te hebben toegegeven, hetzij dat in de staathuishoudkunde van niets anders dan ruilwaarde sprake kan zijn, hetzij dat het begrip waarde geen ander begrip insluit, nog eens wilde ontkennen, dat waarde het gevolg is van vraag en aanbod, d.i. van ruil, zou eenvoudig het regt verliezen om een woord meer over de zaak mede te spreken. Maar over de middellijke oorzaken van waarde, over de factoren, die vraag en aanbod bepalen, daarover loopt de kwestie, want daarover *kan* verschil van gevoelen bestaan.

Geen wonder, dat de volgelingen van Frédéric Bastiat zich aan die begripsverwarring hebben schuldig gemaakt, want hun meester ging hen daarin voor. Wat is, onze onderscheiding in aanmerking genomen, de waardeleer van Bastiat? Er wordt ge-

streden over de vraag: welke zijn de *middellijke* oorzaken van waarde. Zeldzaamheid, antwoordt de een. Nuttigheid, zegt een ander. Arbeid, zegt een derde. Die drie bij elkander, zegt een vierde. Nu treedt Bastiat tusschenbeide en met verheffing spreekt hij de woorden uit: Waarde is het gevolg van wederkeerig dienstbetoon (la valeur, c'est le rapport entre deux services échangés), en hiermede meent hij de kwestie voor goed te hebben opgelost. En dat heeft hij ook werkelijk, met dit voorbehoud, dat wat hij heeft opgelost nooit eene kwestie is geweest. De onmiddellijke oorzaak van waarde is vraag en aanbod. Dat wisten wij reeds lang. Vindt gij het naauwkeuriger om in plaats van vraag en aanbod te zeggen: gevraagde en aangebodene diensten, of wel, de geheele formule aldus te doen luiden: Waarde is de betrekking tusschen twee wederkeerig betoonde diensten; - wij hebben er niets op tegen. Maar nu keert dezelfde kwestie weder. Wat bepaalt de betrekking tusschen vraag en aanbod, of - om thans uwe terminologie te bezigen - wat bepaalt de betrekking tusschen twee aangebodene diensten; in één woord: *Wat maakt een dienst tot dienst?* Is het de zeldzaamheid, de nuttigheid, de arbeid, of die drie bij elkander? Op die vraag geeft Bastiat ons eigenlijk geen antwoord. Nu eens zegt hij het een, dan weder het ander. Zijne vreugde over de oplossing die hij gegeven heeft van eene kwestie, die nooit eene kwestie was, is zoo groot, dat hij het niet de moeite waard rekent over datgene, wat eigenlijk de ware kwestie uitmaakt, verder na te denken. Bastiat heeft bestreden wat niemand gezegd heeft, en verdedigd wat niemand, wiens verstand gezond was, ooit bestreden heeft. Zijne leer is onbruikbaar gebleven voor de wetenschap; en wat is zij anders dan - eene mystificatie?

Jammer maar, dat die mystificatie zooveel onheil heeft gesticht. Want de zoogenaamde waardeleer van Bastiat is niet alleen, zoo als wij zeiden, onbruikbaar gebleven, zij heeft metterdaad den vooruitgang der wetenschap tegengehouden. Zij, die haar zijn toegedaan, gevoelen zich zoodanig door haar bevredigd, dat alle discussie overtollig wordt. Geldt het de vraag, of de waarde het meest bepaald wordt door den arbeid of door de zeldzaamheid - zij leggen u onmiddellijk het zwijgen op met de groote stelling: de waarde wordt bepaald door vraag en aanbod. Roert gij de belangrijke kwestie aan, waarover Ad. Smith en Ricardo van gevoelen verschillen, of - ge-

geven de nuttigheid - de waarde alleen afhangt van de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, of ook van de som arbeids, waarvoor men iets kan verruilen - zij benemen u de mogelijkheid van een woord te spreken door terstond met de magtspreuk voor den dag te komen: Waarde is het product van vraag en aanbod. Men weet waarlijk niet, welk standpunt men tegenover hen, die zoo handelen, moet innemen. Bevatte hunne theorie eene onwaarheid, men zou kunnen volstaan met dit aan te toonen. Op hare juistheid valt echter niets af te dingen. Wat blijft ons nu over? Niets dan zooveel in ons is te trachten hun duidelijk te maken, dat de geliefkoosde stelling ons geene schrede nader brengt tot de oplossing der kwestie, daar zij slechts het antwoord geeft op de vraag: Wat is de *onmiddellijke* oorzaak van waarde, terwijl het gansche probleem juist hierin bestaat: de *middellijke* oorzaken van waarde te ontdekken.

De schrijver, dien wij bij deze laatste opmerking het meest op het oog hadden, is de - ook hier te lande niet ongunstig bekende - Macleod. Macleod kan maar niet begrijpen, wat Ricardo er toch aan heeft, allerlei kunstige redeneringen aan elkander te rijgen om iets te vinden, dat zoo voor de hand ligt als de oorzaken van waarde. De oorzaken van waarde? Wel, dat is vraag en aanbod. Iedere andere oplossing is valsch en Ricardo is dan ook door al zijn redeneren zoodanig het regte spoor bijster geworden, dat hij het allereenvoudigste over het hoofd heeft gezien. - Op Ricardo's waardeleer berust zijn geheele stelsel; dit wetende, begrijpt men wat er onder de handen van Macleod verder van dit stelsel teregtkomt.

Heilige eenvoud! Omdat Ricardo nergens uitdrukkelijk heeft gezegd, dat waarde afhangt van vraag en aanbod, dat ruilwaarde het gevolg is van ruil, daarom neemt men aan, dat hij die waarheid ontkent? Omdat iemand, die een boek over hoogere mathesis schrijft, nergens uitdrukkelijk zegt, dat tweemaal twee gelijk is aan vier, moet men gelooven, dat hij de waarheid van die stelling in twijfel trekt? Waar moet het heen met wetenschappelijke kritiek, indien men zulke conclusies maakt! Ricardo houdt zich geen oogenblik bezig met de vraag naar de *onmiddellijke* oorzaak van waarde. Hij neemt aan, dat die bekend is. En teregt. Want wie in dat opzigt nog moet worden ingelicht, kan zijn boek gerust ter zijde laten. Hij spreekt alleen van de oorzaken, die op vraag en aanbod werken, dus

van de *middellijke* oorzaken van waarde. - Het is vreemd, dat Macleod dit niet heeft ingezien.

Maar Ricardo, zoo spreekt men heeft niet alleen *verzwegen*, dat vraag en aanbod de waarde bepalen, hij ontkent die stelling uitdrukkelijk. Hij ontkent, dat vraag iets met waarde te maken heeft, en houdt vol, dat die alleen geregeld wordt door de productiekosten. ‘Niet de productiekosten alléén, of wat Ricardo den natuurlijken prijs noemt, regelen de waarde van een voorwerp,’ zegt J.B. Say, in een der noten door hem toegevoegd aan de fransche vertaling van Ricardo's werk. ‘De ruilwaarde stijgt niet altijd in evenredigheid tot de productiekosten. Dat Ricardo dit hoofdbeginsel uit het oog heeft verloren, is oorzaak geweest, dat hij in sommige dwalingen is vervallen.’ - ‘De wet, die Ricardo verdedigt,’ zegt Macleod, ‘is, dat de kosten van productie de waarde bepalen..... De stelsels van Ricardo en Ad. Smith, hoewel zij oppervlakkig beschouwd uitéénloopen, berusten op één en denzelfden grondslag. Beide schrijvers zoeken eene verkeerde oorzaak van waarde. Zij meenen, dat de producent de persoon is, die aan een voorwerp waarde geeft, terwijl het toch boven allen twijfel is verheven, dat alleen de consument die persoon kan zijn. De koopers geven geene hooge prijzen voor een ding, omdat de verkoopers veel geld hebben uitgegeven om het voort te brengen; maar de verkoopers besteden veel geld om iets voort te brengen, omdat zij er op rekenen, koopers te zullen vinden, die nog meer geven.’

Hier neemt de beschuldiging een ernstiger karakter aan. Ricardo verzwijgt niet alleen, hij ontkent ook. De productiekosten zijn in zijn oog de eenige oorzaak van waarde; hunne vermeerdering moet, naar zijn stelsel, eene rijzing, hunne vermindering altijd eene daling van waarde ten gevolge hebben. Vraag, nuttigheid blijven geheel buitengesloten. Zij staan tot de waarde in geenerlei verband. - Heeft Ricardo dien onzin werkelijk geleerd, welnu, dan is zijn beginsel valsch en dan zijn het ook al de gevolgtrekkingen, die uit dat beginsel zijn afgeleid.

De kwestie is belangrijk genoeg. Hoe zullen wij haar oplossen? De eenvoudigste weg is zeker deze, de aanklagers naar hunne bewijzen te vragen. Maar, vreemd verschijnsel, op die vraag blijft men ons het antwoord schuldig. Noch Say, noch Macleod wijzen ons eene enkele plaats aan, waar Ricardo wer-

kelijk gezegd heeft wat men hem ten laste legt. Beide schrijvers nemen aan, dat omtrent hetgeen zij beweren, geen redelijke twijfel bestaan kan, en op die onderstelling bouwen zij voort. Anderen hebben hen nageschreven; ook deze werden op hunne beurt gecopiëerd, en zoo is in de wetenschap de stelling gangbare munt geworden: volgens Ricardo zijn alleen de productiekosten oorzaak van waarde.

Zien wij thans, wat van die beschuldiging te denken is. Hebben zij, die haar voordragen, geene bewijzen, wij hebben er in overvloed om hare onbillijkheid in het helderst daglicht te stellen. Wij willen eens eenige regels uit Ricardo mededeelen. Men leze die met deze gedachte: Ricardo, volgens Say en anderen, ontkent dat vraag en nuttigheid iets met waarde te maken hebben. - Schoon natuurlijk niet zonder oordeel, zijn wij toch in de keuze niet met al te veel zorg te werk gegaan; wij hebben genomen, wat voor de hand lag.

'If a commodity were in no way useful, - in other words if it could in no way contribute to our gratification - it would be destitute of exchangeable value, however scarce it might be, or whatever quantity of labour might be necessary to procure it.' (2^{d} Ed. Mc Culloch, blz. 1.)

'*Possessing utility*, commodities derive their exchangeable value from two sources: from their scarcity and from the quantity of labour required to obtain them.' (Ibid.)

'In speaking of commodities, of their exchangeable value and of the laws which regulate their relative prices, *we mean always such commodities only* as can be increased in quantity by the exertion of human industry, and on the production of which, competition operates without restraint.' (Ibid blz. 2.)

'*Corn is not high because a rent is paid, but a rent is paid because corn is high;* and it has been justly observed, that no reduction would take place in the price of corn, although landlords should forego the whole of their rent.' (Ibid blz. 39.)

'Rent is not a component part of the price of commodities.' (Ibid blz. 41.)

Het volgende is vooral belangrijk: 'If N°. 3, be the land last cultivated, although it should pay no rent, it cannot after the (land-) tax be cultivated and afford the general rate of profit, unless the price of produce rise to meet the tax. Either capital will be withheld from that employment *until*

the price of corn shall have risen in consequence of demand sufficiently to afford the usual profit; or if already employed on such land it will quit it, *to seek a more advantageous employment*.' (Blz. 107.)

'The rise in the price of commodities, in consequence of taxation or of the difficulty of production will in all cases ultimately ensue; but the duration of the interval, before the market price will conform to the natural price, must depend on the nature of the commodity, and on the facility with which it can be reduced in quantity. If the quantity of the commodity taxed could not be diminished, if the capital of the farmer or of the hatter, for instance, could not be withdrawn to other employments, it would be of no consequence that their profits were reduced below the general level by means of a tax; *unless the demand for their commodities should increase, they would never be able* to elevate the market price of corn and hats up to their natural price.' (Blz. 113.)

Het zal wel niet noodig zijn, het aantal citaten te vermeerderen. Is niet het aangehaalde reeds voldoende, om de vraag te regtvaardigen of Say en Macleod, die Ricardo beschuldigen van de eenige onmiddellijke oorzaak van waarde te miskennen, dien schrijver ooit met aandacht gelezen hebben? Wel verre van te beweren dat de *productiekosten* de waarde der goederen bepalen, is juist de geheele leer van Ricardo daarheen gerigt, het tegendeel te bewijzen, namelijk, dat de grondrente geen element is in den prijs. Zijne stelling, die wij aanhaalden, dat, ingeval de grondeigenaars hunne geheele rente opofferden, hun product (*op den duur*) er niet het minst om zou rijzen of dalen (blz. 39) is de slotsom eener redenering dienaangaande. Macleod zegt ergens van die woorden, dat Ricardo hier door eene gelukkige inconsequentie of als bij toeval de waarheid heeft gezegd. Maar Macleod toont, door dit te beweren, hoe weinig hij van Ricardo's leer begrepen heeft, want dergelijke gezegden komen ieder oogenblik bij Ricardo voor, daar zij in verband staan met zijn geheele stelsel.

Maar hoe is het dan mogelijk, dat Say en Macleod tot die verkeerde opvatting gekomen zijn? Heeft niet Ricardo ergens aanleiding gegeven tot het misverstand? Heeft hij niet hier of daar uitdrukkingen gebezigd, die voor eene dubbele opvatting vatbaar zijn, en kunnen wij ons op deze wijze niet verklaren, dat men hem zoo slecht begrepen heeft?

Wij gissen, dat het geheele misverstand geboren is uit het opschrift van het eerste gedeelte van Ricardo's waardeleer, dat, een weinig verkort, aldus luidt: ‘De waarde van een voorwerp hangt af van de betrekkelijke hoeveelheid arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, niet van het loon dat voor dien arbeid wordt betaald.’ Wanneer men die woorden aldus leest, zonder te letten op den inhoud van het stuk zelf, dan voeren zij gewis tot de gevolgtrekking, dat Ricardo de beteekenis van de vraag als factor van waarde voorbijziet. Maar om een werk te beoordeelen blijft men niet bij de opschriften der hoofdstukken staan; en wanneer men nu met den inhoud bekend wordt, dan blijkt Ricardo's bedoeling op het duidelijkst. Ricardo, zoo als elk ander staathuishoudkundige, heeft dit economisch verschijnsel opgemerkt, dat niet alle voorwerpen gelijke ruilwaarde bezitten. Hoe dat verschijnsel verklaard? Adam Smith heeft gezegd, dat iedere ongelijkheid in de waarde der goederen toegeschreven moet worden aan de ongelijkheid der sommen arbeids, die tot de voortbrenging noodig zijn. Gegeven de nuttigheid en aannemende, dat met eene rijzing of daling in den prijs de vraag niet vermeerdert of vermindert, moet dus iedere rijzing of daling in de waarde, die iets anders is dan het gevolg van voorbijgaande oorzaken, naar Adam Smith, verklaard worden uit eene vermeerdering of vermindering in die sommen arbeids. Maar Smith heeft nog iets anders gezegd. Hij heeft ook gezegd, dat men van eene rijzing of daling in de waarde mag spreken, wanneer er eene vermeerdering of vermindering plaats heeft in de som arbeids, die men voor een product *kan koopen*. Wat Ricardo nu in het bedoelde hoofdstuk wil bewijzen, is, dat die twee theoriën met elkander in strijd zijn; dat men niet het een mag beweren *en* het ander; in één woord, dat - gegeven de nuttigheid - de waarde van een voorwerp afhangt òf van de som arbeids, die tot zijne voortbrenging noodig is, òf van de som arbeids, die men voor dat voorwerp in ruil kan verkrijgen, maar nimmer van beide. Voorts houdt hij staande, dat de eerste onderstelling juist is en de tweede valsch. - Aldus beschouwd is Ricardo's bedoeling ons niet langer een raadsel. Wij begrijpen thans, dat het opschrift, 't welk, naar wij gissen, oorzaak was, dat zoo velen op het dwaalspoor zijn geraakt, niet de uitdrukking is van eene afgewerkte theorie, maar slechts bestemd is om even aan te duiden, dat de schrijver in de bestaande leer

eene inconsequentie ontdekte, die hij aan het licht wil stellen. Hoe hij daarin verder te werk gaat en welke argumenten hij bezigt om zijn standpunt tegenover Smith goed te maken, zullen wij aanstonds zien.

Reeds veel te lang echter bebben wij ons bezig gehouden met aan te toonen wat Ricardo *niet* heeft gezegd. Het wordt nu tijd, dat wij den positieven kant van zijne waardeleer doen uitkomen en een overzigt geven van wat naar onze meening werkelijk door hem wordt aangetoond. Welk plan zullen wij daarbij volgen? Zullen wij in korte woorden herhalen wat in het eerste hoofdstuk der *principles* voor een ieder te lezen staat? Die arbeid ware nutteloos. Men heeft Ricardo uit zijne eigene woorden niet begrepen, en reeds in den aanvang hebben wij doen zien, dat die misvatting voor een deel moet worden toegeschreven aan de wanordelijke wijze, waarop de deelen van het stelsel in elkander zijn gezet. Wilden wij dit stelsel nu nog eens naar dezelfde methode uiteenzetten, dan zouden wij niets bijdragen tot zijne verklaring. Wij moeten een anderen weg inslaan en de verschillende deelen van Ricardo's waardeleer, die, zoo als wij zeiden, door hem zelven zonder zamenhang en wanordelijk worden voorgedragen, in een systematischen vorm teruggeven. Wij zullen dan telkens, zoo veel mogelijk, 's schrijvers eigene woorden gebruiken, om te bewijzen dat hetgeen wij voor Ricardo's gevoelens doen doorgaan, ook werkelijk zijne gevoelens zijn. Den schrijver zelf laten wij dus spreken, maar niet in de orde, waarin hij gesproken heeft. Waar wij onze eigene woorden tusschenvoegen, zullen wij trachten de aanleiding tot misverstand te vermijden.

Wat is volgens Ricardo de voornaamste oorzaak van waarde? Hij zelf geeft ons een duidelijk antwoord op die vraag, wanneer hij zegt: ‘De waarde der voorwerpen hangt af van de som arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is.’ Is deze leer nu onvoorwaardelijk geldig? Neen, zij stelt twee voorwaarden: nuttigheid en vatbaarheid voor nagenoeg onbeperkte vermeerdering der goederen.

a. Nuttigheid. ‘Is een voorwerp geheel onbruikbaar, m.a.w. kan het niet dienen tot bevrediging van eenige behoefte, dan kan het ook geene ruilwaarde bezitten, hoe zeldzaam het overigens ook zij en hoe groot de hoeveelheid arbeid, die noodig is geweest om het voort te brengen.’

b. Vatbaarheid voor nagenoeg onbeperkte vermeerdering. ‘Bezit een voorwerp eenmaal nuttigheid, dan ontleent het zijne ruilwaarde verder aan twee oorzaken: aan zijne schaarschte en aan de hoeveelheid arbeids, die vereischt wordt om het voort te brengen. - Daar zijn goederen, waarvan de waarde alleen van hunne schaarschte afhangt. Daar geen arbeid in staat is hunne hoeveelheid te vermeerderen, kan ook hunne ruilwaarde niet dalen ten gevolge van een vermeerderd aanbod. Zeldzame standbeelden en schilderijen, boeken en muntpenningen, wijnen van eene zekere soort, die alleen van eenen bepaalden grond kunnen verkregen worden, behooren allen tot deze rubriek. Hunne waarde is volstrekt onafhankelijk van de hoeveelheid arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is geweest, en verandert slechts met den rijkdom en den smaak van hen die ze koopen’.... ‘Wanneer wij voortaan van goederen spreken, van hunne ruilwaarde en van de wetten, die den loop hunner prijzen regelen, dan zullen wij altijd die goederen bedoelen, waarvan de hoeveelheid door de menschelijke bedrijvigheid met den prikkel der concurrentie tot in het onbepaalde kan vermeerderd worden.’ (Blz. 9).

Ziedaar den grondslag van Ricardo's leer. Dit klinkt geheel anders, dan dat alleen de productiekosten de waarde bepalen. Vooreerst spreekt Ricardo niet van productiekosten, maar van de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is; dan behandelt hij alleen de waarde van die goederen, waarvan de hoeveelheid door meerdere productie steeds kan toenemen; eindelijk stelt hij als eerste voorwaarde: nuttigheid. Bezit een voorwerp geene nuttigheid, voldoet het aan geenerlei behoefte, dan kan het ook geene waarde hebben.

Passen wij deze leer eens toe. Ziehier twee metalen; het een heet goud, het ander zilver. Waarom bezitten die voorwerpen waarde? Omdat zij nuttigheid bezitten. Zij bevredigen eene behoefte. Vervolgens: Waarom is die waarde niet grooter, dan zij werkelijk is? Omdat de bestaande hoeveelheid van goud en zilver door productie vermeerderd kan worden. Eindelijk: Waarom is het goud 15 maal meer waard dan het zilver? Op dit laatste kan een tweeledig antwoord gevonden worden. - ‘Bezit een voorwerp eenmaal nuttigheid,’ zegt Ricardo, ‘dan ontleent het zijne waarde aan twee oorzaken: aan zijne schaarschte en aan de hoeveelheid arbeids, die vereischt wordt om het voort te brengen.’ Waarom is het goud nu 15 maal duurder dan

het zilver? Omdat het goud zooveel schaarscher en zooveel moeijelijker voort te brengen is dan het zilver.

Deze leer is zeer eenvoudig, maar, zoo als wij zagen, zij is ook niet meer dan een grondslag. Juister gezegd, zij is de ruwe klomp, die verder onder 's schrijvers handen eene gestalte moet verkrijgen. Staan wij echter reeds hier een oogenblik stil. Tot dusverre bleef Ricardo geheel in overeenstemming met Smith. ‘Indien,’ zegt deze schrijver, ‘indien bijv. bij een jagersvolk tweemaal meer arbeid noodig is om een bever, dan om een hert te dooden, dan zal natuurlijk één bever waard zijn twee herten. Het spreekt van zelf, dat wat gewoonlijk het product is van twee dagen of twee uren arbeids, ook tweemaal zooveel waard zal zijn, als gewoonlijk het product is van één dag of één uur arbeids.’

Tot zoo ver dus zijn Ricardo en Smith het met elkander eens. Maar, zoo als wij reeds vroeger zagen, leert Smith ook nog iets anders. Volgens hem hangt de waarde van een voorwerp ook af van de hoeveelheid arbeid - niet die noodig is om het *voort te brengen* - maar *die men er voor in ruil kan verkrijgen*. Wanneer men nu de plaats zelve aandachtig leest, dan blijkt het, dat Smith aan die beide uitdrukkingen: de som arbeids die tot de voortbrenging noodig is, en de som die men voor een product in ruil kan verkrijgen, dezelfde beteekenis toekende. Hiertegen trekt Ricardo te velde, en naar onze meening teregt. Hij toont aan, dat die beide uitdrukkingen niet eensluidend zijn, en dat Ad. Smith door zijne dwaling de wetenschap op het verkeerde spoor heeft geleid. Het is waar: de som arbeids, die aan de voortbrenging van iets is besteed, en de som arbeids, die men voor het geproduceerde voorwerp in ruil kan verkrijgen, *kunnen* in sommige gevallen gelijke grootheden zijn; maar zij *behoeven* het niet noodzakelijk te wezen; zij zijn het niet uit den aard der zaak.

Men moet een genie bezitten als dat van Ricardo, om op dergelijke fijne onderscheidingen te letten. Nu eenmaal ons oog er voor geopend is, valt het ons na eenige inspanning niet moeijelijk ze mede op te merken. Maar het is alleen aan meesters gegeven *om* onze oogen te openen.

Daar intusschen de zaak zelve tot regt verstand van sommige grondwaarheden der staathuishoudkunde van het hoogste gewigt is, zoo willen wij trachten daarover zooveel licht te verspreiden als wij kunnen. Oogenschijnlijk moet, wanneer de

waarde bepaald wordt door de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, ook de waarde van ieder voorwerp steeds gelijk zijn aan de som arbeids, die men daarvoor in ruil kan terugontvangen. En toch is dit niet het geval. Men stelle zich de zaken slechts zoo eenvoudig mogelijk voor.

Neem aan, de hoeveelheid arbeids, die tot de productie van een paar schoenen noodig is, vermindert met 50 pCt.; dan zal men waarschijnlijk in het vervolg voor één paar schoenen slechts de helft van de som arbeids kunnen koopen, die men er vroeger voor kocht. Maar stel nu, dat deze vermindering zich uitstrekt over alles wat tot het onderhoud van den arbeider noodig is. Zal men nu voor dezelfde hoeveelheid schoenen, voedingsmiddelen, enz., waarvoor men vroeger één jaar arbeid kocht, slechts een half jaar arbeid kunnen koopen? Omgekeerd: zal de arbeider, wanneer alle producten, die tot zijn onderhoud noodig zijn, de helft goedkooper worden, in zijn loon in geld niet de minste verandering bespeuren, en nu voortaan eene dubbele hoeveelheid schoenen, kleederen, voedingsmiddelen kunnen koopen? Wij weten allen, dat dit niet het geval kan zijn. Eene daling in de prijzen der eerste levensbehoeften komt gewoonlijk niet *geheel en al* ten bate van den arbeider. Het laat zich denken en de ervaring leert ook, dat wanneer het onderhoud van den arbeider op eene plaats veel beter koop wordt, de bevolking door een toenemend aantal huwelijken of door immigratie steeds vermeerdert; hetgeen de loonen altijd weder eenigzins doet dalen.

Neemt men nu aan, dat de waarde afhangt van de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, dan kan men zeggen, dat in het gestelde geval de schoenen, kleederen en verdere levensbehoeften van den arbeider 50 pCt. zijn gedaald. Acht men daarentegen, dat de waarde bepaald wordt door de hoeveelheid arbeids, waarvoor men de goederen verruilen kan, dan zijn in het gestelde geval de levensbehoeften van den arbeider geene volle 50 pCt. gedaald, want men koopt thans voor die goederen gewis veel meer dan de halve som arbeids, die men er vroeger voor kocht. Een bewijs, dat de beide uitdrukkingen niet hetzelfde beteekenen.

Wij hebben hier met eene vrij ingewikkelde kwestie te doen. Men zal het dus waarschijnlijk niet afkeuren, dat wij hetzelfde voorbeeld nog eens in een anderen vorm gieten, ten einde alzoo het ongerijmde, waartoe de dwaling van Smith ons voert,

nog duidelijker te maken. Wij nemen weder aan, dat alles, wat tot het onderhoud van den arbeider noodig is, voortaan met de helft van den arbeid kan verkregen worden, die er vroeger toe noodig was; dus volgens de eene theorie van Smith op de helft van de vorige waarde is gedaald. Om nu niet onmiddellijk met zijne tweede theorie in strijd te komen, moet Smith wel aannemen, dat ook in de hoeveelheid arbeids, die men voor al die producten in ruil kan ontvangen, eene daling van 50 pCt. plaats grijpt; want nam hij dit niet aan, dan zou hij moeten ontkennen, dat de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, en die, welke men voor het geproduceerde voorwerp in ruil kan verkrijgen, altijd gelijke grootheden zijn; hetgeen hij juist niet ontkennen wil, maar integendeel beweert. Wanneer ik nu zeg: in de hoeveelheid arbeids, die men voor een product kan koopen, heeft eene vermindering plaats gehad van de helft, dan kan ik die stelling ook omkeeren en zeggen: de hoeveelheid producten, die de arbeider voor zijn loon kan koopen, is verdubbeld. Zie hier dus de slotsom, waartoe de leer van Smith ons voert: Wanneer de kostprijs van de eerste levensbehoeften de helft daalt, dan blijft het loon in geld van den arbeider onveranderd; hij ontvangt voor dezelfde diensten eene dubbele hoeveelheid goederen. Men houde nu deze slotsom wel in het geheugen: *in het gestelde geval ontvangt de arbeider voor dezelfde hoeveelheid arbeid eene dubbele hoeveelheid goederen*.

Men beschouwe thans de zaak van de andere zijde. De waarde der goederen, leert Smith, wordt bepaald door de hoeveelheid arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is. Hoe wordt nu volgens deze theorie de stand van het loon bepaald? Natuurlijk door de hoeveelheid arbeids, die vereischt wordt om de levensbehoeften voort te brengen, die tot onderhoud van den arbeider noodig zijn. In het gestelde geval is die hoeveelheid tot op de helft verminderd. Immers, wij hebben aangenomen, dat de schoenen, kleederen en voedingsmiddelen van den arbeider eene daling ondergingen van 50 pCt. Dus moet ook de waarde van den arbeid, d.i. het loon in producten, tot op de helft gedaald zijn. De arbeider geniet dus niets van de daling der levensmiddelen, want die daling deed ook, naar Smith's eigene theorie het loon dalen; en *de arbeider ontvangt dus voor dezelfde hoeveelheid arbeid dezelfde hoeveelheid goederen als voorheen;* welke uitkomst in lijnregten strijd is met die, welke wij een oogenblik te voren verkregen hebben. - Ongetwijfeld

zou Ad. Smith zijne dwaling terstond hebben ingezien, indien hij bedacht had, dat zijne stelling: de som arbeids die tot de voortbrenging noodig is, is gelijk aan die, welke men voor het geproduceerde voorwerp in ruil kan verkrijgen, eene andere insluit, de stelling namelijk, dat met iedere daling in de waarde der eerste levensbehoeften, het loon in geld altijd hetzelfde blijft, zoodat zulk eene daling nu altijd geheel ten voordeele van den arbeider zou moeten komen. Maar ziet, dit is een leer, die kennelijk door de ervaring wordt gelogenstraft en zelfs nooit door Adam Smith is gepredikt[1].

Keeren wij na deze uitweiding tot Ricardo terug. Reeds kennen wij zijne theorie in haar algemeensten vorm. Thans hebben wij na te gaan, hoe Ricardo haar verder uitwerkt. Gegeven de nuttigheid en de vatbaarheid voor onbeperkte vermeerdering, wordt de waarde der goederen - zoo luidde de theorie in hare hoofdtrekken - bepaald door hunne schaarschte en door de som arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is. Die goederen echter, waarvan de waarde voornamelijk door hunne schaarschte bepaald wordt, laat Ricardo buiten rekening. De factor: *schaarschte* treedt dus in hetgeen thans bij hem volgt, op den achtergrond, om bijna geheel plaats te maken voor den factor: *arbeid*. Ook zijn de voorwerpen, waarvan de

1 Ziehier dezelfde redenering op nieuw in een anderen vorm.
Noem, de goederen die een arbeider in één jaar noodig heeft, *g*, de hoeveelheid arbeid, die tot hunne voortbrenging noodig is, *a*, en die, welke men voor die goederen in ruil kan verkrijgen, *b;* dan is volgens de theorie van Smith *a = b*.
Nu daalt de hoeveelheid arbeids, die tot de voortbrenging der goederen noodig is, op de helft, dus
g = ½ *a*. Wij krijgen dus deze reeks van vergelijkingen
g = ½ *a; a = b;* dus *g* = ½ *b* of 2 *g = b*.
De arbeider ontvangt dus voor dezelfde diensten tweemaal zooveel goederen.
Laat nu de gelijkheid tusschen *a* en *b* in het midden, en neem aan, dat de waarde alleen verandert door eene verandering in de hoeveelheid arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, dan zal, wanneer *g* = ½ *a* wordt, de waarde van *g*, die wij *w* noemen, de helft kleiner worden, dus: *g* = ½ *w*. Maar als de waarde bepaald wordt door den arbeid, die tot de voortbrenging noodig is, dan wordt ook de waarde van den arbeid-zelf op gelijke wijze bepaald. Eene daling in de waarde van alle levensmiddelen doet dus de waarde van den arbeid in gelijke mate dalen. Was dus vroeger eene zekere som arbeids, stel *b* gelijk aan *w*, dan wordt nu *b* = ½ *w*. Wij krijgen dus deze reeks van vergelijkingen
g = ½ *w;* ½ *w = b;* dus *g* = b.
De vorige slotsom was 2 *g = b*. Hieruit volgt, dat als men de gelijkheid tusschen *a* en *b* aanneemt, men tot een geheel ander resultaat komt, dan wanneer men haar eenvoudig in het midden laat. Alleen dit laatste is natuurlijk empirisch te regtvaardigen.

waarde voornamelijk van hunne schaarschte afhangt, juist niet die ons het meeste belang inboezemen.

Beweert nu Ricardo, dat deze theorie voldoende is om elk verschil in de waarde der goederen te verklaren? Zij is het bij hem slechts ten deele; want zij geeft niet meer dan een algemeenen regel aan, die, zoodra hij in aanraking komt met de werkelijkheid, door allerlei omstandigheden wordt gewijzigd.

In de eerste plaats maakt de schrijver eene uitzondering voor die veranderingen in de waarde, die het gevolg zijn van toevallige, voorbijgaande oorzaken. ‘Wanneer ik spreek van de ruilwaarde der goederen, dan bedoel ik altijd die waarde, die zij *zouden* bezitten, bijaldien geene toevallige en voorbijgaande oorzaken daarin eenige verandering teweeg bragten, d.i. den natuurlijken prijs,’ - lezen wij (laat genoeg) aan het slot van het IV^{de} hoofdstuk. Wanneer dus eene tijdelijke speculatievraag, die op eene overdreven opinie is gegrond, den prijs van een artikel voor een korten tijd opdrijft, of eene tegenovergestelde oorzaak dien prijs voor een even korten tijd drukt, dan zijn dit verschijnselen, die niet vallen binnen den kring van Ricardo's onderzoek.

Ten tweede doet de schrijver uitkomen, dat hij, sprekende van de som arbeids die tot de voortbrenging noodig is, volstrekt niet uit het oog verliest, hoe er verschillende soorten van arbeid bestaan. De som arbeids, die de juwelier besteedt aan een gouden of zilveren kunstwerk, en die een metselaar ten koste legt aan het bouwen van een muur, zijn geene gelijke grootheden, want de eerste wordt veel ruimer beloond dan de laatste. ‘Maar,’ zegt Ricardo, ‘de betrekkelijke waarde van elke soort van arbeid wordt al zeer spoedig geregeld en naauwkeurig genoeg voor alle practische doeleinden. Zij is in groote mate afhankelijk van de vaardigheid, die de arbeider bezit en van den ijver waarmede hij werkt. Is eenmaal de schaal vastgesteld, dan ondergaat zij verder weinig verandering. Is het werk van een juwelier meer waard dan dat van een gewoon daglooner, dit verschil is reeds sedert lang erkend en mitsdien aan beide soorten van arbeid elk hare juiste plaats aangewezen in de schaal der waarde.’ (Chap. I, 2^{d} Sect.)

Deze opmerking ligt geheel voor de hand. Zoo lang er verschil zal bestaan tusschen een mensch en een stoomwerktuig, en de eene mensch boven den ander uitmunt in kennis, talent

en vaardigheid, zal ook de arbeid van den een in hoedanigheid verschillen van dien des anderen. Wie echter spreekt van eene ‘som arbeids’ in 't algemeen, dient dat verschil wel in rekening te brengen.

Ten derde wordt de waarde der goederen niet alleen bepaald door de som arbeids, die tot hunne o n m i d d e l l i j k e voortbrenging noodig is, maar ook door den arbeid, dien de werktuigen gekost hebben, waarmede de voortbrenging geschiedt. Laat bijv. de werktuigen, die een visscher noodig heeft om een bever te dooden, meer arbeid kosten dan die een jager noodig heeft om een hert te dooden, dan zal - afgescheiden van elke andere oorzaak - de bever meer waard zijn dan het hert. Blijft dan de vraag, in welke evenredigheid de bever het hert in waarde zal overtreffen. - Deze stelling is niet eene wijziging van het hoofdbeginsel gelijk het schijnt, maar eene gevolgtrekking die er uit voortvloeit. Doch van eene andere zijde beschouwd, brengt het gebruik van werktuigen, volgens Ricardo, wel degelijk eene wijziging teweeg in het hoofdbeginsel, daar namelijk in den regel werktuigen *vast kapitaal* zijn. Hoe meer vast kapitaal bij de voortbrenging gebezigd wordt, hoe minder handenarbeid; en hoe minder handenarbeid tot de voortbrenging van iets noodig is, hoe minder eene rijzing of daling in de loonen op de waarde van dat voorwerp invloed uitoefent.

Wij behoeven de wijdloopige redenering, die Ricardo tot verdediging van die laatste stelling aanvoert, niet *in extenso* mede te deelen, want ook hier springt de waarheid van het gezegde in het oog. Werd nimmer vast kapitaal, maar uitsluitend handenarbeid tot de voortbrenging gebezigd, dan zou eene algemeene rijzing of daling in de loonen niet den minsten invloed uitoefenen op de waarde der goederen, *in hunne betrekking tot elkander* beschouwd; want dezelfde oorzaak, die de waarde van het eene voorwerp deed stijgen, zou ook die van ieder ander verhoogen. Maar wanneer het eene voorwerp voor het grootste gedeelte met handenarbeid, het andere bijna geheel door middel van werktuigen wordt voortgebragt, dan werkt dezelfde oorzaak niet meer gelijk. Zij oefent den grootsten invloed uit waar de meeste handenarbeid gebezigd wordt, en verandert dus de waarde van de goederen, die op deze wijze worden voortgebragt, veel meer dan die van andere.

Eindelijk - en dit volgt uit het voorgaande - moet de

meerdere of mindere *duurzaamheid* van het vaste kapitaal in aanmerking komen. Want hoe minder duurzaam een kapitaal is, dat wil zeggen, hoe spoediger het vernieuwd moet worden, hoe meer het ook het karakter van loopend kapitaal aanneemt. Indien nu om de vaste kapitalen (de gebouwen en werktuigen), die men gebruikt, in stand te houden, jaarlijks eene groote hoeveelheid arbeids vereischt wordt, dan zal eene rijzing of daling der loonen een veel sterkeren invloed oefenen op de waarde der goederen, die met deze kapitalen worden voortgebragt, dan op de waarde der goederen, die met kapitalen van meerdere duurzaamheid worden verkregen.

Ziedaar de verschillende wijzigingen, die de algemeene regel ondergaat, wanneer hij in aanraking komt met de werkelijkheid. Is nu hiermede de theorie volledig? Neen, want nog ééne vraag blijft ter beantwoording over.

De waarde der goederen, zoo leert Ricardo, wordt onder zekere voorwaarden bepaald door de hoeveelheid arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is. Maar behoeft deze stelling geene nadere verklaring? Is de hoeveelheid arbeids, die op een gegeven oogenblik tot de voortbrenging van iets vereischt wordt, eene vaste grootheid? Het tegendeel is waar. Reeds zagen wij dat de eene arbeid in hoedanigheid kan verschillen van den anderen, en dit verschil werd ook in rekening gebragt. Maar niet alleen in de hoedanigheid, ook in de hoeveelheid bestaat verschil, waar het de productie geldt van hetzelfde voorwerp door arbeiders van gelijke vaardigheid. Vereischt niet de productie van dezelfde hoeveelheid koren op het eene land oneindig meer arbeid dan op het ander? En wat hier van den landbouw waar is, geldt van elk gebied der menschelijke bedrijvigheid. Welke arbeid heeft Ricardo nu op het oog: die welke onder de gunstigste, of die welke onder de ongunstigste omstandigheden tot de voortbrenging noodig is?

Dit is eene belangrijke vraag. Ricardo besluit tot het laatste. Hij neemt aan dat de waarde der goederen afhangt van de som arbeids, die onder de ongunstigste omstandigheden gevorderd wordt om die hoeveelheid goederen voort te brengen, waaraan behoefte is. -

Hiermede is nu het voornaamste opgehelderd, en wij kunnen de geheele theorie aldus in ééne formule zamenvatten:

Gegeven de nuttigheid der goederen en de vatbaarheid voor hunne nagenoeg onbeperkte vermeerdering, wordt hunne waarde -

op den duur en afgezien van tijdelijke wisselingen door voorbijgaande oorzaken teweeg gebragt - bepaald door de som arbeids, die onder de ongunstigste omstandigheden gevorderd wordt om die hoeveelheid voort te brengen, waaraan behoefte is; behoudens:

a. het verschil tusschen de hoedanigheid van den eenen arbeid en die van den anderen;
b. het verschil in de hoeveelheden arbeids, die de werktuigen gekost hebben, die tot de voortbrenging noodig zijn;
c. het verschil in de hoeveelheden vast en loopend kapitaal, die bij de voortbrenging worden aangewend;
d. het verschil in de duurzaamheid der aangewende vaste kapitalen.

Ziedaar nu, ontdaan van alle bijwerk, die beruchte waardeleer, die zooveel tegenspraak heeft ontmoet. Hoe munt zij uit door eenvoud! Als algemeen beginsel wordt op den voorgrond gesteld, dat zonder nuttigheid geene waarde denkbaar is. Dit beginsel eenmaal aangenomen, zoekt Ricardo de groote oorzaak van alle waarde, voor zoover die niet op monopolie berust, in den arbeid, die tot de voortbrenging noodig is. Daarna plaatst hij zijne leer tegenover de werkelijkheid. Aldus leert hij kennen wat haar ontbreekt, en uit de verkregene wetenschap vult hij het ontbrekende aan. Zuivere ervaringsmethode gelijk ons nog later blijken zal: de algemeene wet aan de waarneming ontleend en door deze geleid, de verschillende wijzigingen gadegeslagen, die deze algemeene wet ondervindt, als zij in aanraking komt met het leven.

Indien de waardeleer van Ricardo na deze uiteenzetting dus nog tegenstand ontmoet, dan zal die gewis niet gerigt zijn tegen haren grondslag: gegeven de nuttigheid en de vatbaarheid voor nagenoeg onbeperkte vermeerdering der goederen, dus, afgezien van alle monopolieprijzen, hangt hunne ruilwaarde uitsluitend af van de hoeveelheid arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is. Immers voor deze stelling bestaat dit - naar 't mij voorkomt afdoende - bewijs, dat in het maatschappelijk verkeer toch wel niemand er aan denken zal een voorwerp, dat hem zelven een zekeren arbeid heeft gekost, op den duur in ruil af te staan tegen een ander voorwerp, tenzij dit laatste eene som arbeids vertegenwoordigt, die aan den zijnen geëvenredigd is. Wil de ander hem minder geven voor

meer, dan wendt hij zich tot een derde of een vierde. Doet nu het geval zich voor, dat allen hetzelfde eischen als de eerste, dan zou wel is waar voor het oogenblik eene ongelijkheid van winsten bestaan, maar zij zou ten gevolge der concurrentie spoedig verdwijnen. Op uitnemende wijze heeft Ricardo aan het licht gesteld, hoe in dit opzigt de werking is der concurrentie. Wanneer een product, bij voorbeeld zijden goederen, bijzonder gevraagd is, dan veranderen niet de lakenfabriekanten en de katoenwevers hunne werktuigen om voortaan zijden goederen te maken; en toch vloeijen de kapitalen van de eene nijverheid in de andere. Er is namelijk in ieder land een zeker loopend kapitaal beschikbaar, waarvan ieder fabriekant of handelaar (door tegen wissels, promesses of ander onderpand geld op te nemen) borgt zooveel hij noodig heeft. Worden nu in een tak van handel of nijverheid groote winsten behaald, dan trekken diegenen, die daarin werkzaam zijn, een groot deel van dat kapitaal naar zich toe, door namelijk in eene rente te bewilligen, die de anderen niet kunnen geven. Aldus ontstaat meer productie, meer aanbod, eindelijk vermindering van winsten aan de eene; minder productie, minder aanbod, vermeerdering van winst aan de andere zijde. - In het algemeen gesproken, kan dus niet ontkend worden, dat, afgescheiden van kleine veranderingen, en gegeven beide de nuttigheid en de vatbaarheid voor onbeperkte vermeerdering, de waarde der goederen afhangt van de som arbeids, die tot hunne voortbrenging noodig is. Maar Ricardo heeft nog iets meer gezegd. Hij stelt de waarde niet alleen afhankelijk van de hoeveelheid arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, maar van de hoeveelheid, die *onder de ongunstigste omstandigheden* daartoe vereischt wordt. Kunnen wij met het oog op dit gedeelte zijner leer ook zeggen, dat onze schrijver in beginsel de waarheid heeft gevonden?

Er is geene bewering van Ricardo, die meer de ergernis zijner tegenstanders heeft opgewekt. Een ieder die de geschiedenis kent van de bestrijding, die Ricardo's leer heeft ontmoet, - eene regte chronique scandaleuse der staathuishoudkunde - zal mij dit toegeven. ‘Wat wij volhouden,’ zegt Macleod (t.a.p., blz. 115), ‘is, dat Ricardo oorzaak en gevolg met elkander verwart, dat zijne beginselen zoo radicaal verkeerd zijn, als had hij eene verhandeling over de warmte geschreven, om de stelling te verkondigen, dat het stijgen van den

barometer *oorzaak* is van goed weder.' Max Wirth spreekt ongeveer op dezelfde wijze (Grundlagen, I, 322), en zelfs Baumstark, wiens uitstekende commentaar op Ricardo overigens een werk is, zoo als er in onze wetenschap weinige bestaan, zelfs Baumstark laat zich zoo ver op het dwaalspoor brengen, dat hij aan dit gedeelte van Ricardo's leer zijnen bijval onthoudt; - schromelijke inconsequentie in iemand, die de leer der grondrente verdedigt, waarvan deze stelling de hoeksteen vormt[1].

En wat heeft nu Ricardo gezegd, dat zoo de algemeene ergernis moest opwekken? Heeft hij zoo geheel zonder voorbehoud beweerd, dat altijd de arbeid onder de ongunstigste omstandigheden de waarde der goederen regelt? Heeft hij de leer verkondigd, dat, zoo bijv. iemand de lust beving, om hier te lande in broeikasten sina's appelen te telen, de waarde van alle andere sina's appelen onmiddellijk zou rijzen en genoeg om 's mans kosten te dekken en nog eene winst over te laten? Dat, zoo algemeen eene verbetering in de voortbrenging van eenig artikel werd ingevoerd, waardoor de kostprijs aanmerkelijk verminderde, de waarde van dat artikel niet zou dalen, dan tenzij *alle* fabriekanten zonder ééne enkele uitzondering, die verbetering hadden toegepast? Zoo dàt het geval is, dan heeft Macleod alle regt om Ricardo te verwijten, van de onzinnigste aller theoriën te hebben gepredikt. Maar zij, die onzen schrijver nog voor een verstandig man wenschen te houden, mogen zich geruststellen.

Wij kunnen ditmaal Ricardo niet beter verdedigen, dan door zijne eigene woorden mede te deelen, en wel onvertaald, ten einde er niets van het onze bij te voegen. Alleen geven wij sommige woorden kursief gedrukt weder, om die beter te doen uitkomen. Ziehier dan de plaats, die het voorwerp is geweest van zooveel beschuldiging. Men vindt haar op blz. 37 en 38 der Mc Culloch-editie.

'The exchangeable value of all commodities, whether they be the produce of the mines or the produce of land, is always regulated, not by the less quantity of labour, that will suffice for their production under circumstances highly favourable and *exclusively enjoyed by those who have peculiar facilities of production*, but by the greater quantity of labour *necessarily* bestowed on their production by those who have no such fa-

1 Zie Volkswirthsch. Erläuterungen, blz. 406.

cilities; by those who continue to produce them under the most unfavourable circumstances; *meaning* - by the most unfavourable circumstances, the most unfavourable under which *the quantity of produce required, renders it necessary to carry on the production*.'

Nu begrijpen wij in waarheid niet, wat men billijkerwijze tegen deze leer kan in het midden brengen. Ricardo beweert, dat - de vraag voor eene bepaalde hoeveelheid goederen eenmaal gegeven zijnde, *benevens de onmogelijkheid om in die vraag te voorzien door een arbeid, die alleen onder buitengewoon gunstige omstandigheden voldoende is*, - de waarde bepaald wordt door dien arbeid, die noodig is om de *geheele* gevraagde hoeveelheid voort te brengen. Zoo, bijv., wanneer ik, aan den oever der zee loopende, eene fijne parel vind, dan wordt de waarde van die parel niet bepaald door den arbeid, die noodig was om haar van den grond op te nemen, maar door de moeite en tijd, die *gewoonlijk* noodig is, om parelen van gelijke schoonheid en zeldzaamheid op te sporen. Wanneer ik eene uitvinding doe, waardoor ik in staat ben gesteld het een of ander voorwerp bijzonder goedkoop te produceren, dan zal ik al de voordeelen genieten, die uit die goedkoope productie voortvloeijen, totdat mijne uitvinding is gekomen in handen van het algemeen. Zoo genieten de boeren, die in de nabijheid van eene groote stad wonen, meestal een voordeel boven hen, die hunne producten van verre aanvoeren; want de prijs, dien deze producten opbrengen, moet natuurlijk hoog genoeg zijn om de hoogste tranportkosten te dekken. Dit voordeel wordt wel weder opgewogen door de hoogere pachten, die men in de nabijheid eener groote stad bijna altijd moet betalen, en komt alzoo meer ten bate der grondeigenaars; maar hiermede is het wezen der zaak niet veranderd.

'Wanneer,' aldus licht Ricardo zelf zijne woorden toe, 'wanneer in een liefdadig gesticht aan armen werk wordt verschaft met behulp van fondsen, die door bijdragen van meervermogenden zijn tot stand gekomen, dan zullen de prijzen der goederen, die aldus worden voortgebragt, niet bepaald worden door de bijzondere voordeelen, die *deze* arbeiders genieten, maar door de gewone, natuurlijke moeijelijkheden, waarmede *ieder ander* producent te kampen heeft. Wel is waar zou het geval zich kunnen voordoen, dat het dezen laatsten onmogelijk werd de productie voort te zetten; indien namelijk de begunstigde ar-

beiders in de *geheele* behoefte kwamen te voorzien. Maar *indien* zij voortgaan met produceren, dan is dit alleen op voorwaarde, dat zij dezelfde winsten behalen als ieder ander; en dit laatste is alleen dan mogelijk, wanneer zij voor hun product een prijs maken, geëvenredigd aan de hoeveelheid arbeids, die aan de voortbrenging is besteed,' (t.a.p., blz. 38).

Zoo verhaalt eindelijk Macleod (Elements, blz. 121) ons zelf, eenige oogenblikken nadat hij Ricardo zoo fel heeft bestreden, dat in de vorige eeuw de eijeren in de Highlands van Schotland niet meer dan een penny het dozijn golden, omdat er geen gemeenschap was met de zuidelijke markten. Naauwelijks, echter, was die gemeenschap geopend, of de eijeren werden 4, ja 6 maal duurder. Dit was daarvan het gevolg, dat nu de handelaars van het zuiden de eijeren kwamen opkoopen om ze te Londen, waar zij misschien 18 pence golden, weder ter markt te brengen. Wat - vraagt Macleod - blijft er nu over van Ricardo's leer, dat de waarde bepaald wordt door de productiekosten; immers, de rijzing der eijeren in Schotland was niet het gevolg van eene vermeerdering in de productiekosten, maar van eene toenemende vraag.

Ziehier nu hoe de beteekenis van Ricardo's opmerking duidelijk aan het licht komt. Immers Macleod vergeet, dat Ricardo de waarde der goederen niet afhankelijk stelt van den arbeid in 't algemeen, maar van den arbeid onder de ongunstigste omstandigheden. Deze laatsten nu heerschten niet in Schotland, maar te Londen; en sedert de Schotsche eijeren aldaar ter markt waren gebragt, moest hunne waarde dus bepaald worden door de hoeveelheid arbeids, niet die in Schotland, maar die te Londen tot hunne voortbrenging noodig was. Alzoo wordt Ricardo's theorie, in plaats van ondermijnd, door het voorbeeld van Macleod juist op het glansrijkst bevestigd.

Is dan nu Ricardo's waardeleer, naar onze meening, zonder vlek of rimpel en volkomen in overeenstemming met de werkelijkheid? Wij gevoelen de bezwaren, waaraan zij nog blijft blootgesteld, en tellen die in zeker opzigt niet ligt. Een practisch-wetenschappelijk man zou ze ongeveer aldus kunnen zamenvatten: Ricardo's waardeleer, zou hij welligt zeggen, is in beginsel juist, maar zij is een ruwe grondstof, die eene geheel nieuwe bewerking moet ondergaan, zal zij aan de tegenwoordige eischen der wetenschap voldoen.

Om te beginnen: Wat stelt zij niet een tal van voorwaarden en uitzonderingen! De waarde (heet het) wordt bepaald door den arbeid, die tot de voortbrenging noodig is. Ja, maar eerst moeten èn de nuttigheid, èn de vatbaarheid voor onbeperkte vermeerdering gegeven zijn. De waarde wordt bepaald door den arbeid. Maar iedere rijzing of daling in de waarde is daarom niet eene verandering in de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is; tijdelijke veranderingen, die het gevolg zijn van voorbijgaande oorzaken, rekenen niet mede. Nu weten wij, dat de meeste veranderingen in de waarde der goederen het gevolg zijn van voorbijgaande oorzaken. Dus blijven, met Ricardo's leer, de meeste waardeveranderingen onverklaard. Vervolgens: wat noemt Ricardo tijdelijk? Een maand, een jaar, twee jaar? En welke is de regel, die ons in staat stelt te beoordeelen, of de verandering, die wij waarnemen, uit tijdelijke of uit blijvende oorzaken voortvloeit? Op die vraag laat Ricardo zijne lezers geheel zonder antwoord.

Maar zijne waardeleer bevat nog grootere leemten. Ricardo gaat gedurig uit van de onderstelling, dat de nuttigheid eene vaste, onveranderlijke grootheid is, terwijl hij bijna nooit opzettelijk in aanmerking neemt, dat de nuttigheid daarentegen een zeer betrekkelijk karakter heeft en menigmaal in omgekeerde rede met den arbeid, die tot de voortbrenging noodig is, vermeerdert of vermindert. Niet dat Ricardo dit uit het oog verloren, veel minder ontkend heeft; maar hij laat die waarheid eenvoudig in het midden en bemoeit er zich niet mede. Aldus wordt zijne theorie hoogst onvolledig. Zij omvat slechts de eene helft van de oorzaken, die de waarde regelen, dezulke namelijk, die op het *aanbod* van invloed zijn.

De economische beteekenis van het woord *nuttigheid* is bekend. Zoo als teregt door John Stuart Mill (Principles, B^{k}. III, Ch. I) is opgemerkt, kent de staathuishoudkunde die eigenschap aan alles toe, wat eene behoefte kan bevredigen. Onze behoeften, nu, zijn zeer afhankelijk van de middelen, die wij bezitten tot hare bevrediging. Gij zult gewoon zijn aan eene zekere weelde; maar bespeurt gij, dat gij uw genot te duur zoudt gaan betalen, dan ontbeert gij het liever en bedwingt uwe behoefte. Eene behoefte, die bedwongen wordt, heeft, in economischen zin, opgehouden te bestaan. Nu is het zeker, dat in de meeste gevallen eene rijzing in de waarde der goederen eene terugwerkende kracht uitoefent en het aantal koopers vermindert.

Vooral is dit zoo, wanneer voor de gevraagde goederen een *surrogaat* aanwezig is. Zoo zal bijv. de rijst stijgen of dalen, naar gelang van de prijzen der aardappelen en andere eerste levensmiddelen. Zoo worden de fijnere gommen, die wij uit Indië onvangen, menigmaal in prijs gedrukt, wanneer de lakwerkers, ten gevolge van de hooge prijzen van terpentijn, zich gedwongen zien tot mindere gomsoorten de toevlugt te nemen, ten einde de prijzen van hun product niet al te veel te verhoogen. Ook staat de vraag voor alle producten, die niet tot de dagelijksche levensmiddelen behooren, in het naauwste verband met den geheelen economischen toestand der koopers. Zoo weet men, dat als de voedingsmiddelen duur zijn, katoen, wol en vlas meestal goedkooper worden, en daalt de balans aan gene zijde, dan stijgt zij weder hier.

Eindelijk is de theorie, dat de waarde bepaald wordt door den arbeid, die onder de ongunstigste omstandigheden tot de voortbrenging noodig is, hoe juist ook, veel te algemeen gesteld, dan dat zij voor practische doeleinden zou kunnen dienen. Ongetwijfeld wordt de waarde bepaald door de ongunstigste omstandigheden, waaronder die hoeveelheid, waarvoor vraag bestaat, geproduceerd moet worden; maar het is in zeer vele gevallen bijna onmogelijk te bepalen, ten eerste, welke de hoeveelheid is, waarvoor vraag bestaat, en vervolgens, ja dit vooral, welke de ongunstigste omstandigheden zijn, waarmede de productie kan geschieden zonder verlies te geven.

Die laatste moeijelijkheid zien wij ten duidelijkste uitkomen bij de leer van het arbeidsloon. Gewis, het minimum van het loon is datgene wat noodig is om den arbeider met zijn gezin te onderhouden. Bedraagt het op den duur minder, dan volgt, wanneer geene philanthropie tusschenbeide treedt, eene daling van het cijfer der bevolking, hetgeen dan van zelf na eenigen tijd weder eene rijzing der loonen te voorschijn moet roepen. Maar wie zal de mate van ellende bepalen, die een arbeidersgezin kan doorstaan, eer het van honger en gebrek bezwijkt!

Wij stuiten op eene gelijke moeijelijkheid op ieder gebied. Zoo is het volkomen juist, wat Ricardo zegt: op den duur is het ondenkbaar, dat verschillende takken van nijverheid ongelijke winsten zouden opleveren; want indien gedurende een reeks van jaren het produceren van een voorwerp steeds verlies geeft, dan houdt men er eindelijk mede op, terwijl tijdelijke ongelijkheden door eene tijdelijke aanwending van meer of minder loo-

pend kapitaal worden uit den weg geruimd. Maar eer iemand, die zijn geld in een bepaalden tak van nijverheid heeft belegd, het besluit opvat om zich in eene andere rigting te gaan bewegen, verloopt er in den regel een geruime tijd; want het ontbreekt dikwerf aan gegevens om te beoordeelen of de omstandigheden, waardoor een tak van industrie minder winstgevend werd, spoedig voor anderen zullen verdwijnen; ten minste spoedig genoeg, om vooralsnog de voortzetting der productie, zoo goed en zoo kwaad als het kan, wenschelijk te maken. Zoo zagen wij in den herfst van het vorige jaar, dat niettegenstaande de wanverhouding tusschen de prijzen der ruwe katoen en die der garens, de spinnerijen in Engeland steeds de productie hebben voortgezet, en eerst op het einde van dat jaar (1862) vernam men het berigt, dat sommige spinners hunne fabrieken tot andere doeleinden hadden ingerigt. Tot verklaring van dit feit moet vooreerst de bovengemelde oorzaak dienen. Menig fabriekant, bovendien, zendt niet gaarne eensklaps de werklieden, die hem gedurende een reeks van jaren getrouw hebben gediend, en van wier kunde hij overtuigd is, weg, uit vrees, dat, wanneer later de omstandigheden zich verbeteren, degenen, die hij vroeger heeft weggezonden, toen hij ze niet meer noodig had, welligt niet bij hem terug zullen komen, wanneer hij op zijne beurt hunne hulp moet inroepen. Ook moet men niet vergeten dat vele fabriekanten hunne producten reeds lang te voren hebben verkocht, eer zij die behoeven te leveren, terwijl zij zich de ruwe grondstof eerst dan aanschaffen, wanneer zij daaraan behoefte hebben. Dit is niet altijd het geval, maar toch menigmaal. Bij dalende prijzen der grondstof is hierin voor hen een voordeel gelegen, maar bij stijgende prijzen een oorzaak van verlies. Dit alles, te zamen genomen, maakt het uiterst moeijelijk te bepalen, welke de ongunstigste omstandigheden zijn, waaronder de productie plaats *kan* hebben, en de regel van Ricardo is dus in vele gevallen niet voor toepassing vatbaar.

Ook met betrekking tot den handel - het is altijd onzen practisch-wetenschappelijken opponent, dien wij het woord laten - ook met betrekking tot den handel, ondervindt men hetzelfde bezwaar. Men zou denken, dat de laagste prijs, waartoe een artikel, dat alleen van buitenslands kan verkregen worden, op den duur kan dalen, die is, waartoe het met winst kan worden aangevoerd. Toch is dit niet altijd waar. Zoo ziet men bijv.,

dat een aantal goederen aan onze markt steeds verlies geven, niettegenstaande de prijzen, die men hier voor die goederen bedingt, naar verhouding niet lager zijn dan elders, waar zij bij voortduring worden aangevoerd. Dit ligt aan verschillende oorzaken. Zoo zijn sommige goederen in den laatsten tijd - wat men in den handel noemt - *remise-artikelen* geworden. Remise-artikelen zijn de zoodanige, die alleen worden aangevoerd om den uitzender van andere goederen weder in het bezit te stellen van zijne uitgeschoten gelden, wanneer de gelegenheid tot het overmaken van wissels ontbreekt. De uitzender weet reeds vooraf, dat hij zich in de remise een verlies zal moeten getroosten, maar hij brengt dat verlies in rekening bij de kosten, die ten laste van de uitgevoerde goederen komen. Voor den aanvoer van andere artikelen bestaan weder andere oorzaken. Zoo beweert men, dat katoen van Colombo, in den regel, meer winst laat dan katoen van Bombay aangevoerd. De oorzaak van dit verschijnsel is, naar men zegt, hierin te vinden, dat men om te Colombo uitvoerhandel in katoen te drijven een aanzienlijk kapitaal noodig heeft, wegens de belangrijke voorschotten, die men gedwongen is aan de inlanders te verleenen. Niet alle huizen zijn tot het geven van die voorschotten in staat. Vandaar, dat de concurrentie tusschen de koopers daar veel geringer is dan te Bombay, waar bovendien de prijzen nog dikwijls door plaatsspeculatie tot eene onnatuurlijke hoogte worden opgedreven. -

Wij vertrouwen, dat dit zoo ongeveer de voornaamste bezwaren zijn, die een practisch-wetenschappelijk man tegen de leer van Ricardo zou kunnen aanvoeren. Zijn zij juist? Wij kunnen het niet ontkennen. Maar welke conclusie wil men nu daaruit trekken? Wil men nu besluiten, dat, aangezien Ricardo slechts half werk heeft verrigt; aangezien zijne leer veel te algemeen is gesteld om onmiddellijk voor de practijk te kunnen dienen, zij gansch en al ter zijde gesteld moet worden als een theoretisch kunstgewrocht, dat ons bewondering inboezemt door zijne schoonheid, maar geene waarde heeft voor het leven? Inderdaad, daar is eene rigting in de wetenschap, waarvan wij eene dergelijke uitspraak durven verwachten; eene rigting, die geneigd is onvoorwaardelijk alles voor onbruikbaar te verklaren, wat niet *onmiddellijk* voor de practijk kan dienen. Deze rigting noemen wij zonder omwegen verderfelijk. Zij houdt den vooruitgang der wetenschap tegen. Het is waar:

Ricardo heeft de nuttigheid als eene vaste grootheid aangenomen; hij heeft ons niet gezegd, hoe wij kunnen onderscheiden of eene waardeverandering het gevolg is van blijvende of van voorbijgaande oorzaken; vooral zijne theorie, dat de arbeid onder de ongunstigste omstandigheden degeen is, die de waarde regelt, is ten hoogste onvolledig. Maar wat onvolledig is, is daarom nog niet onwaar. En wanneer het nu erkend moet worden, dat wat Ricardo geleerd heeft, waarheid behelst, verraadt het dan niet oneindig meer practischen zin, wanneer men van dat ware gebruik maakt en het ontbrekende aanvult, dan wanneer men de geheele theorie verwerpt en alzoo toelaat, dat Ricardo te vergeefs heeft gearbeid? Het antwoord op die vraag kan, dunkt mij, niet twijfelachtig zijn voor wie een oogenblik nadenkt; en wij schreven dan ook minder tegen hen die Ricardo's waardeleer onvolledig, dan die haar onjuist noemen. Intusschen moet het ook erkend worden, dat de rigting, waarvan wij gewag maakten, werkelijk aanwezig is en dat er eene soort van menschen bestaat, die - met een quasi-practischen geest behebt - ieder oogenblik er op uit zijn te vragen, welke gevolgtrekking men uit eene gegevene theorie kan maken voor het dagelijksch leven, en naar het antwoord, dat zij ontvangen, terstond gereed zijn hun oordeel uit te spreken. Deze rigting nu, houden wij staande, moet bestreden worden met alle kracht, daar zij elk diepgaand onderzoek ten eenenmale onmogelijk maakt. Aan sommigen is het gegeven een fundament te leggen, aan anderen een huis daarop te bouwen; aan sommigen eene natuurwet op te sporen, aan anderen de wetten te vinden, die deze in hare werking belemmeren. Waarderen wij iederen arbeid en laat ons met elke aanwinst op het gebied der wetenschap ons nut doen; en wij, van onze zijde, willen ons wachten, wat slechts waar is in het algemeen, terstond op alle bijzondere gevallen toe te passen, en vergeten niet, te onderscheiden tusschen een afgerond stelsel en een theorie, die nog voltooijing behoeft.

De redenen, waarom Ricardo zijne waardeleer niet verder heeft uitgewerkt, zijn ons - het is waar - niet met zekerheid bekend. Zou het ook zijne bedoeling geweest zijn, die leer alleen te behandelen, in zoover hij haar noodig had voor zijne leer der grondrente? Levensmiddelen, immers, zijn voor het meerendeel voorwerpen van allereerste behoefte, niet van weelde. Voorwerpen van behoefte blijven zij, hoe hoog zij ook stijgen

in prijs. Zoo kon Ricardo veilig de nuttigheid als eene onveranderlijke grootheid aannemen, want iedere vermeerdering in de hoeveelheid arbeids, die tot de voortbrenging van levensmiddelen noodig is, moet inderdaad eene rijzing in hunne waarde veroorzaken. De verklaring is voor allen aannemelijk als wij zien, dat Ricardo een belangrijk deel van zijne waardeleer juist in zijne grondrenteleer heeft ingelascht, al geschiedde dit dan ook tot niet geringe schade van de eenheid en duidelijkheid van zijn betoog. Echter moeten wij het blijven betreuren, dat onze schrijver, na met zooveel scherpzinnigheid de wetten te hebben opgespoord, die op het *aanbod* van invloed zijn, ook niet hetzelfde onderzoek heeft ingesteld met betrekking tot den anderen factor, de *vraag*, en niet op deze wijze de wetenschap verrijkt heeft met eene afgewerkte theorie, waarin alle waardeverschijnselen hunne plaats en hunne verklaring vinden.

Amsterdam, Augustus 1863.
N.G. PIERSON.

(*Wordt vervolgd.*)

Sleeswijk-Holstein tegenover Denemarken.

Es ist eine alte Geschichte,
Doch bleibt sie immer neu -

Het aloude Cimbrische schiereiland, welks hedendaagsche bevolking onwillekeurig die beruchte voorzaten voor den geest brengt, die uit hun betrekkelijk gering gebied eenmaal het gansche Romeinsche rijk in rep en roer bragten, bevat thans, gelijk ieder weet, ten Noorden Jutland, daar onder Sleeswijk, dat zich tot den Eider uitstrekt, en ten Zuiden Holstein, waarvan de Elbe de voornaamste grensscheiding uitmaakt. De naam van Jucia of Juetlandia, Jutland, is mede reeds van vroege dagteekening. Na het verdwijnen der Cimbren vertoonde zich de schaar der Anglen, uit het Zuiden van de Elbe, en breidde zich wijd en zijd uit over het Cimbrische schiereiland en de eilanden. Het werd daarop overheerd en kreeg alstoen zijn naam van de Juten (Güten), die uit het Zuidwesten van Scandinavië kwamen. Deze Juten hadden trouwens, even als hunne stamverwanten de Denen, met wie zij gezamenlijk waren komen opdagen, en die zich vooreerst gewis meer aan het bezit van Funen lieten gelegen liggen, weinig weerstand ontmoet, doordien de Anglen op dat tijdstip hier overal vrij gedund waren, ten gevolge van hun oversteken, in vereeniging met de zuidwaarts van hen wonende Saksers, naar Britannië, nadat men daar eenmaal, ter zeer kwader ure, hunne hulp had ingeroepen tegen de gedurige invallen der Picten en Scoten. Het schijnt nog-

tans, dat die ingedrongen Juten met de Anglen, en diensvolgens met de Saksers, zich vrij spoedig verbroederden: wij vinden hen ten minste verder gemeenschappelijk deelnemen aan die Britsche expeditiën. Maar wijders ook, dat de Denen hierop geheel Jutland veroverden, onder hunnen koning Helge en zijnen zoon Rolf Krage. Deze namen echter behooren nog tot de sage, en die gansche voortijd blijft in vele opzigten nog duister en verward. Doch voor het eigenlijk doel, waarvoor wij deze bladzijden neerschrijven, is het ook volstrekt niet noodig, om reeds hier aan het ziften te gaan. Dat doel toch is geen ander, dan om langs zuiver historischen weg alleen de kiem en ontwikkeling van de voor geheel Europa zoo gewigtig gewordene strijdvraag tusschen Denemarken en zijne hertogdommen, op te sporen en na te gaan. Duitsche en Deensche schrijvers, vooral eerstgenoemden - dat is zoo hun zwak - hebben zich in de laatste jaren ten zeerste beijverd, om de prioriteit van het Duitsche of Deensche element, bepaaldelijk dan in het midden van het schiereiland, in Sleeswijk, elk aan hunne zijde over te brengen en daarmede het hangende geschil als 't ware zoeken te beslechten. Die verdwaalden! Of vergaten zij in de eerste plaats dan niet daarbij, hoe de Scandinavische Denen even goed van, wat wij dan met den meer Romeinschen naam zoo noemen, Germaanschen oorsprong zijn als de Saksische Holsteiners? En zou in elk geval een nationaal pleit kunnen worden beslecht door de zelfs zeer naauwkeurige en onwederlegbare aanwijzing, dat voor zooveel en zooveel eeuwen, die of die taal, of dat of dat volk, in eenig land het eerst geheerscht heeft? - Onze Batavieren kwamen uit Hessenland - *ergo* moeten wij Duitschers zijn: ziedaar eene gevolgtrekking, die men even goed maken kon - wel gemaakt heeft - als het bewijs, hetwelk men over en weer, van Deensche en Duitsche zijde, soms op dusdanigen historischen grond zocht te staven voor het regt van suprematie of onafhankelijkheid. Prioriteit van volk of taal beslissen daarenboven tusschen twee naast elkander wonende bevolkingen, wanneer die eenmaal, om welke redenen dan ook, eene wederzijdsche antipathie hebben opgevat, letterlijk niets; evenmin als diezelfde omstandigheden hen juist daarom voor 't vervolg verbroederen: adres aan de Portugezen en Spanjaarden, om maar niet verder te gaan. Doch genoeg; want wat wij eigenlijk wilden doen uitkomen is dit: namelijk, dat wij over die gansche voorgeschiedenis, welke toch zooveel duisters en moeije-

lijkheden oplevert, doordien het punt van geschil daarmede noch staat noch valt, bedaard heenstappen, om eenvoudig tot de vermelding te komen, dat in 811 tusschen Karel den Groote, nadat hij zijne laatste overwinningen op de hardnekkige Saksers behaald had, met den Deenschen koning Hemming een verdrag gesloten werd, waarbij de Eider tot grens bepaald werd voor beider gebied. Denemarken heerschte nu alzoo tot aan den Eider, over Jutland en Sleeswijk. Laatstgenoemde naam is echter eerst van lateren oorsprong: de oudste is Zuid-Jutland of Sonder-Jucia. Die van Sleeswijk (Schleswig) verving hem van lieverlede, toen de aldus door de Duitschers geheete stad (naar de Schlei, waaraan zij ligt - de Denen hadden haar Hedady genoemd -) door haren belangrijken handel spoedig de voornaamste plaats van geheel Sonder-Jucia geworden was. Maar al kreeg nu die Duitsche naam de overhand, en ofschoon reeds vroegtijdig veel Saksers naar die marktplaats waren overgetrokken en zich daar met de Deensche Juten hadden vermengd, Sleeswijk was daarom in geen geval van bepaalden Duitschen of Saksischen oorsprong. Het lag ook nog binnen het zoogenaamde Danawirk, d.i. Denenwerk of -weer, eenen aarden wal met eene gracht van twee mijlen lengte, tusschen de Schlei en Treene, die ook wel Boven-Eider heet, en was voorzien van een enkele poort voor wagens en ruiters: sporen van dit belangrijk werk zijn nog voorhanden. Den juisten tijd waarin het opgeworpen zou zijn, kan men niet bepalen: het was reeds bij de Anglen eene gewoonte geweest, dergelijke grenswallen te trekken, zooals zij ook nog op veel plaatsen in Engeland deden. Tusschen dat Denenwerk nu en den Eider - den eigenlijken Eider, maar die ook wel den Zuider-Eider heet, wanneer men aan de Treene insgelijks de benaming van (Boven- of Noorder-) Eider geeft - is alzoo eene strook lands, welke meer bepaald den naam kreeg, altijd weer van Duitsche zijde, van de mark (de grens, het gebied) der Denen, en vanwaar dan die van Denemarken, alhoewel grammaticaal minder juist, op het gansche gebied overging[1].

De naam van Holstein is altijd nog jonger dan die van Slees-

1 In een privilegie van keizer Otto I, van 965, vindt men voor het eerst van deze benaming gewag gemaakt. Aldaar wordt gesproken van het Deensche bisdom Sleeswijk *in marca vel regno Danorum*.

wijk en komt ook eerst voor in oorkonden van 1141[1]. Vroeger heette al het land tusschen den Eider en de Elbe Nordelbingen, Noralbingia of Saxonia Transalbiana. Karel de Groote veroverde het op de Saksers en maakte er een markgraafschap van. Het bestond eigenlijk uit twee deelen: het land Holstein, waarvan Kiel langen tijd de eenige stad was, en Stormarn, ten Zuiden van den Stör, waarin Hamburg reeds eene zeer belangrijke plaats was onder den Frankischen grooten veroveraar. Hierna werd het een gewoon graafschap- en in leen gebragt onder de hertogen van Saksen, waardoor het alzoo tevens onderdanig werd aan het Duitsche rijk. De titel dezer nieuwe heeren was nu: graaf van Holstein en Stormarn, of meestal slechts graaf van Stormarn, omdat dit het gewigtigste gedeelte was en daarin hunne gewone residentie, Hamburg, lag, waarnaar zij zelfs meermalen als graven van Hamburg voorkomen; later kreeg de enkele benaming van graaf van Holstein meer de overhand. Het Ditmarsche behoorde nu nog tot het graafschap Stade, over de Elbe, en werd eerst met Holstein vereenigd in 1559. En zoo was ook de andere of de oostzijde van het tegenwoordige Holstein nog geheel daarvan gescheiden, namelijk het Wendische Wagriën, dat eindelijk voor de wapenen der Saksische hertogen moest bukken en toen weer, gedurende de minderjarigheid van Hendrik den Leeuw, tusschen 1139 en 1146, voor eene somme gelds aan de graven van Stormarn en Holstein in leen werd afgestaan. Weinige jaren hierna werd het Wendische bisdom van Oldenburg (het Wagrische Oldenburg, niet te verwarren met de toenmaals grafelijke, thans groot-hertogelijke, Duitsche stad van dienzelfden naam) overgebragt naar (Nieuw) Lubeck, hetwelk nog eerst in 1143 door een graaf van Holstein gesticht was. Het nieuwe bisdom bereikte spoedig, vooral door den gelukkigen handel dien het dreef, eenen hoogen bloei; waarvan het gevolg echter was, dat het langzamerhand evenzeer van Holstein als van Saksen zich zocht los te maken en aldus in 1226 eene vrije rijksstad werd. Dit voorbeeld werd in lateren tijd, onder gedeeltelijk gelijke omstandigheden, maar gewis niet tot minder nadeel voor Holstein, insgelijks door Hamburg gevolgd.

Intusschen werd de Eidergrens, die nu eenmaal door Karel den Groote tusschen de Denen en Duitschers gesteld was, van

1 Holtzacia, Holsatia = Holtland (Holland), Houtland.

het begin af vaak genoeg overschreden, vooral door laatstgenoemden, wier streven in den regel méer was om zich naar boven uit te breiden, dan wel dat van de Denen vooreerst, om ook Holstein in te pakken. Geheel natuurlijk was zulks; daar de Denen er als van zelf toe gebragt werden liever hunne krachten naar het Noorden en de eilanden om zich heen te ontwikkelen, terwijl voor de Holsteiners of Saksers in dit geval het schiereiland de eenige uitgang was. De bevolking daarvan, ofschoon oorspronkelijk tot denzelfden hoofdstam behoorende, was nogtans in hare verschillende vertakkingen meer en meer van elkander vervreemd, ja ten laatste, als een gevolg van die gedurige grensoverschrijdingen en tegenstrijdige inzigten en pogingen, wederzijds hoogst vijandig geworden. De Denen en Duitschers hebben elkander nooit broederlijk kunnen verstaan. Nu was juist geheel Jutland, tot aan den Eider toe, niet enkel door Denen of Juten bewoond. Aan de westkust stonden, nog geheel onafhankelijk, de zoogenaamde Strand-Friesen, waarschijnlijk een tak van de Anglen, waarvan bovendien een nog niet onderworpen gedeelte, in het midden, tegen de Oostzee aan, teruggebleven was, en dat daar nog aan een hoekje gronds zijn naam heeft achtergelaten. Wij zagen wijders hoe reeds vroegtijdig veel Saksers voor handel over den Eider trokken en zich daar met de bewoners vermengden; doch hoe zich de rassen ook kruisten, de vrucht bleef vooreerst hebrydisch. In Holstein[1] was altijd meer eenheid; want het Wendisch element was daar geheel onderdrukt en had er niets te beteekenen, zoodat wij dit land bij voortduring als gansch Duitsch mogen beschouwen. En daar Jutland en Sleeswijk nu, al van den oorsprong af Deensch en half, althans voor een gedeelte, Duitsch waren, zoo hebben wij reeds genoeg om iets van latere verwikkelingen te kunnen vatten.

Jutland en Sleeswijk werden aanvankelijk door Deensche stadhouders, weldra als hertogdom Jucia, eerst voor het leven, vervolgens als erfelijk leen, door jongere zonen van Denemarken bestuurd. In Holstein heerschten na 1110 de graven van Schauenburg. In 1326 had de eerste vereeniging

1 Moet de opmerking nog gemaakt worden, dat zoo wij hier, *per prolepsin*, de namen van Holstein en Sleeswijk blijven gebruiken, met het oog op den lateren toestand, zonder telkens daarbij in de herhalingen te vervallen, dat men eigenlijk nog van Nordelbingen, Sonder-Jucia, enz., spreken moest, zulks alleen voor de duidelijkheid geschiedt?

van Holstein met Sleeswijk plaats; doch voor het regt begrip van hetgeen nu gebeurde is het een onvermijdelijk vereischte eenige schreden achteruit te gaan.

In 1110 dan, naar men aanneemt, sneuvelde de graaf Gottfried van Holstein (eigenlijk vinden wij hem nog genoemd graaf van Stormarn) tegen de ingevallen Slaven, waarop door den hertog Lotharius van Saksen met het opengevallen graafschap Adolf van Schauenburg beleend werd, wiens voorvader Adolf, door keizer Koenraad II begiftigd was geworden met het graafschap aan den Weser. Tot bescherming van zijn gebied had die eerste Adolf het hooge slot Schauenburg op den Netelberg - aan den Weser - laten bouwen, en vandaar nog het netelblad in het Holsteinsche wapen, met dien tweeden Adolf daarin overgegaan. Het was de zoon van dezen eersten Holsteinschen Adolf, Adolf II, die door den koop, waarover wij boven gesproken hebben, Wagriën aan zijn gebied wist te voegen. De derde Adolf was minder gelukkig. Door het bezetten van een eiland in den Eider, waarop hij Rendsburg bouwde, hetwelk hij met eene brug aan zijne staten verbond, maar welk eiland eene bezitting was van Denemarken, geraakte hij in oorlog met dit rijk. Hij verloor alles daarbij en Denemarken heerschte het vierde van eene eeuw over Holstein. Doch Adolf IV wist het verloren gebied zijns vaders weer terug te krijgen en behield zelfs Rendsburg daarbij; Lubeck had daarentegen van de confusie gebruik gemaakt en zich inmiddels vrij gespeeld. De Schauenburgers vervielen daarop in de destijds bij de Duitschers gewone onderverdeelingen van hun leen: dus ontstond er eene Rendsburgsche en Wagrische lijn. *Per fas et nefas* wist in het begin der 14de eeuw een van de Rendsburgers de beide lijnen in zijn persoon te vereenigen en heerschte die daarop nu als eenig hoofd over Holstein, Stormarn en Wagriën. Dit was Gerhard, wien de Duitschers niet zonder zekere zelfvoldoening gewoon zijn te noemen Gerhard den Groote: bij de Denen nogtans, die minder met hem ophebben, wordt hij meestal Geert de Kale geheeten: waarschijnlijk omdat hij als vierde zoon van den Rendsburger graaf van Schauenburg, en zonder eenig gebied, aanvankelijk voor den geestelijken stand bestemd was. Alle bijzonderheden, die wij van hem weten, hier na te gaan, is geheel onnoodig. Genoeg voor ons bestek, dat die Gerhard *tout court* - want in onze strikte onpartijdigheid geven wij hem noch het eene noch het andere epitheton - na

zich dan tot graaf van geheel Holstein te hebben verheven, waarvan hij toen trouwens weer vrijwillig een gedeelte aan zijnen broeder Adolf en zijn neef Johan den Milde afstond, verder zelfs nog vrij oppermagtig eenige jaren over het gansche rijk van Denemarken den schepter zwaaide en dat vervolgens nog onafzienbare verwikkelingen naliet. Deze laatste zaken vereischen evenwel onze bijzondere aandacht: ziehier eene eenvoudige uiteenzetting daarvan.

Sedert 1047 regeerde het geslacht van Suend Estrithson over Denemarken. Daaruit was Christoffel II, die in 1320 bij den kinderloozen dood zijns broeders, Erich VIII, gekozen werd. Prelaten, adel en burgers oefenden er naar oud gebruik het vrije kiesregt uit tusschen de erfgeregtigden; alhoewel het in den regel reeds betamelijk scheen het naaste regt door verkiezing te billijken. Christoffel intusschen had de regering zijns broeders gedurig bestookt en beloofde door zijn vorig gedrag in 't algemeen weinig goeds. Daarom hadden velen liever Erich, den hertog van Jutland, die toch ook uit het geslacht van Estrithson was, als opvolger van zijnen naam- en bloedverwant gekozen gezien, te meer, dewijl het rijk alzoo weer tot die eenheid zou zijn teruggebragt, welke nu, door het in leen geven van genoemd hertogdom aan eenen jongeren tak, verbroken was; doch de adel vooral zette de keuze van den allezins slechten broeder door, niet zoozeer *quoique* als juist wel *parceque*. De adel toch begreep, dat er van zoodanigen kandidaat heerlijk partij viel te trekken, en liet dan ook, alvorens hem te kiezen, hem eerst eene kapitulatie teekenen, waarbij menig nieuw privilegie moest worden toegestaan, en welk voor de kracht en eenheid des rijks geenszins gelukkig voorbeeld (hetgeen ook een verderf voor Polen is geweest) hierop bij alle latere koningen gevolgd werd, totdat eene staatsrevolutie onder Frederik III aan dien toestand een einde maakte, waarbij men toen echter weer tot andere uitersten oversloeg. Nu intusschen werd de partij van Christoffel mede voorgestaan door de Holsteinsche graven, die natuurlijk altijd liever Denemarken en Jutland van elkander gescheiden zagen, dan onder éen hoofd gebragt. Christoffel en Johan de Milde hadden dezelfde moeder gehad: zij waren alzoo halfbroeders; de vrouw van graaf Gerhard was daarbij eene zusters dochter van Christoffel; - doch behalve al deze banden werkte hier gewis het vooruitzigt nog krachtig mede, dat de nieuwe Deensche ko-

ning, uit erkentelijkheid, onder anderen het eiland Femern aan Johan den Milde zou afstaan.

De nieuwe koning nogtans verwekte weldra zooveel algemeenen weerzin als men had mogen verwachten, en stoorde zich ook luttel of niet aan alle verbindtenissen en beloften. De storm tegen hem brak echter eerst los bij den dood van den hierboven genoemden hertog Erich van Jutland, in 1325. Deze liet eenen onmondigen zoon na, Waldemar. Christoffel wilde nu als leenheer de voogdij over den minderjarigen en diens gebied tevens naar zich toetrekken. Maar daar sprong Gerhard plotseling voor zijn neef in de bres: want hij was ook weer een broeder van de moeder van Waldemar. De misnoegde Deensche adel en de prelaten schaarden zich oogenblikkelijk aan zijne zijde, en zoo gelukte het hem, in 't kort, om zonder veel moeite Christoffel met zijne zonen te verdrijven, en zijn jongen neef in diens plaats, den 7^{den} Junij 1326, op den dus vakant geworden Deenschen troon te doen verkiezen als Waldemar III. En hiermede kwam nu tevens de eerste vereeniging van Holstein met Sleeswijk tot stand, of liever die groeide daaruit voort: wij zullen echter zien welke hooge waarde men aan dien oudsten regtstitel schenken mag.

De dankbare Waldemar, namelijk, stond hierop aan zijn oom Gerhard zijn gansche hertogdom Jutland als vaanleen af, d.i. als erfelijk leen met souvereine regten[1]. De akte daarvan, de zoo beroemd gewordene *constitutio Waldemariana*, is nog bewaard. Zij is van den 15^{den} Augustus 1326. Wij lezen daarin dat Woldemarus, vroeger hertog van Jutland, *quondam Dux Jucie*, thans bij de gratie Gods Koning van de Denen en Slaven, - 'nademaal het volgens de gewone menschelijke en goddelijke wetten vereischt wordt getrouwen voor hunne getrouwheid te beloonen, zijnen geliefden oom, Gerhard, Graaf van Holstein en Stormarn, voor al diens ontelbare weldaden, uitgaven en onkosten, uit eigen beweging, zonder daartoe aangezocht of verleid te zijn, en in overleg en met toestemming van den aartsbisschop, de bisschoppen en van alle leden van zijnen raad, alzoo beleent met het gansche hertogdom Jutland, *cum omnibus suis metis, terminis, distinctionibus, terris, insu-*

1 Vaanleen, dus genoemd naar de vaan, die als symbool van de hoogste leenregten bij de huldiging werd opgestoken, overgereikt, of ook wel op den grond geworpen.

lis, castris, civitatibus, municionibus, vasallis, mari, aquis, portubus, judiciis, jurisdiccionibus, in één woord, met al zijne regten, bezittingen, aanspraken enz.' Niets ontbreekt tot dusverre aan dat stuk, en zelfs is daar nog eene afzonderlijke consentakte bij van de leden van den rijksraad. Maar... nu willen wij alleen op deze omstandigheid verwijzen, zonder meer - later zullen wij bovendien nog even op die *constitutio Waldemariana* moeten terugkomen - de twaalfjarige koning, die haar gaf, bleef zelfs nog jaren lang de pupil van zijnen oom, die daarenboven, ofschoon dan de neef tot koning was uitgeroepen, te gelijker tijd tot rijksvoogd van Denemarken was aangesteld of erkend, en zich voortaan ook schreef; *Herzog von Jütland, Graf von Holstein und Stormarn, Vormund des Dänischen Reiches und des Rügischen Fürstenthums*. Men zou dus mogen vragen, wie hier op het oogenblik de eigenlijke heer was, en wat zou toch ook in 't gewone dagelijksche leven de schenking of afstand eens pupils, en dat nog wel ten voordeele van zijnen voogd, regtens te beduiden hebben? De rijksraad, zou men kunnen tegenwerpen, had die akte goedgekeurd. - 't Moge zijn; maar wij vreezen echter, dat de kracht van dit laatste argument veel verliest, indien wij nagaan, dat die consentakte nog mede onderteekend was door de andere Holsteinsche graven, door den broeder en den neef van Gerhard, mitsgaders door den hertog van Saksen en andere vrienden; en wanneer wij nu alleen die medeonderteekenaars wegen, en daarbij in 't oog houden, hoe op 't oogenblik de aristocratie van Denemarken, die Gerhard zelve tegen haren koning had ingeroepen, gezegd kon worden aan handen en voeten gebonden voor haren verlosser te liggen, dan mag men vrijelijk, zonder eenigen angst voor de beschuldiging van grove eenzijdigheid, het woord *pressie* hier opwerpen.

Wij schreven daar 'voor haren verlosser', en hadden wel een *nota bene* met eenige uitroepingsteekenen daarachter mogen voegen. Want het duurde geene vier jaren of men was ook den rijksvoogd algemeen moede: de Denen waren met hunnen Holsteinschen voogd van den wal in de sloot geraakt. Johan de Milde had een aanzienlijk aandeel van den buit gekregen bij de verdrijving van Christoffel. Toen hij nu evenwel van alle kanten het misnoegen jegens zijn neef Gerhard zag aangroeijen, reikte hij weer zijnen halfbroeder de hand, en het gevolg van een en ander was, dat Christoffel in 1330

terugkwam en stilzwijgend in zijne vorige regten trad; echter, niet zonder geweldige opofferingen, doordien Johan zich weer spoedig tot verderf van Denemarken met Gerhard verzoend had, om zich op nieuw tegen Christoffel te kunnen dekken, daar hij al aanstonds scheen bevreesd te moeten zijn, dat de koning zich meer zou herinneren, hoe hij door de ijverige medewerking zijns halfbroeders verdreven, dan wel, hoe hij later weer door diens bemoeijing teruggeroepen was geworden. Uit al dat afvallen en revolutioneren en tegenrevolutioneren, waarbij de Deensche aristocratie als 't ware tusschen twee vuren zat, kwam eindelijk de volgende nieuwe staat van zaken te voorschijn. Christoffel besteeg weer den troon, of liever, zou dus weer koning heeten, van welken titel Waldemar III alzoo afstand moest doen. Deze kreeg zijn hertogdom terug, dat hij aan Gerhard als vaanleen had afgestaan, onder bepaling nogtans, dat bij uitsterven van den mansstam van Waldemar, het aan dien van Gerhard zou vervallen. De laatste werd weer schadeloos gesteld met Funen (met voorloopige uitzondering van Nijborg) en eenige daaromheen liggende eilanden. Johan de Milde trouwens had zich zelf weer zeer mild bij alles bedacht, zoodat den koning Christoffel en zijn zoon Erich, die insgelijks reeds den koninklijken titel voerde, dewijl hij, als opvolger, tegelijk met zijn vader in 1320 was gekroond geworden, buiten die titels weinig of niets overschoot. Erich had daarbij, tot meer innige verbinding van hen allen, de weduwe van den hertog van Saksen, de zuster van Gerhard, tot vrouw moeten nemen. Deze bleef inmiddels nog altijd door de zeer werkelijke voogd van ex-Waldemar III, die echter zelfs niet eens overal onder de koningen van Denemarken wordt medegerekend, waarbij men alsdan de regeringsjaren van Christoffel II eenvoudig doortelt van 1320 tot 1332. Uit dat voogdijschap intusschen wordt ons de gansche transaktie met Jutland, welke nu plaats greep, eerst duidelijk. Want Gerhard *bleef* als voogd niet alleen Jutland voor zijn neef besturen, even goed als hij dat voor zich zelven gedaan had, toen híj, en niet zijn pupil meer, ten gevolge van diens cessie *qua* koning, hertog van dat land heette; doch hij behield daarenboven het gansche noordelijk gedeelte daarvan, op Skanderborg na (waar Christoffel vooreeerst zijn verblijf vestigde), als pandleen voor de 40,000 mark fijn zilver, die hij van het rijk vorderde wegens onkosten, die hij destijds op verzoek van den raad gemaakt

had ter bestrijding des konings! Gerhard bezat in elk geval evenveel stoutmoedigheid en eerzucht als krijgstalent, en zoo lei hij dan niet alleen den titel van hertog van Jutland niet eens af, maar wij vinden later Waldemar zelfs wel eenvoudig genoemd *Herzog* ZU *Schleswig*', gewis in afspraak of op last van den oom. Deze benaming is sedert heerschende gebleven, daar de beteekenis van *zu* of *to* met *van* toch in 't algemeen eenerlei werd, alhoewel het duidelijk is, dat zij oorspronkelijk slechts een minder regt of eene mindere positie moest uitdrukken.

Eerst in 1336 lei Gerhard de voogdijschap over zijn neef neer, waarbij hij trouwens van het afleggen van rekenschap geheel ontheven werd, en even goed na als voor dien tijd eigenlijk over geheel Jutland den dwingeland bleef spelen. Hij had zich ook, na de laatste schikking met den teruggekeerden koning, zelfs nog vaster weten te wortelen in zijne ob- en subreptief verkregene bezittingen, toen die op nieuw getracht had, met Johan de Milde, welke zelf begon te zuchten onder de aanmatigingen van zijn neef, om zich van dat juk te ontdoen. Maar Gerhard had daarop nog eens zijne gezamenlijke tegenstanders verslagen, en hen toen gedwongen tot den vrede van Kiel, waarbij hij zijne pandleenen nog verder uitstrekte, en van toenaf tevens heerschte over alle eilanden ten Westen van Jutland; terwijl den koning, die nu zijne laatste vaste plaats Skanderborg had moeten afstaan, slechts overgelaten werd om zijne dagen in stilte te eindigen op Lolland, dat aan Johan de Milde behoorde. Hier had hij zijn treurig bestaan geëindigd den 2^{den} Augustus 1332. Zijn zoon Erich was hem reeds in den dood voorgegaan. Twee jongere zonen zwierven nu nog in Duitschland rond, om daar hulp te krijgen van hunnen zwager den keurvorst van Brandenburg, die de zoon was van keizer Lodewijk V den Beijer. Keizer en keurvorst waren willig genoeg om den Deenschen troon voor hem te herstellen, maar hadden - vooral de eerste - de handen niet vrij en waren ook niet magtig genoeg, om midden uit Duitschland in Denemarken ter hulp te springen; inzonderheid wanneer de reeds zoo magtige hanzesteden aan de Oostzee, gelijk zij steeds deden, de zaak van de Holsteiners in bescherming namen tegen de Denen. Wel landde de oudste dier zonen, Otto, die zich na zijns vaders dood jonker of erfgenaam van Denemarken (*Domicellus Danorum*) noemde, met eenige geringe magt onder de Noord- of Konings-Friesen op Jutland, doch binnen weinige uren verslagen, werd

hij nu ten tweedemale de gevangene van Gerhard (vóor dien Kieler vrede was hij bereids krijgsgevangen geraakt, maar toen weder vrijgekomen), die hem nu echter niet losliet. En zoo duurde de anarchie in Denemarken voort, totdat de dood van Gerhard eerst een einde aan dien staat van zaken maakte. Voor anarchie zou men ook tetrarchie kunnen schrijven; want ofschoon dan het eigenlijk koningschap ontbrak, zoo heerschten dan nu toch altijd in de gezamenlijke staten van Denemarken, trouwens met meer en minder gezag, vier vorsten, namelijk Gerhard, die steeds verdient bovenaan te staan, Johan de Milde, ex-Waldemar III, en Magnus van Zweden. De Zweden óok hadden inmiddels zoo goed als de Holsteiners van de omstandigheden partij getrokken. De laatsten, wier bestuur in al die pandleenen, waartoe zij bijna geheel Denemarken gebragt hadden, over 't algemeen zeer gehaat was, werden, zoodra zich daarvoor slechts de gunstige gelegenheid aanbood, uit velen daarvan verdreven, sommige van welke weer de armen naar Zweden uitstrekten, dat alzoo in 't bezit van eenige eilanden en mede van Schonen geraakte. Doch het uiteinde dan van Gerhard bragt eenen grooten omkeer te weeg. Hij werd, den 1sten April 1340, op zijn bed vermoord door een der talrijke misnoegde Jutsche edelen, Niels Ebbesen. Den hertog Waldemar zonk een steen van 't hart: hij had in de laatste weken heimelijk in Duitschland onderhandeld tot herstel van het koninklijk huis, en zijn oom wist dat! De tirannij van den laatsten had zijne eigene partij ondermijnd. Er kwam hierop eene bijeenkomst tot stand te Lubeck, den 19^{den} Mei, tusschen den markgraaf van Brandenburg en zijnen jongsten zwager, mitsgaders hertog Waldemar, graaf Johan en de drie zonen van Gerhard. Die jongste zwager, insgelijks Waldemar geheeten, had aan het hof van den Duitschen keizer eene zeer ridderlijke opvoeding genoten, en was ook dáar reeds als de wettige erfgenaam van Denemarken erkend geworden, dadelijk na het gevangen nemen van zijnen ouderen broeder Otto. Tegen de verheffing van dezen laatsten verzetten zich nog het meest de zonen van Gerhard, dewijl zij, niet zonder reden, bevreesd moesten zijn, dat hij zich vroeg of laat op hen zou zoeken te wreken wegens zijne harde gevangenschap. Alzoo werd volgens hun gezamenlijk overleg in het begin van Julij jonker Waldemar op den rijksdag van Wiborg gekozen en gehuldigd, waarna hij trouwde met de zuster van hertog Walde-

mar, die nogmaals plegtigen afstand deed van zijnen vroegeren titel van koning van Denemarken. Otto werd niet eer uit zijne gevangenschap ontslagen, voordat hij plegtig bezworen had afstand te doen van al zijne regten of aanspraken op de kroon. Wijders werd er eene algemeene amnestie verleend en ieder in zijne vorige waardigheden hersteld. Nieuwe bepalingen werden gemaakt om Funen weer aan de kroon terug te laten vallen door aflossing in termijnen. Daarbij sloten de zonen van Gerhard nog met hertog Waldemar eene overeenkomst wegens de vorderingen, die hun vader eerst op Jutland en vervolgens in Sleeswijk verkregen had. De graven kwamen met den hertog overeen, dat Jutland insgelijks door aflossing weer aan den koning zou kunnen komen; waartegen de hertog bekende aan hen schuldig te zijn 42,000 mark fijn zilver, en tot de betaling dier som al de steden, sloten en voogdijen van Sleeswijk aan hen af te staan, alles afzonderlijk berekend tegen zekere som. Van de bepalingen van den vrede van Kiel was nu eigenlijk geene sprake meer, en ofschoon de ijzeren Hendrik (dus heette de oudste zoon van Gerhard wegens zijne dapperheid) in het feitelijk bezit van Sleeswijk gebleven, en dat bezit zelfs op nieuw geregeld was, zoo voerde daarom toch altijd hertog Waldemar den titel daarvan; ja, stad voor stad, en kasteel voor kasteel zou de Holsteinsche graaf achtereenvolgens dadelijk moeten afstaan, zoodra de daartegen gestelde som werd uitbetaald. In Jutland hadden de Holsteiners mede nog veel plaatsen in bezit; maar bij al den haat welken men hun daar toedroeg, viel het den koning Waldemar zoo moeijelijk niet, de eene na de andere te bezetten, te meer daar zijn hertogelijke zwager zich zeer naauw met hem verbonden had, en deze ten slotte zijne bezittingen altijd liever in handen des konings dan in die van de Duitschers zag. Daarbij had de ijzeren Hendrik wel den moed en het krijgstalent, maar geenszins de politieke bekwaamheden zijns vaders geërfd, zoodat in weinige jaren, met voorbijzien van vroegere, trouwens ook meestal met de wapenen afgeperste concessiën, koning Waldemar de gehate Holsteiners weer genoegzaam uit al hunne buitenbezittingen verdreven had, zonder dat de beloofde pandsommen steeds waren uitbetaald: alleen de pandleenen in Sleeswijk hadden Gerhards zonen krachtig weten vast te houden.

Nu stierf na eenen tusschentijd van allerlei inwendige be-

roerten en oorlogen van Denemarken met de hanze, die wij hier echter kunnen voorbijgaan, het geslacht van hertog Waldemar kinderloos uit met zijn zoon Hendrik in 1375, en insgelijks overleed een paar maanden later koning Waldemar IV, slechts eene dochter nalatende, Margaretha, de beroemde Semiramis van het Noorden, getrouwd met den koning van Noorwegen. De moeder wist, trouwens niet zonder veel moeijelijkheden, haren vierjarigen zoon, Olof, tot koning van Denemarken te doen uitroepen onder hare voogdij. Deze omstandigheden redden eigenlijk het bezit van Sleeswijk voor Holstein. Want het is gewis dat de aanspraak die Gerhards geslacht maakte op het leen van den uitgestorven hertogsstam, krachtens de stipulatie hieromtrent gemaakt, toen Waldemar III weer afstand had moeten doen van den Deenschen troon en tot zijn vorig gebied was teruggekeerd, weinig te beteekenen zou gehad hebben, wanneer de Deensche regering op het oogenblik niet in zeer lastige omstandigheden had verkeerd. Evenmin had men zich toch ook aan die voorwaarden van Kiel, en zoo meer, gehouden, die altijd nog van latere dagteekening waren. Van het begin af waren in elk geval die bepalingen van de *constitutio Waldemariana*, en de wijzigingen, die bijna terstond daarin gebragt waren, telkens nog aanmerkelijk veranderd, trouwens altijd langs vrij revolutionaire wegen. Het scheen, dat de Holsteinsche graven zelven begrepen, nu althans niet te veel te moeten eischen. Want in die aangeduide akte, waarvan dan alle regtsaanspraak uitging, was ten minste geheel Jutland afgestaan, en ook Gerhard had zich bij voortduring *hertog van Jutland* genoemd; doch nu eischten zijne erfgenamen slechts Sunder-Jucia of Sleeswijk als een hun wettig, door uitsterven, toegevallen leen, en in dat bezit werden zij ook, om kort te gaan, door Margaretha erkend, evenwel nog eerst bij een nieuw verdrag van 15 Augustus 1386. Er verliep echter nog ruim eene halve eeuw met allerlei verwikkelingen en oorlogen vooraleer Sleeswijk gezegd kon worden in het rustig bezit van Holstein gekomen te zijn. Zelfs Margaretha begon reeds met te trachten het afgestane leen weer aan Denemarken terug te brengen; doch hoe meer zij het Scandinavisch element ontwikkelde en tot eenheid bragt, des te meer sloten zich natuurlijk de Duitschers aan elkander, de magtige Oostzeesteden, en ondersteunden de Holsteiners. Immers Margaretha, zoo als bekend is, overleefde haren echt-

genoot en haren nog onmondigen zoon Olof, en volgde die beiden op; waarna zij nog Zweden aan hare kroon wist te brengen en alzoo de unie van Calmar tot stand bragt in 1397. Zij had eene oudere zuster, Ingeborg, getrouwd met den hertog van Mecklenburg. Eene dochter uit dit huwelijk, Maria, was de vrouw van den hertog van Pommeren, en had een zoon, Erich. Dezen kleinneef had zij eerst tot opvolger in Noorwegen, vervolgens ook in hare overige staten weten te laten benoemen. Tegen hem zetten de Holsteinsche graven hunnen strijd hardnekkig door, daar Erich zelfs het leen voor vervallen verklaarde, omdat hij daarvoor niet op de regtmatige wijze door hen gehuldigd was. Er was nog geschil ontstaan over den aard van het leen; onder Margaretha was daarover heengegleden: het geslacht van Gerhard hield vol, dat het een vaanleen gebleven was. De ijdele keizer Sigismund, nu mede in den strijd gehaald, besliste geheel ten voordeele van Erich: d.i. besliste met woorden, dat de Holsteinsche graven Sleeswijk aan Denemarken hadden verbeurd. Doch met de wapenen - dat was iets anders. Hij had ook in dien tijd zelf genoeg met de Hussieten uit te staan, waartegen Erich hem weer zijne hulp had beloofd; maar in stede van hieraan te kunnen voldoen, verloor Erich ten laatste zelfs zijne drie kroonen, wier glans en weelde hij ook waarlijk niet verhoogd had door zijne langdurige oorlogen met de Oostzeehanze, grootendeels ook ten gevolge van zijne verwikkelingen met Holstein ontstaan. Inmiddels had Sigismund, in 1435, het leenregt over het graafschap Holstein, uit kleingeestigen wrok, mag men zeggen, dewijl hij aan zijne keizerlijke uitspraken tusschen de strijdende partijen geen gevolg had kunnen geven, afgestaan aan den bisschop van Lubeck. De verhouding werd wel eenigzins zonderling, maar was daarom toch nog zoo ongehoord niet in die dagen. De bisschop van Lubeck was uit hoofde van een aanzienlijk gedeelte zijner kerkelijke goederen grondbezitter in Holstein, en de graven van Holstein waren wederom door den bisschop beleend met de beschermvoogdij hunner kerk, en in 't genot daarvoor van eenige kerkelijke tienden. Maar het graafschap was daarom een leen van Saksen. Toen dit laatste echter in onderscheiden hertogelijke lijnen uiteenviel, werd het de vraag, waar het eigenlijke hertogdom zijn zetel had. Karel IV kende de keurwaarde aan Saksen-Wittenberg toe. Bij het uitsterven van deze lijn droeg Sigismund,

om weer Saksen-Lauenburg te krenken, dat anders nader stond, de keurwaarde over aan het Meissnische huis. Door die gedurige veranderingen versterkte juist het leenverband tusschen Saksen en Holstein zich niet, en alzoo kwam dan, terwijl daarenboven de eerzucht van den Lubecker prelaat, Johan Scheel, in dezen vrij wat werkzamer en bedrijviger was dan die van het nieuwe hertogshuis, Holstein in die geheel nieuwe verhouding te staan. Thans regeerde daarover Adolf VIII, een kleinzoon van ijzeren Hendrik, den zoon van Gerhard. Deze, reeds van der jeugd af zelfs aan allerlei krijg gewoon, meerendeels ten gevolge van zijne overgeërfde leenverwikkelingen, en begrijpende dat hij in geen geval meer last behoefde te vreezen van eenen altijd minder magtigen bisschop, dan van eenen Saksischen hertog, legde zich verder eenvoudig bij deze zaak neder, en trad te Plön met ontbloot hoofd voor den bisschop, en verzocht hem om de beleening, welke de ander hem gaf door hem een hoed over te reiken met gouden snoeren en tressen, dien hij van 't hoofd had genomen van eenen ridder Ranzau. Deze handeling geschiedde nogtans eerst den 26sten September 1438.

Reeds drie jaren te voren, in Junij, had Erich zich gedwongen gezien, vooral door het uitbarsten van eenen algemeenen opstand in Zweden, eenen zeer nadeeligen vrede te sluiten met de Hanzeaten, waarbij toen ook die met Adolf VIII tot stand kwam. Ofschoon dan vooral deze laatste vrede, om aangeduide redenen, voor Sigismund zeer ergerlijk was geweest, zoo valt het echter niet te ontkennen, dat de voorwaarden daarbij voor Adolf nog zoo schitterend niet waren. Al wat hij daarbij verkreeg was, dat hij het hertogdom Sleeswijk, voor zoover hij dat op het oogenblik inhad, en daarbij Femern en Friesland, tot aan zijnen dood toe, vreedzaam bezitten zou, en insgelijks twee jaren na dien tijd zijne erfgenamen. Na die twee jaren zou men van weerszijde zich van zijn goed regt kunnen bedienen, doch de de oorlog altijd een half jaar te voren moeten aangekondigd worden. Dit waren de voornaamste bepalingen, en het eigenlijke punt van geschil bleef zoo doende, nadat men reeds dertig jaren getwist en twintig jaren oorlog gevoerd had, nog geheel onbeslist. Maar al die Duitsche bondgenooten van Holstein lieten toch ook nu reeds duidelijk zien, dat het hun niet zoozeer om die Sleeswijksche kwestie, als wel om de voordeelen van hunnen handel te doen was; want de voor-

naamste voorwaarde waarop zij aandrongen, was dat de Sondtol voor Lubeck enz. weer op den veel lageren voet van voor honderd jaren moest teruggebragt worden, en om dat door te drijven, lieten zij de zaak van graaf Adolf juist wel niet glippen, doch bleef die nogtans voor hen geenszins de *question brûlante*. De naauwere vereeniging van Sleeswijk met Holstein, nu nog zoo verschillend van taal als van wetten, werd echter meerendeels bevorderd, zoo al niet tot stand gebragt, door de voortdurende misslagen van den eigenzinnigen Erich. Zijne regering bleef aan alle zijden onrustig; de boeren in Jutland stonden mede tegen den adel en hunne prelaten op, en alzoo zagen de laatsten naar Adolf als hunnen helper uit tegen de eersten. Hij deed evenwel niets om de dagen van zijnen grooten voorvader weer in het leven te roepen, en slechts al zijn best om eene redelijke bemiddeling tusschen de vijandige partijen te bewerken. Het gevolg hiervan was, dat de Deensche rijksraad bij het klimmen der algemeene verwarring hem als een steun voor de betere orde van zaken beschouwde, en uit vrije beweging de erfelijke beleening van Sleeswijk aan hem toezeide, met al de plaatsen daarvan er bij, die hem bij dien laatsten vrede nog onthouden waren. Het was te Lubeck, in Junij 1439, dat men deze schikkingen trof. Erich, nu eens halsstarrig, dan weer geheel zwak, meestal echter het laatste, had zich uit baloorigheid met alle kleinooden en den rijksschat heimelijk naar Gottland ingescheept. Nu besloot de rijksraad van Denemarken, met den aartsbisschop en de voornaamste bisschoppen, om hem voor goed af te zetten, en zijn neef Christoffel van Beijeren, den zoon zijner eenige zuster, die met den Beijerschen paltsgraaf getrouwd was, in zijne plaats te benoemen. De neef had reeds vroeger zijn kinderloozen oom bezocht en was den Denen ook zeer goed bevallen; maar daarom juist den oom niet, die liever een zoon van den broeder zijns vaders tot zijn opvolger had bestemd gezien, en zelfs Christoffel weer heenzond. Doch dien liet alsnu de rijksraad te Lubeck komen, en daar werd den koning de gehoorzaamheid opgezegd, en zijne vervallenverklaring aangeplakt tegen de kerkdeur. Ook Adolf had men daar genoodigd, om redenen die wij zagen, en om hem geheel te winnen (trouwens als hij ook eens op zijn oud Holsteinsch de zaak van Erich weer had willen opvatten, dan had die nog geheel anders kunnen loopen!), gemelde belooning hem toegezegd, welke de nieuwe koning verleenen zou,

en tot welks verkiezing hij aldus van zelf zijn uiterste best moest doen.

Den 10^{den} April 1440 werd Christoffel, als de derde Deensche koning van dien naam, gehuldigd, en 20 dagen later begiftigde hij, volgens de afspraak, Adolf met het hertogdom '*zu Schleswig*' als een regt, d.i. slechts op wettige nakomelingen overgaand erfleen - *to enemm rechten Erfflene*. - De vaan werd bij deze plegtigheid ontplooid; Adolf nam die geknield over, en lei daarbij den eed van getrouwheid af. In den leenbrief werd nogtans niet van bewezene diensten gesproken; slechts werden daarin alle brieven, die in het voordeel van zijne aanspraken waren, bevestigd, en daarentegen alle nadeelige, waaronder die ongelukkige scheidsregterlijke beslissing van Sigismund, voor dood verklaard. Ten overvloede, en om al het gehaspel voor te komen, dat deze laatste zaak soms nog opleveren kon, had men reeds op Maria Hemelvaart te voren van keizer Albrecht II, Sigismunds opvolger, eene oorkonde weten te erlangen, waarbij de wettige bevoegdheid om zelfs Sleeswijk in leen te mogen bezitten voor Adolf erkend was. Na langdurigen strijd eindigde alzoo het geschil in behoorlijken vorm.

Wij gaan hier intusschen, om niet noodeloos uitvoerig te worden, daar wij toch slechts de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie en geen algemeene geschiedenis van het volk bespreken, alle andere gebeurtenissen, die niet onmiddellijk binnen dit kader liggen, bij voortduring stilzwijgend voorbij. En zonder er op te doen letten, hoe Zweden en Noorwegen, welke zich reeds vóor Denemarken van Erich hadden losgemaakt, achtereenvolgens Christoffel voor hunnen heer erkenden - Noorwegen trouwens niet zonder dwang - en de Scandinavische rijken zoo doende nog eenige jaren onder één schepter bleven, maar nu echter slechts als eene persoonlijke unie, daar de geest van die van Calmar, het groote werk van Margaretha, eigenlijk van de zijde van Denemarken was vernietigd, door het afzonderlijk voor zich kiezen, waarmede men daar begonnen was, van dien Christoffel, - stappen wij eenvoudig over dit alles heen. Ter loops zij slechts aangestipt, dat Erich nog tien jaren op Gottland, en toen nog tien jaren in Pommeren voortleefde, waar hij geheel vergeten wegkwijnde; en dat Christoffel hem ook alle kans afgesneden had, om door middel van de Westersche hanze weer op den troon te komen. De meeste Westersche hanzesteden, waaronder die van onze Nederlanden in de eerste plaats, verkeerden met die van de Oostzee in de

laatste jaren vaak in openbaren strijd, dewijl men daar hun binnendringen in die wateren, slechts met vijandige oogen aanschouwd, eigenlijk nooit vergeven had. Doch Christoffel wist de verdeelde hanze in Augustus 1441 tot eenen wapenstilstand te dwingen. - En om dan voor ons bestek zoo kort mogelijk te gaan, - hij stierf vroegtijdig en kinderloos, den 6^{den} Januarij 1448. Terstond na zijn dood noodigde de Deensche rijksraad dien van Zweden en Noorwegen uit, om tot het doen eener nieuwe keuze te Halmstad bijeen te komen; doch in Zweden wist de afscheidingspartij door te drijven, dat Karel Knudson, uit een oud koningsgeslacht, en die reeds onder Erich aldaar eene zeer beduidende rol gespeeld had, in Junij van hetzelfde jaar, trouwens op vrij oproerige wijze, tot afzonderlijk koning van hun land benoemd werd. Doch eigenlijk gebeurden er meer wonderlijke dingen in Denemarken zelf. Ovidius had weer kunnen uitroepen: *omnia jam fiunt etc.* Daar zag men namelijk óm naar nu hertog Adolf van Sleeswijk-Holstein. Door het huwelijk van Gerhard, woeliger gedachtenis, was hij vooreerst toch altijd vermaagschapt aan het geslacht van Estrithson. Ten andere had Adolf in den laatsten tijd zich meer vóor dan tegen de belangen van het Deensche rijk getoond, en daaraan, om zoo te zeggen, zijne eigene politiek vastgeknoopt. Maar ten derde, en hetgeen hier welligt bovenaan stond, op die wijze werd dan toch weer Sleeswijk, met Holstein daarbij, zonder bloedvergieten met Denemarken vereenigd. Dit laatste echter begeerden juist de Sleeswijk-Holsteiners niet. Zij hadden in den laatsten tijd meer en meer elkander ‘umschlungen’, vooral doordien de hertog zijn gewoon verblijf hield te Gottorp, een kasteel dat de stad Sleeswijk dekt, en dat ook daardoor nog meer Duitsch was geworden. Jaloezij van taal bestond overigens nog niet; Arndt had zijn vloeijend antikadastraal lied nog niet uitgestort: de Deensche koningen bedienden zich bovendien in hunne onderhandelingen met de hanze steeds van het Saksisch. Sleeswijk had zich ook reeds voor eeuwen wel bevonden bij eene scheiding van Denemarken, en de Holsteiners verlangden allerminst na zoo veeljarigen strijd in laatstgenoemd rijk op te gaan; hun hertog-graaf, Adolf, was kinderloos en alzoo niet eerzuchtig voor een eigen stam. De vraag moest ook natuurlijk bij hem oprijzen, of zijne persoonlijke positie wel winnen zou, als koning van Denemarken vooreerst, maar dan vijandig tegenover de Oostzeehanze, die deze vereeniging natuurlijk ongaarne zien zou, terwijl hij nu daarentegen steeds op hare

ondersteuning tegen elke inbreuk op zijne magt van het Noorden rekenen kon; kortom, hij bedankte voor de hem aangebodene kroon, doch beval daarvoor in den Deenschen rijksraad, waarin hij zelf geroepen werd, den zoon zijner zuster Hedwig aan, die gehuwd was geweest met den graaf Dietrich van Oldenburg. Deze zoon, bij de Holsteiners Kersten, bij de Denen vervolgens Christiern of Christiaan geheeten, was na zijns vaders dood (1440) met zijne beide jongere broeders onder de oogen zijns ooms opgevoed, en was nu regerend graaf van Oldenburg, 23 jaren oud en ongehuwd. Dit laatste punt was eene bijzondere aanbeveling. Want tegelijk werd uitgemaakt, dat de nieuwe koning met de koningin-weduwe trouwen zou, waardoor hare apanage, waarop reeds een van Denemarkens grooten scheen te loeren, - en al was het dan ook zuiver op haar hart, de apanage ging toch meê - tevens aan de kroon verbleef. Alzoo werd op den 28sten September 1448 de jonge graaf van Oldenburg en Delmenhorst, wiens geslacht sedert onafgebroken over Denemarken geheerscht heeft, te Wiborg gehuldigd als Christiaan I.

Vooraf hadden zich echter de rijksraad en de hertog van Sleeswijk-Holstein van weerszijden gewaarborgd tegen alle mogelijke ingrepen of magtsuitspattingen van den nieuwen koning, door een behoedzaam renversaal. Bij dat van den eersten, ook niets anders dan eene gewone kieskapitulatie, behoeven wij hier niet stil te staan; dat van het hertogdom-graafschap verdient des te meer onze bijzondere aandacht.

Vóor zijne verkiezing, namelijk op den 29sten Junij, legde Christiaan die schriftelijke verklaring af omtrent Sleeswijk, welke wij nog bezitten, en waarin onder anderen de beroemde woorden voorkomen: ‘*ducatus Sunder-Jucie regno et corone Danie non unietur nec annectetur ita quod unus sit Dominus utriusque*, d.i.: ‘dat het hertogdom Zuid-Jutland (Sleeswijk) met de regering en de kroon van Denemarken nimmer zoodanig zal vereenigd of verbonden worden, dat beiden onder één heer komen te staan.’ Overigens wordt daar door Christiaan gezegd, dat hij, wanneer hem de raadgevers des rijks, zoowel geestelijke als wereldlijke, en waaronder hij dan verder uitdrukkelijk zijnen oom noemt, tot koning mogten kiezen, zich alsdan met zijne kinderen onafgebroken aan bovenstaand artikel houden zal, hetwelk, naar men hem had voorgelegd, reeds gegeven was door koning Waldemar in 1326. Dat artikel nogtans staat nergens in de *constitutio Waldemariana* te lezen,

alhoewel het door de meeste schrijvers meestal in één adem daarmede genoemd wordt[1]. Wij hebben gezien, dat van die *Waldemariana* de hoofdinhoud was: de afstand van gansch Jutland als vaanleen aan graaf Gerhard van Holstein. Sommige auteurs, die deze zwarigheid hebben gevoeld, gaan echter niet verder dan dat zij maar aannemen, dat het artikel in eene akte van Waldemar stond die verloren geraakt is. Wij voor ons, om kort te gaan, betwijfelen zeer, of dusdanige akte ooit bestaan hebbe. Aan eene afzonderlijke ampliatie valt hier geenszins te denken, omdat in het Latijnsche artikel alleen gesproken wordt van Sunder-Jucia of Sleeswijk; terwijl aan Gerhard door Waldemar diens gansche vroegere hertogdom, geheel Jutland, werd afgestaan. Het geval ware mogelijk, dat na dien afstand, Gerhard van zijnen koninklijken pupil nog weer eene verklaring afgeperst had, dat zijn vaanleen nimmer met Denemarken onder één bestuur zou kunnen vereenigd worden, want dat was al weer, wil men zoo, een stap verder; doch wat zou het te beduiden hebben gehad, of liever, is het niet volkomen in strijd met elke gezonde voorstelling, welke wij ons van die gansche toedragt van zaken maken mogen, indien Gerhard nu voor Sleeswijk alleen deze latere bepaling trof? Immers, de helft van zijn pas verkregen hertogdom, het noordelijke gedeelte, dat hij zelfs streng in bezit hield, nadat hij, ten gevolge van de terugkomst van Christoffel II, zijn geheelen hertogelijken titel weer aan zijn neef en pupil had moeten afstaan, zou hij zoo doende eventueel hebben prijs gegeven, en de kiem voor eene mogelijke scheuring zijner nieuwe staten, aan wier voortdurende vereeniging hem zooveel gelegen lag, zou hij alsdan zelf hebben gelegd. Doch genoeg; want de oplossing dezer tusschenkwestie komt ons gereedelijk voor eenvoudig deze te zijn. Adolf VIII kon na den dood van Christoffel III, den Beijer, koning van Denemarken worden. Om allerlei redenen, die wij hebben aangestipt, nam hij die

1 Bij anderen zij zulks tot daartoe. Maar het kan er minder door, dat Dr. F.W. Ghillany, in zijn 'Diplomatisches Handbuch', waarvan wij trouwens grootendeels onze processtukken ontleenen, vrij zorgeloos neerschrijft: '*König Waldemar III... spricht in dieser öfter genannten Waldemar'schen Constitution zugleich aus, das Schleswig niemals mit Dänemark unter einem Scepter vereinigt werden sollte* (*regno et coronae Daniae non unietur nec annectetur ita quod unus sit dominus utriusque*). - Het stuk volgt bij hem; doch haast zouden wij mogen vragen of hij 't wel naauwkeurig genoeg gelezen heeft. Voor een Diplomatisch Handboek had daarbij de correctie op veel plaatsen wel zorgvuldiger mogen wezen.

kroon niet aan. Maar nu bewerkte hij de verkiezing van zijnen jongen neef van Oldenburg, wiens voogd hij nog kort te voren geweest was, gewis daarbij denkende: altijd liever die dan een ander. Dat hij straks, gelijk hij ook deed, *qua* hertog van Sleeswijk, zijn gewezen pupil als koning van Denemarken zou moeten huldigen, hinderde hem zeker bitter weinig. Hij zou altijd elken nieuwen koning hebben moeten huldigen, en dat hij op dit punt geenszins kleingeestig dacht, doch integendeel zich gaarne schikte, vooral wanneer hij, alles wel berekend, voor zich nog eenig voordeel in eene dergelijke schikking zag, hebben wij bereids bij de huldiging kunnen opmerken, welke hij *qua* graaf van Holstein wel aan den bisschop van Lubeck deed, die zelfs gedeeltelijk een grondbezitter en alzoo altijd eenigzins een onderdaan van Holstein was. En hier wist hij dan daarenboven nog van de omstandigheden goed partij te trekken. Sleeswijk was nu eenmaal, na veel stroomen bloeds, die daarvoor vergoten waren, een deugdelijk leen van Holstein geworden. Had niet reeds van 't begin af de groote Margaretha weer met de eene hand aan Denemarken zoeken terug te brengen, 't geen met de andere noode was afgestaan? Wat bevestigde nu het duurzaamst het behoud van Sleeswijk voor Holstein? Immers een wettig traktaat, dat het hertogdom nimmer weer aan de kroon van Denemarken zou kunnen terugvallen. Dat de jonge Oldenburger, om koning te kunnen worden, zijnen oom bereidwillig die belofte deed, laat zich ligt verklaren. Die oom was op 't oogenblik, om zoo te zeggen, op nieuw zijn voogd, d.i. de man van wien de beslissing voor een groot gedeelte afhing. In dat stuk van Christiaan heet hij ook bepaald '*ein forste und Raed des Riikes to dennemarken*'[1]. - Welnu, eene kleine mystificatie greep hierbij plaats: 't geval moet zich zóo, en kan zich ook niet anders hebben toegedragen. Om namelijk nog wat kracht bij te zetten aan die nieuwe

1 Op grond van deze dubbele *n*, welke in de oudste oorkonden meestal voorkomt, even als in de Middeleeuwsch Deensche liederen gedurig '*Dannerkonning*' enz. wordt gevonden, en omdat dan nu nog in Sleeswijk-Holstein en aan de Oostzee overal 'Dännemark' gesproken wordt, schrijven Dahlmann, in zijne Deensche geschiedenis, en anderen, dat weer op díie wijze. Vergelijk hiermede ons 'dennen, dennenboom' 't geen ook niets anders dan Deensche of Noorsche boom beteekent. Volgens Saxo Grammaticus stamden de Denen (want wíj noemen eenmaal alleen die boomen 'dennen', en nu vooral, bij al die nationale strijdvragen, moet men zelfs den schijn van équivoque vermijden) van zekeren stamvader Dan af, even als de Anglen van Angul. Daarmede zijn wij even ver als met de Batavieren van Bato, de Friesen van Friso, de Ioniërs van Ion, de Hellenen van Hellen, de Romeinen van Romus (verlengd Romulus) en Remus, omdat het een dubbelstaat werd enz.

verordening, deed men het eenvoudig voorkomen, alsof het slechts de bestendiging gold van iets hetgeen reeds destijds bepaald was door Waldemar III. Christiaan kende geen Latijn. Men had hem, volgens zijne eigene woorden in de besprokene akte, allerlei oorkonden voorgelegd, waarin dan onder anderen '*enen Artikel in latine*', - die aangehaalde woorden - dat hij zich had laten vertalen, '*beduden*' zoo als hij zegt. 't Mogt hier 'bedotten' heeten, 't geen dan welligt nog voor opene oogen geschiedde: zijn oude voogd kan hem gezegd hebben, hoe het voor de kleur van het stuk niet kwaad was daarin van Waldemar III te spreken; maar in elk geval kwam er gewisselijk bedotting bij in het spel. Dat men ook met oude staatsstukken in deze tijden soms verwonderlijk knoeide, door er slechts in te lezen, wat niet daarin stond, of door niet bestaande als bestaande te vermelden, en daarentegen bestaande, waar het voordeeliger uitkwam, eenvoudig te ignoréren, is eene zaak die trouwens, bij alwie niet geheel als vreemdeling staat in de geschiedenis der middeleeuwen, overbekend heet[1]. Men verlieze hierbij toch nimmer uit het oog, dat dergelijke stukken voor het publiek toch nooit werden openbaar gemaakt, en dat bovendien het publiek ze toch niet zou gelezen hebben, verondersteld al dat het lezen *kon*.

Maar nu de moraal van dat stuk, van die zooveel besprokene *constitutio Waldemariana*, den hoeksteen van den grondslag, waarop voornamelijk het historisch regt voor de ondeelbaarheid van Sleeswijk-Holstein van Duitsche zijde is voortgebouwd. - Vooral in eenen tijd als de onze, waarin de grootste publieke organen boud weg van '*the right of insurrection*' spreken, en waarin de woorden 'volkssouvereiniteit' en '*fait accompli*' ruim zooveel beteekenis hebben gekregen als dat

1 Een allerbrutaalst voorbeeld van dezen aard vinden wij in het antwoord van koning Eduard I van Engeland aan paus Bonifacius VIII, in 1301, toen die hem, en teregt, verweten had, dat de Engelsche kroon op onwettige wijze Schotland als een leen van Engeland had ingepakt. Eduard bewees hem alstoen de opperleenheerlijkheid van Engeland tegenover Schotland door historische feiten, aanvangende met Brutus, den Trojaan, die, naar hij beweerde, in de eeuw van Eli en Samuel, de Britsche monarchie gesticht had. Dit, en meer zoo van dien aard, was, gelijk hij schreef: *a fact notorious and confirmed by the records of antiquity*. Niet minder dan 104 baronnen onderteekenden en bezegelden dit stuk, dat met de aanroeping van den Almagtigen begon, den Onderzoeker der harten, die wist wat regt was. Bonifacius had trouwens, bij al de gegronde opmerkingen welke hij Eduard maakte, die ook zelf weer bedorven, door de bewering, dat hij als paus de eigenlijke leenheer van Schotland was, welk regt hij eenvoudig verklaarde bekend te zijn sedert de verste oudheid.

van *'droit divin';* onder dergelijke ideën, welke wij gerust durven aannemen dat thans de numerieke meerderheid vóor zich hebben, dient men toch waarlijk beter gewapend te zijn, wil men langs historischen weg het al of niet regthebben om zich te vereenen of te scheiden, bewijzen en besluiten, - dan met stukken uit dat arsenaal van dien twaalfjarigen, bij wijze van spreken maar zoogenoemden, Winterkoning Waldemar gehaald. Wat toch zegt het alsnu, wanneer een later kandidaat naar de kroon, om koning te kunnen worden, den exceptionelen toestand belooft te erkennen, waarin voor ruim eene eeuw, een onmondig, door eene revolutie op den troon geplaatst, tusschenregent, die weer na korte jaren zijne matten moest oprollen, het rijk gebragt had, ten behoeve van zijnen voogd, die volkomen den baas speelde?!

Adolf VIII stierf den 4^{den} December 1459, op achtenvijftigjarigen ouderdom kinderloos, en door zijnen dood ging men weer een nieuw tijdperk in. Daar bestond nog een zijtak van de Schauenburgen, die Holstein had kunnen erven, maar... hoe zou het dan met Sleeswijk gaan? Aan de eene zijde had men die akte van ondeelbaarheid; doch Denemarken scheen overigens mede in zijn regt, om over het opengevallen leen Sleeswijk afzonderlijk te beslissen. Het Deensche leenregt erkende juist in 't algemeen geen erfleen. Die werden er in den regel voor onbepaalden tijd, naar welgevallen (*ad gratiam*), hoogstens voor het leven geschonken. Erfelijke leenen waren uitzondering, die het redelijk vermoeden tegen zich hadden, alzoo bewezen moesten worden, en daarom ook had Adolf nog dat van hem door zijn neef laten bekrachtigen. Ten opzigte van Sleeswijk bestond er wijders altijd nog eenige bijzondere verwarring, gelijk wij straks zien zullen. Koos men nu al in Holstein den naasten Schauenburger, zoo had men ligt een oorlog met Denemarken te wachten; althans wanneer men dan op dien Schauenburger de titels van Sleeswijk had willen laten overgaan, en de koning dien hertog eens niet erkennen wilde. Groot gevaar alzoo, dat Sleeswijk en Holstein weer gescheiden konden worden, doch dit wilden zij vooralsnog beiden niet. Wat schoot dus over? - wel, dat zij gezamenlijk den Deenschen koning als hun heer erkenden, zich daarbij op nieuw zochten vrij te waren tegen eventuele scheuring, en zich daarvoor afmaakten van de pretentiën, die een ander op Holstein hebben mogt, - en dus dreven zij het ook door, nogtans niet zonder zeer natuurlijke hindernissen. Lubeck en Hamburg waren ook geenszins voor die vereeniging met Denemarken en

traden als ijverige verdedigers op der Schauenburger regten; maar te Rendsburg liet men hunne afgevaardigden zelfs niet toe, omdat men er reeds met Deensche rijksraden aan het onderhandelen was. En nog had men hen wel afzonderlijk uitgenoodigd (die van Lubeck geheel als bevriende bondgenooten), om op den 12^{den} Februarij daar te Rendsburg te verschijnen, ten einde met de landstenden over de te doene keuze gezamenlijk in overleg te treden. - Het was ook ten gevolge van al wat nu gebeurde, dat Hamburg, even als Lubeck vroeger gedaan had, naar rijksvrijheid zocht, en alzoo voor Holstein verloren ging.

Hetgeen nu gebeurde, was echter lang genoeg voorzien, namelijk, dat er bij den dood van Adolf VIII een zeer moeijelijk verschil zou verrijzen. Reeds onder koning Christoffel den Beijer, had Adolf getracht bij zijn eigen waarschijnlijk kinderloos overlijden, den oudsten zoon zijner zuster, den tegenwoordigen koning Christiaan, als zijn erfgenaam te laten huldigen in het hertogdom-graafschap. Met Sleeswijk had dat niet veel moeite gekost. - Dat kon dan dus op cognaten overgaan? - Het kortste antwoord hierop is: men scheen ten minste op dat oogenblik het zoo te begrijpen. Reeds is opgemerkt, dat het Scandinavisch leenregt zich binnen geheel andere spheer bewoog dan het Duitsche, zoodat alles er telkens eigenlijk meer aankwam op den bijzonderen inhoud van den leenbrief. Toen Johan de Milde door Christoffel II met Femern beleend was, was hem zulks als erfleen gegeven voor zonen en *dochters*. Deze leenbrief was door Christoffels zoon, Waldemar IV, vernieuwd: daarin was gezegd, dat Johan als een regt erfleen Femern eeuwig zou bezitten, en stilzwijgend had men daarmede het blijvend erfregt ook voor cognaten aangenomen, alhoewel dat dan nu niet afzonderlijk stond beschreven, ja, althans volgens Duitsch leenregt, met die uitdrukking van ‘regt erfleen’ in strijd was. Maar nog eens, de algemeene regelen van Duitsch leenregt waren niet van toepassing op het Deensche. Adolf VIII mag nu, in het bezit van Femern gelijk hij was, wat voor dat eiland dan al eens mogt gelden, slechts bij analogie als geldig voor geheel Sleeswijk hebben beschouwd en die erkentenis algemeen hebben kunnen maken; genoeg, dat hij in het hertogdom zijn zusterszoon had laten huldigen. Doch toen hij verder ging en ook in Holstein hetzelfde wilde doordrijven, weigerde zulks de meerderheid van de landstenden, hem op de nadere regten van de Schauenburger agnaten verwijzende.

Toen die zusterszoon daarop koning van Denemarken zou

worden, had hij echter voor zich en de erven, die van hem geboren mogten worden, weer afstand moeten doen van alle regten, die hij op Sleeswijk-Holstein hebben mogt, en om den scheidsmuur tusschen deze landen en het groote rijk nog hooger op te halen, had men hem verder die zoogenaamde bevestiging van de *constitutio Waldemariana* laten teekenen. En nu wilde men hem weer hebben als hertog en graaf, maar daarom nogtans dien scheidsmuur niet omverhalen! Zonder knoeijen of *coup d'état* kon zulks moeijelijk gaan, en men bediende zich dan ook maar voor de helft van het eene en voor de helft van het andere middel. Goede sommen gelds, en zoo meer, werden aan de leden van den landdag beloofd, die evenwel nog geenszins in zijn geheel op den 3^{den} Maart 1460 te Ripen weer bijeenkwam; doch daar verkondigde alsnu de bisschop Nikolaas van Sleeswijk van het raadhuis met luide stem: ‘dat de *Raad* der Holsten (Sleeswijk-Holsteiners) ten beste van hun land, tot hunnen hertog en graaf, hunnen genadigen heer den koning Christiaan van Denemarken had gekozen.’ Deze kwam hierop in het land, liet zich huldigen en daarmede was de hoofdzaak vooreerst uit. Zijnen beiden broederen zei hij ieder 80,000 Rijnsche gulden[1] toe, als schadevergoeding voor het verlies van de aanspraken, die zij in elk geval voor zich hadden blijven vasthouden, nadat hun oudere broeder voor twaalf jaren afstand had gedaan van zíjne regten op Sleeswijk-Holstein: regten, eenmaal door Adolf VIII bepaaldelijk aan de cognaten toegekend. De graaf Otto van Schauenburg, wien als hoofd van de Holsteinsche agnaten, waar, als Duitsch land, van opvolging in de vrouwelijke linie geene spraak kon zijn, onbetwistbaar was te kort gedaan, kon zich tegen den afloop van zaken niet krachtig genoeg verzetten, en trad toen ook maar tegen 43,000 Rijnsche gulden voor zich en zijne erven terug. Van Duitsche zijde schijnt er ook niets in het midden te zijn gebragt: de bisschop van Lubeck had moeten protesteren; doch in plaats daarvan beleende hij, toen alles tusschen de partijen verhandeld was, doodeenvoudig den koning met het graafschap.

1 Een vrij aanzienlijk bedrag voor Christiaan, vooral bij de niet minder aanzienlijke schulden, welke zijn oom had nagelaten en waarvoor hij panden moest inlossen, onder anderen Femern. Er verliepen trouwens ook jaren achtereen voordat alles betaald was. De Rijnsche of Keurvorst-gulden gold destijds 24 Lubecker schellingen, terwijl toen de ton rogge 5 en de ton tarwe 6 van die schellingen kostte. Iets meer dan 4 van die guldens gingen op het mark zilver van 9 lood.

Reeds den 6^{den} Maart[1] bevestigde koning Christiaan, volgens het kontract, dat men met hem gesloten had, de privilegiën van Sleeswijk-Holstein, waarbij nu nog vele andere kwamen. De voornaamste bepaling daarin was gewis: *dat se bliven ewich tosamende ungedelt*. Wijders erkende hij daarbij, door de eerwaardige prelaten, strenge ridderschap, eerzame steden en inwoners van het hertogdom-graafschap, uit vrije keuze en niet in de eigenschap eens konings van Denemarken gekozen te zijn. En verder: dat zijne broeders, Maurits en Gerhard, graven van Oldenburg en Delmenhorst, even goed als hij, als naaste erfgenamen van hunnen gezamenlijken oom Adolf VIII, gekozen hadden kunnen zijn; doch dat hij (Christiaan) nu ook uit dankbaarheid, omdat hij uit vrije gunst en ('t werd nog eens herhaald) juist niet *qua* koning van Denemarken benoemd was, deze landen niet vererven zou; maar dat na zijnen dood, uit zijne kinderen, en bij ontstentenis daarvan, uit zijne naaste wettige erven op nieuw eene vrije keuze zou gedaan worden, en aldus, zoo dikwijls als deze landen openvielen. Die dan gekozen werd zou zijn leen eischen en ontvangen van zijn leenheer.

Blijven wij echter even bij dit laatste punt stilstaan; het blijkt daaruit ten duidelijkste, in welke allervreemdsoortigste verwikkeling men zich hier begeven had en in welk gehaspel men zoo doende komen kon. Wij gaan daarvoor de zaken eenvoudig dús na. De Holsteinsche graven waren nu eenmaal ook hertog van Sleeswijk en hadden alzoo twee leenheeren, voor Holstein den bisschop van Lubeck, voor Sleeswijk den koning van Denemarken. Nu werd de Deensche koning, wij laten na te herhalen, geheel wederregtelijk ten opzigte van Holstein en met een altijd twijfelachtig regt tegenover Sleeswijk, de opvolger dier Holsteinsche graven. Voor Holstein moest hij dus den voornoemden bisschop, en voor Sleeswijk kon hij zich zelf huldigen; maar in plaats van zich zelven als leenheer, op wat wijze dan ook, bij deze geheele transaktie te laten gelden, moest hij integendeel nu voor zijne kiezers met den hoed in de hand staan. En die dan mede toegeven, dat men in het vervolg juist niet in de eerste plaats bepaalde-

1 Dien datum vinden wij althans elders aangewezen. Onder de eigene oorkonde staat: '*gegeven to Ripen Des negesten midwekens na deme sondage alse men singet in der hilgen kerken Invocavit Na unses Hern bord Verteinhundert In dem Sestigesten Jare.*' - Komt dat nu juist uit?

lijk den oudsten onder de kinderen zou kiezen, maar slechts één daaruit: verder zou men, *casu quo*, onder de naasten gaan.

Kon dit alles zoo maar afgehandeld worden, gesteld al eens, dat die bepaling om bijzondere redenen zelfs zeer goed mogt genoemd worden? In Denemarken was het zoo geweest, gelijk wij gezien hebben: daar bestond gedurende de drie eeuwen, welke het huis Estrithson er geregeerd had, *jure* het kiesregt, ofschoon de aanspraak van den naastgeregtigden in den regel was geëerbiedigd geworden. Wij hebben tevens gezien, hoe het er toeging na het uitsterven van dien stam. Stilzwijgend werd vervolgens de oude regel weer aangenomen, totdat de *lex regia* (waarover later) eene bepaalde verordening hieromtrent vaststelde. Maar in Sleeswijk dan? Wel, zoo wij dan nu maar eens aannemen, dat de vrouwelijke lijn van de Oldenburgers daar wettig had toegelaten kunnen worden, voor Holstein bezat zij onwederlegbaar die bevoegdheid niet. In Sleeswijk had daarenboven, als een regt leen, de oudste zoon ook steeds het *regt* om op te volgen, en mogt men dien niet, ten voordeele van eenen jongeren broeder, voorbijgaan, gelijk dat dan strikt genomen in Denemarken wel mogt. Wil men nu verder al eens aannemen, dat leenheer en landstenden dat regt van den eerstgeborenen, op dit tijdstip en op die wijze, wettig hadden kunnen wijzigen, en het dus voortaan genoeg ware in de eerste plaats slechts een uit de zonen te kiezen, dan bleef toch altijd de grootste moeijelijkheid nog ten opzigte van Holstein bestaan. Men ziet intusschen genoeg, want het is ook onnoodig hier meer uit te weiden, daar elk, die slechts eenigzins bedaard leest, voor zich zelven die gansche verwikkeling hier gemakkelijk kan nagaan, hoe men alzoo landen, die geheel anomale kiesregten hadden, maar zoo voetstoots weg voor altijd hoopte vereenigd en ook weer gescheiden te houden, door een enkel staatsstuk of renversaal, verkregen van eenen eerzuchtigen koning, die slechts voor het oogenblik iedereen zocht te bevredigen. Het valt hierbij geenszins moeijelijk om aan te wijzen, wat er dan eigenlijk gedaan had moeten worden. Immers eenvoudig dit; Adolf VIII had als graaf van Holstein opgevolgd moeten zijn door Otto van Schauenburg. En daar Sleeswijk nu een leen van Holstein was, zoo had graaf Otto ook met Sleeswijk beleend moeten worden. Dan had, nu ja, een conflict met Denemarken kunnen ontstaan, wanneer dit rijk had blijven beweren op nieuw over Sleeswijk als een door

den dood van dien kinderloozen Adolf weer teruggevallen leen, te mogen beslissen; de vraag daarbij was natuurlijk geweest, of in dit geval die reeds aan Waldemar III toegeschrevene ondeelbaarheid nu niet behoorde te priméren? doch ofschoon dit laatste ook al eens ware ontkend, nooit kon men eenen Oldenburger kiezen in Holstein, noch den eigen leenheer in Sleeswijk, al stond het ook al meer dan eens daarbij uitgedrukt, hoe men hem buiten elken titel koos. Als Oldenburger weer, als naaste bloedverwant van Adolf, had hij een afzonderlijk regt op Sleeswijk of niet, zoodra men eenmaal de ondeelbaarheid der landen als vervallen beschouwde. Had hij dat regt - dan kwam geene keuze bij hem te pas. Had hij dat niet en waren er dan geene regthebbenden - dan verviel het leen van zelf weer aan de kroon (hoe vaak zien wij in dezen tijd, vooral in Frankrijk, het koninklijk gebied op die wijze uitgebreid), waarbij echter evenmin eene keuze te pas kwam. Met één woord: uit vrije beweging *kon* hier niet gekozen worden; het was eene geheel revolutionaire daad, die men onder elkander bedreef, doch welke men toen over en weer zocht te dekken en te bedekken.

Wij hebben ons onwillekeurig hier wat lang opgehouden, doch kunnen voor den rooden draad, dien wij slechts wenschten aan te wijzen, tusschen de oudere en de jongste geschiedenis der hertogdommen, van nu af ons ook meer bekorten. Alle andere privilegiën en voorwaarden, die nog op dien 6^{den} Maart onderteekend werden, gaan wij daarom vooreerst slechts stilzwijgend voorbij: daar werd zelfs eene maand later nog eene soort van *acte additionnel* aan toegevoegd, ‘dappere verdediging der privilegiën’ geheeten, voornamelijk het muntwezen betreffende. Nu werd er nog in die eerste dagen een zoogenaamde eeuwige vrede tusschen Sleeswijk-Holstein en Denemarken gesloten, welker verhouding alzoo gelijk zou wezen aan die van Luxemburg met ons, twee verschillende landen onder één en hetzelfde hoofd; met dit onderscheid altijd nog, dat niet, even als bij ons, de kroon dier beide landen steeds aan één en denzelfden persoon moest komen, althans niet behoefde te komen.

Maar het duurde ook niet lang of de Deensche koning zette zich bedaard over zijne vroegere beloften heen: de eerste inbreuk daarop was, dat hij zijn broeder Gerhard als stadhouder aanstelde. Daar was in die privilegiën mede bepaald, dat in Sleeswijk een drost, in Holstein Stormarn een maarschalk zou

benoemd worden, beiden uit de inboorlingen te kiezen en in vereeniging met den landraad. Deze landraad telde tien leden, vijf daarvan koos de bisschop van Lubeck, vijf die van Sleeswijk, insgelijks uit de inboorlingen. Met den drost en maarschalk, alzoo met hun twaalven, zouden zij bij afwezigheid van den vorst, als een *alter ego*, de regering voeren. Dit collegie vereenigde alzoo de beide landen, Sleeswijk en Holstein, op eenen tijd, waarin gemeenschappelijke landdagen nog zelden bijeengeroepen werden. Den landdag vormden de landstenden, d.i. prelaten, ridderschap en steden; de boeren waren daarvan uitgesloten. En niet alleen dan dat Christiaan nu begon met zijnen broeder, die alweer de beste broeder niet was en met wien hij zélf weldra geheel overhoop geraakte, als stadhouder te benoemen; maar als een natuurlijk gevolg leed het land hierop zwaar onder beider vijandschap en de willekeur waarvoor eenmaal de deur was opengezet. - Voorts ondernam Christiaan in 1474 eene reis naar Rome. Het heette, dat hij eenen togt ging ondernemen naar het Heilige Land; doch later bleek het, dat het eigenlijke doel geweest was, om zich mede met pauselijke hulp te wapenen tegen Zweden, waar hij in 1457 Karel Knudson verdreven, maar ten gevolge voornamelijk van zijne onverzadelijke geldzucht, sedert den troon weer door eenen opstand verloren had. Op die reis bezocht Christiaan mede den keizer, Frederik III, die bij den paus, naar het scheen, in welwillendheid tegen den Noordschen monarch niet willende achterstaan[1], uit vrije beweging, zonder daartoe aangezocht te zijn, den 14^{den} Februarij 1474 de graafschappen Holstein en Stormarn tot een Duitsch hertogdom verhief en daarmede den koning beleende, ofschoon daarom in de beleening voor het vervolg van den bisschop van Lubeck geene verandering werd gemaakt. Deze toestand was op nieuw exceptioneel, want een hertogdom was regtens onmiddellijk rijksleen; doch hij bleef nogtans voortduren tot in 1521, toen Karel V, met wiens zuster Elisabeth de Deensche koning Christiaan II getrouwd was, dat oude regt van den bisschop weer introk.

1 En evenwel was het nog zoo ongelukkig niet voor hem, dat hij maar geen Latijn verstond. 's Pausen gewone geschenken, eene gewijde gouden roos, crucifix, relikieën en gewijde zakdoeken, beantwoordde de koning echt nationaal met haring, stokvisch en hermelijn. *Pulcra bestia, si non careret loquela!* zou Sixtus IV in zijne tegenwoordigheid gezegd hebben: '*wat een mooi beest, als het praten kon!*'

De Holsteiners waren nog meer verwonderd, dat de koning te gelijk een *privilegium de non evocando* meebragt, waarmede het beroep van hun landgerigt op den keizer en het rijk werd afgesneden; maar het allerminst was hun nog eene bijzondere keizerlijke vergunning naar den zin, om de bestaande tollen te mogen verdubbelen en daarbij nog eenen vierden aan te leggen op de grenzen van het Ditmarsche, dat tevens tot een deel van het nieuwe hertogdom verklaard was, doch zich vooreerst nog hardnekkig tegen die inlijving verzetten bleef.

Des te ongestoorder ging hierna de koning voort met in de hertogdommen geheel eigendunkelijk te regeren, waartoe trouwens de adel aldaar hem nog ruimer de gelegenheid openstelde. Velen hunner en ook aan prelaten had hij allerlei kleine pandleenen toegestaan, voor de sommen, welke hij bij zijne verkiezing beloofd had, maar niet betalen kon. Zij heerschten daarover als kleine despoten, hieven belastingen van hunne boeren zonder inwilliging van den landdag, en bragten dus nog meer wanorde en onwil te weeg. Toen kwam de koning tusschen beide, om die misbruiken tegen te gaan, en het eenvoudig gevolg van alles was, dat hij den adel nu meer demoedigen en de gansche hertogdommen vaster omknellen kon; zoodat hij ten laatste voor den landdag ook slechts als ‘natuurlijk’ d.i. erfelijk vorst optrad, die over de regten van het land vrijelijk beschikken mogt.

Nu was er ook geen genoegzame tegenstand meer, om te kunnen verhoeden, dat het groote beginsel der ondeelbaarheid niet verbroken werd. Zulks geschiedde eigenlijk voor het eerst in 1490, ofschoon reeds na den dood van Christiaan I, in 1482, Sleeswijk-Holstein zijne beide zonen te gelijk gehuldigd had. De oudste, Johan of Hans, volgde hem tevens op als koning; de tweede, Frederik, was de lieveling zijner moeder, die het voorgaande te bewerken wist. Tot diens meerderjarigheid regeerde de koning alleen, na bevestiging der privilegiën voor zich en zijnen onmondigen broeder. Maar toen, in '90 dan, had er eene deeling plaats, waarbij men echter nog weer zooveel mogelijk het hoofdprivilegie te redden zocht, en hierdoor kwam slechts een nieuwe verwikkelde toestand voor den dag. Men deelde namelijk, zonder eenigen zamenhang van grondgebied, blootelijk alle steden, dorpen, enz. in de beide hertogdommen, alleen met het oog op de voordeelen of inkomsten. De landdag bleef daarom voortduren gelijk die

was en kwam nu slechts van weerszijde bijeen. De bisschoppen en ridders zouden gelijkelijk onder beide landsheeren staan en ook van beiden hun leen ontvangen. De landsschuld werd gedeeld, de aanspraken op het Ditmarsche enz. bleven gemeenschappelijk en zoo nog meer bepalingen van dienzelfden aard; terwijl eindelijk naar de beide hoofdkasteelen, de eene helft het Gottorpsche, de andere het Segebergsche aandeel heette. Volgens de goede oude spreuk: '*der Aeltere theilt, der Jüngere wählt*, deelde Hans en koos Frederik Gottorp. Toen deze laatste koning geworden was, deelde hij op nieuw onder zijne zonen, Christiaan (III) en Adolf, die de hoofden werden van de beide hertogelijke lijnen, waarop voor het vervolg alles aankomt. Christiaan kreeg de Segebergsche, die voortaan, nadat hij weer zijn vader was opgevolgd, en dewijl de kroon van Denemarken aan zijne afstammelingen verbleef, de koninklijke heette: die andere behield haren ouden naam[1].

1 Ter verduidelijking:

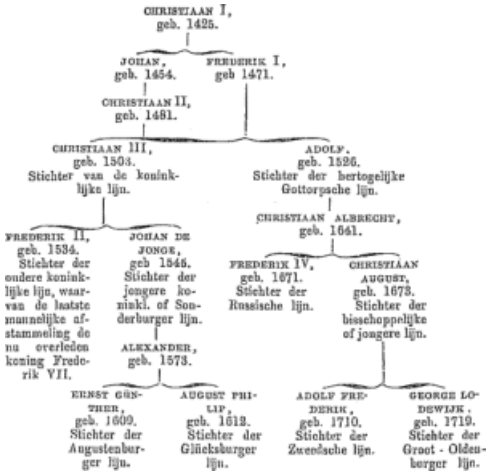
CHRISTIAAN I, geb. 1425.
JOHAN, geb. 1454.
FREDERIK I, geb 1471.
CHRISTIAAN II, geb. 1481.
CHRISTIAAN III, geb. 1503. Stichter van de koninklijke lijn.
ADOLF, geb. 1526. Stichter der hertogelijke Gottorpsche lijn.
CHRISTIAAN ALBRECHT, geb. 1641.
FREDERIK II, geb. 1534. Stichter der oudere koninklijke lijn, waarvan de laatste mannelijke afstammeling de nu overleden koning Frederik VII.
JOHAN DE JONGE, geb 1545. Stichter der jongere koninkl. of Sonderburger lijn.
FREDERIK IV, geb. 1671. Stichter der Russische lijn.
CHRISTIAAN AUGUST, geb. 1673. Stichter der bisschoppelijke of jongere lijn.
ALEXANDER, geb. 1573.
ERNST GÜNTHER, geb. 1609. Stichter der Augustenburger lijn.
AUGUST PHILIP, geb. 1612. Stichter der Glücksburger lijn.
ADOLF FREDERIK, geb. 1710. Stichter der Zweedsche lijn.
GEORGE LODEWIJK, geb. 1719. Stichter der Groot-Oldenburger lijn.

Wat werd nu echter, men mag zeggen ‘helaas, natuurlijk’ het geval? Wel, dat de beide lijnen, naarmate zij naast elkander verder en verder voortliepen, meer en meer vervreemdden, en zich van weerskanten met nijdige oogen aanzagen. Die des konings beproefde op elke wijze het door hunnen voorvader afgestane deel weer in te pakken, en beschouwde dat bij voortduring als persoonlijk geleden diefstal. Die van Gottorp, altijd zwakker, streefden van hunnen kant zoo goed mogelijk hunne positie te vrijwaren, en zochten die, gelijk het bij belaagde zwakkeren gaat, door alliantiën, al waren dat dan ook altijd juist de zuiverste niet, te versterken. Vandaar hunne vroegere verbindtenissen met Zweden, na de totale afscheuring onder Christiaan II, steeds de natuurlijke vijand van Denemarken. Karel X, de opvolger van Christina, volkomen bewust van daarmede duurzame bondgenooten te verkrijgen, die van onderen, even als hij zelf wel van boven zou doen, steeds zouden trachten om Denemarken binnen de palen te houden, huwde met eene Gottorpsche prinses. Door zijne bemoeijing werd bij den vrede van Rotschild, 28 Februarij 1658, Sleeswijk souverein, en alzoo ontheven van elke leenpligtigheid, trouwens zoowel tegenover Holstein als Denemarken. Van nu af werden de beide Sleeswijk-Holsteinsche vorsten, de koning en de Gottorper hertog, souverein in Sleeswijk, maar bleven zij daarom, voor hunne bezittingen in Holstein, vassalen van het Duitsche rijk. Onnoodig om op te merken, hoe hiermede echter tevens de naauwe band tusschen de hertogdommen voor goed verscheurd was, in weerwil dat beiden nog op den ouden voet bestuurd bleven. De spanning verminderde ook geenszins door die losmaking van Sleeswijk. Toen in 1675 een nieuwe oorlog tusschen Denemarken en Zweden uitbrak, vorderde eerstgenoemd rijk de hulp van Gottorp, dat zich integendeel weer geheel in de armen van Zweden wierp, en ten laatste, na het ongelukkig einde van des twaalfden Karels zoo glansrijk begonnen veldtogten, gansch en al door Denemarken overheerd werd. Bij open brief van den 22sten Augustus 1721 liet vervolgens de Deensche koning Frederik IV de stenden van Sleeswijk te Flensburg bijeenkomen, en verklaarde daar het door een tijdelijk onregt, *injuria temporum*, van zijn gebied afgescheurd gedeelte, weer daarbij in te lijven; waarop de stenden hem huldigden en beloofden hem en zijnen opvolgers gehouw en getrouw te zijn, volgens den inhoud van de koninklijke wet: *secundum tenorem legis regiae*.

Wat was dat voor wet? - Eene grondwet in 1661 in Denemar-

ken ingevoerd. Met al die kieskapitulatiën, waarvan wij den oorsprong gezien hebben, was de magt der aristocratie, ten koste van die des konings, er onophoudelijk vooruitgegaan. De kracht des rijks had daarmede juist niet gewonnen, en niet geheel ten onregte schreef men de gedurige oorlogsverliezen aan die slechts elkander dwarsboomende magtsverdeeling toe. Eene revolutie was hiervan het gevolg geweest, en die had weer den slinger naar het geheel uiterste grenspunt gebragt, waardoor de koning voortaan een gansch onbeperkt gezag verkreeg, en in het vol genot daarvan had hij dan die *lex regia* uitgevaardigd, tevens de erfopvolging regelende. Daarin was opgenomen, dat ook vrouwen konden regeren.

Dat die edelen nu, welke in hunnen huldigingseed onderwerping aan de *koninklijke* opvolgers zwoeren, die natuurlijk tevens zwoeren aan de afstammelingen der vrouwelijke lijn, valt, dunkt ons, moeijelijk te ontkennen, hoe men ook soms gezocht hebbe met die woorden *secundum tenorem legis regiae* rond te springen. Eene in dezen meermalen opgeworpen vraag is echter: in hoever dat koninklijk patent van Frederik III, alsmede die huldiging der edelen onder Frederik IV, voor volgende geslachten als verbindende beschouwd behoefden te worden? Tot eene wijziging in de erfopvolging, voert men aan, was vooreerst de toestemming der agnaten noodig, wier eventuele regten, zonder dat, niet weggecijferd mogten worden; daarenboven was die huldiging slechts door de Gottorpsche edelen geschied, en al de gevolgen alzoo (naar men verder redeneert), welke men daaruit maken mogt, konden daarom toch nimmer op geheel Sleeswijk worden toegepast. Wij laten deze en meer tegenwerpingen, en insgelijks de velerlei beschouwingen in afzonderlijke geschriften, welke zij in onzen tijd hebben uitgelokt, voor het oogenblik verder onaangeroerd, om alleen nog het feit te constatéren, dat Frankrijk met Pruisen, Engeland-Hannover en Zweden, Frederik IV zijn nieuw gebied waarborgden; maar tevens, dat de dus beroofde hertog van Holstein-Gottorp, Karel Frederik, die nogtans zijn aandeel aan Holstein had teruggekregen, tegen het verlies van dat in Sleeswijk, zoo krachtig als hij maar kon protestéren bleef.

Op hem vestigde Peter de Groote zijnen staatkundigen blik. Voor het door hem als herschapen Rusland zocht hij op elke wijze uitbreiding in magt aan den kant der Oostzee, ten einde vandaar met zijne vloten de suprematie van zijn rijk over het gansche Noorden te kunnen bestendigen. Het is

bekend, dat hij om geene andere redenen, en in weerwil van bijna onoverkomelijke bezwaren, Petersburg stichtte. Naar Denemarken zag hij natuurlijk met spijtige oogen, naardemaal dat in het bezit van den Sond was, dien slagdeur voor zijne koenste ontwerpen. Als ongezocht kon zich nu echter eene gelegenheid voor hem opdoen, om voet te zetten in de aangelegenheden van dat rijk, en zoo doende, wie weet hoever, daarin door te dringen, door zich de bescherming aan te trekken van dien vernederden Gottorpschen hertog. Dat die juist zoo geplukt was ten gevolge van zijn ongelukkig bondgenootschap met Karel XII, Ruslands onverzoenlijksten vijand, maakte des Czaren edelmoedigheid in dezen gewis niet minder pikant. Doch om het even, hij schonk Karel Frederik de hand zijner oudste dochter Anna, uit welk huwelijk Peter Ulrik geboren werd, die later als Peter III den Russischen troon besteeg. Peter I had nogtans zelf de voltrekking van dien echt niet meer beleefd, en met den vroegtijdigen dood daarbij van Anna Petrowna, in 1728, verloor Karel Frederik nagenoeg geheel en al elken Russischen steun; ja, vier jaren later waarborgde ook Rusland met Oostenrijk den Deenschen koning het bezit van het voormaals Gottorpsche gedeelte in Sleeswijk. De tijden veranderden echter weer. Elisabeth, de jongere dochter van Peter I, besteeg in 1740 zijnen troon, en liet toen den veertienjarigen Peter Ulrik, wien zij tot haren opvolger bestemde, naar Rusland komen. Karel Frederik was het jaar te voren overleden. De nieuwe keizerin betrad in de staatkunde de voetstappen van haren vader, en dienovereenkomstig werd Peter Ulrik aan het Russische hof opgevoed. Geen wonder dat hij terstond bij zijne troonsbeklimming in 1762 het zwaard trok tegen Denemarken, om dat te doen boeten voor die inlijving van het Gottorpsche gedeelte van Sleeswijk.

De zaak des konings stond ditmaal vrij ongunstig. Sedert 1751 heerschte reeds in Zweden een jongere tak van Gottorp. Peter Ulrik zelf was daar, na den dood van Frederik I, echtgenoot van Ulrika Eleonora, die eerst alléen haren broeder Karel XII was opgevolgd, op den troon geroepen, omdat hij de kleinzoon was eener oudere zuster van laatstgenoemden. Dewijl hij echter destijds reeds als Elisabeths opvolger benoemd was, bedankte hij voor de Zweedsche kroon, waarvoor hij eenen anderen prins uit zijn huis wist te doen benoemen, Adolf Frederik, hoofd van eenen jongeren tak van Gottorp[1], en insgelijks van moeders zijde aan

1 Zie de hierboven toegevoegde geslachttafel.

het geslacht van Wasa verwant. Met die jegens Denemarken zoo vijandige Gottorpers in Zweden, rekende Peter Ulrik er op, des te gemakkelijker het laatste rijk tot de voldoening van zijne aanspraken te kunnen dwingen, te meer, dewijl de kansen daarvoor nu beter dan ooit stonden. Pruisen toch zou hem vooreerst niet in den weg treden. Daar regeerde de groote Frederik, wien ook een steen van het hart was gewenteld door den dood van Elisabeth, zijne heftige vijandin, en wier opvolger hem integendeel aanbad. Frederik II, die den naam van den Groote welligt niet had nagelaten bijaldien Elisabeth, de trouwe bondgenoote van Maria Theresia, langer geleefd had, gered als hij werd doordien Rusland nu zelfs zijne zijde koos, - de zooveel aan hem verpligte Frederik zou dus, gelijk hij ook niet deed, zijnen hartstogtelijken bewonderaar Peter III nimmer in zijne afrekening met Denemarken tegengaan. Engeland, ten andere, had reeds genoeg met zijne Amerikaansche, en Frankrijk met zijne inlandsche verwikkelingen te doen, om Denemarken, voor het evenwigt in het Noorden, niet ter hulp te kunnen snellen. Diens toestand stond alzoo op dit oogenblik zeer hagchelijk.

Maar Peter III werd reeds zes maanden na zijne troonsbeklimming vermoord, voornamelijk ten gevolge van de geheel strijdige politiek, die hij, in weerwil van den adel, tegenover de vorige regering had ingeslagen, en die moord redde Denemarken. Zijne echtgenoote, de groote Catharina II, mede voorzeker, omdat zij nu toch ook zijne in het algemeen veroordeelde staatkunde in geen geval volgen kon, staakte terstond de vijandelijkheden. Er was echter meer wat haar dus handelen deed. Even als Peter I zijne blikken steeds naar het Noorden had gevestigd gehouden, wierp Catharina, voor Ruslands grootheid niet minder bezield dan hij, de hare van stonde af aan naar het Zuiden: naar Constantinopel. Daar was het, daarheen, dat zij de Russische magt wilde voeren, en het was ook niet zonder groote beteekenis, dat zij aan haren tweeden kleinzoon, geboren in 1779, den naam gaf van Constantijn, even als zij boven eene poort te Cherson, aan den mond van den Dnieper, het opschrift stelde: *vanhier gaat de weg naar Byzantium*. - Alzoo bood Catharina weldra den Denen het middel aan, om zich geheel met haar te kunnen verzoenen, tegen afstand namelijk van de graafschappen Oldenburg en Delmenhorst, waarover hunne koningen sedert Christiaan I steeds hadden blijven heerschen, en waartegen zij voorloopig voor haren Paul (I), die als zoon van Peter III hem terstond

als hertog van Holstein-Gottorp was opgevolgd, den afstand van dit hertogdom toezei. De Deensche koning Christiaan VII greep met beide handen toe. Dus werd in 1767 een overeenkomstig voorloopig traktaat gesloten tusschen Rusland en Denemarken. Paul bevestigde dat bij zijne meerderjarigheid in 1773; maar stond toen zijne geruilde graafschappen weer af aan den jongeren tak van het huis Gottorp, die daarop den naam aannam van Holstein-Oldenburg. De Duitsche keizer hechtte zijn zegel hieraan en verhief den nieuwen bezitter tot hertog van Oldenburg. Sedert 1829 hebben zij den titel aangenomen van groot-hertog.

En op deze wijze dan geraakte geheel Holstein onder den koning van Denemarken, of om juister te spreken, kreeg de koning als hertog dat gansche land in bezit. Want het bleef altijd nog een afzonderlijk hertogdom: de unie was geheel persoonlijk. De stelling van Sleeswijk, ofschoon het feitelijk door de Deensche regering als een deel van het rijk, na die gebeurtenissen van 1720, en alzoo geheel oppermagtig volgens de *lex regia* was bestuurd geworden, was daarom regtens nog niet zoo geheel duidelijk aangewezen. Wij moeten, om dit uit te leggen, nu nog even op die vereeniging destijds van de beide deelen van Sleeswijk terugkomen. De koning-hertog had daarbij verklaard, na vooraf gezegd te hebben, dat hij door de injurie der tijden een deel daarvan verloren had; '*Wir haben uns solchemnach entschlossen, selbigen Antheil mit dem unszigen zu vereinigen und zu incorporiren*.' - Welke was nu de zin van die woorden, die eenmaal nog vrij wat meer schrijven en twisten uitlokten, dan die beruchte, eenigzins daarmede overeenkomstige, uitdrukking onzer dagen in dat testament? Van Duitsche zijde bleef men later volhouden, hoe daarmede slechts gemeend kon zijn, dat het alzoo weer bijgetrokken gedeelte *met dat andere* nu weer werd vereenigd en *daarin* geïncorporeerd: dat het geheele hertogdom daarom niet in Denemarken was ingelijfd, en de unie van Sleeswijk met genoemd rijk alzoo eene geheel persoonlijke gebleven was. - Neen, beweerde vervolgens de Deensche regering, de beteekenis is deze: dat het eene deel met het andere is vereenigd en *daarmede* geïncorporeerd, welke incorporatie alzoo geene andere kon wezen dan eene inlijving met Denemarken. Het was hiertegen, dat de Duitsche partij toen weer opwierp, en gewis niet ten onregte, hoe alsdan ook niet de edelen van dat weer geannexeerde deel alléen, bij hunnen huldigingseed aan Frederik IV,

die inlijving voor geheel Sleeswijk hadden kunnen bezweren; want dat daarvoor de stenden ook van het andere gedeelte des nu op nieuw vereenigden hertogdoms hunne toestemming gezamenlijk met die van Gottorp hadden moeten geven. Doch hoe men wijders in latere jaren op al die voorgaande handelingen ook terugkwam en die van weerskanten uitlei, de koning van Denemarken bleef vooreerst, ofschoon dan onder verschillende titels, eveneens als *les rois de France et de Navarre*, over al zijne afzonderlijke staten oppermagtig regeren, alsof het slechts provinciën geweest waren van een en hetzelfde rijk. Van stenden of landdagen was zelfs geene sprake meer; wat men slechts zocht, het was om de hertogdommen zooveel mogelijk te *verdenen*, en met dat doel werd ook in 1781 aan de hoogeschool te Kiel een leerstoel opgerigt voor het Deensch, alhoewel men dat daar niet sprak en ook niet verkoos te leeren.

In 1806, bij de ontbinding des Duitschen rijks, verklaarde een koninklijk patent van den 9^{den} September: ‘Ons hertogdom Holstein, onze heerlijkheid Pinneberg, ons graafschap Ranzau en onze stad Altona, zullen voortaan onder de gemeenschappelijke benaming van hertogdom Holstein, met de gezamenlijke staatsdeelen der aan onzen koninklijken schepter onderworpene monarchie, als een in ieder opzigt volkomen onafscheidelijk gedeelte daarvan verbonden, en dienovereenkomstig verder alleen aan ons onbeperkt gezag onderworpen zijn.’ Dat de Deensche propaganda toen ruim spel kreeg, behoeft niet opgemerkt te worden. Sedert 1807 moesten alle Duitsche stukken ook in het Deensch worden gedrukt, welke laatste taal vervolgens eene aanbeveling werd voor elke betrekking, en in 1814 onder de verpligte vakken op alle hoogere scholen werd opgenomen. Groote ontevredenheid verwekte ook het verleggen van de Duitsche kadetten-school van Rendsburg, en van de *Forstschule* (wij hebben, evenmin als de zaak, een woord daarvoor) van Kiel, beiden naar Kopenhagen. Doch in 1815 moest de koning van Denemarken weer met Holstein in den Duitschen Bond treden, evenals met het kleine hertogdom Lauenburg, dat het toen tot vergoeding voor het verlies van Noorwegen van Pruisen kreeg, bij al dat versnijden en deelen, hetwelk men nu deed, met staten en volken, alsof het kooijen met schapen waren. In die bondsakte intusschen lazen nu de Holsteiners het befaamde Art. XIII: ‘*In allen Bundesstaaten wird eine landesständische Verfassung Statt finden*.’ En ook de Sleeswijkers lazen dat, ofschoon sterk betwijfeld mag wor-

den, of zíj in elk geval met die lectuur te maken hadden. Hunne staatsregterlijke ondeelbaarheid met Holstein, ten gevolge waarvan zij dezelfde algemeene regten begonnen te eischen, bestond eigenlijk niet meer. Wel beriepen zij zich daarvoor op die aloude *constitutio Waldemariana* en dat renversaal van Christiaan I; maar kon nu die enkele naam blijven priméren, tegenover het feit, dat die gansche ondeelbaarheid, door volgende handelingen en besluiten, die voor de *Waldemariana* juist in wettigheid niet behoefden onder te doen, en sommigen waarvan door de Europesche grootmagten zelfs waren gewaarborgd, reeds lang vernietigd was? Was die ondeelbaarheid niet van zelf opgeheven door den vrede van Rotschild; was zij mede niet beschouwd als reeds geheel vervallen door meer dan een traktaat, onder anderen door dat met Catharina en Paul; ja, had de Duitsche bondsakte zelve, waarvan men nu zoo gaarne gemeenschappelijke voordeelen wilde trekken, niet stilzwijgend de oplossing van den band tusschen de beide hertogdommen bevestigd en erkend? Doch om het even, Sleeswijk was even goed als Holstein in het bezit van stenden geweest, en alhoewel die juist nooit bepaald waren ingetrokken, zij bezaten die toch nu niet meer, en beiden wenschten ze terug. Holstein beriep zich daarvoor eenvoudig op dat Art. XIII, en Sleeswijk roerde zich dapper mede. Vooral door den handel, die bij voortduring krachtiger uit het Zuiden, uit Hamburg in de eerste plaats, naar boven, dan uit Jutland naar beneden werkte, was het middenland, Sleeswijk, altijd meer Duitsch geworden dan Deensch gebleven. Die verbroedering, voornamelijk uitgaande van de meer gegoeden en neringdoenden, voor wie de Eider juist geene scheiding was, zag in de laatste jaren door de antiduitsche maatregelen der Deensche regering, gelijk men verwachten mogt, zich eer toegenomen dan omgekeerd. Om de regering te dwingen weigerde men belastingen. Denemarken nam van zijn kant militaire maatregelen. De Holsteinsche ridderschap en prelaten wendden zich hierop tot den Bond, verklarende, hoe zij vooralsnog de oude stenden vertegenwoordigden, zoolang er geene nieuwe staatsregeling gegeven was, en dat zij zelven die mede wilden opbouwen, natuurlijk met de Seeswijkers te gelijk, krachtens hunne privilegiën van 1460 enz. Dahlmann, toen nog professor te Kiel (hij vierde daar trouwens zijn jubilé ook níet), voerde bij die deputatie, waarvan hij secretaris was, het woord. Doch hoe fraai en geleerd hij ook spreken mogt, men moest in 1823 bij den Bond na-

tuurlijk niet aankomen met klagten of grieven van aangeduiden aard, en de deputatie werd afgescheept, op grond: ‘dat de oude staatsregeling in Holstein niet in erkende werkzaamheid bestond.’ De Deensche bondsgezant hernieuwde echter bij dat antwoord mildelijk weg de verklaring: ‘dat zijne regering de oude regten, zooveel mogelijk, bij de nieuwe constitutie naar de tijdsomstandigheden zou in 't oog houden.’

In plaats daarvan gaf zij vooreerst wat sterker politiereglementen en censuur, totdat de Julijomwenteling uitbrak. Deze verwekte eene magtige beweging in de hertogdommen, voornamelijk aangezet door een snijdend schrift van Uwe Jens Lornsen, Sleeswijker van geboorte (van het eiland Sijlt), en reeds sinds vele jaren voor de zaken van zijn land in regeringsdienst, maar op dat oogenblik plotseling een zoo vurig en ijverig voorstander van een afzonderlijk Sleeswijk-Holstein, dat men hem als den eigenlijken grondvester der emancipatiepartij beschouwen mag. Hij werd gevat en voor een jaar gevangen gezet[1]; maar met dat al begreep de regering toch, dat zij water in den wijn moest doen. Reeds den 28sten Mei 1831 gaf zij eene verklaring van de wijze waarop zij in Sleeswijk en Holstein eene zelfde staatsregeling wilde invoeren, doch waarbij hunne stenden toch afzonderlijk zouden bijeenkomen. Denemarken zou die dan natuurlijk ook krijgen; - want dit was mede al dien tijd, na 15, een struikelblok voor de hertogdommen geweest, dat men toch Denemarken in voorregten niet bij hen kon laten achterstaan, iets hetgeen toch ook bezwaarlijk er door kon; terwijl men van den anderen kant weer volstrekt niet genegen was, om dáar van de *lex regia*, waarmede men zoo allergemakkelijkst regeren kon, buiten hooge noodzakelijkheid in eenig punt af te wijken.

Naarmate nu echter na die heete Julijdagen de lucht wat koeler werd, en de reactie zoo ongemerkt haar verloren terrein weer in bezit nam, naar die zelfde mate krompen ook die algemeene constitutionele beginselen, waarvan de clienten zich alles beloofd hadden, hoe langer het nog moest duren voordat de patronen met de hoofdredactie daarvan gereed waren, meer en meer ineen, en zoo kwam dan ook eindelijk in 1834 voor de her-

1 In Junij 1832 mogt hij zich weer naar Sijlt begeven, doch zijne gezondheid had zoozeer geleden, dat hij het volgende jaar het zachter klimaat van Rio de Janeiro moest bezoeken, ofschoon hij niet weer volkomen herstelde. Met de zaken van Sleeswijk-Holstein bleef hij zich nogtans tot zijnen dood toe bemoeijen. Hij kwijnde somber weg aan het meer van Genève in 1838.

togdommen en Denemarken tevens eene ook maar zoogenoemde ‘voorloopige’ regeling der stenden tot stand, welke waarlijk er niet te *rood* uitzag; - met zoo'n kleur *à la Metternich*. Geen regt van initiatief daarbij verleend; geen spoor van inwilliging der belastingen; geene openbaarheid. Doch hoe zij dan ook waren, men had nu eenmaal stenden, een wettig verkregen staatsligchaam, dat altijd met meer klem dan gewone vereenigingen voor de belangen des lands kon optreden, en dit was reeds eene groote schrede voorwaarts. Beter eene slechte klok, dan in 't geheel geene klok; beter een slecht woordenboek dan in 't geheel geen woordenboek, zei Johnson.

Terwijl inmiddels de Sleeswijk-Holsteiners voortgingen met op gemeenschappelijke landdagen aan te dringen, en zooveel mogelijk de Duitsche nationaliteit tegenover de Deensche te doen gelden, stierf koning Frederik VI den 3^{den} December 1839 kinderloos, en nu kwam de tweede lijn van het oude koninklijke huis met Christiaan VIII op den troon: een zoon van prins Frederik, broeder van des overleden konings vader[1]. Een nieuw verschiet ging hierbij op, waarnaar men echter, even als bij sommige luchtverschijnselen, van twee geheel verwijderde standpunten turen bleef. Indien toch Christiaan kwame te sterven, dan zou zijn zoon Frederik hem opvolgen, en bijaldien deze geen kinderen kreeg, gelijk men nu reeds, na een negenjarig huwelijk van hem, dat er geen gegeven had, scheen te mogen verwachten, dan zou volgens de *lex regia* de lijn van zijne tante Charlotte aan de beurt komen. Maar aangezien voor Holstein, als oorspronkelijk Duitsch leen - dus

1

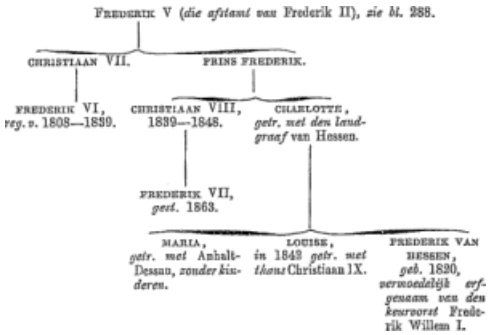
FREDERIK V (die afstamt van Frederik II), zie bl. 288.
CHRISTIAAN VII.
PRINS FREDERIK.
FREDERIK VI, reg. v. 1808—1839.
CHRISTIAAN VIII, 1839—1848.
CHARLOTTE, getr. met den landgraaf van Hessen.
FREDERIK VII, gest. 1863.
MARIA, getr. met Anhalt-Dessau, zonder kinderen.
LOUISE, in 1842 getr. met thans Christiaan IX.
FREDERIK VAN HESSEN, geb. 1820, vermoedelijk erfgenaam van den keurvorst Frederik Willem I.

redeneerde men verder - slechts de mannelijke volgorde zou mogen gelden, zoo kwam dáar de oudste tak der agnaten, de lijn van Augustenburg, het eerst in aanmerking, en op die wijze kon men nog eenmaal van Denemarken geheel afkomen; en natuurlijk dat men zich hierbij voorspiegelde, hoe alsdan Sleeswijk, krachtens die aloude Waldemariaansche ondeelbaarheid, van zelf wel in 't zog zou varen van Holstein.

Geen wonder, dat bij deze niet in het binnenste bewaard geblevene begoochelingen van de hertogdommen, zich in Denemarken daarentegen de gedachten begonnen te vestigen op de beste wijze, om deze mogelijke afscheiding voor te komen; alhoewel men, omtrent de grenzen waarbinnen men de meer en meer afkeerig wordende hertogdommen aan den band moest houden, het er nog zoo volkomen niet eens was. Twee partijen vormden zich, of eigenlijk drie; maar de derde stelde scheiding of niet-scheiding geheel op den achtergrond, en had alzoo in dezen ook geenszins het gewigt van de beide andere, die daaromtrent een zeer bepaald program voerden. De eene, de oude aristocratische of bureaucratische, wilde volstrekt van geene scheiding hooren, maar alles laten bij de oude grenzen en, zooveel men maar kon, bij het oude gezag; zij bleef onvoorwaardelijk zich kanten tegen alle nieuwere denkbeelden, ten eenenmale wars van elk liberalisme. De andere, de Scandinavische, ofschoon het liberalisme niet bepaald op den voorgrond stellende, zocht wel naar ontwikkeling voor land en volk, maar zocht zulks vooreerst meer in nationaliteits- dan in algemeene vrijheidstheoriën. Een weer op nieuw goed vereenigd Scandinavisch rijk, meenden zij, kon hen eerst krachtig en gelukkig maken. Doch daarvoor moest dan ook, in stede van dat altijd vijandige Duitsche element te willen dwingen om een en denzelfden staat met hen te vormen, veeleer gedacht worden ‘*lass fahren was nicht bleiben will*’, en de eenige leuze alzoo worden: *Denemarken tot den Eider!* Eigenaardig genoeg was het hoofd dezer partij Orlo Lehmann, de zoon eens Duitschers. - De derde of democratische partij was, gelijk wij reeds opmerkten, vrij onverschillig omtrent eene al of niet Eidergrens, en streefde slechts naar constitutionele regten en vrijheid in 't algemeen: al de rest, vermeende zij, zou alsdan van zelve wel volgen. Zonder echter eene eigene banier te hebben opgestoken, waarin duidelijk geschreven stond tot hoever zij die regten en vrijheid verlangde, moest haar dus natuurlijk ook eene bepaalde, geheel eensgezinde legermagt

blijven ontbreken, en kon dus hare werkzaamheid niet zoo krachtig voor den dag treden als bij de andere. Zij sloot zich ook meestal slechts aan de Scandinavische- of Eiderpartij.

Het was nu in dezen algemeenen toestand van zaken, dat, onder het voordurend overwigt der aristo-bureaucraten, plotseling den 16^{den} Julij 1846 die beruchte ‘open brief’ van Christiaan VIII te voorschijn kwam, waardoor alles in rep en roer werd gebragt. Daarin verklaarde de koning, dat het resultaat van een zeer naauwgezet onderzoek, hetwelk bij omtrent de erfopvolging had ingesteld, hierop neerkwam: dat Sleeswijk en Lauenburg in alles Denemarken moesten volgen, en alzoo de *lex regia* ook voor hen geldig was; dat hij zulks nog niet zoo bestemd vermogt uit te spreken ten opzigte van *enkele gedeelten* van Holstein, waaromtrent nog twijfel bestond; doch dat hij die bezwaren zou zoeken op te heffen en tevens de algemeene erkenning van de integriteit van den geheelstaat van Denemarken tot stand te brengen: zoodat de onder zijn schepter vereenigde landen nimmer van elkander gescheiden konden worden, veelmeer, voor altijd bijeen zouden blijven in hunne tegenwoordige verhouding, ieder met zijne behoorlijke regten.

Met dien open brief werd nu niet alleen den wenschen der Sleeswijk-Holsteiners, die van geen geheelstaat hooren wilden, de bodem ingeslagen, doch ook der Scandinavische partij was hij natuurlijk niet naar den zin; evenmin als naar dien der democraten, reeds van zelven afkeerig van elk koninklijk patent. Maar wij hebben daar ten tweede male Lauenburg genoemd, en voor den duidelijken draad is het noodig hier even eenen tusschenzin te maken: lang behoeft hij ook niet te wezen.

Lauenburg was bij al die Sleeswijk-Holsteinsche woelingen steeds stil gebleven, even als het later, toen de oorlog uitbarstte, zich niet daarin meeroerde, van die omstandigheden, als men zoo wil, doodbedaard tot zijn meeste voordeel gebruik makende, daar Denemarken het gedurende dien ganschen tijd natuurlijk ook niet drukte of lastig viel. Doch op den Deenschen landdag in 1844 was door den ultra-aristo-buro Ussing het voorstel gedaan, hoe de koning eenvoudig verklaren moest: dat Denemarken, Sleeswijk, Holstein en Lauenburg een eenigen ondeelbaren staat uitmaakten, waarin het Deensche erfopvolgingsregt bestond, en dat ieder als hoogverrader zou gestraft worden, die daartegen schreef. Tallooze adressen waren terstond opgegaan, en een protest was tegen dat voorstel mede ingezonden door Lauenburg. Maar het einde dan van al die be-

weging, en een duidelijk antwoord op de menigte Duitsche schriften, waarin bij voortduring de historische regten hunner partij werden nagespoord en bepleit - was die open brief geweest.

Nu volgde echter den 18^{den} September deszelfden jaars een tweede open brief des konings, in meer verzoenlijken toon, ja die zelfs hoogst gemoedelijk met de verklaring aanving: hoe innig het hem verheugde, na verloop van zooveel jaren, dezen zijnen geboortedag in zijne hertogdommen (hij schreef uit zijn kasteel te Plön) binnen den kring van trouwe onderdanen te kunnen doorbrengen. Wijders zei hij, ook volstrekt geene scheuring tusschen Sleeswijk en Holstein bedoeld te hebben, maar het vertrouwen te blijven koesteren: ‘dat door de erkenning van de ondeelbaarheid der Deensche monarchie, ook het zelfstandig hertogdom Holstein zijne bestendige verbinding met de overige aan de kroon onderworpen landen en zijne eigene daardoor bedongen ondeelbaarheid verzekerd zou vinden.’

Deze tweede brief was mede een gevolg, of liever nog, sloot zich aan een den vorigen dag uitgevaardigd besluit van den Duitschen Bond, tot wien de Holsteinsche stenden zich in Augustus gewend hadden, nadat de commissaris des konings bij hunnen landdag geweigerd had een adres aan te nemen omtrent dat zoo schrikverwekkend patent van voor weinige dagen. De Bond - hetgeen toen al zeerveel was, wanneer men met dergelijke klagten aan boord kwam - gaf een antwoord, dat niets beduidde. Het kwam hierop neer: dat naardemaal de koning hun zelf verklaard had, hoe het nooit in zijne bedoeling had gelegen, om de zelfstandigheid en regten van Holstein aan te tasten, de verwachting alzoo bij hen versterkt was, dat bij de regeling van zaken, waarvan in dat schrijven van 16 Julij gesproken werd, de regten van allen en ieder in het oog zouden gehouden worden, inzonderheid die van den Duitschen Bond, van de erfgeregtigde agnaten en van de wettige vertegenwoordiging van Holstein. - Gereedelijk moeten wij echter erkennen, dat dit antwoord van den Bond, waarmede men toen slechts de klagers fatsoenlijk zocht af te schepen, later nogtans eene gewigtige beteekenis kreeg, doordien daarin in elk geval van *de erfregten der agnaten* gesproken was: het wordt daarom nóg gebruikt door de partij van Augustenburg, als eene bondsverklaring ten hunnen voordeele reeds destijds openlijk afgelegd. Maar wanneer trouwens dat woord *agnaten* hier ook al stond, zoo was dan toch ook weer dat van *integriteit* en *ondeelbaarheid der monarchie* in die brieven te lezen, welk

beginsel alzoo men zonder sophistische redenering mogt aannemen dat dus tevens *en bloc* mede door den Bond was erkend. - Doch genoeg, en nog slechts opgemerkt, dat noch die bondsverklaring (een bewijs te meer, hoe men ook aanvankelijk niets anders dan zeer algemeene flaauwe uitdrukkingen daarin las), noch die tweede brief des konings, de verstoorde gemoederen aan 't bedaren bragten: het tijdstip was daar bovendien niet zeer gunstig voor, te midden van de dagelijks toenemende koortsachtige beweging, die straks geheel Europa doortrilde.

Christiaan VIII begon ten laatste wat ernstiger aan eene toenadering te denken en maakte eene ontwerpconstitutie voor zijne gezamenlijke staten gereed, doch werd in dat werk door den dood verrast den 20sten Januarij 1848. Zijn zoon en opvolger Frederik VII telde nu 40 jaren. Hij was geen man van fijne manieren, geen aristocraat, doch, mede ook juist daarom, wel bemind bij het volk. Tweemaal was hij reeds getrouwd geweest, maar ook reeds tweemaal had hij zich laten scheiden; beide huwelijken waren kinderloos gebleven en men wist algemeen, hoe hij zich had uitgelaten geenen echt meer te willen aangaan[1]. - Was het een wonder, dat de spanning tot barstens toe steeg, bij den onvermijdelijken strijd waarop men rekende, onmiddellijk na zijnen dood? Die strijd zou evenwel veel vroeger komen. Acht dagen na zijne troonsbeklimming deelde de koning het gereede grondwetsontwerp van zijnen vader mede, dat, al ware het ook nog zoo vrijzinnig geweest, natuurlijk terstond bij zijne geboorte door de Scandinavische en de Duitsche partij met weerzin ontvangen moest worden, aangezien het voor den geheelstaat gelden zou, waarvan zij beiden niets weten wilden. De democratische partij zag zich bovendien in de hoofdtrekken van het ontwerp teleurgesteld: bij voortduring alzoo ontevredenheid en gisting; het kabinet zag zich met schrik geheel verlaten.

Nu moesten echter, op bevel daarvan, afgevaardigden ‘ervarene mannen’ gekozen worden, om over die constitutie te gaan stemmen. Hun getal zou even groot zijn voor de hertogdommen als voor Denemarken; alleen zou de koning er acht benoemen. De Denen waren over die gelijkheid gebelgd, daar zij altijd ruim de helft zielen meer telden dan de Duitschers, zelfs indien men geheel Sleeswijk onder de laatsten

1 Het is trouwens bekend, dat hij in Augustus 1850 echter nog een morganatisch huwelijk heeft gesloten met de gravin Danner, bij wie hij mede geen kinderen verwekt heeft.

rekende. En in de hertogdommen weer begreep men, dat die enkele koningsstemmen reeds genoeg konden zijn, om hen bij alle schijnbare gelijkheid geheel ten onder te brengen; zoodat de vraag bij hen oprees: of het niet beter zou zijn, om volstrekt geene afgevaardigden te benoemen, ten einde zich zelven geen strik om den hals te halen, door aan beraadslagingen deel te te nemen, waarvan het vooropgezet beginsel - geheelstaat - reeds doodelijk voor hen was? Om die vraag te behandelen kwamen de leden van de stenden van Sleeswijk en Holstein den 17^{den} Febrnarij te Kiel bijeen, juist niet als zoodanig, want daartoe hadden zij zonder wettige bijeenroeping (nu was die heimelijk geschied) ook het regt niet, en zooveel mogelijk zocht men nog elke openbare vredebreuk te vermijden; - maar *quasi* als kiezers voor die 'ervarene mannen.' Te gelijk had zich eene groote volksvergadering te Kiel opgeworpen, welke terstond een adres aan die clandestijne bijeenkomst der stenden zond, om hen te betuigen, dat zij op het volk konden rekenen. Na langdurige debatten werd besloten, *primo*, omdat men bouwde op de ontevredenheid der Denen zelven met het ontwerp, en *secundo*, dewijl men vreesde, dat de afwezigen eens als toestemmers meegeteld mogten worden (zooals men dat wel gezien had in Hannover), om afgevaardigden te kiezen, maar om bij de indiening der stembiljetten tevens eene terstond opgestelde verklaring te voegen, waarvan de inhoud hierop neerkwam: 'dat men met het oog op de regten der hertogdommen, die men niet kon noch wilde wegschenken, natuurlijk niemand ook volmagt kon geven, om over de invoering eener algemeene grondwet te beraadslagen, als zijnde dat beginsel alleen reeds met die regten volkomen in strijd; maar wel om desgevorderd zulks te doen over eene afzonderlijke constitutie voor Sleeswijk en Holstein.' Hierbij werd nog eenstemmig aangenomen: dat men zich geheel en al van elke verkiezing onthouden zou, ingeval het kiesbureau zwarigheid mogt maken, om deze verklaring in het protokol op te nemen.

De verbittering groeide aan met den dag door de repressive maatregelen, die de regering bleef nemen, toen te midden van dit alles de Februarijomwenteling als een donderslag losbrak. De aristocraten, nu zelven bevreesd, zochten den koning te bewegen, om in elk geval dat ongelukkige constitutieontwerp maar in te trekken; zijn voornaamste minister, de graaf Karel Moltke, Holsteiner van geboorte, doch overigens iemand van de meest absolutistische beginselen, wilde nogtans van geen

buigen hooren. De Sleeswijk-Holsteinsche stenden kwamen op nieuw te Rendsburg bijeen op den 18^{den} Maart. Zij zonden eene deputatie naar Kopenhagen, om den koning te bewegen zijne voorgaande besluiten, omtrent die geheelstaatsconstitutie, in te trekken. Middelerwijl wapende men zich reeds allerwege in de hertogdommen, de studenten van Kiel in de eerste plaats, en overal zag men nu de verboden vlag wapperen, waarin het blaauw van Sleeswijk tusschen de banen wit en rood van Holstein geschoven was.

Te Kopenhagen hadden insgelijks hevige volksbewegingen plaats gevonden, waarvan het gevolg geweest was de aftreding van het ministerie, edoch, om vervangen te worden door een Eiderministerie, waaronder ook Orla Lehmann. Dit was genoeg gezegd voor de hertogdommen, en vóor ook nog de Rendsburger deputatie was teruggekeerd, was reeds te Kiel de opstand bepaald uitgebarsten, en had men daar een voorloopig bewind benoemd van vijf leden, waaraan vervolgens nog een zesde werd toegevoegd. Dit bewind, waarin mede de broeder van den hertog van Augustenburg gekozen werd, prins Frederik van Noer, die toenmaals den naam had (men zou moeijelijk kunnen aanwijzen waarom?) van een zeer bekwaam officier te zijn, doch sedert bitter tegenviel - ging met dat al zoo geheel halsbrekend niet te werk. Even als wíj destijds onder Philips II, hield men zich uiterlijk aan den *landsheer* vast, en constitueerde men zich in zijnen naam, totdat hij van zijne valsche omgeving verlost, beter ingelicht zou zijn. Voor Frederik VII, die bovendien een vrij positief geleerde was, was die fictie nogtans niet genoeg. Hij liet troepen oprukken, en versloeg den 9^{den} April de wel opgewonden en dappere, maar slecht georganiseerde Sleeswijk-Holsteiners bij Bau. Inmiddels hadden zij al om hulp gezonden naar Berlijn en Frankfort. Uit eigene beweging was ook reeds de hertog Christiaan van Augustenburg, de oudere broeder van prins Frederik, en die als hoofd van den oudsten tak der agnaten natuurlijk van zelf het hoofd was geworden voor de Duitsche partij, welke bij den dood van Frederik VII de hertogdommen van Denemarken hoopte af te scheuren, naar Berlijn geijld, om daar, zoo mogelijk, zijne kansen te redden. Pruisens Koning, Frederik Wilhelm IV, bevond zich op dat zelfde oogenblik in een allermoeijelijkst dilemma bij het schrikbaar veld winnen van dat nationaal democratisch element, hetwelk toen mede door gansch Duitschland heen zich zoo krachtig op den voorgrond stelde. Van den eenen kant streefde

zijne eerzucht er naar, om door middel van de nieuwe denkbeelden, wanneer hij namelijk ze tot de zijnen maakte en zich aan het hoofd daarvan plaatste, tevens het hoofd van Duitschland te worden; van den anderen weer was hij weldra, en te regt, bevreesd, dat hij dien stroom van democratische beginselen niet steeds zou vermogen te leiden, ja, dat hij, verder onmagtig daarin medegesleept, ten slotte wel eens meer verliezen dan winnen kon. Maar nu was toch ook niettemin het vooruitzigt zoo uitlokkend, om vasten voet te kunnen zetten in de Deensche hertogdommen, waarmede tevens dat op eene vloot en wat daaruit volgen kon geopend werd; kortom zijner omzigtige tweeslachtige natuur getrouw, gaf hij den hertog van Augustenburg, op diens verzoek om hulp, den 24sten Maart den volgenden brief: '*Durchlauchtigster Herzog! Auf Ew. Durchlaucht schreiben vom heutigen Tage in Betreff des bedrohlichen Zustandes in den Herzogthümern Schleswig-Holstein eröffne ich Ihnen hiermit Folgendes. Ich habe mich der Wahrung der deutschen Sache für die Tage der Gefahr unterzogen, nicht um die Rechte Anderer zu usurpiren, sondern um das Bestehende nach aussen und im Innern nach Kräften zu erhalten. Zu diesen bestehenden Rechten rechne ich dasjenige der Herzogthümer Schleswig-Holstein, welches in den die Rechte des Königreichs Dänemark in keiner Weise verletzenden Sätzen ausgesprochen ist:*

1. *das die Herzogthümer selbständige Staaten sind;*
2. *das sie fest miteinander verbundene Staaten sind;*
3. *das der Mannsstamm in den Herzogthümern herrscht*.

In diesem Sinne habe ich mich bereits beim Bundestage erklärt, und bei diesem bestehenden Staatsverhaltniss bin ich bereit, in Betracht des Bundesbeschlusses vom 17 *Marz* 1846, *die Herzogthümer Schleswig-Holstein gegen etwaige Uebergriffe und Angriffe mit den geeignesten Mitteln zu schützen. Ich hoffe übrigens, dass der Nationalität der Herzogthümer keine ernstliche Gefahr droht, und bin entgegengesetzten Falls in festen Zuversicht, dass meine deutschen Bundesgenossen gleich mir zum Schutze derselben herbeieilen werden. Mit aufrichtiger Freundschaft verbleibe ich Ew. Durchlaucht freundwilliger Vetter, Friedrich Wilhelm*'[1]. Men ziet het, voor de zelfstandigheid

1 Een zeer eigenaardige tegenhanger van dezen brief is gewis die van den Franschen keizer, in 't begin van December des vorigen jaars aan den zoon van Augustenburg, den thans reclamerenden prins Frederik, geschreven, in antwoord op diens verzoek aan Napoleon III, om zijne regten te ondersteunen. Beide brieven dienen in het arcbief van Augustenburg vooral bij elkander te blijven liggen.

van de hertogdommen zou men ridderlijk in de bres springen, zonder daarom Denemarken te willen kwetsen; de beginselen van democratie en legitimiteit zouden tegelijk gehandhaafd en verdedigd worden: een van stonden af aan onuitvoerbaar program, waaruit Pruisen zich later ook geenszins zonder kleerscheuren te redden wist. Opmerking verdient het hierbij, dat toen men te Frankfort aan Pruisen opdroeg om den Duitschen broederen in de hertogdommen tegen de Denen ter hulp te snellen en men daarvoor het opperbevel over het bondscontingent aan des konings broeder, den thans regerenden Puisischen monarch, wilde geven, deze zulks van de hand sloeg, ‘omdat hij geen oorlog voeren wilde tegen den koning van Denemarken.’

Over de bijzonderheden van dien oorlog spreken wij hier niet: zij liggen nog genoeg in het geheugen, en zijn bovendien, voor wie slechts zoeken wil, genoeg te vinden. Voor ons bestek is het daarbij voldoende om slechts te herinneren, hoe het Duitsche leger spoedig voorwaarts, maar ook weldra achterwaarts trok, toen Engeland en Rusland, en vervolgens ook Zweden, in den weg traden, ten einde te beletten, dat Denemarken verkleind zou worden ten voordeele van Duitschland. Voor het behoud van het evenwigt, en vooral om die Duitsche vlootsdroomerijen te keer te gaan, moesten Sleeswijk en Holstein bij Denemarken blijven. Vandaar die spoedige wapenstilstand van Malmoe voor zeven maanden, waarna de voorloopige regering in de hertogdommen reeds moest aftreden, om vervangen te worden door eene gemengde Pruisisch-Deensche, en welke wapenstilstand den 16^{den} September, door het Frankforter parlement, dat daarmede al zijne waardigheid in de oogen des Duitschen volks verloor, ofschoon dan ook niet zonder geweldige oproeren vóor en daarna, nogtans werd geratificeerd. Den 3^{den} April 1849 werd de krijg weer hervat, meer altijd nog door het tartende Denemarken dan door Pruisen. Denemarken gevoelde zich nu vooral gesterkt door Rusland, dat niet zonder zekere *schadenfreude* zijnen Pruisischen broeder diens meer dan dubbelzinnige houding inpeperde, aangenomen bij het begin dier, bijzonder in der Czaren oog, zoo verpestende democratische beginselen van de nieuwe Fransche republiek. Maar ook in Pruisen zelf hief de oude aristocratische partij weer spoedig het hoofd op, en schreeuwde weldra uit al de magt harer longen in de *Neue Preussische Zeitung* tegen de *oproe-*

rige Holsteiners. Een nieuwe wapenstilstand volgde den 10^{den} Julij, waarvan de voornaamste bepaling was, dat Sleeswijk van Holstein zou gescheiden worden, en eene afzonderlijke constitutie krijgen. Voorloopig zou het bovenste gedeelte van Sleeswijk door Zweedsche, het zuidelijkste door Pruisische troepen bezet blijven, en de administratie gevoerd worden door eenen Deenschen, Pruisischen en Engelschen commissaris. Binnen 25 dagen moesten de Sleeswijk-Holstein-Pruisische troepen eerstgenoemd land ruimen. De Sleeswijk-Holsteinsche stenden erkenden dien wapenstilstand niet; doch Pruisen dreigde, gelijk het later ook deed, al zijne troepen en officieren terug te roepen, wanneer men zich niet onderwierp. Den 25sten Augustus werden de drie commissarissen te Flensburg bevestigd; het Sleeswijk-Holsteinsche revolutionair bewind verlegde hierop zijnen zetel naar Kiel, en verklaarde zich voor de eenig wettige regering. Die van Denemarken ging nu trouwens ook niet zeer zacht in Sleeswijk te werk, door middel van zijnen commissaris von Tillisch, aan wien die van Pruisen en Engeland de handen geheel vrijlieten. Afzetting van ambtenaren, waaronder niet weinig geestelijken, was aan de orde van den dag. Holstein bleef nog vooreerst door Duitsche troepen bezet; waarbij hunne stenden en stadhouderschap natuurlijk geen gezag meer konden doen gelden; zij waren zoo goed als eene overwonnen provincie geworden, mede geheel en al overgeleverd aan de willekeur van de diplomatie der groote mogendheden, voltallig sedert Oostenrijk en Frankrijk, die zich eerst door eigene verwikkelingen buiten die van Denemarken met zijne hertogdommen hadden moeten houden, allengs mede te Londen daarover aan 't onderhandelen gekomen waren. Deze eischten gezamenlijk, dat Pruisen vrede zou maken met Denemarken, hetwelk in zijn geheel moest blijven, dit stond eenmaal vast, en Pruisens koning vooral verlangde nu niets anders dan vrede: alleen wenschte hij zoo goed mogelijk zelf uit zijnen benarden toestand te kunnen geraken. Van de eene zijde - die brief aan Augustenburg, en dan die onder acclamatie van gansch Duitschland ondernomene bondsexecutie; van de andere - de mogendheden, die hem toch nimmer ten koste van Denemarken slechts eene enkele haven zouden gunnen; die aangroeijende weerzin van zijn eigen adel tegen dien oorlog, ja de vordering nu zelfs van het centraalbewind te Frankfort, om de vijandelijkheden te eindigen - houde men dit alles in het oog, en men zal

gereedelijk toegeven, dat Frederik Wilhelm, in zijn hart altijd een voorstander der legitimiteit, op elke manier van dezen oorlog, die nu eenmaal meer en meer beschouwd werd als dat beginsel ten eenenmale te ondermijnen, zich moest zoeken te ontdoen. Uit eigene beweging opende hij alzoo directe vredesonderhandelingen met Denemarken den 17^{den} Januarij 1850. De Denen konden nu, door de gunstige houding waarin zij gekomen waren, hooger toon aanslaan, en wisten ook van dit voordeel een zeer gunstig gebruik te maken. Eerst den 2^{den} Julij werd de vrede gesloten door Pruisen, zoowel voor den Duitschen Bond als voor zich. De verschillende magten traden daarbij in de regten terug, die zij vóor den oorlog gehad hadden: Sleeswijk werd aan Denemarken overgelaten; tegenover Holstein werd den koning het regt ingeruimd de tusschenkomst van den Bond te mogen inroepen, en ingeval zulks zonder uitwerking bleef, het gewapend te bezetten.

De Sleeswijk-Holsteiners, nu door Duitschland verlaten, besloten den krijg alleen voort te zetten en rukten weer over den Eider; doch nadat op nieuw eenige gevechten geleleverd waren, trad Pruisen met Oostenrijk tusschen beide, en dwongen hen aan alles een einde te maken. - Met welk regt kwamen beide Duitsche monarchen hier tusschen beide? Als men zoo wil met geen ander, dan hetwelk zij zich zelven gegeven hadden bij eene afzonderlijke schikking te Olmütz den 20sten November 1850. Dat de mogendheden aan dien oorlog een einde *wilden* hebben, dat hij die in hun oog in de eerste plaats *moest* hebben, om voor goed paal en perk te kunnen stellen aan die voor hen allen zoo dreigend gewordene bewegingen van 48, welke door dien strijd op het aloude Cimbrische schiereiland zoo magtig waren gevoed, even als zij wederkeerig aan dien strijd eene zoo algemeen Europesche belangrijkheid hadden gegeven, - behoeft voor niemand te worden uitgelegd, die de gewigtige gebeurtenissen van die jaren slechts eenigzins heeft nagegaan. - Maar wie zou dan nu die slotakte vooreerst afspelen? - Immers dat diende weer Pruisen te zijn, zonder dat wij daarom hierachter zouden willen schrijven... voor de eer. Intusschen begreep Oostenrijk zijne oude stelling tegenover Duitschland, waaruit het voor eenigen tijd door Pruisen geheel verdrongen was, te moeten hernemen en daarvoor nu mede in eene *Duitsche zaak*, want die was het toch gansch en al geworden, geen werkeloos toeschouwer te mogen

blijven, terwijl Pruisen, al was het dan waarijk ook niet op altijd even glansrijke wijze, de hoofdrol vervullen bleef. De beide monarchen kwamen alzoo overeen den afloop der zaak broederlijk zamen te behandelen; waarbij men zeer goed begrijpen kan, dat Pruisen die eer ditmaal zelfs gaarne met Oostenrijk wilde deelen. Als men tevens nagaat, hoe hunne definitieve vrede met Denemarken, waartoe zij de hertogdommen dwongen, door den Bond (met uitzondering alleen van Koburg-Gotha) den 3^{den} Junij 1852 geheel werd goedgekeurd, zoo mag men ook gerustelijk aannemen, dat in elk geval die zoogenaamde *olmützer Punctation* van 20 November 1850 in behoorlijk, zoo dan al geheim, overleg met de magtigste staten van Duitschland was ontworpen.

En wat was dat dan nu voor vrede die eindelijk tot stand kwam, nadat nog eerst weer een Oostenrijksch Pruisisch executieleger van 50,000 man was opgerukt, en de Oostenrijkers ook werkelijk den 7^{den} Februarij 1851 de Holsteinsche grenzen waren overgetrokken, om het te dwingen tot hetgeen daar te Olmütz besloten was? - De hoofdvoorwaarden daarvan waren de volgende: - waarbij echter nog even vooraf zij opgemerkt, dat nu de hertogdommen geheel weerloos waren gemaakt (terstond na het binnenrukken der Oostenrijkers was de staatsregeling, die den 15^{den} September 1848 door het voorloopig bestuur met de Sleeswijk-Holsteinsche stenden nog even vlugtig was tot stand gebragt, ook mede voor Holstein opgeheven, en eene nieuwe regering daar ingesteld in naam van den koning van Denemarken en van den Duitschen Bond), het langdurig schermutselen en 't eindeloos uitwisselen van telkens weer nieuwe nota's over dien vrede, natuurlijk niet als een oponthoud van hunnen kant kon komen. Neen, maar de Denen zelven waren het nog volstrekt niet over het beginsel van die staatsondeelbaarheid eens. Voor de groote mogendheden was zulks eene *conditio sine qua non*; de Eiderpartij bleef zich echter zoo heftig mogelijk daartegen verzetten, gesterkt als zij trouwens door de ondervinding van die laatste jaren was, hoe eene vereeniging met Holstein, en daardoor verbindtenis met Duitschland, niet dan noodlottig voor hen wezen kon. De mogendheden intusschen waren daarbij weer evenmin als de Duitschers op eene inlijving van Sleeswijk gesteld, omdat zij, vooral Rusland, liefst geen voedsel wilden geven aan het Scandinavisme, waardoor men, gelijk het heet, wel van den wal in de sloot

kon raken. En alzoo werd dan eindelijk eerst na verloop van ruim een jaar vastgesteld: dat de gansche Deensche staat in zijne tegenwoordige zamenstelling geheel onder één schepter zou blijven; Sleeswijk zou niet in Denemarken geïncorporeerd mogen worden; in de hertogdommen zouden de vroegere stenden blijven bestaan, doch naast hunne afzonderlijke constitutie zou eene algemeene voor het geheele rijk kunnen ingevoerd worden. Voorts zouden de hertogdommen afzonderlijke van den rijksdag onafhankelijke ministeriën krijgen, waarbij dat van Holstein tevens voor Lauenburg zou dienen, en gemeenschappelijk eenige provinciale instellingen behouden, als: de universiteit te Kiel, de ridderschap, het Sleeswijk-Holsteinsche kanaal, het doofstommeninstituut, krankzinnigengesticht enz. Tot welke verwikkelingen intusschen alleen deze laatste bepaling steeds aanleiding kon geven, beoordeele de aandachtige lezer zelf uit hetgeen nog uitdrukkelijk stond aangewezen: '*Die Verhälltnisse des Herzogthums Schleswig, als eines ausserdeutschen Landes, sind an sich nicht Gegenstand der Erörterung und Verhandlung des deutschen Bundes. Nur insoweit das deutsche Herzogthum Holstein aus gemeinsamen Rechtsverhälltnissen beider Herzogthümer Anspruche auf die Aufrechthaltung solcher Verhälltnisse hat, sind dieselben Gegenstand der Verständigung zwischen die den deutschen Bund vertretenden Mächten und der Krone Dänemark*.' - Immers met die gansche *Verständigung* was slechts eene deur méer opengezet, waardoor men weer zoo ligt in botsende aanraking met Sleeswijk en zoo op nieuw met Denemarken kon komen!

Nu was wel is waar in dezen tusschen Denemarken met Oostenrijk en Pruisen gesloten, en door den Bond geratificeerden vrede, de erfopvolgingskwestie niet afgehandeld, waarvoor ook inmiddels afzonderlijk op een ander terrein was gewerkt; maar als grondslagen voor hunnen vrede hadden Oostenrijk en Pruisen toch mede al aangenomen en schriftelijk verklaard, dat de prins Christiaan van Glücksburg, gelijk toen reeds te Londen bepaald was geworden, de opvolger zou zijn van den geheelen Deenschen staat. In hoever nu zulks reeds geacht moge worden ook den Bond in de erkenning van dien Glücksburger te hebben getrokken, laten wij wijders daar; zooveel is trouwens zeker, dat wanneer de Duitschers thans al argumentéren, dat de Bond het Londensch traktaat niet meegeteekend - kwam dat wel te pas? - en zoodoende het opvolgingsregt van Glücksburg niet erkend heeft, hij daarom toch wel dien vrede van

Oostenrijk en Pruisen heeft geratificeerd, waarvan die keuze een der voornaamste grondslagen was, waarop men verder voortbouwde.

Omtrent die opvolging was men afzonderlijk reeds sedert den 1sten Junij 1850 te Londen aan 't onderhandelen geweest. Toen Denemarken daar eenmaal had weten te laten bovendrijven, dat de instandhouding van zijnen geheelstaat noodzakelijk was voor het Europeesch evenwigt, was een natuurlijk gevolg daarvan, dat er eene nieuwe regeling moest gemaakt worden voor de regten op dien troon. Gelijk te voorzien was, zou ten gevolge der *lex regia* het geslacht van den oudsten zoon van 's konings tante, namelijk prins Frederik van Hessen, eenmaal aan de regering van Denemarken komen; maar die zoon zou ook weer den Hessischen Keurvorst opvolgen, en over die beide landen dus te gelijk regeren: dat ging niet; daargelaten nog, dat Holstein altijd dóor zich zou blijven verzetten tegen eene regering van cognaten. Nu kwam eigenlijk Rusland met Glücksburg voor den dag als den gelukkigsten middelweg in dezen. Nicolaas was, om goede redenen, volstrekt niet onverschillig omtrent de te doene keuze; waarbij hij zelf zich als partij opwierp krachtens de Holstein-Gottorpsche regten welke hij nog beweerde te bezitten, in weerwil nogtans - maar daarover twistte Denemarken toen maar niet - zijn vader Paul I die zeer deugdelijk had afgestaan. Doch die Glücksburg dan bragt voor zích mede *agnaten*-regt, als zijnde een zoon van de tweede mannelijke lijn (men zie de voorafgaande geslachttafels); en ten andere door zijne vrouw te gelijk *cognaten*-regt. Die vrouw toch was eene oudere zuster van den Hessischen prins Frederik (gehuwd geweest met eene dochter van Nicolaas), die natuurlijk afstand zon doen van al zijne eigene regten ten behoeve van zijne zuster en haren echtgenoot; maar ook alleen voor hen en hunne kinderen. Kwam de stam van Christiaan van Glücksburg soms uit te sterven, dan zouden er, door dezelfde nu contracterende partijen, nieuwe bepalingen in dezen moeten worden vastgesteld. Ook Nicolaas hield zich in dat geval weer de regten voor, welke hij thans mede ten voordeele van dien Christiaan en zijne mannelijke nakomelingen had afgestaan: het nageslacht kan dus ook nog eenmaal genot hebben van die Deensche erfopvolgingskwestie. Op het oogenblik vereenigden zich inmiddels de grootmagten met de tusschen den keizer aller Russen en den koning van Denemarken ge-

maakte schikkingen, geteekend te Warschau den 24sten Mei, 5 Junij 1851. Die beide halve regten moesten dan maar geacht worden voor den Glücksburger een goed geheel uit te maken. Het traktaat zijner benoeming werd vervolgens den 8sten Mei 1852 te Londen vastgesteld en geteekend door Engeland, Oostenrijk, Frankrijk, Rusland, Pruisen, Zweden en Denemarken. Nadat de *lex regia* natuurlijk eerst behoorlijk was ingetrokken, werd de nieuwe wet in Denemarken afgekondigd den 31sten Julij 1853.

Hiermede spoedt de taak, die wij ons hebben opgelegd, ten einde, doordien wij de jongste gebeurtenissen slechts behoeven aan te stippen, om ze ieder weer voor den geest te brengen. In een breed onderzoek naar de bijzondere grieven, die bij aanhoudendheid door de Duitsche partij den Denen sedert dien vrede zijn naar het hoofd geworpen, treden wij ook niet. Eene menigte beambten werden ontslagen, waarbij nog acht professoren van Kiel; overal kwamen Deensche garnizoenen of minstens Deensche chefs; het Holsteinsch bondscontingent kreeg daarenboven Deensche uniform; de Sleeswijk-Holsteinsche archieven, even als hunne flotille, alsmede de sterrewacht van Altona, werden naar Kopenhagen overgebragt; nieuwe verordeningen uitgevaardigd omtrent het gebruik van het Deensch en - wat gewis wel wat hooger, zoo al niet bovenaan had kunnen staan - de acht millioenen daalder schuld, door de hertogdommen in dien tusschentijd gemaakt, erkende Denemarken niet. Niemand zal al die maatregelen echter zoo maar voetstoots veroordeelen, of althans niet willen toegeven, dat Denemarken in vele opzigten al niet anders handelen kon, wilde het al de vruchten van den strijd, dien het gelukkig volbragt had, niet weer geheel verloren geven. Dat het *vae victis!* bij sommige dier handelingen, zoo al niet luid uitgesproken, daarom toch vaak vóor op de lippen lag, nemen wij gaarne aan; doch van den anderen kant bleef de Duitsche partij zich ook stelselmatig verzetten tegen al wat de Deensche regering deed, wel bewust als zij was, dat hare afscheidingszaak, in weerwil van die laatste beslissing der diplomatie, en in weerwil van de regeringen van Pruisen en Oostenrijk, nogtans op de sympathie van het Duitsche volk kon blijven rekenen. In dat bewustzijn van kracht alzoo waren vooral de Holsteiners niet zelden onhandelbaar en schermden zij bij het minste wat daar was ook maar dadelijk met hunnen Duitschen Bond, even als die En-

gelsche dame, bij About, in Griekenland bij alle ongelegenheden telkens uitroept: *moa écrire à Palmerston*.

Met dien Bond trouwens kreeg Denemarken ten laatste ook allerlei nieuwe verwikkelingen, als een onvermijdelijk gevolg van den onhoudbaren toestand, waarin het nog in het bijzonder door de bepalingen van dien jongsten vrede daartegenover gebragt was; want gelijk te voorzien was stuitte het invoeren van nieuwe afzonderlijke constitutiën te gelijk met eene algemeene, op onoverkomelijke zwarigheden.

Met de Februarijomwenteling was die grondwet van 28 Januarij 1848 in het water gevallen, maar daarop het volgende jaar eene nieuwe, nu voor Denemarken alleen, tot stand gebragt, welke den 5^{den} Junij door den koning was gesanctioneerd. De erfopvolging naar de *lex regia* was daarin bestendigd en wijders aangenomen een stelsel van twee kamers: het *volksding* en het *landsding*[1], het laatste met de helft van het aantal leden van het eerste; welke beide zich geregeld eens in het jaar vereenigen en alsdan den rijksdag vormen; doch in verdere bijzonderheden mogen wij hier niet gaan. - Voorts werd reeds den 20sten December 1853 bij koninklijk patent eene afzonderlijke constitutie voor Lauenburg, den 15^{den} Februarij des volgenden jaars eene voor Sleeswijk, en den 11^{den} Junij daaraanvolgenden eene voor Holstein uitgevaardigd; waarna nog den 2^{den} October 1855 de algemeene constitutie (*heelstat*) door den senaat of rijksraad nagenoeg eenstemmig werd aangenomen. De grondwet voor Denemarken moest, om met deze algemeene constitutie niet in strijd te komen, in sommige punten gewijzigd worden, en de rijksdag keurde die wijzigingen goed; alzoo ook, ofschoon dan indirect, dien *heelstat*.

Met Holstein ging alles weer zoo gemakkelijk niet door. Natuurlijk, dat het denkbeeld alleen van een *heelstat* reeds onverdragelijk voor hen was, omdat daarmede dat van afscheiding voor goed vernietigd werd. Het was echter een uitvloeisel van het door den Bond bekrachtigd vredestraktaat, en bij het beginsel daarvan moesten zij zich dus neerleggen. Maar nu deden zij wat zij konden, en beklaagden zich eerst bij Oostenrijk en Pruisen, aangezien die toch zedelijk verpligt waren voor de

1 *Folkething* en *Landsthing*. Ons *ding* van denzelfden oorsprong, en in diens eerste beteekenis van *woord*, wijders van *rede, gesprek, pleit*, nog overig in *regtsgeding, dingsigheid* enz.

nakoming hunner vredesvoorwaarden te waken, over hunne geoctrooijeerde constitutie, daar die, volgens het dekreet des konings aan den rijksdag van den 28sten Januarij 1852, aan de goedkeuring der stenden onderworpen had moeten zijn, even als voor Sleeswijk. Wijders nog: dat die *heelstat* hunne regten bekortte. Het gevolg hiervan waren weer nieuwe nota's tusschen genoemde kabinetten en dat van Kopenhagen. Dit beloofde de stenden van Holstein bijeen te zullen roepen en hun eene revisie hunner constitutie voor te leggen, voorbehoudens altijd, dat de zes eerste artikelen, Holsteins betrekking tot den geheelstaat aanwijzende, buiten discussie zouden blijven. Zonder onderzoek werd dat ontwerp met 46 tegen 3 stemmen door de Holsteinsche stenden verworpen, daarbij verklarende, dat verder onderzoek voor hen onmogelijk werd, zoolang de houding van het hertogdom tegenover de monarchie niet geregeld was: hetgeen heeten mogt, zoolang die *heelstat* bestond. - En vervolgens dan werd hunne klagt voor den Bond gebragt, te gelijk met eene van Lauenburg, insgelijks tegen dien *heelstat* protestérende. - De Bond verklaarde den 11den Februarij 1858 de constitutie van Holstein en den *heelstat*, voor zoover die Holstein en Lauenburg betrof, voorloopig geschorst, onder bijvoeging, dat de constitutie van beiden moest herzien worden. Denemarken onderwierp zich hieraan, nogtans niet zonder tegenweer, en daarop volgden op nieuw onderhandelingen over de *modus quo*, om de geschillen te herstellen. Maar nu sloeg de Bond plotseling nog veel hooger toon aan, en besloot den 12den Augustus: dat Denemarken het plan zijner nieuwe constitutie voor Holstein en Lauenburg eerst aan hunnen Areopagus zou onderwerpen. Hierop trok de koning eenvoudig de beide constitutiën in, onder uitdrukkelijke verklaring tevens, dat de *heelstat* zou blijven gelijk die was, waarop nog bij patent de interimistische toestand der hertogdommen geregeld werd.

Van de verschillende bedreigingen die inmiddels al met bondsexecutie gedaan waren, hebben wij - waarom ook? - slechts geen gewag gemaakt. Maar nu kwam in de zitting te Frankfort van den 3den Mei 1860, Pruisen nog met de verongelijking van Sleeswijk voor den dag, als om het spel te volmaken. Denemarken merkte, niet ten onregte, hierop aan, dat men zoodoende al zijne pogingen om zich met Holstein en Lauenburg te kunnen verzoenen, in de war smeet. Om het even, Oldenburg stookte het vuur zelfs nog meer aan, en Frankfort

sinds lang de echo van het *National-Verein*, dat natuurlijk enthusiast voor de Duitsche hertogdommen was, dreigde nog wéer eens den 7^{den} Februarij 1861 met executie. Denemarken trachtte op nieuw te bewijzen, dat volgens de *Wiener-Schlussacte* (van 11 Mei 1820), waarin de gevallen waren voorgeschreven voor eenen dergelijken maatregel, op het oogenblik geene bepaalde termen daarvoor bestonden. Den 12^{den} Augustus werd het executiedekreet ook weer voorloopig geschorst. Daarop sprong Pruisen echter op nieuw voor Holstein in de bres, en als Pruisen zoo sprong, dan sprong Oostenrijk het na, om toch in populariteit bij de Duitschers niet achter te staan. Maar te gelijk sprongen dan toch weer Engeland en de andere mogendheden mede, en, hoe paradox het klinken moge, al dat springen hield den boel doorgaans bedaard.

Doch laten wij nu slechts de laatste periode behandelen. Den 1sten October des vorigen jaars, vaardigde men te Frankfort weer een zóoveelste dekreet uit van executie, omdat Denemarken den 30sten Maart te voren, aangezien de stenden van Holstein en Lauenburg toch nooit hadden willen medewerken voor eene nieuwe constitutie, zoolang die zes eerste artikelen daarvan geoctroijeerd bleven, met andere woorden, zoolang die *heelstat* zoo bleef, hun dan maar in 's hemels naam, zou men mogen zeggen, er eene gegeven had. Men ziet het, in koortsachtige overijling was dit laatste besluit juist niet genomen - dat besluit namelijk van den Bond. En nog bleef dat ultimatum van 3 weken, waarbinnen Denemarken zijne partij kon kiezen, om die constitutie weer in te trekken of niet, alweer zonder beteekenis, hoe de Duitschers ook schreeuwden en tierden; omdat men niet zonder reden voor de nadeelige gevolgen vreesde, welke het bezetten van Holstein hebben kon. Denemarken toch, wist men, zocht hoe langer hoe meer Sleeswijk geheel aan zich te verbinden: als een natuurlijk gevolg van al die ellendige stribbelingen met Duitschland kreeg de Scandinavische of Eiderpartij er bij voortduring ook grooter invloed. Men wist daarbij dat Denemarken er over dacht - en na die afzonderlijke nieuwe constitutie voor Holstein en Lauenburg was zulks nog waarschijnlijker geworden - om Sleeswijk geheel bij zich in te trekken, en wanneer men dan alzoo nu Holstein bezette; want verder mogt men toch op 't oogenblik ook niet gaan; dan zou die andere band maar des te naauwer worden aangehaald, mede ten gevolge van het minder uitlokkende altijd van al die geforceerde verbroe-

deringen. Over den Eider bovendien, hadden de bondstroepen alsnu toch ook het regt niet om te gaan, en bij de minste onwillekeurige of liever niet tegen te houdene overschrijding daarvan, stond een nieuwe oorlog met de Deensche vrienden voor de deur. *Ergo*, men wachtte op nieuw, en het gestelde ultinatum van 1 October dreef weer als een onweer voorbij. Nu werd echter te Kopenhagen aan een nieuw constitutieontwerp voor Denemarken en Sleeswijk te gelijk bedaard doorgewerkt, en het kon niet anders of zulks moest de gemoederen in Duitschland in nieuwe spanning brengen, omdat daardoor alle hoop op een vereenigd Duitsch Sleeswijk-Holstein voor goed zou verbroken worden. Het nieuwe ontwerp had natuurlijk in Denemarken zelf reeds met vele moeijelijkheden te worstelen, omdat het den strijd besliste tusschen de Eider- en *heelstat*partij. Den 14^{den} November werd het aangenomen met 40 tegen 16 stemmen. En ziet - tot overmaat van verwarring.... daar stierf des anderen daags koning Frederik VII. Met angstige verwachting had men te Frankfort afgewacht, of die gemeenschappelijke constitutie voor Denemarken en Sleeswijk zou worden aangenomen of niet; want zoo al het woord *incorporatie* daarin niet genoemd werd, feitelijk zou zij toch op die wijze plaats grijpen. Het was een nieuw incident bij die reeds hangende kwestie, en alzoo kwam dan nu nog een derde daarbij, door de pretentiën op de hertogdommen, welke men wel wist, dat de zoon van den hertog van Augustenburg, prins Frederik, terstond maken zou. Zijn vader, de man van 48, had voor eenige millioenen, na het benoemen van den Glucksburger, die trouwens terstond als Christiaan IX nu den troon beklom, afstand gedaan van al zijne regten als hoofd van de agnaten. Voor die som had hij echter tevens zijne bijzondere bezittingen in de hertogdommen prijsgegeven, zoodat men eigenlijk niet zeggen mag, dat hij om zijn *regt* alleen voor al dat geld was afgekocht. Men had toch ook juist zoo geene redenen gehad, om hem bijzonder te ontzien, doordien hij 1°. zich te sterk gecompromitteerd had tegenover de Deensche regering, om dáar immer op eenige toenadering te mogen rekenen; 2°. met dien opstand, na 24 Februarij, zich ook niet populair genoeg had gemaakt, daar hij, uit eigene neiging of overtuiging zelf al zeer weinig democratisch gezind, door de schijnvertooning daarvan den steun van de ridderschap had gevreesd te verliezen; 3°. omdat hij getrouwd was met eene - men zei - kosters dochter

althans geen ‘*ebenbührtig*’ huwelijk had aangegaan, en zijne kinderen alzoo hem toch nimmer zouden mogen opvolgen. Thans leeft hij stil en rustig voort op het slot Primkenau in Beneden-Silésië. Zijn broeder, die naar dien Athener Cleon mogt heeten, had daarentegen geen afstand gedaan, en evenmin genoemde prins Frederik, die ook reeds den derden dag na 's konings dood, eene proklamatie naar de hertogdommen zond, waarin hij verklaarde er de regering te aanvaarden als hertog Frederik VIII. Op den Deenschen troon maakte hij natuurlijk niet de minste aanspraak; want die zou in elk geval nu moeten behooren, wanneer dat Londensch protokol niet bestond, aan den prins van Hessen. Doch het regt der agnaten had in Holstein nooit verkort mogen worden; bij het uitsterven van den mansstam was volgens de *lex regia* Denemarken aan de vrouwelijke lijn overgegaan; Holstein kwam alsdan aan den oudsten mannelijken zijtak; het hoofd van dien tak, zijn vader, had wel voor hem en al zijne nakomelingen plegtig afstand gedaan, doch daaraan stoorde híj zich natuurlijk niet; hij was alzoo nu wettig hertog van Holstein geworden; en daar reeds sedert die aloude *Waldemariana* Sleeswijk weer wettig tot Holstein behoorde, zoo was hij derhalve hertog van Sleeswijk er bij: - dus was de redenering. - Niet zoozeer nu juist om zijne persoonlijkheid als wel om dien regtstitel, welken hij opstak, schaarde onmiddellijk de groote massa Duitschers, die zoo gaarne de hertogdommen van Denemarken gescheiden zagen, zich om hem heen. Het volk schreeuwde terstond ‘leve hertog Frederik VIII!’ en de Duitsche Bond gevoelde zich bij dat al volstrekt niet op zijn gemak, aarzelende wat hij in dezen zou moeten doen. De hoop die men er nog een oogenblik koesterde, dat de nieuwe koning, Christiaan IX, die nalatenschap van zijn voorganger niet sanctionéren zou, waardoor men althans éene zwarigheid minder, die ten opzigte van Sleeswijk, verkregen had, verdween weldra; want reeds op denzelfden dag deed hij zulks, waarop de pretendent zich als hertog had geproklameerd. Christiaan IX bevond zich juist ook in geenen benijdenswaardigen toestand. Even als Frederik VII bij zíjne troonsbeklimming die constitutie van zijn vader gereed vond, waardoor hij zooveel moeijelijkheden er bij op den hals kreeg, evenzoo erfde de Glucksburger dit lastig Sleeswijker legaat; doch na kort beraad zag hij zich wel genoodzaakt het te aanvaarden, en hij onderteekende het aldus. - Maar de Bond, de

Bond, wat moest die nu doen? het volk en allerlei afgevaardigden schreeuwden van alle zijden, dat het meer dan tijd was, om die verwaten Denen te gaan bestraffen. Ware Frederik VII niet juist gestorven, dan had hij in elk geval tot die executie van 1 October moeten overgaan, en nu diende hij niet slechts voor Holstein, maar voor die inlijving van Sleeswijk tevens op te komen. Saksen en Beijeren, met de kleinere staten, drongen er vooral op aan, hoe men bij deze gelegenheid niet alleen niet wachten mogt, maar dat men Holstein en Sleeswijk moest blíjven bezetten tot tijd en wijle alle overmoedige ingrepen van Denemarken tegenover het groote Duitschland zouden zijn gewroken. Doch juist weer dáarom waren Oostenrijk en Pruisen tegen dat plan: dat Saksen en Beijeren met hunne kleinere staten, dat derde Duitschland, die van Beust met zijn aanhang moest natuurlijk den boventoon niet voeren! En bovendien, hadden zij zelven door de onderteekening van het Londensch protokol zich ook niet bepaald voor Glücksburg verklaard? Zouden zij nu ook maar zoo in eens tegenover de andere mogendheden, met wie zij dat protokol geteekend hadden, partij hebben kunnen kiezen geheel in strijd met dat traktaat? Dat ging toch ook niet aan. - Eindelijk, in 't kort, nam de Bond, op den 7^{den} December, nadat hij zijne vergadering al van den eenen op den anderen dag had uitgesteld, trouwens ook nog maar bij meerderheid van éene stem, het volgende voorstel van Oostenrijk en Pruisen aan: ‘1°. dat men gevolg zou geven aan de executie, uitgesproken bij dekreet van 1 October; 2°. dat zulks niet zou prejudiciëren ten opzigte van de opvolgingskwestie; 3°. dat dien ten gevolge, krachtens art. X enz. van de *Wiener Schlussacte*, Oostenrijk en Pruisen met Saksen en Hannover zouden uitgenoodigd worden, om hunne contingenten ten bedoelden einde naar Holstein te doen oprukken.’

Wat sedert gebeurd is, en hoe nu de Augustenburger pretendent als een vijfde rad aan den wagen, voortgestuwd door de algemeene volksmeening, maar zeer tegen den zin van Oostenrijk en Pruisen, mede is opgetrokken, weet iedereen. Vooralsnog hebben die bondstroepen geen regt, om over den Eider te trekken, doordien hun slechts eene executie voor Holstein is opgelegd. Zullen de regeringen echter steeds vermogen, om verdere stappen tegen te gaan? En zoo al ja, welk congre zal dan nog een behoorlijk einde kunnen maken aan dezen hoogst verwikkelenden staat van zaken? De Eiderpartij en de Duitsche dreigen de rust van Europa bij voortduring met

zwarte wolken. Doch wij willen geene blikken, in de toekomst werpen, en laten die taak ook zeer gaarne bepaaldelijk aan de prudentie der diplomatie over; meer gewoon als wij in den regel zijn achterom te zien in het veld der geschiedenis, hebben wij ditmaal ook eenvoudig getracht daaruit een duidelijk schema te geven van de historie van een geschil, dat thans met regt ieders belangstelling bezig houdt. Nog dit alleen. Men wane niet, dat geheel Sleeswijk juist zoo duitschgezind is, als de Duitschers het in den regel wel doen voorkomen. Reeds den 23sten November kreeg Christiaan IX deputatiën uit Apenrade, Hadersleben, Flensburg en Sonderburg om hem te huldigen.

En nu de moraal van dit gansche geschrijf, het uiteinde van den rooden draad, dien wij hopen dat elk door deze bladzijden zal zien heengetrokken, - het is de innige wensch: dat onze Regering ons toch eenmaal zal kunnen bevrijden van dien hybridischen Duitschen Bond. Die zich aan anderen spiegelt - maar ook elk weet dát.

ENGELBREGT.

Congres-indrukken.

Terwijl dat veelbeteekenend woord: ‘de tractaten van 1815 bestaan niet meer!’ aan de oevers der Seine uitgesproken, velen een oorlogsbode schijnt en Europa met bezorgdheid delente te gemoet ziet, zou het welligt dezen of genen min gepast kunnen voorkomen de lezers van dit Tijdschrift bezig te houden met een bij uitstek vredelievend teeken des tijds. Al moge echter de politieke gezigteinder niet vrij van wolken zijn, zij zijn nog niet dreigend genoeg om het gevoelen van hen te regtvaardigen, die reeds thans meenen uitsluitend aan de oorlogs-toebereidselen, het uitschrijven van leeningen, het versterken der forten en wat daarmede verder in verband staat, hunne aandacht te moeten schenken. Welligt zal ten gevolge der pogingen van de diplomatie, gesteund door den vaak krachtigen bijstand van uitgeputte schatkisten, de bestaande vrees blijken ongegrond te zijn. In allen gevalle past het den vrienden van rust en vrede (en onder dezen mogen wij toch zeker de lezers van ‘de Gids’ rekenen) bedaard hunnen weg te gaan en, ieder in zijnen kring, den verderfelijken invloed te bestrijden dien het pessimisme van sommigen zou kunnen uitoefenen. Anders ondervindt men al dadelijk de nadeelige gevolgen van eenen gevreesden, maar misschien nog ver verwijderden toestand. Het is daarom zonder schroom, dat wij hier eenige bladzijden aan eene nog jeugdige instelling wijden, die wel bij uitnemendheid een werk van den vrede genoemd mag worden. Het zijn slechts losse opmerkingen, die wij hebben mede te deelen, geenszins een verhaal van de handelingen eener wetenschappelijke vergadering. Het zijn indrukken van verschillende natuur, waarvan sommige misschien, met het oog

op volgende bijeenkomsten van denzelfden aard, eenig nader onderzoek zouden verdienen.

I.

Wij bevinden ons op een ruim plein.

Somber plegtig verrijzen in het rond de middeleeuwsche gevels, die met de zacht-melancholische herinnering aan het verleden, tevens het gemoed stemmen tot dankbaarheid voor de weldaden van het heden, en opwekken tot eene krachtige bestrijding der al te uitsluitende lofzangers van vervlogen tijd.

Zij zijn heden in feestdos gehuld, die gevels, versierd met het rood, geel en zwart en met de schoonste bloemkransen. Tusschen het groen zijn de meest phantastische voortbrengselen van penseel en dichttalent aangebragt, - verheerlijking deels van personen en toestanden uit vroegeren tijd, deels van het België dezer dagen en zijnen schranderen vorst.

Want wij zijn in Gend, op de aloude Vrijdagsmarkt (het tooneel der middeleeuwsche volksmeetings), te midden eener digte menigte van allerlei stand, en van allerlei landen te zamengestroomd.

Een plegtig feestlied wordt aangeheven:[1]

Feest in Vlaenderland!
Roelandt luidt het Hooggetye,
Heel het Vlaemsche Vaderland
Sluit met Gend een nieuwen bandt!
Feest in Vlaenderland!

Welk feest?

Een zoenfeest met de schimmen van een groot man, door tijdgenooten miskend, door het nageslacht geëerd en thans, behalve in de harten der Vlamingers, ook door een prachtig gedenkteeken vereeuwigd.

o! Zoenlamp, somber aan het branden,
Als rouwlicht voor een somber feit,
De beden rijzen, reine off'randen
Naer d'eeuw'ge Gods geregtigheid.

1 Cantate van Destanberg en Gevaert, uitgevoerd te Gend bij de onthulling van het Artevelde-standbeeld, September 1863.

De held viel als martelaar, nadat hij zijn vaderland tegen vreemde overheersching had verdedigd, - vijf eeuwen later wordt hij, met kinderlijke piëteit, door een geheel volk geëerd en bezongen.

Maer Gent, neen, sta op, want verdreven,
Want weg is de schande voor goed,
o Vlaendren, gij moogt nu herleven,
Daer Gent zijnen volksheld begroet.
Verlost van den band die u knelde,
Zie trotsch en gerust naar omhoog;
Daer rijst en daer leeft voor uw oog
Het beeld van uw zoon, Artevelde!

De oprigting en onthulling van het standbeeld van Artevelde te Gend, was in den waren zin van het woord eene daad van *rehabilitatie*. De man, die door een groot deel zijner tijdgenooten en ook door de meeste kronijk- en geschiedschrijvers van volgende eeuwen, was beschouwd als een dier uit het volk opgestane tyrannen, dien eene zekere soort van opruijende welsprekendheid gedurende eenigen tijd de magt in handen geeft, ten koste van de orde en rust in den staat, - de man dien men zelfs beschuldigd had van, omgekocht door den Engelschen vorst, alles wat groot en edel was in Vlaanderen te hebben bestreden, om zoodoende ook den graaf gehaat te maken en de magt van den Franschen leenheer te ondermijnen, - de man, van wien het heette, dat hij eens door den regtmatigen toorn van het volk gevallen was, terwijl hij op het punt stond de dynastie van Dampierre te doen afzweren, ten behoeve van die der Plantagenets, diezelfde man wordt thans geëerd als het ideaal van burgerdeugd, van geestkracht en van waren vrijheidszin.

De Belgische geleerden, van onderscheidene staatkundige rigting, beijveren zich door hunne geschriften dit laatste begrip te ontwikkelen en wetenschappelijk te vestigen. Nog onlangs, bij gelegenheid der feesten, hebben de klerikale afgevaardigde Kervijn de Lettenhove en gelijktijdig de liberale Gendsche Hoogleeraar Lentz, in monographiën de zaak van den grooten Ruwaard bepleit, terwijl het tegenwoordige[1] kabinet met veel behendigheid die volksrigting ondersteunt en aanmoedigt, omdat het daarin een middel vindt om velerlei tegenstand te be-

1 Dit stuk is geschreven in December 1863.

dwingen of te dempen. Toen vóór eenige jaren in den Brusselschen gemeenteraad de oprigting van standbeelden voor Egmond en Hoorne (die nu weldra tegenover het stadhuis zullen verrijzen) werd ter sprake gebragt, toen meenden sommige leden zich tegen het ontwerp te moeten verzetten, omdat niet die mannen juist de voornaamste en edelste rol vervuld zouden hebben in het drama van den opstand tegen Spanje. Hun roem, zeide men, berust meer op een volksgeloof dan op historische gronden. Intusschen, deze opvatting moest wijken voor het gevoelen van den toenmaligen burgemeester. 'Het is de *omwenteling*, die wij willen vereeuwigen, zeide Charles de Brouckère; dit denkbeeld willen wij eenen stoffelijken vorm geven. Welnu, kiezen wij daartoe de beeldtenis van die personen, aan wie, naar de algemeene volksmeening, de eer dier omwenteling in de eerste plaats toekomt!' Welligt waren er ook nog andere redenen waarom men het in Brussel voorzigtiger vond in Egmond en Hoorne, dan wel in Willem van Oranje de verpersoonlijking van den opstand te zien.

Hoe dit ook zij, de herinnering aan Jacob van Artevelde wekt bij het Vlaamsche volk vooral tweeërlei gevoel op: liefde voor de vrijheid der gemeenten, steunende op een besef van eigenwaarde, en daarnaast wantrouwen en haat tegen Frankrijk. Het eerstgenoemde, de liefde voor de gemeentelijke vrijheden, heeft in Vlaanderen, althans tot op dit oogenblik, een geheel *platonisch* karakter. Daargelaten de beweging op taalkundig gebied en de wel eens krachtig geformuleerde eischen der flaminganten, schijnt de herinnering aan het verledene toch niet eene zoodanige zucht naar autonomie of staatkundige zelfstandigheid op te wekken, die kracht geeft om te *handelen*, of wenschen van politieke verandering op ernstige wijze te doen uitspreken. Welnu, juist terwijl Antwerpen op geheel andere wijze lucht geeft aan zijne ontevredenheid over den bouw der vestingwerken en de centralisatie in het hart zoekt aan te tasten, komt de Regering zelve met Vlaanderen het feest van Artevelde vieren, waarvan de grondtoon: *staatkundige vrijheid*, zich zou kunnen oplossen in dien van decentralisatie en gewestelijke autonomie, - maar thans, onder den invloed der Regering zelve gestemd, in de ooren klinkt als een krachtig akkoord van algemeene vaderlandsliefde en eerbied voor den grondwettigen vorst. Het was voor de vreemdelingen, die in September j.l. Gend bezochten, een zeer opmerkelijk schouwspel, hoe daar de

oud-Vlaamsche herinneringen werden ondergeschikt gemaakt aan de verheerlijking der leuze: *l'Union fait la force*.

Maar de tweede gewaarwording, die de herinnering aan Artevelde levendig houdt, en die Rogier niet onverschillig kan zijn, is de haat tegen alle vreemde overheersching. Bijna elk der chassinetten, die tusschen de versiering der huizen waren aangebragt, bevatte eene zinspeling op Artevelde's buitenlandsche politiek. De *Françoos* en zijne veroveringszucht werden meestal herdacht en daarbij, in sierlijke chassinet-poëzy, de verzekering gevoegd, dat als hij soms eenen aanval op de Belgische nationaliteit wilde wagen, men hem even goed het hoofd zoude bieden als in de 14de eeuw, en dat, al leeft Artevelde niet meer, zijn geest den moed van het tegenwoordig geslacht steeds zou bezielen.

Men eert in Artevelde zijn streven om, door het te keer gaan van vreemden invloed, den grondslag te leggen tot de nationale zelfstandigheid, thans door tractaten aan België verzekerd, - men eert in hem het talent, waardoor beurtelings tegen de Fransche en de Engelsche overheersching gewaakt werd, - eene politiek, zegt Prof. Lentz in zijn werk over Artevelde: ‘si bien comprise et pratiquée depuis un quart de siècle par un monarque, dont la sagesse et la prudence font l'orgueil de la Belgique et l'admiration de l'Europe.’

Nu moge de strenge geschiedvorscher bezwaar hebben tegen de gelijkstelling der beide rigtingen, het is een feit, dat de Artevelde van deze dagen de held is der Belgische nationaliteit, die handhaaft de zelfstandigheid naar buiten, die vasthoudt en verdedigt de grondwettige vrijheden en de inwendige eenheid van den Staat. Voor *dien* Artevelde heeft men te Gend een standbeeld opgerigt.

Te midden van de geestdrift, door de onthulling van dit standbeeld verwekt, kwamen te Gend de leden bijeen van eene uitgebreide internationale vereeniging, die zich ten doel stelde daar de gewigtige debatten, ten vorigen jare aangevangen, met ijver voort te zetten. Men kan zich ligt een denkbeeld vormen van den gemoedstoestand der menigte, onder den invloed vooral van het psychologisch proces, door vlaggedoek, cantaten,

bloemkransen en volksliederen teweeggebragt. Het was alsof Gend den vreemdelingen, juist te dier gelegenheid uitgenoodigd om te beraadslagen over onderwerpen van wetenschappelijk en sociaal belang, eerst een hartversterkend middel kwam toedienen, en tevens door de prikkeling van het zenuwgestel de schuwen en bedeesden zocht op te wekken en den moed der dapperen te verhoogen.

II.

Men begrijpt reeds dat hier bedoeld wordt het tweede Congres der Internationale Vereeniging tot bevordering der sociale wetenschappen, in September jl. te Gend gehouden.

Waaraan heeft die vereeniging haar ontstaan te danken? Welke is hare strekking? Wat heeft zij tot heden opgeleverd? Wat heeft men van haar te wachten?

Het is bekend dat de gehechtheid aan het oude, die, op het gebied der wetgeving althans, onze Britsche vrienden kenschetst, vele algemeen gevoelde gebreken in het leven houdt. Ook daar zelfs, waar de zucht naar verbetering luide uitgesproken werd, kwam dikwijls een staatkundig beletsel tusschen beide en vertraagde de bereiking van het doel. Het beginsel, dat eene verandering in de wetgeving en de sociale instellingen in het algemeen, steeds op de uitgesproken volksovertuiging moet rusten, maakt het noodig die overtuiging door de degelijkste mannen van praktijk en theorie te doen voorlichten. De volksmeetings, zooals die aan de overzijde van het kanaal herhaaldelijk plaats vinden, hebben als algemeen staatkundige demonstratie welligt een groot nut, vooral omdat zij het gevoel van eigenwaarde bij de natie gaande houden, - maar, waar het geldt vraagstukken die met bijzondere economische of maatschappelijke instellingen tezamenhangen en waarvan de oplossing dus bijzondere kennis en ervaring eischt, daar kunnen die meetings zeer gevaarlijk zijn, omdat de leiders zich daarbij meestal ten doel stellen, vaak in het belang eener bepaalde staatkundige rigting, een te voren aangewezen resultaat te verkrijgen, door de volksmassa, zonder behoorlijk grondige toelichting, eenen wensch te doen uitspreken, waarvan velen de

strekking niet begrijpen, anderen de gevolgen niet berekenen, - maar die toch later als de uitdrukking der volksovertuiging van invloed op de wetgeving kan zijn. Eene vereeniging te vormen, die zonder partijleus en zonder eenzijdigheid, de voornaamste takken der sociale wetenschap omvattende, een brandpunt zou zijn voor de bespreking van die onderwerpen, waarop meer bijzonder de aandacht gevestigd is, ziedaar het doel waarmede omstreeks zes jaren geleden door den grijzen Lord Brougham het initiatief werd genomen tot de in Engeland bloeijende 'National Association for the promotion of social science.' Het valt niet moeijelijk, door de vermelding van eenvoudige en onbetwistbare feiten het bewijs te leveren, dat deze vereeniging, gedurende den korten tijd van haar bestaan, reeds gewigtige resultaten heeft opgeleverd. Zoo bestond er, ten tijde van de eerste bijeenkomst der vereeniging te Birmingham, in geheel Engeland een zekere *malaise*, veroorzaakt door de slechte werking der wetgeving en jurisprudentie omtrent de faillissementen. Men was het eens over het gebrekkige van hetgeen *bestond*, - maar zeer uiteenloopend waren de gevoelens omtrent de in te voeren veranderingen. Indien op dat oogenblik een wetsontwerp aan het Parlement was voorgedragen, het zou zeker schipbreuk hebben geleden ten gevolge der coalitie van minderheden, ongeveer op dezelfde wijze als het hier te lande herhaaldelijk gegaan is met de wetsontwerpen betreffende de regterlijke organisatie. Wat deed nu de 'National Association?' Zij stelde het onderwerp aan de orde in de sectie voor handelswetgeving; de verschillende gevoelens waren daarbij vertegenwoordigd, en werden met talent ontwikkeld. Op het debat volgde geene stemming; de vereeniging had geen besluit te nemen: - maar er vormde zich uit haar midden een comité van voorname handelaren en praktische regtsgeleerden; door dezen werd een ontwerp bewerkt, waarin van de verschillende gevoelens al datgene werd opgenomen wat langzamerhand, ten gevolge der gedachtenwisseling, door allen of bijna allen als wenschelijk was aangenomen, en dit ontwerp werd door een der leden van het Comité, tevens lid van het *House of Commons*, aan dit huis aangeboden en zonder grooten tegenstand tot wet verheven.

Op dezelfde wijze wordt thans eene nieuwe wet op de octrooijen van uitvinding voorbereid. Een comité, na belangrijke debatten, door de 'National Association' gevormd, tracht de

wenschen van staathuishoudkundigen, regtsgeleerden en industriëlen in den vorm van een wetsontwerp te gieten, en ongetwijfeld wordt ook hier het doel bereikt.

Ziedaar een paar staaltjes, aan het gebied der handels- en nijverheidswetgeving ontleend. De Engelsche vereeniging echter is veelomvattend: zij is in zes sectiën verdeeld en houdt jaarlijks ten minste één Congres. De Heeren Hastings (General Secretary) en Westlake (Foreign Secretary) zijn de voornaamste leden van het bestuur. Onder voorzitterschap van Lord Brougham, vervullen beide hunne inderdaad niet gemakkelijke betrekkingen met buitengewonen ijver. Zij leven als het ware voor de ‘Association.’

Bijna gelijktijdig met de Engelsche vereeniging ontstond in België, als uitvloeisel van het economisch congres van 1856, de ‘Association Internationale pour la Réforme Douanière,’ met den Heer Corr-Vandermaeren tot voorzitter. Het was niet zonder beteekenis, dat juist in het industriële België de zetel werd gevestigd van deze vereeniging, die zich ten doel stelde de tariefbescherming te bestrijden. In 1860 woonden onderscheidene afgevaardigden dezer vereeniging het toen te Dublin gehouden congres der ‘National Association’ bij. Het waren de Heeren Michel Chevalier, Garnier-Pagès, Desmarest, (het beroemde, welsprekende lid der Parijsche balie) en Corr-Vandermaeren. Zij bragten hulde aan de *veelzijdigheid* der Engelsche ‘Association’, in zes afdeelingen verdeeld, terwijl Lord Brougham zijnerzijds sympathie betuigde voor het *internationaal* karakter der douanen-vereeniging. En zoo ontstond het denkbeeld om een groot ligchaam in het leven te roepen, dat beide voordeelen te gelijker tijd zoude aanbieden.

Het denkbeeld werd verwezenlijkt, en op 22 September 1862 te Brussel, door den toenmaligen burgemeester Fontainas, de eerste algemeene vergadering geopend van de ‘Association Internationale pour le progrès des sciences sociales,’ die toen reeds meer dan 700 leden telde; niet slechts Belgen, maar een groot aantal Franschen, Engelschen, Nederlanders, Italianen, enz., die allen hadden voldaan aan de uitnoodiging tot hen gerigt door het Belgisch voorloopig comité, waarin men met genoegen de meest verschillende staatkundige rigtingen en de onderscheidene beschaafde standen der maatschappij had vertegenwoordigd gezien: Verhaegen (thans, helaas! reeds overleden) en Orts, naast Nothomb en Dedecker, de Prins de Ligne,

voorzitter van den senaat, naast den bekenden kunstschilder Gérard en den architect Balat, en, behalve nog een groot getal anderen, de ijverige Auguste Couvreur, die als Algemeen Secretaris der Internationale Vereeniging, eene zeer zware taak heeft pp zich genomen, waarvan hij zich meesterlijk kwijt.

Wat in dat eerste Congres te Brussel verhandeld is, het blijkt uit de onlangs volledig verschenen 'Annales'[1]. Uit de 'Annales', want inderdaad, de berigten in de *dagbladen* zijn al zeer weinig geschikt om een juist begrip te geven van hetgeen in dergelijke vergaderingen voorvalt. Bij het eene door partijdigheid, bij het andere door gebrek aan de noodige plaatsruimte, bij een derde door gebrek aan kundige verslaggevers, - bijna overal mist men die naauwkeurigheid en volledigheid die tot beoordeeling van wetenschappelijke debatten onmisbaar is. Daarbij kwam hier eene zekere eenzijdigheid in de wijze waarop van de onderscheidene sectiën werd melding gemaakt; verreweg het grootste deel der verslagen werd aan de *derde* (letteren en schoone kunsten) gewijd, en toch in de oogen van ieder bezadigd beoordeelaar waren juist de debatten van *deze* afdeeling de schaduwzijde van het Congres. De verslaggevers der dagbladen zijn er uit den aard der zaak op uit, de curiosa bijeen te zamelen, en, uit vrees van hunne lezers te vervelen door de mededeeling van ernstige debatten, stippen zij deze slechts met een enkel woord aan, om in het breede uit te weiden over de vaak zinlooze redeneringen op zoogenaamd philosophischliterarisch gebied, - waarbij, helaas! maar al te veel klatergoud onder het edele metaal vermengd is, en waaruit de tegenstanders der vereeniging zonder veel moeite eene *chronique scandaleuse* zouden kunnen zamenstellen, die echter geen maatstaf voor de beoordeeling der geheele vereeniging zou mogen zijn.

Het eigenaardige daarvan is juist, dat elke sectie als het ware een Congres op zich zelve vormt, niet slechts wat de onderwerpen, maar ook wat de wijze van behandeling betreft. Men behoeft, om zich hiervan te overtuigen, slechts een kort bezoek aan elke der afdeelingen te brengen.

Hier is de vergaderzaal der eerste sectie. De Heer Lelièvre,

1 Van het te Gend verhandelde vindt men o.a. een kort overzigt in 'de Economist', 1863, bl. 421, van de hand van den Heer Ph. J.B.

voorzitter der Gendsche regtbank, neemt het presidium waar. Advokaten, regters, hoogleeraren, notarissen, - maar vooral advokaten, - zijn in de zaal vereenigd. Terwijl wij binnentreden is een der leden bezig eenen grond van niet-ontvankelijkheid te ontwikkelen tegen een denkbeeld van zijnen 'honorable préopinant,' hierin bestaande, dat deze zich niet tot het aan de orde gestelde onderwerp had bepaald. Hierop volgde een debat over de beteekenis der woorden van het programma, totdat eindelijk de voorzitter deed opmerken, dat in eene vergadering als deze de vrijheid moet verleend worden om niet juist *over*, maar, waar het wenschelijk scheen, ook *naar aanleiding van* het door het programma aan de orde gestelde punt het woord te voeren. Deze opmerking had een uitstekend gevolg. Men begreep dat de tijd te kostbaar was om dien in motiën van orde te verspillen en menige gewigtige mededeeling werd, ofschoon dan nog niet regtstreeks op het aan de orde zijnde onderwerp betrekking hebbende, met belangstelling door de sectie aangehoord. De beraadslagingen over de preventieve gevangenis en het notariaat mogen hiervan ten voorbeeld strekken.

De tweede sectie. Ernstig en deftig zitten de leden daar, onder de leiding van nu wijlen den Heer de Rote, Inspecteur der Gendsche hoogeschool. Het is de afdeeling van opvoeding en onderwijs. Ofschoon hier de *schoolmannen* in grooten getale vertegenwoordigd zijn, merkt men toch nu en dan vele personen onder hen op, die, uitgelokt door eenig bijzonder *piquant* onderwerp, tijdelijk zich bij hen komen aansluiten. Pelletan, de Pressensé, Pascal Duprat komen herhaaldelijk aan het debat deelnemen en menigmaal wordt daardoor de deftige kalmte op zeer onstuimige wijze gestoord.

Eene volgende zaal. De vele fantastische baarden en knevels, de lange *chevelures*, de bleeke gezigten, contrasterende met de kleurige decoratiën, alles doet zien dat wij ons bevinden in de derde afdeeling, die van letteren en schoone kunsten, vergaderd onder presidium van Henri Conscience, den goeden, zachtzinnigen Vlaming. Eene kleine dosis van den parlementairen zin, in den aanvang vooral door de 1ste sectie betoond, zou hier niet geschaad hebben. Afwijking van het aan de orde gestelde onderwerp en interruptiën van allerlei aard waren hier regel. Men scheen zich er op toe te leggen goed te doen uitkomen, dat de voorzitter eigenlijk *luxe* was, ofschoon dan ook door allen, zoo dikwijls de gelegenheid zich voordeed,

eene opregte hulde werd gebragt aan het schrijverstalent en de buitengewone humaniteit van den Heer Conscience.

De vierde afdeeling, onder voorzitterschap van den Gendschen hoogleeraar in de medicijnen, den Heer de Burggraeve, vergaderd, houdt zich bezig met de behandeling van hygiënische en philanthropische onderwerpen. Niet zeer groot is daar meestal het getal der aanwezige leden, maar het debat veel meer algemeen dan in de andere sectiën. Te Gend muntte hier onder de sprekers uit de edele barones de Crombrugghe, in geheel België beroemd door de verstandige philanthropie, waarmede zij een kolossaal vermogen ten dienste der hulpbehoevenden aanwendt, en, behalve hare weldaden van stoffelijken aard, onophoudelijk hare beste zorgen wijdt aan de door haar gestichte instellingen. Zij verdedigt met de warmte, die slechts de overtuiging van wel te doen verschaft, de instelling der *crèches*, en beschrijft de door haar gestichte inrigting van dien aard.

Eindelijk - last not least! - de vijfde afdeeling, aan de staathuishoudkunde gewijd. Hier presideert de oud-minister Rolin, een algemeen geacht staatsman, thans weder een der voornaamste advokaten van Gend. In deze sectie schijnt de overgroote meerderheid zeer radicale beginselen toegedaan te zijn, hetgeen nu en dan de verontwaardiging opwekt van den bezadigden economist Wolowski, die door een bedenkelijk hoofdschudden en dikwijls door kracht van redenen de onpraktische rigting zijner jongere collega's gispt.

III.

Zoo hebben wij het geraamte der vijf afdeelingen geschetst. Welligt komt bij den een' of ander de gedachte op, of niet door die splitsing het geheele begrip van eenheid bij het congres te loor gaat. Ook de oprigters hebben dit punt overwogen en daarom de middelen gezocht waardoor die eenheid zoude kunnen behouden worden. Te Brussel werd hiertoe een ander middel gekozen dan te Gend.

Te Brussel had men in de algemeene slotvergadering rapporten doen lezen over de behandeling van elk bijzonder onderwerp in de sectiën, opgemaakt en voorgedragen door een daartoe

door de sectie voor elk onderwerp aangewezen lid. Men meende op die wijze de wenschelijke eenheid te bewaren.

Maar het middel was zeer ongelukkig gekozen. Men stelle zich voor eene vergadering van 600 à 700 personen, opgeluisterd door de tegenwoordigheid van een groot aantal dames, allen te zamen gekomen om de zitting, die bijna eene week geduurd heeft, en waarin de meest verschillende onderwerpen behandeld zijn, te hooren sluiten. Men denke zich daarbij den indruk, die reeds van zelf moet worden teweeggebragt door de lezing van een twintigtal meest vrij dorre verslagen van beraadslagingen, overbodig voor hen, die de beraadslaging bijwoonden, onvoldoende voor hen die daarbij niet tegenwoordig waren, voor alle hoorders onaangenaam en vermoeijend. Die pot-pourri schijnt zelfs sommige congres-leden zoozeer in de war gebragt te hebben, dat b.v. Eugène Pelletan, in zijn geschrift: ‘Les Fêtes de l'Intelligence’, niet schroomt het te Brussel gevoerde debat over de drukperswetgeving te doen eindigen met een fragment over de naamlooze vennootschappen, uitgesproken door iemand, die aan het drukpersdebat zelfs geen deel genomen had.

Indien de pot-pourri, in de slotvergadering ten gehoore gebragt, zelfs op eenen man als Pelletan dien invloed had, dat hij de verschillende onderwerpen verward heeft, hoe veel te meer moet dan niet door de minder uitstekende congres-leden het gebrekkige ondervonden zijn van een stelsel, dat hun gedurende ongeveer drie uren, als het ware eene kaleidoskopische vertooning van economische, hygiënische, belletristische, juridische en philanthropische vraagstukken te aanschouwen gaf. Luide werden dan ook die rapporteurs toegejuicht, die op verzoek van den voorzitter verklaarden, hunne verslagen niet te zullen lezen, maar voor de Annalen te zullen inzenden.

Vandaar dat dit jaar te Gend een ander middel werd aangewend om de eenheid der vijf sectiën te bewaren. Elken dag verliet eene der vijf sectiën hare nederige bijzondere vergaderkamer, om zitting te houden in de Rotonde van het Universiteits-gebouw, eene groote, bijzonder sierlijk gebouwde zaal. Het werd aan elke afdeeling overgelaten te bepalen, welk onderwerp zij aan de orde wilde stellen voor dien dag, waarop zij in openbare zitting, voor de oogen van het geheele congres, als het ware eene *buitengewone voorstelling* zoude geven. Men begrijpt, dat bij voorkeur zulke onderwerpen gekozen

werden, die, zonder de bespreking van vele ondergeschikte bijzonderheden noodzakelijk te maken, aan de eerste virtuozen van het congres de gelegenheid aanboden om te schitteren.

Intusschen, juist deze keuze der onderwerpen voor de openbare behandeling, juist de zucht om te schitteren bij enkelen en de vrees om een contrast op te leveren bij anderen, had het ongelukkig gevolg dat die zittingen in de Rotonde, waarop hoofdzakelijk de aandacht van het groote publiek en van de drukpers gevestigd was, niet veel anders waren dan *concerten van welsprekendheid* en eene betreurenswaardige afleiding van de bescheiden, maar degelijker sectie-debatten opleverden. Als een waarlijk groot redenaar, een Jules Simon b.v., sprak, vergat men ligt, aangenaam gestreeld door die welluidende klanken, dat men eigenlijk niet *daartoe* was bijeengekomen, en men achtte ook den tijd, op die wijze doorgebragt, niet verloren; maar zoo dikwijls een van die quasi-redenaars, van die phrasenmakers en effectbejagers, het woord voerde, was het, vooral ons Nederlanders, dikwijls pijnlijk te moede.

De schaduwzijde van die vereenigde zittingen, van die uitvoeringen met groot orkest, is dat zij de ijdelheid van zulke personen te veel streelen. Ik wil niet ontkennen, dat het zijne eigenaardige waarde heeft een denkbeeld te kunnen ontwikkelen in den vorm van het levende woord, voor eene talrijke schaar van belangstellende hoorders, en dat het zooëven vermelde congreslid, in zijn aangehaald geschrift (p. 31) dus wel mogt zeggen: ‘Autre chose est d'écrire dans un livre, même dans un journal, une doctrine quelconque, et autre chose de porter cette même doctrine devant un public de chair et d'os, réuni dans un lieu respectable. Le livre, c'est le mysticisme, c'est le dialogue solitaire de l'esprit avec l'esprit: mais une réunion, c'est un fait, c'est un acte, une solennité, une cérémonie.’ Maar het is eene miskenning van het doel dezer internationale vereeniging, als de schrijver hierop laat volgen: ‘Il y a dans la salle plus au moins richement décorée, dans la toilette de l'assistance, dans la majesté du bureau sur une estrade, je ne sais quelle étiquette, quelle consécration visible, qui dit que l'idée en discussion n'est pas seulement une chose reléguée sur une feuille de papier, qu'elle est encore une chose vivante, passée à l'état de puissance. Qu'est-ce qu'un discours de tribune, à tout prendre? Un article de journal beaucoup plus mal écrit le plus souvent, et pourtant il fait

plus dresser l'oreille du peuple que n'importe quel premier-Paris. Pourquoi? Eh! mon Dieu! parce que c'est un discours de tribune, parce que derrière la parole de l'orateur le lecteur entrevoit encore une salle pompeuse, une assistance élue, la gravité antique et la sonnette disciplinaire du président. C'est là ce que la Belgique a compris en dressant une tribune européenne à toutes les réformes qui demandent à entrer dans la législation.'

Neen! dat is niet de gedachte geweest, die de oprigters bezielde. Niet door de ijdele vertooning eener schitterende reunie hoopt men heilzame hervormingen tot stand te brengen. Geene opgewonden, dikwijls kunstmatig opgewonden redevoeringen, gevolgd door ondoordachte toejuiching, maar de kalmte en ernst voor elk naauwkeurig onderzoek vereischt, kunnen de vereeniging in waarheid maken tot datgene waartoe de oprigters haar bestemden: *une vaste commission d'enquête*.

Het bijeenkomen van een aantal personen uit zooveel verschillende deelen der beschaafde wereld, die elkander omtrent de onderwerpen, daartoe vooraf op het programma gebragt, den toestand in elk bijzonder land komen mededeelen, - de gebreken aantoonen, door de praktijk gebleken, - de wenschen uitdrukken, onder den bijzonderen invloed van elks landaard en instellingen ontstaan, - kan niet anders dan de algemeene kennis bevorderen en de nog bestaande vooroordeelen verminderen, en moet noodwendig de denkbeelden en overtuigingen verfrisschen, die anders in den beperkten kring van ieder bijzonder land maar al te dikwijls onder den invloed blijven verkeeren van zekere routinaire of geijkte opvattingen.

Het voorbereiden van hervormingen door mededeeling en gedachtenwisseling, - *niet door het uitlokken van besluiten*, - zoo luidt het programma der oprigters.

Geene besluiten, dus ook geene stemming.

Waartoe zou het ook dienen stemmingen te doen plaats hebben?

Sommige onderwerpen, in enkele sectiën behandeld, zijn daartoe uit den aard der zaak ongeschikt (men denke b.v. aan die ongelukkige debatten over het verband tusschen zedelijkheid en kunst). Intusschen, bij alle onderwerpen, zonder onderscheid, zou de stemming alle praktische waarde missen, en gevaarlijk kunnen worden voor den bloei der vereeniging.

Alle praktische waarde missen, zeggen wij. Reeds dikwijls

is de opmerking gemaakt, dat op wetenschappelijk gebied het gezag der meerderheid als zoodanig weinig weegt, en dat misschien vooral daar geldt wat een beroemd publicist van alle vergaderingen gezegd heeft, dat men de zaken liever bij *minder*heid dan bij *meerder*heid van stemmen moest doen beslissen, omdat er meer dwazen dan verstandige menschen gevonden worden.

Slechts een klein deel der leden wordt alleen door de op het programma gestelde vraagpunten aangetrokken, - voor velen zijn de debatten slechts eene bijzaak, een aanhangsel van het banket, de concerten, bals enz., en zij wonen de zittingen slechts bij uit eerbied voor den regtsregel: 'l'accessoire suit la chose principale.' Anderen zijn minder materiëel gezind, maar hebben toch, te midden van velerlei werkzaamheden, zich niet op eene naauwkeurige studie der te behandelen onderwerpen kunnen toeleggen. Het duidelijkste blijkt dit, wanneer men den indruk nagaat door de debatten teweeggebragt. Een redenaar is aan het woord: 'Très-bien! très-bien!' hoort men onderscheidene leden uitroepen. Een ander spreekt en bestrijdt den vorigen. 'C'est-ça! très-bien!' klinkt het weder.... uit *dezelfde* monden. Sommige zijn er, die, ten blijke hunner bijzondere vlugheid in het vatten der bedoeling van het programma, gedurig interjectiën uiten, als: 'C'est la question!.... nous allons voir!' min of meer overeenstemmende met het Engelsche: 'hear! hear!', maar in waarheid is het in elke sectie en voor elk onderwerp slechts een klein getal personen, dat ernstig deelneemt aan het debat. Eene stemming nu, waaraan allen deelnamen, zou zeker weinig waarde hebben. Genoeg is het wanneer de geuite denkbeelden, door wrijving gelouterd, door de drukpers verspreid, door de Annalen bewaard, zich den toegang weten te verschaffen tot de kabinetten en wetgevende vergaderingen en eenen weêrklank vinden onder de beschaafde standen van alle natiën.

Het stemmen zoude ook voor eene vereeniging als deze niet zonder gevaar zijn. Men moet bij de vrije gedachtenwisseling zooveel mogelijk zoeken te vermijden, dat eene der partijen door stemmental verslagen worde. Zonder iets in de overtuigingen te veranderen, wordt daardoor vaak eene verbittering teweeggebragt, die tot verwijdering kan leiden en de vereeniging van nuttige elementen zou kunnen berooven. De vereeniging zoude ook op die wijze een karakter kunnen erlangen;

waartegen niet genoeg kan worden gewaakt: zij zoude een wapen kunnen worden in de hand van de eene of andere partij. Door de oprigters werden krachtige pogingen aangewend om de meest verschillende rigtingen in het eerste congres te doen zamenloopen. Bij het debat over de beste grondslagen der wetgeving hoorde men dan ook zoowel den vertegenwoordiger der Zweedsche orthodoxie, den Heer Leopold Alm, als den rationalist Jules Simon en onderscheidene katholijke leden hunne denkbeelden ontwikkelen, en alle ernstig voorgedragen meeningen werden met aandacht en welwillendheid aangehoord. Het publiek der sectiën, niet al te talrijk, is in den regel kalm en bezadigd. Maar geheel anders was dit alweder in de algemeene vergaderingen der Rotonde, te Gend. Men heeft wel eens de opmerking gemaakt, dat vaak een aantal menschen, die elk individuëel veel verstand hebben en logisch redeneren, tot eene vergadering verzameld de grootste dwaasheden begaan. Min of meer ontwaart men dit ook bij de zittingen der Internationale Vereeniging, *les cinq sections réunies*. Daar is het wel eens gebeurd, dat den redenaar, die een aan de meerderheid niet welgevallig denkbeeld poogde te ontwikkelen, het verder spreken feitelijk belet werd door de teekenen van ongeduld der vergadering, en was er dikwijls een groot redenaarstalent noodig, om ten aanzien van enkele onderwerpen het *parti pris* der vergadering te bestrijden. Zoo gelukte het Fouché de Careill, bij het debat over de tusschenkomst van den staat in het onderwijs, na de daverend toegejuichte redevoeringen van Simon en anderen, ten gunste dier tusschenkomst, eene krachtige bestrijding van dit beginsel door de zeer opgewonden vergadering niet slechts met groot geduld te doen aanhooren, maar ook (vooral als hulde aan het talent des sprekers) met levendige bijvalsbetuiging te doen begroeten. Treurig was echter de uitslag toen bij de behandeling der doodstrafs-quaestie, een jong Antwerpenaar tegen de voorstanders der afschaffing te velde trok. Het ware hem bijna niet gelukt zijne rede ten einde te brengen.

Treurig noemen wij dien uitslag voor de *vereeniging*, omdat alligt daardoor een ongunstig oordeel zou kunnen worden teweeggebragt; echter onverdiend, daar inderdaad niet in de openbare discussie, maar in de handelingen der afdeelingen, het zwaartepunt der werkzaamheden gelegen is.

Het is dan ook wenschelijk, dat die dagelijksche algemeene

vergaderingen voortaan niet worden herhaald. De vele reunies, banketten en bijzondere bijeenkomsten, en vooral het regt dat ieder heeft om beurtelings de vergadering van elke der sectiën bij te wonen, levert voor de leden dier onderscheidene sectiën voldoende gelegenheid op om elkander te ontmoeten en van gedachten te wisselen. Bij wijze van uitzondering zou welligt een enkele maal eene vereenigde zitting tot het bespreken van eenig onderwerp van algemeenen aard kunnen gehouden worden. Buitendien zullen de openings- en de sluitingsrede en het verslag van den algemeenen secretaris steeds in eene algemeene vergadering moeten worden uitgesproken.

IV.

Te Gend had men voor de openbare behandeling onderwerpen gekozen, die, juist omdat zij de sprekers zoo ligt tot declamatie doen overslaan, liever binnen de grenzen van het sectie-debat hadden moeten bepaald blijven. Zoo had de eerste afdeeling de quaestie der doodstraf, de vijfde die van het douanenstelsel aan de orde gesteld.

De afschaffing der doodstraf! dat vraagstuk onzer dagen, waaromtrent, naar het schijnt, eene kalme, waardige, onbevooroordeelde beraadslaging bijkans tot de onmogelijkheden behoort. *Bijkans*, zeggen wij; want noch bij ons noch in het buitenland ontbreekt het aan uitzonderingen op den gemelden regel. Men denke slechts aan de twee jaren achtereen (1862 en 1863), ingevolge het door den onvermoeiden Vreede genomen initiatief, gevoerde debatten in de vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Daar werd ernstig en kalm het voor en tegen overwogen, daar werd de statistiek geraadpleegd, daar luisterde elk met aandacht en belangstelling naar hetgeen voor een van het zijne afwijkend gevoelen werd aangevoerd. Juist zij, die de afschaffing wenschelijk achten, moeten in het belang der zaak, die zij voorstaan, op een kalm onderzoek aandringen. De verdedigers der doodstraf gevoelen, dat juist op die wijze de gevaarlijkste slagen aan hun stelsel worden toegebragt.

Vandaar dan ook de groote invloed, die reeds thans door

de onlangs te Luik opgerigte ‘Association pour l'abolition de la peine de mort’ wordt uitgeoefend. De werken dezer vereeniging verdienen ook in Nederland gekend te worden[1]. Haar secretaris, de Heer Bury, heeft deelgenomen aan het Gendsche doodstraf-debat en zijne rede mag inderdaad als eene hoogst gunstige uitzondering op de algemeene oppervlakkigheid dier discussie beschouwd worden. Wij achten ons gelukkig hierbij te mogen aanstippen, dat ook de toehoorders van Bury, hoe zeer dan ook opgewonden door de vurige taal van vroegere sprekers, door daverende en herhaalde toejuiching te kennen gaven, dat zij diens kalm en helder betoog, diens streng logische argumentatie, deels steunende op wel onderzochte cijfers, wisten op prijs te stellen.

Toch was er heldenmoed toe noodig om in die openbare vergadering het *behoud* der doodstraf te verdedigen. Reeds hebben wij vermeld hoe het den jongen Antwerpenaar gegaan is, die slechts ten gevolge der tusschenkomst van den Heer Lelièvre, den voorzitter der afdeeling, zijne rede heeft kunnen ten einde brengen. Geheel anders was het toen Alexander Weill, een der redacteuren van het ‘Journal des Débats, op bijzonder luimige wijze het gevaarlijke der afschaffing trachtte te betoogen, om ten slotte zich toch bij de voorstanders dier opheffing aan te sluiten. ‘J'ai ri, me voilà désarmé’, mogt de vergadering na die rede zeggen. Intusschen de speech van Weill heeft de verontwaardiging opgewekt van de bekende Mlle Clémence-Auguste Royer, die in het verslag van het Gendsche congres, onlangs door haar in het ‘Journal des Economistes’ geplaatst, zich aldus uitdrukt: ‘Les bouffons jouissaient autrefois auprès des Rois de certaines immunités que les parlements libres des démocraties souveraines semblent disposés à leur confirmer. Voilà deux années de suite que M. Weill joue ce rôle dans le congrès des sciences sociales, et nous pensons que c'est déjà trop pour le congrès et pour lui; ses harangues étranges, où le vrai se mêle inextricablement au faux, venant surprendre l'auditoire au milieu des discussions les plus sérieuses, le provoquent, il est vrai, au rire, et l'assemblée consent à lui être légère quand il n'abuse pas trop des privilèges de la *marotte*. Il y a cependant certaines questions que les *triboulets* parlementaires devraient respecter assez pour

1 Verg. hierover een artikel in het ‘Weckblad van het Regt’, N°. 2539.

se dispenser de les aborder. La peine de mort est de ce nombre. On ne joue pas avec des têtes humaines.' Eene geheel andere soort van humor werd door Eugène Pelletan in het debat over de doodstraf aangewend. 'Vous parlez d'abolir la peine de mort: - abolissez d'abord cette autre peine de mort, qu'on appelle la *gloire*'.... En zoo werd gelijktijdig het oorlog voeren, de staande legers en de vestingwerken (die steen des aanstoots voor de democratische rigting) met het behandelde onderwerp in verband gebragt. Een glimlach zweefde om de lippen van den minister Rogier, die in de vergaderzaal tegenwoordig was, toen de redenaar ook de Antwerpsche quaestie aanroerde.

De zucht om het debat op staatkundig terrein te brengen was misschien nog duidelijker zigtbaar bij de behandeling eener vraag, die eigenlijk slechts voor *katholijke* landen eene vraag kan zijn, maar daar dan ook eene *levens*vraag is: 'l'Etat doitil intervenir dans l'enseignement?' Moet er van staatswege onderwijs gegeven worden? - In een land als Nederland de regtmatigheid of wenschelijkheid van het openbaar onderwijs te betwisten, het zou gelijk staan met het verlangen om een overgroot deel der bevolking zonder onderwijs te laten, bij gebreke van een ander ligchaam, in en naast den Staat, dat, gelijk de Roomsch katholijke kerk, de taak op zich zou kunnen en willen nemen, in de leemte te voorzien. De liberale sprekers (en Jules Simon aan hun hoofd) trachtten bij de behandeling van dit onderwerp vooral te doen uitkomen, hoe de vrees voor het staatsalvermogen hier minder zwaar moet wegen dan de vrees voor de overheersching der kerk, die op het gebied van het onderwijs een noodwendig gevolg zoude zijn van het terugtreden van den Staat. Het tegenovergestelde gevoelen werd, - en dit was zeer opmerkelijk, - van drie *geheel verschillende* zijden voorgestaan: door den democraat Pelletan, uit vrees voor den te grooten staatsinvloed, door de Pressensé, den vertegenwoordiger der Evangelische rigting in Frankrijk, en vooral door de katholijken van het congres van Mechelen, o.a. bij monde van den Heer Woeste.

Het debat over de douanen-tarieven, in de openbare vergadering der vijfde afdeeling, kenmerkte zich door groote eenvormigheid. Geene hervorming, alleen *afschaffing*, kan de wenschen der overgroote meerderheid bevredigen. En vraagt gij naar het aequivalent, men wijst u op de hoog opgevoerde oor-

logs-budgetten. Het debat was min of meer eene herhaling van het vroeger te Brussel gevoerde, alwaar reeds bij de beschouwing der belastingstelsels, velen zich aan algemeenheden vastklampten, toen door onzen van Rees en door Wolowski krachtig bestreden. Wolowski kwam nu weder tegen het *absolute* stelsel op, maar in de algemeene vergadering bleef zijne stem eene stem in de woestijn, en de eerste vrucht dier vergadering is geweest dat de ‘Association pour la réforme douanière’ haren naam in dien van ‘Association pour l'abolition des tarifs douaniers’ veranderd heeft.

Na dit overzigt herhalen wij het in den aanvang opgemerkte, dat de algemeene vergaderingen niet geschikt zijn om den bloei der vereeniging te bevorderen; in de sectiën ligt hare kracht.

Elke sectie heeft, met het oog op de tegenwoordige maatschappelijke toestanden, eene bepaalde taak te vervullen. De 1ste afdeeling (die der wetgeving) moet zich in de eerste plaats de ontwikkeling van het internationale privaatregt ten doel stellen. Op dit gebied is veel te verrigten: de tegenwoordige regtstoestand is, vooral in dit opzigt, geenszins in overeenstemming met de behoeften.

Nu is het gemakkelijk te zeggen: hef de bestaande belemmeringen op, decreteer de volkomen gelijkstelling van inlanders en vreemdelingen, stel alle regterlijke uitspraken, waar ook gegeven, op ééne lijn, en breng, ook op het gebied der wetgeving, het ideaal der verbroedering van de natiën tot stand, of wel, schaf liever alle wetten af, onder het uitroepen van die woorden, waarin zich, volgens Mlle Royer, alle regt en zedelijkheid oplost: ‘Conscience et liberté! - liberté et conscience!’

Hoe schoon die woorden ook zijn, welk een schitterend effect zij ook als aanhef, en vooral als slot, eener redevoering teweegbrengen, - daarmede is nog niet alles verrigt.

Want, inderdaad, bij de oplossing van alle internationale vraagstukken ontmoet men een groot struikelblok hierin, dat de bijzondere kracht en regtsgevolgen, aan eigen instellingen en eigen regtspraak verbonden, de volkomen gelijkstelling daarvan met die van het buitenland slechts dan veroorlooft, wanneer een middel gevonden is om met het liberale beginsel, door den handel en het vrije verkeer in het algemeen geëischt, de waarborgen te verbinden, die kunnen opwegen tegen de voorschriften der inlandsche wetten. Ziedaar het groote struikelblok

ten aanzien der naamlooze vennootschappen, en vooral ook ten aanzien van een punt, dat meer dan alle andere de aandacht verdient en dringend regeling vordert, de uitvoerbaarheid van vonnissen in het buitenland gewezen[1].

Wij vermelden deze onderwerpen slechts als een paar staaltjes uit de vele. Op het gebied der wetgeving schijnt aan elke eeuw meer bijzonder het een of ander tot taak gesteld. Tegen het einde der vorige en het begin dezer eeuw was het het strafregt, en vooral de strafvordering, die door afschaffing van het geheim en schriftelijk proces, hervorming onderging, terwijl op het gebied der penaliteit zelve, de radicale hervorming toen door Napoleontische invloeden werd tegengehouden, zoodat in dit opzigt nog veel te doen overblijft. Op het gebied van het burgerlijk regt had het begin dezer eeuw zich van de grootsche taak der codificatie te kwijten.

In de laatste helft der 19de eeuw schijnt het internationale privaatregt tot stand te moeten komen.

Wij zeggen: *tot stand komen*. Want, in het stelsel der beschreven regtsbronnen, met uitsluiting van gewoonteregt en jurisprudentie, verdient de chaos van beschouwingen, in velerlei werken verspreid, hier en daar gewijzigd of aangevuld door enkele onzamenhangende bepalingen van wetten of tractaten, - de chaos, dien wij het internationaal privaatregt gelieven te noemen, dien naam inderdaad niet. Ook hier moet onzekerheid plaats maken voor wettelijken regel, en dit werk, een werk dat veelzijdige kennis, gepaard met ervaring, en eenen onbevooroordeelden arbeider eischt, schijnt te zwaar voor een enkelen persoon, maar eischt vereenigde krachten en kan daarom het gevoegelijkst door een ligchaam als de wetgevingssectie der vereeniging worden voorbereid: niet in één of twee jaren, niet door een debat van enkele dagen, maar door het tot stand brengen van eene gedurige aanraking tusschen de regtsgeleerden van vele landen, die, uitgaande van de denkbeelden in het debat geuit, hen toetsen aan eigen oordeel en wetenschap, en zoodoende den weg banen, die door de regeringen en wetgevende vergaderingen kan worden gevolgd.

Met het oog nu op de praktische rigting, die hier alleen vruchtbaar kan zijn, achten wij het een zeer gelukkig besluit

1 Eene op het Gendsche congres benoemde commissie, waartoe ook Schr. behoort, is met het onderzoek van dit internationale vraagstuk belast.

om de volgende algemeene bijeenkomst in Nederland te houden. Gelukkig, in de eerste plaats, voor de Vereeniging. De Raad van Bestuur is doordrongen van de wenschelijkheid om het Nederlandsche element te versterken. En teregt.

Indien toch in het algemeen de bewoners van een klein land, meer dan de burgers van eenen grooten staat, door de behoefte genoopt worden zich met internationale vraagstukken bezig te houden en de instellingen van naburige volken te leeren kennen, vooral geldt dit ons Nederlanders. Al moge men den Duitscher eene meerdere mobiliteit toekennen en eene grootere gemakkelijkheid om zich in vreemde landen te huis te gevoelen, - de geheele rigting in Nederland aan de opvoeding gegeven, leidt tot kennis en waardering ook van hetgeen niet-Nederlandsch is. Nu moge, helaas! die rigting wel eens het ongelukkige gevolg hebben, dat het vreemde meer dan het Nederlandsche geacht wordt, *omdat* het vreemd is, - dit gevolg schijnt gelukkig langzamerhand af te nemen, en gewis zal elk Nederlander, die de op onkunde en vooringenomenheid berustende minachting heeft bespeurd, die bij velen uit de *grande nation* bestaat voor alles wat niet Fransch is, ook op het gebied van wetenschap en kunst, zich trotsch gevoelen tot eene natie te behooren, die het voorbeeld geeft eener billijke waardering van alles wat goed en groot is, ook in den vreemde.

Tot dusverre hebben slechts weinig Nederlanders aan de debatten der Vereeniging deelgenomen. Thans, hopen wij, zal dit anders worden. Te Amsterdam zal zoowel de keuze der onderwerpen als de wijze van behandeling het blijk dragen van den Nederlandschen invloed, en wij zullen, hoop ik, den vreemdeling doen zien, dat het land van Grotius en Bijnkershoek, van Rembrandt en Boerhave, het land van godsdienstvrijheid en freetrade, het land, dat, steunende op een roemrijk verleden, na eenen korten tijd van vreemde overheersching, gedurende eene halve eeuw met onvermoeide kracht aan zijne zedelijke en stoffelijke ontwikkeling gearbeid heeft, - dat dit land prijs stelt op het streven, door de Belgische oprigters als het doel der vereeniging aangewezen.

Terwijl onze Belgische naburen zich reeds lang bezig houden met de voorbereiding van het congres van 1864, terwijl wij ook uit Engeland en Duitschland medewerking mogen verwachten, terwijl zelfs te Parijs, ingevolge het door Wolowski en anderen genomen initiatief, de noodige maatregelen worden beraamd om Frankrijk waardiglijk te doen vertegenwoordigen, behoort het zeker vooral aan Nederland om de handen aan het werk te slaan en bouwstoffen te verzamelen, die aan de onderscheidene afdeelingen de aanleiding tot belangrijke debatten kunnen verschaffen. Moge de uitnoodiging, daartoe tot de coryphaëen van wetenschap en kunst gerigt, het gewenschte gevolg hebben; moge ook de Nederlandsche drukpers hare onmisbare medewerking aan de jeugdige instelling niet onthouden; dan zal het congres te Amsterdam de vereeniging nog doen stijgen in de openbare meening en zal daardoor haar roem voor goed gevestigd worden.

T.M.C. ASSER.
Amsterdam, December 1863.

Episoden uit het Râmâyana.

Aan eene vroegere belofte getrouw, wenschen wij, na in een vorig opstel de lezers van ons tijdschrift met den hoofdinhoud van het oudste der beide groote Indische epopëen te hebben bekend gemaakt, hun in de volgende bladzijden eenige episoden van breederen omvang uit datzelfde dichtwerk mede te deelen.

Dien hoofdinhoud achten wij door onze vroegere beschouwing genoegzaam toegelicht om ons hier van verdere, meer algemeene inleiding te kunnen onthouden. Enkele nadere opmerkingen intusschen over den oorspronkelijken tekst van het Râmâyana, en over de wijze waarop wij getracht hebben onze navolgingen in te rigten, schijnen tot naauwkeuriger kennis en beoordeeling van beide hier niet geheel onnut.

Van het echte en oorspronkelijke Râmâyana (verscheiden Indische gedichten toch onder denzelfden titel zijn slechts omwerkingen van later tijd) bestaan twee, dikwerf zeer van elkander afwijkende lezingen, tot welke al de te Parijs en te Londen zoowel als de in Hindostan zelf nog aanwezige handschriften kunnen worden teruggebragt. De eene, waarschijnlijk uit Benares afkomstig, wordt meest algemeen tegenwoordig de Noordelijke genoemd, en werd voor het eerst, doch gedeeltelijk slechts, en op zeer onkritische wijze, in 1806 door Cary en Marshman, daarna, in 1829, met beter zorg, doch almede slechts voor een deel, door Aug. Wilh. von Schlegel met eene

Latijnsche vertaling[1], en eindelijk dezer dagen in haar geheel, doch nu weder in zeer onpraktischen vorm[2], te Calcutta in het licht gegeven. De andere bewerking, de Zuidelijke of Bengaalsche, is afkomstig uit het voormalige Gauda; van deze leverde vóór eenige jaren de Sardinische geleerde Gaspare Gorresio, deels op kosten van den toenmaligen Koning, Karel Albert, eene volledige uitgave met uitvoerige inleidingen en met aanteekeningen, benevens eene Italiaansche proza-vertaling, door innerlijke schoonheid en voortreffelijkheid niet minder uitblinkend dan het werk zelf door uitwendigen praal[3].

vraag rijst nu echter, hoe het bestaan van die beide, dikwerf zeer verschillende lezingen of bewerkingen te verklaren, en aan welke van beide, als de meest oorspronkelijke, de voorkeur te geven? Naar het gevoelen van Schlegel zou de zoogenaamde Noordelijke de oudste en de Bengaalsche slechts eene omwerking van gene zijn. De gronden evenwel door den Duitschen geleerde voor dit oordeel aangevoerd, schijnen ons uiterst zwak en volkomen dan ook door Gorresio wederlegd, die met veel reden het gevoelen voorstaat, dat beide bewerkingen geheel zelfstandig en onafhankelijk van elkander uit de mondelinge overleveringen der rhapsoden in de verschillende deelen van het aloude Hindostan zijn zamengesteld, zoodat er, wat echtheid en oorspronkelijkheid aangaat, eigenlijk geen sprake kan zijn van voorkeur, maar aan de eene zoowel als aan de andere bewerking eene eigene betrekkelijke waarde moet worden toegekend. Daarenboven bleef Schlegel niet eens aan zijn eigen stelsel getrouw; en nu en dan de echtheid zijner Noordelijke lezing weder betwijfelend, heeft hij ze naar de Bengaalsche gewijzigd of aangevuld[4], terwijl ons Gorresio ten minste deze

1 Ramayana, id est carmen epicum de Ramae rebus gestis, poetae antiquissimi Valmicis opus. Textum codd. mss. collectis recensuit, etc. Aug. Guil. a Schlegel. Bonnae ad Rhenum 1829-1838. Vol. I, Pars 1. 2. Vol. II. P. 1. - Deze uitgave bevat het Eerste Boek en een deel van het Tweede, benevens eene Latijnsche vertaling met enkele aanteekeningen van het Eerste Boek.

2 Namelijk, om aan de vooroordeelen der Indiërs te gemoet te komen, in den vorm van een handschrift, met geenerlei scheiding tusschen de woorden, terwijl anders de in druk uitgegeven Sanskriet-werken de woorden althans daar van elkander afscheiden, waar dit met het eigenaardig letterschrift valt overeen te brengen.

3 Ramayana, poema indiano di Valmici. Testo sanscritico secondo i codici manoscritti della scuola Gaudana, per Gaspare Gorresio, etc. Parigi, dalla stamperia reale, 1843-1853. - 10 dln. groot octavo.

4 Wel vreemd mag het schijnen, dat een Engelsch hoogleeraar in het Sanskriet, de heer Monier Williams, die in Engeland nog voor knapper in dat vak schijnt gehouden te worden dan de begaafde en door en door kundige Max Müller (waarschijnlijk omdat hij kerkelijk gelooviger is dan deze), in eene onlangs verschenen proeve (Indian epic poetry, London, 1863, p. 60) nu nog kan beweren: ‘the northern recension is the older and purer,’ zonder daarbij met een enkel woord van Gorresio's argumenten melding te maken, of zich in 't minst aan Schlegel's eigene weifelingen en inconsequenties te storen.

laatste in haar geheel en zonder eigenmagtige veranderingen mededeelt. Vraagt men naar de aesthetische waarde van beide bewerkingen, wij gelooven in dit opzigt doorgaans de voorkeur te mogen geven aan de Bengaalsche: menige echt dichterlijke schoonheid in deze voorkomende, wordt in de andere gemist, en omgekeerd menige vlek door eerstgenoemde vermeden, welke de Noordelijke lezing ontsiert. Dat inmiddels geen van beide in dien oorspronkelijken vorm tot ons is gekomen, in welken het epos door den dichter of de dichters werd ontworpen, dat beide velerlei vervorming in later dagen hebben ondergaan, wij ontkennen het geenszins; en niet weinig dan ook moet het ons verwonderen, dat een geleerde van zoo kritischen blik als Gorresio omtrent de echtheid van een aantal blijkbaar ingeschoven plaatsen zelfs geen twijfel in zijne aanteekeningen geopperd heeft. Bij onze overzetting nu meenen wij, om bovengemelde reden, doorgaans het beste te doen met de Bengaalsche bewerking te volgen, zooals die in Gorresio's uitgave vóór ons ligt; maar tevens meenen wij ons de vrijheid te mogen veroorloven, de bepaald naar ons oordeel geïnterpoleerde plaatsen, waardoor de zin en de zamenhang eener geheele episode soms niet weinig verstoord worden, uit onze vertaling weg te laten; echter niet zonder behoorlijk rekenschap te geven van de daartoe ons nopende beweeggronden.

Wat onze navolgingen zelve betreft, wij meenen daaromtrent onze lezers hoofdzakelijk naar het vroeger gezegde te mogen verwijzen. Aan eene letterlijke vertaling uit het Sanskriet valt zonder ondragelijke stijfheid, en wanneer men althans eenigermate den indruk van het oorspronkelijke tracht weêr te geven, zelfs in proza niet te denken, veelmin voorzeker bij eene metrische navolging; maar de vrijheid der vertolking mag ook niet zóó ver gaan, dat de zin en de strekking of ook de eigenaardige inkleeding van het oorspronkelijke er door veranderd worden. Wij hebben daarom ook nu weder getracht, het midden te bewaren tusschen eene woordelijke vertaling en eene

vrije navolging in ruimeren zin. Wanneer wij voor 't overige bij herhaling de welwillende toegevendheid onzer lezers voor het gebrekkige onzer proeven blijven inroepen, dan geschiedt dit geenszins uit eene valsche nederigheid, die eigenlijk het tegendeel bedoelt van wat zij betuigt, maar wel degelijk uit het innig besef, dat kunstwerken als de hier bedoelde in andere vormen alleen door kunstenaarshand op volkomen waardige wijze weder voortgebragt vermogen te worden. Onze navolgingen behooren derhalve niet dan als eene poging te worden beschouwd ter tegemoetkoming van hen, die niet in de gelegenheid verkeeren zich met het oorspronkelijke bekend te maken, in geen geval als een aanmatigend streven van onze zijde om eene schrede te wagen op het ons vreemde gebied der kunst.

Bij de keuze der episoden hebben wij ons geenszins gebonden aan de volgorde, in welke de tekst zelf ze mededeelt: afwisseling zoowel als geschikte verdeeling der stoffe over de verschillende afleveringen van ons tijdschrift, scheen ons in dezen een hoofdvereischte. Alleen daar waar de mede te deelen fragmenten in onmiddellijk verband staan tot den gang van het verhaal, meenen wij ook de volgorde te moeten in acht nemen, naar welke zij in het oorspronkelijke voorkomen. Waar het noodig schijnt laten wij eene korte inleiding aan de verschillende episoden voorafgaan, en trachten wij door enkele aanteekeningen[1] eenigzins nader ze toe te lichten.

Op deze wijze meenen wij langs den meest geleidelijken weg het doel te kunnen bereiken, 't welk wij bij den voorgenomen arbeid ons hoofdzakelijk hebben voorgesteld: de meer algemeene verspreiding van belangstelling in de kennis der Indische oudheid bij onze landgenooten; eene kennis in onze dagen al meer en meer onmisbaar voor een ieder, die niet geheel vreemd wil blijven aan de vorderingen en resultaten der wijsgeerige, historische en letterkundige wetenschappen. De zeden en begrippen van een volk, dat, als het oud-Indische, alleen nog door zijne herinneringen leeft, kunnen ook wel niet anders dan uit die

1 Schoon wij uit een typografisch oogpunt de plaatsing van de aanteekeningen achter elk opstel (zoo als dat ook bij het vorige geschiedde) meest verkieslijk achten, zien wij ons thans wel genoopt, ze onder den tekst zelven te stellen, ten einde later de vervolgstukken op geschikte wijze tot eene afzonderlijke uitgave te kunnen vereenigen.

herinneringen zelve worden opgemaakt; doch ligt voor elkeen toegankelijk wordt die bron der kennis wanneer zij niet enkel uit dorre kronijken of moeilijk te ontwarren voorstellingen behoeft te worden opgedolven, maar ook, zooals hier, in bezielde zangen en onderhoudende verhalen vloeit.

I.
De schuld van Dasharatha.

In het verhaal van Râma's lotgevallen zijn, gelijk wij reeds opmerkten, verscheidene andere ingevlochten, die niet dan middellijk tot het hoofdonderwerp in verband staan. Met de mededeeling van enkele dezer wenschen wij thans onze bloemlezing aan te vangen. Wij zullen later nog gelegenheid te over vinden om de hoofdfiguur van het drama weder ten tooneele te zien voeren.

Over het wenschelijke om de in eerste plaats hier volgende episode op te nemen, hebben wij intusschen lang in twijfel gestaan. En wel omdat juist dit fragment bij uitzondering, reeds meer dan eens in andere talen, in dichtmaat zoowel als in proza is overgebragt[1], en eene nieuwe vertaling in zeker opzigt dus overtollig kan heeten. Van den anderen kant mogt, naar ons oordeel, in eene verzameling van episoden uit het Râmâyana allerminst juist deze ontbreken, die ongetwijfeld tot de schoonste voortbrengselen der gansche Sanskriet-litteratuur behoort, en met reden door Eichhoff ‘une page immortelle’ en door den Italiaanschen geleerde ‘episodio pieno di simplicità e di grazie verginali, una della piu gentili creazioni della

1 O.a. door Eichhoff in zijne ‘Poésie héroïque des Indiens’ etc. (Paris, 1860), p. 224-232 (proza), en Monier Williams in zijn bovenaangehaald Essay, p. 6-8 (metrisch). Voorts nog, behalve de Italiaansche vertaling van Gorresio, door Chézy, in 't Fransch en Latijn met den tekst (Paris, 1826) en in dichtmaat door de Dumast (‘Fleurs de l'Inde,’ Nancy, 1858). De beide laatstgenoemde vertalingen zijn ons niet bekend.

poesia antica' genoemd wordt. En, werd dit teregt zoo hooggeroemde fragment eenmaal in onze bloemlezing opgenomen, dan scheen het om zijne dichterlijke waarde daarin ook op eene eerste plaats aanspraak te kunnen maken. Eene Nederduitsche vertaling daarvan te beproeven wagen wij echter niet dan onder de uitdrukkelijke betuiging, dat onze navolging geenszins verbetering van de reeds bestaande overzettingen in andere talen beoogt, maar alleen om de evengemelde reden, ter voorkoming van eene werkelijke leemte in onze verzameling, ondernomen werd.

De aanleiding tot het verhaal is den lezer reeds uit onze vroegere mededeelingen bekend. Koning Dasharatha, Râma's grijze vader, na de verbanning van zijn meest geliefden zoon door verdriet zoowel als door ouderdom op het krankbed neêrgestrekt, herinnert zich, hoe hij, in de dagen zijner jeugd eenmaal ter jagt zijnde, door onvoorzigtigheid den zoon van een ouden en blinden kluizenaar had gedood. Hij bekent, kort vóór zijn afsterven, dit misdrijf aan Kaushalyâ, zijne echtgenoote, en moeder van Râma, terwijl hij het verlies van dezen, naar de voorspelling van den kluizenaar, als eene vergelding beschouwt voor zijne vroegere, nog niet geboete schuld. Wel zonderling mag het heeten, dat een zoo echt dramatisch onderwerp, tevens zoozeer voor de hand liggend en zoo weinig aan tijd en plaats gebonden als dat van het bedoelde verhaal, door geen anderen dichter van vroeger of later tijd ooit tot thema ter bewerking werd uitgekozen. Reden te meer intusschen voor ons om de proeve, door den oud-Indischen dichter ons geleverd, niet onopgemerkt te laten voorbijgaan.

Getrouwheid aan het oorspronkelijke zooveel in ons vermogen ons ten doel stellend, hebben wij bij een paar plaatsen ons inmiddels veroorloofd, waar het aan den zin in 't minst niet schaden kon, den inhoud van vier regels tot het korter bestek van twee terug te brengen[1]: en een paar andere hebben wij, als blijkbaar onecht en later ingeschoven, uit den tekst moeten verwijderen. In onze aanteekeningen hopen wij ons hieromtrent voldoende te verantwoorden.

1 In zijne straks aangehaalde vertaling gaat Monier Williams nog veel vrijer te werk, en houdt zich in 't geheel niet aan 't getal en de orde der shlôka's, terwijl hij bovendien, zonder er rekenschap van te geven, verschillende stukken geheel weglaat.

Wij laten de episode, die in den Bengaalschen tekst het 65ste en 66ste Hoofdstuk van het Tweede Boek beslaat, daar aanvangen, waar Dasharatha na eene meer algemeene inleiding de bijzonderheden zijner ontmoeting aan Kaushalyâ mededeelt.

‘Eens toen de jeugd voor u en mij, Vorstin! nog bloemen strooide, ging
Ik uit ter jagt. 't Was herfst, de tijd waarin natuur vol levenslust
Te ontwaken pleegt. De zon, die de aard verschroeid had door haar vuur'gen gloed,
Was 't Noorden doorgegaan naar 't oord der schimmen. Digt bewolkte lucht
Bragt frissche koelte, en langs het veld streek de adem van den avondwind.
Blij klonk der paauwen schrille kreet, en vrolijk sprong de woudgazel
In 't rond. En in 't bedaauwde loof, en op der boomen hoogen top,
Bewogen door den najaarsstorm, klapwiekten vogels bont van dosch.
Langs 't vlak der bergen vloten snel de beeken, rood van 't ijzer, neêr,
En kronkelden als slangen voort, om straks zich in den klaren stroom
Te ontlasten, die langs bosch en beemd daar bruischte en frisch den oevergrond
Besproeijend, 't lang verdorde groen in verschen tooi ontluiken deed...
Schoon nachtelijke schaduw reeds de velden dekte, sloop ik voort,
Belust op buit, den boog ter hand, naar den Sarayoe 't oog gerigt[1],
En spiedend of een buffel soms of olifant of ander wild
Daar komen mogt, door dorst gekweld. Dra hoorde ik in de schemering,
Die 't landschap aan mijn oog onttrok, 't geluid van murm'lend water. 't Scheen
Me als waar 't een olifant die steelsch zijn dorst in 't stroomnat lesschen kwam.
Terstond spande ik den boog en dreef een sterken, scherpgewetten pijl
Naar de afgelegen plek waar straks mijn oor 't geluid vernomen had...
Daar klonk een kreet, een kreet van smart... en dood'lijk door den pijl gewond,
Lag bloedend aan den oever daar een arme onschuld'ge kluiz'naars zoon,...
‘Waarom, - dus riep hij klagend uit, - mij leed gedaan? Wat kwaad heb ik
Bedreven? Welke schuld had ik te boeten? Stil en argloos kwam
Ik herwaarts om mijn waterkruik te vullen uit den frisschen stroom.

1 De Sarayoe is, gelijk onze lezers zich nog wel zullen herinneren, de rivier aan wier oevers het bloeijende Ayôdhyâ (Oude), de hoofdplaats van Kôshalâ, het rijk van Koning Dasharatha, gelegen was.

Helaas! ik ben het eenig kind eens blinden grijsaards, wien mijn dood
De zorg en troost des ouderdoms, den laatsten steun des levens rooft.
Niet om mij zelven klaag ik, maar om vader, moeder, oud en blind,
Die ik zoolang verpleegd heb. Ach! wat zal er van hen worden, wat
Hun treurig, hulp'loos leven zijn als ik moet sterven? De ééne pijl,
Die mij den dood geeft, moordt ook hen, wier aanzijn mij het dierbaarst was!'
Op 't hooren van die jammerklagt stond ik, door 't looden wigt der schuld
Gebogen, daar als wezenloos, en aan mijn hand door schrik verlamd
Ontglipten boog en pijlen. Ginds, nog flaauw door 't scheem'rend licht bestraald,
Lag de arme knaap, in 't oevergras door 't moordend schot ter neêr geveld;
Het hair verwilderd, bleek 't gelaat, 't oog strak en de antilopenhuid
Met stof bedekt en rood van bloed; de kruik gebroken nevens hem.
Toen, mij ontwarend, zag hij op, en sloeg op mij een schucht'ren blik,
En sprak, - en als een vuur'ge schicht drong 't woord mij diep in 't schuldig hart:
'Wat leed, o Koning! bragt ik u? Wat misdaad pleegde ik onbedacht?
Geen opzet dan wat water hier te putten voor mijn vader dreef
Mij herwaarts. Wat dan wekte uw toorn? En zoo 'k misdeed, niet mij alleen
Treft wreed uw straf, maar hen vooral, wier een'ge hulp en steun ik was,
Mijne ouders, zwak en blind. Helaas! daar beiden ze in de stille kluis
Mijn weêrkomst... Dwaze en ijd'le hoop! 't Zal nimmermeer vergund mij zijn,
Hun schreên te steunen en hun dorst te lesschen. Wijs en heilig is
Mijn vader, en toch weet hij niet dat ras de dood zijn zoon hem rooft.
Doch, wist hij 't ook, wat baatte 't hem? Of schraagt de boom reeds half vergaan,
Nog d'andren wien de scherpe bijl met magt door schors en veez'len drong?...
Doch haast u, Koning! 't Gindsche pad leidt naar mijns vaders stil verblijf:
Ga, zeg hem wat uw hand bestond, smeek hem vergif'nis, bid dat 't vuur
Zijns toorns u niet verteere als 't hout, dat vlammengloed in asch verkeert!..[1].
Maar van dien pijl verlos mij eerst! Laat mij niet sterven met dit staal,
Dat brandend mij in de aad'ren woelten naamloos weê mij lijden doet!...'

1 In de twee hier volgende, door ons uitgelaten tekstregels verzekert de kluizenaar aan Dasharatha, dat hij eigenlijk geen Brahmaan is, daar zijne moeder afkomstig was uit de Soedra-kaste. Men begrijpt ligt, en Max Müller heeft (in zijn 'History of ancient sanskrit-litterature,' Lond. 1859, p. 49) er ook op gewezen, dat deze woorden door priesterhand zijn ingelascht nadat in Indié het begrip had gezegevierd, dat de doodslag van een Brahmaan niet verzoend kan worden. Hoe de gansche voorstelling door deze belagchelijke interpolatie bedorven wordt, zal wel niet noodig zijn nader aan te toonen.

Hij zweeg, en op den harden grond zich went'lend, boog hij uitgeput
Het matte hoofd. Wel trachtte ik nog het scherpe staal met zachte hand
Te ontrukken aan des jong'lings borst; doch ijdel was mijn hulp, en dra,
Terwijl hij met een droeven blik mij aanzag, zonk hij stervend neêr.'[1].

Een wijle zweeg de Koning. Zwaar nog drukte den regtvaard'ge 't wigt
Der onvrijwill'ge schuld. In 't eind, 't verhaal hervattend, ging hij voort:

'Toen ik, Kaushalyâ! 't vrees'lijk feit besefte, dat mijn rassche hand
Gepleegd had, bleef ik langen tijd bij den verslaag'ne roerloos staan,
Wèl wetend dat geen ijd'le rouw de onzaal'ge daad meer beet'ren kon.
Ten laatste nam ik de urn en toog met loome schreên naar 't stil verblijf
Der kluizenaars. Daar zag ik hen, gebogen onder 's levens last,
En hulploos als het voog'lenpaar, door wreede hand van wiek beroofd.
Met ongeduld verbeidden zij hun zoon, en spraken onbewust
Van 't naad'rend leed, nog luide en blij van 's jong'lings trouwe zorg en deugd.
Mijn stap vernemend waanden zij den knaap te hooren. 'Hoe, - dus sprak
De grijsaard, - draaldet gij zoo lang, mijn zoon! Zeg, wat weêrhield u toch?
Wis hebt ge in 't frissche stroomnat weêr gedarteld en gespeeld. Of bragt
Een woord van ons u smart welligt? Zoo laat het ras vergeten zijn!
Kom nu, wat houdt u bloô terug? Kom, reik ons 't water! Zie, te lang
Reeds heeft, aan vreeze en angst ten prooi, uw moeder op uw komst gewacht.
Het oog toch en de voet zijt gij van ons die niet meer gaan noch zien;
Uw leven is het onze. Doch... wat zwijgt gij steeds en antwoordt niet?'.
Wel bleef ik zonder spraak en zocht, maar vond geen woord om 't schrikb're feit
Hun meê te deelen. Eind'lijk toch, mij naauw bezinnend, stamelde ik:
'Uw zoon, o heil'ge! ontwaart gij niet, maar Dasharatha d'edelman[2];
Met zware schuld beladen kom ik herwaarts. Strafbaar is de daad
Die ik bedreef, schoon argeloos. Met boog en pijl gewapend was
Ik uitgegaan naar 't eenzaam woud, naar den Sarayoe, of ik soms
Een olifant daar vinden mogt. 't Geluid van water trof mijn oor,
En door den klank te ras misleid spande ik, aan buit slechts denkend, snel
Den boog... Maar toen ik straks de plek, waar 't wild, naar 'k dacht, gevallen was,
Bereikte, zag ik daar vol schrik een mensch aan d'oever neêrgeveld,

1 Voor de vertaling der vier laatste regels hebben wij, bij uitzondering, den Noordelijken tekst gevolgd, omdat deze hier iets korter is. De zin blijft voor 't overige geheel dezelfde.

2 De Kshatrya. Vorsten worden menigmaal, naar de kaste waartoe zij behooren, ridder of edelman genoemd. Dasharatha wordt hier ook dikwijls als Koning aangesproken, schoon hij toen nog Kroonprins of Mederegent was.

Een jeugdig kluiz'naar, zwaar gewond, zieltogend reeds. Den dood nabij
Riep hij nog u, zijn vader aan, en treurde om 't lot dat 't oud'renpaar,
Van hem verstoken, wachten moest... O, heb met mij genâ! Vergeef
Den dood mij van uw dierb'ren zoon, dien onbedacht mijn hand versloeg!'
't Berigt vernemend stond in 't eerst de grijsaard als versteend. Toen gleed
Een traan hem langs de bleeke wang, en dof, maar plegtig klonk zijn stem:
'Wanneer, o ridder! diep berouw u herwaarts niet gedreven had
Om boetedoend vergiffenis mij af te smeeken, dan, voorwaar,
Had u en heel uw Vorstenhuis mijn wraak verdelgd, eens heil'gen wraak!
En waar' met opzet 't feit gepleegd, dat thans in waan uw hand bestond,
Mijn vloek, o Vorst! had Indra zelf doen wagg'len op des hemels troon!
Die vloek blijve u gespaard. Doch thans geleid ons naar de plek, waar hij,
De steun van onzen ouderdom, ons eenig kind, verslagen ligt!
Hem, bloedend, met verwilderd hair in 't oeverzand daar uitgestrekt,
Hem, door uw daad in Yâma's[1] magt, hem wenschen we eenmaal nog voor 't laatst
Te omhelzen. Dan, als 't bang vaarwel hem droef door ons is toegebragt,
Dan roepe ook ons naar beter oord des heil'gen Dharmarâdja's stem!'
Demoedig ging ik de ouders voor, en leidde 't diep bedroefde paar,
Zelf wank'lend naar de onzaal'ge plek waar de arme knaap verslagen lag.
En naauwlijks had hun zwakke hand hem sidd'rend aangeraakt, of luid
Weêrklonk in 't stil en eenzaam oord der wreed verlaat'nen jammerklagt.
In wanhoop wierp de moeder zich op 't bloedig lijk, het bleek gelaat
Met kussen dekkend, klagend als de hinde van haar jong beroofd[2].
'Ben ik, - zoo sprak ze, - u liever niet, mijn kind! dan 't leven? Zeg, waarom
Dan zwijgt ge nu ge een reis zoo ver, zoo moeilijk ondernemen gaat?
Kom, zeg mij vóór 't vertrek vaarwel! Kus mij nog eenmaal! Zijt ge op mij
Vertoornd, dat ge geen vriend'lijk woord meer voor uw goede moeder hebt?'
Toen boog ook droef de vader zich tot den gestorven zoon en sprak
Hem toe als waar' het leven niet voor lang reeds 't zielloos lijk ontvlugt:
'Ben ik uw vader niet, mijn zoon! die herwaarts met uw moeder kwam
Om u te wekken? Antwoord ons! Helaas, gij zwijgt! Niet langer zal
Uw stem ik hooren, vol en schoon als ge in het plegtig avonduur
Begeerig naar de leer der Schrift, ons voorlaast uit Gods Heilig Woord[3].

1 De Doodenvorst en Doodenrigter, daarom ook Dharmarâdja genaamd.
2 Eigenlijk staat er: 'als de koe,' enz. De vergelijking klinkt echter in 't Hollandsch al zeer weinig dichterlijk. In Indië, waar de koe een heilig dier is en er ook gansch anders uitziet dan ten onzent, is daarentegen het beeld zeergepast.
3 De Veden en Vedânga's, in Indië, even als bij ons de Bijbel, de Openharing bij uitnemendheid genoemd.

En als de dag weêr blij ontwaakt, zult gij na 't vrome dankgebed
En na de heil'ge dienst niet meer mijn matte leên verfrisschen[1]. Wie
Voortaan zal wortels ons uit 't woud en kruiden zoeken, wie zal thans
Ons 't water putten uit den stroom, als soms ons dorst en honger kwelt?
Hoe zal ik haar, die zwakke vrouw, uw moeder, steunen, ik die zelf
Zoo oud en stram van leden ben en naauw den last des levens torsch?
O, toef nog eer ge uw logt aanvaardt, een korte wijl, één enklen dag!
Zie, morgen zullen wij gewis, ik en uw moeder met u gaan;
Want 't leven kan niet lang meer zijn voor ons, die oud van dagen reeds,
En van den laatsten steun beroofd, dra zwichten onder 't bang verdriet.
Zoo wacht mij dan! Ras volg ik u, en need'rig en als beed'laar smeek
Ik mijn geliefd en eenig kind als aalmoes van Vaivasvata!'[2].
De grijsaard zweeg een wijl; toen sprak bezield van hooger geestdrift hij:
'Te roekloos heeft een rassche hand, mijn zoon! u 't aardsch bestaan geroofd;
Maar blijvend is in eeuwigheid de woning die u, schuldloos, wacht:
't Verblijf der helden, groot door deugd en rein door boete en offerdienst,
Der wijzen woning, vroom en trouw aan Veden- en Vedânga-leer,
Der wijze vorsten heil'ge plaats, om dapperheid en deugd geroemd,
Het zalig oord van hen wien de eer van huis en vrouw ter harte ging,
Met gaven uit hun aardschen schat van goud en oogst en kudden mild,
Hun woord gestand, den vriend ter zij, en hooger steeds dan 't leven zelf
De waarheid stellend. Derwaarts ga, mijn zoon! U die zoo trouw den pligt
Vervuldet, beidt geen lager oord, maar 't schoon en gelukzalig land,
Waar onvermengd met 's werelds smart, de bron van 't eeuwig leven vloeit'[3]!

1 Deze beide regels zijn in den Bengaalschen tekst blijkbaar een eind verder naar onderen verdwaald. In den Noordelijken staan ze op hunne plaats, maar in dezen zijn daarentegen lager een paar regels ingeschoven zonder wezenlijken zin.

2 Mede een naam van Yâma. Onze vertaling wijkt hier eenigzins van die der anderen af. Gorresio vertaalt: 'Largisci in elemosina il dono a mio figlio.'; Eichhoff: 'Accorde moi l'aumône de mon fils.' In 't oorspronkelijke staat: 'poetrahhiksha', 't geen volkomen letterlijk 'zoon - aalmoes' beteekent. Wij meenden daarom ook te mogen vertalen: 'ik zal mijn zoon als (of tot) aalmoes vragen (voor mij).' M. Williams laat het stuk, waarin de bedoelde regel voorkomt, geheel weg. De Noordelijke tekst is nog minder duidelijk.

3 Ook de hier volgende tien regels van den tekst, waarin de kluizenaarszoon op een godenwagen in de lucht verschijnt om zijne ouders te troosten en hun bekend te maken dat zijn dood vooraf was gedetermineerd en dat hij nu in den hemel woont, - meenen wij veilig als geïnterpoleerd te mogen verwerpen. Ook de tekstwoorden zelve duiden het aan. De bedoelde regels beginnen dus: 'Evamâdi vilapyârtah sa moenih saha bhâryayâ,' enz., en dan volgt tien regels verder weêr: 'Sô 'pi kritvôdakam tasya poetrasya saha bhâryayâ,' enz. Iets zoo smakeloos voor 't overige als die voorstelling en zoozeer den indruk van het gansche tafereel verstorend, kan onmogelijk in de bedoeling van den oorspronkelijken dichter gelegen hebben. Wel mag het intusschen verwondering baren, dat een zoo smaakvol schrijver als Eichhoff eene wanstaltigheid als deze, gelijk ook de boven aangewezene, zonder den minsten twijfel aan hare echtheid te opperen, in zijne vertaling heeft overgenomen. Monier Williams laat beide weg, doch zonder daarvan reden te geven.

Toen bragt het treurend oud'renpaar 't plengoffer den gestorven zoon;
En daarop rigtte in somb'ren ernst nog eens de grijsaard 't woord tot mij:
'Hoe zijt gij, die zoo wreed mijn kind me ontroofdet, uit Ikshvakoe's[1] stam,
Der wijze vorsten roemrijk huis, geboren, dat zoo wreed een daad
U moog'lijk waar'? Geen veete of strijd was tusschen ons om vrouw noch eer;
Wat dan dreef u tot wraak? Doch hoor, wat straf u voor uw dwaling wacht!
Gelijk ik, van mijn zoon beroofd, thans droef verlaten sterven moet,
Zoo zult ook gij in 't uur des doods, op 't eenzaam ziekbed uitgestrekt,
Weêklagen om een dierbaar kind, maar ijdel zal uw klagte zijn!'...
Ik vlood, de rouw in 't hart. En dra, eer 't jaar zijn loop voleindigd had,
Stierf troostloos en het leven moê daar ginds in 't woud de kluizenaar.'[2].

1 De stamvader van het geslacht van Dasharatha, die deswege ook dikwijls, even als Râma, de zoon van Ikshvakoe of de Ikshvakoeïde genoemd wordt.

2 Hoe de voorspelling vervuld werd, zagen wij reeds. Met de klagt van Dasharatha over Râma's verlies en de beschrijving van 's Konings dood wordt het Hoofdstuk besloten. Welligt schijnt sommigen onzer lezers de straf toch wat hard, welke de Koning ondergaat, sinds hem toch eigenlijk geen misdrijf in onzen zin kon worden te laste gelegd en er van geen wezenlijke schuld, maar alleen van onvoorzigtigheid sprake kon zijn. Men bedenke echter, dat volgens de begrippen der Indiërs, het jagtvermaak op zich zelf en als zoodanig (het dooden van een dier alleen voor het genoegen om te dooden, en niet enkel het doodschieten van een onnoozelen haas of patrijs, maar zelfs de zoo gevaarlijke tijgeren olifantenjagt) reeds te veroordeelen was, en vooral in een Koning, die beter nog dan eenig ander zijne lusten moet weten te bedwingen, als een strafwaardig toegeven aan den hartstogt werd beschouwd. Zoo veroordeelt dan ook Dasharatha het in zich zelven, dat hij 'belust op buit, aan buit slechts denkend' was, en naar zijne eigene voorstelling wordt op die wijze de doodslag van den kluizenaarszoon het, wel is waar niet voorbedacht, maar uit een zedelijk oogpunt dan toch wedervergelding en boete vereischend gevolg eener op zich zelve reeds afkeurenswaardige en in een Vorst strafwaardige handeling, even als dat bij ons een misdrijf zou zijn 't welk in dronkenschap wordt gepleegd. Dat onder ons Westerlingen het jagtvermaak niet uit hetzelfde oogpunt als door de voormalige Indiërs beschouwd wordt, kan moeilijk voor 't overige als een bewijs van onze hoogere beschaving en meer verfijnde zeden en begrippen worden aangemerkt.

II.
De komst der Gangâ.

‘Chaque peuple, - zegt Eichhoff[1] in zijne inleiding tot de legende der Gangâ, - a eu son fleuve sacré, moitié réel, moitié mystique, destiné aux ablutions du corps et aux purifications de l'âme avant leur admission dans le ciel. Les Égyptiens ont eu le Nil, les Assyriens l'Euphrate, les Grees l'Alphée, les Romains l'Éridan, les Indiens le Gange, fleuve vénéré par excellence, jaillissant des neiges perpétuelles au sommet de l'Himalaya, répandant l'abondance dans de vastes vallées, et s'ouvrant à travers l'Océan une route vers des plages inconnues[2]. Aussi l'ont-ils appelé la rivière des trois mondes, puisque sa source élevée la rapproche du ciel, son cours majestueux de la terre, sa sombre embouchure de l'enfer. Les poètes en ont fait la nymphe Gangâ, fille auguste du mont Himalaya et soeur d'Uma, épouse de Çiva, génie suprême de la nature[3]. Appelée par les dieux dans le séjour céleste, une sympathie secrète l'attirait vers la terre pour la consolation des mortels; mais quel mortel eût osé soutenir le choc de ses eaux dans leur chûte impétueuse et guider avec assurance leur marche bienfaisante vers la mer? Ici une tradition historique, relative sans doute à un roi d'Ayôdhyâ qui eut le bonheur d'achever le travail entrepris par un de ses ancêtres pour élargir le cours du Gange et pour fertiliser les plaines, travail immense, longtemps interrompu et enfin accompli avec gloire, a fourni au chantre de la Ramaïde une de ses conceptions les plus brillantes.’

Het is deze legende, mede door den genoemden schrijver in

1 Poésie héroïque des Indiens, etc., p. 86-88.

2 ‘Virgile, - voegt de schrijver in eene aanteekening er bij, - n'a pas oublié le Gange parmi les fleuves dont il vante la grandeur (Aen. IX. 30):

‘Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus.’

3 De geboorte van Gangâ en haar verblijf onder de Onsterflijken maakt weder eene afzonderlijke legende van het Râmâyana uit.

proza vertaald, waarvan wij thans eene metrische navolging wenschen te beproeven. Zij wordt gevonden in het 45ste Hoofdstuk van het Eerste Boek, en behoort tot die reeks van verhalen, welke de wijze Vishvâmitra aan Râma en zijne togtgenooten gedurende hunne omzwervingen in de wildernis mededeelt. Het volgende tot nadere toelichting van de daarbij voorkomende bijzonderheden.

Koning Sagara, een van Râma's voorouders, had zijne zonen uitgezonden, om het paard, dat bij gelegenheid van het Paardenoffer of Ashvamêdha verdwenen was, op te zoeken en terug te brengen. Vruchteloos echter bleven de nasporingen der Sagariden, en ten laatste aan de boorden van den Oceaan gekomen, werden zij door Vishnoe in een afgrond geworpen, en bleven sinds veroordeeld, om diep onder den bodem der zee, in het schimmenrijk te verwijlen, tot zij door een wonder van hunne zonden verlost mogten worden. Twee geslachten gingen er voorbij zonder dat de vloek kon worden opgeheven. Ten laatste verneemt Koning Bhagîratha, vromer en wijzer dan al de overige nakomelingen van Sagara, dat alleen de heilige Gangâ bij magte is, de schimmen zijner voorvaderen te verlossen, indien zij hare alles reinigende golven op de aarde wil uitstorten. Maar de aarde is niet in staat den hoogen en geweldigen val der wateren te torschen, en nu belooft Shiva, Heer der Werelden, en bewoner van den Himâlaya, door Bhagîratha's strenge boete en ijverige gebeden bewogen, den val op zijn magtig hoofd te zullen opvangen. De Gangâ stort zich neder, maar blijft nog geruimen tijd in de lokken van den God verward (een treflijk beeld voor de donkere en sombere rotsblokken en het digte struikgewas, waarin de trotsche rivier bij haren oorsprong nog schijnt gevangen te blijven), totdat Shiva, op nieuw door den Koning aangezocht, haar den uitweg opent, en haar vergunt, de aarde te gaan verfrisschen en vruchtbaar te maken, en, in den Oceaan zich uitstortend, onder geleide van den Vorst tot de onderwereld door te drin gen om Sagara's zonen van hunne smetten te reinigen en den weg hun te openen, die naar het verblijf der Onsterflijken voert. - Dit laatste gedeelte der legende, de nederdaling der Gangâ op aarde, maakt het onderwerp uit van het hier mede te deelen fragment.

In strenge boete leefde een jaar nog Koning Bhagîratha[1]. Toen
Sprak tot den Vorst de magt'ge Heer der Wezens, Oema's echtgenoot[2]:
‘Gij zijt mij lief; des wil ik u een gunst bewijzen; zelf wil ik
Den last der waat'ren torschen als zich Gangâ[3] uit den hooge stort.’
Daarop besteeg de God den top des Himavat's. ‘Daal neder!’ - sprak
Bevelend hij tot Gangâ's stroom, nog in der heem'len burgt geboeid;
En schudde toen het forsche hoofd, en statig golfden wijd en zijd,
Een digt en somber woud gelijk, des Goden donk're lokken neêr.
Met zwaren val nu stortte zich, gehoorzaam aan het hoog bevel,
De magt'ge stroom uit 's hemels trans op des geweld'gen hoofd. Maar lang,
Maar heel een jaar bleef Gangâ, nog, in 't woud dier lokken wild verward,
Daar rust'loos dwalen, zoekend steeds, doch vrucht'loos, of ze een uitweg vond.
Toen wendde Bhagîratha zich met vurig smeekgebed nogmaals
Tot Shiva, en vroeg dringend hem der Nimf bevrijding. 's Konings beê
Vernemend, en tot gunst geneigd, streek vlugtig Oema's echtgenoot
Eén lok ter zîj, en aanstonds zag zich Gangâ blij den weg gebaand.
In breede golven stroomde op eens de held're kristallijnen vloed,
De wereld rein'gend, heil en vreugd verspreidend, over 't aardrijk voort.
En Goden, Wijzen, 't Geestenheir, en der Gandharven lust'ge schaar[4],

1 Even als bij den naam van Dasharatha meenen wij ook bij dezen het oorspronkelijk accent (dat in beide op de tweede lettergreep valt) te mogen verplaatsen, sinds dat in onze taal beter klinkt. De lange vokaal der tweede lettergreep maakt hier geen bezwaar, vermits, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, de klemtoon in 't oorspronkelijke toch niet altijd op de lange vokalen gelegd wordt.

2 Shiva, die in dezen kring van legenden steeds als Opperheer voorkomt. Brahma heet er de Wereldvader of Schepper en is meerendeels niets anders dan de Demiurg, wèl te onderscheiden van Brahma of Brahm, het Alwezen, dat boven alle wezens, boven Goden en menschen staat en het al omvat en doordringt. Vishnoe komt weinig in deze, waarschijnlijk zeer oude legenden voor, en waar hij verschijnt speelt hij gewoonlijk gansch geen fraaije rol. Zoo is hij het eigenlijk geweest, die het paard heeft gestolen en daarna de zonen van Sagara straft omdat zij het gaan opzoeken. Uit dit een en ander blijkt, dunkt ons, almede vrij duidelijk dat die stukken uit het Râmâyana, die Râma als eene menschwording van het Hoogste Wezen voorstellen, en dit Wezen den naam van Vishnoe verleenen, uit een anderen (ongetwijfeld veel lateren) tijd moeten zijn dan die veel talrijker episoden in welke Shiva als Opperheer verschijnt. - Indra, de God des Hemels (eigenlijk de regen, het onweder, enz.), komt daarentegen zeer dikwijls voor; een bewijs almede voor de ondheid dier legenden. - Oema, de gemalin van Shiva, is, gelijk wij boven zagen, de oudste zuster van Gangâ, dochter van den Himavat.

3 Gemeenlijk hier ook aangeduid met het epitheton: ‘de rivier der drie werelden’ of de ‘drie-wegen-gaande’ (‘tripathagâ’).

4 De Gandharven zijn, als vroeger reeds opgemerkt, de hemelsche zangers. Voorts worden hier nog half-goden genoemd, als de Yaksha's, Siddha's, enz., in de vertaling onder den algemeenen naam van Goden en Geesten begrepen.

Op olifanten bont van tooi en vuur'ge rossen aangesneld,
Begroetten blijde Gangâ's komst, en baadden zich in 't frissche nat,
Terwijl de Wereld vader zelf plegtstatig haar ter zijde ging.
Van allerwege vloeiden daar de Geesten, Goden, Heil'gen zaam
Om de ongekende tooverpracht van 't wonder schouwspel aan te zien.
De lucht, met wolken digt bedekt, en somber eerst, scheen door den glans
En 't schitt'ren van hun siers'len hel als door den gloed der zon verlicht.
Hier statig golvend, vloot de stroom daar ginds in bogten kronk'lend voort;
Hier effen als het spiegelvlak en breed zijn waat'ren spreidend; daar
Langs hooge klippen bruischend, wild, als door den stormwind voortgezweept.
Dolfijnen, slangen, visschen, speelsch opduikend uit den klaren vloed,
Weêrkaatsten door hun schubben hel en glinst'rend 't stralend hemellicht.
Der baren schuim, hoog opgestuwd, vervulde schitt'rend 't luchtruim, wit
Gelijk de najaarshemel dien een vlugt van blanke zwanen klieft.
En neder ruischte steeds de val van Shiva's hoog en vorstlijk hoofd,
En ijlend stroomde 't water steeds langs bosch en beemd en klippen voort,
De geesten die der heem'len sfeer, de monsters die der aarde schoot[1]
Bewonen, baanden eerbiedvol der heilige rivier den weg,
En wierpen in den vloed zich neêr; en al wie uit den reinen stroom,
Der Goden burgt ontsproten, rees, toog vrij van zonde en smetten heen;
En wie uit 's hemels trans voormaals op de aarde stortten, keerden rein
En vlekloos uit den heil'gen vloed naar 't glansrijk oord der zaal'gen weêr.
God Shiva's roem verkondde luid der vrome Wijzen dankgebed
En statig klonken hem tot lof de zangen van 't Gandharvenkoor,
En bloemen strooijend wendden zich de Apsaren in den rijendans[2],
En blijde juichend riep heel de aard aan schoone Gangâ 't welkom toe.
De Koning Bhagîratha ging op rijk getooiden zegekar
De jubelende schaar vooruit, en langs het breed en schitt'rend spoor
Met kracht der baren digten vloed voortstuwend, volgde Gangâ hem;
In diepe kolken woelend soms, stoof dra de stroom gejaagd weêr voort,
In de engte soms gedrongen, dan uiteen weêr spattend, dartel ook
En speelsch daar hupp'lend langs het veld, met vlokken glinst'rend schuim
bekranst[3].

1 De Graha's, Nâga's, enz.
2 De hemelsche danseressen, allegorische voorstelling van de wolken.
3 In plaats van deze laatste regels vindt men in den Noordelijken tekst een laf verhaaltje van zekeren wijze, die de Gangâ opslikte en ze toen weêr door zijne ooren uitwierp, eene smakeloosheid, die tot niets anders dient dan om zekere benaming der Gangâ te verklaren. In de Bengaalsche lezing volgen hier vier regels waarin op nieuw de Goden en Geesten worden opgenoemd, die de Gangâ begeleidden; wij hebben die regels als eene noodelooze en waarschijnlijk onechte herhaling uit onze navolging weggelaten. Zelfs zouden wij meenen de echtheid ook van die regels te mogen betwijfelen, waarin de wijze, op welke de Gangâ den Koning volgde, beschreven wordt, daar dit mede eene herhaling, schoon in anderen vorm, van de voorafgaande beschrijving is. In beide lezingen zou dan juist een gelijk aantal regels zijn geïnterpeleerd; in de Noordelijke het evengemeld tusschenverhaaltje bevattend en in de Bengaalsche de herhaalde beschrijving van den loop der rivier en de herhaalde opsomming van de namen harer begeleiders. Echter aarzelen wij in dezen te beslissen, en hebben daarom uit onze overzetting de vier bedoelde twijfelachtige regels niet willen verwijderen.

En waar de Vorst het wagenspan ook leidde, derwaarts volgde trouw
Der Goden gunst'ling, 's werelds roem, de driewerf heil'ge Gangâ-stroom.
Ten laatste de open kust der zee bereikend, vond de Koning dra
De plek waar eens Sagara's kroost in 's afgronds donk'ren schoot verzonk;
En Gangâ naar het doodenrijk geleidend, bragt in 't somber oord
Hij 't blij berigt van 't naad'rend heil der vaad'ren droeve schimmenrij;
En van den schrikb'ren vloek verlost, verrezen uit den heil'gen stroom
Sagara's zonen vrij van smet en stegen juichend hemelwaarts.

III.
De schaking van den kluizenaar.

Het onderwerp van de navolgende episode zal wel geen onzer lezers onbekend kunnen zijn. Wie toch kent het naar Boccaccio gevolgde verhaaltje van La Fontaine: ‘Les oies du père Philippe’ niet? Het hier medegedeelde nu is in den grond der zaak slechts de oudere, meer uitvoerige en ook ongetwijfeld veel dichterlijker en geestiger bewerking van hetzelfde, uit Indië naar Europa overgedwaalde thema: een jeugdig kluizenaar, die voor 't eerst in zijn leven vrouwen ziet, van wier bestaan zijn vader hem zelfs onkundig had gelaten.

Beter en fijner bewerkt dan de tot dusver alleen bekende Westersche navolgingen, is de Indische vertelling ook beter aangebragt en gemotiveerd: - Soemantra, de minister van

Koning Dasharatha, verhaalt aan dezen, hoe er eens in het naburig rijk van Anga eene groote en langdurige droogte ontstond, die, naar een orakel, niet eer zou ophouden eer een zekere jeugdige kluizenaar uit een nabij gelegen woud naar den zetel van het rijk zou gekomen zijn; hoe toen de Koning, Lômapâda, op raad van zijne ministers, den kluizenaar door eenige hofdanseressen uit zijne schuilplaats deed lokken, en hem zijne dochter ten huwelijk gaf; en hoe terstond nadat de jeugdige anachoreet zijn togt naar de Koningsstad had aanvaard, ook de lang gewenschte regen op de aarde was neêrgedaald.

Maar ook de diepere, wijsgeerige beteekenis van deze anders vrij luchtige vertelling is bij de Westersche verwerking van het onderwerp gansch en al verloren gegaan. Reeds van de fijne satire, welke het doorgaande tegen het overdreven ascetisme en tegen den overdreven eerbied voor die zoogenaamde heiligen bevat, is weinig of niets meer in die verwerkingen behouden gebleven; maar bovendien missen deze ten eenemale den allegorischen zin, die ten duidelijkste in het oorspronkelijke doorstraalt. Of is hier de aanhoudende droogte niet het sprekend symbool van de dorre, alle bloemen en bloesems des levens verschroeijende werking eener godsdienst, die alle wereldsche genieting voor zonde verklaart; en stelt niet de verkwikkende en verfrisschende regen het weldadige eener levensbeschouwing voor, die geoorloofd, door de natuur zelve ons bestemd genot den mensch niet ontzegd wil zien? Aan dit alles, aan deze zedelijke wijsgeerige beteekenis der anders luchthartige scherts hebben onze Westersche vertellers niet gedacht, tot wien blijkbaar niets anders dan de belagchelijke zijde van het oorspronkelijk zoo echt humoristisch verhaal was overgekomen.

Diezelfde beteekenis intusschen is blijkbaar ook oorzaak geweest, dat de latere Brahmanen, wien dergelijke satiren op hunne heilig geachte anachoreten zeker niet naar den zin konden zijn, in den Noordelijken tekst het gansche verhaal zoozeer hebben verkort en verminkt, dat er nagenoeg niets meer van overbleef, 't geen Schlegel (die inmiddels alleen de satire zelve, niet haar allegorischen zin opmerkte) bewogen heeft, om, met ontrouw aan zijn eigen stelsel, de episode uit de Bengaalsche bewerking in de door hem uitgegeven Noordelijke in te lasschen.

Onze overzetting begint waar Soemantra, na eerst meer in 't kort het gebeurde met den kluizenaar te hebben vermeld, op uitnoodiging van Dasharatha, die het nadere van de zaak nog wel eens hooren wil, meer omstandig de wijze beschrijft, waarop de vrome boeteling aan zijne heilige overpeinzingen werd ontrukt (9de Hoofdstuk van het Eerste Boek volgens den Bengaalschen tekst).

Gehoorzaam aan des Konings wensch, begon Soemantra dus 't verhaal,
Hoe Rishyashringa[1], loos verlokt, naar Lômapâda's zetel kwam: -
'Een middel, - sprak de staatsdienaar, die voorzat in des Vorsten raad,
Is, Koning! door ons uitgedacht, onschuldig, zonder argelist.
De jonge kluiz'naar leeft in 't woud steeds boetedoende en mijmerend,
Gansch onbekend met vrouwenschoon, niet wetend wat dezinnen streelt,
Noch wat de zoete lust is die zooveren van 't verstand berooft.
Des zij beproefd wat tot ons doel die lust op 't jeugdig hart vermag.
Men bouwe slanke booten, digt met frisch en sierlijk loof bedekt,
Waartusschen schoon en geurig ooft den reuk streele en het oog bekoor',
En vogels hupp'len bont van dosch, en tenten van veelkleur'ge stof,
Met bloemfestoenen opgesierd, den reiz'ger koele schaduw biên!
Die booten nu bestijge een schaar van vrouwen, alle jong en schoon
Van bouw en leden, 't minlijk oog hel schitt'rend van het vuur der jeugd,
Bekwaam in zang en snarenspel, bevallig in den rijendans,
Met al de treken wel bekend, die minnelust aan maagden leert.
Dat zij naar 't woud in pelgrimskleed zich spoeden! En behendig lokk'
Haar loos verleid'lijk liefdespel den jong'ling naar de Koningsstad!' -
De Vorst beäamde 't voorstel en gaf aanstonds aan den Raad bevel
Te hand'len naar 't gedachte plan. Dra werd toen aan zijn last voldaan:

1 Met den besten wil om vreemdklinkende namen zooveel doenlijk te vermijden (gelijk wij dat in de eerste der medegedeelde episoden met den naam van den kluizenaarszoon, Yadjnadatta, die er slechts eens of tweemaal in voorkomt, ons veroorloven mogten), scheen ons dit hier toch niet wel mogelijk. Evenmin zien wij kans, den naam van Rishyashringa op andere en meer eenvoudige wijze te schrijven zooals in 't oorspronkelijke, waar de beide *ri*'s zelfstandige vokalen zijn, terwijl de *y* een halfvokaal of verbindingsletter en de *sh* mede slechts ééne letter is; tot de uitdrukking van dit alles ontbreken ons de noodige schriftteekens.

Keur van de schoonste vrouwen ging er scheep naar 's kluiz'naars stil verblijf,
En trok al vrolijk juichend voort naar 't somber en verlaten woud.
Nabij de kluis gekomen stond de bende stil, en spiedde in 't rond,
Verborgen achter boom en struik, uit vreeze voor Vibhândaka[1].
Doch ziende dat de grijsaard zich van 't eenzaam oord verwijderd had,
Vertoonden zij zich onversaagd aan 't oog des vromen boetelings.
Met bloemen alle frisch getooid, omringd van zachten balsemgeur,
Begonnen zij haar wonder spel, en dansten op een vlugge maat,
En wierpen onder luid gejuich elkaêr den ligten kaatsbal toe.
Vermoeid zonk de eene somtijds neêr, maar sprong weêr vlug en luchtig op,
En and're voerden speelsch een strijd, en vloden snel en keerden weêr,
Terwijl bij 't wenden 't luchtig kleed bekoorlijkst schoon te gissen liet.
Met schitt'rend oog en schalkschen blik, en handen als de lotusbloem
Begroetten lagchend zij elkaâr, vrij dart'lend in den roes der vreugd.
En liefelijke cymbelklank[2] en zang als 't lied des nachtegaals
Vervulden 't hoog en statig woud, dat lusthof der Gandharven scheen[3].
En allerwege in bosch en beemd weêrklonk het vrolijk feestgejoel
Der bende die haar strikken legde aan de onschuld van den kluizenaar.
Zoo vreemd een schouwspel had nog nooit des vromen jong'lings oog aanschouwd,
En vol verbazing kwam hij dra te voorschijn uit de stille kluis.
Nog nooit had hij, van kindsbeen af, 't zij man of vrouw, noch iets gezien
Van wat in stad en land er staâg een ieg'lijk op zijn weg ontmoet.
En toen hij nu die meisjes zag, zoo slank van bouw en rijk van dosch,
En toen zijn oor den klank vernam van 't schoon en lieflijk ruischend lied,
Toen stond hij eerst verwonderd stil; maar 't leed niet lang of nader trad
Nieuwsgierig de verbaasde zoon des heiligen Vibhândaka.
Zij, hem bemerkend, staakten dra haar jolig en luidruchtig spel,
En staarden met haar vriend'lijk oog den jong'ling schalksch en lagchend aan.
Daarop, hem naad'rend, spraken zij met zacht en vleijend stemgeluid:
‘Vanwaar gij vreemd'ling eenzaam dus in 't donker en naargeestig woud?
Wat voert zoo eensklaps herwaarts u? Ai, zeg wie en vanwaar ge zijt,
Want u te kennen wenschten wij zoo gaarne, o treflijk sterveling!’
Op 't minnelijk en vleijend woord der schoone vraagsters gaf terstond
Welwillend en vertrouw'lijk dus de kluiz'naar het verlangd bescheid:
‘Mijn vader heet Vibhândaka, geboren uit Kashyapa's stam;

1 De vader van Rishyashringa.
2 Eigenlijk de klank van gouden banden, aan de enkels der danseressen bevestigd. Men vindt ook soms gewag gemaakt van dergelijke banden met klokjes.
3 De orde der regels is hier eenigzins gewijzigd. De inhoud blijft inmiddels onveranderd.

Ik ben des heil'gen eigen zoon, en Rishyashringa noemt men mij;
Dáár ligt de kluis door ons bewoond; daar wensch ik, schoone vreemden, u
Te ontvangen als 't den gastheer voegt, met gul en passend eerbewijs[1]'
Des kluiz'naars gastvrij aanbod vond bij al de meisjes reê gehoor,
En lagchend trok de schare meê naar 't eenzaam doch herbergzaam oord
'Zie hier, - zoo sprak des heil'gen zoon, - het voetbad en de drinkschaal daar,
En wortels versch in 't bosch geplukt, en app'len frisch en fijn van smaak!'
Zoo uitgenoodigd deden gaarn' de schoone gasten eer aan 't maal,
En spraken toen, terwijl een lach haar lippen plooide, vriend'lijk dus:
'Ook wij, o vrome boeteling! wij bragten herwaarts keurig ooft,
Geteeld in ons geheiligd oord, uit onze kluiz'naars woning meê.
En zoo 't u soms behagen mogt, zoo proef deze app'len, fraai van kleur,
En neem van onze hand daarbij deez' dronk uit gindsche bron geput!'
Toen gaven zij konfijtsels hem, als waren 't vruchten toebereid,
En lekkernijen velerlei, en geur'gen nektar, zoet van smaak.
Wel scheen den kuischen kluiz'naar eerst dat alles vreemd, doch twijfel rees
Niet bij hem op, of 't werklijk ooft waar' wat hem loos werd voorgezet.
Maar toen nu elke beurt om beurt met uitgelaten vreugde hem
Omhelsde en met een gullen lach een kus hem roofde, of vlugtig soms
Hem in de mollige armen sloot en aan haar boezem prangde om schalksch
Hem iets in 't oor te fluist'ren, toen werd wonder hem en vreemd te moê;
En of 't de schuld des godendranks dan wel dier looze treken waar',
Des braven jong'lings wijsheidszin wel gansch en al gevloden scheen.
Zij echter, vreezend voor de komst van 's kluiz'naars vader, bragten snel
Haar jongen vriend den afscheidsgroet, bewerend dat een heilig werk
Haar elders riep; en de eigen kluis hem wijzend, die niet ver vandaar
Gelegen heette, spoedden zij in 't donker woud zich haastig voort. -
Door haar verlaten doolde nu in bosch en veld al mijmerend
De goede Rishyashringa rond, schoon niet als vrome boeteling.
En toen nu straks Vibhândaka te huis kwam en zijn braven zoon
Diep in gepeinzen naar het scheen, doch tevens wat verwilderd zag,
Toen vroeg hij streng: 'Waarom, o zoon! begroet ge als 't voegt uw vader niet?
Wat oceaan van zorgen is 't waarin ik u verzonken zie?
Voorwaar! een staat zoo zonderling past aan den vromen kluiz'naar slecht!
Kom, zeg terstond, wat heeft in u verandering zoo groot gebragt?'
Dus aangespoord verklaarde alras de jong'ling wat op 't hart hem lag:

1 De pligten der gastvrijheid, een voornaam gedeelte van het Brahmaansch onderwijs, waren den jeugdigen kluizenaar natuurlijk door zijn vader ingeprent, al had hij tot dusver nog geen gelegenheid gehad de les in praktijk te brengen.

‘Ach, vader! - sprak hij, - herwaarts kwam een aantal knapen, schoon
voor 't oog,
Klein, tenger, vol aanvalligheên, de boezem wel gevuld en zacht.
Die hebben vriendlijk mij gekust en op een wond're wijs me omhelsd.
Zij zongen schoon een lieflijk lied, en speelden zaâm een aardig spel,
En wierpen schalksche blikken mij vol lust en zoet verlangen toe.’
‘Mijn zoon! - dus sprak de vrome man na Rishyashringa's trouw verhaal, -
Dat waren geesten, boos van aard, Rakshasen[1], die in d'avondstond
Rondwaren soms in die gedaante om kwaad te doen aan kluizenaars[2];
Vertrouw ze nooit en wacht voortaan met zorg voor hunne list u steeds!’
Na dus met strengen ernst zijn zoon vermaand te hebben, legde zich
Vibhândaka ter ruste, om vroeg des morgens weêr op weg te gaan.
Doch Rishyashringa scheen alras den raad vergeten; haastig toch
Begaf hij zich naar de eigen plek, waar 's avonds hij die knapen zag.
Zij, hem ontwarend reeds van ver, begroetten hem met blij gejuich,
En haalden hem al jub'lend in, en spraken toen hem vriend'lijk aan:
‘Kom nu, o schoone vreemd'ling, kom, en volg ons naar het lieflijk oord,
Waar onze kluiz'naarswoning ligt, en gul onthaal den gast verbeidt!’
Wel welfelde eerst de boet'ling nog, maar zoet klonk der verleiding taal,
En weldra had hij blij te moê naar Anga's rijk den togt aanvaard.
En naauw betrad des jong'lings voet de ranke boot, of aanstonds viel
In stroomen op 't verdorde veld een frissche regen ruischend neêr. -
Inmiddels was Vibhândaka, beladen met een zware vracht
Van vruchten, versch in 't woud geplukt, naar 't eenzaam oord teruggekeerd;
Doch toen hij, van zijn togt vermoeid, de kluiz'naarswoning binnentrad,
En nergens Rishyashringa zag, vergat hij 't voetbad zelfs, en liep
Al angstig zoekend heen en weêr; maar of hij al met luider stem
Hem bij zijn naam riep, nergens vond hij van den vlugt'ling 't minste
spoor.
Toen toog hij haastig weêr op weg, en 't woud verlatend, kwam hij dra
Aan welige landouwen, rijk aan oogst en kudden. ‘Wien, - dus vroeg
De vrome wijze aan 't herdervolk, - behoort dit rijk gezegend land?’
De goede herders bogen diep eerbiedig voor den heil'ge neêr,

1 Booze geesten of daemonen, die eene belangrijke rol spelen in de Indische mythologie. Men vergelijke ons vorig opstel over het Râmâyana.
2 Naar aanduiding van Schlegel zijn hier twee regels van één gemaakt, daar er uit den tekst een halfvers schijnt te zijn uitgevallen, en er alzoo eene halve shlôka te weinig zou zijn.

En vouwden vroom de handen zaâm, en gaven hem 't gewenscht bescheid:
‘Dit is het land van Anga's Vorst, van Lômapâda, wijd vermaard;
Aan Rishyashringa, zegt men ons, Vibhândaka's, des heil'gen zoon,
Verleende hij tot bruidschat 't land met oogst en kudden rijk belaân!’
Toen viel op eens een hooger licht in 's wijzen geest, en aanstonds ziend
Wat heil zijn zoon beschoren was, toog hij naar huis met blij gemoed. -
Intusschen reisde op 't sierlijk schip de jong'ling naar de Koningsstad;
En donk're wolken dekten 't licht der zon, terwijl met dof geluid
Het rollen van den donder klonk, en regen klaat'rend nederviel.
Bij 't hooren van het onweêr dus bereid op Rishyashringa's komst,
Ging daad'lijk, door zijn Raad verzeld, de Koning den gewenschten gast
Ontvangen, en bood aanstonds hem met eigen hand de drinkschaal aan,
En leidde met gebogen hoofd naar 't vorstelijk paleis hem voort.
Daar, om zijn gunst te winnen, bragt, omringd door heel zijn hofgezin,
De Vorst hem zelf met eerbetoon wat rijkdom treflijkst bieden kan,
En schonk zijn dochter hem tot vrouw, met de oogen als de lotusbloem.
Zoo woonde sinds in Anga's rijk, in weelde en pracht en vorstlijke eer,
Met schoone Santâ trouw vereend, de nederige kluiz'naarszoon.’

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

(*Wordt vervolgd.*)

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

Hoe hij koning werd. Hollandsche Roman. Dordrecht, 1863. Twee deelen - Vrouwenliefde en Vrouwenleed, door Marius. Leiden, 1864. Twee Deelen.

Eenmaal minister te worden van onze Hervormde en andere Eerediensten, met uitzondering der Roomsch-katholieke, is geruimen tijd mijn ideaal eener maatschappelijke positie geweest; en ten einde mij die eerzucht en hare bevrediging, welke laatste ongetwijfeld komen zou, door mijne voormalige ambtgenooten te doen vergeven, had ik te bekwamer tijd een weloverdacht plan tot verbetering der predikantstraktementen in gereedheid gebragt. Het protestantsche Nederland rekent zich, en teregt - op dit beginsel was geheel mijne becijfering gebouwd - tot de godsdienstigste volken der wereld. Nie emin wordt er door de verschillende gemeenten in ons vaderland zoo goed als niets gedaan om in het levensonderhoud van hare leidslieden te voorzien. Bij de godsdienstoefeningen gaat een zakje voor de instandhouding der openbare eeredienst rond; de beste zitplaatsen worden verhuurd voor eenige weinige guldens in het jaar, en daar blijft het bij. Van de opbrengst dezer gaven, waartoe de niet meer dan welgestelde burger even veel bijdraagt als de hoogst aangeslagenen onder de industriëlen of de grondbezitters, moet het kerkgebouw onderhouden worden, de premie der brand-assurantie-maatschappij betaald, de koster bezoldigd, de organist bezoldigd, de voorlezer bezoldigd, en wie niet al meer; met dien verstande dat er voor de predikanten-zelf of niets, of hoogstens uit het aldus ge-

smaldeeld kerkefonds niet meer dan eene onaanzienlijke, eene naauwlijks noemenswaardige suppletie overschiet. Hierin nu zou verandering komen. Het zou niet langer gezegd kunnen worden dat in de tweede helft der 19de eeuw, in een tijd waarin alle voorname levensbehoeften het dubbel kosten van voor vijftig jaren, een van de godvreezendste volken der aarde zijne leeraars bij voortduring noodzaakte rond te komen met eene door de magt der omstandigheden en buiten hun toedoen tot *half-pay* of wachtgeld geslonken bezoldiging. Echter zou de staatskas onder mijn bestuur onaangeroerd blijven. Dat uit die kas aan de leeraars der onderscheiden gezindheden, indien zij zulks verlangen, eene goede subsidie uitgekeerd worde, niets wenschelijker dan dit. Evenals de letteren en de fraaije kunsten is ook de godsdienst een voorwerp van weelde. De verhevenheid van dit nationaal belang wordt alleen geëvenaard door zijne improduktiviteit. Onder eene moderne Grondwet als de onze betaamt het dat de Staat dezen edelen tak van onstoffelijk maar daarom niet minder wezenlijk volksleven naar vermogen schrage. Doch meer dan ondersteunen behoeft de Staat niet te doen. Hij houde zich aan de eenmaal gemaakte bepaling, en achte zich voorts van alle verdere verpligtingen ontslagen. De gemeenten zouden onder mijn beheer dan ook zelven verrigten hetgeen door het gouvernement met reden ongedaan zou gelaten worden, en de magtige arm van het algemeen bestuur zou alleen tusschenbeide komen om wederspannigen tot de orde te roepen of onwilligen voorwaarts te drijven. Het traktement der Amsterdamsche predikanten, zoo was mijn maatstaf tot regeling van hetgeen elders nuttig en noodig blijken zou, zou zonder aanzien des persoons met ƒ 1000 verhoogd worden. Wilden partikulieren voor sommige uitverkorenen onder de leeraren nog iets daarenboven doen, daarmede, gelijk van zelf spreekt, zou niemand zich te moeijen hebben. De gemeente zou geacht worden hiervan geene kennis te dragen. Daarentegen zou er door den kerkeraad eene soort van *income-tax* geheven worden, zich uitstrekkend over al de leden des genootschaps, en uit de opbrengst van deze belasting zou men de voor iederen predikant vastgestelde verhooging vinden. Als een goed staatsbestuurder zou de minister van Eeredienst aan de Amsterdamsche kerkeraden in het algemeen en inzonderheid aan den Hervormden de meest volstrekte vrijheid laten met betrekking tot het regelen van deze aangelegenheid. Hij zou zich vergenoegen met het vaststellen der navolgende verordening: ‘Bij

elke vakature te Amsterdam zal van nu af het lands-traktement van een aldaar te beroepen predikant eerst dan toegestaan worden, wanneer aan het gouvernement zal gebleken zijn dat de kerkeraad bij magte is om genoemd traktement uit eigen middelen met ƒ 1000 te vermeerderen.' Alom naar evenredigheid en met billijkheid toegepast zou deze bepaling uitmuntend werken en een goeden indruk maken. De predikanten zouden hunne positie op eervolle wijze verbeterd zien; een thans op het protestantsche Nederland klevende smet zou uitgewischt zijn; en het kerkelijk leven der onderscheiden gemeenten, zedelijk genoodzaakt om te doen blijken van zijne veerkracht, zou met nadruk aan het licht komen.

Den 21sten April 1862 trof mij de gevoeligste slag mijns levens. De departementen van Eeredienst werden dien dag bij koninklijk besluit opgeheven. Men deelde ze in, het eene bij Buitenlandsche Zaken, het andere (het mijne) bij Justitie, en de kans om eenmaal met den portefeuille van dit laatste vereerd te worden, was mij onherroepelijk ontvlogen. Doch wie had gedacht dat de ongenoemde en mij te eenemaal onbekende schrijver van 'Hoe hij koning werd' middel zou hebben weten te vinden om, met een deel van de lotgevallen mijner eerzucht tot bouwstof, een hollandschen roman te schrijven?

'Hoe hij minister werd' zou het boek hebben kunnen heeten. Meer toch dan eene Excellentie is er uit den hoofdpersoon strikt genomen niet gegroeid; en dit behoefde ook niet. Voor den beijerlandschen of flakkeeschen dorpeling, den zoon van den burgemeestersklerk van Dalen, was eene carrière als die van Abraham schitterend genoeg; menig romanheld heeft het met minder moeten stellen. Met dat al zoudt gij den auteur verongelijken indien gij den door hem gekozen titel voor eene schrijffout hieldt. Zijn roman is welbezien eene apokalypse, en in verband met dit half oud-, half nieuwtestamentisch genre heeft het woord koning bij hem eene apokalyptische beteekenis. Hij bezigt het, en verwijst daarbij naar den *Vicar of Wakefield*, tot aanduiding van hetgeen men zedelijke meerderheid pleegt te heeten. Zijn held is niet zoozeer een vorst omdat hij ten slotte een ministeriëlen portefeuille bekomt, al is het die van Binnenlandsche Zaken, als wel omdat hij een edel hart bezit, gepaard met een onverschrokken geest en met eene buitengewone hoeveelheid anti-klerikalisme; het negatieve van welke laatste eigenschap bij hem goedgemaakt wordt door een organiserenden blik op ad-

ministratieve belangen, waaronder algemeen kerkelijke en specifiek synodale. Abraham, om kort te gaan, de zoon van Adams, de bruidegom van Verite, de gelukkige mededinger van Fabulus, de leerling van meester Gedegen, de broeder van Willem den Goede, de vereerder van den staatsman Ericus, de gast van Ds. Adanimum en echtgenoot, de redder van Japiks, de boezemvriend van Barend en Arenout, de vijand en weldoener in een persoon van den niet zeer achtenswaardigen predikant van Vieren - Abraham is iemand die van jongs afaan zijne omgeving beheerscht, die een karakter heeft, van wien kracht uitgaat, wiens invloed langzamerhand eene nationale beteekenis verkrijgt, een koning in soortgelijken zin als waarin de Openbaring van Johannes deze waardigheid aan de geloovige christenen verzekert. Vandaar dat het laatste der dertig of twee en dertig hoofdstukken waarin deze roman verdeeld is, eindigt met den zegekreet: ‘Zóó werd hij koning!’, terwijl al de eerste hoofdstukken besloten worden met de verzuchting: ‘Och, of hij koning ware!’ Deze rhythmus kenmerkt het geschrift. Lag er over des schrijvers stijl niet zulk een gloed van weerzin voor kerkelijkheid en kerkelijke benamingen, en vreesde ik niet dat mijne lezers zich ten gevolge van dat beeld eene verkeerde voorstelling zullen vormen van des auteurs rigting, ik zou om het karakteristieke der indeeling en om het telkens als refrein wederkeerend thema, zijn boek tot de klasse der kanselredenen brengen en het vergelijken bij eene uitvoerige ondejaarsavondpreek uit den natijd van Des Amorie van der Hoeven.

Zal hij mij om deze kwalificatie onvriendelijk aanzien? Ik waag het er op en beweer dat ‘Hoe hij koning werd’ een godsdienstig traktaat in twee lijvige boekdeelen is. Halverwege het tweede dier deelen, wel is waar, komt eene episode voor waarvan men niet zeggen kan dat hij gewijd is aan kerkelijke zaken. Deze intermezzo toch bestaat uit eene gedialogiseerde verhandeling over de nederlandsche spelling. Is dat twee- of drietal hoofdstukken enkel een maatregel van zelfverdediging? eene apologie van den eigen orthograaf des auteurs, die bureau met een *o* en genie met een *zsj* schrijft? Door het daarvoor te houden zou men zijne bedoeling ongetwijfeld misverstaan. Zijn plan eener taalzuivering heeft dieper zin. Het raakt aan al zijne andere begrippen omtrent ons volkskarakter en omtrent de hervorming die hij onzen landaard wenscht te zien ondergaan. Teregt is hij het klassiek gevoelen toegedaan, door Vondel uitge-

sproken: ‘de taal is gansch het volk’. Doch met uitzondering van dat betrekkelijk niet zeer uitvoerig tusschenspel over ons alfabet en over de toepassing daarvan, komt al het overige - en dit verwondert mij - neder op populaire theologie. Misschien is mijne bevreemding misplaatst en moest ik van een schrijver die ergens in het voorbijgaan van zichzelven zegt: ‘Een man van Multatuli zoo als ik’, niet anders verwacht hebben. Blijkbaar toch wil hij met die omschrijving te kennen geven dat hij voor zijn persoon met hart en ziel tot eene bepaalde klasse van neologen behoort; en de aard der dweepzucht, nieuw of oud, is uit de geschiedenis te zeer bekend dan dat men van den kant ook van déze zeloten en van hunnen bekeeringsijver niet sedert lang op alles verdacht zou zijn. Nogtans is mijne verwondering opregt gemeend, en werkelijk heb ik moeite te begrijpen hoe iemand, met een in sommige opzigten zoo uitmuntenden aanleg, gekomen is tot het schrijven van een in zijne hoofdstrekking - hij vergeve mij het harde woord - zoo onnoozel boek. Hoe nu? gij beweert op iedere bladzijde van uw geschrift dat onze predikanten tot hunne schande en onze schade verbijbeld zijn, onze huisgezinnen verbijbeld, onze natie verbijbeld - de uitdrukking is van uzelven - en tot onze nationale verbetering treedt gij op met een roman vol predikanten en predikatien, vol van eene nieuwe volksreligie, vol dogmatiek, vol neo-klerikalisme, en waarvan (hebben de muzen het u reeds vergeven?) eene synodale vergadering de ontknooping vormt. Naar den omvang van uw werk te oordeelen zijt gij het tegenovergestelde van een homoepaath en ook, in zekeren zin, een ontrouw volgeling van Multatuli, wiens ‘Ideën’ zich althans in den regel door beknoptheid onderscheiden. Doch waant gij ons van den katechismus te kunnen genezen door nog een katechismus daarenboven? Neen, mijn zoon; uwe onvergulde pillen zouden de kwaal slechts doen verergeren. Gij acht u aan het kerkelijk leven ontgroeid; gij meent bij uzelven de roeping te hebben waargenomen om voortaan werkzaam te zijn als de apostel eener nieuwe leer. Doch, geloof mij, en moge uit den mond eens oudgedienden deze vaderlijke toon niet al te onaangenaam in uwe neophyten-ooren klinken, ook thans nog staat gij met beide voeten op Dordtschen bodem. De vormen van die soort van zelfbewustzijn hebt gij afgeschud, doch zijn geest heeft u niet verlaten. Dit verraden eenerzijds de door u geteekende karakters; want geen daarvan staat waarlijk buiten u, al uwe hoofdpersonen zijn ledepoppen, gedrapeerd met uwe filosofische

sympathien, omhangen met de lompen van uw theologischen wrok. Doch allermeest straalt dit door in uw roman als geheel. Of men koning wordt met u of met den Heidelberger, men blijft in beide gevallen de oude knecht.

Toen ik dit boek eene apokalypse noemde, dacht ik inzonderheid aan het profetisch enthusiasme waarmede het een nieuw tijdperk van ons volksbestaan aankondigt. Werkelijk hebben wij hier te doen met het programma eener naderende toekomst, van den aanbrekenden morgenstond eens nieuwen levens. Ook kan de ondubbelzinnige bescheidenheid des auteurs niet wegnemen dat zijn geschrift, evenals de meeste Openbaringen van vroeger en later dagteekening, uit den aard der zaak een pretentieus voorkomen heeft. Toch laat ik bij nader inzien die eerste benaming varen en noem den roman eene allegorie; waarbij ik aan den eenen kant en voor een deel gedreven word door de zucht om den schrijver iets aangenaams te zeggen. Zijne allegorische voorstelling toch is de draagster van een denkbeeld, en hem komt onder onze jongere romanschrijvers de lof toe van een boek geschreven te hebben met eene gedachte er in. Hij is op zijne wijze filosoof, maatschappelijk filosoof. Door opmerken en eigen nadenken is eene bepaalde zijde van ons volkskarakter hem openbaar geworden. Een provinciaal, naar het schijnt, een kind van het platte land, is het vaderlandsche dorpsleven het eigenaardig terrein van zijne waarnemingen geweest. Daar vooral is het dat hij kennis heeft gemaakt met hetgeen men, in eenen anderen zin als waarin Conscience deze uitdrukking gebezigd heeft, de plaag der dorpelingen zou kunnen noemen. Voortgaand op den ingeslagen weg heeft hij zich afgevraagd wat er zou kunnen gedaan worden tot herstel van het aanwezige kwaad. Indien er mogelijkheid bestond, zoo ongeveer heeft hij tot zichzelven gezegd, om een zeker aantal personen van beiderlei geslacht, toegerust met deze en die hoedanigheden van verstandelijken en zedelijken aard, invloed te laten oefenen op den voorhanden en door mij bedoelden toestand, zoo zou daarvan met grond eene aanmerkelijke verbetering, ja zelfs eene algeheele omkeering kunnen verwacht worden. Daarop is hij als een litterarische Prometheus aan het vormen van denkbeeldige menschen gegaan. Eerst werden de figuren in gereedheid gebragt die den donkeren achtergrond moesten uitmaken; de kinderen der duisternis, de foelie van die des lichts. Daarna en weldra kwam de beurt aan deze laatsten. De braafheid en het gezond verstand, de kracht en de waarheid,

een aantal morele en intellectuële goede eigenschappen, zouden vleesch worden in even zoo vele menschelijke karakters. Sommigen werden in de broek gestoken, kregen boordjes aan, en bekwamen een ronden hoed op het hoofd: dezen waren de mannen. Om de leden der anderen golfde weldra een vrouwenrok; een omslagdoek werd haar over de borst gespeld, en eene van haar, de heldin, kreeg van haren minnaar, met bijzondere vergunning van den auteur, tot herinnering aan een bezoek te Rotterdam, een witsatijnen boezelaar ten geschenke. Nu waren alle des schrijvers denkbeelden behoorlijk uitgedoscht. Zijne personages mogten thans naar hartelust ageren en oreren. Zij maakten van beide vrijheden een ruim gebruik; van de laatste zelfs een weinig misbruik.

Doch allegorien hebben in de litteratuur hare schaduwzijden, en om den wil der onpartijdigheid behoor ik ook daarop de aandacht te vestigen. Met aangekleede denkbeelden kan men wel eene openbaring schrijven, maar geen roman; en wanneer men dit laatste nogtans onderneemt, wordt men er voor gestraft door het voortbrengen van papieren kinderen die het midden houden tusschen karikaturen en chinesche schimmen. Abraham, de held des verhaals en de navolger (doch met beter uitslag) van mijne ministeriële eerzucht, koestert, voorshands burgemeester zijnde van het dorp Vieren, tot welke waardigheid men hem met of zonder verlof der Gemeentewet reeds op zijn twintigste jaar verheven heeft, eene zeer betamelijke soort van genegenheid voor de jonge jufvrouw Verite, dochter van den wethouder Volans aldaar. De jonge lieden voegen in alle opzigten bij elkander. De carrière makende zoon van den burgemeestersklerk van Dalen is voor de dochter van den Vierenschen assessor en landman eene aannemelijke partij. Het meisje is dan ook van haren kant niet ongeneigd om aan een huwelijk met Abraham te denken; althans in eene min of meer verwijderde toekomst. De bewoordingen waarin deze twee jonge zielen elkander hunne eerste liefde influisteren, worden ons niet regtstreeks medegedeeld. Doch wij komen er iets van te weten uit een gesprek van Abraham met zijn aanstaanden schoonvader; en het is niet zonder schroom dat ik lot toelichting van een mijner bezwaren tegen het allegoriseren met deze eerste aanhaling voor mijne lezers verschijn:

‘Toen zeide Abraham tot Volans: ‘Luister, goede assessor! luister! Verite is een meisje, zoo als er geen bestaat. Vraagt ge mij, heeft

ze bijzondere gaven, dan moet ik zeggen neen! maar zij is opregt als een tortel en stout als een tijgerin. Ze is zacht als fluweel en wreed soms als een medisis. Ik beschouw haar als een geestverschijning, die dezen van schrik en vrees doet ineenkrimpen, en genen hoop en vrees stort in de ziel. 't Hangt slechts van dezen en genen af, of zij blijdschap voor hen is of vreeselijkheid. Ik bemin haar, derhalve is ze voor mij een liefelijke verschijning - hoe en waar ook... Volans! vindt gij 't niet zonderling: zij weet dat ik haar liefheb. Wat was haar antwoord, meent gij, toen ik de volheid van mijn ziel uitstortte, kort na mijn verjaardag, na dien onvergetelijken avond, waarop zij mij zoo verrukkelijk, zoo hemelsch voorkwam, wat was haar antwoord, verpletterend en toch edel, vreeselijk en toch liefelijk? *Ik had niet anders gedacht van u, Abraham, en ik wensch er u geluk mee!*'

Dat komt er van, zoo roept gij uit, wanneer men voor de overflakkeesche boerenmeisjes, al is haar vader wethouder, witsatijnen voorschootjes medebrengt uit Rotterdam! Doch gij rekent buiten het vrijmetselaarskostuum: en bovendien moogt gij niet vergeten dat Verite door den auteur bestemd is om eenmaal in eene synodale vergadering, zamengesteld uit politieken en kerkelijken, den presidialen hamer te voeren en bij die gelegenheid eene openingsrede te houden, die voor het minst in den etymologischen zin van het woord geene *maiden-speech* zal mogen genoemd worden. Hetzij hij het letterlijk aldus of anders meende, Abraham sloeg den spijker op den kop toen hij omtrent Verite tot haren vader zeide: ‘Verite is een meisje, zoo als er geen bestaat.’ Verite is eene gedachte; geen wezen van vleesch en bloed. Als kind en pas aankomend juffertje heeft zij gestoeid en ook in alle onschuld een weinig geminnekoosd met den engelachtig blonden en blaauwoogigen Fabulus: even min een wezen van vleesch en bloed als zijzelve, maar de wandelende allegorie der godsdienstige legende, vroeger alom en ook bij burgemeesters in eere, doch in den tegenwoordigen tijd veroordeeld om uit logeren te gaan bij dorpspredikanten en zich eene kamer aangewezen te zien in de pastorie. Tot jaren van onderscheid gekomen, heeft Verite begrepen dat de speelnoot van haar kinderlijken leeftijd als bruidegom bij haar niet paste. Zij heeft dus aan Fabulus zijn afscheid en haar woord aan Abraham gegeven. Doch wederom is hare verbindtenis met laatstgenoemde niet maar een huwelijk gelijk het uwe en het mijne. Verite's verbond met Abraham, den voor-

bestemden minister, is het allegorisch huwelijk van de waarheid met de magt. ‘Hoe hij koning werd’ is geene aaneenschakeling van gebeurtenissen, een uitvloeisel van den wil of van het lot der hoofdpersonen, maar een melkweg van luchtverhevelingen. Zal ik den schrijver te last leggen dat hij zich hersenschimmen maakt omtrent hetgeen in Nederland heden ten dage een minister vermag? hem verwijten dat hij zijnen held eene uiterst onmenschkundige ambitie laat koesteren? beweren dat een welbesteed verblijf van eenige maanden in de hofstad hem zou kunnen leeren hoe de ministeriële magt te onzent, die op een afstand en in de schatting van dorpelingen naar alvermogen zweemt, werkelijk niet veel anders is dan eene politieke theorie gelijk er meer zijn? Liever houd ik vol dat zijne Verite, zijn vrouwelijk ideaal, het meisje dat met even zoo vele woorden tot haren minnaar zegt: ‘Ik feliciteer u wel dat gij mij liefhebt’, indien zij geene zottin ware, een monster wezen zou; en tot regtvaardiging van deze mijne vermetele berisping deel ik uit een gesprek tusschen Verite en Barend, gehouden op eene avondwandeling hij zonsondergang, terwijl Arenout en Abraham (want Verite wandelde niet steeds bij voorkeur arm in arm met haren verloofde) een weinig achtergebleven waren:

‘“Ziet gij daar gindschen heuveltop zich neigen naar den kant van waar het gezang komt?” vraagde Barend [er is spraak van het avondlied der nachtegalen]; “en men zou willen tegenspreken, dat boomen en rotsen de lier van Orpheus volgden. Ouden! wat hebt gij de natuur helderder dan wij gezien. Ouden! wat hebt ge een leven bespeurd, daar, waar het voor ons dood is, - dood! Wat heeft uw ziel gevoeld, gesmaakt, hoe heeft ze zich gevormd in de natuur, zoo rijk door u bevolkt, zoo waardig door u vereerd. Leeft, ouden, leeft!” - “Nu laat gij den ouden toch regt wedervaren, Barend,” merkte Verite aan; “dat vind ik goed van u. Schoon gij een vijand zijt van pantheïsme, eert gij de schoone zijde van de alvereering der ouden en gevoelt al het harmonische, zielverheffende van hun godsdienst en hun samenleven. Men heeft willen beweren, dat de waarheid zou geleden hebben door hun zucht en hun kunst der verpersoonlijking. Integendeel. Door de duidelijke voorstelling, waardoor gedachten en daden, hartstogten en deugden, grondstoffen en magten zoo volledig daar stonden in haar gansche wezen, won de waarheid en bleef misleiding in de schemering. Zonder die levendmakende natuur- en menschenleer die wij ontleed hebben en

zoo we meenen, in haar aard en zonder sluijer vastgesteld, zouden we noch dichters, noch zuivere godsdienst kunnen hebben. Daardoor is immers aan de natuur een ziel toegekend, die het menschdom eenmaal zal vereeren als de bron van alle leven, als de grondkracht van het Heelal.” - “Zoo is het, Verite!” antwoordde Barend.’

Val ik Verite te hard? Staat het mij leelijk den spot te drijven met deze filosofisch-litterarische Jeanne d'Arc? Laat mij boete mogen doen voor mijne ongevoeligheid door de vrijwillige bekentenis dat het karakter van Barend, den scheelen Barend, in weerwil van zijne instemming met Verite's geklap, oneindig beter geteekend is dan het hare. Barend neemt in den roman eene groote plaats in, eene te groote welligt; want Abrahams licht wordt door het zijne een weinig betimmerd, en de nabijheid van dezen Pollux doet aan Castor schade. Doch in weerwil van de zorg aan dit karakter besteed, bij meer dan eene gelegenheid houdt ook Barend op een mensch te zijn en wordt hij eene gedachte. Met name is dit het geval in het tooneel ten huize van den heer Aktenburg, den Haagschen notaris, Barends weldoener en patroon, wanneer Manus eene verachtelijke poging aanwendt om Barend zwart te maken in de oogen van dien patroon en hij voor zijne lasterlijke taal op staanden voet gestraft wordt: ‘Een bliksemstraal uit de oogen van Barend schoot den terger in de ziel. Manus zweeg. Verpletterd zakte hij ineen. Eene akelige stilte deed een oogenblik alles als huiveren. Vier menschen [de notaris, zijne vrouw, hunne dochter en Barend] stonden om een lijk. “Manus, Manus!” riep Barend, den ongelukkige schuddend en wasschend. Vergeefs. Manus was niet meer. Wel was 't een bliksemstraal geweest, die van Barends blik was uitgegaan. De booze Manus, door geldnood en door minnenijd tot satan geworden, had het uiterste willen beproeven tot vernedering van hem, dien hij zijn vijand waande. In den ongehoorden laster, dien hij uitbraakte, had zijn sarrend oog den blik ontmoet van Barend. Die blik had hem doorboord.’ - Wederom kies ik hier, in strijd met voorbarige of onwelwillende beoordeelaars, partij voor den schrijver. In zichzelf zou het slechts belagchelijk zijn dat een loensch jongeling, door het alvermogen zijner braafheid, met een enkelen blik van opvlammende verontwaardiging, een anderen jongeling, of wien dan ook, in den physieken zin van het woord om het leven brengt. Hoogstens zou er aan zulk een voorval een glimp van waarschijnlijkheid kunnen

gegeven worden indien het slagtoffer een man van vergevorderden leeftijd ware, gastronoom van beroep en aan een slecht geweten eene apoplektische konstitutie parend. Doch ver is het van des anteurs bedoeling verwijderd een grol te verhalen. De plotselinge dood van zijnen Manus is symboliek, is eene idee. Verwijt hem, indien gij wilt, dat hij ditmaal zijn kostuum aan de kleedkamer van Fabulus ontleend heeft; dat het uiteinde van Manus, en Barends deugden te huis behooren in de middeneeuwsche legenden der heiligen; dat hij door het kiezen van dezen vorm ontrouw geworden is aan eene van zijne eigen theorien en ons een sprookje wil doen gelooven - men zal u in het gelijk stellen. Doch voor het overige is alleen dit de vraag, of allegorische romans zichzelf te bersten blazen ja dan neen.

Een tusschenzin. Toen Barend een man geworden was, vond hij in Manus een vijand; en die vijand was een lompe fielt. Nog een knaap zijnde, had Barend, destijds kluitjongen in dienst van boer Neerslag, bij wien zijn vader als voorman werkte, insgelijks in dien boer een onverzoenlijken vijand gevonden. Neerslag nu was een onbeschofte slechtaard. Om Barend te kwellen schopte hij zonder reden diens geliefkoosden hond, en ten einde zich te wreken over de vrijpostigheid van dit dier, dat op een wenk van Barend den schopper ter aarde wierp, ontsloeg hij vader en zoon onmiddellijk uit zijne dienst. De deugdzame en veelzijdig ontwikkelde schoolmeester Gedegen moet op het dorp Dalen veel tegenkanting verduren. Men dwarsboomt en neutraliseert den braven man op allerhande manieren. Voornamelijk heeft hij te kampen met predikanten en met ouderlingen. Doch deze kerkeraadsleden zijn lieden die op onbeschaamde wijze het armenfonds bestelen; terwijl de bedoelde leeraars, uit tastbare heerschzucht en met in het oog loopende geveinsdheid, aan de dorpelingen een geloof verkondigen dat in hunne eigen oogen kwakzalverij is. De deugd van Verite, dit is zoo, heeft eene enkele maal gevaar geloopen; doch het was een Pamela's gevaar, een aanval uit den koker van Richardson: de jeugdige predikant van Vieren stak eenmaal ter katechisatie de handen naar Verite uit en wilde haar met geweld aan zijn herderlijken boezem drukken. Behalve van dien zelfden minzieken evangeliedienaar heeft Abraham bovendien in deze wereld veel overlast van zijnen broeder Willem; doch deze Willem, bijgenaamd de goede, is een aan den drank verslaafde metselaarsknecht die al spoedig een knappe metselaarsbaas wordt. Ook heeft Abraham te strijden tegen den Scheveningschen visscher Japiks,

insgelijks lid en dignitaris van de natte gemeente en daarbij eene soort van sabijnsch maagdenroover; doch nadat er aan Japiks mishandelde vrouw en verwaarloosd zoontje eenige weldaden bewezen zijn, en nadat hijzelf met aandacht heeft zitten lezen in het 2de deel van ‘Wonderen der Schepping, Keur van Natuur-tafereelen’, blijkt het dat ook in hem de kiem van een hoogst edel menschelijk wezen schuilt, zoodat er slechts weinig noodig is om hem eene algeheele zinsverandering te doen ondergaan. In een woord, de vormen waaronder zich aan al de hoofdpersonen in dezen roman het zedelijk kwaad openbaart, zijn zoo plomp, zoo ruw, dat er van den kant der helden en heldinnen niet de geringste inspanning vereischt wordt om dit satanische meester te worden of te ontwijken. Abraham, wel is waar, wordt eene enkele maal jaloersch van Fabulus, en Ds. Adanimum kan er niet aanstonds toe besluiten om ter wille van de geloofsbelijdenis der nieuwe synode te scheiden van zijne oude preken. Doch heftig of hartverscheurend is de zielestrijd van dien waardigen leeraar niet; en wat Abrahams vlaag van minnenijd betreft, zij is zoo fantastisch, zij overvalt hem zoo buiten alle verband met Verite's inderdaad onberispelijk levensgedrag, dat zij denken doet aan de visioenen van iemand die 's nachts in een open wagentje thuiswaart keert van eene vrolijke partij. Er is in dit boek geene eigenlijk gezegde botsing hetzij van meeningen of van hartstogten. Het ware en het goede bevindt zich altegader aan eene zijde, terwijl aan de tegenpartij geene keus gelaten wordt als tusschen onreine driften en belagchelijke vooroordeelen. Het karretje der deugd rolt hier over een effen zandweg; het koning worden schijnt eene zaak van toetasten te zijn; of wordt er bij zeldzame gelegenheden een spaak in het wiel gestoken, men doet als Arenout en trouwt ten slotte met Stefanie.

De lezer houde mij, bid ik, niet al te streng aan mijn woord. Den zoo even losgelaten draad thans weder op te vatten zou mij tot noodelooze uitvoerigheid doen vervallen. Liever dan nogmaals in het licht te stellen hetgeen waarin mijns inziens het hoofdgebrek van dezen merkwaardigen roman gelegen is, deel ik, tot kenschetsing van des schrijvers manier en denkwijze, er het een en ander uit mede. *Eigenlijk niet waar*, dus luidt, halverwege het eerste deel, de tittel van het hoofdstuk waaraan het volgende ontleend is:

‘’t Is op den dag van Arenouts vertrek naar het Sticht, 24 Juni. Vrijdag. St. Jan. Mooi weêr. De langste ruimte tusschen de nach-

ten. De heerlijkste streep tusschen de op- en ondergaande zon. Een streep van bloemen, de keurigsten. Een streep van aardbeijen, de lekkersten. Een streep van kersen, de besten. Een streep van zon en schaâuw, van kinderspel en mannenwerk, van zomerzweet en schoolverdriet, van dauw en vogelnesten.

‘Fuuuut,’ fluit het zacht aan den zoom van een elzen- en ijpenbosch in den polder Duivenwaard, het schoonste gedeelte van den omtrek van Dalen. ‘Fuuuut!’ fluit het andermaal voorzigtig, en 't is voorts al wat onze zinnen waarnemen aangaande dat geheimzinnig gedoen. Is 't een bosch- of waternimf, die haar gezellen bijeenroept tot gezamenlijk morgenmaal? Is 't het piepen van opengaande knoppen bij het opkomen der zon? Is 't het goêmorgen der pluvieren? Een jager kan 't niet zijn... een strooper?... ja is 't soms het herkenningsteeken bij wild- of vischgesmokkel... Ook niet? zeg gij het ons dan, verblindend licht des daags, dat uw doordringend oog gevestigd hebt op dit dal om het weldadig te zijn; zeg gij het dan, alziend wezen, dat den morgennevel van dit liefelijk land opheft en hem onder u doet wegsmelten in uw tintelelende fornuizen... ‘He! sst! plas, plas, klatsklitsrrrretssschj... ffuuuut!’ fluit het weer; maar nu bosch en water de slaapmuts afgenomen is, zien wij een menschenhoofd drijven op het water in de rigting van het riet aan den kant. ‘Fuuuut,’ sist het nogmaals zachtjes uit dat menschenhoofd, dat met zijn platte, natte, druipende haar alles van een zeehond heeft. Barend is nu niet mooi, al wilde dat ook het gansche vogelkoor tegenspreken, dat daar in 't bosch bezig is toilet te maken ter eere van het land en waterwezen, dat daar zwemt en waarvan al de elementen onzeker zijn, maar dat zij allen liefhebben. ‘Fuuuut! bliksemsche vent, heeft-i geen ooren meer, of is hij in slaap gevallen op den bodem der kreek!’ zoo gromt Barend in zichzelven en zou zoo graag harder brommen maar hij durft niet. Hij houdt het eene oog gevestigd op een voorwerp in het riet en het andere over den al lichter wordenden plas; dat zien op die manier valt Barend gemakkelijker dan iemand anders, 't is zoo zijn gewoonte. Maar op eenmaal schiet hij met een vaart den blik van het verworpen oog na; zijn neus, die nuttige steven voor alle soorten van levensgolven, klieft den stroom als de pijlpunt de lucht. Zijn gezwem laat geen beweging na, geen golving, geen deining in het riet: daar moet het stil blijven. ‘Nout, hoort ge me dan niet? Geen levend wezen, behoudens een duif die 't bed uitgejaagd is en

een enkele musch die niet goed geslapen heeft, laat eenig geluid hooren en ik fluit u al zesmaal. Zwem me eens achterna... toe... wat doet ge?' - 'Plomp!' schiet Arenout naar den grond; en Barend, die de verheven bezigheid van zijn makker gemerkt heeft, houdt den strik van biezen tegen, die nog niet goed aan het riet is vastgemaakt. - 'Hebt ge em vast?' - 'Goêmorgen, reuzelmosje, goêmorgen duivenwaardsche kreekslang! Een gedachtenis, Barend! voor 't Sticht van den vruchtbaren grond van een kikkerland, zooals onze hooglanders onzen bodem wel gelieven te noemen... Op uw buik zult gij kruipen, al de dagen uws levens - morgen zult gij sterven, eerzaam hoofd van het palingleger in dezen onvolprezen plas!'

't Geval was, dat Arenout, uit het riet afstekende om te zwemmen, dezen paling had gevoeld en nu met handen en voeten bezig was, het dier vast te houden en een lusje er voor gereed te maken bij wijze van ketting op de galeijen. Daardoor had hij 't gefluit niet gehoord, want 't gladde beest had hem veel van doen gegeven. Met de hulp van Barend, die het dier in de kieuwen greep, kreeg hij de strop gereed en toen zij wegzwommen lag een heerlijke buit voor een stichtsche versnapering, in de gedaante van een kruipend gedierte, te spartelen aan het riet.

Nog ligt dat riet onder de frissche bescherming der nachtschaduwen en der boschjes aan den oever der kreek. 't Is op dat water overal stil en men hoort niets dan het keuvelen der jongens en van tijd tot tijd geplas en geplater in het gulle sop. Boven hen is de helderblaauwe lucht, die eenige gouden flikkeringen laat zien van tijd tot tijd om de afgesloten zwemmers te waarschuwen, dat de zon op is. Maar dat zien zij ook door de openingen van het hout als ze naar 't oosten zien.

Tusschen de kromme en regte stammen van kreupelhout en boomen zien ze den gouden wagen bergwaarts zich slepen gelijk een athleet, die het tooneel gaat bestijgen om het publiek te verbazen uit de hoogte, - gelijk de kar van Myriël langzaam en moê, maar eeuwig bezield aan dees-zij der bergen komt om weldaden te deelen. - 'Hoerrrrrah!' zegt Barend, 'welkom, welkom, lieve gezellin van mijn leven! wees welkom aan dees zij! ik groet u innig en U, o God, die haar meester als de mijne zijt! U dankt mijn ziel, daarvoor heb ik ze verfrischt. Zie, het zuivere water hier, bewaard door den sluijer dien Uw zon er zoo gelijkmatig afneemt, is mij door merg en been gegaan te gelijk met den liefdeadem, waarmeê

gij altijd, maar in den morgenstond zoo krachtig, de natuur wakker kust. Dien hebben wij gevoeld, dien kennen wij, dien houden wij als onmiskenbaren prikkel tot die eeuwige werkzaamheid, waaraan wij Uw volmaaktheid kennen. Gij zijt volmaakt, groot Bouwheer; 's morgens zijt Gij volmaakt; 's avonds zijt gij volmaakt; bij den dag, als alles moê is, zijt Gij volmaakt; bij nacht, als alle leven weggescholen is onder stroo en pluim en veren, zijt Gij volmaakt!' - 'Hoe goed is het, Barend! dat God volmaakt is! teregt laat gij mij daar opmerken, dat wij gewoonlijk moê zijn of ziek, dat we slapen of onweêren - o, hoe goed komt ons ieder uur de volmaaktheid des Heeren!' - 'Dat is 't, maar we moeten Gods volmaaktheid niet zoo hoog nemen dat er geen bereiken aan is, en onze onvolkomenheid niet zoo onderst dat er geen oprijzen mogelijk is. De preekmasjien van zondag, die Jakobus drie, vers twee *a, a* weet je, stond te kneden en te misbakken, dat de heele brief me tegen den neus begon te springen, wierp zoo ellendig veel verdorvenheid uit, dat ik in mijn eigen begon te stinken; hij deed met de zonden der menschen als een kwakzalver op de kermis doet met de vuile stoffen in het oor van iemand, die voorwendt, doof te zijn... Abah! Arenout! ge hebt zoo'n vent wel gezien met zoo'n haakje in iemands oor gedompeld en dat gedurig ophalende als een aker uit een artesischen put, telkens in zegepraal den buit vertoonende aan de ggggapende menigte... welnu, die waardige rol speelde in mijn oog de artesische zondenzuiger van onzen tonmensch. Alle waarde des menschen gaat verloren onder de onhandigheid en de hartsgebreken van zulk een uitlegger van zedeleer, terwijl de goe gemeente niet beseft, hoe God mede afdaalt in dien put en dus deel heeft, schuld heeft aan al die ellenden!' - 'Wordt het ernst met je? ik bid, Barend! daar ginder ligt de bijbel aan het riet, denk om de liefde en de werkzaamheid, die daar vliegt door de lucht, ons bezielende in haar vaart. Nog dezen avond is de paling geslagt in het Sticht en niet met een mes, neen, zijn staart gaat achter zijn oor, zijn staart maakt het vel daar los en rrrrtssschnffnt, daar gaat de huid, daar ligt de paling en snerkt in de pan van weevol welbehagen; maak u dus niet boos om een man die beweert dat de paling ergens anders goed voor zijn zou dan om te laten braden zijn vleesch - dan om vlegels aan elkaar te binden met de huid, als ze gedroogd is! Maar die adem, dien ge daar noemdet, die blijft tokkelen op onze ziel en opent er, als we niet te lang slapen, de edelste sellen. Daarop het

oog! daarop de ziel! Laat ons bidden! samen! God hoort liefst harmonie en die brengt een niet voort. Laat ons bidden!'

'Morgenzang van Barend en Arenout, waarmee ze bidden:

Bouwmeester! gij, almagtig en weldadig!
Die steeds Uw adem liefdevol
Laat varen over al 't geschapen,
Hoor ons gebed!
Gij hoort het, want het is de ether
Getrokken uit dit element, hier om ons,
Getrokken uit uw ziel, grootmagtige!
Uw ziel, die om en in ons suizelt
In dezen morgenstond,
Uw ziel, die soms zoo hevig dondert,
Dat al het menschdom beeft,
Uw ziel, die meest zoo goed is,
Dat al wat leeft, gaat slapen op die trouw.
Uw ziel keert dus in ons gebed
Slechts tot U weêr.
Zoo ge ons niet hoort, begrijpt ge uzelven niet.
Ginds spartelt uw orakel aan een biezen lus.
Hier heffen zich de handen en vouwen zich voor U,
Die 't gladde dier in forschen kamp
Gebonden hebben en belet, zich om te wenden
Aan 't paalwerk. De menschen bezoedelen zich de handen
Aan 't gladde dier en smaken van zijn fijnheid niet.
Geef thans uw zegen op zijn reis naar de eeuwge stad;
Daar zal het sterven.

''Dood zijn de kwaden nut, die schaadden in hun leven!'
De geur van 't spartlend wildbraad wordt opgevangen.
Versterkend, heerlijk en van atomen, die nooit vergaan,
Vervuld, doortrekt die geur ons leven...
Dat zal een hooger leven voor uw orakel zijn, o God!
Geef thans uw zegen.

'Vaarwel, gij godspraak! 'k Hoor reeds kloppen
Met tal van vlegels, die, gekoppeld door de huid
Van 't gladde dier, de wijsheidsdoppen
Doen vliegen door de lucht - en al het zaad er uit.
Vaarwel, godzaalge! die niet langer
Geworsteld hebt met menschenwil en 't opgaand licht!
Maar die van stervenskiemen zwanger,
Schier gaarne onder menschenhanden zijt gezwicht.

‘Vaarwel! de zon zal u vervangen,
Dat is het eigen Godsverlangen:
Het menschdom had behoefte aan licht en levenskracht.
't Zal honig uit uw grafterp zuigen
En dankbaar voor uw steen zich buigen,
Dat ge u in zijn belang ten offer hebt gebragt.
'k Zie geuren opgaan uit uw groeve!...

‘“Maar Barend! dat bidden is toch dwaas, want den Alwetende is alles oud. Ik ga den paling verlossen - en als ge 't goed vindt, droogen en kleeden we ons om weg te gaan.” - “Het bidden is geen Koerantenlektuur, beste jongen! God leest ze allen en bestuurt ze allen, dus nieuws is er voor hem niet in zulk gebed, maar het bidden is de uitstorting van vreugde en droefenis, - de ziel zoekt in deze uitstorting gemeenschap met haar God. Die gemeenschap moet men zoo niet afbreken. Voor vele menschen is dat een stoornis voor 't leven. Want vele menschen verbinden al de kracht en de zwakheid, de blijdschap en de weemoed, de tranen en de hoop hunner ziel aan zulk een ontboezeming. Maar gij hebt welligt daarom nu gelijk, wijl we wat lang bidden. De dominé verveelt daardoor zoo verschrikkelijk. De aandacht, door een pochende, brommende, eentoonige, pitlooze, vloekvolle, liefdeleêge preek afgemat, wordt op nieuw aangesproken door een allerelastiekst gebed. De goede man laat allen, die zegen noodig hebben, met naam en van voor zijn god verschijnen en stelt ze zijn opperwezen voor van top tot teen. Hij noemt alle leden van 't koninklijk huis en vraagt voor ieder een stuk zegen; hij noemt alle mogelijke gebreken der menschen en vraagt voor ieder in 't bijzonder vergiffenis. Ik geloof wel, dat hij dan voor zichzelven de uitstorting behoudt, maar hij heeft de voorzorg verzuimd, de medebidders zijn plan meê te deelen.” - “Daarom stem ik er voor, het bidden te staken en de rest met werken aan te vullen,” waarop beiden naar den overkant zwommen. Een half uur later zag men de twee jongelui weggaan, twee stokken op de schouders dragende die verbonden waren door niets minder dan een geweldigen paling.’ -

Bij wien of bij wie is de schrijver van dezen episode in de leer geweest? Waar werd hij groot gebragt? In de school der ontucht, zoo klinkt het met nadruk uit den mond eener onbevallige zwitsersche gouvernante; en tot nader verklaring wijst zij met half afgewenden blik naar de twee opgeschoten jongelieden, daareven onder

haar maagdelijk oog rondzwemmend in den Duivenvoordschen plas, thans in hare tegenwoordigheid hun paradijs-kostuum verwisselend tegen het gewaad der aardsche ballingschap. In de school van het basterd-realisme, zegt een vereerder der klassieken; en onder het uitspreken dier woorden brengt hij u, van walging sidderend over al zijne leden, voor des schrijvers kermisdoek, waarop een kwakzalver haakjes dompelt in de vieze ooren van een dorpspubliek. In de school der spotters, zoo roept met verontwaardiging een voorstander van het kerkgeloof, die het heiligschennis acht gebeden te kritiseren en predikant te bedoelen wanneer men preekmachine zegt. In de school van Multatuli, beweert een ander, die gaarne zijne tegenstanders in den strik van hunne eigen woorden vangt en een geslagen vijand is van alle Dageraads-litteratuur. Laatstgenoemde berisper evenwel vindt zijnen man in een bewonderaar van Multatuli's talent. Twee zwemmende deïsten, zegt deze, twee preeklustige dilettant-filosofen zonder hemd aan het lijf, twee biddende vrijmetselaren in het water, poëtisch proza opsnijdend of jubelend in prozaïsche verzen, nooit zou de schrijver van ‘Max Havelaar’ zich hebben willen bedienen van zulke vormen.

Het staat niet aan mij te bepalen in hoever deze oordeelvellingen juist, in hoever zij overdreven en daardoor onwaar zijn. Ik moest mijne lezers kennis doen maken met ‘Hoe hij koning werd’, en niet zonder overleg koos ik daartoe het uitgeschreven fragment. Zelf zal de schrijver erkennen dat ik hem door die keus niet benadeeld heb. Zijne gelijkenis van den paling behoort tot de beste partijen van zijn boek. Onbepaalde ingenomenheid met dat beeld zal hij van mij niet vergen. De bijbel een bij het dagend morgenrood gevangen paling: zal men billijk zijn, dan behoort aan de lichtvrienden van beroep het regt gelaten te worden om hunne meening aldus voor te dragen. Het groteske en uit dien hoofde min of meer vernederende der vergelijking is een noodzakelijk gevolg van hunne zienswijze. Doch hoe loopt het af met den buitgemaakten visch? Hij wordt, zoo lezen wij in een volgend hoofdstuk, in het Sticht verorberd door een gezelschap welks leden onder elkander eene moderne soort van tale Kanaäns spreken. Zij heeten Boelevaar en Skwintus, Kleon en Demosthenes, Mnemos en Martèl. Het zijn tijd- en landgenooten van ons, en aan het slot des boeks treden zij mede op als woordvoerders in het algemeen concilie van den nieuwen dag. Meer komen wij van deze spraakzame wolkgedaanten niet te weten.

Doch de schrijver verzekert, en wij gelooven hem op zijn woord, dat zij een kring van uitnemend bekwame lieden vormen; schier altegader helden der wetenschap en van den vooruitgang. Derhalve, ofschoon de bijbel uitgediend en als orakel zichzelven overleefd heeft, ofschoon de kinderen des volks den visch veroverd en gebonden hebben, de paling wordt niettemin bij voortduring gewaardeerd door schrandere lekkerbekken uit hooger sfeer. In andere gedeelten van den roman, met name in den episode van Japiks en Kornelia, wordt deze beschouwingswijze door den schrijver aangevuld; doch wij hebben thans alleen met den paling te doen, den paling dien ik reeds liet braden en verdeelen, en die nog gevild moet worden. Ook zijne huid toch speelt eene rol in des schrijvers parabel. Met deze taaije substantie koppelt hij vlegels te zamen en herschept tevens het menschdom in eene dorschvloer. Ons geslacht, onze natie, wijzelven, gebeukt met vlegels der wetenschap, vlegels aaneenverbonden door middel van de afgestroopte huid des bijbels - ligt het aan mij indien deze beeldspraak mij te magtig is? Met dat al meen ik het bewijs geleverd te hebben dat ‘Hoe hij Koning werd’ niet ten onregte door mij een opmerkelijk boek genoemd is, opmerkelijk in weerwil van zijne vele en grove gebreken, en dat ik den schrijver slechts gunde hetgeen hem eerlijk toekomt toen ik van zijn meer dan gewonen aanleg sprak.

Met nog eene aanhaling neem ik afscheid van hem. Het is de bladzijde waar hij de bejaarde ouders van Barend schildert; van Barend, nu geen kluitjongen meer, maar kompagnon geworden van den Haagschen notaris, maar kennisgevend aan vader en moeder van het hem te beurt gevallen geluk, maar in denzelfden brief waarin hij zijne bevordering meldt ook het voornemen aankondigend om Jansje van den schoolmeester, het speelkameraadje van zijne jeugd, ten huwelijk te vragen. Het komen van dien brief uit de hofstad naar het dorp, en de ontvangst hem aldaar te beurt gevallen, is mijns inziens het eenige waarlijk artistieke groepje uit den geheelen roman. Over het gemeen munt de schrijver niet uit door overvloed van gevoel. Hij is een verstandsmensch. Vandaar zijn anti-kerkelijk fanatisme, zijne uitgesponnen gelijkenissen, zijne in vieren gekapte onderdeelen van gedachten. Jammer ook dat hij op de eenige plaats (of zijn er meer?) waar de hartelijkheid bij hem bovenkomt, zijne toevlugt neemt tot het Zuid-Hollandsch patois als hulpmiddel. Doch al verraadt deze wending meer zwakheid dan kracht, en al zou de

schrijver zich grooter kunstenaar betoond hebben indien hij de zamenspraak dier oudjes had weten terug te geven in zijne eigen vormen, ik heb het tafreeltje nogtans lief:

‘Gij hadt die oude menschen moeten zien leven samen. Zij behoefden niet meer te werken. Hun zoon deelde met hen, gelijk zij weleer met hem gedeeld hadden. Zij leven eenvoudig, maar gelukkig en ruim. Twee oude menschen hebben niet veel noodig. De vader kan bovendien niet nalaten, het tuintje bij de kleine woning zelf te bewerken en er zooveel voordeel en pleizier van te hebben als mogelijk is. De oude zielen smaken ten volle den zegen, door God beloofd in het kind.

‘Op den avond, dat hun zoon des morgens heeft geschreven, zitten zij de ondergaande zon na te staren op hun tuinbankje. De tuinvruchten neigen vrolijk van stille welvaart aan hunne voeten; de jonge boom, die vele, vele kersen gaf dit jaar, ritselt van rouwgevoel bij het weggaan van zijn licht, zijn leven, zijn al. ‘Maar zij komt weer’ zingt de guitige mees in den top, terwijl ze naar haar nest dartelt! Overigens is alles plegtig stil, want daar ze even buiten het dorp wonen, is alles om hen heen met de vorstin van den dag ter rust gegaan. Daar komt de late post hen nog overvallen. Een brief van Barend. - ‘Wel haowik van m'n leven!’ zegt moeder, terwijl zij de handen samenvouwt en haar man den brief opent. ‘Assi mar kloek is, m'n jonk - och heere! toe gaauw Jan, je zeit zoo veul as niks; wat zet j'n lank gezigt?’ - ‘'t Is goed, vrouwe! 't Is zoo wondermooi; ik haauwe onzen lieven Heertje nog nooit goed begrepe, maar noe nog veul minder as altied. Baerendje is zoo veul as - hi zeit 't wel niet, maer bi zien motje'r meer as drievierendeels bi begripe - hi is zoo veul asten rieksten heer uut den Haeg, hé?’ - ‘Bi m'n ziele? 't Is toch 'n wongerkind.... bel! bel! Baerend, die hier in de kluuten heit gevroet, hi meê den rieksten heer uut d'n Haeg.... Is 't meugel'k! Is 't meugel'k!’ - Zoo veel uitroepteekens gaf de oude moeder en sloeg de handen van verbazing in een. - ‘Maer noe nog ies,’ zei de vader met deftigen oogwenk en bevende onderlip: ‘noe nog 'n groot dienk, vrouwe! en daervoor is 't noodig, da'k daedel'k nae de meester gae. Hi wil mar mit alle geweld Jansje haauwe - noe - aste meester 't goedvindt, mien aok goed; warachtig, an de meester heit ie z'n opkomste klienklaer te danken, want 'n pannaekende mosse was ie.’ - ‘Jufvrouw Jansje! ak 't niet gedocht had!....

Jae, toe gaauw mar op'n draft - die goeje ziele van 'n meid, wat zal ze meê blieje weze. Hoor! die kikkers in de sloot, Jan! ze zienge van blieschip mee.... Mar as je je dingen gedae heit, dan verom; geemien dien brief zoo lange - da'k kieke d'r op.' - 'Mensch - je kan d'r geen silaobe van spelle bi d'n avend - je leest toch allevel zoo miseraobel slecht. Den brief mot ommers 't woord doewe.... ik haauwe niks, ik haauwe niks van Baerend z'n pertaoli, dat weet joe wel. Ik neemem mee - noe, tot flusjes - daer gae we nog 's over legge practe op bed. Tot flusjes, Jackemientje!' - 'Noe, op 'n klusje, oor! Dag Jan!' - Voort ging de oude, door de blijdschap gedragen.

Wie is Marius? Iemand met eene ferme hand, zegt de Oude Amsterdamsche, met een helder hoofd, en met een gevoelig maar mannelijk hart; en hoewel ik in het boek-zelf vruchteloos naar deze benijdenswaardige vereeniging van gaven gezocht heb - alles daarin, dus oordeelt mijn konfrater van den Nieuwendijk, alles 'trekt aan, alles sluit tot een degelijk geheel' - zoo bezit nogtans deze roman ook volgens mij eene zeer wezenlijke verdienste; eene eigenschap waardoor 'Vrouwenliefde en Vrouwenleed' zich van 'Hoe hij koning werd' gunstig onderscheidt. De auteur dezer homiletische proeve heeft ontegenzeggelijk een veel sterker brein dan Marius. Zijne kundigheden zijn veel uitgebreider. Ook schrijft hij, in weerwil van zijne leelijke verzen en van zijne paradoxale spelling, aanmerkelijk beter hollandsch. Uit het oogpunt van den stijl gezien is het boek van Marius de alledaagschheid-zelve. Men stoot er zich niet aan vooruitspringende steenen, doch tevens komt er geen enkele volzin in voor waaraan men zich vast kan houden. Met dat al is Marius beter romanschrijver; althans in hope. De karakters en de lotgevallen van zijne Emma, zijn Ernst en zijn Arnold worden door hem op zoodanige wijze opgevat en voorgesteld, dat hunne groepering, indien daaraan een weinig meer kunst besteed ware, en indien de schrijverzelf minder nadrukkelijk medebehoorde tot de vreemdelingen in het Jeruzalem van zijne eigen krachten, een waarlijk belangwekkend konflikt vertegenwoordigen zou. Doch voor ik hem op dit gebied den tol van mijne sympathie betaal, ben ik aan mijne lezers eenige verklaring schuldig omtrent hetgeen ik onder zijne eenvoudigheid versta.

Toen Mevr. de Staël zich in 1816 te Pisa ophield, schreef zij aan Sismondi, in antwoord op een van diens brieven: 'Vous dites avec

raison qu'on est aussi libre ici que dans une république; certainement, si la liberté est une chose négative. Il ne s'y fait aucun mal quelconque; mais où est l'émulation? où est le mobile de la distinction dans les hommes?' Voor *dans les hommes* stel ik *dans les auteurs* in de plaats en pas voorts het overige op de republiek der nederlandsche letteren toe. Men is in ons litterarisch Pisa zoo vrij als een vogel in de lucht. Zulk eene rhapsodie kan uw hollandsche roman niet zijn, van zulk dienstmaagden-nederduitsch kunt gij u niet bedienen, of gij moogt, mits er onder uwe verhalen niets van Sint Anna loope, te onzent uwe waar aan de markt brengen en aanstonds mededingen naar den hoogsten prijs. Vrees niet dat gindsche scheeve toren, ten straf voor uwen overmoed, u op het lijf vallen zal. De Delftsche staat er nog, gelijk weleer, en ook zijn mededinger denkt voorshands aan geen instorten. Wees respektabel, wees moreel, en alle dingen zijn u geoorloofd. Die volstrekte vrijheid is eene weldaad, indien gij wilt. Haar te doen vervangen door maatregelen van geweld, zou met regt illiberaal verdienen te heeten. Ook zou, omdat de kunst leeft van de buitenlucht en men de menschen niet noodzaken kan zich te onderscheiden door geest en goeden smaak, dwang niet baten. Niettemin zal het geoorloofd zijn te doen opmerken dat kleine republieken, ook al is en blijft de vrijheid eene levensvoorwaarde en een zegen, er in sommige opzigten kwalijk aan toe zijn. Indien ons letterkundig gemeenebest niet binnen zulke enge grenzen besloten was, indien onze boeken ook nog elders gelezen werden als in het kleine moederland en door de nog kleiner hollandsche maatschappij in onze kolonien, zou de man van Multatuli zich tweemalen bedacht hebben voor hij naar een uitgever omzag; zou Marius hebben gevoeld dat het goede in zijn boek verstikt werd en te midden van het welig onkruid der vulgariteit niet tieren kon. Hoewel het bloeijen onzer litteratuur in de 17de eeuw het bewijs schijnt te leveren dat een volk niet groot behoeft te zijn om uit te munten op litterarisch gebied, het kan mijns inziens bezwaarlijk geloochend worden dat onze numerieke minderheid ons heden ten dage in die loopbaan groote schade doet. In zekeren zin zijn wij polyglotten. Zonder bovenmatige inspanning nemen wij de resultaten van den arbeid onzer na- en overburen in ons op. Dit bevordert ontegenzeggelijk onze ontwikkeling, en ik beweer niet dat Pisa een luchtledig verblijf is. Doch indien wij talrijker waren, zouden wij ook meer mans zijn; voor het minst, de kansen daartoe

zouden niet zoo ongelijk staan als nu. Waren onze bellettristen van goeden huize minder dun gezaaid, bestond er te onzent een welbezet aristokratisch-litterarisch orkest, er zou tevens in ons midden eene litterarische openbare meening gevonden worden; en deze onzigtbare areopagus zou eene wezenlijke en weldadige magt vertegenwoordigen. De eerste vedelaar de beste zou den moed niet hebben om te komen strijken voor het groote publiek. De komponisten zouden meer eerbied toonen voor de directie, meer deernis gevoelen met de suppoosten. Men zou het als eene onderscheiding aanmerken om mede te mogen spelen. Het voortbrengen van wangeluiden zou aangemerkt worden, niet slechts als eene pijniging voor de hoorders, maar tegelijk en allermeest als eene *mauvais marque* voor den schuldige. Op die wijze zou er leven komen in de brouwerij van ons Pisa. Niemand slaat gaarne zijne eigen vensterruiten in; en ik zal dan ook niet beweren dat een beoordeelend tijdschrift, met een weinig hoogachting voor zichzelven en veel liefde voor de litteratuur tot leuze, niet eenig nut zou kunnen stichten. Doch al cijfer ik den invloed der kritiek niet weg, mijn vertrouwen in hare lessen is minder onbepaald dan mijn geloof in de magt van het goede voorbeeld. Met Goethe gesproken, men zal nimmer kunnen beletten (en waarom zou men wenschen er toe in staat te zijn?) dat iemand er behagen in scheppe om op eigen hand voor paljas te fungeren. Te allen tijde zijn er onleesbare boeken geschreven, en vermoedelijk zal daarmede voortgegaan worden tot aan het einde der wereld. Doch diegenen onder onze jonge auteurs wien het noch aan talent noch aan goede bedoelingen hapert, zouden, indien de gelegenheid tot emulatie en eene van de voorwaarden der distinktie te onzent in ruimer mate voorhanden waren, daarvan houd ik mij overtuigd, op waardiger wijze debuteren. Sint Nikolaas zou ons in 1863 eene minder wanstaltige surprise in den schoen gestoken hebben dan ‘Hoe hij koning werd’; het nieuwe jaar zou niet ingeluid zijn geworden met de doffe toonen van Marius' gebarsten klok.

Werkelijk is deze schrijver het slagtoffer geworden dier negatieve vrijheid waarvan ik daareven erkende dat zij een sieraad is van onze republiek, doch tevens trachtte te doen gevoelen dat dit voorregt zijne bedenkelijke zijde heeft. Ruim halverwege het tweede deel, wanneer hij genaderd is aan de ‘magtige en snel elkander opvolgende schokken’ in het leven van twee zijner hoofdpersonen, wanneer hij ons voorbereidt op ‘de geweldige uitbarsting eens vul-

kaans' - en werkelijk is de door hem bedoelde episode het boeijendst gedeelte van zijn verhaal - bekomen wij van Marius de volgende mededeeling: 'Eenige maanden zijn er verloopen sedert het tijdstip, waarop ik deze bladzijden ter neder schreef, en dat, waarop ik ze nogmaals herlees, eer ze ter perse worden gezonden. In korte woorden heb ik thans zamengevat, wat vroeger in veel breeder trekken was geschilderd, maar dit weinige over Emma en Arnold schijnt mij ook voldoende, om den Lezer het verband tusschen het verleden en heden van hun leven te doen inzien en verstaan.' Er is in deze bekentenis geen zweem van verwaandheid. Als de braafste der Hendrikken heeft Marius, eer het ter perse ging, zijn manuskript nog eens bedaard overgelezen en er het een en ander in doorgehaald. Doch aan eene sterker verbeeldingskracht dan de mijne blijve het overgelaten zich een dichter te denken, onopgevoed genoeg om zich aldus in de tegenwoordigheid des publieks de nagels te korten. De aangehaalde plaats maakt deel uit van den tekstzelf des verhaals. Elders daarentegen worden wij te gast gevraagd op eene noot waarin de schrijver kenbaar maakt dat Arnolds denkbeelden over den schouwburg, door hem ontwikkeld kort nadat hij zijne roes uitgeslapen had, slechts tot op zekere hoogte overeenstemmen met de zijne: idiotentaal tot toelichting van dronkemanspraat. Marius is nederig, heb ik gezegd; en uit eerbied voor de menschelijke natuur houd ik het vol. Alleen het volgende heeft mij, hem lezende, voor eene poos in mijne overtuiging geschokt: 'Vertalen? wel had Arnold hiervoor de noodige kennis en wel bleef het nut van zulk eene oefening hem niet verborgen, maar toch om niets te doen, dan de woorden van een ander - zij het dan ook in eene andere taal - na te zeggen, was voor iemand, die in zich zelven de wondere kracht, de verhevene zaligheid eener scheppende verbeelding had waargenomen, eene onmogelijkheid. Wanneer men met de wieken van het genie begiftigd, en daardoor in staat gesteld is, om, die uitslaande, zich tot den tempel van den roem het spoor te banen, dan wordt het eene marteling om, op anderer vleugelen drijvende, omhoog te stijgen.' Doch voor eene daad van zelfvergoding is deze opmerking niet fijn genoeg. Alleen Chateaubriand, zoo schijnt het, zou in staat geweest zijn om den lezer aldus in het voorbijgaan een blik te gunnen op de wieken van zijn eigen genie; en tot eer der waarheid behoort gezegd te worden dat, gelijk het proza van Marius in geen enkel opzigt aan

de deugden van Chateaubriand herinnert, zoo ook de gebreken van Chateaubriands karakter hem vreemd schijnen te zijn. Herman Widmer, jongste zoon van den predikant van Ummen, vervult in den roman eene hoofdrol van den tweeden rang. Dit jonge mensch vertrekt in den loop des verhaals naar de Leydsche akademie en wordt daar hetgeen in de nog altijd niet van aktualiteit ontbloote Studenten-Typen van Klikspaan een aflegger heet. Er zijn er meer aan onze hoogescholen die aldus struikelen en vallen, doch uniek is de aanhef van het 18de hoofdstuk van 'Vrouwenliefde en Vrouwenleed': 'Waarde lezer, is het u wel eens vergund geweest, van nabij een blik te werpen in die zonderlinge, veel bewogen wereld, die men *studenten-leven* noemt?.... Waarschijnlijk telt gij er wel onder uwe verwanten of vrienden, welke met die wereld, hetzij bij eigen ervaring, hetzij door berigten van anderen, vertrouwd zijn geworden - maar toch biedt het studenten-leven zulke rijk-verscheiden openbaringen aan, die door zoo weinigen juist gekend, door een nog kleiner aantal juist begrepen, door genoegzaam niemand juist beoordeeld worden, dat men het ontwerpen eener schildering daarvan, als niet geheel van belang ontbloot, mag beschouwen. Het is mijn voornemen, u het leven van Herman Widmer, gedurende het eerste jaar van zijn verblijf aan de akademie te schetsen en, daar ik niet alleen feiten - maar ook aanleidingen, niet alleen gebeurtenissen - maar ook oorzaken wil mededeelen, zoo hoop ik u een dieperen blik in het studenten-leven te doen slaan, dan gij misschien vroeger ooit gedaan hebt.' Deze dieper blik komt vervolgens hierop neder dat Herman, gelijk ik reeds te kennen gaf, van een onschuldigen maar karakterloozen gelderschen dorpeling in zestien bladzijden druks een losbol en een klaplooper wordt. Arnold, die te geniaal was om te kunnen vertalen, schrijft een drama, op eene soort van Nutsvergadering te Ummen door hem voorgelezen en te 's Hage in zijne tegenwoordigheid vertoond, doch welks inhoud Marius zorgvuldig voor ons oog verbergt. Natuurlijk klimt daardoor onze belangstelling in den persoon van Arnold niet. Wij zouden een beteren dunk van hem koesteren indien wij ons uit eigen aanschouwing een oordeel konden vormen over zijn wel niet ongeëvenaard, zoo vernemen wij, maar toch merkwaardig talent. Doch Arnold heeft vergelijkenderwijs geen regt van klagen. De gepensioneerde ritmeester Schot, insgelijks te Ummen woonachtig en een huisvriend van den predikant, is er veel euveler aan toe. In het 2de hoofdstuk geraakt

deze sla-boontjes plantende oud-ijzervreter, die Napoleon III voor den kleinzoon van Napoleon I houdt, een weinig uit zijn humeur, doordat het gezelschap over het hoofd schijnt te zien dat hij gedekoreerd is. Ds. Widmer slaat hem daarop voor, ten einde hem weder in eene goede luim te brengen, nog eens te vertellen bij welke gelegenheid hij eigenlijk de orde gekregen had. De ritmeester voldoet aan het uitgedrukt verlangen en vertelt - niets ter wereld. Doch in zijne plaats neemt Marius het woord en zegt: ‘Dit verhaal, dat voor alle toehoorders het aantrekkelijke der nieuwheid miste, werd met al de bedaardheid, naauwkeurigheid en waardigheid voorgedragen, welke gepensioneerde militairen, bij het doen van dergelijke verhalen, gewoonlijk openbaren.’ In het 11de hoofdstuk vraagt Arnold aan den ritmeester: ‘“Hé, ritmeester, hebt u nog wel onder - of tegen Napoleon gediend?” De ritmeester: “Ik zelf niet; maar ik heb eens, toen ik in Haarlem lag, van mijn commandant, die met de Franschen over de Beresina getrokken is, een verhaal gehoord, waarmede ik de vrienden misschien zal kunnen dienen.”’ Doch wederom laat Marius hem niet uitspreken. ‘Het gehoorde’, zoo lezen wij, ‘werd nu door den ritmeester met de hem eigene naauwkeurigheid en waardigheid voorgedragen en door de aanwezigen, ofschoon niet voor de eerste maal, toch met geduld en belangstelling vernomen.’ In het 21ste hoofdstuk onderhoudt Ernst zich met de moeder van Emma, de echtgenoot van den notaris Darling, over het wangedrag van zijn jongeren broeder Herman. De notaris, bij de inleiding tot dit gesprek tegenwoordig, is geen hoogvlieger. Hij draagt eenige apologetische opmerkingen voor over het spreken van Bileams ezel (een hagchelijk onderwerp voor praatzieke menschen met weinig verstand), ledebraakt den naam van Prof. Scholten, dien hij Prof. Schouten noemt, en geeft als zijne bijzondere meening te kennen dat het woord neologie afkomt van negéren, ‘ontkennen, weggooijen, je weet wel.’ Na dit minder geestige zou eene pikante anekdote uit het soldatenleven van den ritmeester welkom geweest zijn. Dit zou zij; en hij kwam ook juist van pas de kamer binnen. Doch men heeft hem nog niet eenmaal een stoel aangeboden of reeds heeft Marius hem den mond gesnoerd met het berigt: ‘Hier werd het gesprek afgebroken door de verschijning van onzen waardigen ritmeester, die, op de hem eigene waardige wijze, eenige opmerkingen voordroeg, en eenige verhalen opdischte, tot later het gezelschap op nieuw vermeerderd werd door Arnold.’ De

auteur is er blijkbaar niet in geslaagd om aan dit beeld het leven te schenken. Het binnenkomen van den ritmeester is en blijft eene ‘verschijning’, gelijk hij zegt. Over het gemeen neemt de geestigheid in dezen roman eene te ondergeschikte ruimte in. Ook met ‘Hoe hij koning werd’ is dit het geval; doch met eene wijziging. Abraham, Barend en Arenout, de drie-eenige en onafscheidelijke vrienden van daareven, moeten, hoewel het boek voltooid is, hunne eerste aardigheid nog altijd bedenken. Hunne scherts lost zich op in zwijgende mimiek, afgewisseld door het uitstooten van pseudomaçonnieke klanken. Evenals de engelsche clowns in een paardenspel breken zij hunne gesprekken nu en dan eensklaps af, staan op van hunne zitplaatsen, maken eene stomme buiging, en fniezen. ‘Vrouwenliefde en Vrouwenleed’, hoewel niet ontsierd door dit narrentuig, munt evenmin door gekuischten humor uit. Nergens klinkt in dit verhaal een gulle lach. Al zijne vreugde wordt vertegenwoordigd door eene karikatuur drie vier, met eene handvol botte steken onder water tot afwisseling. Herhaaldelijk plaatst Marius zijn vernuft tusschen haakjes, als vreesde hij dat het weg zou vliegen. Hij had die voorzorg niet behoeven te nemen, want de kooitjes zijn ledig. ‘De familie Widmer was omstreeks vier ure weder bijeen, en aan een onbestemd gevoel dat allen vervulde (beter ware hier welligt een woord, dat juist het tegendeel uitdrukt), werd door Freule Dorothée woorden gegeven, toen zij de opmerking voordroeg, dat de lucht hongerig maakt.’ Indien ‘vervulde’ het ware woord niet was, waarom liet Marius het staan? - ‘De kamer, waarin wij vrijdag avond een blik wierpen, is mijnen Lezers bekend en ik behoef er naauwelijks van te spreken, of voor uwe verbeelding ziet gij de ouderwetsche secretaire, dominé's gemakkelijken stoel, de étagère met zijn' huisbijbel - waaraan de onderscheiding van twee helder geschuurde, koperen sloten mogt ten deel vallen, - de silhouetten van dominé's ouders en voorouders, die de wanden bedekken (het woord versieren zou minder juist zijn), enz., enz.’ Begint gij niet te twijfelen of het wel waar is dat Marius de kunst van schrappen verstaat? - ‘Emilie was, wat men eene *savante* noemt, en waardoor ik thans versta een excentriek (genoegen doet het mij inderdaad, hier tweemaal fransche woorden te *moeten* gebruiken, aangezien de moedertaal mij bij deze beschrijving verlegen laat; waar haar rijkdom op alle punten zoo groot is, moet ik wel tot het besluit komen, dat eene verschijning, als die van Emilie, in Nederland

onbekend of ten minste zeer zeldzaam is....) meisje, dat voor het praktische leven ten eenemale ongeschikt is geworden.' Doet de scherts van Marius u niet denken aan vervlogen spiritus? - 'Het leven is gelijk aan eene klok. Misschien hebben anderen dit reeds voor mij gezegd, en in dat geval verheug ik mij over de overeenstemming tusschen hunne voorstelling van het leven en de mijne; misschien ben ik de eerste, die het uitspreekt en in dat geval verwondert het mij, dat ik de eerste ben. Wat hiervan moge wezen - het leven is aan eene klok gelijk, die zonder ophouden (natuurlijk met ten behoorlijken tijde bewerkstelligde opwindingen) voortloopt en tikt en tikt en voortloopt en nu en dan slaat. De tijdruimte, die tusschen het slaan verloopt, is echter bij alle goedgaande klokken dezelfde; om half-slag aan te geven, moet er een half uur - en om heel-slag aan te geven, moet er een heel uur zijn verstreken; in dit opzigt verschilt de klok van het menschenleven, dewijl daarin de afstanden zeer ongelijk kunnen zijn, gedurende welke het uurwerk regelmatig voorttikt, zonder dat door bijzondere gebeurtenissen onze belangstelling wordt opgewekt. In één enkel jaar kan de geregelde gang van het levens-uurwerk somtijds meermalen worden afgebroken, en, door de slagen, welke het doet vernemen, onze aandacht hierop worden gevestigd; er kunnen ook jaren voorbijgaan, waarin het eentoonig tikken niet wordt verstoord. Bij menschen uit boeken wordt het eerste verschijnsel bijna onophoudelijk waargenomen; bij personen, die wij in de werkelijkheid aantreffen, doet het laatste oneindig meer zich voor. Wat ons betreft, mijn Lezer, wij hebben tot nog toe uitsluitend ons bezig gehouden met menschen, zooals inderdaad onze naaste omgeving te aanschouwen geeft en zooals wij iederen dag in het dagelijksch leven kunnen ontmoeten; uwe verwondering kan het dus niet wekken, dat slechts de laatstvoorgedragen stelregel op dezen van toepassing is, en dat slechts met vrij aanmerkelijke tusschenpoozen het hamertje van het noodlot slaat tegen het aanbeeld van hun leven, terwijl overigens het uurwerk even geregeld en eentoonig voortloopt als vroeger.' Marius moge geen grappenmaker of geen zwetser zijn, kletsen kan hij.

Niet, ik herhaal het, niet in den persoon of de lotgevallen van Françoise van der Veeme, aan het verhaal van wier onberaden huwelijk met Jonker de B. de vergelijking der slaande en tikkende klok tot voorafspraak dient, moet de verdienstelijke zijde van 'Vrouwenliefde en Vrouwenleed' gezocht worden; niet achter Emilie's

blaauwen bril, of onder den Lord Raglan geworden Almaviva van den Amsterdamschen tooneel-direkteur, of op den bodem van de geel gelakte kastanje-vaas door den Père-Noble van het gezelschap aan Herman en Helena tot een aandenken in hun huishouden vereerd, of eindelijk in de kennismaking en de nadere, verbindtenis van die twee. Dit alles is beneden het middelmatige. Het staat lager dan de onbeduidendste dier engelsche Tauchnitz-romans, naar wier model Marius den zijnen schijnt gevormd te hebben en aan wier idioom hij ook den geslachtsnaam van zijne heldin, Emma Darling, ontleend heeft. Daarentegen bewijst de strijd van aandoeningen, door hem in het hart van dit meisje ontstoken en aangeblazen, dat wij in ‘Vrouwenliefde en Vrouwenleed’ te doen hebben met een auteur aan wien ten bate van ons publiek en tot zijne eigen zelfvoldoening een wel niet luisterrijke maar toch uitlokkende toekomst mag voorspeld worden. Dat Marius een eerstbeginnende is, dit getuigt elk van de zestig hoofdstukken waarin hij zijn roman verdeelde. Om teregt te komen moet hij door dezen zijnen eersteling manhaftig de pen halen. Afleeren is de groote voorwaarde waaraan hij zich behoort te onderwerpen. Schier al de eigenschappen die iemand tot schrijver maken hebben bij hem behoefte aan een bad van wedergeboorte. Doch hij late daarom den moed niet zinken. Al heeft hij zwaar misdreven, ik vergeef hem niet alleen om Emma's wil zijne velerlei ontrouw aan de godin der vaderlandsche letteren, maar verstout mij te beweren dat de stof voor zijne zedelijke verbetering voorhanden is in zijn eigen boezem.

Emma en Ernst, de dochter van den notaris en de oudste zoon van den predikant, zijn op hetzelfde dorp, onder denzelfden hemel, kinderen geweest en jonge menschen geworden. Ernst wordt voor medikus opgeleid, en het verhaal vangt aan omstreeks den tijd dat de ontgroende student zijne eerste zomer-vakantie zal komen doorbrengen in de vaderlijke pastorie. Zijne komst wordt door allen met blijdschap en bovendien met een weinig ongeduld te gemoet gezien door Emma, wier hart gedurende het tiental maanden van Ernst's afwezigheid de eeuwenheugende geschiedenis van Gretchen met het madeliefje herhaaldelijk heeft nagespeeld. Zij heeft nooit anders geleefd als aan de zijde van Ernst; en dit onbewust verleden is tevens de eenige vorm waaronder zij, tot zelfbesef gekomen en tijdelijk van hem gescheiden, zich de toekomst denken kan. Eenmaal de vrouw van Ernst te worden schijnt haar toe besloten te liggen in den na-

tuurlijken loop der dingen; en ofschoon zij erkent dat de verwezenlijking van dit ideaal voor haar de bron zal zijn van het hoogste geluk, zou het haar toch verwonderen indien de zaken anders liepen. Ernst komt, en aanvankelijk is zijne komst voor haar - eene teleurstelling. Het blijkt uit niets dat hij bijzonder veel van haar houdt; dat zij voor hem even onmisbaar is als hij voor haar. Hare schoonheid en lieftalligheid trekken hem wel aan, en ook wandelt hij niet ongaarne aan hare zijde; doch Emma is voor hem niet meer dan een aardig tijdverdrijf. Er zou daarin evenwel nog in den loop van dien eigen zomer verandering komen. Ernst ontvangt hij een brief van een zijner akademievrienden, die hem schrijft dat hij geëngageerd is. Die tijding verrast hem. Zij ademt eene blijdschap, een geluk, waardoor zijn naijver opgewekt wordt; en nu voor het eerst valt het hem in dat hij welligt slechts de hand zou behoeven uit te strekken om even gelukkig te worden als zijn vriend. Die brief, het desoevrement eener groote vakantie, Emma's bekoorlijkheid, zijne geprikkelde eigenliefde - *la faim, l'occasion, l'herbe tendre, et, je pense, quelque diable aussi le poussant* - alles liep te zamen om hem op te winden; hem wijs te maken dat hij Emma vurig lief had. Het ware beter voor hem geweest indien het meisje een weinig weerstand geboden had. Doch in volle vaart liep zij met hare onschuldige wederliefde in den val, en de afspraak was dat hun engagement (Ernst moest zijn propaedeutisch nog doen en de professoren hooren niet gaarne van al te prille verbindtenissen) eerst een jaar later publiek worden zou. Gedurende al die maanden verkeerde Emma onafgebroken in den derden hemel. Nog slechts eene korte poos, en haar lot zou vervuld worden; haar leven zou van dat tijdstip af de nimmer uitgeputte stof tot een bundel lofzangen leveren; zij zou de gelukkigste der vrouwen heeten en zijn. Doch het kwam anders uit als zij zich voorgesteld had. Ernst, te Leyden aan zichzelf en aan zijne boeken teruggegeven, gewende op zoo onrustbarende wijze aan het denkbeeld van Emma's liefde dat hij somtijds in het geheel niet meer aan haar dacht. Ummen was zoo ver; en zoo bekoorlijk kon Emma's beeld niet zijn, of, wanneer het voor hem opdaagde in de Sleutelstad, moest het door de vermoeijenissen van zulk eene lange reis wel iets van zijne frischheid verloren hebben. Dit kon niet anders. Het lag in den aard der zaak. Ook zou het verlepte bloempje wel weder bijkomen wanneer hij er heenging en, voor hij het in zijn knoopsgat stak, het een weinig opkweekte.

Aanzien doet gedenken, dacht Ernst; en uit het oog, uit het hart, is een waar woord. Doch toen de vakantie te Leyden en hij te Ummen kwam, maakte hij zoo in het oogloopend het hof aan Betsy, Emma's logée, dat Emma niet anders denken kon of het was met zijne liefde voor haar gedaan. *Hinc lachrymoe!* De tranen nu van mooije meisjes zijn even bitter als die van hare min of meer misdeelde zusteren; en ons oog zou boos moeten zijn om Emma's schoonheid, hetgeen het geval niet is, indien wij niet hartelijk deelden in haar even groot als onopgemerkt verdriet. Intusschen is Arnold te Ummen komen wonen en klerk geworden op haar vaders kantoor; Arnold van Bruynsing, de verdoolde doch weder teregt gebragte jongeling van adellijken huize, die slechts op het uur van zijne meerderjarigheid wacht om te kunnen beschikken over een aanzienlijk vermogen, die weldra met al de drift van zijn hartstogtelijk karakter, met al het vuur van zijne fantastische idealen naar het bezit van Emma haakt, die niet afweet en ook niet zou willen weten van hare geheime verloving met Ernst, en die haar ten slotte op goed geluk aan hare ouders ten huwelijk vraagt omstreeks denzelfden tijd dat Ernst met Betsy koketteerde. Emma bekomt kennis van Arnolds voorstel. Zij heeft Arnold niet lief; doch zij houdt zich overtuigd dat zijne liefde voor haar even opregt als hartstogtelijk is, en zij waant in zichzelve de kracht te bespeuren om zijne vrouw te kunnen worden zonder hem ongelukkig te maken. Naauwkeurig slaat zij in stilte het gedrag van Ernst en Betsy gade. Betsy, dit bespeurt zij, Betsy, die anders niet afkeerig was van een vrijerijtje voor de aardigheid, is ditmaal in het hart getroffen. Met geheel hare ziel behoort zij aan Ernst, en uit het spel der behaagzucht (want meer was het in den aanvang niet geweest) is eene sterke genegenheid gegroeid. Wat Ernst betreft, hij hangt aan Betsy's oogen. Betsy's schoonheid, minder bevallig maar schitterender dan die van Emma zelve, houdt hem opgetogen en betoovert hem. Wilde men twee jonge menschen waarlijk gelukkig maken, dus scheen het - ‘Vraag Betsy,’ zoo moest men aan Ernst in het oor fluisteren; en aan Betsy: ‘Neem Ernst.’ Dien dubbelen raad besloot Emma te geven; niet met ijdele woorden, maar door middel van eene kloeke en alles afdoende daad. Door mijne verbindtenis met hem, zoo overlegde zij bij zichzelve, verhinder ik Ernst om mede te gaan met de vrouw van zijne keus; ik sta aan zijn geluk in den weg; dit mag niet zijn; dit zou geen blijk van ware liefde wezen; welnu,

ik zal op zijde treden niet-alleen, maar zal mijzelve voor altijd buiten zijn bereik stellen; ons engagement is nooit publiek geweest; aan niemand als aan mijzelve ben ik in eene zaak als deze verantwoording schuldig; eerlijk zal ik met Arnold omgaan; hem eerlijk zeggen dat er iemand geweest is dien ik meer heb liefgehad dan hem; doch zijn voorstel zal ik aannemen, en Ernst zal vrij zijn - vrij om zoo gelukkig te worden als hij verdient en als mijn hart het hem toewenscht. Dit geschiedt. Doch het zou weinig kennis verraden aan de menschelijke zwakheid in het algemeen en aan de mannelijke ijdelheid in het bijzonder, indien men waande dat Ernst, die van den omvang van het door Emma gebragte offer niets begreep, hare verloving met Arnold, toen het berigt daarvan hem gebragt werd, als een buitenkansje beschouwde. Het krenkte hem integendeel dat Emma, gelijk hij het noemde, te zijnen aanzien haar woord niet hield. Was zij haar dan vergeten, die wandeling in het Rozendaalsche bosch? Wist zij niet meer dat hij haar toen en daar zijne liefde beleden had? dat zij hem geantwoord had met een kus? dat zij naar Ummen teruggereden waren, niet in den tentwagen met de andere jongelieden van het gezelschap, maar met de oude lui in het gesloten rijtuig, omdat beiden als bij instinkt hadden gevoeld dat zij op dien onvergetelijken avond opgehouden hadden kinderen te zijn en groote menschen geworden waren? Ernst was ernstig boos; dat is te zeggen, hij vond Betsy, nu hij haar zonder ontrouw vragen kon, niet half zoo mooi meer als toen zij voor hem de verboden vrucht vertegenwoordigde; terwijl Emma daarentegen, toen zij voor hem verloren was en zij aan den welgeboren en bemiddelden Arnold de voorkeur gegeven had boven den burgerlijken predikantszoon en toekomstigen eskulaap (de in zijne eigenliefde gekwetste Ernst verdacht haar op de schandelijkste wijze van zulke wereldsche bijoogmerken), hem plotseling voor den geest stond als het voorwerp van al zijne begeerten. Gedane zaken hebben evenwel geen keer. Het huwelijk van Arnold en Emma werd ten slotte voltrokken, en ook Ernst en Betsy werden man en vrouw. Daarmede verloopen een twee- of drietal jaren. Een tweede twee- of drietal is voorbijgegaan, en nogmaals worden wij in verbeelding naar Ummen genoodigd. In dien tusschentijd is Betsy gestorven en Ernst, die zich als medikus gevestigd heeft in zijne geboorteplaats, is als weduwnaar achtergebleven, vader van een knaapje of meisje welks geboorte den doodsteek gegeven had aan de jonge moeder. Emma, wier man in de onmid-

dellijke nabijheid van het dorp eigenaar geworden is van een landgoed, komt van tijd tot tijd, want de omgang der twee jonge gezinnen is niet verstoord geworden en Emma heeft aan de stervende Betsy beloofd dat zij in het kind van deze de moeder en vriendin zou blijven liefhebben, hare belofte gestand doen. Deze bezoeken der kinderlooze Emma aan het halve weesje, hoewel de onschuldzelve en louter een uitvloeisel van zusterlijke belangstelling, hadden driederlei noodlottig gevolg. Levendiger dan ooit te voren herinnerden zij Emma dat zij Ernst nog altijd liefhad; in Arnolds gemoed scherpten zij voor het eerst den prikkel der jaloesie, terwijl de oogen van Ernst er door geopend werden voor de miskenning waarvan eenmaal Emma zijnerzijds het voorwerp geweest was. Ernst, gekweld door schuldbesef, gevoelt op zekeren dag eene onwederstaanbare behoefte om daarvan belijdenis te doen aan haar wier aanblik op den duur hem anders in zijne eigen oogen duldeloos zou vernederd hebben. In een met overleg en zonder een zweem van onbetamelijken hartstogt geschreven brief vraagt hij Emma's vergiffenis. Die brief wordt des avonds aan Emma ter hand gesteld, terwijl zij een weinig ligt uit te rusten op den sofa; ziek van harte, omdat Arnold haar heeft verweten dat zij hem niet liefheeft, en dien ten gevolge ziek naar het ligchaam. Zij opent den brief en, voor zij dien gelezen heeft, ontlokt het zien van Ernst's handteekening haar een kreet dien Arnold hoort en die hem de kamer doet binnensnellen. Dat papier, van welks inhoud ook hij geene kennis neemt, zich vergenoegend met de wetenschap dat het afkomstig is van Ernst; dat aan de hand der bewusteloos ineengezegen Emma ontsnapt papier is in Arnolds oogen het bewijs van hare schuld. Hij vertreedt het, raapt het weder op, neemt het mede naar zijn studeervertrek, scheurt het aan flarden, en komt tot een wanhopig besluit. Nog dien eigen nacht zal hij zijn landgoed en het dorp verlaten; zal in drie regelen schrifts aan Emma kennis geven dat zij zijn aangezigt nimmermeer aanschouwen zal; zal het tooneel van zijne schande en van hare ontrouw voor altijd ontvlugten; zal een zwerver worden in vreemde landen; zal in verre reistogten een deel dier afleiding zoeken wier volheid alleen de dood hem schenken kan. Arnold is onschuldig: met onuitputtelijk geduld heeft hij Emma's koelheid verdragen; zijne liefde voor haar is voorbeeldig groot geweest; al hetgeen in zijn vermogen was heeft hij aangewend om haar te verteederen. Ernst heeft niets misdreven: gehoor gevend aan eene edele opwelling van nabe-

rouw, betaalde hij aan de vriendin van zijne jeugd den tol van zijnen eerbied; voor geen goud ter wereld zou hij den vrede van Emma's gemoed hebben willen verstoren; een booswicht zou hij geweest zijn in zijne eigen schatting indien hij Arnolds vriendschap willens en wetens met verraad beloond had. Emma is rein van iederen smet: dat zij Ernst liefhad was noodzakelijk; zij kon niet anders; afstand had zij van hem gedaan, doch meer te doen was niet in haar vermogen geweest; met al de krachten van hare ziel had zij er naar gestreefd, en was er in geslaagd, Arnolds vrouw te worden; niet de Booze had haar op het zien van Ernst's naamteekening dien kreet doen slaken, maar de alvermogende natuur, hare lotbestemming, hare ingeschapen liefde voor den haar toegedachten en door de magt der omstandigheden aan hare ziel ontscheurden man. Het stille Ummen had geen besef van dit treurspel. Arnold keerde niet terug. Vermoeid naar lijf en ziel blies hij in Indie den adem uit. Ernst waakte bij de wieg van zijn kind. Emma kwam weder inwonen bij hare ouders. Het grillig spel der genegenheden had drie schoone levens verwoest. Het was eene diep weemoedige uitbreiding van de schijnbaar alledaagsche spreuk: *On ne badine pas avec l'amour*.

Deze zijn de uit zielkundig oogpunt wel niet onberispelijke, maar nogtans belangwekkende gegevens van den roman dien Marius verbroddeld heeft; verbroddeld door een klein maar onrein naschrift, waarin hij Ds. Widmer, ik weet niet hoe vele maanden na Arnolds dood, den huwelijkszegen laat uitspreken over de hoofden van Ernst en Emma; door het invlechten van episoden zoo doelloos en omslagtig als die van Herman en Helena met toebehooren; door het opvoeren der misteekende Zuma; door het scheppen van een ondragelijken *postillon d'amour*, voorgesteld door Marie Widmer, de uitgedroogde zuster van Ernst en Herman, Emma's onwaardige viendin. Doch al kan het niet aangenaam voor hem zijn te ontwaken tot het inzigt dat hijzelf aan zijnen eerstgeborene een moord heeft gepleegd, de omstandigheid dat er te zijnent iets om het leven viel te brengen ontneemt hem vooralsnog het regt om te twijfelen aan zijne roeping.

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

B.F. Matthes, Makassaarsche Spraakkunst. Amst. 1858. - B.F. Matthes, Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek. Amst. 1859. - Ethnographische Atlas, bevattende afbeeldingen van voorwerpen uit het leven en de huishouding der Makassaren, tot opheldering van het Makassaarsch Woordenboek door B.F. Matthes. Amst. 1859. - B.F. Matthes, Makassaarsche Chrestomathie. Amst. 1860. - H.N. van der Tuuk, Taco Roorda's beoefening van 't Javaansch bekeken. Amst. 1864.

Verblijdender is, uit het oogpunt der linguistische studiën, een blik op het groote eiland Celebes. Dit geldt echter alleen van die gedeelten, die regtstreeks onder het Nederlandsch gezag staan; want van de talen der bevolking van het overige weten wij zoo goed als niets. In het noord-oostelijk gedeelte of de residentie Manado, die nog onder het Gouvernement der Molukken gerekend wordt, bestaat, even als overal in de Molukken zelve, de bevolking uit Alfoeren, en hare dialekten zijn hier even verschillend als dit in de Molukken het geval is. Raffles geeft in zijne ‘Vocabularies’ ongeveer een 50-tal woorden uit twee dezer dialekten, welke hij die van Manado en Gorontalo noemt, maar verschaft ons daardoor slechts een zeer gebrekkig denkbeeld van het eindeloos verschil in taal, dat bij deze bevolking, die noch literatuur, noch schrift, en dus ook volstrekt geen

gemeenschappelijken taalstandaard heeft, wordt aangetroffen. Beter worden wij onderrigt door het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, in welks vierde deel eene vergelijkende lijst van 150 woorden in 36 verschillende dialekten, allen in de residentie Manado, met inbegrip der daartoe behoorende Talaur-, Sangi-[1] en Togianeilanden, gesproken, door den Heer A.J.F. Jansen, resident van Manado, is medegedeeld. Maar juist deze verbazende verscheidenheid heeft van eene regelmatige beoefening afgeschrikt, die anders niet zou ontbroken hebben in een gebied waarin het Nederlandsche Zendelinggenootschap met bijzonderen ijver en met veel vrucht is werkzaam geweest. De zendelingen bedienen zich in het onderwijs en de prediking gewoonlijk van de Maleische taal, en de Bijbel wordt naar de gewone Maleische vertaling door hen onder de Alfoersche Christenen verspreid. Echter hebben sommigen hunner de taal van het distrikt, waarin zij werkzaam waren, beoefend, om met den aard en het karakter der bevolking nog grondiger bekend te worden en nog beter tot hun gemoed te spreken. De vrucht daarvan heeft echter niet in Spraakkunsten of Woordenboeken, maar in Catechiseerboekjes en gedeeltelijke Bijbelvertaling bestaan. Tot de eerste behooren een Catechismus, in het dialekt van Tomohon, gedrukt in 1841, en een Catechismus in het Maleisch en het Alfoersch dialekt van Amoerang, door den zendeling G.K. Hermann, in 1848 te Batavia gedrukt. Die zelfde ijverige zendeling vervaardigde ook in hetzelfde dialekt eene vertaling van het Evangelie van Mattheus, in 1852 te Amsterdam op kosten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap uitgegeven. Merkwaardig zijn de proeven van Alfoersche poëzij, waarschijnlijk in het dialekt van Tomohon, medegedeeld in het 6de deel van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. Zij waren aan de redactie medegedeeld door den geographischen ingenieur S.A. de Lange, en zijn vervolgens in het Nederduitsch vertaald met behulp eener bijgevoegde Maleische vertaling en van inlichtingen, verschaft door den Heer J.G.F. Riedel, kommies op het residentie-kantoor te Manado. Deze liedjes, die gedurende den padi-oogst door jongelingen en meisjes des avonds na volbragten arbeid gezongen worden, getuigen zoo gunstig voor den dichterlijken aanleg der Alfoeren, dat ik mij niet weêrhouden kan uit de verta-

1 Deze vorm der namen schijnt beter te zijn dan de gewone Talaut en Sangir.

ling,die in het genoemde Tijdschrift bij een letterlijken afdruk van den Alfoerschen tekst is gevoegd, eene kleine proeve mede te deelen.

‘JONGELING. Reeds toen wij klein waren, geliefde, zijn wij overeengekomen onze wederzijdsche liefde niet te verzaken.

MEISJE. Sedert gij mij uwe liefde verklaard hebt, heb ik mij tot niemand anders gewend.

J. Van het oogenblik dat gij ter wereld kwaamt, hebt gij mij getroffen en waren mijne gedachten op u gevestigd.

M. Bedrieg mij niet meer, geliefde, want mijne gedachte is slechts op u gevestigd.

J. Mijn gemoed is slechts van u vervuld, want zelfs uwe bloedverwanten heb ik lief.

M. Ook mijne gedachte is slechts op u gevestigd, want zelfs uwe bloedverwanten heb ik lief.

J. Voorzeker is het schoon, ons bij elkander te zien, want gij zijt schoon, geliefde; hoeveel te meer wanneer wij bij elkander zijn.

M. Het is bekend dat onze harten vereenigd zijn, geliefde, en ik word er op aangezien.

J. Reeds sedert een jaar zijn wij verloofd, in onze jongelingschap.

M. In dit jaar zullen wij ons vereenigen en wacht ik u, geliefde, zoo gij mij niet misleid hebt.

J. Wanneer ik aan u denk, geliefde, kan ik niet slapen, al is het middernacht.

M. Indien ik u niet kan verkrijgen, geliefde, verkies ik in mijn dochterlijken staat te blijven en niet te huwen.

J. Wanneer onze afspraak geschied is zal ik u alleen volgen; want u heb ik lief.

M. Indien uwe woorden opregt zijn, geliefde, zal ik u alleen volgen; want u heb ik lief.’

Deze poëzij staat ver boven de Maleische pantoens en geeft ons een gunstig denkbeeld van een volk, dat zich ook voor den beschavenden invloed des Christendoms bij uitnemendheid vatbaar heeft getoond. Even als van vele andere volken van den Archipel, krijgt men ook van deze Alfoeren soms den indruk, dat zij eenmaal een eenigzins hoogeren trap van ontwikkeling bereikt hadden en daar-

van later geheel zijn vervallen.[1] Ik maak hier opmerkzaam op een klein opstel onder den titel van ‘oud Alfoersch teekenschrift,’ voorkomende in het zesde deel der mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap (1862). De bijgevoegde plant bevat een afbeelding van twee, waarschijnlijk tot dezelfde mythe betrekkelijke, mythologische voorstellingen der Alfoeren, van zeer oude dagteekening, de eene in hout gesneden, de andere op eene soort van papier geteekend. Sommige figuren bij deze teekeningen doen aan eene soort van schrijfteekens denken; zij kunnen echter ook bloote sieraden zijn. Over de voorgestelde mythen zelve verdienen de gissingen van Dr. C.P. Tiele in het zevende deel van hetzelfde tijdschrift (bl. 93-98) te worden nagelezen.

Wij merkten reeds op, dat tot de residentie Manado ook de Talaur- en Sangi-eilanden behooren: ook hier is de bevolking Alfoersch en hare dialekten zijn met die van Noord-Celebes verwant. Behalve de reeds vermelde woordenlijst van den Heer Jansen, bezitten wij nog andere, die van de taal dezer eilanden een denkbeeld geven. Eene woordenlijst van Salibabo, een der Talaur-eilanden, gaf de Heer A. de Stuers reeds in den 4^{den} Jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Van meer belang is een uitgebreide woordenlijst door den reeds genoemden heer Riedel van een der dialekten van Groot-Sangi, namelijk het Manganitoe, medegedeeld in het Tiende Deel van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap[2]. Wat ik van de vroegere ontwikkeling der Alfoeren zeide, wordt door de voorafgaande mededeelingen van dien Heer eenigermate bevestigd. Hij berigt ons, dat zes dialekten op de Sangi-eilanden in gebruik zijn, een op Tagoelandang, een tweede op Siauw, de vier overige, door hem die van Taboekan, Manganitoe, Taroena en Kandahar genoemd, allen op Groot-Sangi. Het dialekt van Taboekan moet de andere zoowel in verbreiding als in grammatikale ontwikkeling verre overtreffen, maar allen te zamen voortgevloeid zijn uit eene oude taal, die thans onder den naam van bahasa toewah of bahasa dihoeloe bekend is, de taal der aloude heldenzangen en overleveringen, waarvan enkele bejaarde personen nog eenige heugenis bewaard hebben. Het Manganitoe, dat de Heer Riedel ons alleen nader doet

1 Dl. II, bl. 406-408.
2 Bl. 375-412.

kennen, is het dialekt van het landschap van dien naam, dat het Noord-westelijk gedeelte van Groot-Sangi uitmaakt.

Tot eene kleine proeve van het Mandareesch, door Raffles medegedeeld en ontoereikend om er eenige conclusiën op te bouwen, bepaalt zich onze kennis der talen van het nog onafhankelijk gedeelte van Celebes. Maar dank zij vooral den arbeid van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, zijn wij omtrent die van het Zuid-westelijk schiereiland of het zoogenaamde Gouvernement van Celebes vrij wat beter onderrigt. Dit gebied is verdeeld tusschen twee meer beschaafde talen, die beide een schrift en eene literatuur bezitten, de Makassaarsche en de Boeginesche. De grenzen tusschen beide kunnen ongeveer dus worden getrokken. Het gebied van het Makassaarsch is vrij beperkt. Het bepaalt zich tot de stad Makassar met haar gebied, waartoe thans ook het leenvorstendom Tello behoort, Goa het overschot van het oude Makassaarsche rijk, Sanrabone, de onder een Nederlandsch gezaghebber staande Zuider-distrikten, het bondgenootschap Toerateya, het landschap Bantaëng en een gedeelte van Boeloekoempa, waarbij men ook nog sommige streken van 's Gouvernements noorder-distrikten voegen mag. Het gezamenlijk getal der Makassaarsch sprekende bevolking wordt door den Heer B.F. Matthes, dien wij zoo aanstonds als ijverigen beoefenaar dezer taal zullen leeren kennen, op hoogstens 300,000 zielen begroot. Veel, zeer veel uitgebreider is het gebied van het Boegineesch. Het beslaat de Gouvernements-Noorder-distrikten, Tanette, Sopeng, Barroe, het geheele bondgenootschap Adja-Tapparang tot Mandar toe, Loewoe, Wadjo, Bone en verreweg het grootste gedeelte van Boeloekoempa, terwijl het bovendien door de talrijke handelsvestigingen der Boeginezen in alle deelen van den Indischen Archipel eenigermate is verspreid. Hoe groot het getal der Boegineesch sprekende bevolking is, kan zelfs niet bij gissing bepaald worden.

Dat de Makassaarsche taal in de dagen der Oost-Indische Compagnie althans door sommigen beoefend is, kan blijken uit de Makassaarsche schriften, die destijds op last der regering, maar zonder eenig plan tot openbaarmaking, zijn vertaald. Dit geldt vooral van eene verzameling van inlandsche wetten, in 1759, ten behoeve van de Europesche ambtenaren op de buitenposten Maros, Bantaëng, Saleyer en Bima bijeengebragt en van eene Hollandsche vertaling voorzien, die eindelijk in 1852 in den vierden jaargang, N°. 8,

van het Tijdschrift ‘het Regt in Nederlandsch Indië’ is gedrukt. Omstreeks denzelfden tijd vervaardigde Roelof Blok, Gouverneur en Direkteur ter Zuidkust van Celebes (1756-1760), met behulp van Makassaarsche Handschriften, eene geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden, die door het Engelsche tusschenbestuur uit de archieven van Makassar werd te voorschijn gebragt en door den translateur John von Strubenvoll in 1817 te Calcutta in Engelsche vertaling werd uitgegeven. Het duurde tot 1848 eer het Hollandsch origineel, met bewilliging der regering, in den Tienden Jaargang van het Tijdschrift voor Ned. Indië werd gedrukt. Blok spreekt in zijne voorrede ook van het gebruik van een Boegineesch Handschrift, en van eenige opmerkzaamheid aan beide talen geschonken vindt men althans een klein bewijs in een Makassaarsche, Boeginesche en Balinesche woordenlijst in het Vierde Deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

Uitvoeriger en belangrijker mededeelingen, althans over de Boeginesche taal en literatuur, vindt men vervolgens in Leyden's reeds vroeger vermelde Verhandeling ‘on the languages and literature of the Indo-Chinese nations.’ Raffles sprak in zijne Openingsrede in de Algemeene Vergadering van het Bataviaasch Genootschap, den 11^{den} September 1815[1], over de Boeginesche en Makassaarsche taal en letterkunde op eene wijze, die duidelijk toont, dat de nasporingen gedurende het Engelsch tusschenbestuur in het werk gesteld, niet zonder vrucht waren gebleven. Later trachtten de Engelsche zendelingen te Singapore zich met de Boeginezen die daar ten handel komen, en door tusschenkomst van deze ook met de Boeginesche landen in betrekking te stellen. Sedert 1827 gaven zij onderscheidene traktaatjes in de Boeginesche taal in het licht. In verband hiermede werd in 1832 een wetboek voor zeevarenden in de Boeginesche taal met vertaling en woordenlijst te Singapore uitgegeven, terwijl het volgende jaar de zendeling C.H. Thomson, een Deen van afkomst, maar president der ‘Christian Union’, te Singapore een ‘Vocabulary of the English, Bugis and Malay languages’ ter zelfder plaatse in het licht zond. Omstreeks denzelfden tijd schonk in Frankrijk de te vroeg gestorven Jacquet eenige aandacht aan deze talen, zooals uit menige plaats in het ‘Journal Asiatique’

1 In het achtste deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

voor 1832 blijkt. Deze studiën werden later voortgezet door Edouard Dulaurier, die onder andere[1], in 1845, in het VI^de^ Deel der ‘Collection de lois maritimes antérieure au XVIe Siècle’ van Pardessus, met de Boeginesche typen, die inmiddels voor de koninklijke drukkerij te Parijs vervaardigd waren, het vroeger te Singapore verschenen ‘Wetboek voor Zeevarenden’, met eene Fransche vertaling deed afdrukken. Ook in Duitschland trok het Boegineesch eenige aandacht. In Wilhelm von Humboldt's werk ‘Ueber die Kawi-sprache’ vindt men behalve een aantal Boeginesche woorden, in de vergelijkende woordenlijsten geplaatst, ook eenige opmerkingen over het grammatikaal karakter der taal[2], en sedert 1854 is ook de keizerlijke drukkerij te Weenen, door tusschenkomst van onzen geleerden landgenoot, Prof. Millies, in het bezit van Boeginesche typen. Crawfurds opmerkingen over het Boegineesch in zijn ‘Preliminary Dissertation’ (1852) berusten geheel op de mededeelingen van Thomson; van het Makassaarsch had hij zelf gedurende een bezoek op Celebes, in 1814, eene lijst van 250 woorden bijeengebragt. Ofschoon deze proeve te klein van omvang was om er een veilig besluit uit te trekken, verklaarde hij zich geneigd om aan te nemen, dat het Boegineesch en Makassaarsch onderscheidene talen en niet slechts tongvallen derzelfde taal zijn. De juistheid van dit oordeel is thans boven allen twijfel verheven. Raffles trouwens sprak reeds in 1815 over Boegineesch en Makassaarsch als verschillende talen: maar daar voor beiden hetzelfde alphabet met geringe wijziging wordt gebruikt, hadden latere schrijvers op dit onderscheid veelal in het geheel geen acht geslagen.

Inmiddels had zich in Nederlandsch-Indië een man met de studie der Boeginesche en Makassaarsche talen bezig gehouden, die door zijne maatschappelijke positie daartoe in veel gunstiger toestand dan een zijner voorgangers geplaatst was: de Heer W.C.H. toe Water, predikant te Makassar. Men hoorde uit Nederlandsch Indië van tijd tot tijd met vrij wat ophef van zijne studiën gewagen, maar behalve

1 Ik zeg met opzet onder andere, dewijl ik in Trübner's Catalogue of Linguistic Literature, P. IV (1864), den volgenden titel vermeld vind: ‘Chrestomaties Océaniennes. 1e Liv. Textes en langue Bouguie. (18 bll.) Parijs,’ zonder jaartal. Ik vermoed dat dit boekske, 't welk ik nooit gezien heb, mede door den Heer Dulaurier is uitgegeven.

2 Zie D. II (1838), bl. 240 vv. 310 vv.

eene ‘Vergelijking van den tegenwoordigen toestand van Celebes met dien van Europa in de middeneeuwen’, in 1841 in het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië geplaatst, en die van eigenlijke taalstudie nog geene blijken draagt, zag niets van hem het licht, zoo wij eene kleine proeve van Boeginesche poëzij, in den Zesden Jaargang (1844) van hetzelfde Tijdschrift[1], uitzonderen. Zijn vroege dood, na een slechts vierjarig verblijf op Celebes, beroofde de wereld van de vrucht zijner studiën, en zijne letterkundige nalatenschap, waaromtrent eenmaal groote verwachtingen waren opgewekt[2], bleek later in een toestand te zijn, die haar voor uitgave ten eenenmale ongeschikt en zelfs voor latere beoefenaars der taal geheel onbruikbaar maakte[3].

Men kan uit het gezegde opmaken, hoe gebrekkig onze kennis der beide hoofdtalen van Celebes was, toen het Nederlandsch Bijbelgenootschap in 1846 een verdienstelijken orientalist, den Heer B.F. Matthes, destijds onderwijzer in de Maleische taal bij het Zendelinghuis te Rotterdam, naar Celebes afvaardigde. Men kende het alphabet dezer talen en eenige honderden Boeginesche woorden, men was in het bezit van een Boegineschen tekst van enkele bladzijden, ziedaar alles. Aan de spraakkunst van beide talen was niets gedaan, en het Boeginesche woordenlijstje van Thomson mogt op den naam van een woordenboek geen aanspraak maken. De Heer Matthes, wien de taak was opgedragen om zich op Celebes de grondige kennis der Makassaarsche en Boeginesche talen te verwerven, en daarvan, als voorbereiding tot de Bijbelvertaling, Spraakkunsten en Woordenboeken te vervaardigen, had dus een reuzenarbeid te verrigten. Het behoort niet tot mijn tegenwoordig oogmerk, de geschiedenis zijner zending, zoo vol moeijelijkheden en beproevingen, te schetsen. Men vindt daarvoor de bouwstoffen in de ‘Handelingen van het Nederlandsch Bijbelgenootschap’ en in nommer XCI en XCVI-XCIX der ‘Verzameling van berigten betreffende de Bijbelverspreiding’; en zal er uit zien dat zijne volharding en zijn moedig trotseren van de grootste ontberingen en gevaren hem op

1 D. III, bl. 207, 208.
2 Zie Verslag in D. XX der Verhh. v.h. Bat. Gen., bl. 17-20.
3 Zie de Voorede voor Matthes' Makassaarsche Spraakkunst en vgl. wat ik daarover schreef in het T.v.N.I., Jg. 1856, D. II, bl. 197.

eene eervolle plaats onder de wegbereiders der beschaving aanspraak geven. Hier bepaal ik mij tot een overzigt van de vruchten die zijne werkzaamheid voor de kennis der Makassaarsche en Boeginesche talen heeft opgeleverd.

Reeds in 1854 had de Heer Matthes zijne Makassaarsche Spraakkunst voltooid en bij gedeelten naar Europa overgezonden; doch typen voor het Boegineesch-Makassaarsche Alphabet waren in het moederland niet voorhanden, en daarvoor moest dus in de eerste plaats gezorgd worden, om zelfs het drukken van het werk mogelijk te maken. De Heer Matthes zond daartoe van Makassar de schoonste modellen over, naar welke de matrijzen door den Heer N. Tetterode, onder de leiding van den Hoogleeraar Millies, werden vervaardigd[1]. De fraaiheid van het schrift, gevoegd bij de groote zorg der bewerking, leverde eene, voor minkundigen althans, geheel bevredigende uitkomst op. Toen evenwel de Heer Matthes in 1859 het moederland bezocht, toonde hij zich minder daarmede ingenomen, omdat de karakters niet geheel met de door hem gezonden modellen overeenstemden. De Heer Tetterode op deze misslagen, waaraan hij zelf geheel onschuldig was, opmerkzaam gemaakt, verklaarde zich terstond bereid om, onder de leiding van den Heer Matthes zelven, eene nieuwe Makassaarsche en Boeginesche letter te doen graveren. Dien ten gevolge bevindt zich thans Nederland in het bezit van verreweg de schoonste en naauwkeurigste Boegineesch-Makassaarsche drukkerij. Van de straks te vermelden werken van den Heer Matthes zijn de Spraakkunst en het Woordenboek met de oude, de Chrestomatie met de nieuwe letter gedrukt. De laatste is ook gebezigd voor de geschriften die hij, na zijne terugkomst te Makassar in 1861, daar ter plaatse zelve heeft doen uitgeven, daar de Heeren Eekhout en C^{o}., later vervangen door den Heer Sutherland, door de welwillende medewerking van het Bijbelgenootschap in staat zijn gesteld, eene volledige drukkerij voor de Makassaarsche en Boeginesche talen op te rigten.

Van de vroeger vervaardigde typen werd het eerst gebruik gemaakt in 1856 voor het drukken van eene ‘Proeve eener Makassaarsche

1 Zie ‘Spécimen des Caractères de la langue de Macassar et de la langue Bonguie, dans l'île de Célèbes’, gravés et fondus par N. Tetterode, sous la direction de H.C. Millies (1856).

Vertaling des Korans', in het eerste deel der nieuwe volgreeks van de 'Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië'. De Heer Matthes had een volledig exemplaar des Korans met interlineaire Makassaarsche vertaling ten huize van den Kali of Opperpriester van Goa aangetroffen. Tot zijn leedwezen was de Kali niet gezind hem dat kostbaar werk te leenen; later slaagde hij er echter in om eene kopij der beide eerste Soera's magtig te worden, die hij met eene Nederduitsche vertaling naar Europa overzond, en waarvan de uitgave weder door den Heer Millies werd bezorgd. De vertaling, die, gelijk andere soortgelijke werken, waarschijnlijk wel door een Arabier met de hulp van inlanders tot bevordering der verbreiding van den Islam werd vervaardigd[1], is zeer vrij en eer eene omschrijving te noemen. De Heer Matthes vermoedt dat zij niet verschilt van de Boeginesche vertaling des Korans, waarvan Leyden en Raffles gewagen. Dit is mogelijk; maar waarom zou niet even zulk eene vertaling of paraphrase van de heilige schrift der Moslemen in de Boeginesche taal kunnen bestaan?

In 1858 verscheen eindelijk de Spraakkunst. Uit de voorrede, gedateerd Makassar 1857, zien wij dat ook van dit werk de uitgave door Prof. Millies bezorgd is. De Heer Matthes verontschuldigt zich dat hij bij de zamenstelling van dit geschrift de 'Handleiding bij de beoefening der Maleische taal en letterkunde' van den Heer de Hollander (Breda, 1856) in het geheel niet had geraadpleegd, en van de 'Javaansche Grammatica' van Prof. Roorda (Amst. 1855) alleen nog bij de later gestelde inleiding had kunnen gebruik maken, dewijl zijn werk reeds in 1854 in zijn geheel naar Holland was verzonden. De enkele aanhalingen der beide genoemde werken, die wij hier en daar aantreffen, zijn wij dus aan den Heer Millies verpligt. De latere inzage dier schriften heeft ongetwijfeld den Heer Matthes de overtuiging gegeven, dat zijn werk niet geheel op de hoogte was van den tegenwoordigen staat onzer kennis van de talen van Neêrlandsch Indië. Hij verzoekt daarom dat men in het oog houde, dat hij uit den aard zijner betrekking niet enkel voor geleerde, maar vooral voor minder wetenschappelijk gevormde lezers heeft ge-

1 Vgl. S. Keyzer, 'de twee eerste Soera's van den Javaanschen Koran', in de 'Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. Indië,' Nieuwe volgreeks D. VI, bl. 314 vv.

schreven; dat duidelijkheid dus voor hem een hoofdvereischte en daarom een streng wetenschappelijke vorm minder verkiesselijk was.

Deze opmerkingen hebben de kritiek niet ontwapend, die zich, bij monde van den Heer G.K. Niemann, opvolger van den Heer Matthes als onderwijzer bij het Nederlandsch Zendelinggenootschap, tamelijk ongunstig over deze Makassaarsche Spraakkunst heeft uitgesproken, in een opstel ‘Mededeelingen over Makassaarsche taal- en letterkunde’, in het zesde deel der nieuwe volgreeks van de ‘Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië’ (1863) geplaatst.

De grondfout dezer spraakkunst is, volgens den Heer Niemann, dat de schrijver bij hare bewerking is uitgegaan van begrippen, die aan de grammatica der Indo-Germaansche talen zijn ontleend, en dien ten gevolge de Makassaarsche taal in een gewaad heeft gedost, dat niet voor haar past. Hij keurt het af, dat de verdeeling in tien zoogenaamde rededeelen behouden is, niettegenstaande het Makassaarsch in den regel geen onderscheid van vorm tusschen substantief en adjectief kent, ja zelfs nomen en verbum in deze taal, even als in het Maleisch en Javaansch, in vorm niet van elkander verschillen. De afzonderlijke behandeling van bijwoorden, voorzetsels en voegwoorden, geeft tot soortgelijke bedenkingen aanleiding. De aanmerking is ongetwijfeld volkomen juist, en de Heer Matthes zou eene veel betere spraakkunst van het Makassaarsch hebben kunnen geven, indien hij zich bij zijne beschouwing als het ware midden in de taal geplaatst had, in plaats van haar van buiten te bekijken. Maar indien ik in mijn vorig artikel, over de Javaansche Grammatica van Prof. Roorda sprekende, de vraag opperde, of zijne wijze van behandeling der taal wel zeer geschikt is om de kennis van het Javaansch bij te brengen aan menschen zonder wetenschappelijke opleiding, dan mag ik mij nu wel de opmerking veroorloven, dat de methode van Matthes welligt voor de zoodanigen minder bezwaar oplevert, omdat zij uitgaat van hetgeen hun reeds bekend is, en minder eene wetenschappelijke Makassaarsche Spraakleer levert, als eene aanwijzing der manier, waarop de begrippen, door de grammatikale vormen onzer talen uitgedrukt, in het Makassaarsch worden aangeduid. Ook bedenke men, dat dit de leest is waarop de Maleische Spraakkunsten van Werndly en Marsden, de Javaansche van Cornets de Groot, in één woord alle Spraakkunsten van talen van den Maleischen stam,

vóór de ‘Javaansche Grammatica’ van Prof. Roorda van 1855, waren geschoeid. Het is den Heer Matthes niet euvel te duiden, dat hij te Makassar niet zoo geheel op de hoogte was van de verandering, die in het moederland in de methode van de beoefening dezer talen allengs had plaats gegrepen. Het is hem daarbij gegaan, gelijk het gewoonlijk ook den beoefenaars der natuurlijke historie gaat, die door reizen in verafgelegen landen de wetenschap met nieuwe feiten verrijken. Verwijderd van het focus der wetenschappelijke werkzaamheid en bezig gehouden door het najagen van ontdekkingen, blijven zij vreemd aan de verbeteringen inmiddels in methode en classificatie ingevoerd, en leveren dus veeltijds hunne waarnemingen aan de wetenschap in verouderden vorm. Aan de te huis zittende geleerden blijft de taak om ze op hare plaats in het nieuwe schema in te voegen.

Er zijn echter ook andere gebreken in de Spraakkunst van den Heer Matthes op te merken, waartegen het niet zoo gemakkelijk valt hem te verdedigen. Had de Heer Matthes, om den vorm zijner Spraakkunst te verontschuldigen, zich alleen beroepen op zijne onbekendheid met hetgeen gedurende zijn afwezen in het moederland op dit gebied was verrigt, men zou dat beroep geheel moeten laten gelden; maar nu hij beweert zoo geschreven te hebben, omdat zijne Spraakkunst voor ongeletterden bestemd is, rijst de vraag welk nut de zoodanigen zullen trekken uit zijne vergelijkingen van Grieksch, Arabisch, Hebreeuwsch, Syrisch en ik weet niet wat al Oostersche en Westersche talen. Daarbij is de vorm dezer vergelijkingen dikwijls zeer vreemd. Zoo leest men in § 21: ‘Vergelijk Bopp's *Sanskr. Gramm.*, 2^{e} uitgave, § 66, en Matthiae's *Griech. Gramm.* 2^{e} uitgave, Deel I, bl. 95, waar *συλλέγω* voor *συνλέγω* wordt opgegeven.’ Zonderlinger manier om een zoo bekend en schier in alle talen terugkeerend verschijnsel als de assimilatie der liquidae op te helderen, kan ik mij naauwelijks voorstellen. 't Is alsof dit iets bijzonders is in het Sanskrietsch en Grieksch, en of in de laatste taal *συλλέγω* een eenig voorbeeld daarvan is, en dat nog maar alleen door Matthiae op zoodanige wijs wordt verklaard.

Ook de duidelijkheid, die de Heer Matthes vooral zegt beoogd te hebben, is niet altijd door hem bereikt, zooals de Heer Niemann heeft aangetoond in eenige voorbeelden, die ik hier niet zal herhalen, noch met andere vermeerderen. Slechts op één punt, dat

nog al diep in de Makassaarsche Spraakkunst ingrijpt en in welks opheldering de Heer Matthes mij toeschijnt bijzonder ongelukkig tè zijn geweest, had ik mij voorgenomen de aandacht te vestigen, - ik bedoel de natuur der zoogenaamde scherpe klinkers - doch ook hier is mij niet alleen de Heer Niemann, maar ook de Heer Neubronner van der Tuuk in de voorrede van zijn ‘Bataksch-Nederduitsch Woordenboek’ voor geweest. Intusschen hebben deze schrijvers de zaak niet à fond behandeld, en eenige nadere opmerkingen niet overbodig gemaakt. Ik zal meêdeelen wat mij, grootendeels in overeenstemming met de wenken van den Heer van der Tuuk, het waarschijnlijkst voorkomt, niet twijfelende of er zal daaraan bij voortgezet onderzoek nog wel wat te verbeteren of toe te voegen vallen.

De Heer Matthes zegt, § 29, dat de vijf klinkers der Makassaarsche taal, a, i, oe, e, o, kunnen worden uitgesproken als lange, hetzij zachtlange of scherplange, en als korte, hetzij zachtkorte of scherpkorte. Zachtlang noemt hij de klinkers, die men hoort in paard, zien, boek, veel, toon, of in laten, spiegel, roepen, leenen, loven. Zachtkort zijn bij hem de klinkers, die men hoort in pad, spin, pen[1], gom, terwijl de zachtkorte oe zich met geen vokaal in het Hollandsch vergelijken laat. Welligt had hij de u in het Hoogduitsche *und* en in het Engelsche *full* kunnen vergelijken. Hij noemt hier dus zachtkort de uitspraak der klinkers, die men gewoonlijk scherpkort noemt, of zoo men wil ook alleen scherp, omdat, de scherpe vokaal van nature ook kort is en slechts door eene gerekte uitspraak kan verlengd worden, gelijk omgekeerd de zachte vokaal van nature lang is en slechts door eene vlugtige uitspraak kan verkort worden. Te regt toch zegt Prof. Roorda in zijne ‘Javaansche Grammatica’ § 43: ‘Het onderscheid tusschen *scherp* en *zacht* in de uitspraak van de klinkers is een ander onderscheid dan dat tusschen *kort* en *lang*. Dit laatste hangt alleen af van het *sneller* of *langzamer* spreken. Het eerste is een onderscheid van *klank*. Het is dat onderscheid 'twelk bij den klinker *e* volgens Fransche schrijfwijze tusschen de è en é bestaat. Een *scherpe* klinker kan (ik voeg er bij “en zal doorgaans”) tevens *kort* en een *zachte* tevens *lang* zijn, en dan zijn ze *scherpkort* of *zachtlang*: maar dit is niet noodzakelijk: een *scherpe*

1 Niet als de e in laven en de o in rijkdom, welke kwalijk gekozen voorbeelden de Heer Matthes beter had achterwege gelaten.

klinker kan ook *langzaam* en een *zachte* snel, en dus *kort*, worden uitgesproken.' Bij Matthes intusschen zijn scherpkorte klinkers iets anders, iets zeer bijzonders: 'hunne uitspraak,' zegt hij, 'is voor den Europeaan allermoeijelijkst, en misschien het best weder te geven door bij het uitspreken den adem maar half uit te blazen, en dan weêr eenigzins op te halen.' Wanneer ik de zaak wel begrijp ware zij nog beter dus te verduidelijken: men neme van de lettergrepen dak, dik, dek, dok de *k* weg, maar verlenge daarbij niet de klinkers, maar late hun geheel de uitspraak, alsof zij door de *k* gesloten waren. Ik heb opzettelijk de woorden *dak* enz. tot voorbeeld gekozen, omdat werkelijk in andere talen van den Maleischen stam de overeenstemmende lettergrepen, althans aan het einde der woorden, met eene *k* gesloten worden, die evenwel ook in die andere talen vaak onderdrukt wordt. In het Javaansch heeft dit plaats en vindt men bijgevolg zulk een scherpkorten klinker als de Heer Matthes bedoelt, in de woorden *orá* en *bojá*, die beiden *neen, niet* beteekenen. Zie Roorda, 'Jav. Gramm.' § 39. In het Maleisch wordt de verzwegen of ingeslikte *k* tot onderscheiding niet door ك maar door de anders alleen in Arabische woorden gebruikelijke ق uitgedrukt, of door ء of hamza vervangen. Zie de Hollander, 'Handleiding bij de beoefening der Mal. taal en letterk.', bl. 16, § 27, en bl. 36, § 13. Het bewijs dat de scherpkorte klinker op het einde der woorden werkelijk uit eene ingeslikte *k* ontstaat, vindt men daarin, dat in het Makassaarsch de *k* hersteld wordt, wanneer het woord een aanhechtsel krijgt, dat met een klinker begint (zie Matthes 'Mak. Spr.', § 49 *e*, § 60 *d*, § 128 ƒ, § 148 ƒ), even als ook in het Maleisch de ق in dit geval in ك overgaat (de Hollander, a.w., bl. 28), terwijl de scherpe klinker blijft vóór *na* en *noe*, zonder, gelijk andere vokalen, in den neusklank over te gaan (Matthes § 127*b*, 141*b*), even als in het Maleisch de ق blijft, wanneer het aanhechtsel met een medeklinker aanvangt (de Holl. t.a.p.), Behalve deze ingeslikte *k* heeft het Makassaarsch, dat van zamengestelde lettergrepen zeer afkeerig is, geene andere sluitletters aan het einde van geheele woorden als de n̄g, die echter wel uitgesproken maar niet geschreven wordt, terwijl het elke andere in de verwante talen voorkomende sluitletter van dien aard van eene nieuwe vokaal voorziet, b.v. goêntoeróe, bâdilí, rêyala, hoêroepóe, welke eindvokaal echter de Heer Matthes doorgaans ook als een scherp-

korte teekent. Hier zal dat wel alleen daaruit moeten verklaard worden, dat die bijgevoegde eindvokaal kort en afgebroken wordt gehoord; 't verdient althans opmerking, dat zij vóór de aanhechtsels *ang, a* en *i* in dit geval geheel verdwijnt (‘Mak. Spr.’, § 49 ƒ, § 128 *g*, § 158, 5°).

Al het tot dusver gezegde heeft alleen betrekking op de scherpkorte klinkers aan het einde van een geheel woord. Zij kunnen echter ook in het midden van een woord aan het einde eener lettergreep voorkomen. Zamengestelde lettergrepen anders dan aan het einde der woorden komen in het Makassaarsch slechts in de volgende gevallen voor. 1°. Als een medeklinker zoo wordt uitgesproken, dat hij zoowel de eene lettergreep sluit als de andere begint, eene wijze van uitspraak, die de Makassaren in het schrift in het geheel niet, maar wij door verdubbeling van den medeklinker uitdrukken (Matthes § 28). 2°. Als een neusklank als sluitletter wordt gebezigd, die echter even weinig als aan het einde der woorden geschreven wordt, maar hier zich wijzigt naar den aard der volgende letters, zoodat alleen vóór eene gutturale letter n͡g, maar vóór eene labiale m, en vóór een dentale, linguale of palatale n wordt gehoord[1]. Dit zijn nu ook in de verwante talen de meest gewone gevallen waarin, het slot der woorden niet medegerekend, zamengestelde lettergrepen voorkomen. Wat het eerste geval betreft vergelijke men b.v. Roorda's ‘Jav. Gr.’, § 41, 45, die echter in zulke gevallen geene werkelijke sluiting der eerste lettergreep, maar slechts een zweem of schijn daarvan erkent; omtrent het tweede, Roorda, § 82 vv., de Hollander, § 16. Intusschen komen in het Maleisch en Javaansch, althans in woorden van vreemden oorsprong, ook andere sluitletters in het midden der woorden voor. Voorts, daar vele tweelettergrepige woorden in den Maleischen taalstam door bloote reduplicatie ontstaan zijn, moet daaruit van zelf het gebruik

1 Volgens den Heer Matthes, § 26, zou vóór de palatalen ook de palatale neusletter n͡j gebezigd worden. Dit schijnt echter maar zoo geschreven om de consequentie; want hoe zou men woorden als a͡nj͡tjîniki en a͡nj͡djo bij mogelijkheid kunnen uitspreken? Ook moest zijn opgemerkt, dat n͡g en n͡j niet verdubbeld kunnen worden en dus vóór deze letters geen neusklank kan worden ingelascht.

van verschillende medeklinkers als sluitletters der lettergreep vóór een anderen medeklinker ontstaan, zooals dit werkelijk het geval is in het Bataksch, waarin men woorden als *balbal, kiskis, lomlom*, enz. aantreft. Maar in dit geval heeft in het Javaansch en Maleisch eene verzachting of verkorting der eerste lettergreep plaats, zooals b.v. de reduplicatie van de lettergrepen *toep, toer* en *tap*, in het Maleisch *toetoep, toetoer* en *tetap* wordt. In het Makassaarsch nu zullen, misschien hier en daar in de vreemde[1], maar vooral in de gereduplíceerde woorden de sluitletters der eerste lettergreep mede onderdrukt of ingeslikt worden, maar wat de Heer Matthes de scherpkorte uitspraak der klinkers noemt zal als een spoor van de oorspronkelijke consonanten zijn overgebleven. 't Verdient althans opmerking, dat die scherpkorte klinkers vooral in gereduplíceerde vormen voorkomen, en wel deels in de zoodanige, die tevens in de laatste lettergreep een scherpkorten klinker als overblijfsel der finale *k* of den neusklank hebben, zooals *lĭ lí, boĕ boé, tĕ té, lĕ léng, lă láng*, deels in zulke, waarin de sluitletter des woords een nieuwen klinker heeft gekregen, zooals *ă balá, bĕ beré, kĕ kesé, pĭ pisí*.

Nu blijven van de vier soorten van klinkers door den Heer Matthes genoemd alleen nog de *scherplange* over, maar nergens geeft hij ons eenige inlichting hetzij omtrent hun ontstaan, hetzij omtrent de wijze waarop ze moeten worden uitgesproken. Hij wijst, waar het noodig is, de lange uitspraak der vokalen aan door een liggend streepje boven den klinker, maar maakt daarbij volstrekt geen onderscheid tusschen zachtlang en scherplang. Ik vermoed dat met scherplange vokalen slechts de vertraagde of gerekte uitspraak der scherpkorte wordt bedoeld, en dat deze uitspraak naar de bedoeling des schrijvers, zoo noodig, door eene combinatie der teekens voor lang en voor scherp zou moeten worden aangewezen. Maar ik vind daarvan geen voorbeelden, en het schijnt dat het geheele onderscheid voor de grammatica van weinig belang is.

Het gezegde zal toereikend zijn om te doen zien, dat de Makassaarsche Spraakkunst door den Heer Matthes nog niet op de hoogte

1 Veelal krijgt in de vreemde woorden zulk een contonant ook midden in het woord een nieuwen klinker, b.v. *Isilāñg* voor het Arab. *Islām, Eherâma* voor het Arab. *Ihrām*, enz.

is gebragt, waarop thans de Javaansche en ook de Maleische staat, en dat hier nog veel te onderzoeken en nader te bepalen is overgebleven. Dit was echter wegens de bijzondere omstandigheden, waarin de schrijver verkeerde, wel niet anders te verwachten, en verhindert gelukkig niet, dat deze spraakkunst, in verband met zijne overige werken, een zeer bruikbaar hulpmiddel is voor hen, die zich den toegang tot de Makassaarsche taal en literatuur willen banen.

Van deze werken volgde de uitgave van het Woordenboek die van de Spraakkunst in het volgende jaar. Ook van dit werk was de kopij reeds in 1854 volledig overgezonden, ofschoon later nog menig bijvoegsel, menige verbetering werd meêgedeeld, maar daar de letter eerst in 1856, de Spraakkunst in 1858 gereed was, vond de Heer Matthes den druk van het Woordenboek bij zijne overkomst nog niet of naauwelijks begonnen en had nu, zeker zeer ten voordeele van eene spoedige en juiste uitvoering, de gelegenheid zelf zich met de correctie te belasten. Hij volbragt die lastige en bezwaarlijke taak met onvoldroten volharding, en leverde in een schoon boekdeel van bijna duizend bladzijden druks in imperiaal 8° aan de beoefenaars der Makassaarsche taal als eerste proeve een Woordenboek, dat met de beste kan wedijveren, die wij van eenigen tak van den Maleischen taalstam bezitten. Wij zullen dit door een kort overzigt van den vorm en de wijze van bewerking trachten in het licht te stellen.

Verreweg het grootste gedeelte van het werk, van bl. 1-702, wordt ingenomen door het Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek, waarin de grondwoorden in de orde van het Makassaarsche Alphabet, met Makassaarsche letters, maar steeds met bijgevoegde transscriptie in Romeinsche, naar een vast, in de Spraakkunst ontwikkeld stelsel zijn geschreven, terwijl achter ieder grondwoord de derivata alleen in transscriptie met Romeinsche letters volgen. De beteekenissen zijn toegelicht met eene menigte van voorbeelden, deels aan de taal des dagelijkschen levens, deels aan een aantal Makassaarsche geschriften, waarvan een belangrijk deel in de later te vermelden Makassaarsche Chrestomathie is uitgegeven, ontleend. De titels der handschriften zijn steeds daarbij vermeld. Voorts zijn de vreemde woorden zooveel mogelijk tot hunne oorspronkelijke taal teruggebragt, de verwante talen, met name Boegineesch, Javaansch, Maleisch en Soendasch, doorgaans vergeleken, de verscheidenheden der dialekten van Bantaëng, Boeloekoempa, Toerateya en het eiland Saleyer, waar een

zeer onzuiver Makassaarsch wordt gesproken, hier en daar vermeld, en eindelijk een aantal opmerkingen omtrent Makassaarsche zeden en gebruiken ingevlochten, die, zooals de schrijver zelf in zijne voorrede zegt, welligt beter in een afzonderlijk ethnographisch werk waren geplaatst, doch, wijl de tijd daartoe ontbrak, in het Woordenboek moesten worden opgenomen, omdat anders vele spreekwijzen onverstaanbaar zouden gebleven zijn.

Men ziet hieruit, dat het Makassaarsch Woordenboek op groote schaal is aangelegd; misschien had het zonder veel schade, door weglating van een deel der derivata, welker beteekenis gemakkelijk uit die van het grondwoord is af te leiden, bekort kunnen worden. Intusschen acht ik het beter in dit opzigt door een *te veel*, dan door een *te weinig* te zondigen. De voorbeelden zou ik zeer ongaarne missen; eerst daardoor wordt over het spraakgebruik het regte licht verbreid. Dat enkele zeldzamere woorden ontbreken, bij enkele de vergelijking van andere talen, waar die licht had, kunnen verspreiden, gemist wordt, zooals de Heer Niemann in eenige voorbeelden heeft aangetoond, kan men den schrijver niet euvel duiden. Wie zou bij zulk een reuzenwerk verwachten, dat daaraan niets zou te verbeteren vallen? Enkele gebreken moeten ook geweten worden aan den wel wat grooten spoed door den schrijver met de uitgave gemaakt, daar hij haakte naar het oogenblik waarop hij, ter voltooijing zijner taak, naar Celebes zou kunnen terugkeeren. Zoo is het zeer jammer, dat die spoed den schrijver genoopt heeft de vergeleken Javaansche en Maleische woorden, die in de eerste vellen met de inheemsche karakters geschreven zijn, later in Romeinsche karakters te doen afdrukken, dewijl hij bemerkte ‘dat het bezigen van verschillende Alphabets in één en hetzelfde werk, bij het drukken veel moeite en oponthoud veroorzaakte;’ het is te meer jammer omdat hij bij de transscriptie van het Maleisch het woordenboek van den Heer Roorda van Eysinga volgde, ‘niet zoo zeer wegens sympathie, maar enkel en alleen omdat dit Woordenboek tot dusverre in ons Vaderland het meest in gebruik is.’ Het is toch onder de beoefenaars der Maleische taal, zoo ik meen, algemeen erkend, dat de transscriptie van den Heer Roorda van Eysinga veel te wenschen overig laat.

Het tweede deel van het Woordenboek (bl. 703-854) bestaat uit een register op het Makassaarsch Woordenboek, dat de plaats

van een Hollandsch-Makassaarsch Woordenboek vervult. Het zal, daar bij ieder Makassaarsch woord zorgvuldig verwezen wordt naar het wortelwoord waaronder het in het eerste deel voorkomt, en dus de gemakkelijk gemaakte raadpleging van dit eerste deel omtrent het spraakgebruik voldoende inrichting kan geven, ongetwijfeld aan het oogmerk des schrijvers, om zendelingen en Gouvernementsambtenaren in het gebruik der Makassaarsche taal te hulp te komen, geheel beantwoorden.

Eene merkwaardig aanhangsel vormt voorts eene lijst van ‘Makassaarsche planten- en boomennamen, voorkomende in het “Herbarium Amboinense” van G.E. Rumphius, en voorzien van eenige korte aanteekeningen’ (bl. 855-868), waarop nog eene afzonderlijke Alphabetische lijst der Makassaarsche planten- en boomennamen, in het Woordenboek voorkomende (bl. 869-877), volgt. Op dit gedeelte van het werk van den Heer Matthes komen wij bij eene andere gelegenheid terug.

Van bl. 878-917 volgt de verklaring der bij het Makassaarsch Woordenboek behoorende platen, met een Alphabetisch register der op die platen afgebeelde voorwerpen. Bij het Woordenboek van den Heer Matthes is namelijk een Ethnographische Atlas gevoegd, uit 17 platen in plano bestaande, die ook als afzonderlijk werk verkrijgbaar is gesteld. Een beknopte verklaring der platen is bij den Atlas zelven, voor de koopers daarvan als afzonderlijk werk, gevoegd; de uitvoeriger verklaring hier vermeld dient vooral om den Atlas met het Woordenboek in verband te brengen, door de naauwkeurige aanwijzing der Makassaarsche namen van alle détails der afgebeelde voorwerpen, met bestendige verwijzing naar de wortels waaronder die namen in het Woordenboek behandeld zijn. Over den aard en het doel van dezen Ethnographischen Atlas bij het Woordenboek zullen wij den Heer Matthes zelven laten spreken.

‘Reeds bij de eerste zamenstelling van mijn Woordenboek, zag ik duidelijk in, dat het moeijelijk, ja volstrekt onmogelijk was, om van onderscheidene voorwerpen, die in Europa geheel onbekend, of geheel anders zijn, enkel door omschrijving eenig juist denkbeeld te geven. Een getrouwe afbeelding was hier noodig. En dit bragt mij op het denkbeeld om eene zooveel mogelijk volledige verzameling te maken van alle voorwerpen, die tot het leven en de huishouding der Makassaren behooren.

In Holland teruggekeerd, had ik aanvankelijk zeer veel moeite, om iemand te vinden die bereid en bekwaam was, om, grootendeels enkel uit liefde tot de schoone en verheven taak die het Nederlandsch Bijbelgenootschap zich gesteld heeft, verreweg de meeste tot die collectie behoorende[1] en nog enkele andere van elders ontleende voorwerpen af te teekenen. Dank zij der welwillendheid van den Heer J. van Maurik, architect te dezer stede, die niet enkel geheel belangloos toestond, dat zijn leerling, de Heer C.A. Schröder Jr., tot zelfs de uren welke hij anders in zijne dienst besteedde, voor een groot gedeelte aan deze moeijelijke taak wijdde, maar bovendien den jeugdigen kunstenaar steeds met raad en daad ter zijde stond.'

Ik verblijd mij dat ik mag instemmen met den lof vervolgens door den Heer Matthes zoowel aan den teekenaar, den Heer Schröder, als aan den lithograaph, den Heer Brüggemann, geschonken; de Ethnographische Atlas verstrekt beiden tot eer. Het verdient ook nog vermelding, dat de uitvoerige beschrijving van de Makassaarsche gebouwen, die bij de eerste vier platen van het Woordenboek behoort, door den Heer Matthes met de medewerking der Heeren van Maurik en Schröder vervaardigd werd, en daardoor uit architectonisch oogpunt eene naauwkeurigheid heeft erlangd, die van een oningewijde nimmer ware te wachten geweest.

Om van den rijken inhoud van den Atlas een denkbeeld te geven, laat ik hier een beknopt overzigt van de platen volgen: I-IV, gebouwen van verschillende soort en détails van constructie; V, werktuigen tot bereiding en spinnen van katoen; VI, werktuigen voor landbouw en weverij; VII en VIII, wapenen, muzijkinstrumenten, strafwerktuigen, gereedschap voor de hanengevechten; IX, werktuigen tot wering van booze geesten, en wat verder tot het bijgeloof en de geneeskunst der inlanders betrekking heeft; X en XI, huis- en keukengereedschap; XII, smids- en timmermans-gereedschap, toilettoestel; XIII, werktuigen voor visscherij en zoutindustrie, toestellen bij inlandsche spelen en begrafenissen; XIV en XV, kleedingstukken en sieraden, doozen, koffers, manden en dergelijke; XVI en XVII, verschillende vaartuigen.

Door dit bijgevoegd plaatwerk en de verklaring, die het met het

1 De collectie van den Heer Matthes is thans in het bezit van de Koninklijke Akademie te Delft.

Woordenboek in verband brengt, gelijk door de vele ethnographische bijzonderheden in dat Woordenboek zelf ingeweven, baant ons dit werk van den Heer Matthes niet alleen den toegang tot de taal, maar ook tot de kennis van het leven, de denkwijze en de volksvlijt der Makassaren. Het is dus een onwaardeerbare schat voor hen, die tot het verkeer met dit volk geroepen worden, en aan het Nederlandsch Gouvernement, dat het met een deel zijner eigene onderdanen het eerst eenigzins volledig bekend maakt, is daardoor eene gewigtige dienst bewezen. Gaat men na dat het Gouvernement bij herhaling, doch vruchteloos, pogingen heeft aangewend om ook maar eene bloote Makassaarsche woordenlijst door zijne ambtenaren te doen vervaardigen, en dat het nu door den ijver en de volharding van den Heer Matthes zooveel meer heeft erlangd, dan het ooit had kunnen denken, dan kan men niet nalaten zich te verwonderen, dat tot dusverre alle openlijke erkenning der verdiensten van onzen schrijver van die zijde is achtergebleven.

Ik vergat nog te melden, dat aan het slot van het Woordenboek een 25tal bladzijden met bijvoegsels en verbeteringen voorkomen, zeker meer een lofwaardig bewijs van den ijver waarmede de schrijver door voortgezette studie naar gedurig grootere volkomenheid gestreefd heeft, dan een grond van berisping, omdat hij voor de uitgave van zijn werk geene grootere rijpheid heeft afgewacht.

Wij komen thans tot het laatste werk door den Heer Matthes voor de beoefening der Makassaarsche taal vervaardigd: de verzameling van Makassaarsche teksten, door hem onder den naam van ‘Makassaarsche Chrestomathie’ in het licht gegeven. Wij hebben hier wederom een schoon boekdeel voor ons liggen, dat eene rijke verzameling van Makassaarsche stukken in proza en poëzy van den meest verschillenden inhoud, maar allen door velerlei aanteekeningen en gedeeltelijk door Nederlandsche vertaling toegelicht, aan den beoefenaar der Makassaarsche taal aanbiedt. De Makassaarsche teksten beslaan 427 bladzijden, met de boven besproken nieuwe letter gedrukt. Vooraan staat een soort van romantisch verhaal met allerlei avontuurlijke wonderen, vermoedelijk eene vertaling of omwerking uit een Maleisch geschrift, Djayalângkara getiteld, en waarvan de lezer, die tot de niet zeer smakelijke kern wenscht door te dringen zonder door de harde schaal heen te bijten, in de ‘Mededeelingen over Makassaarsche litteratuur’ van den Heer Niemann den korten

inhoud kan vinden. Belangrijker zijn de nu volgende kronijk van Goa en andere rijken van het zuidelijk gedeelte van Celebes, die de voorname bron schijnt geweest te zijn van de boven door mij vermelde geschiedenis van het Makassaarsche Celebes van Roelof Blok, en de historische stukken uit den Râpang (d.i. beeld, gelijkenis), zooals eene verzameling van uitspraken, lessen en voorschriften van oude vorsten en geleerden over allerlei onderwerpen, die bij de Makassaren in hoog aanzien staat, genoemd wordt. Hierop volgt de tekst van een contract tusschen het Gouvernement en Bantaëng, waaromtrent de Heer Matthes geene voldoende opheldering heeft kunnen geven; en eene verzameling van inlandsche wetten, dezelfde die, zooals boven vermeld werd, reeds in 1759 in het Hollandsch is vertaald. De Heer Matthes zegt dat deze wetten en verordeningen, ofschoon niet meer van verbindende kracht, nog heden bij de zittingen der landraden in het geheele Gouvernement van Celebes met de meeste vrucht kunnen geraadpleegd worden; hij heeft zich bij de uitgave eenige afwijkingen van de vroegere, vrij gebrekkige volgorde, en de inlassching van eenige niet onbelangrijke bepalingen uit den Râpang veroorloofd. Wat daarna onder den titel ‘voorschriften en gezegden van allerlei aard, uit den Râpang ontleend’, wordt medegedeeld, is van meer zedekundigen inhoud; men kan het, ook zonder de Makassaarsche taal te beoefenen, eenigzins nader door de vertaalde uittreksels van den Heer Niemann in zijn meergemeld opstel leeren kennen. De overige stukken in proza bestaan uit een stuk over voorteekenen en gelukkige of ongelukkige tijden, brieven van gemengden inhoud, en *tarâssoló's* of inleidingen op brieven, in eene menigte van heilwenschen bestaande. Deze proza-stukken zijn alleen door aanteekeningen opgehelderd, maar op bl. 311 beginnen de poëtische, waarbij, wegens de meerdere moeijelijkheid, ook eene vertaling is gevoegd. Over de Makassaarsche poëzy, die in hare vormen het naast aan de Hebreeuwsche komt, daar zij noch rijm, noch vaste metrische wetten kent, maar voornamelijk op eene soort van parallelie der gedachten berust, veroorlooft mijn bestek mij thans geene uitweiding. Ik merk alleen op, dat de twee voornaamste der grootere gedichten of S̈inrilís, door den Heer Matthes medegedeeld, namelijk de Dâtoe-Moesēn̄g en de Mâdi, vóór deze uitgave niet in schrift gebragt, maar onder de Makassaren alleen in het geheugen bewaard zijn. De Heer Matthes

heeft ze uit den mond der pasîrilí's of Makassaarsche rhapsoden opgeteekend, die deze liederen met begeleiding der kêsó-kêsó of inlandsche viool opzingen. Natuurlijk worden in zulke alleen in het geheugen bewaarde gedichten vele verscheidenheden aangetroffen; intusschen blijven zij in de hoofdzaak vrij wel overeenstemmend. De Dâtoe-Moêsēŋg werd vroeger reeds door een kort overzigt van den Heer W.M. Donselaar eenigzins bekend[1]. Behalve deze twee grootere verhalende stukken vinden wij onder de Sîrilí's ook klaag- en minneliederen, liederen die bij besnijdenissen en huwelijken worden gezongen, en liederen die men den kinderen voorzingt. Op de Sîrilí's volgen een aantal voorbeelden van Kêlong's of vierregelige gedichtjes, die de pāñjôgé's of publieke dansmeiden elkander al dansende toezingen. In deze kleine gedichten vertoont zich een soort van metrum. De inhoud is meestal, doch niet uitsluitend erotisch. Gelijk de Sîrilí's met de Scha'irs, zoo laten zich de Kêlong's met de Pantoens der Maleijers vergelijken.

De Chrestomathie van den Heer Matthes maakt ons, gelijk wij gezien hebben, met de verschillende genres der Makassaarsche literatuur bekend; maar de vraag zal welligt bij mijne lezers oprijzen, in hoeverre de voorhanden of bekende Makassaarsche literatuur daarin is teruggegeven. Uit de voorrede van het Woordenboek blijkt, dat de Heer Matthes nog onderscheidene handschriften heeft geraadpleegd, waaruit geene uittreksels in de Chrestomathie zijn opgenomen. Enkele andere schriften kan men leeren kennen uit de berigten van den Heer Donselaar in de ‘Mededeelingen van het Ned. Zendelinggenootschap’[2]. Over de Makassaarsche vertaling des Korans hebben wij reeds gesproken. Eindelijk maakt de Heer Niemann aan het slot zijner meermalen aangehaalde mededeelingen op eenige te Londen bewaarde handschriften opmerkzaam, die vermoedelijk nog nieuwe bijdragen tot de Makassaarsche taal en literatuur bevatten.

De Heer Matthes mag met regtmatigen trots nederzien op hetgeen hij in weinige jaren voor de kennis van de taal, de letteren en het volk der Makassaren heeft verrigt. Met warme belangstelling hebben

1 Zie zijne ‘Beschrijving van Bonthain en Boelecomba’ in Deel III der ‘Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.I.’ (1855), en aldaar bl. 182 tot 187. De Heer Donselaar geeft op, dat hij zijn uittreksel uit een *handschrift* heeft geput.

2 T.w.D. I, bl. 319-328, D. V, bl. 85-119.

wij hem nageoogd toen hij in 1861 naar Celebes terugkeerde om dezelfde taak voor de taal en letterkunde der Boeginezen te vervullen, en tevens de vertaling des Bijbels in beide talen te bezorgen. Wij bewonderden den moed en de volharding van den man, die zijne gade in Indië had verloren, zijne kinderen in het moederland moest achterlaten, en kort voor zijn vertrek door een noodlottig ongeval getroffen was, dat aanvankelijk dreigde hem voor zijne taak geheel ongeschikt te zullen maken en van welks gevolgen hij tijdens zijn vertrek nog slechts onvolkomen was hersteld.

Wij zien de Boeginesche Spraakkunst, die ongetwijfeld eene betere methode huldigen zal, en het Boeginesche Woordenboek des schrijvers met te meer verlangen te gemoet, omdat de Boeginezen onder de volken van den Archipel in meer dan één opzigt eene belangrijke plaats innemen. Aan mededeelingen omtrent de Boeginesche literatuur heeft de Heer Matthes het ons reeds nu niet geheel laten ontbreken. In 1858 werd te Makassar, waar toen de drukkerij van den heer A. Schmidt zich reeds in het bezit der twee jaren vroeger in het moederland vervaardigde Boeginesche typen had gesteld, een verhalend gedicht in Boegineschen tekst en Hollandsche vertaling met aanteekeningen door hem uitgegeven, waarin de daden van zekeren Daëng Kalaboe, de dood van den Hollandschen ambtenaar T. Baron Collot d'Escury, die in 1855 in den strijd tegen dit opperhoofd omkwam, en de wraak door de Hollanders onder aanvoering van kapitein Camphuis genomen, werden bezongen. Na zijne terugkomst te Makassar heeft de Heer Matthes in 1862 een soortgelijk Boegineesch gedicht op den eersten Bonischen veldtogt van 1859, op gelijke wijze bewerkt, en in 1863 twee Boeginesche verhalen, ‘het ontstaan van het rijk van Wadjo’ en ‘Sultan Ind̃jilai’ getiteld, als eerste aflevering eener Boeginesche Chrestomathie in het licht gegeven.

Zal ik niet ver de grenzen overschrijden, die ik mij voor den maandelijkschen omvang van dit overzigt heb gesteld, dan ben ik verpligt wederom de schriften, niet alleen over het Maleisch, maar ook over het Dajaksch en Bataksch tot het volgend nommer te laten liggen. Te meer dewijl ik mij thans nog eenige oogenblikken wensch bezig te houden met een werkje van den Heer van der Tuuk, dat ik reeds in mijn vorig overzigt zou besproken hebben, indien het daartoe niet te laat was in het licht gekomen, en dat den

eenigzins vreemden titel draagt: ‘Taco Roorda's beoefening van 't Javaansch bekeken.’ Ik heb te minder lust dit uit te stellen, daar de verschijning van dit boekje mij eenigermate in eene valsche positie brengt, waaruit ik mij liefst zoo spoedig mogelijk wil redden, door daarover ronduit mijn oordeel te zeggen. Ik heb den Heer Roorda als beoefenaar der Javaansche taal steeds hooggeacht en hem in het vorige nommer voor hetgeen hij ter bevordering van hare kennis heeft gedaan, hoogen lof toegezwaaid. Maar nu word ik eensklaps getuige van een hevigen aanval tegen Roorda's geschriften op dat gebied, van een man, die zeker oneindig beter dan ik in staat is ze op den regten prijs te schatten. Alvorens zijn Bataksche Spraakkunst in het licht te geven, heeft de Heer van der Tuuk het noodig geacht het gezag van Prof. Roorda aan te tasten en de gebreken zijner methode en behandeling in het licht te stellen. De Heer van der Tuuk heeft zijne afkeuring op hoogen toon uitgesproken: zijne kundigheden geven hem ongetwijfeld daartoe het regt; maar is zijn oordeel regtvaardig? is het geheel *sine ira et studio?* Ziedaar wat ik meen te mogen betwijfelen. Men kan gelijk hebben in vele, welligt in alle bijzondere bedenkingen, die men tegen eenig geschrift oppert, en toch ongelijk in het veroordeelend vonnis, dat men daaruit afleidt omtrent het geheel. Een boek kan menigen misslag, menige min gelukkige gissing of verklaring bevatten, en toch aan de wetenschap, zoo groote dienst bewezen hebben, dat de blaam geheel in de schaduw wordt gesteld door den lof, waarop het aanspraak maakt. Een schrijver kan, door de omstandigheden waarin hij verkeerde, in sommige opzigten minder op de hoogte van zijn onderwerp zijn, maar dit ruim vergoeden door hetgeen hij in andere opzigten op zijne mededingers vooruit heeft. Dit alles schijnt mij het geval te zijn met de Javaansche Spraakkunst en het Javaansche Woordenboek van Prof. Roorda. De Heer van der Tuuk beschuldigt hem van het Javaansch te veel op den voorgrond te stellen, van het te zeer uit zich zelf te verklaren zonder naar de verwante talen om te zien, van eene gebrekkige kennis van die verwante talen te bezitten, van het Javaansch te zeer uitsluitend in de schriften van den Heer Winter bestudeerd en dus meer eene Wintersche dan eene Javaansche Spraakkunst geleverd te hebben, van vaak onnoodig duister te zijn, wat hij uit de zijns inziens verkeerde methode afleidt. Dat er in het een en ander eenige waarheid ligt, zal, geloof ik, zelfs

door den Heer Roorda zelven, die zich zeker niet heeft voorgesteld een volmaakt en geheel onberispelijk werk te leveren, gereedelijk worden toegestemd. Alleen zal hij zeker niet willen toegaven, dat zijne geheele methode verwerpelijk is, noch erkennen dat hij, zooals van der Tuuk op blz. 36 zegt, ‘'t verouderde denkbeeld aankleeft, dat de logica iemand in staat zou kunnen stellen, eene goede Spraakkunst te leveren,’ alsof dit geheel denzelfden zin had met zijne aanprijzing der opsporing van het logische, dat alle talen met elkander gemeen hebben, maar dat in de verschillende talen op de meest verschillende wijzen wordt uitgedrukt. Voor 't overige zal de Heer Roorda, dunkt mij, meenen, dat eenige eenzijdigheid die aan zijn werk kleeft, en die uit zijne bijzondere omstandigheden en den aard der taak waartoe hij geroepen is, gemakkelijk kan worden verklaard en op verschooning aanspraak maakt, hem door zijn beoordeelaar veel te hoog wordt aangerekend, en dat de Heer van der Tuuk op onedelmoedige wijze tegen hem heeft gebruik gemaakt van zekere voordeelen zijner positie: zooals de omstandigheid dat hij zich reeds vroeg en geheel aan de studie der talen van den Maleischen stam heeft kunnen wijden; dat hij in de gelegenheid geweest is die talen in Indië zelve te beoefenen en daardoor honderden zwarigheden gemakkelijk heeft kunnen overwinnen, die aan de beoefening van levende talen in de studeercel op honderden mijlen afstands van het volk dat ze spreekt, in den weg staan; dat hij gedeeltelijk in de gelegenheid was zich in de beoefening dier talen op de schouders van vroegere beoefenaars te plaatsen, waar dit voor het slagtoffer zijner kritiek niet mogelijk is geweest; en nog veel meer dat ik kortheidshalve achterwege laat. Maar ten slotte zal, geloof ik, ook de Heer Roorda hem met mij dankbaar zijn voor menige juiste opmerking en menigen nuttigen wenk, die zijne grondige kennis van verschillende tot den Maleischen stam behoorende talen en zijne scherpzinnigheid bewijzen, en ongetwijfeld zullen bijdragen om veel dat in de Javaansche Spraakkunst nog duister was, allengs in een helderder licht te stellen.

P.J. VETH.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 Januarij 1863.

Bij den woedenden strijd, dien wij thans in Pruissen door Bismarck zien voeren tegen het Duitsche volk, is de vraag geoorloofd, of het hier uitsluitend politieke beginselen en meeningen geldt, dan of daarin niet op eene sociale revolutie wordt gewezen. - Hebben de traditiën van het verleden, heeft de adel nog iets te beteekenen? Is de democratie, steunende op de kracht van het getal, van het groote blinde cijfer, oppermachtig geworden; is zij reeds geslaagd in haar streven om alles te nivelleren, elke grootheid der overlevering, elke superioriteit ter zijde te zetten, al wat nog weêrstand kon bieden aan de wisseling der meeningen van den dag te verbrijzelen, het historische leven en de rijke eigenaardigheid van een traditioneel zich ontplooijend volksbestaan te verwoesten en, brutale die zij is, van het staatsleven een orkaan te maken? Droevige vraag, die zich de edellieden in Pruissen schijnen te stellen. Want zij willen niet begrijpen, dat zij zelven die vreesselijke questie hebben in het leven geroepen, dat de duitsche aristocratie de leiding van staat en maatschappij heeft verloren, toen zij in plaats van meerder lasten dan de overigen te dragen - noblesse oblige - die lasten geheel en al van eigen schouders wierp om ze door den rug van het volk te doen torschen. In plaats van tevreden te wezen, dat zij in een positie geplaatst was, die niet veroverd behoefde te worden, maar als door het verleden was gereed gemaakt: in plaats van zich te vergenoegen met het beroep op de bekendheid van eigen geslacht en het langdurig bezit van een vasten toestand, van uit die positie de kracht te ontleenen èn om waardigheid, edelen zin, eenheid van beginselen, standvastigheid

tegen de verleiding van rijkdom ten toon te spreiden, èn aldus te wedijveren met andere kringen der maatschappij, heeft de adel in Duitschland nóg geëischt om bevoordeeld te wezen bij alle gelegenheden, heeft hij nogmaals alleen rechten doen klinken en de plichten ter zijde geschoven: en dus is het gekomen, dat in Duitschland de democratie zeer weinig ontzag meer heeft gehad voor al die hoog geroemde grootheid, die slechts afhing van geboorte en voorrecht. Zij is verwoestend opgetreden om in haar oog kunstmatig opgevoerde grootheden ter neder te stooten; zij heeft verlangd dat elk man een zoon van zijn werken was, dat elke persoonlijkheid voortaan alleen naar het verstand waarmede zij handelde en de goede trouw, waarvan zij deed blijken, mocht gemeten worden; zij heeft de gelofte afgelegd alleen op de kracht van het individu te bouwen: en zij heeft met bewondering naar Frankrijk opgezien waar de vroegere adel zelf de eerste was, die, in grootsch vertrouwen op eigen verdiensten, de traditie van het voorgeslacht dorst minachten. Een echo van die Fransche gedachte heeft wellicht ook in Duitschlands hooge kringen zich doen hooren, toen het laatste vers van graaf Alfred de Vigny werd gelezen, en zonderling moeten voorzeker aan menig ridder van de Kreuzzeitung de volgende regelen hebben toegeklonken:

> Dans le caveau des miens plongeant mes pas nocturnes
> J'ai compté mes aieux, suivant leur vieille loi,
> J'ouvris leurs parchemins, je fouillai dans leurs urnes,
> Empreintes sur le flanc des sceaux de chaque roi,
> A peine une étincelle a relui dans leur cendre.
> C'est en vain que d'eux tous le sang m'a fait descendre,
> Si j'ecris leur histoire, ils descendront de moi.
>
> Ils furent opulens, seigneurs de vastes terres,
> Grand chasseurs devant Dieu, etc....

De Heer von Bismarck, de groote jager van weleer, heeft zeker wel moeten glimlachen als men hem met zulke gedachten wilde opvrolijken: hij heeft een oogenblik moeten peinzen, den strijd op nieuw opgevat en weldra de Duitsche democratie in het Huis der Afgevaardigden wederom in het aangezicht geslagen. Want dat is zijn antwoord op de vraag van het volk als het begeert naar eigen inzichten bestuurd te worden, als het verlangt dat alle privilegiën voortaan ophouden, dat willekeur verdwijne om plaats te maken voor orde, vrijheid en recht.

De Sleeswijk-Holsteinsche questie is voor den Pruissischen presisent-minister eene welkome gelegenheid geweest om te toonen, hoe zeer hij zijn volk veracht. Want waarlijk hoe ingewikkeld deze questie ook moge wezen, hoe slaapverwekkend zij op de hersenen moge drukken van hen, die den treurigen plicht hebben op zich genomen om het publiek over deze questie voor te lichten: - ééne zaak is in de tegenwoordige phase der questie slechts al te duidelijk: Bismarck staat weder lijnrecht tegenover zijn volk. Die Sleeswijk-Holsteinsche zaak heeft ondertusschen aller berekening verward, aller inzicht gelogenstraft. Reeds van zelf is het een coup de théatre, zoo verrassend als alleen de beste comedie kan opleveren, dat terwijl alle mogendheden met angstige spanning naar Frankrijk uitzagen, terwijl alle diplomaten slechts één arbeid schenen te hebben, te weten om den oorlog, die wellicht om Polen kon uitbarsten, te voorkomen; terwijl alle teekenen des tijds, die vrede zouden kunnen beloven, door allen gretig werden aangevat: - plotseling om eene zaak, zóó oud, dat iedereen haar als een sprookje wilde beschouwen, juist dat ligchaam, 'twelk tot nu toe der lamlendigheid scheen prijsgegeven, de Duitsche Bond, een oorlog ging op touw zetten!

En voorwaar de vreemdsoortigste der wereld: - want naauwelijks had de Bond tot den oorlog besloten, of dadelijk kwam geheel Duitschland in beweging en opschudding en gaf de gansche Duitsche natie te kennen, dat ook zij een oorlog voor die questie begeerde; en wederom toen geheel het Germaansche volk overal zulk een besluit had doen hooren, gaven de Oostenrijksche en Pruissische ministers elkander de hand en verkondigden zij, dat ook zij den oorlog aan Denemarken zouden aanzeggen. De kreet van ‘oorlog’ galmde dus door gansch Duitschland: in de stille huisselijke steden kwam op marktplaats en raadhuis de burgerij te zamen om den welsprekenden volksredenaar aan te hooren, die het thema van het ‘stammverwandte’ ‘meerumschlungne’ land wist te brodeeren: in de woelige hoofdsteden liep stoet bij stoet met ontrolde vaandels door de bochtige straten, om voor Sleeswijk-Holstein een gewapenden arm en vooral veel geld te vragen. Allen, allen hadden slechts één stem, één kreet, - en toch welk een verschil, welk eene tegenstrijdigheid! Want terwijl de Duitsche Bond, in deze geleid door de meerderheid der kleine Duitsche Staten - Saksen, Beijeren en Wurtemberg - niet anders bedoelde dan de bondsexecutie op Holstein toe te passen,

om Denemarken te straffen voor het niet nakomen der constitutionele verplichtingen tegenover Holstein: wil het Duitsche volk allereerst de questie zien beslist of Sleeswijk en Holstein te zamen niet het recht hebben van de Deensche monarchie zich los te rukken ten einde een eigen Duitsche Staat, met eigen Duitschen vorst aan het hoofd, te vormen: en willen de Berlijnsche en Weener kabinetten allereerst handhaving van het Londensche tractaat van 1852, dat is, instandhouding van Denemarkens monarchie, maar met afzonderlijke rechten en staatsverband voor Holstein en ook voor Sleeswijk. Helaas! het Duitsche volk speelt bij dat alles de treurigste rol: want terwijl zoowel de Bond als vooral Bismarck en Rechberg legers in overvloed bezitten - legers echter zoo duur betaald met de penningen van datzelfde Duitsche volk - bezit het volk zelf geen enkel soldaat, geen enkel kanon, geen enkel geweer; niets, niets kan het leveren dan een massa verwenschingen, woorden en nog eens woorden: - en, men weet het, de Duitsche taal is wel zeer krachtig, maar niet krachtig genoeg om de Deensche krijgers op de vlucht te slaan.

De oude Deensche koning kan gerust in zijn graf zich verheugen. Want is ook al de oorlog tegen zijn rijk aan den gang, bezetten al de Saksische en Hannoversche troepen als bondsleger onder generaal von Hake en de burger-commissarissen von Könneritz en Riepen, geheel Holstein; trekken ook de Pruissische en Oostenrijksche legers - 80,000 man groot - onder generaal Wrangel naar Sleeswijk; toch is voor Denemarken een groot genot onder dat alles verholen: - namelijk dat de oneenigheid in Duitschland zelf nog nimmer zulk eene hoogte heeft bereikt. De meest verrassende uitkomsten zijn inderdaad verkregen. Was tot nu toe in den Bond de positie deze: dat Pruissen en Oostenrijk lijnrecht tegenover elkander stonden, had zelfs Bismarck nog in Januarij 1863, het voetspoor volgend van graaf Bernstorff, de dépêche geschreven, waarbij hij Oostenrijk niet langer als Duitschen Staat wilde erkennen: en werd Oostenrijk dan steeds door alle verdere kleine koningrijken geholpen, door Beijeren op zoo krachtig eene wijze dat een tweede volkslied daaruit ontstond - bijna even vervelend als dat voor Sleeswijk-Holstein: Oestreich, Bayern stammverwandt, gehen immer hand in hand, - nu doet zich het vreemde schouwspel voor, dat de kleine Duitsche koningrijken, zonder te bedenken, dat zij met Oostenrijk het congres te Frankfort dezen zomer hebben gehouden, een eigen politiek

gaan voeren, en door von Beust en von der Pfordten opgewakkerd, die het oude trias-idee maar niet kunnen vergeten, de twee groote Duitsche monarchiën wenschen te dwingen. Én Pruissen én Oostenrijk hebben begrepen waar die toeleg op doelde: - zij hebben rondweg verklaard, dat zij eerst en bovenal Europesche mogendheden van den eersten rang waren, en slechts in de tweede plaats leden van den Duitschen Bond: zij hebben in de Bondszitting van den 14^{den} Januarij, toen hun voorstel om Sleeswijk te bezetten, ten einde den Deenschen koning te dwingen de bepalingen van het Londensche tractaat van 1852 na te komen, werd verworpen, - den Bond aangekondigd, dat zij dan op eigen gezag dat Sleeswijk zouden bezetten, en zich niet zouden bekommeren om de uitspraken van den Bond. In werkelijkheid is dus reeds het gezag van den Bond gebroken en de kleinere Duitsche Staten moeten zien wat zij kunnen uitrichten: le vin est tiré, il faut le boire.

En het Duitsche volk zelf - wat kan het hopen, wat verlangen? Toen den 23sten December 492 leden van de verschillende Kamers der Afgevaardigden uit geheel Duitschland bijeenkwamen om de resolutie te nemen, dat nu of nooit de gelegenheid daar was om Sleeswijk-Holstein tot afzonderlijk Duitsche Staat onder het bestuur van den hertog van Augustenburg te vormen; toen een comité door die vergadering werd benoemd, dat blijvend de belangen van dat denkbeeld zou behartigen; - toen wist elk van die Duitsche vertegenwoordigers zeer goed, dat het Pruissische ministerie, waarop vooral alles aankwam, niets eerder zou doen dan het omgekeerde van hetgeen verlangd werd, maar men had toch niet kunnen denken, dat zoo hevig de worsteling zou wezen, die von Bismarck tegen de geheele natie zou beproeven.

Wat toch is in Berlijn geschied? De Kamer der volksvertegenwoordigers te Berlijn - men herinnert het zich - was weder op den goeden weg om de rechten van het volk tegenover de overmoedige bevelen van het ministerie te verdedigen; zij was weder met noesten vlijt aan het werk getogen om het zoo brooze gebouw der constitutie steviger en vaster in zijn gebindten te bevestigen: toen plotseling de mare weêrklonk, dat de Deensche koning was gestorven. Het was alsof in eens alles moest omkeeren toen dat feit werd vernomen. Voorbij was de koele bedachtzaamheid, die allereerst herstelling van de oude grieven vroeg voordat aan nieuwe plannen werden gedacht; voorbij was die stille waakzame werkzaam-

heid, die niet bereid was tot morgen te verschuiven wat heden kon worden ingewacht; voorbij was de voorzichtige kloekheid, die vermijdt om twee doeleinden tegelijk te bejagen, wanneer slechts naar het ééne noodige moet worden gestreefd; voorbij was het phlegma, voorbij het nuchtere oordeel; een wilde roes beving de Kamer der Afgevaardigden; zij vroeg aan von Bismarck om Pruissen te doen optreden als eischeresse voor een onafhankelijk Duitsch hertogdom Sleeswijk-Holstein.

Doch was ook het Huis als door een koorts aangetast, de minister wankelde niet: hij was bereid het Huis ook op dat gebied met den degen in de hand te ontmoeten. Hij verklaarde dat Pruissen gebonden was door het tractaat van Londen van 1852: dat het dus, wat de questie der erfopvolging betrof, den nieuwen Deenschen koning Christiaan IX ook als souverein van Sleeswijk en van Holstein moest erkennen, dat het echter van dien nieuwen koning erkenning der door de tractaten gewaarborgde rechten van Sleeswijk en van Holstein kon vragen, en dat dus allereerst eene intrekking der Deensche constitutie van 20 November 1863 werd gevorderd. Ten einde alle eventualiteiten onder de oogen te kunnen zien, vroeg hij aan het Huis eene leening te mogen sluiten van 12 millioen thalers. Met eene mengeling van verbazing en verontwaardiging hoort het Huis dit alles aan, en ten einde zich geheel en al te kunnen verklaren, besluit het vóór de discussie over die leening den koning een adres aan te bieden, waarin nogmaals de wenschen en gevoelens van het Pruissische volk zouden worden ontvouwd. Dit adres werd weldra aangenomen en het antwoord afgewacht: doch naauw was het Huis der Afgevaardigden met dat adres gereed, of ook het Heerenhuis nam het besluit om zijne overtuiging voor den koning uit te spreken. Het Heerenhuis, zoo even versterkt door de benoeming van nieuwe pairs, onder welke ook Leo, de vermaarde reactionnaire hoogleeraar uit Halle, zou een gansch ander tafereel aan den Koning ontrollen; wel was er een onder de leden van dat Heerenhuis, professor Tellkampf, die een oogenblik dorst spreken van den wil van het volk, doch von Bismarck - waarom spreekt hij zooveel beter dan al de anderen? - wist met bijtende ironie hem tot zwijgen te brengen, en ried hem aan zijne cathederpolitiek voor zijn gehoorzaal te bewaren. De feudale heeren ontvingen met gejuich den minister, die zulke taal sprak, en het meest onderworpen adres werd aan den koning gericht. De koning antwoordde op beide

adressen schriftelijk en de inhoud was niet twijfelachtig: de politiek van het Huis der Afgevaardigden werd in geen enkel opzicht gebillijkt. Het Huis der Afgevaardigden meende echter te moeten volhouden; het meende dat de eer van Duitschland op het spel stond, en bij de verdediging van de rechten der eigen constitutie nog altijd de erkenning te moeten vorderen van Sleeswijk-Holsteins autonomie. De interpellatie van von Virchow of het ministerie zich nog altijd gebonden achtte door het Londensche tractaat - eene interpellatie waarop von Bismarck niet had willen antwoorden - was naauwelijks afgeloopen, of Schultze-Delitsch en von Carlowitz deden de vraag: in hoeverre von Bismarck zich nog gebonden achtte door de besluiten van den Duitschen Bond. Deze vraag werd tegelijkertijd behandeld met het wetsontwerp over de leening door de regering aangevraagd, en nadat von Bismarck vrij duidelijk had verklaard, dat als men hem het geld weigerde, hij het nemen zoude waar hij het konde krijgen, werd de aanvraag verworpen en het geld niet toegestaan. Maar nu was ook het einde van de kamer daar. Den 25sten Januarij werd de kamer bijeengeroepen, doch voor het laatst. De hoop op zamenwerking was opgegeven. De eer van het Pruissische vaderland moest door den koning gehandhaafd worden tegenover zulk een democratische kamer.

En is de vraag thans niet geoorloofd of de Berlijnsche kamer goed heeft gedaan toen zij zoo dadelijk de verdediging der constitutiën vasthechtte aan de vordering van dat hersenschimmig rijk in het Noorden: Sleeswijk-Holstein?

Mij dunkt dat thans na de overspanning het gezond verstand eindelijk zijne rechten zal handhaven. Zoolang nog Duitschland met eigen staatstoestand niet gereed is gekomen, moet het de hand niet uitstrekken naar wat van verre misschien toelacht. Carlyle zegt ergens, dat Duitschland gepredestineerd was voor den tabak. Toen dat artikel eens aan den Duitscher was verleend, nam hij, reeds lang in gebreke van zulk een surrogaat, enthousiast het aan, en sinds dien tijd heeft de tabak dan ook belangrijke diensten aan het land bewezen. Ja, zij rooken! - En toch hadden wij zoo gaarne gezien, dat de Berlijnsche kamer die rook-, damp- en nevelperiode achter zich had gelaten: dat zij kloek het werk, wat de dag eischte, had volbracht.

Thans rukt reeds het Oostenrijksch-Pruissische leger in Holstein om weldra den Eider over te trekken, terwijl het Bondsleger Hol-

stein blijft bezetten. De Hertog von Augustenburg gedraagt zich reeds als wettig souverein van dat Holstein en heeft in Kiel zijne tenten opgeslagen. Daarentegen heeft Denemarken na kort beraad zich in staat van tegenweer gesteld. Wel is waar is de straf der Bonds-executie tegen Holstein aangenomen, maar over den Eider zal geen Duitsch soldaat trekken. Het ministerie Hall is vervangen door een ministerie Monrad. Pruissen en Oostenrijk hebben het ultimatum, om de constitutie van November jl. in te trekken, voorloopig zien afwijzen, en de gebeurtenissen moeten haar gang hebben. Want Denemarken weet te goed, dat het op zijn eigen volk en op de kracht van zijne positie kan vertrouwen. Als toch de strijd heftig uitbarst, dan wordt het weder de strijd van den hond en de visch; op de schepen trekken de Denen zich terug, en van uit die, voor de Duitschers onneembare vestingen, vuren zij hun schoten op den bluffenden vijand. Of dan de oorlog altijd zal gevoerd worden volgens de paragrafen van de Duitsche handboeken over het volkenrecht, weten wij niet, maar à la guerre comme à la guerre, en Duitschland heeft den oorlog gewild.

Denemarken vertrouwt ook een weinig op Europa. Allereerst op Engeland. Lord Wodehouse is dan ook van wege het Engelsch ministerie te Copenhagen aangekomen om kostbaren raad te geven; maar meer dan raad is op het oogenblik noodig: de Denen vragen hulp. Engeland heeft dan ook reeds straffe nota's tot de Duitsche vorsten gericht; maar het is niet te ontkennen, dat de betuigingen van Lord Russell, bij gelegenheid der Poolsche onderhandelingen, dat Engeland niet bereid is te gaan vechten voor eene haar vreemde zaak, hare uitwerking niet hebben gemist. De Duitsche vorsten zijn minder bang geworden voor al die nota's en schrifturen; het zenden van fregatten naar de Oostzee zou vrij wat meer practische gevolgen hebben. - Denemarken had vroeger nog andere bondgenooten, Rusland, Zweden en Frankrijk; maar Rusland houdt op het oogenblik zich stil, om later, wanneer Duitschland zijne aanmatigingen wil volhouden, zijn Gottorpsche erfrechten op Holstein te doen gelden; terwijl Zwedens koning, fantastisch als altijd, nadenkt of uit al die verwikkelingen niet een groot Scandinavisch rijk voor hem kan gevormd worden; - en Frankrijk, ja Napoleon III heeft verschillende pijlen op zijn boog en laat nu dezen dan genen door de lucht snorren, terwijl degeen, tegen wien het schot was gericht, dit eerst bemerkt wanneer het te laat is.

Want men vergete niet, dat deze Deensche questie den keizer de welkome gelegenheid aanbiedt om meer dan één slag te slaan. Terwijl Engeland alle moeite doet om thans over die Sleeswijk-Holsteinsche questie een congres bijeen te roepen, blijft Frankrijk zich weigerachtig betoonen om zulk een congres bij te wonen, zij het alleen om Engeland te straffen voor zijne trotsche weigering van het vorige jaar. Daarbij is er thans eene gelegenheid zoo schoon als ooit om in de Duitsche binnenlandsche politiek in te grijpen. Men herinnere zich wat de eerste Napoleon had gedaan om beide, Oostenrijk en Pruissen, in bedwang te houden. Hij richtte overal koningrijken en vorstendommen in dat Duitschland op en liet zich toen tot den grooten beschermer van al die kleinere staten van den Rhijnbond verklaren: welnu, zou hetzelfde niet voor den opvolger mogelijk wezen, zij het dan ook onder andere vormen? Hij heeft ten minste thans reeds, den 8sten Januarij, eene nota tot de Duitsche vorsten gericht, waarin dat doel eenigzins doorschemert.

Die nota is inderdaad merkwaardig genoeg. Had de keizer op een brief, dien in zeer laffe bewoordingen de hertog van Augustenburg tot hem had gericht, reeds den 20^{setn} December geantwoord, dat zeer zeker ook de beweging van Sleeswijk-Holstein, als staande in verband met het recht der nationaliteiten, hem veel belang inboezemde, thans verklaarde hij weder, dat het geheele Londensche tractaat van 1852 ‘n'aurait fait qu'une oeuvre impuissante.’ De nota zet voorts uitéén, hoe Frankrijk niet dadelijk was toegetreden tot het verzoek van Engeland om een speciaal congres over de Sleeswijk-Holsteinsche questie te houden: hoe de keizerlijke regering echter bereid was met de andere Europesche mogendheden zich te beraden, indien eerst de Duitsche Bond zich gunstig over zulk een congres uitliet. Kortom, keizer Napoleon III reikt zeer vreedzaam aan al de kleine en groote duitsche vorsten de hand, geheel bereid om des noods hun bemiddelaar te zijn: de status quo van Sleeswijk-Holstein moet tot uitgangspunt genomen worden en Napoleon zal de schutsheilige zijn van de Duitsche éénheidspartij.

Heerlijke resultaten voorwaar en wel waardig om verkregen te worden in het jaar dat onmiddellijk volgt op de vijftigjarige herdenking van den slag bij Leipzig!

Terwijl aldus Frankrijk, wat zijne buitenlandsche politiek aangaat, poogt te herwinnen, hetgeen de stoute weigering van Engeland om

op het congres te komen, deed verliezen, heeft de keizerlijke regering in de binnenlandsche politiek een zwaren kamp te verduren gehad. De wetgevende kamer heeft de discussie over het adres van antwoord op de keizerlijke troonrede begonnen en de parlementaire oppositie heeft haar eischen kunnen formuleren. Die oppositie van het intelligente Frankrijk tegenover het Napoleontische absolutisme, heeft zich ditmaal in één persoon geheel en al geconcentreerd, in Thiers. Reeds vóór dat de debatten over het adres begonnen, vond Thiers gelegenheid om bij de discussie over de leening van 300 millioen francs - door Fould aangevraagd om de kosten der expedities naar Mexico, enz., te dekken - zijne meeningen omtrent ware finantiële politiek weder te uiten; even als eenige dagen te voren Beryer kon worden bewonderd toen hij eene rede hield bij de behandeling van het wetsontwerp, waarbij het supplementair crediet voor het jaar 1863 werd aangevraagd: - maar dit alles was toch slechts voorspel tot het groote drama dat volgen zou. Den elfden Januarij toch begon de discussie over het adres, en Thiers zou de eerste redenaar wezen.

Terwijl dien ochtend, in de salle des pas perdus van het paleis, waar de vertegenwoordigers van het fransche volk steeds hebben vergaderd, de bonte stoet der leden van het wetgevend ligchaam zich bewoog, moet het zeker soms menigeen voorgekomen zijn, alsof de tijden teruggekeerd waren, toen Louis Philippe met de Orleanisten het roer van staat in handen hield. Want wat al bekende gelaatstrekken uit dat zoo levendig en prikkelbaar tijdvak; daar staat hij, met dat vurig oog, hij de groote redenaar der legitimisten, Beryer, de welsprekendste mond, dien Frankrijk na Mirabeau heeft gehoord; ginds hij met zijn heftig gebaar en volle zeggingskracht: en híj, en weder een ander, en boven een ieder herkenbaar wandelt daar die kleine gestalte, die zóó groot een bladzijde in de fransche geschiedenis inneemt, Thiers.

Wat al jaren zijn verloopen, sinds de naam van dien man voor het eerst de aandacht van Europa tot zich trok; de revolutie van 1830 had in hare krachtige bruischende vaart hem naar boven gevoerd; weldra werkte zijn stem mede om de uit haar bedding gestroomde wateren weder tot de door de wet bepaalde boorden te beperken - en hij nam mede de leiding op zich van de staatshulk. Hij is in den beginne de Franschman bij uitnemendheid: zijne woorden - als hij zijne vlugge en kristalheldere redevoeringen tot

de kamer der afgevaardigden richt - schieten vleugelen aan, en snellen zoo ligt en zoo fijn over al de moeijelijke questies van die dagen, dat een ieder het bejammert dat de dag slechts zoo weinig uren heeft als Thiers aan het woord is. Tintelend van vernuft, van dat echt Attisch vernuft, waarvan vroeger ook Voltaire het geheim had gekend, was hij meer dan ieder ander de lieveling van het Parijs van het jaar 1830, van het nobele, edelmoedige, zoo intellectuele Parijs, dat niet was opgeschrikt door de zwarte schimmen en duistere raadsels, waarmede het socialisme van het jaar 1848 is gaan tooveren. Jaren gaan intusschen voorbij, en met een mededinger van gansch andere plooi, van gansch ander figuur, doch in alle opzichten zijn waardige evenknie, - met den stroeven doctrinair Guizot, wordt hij de vertegenwoordiger bij uitnemendheid van Louis Philippe's regering. Thiers is de lichte bewegelijke zijde van het systeem, Guizot de onveranderlijke, onverzettelijke hoek; Thiers is zoo moedig in woorden, Guizot zoo bedachtzaam in daden; Thiers is het electrisch licht dat hier en gindsch en overal schittert, Guizot het koude kalme maanlicht; Thiers gelooft nog aan het gekletter van de wapenen, Guizot alleen aan de kracht van zijn eigen denkbeelden; de een gaat met lichte sprongen voort, de ander heeft vaste stelregels, die geheel het leven van een volk moeten afbakenen; Thiers spreekt telkens van oorlog, Guizot wil vrede ten koste van alles; Thiers, met een woord, wil voorwaarts zoo als het Fransche volk voorwaarts wilde - maar de ander krijgt ten leste alléén gelijk, alléén het vertrouwen van den koning - en op een goeden, vrij bekenden winterdag, valt het gansche systeem, en de koning, en de kamers, en alles ter neder; en zoowel de onverzettelijke Guizot als de licht bewegelijke Thiers worden eenvoudig ter zijde gezet.

Doch niet voor goed - wat Thiers betreft. Want de revolutie van 1848 is niet alleenlijk eene politieke, maar ook eene sociale revolutie; zij dreigt meer dan een koningrijk, zij dreigt eene maatschappij omver te stooten, en Thiers is de man die zich aanbiedt om weder orde te doen heerschen, en de fondamenten der maatschappij te bevestigen. Hij is in de jaren van de republiek de man die tegenhoudt en die een dam wil opwerpen tegen de omwentelingen die komen zullen. Doch te weinig wordt hij geholpen; de wind blaast uit geheel andere streken; de buijen blijven gieren door het zwerk; een onweder plast neder op Frankrijk; Thiers zit weldra in den kerker en Napoleon op den troon. Jaren gaan weder voorbij

in hun wisselende vaart; de ijzeren hand van de Bonapartes drukt loodzwaar neder op elke vrije uiting; de herinnering aan de glorierijke dagen van het parlementaire Frankrijk scheen zelfs geweken; het standbeeld van de vrijheid was van zijn voetstuk gerukt en onder andere puinhoopen versmeten. Napoleon III was het hoofd waarmede Frankrijk dacht, zijn woord was het eenige vrije woord in het land; en ziet, terwijl zoo stil alles gehoorzaamde, scheen het plotseling of alweder een vreemde wind, zoo zoel als in tijden niet werd gevoeld, over Frankrijk woei; het omvergeworpen beeld der vrijheid scheen weder zich op te richten; het woord der vrijheid werd hier en daar en op ieders lip gehoord; de blikken van Parijs wendden zich eensklaps naar één man om de juiste uitdrukking te geven aan aller heimelijke gedachten, en die man was weder Thiers.

En nu staat hij te midden van het Wetgevend Ligchaam. Nog nimmer hebben de woorden zoo levendig en zoo welsprekend van zijne lippen gevloeid. Hij bepleit de heiligste zaak van een volk tegenover eene stelselmatige dwingelandij op zoo eenvoudige, zoo heldere, zoo oogenschijnlijk kalme, maar toch zoo doordringende wijze, dat de Napoleontische hovelingen een oogenblik verbijsterd blijken. Hij vraagt de vrijheid voor elke persoonlijkheid, voor allen door de drukpers, voor de staatsburgers door het kiesrecht, voor de wetgevende kamers, voor de regering zelve. Hij ontrolt de geschiedenis van Frankrijks verleden; hij wijst de onvermijdelijke hoofdpunten die moeten toegestaan worden, en na de kamer op elke wijze te hebben geboeid, doen glimlagchen, huiveren, in één woord te hebben verplaatst in de vrije dagen van het weleer, eindigt hij op deze wijze: ‘Il me reste à déchirer un dernier voile, et je vous demande la permission d'ajouter encore quelques mots, quoique j'aie déjà bien longuement abusé de l'attention de la chambre. Oui, j'ai servi une auguste famille, aujourd'hui dans le malheur, à laquelle je dois le respect dû a de grandes infortunes noblement supportées. Je lui dois l'affection que l'on doit à ceux avec qui on a passé la plus belle partie de sa vie. - Il y a quelque chose que je ne lui dois pas, qu'elle ne me demande pas, mais que la fierté de mon coeur lui donne volontiers: c'est de vivre dans la retraite et de ne pas lui montrer le spectacle de ses anciens serviteurs recherchant l'éclat du pouvoir quand elle est dans les tristesses de l'exil. Il y a une derniére chose que, j'en atteste le ciel, elle ne m'a pas demandée et ne me demandera jamais, c'est de lui sacrifier les intérêts de mon

pays. - Je le déclare done, si on nous donne ces libertés dont je crois que le pays a le serieux besoin, je les accepte, et on pourra me compter au nombre des citoyens soumis et reconnaissans de l'Empire. - Mais, Messieurs, si notre devoir est d'accepter, c'est le devoir du gouvernement de donner ce qui est necessaire à la satisfaction des voeux legitimes du pays. Le langage, je le sais, ne doit pas être celui d'une exigence arrogante. C'est avec respect que je demande non quoi que ce soit pour moi, mais pour mon pays. - Qu'on ne l'oublie pas toutefois, ce pays à peine réveillé, ce pays si bouillant et chez qui l'exageration du désir est si près du reveil, s'il permet aujourd'hui qu'on demande pour lui d'une maniére déférente et respectueuse, un jour peut-être il exigera.'

Het land zal eischen dat de Regering recht doe weêrvaren aan de duidelijk uitgesproken wenschen van het volk bij gelegenheid der laatste verkiezingen; het wil niet langer als onmondig behandeld worden; het eischt al de verschillende rechten die door de oppositie als zoovele amendementen op het adres van antwoord werden geformuleerd. De oude vijf leden, die zoo lang en zoo glorierijk de zaak der vrijheid hadden bepleit, Jules Favre, Ollivier, Picard, Hénon en Darimon, zij waren nog altijd bij het voeren der debatten de beste tirailleurs van het leger der vrijheid. Nog altijd wisten zij het best en het scherpst den vijand te treffen; maar ondersteund en soms getemperd door de nieuwe bondgenooten, die het land hun had gegeven, en voorgegaan op elke baan door Thiers, was hunne kracht meer dan verdubbeld, en moest - wat zeker ook een gelukkig voorteeken is van het ontwaken van het meer parlementaire leven - de majoriteit zelve haar uiterste kracht inspannen om ook van tijd tot tijd eene eigene meening te ontwikkelen en niet alles aan de Regering alleen over te laten. Wij kunnen hier geen beredeneerd overzicht van die zittingen geven. Voorloopig is alleen nog maar de binnenlandsche politiek behandeld; hebben Jules Favre en weder Thiers het systeem der officiële kandidaten behandeld; heeft Picard al de pijlen van zijn vernuft gebruikt om de wet der algemeene zekerheid te doen vernietigen; heeft Jules Simon het recht van vereeniging ten opzigte van den arbeidersstand besproken; is de municipale en gewestelijke zelfstandigheid, het onderwijs en de drukpersvrijheid gevorderd, en heeft in één woord de oppositie zich het mandaat, dat zij van het volk heeft verkregen, geheel en al waardig getoond. Rouher, de kloeke minister van staat, hield slechts

met de uiterste moeite het veld tegenover zoo geduchte tegenstanders; hij moest in naam van zijne Regering van al die eischen het recht betwisten; hij moest er op drukken dat het gevaar van den revolutietijd nog lange niet was geweken, en dat de exceptionele maatregelen door den keizer genomen, nog altijd moesten worden gehandhaafd. Een complot van Italianen tegen den keizer ontdekt, scheen juist van pas gekomen om dien aandrang naar losser band en minder knellenden staatsvorm van de hand te doen wijzen. De keizer zelf mengde zich in het debat en bij gelegenheid dat de kardinaalshoed door hem werd overhandigd aan den aartsbisschop Bonnechose, sprak hij - met duidelijke zinspeling op Thiers en zijne vrienden - van die mannen die nog naauwelijks de schipbreuk te boven gekomen, thans wederom de gevaren en de stormen oproepen. Neen, wat hij wil geven, het bleek uit het antwoord van Forcade de la Roquette aan de protectionistische leden der kamer, den ons van vroeger bekenden Pouyer Quertier, Brame et tutti quanti, - het is commerciële en industriële vrijheid. Op het gebied der materiële ontwikkeling kon geen stap snel genoeg gedaan worden; stoomtuig op stoomtuig moet in Frankrijk oprijzen; nieuwe ijzeren banden moeten stad aan stad, gewest aan gewest rijgen; spoorwegen en vrije tarieven moeten het land maken tot wat het worden kan; - maar spreek niet van de illusiën van staatkundige vrijheid, van zelfstandigheid, van vermeerdering van zedelijkheid en godsdienstzin: dat alles behoort tot vroegere tijden, het is een dood kapitaal waarmede de nieuwe Napoleontische generatie niet weet, niet kan woekeren.

Hoe Napoleon III zich zal bedriegen! Want krachtig moge nog zijn arm wezen, al verrijzen de legers uit den grond, wanneer zijn voet ter aarde stampt: - de kracht der ideën is ééns zoo geducht, haar vaart eens zoo snel. Wij dachten daaraan toen wij hoorden gewagen van de laatste nieuwjaars-receptie bij den president der Americaansche Vereenigde Staten, bij Lincoln. Het waren ditmaal niet alleen de diplomaten en de vertegenwoordigers der vrije staten en gemeenten, die hem kwamen begroeten; neen, ook eene deputatie uit de vroegere slavenbevolking kwam thans, even als de andere vrije zonen van America, hulde aan hun hoofd bieden. - Nog meer: de zaak van het Noorden, waaraan zoo velen hebben gewanhoopt en aan wier zege in de laatste maanden niemand meer scheen te gelooven, vordert zichtbaar met elken dag.

Om eenigzins den stand van de beide krijgvoerende partijen te beoordeelen, moeten wij elk der vier verschillende krijgstooneelen, waarop het groote drama der slachting wordt volbracht, afzonderlijk in oogenschouw nemen. Allereerst Virginië, waar aan de Potomac nog altijd de belangrijkste legers, zoowel van het Zuiden als van het Noorden, tegenover elkander staan. De legers van 't Noorden, na beurtelings onder het bevel van Mac Clellan, Burnside en Hooker te hebben gestaan, waren na den voor het Noorden ongelukkigen slag van Fredericksburg, den 1sten Julij 1863 onder het bevel van generaal Meade geplaatst. Deze wist den stouten aanval van Lee in Julij bij Gettysburgh te weêrstaan en, gelukkig overwinnaar, Washington te behoeden voor eene dreigende overrompeling. Doch van zijn overwinning wist hij evenmin partij te trekken als zijn voorgangers hadden kunnen doen; zij het dat het ware veldheerstalent ook hem ontbrak, zij het dat de onmiddellijke nabijheid van het oorlogsministerie, bestuurd door Staunton en Halleck, storend op het initiatief van den te veld staanden krijgsman werkte, - hij bleef staan en kon niet voorwaarts trekken. Eindelooze schermutselingen hadden wel tusschen de legers plaats; maar nú hebben zoowel Meade als Lee de winterkwartieren betrokken en de zomer wacht hen weder op het slagveld. Het tweede krijgstooneel is Tenessee, waar in het begin van dit jaar de Noordelijke generaal Rosencrantz het hoofd stootte tegen den generaal der Zuidelijken, Bragg. Den 30sten December 1862 had Rosencrantz den slag bij Murfreesborough gewonnen, en hij rukte met zijn leger voort; doch hij had de krachten der Zuidelijke legers te licht gesteld, want in September 1863 werd hij dicht bij Chattanooga (Chihamonga) door den Zuidelijken generaal Longstreet overvallen en, zoo al niet verslagen, dan ten minste zeer voelbaar bestookt; de regering te Washington verving hem dadelijk door generaal Grant, die, bijgestaan door de onder hem dienende generaals Thomas, Foster en Burnside, zich uitnemend wist staande te houden, de verbinding van de generaals Lee en Longstreet wist te voorkomen en Oost-Tenessee in handen der Noordelijken hield. Het derde krijgstooneel verplaatst ons in het Zuidwesten, aan de oevers van de Mississipi en in Texas. In de maand Julij had Vicksburg moeten bukken voor generaal Grant en Port-Hudson voor Banks, zoodat de geheele Mississipi-stroom in de macht der Noordelijken was gekomen. In Texas had bovendien Banks eene goede expeditie gewaagd, had hij zelfs door de inname

van Brownville, den toevoer voor het Zuiden van uit Matamorus weten af te snijden, zoodat ook het Westen van America vrij werd gemaakt van den invloed der geconfedereerde staten. Het vierde krijgstooneel eindelijk is Zuid-Carolina, waar nog altijd de stad Charleston door de Noordelijken wordt belegerd. Het talent van den generaal der Zuidelijken, Beauregard, heeft wonderen van vordedigingskracht gewrocht, en niettegenstaande de meest ontzettende bombardementen, geleid door de admiraals Dupont en Dahlgren en da generaal Gillmore, weet de onverzettelijke Beauregard van geen wijken of overgeven. - Zóó staan op deze vier groote streken de zaken: de Boa-constrictor-ring, waarin het Noorden het Zuiden wil verstikken, wordt met elken dag klemmender; de machtsontwikkeling. in het Noorden neemt toe, terwijl het Zuiden alleen nog strijdt met de kracht, die de wanhoop geeft.

Voorwaar, hier wordt wel het duidelijkst bewijs gegeven, dat talent en bezieling niet op den duur kunnen helpen, wanneer eene slechte zaak wordt verdedigd; want zeer zeker tegenover de middelmatige leiders van het Noorden, tegenover zoo zwak een verstand als toch Lincoln waarlijk bezit, blinken des te sterker uit de groote geniale grepen van de hoofden van het Zuiden, en vooral van den president Jefferson Davis. Zoowel deze als Lincoln heeft in December zijn boodschap aan het congres gezonden; maar welk een verschil tusschen die beide stukken! En toch, Jefferson Davis verbloemt niets; hij komt er rond voor uit, dat zijne zaak van alle kanten besprongen en geslagen wordt; hij ziet slechts tegenover zich een ordelooze massale overmacht, maar bezweert zijn aanhangers vol te houden tot den einde toe. Lincoln daarentegen kan blijmoedig spreken, de zaak der Noordelijken wint, en in het bewustzijn der zege vaardigt hij reeds eene amnestie uit voor alle staten, die berouwvol weder in den schoot van de Unie willen terugkeeren. Het congres te Washington is den 7^{den} December geopend; tot voorzitter daarvan is de republikeinsche Schuyler Colfax, de vriend van Fremont, met 101 tegen 81 gekozen, en zoo niet alles bedriegt, naderen wij het einde van den bloedigen burgeroorlog.

Om onze kroniek van deze maand volledig te maken, stippen wij aan dat de prinses van Wallis reeds de gelukkige moeder van een zoon is geworden, dat in Spanje een nieuw ministerie het oude, dat bijkans een half jaar - en dit is eene gansche spanne tijds voor

een Spaansch ministerie - had bestuurd, heeft vervangen; dat de liberalen in Belgie de vruchten hebben geplukt van hunne zoo weinig liberale politiek en thands door de clericalen zijn verslagen; dat in Italie Garibaldi onrustig begint te worden en den degen weder schijnt te trekken; en eindelijk dat de gelukkige Grieken nu onder de regering van een koning zonder de gratie Gods het reeds zoover gebracht hebben, dat het ministerie eene leening uitschrijft van ƒ 22,000 om in de eerste behoeften van de staatsregering te voorzien. Het zijn zuinige lieden de Grieken; ze brengen huisselijke handelingen in zwang bij het behandelen hunner staatszaken; ze realiseren nu reeds het beeld van den vriend die u op straat tegenkomt en een rijksdaalder vraagt om in de behoefte van de eerste week te voorzien.

Wij eindigen ons overzicht met de herinnering, dat den 22sten Januarij 1863 de opstand in Polen is begonnen, en dat dus de strijd aldaar tegen den machtigen overweldiger reeds een gansch jaar duurt.

Hoe lange nog?

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Staathuishoudkunde. Theorie en toepassing.

De taak die ik zou willen op mij nemen om in het Bibliographisch Album van ‘de Gids’ nu en dan een kort verslag te geven van die geschriften rakende staat en maatschappij, welke binnen den kring vallen waarin ik gewoon ben mij te bewegen, laat zich voor het oogenblik niet zwaar aanzien. De bijdragen tot de hier bedoelde litteratuur waren in den laatsten tijd uiterst, schaarsch, allermeest op het gebied van staatsregt, maar ook op staathuishoudkundig terrein, waarbij ik mij deze keer wensch te bepalen. Er was een tijd, waarin de economische geschriften zich in zulk een overvloed over het land verspreidden, dat zij een oogenblik zelfs met onze stichtelijke letterkunde in rijkdom konden wedijveren. Maar die tijd is lang voorbij, althans voor de werkjes welke zich louter met theoretische vraagstukken bezig houden. Schuilt de oorzaak van het verval daarin, dat de taak reeds volbragt en de theorie van de staathuishoudkunde onder de beschaafde klasse inderdaad reeds publiek domein geworden is? Bescheidenheid verbiedt mij het juiste antwoord na te sporen, maar ik durf toch de stelling wagen, dat in elk geval de naaste oorzaak van den achteruitgang niet in die volkomen ontwikkeling van het publiek gezocht moet worden. In de laatste vijftien jaren hebben wij de resultaten, waarop de leer der staathuishoudkunde wijst, behoudens enkele eerbiedwaardige uitzonderingen, in onze wetgeving opgenomen, en daardoor heeft die wetenschap opgehouden voor ons eene polemische te zijn. De niet polemische nu hapert het uit den aard der zaak ligt aan stof, ook al moge de behoefte aan hare verdere verspreiding levendig blijven.

Hierover zullen allen het intusschen wel eens zijn: vooreerst dat

er, trots den rijken oogst van vroeger, nog altijd ettelijke leemten overblijven, en ten andere, dat er voor alles behoefte blijft bestaan aan een hand- of leesboek over de staathuishoudkunde, ten dienste van lagere en middelbare scholen, 't zij dan aan een werkje voor beiderlei soort van scholen te zamen, 't zij aan afzonderlijke boekjes voor elk van beiden. Sedert de wet op het middelbaar onderwijs de staathuishoudkunde onder de zoogenaamde verpligte leervakken heeft opgenomen, is een handboek als ik bedoel meer dan een eenvoudig *desideratum*; het is een streng vereischte, zal het onderwijs dat men wil invoeren, inderdaad vruchtdragend zijn. Immers onder de staathuishoudkundige handboeken, die wij bezitten, is er zoover ik weet niet een, dat hier met vrucht als leiddraad zou kunnen dienen - trouwens niet een dat er aanspraak op maakt - en zonder leiddraad zal althans aanvankelijk de taak voor verreweg de meeste onderwijzers onoverkomelijke bezwaren opleveren.

De behoefte, waarop ik wees, schijnt allermeest door Heeren onderwijzers zelven gevoeld te worden, getuige het feit dat twee hunner zich ten vorige jare schier gelijktijdig gewaagd hebben aan den arbeid dien ik daar aanprees[1]. Ik wil geen strenge critiek schrijven, allerminst hulde onthouden aan hunne voortreffelijke bedoelingen, maar - het hooge woord moet er uit - de een heeft zoo min als de ander bewezen, dat hij ook maar van verre berekend was voor de meer dan alledaagsche taak, die zij op zich namen. Mijne aanmerking op beider werk is geheel dezelfde: wat daaraan ontbreekt is een ziel, de eigenlijke leer van de staathuishoudkunde, met andere woorden: alles. Dat de knapste scholier beide leesboekjes ‘van buiten leere,’ en ik ben zeer overtuigd, dat hij zelfs nog geen schemerachtige voorstelling hebben zal van de wetenschap, welker grondbeginselen men hem wilde inprenten. Voor kinderen past geen diepzinnig betoog. Ongetwijfeld, maar het is niet minder waar dat men nog geen goed schoolboek van staathuishoudkunde in het leven roept, wanneer men eenvoudig het werk van de Bruyn Kops of welk ander ook, tot zestig of zeventig blaadjes klein octaaf condenseert; wanneer men in die blaadjes ettelijke van de onderwerpen aanstipt, welke veelal in de staathuishoudkunde behandeld worden, wanneer men de populaire voorbeelden in grootere werken aangevoerd, eenigzins versnijdt en ze op nieuw voordraagt in een vorm,

1 ‘De Huishouding der Maatschappij; een leesboek voor de volksschool,’ door J.F. Jansen, Hoofdonderwijzer te Harlingen, te Groningen bij F. Folkers, 1863. ‘Leesboek over de Staathuishoudkunde, ten behoeve van scholen voor lager en meer uitgebreid lager onderwijs,’ door R.E. de Haan, Onderwijzer der Burgerschool voor uitgebreid lager onderwijs te Amersfoort. Amersfoort, A.M. Slothouwer, 1863.

welke kinderen aantrekt. Beknoptheid, populariteit, uitnemende deugden! Maar men vergete het niet, voorbeelden dienen ook hier slechts tot opheldering van beginselen, en om die beginselen is het eigenlijk te doen. Men heeft de ware beteekenis van de verdeeling van den arbeid, hare oorzaken en ver reikende gevolgen nog niet in het licht gesteld door het classicke voorbeeld van de speldenfabriek aan te halen; men heeft de bezwaren over de nadeelen, waarmede het gebruik van werktuigen den arbeider bedreigt, nog niet opgeruimd voor het eenvoudig verstand, wanneer men wijst op de groote ontwikkeling welke bijv. de katoen-nijverheid na de invoering der werktuigen genomen heeft, want onverstoorbaar logisch in zijn eenvoud zal dat verstand dan concluderen, dat dan toch die werktuigen nadeel brengen aan de maatschappij welke - en zoo moeten er vele zijn - niet slechts tijdelijk maar ook duurzaam de vraag naar handenarbeid verminderen.

Daarom is de taak van den populairen schrijver zoo schrikwekkend zwaar. Wat men van hem eischt is, dat hij het volle licht werpe op hetgeen de eigenlijke kern is van eenige wetenschap, en om dit te kunnen doen is het vooreerst noodig niet alleen dat men zelf tot de kern zij doorgedrongen, maar ook - en dit zegt vrij wat mecr - dat men het benijdenswaardig vermogen bezitte om die kern, zelfs voor de jeugd op onze burgerscholen, aanschouwelijk voor te stellen. Is zoo iets niet mogelijk bij de staathuishoudkunde, welnu, dan past haar onderwijs niet op de lagere school; maar men wane in geen geval zich op meer gemakkelijke wijze van de taak te kunnen kwijten. Ik wil niet dat onze jongens van dertien en veertien jaren kleine economisten worden - de Hemel moge er ons voor bewaren! - ik wensch enkel dat zij economisch leeren denken; dat men hun de toch vrij eenvoudige natuurwetten, welke het maatschappelijk verkeer beheerschen, in groote omtrekken, maar vooral bij uitstek stelselmatig, mededeele, opdat zij duidelijk leeren inzien hoe de eene wet in de andere grijpt en hoe alle te zamen een groot organisme vormen, welks bestaan een zegen is voor onze maatschappij. In de kennis van dit eenvoudig organisme zal onze jongen een voortreffelijk wapen bezitten tegen menig dwaas vooroordeel, en hoe eenvoudig de levenstaak ook zij, die hem wacht, meer dan eens zal hij ervaren welke practische voordeelen het bezit van zulk een wapen hem brengen kan.

In het tijdvak van bloei, dat de staathuishoudkunde vroeger hier te lande gekend heeft en waarop ik in den aanvang doelde, bleven onze Hoogescholen niet achter in het leveren van kostbare bijdragen tot de economische literatuur. Ook die bron vloeit tegenwoordig vrij wat trager dan voorheen. Vanwaar dit verschijnsel? Zou de oorzaak schuilen in verminderde liefde voor die toch zoo aantrekkelijke

studie? Ik geloof het niet en meen de verklaring van het bedoelde feit elders te mogen zoeken. Behalve bij algemeene theoretische vraagstukken, welke trouwens reeds stof tot menige dissertatie opleverden, eischt de grondige behandeling van economische onderwerpen vrij wat ervaring van het werkelijk leven in de maatschappij, en die ervaring moet nog verkregen worden als men gereed staat de Hoogeschool te verlaten. Om die reden zal, dunkt mij, de staathuishoudkunde op den duur slechts een betrekkelijk klein aandeel hebben in de academische litteratuur. Maar dit meer bescheiden aandeel moge zij dan ook behouden, en geen beter middel daartoe dan dat velen het goede voorbeeld volgen, vroeger door menigeen en ten vorige jare door den Heer Sautijn Kluit gegeven, toen hij de geschiedenis van het continentaal-stelsel tot onderwerp van zijn economisch proefschrift koos[1]. De economische gevolgen van groote historische gebeurtenissen, van oude gewigtige instellingen, van vroegere wetgevingen omtrent handel en nijverheid zijn, althans wat ons vaderland betreft, nog zeer weinig nagespoord. Er bestaat te dien aanzien eene leemte, welke - schande voor ons - zelfs den vreemdeling in het oog valt, en nog onlangs een duitscher, den Heer Laspeyres, leidde tot het schrijven zijner merkwaardige geschiedenis van de staathuishoudkundige meeningen, welke tijdens de Republiek hier te lande gegolden hebben. Onderwerpen als ik hier bedoel zijn in menigte voorhanden; aan bronnen ontbreekt het allerminst, en daar deze oorzaken en gevolgen duidelijk openliggen, staat den ijverigen onderzoeker het uitbrengen van een goed gemotiveerd oordeel ruimschoots open. Niet minder de geschiedenis dan de staathuishoudkunde kunnen door soortgelijke werken worden gebaat.

De Heer Kluit heeft de taak, welke hij ging vervullen, zeer ernstig opgevat; zijn werk getuigt van grondige studie, van eene vlijtige beoefening der zeer rijke litteratuur, welke hem ten dienste stond. Eenige meerdere soberheid ware zelfs wenschelijk geweest; maar ik heb geen moed hieruit een verwijt te putten tegen den schrijver. Weken en maanden lang in het zweet zijns aanschijns uit alle hoeken en gaten stof bijeen te zamelen, gelegenheid te vinden die stof te plaatsen, welke van zooveel arbeid blijken draagt, en toch ter wille eener wenschelijke beknoptheid die gelegenheid welke zich aanbiedt, ongebruikt te laten, dit alles vereischt eene mate van zelfverloochening, waartoe schrijvers maar zelden te brengen zijn en welker gemis men dus allerminst den jongen auteur als eene grieve behoort toe te rekenen.

1 W.P. Sautijn Kluit, ‘Geschiedenis en invloed van het continentaal-stelsel op den staatkundigen en maatschappelijken toestand van Europa.’ Amsterdam, W.H. Zeelt. 1863.

Het historische gedeelte van het vertoog is naar mijn inzien het best geslaagd, al erken ik ook gaarne de zeer wezenlijke verdiensten van het overige. Met voorbeeldigen ijver heeft de schrijver alles bijeengezocht wat dienen kan om ons een denkbeeld te geven van de wijzigingen, welke handel en nijverheid ten gevolge van het continentaal-stelsel in verschillende deelen van Europa ondervonden; maar bedrieg ik mij niet, dan betreffen al die wijzigingen nog maar uitwendige resultaten, welke op zich zelven ons oordeel over den economischen invloed van het stelsel niet kunnen bepalen. Het nadeel moet vóór alles blijken uit de geschiedenis der prijzen van die dagen, en is het zamenstellen van zulk eene geschiedenis reeds op zich zelf uiterst moeijelijk, hoe veel moeijelijker nog de bepaling van de mate waarin de bedoelde groote maatregel tot die prijsverhooging heeft bijgedragen. En toch - men zal het toegeven - hierop komt het ten slotte aan.

Eene andere vraag, welke ik gaarne volledíger had onderzocht gezien, is deze, of de takken van nijverheid, welke zich onder den invloed van het continentaal-stelsel in Frankrijk vestigden, buitenslands belangrijke débouchés hebben verkregen en of zij er in geslaagd zijn die débouchés duurzaam te bewaren. Mogt dat zoo wezen, dan zou daardoor althans een deel van het kwaad zijn opgewogen, dat de stremming van den handel op zoo reusachtige schaal ongetwijfeld ook over Frankrijk heeft gebragt. Vóór alles houde men echter dit in het oog, wat ook in de ‘Mémoires’ van Napoleon duidelijk staat uitgedrukt: het continentaal-stelsel was in de eerste plaats een oorlogswerktuig en moet dus ook als zoodanig beoordeeld worden. Napoleon moge later getracht hebben den genomen maatregel ook op economische gronden te verdedigen, die weinig afdoende en gedwongen verdediging gold slechts eene bijkomende kwestie. Oorlogswerktuigen worden niet gesmeed om akkers om te ploegen of bloemen te lezen. Het doel was, Engeland uit te putten, het mogt dan kosten nog zooveel, en als zoodanig kan men het middel niet slecht gekozen noemen. In elk geval zou ik niet gaarne de conclusie onderteekenen, waartoe de schrijver gebragt wordt: ‘Mogt al het continentaal-stelsel den schijn voor zich hebben van eene groote gedachte in zich te bevatten, in werkelijkheid was het uitermate bekrompen en droeg den stempel van de vrucht te zijn van een bij uitstek kleinen geest.’ Wanneer ons onderzoek van groote maatregelen, door Napoleon genomen, tot dergelijke slotsommen leidt, doen wij altijd veilig onze nasporingen nog eens van meet af aan te beginnen, want de schijn pleit tegen onze conclusie, en het gevaar is groot dat onze naauwgezetheid hier of daar verschalkt werd.

Te streng voor Napoleon is de Heer Kluit, naar mij voorkomt, te toegeeflijk voor Engeland, wanneer hij de fictieve blokkade van het

geheele vasteland van Europa op dezen grond verdedigt, dat Groot-Brittannië van zijne bevoegdheid om het blokkaderegt dus op te vatten, nimmer uitdrukkelijk had afgezien. Ziedaar eene theorie van volkenregt, welke ik niet hoop dat ondersteuning vinden zal; zij komt toch op niets minder neêr dan op de bewering, dat tusschen volken alles geoorloofd is, wat men zich niet uitdrukkelijk verbonden heeft te zullen nalaten. Het is moeijelijk na te gaan waartoe zulk eene theorie al leiden kan. Ik laat daar of men met den schrijver zeggen mag, dat van alle takken der regtswetenschap het volkenregt nog de minst ontwikkelde is. Zeker blijkt dit niet uit het feit, dat de voorschriften van dat regt in de practijk zoo vaak worden miskend, want de gebreken der tenuitvoerlegging getuigen zoo min tegen de voortreffelijkheid als tegen de duidelijkheid van het regt. Maar ook al wil men zich bij die uitspraak neêrleggen, toch blijft het waar, dat men in 1800 reeds ver genoeg gekomen was om stellig te weten, dat de fictieve blokkade ongeoorloofd is, en dat elke mogendheid, welke deze tracht in te voeren, haar magt misbruikt en groot onregt pleegt, onverschillig of er al dan niet tractaten bestaan, welke dit onregt bij zijn waren naam noemen.

Met deze opmerkingen, waarin de schrijver bovenal een blijk moge zien van mijne ingenomenheid met zijne degelijke studie, wensch ik voor het oogenblik van de theorie afscheid te nemen, om ten slotte nog even stil te staan bij een tak van practische staathuishoudkunde, welke, ofschoon zij hier te lande misschien weelderiger heeft gebloeid dan eenige andere, toch niet dan hoogst zelden eenige bruikbare vrucht opleverde: ik bedoel de staatsfinanciën met inbegrip van het belastingwezen. De Hollanders zijn geboren financiers; tal van doodeenvoudige menschen, in wier hersenen het anders niet zoude zijn opgekomen als schrijvers op te treden, hebben, over hun grootboek heengebogen, gedroomd van radikale hervormingen, van splinternieuwe belastingstelsels, van kolossale amortisatieplannen, en geen weêrstand kunnen bieden aan de verleiding om hunne ontdekkingen wereldkundig te maken. Het was daarbij veelal aardig op te merken, met welke voorname minachting die schrijvers op ons belastingstelsel neêrzagen, hoe zij, belasting voor belasting wegende, bijna, alle veel te ligt bevonden en daarom meedoogeloos verwierpen; hoe luchtig zij met onzen schuldenlast omsprongen en hoe onverstoorbaar hun vertrouwen was op de geneesmiddelen, welke zij voordroegen. Amortisatieplannen, welke naauwelijks vijftig jaren behoefden om onzen ganschen schuldenlast te delgen, waren ter naauwernood stout genoeg in het oog dier wakkere hervormers.

Ik weet niet of ik ook het gevoelen van anderen uitdruk, wanneer ik de afdeeling belastingen en financiën van onze economische

litteratuur onder de minst aantrekkelijke, of laat ik het woord maar uitspreken, wanneer ik ze onder de zeer vervelende rangschik. In hunne critiek van het bestaande, veelal een drooge verzameling van louter gemeenplaatsen, komen de werkjes, tot de genoemde afdeeling behoorende, wanneer het om wederopbouwen te doen is, in den regel met plannen te voorschijn, even weinig bestand tegen de practische bedenkingen van de Heeren der administratie als tegen de bedenkingen van de Heeren der Staten-Generaal, die (ik bedoel de bedenkingen) hoe onpractisch zij soms ook mogen uitvallen, toch veelal het practisch resultaat opleveren, dat de plannen moeten worden ter zijde gelegd. Kortom, men moet op dit gebied door heel wat kaf heen, eer men er in slaagt een rijpe aar te lezen.

Ik bedoel met het bovenstaande geenerlei aanval op de korte brochure waarin de Heer Montagne onlangs de nieuwe belastingplannen beoordeeld heeft[1]; zijn werkje is daartoe te *anspruchlos;* het verkondigt wel is waar geen nieuwe waarheden, maar dan toch waarheden, naar ik geloof, en dat is reeds veel. Zijne stellingen, waarmede ik mij volkomen vereenig, komen op de drie volgende neder: 1°. wanneer een minister iets belooft, bijv. de radicale hervorming van het belastingstelsel, dan is hij als een gewoon sterveling verpligt woord te houden; 2°. geen hervorming van het belastingstelsel is afdoende wanneer daaronder niet begrepen wordt de afschaffing van alle plaatselijke accijnsen; 3°. geen beter aequivalent voor het verlies dat de gemeentekassen door die afschaffing komen te lijden, dan de opbrengst van het personeel, niet van enkele grondslagen maar van de geheele belasting.

De meening, dat directe belastingen in beginsel verre de voorkeur vcrdienen boven accijnsen, deel ik volkomen, maar ik ben tevens zeer overtuigd, dat zoolang de som, welke hier te lande jaarlijks aan belastingen moet worden opgebragt, niet aanmerkelijk vermindert, er in de vertc aan geen algemeene afschaffing van de accijnsen te denken valt. Alleen door eene verstandige verdeeling tusschen directe en indirecte heffingen, is de last dragelijk. Is deze bewering juist en moet men van de andere zijde toegeven, wat wel niemand meer zal tegenspreken, dat van alle accijnsen de gemeentelijke verreweg de verderfelijkste zijn, dan is de weg, dien men bij eene stelselmatige hervorming van ons belastingstelsel behoort in te slaan, van zelven aangewezen: de accijnsen moeten bij het Rijk blijven, de directe belastingen bij de gemeenten komen. Zal men inderdaad dien weg volgen? Hetgeen wij tot nog toe zagen gebeuren voorspelt zeker weinig goeds. Reeds zijn twee groote accijnsen

1 ‘De nieuwe belastingplannen beoordeeld door A. Montagne Jz.’ 's Gravenhage, Gebroeders Belinfante. 1863.

uit de rij onzer rijksbelastingen verdwenen en de pogingen om daarvoor andere accijnsen in de plaats te stellen, wekten zooveel tegenstand, dat men aan het wèlslagen van die pogingen mag gaan wanhopen. En wat wordt er dan van de plaatselijke verbruiksbelastingen? Het uitzigt op hare geheele vernietiging vermindert met elken rijksaccijns die er wegvalt.

Wat aangaat het personeel, mij dunkt deze behoort tot de beste van onze directe belastingen. Wel heeft zij hare gebreken, maar deze bestaan voornamelijk daarin, dat men, zonder genoeg te letten op plaatselijke omstandigheden, overal dezelfde beginselen en regels wil toepassen. Laat het personeel eene gemeentelijke belasting worden, geef den besturen bevoegdheid hare grondslagen met de eigenaardigheden van elke gemeente in overeenstemming te brengen, en de bezwaren zullen dadelijk ophouden te bestaan. Jammer maar, dat de afstand van het personeel in ons rijks-belaslingstelsel een bres zou schieten, welke niet gemakkelijk wordt aangevuld. De Heer Montagne zou den Minister van Financiën zeker een groote dienst bewezen hebben, wanneer hij tegelijk met zijne critiek een geschikt aequivalent had aangeboden.

Afbreken zonder weder op te bouwen, ligt allerminst in het doel van een ongenoemde, die onlangs over onze staatsfinanciën schreef onder den uitlokkendsten maar tegelijk omslagtigsten en leelijksten titel, welken ik sinds lang op den omslag van eenig boek heb aangetroffen[1]. Ziedaar een plannenmaker geheel vallende in de categorie van schrijvers, die ik zoo even bedoelde. Men vergunne mij ten slotte eene korte uiteenzetting van zijne in enkele opzigten waarlijk oorspronkelijke denkbeelden. De schrijver splitst zijn vrij uitvoerig werk in twee deelen: eerst beoordeeling en veroordeeling van het bestaande, dan aanwijzing van een nieuw stelsel. Zijne critiek van vele onzer belastingen is niet geheel zonder verdiensten; zij getuigt, dat de schrijver met de litteratuur van zijn onderwerp wel bekend is, maar tevens, dat hij in smakelooze overdrijving van op zich zelf billijke bezwaren voor niemand behoeft onder te doen. Als proeve dezer beoordeeling van de patentbelasting: ‘In het volle bewustzijn van zijne jeugdige en tevens mannelijke kracht’ - er is sprake van dezen of genen veelbelovenden jongeling - ‘treedt hij moedig op, op het tooneel des maatschappelijken levens; nu zal hij de plaats innemen, waarop zijne talenten hem regt geven; niet langer zal hij door de zorg en ten koste van de zijnen leven; als

1 ‘Ontwerp eener volledige hervorming van het belastingstelsel voor het Rijk, in verband met de financiële behoeften der gemeenten; en plan van vrijwillige conversie en amortisatie der staatsschuld; in verbinding met de daarstelling van een Algemeen Nederlandsch-Lijfrente- of Pensioenfonds.’ Met drie tabellen. Kampen, K. van Hulst. 1864.

zelfstandig wezen zal hij zich door noeste vlijt een eigen bestaan, welvaart en genietingen verschaffen. Hij zal niet alleen voor zich zelven arbeiden, maar ook voor zijn natuurgenoot; hij zal ook anderen arbeid, brood en levensonderhoud verschaffen. Hij zal de maatschappelijke welvaart ook door zijne kracht schragen; helpen zal hij om den nationalen rijkdom te verhoogen. Schoone droomen! Blijmoedig en vol van de heerlijkste illusiën treedt hij op die baan voorwaarts. Maar niet alzoo! Ziet daar treedt een monster, een booze geest hem in den weg en stuit hem in zijne vaart, raakt hem met den tooverstaf aan, en al zijne krachten en illusiën zijn vernietigd; de geestkracht is verstompt, de arm verlamd. Wie is dat monster? Het is de agent van den fiscus. Omnenschelijker dan de roover, die niet meer van u eischt dan gij op dit oogenblik bezit - werpt hij u de boeijen aan, en dwingt u eerst de belofte af, dat een door hem zelven te bepalen deel van de vruchten, die gij u van uwen arbeid belooft, aan hem blijvend zullen worden ten offer gebragt: onverschillig of de vruchten door u werkelijk zullen worden ingeoogst, of wel, dat die oogst geheel of ten deele voor u zal verloren gaan. Alleen op die voorwaarde hergeeft hij u uwe vrijheid. Ziedaar het beginsel van de patentwet.' Zeer naïef vraagt de schrijver aan het slot van deze philippica: 'Is er wel meer noodig om het vonnis der veroordeeling uit te spreken?' Mij dunkt ja: de kennis van de nuchtere motieven waarop het vonnis steunen moet.

De slotsom van 's schrijvers critiek is deze: dat het personeel aan de gemeenten moet worden overgelaten ter vergoeding van het verlies uit de opoffering van alle plaatselijke verbruiksbelastingen voortvloeijende, en dat men voorts behoort af te schaffen: de patenten en de accijnsen op bieren en azijnen, geslagt, zeep en brandstoffen. Maar hoe het gansch niet onbelangrijk deficit van ruim zestien millioen, vrucht van zulk eene afschaffing, weder aan te vullen? Vooreerst door eene zeer aanmerkelijke verhooging van den accijns op het gedistilleerd en ten tweede door een regt van overgang bij versterf, ook in de regte linie, opgaande en nederdalende. De kapitalen aan handel en nijverheid verbonden, worden vrijgesteld, maar de buitenlandsche fondsen daarentegen zwaarder dan andere getroffen. Door deze verandering, in verband met eenige wijzigingen van ondergeschikt belang, hoopt de schrijver elf millioenen voor de schatkist te verkrijgen, zoodat nog maar vijf millioenen ongedekt blijven. Hoe die leemte aan te vullen? Op de voortreffelijkste wijze zeker, namelijk door vermindering van uitgaven. De schrijver ziet namelijk kans het budget van de openbare schuld met genoemd bedrag te verminderen. Hij wil daartoe al onze schulden conventeren in een nieuw 2½ pCt. fonds, waarin ƒ 100 van de tegenwoordige

2½ pCt. tegen ƒ 87.50 worden aangenomen, en de andere bestaande fondsen naar rato. Het resultaat van die conversie zou wezen, niet alleen dat de rentelast met vier millioen verminderde en de nu gedwongen amortisatie der 3½ pCt., ten bedrage van ruim een millioen jaarlijks, zou komen te vervallen, maar ook dat de kapitaalschuld nog eenige millioenen beneden het tegenwoordig bedrag werd teruggebragt.

Maar is het denkbaar, dat de fondsenhouders ooit vrijwillig in zulk eene conversie zullen toestemmen? De schrijver twijfelt er niet aan, op voorwaarde slechts, dat men, overeenkomstig een ook reeds vroeger geopperd plan, jaarlijks tien millioen voor amortisatie afzondere en bepale, dat de bij loting aan te wijzen schuldbrieven zullen worden afgelost het eerste jaar tegen 75, het volgende tegen een pCt. meer, en dus opklimmende tot een verwisseling tegen pari. De kans van dus een kapitaal te erlangen veel grooter dan de beursprijs van het fonds medebrengt, zou voldoende zijn om alle kapitalisten voor de nieuwe schuldbrieven te winnen. Aangenomen dit alles, dan blijft toch altijd nog de vraag over: Vanwaar zullen de tien millioen komen voor jaarlijksche amortisatie noodig? Zie hier het plan van den schrijver, dat althans door zijne oorspronkelijkheid uitmunt. Alle Nederlanders van 20 tot 65 jaren, onverschillig of zij op den vaderlandschen bodem gevestigd zijn of wel daarbuiten, zullen jaarlijks een hoofdgeld opbrengen, de mannen van ƒ 15, de vrouwen van ƒ 7.50 (ongehuwden betalen 50 pCt. meer en oninbare posten worden ten strengste verboden). Tegenover die kleine opoffering verwerven allen op 65jarigen leeftijd aanspraak op een pensioen van ƒ 150 voor de mannen en van ƒ 100 voor de vrouwen. Noem de bijdrage niet enorm en zeg niet, dat ge ook bij de duurste levensverzekering tegen veel lager prijs hetzelfde genot kunt koopen, want het fonds op deze wijze bijeengebragt, moet niet enkel voor het uitkeeren van pensioenen dienen, maar ook 25 jaren lang aan den staat de tien millioen verstrekken, welke deze voor amortisatie behoeft. Is eenmaal dat tijdvak verstreken, dan kan de schatkist met de bespaarde renten zich zelve helpen.

Mag ik de critiek van bovenstaand plan aan den vriendelijken lezer overlaten en ten slotte enkel wijzen op het inderdaad merkwaardig psychologisch, verschijnsel, dat een schrijver, die een open oog blijkt te hebben voor vele niet altijd even opvallende gebreken van ons belastingstelsel, toch zoo verblind kan zijn omtrent zijne eigen plannen, dat hij al de enormiteiten daarin opgesloten, voorbijziet.

J.T. BUIJS.

***De Regeringen en de Revolutie. Historisch-Romantische Schetsen uit de geschiedenis der jongste omwentelingen, door Sir John Retcliffe. Naar de vijfde oorspronkelijke uitgave uit het Duitsch vertaald door H.H. van Witzenburg. - Giuseppe Garibaldi. - De gevangene van Ham. - Een Pruissisch edelman. - Zondag Laetare*. - 2 *dln. Leiden, Firma Van den Heuvell en Van Santen*. 1864.**

Een opgewonden boek over eenen opgewonden tijd van eenen opgewonden schrijver, ziedaar in drie woorden u geschetst, waarde lezer, wat ge hier te wachten hebt. Het werk, gelijk de titel reeds verraadt, heeft eene bepaalde strekking. Alle zeilen worden daarin uitgezet om u regt aanschouwelijk voor oogen te stellen, dat Garibaldi een schier bovenmenschelijk held, de Gevangene van Ham een meineedige, een Pruissisch edelman een verstokt en onverbeterlijk aristocraat (bijna had ik ‘oudgast’ gezet), en eindelijk - de inhoud van dat ‘Zondag laetare’ - hoe de Slowak of Slavische inboorling van Hongarije nog als 't ware een paria is te midden van vreemde en eigene overheerschers, van Oostenrijkers en Magyaren. Dit laatste verhaal, welks politieke ‘tendenz’, naar wij vreezen, door den schrijver zelven toen hij zich aan zijne taak zette, niet klaar en duidelijk genoeg ontworpen werd, is bovendien al zeer hartstogtelijk geschreven: hartstogtelijk in iederen zin. La mère n'en permettra pas la lecture à sa fille: zelfs gelooven wij haast niet, dat de moeder zelve, in geval, dit boek van den huisvader ter lezing zal ontvangen. Voor 't grootste gedeelte trouwens stemt de vertaler zelf hiermede in. ‘Een eerzame huismoeder,’ zegt hij in zijne korte voorrede, ‘zal, met het oog op hare ongehuwde dochters, welligt de opmerking maken, dat de auteur wat ruw is in het hanteren zijner penseel, en dat sommige beelden wel wat al te naakt geschilderd zijn. Tot haar narigt diene, dat het voor haar liggende werk niet geschreven is voor jonge juffers. Trouwens dat is geen enkele roman.’ - Dit laatste argument maakt een geweldigen sprong; doch het lust ons voor 't oogenblik niet op een geheel ander terrein mede hier over te springen. Evenmin als om in eene gansche beschouwing te treden van de meer of mindere waarde van historisch-romantische tafereelen in 't algemeen. Zoo daar al gelukkige voorbeelden in dit opzigt mogen zijn, dan is daarmede hel pleit over het *genre* zelf nog geenszins beslist: 't zelfde geldt in iedere kunst. Maar wat nu déze tafereelen in elk geval tegen zich

hebben, het is de te groote overdrijving, de al te weelderige phantasie waarmede Retcliffe de handelingen of daden zijner historische personen, als Garibaldi en Lodewijk Napoleon, beschrijft. Van Garibaldi wordt hier diens vroegere deelneming aan den burgeroorlog tusschen de unitariërs en de federalisten, aan de oevers van de la Plata, geschilderd. Ofschoon lezenswaardige bladzijden daarin voorkomen, zoo rijst toch te dikwijls bij den lezer de vraag op, hoe of alles mogelijk was gelijk dat daar beschreven wordt? en 't gevolg daarvan is - juist het omgekeerde van hetgeen de auteur beoogde - dat de waarde, die de in 't algemeen minder bekende levensbijzonderheden van den lateren held van Italië anders meer voor iedereen hebben konden, schier verloren gaat of verdwijnt onder den vaak te onnatuurlijk kolossaal voorgestelden romanheld. Van Lodewijk Napoleon wordt hier de ontvlugting uit Ham breedvoerig medegedeeld. Mazzini en Eelix Orsini spelen daarbij eene hoofdrol, vooral de eerste, die den gevangene, alvorens hem te helpen bevrijden, trouw laat zweren aan de carbonari, trouw laat zweren voor de bevrijding van Italië, waarvoor echter eerst eene omwenteling in Frankrijk noodig is. Mazzini maakt Lodewijk Napoleon zijne voorwaarden bekend. Hij belooft hem het presidentschap van de republiek Frankrijk (men houde wel in 't oog, altijd nog onder de regering van Louis-Philippe), en als president, zonder keizer te willen worden, gelijk Mazzini hem vervolgens mede bezweren laat, zou Napoleon dan de Italiaansche aangelegenheden moeten ondersteunen, tot wier verwikkeling reeds verwezen wordt op Garibaldi, als den man die, nu nog in Montevideo, straks Italië in opstand zal brengen. - Ziedaar een omtrek, welke op zich zelf reeds pikant genoeg mag heeten, en waarbij menigeen zich herinneren zal, wat er destijds zoo al gezegd en geschreven werd bij dat proces van Orsini en die verdediging van Jules Favre. Wij laten nogtans de gansche toedragt dier bevrijdingszaak van Ham geheel aan haren kant en zouden alleen, wanneer wij den auteur kenden, vooral bij dit stuk gaarne van hem willen vernemen, hoe hij toch achter al die geheimen gekomen is. Vooralsnog bederft de vorm bij hem den inhoud.

ENGELBREGT.

Nieuw Woordenboek der Nederduitsche, Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen. Tweede uitgave. Vermeerderd en verbeterd door N.S. Calisch. 's Gravenhage, K. Fuhri.

Toen ik voor weinige j a r e n dit Woordenboek van de redactie van ‘de Gids’ ter aankondiging ontving, besloot ik dadelijk om mij daarmede niet te overhaasten. Want behalve dat ik weinig lust gevoelde om eenige uren door te brengen met het naslaan van eene menigte woorden, ten einde mij te vergewissen òf en zoo ja, hoe die er in opgenomen en overgebragt waren, zoowat de gewone en toch niet juiste manier bij het recenseren van dergelijke boeken die men toch onmogelijk lezen kan, meende ik daarenboven dat de beste proef om de deugdelijkheid van een dictionnaire te leeren kennen, in het gebruik te vinden was. Natuurlijk moet daaraan de voorwaarde verbonden zijn, dat men dan ook geene gelegenheid verzuimt om die proef te nemen en dat de arbeid van hem die zoo iets op zich neemt, eigenaardig het veelvuldig gebruik van zulk een boek vordert. En aan beide die voorwaarden heb ik getrouwelijk en stiptelijk voldaan. Sedert de jaren dat dit boek in mijn bezit is, heeft het altijd op mijne schrijftafel gelegen, en band en bladen kunnen overtuigend bewijzen, daar het daar weinig rust heeft genoten. Want zoowel bij het lezen van vreemde auteurs als het schrijven in vreemde talen, heb ik het menig en menigmaal ter hand genomen en volgaarne leg ik hierbij de dankbare getuigenis af, dat ik het bijna nooit onvoldaan weder heb neêrgelegd. Het heeft mij trouw gediend en vaak uitnemend geholpen, zoodat ik dan ook niet aarzel, op grond van eene jarenlange ervaring, om het warm aan te bevelen aan allen die minder tevreden zijn over hun gids in vreemde talen, of die, zoo als vroeger ik, den last ondervinden, om meer dan eene dictionnaire ter hand te moeten nemen, zoodra zij in eene der hier te lande bij onze beschaafde klasse bijna als burgers geijkte vier talen op een duister of hun onbekend woord stuiten.

Voor mijne late aankondiging kan ik den uitgever, wiens val dit werk geweest is, dus helaas! geene verschooning meer vragen, maar ik kan nu geruster een woord van aanbeveling spreken, dan wanneer ik vroeger een, stellig minder gerijpt, oordeel had moeten uitbrengen. En 't zou mij aangenaam zijn wanneer de tegenwoordige eigenaar van het boek deze korte aanbeveling alleen daardoor leerde kennen, doordien hij naar de hem onbekende oorzaak wilde zoeken van eene plotseling opkomende sterke vraag naar dit werk.

M.

De oorsprong van ons cijferschrift.

Sur l'introduction de l'arithmétique en Occident, par M.F. Woepcke, Rome, 1859.
Mémoire sur la propagation des chiffres indiens, par M.F. Woepcke, Paris, 1863.

Toen H.A. Schultens in 1779, bij 't aanvaarden van 't hoogleeraarambt in de oostersche talen aan de universiteit van Leiden, over de verdiensten zijner landgenooten in de beoefening der Arabische letteren sprak, kon hij niet nalaten om bij 't herdenken van de gouden eeuw van Erpenius, Golius en Warner uit te roepen: ‘want toen heerschte de verkeerde meening nog niet dat de studie der Arabische taal enkel voor de theologen nuttig was; integendeel, allen die naar ware geestbeschaving streefden, juristen en medici even zoo wel als theologen, verbonden met de beoefening der Grieksche en Latijnsche, die der oostersche talen.’ En hij had reden genoeg voor die klacht. De studie door Scaliger voor 't eerst aan de Leidsche academie gebracht, door Erpenius en Golius uitgebreid, door de curatoren der hoogeschool begunstigd, door de studenten met belangstelling en ijver gevolgd, was na den dood van Golius in een toestand van kwijning gekomen en eindelijk, tot hare groote schade, vasal van de godgeleerdheid geworden. De prachtige verzameling van handschriften door de mildheid van den onsterfelijken Warner en de onbekrompenheid der cu-

ratoren op de Leidsche bibliotheek gekomen, had in al dien tijd weinig of geen uitbreiding gekregen en, wat erger is, was zelden gebruikt: het kapitaal, dat zoo rijke vruchten kon geven, lag bijna renteloos.

Die tijden zijn gelukkig voorbij. Sedert Sylvester de Sacy en onzen Hamaker is er voor de beoefening der oostersche letteren en met name der Arabische taal een nieuw tijdperk aangebroken; en in onze dagen is er bijna geen gebied der Arabische letterkunde dat zijn vertegenwoordiger niet heeft, bijna geene universiteit die niet op een of meer mannen kan wijzen welke zich in dit vak verdienstelijk hebben gemaakt. Texten zijn en worden uitgegeven; woordenboeken en grammatica's worden verbeterd; het leven van den profeet der Arabieren is ons thans beter bekend dan dat van eenig ander ziener; de geschiedenis van het groote volk wordt met den schoonsten uitslag nagevorscht en beschreven: en men is begonnen met een onderzoek naar hetgeen zij in philosophie, medicijnen en mathematische wetenschappen gepraesteerd hebben.

Het is bij het allerlaatstgenoemde dat ik de aandacht van den lezer een oogenblik wensch te bepalen. Uylenbroek schreef in zijne verhandeling over Ibn Haucal, die hij in 1822 onder het voorzitterschap van Hamaker publiek verdedigd heeft het volgende: ‘Het is te verwonderen dat er tegenwoordig nog zoo vele vakken van Arabische wetenschap zijn, door de Arabieren zelve op zeer hoogen prijs gesteld, welke schaars of in 't geheel niet door de geleerden worden beoefend. Onder die echter, welke dit treurige lot treft, verdienen stellig geene minder zulk eene verwaarloozing dan de mathematische en astronomische wetenschappen, waarop men weet dat de Arabieren zich met veel ijver hebben toegelegd en van welke wij met groote waarschijnlijkheid kunnen zeggen dat zij door hen zijn ontwikkeld en vermeerderd; ja zelfs schijnt het dat men recht heeft hen de uitvinders te noemen van vele zaken, waarvan de oorsprong tot nog toe onbekend is. Derhalve zal hij, die, op het voorbeeld van den grooten Golius, ervarenheid in de mathematische vakken verbindt met de studie der Arabische taal, geen nutteloos werk op zich nemen: hij zal moeten onderzoeken en opsporen wat de Arabieren dan toch op dit terrein geleverd hebben, en zoo de geschiedenis van deze wetenschappen, die nu nog in duisternis gehuld is, eindelijk aan den dag brengen.’

Uylenbroek heeft zijne plannen niet kunnen verwezenlijken

om beide studiën te blijven vereenigen en om met hulp der Arabische handschriften van mathematischen en astronomischen inhoud uit de Leidsche verzameling, zijn programma uit te voeren. Doch hetgeen hij gewenscht had, is geschied. Dr. Woepcke, die eene grondige kennis der Arabische taal vereenigt met eene soliede geleerdheid in de mathematische wetenschappen, heeft zich geheel gewijd aan het onderzoek der Arabische schriften die op dit vak betrekking hebben. Reeds heeft hij eenige der beste werken uitgegeven, vertaald of geëxcerpeerd; in menige leerzame verhandeling heeft hij de resultaten zijner nasporingen medegedeeld en over vele duistere punten een helder licht verspreid. Beter dan eene opsomming van alles, wat hij op dit gebied reeds verricht heeft, zal het voor de waardeering zijner werkzaamheid zijn het een en ander mede te deelen van hetgeen wij aan zijn onderzoek te danken hebben, en ik heb hiervoor iets gekozen dat stellig ieder interesseert, namelijk de kennis van de oorsprong van ons cijferschrift.

Het is eene voor de geschiedenis der beschaving zeer belangrijke vraag, welker beantwoording Woepcke tot onderwerp van zijn jongste geschrift heeft genomen en welke hij reeds gedeeltelijk behandeld had in het andere stuk aan 't hoofd van dit opstel vermeld. De cijfers die thans algemeen in Europa gebruikt worden heeten Arabische cijfers. Sommigen hebben gemeend dat aan de Arabieren de eer der uitvinding toekwam, maar deze hebben hierop nooit aanspraak gemaakt; en de tot nog toe bijna door allen gegevene verklaring is dat Gerbert, later Paus Sylvester II, die in 1003 gestorven is, in Spanje studeerende, daar de cijfers en haar gebruik heeft leeren kennen, welke de Arabieren op hun beurt van de Indiërs hadden overgenomen, en dat hij die in 't christelijk Europa heeft ingevoerd.

Tegen deze opvatting bestaan drie bezwaren. Vooreerst, de cijfers, die de Arabieren van de Indiërs hebben ontvangen en die door hen *Indische cijfers* worden genoemd, wijken in vorm vrij wat van de onze af en zijn in Africa en Spanje weinig of niet in gebruik gekomen; daarentegen komen de daar gebezigde teekens in gedaante met de onze treffend overeen.

Verder is het meer dan hoogst waarschijnlijk dat deze laatste cijfers reeds lang voor de heerschappij der Arabieren in 't Romeinsche rijk bekend waren; en eindelijk is er reden om het verhaal over Gerberts studie in Spanje, dat getrokken is uit de kroniek van Willem van Malmesbury, die in de 12de eeuw schreef, te wantrouwen.

Wat het laatste punt betreft, Chasles, van wien wij over deze quaestie eene afzonderlijke verhandeling bezitten[1], heeft tegenover het getuigenis van den Engelschen kroniekschrijver dat van Richer, Gerberts tijdgenoot, gesteld en zijn resultaat is dat Gerbert zeer veel heeft bijgedragen om in de Galliën het gebruik van de oude methode der Romeinen [het stelsel van den *abacus*, waarover later] te herstellen, maar dat dit ook de eenige verdienste is die zijne tijdgenooten hem hieromtrent toekennen; want zij hebben nooit gezegd, zooals Willem van Malmesbury en zooveel anderen na hem, dat Gerbert deze leer van de Arabieren had overgebracht, en zelfs niet dat hij de eerste geweest is die ze in Frankrijk onderwees. Deze uitspraak van een competent rechter is sedert nog bevestigd door de onderzoekingen van Martin over het leven van Gerbert en diens bekenden brief aan Constantijn[2], en wij zullen ons daarmede hier moeten vergenoegen. Daar het echter uitgemaakt is dat hij het gebruik van negen cijfers met waarde van positie kende, rijst natuurlijk terstond de vraag op, of hij die kennis in 't christelijk Europa had kunnen verkrijgen, m.a.w. of ons cijferschrift reeds voor den tijd der Arabieren in het Westen gebezigd werd.

In de meetkunde van Boëthius (omstreeks 525 gestorven) vindt men aan 't slot van het eerste boek eene passage, waarin een getalstelsel met aanwending van de waarde van positie beschreven wordt en waarvan de cijfers (apices) eene onmiskenbare overeenkomst hebben met die welke wij tegenwoordig gebruiken. De uitvinding daarvan wordt aan de Pythagoreërs, of liever de Neo-Pythagoreërs toegeschreven. Wat de hoofdbeginselen betreft, is het identiek met onze cijferkunst, en het hoofdzakelijk verschil bestaat hierin dat men daarbij een tafeltje met kolommen gebruikt om de respectieve plaatsen der eenhe-

1 In de ‘Comptes rendus des séanees de l'Académie des sciences,’ séance du 23 Janv. 1843.
2 ‘Revue arehéologique,’ Déc. 1856, Janv. 1857.

den, tientallen enz. aan te wijzen, en dat de plaats bij ons door de *nul* ingenomen, daar ledig is. Dit tafeltje heette vroeger *tafel van Pythagoras* of *cirkels van Pythagoras*, daar er boven iedere kolom een cirkelboog was en bovendien een boven elke drie kolommen, en ontving later den naam van *abacus*. Hoewel de echtheid van deze plaats door Martin met grooten ijver is verdedigd, schijnt het toch vrij zeker dat zij niet van de hand van Boëthius is. In twee handschriften van zijn werk ontbreekt zij, en de slechte zamenhang met het eerste boek en het verschil van stijl pleiten zeer tegen hare authenticiteit. Volgens het oordeel van Böckh echter kan men er niet aan twijfelen dat deze passage uit eene oude en wel Grieksche bron gevloeid is, hetzij dan dat de compilateur die uit 't een of ander werk van Boëthius, of uit een ander Latijnsch schrijver, ervaren in de Grieksche taal, heeft overgenomen. Adhuc sub judice lis est. Maar ondertusschen heeft de stelling daarin uitgesproken, dat de Neo-Pythagoreërs in de eerste eeuwen onzer jaartelling reeds de negen cijfers met waarde van positie gebruikten, van twee geheel verschillende kanten eene bevestiging gekregen die de zekerheid zeer nabij komt. Vooreerst door de namen die de cijfers in eenige handschriften van de Meetkunde van Boëthius dragen en die haar eveneens worden gegeven in een vrij groot getal van werkjes over de cijferkunst, uit de elfde en volgende eeuwen. Deze zijn:

1 Igin.	6 Caltis (of Chalcus).
2 Andras.	7 Zenis.
3 Ormis.	8 Temenias.
4 Arbas.	9 Celentis.
5 Quimas.	0 Sipos.

Het valt terstond in 't oog, dat de namen voor *vier, vijf* en *acht* van Semitischen oorsprong zijn. Wat *igin, andras* en *ormis* betreft, men brengt ze in verband met de wortels *γυν*, *ἀνδϱ* en *ὁϱμ*, die de denkbeelden vertegenwoordigen van het vrouwelijk principe, van het mannelijk principe en van de werking. *Igin* zou men echter misschien met het Berbersche *igguen* (één) kunnen vergelijken. *Caltis* is het Grieksche *καλότης* (synoniem met *κάλλος*, schoonheid), *Zenis* is *Ζηνίς*, vrouwelijk patronymicum van *Ζεύς* (Minerva) en *Celentis* komt van *Σελήνη* (Proserpina). *Sipos* eindelijk is het Grieksche

woord *ψῆφος*, in den zin van calculus, steentje of cirkeltje om te tellen. Ik moet hierbij opmerken, dat men deze gebruikte om achtereenvolgens onder de bewerking de cijfers van het vermenigvuldigtal en den vermenigvuldiger aan te wijzen, niet als cijfer, zooals wij ze bezigen. - De combinatie van Pythagorischen, Joodschen en Gnostischen invloed, die een van de karakteristieke trekken is van de Alexandrijnsche geleerdheid, vinden wij in deze namen terug. En verbindt men daaraan de passage van Boëthius over den *abacus*, die, hoe men ook over de echtheid denke, toch zeker bewijst dat de middeleeuwen hare eerste overleveringen op het gebied der praktische cijferkunst aan de Grieksche en Romeinsche oudheid vastknoopten, niet aan de Arabieren, wier invloed zich eerst later geldend maakt, dan pleiten zij vrij sterk voor de meening dat het middeleeuwsch christelijk Europa zoowel de benamingen als de cijfers ontvangen heeft van de Neo-Pythagorëers uit de school van Alexandrië.

Van geheel anderen aard is het tweede argument. De Arabieren hebben twee soorten van cijfers. De eene soort wordt bijna uitsluitend door de Arabieren van het Oosten gebruikt, de andere bij voorkeur door die van Africa en Spanje. Men noemt deze laatste cijfers *gobâr*, een Arabisch woord dat *stof* of *zand* beteekent. Aan Woepcke komt de verdienste toe van het eerst het wezenlijk verschil tusschen de oostersche cijfers en de onze, en tevens de groote overeenkomst tusschen de cijfers gobâr en de in de handschriften van Boëthius aan de Neo-Pythagoreërs toegeschreven, alsmede de door ons gebruikte, grondig aangetoond te hebben. Van waar nu dit cijferschrift? De Arabische geleerden geven ons hierop ten antwoord, dat ook deze van Indischen oorsprong zijn, en dat de naam daaraan ontleend is, dat de Indiërs fijn zand of meel op een houten tafeltje strooiden en daarop hunne rekenkunstige bewerkingen verrichtten. Hoe en wanneer zij die uit Indië zouden ontvangen hebben, weten zij niet te zeggen. Van een wetenschappelijk verkeer tusschen Indiërs en Arabieren voor al-Mançoer, of liever voor al-Mamoen (in de eerste helft der 9de eeuw), is niets bekend, en het is stellig dat het cijferschrift toen uit Indië ontvangen, het oostersche was, niet het gobâr. En toch bevat de stelling waarheid. Het wordt tegenwoordig door meest alle geleerden, die zich met Indische studiën bezig houden, als vast aangenomen dat de Indische cijfers oorspron-

kelijk de beginletters zijn van de Sanskritsche telwoorden, die de getallen beteekenen door die cijfers aangeduid. Nu geeft eene vergelijking van de gobâr-cijfers en van de oudste cijfers der latijnsche handschriften in de middeleeuwen met eene tabel van oude Sanskritsche alphabetten tot verschillende tijdperken behoorende, die door Prinsep is uitgegeven, het verrassende en onwederlegbare resultaat dat tusschen die cijfers en het Sanskritsche alphabet van de tweede eeuw onzer jaartelling, zulk eene gelijkheid bestaat, dat men die niet als toevallig *kan* beschouwen. En is zij het gevolg en het kenteeken van eene werkelijke verwantschap, dan kan men er slechts één besluit uit trekken, n.l., dat de Neo-Pythagorëers van Alexandrië uit Indië de teekens hebben ontvangen, die eenige van hen in hunne rekenkunstige bewerkingen gebruikten.

De inrichting van het Romeinsche rijk was uitnemend geschikt om over een zeer uitgestrekte ruimte de kennis te verspreiden van denkbeelden, die op eenig punt van dat groote gebied waren ontstaan. Machtig werkte deze omstandigheid mede om het Christendom te verbreiden; niet minder gunstig was zij voor de voortplanting van de leer der cijferkunst gegrond op waarde van positie, die, volgens de passage van Boëthius, de Neo-Pythagorëers bezaten. Waar de behoefte aan verbetering het grootst was, werd hun stelsel natuurlijk het spoedigst aangenomen, en zoo bleven de Grieken nog eeuwen lang hunne oude methode volgen, terwijl in Italië, de Galliën en Spanje het gebruik van den *abacus* zich meer en meer verspreidde. Toen de Arabieren het laatstgenoemde land veroverd hadden, leerden zij het daar kennen en namen het over, even als zij in Syrië het Grieksche en in Egypte het Koptische cijferschrift van de overwonnen bevolking ontleenden. Eene eeuw later, toen de meer eenvoudige en practische Indische methode in het Oosten door de Moslems was aangenomen, werd ook deze in het westen van het groote rijk bekend; doch men was daar eens zoozeer aan de cijfers der Neo-Pythagoreërs gewend, dat men wel het gebruik van de kolommentafel verving door 't eenvoudig middel van de *nul*, maar daarbij de oude cijfers behield, en wel onder den naam *gobâr*, die eigenlijk de oude methode beteekende. Het is aldus dat Europa uit Spanje de kennis der Indische cijferkunst ontving, die zich in de 12de en 13de eeuw onder den naam van *Algorismus* verbreidde.

Wij hebben boven reeds gezien dat de Neo-Pythagoveërs,

hoewel zij de waarde van positie kenden en ook reeds het tiende teeken, de *nul*, bezaten, toch een vrij onvolmaakt stelsel hadden, daar zij het gebruik van dit tiende teeken niet kenden. Wij kunnen daaruit besluiten, dat zij slechts onvolledige inlichtingen uit Indië hebben ontvangen: mondelinge berichten omtrent het gebruik van tien teekens toereikend om alle denkbare getallen uit te drukken en gebezigd met waarde van positie, vergezeld van eene lijst, waarop deze teekens, waarmede men zulke buitengewone resultaten kon verkrijgen, waren afgebeeld.

Het kon niet anders of zij, die zich met de studie der getallen zooveel bezig hielden, moesten opmerken, dat in den grond hetzelfde denkbeeld werd uitgevoerd op de telramen, sedert lang bij de Grieken en Romeinen in gebruik. En het nut, dat zij uit hunne pas ontvangen kennis afleidden, was voornamelijk het vervangen van den houten, door een geschreven *abacus*.

Doch hoe waarschijnlijk dit alles ook zijn moge, allereerst moet de vraag beantwoord worden of men recht heeft te beweren, dat Indië reeds in 't begin onzer jaartelling tien cijfers met waarde van positie bezigde, die van daar naar het brandpunt der Neo-Hellenische beschaving, Alexandrië, konden overgebracht worden. Mijn kort bestek laat mij niet toe den schrijver te volgen in zijne belangrijke onderzoekingen omtrent dit punt. Hij begint met de behandeling eener passage uit de *Lalitavistara*, in de 3de eeuw voor onze jaartelling geredigeerd, waarin eene uitgewerkte berekening gegeven wordt van het aantal stofatomen vervat in eene *jôdjana* (4 × 1000 × 4 × 2 × 12 × 7 × 7 × 7 × 7 × 7 × 7 × 7 = 316.240.512.000); hij wijst er op hoe het zeer wel mogelijk is, dat de benaming van stof-cijfering (*gobâr*) van deze berekening ontleend is, die de type en vertegenwoordiger bij uitnemendheid van alle vraagstukken der cijferkunst in Indië schijnt geweest te zijn; daarna vergelijkt hij deze met die van Archimedes (287-212 v. Chr.) in zijn *Arenarius*, en vindt tusschen beide zulk eene overeenkomst, dat men aan verwantschap moet denken, terwijl zijn resultaat is dat zij naar alle waarschijnlijkheid uit Indië is gesproten, misschien ten gevolge van Alexanders veroveringen naar Griekenland overgebracht. Vervolgens geeft hij een getuigenis van den beroemden vriend van Avicenna, al-Biroeni, waaruit zich laat afleiden dat ten minste reeds aan 't einde van de 5de eeuw onzer jaartelling het gebruik van negen cijfers voor

de negen eenheden, van de *nul* en de waarde van positie in Indië algemeen verbreid was. Verbindt men hiermede de omstandigheid dat de Indiërs reeds in de Vedische litteratuur bijzondere namen hebben voor elke macht van 10, tot millioen van den tweeden rang toe, 't welk in de *Lalitavistara*, dus ten minste reeds in de 3de eeuw voor onze jaartelling, nog wordt uitgebreid, dan wordt het meer dan waarschijnlijk dat aan Indië de eer toekomt van de uitvinding der negen cijfers en haar gebruik met waarde van positie door middel van de *nul*, en dat zij in 't begin onzer jaartelling die kennis reeds bezaten. En afgezien van de vroeger gevonden gegevens, die ons tot hetzelfde resultaat leiden, is het niet meer dan natuurlijk dat bij den levendigen handel, die in 't begin onzer jaartelling tusschen Indië en Alexandrië plaats had, met andere leeringen en wetenschappen ook de kennis der cijfers naar het Westen gebracht is. Ook hieraan wijdt de schrijver eenige bladzijden, waarin hij de getuigenissen van Porphyrius en Noemenius met die van Wilson, Lassen en Weber verbindt.

Het stelsel der Neo-Pythagoreërs, het gebruik der kolommentafel (*abacus*) in plaats van de *nul*, verbreidde zich dus in Europa. De Arabieren leerden het in Spanje kennen, in Italië werd het door Boëthius (of diens aanvuller) verklaard, in Gallië werd het door Gerbert meer algemeen gemaakt en men vindt het in de latijnsche verhandelingen van de middeleeuwen tot het begin van de 12de eeuw toe, wanneer het plaats moet maken voor eene veel eenvoudiger methode, die der Indiërs, en de *abacus* door de *nul* wordt vervangen. Men noemt deze nieuwe methode Algorismus, naar den naam van den man wiens werk het eerst de Indische methode in Europa bekend maakte Mohammed ibn Moesa *al-Chowarizmi* (of al-Charizmi).

Wij hebben reeds gezien dat de Arabieren in Syrië, Egypte, en waarschijnlijk in Spanje het cijferschrift, door de onderworpen bevolking gebezigd, overnamen. Behalve dat, hadden zij het gebruik om de getallen voluit te schrijven, 't welk zij zeer lang naast dat der cijfers, zelfs in hunne rekenboeken, hebben bijbehouden; en verder, in navolging der Syriërs of der Joden, van de letters van hun alphabet, welk laatste zij bij uitnemendheid de Arabische wijze van telling noemen. Deze, in 't laatst der eerste eeuw na de Hidsjra in gebruik gekomen, wordt door hen bij voorkeur in de astronomische tafels gebruikt. De *zero* hierin gebezigd is, even als die der Joden, eene naboot-

sing van die der Grieksche sterretafels n.l. een omicron met een streepje er boven, als verkorting van het woord *οὐδέν* (niets). Doch de gewichtigste van alle wijzen van getalaanduiding door hen aangewend, is die van de Indische cijfers. In het jaar 773 bracht een Indisch gezantschap aan het hof van den Chalief al-Mançoer te Bagdad een Indisch werk over astronomie. De vorst, ingelicht omtrent het nuttig gebruik dat daarvan te maken was, gaf bevel het te vertalen en te bewerken, en zoo werd de Arabische litteratuur verrijkt met het bezit van *de groote Sindhind* (Siddhânta), die met gretigheid door de Arabische geleerden werd ontvangen. Op bevel van den Chalief al-Mamoen maakte Mohammed ibn Moesa al-Charizmi omstreeks 't midden van de 9de eeuw een uittreksel van dit werk, en kort daarop vervaardigde hij op verzoek van denzelfden vorst, zijn werk over de algebra en zijn boek over de Indische cijferkunst, van welks vertaling prins Boncompagni in 1857 een fragment teruggevonden en uitgegeven heeft, dat tot titel draagt: ‘Algoritmi de numero Indorum.’ Het is dit laatste werk dat in het Oosten het eerst de Indische methode heeft ingevoerd, van daar tot in Africa en Spanje doordrong, waar echter de oostersche cijfers voor de sedert eene eeuw gebruikte Neo-Pythagorische of gobârcijfers moesten plaats maken, en van Spanje uit het nieuwe licht in Europa ging ontsteken. Reeds in de eerste helft der 12de eeuw verscheen het ‘liber alghoarismi de pratica arismetrice. Qui editus est a magistro Johanne yspalensi.’

En toen eens de stoot was gegeven, kende weldra Europa de Indische cijferkunst volmaakter dan zij in het boek van al-Charizmi en zijne volgelingen was geleerd. In 't Oosten was het niet bij al-Charizmi's compendium gebleven; sedert waren vele werken geschreven, die ze juister en vollediger leerden kennen, en Leonard van Pisa kon van zijne reizen in Noord-Africa, Egypte en Syrië de noodige bouwstoffen medebrengen voor zijn groot boek over cijferkunst en algebra, 't welk in 1202 werd uitgegeven onder den titel *liber Abaci*, en dat stellig het meest heeft bijgedragen tot de herleving der mathematische wetenschappen in het Westen.

De drie stelsels: de *abacus*, de *algorismus* en de Indische methode volgens Leonard van Pisa, komen alle hierin overeen, dat zij negen cijfers met waarde van positie kennen. Eene groote verbetering heeft de tweede op de eerste voor: het ge-

bruik van de *nul* in plaats van de kolommentafel, doch het wezenlijke verschil tusschen de drie stelsels bestaat in de hoofdbewerkingen der cijferkunst, met name in de vermenigvuldiging en deeling. Het is hieraan dat Woepcke de verhandeling gewijd heeft, waarvan de titel eveneens boven dit opstel vermeld is, doch waarover ik hier niet kan spreken, daar het geven van voorbeelden daartoe een onmisbaar vereischte zou zijn.

De Byzantijnen ontvingen hunne kennis van de nieuwe methode langs een anderen weg, namelijk van de oostersche Arabieren, en in het werk van Planudeo, in de 14de eeuw uitgegeven, waardoor zij aldaar verbreid werd, vindt men dan ook niet de Neo-Pythagorische gobârcijfers, doch die welke de Arabieren in 't Oosten gebruiken. Omgekeerd strekt dit weder ten bewijze, dat het westelijk Europa zijne cijfers niet door de tusschenkomst der oostersche Arabieren verkregen heeft.

Het is voornamelijk in de cijfers 5, 6, 7 en 8 dat beide stelsels van elkander afwijken. En het behoeft ons niet te bevreemden, dat wij zulk een verschil vinden, ofschoon beide uit dezelfde bron gesproten zijn. Al-Biroeni verhaalt, dat in zijn tijd de Indiërs eene groote verscheidenheid van vormen voor hunne cijfers hadden. En bovendien, de tijd van minstens vijf eeuwen, die tusschen de mededeeling der cijfers aan de Neo-Pythagoreërs en die aan de Arabieren ligt, geeft eene voldoende verklaring van dit verschijnsel.

Zoo heeft Woepcke onze cijfers hare geschiedenis laten verhalen, en ik heb, geloof ik, niet te veel gezegd met zijne nasporingen belangrijk te noemen. Het kan ons niet onverschillig zijn te weten, aan het vernuft van welk volk wij het bezit van dezen grooten hefboom der beschaving te danken hebben. Weinig bedenken wij als wij ze nederschrijven, dat die vormen ons rechtstreeks terugvoeren tot de grijze oudheid, naar de bakermat van ons geslacht en van de beschaving.

M.J. DE GOEJE.

De grondslagen van Ricardo's stelsel.

David Ricardo, Principles of political economy and taxation. 3^{d} Edition (in Mc Culloch, The Works of David Ricardo 2^{d} Edition).

II.

De waardeleer is thans afgehandeld. Wij hebben er meer tijd aan besteed, dan ons voor de leer der grondrente overblijft; maar ging, met het oog op hetgeen volgen moest, die tijd vruchteloos verloren? Vele bezwaren, die tegen de renteleer worden aangevoerd, gronden zich op het zoogenaamd verkeerde van Ricardo's leer der waarde, en door de bezwaren, die tegen deze laatste bestaan, weg te nemen, hebben wij dus reeds veel ontzenuwd van hetgeen anders de leer der grondrente zou treffen. Doch niet alles. Zij het eene kortere, zoo moet toch aan deze theorie ook eene afzonderlijke behandeling ten deel vallen, zullen wij aan de beide grondslagen van Ricardo's leer een volledig onderzoek hebben gewijd.

Wat is de strekking van de leer der grondrente en wat haar inhoud? Wij kunnen die vragen gezamenlijk beantwoorden. Maar om dat antwoord te vinden, is het noodig, dat wij ons het stelsel van Ad. Smith nog eens voor den geest roepen, waarin de geheele theorie haar oorsprong vindt. Met dit stelsel vormt het een onafscheidelijk geheel. -

De dagen der physiocraten waren geteld. De physiocraten hadden het absurde der mercantilistische theorie voor goed be-

wezen, maar, wat zij daarvoor in de plaats hadden gesteld, was eene eenzijdige opvatting van den volksrijkdom en een systeem, dat indruischte tegen de uitspraken van het gezond verstand. Dat systeem bezat geen levenskracht; want het berustte niet op ervaring, maar op een begrip aan de fantasie ontleend; en zoodra was dit niet bewezen, of zijn grondslag was ondermijnd. Het physiocratisme is eene vlugtige verschijning geweest in de wetenschap; het had eene taak te vervullen, te weten de leer van Smith voor te bereiden, en die taak heeft het vervuld. Toen was zijn rijk ten einde; want wat het verrigten moest, had het verrigt. Waarin bestond nu die voorbereiding van Smith? Het mercantilisme had de wereld geleerd, dat het wezen van den volksrijkdom gelegen was in de hoeveelheid goud en zilver, die een land bezit; het physiocratisme, daarentegen, moest het wezen van den volksrijkdom doen zoeken in de hoeveelheid bruikbare voortbrengselen. Maar wat was dan zijne dwaling? Zij lag in de waardeering van de oorzaken, die rijkdom in het leven roepen. Van die oorzaken liet het slechts één gelden, te weten, den landbouw. En ziehier den vooruitgang, dien de wetenschap aan Smith verschuldigd is: hij toonde het valsche van die leer aan en betoogde, dat alles wat strekt, hetzij om de som der voortbrengselen, hetzij om hunne nuttigheid te vermeerderen of eindelijk om die voortbrengselen te plaatsen binnen het bereik van diegenen, die ze moeten verbruiken, de algemeene welvaart noodzakelijk verhoogt[1]. Het onderzoek van Smith was dus van drieledigen aard. Hoe wordt de voortbrenging aangemoedigd; hoe worden de voortbrengselen onder de leden der maatschappij verdeeld; hoe gaan zij te niet en hoe wordt dat te niet gaan bevorderd; ziedaar de drie vragen, die hij zich stelde, schoon niet juist in den bepaalden vorm, waarin wij het voor ons doel noodig achten ze voor te dragen.

Alle punten nu, die door Smith zijn behandeld, laten zich tot eene van die drie groote vragen terugbrengen; en zullen wij elk bijzonder deel van zijn onderzoek goed begrijpen, dan is het zelfs een bepaald vereischte, dat wij dit doen. De leer der grondrente, nu, behoort tot de tweede rubriek; zij moet bijdragen om ons te leeren, hoe de rijkdommen over de verschillende

1 Hoe gewigtig in ons oog de vooruitgang zij, dien de staathuishoudkunde aan Ad. Smith te danken heeft, zoo mogen wij toch niet verzwijgen, dat ook *zijne* opvatting van den volksrijkdom ons nog gebrekkig toeschijnt. Aan te wijzen, waarin dat gebrekkige bestaat, ligt echter thans buiten ons bestek.

deelen der maatschappij worden verspreid. - Aldus moeten wij haar beschouwen.

Beschouwen wij haar dan aldus. Ricardo gaat ons daarin voor. ‘De geheele opbrengst van de aarde,’ zegt hij in zijne voorrede, ‘alles wat wij aan hare oppervlakte ontwoekeren door de vereenigde werking van arbeid, werktuigen en kapitaal, verdeelt zich onder drie klassen der maatschappij, namelijk de grondeigenaars, de bezitters van het kapitaal dat tot de voortbrenging gebezigd wordt, en de arbeiders die het land bebouwen.’ ‘Wat elk van die drie klassen ontvangt,’ zegt hij ons verder, ‘is: voor den grondeigenaar, *rente*, voor den kapitalist, *winst*, voor den arbeider, *loon*.’ De leer der grondrente onderzoekt, hoe de landeigenaar aan zijn deel komt, gelijk de leer der winsten en die van het arbeidsloon ons elk op hare beurt moeten inlichten, de eene omtrent het deel van den kapitalist, de andere omtrent dat der arbeiders. Het is onnoodig op te merken, dat met deze drie onderafdeelingen de geheele leer der verspreiding van rijkdommen niet is uitgeput. Zij doen ons enkel de verdeeling kennen van die producten, die onmiddellijk aan den grond zijn ontleend; m.a.w. die door den landbouw zijn voortgebragt. Met betrekking tot al het overige laten zij ons in onwetendheid.

Het werk van Ricardo omvat dus het drieledig onderzoek, dat een deel vormt van de leer der verspreiding van rijkdommen. Het hoofdstuk over de waarde moeten wij enkel als eene inleiding beschouwen. Hierop volgen twee hoofdstukken over *grondrente* en een derde over den *prijs*, welk laatste tot voorbereiding dient tot het onderzoek, dat daarna komt, over het *loon*. In hoofdstuk VI eindelijk, wordt de leer der winsten behandeld. In de verdere hoofdstukken worden de verkregene beginselen, hetzij verder uitgewerkt, hetzij toegepast op de leer der belastingen.

Van al die hoofdstukken is, na de waardeleer, niet één heviger aangevallen, dan het tweede, dat over de grondrenteleer handelt. Men heeft over die leer ook in ons vaderland zoo veel geschreven, dat bijna een ieder met haar bekend is geworden. Ter wille der volledigheid mag echter eene korte herinnering aan hare hoofdtrekken hier niet achterwege blijven; zij, die deze herinnering niet noodig hebben, zullen haar daarom niet overtollig noemen.

Wat is grondrente? ‘Grondrente,’ zegt Ricardo, ‘is dat

gedeelte van de opbrengst der aarde, dat aan den landheer wordt betaald voor het gebruik van de oorspronkelijke en onvernietigbare eigenschappen van den grond. Het begrip grondrente wordt dikwijls verward met dat van interest en winst, en in het gewone spraakgebruik met pacht. Indien van twee naast elkander liggende hoeven van gelijke grootte en gelijke oorspronkelijke vruchtbaarheid, de eene kunstmatige verbeteringen heeft ondergaan en de andere niet, dan noemt men, zoowel wat voor het gebruik van de eene, als wat voor het gebruik van de andere wordt betaald, in het dagelijksch spraakgebruik *pacht*. Maar het ligt voor de hand, dat in het eene geval slechts een deel van de pachtsom betaald wordt voor het gebruik van de oorspronkelijke en onvernietigbare eigenschappen van den grond. Het ander deel geldt voor het gebruik van het kapitaal, dat aan verbeteringen is ten koste gelegd.'

Ten einde de beteekenis van het woord grondrente nog duidelijker te doen uitkomen, bezigt hij een voorbeeld. Stel, dat in eene streek, waar de gronden nog alle onbebouwd zijn, zich eene kolonie vestigt. Er is land in overvloed voorhanden, dus niemand behoeft voor het gebruik daarvan iets te betalen. Doch wanneer de bevolking zich uitbreidt, verandert die stand van zaken. Neem aan, dat de gronden van drieërlei soort zijn: n°. 1, n°. 2 en n°. 3, en dat het eerst de gronden n°. 1 worden bebouwd. Als nu de opbrengst van die gronden n°. 1 niet meer voldoende is om in al de behoeften der bevolking te voorzien, begint men natuurlijk gronden n°. 2 te bebouwen. Maar dan openbaart zich terstond eene grondrente voor het land n°. 1. Immers de bebouwing van de gronden n°. 2 zou niet hebben plaats gehad, indien de prijzen der producten ten gevolge van de toenemende vraag niet gestegen waren, want anders liet de nieuwe cultuur geen winst. En hoeveel zal nu die rente bedragen? Stel, dat de opbrengst van het land n°. 1 100 mud bedroeg, en die van n°. 2 90 mud; dan zal de grondrente 10 mud bedragen, want voor den bebouwer van het land n°. 2 is het nu volkomen hetzelfde, of hij land n°. 1 huurt en daarvoor 10 mud betaalt, of wel n°. 2 kosteloos bebouwt en daarvan 90 mud trekt. Immers eene opbrengst van 100 mud met 10 mud pacht verminderd, is ook 90 mud. Na een zekeren tijd, echter, verkeeren de gronden n°. 1 en 2 in hetzelfde geval waarin vroeger het land n°. 1 verkeerde; de opbrengst van de bebouwde gronden, namelijk, is niet meer voldoende om in aller

behoeften te voorzien. Nu neemt men de toevlugt tot land n°. 3, dat bijv. 80 mud opbrengt. Thans geniet ook het land n°. 2 op zijne beurt eene grondrente van 10 mudden en daaruit volgt, dat die van het land n°. 1 nu tot 20 mud gestegen is. Telkenreize dus, dat land van eene mindere hoedanigheid in aanbouw wordt genomen, stijgt de grondrente: en zij stijgt juist zooveel als het verschil bedraagt tusschen de opbrengst der slechtste en die der op één na de slechtste gronden.

Is dit de eenige wijze waarop grondrente kan ontstaan? Neen - zoo leert Ricardo ons verder - grondrente kan ook ontstaan, wanneer op dezelfde gronden nieuw kapitaal wordt aangewend en daardoor de productie toeneemt. Stel b.v., dat een pachter, die 100 mud koren van zijn grond trekt, den prijs van zijn product zoodanig ziet stijgen, dat hij voortaan voor 85 mud hetzelfde geld kan maken als vroeger voor 100, dientengevolge zijn kapitaal verdubbelt en nu 85 mud meer produceert. In dat geval geniet het eerste kapitaal eene grondrente van 15 mud. De landheer zal dan na het verstrijken van het pachtcontract 15 mud meer kunnen vorderen; want, weigerde de pachter dit te betalen, dan zouden anderen daartoe bereid zijn, daar eene opbrengst van 85 mud thans hetzelfde rendeert als vroeger 100 mud. Stijgen de prijzen op nieuw, zoodat een derde kapitaal kan worden aangewend, waarmede de opbrengst weder met 70 mud wordt vermeerderd, welnu, dan stijgt ook de grondrente van het eerste kapitaal tot 30 mud, terwijl het tweede dan op zijne beurt eene rente geniet van 15 mud. Na het verstrijken der pacht zal de landheer dan nog eens 15 mud meer kunnen vragen.

Het ontstaan of het stijgen der grondrente is dus altijd het gevolg van het stijgen van de prijzen der producten; het gevolg, nimmer de oorzaak. Uit deze stelling, nu, leidt Ricardo de gevolgtrekking af, dat de grondrente nimmer een element is in den prijs. Getrouw aan zijne theorie, dat het de arbeid onder de ongunstigste omstandigheden is, die de waarde der goederen regelt, wijst hij aan, hoe in het gestelde geval die omstandigheden aanwezig zijn bij den arbeid op den grond n°. 3, of wel bij den arbeid met het laatst aangewende en minst vruchtbare kapitaal. ‘Al gaven,’ zegt hij, ‘de landeigenaars hunne geheele grondrente prijs, de waarde van het koren zou er niet het minst om rijzen of dalen.’ Doch wel - dit volgt uit zijne woorden - zou de prijs in het ongehoorde stijgen als de landen n°. 2 en 3 onbebouwd bleven, terwijl door de

opbrengst van het land n°. 1 niet meer in de behoefte werd voorzien. Volgens Ricardo is echter de grondrente niet alléén afhankelijk van het stijgen der prijzen; zij is het nog van iets anders. ‘De grondrente,’ zegt hij, ‘is altijd het verschil tusschen de opbrengsten van twee gelijke hoeveelheden kapitaal en arbeid.’ Zij is het verschil tusschen de productie van land n°. 1 en land n°. 2, van kapitaal n°. 1 en kapitaal n°. 2. Zie hier dus hare dubbele oorzaak:

a. het stijgen van de prijzen der producten;
b. het verschil tusschen de productiviteit van verschillende gronden, of wel van verschillende kapitalen, die tot de voortbrenging worden aangewend.

Die dubbele oorzaak moet men wel in het oog houden, om Ricardo te begrijpen. Wij zullen daar echter later op terugkomen en gaan nu over tot de mededeeling van de bezwaren, die deze leer heeft ontmoet.

Die bezwaren zijn van tweeërlei soort. Sommigen - en zij vormen de meerderheid van Ricardo's bestrijders - willen van de geheele grondrentetheorie niets hoegenaamd weten. Zij beschouwen haar als onzin van het begin tot het einde. In de eerste plaats wordt ontkend (Macleod), dat men regt zou hebben te spreken van de ‘oorspronkelijke en onvernietigbare’ eigenschappen van den grond. De grond heeft geene eigenschappen die onvernietigbaar zijn. Stappen anderen al over dat bezwaar heen - waarschijnlijk door te bedenken, dat aan de leer der grondrente niets verandert, wanneer men eenvoudig die ongelukkige uitdrukking ‘onvernietigbaar’ als niet geschreven beschouwt -, zij meenen op hunne beurt, dat Ricardo door zijne theorie den landbouw in een exceptionelen toestand heeft geplaatst, die in de werkelijkheid niet aanwezig is. Wat spreekt men van eene waarde van den grond, zoo vragen Fried. List, Carey, Bastiat en vele anderen met hen - wat spreekt men van eene waarde van den grond, die haar ontstaan zou te danken hebben aan de natuurlijke eigenschappen der aarde, afgescheiden van 's menschen arbeid? Ga eens naar Canada en zie of dat land, zoo het door jagers bewoond werd, genoeg zou opleveren om een enkelen Oxforder professor in de staathuishoudkunde te onderhouden! (Fr. List, Ges. Schriften, III, 256). Volgens eene opgave van Sir Robert Peel bedroeg de jaarlijksche opbrengst van het land en de mijnen in Groot-Brittanie £ 47,800,000, hetgeen een kapitaal vertegenwoordigt van bijna £ 1200,000,000.

Gesteld, dat een daglooner £ 50 's jaars verdient, zou dat kapitaal op zijne beurt een arbeid vertegenwoordigen van 24 millioen menschen gedurende één jaar. Zal nu iemand beweren, dat indien Engeland op eens in den toestand werd teruggebragt, waarin het zich bevond onder Julius Caesar, de arbeid van 24 millioen menschen in een enkel jaar of van één millioen menschen in 24 jaar voldoende zou zijn om het weder in zijn tegenwoordigen toestand te brengen? - De waarde van alle landerijen in den staat New-York bedraagt, volgens de jongste opgaven, 554 millioen dollars. Breng het land terug in zijn toestand van vóór 250 jaar en bied het aan eene compagnie ten geschenke met een bonus in geld van de tegenwoordige volle waarde, doch op voorwaarde van het dan ook weder in den tegenwoordigen toestand af te leveren; de compagnie zou er slechte zaken bij maken, zoo zij uw geschenk aannam, en haar kapitaal ware uitgeput eer zij één vijfde van den arbeid had verrigt (Carey, Social Science, Ed. Guill. I, 185).

Het is waar: het eene land bezit meer natuurlijke eigenschappen dan het ander en wordt om die reden duurder betaald. Maar iets dergelijks vertoont zich op ieder gebied, zij het ook onder andere vormen[1]. Eene Jenny Lind geniet natuurlijke voordeelen boven alle andere zangeressen en hare belooning is in evenredigheid grooter. De eene mensch bezit smaak, talent, vaardigheid, de ander niet, of minder; en de arbeid van hem die het meest van dat alles bezit, heeft ook de meeste waarde. Overal zien wij van die natuurlijke monopoliën; ten onregte stelt dus Ricardo voor den landbouw eene theorie van grondrente zamen, alsof het verschijnsel zich daar alleen vertoonde.

Maar de geheele basis, waarop de leer rust, is valsch. Ricardo gaat van de onderstelling uit, dat, wanneer men zich in een nieuw land vestigt, men altijd begint met eerst den besten grond te bebouwen en daarna den minderen. Daardoor bewijst hij zijne onkunde in de geschiedenis. Gezeten aan zijne schrijftafel, bedenkt hij wat hij zelf zou doen, wanneer hij als kolonist in eene nieuwe streek aanlandde. Hij zou dan nimmer, zoo dwaas zijn van juist de onvruchtbaarste gronden te bebou-

1 Prof. Schäffle, Nat. Oekonomie, S. 140. Dezelfde, Deutsche Viertel-Jahrsschrift, N°. 96, S. 249.

wen en de andere te laten liggen. Raadpleegt men nu de ervaring, dan bespeurt men integendeel, dat bijna alle volken begonnen zijn met de slechtste gronden te bebouwen, en eerst daarna tot de betere zijn overgegaan. Waaraan is dit toe te schrijven? Aan verschillende oorzaken. Vooreerst zijn de beste gronden veelal met boomen beplant; die om te hakken en uit te roeijen kan alleen geschieden door eene associatie van krachten, die in den oorspronkelijken toestand der maatschappij ontbreekt. Vervolgens zijn de beste gronden meestal in de dalen gelegen, en niet daar zet men zich het eerst neder, wanneer men eene nieuwe streek komt bewonen, maar op de bergen; want in de dalen worden de oorlogen gestreden. Het is zeer belangrijk dit na te gaan bij de volken der oudheid en der nieuwere geschiedenis; belangrijk uit een algemeen oogpunt, maar belangrijk ook, omdat alzoo de theorie der grondrente geheel wordt ondermijnd.

Ziedaar de voornaamste bezwaren, die tegen deze leer, in haar geheel beschouwd, worden aangevoerd. Maar daar zijn nog anderen. Naar de meening van sommigen - hun aantal, wel is waar, is klein - is Ricardo's leer in beginsel juist, maar behelst zij desniettemin vele en belangrijke dwalingen. Zij oordeelen dat Ricardo zich in de uitwerking zijner denkbeelden te veel heeft laten leiden door zekere natuurkundige begrippen, waarvan de nieuwere wetenschap het verkeerde heeft bewezen. Daar nu deze gevoelens - wij willen het reeds erkennen - met de onze overeenstemmen, willen wij ze voorloopig onaangeroerd laten tot aan het slot van dit hoofdstuk, wanneer wij ons eigen oordeel over Ricardo's grondrenteleer zullen uitspreken.

De bezwaren tegen die leer, in haar geheel beschouwd, zijn alzoo van verschillenden aard. Zij gelden den

grondslag der leer,

het argument, waarmede zij verdedigd wordt, en

de leer zelve.

De *grondslag der leer* wordt verwerpelijk geacht, om de onderstelling, dat het land eene waarde bezit, die haar bestaan aan iets anders zou ontleenen, dan aan 's menschen arbeid,

Het *argument, waarmede zij verdedigd wordt*, om de bewering, dat ieder volk altijd begonnen is met de beste gronden in cultuur te brengen;

Eindelijk de *leer zelve* om den exceptionelen toestand, waarin zij den landbouw plaatst tegenover elk ander gebied der men-

schelijke bedrijvigheid. - Wij willen die bezwaren achtereenvolgens trachten te wederleggen.

a. Het land, zegt men, verkrijgt zijne waarde op geene andere wijze dan alle overige dingen, namelijk door den menschelijken arbeid. Wij houden er aanteekening van, dat het hoofdbeginsel van Ricardo's waardeleer hier zonder slag of stoot wordt binnengelaten. Vreemd, niet waar? Als Ricardo eene algemeene wet verkondigt, vindt hij bestrijding; maar als hij eene exceptie op die wet verkondigt, vindt hij bij dezelfde personen op nieuw bestrijding. ‘Wat gij daar leert, *is* geene exceptie. Heeft het land waarde, dan is dit alleen daarvan het gevolg, dat men het in een toestand gebragt heeft, waarin het waarde kon bezitten.’ Wij letten echter niet op de inconsequentie, maar alleen op de bewering zelve, waarmede men den grondslag der renteleer meent te treffen. Wordt nu dit doel daarmede bereikt?

Mij dunkt, neen. Het is m.i. gansch onverschillig of de waarde, die de grond in Engeland en in New-York thans bezit, opweegt tegen den gezamenlijken arbeid, die noodig zou zijn om hem in den tegenwoordigen toestand te brengen. Toegegeven dat dit niet het geval ware, wat zou dan nog bewezen zijn? Men zou dan iets bewezen hebben, dat betrekking heeft op den grond, in het algemeen beschouwd; maar de rente openbaart zich bij vergelijking van de verschillende grondstukken onderling. Al waren de kosten, om den grond weder in zijn tegenwoordigen toestand te brengen, nog veel grooter, dan nog bleef de leer der grondrente van kracht. Om de kwestie op te lossen, moet men tegenover elkander plaatsen een land van goede hoedanigheid en een land van minder goede hoedanigheid, en zich dan afvragen of de arbeid, die noodig is geweest om het slechte land in zijn tegenwoordigen toestand te brengen, minder is, dan die noodig was om het goede land vruchtbaar te maken. Te beweren, dat er geene grondrente is, staat volkomen gelijk met te beweren, *dat alle gronden meer of minder arbeid hebben gekost om vruchtbaar gemaakt te worden, in juistc evenredigheid met hunne werkelijke vruchtbaarheid*. Waar nu is de man, die dit durft volhouden?

Daar zijn nog andere argumenten. Men beweert, dat de waarde van den grond nimmer op monopolie berust. Men houdt vol, dat, bijv., de waarde van Groot-Brittannië's landerijen een arbeid vertegenwoordigt van één millioen menschen gedurende

24 jaar en dat dezelfde arbeid niet voldoende zou zijn om die landerijen vruchtbaar te maken, indien zij plotseling in haren vorigen toestand werden teruggebragt. Ik wil niet onderzoeken of die berekening juist is, want al was zij dit, zij zou er niets meer om bewijzen. Maar dan verklare men toch wat de oorzaak is dat in Amerika *woeste* gronden waarde bezitten: in Texas 2 à 3 dollars, aan den Mississippi 25 dollars per acre. Of men stelle zich voor, dat in het midden van Engeland een stuk gronds om de eene of andere reden onbebouwd ware gebleven, land van gewone hoedanigheid, zoo men wil met bosschen beplant, zou men nu durven beweren, dat die grond geene de minste waarde bezit? Al onze polders zijn daar om het tegendeel te bewijzen.

De tegenstanders van Ricardo gevoelen de kracht van dat argument, en ziehier, hoe zij zoeken het te ontzenuwen: Indien land, waarop nimmer eenig kapitaal is aangewend, waarde bezit, dan is het om zijne nabijheid aan eene groote stad of om eene andere dergelijke reden. Leg b.v. langs woeste gronden een spoorweg aan, dan zullen die gronden eene groote waarde verkrijgen. Maar wat is in dat geval de oorzaak van die waarde? Immers de menschelijke arbeid, die den spoorweg heeft aangelegd, of de stad heeft gebouwd; niet de natuurlijke eigenschappen van het land zelf. - Wederom vragen wij: Wat bewijst dit? Als onmisbare voorwaarde tot het ontstaan van grondrente heeft Ricardo genoemd, dat de producten, die de grond oplevert, waarde bezitten. Wanneer nu de opbrengst van een land geheel en al verloren gaat door hooge transportkosten, dan heeft zij niet de minste waarde en dan ontbreekt de eerste conditie, zonder welke geene grondrente denkbaar is. Zegt men derhalve dat een land, dat ver van de marktplaats verwijderd ligt, geene rente kan opbrengen, dan is men het met Ricardo eens. De kwestie loopt echter hierover, of de waarde, die een land bezit, uitsluitend het gevolg is van de hoeveelheid arbeids, die aan zijne *onmiddellijke* vruchtbaarmaking is besteed; en wanneer ik nu een spoorweg aanleg in de nabijheid van een stuk grond, dan is het immers onzin te beweren, dat ik iets heb gedaan om dat stuk gronds *onmiddellijk* vruchtbaar te maken. Buiten het verkeer is geene waarde mogelijk, dus ook geene grondrente. Dat behoefde niet bewezen te worden; en wie zegt, dat men iets binnen de grenzen van het verkeer moet brengen om er waarde aan te geven, zegt iets, dat boven allen redelij-

ken twijfel verheven is en ook nooit door iemand is ontkend. Maar de hoegrootheid van die waarde zal toch wel in dit geval bepaald worden door de betrekkelijke vruchtbaarheid van het land in welks nabijheid de spoorweg is aangelegd. Wanneer nu van dat land het eene stuk ƒ 200, het ander ƒ 300 per bunder opbrengt, is dan dat verschil niet het gevolg van de natuurlijke voortreffelijkheid van den eenen grond boven den anderen?

b. Wij komen thans aan het tweede argument. Het is onjuist, zegt men, dat ieder volk altijd begonnen is met de beste gronden te bebouwen, zoo als Ricardo leert. Het tegendeel is waar. De meeste volken zijn met de slechtste gronden begonnen.

Ziedaar het geliefkoosde argument van Carey en van de fransche school. Maar noch Carey, noch eenig ander schrijver heeft het ooit de moeite waard gekeurd te bewijzen, dat deze bewering den minsten invloed uitoefent op den grondslag van Ricardo's theorie. Men heeft gewoonlijk aangenomen, dat, wanneer dít punt eenmaal was uitgemaakt, de leer der grondrente voor goed was ondermijnd. Maar is dit dan zoo zonneklaar? Wij willen voor een oogenblik toegeven, dat Ricardo werkelijk gezegd heeft, wat men hem in den mond legt. Naar onze meening, evenwel, is dit niet het geval. Ricardo spreekt geheel in den vorm eener hypothese. Het is hem niet te doen om eene theorie, maar om de verklaring te geven van eene uitdrukking, die hij bezigt: grondrente. Nergens heeft hij beweerd, dat de beste gronden altijd het eerst worden bebouwd, dàn de gronden tweede soort en zoo voort. Wel heeft hij stilzwijgend aangenomen, dat wanneer de maatschappij eenmaal een bepaald standpunt heeft bereikt, gewoonlijk nog altijd eene zekere hoeveelheid mindere gronden onbebouwd zijn gebleven, die eerst later in cultuur worden gebragt. Meer beweert hij niet; maar dat is geheel iets anders, dan wat men hem ten laste legt. Toegegeven echter, dat Ricardo werkelijk gedacht heeft, zoo als men meent, verandert dan daarmede het wezen der grondrente? Is dan daarmede aangetoond, dat de landheer niets ontvangt voor het gebruik van zijn grond, afgescheiden van de kapitalen, die besteed zijn om dien grond vruchtbaar te maken? Nemen wij, om die vraag op te lossen, een voorbeeld.

Stel, dat eenige menschen zich vestigen in eene onbewoonde

streek. Gronden van drieërlei soort zijn daar aanwezig. Hunne opbrengsten bedragen respectievelijk 100, 90 en 80 mud over eene zekere uitgestrektheid. Nu nemen wij aan, dat de gronden N°. 3, die 80 mud opbrengen, *het eerst* worden bebouwd. Allengs echter kan die opbrengst niet in de bestaande behoefte voorzien en men besluit er toe, land N°. 2 en eindelijk land N°. 1 te bebouwen. Thans moet van drie dingen één geschieden. *Of* de opbrengst van N°. 1 is voldoende voor de geheele behoefte, en dan geven N°. 2 en 3 geene rekening meer; zij worden verlaten en men bevindt zich in het *eerste* geval dat door Ricardo is ondersteld. *Of* de opbrengst van N°. 1 en 2 te zamen is slechts voldoende; dan wordt evenzeer N°. 3 prijs gegeven en men bevindt zich in het *tweede* geval van Ricardo; maar dan zal N°. 1 toch 10 mud grondrente genieten. *Of* eindelijk, de geheele behoefte kan niet bevredigd worden, tenzij N°. 1, 2 en 3 allen worden bebouwd, en dan verkeert men in het *laatste* geval van Ricardo's hypothese. N°. 1 en 2 zullen dan respectievelijk 20 en 10 mud grondrente opbrengen, want het staat voor een pachter gelijk om land N°. 1 te huren en daarvoor 20, of land N°. 2 en daarvoor 10 mud te betalen, of wel N°. 3 om niets te bebouwen, daar toch in elk van die drie gevallen zijne zuivere opbrengst 80 mud bedraagt. Hoe men zich ook keere of wende, altijd komt men tot het aannemen van eene grondrente; tenzij alléén N°. 3 bebouwd wordt, in welk geval de gronden N°. 1 en 2 natuurlijk geen rente kunnen opbrengen.

Waartoe dienen nu de wijdloopige historische onderzoekingen, die Carey heeft ingesteld om te bewijzen, dat de beste gronden altijd het laatst in cultuur worden gebragt? Uit een algemeen oogpunt beschouwd mogen zij belangrijk heeten, maar ten opzigte van de leer der grondrente is hare waarde geene. De strijd van Carey is een strijd tegen windmolens; en al bewijst hij nog zoo volkomen wat hij bewijzen *wil*, dan heeft hij ten slotte nog niet bewezen, wat hij bewijzen *moet* om Ricardo's theorie te wederleggen. Na eerst te hebben aangetoond, dat de hypothese van Ricardo niet aan de werkelijkheid beantwoordt, had hij namelijk nog bovendien moeten bewijzen, dat die hypothese de grondslag is van de renteleer en dat, door haar te ondermijnen, deze laatste onmiddellijk moet vallen. Dit kon hij echter niet, want dit was onmogelijk. Ricardo's leer heeft een geheel anderen grondslag, dan eene twijfelachtige on-

derstelling. Zij is gevestigd op eene waarheid, die door geene sophismen is weg te redeneren.

c. En die ook door Ricardo's tegenstanders-zelven erkend wordt. Want wat zoeken wij naar argumenten om de grondrenteleer te verdedigen; reeds heeft men toegegeven, wat wij trachtten aannemelijk te maken. De laatste bewering, waarmede men Ricardo's leer denkt te treffen, is de volkomenste concessie, die iemand bij mogelijkheid aan zijne tegenpartij kan doen. Wat houdt die bewering in? Ricardo, zegt men, heeft met zijne grondrentetheorie den landbouw in een exceptionelen toestand geplaatst. Het is waar, de eene grond bezit natuurlijke voordeelen boven den anderen en wordt uit dien hoofde duurder betaald. Maar iets dergelijks vertoont zich, onder andere vormen, op ieder gebied der menschelijke bedrijvigheid. - Nu vragen wij: Wat vertoont zich, onder andere vormen, op ieder gebied der menschelijke bedrijvigheid? Dat de eene mensch boven den ander uitmunt door zijne talenten, door zijne positie in de maatschappij, en ten gevolge van dat alles een natuurlijk monopolie uitoefent? En waarvan noemt gij dit de herhaling onder een anderen vorm? Dat de landeigenaar, die in het bezit is van een buitengewoon goeden grond, een natuurlijk voordeel geniet boven een ander, omdat zijn grond meer waarde heeft ten gevolge van die betere eigenschappen? Maar dat is juist het punt, dat ons gedurig is betwist. Om dat te wederleggen moest het blijken, dat de grond geene andere waarde heeft, dan die hij ontleent aan den menschelijken arbeid en dat in alle landen de beste gronden het laatst, de slechtste het eerst zijn bebouwd. Hetzelfde, wat Ricardo van den landbouw schrijft, vertoont zich, zegt gij, op ieder gebied, en de fout ligt daarin, dat men den landbouw te dezen opzigte in een exceptionelen toestand plaatst. Wel verre dus van verkeerd te zijn, is Ricardo's leer naar uwe meening nog veel te exclusief en gij wilt haar overal toepassen? Dit is meer dan wij van u verlangden. Ricardo mag zich troosten met de gedachte, dat hij nergens uwe bewering heeft tegengesproken. Hij spreekt alleen van den landbouw; en of datgene, wat op dit speciale gebied waar is, ook elders doorgaat, het is zijne zaak niet; hij bekommert er zich niet over. Een schrijver is niet gehouden om alles te zeggen, wat in het algemeen waar is, zoo hij maar alles zegt, wat men tot regt verstand van het onderwerp, dat hij behandelt, noodig heeft te weten. Maar wij, die de juistheid van Ricar-

do's theorie verdedigen, begrijpen niet, wat voor zin het heeft om eerst iemand te bestrijden met de woorden: Uwe gansche leer is van den grond af valsch, en daarna met de bewering: Uwe leer is waar op elk gebied. - En nu meene men niet, dat degenen, die het eerste hebben gezegd, niet dezelfde personen zijn, die het tweede verdedigen. Men leze de schrijvers van eenigen naam, die tegen Ricardo's grondrenteleer hebben geprotesteerd, en men zal zien, dat zij, bijkans zonder uitzondering, beginnen met te betoogen, dat de geheele leer louter onzin is; en wanneer zij dan later in de engte worden gedreven door de vraag: hoe komt het, dat niet alle gronden, aan welker vruchtbaarmaking dezelfde arbeid is besteed, gelijke waarde hebben, altijd eindigen met de verklaring: iets dergelijks vertoont zich op ieder gebied. Alsof dat de nekslag ware voor de theorie en alsof men bewezen had, dat een bal geene zwaartekracht bezit, omdat alle ligchamen die eigenschap bezitten! - Heeft men nu met het oog op eene dergelijke methode van redeneren al het regt niet om te betwijfelen of het den tegenstanders van Ricardo wel ernst is met hunne bestrijding; wij voor ons hebben toch, dunkt mij, volle vrijheid om haar thans te laten voor wat zij is; immers, wat wij wilden bewijzen, werd ons toegegeven, namelijk dat Ricardo's grondrenteleer in beginsel juist moet heeten.

Maar eene leer, die in beginsel juist is, kan desniettemin in sommige harer deelen dwalingen bevatten en wij hebben thans de gevoelens te beoordeelen van hen, die meenen dat met Ricardo's grondrenteleer dit werkelijk het geval is. Als vertegenwoordiger van die zienswijze kiezen wij den Engelschen schrijver Richard Jones, wiens werk ‘On the distribution of wealth and the sources of taxation’ (London, 1831) voor een groot gedeelte aan de leer der grondrente is gewijd. Men weet reeds, dat de gevoelens van Jones ook de onze zijn, en wij zien er dus geen bezwaar in, als wij zijne bedenkingen tegen Ricardo mededeelen, het een en ander van ons zelven tot opheldering en versterking zijner argumenten daarbij te voegen. Bovendien, de betoogtrant van Jones komt ons een weinig zwak voor; en vooral schijnt het ons toe, dat hij niet genoeg de tegenbedenkingen heeft wederlegd. Mogen wij er in slagen in dat gebrek te voorzien.

Het verdient om der curiositeits wille opmerking, dat het

voornaamste bezwaar van Jones tegen Ricardo's leer der grondrente zeer veel overeenkomst heeft met wat door Ricardo zelven wordt aangevoerd tegen de leer der waarde van Adam Smith. Ad. Smith, zegt onze schrijver, maakt ons eerst met de regte oorzaak van waarde bekend. Maar in plaats van zich nu verder te houden aan hetgeen hij gezegd heeft, wijkt hij later van zijn eigen beginsel af en noemt eene andere oorzaak, die in strijd is met de vorige.

Niet anders doet Ricardo. Hij begint met de ware oorzaak van grondrente aan te geven; maar naauwelijks is hij eenige schreden in zijn onderzoek gevorderd, of hij stelt eene tweede oorzaak, die met de eerste niets gemeen heeft.

Wat is grondrente? vroegen wij; en ziehier het antwoord, dat wij ontvingen: Grondrente is dat deel van de opbrengst der aarde, dat betaald wordt voor het gebruik van de natuurlijke eigenschappen van den grond (Ch. II, pag. 34). Deze bepaling sluit in, dat de grondrente geene andere oorzaak heeft, dan het monopolie der landeigenaars en dat zij niet kan stijgen of dalen, dan door eene vermeerdering of vermindering in de netto-opbrengst.

Maar nu lezen wij verder: ‘Indien men telkens nieuw kapitaal op een land kon aanwenden, zonder dat ooit het nieuwe kapitaal minder opbragt, dan het oude, dan zou de rente niet kunnen stijgen; want *grondrente ontstaat altijd* (*invariably proceeds*) *uit het verschil tusschen de opbrengsten van twee gelijke hoeveelheden arbeids*.’ Wanneer dus - dit volgt uit die woorden - een pachter een zeker kapitaal aanwendt, waardoor hij 100 mud van eene bepaalde uitgestrektheid trekt, en de prijzen van zijn product stijgen zooveel, dat het hem mogelijk wordt een tweede kapitaal aan te wenden, waarmede hij zijne productie met 85 mudden vermeerdert, dan ontstaat, volgens Ricardo, eene grondrente van 15 mud voor het eerste kapitaal. Maar wanneer dat tweede kapitaal geene 85 mud maar 100 mud opbrengt, dan werpt het eerste kapitaal geene grondrente af en de landheer zal na het verstrijken van de huur geene verhooging van pacht kunnen eischen. Ziedaar eene theorie, die in strijd is met alle gezonde redenering. Wat toch is de basis van de geheele leer der grondrente? Op den duur laat het zich niet denken, dat in dezelfde streek eene ongelijkheid van winsten zou bestaan. Wanneer nu een pachter met eene opbrengst van 100 mud eene gewone winst maakt, stel 10 pCt.,

en de prijzen van zijn product stijgen in die mate, dat hij voortaan met eene opbrengst van 85 mud dezelfde winst van 10 pCt. realiseert, dan ware het evenwigt van winsten verbroken, wanneer hij niet meer huur zou betalen dan vroeger. Want het eerste kapitaal zou hem dan meer opbrengen dan 10 pCt., te weten 11¾ pCt., en het tweede kapitaal *juist zooveel* als de gewone winst bedraagt. Maar wanneer hij nu met zijn tweede kapitaal óók 100 mud produceert, dan maakt hij *op nieuw* eene winst van 11¾ pCt.; zal dus het evenwigt van winsten niet verbroken worden, dan moet hij voortaan niet 15, maar tweemaal 15 = 30 mud meer pacht betalen. Volgens Ricardo echter zou hij in het laatste geval volstrekt geene hoogere pacht behoeven te betalen. Dit is eene inconsequentie. Indien eene meerdere opbrengst van 85 mud den landheer reeds in staat stelt eene pacht te eischen, die 15 mud grooter is, dan zal hij *a fortiori* daartoe in staat zijn, wanneer de opbrengst niet met 85 maar met 100 mud wordt verhoogd.

Nu zou men kunnen zeggen, dat wanneer Ricardo beweert: er kan op den duur geene ongelijkheid van winsten bestaan, hij daarmede alleen bedoelt: ongelijkheid van winsten in hetzelfde bedrijf. Indien nu het eene kapitaal van den pachter 11¾ pCt. opbrengt, het andere 10 pCt., dan bestaat eene zoodanige ongelijkheid; zij verdwijnt echter onmiddellijk, zoodra van de winst van het eerste kapitaal 1¾ pCt. wordt afgenomen. Brengt nu daarentegen het tweede kapitaal ook 11¾ pCt. op, dan is er geen evenwigt verbroken; dan behoeft er dus geen evenwigt hersteld te worden.

Deze redenering gaat echter niet op. Wanneer iemand een bedrijf uitoefent, dan maakt hij geen onderscheid tusschen de winsten van het eene kapitaal en die van het andere; en vooral niet, wanneer beide kapitalen worden aangewend op hetzelfde fonds, d.i., in dit geval, op hetzelfde stuk land. Als een pachter wil weten of hij, door zijn kapitaal te vermeerderen, ook zijne winsten heeft vermeerderd, dan gaat hij aldus te werk. Hij zegt: vroeger maakte ik zóóveel en zóóveel maak ik nu; derhalve mijne winst bedraagt zóóveel meer of minder dan vroeger; en uit die redenering trekt hij dan het besluit of hij goed of slecht heeft gehandeld met zijn kapitaal te vergrooten. Wanneer nu de pachter uit het gestelde geval zijne rekening opmaakt, dan ziet hij, dat hij met zijne twee kapitalen 10⅞ pCt. winst heeft gemaakt, want

$$\frac{11\frac{3}{4} + 10}{2} = 10\frac{7}{8}$$

Dezelfde rekening maken al de andere pachters, die ook hun kapitaal hebben vermeerderd. Er heeft dus eene algemeene verhooging van winsten plaats gehad en het evenwigt is niet verbroken.

Nu zou men kunnen voortgaan door te zeggen: Ricardo gaat niet uit van de onderstelling, dat *alle* pachters een tweede kapitaal aanwenden; hij spreekt slechts van één enkelen pachter; en hiermede vervalt de redenering. Neemt Ricardo onze onderstelling niet aan, des te erger voor hem, want dan valt zijne geheele theorie op eens. De algemeene opbrengst van land N°. 1 is 100 mud. Die 100 mud, zoo als wij gezien hebben, leveren voortaan meer op dan vroeger, ten gevolge van de meerdere waarde der producten. Zij werpen eene winst af van 11¾ pCt., terwijl zij vroeger slechts 10 pCt. overlieten. De pachters, die geen tweede kapitaal hebben aangewend, dat slechts 85 mud rendeert, maken dus thans 11¾ pCt. van hun geld. Maar die ééne pachter, die wèl zijn kapitaal vermeerderd heeft, maakt, zoo als wij zagen, slechts 10⅞ pCt. Hieruit volgt dus dat - zal het evenwigt van winsten niet verbroken worden - deze laatste pachter *minder* huur moet betalen dan vroeger, hetgeen in lijnregten strijd zou zijn met de bewering van Ricardo, die hem, om het evenwigt in stand te houden, 15 mud *meer* wil doen betalen. Van welke hypothese men dus uitga, op alle manier is Ricardo's theorie onjuist. Zij is eene inconsequentie in zijn stelsel, en geen kleine.

Of het een, òf het ander. De grondrente is het gevolg van een monopolie der grondeigenaars en zij stijgt en daalt om geene andere reden, dan om eene vermeerdering of vermindering in de waarde des lands; of wel, zij vindt hare oorzaak in het verschil tusschen de opbrengsten van twee gelijke hoeveelheden kapitaal en arbeid. Men kan niet beide theoriën tegelijk aankleven; want zij voeren, elk voor zich beschouwd, tot verschillende resultaten.

Het is niet moeijelijk te ontdekken, hoe Ricardo aan deze dwaling gekomen is. De oorzaak, die het ontstaan van grondrente onvermijdelijk maakt, treedt nergens duidelijker te voorschijn, nergens komt zij beter uit, dan in het verschil tusschen de opbrengsten van twee gelijke hoeveelheden kapitaal en arbeid. Maar zij is niet dat verschil zelf. Beide - dat verschil

en de grondrente - zijn het gevolg, of liever de openbaring, van ééne en dezelfde algemeene wet: niet alle gronden bezitten gelijke vruchtbaarheid. Ziehier nu de fout van Ricardo: hij heeft de zaak zelve verward met den vorm waarin zij zich somtijds openbaart.

Deze fout is echter niet zijne eenige. Wanneer Ricardo in het aangehaalde voorbeeld uitgaat van de onderstelling, dat het tweede kapitaal, 't welk tot de voortbrenging gebezigd wordt, niet evenveel oplevert dan het eerste, dan hebben wij groote reden om te gelooven, dat dit meer bij hem is dan eene onderstelling. Hij schijnt werkelijk van oordeel te zijn, dat bij ieder nieuw kapitaal, dat in het land gestoken wordt, de betrekkelijke opbrengst vermindert. Bragt het eerste kapitaal 100 mud op, het tweede zal slechts 85 opbrengen, het derde 70 en zoo voort. Daarmede is niet gezegd, dat de *werkelijke* opbrengst steeds zal afnemen, maar de opbrengst, vergeleken met het kapitaal en den arbeid, die tot de productie gebezigd worden. Het is waar, Ricardo is in het uitspreken van die stelling minder positief dan zijne volgelingen James Mill en John Stuart Mill; *les royalistes* zijn gewoonlijk *plus royalistes que le roi*. Maar ook in zijn werk vindt men toch verscheidene plaatsen, die bewijzen, dat wij ons in zijne gevoelens niet bedriegen[1].

Zoo citeert Ricardo in het laatste hoofdstuk van zijn werk een uitvoerig gezegde van Malthus, waarin het volgende voorkomt: ‘De oorzaak, waarom in de welvarendste streken de prijs van het graan steeds rijzende is, ligt daarin, dat men gedurig genoodzaakt wordt zijne toevlugt te nemen tot landen van mindere hoedanigheid en tot kostbare werktuigen, waardoor iedere nieuwe hoeveelheid graan slechts met eene grootere hoeveelheid arbeid kan verkregen worden.’ Aan dat geheele gezegde nu schenkt onze schrijver zijne volle sympathie.

Maar reeds vroeger, in het hoofdstuk over de rente, komen plaatsen voor, waaruit duidelijk blijkt, welke meening Ricardo is toegedaan. Zoo zegt hij ergens (bl. 38): ‘Al gaan de voor-

1 De woorden die Jones aan Ricardo toedicht: ‘With every increased portion of capital employed upon the land, there must be a diminished rate of production,’ zal men te vergeefs bij onzen schrijver zoeken. Wat Ricardo gezegd heeft is het volgende: ‘With every portion of additional capital which it becomes necessary to employ on the land with a less productive return, rent will rise...’ (Pag. 41.) Tusschen deze beide volzinnen bestaat al het verschil, dat gelegen is tusschen eene stelling en eene hypothese.

deelen, die vruchtbare grond boven onvruchtbaren bezit, ook geenszins verloren, zoo zal toch de prijs van het koren hooger zijn dan vroeger' (d.i. nadat land van geringer hoedanigheid in cultuur is gebragt); 'want land van minder vruchtbaarheid vordert altijd meer arbeid, en dàt land alleen is in staat om de meerdere hoeveelheid te geven, die men noodig heeft.' Ricardo beweert dus dat, wanneer de bevolking toeneemt, alleen het land van mindere hoedanigheid in staat is in de vermeerderde behoefte te voorzien. Nu leert hij elders, dat de productie ook kan vermeerderd worden door een nieuw kapitaal aan te wenden op de reeds bebouwde gronden. Hieruit volgt dus, dat Ricardo de productie op mindere gronden en de aanwending van nieuw kapitaal op oude gronden met elkander gelijk stelt, en dit kan hij alleen dán, wanneer hij aanneemt dat tweede en derde kapitalen altijd minder opbrengen.

Ziedaar nu, wat ten sterkste moet bestreden worden. In de eerste plaats leert ons de ondervinding, dat zeer dikwijls het tegendeel waar is van hetgeen Ricardo voor bewezen houdt. Landbouwkundigen verzekeren ons, dat eene verdubbeling van kapitaal soms de productie kan verdriedubbelen. Maar ook uit een ander oogpunt beschouwd, moet Ricardo's gevoelen worden aangevallen. De staathuishoudkunde heeft haar eigen gebied van onderzoek; doch zij bezit niet het voorregt om op eigen gezag stellingen te prediken, waarvan de juistheid alleen door de natuurwetenschap kan worden aangewezen. De vraag, of verdubbeling van arbeid en kapitaal al of niet bij magte is om de voortbrenging in gelijke mate te doen toenemen, is van zuiver landbouwkundigen aard. De staathuishoudkunde heeft er ongetwijfeld veel belang bij, dat die vraag ten spoedigste worde uitgemaakt, maar zelve uitmaken mag zij haar niet. Niets houdt den vooruitgang der wetenschap meer tegen, dan dat zij, die haar beoefenen, gedurig de grenzen uit het oog verliezen, die de eene wetenschap van de andere scheiden; en wanneer groote meesters die fout begaan, is zij dubbel schadelijk. Ontleen bij uwe staathuishoudkundige beschouwingen zooveel gij wilt aan andere wetenschappen; hoe meer gij den kring uwer waarnemingen uitbreidt, hoe beter. Maar laat het altijd blijken, wat de vrucht is uwer economische onderzoekingen en wat gij van elders hebt geleerd; en tracht nimmer voor eene economische stelling te doen doorgaan, wat te huis behoort op een geheel ander gebied van het menschelijk weten.

Tot eene slotsom te komen, is niet moeijelijk. De leer van Ricardo is in beginsel juist; maar zij moet noodzakelijk van eenige verkeerde elementen gezuiverd worden, die haar ontreinigen. Wat Ricardo gedaan heeft met de waardeleer van Ad. Smith, moet thans geschieden met zijne eigene theorie. De oorzaak van grondrente is niet, zoo als hij soms beweert, het verschil tusschen de opbrengsten van twee gelijke hoeveelheden kapitaal en arbeid. Ook is het niet waar, wat Malthus ons ergens wil doen gelooven, dat de grondrente altijd stijgt met *iedere* vermeerdering van de opbrengst des lands. Zeer juist toont Ricardo aan (blz. 251), dat, wanneer die vermeerderde opbrengst niet gepaard gaat met *meerdere behoefte*, de meerdere productie alleen de prijzen doet dalen en de grondrente onveranderd blijft. Neen deze laatste stijgt of daalt enkel bij eene vermeerdering of vermindering in de waarde van de zuivere opbrengst van den grond. In één woord: zij is datgene wat betaald wordt voor het gebruik van de natuurlijke eigenschappen des bodems, afgescheiden van allen menschelijken arbeid.

III.

Wij hebben thans de beide grondslagen van Ricardo's leer doen kennen en aan de ervaring getoetst. Het voornaamste deel van de taak, die wij op ons namen, is hiermede ten einde gebragt; maar wij zouden ons schuldig maken aan onvolledigheid, zoo wij niet ten slotte een woord zeiden over Ricardo's methode. Dit was dan ook van den beginne ons doel. Nu mogen wij wel aannemen, dat die methode, na al hetgeen reeds gezegd is, den lezer niet meer geheel vreemd zal zijn. Maar dit is ons niet genoeg; want men wil zich ook rekenschap geven van wat men weet en de vraag beantwoord zien of de *methode* van Ricardo aanbeveling verdient of niet. Naar onze overtuiging verdient zij die in de hoogste mate. Eer wij er echter toe overgaan, dit gevoelen te verdedigen, een woord vooraf.

Er is in den laatsten tijd - sedert een der eerste autoriteiten

op het gebied der logica, John Stuart Mill, ook op het gebied der staathuishoudkunde met roem is opgetreden, en vooral sedert de opkomst der historische school in Duitschland - zeer veel gesproken en geschreven over methode. In hoever al dat geschrijf gestrekt heeft om juiste logische begrippen onder het publiek te verspreiden, laten wij in het midden. Zóóveel intusschen mogen wij met zekerheid verklaren: er heerscht met betrekking tot dit onderwerp in de staathuishoudkunde eene mate van verwarring, die zelden is geëvenaard. Wat nu is de oorzaak hiervan? Men heeft zich, naar onze meening, niet altijd volkomen rekenschap gegeven van de beteekenis der uitdrukkingen die men bezigde; want zoo op ieder gebied duidelijkheid en naauwkeurigheid onmisbare vereischten zijn, op dat der logica wel het meest. Men heeft namelijk, dunkt ons, veelal uit het oog verloren, dat het woord methode in een dubbelen zin wordt gebruikt, te weten, nu eens om de wijsgeerige beginselen, die iemand bij zijn onderzoek leiden, dan weder om de logische orde van gedachten aan te duiden, die iemand doorloopt om tot waarheid te komen. Wanneer men b.v. de deductieve methode van logica stelt *tegenover* de methode der ervaring, begaat men kennelijk die fout. Deductie en ervaringsphilosophie zijn volstrekt geene tegenstrijdige zaken; want de vraag, welke methode voor een zeker doel de voorkeur verdient, de inductieve of de deductieve, loopt hierover: wat men met eenmaal verkregene premissen zal aanvangen om er een besluit uit te trekken; terwijl die, of de wijsgeer bij zijne onderzoekingen al of niet steeds de ervaring tot uitgangspunt moet kiezen, juist de zamenstelling der premissenzelven raakt. Ongetwijfeld: wie inductief te werk gaat, kan de ervaring niet missen; want de inductieve methode doet ons door vergelijking van bijzondere gevallen de oorzaken der verschijnselen vinden; en die bijzondere gevallen kan natuurlijk alleen de waarneming ons geven. Wie deductief redeneert, daarentegen, d.i. wie a priori poogt te ontdekken, welke gevolgen noodzakelijk uit zekere oorzaken *moeten* voortvloeijen, *kan* buiten de ervaring om te werk gaan, door namelijk te redeneren uit eene willekeurig gestelde theorie. Maar hij *behoeft* dit niet te doen. Wanneer ik, bijv., wil bewijzen, dat handelsvrijheid gunstig moet werken op de vermeerdering van welvaart in een zeker land, waar het beschermend stelsel nog in zwang is, dan *kan* ik mijne redenering op de eene of andere stelling

bouwen, die niet aan de ervaring is ontleend[1]. Maar ik *behoef* dit niet te doen. De kwestie tusschen empirische en speculative methode is eene wijsgeerige kwestie, die tusschen inductie en deductie behoort te huis op het gebied der zuivere logica. Ziedaar wat nimmer een oogenblik mag vergeten worden, wanneer men over dit onderwerp handelt.

Wij mogten niet nalaten, deze opmerking aan onze beschouwingen over de methode van David Ricardo te doen voorafgaan, aangezien wij hierbij wel moeten aanvangen met te erkennen, dat Ricardo's methode een zeer streng deductief karakter draagt, en wij met die erkenning geen voet willen geven aan de meening, dat onze schrijver de ervaring zou versmaden. Ook is het wel noodig eens een woord te zeggen om dien tegenzin weg te nemen, die in onzen tijd nog tegen de deductieve methode heerscht en zich grondt op eene geheele miskenning van de eerste begrippen van logica. - Wij willen niet loochenen dat die tegenzin verklaarbaar is. Men heeft de natuurkundige wetenschappen in de laatste honderd jaren zulke reusachtige vorderingen zien maken, terwijl tegelijk de geestelijke wetenschappen zoozeer ten achteren bleven, dat men zich heeft afgevraagd, of niet de methode, die bij gene gebruikt werd, bij deze werd versmaad; en toen dit het geval bleek te zijn, was het natuurlijk, dat men de oorzaak van het tweeledig verschijnsel nu niet langer in iets anders wilde vinden. Tot op eene zekere hoogte had men daartoe ook het volste regt. Veel te lang hebben de wijsgeeren zich bezig gehouden met stelsels, waaraan niets ontbrak dan een zuivere grondslag; en wie in deze omstandigheid de oorzaak wil zoeken van den achterlijken toestand der geestelijke wetenschappen en de bewering uitspreken, dat deze laatsten alleen dàn eene toekomst hebben, wanneer zij, die ze beoefenen, op hunne beurt bij de werkelijkheid zullen ter school gaan, kan gewis op onze instemming rekenen. Maar verder gaan wij niet. Dat voor alle wetenschappen slechts ééne wijsgeerige methode in het algemeen gelden kan, wij geven het zonder tegenspraak toe; maar dat ook voor alle wetenschappen dezelfde speciële methode van logica bruikbaar zou zijn, namelijk de inductieve, dat noemen wij eene ongerijmdheid. Op economisch gebied althans achten wij de inductieve methode ten eenenmale *on*bruikbaar, en het is onze

1 Bijv. op de theorie, dat *laissez faire, laissez passer* altijd de beste politiek is.

overtuiging, dat men zich niet verder van de ervaring kan verwijderen, dan door telkens wanhopige pogingen aan te wenden, die methode daar toe te passen. Wie inductief wil onderzoeken, of een bepaald verschijnsel het gevolg is van een ander, moet dit laatste naar willekeur kunnen verwijderen of bijbrengen, om daaruit te zien of dat bepaalde verschijnsel met zulk eene verwijdering of toevoeging achterwege blijft of niet; en nu behoeft het toch wel geen betoog, dat deze voorwaarde op staathuishoudkundig gebied nimmer vervuld kan worden. Zeer juist hebben de verdedigers van het beschermend stelsel dit begrepen, wanneer zij in de redenering van sommige onverstandige ijveraars voor eene goede zaak: in Engeland heeft de handelsvrijheid uitstekend gewerkt, dus moet zij overal goed werken - in welke schoone vormen ook ingekleed - nooit iets anders hebben gezien, dan eene grove logische dwaling; want om inductief te bepalen, of de meerdere welvaart van Engeland inderdaad het gevolg is van de handelsvrijheid, die daar heerscht, zou men die handelsvrijheid moeten verwijderen, om te zien of de welvaart daardoor eene vermindering leed. En al ware het, dat voor een enkelen keer aan de vereischte voorwaarde voldaan kon worden, dan zou dit toch eene uitzondering zijn op een zeer algemeenen regel. De inductieve methode zou ons dan voor dat bijzondere geval eene uitstekende dienst kunnen bewijzen; maar hare onbruikbaarheid om de groote meerderheid der wetten te vinden, die de ontwikkeling der welvaart beheerschen, werd er niet minder om.

Om de waarde van eene methode voor eene bepaalde wetenschap wel te schatten, is het een eerste vereischte, dat men zich getrouw rekenschap geve van de bijzondere moeijelijkheden, waarmede die wetenschap te kampen heeft; want de methode moet ons het middel zijn om die moeijelijkheden te overwinnen; en iedere wetenschap, juister gezegd: iedere categorie van wetenschappen, heeft hare eigene bezwaren, die ten naauwste zamenhangen met het gebied, waarop zij zich beweegt. Trachten wij te ontdekken, hoe het in dit opzigt met de staathuishoudkunde is gesteld. Het zal dan blijken of de methode, die Ricardo volgt en die wij aanprijzen, onze aanprijzing verdient; of zij ons namelijk het middel aan de hand geeft om op economisch gebied tot de meest mogelijke mate van zekerheid te geraken.

Het komt ons voor, dat de bezwaren, die aan de oplossing

van economische vraagstukken verbonden zijn, voor het meerendeel hunne oorzaak daaraan ontleenen, dat de maatschappij niet is eene som van éénheden, maar een geheel, en wel bepaald, een *organisch* geheel. Men bedenke wat niet al in die gedachte ligt opgesloten. In een organisme vinden geen verschijnselen plaats die eene enkelvoudige oorzaak hebben. Elk verschijnsel is daar op zijn beurt oorzaak van andere en tusschen allen bestaat alzoo eene onafgebroken werking van oorzaak en gevolg. Ieder deel bevindt zich in een naauw verband met het geheel en kan alleen uit den toestand van het geheel verklaard worden, zoodat het iedere wijziging in dien toestand onmiddellijk gevoelt; even als - omgekeerd -iedere verandering, door buitenliggende oorzaken in elk der deelen teweeggebragt, het geheel eene min of meer belangrijke wijziging doet ondergaan. - Een voorbeeld moge dit alles nader ophelderen.

De waarde is een verschijnsel op economisch gebied. Hare onmiddellijke oorzaak is de betrekking tusschen vraag en aanbod. Vraag en aanbod worden op hunne beurt bepaald door den geheelen toestand der maatschappij. Iedere verandering in welvaart, algemeenen smaak of beschaving oefent op de vraag; iedere verandering in de productiekosten op het aanbod een zekeren invloed uit. Maar wanneer men spreekt van vraag en aanbod, dan bedoelt men de *bepaalde* hoeveelheden, die tot een *bepaalden* prijs worden gevraagd en aangeboden. Iedere daling, nu, in de waarde vermeerdert het aantal koopers, omdat er gewoonlijk meer koopers zijn tot een lagen dan tot een hoogen prijs. De waarde is dus niet alleen *gevolg*, zij is tevens *oorzaak*. Eindelijk brengt eene verandering in de waarde veelal eene verandering in de productiekosten teweeg. Men weet, bijv., hoe veel goedkooper alles geworden is, wat tot de uitrusting van schepen behoort, sinds deze, ten gevolge van de lagere vrachten, in den jongsten tijd zoo belangrijk in waarde zijn verminderd. Terwijl dus, aan den eenen kant, de productiekosten voor een groot deel de waarde bepalen, hangt, aan den anderen, het cijfer der productiekosten in groote mate van de waarde af. Ziedaar de *wederkeerige werking*.

De zwarigheden, die aan de oplossing van alle economische vraagstukken verbonden zijn, ontspruiten dus daaruit, dat iedere maatschappij een organisch geheel vormt. Maar hiermede is slechts de *oorzaak* gevonden van de moeijelijkheid: wij weten

nog niet waarin zij nu eigenlijk bestaat. Het volgende heeft ten doel, dit aan het licht te stellen.

Vooreerst is het moeijelijk de juiste mate van kracht te bepalen, waarmede iedere factor van het organisme is toegerust. Bloote waarneming is daartoe niet genoeg, omdat de invloed, dien iedere bijzondere factor, op zich zelf beschouwd, uitoefent, in de werkelijkheid door allerlei bijomstandigheden wordt gewijzigd. Bij voorbeeld: De productiekosten bepalen voor een groot deel de waarde. Maar voor welk deel? Ervaring alléén geeft ons hierop geen antwoord, want nu eens zien wij de waarde gelijken tred houden met de productiekosten, dan weder niet.

Vervolgens: het is op economisch gebied dikwerf een punt van groot bezwaar te onderscheiden, wat oorzaak is en wat gevolg. De productiekosten bepalen de waarde; maar de waarde is ook van invloed op het cijfer der productiekosten. Nu zien wij in een gegeven geval èn de productiekosten èn de waarde van een voorwerp dalen. Wat is nu oorzaak en wat gevolg; of is de daling van beide het gevolg van eene en dezelfde oorzaak?

Ziehier eindelijk eene *derde* moeijelijkheid. Gij kent twee factoren, en de kracht van elk hunner in het bijzonder weet gij te schatten. Hoe zullen nu die twee factoren, die nooit vereenigd zijn geweest, te zamen voegen? De bloote waarneming geeft ons geen antwoord op die vraag, die ons ieder oogenblik wordt voorgelegd, wanneer wij de middelen opsporen, waardoor in bestaande toestanden verbetering kan worden gebragt.

En nu begrijpe men wel, waarom dit alles op economisch gebied eene moeijelijkheid is. Ook de natuur is een organisme - althans in vele opzigten - en dezelfde zwarigheden, waarmede de staathuishoudkundige te kampen heeft, zijn dus ook voor den natuuronderzoeker aanwezig; maar deze overwint ze in den regel gemakkelijk. Hij kent er weder andere, die aan de economie vreemd zijn. Waarom is nu echter hetzelfde voor den natuuronderzoeker zooveel ligter te overwinnen, dan voor den staathuishoudkundige? Omdat gene proefondervindelijk kan te werk gaan en deze niet. Immers, het eigenaardige voordeel, dat de proefneming oplevert, ligt hierin, dat men naar willekeur factoren kan bijbrengen of verwijderen, en zoodra de mogelijkheid dáártoe gegeven is, is het niet meer

zoo moeijelijk, de kracht, waarmede iedere bijzondere factor is toegerust, te bepalen, te onderscheiden tusschen oorzaak en gevolg, en de vraag op te lossen, hoe twee factoren, die nimmer vereenigd zijn geweest, zullen te zamen voegen; men laat de natuur slechts begaan en slaat hare werkingen gade. Op economisch gebied kan men geene verschijnselen in het leven roepen; men moet de feiten waarnemen zoo als zij plaats vinden, en ziedaar de reden, waarom datgene, wat op het gebied van sommige natuurwetenschappen geringe moeijelijkheid oplevert, op het gebied der staathuishoudkunde juist een punt is van groot bezwaar[1].

Hieruit leiden wij nu deze eenvoudige gevolgtrekking af: Alleen die methode kan in staat zijn ons de economische verschijnselen in het leven der maatschappij te verklaren, die de experimentele methode het meest nabij komt. Ziedaar ook eene zeer practische conclusie; want de geheele kwestie wordt nu teruggebragt tot deze ééne vraag, die wij thans hebben op te lossen: Welke is de methode, die voor de geestelijke wetenschappen het experiment vervangt?

Wij hebben reeds gezien, waarin het eigenaardige der proefondervindelijke methode gelegen is. Het bestaat in de mogelijkheid van naar willekeur factoren te kunnen bijvoegen of verwijderen. Maar is het met den menschelijken geest alzoo gesteld, dat wij ons alleen dàn uit een zekeren toestand een factor kunnen wegdenken, wanneer wij een nieuwen toestand *aanschouwen*, waarin die factor ontbreekt? Kunnen wij ons geene andere denkbeelden vormen, dan die aan eene werkelijkheid beantwoorden? De ervaring leert ons het tegendeel. De mensch bezit de gave om uit eene voorstelling, die uit verschillende elementen is zamengesteld, zekere elementen te verbannen. Ook kan hij eene voorstelling, die reeds in zijn geest bestaat, door toevoeging van nieuwe factoren uitbreiden. Eindelijk bezit hij het vermogen om door middel van redenering de verschillende gevolgtrekkingen op te sporen, die in iedere gedachte liggen opgesloten.

Deze drievoudige kracht van den menschelijken geest komt

1 Ik zeg ‘sommige natuurwetenschappen.’ Want het ontgaat mij niet, dat ook op natuurkundig gebied de mogelijkheid van proefneming dikwijls ontbreekt. Naarmate dit echter *meer* het geval is, wordt de inductieve methode op dat gebied ook *minder* bruikbaar, tenzij de gelegenheid aanwezig is om, zonder proefneming, het proces van oorzaak en gevolg als met de zintuigen waar te nemen.

ons te hulp bij het zoeken naar eene methode ter vervanging van het experiment, waar de mogelijkheid tot dit laatste ontbreekt. Want wat is nu eenvoudiger, dan dat men de *hypothese* in de plaats doe treden voor de werkelijke *proefneming*. Kan men op economisch gebied geene factoren naar willekeur doen *verdwijnen*, men kan zich daar toch naar willekeur factoren weg*denken;* en ziedaar in het algemeen de rigting aangeduid, die men, naar onze meening, behoort in te slaan. Acht men haar gevaarlijk en op hare beurt met moeijelijkheden bezaaid? Men bedenke, dat die moeijelijkheden niet onoverkomelijk zijn, daar zij niet zamenhangen met het wezen der zaken, maar allengs verdwijnen, naarmate ons verstand aan scherpzinnigheid en logische kracht toeneemt. - Het zij ons vergund in het kort te kennen te geven, op welke wijze de methode, die wij voorstaan, op economisch gebied kan worden aangewend.

Van drieërlei aard, zagen wij, zijn de moeijelijkheden, die de staathuishoudkundige moet overwinnen. Plaatsen wij onze methode achtereenvolgens tegenover elk van haar: het zal dan blijken, hoe deze - theoretisch gesproken - aanstonds ophouden onoplosbaar te zijn.

Gij wilt weten met welke kracht een bepaalde factor van het maatschappelijk organisme is toegerust. Welnu, stel de hypothese, dat de geheele maatschappij zoo is ingerigt, dat aan dien factor onbelemmerd zijn vrije loop wordt gelaten en zie dan tot welke resultaten gij komt. Wilt gij nu hetzelfde weten van iederen anderen factor, laat dan telkens al de overige in rust blijven en gij zult in staat zijn, uit die hypothese voortredenerende, de kracht te berekenen van den factor, waarvan gij de beteekenis wilt kennen.

Wederom: Het is u te doen om bij twee verschijnselen, die gelijktijdig plaats vinden, te onderscheiden tusschen oorzaak en gevolg. Denk u thans een dier verschijnselen weg, en zoo die hypothese u dwingt, het andere verschijnsel ook weg te denken, dan is dit laatste het gevolg van het eerste.

Eindelijk: Gij wenscht te weten, hoe twee factoren, die gij in de werkelijkheid nooit vereenigd hebt gezien, zullen te zamen voegen. Stel nu de hypothese, dat die twee factoren zaam verbonden zijn, en zie nu wederom, waartoe u, logisch voortredenerende, die hypothese leidt.

Natuurlijk is het niet altijd even gemakkelijk, deze methode

toe te passen, omdat dikwerf de gegevens ontbreken voor de premissen van de redenering. Maar eene methode is niet eene tooverspreuk, die op eens alle poorten voor ons ontsluit; de vooruitgang eener wetenschap hangt niet alleen af van de methode, die men bezigt, maar ook - en dat wel in de eerste plaats - van de feitenkennis, die men bezit. Wij zijn er ook ver van te beweren, dat deze methode in zekerheid en eenvoud practisch met het experiment gelijk staat. De resultaten, die uit dit laatste verkregen worden, zijn tastbaar en het geheele proces laat zich gewoonlijk door de zintuigen waarnemen; terwijl die van de methode, die wij aanprezen, altijd de slotsom zijn van eene reeks van redeneringen; en de minste fout in een enkel syllogisme kan in staat zijn ons geheel op het dwaalspoor te brengen. Maar dat de mogelijkheid bestaat om haar met vrucht toe te passen, heeft Ricardo bewezen, want zijne methode is geene andere en met haar heeft hij de belangrijkste waarheden veroverd.

Wij kunnen niet nalaten hier een enkel voorbeeld bij te brengen. Wat aan ons betoog aan duidelijkheid ontbrak, zal aldus worden aangevuld en het zal, hopen wij, dan ook tevens blijken, dat de geestesarbeid, dien deze methode ons oplegt, hoe veel inspanning ook, toch niet zulke buitengewone krachten vereischt, als men oppervlakkig zou denken. Wij redeneren iederen dag door abstractie; al gaat het ons ook hier, zoo als met veel andere dingen: zelden geven wij ons rekenschap van wat wij doen. Het zou dan ook eene dwaling zijn, te meenen, dat Ricardo eene fonkelnieuwe methode heeft *uitgedacht*. Neen, wat Macaulay van de inductieve methode van Baco zegt, is ook hier in den volsten zin waar: de methode is zoo oud als de wereld. Het is kortweg onmogelijk op het gebied der geestelijke wetenschappen een enkel verband van oorzaak en gevolg te ontdekken, zonder de methode van Ricardo toe te passen. Maar de meesten passen haar toe op eene wijze, waardoor zij slechts gebrekkig de diensten verrigt, die wij anders van haar konden verwachten. Weinigen weten het instrument goed te hanteeren, hetzij omdat het hun te zwaar is, of uit gebrek aan oefening. Niet alzoo Ricardo. Het instrument is hem zoo eigen, dat hij zich, als het ware, daarmede vereenzelvigt; en het is dus niet zonder oorzaak, zij het ook zonder grond, dat men de methode, die hij bezigt, naar zijn naam heeft genoemd.

Het voorbeeld, dat wij aanhalen, is ontleend aan de leer der grondrente. Het geldt de oplossing der vraag - die den lezer niet vreemd meer is - of de grondrente mede een element is in de productiekosten der goederen of niet. Oogenschijnlijk moet het antwoord op die vraag bevestigend luiden. Maar Ricardo bewijst het tegendeel, en hij doet het, door middel van zijne methode, op zulk eene afdoende wijze, dat aan de juistheid van zijn gevoelen niet meer getwijfeld kan worden.

De moeijelijkheid van de kwestie behoort tot de tweede rubriek der door ons opgenoemde; het geldt de onderscheiding tusschen oorzaak en gevolg bij twee verschijnselen, die gelijktijdig plaats vinden; te weten: het ontstaan van grondrente en eene rijzing in de waarde der producten. Is het eerste de oorzaak van het tweede of omgekeerd? - Naar den regel, door ons aangegeven, moeten wij thans de hypothese stellen, dat een dier beide verschijnselen ophoude te bestaan, d.i. wij moeten ons een van beide *wegdenken;* en zoo die hypothese ons tot de gevolgtrekking voert om het tweede ook weg te denken, dan is het blijkbaar, dat het eerste oorzaak is, het laatste gevolg. Aldus gaat Ricardo ook te werk. Neem aan, zoo redeneert hij, dat de beste gronden genoeg opleveren om in de behoefte te voorzien, kunnen dan de slechtere rekening geven? Natuurlijk niet; de productie op de slechtere gronden heeft dan alleen plaats, wanneer de betere niet in de geheele behoefte kunnen voorzien, anders gezegd, wanneer zij door hooge prijzen wordt uitgelokt. - Stel nu - hier ligt de kern van het betoog - dat de eigenaars der beste gronden de rente, die zij genieten, opofferen, hetzij door voortaan hunne producten tot denzelfden prijs te verkoopen, als toen zij-alleen in de bestaande behoefte konden voorzien, hetzij - voor het geval, namelijk, dat zij niet voor eigen rekening den grond bebouwen - door geen huur meer te eischen van hunne pachters. Wat is nu het gevolg? In het eerste geval zullen de bebouwers der slechtere gronden de productie moeten staken, daar deze, zoo als gebleken is, alléén rekening geeft bij eene hooge waarde van het product. Dit brengt aanstonds eene vermindering van aanbod te weeg; en vermindering van aanbod, bij gelijkblijvende vraag, doet altijd de waarde weder rijzen. In het tweede geval zullen de pachters eenvoudig het voordeel, dat vroeger den landheer ten beste kwam, zelf genieten. Er is geen enkele reden, waarom zij de vraagprijzen van

hun product zouden verminderen. - Het wegdenken der grondrente dwingt ons dus niet om aan te nemen, dat de waarde van het product op den duur eene daling ondergaat. Derhalve is de grondrente geen element in den prijs. - Nemen wij nu het tegenovergestelde aan: namelijk, dat de producten van den grond ophouden waarde te bezitten, dan komen wij al dadelijk tot het besluit, dat de grondrente moet ophouden te bestaan. Want wie zal huur willen betalen voor een kapitaal, dat geene rente afwerpt? Terwijl dus het wegdenken der grondrente ons er niet toe brengt om eene vermindering in de waarde der producten aan te nemen, kunnen wij ons daarentegen geene grondrente voorstellen, zonder eene zekere waarde aan het product toe te kennen. Hieruit volgt, wat Ricardo wil bewijzen, dat de grondrente het *gevolg* is van hooge prijzen en niet eene *oorzaak* daarvan.

Wij behoeven niet te zeggen, dat men te vergeefs bij onzen schrijver dit betoog in denzelfden vorm zal zoeken, waarin wij het hier mededeelden; maar wie het oorspronkelijke wil vergelijken, zal zien, dat deze en geen ander de gedachtenloop is van Ricardo. Op dergelijke wijze redeneert hij ieder oogenblik, en in deze methode ligt zijne kracht. En daarin ligt ook de kracht van ieder schrijver, die de staathuishoudkunde iets verder heeft gebragt. Het is onmogelijk - wij zeggen het nog eens - de wetten te vinden, die de ontwikkeling van welvaart beheerschen, tenzij men gedurig abstrahere van de werkelijkheid, en wie dezen weg niet wil inslaan, zal nimmer eene nieuwe waarheid ontdekken op economisch gebied. Want de kennis van de economische wetten - bedenken wij het wel - berust op de kennis van de kracht, waarmede elk der factoren, waaruit het maatschappelijk organisme bestaat, is toegerust. Neem de waardeleer. Hoe zult gij immer het aandeel vinden, dat aan de productiekosten toekomt bij het bepalen van de prijzen der goederen, tenzij gij u de vraag als eene vaste grootheid denkt voor den duur van uw onderzoek? Omgekeerd: hoe zult gij het aandeel van de vraag leeren kennen, tenzij gij u de productiekosten voor eene wijl onveranderd wilt voorstellen en uit die hypothese voortredeneren? Neem de verbruiksleer. Is de comsumtie van goederen onmisbaar voor de maatschappij of schadelijk? Tenzij gij u wilt getroosten, het verbruik een oogenblik, in gedachte, uit de maatschappij te verbannen en na te gaan tot welke gevolgtrekkingen die

hypothese u dwingt, is het u onmogelijk die vraag op te lossen. Neem welk leerstuk gij wilt, de leer van het loon, de leer der kapitaalvorming, de leer van het crediet, overal dezelfde voorwaarde, die gij niet kunt ontgaan, dan op straffe òf van al uw geestesarbeid onvruchtbaar te zien eindigen, of wel, in de ergste dwalingen te vervallen. Bloote waarneming - hoe onmisbaar overigens - is niet genoeg. Nimmer vertoonen zich de economische factoren in hunne oorspronkelijke kracht; steeds wordt hunne werking geheel of ten deele geneutraliseerd door tegenstrijdige invloeden. Hetzij wij willen of niet, wij zijn dus wel genoodzaakt van het bestaande te abstraheren; dat wil zeggen: wij moeten van de maatschappij, zoo als zij zich aan ons vertoont, tot haar wezen opklimmen; want dit laatste is het, dat wij willen kennen en dat zich onttrekt aan ons oog achter een sluijer van verschijnselen. Niemand heeft getoond dit beter te begrijpen dan Ricardo. Daarin ligt de onschatbare dienst, die hij aan de staathuishoudkunde heeft bewezen, eene dienst, die veel te weinig is gewaardeerd.

Wij zouden dit punt hiermede als afgehandeld kunnen beschouwen, hadden wij niet nog ééne bedenking te wederleggen. Toegegeven, zoo redeneren sommigen, dat de deductieve methode van logica zeer goed kan gepaard gaan met de wijsgeerige methode der ervaring; maar de kwestie, die ons bezig houdt, is niet alleen of dit in het algemeen mogelijk is, maar of Ricardo werkelijk deductief is te werk gegaan zonder de ervaring uit het oog te verliezen. Ziedaar nu wat ontkend wordt, en men grondt die ontkenning op de bewering, dat Ricardo bij zijn onderzoek steeds is uitgegaan van het beginsel: stoffelijk eigenbelang is de voornaamste drijfveer van 's menschen handelingen op economisch gebied. - De juistheid van deze laatste opmerking kan niet geloochend worden. Ricardo's leer staat en valt met het beginsel van het eigenbelang. Zijne waardeleer rust daarop, zijne grondrenteleer is daarvan afhankelijk. Zijne waardeleer, zeg ik, rust daarop. Want wat heeft het voor zin, te beweren, dat niemand een product, dat hem zelven eene zekere som arbeids kost, in ruil zal willen geven voor een ander product, dat minder arbeid vertegenwoordigt; dat op den duur in hetzelfde land geene ongelijkheid van winsten kan bestaan, daar allen er steeds op uit zijn de meeste winsten te behalen; wat heeft het voor zin, te spreken van de wet der concurrentie, indien de mensch in zijne economische

handelingen niet door eigenbelang gedreven wordt? Teregt is door de mannen der historische school opgemerkt, dat de geheele bestaande economie ondermijnd wordt, wanneer dit beginsel onwaar blijkt te zijn. Het is dan ook van het hoogste belang, te onderzoeken, of dat beginsel werkelijk bestrijding verdient; en wij kunnen niet anders dan toejuichen, dat dit onderzoek in den laatsten tijd meer dan vroeger heeft plaats gehad.

Verdient dat beginsel bestrijding? De historische school beantwoordt die vraag bevestigend. Het is onwaar, zoo spreekt zij, dat de mensch altijd gedreven wordt door eigenbelang: hij wordt beheerscht door allerlei motieven; eigenbelang is er een van, maar niet het eenige. Liefde, zelfverloochening, zucht tot genot, bekleeden eene even belangrijke plaats in het menschelijk gemoed. Berust niet de geheele maatschappij op wederzijdsche opoffering van vrijheden? Is pligtbesef niet de grondslag van alle orde? Liefde niet de band van het familieleven? Waar is dan de ervaring, die ons regt geeft te besluiten, dat de mensch alleen door eigenbelang gedreven wordt? Zij bestaat niet, en de geheele theorie, die ons wil diets maken, dàt zij bestaat, is uit de lucht gegrepen.

Aldus de mannen der historische rigting. Naar onze overtuiging verkeeren zij in dwaling. Is hiermede gezegd, dat wij het eigenbelang wel degelijk voor de uitsluitende drijfveer houden van alle menschelijke handelingen? In het minst niet; maar het komt ons voor, dat men ook hier weder de kwestie op eene verkeerde wijze heeft voorgesteld en bij de bestrijding niet genoeg gelet heeft op hetgeen de tegenpartij werkelijk beweert.

Indien ik zeg, dat de mensch *bij zijne economische handelingen* beheerscht wordt door eigenbelang, dan geef ik daarmede niet te kennen, dat eigenbelang de eenige *algemeene* drijfveer is van het menschelijk gemoed. Daar is niemand onder de staathuishoudkundigen van naam, die beweert, dat de mensch, zelfs in zijn streven naar rijkdom, *uitsluitend* beheerscht wordt door eigenbelang. De moraal der sensualisten heeft in de economie gelukkig niet veel aanhangers verworven. Adam Smith, althans, was een idealist *pur sang*, zoo als een ieder weet, die met de Schotsche philosophie der 18de eeuw eenigermate bekend is. Men beweert alleen, dat bij het streven naar rijkdom, eigenbelang de *hoofdrol* vervult onder de motieven, die den wil bepalen. En hebben wij regt dat te ontkennen? Streef

eens naar rijkdom zonder uw eigenbelang na te jagen. Het eigenbelang is eene noodzakelijke voorwaarde van dat streven. Beweer nu vrij, dat de mensch niet altijd naar rijkdom streeft, maar beweer niet, dat, als hij het doet, hij niet beheerscht wordt door het gevoel, dat alléén in staat is aan zijn streven kracht bij te zetten.

Een ander argument. Men zegt, dat de maatschappij zich ontwikkelt, dat zij vooruitgaat in stoffelijke welvaart; en wij nemen aan, dat dit zoo is. Wanneer ik nu aantoon, dat zonder het eigenbelang iedere maatschappij onmiddellijk zou te gronde gaan, dan heb ik, dunkt mij, bewezen, dat het eigenbelang bij het streven naar rijkdom in het menschelijk gemoed werkelijk eene hoofdrol vervult. Dit bewijs is niet moeijelijk te leveren. Wat is de maatschappij? Reeds éénmaal beantwoordden wij die vraag, door te zeggen, dat zij meer is dan eene som van individu's; zij vormt een organisch geheel. Die waarheid behoeft tegenover de historische rigting geen betoog, want de wetenschap is ze aan niemand meer dan juist aan haar verschuldigd. Wat volgt nu daaruit? Vooreerst, ongetwijfeld, dat het individu, 't welk een deel uitmaakt van het geheel, daarvan in hooge mate afhankelijk is. Alles wat strekt om den zamenhang van het geheel te verbreken, moet dus, uit een economisch oogpunt beschouwd, ongunstig werken op het individu. Dit is eene kostbare waarheid. Zij leert ons, dat, zoo de mensch in zijne economische handelingen door *niets anders* gedreven wordt dan door eigenbelang, de ontbinding van het maatschappelijk organisme niet uit kan blijven, hetgeen gewis door de ervaring van alle tijden wordt bevestigd. Maar ook het omgekeerde is waar. Hangt het individu af van de maatschappij, de maatschappij is niets zonder de individu's, waaruit zij is zamengesteld. Ziedaar de geheimzinnige wederkeerige werking van ieder organisch verband. En wanneer wij nu op die tweede waarheid letten, dan komen wij al dadelijk tot het besluit, dat, zoo het individu niet toeneemt in ontwikkeling, de maatschappij noodzakelijk stationair moet blijven. De vernietiging van de maatschappij is de vernietiging van het individu; - maar de vernietiging van het individu is ook die van de maatschappij. En daarbij komt nog dit: Het bewegend beginsel, dat de maatschappij vooruitdrijft, ligt zeker niet alléén bij het individu, maar toch voornamelijk; en daar vooral, waar de persoonlijke vrijheid is gewaarborgd. In-

dien dit alles nu zoo is, hoe zou het dan mogelijk zijn, dat de maatschappij in ontwikkeling toenam, tenzij het individu, binnen zekere grenzen, door eigenbelang werd gedreven? Een enkele blik op de ervaring is voldoende om dit nader aan het licht te stellen.

Ziehier een koopman. Zoo aanstonds heeft hij eene lading goederen in zijne pakhuizen opgeslagen en thans houdt de vraag hem bezig, hoe hij voor die goederen den hoogsten prijs zal verkrijgen. Na veel loven en bieden slaagt hij er eindelijk in, met voordeel te verkoopen. Daarbij wint de maatschappij; daarbij wint hij zelf.

Nu willen wij aannemen, dat onze koopman iemand is van zeer excentrieke morele beginselen. Hij ontvangt eene lading goederen, en de vraag, die hij zich stelt, is niet, hoe hij die goederen het best zal verkoopen, maar hoe hij ze op de voordeeligste manier in handen zal brengen van den verbruiker. De goedkoopste wijze om dat doel te bereiken is zeker deze: ze om niet uit te deelen. Ziedaar dan ook, waartoe hij besluit; een tweeden keer doet hij hetzelfde, en den derden keer is hij in staat van ‘kennelijk onvermogen.’ Heeft de maatschappij er nu bij gewonnen, dat zij de goederen ten geschenke heeft ontvangen? Natuurlijk niet; want zij bezit een kapitaal minder dan vroeger.

Gesteld, echter, dat onze koopman iemand is zonder éénig zedelijk beginsel. Liegen en bedriegen kost hem geen overwinning op zich zelven, wanneer geld verdienen zijn doel is. Hij vervalscht geregeld, als hij kan, de producten, die hij ter markt brengt, en zoekt op die wijze zijn rijkdom te vermeerderen. Wordt daar de maatschappij mede gebaat? Natuurlijk niet. Ziedaar nu de twee uitersten tegenover elkander. Noch de man, die *uitsluitend* zijn eigenbelang najaagt, noch hij, die alleen wil handelen naar het *onmiddellijk* belang der maatschappij, dient haar in waarheid. Maar híj bevordert hare belangen, die binnen zekere grenzen, die *hoofdzakelijk* door zijn eigenbelang wordt beheerscht.

Aan deze redenering *a priori* kunnen wij nog een argument *a posteriori* toevoegen, dat, naar het ons toeschijnt, afdoende is. Bestaat er kapitaal in de wereld of niet? Wij weten allen, dat er veel kapitaal bestaat; ook weten wij, dat geene kapitaalvorming denkbaar is, tenzij de mensch zijn eigenbelang najage. Indien het nu waar is, dat er veel kapitaal bestaat,

en dat het kapitaal in de meeste landen steeds toeneemt, kan het dan geloochend worden, dat de mensch werkelijk in zijne economische handelingen door eigenbelang gedreven wordt? Dàt hij daardoor gedreven wordt, bewijst het bestaan der maatschappij; dat hij er niet uitsluitend, maar slechts hoofdzakelijk door gedreven wordt, bewijst wederom het feit, dat de maatschappij zich niet oplost. Het eigenbelang is als het vuur uit Schiller's Lied von der Glocke:

> Wohlthätig ist des Feuers Macht
> Wenn sie der Mensch bezähmt, bewacht;
> Doch furchtbar wird die Himmelskraft
> Wenn sie der Fessel sich entrafft.

Zijne werking is weldadig, ja, onmisbaar; zijne buitensporige werking is vernielend.

Zijn wij nu krachtens deze overtuiging gehouden, onze sympathie te schenken aan de bekende leer van John Stuart Mill, die de staathuishoudkundigen wil dwingen om bij hun onderzoek steeds uit te gaan van de hypothese, dat de mensch in zijn streven naar rijkdom *uitsluitend* beheerscht wordt door eigenbelang, eene leer die reeds in het jongste Maart-nommer van dit tijdschrift door den heer van Houten op zulk eene uitnemende wijze is bestreden? Verre van dien. De theorie van Mill is geheel van zijn eigen vinding; noch bij Adam Smith, noch bij Ricardo vindt men iets, dat op haar gelijkt; en bespeurt men tusschen Mill en zijne voorgangers al weinig verschil van methode *in de practijk*, het ligt daaraan, dat Mill er nimmer in geslaagd is zijne beginselen consequent toe te passen. Dit laatste was dan ook eene onmogelijkheid. Wie eene hypothese aanneemt, moet al de gevolgtrekkingen aannemen, die er in liggen opgesloten, en wij kunnen ons de alleenheerschappij van het eigenbelang geen oogenblik voorstellen, zonder onmiddellijk te denken aan de geheele ontbinding der maatschappij. - Wat aan Mill's theorie het aanzijn heeft gegeven, is de vrees, die sterk bij hem woog, dat de staathuishoudkunde gevaar liep, de grenzen, die haar van de zedekunde scheiden, uit het oog te verliezen. Hoe weinig, evenwel, zijn hulpmiddel hem gebaat heeft om dat euvel te ontgaan - wij merken het in het voorbijgaan op - blijkt o.a. daaruit, dat niemand meer dan Mill juist in dit bepaalde opzigt heeft gezondigd. Immers,

het geheele probleem van het pauperisme laat hij aan de zedekunde ter oplossing over; want de vraag, hoe de arbeidende klassen er toe gebragt kunnen worden, vooreerst om in te zien, dat de buitensporige vermeerdering van hun geslacht eene der voornaamste oorzaken is van hunne ellende, en vervolgens om naar dat inzigt te handelen, is van zuiver zedekundigen aard. De staathuishoudkunde kan daarover niet het minste licht verspreiden. - Het zou dus verkeerd zijn, uit de overeenstemming in de practijk tusschen de methode van Ricardo en die van Mill te willen bewijzen, dat Ricardo redeneert uit de hypothese van de uitsluitende heerschappij van het eigenbelang. Om aan te toonen, dat hij aldus redeneert, moet men met andere argumenten voor den dag komen, die aan zijne werken zelve zijn ontleend. Wij betwijfelen echter zeer, of men die argumenten ooit zal vinden; want Ricardo is over het geheel genomen van de school van Adam Smith, wiens standpunt, wij herhalen het, aan de theorie van Mill ten eenenmale vreemd is, hoezeer men ook op losse gronden dikwerf het tegendeel heeft beweerd.

Hetzij men dus de uitdrukking bezige in den algemeenen zin van wijsgeerige beginselen of in de engere beteekenis, die wij hierboven hebben aangegeven, op alle manieren verdient de methode van Ricardo aanbeveling. Het derde deel van ons onderzoek is hiermede afgehandeld en alzoo de taak, die wij op ons namen, ten einde gebragt. Niets blijft ons nu meer over, dan een kort woord tot besluit.

Men weet, met welk oogmerk dit opstel is geschreven. Niet om eene nieuwe theorie te verkondigen; ook niet om een stelsel aan te prijzen, als de eenige en volmaakte uitdrukking van absolute waarheid. Ons doel was meer bescheiden. Over Ricardo's leer is veel getwist; nog steeds is zij een voorwerp van kritiek. Wij willen die kritiek niet smooren, maar ze in eene betere rigting brengen. Berustte zij vroeger grootendeels op misverstand, wij wilden dat misverstand uit den weg ruimen. Soms hebben wij aan den strijd der meeningen deelgenomen, en onze eigen zienswijze verzwegen wij nergens; maar dit was bijzaak. Ons hoofddoel was: Ricardo nader te doen kennen; en zoo *dat* doel slechts is bereikt, dan hebben wij niet te vergeefs gearbeid. Vrij onderzoeke men nu op nieuw of de be-

ginselen, die deze staathuishoudkundige verkondigt en de gevolgtrekkingen, die hij er uit afleidt, dwaling bevatten. Wij zullen dat onderzoek toejuichen en het niet betreuren, zoo daarbij weder verschil van gevoelen zich openbaart. Want, waarlijk, de theoretische economie in ons vaderland heeft wel behoefte aan iets, dat haar opwekt uit den slaperigen toestand, waarin zij zich bevindt. Veel te lang heeft men zich tevreden gesteld met de breede lijst van algemeenheden, die onder den naam: ‘gezonde begrippen van staathuishoudkunde’, den volke werden voorgedragen. Het is goed, dat men eens trede in de kern van de kwesties; en zoo hiervan het gevolg is, dat de gevoelens uiteenloopen, des te beter; want uit de botsing der meeningen komt de waarheid te voorschijn.

Daar zijn menschen, die ieder onderzoek naar de eerste grondslagen der staathuishoudkunde noodlottig achten voor de verspreiding van liberale denkbeelden op economisch gebied. Zij vreezen, dat de mannen van het beschermend stelsel, zoodra zij in het kamp hunner tegenstanders strijd ontwaren, onmiddellijk weder moed zullen vatten om te trachten, aan hunne absurde meeningen ingang te verschaffen; en - heet het - zij zullen daarin slagen, want het publiek zal voortaan minachting koesteren voor eene wetenschap, die zoo gebiedend optreedt in hare uitspraken, maar waarvan de eerste beginselen nog zoozeer voor tegenspraak blijken vatbaar te zijn. Moeten wij die vrees deelen? Maar ziet men dan niet in, dat niets doodender is voor het protectionisme, dan juist het bewijs, dat de eerste gronden der staathuishoudkunde nog vastgesteld moeten worden? Het protectionisme is een afgerond systeem; althans, dat moet het verbeelden. Maar toch altijd een systeem *op economisch gebied*. En zoo het nu blijkt, dat onze kennis op dat gebied nog zeer beperkt is, vervalt dan niet van zelf het regt om op die geringe kennis een systeem te bouwen? Wat zou men denken van den arts, die op grond van zijne volslagen onkunde èn van het gestel des lijders èn van den aard van diens ziekte, zijn patient wilde onderwerpen aan een afgerond stelsel van behandeling om hem te genezen van zijne onbekende kwaal; en wat van de bijstanders, die meenden dat 's mans onkunde hem daartoe regt gaf? Weg dus met eene overtollige vrees, die het menschelijk verstand aan banden zou willen leggen om geen voet te geven aan verkeerde meeningen. Alsof het middel niet erger ware dan het euvel zelf, en alsof ooit iemand zich door

zulk een motief liet terughouden om naar eene waarheid te zoeken, die hij bij de bestaande leer niet vindt!

Keeren wij voor het laatst terug tot Ricardo. In één enkel opzigt hebben wij bewondering en sympathie voor hem gevraagd: namelijk, waar het zijne methode van onderzoek gold. Ten onregte? De kritiek beslisse over die vraag; maar wij komen er rond voor uit, dat wij niet dan op zeer afdoende gronden, eene overtuiging zullen prijsgeven, die ons op dit oogenblik toeschijnt aan iedere bedenking weêrstand te bieden. Zoo éénige voorliefde voor Ricardo bij ons te vinden is - en wij spreken de mogelijkheid daarvan niet tegen - zij grondt zich op onze ingenomenheid met 's mans methode. Logica is eene wetenschap; maar logisch denken is eene kunst, die ieder wel niet kan aanleeren, maar waarin toch allen zich kunnen oefenen. En wie leeren wil wat logisch denken beteekent; wat het is, eene methode met gestrengheid toe te passen; hij kan naar onze meening niet beter doen, dan bij Ricardo ter school gaan. Adam Smith moge hem, meer dan eenig ander, de taak doen kennen, die aan onze wetenschap is opgedragen, en hem voorgaan in eene grondige analyse der economische verschijnselen; - een Friedrich List, een Knies mogen hem de maatschappij leeren beschouwen als een organisch geheel; - is het hem te doen om scherpe onderscheidingen en naauwkeurige begripsbepalingen, hij kieze een Hermann, een Bernhardi, een John Stuart Mill tot zijne meesters; - wil hij zich doordringen van de noodzakelijkheid, steeds de ervaring te raadplegen en geen enkele harer lessen gering te achten, hij voege zich bij Roscher; en gevoelt zijn geest er behoefte aan, de wijsgeerige grondslagen der staathuishoudkunde te begrijpen, hij wende zich tot een Lorenz Stein en een Schäffle. Maar wat de methode aangaat, hierin is Ricardo meester. En daarom durven wij met het volste vertrouwen en zonder in het minst te anticiperen op de uitkomsten, die eene hernieuwde kritiek van zijn systeem zal opleveren, hier dit bijvoegen: Er zal een tijd komen, waarin al de resultaten, waar wij nu onze handboeken mede vullen, beschouwd zullen worden met hetzelfde oog, waarmede wij thans de economische werken van een Pieter de la Court of een John Locke aanzien. Dan zal een toekomstige Wilhelm Roscher een stuk schrijven over een merkwaardig man uit het begin der 19de eeuw, die een werk heeft geleverd over staathuishoudkunde en belastingwezen; en met belangstelling zal men bespeuren, dat sommige van de

grondbeginselen der wetenschap ook in dàt werk reeds aanwezig zijn. Maar zoo die tijd eens aanbreekt en de staathuishoudkunde niet veroordeeld is om te blijven op het standpunt van ontwikkeling, waarop zij zich nu bevindt, dan zal zij dit - de overtuiging staat bij mij vast -, na Adam Smith, aan niemand meer verschuldigd zijn, dan aan David Ricardo.

Amsterdam, Augustus 1863.
N.G. PIERSON.

Aanteekening.
Het begrip van waarde.

Wie de oorzaken van een verschijnsel wil opsporen, moet wel zeker zijn, dat hij zich van het verschijnsel zelf een duidelijke voorstelling maakt. Vandaar, dat de vraag: wat is waarde, en het streven om van dat woord eene juiste bepaling te geven, reeds bij de eerste schrijvers, die zich met het onderwerp hebben bezig gehouden, wordt aangetroffen. Wij hebben in ons opstel die vraag onaangeroerd gelaten, ten einde de éénheid van het betoog niet te verbreken. Zie hier echter het een en ander, dat, naar wij hopen, eenig licht zal verspreiden.

'Waarde,' zegt Ad. Smith[1], 'is een woord, dat eene dubbele beteekenis heeft, die van gebruiks- en die van ruilwaarde. De eerste duidt de nuttigheid aan, de tweede het vermogen, dat het bezit van een voorwerp aan diens bezitter verleent, om andere dingen daarvoor in ruil te verkrijgen.' Kleine afwijkingen in de omschrijving van het begrip ruilwaarde niet medegerekend, is dit ook het gevoelen van Malthus[2] en van Ricardo[3], welke laatste Ad. Smith woordelijk volgt. Mc Culloch[4] geeft geene bepaling van waarde, maar zegt alleen, dat, naardien de uitdrukkingen gebruiks- en ruilwaarde dikwijls met elkander worden verward, hij met 'waarde' steeds 'ruilwaarde' zal bedoelen. Torrens[5] plaatst zich op hetzelfde standpunt, zoo ook Lauderdale[6]. De nieuwere Engelsche staathuishoudkundigen zijn van de leer van Smith niet afgeweken. J.S. Mill[7] neemt de onderscheiding tusschen gebruiks- en ruilwaarde geheel over. Alleen doet hij (in navolging van de Quincey) uitkomen, dat Smith de eerste dier beide uitdrukkingen wel eens verkeerd toepast. 'De diamant,' zegt Smith, bezit eene hooge ruilwaarde, maar hoegenaamd geene gebruikswaarde.' Dit zou juist zijn, wanneer men van objectieve nuttigheid sprak; maar de staathuishoudkunde kent, volgens Mill, geene objectieve nuttigheid. Alles noemt zij nuttig, wat strekt om een verlangen te bevredigen.

1 Wealth of nations, Bk. I, Ch. IV.
2 Principles, 2^{e} Ed., Ch. II, Sect. I, en Definitions, Ed. 1853, pag. 8.
3 Principles, pag. 1.
4 Principles, pag. 5 (1st Edition.)
5 Zie o.a. Corn Trade, Ch. V. pag. 56.
6 Inquiry, 2^{e} Ed., pag. 10.
7 Principles, Bk. III, Ch. I.

De Fransche schrijvers laten, even als Lauderdale, Mc Culloch en Torrens, en even als Storch[1] en de Amerikaan Carey[2] de uitdruk-, king ‘gebruikswaarde’ geheel en al vallen. Zij spreken slechts van ruilwaarde[3]. Wel heeft Louis Say[4] eene poging aangewend om eerstgenoemde eenigen grond te doen winnen; doch hij is daarin niet geslaagd.

Men ziet dus, dat de staathuishoudkundigen van de Engelsche en Fransche scholen, wat de bepaling van het woord waarde aangaat, eene zekere onverschilligheid hebben aan den dag gelegd. Bij Bastiat, wel is waar, maakt die onverschilligheid voor eene meerdere warmte plaats; maar het streven van dien schrijver om met eene oorspronkelijke waarde-*bepaling* voor den dag te komen, staat in verband met zijn verlangen om eene oorspronkelijke waarde-*theorie* te vinden. De overigen zijn blijven staan bij de bepaling van Ad. Smith en bij diens onderscheiding tusschen gebruiks- en ruilwaarde.

Moeten wij die onverschilligheid misprijzen? Waarom zouden wij het doen? Staathuishoudkunde is geen taalkunde, en onze wetenschap wordt slechts in zooverre geroepen, bepalingen te geven van woorden, als noodig is om alle dubbelzinnigheid te voorkomen. Heeft men eenmaal onderscheiden tusschen gebruiks- en ruilwaarde, dan is in dit geval het doel bereikt. Er bestaat dan niet het minste gevaar meer, dat men in begripsverwarring zal vervallen, door in éénen adem te spreken van de waarde van een pond koffij en de waarde van de wetenschap. De uitdrukking: ‘het vermogen dat het bezit van een voorwerp verleent om andere dingen daarvoor in ruil te verkrijgen,’ (the power of purchasing other goods, which the possession of that object conveys) moge uit een aesthetisch oogpunt minder fraai zijn te noemen; maar iedereen begrijpt wat Smith er mede zeggen wil. Wat verlangt men nu meer?

De Duitsche school heeft meer verlangd. Deze beschouwing van de zaak was veel te oppervlakkig. De uitdrukkingen ruil- en gebruikswaarde moesten worden aangemerkt als twee gewijzigde vormen van één hoofddenkbeeld. Dat hoofddenkbeeld was het begrip: waarde in het algemeen. Bij de oudere Duitsche staathuishoudkundigen ontdekt men van dit streven, wel is waar, nog niets. Men bedenke echter, dat Sartorius, Lueder en Jacob slechts getrouwe navolgers waren van Adam Smith, wiens leerstellingen zij met veel talent verder ontwikkelden, maar van wiens beginselen zij niet afweken. Men vindt dan ook in hunne werken[5] geene andere bepaling van waarde

1 Revenu national, pag. 6.
2 Principles of soc. science, Ed. Guill., Tom. I, Ch. VI.
3 Zie b.v. Bastiat, Oeuvres, VI, 129. Baudrillart, Manuel, pag. 215 etc.
4 Princ. causes de la richesse des peuples, Ch. VII.
5 Sartorius, Handb. der Staatswirthschaft, S. 5. Lueder, National-Oekonomie, S. 63 u.s.w. Jacob, Grundzüge, S. 63.

dan die van hun meester. Maar bij von Soden, den eersten Duitscher, die de wetenschap met een zelfstandig werk over staathuishoudkunde heeft verrijkt[1], treedt het nieuwe beginsel zeer duidelijk op den voorgrond. Waarde, zegt deze schrijver, 'ist die Bezeichnung der bald allgemeinen, bald individuellen Genussbefriedigung'[2]. Hij onderscheidt dan verder tusschen '*positiver* en *verglichener* Werth.' Met de eerste wordt natuurlijk de gebruiks-, met de tweede de ruilwaarde bedoeld.

Von Soden is de vader der Duitsche staathuishoudkunde, en zóó de vader, zóó de kinderen. Lotz[3] en Rau[4] plaatsen zich op hetzelfde standpunt als hun groote voorganger. Zoo ook de, overigens zoo scherpzinnige, Hermann[5]. Bij Zachariä[6], wel is waar, vindt men alleen onderscheiding gemaakt tusschen gebruiks- en ruilwaarde, zonder dat eene poging wordt aangewend om die begrippen met elkander te verzoenen, en ook Schön's werk[7] is, wat de bepaling van waarde betreft, insgelijks een terugkeer tot het standpunt van Smith; maar Riedel[8] en Baumstark[9] volgen weder geheel von Soden, ofschoon Baumstark zich toch gedwongen voelt te erkennen, dat, wanneer men eenmaal het begrip gebruikswaarde heeft vastgesteld om aan de eischen der wetenschap te voldoen, men best doet, er zich niet verder meer mede in te laten. Haar vollen bloei vindt deze theorie eindelijk bij Friedländer[10], die haar op echt Duitsche wijze zóó uitspint, dat den lezer eindelijk de onbescheiden vraag op de lippen komt, of de schrijver zelf wel begrijpt, wat hij zeggen wil. Aldus geschoeid en beslagen landt zij eindelijk aan bij Lorenz Stein[11], die haar een philosophisch kleed aanpast, dat later door Schäffle[12] een weinig wordt opgeknapt. Roscher en Knies leveren niets oorspronkelijks.

Indien het streven om een grondidée te vinden, waaruit men de begrippen gebruiks- en ruilwaarde kan afleiden, schipbreuk heeft geleden, dan ligt het dus waarlijk niet aan de mannen, die er hunne krachten aan gewijd hebben, maar aan het onuitvoerbare van

1 Die National-Oekonomie, in 9 deelen, 1809.
2 T.a.p., I, S. 50.
3 Staatswirthschaftslehre, S. 22.
4 Grundsätze, 6e Ed., I, S. 74.
5 Staatswirtsch. Untersuchungen, S. 4.
6 Vierzig Bücher von Staate, V, S. 35, 123.
7 National-Oekonomie, S. 34.
8 National-Oekonomie, I, S. 23.
9 Volkswirthschaftl. Erläuterungen, Abh. III.
10 Theorie des Werthes, Dorpat, 1852.
11 System der Staatswissenschaft, I, S. 168-212.
12 National-Oekonomie, S. 21 en verv. Dit werk is overigens een der schoonste handboeken, die er zijn.

de taak zelve. Zien wij wat al die arbeid heeft opgeleverd. Gebruiks- en ruilwaarde moeten nu gewijzigde vormen zijn van het algemeene begrip: waarde. Laat ons onderzoeken of dit doel werkelijk is bereikt. ‘De graad van bruikbaarheid, die een voorwerp tot een goed maakt, noemen wij waarde,’ zegt Roscher. Maar is dit iets anders dan bloote nuttigheid? Ongetwijfeld, leert ons Schäffle. Men moet in de waarde twee momenten onderscheiden: een *objectief* en een *subjectief* moment. Het eerste is de nuttigheid, het tweede onze schatting van die nuttigheid. Zoo lang men deze laatste niet getracht heeft te meten, spreekt men slechts in het algemeen van nuttigheid. ‘Wenn man sich aber jene Nützlichkeit subjectiV bewusst wird, dann pflegt man die Bedeutung für den Wirthschaftszweck nicht als Brauchbarkeit sondern als Werth im engeren Sinne zu bezeichnen.’

Het algemeene waardebegrip, waaruit de begrippen ruil- en gebruikswaarde zijn afgeleid, is dus, hetzij wij Roscher of Schäffle raadplegen, *de graad van nuttigheid* der goederen. En wat is nu gebruiks-, wat ruilwaarde? Roscher leert het ons. Voor hem, die het goed zelf gebruiken wil, neemt de waarde het karakter aan van gebruikswaarde. De ruilwaarde van een voorwerp, daarentegen, is de graad zijner geschiktheid om tegen andere goederen verruild te worden. De uitdrukking waarde duidt dus altijd aan: de geschiktheid van een voorwerp om onze behoeften te bevredigen. Willen wij het zelf gebruiken, dan leert zij ons zijne gebruikswaarde kennen; willen wij het tegen andere voorwerpen verwisselen, dan brengt zij ons op de hoogte van zijne ruilwaarde.

Is nu hiermede het probleem opgelost? Om dit te onderzoeken, moeten wij eerst een maatstaf bezitten, waaraan wij de oplossing zullen toetsen. Onze maatstaf, nu, is zeer eenvoudig: Een gewijzigd begrip moet altijd iets *minder* inhouden dan een algemeen begrip. Wanneer ik van een huis spreek, bedoel ik alle soorten van huizen; spreek ik van een woonhuis, dan heb ik reeds tuinhuizen e.a. buitengesloten. Spreek ik van een paard, dan bedoel ik alle soorten van paarden; spreek ik, daarentegen, van een rijpaard, dan sluit ik de trekpaarden weder buiten. - Het begrip waarde moet dus een ruimeren inhoud hebben, dan elk der beide begrippen gebruiks- en ruilwaarde, en blijkt het, dat, volgens de Duitsche theorie, dit niet het geval is, dan blijkt het ook tevens, dat zij zondigt tegen de eerste regels van taalkunde en logica.

Welnu, reeds bij dit eerste verhoor zwicht het systeem met zijn ganschen stoet van consequenties. Wanneer men waarde noemt, zoo als von Soden, ‘den Grad von Genussbefriedigung’, of zoo als Roscher, ‘den Grad der Brauchbarkeit’, dan is immers het begrip ruilwaarde buitengesloten; want dit begrip behelst oneindig meer

dan den graad van nuttigheid. Wie van ruilwaarde spreekt, denkt ook aan verkeer, arbeid, zeldzaamheid. Bijaldien dus ruilwaarde eene wijziging is van waarde, dan omvat het gewijzigde begrip (ruilwaarde) iets meer dan het algemeene begrip. Het algemeene begrip sluit dus het gewijzigde begrip niet in, maar, omgekeerd, het gewijzigde begrip het algemeene!!

Gaat het beter met het begrip gebruikswaarde? Helaas neen. Wanneer men waarde eenmaal den graad van bruikbaarheid heeft genoemd, dan beperkt men in het minste niet den inhoud van dit begrip, door te spreken van *bruikbaarheid voor het gebruik* (want dat is de letterlijke vertaling van het woord Gebrauchswerth). Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat, wanneer men een voorwerp bezit, men het tot tweeërlei doeleinden kan bezigen, namelijk voor eigen genot en om het te verruilen tegen andere voorwerpen. Maar verruilen is geen gebruiken; wanneer ik iets gebruik, dan verruil ik het niet, en wanneer ik iets verruil, dan gebruik ik het weder niet; ik gebruik dan de begeerte, die een ander naar mijn eigendom heeft. Voor het dagelijksch leven mogen dergelijke onderscheidingen overbodig zijn, voor de wetenschap zijn zij onmisbaar. Hoe men ook manoeuvrere, gebruikswaarde blijft waarde in het algemeen, niets meer, maar ook niets minder. In stede dus van eene bepaling van waarde te geven, waaruit de begrippen gebruiks- en ruilwaarde logisch kunnen worden afgeleid, geeft de Duitsche school er zulk eene, die door het eerste begrip geheel wordt ingenomen en derhalve voor het laatste geene plaats meer overlaat.

Buitendien, welken redelijken zin kan men hechten aan de woorden, die bij Roscher e.a. het begrip ruilwaarde moeten ophelderen: de mate van geschiktheid die een voorwerp bezit om tegen andere voorwerpen verruild te worden? Alsof die geschiktheid zich graadsgewijze liet bepalen! De som van dertig gulden heeft of heeft niet de geschiktheid om tegen honderd pond suiker van eene bepaalde soort verruild te worden; van meer of minder kan hier geen sprake zijn.

Het is curieus om na te gaan, tot welke onzinnige dingen deze theorie heeft gevoerd. Zoo zien wij de meeste Duitsche schrijvers eene onderscheiding maken tusschen *abstracte* en *concrete* waarde. Wij wenschten wel, dat iemand ons eens duidelijk maakte, wat een *abstracte graad* beteekent. Stel dat iemand de kamer binnenkomt en vraagt naar den warmtegraad; waarop hem geantwoord wordt: Bedoelt gij den abstracten of den concreten graad? En wat wil men nu met die onderscheiding, waarvan de eer der uitvinding aan Rau toekomt? Roscher zegt het ons weder[1]: ‘De abstracte waarde berust op de betrekking tusschen eene gansche soort goederen en de behoef-

1 System, I, 8.

ten der menschen in 't algemeen;' dus louter algemeene nuttigheid. 'De concrete waarde daarentegen is die, welke eene bepaalde hoeveelheid goederen voor een bepaald persoon of een bepaald volk, onder bepaalde omstandigheden bezit.' Dus nuttigheid in engeren zin. - Men passe deze onderscheiding eens toe op het begrip ruilwaarde, en zie dan, waartoe men geraakt.

Is de theorie verward in hare voorstellingen, zij is niet minder onduidelijk in de woorden die zij bezigt. Daaronder zijn er, die werkelijk de aandacht verdienen. Zoo hoort men Friedländer en Roscher spreken van het *Gebrauchswerthsverhältniss* der goederen, en zij drukken de meening uit, dat het, in den regel, zeer moeijelijk is dit 'Verhältniss' te bepalen. Ontleden wij eens dit woord. Waarde is *graad van bruikbaarheid*. Gebruikswaarde, *graad van bruikbaarheid voor het gebruik;* of wel - wat volmaakt hetzelfde is - *de verhouding der goederen onderling met betrekking tot hunne bruikbaarheid van het gebruik*. Gebrauchswerthsverhältniss beteekent dus: *De verhouding van de verhouding der goederen onderling met betrekking tot hunne bruikbaarheid voor het gebruik*. - Wij gelooven gaarne, dat Friedländer en Roscher het eenigzins moeijelijk hebben gevonden deze verhouding van de verhouding vast te stellen, en zullen het niet aan hen wijten, zoo zij hierin niet zijn geslaagd

Ziedaar het antwoord op de vraag, wat het streven om een algemeene grondidée te vinden, waaruit de begrippen gebruiks- en ruilwaarde logisch voortvloeijen, heeft opgeleverd. Mogen wij nu niet beweren, dat het eenige middel om weder tot een zuiveren toestand te komen, daarin gelegen is, dat men terugkeere tot de oude definitie van Ad. Smith, die zich tevreden stelt met eenvoudig te herinneren, dat de uitdrukking waarde in tweeledigen zin wordt gebruikt, en nu eens de nuttigheid aanduidt, dan weder het vermogen, dat het bezit van een voorwerp met zich brengt, om andere dingen daarvoor in ruil te verkrijgen? Deze opvatting beveelt zich niet aan door een diepen, wijsgeerigen zin; maar dat doet de andere nog veel minder; en dìt heeft de verklaring van Smith boven de Duitsche theorie voor, dat zij spreekt tot het gezond verstand. - Doch genoeg reeds over dìt onderwerp. Hoe weinig practische beteekenis, overigens, dergelijke twistvragen bezitten, blijkt o.a. daaruit, dat van het begrip: statistiek, niet minder dan *drie en zestig* verschillende bepalingen zijn te vinden en men het er zelfs nog niet over eens is geworden, of de statistiek eene wetenschap is of eene kunst; - hetgeen echter niet verhindert, dat deze - wetenschap of kunst? - zich in een steeds toenemenden bloei mag verheugen.

De hoofdstad van polderland.

Ik moest op reis voor zaken. Daar ik dus niet voor mijn eigen zak, maar voor rekening mijner firma[1] reisde, nam ik mijne vrouw en vier bloeijen van kinderen, benevens eene *bonne* uit het Pays de Vaud, mede en reed eerste klasse.

In vertrouwen wil ik wel mededeelen, dat ik om twee redenen op reis ging. De tweede was, om een land te zien, dat men mij beschreven had als bijzonder merkwaardig en verouderd, hetgeen mij zeer toelachte, daar ik liefhebber in historische studiën van de zeventiende en achttiende eeuw; de eerste en voornaamste was om te beproeven, of ik van mijne zaak, die door de toenemende concurrentie hare beste dagen schijnt gehad te hebben, niet een naamlooze vennootschap of maatschappij op aandeelen (ik hoor, dat de menschen in Polderland zoo iets een *zedelijk* ligchaam noemen) kon vormen, aan wier hoofd ik dan als directeur zou blijven fungeren met een betamelijk traktement - berekend op twee ministers - en 75 pCt. van de overschietende winst, na uitkeering van 2 pCt. aan mijne aandeelhouders.

Toegerust met talrijke aanbevelingsbrieven aan hooggeplaatste personen, met onderscheidene plaids en voetkleeden, een prospectus en Baedeker, zetten wij ons in de diligence neder. Alles ging goed, zoo lang wij op onzen dierbaren geboortegrond bleven, alles *militairement* goed; men gevoelde zich behagelijk in het bewustzijn der algemeene subordinatie bij al de voorwerpen,

1 Firma: B. Koster, Voorsanger & Cie., Algemeene goederen-, commissie- en expeditie-bandel, mitsgaders bankiers; Kerkplein, Q 134, beurs, achter pilaar 195.

waarmede men in aanraking kwam; de kussens van den wagen, de waterstoven, de conducteurs, de ververschingsplaatsen op de stations, alle waren even goed gedresseerd. Uit mijne volle borst steeg een dankoffer voor de gezegende landsvaderlijke regering, voor de feodale spoortreinen en de jonkerlijke koude karbonaden, die wij genoten; maar zoo ik toen reeds had kunnen vermoeden, wat mij te wachten stond, zoodra ik de grenzen van Polderland overschreed, dan voorzeker zou mijn gevoel van dankbaarheid nog hooger zijn gestegen bij de herdenking van de weldaden van mijn eenig - schoon oneenig - Duitschland, waar de Rhijnwijn en de korporaalstok groeit naast het beijersch bier en de hamburger ribben, naast het papieren geld en de papieren grondwetten, die beide even gemakkelijk worden gevierendeeld.

Wij waren de grenzen genaderd; wij wisselden van wagens. Welk eene verandering! In plaats van de zachte, mollige zittingen, die wij verlieten, kwamen wij te land op oude, versleten kussens, waarin hier en daar de stalen veeren met moeite werden bedwongen door den grijs-bruinen opperhuid; daarbij waren de banken gerenverseerd, zoodat wij bijna met de beenen in de lucht achterover vielen. Onze *bonne* van het Pays de Vaud gaf een gil; ik wees haar geruststellend een ruig voetekleed aan; mijn arme kinderen tuimelden onderst boven; de bavolet van de hoed mijner vrouw was geheel verpletterd; ik zelf behield genoeg tegenwoordigheid van geest om mij vast te houden aan de leuning der bank over mij en zoodoende mijne stelling te handhaven. Het geheele rijtuig was met een onaangename tabakslucht doortrokken, niettegenstaande in vier talen aangeplakt stond, dat men niet mogt rooken; een walmend pitje had moeite door het vuile bolle glas zijne zwakke stralen heen te schieten; de waterstoven hadden plaats gemaakt voor zandstoven, die onberispelijk zouden zijn geweest, indien het zand warm ware gehouden.

Het was avond geworden en wij waren in 't laatst van November. Ik sloeg mijn Baedeker op en las, dat wij op de beste particuliere polderlandsche spoorweg zaten, die veel rente afwerpt, maar weinig gemak voor de reizigers. Door de drukte der paspoorten en der visitatie hadden wij aan het grenskantoor vergeten voor ons dagelijksch brood te zorgen. Daar er volgens Baedeker in Polderland niets te zien valt, en zelfs in het tegenovergestelde geval de duisternis ons dat genot zou hebben

belet, besloten wij te dutten tot het eerstkomende groote station. Dat station kwam: er werd veel en hard gefloten en gebeld; ik haalde mijn horloge uit om te zien hoe laat het was, maar het oliepitje liet mij in den steek; wij hielden voor een groot gebouw stil; ik keek uit, maar nergens was een klok te ontdekken; misschien was er eene, maar zij was niet verlicht en kon dus alleen bij dag dienst doen, hetgeen voor avondreizigers minder waarde heeft. Maar voor reizigers bestaat toch ook eigenlijk geen tijd, dacht ik bij mij zelven, en maakte mij gereed om uit te stappen, zoodra ik van den conducteur zou hebben vernomen, hoe lang wij stil zouden houden. Ik vernam niets; ik stak het hoofd uit het portier en ving de volle vracht kouden, scherpen noordoostenwind op, die om de wagens floot, want het station was niet overdekt en mijn hoofd bewoog zich dus in de open lucht.

'*Wieviel Minuten Aufenthalt?*' riep ik.

Een slaperige kruijer antwoordde uit de verte: ''t Is kwart over achten.'

In de onzekerheid, wanneer de trein zich weder in beweging zoude stellen, trotseerde ik liever voor mij en de mijnen honger en dorst dan mij bloot te stellen aan het gevaar, dat de trein mij ontsnapte. Nu herinnerde ik mij ergens vermeld te hebben gezien, dat de Polderlanders een eenvoudig volk zijn met weinig behoeften, en ik begon te begrijpen, hoe gelukkig zulks voor hen was bij de inrigting hunner spoorwegen, alwaar zelfs de geringste behoeften en de meest natuurlijke niet kunnen worden vervuld. De behoefte aan kennis van tijd en plaats, de behoefte aan beschutting buiten, aan warmte en reine atmosfeer binnen den wagen; de behoeften aan verpoozing en aan eten en drinken, van al deze moet de reiziger op een polderlandschen trein eerste klasse afscheid nemen. Ook de behoefte aan spoed wordt slechts met bedachtzame langzaamheid bevredigd, en het is geene zeldzaamheid in één uur tijds twaalfmaal te moeten ophouden, nu eens bij een dorp, dan bij een bosch, dan weder bij een landgoed - buitenplaats heet dat hier - meestentijds echter op een heide. De heide schijnt de geliefkoosde plaats te zijn, waar in dit land stations worden gevestigd; maar zoo ze niet op de hei zijn, dan zijn ze bij een vaart.

Wat ons echter haast nog meer dan dit spartanisme verbaasde en - laat mij er mogen bijvoegen - bedroefde, was

het gemis aan militairen, aan omgekeerde ijzeren potten met een punt, en was het vage bewustzijn, dat wij ons voortbewogen zonder policiereglement. Dat gaf ons allen eene leêgte, een gevoel van angst, van verlatenheid en hulpbehoevendheid, dat alleen een regtgeaarde Pruis kan begrijpen. Zoo was het dan, helaas! maar al te ontzettend waar, dat wij ons bevonden in een land, waar men zich vrijelijk bewoog of stilstond, en waar men de landskinderen als meerderjarig beschouwt. Ik deelde deze opmerking in het geheim in 't engelsch aan mijne vrouw mede, opdat de kinderen 't niet hooren zouden en onze *Vaudoise* niet in hare republikeinsche gevoelens mogt worden versterkt. Mijne vrouw schudde even als ik weemoedig het hoofd.

Wederom stonden wij stil op een hei. Een heer - een inboorling, een naturel - stapte den wagen binnen. Hij zeide niets, want bij zijne overige weinige behoeften, heeft de bewoner van deze gematigde luchtstreek ook weinig behoefte aan spreken. De man zag er overigens zeer fatsoenlijk uit, droeg handschoenen en een zwarten hoed en vond ons blijkbaar niet der moeite waard om naar ons om te zien. Hoe betreurde ik bij deze, gelijk bij iedere gelegenheid, mijn ouden vriend uit Berlijn niet bij mij te hebben, met wien ik eens vijfhonderd engelsche mijlen binnen een etmaal heb afgereisd en die zelfs den meest weêrbarstige tot spreken wist te nooden!

Mijn beste vriend! hoe gaarne had ik u de proef zien nemen op een Polderlander. Zoo ge nog eens eene van uwe vogelvlugtstormpasreizen onderneemt, wendt uwe schreden naar deze zwartrokkige Sinezen - die nog niet als de Japanners de pretentie hebben zich Sinanners te laten noemen - en beziel hen met uw jeugdig vuur en uwe altoos vurige jeugd!

Plotseling stonden wij stil. Ik dacht dat wij een ongeluk hadden gekregen, en waagde het mijn stilzwijgenden reisgenoot te vragen, of hij ook wist wat er gebeurd was.

‘Kaartjes afgeven,’ antwoordde de spraakzame heer.

Het was pikdonker; de glazen rammelden van den wind en door alle reten sloeg de koude naar binnen. Daar werd eensklaps op verwoede wijze het portier van ons rijtuig geopend; twee man, waarvan een met een dievenlantaarntje, vertoonden zich aan den ingang en onze plaatsbriefjes werden opgeëischt.

‘Waar zouden wij zijn?’ mogt ik zoo voor mij heen zeggen

‘In de hoofdstad,’ zeî mijn overbuurman, die bij het einde der reis zijne vrees overwon om zich te encanailleren.

Wij geraakten allen in opschudding; de mantels, het bont en al de verdere verwarmingsmiddelen werden bij elkander getrokken; de valiesjes, reismandtjes, tasschen en kistjes zamengebonden; wij wreven nog eens den slaap uit de oogen, zetten onze kragen op en bereidden ons op het plegtige oogenblik onzer intrede in de hoofdstad van Polderland voor.

Vóór ik echter verder ga, moet ik met behulp van mijn reisboek aan mijne lezers eene korte beschrijving van Polderland-zelf trachten te geven.

Dat merkwaardige land is een kleine strook gronds, langzamerhand ontstaan door aanslibbing en dus niet van de tertiaire, maar van de modder- en zandlaag. Het is zoo klein, dat de spoortreinen er langzaam moeten rijden, uit vrees dat ze anders de grenzen overgestoomd zouden wezen, vóór ze het wisten. Volgens Baedeker onderscheidt het zich daardoor, dat er niets te zien is. Inderdaad zag ik ook boomen noch bergen, valleijen noch rivieren. De bodem wordt op de volgende wijze gemaakt: men bakent eene uitgestrektheid zwarte aarde af, en dan gaat men aan het graven en afspitten tot de grond eenige voeten diep is uitgehold; heeft hij de vereischte diepte, dan laat men hem overstroomen en als hij eenige jaren of eeuwen onder water heeft gestaan, dan legt men er een dam of dijk omheen en maakt een allerzonderlingst soort van gebouwen met vier armen, die men molens noemt. Die molens malen het water er weêr uit en heeten waarschijnlijk daarom molens, en als de grond dan geheel boven water komt en droog is, dan heeft men een polder, en dat is nu het land.

Even als een ander land verdeeld is in provinciën en kreitsen, is dit land afgedeeld in polders, waarvan elk zijne eigene regering heeft, een uitvoerend bewind en eene vertegenwoordiging, waaraan alle molens, vaarten, togten, sloten, bruggen, dijken, hekken, scheeringen enz. ondergeschikt zijn, benevens ook het algemeen bestuur des lands. De uitgestrektheid is honderd vierkante mijlen; de bevolking is driehonderdduizend zielen. Er is eenige vischvangst, meest haring en bot; er wordt veel gemelkt en geboterd en gekaasd, er is eenige kustvaart en handel en er zijn drie fabrieken, waarin grondstoffen tot den eersten graad van bewerking worden gebragt. De inboorling is zacht van inborst, vlijtig, geduldig en vredelievend, meest dommelig en langzaam; de kooplieden zijn braaf en eerlijk en er is geen voorbeeld van, dat zij ooit de factuur eener

partij goederen geweigerd of daarop aanmerking gemaakt hebben, als er veel geld door hen aan verdiend werd. Zij zijn meest allen liefhebbers van sterken drank; overigens goede echtgenooten en huisvaders, gaan zij gaarne wettige huwelijken aan, verheugen zich in de talrijkheid hunner progenituur, minnekozen weinig met fransche actrices of balletdanseressen en stellen er hun hoogste eer in, dat naar waarheid op hun graf kan worden gebeiteld, of bij hunne uitvaart gezegd: hij werd geboren, kwam in broek-en-buis, daarna in een rok, trouwde, werkte en stierf. De eentoonigheid is hun grootste genot en zij bezoeken trouwer de kerk dan de komedie, maar het trouwst de beurs. Hunne middelbare gestalte is vijf voet twee duim; hunne gelaatstrekken zijn zonder karakter en zij zijn blond en overhellende tot gezetheid. De vrouwen zijn zeer schoon, hebben een overheerlijk *teint*, fijne trekken en eene bevallige houding, en over het algemeen zijn zij veel geestiger, levendiger en spraakzamer dan de mannen. De laatsten staan dan ook - naar ik hoor - behalve onder de regering van hunnen polder, onder de heerschappij hunner betere helft, en zij bevinden zich daarbij, naar hun eigen getuigenis, bijzonder wel. Volgens de verklaringen van geloofwaardige personen, die ik sprak, is de pantoffel eener Polderlandsche vrouw vrij groot en breed. De reden daarvan is mij onbekend.

De bescheidenheid gebiedt mij te vermelden, dat ik de meeste dezer bijzonderheden aan Baedeker heb ontleend; wie er meer van weten wil, sla zijn Handboek voor Polderland, editie van 1850, bladzijde 4 tot 32 na. Eene latere uitgave bezit ik niet, doch daar in dit land zoo weinig verandert, kan men het gedurende deze eeuw althans met die van 1850 best doen.

Wij waren dan, zoo als ik zeide, in de hoofdstad aangekomen. Ik hielp mijn gezin uit den wagen en wij stonden onder een reusachtigen *hangar*, van alle zijden open en bij gevolg de meest geschikte plaats voor rhumatisme en pleurus. Ik wilde mijne vrouw en kinderen in een wachtkamer brengen, en mij zelven naar het goederenlokaal begeven, maar er was geen wachtkamer en er was ook geen goederenlokaal. De koffers werden onder het togtige koepeldak op houten schragen nedergezet, en de reizigers moesten daar hun eigendom in ontvangst komen nemen. Daar stonden wij een klein half uur bij elkander, wachtende tot onze goederen afgeleverd zouden worden, verkleumd van koude en ongemak. Ik had een droschke be-

steld en gebood een kruijer het rijtuig te doen voorrijden; maar hoe groot was mijne verbazing toen ik hoorde, dat niet het rijtuig tot ons, maar wij tot het rijtuig gaan moesten, omdat alleen de bestelde droschkes zoo digt bij het plankier mogten naderen , en de andere daarentegen op het ruime plein vóór het stationsgebouw in gelid geschaard moesten blijven staan. Wij moesten ons natuurlijk aan die verfrisschende wandeling onderwerpen; ik werd verpligt regts en links fooijen uit te deelen en werd daarna door den kruijer met mijn gezin geduwd in een vierkanten bak op wielen, die er nog veel smeriger uitzag dan de diligence van den spoorweg, en *vigilante* wordt genoemd. Ik las den volgenden dag in mijn reisboek, dat de Polderlanders het zindelijkste en netste volk van de wereld zijn.

Over een brug over een breede vaart rammelde ons rijtuig de hoofdstad binnen, en wij kwamen op een tweede brug over een tweede vaart, en vervolgens op vele andere bruggen over vele andere vaarten. Reeds vermoeid van de reis, werden wij letterlijk geradbraakt door het bonzen en opspringen der droschke over de harde, ongelijke keijen, waarmede de straten waren geplaveid. Dat schijnt gedeeltelijk de schuld der keijen, en gedeeltelijk de schuld van den grond te zijn, die voortdurend in eene zakkende rigting is, waardoor zich overal in de straten diepe kuilen en onregelmatigheden vormen, die er het voorkomen van eene bergachtige landstreek aan geven.

Aan alles komt echter op het laatst een einde en ook aan den weg van het station naar ons hôtel. Over een hooge steenen brug rolden wij een straat in, door welke geene vaart liep en bereikten een deftig huis, uit gebakken steenen gebouwd en stellig twee eeuwen oud, vrij smal van voren, maar daarentegen zeer hoog en diep. Dat was ons logement. Zoo wij op een Augustusdag in Italië waren afgestapt, zou zeker het voorportaal met zijne marmeren steenen, zijn vóór- en achterdeur, die vlak tegenover elkander waren geplaatst, zijn breed trappenhoofd en zijne zij-corridors ons aangenaam hebben verkwikt; nu, in November en in de hoofdstad van Polderland, voelden wij geene behoefte aan al dat marmer en die al te kunstelooze ventilatie. Wij werden in een hoog, hol, kil vertrek gebragt met een plafond van kalk en een papieren behangsel, dat de kroon der grijsheid droeg, even als het verschotene, deftige en zware ameublement. Twee waskaarsen vormden de verlichting en er stond een ijzeren kolomkagchel,

doch zonder vuur. Er lag een goed, dik kleed op den vloer, en toen de kagchel aangemaakt was en de kaarsen verwisseld waren tegen een lamp, en toen wij thee gedronken hadden, begonnen wij aan het geantiqueerde van ons verblijf te gewennen en gevoelden ons vrij behagelijk. Zoo zag ik mij dan omgeven van de vorige eeuw, en al de liefde van mijn historisch dilettantisme kwam boven; ik dacht aan pruiken en steken, aan rokken met stijve panden, aan gebloemde, buikige vesten en echt-kanten jabots, aan toesleden en geschoren beukenhagen, in wier nissen stroom- en woudnymfen schalk te voorschijn traden, te schalker naarmate ze meer van nabij bespied werden door tritons of saters of pans van amoureuse complexie. En toen de maan opkwam en haar zilveren glansen uitgoot op den rimpelenden waterspiegel, waarop onze kamer het uitzigt had; toen een wijd en vredig stadsgezigt zich voor mijne oogen ontplooide, vergat ik al de doorgestane ellende en betrapte mij zelven op den wensch: Och, of Polderland tot ons gezegend Pruissen behoorde! Och, of ons Heerenhuis zijne vaderlijke vleugelen ook over deze beklagenswaardige lieden uitstrekte!

Met dien wensch en die bede begaf ik mij ter ruste en sliep den slaap des regtvaardigen in de hoofdstad van Polderland.

Het was reeds vrij laat, toen wij den volgenden morgen aan onze eenvoudige ontbijttafel plaats namen; het sloeg reeds tien uur, maar het was zoo stil op de straten als bij ons te Berlijn in het midden van den nacht. Men hoorde geene rijtuigen, geen geroep of gezang, geene luidruchtige menigte, die zich naar of van den arbeid bewoog, geene vrachtkarren en voerlieden met klappende zweepen; niets in één woord van dat rumoer, dat in groote, bedrijvige steden pleegt te heerschen. En - men zag geen enkele patrouille. Men waande in een landstadje te zijn door renteniers en gepensioneerden bewoond, waar al de woelingen en beslommeringen dezer aarde waren uitgesloten en men alleen leefde en teerde van het verledene. En toch was het in 't midden van de week, en toch was het weêr mooi en helder. Een weldadig contrast met de stilte der straten vormde de levendigheid op het water. Wij zagen geen enkelen omnibus, geen enkele fiacre, maar wij zagen tal van schepen en schuiten, groote en kleine aken en sloepen, koffen en andere platboomde vaartuigen, hier en daar

in het verschiet zelfs een kleine stoomboot met een dunne, slanke schoorsteen.

Mijne vrouw en kinderen met de zwitsersche *bonne* zouden volgens afspraak in het logement blijven; de koffers moesten ontpakt worden, daar wij een paar weken dachten te vertoeven, en een dag rust, na zoo veel vermoeijenis, kon geen kwaad. Daarbij - men gelieve 't zich te herinneren - was ik voor zaken op reis, en dat doel lag mij dus na aan 't hart.

Een vriend mijner jeugd, een schoolmakker uit Pommeren, die in Polderland fortuin had gemaakt en zich met een polderlandsch jong mensch van goeden huize, met veel kapitaal, doch zonder handelskennis en handelsgeest had geassociëerd, hetgeen hier de gewoonte schijnt te zijn, kwam mij afhalen. Zoodra ik de ‘vigilante’ zag, smeekte ik hem het rijtuig weg te zenden, indachtig aan de bittere en pijnlijke ervaring van den vorigen avond.

Mijn vriend was veel veranderd; - waarschijnlijk dacht ook hij hetzelfde van mij. In plaats van den overdreven beleefden, ja soms in mijn oog wat al te nederig kruipenden man van vroeger, vond ik een heer terug met eene groote mate van zelfvertrouwen, met veel gewigt en waardigheid, met een hoog gevoel van zijne verheven stelling en niet weinig ingenomenheid met zich zelven. Hij sprak slecht duitsch, maar het kwam mij voor, dat hij ook gebrekkig polderlandsch sprak; onder weg tikte hij zeer voornaam flaauwelijk aan zijn hoed voor ieder, die hem eerbiedig groette, en ieder oogenblik steeg mijn hooge dunk omtrent den maatschappelijken rang, dien hij in dit land had weten te verwerven. Tot zijn lof moet ik zeggen, dat hij tegenover mij dezelfde gulle, hartelijke schoolvriend was gebleven, en daar wij elkaêr ‘dutzten’, vond ik mij onbezwaard, hem mijne blijde verrassing mede te deelen, dat hij 't zoover had gebragt.

‘Och,’ zeî hij, ‘dat is hier geen kunst; de meeste inboorlingen zijn domme kerels, onpractisch weetje, en zonder energie. Zij gelooven een handeldrijvend volk te zijn, maar ze begrijpen er niets van. Er zit geen koopmansgeest in; zij zijn fijn opgevoed, spreken mooi fransch, schrijven onberispelijke brieven als men hun zegt wat er in moet staan, doen boodschappen, en zijn knap in het lossen en laden van goederen, maar zij hebben nooit een enkele gedachte, een enkelen goeden inval, een enkele slimme greep. Zij zijn kantoorbedienden,

maar geen kooplui zoo als wij. Ze hebben veel liefhebberijen; er zijn veel polderlandsche kantoorheeren, die aardig schilderen, musiceren, en die zelfs dichters zijn - dat noemen ze: verzen maken - maar ik ken er weinig, die kennis hebben van eenig handelsartikel of die handelsondernemingen weten te bedenken en op touw te zetten. Vandaar dat de jongelui van vermogen altijd een associé noodig hebben, die voor hen denkt, en dat zijn wij, duitschers, natuurlijk. Daarbij komt, dat ze te veel geld hebben en dus te voorzigtig zijn; wij daarentegen durven wat wagen. 't Meerendeel der oude Polderlanders verlaat dan ook den handel; zij knippen coupons, worden heereboer of zoeken een landspostje; sommige worden nog directeuren van assurantie-compagniën of reederijen, en sommige andere vestigen zich als makelaars. De ware handelaars, dat zijn wij.'

Mijn nationale trots werd niet weinig gestreeld door deze vertrouwelijke mededeelingen van mijn vriend, en ik zag van dat oogenblik in alle voorbijgangers, die geen duitsch spraken, slechts ladende en lossende kantoorbedienden, assuradeurs of makelaars, en ik vond het das ook zeer natuurlijk, dat Schulzemüller zijn hoed niet voor hen afnam, als zij den hunnen voor hem opligtten. Fijne manieren; maar onpractisch! dacht ik. '*Na! was gibt's?*' Wij, en wij alleen zijn het wereldveroverende volk.

Wij hadden zeer vele kantoren te bezoeken, waar mijn vriend mij zou introduceren. Op mijne lange wandeling werd ik overal en bovenal getroffen door het ouderwetsche uitzigt der stad. Bijna nergens zag ik een huis, dat blijken droeg in de laatste vijftig jaar te zijn gebouwd; iedere woning had haar bijzonderen gevel, een zoogenoemden trapgevel van den slechtsten stijl met zwaarmoedig steenen lofwerk, dat naar beneden viel als een zware batterijpruik. Van straten onder één lijst met sierlijke hoekornamenten geen spoor; de meeste huizen waren gebouwd van lichter of donkerder rooden gebakken steen, onbegrijpelijk smal en hoog en vrij somber. De straten zelven waren bogtig, onregelmatig en naauw, zoo naauw inderdaad, dat de drukste slechts van ééne zijde mogen bereden worden. Trottoirs ontbraken geheel en ik zag in en om de stad geen enkele moderne villa. Ook parken en wandelingen schijnen hier niet te bestaan; wel was er vroeger eene soort van wandeling met eenige regte lanen, doch die wandeling is nu aan

verschillende vereenigingen verkocht of verhuurd, zoodat de burgerij er niets meer aan heeft.

De voornaamste straten zijn door een vaart doorsneden; deze straten maakten den ongunstigsten indruk op mij. Verbeeld u lange, vuile, stilstaande poelen, waaruit allerlei onaangename en verderfelijke walmen opstijgen, schadelijk voor de gebouwen, maar vooral voor de gezondheid der bewoners. Verbeeld u - zoo ge kunt - welke uitdampingen bij een heeten Julijzon uit deze moddersloten moeten opgaan, en bedenk daarbij, dat het niet alleen een stilstaand water op een moerassigen bodem is, maar dat die sloten eigenlijk..... onoverdekte riolen zijn. Baedeker's waarheidsliefde komt mij verdacht voor, als hij de Polderlanders het reinste en zindelijkste volk der aarde noemt. Hoe, een volk, dat alle onreinheid verzamelt en ophoopt voor zijne woningen, dat zich te ieder uur blootstelt aan miasmen van N°. 100; dat zijne tenten opslaat met ‘für Herren,’ en ‘für Damen’ onder zijn neus; dat bovendien - naar hetgeen Schulzemüller mij verhaalde - zich zelden baadt, zijn vuile goed weken lang in goedgesloten kisten in zijn huis bewaart - als kan 't er niet van scheiden - vóór dat het besluiten kan het te doen wasschen; dat reusachtige bergen vuilnis op de hoeken zijner straten vergadert; de asch kwistig over de voetgangers strooit, vermengd met het stof van uitgeklopte karpetten en matten; hoe! zulk een volk zou rein en zindelijk, zou het reinste en zindelijkste ter wereld zijn? 't Is eene mythe, die ingang kon vinden ten tijde van onzen eersten keurvorst van Brandenburg, maar die niet meer vol te houden was, zoodra jaarlijks drie vreemdelingen de hoofdstad van Polderland ‘om zaken’ bezochten. Ik zeg om zaken, want voor zijn genoegen schijnt geen vreemdeling hier te komen, en wanneer er in geen der Polderlandsche steden een goed logement is, wanneer het beste naauwelijks in de schaduw kan staan van een hôtel in een zwitsersch dorp, is dit alleen toe te schrijven aan het gemis van reizigers voor vermaak, van touristen in den eigenlijken zin des woords. Ik moet ook erkennen, dat ik niet zou weten, welke genoegens men in de hoofdstad van Polderland zou vinden. Er is geen komedie en geen opera; er zijn parken noch omstreken; er zijn koffijhuizen noch restaurateurs; er is geen pret en geen vrolijkheid; er wordt weinig gedanst en nog minder gecauseerd; er wordt vergaard maar niet genoten en men leeft er slechts om te werken, men werkt er

niet om te leven. Daarom worden de naturellen rijk, maar vervelend, en zijn zeer ongezellig in den gezelligen kring.

Even als Baedeker, begon ook Schulzemüller ten opzigte zijner waarheidsliefde bij mij te dalen, hoe langer ik in de hoofdstad bleef en hoe meer ik haar leerde kennen. Reeds op den eersten dag bevreemdde 't mij, dat mijn vriend mij op verscheidene kantoren - en van de grootste soort - bragt, waar al de chefs geboren Polderlanders waren, en merkte ik op dat mijn vriend jegens die heeren uitermate beleefd en vleijend was. Mijn geloof aan een volk van louter kantoorbedienden, assuradeurs en makelaars werd daardoor eenigermate geschokt, en met droefheid kwam ik tot de overtuiging, dat men zich hier en daar met goed gevolg van een duitsch denkmachine speende en de zaken alleen dreef, zonder het - volgens Schulzemüller - zoo onmisbare komplement. Zoo ik een ekonomist ware, zou ik zeggen, dat zeer vele Polderlandsche kooplieden kapitaal en arbeid in hun persoon vereenigden en het droombeeld, dat ik mij reeds gevormd had, van mijne vier zonen, elk met een rijk polderlandsch jong mensch van goeden huize als associé, gevestigd te zien aan het hoofd van een voornaam kantoor, week bij mijne ochtendwandelingen eenigzins naar den achtergrond.

Het geluk diende mij; de meeste heeren, die ik wenschte te spreken, vond ik thuis en in eene gunstige stemming. Mijne vennooten en ik waren overeengekomen onze zaak over te doen aan eene maatschappij, gevormd uit tien duizend aandeelen van honderd Thaler, en reeds den eersten dag mogt ik het genoegen smaken daarvan de helft te plaatsen. De openbare inschrijving zou eerst later worden opengesteld, maar mijne vrienden voorspelden mij aanvankelijk een schitterend resultaat. Nadat ik aan Voorsanger - mijn vennoot - had getelegrapheerd, moest ik als Berlijner natuurlijk de haven en de zeeschepen zien. Van Schulzemüller was 't echter niet te vergen, dat hij mij den geheelen dag gezelschap hield, en hij deed mij dus over aan zijn jongsten bediende, met last mij tijdig op de beurs af te leveren.

Die jongenheer, die veel op een engelschmannetje geleek, bragt mij naar de haven. Het was voor mij een verrassend schouwspel. Noch *Unter den Linden*, noch in Potsdam had ik ooit zoo iets gezien. Echte korvetten en fregatten en brikken lagen daar vóór mij op het breede, zachtkabbelende water; ik

zag echter geen van die groote stoomschepen en klippers, waarvan ik zooveel gelezen had, en deelde mijne teleurstelling aan den jongsten bediende mede.

‘Mijnheer!’ antwoordde hij, ‘dat komt, omdat het water hier zoo ondiep is; groote schepen kunnen hier niet komen, en zelfs als het water diep genoeg was, zou 't toch niet kunnen gebeuren om de sluizen, weet-u.’

‘Om de sluizen?’ vroeg ik, ‘en waarom niet om de sluizen?’

‘Omdat die te naauw en te klein zijn. Ze zijn niet voor zulke bakbeesten van schepen gemaakt, en dus, al kon zoo'n klipper hier arriveren, dan zou hij toch niet de dokken binnen kunnen komen. Maar, weet-u, 't voornaamste is, dat het niet kan. Onze haven en al de toegangen tot onze haven zijn erg aan 't verzanden, en de eenige goede vaart, die we gegraven hebben naar zee, is zoo vreeselijk smal en zoo vol bogten en daarbij ook zoo weinig diep, dat zwaarbeladen schepen toch eerst buiten een gedeelte moeten lossen. Het gaat echter best zoo; maar dat maakt, dat onze plaats niet geschikt is voor de groote stoomvaart.’

‘Maar ziet men dat zoo geduldig aan?’ hernam ik, ‘of worden er maatregelen beraamd om dien toestand te verbeteren?’

‘Zoo ver ik weet, niet,’ antwoordde de jongste bediende; ‘er heeft eens een praatje geloopen, dat men een kanaal zou maken naar zee, maar, ziet-u, dat was een ui.’

‘Wat is een ui?’ zei ik.

‘Een ui is een grap, Mijnheer! zoo bij voorbeeld wat u zou noemen *ein schlechter Witz*.’

Ik staarde den geangliseerden jongsten bediende met verwondering aan, maar ik hoorde met genoegen, dat hij zeer goed duitsch sprak. Het spreken van vreemde talen is dan ook eene der liefhebberijen dezer inboorlingen, die niet practisch en zonder energie zijn.

‘Was dat maar een grap?’ vroeg ik, ‘en wat belet het ernst te zijn? Mij dunkt, uw geheele welvaart hangt daarvan af.’

‘Och, Mijnheer! 't zou niets geven; eene slechte speculatie zou het zijn en wij kunnen het zonder dat ook wel doen, als we maar trouw uitbaggeren. Alles redt zich; als 't maar niet erger wordt moeten wij tevreden zijn. Wanneer eenmaal een haven verzandt, dan verzandt ze.’

Tegen dat krachtige argument had ik niets in te brengen.

Ik vergenoegde mij met de oppervlakte van het water te overzien, in plaats van zijne diepte te peilen, en ik vond toch inderdaad dat mastenbosch schoon en grootsch. Vrolijk wapperde het dundoek en klapperden de uitgespannen zeilen; levendig en helder klonk de stem der varenslieden. Is 't alleen de stemme van het verleden; mag er niet de eerste toon in worden gehoord van het bazuingeschal der toekomst?

Geef gij het antwoord, ô hoofdstad van Polderland!

‘Mijnheer! 't is beurstijd,’ zei de jeugdige Polderlander, mij uit mijne mijmering wakker schuddende.

‘Laat ons dan gaan,’ antwoordde ik.

Van al de leelijke gebouwen, die deze hoofdstad bezit, en ze bezit er vele, is zeker hare beurs eene der leelijkste. Het is een steenen loods, zonder lees- of koffijkamers, zonder kantoren of vergaderzalen, waar iedereen komen mag, of hij er iets te doen heeft of niet. Alle vakken zijn hier vereenigd: de fondsenbeurs, de wisselbeurs, de graanbeurs en de beurs voor koloniale goederen. 't Is er een leven, dat hooren en zien vergaat, en een gedrang, dat men zich naauwelijks bewegen kan. Ieder koopman veroorlooft zich de wellust zich door zes bedienden naar de beurs te doen vergezellen, en zoo men hierbij al de schippers, werkbazen en zelfs sjouwerlieden voegt, die er zich ook verzamelen, dan zal men zich een denkbeeld kunnen vormen, hoe overtollig vol het gebouw is. De zuilenrij is merkwaardig, ten eerste om de zwaarte en het opéengehoopte der zuilen, ten tweede om de verzameling van parapluiën en stokken, en ten derde om het geheel doellooze van haar bestaan; de eenige wettige grond zou misschien moeten worden gezocht in de gelegenheid, die zij sommigen beursbezoekers aanbiedt om den toegang voor andere te versperren en de laatste rookwolk hunner verboden cigaren uit te blazen, alvorens aan Mercurius te offeren.

Ik zag er mijn vriend Schulzemüller in al zijne kracht, omgeven door zijn staf, zijne trawanten en satellieten, en ik was gestreeld naast hem te mogen staan. Hij riep een handelaar in fondsen; de man verscheen en ik gaf hem mijn prospectus, beraadslaagde over den dag en de wijze der openbare inschrijving, waarvoor de helft der aandeelen door mij gereserveerd was, en vaardigde de noodige voorschriften uit. Zeer voldaan boog de man, en zeer voldaan zag ik den man buigen.

‘Kom!’ zei mijn vriend, ‘laat ons nu gaan.’

Wij gingen te zamen van de beurs en bevonden ons op een groot plein, met allerlei vreemde voor- en achteruitspringende hoeken, heuvelachtig geplaveid en onvatbaar om onder ééne enkele regte lijn te worden gebragt. Ik had echter naauwelijks den tijd om dezen onregelmatigen zeshoek op te nemen en mij te verblijden, dat ik eindelijk vóór een groot gebouw twaalf soldaten met een korporaal zag - ach! onze dierbare militairstaat! - of een schouwspel, dat minder vrolijke gedachten opwekte, vertoonde zich aan mijn oog.

‘Wat is dat?’ vroeg ik aan Schulzemüller, ‘is dat eene lijkstaatsie; op dit uur en in dit gedeelte der stad?’

‘Ja,’ antwoordde mijn vriend, ‘verwondert gij u daarover? Ach ja!’ zoo ging hij voort, zich bedenkende, ‘dat zijt gij, Berlijners, niet gewoon; maar wij begraven hier nog altijd in de kerken, omdat wij nog geene goede kerkhoven hebben.’

Ik glimlachte, dat mijn vriend zich tegen mij gedroeg alsof hij een geboren echte Polderlander was, terwijl hij aan de beurs tegenover alle Polderlanders zijne duitsche nationaliteit met gepaste fierheid handhaafde.

‘Maar dat is immers zeer ongezond en sedert jaren door de wetenschap veroordeeld?’ hernam ik.

‘Kom,’ lachte mijn cicerone, ‘wees practisch! Er is nog geen mensch gestorven, omdat hij in een kerk ging, waarin begraven wordt. Mettertijd als er kerkhoven zijn, zullen wij er ook mede ophouden; maar dat kan nog jaren duren en zoolang moeten de kerken blijven dienen.’

Ik werd warm en betoogde lang en breed al de nadeelen dezer verouderde gewoonte. Daar vestigde zich mijn blik op de kleine ruitjes van de smalle huisjes van het naauwe donkere straatje, waardoor wij liepen. De historicus herleefde in mij; ik drukte de vorige eeuw weêr aan mijn hart en ik zweeg.

Langs welken weg Schulzemüller mij voerde, weet ik niet. Ik kon de namen der straten niet onthouden; maar om mijn vriend genoegen te doen, weidde ik uit in den lof der duidelijke naamborden, waarmede iedere straat prijkte.

‘Mooije uitvinding,’ zei ik.

‘Vooral bij dag,’ zei hij, ‘'s avonds heeft niemand er iets aan.’

‘Worden ze dan niet verlicht?’

‘Evenmin als de klokken! In dit barbaarsche land weet een vreemdeling 's avonds niet, waar hij loopt en hoe laat het is.’

‘Dat is toch een persifflage?’ merkte ik aan, ‘de klokken zullen toch wel behoorlijk verlicht zijn, al blijven de naamborden in het donker.’

‘Toch niet,’ antwoordde hij, ‘in deze hoofdstad is geen enkele klok, die 's avonds zigtbaar is. Gij ziet, we zijn hier in sommige zaken nog wat ten achter; maar wij dragen horloges.’

‘Wordt het geen tijd, Schulzemüller,’ zeî ik, het mijne uithalende, ‘om te gaan eten?’

‘Nog niet, vriendlief! Men eet hier laat en wij kunnen best nog wat rondwandelen, tenzij gij vermoeid zijt.’

‘In geenen deele.’

Dat was natuurlijk eene beleefdheidsformule, want eigenlijk was ik bek-af en had meer lust om te zitten dan om te wandelen. Daar Schulzemüller echter altijd voor zijn gezondheid na de beurs eenige straten rondliep, zou 't van mij onaardig zijn geweest als ik over vermoeidheid had geklaagd. En ofschoon ik niet aardig wensch te zijn, verlang ik evenmin onaardig te wezen. Bovendien lachte mij het denkbeeld toe om nog eenige antiquiteiten dezer buitengewone stad te zien.

‘Let eens goed op, Koster!’ zeî mijn vriend, ‘ik zal u eenige publieke gebouwen wijzen. De publieke gebouwen zijn datgene, wat ons 't meest onderscheidt. Ze zien er volstrekt niet publiek uit; ze hebben een privaatregtelijk karakter. Kijk eens, die verzameling van huizen, die aan elkander gegooid en gelijmd zijn en waarin alle bouwstijlen zijn vertegenwoordigd, is ons raadhuis, een ware doolhof, trap op, traf af, waar men naar den weg moet tasten en van de ééne corridor in de andere verdwaalt. Er zijn voorbeelden, dat vaders, die de geboorte hunner kinderen komen aangeven, ze bij vergissing laten inschrijven voor de militie; wederom andere vaders leveren hunne belastingbilletten op het bureau van vaccinatie in, terwijl bruigoms en bruiden, na eerst bij het bevolkingregister aangeklopt te hebben, daarna bij de secretarie afgewezen te zijn, zoodanig verzeild raakten in het armwezen of in het onderwijs, dat het uur verstreken was, vóór zij den regten weg hadden gevonden en dus ongetroost naar huis gaan en hun *single-blessedness* nog eene week verlengen moesten. Wil men zich aan dergelijke teleurstellingen niet blootstellen, dan moet men met kwistige hand fooijen uitdeelen aan de personen, die zich als gidsen opwerpen en wier bezit van de rooden draad duidelijk aan hun neus en aan hunne kleeding zigtbaar is. Die personen doen daarbij alle

eeden, die gij verlangt; zij getuigen alles wat zij niet weten, en zij bezweren alles wat niet waar kan zijn. Ziedaar nu de inrigting van ons raadhuis, waar onze beschreven vaderen in het openbaar vergaderen, zonder dat het publiek plaats heeft om hunne zittingen fatsoenlijk bij te wonen.'

Wij wandelden verder, maar niet ver, want hier schenen zeer vele publieke gebouwen in een kort bestek vereenigd te zijn. Een smal houten bruggetje, dat blijkbaar alleen voor voetgangers was bestemd, voerde over de vaart naar de overzijde der straat. Ik ontdekte eenige schilderachtige oude geveltjes met vergulde inscriptie, die mij aantrokken.

'*Hat nichts zu bedeuten*,' beantwoordde Schulzemüller mijn vragenden blik, 'dat is een pandhuis, waar wij geld leenen aan arme lieden op alle mogelijke voorwerpen; het heeft zijn beste dagen gehad, sints de rente zeer verminderd is.'

'Maar dat pretentieuse geveltje achter dat onbeschrijfelijke muurtje aan den overkant, dat aan een huis uit een Neurenburger doos herinnert?'

'Ja, dat is wat anders,' zeî mijn vriend, 'voor dat ding heb ik respect; dat is iets klassieks. Het is ons athenaeum: gij ziet, het is een klein en onaanzienlijk gebouwtje, maar de wetenschap en de geleerdheid, de hoogere cultuur huizen er in.'

Een voorbijgaand gevoel van medelijden over het klein-behuisdzijn der wetenschap bekroop mij, maar ik bedacht *que c'était ma petite cuisine, qui avait fait ma maison grande*, en ik schortte een voorbarig oordeel op.

'Bloeijend?' vroeg ik.

'Wie? de wetenschap, ja! het athenaeum? neen! Ze zijn hier erg aan het sukkelen. Er zijn ook maar tien studenten; vroeger waren er meer. Omdat er zoo weinig studenten zijn, willen de geleerden hier niet gaarne professor worden; als ze geen vermogen bezitten of geene andere winstgevende betrekkingen er bij bekleeden, kunnen ze hier onmogelijk leven, en een eenvoudige schoolmeester heeft het beter dan de coryphaeén der wetenschap. Ze weten niet regt, wat ze doen zullen; opheffen willen zij niet; hervormen en verbeteren schijnen zij niet te kunnen; ze wachten tot de zaak zich op natuurlijke en ongedwongen wijze ontknoopt, want op den duur kunnen geene professoren blijven leven, die niet leven kunnen, en evenmin kunnen studenten de melk der wijsheid opvangen van de bestorven lippen van professoren, die niet meer leven. Dat is het gelei-

delijke en zekere middel, en het andere middel: doodslaan of verbeteren, werkt te spoedig en te radicaal. Maar er heerscht met dat al bij alle deelen van ons athenaeum de grootste eenstemmigheid; de opzieners klagen en doen niets; de professoren klagen nog harder en doen ook niets, en de studenten klagen het hardst en doen ook niets. Gij begrijpt, dat zulks voor den duurzamen bloei dezer voortreffelijke inrigting niet bevorderlijk is, en dat begrijpen wij allen ook. Maar wij hebben haar zoo lief: zij bestaat reeds tweehonderd jaar; ze is ons zulk eene aangename hebbelijkheid, dat wij haar niet gaarne zouden zien sloopen, zoo op éens, zieje, zoo met één slag. Als we wat meer courage, wat meer kracht en overtuiging hadden, zouden we al lang gezegd hebben: “dat gaat zoo niet; dat kan en mag niet niet langer zoo gaan; de toestand is onhoudbaar;” maar ach, wie wil de kat de bellen aanbinden? We kunnen misschien nog wat blijven voortsukkelen, en wie weet, of er niet eens hulp opdaagt uit een of anderen hoek. Tijd gewonnen is veel gewonnen, en al is 't een sober maal, 't is beter nog een half ei dan een leêge dop. Als we ons halve ei hier verliezen, wie staat ons borg, dat we ergens anders een heel zullen vinden?’

‘*Das ist richtig*,’ stemde ik toe; ‘maar weet gij ook, wie 't langst zal leven? Zal de laatste student den laatsten professor beweenen, of zal de laatste hoogleeraar tranen storten bij het afscheid van den laatsten leerling?’

‘Mijn vriend!’ zeide Schulzemüller op plegtigen toon, - ‘het is geen sterveling gegeven zelfs een tip op te ligten van den sluijer, die de geheimenissen der toekomst omhult; maar een derde geval is denkbaar: de laatste der opzieners, staande als Marius op de puinhoopen van ons athenaeum, met den laatsten zieltogenden student ter eene, en den laatsten verbleekten professor ter andere zijde. Wat zegt ge van die groep?’

‘Uitgeteekend, gansch voortreffelijk!’ riep ik uit, ‘bengaalsch vuur en drie slagen op den tam-tam.’

En wederom gingen wij verder langs de straten der hoofdstad van Polderland. Schulzemüller wilde een poortje binnentreden, maar ik hield hem staande voor een ander poortje naast een plein, waarboven hooge kloosterramen uitstaken, en waarlangs een smalle, vuile sloot liep.

‘Is dat ook een van uwe publieke gebouwen?’

‘Zeer zeker en een van de publiekste; het is ons ziekenhuis, waarin wij arme lijders verplegen; we hebben er twee, maar dit huis is het beste.’

‘Inderdaad?’ zeî ik.

‘Ja, alles is betrekkelijk,’ hernam mijn vriend, ‘het gebouw is er aanvankelijk niet voor bestemd geweest; het was gedeeltelijk een klooster, gedeeltelijk een verblijf voor oude mannen en vrouwen, maar het is vrij wel voor het tegenwoordig doel ingerigt en die vaart er doorheen is zeer gemakkelijk.’

‘Maar toch niet zeer gezond?’

‘Niet gezond? Dan moest gij het andere ziekenhuis eens zien! Dat ligt geheel tusschen moddersloten, en nog wel in het moerassigste gedeelte van de omstreken onzer hoofdstad. Men had geen betere plek kunnen uitkiezen om te bewijzen op welke hoogte de geneeskunst staat; 't is de ongezondste plaats, die wij vinden konden; die er gezond in komen, krijgen er altijd de koorts; maar 't is ook alleen voor de zieken gemaakt, en die worden er beter, als ze er te voet weêr uitgaan. Maar al is de ligging uitmuntend, ik wil wel bekennen, dat de inwendige inrigting daar veel te wenschen overlaat en lang zoo goed niet is als in dit ziekenhuis. Het andere ziekenhuis is een oud vervallen gebouw, waar het van alle zijden waait en togt; waar het 's winters even ondragelijk koud is als het 's zomers onuitstaanbaar warm mag worden genoemd. De ziekenkamers gelijken eenigermate op stallen met houten ruiven, waar de hooibakken, bij wijze van gaanderij, wat hoog hangen; de lijders zijn wat veel op elkaâr gedrongen, waardoor ze elkanders kwalen eenigzins weêrkeerig ondervinden, hetgeen hunne gemoedsstemming niet opvrolijkt; maar ik moet u zeggen, dat we een mooi, groot, nieuw ziekenhuis zullen bouwen, waarover wij het al in beginsel beginnen ééns te zijn.’

‘Zoo,’ zeî ik, ‘dat doet mij genoegen; want opregt gesproken geeft uwe beschrijving mij geen hoogen dunk van de bestaande, al is de ligging nog zoo geschikt en ongezond. Maar waar voert gij mij nu heen?’

‘Naar den tempel der kunst; naar onze koninklijke teekenen schilder-akademie.’

‘Is er wat te zien?’

‘Veel, zeer veel! Er is een museum van schilderijen in, en er zijn zalen voor tentoonstellingen, die een aangenaam afwisselenden vorm hebben; de eene is vierkant, de andere lang-

werpig en de overige zijn steenen portalen. Er is één zaal bij, die licht heeft.'

'En de overige dan?' vroeg ik.

'De overige hebben ook een beetje licht, zoowat op zij, maar dat mag toch geen naam hebben. Het was ook vroeger een liefdadig gesticht, waarvan men nu zeer veel partij getrokken heeft.'

'Schulzemüller!' zei ik, '*ich hab ein janz unjeheuren Appetit*.'

'Dat treft goed,' antwoordde mijn vriend; 'wij zijn aan uw hôtel en het slaat daar precies vijf uur.'

Ik mag van mijne lezers niet vergen, dat ze met mij aanzitten à drie gulden het couvert aan de tafel van mijn hôtel. Ik mag mij evenwel vleijen, dat de gezondheid mijner vrouw, mijner vier zoons en mijner *bonne* uit het *Pays de Vaud* hun genoegzaam belangstelling inboezemt, om er naar te vragen.

'Ik dank u; ze zijn redelijk welvarend. Bij u thuis ook alles wel?'

Evenzoo mag ik veronderstellen, dat het hun niet geheel onverschillig is den uitslag te vernemen der openbare inschrijving van de door mij voor de publieke concurrentie gereserveerde vijfduizend aandeelen van honderd Thaler. Ook daaromtrent verheugt het mij hun in vertrouwen zeer aangename mededeelingen te kunnen doen, waarvan ik hen echter moet verzoeken met bescheidenheid een gepast misbruik te maken. Men schreef in.... voor vijfhonderdduizend aandeelen.

Dank zij dien uitslag en der vele liefelijke herinneringen, die het bezoek van de hoofdstad van Polderland bij mij achterliet, herroep ik nu nog, na vijfjarige afwezigheid, met wellust de dagen, die ik daar sleet. Zij staan onuitwischbaar in mijn hart gegrift; de stilstaande vaarten, de verzandende havens, de professors en de zieken houden mij nog dagelijks gezelschap, zelfs als ik te midden van Kroll's Garten naar de onovertroffen muziek luister van mijn onovertroffen 64ste Pruisisch-Pommersche infanterie-regiment.

BERN. KOSTER J^{R}.

Heugenis van Wolfhezen.

6 AUGUSTUS 1863.

1.

Wolfhezens lief gelegen dal!
Weleer maar schaars door kleen getal
Van wandlaars in uw woud gehuldigd,
Voortaan den drom van pelgrims diêr,
Om wier banier
Een flikkring blonk van pinkstervier,
Toen ze u een tempel was verschuldigd;
Gij thans 't gemoed gewijde plek!
Waar ook 't gesprek
Me u riep voor oogen,
Hoe wenschte ik dat ik op de gunst
Der teekenkunst
Of op de schildergaaf mogt bogen:

Een stuk papier, een brok paneel,
Getoetst door potlood of penseel,
Zou u getrouw, zou u geheel
Afspieglen voor verraste blikken;
Het geestig spel van licht en schaâuw,
In deinzend grijs wat gulden blaauw,
Een zweem van zon door 't wolkengraauw
Het lieflijk landschap doen verkwikken;
En, beurtlings stout of sierlijk schoon,
Hier eiken, niet hun zware kroon,
Daar berken, zilverig van toon,
Langs heuvlen en om 't beekje schikken!
Maar schemerde ons dus dra het bosch,
Geen paarsche hei, geen glinsterend mos
Vergunde in mijmring weg te zinken;
De beuken trits, die ginds zich heft
En, waar de morgenglans haar treft,
De waaijers wuivende laat blinken,
Ook ons trekt ze onweêrstaanbaar aan,
Als honderden ons voorgegaan,
Een bont gewemel
Van arm en rijk, van klein en groot,
Dat eensklaps zich het hoofd ontbloot,
Of licht hier schoot
Uit hooger rijk dan dezen hemel!

2.

Benijdbaar wie zich dus 't verschiet
Omtoovren mag in kunstgebied,
Dat trots de vlugge vaart der uren
Een oogenblik ziet eeuwig duren,
Als ging de tijd er in te niet!
Benijdbaar wie zich uit de schare
De schoonheid schaken mag naar lust,
Haar wijdende in dat rijk der rust
Zoo stil of 't leven aêmloos ware;
En waaruit echter lief en leed
Voor alle tijden, alle volken
Hun hartsgeheimenis vertolken
In zoetsten lach, in diepsten kreet!
Benijdbaar? ach! beklaaglijk tevens
Als in de volle vaart des strevens
Die wondre magt des wedergevens
Ook den begaafdste stelt te leur,
En 't martlaarschap zich uit in klagten,
Hoe hem de steigrende gedachten
Ver over de enge grenzen bragten
Gesteld aan ommetrek en kleur!
Mogt hier 't genie zijn stof gebieden
Tot noch het landschap noch den lieden
Een zweem van onregt bleef geschieden,
Tot beider indruk zamensmolt:
In zoete duisternis dier dreven
Waardoor de zonnestralen zweven,
Waarin de daauw tot paarlen stolt,

De schare aan schoonheid zich verkwikkend,
Verrast, verrukt in 't eden blikkend
  Dat iedre glooijing openrolt!
Schoon 't in de schets der vroomheid slaagde,
  Verscheiden als die treedt aan 't licht:
  Zoo lieflijk op een blond gezigt
Waarvoor nog nooit verzoeking daagde,
Zoo nedrig daar de wroeging knaagde,
  Zoo ernstig als zij houdt gerigt;
't Verzweeg wat innigst juichte en klaagde!

3.

  'Komt, laat ons zamen Isrels Heer,
  Den rotssteen van ons heil, met eer,
Met Godgewijden zang ontmoeten'[1],
  Daar rijst, daar ruischt dat Oostersch woord
    En davert voort,
  Geen sein dat schrikverspreidend stoort,
Geen kreet: die ketters zullen 't boeten!
  Vrij draag' de wind het heinde en veer,
    Op helm noch speer
    Zal 't siddrend stuiten;
  Niet langer wordt het nieuw geloof
    Vervolgd te hoof,
't Gewisse mag zijn nooden uiten!

1 Psalm XCV, de aanhef van het eerste vers, 'de Voorzang der gezamenlijke Feestgenooten.'

Dat voelde en tuigde laag en hoog,
In blos die over 't aanzigt vloog,
In bevend boekske en vochtig oog,
't Verleden wiegelt op die galmen:
Oud-Holland zwerft weêr rond op zee,
Maar nam aan boord den bijbel meê
En vindt in elk gevaar den vreê
Des harten in die heilge psalmen;
Oud-Holland oorloogt wijd en zijd,
Maar sticht zijn templen trots den strijd
En vlecht, bewonderd en benijd,
Om Christi kruis zijn zegepalmen!
'Komt, laat ons knielen voor den Heer!'[1]
Wij, die nog 't volk zijn van weleer;
Ons mogen aardsche driften prikklen,
Die heiligen we een hemelsch doel;
Geen vrees voor 's werelds bont gewoel
Het leere ons iedre gaaf te ontwikklen.....
Daar zwijgt de zang, daar wijkt de waan,
Een kille huivring grijpt ons aan
Om 't keerend heden!
't Zij kunst of kennis u bekoor'
In donkre groeve, op blinkend spoor,
Waar gaan wij voor?
Waar stieren wij der volken schreden?

1 De voorlaatste regel van het derde vers van Psalm XCV, waarmede de voorzang besloot.

4.

Door nieuwe studie nieuwen strijd!
Die traagheid uitstelt en vermijdt,
Zoo wars van keuze als van verklaring,
Tot ze onderzoek noch openbaring
Tot zelfs geen twijfel zij belijdt!
O vrijheidszonne! die de kimmen
Ontsteegt in wolken bloedig rood,
Die onweêr bragt waar licht gij schoot,
Gij leerdet worstlen, leerdet klimmen!
Maar moed en kracht van hart en hoofd,
In woorden schittrende als in daden,
Hoe zijn, nu we in uw glans ons baden,
Zij schuilgegaan en uitgedoofd!
Verdrukking, als de vaadren leden,
Wie heeft niet haast om u gebeden
De laauw-, de lafheid moê van 't heden?
Geloof noch weten tuigt van gloed,
Waar deze in kille tempelhoven
Ons van 't versteende vrucht beloven,
Of gene, leer en schrift te boven,
Een stemme ontzeggen aan 't gemoed!
Van deeglijkheid vervallen schare!
Wie wekt, dat weêr in ons hij vare,
Haar heilige ijver voor het ware
Haar liefde voor vereedlend schoon?
Een volk herscheppend volksbezielen,
Dat andermaal met nieuwe kielen
Naar menig nieuwe wereld troon';

Dat stoute vlugt van geest vereere,
Maar ook het stil geloof waardere,
  Zich 't harte kiezende ter woon?
Geen antwoord gaf uw feest, Wolfhezen!
  Gij liet in wenschen indruk na:
  Dat aan den ploeg de hand men sla,
En zaaije zonder blaam te vreezen,
Tot ieders akker wit zal wezen
  En bij den oogst te voorschijn ga
Wat uit de halmen valt te lezen!

W. D-s.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

Elk wat wils. Gedichten door J.M.E. Dercksen. Leyden, 1863. - Waarom? door Quos Ego. Tiel, 1863. Twee Deelen.

‘Vaart wel, leeft vrolijk, en schimpt heuschelijk,’ roept in de voorrede zijner Zinne-Poppen, nog bij het afscheid nemen, Roemer Visscher al lagchend aan zijne beoordeelaren toe; en ik wenschte om zijnentwil dat de heer Dercksen, die Roemers devies tot titel van zijn jongste dichtbundeltje koos, in zijne eigen voorrede voor dien tweeden bundel meer had laten doorschemeren van Roemers humaniteit ten opzigte der recensenten. In 1860 was onheuschheid jegens onze beoefenaren der litterarische kritiek den geachten Leydschen zanger nog vreemd. ‘Ik heb’, schreef hij tot inleiding van de toen door hem uitgegeven verzen, ‘ik heb u slechts weinig te zeggen, mijn waarde Lezer; omdat ik van oordeel ben, dat in den regel ieder boek voor zichzelven moet spreken; omdat ik noch op den raad van vrienden, die de uitgave van dit bundeltje wenschten, te wijzen - noch mij tot dusverre over al te booze recensenten te beklagen heb.’ Dit doet mij onderstellen dat er in de betrekking tusschen dezen dichter en de kritiek inmiddels verandering gekomen is. Betweterij en onvermogen, zoo vermoed ik - ‘la critique, c'est la puissance des impuissants’, zeide Lamartine van Gustave Planche - zullen

dat eerste bundeltje van den heer Dercksen uit de hoogte veroordeeld hebben, en vandaar zijne gemelijkheid in de voorrede tot het tweede. Het in de nieuwe verzameling opgenomen hekeldichtje *Een vuil ding* bevestigt mij in deze gissing:

> Mijnheer van Bluf gaf eens een tijdschrift uit.
> Het eerste nummer had een wit en keurig hulsel.
> - Een wit gepleisterd graf voor al te ellendig vulsel,
> Een ezel in een paardenhuid. -
> Een abonné, wien 't prul bijzonder scheen te smaken,
> Misschien omdat de man er soms zijn naam in zag,
> Ried aan: ‘Kom toch wat meer eenvoudig voor den dag;
> Je speculatierok is naauwlijks aan te raken,
> Of is ontoonbaar vuil. Mijn waarde vriend, bedenk,
> Hoe zoo'n besmetbaarheid ligt uw debiet kan schaden.’
> De brave Redacteur was dankbaar voor dien wenk,
> En - 't kwam goedkooper uit - van Bluf liet graag zich raden.
> Een mooije titelplaat beloofde hij in ruil;
> Toch schijnt de man hiermeê slechts half gebaat te wezen,
> Want toen ik in het prul laatst een kritiek moest lezen,
> Waarin Mijnheer Pedant gelaakt had en geprezen,
> Riep ik, met walging, uit: ‘Dat ding blijft altijd vuil.’

Een dichter zou geen sterveling moeten wezen indien hij, na van den kant der kritiek zulke ondervindingen te hebben opgedaan, en na daarenboven bezweken te zijn voor de verleiding van zulk eene woordspeling, niet half uit verontwaardiging over de driestheid van Mijnheer Pedant, half uit misnoegen over het uitblijven van zijne eigen inspiratie, het geslacht der recensenten met al zijne leden bijwijle naar de Mokerheide wenschte. Met de woorden van den franschen lierzanger stem ik den heer Dercksen toe dat het hoogst onaangenaam is, wanneer men in den zaligen waan verkeert eene handvol ooft geplukt te hebben in den hof der Hesperiden, door den eenen of anderen lompert in het openbaar beschuldigd te worden van zich eene bos wortelen of radijzen aan den boezem te drukken. Doch zou hij waarlijk meenen dat er op het gebied der litterarische kritiek te onzent geene uitzonderingen op den algemeenen regel bestaan? Is het zijnerzijds een bewijs van kracht, van fierheid, van dichterlijke wijding en dichterlijke roeping, indien alle kritiek zonder onderscheid hem schijnt het te hebben toegelegd of te zullen toeleggen op zijne vernedering? Aan wien ligt de schuld indien hij zich geen onafhankelijk beoordeelaar denken kan, die niets liever

wenschen zou dan hem den lauwerkrans op de slapen te mogen drukken? Indien hij inderdaad gehoorzaamde aan de ingevingen eener muze, indien hij zich bewust ware meer te zijn dan een almanak- of genootschapsdichter, zou hij zich niet te goed achten om zelf zijnen dichtbundel aan te bieden als bij uitnemendheid geschikt voor broodrecensenten in verlegenheid? Wat mij betreft, ik zie geene reden waarom juist de heer Dercksen tot doelwit zou moeten strekken aan bitse aanmerkingen. Zijne verzen zijn niet fraaijer, maar ook niet leelijker dan die van de meesten onder onze levende jongere dichters. Aan hetzelfde gevoel van eigenwaarde paart hij eene soortgelijke male van talent. Ik zou het aangenamer vinden indien bij hem die maat overvloediger ware; doch sedert het blijkbaar is dat de vaderlandsche poësie in een tijdvak van stagnatie verkeert, behooren wij, in afwachting van beter dagen, ons tevreden te stellen met hetgeen ons aangeboden wordt. Om van den eenen bloeitijd op den anderen te komen moeten er in elke litteratuur perioden van overgang en aanvulling zijn. Remplissagepoësie is eene ondergeschikte dichtsoort, dit zal niemand ontkennen; doch indien er geene middelmatigheden bestonden, heeft Van der Palm gezegd, zouden de groote mannen geene eer kunnen inleggen met hunne grootheid. De heer Dercksen en de zijnen hebben de wel niet schitterende maar nogtans wezenlijke verdienste dat zij onze letterkunde aan het verzenmaken, en daardoor bij het publiek het geloof aan eene nationale muze levendig houden.

De heer Dercksen is niet een dier dichters die hunnen naam voor korter of langer tijd aan een bepaald genre schenken. Zijne vormen herinneren in de meeste gevallen aan uitheemsche of vaderlandsche vernuften die hem op den weg der onsterfelijkheid reeds voorgegaan zijn. Hij schrijft balladen in de manier van Heine en romancen in den trant van Tollens:

> Waar zich de Rijn in tweeën scheidt
> Bij de oude sleutelstad,
> En met zijn armen van juweel
> 't Smaragden land omvat;
> Daar stond - 't is eeuwen reeds geleên -
> Een trotsch en aadlijk huis;
> Nu werd het door de hand des tijds ,
> Sinds lang gebeukt tot gruis:

deze aanhef van *de Ridder van de Waard*, opgenomen in de gedich-

ten van 1860, is, zonder dat de heer Dercksen gezegd kan worden Tollens verbeterd te hebben, eene regtstreeksche navolging van het bekende:

Waar Maas en Waal te zamen vloeit,
  En Gorkum rijst van ver,
Daar heft zich aan den linkerzoom,
En spiegelt in den breeden stroom,
  Een slot van eeuwen her.

Evenmin is de heer Dercksen er in geslaagd om, tegelijk met sommige van Heine's wendingen, ook Heine's diepte van gevoel of gedachte terug te geven. Het ‘Dozijn Heiniaantjes’ van 1863 laat ik aan zijne plaats. ‘Voor de lezers van Heine's geschriften,’ zegt de auteur, ‘zijn deze versjes oude kennissen, die men welligt op Nederlandschen bodem wel eens wil wederzien.’ Zonder deze opzettelijke waarschuwing, ik kom er rond voor uit, zou ik de versjes niet aanstonds herkend hebben.

Met uwe lieflijke oogen
  Verwondet gij 't hart mij zoo zeer,
Ja, hebt gij mijn toekomst vernietigd.
  Mijn liefje! wat wilt gij nog meer?

Zulk nederduitsch zou Heine niet geschreven hebben. Doch waartoe stilgestaan bij mislukte vertalingen van iets onvertaalbaars? *Daar rijdt een zwarte ruiter rond*, een stukje van eigen vinding in den bundel van 1860, doet ons een billijker maatstaf aan de hand. ‘Daar rijdt een zwarte ruiter rond’: dus luidt de aanhef van het eerste gedeelte. Het tweede, dat met het eerste eene antithese vormt, begint met den versregel: ‘Daar rijdt een man in 't voertuig rond’. Wie die man is, en hoe die ruiter heet, vernemen wij in het derde en laatste gedeelte:

Wie kent dien zwarten ruiter niet,
  Wie zou zich ooit vermeten,
Te zeggen, dat hij hem ontvliedt;
Of voert hij niet eeuwig op aarde gebied,
  En wordt hij DE DOOD niet geheeten?

Wie kent ook zijn bestrijder niet,
  Wie kan den naam vergeten

Van hem, die zooveel troost ons biedt,
Nooit angstig den kamp met den ruiter ontvliedt;
Wordt hij niet DE DOCTOR geheeten?
En schoon ook de eerste 't altijd wint,
Daar hij regeert op aarde;
Toch is de tweede een trouwe vrind,
Van schier onschatbre waarde;
Een vriend, door velen diep betreurd,
Wanneer de hand des wreeden
Hem zelf, in 't eind, ten grave sleurt,
Spijt tranen en gebeden;
Maar - om in hooger, beter sfeer,
Een werktaak aan te vangen,
Waarbij geen zwarte ruiter meer
Hem nasluipt op zijn gangen;
Waar 't leven niet meer sneven is,
Dat lang of kort vertraagd wordt;
Waar 't leven dubbel leven is,
Wijl 't door geen dood belaagd wordt.

Daar is in den opzet van dit gedicht iets Heiniaansch. Doch terwijl de dubbele voorafspraak, met die realistische doktersvigilante achter de hielen van den fantastischen Thanatos te paard, u onwillekeurig in de wereld van den weemoedig-spotzieken duitschen dichter verplaatst, belandt gij ten slotte met den heer Dercksen bij eene bladzijde uit het Christelijk Album of uit het Evangelisch Penningmagazijn; achtenswaardige maandschriften, doch geene organen in den geest van Heine. De Leydsche zanger wordt zelf ontrouw aan het door hem gebruikte beeld. Zijn dokter, die aanvankelijk de nasluipende persoon was, eindigt met nageslopen te worden. 's Dokters verdiensten, eerst onbeperkt, krimpen onder het rijden en zijn ten laatste niet meer dan ‘schier onschatbaar.’ Daar treden wij de Elyseesche velden binnen en, ouder gewoonte, voort is de poësie.

Uitgewerkte antithesen behooren tot 's heeren Dercksen's geliefkoosde vormen. Zoowel in zijn tweeden als in zijn eersten bundel vindt men er voorbeelden van in onderscheiden toon. Eene schertsende antithese zijn de *Rederijkers*, te weten die der 16de en die der 19de eeuw; de eersten op hunne wijze zelf poëten, de laatsten bij voorkeur verzen van anderen reciterend. Eene melodramatische antithese vormen *Een arme en een rijke:* het verhaal van twee zeer ongelijke sterfgevallen. Eene half-sarkastische antithese zijn *Twee Pendanten;* een stukje in twee afdeelingen, naar aanlei-

ding van het geheel verschillend gedrag van twee weduwen, de eene met ironie door den dichter aangeduid als ‘eene charmante vrouw’, de andere in vollen ernst als ‘eene brave gade’. De reden dat de meeste van deze tegenoverstellingen niet beantwoorden aan het doel en den geest voorbijtrekken zonder daarop indrukken achter te laten, moet voor een deel gezocht worden in de uitvoering. Sommige gemeenplaatsen, die gered zouden kunnen worden door een fraaigebouwden versregel, missen, wanneer zij van dit relief verstoken zijn, alle aantrekkingsvermogen. Doch de hoofdfout schuilt bij den heer Dercksen in de ruwe verdeeling van licht en bruin; in een blijkbaar ongeoefend gezigtsorgaan, dat hem alleen oog doet hebben voor uitersten en hem de schakeringen, waarin zoo vaak het poëtische van karakters en toestanden gelegen is, over het hoofd doet zien. Zijne deugdzame personen worden daardoor al spoedig vervelend, terwijl zijne zondaars en zondaressen u van het eerste woord afaan ongeduldig en zenuwachtig maken. Verbeeld u eene jonge schoone vrouw van dertig jaren, moeder van zeven kinderen, op alle wereldsche vermaken nog steeds verzot, en in het vieren van hare ijdelheid gestuit door eene doodelijke ziekte van haren man:

> Zij zat veel slepende uren
> Aan 's kranken ledikant,
> En dacht: ‘Zoo'n lange ziekte
> Is vreeslijk embêtant.’

Verbeeld u een rijk heer, in wiens woning een bal gegeven wordt. Eene arme vrouw schelt aan en vraagt snikkend om een aalmoes, niet voor haarzelve, maar voor haar uitgehongerd en stervend kind. Een bediende, die haar eerst met ‘bedelpak!’ te woord staat, is een weinig later op het punt om zich te laten verteederen. Daar klinkt zijn meesters stem uit danszaal of voorkamer:

> ‘De huisdeur digt!
> Dat volk paart diefstal meest aan logen;
> Zoo zij niet goedschiks heen wil gaan,
> Hits ik mijn jagthond op haar aan.’

Ongetwijfeld bestaan er zulke schepselen, en deze laatste omtrek van den heer Dercksen is zeer mogelijk naar het leven vervaardigd. Doch het is de roeping der dichtkunst, terwijl zij ons dat bestaan herinnert, er ons tevens van te troosten; ons in het onmenschelijke het

menschelijke te leeren waarderen, en *in specie* waarschijnlijk te maken hetgeen *in casu* gedrochtelijk is. Dat de eenige dochter van dien slechten rijkaard den avond-zelf van het bal zonder aanleidende oorzaak kwam te sterven; dat in dien nacht ook het kind der arme vrouw den adem uitblies; dat die vrouw geen kwaad met kwaad vergold, maar om vergeving bad ‘voor den onverlaat, die haar in de armoê had gesmaad’ - dit zijn altegader toevallige omstandigheden. Het kind der arme kon gestorven zijn, ook al had de rijke haar eene ruime gift geschonken. Een vader wiens eenige dochter hem na den afloop van een dansfeest plotseling ontvalt is geenszins uit den aard der zaak een booswicht. Eene arme doch onberispelijk vrome vrouw naast een hardvochtigen millionair is iets braafs naast iets slechts, iets gemeens in de onmiddellijke nabijheid van iets zeer verhevens, een blad zwart papier met eene veeg wit er op. Doch tusschen een aldus bestreken blad papier en eene eigenlijk gezegde teekening is het onderscheid groot.

Bij het behandelen van historische onderwerpen is historische kennis, is kennis aan het beloop der menschelijke meeningen, geen minder voornaam vereischte in den dichter dan menschenkennis in het algemeen. Een berijmd dogme, eene in min of meer welluidende verzen gebragte overlevering, is geen gedicht. Op dien eernaam kan dan ook zoo min 's heeren Dercksens *Melaatsche Koning* als zijn *Veni Creator* aanspraak maken. *Veni Creator* is eene roerende anekdote uit de dagen van het fransche Schrikbewind. Vijftien kloosterzusters worden, met hare Abdis aan het hoofd, naar de guillotine gevoerd. Zingend gaan die vrouwen in den dood; de Abdis, als eene tweede makkabeesche moeder, de anderen aansporend tot volharding in het geloof en ten laatste ook zelve bezwijkend. De volksmenigte kan den aanblik van dezen jammer niet verdragen, het ruischen dier gewijde toonen niet verduren. Meer en meer slinkt zij; en wanneer eindelijk ook de Abdis het hoofd onder het vallend hakmes buigt, is er op de strafplaats schier niemand overgebleven als de beul met zijne helpers en zijne slagtoffers. *De Melaatsche Koning*, naar het fransch van Athanase Coquerel, ‘den beroemden Parijschen kerkredenaar, die in 1848 lid werd der Nationale Vergadering van Frankrijk’, is de geschiedenis van Uzzia, den koning van Juda, die zich eenmaal verstoutte, nevens de koningskroon, ook het hoogepriesterlijk diadeem zich op het hoofd te

plaatsen, en die voor deze daad van heiligschennende vermetelheid, zegt het bijbelsch verhaal, met elefantiasis gestraft werd. Ofschoon melaatsch, bleef hij nog een zeker aantal jaren regeren, althans in schijn; een verafschuwd kluizenaar binnen de muren der opzettelijk voor hem ingerigte woning, van zijne hovelingen verlaten, door slaven bediend, de stof van het angstig fluisterend gesprek der spelende jeugd, ten slotte bijgezet en begraven buiten den voorvaderlijken grafkelder. De heer Dercksen is bij de behandeling van dit onderwerp, in zichzelf even geschikt als het vorige, Coquerel in de hoofdzaak gevolgd. Met andere woorden, hij heeft eene ampliatie geleverd van het oud-testamentisch verhaal. Van historische nasporing, zweem noch schaduw. De dichter is de dupe geworden van den kronijkschrijver. Van een artikel van populair hebreeuwsch voorzienigheidsgeloof heeft hij eene wet der geschiedenis gemaakt. Een echt dichter zou eene poging aangewend hebben om koning Uzzia te troosten of te wreken van den op hem nedergedaalden vloek; om hem voor te stellen als een niet onschuldig, maar bij zijne onvoorzigtigheid en zijne heerschzucht nogtans deerniswaardig slagtoffer van volksvooroordeelen in verbond met priesterlijken naijver en priesterlijk eigenbelang. 's Konings melaatschheid, door de zonen van Aaron met goed gevolg geëxploiteerd als eene straf des hemels, zou eene onbetwistbaar poëtische stof geweest zijn. Coquerel, wiens vijanden, zinspelend op zijne korte staatkundige loopbaan, met een zweem van regt plegen te zeggen ‘qu'à la tribune il n'a jamais été qu'un médiocre prédicateur, et, en chaire, qu'un mauvais orateur de tribune’; Coquerel, die zich steeds illusien gemaakt heeft omtrent zijn dichterlijk talent; bij wien de dichter te allen tijde ondergegaan is in den redenaar; Coquerel heeft het onderwerp van den melaatschen Koning ontegenzeggelijk verbroddeld. De heer Dercksen, wiens versificatie daarenboven aanmerkelijk lager staat dan die van zijn franschen voorganger, in plaats van zich te spiegelen aan diens misgreep en zich te wachten voor eigen schade, viel in den hem gespannen strik en beging twee zonden voor eene. Het dichtstuk *Veni Creator* gaat mank aan dezelfde euvelen. Was de strijd tusschen het katholicisme en de revolutie in het Frankrijk der vorige eeuw niet eene monumentele worsteling? Mag de Omwenteling met het Schrikbewind vereenzelvigd en daarnaar beoordeeld worden? Zou in elk geval een dichterlijke geest den dood der Abdis en van hare nonnen niet opgevat hebben als een zoenoffer voor

de vele overtredingen van den klerus der 18de eeuw? als een zoenoffer voor de revolutie-zelve? In plaats daarvan moeten wij ons tevreden stellen (de schim van Joseph de Maistre bloost over zulk een volgeling) met platheden als deze:

Het kwaad regeerde op Frankrijks grond.
De laatste dijk was weggeslagen,
Die 't woên des ongeloofs weêrstond,
Dat, met het oproer in verbond,
Steeds meerdere offers durfde vragen.
De moordbijl blonk, een bloedstroom vloot,
Daar heerschte alomme schrik en dood,
En menig riep, in bangen nood:
Veni, Creator!

De aloude godsdienst lag geveld;
Men zag godslastring en geweld,
Waar 't woord ten hemel was gesneld:
Veni, Creator!

't Gold zestien nonnen, schoon en jong,
Wie 't doodsgevaar geen eed ontwrong,
Wier mond het heilig loflied zong:
Veni, Creator!

Want van haar lippen klinkt een lied,
Van dagen sprekend, toen nog niet
Het volk der vaadren God verstiet:
't *Veni, Creator!*

Van de historische onderwerpen spoed ik mij naar de karakters van eigen schepping; naar *de Bruidskrans* in den tweeden, naar *Eene Immortelle* in den eersten bundel; gedichten waaromtrent de auteur het met mij eens zal zijn dat zij tot zijne beste proeven in het ernstige of tragische genre behooren. Verzen als *De dans op de Heide*, als *Ontrouw en Straf*, zijn anachronismen. *Eene Immortelle* is dit niet geheel en al. Het is de beschrijving van eene in de kracht van haar leven, na veel en bitter lijden, gestorven vrouw; niet schoon, niet rijk, niet hoofsch, maar in de hoogste mate beminnelijk en daarbij edel van inborst. Enkele bijzonderheden, voor eene zuiver ideale studie te bijzonder - een krankzinnig geworden

echtgenoot - wekken het vermoeden dat de eene of andere hem bekende levensgeschiedenis den dichter bij de zamenstelling van zijn lied voor den geest heeft gestaan. Mijns inziens is hij te haastig geweest met het op papier brengen van zijne herinneringen. Niemand die hem niet op zijn woord gelooft wanneer hij verzekert dat er slechts zelden op aarde zulk eene voortreffelijke vrouw geleefd heeft als de door hem geschilderde; bij haar grievend leed zoo getrouw in hare liefde, zoo zwak van leest en zoo krachtig van geest. Doch had hij zijne indrukken nog een weinig laten bezinken of besterven, had hij een gelukkig oogenblik afgewacht, wij zouden een volmaakter portret bekomen hebben. Thans moge die beeldtenis van waarde zijn voor de bloedverwanten en vrienden der overledene, kunstwaarde bezit zij niet. Beter dan de ongenoemde Immortelle is vergelijkenderwijs die Aleide geslaagd, die in den kleinen roman *de Bruidskrans* de hoofdrol vervult. Vooraf doe ik aan mijne lezers opmerken dat de heer Dercksen niet slechts in zijne komische, maar ook in zijne andere gedichten eene ongemeene belangstelling in onderdrukte vrouwenliefde aan den dag legt. Eene apostrofe van hem aan Jakoba van Beijeren doet ons te dezen aanzien een diepen blik in zijn binnenste slaan:

Dat schoon gelaat, die sprekende oogen,
Die wang, verbleekt door liefde en leed,
Jacoba! wie uw naam vertreed',
Zij hebben mij de ziel bewogen!
't Geschiedboek tuig, op menig blad,
Wat ge als vorstinne hebt misdreven:
Mijn harte kan u veel vergeven,
Omdat gij veel hebt liefgehad!

Om het even of dit laatste de moraal van het evangelie van Lukas of die van *Fernande* en van *la Dame aux Camélias* zij, verbleekt door liefde en leed is ook de wang van Aleide, wier zuster Ada in het huwelijk treedt met den man dien Aleide in diepe stilte en hartstogtelijk beminde. Ondragelijk is voor Aleide de scherts van dien bruidegom, die als aanstaande schoonbroeder haar plaagt om een kus. Met bitterheid en wanhoop vervullen zij hare ziel, die toebereidselen voor een huwelijk welks voltrekking het doodvonnis van haar levensgeluk wijzen zou. Doch haar lijden klom ten top toen op het aanteekeningsfeest, uit gekscheren, de bruidegom voorstelde dat men blindekootje spelen zou met den krans der bruid.

Hij bond een doek om Ada's oogen, stelde haar den krans ter hand, leidde haar de kamer uit en toen weder in; en daar stoven de op het feest aanwezige jonge meisjes uit elkander, de eene regts, de andere links, en wachtten ademloos den uitslag af. Zij waren een weinig verlegen met het geval; want diegene op wier hoofd de geblinddoekte Ada al tastend den krans zou plaatsen, zou van het eerstvolgend huwelijksfeest, zoo fantaseerde het maagdelijk bijgeloof, stellig de aangewezene hoofdpersoon zijn. Ada komt, Ada zoekt, Ada kiest, en met argelooze wreedheid drukt zij in het eind den krans op Aleide's lokken. Deze smart was in zichzelve niet grooter dan die van zoo vele andere grieven, in de laatste dagen en weken door Aleide verduurd. Doch de bestanddeelen van ons verdriet koncentreren zich somtijds in de eene of andere gebeurtenis van schijnbaar ondergeschikt belang. Een nietige druppel kan den ten boorde toe gevulden beker doen overvloeijen. Zoo ging het Aleide. De herinnering aan dat spel met den bruidskrans vervolgde haar nacht en dag. Zij bezorgde haar eene zware, eene weldra doodelijke ziekte; ijlende koortsen, te midden waarvan het geheim van haar leed haar ontsnapte en bekend werd aan hare bij het ziekbed wakende moeder; koortsen waarin zij luide droomde van een bleeken bruidegom die haar kwam afhalen in een zwarten koets. De dichter volgt Aleide tot op het kerkhof, tot in het graf, ‘haar sombre legersteê’, waar de bruidegom die haar ‘in slaap had gekust’ haar ‘geen lust’ maar ‘ongestoorde rust’ schonk. In een korten epiloog zien wij de bedroefde moeder bijwijle een bezoek brengen aan Aleide's tombe. Somtijds toeft op het kerkhof een pas verbonden paar, dat Aleide beklaagt en eene zucht wijdt aan de nagedachtenis van haar verwoeste jeugd. ‘Maar menig, wie een bruidskrans heeft gesierd’, want er komen op dat kerkhof ook wel andere vrouwen, ongelukkig gehuwden, die Aleide's lot benijden en hare plaats zouden willen bekleed hebben:

> Maar menig, wie een bruidskrans heeft gesierd,
> Die voor haar hoofd een kroon van doornen wierd,
> Spreekt bij dat graf, het bange woord der klagt:
> ‘Welzalig zij, wie zulk een sponde wacht!’

Waarom is Heine's *Schlachtfeld bei Hastings*, door den heer Dercksen vrij gevolgd, zooveel schooner dan de oorspronkelijke nederduitsche *Bruidskrans?* Omdat, in weerwil van 's vertalers schrappen en

bijvoegen, Edith Schwanenhals een karakter is, een zedelijk wezen, niet slechts vatbaar voor indrukken, maar ook bekwaam tot lijden en handelen, terwijl daarentegen in vollen nadruk van Aleide geldt hetgeen de fransche critici als uit eenen mond en met afkeuring van Gustave Flauberts jongsten vrouwentype gezegd hebben: ‘Salammbô n'a d'autre caractère que d'être hystérique.’ Ik maak er den heer Dercksen geene misdaad van dat hij in het aangehaalde naschrift uit zijne rol gevallen is. Eene vrouw kan zoo ongelukkig niet zijn of sommigen van hare zusters zijn nog ongelukkiger dan zij. In zichzelf is het dan ook niet immoreel dat Aleide door eene bepaalde klasse van vrouwen zalig gesproken wordt. Doch weten die afgunstigen wel wat zij doen? Eene kwalijk gepaarde echtgenoot, die haar kruis met moed en ootmoed draagt, staat aanmerkelijk hooger aangeteekend op de schaal der zedelijkheid dan een minziek meisje, jaloersch van hare zuster en wegkwijnend onder de broederlijke omhelzing van haren zwager. Edith Schwanenhals, na zestien jaren van verguizing het lijk van Koning Harold vindend en herkennend; den trouweloozen minnaar kussend op het voorhoofd, op den mond, op de doorvlijmde borst; in de abdij van Waltham, terwijl de monniken hunne gebeden fluisteren, met kinderlijke vroomheid de litanie der dooden zingend, Edith Schwanenhals is in hare soort eene heldin. Door hare aardsche liefde schemert een licht uit hooger sfeer. Aleide's liefde daarentegen behoort in haar geheelen omvang tot het gebied der physiologie. Edith's smart was ongeneeslijk; die van Aleide niet alzoo. Een welingelicht medicus zou dit meisje hebben kunnen redden van den dood. Nu is er ongetwijfeld iets zeer tragisch en daardoor iets onmiskenbaar poëtisch in dergelijke bijna zuiver fatale hartstogten. Goethe's *Wahlverwantschaften*, zijn sedert zestig jaren een leerzaam boek. Phedra is onder de hoede van Racine's kunst eene dichterlijke figuur gebleven, en wanneer Mevr. Ristori in Alfieri's treurspel als *Myrrha* optreedt behoudt onze deernis de overhand op onze ontzetting. Doch bij den heer Dercksen is van geene dezer hoogten en diepten iets te vinden. Lees zijn *In de huiskamer*, een van zijne goede gedichtjes, en gij zult mij toestemmen dat onderwerpen als *de Bruidskrans* zijne krachten te boven gaan. Het is de verjaardag van Fransje, op een na het jongste van ik weet niet hoeveel kinderen. Ter eere van dezen feestdag verschijnt er op den avonddisch een buitenkansje, ‘een lekkre rijstetaart’; en opdat de kinderen niet op een droogje zouden

zitten, wordt er bij de taart ook iets gedronken. Zij schuiven hunne kopjes toe en trekken ze gretig weder terug. ‘Niet te haastig,’ zegt de moeder, ‘want de slemp is gloeijend heet.’ Middelerwijl geraakt vader in zijne nopjes, en vertelt hij van Blaauwbaard, van Roodkapje, van den Markies van Carabas, van Klein Duimpje en den Reus. ‘Kinderen, nu naar bed!’ roept ten laatste de moeder uit; en van vaders zwijgen wordt door den dichter partij getrokken om te eindigen met iets algemeens tot lof der huislijkheid. Hinderlijk steekt bij deze platte maar gezonde moraal de onbeteugelde hartstogt van Aleide af. Niemand kan twee heeren dienen. Een familie-poëet kan zonder ontrouw te worden aan zichzelven geene Jakoba's van Beijeren, geene Aleide's kanoniseren. Dit meisje, dat volstrekt een bruidegom wil hebben en zich bij gebrek aan beter ten slotte met den ons van elders bekenden zwarten ruiter geneert, is een wanklank in de huiskamer. Hare onstuimige driften doen de melk in de rijstetaart verzuren; doen de heete slemp koud worden van schrik.

Tot het getal der mededichters wier lauweren 's heeren Dercksens nachtrust storen behoort, met Heinrich Heine, ook de heer Van Zeggelen. *Op de Beurs, Eene middeleeuwsche ballade, Eginhard en Emma, Historisch Regt, Schooljongens, Rekwest aan den Raad van 's Gravenhage*, al deze en dergelijke gedichten zijn navolgingen van den waardigen en populairen schepper van Pieter Spa. Weinig van hetgeen aan den heer Van Zeggelen behoort is den heer Dercksen heilig. Gevoelt de laatste zich opgewekt om onze hollandsche knapen te bezingen, hij borgt bij den eersten het metrum en de manier van *Nieuwjaarsdag* of *In de Bruidsdagen*, en kleedt in dit gewaad zijne eigen herinneringen aan het eerste hoofdstuk van Hildebrands *Camera Obscura*. Schrijft de Heel Van Zeggelen, op de wijze van: *Van dik hout zaagt men planken*, een in het geheel niet onaardig liedje, aanstonds taalt de heer Dercksen naar de onderscheiding om ook zelf onze litteratuur met zulk een gedichtje te verrijken. *Hoe holler klank, hoe leêger vat*, dus luidt, om in de plankenwereld te blijven, het door hem gekozen refrein, en aanstonds beijert het in onze ooren van:

> Hoe holler klank, hoe leêger vat.
> Die spreuk, uit onzen spreukenschat,
> Schoon reeds bekend bij 't voorgeslacht,
> Blijft ook in onzen tijd van kracht.

Wie toch naauwlettend om zich ziet
Ontkent gewis haar waarheid niet.
Zoo menig leeft alleen van bluf;
Zoo menig schreeuwt ons de ooren suf,
Of hij 't verstand in pacht bezat...
Hoe holler klank, hoe leêger vat.

De muze van den heer Dercksen zou geene goede vaderlandsche koe zijn, indien haar pleegzoon geen middel had weten te vinden om dit onderwerp tot op het laatste oogje af te roomen. Acht strofen lang rijmt hij dan ook voort van lieden met weinig verstand, weinig vernuft, weinig wetenschap en veel schaamteloosheid; altegader holklinkende vaten; en wanneer het dunne biefstukje tot aan brandens toe door hem in de pan is om- en nogmaals omgewenteld, wordt het ons ten besluite voorgezet met de woorden:

Zoo ziet... Maar waartoe voortgegaan?
Wie lust heeft vull' hier zelf maar aan,
Ik stel te veel het woord op prijs:
‘Te veel bewijs, is geen bewijs;’
En zie daarin nog één gevaar:
't Is dat het niet onmooglijk waar',
Dat door een ongenaakbren gast
Op *mijn* geschrijf werd toegepast,
Wat ik te lang bezongen had:
Hoe holler klank, hoe leêger vat.

De maker van dit vers, zoo dunkt mij, verdiende dat men hem aan zijne eigen woorden hield. Doch mijne antipathie tegen eene soort van humor als den zijnen is te eenzijdig en daardoor te onregtvaardig dan dat ik mijn oordeel niet gaarne prijs zou geven voor dat van anderen. Roemer Visscher, de eigenaar van *Elk wat wils*, heeft in zijne Zinne-Poppen hetzelfde onderwerp als de heer Dercksen behandeld. *Een vol vat bomt niet*, leest men boven het welbekende plaatje; en daaronder niet meer dan deze twee regels:

De ijle weet-niet klapt en kakelt zonder maat;
Een wijs-man zwijgt, zoo lang zijn spreken komt te staat.

Nevens het plaatje, aan de linkerzijde, staat geschreven: ‘Deze Zinnepop is zoo klaar dat ze weinig uitlegging behoeft: want men ziet dat de onverstandige menschen de allermeeste woorden over zich hebben, op straten, op markten, op wagens en in schepen, terwijl de verstandige wijze lieden met een stil bekwaam wezen henengaan.’ Wie met mij zelfs in dit korte bijschrift in proza, de

eerste woorden uitgezonderd, van des bejaarden Roemers zijde een begin van aartsvaderlijke breedsprakigheid ziet, zal het verdragen dat de tachtig versregels van den heer Dercksen, de kreupele en de blinde door elkander gerekend, mij niet naar den smaak zijn.

Het kenmerkend onderscheid tusschen den eenen en den anderen bundel des Leydschen dichters, zijne *Gedichten* en zijn *Elk wat wils*, wordt door hemzelf naar waarheid en duidelijk aangewezen; zoo duidelijk dat ik niet van hem scheiden mag zonder op dit verschil de aandacht gevestigd te hebben. ‘Ik heb in dit bundeltje,’ zoo schreef hij ten jare 1860, ‘noch bijbelsche, noch vertaalde, en evenmin eigenlijk gezegde comische of satyrische poëzy willen opnemen: mij bepalende tot het kiezen van die verzen, welke van meer algemeene strekking en oorspronkelijk zijn.’ Anders luidt het in de voorrede voor de nieuwe verzameling, uitgegeven te Leyden, bij D. Noothoven van Goor. ‘De dichtbundel, welken ik u bij deze aanbied, geachte lezer en lieve lezeres, verschilt in zoo verre met dien, welken ik, in 1860, bij H.J. van Kesteren, te Amsterdam, uitgaf, dat men hier, nevens oorspronkelijke poëzy, ook vertaalde - liever nagevolgde - gedichten, en bij de ernstige- ook comische en satyrische dichtstukken aantreft.’ Van hetgeen de twee bundels met elkander gemeen hebben werd door mij herhaaldelijk melding gemaakt. Ook hetgeen de tweede bundel eigenaardigs heeft kwam reeds voor een deel ter spraak. *Bij Hastings* en *De Melaatsche Koning* deden ons kennis maken met navolgingen of vertalingen. Een tweetal proeven van satirieke poësie kwamen ons insgelijks onder de oogen: het *Leêge Vat* en het *Vuile Ding*. Om evenwel tot eene volledige voorstelling te geraken van hetgeen de tweede bundel boven den eersten vooruit heeft, moeten wij ook nog regt laten wedervaren aan het komische element; aan de *Elegie van een Modemaakster aan haar geliefden Tamboer-majoor*, aan *Klaas Tobbenburg*, aan de *Verliefde Molenaarster*. Dit laatste kondigt zich aan als ‘een luchtig versje, naar het hoogduitsch van Theodor Drobisch gevolgd’; *Klaas Tobbenburg* als eene parodie van Schillers *Ritter Toggenburg*, ‘waarmede ik natuurlijk,’ zegt de nederlandsche dichter, ‘slechts eene literaire aardigheid, en geene persiflage van dien hooggeschatten auteur, bedoelde.’ Klaas is een palfrenier, verliefd van eene Mie geheeten kameraad, die wel zijne zuster zou willen wezen, maar geene roeping gevoelt om zijne vrouw te worden. Door teleurgestelde liefde aan den drank geraakt, wordt Klaas weggejaagd door

zijnen meester. Hij neemt dienst in het fransche leger en trekt onder Pélissier naar de Krim. De fransche marketentsters maakten hem daar het hof; naauwkeuriger uitgedrukt, zij kregen in hem ‘zjenie’:

Maar hij dacht, model van trouwe,
Enkel aan zijn Mie.

In het vaderland teruggekeerd vernam hij dat Mie tusschentijds met een ander gehuwd en moeder geworden was van het in deze gewesten gebruikelijk zevental. Of daar een enkel stel tweelingen onder geloopen hebbe wordt niet gemeld, doch schijnt door de chronologie geëischt te worden. Voor vijftig centen 's weeks huurde Klaas nu eene kleine woning tegenover de hare:

Waar hij daaglijks op haar huisje
Uren, uren, keek;
Waar hij jammren kon en weenen,
Ja, met goed fatsoen,
Haar de jongste van haar kleenen,
Luijers aan zag doen.

Dit duurde vele jaren achtereen. Klaas werd oud, Klaas werd jichtig, Klaas leed duldelooze pijnen. Doch waan niet dat Mie daarom uit zijne gedachten week. Integendeel:

... Toen op een mooijen uchtend
Lange Hein verscheen,
Keerde Klaas het hoofd nog, zuchtend
Naar heur venster heen.

Onbekend met het stukje van Theodor Drobisch, kan ik niet beoordeelen of de *Verliefde Molenaarster* in het oorspronkelijk al dan niet hooger staat dan in de nederduitsche navolging. Ziehier in elk geval hetgeen de heer Dercksen er van gemaakt heeft. De molenaarsweduwe Martha, eene vrouw die er in meer dan een opzigt warmpjes inzat, zou onhebbelijk gaarne gezien hebben dat haar meesterknecht Georg aanzoek bij haar gedaan had om van zijnen dagelijkschen arbeid te mogen komen uitrusten aan haar welgevulden en nogtans vakanten boezem:

Haar meesterknecht, die op haar molen
De zaak betrachtte kloek en trouw,
Wierp gansche schepels trouwbegeerte
In 't hart der corpulente vrouw.

De fraaigebouwde Georg, krachtiger ontwikkeld naar het ligchaam dan naar den geest, toont zich een regten Jocrisse en bemerkt volstrekt niet dat hijzelf het offer is waarin de vlammende blikken zijner meesteres den brand pogen te steken. Martha is genoodzaakt hem de duimschroeven aan te zetten. ‘Zeg, mijn beste jongen, weet je niet een man voor mij?’ vraagt zij hem op zekeren keer, onder vier oogen. Doch het brein van den bediende blijft beneveld. In vollen ernst suppediteert hij eerst zekeren Krelis Netelbrand, dan zekeren Klaas Kokanje, eindelijk zekeren Piet van Vrij. Nu is het geduld der weduwe uitgeput:

‘Neen, neen!’ deed Martha weêr zich hooren;
‘Ik word alleen een mool'naarsvrouw...
Ik zie je valt wat onbegrijplijk,
Dus, kort en goed, 'k heb zin in jou.’

Georg verontschuldigt zich met te zeggen dat zijne Clasina, indien hij het waagde naar Martha's voorstel te luisteren, hem ongetwijfeld den nek zou breken (textueel). Hij bemint Clasina, en tot zijne eer zij het gezegd dat de zorg voor de instandhouding zijner jukbeenderen de eenige drijfveer van zijne weigering niet is. Toch, want wij bevinden ons hier in een gezelschap dat het met de tien geboden niet al te naauw neemt, toch zou Georg, zegt hij, indien Martha eerder gesproken had, eerder dan hij met Clasina of Clasina met hem, aan de rijke weduwe de voorkeur gegeven hebben. Deze niet geheel en al onberispelijke gevoelens van den jonkman maken het begrijpelijk van waar hij, toen Martha twee weken later met Piet van Vrij in het huwelijk trad, de vrijmoedigheid ontleende (zou er anders in veertien dagen tijds uit een Jocrisse een Figaro hebben kunnen groeijen?) om lagchend tot zijne meesteres te zeggen:

‘De winden en de molenaarsters,
Zij draaijen beiden even gaauw.’

Van de *Molenaarster* komen wij onwillekeurig tot de *Modemaakster*; van de navolgingen tot het oorspronkelijke. In verband met de voorrede is deze *Modemaakster*, tegelijk komisch en satyriek, de eigenlijk gezegde toetssteen van den nieuwen bundel; de maatstaf van hetgeen de dichter, nadat zijne eerste verzameling het licht had gezien, nog in zijne mars voerde. De eerste strofe is een woord

van hulde aan den in weerwil van zijne ontrouw door de modemaakster nog steeds bewonderden tamboer-majoor:

Wat zijt gij groot, ontzaglijkste aller mannen,
  Als gij daar staat aan 't hoofd van 't regiment,
Geheel den troep op eens doet *rataplannen*[1]
  En schrik in 't hart van uw belagers zendt.
Ja, bij uw wenk en 't roffelen der trommen
Voel ik mijn ziel door bange vrees 'beklommen';
  Hoe goed ik ook met UWE ben bekend.

Gaandeweegs de tweede strofe begint de arme minnares, bij het indenken van het smartelijk onderscheid tusschen thans en voorheen, door hare aandoeningen overstelpt te worden:

Wat waart gij lief, als, aan uw hart gezonken,
  Ik, als een duif zoo teeder en zoo schuw,
Mij door uw oog zoo prettig toe zag lonken,
  U zeggen hoorde: '*Ik hou alleen van u!!*'
Wat waart gij toen niet kussend en niet kozend,
Wat werd ik dan niet vaak van schaamte, blozend!...
  Wat schrikkelijk verschil dat *toen* en *nu*.

Was de tamboer-majoor in vroeger dagen welligt nu en dan wat los in den mond geweest, en had zijne beeldspraak bijwijle aan zijne beminde een blos op de kaken gejaagd, zij, thans zijne beminde niet meer, betaalt hem in de derde strofe met zijne eigen munt. Zij ziet zichzelve binnen het half jaar op liquor staan en borgt alvast hare allegoriek bij den handelaar in gedistilleerd:

En thans, waar is die tijd gebleven, lacie!
  Thans is mijn heil voor altijd op de flesch;
- Begrijp eens wat een nare situatie -
  Ligt sterf ik thans wel in een maand of zes.
O liefste-mijn! gij handelt niet jolijselijk,
Wat zeg ik? uw behandling is afgrijselijk.
  Wat ontrouw aan zoo trouw een minnares!

De vierde strofe brengt geene nieuwe elementen van smart of hartstogt aan. Zij dient de modemaakster niet; doet aan deze in onze schatting winst noch afbreuk, en schijnt alleen vervaardigd ten behoeve der luimige noot aan haren voet:

1 'Een fonkelnieuw, klanknabootsend werkwoord, dat wij der aandacht van alle taalbeoefenaars eerbiedig aanbevelen.' - Aanteekening van den dichter.

Dat is een ramp, die 'k nimmer zal vergeten,
- Gesteld ik blijf nog in dit tranendal -
De wereld zal 'k mijn ongeluk doen weten,
Hoewel 't mij bitter weinig baten zal.
Want wie nog meent, dat meêlij wordt gevonden
Op aard, die zoek' het, primo, bij de honden;
Want bij de menschen vindt gij niet met al[1]

Met de vijfde strofe treedt de modemaakster weder in hare regten; de regten der wedervergelding, ditmaal. Zoo toornde weleer Ariadne tegen den verraderlijken Theseus; zoo ging Medea op Jason los:

O, dat de wraak van Hymen u verpletter'!
U wacht' voortaan slechts ziel- en ligchaamspijn!
Ontrouwe Lief![2] oneedle Tamboer-maître,
Dat wroeging, laat en vroeg, uw deel moog zijn!
Dat zal u dan uw streken wel verleeren,
En 't zal mij nog een beetjen amuseren,
Terwijl ik hier al stilletjes verkwijn.

'Maar neen!' berispt de modemaakster zichzelve, terwijl op de woeste Medea in haar binnenste de minder onbuigzame Ariadne de overwinning behaalt (zesde en laatste strofe):

'*Maar neen!!*' Ik wil dien toon der wraak niet slaken.
Eens word ik aan mijn zielesmart gewend;
Maar nooit zal weêr mijn hart van liefde blaken,
Al 'vroeg' me een 'Groot-Majoor' van 't regiment.
Ja, zoo het lot u nog geluk kan aanbiên,
Het zij zoo. 'k Zal het zonder afgunst aanzien.
Als 't u maar welgaat - dan ben ik content.

Nagaan en mededeelen houd ik voor de beste kritiek die men van zulke verzen leveren kan. Hun geslacht wordt daardoor van zelf openbaar. Dat de dichter, instede van het nemen dier zoo eenvoudige proef aan zijne beoordeelaars over te laten, kaar niet liever op zijne eigen studeerkamer en ten overstaan van een twee- of drietal opregte vrienden genomen heeft, zou onverklaarbaar zijn, indien er niet eene bepaalde reden voor bestond. Het feit dat deze gedichten door hem in het licht gegeven zijn niet-alleen, maar ook eigenhandig door hem aan lezer en lezeres zijn aangewezen als de uitdrukking eener

1 'De lezer gelieve wel acht te geven op den Byroniaanschen toon, die in de drie laatste regels heerscht.' - Aanteekening van den dichter.
2 'Eene allerliefste navolging van het Engelsche *Love*.' - Aanteekening van den dichter.

hun tot hiertoe nog niet openbaar geworden zijde van zijn talent, bewijst dat het hem in sommige opzigten aan eigen oordeel hapert; terwijl er tevens uit blijkt, want de *horror vacui* is eene natuurwet en straffeloos kan geen dichter een orgaan te weinig bezitten, dat de openstaande, plaats der zelfkritiek bij hem ingenomen is geworden door den wansmaak. De meeste gedichten van den heer Dercksen zijn triviaal omdat er in zijne natuur-zelve iets triviaals is. Hij bemerkt niet dat *Klaas Tobbenburg* eene onedele parodie, de *Molenaarster* eene onedele navolging, de *Modemaakster* een onedel gewas van eigen bodem is. Door arbeid en zelfbeheersching, door bescheidenheid en inspanning, kan men den boozen geest waarmede men ter wereld kwam ten onder leeren brengen. Doch als dichter, wees daar verzekerd van, is de heer Dercksen nooit van de vlijtigsten geweest. Zoo min in zijne vormen als in zijne denkbeelden ontdekt men de vruchten van ernstige studie. Slechts te rade gaande met zijne zangdrift laat hij aan zijne individualiteit den vrijen loop; en terwijl de poësie zijn vijgenblad zou kunnen wezen, gebruikt hij haar als advertentie van zijn aandeel in de erfzonde. Te onvoorzigtiger is zijnerzijds deze handelwijze omdat hij meer dan sommige andere dichters belang heeft bij het bedekken van zijn ik. Niet slechts op zedelijk, ook op verstandelijk gebied zijn zijne tekortkomingen velen in getal. Een ieder geeft toe dat de zucht om ongemeen te zijn tot gemaaktheid vervoert, en wie de ongemanierdheid slechts ontzeilt om schipbreuk te gaan lijden op de klip der affektatie, had de moeite niet behoeven te nemen om van koers te veranderen. Doch al legt men zich toe op soberheid en eenvoudigheid, men behoort keurig te blijven, het afgezaagde te mijden, het versletene over te laten aan zijn lot, achting te blijven toonen voor zichzelven, voor de kunst en voor het publiek. De heer Dercksen, wanneer hij boven een van zijne komische stukjes dezen titel geschreven heeft: *Eene vreeselijke middeleeuwsche ballade; in drie verschrikkelijke afdeelingen en voorzien van een moraal*, de heer Dercksen is daarmede in zijne eigen schatting nog niet verstaanbaar genoeg geweest. De lezers moeten met onbedriegelijke zekerheid weten dat er iets vermakelijks volgen zal. Vandaar het bij den titel van deze ballade geplaatst sterretje; vandaar het rijmpje aan den voet der bladzijde, waarnaar dit sterretje verwijst:

> Die men verzocht wordt, 's avonds niet te lezen,
> Uit vrees 't mogt voor de nachtrust schaadlijk wezen.

Schrijft hij een stukje in twee afdeelingen, elke waarvan eene karakterstudie behelst, *Zijn er zoo?* prijkt als motto boven de eene, *Zoo zijn er* boven de andere. Sainte-Beuve spreekt ergens met weinig hoogachting van jonge fransche dichters die het niet beneden zich rekenen de half uitgerookte sigaren op te rapen, door Alfred de Musset uit het portier geworpen. Zoo verkwikt de heer Dercksen ons en zichzelven met den afval van Alexander Verhuell en Jan Gouverneur. De Leydsche dichter, zoo verneem ik, oefent de betrekking van notaris uit; hij doet in testamenten, gelijk Vondel in kousen en Tollens in verfwaren deed. Doch hoewel hij daardoor beter dan iemand weet dat sommige diensten aan stervenden of gestorvenen bewezen, al worden zij met geld betaald, in zichzelven niet vernederend zijn en zeer wel kunnen zamengaan met belangstelling en trouwhartigheid, wordt hij bitter zoo vaak hij van loontrekkende ziekenverpleegsters of van bezoldigde aansprekers gewaagt. Spruit deze geringschatting uit een welgeplaatst hart? Geene bediening zoo eervol, of de booze wereld kan haren lof verkleinen. *Periculum in declinatione*, zegt Roemer Visscher van het notarisambt; en als ware de vermaning niet geheel en al overbodig, voegt hij er bij: ‘Die hem gedenkt op den inktpot te generen, die moet den koker op de regte zijde hangen.’ Toen de bleeke bruidegom om Aleide gekomen was, moest Aleide begraven worden; daar hielp niet aan. De ‘grafgezant in doodslivrei’, die hare lijkstatie regelde, verrigtte een nuttig werk en onthief de familie van een aantal kleine maar smartelijke zorgen. Toch noemt de dichter hem ‘een huurling’, en verwijt hem dat hij te weinig sympathiseerde met het sterfgeval, ‘'t Is immers maar een dagwerk voor dien man?’ klinkt het op den onvriendelijken toon dien anders alleen de broodnijd pleegt aan te slaan. Op het oogenblik dat Aleide den adem uitblies, had hare moeder, ‘ondanks haar kloek weêrstreven, zich aan 't genot der sluimring prijs gegeven.’ Door den slaap overmand, moede van het verplegen, en daarbij misleid door het schijnbaar rustig nederliggen der patient, was de oude mevrouw naast het ziekbed ingedommeld; en bij haar ontwaken moet het haar tot in de ziel gegriefd hebben, in weerwil van hare trouwe zorgen den jongsten ademtogt van bare dochter niet te hebben mogen opvangen. Deze teleurstelling had kunnen vermeden worden indien er zich in het vertrek eene goede waakster bevonden had. Doch lees het slot van *Verlaten Sterven*, en gij zult bespeuren dat de heer Dercksen iets tegen waaksters heeft:

't Wordt alles stil; die kreet, het was zijn leste;
   En toen nu zijn verpleegster tot hem kwam,
Met huivring schier de blikken op hem vestte,
   Zijn hand schuw in de hare nam,
Toen sprak zij: ‘Nu reeds dood! 'k dacht: hij had morgen
   Nog wel gehaald. - Nu is hij uit zijn pijn.’
Toen ging zij om zijn uitvaart te bezorgen,
   En vroeg - hoeveel haar loon zou zijn.

Dit laatste is niet slechts onnaauwkeurig - ook ziekenverpleegsters verrigten haar werk volgens tarief, evenals lijkbezorgers en notarissen - het is daarbij en bovenal verouderd sentimenteel. Onder de kleinere gedichten van den heer Van Zeggelen, voor wiens rekening ik intusschen de vinding van dezen type laat, treft men ook nabetrachtingen van eene uitgekookte keukenmeid aan. Op een afstand gezien doet de muze van den heer Dercksen mij aan dat vrouwenbeeldje van den heer Van Zeggelen denken. Haar humor en haar gevoel, hare persiflages en haar weemoed, geheel haar wezen is bij de letterkundige beschaving van den tegenwoordigen tijd ruim het vierde eener eeuw ten achter. Bezit zij nog levenskracht genoeg om hare schade te kunnen inhalen? Ik geloof van ja. De reden waarom ik het bejammeren zou dat de heer Dercksen zijne lier aan de wilgen bevestigde, werd reeds door mij genoemd. Wij moeten aan het verzen maken blijven; dit is voor onze litteratuur eene *conditio sine qua non*. Doch niet onvoorwaardelijk zou ik den Leydschen zanger het vrij verkeer op onzen Olympus willen toestaan. Heeft mijne vrijmoedige kritiek hem niet al te zeer tegen mij vooringenomen, hij volge mijnen raad en sluite in de eerste plaats met het publiek een twaalfjarig bestand. Aan gelegenheden om dien tijd nuttig te besteden kan het hem niet ontbreken. Hij werke, met de pen in de hand, den geheelen Vondel en den geheelen Bilderdijk door. Deze studie zal hem de oogen openen voor de leemten en gebreken zijner dichterlijke taal; zal hem het onderscheid leeren gevoelen tusschen eigenlijk gezegde verzen en de door hemzelf tot hiertoe vervaardigde proeven. Aan inspiratien kan niemand hem helpen; doch dit behoeft ook niet. Indien hij zich krachtig aangrijpt, vooral indien hij al hetgeen in hemzelven aan het opschrift van zijn dichtstuk *Paillas* herinnert zorgvuldig uit zijnen geest verwijdert, zullen de dichterlijke indrukken hem ongemerkt en in genoegzame hoeveelheid toevloeijen. *Aan Zutphen, Dooden Zien, Het laatste Roosje*, stukjes

die te zwak zijn om als modellen aangehaald te worden, doch verdienstelijk genoeg om het geloof aan een zekeren aanleg te wettigen, leveren het bewijs dat een warm hart, mits de ijdelheid zwijge, van nature dichter is. Tot de goede dingen die ik hoop te beleven, alvorens op mijne beurt af te treden van het tooneel, behoort de derde bundel van den heer Dercksen. Moge die bundel hem onder onze dichters eene blijvende plaats verzekeren. Moge een beter criticus en bevoegder kunstregter zich opgewekt gevoelen er in dit tijdschrift eene aankondiging van te leveren. Moge dat verslag het loffelijk opschrift voeren: *Een vol vat bonst niet*.

Quos Ego, de romanschrijver, het titelblad van wiens verhaal met een motto uit Da Costa's dichtwerken versierd is, en elk van wiens meer dan zestig hoofdstukken een dichterlijk bijschrift in top voert, getrokken uit hollandsche poëten, uit vlaamsche voor het minst - Quos Ego zal zelf de laatste zijn die het mij ten kwade duidt dat ik, in besogne zijnde met den heer Dercksen en niet zoo spoedig met dezen dichter tot een vergelijk kunnende komen, hem en zijn proza al dien tijd heb laten wachten in het spreekkamertje. Kan hij daarenboven, indien het waar is dat ik zijn geduld op eene zware proef gesteld heb, kan hij met de hand op het hart getuigen dat hijzelf zich nimmer aan dat maatschappelijk vergrijp bezondigd heeft? Zou er onder de lezers van *Waarom?* niemand gevonden worden die, door mijn talmen met Quos Ego, zich gewroken achtte van Quos Ego's treuzelen met hem? Doch ik beken schuld. Ten opzigte van Quos Ego's lezers rust op mij geenerlei verpligting. Aan de mijnen daarentegen behoor ik verslag te doen van hetgeen, kennis met hem makend, mij naar den inwendigen mensch wedervaren is. Zij stellen belang in het mouvement der hedendaagsche nationale letteren, en aan hunnen berigtgever mag het niet liggen, indien hunne nieuwsgierigheid beloond wordt met eene teleurstelling.

Aangezien *Waarom?* een godsdienstige partijroman is, spreekt het eenigzins van zelf dat wij in deze beide boekdeelen getuigen zijn van het konflikt van tweederlei karakters; karakters waarvan de eenen zich in de rigting der godsdienstigheid, de anderen zich in die des ongeloofs ontwikkelen. De moraal van zulk een boek is uit den aard der zaak gelegen in het aanschouwelijk triomferen van het goede beginsel over het booze. Een godsdienstige partijroman zou aan het oogmerk waarmede hij geschreven werd niet beantwoorden indien

hij, welbezien, niet op eene bekeeringsgeschiedenis in het enkelvoud, of ook, indien de handeling buitengemeen gekompliceerd en het aantal der ten tooneele gevoerde personen aanzienlijk is, op eene geheele reeks van zulke geschiedenissen uitliep. Van de ongodsdienstige hoofdpersonen in Quos Ego's verhaal is er slechts eene, Mevrouw de Barones van Heilersvelt, geboren Van Merkenfort, die in haar theoretisch en praktisch atheïsme ten einde toe volhardt. Daarentegen mag de auteur er zich op beroemen dat zes andere voorname karakters door hem tot betere gedachten gebragt zijn. De bekeering van den Graaf van Welshoven is op één na anterieur aan het begin der handeling, zoodat de eer daarvan strikt genomen aan den schrijver niet toekomt. Doch wie denkt hierbij niet aan Van Alphens volgeladen boom? Menig zendeling onder de heidenen heeft in vele jaren tijds zoo vele zielen niet gewonnen als Quos Ego binnen de grenzen van twee niet zeer lijvige oktavo's: Edward van Beekhorst, Alexander Ter Veere, Paul de Hautpont, Mevrouw van Leden, bovenal Adolf van Noort.

De schrijver van dezen roman kan in zoover tot de wereld der protestanten gerekend worden als het katholicisme blijkbaar voor hem niet bestaat; in Nederland niet, in Frankrijk niet, en met name niet te Valenciennes, waar de heer Paul de Hautpont, zijn einde voelende naderen en verzocht hebbend dat men ‘een geestelijke’ ontbieden zou, niet de minste verwondering aan den dag legt over de omstandigheid dat die geestelijke tot de protestantsche belijdenis bleek te behooren. Een regtzinnig protestant is de schrijver intusschen niet. Zie ik wel, dan telt zijn credo hoofdzakelijk niet meer dan twee artikelen. Hij gelooft aan een toekomend leven en aan het bestaan van een God. Daar hij intusschen ook bij voortduring gewag maakt van het Nieuwe Testament, zou men hem een deïst met eene christologie, of om bij het geijkte spraakgebruik te blijven, een verlicht evangelisch christen kunnen noemen. Van het opgeklaarde in zijne godsdienstige denkwijze vind ik in een van de laatste hoofdstukken des tweeden deels een geschikt voorbeeld. Mevrouw de Gravin van Welshoven, die in Engeland woont, is doodelijk ziek. Ten gevolge van de bovenmatige inspanning, gevorderd door het schrijven van een brief aan hare dochter in Holland, is de lijderes in haren stoel ineen gezonken; en zoozeer zijn hare krachten uitgeput, dat de omstanders, hare bedienden, het einde nabij wanen. Leonora, de dochter, onverwachts overgekomen en hare moe-

der in dien toestand aantreffend, kon zelve niet anders meenen of deze bleekheid was het doodsmerk. Zij knielt neder naast den stoel der veelgeliefde vrouw en bidt voor haar als voor eene gestorvene. Doch ziet, na niet langen tijd komt er een glimlach spelen om de lippen der kranke; het is als spreekt zij in den geest met een dierbaar, onzigtbaar wezen; daar stak zij de hand uit en liet die nederzinken op het hoofd van hare dochter. ‘De huisgenooten,’ dus vervolgt de schrijver, ‘stonden verbaasd over deze verandering en waren zeer geneigd een en ander voor iets bovennatuurlijks aan te zien. In dit oogenblik trad de geneesheer binnen. Het bevreemdde hem zoo veel aanwezigen te ontmoeten, vooral toen hij de slapende gezien hebbende, deze aanmerkelijk beter bevond, en wendde zich dus tot Martha om naar de reden hiervan te vragen. Deze uitnemend brave, doch niet zeer ontwikkelde vrouw verhaalde hem daarop fluisterende, hoe bij mevrouw Van Welshoven alle kenteekenen van sterven waren bespeurd, doch dat hare dochter eensklaps op wonderdadige wijze, zonder dat iemand haar had doen komen, was genaderd en door een kort gebed de herleving harer moeder bewerkt had. Vooral betuigde Martha hare groote verbazing over het glimlagchen, bewegen der lippen en uitstrekken der handen van de lijderes en verklaarde dat hier ongetwijfeld eene bovenaardsche magt op buitengewone wijze werkzaam was. De eenvoud der spreekster dwong den geneesheer tot eenen glimlach en hij zeide: ‘Ik erken gaarne, dat God de zieke bijstaat, geenszins echter, dat Hij dit op eene vreemde wijze doet. Wat hier gebeurde is zeer eenvoudig: door overspanning afgemat, is mevrouw Van Welshoven’.... Zonder onvolledig te worden kan ik de rationalistische verklaring van den britschen medicus achterwege laten. Martha's wondergeloof wordt door den auteur voorgesteld als eene vrucht van Martha's eenvoud. Haarzelve kenschetst hij als eene uitnemend brave, doch niet zeer ontwikkelde vrouw. Doch hoe verlicht dit alles ook luiden moge, er wordt op meer dan eene voorname plaats in den roman ontegenzeggelijk door den schrijver eenig reukwerk geofferd op de altaren van het bijgeloof. Meent iemand dat ik scherts, hij hoore den Graaf van Welshoven verhalen op welke wijze hij een ander en een beter mensch geworden is. Wij bevinden ons ‘in eene prachtige bovenzaal van het huis des Graven’ op de Heeren- of Keizersgracht te Amsterdam. Dit tot waarschuwing van diegenen onder mijne lezers die over bekeeringsgeschiedenissen den neus ple-

gen op te halen, als behoorden zulke uitboezemingen alleen in de achterbuurt te huis. Ten einde de maat hunner beschaming vol te meten, voeg ik er bij dat de reeds grisonnerende maar nog krachtige Graaf van Welshoven een diplomaat is van europeesche vermaardheid; door de europeesche Vorsten, wier vriend hij is, met schatten en eerbewijzen overladen; een staatsman ‘zoo als er slechts zelden gevonden worden’, en die, wilde Quos Ego de goedheid hebben het adres des Graven aan den heer Thorbecke te zenden, op dit oogenblik aan ons vaderland uitnemende diensten zou kunnen bewijzen als minister van Buitenlandsche Zaken. Behalve den Graaf-zelf en den ouden heer Van Merkenfort bevinden zich ook nog in het vertrek 's Graven dochter, Leonora, en Adolf van Noort, Noortjes verloofde. ‘Adolf,’ fluisterde Leonora, ‘wij zullen altijd Gods geboden onderhouden, niet waar?’ Adolf drukte hare hand en antwoordde zacht: ‘Tot den laatsten ademtogt, lieve engel.’ Neem in aanmerking dat Adolf de zoon van een kamerdienaar was; dat de heer Paul de Hautpont hem ter wille van zijn ongeloof een aanzienlijk vermogen geschonken had; dat om zijn geloof de Graaf van Welshoven hem zijne engelachtige dochter ging schenken, en gij zult erkennen dat deze knaap allerlei goede redenen had om voortaan Gods geboden te onderhouden. Nadat Adolf, de jeugdige oud-ongodist, naar aanleiding van het overlijden van de Gravin van Welshoven een en ander stichtelijks gezegd heeft over het godsbestuur, neemt de Graaf het woord en spreekt aldus:

‘Het Godsbestuur is bij het licht des geloofs in alle dingen zigtbaar. Adolf verhaalde mij, dat toen hij in bekrompene omstandigheden leefde en de heer Ernest van Hegelwijk, zijn eenige beschermer, hem ontviel, hij vaak met bitterheid vroeg, waarom God dien regtvaardige wegnam en de boozen in het leven liet. Beter dan iemand anders kan ik hierop antwoorden: Ernest van Hegelwijk stierf welligt, opdat ik zoude bekeerd worden. Weet, mijne vrienden, dat ook mijn wandel niet altijd den Heer welgevallig was; ook ik had het ongeluk in de groote hoofdsteden met de algemeene kwaal des ongeloofs besmet te worden en vele jaren bragt ik door, zonder acht te slaan op de wet van Christus. Eensklaps ontmoette ik in Frankrijk mijn ouden vriend Hegelwijk, die ter herstelling zijner gezondheid in het zuiden des lands de baden ging gebruiken. Deze uitmuntende man ontwaarde spoedig tot zijn innig leedwezen, dat mijn geest zonderling bekrompen was in al wat de gods-

dienst betrof en onmiddellijk wendde hij pogingen aan om mij tot andere gedachten te brengen. Nog weet ik niet, hoe het kwam; maar zijne taal trof mij buitengewoon, zonder dat ik echter dadelijk inzag, hoe vreeselijk door mij gedwaald was. Bij het afscheid verklaarde ik hem dit rondborstig en hij zeide mij, dagelijks om herstel van krachten te bidden, niet zoozeer wijl hij voor zich sterk naar verlenging des levens verlangde, maar uitsluitend wijl hij eenigen tijd met mij wilde doorbrengen, opdat ik tot andere gedachten zoude komen. Eindelijk bepaalde hij, op zijnen terugtogt naar Nederland mij te Parijs te zullen bezoeken. Ik vertrok en beidde gedurende eenigen tijd den trouwen, belangeloozen vriend; met gejaagdheid zag ik soms naar hem uit, maar zie, daar kwam op eens de teleurstellende tijding, dat Van Hegelwijk, door het verergeren zijner ziekte, genoodzaakt was langs den kortsten weg naar Nederland terug te keeren. In mijnen wrevel maakte ik de opmerking, dat God zich bitter weinig om zijne getrouwen scheen te bekreunen, wijl hij toch niet eens toestond, ter zijner eer en tot redding van den naaste, een liefdewerk te doen. Eenige weken gingen voorbij, tot ik op zekeren avond, gelijk meer mijne gewoonte was, alleen langs de Seine wandelde. Ik sloeg geen acht op het drukke gewoel om mij heen, maar dacht aan Van Hegelwijk. Bij het overgaan eener brug werd plotseling mijne aandacht getrokken door een man, die voor mij ging en wiens houding en gestalte zoo geheel met die van Ernest overeenkwam, dat ik met moeite een uitroep van verbazing weêrhield. Onwillekeurig trad ik den vreemdeling op zijde en toen ik weldra bij het licht eener lantaarn zijn gelaat zag, werd ik nog meer getroffen, wijl het eene sprekende gelijkenis met dat van Van Hegelwijk had; alleen werd het door eene doodelijke bleekheid overtogen en had het voor mijne ontstelde verbeelding iets spookachtigs, als ware daar een uit het graf verrezene verschenen. Altijd op korten afstand naast hem wandelende en niet in het minst zijne aandacht trekkende, want hij scheen in ernstige mijmeringen verdiept en hield het hoofd gebogen, kwam in mij de wensch op hem aan te spreken. - Nog heden is het mij onverklaarbaar, hoe eene hevige ontroering mij, altijd krachtig en onverschrokken, bijna van moed kon berooven, waardoor ik het geenszins waagde hem toe te roepen. Ik verzekerde mij zelven, dat het Van Hegelwijk niet was, en toch wilde ik mij zelven niet gelooven. Eindelijk waren wij in eene enge straat gekomen en had ik al mijnen moed verzameld

om met hem in gesprek te treden, doch juist als ik daartoe den mond zou openen, trad hij eene stoep op en verdween in eene deur. Verbijsterd bleef ik staan, zag rond en bemerkte, dat ik voor eene kerk toefde, waar - de verlichte ruiten bewezen het - eene godsdienstoefening gehouden werd. Om mij een weinig te verstrooijen, wilde ik naar het orgelspel gaan luisteren en trad binnen. Er was eene groote menigte verzameld en het maakte een diepen indruk op mij, dat rijk en arm daar ootmoedig knielde om den ongezienen God te vereeren. Ik had langer getoefd dan mijn voornemen was en wilde het gebouw weder verlaten, toen ik een geestelijke den kansel zag bestijgen. Ik dreigde van schrik ineen te zijgen, toen ik weder dien bleeken vreemdeling zag, wiens treffende overeenkomst met den ouden vriend mij tot in de kleinste bijzonderheden opviel. Aan den grond genageld, bleef ik staan. Daar weêrklonk op eens diens bekende, zachte en welluidende stem, maar bij wijlen met een klank, als kwam zij uit het graf. En o wonder! wat daar gezegd werd, scheen niets anders dan de voortzetting der laatstelijk tot mij gerigte vermaningen van Ernest: de prediker sprak over het ongeloof der dagen en dat met zoo veel gloed, met zulk eene kracht, met zoo groote welsprekendheid en geleerdheid, dat mijn hoogmoedige geest als met knodsslagen verpletterd en mijn door droefheid gewond hart met dauw en honig gelaafd werd. Reeds lang was de redenaar verdwenen, toen ik nog achter de pilaar stond, van waar men ongemerkt op den kansel zien kon. Eerst toen de geloovigen de kerk verlieten, werd ik door de schare naar buiten gesleept. Aan den hoek der straat sprong ik in een huurrijtuig en kwam een half uur later, zonderling verward, aan mijne woning. Het eerste, dat daar mijne aandacht trok, was een met zwart lak verzegelde brief; ik brak hem open en viel ontzet in mijnen zetel: er werd in gemeld, dat Van Hegelwijk den vorigen dag gestorven was!... Mijne denkkracht faalde en ik wist niet wat aan te vangen; de nacht kwam en ik wierp mij op het bed, maar sliep niet. De vraag rees in mij op, of hier een wonder was gebeurd en Ernest werkelijk ten mijnen behoeve aan de magt van den dood voor eenige uren onttrokken was geworden. - Lang duurde het, voor ik hierop durfde antwoorden, maar ten laatste verwierp ik de gedachte aan eene bovennatuurlijke handeling; desniettemin hield ik mij overtuigd, dat God zich verwaardigd had mij in schijnbaar zonderlinge, maar werkelijk eenvoudige omstandigheden een wenk te geven.’

In het leven van bijzondere personen is ongetwijfeld plaats voor zulke goddelijke, of als goddelijk aangemerkte wenken. Toen Pascal, daartoe bewogen door het mirakel van la Sainte Épine, tot de overtuiging kwam *que Dieu avait eu une attention pour lui*, trof hij met dat eene woord de voor alle tijden geldende uitdrukking van het godsdienstig geloof. Geen gelukkig echtgenoot, geene blijde moeder, of zij worden bijwijle overstelpt door het gevoel van hunne onverdiende voorregten. Geen voormalig slaaf van zijne driften, die niet, tot inkeer gekomen, levenslang de schijnbaar nietige omstandigheid herdenkt en zegent waaraan hij eenmaal zijne zinsverandering te danken had. Doch op het gebied der kunst en in een roman ontaarden sommigen van de heiligste werkelijkheden des gemoedslevens in even zoo vele fratsen. Hetgeen in een roman niet zielkundig verklaarbaar is, is niets. Als bijwerk kan het sommige diensten bewijzen; de hoofdgedachte wordt er onherstelbaar door bedorven. Het is zeker opmerkelijk dat die Parijsche predikant zoo sprekend op den Amsterdamschen patricier Van Hegelwijk geleek, zoo bleek zag, en zulk eene halve grafstem had. Dat sommige Amsterdamsche patriciers, trotsch op hun aristokratisch uiterlijk en hun welluidend orgaan, die zeldzame overeenkomst niet vleijend zullen achten voor hunne eigenliefde, is eene zaak van ondergeschikt belang. De eer van hunne beschaving is in elk geval door den heer Van Hegelwijk omtrent één voornaam punt met waardigheid in den vreemde opgehouden: het fransch was hem zoo gemeenzaam niet-alleen dat zijne vrienden hem in staat rekenden om in die taal eene van welsprekendheid vonkelende en daarbij doorwrochte leerrede te houden, maar dat ook de Graaf van Welshoven, die te Parijs in de meest onvervalscht fransche kringen verkeerde, toen hij hem waande te hooren prediken in eene protestantsche kerk aldaar, volstrekt niet getroffen werd door zijn hollandsch accent. De hoofdzaak is intusschen dat de bekeering van dien Graaf, instede van door zedelijke middelen, tot stand gekomen is door een optisch bedrog, gekompliceerd met zenuwachtigheid. Het trof uitmuntend dat de dubbelganger van den heer Van Hegelwijk een braaf predikant was, op straat vervuld met de gedachte aan zijne preek en eindelijk verdwijnend in een kerkgebouw waar hij weldra op den kansel zou verschijnen. Doch die zelfde persoon zou even goed, moge de familie van den heer Van Hegelwijk mij de onderstelling vergeven, een deftig gekleed croupier hebben kunnen zijn, zich met het vallen van den avond naar het

tooneel van zijne dubbelzinnige kostwinning begevend en peinzend over de grilligheid van het rouge-et-noir. In plaats van naar een bedehuis, had de Graaf van Welshoven, door hetgeen hem op dien onvergetelijken avond wedervoer, met volkomen dezelfde kracht naar een speelhuis kunnen gelokt worden, en in dat geval zou hetgeen thans medewerkte tot zijne bekeering hem versterkt hebben in zijne ongodsdienstigheid. Zoo waar is het dat een roman, die zich op het gebied van uit het leven gegrepen karakters heet te bewegen, niet gestoffeerd mag worden met fantasmagorien.

Gelijk de Graaf van Welshoven een geloovig christen geworden is door de vereenigde werking van zekere gelaatstrekken en van zeker stemgeluid, heeft Adolf van Noort, de held van Quos Ego's roman, zijne bekeering te danken gehad aan de breede schaduw van des heeren Van Merkenforts arm. - Het was middernacht, en er woei een vliegende storm. Mevrouw de Barones van Heilersvelt had niet gewild, of had althans voorgewend niet te willen, dat hare dochter Laura, gehuwd met Alexander Ter Veere, zich in dit noodweer onverzeld weder naar de woning van haren echtgenoot begeven zou. Zij had dus zelve, met een bepaald oogmerk, Laura uitgeleide gedaan en keerde thans geheel alleen naar hare eigen woning, juister gezegd naar de woning van den heer Ruden, terug. Wanhoop vervulde op dat oogenblik de ziel van deze goddelooze, langen tijd in de boosheid voorspoedige, doch eensklaps in de uitoefening van hare wraakzuchtige plannen gedwarsboomde vrouw. Zij peinsde op zelfmoord en zou gaarne bij deze gelegenheid, door kwanswijs bij ongeluk in de gracht te loopen, een einde gemaakt hebben aan haar rampzalig leven. ‘Zij heeft naar den hemel gestaard, den hemel met zijne zwarte wolken en akelige duisternis, die haar schijnt toe te roepen, dat zij geen hulp van boven moet verwachten, waar zij ze nooit zocht. Wederom buigt zij het hoofd en gaat voort met de stille, de akelige hoop, dat zij plotseling in de gracht zal storten, zonder ontwaard te hebben, dat zij den oever naderde. Maar gij weet, dat de christen aan eenen beschermengel gelooft, wien de Algoede bij uwen eersten stap in het leven den last gaf, met meer dan moederzorg voor u te waken. Zulk een geest der zalige sferen moest in die uiterste uren aan de zijde der zondares gaan en hare schreden bestieren, want zij werd teleurgesteld: in plaats van bewusteloos in het water te vallen, liep zij zonder het te weten tegen de huizen.’ Hoe gevoelig ook, deze wenk van den beschermengel

der Barones zou, zonder bijkomende omstandigheden, haar niet afgebragt hebben van haar ontwerp. De woning waartegen zij het hoofd stootte was het aan Adolf van Noort gelegateerde huis van den zeer onlangs overleden Baron de Hautpont, die, na in het ongeloof geleefd te hebben, in het geloof gestorven was. De herinnering aan het christelijk uiteinde van dien man vervulde Mevrouw van Heilersvelt met een zoo krachtig gevoel van minachting voor alle goddelijke en menschelijke wetten, dat zij ongetwijfeld haar opzet volvoerd en zich den dood in de armen zou geworpen hebben, indien niet te goeder uur haar broeder, de heer Van Merkenfort, thuiswaart keerend van eene lange konferentie met den Graaf van Welshoven, dat gedeelte der Heerengracht langsgekomen ware en in het uiterst oogenblik zijne misdadige zuster, wier trekken hij bij het schijnsel van eene aldaar geplante gaslantaarn aanstonds herkende, tegengehouden had. De heer Van Merkenfort, chef van een Bataviaasch handelshuis en eerst kort geleden in het vaderland teruggekeerd, had uit Indie niet slechts een aanzienlijk fortuin, maar ook, bij sommige streng godsdienstige en zedelijke begrippen, eene soort van hartstogtelijke spraakzaamheid medegebragt. Niets was derhalve natuurlijker dan dat hij aan zijne zuster, wier boosheid hij sedert jaren doorgrond had en die thans in hare verwarring onwillekeurig bekende dat zij voornemens was geweest een zelfmoord te plegen, driftig toevoegde: ‘Zie op, naar den stormachtigen, donkeren hemel, en zeg mij, of gij de wraak durft trotseren van Hem, die alle magten van het heelal ter zijner beschikking heeft.’ Even natuurlijk was het dat de heer Van Merkenfort, onder het uitspreken van deze woorden, den arm naar boven hief. Even natuurlijk, indien gij wilt, dat die onder de gaslantaarn regtstandig omhoog gestoken arm eene schaduw wierp op den voorgevel van het door Adolf van Noort bewoonde huis. Doch hier houdt het physischen psychologisch-verklaarbare op en zinken wij terug in de armen der superstitie.

Adolf van Noort had dien avond laat een brief zitten lezen van zijnen vriend Alexander Ter Veere, waarin deze hem meldde dat, indien de firma Beekhorst en Ter Veere zich niet onderwierp aan zekere door den heer Van Merkenfort gestelde en hoogst pijnlijke voorwaarden, zij eerstdaags op schandelijke wijze bankroet zou gaan. Die brief trof Adolf diep. Ter Veere en Beekhorst waren zijne vertrouwdste vrienden. Even als hij, hadden zij steeds voor het

ongeloof geijverd; hadden dien ten gevolge te veel geld verteerd; hadden zaken gedaan waar een luchtje aan was, en werden daarvoor thans gestraft door het dreigend verlies van hunne welvaart en van hun goeden naam. Door Ter Veere's schrijven versterkt in de kortelings bij hem ontwaakte overtuiging dat er op het atheïsme geen zegen, althans geen tijdelijke zegen rust, was Adolf, die thans overal ‘het oordeel des Heeren’ zag en wien het in zijne studeerkamer te eng geworden was, met wankelenden tred en bleek gelaat den trap af naar beneden geloopen. Hij doorkruiste gangen en kamers en bleef eindelijk in de groote voorzaal staan, die het uitzigt had op de gracht. ‘Hier waren de spiegels en schilderijen wegens den dood des barons [den heer Paul de Hautpont] met lange witte sluijers bedekt; de straatlantaarn wierp een flaauw licht op het heldere satijnen behangsel en alles had een droefgeestig voorkomen, hetwelk in overeenstemming was met het weder en de gemoedsgesteldheid van den jongeling. - Adolf strekte zich op de sofa uit, welke aan het einde der zaal tegen den muur stond en bezag in verstrooijing de bloemen en grillige figuren, waarmede de gebeeldhouwde zoldering bedekt was. Niet in staat aan zijne gedachten eene vaste rigting te geven, werd hij door allerlei sombere voorstellingen gekweld. - Na eenigen tijd sloot hij de oogen, doch ook toen vervolgden hem de vreemde pijnigers.... De waarheid, de christelijke waarheid bestormde hem, door al de valschheden van het ongeloof aanschouwelijk te maken en tevens diep te doen beseffen, hoe misdadig de hoogmoedige sterveling is, die het hoofd tegen den hemel durft opheffen. - Ten laatste echter viel hij in slaap en een droom schonk in de eerste oogenblikken zoete verkwikking. Hij werd in de lang verloopen jaren verplaatst, toen zijne ouders zich verheugden in de schoone vorderingen, welke hij als christen maakte. Met hen boog hij weder de knieën, hoorde in de kerk de verklaring van het woord des levens aan en las met heiligen eerbied in het gewijde boek, dat de Hemelvader aan zijne kinderen als testament geschonken heeft. Het leven lachte hem vriendelijk toe; vol vertrouwen op de hulp van boven, betrad hij den goeden weg en de zoetste vrede maakte hem gelukkig. Plotseling echter veranderde dit alles. Door ijdele nieuwsgierigheid, welke hij eene lofwaardige zucht naar kennis achtte, strekte hij eens de hand naar verlokkend schoone, doch verboden voorwerpen uit. Weldra gevoelde hij zijn hoofd bezwaard, als door geestrijk vocht bevangen, en in plaats van

het geluk boven zich te zoeken, begon hij ter aarde te buigen om zich daar met misdadige vermaken te verstrooijen. Zijne ouders, dit ziende, snelden tot hem; doch in plaats van naar hunne stem te luisteren, gelijk voorheen, vlood hij weg, wierp het heilige bijbelboek in het slijk en stortte zich in de armen van slechte gezellen. Deze verwijderden hem meer en meer van het vaderlijk huis en bragten hem zoo ver, dat hij de vrome gebruiken van vroeger niet slechts naliet, maar met hoon en spot belaadde. - In dien maalstroom des verderfs zag hij plotseling eene zwarte schim als uit het graf verrijzen. Ontzet, herkende hij zijnen gestorven vader en vond dezen gereed om hem aan de wraak van den beleedigden God over te leveren. Adolf wilde vlugten, maar kon niet; waar hij zich ook wendde, overal stond de duistere gedaante voor hem; het angstzweet parelde op zijn gelaat, hij rukte zich de haren uit, en beet de lippen tot bloeden..... Eindelijk afgemat zijgt hij op de knieën in het stof en wil om vergeving vragen, doch hij gevoelt de tong verstijfd en mag slechts een schor, een akelig geluid doen hooren. Rosse bliksems doorklieven het zwerk en schrijven in de lucht: “Vervloekt zij hij, die Gods wet versmaadt!” Met afgemeten tred naakt zijn vader, wiens oogen den rampzaligen zoon reeds verwijten, dat hij het pad verliet, waarop de ouders met engelengeduld en liefde zijne schreden ter eere des Allerhoogsten geleid hadden. Achter zijn vader gaat eene verschrikkelijke gestalte: het is een reus, die in de magtige hand een vlammend zwaard draagt en naar het oogenblik schijnt te haken, waarin hij den verworpeling in het hart zal kunnen stooten. Nogmaals beproeft Adolf te vlugten, doch het gelukt hem niet; hij zijgt ter aarde, een loodzware last drukt op zijne borst, hij hijgt naar adem..... Zijn vader en de wraakengel staan voor hem..... De eerste heft den arm ten hemel, roept God tot getuige, dat het zijne schuld niet is, wanneer zijn zoon verloren gaat, en wendt zich tot den geleider..... De reus buigt zich tot den bewegingloozen Adolf, doorboort hem met zijne vurige blikken, zwaait het zwaard en..... met een doordringenden gil springt de jongeling op. Verwilderd slaat hij de oogen rond, maar God! wat is daar! Een reusachtige arm [de ons bekende schaduw van 's heeren Van Merkenforts arm] breidt zich op den muur uit, daalt neder als om Adolf in de borst te grijpen en in den afgrond te werpen. De half zinnelooze vliegt op van de sofa, stort de zaal uit en ijlt naar zijne kamer terug, waar hij meer dood dan levend

voor het portret van Leonora nedervalt.' Voor die beeldtenis gebogen doet Adolf een vurig gebed, vindt daarin de kracht om het op zijne schrijftafel gereed liggend manuscript van een kortelings door hem voltooid anti-christelijk boek boven de lamp in brand te steken, werpt het vlammend handschrift in den uitgedoofden haard, warmt zich bij dien gloed de koude handen, en vindt nog dien eigen nacht, tot loon van zijne vroomheid, tusschen de bladen van zijn vaders versmaden bijbel, zekere papieren die hem een witten voet kunnen doen verwerven bij Leonora's vader, den onmisbaren Graaf van Welshoven.

Er zijn ernstige lieden, geneesheeren van het ligchaam en geneesheeren van de ziel in een persoon, die het er voor houden dat het leven van de meeste menschen een gestadig overtreden is van de gezondheidswet; dat het grootste getal der hier op aarde bedrevene zonden dieet-zonden zijn, en dat indien de heeren doktoren van de som hunner patienten al degenen aftrokken die hunne kwalen te danken hebben aan hunne onmatigheid, de interne praktijk, instede van eene goudmijn te mogen heeten, naauwlijks meer den naam van broodwinning verdienen zou. Is men deze denkwijze toegedaan, en behoort men daarbij tot de klasse der liberaal-dogmatische christenen, zoo ligt het voor de hand dat men in de beschrijving van het verschijnsel der bekeering eene zekere ruimte laat aan het spel van nerveuse, inzonderheid van gastrische aandoeningen. De goddelijke Geest, zoo kan men op dit standpunt redeneren, de heilige en alomtegenwoordige goddelijke Geest, voor wien hetgeen wij menschen groot en klein, verheven en nietig noemen, uit den aard der zaak niet bestaat, doch wien er daarentegen alles aan gelegen is om den zondigen mensch tot schuldbelijdenis en beterschap te brengen, bedient zich, ten einde dit liefderijk oogmerk te bereiken, ook van zulke middelen waarvan wij met schaamte moeten bekennen dat zij onze natuur niet tot eer verstrekken. Zelfs onze indigestien kunnen, aldus beschouwd, onder hooger leiding tot onze wedergeboorte medewerken. Ik weet niet of deze zienswijze ook die van Quos Ego is. Hij laat de goddelijke genade aan Adolfs ongeloof den laatsten slag toebrengen bij diens ontwaken uit een benaauwden droom, door middel van een spookachtigen reuzenarm; en ik erken dat bij iemand met een slecht geweten zulke genadeslagen denkbaar zijn ook zonder dat men zijne toevlugt neemt tot de hypothese van een te overvloedig souper. Doch dit is zeker dat ook weder in Adolfs

bekeering de opgewekte imaginatie veel krachtiger werkt dan de drijfveer der zedelijkheid. Bovendien is Adolfs verbeelding van eene ruwe soort. Gehoorzamend aan de betere gevoelens, door den auteur hem in de ziel gelegd, beschouwt hij het zalig worden der menschen als een algemeen en onvoorwaardelijk *sauve qui peut*. Zijn eigen vader vindt hij gereed om hem over te leveren aan de wraak van God, en hij dicht aan dien vader het vermoeden toe dat God niet weten zou hoe voorbeeldig de oude Van Noort gewaakt heeft over de jeugd van zijnen zoon. Men zou deze dwalingen van een ongeregeld brein intusschen gaarne door de vingeren zien, indien in den loop des verhaals het ware karakter van dien zoon duidelijker aan het licht kwam. Op twintigjarigen leeftijd is Adolf van Noort, een noord-brabantsch dorpeling, met een rekommandatiebrief aan den heer Van Hegelwijk aangekomen te Amsterdam. Na eenige wederwaardigheden en tegenspoeden is hij daar in kennis geraakt met den heer Paul de Hautpont, een Parijzenaar met een *pied à terre* in Holland, die een gedeelte van zijn vermogen aan het ondersteunen van anti-christelijke of materialistische publicatien, zoowel tijdschriften als brochures en monografien, besteedt. De Baron de Hautpont, in Adolf een bekwamen en karakterloozen medearbeider ontdekt hebbende, vertroetelt hem op allerhande wijzen, laat hem in zijn huis wonen, en, daar hij niet gehuwd is en zelf geene kinderen heeft, althans geene wettige kinderen, noemt Adolf hem met zijne toestemming papa. In de dienst van dezen heer schrijft Adolf al hetgeen men van hem verlangt, leeft op des Barons beurs als een jong mensch van aanzienlijken huize, en brengt het in dit karakter van tafelschuimer ver genoeg om bij zekere gelegenheid zijn braven eenvoudigen vader, die hem te Amsterdam komt verrassen met een bezoek, arm in arm met een lakei naar een logement te laten marcheren. De in de zedelijke wereld gestelde orde, in overeenstemming met de wetten der aesthetiek, zou eischen dat dit heertje in den loop des verhaals gestraft werd voor zijne gemeenheid; dat geen fatsoenlijk meisje, ook geen dienstmeisje, naar hem omkeek; dat de geheele wereld eindigde met hem links te laten liggen. Doch op grond dat er een oogenblik in zijn leven komt waarin hij uitroept: ‘Ja waarlijk, er is een God!’ - op grond daarvan laat Quos Ego hem in het huwelijk treden met de bloem der nederlandsche vrouwen en overstelpt hem daarbij met 's Hemels beste zegeningen. De voorname reden waarom de Barones van Heilers-

velt doodelijk gebeten is op den Graaf en de Gravin van Welshoven, zoo doodelijk dat zij tusschen dit gelukkig echtpaar eene onherstelbare verdeeldheid heeft weten te doen ontstaan, is dat de Barones, een jong meisje zijnde, er stellig op gerekend had 's Graven vrouw te zullen worden; eene eer die tot hare levenslange verbolgenheid destijds door Helena Ruden gestreken werd. De jonge Louise van Merkenfort, ofschoon doodelijk van den Graaf, was evenwel geene volstrekte zottin geweest en had zich geenszins gevleid met onredelijke verwachtingen. Hare hoop had op goede gronden gesteund. Van Welshoven zelf had, kort voor zijne promotie, haar ‘vrij duidelijk doen zien, dat zoodra hij meester in de regten was, hij zich wilde haasten om de hand van het meisje te vragen, wier hart hij reeds wist te bezitten.’ Op een feest, ter eere van zijne bevordering gegeven, had de jonge Graaf haar in een hoekje genomen en haar gevraagd: ‘Gij bemint mij, niet waar, Louise?’ en toen zij in antwoord op deze vraag ‘een hartelijk ja’ gefluisterd had, was hij voortgegaan: ‘Uwe liefde maakt mij gelukkig, maar nog moeten wij die niet openlijk belijden; wacht in stilte tot ik uwe hand kom vragen.’ Doch zie, kort daarop ontving Louise een brief, kennisgeving inhoudend van de verloving van Leo van Welshoven met Helena Ruden. Was er in dien tusschentijd iets belangrijks gebeurd? Was Helena Ruden eene zoo veel betere partij? Zoo min het een als het ander. Louise had zich laten bedotten, dat was al. Doch waan niet dat Quos Ego voor dit bedrogen meisje, aan wie men hoogstens verwijten kan dat zij zich een weinig mal aangesteld had, een enkel woord van mededogen overheeft. Verwacht ook niet dat de Graaf van Welshoven ooit eenig leedwezen aan den dag leggen zal over het misschien niet boos bedoeld, maar daarom niet minder wreed en in de gevolgen noodlottig spel door hem in zijne jeugd met Louise gespeeld. *Waarom?* is een roman met godsdienstige, niet met zedelijke begrippen; een stichtelijk boek met helden zonder eergevoel. De schrijver is zoozeer vervuld met de gedachte aan zijne theodicee, dat hij ter wille van deze de eischen der goedheid zoowel als der betamelijkheid over het hoofd ziet. Omdat Adolfs bekeering het doel is van Leonora's bezoeken te zijnent, wordt er overheen geglipt dat dit jonge meisje, voor hare geheime apostolische konferentien met Adolf, bij voorkeur het vergevorderd avonduur afwachtte. Omdat de firma Ter Veere en Beekhorst voor haren windhandel gestraft,

omdat de Barones van Heilersvelt ontmaskerd moet worden, speelt de heer Van Merkenfort hier beneden de rol van hemelsche geregtigheid en vergeet hij in zijn bijbelschen ijver te eenemaal hetgeen geschreven staat: ‘Mij komt de wraak toe; Ik zal het vergelden, zegt de Heer.’ Wanneer Mevrouw van Leden, na met den heer Paul de Hautpont den breeden weg te zijn opgegaan en eenigen tijd met hem geleefd te hebben te Parijs, tot inkeer komt, is zij hoogst gelukkig te vernemen dat ook de heer Hautpont zich bekeerd heeft en in het zaligmakend geloof gestorven is. ‘Als zij in de eenzaamheid al wat geschied was overwoog, scheen het haar toe, dat een engel den sluijer wegschoof, welke Gods raadsbesluiten verborg. Op eens zag zij het WAAROM van vele zaken en begreep nu, langs welke wonderbare en schijnbaar tegenstrijdige wegen een godverzaker en eene zeer flaauwe christinne tot aanbidding van den Almagtige gevoerd waren. Zij hadden elkander verder en verder meêgesleept op het pad des verderfs om te zamen tot de overtuiging te komen, dat slechts één genot, één onveranderlijk geluk bestaat en dit in de godsdienst alleen te vinden is.’ *Und was sagte Herr von Leden davon?* Van dezen heer wordt geene notitie genomen. Hij bestond; en zelfs kon men hem dagelijks door Amsterdam zien wandelen, terwijl zijne vrouw in de fransche hoofdstad met haren verleider aan den zwier was. Doch in het schema van *Waarom?* kwam de heer Van Leden niet te pas. Ten opzigte van George Dandin en zijne lotgenooten behoeft het godsbestuur volgens Quos Ego geene regtvaardiging.

Zwak van gedachte, is deze roman tevens broos van konstruktie. De handeling beweegt zich om zeker ijzeren kistje, het eigendom van den heer Van Merkenfort te Batavia en door dien heer met zorg aldaar bewaard. De Barones van Heilervelt, wier haat er het grootste belang bij heeft om de zich in dit kistje bevindende papieren (echte bewijzen van de onschuld der Gravin van Welshoven, de belasterde mededingster der Barones) magtig te worden en te vernietigen, laat haar eenigen zoon opleiden tot koopvaardij-kapitein, ten einde hij vroeger of later in de gelegenheid verkeeren mogt om op schijnbaar argelooze wijze naar Indie te vertrekken, te Batavia te gaan logeren bij zijnen oom, en zich te diens huize meester te maken van het kistje. De jonge Van Heilersvelt, door zijne moeder ‘niet toevertrouwd aan God, maar aan ontrouwe en woeste golven,’ volbrengt deze zending en bekoopt haar met den dood. Op de terugreis naar het vader-

land lijdt hij schipbreuk in het Engelsch Kanaal, redt zich met zijn volk in eene sloep, zwemt eerst nog terug naar boord om het in de kajuit achtergebleven kistje te gaan halen, begeeft zich nogmaals te water met het kistje om het lijf gebonden, is op het punt van te verdrinken, wordt nog in tijds door de zijnen opgevischt, wordt op de engelsche kust aan wal gedragen niet ver van de plaats waar de Gravin Van Welshoven op een buitengoed leefde, is gedurende korten tijd de patient van deze voortreffelijke vrouw, doch sterft aan de gevolgen der uitgestane vermoeijenissen en wordt te Newhaven ter aarde besteld. De Gravin, die van het bootsvolk vernomen had dat de kapitein der verongelukte *Antoinetta* Adriaan van Heilersvelt heette, en aan wie Van Heilersvelt zelf (‘Mijne mama’, dus luidde de aanhef zijner halve bekentenis, ‘mijne mama belastte mij, toen ik naar Indie vertrok, met eene gewigtige zaak’) met stervenden mond verhaalde dat hij berouw gevoelde over het door hem te Batavia misdrevene en tot geenen prijs verlangde dat het kistje zou opgezonden worden aan zijne moeder, de Gravin was eene veel te edeldenkende vrouw om misbruik te maken van het in haar gestelde vertrouwen. Zij giste wel dat de papieren, naar wier bezit de Barones van Heilersvelt zoo hartstogtelijk verlangde, ook voor haarzelve van waarde konden zijn, doch sloot niettemin het in hare handen gestelde pand zorgvuldig weg. De heer Van Merkenfort te Batavia was in een geweldigen toorn ontstoken toen hij bemerkte dat zijn neef Adriaan om geene andere reden aan zijne eenige dochter Eustasia het hof gemaakt en het hoofd op hol gebragt had als ten einde dit meisje te kunnen overreden tot het plegen eener hoogst berispelijke daad: het bestelen van haren vader. Tot diens troost evenwel zag Eustasia, toen Adriaan zonder haar naar boord geroeid was, al het verkeerde van hare handelwijze in; en hare schuldbelijdenis was zoo opregt, dat de heer Van Merkenfort reden had om over zijne dochter tevreden te zijn. Wat meer is, het kwam bij deze gelegenheid aan het licht dat er zich in het ontvreemde kistje wel papieren van eenige beteekenis bevonden, maar dat de brieven waarop de Barones van Heilersvelt jagt maakte reeds vóór zijn vertrek naar Indie door den heer Van Merkenfort er uitgenomen en toevertrouwd waren aan zijn voormaligen bediende, den hierboven genoemden vader van Adolf van Noort. De Barones van Heilersvelt, onkundig van deze omstandigheid en daarentegen vernomen hebbend dat het kistje zich in handen van de Gravin van Welshoven te Newhaven bevindt, stelt

alle middelen in het werk om den tot zoo duren prijs door haren zoon veroverden buit meester te worden. Adolf van Noort, van wiens genegenheid voor Leonora zij kennis draagt, zal daartoe haar werktuig zijn. Zij deelt hem mede dat er voor hem, indien hij naar Newhaven reist en hij de Gravin van Welshoven van het zich in hare handen gestelde voorwerp berooft, gewisse kans bestaat om Leonora tot echtgenoot te bekomen. Intusschen is de heer Van Merkenfort gerepatrieerd, met zich voerend den heer Van Zanten, zijnen schoonzoon, echtgenoot der van hare vroegere gemoedskneuzingen thans geheel herstelde Eustasia. Van Merkenfort, te weten gekomen zijnde wat er met Adriaan van Heilersvelt en met het kistje gebeurd was, verlangt eveneens dat Adolf, met wien hij te Amsterdam in kennis gekomen is, oversteken zal naar Engeland; evenwel niet met het doel om het kistje te rooven, maar om de Gravin van Welshoven te bewegen het vrijwillig af te staan. Adolf, die, wanneer zijne belangen dit medebrengen, geene gelegenheid om zijne medemenschen te believen, ongebruikt voorbij laat gaan, tijgt naar Newhaven, komt met het kistje te Amsterdam terug, en doet het aan huis bezorgen bij de Barones van Heilersvelt. Daar hij evenwel verzuimd had om het op de eene of andere wijze aan het kistje vastgehechte adres van den Graaf van Welshoven te vernietigen of onleesbaar te maken, en daar de Barones juist uitgegaan was om eenige commissien te doen of eenige bezoeken af te leggen, meenden de bedienden van den heer Ruden, bij wien de Barones (Hofdame van de Koningin en eigenlijk in die betrekking eene Haagsche) te Amsterdam haren intrek plag te nemen, dat het kistje verkeerd bezorgd was. Zoo kwam het den Graaf van Welshoven in handen, die er wel niet alles aan had, omdat de gewigtigste bescheiden ontbraken, maar er toch zeer gelukkig mede was. Ook zouden de leemten van zijne wetenschap weldra aangevuld worden, dit welen wij. Toen Adolfs vader stierf had hij aan zijne vrouw op het hart gedrukt om de hem in der tijd door den heer Van Merkenfort in een verzegeld paket toevertrouwde papieren te sluiten in het bijbelboek, voor Adolf bestemd, en een en ander tot eene gedachtenis toe te zenden aan den misschien nog niet geheel ontaarden zoon. Met de hem ingeschapen keurigheid van gevoelens had Adolf het vaderlijk geschenk in een hoek gesmeten, en hij vond het paket eerst terug op dien gedenkwaardigen nacht toen de schaduw van 's heeren Van Merkenforts arm het goddelijk licht deed opgaan in zijne verduisterde

ziel. Nu was alles in het effen, en slechts verstokte ongodisten konden beweren dat de groote vraag der menschelijke lotbestemming - waarom? - op onvoldoende wijze beantwoord was. Door den inhoud van paket en kistje op het spoor gebragt van Mevrouw Van Heilersvelts kuiperijen, zag de Graaf van Welshoven thans duidelijk in dat zijne vrouw de onschuld zelve was; dat zij het slagtoffer was geweest van een verfoeilijk kabaal; dat er tusschen haar en den heer Van Merkenfort nooit eenige de minste ongeoorloofde relatie bestaan had; dat Leonora zijne wettige dochter was; dat allerlei natuur- en zedewetten zouden moeten zijn opgeheven geworden om dit laatste onwaarschijnlijk te maken, en dat hijzelf, ongeneeslijk somber, omstreeks twintig jaren lang de europeesche Hoven had rondgereisd, noodeloos afleiding zoekend voor eene ingebeelde smaadheid, de smaadheid van den heer Van Leden. Hij snelde naar Newhaven, vond er Leonora aan het sterfbed harer moeder, en smaakte de zelfvoldoening van te bespeuren dat hij het geluk van zijne vrouw op de ligtvaardigste wijze verwoest had. Hij treurde daar evenwel niet over, maar eerbiedigde in alles den ondoorgrondelijken wil der Voorzienigheid.

Indien Quos Ego's roman meer letterkundige waarde bezat, of onkiescher en boosaardiger ware dan het geval is, zou men *Waarom?* als eene navolging van *Eritis sicut Deus* kunnen aanmerken. De overeenkomst met *Mad*^{lle} *la Quintinie* zou grooter zijn, indien Leonora, instede van Adolf te bekeeren, ten slotte door Adolf ware bekeerd geworden; terwijl, indien Quos Ego's graven en baronessen beter manieren hadden, er aanleiding zou bestaan om onder het lezen van zijn boek aan de markiezen en hertoginnen van *Sibylle* te denken. Doch wie Quos Ego ook wezen moge - een heer of eene dame, een vermomd roomsch-katholiek pastoor of een protestantsch herder en leeraar met open vizier - hetgeen hij van de nederlandsche groote wereld verhaalt is niet geschikt om te doen gelooven dat hijzelf daar veel in verkeerd heeft. Men zou boven zijne adellijke dialogen dit fragment uit een vertaalden franschen vaudeville kunnen schrijven: ‘Mijnheer de baron, zult gij ook iets gebruiken?’ ‘Ik dank u, mijnheer de burggraaf, ik heb zoo even eene ganzenleverpastei genoten.’ Dat de auteur zich voorts illusien maakt omtrent zijne roeping als boetgezant is niet-alleen blijkbaar uit de in elk geval geringe kracht van zijne redenen, maar ook en in zichzelf uit den door hem gekozen pseudoniem. Het moge een gevolg van arrogan-

tie of enkel eene manifestatie van onnoozelheid zijn, wie zich Quos Ego noemt heeft zich zelven geoordeeld. Misschien zullen mijne lezers van meening zijn dat ik onzen landgenoot bederf door hem in zekeren zin op eene lijn te plaatsen met George Sand, met Octave Feuillet, met de schrijfster van *Eritis sicut Deus* - directrice van eene bewaarschool in het badensche of wurtemburgsche, zegt de faam, en zuster van een predikant die haar voor haren roman aan bouwstoffen hielp. Tot mijne verontschuldiging breng ik bij dat de gestrengheid des publieks mij niet toeschijnt altijd even billijk te zijn. Verzen als die van den heer Dercksen, romans als die van Quos Ego, ik erken het, zijn het tegenovergestelde van eene versterkende of opbeurende lektuur; en indien niet om zich aangenaam te verpoozen, om te bekomen van zijne allerlei vermoeijenissen, om met de ruwheden der werkelijkheid telkens op nieuw verzoend te worden, waartoe anders strekt het publiek de hand uit naar romantiek of poësie? Met dat al vereischt de zamenstelling, zelfs van geschriften als de ditmaal door mij aangekondigde, meer en ongemeener talenten dan de meeste lezers gelooven willen of zich voorstellen kunnen. Het leven is zoo kort, en de kunst zoo lang! Evenwel moet ééne bekentenis mij van het hart; en men zal haar dulden omdat zij eene belijdenis van onvermogen inhoudt. Het is mij namelijk onverklaarbaar hoe iemand de betrekkelijk zeldzame gaven bezitten kan, noodig om zulke boeken te schrijven, en te gelijker tijd verstoken kan zijn van de uiterst geringe hoeveelheid doorzigt die mij toeschijnt gevorderd te worden om ze ongeschreven te laten. Met Quos Ego gesproken, ik vraag in gemoede aan hem en de zijnen: *Waarom?*

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

A. Hardeland, Versuch einer Grammatik der Dajackschen Sprache. Amst. 1858. - A. Hardeland, Dajacksch-Deutsches Wörterbuch. Amst. 1859. - H. Neubronner van der Tuuk, Bataksch-Nederduitsch Woordenboek. Amst. 1861. - H.N.v.d. Tuuk, Bataksch Leesboek, 4 Stukken. Amst. 1860-1862. - P.P. Roorda van Eysinga, Noodzakelijk Handwoordenboek der Nederduitsche en laag-Maleische taal, 12de geheel omgewerkte druk. 's Gravenh. 1863. - E. Netscher, Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling, uit het Engelsch van W. Robinson. Batavia, 1855. - J.J. de Hollander, Handleiding bij de beoefening der Maleische taal en letterkunde, 2de verb. druk. Breda, 1856. - J. Pijnappel Gzn., Maleische Spraakkunst voor eerstbeginnenden. 's Gravenhage, 1862. - J. Pijnappel Gzn., Maleisch-Nederduitsch Woordenboek, naar het werk van Dr. W. Marsden en andere bronnen bewerkt. Haarlem en Amsterdam. 1863.

De orde bij onze ‘Rundschau’ gevolgd, brengt mij nu tot Borneo. Ik kan over dit groote eiland kort zijn. Het meer beschaafde deel der bevolking, uit koloniën van Maleijers, Boeginezen en Chinezen bestaande, komt hier natuurlijk niet in aanmerking. Alleen de oorspronkelijke bevolking des eilands, die onder den algemeenen naam van Dajaks bekend is, kan hier ter sprake komen. Deze Dajaks zijn onderling in voorkomen, zeden en vermoedelijk zelfs in afkomst zeer verschillend; zij zijn in eene verbazende hoeveelheid van stammen gesplitst, die veelal eene sterke neiging tot afzondering vertoonen en elkander vaak eene erfelijke vijandschap toedragen. Van al deze stammen bezit geen enkele een schrift of geschreven literatuur; his-

torische overleveringen en gedichten worden alleen in het geheugen bewaard. Hoe oneindig menigvuldig onder zulke omstandigheden de talen en dialecten moesten worden, springt in het oog. In ieder Dajaksch dorp, in iedere familie heeft de taal een eenigzins eigenaardigen stempel. Hier herhaalt zich dus, zoo het schijnt zelfs in nog sterkere mate, het verschijnsel dat wij bij de Alfoeren opmerkten; geen wonder dat het op de beoefening der talen denzelfden afschrikkenden invloed heeft geoefend.

Wat wij van de talen der Dajaks weten zijn wij voornamelijk aan de zendelingen verschuldigd, die hunne werkzaamheid op drie verschillende punten des eilands hebben geconcentreerd. Eene Engelsche missie vestigde zich in 1847 in Sarawak, het vorstendom van Radja Brooke; Amerikaansche zendelingen waren van 1837 tot 1850 op Borneo's Westkust, vooral in het gebied van Landak, werkzaam; Duitsche zendelingen, door het Rhijnsche Genootschap afgevaardigd, houden sedert 1836 verblijf in Poelopetak, een distrikt van het rijk van Banjer-massin. Daar het Nederlandsch Zendelinggenootschap op Borneo geene stations heeft, is de studie dezer dialekten schier geheel aan vreemdelingen overgelaten; maar toch heeft ook hier weder het Nederlandsch Bijbelgenootschap gewigtige diensten bewezen door de bijbelvertaling der Rhijnsche zendelingen aanvankelijk te ondersteunen en eindelijk zelfs den zendeling Hardeland geheel in zijne dienst te nemen, niet enkel om aan de reeds voltooide vertaling des Nieuwen Testaments ook die van het Oude toe te voegen, maar ook om door de bewerking van eene spraakkunst en een woordenboek den toegang tot de taal voor zijne opvolgers gemakkelijk te maken. Daardoor heeft zich de kennis van het dialekt van Poelopetak, maar ook deze alleen, boven het gebrekkig standpunt der loutere, woordenlijsten verheven.

In het jongste Engelsche werk over Borneo door Spenser St. John (‘Life in the Forests of the far East’) vinden wij in het laatste hoofdstuk een verslag van de werkzaamheid der Engelsche zendelingen. Het blijkt daaruit dat de uitslag op verre na niet aan de verwachtingen heeft beantwoord; onder de oorzaken daarvan schijnt mij ook deze te behooren, dat men niet met eene grondige studie der taal is aangevangen, en dat de vordering die sommige missionarissen door den omgang met de Dajaks in de taal gemaakt hadden, voor hunne opvolgers verloren ging, daar geene pogingen schijnen aangewend

om spraakkunsten en woordenboeken zamen te stellen. Deze oorzaken hebben te sterker gewerkt door de verbazende afwisseling van het personeel, daar van 1847 tot 1861 van de veertien uitgezonden zendelingen niet minder dan tien Borneo weder verlaten hebben. Alleen de zendeling William Chalmers schijnt zich de taal der Dajaks, waaronder hij gevestigd was, naar behooren te hebben eigen gemaakt; maar de resultaten zijner studie zijn beperkt tot eene magere woordenlijst der dialekten van Sarawak, Sadong, Lara en Siboejouw. Een tweede kleinere woordenlijst, die de dialekten van Siboejouw, Lara, Selakouw en Loendoe betreft, is afkomstig van den zendeling Gomez. Beiden te zamen vormen den Appendix A in het aangehaalde boek. De overige woordenlijsten in de Appendices B tot D van hetzelfde werk bevatten proeven van de talen van een aantal andere stammen van Borneo's noordelijk gedeelte, gedeeltelijk door den Heer Brereton, gedeeltelijk, zoo het schijnt, door den Heer St. John zelven verzameld. Voegt men hierbij de woordenlijsten, reeds vroeger door Keppell in het aanhangsel tot zijn werk ‘Expedition to Borneo of H.M. Ship Dido’ (1846) geplaatst; de berigten van zekeren Burns over de Kajans en hunne taal in Deel IV (1849) van het ‘Journal of the Indian Archipelago’, en de op dit een en ander gegronde beschouwingen van Crawfurd in zijn ‘Preliminary Dissertation’[1], dan heeft men, meen ik, alles bij elkander wat men kan raadplegen om van de talen der Dajaks die het aan Engelschen invloed onderworpen gedeelte van Borneo bewonen, eenige kennis te bekomen.

De rampspoedige lotgevallen en het eindelijk te niet gaan der Amerikaansche missie op Borneo's Westkust heb ik zelf in mijn werk over Borneo's Wester-Afdeeling uitvoerig beschreven[2]. Dat zij ernstige pogingen hebben aangewend om op de hoogte der taal te komen, is blijkbaar, daar zij zich zelfs met de vertaling van gedeelten des bijbels hebben bezig gehouden en een paar catechismussen in het Dajaksch hebben geschreven, die in 1845 en 1847 te Singapore gedrukt zijn[3]. Maar ook bij hen stond bij die taalstudie alleen het doel op den voorgrond om zich met de inboorlingen in naauwer betrekking te kunnen stellen; zij oefenden zich dus alleen praktisch

1 Bl. LXXVII-LXXXIV.
2 D. II (1856), bl. 612-635.
3 Zie de titels in ‘Borneo's Wester-Afdeeling’, D. II, bl. 233.

in het spreken en schrijven, en dachten er niet aan door spraakkunst en woordenboek de verkregen kennis aan hunne opvolgers over te leveren. Het gevolg hiervan is dat met het vertrek der zendelingen de kennis der taal weder geheel is verloren gegaan. De woordenlijsten van de dialekten der Westkust, door den Heer von Kessel bij zijne ‘Statistieke aanteekeningen omtrent het Stroomgebied der Kapoeas’ in het ‘Indisch Archief’[1] gevoegd, zijn van te weinig belang om eene meer dan voorbijgaande melding te verdienen.

Dat de Rhijnsche zendelingen beter voor de kennis der taal van het hun toevertrouwde gedeelte van Borneo gezorgd hebben, is men voornamelijk aan de verlichte inzigten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap verschuldigd. Men moet echter aan die zendelingen zelven de eer geven, dat zij zich dadelijk met ernst op de taal toegelegd en eene meer wetenschappelijke rigting aan hunne studiën gegeven hebben. Hunne verwachting meer bouwende op het onderwijs der jeugd, dan op de spoedige toetreding van vele proselieten, hebben zij overal scholen opgerigt en godsdienstige en andere leerboekjes voor hunne scholieren hetzij vervaardigd, hetzij vertaald en die met Europesche karakters doen drukken. Vervolgens begonnen zij met de vertaling des Nieuwen Testaments en legden inmiddels eene groote verzameling van Dajaksche woorden aan, die zij, met Hollandsche verklaringen voorzien, reeds in 1844 aan het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen aanboden. Waarom deze eerste proeve van Dajaksch-Hollandsch en Hollandsch-Dajaksch Woordenboek, die, blijkens het verslag in de algemeene vergadering van 4 Febr. 1845 door den Heer van Hoëvell uitgebragt, met zoo bijzondere belangstelling ontvangen was, echter niet werd gedrukt, kan ik niet ophelderen. Gelukkig zijn wij thans voor het gemis in ruime mate schadeloos gesteld. Om de spoedig daarna voltooide vertaling des Nieuwen Testaments te kunnen ter perse leggen, riepen zij de hulp van het Britsche Bijbelgenootschap in, waarmede het Rhijnsche Genootschap door zijne stations aan de Kaap de Goede Hoop in betrekking was geraakt, en welks geneigdheid en vermogen om dergelijke ondernemingen te steunen, van algemeene bekendheid is. Het gevolg was dat deze vertaling in de Kaapstad gedrukt werd, werwaarts een der broeders zich tot dat einde had begeven.

1 Jg. I, D. I, bl. 202, 203.

Op het vernemen hiervan werd een prijzenswaardige ijverzucht bij het Nederlandsche Bijbelgenootschap opgewekt; het kon het denkbeeld niet dulden van werkeloos toe te zien, terwijl Duitsche zendelingen met Britsche ondersteuning werkzaam waren om het Christendom in eene Nederlandsche bezitting te verspreiden. Dientengevolge deed het uit eigen beweging aan het Rhijnsche Genootschap voorstellen tot ondersteuning, en het einde der onderhandelingen was, dat in 1849 de Heer A. Hardeland, die gezamenlijk met den Heer J.F. Becker de vertaling des Nieuwen Testaments had tot stand gebragt, tijdelijk in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap overging. Hem werd de taak opgedragen om de vertaling der Heilige Schrift door de bewerking van die des Ouden Testaments te voltooijen, die van het Nieuwe Testament voor eene vernieuwde uitgave te herzien en eene Spraakkunst en Woordenboek der taal zamen te stellen, ten einde ook voor latere evangeliepredikers den weg tot hare kennis te banen.

Het is onmogelijk regt te laten wedervaren aan de belangeloosheid, den moed, den ijver van den Heer Hardeland, zonder in bijzonderheden te treden die niet van deze plaats zijn, maar in de verslagen en berigten van het Nederlandsch Bijbelgenootschap kunnen gelezen worden. Ik vermeld alleen dat hij, na van 1850-56 op Borneo te zijn werkzaam geweest, tot herstel zijner geschokte gezondheid naar Europa terugkeerde, niet alleen de volledige vertaling des Bijbels, maar ook de bouwstoffen voor Spraakkunst en Woordenboek met zich voerende. De druk der volledige bijbelvertaling werd reeds in 1858 te Amsterdam ten einde gebragt. De Spraakkunst werd nog in hetzelfde jaar, het Woordenboek in het volgende uitgegeven.

De Spraakkunst was niet de eerste proeve van Dajaksche Grammatica, die in het licht verscheen; zij was reeds in 1852 voorafgegaan door eene korte schets, onder den titel ‘Grammatik der Dajak-Sprache’, als ‘erstes Heft’ der ‘Beiträge zur Sprachenkunde’ van den Heer H.C. von der Gabelentz, verschenen. Deze schrijver berigt ons, zonderling genoeg, niets omtrent de bronnen waaruit hij geput heeft; er kunnen hem echter bezwaarlijk andere ter dienste hebben gestaan dan de vertaling des Nieuwen Testaments en de mondelinge of schriftelijke mededeelingen der zendelingen van het Rhijnsch Genootschap of van den Heer Hupe, die, door de stichting van Halle uitgezonden, mede eenige jaren op Borneo, vooral in het

gebied van Banjer-massin doorbragt en van zijne bekendheid met de taal der Dajaks in 1846, in zijne ‘korte verhandeling over de godsdienst, zeden enz. der Dajakkers’ in het ‘Tijdschrift voor Nederlandsch Indië’[1] eenige proeven leverde.

De Heer Hardeland geeft aangaande den arbeid aan zijne Spraakkunst besteed, in zijne voorrede het volgend berigt: ‘De schrijver dezer Spraakkunst en van het daarbij behoorend Woordenboek was, nadat hij reeds eenige jaren bij de missie op Borneo was werkzaam geweest, van 1850-56, als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met de vertaling des Bijbels in het Dajaksch, de taal van Midden-Zuid-Borneo, belast. Deze arbeid verpligtte hem tevens tot grammatische en lexicalische studiën: met het hoofdwerk, de Bijbelvertaling, werden derhalve ook desbetreffende aanteekeningen als Parergon verbonden. Aanvankelijk meende ik de woordenlijst, slechts voor mijn eigen gebruik verzameld, te beperken tot hetgeen ik voor mijne vertaling behoefde; doch op verzoek van het Hoofdbestuur van het Ned. Bijbelgenootschap trachtte ik later die verzameling tot een volledige Woordenboek om te werken. Eene door het klimaat veroorzaakte, steeds gevaarlijker wordende ziekte verhinderde intusschen de behoorlijke uitvoering van dit plan. Ik zag mij genoodzaakt allen mij nog overschietenden tijd en kracht aan de voltooijing der vertaling te wijden, en moest, toen de terugreis naar Europa niet langer kon verschoven worden, Spraakkunst en Woordenboek in den toestand van nog ruwe en onvolledige ontwerpen mede naar Holland nemen. Hoe gebrekkig die ontwerpen zijn, gevoelde ik ten aanzien der Spraakleer dubbel, toen mij, dien het, helaas! op Borneo aan alle dergelijke hulpmiddelen ontbroken had, de voortreffelijke Javaansche Grammatica van Prof. Roorda onder de oogen kwam, die, de Javaansche taal in haar eigenlijk wezen erkennend en ontvouwend, voor de Spraakkunst der talen van den Indischen Archipel - tot dusverre steeds op Europesche leest geschoeid - den waren weg heeft aangewezen. Gaarne had ik nu mijne proeve volgens de aanwijzingen van dat degelijke boek omen afgewerkt. Doch om dit behoorlijk te kunnen doen, zou een nieuw verkeer met de Dajaks noodig zijn geweest, wijl geene Dajaksche literatuur bestaat. Indien ik ook die taal met tamelijk veel

1 Jg. VIII, D. III, bl. 127-172, 215-280.

gemak kan spreken en overtuigd ben, dat de Bijbel - juist dewijl hij onder en vers voor vers met hulp der Dajaks vertaald is - in goed verstaanbaar Dajaksch is overgezet, zoo is dit toch niet toereikend om eene Grammatica als die van Prof. Roorda te schrijven. Daarvoor zouden in ontelbare gevallen nog nasporingen en besprekingen ter plaatse zelve noodig zijn. Eene onder het drukken des Dajakschen Bijbels aan mij gerigte uitnoodiging om mij met het oppertoezigt der Hermannsburger missie te belasten, en die mij verpligtte mij zoo spoedig mogelijk tot de reis naar Afrika gereed te maken, vergunde mij zelfs geene gedeeltelijke omwerking, maar hoogstens eenige kleine veranderingen bij het overschrijven. Ik had derhalve dit onrijpe produkt liever achtergehouden. Doch het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap meende dat de uitgave desniettegenstaande nuttig zou kunnen zijn. Hiernaar heb ik mij gaarne gevoegd.'

Men ziet daaruit, dat de Dajaksche Spraakkunst van den Heer Hardeland op dezelfde wijze als de Makassaarsche van den Heer Matthes is ingerigt en aan hetzelfde grondgebrek lijdt. Maar hoe gering voor het overige de nederige schrijver haar zelf moge schatten, ik geloof niet dat zij in bruikbaarheid voor het werk van den Heer Matthes zeer onderdoet. Daar de Dajaks geen eigen schrift hebben, heeft zich de schrijver natuurlijk van Romeinsche karakters bediend; maar de transscriptie was voor hem, Duitscher van geboorte, doch in de laatste jaren in schrijven en spreken meer aan het gebruik van het Hollandsch gewend, eene zaak van bijzondere moeijelijkheid. Onze landaard wordt gekenmerkt door een fijn oor om de klanken van vreemde talen te onderscheiden, en leert die daarom ook veel correcter dan Franschen, Engelschen of Duitschers uitspreken. Ik vrees eenigzins dat de Heer Hardeland in dit opzigt van het gewone envel zijner landgenooten niet vrij is, en zou meenen dat welligt van deze zijde de Dajaksche Spraakkunst het meest voor kritiek bloot stond. Heb ik er niet eenig regt toe, wanneer ik zie, dat hij b.v. een klank, dien hij met *ui* in het Hollandsche *muis* gelijk stelt, in zijn Hoogduitsch met *oi* teruggeeft?

De Heer Hardeland berigt ons dat de taal, welker wetten hij voor ons ontvouwt, gesproken wordt in de distrikten Mangkatip, Doeson, Poelopetak, Mantangai, Kapocas en Kahajan, welker bewoners elkander als stamgenooten beschouwen, in tegenstelling met de 'Olo ot'

ten Noorden en Noordwesten, de bewoners van Katingan en Sampit ten Westen, en de ‘Olo masi’ of Maleijers in het Zuiden en Zuidoosten. Doch in dit niet zeer uitgestrekt gebied, kan men toch nog een aantal tongvallen onderscheiden, waarvan, nevens dat van Poelopetak, die van Mangkatip, Mantangai en Kahajan als hoofddialekten onderscheiden worden. De voornaamste verschillen dezer dialekten worden opgegeven: zij schijnen niet belangrijk genoeg om de onderlinge gemeenschap aanmerkelijk te belemmeren. Bijzonder belangrijk is verder wat ons de Heer Hardeland mededeelt omtrent de bijzondere taal der gezangen of liturgiën, die bij godsdienstige feesten en bezweringen door priesters en priesteressen worden opgezongen, de zoogenaamde Basa Sangiang, die men het Dajaksche Kawi zou kunnen noemen. Zij was ons reeds eenigermate bekend door de mededeelingen van Hupe; doch haar ware aard en verschil van de taal des dagelijkschen levens wordt ons naauwkeuriger door Hardeland ontvouwd. De priesters zelven, die deze gedichten opdreunen, verstaan de taal daarvan slechts zeer onvolkomen. Een dezer gezangen, bij het Doodenfeest gebruikelijk, heeft de Heer Hardeland uit den mond eener Balian opgeteekend en met interlineaire vertaling en eenige aanteekeningen als aanhangsel bij zijne Spraakkunst gevoegd. Het is een stuk van tamelijk grooten omvang, en ofschoon vertaling en verklaring hier en daar onzeker zijn, vormt het eene belangrijke bijdrage tot de literatuur der Dajaks, voor zooverre van literatuur sprake kan zijn bij een volk, dat geen schrift bezit, maar slechts eenige historische legenden, gezangen, spreuken en raadsels door mondelinge overlevering bewaart. Wat van dien aard onder de Dajaks wordt aangetroffen, heb ik in mijn werk over Borneo's Wester-Afdeeling, zoo ver de berigten veroorloofden, doen kennen[1]; men zal thans die kennis door de inleiding op Hardeland's Spraakkunst nog eenigzins kunnen verbeteren en uitbreiden.

Nog een enkel woord over Hardeland's Woordenboek en wij stappen van Borneo af. Het is een werk van niet geringen omvang, daar het meer dan 600 bladzijden imperiaal octavo, kompres in twee kolommen gedrukt, beslaat. De gebreken, die aan het werk mogten kleven, zal men te eer geneigd zijn te verontschuldigen, wanneer men ziet op hoe nederigen toon de schrijver zelf in zijne

1 D. I, bl. 172-178, D. II, bl. 238-241.

Voorrede daarvan spreekt, en men zal zijne verbazende werkzaamheid bewonderen, indien men verneemt dat hem, uithoofde van den nieuwen post hem opgedragen, slechts zes maanden gegund waren om dit werk naar zijne aanteekeningen te redigeren, in het net te schrijven en, terwijl hij zich te Hermannsburg in Hanover bevond, te Amsterdam te laten drukken. De rangschikking van het Woordenboek is etymologisch en vordert dus de voorafgaande kennis der grammatica, maar alle eenigzins onregelmatige afleidingen zijn ook op hunne eigene plaats met verwijzing naar het stamwoord opgegeven. Bij de verklaring der woorden zijn doorgaans ook een aantal voorbeelden tot opheldering van het spraakgebruik gevoegd, die, indien ze den omvang van het werk niet weinig hebben vermeerderd, ook zijne bruikbaarheid aanmerkelijk hebben verhoogd.

Wij zijn thans genaderd tot dat gedeelte van den Indischen Archipel, waar de Maleische taal haar eigenlijk gebied heeft: de Riouw-Lingga Archipel en het eiland Sumatra met de kleinere eilanden, die het omringen. Maar ook in dit uitgestrekt gebied heerscht geene eenheid van taal en tongval. Vermoedelijk heerschte hier oorspronkelijk een soortgelijk eindeloos taalverschil als wij onder de Alfoeren en Dajaks aantreffen; maar door de vestiging van vreemde kolonisten, heeft drieërlei beschaving haren invloed op verschillende bevolkingen, vooral van het groote eiland Sumatra, in verschillende proportiën doen gelden: de Hindostansche, waarvan de sporen vooral in de Padangsche bovenlanden, het oude rijk van Menangkabau, worden aangetroffen; de Hindoe-Javaansche, die zich van het door de Javanen veroverde Palembang uit west- en noordwaarts heeft uitgebreid; eindelijk de Arabische, waarvan de werking bespeurd wordt zoover de Islam over het eiland is verspreid. Onder de verbreiding dezer verschillende beschavingen en de daarmede zamenhangende staatsomwentelingen, hebben zich verschillende dialekten der eilanders, die dan tevens eene belangrijke hoeveelheid vreemde bestanddeelen in zich opnamen, tot schrijftalen gevormd. Vier der bekende op Sumatra gebruikelijke Alphabets of liever schrijfstelsels, die der Bataks, van Korintji, van de Lampongs en het zoogenaamde Satra Rentjong (ingesneden schrift), dat in het gansche gebied van Palembang tot op de grenzen van Benkoelen gebezigd wordt, zijn[1]

1 Zie het genoemde Tijdschrift, D. IV (1855), bl. 186-196 en 516-519.

vermoedelijk onder den invloed der vroegste verbreiding van de Hindoe-beschaving ontstaan, en vertoonen veelal in het aantal en de volgorde der letters en de wijze van de vokalen en de sluitletters der lettergrepen aan te wijzen, met de Makassaarsche en Boeginesche Alphabets, en ten deele ook met het meer ontwikkelde Javaansche, sterke overeenkomst. Met de Hindoe-Javaansche beschaving is ook het Javaansche schrift op Sumatra ingevoerd. Het werd langen tijd gebezigd aan het Palembangsche hof, zonder echter het Rentjong-schrift uit het dagelijksch gebruik der inlanders te kunnen verdringen. Voor eenige jaren is in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap een kopij medegedeeld van een piagem of bevelschrift, in de 17de eeuw van het hof van Palembang aan de bevolking der Pasemah-landen uitgegaan, welk stuk op een vierkante zilveren plaat met Javaansche letters gegrift en zelfs nog in een verbasterd Javaansch vervat is[1]. Het gebruik van het Javaansche schrift is echter thans op Sumatra geheel uitgestorven. Des te meer heeft zich daarentegen dat van het Arabisch schrift verbreid. Het was de bevolking van Menangkabau en onderhoorigheden, die, tegelijk met de aanneming van den Islam, òf zich voor het eerst door de aanneming der Arabische karakters een schrift gaf, òf haar vroeger schrift (volgens den een dat van Korintji, volgens een ander het Rentjong, volgens een derde het Javaansche) met de Arabische karakters verwisselde. Deze bevolking, die, door inwendige beroeringen of druk van aangrenzende volkeren, zich genoopt vond om gedeeltelijk Sumatra te verlaten en zich op de eilanden van den Riouw-Lingga Archipel en het schiereiland Malakka neder te zetten, schijnt den naam van Maleijers (orang melajoe), d.i. wegloopers of zwervers, aan deze verhuizing te danken te hebben. Terwijl zij zich later door de vestiging van koloniën ook over meerdere eilanden verbreidde, heeft de zoogenaamde Maleische taal, en met haar het Arabische schrift, ook gedurig uitgebreider gebied erlangd[2]. Gelukkig even-

1 Zie het genoemde Tijdschr. D. IV (1855), bl. 186-196 en 516-519.

2 Vgl. Friederich in Tijdschr. van het Bat. Gen., D. II, bl. 471-479. Eene andere verklaring van den naam Maleijer geeft de Heer N. van der Tuuk, 'Bataksch Leesb.' D. IV, bl. 43. Hij tracht aan te toonen dat het volk, dat thans zoo genoemd wordt, door de Hindoe-Javanen bekeerd en als deel van het Javaansche volk beschouwd (waarom in het Bataksch een Maleijer nog djaū heet; vgl. 'Bataksch Woordenb.,' bl. 196), den naam van *wegloopers*, d.i. *renegaten*, ontving, nadat het, veel vroeger dan de Javanen zelven, den Islam had aangenomen. Hiermede hangt zijne meening zamen, waarvoor echter ook andere gronden worden aangevoerd, dat de Maleijers zich vóór de invoering van den Islam niet van het Rentjong-schrift, maar van het Javaansche Alphabet bediend hebben. Ald. bl. 114-116..

wel bleef het gebruik der Arabische karakters tot de Maleische taal beperkt; want van al de Alphabets in den Indischen Archipel gebruikelijk, is er geen zoo ongeschikt om de klanken der talen van deze gewesten uit te drukken[1]. Van de vier andere Sumatraansche Alphabets vindt men er drie op ééne plaat vereenigd in de derde uitgave van Marsden's ‘History of Sumatra’ (1811), terwijl het vierde, dat van Korintji, door denzelfden schrijver nevens de drie andere is medegedeeld in zijn ‘Miscellaneous Works.’ Zij zijn ook allen herhaald in Crawfurd's ‘Preliminary Dissertation’. Eene betere voorstelling en verklaring van het Rentjong-schrift vindt men in W.L. de Sturler's ‘Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang’ (1843). Wij zien er tevens uit, dat Marsden in eene dwaling verkeert, wanneer hij meent dat het Rentjong-schrift bijzonder eigen is aan het gebied van Redjang (eene dwaling waartoe misschien de overeenkomst tusschen de beide namen heeft aanleiding gegeven), daar zijn gebruik zich inderdaad veel verder uitstrekt. Eene juistere kennis van het Lampongsche schrift zijn wij verschuldigd aan den Heer Zollinger, in zijn rapport over de Lampongs, medegedeeld in Deel I van den IX^{den} Jaargang van het ‘Tijdschrift voor Nederlandsch Indie.’ Van het Bataksche schrift eindelijk, waarvan wij ook in den Atlas bij Junghuhn's ‘Battalënder’ (1847) eene voorstelling vinden, bezitten wij sedert 1855 voortreffelijke typen, waarmede reeds onderscheidene werken gedrukt zijn. Zij zijn naar modellen door den Heer Neubronner van der Tuuk tot dat einde uit de Bataklanden, waar hij zich met taalkundige nasporingen bezig hield, naar het moederland opgezonden, en onder toezigt van den Hoogleeraar Millies, even als de Makassaarsche en Boeginesche typen, door den Heer N. Tetterode vervaardigd[2].

Ik neem niet op mij een volledig overzigt te geven van de menigvuldige, maar grootendeels onbeduidende woordenlijsten van de

1 Vgl. Dr. Pijnappel in ‘Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde, voor N.I.’ Nieuwe volgreeks, D. III, bl. 229-242.

2 Zie ‘Spécimen des caractères de la langue des Battas, de l'île de Sumatra, gravés et fondus par N. Tetterode, sous la direction de H.C. Millies (1855).’

deels geschreven, deels ongeschreven talen van Sumatra en de naburige eilanden. Slechts twee dezer talen zijn opzettelijk en wetenschappelijk beoefend, namelijk de Bataksche en de Maleische. Van de overige is alleen die der Lampongs ons op wat ruimere schaal bekend door de uitgebreide woordenlijst in Raffles' ‘History of Java’ en de proeve van Maleisch-Nederduitsch-Lampongsch Woordenboek, door Zollinger in het reeds aangehaalde rapport medegedeeld[1]. Marsden's Woordenlijsten, deels in zijne ‘History of Sumatra,’ deels in zijne ‘Miscellaneous Works’, omvatten het Atjineesch, Bataksch, Korintjisch, Redjangsch, Lampongsch, de taal van Nias (ook het dialekt van Maros) en die der Pagei-eilanden, maar geven van ieder slechts van 30 tot 40 woorden. Woordenlijsten van het Bataksch en de taal van Nias vindt men bovendien in de ‘Malayan Miscellanies’, in 1822 te Benkoelen uitgegeven. In Anderson's ‘Mission to the east-coast of Sumatra’ zijn een klein aantal woorden van twee Bataksche dialekten medegedeeld. Dit zijn de schrijvers, die de bouwstoffen voor Crawfurd's overzigt in zijn ‘Preliminary Dissertation’ hebben geleverd. Daarentegen is hem onbekend gebleven wat door den Heer Horner in den derden Jaargang van het ‘Tijdschr. voor Ned. Indië’ over de taal van Nias is opgemerkt en van eene kleine vergelijkende woordenlijst van die taal met Javaansch, Maleisch en Dajaksch vergezeld gaat[2]; evenzoo het belangrijke hoofdstuk over taal en schrift der Bataks, met vergelijkende woordenlijst van Bataksch, Maleisch, Javaansch en Soendasch, in Junghuhn's ‘Battaländer’; alsook, zoo het schijnt, de mededeelingen van den Heer Crisp over de taal der Pagei-eilanden, met eene lijst van 80 woorden, in het Zesde Deel der ‘Asiatic Researches’. Van latere dagteekening dan Crawfurd's werk zijn onderscheidene bijdragen tot de kennis der talen van Sumatra in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, zoo als de woordenlijsten van de taal der Mentawci-eilanden, door den Heer von Rosenberg, in het eerste deel (1853); twee woordenlijsten van de taal van Engano, de eene door de Heeren J. van der Straaten en P. Severijn, de andere door den Heer von Rosenberg, en de vrij uitgebreide vergelijkende woordenlijst der talen van Atjeh, Singkel, de Bataksche distrikten Pak-pak en Toba, en de Banjak-eilanden,

1 T.v.N.I. Jrg. IX, D. I, bl. 250-306.
2 T.v.N.I. Jg. III, D. I, bl. 361-366.

mede door den Heer von Rosenberg in het derde deel (1855); de aanteekeningen omtrent de taal der Loeboe's en Oeloe's op Sumatra, door de Heeren Willer, E. Netscher en Henny, in het vierde deel (1856), en die over de taal der orang-lom op Banka, in het elfde deel (1861). Jammer is het dat ons, althans voor zooverre mij bekend is, woordenlijsten van de dialekten van Palembang, Djambi en Indragiri geheel ontbreken. Wel is het bekend dat in deze distrikten der Oostkust overal de Maleische taal gesproken wordt, maar tevens dat zij door de vestiging van Javaansche kolonisten hier meer, daar minder, met Javaansche woorden is vermengd. Hoe groot die invloed geweest is zou door met zorg zamengestelde woordenlijsten althans eenigermate kunnen worden uitgemaakt.

Wanneer wij de Maleische taal voorloopig nog laten rusten, heeft geene der talen van Sumatra zooveel opmerkzaamheid getrokken als die der Bataks. Wat ik reeds van verschillende berigten omtrent de taal en het schrift van dit merkwaardige volk heb medegedeeld, zou ligt nog te vermeerderen zijn; ik acht het echter overbodig, daar alle vroegere aanteekeningen daaromtrent hare waarde geheel hebben verloren, sedert een uitstekend. Oriëntalist eenige der beste jaren van zijn leven aan de grondige beoefening dezer taal op de plaats zelve, zonder moeite of gevaren te ontzien, heeft toegewijd. Ik bedoel den Heer Neubronner van der Tuuk, die door het Nederlandsch Bijbelgenootschap naar de Bataklanden werd afgevaardigd terzelfder tijd waarop de reeds vermelde zending naar Celebes aan den Heer Matthes werd opgedragen. Te Soerabaja geboren, onderscheidde de Heer van der Tuuk zich eerst aan de hoogeschool te Groningen, later aan die te Leyden zoozeer door grondige taalstudiën, dat hij, toen het Bijbelgenootschap tot het zenden van een afgevaardigde naar de Bataklanden besloten had, door zijne leermeesters als om strijd daartoe werd aanbevolen. Reeds vóór zijn vertrek naar Indië maakte hij zich door vlijtige nasporingen in de Nederlandsche en Britsche bibliotheken bekend met de weinige Bataksche handschriften in Europa aanwezig, en ofschoon het nog geheel aan voldoende hulpmiddelen voor de ontcijfering dier schriften ontbrak, slaagde hij er in zich eenig denkbeeld te vormen van den inhoud en de taal waarin zij geschreven waren, waarbij hem zijne reeds in het Maleisch en Javaansch gemaakte vorderingen niet weinig te stade kwamen. Dus toegerust vertrok hij naar Indië, maar

werd te Batavia door eene ernstige ziekte aangetast, die voor zijn behoud deed vreezen. Te naauwernood hersteld ijlde hij naar Sumatra, vestigde zich te Tapanoeli en oefende zich door dagelijksch verkeer met de Bataks en veelvuldige reistogten in de kennis der verschillende dialekten van de Batak-taal. Van tijd tot tijd zond hij de vruchten zijner werkzaamheid, daaronder ook proeven van bijbelvertaling, naar Europa over. Reeds in 1853 liet het Bijbelgenootschap eene Bataksche vertaling van het Scheppingsverhaal volgens Genesis met gesteendrukte typen uitgegeven, en nadat de Bataksche drukletters gegoten waren, werd in 1856, in het vierde deel der ‘Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N.I.’, eene hoogst belangrijke ‘Verhandeling over schrift en uitspraak der Tobasche taal, als eerste hoofdstuk eener Spraakkunst,’ opgenomen. Doch het leven in eene maatschappij van menscheneters - al zijn zij zoo zwart niet als zij worden afgeschilderd - ver van alle gemakken en genoegens, die de beschaafde zamenleving oplevert, heeft zijne eigenaardige bezwaren, die niet ligt straffeloos getrotseerd worden. Afgemat naar ziel en ligchaam wenschte de Heer van der Tuuk, na zijn Woordenboek voltooid en naar Europa overgezonden te hebben, naar het moederland terug te keeren en daar het uitgebreide materiaal, dat hij had bijeengebragt, verder te verwerken. Zijn verzoek werd hem gereedelijk toegestaan, en in 1857 teruggekeerd, heeft hij zich gedeeltelijk met de vertaling der Evangeliën, gedeeltelijk met de bewerking en uitgave der taalkundige schriften, die wij thans willen aankondigen, bezig gehouden. Ik heb reeds vroeger opgemerkt, dat hij eerlang tot de vervulling eener nieuwe taak naar Indië zal terugkeeren. Dit zal plaats hebben zoodra de vertaling van het historisch gedeelte des Nieuwen Testaments zal voltooid zijn en hij door de uitgave zijner Bataksche Spraakkunst aan de reeks der door hem bewerkte hulpmiddelen voor de studie dier taal de kroon zal hebben opgezet.

Ofschoon de uitgave van het in vier stukken gesplitste leesboek gedeeltelijk van vroegere dagteekening is, schijnt het mij toch het best in de eerste plaats van het Woordenboek te gewagen, dat in 1861 in het licht verscheen. Dit werk vormt een boekdeel in imperiaal octavo van ruim 550 bladzijden, waarbij 30 platen in hetzelfde formaat, de afbeelding van voorwerpen uit het leven en de huishouding der Bataks behelzende, gevoegd zijn. Dit bij een

woordenboek van eene der talen van den Indischen Archipel zoo nuttig, zoo onmisbaar toevoegsel, dat de Heer Matthes als een afzonderlijke ethnographische atlas uitgaf, heeft de Heer van der Tuuk bij zijn Woordenboek zelf ingelijfd. De platen zijn gedeeltelijk op Sumatra zelf door den Heer H. von Rosenberg, maar voor verreweg het grootste gedeelte, naar door den Heer van der Tuuk overgezonden of medegebragte voorwerpen, door den ons reeds bekenden Heer C.A. Schroeder geteekend. De lithographie is weder van den Heer Brüggemann. De uitvoering schijnt mij nog ruim zoo goed als die in den Atlas van Matthes; maar de vijf laatste platen, die naar photographiën op steen gebragt schijnen, hebben den cholerieken schrijver tot den volgenden uitval aanleiding gegeven: ‘de volgende platen moeten de in de Batak-landen gewevene kleedingstukken verbeelden, maar zijn zoo slecht door den photograaf afgebeeld, dat ik hier slechts den naam zal opgeven van die in de teekening niet zoo slecht zijn, of men zal ze kunnen herkennen. Ik hoop dat een ander, die in de gelegenheid is Bataksche kleedingstukken te verzamelen, zich aan dit proefje van knoeijerij zal spiegelen, en van een beteren photograaf en lithograaf zal gebruik kunnen maken.’ Nu is het aan deze, schijnbaar weluitgevoerde platen niet aan te zien, waarom zij de gal van den schrijver zoozeer hebben opgewekt; maar wie zich de moeite wil geven de afbeeldingen te vergelijken met de kleedingstukken, die in het zoo merkwaardig ethnologisch kabinet van het Genootschap Natura Artis Magistra, waaraan de Heer van der Tuuk zijne gansche verzameling heeft afgestaan, voorhanden zijn, zal zich kunnen overtuigen, dat men zich vrijheden veroorloofd heeft, waardoor deze platen, als afbeeldingen van Bataksche kleedingstukken, die steeds naar dezelfde patronen vervaardigd worden en namen dragen die er bij de geringste afwijking niet meer op toepasselijk zijn, hunne waarde grootendeels verloren hebben. De overige bladen bevatten afbeeldingen van woningen, huisraad, wapenen, vrouwelijke sieraden en wat verder tot de gewone voorwerpen eener ethnologische verzameling behoort.

Uit de Verhandeling van den Heer van der Tuuk ‘over schrift en uitspraak der Tobasche taal,’ is het bekend dat zich de taal der Bataks in drie voorname dialekten splitst, die allen geschreven worden, en dat daartoe gebruik wordt gemaakt van karakters die onderling weder eenigzins verschillen. Deze dialekten zijn het Tobasch, het Mandaïlingsch

(waarin nog weder Noordelijk en Zuidelijk Mandaïlingsch onderscheiden wordt) en het Daïrisch. Het verschil tusschen deze dialekten bestaat in de meeste gevallen alleen in eene gewijzigde uitspraak derzelfde woorden met veranderingen van letters en klinkers die tamelijk bepaalde regelen volgen. In het Woordenboek nu heeft de Heer van der Tuuk het Tobasch dialekt tot grondslag gelegd, en van de andere dialekten alleen die woorden opgenomen en door hunne Tobasche aequivalenten (enkele malen slechts door Nederduitsche) verklaard, die niet naar de regelen der klankverandering kunnen herkend worden. Dit schijnt eene doelmatige bekorting: immers ook in een Grieksch woordenboek wordt het niet noodig geacht alle Ionische en Dorische vormen afzonderlijk op te nemen, maar plaatst men alleen de zoodanige, die op meer onregelmatige wijze van het ten grondslag gelegde Attisch afwijken.

In een Bataksch Woordenboek moet voor 't overige niet alleen het verschil van dialekt, maar ook dat van taalsoort in aanmerking komen. Gelijk wij bij de Dajaks eene Basa Sangiang aantroffen, voor de gezangen en liturgiën door de Balians opgezongen; gelijk Java in het Kawi eene oude, thans schier vergetene dichtertaal bezit; zoo worden ook onder de Bataks in sommige gevallen eigenaardige taalvormen gebezigd, die de Heer van der Tuuk door de namen Andung, Pangaraksaon en Hata ni begu sijar aanduidt. Het Andung is eene versierde taal, die bij de weeklagten der vrouwen over een doode, vooral in het Mandaïlingsche, gebezigd wordt; het Pangaraksaon wordt in geest-aanroepingen of bij feestelijke gelegenheden gebruikt; de derde soort is de taal die gesproken wordt door gewaande geesten, die geraadpleegd worden door middel van een mensch, in wien zij zijn nedergedaald en door wiens mond zij spreken. Ook aan deze verschillende taalsoorten heeft de Heer van der Tuuk zijne aandacht gewijd en ze steeds door de aequivalenten in de gewone taal verklaard.

De vergelijking van vreemde talen verdient in dit Woordenboek bijzonder de aandacht, omdat de Heer van der Tuuk, meer dan eenig ander beoefenaar der talen van den Maleischen stam, een grooten omvang aan zijne studiën op dit gebied gegeven heeft, en vooral ook uitmunt door eene grondige kennis der Maleische taal zelve, waaraan nog zoo weinige wetenschappelijke beoefenaars zijn ten deel gevallen. Omtrent die taalvergelijking geeft de Heer van der Tuuk eenige

nadere rekenschap in het vierde deel van zijn ‘Bataksch leesboek’ in de uitvoerige inleiding op den bladwijzer. Dit stuk bevat een schat van scherpzinnige opmerkingen en wetenswaardige bijzonderheden; jammer dat het door zulke vaak onbillijke uitvallen jegens andere schrijvers ontsierd wordt, waarbij de gulden regel der kritiek: ‘il faut juger les écrits d'après leur date’, te zeer uit hetoog is verloren. Toegegeven dat Marsdens schriften over het Maleisch gebrekkig zijn, is dan in zijn werk, bij vergelijking met vroegere proeven, toch niet een groote vooruitgang? Toegegeven dat Prof. Roorda in zijn Javaansch Woordenboek getoond heeft van het Maleisch niet veel grondiger kennis te hebben dan tijdens de uitgave van dat werk algemeen verkrijgbaar was, is dit een reden om op zoo schamperen toon te spreken van den eersten grondigen beoefenaar van 't Javaansch? Trouwens dit verwondert ons thans minder, nu wij ook met het reeds in het vorig nommer aangekondigde boekske ‘Taco Roorda's beoefening van het Javaansch bekeken,’ hebben kennis gemaakt. Omgekeerd werpt het hier bedoelde stuk op dat boekske een eigenaardig licht. Men kan er uit zien, dat Prof. Roorda niet de eenige is, die door den Heer van der Tuuk op zoo hoogen toon behandeld wordt, en dat het in de oogen van dien schrijver een onvergeeflijk misdrijf is, wanneer men niet op dezelfde hoogte staat en tot dezelfde resultaten komt als hij. Heeft Crawfurd, b.v., al toont hij juist geen groot linguist te zijn, niet te veel voor de kennis van den Indischen Archipel gedaan, om zonder omwegen ‘een verwaande warkop’ genoemd te worden? De Heer van der Tuuk zou er niets minder gelijk om gehad hebben, indien hij op bescheidener toon van zijne voorgangers gesproken had.

Ik heb eene soortgelijke bedenking tegen eene uitdrukking in de voorrede van het Woordenboek, waar de schrijver zegt: ‘In 't opnemen van afgeleide woorden ben ik voor sommige liefhebbers zonder twijfel te spaarzaam geweest. Het Woordenboek had *dikker* en daardoor voor hen deftiger kunnen zijn, zoo ik ook die woorden had willen opnemen, waarvan de beteekenis gemakkelijk naar de vaste regelen der spraakkunst uit de kennis van 't grondwoord kan gevonden worden. De kortheid van mijn Woordenboek reken ik mij als een verdienste aan, en ik heb daarom slechts zulke afgeleide woorden opgenomen, als door 't gebruik een beteekenis hebben ge-

kregen, die niet uit de kennis der spraakkunst kan vermoed worden.' Zonder twijfel stond het den Heer van der Tuuk vrij zich der meest mogelijke kortheid te bevlijtigen, en alles af te snijden wat eenigzins overtollig kan geoordeeld worden. Maar geeft hem dit regt tot eene hatelijke insinuatie tegen hen, die in hun arbeid eene andere zienswijze hebben gehuldigd, en er althans dit mede bereikt hebben, dat hun werk voor eerstbeginnenden veel gemakkelijker in het gebruik is? Het Woordenboek van den Heer van der Tuuk mist ook de transscriptie der Bataksche woorden met Europesche karakters en een Hollandsch-Bataksch register. De eerste was hier minder noodig dan in het Makassaarsch Woordenboek, omdat het Bataksche schrijfstelsel volkomener is; wat het andere betreft, men moet het den schrijver toegeven, dat hij die weglating wèl heeft bepleit en het misbruik dat van zulk een register kan gemaakt worden, zeer juist heeft aangewezen; maar *abusus non tollit usum*.

Daar de Bataksche Spraakkunst van den Heer van der Tuuk nog in bewerking is, heb ik nu, alvorens tot de nieuwste schriften over het Maleisch over te gaan, alleen nog van zijn 'Bataksch Leesboek' te gewagen. Is zijn Woordenboek zoo beknopt mogelijk, zijn Leesboek heeft daarentegen eene groote uitgebreidheid, daar de uitgever teregt gemeend heeft niet karig te moeten zijn in de mededeeling van proeven der Bataksche geschriften, die ons den weg tot de kennis der wijze van denken en gevoelen van dit zonderlinge volk kunnen banen. Het eerste stuk, in 1860 verschenen en 326 bladzijden groot, bevat proeven van het Tobasch dialekt; in 1861 verscheen eerst het tweede stuk met proeven in het Mandaïlingsch (295 blz.), en daarna het derde, dat ons de schriften in het Daïrisch doet kennen (287 blz.). Deze drie stukken bevatten niets anders dan Bataksche teksten; wat tot opheldering daarvan te zeggen was werd zamengevat in een vierde stuk, dat in 1862 verscheen onder den titel: 'Taalkundige aanteekeningen en bladwijzer, vertaalde stukken en inhoudsopgave tot de drie stukken van het Bataksche Leesboek.' Het is moeijelijk om van dit boekdeel van 220 bladzijden in weinige woorden een denkbeeld te geven, zoo rijk en veelsoortig is zijn inhoud. Wat men welligt het meest daarin zal zoeken, de gelegenheid om, ook zonder kennis van het Bataksch, eenigzins bekend te worden met den aard en geest der Bataksche literatuur,

door zulke inleidende opmerkingen over de verschillende geschriften als wij in de Makassaarsche Chrestomathie aantroffen, wordt echter daarin grootendeels gemist. De inhoudsopgave bestaat bijna alleen in vermelding der titels, waarop dan aanteekeningen op de in elk stuk voorkomende moeijelijke plaatsen onmiddellijk volgen. Daarentegen zijn van de Daïrische stukken een drietal, t.w. ‘'t Daïrische Scheppingsverhaal,’ ‘Girsang of de prijs van een hoenderei’ en ‘Djuwaro Gandong, of 't gevaar van de voorstelling, waardoor men een onheilspellenden droom krachteloos tracht te maken’, geheel vertaald, terwijl van twee andere, namelijk van de fabel ‘De otter en het reebokje’ en van het komische verhaal ‘Tagin Dori’ de korte inhoud wordt medegedeeld. Het blijkt niet waarom alleen aan het Daïrisch gedeelte zulk eene onderscheiding ten deel valt. Het zou wel de moeite waard zijn bij de Bataksche literatuur wat langer te verwijlen; doch de groote omvang, dien dit opstel reeds erlangd heeft, noopt mij dit tot gelegener tijd uit te stellen. De tweede helft van het boekdeel dat ons bezig houdt, bestaat uit een bladwijzer, die in alphabetische orde de woorden opgeeft, in de aanteekeningen ter spraak gebragt, maar waarbij tevens eenige verbeteringen op het Woordenboek zijn opgenomen. Reeds uit eene vlugtige inzage van dien bladwijzer kan blijken, hoe menig woord uit de Maleische, Javaansche, Makassaarsche en andere verwante talen in dit werk is opgehelderd. Op de inleiding vóór dezen bladwijzer geplaatst, acht ik het niet noodig terug te komen, na hetgeen ik reeds bij de bespreking van het Woordenboek daarover heb aangemerkt.

Als beoefenaar der Maleische taal in het bijzonder leeren wij den Heer van der Tuuk nog kennen uit eene kleine, maar hoogst belangrijke verhandeling, ‘iets over de hoog-Maleische Bijbelvertaling’ getiteld, in Deel I der Nieuwe Volgreeks van de ‘Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië’. Ik zal mij veroorloven den overgang tot de behandeling van de nieuwste geschriften over het Maleisch te maken, door de aanhaling van het begin van dat opstel, omdat het mij niet mogelijk is een juister denkbeeld te geven van de groote moeijelijkheden, waarmede de beoefenaar der Maleische taal te worstelen heeft.

‘Zoo een matroos, die eenige jaren te Smirna of in de Levant heeft doorgebragt, zich in Europa over zijn Italiaansch uitliet, men

zou hem hartelijk uitlagchen, omdat daar ieder in de gelegenheid is, hem iets uit een Italiaansch schrijver ter lezing te geven, om te bespeuren, dat het in de havens der Middellandsche Zee door vreemden gebezigde Italiaansch, eene taal is, die niets anders gemeens heeft met de taal van Ariosto dan de meeste woorden, maar overigens alle spraakkunstige regelen heeft verloren. Ieder die met het Italiaansch een weinig bekend is, weet dat die matroos het Italiaansch spreekt, dat onder den naam van Lingua Franca bekend is, omdat het door de Turken als de taal der Franken (d.i. Christenen) beschouwd wordt. Met het Maleisch is het daarentegen anders gesteld, want men hoort niet zelden een' oudgast in Europa over zijn kennis van het Maleisch doorslaan en zelfs de opmerking maken dat hetgeen men van die taal te Delft kan leeren, nergens gesproken wordt en nimmer te pas komt. Predikanten en zendelingen, die schier nimmer in een Maleisch land geweest zijn, worden daaromtrent geraadpleegd, omdat zij op Java of wel in de Molukken eenige jaren lang in zoogenaamd Maleisch hebben gepreêkt. Waaraan zulks moet toegeschreven worden, zal uit het volgende blijken.

Ook van het Maleisch bestaat eene Lingua Franca, bekend onder den naam van *laag-Maleisch*, in tegenoverstelling van *hoog-Maleisch*, dat alleen door de Mohammedaansche priesters en Christen geestelijken zou verstaan worden. De benamingen *hoog-* en *laag-Maleisch* worden echter zoo onbepaald opgevat, dat het beter is zich daarvan voortaan niet meer te bedienen, daar de meesten in het denkbeeld verkeeren, dat het *hoog-Maleisch* alleen in de geschriften gebezigd wordt, en dus eene doode taal is, terwijl ze de onder de Maleijers gebezigde taal ook *laag-Maleisch* noemen. Zoo noemen sommigen b.v. het Maleisch der Westkust van Sumatra (het Mănangkărbausch) *laag-Maleisch*, in tegenstelling van hetgeen op den kansel als Maleisch wordt uitgegeven, of wel omdat het ook door het Maleische gemeen gesproken wordt, terwijl anderen diezelfde taal *hoog-Maleisch* noemen, omdat zij haar niet verstaan, of wel omdat zij ook hoog op de bergen (in de bovenlanden van Padang) wordt gebezigd. Anderen weder noemen het Maleisch van den Leydekker-Werndlyschen Bijbel *hoog-Maleisch*, en dat in zekeren zin teregt, daar het boven het bereik is, zoowel van inlander als Europeaan. In 't kort *hoog-* en *laag-Maleisch* worden op zoo verschillende wijzen opgevat, dat men verlegen is, welke taal onder die benamingen moet verstaan worden.

Wij onderscheiden het Maleisch in *Conventie-Maleisch, Centralisatie-Maleisch* en *Locaal-Maleisch*. Het *Conventie-Maleisch* is die taal, die tot het *Locaal-* en *Centralisatie-Maleisch* in verhouding staat als de Lingua Franca tot het Italiaansch. Het bezit geen taalregelen, daar het, door vreemdelingen gesproken wordende, die regelen aanneemt, die ieder spreker er volgens zijn eigen begrip aan geven wil, en verdient een *brabbeltaal* (linguaccio) genoemd te worden. Het *Centralisatie-Maleisch* is die taal, die algemeen door de beschaafde Maleijers gelezen en verstaan wordt. Het is onder anderen te Atjih, op het Maleische Schier-eiland, te Pålèmbang, Pasei, Bantĕn (Bantam) en zelfs te Măkkah geschreven geworden; zijn vaderland is het Maleische schiereiland, waar het nog onder de Maleijers op die plaatsen goed gesproken wordt, waar de Chinezen nog niet de overhand hebben. 't *Locaal-Maleisch* is het Maleisch dat met meer of min dialect-verschil door Mohammedaansche Maleijers in hun dagelijkschen omgang gebezigd wordt. Zoo zoude b.v. het Mănangkărbausch door een Maleijer van het Schiereiland niet verstaan worden. In den briefstijl, zoowel als in de religieuse werken, maakt ieder Maleijer, voor zoover het hem mogelijk is, van het *Centralisatie-Maleisch* gebruik, maar daar de meeste Maleijers heden ten dage te onbeschaafd zijn om een in hun dialect alleen gebezigd woord weg te laten en daarvoor een dat op het Schiereiland geldt te bezigen, zoo kan men veilig stellen dat het *Centralisatie-Maleisch* thans alleen op het Schiereiland geschreven wordt. In de correspondentie zoowel als in den omgang met Europeanen, bezigt de Maleijer, zooveel mogelijk, het *Conventie-Maleisch*, daar hij bevreesd is, anders niet verstaan te zullen worden. Hoe beschaafder een Maleijer is, hoe minder gebruik hij van het *Conventie-Maleisch* zal maken, wanneer hij met geloofsgenooten te doen heeft, maar onbeschaafde Maleijers zullen niet zelden van een woord gebruik maken, dat zij nimmer in een geschrift gevonden, maar alleen van vreemdelingen gehoord hebben.'

Deze juiste onderscheiding van den Heer v.d. Tuuk geeft ons een duidelijk denkbeeld van de klippen die bij de beoefening der Maleische taal moeten vermeden worden, en toch zoo moeijelijk te vermijden zijn, dat naauwelijks een enkel beoefenaar tot dusverre daaraan is ontkomen. Er kunnen mijns inziens de volgende regelen uit worden afgeleid, waaraan ieder Maleisch Woordenboek, iedere Malei-

sche Spraakkunst moet worden getoetst. Het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs in de Maleische taal moeten in de eerste plaats streven naar de kennis van het Centralisatie-Maleisch, d.i. van de zuivere Maleische schrijftaal, waaraan de spreektaal op een gedeelte van het Schiereiland nog vrij wel beantwoordt. Zij moeten in de tweede plaats acht slaan op het locaal-Maleisch of de dialekts-verscheidenheden, die verscheidenheden zooveel mogelijk uit de natuurlijke wetten der taalontwikkeling trachten te verklaren, maar zich daarbij duidelijk bewust blijven, dat hier quaestie is niet van het gemeenschappelijk eigendom der Maleijers, van de ware Maleische taal, maar van plaatselijke eigenaardigheden. Zij moeten in de derde plaats het Conventie-Maleisch of de door Europeanen ingevoerde, hetzij hooge of lage brabbeltaal geheel uit den kring waarin zij zich bewegen verbannen, en zich niet bekreunen om het oordeel van oudgasten, die geen ander Maleisch kennen of noodig achten; zij moeten wat meer is, die linguaccio bestrijden en niet rusten voor zij is uitgeroeid en voor zuiver Maleisch heeft plaats gemaakt. Inmiddels kan het niet ontkend worden dat voor den Europeaan die zich naar Indië begeeft, behoefte aan eenige kennis van het Conventie-Maleisch bestaat, even als een handelaar in de Levant behoefte heeft aan de Lingua Franca. Doch een opzettelijk onderwijs is daarin niet noodig. Hij die goed Maleisch geleerd heeft, zal zich de brabbeltaal spoedig genoegzaam eigen maken om ze te verstaan, en wanneer hij ze spreekt ze zóó spreken, dat zij in zijnen mond zich allengs veredelt. Hij daarentegen die geene gelegenheid had goed Maleisch te leeren, en zich toch in de gelegenheid stellen wil om het Conventie-Maleisch dadelijk bij zijne komst in Indië meê te spreken, zal zich moeten getroosten een autodidakt te zijn, wat hier te minder zwarigheid heeft, daar zijne taak schier alleen in het van buiten leeren van woorden en phrasen bestaan zal. De ondankbare taak om zulke lijsten van woorden en phrasen zamen te stellen, zou ik aan niemand durven aanbevelen; maar gelukkig is het niet noodig, omdat zij sedert lang is vervuld. Ik verwijs hier alleen op het nieuwste der menigvuldige boekskens van dien aard, dat mij ook bepaaldelijk ter aankondiging werd toegezonden; ik bedoel den 12^{den}, geheel omgewerkten druk van het ‘Noodzakelijk Handwoordenboek der Nederduitsche- en laag-Maleische taal’ van wijlen den Heer P.P. Roorda van Eysinga. Een twaalfde druk is in ons land geen

alledaagsch verschijnsel en is een sterk bewijs voor het bestaan eener aanhoudende behoefte, en het strekt den uitgever tot eer dat hij er zich op toelegt elken volgenden druk te verrijken en van misstellingen te zuiveren. Voor 't overige kan zulk een boekje naauwelijks voorwerp zijn van kritiek, die niet wel denkbaar is zonder standaard: ik voor mij althans zou niet weten waarin de vereischten van een handboek der laag-Maleische taal, of laat mij liever zeggen van het Conventie-Maleisch eigenlijk bestaan.

Maar ook zij die iets meer hebben willen doen dan handboekjes voor het Conventie-Maleisch te leveren, en wien het denkbeeld van eene zuivere en algemeene Maleische schrijftaal met meer of minder duidelijkheid voor den geest stond, hebben zich niet altijd aan den invloed van het eerstgenoemde weten te onttrekken of zelfs, door de taal te veel van een Europeesch standpunt te bekijken en hare vormen met Europesche vormen te vergelijken, tot het ontstaan van eene nieuwe soort van Conventie-Maleisch bijgedragen. Men zou namelijk nog eene conventionele omgangstaal en eene conventionele schrijftaal kunnen onderscheiden, en deze onderscheiding zou welligt nog het best aan de oude onderscheiding van laag en hoog Maleisch beantwoorden, waarbij men toch doorgaans het Centralisatie- en Locaal-Maleisch geheel uit het oog verloor, en alleen het oog vestte op het verschil tusschen de taal die men op den passer en in de kerk hoorde. De laatste was geschoeid op de leest der bijbelvertaling en van de daarmede uit dezelfde officina voortgekomen Spraakkunst van Werndly, die, zoo als de Heer van der Tuuk in vele voorbeelden heeft aangetoond, vaak even vreemd waren aan den geest van het echt Maleisch als de passertaal zelve. Marsden en zijn vertaler Elout, Angelbeek die Werndly's Spraakkunst andermaal uitgaf, Roorda van Eysinga in zijne veelvuldige schriften over het Maleisch, de Hollander in zijne vroegere pogingen op dit gebied, Crawfurd e tutti quanti, zij allen hebben nog voor den invloed dier rigting meer of min geboden, hooger Conventie-Maleisch met Centralisatie-Maleisch verward, de echte Maleische uitspraak, den waarachtigen zin der Maleische taalvormen, de zuiver idiomatische phraseologie verwaarloosd. Voegt men hierbij dat ook het algemeene en lokale doorgaans niet naar behooren is onderscheiden en door sommige schrijvers groote massa's van vreemde woorden, die zich op sommige plaatsen met het Maleisch vermengd hebben, eenvoudig als Maleisch zijn opgedischt, dan kan

men zich eenigermate een denkbeeld vormen van den staat van schier hopelooze verwarring, waarin zich tot voor weinige jaren de beoefening der Maleische taal bevond.

De titels van boeken over het Maleisch die ik aan het hoofd van dit opstel heb geplaatst, zijn niet zoozeer of uitsluitend daarom gekozen, omdat zij tot de nieuwste behooren (want in dat geval zouden nog meerdere evenzeer in aanmerking gekomen zijn), maar omdat zij zich meer of min van de bestaande overlevering hebben losgemaakt en als het ware zoovele mijlpalen zijn op de baan van verbetering en vooruitgang. Het werk van den Engelschen zendeling Robinson, door den Heer Netscher, dewijl het zoo uiterst moeijelijk te verkrijgen was en toch zooveel goeds bevat, in het Nederduitsch vertaald en deels in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, deels ook afzonderlijk uitgegeven, is vooral merkwaardig om de kritiek die het in de inleiding over de Maleische bijbelvertaling oefent, welker misvattingen tegen het Maleisch taaleigen het, vooral wat het gebruik der voornaamwoorden betreft, in het licht stelt. Wat zijne spelregels betreft heeft Robinson zich deels door het gezag van Werndly, deels door de zucht naar een streng consequent stelsel, tot menige afwijking niet alleen van het gebruik der Maleijers, maar ook van hetgeen hunne uitspraak vordert, laten verleiden. De gebreken van zijn werk zijn zeer goed in het licht gesteld door den Heer Cohen Stuart in het VI^{de} Deel van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. De repliek van den Heer Netscher in hetzelfde Deel, die verreweg de meeste bedenkingen toegeeft, kan strekken om de blijvende waarde van Robinsons werk nog juister te bepalen. De schrijver heeft blijkbaar te veel willen geven en niet genoeg eerbied betoond voor gevestigde gebruiken, maar zijn werk bevat de blijken van groote kunde en scherpzinnigheid, en door de vertaling en bekendmaking in ruimer kring heeft de Heer Netscher ongetwijfeld een groote dienst aan de wetenschap bewezen.

De Handleiding van den Heer de Hollander is in drie deelen gesplitst. Het eerste deel bevat eene uitvoerige Maleische Spraakkunst, het tweede een overzigt der Maleische letterkunde, het derde eene uitgebreide verzameling van Maleische stukken in proza en poëzy uit verschillende handschriften zaamgebragt. Het geheel verdient, althans met het oog op net meest belangrijke deel of de Maleische Spraakkunst, eerder een geheel nieuw werk, dan een tweede verbe-

terde druk te heeten. In die nieuwe bewerking heeft de Spraakkunst eene zeer belangrijke schrede voorwaarts gedaan, en ik aarzel niet den Heer von Dewall (in Tijdschr. van het Bat. Gen., D. VII, bl. 526) na te zeggen, dat dit boek in vele opzigten aanbevelenswaardig en het volledigst en meest wetenschappelijk ingerigt werk over de Maleische taal is, dat wij tot dusver bezitten. Zelfs de Heer van der Tuuk spreekt doorgaans vrij gunstig over het werk van den Heer de Hollander, en waarlijk, wanneer wij het, hetzij met den arbeid zijner voorgangers, hetzij met zijne eigene vroegere proeven vergelijken, dan is het niet wel mogelijk een grooten vooruitgang te miskennen. Maar indien wij nu naar den grond van dien vooruitgang vragen, dan is het even onmiskenbaar dat die te vinden is in den invloed dien de Javaansche Grammatica van Prof. Roorda op de methode en voorstelling van den Heer de Hollander geoefend heeft. En dit zeg ik niet om zijne verdiensten te verkleinen: hij zelf komt er rond voor uit en zegt ons zelfs uitdrukkelijk (blz. 215), dat hij zooveel mogelijk dezelfde wijze van behandeling in het oog heeft gehouden, die door den Hoogleeraar Roorda in de Javaansche Grammatica gevolgd is. Die methode nu heeft zeker den Heer de Hollander, zoo min als den Heer Roorda zelven, voor alle vergissingen en misvattingen bewaard; maar het komt mij onbegrijpelijk voor dat iemand, tenzij hij door verregaande partijdigheid gedreven wordt, miskennen kan dat die opsporing van het logische, dat het in waarheid algemeene in alle talen is, - eene opsporing die het bezielend beginsel van Prof. Roorda's grammatikale behandeling, hetzij der Hebreeuwsche en Arabische, hetzij der Javaansche taal uitmaakt -, allerheilzaamst op de beoefening der talen van den Maleischen stam blijkt te werken, wanneer wij er zulke groote vorderingen aan te danken hebben, als waarvan de tweede druk der Handleiding van den Heer de Hollander getuigt.

In de orthoëpie is het werk van den Heer de Hollander zeker nog voor veel verbetering vatbaar. Voor de uitspraakleer zal hij met veel vrucht de wenken kunnen raadplegen hier en daar door den Heer van der Tuuk gegeven, en wat de spelling betreft zal het onzekere en wankelende dat nu en dan nog bij hem voorkomt, welligt tot meerdere bepaaldheid geraken door eene ijverige raadpleging van de wel eens wat langwijlige, maar vaak hoogst leerzame discussiën daarover, in Deel VI, VII, VIII en XI van het Tijdschrift van het Bataviaasch

Genootschap gevoerd. Wat de verklaring van het passief betreft, meen ik hier naar van der Tuuk's werkje: ‘Taco Roorda's beoefening van het Javaansch bekeken’ te mogen verwijzen, en welligt zal de Heer de Hollander geneigd zijn, na de opmerkingen van denzelfden schrijver, zijn gevoelen over den oorsprong der woorden *roemah* en *ratoes* (bl. 34) te wijzigen. Ten opzigte van het woord قتايي (bl. 111) zal hem zeker de leerzame teregtwijzing van den Heer von Dewall in D. VII van het Tijdschrift van het Batav. Genootsch., bl. 526, niet ontgaan zijn. Zoo zou ik kunnen voortgaan met het een en ander op te sommen, waarin de Spraakkunst van den Heer de Hollander nog verbetering behoeft en werkelijk reeds (maar doorgaans *na* hem) iets beters door anderen gezegd is, en wanneer ik tegen hem was ingenomen, zou ik misschien aan die opmerkingen zulk een vorm kunnen geven, dat daardoor een zware schaduw op zijn boek geworpen werd; maar daar ik geen lust heb om zoo onbillijk te zijn, zeg ik met den ouden Horatius: ‘ubi plura nitent... non ego paucis offendar macnlis.’

Ik geloof dat dit oordeel in het algemeen ook dat is van den Heer Pijnappel, al zegt hij in de Voorrede zijner ‘Maleische Spraakkunst voor eerstbeginnenden’, dat hij de Spraakkunst van den Heer de Hollander niet onvoorwaardelijk kan goedkeuren, en dat zij hem te uitvoerig is. Hij voegt er toch bij dat zij in de détails misschien lof verdient,... dien zeker verdient wanneer men den ijver en de moeite op den waren prijs stelt, die de schrijver zich bij het opstellen daarvan getroost heeft. Om de bedenkingen goed te begrijpen, moet men die voorrede in haar geheel lezen, en als ik haar wel versta, is zij in den grond veelmeer tegen Professor Roorda, wiens naam er niet in genoemd wordt, dan tegen den Heer de Hollander, wiens naam er herhaaldelijk in voorkomt, gerigt. Maar die geheele polemiek van den Heer Pijnappel ligt in eene zekere eigenaardigheid van zienswijze, van karakter zelfs, die in al zijne geschriften sterk uitkomt, eene eigenaardigheid overigens die ik respecteer, maar die ik mij zeer verblijd dat niet algemeen is, daar zij naar mijn inzien aan de beoefening der wetenschap schier alle bekoorlijkheid en eene voorname voorwaarde van vooruitgang ontnemen zou.

Het streven van den Heer Pijnappel is altijd, niets te zeggen dan wat zeker is en onomstootelijk vaststaat. Nu is in iederen tak van menschelijk weten het volstrekt zekere doorgaans slechts zeer

weinig in vergelijking van datgeen wat zich in meer of min vlottenden toestand bevindt, en zich voordoet als hypothese, analogie, gissing, waarschijnlijkheid van verschillende graden. Wilden wij nu dat alles uit onze handboeken der wetenschap verbannen, dan zijn er al zeer weinig, de zuiver mathematische misschien uitgezonderd, die niet voor aanmerkelijke bekorting vatbaar zouden wezen. De wetenschap streeft er steeds naar om reeksen van feiten onder een algemeen gezigtspunt te brengen en een beginsel te ontdekken waaruit ze zich laten verklaren; maar zulke verklaringen zijn aanvankelijk meestal hypothetisch, en kunnen eerst wanneer zij bij toepassing op een onnoemelijk aantal gevallen proefhoudend bevonden worden, van den rang van meer of min waarschijnlijke onderstellingen tot dien van zekere wetten overgaan. Wal werkelijk afdoende, onomstootelijk en voor alle eeuwen verklaard en bewezen is, neemt in ons menschelijk weten nog altijd eene zeer beperkte ruimte in, omdat er voor ons, in het algemeen gesproken, geen ander middel tot kennis is dan de waarneming van enkele verschijnselen, als het *πρότερον πρὸς ἡμᾶς*, waarin wij ons door aanhoudende beschouwing en vergelijking moeten trachten te verdiepen, om het *πρότερον τῇ φύσει*, of den grond waaruit het verschijnsel ontspringt, allengs en zooveel mogelijk daaruit op te delven. De pogingen daartoe in het werk gesteld zijn tevens een wetsteen der vernuften; het is daarin en daarom dat de wetenschappelijke discussie zich beweegt. Door het bijbrengen van nieuw ontdekte feiten, naauwkeuriger waargenomen verschijnselen, wordt dikwijls eene verklaring omvergestooten, maar dadelijk wordt eene andere beproefd die zich ook op het nieuw gevondene laat toepassen, en toch zelve weldra weder hetzelfde lot ondergaat. Maar elke nieuwe poging komt doorgaans der waarheid iets nader. Deze wordt dus niet op eens, maar bij aanhoudende benadering gevonden; en daarom zou hij, die alles uit de wetenschap verbannen wilde wat niet zeker is, haar eigenlijk den weg tot vooruitgang afsnijden. Men kan zich zeker enkele geleerden voorstellen die in hunne geschriften zich tot de mededeeling van het zekere bepalen, en alles wat hun nog niet volkomen vaststaat voor zich houden en alleen in de studeereel onderzoeken; maar, indien allen zoo handelden, dan zou de stof voor discussie en wetenschappelijk onderzoek grootendeels ontbreken: men zou minder in zigzag, meer in regte lijn voortgaan, maar de voortgang zou uiterst langzaam wezen.

De eigenaardige zienswijze van den Heer Pijnappel op dit punt is de sleutel, zoo het mij voorkomt, van die buitengewone kortheid, bijna zeide ik schraalheid, die veelal zijne geschriften onderscheidt; altijd wordt hij gekweld door de vrees om iets te zeggen dat onzeker, dat betwistbaar is, dat misschien eene dwaling voortplanten of eene nieuwe in zwang brengen zal. Eene zekere hypothese verklaart *a, b* en *c*, maar zij zal misschien bij *d* niet proefhoudend bevonden worden. Liever ze dus maar onderdrukt: dans le doute abstiens-toi. Op deze wijze moet men wel zeer kort worden. De Maleische Spraakkunst voor eerstbeginnenden is er een doorslaand bewijs van. In 26 ruim gedrukte bladzijden in klein formaat is de geheele Spraakkunst afgehandeld; de Hollander had er ruim 250 bladzijden van zeer compressen druk aan besteed.

Men zal nu begrijpen dat de Heer Pijnappel de Spraakkunst van de Hollander te uitvoerig vindt, en met die uitvoerigheid hare geheele methode, maar daarmede ook tevens, wel ingewikkeld, maar toch in de eerste plaats, de methode van Prof. Roorda, die de Hollander heeft nagevolgd, afkeurt. De Heer Pijnappel heeft twee groote bezwaren tegen eene uitvoerige Maleische Spraakkunst voor eerstbeginnenden: hij acht haar onpraktisch en onwetenschappelijk. Wat het eerste punt betreft heeft hij ongetwijfeld tot zekere hoogte gelijk. Een boek van te grooten omvang heeft in de oogen van pasbeginnenden iets afschrikkends; zij weten niet wat zij zich het eerst en bij voorkeur moeten eigen maken, en verliezen zich in détails. Maar toch zou ik eene Spraakkunst voor eerstbeginnenden anders dan de Heer Pijnappel begrijpen. Zulk een kort zamenstel van aphorismen deugt voor pasbeginnenden mijns inziens in het geheel niet, tenzij het alleen, als leiddraad diene voor mondeling onderrigt. Als zoodanig kan dit boekske zijn nut hebben. Maar is de pasbeginnende van zulk onderrigt verstoken, dan heeft hij uitvoerige toelichting van grammatikale vormen en taalregelen door menigte van voorbeelden noodig, om tot haar regt verstand door te dringen. Wat b.v. de Heer Pijnappel § 29 tot 38 over de woordvormen zegt, blijft, bij gemis van alle voorbeelden, zoo abstract en mist zoozeer alle aanschouwelijkheid, dat een eerstbeginnende, tenzij zijn leermeester het aanvulle, er zeker niets uit leeren zal, en liever naar de uitvoerige Handleiding van de Hollander zal grijpen, die hem het ontstaan en de wijziging der woordvormen in duidelijke voorbeelden voor oogen stelt, en

hem nog eene meer of min aannemelijke verklaring, maar die in allen gevalle een rustpunt voor zijn in het bijzondere het algemeene zoekenden geest aanbiedt, op den koop toe geeft.

En wat nu het onwetenschappelijke der uitvoerigheid in eene Maleische Grammatica voor eerstbeginnenden betreft, indien ik acht sla op de wijze waarop de Heer Pijnappel er tegen polemiseert, dan geloof ik niet dat hier óf op het woord *voor eerstbeginnenden*, óf zelfs op het woord *Maleische* moet gedrukt worden; want hij gaat dus voort: ‘Men veroorlove mij aan de mogelijkheid eener goede uitvoerige Grammatica eener vreemde taal, welke ook, te twijfelen, zoo lang men geene naauwgezette studie van de verwante talen gemaakt heeft. Om een taal goed te begrijpen, moet men weten hoe zij geworden is. Men kan, zoo lang men die hoogte niet bereikt heeft, enkele zaken vaststellen, om die later nader te onderzoeken of aan het onderzoek van anderen te onderwerpen, stellingen opgeven, die gegrond zijn op een voorloopig onderzoek gepaard aan een meer of minder gelukkig inzigt in de taal, die men beoefent; maar eene geheel vreemde taal, eene taal die van onze Europesche in aard zoo ver verwijderd is als het Oosten van het Westen, op den eersten slag door en door te begrijpen, zonder kennis en vergelijking van de verwante talen, zonder uitputtende studie der literatuur, dit is zelfs voor het grootste genie ten eenenmale onmogelijk.’

Mij dunkt dit alles gaat regtstreeks aan het adres van Prof. Roorda, al heeft de schrijver verzuimd het er bij te zetten; maar ik kan er mij niet meê vereenigen. ‘Om een taal goed te begrijpen, moet men weten hoe zij geworden is?’ Goed, maar hoe zullen wij weten hoe zij geworden is. Niet door hare wording te aanschouwen, - want deze ligt buiten het bereik onzer waarneming, - maar door ons in hare verschijnselen te verdiepen, hare vormen te ontleden, over haar ontstaan hypothesen te maken, die wij telkens met de verschijnselen vergelijken en daaraan beproeven. Hoe meer feiten men ter vergelijking bij de hand heeft, des te beter; hoe omvattender de kennis der verwante talen, hoe uitputtender de kennis der literatuur, des te minder kans voor misvatting, des te meer om dadelijk het regte te treffen. Maar hoevele feiten moet men verzameld hebben en hoevele boeken gelezen, eer men mag beginnen daarover te speculeren? Daaromtrent is immers niets te bepalen; en men kan even goed bij de kennis van zeer weinige feiten eene gelukkige verklaring geven,

als eene zeer ongelukkige bij de kennis van vele. Bovendien, de menschelijke geest laat zich niet binden; hij wil nu eenmaal speculeren over de feiten die zich aan zijne opmerkzaamheid aanbieden; hij wil ze verbinden, en tot hare beginselen en gronden opklimmen; en dwaalt hij ook dikwijls, hij komt toch gedurig der waarheid iets nader, en zelfs zijne dwalingen worden leerzaam voor anderen. Wie eene juiste en volledige kennis van de schatten en verschijnselen der Maleische taal bezat, zou waarschijnlijk haar niet zoo goed verklaren als wie, overigens met gelijke schranderheid begaafd, nog eene juiste en volledige kennis van de schatten en verschijnselen eener verwante taal daarmede verbond; en wie twee, en drie, en vier, en zes, en tien, en honderd verwante talen even zoo magtig was, zou, caeteris paribus, er zeker telkens nog zooveel dieper en juister blik in slaan. Maar daarom toch zou de poging ook van dien eersten, om te verklaren wat hij meende te kunnen verklaren - het is mijne vaste overtuiging - niet onvruchtbaar, niet onwetenschappelijk wezen. Moest ik het gelooven, ik zou liever heden dan morgen de beoefening der wetenschap laten varen. Slechts voor één ding moet de beoefenaar der wetenschap zich hoeden: voor de meening dat hij ooit de absolute waarheid zou bezitten of ontdekt hebben. Indien men de beoefenaars der wetenschap in onzen tijd nog gewende aan het *αὐτὸς ἔφα*, dan ja, zou men moeten toezien, dat van de leermeesters nooit een ander woord, dan een woord van absolute waarheid uitging. Maar men behoeft in onze dagen voor het te groot gezag van een leermeester niet te vreezen, en daarom zou ik nooit met den Heer van der Tuuk de Javaansche Grammatica van Prof. Roorda een *gevaarlijk* boek kunnen noemen, al moest ik ook geheel met hem instemmen ten aanzien der menigvuldige leemten en gebreken, die hij in dat boek meent te hebben gevonden.

Maar uit mijne bestrijding der voorrede van den Heer Pijnappel make men niet op, dat ik zijne beknopte Spraakkunst niet hoog acht. Die weinige aphorismen hebben zeker den schrijver oneindig veel tijd en moeite gekost, en zij waren dat dubbele offer niet onwaardig. Alleen men geve het boekske, tenzij dan als de leiddraad bij 't onderwijs viva voce, niet aan eerstbeginnenden in handen. Veeleer beschouwe de gevormde beoefenaar van 't Maleisch, die geheel op de hoogte is van al wat er over geschreven werd, dat boekske als 't beknopt register van 't geen men er nu zeker van weet, ont-

daan van alles wat nog maar waarschijnlijk of hypothetisch is, en juist daarom als een wegwijzer, die den blik op al die punten rigt, die door voortgezet onderzoek, deels van 't Maleisch zelf, deels van de verwante talen, moeten worden uitgemaakt.

En zoo zijn wij dan nu eindelijk genaderd tot het Maleische Woordenboek van den Heer Pijnappel, welks verschijning de eerste aanleiding was waarom ik mijn overzigt der Literatuur over Nederlandsch Indië juist met het linguistische gedeelte aanving. Niet evenwel zoo, als moest al het voorafgaande tot inleiding mijner beschouwing van dit Woordenboek strekken. Dan zeker zou men regt hebben de woorden van Dandin op mij toe te passen:

> Il dit fort posément ce dont on n'a que faire,
> Et court le grand galop quand il est à son fait.

Mijn doel was alleen dit werk op zijne plaats in mijn literarisch register in te voegen; maar daartoe moest dan toch zijne plaats vooraf bereid zijn.

De Maleische Woordenboeken die bij ons, bij gebrek van beter, door de beoefenaars der Maleische taal gewoonlijk gebruikt worden, zijn dat van Marsden, door Elout vertaald, en dat van Roorda van Eysinga. Beide lijden aan velerlei gebreken. ‘Verkeerde spelling, verkeerde uitspraak, dooréénmenging van dialekten, verwarring van ongeveer gelijkluidende woorden, onjuiste opgaaf der beteekenissen en ophooping van dikwijls geheel uiteenloopende, een gevolg van raden naar de ware, onvoldoende of geheel ontbrekende onderscheiding van stam- en afgeleide woorden,’ - ziedaar het zondenregister dat Dr. Pijnappel voor Marsden heeft opgemaakt, maar dat ongeveer in dezelfde woorden ook voor Roorda van Eysinga kan geschreven worden. Bovendien is het werk van laatstgenoemden sedert lang, en Elouts vertaling van Marsden nu ook sedert een jaar of vier uitverkocht. Er bestond dus aan een nieuw en goed Maleisch Woordenboek wel eene dringende behoefte.

Sedert lang reeds had zich het Gouvernement aan deze zaak laten gelegen zijn, maar tot dusverre zonder eenig resultaat. Ik laat een beknopt overzigt volgen van hetgeen te dier zake reeds sedert 1820 is verrigt.

Den 31sten October van dat jaar werd, op voordragt van den Heer Reinwardt, destijds Directeur tot de zaken van landbouw, kunsten

en wetenschappen in Ned. Indië, eene commissie benoemd tot het zamenstellen van een Maleisch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleisch Woordenboek, bestaande uit de Heeren C.P.J. Elout, Secretaris van het Gouvernement voor het Departement van Inlandsche Zaken, D. Lenting, Predikant en Schoolopziener te Samarang, en A. Koek, Secunde te Malakka. De Heer van Angelbeek, élève voor de inlandsche talen, werd aan de Commissie als Secretaris toegevoegd. Als bouwstoffen werden der Commissie ter hand gesteld onderscheidene, deels zeer uitvoerige Maleische Woordenboeken in manuscript, zoo als van Zomerdijk, van Van der Vorm en Werndly, van Leydekker en anderen. De Heer Koek bedankte onmiddellijk voor het lidmaatschap, Elout werd door andere omstandigheden verhinderd eenig noemenswaardig aandeel aan het werk te nemen. Lenting, die alleen overbleef, had in Januarij 1831 omstreeks een derde van het Maleisch-Nederduitsch Woordenboek voltooid. Angelbeek was inmiddels ook overleden, en het Gouvernement gaf zich dus eene vrij noodelooze moeite door bij besluit van 29 Januarij, 1831, de Commissie te dissolveren en hare werkzaamheden aan den Heer Lenting alleen op te dragen. Later, bij besluit van 2 April, 1831, werd hem weder de Heer Schaap, eerste kommies voor de inlandsche zaken ter algemeene secretarie, toegevoegd.

De nieuwe Commissie gaf, bij adres van 4 Febr. 1835, aan de regering kennis, dat haar Woordenboek tot en met de 10de letter van het Maleische Alphabet was afgedrukt, maar zonder te vermelden hoever het was afgewerkt, en verzocht dat, wegens het ophanden zijnde vertrek van Ds. Lenting naar het moederland, in de daardoor ontstaande vacature zou worden voorzien. Dientengevolge werd de Heer Elout, toen kolonel der infanterie, den 14^{den} Februarij 1835 uitgenoodigd, de vroegere taak weder op te vatten. Aan dit verlangen schijnt hij niet te hebben kunnen voldoen: zeker althans is het, dat de arbeid aan het Maleisch Woordenboek tot 1844 bleef rusten. Inmiddels was in den nacht van den 11^{den} op den 12^{den} Februarij 1839, door iemand die scheurpapier noodig had, een diefstal gepleegd aan de 500 afgedrukte exemplaren van het werk van Lenting en Schaap, ten gevolge waarvan nog slechts twee complete exemplaren overig bleven, terwijl ook van deze het eene later in het ongereede is geraakt. De dief heeft waarschijnlijk niet begrepen, dat hij de vrucht van 15 jaren arbeids vernield heeft; maar Dr. Pijnappel,

die het eenig overgebleven exemplaar lang in handen heeft gehad, vond zich bijna genoopt tot den wensch, dat het maar met de overige was verongelukt. Zooveel vond hij er in, dat hij liever wenschte niet gedrukt te zien.

De terugkomst van den Heer Roorda van Eysinga in Indië gaf aanleiding dat hem, bij besluit van 21 April 1844, de taak werd opgedragen, die de Heeren Lenting en Schaap niet hadden kunnen volbrengen. Toen hij een derde gedeelte der eerste letter had afgewerkt, bood hij dit als proeve aan het Gouvernement aan, 't welk eene Commissie benoemde, uit de Heeren W.R. baron van Hoëvell en J.C. de Lannoy bestaande, om het geleverde werk te onderzoeken. Het oordeel dezer Commissie viel zeer ongunstig uit en had ten gevolge dat den Heer Roorda van Eysinga, bij besluit van 20 Sept. 1844, werd aanbevolen eene regelmatige en systematische wijze van behandeling te volgen, de etymologische rangschikking op den voorgrond te stellen, en zich op de meest mogelijke naauwkeurigheid en volledigheid, maar zonder onnoodige wijdloopigheid, toe te leggen.

In het begin van April 1847 had de Heer Roorda van Eysinga het geheele werk voltooid. Het werd naar Nederland gezonden en door het Ministerie van Koloniën aan den Heer Taco Roorda ter beoordeeling ter hand gesteld. Deze verklaarde het ter uitgave ongeschikt.

Eene herziening van het werk werd toen aan den Heer Pijnappel opgedragen, die echter na slechts weinige weken tot de overtuiging kwam, dat het Woordenboek van Roorda van Eysinga zelfs als legger niet deugde en alles à refaire was.

Nu werd weder eene Commissie benoemd, bestaande uit de Heeren Lenting, rustend predikant, van Herwerden, oud-resident van Madioen, en J.J. de Hollander, om het werk van den Heer Roorda van Eysinga te onderzoeken en te adviseren omtrent het gebruik dat daarvan ten nutte der wetenschap zou kunnen gemaakt worden. Ook deze Commissie verklaarde het werk ongeschikt ter uitgave, en meende dat eene nieuwe bewerking der voorhanden manuscript-woordenboeken, vooral van dat van Leydekker, raadzaam was. Die taak werd nu weder aan den Heer Pijnappel opgedragen, die echter, bij schrijven van 14 Febr. 1853, daarvoor bedankte, daar zijne andere werkzaamheden hem een arbeid van zoo grooten omvang en moeijelijkheid niet vergunden.

Inmiddels had in Indië de Heer H. von Dewall zich eene groote reputatie wegens grondige kennis van het Maleisch verworven. Met dezen trad het Indisch Gouvernement in 1854 in onderhandelingen, die eindelijk daartoe leidden, dat hem, bij besluit van 2 November 1855, definitief werd opgedragen: de zamenstelling van een Maleisch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleisch Woordenboek en van eene Maleische Spraakkunst, met last om bepaalde voorstellen omtrent de uitvoering te doen. Aan dien last voldeed de Heer von Dewall na zijne komst te Batavia, den 28sten Febr. 1856, en kort daarna maakte hij, deels door middel van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deels door afzonderlijke afdrukken, een ontwerp van een Maleisch Woordenboek en eene Maleische Spraakkunst publiek, ten einde daarover het advies van deskundigen in te winnen. De vrucht daarvan was eene zeer belangwekkende, maar wel wat bitsche bespreking der grondregelen van de Maleische spelling en der beste methode van een Maleisch Woordenboek, van wederzijde met proeven toegelicht, door de Heeren Cohen Stuart en von Dewall, in de reeks van artikelen in het gemelde Tijdschrift reeds vroeger door mij vermeld. Ook gaf de Heer von Dewall in hetzelfde Tijdschrift van tijd tot tijd leerzame opmerkingen over enkele woorden, die bewijzen dat hij aan zijne veel-omvattende taak met ijver werkzaam is. Maar of wij eene spoedige voltooijing mogen te gemoet zien, is tot dusver niet gebleken. Wij maken ons daaromtrent geene illusiën.

In dien stand van zaken was het een ernstig ongerijf, dat de oplaag van de Nederduitsche vertaling van Marsdens werk was uitgeput. De aanstaande Indische ambtenaren en zoo vele anderen als aan de kennis der Maleische taal behoefte hebben, kunnen toch niet zonder woordenboek zijn. Dank zij dus den Heer Pijnappel, dat hij den moed heeft gehad eene herziene uitgave van Marsden's werk te ondernemen! Dank vooral dat hij dit moeijelijke werk met zooveel spoed, zooveel oordeel, zooveel naauwkeurigheid heeft ten einde gebragt!

Het werk van den Heer Pijnappel is betrekkelijk zeer kort en beslaat nog geen driehonderd bladzijden. Bij vergelijking met de Hollandsche vertaling, verklaart zich die kortheid daaruit, dat ons de Heer Pijnappel alleen een Maleisch-Nederduitsch, en niet tevens een Nederduitsch-Maleisch Woordenboek schonk; dat de verklaring

van alle woorden en voorbeelden in 't Fransch, die, ten behoeve onzer Belgische broeders, aan de vertaling van Elout was toegevoegd, en de omvang des werks schier verdubbelde, thans overbodig is geworden. Maar niet minder heeft tot die kortheid bijgedragen de weglating der, in Marsdens werk zoo menigvuldige voorbeelden, en die van de beteekenis der afgeleide vormen. ‘Het geven van voorbeelden,’ zegt de Heer Pijnappel, ‘komt, dunkt mij, alleen te pas in zeer uitvoerige woordenboeken, waarin men minder bekende beteekenissen met het gezag van autoriteiten wil constateren, of fijne nuances tusschen schijnbaar synonieme woorden wil doen uitkomen, of in zeer slechte. Misschien had ik er wel enkele meer kunnen geven dan ik gedaan heb, om de beteekenis duidelijker te maken.’ Dit laatste is eenigzins in strijd met het eerste: het onderstelt, wat ongetwijfeld zeer waar is, dat voorbeelden vaak de beteekenis en het spraakgebruik zeer verduidelijken, en duidelijkheid is een vereischte dat in ieder goed woordenboek op den voorgrond moet staan en waaraan de beknoptheid des noods moet worden opgeofferd. Ik ben bepaald van gevoelen, dat de Heer Pijnappel, door schier alle voorbeelden van Marsden weg te werpen, met veel kaf ook veel koren weggeworpen heeft. De quaestie in hoever de afgeleide vormen in een Maleisch Woordenboek behooren behandeld te worden, is nog al ingewikkeld. Tot de kennis van den taalschat behoort ten minste de opgave der derivata, die van elk stamwoord in gebruik zijn[1]; want in het Maleisch, zoo min als in eenige taal, worden alle vormen werkelijk gebruikt, die de analogie zou veroorloven te maken. Bij het gemis van zoodanige aanwijzing zou het gebruik van zulk een woordenboek zeer gevaarlijk worden voor een vreemdeling die noodig had iets in 't Maleisch te schrijven. 't Is een zeer karakteristieke uitroep van den Heer Pijnappel: ‘Afgeleide vormen had ik welligt maar geheel moeten weglaten.’ Gelukkig echter heeft hij dit niet gedaan, maar ze althans overal opgegeven. Hiermede kon een beknopt woordenboek, gelijk hij zich voorstelde, volstaan, ten

1 En vooral van die welker vorm zwarigheid aanbiedt, zoo als het vroeger reeds aangehaalde ڤكاين (nevens ڤكيئن), waaromtrent men het Woordenboek van den Heer P. hetzij onder ڤاكي hetzij onder كاين, te vergeefs zal raadplegen.

minste is het genoeg de beteekenis in een enkel geval op te geven, wanneer eenig woord eene zoodanige erlangd heeft, die niet dadelijk uit zijn grammatikalen vorm is op te maken. 't Is voor 't overige niet noodig hier in bijzonderheden te ontwikkelen, wat ik in een uitvoerig woordenboek ook te dezen aanzien nog meer verlangen zou.

De Heer Pijnappel heeft verlangd een Woordenboek te leveren, dat zijne waarde behouden zou, ook indien eenmaal het uitgebreide werk van den Heer von Dewall zal verschenen zijn. Dit doel trachtte hij te bereiken, eensdeels door beknoptheid en daarmede zamenhangenden lagen prijs, anderdeels door toch aan zijn Woordenboek iets toe te voegen, dat buiten het plan van den Heer von Dewall lag, de vergelijking der verwante dialekten, met name van het Javaansch, Makassaarsch, Bataksch en Dajaksch, van welke hij alleen voldoende lexica tot zijn dienst had. Maar ook hier weder heeft de Heer Pijnappel zich met groote angstvalligheid tot het volstrekt zekere willen beperken, en daarom de vergelijking van Makassaarsch en Dajaksch, dewijl hij met die talen nog niet goed teregt kon, dikwijls maar liever geheel laten rusten. Over enkele vergissingen, waarin hij ten opzigte van het Bataksch, bij alle precautie, vervallen is, doet hij zich in de voorrede zulke harde verwijten, dat men medelijden met hem krijgt.

Van de niet verwante, maar door het Maleisch ten behoeve van zijn woordenschat geplunderde talen, zijn die uit het Tamielsch en Sanskrietsch zooveel mogelijk te huis gebragt. Omtrent de uitspraak dezer woorden blijft nog al eens eenige onzekerheid over. Zoo luidt ڤرميسوري volgens den Heer Pijnappel permeisoeri, volgens den Heer de Hollander, blz. 134, is deze, ook door Marsden en Roorda van Eysinga gevolgde uitspraak, bepaald verkeerd en moet zij paramêswâri luiden. Dit komt nu zeker veel nader aan den Sanskrietschen vorm; maar wordt het woord door de Maleijers werkelijk zoo uitgesproken? De Heer Pijnappel moet, dunkt mij, voor zijn gevoelen nog een anderen grond hebben, dan het gezag van Marsden, maar geeft dien niet op.

De Arabische en Perzische woorden, in het Maleisch gebruikelijk, heeft de Heer Pijnappel, voor zoover zij nog aan hunne schrijfwijze als vreemdelingen te herkennen zijn, in eene afzonderlijke lijst, als een soort van aanhangsel behandeld. ‘Daarmede heb ik,’ zegt hij,

‘niet willen zeggen, dat ik geen van allen het goed regt erken om in de Maleische taal te worden opgenomen, maar het kwam mij gewenscht voor ze allen eens afzonderlijk te monsteren.’ Ik voor mij vind in die splitsing meer last bij het gebruik, dan voordeel; ja, er zijn zelfs bepaalde zwarigheden aan verbonden, zoo als ik door een paar voorbeelden wil aanwijzen. Onder de Arabische woorden is ook حتّي geplaatst, eene in het Maleisch zeer gebruikelijke partikel, die zeker in hare schrijfwijze met eene niet minder gebruikelijke Arabische overeenkomt, maar geheel verschillende beteekenis heeft. De Heer Pijnappel geeft eerst als beteekenis op *tot, tot dat, zoodat*, maar dit is de Arabische beteekenis, die, zooveel ik weet, in het Maleisch nooit voorkomt; en daarna *en zoo, en toen*, wat de Maleische beteekenis is, die daarentegen geheel vreemd is aan het Arabisch. Von Dewall (Tijdschr. v.h.B.G., D. XI, blz. 197 vv.), heeft het zeer waarschijnlijk gemaakt, dat het Maleische حتّي eene partikel is van Sanskrietschen oorsprong, doch door verwarring met de genoemde Arabische gewoonlijk als deze laatste gespeld. De partikel شهدان staat mede op de lijst der Arabische en Perzische woorden, uithoofde der letter ش die in echt Maleische woorden niet voorkomt, maar zij is zeker noch Arabisch, noch Perzisch. De Heer Pijnappel heeft haar dan ook met een asteriscus geteekend; doch dit is niet genoeg. Zij had op hare plaats moeten staan in de alphabetische orde. Toen ik haar in het Woordenboek van onzen schrijver nasloeg, was mijne eerste impressie, dat zij daarin ontbrak, dewijl ik niet dadelijk op den inval kwam haar op de lijst der Arabische woorden te zoeken. Ook van dit woord geeft de Heer von Dewall (t.a.p., blz. 212) eene opheldering, die mij echter nog niet zoo geheel voldoet.

Tot aanvulling en verbetering van Marsdens Woordenboek heeft de Heer Pijnappel van onderscheidene bronnen en hulpmiddelen een vlijtig en naauwgezet (soms welligt weder een over-angstvallig) gebruik gemaakt. Daartoe reken ik het Woordenboek van Crawfurd, waarin hij echter slechts weinig vertrouwen stelt en waarover zijne voorrede verdient te worden nagelezen; een Maleisch botanisch Woordenboek in HS. hem van de Leydsche bibliotheek ten gebruike afgestaan; het Handschrift van Leydekkers Woordenboek; de in het

Bataksch Woordenboek, de aanteekeningen op het Bataksch Leesboek en elders verspreide mededeelingen van den Heer Neubronner van der Tuuk, de noten op de Bidasari van den Heer van Hoëvell, de verschillende opstellen van den Heer von Dewall in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap en de verklaring van eenige Maleische woorden in de schets van den Riouw-Lingga Archipel van den Heer de Bruijn Kops en in de Straits-Settlements van Newbold. Met deze en andere soortgelijke hulpmiddelen is het den Heer Pijnappel gelukt een zeer bruikbaar, zijne voorgangers ver voorbijstrevend geheel zaam te stellen, in welks bezit wij de verschijning van den uitvoerigen arbeid van den Heer von Dewall kalm en geduldig kunnen afwachten.

P.J. VETH.

Bibliographisch album.

Geschiedenis der Oudheid. De Oostersche Volken en Griekenland in hoofdtrekken, met gestadige verwijzing naar de bronnen, door Dr. J.A. Wijnne. Groningen, 1863.

‘Het onderwerp van Herodotus,’ zoo lezen wij op bl. 317 van het hier aangekondigde werk, ‘is de strijd tusschen de Perzen en de Grieken, ingeleid door het verhaal van de vijandelijkheden, die er vroeger tusschen het Oosten en het Westen hadden plaats gegrepen. Om dit onderwerp vlecht hij, gelijk Homerus, even als zoovele tusschenweefsels, eene beschrijving van den op- en ondergang aller volken en landen, van hunne zeden en gewoonten, naar mate zij zich in 't hoofdverhaal voordoen.’ Wij hadden gewenscht dat Dr. Wijnne in zijn werk de methode van den Vader der Geschiedenis nagevolgd had; maar hij heeft zijne taak anders begrepen. Hij heeft de Oude Geschiedenis op de oude overgeleverde wijs behandeld, en de bekende verdeeling: Oostersche volken, Grieken en Romeinen gevolgd, alleen met deze kleine wijziging, dat hij, na in het eerste deel de Oostersche volken en Griekenland tot op het verlies zijner onafhankelijkheid behandeld te hebben, ons in zijne voorrede aankondigt, dat een tweede deel de geschiedenis van Macedonië en Rome behandelen zal. De meerdere zelfstandigheid waarmede hier Macedonië in de algemeene geschiedenis schijnt te zullen optreden, is iets nieuws waartegen wij wel eenige bedenking hebben. Want onder Philippus en Alexander werd Macedonië, ofschoon Griekenland in boeijen slaande, toch inderdaad door den Griekschen geest overheerscht, en de geheele beteekenis die Macedonië in de Geschiedenis erlangde, heeft het daaraan te danken, dat het de rol op zich heeft genomen de Grieksche beschaving over de wereld te verbreiden. Is niet Alexander de Groote de held der Grieken, en is niet zijne verovering van Perzië het einde der langdurige worsteling van dat rijk tegen Hellas, die reeds onder Darius Hystaspis was aangevangen? Doch wij laten dit punt rusten; want het zou onbillijk zijn den schrijver nu reeds aan te vallen over zijne verdeeling, zonder dat

wij kunnen oordeelen over de wijze, waarop hij die in het vervolg van zijn werk zal regtvaardigen.

De schrijver heeft dan, daargelaten die splitsing der geschiedenis van Griekenland en Macedonië, zich geheel gehouden aan de gewone verdeeling; en wat nu het eerste gedeelte, de Oostersche volken, betreft, heeft hij weder, gelijk schier al zijne voorgangers, uitsluitend de ethnographische methode gehuldigd, en achtereenvolgens Indië, Assyrië, Babylonië, Aegypte, de Israëlieten, Phoenicië, Medië en Perzië ieder afzonderlijk behandeld, niettegenstaande hij zeer teregt in zijne Inleiding (bl. 15) opmerkt, dat het over 't geheel voorzeker het raadzaamst is noch de ethnographische, noch de synchronistische wijze van behandeling bij uitsluiting te bezigen. Herodotus heeft, met dien gelukkigen takt aan de Grieken eigen, den weg tot zulk eene vereeniging der beide methoden gewezen, door aan den gang van zijn verhaal, dat in zijn geheel strenge eenheid bewaart, telkens episoden te verbinden, die ons van de volken die tot de gebeurtenissen door hem verhaald in betrekking geraken, al het wetenswaardige berigten, dat te zijner kennis was gekomen. Men kan zijne geschiedenis vergelijken met een breeden stroom, die zijn loop onafgebroken vervolgt, maar in zijn voortgang door eene menigte van kleinere stroomen, die zelve weder zijtakken opnemen, gevoed wordt, en te zamen met deze allen de grootere eenheid van een geheel stroomgebied vormt.

Deze methode heeft veelvuldige navolging gevonden, en zelfs in de geschiedenis der Oudheid wordt zij doorgaans in acht genomen; zoodra men het Oosten verlaten en het Europesche gebied betreden heeft. Hier zijn twee volken, die achtereenvolgens als het ware het middelpunt vormen, waarom de gansche Geschiedenis zich groepeert: Grieken en Romeinen. Niet ligt is een schrijver over de geschiedenis der Oudheid op het denkbeeld gekomen om ons daarbij op eene afzonderlijke geschiedenis van Macedonië en Thracië, van Samnium en Etrurië, van de Galliërs, de Britten en Germanen te onthalen. Wat men van die landen en volken weet wordt doorgaans bij wijze van episode in de geschiedenis der beide hoofdvolken ingeweven; en men is er in geslaagd daardoor aan de algemeene Geschiedenis, voor zooverre zij tot het oude Europa betrekking heeft, eene schoone eenheid te geven, die het overzigt gemakkelijk maakt; aan alles als van zelf zijne plaats aanwijst; op den voorgrond plaatst wat werkelijk het meest de aandacht verdient, en meestal ook juist daarom het best bekend is; in de nevelen van het verschiet hult wat slechts oppervlakkig of gebrekkig bekend is, en vaak ook geene naauwkeuriger kennis verdient; in één woord, in de handen van een bekwaam schrijver de geschiedenis maakt tot een kunststuk, dat aan de eischen der aesthetica beantwoordt. Daarbij heeft men

dan ook de les betracht, door Dr. Wijnne op blz. 2 zijner Inleiding uitgesproken: ‘Van den invloed dien een volk op den toestand en de ontwikkeling van andere natiën heeft, hangt voor een groot deel het gewigt af, dat het voor de algemeene historie heeft, de breedere of engere ruimte, die 't verhaal zijner lotgevallen moet innemen.’ Eerst Griekenland, daarna Rome, nemen geheel den voorgrond in; want deze beide volken, die wij gelukkig ook genoegzaam kennen om ze uitvoeriger te teekenen, hebben op den toestand en de ontwikkeling van andere natiën tevens den belangrijksten invloed geoefend. De regelen der perspectief van kleuren en lijnen, toegepast op de volken die verder naar den achtergrond worden geplaatst, doen hun geen onregt; want in de geschiedenis der menschheid zijn zij inderdaad van ondergeschikt belang. Maar nog een ander voordeel is hierin gelegen, dat waarlijk niet te verachten is. Niets is hinderlijker dan dat de geschiedschrijver de gapingen in zijne kennis ieder oogenblik moet aan den dag leggen en de belijdenis zijner onkunde uitspreken. Maar daar voor eene teekening, gelijk men ze in een verschiet verlangt, zijne kennis van die andere volken veelal toereikend is, kan hij bij deze methode de noodzakelijkheid van zulk een belijdenis gemakkelijk ontgaan.

Een schrijver over de geschiedenis der Oudheid, die tot de jongste en uitstekendste behoort, die ook bij Dr. Wijnne groot gezag heeft, en die hem niet zelden tot gids verstrekt - ik bedoel Max Duncker in zijne ‘Geschichte des Altherthums’ - heeft eene soortgelijke behandeling der Geschiedenis ook op de volken van het Oosten trachten toe te passen, en is er ten deele niet ongelukkig in geslaagd, waarom het ons verwondert dat de Heer Wijnne zoo geheel tot de oude methode van eene gansch afzonderlijke behandeling der verschillende volken van Azië en het Nijldal is teruggekeerd. Duncker heeft de geschiedenis der Oostersche volken in twee boeken gesplitst. In het eerste behandelt hij Egypte en de volken van West-Azië, van het begin onzer historische kennis tot op de tijden van Cyrus, van 3000 tot 550 v.C. Het onderwerp van het tweede vormen de Arische volken en het Perzische rijk, van het begin onzer historische kennis tot op de tijden van Darius, van 2000 tot 500 voor Christus. Waarom het eerste boek tot Cyrus, het tweede tot Darius loopt, is duidelijk. Egypte en de volken van West-Azië vloeijen ten tijde van Cyrus met het Perzische rijk te zamen; onder Darius komt Perzië in naauwere betrekking tot Griekenland, en verplaatst zich het zwaartepunt der geheele Geschiedenis van het Oosten naar het Westen. Ook in ieder afzonderlijk boek is eene zeer gelukkige groepering tot stand gebragt. In het eerste boek wordt eerst het oude Egypte geschilderd en zijne geschiedenis verhaald tot omstreeks 1250 voor Chr.,

toen de groote veroveringen der Assyriërs een aanvang namen. In de tweede plaats handelt de schrijver over het oude rijk van Babylon en de stammen van Arabië, Syrië en Klein-Azië, in één woord over de geschiedenis van den Semietischen volksstam, mede tot omstreeks 1250. Het derde gedeelte, ‘de tijden der Assyriërs’ getiteld, bevat de geschiedenis van West-Azië en het Nijldal van 1250-715 voor Chr. In die jaren toch vormt het groote Assyrische rijk het middelpunt van dit deel der geschiedenis, daar het al de Semietische staten allengs onderwerpt en zegevierend met Egypte worstelt om de heerschappij. Het vierde hoofdstuk eindelijk, ‘de vier groote mogendheden’ geheeten, teekent ons het tijdvak (715-550), waarin uit den val van het Assyrische rijk nieuwe staten ontspringen, en Medië, Lydië en het nieuwe rijk van Babylonië de heerschappij in het Oosten met Egypte deelen, tot allen te zamen door het Perzische rijk worden verzwolgen. En daar hiermede de Arische volken het tooneel der geschiedenis betreden, doet nu de schrijver in zijn tweede boek een grooten terugtred om ons eerst met den oorsprong en de vroegste geschiedenis van dezen volksstam bezig te houden. Hier schetst hij ons eerst de Ariërs aan den Indus en Ganges, van 2000 tot 600 voor Christus; daarop den kamp van het Brahmaïsmus en Buddhaïsmus in Indië, van 600 tot 350, en dus tot kort voor den tijd, waarop door de togten van Alexander Indië tot het Westen in betrekking komt; daarna de rijken van Baktrië en Medië en de opkomst en ontwikkeling der leer van Zarathustra, van 1500-558 vóór Christus; en eindelijk de geschiedenis van het Perzische rijk, door Cyrus gesticht, tot op het tijdstip waarop de Grieken, door hunne gelukkige worsteling tegen de reuzenmagt van Darius, de eerste plaats onder de volken der Oudheid beginnen in te nemen.

Hoe Dr. Wijnne, na dit voorbeeld van schoone groepering der geschiedenis van het Oosten, en met de erkentenis op de lippen, dat de ethnographische behandeling der Geschiedenis niet uitsluitend behoort gehuldigd te worden, toch heeft kunnen terugkeeren tot de geheel afzonderlijke behandeling van de lotgevallen der oude volken van het Oosten, zonder onderlingen zamenhang en zonder eenige aanwijzing van het synchronismus, en evenzeer zonder acht te slaan op den band, die de Arische en wederom de Semietische volken onderling verbindt, is mij een raadsel. Doch ik wil daar niet over uitweiden, daar ik van deze gelegenheid wil gebruik maken om een denkbeeld over de behandeling der oude Geschiedenis te opperen en aan te prijzen, dat eene nog meer doortastende verandering in de overgeleverde methode zou te weeg brengen, dan zelfs door Duncker beproefd is. Het zou, naar mijn inzien, te wenschen zijn, dat voor de behandeling der gansche oude Geschiedenis achtereenvolgens drie middelpunten wer-

den gekozen, waarom het geheel zich groepeerde, en dat de Israëlieten, Grieken en Romeinen die drie middelpunten vormden. Het komt mij voor, dat de Israëlieten een even onbetwistbaar regt hebben om als het hoofdvolk in de geschiedenis van het Oosten te worden beschouwd, als de Grieken en Romeinen om in die van het Westen de voornaamste plaatsen in te nemen. Het zij mij vergund de gronden voor die meening kortelijk aan te stippen. Zij berusten deels op den kanon, dat de invloedrijkste volken in de Geschiedenis de eerste plaats moeten innemen; in de tweede plaats op de overweging, dat de geschiedenis van Israël ons onder alle volken van het Oosten het best bekend is, en de eenige waarvan wij een aaneengeschakeld verhaal, zonder groote lacunes, kunnen zamenstellen; en eindelijk in de derde plaats op de eigenaardigheid dezer geschiedenis, dat zij met al de belangrijke staten en merkwaardige volken van het Oosten, met Egypte, Phenicië, Syrië, Assyrië, Babylonië, Perzië achtereenvolgens in aanraking komt, en ons dus gelegenheid geeft aan die volken eene voldoende plaats op den achtergrond van het historisch doek in te ruimen, waarop ze dan kunnen geteekend worden met die mate van uitvoerigheid, die met onze gebrekkige kennis van hunnen toestand en lotgevallen overeenstemt. Intusschen zou de geschiedenis van Israël na de stichting van het rijk van Alexander als eene episode in de Grieksche, en na de verovering van Griekenland en Macedonië door de Romeinen te zamen met de Grieksche als eene episode in de Romeinsche moeten behandeld worden. Ook zou de geschiedenis van het Perzische rijk liever als episode bij de Grieksche moeten gevoegd worden, daar van Darius Hystaspis af de lotgevallen van beide landen zoo naauw met elkander zijn zaamgevlochten, terwijl men het oude Indië zou moeten laten rusten, totdat het verhaal der togten van Alexander gelegenheid geeft om de oude maar uiterst gebrekkig bekende geschiedenis van dat land, dat hier voor het eerst met de overige kultuurvolken in naauwere betrekking komt, op te halen en zijne zoo merkwaardige beschaving te schetsen.

Ik behoud mij voor dit denkbeeld bij eene andere gelegenheid nader te ontwikkelen, en veroorloof mij alleen nog de opmerking, dat alleen in miskenning van het Israëlietische volk en van den aard en de waarde der bronnen van zijne geschiedenis de grond is te zoeken, waarom het niet sedert lang zijne regte plaats in de algemeene Geschiedenis heeft erlangd. Noch de supranaturalistische beschouwing, die Israël geheel buiten het historisch organisme plaatst en velen tot het denkbeeld gebragt heeft, dat dit volk van de gewone Geschiedenis geheel behoort te worden uitgesloten, om alleen het afgezonderde vakje der zoogenaamde ‘Historia Sacra’ in te nemen; noch de minachting van hetgeen Réville zoo geestig de ‘deïstische orthodoxie’ noemt voor een volk, dat tot den gemeenen schat der menschheid en

der beschaving alleen de religieuse en zedelijke ideën heeft bijgedragen, en noch door groote veroveringen, noch door kunst, noch door wetenschap heeft uitgeblonken, kon in dit opzigt aan Israël regt doen wedervaren. Alleen bij de organische opvatting zijner lotgevallen, gevoegd bij het regte inzigt in de onmetelijke taak, die het meer door lijden en dulden dan door handelen te vervullen had, kon men het regt van Israël erkennen om in de geschiedenis der Oudheid als het derde hoofdvolk beschouwd te worden. Eerst in onze eeuw is de tijd daarvoor aangebroken, maar is te gelijker tijd door grondig kritisch onderzoek van de bronnen der Israëlietische geschiedenis de mogelijkheid daartoe gegeven. Supranaturalistische overschatting en Anti-religieuse verachting zijn evenzeer aan de literatuur als aan het volk van Israël ten deel gevallen, en de kritiek heeft evenzeer de feilbaarheid en het zeer onderscheiden gezag der boeken van het O.T. als historische getuigen tegenover de eerste rigting, als hunne groote waarde voor de Geschiedenis, mits op de regte wijze gebruikt, tegenover de tweede moeten bewijzen en handhaven, om te doen zien, dat b.v. de geschiedenis van David even menschelijk en wederom ongeveer even zeker is als die van Themistocles en ten minste evenveel regt heeft om in een handboek der Geschiedenis uitvoerig verhaald te worden. Ik erken voor het overige, dat mijn denkbeeld zijne volledige regtvaardiging alleen kan vinden in wèlgeslaagde verwezenlijking. Dit is intusschen geen kleinigheid, en daar het de vraag blijft, hoe zeer het mij ook aanlacht, of ik ooit den tijd zal vinden om eene proeve van Oude Geschiedenis overeenkomstig mijne denkbeelden zamen te stellen, kan ik voor 's hands niet beter doen, dan naar het ook in onze taal overgebragte werk van Eisenlohr: ‘Das Volk Israël unter der Herrschaft der Könige’ te verwijzen, waarin van de geschiedenis der met Israël in aanraking komende volken telkens bij wijze van episoden zooveel is opgenomen, dat het, voor zoover het zich uitstrekt, vrij wel aan het door mij ontwikkelde plan beantwoordt.

Doch ik maak er Dr. Wijnne geen verwijt van dat hij mijne denkbeelden niet geanticipeerd heeft; maar wel dat hij in de geschiedenis van het Oosten tot de zuiver ethnographische methode is teruggekeerd, nadat het voorbeeld eener betere behandeling gegeven was; dat hij het aan grondige studie van de bronnen der Israëlietische geschiedenis heeft laten ontbreken; dat hij, schoon in het algemeen geneigd de resultaten der kritiek aan te nemen, toch weder, op gezag van zulk een beslist supranaturalist als de Hoogleeraar Rutgers, het boek Daniël als gezaghebbende bron voor de geschiedenis gebruikt; dat hij schier geheel onbekend toont te zijn met hetgeen door Nederlandsche geleerden onder anderen in het zoo gemakkelijk toegankelijk ‘Bijbelsch Woordenboek’ (dat den schrijver op menig

punt beter dan Winer's ‘Real-Wörterbuch’ had kunnen inlichten) en door Prof. Kuenen in ‘de Bijbelvriend’ tot opheldering der geschiedenis van Israël en de overige in den Bijbel ter sprake komende volken geleverd is; en dat hij deels door slordige correctie, deels ten gevolge van oppervlakkige inzage der bronnen, deels uit onbekendheid met vele speciële onderzoekingen, zich niet weinige onjuiste, overdrevene, verouderde en zelfs geheel verkeerde uitspraken heeft laten ontvallen, die zijn anders zeer bruikbaar en verdienstelijk werk ontsieren.

P.J. VETH.

De Nederlandsche Geschiedenis in platen. Beredeneerde Beschrijving van Nederlandsche Historieplaten, Zinneprenten en Historische Kaarten. Verzameld, gerangschikt, beschreven door F. Muller, Boekhandelaar te Amsterdam. Amsterdam, 1863. 1^{e} *Aflevering, van het begin der Geschiedenis tot* 1625.

Er is zeker niemand die zich in ons land jegens de Bibliographie verdienstelijker heeft gemaakt dan de schrijver en uitgever van dit werk. Sedert een aantal jaren geeft hij gedurig nieuwe bijdragen tot deze lang veronachtzaamde wetenschap in het licht, en door zijn voorbeeld heeft hij niet minder dan door zijn eigen arbeid gewerkt. De boekverkoopers, die hun handel met kennis van zaken drijven en voor onze geleerden de boekwerken opsporen die zij bij hun studie behoeven, zijn meest alle uit zijn school voortgekomen. De belangrijkste bibliographische uitgaven verschijnen bij hem of bij zijne leerlingen.

Vooral onze Vaderlandsche Geschiedenis heeft aan den Heer M. groote verplichting. De Bibliotheek van Pamfletten, die naar zijn plan en onder zijn toezicht door den Heer Tiele bewerkt is, bewijst aan de beoefenaars onzer Geschiedenis onwaardeerbare diensten. Vooral voor de geschiedenis der 17de eeuw is die Bibliotheek zeer rijk en nagenoeg volledig. Met een oogopslag kan men dus overzien wat over ieder feit, over iedere questie in pamfletten verschenen is, en, weet men maar eens wat er voor ons oogmerk dienstig bestaat, dan valt het niet moeijelijk uit een der groote verzamelingen in onze openbare boekerijen het benoodigde ter inzage te krijgen. En dit zoo nuttige werk is met voorbeeldige zorg en naauwlettend-

heid vervaardigd. Steller dezes vindt dagelijks aanleiding om het te raadplegen en te beproeven, en hij erkent gaarne dat het hem bijna nooit onbevredigd laat, en nog veel zeldzamer misleidt. Slechts één groot gebrek ontsiert dit werk. Het is onvoltooid gebleven; het eindigt met den dood van Willem III. De geheele 18de eeuw, zoo rijk aan pamfletliteratuur, is nog onbeschreven. Zoo wij ons niet vergissen, is juist die rijkdom de voorname reden waarom de inventaris nog niet opgemaakt is. Er is te veel, en daaronder veel wat weinig waarde heeft. Maar des te noodzakelijker is juist daarom een oordeelkundige beschrijving. Misschien zou een goede bloemlezing voor de 18de eeuw nog nuttiger zijn dan een volledige catalogus. Het is waar, om een goede keus uit zulk een overvloed te doen, wordt veel kunde en veel overleg vereischt, maar wij durven beweren dat hij, die de eerste helft zoo goed voltooid heeft, volkomen berekend is om de tweede helft naar een dus gewijzigd plan even bevredigend af te werken. Wij bevelen deze zaak met aandrang aan de zorg van den Heer M. aan.

Een soortgelijk werk, als de Heer Tiele in zijn Bibliotheek van pamfletten geleverd heeft, heeft ons de Heer Muller zelf in zijn Beschrijving van portretten van beroemde Nederlanders gegeven. Niemand voorzeker die ontkennen zal dat de geschiedenis in aanschouwelijkheid wint, als men zich de hoofdpersonen in hun physionomie en gestalte voor den geest kan roepen; hoewel zeker dit voordeel niet gelijk te stellen is aan het nut dat ons een verzameling van pamfletten oplevert. De pamfletten leeren ons dikwerf het innerlijke van de personen kennen; de portretten geven niet meer dan de uiterlijke gedaante. Doch tusschen innerlijk en uiterlijk, tusschen karakter en physionomie bestaat toch een geheimzinnige overeenkomst, die de ondervinding ons dagelijks doet opmerken. Dikwerf begrijpt men het gedrag en de inborst der menschen beter als men hen van aangezicht tot aangezicht heeft leeren kennen. Zoo is het ook met de historische figuren. Het portret van Oldenbarnevelt doet mij hem als mensch en als staatsman beter begrijpen. Het karakter van Jan de Witt spreekt in zijn gelaatstrekken. Men behoeft het portret van Willem III maar met dat van Willem V te vergelijken, om te begrijpen, waarom beider lotgevallen zoozeer verschillen moesten. Doch geen gevaarlijker spel dan het construeren der karakters uit de gelaatstrekken. De wetenschap van Lavater is wel de minst wetenschappelijke. En Lavater wil althans de gezichten en hoofden van levende menschen bestudeerd hebben. Wie uit min of meer gelijkende afbeeldingen zijn kennis van een karakter moet opdoen, is bijna zeker van mis te tasten. Niemand geeft daarvan overvloediger bewijzen dan Michelet, de phantastische historicus van Frankrijk. Men kan niet ernstig blijven als men hem bij voorbeeld

het karakter van den grooten Condé uit aangezicht en neus hoort aflezen, en, zonder meer, veroordeelen; als men hem uit het portret van Charlotte Corday, door een kunstenaar van geen naam in der haast geschetst, niet slechts haar gewaarwordingen van het oogenblik, maar haar karakter en zelfs haar levensgeschiedenis hoort opmaken. Met een talent als het zijne zou men een geschiedenis kunnen schrijven zonder andere hulpmiddelen dan een paar portefeuilles met portretten. Zijn voorbeeld is inderdaad afschrikkend, en maakt ons angstvallig bij het gebruiken van hetgeen hij zoo deerlijk misbruikt. Doch om het misbruik tegen het gebruik te besluiten zou onredelijk zijn. Binnen de natuurlijke grenzen baat de kennis van portretten zonder twijfel aan de historie, en wij hebben dus reden om den Heer Muller te danken dat hij ons een overzicht gegeven heeft van de schatten, die de Nederlandsche portrettengalerij bevat.

Aan deze beide groote werken sluit zich de arbeid aan, waarvan thans de eerste proeve voor ons ligt. Wat hij vroeger voor de portretten gedaan heeft, wil de Heer M. thans ook voor de historieprenten doen. Met dit doel had hij sedert jaren een verzameling van prenten bijeengekocht, zoo rijk als er misschien ooit een bestaan heeft, en van die verzameling geeft hij een beredeneerden catalogus in het licht. Volledig zal deze catalogus evenmin zijn als die der portretten en der pamfletten. Doch als maar eens de groote menigte beschreven is, kan het niet moeijelijk vallen allengs aan te vullen wat nog ontbreekt. Te recht heeft de Heer M. begrepen, dat de lust om iets compleets te leveren, hem niet mocht weêrhouden om ons al aanstonds het vele te geven, wat thans hem ten dienste staat.

Over het nut van historieprenten tot opheldering der Geschiedenis uit te weiden zal wel niet noodig zijn. Is het nuttig de beeltenis der personen bij het behandelen hunner geschiedenis voor oogen te hebben, nog veel gewenschter is het de feiten vertoond te zien, met wier beschrijving men zich bezig houdt. Één ooggetuige gaat boven tien oorgetuigen. Het oog spreekt veel duidelijker tot de verbeelding dan het oor. Maar stemmen beide zamen, dan eerst verrijst het verledene in volkomen aanschouwelijkheid voor onzen geest. Geen geschiedschrijver dan ook, die het ernstig met zijn wetenschap meent, zal de hulp versmaden, die hem de beeldende kunst aanbiedt. Maar om die hulp te waarderen is het noodig dat men weet, hoever zij zich uitstrekt. Men moet de schatten kennen, wil men zich van haar bedienen. Dit nu is de verdienste van een beredeneerden catalogus, als die van den Heer Muller, dat hij ons opnoemt wat voorhanden is. Eens opmerkzaam gemaakt op hetgeen bestaat, kan de geschiedvorscher zonder veel tijdverlies wat hij meent noodig te hebben in de een of andere verzameling opsporen.

Het ware zeker te wenschen, dat er aan een onzer openbare bi-

bliotheken een zoo volledig mogelijke verzameling van al zulke hulpmiddelen onzer Geschiedenis werd aangelegd. Waarom bemoeit zich de regering om de archieven overal te ordenen en toegankelijk te maken, en laat zij het verzamelen van boeken en prentwerken aan particulieren over? ‘They order this matter better in France.’ Daar weet een ieder waarheen hij zich wenden moet om alles bijeen te vinden, wat hem bij het beoefenen van de geschiedenis des Vaderlands te pas kan komen. Bij ons daarentegen houdt het bijeenzoeken van de bouwstof, die men behoeft, dikwerf langer op dan het bewerken er van. Het is waarlijk een onverstandige zuinigheid, eenige duizenden guldens, die de verzameling kosten zou, te besparen, maar daarentegen alle geschiedvorschers te noodzaken hun tijd te verkwisten om te zoeken wat nergens bijeen te vinden is.

Voor een niet bovenmatige som verklaart zich de Heer M. genegen zijn geheele verzameling af te staan. Het ware te wenschen, dat het Rijk van dit aanbod gebruik maakte, en dan tevens een tamelijke som beschikbaar stelde om bij voorkomende gelegenheid aan te koopen wat nog ontbreken mocht. Maar wij moeten erkennen, dat er in de collectie van den Heer M. zeer veel is wat voor een liefhebber waarde heeft, maar nutteloos is voor historische studie, en daarom minder past aan een openbare bibliotheek. Alle voorstellingen van beroemde gebeurtenissen, afgebeeld in een tijd toen de herinnering aan die gebeurtenissen was uitgewischt, en dus naar de verbeelding van den kunstenaar, niet naar het leven geschetst, mogen kunstwaarde hebben, historische waarde hebben zij niet; zij zouden eer onze voorstelling bederven en onze verbeelding misleiden, dan ons tot de waarheid opleiden. Een verzameling historieprenten, zoo als ik ze begeeren zou, zou niets bevatten dan wat door tijdgenooten en bij voorkeur door ooggetuigen geschilderd of geteekend is. Alle herhalingen, alle min of meer getrouwe nadrukken zou ik er uit verwijderen. Op volledigheid, in den zin dien de liefhebbers aan dit woord hechten, zou ik mij niet toeleggen. Was eens zulk een verzameling bijeengebracht, dan zou ik verder wenschen, dat een populaire geschiedenis van ons land met goede houtgravuren, naar zulke afbeeldingen genomen, verbreid werd onder het volk, dat de gebeurtenissen te beter in gedachtenis houdt naarmate zij aanschouwelijker worden voorgesteld. Met spijt zie ik de uitgevers van het groote Geschiedwerk, door Dr. Arend aangevangen, en thans door Prof. Brill vervolgd, de gelegenheid vernalatigen, die zich voor hen opdoet om zulk een stel platen te leveren. In plaats van al die portretten van weinig beteekenende mannen, waarmeê zij het boek misschien versieren, maar den tekst zeker niet ophelderen, zouden zij van menig feit een weinig bekende afbeelding kunnen nadrukken, en zoodoende het geschiedverhaal inderdaad opluisteren. Nergens zijn de oude

teekeningen en prenten, die men zou moeten nabootsen, gemakkelijker te bekomen dan in de hoofdstad, waar de uitgever gevestigd is.

Wij hebben gezegd wat naar ons oordeel uit de verzameling van den Heer M. gemist zou kunnen worden. Wij moeten aan den anderen kant erkennen, dat er nog veel aan ontbreekt, wat men er in zou verwachten. Uit den tijd der troebelen vinden wij hier zeer weinig, en wij houden ons toch verzekerd, dat er zeer veel bestaat of althans bestaan heeft. Zoo zegt Wesenbeke, sprekende van de beweging onder het volk in 1566: ‘Davantage sont de plus en plus imprimez et produits non seullement plusieurs peinctures, tableaux, pourtraicts, ballades, chansons et pasquilles, tant escriptz que imprimez, mais aussi divers et beaucoup de livretz’ etc. Van een spotprent, tijdens den beeldenstorm uitgegeven, heeft de vertaler van Henricipetri Chronijk ons de beschrijving bewaard: ‘Er is oock binnen Antwerpen een Gedicht wtgegaen met schone refereinen, te weten, de Lutheranen wt Duytzlandt, de Hugenoten wt Vranckryck, de Geuzen wt Nederlandt trecken de Roomsche Kercke int sandt. Want dese drie gemalet waren, dat sy den Thoren der Kercken met touwen ommetrecken. Op de ander zyde staen de Municken ende Papen, tsambt de Duyvel, trecken oock alle die Kercke datse staen blijve, met ondergeschreven rijmen: Blijven dese treckende alle dry, so valt de winckel met de cremery.’ - Van deze en dergelijke teekeningen en prenten komt nagenoeg niets op Muller's catalogus voor. Eenige jaren vroeger waren er ook een aantal spotprenten tegen Granvelle uitgekomen. Een dezer beschrijft Metellus in een brief aan Cornelius Valterus: ‘Is (Granvelle) in eo pictus ovis incubans, e quibus Episcopi novi prorumpebant, e singulis singuli, sed unius mitra, alterius brachio vel alio tantum membro conspicui. Depicti viri capiti daemon imminebat, cum hac inscriptione: Hic est filius meus, ipsum audite.’ (Illustr. et Clar. Virorum Epist. p. 285, - vgl. Hooft, Histor. II, bl. 42). In de verzameling van den Heer M. komt niets van dien aard voor. En het behoeft toch geen betoog, dat eenige van zulke gelegenheidsprenten meer waard zijn dan een aantal fraaije teekeningen, in later tijd naar de inbeelding der kunstenaars ontworpen.

De Heer M. heeft onder de prenten ook situatie-kaarten opgenomen. Wij meenen, te recht. Kaarten van belegeringen en veldtochten bewijzen dezelfde diensten aan den geschiedschrijver als afbeeldingen van feiten, en tusschen de een en de andere soort is de grens zelfs moeijelijk te trekken. Maar wat ons verwondert is, dat er niet veel meer van dien aard op den catalogus vermeld wordt. Zoo missen wij, om iets te noemen, de uitmuntende kaarten uitgegeven in het bekende werk ‘Delle guerre di Fiandra libri VI, di Pompeo Giustiniano, posti in luce da Gioseppe Gamurini, in Anversa 1609.’

Letten wij op de wijs van bewerking, dan vinden wij reden om de naauwkeurigheid der opgaaf, de genoegzaamheid der beschrijving, de spaarzaamheid der aanteekeningen te roemen. Zorgvuldiger is zeker nooit eenige verzameling beschreven; wij spreken hier niet alleen uit eigen bevinding, maar ook naar de getuigenis van meer bevoegden, wier oordeel wij hebben gevraagd. En er staan hier en daar bibliographische aanteekeningen, die voor de historiographie van wezenlijk belang zijn. De vergelijking der platen van Eytzinger's Leo Belgicus met die van soortgelijke prentwerken van Baudart en Ens, en de aanwijzing van haar verhouding tot de prenten van Hogenberg en Pierre le Poivre, getuigt evenzeer voor de scherpzinnigheid als voor de uitgebreide kennis van den Heer M.

Wij bevelen ten slotte de ‘beredeneerde beschrijving’ aan de aandacht onzer geschiedvorschers met vertrouwen aan, en wij wenschen den schrijver voortdurend lust en krachten om zijn moeijelijken arbeid te voleindigen, zoo als hij dien begonnen heeft.

R.F.

W.J.A. Jonckbloet, Etude sur le roman de Renart, Groningue, 1863.

De uitgave van een boek van Prof. Jonckbloet is steeds voor de beoefenaars der Middeleeuwsche letterkunde eene regt aangename gebeurtenis, want zij weten van te voren, dat de kwesties, die daarin voorkomen, met grondige kennis en groote scherpzinnigheid zullen behandeld zijn. Ook op dit boek is die lof in zeer ruime mate van toepassing, en hij is daaraan gegeven door den meest bevoegden van alle beoordeelaars, door den grooten Jacob Grimm, in een stuk dat, zoo wij wel onderrigt zijn, het laatste is dat hij geschreven heeft eer hij aan de wetenschap werd ontrukt[1].

Het werk bestaat uit twee gedeelten. In het eerste handelt de schrijver over den oorsprong der dierensage. Hij verdedigt de meening der Duitsche geleerden, dat zij van Germaanschen oorsprong is, tegen die van Paulin Paris en enkele anderen, die haren grond zoeken in de Latijnsche fabelen, en die aan de Fransche trouvères eene groote oorspronkelijkheid toeschrijven. In de hoofdzaak is de zoogenaamde Duitsche meening ongetwijfeld de ware: de namen, die

1 In de ‘Göttingische gelehrte Anzeigen’, 2 Sept. 1863, St. 35, S. 1361-1378.

de voornaamste dieren in de sage dragen, zijn Duitsch, en er zijn bewijzen voor, dat de sage zelve aan de Franken bekend was. Maar toch worden daardoor de verdiensten der trouvères niet verminderd. Oorspronkelijkheid is in de poëzij altijd iets zeer relatiefs; doorgaans bestaat zij veel meer in de manier van behandeling dan in de stof zelve. De oorspronkelijkste dichter van den nieuweren tijd, Shakespear, heeft zijn fabelen of geschiedenissen niet uitgevonden, maar voorhandene stoffen op zijne wijze bewerkt. Eveneens hebben de trouvères met den Renart gehandeld. In hoe verre zij, wat de stof betreft, oorspronkelijk waren, kunnen wij niet meer bepalen, want wij kennen de oude Frankische overlevering niet in haar geheel; hoogstens kennen wij daaruit enkele trekken. Maar ontwijfelbaar is het, dat de verdienste der poëtische behandeling aan de Franschen toekomt, niet aan de Duitschers; de Elsasser Heinrich der Glichesaere werkte reeds volgens een Franschen (thans verlorenen) tekst. In zoo verre kan dus van originaliteit sprake zijn; maar wanneer Paulin Paris die verder heeft willen uitstrekken, dan heeft hij zich door een verkeerd begrepen patriotisme laten verblinden en is op die wijze tot allerlei drogredenen vervallen, die door Prof. Jonckbloet grondig, en zoo wij hopen voor goed, zijn wederlegd.

Het tweede gedeelte van het werk is het uitvoerigste en gewigtigste. Daarin wordt bewezen, dat Pierre de Saint-Cloud (aldus genoemd naar zijne geboorteplaats) de dichter is, niet van een paar, maar van vele branches van den Franschen Renart, zoo als wij dien thans bezitten. De bewijzen daarvoor worden getrokken uit de taal en de manier van dien schrijver, terwijl branches, die thans van elkander gescheiden zijn, zóó worden hereenigd, dat het eindrijm der eene met het beginrijm der andere wordt verbonden. Dit geheele gedeelte getuigt van eene allernaauwkeurigste observatie, en mogen ook enkele bewijzen aan sommigen niet afdoende schijnen, in haar geheel is de bewijsvoering zóó overtuigend, dat men wel genoodzaakt is, ze aan te nemen. Pierre de Saint-Cloud is daardoor een persoon geworden, die ons veel belang inboezemt, en door de berigten, die Prof. Jonckbloet over hem heeft weten te verzamelen, wordt die belangstelling nog verhoogd. Het blijkt namelijk, dat hij tot de aanhangers van den ketterschen Amauri van Chartres behoorde, die meerendeels te Parijs in 1209 verbrand werden; hij zelf, een toen zestigjarige priester, was niet in de handen der regters gevallen: eer hij gevangen genomen werd, was hij uit angst monnik geworden. De leerstellingen dier secte kwamen hierop neder: terwijl door de komst van Christus alle sacramenten van het O.T. afgeschaft waren, was nu ook de tijd der Nieuwe Wet geëindigd en die van den Heiligen Geest begonnen, zoodat

de biecht, de doop, het avondmaal enz. niet meer noodig waren, en men niet meer door uiterlijkheden, maar alleen door de ingeving van den Heiligen Geest zalig kon worden. Verder werd het gebod der liefde zóó uitgebreid, dat datgene, wat anders zonde was, ophield dit te zijn als het door den geest der liefde geschiedde. Zóó wordt de secte door hare vijanden geteekend, en geheel onjuist is de voorstelling niet; dit bewijzen de gedichten van Pierre de Saint-Cloud. Daarin worden de sacramenten der Kerk met eene ongehoorde minachting behandeld, en vele plaatsen toonen ook, dat de dichter die onzedelijke principes had, die aan de secte worden toegeschreven. Verder blijkt nog omtrent zijn leven, dat hij priester geweest is te la Croix-en-Brie, en dat hij, toen de pauselijke legaat in 1199 het interdict over Frankrijk had uitgesproken, onder die geestelijken behoorde, die door Philippe-Auguste werden afgezet. Sedert dien tijd leefde hij in 't noorden van Frankrijk, in Artois of in Vlaanderen, misschien ook in Normandië.

Als dichter heeft Pierre de Saint-Cloud groote verdiensten. Hij ontleent gewoonlijk aan zijne voorgangers alleen het kader, en vult dat in met nieuwe incidenten en détails, die hij levendig en aardig vertelt. Maar aan den anderen kant bederft hij weder veel door slechten smaak, platheid en cynisme, terwijl hij zich ook volstrekt niet om de eenheid bekommert; - een gebrek dat overigens aan vele zijner tijdgenooten eigen is.

De schrijver der ‘Etude’ heeft zich hoofdzakelijk bij dezen dichter bepaald; wij kunnen hem daarvoor, bij een onderwerp als dit, niet dankbaar genoeg zijn, en gaarne zeggen wij ten slotte met Grimm: ‘Ueberall lenkt die Thierfabel in weite zerstreuende Wege ein, unser Verfasser hat sich ungestört einer genauen Erforschung der altfranzösischen hingegeben und seinen Zweck desto volkommner erreicht.’

R.D.

Archaeologie.

> *Χαλεπὸν τὸ μετρίως ἐιπεῖν, ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιῶυται. ὅ τε γὰρ ξυνειδὼς ἀκροατὴς τάχ᾽ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἅ βούλεταί τε καί ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι, ὅ τε ἄπειρος ἔστιν ἅ καὶ πλεονάζεσθαι.*
> PERIKLES.

De voornaamste reden, waarom de vereerders der klassieke oudheid de Grieken als het bij uitnemendheid klassieke volk plegen te beschouwen en van meening zijn, dat de studie der Grieksche[1] oudheid bij voortduring de grondslag van hoogere beschaving zijn moet en zijn zal, is deze, dat geen ander volk zulk een fijnen zin had voor harmonie tusschen vorm en inhoud (schoonheid), noch die harmonie in al zijne levensuitingen - in staat en eeredienst, literatuur en beeldende kunst, philosophie en dagelijksch leven - zoo volkomen verwezenlijkte. Het genie des Griekschen volks heeft vormen gevonden waarin hetgeen de menschelijke geest gevoelt en denkt, met ongeëvenaarde volkomenheid wordt uitgedrukt. Die vormen konden niet met Griekenland ondergaan; zij zijn voor de menschheid *κτήματα ἐσαεί*. De steeds voortgaande ontwikkeling der menschheid moge den inhoud, die uitgedrukt wordt, nóg zoo veranderen, toch is het der moderne beschaving niet mogelijk daaraan een vorm te geven die er zoo volkomen aan beantwoordt als b.v. de vorm, waarin zich een Sophokles of Demosthenes uitte, die geheel geëvenredigd was aan de door hen uitgedrukte

1 Waar in dit opstel van *Grieksche* oudheid, literatuur en kunst gesproken wordt, is ook de Romeinsche daaronder begrepen voor zoo ver

> *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio.*

gedachten. Het is in dit opzigt dat men beweren mag dat het genie van het Grieksche volk voortgaat de wereld te beheerschen, gelijk evenzoo de door het Romeinsche genie gevondene beginselen des regts niet ophouden de regtsbeginselen van alle beschaafde natiën te zijn.

De volken der oudheid, die ons monumenten van hun bestaan, uitingen van hun leven, hebben nagelaten, zijn vele. Maar, terwijl de monumenten der Perzen, Aegyptenaren, enz., ons alleen belang inboezemen, omdat en in zooverre ze tot onze kennis van die volken bijdragen, interesseert ons de nalatenschap der Grieken, afgezien van de rol die zij in de wereldgeschiedenis hebben gespeeld, ook en nog in grootere mate om hare eigene blijvende innerlijke waarde. Gelijk het Romeinsche regt nog eene andere en hoogere beteekenis heeft dan de historische, en voortleeft, niet omdat het Romeinsch maar omdat het regt is, zoo hebben ook de werken der Grieken, behalve hun betrekkelijk historisch belang, eene absolute zelfstandige waarde, onafhankelijk van den tijd en de plaats van hun ontstaan; met andere woorden ze zijn klassiek.

De juistheid van de hier uitgesproken beschouwing wordt echter thans, ten minste in Nederland, door velen en niet alleen door onkundigen ontkend of betwijfeld. De bedenkingen, die men er tegen pleegt te opperen, zijn niet onbeantwoord gebleven, en het is mijn doel niet, hetgeen tot verdediging van de studie der klassieke oudheid als grondslag van hoogere beschaving gezegd is, te herhalen. Ik heb daaraan niets toe te voegen of te verbeteren en het komt mij meer doeltreffend voor te overwegen welke de oorzaken van dien twijfel zijn en in hoeverre het misschien in de magt ligt van de voorstanders zelven der klassieke oudheid, die oorzaken te doen ophouden, dan door regtstreeksche bestrijding de dwaling hoogstens voor eenigen tijd te doen zwijgen. *Non cessante causa non cessat effectus*[1].

Voor eene der oorzaken van dien twijfel houd ik zekere eenzijdigheid in de studie der klassieke oudheid ten onzent; eene fout, waarvan het niet het eenige en niet het grootste

1 Ik ga in dit opstel uit van de veronderstelling, dat de juistheid dezer beschouwing wordt aangenomen; het is alleen voor hen geschreven, die in mijne overtuiging dienaangaande, al mogten zij ze minder gebrekkig uitgedrukt wenschen, deelen.

nadeel is, dat zij tot geringschatting van die studie aanleiding geeft. Het is op die eenzijdigheid, dat de volgende bladzijden de aandacht willen vestigen. Ik weet, daar zullen er zijn, die, ook wanneer de studie der klassieke oudheid ten onzent van hare eenzijdigheid zal zijn teruggekomen, de waarde dier studie als grondslag van hoogere beschaving, om andere redenen, zullen blijven ontkennen of betwijfelen; maar daar zullen er ook enkelen zijn, die aan eene volledige en zamenhangende studie die waarde zullen toekennen, die zij er nu, ten gevolge van hare eenzijdigheid, aan ontzeggen.

De ontwikkeling der Grieken was eene in allen deele organische. De Attische kultuur vooral was in den strengsten zin des woords volkseigendom. Perikles, Sophokles, Phidias, Aristophanes stonden niet tegenover hunne medeburgers als tegenover ‘het publiek;’ zij waren de door hun persoonlijk genie gekwalificeerde tolken van den geest des ganschen volks; op elk gebied was de ontwikkeling het natuurlijke en evenredige produkt van den geest die geheel het volk bezielde.

Eene zoo organische ontwikkeling kon niet anders dan volledig en zamenhangend zijn. Gelijk een boom, die in zijne ontkieming en wasdom door geen invloed van buiten gestuit wordt, ontwikkelde zij zich in al hare vertakkingen gelijkmatig en harmonisch. Staatsleven, godsdienst, literatuur, kunst, het hing alles op het innigst te zamen en maakte eene eenheid uit, waarvan zich geen der deelen anders dan met en door de andere ontwikkelde.

Als - en ter voorkoming van misverstand, verzoek ik mijne lezers op deze voorwaarde wèl te letten - als geene bijzondere omstandigheden dien eisch onbillijk maken, is het op zich zelf niet onredelijk, wanneer men van hen, die hun leven wijden aan de studie van eene kultuur, die zóó uit één stuk was als de Grieksche, of aan de studie van het op verschillend gebied zoo harmonisch ontwikkeld talent der Grieken om hetgeen ze gevoelden en dachten in de meest volkomene vormen weder te geven, verlangt, dat ook zij in die studie zelve alle eenzijdigheid vermijden; dat ook zij die harmonische ontwikkeling in haar zamenhang bestuderen; dat zij die kultuur, waarvan ons monumenten zijn overgebleven van verschillenden aard, niet uit ééne soort van monumenten alleen trachten te leeren kennen. *Domi habes unde discas*, zou men der klassieke oudheidkunde ten op-

zigte van de volledigheid van haar onderzoek kunnen toeroepen; zie op de Grieken en leer van hen in de studie van hunne kultuur en van hare monumenten naar die volledigheid te streven, die gij-zelf niet nalaten kunt als een van hare schoonste sieraden te bewonderen.

Voldoet de hedendaagsche studie der klassieke oudheid in ons vaderland aan dien eisch der volledigheid en veelzijdigheid? Ik wil niet trachten die vraag in al haren omvang te beantwoorden, maar mij bepalen tot het aanwijzen van ééne groote onvolledigheid, die mij gewigtig genoeg voorkomt om de ernstige overweging te verdienen van elk, wien de studie der klassieke oudheid als grondslag van hoogere beschaving ter harte gaat.

De studie der klassieke oudheid is tweeërlei: zij stelt zich ten doel of het regt verstand van de tot ons gekomen monumenten der klassieke kultuur, door middel van kritiek en interpretatie, of wel de kennis van de klassieke kultuur zelve, zoo als zij uit die monumenten kan worden geput. Het resultaat van de ééne studie (voor zoover de eene zonder de andere mogelijk is) is eene zekere hoeveelheid van historische, antiquarische, mythologische en andere kennis; het resultaat van de andere is eene zekere familiariteit met de tot ons gekomen werken van een aantal der geniaalste en talentvolste mannen der oudheid. Het is hier de plaats niet om uiteen te zetten, waarom dit laatstgenoemde resultaat vruchtbaarder is dan het andere. Reeds daarom is dat voor het doel van dit opstel overbodig, omdat de eenzijdigheid, die ik wil trachten in het licht te stellen, van dien aard is, dat in beiderlei zin de studie der klassieke oudheid er onder lijdt. Want in welken zin men die studie ook neme, de nog voorhanden monumenten, ofschoon het regt verstand daarvan in het eene geval doel, in het andere geval middel is, zijn toch in beide gevallen het voorwerp van onderzoek; en de eenzijdigheid, waarop ik de aandacht wil vestigen, bestaat in de verwaarloozing van eene geheele klasse van monumenten, die men in ons vaderland tot bereiking noch van het eene, noch van het andere doel pleegt te bestuderen.

Wij bezitten een aanzienlijk gedeelte van de literatuur der Grieken en talrijke voortbrengselen van hunne beeldende kunst. Beide soorten van monumenten dragen het hunne bij tot de

kennis van de Grieksche kultuur. Ook al ware de nalatenschap der Grieken volledi-ger tot ons gekomen, toch zouden de Grieksche kunstwerken onze kennis van hunne mythologie, godsdienst en geschiedenis veel meer volkomen maken, dan alleen de literarische monumenten 't zouden kunnen doen. Beide, zoowel de kunstwerken der Grieken als hunne schriften, onderscheiden zich evenzeer van gelijksoortige werken van andere volken door die volkomenheid van vorm, door die eeuwig jeugdige klaarheid en waarheid der natuur, die hun den naam van klassiek heeft doen verwerven. Geen dichter, geen beeldhouwer, die, met die werken bekend, het voor mogelijk houdt, de tot ons gekomen treurspelen van Sophokles of de nog voorhanden sculpturen uit Phidias' werkplaats[1] te overtreffen of te evenaren.

Daarom zijn zoowel literatuur als beeldende kunst de voorwerpen van de studie der klassieke oudheid. Daarom put die studie der klassieke oudheid, die zich de kennis der beschaving ten doel stelt, haar evenzeer uit de tot ons gekomen kunstwerken der Grieken als uit hunne nog voorhanden schriften. Daarom omvat die studie der klassieke oudheid, wier doel het regt verstand is van de tot ons gekomen monumenten der Grieksche kultuur, nevens de *philologie*, de kritiek en interpretatie van de overblijfselen der klassieke *literatuur*, als gelijksoortig onderdeel de *archaeologie*, de kritiek en interpretatie van de overblijfselen der klassieke *kunst*. Daarom eindelijk is het eene treurige eenzijdigheid, waaraan de studie der klassieke oudheid in Nederland lijdt, dat de archaeologie geïgnoreerd en de philologie beschouwd wordt als het eenige vak van

1 *Μορφῇ ἀμίμητα καὶ χάριτι* waren in de oogen der Grieken die kunstwerken, die, onder Perikles' bestuur, door Phidias werden ontworpen, en deels door hem zelven, deels onder zijne leiding door tal van kunstenaars en werklieden werden uitgevoerd. Wie in de gelegenheid was het aanzienlijke gedeelte, dat van die werken tot ons gekomen is, in gipsafgietsel of misschien in originali te leeren kennen, zal dat oordeel van Plutarchus ook nu nog niet te sterk vinden. Ook nu nog: het is niet het minst karakteristieke punt van verschil tusschen de beste schriften en kunstwerken der Grieken en die van den nieuweren tijd, dat de laatstgenoemde bijna alle eenige generaties na hun ontstaan iets ouderwetsch gekregen hebben, dat onaangenaam aandoet, terwijl de overblijfselen uit den bloeitijd der Grieksche kultuur, bij een zoo veel grooteren tijdsafstand, van de frischheid der jeugd nog niets hebben verloren; *οὕτως*, het zijn de woorden van Plutarchus over de bovengenoemde werken van Phidias en zijne onderhoorigen, *οὕτως ἐπανθεῖ καινότης ἀεί τις ἄθικτον ὑπὸ τῶν χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα κὰι ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων*.

studie, dat voeren kan tot het juist begrip van de monumenten der klassieke oudheid door middel van kritiek en interpretatie; eene groote eenzijdigheid, dat men de Grieksche kultuur wil leeren kennen uit de voortbrengselen der literatuur alléén, terwijl ons ter verkrijging dier kennis de voortbrengselen der literatuur en der beeldende kunst beide ten dienst staan.

Een *πρῶτον ψεῦδος*, waarvan die eenzijdigheid bij sommigen het gevolg is, is deze stelling: de taal is het eenige middel, waardoor hetgeen de mensch gevoelt en denkt wordt uitgedrukt en aan anderen meêgedeeld. Wanneer men dit aanneemt, ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat de literatuur van een volk alles omvat, wat door dat volk voortreffelijks voortgebragt is; dat de studie dier literatuur ons een volkomen beeld van dat volk voor oogen plaatst. Maar dat is het geval niet, althans niet met alle volken, allerminst met het Grieksche. Naast de taal staat bij de Grieken nog een ander middel, waardoor de geniaalste en talentvolste mannen hetgeen ze gevoelden en dachten uitdrukten - de beeldende kunst. De kunst stond bij hen in eene geheel andere verhouding tot het leven dan in de moderne wereld. Ons is de beeldende kunst eene luxe, die wij des noods zouden kunnen ontberen; kunstwerken zijn curiositeiten, die men als zoodanig gaat zien. Voor de Grieken was kunstgenot eene onontbeerlijke levensbehoefte; dezelfde gloed, die de beroemdste Grieksche kunstenaars blaakte, bezielde het gansche volk; de kunst en het leven waren onafscheidelijk verbonden. Bij zulk eene innige verhouding der kunst tot het leven laat zich de bewering niet verdedigen, dat wie de Grieksche literatuur kent, alles heeft leeren kennen, wat de Grieken voortreffelijks hebben voortgebragt en hun onvergelijkelijk talent in de uitdrukking van hetgeen zij gevoelden en dachten in al den rijkdom van zijne ontwikkeling heeft nagegaan. Zoolang hij met de beeldende kunst der Grieken onbekend blijft, ontbreekt er aan het beeld, dat hij zich van het Grieksche volk maakt, iets zeer wezenlijks.

Eene andere dwaling, die naar het schijnt bij sommigen tot geringschatting der archaeologie aanleiding geeft, is de meening dat van de voortbrengselen der Grieksche kunst zoo weinig tot ons gekomen is, dat het inderdaad de moeite niet loont er ernstige studie aan te besteden. Er ligt daaraan eene waarheid ten grondslag. Het is volkomen waar, dat de litera-

rische nalatenschap der Grieken veel minder geleden heeft en daardoor veel rijker is dan hunne nalatenschap op het gebied der kunst. De kunstwerken, die door de Grieken zelven bovenal bewonderd werden, tempelbeelden als de Zeus en de Parthenos van Phidias of de Hera van Polykletus, zijn verloren gegaan. Onder de tot ons gekomen originalen zijn slechts weinige, waarvan ons door schriftelijke overlevering bekend is, dat zij in de oudheid beroemd waren: - maar, zelfs indien dat weinige alles omvatte wat ons van Grieksche kunstwerken was overgebleven, dan nog zou men, om de bewering te staven, dat eene studie, welker voorwerp kwantitatief zoo onaanzienlijk is, de moeite niet loont, moeten bewijzen dat de studie van de beeldhouwwerken, die het Parthenon versierden, onze kennis van den geest en het talent der oudheid dáárom niet kan uitbreiden en voor de hedendaagsche beschaving onvruchtbaar is, omdat zoo menige andere schepping van Phidias is verloren gegaan. Van verreweg het grootste gedeelte der in de oudheid meest beroemde kunstwerken bezitten we hoogstens kopiën en nabootsingen, door latere beeldhouwers vervaardigd; maar onder die kopiën en nabootsingen - zoo blijvend was het gevoel voor den vorm en de technische bedrevenheid der Grieksche beeldhouwers, ook nadat het vermogen der inventie was verloren gegaan, - onder die kopiën en nabootsingen zijn kunstwerken van zoo groote voortreffelijkheid, dat ze voor de moderne kunst, van Michel Angelo tot Canova ongeëvenaarde modellen van schoonheid zijn gebleven. En behalve die weinige originalen, waarvan wij door schriftelijke overlevering weten dat ze tot de beroemde behoorden, bezitten we een niet onaanzienlijken voorraad van originalen[1], die men toch daarom niet zal willen verachten, omdat ze in de tot ons gekomen schriften der Grieken niet vermeld worden, omdat ons de naam niet overgeleverd is van den kunstenaar, die ze schiep. Al is van de kunstwerken der Grieken veel minder tot ons gekomen dan van hunne schriften, toch is, ook op het gebied der kunst, onze voorraad van originalen uit verschillende perioden, en van goede kopiën en nabootsingen van de meest beroemde kunstwerken groot genoeg, om den gang, dien de

1 In het vervolg van dit opstel vindt de lezer een lijstje van de voornaamste beeldhouwwerken uit den tijd van Griekenland's ontwikkeling en bloei, die *in onze eeuw* ontdekt zijn. Als men bedenkt dat dit, ofschoon een zeer belangrijk, toch maar een gedeelte is van de tot ons gekomen originalen, zal men moeten erkennen dat de voorraad groot genoeg is, om voorwerp van ernstige studie te zijn.

ontwikkeling der kunst bij de Grieken genomen heeft, het karakter hunner kunst in verschillende tijden en scholen, in een helder licht te stellen.

Men zal alligt geneigd zijn te erkennen dat de kennis der klassieke oudheid er onder lijden moet, als eene van hare kenbronnen ongebruikt blijft, maar minder gereedelijk zal men mij misschien toegeven, dat de verwaarloozing der archaeologie niet anders dan een nadeeligen invloed uitoefenen kan op de ontwikkeling der philologie zelve. En toch is dit mijne stellige overtuiging. Want tot regt verstand van een enkel literarisch werk der Grieken is het noodig eenigermate bekend te zijn met het eigenaardige in hunne manier van gevoelen en denken, in hun leven en hunne levensbeschouwing, en eene meer of min volkomene kennis van dien volksgeest is alleen te verkrijgen door eene zamenhangende studie van hunne literarische en plastische werken. Alle détailstudie vordert om regt vruchtbaar te zijn eene zekere mate van bekendheid met het geheele gebied, waartoe de détails, die het voorwerp van onderzoek uitmaken, behooren. Maar vooral geldt dit van de studie van den philoloog, die een gedeelte, grooter of kleiner, maar altijd toch maar een gedeelte, bestudeert van de gedenkstukken eener beschaving, die juist daarin vooral zoo hoog boven de moderne uitblinkt, dat alles zich in den innigsten zamenhang ontwikkelde.

Ziedaar een man, die zich geheel toewijdt aan de kritiek en interpretatie van de Grieksche geschiedschrijvers. Zijne kennis van de Grieksche taal is uitsluitend uit de historici geput; zijn begrip van de Grieksche literatuur is geen ander dan hem de lectuur van de historici geven kon; de andere auteurs bestaan voor hem niet. Die man zal, wanneer hij iemand is van gezond verstand, scherp oordeel en fijnen zin, niettegenstaande zijne eenzijdigheid, veel voortreffelijks voortbrengen, en zijne studie van het talent der Grieken in de uitdrukking van 't geen ze gevoelden en dachten zal ongetwijfeld nut stichten. Maar het is ontegenzeggelijk waar, dat diezelfde man het, ceteris paribus, verder zou brengen, wanneer hij ook andere schrijvers leerde kennen en de aldus verworvene vollediger kennis der Grieksche taal en literatuur aan de kritiek en interpretatie van de geschiedschrijvers dienstbaar maakte.

Gelukkig vindt men zulke eenzijdige philologen in Nederland niet of slechts weinig.

Maar ziehier een man, die zich geheel toewijdt aan de kritiek en interpretatie van de Grieksche literatuur. Zijne kennis van de vormen, waarin zich de Grieksche beschaving uit, is uitsluitend uit de literatuur geput; zijn begrip van de Grieksche kultuur is geen ander dan hem de studie van de Grieksche literatuur geven kon; andere monumenten bestaan voor hem niet. Die man zal, wanneer hij iemand is van gezond verstand, scherp oordeel en fijnen zin, niettegenstaande zijne eenzijdigheid, veel voortreffelijks voorbrengen, en zijne studie van het talent der Grieken in de uitdrukking van 't geen ze gevoelden en dachten zal ongetwijfeld nut stichten. Maar het is wederom ontegenzeggelijk waar, dat diezelfde man het, ceteris paribus, verder zou brengen, wanneer hij ook andere monumenten leerde kennen, en de aldus verworvene volledige kennis der Grieksche beschaving en der vormen, waarin zij zich openbaart, aan de kritiek en interpretatie der literatuur dienstbaar maakte.

Is het gelukkig te achten, dat zulke eenzijdige philologen in Nederland den regel uitmaken?

En dit is nog slechts het nadeel, dat uit de verwaarloozing der archaeologie voor de philologie zelve ontstaat. Maar de archaeologie heeft, afgezien van het voordeel, dat hare studie voor de philologie afwerpt, om hare eigene waarde een regt van bestaan, welks miskenning zichzelve wreekt. In de 17de en in de eerste helft der 18de eeuw waren de klassieke kunstwerken slechts in zooverre voorwerp van studie, als ze dienen konden tot beter verstand der klassieke schrijvers en tot vermeerdering van de kennis der klassieke oudheid; de archaeologie (als men aan eene dergelijke onzelfstandige behandeling der monumenten dien naam geven mag) was de dienares van de philologie en van de studie der Grieksche en Romeinsche antiquiteiten. Die tijden zijn voorbij. Sedert Winckelmann's optreden[1] heeft de kritiek en interpretatie der klassieke kunstwerken zich langzamerhand gelegitimeerd als een vak van studie, dat hetzelfde regt van bestaan heeft als de verklaring der klassieke schriften; een regt van bestaan dat zijn grond heeft juist in de klassiciteit der Grieksche kunst, die hare studie tot een krachtigen steun en een onmisbaar bestanddeel der beschaving maakt.

1 Zijne ‘Geschichte der Kunst des Alterthums’ verscheen in 1769.

Men stelle zich eens voor, dat alle philologen in ons vaderland zich uitsluitend toeleiden op de studie der klassieke prozaschrijvers, dat men de werken der dichters verwaarloosde, ja hun bestaan ignoreerde; zou men niet met regt die eenzijdigheid in abstracto afkeuren en in concreto, als ze onvermijdelijk was, betreuren, op grond dat de studie van de klassieke poezij zoo min als die van het klassieke proza zonder groote schade voor de beschaving kan worden verwaarloosd? En mag men dan niet op denzelfden grond afkeuren en, zoo lang het onvermijdelijk is, betreuren, dat in ons vaderland allen die zich op de studie der klassieke oudheid toeleggen, uitsluitend de klassieke literatuur bestuderen en de werken der klassieke kunst verwaarloozen[1]?

Lieten we door de verwaarloozing van de studie der klassieke kunstwerken slechts eene van de kenbronnen der klassieke oudheid ongebruikt, ook dan zou de schade toch reeds niet gering zijn. Nog bedenkelijker wordt die eenzijdigheid, als men in aanmerking neemt, hoe zeer eenige vertrouwdheid met de ontwikkeling van het genie des Griekschen volks op het gebied der beeldende kunst den blik verhelderen moet van den philoloog, die de ontwikkeling nagaat van datzelfde genie op het gebied der literatuur. Maar gelijk de hoofdwaarde der Grieksche kunstwerken gelegen is in hunne eigene voortreffelijkheid van vorm, zoo is ook de groote schade van de verwaarloozing der archaeologie daarin gelegen, dat we ons daardoor berooven van een humaniserend element, dat in onze zoozeer op het materiëel-nuttige gerigte eeuw waarlijk niet meer dan in andere tijden ontbeerlijk is. Vormgevoel, zin voor harmonie tusschen vorm en inhoud is toch onder ons niet in verontrustende mate

1 Ik weet zeer wel dat er ook bij ons, bij wijze van uitzondering, enkele mannen geweest zijn en nog zijn, wien de klassieke kunst voorwerp van ernstige studie was en is. Om van nog levenden niet te spreken, herinner ik bij voorbeeld aan Reuvens. Maar ik weet ook, dat hunne werkzaamheid buitenslands veel meer gekend en gewaardeerd wordt dan bij ons, en ik houd mij overtuigd dat de bedoelde nog levende Nederlandsche archaeologen niet aarzelen zullen het feit, dat de archaeologie in Nederland verwaarloosd wordt, te erkennen. Evenmin als ik op de verdiensten dezer geleerden iets wil afdingen, bedoel ik te ontkennen dat misschien ook behalve hen, die door een verblijf in Italië of andere landen gelegenheid gehad hebben zich met klassieke kunst bekend te maken, deze of gene philoloog, voor zoo ver dat in ons land mogelijk is, de bedoelde eenzijdigheid vermijdt. De vraag of de philologie in Nederland er vrij van is, laat ik gerust aan hen ter beantwoording over; ik vrees niet dat ze mij zullen logenstraffen.

voorhanden; eene studie, die de strekking heeft dien zin nog wat meer te ontwikkelen, kan althans uit dien hoofde niet voor overbodig worden verklaard.

Men ziet dat mijne bedenkingen tegen de verwaarloozing der archaeologie in Nederland meer in het belang van Nederland gemaakt worden dan in het belang der archaeologie. De archaeologie loopt geen gevaar. ‘Even als,’ ik bedien mij van de woorden van een hooggeacht philoloog, waarin ik alleen het woord *philologie* in *archaeologie* verander, in de overtuiging dat de uitspraak ook zóó volkomen waar is; ‘even als men geologie en astronomie zal achten, zoo lang wij de aarde betreden en het uitspansel boven ons zien, zoo zal ook de archaeologie leven zoo lang haar object voor ons ligt, zoo lang wij den geest en het talent van een sedert lang verloren wereld mogen aanschouwen.’ Het is Nederland dat onder die verwaarloozing lijdt. In Italie ziet men duidelijk den nadeeligen invloed, dien eene langdurige verwaarloozing der philologie op de beschaving heeft uitgeoefend. Zal hetzelfde met der tijd van Nederland moeten gezegd worden ten opzigte van de archaeologie?

Het zou den schijn kunnen hebben, alsof mijne bedenkingen tegen de verwaarloozing der archaeologie in ons vaderland een verwijt inhielden. Aan wien, zoo zou men kunnen vragen, ligt de schuld dat de archaeologie honderd jaren oud geworden is, zonder in Nederland de plaats te hebben ingenomen, die haar, in abstracto beschouwd, toekomt? Die vraag is voorbarig, omdat zij schuld vooronderstelt waar nog geene schuld bewezen is. Laat ons liever vragen, welke de oorzaken zijn van die verwaarloozing. Moge zij ook al bij sommigen haren grond daarin vinden, dat men er niet aan denkt, dat de taal niet het eenige middel is, waardoor de mensch uitdrukt wat hij gevoelt en denkt, of in de meening dat van de Grieksche kunstwerken zoo goed als niets tot ons gekomen is, - de geringschatting der archaeologie is in ons vaderland te algemeen, dan dat ze geene andere, dieper liggende oorzaken zou hebben. Men treft haar ook daar aan, waar men haar aan die dwalingen niet toeschrijven kan, waar men gegronder redenen mag verwachten.

Dat men in ons vaderland aan de archaeologie niet aanstonds de plaats inruimde waarop zij aanspraak maakte, is zeer verklaarbaar. Er spreekt uit die aarzeling een niet onregtmatig zelfgevoel. In andere landen, die, wat wetenschappelijke ontwikkeling betreft, op een lager trap stonden of een minder roemrijk verleden hadden voort te zetten, in andere landen mogt men de parvenue met open armen ontvangen, Nederland was zich, op het gebied der wetenschap en niet het minst op dat der klassieke oudheidkunde, eener *noblesse qui oblige* bewust. Nederland was niet zoo toeschietelijk om der jonge deerne, die als *ancilla philologiae* nergens beter bekend was dan ten onzent, de eereplaats waarop zij als evenknie der philologie aanspraak maakte maar zoo dadelijk in te ruimen. Eerst moest zij haar regt bewijzen.

Heeft in de honderd jaren, die sedert Winckelmann verloopen zijn, het geregt der geschiedenis aan de archaeologie haren eisch toegewezen of ontzegd?

Het laat zich niet ontkennen dat er in de archaeologie trots haren jeugdigen leeftijd misschien meer - en dat zegt veel - misschien meer marktgeschreeuw uitgevent is en meer dilettantisme[1] voor studie gegolden heeft dan in de meeste andere vakken van studie. Er is misschien geen vak, dat door de welgemeende pogingen van vele zijner eigene beoefenaars in de opinie van het wetenschappelijk publiek meer geleden heeft. De oorzaak, dat er in de archaeologie zoovele dwaasheden zijn voortgebragt, ligt vooral daarin dat zoo velen zich op die studie toeleiden en toeleggen, zonder de daartoe onontbeerlijke grondige philologische studie gemaakt te hebben. Aan de eene zijde is de verhouding van zulke archaeologen tot de Grieksche taal die van eene meer of min grove onwetendheid, en anderzijds hebben zij zich die soliede methode niet eigen gemaakt, die zij nergens beter dan op het gebied der philologie hadden kunnen leeren. Het gevolg daarvan is, dat ze óf veelweters worden, en dan in hun eigen oogen en in de schatting van huns gelijken ge-

1 Om billijk te zijn moet men onderscheiden tusschen dilettantisme en dilettantisme. Er zijn dilettanten die zichzelven en anderen trachten te doen gelooven dat ze mannen van 't vak zijn; het is aan deze talrijke klasse dat ik het voor een groot deel toeschrijf dat de archaeologie in ons vaderland tot nu toe niet juist gewaardeerd wordt. Maar er zijn er ook, die op geen anderen naam dan dien van dilettanten aanspraak maken, en dilettanten van deze soort - men vindt ze vooral in Engeland - kunnen, als zij tevens vermogend zijn, de archaeologie zeer aan zich verpligten.

leerden zijn[1], óf wel would-be aesthetikers worden en boeken vol klinkende phrases schrijven, waar eigenlijk niets in staat. Vijfentwintig jaar geleden waren de mannen, die toegerust met eene grondige philologische voorbereidende studie zich aan de beoefening der archaeologie toewijdden, nog zeer weinige in getal.

Maar aan den anderen kant kan men evenmin ontkennen, dat, vooral in de laatste vijfentwintig jaren, eene streng wetenschappelijke beoefening der archaeologie zich, met name in Duitschland, gevestigd heeft; eene rigting waartegenover het dilettantisme hier en daar eene houding begint aan te nemen, niet ongelijk aan die van een kleinen keffer, die, zoo lang de hofhond bedaard zijn eigen weg gaat, met groote dapperheid een allerverbazendst leven maakt, maar als de ander eene beweging maakt zich om te keeren, allerbescheidenst verdwijnt. Het is vooral aan de school van Welcker, den nog steeds ijverig werkzamen Nestor der Duitsche archaeologen, dat de eer toekomt eene soliede aan de philologie ontleende methode in de studie der archaeologie te hebben ingevoerd. Op grond van de beide feiten, dat de overblijfselen der klassieke kunst evenmin onbeschadigd tot ons gekomen zijn als die der klassieke literatuur, en dat de kunstwerken der Grieken evenzeer als hunne schriften den stempel dragen van den tijd waarin en het volk waaronder ze zijn ontstaan; op grond van deze beide feiten is men begonnen zich bij de kritiek en interpretatie der monumenten soortgelijke eischen te stellen als bij de kritiek en interpretatie der schriften. Zoowel het toenemend aantal van zoodanige beoefenaars der archaeologie, als de philosophische methode die zij bij de kritiek en interpretatie der monumenten volgen, en het gehalte van de aanvankelijke resultaten hunner studie[2] hebben in Duitschland aan de archaeologie eene plaats nevens de

1 Reeds Winckelmann, de grondvester van de archaeologie, schijnt zulke beoefenaars gekend te hebben. ‘Die Gelehrsamkeit,’ schrijft hij, ‘soll in Abhandlungen über die Kunst der geringste Theil sein, wie denn dieselbe, wo sie nichts wesentliches lehret, vor nichts zu achten ist, und alsdann wie bei seichten Rednern, oder bei schlechten Saitenschlägern (um mit den Alten zu reden) das Husten zu sein pfleget, nehmlich ein Zeichen des Mangels.’ En elders past hij op eene dergelijke behandeling der kunstwerken het *πουλυμαθίη νόον ὀυ διδάσκει* toe.

2 Dat men in de schriften ook van beroemde Duitsche archaeologen soms subtiele haarkloverijen aantreft, in afschrikkende duisternis gehuld, zal niemand, die het Duitsche volkskarakter kent, op rekening der archaeologie schrijven. ‘Die Deutscher,’ zegt Göthe, ‘besitzen die Gabe die Wissenschaften unzugänglich zu machen.’

philologie in de rij der wetenschappen[1] doen inruimen en waarborgen hare toekomst.

1 Eigenlijk is zoowel archaeologie als philologie eene kunst, niet eene wetenschap. Om het begrip dat ik mij van archaeologie maak, te verduidelijken, schrijf ik hier eenige volzinnen af, die voor eenige jaren door een onzer eerste philologen tot opheldering van het begrip philologie werden uitgesproken (men gelieve slechts telkens in plaats van *philologie, philoloog*, te lezen *archaeologie, archaeoloog*): - 'Het talent, om de geheele encyclopedie van wetenschap van Athene en van Rome voor te stellen en ze in verband te brengen met die van lateren en van onzen tijd, verdient voorzeker de bewondering van een ieder; maar die encyclopedie.... heeft behoefte aan de philologie, zonder welke zij onmogelijk is, maar het is de philologie zelve niet! En, omgekeerd, vordert men in de philologie oneindig veel van het licht en den steun der wetenschappen, maar zij zelve behoort er niet toe, zij is geene wetenschap!'.... 'Omdat wij die heerlijke gedenkstukken niet bestuderen kunnen, zonder ongevoelig, wanneer wij onze vijf zinnen bij elkander houden, tevens veel wetenschap op te zamelen, moet daarom alles tot het doel der wetenschap zelve gebragt worden? Zonderlinge redenering, voorwaar! Het waar en eenig object der philologie is niet van dien positieven aard; het is zelfs niet de oude wereld, die men in haren ganschen, ook stoffelijken omvang zou moeten aanschouwen.....' 'Neen! het is het onvergelijkelijk talent der klassieke oudheid in de voordragt en den vorm hunner gedachten, het is de ontkieming, de ontwikkeling, de veelzijdige wijziging en de volmaking van dat talent, dat zich de philoloog voor oogen moet stellen, en alles wat, ook zonder zijne wetenschappelijke kennis te verrijken, dat gedeelte van zijn geest in beweging brengt, dat voor de indrukken van het schoone en betamelijke vatbaar is. In dit alles, ik beken het, is niets positiefs; het levert geene afzonderlijke wetenschap.....' 'Er komt niets van, dan eene innige betrekking tusschen het object en hem die het behandelt: maar eene betrekking, die krachtdadig tot zijne verhevenste beschaving en vorming werkt, en uit dien hoofde reeds als een noodzakelijk en onmisbaar bestanddeel in het organismus der algemeene beschaving moet beschouwd worden.'
Het zou mij zeer spijten, als de aanwending van deze woorden tot opheldering van het begrip *archaeologie*, misschien door den man die ze uitsprak, werd afgekeurd; maar ik weet waarlijk op geene andere wijze even duidelijk te maken wat ik onder archaeologie versta. - Ik weet wel dat menig beroemd archaeoloog een ander begrip van archaeologie heeft of schijnt te hebben; maar als ten opzigte van het begrip der philologie nog zooveel weifeling en uiteenloopende meeningen bestaan, kan het niet bevreemden, dat men omtrent het begrip der zooveel jongere archaeologie nog niet tot zekerheid en eenstemmigheid gekomen is. Mogten er onder mijne lezers zijn, die over den naam *archaeologie* reeds anders hebben gedisponeerd, dan verzoek ik hen, zoo vaak in mijn opstel die naam voorkomt, er een anderen voor in plaats te stellen, als ze er ten minste voor *kritiek en interpretatie der klassieke kunstwerken* een beschikbaar hebben. Ligt zal het er een zijn, die de zaak juister uitdrukt. - Overigens is de kwade reuk, waarin bij ons de archaeologie staat, zeker ook voor een gedeelte toe te schrijven aan de schromelijke verwarring, die ten opzigte van het begrip en den omvang dier studie heerscht. Zelfs dit wordt nog naauwelijks algemeen erkend, dat het de Grieksche (en Romeinsche) kunstwerken zijn die er het voorwerp van uitmaken, en dat dus b.v. Grieksche en Latijnsche inscripties, Aegyptische beeldhouwwerken, Germaansch huisraad on wapentuig, in het minst niet tot het gebied der archaeologie behooren.

Daar het misschien niet allen mijnen lezers duidelijk is, dat de klassieke kunstwerken evenzeer kritiek en interpretatie behoeven om verstaan te worden als de klassieke schriften, vergunne men mij een voorbeeld. Laat het liefst een kunstwerk zijn, dat bij geruchte aan ieder, uit afbeeldingen aan velen, aan enkelen uit gipsafgietsels (het Leidsche gipsmuseum bezit een exemplaar) bekend is: de Apollo van Belvedere. Wij staan voor zulk een gipsafgietsel. De omstandigheid dat het beeld gedurende vele honderde jaren aan allerlei schendende invloeden blootgesteld was, moet noodzakelijk bij eenig nadenken tot de vraag leiden of het door al die gevaren heen ongedeerd tot ons gekomen is, en zoo neen, welke beschadigingen het ondergaan heeft. Zoo geldt ook in de philologie de regel: *interpretationem proecedat emendata lectio*. Om die vraag te beantwoorden, moet eerst het Vatikaansche marmerbeeld zelf vergeleken worden. Zoo vergelijkt de philoloog zijne gedrukte teksten met de beste der tot ons gekomen handschriften. Die vergelijking leert ons, dat behalve een paar andere plaatsen (want ik wil slechts met een voorbeeld de noodzakelijkheid van kritiek der klassieke kunstwerken aantoonen, niet de resultaten resumeren, die de kritiek ten opzigte van den Apollo van Belvedere verkregen heeft) ook de linkerarm niet onbeschadigd gebleven is. Toen het beeld gevonden werd ontbrak de linkerhand en de benedenarm tot een weinig beneden den elleboog. Hoe mogt er dat ontbrekende gedeelte hebben uitgezien? Wat had misschien de beeldhouwer den god in de hand gegeven? Dergelijke vragen stelt zich ook de philoloog, als hem gebleken is dat eene passage in den klassieken schrijver verminkt is, en wanneer geen ander handschrift hem de plaats onbedorven geeft of op weg helpt om de fout te verbeteren, de lacune aan te vullen, tracht hij die vragen bij gissing te beantwoorden. Zulk eene gissing was het, die den beeldhouwer Montorsoli onzen Apollo restaureren deed zoo als wij hem voor ons zien, met den boog in de linkerhand. Hij meende in de gedachte van den auteur van het werk doorgedrongen te zijn, toen hij er Apollo in zag die zoo juist een zijner nimmer feilende pijlen heeft afgeschoten. Die conjectuur vond algemeen bijval. Men twijfelde niet aan hare juistheid, en al spoedig begon men bijna te vergeten dat het eene conjectuur was. Men vond haast niet noodig de herstelde plaats aan telkens vernieuwde kritiek te onderwerpen, en wie over den Apollo van Belvedere schreef ging

van de vooronderstelling uit dat Montorsoli het getroffen had, zonder veel moeite te besteden aan het onderzoeken van de juistheid dier vooronderstelling. Eerst in onzen tijd kwam de waarheid aan het licht. Men ontdekte een kleineren bronzen Apollo, blijkbaar eene kopie van hetzelfde originaal, dat de vervaardiger van het Vatikaansche beeld kopiëerde. De linkerarm is hier geheel bewaard gebleven, en, ofschoon het voorwerp dat de god in de linkerhand houdt gedeeltelijk weggebroken is, zag men toch op den eersten blik dat het geen boog was. Zoo leidt soms den philoloog de vergelijking van een vroeger onbekend handschrift tot de meest verrassende resultaten, en herinnert hem telkens op nieuw dat het vermogen om te twijfelen den mensch niet zonder doel gegeven is. Had men ten opzigte van onzen Apollo van dat vermogen wat ruimer gebruik gemaakt, misschien had men opgemerkt, wat nu na de ontdekking van die bronzen repliek door een Duitsch archaeoloog is uiteengezet, dat eene houding als deze met den boog in de hand ten eenenmale ongemotiveerd is en geen gezonden zin geeft: en had men al niet de ware herstelling gevonden, zoo ware toch menige ongelukkige poging tot interpretatie ongedrukt gebleven; de kritiek had dan, zoo al niet tot regt verstand gevoerd, toch voor misverstand bewaard. Bij nadere beschouwing van de bronzen repliek heeft men in het voorwerp, waarvan nog een stuk in de linkerhand bewaard was gebleven, de aegis herkend, en eene omstandigheid, wier mededeeling ons hier te lang zou ophouden, heeft dat bevestigd. Wel is waar, de echtheid van het bronzen beeldje is betwijfeld geworden. Daar ik het alleen uit eene afbeelding ken, kan ik daarover natuurlijk geen oordeel wagen. Maar voor de kritiek van den Apollo van Belvedere is die echtheid ook van gering belang. De overtuiging van de juistheid der restauratie van de aegis in de linkerhand berust niet op het uitwendig getuigenis eener antieke repliek, maar op de interne evidentie, die eene gelukkige gissing pleegt te hebben. Is de bronzen repliek eene moderne vervalsching, dan heeft de archaeologie aan dien bedrieger eene conjectuur te danken, die met de schitterendste emendaties, waarop de philologie roem draagt, op ééne lijn staat[1]. Nu, nadat de kritiek het hare gedaan heeft, nu is interpretatie

1 Juist daarom schijnt het mij uit een psychologisch oogpunt niet zeer waarschijnlijk, dat het bronzen beeldje blijken zal onecht te zijn.

mogelijk geworden. Voor hem, die in Homerus thuis is, en weet hoe gaarne zich Grieksche beeldhouwers door zijne zoo plastische zangen lieten inspireren[1], ligt nu de verklaring voor de hand. In den Apollo van Belvedere zal hij Apollo zien, zoo als hem het vijftiende boek van de Ilias schildert, door Zeus naar het slagveld gezonden om de nederlaag der Trojanen in zege te verkeeren. *Ἀλλὰ σύ γε*, zoo luidde het bevel van Zeus,

> *ἀλλὰ σύ γ᾽ἐν χείρεσσι λάβ᾽ ἀιγίδα θυσσανόεσσαν*
> *τὴν μάλ᾽ ἐπισσείων φοβεέιν ἥρωας Ἀχαιούς.*

Gehoorzaam aan dit bevel gaat Apollo voor de Trojanen uit; zoo lang hij van de aegis geen gebruik maakt, houden de Grieken stand; *αὐτάρ*, en dit moment koos de auteur van het beeld, waarvan wij in den Apollo van Belvedere eene zoo voortreffelijke kopie bezitten,

> *αὐτὰρ ἐπεὶ κατ᾽ ἐνῶπα ἰδὼν Δαναῶν ταχυπῶλων*
> *σεῖσ΄, ἐπὶ δ΄ αὐτὸς ἄϋσε μάλα μέγα, τῶισι δὲ θυμόν*
> *ἐν στήθεσσιν ἔθελξε, λάθοντο δὲ θούριδος ἀλκῆς.*

Maar genoeg om te doen zien, dat kritiek en interpretatie tot verstand der klassieke kunstwerken even noodig zijn als tot verstand der klassieke schriften.

Dat de kritiek en interpretatie der klassieke kunstwerken in den laatsten tijd zooveel sneller vorderingen maakt dan vroeger, is geen wonder. Behalve velerlei gunstige omstandigheden - eenerzijds de groote vereenvoudiging in het reizen en de vereeniging van vroeger verspreide en ontoegankelijke monumenten in de musea der hoofdsteden, waardoor het velen mogelijk werd een groot deel van onzen monumentenvoorraad in originali te zien; anderzijds de goedkooper geworden reproductie der beeldhouwwerken in gips en de tallooze publicatien van

1 Zoo citeerde Phidias, ten antwoord op de vraag naar het *παράδειγμα* van zijn Zeus in den tempel te Olympia de Homerische verzen:

> *ἠ καὶ κυανέῃσιν ἐπ᾽ ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων,*
> *ἀμβρόσιαι δ᾽ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος*
> *κρατὸς ἀπ᾽ ἀθανάτοιο, μέγαν δ᾽ἐλέλιξεν Ὄλυμπον.*

Het beeld zelf is niet tot ons gekomen, maar in den zoogenaamden Zeus van Otricoli (ook hiervan vindt men een exemplaar in het Leidsche gipsmuseum) bezitten we eene goede kopie van den kop, die ons kan doen zien hoe die verzen voor Phidias aan de idee van Zeus gestalte gaven.

goede, soms voortreffelijke, afbeeldingen van monumenten, waardoor de autopsie van de originalen tot op zekere hoogte kan worden ontbeerd; - behalve deze en andere gunstige omstandigheden, hebben bovenal de vele ontdekkingen, die sedert het begin dezer eeuw op het gebied der Grieksche kunst gedaan worden, invloed uitgeoefend op de ontwikkeling der archaeologie in den laatsten tijd: ontdekkingen, die ons reeds in het bezit gesteld hebben van een rijkdom aan kunstwerken uit verschillende perioden, die de vorige eeuw nooit had vermoed. Om mijne lezers daarvan eenig denkbeeld te geven, zonder hun geduld op eene te harde proef te stellen, wil ik de voornaamste ontdekkingen onzer eeuw van sculpturen uit den tijd van Griekenlands ontwikkeling en bloei, even opnoemen.

Onder de oudste Grieksche beeldhouwwerken, die wij bezitten zijn eenige metopen met scènes uit de heldenpoëzij, afkomstig van den oudsten der tempels te Selinus op Sicilië; die beeldhouwwerken van omstreeks het jaar 600, belangrijk voor de geschiedenis van de ontkieming der nog ruwe kunst, werden in onze eeuw (1823) ontdekt. Een aantal op gelijke wijze versierde metopen van twee jongere tempels derzelfde stad, werken uit de tweede helft der zesde eeuw, werden te gelijker tijd gevonden. Het beroemde, eveneens in de tweede helft der zesde eeuw vervaardigde relief, dat den rand van den put eens tempels te Korinthe versierde, werd eerst in onze eeuw (1812) bekend. De Grieksche sculpturen van het zoogenaamde harpyenmonument in Lycië, een werk ongeveer uit het einde der zesde eeuw, zijn mede eerst in onze eeuw (1838) gevonden. Voor de kennis van de ontwikkeling der Grieksche plastiek niet minder belangrijk dan de Parthenonsculpturen voor de kennis van haar hoogsten bloei, zijn de gevelgroepen van den tempel van Pallas-Athene op Aegina, eveneens uit het laatst der zesde eeuw; het is eerst in deze eeuw (1811) dat ze opgedolven zijn. Een aantal beeldhouwwerken, in het zoogenaamde Theseion en op verscheidene andere plaatsen te Athene bewaard, die in originalen uit verschillende perioden een blik op den ganschen ontwikkelingsgang der Attische sculptuur geven, zijn ontdekkingen van de laatste decennieën. De Parthenonsculpturen zelven, werken zeker naar de conceptie van Phidias en onder zijn oog, misschien ten deele ook door zijne hand, uitgevoerd, zijn eerst sedert ze in 1801 naar Engeland werden overgebragt voor de wetenschap gewonnen. Uit denzelfden

tijd, den bloeitijd der Grieksche kunst, gelijk der gansche Grieksche kultuur, bezitten we fragmenten van de metopen van den tempel van Zeus te Olympia; de opgravingen waaraan we die te danken hebben - en die waarschijnlijk nog meer opgeleverd zouden hebben als ze niet ontijdig waren gestaakt - werden eerst in 1829 in het werk gesteld. Trots drie en twintig eeuwen zeer weinig beschadigd, prijkt in het Britsch Museum het fries van den tempel van Apollo te Phigalia; het is in onze eeuw (1812) dat men het vond. Het is in onze eeuw (deels in 1846, grootendeels in 1857) dat de sculpturen van het Mausoleum, in het midden der vierde eeuw door Atheensche beeldhouwers vervaardigd, werden aan het licht gebragt; in onze eeuw (1842) dat men de onder den naam van het Nereïden monument bekende beeldhouwwerken, gedeeltelijk van eene Grieksche hand uit de vierde eeuw, te Xanthos in Lycie ontdekte.

En wat nu ontdekkingen van den tweeden en minderen rang betreft, om van den omvang daarvan een denkbeeld te geven, wil ik slechts het feit vermelden, dat te Rome alléén - te Rome, in welks gebied geregelde opgravingen nog altijd tot de pia vota behooren[1], - in den loop dezer eeuw niet minder dan vier wereldberoemde antiekenverzamelingen zijn ontstaan - de Braccio nuovo van het Vatikaan, het museum van het Lateraan, de verzameling in het casino der villa Borghese, en het nu niet meer te Rome aanwezige Museo Campana - verzamelingen, die voor verreweg het belangrijkste gedeelte, uit ontdekkingen van onze eeuw zijn zamengesteld. Ik wil mijne lezers niet vermoeijen met eene lijst van deze en zoo vele andere ontdekkingen van ondergeschikten rang; eene lijst, waaraan toch nog veel, dat mij nog onbekend is, zou ontbreken. De weinige deskundigen, die deze bladzijden zullen lezen, mogen het mij ten goede houden, dat ik zoo menige gewigtige ontdekking op het gebied der sculptuur met stilzwijgen voorbij ga, en in het geheel geen gewag maak van ontdekkingen, die over andere takken der Grieksche kunst een onverwacht licht hebben verspreid. Het is voor het doel van dit opstel voldoende het allervoornaamste aangestipt te hebben, en ik voeg er alleen het verzoek

1 Alleen in de *villa Farnesiana* op den Palatinus heeft, sedert ze voor een paar jaren in het bezit van den keizer van Frankrijk overging, eene geregelde opgraving plaats, welker resultaten echter tot nu toe belangrijker zijn voor de topographie dan voor de archaeologie.

bij, niet uit het oog te verliezen, dat natuurlijk de volledige kennis van den ontwikkelingsgang der Grieksche kunst, die het gevolg is van al die ontdekkingen, ook over menig ander reeds vroeger bekend kunstwerk een nieuw licht verspreid heeft, en menig stuk, dat reeds lang in de museën geprijkt of geschuild had, eigenlijk eerst in de laatste vijf en twintig jaren voor de wetenschap heeft doen ontdekken.

Men ziet, het was niet zonder grond, dat ik de vraag, aan wien de schuld ligt van de verwaarloozing der archaeologie in Nederland, terugwees. Tot omstreeks het midden althans van deze eeuw kan men er onzen landgenooten geen verwijt van maken, dat zij, bij de onvolledigheid van den ongeordenden monumentenvoorraad, waaronder men bij gebrek aan voldoenden maatstaf de weinige Grieksche originalen niet altijd met meer of minder waarschijnlijkheid aanwijzen kon, en bij den toestand van de grootendeels aan het dilettantisme van meer of min onbevoegden prijs gegeven beoefening der archaeologie, geen haast maakten, haar nevens de philologie eene plaats te geven waarvoor zij misschien nog te jong was. Maar met het oog op de ontdekkingen van de laatste halve eeuw - en men vergete niet, dat die ontdekkingen niet het facit zijn eener volledige doorzoeking van den klassieken grond; dat de bodem van Griekenland en Latium, van Groot-Griekenland en Klein-Azie ongetwijfeld nog menig kunstwerk bergt dat vroeger of later aan het licht zal komen[1]; dat de opgraving van Pompeï, waarvan ik, tegenover de ontdekking van talrijke originalen, uit den tijd van Griekenlands ontwikkeling en bloei, nog geen melding maakte, sedert de verdrijving der Bourbons met vroeger ongekenden ijver wordt voortgezet - met het oog op de ontdekkingen van den laatsten tijd en de ontdekkingen die nog te wachten staan, stelle men zich de vraag: is het wenschelijk dat de kritiek en interpretatie van de voortbrengselen der Griek-

1 Men behoeft niet eens overal naar de plaatsen, waar kunstwerken in den grond steken, te zoeken of af te wachten dat het toeval ze aanwijst. Niet ver van Milete, aan den heiligen weg die van den haven Panormos naar den tempel van Apollon Didymeus voert, steken kolossale beelden boven den grond uit, geduldig afwachtende dat de spade ze geheel zigtbaar maken zal. Ross die in 1844 die plaats bezocht, telde er negen die boven den grond uitstaken; meer anderen zijn misschien geheel bedolven. Naar het schijnt zijn die beelden ouder dan de vijfde eeuw; eene opgraving te dier plaatse zou dus voor de kennis van de ontwikkeling der Grieksche kunst van groot belang kunnen zijn.

sche kunst nog langer in Nederland worden verwaarloosd? Toen op het gebied der philologie het obscurantisme plaats maakte voor wetenschappelijke beoefening, toen de schriften der Grieken voor den dag gebragt en door de boekdrukkunst algemeen toegankelijk gemaakt werden, toen is ons vaderland niet achteraangekomen; nu op het gebied der archaeologie het dilettantisme meer en meer wijkt voor de soliede studie, nu de kunstwerken der Grieken aan het licht gebragt en in gipsafgietsels en afbeeldingen algemeen verkrijgbaar gesteld worden, zal Nederland nu achterblijven? *Noblesse oblige*.

Het Nederland van de eerste helft onzer eeuw, zeide ik, kan men van de verwaarloozing der archaeologie geen verwijt maken. Het bewijs, dat de archaeologie tot op onzen tijd in Nederland verwaarloosd werd, *omdat* haar regt op eene plaats nevens de philologie nog twijfelachtig was, kan alleen daardoor geleverd worden, dat het Nederland van de tweede helft der negentiende eeuw met der daad toone, dat de archaeologie in Nederland slechts verwaarloosd werd, *zoolang* zij zich nog niet voldoende had gelegitimeerd. Dat men niet zonder gegronde redenen tot nu toe de aanspraken der archaeologie terugwees, zal eerst dan duidelijk blijken, wanneer men van nu af, nu die redenen hebben opgehouden te bestaan, die aanspraken erkent. Door zich streng aan het voorbeeld van zijne voorgangers te houden en voort te gaan de archaeologie te ignoreren, zou dus het opkomend geslacht niet een blijk van piëteit, veeleer van gebrek daaraan, geven; want we zouden daardoor aanleiding geven tot het vermoeden, dat misschien ook zij, niet op goede gronden, maar uit sleur of afkeer van het nieuwe, van de archaeologie geen werk hadden gemaakt.

Maar ongelukkig heeft de verwaarloozing der archaeologie in Nederland nog eene andere, eene materieële oorzaak, die, zoolang ze niet weggenomen wordt, deze studie in ons vaderland bijna geheel onmogelijk zal doen blijven. Ik bedoel het bijna geheel ontbreken van de voor die studie onmisbare materialen aan onze Akademiën.

Gelijk het voor hem, die de Grieksche literatuur tot voorwerp van zijne studie wil maken, nog iets meer dan wenschelijk is, vóór alle dingen afdrukken van de Grieksche auteurs tot zijn dienst te hebben, zoo zijn ter bestudering van de Grieksche kunst exemplaren van de Grieksche kunstwerken niet minder onontbeerlijk. Voor de beeldhouwkunst geeft die de repro-

ductie in gips met eene volkomenheid, die de autopsie van de originalen bijna geheel kan doen ontberen. Een gipsmuseum, dat de voornaamste Grieksche beeldhouwwerken bevat, gekozen naar den dubbelen maatstaf van hunne kunstwaarde op zich zelf en van hunne belangrijkheid voor de geschiedenis der kunst, is voor de studie der archaeologie het eerste vereischte. In Duitschland zijn sedert de stichting van het eerste akademische kunstmuseum - dat van Bonn, gesticht in 1819 - zulke verzamelingen meer en meer algemeen geworden. Thans zijn er weinig of geene Duitsche Akademiesteden van den eersten rang waar het aan eene redelijk volledige verzameling ontbreekt[1]. In ons vaderland.....

Maar ik wil dit punt niet verder ontwikkelen. In de onzekerheid of deze regelen hen, die invloed uitoefenen op den gang dien de studie der klassieke oudheid in Nederland neemt, overtuigen zullen van het goed regt der archaeologie, zou het voorbarig zijn reeds van middelen te spreken, waardoor deze studie binnen de grenzen van ons vaderland mogelijk zou worden; middelen bovendien, die - ik hoop niet dat ik met deze woorden hun, die in mijne meening niet deelen, de moeite van het wederleggen bespaar - geld kosten.

Heb ik mij in de voorgaande bladzijden aan overdrijving of eenzijdigheid schuldig gemaakt? Bij herlezing van wat ik schreef kan ik ze er niet in vinden. Mogten evenwel die critici, die uit welwillende belangstelling in en vriendschap jegens mij dit opstel lezen, anders oordeelen, dan hoop ik op die gebreken met te meer toegeeflijkheid te zullen worden opmerkzaam gemaakt, naarmate de plaats waar ik schrijf tot overdrijving en eenzijdigheid ligter aanleiding geven kon.

Rome, 1863.

J. RUTGERS.

1 Zelfs te Rome, welks rijke museën zulk een gemis veel minder dan elders zouden doen voelen, vindt men toch gipsafgietsels ook van een groot aantal der elders bewaarde beeldhouwwerken, in de Academie di S. Luea, in de Fransche teekenakademie, in villa Medici en elders.

Eene vraag des tijds.

Kunst en industrie.

> L'art et l'industrie se partagent l'activité humaine.
> ALVIN.

De Algemeene Wereld-tentoonstelling, in 1851 te Londen gehouden, was eene gebeurtenis van het hoogste belang voor de Europesche nijverheid, en moest noodwendig eenen diepen indruk maken en groote gevolgen na zich slepen. Daar mat men elkanders krachten, daar leerde men elkander waarderen; maar ook daar kwamen leemten en gebreken aan het licht, waarvan men zich niet of slechts onvolkomen bewust was, maar die nu, door onderlinge vergelijking duidelijk geworden, niet meer te verbloemen waren.

Het was zoo - de Fransche industrie overtrof verre die van alle andere natiën door rijkdom en verscheidenheid van zamenstelling, door den zuiveren smaak der vormen, door juistheid en sierlijkheid der ornamentatie, kortom door alles wat het oog bekoort en boeit, de waarde der stoffen vermeerdert, en den kooplust gaande maakt bij hen die op fijnere beschaving mogen roemen.

Men wane niet dat deze uitspraak althans op Engeland, bij de reusachtige ontwikkeling van zijn fabriekwezen, niet toepasselijk was.

Mogt ook de Engelsche industrie vele zaken goedkooper produceren en in juistheid en keurigheid van afwerking de Fransche voortbrengselen evenaren of zelfs overtreffen, toch werd zij uit het veld geslagen, en - hoe bitter het viel -

allen bekenden het. Diep was de indruk, want hij was plotseling en bij velen onverwacht; doch hij was algemeen.

Waarin de superioriteit der Franschen bestond, waarom het publiek zich altijd in hunne afdeeling ophoopte, behoefde men niet te vragen: het sprong van zelf in het oog.

Men had zich in de meeste andere landen beijverd om goed en zuiver te produceren; men had sedert langen tijd door het oprigten van scholen de wetenschappelijke vorming der gezellen verbeterd; men wist zelf en was er trotsch op, hoeveel de Franschen daarin, bij vergelijking, ten achteren waren; men had machines uitgevonden om, geholpen door de verdeeling van den arbeid, de voortbrengselen goedkoop te maken; maar men had juist *dat* verwaarloosd, wat de Franschen als de hoofdzaak beschouwen: de toepassing der kunst op de nijverheid. - En daarvan verkreeg men nu plotseling de bewustheid.

Léon de Laborde heeft het zeer goed uitgedrukt: ‘L'exposition de 1851, qui avait si bien montré notre suprématie dans les industries qui touchent à l'art, a révélé aux autres nations que l'art est une des plus puissantes machines de l'industrie. Nos rivaux ont vu que l'excellence de notre goût et de notre habileté est le fruit d'une étude persévérante de l'art.’ En toen eenigen tijd later Prins Albert zeide, ‘dat de grootste weldaad die men aan de industrie kon bewijzen, zou bestaan in de uitbreiding en verbetering van het kunst-onderwijs om daardoor den smaak der koopers en verkoopers te oefenen en te zuiveren,’ toen drukte hij niet alleen het gevoelen van alle verstandige Engelschen, maar van de beschaafde bevolking van geheel Europa uit.

Het lag in den aard der zaak, dat, toen eenmaal die tentoonstelling was afgeloopen, en men de onvermijdelijke en onvruchtbare periode van theoriën en bespiegelingen was doorgeworsteld, men overal de hand aan het werk sloeg om te verkrijgen, wat men zoo ridderlijk bekend had niet te bezitten; en evenzeer dat men de middelen daartoe ging bestuderen, waar de uitkomst geleerd had dat de regte weg gevonden was. Aller blikken rigtten zich naar Parijs. Daar ging men onderzoeken, om wat men er vond, op eigen bodem over te planten en zooveel mogelijk te vereenigen met de voordeelen die men aan eigen ontwikkeling en nationaliteit verschuldigd was.

Het gebrek was dat men, door de materiële strekking van den tijd medegesleept, alles met mathematische zekerheid, maar

ook met mathematische dorheid geregeld en aan verbeelding en schoonheidszin den pas afgesneden had. Men was er toe gekomen om de opvoeding zoo koud en droog mogelijk te maken, en dat noemde men ‘het verstand ontwikkelen.’ Dat de mensch niet enkel een hoofd, maar ook een hart heeft; dat ook uit zijn gevoel gedachten opwellen; dat er niets groots, niets schoons, niets zielsverheffends kan voortgebragt worden, waar dat zwijgt, was in het stelsel dat men had aangenomen, van lieverlede uit het oog verloren. Men leerde b.v. de wetten en eigenschappen van de stof kennen, dat is te zeggen alles wat gemeten en gewogen kan worden, maar aan de bevallige vormen waarin de natuur ons de stoffen vertoont, schonk men geene aandacht. Men leerde door het wiskundig teekenen de lengte, breedte en dikte van een ligchaam uitdrukken, maar dat deze afmetingen in de natuur altijd in een schoon kleed zijn gestoken, werd als eene zaak beschouwd die de nijverheid niet aangaat. Was het dus wel te verwonderen, dat hetgeen men had vervaardigd en tentoongesteld even dor en koud was als de geest der personen die het hadden voortgebragt? Men had zich beijverd om aan de stoffelijke behoeften te voldoen; dat de nijverheid eene hoogere roeping heeft, dat zij ook met goeden smaak en kunstzin iets heeft te maken, had men uit het oog verloren. De tentoonstelling deed op eens de schillen van de oogen vallen.

Het spreekt van zelf, dat in vele landen uitzonderingen en zelfs belangrijke voorkwamen; maar het waren uitzonderingen: dat het in het algemeen zoo was, als wij gezegd hebben, zal niet ligt worden tegengesproken.

Wat Frankrijk bezat en de andere natiën misten, was dus de krachtige ontwikkeling van het kunstgevoel onder de nijvere klasse en de uitstrooming daarvan op de industrie. Wij spreken hier natuurlijk alleen over zulke industrie die op een of andere wijze vorm aan de stof geeft. Of in andere opzigten de industrie van andere landen die van Frankrijk overtrof, gaat ons hier niet aan. Men stelde zich de vraag: hoe zijn de Franschen gekomen tot dat fijne gevoel voor het schoone, dien gezuiverden smaak, die zoozeer al hunne producten onderscheidt? Daar, om iets goeds en schoons in de industrie voort te brengen, een aantal verschillende personen noodig zijn, is het gemakkelijk in te zien dat van boven af, dat is, van den persoon die de vormen uitdenkt, tot aan den minsten gezel die

tot de uitvoering behulpzaam is, in meerderen of minderen graad dezelfde geest moet heerschen, indien het geleverd product een harmonisch geheel zal vormen. Het gevoel voor het schoone moet dus algemeen verspreid en niet het privilegie van enkele personen zijn. Hoe nu is dat volk, waarbij toch het wetenschappelijk onderwijs der lagere klassen bij dat van vele andere landen ver achterstaat, nogtans het eerste, wanneer er iets schoons of iets bevalligs moet worden voortgebragt? Hoe is het tot dat hooge standpunt gekomen? Door welk middel is de schoonheidszin zoozeer in alle klassen doorgedrongen?

Zijn de Franschen misschien van nature vatbaarder voor hetgeen verheven en schoon is, dan de andere natiën? Is hun aanleg daartoe gunstiger? Is die gemakkelijkheid van bevatting, die rijkdom van conceptie, dat fijne aesthetisch gevoel slechts het natuurlijke gevolg van hunne meerdere opgewektheid van geest? Die vraag werd destijds ernstig gesteld, en de Franschen zelven waren overtuigd dat zij boven andere natiën bevoorregt zijn. ‘Les Anglais auront beau faire, ils ne seront jamais artistes; jamais leurs ouvriers n'auront autant de goût que les nôtres: le goût ne se donne ni ne s'apprend,’ dus spraken zij, en bewezen daardoor dat zij hunne eigene kunstgeschiedenis niet goed kenden; anders hadden zij geweten dat de Italianen vroeger hetzelfde van hen gezegd hebben, voordat Frans de I^{ste} hunne kunstenaars naar Frankrijk lokte, en daarmede niet alleen de kunst, maar, als noodzakelijk gevolg, ook haar verren bloedverwant, de hoogere industrie, naar zijn land overbragt. Daar echter hetzelfde gevoelen nog door velen wordt gedeeld, gelooven wij wel te doen met in de eerste plaats dat dwaalbegrip te bestrijden.

Het schoonheidsgevoel is één, en slechts de uitingen zijn verschillend. Wanneer de dichter woorden, de componist toonen en de beeldende kunstenaar vormen gebruikt, dan zijn dat slechts de middelen, de voertuigen waardoor hun genie zich openbaart. Brengen wij de vraag dan slechts op het ware terrein en zoeken wij het antwoord in de hoogte; het is immers aan den hemel dat men de zon moet bestuderen en niet op de aarde, waar men slechts haren weldadigen invloed kan nagaan. Welnu, hebben de Franschen de grootste dichters gehad? Groote ja, - maar de grootste? Hebben zij de grootste toonkunstenaars voortgebragt? Een Italiaan en vooral een Duitscher zou niet

gelooven dat men die vraag in ernst stelde. De grootste architecten zeker niet. De grootste beeldhouwers? En de Italianen dan in hunnen goeden tijd? Of de grootste schilders? Och, ga eens in het Museum van de Louvre, en zie eens in welke school het meest gestudeerd wordt. Wij, en ieder ander die een gedeelte van zijne studiën in Parijs heeft gemaakt, hebben het ondervonden dat de grootste Fransche kunstenaars hunne élèves naar de Italiaansche en Nederlandsche scholen zenden om daar zoowel den vorm als de compositie en de kleur te bestuderen. Dat is wel het meest afdoende antwoord dat hier kan gegeven worden. - En nu de invloed van die kunstbeschaving, hare uitstrooming op het nuttige en de behoeften van het dagelijksch leven, in één woord, op de voortbrengselen der nijverheid? Waren die prachtige, die beroemde tapijtwerken der 14de, 15de en 16de eeuw in Frankrijk vervaardigd? Neen, het was in Vlaanderen, in Brugge, Brussel en Arras, dat die fabrieken werden gevonden, waarvoor groote schilders, als Rafaël en Rubbens, het niet beneden zich rekenden de cartons te teekenen. Het was in Italië dat die schoone brons-, ivoor-, glas- en marqueteriewerken werden gemaakt, die de paleizen der grooten versierden. De schoone aardewerken (fayences) van die tijden waren van Italiaanschen en Spaanschen oorsprong. Eerst later kwam Bernard de Palissy. De wapens van Milaan en Toledo waren algemeen beroemd. En van wie zijn die keurige in hout gesnedene meubeltjes, lijsten, medaillons enz., waar men in het museum Sauvageot naar studeert? Van Lucas Mozer, 1431, van Michel Wohlgemuth, 1519, van Hans Bruggeman, 1521, en van zoo vele anderen, allen Duitschers en Vlamingen. Men kan als zeker aannemen, dat waar men een architect vond die eene kathedraal kon bouwen, ook beeldhouwers waren om hem te helpen, en eene industrie die in staat was om de meubelen en gereedschappen in goud, zilver, koper, hout enz. te leveren, die waardig waren in die tempels te staan. De Franschen stonden niet achter; men heeft slechts de Sainte Chapelle te bezoeken, om zich te overtuigen, hoe hoog de kunst en industrie reeds in den tijd van den H. Lodewijk bij hen stonden. Maar dit is de vraag niet. De quaestie is of zij boven anderen met schoonheidszin zijn begaafd; en wij hopen dat hetgeen wij boven schreven, toereikend zal zijn om dat dwaalbegrip tegen te gaan.

Trouwens, sedert zij de groote krachtsinspanning in de meeste

landen van Europa, na afloop der tentoonstelling van 1851, gezien hebben, zijn zij zelven niet meer zoozeer van hunne natuurlijke meerderheid overtuigd. De Engelsche producten toonden reeds op de tentoonstelling van 1855 te Parijs zulk een merkbaren vooruitgang, dat de Heer Merimé in 1857 werd afgevaardigd om de middelen te bestuderen die men daartoe had aangewend. Op het einde van zijn verslag zegt hij: ‘Que deviendront nos produits dès que pour le goût nous n'aurons plus une supériorité incontestable? Cette perspective doit, ce me semble, attirer l'attention sérieuse du gouvernement et l'engager à redoubler d'efforts pour conserver à la France le rang qui lui appartient dans les arts’ etc. Het denkbeeld van den hoogeren aanleg is dus reeds verdwenen. Verder vraagt hij: ‘Quelles sont les mesures qui peuvent maintenir la France dans la position qu'elle occupe encore aujourd'hui? Il est facile de les indiquer: rendre l'enseignement plus varié et moins exclusif, multiplier les écoles de dessin, compléter nos collections publiques, conserver avec soin les trésors que nous possédons, renvoyer à la province un peu de cette activité qui se concentre à Paris’ etc.[1]. Nog anders was het na de tentoonstelling van 1862. Men kan zich een denkbeeld vormen van de waarde die het Fransche Gouvernement aan die algemeene vergelijking van de voortbrengselen der Europesche nijverheid hecht, en van de flinke medewerking die het daarbij ondervindt, wanneer men ziet dat in weinige maanden de Fransche leden van de internationale jury, onder het presidium van den Heer Michel Chevalier, een rapport hebben ingeleverd, dat zes deelen, ieder van omstreeks 600 bladzijden gewonen druk, beslaat. De Heer N. Rondot zegt in zijn verslag[2], naar aanleiding van de reusachtige inspanning waarvan de Engelsche industrie blijken had gegeven: ‘Ces entreprises et ces efforts méritent qu'on y prenne garde. Nous avons montré dans notre rapport combien ils sont menaçants’, en verder: ‘Les temps sont changés: la liberté de commerce donne aujourd'hui une force nouvelle à notre industrie et, tout en s'accordant sur notre supériorité présente dans les arts industriels, on est a peu près unanime à reconnaître qu'il est nécessaire et urgent, pour la conser-

1 Prosper Merimé, de l'Académie Française, de l'État des beaux arts en Angleterre en 1857.
2 Rapport de Mr. Natalis Rondot sur l'exposition de 1862 (classe XXXVI).

ver, d'améliorer et de répandre l'enseignement de l'art et de la science.

Nous disons l'art, et non pas l'art industriel, comme on le dit trop souvent par abus de langage ou par erreur: l'art industriel n'existe pas.

L'art est un, et il faut l'enseigner dans ce qu'il a de plus pur et de plus élevé; la nature et le grand art Grec fournissent les modèles de cet enseignement et formeront seuls des dessinateurs artistes. Il est de même pour la science: ce sont les principes qu'il importe le plus d'enseigner. Voilà le premier degré, la partie fondamentale et sérieuse de l'enseignement.

L'apprentissage dans l'atelier vient au second rang: l'étude des applications de l'art et de la science à l'industrie n'est en quelque sorte qu'une nouvelle forme de l'apprentissage' etc.

Op ééne zinsnede vestigen wij bijzonder de aandacht onzer lezers: '*L'art est un, et il faut l'enseigner dans ce qu'il a de plus pur et de plus élevé*.' Alle Fransche geleerden, kunstenaars en industriëlen, hoog of laag geplaatst, zijn van dat gevoelen. Zij verwarren niet de oefening der kunst met hare toepassing; zij kennen geen industriëel kunstonderwijs, dat een onding is; zij kennen alleen de oefening der zuivere kunst en den verheffenden en weldadigen invloed daarvan op alles wat de mensch voortbrengt, van het geniaalste beeld tot het geringste meubel. De toepassing moet de industriëel, ieder in zijn vak, in zijne werkplaats zoeken; daarmede heeft zich het onderwijs niet te bemoeijen. In dat besef, en niet in een hoogeren aanleg, zit het geheim van de meerderheid die de Franschen sedert langen tijd bezeten hebben. Zij hebben zich niet laten medeslepen door den waan dat er middelen zijn om gemakkelijk te leeren, wat uit den aard der zaak slechts door veel en ernstig werken te verkrijgen is; of zoo zij al een oogenblik van den regten weg afweken, dan bragt hun geoefende schoonheidszin en hun gezond verstand hen spoedig daarop terug.

Zien wij nu op welke wijze en door welke middelen deze beginselen zoo diep in het volk zijn doorgedrongen.

De jonge Franschman, kunstenaar, geleerde of industriëel, krijgt zijn eerste kunstonderwijs door het zien van hetgeen hem omgeeft, en geloof vrij dat de vrucht daarvan niet onbeduidend is. Alles wat hem van zijne vroegste jeugd af omringt, in en buiten 's huis, spreekt hem van kunst: museums van schilder-

en beeldhouwkunst die steeds voor hem geopend zijn, en waarin hij de schoonste voortbrengselen van vroegeren tijd kan bijeen vinden; kerken die zelve monumenten van verschillende stijlen zijn, en waarin de meesterstukken van alle tijden zijn opgehoopt; groepen, standbeelden en fonteinen op de open plaatsen, monumentale gebouwen in de straten; magazijnen van industriële voortbrengselen waarop de kunst een zoo grooten invloed heeft geoefend, dat zij bijna kunststukken zijn geworden. Voeg hierbij de gesprekken in de familiën van alle standen, waarin de kunst een der voornaamste thema's vormt, aanhoudende kritiek over hare voortbrengselen wordt uitgeoefend en de lof van verdienstelijke kunstenaars wordt verkondigd. Dat alles stemt te zamen om den smaak te vormen en den geest te verheffen, eene warme liefde en nooit rustenden ijver in te boezemen voor alles wat grootsch en schoon is. Zoo wordt de kunstzin van de jonge Franschen opgewekt, onderhouden en gevoed. Ieder, hij zij rijk of arm, ondergaat dien invloed. Op welk vak van geleerdheid, op welke afgetrokken wetenschap ook de student zich moge toeleggen, die daar met zijne boeken onder den arm voortstapt, hij deelt in die indrukken door hetgeen hem omgeeft, door alles wat hij hoort en ziet, en hoever van de kunst zijne verdere loopbaan hem ook voeren, in welk afgelegen stadje hij zich ook nestelen zal, nooit zal hij zoo bekrompen, zoo bitter eenzijdig ontwikkeld zijn, als zij die hunne afgetrokken studie voortzetten zonder ooit iets van kunstschoon te zien of te hooren, en slechts weten dat het bestaat, omdat zij het in eene revue of courant gelezen hebben.

De indruk dien het gedurig zien van het schoone op het gemoed van het volk, en vooral op dat van jonge lieden maakt, is zoo gemakkelijk te beseffen, dat het niet noodig is daarover verder te spreken. Men heeft slechts een jong mensch, opgevoed in een beschaafden familiekring, waarin dagelijks over kunst, litteratuur, muziek, in één woord, over alles wat schoon is gesproken wordt, in de gedachten te vergelijken met een ander, die in de kleine beslommeringen van een aan geest arm huishouden is groot gebragt, om zich juist te kunnen voorstellen, hoeveel de omgeving tot de ontwikkeling van de ziel en in het algemeen tot de opvoeding bijdraagt.

De Franschen zijn zich van dat voorregt volkomen bewust. ‘Nos ouvriers’ zegt Prosper Merimé, ‘ne sont ni plus actifs ni plus adroits que les Allemands et les Anglais, mais pour

l'exécution de tout objet où l'art et le goût ont une certaine importance, ils obtiennent une supériorité marquée. Il ne faut point s'en étonner. On vit en France dans une atmosphère d'art. Il n'y a guère de ville qui n'ait son école de dessin, son musée, son église ornée de tableaux; les lithographies, les statuettes courent les rues. À moins de fermer les yeux en marchant il est difficile de ne pas retenir quelque chose de ce qu'on voit. Sans doute un pareil enseignement est en réalité fort insuffisant, mais il prépare a une étude plus sérieuse, il en donne le goût.'

Het is dit wat de Heer L. Alvin, President van den Raad tot verbetering van het kunstonderwijs in Belgie, zoo eigenaardig 'l'enseignement de la rue' noemt[1]. - 'C'est l'enseignement des écoles et l'enseignement de la rue,' zegt hij, 'qui font de l'ouvrier Français l'ouvrier le plus habile dans toutes les industries qui relèvent de l'art.'

Men kan denken met wat liefde en wat vuur eene kunst geleerd wordt, die zoo algemeen is gewaardeerd, zoo goed begrepen wordt, en waarvan ieder die geroepen is om op de meening van het volk te werken, gedurig het nut doet uitkomen.

'L'étude sérieuse du dessin a d'ailleurs des conséquences considérables et d'une importance que j'appellerais volontiers politiques. En se généralisant, elle apporte des ressourses nouvelles à l'industrie et contribue puissamment à son essor. La connaissance du dessin, si elle ne devait mener qu'à la pratique des beaux arts, ne serait véritablement utile qu'à un bien petit nombre d'hommes, tout au plus à quelques priviligés de la nature, doués d'un talent hors ligne. En revanche elle trouve un emploi certain dans l'exercice d'une foule de professions industrielles. C'est à l'heureuse facilité avec laquelle on peut se livrer en France à l'étude du dessin, que notre industrie doit sa faveur sur les marchés de l'Europe.' (Pr. Merimé).

Bezoeken wij nu met den Heer Alvin de scholen waarop in Frankrijk de beginselen der kunst onderwezen worden. Zien wij daar, hoe, na veel ondervinding, op dit oogenblik het onderwijs is ingerigt, naar welke beginselen men handelt, welke middelen men aanwendt. Dat de resultaten goed zijn is uitgemaakt; die heeft men op de tentoonstellingen bewonderd.

1 L'alliance de l'art et de l'industrie, dans ses rapports avec l'enseignement du dessin en Belgique. Bruxelles, 1863.

‘Puisqu'on reconnaît à la France une supériorité en matière d'industrie de luxe, il paraît que l'étude de l'organisation de l'enseignement du dessin dans ce Pays doit pouvoir fournir la lumière pour la solution qui m'occupe. - Voyons donc en quoi consiste, dans la capitale de l'empire Français, l'enseignement du dessin qui s'adresse a la population ouvrière.’ Zoo spreekt de Heer Alvin, en wij hebben hetgeen hier over de scholen en de methodes volgt, uit dat uitvoerig verslag verkort overgenomen.

Onafhankelijk van de Éeole des Beaux-arts, die, als hooger onderwijs voor kunstenaars, hier buiten aanmerking blijft, telt Parijs 16 teekenscholen. In twee daarvan worden ook andere vakken onderwezen. De Heer Alvin heeft 5 van die scholen in October 1862 bezocht, en zie hier de opmerkingen die hij daar heeft gemaakt:

1) École Impériale Spéciale. Deze school, die tot het Ministerie van Staat behoort, is zonder tegenspraak de best georganiseerde. Zij kan tot model verstrekken van de wijze, waarop de beeldende kunsten onder andere ook aan de nijverheidsgezellen in alle vakken moeten onderwezen worden.

‘Cette école, qui est gratuite, date de près d'un siècle. Fondée en 1767 par lettres patentes de Louis XV, sur la demande de six corps de métiers, elle a pour but de former et d'éclairer le goût des jeunes gens qui se destinent aux branches de l'industrie, se rattachant plus spécialement aux beaux-arts. Elle a, depuis sa création, exercé une heureuse et constante influence sur la fabrication élégante de Paris; cependant les éléments des arts qui tiennent au dessin y sont enseignés de manière à favoriser toutes les vocations et à n'en fausser aucune’[1].

Het onderwijzend personeel bestaat uit 1 directeur, 9 professoren, 2 hulpleeraars en 4 repetitoren. Een raad van onderwijs, door den directeur bijeengeroepen en gepresideerd, vergadert maandelijks. Het budget beloopt jaarlijks aan eigen middelen en toelage van de stad 40,000 francs.

Het onderwijs omvat 1) de lagere meetkunst en wat er toe behoort, 2) de architectuur en de gewoonlijk daarmede verbonden studiën, 3) het teekenen in de vier genres: het menschbeeld, dieren, bloemen en ornamenten, alsmede het boetseren van or-

1 M. Halevy, membre de l'Institut, rapport à la classe des beaux-arts.

namenten. In het algemeen hebben de ornamentisten van alle genres, in de laatste 20 jaren, het onderwijs op deze school genoten. Verder zijn er een leerstoel voor de compositie en de geschiedenis van ornamenten, waarbij de voorbeelden door den professor op een bord geteekend worden, en cursussen voor de studie naar levende planten, voor anatomie, perspectief en het teekenen uit het geheugen. De directeur heeft aan het Ministerie van Staat voorgeslagen om eene klasse op te rigten voor het teekenen en graveren op hout ten behoeve van den boekhandel.

Deze school bezit eene groote verzameling van voorbeelden in alle genres, die, van het begin af, uitsluitend voor haar gegraveerd zijn. Het aantal ingeschreven leerlingen bedraagt gemiddeld 800 à 1000 's jaars. De klassen zijn in den winter meer bezet dan in den zomer, en de avondklassen zijn nagenoeg ingerigt als in de beste Belgische Akademiën.

Men volgt bij het onderwijs de grondbeginselen van Leonard da Vinci, aangeprezen in het verslag van den Heer Felix Ravaisson, president van de Fransche Commissie voor het kunstonderwijs onder het Ministerie van den Heer Fortoul, 1853. Dat is: de leerling begint zijne studiën met teekenen naar platen, eerst de fragmenten van het hoofd, verder het geheele hoofd en vervolgens het beeld. Zoo ver gevorderd, gaat hij over in de klasse waarin naar gips-afgietsels, eerst weder het hoofd en bij opklimming het beeld geteekend wordt. Hij eindigt met het teekenen naar het leven.

Het ornament-teekenen wordt gelijktijdig met het teekenen van het hoofd en het beeld aangevangen, en voltooid door den reeds vermelden cursus voor de compositie en de geschiedenis van het ornament.

Opmerkelijk en geheel bijzonder aan deze school eigen, zijn de modellen, waarnaar hier de eerste beginselen worden onderwezen. Zij zijn veel kleiner dan die waarvan men gewoonlijk bij het onderwijs gebruik maakt. In de manier van Demarteau gegraveerd, zijn zij in rood gedrukt en onderscheiden zich door de groote eenvoudigheid der middelen, waardoor de effecten der schaduwen worden verkregen; er zijn maar juist zooveel arceringen als hoog noodig is, om de voorwerpen rond en verheven te doen schijnen.

De Heer Belloc, een zeer uitstekend en hoog gewaardeerd

man, die zich geheel aan die Instelling wijdt, is van gevoelen, dat men aan beginnenden geene andere modellen mag geven, dan die welke zij met een oogopslag omvatten kunnen; hij meent - en de Heer Alvin stemt met hem in - dat hieraan, en aan de soberheid der middelen, die daarbij worden aangewend, de spoedige vorderingen der leerlingen in deze school moeten toegeschreven worden. De Directeur was nederig genoeg om te bekennen, dat hij in den beginne deze modellen had willen afschaffen, omdat zij, wat de zuiverheid van den vorm aangaat, verre beneden die stonden, welke Reverdin naar het antiek en naar de groote meesters der Renaissance vervaardigd heeft; doch de ondervinding deed hem spoedig besluiten om tot de eerste terug te keeren. Eene hoofdzaak bij den aanvang der studie is, om het werk der leerlingen niet te zamengesteld te maken. Wanneer de schaduwen en de arceringen te veel afgewerkt zijn, ziet de leerling in dit hulpmiddel het eenig doel van zijn streven; hij omvat dan het geheel van den vorm niet; hij ziet dien zelfs niet en geeft al zijne aandacht aan hetgeen, hoe belangrijk ook, middel is en blijven moet.

De Heer Belloc is tegen elk systema van kunstonderwijs dat de wiskunde tot grond heeft. De perspectief wordt eerst onderwezen als de leerlingen twee jaren geteekend hebben, en dan wetenschappelijk.

Dat hij, bij dit ernstig onderwijs, zeer tegen alle expeditieve methodes is, spreekt wel van zelf. Wij zullen zijn oordeel over het systema Dupuis meêdeelen, als wij beneden daarover zullen spreken. Daarentegen is hij van gevoelen, dat elk goed leeraar zijne eigene methode moet hebben, en er dus evenveel methodes als goede leeraars zijn; want niemand onderwijst goed tenzij volgens eigen inzigt en overtuiging. - Hebt dus voor alles een knap man en dringt dien nooit eene methode op, welke het ook zij.

Om den smaak te vormen en vooral om den geest van de leerlingen met denkbeelden en motieven van allerlei aard te verrijken, zijn de wanden in de leerzalen van boven tot onder gevuld met modellen van allerlei aard: teekeningen, gravures, bustes, basreliefs, arabesken, enz. Hoe zeer dit de ziel van de leerling met een rijkdom van denkbeelden stoffeert, is ligt te begrijpen. - Hiermede verlaten wij deze algemeen geroemde school om een bezoek te brengen aan de

2) École Municipale de Dessin et de Modélage; rue Ménilmontant.

Op verzoek van de fabriekanten in bronswerken, is in 1835, door den Heer Lequien Père (lauréat in de beeldhouwkunst), deze school voor het onderwijs in het teekenen en boetseren ten behoeve der nijverheid gesticht. De Heer Lequien had zelf gedurende 15 jaren teekeningen en modellen voor de fabrieken gemaakt en tentoongesteld; in meer bevoegde handen kon het onderwijs niet zijn. Deze school telt 300 leerlingen, die eene maandelijksche contributie van fr. 3 betalen. Op voordragt van de Heeren Arago, Anbé en Bouvattier heeft de stad de kosten der stichting betaald en schenkt zij daaraan jaarlijks de verlichting en 3000 francs. Het talent, de ijver, de volharding en de belangeloosheid van den uitstekenden leeraar worden zeer geroemd.

De beginselen van het teekenen worden hier op nagenoeg dezelfde wijze als op l'École Impériale onderwezen; doch de voorbeelden, die genoemde school alléén bezit, zijn hier vervangen door een cursus dien de Directeur zelf heeft vervaardigd. Daarbij heeft ook hij er naar gestreefd, om de middelen waarmede rondheid en schaduw verkregen worden, aanvankelijk zoo sober en eenvoudig mogelijk te maken, zoodat de leerling ongevoelig tot de meest zamengestelde arceringen geleid wordt. Zoodra de leerlingen, door het copiëren der gegraveerde modellen, ook in de behandeling van het krijt ver genoeg gevorderd zijn, gaan zij over tot het teekenen naar ornamenten in gips, waarvoor weder de Directeur zelf eene serie geboetseerd heeft, die trapswijze in moeijelijkheid opklimmen. Zoo voortgaande kan de leerling in betrekkelijk korten tijd het hoofd en vervolgens het beeld aanvatten en de rijke ornamenten teekenen die ons uit den tijd der Antieken en der Renaissance zijn overgebleven. De langzamerhand in moeijelijkheid opklimmende modellen zijn zoo gekozen, dat de leerling, al kan hij de lessen slechts 6 maanden volgen, altijd iets medeneemt dat hem in zijn vak kan te pas komen.

Bij het teekenen naar die gips-afgietsels wordt het gebruik van den doezelaar reeds vroeg aangeprezen, als een gemakkelijk middel om de effecten der schaduwen terug te geven; doch men laat aan de leerlingen eene groote vrijheid in de keuze der middelen, omdat men er op staat dat ieder leerling zijne eigene ingeving volgt en zich zoo zelfstandig mogelijk ontwik-

kelt. Dientengevolge ziet men in dezelfde klasse vele verschillende wijzen van handelen.

De boetseerders beginnen met teekenen, en als zij ver genoeg gevorderd zijn, teekenen zij bij afwisseling naar gravuren en naar gips-afgietsels. Later boetseren zij ook naar platen en schetsen, wat bijzonder nuttig is voor de gezellen, die naderhand naar de schetsen der architecten moeten kunnen boetseren.

Het wiskundig teekenen, en ook het lijnteekenen uit de losse hand, wordt hier niet onderwezen. De leerzalen zijn, even als in de École Impériale, en met hetzelfde doel, met allerlei modellen, en ook vooral met de werken van oudere en gevorderde leerlingen behangen. - Bezoeken wij thans de

3) École Municipale de Dessin et de Modélage, rue de Chabrol.

Hier wordt weder volgens dezelfde beginselen als in de beide voorgaande, onderwezen. De beeldhouwer Justin Lequien staat aan het hoofd. De gemeente draagt in de kosten eene som van fr. 3000. Er zijn 200 leerlingen, die weder ieder fr. 3 per maand betalen. Het was in deze school, dat de Gebr. Dupuis in 1836 het systema hadden ontworpen en ingevoerd, waarvan in der tijd zooveel gesproken werd, maar dat sedert lang in Frankrijk is afgekeurd. Men ziet hier eene schoone verzameling pleister, afgegoten op het Antiek en door het Ministerie van Staat aan deze school vereerd.

Het onderwijs strekt zich uit van de eerste beginselen van het teekenen tot op het teekenen naar het leven en omvat ook het boetseren naar het figuur en het ornament. De boetseerders teekenen en boetseren bij afwisseling, het laatste beurtelings naar platen en naar gips afgietsels. Het is hetzelfde systema als in de school van de rue Ménilmontant. Sedert een jaar is hier een cursus voor het wiskundig teekenen, het teekenen van machines en patronen en voor het wasschen bijgevoegd. Deze is geheel onafhankelijk van de andere lessen en wordt door een twaalftal leerlingen gevolgd.

‘Surpris,’ zegt de Heer Alvin, ‘de n'apercevoir aucun modèle de son fondateur Dupuis, je demandai a Mr. Justin Lequien l'explication de ce fait, ce qui amena la conversation sur les méthodes expéditives en général.

Mr. le Directeur est d'avis qu'il peut y avoir autant de méthodes que de maîtres, c'est à dire qu'il ne doit pas y avoir de méthode imposée. Quant à celle de Dupuis, il en

est l'adversaire, précisément parce qu'il l'a vue à l'oeuvre; il en a fait l'expérience quand il a pris la direction de l'école et il n'a pas tardé à reconnaître qu'elle fourvoyait les élèves; il l'a donc complètement écartée.'

De organisatie van de andere stedelijke teekenscholen is nagenoeg op dezelfde wijze ingerigt; zij handelen tegenwoordig alle volgens de hier opgegeven beginselen. Alle zijn ter dienste der Nijverheid en zijn het geheele jaar door van 7 tot 10 uren des avonds geopend, doch met eene vakantie van 6 weken in de maanden Augustus en September.

Zien wij nu hoe het teekenen onderwezen wordt in scholen waar het slechts een gedeelte van het onderwijs uitmaakt, zoo als aan de

4) École Municipale Turgot.

Dit is eene der scholen door de stad Parijs in 1835 ten behoeve der burger- en werkende klasse gesticht. Er worden geene doode talen geleerd en het onderwijs komt nagenoeg overeen met dat der sections professionnelles aan de Belgische Atheneën toegevoegd.

De cursus voor het teekenen is door den Heer Lequien Père vervaardigd. Uitsluitend ten behoeve van deze school is eene serie van trapswijze in moeijelijkheid opklimmende voorbeelden ontworpen en gegraveerd, die met den eersten omtrek aanvangende tot het geschaduwd ornament voortgaan. Alle leerlingen copiëren ter zelfder tijd hetzelfde voorbeeld, vier in de maand, en daar de cursus verpligt is, werkt men dus eene week op elk model. Dan wordt het met een ander verwisseld. Dit streng afgebakend systema laat den leerling weinig vrijheid; doch daar het in praktijk wordt gebragt door den persoon die het ontworpen heeft, geeft het voldoende resultaten. Na een jaar te hebben gewerkt begint de leerling te teekenen naar gips-afgietsels en volgt dan eene serie van modellen in pleister, die ook afzonderlijk voor deze school, als vervolg op de voorgaande, door Lequien ontworpen en gebeeldhouwd zijn. Na twee jaren vat de leerling het hoofd aan en vervolgt de studie van het figuur tot op het beeld. - De studie der compositie van ornamenten is hier vrij ver gevorderd.

De Heer Alvin is van oordeel, dat deze methode niet toe te passen is dan in eene school, waar de leerlingen den geheelen dag onder strikte discipline staan en waar men hen gedurende een genoegzaam aantal jaren houdt om hunne opvoeding te vol-

tooijen. Zij zou niet toe te passen zijn op scholen of academiën, waar de gezellen, na den geheelen dag elk in hun vak werkzaam te zijn geweest, alleen de avonduren kunnen gebruiken om zich in het teekenen te bekwamen.

5) Écoles de Dessin pour les Femmes.

De stad Parijs heeft ook teekenscholen voor vrouwen georganiseerd. Eene daarvan, met Mej. Rosa Bonheur aan het hoofd, behoort tot het Ministerie van Staat. Die, welke wij bezoeken willen, in de rue Notre Dame de Lorette, heeft tot Directrice Mej. Hautier, eene dame van meer dan gewoon talent en élève van den Heer H. Scheffer. De cursus is van één tot vier ure na den middag.

Het onderwijs wordt ook hier gegeven volgens de beginselen, in het rapport van 1853 aangeprezen. Men teekent het hoofd, het beeld en de ornamenten. De studie van het menschelijk figuur wordt tot en met het geheele beeld in pleister opgevoerd.

Mej. Hautier is tegen elke methode, die als expeditief wil gelden; zij zegt, dat er een zekere tijd toe behoort om het oog en de hand te oefenen, en dat het niets helpt om bijwegen in te slaan. De methode Dupuis vindt zij hoogst gevaarlijk. Getrouw aan dit beginsel is zij zeer tegen het te vroeg gebruik van den doezelaar en hecht er zeer veel aan dat de élèves goed het crayon meester zijn. Ook zij klaagt over de moeijelijkheid om goede voorbeelden in den handel te vinden. Die zij gebruikt zijn de beste en met veel smaak gekozen.

Wij eindigen hier het overzigt der scholen, die geheel of voor een groot gedeelte aan de oefening der kunst gewijd zijn; doch kunnen niet nalaten er op te wijzen, hoe vroeg de Fransche jeugd reeds met het teekenen begint.

Professor Veth[1] heeft in 1859 op zijne reis, die ten doel had om den toestand van het volksonderwijs in andere landen te onderzoeken, o.a. ook Parijs bezocht. Dat de ernstige Hollandsche geleerde weinig met het Fransche lager onderwijs zou ingenomen zijn, kon ieder, die dit maar eenigzins kent, verwachten. Doch te meer trof het hem, dat dit volk zich met zoo geringe middelen in zeker opzigt zoo hoog weet te verheffen. ‘Ik heb den indruk gekregen,’ zegt de Hoogleeraar, ‘dat

1 Een blik op de Nederlandsche volksschool, enz., uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 1862.

de lagere school tot de vorming van het Fransche volk betrekkelijk weinig bijdraagt, en dat die mate van beschaving, die het desniettemin bezit, en waarvan het werk der Fransche handwerkslieden zoo menigvuldige blijken draagt, veel meer aan andere oorzaken moet worden toegeschreven. Ik wijs eensdeels op de menigvuldige middelen, die Parijs bezit in zijne monumenten en rijke verzamelingen voor kunst en industrie, die steeds ook voor den geringste openstaan; in zijne ateliers waar de kostbaarste voorwerpen van weelde vervaardigd worden en de bekwame handwerksman in eer en voordeel de sterkst mogelijke aanmoediging vindt; in zijne cours publics, enz., enz.' Bij het bezoeken der scholen zegt hij o.a. van die in de rue Rambuteau: 'Bijzonder veel werk wordt van het teekenen gemaakt. Dit geschiedt aanvankelijk naar voorbeelden van eenvoudige voorwerpen op het bord geteekend en door de leerlingen in allerlei grootte op de lei gecopiëerd; bij afwisseling ook door aan de leerlingen het een of ander voorwerp op te geven, dat zij teekenen moeten, en hen daarmede zoo goed mogelijk te laten rondhaspelen.' De meergevorderden teekenden allerlei voorwerpen uit het Magasin Pittoresque op allerlei wijzen en de Hoogleeraar was verbaasd over de juistheid van oog en de vastheid van hand, die de leerlingen daarbij ten toon spreidden. Wat hij zag overtrof gemiddeld zeer verre wat bij ons door kinderen van dien leeftijd (12 jaren) geleverd wordt. 'Zeker is het,' zegt hij, 'dat de Franschen, in een meer artistiquen kring geboren en opgevoed, onze kinderen in aanleg voor het teekenen over het algemeen verre overtreffen; maar de aanhoudende dagelijksche oefening heeft toch ook zonder twijfel grooten invloed.' De Hoogleeraar eindigt dit gedeelte zijner beschouwing met te zeggen: 'Met het Magasin Pittoresque, dat trouwens uitmuntende voorbeelden bevat, werden wonderen gedaan.'

Zoo ziet men, dat het Fransche volk reeds vroeg begint met de taal te leeren, waarin het grootste gedeelte der leerlingen zich in hun volgend leven voortdurend zullen moeten uitdrukken. - 'Al wie iets voortbrengt,' zoo redeneert men in Frankrijk, 'moet dat te voren teekenen, hetzij het op papier, in hout, in metaal of eenige andere stof moet uitgevoerd worden. Daar bestaat geen ander middel, en wie het teekenen niet goed leert, blijft eenvoudig een brekebeen, een man, die, al had hij nog zoo goed geleerd over alle

andere zaken mede te praten, in den nijveren stand zijn brood niet waard is. Het is dit wat de nijverheidsgezellen voor hunne voortbrengselen noodig hebben; bezitten zij daarbij geest, dan zullen zij zich, zonder behulp van iets anders, in de maatschappij verheffen; maar ook zonder bijzondere gaven zullen zij daardoor, elk in zijn vak, hun brood verdienen en allen te zamen aan den roem van la chère France arbeiden.' Voor de juistheid dezer zienswijze nu getuigen de Tentoonstellingen, en het valt daar vooral in het oog bij vergelijking met die landen waar het kunstonderwijs wordt verwaarloosd.

Wij zullen nu nog eenen blik slaan op de verschillende methodes en systema's, die in dit land in menigte zijn uitgedacht, om een korteren weg voor het kunstonderwijs te vinden, maar alle reeds door de ondervinding zijn afgekeurd en slechts ter sprake komen, wanneer men er opzettelijk naar onderzoekt. Dit is noodig, omdat zij in minder door kunst beschaafde landen nog hier en daar bestaan en zelfs aangeprezen worden. Alle hebben ten doel om hetgeen uit zijnen aard moeijelijk is en veel tijd tot studie eischt, op gemakkelijke wijze en in korten tijd te verkrijgen. Onder de menigte zijn er vier die, om hunne originaliteit, meer dan andere de aandacht hebben getrokken, namelijk: het systema van Dupuis in 1836, dat van Tirpenne in 1840, dat van Lecoq de Boisbaudran in 1847 en dat van Mad. Cavé eenige jaren later. Beginnen wij met de *Méthode Dupuis*.

Professor Jacotot te Leuven gaf in 1822 zijn 'Enseignement Universel' uit, eene methode, die in der tijd veel van zich heeft doen spreken, maar nu sedert jaren vergeten is. Bij het teekenen stelde hij de pas beginnende leerlingen het beeld van den Apollo voor. Zij moesten nu trachten dat na te volgen en begrepen er natuurlijk niets van, maar toch moesten zij trachten al voortwerkende terug te geven wat zij zagen. Het gevolg was, dat zij die den moed hadden om te volharden, bij gebrek aan de noodige studie, de grofste fouten maakten zonder dit in te zien en eindigden met slechte en oppervlakkige dingen voort te brengen, en, wat erger is, er mede tevreden te zijn.

Dupuis meende intusschen, dat er een groot voordeel in gelegen was om de leerlingen in alles de massa te leeren zien en hen te gewennen daarmede te beginnen. Hij trachtte dus het systeem van Jacotot zoodanig te verbeteren, dat dit voor-

deel behouden bleef[1]. Hij gaf aan zijne leerlingen een hoofd dat niets dan de algemeene massa vertoonde, vervolgens een tweede waarin eenige bijzonderheden door regte vlakken waren aangeduid, verder een derde waarin deze vlakken en hoeken vermeerderd waren, en eindelijk een vierde dat meer de natuur nabij kwam, maar toch nog veel van dat massale en hoekige karakter behield. Hij gaf dat hoofd in drie verschillende standen, en zoo verder. - Zie hier nu de gebreken van dat stelsel.

Aan beginnende leerlingen een onnatuurlijk en misvormd voorbeeld ter navolging te geven, omdat zij het gemakkelijker vatten zouden, is het onderwijs beginnen met den indruk van het schoone weg te nemen, en door het onware en onbestemde van den vorm, den geest aan het dwalen te brengen. De zachtvloeijende lijnen van het menschelijk ligchaam, die lignes serpentines, die door Michel Angelo zoo eigenaardig bij de golvende beweging der vlammen worden vergeleken, zijn het gevolg van die ontelbare buigingen, die aan het ligchaam eigen zijn en die bij elke beweging vermenigvuldigd worden. Die lijnen, zoo oneindig verscheiden en toch altijd zoo sierlijk en groot, eischen gedurige inspanning en vlijtige oefening om door den geest gevat, door het oog juist gezien en door de hand uitgedrukt te worden.

Door nu de verschillende buigingen van het ligchaam in meer of minder regte of schuins loopende vlakken te veranderen, krijgt men op den omtrek natuurlijk slechts gebroken en valsche lijnen en daardoor wordt dan, heet het, het teekenen gemakkelijk gemaakt. Maar dat is immers de moeijelijkheid die overwonnen moet worden, ter zijde stellen; en iets te willen leeren door het niet te doen, kan toch de ware weg niet zijn. Veel erger is het nog dat de geest en het oog van den leerling zich gewennen om niet het schoone, maar een fictieven vorm in de natuur te zien, en dat hij, verleid door die oppervlakkigheid, den lust en ook het vermogen verliest om ooit op te klimmen tot dat fijne en afgewerkte, waarin het schoone der vormen bestaat, van welken aard zij ook zijn mogen.

Het spreekt van zelf dat, indien men nu in plaats van een hoofd iets anders, b.v. een beeld, een dier, eene bloem of een ornament stelt, hetzelfde zal plaats hebben.

1 Alex. Dupuis, de l'enseignement du dessin sous le point de vue industriel, Paris, 1836, pag. 29 en verder.

Alex. Dupuis, in eene ernstige school gevormd, had natuurlijk dit stelsel, dat hij bij zijn lessen gebruikte, naar zijne eigene wijze van opvatting ontworpen en, daarnaar onderwijzende, nam hij hier door zijne uitleggingen, daar door zelf te teekenen of door te wijzen op de menigte kunstwerken, die de leerlingen omgaven, alles weg, wat daarin gebrekkig was, of voegde er bij wat ontbrak. Och! in de kunsten, waar alles op eene individuele opvatting van het schoone aankomt, heeft elk goed leeraar zijne eigene wijze van hetgeen hij gevoelt aan anderen over te doen en gebruikt daarbij de middelen, die het duidelijkst zijne denkbeelden uitdrukken. Zoo vormde Dupuis leerlingen over wier werk de Commissie van 1831 een gunstig oordeel velde. Dit had ten gevolge, dat zijne methode, zoo verleidelijk door het logische denkbeeld om van het eenvoudige tot het meer zamengestelde op te klimmen, ten algemeenen gebruike werd aangeprezen en in der tijd door velen gevolgd werd. Men zag over het hoofd, dat wat voor het onderwijs in de wetenschappen aanbeveling verdient, vaak voor dat in de kunsten niet past. Wetenschap en kunst hebben ieder hare bijzondere roeping te vervullen.

In de wetenschap is alles aan de strikte wetten der rede onderworpen en het onderwijs daarop gegrond. In de kunst staat het gevoel boven de rede en de gewaarwording boven de redenering. Het plastisch schoon treft plotseling en de gewaarwording die men ondervindt gaat verloren wanneer men die analyseert. Het is door dit gevoel van vreemde bijmengselen te zuiveren en de vatbaarheid om het schoone op te merken door gedurige oefening te verhoogen en te bestendigen, dat de ziel die kostbare eigenschap verkrijgt, die men schoonheidszin en goeden smaak noemt en die, eenmaal verkregen, haren stempel drukt op alles wat men voortbrengt. Bij het plastisch schoone, bij alles wat vorm heeft, waar en hoe het zich ook voordoe, is teekenen daartoe het eenige middel, en de goede leeraars deelen van hunne eigene subjectieve, door werken verkregen kunstbeschaving, elk op zijne eigene wijze, aan anderen mede. Zoo moet het onderwijs in de kunsten zijn, zoo het tot eenig resultaat leiden zal. Toen men nu het systema Dupuis invoerde, zonder het voornaamste, dat is, zonder Dupuis er bij, kreeg men natuurlijk andere uitkomsten, en werd het, na eenige jaren van ondervinding, langzamerhand op de ééne school voor, op de andere na, verlaten.

Om de waarde van eenig stelsel van kunstonderwijs te beoordeelen, is het niet genoeg er over te praten of op de aanvankelijk verkregen uitkomsten acht te geven; men moet de resultaten gadeslaan die het geeft, wanneer de leerling tot man is opgegroeid en in het leven is getreden. En bij het systeem Dupuis waren die zóó, dat toen, na meer dan 20jarige ondervinding, de Minister van openbaar onderwijs, Fortoul, in 1853 eene Commissie benoemde om een onderzoek te doen naar de beste manier om de kunsten te onderwijzen, het geheel en voor goed werd afgekeurd. Hetzelfde had eene dergelijke Commissie in België reeds het jaar te voren gedaan.

Het is op grond der doorwerkte rapporten dezer beide Commissiën, in landen waar het kunstonderwijs zoo hoog staat, gevoegd bij onze eigene menigvuldige onderzoekingen en gesprekken in die scholen, op verschillende tijden gehouden, dat wij ons veroorloofd hebben dit afkeurend oordeel uit te spreken over een stelsel, dat men nog ten onzent schijnt te willen invoeren, terwijl men er in andere landen, op grond der ondervinding, reeds voor jaren den staf over gebroken heeft. Men zal het wel als afdoende willen beschouwen, dat het in de school zelve, waar het op groote schaal en door den uitvinder zelven, met al de hulpmiddelen, die er toe noodig waren, was ingevoerd, nadat het jaren gewerkt had, voor goed is opgegeven, ‘puisque cela fourvoyait les élèves’, omdat het de leerlingen op het dwaalspoor bragt. ‘C'est un mauvais procédé, qui n'est bon qu'à fausser d'abord le jugement et ensuite le goût,’ zeide de Heer Belloc, die misschien van allen om zijne groote ondervinding en beproefde kunde de beste beoordeelaar is, tot den Heer Alvin, toen deze in het verleden jaar, l'École Impériale bezoekende, nog naar het reeds vergeten systema Dupuis onderzoek deed. En hiermede stappen wij er voor goed van af; want het tweede gedeelte, het stelsel van F. Dupuis, om namelijk het teekenen te beginnen met regtlijnige en dorre wiskundige figuren, strijdt geheel met het voornaamste doel dat door het teekenen moet bereikt worden, namelijk om den geest van den beginnenden leerling ontvankelijk te maken voor het treffend schoon der natuur- en kunstvormen, en tegelijk zijne sluimerende verbeelding op te wekken en te voeden. Men kan dat alleen bereiken door eene groote verscheidenheid van schoone vormen dikwijls en aanhoudend te teekenen. Dit aanhangsel tot het stelsel is dus niet ernstig genoeg om hier breeder behandeld te worden.

Wij hebben opzettelijk dit systema eenigzins uitvoerig behandeld, omdat wij dan bij den blik dien wij op de volgende zullen slaan, korter kunnen zijn, daar hetgeen wij van dit stelsel gezegd hebben, ook grootendeels op al de andere is toe te passen.

De *Méthode Tirpenne* werd eenige jaren later dan de voorgaande aangekondigd (1840). Zij is vervat in een werk van 5 zware cahiers in 4°. Het doel is om het teekenen zoo populair als het schrift te maken, het onderwijs zoo in te rigten, dat het door elk instituteur of huisvader kan gegeven worden, en het te ontdoen van de moeijelijkheden die voor beginnenden zoo zwaar zijn. - Zie hier nu, in het kort, het middel. Men geeft den leerling een papier, waarop in zacht rood de omtrek gedrukt is van het voorbeeld dat men voor hem plaatst. Hij moet nu deze geschetste trekken overteekenen en volgens het model opsterken. Op het volgend papier is die schets gedeeltelijk weggelaten en moet de leerling de ontbrekende gedeelten zelf aanvullen, en zoo voortgaande heeft hij, na vele oefeningen waarin de ontbrekende gedeelten telkens grooter worden, bij het laatste voorbeeld slechts eenige verticale en horizontale lijnen op zijn papier om zich naar te rigten. Deze laatste teekening strekt nu tot maatstaf van zijn talent.

Verschillende groote kunstenaars hebben, elk in hun genre, voorbeelden voor die methode geleverd, die het figuur, het landschap, ornamenten, bloemen en dieren omvatten.

Deze methode, die in het begin nog al opgang maakte, is nu geheel vervallen. - Veel ernstiger is

de *Méthode Lecocq de Boisbaudran*.

‘Die het teekenen wil onderwijzen,’ zegt de ontwerper, ‘moet de volgende drie zaken trachten te bereiken: 1°. hij moet het oog leeren om de voorwerpen goed te zien, het geheugen oefenen om die te onthouden, en de hand om die na te volgen, dat is te zeggen, om het beeld daarvan getrouw terug te geven. Een voorwerp goed zien, is het afscheiden van alles wat er niet toe behoort, den vorm, de kleur en de afmetingen onderscheiden en de evenredigheden der verschillende deelen onderling en ten opzigte der omringende voorwerpen bepalen. Deze verschillende operatiën behooren tot het domein van het oordeel, en het oog is daartoe het werktuig; om dit te oefenen, moet men veel zien, veel vergelijken en beoordeelen. Aanhoudende aandacht en nadenken zijn de vereischten daartoe, doch

bij dat alles behoort nog eene andere faculteit, namelijk het geheugen, dat, om zich te ontwikkelen, geoefend moet worden.'

Het boek door den ontwerper in 1847 uitgegeven, heeft het oefenen van het geheugen tot eenig doel. Hij deed zich niet als hervormer van het bestaande onderwijs voor; hij brak niets af, maar voegde er slechts een nieuw middel bij, terwijl hij tevens de wijze deed kennen die hem de beste voorkwam om het doel te bereiken.

Het beginsel waarop hij zijne theorie grondt is, dat het oordeel en het geheugen altijd te zamen moeten geoefend worden. Hij plaatst een voorbeeld voor het oog van den leerling, en leert hem nu de wijze waarop hij dat bestuderen moet, om het in al zijne bijzonderheden te kunnen onthouden, en het uit het geheugen te kunnen copiëren, waarna het voorbeeld wordt weggenomen. Dat geldt niet enkel den omtrek, maar ook de schaduw en de kleur. Aan elken leeraar laat hij de vrijheid om dit op zijne eigene wijze, en volgens den meerderen of minderen aanleg van den leerling, toe te passen. - 'Au professeur seul', zegt hij, 'appartiennent les applications intelligentes et spontanées: il est la méthode vivante, qu'aucune méthode écrite ne peut ni ne doit suppléer.'

Eene commissie van de grootste kunstenaars der Academie heeft hare ingenomenheid met dit stelsel te kennen gegeven, en de Boisbaudran zelf heeft resultaten verkregen die verwonderlijk waren. - Maar zouden die ook verkregen zijn, zonder hem die er de ziel van was? Zouden ook die hersenen, gewend aan copiëren, niet veel van hun scheppingsvermogen verloren hebben? Zeker is het dat het systeem op geen der scholen in Parijs, in zijn geheel althans, is ingevoerd.

De *Méthode van Mad. Cavé* heeft de oefening van het geheugen met de vorige gemeen, maar vereenigt daarmede eene handeling die reeds van ouds bekend was, het calqueren van het voorgestelde voorbeeld om met behulp daarvan de juistheid der gemaakte teekening te beoordeelen en de fouten te corrigeren. Men calqueert bijv. op een verticaal geplaatst glas een voorwerp dat er achter staat, en brengt dan de zoo verkregen teekening op een doorschijnend papier over. Nu teekent men naar het voorbeeld, en legt dan telkens het doorgetrokken beeld op de eigen teekening, om te zien waar men fouten heeft begaan. Dit bijna werktuigelijk middel om de gebreken van het zien te corrigeren, zou zeer nadeelig op de aandacht en het

nadenken van den leerling werken, indien hij niet verpligt was, om later hetzelfde uit het geheugen te teekenen. De geheele methode bestaat uit de drie beschreven handelingen, die zoowel op de afteekening van de schaduwen als op het maken van den omtrek worden toegepast.

De Heer Eug. de la Croix is rapporteur geweest van de commissie die deze methode heeft onderzocht, en het oordeel van die heeren over de verkregene resultaten was weêr bijzonder gunstig. Maar hoe was het zonder Madame Cavé er bij? Het stelsel is geheel in onbruik geraakt.

'Le système Dupuis et celui de Mad. Cavé ont été accueillis avec faveur, surtout par les partisans d'un enseignement sommaire et rapide, destiné spécialement aux travailleurs de l'industrie. Dès leurs apparition, l'on s'en promettait de grands avantages. Les résultats ont si peu répondu à cette attente, que l'on ne voit aucune de ces méthodes appliquée dans les écoles qui forment à Paris les ouvriers des industries.' Zoo spreekt de president der Belgische commissie, en hij voegt er bij: 'Ce n'est donc point de l'introduction de ces méthodes que la Belgique doit attendre la régénération de l'enseignement des arts du dessin, et par suite, de grands succès industriels.'

Ziedaar nu hoe, wat het element der kunst betreft, de mannen zijn opgevoed, die op de wereld-tentoonstelling van 1851 door hunne werken zoo verreweg de palm hebben weggedragen. Ziedaar wat zij vonden, die in Frankrijk gingen onderzoeken, hoe de Franschen tot dat hooge standpunt zijn gestegen, en door welke middelen die beschaving zoozeer in alle klassen is doorgedrongen. Het geheele geheim is bevat in de woorden: 'l'art est un et il faut l'enseigner dans ce qu'il a de plus pur.' Omgeving, modellen en onderwijs berusten op dit beginsel. Leeraars op die wijze ontwikkeld en van die gevoelens doordrongen, hebben dikwijls de *middelen die zij gebruikten* om bij hunne lessen hunne denkbeelden *verstaanbaar* te maken, tot *algemeene* methoden willen verheffen. Doch deze hebben, wanneer zij die er de ziel van waren ontbraken, tot niets goeds geleid, zoodat men eindelijk tot het eenige rationele middel is gekomen, namelijk om, zoowel in platen als in pleister-afgietsels, zoo vele kunstvormen, waarvan het schoone den toets der tijden heeft doorgestaan, te verzamelen, als men verkrijgen kon, daarbij een kundig leeraar te stellen, en hem

volgens zijn eigen systema, d.i. naar zijne eigene overtuiging, te laten onderwijzen.

Op die scholen hebben kunstenaars hunne studiën begonnen, zijn de industriële teekenaars gevormd en hebben ambachtsgezellen zoo veel geleerd als hunne overige opvoeding, hun aanleg en de tijd dien zij aan dat onderwijs besteden konden, hun veroorloofden; even als op elke andere school de toekomstige geleerde en de aanstaande ambachtsgezel dezelfde eerste gronden van onderwijs ontvangen, de eene om zijne studiën te vervolgen, de andere om, tevreden met hetgeen hij geleerd heeft, een braaf en nuttig man in zijnen stand te worden. Slechts houde men bij die vergelijking de groote kloof in het oog, die tusschen beide soorten van onderwijs bestaat, waarvan het eene zich tot het verstand, het andere tot het gevoel rigt. En eerst dan kan men aannemen dat het onderwijs bij een volk goed is, wanneer beide soorten van beschaving met elkander in evenwigt zijn.

Zien wij nu wat de gevolgen der Tentoonstelling van 1851 voor Engeland zijn geweest.

Daartoe is evenwel noodig dat men zich een duidelijk denkbeeld kunne vormen van den toestand der algemeene kunstbeschaving in dat land, eenigen tijd voor die Tentoonstelling. De Edinburgh Review van Maart 1851 stelt ons daartoe in staat. ‘Hoewel,’ zegt de schrijver, ‘de Engelschen de gewoonte niet hebben om te bekennen, dat zij in eenig opzigt beneden andere natiën staan, schenen zij toch, eenige jaren geleden, met de grootste onverschilligheid aan de bewoners van het vaste land de eer te gunnen, van in de schoone kunsten en in alles wat goeden, smaak eischt, boven hen uit te munten. Mogelijk was het gebrek aan zelfvertrouwen, mogelijk onkunde. Maar wat ook de oorzaak zij, men offerde zonder er verder over te denken, den smaak op en verklaarde elke poging voor nutteloos om dien te verheffen en te zuiveren. Intusschen hadden de werken van verschillende inlandsche kunstenaars de Engelschen somtijds gedwongen om te bekennen, dat het individuele genie bij hen niet uitgedoofd was. Maar terwijl men het talent van Reynolds, Gainsborough en

Chantrey bewonderde, waren weinigen geneigd te gelooven, dat de massa hunner landgenooten in staat was het schoone daarvan te begrijpen of eenige sympathie daarvoor te gevoelen. - “Gelooft gij, Mr. Haydon,” zeide een van onze laatste Presidenten van den Ministerraad, “gelooft gij, dat de bewoners van ons eiland ooit eenigen smaak zullen hebben?” - “Ik weet niet best hoe zij daartoe zouden kunnen geraken,” was het antwoord, “wanneer men zich volstrekt geene moeite geeft om hun dien te leeren.”’

Het blijkt dus uit het oordeel van een Engelschman zelven, dat de toestand van dit gedeelte der volksbeschaving niet zeer gunstig was. De Review doet nu verder uitkomen, wat er sedert eenige jaren gedaan was om den kunstzin op te wekken en door onderwijs aan te kweeken, welke scholen er opgerigt waren, en verheugt zich verder over de reeds verkregene goede resultaten. Men was evenwel nog ver verwijderd van de overtuiging, dat de beoefening der hooge en zuivere kunst een noodzakelijk gedeelte van de volksbeschaving is en dat nog meer in het bijzonder de industriëel die niet missen kan.

Maar nu werd in 1851 het grootsche denkbeeld van Prins Albert verwezenlijkt, en op Engelands bodem vereenigden zich voor de eerste maal de vruchten der menschelijke werkzaamheid in de geheele beschaafde wereld. Hier waren nu de verschillende geestbeschavingen der volken, niet in afgetrokken theoriën, maar in stoffelijke voortbrengselen nevens elkander geplaatst. Hier hadden zij ligchaam gekregen en waren begrijpelijk voor ieder die oogen had om te zien en te duidelijker naarmate die oogen meer geoefend waren.

Engeland ontving die schatten in een paleis, dat alleen voldoende zou geweest zijn om aan de wereld te toonen op welk buitengewoon hoog standpunt de Engelschen en hunne industrie stonden. Het enkele feit dat dit reusachtig gebouw, welks inhoud op een millioen kubieke ellen geschat werd, waarvan de duizenden bogen op 3300 kolommen rustten en waarvoor 82,800 meters glas noodig waren, alléén door den krachtigen wil van het volk tot stand kwam, zonder eenige hulp van den Staat, dit feit alléén was genoeg om de grootheid van Engeland, de vrucht van het zelfvertrouwen, het self-government zijner bevolking, in een duidelijk licht te stellen. Die buitengewone activiteit van denken en handelen, werd bewezen door den ongelooflijken spoed, waarmede dat gebouw tot stand kwam. Hoe

groot de rijkdom hunner nationale hulpmiddelen is, kwam duidelijk uit door de mogelijkheid om in eenige maanden en geheel onverwachts de énorme menigte materialen bijeen te brengen, die voor de constructie noodig waren. Het hoofd duizelt als men bedenkt, dat in zoo korten tijd het plan ontworpen, al de teekeningen gemaakt, de materialen aangewezen en in verschillende fabrieken besteld, de tijd waarop zij achtereenvolgens moesten geleverd worden verdeeld en eindelijk het geheel in elkander gezet moest worden. Maar bovenal waren ook de Engelschen zelven verbaasd over het gemak en de snelheid waarmede al die ruwe grondstoffen werden verwerkt, gegoten en in de meest ongewone vormen gebeeldhouwd, en dat alles met zooveel mathematische juistheid, dat alles op een gegeven oogenblik in elkander paste, niettegenstaande de menigte fabriekanten aan wie de afzonderlijke gedeelten waren toevertrouwd. Niets kan krachtiger bewijs leveren voor het hooge standpunt, de goede, grondige en praktische opvoeding der nijverheidsbevolking, van den architect af die dit meesterstuk der industrie ontwierp, tot op den minsten gezel die aan de oprigting er van gewerkt heeft. Eene Belgische Commissie van dien tijd zeide dan ook teregt: ‘l'Angleterre se trouve être un des pays du monde où les institutions ayant pour objet d'initier la classe ouvrière à la connaissance du dessin linéaire et géométrique sont les plus repandues, où les méthodes les plus avancées reçoivent le plus tôt leur développement.’

In dat paleis besloeg de Engelsche industrie van allerlei aard nagenoeg de helft van de enorme ruimte! Was het wonder dat een volk, dat dit alles kon tot stand brengen, trotsch was op zijne nijverheid en gerust de vergelijking met de geheele wereld afwachtte?

En toch, Engeland werd door die vergelijking geslagen en - stond te hoog om het te ontkennen. Alle Engelsche dagbladen, alle Reviews van dien tijd bekenden openhartig, hoewel niet altijd zonder eenige bitterheid, de meerderheid van sommige takken der Duitsche, maar bovenal van de Fransche industrie. En die meerderheid bestond juist in het hoogste, in het onstoffelijke, in het schoone. Het was voor de Engelschen slechts een magere troost, dat zij in zuiverheid van bewerking, in mathematische juistheid en in alles wat door de brutale kracht van bij uitstek zuivere machines kan verkregen worden, op den voorrang mogten bogen. Want de voortbrengselen van andere volken

kwamen hun daarin vaak zeer nabij en waren sierlijk en bevallig daarenboven. - Zij bogen het hoofd, maar slechts voor één oogenblik; in het volgende zochten zij reeds naar de oorzaken, en eene verstandige vergelijking deed hen dadelijk de gebreken en tevens de middelen tot verbetering ontdekken. Zij waren te meer bereid om te herstellen wat verwaarloosd was, omdat niet alleen hun trots gekrenkt, maar ook hun belang in het spel was. Zij leerden nu door de ondervinding, hoe zeer de goede smaak, het sierlijke en bevallige der vormen, het kunst-element in één woord, de waarde der stof verhoogt, zonder daarom den prijs der productie noemenswaardig te vermeerderen. Het bleek hun vooral hoe zeer die eigenschappen de verkoopbaarheid bevorderen, en verkoopen is het eenige doel van den fabriekant, het eenige middel waardoor duizenden familiën bestaan.

En nu grepen zij de zaak aan, krachtvol en van een hoog standpunt, zoo als trouwens van dit volk te verwachten was. Geene kunstjes, geene bijpaden, geene waagstukken met reeds elders verworpene systema's. Wat ontbrak, was verheffing van den geest, gevoel voor het schoone en een ernstig kunstonderwijs, en zij gingen dat zoeken waar het alleen te vinden is, namelijk in de werken van de grootste kunstenaars van alle landen en van alle stijlen, om het even of het bouw-, schilderof beeldhouwkunst was; zij begrepen, dat wanneer eenmaal dat hooger gevoel in den geest van het volk was ontwaakt en door onderwijs aangekweekt, de smaak zich daardoor van zelf zou verheffen en de toepassing op de nijverheid dan uit den aard der zaak volgen zou.

Men meene intusschen niet, dat zij bij de regeling van dat onderwijs bevrijd zijn gebleven van wat men veilig de plaag van allen vooruitgang kan noemen, namelijk de inmenging van onbevoegde beoordeelaars. Och neen! dat schijnt er overal toe te behooren. Menschen, die overigens zeer achtingswaardig, gedeeltelijk zelfs zeer geleerd waren, maar die geen greintje kunstbeschaving bezaten en er ook nooit over gedacht hadden, deden, nu de kunst aan de orde van den dag was, plotseling de ontdekking van ‘la bosse artistique’ op hun voorhoofd en begrepen nu dat het met hunne waardigheid overeenkwam om hun licht niet onder eene korenmaat te verbergen. Hunne overigens onschuldige liefhebberij werd uitermate lastig, omdat zij hun gevoelen met te meer driestheid aan hun land opdrongen, naarmate zij minder van de zaak begrepen, en ge-

vaarlijk, omdat zij met een onmiskenbaar talent tot een publiek spraken, dat er even weinig van wist als zij. Later had men te strijden met ontevredene fabriekanten, die naïef genoeg waren om te gelooven, dat, wanneer hunne gezellen twee of drie jaren op de teekenscholen waren geweest, zij dan maar, zonder verdere professionele opleiding, alles moesten kennen wat ieder in het vak dat hij uitoefende, noodig had, hoe uiteenloopend de vereischten ook waren. Deze klaagde dat men zich niet genoeg, gene dat men zich te veel op de zuivere kunst toelegde, en veel tijd ging met ijdele redeneringen verloren, die beter aan ernstig werken zou besteed geweest zijn.

Gelukkig had men met een praktisch volk te doen, dat gewoon is aan zelfdenken en handelen, en dat altijd meer vertrouwen stelt in mannen, die door daden bewijzen wat zij vermogen, dan in hen, die wel holle theoriën op eene fraaije wijze voordragen, maar niet in staat zijn zelven het geringste voort te brengen. - En kunstbeschaving uit zich door handelen! Door het gezond verstand der bevolking ondersteund en door enquêtes van het parlement dikwijls aangemoedigd om op den goeden weg te blijven, zijn de kunstenaars, aan wie de zorg voor die beschaving was toevertrouwd, niettegenstaande de dikwijls kleingeestige en ontmoedigende aanmerkingen, stil hunnen gang gegaan, en de wereldtentoonstelling van 1862 heeft bewezen, hoe gezegend de vruchten van hunnen arbeid zijn geweest. Nu is men er hun dankbaar voor. Twijfelt men aan die groote vorderingen in zoo korten tijd, dan heeft men slechts de onrust en de waarschuwingen te herlezen, die de Fransche Commissie bij het zien van dien ongelooflijken vooruitgang heeft doen hooren.

Wij hebben in een vroeger opstel[1] den toestand van het kunstonderwijs in Engeland, in het jaar 1851, doen uitkomen. Zien wij nu wat te dien aanzien in de periode tusschen de twee tentoonstellingen heeft plaats gehad.

Het was hun die overal gingen onderzoeken, en het gezond verstand hadden om hunnen nationalen trots ter zijde te stellen, spoedig in het oog gevallen, hoe veel de Fransche bevolking, door den kring waarin zij zich beweegt, boven de bewoners van den eigen bodem voor had. Zij begrepen dadelijk den invloed, dien het voortdurend zien van het schoone in allerlei

1 ‘De kunstbeschaving van den Nijverheïdsstand,’ in de Gids voor 1853.

vorm, op het gemoed der menigte moest oefenen, en dat wat de Heer Alvin ‘l'enseignement de la rue’ noemt, een voornaam gedeelte van de kunstopvoeding uitmaakt. - Maar juist dit was moeijelijk te verkrijgen, daar hier ontbrak, wat de Franschen ‘le fonds artistique’ noemen, namelijk de kunstschatten door eeuwen bijeengebragt en die het eigendom der natie zijn. Zulk een fonds bezat Engeland niet en was niet dan door groote schatten en opofferingen van allerlei aard te verkrijgen. Maar wat zijn moeijelijkheden in dit land, wanneer het geheele volk iets ernstig wil? Allen, hoog en laag, werkten te zamen. Ziehier een voorbeeld van die overeenstemming.

De fabriekanten van Manchester besloten eene tentoonstelling van kunst en hooge nijverheid uit te schrijven, in de hoop dat het zien daarvan eenen gunstigen invloed op den geest en het gevoel hunner nijverheidsbevolking zou uitoefenen. Zij deden een beroep op de welwillendheid en de medewerking van al hunne landgenooten en verklaarden zich bereid de kosten dier Tentoonstelling zelven te dragen, die later bleken nagenoeg een millioen gulden te beloopen. Welnu, adel, hooge geestelijkheid, cotton-lords en handelsvorsten zonden, als eenig antwoord, hunne kunstschatten daarheen. Zie! zulke medewerking tot één doel is echt groot, echt vaderlandslievend. Is het reeds schoon om geld tot een goed doel af te staan, men weet toch hoe spoedig het weinige van den overvloed gegeven en vergeten is. Maar zich gedurende zes maanden te ontdoen van een kunststuk van hooge waarde, dat men gewoon is dagelijks te zien; gedurende al dien tijd de plaats leêg te vinden, waar een erfstuk der famille door wie weet hoe vele geslachten bewonderd werd; onwaardeerbare kunstschatten te wagen aan de kans van mogelijke ongelukken, en dat alles om den geest der nijverheidsgezellen van eene vreemde stad en daardoor de vaderlandsche industrie te verheffen, ziet, dat is waarlijk groot. Hoe diep moet de overtuiging van het nut der tentoonstellingen voor de beschaving van den geest in alle die standen zijn ingedrongen, eer men zich zulk eene opoffering zal getroosten!

Na de wereldtentoonstelling van 1851, werd het Paleis naar Sydenham overgeplaatst en daarin eene permanente expositie geopend. Vele millioenen menschen zien daar op groote schaal de getrouwe nabootsing van ontelbare kunstwerken van alle tijden en van alle volken; zoowel een Egyptischen tempel als

de zalen van de Alhambra. Het kan niet anders of het dikwijls zien van deze uitmuntende kopijen van Mr. Owen Jones en zijne collega's moet den gunstigsten invloed oefenen op het sluimerend schoonheidsgevoel der jonge Engelschen, hunne verheelding opwekken, hunnen gezigtskring vergrooten, hunnen geest beschaven. - Maar er behoort tijd toe; de geest gewent zich slechts langzaam om het ware schoon van het onbeduidende te onderscheiden, en men moet leeren het te bewonderen voordat men het lief krijgt. Dat is zoo in alle tijden, bij alle volken geweest. Wat waren bijv. de Romeinen onbeschaafd en ruw, toen zij de kunstschatten der Grieken plunderden! hoe laag stond hun Consul, toen hij de intendanten dreigde, dat zij, een beeld van Phidias brekende, genoodzaakt zouden worden een ander van dezelfde stof en grootte in de plaats te stellen! En toch, toen die plunderaars later die kunstschatten dagelijks voor oogen hadden, ondervonden zij den invloed daarvan, mengde zich het opgewekt kunstgevoel in hun leven en verhieven zij zelven zich tot eene zeer aanmerkelijke hoogte.

Van meer algemeen en duurzaam belang voor het opwekken van den schoonheidszin en voor het kunstonderwijs in het geheele land, is het Instituut van South-Kensington (eene der voorsteden van Londen), dat, ontkiemd onder de indrukken der eerste wereldtentoonstelling, langzaam is opgegroeid tot een geheel dat even schoon als praktisch nuttig is. Het is gegrond op het denkbeeld, dat de kunsten altijd gebloeid hebben en dit ook alléén kunnen doen in de brandpunten der beschaving, in de groote steden, daar waar de meeste wrijving van denkbeelden bestaat, en waar hunne vlugt niet belemmerd wordt door de bekrompen begrippen aan alle kleine plaatsen eigen. Daar ook alleen kan men overvloedig de middelen verschaffen, om door gedurige vergelijking met menigvuldige schoone en strenge kunstvormen te voorkomen, dat de geest afdwaalt tot overdrijving of tot kleingeestigheid of in het algemeen tot alles wat een slechten smaak kenmerkt. Hier alleen is men dus in staat alles zoo volkomen mogelijk te hebben, en wil men verheffing van geest, schoonheidszin en een zuiveren smaak door middel van een ernstig kunstonderwijs in de kleinere steden brengen, dan moet dit uitgaan van zulk een middelpunt, of er komt niets goeds tot stand.

Dit is juist de roeping van het Instituut te Kensington; het

vormt dat middelpunt. Van hier wordt alles wat tot het kunstonderwijs behoort over alle steden en plaatsen der drie koningrijken verspreid. Het heeft dus eene schoone en ruime taak te vervullen. Vooreerst het dooden van alle kleingeestigheid, het verheffen van den geest, het opwekken van het gevoel voor het schoone, door aan de bevolking der kleinere steden zoo vele kunstvormen te doen zien, dat zij belang in de kunst leert stellen, door vergelijking tot een zuiverder smaak komt en de liefde tot onderrigt voelt ontwaken, Voorts het kweeken van goede en kundige leeraars; het verzamelen van uitmuntende voorbeelden en modellen, die, voor zij bij het onderwijs mogen dienen, aan een ernstige kritiek worden onderworpen, omdat de leerling daarnaar zijnen smaak vormt; het geven van raad aan allen die dat verlangen; eindelijk het verschaffen van alle middelen en behoeften die bij het onderwijs noodig zijn.

Zoo als alle instellingen van dien aard in dat land, is ook deze aan eene associatie van partikulieren haar aanzijn verschuldigd; doch het Parlement komt van tijd tot tijd te hulp, zoo als het onder anderen in 1857 deed, toen het eene toelage van £ 16,000 verleende. Slechts zeer zelden echter worden vaste fondsen door het Parlement bewilligd. In beginsel zijn die toelagen slechts tijdelijk en elke hernieuwing geeft dus aanleiding tot ernstig onderzoek. Daardoor kan eene verkeerde rigting in het onderwijs, de inmenging van onbevoegde personen, en, in het algemeen, alles wat tot afdwaling van den goeden weg geleidt, zelden lang duren; terwijl in het algemeen de administratie gedwongen wordt om ernstig toe te zien om zich eene hernieuwing van die gunsten waardig te maken. Het Instituut bezit een eigen museum. De ruime zalen bevatten 55,000 voorwerpen, zoowel van kunst in allerlei stijl en vorm, als van toegepaste kunst op voorwerpen van hooge nijverheid. Een deel van dien rijkdom is uit giften geboren, een ander is aan het museum slechts in bruikleen afgestaan. In 1852 werd deze verzameling door 40,000 personen bezocht, doch de belangstelling klom voortdurend naarmate het onderwijs de oogen opende, zoodat zij in 1861 reeds 605,000, en sedert dien tijd 2,800,000 bezoekers van allerlei stand binnen hare muren ontving, niet enkel maar om te zien, maar vooral om nieuwe frissche denkbeelden uit dit museum te putten.

In 40 andere steden zijn dergelijke museums opgerigt. Reeds vroeger had het Parlement, op voorstel van Mr. Ewart, de

steden gemagtigd om eene belasting te heffen, ten einde museums van schilder- en beeldhouwkunst op te rigten.

Het centraal museum van Kensington zendt voortdurend verzamelingen van schoone kunstvormen van allerlei aard en stijl naar meer afgelegene steden en plaatsen, en de administatie zorgt dat hetgeen men daarheen zendt zooveel mogelijk toepasselijk is op de soort van nijverheid, die in die plaatsen voornamelijk wordt uitgeoefend. De reizende museums worden in waggons gepakt en verzonden, blijven in elke van die steden eenigen tijd tentoongesteld en worden dan met andere verwisseld. In het verleden jaar zijn zulke tentoonstellingen in 37 plaatsen gehouden, en 640,000 personen, meestal behoorende tot de industrie, hebben die reizende museums bezocht.

Op die wijze vervult het Instituut een gedeelte van zijne taak en tracht het te gemoet te komen aan het bestaande gebrek van wat de Franschen hun ‘fonds artistique’ noemen. Zoo tracht men door het schoone in allerlei vorm voor het oog des volks te stellen, zijne sluimerende verbeelding op te wekken, het liefde voor het schoone in te boezemen en zijnen smaak te zuiveren. De zucht naar onderrigt volgt dan van zelf, zoo als de ondervinding bewijst.

Aan dat Instituut is eene school verbonden, waarvan het reglement uit een wijs en bij uitnemendheid praktisch gezigtspunt is zamengesteld. Zij maakt geen aanspraak om in den werkkring eener akademie van beeldende kunsten te treden of zich hooger te verheffen dan het doel van hare instelling is: zij wil niets anders dan aan de nijverheidsgezellen alles onderwijzen wat voor de menigvuldige toepassingen der kunst op de industrie noodig is.

De leerlingen betalen eene kleine maandelijksche retributie, omdat de ondervinding bewezen heeft dat de Engelschen zelden hoog schatten wat zij om niet ontvangen, en dat de kleine uitgaaf die zij zich moeten getroosten, hen tot werken aanspoort en het verzuimen der lessen voorkomt. Zoodra echter de leerling toont dat hij ijver en aanleg heeft, wordt hij, bij wijze van belooning, van die retributie vrijgesteld; en zijn er enkelen die meer begaafd zijn, zoodat zij zich tot de hoogte van repetitor kunnen verheffen, dan ontvangen zij eene vaste toelage, die hen in staat stelt om hunne studiën te kunnen voortzetten, zonder verder hunne familiën tot last te zijn.

Als een middel tot aanmoediging dingen de leerlingen van

dezelfde klasse dikwijls naar prijzen, die dan bestaan in voorwerpen die hun bij hunne studie nuttig kunnen zijn, bijv. passer- en verwdoozen, penseelen, enz. Het voorgestelde voorbeeld bestaat nu eens in een hoofd, dan weder in een gedeelte van een architectonisch ornament of in bloemen, terwijl anderen zelfs naar het levend model teekenen. De verder gevorderden krijgen een of ander vraagstuk om uit te werken, bijv. het componeren van een patroon voor een tapijt of voor eene geemailleerde plavuis of voor de ornamentatie eener vaas. Die compositiën blijven dan eenigen tijd in de school tentoongesteld, en geven dikwijls blijken van veel verbeelding, maar vertoonen somtijds ook iets vreemds, dat verbazing verwekt en dat men alleen in Engeland zoo vindt. Zoo als wij later zien zullen is dit het gevolg van de rigting van het onderwijs.

De administratie laat zich nog aan de leerlingen gelegen zijn, wanneer zij die school reeds verlaten hebben. Zij geeft aan de verstgevorderden diploma's van bekwaamheid, en bezorgt aan enkelen onderwijzers-plaatsen aan scholen in kleine steden, of beveelt hen aan de groote fabriekanten als teekenaars aan, wanneer zij daartoe de geschiktheid hebben. Daar echter de eigenaardige gaven voor deze laatste taak niet algemeen worden aangetroffen, zijn aanbevelingen van dien aard even zeldzaam als hoog gewaardeerd, en is de toekomst van den leerling die ze ontvangt, gewoonlijk gewaarborgd.

Het onderwijs op dit Instituut heeft eene rigting die het zeer van die der Fransche scholen onderscheidt. Men geeft er namelijk hoegenaamd geene voorkeur aan den eenen kunststijl boven den anderen. Daardoor mist het onderwijs die zekere klassieke regelmatigheid, die men elders aantreft. Onder de Engelsche kunstenaars is die bekende strijd tusschen het klassieke en romantische nooit doorgedrongen, en tot groote ergernis der Franschen doen de professoren hier hunne leerlingen nu eens naar het Parthenon, dan eens naar eene Gothieke kerk, ja zelfs naar eene Arabische moskee studeren. Al die stijlen hebben natuurlijk hun eigen schoon en kunnen tot de ontwikkeling van het schoonheidsgevoel ieder op hunne wijze dienstig zijn. Maar dan is het ook noodzakelijk, dat de jonge lieden reeds vroeg gewezen worden op de harmonie van het geheel, op de noodzakelijke betrekking die er tusschen zekere vormen en zekere motieven van ornamentatie bestaat en niet kan verwaarloosd worden, zonder dat men gevaar loopt om in het groteske

te vallen, waarvan, gelijk wij reeds opmerkten, de compositiën van de kweekelingen dezer school niet altijd vrij zijn. Intusschen mag men de wijze instellingen van dit Instituut niet naar die enkele proeven van het werk der leerlingen beoordeelen. Het zou misschien niet moeijelijk te bewijzen zijn, dat zulk een eclectisch onderwijs voor deze leerlingen, die geene kunstenaars moeten worden, maar toepassing der kunst op de industrie moeten leeren, veel nuttiger is dan een meer exclusief onderrigt. Men moet toch niet uit het oog verliezen dat de teekenaar, die goede diensten aan de industrie zal bewijzen, niet alleen streng moet redeneren, maar vooral ook door verbeelding moet uitmunten. Het uitvinden van nuttige zaken moet zijn gedurig streven zijn; hij moet trachten nieuwe behoeften te scheppen of aan reeds bekende op eene nieuwe wijze te voldoen, en bij dat alles steeds zorgen voor een schoonen of bevalligen vorm, geschikt om den kooplust te prikkelen. Daarenboven is hij genoodzaakt dat alles in verband te brengen met de eischen van den grooten despoot der industrie, de mode, die hij zooveel mogelijk moet volgen, indien hij haar niet geleiden kan. Voor dit alles is het oordeel niet voldoende, maar is daarenboven eene zeer opgewekte, zeer rijke verbeelding noodig; en ziedaar juist wat geen professor, ook door het beste onderrigt, aan zijne leerlingen geven kan. Het eenige middel is, om hun eene groote verscheidenheid van schoone kunstvormen gedurig voor oogen te stellen, ten einde de sluimerende verbeelding op te wekken en te prikkelen. Dit is juist wat men te Kensington beoogt en, wat van niet minder belang is, men stoffeert daardoor het geheugen. Het komt ons vrij duidelijk voor, dat de leerling, die beurtelings naar een klassiek beeld, naar eene arabeske van de Alhambra, naar de frisen van den tempel van Minerva Polias, naar de kapiteelen eener Romaansche en de façade eener Gothische kerk teekent, een beter en rijker ornamentist zal worden, dan hij die gedurig de afgietsels van enkel Grieksche kunst kopiëert en herkopiëert. Wel zijn wij ten volle overtuigd dat op die wijze geene kunstenaars kunnen gekweekt worden, maar dat is hier ook de bedoeling niet. Terwijl slechts weinigen behoefte hebben om eene vreemde taal zoo te kennen, dat zij daarin een boek kunnen schrijven, is het voor velen een vereischte in meerdere talen althans in zooverre te huis te zijn, dat zij er zich in kunnen uitdrukken en zich dus overal kunnen redden. Zoo gaat het ook den industriëel met betrek-

king tot de kunststijlen. De tentoonstelling van 1862 heeft daarenboven bewezen hoe verwonderlijk ver de Engelschen het in korten tijd met het door hen gevolgde stelsel gebragt hebben.

Er is nog een ander soort van lessen aan het Instituut, die zeer eigenaardig daar te huis behooren, en door de menigte voorwerpen waarover men te beschikken heeft, daar ook mogelijk zijn gemaakt. Elk voorwerp namelijk, door een of anderen tak van de industrie voortgebragt, en waarvan de vorm en de kleur willekeurig door den smaak kunnen gewijzigd worden, mag bij die verandering geene der vereischte hoedanigheden verliezen; het moet daarin veeleer winnen en bij voorkeur vervaardigd worden uit de stof die bij het gebruik blijkt de meest geschikte te zijn. Dit geeft nu aanleiding tot bijzondere lessen, die in het museum worden gegeven. De professor neemt bijv. een voorwerp in glas, en doet daarvan de goede hoedanigheden of de gebreken uitkomen. Daarop handelt hij over de natuur van de stof, hare innerlijke hoedanigheden, helderheid, doorschijnendheid, kracht van weêrstand, buigbaarheid bij zekeren warmtegraad enz. Vervolgens spreekt hij over den vorm die het meest voor de bestemming past. Die karaf bijv. is goed, men behandelt die gemakkelijk, het vocht vloeit er gelijkmatig uit, terwijl zij die er naast staat integendeel een hals heeft waarvan de kromming slecht berekend is, zoodat zij moeijelijk in het gebruik is en het vocht er onregelmatig uitvloeit. De eene staat vast op den grond, de andere om deze of gene rede wankelend, enz. Nu komt ook de ornamentatie ter sprake. Zie hier een eenvoudigen en sierlijken vorm, waarvan de ornamenten volmaakt in het karakter van het geheel en van zijne bestemming zijn, terwijl gene wel rijker aan loofwerk is, maar daardoor in gemak bij de behandeling verloren heeft, of meer aan breken is blootgesteld, enz. Op diezelfde wijze worden nu voorwerpen in porcelein, metalen, hout enz. beredeneerd, niet alleen uit het oogpunt van het nut, maar ook uit dat van den smaak; want het gebeurt zelden dat eene groote fout tegen den goeden smaak niet tevens eene fout tegen de logica is. Daar deze lessen zich rigten tot jonge lieden die ornamentisten zullen worden, of in eenigen anderen tak van hoogere nijverheid werkzaam zullen zijn, kan men zich gemakkelijk voorstellen hoe nuttig zij moeten wezen.

Het Instituut bezit een schat van kunstvoortbrengselen, die

bij het onderwijs moeten dienen, zoo groot, dat men er over verbaasd staat: duizenden gegraveerde en gelithographeerde voorbeelden van allerlei aard, busten, beelden en vazen in pleister, afgietsels van architectonische ornamenten uit alle tijden, in één woord alles wat dienen kan tot eene veelzijdige ontwikkeling van kunstbeschaving bij de leerlingen. In 1857 werd deze verzameling bezocht door den Heer Prosper Merimé, en hij zegt daarvan onder anderen: ‘L'école de Kensington possède une immense collection de moulages d'ornamentation, tirés de monumens de tous les temps et de tous les pays. J'ai reconnu un fort grand nombre de plâtres estampés d'après nos édifices du moyen âge et de la renaissance, et je me suis rappelé tristement qu'en France nous serions fort embarrassés pour nous en procurer de semblables.’

Deze met de grootste zorg en met de volledigste kennis bijeengebragte middelen voor het kunstonderwijs staan nu ter dienste van elke school, die in kleinere steden wordt opgerigt, Even zoo is het met de andere benoodigdheden. Wanneer men in de uitgestrekte zalen van Kensington treedt, waant men zich in een grooten bazar verplaatst, waar alles te vinden is, wat voor het onderwijs in het teekenen vereischt wordt: teekentafels, lijsten met glazen, passer- en verwdoozen, in één woord alles, en alles van de beste qualiteit, naar een éénvormig model gefabriceerd, nadat de ondervinding bewezen had, welk het beste was. De administratie koopt die zaken zoo goedkoop mogelijk, omdat zij de bestellingen in het groot bij de fabriekanten doet en zeker van een groot debiet is, en zij geeft zonder prijsverhooging in het klein af wat zij in het groot opdoet.

Elke gemeente nu, die eene teekenschool wil oprigten, vervoegt zich tot de administratie van Kensington en ontvangt vandaar alles wat daartoe noodig is. Zij heeft dan de zekerheid, dat alles op de beste wijze is ingerigt, en tevens een waarborg, dat de sommen, die zij voor dat onderwijs uitgeeft, goed en nuttig besteed zijn, en niets aan uitgaven verloren gaat, die later blijken nutteloos of overtollig te zijn geweest.

Men zal erkennen, dat het moeijelijk zou zijn om iets op meer praktische wijze in te rigten en de zaken van een hooger standpunt te beschouwen. Wij hebben den werkkring van dit Instituut eenigzins breedvoerig beschreven, omdat daardoor een algemeen denkbeeld gegeven wordt van de wijze waarop men in Engeland, na veel onderzoek, het onderwijs in de kunsten

heeft begrepen en ingerigt. In een anderen vorm vinden wij ook hier de toepassing van die groote waarheid: ‘l'art est un et il faut l'enseigner dans ce qu'il a de plus pur et de plus élevé.’ Eene beschrijving van de andere scholen is nu overtollig.

Onder de indrukken der eerste tentoonstelling, werd het departement van kunsten en wetenschappen opgerigt. Het ontvangt van het Parlement eene tegemoetkoming van 1 millioen. Het staat aan het hoofd van het onderwijs. De markies van Salisbury is president en Mr. Henry Cole secretaris van den raad, terwijl Dr. L. Playfair en Mr. R. Redgrave inspecteurs zijn, de eerste voor de wetenschappelijke, de tweede voor de kunstscholen.

Onder het bestuur van dat ligchaam is eene normaalschool voor leeraars opgerigt en het bezit eene bibliotheek van 6000 deelen en van nagenoeg 9000 teekeningen, platen en photographiën. Het is behulpzaam bij het stichten, de directie en de administratie der kunstscholen, ondersteunt de mechanics-institutions bij hare oprigting en zoo verder.

Zien wij nu wat ‘cette levée de boucliers,’ zoo als de Franschen, in het gevoel van hunne meerderheid, in 1852 die pogingen eenigzins spottend noemden, heeft uitgewerkt.

In de maand October 1852 bezat Engeland 19 teekenscholen; nu zijn er 90 waarin een volledig kunstonderwijs wordt gegeven, en meer dan 500 publieke- en privaatscholen, waar het teekenen onder de leiding van bekwame professoren wordt geleerd. In 1852 waren er in het geheel 3296 leerlingen op de teekenscholen, en in het verleden jaar is een meer volledig kunstonderwijs gegeven aan 91,836 jonge lieden in de verschillende standen van de nijverheid. Vroeger waren er slechts een klein getal bekwame leeraars, die weinig geacht en slecht betaald werden; maar nu men bijna overal den gunstigen invloed van bekwame onderwijzers begint te gevoelen, staan zij hoog aangeschreven, en velen hebben traktementen van nagenoeg ƒ 6000, twee zelfs van ƒ 12,000.

De fabriekanten van Nottingham, Sheffield, Manchester, Worcester en Staffordshire bekennen openlijk dat hunne beste teekenaars van die scholen komen en dat, dank zij hunnen ijver! het algemeen karakter der vormen en de teekening hunner producten op de gelukkigste wijze zijn vooruitgegaan en verbeterd.

‘Avant dix ans,’ zegt een der Fransche Commissarissen,

‘l'industrie Anglaise aura plus d'un million de travailleurs qui auront acquis, dans plusieurs années d'école, de saines notions d'art et de science et une pratique intelligente du dessin; les musées et les collections ambulantes auront rendu familiers à plusieurs millions de fabricants et d'ouvriers les styles de tous les pays et de toutes les grandes époques, les plus beaux types de l'ornement et les modèles les plus réputés en tout genre.’

‘Nous avons déjà remarqué,’ zegt hij verder, ‘combien ces efforts sont menaçants pour notre industrie.’ Zeker zijn zij menaçants, maar niet alléén voor Frankrijk.

Wat zijn nu de blijvende indrukken, die het gedane onderzoek naar den tegenwoordigen toestand van het kunstonderwijs in Engeland bij ons overlaat?

Bewondering voor zooveel geestkracht bij mannen, die, terwijl zij zich van hun voortreffelijk wetenschappelijk onderwijs bewust en daarop niet weinig trotsch waren, toch dadelijk erkenden dat het onvoldoende was, en, met terzijdestelling van alle nationale fierheid, zich getroost hebben onderzoek te doen naar hetgeen ontbrak, en, na dat gevonden te hebben, met vasten wil en op de grootst mogelijke schaal de middelen toepasten, die het best geschikt waren om te verkrijgen wat verwaarloosd was.

Het was een groot denkbeeld om aan zulk een ontwikkeld volk geen afzonderlijken stijl te onderwijzen, geene systema's op te dringen of geene banden aan te leggen; maar het schoone in al zijne verschillende uitingen en vormen voor zijne oogen te stellen: het schoone, dat, hoewel altijd één en hetzelfde, zich in iederen eigenaardigen vorm van beschaving op eigenaardige wijze heeft afgespiegeld en nooit heeft nagelaten zich in de kunst van ieder volk te openbaren, wanneer het den hoogsten trap zijner ontwikkeling had bereikt. En niet minder groot was het vertrouwen, dat het zien van die schoone kunstvormen van zelf dat gevoel, dat wel sluimert, doch nooit geheel uitgedoofd is, bij het volk zou doen ontwaken. En zoo is het ook gebeurd. Van onverschilligheid is het volk tot belangstelling en van deze tot bewondering opgeklommen, en de zucht om zelf voort te brengen wat men lief gekregen had, was het natuurlijk gevolg hiervan. En toen heeft men dien opgewekten lust ondersteund en geleid door een verstandig en krachtig onderwijs, dat, gegrond op de ondervinding, sedert

langen tijd in andere landen opgedaan, langzaam maar zeker voorwaarts schrijdt, niets versmadende wat sedert onheugelijke tijden het kunstgenie bij de meest verschillende volken heeft voortgebragt.

Wat zal het gevolg van die vrije ontwikkeling van het schoonheidsgevoel bij dat volk zijn?

Dat er eene geheel nieuwe opvatting van schoone vormen zal geboren worden, waarvan de sporen zich nu reeds vertoonen: een schoon, dat in harmonie zal zijn met de geheele geestontwikkeling van dat volk en dat naast het gracieuse en spelende van het Fransche genie het meer ernstige en grootsche van den Engelschen geest zal plaatsen, - een Jupiter naast eene Venus, het trotsche van den eik naast het bevallige van de roos, eene verschillende uiting van het schoonheidsgevoel geïnt op alles wat door de nijverheid wordt voortgebragt en aangeboden aan de koopende wereld, die dan kiest wat best met haren eigen smaak overeenkomt.

Wat zal bij eene volgende tentoonstelling, wanneer die denkbeelden menige schrede nader aan de volkomen verwezenlijking zijn gebragt, het lot der achterblijvers wezen?

C.C. HUYSMANS.

(*Het vervolg in het volgend nommer*).

Whittington en zijn kat.

Een aardig boekje ligt voor mij. 't Is een klein tooneelstukje voor kinderen, door Miss Julia Corner geschreven, en met keurige houtsneêplaatjes versierd door de hand van Alfred Crowquill. ‘Whittington en zijn Kat’ is de titel; het oude vertelseltje uit onze kinderjaren, van den armen jongen die eerst door den verkoop van zijn poes rijk wordt en later Lord-Mayor van Londen. Dat verhaal heeft ook hier te lande het burgerregt verkregen, en oud en jong kent het voorzeker ten onzent. 't Is niet zoo kinderlijk als de, nu door Gustave Doré zoo meesterlijk geïllustreerde Contes de Perrault, noch zoo lief en hartelijk en boeijend als de Kinder-Märchen van de Grimms, in mijne schatting nog door geen ander werkje van dien aard overtroffen of geëvenaard zelfs, maar toch, het blijft een aardig vertelseltje, dat al vroeg een bepaalden indruk maakt en achterlaat. Miss Corner is der geschiedenis zeer getrouw gebleven. Men oordeele.

Een arme jongen in een kleine binnenstad van Engeland vraagt aan een voerman of hij meê mag rijden naar Londen. Hij zou zoo graag wat verdienen en heeft gehoord, dat in Londen alle menschen rijk zijn en de straten met goud geplaveid. De man neemt hem meê, maar ach! hoe vindt de arme knaap zich bedrogen. Eenzaam en verlaten, zonder geld en zonder een enkelen vriend, dwaalt hij weldra door de straten dier groote stad rond, en zinkt eindelijk, uitgeput van honger en vermoeidheid, neder op de stoep van een aanzienlijk huis. Daar vindt hem de eigenaar der woning en jaagt hem weg als een gemeenen bedelaar, ja dreigt hem zelfs met de gevangenis. Radeloos smeekt de knaap hem om erbarmen en eindelijk weet

het dochtertje van den huize, een meisje van zijne jaren, haren vader te bewegen, om den uitgehongerden en verkleumden jongen op te nemen en hem werk te geven. Nu zou hij gered zijn uit zijn nood, wanneer hij niet zóóveel te verduren had van de heerschzuchtige keukenprinses, die hem als een vagebond behandelt, dat hij er half wanhopig onder wordt. Den eenigen troost in zijn lijden vindt hij in de liefkozingen van zijn katje, dat hij van een arme vrouw voor een stuiver, zijn geheelen rijkdom, gekocht heeft. Maar zie, daar gaat een schip van zijn meester naar verre landen, en de gewoonte brengt mede dat al de huisgenooten, ook het dienstpersoneel, ieder iets aan den kapitein toevertrouwen, om het voor hen met winst in den vreemde te verkoopen. Wat zal echter Whittington medegeven, de arme jongen, die niets ter wereld bezit dan zijn trouwe poes, zijn eenigen vriend in zijn vreugdeloos leven; zou hij daarvan scheiden? Toch besluit hij er eindelijk toe, maar met een treurend hart en nog wel onder het gelach der anderen. Maar nu ook worden de voortdurende en dagelijksche kwellingen hem in zijne droeve eenzaamheid zoo ondragelijk, dat hij eindelijk op zekeren avond het huis zijns meesters ontvlugt. Moedeloos zet hij zich even buiten Londen op een grooten steen aan den weg ter neder, maar hoor! wat vreemde toonen klinken hem daar in de ooren? 't Is de hem zoo welbekende klok die als gewoonlijk des avonds geluid wordt, maar 't is nu alsof die klok tot hem spreekt. Met ingehouden adem luistert hij al scherper en scherper, en ja, 't is zoo, zijne verbeelding speelt hem geen parten, duidelijk roept die klok hem in haar eentoonig gebom toe:

> Keer terug, Whittington,
> Lord Majoor van London!

Geheel verbaasd springt hij op, ijlt naar de stad terug, sluipt de woning zijns meesters weêr binnen eer iemand zijn afzijn nog heeft bemerkt, en op eens voelt hij zich krachtig genoeg om geduldig al het leed te verdragen, nu eene zoo schitterende toekomst hem op zulk eene wonderbaarlijke wijze is voorspeld. En zijne volharding wordt uitnemend beloond. Het schip keert terug, en Whittington's kat is door een negerkoning voor zooveel goud gekocht, dat de arme jongen eensklaps schatrijk is. De kapitein had aan het hof van dien

vorst een groot gastmaal bijgewoond, maar naauwelijks wilden de genoodigden toetasten, of een heerleger van ratten en muizen roofde alle spijzen onder hunne handen weg. Mismoedig loofde de vorst een grooten prijs uit aan dengene, die hem van die schromelijke plaag kon verlossen. Naar boord te gaan, de kat te halen, en den zwarten koning en zijn hof als in verrukking te brengen over de heldendaden van den wakkeren muizenvanger, was voor den kapitein het werk van een oogenblik en - Whittington's klokprofecie was vervuld. Hij werd een rijk man, trouwde met de dochter van zijn meester en werd tot drie malen toe zelfs Lord-Mayor van Londen.

Een ieder, in Engeland vooral, kent dat verhaal, en enkele weten ook, dat in het begin der vijftiende eeuw werkelijk zekere Sir Richard Whittington Lord-Mayor van Londen geweest is, maar niemand die daarom aan de waarheid van het verhaal, zoo als dat hierboven getrouw is meêgedeeld en zoo als het algemeen in den mond des volks leeft, gelooft. Algemeen vindt men het een aardig vertelseltje, vooral ook omdat er zoo wat moraal bij is en er zulk eene les van praktische levenswijsheid in schuilt, in Engeland nog al wat waard, maar het moet vooral blijven op het domein van de fictie, niet van de waarheid, in de kinderkamer, niet in de studeercel. Men moet het beschouwen als eene van die menigte legenden uit den ouden tijd, die wel aardig zijn om ze te hooren vertellen, maar met wier aardigheid men zich dan ook moet tevreden stellen en waaraan men geene eischen van historische waarde moet doen.

Toch niet, beweert de Rev. Samuel Lysons M.A.; wat men tot nu toe eene fabel geheeten heeft, een legende, is mij gebleken wel degelijk en deugdelijk een feit geweest te zijn. Niet het verhaal is onwaar, maar de twijfel aan de waarheid er van. In een werkje, van geen kleinen omvang zelfs, bewijst hij ten duidelijkste, dat èn Whittington èn zijn kat op het einde der veertiende eeuw in waarheid de rol gespeeld hebben die het volksverhaal hun toekent. Wie 't hem euvel duidt, dat hij aan een schijnbaar zoo onbeduidende zaak zijn tijd en zijne krachten heeft gewijd, verspild zouden velen misschien liever zeggen, dien vraagt hij met goed regt, of 't dan eene onverschillige zaak mag geacht worden hen te kennen, die zoo wakker en zoo krachtig hebben bijgedragen om aan het land hunner geboorte die magt en die grootheid bij te zetten, waarop het levend geslacht nog teregt zoo fier is? Hij wil

zijne tijdgenooten den tot nu toe miskenden voorvader in al zijne waarde leeren kennen, en Whittington de eereplaats doen innemen in de rij der groote mannen van lang vervlogen dagen die hem met alleen toekomt, maar waaruit alleen onkunde hem tot nu toe verwijderd heeft gehouden. Zijne geschiedenis levert eene nieuwe en welkome bijdrage tot de kennis van die tijden, waaraan wij meer vreemd zijn dan wij 't moesten wezen. Whittington's leven blijve een verhaal boeijend voor het opkomend geslacht, maar het worde tevens, nu het tot den rang van een historisch feit verheven is, belangrijk voor ouderen van leeftijd, omdat het ons luide toeroept, wat groote dingen wakkerheid van geest en cordaatheid van handeling reeds in de aloude dagen van onderdrukking en bevoorregting vermogten. En wee over het land, waarin de kennis der voorvaderen alleen moet strekken om de lange geslachtrol van den nazaat te wettigen, en niet om hulde te brengen aan de waarachtige verdiensten van hen, die de grondleggers geweest zijn van het gebouw waarin wij nog roemen. Moge hij, die alleen ter bevrediging van persoonlijke ijdelheid het vorschend oog door de geschiedrollen van zijn land laat gaan, den naam niet verlengen van een geslacht, dat dan voorzeker niet met eere ten grave daalt.

Een kindersprookje, ook alleen als zoodanig kende Rev. Lysons het verhaal van Whittington's wonderbaarlijk fortuinmaken door een kat. De man moge geleefd hebben of niet: blijkbaar was die kattenhistorie louter een verdichtsel, wel aardig, maar voor zulk eene hooge personaadje minder waardig, zoo dacht ook hij. Daar komt echter toevallig eene zeer zeldzame gravure van den beroemden Reginald Elstrack in zijn bezit, den Lord-Mayor Whittington voorstellende in zijn ambtsgewaad. Het portret was versierd met familie-wapens en met een randschrift, waarin getuigd wordt, dat dit zijne waarachtige gelijkenis is, terwijl in een achttal regels aan den voet de verdiensten van den man breed worden uitgemeten. En zie, zijne regterhand rust op een fraaije kat! Reeds vroeger, bij allerlei historische en topographische navorschingen naar andere zaken, was bij Lysons het vermoeden opgekomen, dat het zoogenaamde sprookje van die kat toch wel degelijk een feit wezen kon, en nu dit portret hem in die meening versterkte, besloot hij te trachten die onderstelling tot zekerheid te brengen.

De familie-wapens moesten al dadelijk een goeden leiddraad

leveren. En ze deden dat bij uitnemendheid. Een naauwkeurig onderzoek in de oude oorkonden in het Britsch Museum bewees al spoedig dat ‘Richard Whittington, tot drie malen toe Lord-Mayor van Londen en een groot weldoener van die stad,’ de derde zoon was geweest van Sir William Whittington, eigenaar van de bezitting Pauntley in Gloucestershire. In hoever de adeldom van zijn geslacht aan groote verdiensten te danken was, moest natuurlijk moeijelijk te onderzoeken zijn in die tijden, toen de koningen van Engeland alle personen die ongeveer £ 200 - later £ 400 - inkomen hadden, dwongen om den adeldom aan te nemen, tegen eene zekere schatting, die bij aanvaarding zoowel als bij weigering, moest voldaan worden. Dat misbruik ging zoo ver, dat het Parlement vrijstelling vroeg voor hen ten minste, die wegens weigering reeds twee malen die boete betaald hadden, maar te vergeefs. Adeldom was dus reeds toen geen bewijs van verdiensten, maar werd een schandelijk middel van inkomsten voor de kroon. Intusschen, al moge nu gebleken zijn dat de afkomst van Whittington geene armelijke was, hij had toch, als jongere zoon, daardoor nog geenerlei middel van bestaan, want het vaderlijk goed ging natuurlijk op zijn oudsten broeder over. De velerlei betrekkingen, die het vindingrijk vernuft sedert die dagen voor de jongere zonen van de adelijke huizen van Engeland als een middel van bestaan heeft uitgedacht, waren toen nog geheel onbekend. Postkantoren, waarvan het doodende werk den adel bijzonder schijnt uit te lokken, - want een Sir Rowland Hill werd eerst later geadeld, - werden in Engeland eerst in 1581 opgerigt; het eerste douanekantoor, die andere bron van werktuigelijken arbeid voor weinig geld, niet voor 1559; aan staande legers, het paradijs van adel en welgeborene, werd nog niet gedacht, want eerst Hendrik V erkende de behoefte er aan; ook niet een enkelen geneeskundige van die tijden wiens naam bekend is gebleven, ja niet meer dan een éénigen chirurgijn wist die vorst in 1415 te vinden voor de groote vloot en armee waarmede hij den inval in Frankrijk waagde, terwijl hij zelf allerwaarschijnlijkst een slagtoffer werd van diens onkunde. De geestelijkheid nam elke betrekking in, waarvoor de kennis van lezen en schrijven vereischt werd, en bankiers waren toen nog geheel onbekend. Immers de eerste bank in Engeland dagteekent van het jaar 1645, en nog in 1676 verscheen een allerbelangrijkst maar hoogst zeldzaam

vlugschrift, dat ten titel voerde: ‘De geheimenissen der nieuwerwetsche goudsmeden of bankiers ontsluijerd,’ wel een bewijs voor de nieuwheid der zaak. Alleen de zonen van aanzienlijken huize die uitmuntten door bevalligheid van uiterlijk en manieren, vermogten de eer te verwerven om als pages te worden opgenomen in de hoog adellijke geslachten, en zij verkregen alleen dan, wanneer zij als knechtkens aan de jonge edellui werden toegevoegd, onder meer andere voorregten ook dit onschatbare privilegie, dat zij de ligchamelijke tuchtiging mogten ondergaan die voor hunne genadige heeren bestemd was. Maar Richard's afbeeldsel toont duidelijk, dat hij door de natuur niet zoodanig bevoorregt was om die hooge eer deelachtig te kunnen worden. Wat bleef er dus anders voor hem over dan in den handel zijn bestaan te zoeken, trouwens toen het gansch niet ongewone bedrijf van de jongere zonen der adellijke geslachten. De vader van den beroemden Samuel Pepy's, wiens dagboek zeker velen in onze dagen met genot en belangstelling hebben doorbladerd, de naauwe bloedverwant van Graaf Sandwich, en zelf een jongere zoon van adellijken huize, was een kleêremaker. John Coventry, de stamvader van het tegenwoordig grafelijk geslacht van dien naam; Sir Baptist Hicks, de eerste Viscount Campden, en wie niet al, waren handelaars in manufacturen. Maar toch wil men, dat de laatste ook de eerste is geweest die zijn winkel aanhield ook na zijne verheffing in den adelstand. Genoeg echter om aan te toonen, dat evenmin in die dagen als thans de handel zoo archiburgerlijk een bedrijf geacht werd, dat zelfs de kleine adel zich schamen moest daaraan deel te nemen.

Maar nog andere redenen moesten den jongen Whittington bewegen om het ouderlijk huis te verlaten. Even vóór zijne geboorte werd zijn vader, om een niet vermeld misdrijf, uit het land verbannen en stierf kort daarna; weldra hertrouwde zijne moeder met Thomas Berkeley. Het vaderlijk goed, zeker aanmerkelijk gesmaldeeld door diens veroordeeling tot zoo zware straf, verviel nu aan den oudsten zoon; en waarschijnlijk was Richard met zijne broeders niet op den besten voet, daar hij geen hunner kinderen later in zijn testament herdacht. Daarenboven, wie weet of niet weinige schellingen zijn geheele aandeel in de vaderlijke nalatenschap uitmaakten in die dagen vooral, toen men £ 4 in het jaar eene voldoende bezoldiging noemde van een dorpspredikant. Evenwel, om de geldswaarde

van die dagen met onzen tijd te vergelijken, kan men veilig het tienvoud aannemen. Geen wonder dan ook, dat de jonge knaap zijn geluk elders beproeven wilde en dat het groote Londen hem 't begeerlijkst voorkwam. En wij, die nog heden ten dage zeggen van de plaatsen waar buitengewone winsten te behalen zijn, dat het goud er op de straten ligt, wij zullen het niet vreemd achten wanneer wij lezen, dat hij de straten van Londen met goud geplaveid waande. Alzoo werd de togt, waarschijnlijk te voet, aangevangen, waarlijk geene kleine reize in die dagen, toen, bij gebrek aan openbare wegen, waarvan eerst in 1555 in de Engelsche wetgeving melding gemaakt wordt als onderhoud en opzigters te vereischen, alleen de rijken zich te paard of in draagbaren verplaatsen konden. Immers eerst twee eeuwen later werd in Engeland de eerste koets gezien, van Robert Fitz-Allen, grootmeester van Koningin Elizabeth. Tot de veertiende eeuw toe reden dan ook zelfs de vrouwen alle te paard en wel even als nu de mannen, want aan Koningin Anna, de vrouw van Richard II, komt de eer toe, de eerste rijzadels voor vrouwen te hebben uitgevonden en ingevoerd. De kooplui reisden bij karavanen en met pakpaarden, waarop onze Richard misschien nu en dan uit medelijden is opgenomen, want blijkbaar is de voerman uit zijn verhaal een bijvoegsel van later jaren. Herbergen waren naauwelijks bekend, en de gewone reiziger moest het enkele beschikbare bed met drie of vier vreemdelingen deelen, waarvan de toenmaals zoo bekende herberg te Ware in Hertfordshire het beste bewijs leverde, welker bed twaalf vierkante voeten groot en dus beroemd was, omdat het zulk een groot aantal slaapkameraden tegelijk kon opnemen. Door de onveiligheid der wegen werd de reis niet aangenamer en menigeen maakte zijn testament eer hij een togt ging aanvangen, dien wij nu in weinige uren afleggen.

Engeland was in die tijden in een treurigen staat van verval. De beschaving, die de overheersching der Romeinen over het land verspreid had, was na hun vertrek weêr verloren gegaan. De wegen en de pleisterplaatsen, waar vroeger versche paarden voor den reiziger gereed stonden, waren vervallen. De verstandelijke ontwikkeling was tot de priesters en de monniken beperkt, en alleen in enkele kloosters vond men nog hier en daar eene school. Zelfs de koningen en adellijken in den lande konden naauwelijks hun naam teekenen, ter-

wijl het volk natuurlijk in de diepste onkunde verkeerde. Immers eerst onder Hendrik IV werd aan de landbouwers en ambachtslieden veroorloofd om hunne kinderen ter school te zenden; en zonder uitdrukkelijke vergunning van hunnen heer, mogt niemand zijn zoon voor de kerk opleiden. Boeken waren onbereikbare schatten voor den minderen man in die tijden, toen de eerste vertaling van het Nieuwe Testament door Wickliff met een prijs van ruim £ 40 van ons geld betaald werd. Trouwens, wat nut zouden zij er ook uit getrokken hebben, toen bijna niemand de kunst van lezen magtig was?

Dat een jonge knaap als Whittington, met even weinig kennis als geldelijke middelen voorzien, groote moeijelijkheden te overwinnen gehad heeft om te Londen een bestaan te vinden, is niet vreemd. En al blijke ook later het geheele verhaal van zijn eerste wedervaren aldaar een verdichtsel: dat verdichtsel zal dan toch wel geheel overeenkomen met zijn toenmaligen gemoedstoestand. 't Zou toch waarlijk niet vreemd geweest zijn, wanneer hij, de zoo verlaten wees, in wanhoop gevlugt was uit de woning van zijn meester, noch ook dat de geestkracht, die hem ontegenzeggelijk in sterke mate heeft gekenmerkt, hem betere tijden had voorgeschemerd en met nieuwen moed bezield. Ligt heeft hij zich aan zoete droomen van eene blijde toekomst overgegeven, wanneer hij des avonds na zijn arbeid de muffe stad ontvlood en in het open veld verademing en verkwikking zocht. Eeuwen lang nog is de steen, waarop men beweert dat hij zich dan gewoonlijk neêrzette, als een eerwaardig gedenkteeken aan jeugdigen moed en frissche kracht vereerd. En nog kan men aan den voet van Highate-hill luisteren naar het gelui der klokken van Bow-church in Cheapside, uit wier gebom hij die krachtige aansporing tot volharding en wakkerheid, omdat daardoor alleen de toekomst helder kon en ook werkelijk zou worden, meende te kunnen opvangen. Daarenboven, dat toekennen van eene beteekenis aan het geluid der klokken is juist zoo vreemd niet. En Bow-bell's toonen waren daarbij in die tijden zoo geliefd, dat zekere John Dunne in 1499 bij erfenis twee huizen in Bow-lane vermaakte, alleen om in het onderhoud van die klok te voorzien. Het avondgelui dier klokken was het sein voor de koopmansbedienden om den arbeid te staken, en toen 't hun voorkwam dat de klok zich wat te laat deed hooren, slingerden zij de volgende bedreiging naar het hoofd van den klokkeluider:

Clerke of the Bow-bell,
With the yellow lockes,
For thy late ringing
Thy head shall have knockes,

Waarop deze hun echter dit vredelievende antwoord gaf:

Children of Cheape,
Hold you all still,
For you shall have the
Bow-bell rung at your will.

Bow-bell was dus een gewigtig personaadje in die tijden. En nog erkent de echte Londenaar alleen hèm voor een waardig stadgenoot, die bewijzen kan geboren te zijn onder het bereik van het klokgeluid van Bow-Church. Alleen die man is een echte Cockney.

Maar de twijfel, dien het verhaal van Whittington's leven heeft doen ontstaan, betreft niet zijne lotgevallen, noch ook zelfs de aangename zinsbegoocheling waaraan hij zich misschien in zijne vrije uren des avonds in de open natuur heeft overgegeven, half mijmerend luisterende naar het werkelijk bijna melancholieke dat het zwaar en eentoonig gebom der klokken in het halfdonker hebben kan, zoodat het gewillig oor er alle klanken uit kan opvangen die het gevoelig hart er op dat oogenblik uit wenscht te verstaan, maar het geldt zijn fortuin maken door eene kat. Whittington èn zijne kat, alleen onder dien dubbelen titel leeft hij bij het nageslacht; beiden zijn niet te scheiden, zonder elkander voor altijd uit het harte des volks te verdrijven. Het bewijs van het onafscheidelijk verband tusschen beiden moet bewezen worden, of de geheele geschiedenis blijft behooren tot de rij der fabelen, liefelijk en aangenaam en leerrijk en wat goeds men wil, maar altijd eene fabel, waardoor dan ook van alle eigenlijke waardering van den wakkeren voorzaat nooit of nimmer sprake kan zijn.

IJdele moeite, meenen dan ook velen, en dat wel de meest bevoegden in den lande om daarover een oordeel uit te spreken. ‘Sprookjes voor kinderen, maar zonder een woord van waarheid,’ zegt Dr. Lempriere in zijn Biographical Dictionary, onder het hoofd Whittington. ‘Dat verhaal van Whittington en zijne kat behoort in de poppenkast t'huis,’ zegt Pennant

in zijn History of London; maar toch voegt hij er bij: ‘zoo iets is echter wel gebeurd, want Alphonso, een Portugees, die schipbreuk leed op de kust van Guinea, kreeg van den vorst van het land zoo vele ponden goud als hij zelf woog, voor eene kat die zijne muizen opat en voor een smeersel waardoor hij het ongedierte verdreef, en werd ten gevolge van dien ruil, de derde man in aanzien van geheel Portugal.’ Maar vooral Thomas Keightley trekt sterk te velde tegen de waarheid van dit verhaal, in zijne Tales and Popular Fictions, en noemt van die heele geschiedenis ‘niets anders waar, dan dat de vrouw van Whittington - Fitz-Warren heette.’ Alzoo niet eens het feit erkend, dat hij drie malen Lord-Major was! Beaumont en Fletcher stellen dit verhaal dan ook gelijk in waarde met de legende, dat London-bridge op wolzakken is gebouwd - zoo gaat hij voort. Maar beide verhalen zijn waar, ten minste genoegzaam waar. Toen de houten London-bridge in 1136 verbrandde en in 1176 van steen opgebouwd werd, sleepte de sterke stroom alle steenen mede die de grondslagen moesten uitmaken; men deed toen die steenen in sterke wolzakken, hechtte die aan elkander en vormde op die wijze een stevig rustpunt. Ziedaar ééne lezing. Eene tweede is, dat de zinspeling slaat op de drie handelaren in wol, die de brug bouwden, volgens het Hollandsche stelsel, op naauw aaneengesloten heipalen. En eene derde is, dat de zware heffing die Hendrik II en Edward I van elke baal wol in geheel het koningrijk vorderden, uitsluitend voor den bouw van London-bridge, - een historieel feit - en welke veel misnoegen in het land verwekte, tot de zeer eigenaardige en natuurlijke spreekwijze geleid heeft, dat London-bridge op wolzakken gebouwd is. Alle drie deze beweringen zijn feiten; geene dus die gewraakt kan worden: de vergelijking daarmede mag dus geene gelukkige heeten voor een bestrijder.

Maar de verhalen van menschen die hun fortuin te danken hebben aan een kat, zijn zoo groot in aantal! In Zuid-Amerika, in Denemarken, in Toscane, te Venetië, in Perzië zelfs, overal vindt men ze in den mond des volks. Pizarro's medgezel, Don Diego de Almagro, zoo verhaalt Alonzo de Ovalle, maakte een grooten prijs voor de eerste kat die hij in Chili invoerde. En Jean Barbot geeft hoog op van de waarde die een kat aan de kust van Guinea in 1680 had, omdat ratten en muizen de inwoners zoo vreeselijk teisterden. Van

hemzelven aten zij zijne papegaaijen op en stalen zijne onderkleêren.

Alsof niet overtuigend juist uit alle deze bijzonderheden bleek, dat er eigenlijk volstrekt niets vreemd in steekt, dat een scheepskapitein een hoogen prijs maakte voor een kat in die landen, waar zijn aangeboren vijanden tot nu toe alleenheerschers en tirannen waren. Het verhaal van den hoogen verkoop van Whittington's lieveling is dus evenmin onwaarschijnlijk, als de gehechtheid van den jongen aan zijn eenigen vriend in zijne armoede. Wanneer wij toch lezen, dat Paus Gregorius de Groote alleen een kat tot medgezel verkoos, toen hij zich in een klooster terugtrok; dat zijn tijdgenoot, de groote profeet Mohammed, altijd een katje in de mouwen van zijn overkleed ronddroeg, en dat zijne ijverige volgelingen, uit eerbied voor zijne nagedachtenis, te Damascus een liefdadig hofje voor katten oprigtten; dat de Tempelridders verdacht gehouden werden een kat te aanbidden; ja dat tot in 1757 toe te Aix in Provence, op zekeren heiligen dag, de mooiste kater uit geheel den omtrek in de lange kleeren van een kind prachtig uitgedost werd en aan de menigte vertoond, die dan bloemen voor hem strooide en de knie voor hem boog; en wanneer wij eindelijk de sympathie zien die vele van onze dames, vooral, nog heden ten dage, voor die fluweelen huisdiertjes koesteren, dan waarlijk verdwijnt ten slotte al het wonderbaarlijke van Whittington's verhaal en versterkt veeleer de waarheid er van.

Intusschen blijkt uit al wat over deze geschiedenis geschreven is, ten duidelijkste, zoowel dat het feit van de kat altijd bij de vermelding van Whittington genoemd is, als dat men voortdurend alle mogelijke moeite heeft gedaan om dat beest van hem los te maken en in het donkere rijk der fabelen voor goed te smoren. 't Zijn kattenvellen geweest, zeer gezocht voor dameshandschoenen, die hem zoo rijk gemaakt hebben, beweert de een. Voor *cats*, moet men lezen *achats*, beweert een ander, die wat minder originaliteit bezat. Een derde heeft eindelijk het geheim gevonden. Katten waren schepen, waarmede toen de handel in steenkolen werd gedreven, en in dien handel heeft hij schatten verdiend. Die laatste is evenwel niet gelukkiger dan zijn voorgangers. 't Is zoo, wel degelijk vinden wij in Johnson's Dictionary, dat zekere soort van schepen katten genoemd werden, maar tevens, dat het driemasters waren, van vier tot zeshonderd ton. En nu zal toch wel niemand in

ernst willen volhouden, dat men in het midden der veertiende eeuw, toen het grootste oorlogschip niet meer dan twintig man voer, schepen van dat charter gebruikte voor een handel, die eigenlijk eerst twee eeuwen later van eenige beteekenis werd. In 852 wordt de naam van steenkolen voor 't eerst in de oude oorkonden genoemd, en niet dan in 1239 werd door Hendrik III verlof gegeven aan de vrije burgers van Newcastle om de steenkolengroeven te openen. Wel werd reeds in 1281 eene lading steenkolen naar Londen gescheept, maar 't duurde nog lange jaren eer het verbruik algemeen werd. Harrison vermeldt dan ook in 1577, dat ‘de steenkool van de smidse *kruipt* naar de woningen en keukens,’ wel een bewijs, dat de steenkolenhandel reeds toen nog niet van groot belang kan geweest zijn. Daarenboven, de kooplui van die dagen hielden zich nog vrij wat strikter aan hun bepaald vak dan tegenwoordig, hoewel toch ook thans nog de handel in steenkolen nergens door de algemeene handelshuizen gedreven wordt. En 't is een welbekend feit, dat Whittington in geheel andere artikelen handelde dan in steenkolen, namelijk in zijde en fluweel en andere kostbare kleedingstoffen. 't Blijkt uit de Ancient Kalendars and Inventories of the Exchequer, dat hij het uitzet leverde voor Hendrik de IV$^{de's}$ oudste dochter en voor de Koningin van Zweden en Noorwegen, prachtige bruidskleêren van goudlaken en paarlen, een handel zeker moeijelijk met dien in steenkolen te vereenigen.

Maar in elke voorstelling van Whittington die alleen beschreven of nog aanwezig is, prijkt zijn kat. In Mercer's Hall kan men zich daar nog heden ten dage van overtuigen, hoewel dat portret blijkbaar later geschilderd is en gevolgd naar eene andere schilderij die Malcolm noemt, maar die sedert verloren schijnt te zijn geraakt. De gravure van Elstrack, die Rev. Lysons tot zijne historische navorschingen aanleiding gaf, versterkte hem in zijne overtuiging van de waarheid van het verhaal. Granger's History of engraved Portraits raadplegende, vond hij daar ook werkelijk die plaat beschreven, maar met de bijvoeging, dat Elstrack aanvankelijk Whittington had voorgesteld met de regterhand rustende op een doodshoofd, doch dat niemand een portret van hem wilde koopen waaraan de traditionele kat ontbrak. Toen had Elstrack het doodshoofd weggenomen en er een kat voor in de plaats geteekend, en dadelijk vond de plaat grooten aftrek zelfs. Wèl een krachtig bewijs dus, dat reeds toen, 1590, hetzelfde verhaal in den mond des volks leefde. Van

dat vroeger portret kende Granger dan ook nog maar twee afdrukken, die hoogst zeldzaam zijn. Dat laatste portret prijkt voor Lysons werk. Whittington staat daar met de breede magistrale toga, de bekende keten van SS, door Hendrik IV in 1407 aangenomen, om den hals, met de roode roos en de regterhand op een net poesje. Niets ontbreekt aan dat portret om aan de echtheid er van te twijfelen, en zelfs de gelijkenis is sprekend met de gekleurde teekening die men nog van zijn sterfbed heeft, waarover later. Zijne trekken zijn niet bevallig of innemend, wat toch ook voor de echtheid pleit, want de kunstenaar zou een fantasieportret zeker aangenaam gemaakt hebben. Immers in Foote's Farce hooren wij al den schilder Carmine zeggen, dat een goed portretteur de trekken verzacht die de natuur te scherp heeft gemaakt, en ze verscherpt, waar de natuur te zacht is geweest. Volgens Dr. Henry vervulden in die dagen de teekenaars met kleuren de plaats der tegenwoordige historieschrijvers en portretschilders, en gaven niet alleen op uitstekende wijze de personen maar ook de gebruiken van die tijden weêr. De kunst om met olieverf te schilderen, werd eerst na Whittington's dood uitgevonden en 't duurde lang, eer van Eyck's vinding in Engeland bekend werd. Waarschijnlijk is een ander portret van Whittington bij den brand van Londen van 1666 verloren geraakt; of wel in die latere dagen, toen godsdiensthaat er eene onzalige eer in stelde om de oorkonden en documenten die men in de geestelijke gestichten vond te vernielen, in die onreine handen gevallen. Bale, bisschop van Ossory, verhaalt als een merkwaardig bewijs van dat, nog wel door sommigen heilig genoemd vandalisme van die dagen, dat een kruidenier twee geheele boekerijen van kloosters voor de som van veertig schellingen kocht en zich beroemde, tien jaren lang zijn klanten het gekochte, in allerlei zeldzame handschriften gepakt, overhandigd te hebben en nog zulk een voorraad daarvan te bezitten, dat hij misschien nog wel voor tien jaar aan pakpapier daarvan overhad. Geen wonder dan ook, dat in velerlei opzigten onze kennis van die vroegere tijden niet groot te noemen is! En wel mag men dus Whittington dank weten, dat hij zijnen vriend John Carpenter heeft aangezet om het beroemde *Liber Albus* of Witte Boek te schrijven, waarin alle oude wetten en keuren en charters der City van Londen zijn bijeenverzameld. Later is van dat boek een afschrift gemaakt door Robert Smith, onder

Koningin Elizabeth, dat toen *Liber Niger* of Zwarte Boek genoemd werd, maar welke beide namen sedert verwisseld zijn, omdat, zoo als Josiah Temple zegt:

> This book, which once was white, has black become,
> Mark'd through and through by many a greasy thumb.

Deze John Carpenter was de stichter van de nog bestaande en teregt vermaarde City of London-School. De tegenwoordige secretaris van die inrigting, Mr. Thomas Brewer, heeft voor weinige jaren diens leven beschreven in een werkje 't welk niet in den handel is, maar waarvan hij mij welwillend een exemplaar heeft ter hand gesteld. Menige bijzonderheid aangaande Whittingtons leven heb ik daaruit kunnen putten. De City of London-School zouden wij nu eene inrigting voor middelbaar onderwijs noemen. De kweekelingen die drie jaren op de school geweest zijn, kunnen na een examen, regt verkrijgen op zoogenaamde scholarships, beurzen zouden wij zeggen, die hen in het genot stellen van, behalve kosteloos onderwijs, £ 2 jaarlijks voor den aankoop van boeken, £ 25 voor hun onderhoud, welke toelage hun nog vier jaren lang verstrekt wordt wanneer zij aan eene der akademies studeren en een graad verkrijgen, en £ 50 premie bij het verlaten der school. Welligt vind ik aanleiding om later op het leven van dien vriend van onzen Whittington terug te komen.

Behalve deze teekeningen zijn er nog andere voorstellingen van Whittington, altijd weder met de kat. Uit zijn testament en oude City-bescheiden blijkt, dat hij de gevangenis van Newgate heeft laten herbouwen. Maitland vermeldt in zijne History of London, dat de groote poort door den brand van 1666 zeer beschadigd werd en later geheel nieuw moest opgebouwd worden; dat echter het levensgroote beeld der vrijheid met eene kat aan zijne voeten, Sir Richard Whittington, den stichter, voorstelde, ‘die de aanleiding tot zijn fortuin, zoo men beweert, aan een kat te danken had,’ terwijl ook Pennant verzekert, dat ‘Whittington's standbeeld met de kat,’ tot aan den geheel nieuwen herbouw der gevangenis, in eene der nissen van de poort bleef prijken. Keightly zegt dat het eerst in 1780 weggenomen werd. En niet onaardig is 't om nu nog in de Mercer's Hall te Londen, waarvan Whittington eens een der voornaamste leden was, een zilveren triomfwagen te zien, die

door een uurwerk van binnen, op vier wieltjes de tafel kan rondloopen, - een zeer oud automaton alzoo, - en op welks vier zijden *en émail* voorgesteld zijn de Heilige Maagd, het wapen der City en twee heraldische katten met ratten en vogels tot voedsel. Blijkbaar doelt die laatste voorstelling op het fortuinmaken van hun groot medelid. Eindelijk nog is in 't laatst van 1863, te Gloucester, bij het verbouwen van een oud huis, toevallig een steen opgegraven, een jongen voorstellende met een kat in zijn armen. En bij nader onderzoek bleek 't, dat dit huis in 1460 door de Whittingtons bewoond werd. Bevoegde oudheidkundigen verklaren deze basreliefs van de vijftiende eeuw afkomstig. Weêr een nieuw en ongedacht bewijs!

Maar reeds meer dan genoeg om voldingend te bewijzen, dat het verhaal van Whittington, zoo als het nog in den mond des volks leeft, een feit is en geen verdichtsel. Acht men het gewigt der overlevering onvoldoende om het verhaal als waar te ijken; erkent men niet uit de magt van aangehaalde voorbeelden, dat zulk een verhaal evenmin iets ongewoons als iets zoo ongeloofelijks blijkt te zijn, dan toch zullen de vele voorstellingen die nog van hem overgebleven zijn, vooral in verband met die andere bewijzen, eindelijk wel tot de overtuiging leiden, dat in waarheid de geheele vertelling door Rev. Lysons uit het rijk der verdichtselen is overgebragt in het archief der historie.

En vraagt men nog eens waartoe toch al die moeite en al dat onderzoek naar eene, door velen misschien, onverschillig genoemde kwestie, dan is het antwoord alweder, omdat men er prijs op moet stellen die wakkeren van het voorgeslacht geheel en volledig te kennen, zoowel om hun de regtmatige hulde van den nakomeling te doen toekomen, als om door de kennis van hun leven, ook de kennis van die vroegere tijden te verlevendigen en te vermeerderen. Vernietig het aardige verhaal van Whittington's fortuin, ontneem er datgene aan wat het in den mond des volks doet voortleven, en ge vernietigt tevens de nagedachtenis van een man, wiens waarachtige verdiensten hem te grooter aanspraak op de achting van het nageslacht geven, omdat het er nog voortdurend de vruchten van plukt. Whittington's legende te vernietigen, is eene schakel verbreken van de keten die ons door de geschiedenis aan het verleden hecht.

De Lord-Mayor Sir Richard Whittington blijft echter bestaan, hoedanig het publiek dan ook handele met zijne vroegere geschiedenis. Zijn naam blijft met gulden letters prijken in de geschiedrollen der City van Londen en in de archieven van menige inrigting, waarop de Londenaar nog trotsch is. Een beknopt relaas van zijn later leven, zijn tijd van grootheid en aanzien, zal, vertrouw ik, niemand ongevallig zijn, die zijne curieuse jeugd met eenige belangstelling gevolgd heeft.

De handelsman van die dagen kan naauwelijks met den koopman van onzen tijd vergeleken worden. Al was het doel van den handelaar reeds toen wat het nog is en wel altijd blijven zal, winst te behalen door ruil, de middelen waarmede dat doel bereikt kon worden waren zoo geheel verschillend. Want de zee, die groote heerbaan, waarover de volkeren nu tot elkander naderen om onderling hunnen overvloed in te wisselen tegen hunne wederzijdsche behoeften, was toen nog geen terrein waarop men zich frank en vrij dorst wagen. De nu meest onontbeerlijk genoemde hulpmiddelen om zelfs een kleinen zeetogt te aanvaarden, waren toen nog geheel onbekend. Gebrekkige zeemanskennis en gebrekkige schepen bedwongen nog langen tijd zelfs den meest vermetelen gelukzoeker in zijn ontdekkingszucht. Ze beperkten het handelsverkeer tot Europa en die enkele vreemde kusten, die door de Europesche zeeën bespoeld werden. Roekeloos noemde men hem, die op zijne togten de kust van het vaste land uit het oog verloor en zelfs voor korten tijd maar, alleen zee en water om zich heen zag. Waar nu de meest onkundige schipper met het grootste zelfvertrouwen heen en weder zwalkt, daar waagde zich toen ook niet de bekwaamste en wakkerste zeeman. Tot het rijk der fabelen behoorden dus toen nog die uitgestrekte landen in Oost en West, welker kwistige voortbrenging van eenen schijnbaar onuitputtelijk weelderigen en vruchtbaren bodem nu de hoofdelementen levert aan ons handelsverkeer. En was de weg over de groote wateren nog weinig bekend en vol van gevaren, de togt door het binnenland van de meest beschaafde en rijkste staten was niet minder moeijelijk en hagchelijk. Wien men nu nabuur noemt, was toen de onbereikbare vreemdeling, schoon onderdanen van denzelfden vorst. Beperkt moest dus het verkeer blijven, òf wel tot de voortbrengselen

van den eigen bodem en van den landgenoot, òf niet verder uitgebreid dan tot de nabijgelegen kusten. Geen wonder dan ook, dat die kleine handel tot kleingeestigheid van handelswetgeving leidde, tot vergoding van het monopolie en tot afschuw van vrije mededinging. Den vreemdeling te weren was burgerpligt, maar toen die was uitgestooten, moest men wel verder gaan en andere vijanden en vreemdelingen in zijne naaste omgeving zoeken; want immers al naauwer en naauwer worden de grenzen die hij om zich henen trekt, die den naaste wil uituitsluiten van eigen voordeel. Of zou men den koopman in de middeleeuwen ruimer blik willen toekennen dan den koopman van onze dagen, dien men immers ook overal waar men hem alleen in kleinen beschermden kring ziet werken, hoort ijveren voor monopolie en premie en uitsluiting? De handel moest eene soort van Egyptische kaste worden; mummies vormen in plaats van vrije mannen. Geen vreemdeling mag in Engelsche gilden worden opgenomen, decreteerde Richard II; en de welgeboren koopman van die dagen vergoodde den vorst, die toonde zoo uitnemend te begrijpen wat den ingeborene als regt toekwam op eigen bodem. Maar ook geen *serf* mag met ons kunnen wedijveren in het eerlijk bedrijf van den handel; geen onderhoorige door ijver en kennis opklimmen tot den hoogen rang van onafhankelijkheid door beroep of fortuin, waartoe wij, meesters van gilden, ons zelven hebben weten te verheffen, heette het straks. En ook dat verzoek werd onmiddellijk ingewilligd. Het landskind moest niet alleen de bescherming van den landsvorst genieten tegen den gevaarlijken vreemdeling, maar ook de man van goeden huize tegen den lagen indringer. Was dan die laatste niet een kind van denzelfden bodem als de koopman, en deze alleen de stamzoon? Maar de adel had zijne regten, en de geestelijkheid privilegiën: wat wonder dus dat ook de burger nog in uitsluiting van anderen een voordeel zocht, dat eerst latere tijden hem zouden leeren juist alleen door aansluiting aan anderen volkomen verkrijgbaar te zijn. En wie in onze dagen zal het woord wanbegrip durven uitspreken over de meeningen van die tijden, nu immers nóg zoo velen van hunne regering eene premie ten voordeele van hun eigen bedrijf eischen, onder de begoochelende leuze van handhaving van nationale volksvlijt, hoewel die premiën moeten opgebragt worden door den medeburger - misschien ook in hun oog geen evenknie en landskind als zij?

Evenwel, was de handel nog zoo in zijne kindsheid, ook de voortbrenging was nog zoo gebrekkig. Alle verkeer was nog op zoo beperkte schaal. Zelfs de grootste koopman moest zijne goederen nog in een open winkel uitstallen, want kleinhandel was de regel, groothandel eene bijna ongekende uitzondering. Toen bijna drie eeuwen later het nóg meest aristocratische vak van den handel opkwam, waren 't de goudsmeden die uit hunne winkels opstonden om van wisselaar bankier te worden. Zij verlieten hunne toonbanken, waarop prachtig goud en zilver huissieraad het oog van vorst en adellijke lokte, en sloten de getraliede vensters, waarachter zij de vreemde muntspeciën hadden uitgestald, die de koopman voor zijn handel met het buitenland bij hen kwam inwisselen. In het weidsche bankgebouw zouden zij voortaan den vorsten van eigen land en van den vreemde die duizenden en millioenen voor de oogen doen schitteren, waartoe alleen het gewillig papier hun de bijna onuitputtelijke hulpbronnen verschafte. Toen was de groote koopman echter nog de winkelier. De kleine kring waarin hij zich bewoog, verkleinde ook zijn gezigtskring. Hij moest wel de mededinging van hen duchten, die in vreemde landen vreemde usanciën hadden leeren kennen, ligt betere, ligt voordeeliger dan de zijne. Daarenboven, het buitenland was den Engelschman ver vooruit in handelsgeest, in de vaardigheid van voortbrenging vooral. Wat anders had hij dus van hem te wachten dan schade en nadeel?

Maar ook toen reeds waren er velen die een helderder en ruimer blik hadden, en die er voordeel in zagen om partij te trekken van die groote kennis van den vreemdeling. Vandaar allerlei pogingen om het verbod van buitenlanders in hun bedrijf te gebruiken, te ontduiken. Dwang, altijd onregtvaardig en overmatig, leidt onvermijdelijk tot ontduiking der wet die den loop der natuur wil stremmen, maar die daarin altijd onmagtig is. Allerlei ongeoorloofde praktijken ontstonden van lieverlede om toch het voordeel van des vreemdelings kennis te genieten. Maar een krachtigen bestrijder vonden zij, die zich daaraan schuldig maakten, in Whittington. Hij wilde de wetten gehandhaafd zien, de overtreders ontmaskerd. En toen het stelsel van omkooping eindelijk zoo hoog geklommen was, dat de Regering een waarschuwend voorbeeld stelde in de afzetting en inkerkering van de geheele overheid der City, wier schuld van zich te hebben laten omkoopen overtuigend gebleken was,

toen was Whittington een der mannen die het nieuwe bestuur uitmaakten, en van Alderman in 1392, werd hij reeds een jaar later tot Sheriff benoemd. Nog vijf jaren later, en de Lord-Mayorszetel werd door hem ingenomen, tot welke hoogste civiele waardigheid hij nogmaals in 1406, en ten derden male in 1419 verheven werd, terwijl hij reeds in 1416 door de City was afgevaardigd naar het Britsch Parlement. Hoe uitnemend werd dus tot drie malen toe de klokprofecie van Bow-Bells vervuld!

Blijkbaar was hij echter reeds in 1392 een man van aanzien, want hij was medelid der Mercer's-Company. En in 1398 vinden wij zijn naam al met het predicaat van *Sir* Richard vermeld. Hij was, zoo niet de eerste, althans een der eersten, die als Mayor den titel heeft gedragen van Lord, omstreeks dien tijd door Richard II aan het Mayorschap van Londen verbonden. En die man nu zou alleen de held zijn van een sprookje, van een kinderverhaal, de man die zóó hoog aangeschreven stond in de achting zijner tijdgenooten! Neen, de fabel blijkt een feit te zijn.

Maar men duide den vreemdeling die miskenning te minder euvel, omdat de Londenaar, van onze dagen nog, hem daarin blijft voortgaan. 't Is schijnbaar eene kleinigheid, en toch, die kleinigheid bewijst hoe weinig de man bekend is in diezelfde stad, tot welker grootheid hij zoo veel heeft bijgedragen. De Londensche philanthropen van onzen tijd hebben met grooten ophef het ingenieuse doen klinken van hunne vinding, om op zeer eenvoudige en daardoor te uitnemender wijze die hoofdondeugd der Engelsche bevolking, - niet der onze alleen, zoo als de oude d'Israeli in zijn Curiosities of Litterature wil beweren, - de dronkenschap, tegen te gaan, door het allerwege op straten en pleinen oprigten van drinkfonteinen. Maar Whittington was hun daarin reeds vijf eeuwen lang vooruit. Want blijkens Stow's Survey deed hij in den muur van St. Gileskerk, Cripplegate, eene drinkfontein maken, om den arme kosteloos overvloedig en goed water te verschaffen. Onwaar dus is hun opschrift op de fontein van St. Sepulchre's kerk, dat deze is de eerste drinkfontein ooit in de metropolis opgerigt.

Onbekend is die man in zijn geboorteland, en toch was hij 't die op eigen kosten de gevangenis van Newgate heeft laten herbouwen, een hol van ontucht en pestilentie, waarin eene

sterfte van vier en zestig gevangenen, alleen in het enkele jaar 1414, en dat wel uitsluitend ten gevolge van onreinheid, zedeloosheid en gebrek aan licht en lucht, niet eens als buitengewoon groot of schrikkelijk genoemd wordt. Hij was 't, die het bijna tot eene ruïne vervallen hospitaal van St. Bartholomew, eens het toevlugtsoord van arme lijders, weêr geheel uit zijne puinhoopen oprigtte; die de kapel bij Guildhall alleen uit eigene middelen stichtte, en Guildhall zelf liet plaveijen en met glas voorzien, 't laatste vooral toen eene vorstelijke weelde in Engeland, in 1180 voor 't eerst aldaar gekend en zeer kostbaar, omdat niet vóór 1557 glas in Engeland zelf gemaakt werd en dus alles met groote kosten van het naburig vasteland moest ontboden worden.

In die tijden, toen de drukkunst nog niet was uitgevonden en de weinige boeken dus alle uit handschriften bestonden; toen alleen koningen en prinsen en rijke kloosters of geestelijke gestichten zich de weelde veroorloven konden om eene boekerij te bezitten, en dat nog wel op eene zoo beperkte schaal, dat menige burgerwoning in onzen tijd rijker verzameling kan toonen dan toen menig paleis; in die tijden vooral mogt men het eene vorstelijke gift noemen, wanneer eene openbare instelling eene boekerij ten geschenke ontving. En 't was Whittington die met zulk eene vorstelijke gift het nog bestaande en nog beroemde Christ's Hospital verrijkte, in welks linkervleugel zijn wapen steeds prijkt. De in die tijden hoogst aanzienlijke som van £ 556 - men denke aan het tiendubbele der geldswaarde - was voor deze boekerij noodig, en Whittington verstrekte daarvan uit eigene beurs £ 400. Waarlijk, wel een bewijs van onbekrompen waardering van wetenschappelijke ontwikkeling en dat in een tijd, toen immers onkunde regel, kennis, en gebrekkige kennis nog wel, uitzondering was. 't Was dan ook niet vreemd dat Hendrik IV aan hem en den monnik Richard Harweden den opbouw van dat gedeelte der Westminster Abdy, 't welk voor jaren door een zwaren brand vernield was, toevertrouwde, omdat hij wist dat de koopman die groot en rijk was geworden door eigen kennis, ook een man was van smaak en van kunstgevoel. 't Zijn alle feitelijke daden van den held van een sprookje. Hoe dat sprookje dan toch geleid heeft tot historische onderzoekingen en ontdekkingen, waarvan voorzeker niemand de waarde zal gering achten. En had men het wonderbaarlijke van dat zoogenaamde sprookje

weggenomen, nooit had het voortgeleefd in den mond des volks, nooit ook zou men er dus toe gekomen zijn, om een onderzoek naar de waarheid er van in te stellen.

‘Handsome is that handsome does,’ zeggen de Engelschen. Wèl mag dat van den man getuigd worden, die zulk een open hart en open hand had voor al wat goed is en edel en wèl luidt. Maar spreekt dat open hart voor hem als mensch, die open hand spreekt voor hem als koopman, want wel moet hij een bekwaam man geweest zijn, die zulke schatten wist bijeen te vergaderen, om zoo rijke gaven als met kwistige hand om zich heen te kunnen verspreiden. 't Is zoo, de leverancier aan hof en adel van al de kostbare stoffen en edelgesteenten die toen der grooten kleeding uitmaakten, en reeds in het uitwendige een onoverkomelijken scheidsmuur tusschen den kleineren burger en den rijken edelman optrok, hij moet ruimschoots gelegenheid gehad hebben om groote winsten in zijnen handel te maken. Maar toch, de sommen, waarover hij ter wille van allerlei liefdadige bedoelingen kon beschikken, ze waren te groot, om niet nog eene andere, ruimere bron van inkomsten voor hem te vermoeden. En wij vinden die al spoedig, wanneer wij achter Rev. Lysons' werk een afdruk van de menigte schuldbekentenissen zien, vele van een werkelijk aanzienlijk bedrag, door vorsten en hoogen adel ten zijnen behoeve afgegeven. 't Blijkt dus, dat hij als de bankier van zijne koningen optrad. Aan die transactiën zullen dan ook wel winsten verbonden geweest zijn, geheel in overeenstemming met de hagchelijke kansen, onafscheidelijk van eene uitzetting van groote sommen in die tijden van weinig regt en veel willekeur. Vandaar dan ook voorzeker dat verhaal, 't geen ik liever met den naam van verdichtsel zou bestempelen dan al het overige vreemde van zijn leven, dat hij op zeker gastmaal 't welk hij aan Hendrik V en zijne gemalin in Guildhall aanbood, eene som van zestig duizend ponden sterling aan schuldbekentenissen van dien vorst, voor zijne oogen, op een kolossaal vuur van fijne en welriekende houten verbrandde, en op den verbaasden uitroep van den Koning: ‘Never had Prince such a subject’, het zeker onder die omstandigheden al zeer hoffelijk antwoord gaf: ‘And never subject such a Prince.’ Reeds het kolossale der som - altijd het tienvoud in acht genomen - verwijst dit verhaal naar het rijk der fabelen, behalve nog dat immers van een Fugger, een Sir Thomas Gresham, een Picard en van wien

niet al meer, soortgelijke verhalen loopen. Maar daarenboven zou die handeling weinig strooken met het karakter van een man, die van arm schatrijk was geworden, niet door toeval of gunst of door grof spel, maar door eigen vlijt en door eigen arbeid. Want waarlijk, 't is niet onder de zoodanigen dat men de verkwisters moet zoeken. Hij die weet wat moeite het in heeft om alleen door eigen kracht een vermogen te verwerven, hij heeft de waarde van het geld door eigen ervaring leeren kennen. En wanneer hij zich koesteren en blakeren wil in de gunst van zijnen vorst, dan kent hij nog wel andere middelen daarvoor dan juist een koningsvuurtje te bouwen van bankbilletten!

In 1423 lag Whittington op zijn sterfbed. De curieuse teekening die daarvan in Mercer's Hall berust en waarvan 't Mr. Brewer vergund werd een afdruk te geven in zijn leven van John Carpenter, is ook door Rev. Lysons in zijn werk opgenomen. De stervende ligt daar onder een soort van troonhemel, het matte hoofd met een doek omwonden, de trekken bleek en vermagerd, de armen uitgestrekt, en geheel naakt, zoo als trouwens de gewoonte der middeleeuwen medebragt. Want eerst in het begin der zestiende eeuw begon men ook des nachts eenige kleeding te dragen. De teekenaar heeft in de breede plooijen van de mantels der omstanders hunne namen geschreven, en zoo zien wij daar John Carpenter en Coventre en White en Grove voor ons staan, alle mannen hoog in aanzien bij hunne tijdgenooten, en die met de uitvoering van den laatsten wil van hun stervenden vriend waren belast, zoo vereerd niet beter luidt. Immers 't gold voornamelijk de voltooijing van reeds bij zijn leven beraamde of wel tot een begin van uitvoering gekomene plannen, die alle de bevordering van het welzijn van den medemensch ten doel hadden. Uitnemend en op onbekrompene wijze hebben zij zich van die moeijelijke taak gekweten. En John Carpenter's naam is ook daardoor bij het nageslacht in eere gebleven.

Nog ééne zaak rest mij. 't Is de mededeeling van den aanhef van Whittington's testament. Daardoor toch wordt de man, wiens naam ik vertrouw dat door deze korte schets van zijn leven andere en aangenamer herinneringen nog bij mijne lezers zal nalaten dan toen zij hem alleen als den held van een sprookje kenden, uitnemend gekarakteriseerd. Men oordeele zelf. ‘De vurige begeerte en de voortdurende zorg van een

voorzigtig, wijs en geloovig man moet wezen, om altijd de verpligtingen en het eind van dit kortstondig leven voor oogen te hebben, en om daarvan te doen blijken door akten van liefdadigheid en medelijden, vooral door te voorzien in de behoefte van die ongelukkigen, die als beleedigd worden door den kommer der armoede en aan wie de magt onthouden is om door kennis of ligchamelijken arbeid in de nooddruft des levens te voorzien.' Wel roepen de beschikkingen van zijn testament die daarop volgen, luide het ja en amen op dien aanhef.

Zonderling, dat een man, die volgens deze schets zulk een weldadigen invloed heeft uitgeoefend op zijnen tijd, als zoodanig onbekend is gebleven bij het nageslacht, en daarentegen wel voortleeft in den mond des volks als een legende! - Wanneer deze bedenking nu nog bij enkele mijner lezers opkomt, en zij Whittington blijven beschouwen eer als een held van de kinderkamer dan van de geschiedenis, dan heb ik eenvoudig onnut werk gedaan door de vrucht van Rev. Lysons' historische nasporingen hier ter plaatse mede te deelen. Intusschen dit zij mij veroorloofd tot mijne verdediging te zeggen, dat de Engelsche critici van eene andere meening zijn, en dat zij den bekwamen schrijver dank weten hun een groot man van het vroeg verleden in al zijne waarde te hebben leeren kennen, aan wiens vereering tot nu toe niemand denken kon. Maar daarenboven, zoo geheel vreemd is die gedeeltelijke vergetelheid van Whittington's weldadige handelingen niet.

Whittington leefde in een tijd, toen de boekdrukkunst nog niet was uitgevonden. Op kostbare en tijdroovende wijze moest toen de kennis van het in die dagen gebeurde voor het nageslacht bewaard blijven. Wat natuurlijker, dan dat de kronijkschrijvers zich bepaalden tot het opteekenen van de gewigtigste staatkundige en religieuse feiten, dat de *histoire bataille* hoofdzaak werd, en dat aan het schrijven van zoogenaamde biographiën nog niet gedacht werd zelfs. Het volk was toen waarlijk nog geene magt in den Staat, de handel was toen nog niet dat gewigtig element van volksbestaan, waartoe hij in latere eeuwen is opgeklommen. *Cotton is King*, wie droomde toen zelfs van dat feit onzer dagen!

Ook dit nog. Whittington heeft door den hoogen verkoop

van zijn kat den grond gelegd tot zijn groot fortuin, en dat fortuin heeft hem in staat gesteld om zijne uitnemende gaven van hoofd en hart te ontwikkelen en daardoor tot het hoogste overheidsambt van de stad zijner inwoning op te klimmen. Zou men nu aan de gebrekkige wijze van historieschrijven in die dagen eischen stellen, waaraan zelfs onze veelschrijvende eeuw niet beantwoordt? Want ook wij teekenen immers nog niet ten behoeve van het nageslacht de meest onbeduidende feiten op, waardoor deze of gene man van aanzien tot zijn rijkdom is gekomen? 't Is toch voldingend bewezen dat die oorzaak van Whittington's eerste fortuin, in die tijden verre van onmogelijk, niet eens zoo bijster vreemd was. Toch hebben zijne tijdgenooten die oorzaak wel gekend, al hebben zij die dan ook niet in duidelijke en ronde woorden te boek gesteld, want hoe zou anders het geheele verhaal ontstaan en tot op onzen tijd toe in den mond des volks bewaard gebleven zijn? En Whittington is geen man geweest die op staatkundig terrein groot was, die overwegenden invloed heeft uitgeoefend op zijnen tijd, die hervormingen van blijvende waarde heeft ingevoerd, die een stoot aan zijn tijd heeft gegeven, een man dus die door iederen kronijkschrijver moest worden herdacht; maar hij was alleen een wakker en ijverig koopman en een weldoener van zijn medemensch.

Moge hij ook als zoodanig in al zijne waarde erkend worden, terwijl zijn naam blijft voortleven in den mond des volks door het aardig vertelseltje, dat den sluijer heeft doen opligten die over zijne geschiedenis lag uitgespreid. En dat verhaal zal eer bij ons aan belangstelling winnen dan verliezen nu wij de overtuiging erlangd hebben, dat hij in waarheid een man was van gelijke bewegingen als wij.

P.N. MULLER.

Een monument voor Hogendorp.

Redevoering ter gedachtenis van Gijsbert Karel Graaf van Hogendorp, door Mr. F.A. Baron van Hall, Minister van Staat. Tweede druk. 's Gravenhage, H.C. Susan, C.H.zoon. 1864.

De herdruk van een gelegenheidsgeschrift dertig jaren na de eerste uitgave, is eene te groote zeldzaamheid in onze letterkunde om ze ongemerkt te laten voorbijgaan. Het ligt veelal in het wezen van zulke geschriften om te verdwijnen met de aanleiding, welke ze in het leven riep; zij worden in den regel te ligt en te luchtig gebouwd om tegen de invloeden van weer en wind bestand te zijn. Als het critisch oog van den schrijver na zoo ruim tijdsverloop weer rust op het vlugtig werk van vroeger, stuit hij veelal op zoovele breuken en scheuren, dat hij voor zijn arbeid wel niets anders kan begeeren dan de stille bescherming der vergetelheid. Maar er bestaan uitzonderingen op dien regel: óf de voortreffelijkheid van het werk, óf het nog eens voorkomen van eene aanleiding als die, welke eertijds tot den arbeid uitlokte, kan soms een afdoend motief zijn voor de eenvoudige reproductie van het vroegere gelegenheidsgeschrift. Vermoedelijk hebben beide motieven te zamen medegewerkt tot het besluit van Baron van Hall om toe te geven aan den wensch zijner vrienden, die verlangden

dat hij de redevoering, nu bijna dertig jaren geleden ter nagedachtenis van Gijsbert Karel van Hogendorp uitgesproken, zoude doen herdrukken.

Het ligt allerminst in mijne bedoeling om tegen dit besluit op te komen; integendeel, ik erken zijne regtmatigheid volkomen: de bewuste redevoering moge zich niet door uitstekende verdiensten kenmerken, toch behoort zij ook nog in onze dagen ernstig te worden overwogen. Zoolang Hogendorp hier te lande niet meer algemeen wordt gewaardeerd dan tot nog toe, moet elke warme en opregte hulde aan dit zeldzaam karakter gebragt, den tijdgenoot welkom zijn. Ware de brochure eenige maanden vroeger verschenen en had men zich daaruit herinnerd, hoe Hogendorp reeds in 1801 openlijk ijverde voor eene constitutionele regering onder de souvereiniteit van Oranje, misschien had men dan in ons Parlement minder spoedig de stelling gewaagd, dat de nederlandsche natie in 1813 aanvankelijk aan eene absolute en niet aan een constitutionele monarchie gedacht zou hebben. Voor de eer van onze parlementaire geschiedenis ware het wenschelijk geweest.

De wederverschijning van deze brochure in verband met de omstandigheid waardoor zij werd uitgelokt, heeft intusschen iets eigenaardigs dat opmerking verdient. Welke was die omstandigheid? Baron van Hall drukt het dus uit: ‘Het dankbaar vaderland verlangt aan de nagedachtenis van Gijsbert Karel van Hogendorp een uit den boezem der natie voortspruitend, blijvend bewijs van eerbied te brengen.’ 't Is over dat verlangen van het dankbaar vaderland, dat ik een enkel woord zou willen in het midden brengen.

Wanneer men in plaats van vijftig, tweehonderd of tweehonderd vijftig jaren na het herstel van onze onafhankelijkheid, deze groote gebeurtenis door het stichten van een waardig monument had willen vieren, men ware het dan vermoedelijk ligter dan thans eens geworden over de vraag, in welken vorm de heerschende gedachte op de meest passende wijze zou kunnen worden uitgedrukt. Schier eenstemmig zou men, dunkt mij, hebben toegegeven, dat er geen zoo volkomene en tevens zoo eenvoudige karakteristiek van de gewigtige gebeurtenis kan worden uitgedacht als het beeld van den man, die in zijne schitterende persoonlijkheid juist al datgene resumeert, wat de verschillende partijen, als eigenaardig aan de groote beweging verbonden, in het te stichten monument uitgedrukt zouden

willen hebben: haar historisch karakter, de souvereiniteit van het Huis van Oranje, en de grondwettelijke waarborg van de nieuwe orde van zaken. Voort te bouwen op de grondslagen in vorige eeuwen gelegd; van Neêrlands roemvol verleden alles te behouden wat voor behoud vatbaar was; meer bijzonder in het bolwerk van onze vroegere onafhankelijkheid, de plaatselijke zelfregering, het steunpunt te zoeken van de moderne vrijheid, - wie heeft het zoo ernstig gewild, wie het zoo sterk aangedrongen als Hogendorp; wie heeft het beter uitgedrukt dan hij in deze gedenkwaardige woorden: ‘Niet in eens en op het papier is deze regering voor den dag gekomen, maar zij is uit vaste grondslagen ontwikkeld geworden en ontwikkelt zich nog dagelijks. Hare grondslagen liggen in de oudheid, in de gewoonten, de gebruiken, de instellingen en de wetten, van onze vaderen in den loop der eeuwen geërfd.’ - Het lot van het Oranjehuis onverbrekelijk vast te hechten aan het lot van Nederland; in den luister van dat geslacht onzen roem te vinden tegenover Europa en tevens het onderpand van binnenlandschen vrede, wie heeft er zoo onophoudelijk naar gestreefd als de man, die tegen het einde zijner politieke loopbaan met volkomen vertrouwen van zich zelven konde getuigen: ‘Men weet dat ik geheel mijn leven onveranderlijk heb doorgebragt onder de leuze van *Oranje Boven!*’ - Eindelijk, de invoering van de nieuwe orde van zaken te steunen op eene echt nationale constitutie, en zoowel het gelukkig zamensmelten van heden en verleden als de duurzame ongekrenkte souvereiniteit van het huis van Oranje, vóór alles te zoeken in de vrijgevige ontwikkeling van die constitutie, - is het leven van Hogendorp sedert 1813 geen doorloopende ontwikkeling van die hoofdgedachte, is zijn strijd in de Staten-Generaal geen aaneengeschakeld pleidooi voor dit groote beginsel? ‘Wie de Grondwet voorstaat,’ schreef hij in 1819, ‘helpt de nationale vrijheid bewaren; wie de Grondwet voorstaat, helpt het koninklijk gezag bewaren; het koninklijk gezag en de nationale vrijheid zijn gevestigd op de Grondwet.’

Wat er intusschen ook zij van het innig verband tusschen het karakter van Hogendorp en het karakter der gebeurtenissen van 1813, in elk geval is de tijd nu nog op verre na niet gekomen om die waarheid in metaal te gieten. Het goede voorbeeld van sommige oude volken om de dooden te rigten eer nog het lijk van de oppervlakte der aarde verdween, en

om tegenover dat lijk waarheid en niets dan waarheid te spreken, past ons niet. Wij hebben eer het eindoordeel kan worden uitgesproken, vrij wat meer tijd ter bezinning noodig, en verontschuldigen ons dan gaarne met de opmerking, dat om eenig object, persoon of gebeurtenis, volkomen juist te beoordeelen, men noodzakelijk op zekeren afstand behoort te staan. Gelukkige verontschuldiging, misschien voor het object zelf, maar zeer zeker voor de beoordeelaars, die uit vrees van de overlevenden te kwetsen, de openbare uitspraak van het vonnis zoo gaarne aan kinderen of kindskinderen overlaten. Ook in de monumenten die wij oprigten - wanneer zij althans gebeurtenissen van den lateren tijd betreffen - spreekt niet zelden soortgelijke angstvalligheid: zulke monumenten mogen in de eerste plaats de afgestorvenen gelden, wij verbinden daaraan toch gaarne zooveel mogelijk pligtplegingen voor de overblijvenden; of wel wij zoeken naar onbepaalde allegorische voorstellingen, opdat niemand ons het achterstellen of uitsluiten van zijne eigen halve goden kunne verwijten.

Hebben daarom de warme vereerders van Hogendorp in deze reden tot klagen? Ik geloof het niet. Zijn beeld moge de gebeurtenissen van 1813 uitmuntend karakteriseren, die gebeurtenissen zijn omgekeerd slechts eene zeer onvolledige karakteristiek van zijne persoonlijkheid. Wij verkleinen Hogendorp door dus zijn gansche bedrijf te resumeren in eene enkele daad, hoe uitnemend die ook moge geweest zijn. Als het indrukwekkend karakter van sommige zeldzaam voorkomende toestanden ons boeit en het oog verblind wordt door het schitterende der verkregen resultaten, is men ligt geneigd de zedelijke waarde van de handelingen, welke zich in die toestanden en resultaten afspiegelen, al te hoog aan te slaan. Om zich in 1813 aan het hoofd te stellen van de nationale beweging, daartoe was zeker zeldzame moed en groote zelfverloochening noodig, - niemand die het immer zal betwisten; maar ook welk eene drijfkracht in het klemmende der behoefte, welk een steun in de stellige wetenschap, dat men de warme sympathie van geheel een volk met zich had! Ik weet niet, of - ware het noodig geweest - nog anderen dan het edele driemanschap den moed zouden hebben gehad om op hunne beurt voor te gaan: maar ik weet wel, dat er om zoo iets te bestaan, minder zieleadel, minder volkomen toewijding aan de belangen van het vaderland noodig zoude zijn geweest dan Hogendorp behoefde

voor de taak, welke hij in het laatste deel van zijn staatkundig leven volbragt.

Op reeds gevorderden leeftijd en volkomen onafhankelijk rust en vreugde op te offeren, om bij te kunnen dragen tot de rigtige vervulling van een arbeid, waarnaar zoo vele grage handen zich uitstrekten; - dien arbeid te beginnen met een onverstoorbaar vertrouwen op de goede uitkomsten, in weerwil dat men reeds bij de eerste stappen op magtige tegenwerking stuit; - niet te buigen voor schier alvermogenden invloed, maar zonder aarzelen ook de liefste banden los te maken om zich vrij te kunnen voortbewegen in de rigting, welke pligt en overtuiging aanwijzen; - alle krachten in te spannen om hen die als medewachters van de grondwettige vrijheid zijn aangesteld tot strenge waakzaamheid aan te sporen, en voort te gaan met die inspanning, trots de teleurstellingen van elken dag - geen wonde ongedekt te laten ter liefde van valschen vrede of om eene eensgezindheid te huichelen die niet bestaat; - geen woord terug te houden dat innige overtuiging op de lippen brengt, maar ook geen woord te spreken waarin andere hartstogt doorstraalt dan warme liefde voor de publieke zaak; - te midden van algemeene onverschilligheid tegenover het gouvernement, onder alle omstandigheden vast te houden aan de groote beginselen, welke men heeft trouw gezworen, maar ook even bereid dat gouvernement met warmte te dienen, zoo dikwijls men daarin een bondgenoot aantreft van eigen beginselen; - dus dag aan dag onverdroten voort te gaan zonder te letten op het terrein dat men reeds verloren heeft, maar enkel het oog gekeerd naar den grond, welke nog met kans op goeden uitslag zou kunnen worden verdedigd; - zie, om zulk eene taak tien jaren lang te midden der kwalen van den ouderdom moedig voort te zetten, daartoe is meer noodig dan de geestdrift van een oogenblik, of het bezit van uitstekende intellectuele gaven; daartoe is alleen hij in staat, die met het *vitam impendere vero* tot leus, het gansche lange leven heeft besteed aan de moeijelijke oefening in strenge pligtsbetrachting en zelfverloochening.

Voor wie gemeenzaam bekend is met de *Bijdragen tot de huishouding van Staat*, is niets zoo treffend als het onverstoorbaar vertrouwen waarmede Hogendorp de eindelijke zegepraal van de goede zaak, die hij voorstaat, te gemoet blijft zien. Wel ligt er over elk volgend deel van zijne *Bijdragen* een meer

sombere tint, maar geen wantrouwen is er oorzaak van, alleen het allengs wegsterven van de zoo lang gekoesterde hoop, dat hij zelf nog eens de vruchten zou mogen zien van zijn ontmoedigenden arbeid. Hoe veelbelovend is het verschiet, dat zich in de eerste dagen van ons constitutioneel leven aan zijn oog voordoet! Hoe ligt acht hij dien schuldenlast, door de wet van 1814 op vasten voet geregeld! Hoe veel goeds zal de vereeniging van Noord en Zuid - aanvankelijk toch zoo weinig gewenscht - niet opleveren! Welk onmetelijk veld ligt er open voor handel en nijverheid! Spoedig wijkt dit schoone uitzigt: de schuldenlast blijkt zwaarder dan men had vermoed; de vruchten der vereeniging laten zich wachten; het veld voor de nijverheid beschikbaar, is beperkter dan men in de eerste oogenblikken waande. Wijken nu ook de illusiën? Allerminst. De belemmeringen die zich voordoen, heeten tijdelijke bezwaren, welke zonder groote moeite zullen kunnen worden weggenomen. Het kan er slechts om te doen zijn met een beroep op het gezond verstand de eenvoudige eischen van de volkswelvaart regt helder voor te stellen en te ontwikkelen, of met een beroep op de goede trouw eenige onbeduidende aanleidingen tot misverstand uit den weg te ruimen. Hogendorp beproeft het op alle wijzen: in zijne gesprekken, zijne adviezen, zijne geschriften; het mag eentoonig schijnen dus telkens op hetzelfde aanbeeld te slaan, maar het is volstrekt noodig. Toch wijken de bezwaren niet; integendeel zij klimmen allengs, en menige instelling komt tot stand, welke op geheel verkeerde grondslagen gebouwd is; grondslagen, welke in geen tal van jaren zullen kunnen worden weggenomen. Geen nood: met des te meer ijver gewaakt, dat wat nog te regelen overblijft, goed geregeld worde. Maar ook die waakzaamheid blijkt vruchteloos; het eene veld voor en het andere na gaan verloren, en inmiddels groeit de tweedragt aan en wordt de klove dagelijks breeder. Is Hogendorp nu uitgeput? Geenszins, want zie dien onverbeterlijken optimist, dien altijd jongen grijsaard, hij kan nu nog den koninklijken weg opgaan en het zijne bijdragen tot een arbeid, welks vruchten zich zóó langzaam ontwikkelen, dat, ook al wordt het gansche leven er aan toegewijd, ze naauwelijks in het oog vallen: ik bedoel hervorming van de openbare meening, en door die hervorming verbetering van het regeringsbeleid. ‘Heb ik dan,’ dus schrijft hij in 1819, ‘in meer dan één vooruitzigt weinig te verwachten voor het oogenblik, door medewerking tot be-

houd der grondwet kan ik nog iets uitrigten, en daarmede al het andere helpen voorbereiden. In de financiën heb ik mijne oogmerken niet bereikt; de algemeene welvaart heb ik niet mogen zien gronden op de echte beginselen; de grondwet is geschud, maar ik mag hopen dat dezelve vast zal staan, en ik houd moed om voor dezelve te strijden. Inmiddels kan ik ook medewerken aan die zachte vorderingen van de openbare meening, omtrent de ware gronden van nationale welvaart, waar ik mij te eeniger tijd zooveel van beloof. De zorg voor het armenwezen, voor de opvoeding der onvermogenden, voor de ontginning van woeste gronden, voor godsdienstige verdraagzaamheid, voor vaderlandsliefde in deelneming aan het bestuur van land, gewest en plaats; hoe vele zaken van gewigt doen zich niet op voor hem, die nuttig wil zijn aan de maatschappij! Is mij veel mislukt voor het oogenblik, ik wil nog arbeiden aan de grondslagen voor aanstaanden voorspoed.'

En hij arbeidde voort, als ware nimmer eenige belemmering op zijn weg voorgekomen, totdat eindelijk de nieuwe huishouding van staat althans in groote omtrekken gereed stond. Eerst toen trok hij zich terug, weemoedig bij de gedachte, dat die huishouding zoo weinig beantwoordde aan het model dat hem voor oogen stond en dat hij nu nimmer als werkelijkheid zou mogen aanschouwen, maar niettemin stellig overtuigd, dat een later tijdvak de vruchten zoude oogsten van zijnen arbeid. Treffend zijn de woorden waarmede hij zijne *Bijdragen* besluit: 'Inmiddels is het gebouw van onze huishouding van staat genoegzaam opgetrokken en bijna voltooid, door middel van vele wetten en instellingen, die voor een langen tijd berekend zijn... Zulk een zamenstel van wetten en instellingen, zulk eene gevestigde huishouding van staat, als wij verkregen hebben, is geen werk dat van een enkel ontwerp van wet of van begrooting afhangt. Hoedanig ook in het vervolg de ontwerpen van dien aard gewijzigd, aangenomen of verworpen worden, zoo blijft het groote gebouw in stand. Hetgeen ik verwacht, wanneer ik zeg, dat mijne voorgedragene beginselen met den tijd en door de vorderingen der beschaving zullen aangenomen worden, is geene kleine verandering, maar veel meer een nieuw gebouw, eene andere huishouding van staat. Daartoe wordt eene groote verandering in de gesteldheid der gemoederen vereischt, daartoe moeten de Regering en de Staten-Generaal het eens worden op andere beginselen. Hoezeer ik nu de mogelijkheid van zulk

eene verandering inzie, hoezeer ik de waarschijnlijkheid daarvan aanneem; hoezeer ik daarin bevestigd word door de gebeurtenissen onder andere volken, zoo begrijp ik niettemin, dat er bij mijne gevorderde levensjaren geen kans is, dat ik het gelukkig tijdstip beleven zal, dat ik tot een doel van mijne werkzaamheden gesteld heb. Ik kan zelfs de weinige levensjaren, die mij overschieten, niet meer met eenige vrucht aan dat werk besteden. Zoolang als het gebouw van onze huishouding van staat werd opgetrokken, bleef ik bezield met de levendigste hoop. Nu het genoegzaam voltooid is, moet ik die hoop opgeven, en ik doe dit met eene volkomene onderwerping aan de leidingen der Voorzienigheid. Zij had mij pligten opgelegd, in betrekking tot mijn vaderland, waaraan ik voldaan heb. Ik heb het talent, dat mij verleend was, niet begraven.'

Behoef ik meerder gronden voor mijne bewering, dat Hogendorp, omsloten in den schitterenden stralenkrans van 1813, de geheele Hogendorp niet is? Dus voorgesteld moge hij onzen nationalen trots het meest streelen, niet aan voedsel voor dien trots hebben wij behoefte, maar aan groote voorbeelden op den weg, die voor ons zelven is afgebakend. Door altijd te staren op de exceptionele oogenblikken van een merkwaardig leven, - oogenblikken, welke vermoedelijk geen van ons meer zal hebben te doorleven - verliezen wij zoo ligt den gewonen mensch uit het oog, die een taak vervulde, welke ook onze taak is. Niet om de vestiging van onze onafhankelijkheid is het meer te doen, maar om hare handhaving; niet om den triomf der liberale beginselen, maar om hunne toepassing. Zoeken wij vooral naar voorgangers in dien moeijelijken arbeid en mogen zij ons leeren, hoe het aan te leggen om te midden van onverschilligheid en miskenning voor groote beginselen te leven.

Men zal na al het bovenstaande wel niet twijfelen aan mijne volkomen sympathie voor het onlangs ontworpen plan om, geheel afgescheiden van de herinneringen aan 1813, een monument te stichten ter eere van Hogendorp, en toch moet ik er dadelijk bijvoegen, dat men naar mijne bescheiden meening wel

zou hebben gedaan met de verwezenlijking van dat plan tot een later tijdvak uit te stellen. Monumenten als men hier bedoelt, hebben hunne bijzondere eischen. 't Is er nu niet om te doen de nagedachtenis te bestendigen van eenige groote historische persoonlijkheid, die den roem uitmaakte van een lang vervlogen tijdvak; het betreft de hulde aan een man van onzen tijd, aan den grooten voorganger in den edelen strijd, welken velen onder ons in meerdere of mindere mate hebben medegestreden; het betreft de dankbare erkentenis van het goede, dat wij, door zijn toedoen allereerst en allermeest, sinds naauwelijks vijftien jaren genieten. Ik beroep mij niet op het onbeduidend argument, dat de tijd nog niet gekomen zoude zijn om de verdiensten van Hogendorp in al haren omvang te huldigen, want monumenten zijn geen vonnissen door het nageslacht, na het hooren en wederhooren van alle partijen, in hoogste instantie gewezen; ze behooren de levende uitdrukking te zijn van wat er in de ziel der stichters omgaat, en daarom geen zoo sprekende als die, welke nog onder den indruk van het geleden verlies door een dankbare natie worden opgerigt, als wilde deze met behulp van het zielloos metaal iets van de leegte aanvullen, welke dat verlies in haar midden heeft achtergelaten. Al bleek die eerste indruk later te sterk en het geleden verlies minder onherstelbaar dan men aanvankelijk waande, het monument behoudt niettemin al zijne waarde. Het getuigt van waarachtige nationale geestdrift, van een schoone harmonie tusschen den geest van hem wien de vereering geldt, en den geest der natie, welke hare hulde brengt. Maar die harmonie is dan ook, vooral bij monumenten ter eere van hen die bijna onze tijdgenooten waren, de eerste en onontbeerlijkste voorwaarde. Waar zij ontbreekt mist het monument zijne schoonste beteekenis.

Ziedaar waarom het tegenwoordig oogenblik mij voorkomt slecht gekozen te zijn voor de verwezenlijking van het bovenbedoelde plan. Is het waar wat Baron van Hall in de voorrede zijner brochure zegt, dat namelijk het dankbaar vaderland werkelijk zijn verlangen openbaart om uit den boezem der natie een blijvend bewijs van eerbied te brengen aan de nagedachtenis van Gijsbert Karel van Hogendorp, dan zal er schaars iemand worden gevonden die dit verlangen - even vereerend voor de natie als voor den grooten staatsman - niet hartelijk toejuicht. Maar waar moet men gaan om de sporen van zulk eene dankbare stemming aan te treffen? Waar zijn de plaatselijke com-

missiën die alom in den lande wedijveren om tot het welslagen van de onderneming met al hare krachten bij te dragen? Waar zijn de ouden van dagen, die getuigen van den strijd, 't eerst door Hogendorp aangevoerd, een strijd die ons nog als een warme adem uit zijne geschriften tegenwaait, nu met een goed voorbeeld wenschen voor te gaan en anderen tot navolging aansporen? Waar kan men onder de jongelingschap iets bespeuren van hetgeen naar eene beweging zweemt ter eere van den man aan wien zij het voor alles heeft dank te weten, indien het heden zoo sterk en zoo gunstig afsteekt bij het verleden waartoe hij zelf behoorde? Nog eens, ik zoek overal te vergeefs naar iets dat aan de openbaring van een nationaal verlangen zou kunnen doen denken. Zelfs de dagbladen, anders zoo kwistig met hunne aanbevelingen, bepaalden zich veelal tot die stereotype korte berigten, waarin eenig plan wordt toegejuicht ‘onder verwijzing naar achterstaande advertentie.’ Schrale lof welken de ontwerpers van het monument voor Hogendorp zelfs met de ondernemers van publieke vermakelijkheden deelen. Terwijl soms de eenvoudigste gebeurtenis een genoegzaam voorwendsel is om tal van vlugschriften in het leven te roepen, die hoe onbeduidend ook op zich zelven, toch altijd deze beteekenis hebben, dat zij gewagen van zeker publiek leven, van de aandacht waarmede de menigte deze of gene gebeurtenis gadeslaat, moet nu nog de eerste bladzijde tot aanbeveling van het plan geschreven worden. En juist dit geeft aan den herdruk van de brochure, vroeger door Mr. F.A. van Hall uitgegeven, eene zoo geheel eigenaardige beteekenis: men snuffelt onder de asche van het vuur, dat nu 30 jaren geleden ter eere van Hogendorp brandde, of daarbij ook nog een enkele vonk zou kunnen worden aangetroffen, om als plaatsvervangster te dienen van de overal ontbrekende geestdrift.

De oorzaak van dit bijna volslagen gemis aan sympathie schuilt welligt voor een deel in de wijze waarop het plan werd aangelegd. Dit plan kwam uit Rotterdam, Hogendorp's geboortestad, en het scheen aanvankelijk alsof deze de eer der uitvoering geheel voor zich wilde behouden. Rotterdam - dus hoorde men in de eerste weken herhaaldelijk zeggen - behoeft geen vreemde hulp; het zal toonen wat het zelf vermag. Alsof het monument Rotterdam en niet Hogendorp gold, en de figuur van den edelen staatsman niet wat volle groot was om dus te dienen als middel, dat de grootheid van een stad ver-

kondigen zal, ook al heet die stad Rotterdam! Later schijnt men dan ook te hebben ingezien, dat dit stelsel van uitsluiting al zeer weinig voegde bij de hulde, welke men den grooten stadgenoot brengen wilde; dat men spreken mag van een rotterdamsche beurs of een rotterdamsch museum, maar dat het woord rotterdamsche Hogendorp een wanklank zijn zoude, ja bijna een verguizing van hem die zijn gansche leven door strijd gevoerd heeft tegen stedelijk en provinciaal particularisme en wiens schitterendste verdienste dan toch wel altijd hierin zal blijven bestaan, dat hij den schoonen band gevlochten heeft, welke de verschillende deelen van Nederland tot een groote eenheid zamenknoopt. Welligt door deze overweging geleid, heeft men sedert in eenige der voornaamste steden, de hoofden hofstad althans, commissiën ingesteld, met het inzamelen van bijdragen belast, commissiën waarvan vooral dit de aandacht trok, dat hare leden met zorg gekozen waren uit alle rigtingen op kerkelijk en staatkundig gebied, misschien wel als eerste hulde aan de verdraagzaamheid en de breede beginselen van Hogendorp. Wat de commissie in de hofstad ter vervulling van haar mandaat heeft uitgerigt, is mij niet bekend, maar die in de hoofdstad meende voorshands te kunnen volstaan met een oproeping in de dagbladen en het eenvoudig berigt van hare bereidwilligheid om de gelden in ontvangst te nemen, welke men voor het monument zou willen afzonderen. Niemand zal beweren, dat deze methode van geldinzameling eene bij uitstek doeltreffende is; waar zelfs de meest pathetische circulaires veelal onvermogend blijken om de stille ingezetenen, van alle kanten met aanzoeken om geldelijke bijdragen besprongen, te vermurwen, zal een enkele oproeping in de dagbladen, welke verreweg de meesten onopgemerkt voorbijgaan, nog veel minder het gewenschte resultaat opleveren. Het eenige wat voor deze methode pleit is hare onkostbaarheid, en vandaar dat men ze blijft verkiezen zoo dikwijls er grond bestaat voor de vrees, dat de poging welke men gaat beproeven, geen of maar onbeduidende resultaten zal opleveren, bijv. daar waar het er om te doen is liefdegiften in te zamelen voor weduwen en weezen. Heeft eene soortgelijke overweging de commissie voor het monument ter eere van Hogendorp geleid?

Ik weet niet, of, wanneer men in de tegenwoordige dagen krachtige pogingen wilde aanwenden om de natie voor het plan te winnen, die pogingen doel zouden treffen. Maar een van

beiden; óf de uitzigten zijn gunstig, en dan behoort men handen aan het werk te slaan, óf die uitzigten beloven niets goeds, en dan ligt de conclusie voor de hand, dat men een bij uitstek ongunstig oogenblik heeft gekozen voor de uitvoering van het meergenoemde plan. Dit staat in elk geval naar mijne bescheiden meening vast: een monument ter eere van Gijsbert Karel van Hogendorp mag niet zijn een uitsluitend of bijna uitsluitend stedelijk monument. Het grondwettig voorschrift: ‘De Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele nederlandsche volk’ is afkomstig uit de Schets van Hogendorp, en niemand heeft meer dan hij door eigen voorbeeld de volle beteekenis van die verklaring helder in het licht gesteld. Van het eerste oogenblik tot het laatste diende hij de geheele nederlandsche natie; wil men hulde brengen aan die diensten, de hulde kome dan ook van haar. Laten wij niet door nu als het ware ter sluiks een monument voor Hogendorp te stichten, een monument van weinig beteekenis omdat daaruit geen waarachtige nationale vereering spreekt, laten wij voor het nederlandsche volk de gelegenheid niet afsluiten om in een ander tijdvak aan zijn eersten grooten constitutionelen staatsman den nationalen dank te komen betalen waarop hij door zijn arbeid aanspraak heeft.

't Is waar wij zijn juist nu in het volle genot der vruchten, welke hij bij dien arbeid voor oogen had, maar het oogenblik van onbetwist genot is zelden zeer geschikt voor eene volkomen waardering van zulke vruchten. Wij hebben nu wel, voor zooveel die van wetten afhangt, eene huishouding van staat als Hogendorp bedoelde, maar niemand begreep beter dan hij, dat eene volkomen huishouding veel meer eene kwestie van menschen dan eene kwestie van wetten is; en ik zou waarlijk niet durven beweren, dat in de laatste jaren de ontwikkeling van burgerdeugd met de ontwikkeling van onze wetgeving gelijken tred heeft gehouden. Die meening - ik weet het - is in onze dagen verre van populair, maar ik heb alle hoop dat zij het eenmaal worden zal. Het lot van volken is wisselend als dat van individuën, en gelukkig voorwaar, want voor de eersten niet minder dan voor de laatsten is wisseling van goed en kwaad hoofdvoorwaarde van waarachtige ontwikkeling. Misschien komt ook voor ons de tijd, dat wij, verbaasd over de gebrekkige resultaten van ons toch in vele opzigten zeer gelouterd staatsregt, de oorzaken van die onvruchtbaarheid zullen

willen opsporen. Het beeld van Hogendorp zal dan op nieuw onze aandacht trekken en, oplettender beschouwd dan tot nog toe, welligt het geheim verklaren, dat men bezig is te zoeken. Wij zullen zijne persoonlijkheid met de onze naauwkeuriger vergelijken en die vergelijking kan tot de ontdekking leiden, dat wij wel de meeste van zijne beginselen maar daarom nog niet zijn levenspractijk als constitutioneel staatsman hebben nagevolgd. Zulk eene ontdekking zou noodzakelijk over de groote persoonlijkheid van Hogendorp een geheel nieuw licht werpen en als van zelve die ongeveinsde nationale hulde uitlokken, welke zich nu nog zoo uiterst gebrekkig openbaart.

Ontnemen wij aan het nederlandsche volk de gelegenheid niet om eenmaal het monument voor Hogendorp tot een symbool te maken van de verzoening tusschen een gebrekkig verleden en eene betere toekomst. Waartoe zooveel overhaasting? Hogendorp is in eene uitmuntende omgeving, te midden van zoovele voortreffelijken aan wie Nederland een monument schuldig blijft; en waarlijk wij behoeven niet te vreezen, dat men in het eerstvolgend vijftigjarig tijdvak den grijzen staatsman ligt zal uit het oog verliezen. Velen onder ons mogen stoutmoediger zijn dan hij, in de rigting van ware vrijheid kunnen wij ons nog langen tijd voortbewegen zonder vrees dat men het hoofd rugwaarts zal moeten keeren om het oog op Hogendorp te kunnen vestigen. Bleek het in de laatste jaren niet herhaaldelijk, bleek het niet nog zeer onlangs bij de behandeling van de Bankwet, dat Hogendorp voorgaat en vooreerst nog wel zal blijven voorgaan? Trachten wij inmiddels zijne geschriften te verspreiden, zijne denkbeelden toe te lichten, zijn voorbeeld op te volgen, opdat, wanneer eenmaal het beeld van Gijsbert Karel van Hogendorp een onzer marktpleinen siert, wij met vrijmoedigheid kunnen getuigen, dat dit beeld verrezen is te midden van die meer volkomen staatshuishouding, het groote doel van zijn vaderlandlievend streven, maar ook de groote beproeving zijns levens, daar zij bij elken stap dien hij voorwaarts deed verder en verder van hem week.

J.T. BUIJS.

Wenschen en droomen.

Les Émaux de Petitot du Musée Impérial du Louvre. Portraits de Personnages Historiques et de Femmes Célèbres du Siècle de Louis XIV. Gravés au Burin par M.L. Ceroni. Paris. B. Blaisot, Libraire-Éditeur etc. 1862. Trois Volumes.

> Wie wil handlen met verstand,
> Hou zijn wenschen wel in band;
> Wie te ras hen uit laat vliegen,
> Zal te deerlijk zich bedriegen,
> Want zij kennen lucht noch land.

TOLLENS.

Als een onzer zoetste droomen ooit mag worden verwezenlijkt, een onzer liefste wenschen ooit worden vervuld, - als ons volk het tweetal boeken zal bezitten, waarvoor de stoffe zich sinds eeuwen ophoopt, en naar welke zijn verlangen de hand echter nog vergeefs uitstrekt, - als wij ons zoowel in eene geschiedenis onzer schilderkunst, als in eene geschiedenis onzer letterkunde zullen verlustigen, wat zal dan, - wie ook uit dat tal van biographische fragmenten zijn geheel verzamele en ordene, - wat zal dan de eerste boven de laatste onloochenbaar vooruit hebben? Voorzeker niet dat zij ons uit dieper duister licht zal doen opgaan; dat zij ons in vroeger verleden verplaatsen zal. Wie het meenen mogt hij zou blijk geven nooit een blik te hebben geslagen in Jonckbloet's verdienstelijke G e s c h i e d e n i s d e r M i d d e n - N e d e r l a n d s c h e D i c h t k u n s t. Zoo eerst eene herhaalde lezing van dat werk het regt geeft te betreuren dat de belofte, aan het einde gedaan, nog niet werd

vervuld, eene vlugtige inzage volstaat om van de aeloudheid onzer letteren te vergewissen. Even weinig zal de historie van het inheemsche palet boven de historie der inheemsche veder de verrassingen die wij bedoelen, aan grootere veelzijdigheid van onderwerpen hebben dank te weten. De grenzen des gebieds, door Jan van Eyck voor Vlaamsche en Hollandsche scholen ontsloten, mogen naauwelijks zijn af te zien, beide aarde en hemel omvattende; toch reikt de wereld der gedachte verder dan die des gezigts, toch reikt slechts zij tot in het eeuwige toe! Wat mag het dan zijn dat, na de lezing dier twee werken, welke wij gaarne in hope begroeten, na de studie van wat in maar één boek misschien nog beter zou zijn te veraanschouwelijken: de ontwikkeling van geest en gemoed ten onzent door Poësis en Pictura, den schilders uit de lage landen een belang waarborgt buiten het bereik van welken schrijver in zuid of noord dat ge kiest? Eeuwen door in onze gewesten de schreden der beschaving op den voet volgend; onder het gâslaan van wat zij ontluiken deed de verklaring beproevend waarom het aldus opwies; al de eischen vervullend, die onze tijd doen mag aan een boeijend, een bezield tafereel, als ge vast in gedachte geniet, welk zal het voorregt blijken der kleurenschepping van Rubbens bedeeld, den hoogeren sfeeren van Vondel ontzegd?

Indien het ons gelukken mogt de omtrekken van een paar toestanden, onder het lezen van het werk aan het hoofd van dit opstel vermeld, onzen oogen voorbijgegaan, niet al te schemerig weêr te geven, dan zou niet enkel die vraag zijn beantwoord, dan zou ook wat ons begin zonderlings heeft zijn geregtvaardigd.

Een weinig goeden wil uwerzijds en luttel lijnen zijn voldoende om ons in een vertrek te verplaatsen, 't welk, als wij kaptafel en kleedspiel mogen gelooven, het heiligdom is eener jonge vrouw. Een blik op de allengs duidelijker wordende vormen van het huisraad, overtuigt u, dat wij in de zeventiende eeuw zijn; schoon wat zwaar, alles blijkt bruikbaar en sierlijk tevens. Slechts wenscht ge dat het daglicht helderder door dat hooge venster inviel; maar al wemelt het Londen van

Zestien Honderd Veertig nog niet in wolken rooks, wanneer was zijn hemel van nevelen vrij? Echter is het, hoe digt die zijn mogen, niet zoo duister of ge wordt de slanke gestalte der blonde gewaar, der schoone blonde, verbetert ge te regt, die een snoer paarlen uit dat gebeeldhouwd juweelkistjen bij den robijn van het slot opvat. Die benijde! Hoe jong ze nog zij, reeds is zij rijk genoeg om zoo kostbaren tooi te dragen. En wat haar meer streelt, zij is bovendien zoo blank, dat haar hals het melkwit dier gevaarlijke mededingsters om den prijs voor kleur beschaamt en overtreft. Scheldt er ons niet onbescheiden om, dat wij dit alles bespieden; de twintigjarige is niet alleen. Buiten haar abigaïl, die eene bloem verschikt in de lange, weelderige, blonde krullen harer meesteresse, is er nog iemand in het vertrek: de gemaal en heer van deze.

Het is vergefelijk dat gij hem voorbijzaagt, - weggedoken als hij zich daar in den zwaren leuningstoel schuil houdt, een boek ter hand, dat hem toch maar half boeit, in gepeins verdiept. ‘Onhoffelijk als een echtgenoot,’ zou eene fransche vrouw van hem getuigen, om haar oordeel te herroepen, wanneer zij er, als wij, getuige van was, hoe hij oprijst, nu zijne jeugdige gade naar hem toewipt, hoe een glimlach dat bleeke gelaat tint! Heb er dank voor dat gij, om harentwille, heusch genoeg waart, het woord dat u op de lippen kwam, het zoo ware en zoo grievende: ‘wat moet hij schoon zijn geweest!’ te weêrhouden. Geweest? hij is het nog, nu niet slechts de achteloosheid van zoo even blijkt geweken, maar het hooge voorhoofd, aan 't welk de kastanjebruine haren zoo fier ontspringen, geen zweem van rimpel meer heeft, maar het grijs der oogen schitterend gloort.

‘Mary!’ zegt hij, en er is liefde in den toon, waarop hij dat woord uit, terwijl de blanke, slanke vingers der schoonste hand ter wereld, ‘nergens niet genoeg gevuld en ook nergens overgeaderd’ haren poezelen arm grijpen, en de ietwat roode knevels en kinvlok haren hals naderen en er iets klinkt dat zweemt naar een kus.

‘Foei, Sir Anthony! foei!’ hoort de abigaïl zeggen, en hoort er, terwijl zij bescheiden een oogenblik het vertrek verlaat, hoort er slechts de bestraffing in, waarmede iedere aanzienlijke britsche vrouw dier dagen dergelijk vergrijp tegen de kieschheid zou zijn te keer gegaan; maar de nadruk door Mary

Ruthven op het Sir Anthony gelegd, is voor van Dijck niet minder een wenk, dat zijne waardigheid hem voor zulke dwaasheden behoeden moest.

Toch fronst zich het hooge voorhoofd niet; toch blijft de vreugde uit die diepliggende kijkers stralen.

En als vreest Mary te verre te zijn gegaan, staart zij er bloode naar op, zich digt aan zijne borst dringende; de gouden lokken komen heerlijk uit tegen het donkergroene fluweel, tegen de kanten kraag, terwijl hare vingeren met zijn halsketen spelen.

‘Ik blijf een Vlaming,’ zegt hij goêlijk, als raadt hij wat er in haar gemoed omgaat, de schilder des gevoels, sentiment bij wijle in sentimentaliteit ontaardende; schortte het aan den tijd, die zoo tragisch eene toekomst had?

‘Gij zult het hoofd worden van...’ fluistert Mary, en stamelt, en bloost, - daar buigt zij het hoofdjen of zij het wilde verbergen.

‘Mary!’ vorscht van Dijck; maar de abigaïl is weder binnengegleden en de jonge vrouw zijnen arm ontsnapt; zij werpt een blik in den spiegel en als zij verplooid en verstrikt heeft naar lust, wendt zij zich bevallig om en buigt voor Sir Anthony of hij Koning Karel ware, doch met eene schalkheid in den blik, die zij zich bij de sombere majesteit niet zou veroorloven.

Of hij haar tooi toetst aan zijnen smaak, ontgaat hem geen lijn, die hare leest aangeeft, geen siersel waarvan ze schittert; daar bemerkt ze dat de linten op hare schouders, die het smalle strookjen keurs heeten vast te strikken, hem mishagen.

‘Te bont,’ is zijn antwoord op haren vragenden blik.

‘Mijne weldoenster mag die het liefst.’

En de bevallige nijgt ten afscheid - ‘een oogenblik, Mary!’ moge van Dijck zeggen, de abigaïl verzekert den heer des huizes dat er aan de deur van het voorvertrek werd getikt, dat James - des meesters gunsteling in zijn heir van gedienstige geesten - ‘Monsieur Petitot!’ heeft aangediend; - hoe zij den naam rabraakt!

‘Eene onbekende grootheid,’ lacht Mary, de hand nemend haar door haren echtgenoot geboden.

‘Ge zijt meer profetesse dan ge vermoedt,’ antwoordt haar Antonie, ‘die naam zal gevierd worden als ik -’

En hij houdt op ter prooi aan een voorgevoel dat hem met elken dag meer kwelt; maar wie in die stemming deele, niet

de schalke aan zijne zijde, die de trappen der huizinge afzweeft, schertsende: ‘Als gij tot hoofd zult zijn,’ en de trede van het rijtuig is opgewipt.

‘Van wat?’ moge Van Dijck vragen, Mary noemt hem, voor antwoord, den naam der Lady, naar welke zij wenscht te worden gebragt; als wij zeggen dat het dien van de schoonste vrouw dier dagen was, dan komt hij allen lezers van dit tijdschrift op de lippen.

Zoo er onder deze zijn die gelooven, dat de vlugtige omtrek laat doorschemeren wat der historie onzer schilderkunst een belang zal bijzetten, der historie onzer letteren niet bedeeld, dan mogen zij onze gedachte niet hebben geraden, de hunne heeft er niet minder hare waarde om. Het blijft schier louter den gedenkboeken der kunst voorbehouden ons te doen zien, hoe laaggeborenen maar grootsch begaafden, in de hoogste kringen van hunnen tijd, op vertrouwelijken voet met vorsten en vorstinnen verkeerden; op haar gebied weegt het genie rang, goud, adel op, is het zoo goed eene majesteit als die bij Gods gratie. Van Dijck aan het hof van Karel I, levert hij er niet het voldingend bewijs van, al brengt zooveel schittering hare schaduw mede? Een eerste togt van den kunstenaar naar Engeland moge in teleurstelling geëindigd zijn, naauwelijks heeft de Koning in eene beeldtenis, die van Dijck er achterliet, - eene beeldtenis voor welke de geschilderde zeven dagen moest zitten, eer hij er een blik op werpen mogt, eer de arbeid den meester voldeed, - naauwelijks heeft Karel een blijk gezien der gaven dezen bedeeld, of met de uitnoodiging terug te komen, begint die reeks van gunsten, waarvoor hem eere toekomt! Vele zijn ze en velerlei. Voor den zomer wordt hem, van wien de legende verhaalt dat zijne eerste liefde op het land, in den lommer van Saventhem ontlook, voor den zomer wordt hem, dien de hemel van Italië heugt, buiten, in het graafschap Kent, een oud kasteel, een schilderachtige bouwval geschonken. Eer de winter invalt blijkt eene van de vele woningen, welke het klooster der Blackfriars in de hoofdstad hebben vervangen, voor hem in gereedheid gebragt, tot Inigo Jones, zijner majesteit architect, de prachtige huizinge zal hebben ge-

bouwd, - als de schatkist het zal veroorloven. Het zijn de stoffelijke, de tastbare bewijzen van genegenheid; het blijft bij deze niet. Een glimlach van goedkeuring te voorschijn te roepen op dat van statelijkheid stroef gelaat, geprezen te worden door wie zich zoo koninklijk weet te dragen, zou het uwe ijdelheid niet hebben gestreeld? Al had hoogmoed u voor dwaasheid behoed, de toejuiching van zoo keurig een kenner, zoo gelukkig een beoefenaar der kunst zou u zoet zijn geweest. Uit dankbaarheid voor eene voorbeeldelooze waardering: de verheffing in den ridderstand, een jaargeld, wat niet al? zijn naauwelijks de leden van het vorstelijk gezin op het doek gebragt, of heel die drom van edelliên en edelvrouwen, of dat hof zoo waard te worden geschilderd, wenscht zich te zien afgebeeld door de hand die benijdenswaardig slaagt, die het tegelijk dichterlijk en deftig weet weêr te geven, Van Dijck's tijd reikt niet toe. Wie vreeze, dat wij er ons over zullen beklagen hem portretten, louter maar portretten te zien schilderen, hij miskent ons; welk genre men beoefene, elk geeft regt op den lauwer, mits men er meester in blijke. Het was Antonie's gave, ieder die voor hem zitten ging een oogenblik bezield te zien, zelden in den zonnenschijn der vreugde, vaak door de wolk der zwaarmoedigheid heen. Maar zijne zwijgenden spreken: schilder en geschilderde verwierven te zaam de onsterfelijkheid. En toch, helaas! waar bleven de dagen toen die hand niet zoo vaardig was, toen palet en penseel wel eens eene wijle rust hadden, daar hij, die deze hanteerde, peinsde; toen de meester maar zelden en altijd eerst laat was voldaan?

Geld, veel geld, steeds meer geld eischt van Dijck's weelderige levenswijze; eischt zijn omgang met de grooten des lands, niet als hun gunsteling maar als hun gelijke; eischen vooral die gastmalen, veraangenaamd door musici, voor welke hij in een maecenas verkeert, als zij de sombere stemming, die hem bijwijle aangrijpt, weten te doen wijken, tot na het feest zijn talent weêrkeert, en eenige toetsen volstaan om de aangelegde beeldtenissen te voltooijen. Geld, veel geld, steeds meer geld, - er was in menig opzigt eene zonderlinge overeenkomst tusschen den koning en den kunstenaar, al gelooven wij gaarne dat deze bij het onderwerp, dat wij thans zullen aanroeren, ophield, - geld als geene der behoeften nog door ons vermeld, geld buiten zijn bereik werd er gevorderd voor die allerliefsten, welke bij afwisseling aan den disch van Van Dijck voorzaten, hetzij een

paar bruine of een paar blaauwe oogen hem hadden betooverd! Schoon het getal zijner schilderijen zich vermenigvuldigt in het ongelooflijke, - ongelooflijk vooral om de vele meesterstukken onder deze, - wat baat het hem, dat zijn genie, 't geen zonder uitspanning niet leven kan, zich ook onder uitspattingen handhaaft; dat hij de jicht bezweert, dat een late, ligt te late echt, rust, orde, geluk niet slechts belooft maar ook geeft? Eene lieve gunstelinge van Koningin Henriëtte, eene kleindochter van den eersten graaf van Gowrie de echtgenoote van Meester Antonie! - zou de dochter van Schout Humprecht, zou zijne Magdalena het hebben geloofd? Waarom echter trachten wij de legende uit haren sluimer te wekken, als hoorden wij in de uitspraken der nakomelingschap geen weêrgalm der verscheiden oordeelvellingen, waartoe dat huwelijk bij zijne tijdgenooten aanleiding gaf? Er zullen onder de laatsten zijn geweest, die Horace Walpole geleken; honderd jaren geleden dreigde deze van ergernis uit zijn vel te springen, al was zijn moeder maar de dochter van een houtkooper, dewijl zijn neef de zuster eener tooneelspeelster dorst huwen; moest eene gunst als Van Dijck weêrvoer den aristocratischen dilettant niet te groot schijnen? Hoor zijn sarcasme: ‘als die echt voor hem eene uitstekende eere heeten mogt, de verbindtenis was welligt tevens berekend, het in ongenade gevallen geslacht door die vermenging met het bloed eens schilders nog dieper te doen dalen.’! Het lijdt geen twijfel dat de zeventiende eeuw ook mannen van hooge geboorte heeft opgeleverd, in onbekrompen menschenwaardering den Hertog van Manchester onzer dagen gelijk, die in zijn veel verklappend boek: Court and Society from Elizabeth to Anne, een tegenovergestelde beschouwing is toegedaan. Als hij ons over het adellijk geslacht Gowrie, in 't welk zamenzwering tot de erfenis schijnt te hebben behoord, als hij ons over Mary's vader, Patrick Ruthven, eene aardige bijzonderheid heeft meêgedeeld, dan besluit hij met: ‘Anthony Vandyke zoo goed een edelman’ te prijzen ‘als een hunner’. Onze uitweiding vinde hare verschooning in onzen wensch, uwe opmerkzaamheid op dat even vaak verrassend als toelichtend werk te vestigen; de eenige vraag welker beantwoording ons aangelegen mag zijn, is deze: werd de schilder door zijn hoogen echt gelukkig, woog een zoet te huis, woog vadervreugde in het verschiet, de zorgen die eene meer geregelde ja, maar toch altijd glansrijke hofhouding met zich voerden, op? Helaas! er waren uren des avonds, des nachts, waarin

Sir Anthony niet gaarne door Lady Mary in zijne vertrekken zou zijn verrast, waarin hij geen teekenstift ter hand had, waarin hij stond tusschen smeltkroezen en overhaalglazen, bestoven van asch en die blanke handen zwart; beurtelings blozende van blijdschap en bleek als een geest, naar hij meende de kunst goud te maken te hebben gevonden, of hij zich voor de honderdste maal teleurgesteld zag!

Genoeg, zoo niet reeds te veel, over de betrekking eens kunstenaars tot eenen koning; vol gevaars, al is ook de bescherming, door den laatste den eerste verleend, voor beide eervol, als die welke wij beschouwen, al offert deze om den wille van gene er zijn onafhankelijkheid zoo weinig voor op, als Antonie van Dijck dit voor Karel de I^{ste} deed. Of zouden wij er nog behoeven bij te voegen, dat in geen band als hier grootheid en genie omvlocht, uit rozen geweven, maar dus ook van doornen niet vrij, het voorregt schuilt, dat in het toekomstige boek de eene stoffe van de andere zal doen verschillen? We gelooven het niet, wij scheiden van het onderwerp met de opmerking, dat in een dergelijk bondgenootschap de duurzame voordeelen aan de zijde des beschermers zijn. Het bewijs valt aanschouwelijk bij te brengen; gij zaagt den kunstenaar worstelen, ge zult zien wat de koning won. Verbeeldt u dat ginds, in het verre verschiet, de hooge heuvel zich uwen blikken vertoont, op wiens top het kasteel van Windsor statelijk rijst, statelijk rust. De ronde toren, van welke Groot-Brittanjes banier pleegt te wapperen, laat de overige, vele, vierkante mededingers verre beneden zich. Gij behoeft schilder noch dichter te zijn om onder het opstijgen ligging en landschap te bewonderen. Bij het beklimmen der trappen, bij het betreden van den voorhof, geraakt ge allengs in eene stemming voor het alledaagsche te hoog. Engeland heeft in de nieuwere geschiedenis zoo grootsch eene roeping vervuld, dat gij, verre vreemdeling als ge zijn moogt, van Windsor hebt gemijmerd, hebt gedroomd, voor gij er thans het eerst den voet zet. Allerlei heugenissen overstelpen u; binnengaande gevoelt gij u getroffen. En toch zij het verre van ons, misbruik te willen maken van die toovermagt der overlevering; toch verlangen wij zelfs geen partij te trekken van de poëzij des verledens. Laat in de kille lucht dier gewelven eene huivering u door de leden varen, treed ze binnen onder den minst gunstigen indruk voor wat gij in de zalen aanschouwen zult. Doe

het onder dien van een bezoek gister aan de nieuwe Parlements-Gebouwen te Londen gebragt. Gij hebt er, het genot was te groot om aan den snelvervliegenden tijd te denken, gij hebt er eene lange wijle stilgestaan in St. Stephens-Hall, tusschen de dubbele reeks van standbeelden der grootste staatsliên, op welke Brittanje boogt, de twaalve in wier lot niemand eene lofrede op het koningschap leest! Wij droomen u ons natuurlijk Nederlander, niet enkel om u te doen getuigen dat de vraag bij u oprees wanneer toch Oldenbarneveldt en Jan de Witt ten onzent eene eere weêrvaren zal naar deze zweemende, wij doen het om te mogen onderstellen, dat gij u in den kring dier mannen bij vrienden bevondt, met welke gij de kennis maar vernieuwdet, weinig geïdealiseerd, haast realistisch als de engelsche beitel die weêrgaf. Ge gingt er van Burke naar Grattan, om straks beurtelings Pitt en Fox nog eenmaal gâ te slaan, om toch telkens terug te keeren tot hem, die u van den beginne had geboeid, tot hem, die ‘bedeeld was met een geest om alles uit te vinden, een tong om allen te overreden, een arm om alles te volvoeren,’ tot John Hampden. Gij stondt er voor hem, ge zaagt zijne regterhand aan het zwaard raken, terwijl zijne slinke de rolle van 's lands beschreven regten vasthoudt, en het werd u wel en warm om het harte bij den edele, dien in den bloei des levens huiselijke ruste, huiselijk heil minder gold dan vaderland en vrijheid!... Daar gaan de dubbele deuren van ‘the Van Dyck room’ voor u open; daar treedt gij de wereld van dien rampzaligen Stuart in, en het is u eensklaps wonderlijk te moede. Wat gaat u aan, dat uw haat voor dien dubbelzinnigen monarch allengs wijkt, allengs in deernis verkeert? dat gij den echtgenoot, zoo als hij u daar te moet treedt in den schoot van zijn gezin, dat gij den vader dier onnoozelen beklaagt? dat u in die stilte het: ‘remember!’ van den koninklijken martelaar slaat met schrik? Geene pleitrede haalt bij die van zulk een penseel! Uw hoofd weet het, dat die majesteit geen man was in den edelsten zin, geen man van haar woord, en echter beheerscht de kunst uw harte zoozeer, dat ge mededoogen met haar hebben zoudt, stond de beslissing van haar lot aan u! En als ware die zeldzame zege op staatkundigen hartstogt behaald nog niet genoeg, ginds heeft de meester zich een anderen triomf gewaarborgd: daar hangt de beeldtenis van haar, het geheim van wier gemoed Schimmel beloofd heeft ons te ontsluijeren. Lucy zelve, de bevallige die

daar voortzweeft, zij doet het niet; - maar al noemt gij haar met de eene helft van ons geslacht de onverklaarbare, en al scheldt gij haar als de andere de onvrouwelijke, Mylady Carlisle blijkt ook op het doek de Circe, zij boeit u langst en zoetst!

We zijn weder in Van Dijck's woning, doch thans is het zijne werkplaats, die ons ontvangt; erger u niet aan het hollandsche woord; ook schilderen is arbeid, schoon de genoegelijkste ter wereld; hij houdt beide hoofd en hand bezig. Aan het waarschuwen, zouden wij willen voortvaren: klaag niet over de verwarring hier heerschende; maar als gij het deedt, welken indruk zoudt gij ons van uwe verbeelding geven? De minst bedeelde vindt in deze onorde iets behagelijks, dewijl ze boeit; de vurige lokt zij tot droomen en dichten uit: er daagt wat zij wil. Of schuilt ginds niet een standbeeld uit den bloeitijd van Hellas, eene eeuwige jeugd, eene eeuwige schoonheid, weg, achter dat wapentuig aan het werelddwingend Rome herinnerende? Daar waant gij u in de middeneeuwen verplaatst; kerk en keizer dingen om den staf en deelen de heerschappij. Wat blijft ge dien bidkrans beschouwen? zie liever hoe Titiaans gulden glans de veelverwigheid van den vorst der Vlaamsche schilders dof straalt; maar ge zijt al uit de schemering in het volle licht getreden; voor het heden geeft gij het verleden prijs. Ge wordt er weinig voor beloond; ondanks al de moeite die gij u geeft, blijkt het niet mogelijk te zien welk stuk op den ezel des meesters staat; de man die er zich voor heeft geplaatst, belemmert het gezigt geheel. Van Dijck schijnt er vrede meê te hebben, dat deze zwijgend voort blijft staren; hij slaat zijn stemmigen gast belangstellend gâ. Het moet het innerlijke van dezen zijn, dat hem aantrekt; zijn uiterlijk heeft niets opmerkelijks. Immers, nu eindelijk eene beweging ons een paar kanten slippen van zijn kraag toekeert, gesteven of het een bef ware, nu weten wij nog niet met wien wij te doen hebben; iets burgerlijks geeft iets ouds aan ons vreempjen tegenover een gastheer, die het in de kunst zich te kleeden zoo ver heeft gebragt.

‘C'est beau, c'est brillant,’ zegt de gast, en hapert.

Hoe goed van Dijck hem begrijpt! ‘Mais, Petitot! mais?’

vraagt de meester, met al de vertrouwelijkheid die onder kunstenaars de kennismaking op den voet volgt.

Petitot treedt achteruit en geeft ons gelegenheid zijn ernstig gelaat te zien; de breede neus, de groote oogen, in diepe kassen wegduikende en waarover zich zware wenkbraauwen welven; er speelt een lachjen om de fijne lippen.

‘Maar, ik sprak van geen maar.’

‘Doch gij dacht het, en uwe meening moet ge zeggen, als ge wilt dat ik u den weg wijze.’

Petitot zoekt nogmaals het licht waarin zich de schilderij, waarin zich de gestalte dier aanzienlijke, zittende vrouw het gelukkigst voordoet; Petitot prijst ‘de onschuld in die zachte oogen te lezen;’ Petitot waardeert om strijd ‘de slinke hand’ die allerschilderachtigst een paar duiven streelt, en ‘de voorste vingeren’ der regte, die eene adder weêrhouden; Petitot roemt haar hoog voorhoofd.

‘Compris,’ lacht van Dijck, ‘Lady Digby vindt genade; maar de allegorie, maar de laster, die daar in het verschiet gekromd ligt, maar de cherubs, die haar kroonen, maar de cupidootjens, die aan hare voeten spelen, vous les avez en horreur.’

‘En simplesse, er is te veel op te zien,’ merkt Petitot aan; ‘de Lady alleen zou mij liever zijn, doch wie ben ik, die maar in émail werke.....’

‘Wie gij zijt, dat moogt gij den Koning vragen, vriend! de eerstemaal dat Zijne Majesteit weder uw St. George draagt,’ antwoordt Van Dijck, zijn gast het meesterstukjen herinnerend door dezen tot opluistering van den halsketen der Orde van den Kousenband voor Karel I vervaardigd en waaraan hij de gunst van dezen te danken heeft.

‘Merci,’ zegt Petitot getroffen.

En van Dijck beurt de schets zijner Lady Digby van den ezel en stelt er een zijner bevallige beeldtenissen van Koningin Henriëtte voor in de plaats en vermeidt zich in den bewonderende.

‘Op mijne beurt eene vraag,’ schertst de schalke meester, ‘Petitot! zijt ge verliefd?’

‘Mijnheer!’ herneemt deze, verbazing op het ernstig gelaat, maar nog ondeugender laat Van Dijck er op volgen:

‘Voor de hoeveelste maal?’

En er is al het jonge, al het jolige van den Vlaming, die veertig jaren telt, die er wel vijftig teekent, in de vraag;

maar ook al den mannelijken ernst van den Zwitser in het antwoord:

‘Voor de eerste en voor de laatste maal.’

‘Prudence,’ valt Van Dijck in, ‘verzeg niets, - doch het is als ik dacht, du sérieux jusque dans l'amour. Al zeî ik u de verzen van Waller op, gij zoudt de stemming niet begrijpen in welke ik Lady Digby schilderde, hoe de hartstogt met haar zijn spel dreef, hoe zij van den laster leed!’ En de gebelgde eigenliefde des meesters is bevredigd, en de ziekelijke zinnelijkheid des mans komt boven. ‘“Voor de eerste maal,” zegt ge, en gij zijt dertig jaar, en ge hebt Italië gezien!’

Petitot laat hem voortpraten; Petitot staart Koningin Henriëtte aan, Koningin Henriëtte met de ‘heldere en vonkelende oogen’, zoo als Waller zong; Koningin Henriëtte uit een wolk van kant aanlichtend, te stouter greep daar hare blankheid deze niet beschaamde.

‘Wie dat weêr kon geven!’ zucht hij.

‘Gij zult het leeren,’ verzekert Van Dijck hem, ‘gij zult het bij navolgen niet laten, gij hebt veel bij mij voor.’

Petitot ziet hem hoofdschuddende aan. ‘Ik, die opgeleid werd tot juwelier!’

‘Als Benvenuto Cellini tot goudsmid,’ herneemt Van Dijck, en glimlacht onwillekeurig bij de tegenstelling, welke die woorden voor zijn levendigen geest roepen, in dien Florentijn en dezen Genevees, dien doldriftige en dezen bedachtzame, dien langbaardige en deze gladde kin. ‘Tegenvoeters,’ mompelt Van Dijck in zich zelven, ‘“voor de eerste maal,”’ en lacht hartelijk en besluit toch:

‘Gij hebt den ernst bij mij voor, man! al het geduld dat émail vereischt, bij een gevoel voor kleur, dat menig meester u benijden mag.’

En terwijl hij, uit een boek vol teekeningen, die zijner schilderij van Rachel de Rouvigny, Gravinne van Southampton, een afbeelding ten voeten uit, te voorschijn haalt, en Petitot's opmerkzaamheid bepaalt bij schikking van plooijen en spel van toetsen, en wat al geheimen meer, kan de schalk zich niet weêrhouden de eerste les den toekomstigen miniatuurschilder op de bede des Konings gegeven, de kroone op te zetten door den raad:

‘Blijf hier, vriend! blijf aan het hof; - maar werwaarts ge ook

gaan moogt, wacht u voor Holland! “Voor de eerste en de laatste maal!” ge zoudt er louter huiselijkheid schilderen! degelijke burgemeesters en eerzame burgemeestersvrouwen! Petitot! blijf hier!’

Omgang met de meesters in hunne kunst onder hunne tijdgenooten in den vreemde, - invloed op de jongeren van deze, ten gevolge dat de gaven ook den kinderen van ons kleine land bedeeld werden erkend, - een wederkeerige en daardoor allerwerkzaamste, allerweldadigste prikkel, ziedaar een zegen, dien de geschiedrollen der kunst hebben in beeld te brengen, ziedaar een genot, waarvan in de gedenkboeken der letteren schier geen sprake zal zijn. De zangster van Belgen en Bataven moge zich in den kring harer zusteren hebben gehandhaafd zoo lang ook zij de ausonische lier bespeelde; sedert die muzen verbleekten tot schimmen welke zuchtende haren verdwenen Olympus zoeken, sedert de moedertaal de tolk werd van hoofd en van harte, wat geldt het nederlandsch buiten zijne grenzen? Verkneukel er u in dat Martin Opitz onze dichtkunst de moeder noemde der duitsche poëzij, maar vergeet niet er bij op te merken, dat de dankbare dochter ons sedert bejegende als gingen wij nog altijd bij Daniël Heins ter school! Doe er u op te goed, dat Corneille zijne navolging van l a V e r d a d s o s p e c h o s a , dat hij zijn M e n t e u r met te meer vertrouwen het publiek aanbood, dewijl Constantijn Huyghens zoo hoog met het spaansche stuk liep; doch laat het u tevens niet ontgaan, dat ‘ce M. de Zuylichem, qui non-seulement est le protecteur des savantes muses dans la Hollande, mais fait voir encore par son propre exemple que les grâces de la poésie ne sont pas incompatibles avec les plus hauts emplois de la politique et les plus nobles fonctions d'un homme d'État;’ dat hij den vertolker van den L o g e n a a r lofzong - in een latijnsch vers! - Schaars als ten onzent dergelijke aanraking van inheemsche vernuften met uitheemsche heeten mag, herinnert elk zich de hulde door Voltaire aan Willem van Haren gebragt; maar wie is er die gelooft, dat de Franschman den Fries waarderen, dat is, lezen kon? wat mogen den laatste al de vleijende woorden van den eerste hebben gegolden? - Southey - de witte raven vallen

van zelve in het oog, - Southey genoot de gastvrijheid van Bilderdijk, doch het britsche publiek nam van den beleefden briefwissel tusschen beide geen notitie; wie waarborgde het, dat de bewierooker den bewierookte begreep? Al wie ten onzent verdient de pen te voeren, ontvangt indrukken van velerlei litteratuur; - uit het hooge Noorden klinkt hem een weêrgalm toe van de harp der Skalden, en gaarne leent hij in het weelderig Zuid het gekweel der minnezangers het oor; - geen wijsgeerige bespiegeling van het zich in de wolken verliezend Germanië, die hier niet ijlings wordt nagedroomd; - Groot-Brittanje is heusch genoeg ons opmerkzaam te maken, dat slechts die naald te vertrouwen valt, welke wijst naar het gezond verstand; - Frankrijk blijkt er op uit, ons, als de gansche wereld, logisch denken en prettig praten te leeren; - maar wie dezer buren, ons om strijd beoordeelend en veroordeelend, doet het ook met maar een beetjen kennis; bij wie van deze verrast u een bewijs dat een enkele hunner vermoedt of vertrouwt, dat ook uit Nazareth iets goeds voortkomen kan? Invloed, werkelijk wenschenswaardigen invloed, waaronder wel niemand ons verdenken zal, het laf genot te verstaan lamzalig te worden nagevolgd; invloed als onze Vlaming op onzen Genevees had, de waardige hulde des wedijvers; invloed als toch enkele onzer vernuften verdiend hadden uit te oefenen, waar vindt gij er in den vreemde schijn of schaduw van? In de wereldkunst golden wij wat we waard waren, gelden wij nog wat we zijn; in de wereldlitteratuur vroegen en vragen wij vergeefs gehoor. Schortte het aan ons, die ons vast verheugden als wij, hoe dan ook, werden vertaald; las Staring ons te regt de les, in den raad dus te schrijven, dat men ons onvertaald mogt willen genieten? We blijven het antwoord schuldig, en brengen, liever dan er ons aan te wagen, een enkel blijk van invloed als wij bedoelden bij; het streelt ons, dat de uitzondering onze lievelingsschrijfsters weêrvoer. S a r a B u r g e r h a r t zag het licht, S a r a B u r g e r h a r t was in aller handen en harte, de zoetste zege dien Betje Wolff en Aagje Deken zich wenschten; maar één exemplaar kwam de grenzen over, kwam naar Zwitserland, kwam Isabella van Tuyl van Serooskerken onder de oogen. Volslagen vreemdelinge mogt ons vaderland haar niet noemen, al leefde zij in den vreemde, en toch hadden wij ook geen regt haar meer geheel landgenoote te heeten, zij, die ten onzent schier fransch opgevoed, fransch

gevoelde, fransch dacht, zij, die beurtelings Rousseau en Richardson bestudeerde, die Le Sage en Voltaire genoot. En echter, S a r a B u r g e r h a r t beviel, boeide haar; het was die roman, welke haar opwekte, haar uitlokte de L e t t r e s n e u c h â t e l o i s e s te schrijven; en wie honderd jaren later Sainte-Beuve en Sayous over deze hoort, het is hem te moede of het niet altijd nacht ware in de nevelen, uit welke zij dus werd aangeblazen, dus werd bezield!

Jean Petitot bleek een meester als Van Dyck waardig. Hij zag dezen niet maar de geheimen van het penseel af, hij bestudeerde zijne keuze van standen, hij leerde van hem karakter weêrgeven. Stouter grepen dan men geloofd had dat in émail vielen te wagen, zag hij met den schoonsten uitslag bekroond; zijne kleuren verrukten, de waarheid zijner voorstelling trof. Weleer mogt het vak door hem beoefend, slechts een middel te meer zijn geweest om metaal te doen uitkomen, om verscheidenheid van verwen te geven aan goud en glinsterend gesteente, hij schiep het tot een kunstgenre om. Sir Theodore Turquet de Mayerne, de eerste geneesheer des Konings, de grootste chemicus van Londen, stond hem, dewijl Zijne Majesteit het wenschte, met den schat zijner studie ten dienst; zoodra Petitot zeker kon zijn van zijne kleuren, tot in de fijnste toonen en tinten toe, luisterde zijne hand niet langer juweelen op, leverde zij portretten, nagevolgde en oorspronkelijke. Eene studie in olieverf, door een schilder voor hem vervaardigd, diende meestal tot grondslag zijner schets; als het aanging waren een paar zittingen ter voltooijing hem lief. De vriend zijner jeugd, die met hem in Engeland was gekomen, de trouwe kunstbroeder Bordier, nam het bijwerk, nam draperie en achtergrond, nam zelfs de echte of valsche lokken voor zijne rekening; Petitot schilderde het hoofd en de handen. Onze eeuw, die met photographiën dweept, die de binnen elks bereik gebragte weelde viert of zij waarachtige kunst ware, zij kan zich levendiger dan eene harer voorgangsters het genoegen voorstellen, dat die alom meê te dragen, altijd het geheugen te hulp komende afbeeldingen in den beginne gaven. Miniaturen mogen sedert in minachting zijn geraakt, welke vorm van kunst zou een strafvonnis ontgaan, als het misbruik, door de middelmatigheid er van gemaakt, regt gaf dit te stellen? Eene gemme eischt zoo goed genie als eene groep; een steentjen of een blok marmer, het komt in de kunst, klein of groot, op den kunste-

naar aan. Horace Walpole wordt niet warm voor ons onderwerp, - het gebeurde hem zelden bij eenig, - maar zijn wigtige woorden over Petitot zijn waar tevens, - dat ook niet vaak zamen gaat. ‘Het is dwaasheid,’ zegt hij, ‘eene lofrede te schrijven op wie de grootste man in zijn vak is geweest; wie zoo hoog steeg staat boven hulde, waaraan slechts het betwijfelbaar talent behoefte heeft.’ Gij wenscht niet dat wij in dien stijl voortvaren, we zouden dan van eerste schreden op den weg der vermaarheid hebben te spreken, welke Van Dijck toejuichte; eenvoudiger uitdrukking schetst beider betrekking juister. Voorzeker Van Dijck verheugde zich in Petitot's vooruitgang, maar hij mogt geen getuige wezen van zijn volkomen ontwikkeling; het leed niet lang of de leerling stond bij de baar van den meester, die hem lief was geworden. Of hij dezen misschien niet minder beklaagde dan benijdde, toen weinige jaren later de burgeroorlog zoowel den Koning als de kunst op de vlugt dreef? Het is ons als zien wij Petitot voor ons, zijn schetsboek zwaarmoedig sluitende; geen portret dat niet eene pijnlijke herinnering wekt; velen roepen de klagt over verraad op zijne lippen, bij de meesten zucht hij: dood! Eer Koning Karel I zijn dubbelzinnig gedrag met het leven boet, heeft hij Engeland verlaten. Bordier moge gebleven zijn om beurtelings het Huis der Gemeenten of den slag van Naseby op een horlogekast of een borstsieraad af te beelden, Petitot had zijn talent niet veil voor wie zijn beschermer den bijl prijs gaven. Om den wille van zijn karakter zou het ons deren als zijn besluit anders ware geweest; om den wille der kunst mogen wij wenschen, dat hij ons het gelaat van Oliver Cromwell, met de bekende vratten, hadde vermaakt. Realist! hooren wij roepen; en we bekennen het, de meester had aanvalliger stoffe voor zijne schetsen aan het hof van Lodewijk XIV gevonden; den man zou de vervulling onzer bede misschien op gemis van het huiselijk heil dat hij in Frankrijk smaken mogt, zijn te staan gekomen. Was inderdaad de liefste zijner jeugd zijne gade geworden? had Van Dijck te vergeefs: ‘Prudence!’ aanbevolen bij de betuiging: ‘Voor de eerste en voor de laatste maal’? Stellig niet, - de vier en veertig voorbij, huwde Jean Petitot met Marguerite Cuper, en drie en twintig jaren later werd beider zeventiende kind geboren; - waar zulke cijfers spreken, is geene verdichting van gerekte verloving mogelijk, legt de stoutste fantasie het af. Maar schijnt er geen stof voor een roman in zijne jeugd te schuilen; maar dreigt

zijn echtgeluk door het eenzelvige wat taai te blijken, de avond van zijn leven was donker genoeg om een dichter uit te lokken het liefelijk licht dat hem toch ten leste bescheen, dubbel te doen waarderen. Eene vermaardheid, weldra in Parijs even groot geworden als die weleer in Londen was geweest, - eene betrekkelijke onafhankelijkheid, trots een zoo talrijk gezin, voor welks opvoeding hij alles over had, - een beroep dat in klimmenden leeftijd geene bekommering met zich bragt, daar een neef van den straks vermelden Bordier zijn zwager werd en hem als juwelier ter zijde stond, - de heugenis van een leven in eerlijkheid en ernst doorgebragt, met de hoop des hemels in het harte, - eene degelijke echtgenoote en brave kinderen, alles beloofde den gelukkigsten ouden dag; - wat verijdelde die verwachting, wat verbitterde dien? De herroeping van het Edict van Nantes. Haast tachtig jaren oud, smeekte de hervormde Petitot, ter kwader ure burger van Parijs geworden, en in dienst van het hof, den Koning om verlof met zijn gezin naar Genève te mogen wijken. Voor hem, als voor allen die dergelijke bede tot Lodewijk de Groote rigtten, was eene weigering het antwoord. Eene herhaling des verzoeks had een bevel tot inhechtenisneming ten gevolge. Daar sloot de gevangenis du For-l'Évêque voor den armen grijsaard de wereld buiten, maar de beproevingen waren met hem binnengegaan. De eerste, de pogingen tot zijne bekeering door Bossuet aangewend, kwam hij te boven, de welsprekendheid schoot te kort; - maar de volgende, maar het verschiet, waarin hij den ondergang der zijnen aanschouwde, waarin galeistraf, pijnbank en dood opdoemde, overtuigen deden zij niet, maar wel bezwijken. Petitot verwierf zich de vrijheid door wat hij levenslang verafschuwd had, door een logen! In het volgende jaar gelukte hem en de zijnen de vlugt naar Genève; hoe kenschetst het den tijd dat het strenge Consistorie aldaar hem onder den mildsten vorm zijner bestraffingen weêr aannam, omdat hij ten minste niet ter misse was geweest! Waar blijft, vraagt gij, verhalen van vervolgingen om des geloofswille uit waarachtige verdraagzaamheid moede, waar blijft de laatste zonneschijn ons aan het einde van zijn leven beloofd? Aanschouw hem te Vevey, werwaarts hij de wijk nam, in het protestantsche Rome geen rust vindende van aanzoeken om portretten, tot van de poolsche majesteiten toe; zie hem aan den oever van den Léman met zijn laatste werk bezig, de beeldtenis zijner trouwe gade, een ar-

beid der liefde, aan welken de dood hem in zijn vier en tachtigste jaar verraste.

De nakomelingschap heeft haar zegel gehecht aan het oordeel van Petitot's tijdgenooten over zijne kunst; wist de zeldzaam begaafde in het hagchelijke zevende levensperk van kindsch worden noch kwalen, twee eeuwen, sedert verloopen, zagen de schatting van zijn werk voortdurend stijgen. Die meesterlijke miniaturen werden het sieraad van koninklijke kabinetten; het keizerlijk museum in den Louvre, bevoorregt boven alle, boogt op een honderdtal hem toegeschreven. Toegeschreven, herhalen wij; want die portretten en émail dragen zoo min den naam des schilders als dien des geschilderden. Geen merk, dat ze als zijn werk stempelt; geen cijfer, dat het jaartal aangeeft waarin zij werden vervaardigd. Er zal, zoo meent men, een geestig opstel te schrijven zijn over de vergissingen en verwarringen, tot welke dit verzuim des kunstenaars, - uit hoogmoed of uit zedigheid, wat kiest ge? - aanleiding gaf; een geestig opstel over dweepende liefhebbers en dwalende beoordeelaars. Hoe jammer, voor wie er zich uitgelokt toe gevoelen mogt, dat het reeds is geschied! F. Feuillet de Conches leverde vast voor vele jaren, in de Revue des Deux Mondes, naar aanleiding van een dezer miniaturen een alleraardigst essai: les Apocryphes de la Peinture; de min of meer opgewipte punt der neus van Madame de Maintenon gaf hem aan eene zee van twijfelingen ter prooi. Er zijn, die uit ergernis dat het vaderschap van menig kunstwerk betwistbaar blijkt, dat men zoo schaars zeker, volkomen zeker kan zijn dat de ons voorgestelde persoon er stellig dus uitzag, eindigen met historische portretten geloof te ontzeggen; weigerende een genot te smaken, 't geen als zoo menig ander ter wereld, blijken kan maar eene begoocheling te zijn geweest. Er zijn ook, die in de dubbele studie van dezen aard behagen scheppen, wier fantasie door geen onderzoek verflaauwt, die zich enkele teleurstellingen om den wil van het grooter getal verrassingen getroosten, die dankbaar den dieperen blik waarderen, welken eene beeldtenis bijwijle op een karakter doet slaan; de halve kennis moge er geene heele door worden, winnen doet zij er bij. Tot wie van beide wij behooren? Onze aankondiging dezer vijftig Émaux de Petitot, geeft het antwoord. Van de haast honderd miniaturen, welke de Notice des Dessins etc. (1820) als het werk des meesters in den Lou-

vre vermeldt, beloofde de L i b r a i r e - É d i t e u r er ons in zijne prospectus aanvankelijk maar zestig. Onder de overige veertig, zeide hij, waren er vele, die in zijn plan, beroemde mannen en vrouwen te geven uit de eeuw van Lodewijk XIV, kwalijk pasten. Een blik op de lange lijst overtuigde bovendien, dat Petitot verscheiden personen tweemalen had geschilderd; de aard des werks gebood zich tot het kenschetsendste der beide portretten te bepalen. Eenige onbekenden traden van zelf in de schaduw. En Ceroni nam de graveerstift ter hand, en twee deelen, ieder twintig afbeeldingen bevattende, waren in den aanvang des verleden jaars voltooid; het derde zou voor zijn einde het licht zien, zou een zelfde getal beeldtenissen aanbieden. Het ligt voor ons, maar het geeft niet meer dan tien miniaturen weêr; waarom maar tien? Dewijl, - juich het toe of betreur het, maar zie er een nieuw bewijs in van het feit, - dewijl we in de eeuw der kritiek leven, dewijl er uitgevers zijn die, al leenen zij hare stem wat laat het oor, toch naar deze luisteren, eer het te laat is. Liefhebbers van drie even dikke banden ten spijt, gold de waarheid, gold de waardigheid van het werk meer dan die verlustiging der oogen in het verschiet eener bibliotheek. Om het tot tien te brengen volstond, na grondiger studie dan zich de steller van den officiëelen Catalogus voor veertig jaren getroostte - slechts in Frankrijk loopt men er zoo los overheen! - voor het doel van dit werk heel de verzameling in den Louvre niet; er moest bij de Keizerin der Franschen, er moest bij aanzienlijke particulieren in dat rijk, er moest tot bij gelukkige bezitters in den vreemde toe, worden verzocht uit hare of hunne verzamelingen ter aanvulling te mogen kiezen. ‘Suivez donc l'exemple de votre reine,’ zou de L i b r a i r e - É d i t e u r ons toeroepen, als wij met meer dan dit enkele woord, de onvoorzigtigheid, de overijling gispten, die het plan dezer onderneming ontwierp, die hare uitvoering begon. Eer wij ons aan dien wenk blootstellen, brengen wij onzer geëerbiedigde Koningin hulde voor de welwillende wijze waarop Hare Majesteit de beeldtenis van La Rochefoucauld uit haar kabinet voor dit werk afstond; al heeft dergelijk blijk van liefde voor de kunst in haar die studie en smaak vereenigt, voor ons niets verrassends meer! Een gelukkig toeval, meent ge, doet ons, van al de merkwaardige mannen in deze verzameling vertegenwoordigd, daar het eerst den schrijver der M a x i m e s noemen; hij, gelooft ge, zal in de galerij die ons toeft, gids zijn? Mis ge-

raden; wij mogen u grooter genot beloven dan eene louter zedekundige beschouwing dier eeuw: eene voorstelling van deze in aanschouwelijkheid met Petitot's portretten wedijverend. Er is door fransche letterkundigen bij ieder miniatuur een opstel van zes, acht, twaalf, of meer bladzijden druks gevoegd, toelichtende en ophelderende, sierlijk van stijl, vonkelend van vernuft, altijd van geest getuigende, dikwijls ook van gevoel, schoon maar door een enkelen trek of toets. Esquisse of étude, critique of causerie, ‘tous les genres,’ gij weet het, ‘sont bons, hors le genre ennuyeux,’ en van het laatste treft ge in de zestig geen enkel voorbeeld aan. Schuilt het geheim van dat geluk misschien juist daarin dat La Rochefoucauld - bij wiens beeldtenis Sainte-Beuve, door het vorstelijk voorbeeld tot vorstelijke vrijgevigheid uitgelokt, zijn meesterlijk monographietjen van dezen ten beste gaf, - dat niet aan La Rochefoucauld de toetssteen voor zijne tijdgenooten werd toevertrouwd? Gij vindt ons ondeugend; maar in ernst, zoo strenge weegschaal paste waarlijk noch voor Louis XIV jeune, noch voor Louis XIV vieux; en al mogt haar evenaar voor Turenne en Catinat, voor Colbert en Tourville, goed en kwaad wegende misschien schier stille staan, wat zou er van de overige heeren uit dezen kring, wat van zoo menig markies en zoo menig abbé, wat van Villarceaux, wat van Gaston d'Orléans zijn teregtgekomen? Om ons te moede te doen zijn, als verkeerden wij voor eene wijle mede in die dagen, werd iets anders vereischt dan ook den voortreffelijksten moralist is gegeven; en de zoo mild bedeelde fransche letterkunde liet ook in dit opzigt niet in gebreke. Wij willen niets afdingen op de veelzijdige gaven van de meer dan dertig auteurs, welke tot deze schetsen bijdroegen, eene mededeeling van wier namen u maar vervelen zou, - schoon wij in het voorbijgaan Emile Chasles niet enkel als den vruchtbaarste, ook als een der verdienstelijkste onderscheiden; - maar hoe zouden zij er in geslaagd zijn de waardigheid, door Petitot, op het voorbeeld van Van Dijck, aan ieder dien hij schilderde gegeven, in hare wijzigingen te doen waarderen, als zij niet zekere gedenkschriften hadden kunnen ter hand nemen, honderdmaal gelezen, en toch nooit genoeg? Er zijn weinige onder deze studies, waarin hij niet schittert, die fiere edelman, - die fijne opmerker, - de zwijger, die de ergernissen, hem des daags aangedaan, des nachts onverbiddelijk boekte, - de teleurstelling, de trots, de trouw in persoon, - Saint Simon! Scheldt het niet onhoffelijk van ons,

dat wij tot nog toe slechts van de mannen dier eeuw spraken; ‘wat het lest komt is het best.’ Veertig vrouwen rijk, gunt deze galerij een veelzijdigen blik op den veelvormigsten aller hartstogten; gij weet hoe bevallig en beminnelijk de schoonheden dier dagen waren, hoe zinnelijk, hoe zwak tevens! Het was de eeuw du règne du grand roi, het was ook die du règne de Ninon de l'Enclos. Er schuilen zeker onder de miniaturen van den meester, voor ons in de schaduw gebleven, eenige dier aanvalligen, welke, volgens den fraaijen regel van Hugo door den jeugdigen Koning aan eene kleine deur in een der parken ontvangen, ‘disaient Sire en entrant et Louis en partant;’ de vermaardste maîtresses daarentegen verschijnen hier beurtelings ten tooneele. Hoe kenschetsend voor Lodewijk XIV's karakter is de opvolging: Mad^{lle} de la Vallière, Mad. de Montespan, Mad. de Maintenon; hier bovendien eerst nog als Mad. Scarron voorgesteld. Gij ziet, wij zijn niet gestrenger dan de arme Koningin Marie-Thérèse d'Autriche mogt zijn, met welke wij u weder in beter gezelschap brengen. Of de grillige Christine de Suède daartoe in vollen zin behoorde, wie weet? Genoeg, Petitot's palet geeft de schare zoo bekoorlijk als bloeijend weêr; en de schrijvers? Voor elke vleijerij van het penseel, voor wat de leerling den vlaamschen meester maar te goed heeft afgezien, verhelen en veredelen, voor elke overdrijving is er eene stemme die hen waarschuwt. Als zij maar de moeite nemen over den schouder eener schoone vrouw te leunen, die brieven schrijft, - eene onbescheidenheid, welke de schalke snapster hen van harte ten goede houdt, mits men haar vergunne moeder te zijn, mits men belangstelle als zij in het wel en het wee de sa chère Comtesse, de sa chère enfant, - als zij luisteren, elk geheim der zeden van die dagen, elk geheim van haar eigen gemoed komt aan het licht! Mad. de Sévigné, wel waardig dat ons van haar in deze galerij twee beeldtenissen werden gegeven, zoolang het pleit tusschen beide nog niet ten volle is beslist; - Mad. de Sevigné, welk eene beschamende zege behaalt die vrouw op onze gewaande meerderheid, niet enkel waar het natuurlijk vernuft en ongekunsteld gevoel, ook waar het intuïtie voor schilderachtigen stijl geldt. Immers verlustigt ook gij u in de jongste, haast volledige uitgave harer L e t t r e s op nieuw, en bevelen wij u dus niet te vergeefs deze É m a u x aan: de voorstelling eener eeuw voltooijende, wier monarchalen luister ge niet loochent, al zijt ge democraat - die u aarzelen doet wie gij het eerste den lauwer zult toekennen, of hem dien

Napoleon prins had willen maken, of hem die Phedra's onzaligen hartstogt meêvoelde, al gelooft gij aan den verouderden vorm des treurspels niet meer - de eeuw die u in Lafontaine den bij uitnemendheid franschen dichter te genieten gaf, - die in Molière der menschheid voor alle volgende den spiegel voorhield!

Penseel en pen, letterkundigen en kunstenaars. zij hebben in onze dagen beteren beschermer gevonden, dan ooit de koningen van het verleden zijn gebleken; - vermogender dan vorsten, dankbaarder dan deze, laat het publiek beide bovendien volkomen vrij in de keuze des onderwerps, in de wijze op welke zij hunne gedachten wenscheu te ontwikkelen. Er moge menige eigenaardige schaduw vallen op het grooter gebied, dat leerlingen en meesters zich zien ontsloten, onloochenbaar toch geeft die frissche lucht gelegenheid tot ontluiken en opbloeijen van velerlei wat vroeger uit de broeikast zou zijn geweerd of in deze was verstikt. Een paar trekken nog, en onze lofrede heeft uit: gezag wordt getoetst, en geene overlevering belemmert langer de vleugelen der verbeelding. Thans een drietal vragen. Heeft u bij het gâslaan der grooter verscheidenheid van voortbrengselen in die dubbele wereld nooit de gedachte gestreeld, hoeveel meer genots deze thans binnen het bereik van hoofd en harte brengt? Is het bij beider herschepping van het verleden u niet te moede geweest, als verkeerde die bij beurte in een balsem en in een prikkel voor het heden? we waren maar vooruitgegaan, om het nog verder te brengen! Eindelijk, hebt ge dan nimmer gewenscht, dat ook wij ijveriger deel mogten nemen aan die algemeene beweging, dat ook Nederland zijn scherfjen tot dien dagelijks aanwassenden schat der natiën bijdragen mogt? Ons ging het dikwijls dus; we juichten, we wenschten, we droomden. En we waren in gedachte een uitgever rijk, genoeg op de hoogte zijns tijds om veelzijdige betrekkingen met den vreemde te hebben aangeknoopt, om in Berlijn en Parijs en Londen voor het groote werk, aan 't welk hij al zijne krachten wijdde, die bondgenooten te vinden, zonder welke de zege hem zou zijn ontzegd. En wij zagen onze graveurs geblaakt door de heugenis welken roem zich de inheemsche stift weleer in het buitenland verwierf,

geduldig en toch geniaal, louter door lijnen de groote mannen en vrouwen uit onze glorieeeuw, uit de schemering onzer musea, uit de vergetelheid onzer kabinetten aan het licht brengen, eene ware wedergeboorte! En geen onzer jongere letterkundigen, die den dag niet zegende, op welken zich, ter studie van wie hij schetsen zou, de celle der pamflettenverzameling voor hem ontsloot, de deuren van het rijks-archief voor hem opengingen. Wist hij, beurtelings in de eene en in het andere arbeidende, wist hij te zeggen waar de welwillendheid het grootst, waar de kennis die hem ter dienste stond de veelzijdigste was? Door dat dubbel licht bestraald, had het leven van het voorgeslacht weldra voor geen hunner eenig geheim meer, bleek het zoo goed en zoo groot tevens, dat een getrouw weêrgeven van het gevondene hunne voortbrengselen waard maakte in alle nieuwe talen te worden vertolkt. Er was geene ijdelheid in den blos die het gelaat der gelukkigst-geslaagden onder deze, der gevoeligsten tintte, bij het doorloopen der bladen uit den verren vreemde hun ter laatste herziening toegezonden, - zoo vele veranderingen zij er in opmerkten, zoo vele wenken waren het, hoe talent wijzigt naar de schare waartoe het zich rigt, hoe tact hier en ginds hetzelfde anders uitdrukt, - de voldoening die hun harte hooger kloppen deed, gold niet louter hunnen arbeid, gold meest, gold bovenal hun vaderland en hun volk! Ten langen leste was de burgerlijke gemeente, welke in zoo velerlei rigting den waren weg wees, ten langen leste was ze wijd en zijd erkend en geschat!

Als er onder onze lezers mogten zijn, die zich van de gevolgen van zulk een boek, die zich van zucht naar dergelijken invloed geen begrip kunnen vormen, hoe wij wenschten dat zij met ons hadden omgedoold in de onafzienbare zalen van schilderijen op de jongste wereldtentoonstelling te Londen. Uit alle rijken was de hedendaagsche kunst vertegenwoordigd, geene school die niet schitterde, - desondanks verdrong de wemelende schare zich, opgetogen en bewonderend, voor de stukken van Gallait en Bosboom en Israëls! Dat ziende, zouden wij meê hebben gedroomd!

W.D - s.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

S. Vissering, Herinneringen. Amsterdam, 1863. Eerste en Tweede Bundel.
-
E.J. Potgieter, Proza (1837-1845). Haarlem, 1864. Twee Deelen.

Om in ons vaderland aan een levensberigt te geraken moet men gestorven zijn; reden genoeg voor mij om van de zich aanbiedende gelegenheid geen gebruik te maken en het schrijven eener biografie van den ‘Gids’ aan anderen over te laten. Tusschen den eersteling van den heer Potgieter en den jongstgeborene van den heer Vissering liggen vijfentwintig jaren; jaren waarin te onzent veel gebeurd is, op maatschappelijk zoowel als op letterkundig gebied. Hoe heeft de ‘Gids’, zelf in 1837 ter wereld gekomen, zich in dien tusschentijd van zijne taak gekweten? Welk aandeel komt, in het goede dat hij tot stand gebragt mag hebben, aan de twee genoemde redakteuren toe? Kan dit tijdschrift gezegd worden een waardeerbaren invloed te hebben uitgeoefend op den gang der openbare meening in ons vaderland? Indien zijn vormend vermogen gering geweest is, lag de schuld daarvan allermeest aan het publiek, of allermeest aan het tijdschrift? bij voorkeur aan den pottebakker of ook ten deele aan het leem? Het opmaken van deze balans zou inderdaad geene onbelangrijke studie zijn. Het zou in zekeren zin eene bijdrage kunnen worden tot de vaderlandsche geschiedenis van den jongsten tijd. Doch ik zal er mij wel voor wachten dien arbeid te aanvaarden. Men zou er een veeg teeken in zien. Hebt gij wel

opgemerkt, zou men elkander toefluisteren, dat zij daarginds aan het inventariseren zijn?

Daar komt nog iets bij. Indien het waar is dat na '48 de ‘Gids’ niet krachtig zou zijn blijven voortleven zonder den heer Vissering, het is niet minder waar dat zijne eerste dappere schreden, evenzeer als door den heer Potgieter, geleid geworden zijn door den heer Bakhuizen van den Brink. Ik zou een meesterlijk portret van Frans Hals kunnen noemen, en zou in die sprekende trekken - de beeldtenis van Adriaan Brouwer - u eene treffende gelijkenis kunnen doen opmerken met onzen Rijks-archivaris. Op de Schuttersmaaltijden van Van der Helst valt meer dan eene hoofdfiguur aan te wijzen waarvan gij met mij getuigen moet dat de heer Potgieter er voor gezeten heeft. Bezondig ik mij aan valsch vernuft, indien ik in deze omstandigheid eene afschaduwing zie van het eigenaardige in de eerste jaargangen van den ‘Gids’? Van zijn dweepen met onze oude kunst en onze oude letteren? Van zijn gestadig wijzen, door woord en voorbeeld, op den vaderlandschen heldentijd? Doch met den besten wil kan ik dien parallel niet uitwerken. Hoe veel de heer Potgieter ons in zijn ‘Proza’ ook schenke, zijne bellettristische opstellen zijn nog slechts een onderdeel van zijnen arbeid geweest. En wat den heer Bakhuizen van den Brink betreft, moesten wij ons tot hiertoe niet vergenoegen met slechts één bundel Herinneringen van zijne hand? een boekdeel, daarenboven, dat wel over de vaderlandsche geschiedenis handelt en daartoe menige kostelijke bijdrage levert, doch waarin, in tegenspraak met den titel, de vaderlandsche letteren overgelaten worden aan haar lot. ‘Ik ben mijzelven de verklaring schuldig’, zegt de schrijver in zijne nu reeds vierd'halfjarige voorrede, ‘dat of nooit, of slechts zeer kort, het genoegen van mijzelven gedrukt te zien eenige prikkeling voor mij heeft gehad.’ Doch moet óns genoegen daarom bedorven worden? ‘Ik ben mij zelven veeleer der schuwheid als der zucht om te schrijven bewust.’ Is het met dat al niet eervol den moed van zijne schroomvalligheid te hebben, gelijk men den moed van zijne meening heeft? ‘Wanneer ik schreef, durf ik zeggen dat de stof om te schrijven mij overmeesterd had, dat ik uit volheid van hoofd of hart putte.’ Spruit daaruit niet van-zelf de verpligting voort om het beste van hetgeen men in die voorbeeldige stemming voortgebragt heeft, wetend dat het ongeteekend verspreid ligt op bijna ontoegankelijke plaatsen, bijeenteverzamelen en aan het publiek in handen te geven?

Mijn voornaamste motief heb ik nog niet genoemd. Het aangeduide is van de geschiedenis van den ouden ‘Gids’ de omtrek wel, maar de grondtoon niet. Wisch ze uit, voor eene poos, die kleuren van onze schilderschool der 17de eeuw, zoo eerbiedig verdoekt en zoo gelukkig overgebragt. Sluit in gedachte uwe ooren voor dien nagalm van het Muider lied. Wat blijft er over? Niet meer of minder dan de leuze van Prof. Geel: Onderzoek en Fantasie. Deze waren weleer van den ‘Gids’ - zijn zij het nog? - de inslag en de schering. Doch zoo lang Dr. Bakhuizen van den Brink, uit de volheid van hart en hoofd te zamen, ons niet verhaald heeft hetgeen de drager van dat devies geweest is voor het wordend maandwerk; zoolang aan den ingang van het tweede deel zijner Studien en Schetsen geene gedenkzuil prijkt ter eere van den man die voor zijn lidmaatschap van Letterkunde bedankte omdat hij niet uitgeluid wilde worden - wat zullen wij van het jongere geslacht, wier wetenschap in de verte niet toereikt om die van Geel te waarderen, wier oordeel nog telkens behoefte gevoelt om bij het zijne ter school te gaan, of die zich naauwlijks herinneren kunnen in zijne nadagen, toen zij nog halve kinderen waren, eene enkele maal naar hem te hebben mogen luisteren, de vonk der onsterfelijkheid te hebben zien glimmen in zijn oog, een woord van onverdiende aanmoediging, van geestige teregtwijzing te hebben opgevangen uit zijn vriendelijken mond, wat zullen wij de geschiedenis te boek stellen van een tijdschrift dat aan den onopgemerkten invloed van dien grooten en weldadigen geest alles te danken heeft gehad? welks met vernuft gepaarde degelijkheid eene afschaduwing geweest is van die vereeniging in hem?

Doch aan welke bouwstoffen het mij ook haperen moge, niet aan hetgeen noodig is om deze bladzijden te doen beantwoorden aan hun oogmerk. Zelfs al bepaalde ik mij tot de twee kleine bundels van den heer Vissering, met wien ik behoor aan te vangen, zou ik mijne lezers het dubbel van den tijd op de gezelligste wijze kunnen onderhouden. Zal ik geheel opregt zijn, dan geef ik aan den tweeden bundel, op enkele uitzonderingen na, de voorkeur boven den eersten; aan de Politische Vertoogen boven de Studiën en Schetsen. De hemel beware mij voor het beweren dat Prof. Vissering geene aanspraak maken kan op den naam van litterator. Veeleer is hij in sommige litterarische vormen als doorkneed. Het dagbladartikel heeft voor hem geene geheimen. Snel en niettemin bezadigd toont

hij u aan dat uw protektionisme niet in de schaduw kan staan van zijne handelsvrijheid. Eerst brengt hij met een motto uit Luzac uwe ketterij aan het licht - want niet gij zijt orthodox, maar hij - en onthalst u vervolgens met een citaat uit Huig de Groot. Hij is een journalist, niet uit de vaderlandsche, maar uit de goede school; en reeds in 1845 was hij dit. Nog gelukkiger slaagt hij in het essay. Leg zijne studie over Hogendorp naast de dezer dagen herdrukte redevoering van Mr. Van Hall, en gij zult versteld staan; te meer versteld omdat die redevoering inderdaad zoo verdienstelijk is als de tijdsomstandigheden in 1835 gedoogden. Ook in de polemiek is Prof. Vissering regt goed op zijne plaats. Niet bitter, niet hartstogtelijk, steekt hij alleraangenaamst den draak met ‘de voorstanders van het pauperisme’, bedreigt u lagchend met eene verhandeling over het misbruik der beeldspraak, en stelt zonneklaar in het licht, ook door zijn eigen arbeid (doch daar geeft hij niet om en is u voor in het spotten), dat de armoede eene rijke materie is. Al deze opstellen zijn geschreven in een gemakkelijken, niet zwaar doorwerkten, maar dan ook prettigen stijl. Men smult er aan, doch zonder zich de maag te overladen. Het is gezond nationaal voedsel. Met dat al is de litteratuur den heer Vissering nooit meer geweest dan eene zusterlijk bondgenoot. Hij heeft hare hulp niet versmaad, dit is blijkbaar; doch haar gediend, gediend om hare schoone oogen en om deze alleen, zulks heeft hij niet. Lees in den eersten bundel *Eene wereld in 't klein*, lees *Hoe kan men een volk rijk maken?*, bijna zeide ik lees het *Uitstapje naar Ymuiden*, en gij zult gewaar worden dat de diensten, hem door haar bewezen, somtijds naar verstelwerk gezweemd hebben. Hoe gunstig steekt daarbij het *Engelsch Landschap* af, en van hoe veel zuiverder smaak getuigen *Westminster en St. Pauls!* Men dichte mij, bid ik, het gevoelen niet toe dat een ekonomist geene parabelen of novellen zou mogen schrijven. Elk meesterschap is een regt, en ik zou den recensent wenschen te aanschouwen die in staat ware te bewerken dat iets schoons ophield schoon te zijn. Doch ekonomie en bellettrie zijn als water en vuur; en wie om eene wetenschap te populariseren - vulgariseren zeggen de Franschen met ingenomenheid, niet bedenkend wat zij doen - geweld pleegt aan de kunst, zou alleen geacht kunnen worden zijn doel bereikt te hebben indien het waar was dat dit laatste ooit de middelen heiligen kon. Sommigen onzer auteurs kunnen dit niet toestemmen zonder tevens stilzwijgend

de pen te halen door meer dan een van hunne eigen geschriften. Doch ik vertrouw van hunne eerlijkheid dat zij tot dit offer bereid zijn; en al sloegen zij de verzenen tegen de prikkels, het voorbeeld van Solke-oom bewijst dat hun tegenstribbelen niet baten zou.

Werkelijk zijn sermoenen overbodig wanneer de beleedigde partij zichzelve reeds gewroken heeft. Solke-oom, gelijk wij weten, was bij zijn leven zoo veel als President van de Republiek van Nieuw-Urk, Prof. Visserings *Utopia*. Ik bedrieg mij. Nieuw-Urk was slechts eene toevallige kolonie, door schipbreukelingen gevormd, onder welke Solke-oom, een oude friesche boer en landverhuizer, zich alleen onderscheidde door levenswijsheid en gezond verstand. Te Weisenheim hadden wij reeds kennis met hem gemaakt; doch hetzij om den Frieschen trots niet al te zeer te voeden, hetzij om Zuid-Holland geene schele oogen te doen zetten, destijds heette hij Cornelis van Dordt. Gij kunt u niet voorstellen hoe gelukkig alles te Nieuw-Urk te zamen liep om de lieden aldaar te doen ontwaken tot de zuiverste begrippen van staathuishoudkunde. Of ook het klassieke ‘weest vruchtbaar en vermenigvuldigt’ een onderdeel van die leer uitmaakte, blijkt niet. Er wordt alleen gemeld dat zelfs de knapen en kleine meisjes er zich onderscheidden door hunne gezonde notien omtrent de verdeeling van den arbeid. De moeders kenden op een haar het dogme van het kapitaal; de vaders waren *ferrés à glace* op al hetgeen de katechismus leert - den katechismus der ekonomisten bedoel ik - ten opzigte van den eigendom en van het geld als ruilmiddel. Met uitzondering van liefde en haat, werd in de kleine kolonie van alles eene kleinigheid gevonden: een weinig varkens, een weinig lager onderwijs, en ook een weinig godsdienst. Ten gevolge van eene opmerkelijke leiding bevond zich onder de schipbreukelingen jood noch mohammedaan. Misschien was de pastoor omgekomen in de golven; dat de predikant niet opgevischt werd schijnt een feit. Twee schoolmeesters voorzagen met mate in der kolonisten matige behoefte aan geestelijke ontwikkeling. Er werd op Nieuw-Urk in den Bijbel gelezen, doch niet te druk; en als een tweede Ezra trad Solke-oom, die bovendien elken avond aan de zijnen de Tien Geboden voorlas, in de wekelijksche godsdienstoefening op. Doch het koddigste zou nog komen. Niemand kan outkennen dat de Nieuw-Urkenaren gaandeweegs even zoo vele levende demonstratien van het laatste of voorlaatste stelsel van économie-politique geworden zijn. Menig kandidaat in de regten weet er

minder van dan zij. Doch terwijl zij in waarheid niet anders deden als ja en amen zeggen op sommige goede denkbeelden der 19de eeuw, vereerden zij die denkbeelden als eene hemelsche openbaring. ‘Ja, goede vader Solke, God heeft ons welgedaan!’ zeiden zij, met tranen in de oogen. Doch zij meenden Bastiat.

Gij hebt gelijk; persifleren is geen kunst. Doch indien men tevens billijk blijft is het een uitmuntende toetssteen van vernuft en valsch vernuft, van gezond en ziekelijk. Neem er de proef van met het stukje *Op Crediet*, regtuit een meesterstukje en de bloem van het genre. Hier is voor den hekel geen plaats. Met echten humor ziet hier de schrijver-zelf op zijne schoolsche wetenschap uit de hoogte neder. Zijn klagende winkelier is uit het leven gegrepen. 's Mans klassifikatie van de slechte betalers, indien zij door een goed akteur voorgedragen werd in den schouwburg eener groote stad, zou een dier homerische lachbuijen doen opgaan waarmede ook de schuldigen, terwijl zij het heilig voornemen vormen zich te beteren, van harte instemmen. De ontknooping van dit opstel, beligchaamd in den pas gepromoveerden neef en advokaat, is de gelukkigste der vindingen. De dialoog is treffend omdat hij waar, is schoon omdat hij geestig is. Heb ik het u niet gezegd dat elk meesterschap een regtstitel vertegenwoordigt? Doch *Op Crediet* is ook geen dogmatisch vertoogje in wassen beelden; geen knutselwerkje van kunstmatig in het leven geroepen toestanden. Er komen geene mannetjes en wijfjes in voor die juist zoo over gij weet wel denken als Prof. Vissering. *Op Crediet* is uit één stuk gegoten. De inkleeding wordt er geboren uit de gedachte. ‘In het gansche bundeltje is er geen opstel, dat ik liever nog eens onder de oogen van het publiek breng, dan dit,’ zegt de schrijver; en hij vergeve het mij indien ik dien ijver van hem niet uitsluitend verklaar uit zijne zucht voor het algemeen welzijn. De zaak is dunkt mij deze dat de heer Vissering, die op dit gebied een- en andermaal mistastte, er bij zekere gelegenheid in geslaagd is iets ongemeen voortreffelijks te leveren.

Ontegenzeggelijk heeft bij het klimmen van den leeftijd het onderzoek bij dezen schrijver de fantasie een weinig op den achtergrond gedrongen. Langzamerhand, zoo schijnt het - en gaat het niet met de meesten onzer even zoo? - is zijne aandacht zich gestadiger gaan bezighouden met de menschen dan met de natuur; minder met de gebouwen, en des te meer met hunne bewoners. Intusschen is er iets zeer aantrekkelijks in het weinige van dien

aard dat zijne Herinneringen behelzen. Ik moet kiezen en ontzeg mij daarom het genoegen iets aan te halen uit N°. 2 van den eersten bundel. Die gang naar de Birminghamsche ijzersmelterij is een uitnemend tafreeltje. Men gevoelt er een jong en levenslustig hart in kloppen. Het verraadt een geopend oog zoowel voor de schoonheden van het engelsch landschap als voor het eigenaardige in het zamenstel der engelsche maatschappij. Onder de luchtige zomerkleeding der jeugd schuilt hier de opmerkzame en nadenkende geest van den aanstaanden man. Zoo te reizen is geen kinderwerk. Minder jolig misschien, doch vooral niet minder belangwekkend, is, in de andere engelsche herinnering van den schrijver, N°. 3, hetgeen hij van zijn bezoek in Westminster-abbey en St. Pauls-cathedral verhaalt: ‘Merkwaardig voor wie 't opmerken wil zijn beide deze gebouwen als historiestukken, als gedenkteekenen, als symbolen. En weinig poëtisch gevoel is er noodig, om, als ge van Waterloo- of Hungersford-bridge beide met uwen blik bevat, of wanneer ge de indrukken u herinnert nadat ge ze bezocht hebt achtergebleven, weinig is dan noodig om u de tijden voor den geest te roepen, waarin de eene en de andere kerk gesticht werd; om u, *d'un trait*, de geheele geschiedenis voor oogen te brengen, niet van die kerken, maar van de plek waar ze staan, van Londen, van Engeland. - Hier staat de abdijkerk van Westminster, onveranderd nog en bijkans ongeschonden, gelijk zij door Eduard *the Confessor* vóór acht eeuwen (A.D. 1050) tot St. Petrus eere is gebouwd, en is uitgebreid en verfraaid door de vroomheid van den vijfden en van den zevenden Hendrik en van andere koningen van Engeland. Daar steekt de St. Paulskerk hare tinne ten hemel, op de plek waar de oude Parochiekerk in den brand van 1666 onderging, schooner en trotscher uit hare asch herrezen en ook nu nog met een tint van nieuwheid versierd, schoon het reeds meer dan eene eeuw geleden zij (1710) dat Christopher Wren er den laatsten sluitsteen op het koepelgewelf legde. Daar staan beide als symbolen, de eene van den ouden tijd toen Westminster, de hofplaats, heerschappij voerde, en Londen, de nederige handelsstad op verren afstand van het hof, demoedig het hoofd gebogen hield; daar staat de andere als het merk van de eeuw, waarin de trotsche handelsstad Londen zich verre verhief boven alle steden des rijks en het stille Westminster als eene harer wijken in haren steeds wijderen ommekring heeft opgenomen. Hier pronkt de eene nog met hare tweelingtorens om aan het tweevoudig gezag

te herinneren, dat haar stichtte, en in haar steun vond - de monarch en de geestelijkheid; dáár, en veel hooger, rijst de ontzaggelijke koepel omhoog der andere, om als het ware te verkondigen, dat de jongere tijden eene derde magt hebben zien geboren worden, die het aloude gezag moet beschermen en beheerschen - de burgerij.'

Dit overvloedige, dit rhetorische, dit fraaije, zou bij een ander in vervolg van tijd tot rust gekomen zijn, niet tot stilstand. Als bekleed met een verheerlijkt ligchaam zou het opgestaan zijn uit de dooden. Bij den heer Vissering is het voor goed verdwenen. Nergens ontmoet gij in zijne latere opstellen iets dat aan de aangehaalde bladzijde herinnert. Dat deze schrijver onbekwaam is een gevoel te huichelen dat hem niet bezielt, of opgehouden heeft hem te bezielen, is tastbaar. Alle gemaaktheid is hem vreemd. Wij nemen dan ook aan dat hij alleen daarom allengs nagelaten heeft gehoor te leenen aan de inblazingen der jeugd, omdat die weelderige en woordenrijke hem niets meer te zeggen had. Doch al moesten wij hier, hetgeen ik voor mij niet beslis, den vinger leggen op zekere verarming aan den eenen, wij hebben in elk geval te wijzen op eene merkwaardige ontwikkeling aan den anderen kant. Vooreerst zijn met den jongeling-zelf ook zijne deklamatien verdwenen en is de geest verrijkt geworden met hetgeen de verbeeldingskracht er bij ingeschoten heeft. Het volgende kan er nog mede door: 'De stad Londen moest óók eene kerk hebben, even groot en nog grooter dan die van de stad Westminster. Dát was de drijfveer, dát de hoogste wensch, die jaren lang de Londenaren met geestdrift genoeg bezielde om zich zeer dure brandstof te getroosten en bovendien nog rijke giften te schenken aan dezen tempelbouw[1]. Doch hooger ging de geestdrift niet. Het was geen tempel Gods dien men stichten wilde, geen heiligdom. En terwijl ons de sombere Westminster, die van de vroomheid der vervlogen eeuwen getuigt, met heiligen schroom bezielt en in stillen eerbied ons laat verzinken, wekt St. Pauls niet meer op dan eene zekere voldoening van ons instinkt voor symmetrie en mathematische evenredigheid, en bewondering voor het talent van den bouwmeester. Dáár is het de gedachte aan de groot-

1 'De herbouw van de in 1666 afgebrande St. Paulskerk werd begonnen in 1672 en was geëindigd in 1710. De kosten werden gevonden uit eene stedelijke belasting op de steenkolen, die jaarlijks 5000 p. st. opbragt, en uit bijzondere collecten, waarvan het gezamenlijk bedrag tot 126,000 p. st. klom.'

heid Gods, die den boezem vervult, hier die van de grootheid des menschen. Daar de poëzy der kunst, hier hare regelen.' Doch wanneer er, tot verlenging van de lijnen dezer antithese, bijgevoegd wordt: 'Zinnebeeld van den geest der tijden! Dáár de vroomheid der koningen, hier de hoogmoed des volks; dáár het gewrocht des geloofs, hier het pronkbeeld van klimmende welvaart bij de burgerij; dáár de geest, hier de stof. En de geest is dienstbaar geworden aan de stof. Londen beheerscht Westminster. De materialistische rigting van den nieuwen tijd heerscht welligt nergens sterker dan in Engeland, en nergens in Engeland sterker dan onder de bewoners van de City' - dan gevoelt men hoe nuttig en noodig het is voor een schrijver, jaartallen te plaatsen onder of boven de opstellen zijner eerste periode. Mag de 19de eeuw aansprakelijk gesteld worden voor de architektuur van een kerkgebouw dat in 1710 voltooid werd? Hoe nu, indien al de feilen van St. Pauls te wijten waren aan de wel wat kinderachtige poging om het protestantsche Londen te doen wedijveren met het katholieke Rome en zijne Petruskerk? Indien de kloof die St. Pauls van Westminster-abbey scheidt eene leerzame bladzijde ja, maar dan ook niet meer dan zulk eene bladzijde uit de geschiedenis der bouwkunst en van haren achteruitgang ware? Doch ik vergeet dat in 1847 de romantiek hier te lande nog niet uitgebloeid had. De vrome koningen konden destijds nog zonder meesmuilen aan het hoogmoedige volk overgesteld worden. Men had *Notre-Dame de Paris* gelezen en zich gemeenzaam gemaakt met het patois van Victor Hugo. 'Daar de geest, hier de stof' was de taal van den dag; en onder zulke omstandigheden was het te voorzien dat 'de materialistische rigting van den nieuwen tijd' er niet zonder kleerscheuren afkomen zou.

Wij zijn den heer Vissering dank schuldig voor de rondheid waarmede hij ons tot vertrouwden gemaakt heeft van de onderscheiden phasen zijner ontwikkeling. Zijn voorbeeld is eene aanmoediging voor anderen. Hij leert ons dat in opregtheid en met ijver te dwalen geene zonde is, en dat hetgeen men in vroeger tijd onder die voorwaarden gedacht en gedaan heeft ten einde toe eervol blijft. Het merkbaar verschil tusschen zijne eerste en zijne verdere proeven bepaalt zich voorts in geenen deele tot hetgeen ik daareven aanduidde. Het wordt ook gekenmerkt door des schrijvers toenemend ontwassen aan zekere aangeboren schroomvalligheid. Blijkens het tweede van zijne Politische Vertoogen verkeerden in 1846 de elementen van zij-

nen geest nog in een eenigzins chaotischen toestand. Het merkwaardig slot van dat opstel getuigt aan den eenen kant van moed en doorzigt: ‘Of zoude het, na al het gezegde, nog noodig zijn aan te wijzen, dat er in deze dagen bij ons eene staatsomwenteling voorbereid wordt, ja reeds in werking is; dat er een strijd wordt gevoerd van beginselen en van beginselen tegen volksaard, zeden, begrippen, belangen, die herinnert aan den gelijken strijd in de 18de eeuw?’ In de voorafspraak daarentegen zou men nu en dan wanen te doen te hebben met den pas gepromoveerden en opgewonden neef uit het laatste tooneel van *Op Crediet:* ‘Wij zullen het wel niet zien: maar komen zal de tijd, waarin de vrijheid van den arbeid zich zal aansluiten aan die des persoons, waarin gelijkheid van allen door ontwikkeling van den geest, niet alleen in de wetten, maar ook in de zeden zal geopenbaard worden, waarin het ideaal des Christendoms werkelijkheid zal worden: Weest broeders onder elkander! De teekenen dier tijden zijn daar. Zij liggen opgesloten in de verbazende ontdekkingen der wetenschap, welke God heeft gewild dat onze dagen zouden opleveren; die den arbeidsman noodzaken meer te worden dan een geesteloos werktuig; die de afstanden van tijden en plaatsen vernietigen en de slagboomen tusschen de volken wegnemen. Zij liggen opgesloten in die tweede uitvinding der drukpers - de dagbladen - welke ons ongevoelig verpligt, iederen dag eenen blik te slaan op hetgeen over den geheelen aardbol voorvalt, en belang te stellen, niet slechts in hetgeen ons in engeren kring omgeeft, maar in alles wat menschelijk is. Zij liggen opgesloten in dien onverzadelijken dorst naar kennis, welke onzen tijd kenmerkt, en de uitstekendste vernuften aller natiën doet wedijveren, om, vereend of gescheiden, de aarde in hare verste schuilhoeken te doorkruisen en de natuur in hare diepste geheimen na te vorschen, - om voor den geest eenen Kosmos te scheppen.’ Deze plaats wordt besloten met de vraag: ‘Gij glimlacht?’; en waarlijk, al bedoelt de schrijver het zoo niet, *il y a de quoi*. Doch als hadden de schikgodinnen bepaald dat de heer Vissering binnen de grenzen van een en hetzelfde vertoog al zijne meest verschillende eigenschappen openbaren zou, ligt er tusschen dien enthusiastischen aanhef en de zoo even vermelde regt passende slotwoorden een tweeslachtig middenstuk. Er is te onzent een tijd geweest dat sommige kerkhistorici van de protestantsche belijdenis ingenomen waren met het denkbeeld eener specifiek-nederlandsche reformatie. Men schreef verhandelingen over

Geert Groote, over Thomas van Kempen, over Wessel Ganzevoort, voorloopers der hervorming, zeide men; waarbij in spijt van Dordrechts naderhand triomferend kalvinisme beweerd werd dat de Geneefsche leertype hier te lande steeds groote moeite ondervonden heeft om aan zijne burgerschapsregten te geraken. Nationaal, zeide men, was in deze gewesten alleen die rigting waarbij het dogmatische overschaduwd werd door het praktische. Op hetzelfde oogenblik ongeveer dat men ons dezen blik op de nederlandsche kerkgeschiedenis aanbeval, predikte men ons ook beginselen van nederlandsch staatsbestuur. De politiek trok met het kerkelijke eene lijn. Hoe laat het met die nederlandsche beginselen was wist de heer Vissering wel. Bij hem leefde het voorgevoel eener staatsomwenteling, indruischend tegen onzen volksaard, onze zeden, onze begrippen, onze belangen. Aan deze verwachting, die niet beschaamd werd, paarde zich bij hem de levendige voorstelling van de gebeurtenissen van 1795 en vervolgens. Hij wist dat wij aan het prijsgeven onzer nederlandsche beginselen onze nationale wedergeboorte te danken hadden gehad. Hij voorzag dat wij alleen dan iets van de toekomst zouden te hopen hebben, indien wij voortgingen met aan onze hoogere welvaart onze eigenliefde ten offer te brengen. Desniettemin hooren wij hem verzekeren: ‘Het voegt en het lust mij niet, den evenaar op te houden, om de beweringen van partijen te wegen. Het komt mij - met bescheidenheid zij het gezegd - voor, dat het met den strijd tusschen de wijsgeerige en de historische school des regts ongeveer even zoo is, als met den ouden twist tusschen theorie en praktijk; immers dat in beide de strijd zich voor den welmeenenden, niet eenzijdigen onderzoeker in een bloot verschil van woorden oplost.’ Indien de heer Vissering thans zulke dingen zeide zou men hem van koketterie beschuldigen. In 1846 waren het zijnerzijds slechts manifestatien van schuchterheid. Het bestaande verschil, zeide hij, was enkel en alleen een verschil van woorden; en terwijl hij over zijne ware meening dezen sluijer wierp, fingeerde hij op hetzelfde oogenblik het bestaan van twee wedijverende scholen van staatsregt: eene wijsgeerige en eene historische school. Van woordenspel gesproken! Waarlijk, het weldadig universalime van den nieuwen tijd verdient niet dat men het als theoretisch en wijsgeerig aan geschiedenis en praktijk overstelle; en wie het partikularisme met het historische vereenzelvigt, stijft zoodoende de kleingeestigheid in haren waan.

Het is een leerzaam genot, ik herhaal het, den schrijver der Herinneringen in zijne steeds klimmende ontwikkeling te volgen; dubbel leerzaam voor diegenen onder zijne tijdgenooten, de jongeren medegerekend, wier opleiding verschilde van de zijne en die, hoewel den hoed afnemend voor zijne wetenschap (waarin zij vreemdelingen zijn), zich nogtans naar den geest aan hem verwant gevoelen. Al mijne lezers, daarvan houd ik mij overtuigd, erkennen hunnen voorganger in den man die, na in 1847 eene kleine strafpredikatie gehouden te hebben tegen de materalistische rigting van den nieuweren tijd, reeds in 1849 onder ons optrad als de pleitbezorger der statistiek. Het zijn de edelmoedigste naturen die hare publieke loopbaan aanvangen als kruisvaarders en boetgezanten. In onderscheiding van sommige andere eigenschappen, alleen in zijne vroegere opstellen te vinden, is de straksgenoemde bedeesdheid den heer Vissering ten einde toe bijgebleven. Met zekere overhelling tot welwillende jokkernij vormt zij een vasten trek van zijnen geest. Doch instede van aan eene zwakheid te doen denken, gelijk in den aanvang het geval met haar was, is zij ten slotte bij hem eene wezenlijke kracht geworden. Zoo althans verklaar ik mij hetgeen er schijnbaar weifelends is in het opstel over Hogendorp en in de studie over Bastiat. Van Bastiat wordt gezegd en gevraagd: ‘Heeft hij de woorden geregtvaardigd, die hij aan het hoofd van zijn boek stelt: *Digitus Dei est hic* - Gods hand is hier?... In eene recensie der *Harmonies Économiques* heeft een discipel der school van J.B. Say, A. Clément, onder veel lofs meer dan ééne aanmerking op de stellingen en theoriën van Bastiat gemengd; ook andere Parijsche Economisten, J. Garnier, G. de Molinari, zijn tegen hem opgekomen. Het verschil tusschen hem en zijne voorgangers (zeggen zij) bestaat in vele opzigten slechts in woorden. En waar het feiten en beginselen geldt, is de waarheid niet altijd aan zijne zijde. Het is Bastiat niet vergund geweest hierop te antwoorden. Het behoort niet tot onze taak, het voor hem te doen.’ Deze bescheidenheid zweemt bij den eersten oogopslag naar kortswijl. Voor zoo onmondig ziet de schrijver ons immers niet aan dat wij leeken, in het bezit gesteld van zijn oordeel over Bastiat, gevaar zouden loopen tot autoriteitsgeloof te vervallen? En, lieve deugd, indien het zelfs Prof. Visserings taak niet is ons voor te gaan in het waarderen van Bastiats verdiensten, tot wien zullen wij ons wenden? Doch gelieft op te merken dat de onzekerheid-zelve waarin wij hier gelaten worden den echten populai-

ren schrijver verraadt. Vooreerst is het reeds veel dat de geestelijke vader van Solke-oom, in wien wij vreesden kennis te hebben gemaakt met een verblind apostel van het evangelie der staathuishoudkunde, met eigen hand achter het stelsel van Bastiat een vraagteeken plaatst. Aan zulke zelfbeperkingen herkent men den waarheidlievenden man. Doch bij deze aanbeveling van des auteurs methode blijft het niet. Is het u als mij gegaan, dan heeft Prof. Vissering er u toe gebragt om voortaan in Bastiat den Spinoza der économie politique te begroeten; den eenzamen, helderzienden, ver vooruitzienden denker; den beminnenswaardigen mensch; den schepper eener maatschappelijke wijsbegeerte. Misschien is Bastiat in de werkelijkheid veel minder onpraktisch geweest dan wij ons hem op dit oogenblik voorstellen. Geheel ten onregte misschien wordt hij voorloopig door ons tot de klasse der dogmatici gerekend. Doch dit staat vast dat Prof. Visserings reticentien ons eene veel levendiger belangstelling in den franschen hervormer ingeboezemd hebben dan eene regtstreeksche beoordeeling, hoe fijn en grondig ook, zou hebben kunnen uitwerken. Of laat mij liever zeggen, Prof. Vissering heeft ons doen gevoelen dat indien er eene kritiek is wier spreken op zilver gelijkt, er even zoo eene gevonden wordt wier zwijgen goud verdient te heeten.

Tot kenschetsing van het humoristische in 's heeren Visserings opstellen, en alvorens met een tweede voorbeeld van zijne ingetogenheid te besluiten, kan ik niet nalaten hier ter plaatse eene bladzijde in te voegen uit het vijfde der Politische Vertoogen, de regeling van het armwezen betreffend. Het is diezelfde gelukkige pagina waar hij te velde trekt tegen het misbruik der beeldspraak: ‘Wij zijn zóó gewoon geworden aan een stereotyp beeld in de materie van maatschappelijke armoede, dat er niemand is, die in gemoede zou durven verklaren dat hij het niet wel eens gebruikt heeft. *Hanc dmaus veniam petimusque vicissim*. De groote strijd zelf tusschen voor- en tegenstanders van een georganiseerd armenwezen heeft er zich in opgelost. De armoede in de maatschappij is eene ziekte die we moeten *genezen*, zegt de een; neen, die we slechts kunnen *lenigen*, zegt de ander; en dan redeneert men voort over de symptomen der kwaal, over haar karakter, over de methode van genezing, over de geneesmiddelen, enz., enz. De een noemt haar een tering, een ander de kanker, een derde de pest. Somwijlen echter vinden wij, als voor de afwisseling, nog andere rhetorische figuren.

Mijn vriend de Bruyn Kops laat ons in zijn jongste geschrift de keus tusschen een land dat overstroomd is, en een klok die niet goed gaat. Het is niet genoeg, zegt hij, de dijken te herstellen, men moet ook het water uitpompen; het is niet genoeg het uurwerk schoon te maken, men moet ook de wijzers gelijk zetten. De Heer Blaupot ten Cate heeft nog een ander beeld gevonden: “Als ik het armwezen bij een schip mag vergelijken, zoo als de Staat zelf wel eens bij zulk een schip vergeleken is, dan moet ik betuigen, dat pompen niet langer baten zal, om het wrakke vaartuig te behouden; maar dat het op de helling dient gebragt te worden, om, hersteld en op nieuw getuigd, weêr zee te kunnen kiezen.” Maar waarom niet liever de oude kast gesloopt en een nagelnieuw schip op stapel gezet? Dat op de helling halen wordt toch maar lapwerk. *Bon Dieu! délivre-nous du malin esprit et de la métaphore!*

Er is bij den heer Vissering geene tegenspraak tusschen deze vrolijke opmerkingen over eene kwestie van den dag, en den onveranderlijk ernstigen, den bijna weemoedigen toon der studie over Hogendorp.. Zijne ingehouden scherts en zijne beteugelde verontwaardiging behooren bij elkander. Dit toegegeven zijnde, en aan het bevallig spel des vernufts de ruimte afgestaan hebbende waarop het aanspraak heeft, aarzel ik niet te beweren dat die studie het eigenlijk gezegde sieraad der twee bundels is; de standaard van de verdiensten en van de manier des auteurs. Eene model-bladzijde uit Van der Palm dient tot voorafspraak; en gij zoudt een vreemdeling moeten zijn om niet te weten hoe vele harten hier te lande met zulk een citaat gestolen worden. Ditmaal stemt het individuele oordeel uitmuntend zamen met het publieke. Van der Palms portret van Hogendorp is verwonderlijk schoon. Er kan daarover slechts eene stem zijn. Doch tevens zoudt gij te eenemaal onervaren moeten gebleven zijn in de krijgskunst van den heer Vissering, indien gij niet voorzien hadt, en niet bijna met zekerheid hadt kunnen voorspellen, dat hij eindigen zou met eene zegevierende aanhaling uit de verhandeling van den heer Van Rees; dat is te zeggen, uit het geschrift-zelf waartegen hij opkomt. De lieden te bestrijden met hunne eigen wapenen is zijne specialiteit; eene methode die onvoorwaardelijken lof verdienen zou, indien nu en dan van taktiek te wisselen niet eene nog voortreffelijker methode ware. Doch men behoeft naar de reden waarom de heer Vissering haar boven alle andere stelt, niet lang te zoeken. Onvriendelijk te zijn druischt in tegen zijne

natuur. Men vindt bij hem geene dier naar exkommunikatien zweemende oordeelvellingen waarvan sommigen, ook met den besten wil, zoo groote moeite hebben zich te onthouden. Hij is welwillend en ontziet zijnen tegenstander; niet uit vrees van zich met het menschdom te zullen brouilleren, maar uit aangeborene of veroverde zachtzinnigheid. Iemand nu die gaarne prijst, doch tevens hecht aan zijne eigen welgevestigde overtuiging, zal er van zelf toe komen om zijne bedenkingen tegen een geschrift of een stelsel waarmede hij het niet eens is, te kleeden in den vorm eener getemperde hulde. Aan de regten der kritiek wordt op die wijze niet te kort gedaan, en er blijft nogtans plaats over voor veel lof. Op de keper beschouwd is Prof Visserings opstel een tamelijk zware steen, door hem geworpen in den tuin van den heer Van Rees; of zoo men liever wil, in dien van het Genootschap waardoor de heer Van Rees bekroond werd. Geworpen? gewenteld had ik moeten zeggen. Want de steen ligt er wel, en is er tot op den huidigen dag wel blijven liggen, maar geen der buren heeft er schande van gesproken. Zelfs hebben sommigen hem aangezien voor een ornament en zich aldus stilzwijgend gebogen voor de magt van den vorm. Daar is meer. De heer Vissering heeft zich niet vergenoegd met tot den heer Van Rees te zeggen: in plaats van de door u geleverde verhandeling zou ik gaarne van u ontvangen hebben ‘eene historische ontwikkeling van hetgeen Hoogendorp in verschillende tijden verrigt heeft, om kennis te verkrijgen en kennis te verspreiden; een verhaal van zijne pogingen om nuttig te zijn in verschillende tijdperken zijn levens en onder verschillende omstandigheden; eene schildering van zijnen strijd voor de goede beginselen tegen onkunde, bekrompenheid, vooroordeel, zwakheid en moedwillige verkrachting; eene voorstelling van zijne overwinningen en zijne nederlagen in dien strijd; eene aanwijzing van den invloed dien hij uitoefende op zijne tijdgenooten, en van het nut, dat hij na zijnen dood nog door zijne schriften gesticht heeft.’ Misschien is de opmerking te eenemaal overbodig dat een ongevraagde zoo niet spreken mag over een anders arbeid, indien hij niet in staat is zelf althans eenigermate aan de door hem gestelde eischen te beantwoorden. Misschien behooren wij allen sedert lang tot de geloovige belijders der positieve kritiek. Doch op het gevaar af van aangezien te worden voor ouderwetsch, deel ik mede dat 's heeren Visserings eigen beschouwing over Hogendorp eene proeve is van hetgeen hij omtrent dezen zou hebben wenschen te vernemen

uit den mond van den heer Van Rees. In nog geene vijftig bladzijden heeft hij met eigen hand en om zijne eigen woorden te bezigen ‘ons het beeld getrokken van den grooten man, zoo als hij tot den einde toe leefde en arbeidde voor de waarheid en voor het welbegrepen belang des Vaderlands.’ Nu er ernstig spraak van is om voor Hogendorp een standbeeld op te rigten, zal er ongetwijfeld eerlang veel over hem geschreven worden. Komen tusschentijds zijne ‘Gedenkschriften’ in het licht, dan bestaat er kans dat zijne beeldtenis daardoor in rijkdom van schakeringen of in fijnheid van trekken winnen zal. Doch niet ligt zal iemand eene volmaakter schets van hem leveren dan reeds in 1855 door Prof. Vissering gedaan is. En hiermede keer ik terug tot hetgeen ik van des schrijvers ingetogenheid gezegd heb. Er laat zich met betrekking tot Hogendorp eene stouter en krachtiger studie denken dan de zijne; een portret uit de school van Rembrandt; een standbeeld waardoor men beurtelings herinnerd wierd aan den groep van Laokoön en aan den eenen of anderen overwinnenden Herakles. Hogendorp heeft te strijden gehad tegen zulke onwaardige tegenstanders; de Vorst, die al zijne populariteit aan hem te danken had, heeft hem zoo smadelijk bejegend; hij was den Koning en zijne ministers zoo ontzaglijk ver vooruit, dat geene kleuren bijna somber genoeg zijn voor zijne smart, of helder genoeg voor de grootheid van zijnen geest, of krachtig genoeg om zijn beeld te doen uitkomen tegen dat zijner tijdgenooten op den achtergrond. Doch nu heeft het mij bij herhaling getroffen dat juist de schijnbaar zachte toetsen van 's heeren Visserings portret zoo uitnemend geschikt zijn om en Hogendorps eigen beeld diep in onze ziel te prenten, en ons te helpen in het vestigen van ons oordeel over zijne kortzigtige tijdgenooten. Hogendorps lot is *eine alte Geschichte* geweest, indien men wil. Zij is dit geweest, ook al ontleent men alle punten van vergelijking uitsluitend aan den betrekkelijk engen kring van de geschiedenis des vaderlands. Willem I heeft hem vertreden, gelijk Prins Maurits den Landsadvokaat vertrad, of gelijk Willem III blijde was ontslagen te zijn van Jan de Witt. Aan eene erfelijke dynastieke zwakheid behoeft hierbij niet noodzakelijk gedacht te worden. Het ligt in den aard der zaak dat Vorsten met eene eigen meening weinig liefde gevoelen voor uitstekende staatsdienaren wier begrippen verschillen van de hunnen. Dit moge niet vleijend zijn voor de menschelijke natuur in het algemeen, het werpt in geen geval eene sterker blaam op het eene vorstengeslacht dan op

het andere. Uit het noodwendige en onvermijdelijke in Hogendorps geschiedenis volgt voorts van zelf dat men hem niet eeren kan zonder dat het verhaal van zijne ondervindingen onwillekeurig het karakter eener akte van beschuldiging aanneemt. De proeve van den heer Vissering is dan ook zulk een requisitoir. Doch zij is het *à son corps défendant*, zonder boos opzet, zonder overleg, zonder ondeugende berekening zelfs. ‘De lafhartige houding eener volgzame meerderheid verlamde al zijne pogingen; of als hij soms de meerderheid op zijne zijde vond, dan was het minder omdat overtuiging zijne medeleden had overgehaald, dan wel omdat de oppositie uit het zuiden de kans schoon zag om het ministerie eene nederlaag toe te brengen. En dan werd hem nog het verwijt toegeduwd, dat hij een partijman, een vijand des bestuurs, des Konings, des Vaderlands was. Hij, die in 1813 zijn hoofd en zijn kroost gewaagd had om het Vaderland te redden en Oranje op den troon van den herboren staat te brengen! Dan werd hem verweten, dat hij door zijne onvoorzigtige taal de rust in gevaar bragt, wanneer hij aantoonde, hoe door de maatregelen, die hij bestreed, de nijverheid verstikt en het volk van werk en brood beroofd zou worden. “Ik merk aan, dat het niet gevaarlijk is, zulks te zeggen, maar te doen!” was het antwoord, dat eenmaal de verontwaardiging over die aantijging hem ontwrong. Alleen stond hij dikwijls in de gewigtigste oogenblikken. Het gebeurde - hier en daar schemert het in zijn eigen verhaal door - dat men in de Kamer naauwelijks luisterde naar zijne gemoedelijke taal. Het gebeurde, zoo men die vertrouwelijke mededeelingen gelooven mag, die door den heer Grovestins openbaar gemaakt zijn, dat in die achtbare vergadering van 's lands vertegenwoordiging niet gelet werd op den inhoud zijner adviezen onder ligtvaardigen spot over den vorm der voordragt. Het gebeurde dat na zijn afkeurend advies “de geheele Kamer vóór zeide en hij alleen tegen.” Maar dat alles - hoevelen zouden door minder afgeschrikt zijn! - het was niet genoeg om zijne kracht te breken. Hogendorp bleef strijden, bleef worstelen, zoo lang het vermaste ligchaam den sterken geest nog dienen kon.’ - Dit is de doorgaande toon van het opstel. Eigen-namen worden er niet in genoemd. Slechts in eene noot wordt herinnerd bij welke gelegenheid aan den Minister van Staat rang en titel ontnomen werden. Nergens heeft de hartstogt den boventoon; nergens ook liggen voetangels of klemmen. Een ander, ik herhaal het, zal over Hogendorp anders kunnen schrijven;

gespierder, hoekiger, onverbiddelijker. Doch het volgende zal niemand kunnen verbeteren: ‘Edele man! brave Vaderlander! martelaar van uwen eerbied voor de waarheid, van uwe eerlijke liefde voor uwen Koning en uw volk! Och, hadde ook maar eene enkele schemering van bekere dagen uw sterfbed bestraald! Maar gij zoudt den bitteren beker tot den laatsten druppel ledigen. Toen gij de oogen sloot, lag daar dat dierbare Vaderland, dat door uwen moed herboren was, dat naar uwen raad welvarend en groot had kunnen worden, door wanbestuur en wanbeheer verscheurd, vernederd, met schulden overladen, met geknakte welvaart, een' volkomen ondergang nabij. Helaas, dat de waarheid zooveel moeite heeft om haren weg te breken: dat het zoo zwaar schijnt te zijn het goede te willen en te doen! Die vaste hoop, waarmede Hogendorp verscheidde, dat eenmaal zijne beginselen zouden zegevieren, komt harer vervulling nabij, is ten deele reeds vervuld. Maar hoe veel tijds, wat harden strijd heeft het gekost, kost het nog! Wanneer wij nog eens den blik terugwerpen op dat leven en dien mateloozen arbeid met zoo geringe voldoening, dan komt men onwillekeurig in verzoeking, om hem te rangschikken onder die hervormers der maatschappij, die slechts hunne bovenmenschelijke idealen voor oogen hebben, om ze immer te vergeefs na te streven; of, juister misschien nog, onder die ongelukkigen, die, door hunne ridderlijke dwaasheid voortgejaagd, strijd zoeken en strijd voeren, is het ook tegen windmolens! Was dan alle wijsheid bij hem, en bij al die anderen slechts dwaasheid? Was er dan niets goeds in al die wetten, die hij jaar op jaar tegensprak en tegenstemde? Was het niet veeleer ijdele dwaasheid van hem, met zijne eindelooze klagten en waarschuwingen en lessen en bestraffingen zonder vrucht zich-zelven en anderen dus te vermoeijen? O, zwijg! Wel is hem regt wedervaren en zijne dwaasheid tot wijsheid gemaakt. Nu reeds heeft later geslacht leeren inzien, dat *hij* de waarheid aan zijne zijde had, dat *hij* het wel meende met volk en vorst: maar duur hebben wij die wetenschap moeten koopen.’

Gelijk Prof. Vissering aan de doorgraving in Noord-Holland gelooft, gelooft de heer Potgieter aan de mogelijkheid van Jan Salie's wedergeboorte; een geloof waarmede ik, indien men zoo iets durft zeggen, te meer opheb naarmate het mij ongelooviger laat. Een optimisme als dat van den Leydschen hoogleeraar is mij te kras. ‘Het plan vond allengs ingang in de hoofden en harten der burgerij: het

werd eene levendig gevoelde behoefte, eindelijk een dringende en onweerstaanbare eisch. Mannen van invloed en gezag gaven er hunnen steun aan; stads- en landsregering namen het ernstig ter harte. De handelaren en kapitalisten van Amsterdam toonden zich tot aanzienlijke offers bereid. Een man van veerkracht stond op, om de zaak door te zetten met dien volhardenden wil, die alleen groote dingen tot stand brengt, in spijt van teleurstelling, ontmoediging en tegenwerking. Een voortvarend minister legde er ten slotte zijne magtige hand aan. 's Lands vertegenwoordiging had den moed groote bezwaren gering te achten, waar het gold, eene groote zaak te beproeven. De Koning haastte zich, in zijne trouwhartige zorg voor het welvaren des lands, zijne hooge goedkeuring te hechten aan het werk, dat voor alle volgende tijden het schitterendste gedenkteeken wezen zal van de gelukkige regering van Willem III.' Helaas, het blijft bij deze eerste strofe niet! 'Zoo zal dan nu,' dus luidt de tweede, 'onder Gods zegen, het droombeeld eerlang werkelijkheid worden. Wij mogen het nu zonder al te groote vermetelheid wagen, den dag te berekenen, op welken het clipperfregat *de Thorbecke* van Ymuiden zal uitzeilen met een aantal flinke jongelieden aan boord, om op avontuur naar Java te varen.' Nog heeft het gemoedelijk enthusiasme van den panegyrist onzer nationale deugden zijn laatste woord niet gesproken. 'Dat dit alles aldus geschied is en betrekkelijk zoo snel geschied is,' staat er, 'wij mogen daarvoor ook heden een weinig lofs geven aan de ontwaakte energie der natie sedert de gebeurtenissen van 1848, die, wat zij voor andere volken geweest mogen zijn, ons ten zegen waren. De wakkere deelneming des volks aan de publieke belangen, heeft ook dit groote werk bevorderd, gelijk zij zooveel verwezenlijkt heeft van hetgeen de fantasie in die Novemberdagen van 1848, toen de herziening der Grondwet den volke pas van de puie van het raadhuis afgekondigd was, als beelden der toekomst waagde te schetsen. Wanneer wij thans op dat tijdstip terugzien, komen wij haast in verzoeking te vragen: hoe hebben wij in zoo weinig tijds zooveel kunnen doen?' Er staat ook nog het volgende, als ten bewijze dat met zijn profetischen geest van 1846 en 1848 ook het onbeneveld inzigt in de tegenwoordige dingen den schrijver der Herinneringen in het voorjaar van 1863 eensklaps verlaten heeft: 'Zoo mogen wij dan, op die vijftien jaren die nu achter ons liggen terugziende, zonder onbetamelijke zelfverheffing dankbaar roemen in onzen vooruitgang: vooruitgang

op stoffelijk gebied, vooruitgang ook in zedelijke kracht.' Lijmen wij, met het oog op onze schalke zonen, deze bladzijden zorgvuldig digt.

Ook de heer Potgieter is een regtzinnig patriot; doch zijne orthodoxie is minder steil, minder onbereikbaar dan die van den heer Vissering. Jan Salie zal er wel komen, zegt hij; doch tevens besteedt hij hem uit bij Jan Kritiek. *A la bonne heure!* Doch ook hiermede zijn wij er nog niet; en ofschoon het mij van nature tegen de borst stuit den ketterjager te spelen, ik kan geen weerstand bieden aan den lust om op dit onderwerp een weinig door te gaan. Ofschoon gij van alle zijden kunt hooren verzekeren dat de heer Potgieter een hoffelijk man is, de wellevendheid zelve, steeds bereid om, wanneer hij met u van meening verschilt, voor het reeds zoo zachte woord van daareven een nog zachter in de plaats te stellen, zult gij vruchteloos naar iemand omzien die hem van gebrek aan rondborstigheid beticht. Doch hoewel ik in waardering van zijne opregtheid voor niemand onderdoe, zou ik er nogtans niet op durven zweren dat hij werkelijk voor ons volk, voor onzen Jan, zooveel van de toekomst verwacht, als hij ons slag op slag, en van het eerste opstel in zijn eerste deeltje af, wil doen gelooven. Prof. Scholten heeft ergens gezegd dat de Adam en Eva der gereformeerde kerkleer, die bij den eersten oogopslag tot het rijk der moedwillige onmogelijkheden schijnen te behooren, het beeld zijn waaronder de hervormde theologen hun geloof aan den adel der menschelijke natuur plastisch voorgesteld hebben. Uit de geschiedenis konden zij die volmaakte onschuld, die volmaakte regtvaardigheid, die volmaakte godskennis van het eerste menschenpaar niet bewijzen; doch om die gaven te kunnen verkleinen, zouden zij afstand hebben moeten doen, en dit wilden zij tot geenen prijs, van hun geloof dat de mensch tot de volheid van dit zedelijk ideaal geschapen is. Iets dergelijks schijnt mij toe, op het gebied van onzen landaard, het geval met den heer Potgieter te zijn. Zijn geloof in Jan zoowel als in Jannetje en in hun Jongste Kind is onwaarschijnlijk. De gegevens waaruit zou kunnen opgemaakt worden dat vader en moeder nog in leven zijn, en dat er van hun jongstgeborene mettertijd misschien nog wel iets groeijen zal; deze gegevens zijn - aanmerk het door de uitkomst aan den heer Vissering gegeven démenti - niet voorhanden. 'Onkruid vergaat niet' is in de werkelijkheid de eenige stroowisch waaraan de heer Potgieter zich vasthouden kan. Doch ook hij heeft, niet in het verleden, maar in de toekomst, zijn Adam en zijne Eva; en dit

ideale nederlandsche paar is bij hem de vorm en het voorwendsel eener nooit uitgeputte, eener onder honderd vormen telkens wederkeerende hulde aan het voorgeslacht. Er is onder onze bellettristen niemand die aan eene zoo uitgebreide en zoo grondige kennis van het Nederland der 17de eeuw eene zoo groote liefde voor dat tijdvak onzer geschiedenis paart als hij; het in alle rigtingen zoo onvermoeid heeft doorkruist; het met zijne veldheeren en zijne staatslieden, zijne kunstenaars en zijne dichters, zijne regenten en zijne burgers, zoo volkomen in zich heeft opgenomen, er zoo vrij in ademhaalt, er zoo bewonderend naar om- en tegen opziet, er de betrekkelijke en in hare soort eenige grootheid zoo diep van gevoelt. In het *Rijks-Museum te Amsterdam* heeft hij zichzelven te dezen aanzien geheel teruggegeven; mijns inziens het doorwrochtste, het artistiekste, het voortreffelijkste prozastuk dat in onze moderne letterkunde aangewezen worden kan. En ziedaar de sleutel tot het geheim van bijna al het overige. De nederlandsche type der 17de eeuw is de centrale gedachte waarom zich de geheele letterarbeid van den heer Potgieter beweegt; zijn onveranderlijke maatstaf bij het bepalen van de waarde van menschen en dingen. Wilt gij Jan en Jannetje in print gebragt zien? Neem dat andere groote sieraad der verzameling: *de Zusters*, en maak kennis met Aafjes's oom en tante. Neem de oude mevrouw Ackermaels, neem Warners moeder, neem den heer Ten Have, Anne's en Doortje's voogd; neem deze meisjes-zelven, of Aafje, of Warner, of Hendrik van Oudenhove, of Willem Ovens, of Dirk Goemans, den zee-officier. Al hetgeen er in deze karakters goeds en edels is wordt bepaald door de aangeduide maat. ‘Deege degelijkheid,’ het ideaal van den voortijd, is hun gevestigd kenmerk. Zoo is ook het gemis van deze eigenschap de sleutel tot den val van Hendriks vader, tot het verachtelijke in den persoon des praktiserenden geneesheers, tot het zwakke en wereldsche en potsierlijke in de familie Ovens, vader, moeder, en oudste dochter.

Het zij mij vergund hier ter plaatse eene pauze in te stellen en door een tweetal aanhalingen datgene te doen uitkomen waarin voornamelijk de kracht van den heer Potgieter gelegen is. ‘Er is,’ zoo lezen wij in het *Rijks-Museum*, nadat de schrijver ons staande heeft gehouden voor de beeldtenissen der vier groote litterarische vernuften van het Nederland der 17de eeuw, ‘er is een Hollandsch dichter, wiens verzen hunne eigenaardige beeldtenis vinden in de spiegelgladde oppervlakte van eene onzer vaarten, effen in bijna alle

wind en weêr, door geenen voorjaarszucht tot darteler golfslag gespoord, door geenen najaarsstorm in brandend schuim op den oever gejaagd; een water in één woord, dat schier geene andere beweging kent dan die der groeve, door de trekschuit bij het heen en weêr varen voor een oogenblik gegraven; dan de blinkende bellen, die hare roerpen rijzen doet; dan de kringen, welke de lijn van 't jagertje vormt. Het is de poëzy van Cats, welke, - gelde het onderwerp wat het wil, uitheemsche of inheemsche historie, een' keizer of een' koning, een heidinnetje of eene herderin, - geenen anderen indruk op u maakt, dan dien, welken gij in den naauwlijks schommelenden stuurstoel ontvangt; eene volslagen vreemdheid aan alle verheffing; eene kalmte als die de vloeistof, welke u draagt, dáár aan den dag legt. Het is eene poëzy, welker aanschouwelijkste schilderingen we ons verbeelden, dat we onder het voorbijvaren bespiên, in geboomte, welks lommer een oogenblik ter zijde week, in gebouwen, welker vensters wij zagen openstaan. - Ook hebben wij te zamen eenen anderen zanger gadegeslagen, die ons wel op weinig woeliger vlak verplaatst, maar de grenzen van den omtrek des vijvers vergeten doet, wanneer hij bijwijlen de wieken klept als de zwanen, welke wij er zoo statig, zoo sierlijk op drijven zien, als hij er voor ons eene halve wereld in weêrkaatsen doet; niet enkel aan deze zijde een hofgesticht, en aan gene zijde eene lindenlaan, maar ook hen, die in het eerste bewind voeren; maar ook hen, die in de laatste spelevaren, ten arbeid spoeden en slooven; maar ons den ganschen Haag, maar half Holland in zijne krachtige, kernige, korte zinnen weêrgeeft; Huygens, wiens standbeeld op het eilandje in den vijver staan moest. Of als gij duldt, dat ik de vergelijking verder voortzette, is er tusschen dat vocht en zijne verzen niet de overeenstemming, dat beide zich soms in te engen band voelen gekneld, als de herfstadem over het eerste giert, als de hartstogt zich in de laatste lucht geeft? - Een onderscheid echter voegt het ons evenmin voorbij te zien, het verschil in diepte tusschen die twee; doch wie heeft ooit een beeld geëischt, dat meer dan voor een derde toepasselijk was? En daarom aarzelen wij niet, u voortgaande eene Hollandsche poëzy te herinneren, beurtelings zachtkens en zoetkens ruischende als eene beek langs bloemrijken boord, beurtelings eenen stouten golfslag slaande, als de Zuiderzee op de zoomen der kust, waar een vervallen torentje het voor ons in aandoenlijk belang van weidscher tinnen wint; - eene beek, al de schalkheid verklappende,

van welke zij getuige was, toen de zonnestralen door de boschaadje drongen, die zich luisterende naar haar gemurmel boog - de binnenzee, al de kracht verkondende, waarvan zij bewustzijn heeft, hoe luttel voor de woeling harer wateren de muur bezwijkt, door haar sedert eeuwen gebeukt. Gij herkent de zangster van Hooft aan hare dubbele gelijkenis, spiegel van allen lust, geesel van allen dwang; verzen, die ruischen als golfjes, door den adem van het westen gestreeld; verzen, die bulderen als baren, door den schrik van het noorden gezweept; een stoet van nimfen, die spelemeit; een verdrukt volk, dat zijne boeijen breekt. Doch waartoe meer tegenstellingen, die u van zelve in het oog vallen, overvloed van deze als het weelderig minneliedje en het majestueuze treurspel opleveren? Eene laatste vergelijking toeft ons voor eene veelzijdiger poëzy, dan eene der drie vermelde heeten mogt, voor de poëzy van Vondel, vaart, vijver, beek en binnenzee overtreffende, - al huwde ook zij op hare beurt zoowel het kalme aan het keurige, als het schalke aan het stoute, - een woud-, een wereldstroom! Oneindig verschillende, als het geklank zijner golven, van de plek, waar hij oorsprong neemt, in droppels den bergwand afgesijpeld, tot de plaats, waar hij het dal van zijne donders daveren doet, in waterval bij waterval neêrstortende, zijn ook de melodijen van Vondel's muzijk. Hoe de stroom wegrukt, en meêsleept en voortwielt, wat hem weêrstaat; - hoe hij zich schijnt te verlustigen in het afspiegelen van wat hem aanlacht! Zie, daar kronkelt hij de vlakte in; daar wordt hij de grens van gewesten, daar splitst hij rijken, zong Borger te regt; landschappen zonder tal drenkende uit zijnen overvloed; hoofdsteden de schatting brengende der staten, waarover zij gebiên. En echter, geen schoon der natuur, geene pracht der kunst vermag hem te boeijen, die voortbruist over verbreede bedding; voortbruist, beken en vloeden in zich opnemende; voortbruist door de loofzaal der eiken, als langs het koningshof, door geen van beide geboeid, even of er weelde school in de vaart, als gold het de verovering eens nieuwen gebieds. Het wordt zijn deel; andere schatten voert hij mede; andere voorwerpen spiegelt hij af; andere hindernissen wijken - het landvolk aan zijne zoomen, de schepen op zijn glinsterend vlak, de burgerij der steden, welker torenspitsen opdoemen in het verschiet; alles juicht hem toe, alles dankt hem, die de scheidspalen slecht, die de volken vereent; - verder stroomt hij, verder ten onmetelijken occaan, bij wiens grootheid hem duizelt, in

wien hij zich verliest, - als de muze van Vondel het deed, toen zij in den *Lucifer* het *Driemaal Heilig* gezongen had.'

Tot schade mijner lezers zal het citaat uit *de Zusters* een weinig korter zijn; wat daarentegen de gelegenheid aangaat, treffen zij het des te beter. Na de altijd vermoeijende wandeling door de zalen van het Trippenhuis, is het in het zomersche lommer van de Haarlemmerhout bij het vallen van den avond dubbel aangenaam uitrusten; - '"Aafje! wat wilt ge?" vroeg hij, en zette haar na, het huis in. "Wacht een omzien, Warner!" Wie zich liet gezeggen, niet hij. In de keuken der huismanswoning was hij haar op de hielen; en Geerte-moêr, het huiswijf van Teunis-baas, die voor de achterdeur eenen ketel stond te schuren, had er schik in, eens te zien, hoe lang het wel duren zou, eer op hare eikenhouten tafel het hagelwitte servet lag uitgespreid; eer Warner aan Aafje vergunde bedaard de borden en glazen neêr te zetten, en er mes en vork naast te leggen. Vergunde? wou hij haar dan niet behulpzaam zijn, tot nastuivens toe, de trappen af, den kelder in, om de ossenlende te halen? zat hij haar dan niet roerloos aan te kijken, toen zij sneedje brood voor, sneedje brood na, smeerde, of hij in geene zeven jaren gegeten had? "Ik eet niets," had de schalk gezegd, "of ge moet het mij hier geven," ten einde haar te beletten den geïmproviseerden maaltijd in de binnenkamer te brengen; "ik eet niets, of ik moet mogen zien, hoe het in ons huishouden zal toegaan." En al kleurde Aafje bij "ons huishouden", klinken zou ze met hem, klinken op - en een kus vulde het aan. Geerte-moêr had van haar leven zoo'n prettig paar niet gezien. "Eet toch, Warner!" - "drink toch, Warner!" riep Aafje, want zij was al weêr opgewipt van het bankje, waarop zij tegenover hem een omzien gezeten had; maar hoe sappig het vleesch mogt zijn, en hoe keurig oom op zijn wijn was, Warner vermaakte zich met toe te zien, hoe Aafje ei bij ei stuk sloeg en in de pan wierp, die voor een omzien hem nog aan den wand had toegeblonken, die nu al te vuur was. "Beurt om beurt," zeî Warner, en greep naar den steel, neen, naar Aafje's hand, die zoo'n zwart ding niet mogt aanraken, zeî hij. "Alsof Geerte-moêr hem niet zindelijk hield," lachte zij hem uit, en liet even hare blanke palm zien. "O wat heb ik in ons huishouden nog niet te leeren!" plaagde hij haar weêr; maar - "klaar!" juichte Aafje, en zette hem den eijerkoek voor, en sneed er hem een stuk uit, of hij vier dagen gevast had. En weêr was zij den kelder in,

en weêr ontmoette hij haar op de trappen. “Om de laatste!” zeî hij, zoodra hij zag, dat ze kersen had gehaald, en fluks waren ze gewasschen, en fluks zaten ze aan. En een aardig studietje leverden zij op, aan den uithoek van de eikenhouten tafel, waar Geertemoêr hen niet begluren kon, hij in zijn fluweelen jasje en zij in haar lichtkleurig zomerkleed; hij met zijne donkere *crins de lion*, en zij met haar bleek blond *à l'enfant;* hij zoo stout en zij zoo bloode! En het ging om de laatste, maar met menige tusschenpooze; - om de laatste, die Aafje, zij wist wel waarom, niet hebben wou, en die Aafje toch kreeg - dat spreekt! - Toen Warner en Aafje eindelijk naar het kamperfoeliepriëeltje terugkeerden, waren oom en tante er niet meer, waren zij de voordeur in naar binnen gegaan; het werd buiten zoo koel. Weldra kwam de maan op, en de oude luidjes hadden er niet tegen, dat de jonge luî, eer Warner naar stad moest - Amsterdam, weet ge, de stad bij uitnemendheid - eene wandeling deden: “als het maar bij een half uurtje bleef.” Warner hield woord, want hij wilde vóór het vertrek van den laatsten trein te Haarlem wezen; zij waren het kerkje van Heemsteê maar eens omgewandeld; zij hadden een kijkje genomen van het meir... En is dat alles wat we er van hooren? vraagt men mij. Alsof de jeugd - want wie anders zoude het doen? - niet fantasie te over had, om zich het geluk van beiden in dat liefelijke landschap voor te stellen; alsof mijn proza niet te kort zou schieten bij zoo veel poëzy; - Warner, het schoone der natuur genietende aan den arm zijner liefste; Aafje beminnende en bemind; - Warner gelukkig in de onafhankelijkheid, die hem vergunde zijne moeder te verzorgen, vergunde dat meisje te vragen, wanneer hun trouwdag toch zijn zou; Aafje beminnende en bemind; - Warner vol van zijne toekomst, van zijnen roem, van hunnen echt; Aafje beminnende en bemind.’

Toen de twee groote studien waaruit deze bladzijden getrokken zijn voor het eerst het licht zagen - *de Zusters* zoowel als het *Rijks-Museum* voeren het jaartal 1844 tot dagteekening - had ons publiek geene ooren voor den rhythmus van dit proza, geene oogen voor de blijvende waarde dier om strijd aan het dagelijksch leven afgeziene en uit de geschiedenis van ons verleden gedagvaarde tafreelen, en ook, opdat ik niet verzuime er dit bij te voegen, te weinig brein en te weinig wetenschap om de strekking van geheel dezen arbeid hetzij te peilen of te omvatten. Ik geloof niet dat er in ge-

heel Nederland iemand gevonden wordt aan wien alle wraaklust, alle blijdschap over de vernedering van anderen, alle zelfverheffing, vreemder is dan aan den heer Potgieter. Ongetwijfeld zou het dan ook indruischen tegen de rigting-zelve die in verband met zijne werken door zijn karakter geopenbaard wordt, indien ik hier een vergelijkend examen waagde te houden en met den vinger de geschriften aanwees ter wille waarvan men de zijne voor twintig jaren veroordeelde of ongelezen liet. Veel liever dan als zijn wreker, treed ik (met verlof) als zijn aanklager op; eensdeels omdat ik het niet laten kan, en ten andere, een beter argument dan het aan mijne losse haren ontleende, omdat ik mij wensch te verzekeren van de geschiktste aanbeveling in zijne vriendschap. Dat mijne bedenkingen gepaard gaan met bewondering en vereering, kan voor mijnen lezer geen geheim meer zijn. Wij scribenten van het jongere geslacht behooren tegen den heer Potgieter op te zien. Hij heeft meer gearbeid dan al de anderen. De twee deelen ‘Proza’ die hij ons aanbiedt zijn niet meer dan eene bloemlezing, een uittreksel, uit hetgeen op bellettristisch gebied door hem geleverd is. Wilde hij met zijne litterarische kritieken doen als met zijne novellen en zijne studien, hij zou, puttend uit een overvloedigen voorraad, ons het dubbel kunnen schenken van thans. Eindelijk en voornamelijk, hij is onze vruchtbaarste en daarbij dichterlijkste dichter. *Lief en Leed in het Gooi* behelst een versje - ‘Het Grootje van Eemnes’ - dat de welluidendste zangen van De Génestet voorspelt en evenaart. Dat Da Costa's versbouw met dezen niet gestorven is, weten de lezers van den ‘Gids’. Van de eenen onder zijne tijdgenooten is de dichterlijke ader in den zandgrond geraakt; de lier der anderen ruischt nog wel van tijd tot tijd, doch het zijn toonen uit de oude speeldoos. Hij is zonder uitzondering de eenige onder hen die zich onophoudelijk vernieuwt; de eenige wien noch het klimmen der jaren, noch de beslommeringen des levens, noch het beoefenen der kritiek, hoewel deze laatste in het eind den novellen-schrijver in hem gedood heeft, als dichter hebben kunnen ombrengen. Doch ik heb thans alleen met den novellist en essayist te doen. Van de door hem op dit gebied reeds bewezene diensten koester ik minder hoogen dunk dan van die welke zijn voorbeeld ons in de toekomst nog bewijzen zal. Aan al onze jongere romanschrijvers op grooter en kleiner schaal durf ik vragen of zij, deze bundels ‘Proza’ doorbladerend, niet heilzaam zijn getroffen geworden door het met behulp van niet

meer dan twee jaartallen eensklaps onder hunne aandacht gebragte feit dat de goede weg, dien zij zoo vaak verzuimden in te slaan, reeds zoo lang geleden en op zoo overtuigende wijze voor hen afgebakend was geworden. Tevens durf ik verwachten dat de ontvangen les vruchten dragen zal. Voortreffelijke auteurs worden hieraan gekend, dat zij aan het publiek een middel in handen geven om zich de breekebeenen van het lijf te houden, en aan de breekebeenen-zelven dat zekere ontzag inboezemen zonder hetwelk er in de republiek der letteren geene goede politie schijnt te kunnen bestaan. Onze litteratuur wordt in den tegenwoordigen tijd hoofzakelijk geteisterd door twee plagen. Personen van beiderlei geslacht beelden zich in dat het verstaan van een weinig engelsch, of fransch, of hoogduitsch, voldoende is om den eersten roman den besten, neen den besten het eerst, te kunnen overzetten in het hollandsch. Jonge jufvrouwen met weinig fortuin en veel vrijen tijd, die er rond voor uitkomen dat zij zich voor hare korrespondentien liefst niet van het nederduitsch bedienen, maken geen bezwaar u in vertrouwen mede te deelen dat zij zich gaarne belast zouden zien met de vertaling van - en zij noemen het jongste werk van de eene of andere buitenlandsche reputatie. Ik die steeds van de ontwikkeling onzer hollandsche dames den besten dunk gekoesterd heb, ben nogtans niet geneigd om aan hare linguistische vaardigheid onvoorwaardelijk geloof te slaan. Eene beschaafde hollandsche vrouw kan in den regel zelfs geen onberispelijk fransch kattebelletje schrijven. Haar engelsch - *good sentiments and bad grammar* is het hoffelijkst wat men er van zeggen kan. Haar hoogduitsch telt in het geheel niet mede. En aan deze lieve handen zal men de overzetting toevertrouwen, en nog wel de bespoedigde overzetting van een kunstgewrocht dat aan den auteur de grootste inspanning gekost heeft, en tot welks uitvoering hij niet is kunnen geraken als na eene voorbereiding van een aantal lange jaren, worstelend tegen eene bijna onbegrensde konkurrentie? Waarlijk, de nationale stemmigheid komt er tegen op; en in stede van aldus voor te gaan op den haar anders zoo vreemden weg der impertinentie, behoorden onze beminnelijke zusters hare broeders in te prenten dat, wie zonder hollandsch te verstaan eene hollandsche vertaling voor zijne rekening neemt, een litterarische Barnum is en nimmer het hart zal winnen van een meisje van fatsoen. Intusschen zijn deze broeders, voor zoover zij niet zelven tot het gild der gewetenlooze vertalers medebehooren, weder op eene andere wijze der litteratuur tot overlast.

Tot hun ongeluk en onze verveling hebben zij uit het voorspel van den *Faust* vernomen dat het, om interessant te zijn, er slechts op aankomt een greep te doen in het volle leven der menschen. Zij kunnen het niet helpen, indien gij wilt. Hadden zij om dien versregel te vinden den geheelen *Faust* moeten doorlezen, zij zouden hem hoogst waarschijnlijk niet gevonden hebben. De schuld ligt dus aan Goethe; en al het kwaad waarvan wij spreken zou zijn voorkomen geworden, indien deze dichter had kunnen goedvinden om zijn *greift nur hinein!* naar de tweede of derde akte te verschuiven. Doch hetzij de man met het Olympisch voorhoofd zich al dan niet in der tijd aan eene kleine beweging van overijling bezondigd hebbe, wij laboreren ontegenzeggelijk heden ten dage aan overvloed van ongeletterde letteroefenaren. *Greift nur hinein!* zeggen ze, zichzelven moed insprekend; en spoediger dan men in den Kerseboom of in de Zeven Kerken van Rome een maaltijd naar boven hijscht, wordt u eene portie novellen voorgezet om van te sidderen. Altegader uit het leven. Intusschen kunnen deze heeren niet in de schaduw staan zoo min van Ebel als van Gräffner. Wanneer Ebels stentorstem door den spijskoker afdaalt naar de keuken, weet de kok waar hij zich aan te houden heeft. De man is omstreeks het middaguur met alles gereed, want den geheelen morgen en den geheelen voormiddag heeft hij onafgebroken gearbeid. *Greif nur hinein!* buldert de meester naar omlaag; en vijf minuten later dampt voor u op de tafel een bord *potage à la tortue*, of dischт men u een inderdaad smakelijk schoteltje koude ossenhaas *à la jardinière* op. Onze novellisten geven zich zoo veel moeite niet. Een os, zoo redeneren zij, is een kapuin onder de viervoetige dieren; wie voorts lust heeft in den haas, mag er hem zelf uitsnijden. Van toebereide schildpadsoep is bij hen geene kwestie. Zij werpen u den ongereinigden kalfskop, met de tong uit den bek, vierkant in den schoot. Hunne lamzaligste ondervindingen zetten zij op muzijk. De weg van Kralingen is minder oud dan de aandoeningen die zij als vonkelnieuwe gewaarwordingen zich aan het harte drukken. De vulgairste karakters noemen zij typen. Hoe lager bij den grond, des te gemakkelijker kunnen zij er bij. Dat er, ik zal niet zeggen eene hollandsche litteratuur, maar een zeker aantal voortreffelijke hollandsche schrijvers van den voortijd bestaat, schrijvers die ook wel eens het een of ander diep gevoeld, zuiver gedacht, onverbeterlijk uitgedrukt hebben, is aan hunne pennevruchten niet te bespeuren. Zij wachten met het vor-

men en beschaven van hunnen stijl tot er eene volks-editie zal uitgekomen zijn van het groote woordenboek van Prof. de Vries. Hun onbezoedeld handschrift gaat regelregt naar de zetterij, en liever dan zich tot het korrigeren van hunne drukproeven te vernederen zouden zij twijfelen aan hun genie. ‘Meermalen heb ik de vrees opgevat, dat er met dit geslacht niets uit te voeren zou zijn,’ zeide Hogendorp. Ik voor mij heb van onze novellisten gunstiger verwachting. Of zullen zij beweren dat het blootleggen van de wonden onzer letterkunde het middel niet is om hare genezing te bevorderen? dat eene uitboezeming als de voorgaande haar slechts te schande maakt? ‘Ik merk aan, dat het niet schandelijk is zulks te zeggen, maar te doen.’ Het leven is eene voortreffelijke zaak; doch de aesthetiek wil nog iets anders dan gedeklineerd worden. Uit het leven, naar het leven, in het leven - zulke titels, wanneer men niet oppast, kunnen eener litteratuur den dood doen. Wel zes gebreken zouden kunnen aanwijzen in de novellen van den heer Potgieter. Doch al gaf hijzelf ons toe dat zijn hengelaarszootje - *Als een Visch op het drooge* - eenheid mist en even goed uit drie afzonderlijke visschen bestaan kon; dat *Blaauwbes* langer jong zou blijven indien Eefje minder ouderwetsch verleid ware geworden; dat de *Pennelikker* ons dieper treffen zou indien er niet zoo overluid en zoo opzettelijk voor hem gepleit werd, - in elk dezer beelden, en dezer groepen van beelden, hoe digt zij ook aan de werkelijkheid naderen en van hoe minutieuse opmerking zij getuigen, is aan het ideale regt gedaan, is in het proza gestreefd naar de poësie. Zeg er van dat de schoonheid van hun ensemble vaak overschaduwd wordt door de keurigheid en den overvloed der details; houd vol dat zij meer geschilderd of geteekend dan geschreven zijn; dat men ze minder gemakkelijk leest dan ziet; dat men ze meer dan eenmaal moet gezien hebben om ze regt te kunnen waarderen en genieten. Doch erken tevens dat, zoo ooit, de kunst alhier verkregen is door arbeid; dat er gewikt en gewogen is; dat het schilderachtig woord alom de hand reikt aan den schilderachtigen toestand; bovenal en bij alles, dat er niet gedongen wordt naar den bijval der wuftheid, maar enkel en alleen naar de goedkeuring van het eigen welonderzocht en wel voorgelicht litterarisch geweten.

Ik behoor niet tot degenen die het vooral geladen hebben op 's heeren Potgieters schrijfwijze; en mijne bedenkingen, voor zoo ver

ik die heb, zijn dan ook niet tegen zijne phraseologie gerigt. Zoo verbazend veel auteurs hebben geen stijl hoegenaamd, dat het bezit dier eigenschap mij toeschijnt onder alle voorwaarden eene felicitatie te verdienen. De stijl van den heer Potgieter heeft den naam van duister te zijn; en wanneer men de zaak beoordeelt uit het oogpunt van de heeren uifgevers X en Y, vereerders van hetgeen in den boekhandel als een goede stijl geroemd wordt, is die reputatie vast niet op eene oneerlijke wijze door hem verworven. Doch in de litteratuur als in de natuurlijke historie zijn alle dingen relatief, gelijk men weet. Om nu niet te zeggen dat de verzen van Staring moeijelijker te verstaan zijn dan het proza van den heer Potgieter, deze laatste vergt somtijds van zijnen lezer, dit is een feit, dezelfde inspanning als bij voorbeeld Huygens. Ongetwijfeld is dit een inkonvenient. Het is het in denzelfden zin waarin iemand laatst van een zijner kennissen zeide, dien hij overigens prees als een goed man: ‘Hij heeft het inkonvenient van roomsch te zijn.’ Een schrijver der 19de eeuw mag zoo puntig, zoo kort, zoo kernig niet wezen als een schrijver der 17de; zuchtend toegegeven. Doch indien wij ons heilig voornamen een weinig gezetter in Huygens te lezen, zou het door den heer Potgieter aangerigte kwaad dan niet voor een groot deel zijn verholpen? Werkelijk komt het mij voor dat de ware proef met zijne schrijfwijze nog genomen moet worden. Wie weet? De groote menigte der lezers zou er misschien minder in te berispen vinden indien zijzelven beter op de hoogte waren. Het woord affektatie is spoedig uitgesproken; doch laat ons op onze hoede zijn. De ongemanierdheid heeft er belang bij, voor natuurlijk door te gaan. Elke deugdelijke stijl, ook de doorschijnendste en vloeijendste, is eene vrucht van studie; is op zijn best eene tot tweede natuur gewordene gewoonte. Sommige auteurs slagen er in om degelijk te blijven en nogtans eene zekere mate van populariteit te verwerven. Verder kan niemand het brengen. De beste schrijvers zullen te allen tijde het minst gelezen worden. Moest ik hem katalogiseren, ik zou den heer Potgieter tot de klasse dergenen brengen bij wie men, indien de konversatie tijdens de eerste kennismaking niet vlotten wil, een jaar later eens terug moet komen. Gedurende de jongste veertien dagen heb ik geen ander nederduitsch gebruikt als het zijne, en ik geef u mijn woord van eer dat de kuur mij voortreffelijk bekomen is. Neem er op uwe beurt de proef van; en sta mij toe, indien dit proza zich niet weldra vermengt met uw bloed en u niet door en

door gezond maakt, het er voor te houden dat gij de beginselen van eene leverkwaal met u omdraagt.

Welbezien komt de zaak hierop neder dat er in de manier van den heer Potgieter, bij sommige groote en door een ieder erkende deugden, iets hoogst eigenaardigs is; iets waardoor de eenen zich ten sterkste aangetrokken gevoelen, terwijl de anderen, de meesten, misschien levenslang moeite zullen hebben er zich mede te familiariseren. Dat dit zeer bijzondere des auteurs waarde als model en voorganger in het minst niet verkleint, zullen alle deskundigen toestemmen. Het model-zijn wordt niet bepaald door het gemak waarmede een kunstenaar nagevolgd wordt, maar door de vormende kracht die van hem uitgaat; door de deugdelijkheid van zijne methode; door zijne bedrevenheid in het openen van nieuwe wegen en nieuwe vergezigten. Vondel is onnavolgbaar; Cats daarentegen kan gemakkelijk nagebootst worden. Toch is Cats, al houdt men hem voor een echten dichter, een minder goed model dan Vondel. Eene kritiek die bovenal de vrijheid bemint; die zich uit dien hoofde de geroepene pleitbezorgster acht van alle met waardigheid in het leven tredende kunstvormen, ook van de minst populaire, de van den gebaanden weg meest afwijkende daaronder; zulk eene kritiek vraagt niet aan een auteur als den heer Potgieter of hij zich wel moeite genoeg geeft om te behagen aan de meerderheid; zij meet hem het verlof om ongemeen te zijn niet karig toe; erkentelijkheid beschouwt zij als haar eersten pligt. Doch laat mij anderhalve bladzijde uit *Lief en leed in het Gooi* mogen afschrijven, en gij zult gevoelen waar ter plaatse die kritiek het singuliere meent te zien overhellen tot het gezochte, den rijkdom tot overlading, het scherp en fijn geteekende tot het zichzelf door veelheid van elkander kruisende lijnen half uitwisschende, half verduisterende. Wij zijn met de vier jongelieden aangezeten aan het geïmproviseerd *déjeûner à la fourchette* in de hermitage te Eemnes-Binnen. Juister gezegd, wij nemen de ledige plaats in van den afwezigen vierde: Albert is met de geheimzinnige Poolsche schoone daar juist verdwenen. Het woord is aan Brammetje, den theoloog-gastronoom, die aan de anderen verhaalt hoe en waarom (eene zilveren-bruiloftspartij) er voor hen geene kans bestond om dien middag in het logement-zelf aan een ordelijk maal te komen: ‘Maar, Willem, hebt ge dan dat legio van heeren in het zwart - reik mij de peper eens aan, de bus is leêg, de partij moest gepeperd, - hebt ge dan dien sleep van dames niet gezien?

Eene zilveren bruiloft, dacht ik in mijzelven, zoodra ik hen van verre gewaar werd; - ik heb een instinct voor zulk soort van feesten. Livereiknechts, die bedaard, dat wil zeggen, niet beschonken zijn, - jonge meisjes, die zich gruwelijk vervelen, - heeren, wien men het aan kan zien, dat zij liever bij hunne zaken waren gebleven, - dames, wie het ijsselijk hindert te moeten bekennen, dat zij voor vijfentwintig jaren toch een dagje jonger waren, - en een hospes, die u dol maakt door zijn gerel, dat alles bij hem allerlekkerst, maar ook allerfatsoenlijkst zal zijn. Dat is eene zilveren bruiloft in eene Amsterdamsche regeringsfamilie, - wat wilt ge wedden? De kaas, Otto!' - 'Brammetje, Brammetje,' antwoordde de schilder, 'hoe zult gij eens de genoegens van den echt schetsen?' - 'Bij ondervinding,' was mijn antwoord. - 'Spotter!' hernam de theologant, 'de flesch, als ge wilt!' - 'Als ge vijfentwintig jaren gehuwd zijt, zult gij het luidruchtige, dartele, overdadige, niet meer voor bewijzen van ware vreugde houden.' - 'Eene koningstafel!' viel Brammetje in. - 'Stille dankbaarheid voor de weldaden u geschonken, een zwijgende blik op het kroost, waarin gij u herleven ziet.' - 'Fijne wijnen, Willem! De waard heeft mij van avond op een proefje genoodigd; ik zal woord houden.' - 'De bescheiden hoop, Brammetje, dat gij, omgeven door dezelfde vrienden, uw gouden bruiloft zult vieren!' - 'Dacht ik het niet?' hervatte de theologant: 'het gewoon slot van een vers bij die gelegenheden; zelfs poëten weten er geene verscheidenheid in te brengen; een dronk is ook hun besluit. Hoe veel ik er van houde, daar past hij niet; zulke herinneringen zijn te ernstig voor een maaltijd, of de maaltijd is te zinnelijk voor de herinneringen.' - 'Waarlijk, Brammetje?' - 'Op eene Fransche zilveren bruiloft laat ik het gaan. Jongens, ik heb een historie voor je.' - 'Vertel,' zei de schilder. - 'Dien mij eerst nog eens van die pasteitjes,' hernam Brammetje. 'Het was een curieus gesprek tusschen een jager en een koetsier, - die dingen zijn waarlijk zoo kwaad niet; - maar ik heb slechts drievierde gehoord; want de hospes bleef al voortrazen over zijne partij, ge moogt het ontbrekende aanvullen. "Supkroptf," sprak de jager tot den koetsier - een welluidend naampje, vindt gij niet? "Supkroptf, viert men in Rusland de *vingtcinquaines* nog?" - "En waarom niet?" antwoordde de held van den bok. *Entre deux*, jongens, ik wou dat ik Russisch kon.' - 'Mijn hemel, waarom?' vroeg Otto. - 'Er viel een bluf te slaan over de herkomst van

dat woord *bok*, in verband gebragt met de lange baarden der Russische koetsiers; de sik van dezen doet voor dien van geen gehoornde onder; hij is honderd gulden waard voor een liefhebber. Maar tot mijne vertelling! “En waarom niet, Jasmin?” zeide Supkroptf. - “Wel, het is oorlog geweest.” - “En wat zou dat?” zei Supkroptf. - “Dan gebeuren er mirakelen,” antwoordde Jasmin. Het is jammer, vrienden, maar het is toch waar: de hospes schreeuwde op dat oogenblik zoo luid: “Johannes, breek vooral die flesschen niet!” dat ik onwillekeurig naar den champagne keek, en Jasmin en Supkroptf vergat. Maar daar hoorde ik den eerste weêr: “Babet!” zei mijn vader, “wij zullen hem vieren.” - “En een voorbeeld van goede zeden geven, Colin!” - “Elf zonen en negen dochters, Babet!” - “Maar als gij zoudt opbiechten, Colin!” - “*Ils sont passés, ces jours de fête!*” - “*Et nous trinquerons à la paix, Colin!*” - “En toch, Supkroptf!” - daar liet de hospes een schotel vallen, waarop een tempel der huwelijkstrouw staan moest. “Zoo als ik zei, Supkroptf, trouw nooit, als ge aan geen mirakelen gelooft!” - Wij lachten. “Fransche moraal,” zeide ik. - “Toegestemd,” riep Brammetje; “te onzent ongehoord.”’

Indien dit voorbeeld niet een uit velen ware, zou ik het niet aangehaald hebben. In het tweede gedeelte van *de Bentgenooten*, hoewel een stuk van geheel ander kaliber, ontmoet men soortgelijke bladzijden. Ook in het vervolg van *het Gooi* zelf; ook in den *Pennelikker;* ook in *Marie* en in *Hanna;* ook in *het Weeuwtje uit het Hof van Holland*. Alleen in het *Rijks-Museum* vindt men ze niet, evenmin als in *de Zusters*, evenmin als in de onovertroffen schets uit het venster, *de Ezelinnen*. Aan den anderen kant ligt het in de rede dat het bijgebragte voorbeeld, hoewel niet eenig in zijne soort, mij nogtans sprekender is voorgekomen dan vele andere. Alle hoofdvoorwaarden van het waar te nemen verschijnsel zijn derhalve hier vereenigd. Hebben wij te doen met een alledaagsch of middelmatig auteur? Daarvan is in de verte geene spraak. De schrijver woldoet in zekeren zin aan alle eischen der kunst. Brammetje's karakter, een mengelmoes van kwasternij en gezond verstand, is uitnemend volgehouden. Jasmin, de Russen plagend en daarbij geestigheden debiterend over de amours van zijn eigen vader en moeder, is een echte Fransche type uit de lagere volksklasse. Die uitheemsche populaire moraal *à propos* van eene hollandsch-aristokratische zilveren bruiloft vormt een onberispelijken achtergrond. Het

nederlandsch feest, dat anders gevaar liep flaauw van omtrek en bleek van tint te blijven, komt er op zijn voordeeligst door uit. Vader Colin en moeder Babet teekenen zichzelven naar den eisch, ieder met één volzin. De waarschuwing des kasteleins omtrent de champagneflesschen komt juist van pas. De voor den tempel der huwelijkstrouw bestemde schotel kon op geen gelukkiger oogenblik gebroken zijn. Nooit werd eene bedenkelijke anekdote onschuldiger ingekleed, natuurlijker vastgevlochten aan het voorafgaande, kiescher onderschept en ingekort. Doch hetgeen in zichzelf een sieraad is kan met betrekking tot zijne omgeving in sommige gevallen misstaan, en de te onbekwamer plaatse aangebragte uitvoerigheid verstoort in den regel den indruk des geheels. Hier is het punt waar de regte weg en de weg van den heer Potgieter mij toeschijnen uiteen te loopen. Zijn geheugen is bevolkt met een zoo groot aantal herinneringen, de voorraad zijner denkbeelden is zoo overvloedig, het krielt in zoodanige mate onder zijne pen van beelden en gelijkenissen, zijn vernuft is zoo gewoon aan snelheid van bewegingen, en stapt met zijne laarzen van zeven mijlen zoo vervaarlijk door, dat hem bij te houden meer dan eens een wedloop wordt en ophoudt een genot te zijn. Zeg niet dat dit bezwaar vervalt voor hen die het voorregt hebben gemeenzaam met hem bekend te zijn. Noem de namen niet van schrandere en welontwikkelde ja, maar toch geenszins exceptioneel begaafde vrouwen en jongelieden, zijne vrienden en vriendinnen, die zich in zijne manier volkomen te huis gevoelen, die hem overal en aanstonds begrijpen. Dit moge een feit zijn, het feit-zelf is geen onvoorwaardelijk kompliment. Zoo vaak de heer Potgieter in zijne kracht is behoeft niemand, om door hem medegesleept en aan zichzelf ontvoerd te worden, vertrouwelijk met hem te hebben omgegaan, of zelfs hem van aangezigt te kennen. Indien het gebrek waarop ik wijs niet zoozeer aan den schrijver als aan zijne schriften kleeft, is het eene zwakheid, een laatste overblijfsel van den natuurlijken mensch. Met meer kunst zou deze zwakheidzelve de bron van nieuwe schoonheden hebben kunnen worden. Dat zij dit laatste bij den heer Potgieter werkelijk geworden is, bewijzen in hun onderling verband de onder zijne opstellen geplaatste jaartallen. Het zou mij groot leed gedaan hebben indien zijne bloemlezing ook slechts één opstel minder behelsd had. Geene bladzijde van het ons aangebodene zou ik wenschen te missen. Doch evenals bij den heer Vissering onderscheid ik ook bij hem tusschen eerst en

daarna, tusschen het begin en het einde. *De Bentgenooten* zijn van '37; *het Gooi* dagteekent van slechts twee jaren later. Voor den opmerkzamen lezer is deze aanwijzing voldoende. Er spreekt uit die proeven eene verwonderlijke vastheid van oordeel en hand. Doch tevens getuigen zij van meer geest en overvloediger stof dan de kunstenaar vooralsnog verwerken kon.

Met wien onder zijn tijd- en landgenooten zal ik ten besluite den heer Potgieter vergelijken? Niet met den heer Vissering, indien ik de keus heb, en evenmin met den heer Bakhuizen van den Brink, maar allerliefst en bij voorkeur met den heer Alberdingk Thijm. Niet dat de heer Bakhuizen mij de vingeren niet doet jeuken; integendeel. Ik heb grooten lust in hem, en t'avond of morgen bezwijk ik gewis voor de verleiding. Doch ik zal wachten met hem uit te teekenen tot hijzelf aan zijn wachten een einde zal gemaakt hebben. Koos ik den heer Vissering tot pendant, er zou, dit vrees ik, op geene der twee beeldtenissen eene genoegzame hoeveelheid licht vallen. Er is tusschen zijne manier en die van den heer Potgieter, bij alle gelijkheid van rigting, een te groot verschil. Bij den een niets ingewikkelds, geen zweem van bizarrerie (het hooge woord is er uit); bij den ander (nog zulk een woord) geen eenzijdig intellektualisme, geene redenering voor kunst. Dat twee zoo onderscheiden geesten eene zoo warme vriendschap voor elkander kunnen gevoelen zou moeten gerekend worden tot de mysterien der werkelijkheid te behooren, indien men niet wist dat al het voortreffelijke hier beneden van dezelfde familie is. Ik vraag den heer Alberdingk Thijm verschooning voor hetgeen er in deze opmerking te zijnen aanzien schijnbaar onvriendelijks mag gelegen zijn. Ook hij is van de familie, geloof het vrij, en het is mijne schuld niet dat zijne schrijfwijze in sommige opzigten zoozeer op die van den heer Potgieter gelijkt. O gij haters aller stijlen op een na, den gladden, koelt aan dit tweetal uwe regtmatige woede! Ik verkeer ongaarne in het hoekje waar de slagen vallen en stel mij daarom geen partij. Bovendien heb ik de aandacht mijner lezers voor iets anders te vragen; voor eene overeenkomst waarover ik niet slechts geen gevaar loop het met hen aan den stok te krijgen, maar die, zoo zij althans mijn zwak voor de hoofdstad des vaderlands deelen, ons te zamen verheugen zal. De heer Thijm en de heer Potgieter zijn *par droit de conquête* of *par droit de naissance* - de litteratuur-geschiedenis is geen ambtenaar van den burgerlijken stand - kinderen van Amsterdam. Laat u

door een weinig stadskritiek, onlangs door den eenen in het licht gegeven, niet op het dwaalspoor brengen. Ook de heer Thijm is een Amsterdammer in zijn hart. De zuiverheid van des anderen voorliefde kan door niemand verdacht worden. Alle stukken van den heer Potgieter spelen in de hoofdstad, en schilderen haar, en leven van haar leven. Wel deed hij voor eene enkele maal een uitstapje naar het Gooi, doch het geschiedde in de dagen zijner prille jeugd; en die er hem te Eemnes voor strafte was eene Amsterdamsche familie. Ook bragt hij bij zeldzame uitzondering den dag wel eens te Bloemendaal, den avond in de omstreken van Heemstede door; doch hij droeg zorg vóór het vertrek van den laatsten trein te Haarlem te wezen en keerde met zonsondergang terug naar stad - ‘Amsterdam, weet ge, de stad bij uitnemendheid.’ Zelf spot hij er mede, doch zoo als een jongeling met de liefde spot. *On dit: ‘Je te connais, beau piége!’ et l'on y donne*. Niemand heeft ooit den naam der hoogeschool vernomen in wier rol de heeren Thijm en Potgieter ingeschreven werden als studenten. Amsterdam is hunne eenige universiteit geweest, en zij hebben er beter gestudeerd dan de meesten elders. Had ik een Amsterdamsch adresboek bij de hand, ik zou u kunnen zeggen tot welke schakering der handelswereld zij behooren. Doch vergenoeg u met de wetenschap dat zij zich dagelijks in die wereld bewegen en er een deel van uitmaken. IJzeren hoofden, roept gij uit; hoofden die na de bezigheden van den morgen en den middag 's avonds niet te vermoeid zijn om allerhande kennis te vergaderen. Vaste karakters, voeg ik er bij; te degelijk om op of onder te gaan in den arbeid voor het dagelijksch brood; te fier om zich daarvan te verstrooijen met alledaagsche vermaken; een weerglans van den gulden Amsterdamschen tijd toen kunstminnaar te zijn tot de eerzucht van den koopman behoorde, toen uit te munten door wetenschap geacht werd een vereischte te zijn in den handelaar. Er is te onzent, ook in de hoofdstad des rijks, veel voosheid, veel bedroevends. Amsterdamsch peil heeft op het gebied van den waterstaat meer te beteekenen dan op dat der beschaving. Des te weldadiger wordt men aangedaan door de gedachte dat in twee onderscheiden kringen aldaar, gesteund door de sympathie van velen en door aller hoogachting, twee vermogende armen den wagen der stedemaagd helpen voortduwen. Tusschen de paneelen en het bekleedsel van dat rijtuig steekt nog altijd het diploma van Nederlands toekomst.

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

Journal of the Proceedings of the Linnean Society, Zoölogical Papers. 1856 en volgende jaren.

Sedert het laatst der vorige eeuw bestaat in Engeland onder den naam van *Linnean Society* een bloeijend genootschap, dat aan de bevordering der kennis van de natuurlijke historie gewijd is. Eene dubbele reeks van werken wordt door dit genootschap in het licht gegeven. Verhandelingen van grooteren omvang worden geplaatst in de 'Transactions of the Linnean Society', die in 4to worden uitgegeven, en waarvan in 1860 het XXIII^{ste} deel in het licht verscheen. De behoefte aan spoedige mededeeling van nieuwe nasporingen en ontdekkingen, ook dan wanneer zij nog niet rijp zijn voor meer systematische behandeling, deed het genootschap in 1856 het besluit opvatten om met de uitgave der 'Transactions' die van een tijdschrift voor kortere aanteekeningen en stukken van meer voorbijgaand belang te verbinden, onder den titel van 'Journal of the Proceedings of the Linnean Society.' Van dit tijdschrift verschijnen jaarlijks vier nommers, zooveel mogelijk met gelijke tusschenpoozen. Ieder nommer is zamengesteld gedeeltelijk uit 'Zoölogical,' gedeeltelijk uit 'Botanical papers,' die geheel afzonderlijke seriën vormen, afzonderlijk gepagineerd worden en ook afzonderlijk verkrijgbaar zijn. Het groote aantal en de belangrijkheid der 'botanical papers' aan

het genootschap geleverd, heeft het bestuur al spoedig tot de uitgave van ‘Supplemental Botanical Numbers’ doen besluiten, die afzonderlijk in rekening gebragt worden. Behalve dezen bedraagt de prijs voor elken jaargang 12 shillings, of 8 shillings voor hetzij de Zoölogical, hetzij de Botanical papers alleen.

In de ‘Transactions’ zijn onderscheidene belangrijke bijdragen tot de natuurlijke historie van den Indischen Archipel opgenomen, zooals eene beschrijving van visschen van Sumatra, door Mungo Park, in Deel III (1797), eene systematische rangschikking en beschrijving der vogels van Java door Horsfield, een berigt aangaande de reusachtige bloemen bekend onder den naam van Rafflesia door Brown en een beschrijvende catalogus van een verzameling van zoogdieren, op last der Oost-Indische Compagnie op Sumatra en de naburige eilanden bijeengebragt door Raffles, allen in Deel XIII (1822), de beschrijving van verschillende planten van den Archipel, door Jack, in D. XIV (1825), en eindelijk de hoogst belangrijke Ophelderingen aangaande de Flora's van den Maleischen Archipel en tropisch Afrika, door den beroemden Hooker, in D. XXIII (1860). Maar nog veel belangrijker voor de kennis der natuurlijke historie onzer Indiën zijn de ‘Proceedings’ geworden door de talrijke mededeelingen die zij bevatten, aangaande de onderzoekingen van een uitstekend natuurkundige, Alfred R. Wallace, die zich eene reeks van jaren met zoölogische nasporingen in den Indischen Archipel heeft bezig gehouden en met dat doel vele zijner minst bekende en afgelegenste gewesten bezocht heeft. De Heer Wallace begon zijn onderzoek in Sarawak op Borneo, het rijk van Radja Brooke, bezocht daarna Malakka en Singapore, en begaf zich vervolgens naar de Oostelijke deelen van den Archipel, waar hij zich geruimen tijd ophield op Celebes, de Aroe- en Kei-eilanden, Batjan, Kajoa en Makjan. Later vinden wij hem op Bali en Lombok, en bezield met het voornemen om zijne nasporingen steeds verder voort te zetten. Op zijne verdere verrigtingen kom ik welligt later terug. Voor het oogenblik bepalen wij ons tot eene verhandeling, door hem kort na zijn verblijf op Lombok geschreven, en in 1860 in de ‘Proceedings’ opgenomen: ‘over de Zoölogische Geographie van den Indischen Archipel,’ waarin hij de groote resultaten, door zijn onderzoek voor de wetenschap verkregen, voorloopig in eene algemeene beschouwing te zamenvat.

Het is mijn voornemen niet thans mijne lezers op te houden bij de vroegere bijdragen in de ‘Proceedings,’ die de vrucht waren der nasporingen van den Heer Wallace. Zij bestaan uitsluitend uit Catalogi van de door hem in de verschillende streken van den Archipel verzamelde insekten uit de orden der Homopteren, Hymenopteren en Dipteren, met bijgevoegde beschrijvingen van de nieuwe species. Deze Catalogi zijn, naar de toezendingen en aanteekeningen van den Heer Wallace, opgemaakt door de Heeren Fr. Walker en Fred. Smith, terwijl de Heer G.R. Gray in de ‘Proceedings of the Zoölogical Society of London’ (D. XXVI, 1858), eene soortgelijke lijst plaatste van de zoogdieren en vogels, door den Heer Wallace van de Aroe-eilanden overgezonden. Zulke lijsten van de soorten van dieren in verschillende localiteiten gevonden, en dan nog wel grootendeels van de meest verachte insekten, hebben voor den oningewijden lezer ongetwijfeld zeer weinig aantrekkelijks; en ik vrees, dat ik er welligt, naar het oordeel van velen, in een tijdschrift voor een gemengd publiek bestemd, reeds te veel over zeggen zal, wanneer ik later zal trachten aan te wijzen wat deze lijsten van den Heer Wallace hebben bijgedragen om onze kennis der Indische dieren te completeren. Het is namelijk mijn voornemen in een volgend nommer in eenige groote trekken te schetsen, wat ons thans van de dierenwereld in onzen Indischen Archipel bekend is, en welke gapingen nog moeten worden aangevuld, eer wij geacht kunnen worden een eenigzins voldoend overzigt zijner Fauna te bezitten. Maar aleer ik mij daaraan waag, gevoel ik behoefte de belangstelling mijner lezers voor dat onderwerp te winnen, en ik meen dit niet beter te kunnen doen dan door te beproeven om in een voorbeeld te toonen, welke hoogst belangrijke resultaten voor de wetenschap door nasporingen omtrent speciale Fauna's en Flora's kunnen verkregen worden.

Het rangschikken der bekende en opsporen van nieuwe species van planten en dieren, hetzij in het algemeen, hetzij voor zoover zij in bepaalde localiteiten voorkomen, is eene wetenschappelijke werkzaamheid, die niet alleen door de leeken, maar zelfs door vele beoefenaars der natuurkundige wetenschappen, met geene goede oogen aangezien en vaak als wetenschappelijke knutselarij veroordeeld wordt. Doorgaans is men evenwel minder afkeerig van deze soort van studiën, zoolang zij zich tot de planten en sommige hoogere dierklassen be-

palen, omdat hier de kennis van de soorten en hare verbreiding meer regtstreeksch nut aanbrengt en strekken kan om velerlei behoeften van het dagelijksch leven, velerlei eischen van weelde en genotzucht te bevredigen. De systematische rangschikking en beschrijving van zoogdieren en vogelen wordt dus doorgaans niet overbodig geacht; op die van visschen en amphibiën wordt reeds veel minder prijs gesteld; maar wanneer zij zich tot weekdieren of insekten verlaagt, wordt zij niet zelden met minachting beschouwd. Intusschen is er niets meer onwetenschappelijk dan zulk een onderscheiding. Het vermoeden van praktisch nut uit nasporingen in eene bepaalde rigting te trekken, moge als wegwijzer bij wetenschappelijk onderzoek eene stem hebben, gelukkig is het voor de wetenschap, dat zij ook vrienden heeft, die haar alleen om haar zelve liefhebben, en wien het enkel om het zuivere weten te doen is, onverschillig of dit al dan niet resultaten voor de praktijk zal opleveren. En het verdient opmerking, dat niet zelden juist de meest belanglooze vrienden der wetenschap beloond worden door ontdekkingen, die de rijkste vruchten dragen. Vreemd is dit echter niet: want die vruchten groeijen dikwijls op een weg, waar men die nimmer verwachtte of vermoedde.

Is het onwetenschappelijk een tak van kennis te minachten omdat hij niet dadelijk praktische resultaten geeft of belooft, het is even onwetenschappelijk uit de hoogte neder te zien op sommige soorten van nasporingen, dewijl zij te speciaal, te onbeduidend zijn, te weinig in de groote vragen der wetenschap ingrijpen. Want niemand kan zeggen wat in de wetenschap groot of gering verdient te heeten, noch ontkennen, dat vaak uit schijnbaar onbeduidende feiten de gewigtigste gevolgen kunnen getrokken worden. Zulke verkeerde oordeelvellingen zijn intusschen, zelfs onder de opregte vrienden der wetenschap niet zeldzaam. De physioloog b.v. beschouwt, en tot zekere hoogte niet ten onregte, de kennis der levensverschijnselen van planten en dieren als oneindig gewigtiger dan die van de geographische verbreiding en juiste rangschikking der soorten. De noeste arbeid door de systematici aan de opbouwing en uitbreiding hunner stelsels besteed, komt hun vaak onbegrijpelijk voor en wordt slechts met zekeren weêrzin door hen geduld. Naar mijn inzien moest men meer prijs stellen op de voordeelen, die ook in de beoefening der wetenschap aan de verdeeling van den arbeid verbonden zijn, en minder blind wezen voor de resultaten die verkregen

worden door hen, die eene andere rigting dan onze eigene in hunne studiën volgen. Men moest meer gereed zijn om te erkennen, dat soms eensklaps een licht wordt ontstoken, dat geheele reeksen van wetenschappelijke waarnemingen zoo bestraalt, dat hetgeen tot dusver onbeduidend scheen te zijn, van onschatbare waarde blijkt te wezen.

Het fijne uitpluizen van de overeenkomsten en onderscheidingen van geslachten en soorten, vaak naar kenmerken, die zich alleen aan de uitwendige deelen vertoonen, en dus buiten alle verband schijnen te staan met de groote vragen, die de physiologie te beantwoorden heeft, - die muggenzifterij aan de systematici niet zelden voorgeworpen, - krijgt inderdaad een geheel ander aanzien, wanneer men hunne verrigtingen in het licht van Darwins theorie over den oorsprong der soorten beschouwt. Nemen wij voor een oogenblik aan (en zouden wij dit niet veilig ook als blijvend resultaat kunnen erkennen?) dat die theorie althans in zooverre waarheid behelst, dat de tegenwoordig bestaande soorten uit een veel geringer getal van oorspronkelijke soorten gesproten zijn, en in de punten van overeenkomst van verschillenden aard die zij vertoonen, de sporen dragen van haren gemeenschappelijken oorsprong en de verschillende graden harer verwantschap, dan doet dit al aanstonds de waarde van den arbeid der systematici verbazend stijgen. De vereeniging van verschillende species in één genus is niet langer de bloote aardigheid om tot verkrijging van een gemakkelijker overzigt bijeen te voegen wat in de meeste punten overeenstemt, maar een te zamenbrengen van hetgeen van nature bijeen behoort; het begrip van een genus is niet langer eene abstractie, maar wordt eene realiteit; het spreken van verwantschap tusschen de soorten is niet langer een beeld, maar de meest eigenlijke uitdrukking die men bezigen kan.

De Heer Wallace doet ons, in zijne verhandeling over de Zoölogische Geographie van den Indischen Archipel, in het gewigt der systematische kennis van geslachten en soorten, in verband met hunne geographische verspreiding, een nog veel dieperen blik slaan, waarbij hij trouwens, zelf Darwinist, steeds de theorie van Darwin duidelijk genoeg onderstelt. Uit de waarneming der soorten, die de verschillende lokaliteiten bevolken, van hare punten van overeenkomst en verschil en daaruit afgeleiden graad van verwantschap, maakt hij gevolgtrekkingen, die voor de geschiedenis van onze aardkorst van het hoogste gewigt zijn; de beschouwing der vormen en kenteekenen

van de geringste insekten leidt hem op tot de erkentenis van het bestaan van algemeene wetten, die over sommige deelen der natuurwetenschap een geheel nieuw licht doen opgaan.

Ik zal de bedoelde verhandeling van den Heer Wallace, klein van omvang in betrekking tot het gewigt van haren inhoud, in de volgende bladzijden in haar geheel vertaald mededeelen. De lezer zal mij, meen ik, dank weten, dat ik niet de ijdele poging heb gewaagd hem door een bloot uittreksel een opstel te leeren kennen, dat bijna zooveel zaken als woorden bevat. Tevens zal, meen ik, dit opstel, dat het groot wetenschappelijk nut der kennis van speciale Fauna's en Flora's zoo duidelijk in het licht stelt, mij strekken tot eene *captatio benevolentiae* ten behoeve van hetgeen ik in een paar volgende nommers over den tegenwoordigen staat onzer kennis van de Fauna en Flora van Nederlandsch Indië hoop mede te deelen.

‘In een artikel van den Heer Sclater over de geographische verspreiding der vogels in de ‘Proceedings’ voor Febr. 1858 wordt aangewezen, dat de westelijke eilanden van den Archipel tot het Indische, de oostelijke tot het Australische gebied der Ornithologie behooren. Mijne onderzoekingen in die landen hebben mij de overtuiging gegeven, dat deze verdeeling op elken tak der Zoölogie van toepassing is; en het doel der tegenwoordige mededeeling is, de juiste grenzen van elk gebied aan te wijzen en de aandacht te bepalen bij eenige daaruit af te leiden gevolgen van groot algemeen belang met betrekking tot het onderzoek naar de wetten van de verspreiding der organismen.

De Australische en Indische gewesten der Zoölogie zijn van elkander zeer verschillend. In het eene vormt de orde der buideldieren de groote massa der Mammalia, in het andere wordt geen enkel dier van deze orde aangetroffen. Buideldieren van ten minste twee geslachten (Cuscus en Belideus) worden gevonden op Celebes en in den ganschen Molukschen Archipel; maar geene zijn ooit ontdekt in de naburige eilanden Java en Borneo. Van de onderscheidene vormen van Quadrumana, Carnivora, Insectivora en Ruminantia, die zoo overvloedig zijn in de westelijke helft van den Archipel, zijn Paradoxurus en Cervus de eenige geslachten die in de Molukken gevonden worden. De Sciuridae (eekhoorns), zoo talrijk

in de westelijke eilanden, zijn in Celebes slechts door één of twee soorten vertegenwoordigd en ontbreken verder oostwaarts geheel. Niet minder merkwaardige voorbeelden verschaffen ons de vogels. Het Australisch gewest is het rijkste ter wereld in papegaaijen; het Aziatische van alle tropische gewesten het armste. Drie geheele families van de orde der psittacinae zijn bijzonder eigen aan eerstgenoemd gewest, en twee daarvan, de kakatoes en lories, strekken zich uit tot aan zijne uiterste grenzen, maar zonder dat eene enkele soort tot de Indische deelen van den Archipel overgaat. Het geslacht Palaeornis is aan den anderen kant even strikt tot het Indisch gewest beperkt. In de orde der Rasores (hoenderachtige vogels) zijn de Phasianidae Indisch, de Megapodiidae Australisch; maar hier overschrijdt in elke familie ééne species de grenzen van het aanliggend gebied. Het geslacht Tropidorhynchus, dat het Australisch gewest bijzonder kenmerkt, en overal in de Molukken en Nieuw Guinea zoowel als in Australië overvloedig is, is op Java en Borneo geheel onbekend. Aan den anderen kant nemen de geheele families der Bucconidae, Trogonidae en Phyllornithidae, en de geslachten Pericrocotus, Pycnonotus, Trichophorus, Ixos, bijna de geheele uitgestrekte familie der lijsters en eene menigte andere geslachten plotseling een einde aan de oostzijde van Borneo, Java en Bali. Al deze groepen zijn *gewone vogels* op de groote Indische eilanden, zij komen er overal voor, zij vormen de kenmerkende trekken hunner ornithologie; en het valt den natuuronderzoeker bijzonder in het oog, dat hij, de naauwe straten van Makassar en Lombok overgaande, ze in het geheel niet meer bespeurt, even als de Quadrumana en Felinae, de Insectivora en de Rodentia, wier talrijke species de bosschen van Sumatra, Java en Borneo bevolken.

Ten einde de grenzen der beide gewesten, waar zij (geographisch genomen) elkander het naast raken, met naauwkeurigheid te bepalen; kan ik mededeelen dat ik, gedurende een verblijf van weinige dagen, op het eiland Bali vogels vond van de geslachten Copsychus, Megalaima, Tiga, Ploceus en Sturnopastor, allen kenmerkend voor het Indisch gewest en overvloedig op Malakka, Java en Borneo, terwijl ik, naar Lombok overgestoken zijnde, waar ik mij drie maanden met verzamelen bezig hield, nooit een exemplaar van die geslachten heb gezien; en evenmin vertoonden zij zich op Celebes of eenig der meer oostwaarts gelegen eilanden, die ik bezocht. Bren-

gen wij dit in verband met het feit dat Cacatua, Tropidorhynchus en Megapodius op Lombok hunne westelijke grens hebben, dan mogen wij het als zeker aanmerken, dat de straat van Lombok, slechts 15 Engelsche mijlen breed, de grenzen aanwijst en twee der groote zoölogische gewesten van den aardbodem scherp van elkander scheidt. Waarbij de Philippijnsche eilanden moeten worden ingedeeld, is in sommige opzigten twijfelachtig, daar zij op beide gewesten gelijken en van beide verschillen. Het ontbreekt hun aan de veelsoortige Mammalia van Borneo, maar zij bevatten geene buideldieren. De papegaaijen zijn schaarsch, gelijk in het Indisch gewest: de lories ontbreken geheel, maar er is één vertegenwoordiger der kakatoes. De spechten en Trogons, de geslachten Ixos, Copsychus en Ploceus hebben zij gemeen met Indië. Daarentegen zijn de Australische vormen Tanysiptera en Megapodius hier, ofschoon slechts door enkele species, vertegenwoordigd. Ook zijn eenige weinige geslachten aan deze eilanden bijzonder eigen. Over het geheel moeten wij de Philippijnsche eilanden plaatsen in het Indisch gewest, maar met de opmerking dat zij eenige van zijne meest in 't oog loopende trekken missen. Zij bezitten onderscheidene op zich zelf staande Australische vormen, maar op verre na niet genoeg om een werkelijken overgang uit te maken.

Wanneer wij de Philippijnsche eilanden voor het oogenblik buiten de rekening laten, behooren de westelijke en oostelijke eilanden van den Archipel, naar de hier gemaakte verdeeling, tot gewesten die meer onderscheiden en aan elkander overgesteld zijn, dan eenige andere van de groote zoölogische afdeelingen onzer aarde. Zuid-Amerika en Afrika, schoon gescheiden door den Atlantischen oceaan, verschillen niet zoo sterk als Azië en Australië: Azië met zijn overvloed en verscheidenheid van groote zoogdieren en geen buideldieren, en Australië met naauwelijks iets anders dan buideldieren: Azië met zijne schitterende Phasianidae, Australië met zijne eenkleurige Megapodiidae: Azië het armste tropische gewest in papegaaijen, Australië het rijkste. En al deze treffende karaktertrekken vertoonen zich in nagenoeg volle kracht tot aan de uiterste grenzen der beide gewesten; zoodat wij hier in weinige uren eene mate van zoölogisch verschil kunnen gadeslaan, die in andere deelen der aarde slechts na weken of zelfs maanden reizens wordt opgemerkt.

Bovendien is er in het voorkomen of het physisch karakter der eilanden niets dat ons zulk een verschil zou doen verwachten. Hunne physische en geographische verschillen gaan met de zoölogische niet zamen. Daar is een treffende overeenkomst tusschen de beide helften van den Archipel. De groote vulkanische keten loopt door beide deelen heen. Borneo is de tegenhanger van Nieuw Guinca; de Philippijnsche eilanden gelijken sterk op de even vruchtbare en even vulkanische Molukken; terwijl men in oostelijk Java reeds het meer dorre klimaat van Timor en Australië begint te bespeuren. Maar deze overeenkomsten gaan gepaard met een verbazend verschil uit zoölogisch oogpunt, terwijl de Aziatische en Australische gewesten respectief op Borneo en Nieuw-Guinea de hoogste ontwikkeling hunner eigenaardigheid vertoonen.

Maar welligt zal men zeggen: ‘de scheiding tusschen deze beide gewesten is niet zoo volstrekt: er is eenige overgang; er zijn soorten en geslachten die aan de oostelijke en westelijke eilanden gemeen zijn.’ Dit is waar, en bewijst toch, mijns inziens, geen overgang in den eigenlijken zin des woords, daar de aard en het bedrag der overeenkomst hier alleen dient om de volstrekte en oorspronkelijke onderscheidenheid der beide gewesten in een te sterker licht te plaatsen. Zoo ergens, dan bevestigen hier de uitzonderingen den regel.

Laat ons deze gevallen van veronderstelden overgang nader onderzoeken. Bijna het eenige voorbeeld in de westelijke eilanden van eene groep, die aan Australië en de oostelijke eilanden eigen is, is de Megapodius van noord-westelijk Borneo. Geen enkele der Australische vormen van Mammalia overschrijdt de grenzen van dit gewest. Aan den anderen kant komen Quadrumana voor op Celebes, Batjan, Lombok en misschien op Timor; herten hebben Celebes, Timor, Boeroe, Ceram en Gilolo, maar niet Nieuw-Guinea bereikt; zwijnen strekken zich uit tot Nieuw-Guinea, waarschijnlijk de ware oostelijke grens van het geslacht Sus; eekhorens worden gevonden op Celebes, Lombok en Sumbawa; onder de vogels komt Gallus voor op Celebes en Sumbawa; spechten bereiken Celebes en hoornbekken strekken zich uit tot het noord-westelijk deel van Nieuw-Guinea. De gevallen die men ten voordeele van een overgang tusschen de dieren van beide gewesten zou kunnen aanvoeren, kunnen wij rangschikken in drie klassen: 1° identische soorten,

2° naauw verwante of vertegenwoordigende soorten, en 3° soorten van geslachten aan zekere bepaalde streken bij uitsluiting eigen.

Omtrent de gevallen der eerste soort merken wij het volgende op. De gewone grijze aap (Macacus Cynomolgus) heeft Lombok en misschien Timor, maar niet Celebes bereikt. De herten der Molukken schijnen eene verscheidenheid te zijn van Cervus Rufus, van Java en Borneo. De boschhaan van Celebes en Lombok is eene Javaansche soort. Hirundo Javanica, Zosterops flavus, Halcyon collaris, Eurystomus gularis, Macropygia phasianella, Merops Javanicus, Anthreptes lepida, Ptilonopus melanocephala en sommige andere vogels schijnen dezelfde te zijn in de aangrenzende eilanden van het oostelijk en westelijk gebied, en enkele van dezen strekken zich uit over den ganschen Archipel. Maar wanneer wij Lyell over de verschillende wijzen van verspreiding der dieren hebben geraadpleegd en op de onderlinge nabijheid der eilanden acht geven, dan zullen wij verbaasd zijn, niet over het bedrag van ruiling in soorten (die grootendeels vogels zijn van een sterk vermogen om te vliegen), maar veeleer dat in den loop der eeuwen niet eene veel grootere en bijna volkomene zamensmelting heeft plaats gegrepen. Indien eens de Atlantische oceaan zich langzamerhand mogt vernaauwen, totdat slechts eene straat van twintig Engelsche mijlen breedte Afrika van Zuid-Amerika scheidde, kunnen wij dan nalaten te gelooven, dat zij weldra aan elkander eene menigte soorten van vogels en insekten en eenige weinige van zoogdieren zouden hebben overgedaan? Maar zulk eene ruiling zou eene toevallige vermenging van wezenlijk verschillende Fauna's zijn, geen natuurlijke en regelmatige overgang van de eene tot de andere. Op gelijke wijze nu zijn de gevallen van identische soorten in de oostelijke en westelijke eilanden van den Archipel het gevolg van trapswijze en toevallige vermenging van oorspronkelijk geheel verschillende Fauna's.

In onze tweede klasse, die der vertegenwoordigende soorten, moeten wij de wilde varkens plaatsen, die op ieder eiland van verschillende, schoon naauw verwante soort schijnen te zijn. Ook de eekhorens van Celebes zijn van bijzondere soorten, en even zoo de spechten en hoornbekken, gelijk ook twee op dit eiland voorkomende vogels van de Aziatische geslachten Phoenicophaeus en Acridotheres. Maar in deze en eenige weinige andere soortgelijke gevallen bestaat steeds naauwe verwantschap met andere soorten op

Java, Borneo of de Philippijnsche eilanden voorkomende. Wij hebben dus alleen te veronderstellen, dat de soorten van de westelijke naar de oostelijke eilanden overgingen in een zoo ver verwijderd tijdvak, dat zij aan de eene of aan de andere zijde zijn uitgestorven en door een verwanten vorm vervangen, en wij zullen ons juist den staat van zaken hebben gedacht die werkelijk bestaat. Wij weten dat zulk een uitsterving en zulk een vervanging gedurig plaats hebben. Zoodanig is de regelmatige loop der natuur geweest in alle deelen van den aardbodem, waarvan wij geologische gedenkteekenen bezitten; en tenzij wij in staat mogten zijn om te toonen, dat de Indisch-Australische Archipel een geheel en al exceptioneel gewest is geweest, moet zoodanig ook hier de loop der natuur geweest zijn. Indien deze eilanden in hun tegenwoordigen vorm slechts gedurende een der latere tijdperken van het tertiaire tijdvak bestaan hebben, en indien ruiling van soorten ook maar enkele malen met lange tusschenruimten heeft plaats gehad, dan is het feit van enkele identische en eenige andere naauw verwante soorten eene noodzakelijke uitkomst, ook indien de twee gewesten in quaestie oorspronkelijk waren bevolkt geweest door geheel en al verschillende scheppingen van organische wezens en er nimmer eenige naauwere band tusschen hen bestaan had dan nu bestaat. Het voorkomen van een beperkt getal vertegenwoordigende soorten in de beide groote deelen van den Archipel kan derhalve voor een waren overgang van het eene tot het andere niets ter wereld bewijzen.

‘De voorbeelden van onze derde klasse - van bijzondere geslachten, die weinig of geen verwantschap hebben met die der aangrenzende eilanden, - zijn bijna geheel beperkt tot Celebes, en maken dit eiland tot een in de hoogste mate belangwekkend op zich zelf staand distrikt. Cynopithecus, een geslacht van bavianen, het buitengewone Babiroesa (hertzwijn) en het zonderlinge herkaauwende dier, Anoa Depressicornis genoemd, hebben niets gemeen met de zoogdieren van Azië, maar schijnen meer met die van Afrika verwant. Een vierhandig dier van hetzelfde geslacht als het eerstgenoemde (misschien wel hetzelfde) komt voor op het kleine eiland Batjan, dat de uiterste oostelijke grens van de hoogste orde der zoogdieren vormt. Eene verwante soort komt, zegt men, ook op de Philippijnsche eilanden voor. Een zoodanig voorkomen nu van Quadrumana in het Australisch gewest bewijst niets hoegenaamd ten aanzien van een overgang tot de wes-

telijke eilanden, die onder hunne talrijke soorten van apen niets aanbieden dat naar deze gelijkt. De soort van Celebes en Batjan heeft den hoogen rand die van boven de oogkassen overschaduwt, het lange neusbeen, de op een hond gelijkende gestalte, den kleinen opgerigten staart, de roofzuchtige en moedige geaardheid der echte bavianen, en vindt hare verwante soorten in geen nader gelegen gewest dan tropisch Afrika. Ook de Anoa schijnt naar hetzelfde gewest, zoo rijk in verschillende vormen van antilopen, heen te wijzen.

In de klasse der vogelen bezit Celebes eene bijzondere soort van papegaaijen (Prioniturus), die, naar men zegt, ook in de Philippijnsche eilanden voorkomt; Meropogon, die het midden houdt tusschen een Indischen en een Afrikaanschen vorm van bijen-eters; en Scissirostrum, welke moeijelijk onder te brengen soort Prins Bonaparte verbindt met een vogel van Madagascar, om dan voor beiden eene afzonderlijke subfamilie te vormen. Celebes bevat ook eene soort van Coracias, die hier geheel van haar eigenlijk gebied is afgezworven, daar het geslacht voor het overige tot Afrika en het vasteland van Indië beperkt is, en in geen ander gedeelte van den Archipel voorkomt. De soort van Celebes is, in den Conspectus van Bonaparte, geplaatst tusschen twee Afrikaansche soorten, met welke ik daarom veronderstel, dat zij naauwer dan met de Indische soorten verwant is. In den Catalogus door den Heer Smith opgemaakt van de Hymenoptera, die ik gedurende mijn eerste verblijf op Celebes verzamelde, en die mij zoo even in handen komt, vind ik eenige feiten van even zonderlingen aard. Onder de 103 soorten zijn er slechts 16, die ook als bewoners der westelijke eilanden van den Archipel bekend zijn, terwijl 18 overeenkomen met soorten van het vasteland van Indië, China en de Philippijnsche eilanden, twee worden opgegeven als overeenkomende met insekten tot dusver alleen uit tropisch Afrika bekend, en eene ten naauwste verwant moet zijn met eene soort van de Kaap de Goede Hoop.

Deze verschijnselen van verspreiding zijn, zoo ik geloof, de onregelmatigste die tot dusverre bekend zijn, en inderdaad geheel en al eenig. Mij is geene andere plek op den aardbodem bekend, die een aantal soorten in de meest verschillende klassen van dieren bevat, waarvan de naaste verwanten niet voorkomen in een der gewesten die haar van alle zijden omringen, maar uitsluitend gevon-

den worden in een geheel ander deel der wereld, door eene uitgestrekte watervlakte van die allen gescheiden. In geen ander geval zijn de soorten van een geslacht of de geslachten eener familie verdeeld over *twee* geheel verschillende gewesten, van elkander gescheiden door landen in welke zij niet voorkomen; waarom het zelfs als eene wet der geographische verspreiding wordt aangemerkt, ‘dat zoowel groepen als soorten aangrenzende gewesten bewonen.’

Feiten als de hier vermelde kunnen slechts verklaard worden door de stoute onderstelling van groote veranderingen in de oppervlakte der aarde. Zij leeren ons dat het eiland Celebes ouder is dan de meeste eilanden die het thans omringen, en sommige gedeelten zijner Fauna erlangde voordat deze het aanzijn kregen. Zij wijzen op een tijd toen een uitgestrekt vastland althans een deel innam van hetgeen nu den Indischen Oceaan uitmaakt; een vastland, waarvan de eilanden Mauritius, Bourbon enz. welligt nog overblijfselen zijn, terwijl de riffen van Chagos (Chagos-archipel) en de Keelingatollen (Kokos-eilanden) zijne oostwaartsche strekking naar den kant van den tegenwoordigen Maleischen Archipel aanduiden. De groep van Celebes is het laatste oostelijke overblijfsel van dit nu verdronken land of van de eilanden in zijne nabijheid, en bewijst dezen bijzonderen oorsprong door hare zoölogische afzondering en door de nog bewaarde in het oog loopende verwantschap harer Fauna met die van Afrika.

Het groote vasteland der Stille Zuidzce, waarvan Australië en Nieuw-Guinea ongetwijfeld fragmenten zijn, bestond vermoedelijk reeds in een veel vroeger tijdvak en strekte zich westwaarts uit tot aan de Molukken. De uitbreiding van Azië, zuid- en oostwaarts, tot aan de Straten van Makassar en Lombok, moet hebben plaats gehad nadat de twee genoemde zuidelijke vastelanden door het water bedolven waren; en de verbrokkeling en scheiding der eilanden Sumatra, Java en Borneo moet als de laatste groote geologische verandering beschouwd worden, die deze streken ondergaan hebben. Dat dit een en ander werkelijk heeft plaats gehad, gelijk hier is aangeduid, blijkt dunkt ons duidelijk, als wij het volgende overwegen. Niet meer dan 20 (en waarschijnlijk een nog kleiner getal) onder omstreeks 100 thans bekende landvogels van Celebes komen ook voor op Java of Borneo, en slechts één of twee onder twaalf tot vijftien Mammalia. Van de Mammalia en vogels van Borneo ech-

ter bewonen ten minste drie vierden, en waarschijnlijk wel vijf zesden, ook Java, Sumatra en het Maleisch Schiereiland. Let men nu op de rigting der Straat van Makassar, die nagenoeg van het Noorden naar het Zuiden loopt, en herinnert men zich daarbij dat wij ons bevinden in het gewest der moesons, d.i. van bestendige zuid-oosten- en noord-westen-winden, die bij afwisseling ieder gedurende zes maanden achtereen waaijen, dan zal men dadelijk opmerken, dat Celebes gunstiger dan eenig ander eiland gelegen is om afzwervelingen van Borneo op te nemen, hetzij over zee of door de lucht aangevoerd. Ook is de afstand kleiner dan tusschen de andere groote eilanden; geene hevige stroomingen neutraliseren de werking der winden, en talrijke eilandjes, midden in de Straat, bieden rustplaatsen aan voor de zwervers en vergunnen hun hunnen togt bij gedeelten te volbrengen. Tusschen Java en Borneo ligt eene veel grootere uitgestrektheid van water en een veel kleiner getal eilandjes, en de rigting der moesons overlangs en niet overdwars, vergezeld van afwisselende stroomingen in dezelfde rigting, moet toevallige gemeenschap tusschen de beide eilanden hoogst moeijelijk maken. Derhalve is het getal soorten aan twee eilanden gemeen het kleinst, waar de gelegenheden tot gemeenschap het menigvuldigst zijn, en omgekeerd. Maar wat meer is, de massa der soorten van Borneo, Java enz., zijn, zoo al niet identisch, toch van dezelfde geslachten, wat, zoo als boven verklaard is, identiteit in een vroeger tijdperk aantoont, terwijl de groote massa der Fauna van Celebes geheel en al verschillend is van die der westelijke eilanden, en niet alleen uit soorten, maar zelfs uit geslachten en geheele familiën bestaat, die aan deze vreemd zijn. Dit wijst dus duidelijk op eene vroegere algeheele verscheidenheid van vormen en soorten, - daar de bestaande punten van overeenkomst het gevolg zijn van vermenging, waarvoor hier, zoo als wij reeds opmerkten, de allergunstigste gelegenheid bestond. In het geval der groote westelijke eilanden mag eene vroegere meer volkomen identiteit op even goede gronden worden aangenomen, zoodat de tegenwoordige verscheidenheden ontstaan zijn uit hun afgezonderd zijn gedurende een aanmerkelijk tijdvak, dat genoegzame ruimte laat voor eene gedeeltelijke wegsterving en invoering van nieuwe soorten, overeenkomstig den gewonen loop der natuur. Indien het zeer gering getal van species uit het Westen op Celebes alles is wat de voor overplanting gunstigste om-

standigheden konden teweegbrengen, dan kan de volkomene overeenkomst van de Fauna's der westelijke eilanden onderling, bij het bestaan van oneindig minder gunstige voorwaarden van overplanting, nimmer door dezelfde middelen zijn voortgebragt. En welk ander middel zouden wij kunnen uitdenken, dan de vroegere verbinding dezer eilanden met elkander en met het vasteland van Azië?

Physische feiten van hoogst belangrijken aard leveren eene treffende bevestiging van deze zienswijze op. De genoemde landen toch zijn inderdaad *nog onderling verbonden*, en dat op zoo volkomen wijs dat eene verheffing van slechts 300 voet de uitgestrektheid van het tropische Azië bijna zou verdubbelen. Overal in de zee van Java, de straat van Malakka, de golf van Siam en het zuidelijk deel der Chinesche Zee kunnen schepen in minder dan 50 vademen ankeren. Eene groote onderzeesche vlakte vereenigt de schijnbaar gescheiden deelen van het Indisch zoölogisch gewest met elkander, en eindigt plotseling, juist aan zijne grenzen, vervangen door een onpeilbaren oceaan. De diepe zee der Molukken nadert tot vlak aan de kusten van Noord-Borneo, tot aan de straat van Lombok in het Zuiden en ongeveer tot het midden der straat van Makassar. Mogen wij dan niet met alle regt uit deze feiten opmaken, dat, overeenkomstig het stelsel van afwisselende gordels van opheffing en neêrdrukking, dat zeer algemeen schijnt te heerschen, de laatste groote rijzende beweging der vulkanische reeks van Java en Sumatra vergezeld ging van de neêrdrukking, die nu deze eilanden van Borneo en het vaste land scheidt?

Het verdient allezins onze opmerking dat de verschillende eilanden der Molukken, ofschoon doorgaans door eene minder uitgestrekte watervlakte gescheiden, minder soorten van dieren met elkander gemeen hebben; doch de scheidende zeeën hebben bijna overal onmetelijke diepte en bewijzen dus dat de scheiding in een veel vroeger tijdvak plaats greep. Hetzelfde beginsel wordt duidelijk in het licht gesteld door de verbreiding van het geslacht Paradisea, waarvan twee soorten (de gewone paradijsvogels) alleen gevonden worden op Nieuw-Guinea, de Aroe-eilanden, Misole, Waigioe en Jobi, die allen door banken van ankergrond met Nieuw-Guinea verbonden zijn, terwijl zij zich niet uitstrekken tot Ceram of de Kei-eilanden, die niet verder van Nieuw-Guinea zijn verwijderd, maar door eene diepe zee er van gescheiden zijn. De kleine vulkanische eilanden ten Westen van Gilolo bezitten vele onderscheidene vertegenwoordigende soorten van insekten en in

sommige gevallen zelfs van vogels, ofschoon zij gescheiden zijn door zeeëngten van slechts 10 à 15 (Eng.) mijlen breedte. De bavianen van Batjan zijn niet overgegaan naar Gilolo, een veel grooter eiland, dat er slechts door eene straat ter breedte van 10 (Eng.) mijlen van gescheiden wordt, en dat hoewel een gedeelte dier straat door de menigte van kleine eilanden schier versperd is.

Geven wij acht op deze verschijnselen der verbreiding, en inzonderheid op die welke de Fauna van Celebes aan onze waarneming aanbiedt, dan schijnt het mij dat doorgaans een zeer overdreven invloed op de tegenwoordige verspreiding der diersoorten is toegeschreven aan den toevalligen overgang van enkele exemplaren over tusschenliggende zeeën; want wij hebben hier als het ware een toetssteen of standaard, met behulp waarvan wij de mogelijke uitwerking van deze oorzaak kunnen meten, en bevinden dat onder voorwaarden die welligt de gunstigste zijn die ergens op den aardbodem bestaan, de hoeveelheid van soorten op deze wijze overgeplant percentsgewijze uiterst gering is. Wanneer ik mijne nasporingen in den Indischen Archipel zal hebben ten einde gebragt, hoop ik in staat te zijn deze proportie in verschillende gevallen met eenige naauwkeurigheid in getallen uit te drukken: middelerwijl zullen wij 20 pCt. als het waarschijnlijke maximum van soorten beschouwen, die, voor zooveel vogels en zoogdieren betreft, Celebes aan Borneo en Java kan hebben ontleend.

Laat ons nu dezen standaard toepassen op het geval van Groot-Brittanje en het Vasteland, waarin de wijdte der scheidende zee en de uitgestrektheid der tegenoverliggende kusten nagenoeg dezelfde, maar waarin de soorten bijna allen identisch zijn, - of op Ierland, van welks soorten meer dan 90 pCt. ook in Groot-Brittanje voorkomen, - en wij zullen dadelijk bespeuren dat hier de theorie van overplanting over de tusschenliggende zeeëngten niet kan worden toegepast, terwijl wij gedwongen worden onze toevlugt te nemen tot de (sedert lang aangenomen) onderstelling eener scheiding in zeer laat tijdvak, om van deze zoölogische verschijnselen rekenschap te geven.

Wij zijn echter van meening dat het gebruik van dezen standaard de belangrijkste uitkomsten levert ten aanzien der eilanden van den Atlantischen Oceaan. Indien iemand zich vergelijkende rekenschap wilde geven van de gelegenheden tot overplanting van organische wezens van Borneo naar Celebes over de straat van Makassar en van

Zuid-Europa of Noord-Afrika naar het eiland Madera, op ten minste viermaal grooter afstand gelegen en slechts een stip in den oceaan, hij zou ongetwijfeld tot de conclusie komen dat in een gegeven tijdvak er meer kans zou bestaan voor honderd voorbeelden van zoodanige overplanting in het eerste dan voor een enkel in het laatste geval. En toch zijn van de betrekkelijk rijke insekten-Fauna van Madera 40 pCt. ook op het vasteland voorkomende soorten, en van de bloeijende planten meer dan 60 pCt. Alleen een vroegere zamenhang met het vasteland kan een zoo groot bedrag van specifieke identiteit verklaren (waarvan het gewigt nog zeer aanmerkelijk zal vermeerderen, indien wij ook op de vertegenwoordigende soorten acht geven), en de rigting van het Atlas-gebergte naar Teneriffe en van de Sierra Nevada naar Madera heen kunnen als materiële aanwijzingen van zulk een zamenhang beschouwd worden.

De Galapagos zijn niet verder verwijderd van Zuid-Amerika dan Madera van Europa, en, daar zij veel grootere uitgestrektheid hebben, veel vatbaarder om toevallige immigranten op te nemen; en toch hebben zij naauwelijks eene enkele soort die met eenige soort van het vasteland van Zuid-Amerika overeenkomt. Deze eilanden zullen dus wel midden in den oceaan ontstaan zijn, of indien zij ooit met het vasteland verbonden waren, dan was dit in een zoo verwijderd tijdvak, dat alleen de natuurlijke wegsterving en vernieuwing van soorten genoegzaam is geweest om alle gemeenschappelijkheid op te heffen. Inderdaad echter is het karakter der Fauna van deze eilanden meer een zoodanig als wij geneigd zouden zijn te verklaren uit de toevallige invoering van eenige zeer weinige species na lange tusschenpoozen. Zij is zeer arm; zij bevat slechts weinige genera, die verstrooid zijn in niet zamenhangende familiën; die geslachten hebben dikwijls onderscheidene allernaauwst verwante soorten, die op het ontstaan uit één antitype wijzen.

Daarentegen hebben de Fauna en Flora van de Kanarische eilanden en Madera niets van dit toevallig karakter. Zij zijn betrekkelijk rijk in geslachten en soorten; de meeste der voornaamste groepen en familien zijn meer of min vertegenwoordigd; en inderdaad verschillen deze eilanden, met betrekking tot het algemeen karakter hunner dierlijke en plantaardige voortbrengselen, niet wezenlijk van eenigen op zich zelf staanden berg in Europa of Noord-Afrika van ongeveer gelijken omvang.

Geheel naar dezelfde beginselen wijst het zeer groote aantal soorten van planten, insekten en vogelen, die Europa en Noord-Amerika óf geheel met elkander gemeen hebben óf die in beiden door zeer naauw verwante soorten vertegenwoordigd zijn, met zekerheid aan, dat in een niet zeer ver verwijderd geologisch tijdvak er in gematigde of subarctische breedten eenig middel van gemeenschap te land moet bestaan hebben; en ofschoon vele natuurkundigen geneigd zijn al zulke beschouwingen als ongegronde en nuttelooze bespiegelingen aan te merken, zijn wij overtuigd dat zij weldra hare plaats onder de wettige gevolgtrekkingen der wetenschap zullen innemen.

De geologie kan slechts een deel der veranderingen die de oppervlakte der aarde ondergaan heeft, aan het licht brengen. Zij kan de vroegere geschiedenis en de veranderingen van wat nu droog land is voor ons ontvouwen; maar de oceaan berigt ons niets aangaande zijn verleden. Zoölogie en botanie komen hier hare zusterwetenschap te hulp, en door middel der nederige kruiden en verachte insekten die aan de nu ver uiteenliggende stranden des oceaans gevonden worden, kunnen zij althans een deel der voorbijgegane veranderingen aan den dag brengen, die de oceaan zelf weigert ons te openbaren. Zij kunnen aanwijzen, althans bij benadering, waar en in welk tijdvak vroeger uitgestrekte landen moeten bestaan hebben, van welke gewesten eilanden moeten zijn afgezonderd, en hoe ver verwijderd het tijdstip is waarop de losscheuring heeft plaats gehad. Door de onwaardeerbare gevolgtrekkingen die de Heer Darwin heeft afgeleid uit den bouw der koraal-riffen, door de thans in vollen gang zijnde onderzoekingen van het bed des oceaans, en door een meer uitgestrekte en in bijzonderheden tredende kennis van de geographische verbreiding van dieren en planten, mag de natuurkundige hopen weldra eenig denkbeeld te krijgen van de groote landen, nu door den oceaan bedolven, en van de verdeeling der aard-oppervlakte in land en zee in vroegere geologische tijdperken.

De meeste schrijvers over de geographische verspreiding hebben haren zamenhang met behoorlijk geconstateerde geologische feiten geheel en al over het hoofd gezien en diensvolgens moeijelijkheden opgeworpen waar er inderdaad geen bestaan. De bijzondere en schijnbaar endemische Florae en Faunae der eilanden van den Atlantischen Oceaan (zoo als de Galapagos en St. Helena) zijn als iets onregelmatigs en onverklaarbaars voorgesteld. Men heeft zich ingebeeld dat

de meer natuurlijke toestand zulker eilanden zijn zou, dezelfde voortbrengselen te hebben met de naastbijgelegen landen en dat hun werkelijke toestand een onbegrijpelijk mysterie is. Maar juist het tegendeel hiervan is waar. Wij hebben inderdaad geen speculatieve hypothese, geen nieuwe theorie noodig, om deze verschijnselen te verklaren: zij zijn de logische gevolgen van welbekende natuurwetten. De regelmatige en onophoudelijke vernietiging van species en hare vervanging door verwante vormen, is niet langer een hypothese, maar een gestaafd feit; en het brengt natuurlijk op eilanden die slechts niet sedert al te korten tijd gevormd of losgescheurd zijn, zulke Faunae en Florae voort, die echter aan meerdere of mindere wijziging onderhevig blijven, naarmate van de gunstige gelegenheid tot overplanting van soorten van nabijgelegen landen. Zulke verschijnselen zijn dus verre van zeldzaam. Madagascar, Mauritius, de Molukken, Nieuw-Zeeland, Nieuw-Caledonië, de Stille-Zuidzee-eilanden, Juan Fernandez, de West-indische eilanden en vele anderen vertoonen allen zulke bijzonderheden in een staat van meer of minder ontwikkeling. Het zijn de voorbeelden van identiteit van soorten in verwijderde landen die de ware moeijelijkheid opleveren. Wat men veronderstelde dat de normale staat van zaken is, moet als werkelijk exceptioneel worden aangemerkt en vereischt tot zijne verklaring eenige hypothese. De verschijnselen van verspreiding in den Maleischen Archipel, waarbij ik hier de aandacht bepaald heb, leeren ons dat, hoe naauw ook de straat moge zijn die een eiland van zijn vasteland scheidt, zij toch een schier onoverkomelijke hinderpaal is voor de overplanting van een eenigzins aanmerkelijk getal of verscheidenheid van landdieren; en dat in alle gevallen, waarin zulke eilanden eene tamelijk rijke en gevariëerde Fauna van met de soorten van het nabijliggende land doorgaans identische of althans naauw verwante species bezitten, wij gedrongen worden tot het besluit dat eene losscheuring heeft plaats gehad, die in geologischen zin nog nieuw is te noemen. Groot-Brittanje, Ierland, Sumatra, Java en Borneo, de Aroe-eilanden, de Kanarische eilanden, Madera, zijn gevallen waarop zich deze redenering volkomen laat toepassen.

In zijne Inleiding op de Flora van Nieuw-Zeeland heeft Dr. Hooker dit beginsel op de meest overtuigende wijze toegepast, om den vroegeren zamenhang van Nieuw-Zeeland en andere zuidelijke eilanden met het zuidelijk uiteinde van Zuid-Amerika aan te toonen; en

ik wil deze gelegenheid waarnemen om de aandacht der zoölogen te vestigen op de bijzonder voldoende manier, waarop deze zienswijze een groot aantal moeijelijkheden in de verbreiding der dieren uit den weg ruimt. De meest in 't oog loopende hiervan is, dat, behalve in het Australisch gewest, alleen in Amerika buideldieren voorkomen. Zij kwamen er klaarblijkelijk langs denzelfden weg als de planten van Nieuw-Zeeland en Tasmania, die in zuidelijk gematigd Amerika gevonden worden, maar daar zij een grooter vermogen om zich te verspreiden, eene grootere plasticiteit van organisatie bezitten, hebben zij zich over het geheele vasteland uitgestrekt, ofschoon met zoo geringe wijzigingen van vorm en bouw, dat deze met noodwendigheid éénheid van oorsprong in een betrekkelijk nieuw tijdperk doen onderstellen. Maar vooral onder de insekten komen de punten van overeenkomst in aantal en graad die door de planten aangeboden nabij. Onder de vlinders zijn de fraaije Heliconidae strikt bepaald tot Zuid-Amerika met uitzondering van een enkel genus (Hamadryas), dat in het Australisch gewest van Nieuw-Zeeland tot Nieuw-Guinea voorkomt. Onder de Coleopteren (kevers) zijn onderscheidene familiën en geslachten die beide landen bepaald karakteriseren, zoo als de Pseudomorphidae onder de Geodephaga, de Lamprimidae en Syndesidae onder de Lucaniden, de Anoplognathidae onder de Lamellicornia, de Stigmoderidae onder de Buprestiden, Natalis onder de Cleridae, benevens een groot aantal vertegenwoordigende soorten. De bijzondere aard dezer verspreiding heeft tot hiertoe slechts verbazing gewekt en alle denkbeelden van eenheid in de verbreiding der organische wezens verstoord; maar wij zien nu dat zij in volkomen overeenstemming is met de verschijnselen die de Flora van dezelfde gewesten aanbiedt, zoo als zij door de nasporingen van Dr. Hooker tot in de kleinste bijzonderheden zijn in 't licht gesteld.

Het is met dat al eenigzins zonderling, dat tot dusver niet ééne geheel *identische* soort van insekten gevonden is, terwijl Nieuw-Zeeland en Zuid-Amerika niet minder dan 89 soorten van bloeijende planten met elkander gemeen hebben. De onderlinge betrekkingen der dieren en die der planten in die gewesten zijn noodzakelijk afhankelijk van dezelfde door het zuidelijk halfrond ondergane physische veranderingen; en wij mogen dus uit die omstandigheid opmaken dat de insekten veel minder getrouw blijven aan hunne specifieke vormen dan de bloeijende planten, terwijl onder de zoogdieren en landvogels (van

welke zelfs geen genus aan de landen in quaestie gemeen is) de species veel sneller nog dan óf in planten óf in insekten moeten uitsterven en vervangen worden. En dit is in volkomen overeenstemming met het (door de geologie behoorlijk gestaafde) feit, dat op een tijdstip waarop de schelpen der Europesche zeeën reeds bijna geheel identisch waren met de nu bestaande soorten, de Europesche zoogdieren bijna allen van de tegenwoordige verschilden. Het schijnt dus dat de levensduur der species in een omgekeerde evenredigheid staat tot het ingewikkelde van hunne organisatie en hunne levenswerkzaamheid.

In de korte schets die ik hier van dit belangwekkend onderwerp gegeven heb, zijn alleen zulke in 't oog loopende en treffende feiten bijgebragt, als het aanteekeningboek eens reizigers kan opleveren. Het bewijs moet veel van zijne kracht verliezen bij gebrek van uitwerking in bijzonderheden en van opeenstapeling van voorbeelden. Maar er is in het algemeen zulk een volkomen overeenstemming in de verschijnselen der verspreiding, die in de verschillende klassen of rijken der organische wereld ieder op zich zelf worden waargenomen, dat, zoo vaak eenige klasse van dieren of planten op eene genoegzaam duidelijke wijze zekere betrekkingen tusschen twee landen aanwijst, de andere klassen ongetwijfeld soortgelijke betrekkingen zullen aanduiden, zij het dan ook in een meerderen of minderen graad. Vogels en insekten zullen ons dezelfde waarheden leeren; en zelfs dieren en planten, ofschoon in hun bestaan van geheel verschillende voorwaarden afhankelijk, en vermenigvuldigd en verspreid door een zoo verschillend proces, zullen nooit strijdige getuigenis geven, hoe groot het verschil ook zijn moge ten opzigte van het bedrag der betrekking tusschen twee landen dat door hen wordt aangewezen, en, bij gevolg, geheel onafhankelijk van het grooter of geringer gewigt dat aan een van beiden in de beslissing van vraagstukken van dezen aard mag toekomen.

En ziehier dan mijne verdediging wanneer ik aan de “Linnean Society” deze onvolkomene schets aanbied, in afwachting van de meer uitgewerkte bewijzen en ophelderingen, die ik bij een volgende gelegenheid hoop te berde te brengen.’

Ziedaar het belangrijke opstel van den Heer Wallace, door zijn vriend en leermeester Charles Darwin aan de Linnean Society aan-

geboden. Het is niet het eenige eigenhandige geschrift dat de Heer Wallace gelegenheid vond te midden der vermoeijenissen en ontberingen zijner reis, bij het gemis van schier alle hulpmiddelen, behalve zijn getrouw geheugen en zijne rijke aanteekeningen, te boek te stellen. Wij bezitten ook nog van zijne hand eene verhandeling over de natuurlijke geschiedenis der Aroe-eilanden (eene groep die hij met bijzonderen ijver onderzocht), geplaatst in Deel XX (1857) van de ‘Annals and Magazine of Natural History.’ Doch de schoonste vrucht die zijne nasporingen tot dusverre hebben opgeleverd, is ongetwijfeld het medegedeelde stuk: ik zou mij althans zeer moeten bedriegen, indien het, al is het ook slechts eene schets, niet toereikend was om den ontwerper als een meester te doen erkennen.

P.J. VETH.

Bibliographisch album.

Beschrijving van Nederlandsche Historie-penningen ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon. Uitgegeven door de Koninkl. Akademie van Wetenschappen (*afdeeling Letterkunde*), *Zesde stuk*, 1861, *Zevende stuk*, 1862.

Ik voldoe gaarne aan de uitnoodiging, tot mij gericht, om van deze beide afleveringen van het Vervolg op van Loon's Historiepenningen een kort verslag te geven. Ik ben geen numismaticus - dat wisten zij die mij uitnoodigden, en ik zal dus het werk alleen als een bijdrage tot de Geschiedenis beschouwen. Evenwel, zoo een leek een oordeel over de uitvoering vellen mag, durf ik verzekeren, dat deze degelijk en sierlijk is, en zoowel aan de commissie van uitgaaf en redactie als aan den drukker en den graveur tot eer verstrekt. Zij kan bewijzen, dat wij sedert de dagen van van Loon niet achteruit zijn gegaan in deze vakken van kunst, waarin andere volken zulke groote vorderingen gemaakt hebben.

De beide afleveringen loopen over een tijdvak, dat weinig belangrijks voor ons Vaderland heeft opgeleverd. Zij beginnen met het huwelijk van Willem V in 1767 en eindigen met het jaar 1780, het begin ongeveer van de patriotsche woelingen. Gedurende die jaren geleek ons volk een welgestelden rentenier, die zijn koetjes op het drooge heeft, en in kalm zelfbehagen om zich ziet naar het woelen en werken van minder gegoede of minder voldane buren. Het is een tijd, die oneindig ver achter ons ligt, en die zoo zeer van den onzen verschilt, dat wij er ons niet in te huis gevoelen, veel minder dan in de eeuw, die voorafgaat, de 17de en de tweede helft der 16de. Wij begrijpen en waarderen de werkzaamheid en voortvarendheid der tijdgenooten van Frederik Hendrik en van Willem III; maar wij verwonderen en wij schamen ons over de zelfgenoegzaamheid en de slaperigheid, die onze natie onmiddellijk voor het losbarsten der groote revolutie bevangen had.

In alle voortbrengselen van den tijd openbaart zich de geest des tijds. Het duidelijkst in de literatuur, indien wij maar in het oog

houden, dat doorgaans enkele individuën boven de menigte uitmunten en van het algemeen karakter van de natie, waaronder zij leven, verschillen, en dat er bij gevolg enkele schrijvers zijn, die bij het beoordeelen eener literatuur buiten rekening moeten blijven. Minder zuiver spiegelt zich het volkskarakter in de beeldende kunsten af. Meer uitzonderingen moet men daar op den algemeenen regel toelaten. Maar toch in haar is de eigenaardigheid van het volk en van de eeuw niet te miskennen. Zelfs in de numismatiek kunnen wij den aard der volken opmerken. Vergelijken wij de gedenkpenningen uit het begin der 17de eeuw met die van het eind der 18de, dan zullen wij niet behoeven te vragen in welke richting ons volk zich bewogen had. Ik laat het onderscheid daar tusschen de voorvallen, die men in beide tijdvakken waardig keurde om vereeuwigd te worden. Maar welk een verschil in den stijl der spreuken en opschriften! De aloude kracht en kortheid van uitdrukking maakt plaats voor breedsprakigheid en overdrijving. Hoe uitbundige lofspraak en hoe groote woorden worden er verkwist aan personen en zaken, die liever maar onvermeld hadden moeten blijven.

Het spreekt van zelf, dat het huwelijk van Prins Willem V en later de gelukkige bevalling zijner gemalin zoowel den stempelsnijder als den rijmelaar te doen geven. Aan den Hertog van Brunswijk, den opvoeder des Prinsen, wijdt de stad 's Hertogenbosch, wier gouverneur hij 25 jaar was geweest, een gouden gedachtenispenning. Daden van hem of van zijn kweekeling vallen er niet te verheerlijken. Maar weldra brak het tweede eeuwgetijde aan van die heugelijke gebeurtenissen, waarmeê onze vrijheidsoorlog was aangevangen. De dankbare nakomelingen toonden hun erkentelijkheid aan het voorgeslacht onder anderen door het slaan van een menigte gedenkpenningen, in 1772 ter eere van den Briel en Vlissingen, in 1774 ter eere van Leyden, in 1779 ter gedachtenis van de Unie van Utrecht. Gelukkig de natie, die, zoo zij zelf niets roemrijks bedrijft, toch te roemen vindt wat eens door de vaderen verricht is.

De 18de eeuw stichtte niet veel anders dan genootschappen, maar deze dan ook in menigte. Hun aantal kan men eenigermate begrooten uit de veelheid dergene die hun leven tot in onzen tijd gerekt hebben; bovendien zijn er nog vele voor de ongunst der revolutietijden bezweken. Van alle zijn de noodige gedenkpenningen voorhanden, bij hun oprichting of bij eenige andere gelegenheid geslagen.

Niet gering is verder het getal van penningen, die op enkele familiën betrekking hebben, gedenkpenningen van huwlijksfeesten of begrafenissen. Zij zijn niet de minst merkwaardige, die de beide afleveringen bevatten. Zij bewijzen, zoo het nog een bewijs vereischte, hoe rijk en hoe prachtlievend onze grootvaders waren. Wat

tegenwoordig met een papieren gedachtenis wordt afgedaan, werd in hun tijd op metaal, op edel metaal zelfs, vereeuwigd. Het is zeker een merkwaardige gebeurtenis, als de zoon des huizes na volbrachten leertijd het Gymnasium verlaat en zijn eerste redevoering uitspreekt; maar verdient zij toch wel voor alle volgende eeuwen door een gedenkpenning verheerlijkt te worden? De patricische families keurden haar die eere waardig, en haar gedenkpenningen kunnen ons leeren, wanneer de aanstaande burgemeester naar de Akademie is getrokken. Het past ons ook niet ons zelven, eenvoudige burgers, te vergelijken met de regenten der vorige eeuw, die zich niet zonder reden beroemden, dat zij de Koningen waren van het land. Koninkjes waren zij inderdaad, al droegen zij in plaats van een kroon een staatsiepruik, en zij waren rijk genoeg om zoo al niet met koningen toch met menigen potentaat van Duitschland gelijken tred te houden. Beter nog dan hunne gedenkpenningen, toonen ons de paleizen, die sommigen hunner gebouwd hebben, wat zij konden en wat zij durfden besteden om hun waardigheid op te houden.

Ik behoef ten slotte wel niet uitdrukkelijk te verklaren dat de afgebeelde munten en penningen, naar mijn bescheiden oordeel, niet veel belangrijk nieuws voor onze geschiedenis opleveren. Maar wie had meer kunnen verwachten? Een tijd die zoo oneindig veel geschrijfs heeft nagelaten, behoefde zeker geen munten om iets wetenswaardigs aan de vergetelheid te ontrukken. En, leveren de munten zelve niet veel op, zij hebben de geachte beschrijvers aanleiding gegeven om menige onbekende bijzonderheid op te delven, menig vergeten feit in herinnering te brengen. Bij de historiepenningen, die op de eeuwgetijden der groote gebeurtenissen van de tweede helft der 16^{e} eeuw betrekking hebben, geven zij ons een korte beschrijving van de feestvreugde bij die gelegenheid aan den dag gelegd, en een overzicht van de literatuur der feestgaven. Bij de gedenkpenningen der genootschappen voegen zij een geschiedenis in groote trekken van het ontstaan en het werken van het genootschap. Bij de familie-penningen geven zij aanteekeningen van genealogischen en biographischen aard, die ons de onbelangrijkheid der vereeuwigde voorvallen doen vergeten.

Ééne aanteekening heeft vooral mijne belangstelling gewekt. Zij betreft het droevig omkomen van Reinier Opperdoes, ‘in Z.W.E.'s Leven (zoo zegt de gedenkpenning) oudschepen der stad Hoorn.’ Ik wil ten behoeve van mijn lezers, die misschien het boek niet onder hun bereik hebben, de overlevering meêdeelen, zoo als zij ons daar wordt verhaald: ‘Opperdoes was met een Edammer juffer van aanzienlijken huize verloofd, en zulks had den nijd of de jalouzy van hare jonge stadgenooten in die mate opgewekt, dat er een boosaardig opzet gesmeed werd om hem uit den weg te ruimen.

Opperdoes was gewoon, wanneer hij des avonds van het huis zijner beminde naar zijn herberg terugkeerde, af te gaan op het licht van een lantaarn, die op den hoek der gracht stond, welke hij langs kwam. Men verzette de lantarenpaal naar den overkant dier gracht, en de uitslag hiervan was, dat, gelijk de misdadige bedrijvers van dit feit verwacht hadden, de ongelukkige minnaar zich op die bedriegelijke baken rigtende, in het water viel en verdronk. Zijn dood verwekte veel opspraak, ofschoon het niet blijkt, dat de schuldigen immer werden ontdekt.'

Hoe goed karakteriseert deze koelbloedige moord de zeden van den regententijd! Dat een vrijer uit Hoorn een rijke en deftige bruid uit Edam zou weghalen, is in de oogen der Edammers een misdrijf dat met den dood geboet moet worden. Iedere stemmende stad is een staat op zich zelf, en hare patriciërs zijn uitsluitend gerechtigd tot al de voordeelen, die de stad oplevert. Tegen den vreemden vogel, die neêrstrijkt om meê te pikken, keeren zich allen eendragtelijk, en zij rusten niet voor zij hem verjaagd hebben.

Wij betreuren het niet dat wij dien tijd met al zijn rijkdom en voorspoed zien wegsnellen. Zonder deernis zien wij reeds in de laatste aflevering de voorboden opkomen van den naderenden storm. Een munt ter eere van Paul Jones, den Amerikaanschen kaperkapitein, en nog een andere op den vrijheidsoorlog der Engelsche koloniën getuigen van de sympathie van ons volk voor de nieuwe staatsbegrippen, die in Amerika voor het eerst in praktijk werden gebracht. Eerlang zouden zij ook hier ingang vinden, en met de oude instellingen in strijd geraken, en wel aanvankelijk het onderspit delven, maar om later met dubbele kracht uit Frankrijk terug te keeren, en al het oude omver te werpen.

Van dien strijd zullen de volgende afleveringen de metalen getuigen oproepen. Wij hopen dat zij voor de geschiedenis belangrijker zullen wezen dan hun voorgangers, en dat zij niet minder naauwkeurig en uitvoerig dan deze beschreven en verklaard zullen worden.

R.F.

William Shakespeare's geboortedag, 23 April 1564.

I.

1.

Geen poëzij als die van 't moederharte,
  Wanneer ze bij de wieg haars eerstlings zit,
Niet zalig door vergetelheid van smarte,
  Gelukkig 'wijl ze mijmrend dankt en bidt!
Hoe was ze uw deel voor lange reeks van jaren,
  Aan Avon's boord, gij, bleeke, jonge vrouw!
Die 't venster uit het landschap in mogt staren,
  Die droomdet wat uw Billy worden zou!
Het eerste groen zag wit van bloesemregen,
  Een blijd gegons zwierde om door geur'ge lucht:
Och! lagche 't lot als 't jaargetij hem tegen!
  Die zoete wensch werd hoorbaar in uw zucht.

Wat vreesdet gij dat hij uw wichtjen wekte?
Wat gluurdet gij om 't kleed een lange poos?
Zie, 't armpjen rust, dat straks zich kozend strekte,
Zie 't mondjen zwijgt, aanvallig als een roos!

2.

Weêr zwerft uw blik, en volgt de zilvren lijnen
Van 't spieglend vlak, tot waar de verte blaauwt,
Of torens van de hofstede u verschijnen,
Door breede kruin van olmen overschaâuwd.
Te mijmren hoe in 't lommer van die boomen
De jeugd van 't huis op 't open grasperk speelt,
En Billy lid des weidschen krings te droomen,
Bij hoofd en hart, door d'overvloed bedeeld;
Zou 't zonde zijn? De vrome slaat het teeken
Des kruises snel; en toch, uit haar gemoed
Is alle wensch om weelde niet geweken;
De schal eens hoorns schept haar een jaagrenstoet.
Daar meent van verr' ze een wolk van stof te aanschouwen,
Daar stuift die voort in wedloop met den wind,
En d'eenge die Sir Thomas bij kan houên,
De moedigste van allen, 't is haar kind!

3.

Verzoeker, wijk! - het ligt haar op de lippen;
Maar pleegt die beê dan met den Booze raad.
Als 't jongsken 't juk der zorgen mogt ontslippen,
Waarin haar gâ, helaas! gebogen gaat?
Zoo mijmrend haar verbeelding heeft gedarteld
Die ijdelheid nam oorsprong uit de vrees
Voor 't onbescheid, dat eerlijke armoê martelt,
Voor al 't vergrijp daar nood den weg toe wees!
Een blijde kreet... en 't wiegekleed gaat open:
Hoe dankbaar zij, bewogen, opwaarts blikt,
Als aan haar harte, als op haar vragend hopen:
Mijn brave borst!? het blonde hoofdjen knikt!
En Billy drinkt de mild gegunde teugen,
Hij drinkt in haar den frisschen levenslust,
Wiens open zin de menschheid zal verheugen,
Wiens eerste blos een traan der moeder kust!

II.

1.

't Is zoet op 't land slechts in de grens der heemlen
De grenzen van ons eigen erf te zien,
Op meer en vloed, die weide en woud omweemlen,
In stulp en slot als meester te gebiên!

't Is zoet het lijf aan weêrlichtsvaart te wagen,
   't Gehoornde wild in 't veld te gaauw te zijn,
Of veêr met veêr in 't blaauwe ruim te jagen:
   Is toch dat zwerk zoo als deze aarde mijn!
't Is zoet de heide in hoven om te scheppen,
   Een paradijs te toovren uit een plas,
Tot drasse grond de sikkels zich zie reppen,
   Tot wuivend groen het kaal gebergt verrass',
En in den wind, die omzwiert door dat koren,
   En in dat loof, 't geen ruischend schaduw leent,
Het voorspel van het lofgezang te hooren,
   Eens reiende om ons sluimerend gebeent!

2.

Maar zoeter is 't op grootschen troon geheven,
   In elken tijd, gelijk bij ieder volk,
Naar lust en luim, het leven meê te leven,
   Van 't wel en wee der gansche menschheid tolk;
Maar zoeter is 't op stouter ros te stijgen,
   Dat, d' adelaar beschamend in zijn vlugt,
Hoe hoog het ga, van aarzlen weet noch hijgen,
   Op steigren uit, verkeert in vuur de lucht!
Hij ziet, hij vindt: gebieder der gedachte!
   Hij sticht, hij spelt: beheerscher van 't gevoel,
En aller hart blijkt speeltuig voor zijn klagte,
   En aller hoofd wordt dienstbaar aan zijn doel.

Een schepterstaf, dien 's levens grenzen over
Hij zwaaijen blijft met onverjaarbaar regt,
Daar verder vreemde er telkens frisscher loover,
Daar 't laatste kroost nog lauwren er om vlecht!

3.

Of deerde een trits voorbijgevaren eeuwen
Den dichtervorst van dezen dageraad?
Verflaauwde in zijn Romeinen 't hart van leeuwen?
Werd Timon heusch? slaapt Shylock's christenhaat?
't Vereende Italje ontworstelde aan 't verleden:
Verwinnende of verwonnen steeds slavin!
Maar als van ouds biedt ze ook in 't vrije heden
De schoonste roos den zanger van haar min!
Germanje durve op Dana's erfgrond rooven,
Als Hamlet peinst grijpt meêgevoel haar aan;
En welk geloof de tijdgeest moog' verdooven,
Waar Banquo rijst, voelt ge u met siddring slaan!
Bezieler nog der Britsche volkshistorie,
Ontvouwer nog der plooijen van ons hart,
Omschittert heel het eilandrijk zijn glorie
Die later kunst de trouwste leidstar werd!

III.

1.

Een hooger sfeer heeft zich voor u ontsloten,
Een oord waarnaar 't verlangen in ons leeft,
Waar 't: wellekom! u klonk van kunstgenooten,
Waar 't: wellekom! gij roept wie na u zweeft.
Gij hoort er 't lied bij 's werelds uchtendkrieken
Om onze wieg gekweeld aan Ganges vloed,
En groet verrukt de schepping van de Grieken,
Eene eeuwge jeugd, waarachte godenstoet!
Een wijle slechts leent gij het oor aan Rome;
De nieuwre tijd, uw eigen tijd begint;
Toch wane niet wie in uw groep zich droome
Dat aan den man daar 't zwakke kleeft van 't kind,
Dat in uw kring de dwaze vraag zou rijzen
Om voorrang van het een of 't aêr tooneel:
Het licht verrast op honderde van wijzen,
Leve elke vorm, mits schoonheid er in streel'!

2.

Hoe glimlacht gij, zoo vaak ge uit onze kringen
Den droeven zucht, den bangen twijfel hoort,
Dat schemerschaauw hier 't schijnsel zal verdringen
Van 't eeuwig licht, dat u in klaarheid gloort!

Al kent onze eeuw, waar ze offert aan de kunsten,
De priesteres der toonen d'eerpalm toe,
Hartstogtlijk zich bevelende in haar gunsten
Om klankgenot der zustren weelde moê;
Al draven deze op 't wenken der vergode
Bij beurte of zaam geslagen in 't gareel,
Eene oor en oog verbijsterende mode,
Verval der lier, verbastring van 't penseel!
Hoe glimlacht gij, in 't rustige verwachten
Eens dichters die, aanlichtend in 't gewoel,
Stout, jong, frisch, nieuw, een wereld van gedachten
Zal scheppen uit dien chaos van gevoel!

3.

Onovertrefbre, in waarheid als in dichting!
Voor wiens genie tot Göthe toe zich boog,
Gij wenscht omlaag voor u geene eerzuilstichting,
Zoo ijdle zucht blijkt uitgedoofd omhoog!
Uw schoonste krans, 't is dat onze oogen stralen,
Uw zoetste lof, 't is dat een traan ze ontschiet,
Als ge in 't gemoed den blik zoo diep doet dalen
Dat hij der daên verborgen roersels ziet!
En toch, volsta ze ons niet, die halve hulde,
De heele, die u toekomt, borge ons meer:
Verdraagzaamheid, die maar zoo noode duldde,
Rijze eindlijk tot erkenning, die waardeer!

Een raadsel blijf' 't verschijnen en 't verdwijnen
Der beelden op dit wisselziek tafreel;
Maar eerbied voor den rijkdom van zijn lijnen,
Maar studie van 't verscheiden grootsch geheel!

Eindnoten:

I. 2. 15de regel. Sir Thomas, de Sir Thomas Lucy uit Shakespeare's jeugd, is bekend genoeg; maar de toespeling

II. 3. 6de regel, maakt misschien eene verwijzing naar Filicaja's sonnet S u l l ' I t a l i a , eene aanhaling van den laatsten regel, die welsprekende verzuchting over wat weleer Italie's vloek was, niet overbodig; de vloek, onder den vreemde verpligt te zijn:

Per servir sempre, o vincitrice o vinta.

De invloed van exegese en kritiek op de vertaling van het Nieuwe Testament.

Al de boeken des Nieuwen Verbonds, uit het Grieksch op nieuw vertaald, en met opschriften, gelijkluidende plaatsen en eenige aanteekeningen voorzien, door G. Vissering, Predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Wormer en Jisp. Tweede, verbeterde en met vele aanteekeningen vermeerderde druk. Amsterdam, Frederik Muller, 1859.

Na de dusgenaamde Staten-Vertaling des Bijbels, die, op last der Dordrechtsche Synode vervaardigd, in het jaar 1637 gedrukt werd, zijn er weinig nieuwe vertalingen van het Nieuwe Testament in onze taal in het licht verschenen, deels om de goede eigenschappen dier vertaling, deels om het gezag dat men haar is gaan toekennen. Toen men echter van den overdreven eerbied, dien men haar toedroeg, terugkwam, begon men haar met een ander oog te beschouwen en verschenen er min of meer gelukkige proeven eener verbeterde overzetting, waaronder die van den Hoogleeraar van der Palm de bekendste is; deze voldeden evenwel niet aan de eischen van den tegenwoordigen tijd, en in het jaar 1854 vond de Synode der hervormde kerk reden om tot het vervaardigen eener nieuwe vertaling des Bijbels te besluiten, en onderscheidene geleerden in ons land uit te noodigen om die taak op zich te nemen.

Naauwelijks evenwel hadden deze eene commissie gevormd en de hand aan het werk geslagen, of er verscheen eene volledige vertaling van het Nieuwe Testament van de hand van

een' hunner: den Heer Vissering, die reeds vroeger in de Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie de voornaamste verbeteringen had aangewezen die in de oude vertaling konden worden aangebragt[1]; zijn werk werd met belangstelling ontvangen en werd eenige jaren later, in 1859, op nieuw uitgegeven na vele veranderingen, die tevens verbeteringen waren, te hebben ondergaan.

Dat zamenvallen van het plan der Synode en het werk van den Heer Vissering was een bewijs dat men van meer dan ééne zijde de mogelijkheid inzag om eene overzetting te geven beter dan de bestaande. En dat men zoo dacht was niet zonder grond. Veel wat de oude vertalers nog niet weten konden, is sedert hun' tijd aan het licht gekomen. Ik heb het oog op de vruchten van veler *uitlegkundige studiën*, welke hier eene fout of eene onnaauwkeurigheid hebben doen ontdekken, dáár eene duistere plaats beter hebben leeren verstaan, elders eene onduidelijke vertaling hebben leeren vermijden, maar vooral op de vorderingen der *kritiek*.

Zij heeft geleerd dat kerkelijke leerstellingen groot nadeel berokkend hebben aan het regt verstaan der Bijbelsche schriften, dat men daardoor de eigenaardigheid der schrijvers uit het oog verloren, hunne woorden wel eens geweld aangedaan heeft; zij heeft leeren inzien dat de vertaling en vooral de kantteekeningen der Staten-Vertalers daaronder geleden hebben en tevens een ander oogpunt aangewezen waaruit wij de schriften des Bijbels moeten bezien. Zij heeft - en dat is ook van belang - den grondslag onderzocht waarop het gebouw der Stat.-Vert. rust en bevonden dat deze op onderscheidene punten de proef niet kan doorstaan; het is gebleken dat de Grieksche tekst, waarvan de oude vertalers zijn uitgegaan, niet overeenstemt met den tekst die uit de pen der oorspronkelijke schrijvers is gevloeid, dat de handschriften door het vele overschrijven bedorven waren, en dat wij, gelukkiger dan zij, de gelegenheid hebben eenige andere handschriften te raadplegen die ouder, digter bij de bron, zuiverder zijn.

Zoo bestaat er dus voor bekwame mannen van onzen tijd wel kans om een werk te leveren dat digter bij de waarheid

1 Proeve eener beantwoording der vraag: *Welke zijn de gebreken der dusgenaamde Staten-Vertaling van de schriften des Nieuwen Testaments* in de Jaarboeken voor 1852, deel X, blz. 258 en verv., 411 en verv.

komt dan dat wat voor ruim 200 jaren werd geleverd, en is die mogelijkheid ook nog niet alles wat noodig is, zij is toch reeds veel. Laat ons evenwel onze verwachting niet te hoog spannen; hoeden wij ons toch voor de meening dat de theologie onzer dagen den steen der wijzen gevonden heeft! De kritiek zelve zal ons waarschuwen en menigmaal beschaamd doen staan over onze onmagt, meer dan eens zonder antwoord ons laten of niet verder brengen dan tot een ‘misschien’.

In hoever nu die kans verwezenlijkt is, zal ons eene beschouwing van Visserings werk kunnen leeren. En een werk als het zijne is eene aandachtige beschouwing overwaard; wij zullen zien dat het werkelijk strekken kan om ons beter bekend te maken met het Evangelie van Jezus die trots alle ‘misschien’ der kritiek het hoogste belang blijft inboezemen, de Heiland der wereld is; het is een van die werken die ons troosten over den brochurenvloed onzer dagen, en die, zonder opschik in het publiek verschenen, meer beteekenen dan vele welke een tijd lang furore maken; en, vond ik ook meermalen wat mij minder juist en natuurlijk voorkwam, niet zelden herinnerden mij vertaling en aanteekening beiden aan eene schilderij van Gerard Dou die met het vergrootglas kan worden bekeken.

I.

Men moet maar eens de proef genomen hebben met eenige hoofdstukken om te weten welke bezwaren aan eene vertaling van het Nieuwe Testament verbonden zijn, zal die beantwoorden aan billijke eischen.

Tot eene goede vertaling zijn noodig twee zaken: dat men den zin van het oorspronkelijke goed versta en dat men dien in goed Hollandsch wete weêr te geven; eene vertaling moet naauwkeurig en tevens duidelijk zijn. Maar met de vereeniging dier beide eigenschappen beginnen de bezwaren voor den vertaler des N.T.; de stijl toch van dit boek is dikwijls van dien aard, dat men ligt gevaar loopt de eene eigenschap aan de andere op te offeren. Onze Staten-Vertaling houdt zich doorgaans zoo streng aan de oorspronkelijke woordvoeging, dat zij voor den Hollandschen lezer duister wordt; vertalingen van lateren tijd gaan meest aan het tegenovergestelde euvel mank; en hoe moeijelijk het is beide klippen te vermijden, of liever,

juist te bepalen hoe ver men zich van beide heeft te houden, kan hieruit blijken, dat Vissering door twee verschillende beoordeelaars juist van de tegenovergestelde ondeugd beschuldigd wordt. Immers Dr. van Bell[1] noemde in zijne recensie als hoofdgebrek van diens vertaling: het opofferen der getrouwheid aan de eischen van een' goeden stijl; Dr. Harting[2] daarentegen merkte daarin hier en daar eene zucht tot letterlijkheid op, waaronder het Hollandsch leed.

De moeijelijkheid vloeit voort uit de bijzondere eischen die een boek als de Bijbel medebrengt. Vertaalt men een boek van den tegenwoordigen tijd b.v. uit het Fransch of Duitsch, men tracht dan den zin zoo Hollandsch mogelijk weêr te geven, de onhollandsche bijzonderheden van de vreemde taal uit te wisschen en roemt eene vertaling, waaraan het niet te zien is dat zij vertaling is. Maar zulk een doel mag de vertaler des N.T. zich niet stellen; het moet hem juist te doen zijn om den lezer eenig denkbeeld van het oorspronkelijke te geven; Vissering had regt om te schrijven (Voorberigt van den 1sten druk, blz. VII): 'Wie de heilige Schrift niet in het oorspronkelijke kan lezen, maar tot eene vertaling zijne toevlugt moet nemen, heeft, mijns inziens, het regt van den vertaler te eischen dat deze hem de Schrift te lezen geve, niet naar haar algemeenen inhoud, maar ook zooveel mogelijk naar al hare bijzonderheden, zoodat in zijne vertaling de kleur van het oorspronkelijke bewaard blijve, zooveel de aard der taal waarin hij overbrengt, zulks toelaat.'

Maar in hoeverre is dat mogelijk? Hoeveel laat de aard der taal toe? Ziedaar het punt in kwestie waarover verschillend wordt gedacht. Een' vasten regel te stellen schijnt mij niet mogelijk; iedere vertaling van het N.T. moet *in dit opzigt* eene transactie zijn.

Ook onze Staten-Vertalers maakten zulk eene transactie; Vissering evenwel heeft veel meer dan zij naar den aard der taal, waarin hij overbragt, gevraagd, en het komt mij voor dat hij, door zijn goeden smaak geleid, eene gelukkige keus heeft gedaan.

Zeker zou die eene andere zijn geweest, indien hij den regel had gevolgd, door een zijner beoordeelaars aanbevolen, om nl.

1 Godgeleerde Bijdragen, 1855, deel XXIX, blz. 300 en verv.
2 Nieuwe Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie, 1860, dl. III, blz. 505 en verv.

het Hollandsch zijner vertaling even ver van goed Hollandsch te houden, als het Grieksch van het N.T. van goed Grieksch afstaat, maar of zij daarom beter zou zijn geweest? Ik vrees dat men dien regel volgende tot een vreemd Hollandsch geraken zou. Vissering heeft begrepen dat menigmaal letterlijkheid de vijandin is van getrouwheid; hij heeft de vertaling van het N.T. aantrekkelijker van vorm, leesbaarder, verstaanbaarder gemaakt - iets wat waarlijk niet onnoodig was - en, wat meer zegt, tevens de bedoeling der schrijvers op vele plaatsen trouwer weêrgegeven dan zijne voorgangers. Voorbeelden kunnen dat bewijzen.

Een ieder kent hetgeen 1 Cor. II:14 te lezen staat: *de natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn*. Dat '*natuurlijk*' is, ook bij van der Palm, de vertaling van het Grieksche *ψυχικὸς*, hetwelk meer dan eens voorkomt, in 1 Cor. XV herhaalde malen, o.a. in vers 44, waar ik lees: *Er is een natuurlijk ligchaam en er is een geestelijk ligchaam. Alzoo is er ook geschreven: de eerste mensch Adam is geworden tot eene levende ziel, de laatste Adam tot eenen levendmakenden geest*. In den brief van Judas vs. 19 lezen wij: *deze zijn het die zich zelven afscheiden, natuurlijke menschen, den geest niet hebbende*, en Jac. III:15 van *eene wijsheid die natuurlijk, duivelsch* is.

Ik vrees dat menigeen over dat 'natuurlijke' is gestruikeld. Welke zin is daaraan toch te hechten dan deze, dat het natuurlijke noodzakelijk iets zondigs is. Toch zouden wij niet aarzelen die vertaling te handhaven, indien zij de regte ware. Maar het tegendeel is waar. Vissering vertaalt *ψυχικὸς* teregt door: *zinnelijk* en verlost daardoor het N.T. van eene den Apostel opgedrongene onnatuurlijkheid. 1 Cor. II:14 luidt bij hem: *een zinnelijk mensch nu neemt niet aan wat van den geest Gods is;* de aanteekening evenwel, dat er eigenlijk 'een zielig mensch' staat, klinkt vrij zonderling; ook is de korte verklaring 'het leven der ziel of het lagere leven, en niet het hoogere, het leven des geestes' onvoldoende voor lezers die gewoon zijn aan het woord 'ziel' zoo geheel andere voorstelling te verbinden. 1 Cor. XV:44, 45 vertaalt hij weder: *zinnelijk ligchaam*, en voor het onverstaanbare: *levende ziel, ψυχὴ*, het betere: *levend zinnelijk wezen*. Ik merk in het voorbijgaan op dat de eerste zinsnede bij hem luidt: *Is er een zinnelijk ligchaam, dan is er ook een geestelijk*. Vissering maakt

nl. gebruik van eene andere lezing der handschriften en van de m.i. juiste opmerking van Dr. Holwerda[1], dat Paulus hier uit het bestaan van het zinnelijke tot het bestaan van het geestelijke besluit, naar de wet der tegenstelling die meermalen in wijsgeerige betoogen van oude schrijvers voorkomt. En op de beide andere plaatsen geeft hij desgelijks het juiste woord van den Apostel terug, terwijl hij Jud. 19 vertaalt: *deze zijn het die afscheiding veroorzaken, zinnelijke menschen*, enz.

Er zijn meer woorden wier onjuiste overzetting vele plaatsen tegelijk bedorven heeft, o.a. het woord *ὅτι* in Matth. XI:29, Luc. XXII:70, Joh. XVIII:37, waar het: *dat* der Stat.-Vert. den zin troebel maakt. Sla die plaatsen bij Vissering op en gij vindt er, wat begrijpelijker en juister is: *Neemt mijn juk op en leert van mij! want ik ben zachtmoedig*, enz. *Gij zegt het; want ik ben het*, en nogmaals: *Gij zegt het, want ik ben een koning*. Van meer belang nog is het woord *σώζειν* met de afgeleide *σωτὴϱ, σωτηϱία, σωτήϱιος, σωτήϱιον*. Immers de overzetting: zaligmaken, zaligmaker, zaligheid, zaligmakend, maakt niet alleen meer dan eene plaats onverstaanbaar (wat toch is: *Zaligmaken van hunne zonden*, Matth. I:21, of: *de zaligheid Gods die den Heidenen gezonden is*, Hand. XXVIII:28?) maar geeft, doordat zij, ten onregte, uitsluitend aan toekomstige hemelsche zaligheid doet denken, aan voorstellingen voet, die door de schrijvers niet zijn bedoeld. Vissering heeft dat ingezien en het laat zich begrijpen wat geheel andere gedaante vele teksten verkrijgen door zijne goede vertaling: ‘verlossen of behouden, heiland, heil, heilaanbrengend’.

Een voorbeeld van eenigzins anderen aard ontleen ik aan eene in het N.T. niet ongewone schrijfwijze, waardoor ééne gedachte in twee zinnen wordt opgelost, of liever, waardoor twee begrippen, in plaats van in één' zin zamengesmolten, eenvoudig naast elkander gezet worden, zoo als Openb. III:17: *die opent en niemand sluit* voor: niemand sluit als hij opent, Joh. VI:50: *opdat de mensch daarvan ete en niet sterve*’ voor: opdat de mensch die daarvan eet niet sterve. Dat de vertaler des N.T. dezen vorm van uitdrukking in zijne vertaling weêrgeeft is, geloof ik, niet anders dan aanprijzenswaardig; hij behoudt daardoor iets van de eigenaardige kleur van

1 Bijdragen tot de uitlegging van het N.T. Leijden, Jac. Hazenberg, Cz. 1855. blz. 34 en verv.

het oorspronkelijke. Somtijds echter zou daardoor het Hollandsch duister, de vertaling onjuist worden. Moet die vorm dan nog behouden worden? Vissering meent: neen, en toont dat op een paar plaatsen.

Joh. III:19 leert onze gewone vertaling: *En dit is het oordeel, dat het licht in de wereld gekomen is, en de menschen hebben de duisternis liever gehad dan het licht*. Dit laatste is hier hoofdzaak; Johannes zag het oordeel in de verwerping zelve van het licht, de straf van der menschen zonde in hunne ongevoeligheid, hunne onvatbaarheid zelve; de Stat.-Vert. verwijdert zich van die bedoeling en verwekt noodelooze duisternis door te laten vermoeden dat het oordeel alleen in het komen van het licht gelegen was; Vissering is getrouwer door te vertalen: *dit is het oordeel dat het licht in de wereld is gekomen, en de menschen de duisternis meer liefgehad hebben dan het licht*.

Joh. VII:4 gaat Vissering verder. Voor het gewone: *Want niemand doet iets in het verborgen en zoekt zelf dat men openlijk van hem spreke*, geeft hij: *Want niemand doet iets in 't verborgen, die zelf verlangt*, enz. Hij had evenwel den oorspronkelijken vorm hier kunnen behouden, want niet ligt zal deze tot misverstand aanleiding geven, en alleen dáár zou ik dien willen prijs geven waar zulk een gevaar bestaat.

Tot die plaatsen behoort, geloof ik, Matth. XVIII:21, waar Petrus vraagt: *Hoe menigmaal zal mijn broeder tegen mij zondigen, en ik hem vergeven?* en waar het ondubbelzinnige: *hoe menigmaal zal ik mijnen broeder, als hij* of *die tegen mij zondigt, vergeven*, zoo al niet in den tekst, dan toch zeker in de aanteekeningen moest opgenomen zijn.

Maar zeker behooren daartoe twee andere teksten: Rom. VI:17 en Matth. XI:25.

Paulus schreef: *Χάρις δὲ τῷ θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ* (niet *κἀι*, het woord waarmede op al die andere plaatsen de beide zinsneden verbonden zijn, maar *δὲ*) *ἐκ καρδίας κτέ*. Zijn stijl is hier onnaauwkeurig (vgl. van Hengel, Interpretatio); hij had moeten schrijven: *ὅτι δοῦλοι μὲν ἦτε*, en zeker bedoelde hij; *Gode zij dank dat gij, ofschoon* (niet *toen*, zoo als V. in de aant. schrijft) *gij dienstknechten der zonde waart, van harte gehoorzaam geworden zijt*, enz., de, in het Grieksch niet ongewone constructie volgend, waarvan b.v. Madvig (Syntaxis der Grieksche Taal, vertaald door Pluygers, § 194) onderscheidene voorbeelden opgeeft.

Is het nu goed te keuren dat Vissering eenvoudigweg schrijft: *Gode zij dank dat gij dienstknechten der zonde waart, maar*, enz.? Ik geloof dat op die wijze de letterlijkheid de getrouwheid bedriegt en dat de vertaler niet in de aanteekeningen, maar in den tekst zelven den waren zin had moeten doen uitkomen, wat de Staten-Vertalers ook reeds hebben beproefd.

Ik heb een oogenblik gedacht dat die Grieksche constructie ook in die andere plaatsen, waar die zinsneden door *καὶ* verbonden zijn, doorschemerde, zoo ook Matth. XI:25 (Stat.-Vert.): *Ik dank u, Vader!.... dat gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelve den kinderkens geopenbaard*, maar weldra liet ik dit vermoeden, met het oog op de sterk Hebreeuwsche kleur der Evangeliën, varen, en herkende ik hier, zoo als ook in de bovengenoemde verzen uit Johannes en Matthaeus, eene Hebreeuwsche constructie, of liever nog, eene wijze van uitdrukking die, aan vele talen eigen, vooral in de Hebreeuwsche sterk uitkomt, b.v. Jesaia XII:1 (Stat.-Vert.) *Ik dank u Heer! dat gij toornig zijt geweest* [*maar*] *uw toorn is afgekeerd en gij troost mij*.

De gewone vertaling nu van Matth. XI:25 is zeker niet goed. Vissering maakt haar beter even als Joh. III:19 en schrijft: *dat gij deze dingen aan wijzen en verstandigen verborgen, en ze aan kinderen geopenbaard hebt*. Maar deze verbetering is onvoldoende, zij blijft aan Jezus eene bedoeling toeschrijven, die hij onmogelijk kan hebben gekoesterd, en die, wat meer is, niet in de woorden van den Evangelist ligt opgesloten. Wanneer ik ten minste plaatsen als Jes. XII:1, V:4, Matth. XVIII:21 vergelijk, dan zie ik dat alleen op het laatste lid van den zin den nadruk valt, en het eerste niets anders bevat dan eene nadere bepaling, en geloof ik dat de eenige getrouwe vertaling deze is: *Ik dank u Vader..... dat gij deze dingen, die gij voor wijzen en verstandigen verborgen hebt, aan kinderen hebt geopenbaard*.

Ik mag van deze plaatsen geen afscheid nemen zonder een enkel woord over Luc. XXIV:18^{b}. Eene hieraan ontleende uitdrukking is tot een spreekwoord geworden in den mond van ons volk; het noemt *een' vreemdeling in Jeruzalem* een' mensch die onbekend is met hetgeen allen in zijne nabijheid weten; toch berust die spreekwijze op eene verkeerde opvatting van eene verkeerde vertaling. Het Grieksche woord *παροικεῖν* drukt niet uit: *vreemdeling zijn*, maar: *ergens, waar men niet te huis*

behoort, een tijd zich ophouden, wonen. In de Grieksche vertaling des O.T. is deze uitdrukking niet zeldzaam; ook Hebr. XI:9 wordt van Abraham gezegd dat hij *παρῴχησεν εἰς γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, is gaan wonen* (Stat.-Vert. *inwoner is geweest*) *in het land der belofte*, en Paulus noemt de Heidenen die Christen geworden waren niet langer *ξένοι καί πάροικοι, vreemdelingen en bijwoners* (ik weet geen beter woord dan dit door de Stat.-Vert. en V. gebruikte), maar *συμπολῖται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ, medeburgers der heiligen en huisgenooten Gods*.

Cleopas gaf zijne verwondering te kennen dat iemand, *die in Jeruzalem zich ophield*, niets van het voorgevallene wist, en dit wordt niet door de gewone vertaling (nog minder door die van v.d. Palm: *zijt gij alleen zoo vreemd*, enz.) uitgedrukt. Vissering laat Cleopas vragen: *Zijt gij de eenige vreemdeling in J. die niet weet*, enz.; hij gaat dus hier even als bij Joh. VII; 4 te werk, maar behoudt toch het onjuiste: *vreemdeling zijn*. Was het niet beter te schrijven: *Zijt gij de eenige die in Jeruzalem u ophoudt en niet weet?* Ware het niet dat de verwondering van Cleopas eene vraag gepaster maakte, zoo zou ik meenen dat er stond: *Gij zijt de eenige*, enz.

Uit deze proeven, enkele uit vele, kan men reeds zien dat de oude vertaling in Visserings handen groote veranderingen heeft ondergaan en dat de schrijver de vruchten der exegese niet aan den boom heeft laten hangen. Dat zij mij niet allen even begeerlijk voorkomen, dat ik hier en daar aan eene andere vertaling de voorkeur geef, spreekt wel van zelf. Reeds toonde ik dit in het behandelen van eenige der bovengenoemde plaatsen; het zij mij vergund er eenige andere bij te voegen.

Dat Vissering op de meeste plaatsen het deelwoord omschrijft (b.v. Luc. I:39: *Maria stond.... op en reisde*, voor: *Maria opgestaan zijnde.... reisde*), iets waarin de Stat.-Vert. reeds hier en daar was voorgegaan, zal ik niet afkeuren. Integendeel. Maar of hij daarom in Luc. I:9, hetgeen naauw aaneen behoort vaneen mag scheiden en met *εἰσελθὼν* een nieuwen zin aanvangen, betwijfel ik. De Stat.-Vert. heeft in dit opzigt de juistheid aan hare zijde als zij schrijft: *het geschiedde dat... hem te lote was gevallen dat hij zou ingaan in den tempel des Heeren om te reukofferen*.

Dat Vissering op plaatsen waar hij het deelwoord laat staan, het deelwoord van den aoristus, dat nevens een aoristus staat, door een tegenwoordig deelwoord wedergeeft (b.v. Luc. IX:1: *en de twaalven zamenroepende gaf hij hun*, waar de Stat.-Vert. *zamengeroepen hebbende* heeft), is zeker overeenkomstig den eisch der Grieksche en Hollandsche talen. Maar waarom hij nu meer dan eens den aoristus of het perfectum in zijne overzetting door een' tegenwoordigen tijd vervangt, weet ik niet. Hij vertaalt Matth. II:17 *ἠχοόυσθη wordt gehoord*, Luc. I:68 *ἐποίησε geeft*, Matth. IV:16 *εἶδε* en *ἀνέτειλε ziet* en *gaat op*. Luc. 1:78 *ἐπεσχέψατο bezoekt*.

Dat Vissering hetzelfde Grieksche woord niet *overal* door hetzelfde Hollandsche woord vertaalt, is zeer natuurlijk; zelfs bij vertaling uit zeer verwante talen is dat niet mogelijk, en die het wilde zou niet alleen eene stijve, maar bepaald onnaauwkeurige vertaling leveren. Toch moet men zich zooveel mogelijk aan hetzelfde woord houden; Vissering zelf heeft dat erkend door in den tweeden druk van enkele onregelmatigheden terug te komen; hij heeft er echter eene behouden waarover ik mij, om het vele, dat er over geschreven is, een enkel woord veroorloof. Hij vertaalt nl. *μετανοεῖν* overal: *zich bekeeren*, behalve op vier plaatsen, waar ik: *berouw hebben* vind; zij zijn Luc. XVII:3, 4, 2 Cor. XII:21, Hand. III:19 en XXVI:20, en vooral de beide laatste hebben tegenspraak uitgelokt.

Tegen zijne vertaling op zich zelve is niets in te brengen. Dr. Berlage vraagt: of *μετανοεῖν* wel ooit: *berouw hebben* kan te kennen geven? Ik meen: ja, en zou ten minste niet weten wat het anders Luc. XVII en 2 Cor. XII te kennen geeft. Men leze voorts hoe schrijvers, die ongeveer in denzelfden tijd als de schrijvers van het N.T. leefden, dat woord gebruiken, b.v. Flavius Josephus Arch. VIII:13. 8, waar van Achab, nadat hij de bestraffing van Elia ontvangen had, gezegd wordt: *Ἀχάβῳ δὲ λύπη τῶν πεπραγμένων εἰσῆλθε, καὶ μετάμελος καὶ σακκίον ἐνδυσάμενος γυμνοῖς τοῖς ποσὶ διῆγεν..... ὁ δὲ θεὸς ζῶντος μὲν αὐτοῦ πρὸς τὸν προφήτην εἶπεν ὑπερβαλεῖσθαι τὴν τοῦ γένους τιμωρίαν ἐπεὶ τοῖς τετολμημένοις μετανοεῖ*. Of, wat Plutarchus in het leven van Galba, cap. 6, schrijft, nl. dat Galba *εἰς χολουνίαν..... ἀναχωρήσας ἐν τῷ μετανοεῖν περὶ τῶν γεγονότων* (spijt gevoelende over het gebeurde) *διέ τριβεν;* en wil men meer bewijzen, men zal die vinden in het

Lexicon van Passow, waaraan ik deze laatste plaats ontleen. Men houde daarbij in het oog dat de Zeventigen somwijlen *μετανοεῖν* hebben waar de Hebreeuwsche tekst nicham נחם heeft, in welk woord niet het denkbeeld van zinsverandering, maar van spijt, rouw, droefheid ligt en dat gewoonlijk door *μεταμέλεσθαι* weêrgegeven wordt. Zie b.v. Joël II:13: (*Θεὸς*) *ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων ἐστὶ, μακρὸθυμος καὶ πολυέλεος. Τίς οἶδεν εἰ ἐπιστρέψεται καὶ μετανοήσει*. Dat dus *μετανοεῖν* door *berouw hebben* vertaald mag worden is hierdoor, meen ik, bewezen; men leide daaruit evenwel niet af dat ik die vertaling op de beide plaatsen uit de Handelingen goedkeur. Ik geloof zelfs te mogen gissen dat Vissering zelf haar niet zou hebben verkozen, ware hij niet door het onmiddellijk voorafgaande *ἐπιστρέφειν* in verlegenheid gebragt, althans niet hoofdst. XXVI:20 waar hij zich haast om, zoodra mogelijk, *μετάνοια* weder door *bekeering* te vertalen. Maar wat dan te doen? Men kan toch niet schrijven: *zich te bekeeren en zich tot God te bekeeren*.

Door onderscheidene geleerden is teregt op het onderscheid tusschen *μετανοεῖν* en *ἐπιστρέφειν* gewezen; dat Vissering voor beiden hetzelfde Hollandsche woord bezigt, laat zich moeijelijk regtvaardigen; de weg evenwel, die voorgeslagen is om dat bezwaar te ontwijken, schijnt mij niet veilig toe. Ongetwijfeld ligt in het *μετάνοια* des N.T. eene: verandering van gezindheid, maar laat de Hollandsche taal wel toe om op plaatsen als Hebr. VI:1 te schrijven: *weder een fundament, een grondslag leggende van zinsverandering* of *gemoedsverandering van doode werken?* Of Openb. II:22: *zoo zij niet van* (of *den*) *zin veranderen van hunne werken?* Kan men op die wijze zin geven aan het woord van den terugkeerenden broeder, Luc. XVII:3, 4, *μετανοῶ*, of aan het gezegde van Paulus, 2 Cor. XII:21, *μεταν ἐπὶ* (de Stat.-Vert. heeft verkeerd: *zich bekeeren van*) *τῇ ἀκαθαρσίᾳ*? Is het wenschelijk een zoo vaak wederkeerend begrip door een ongewoon woord als *zinsverandering* weêr te geven?

Het komt mij nog altijd voor, dat juist dat *veranderen van gezindheid, μετανοεῖν*, nog volkomener dan dat *ἐπιστρέφειν*, geheel in ons *zich bekeeren* opgaat en geef anderen ter beoordeeling of niet de weg om uit den doolhof te geraken deze is, dat men voor dít laatste Grieksche werkwoord een ander Hollandsch woord kiest. Maar welk nu? In *ἐπιστρέφειν* ligt meer een zich bekeeren tot God, terwijl *μετανοεῖν* meer een zich

bekeeren van zonde aanduidt; hoe dit uit te drukken? Door voor het eerste te schrijven: *wederkeeren, zich wenden tot?* Maar geen van die woorden past op alle plaatsen waar het Grieksche woord voorkomt; een gebrek trouwens dat ook de vertaling *zich bekeeren*, hoewel in geringe mate, aankleeft, vergel. Luc. I:17. Welk woord verkieslijk is durf ik vooralsnog niet beslissen. 't Blijkt alweer: la critique est aisée, mais l'art est difficile.

Maar ik mag mij niet te lang bij één woord ophouden, daar en de vertaling en de aanteekeningen van ons boek nog onderscheidene punten ter bespreking aanbieden.

Aan de lijst die Dr. Harting geeft van woorden die te letterlijk zijn overgebragt, zou ik Matth. VI:1 willen voegen. Vissering volgt daar de lezing *δικαιοσύνην ποιεῖν*, maar zijne vertaling: *geregtigheid doen* vind ik meer letterlijk dan naauwkeurig. Waarom niet: *goede werken* of *daden doen*, zoo als hij toch in de aanteekening geeft? Waarom Luc. XVIII:7: *langmoedig zijn* behouden voor *μακροθυμεῖν*, wanneer men dat toch opvat als: lang laten wachten? of *ἐπισχοπὴ* 1 Petr. II:13 en elders door *bezoeking* vertaald wanneer men denkt aan een: in gunst neerzien van God?

Andere door Vissering gekozene uitdrukkingen verzwakken, mijns inziens, het oorspronkelijke; ik wil er maar ééne noemen, nl. *geesselen* voor *διχοτομεῖν* Matth. XXIV:51 en Luc. XII:46. De vertaling van dit woord wordt zeker door eigenaardige bezwaren gedrukt. Dat Vissering van het: *afscheiden* der Stat.-Vert. afwijkt is allezins goed te keuren; in zijne eigene vertaling heeft hij echter meer naar een passenden zin dan naar de juiste beteekenis gevraagd. Hij heeft, denk ik, geoordeeld dat: *in stukken houwen, met den dood straffen* bij Lucas niet goed paste aan hetgeen onmiddellijk volgt: *de dienstknecht, die den wil zijns heeren geweten en zich niet gereed gemaakt, en niet naar zijnen wil gedaan heeft, zal vele slagen ontvangen*. Maar geeft dit regt om eene zoo afwijkende beteekenis aan een woord op te dringen? ook aan Mattheus bij wien het genoemde bezwaar niet bestaat? Op het verband tusschen vs. 46 en 47 bij Lucas hoop ik later terug te komen; intusschen zie ik niet dat er veel kan ingebragt worden tegen de door de Wette op Matth. gegevene verklaring: ‘Für die härteste Auslegung (zerhauen, todten) spricht die deutliche Beziehung auf die Höllenstrafe.’ Met dat: *καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν*

ὑποχριτῶν (Luc. *ἀπιστων*) *θήσει* vergelijkt hij Openb. XXI:3 en zegt: ‘es bezeichnet die den Heuchlern gebührende ‘Strafe und zwar durch einen Uebergang aus der bildliche in die eigentliche Rede.

Ik zou vele plaatsen kunnen laten volgen, waaraan ik dergelijke of andere opmerkingen vastknoopte. Somtijds wil dit zooveel zeggen als: ik zou het *niet* kunnen, ik heb niet meer, maar wil met goed fatsoen tot een einde komen; dit is echter nu niet het geval, maar ik wil mijne lezers niet vermoeijen, daar ik nog eenige bedenkingen over de verklarende aanteekeningen heb in het midden te brengen.

Aanteekeningen zijn bij eene bijbelvertaling noodig, juist omdat men in de vertaling niet te vrij mag wezen, en die welke Vissering ons geeft onderscheiden zich door eene benijdenswaardige puntigheid. Toch zijn zij het sterkste gedeelte van zijn werk niet.

Over de uitgebreidheid die zij hebben moeten kan alligt verschil van opinie bestaan; mij althans zou zijn boek niets minder waard wezen, kwamen er wat minder geographische en topographische opmerkingen in voor, of werd er de stille oorlog zoo als bij Joh. VIII:58, XXI:15, III:7 in gemist. Over de verklaring van Joh. XXI:15 zal ik, na hetgeen door mijne voorgangers en door den Hoogleeraar van Hengel zelven daarover in het midden gebragt is, niet verder spreken; op de vraag bij III:17, of *van boven* ooit beteekenen kan: *uit God*, kan ik antwoorden met eene verwijzing naar hetgeen Vissering zelf bij XIX:11 aanteekent: *van boven*, d.i. van den hemel = van God.

Maar laat mij geregeld te werk gaan.

Onder de aanteekeningen vind ik er dan, die niet dienen kunnen om den lezer de bedoelingen des schrijvers beter te leeren verstaan. Tot de zaken waaromtrent verschillende uitleggers verschillend blijven denken, omdat in hunne waardering gevoel en smaak eene groote rol spelen, behooren zonder twijfel de gelijkenissen. Tot hoever deze overgebragt en toegepast moeten worden, wat toevallige, bijkomende trekken zijn, wat niet, kan niet altijd worden uitgemaakt; vraagt men even-

wel mijne meening over de wijze waarop Vissering haar verklaart, zoo antwoord ik dat hij, bij al het goede dat hij geeft, wel eens gevaar loopt van te veel te geven, het beeld te veel uit te persen.

Ik lees onder aan Matth. XXV:32 dat hier gedacht wordt aan *alle* volken; V. onderstelt de tegenwerping dat hier alleen Christelijke volken bedoeld worden, dewijl zij allen Jezus Heer noemen, vs. 37, 44, en wederlegt dit. Dit is mij wel. Maar hoe wederlegt hij dit? Door een beroep op Luc. XIII:25; daaruit zal blijken dat ook zij die Jezus niet beleden hem Heer noemen konden.

Maar dat bewijs lijdt al dadelijk schipbreuk op de opmerking dat de heer in vs. 25 niet Jezus is, maar eenvoudig de huisheer van wien een oogenblik te voren gesproken is.

Zoo geloof ik ook niet dat Luc. XIX:12 de bedoeling van Jezus was dat: even als die welgeboren man naar een ver land reisde om zich een koningrijk te verwerven, zoo hij, Jezus, ook moest heengaan (sterven), om tot koninklijke heerschappij te geraken. En meerderen nog zullen met mij instemmen, wanneer ik een vraagteeken zet achter het aangeteekende bij Joh. III:29. Johannes de Dooper zegt daar: *die de bruid heeft is de bruidegom, maar de vriend des bruidegoms die daar staat en hoort, verblijdt zich*. Ik zie daarin eene verklaring van zijne minderheid beneden Jezus, eene uitdrukking van blijdschap over diens werk, maar Vissering teekent aan: ‘de bruidegom is Jezus, de bruid het koningrijk Gods (de gemeente des N.V.'s), hij allegoriseert daardoor te sterk niet alleen, maar vergroot ook de moeijelijkheid om die woorden in den mond van den Dooper te verklaren; zoover gaat hij in het overbrengen der beeldspraak, dat hij er zelfs bijvoegt: ‘de bruiloft is de komst van dat koningrijk,’ iets waarvan in het geheel niet gesproken was.

Dat ‘te veel’ ontmoet ik ook in sommige geschiedkundige berigten. Onze schrijver weet ons b.v. te melden dat de olie, waarmede de discipelen de zieken zalfden, het *voertuig* was der genezende wonderkracht, even als de in het oor gestoken vinger, Marc. VII:33, het speeksel VIII:23, het slijk Joh. IX:6. Zoo, bij Joh. XX:12, dat Johannes en Petrus de engelen niet zagen, *waarschijnlijk omdat de verschijning hun niet gold;* en heeft hij dit berigt nog door een ‘waarschijnlijk’ ingeleid, bij Matth. XXVII:29 verhaalt hij als zeker, dat de vrouw van Pilatus in den vroegen morgen vernomen had dat Jezus

gevangen genomen was, daarna weêr was ingesluimerd en een' benaauwenden droom had gehad, die zich verklaren liet uit hetgeen zij vernomen had in verband met den diepen indruk, dien het gerucht van Jezus' leer en wonderen vroeger op haar gemaakt had. Was het vreemd, dat ik, dit lezende, mij gedrongen voelde den schrijver een *μὴ ὑπὲρ ἃ γέγραπται* toe te roepen?

Ik ga verder. Reeds Dr. Berlage heeft in zijne beoordeeling opgemerkt, dat onderscheidene uitspraken van het Evangelie van Johannes bij Vissering niet tot hun regt komen. Ik geloof, dat hij gelijk heeft en vind zijne opmerking bevestigd in hetgeen ik ook op andere Evangeliën aangeteekend vind, b.v. over het koningrijk der hemelen. Tot toelichting der prediking van Johannes den Dooper, Matth. III:2, lees ik: ‘het koningrijk dat den hemel toebehoort en uit den hemel op aarde komt. Deze benaming draagt het heil, dat God der wereld door Christus geven wil, naar de theocratie of Godsregeering onder Israel.’ Van meermalen voorkomende uitdrukkingen geeft Vissering maar ééns de bepaling. Zeer natuurlijk. Maar dat hij zulk eene hier en met deze bewoordingen plaatst heeft bezwaar. Hij wringt twee zaken: het koningrijk der hemelen, zoo als het door den Dooper en zoo als het door Jezus werd opgevat onder ééne bepaling; het gevolg is, dat zij op geene van de twee past. Dat toch Johannes zoo bepaald gedacht heeft aan het heil dat God door Christus geven wilde, betwijfel ik, en evenzeer dat de bedoeling van Jezus weêrgegeven wordt door: ‘koningrijk dat van den hemel op aarde komt.’ Is dat niet te materialistisch gedacht? Daaruit vloeit voort, dat het schoone gezegde: *het koningrijk Gods is binnen in ulieden, ἐντὸς ὑμῶν*, Luc. XVII:21, verstaan wordt als: het is onder u, in uw midden, en dat bij Matth. XIII:31-33, van de eerste bepaling moet worden afgeweken en daarvoor in de plaats komt: *leer aangaande het koningrijk der hemelen, d.i. het Evangelie*, wat daarenboven op vs. 31 (de gelijkenis van het mostaardzaad) volstrekt niet past. Ik weet wel, dat het hoogst moeijelijk is, een zoo vloeijend begrip binnen de perken eener bepaling te passen, maar ongaarne mis ik de aanwijzing dat enkele malen, b.v. 2 Tim. IV:18 (waar geene verwijzing naar Matth. III:2 had moeten staan) aan de toekomstige zaligheid wordt gedacht, en elders de door van Koetsveld voorgestane meening, dat het koningrijk Gods op

aarde, waarvan Jezus spreekt, nog het meest overeenkomt met ons: *Christendom*.

Is 't verder niet wat plat, hetgeen onder Joh. IV:36 staat: de maaijer ontvangt loon en brengt vrucht zamen in het eeuwige leven, *als in eene schuur*, of onder Luc. V:39, nl. dat de spreuk: *niemand, die ouden wijn gedronken heeft, wil jongen; want hij zegt, de oude is goed*, zeggen wil: gehechtheid aan het oude maakt afkeerig van het nieuwe? Mij dunkt, Jezus was niet gewoon zulke onbeteekenende spreuken te doen hooren; nader aan de waarheid zou de schrijver gekomen zijn, had hij in plaats van *gehechtheid: gewoon zijn* aan het oude, geschreven.

Hand. XXVI:14 lees ik dat bekende: *het valt u zwaar de verzenen tegen de prikkels te slaan*. Ik vind daarin de diepe waarheid weder, dat het den mensch zwaar valt, pijnlijk is, met geweld de waarheid in zijn binnenste te blijven onderdrukken. Wat wordt het echter bij Vissering? Niets dan: ‘Vruchteloos en tot uw eigen schade verzet gij u.’

In Luc. XXII:53^{b} lees ik een uitroep van verontwaardiging: ‘Toen ik des daags bij u was,’ zoo voegt Jezus zijnen aanvallers toe, ‘toen ik des daags bij u was hebt gij de hand niet tegen mij durven uitsteken, maar nu zijt gij dapper, dit nachtelijk uur, dat is het uur dat u past, dat nachtelijk verraderlijk overvallen, dat is de magt, die de duisternis kan uitoefenen. In Visserings verklaring: ‘dit is de u verleende ure, en de magt, volgens welke gij handelt, is die van het rijk der duisternis’ gaat die tegenstelling en daarmede de kracht van Jezus' woord verloren.

Zoo zijn er dus enkele verklaringen die te veel, andere die te weinig geven. Nog andere vind ik, die onder geene van die beide rubrieken gebragt kunnen worden, maar aan eene andere soort van onnaauwkeurigheid lijden; en dat ik ook nog omtrent deze mij eenige vragen veroorloof, is niet, omdat ik aanmerkingen wil maken, maar omdat ik deze vertaling des N.T. beschouw als een werk dat der moeite eener eenigzins uitvoerige beoordeeling overwaardig is, als een grondslag waarop met vereenigde krachten kan worden voortgewerkt; ik doe het met te meer vrijmoedigheid, omdat ik meen te weten, dat de schrijver zelf niet met enkel aanprijzing gediend is.

Ik wil hem dan vragen of Satan wel beteekent: *lasteraar*, zoo als ik op Luc. X:18 lees, en niet veeleer: *tegenstander*,

en hij niet bij het geven dier bepaling meer aan het Grieksche: diabolos dan aan het Hebreeuwsche: Satan dacht?

Of de Mythologie ons leert, dat Moloch en Saturnus dezelfde personen zijn, zoo als hij bij Hand. VII:43 doet vermoeden?

Of er grond is om te verzekeren, Rom. I:6, dat Paulus zich in zijnen brief voornamelijk tot de Heiden-Christenen te Rome rigt, daar toch de inhoud van hoofdst. II-VIII, het ligchaam van den brief, minstens evenveel regt geeft om het tegendeel te beweren?

Of het waarschijnlijk is, dat de droefheid van Paulus, 2 Cor. II:5, het jammeren der Corinthiërs, VII:7, hun onregt doen en onregt lijden, vs. 12, veroorzaakt werden *alleen* door dat trouwen van een' man met zijne stiefmoeder?

Of bij 2 Petr. III:6 de verklaring dat de oude wereld door de wateren, waaruit eens hemel en aarde ontstaan waren, verwoest is (welke in de aant. alleen *genoemd* wordt), niet natuurlijker is dan die, welke den schrijver laat spreken van eene verwoesting door hemel en aarde, als bewaarders van het water?

Of hij regt heeft, het: *Jezus zeide tot hem* (den beambte te Capernaum), Joh. IV:48, te verklaren door de onderstelling, dat Jezus zich waarschijnlijk rigtte tot de omstaande Galileërs, terwijl eene andere eerder voor de hand lag, nl. dat Jezus met dat: *Ziet gijlieden geen teekenen..... zoo gelooft gij niet*, aan hem en zijns gelijken dacht?

Tenzij men, om de moeijelijkheid, waarmede ook deze onderstelling gepaard gaat, hier met Schweizer eene der voegen ziet van de verschillende deelen waaruit, volgens hem, het Johannes-Evangelie is zamengesteld.

Rom. XV:8 wordt de uitdrukking: *dat Jezus een dienaar der besnijdenis geworden is*, opgehelderd door een beroep op Matth. XX:28, en uit Paulus' woord afgeleid dat Jezus om den wille der Joden gediend heeft in plaats van zich te laten dienen. De Wette en anderen waren in deze opvatting voorgegaan, maar zij drukken te veel op het woord: *dienaar* en doen daardoor den zin dood. Eerder geloof ik, dat Paulus' uitdrukking op deze plaats te vergelijken is met zijn: *dienaar der zonde* Gal. II:18. De apostel wilde, meen ik, zeggen, dat Christus onder de besnijdenis geleefd heeft; dit alleen past bij het volgende: *om de beloften der vaderen te bevestigen*, dit alleen in het verband der redenering die hoofdst. XIV:1 begint.

Iets anders uit Paulus' brieven, nl. 1 Cor. X:1-4, heeft

ten allen tijde groote moeijelijkheid gebaard. Immers lezen wij er van de geestelijke rots, Christus, waaruit de Israëlieten in de woestijn dronken en van de geestelijke spijs die zij aten. Het geestelijke nu van die spijs ziet Vissering daarin: *dat deze, het manna, niet van aardschen oorsprong was*. Maar hoe dan te doen met die geestelijke rots? Het is mij wel eens voorgekomen, dat Paulus het geschiedkundig berigt van de woestijnreis, althans van der Israëlieten spijs en drank, opvat even als dat van Hagar, waarvan hij Gal. IV schrijft, dat dit in een' anderen zin verstaan moet worden, *ἅτινα ἐστιν ἀλληγορούμενα*, dat hij dus ook in die spijs, dat manna, *niet* eene werkelijke spijs voor het ligchaam gezien heeft, en haar *geestelijk* noemt, niet omdat het manna uit den hemel viel, maar omdat zij een voedsel voor den geest beduidde.

Misschien is nog eene andere plaats voor meerder opheldering vatbaar en wel Rom. III:7, 8. Zij behoort tot die betoogen van Paulus, wier duisterheid den uitleggers menige zucht afperst. Vs. 3-6 levert al moeijelijkheid genoeg, als de zin daarmede nu maar uit was! Maar neen, er volgen nog twee verzen, die de verwarring vermeerderen. Om ze iets op te helderen, schrijft Vissering in eene noot: ‘Indien de leugen en de ongeregtigheid van ons Joden dient om Gods waarachtigheid en geregtigheid des te meer te doen uitkomen en dus zijne eer te vergrooten, hebben wij daarom regt te vragen,’ enz. Maar van dat: *hebben wij daarom regt te vragen*, staat niets in den tekst; de apostel laat zoo iets niet vermoeden zelfs; en toch, wat is dan de zin, zoo die invoeging niet geoorloofd is?

Helderder zou de zin wezen, wanneer wij de onderstelling: *Indien de waarachtigheid* (Stat.-Vert. *waarheid*) *Gods*, enz., mogten aanmerken als eene, die door Paulus afgewezen wordt. Maar het tegendeel is waar, vgl. vs. 5. Zou het ook kunnen zijn dat P. met vs. 6 zijn betoog geëindigd heeft, maar om toch goed te laten voelen wat hij meende, in vs. 7 en 8 nog eens opneemt wat hij in vs. 5 gezegd had? Dáár had hij het oog op de tegenwerping die er gemaakt kon worden: Indien onze ongeregtigheid Gods geregtigheid in het licht stelt, dan is God onregtvaardig als hij den toorn over ons brengt. Die tegenwerping herhaalt hij: Indien dat zoo is waarom word ik dan nog als zondaar geoordeeld, en waarom zeggen wij niet (waarom mogen wij dan niet zeggen): Laat ons het kwade doen opdat

het goede daaruit voortkome? Paulus doet zulke terugsprongen meer, al zijn zij ook aan de kracht en helderheid van zijn betoog niet bevorderlijk, b.v. Gal. II:18, waar hij de vs. 17[a] uitgesprokene onderstelling weder opvat.

De zin is hier, geloof ik, deze: Indien wij, door onze regtvaardiging in Christus te zoeken, zondigen, verkeerd doen, dewijl in het zoeken dier regtvaardiging ligt opgesloten, dat wij de werken der wet moeten laten varen, dan is Christus een dienaar der zonde. En indien ik weder opbouw wat ik afgebroken heb. d.i. indien ik de wet, aan wier juk ik mij onttrokken had, weder opvolg (zooals Petrus deed vs. 12[b]), zoo geef ik daarmede te kennen, dat mijn eerste afbreken, mijn nalaten der wet iets verkeerds is geweest en dus Christus, wiens regtvaardiging mij daartoe brengt, werkelijk een dienaar, een bondgenoot van zonde is. Ik houd alzoo vs. 18 voor de explicatie van het: *zelve zondaars bevonden worden, εὑρεθῆμεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί* in vs. 17, en zie dat deze meening ook door Borger is voorgestaan.

Maar wij moeten van dit onderwerp afstappen. Het wordt tijd dat wij onze oogen wenden naar de *kritiek* en vragen, welken invloed *zij* op de vertaling van het N.T. gehad heeft en hebben moet.

II.

Hoe grooten invloed de leer van de onfeilbaarheid der Apostelen, in de onderscheidene vormen waarin zij zich vertoond heeft, op de exegese van het N.T. gehad heeft, trachtte ik vroeger met korte woorden aan te toonen[1].

Dat men op het standpunt dier leer staande alle uitspraken der verschillende schrijvers onderling en met de eenmaal vaststaande waarheid moet laten overeenstemmen, spreekt van zelf, en wel verre van ons over sommige explicaties der Kantteekenaars in de Stat.-Vert. te verwonderen moeten wij hun den lof geven dat zij, veel minder dan andere oude uitleggers, de Schriftwoorden hebben verwrongen.

1 ‘de Gids,’ 1861, Augustus, blz. 137 en verv.

Maar het oude leerstuk, op alle punten doorboord, viel ineen, en voor den vertaler en uitlegger des Bijbels opende zich een nieuw veld. Het werk, dat wij voor ons hebben liggen, kan dat overtuigend bewijzen, en vele plaatsen dragen het kenmerk der kritiek.

De Stat.-Vert. brengt *ἐκτήσατο*, Hand. I:18, over door: *heeft verworven*, met de aanteekening: 'Vermits hij den Joden gelegenheid gegeven heeft dat die akker door hen gekocht werd,' en van der Palm, die de vertaling: *verkregen* verkiest, schrijft desgelijks: 'eigenlijk ten loon verkregen, waarvoor een akker is gekocht geworden.' Vreemde verklaring! 'Hij heeft verworven' zal dan zooveel zijn als 'hij heeft niet verworven, maar anderen hebben verworven.' Maar de vertalers mogten op hun standpunt geene andere geven om niet in tegenspraak te geraken met Matth. XXVI:6, 8. Dáár lazen zij dat Judas zich zelven ombragt en de overpriesters voor het door hem teruggebragte geld den akker des pottenbakkers kochten, en hiermede moest nu Hand. I:18 in overeenstemming gebragt worden. Wel bleef er desniettegenstaande verschil tusschen Matth. en Hand. bestaan over de wijze waarop Judas den dood vond, maar ook dit wischte men uit door de onderstelling dat Judas zich door ophanging van het leven had beroofd en door het breken der koord voorover neêrgevallen was.

Doch na het springen van den band die het kerkelijk leerstuk om den tekst geslagen had, heeft deze zijne natuurlijke gedaante teruggekregen. Vissering vertaalt eenvoudig en juist: *heeft gekocht*, en eerst door die vertaling kunnen wij bespeuren dat wij twee verhalen omtrent Judas hebben, het eene: dat hij zich zelven uit wanhoop van het leven beroofd heeft, toen hij zag dat Jezus veroordeeld was; en een ander, dat over des verraders gemoedstoestand veel akeliger licht werpt, dat hij, aanvankelijk ten minste, *geen* berouw gevoeld, het geld *niet* aan de priesters teruggebragt, maar daarvoor een stuk land gekocht heeft en later, hoewel hoogstens eenige weken later, door een val is verpletterd, en aan dit laatste knoopen zich de latere apocryphe overleveringen vast die door enkele oude schrijvers worden medegedeeld.

Een ander voorbeeld levere Joh. VIII:44. De Stat.-Vert. leest: *hij* (*de duivel*) *is in de waarheid niet staande gebleven*, maar het Grieksche woord *ἕστηκε* kan niet beteekenen: *is staande gebleven*, maar alleen: *staat*. Toch kenden de oude

vertalers uitnemend hun Grieksch; waarom dan die scheeve vertaling?

Omdat zij in Johannes' Evangelie wilden terugvinden wat zij 2 Petr. II:4, Jud. vs. 6 lazen van den val der oorspronkelijk goede engelen. Door met Vissering de juiste vertaling te herstellen, leeren wij dat van de voorstelling van den duivel als van een oorspronkelijk goed wezen, in Johannes' Evangelie niets te vinden is. Ook zelfs door 2 Petr. en Jud. wordt zij niet, althans niet duidelijk, uitgesproken, want in die brieven is van booze geesten, niet van *den* duivel, spraak; hoewel ik niet wil ontkennen dat zij in het Joodsche land bestaan heeft, dewijl in het strenge monotheïsme der Joden voor geen Ahriman plaats was.

Evenmin zal de Hollandsche lezer zich een juist begrip kunnen vormen van hetgeen het N.T. leert omtrent den toestand des menschen na den dood, wanneer twee onderscheidene woorden *ἅδης* en *γέεννα* beiden door: *hel* vertaald worden. Het eerste dat Matth. XI:23, XVI:18, Luc. XVI:23, Hand. II:31, 1 Cor. XV:55, Openb. I:18, VI:8 enz. voorkomt, beteekent: *doodenrijk;* het andere, dat wij o.a. Matth. V:22, 29, XXIII:15, 33, Jac. III:6 vinden, *hel*.

Maar van zulk eene onderscheiding mogten de oude vertalers niets weten; dat begrip van een doodenrijk, afgescheiden van hemel en hel, streed tegen hunne dogmatiek; het onderscheid werd, ik behoef er wel niet bij te voegen: ter goeder trouw, uitgewischt; alleen de opmerking dat *ἅδης* soms zooveel als: *graf* beteekent, bleef over.

Vissering gaf aan dat onderscheid reeds in zijne bovengenoemde verhandeling zijn bestaan terug; de Hoogleeraar van Hengel keurde onder meerdere die verbetering noodig[1], en zoo vinden wij in de nieuwe vertaling voor het eerstgenoemde woord, het Hollandsche: *doodenrijk*, waardoor meer dan eene plaats verstaanbaar wordt; Hand. II:31 o.a. geeft geen zin, tenzij wij lezen: dat de ziel van Jezus niet is verlaten in *het rijk des doods*.

Welke verandering daardoor in de voorstelling van den toestand der zielen na den dood wordt teweeggebragt, zal ik

1 Het wenschelijke eener nieuwe Nederduitsche vertaling van den Bijbel in het algemeen en van het N.T. in het Bijzonder volgens de nu gelegde grondslagen. Amsterdam, Joh. van der Heij en Zoon. 1855.

hier niet uiteenzetten, vreezende te uitvoerig te worden. Tusschen de voorstelling van het O.T. van een doodenrijk, eene onderwereld, waar de afgestorvenen verkeeren, zonder loon noch straf te ondervinden, en die heerlijk schoone, die Jezus in zijn gesprek met Martha geeft, liggen vrij wat trappen. Het begrip van een' Hades, doodenrijk, onderwereld in het N.T. schijnt nog aan de O. Testamentische leer zich aan te sluiten, hoewel het toch reeds een ander geworden is. Men zie b.v. de gelijkenis van den rijken man en Lazarus; van den rijke wordt gezegd *dat hij zijne oogen opende*, niet in de hel, maar *in het doodenrijk*, dat zoowel de plaats der straf als die der zaligheid in zich besloot.

Maar er is meer. De historische kritiek heeft doen inzien dat men niet spreken kan van eene Apostolische leer als één en ondeelbaar geheel; dat de schrijvers van het N.T. wel in de hoofdzaken overeenstemmen, maar toch ook hunne eigenaardige denkbeelden hebben, die niet alleen in vorm, maar ook in wezen van die der anderen verschillen.

In 1852 gaf de Hoogl. Reuss uit Straatsburg een werk uit: ‘Histoire de la Théologie Chrétienne au siècle apostolique’, waarin hij van dat standpunt de apostolische leer beschouwde. De titel van dat schoone werk was reeds welsprekend, en de inhoud beantwoordde aan de, door den titel, opgewekte verwachting. Met liefde tot het Evangelie vervuld, door een helder oordeel geleid, beschreef hij hoe het Evangelie van Jezus door eenen Paulus, Johannes, Petrus is opgevat en gepredikt, beschouwde hij hunne voorstellingen als de kleuren waarin het prisma de zonnestraal ontbindt, en aarzelde hij niet tevens te doen zien dat de onder Israël heerschende meeningen invloed op hunne geschriften hebben gehad. Zijn voetspoor zijn vele geleerden gevolgd en ook de Heer Vissering heeft zich van zoodanige kritiek niet afkeerig betoond.

De lezer zal van hem niet leeren Jacobus en Paulus beiden geweld aan te doen door hunne leeringen over het geloof aan elkander te smeden, maar integendeel een goed denkbeeld krijgen van de verhouding dier beide Apostelen onderling, wanneer hij op Jac. II:14-26 vindt aangeteekend dat: ‘indien Jacobus de leer van Paulus aangaande de regtvaardiging door het geloof al niet bestrijdt, maar alleen het misbruik daarvan door sommigen gemaakt, nogtans uit zijne gansche redenering, inzonderheid uit vs. 14, 19, 24, blijkt dat hij van eene

minder diepe opvatting van het wezen des geloofs uitgaat dan deze, en deze (Paulus) het misbruik van de leer der genade ook op eene andere en meer afdoende wijze bestrijdt, Rom. VI.'

Ook aangaande het laatste boek des Bijbels, de Openbaring van Johannes, zal hem de Heer Vissering de vruchten der latere kritische onderzoekingen doen proeven, nog onlangs door den Heer Réville opgenomen in een artikel in de 'Revue des Deux Mondes'[1]. Want, ofschoon hij bij de vertaling van het bekende getal 666 de mogelijkheid blijft onderstellen, dat daarachter het woord Lateinos verborgen ligt, waardoor het Romeinsche keizerrijk zal worden aangeduid (wat mij niet waarschijnlijk voorkomt), blijkbaar geeft hij de voorkeur aan de bekende oplossing dat het beest, wiens naam door een getal wordt uitgedrukt, geen ander is dan de keizer Nero. Die verklaring brengt in de voorstelling, die men zich van de Openbaring gemaakt heeft, eene radikale verandering en geeft Vissering de woorden in de pen: 'dat de in dit boek uitgesprokene verwachting niet bevestigd is, moet worden toegestemd; maar' zoo voegt hij er verzachtend, doch niet ten onregte bij, 'maar aan de andere zijde mag de waarheid, die bij zijne verwachting te grond ligt, niet worden voorbijgezien, nl. deze: dat het koningrijk Gods allen tegenstand overwinnen en zich in zijne kracht en heerlijkheid al meer en meer openbaren zal,' Réville schreef: 'Il n'est pas de livre du Nouveau Testament dont il soit plus vrai de dire: La lettre tue mais l'esprit vivifie.'

Getrouw aan het hierin voorgestane beginsel vindt onze schrijver, 1 Thess. IV:15, Paulus' verwachting uitgesproken, dat hij en zijne tijdgenooten de wederkomst van Christus nog beleven zouden, Rom. XIII:11 dat die wederkomst nabij was. Hij had bij Phil. I:20, II:17 zijne uiteenzetting van des Apostels denkbeelden volledig kunnen maken, door te vermelden dat hij in zijne eerste brieven (aan de Thessalonikers) die verwachting het krachtigst heeft uitgesproken, maar in de laatste, waartoe die aan de Philippiërs behoort, de vervulling daarvan teruggeschoven heeft, zich voorstellende dat hij des Heeren komst niet meer beleven zou.

1 La littérature apocalyptique chez les Juifs et les Chrétiens, in de afl. van 1 October 1863.

En wil men het bewijs dat diezelfde kritiek hem bewaart voor een verwateren der schriftwoorden, voor vervormen van hunnen inhoud naar de eischen van het oude rationalisme, men leze dan de aanteekening op Joh. I:49, of VI:21. In het verhaal van Jezus' ontmoeting met Nathanaël vindt Vissering die hoogere wetenschap van Jezus weer, waarvan Johannes vele proeven mededeelt, II:24, 25, IV:17 en elders; en als hij in het VIe hoofdstuk leest van het spoedig aanlanden van het schip, waarop zich de leerlingen bevonden, ziet hij niet voorbij dat Johannes hier op eene wonderdadige tusschenkomst van Jezus doelt.

En toch heeft men hem beschuldigd van te weinig de kritiek te hebben toegepast. Had men er regt toe?

Hoe ingenomen ook met Visserings werk, kan ik toch geen ontkennend antwoord geven.

Ik weet wel dat onder veler vermeende objectiviteit veel subjectiefs schuilt, dat het zeer moeijelijk is in de verklaring van het Nieuwe Testament zijne eigene opinie altijd juist van die der schrijvers te onderscheiden, maar dat wij trachten moeten dit zooveel mogelijk te doen, is zeker.

Misschien is hier de plaats om gewag te maken van sommige verklaringen, waarin Vissering de zucht openbaart om, hetgeen aanstootelijk zou kunnen wezen, te vergoêlijken, iets wat niet altijd zonder schade voor den tekst afloopt.

De moeijelijke passage, Gal. IV:24, 25, wordt dus vertaald: *en dit is Hagar - want Hagar - zoo heet in Arabië de berg Sinaï; - en het komt overeen*, enz.

Dat Paulus zich bedient van eene onder de Joden gebruikelijke, maar onjuiste allegorische verklaringswijze, spreekt V. zoowel hier als bij 1 Cor. X:4, onverholen uit; toch poogt hij het 25^{e} vs. te regtvaardigen door het ‘eene vrome woordspeling’ te noemen. Eene woordspeling zie ik in zijne vertaling, maar eene vrome?

Maar ik geloof dat hij zelf die woordspeling in den tekst brengt. Wat er staat, kan ik niet regt zeggen; vertalen kan ik het eigenlijk niet, want ik begrijp die plaats niet; maar vertaal ik woordelijk, dan verkrijg ik: *en dit is Hagar; want dat: Hagar - Sinaï is een berg in Arabië - en komt overeen*, enz.

Had Bentley's gissing, dat hier aan eene latere tusschenvoeging te denken is, wel geheel verzwegen mogen worden?

Iets van dien aard moet wel in die zonderlinge aaneenschakeling van woorden schuilen.

En duidelijker komt die zucht des schrijvers aan den dag, wanneer hij uitdrukkingen ontmoet waarin voorstanders der praedestinatie-leer steun kunnen zoeken. Men zou op zijne aanteekeningen de onderstelling kunnen gronden dat hij tot hun getal niet behoort. Waarom anders die herinnering aan 's menschen vrijheid, waartoe de tekst geene aanleiding geeft, bij Joh. VI:44, XII:39, 40, Hand. XIII:48? Die herinneringen, uitgaande van een ongetwijfeld goed beginsel, kunnen in eene preek goed wezen; of zij in die korte aanteekeningen op hare plaats staan is eene andere vraag. Maar in allen gevalle doen zij geen kwaad aan den zin, wat ik vrees dat met sommige andere wel het geval is.

De lezer krijgt ten minste geen helder denkbeeld van de verhouding waarin Jezus stond tot de Mozaïsche wet, wanneer hij onder Matth. XII:6 vindt: ‘Jezus is heer van den Sabbat. Wat dus zijne leerlingen met zijne toestemming doen is geoorloofd, al schijnt het met het gebod omtrent den Sabbat in strijd.’ Ik zou kunnen vragen of er vergunning van Jezus noodig was geweest om iets te doen wat met het gebod der wet in strijd *scheen* en dus niet *was?* Maar liever merk ik op dat hetgeen de leerlingen deden, het aren plukken, even als hetgeen Jezus zelf deed en liet doen Joh. V, IX en elders met het Sabbat-gebod bepaald in strijd *was*. Evenzeer als de wet den Israëlieten verbood op Sabbat het manna in de woestijn in te zamelen (Exod. XVI:22-30), of hout te sprokkelen (Num. XV:32-36), verbood zij den leerlingen zich dien dag voedsel te zoeken, en Jezus' verdediging kan alleen verklaard worden uit zijne vrije houding tegenover de oude wet; wij moeten dan ook eene vrijheid als die, welke zijne leerlingen zich mogten veroorlooven, niet beschouwen als een privilegie den volgelingen van Jezus verleend, maar als een uitvloeisel van de geestelijke dienst van God, die door hem in de plaats der werktuigelijke gesteld is.

Maar nog grooter vraagteeken zette ik, al lezende achter het aangeteekende op 1 Cor. XV:17, waar Paulus zal leeren: dat eerst uit de opstanding blijkt dat Jezus voor de zonde gestorven is, op Rom. IV:25, waar het van de regtvaardiging heet: dat zij eerst volle zekerheid krijgt door Jezus' opstanding, iets wat in Paulus' brieven m.i. niet wordt geleerd, en althans niet in het Evangelie van Johannes, waarop Vissering toch

aanteekent (X:17) dat Jezus het leven weer aanneemt, omdat eerst door zijne opstanding zijn dood den zijnen tot heil kan gedijen.

Is het niet alsof de dogmatiek, van ouds gewend de exegese te beheerschen en de onderworpene houding waarin zij door Vissering gebragt is, moede, al hare krachten verzameld heeft om hier, al is het ook maar even, het hoofd op te steken?

Wat vooral veel oplettendheid vereischt is het uit elkander houden van die onderscheidene *voorstellingen* der schrijvers des N.T. welke wij zoo even noemden, en van de min of meer uiteenloopende *berigten* welke zij ons geven. Het is zeker niet aangenaam verschilpunten op te merken, en daaraan schrijf ik toe dat Vissering alleen 'vele kleine verschillen tusschen de berigten der Evangelisten onderling' wil zien, 'waarvan sommige kunnen worden vereffend, andere niet', maar door het gewelddadig tot een brengen van die voorstellingen en berigten beide is ten allen tijde te veel leed aan het N.T. aangedaan dan dat wij ons niet zouden moeten wachten van alles wat daarnaar zweemt.

Ik zou daarom de aan Paulus geheel vreemde leer van den Logos liever niet gebruiken om Rom. IX:5 op te helderen, en de tot die leer behoorende uitdrukking: *het woord is vleesch geworden*, niet verklaren door een beroep op Hebr. II:14, welks schrijver geen Logos kent. Zoo mag men dan ook de uitdrukking *geloof* bij de drie eerste Evangelisten niet uit den geest van Johannes of Paulus verklaren.

De door Vissering gegevene uitbreiding van Matth. XX:28, XXVI:28, 'velen, nl. zoo velen als gelooven' moge op zich zelve waar en goed zijn, zeker draagt zij meer een Johanneïsche of Paulinische dan synoptische kleur. De drie eerste Evangeliën kennen het woord *geloof* doorgaans niet anders dan als 'vertrouwen' en het *gelooven* niet anders dan als 'geloof slaan of vertrouwen;' van geloof in Jezus als den weg ten leven spreken zij niet, dan alleen Matth. XVIII:6, wel gedurig van een volgen van Jezus, een komen tot hem, een aannemen van zijn koningrijk; en daarom weet ik ook niet of dat: *uw geloof u behouden*, Matth. IV:22, Marc. X:52, Luc. VIII:48 wel 'op iets hoogers wijst dan op de herstelling van ziekte.' In Luc. XVII:19 is de lezing onzeker, Luc. VII:50 is de eenige zekere plaats waar het woord *geloof* gebruikt wordt in denzelfden zin als bij Paulus.

Iets anders. Johannes berigt ons (VII:34) Jezus' woord tot het Jeruzalemsche volk (Stat.-Vert.): *Gij zult mij zoeken, en gij zult mij niet vinden*, en datzelfde met eenige wijziging VIII:21, XIII:33. Vissering vindt daarin: dat zij, als de dag der vergelding over hen kwam, vruchteloos Jezus zouden zoeken, om in hem behoud van dreigend verderf te vinden; hij vergelijkt Luc. XX:15, 16, waar de vergelding aan de booze landlieden verhaald wordt, en leest in VIII:21: in uwe zonden zult gij omkomen bij Jeruzalems verwoesting.

Maar ligt zulk eene vergelding, zulk een heenwijzen naar Jeruzalems verwoesting als eene straf wel in den geest van Johannes' Evangelie, en kan niet XIII:33, waar Jezus tot de leerlingen spreekt, nagenoeg gelijk hij tot de Joden gesproken had, ons leeren dat de zin van Jezus' woorden een andere is? Mij dunkt, hij is eerder deze: Nu ben ik nog bij u, laat dit mijn bijzijn niet vruchteloos voor u wezen, want de tijd nadert dat ik van u heenga.

Onder de *berigten* die bij Vissering ineenloopen reken ik Matth. III:16 en Joh. I:32.

Matthaeus schrijft (Stat.-Vert.): *En Jezus gedoopt zijnde, is terstond opgeklommen uit het water; en ziet de hemelen werden hem geopend en hij zag den Geest Gods nederdalen*. Vissering denkt bij dat *hem* en *hij* aan Johannes den Dooper en maakt die opvatting mogelijk door te vertalen: *en nadat Jezus gedoopt was, klom hij terstond uit het water op*. Hij redt hierdoor de harmonie met Joh. I, maar schuift onder de woorden van Matthaeus eene hem vreemde bedoeling.

In het berigt omtrent het dier waarop Jezus zijn' intogt in Jeruzalem deed, Matth. XXI:2-7, heerscht klaarblijkelijk verwarring. Ten gevolge van het citaat uit Zach. IX, komt de schrijver tot het vermelden van *twee* dieren die tot Jezus gebragt werden en tot het zonderlinge berigt dat de leerlingen op beiden *ἐπάνω αὐτῶν* de kleederen spreidden, en dat Jezus op beiden *ἐπάνω αὐτῶν* zat. Maar daarom is het beter die verwarring te erkennen, dan met Vissering te schrijven dat de leerlingen de keus tusschen de beide dieren aan Jezus overlieten, iets wat de schrijver niet alleen niet laat vermoeden, maar zelfs bepaald weêrspreekt.

Van vele andere plaatsen, zoo als Joh. XX:22 en Hand. II, is reeds door anderen melding gemaakt, maar nog niet of niet

genoegzaam van de wijze, waarop onze schrijver de brieven van Paulus met het boek der Handelingen laat overeenkomen.

Men behoeft juist geen Tubinger te zijn om in te zien, dat èn omtrent Paulus' leer, èn omtrent zijne geschiedenis de berigten van die beide boeken nog al uiteenloopen.

De Paulus dien wij uit zijne eigene brieven leeren kennen, is verder van het wettelijk standpunt verwijderd, radikaler, in den goeden zin van het woord, dan die, welke in de ‘Handelingen’ optreedt.

De Paulus van den brief aan de Galatiërs, heeft den ‘ingeslopen valschen broeders,’ die zijne vrijheid belagen en hem onder het juk der wet willen brengen, geen oogenblik toegegeven; die van de ‘Handelingen’ neemt deel aan de vervulling der Nazireërgelofte, juist om zulken ijveraars genoegen te doen, Hand. XXI:20 enz.

De Paulus van de ‘Handelingen’ laat zijn' vriend en reisgenoot Timotheus, den zoon van een' Heidenschen vader, besnijden, Hand. XVI:1; die der brieven zegt: 1 Cor. VII:18: *Is iemand, in de voorhuid zijnde, geroepen, die late zich niet besnijden*, en Gal. V:2: *Ziet, ik Paulus zeg u, zoo gij u laat besnijden, dat Christus u niet nut zal zijn*.

In de ‘Handelingen’ wordt de beschuldiging, dat Paulus weinig ingenomen was met gebruiken der wet, als eene valsche beschuldiging aangemerkt, Cap. XXI:21; in den brief aan de Romeinen, Cap. X:4, predikt Paulus aan Joden en Heidenen dat Christus het einde der wet, *τέλος νόμου* is.

Vissering heeft dus wel geen ongelijk, als hij bij Hand. XXI:21 aanteekent: ‘dat Paulus niet den Christenen uit de Joden maar hun die uit de Heidenen waren, had geleerd, dat zij de wet niet behoefden te onderhouden’, - een bepaald voorschrift in dien geest geeft Paulus den Joden-Christenen niet - maar door te laten vermoeden dat hij een voortdurend nakomen der wettelijke ceremoniën in hun midden, goedgekeurd zou hebben, door te verzwijgen, dat het in zijn geest lag die langzamerhand te laten wegsterven, laat hij den apostel, dien wij uit zijne eigene brieven toch het best leeren kennen, geen regt wedervaren. Bij XXIII:6 gaat hij verder en meent hij, dat Paulus, ook na zijne bekeering, in zijne gevoelens met de sekte der Farizeërs nog veelzins overeenkwam. In zijn' ijver voor de godsdienst, in zijn geloof aan een toekomend leven zeker wel, maar overigens kan ik moeijelijk sterker tegenstelling

denken dan tusschen den Apostel des geloofs en der vrijheid en den aan de letter der wet hangenden en in die wet heil zoekenden Farizeër.

Wij willen ook het geschiedkundig gedeelte van den brief aan de Galatiërs in oogenschouw nemen.

Paulus wil daarin doen uitkomen, dat hij in zijne Evangelieprediking van geen' mensch afhankelijk is, niet van de apostelen zijne leer heeft ontvangen, en verzekert, I:17, dat hij, nadat Christus hem geopenbaard was, niet terstond menschen heeft geraadpleegd, *niet* naar Jeruzalem is gegaan en eerst *drie jaren later* die stad heeft bezocht, terwijl Hand. IX:26 berigt, dat hij *eenige dagen na zijne bekeering* te Jeruzalem kwam. Is het dus wel geoorloofd om bij Gal. I:17 eenvoudig die plaats uit de 'Handelingen' aan te halen, als stemde zij daarmede overeen?

In het 19de vers van dat zelfde hoofdstuk schrijft Paulus met hetzelfde doel als ik daar even noemde, dat hij te Jeruzalem niemand van de apostelen dan Petrus en Jacobus gesproken heeft - de schrijver van de 'Handelingen' verhaalt IX:27, dat Paulus, tijdens zijn eerste bezoek in Judea's hoofdstad, door Barnabas gebragt werd bij *de apostelen*. Is er wel grond tot de meening, dat met *die* uitdrukking alleen die twéé worden bedoeld?

Maar vooral de tweede reis naar Jeruzalem doet bezwaren oprijzen. Gal. II:2 schrijft Paulus, dat hij daarheen reisde 'door eene openbaring' en sluit dus alle lastgeving van menschen buiten, - in Hand. XV vind ik het verhaal van zijne uitzending door de Antiochische gemeente, ten einde de apostelen te raadplegen. Mag Vissering nu schrijven: 'Misschien had de apostel zich door eene openbaring gedrongen gevoeld om zich van den last te kwijten, die hem door de gemeente te Antiochië werd opgedragen?'

Ik herhaal: het is niet aangenaam zulke verschillen te vinden; met hem, die ze met geweld ging zoeken en er zich in verheugde, ad majorem critices gloriam, heb ik geene de minste sympathie, maar de waarheid gaat toch boven alles.

Er zijn plaatsen van anderen aard, die op het oog geheel en al onderling overeenstemmen en waarin wij toch bij scherp toezien een verschil van kleur opmerken. Het zijn enkele gelijkluidende plaatsen uit de drie eerste Evangeliën, die door een enkel woord, door in een ander verband te staan, iedere

hare eigenaardige beteekenis hebben. Zoo toonde Dr. Berlage, ik geloof in het tijdschrift ‘de Bijbelvriend’, aan, dat het gebeurde met den rijken jongeling, vooral Jezus' bedoeling met hem, door Matthaeus en Marcus onderscheiden is opgevat, en onlangs viel mijn oog op een ander gedeelte, dat bij Matthaeus en Lucas schijnbaar gelijk is en toch de spreuk mij in 't geheugen riep: Als twee hetzelfde doen, dan *is* het nog niet hetzelfde.

Ik bedoel Matth. VII:13 en Luc. XIII:24.

Matth. schrijft (Stat.-Vert.): *Gaat in door de enge poort, want wijd is de poort, en breed is de weg die tot het verderf leidt, en velen zijn er, die door dezelve ingaan: want de poort is eng en de weg is naauw, die tot het leven leidt en weinigen zijn er die denzelven vinden*.

Bedrieg ik mij niet, dan is het beeld ontleend aan een' weg, aan welks *ingang* eene poort is gebouwd, en spreekt Jezus van velen die *door* die poort de ruimte, welke daarachter ligt, binnengaan. Vissering daarentegen vertaalt: *die daarlangs* (langs dien weg) *ingaan zijn vele*, en geeft de verklaring: die daarlangs trachten in te gaan, nl. in het koningrijk der hemelen. De vertaling *daarlangs δι αὐτῆς* voor het *door dezelve* der Stat.-Vert. is niet ongeoorloofd, maar minder waarschijnlijk toch, omdat er onmiddellijk voorafgaat: Gaat in door de enge poort, *διὰ τῆς στενῆς πύλης*.; dat hij evenwel: *ingaan* verklaart als *trachten in te gaan*, laat zich minder regtvaardigen en alleen verklaren uit de gelijkluidende plaats bij Lucas. De ‘velen’ hebben niet tot naaste doel: het koningrijk der hemelen, maar gaan, zonder aan het doel te denken, dien breeden weg op; zij trachten niet, maar zij doen.

Lucas XIII:25 vertaalt Vissering teregt: *Strijdt om in te gaan door de enge deur!* (niet *πύλη*, maar *θύρα* is waarschijnlijk de goede lezing), *want velen, zeg ik u, zullen zoeken in te gaan en het niet kunnen*. Lucas schijnt hier hetzelfde te willen als Matthaeus, maar bij nadere beschouwing zien wij, dat de eerste een ander beeld voor zich gehad heeft; niet een' weg aan welks ingang eene poort zich verheft, maar een huis, waartoe eene deur of poort toegang verleent. En van dat huis - het beeld van het koningrijk Gods - kon gezegd worden, dat vele trachten in te gaan. Zij trachten, maar kunnen niet. Waarom niet? ‘Omdat zij niet trachten in te gaan door de enge deur,’ zegt Vissering, en niet ver-

werpelijk zou deze verklaring zijn, stond vs. 24 op zich zelf. Maar door het onmiddellijk laten volgen van *ἀφ᾽ οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσποτής* vs. 25, geeft Lucas ons, dunkt mij, een blik in zijne opvatting van dat *niet kunnen*. Hij vond de reden daarvan niet in een verkeerd zoeken, een voorbijloopen van de enge deur, maar hierin, dat de huisheer weigert hen in te laten, dewijl zij werkers der ongeregtigheid zijn. Zij zijn onwaardig om ingelaten te worden, zegt de Wette teregt, en daarom moeten zij buiten blijven. Men versta mij wel. Ik spreek hier alleen van de wijze waarop Lucas het woord des Heilands heeft begrepen en weêrgegeven. Dat deze *zelf* er mede bedoeld heeft, wat Vissering wil, is niet onmogelijk; zeer mogelijk is het, dat Lucas hier twee heterogene zaken zamenkoppelt; maar dat de beide Evangelisten onderscheidene voorstellingen zich gemaakt hebben, mag niet ontkend worden.

Elders is iets dergelijks door Vissering dan ook niet voorbijgezien, b.v. Matth. XXIII:25, 26 en Luc. XI:39 enz., waar Jezus over het reinigen van schotels en bekers spreekt, en de uiterlijke reinheid dier schotels, volgens den eersten Evangelist, tegenover den onreinen inhoud (de vrucht van oneerlijkheid) volgens den derden, tegenover de onreinheid, onheiligheid der Farizeën zelven stelt; een onderscheid dat de Staten-Vertalers in hunne kantteekeningen nog pogen te bemantelen.

En *misschien* heeft Vissering iets van dienzelfden aard ontdekt Matth. VII:29, Marc. I:22, Luc. IV:32.

Op deze laatste plaats (waarbij V. alleen Marc., niet Matth. als gelijkluidend aanhaalt) beteekent dat: *zijn woord was met magt, ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ*, zeker niets anders dan dat Jezus' woord magtig was om wonderen te doen, vgl. vs. 36. Bij Matth. wil het: *hij leerde hen als een die magt heeft*, heel wat anders zeggen; Vissering had regt om daarin te lezen: ‘Jezus leerde als een die met gezag bekleed is, en niet als de Schriftgeleerden, die zich steeds beriepen op overleveringen der Ouden.’

Maar nu Marcus? Uit het, hoewel verwarde 27ste vers, *τί ἐστι τοῦτο; διδάχὴ κατ᾽ ἐξουσίαν, wat is dit? eene nieuwe leer met magt!* (want dit is de waarschijnlijkste lezing), zouden wij opmaken, dat de *ἐξουσία* van vs. 22 ook ‘wondermagt’ aanduidde; lees ik daarentegen vs. 22 de tegenstelling tusschen Jezus en de Schriftgeleerden, dan twijfel ik weêr.

Hoe Marcus zich het *ἐξουσίαν ἔχων* gedacht heeft, waag ik niet te beslissen; maar zeker is de plaats uit zijn Evangelie van belang bij het onderzoek naar den oorsprong en den zamenhang der drie eerste Evangeliën, en is het niet genoeg om met Reuss te zeggen, dat Lucas Marcus hier nageschreven heeft. Maar wij willen ons hier niet wagen in die zeeën van hypothesen omtrent het ontstaan dier eerste boeken des N.T.; zeeën, waarop wel de Kaap de Goede Hoop is omgezeild, maar toch het gezochte land nog lang niet gevonden is.

Na deze enkele aanwijzingen (want meer zijn het niet) van den invloed dien de kritiek der geschiedverhalen op vertaling en verklaring des N.T. hebben moet, moet ik ten slotte op een ander gebied der kritiek de aandacht vestigen, namelijk op den Griekschen tekst dien de vertaler te volgen heeft.

Reeds in den aanvang heb ik gezegd, dat ook op dat gebied veranderingen hebben plaats gegrepen door het vinden of beter bekend worden van handschriften, welke de mannen der Staten-Vertaling niet of gebrekkig kenden, en ieder deskundige denkt daarbij aan den arbeid waardoor over het Vatikaansche handschrift meer licht is verspreid, en aan de vlijtige en accurate onderzoekingen van Tischendorf, waardoor eene juiste kennis der oude handschriften mogelijk geworden is.

Wat zijn van die nasporingen de vruchten?

Vooreerst dat van onderscheidene lezingen, die vroeger wel bekend, maar als verkeerde ter zijde geschoven waren, gebleken is, dat zij de oudste en beste getuigenissen vóór zich hebben.

Vervolgens, dat men vele onnaauwkeurigheden op het spoor is gekomen, vooral zulke, die door vergelijking en aanvulling van gelijkluidende plaatsen ontstaan zijn.

Men meene echter niet, dat door die ontdekkingen, de tekst des N.T. nu aanstonds helderder is geworden. Menigmaal is het tegendeel waar. De oudere handschriften geven vaak duistere uitdrukkingen; in de latere, die men vroeger uitsluitend volgde, was dat duistere dikwijls verholpen en verstaanbaar gemaakt.

Maar laat mij niet te lang bij algemeenheden blijven. De

wijze waarop Vissering de hulpmiddelen tot zamenstelling van den tekst gebruikt heeft, vordert onze aandacht.

De tekst dien hij vertaald heeft, is niet meer die van Tischendorf, dien hij in den eersten druk volgde. Nu en dan nadert hij meer tot den gewonen tekst, den zoogenaamden Textus receptus der Elzeviersche uitgave van 1624; wij kunnen dus zeggen, dat wij de vertaling voor ons hebben van eenen Griekschen tekst, die tusschen Tischendorf en de Editio recepta in staat.

Men zal mij de dorre opsomming van plaatsen, waar Vissering van hen afwijkt, zeker gaarne kwijtschelden. Met groote zorg, zoo als trouwens te verwachten was, heeft hij van dit gedeelte zijner taak - een waarlijk niet gemakkelijk gedeelte - zich gekweten; ik mag evenwel niet verzwijgen, dat hij met en zonder Tischendorf wel wat veel den regel uitperst, welke leert: dat men die lezing verwerpen moet, die uit vergelijking met andere plaatsen kan ontstaan zijn.

Dat hij dien toepast Matth. VI:12 en met den Vaticanus en andere handschriften van mindere waarde *ἀφήχαμεν* leest in plaats van *ἀφίεμεν;* dat hij XIX:17 *τί με ἐρωτᾶς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*, boven de gewone lezing verkiest, en Luc. XI:25 den gewonen tekst *εὑρίσχει σεσαρωμένον χαὶ χεχοσμημένον*, boven dien der oudere handschriften, die hier uit Matth. *σχολάζοντα* bijvoegen, is niet dan lof waardig. Zelfs dat hij Luc. XII:27 het overstelpend gezag der handschriften op zijde schuift, voor een tweetal vertalingen en den Cod. D, die anders om zijne vreemde afwijkingen bekend is, moet ik toejuichen.

Maar die regel wordt uit zijne kracht gerekt, wanneer men Marc. VIII:21 *πῶς οὐ* verwerpt, *omdat Matthaeus dat op de parallele plaats ook heeft*. Immers, al zijn de plaatsen gelijkluidend, zoo verschillen zij toch onderling zóóveel in uitdrukking en woordschikking, dat het zeer vreemd zou wezen dat dit ééne woord door verbeteraars naar Matth. veranderd was. Met meer regt zou men beweren, dat *πῶς οὐ* de ware lezing is en *οὔπω* eene verandering, ontstaan door het kort voorgaande *οὔπω νοεῖτε οὐδὲ συνίετε*.

Aan die zelfde overdrijving maakt men zich schuldig, wanneer men met Vissering beweert, dat b.v. *ἐπέγνωσαν* Marc. VI. 33 ontstaan is uit *ἐπιγνόντες*, dat 21 verzen lager staat, en nog wel in een geheel ander verhaal, en *daarom ἔγνωσαν* de ware lezing is, of dat *νέχρους ἐγείρετε*, Matth. X:8, uit de verge-

lijking met XI:5, waar ook iets van doodenopwekking voorkomt, geboren is.

Het is niet voldoende zich op parallele plaatsen of gelijksoortige uitdrukkingen te beroepen; deze moeten genoegzame overeenkomst in keus en rangschikking van woorden aanbieden, zal een regel, als die welke ik bespreek, mogen toegepast worden.

Maar het voornaamste, waardoor Visserings tekst zich van dien der meeste vertalingen onderscheidt, is de aanwijzing van onechtheid van enkele gedeelten des N.T. De voorzigtigheid en bedachtzaamheid, waarmede hij te werk gaat, beletten hem niet een oog te hebben voor de gewigtige bezwaren die sommige plaatsen drukken.

Bij Matth. XVIII:11, XX:16, XXI:44, Joh. XXI:25 vinden wij aangemerkt, dat deze verzen hoogst waarschijnlijk bijvoegselen zijn van lateren tijd en ook bij Eph. I:1 wordt van het adres van den brief *ἐν Ἐφέσῳ te Ephesus*, geschreven, dat men regt heeft te twijfelen of deze woorden wel van Paulus afkomstig zijn, dat het dus niets dan eene onderstelling en niet eens eene waarschijnlijke onderstelling is, dat deze brief aan de Epheziërs gerigt is geweest.

Wie de inleiding op den tweeden brief van Petrus en de Openbaring van Johannes inziet, welke Vissering aan de aanteekeningen laat voorafgaan, zal gewaar worden dat hij aan de gegronde bedenkingen tegen de echtheid van Petrus' tweeden brief regt laat wedervaren, en dat hij de moeijelijkheid om het Evangelie en de Openbaring aan denzelfden schrijver toe te kennen, tracht op te lossen door de stelling, dat de ‘Openbaring’ niet van den apostel Johannes is (iets wat evenwel nog niet bewezen is).

Sla het laatste hoofdstuk van Marcus of Joh. VIII op, gij vindt een gedeelte van beiden tusschen haakjes, als teeken, dat dit in de oudste en beste handschriften ontbreekt; en zoekt gij b.v. 1 Joh. V:7, Joh. V:4, Hand. XXVIII:29, 1 Cor. VI:20^{b}, gij zult die te vergeefs zoeken; Vissering laat ze weg en dat met regt, omdat zij alle kenmerken van latere tusschenvoeging dragen. Maar daarom juist verwondert het mij Luc. IX:55 niet tusschen haakjes geplaatst te vinden. De getuigenissen der handschriften voor de weglating van dit vers zijn niet minder sterk dan bij de zoo even genoemde plaats uit ‘Handelingen’; en hoewel ik het treffende en diepzinnige van hetgeen in dat vers te lezen staat, met Vissering gevoel, acht

ik mij daarom toch niet geregtigd tot de bewering, dat Lucas het ook zoo geschreven heeft. Leidde hij uit de schoonheid dier woorden af, dat zij wel van Jezus zullen zijn, ik zou mij aan zijne zijde voegen; nu evenwel moet ik hem tegenspreken en naar zijne eigene handelwijze omtrent Joh. VIII:1-11 verwijzen.

Het zijn intusschen gewigtige veranderingen, die de kritiek van den tekst teweeggebragt heeft. Misschien noemen sommigen die reeds te diep ingrijpend en vinden zij in Visserings werk aanleiding om tegen de toelating der kritiek te waarschuwen; maar die weet, dat zij niet de vrucht zijn van ligtvaardigheid, maar van ernstig en langdurig onderzoek, zal niet alzoo spreken; die zal mede van eene bedachtzame maar getrouwe toepassing der kritiek, de zuivere kennis van den tekst des N.T. verwachten; die zal wenschen dat Vissering, nog meer dan hij gedaan heeft, alleen zulke redenen bij het vaststellen van zijn' tekst had laten gelden, die voor de regtbank van wetenschappelijk onderzoek verdedigd kunnen worden. Mij ligt althans een en ander op het hart, dat ik aan het oordeel van der zake kundigen, vooral van den Heer Vissering zelven, onderwerpen wil.

Algemeene regels, even als Tischendorf in zijne Prolegomena, geeft hij niet, maar zulke regels, hoe goed en waar ook, geven ook m.i. niet zooveel als men werwacht; de kunst toch van den criticus is niet regels te stellen, maar die toe te passen, 't geen gansch wat anders is. Al stelt men volkomene regels, men is dan toch nog niet ver gevorderd, want het ligt in den aard der zaak, dat zij, zoodra men hen toepassen wil, dikwijls tegen elkander inloopen. De criticus, die een' tekst uit vele varianten moet zamenstellen is te vergelijken bij een' predikant, die in zijne gemeente werken wil; juist wanneer het er op aankomt, laten de regels der pastoraal hem dikwijls in den steek.

Het baat b.v. weinig, met den ongenoemden schrijver van een kwaadaardig stuk tegen Dr. Holwerda, waarop toevallig mijn oog viel (Godgel. Bijdragen, 1855, blz. 674), den regel hoog te verheffen: non quod testatissimum sed quod et bene testatum et per se probabile est, praestat. Het is dan nog veel eenvoudiger en even praktisch te zeggen: *Optima* of *genuina lectio praestat*. Tischendorf beweerde dan ook, geloof ik, niet in die woorden een *regel* te geven.

Maar ik heb mij bedrogen. Vissering geeft toch een' regel. In zijn Voorberigt voor den tweeden druk schrijft hij, dat waar de keuze tusschen eene lezing van den gewonen tekst en eene daarvan verschillende, in zijn oog hoogst moeijelijk was, hij zich aan die van den gewonen tekst gehouden heeft.

Ik kan niet anders zeggen dan dat ik mij verwonderde, toen ik dit las, en zeer vreesde, dat dit zoo rekbare beginsel een' hoogst nadeeligen invloed zou uitgeoefend hebben. Immers zou men ligt bij alle dubieuse plaatsen de keus ‘hoogst moeijelijk’ vinden en zich eenvoudig bij de Editio recepta neêrleggen kunnen.

Maar even opregt moet ik bekennen, dat die vrees niet geregtvaardigd is. Ik kon natuurlijk niet alle plaatsen nagaan, maar bemerkte alras dat zeer vele, die een gemakzuchtig criticus ook onder de rubriek der hoogst moeijelijke had kunnen opnemen, toch van de Recepta onafhankelijk waren, dat Vissering zeer dikwijls den gemakkelijker tekst der Recepta, die dan toch ook op handschriften steunt, heeft verlaten, en de moeijelijker lezing der oudere handschriften gevolgd is.

Geheel zonder invloed kon echter het bovengenoemde beginsel niet blijven; ik vermoed althans dat wij daaraan hebben toe te schrijven de volgende minder gelukkige lezingen:

Marc. 10:10, *ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐπηρώτων*, dat zeker verstaanbaarder is dan het *εἰς τ· ο·* der oudere handschriften, en toch misschien maar eene verkeerd aangebragte verbetering is van deze verongelukte plaats;

Luc. XVII:9, *οὐ δοκῶ* wat, door het Vatikaansche handschrift weggelaten, allen schijn van een invoegsel heeft;

Luc. XIX:13 *ἕως ἔρχομαι*,, wat alleen in handschriften van den tweeden rang staat, en wel eene verandering zal zijn van het oudere *ἐν ᾧ ἔρχομαι*, dat den, niet zoo strikt logischen, maar toch goeden zin oplevert: terwijl ik op reis ga;

Luc. XXI:25, *ἤχουσης*, voor *ἤχους*, dat door sterkere getuigen aanbevolen, ook zeer wel door Lucas geschreven kan zijn. Met *ἐν ἀπορίᾳ ἤχους θαλάσσης* wil hij zeggen: in radeloosheid, angst over het gebruisch der zee;

Luc. XXII:63, *τὸν Ἰησοῦν*, dat ongetwijfeld eene explicatie is van het oudere *αὐτὸν*;

Hand. II:47, III:1, *ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν. τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος κτέ*, wat zeker wel door een' afschrijver in de plaats van *ὁ. δ.*

χ. π. τ. σ. χ. ἡ. ἐπὶ τὸ αὐτὸ. Πέτρος δὲ χτέ gesteld is en al de goede handschriften tegen zich heeft;

Gal. IV:15, *Τίς οὖν ὁ μαχαρισμὸς ὑμῶν* voor *ποῦ*, dat uitwendige en inwendige getuigenissen vóór zich heeft;

Rom. XI:21, *μήπως οὐδὲ σοῦ φείσεται*, terwijl ik voor mij geloof, dat *μήπως* niet in den geest van Paulus lag;

Rom. XIII:11, *ὅτι ὥρα ἡυὰς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερϑῆναι*, wat, door weinig handschriften gesteund, zeker eene verschrijving is geweest van het oudere *ὅτι ὥρα ἤδη ἡμὰς χτέ*.

Ik herhaal: de door Vissering uitgesproken regel heeft lang zooveel schade niet gedaan, dan hij in de handen van een minder ervaren criticus zou gedaan hebben.

Maar al had er ook geene enkele plaats door geleden, zoo zou ik nog, behoudens allen eerbied voor meer ervarenen, bedenkingen hebben tegen het beginsel:

Als de keus moeijelijk is, zal men de Recepta volgen.

Op welken grond toch? Ik heb natuurlijk, zoo als ieder, grooten eerbied voor de geleerdheid van Erasmus, Stephanus en Beza, maar er zijn meerdere geleerden geweest, die zich aan den tekst des N.T. hebben laten gelegen liggen. Waarom nu juist gene tot scheidsregters verheven? Is dat niet even willekeurig als wanneer men Griesbach of Tischendorf in hunne plaats stelde? De Ed. rec. is de meest bekende, de gewone, is de tekst waarop onze Stat.-Vertaling berust, en daarom hecht men aan die, meer dan aan andere. Maar laat die voorkeur zich regtvaardigen? Gesteld: een uitgever van den Griekschen tekst, Tischendorf b.v., was zoo te werk gegaan, zouden dan niet vele stemmen zich tegen hem verheven, zijn werk halfslachtig genoemd hebben?

Welnu, wat men van den uitgever eischt, mag ook geëischt worden van den vertaler; hij moet trachten de best mogelijke vertaling te geven van den best mogelijken tekst; doet hij dit niet en stelt hij zich daarbij tot eisch, zoo min mogelijk af te wijken van de gewone vertaling, zijn werk wordt dan eene transactie en *zulk eene* transactie is in een werk als dat van Vissering niet op hare plaats. Het spreekt van zelf, dat in het door hem gestelde geval, door den uitgever en vertaler eene keus moet gedaan worden, maar is het dan niet rationeler om, gelijk voorgeslagen is, het gezag der *oudste* handschriften te laten beslissen? Ik wil geenszins beweren, dat men *dan* altijd de ware lezing hebben zal - want ook in de oudste

handschriften komen fouten voor - maar men zal in allen gevalle de waarschijnlijkste, de meest verdedigbare hebben.

Maar er is nog eene andere vraag, waarop de vertaler van het N. T antwoord geven moet; hij moet niet alleen weten hoe te gaan, wanneer hij de keus heeft tusschen twee wegen, die beide goed schijnen, maar ook wat te doen, wanneer de eenige weg die vóór hem ligt, onbegaanbaar blijkt, m.a.w. wanneer de lezing, door de handschriften aanbevolen, zelve hoogst moeijelijk, onverstaanbaar is? En die vraag is niet van belang ontbloot bij het bespreken eener vertaling des N.T. Er zijn inderdaad plaatsen die niet geringe moeijelijkheid opleveren. Wat daarmede te doen? Hoe die te lezen, hoe te vertalen? Voor de mannen der Staten-Vertaling waren die vragen zoo dringend niet, dewijl de lezing der Editio recepta, die zij volgden, doorgaans beter te begrijpen is dan die der oudere handschriften. Ook geloof ik niet, dat zij de onderstelling toelieten, dat de tekst des N.T. dien zij hadden, ergens geheel onvertaalbaar was. Maar wat staat een' vertaler in onzen tijd te doen? Mag die ook zeggen: er moet, zoo goed mogelijk, aan ieder vers een' zin gegeven worden?

Dr. Harting schrijft in zijne lezenswaardige beoordeeling (blz. 504): ‘Wij mogen in de huldiging daarvan (van het beginsel der getrouwheid) echter, naar ik meen, nooit zóó ver gaan, dat wij eene vertolking leveren, die volkomen onverstaanbaar is. Valt het soms moeijelijk, ja schier onmogelijk, den zin van het oorspronkelijke goed te ontcijferen, wij behooren toch van de onderstelling uit te gaan, dat die zin geen onzin is, en dat dus de vertaling, om aan het origineel te beantwoorden, geen onzin behelzen mag.

Ja, ik ga verder, en beweer, dat, al bleek het oorspronkelijke ons zelfs op overtuigende gronden onzin te bevatten, wij toch den volke geene overzetting in handen zouden mogen geven, waarin die onzin niet zoo goed mogelijk in een dragelijken zin veranderd was. Doen wij dit, wij geven dan aan lezers, bij wie de stichting het voornaamste is, steenen voor brood, om er niet van te spreken, dat wij langs dien weg al ligt het vermoeden van schriftverdraaijing of schriftvervalsching beloopen bij menschen, die zich maar volstrekt niet kunnen voorstellen, dat een Apostel onzin geschreven zou hebben.’

Ik wil dit ook niet onderstellen. Bij het ter hand nemen

van ieder boek gaat men uit van de onderstelling, dat des schrijvers woorden een' goeden zin opleveren. Maar de vraag is eigenlijk niet of een apostel zoo geschreven heeft, maar of de schrijvers der handschriften onverstaanbare woorden ons te lezen geven; en waar dit laatste het geval is, daar vind ik voor mij geene vrijheid om te doen alsof alles helder was.

Alles hangt intusschen af van het doel, dat men zich stelt. Wil men eene vertaling leveren die voldoende is tot hetgeen men in het dagelijksch leven stichting noemt, zoo laat ik het door Dr. Harting gestelde gelden; maar ik mag de vragen niet terughouden of men daardoor toch niet den toegang opent tot een' weg, die verder en verder van de werkelijkheid afvoert; of niet zoodoende de vinger gegeven wordt, die tot het nemen der geheele hand aanleiding geeft; ja, of er, om dat doel te bereiken, wel eene nieuwe vertaling noodig was en eene Staten-Vertaling, waarin de stijl vloeijender en duidelijker was gemaakt, niet dezelfde diensten had kunnen bewijzen?

Zal men dus werkelijk eene vertaling geven van het Nieuwe Testament, zoo als wij het nu kennen, men zal dan de duisterheid van sommige woorden of verzen moeten erkennen. Dat men, waar de nevel doorschijnend is, de waarschijnlijke bedoeling in zijne vertaling opneemt, is zeer natuurlijk, maar men huldige het beginsel der getrouwheid tevens genoeg, om de onzekerheid ten minste in de aanteekening te doen gevoelen.

Ik verheug mij deze meening, voor een gedeelte althans, in het werk van den Heer Vissering weêr te vinden. Hij schrijft b.v. bij het wanhopig duistere *ὀψὲ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσχούσῃ εἰς μίαν σαββάτων*, Matth. XXVIII:1, ‘dat er waarschijnlijk achter *ὀψε δὲ σαββάτων* iets uitgevallen is’, bij Luc. XIII:33, ‘dat de Grieksche tekst er waarschijnlijk bedorven is’, bij Jud. 22, 23, ‘dat er zooveel verschil van lezing bestaat, dat men naar de ware lezing enkel raden kan.’

Rom. IX:10, Eph. II:1-4, om mij bij enkele voorbeelden te bepalen, worden evenzoo afgebroken weêrgegeven, als zij van Paulus' hand gekomen zijn. Op beide plaatsen vergat de schrijver hoe de hoofdzin was opgezet, en ging hij, zonder zich daarover te bekommeren, met een' anderen hoofdzin voort. Vissering zou zeker niets overbodigs gedaan hebben, als hij dit in de aanteekening opgegeven en zoo zijne lezers op het spoor geholpen had (even als Rom. XII:7, 8), maar dat hij vertaalde gelijk Paulus schreef is niet dan goed te keuren.

Zulke wendingen behooren, mijns inziens, tot de ‘oorspronkelijke kleur’ der geschriften, die de vertaler bewaren moet. Zijn zij, gelijk de genoemde, vrij begrijpelijk, dan schaden zij weinig; zijn zij daarentegen zeer moeijelijk, dan mag de vertaler haar niet ignoreren, of hij loopt gevaar om zijne eigene woorden onder die der schrijvers te schuiven.

Maar te vergeefs zoek ik zulk eene aanwijzing bij andere plaatsen die haar zeker evenzeer behoeven, b.v. 2 Petr. I:17, waar de constructie van den zin nog vreemder is dan Eph. II. De schrijver begint van Jezus Christus te verklaren *λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν*, maar vergeet dien zin af te maken en gaat met heel wat anders voort. Vissering vertaalt evenwel alsof er *ἔλαβε γὰρ* stond.

Het moeijelijke *ἀπέχει*, Marc. XIV:41, wordt vertaald: *het is genoeg*, eene vertaling die, naar het schijnt, van Beza afkomstig, talrijke verdedigers heeft gevonden. Ik weet niets anders en beters te geven en wil mij daarom ook aan die vertaling houden. Maar is zij zoo zeker, dat er niets van de moeijelijkheid behoefde vermeld te worden? Immers berust zij, voor zoover ik weet, op niets dan op eene plaats uit Anacreons hederen (n°. 28, vs. 33), waarin de dichter een' schilder oproept om zijne geliefde af te beelden en, na al de vereischten te hebben opgegeven, uitroept: *ἀπέχει· βλέπω γαρ αὐτήν*.

De Wette schrijft: ‘*ἀπέχει*: *es ist genug* nach einem spätern Sprachgebrauche. z.B. Anacreon 28:33.’ Hij doet dus alsof er meer dergelijke plaatsen bestaan, maar geeft die niet op; dat hij verder Anacreon, die 500 jaren v. Chr. leefde, en ‘het spraakgebruik van lateren tijd’ nevens elkander plaatst, laat ik voor zijne verantwoording, tenzij Anacreons zangen onecht zijn, wat mij niet bekend is.

Matth. XXVII:1 zegt Vissering zelf in de aanteekening dat *ὀψὲ τῶν σαββάτων laat op den Sabbat* beteekent; waarom schrijft hij dan in den tekst: *na den Sabbat?* Zeker wordt daardoor de zin goed, maar zóó goed dat de gewone lezer niet zal begrijpen waarom daarachter iets moet zijn uitgevallen.

Joh. IX:6 volgt hij blijkbaar de lezing van het Vatikaansche handschrift: *καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῦ τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς*, maar vertaalt zonder het bezwaar te achten: *streek hem slijk op de oogen*. Deze plaats lijdt, geloof ik, aan een zelfde gebrek als Hand. VII:19 en 1 Cor. VII:3, 4, welke beiden door

Vissering als gezond behandeld worden, en die eene uitvoeriger bespreking verdienen dan waartoe hier ruimte is.

Hand. XXIV:22 luidt in de Stat.-Vert.: *Felix.... stelde hen uit.... zeggende: Als ik nader wetenschap van dezen weg zal hebben, wanneer Lysias de overste zal afgekomen zijn*, enz. Dit is niet juist, want *ἀκριβέστερον εἰδὼς* is appositie van *Φῆλιξ* en behoort niet bij *εἶπας*. Vissering schrijft daarom: *Felix nu met den weg des Heeren zeer goed bekend, stelde hen uit, en zeide*, enz. In eene noot tracht hij aan te toonen hoe de Romein met de Christelijke en de Joodsche godsdienst zoo goed bekend kon wezen, maar die poging doet het bezwaar, waardoor dit vers gedrukt wordt, maar te meer uitkomen. Hij wijst op Drusilla, zijne vrouw, eene Joodsche, door deze kon Felix aan de Joodsche godsdienst kennis dragen; maar in den tekst is alleen van *ἡ ὁδὸς*, de Christelijke godsdienst, spraak en dat hij door eene Joodsche vrouw daarvan zoo bijzonder veel, *ἀκριβέστερον*, zal geweten hebben, komt mij zeer onwaarschijnlijk voor; evenmin vat ik hoe die naauwkeurige kennis eene beweegreden kon wezen om de regtspraak uit te stellen.

Ik kan het vermoeden niet van mij weren, dat *εἰδὼς* bedorven is en, hoewel erkennende dat Kuinoels *scire cupiens* niet goed is, geloof ik toch dat dit de bedoeling der oude schrijvers weêrgeeft. Heeft er ook *εἰδήσων* gestaan? Dit futurum komt ook voor Hebr. VIII:11 in een citaat uit de Septuaginta.

1 Cor. I:21 is mij evenmin helder. Vissering leest daar dat de wereld door hare wijsheid God niet gekend heeft in zijne wijsheid, d.i. die wijsheid, die zich openbaarde in de schepping en in de Schrift. Maar is dit niet wat gewrongen, en is het niet om den wille van die verklaring dat V. de woordschikking in het Grieksch over het hoofd ziet?

Paulus kon schrijven dat men God kennen kon *in zijne werken*, maar ik geloof niet: *in zijne wijsheid*. Meer nog lacht mij de verklaring van Rückert toe, dat *ἐν τῇ σόφίᾳ τοῦ θεοῦ* beteekent: zoo als in de wijsheid van God beschikt was. Misschien ook is *τοῦ θεοῦ* een invoegsel van lateren tijd, en schreef de apostel: dat de wereld in al hare wijsheid, juist door die wijsheid zich de kennis van God had afgesloten.

Onder *ἐξούσια*, 1 Cor. XI:10, zou ik, in plaats van de verklaring: magt = teeken van de magt des mans = sluijer, liever een vraagteeken gezet hebben, en 2 Cor. I:13, in Vis-

serings vertaling: *Wij schrijven u niet anders dan wat gij leest of ook erkent*, gaat aan erger euvel mank, dan zijne aanteekening laat vermoeden.

Gal. I:7 lees ik *μετατίθεσθε..... εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον ὅ οὐκ ἐστὶν ἄλλο*, en deze woorden hebben vrij wat pogingen der uitleggers uitgelokt. Men heeft letterlijk vertaald: *hetwelk geen ander is*, en dit verbonden met het volgende *εἰ μὴ*. Maar dit gaat niet best. Vissering schrijft: *en toch is er geen ander*, maar dit is een verhelpen, geen vertalen der woorden. Schreef Paulus ook *οὗ οὐκ ἐστὶν ἄλλο*? Het *οὗ* slaat dan niet op *ἕτερον εὐαλλέλιον*, maar alleen op dat laatste woord. Streng logisch wordt de constructie dan nog niet, maar datzelfde geldt van zoo vele plaatsen uit Paulus' brieven, en dat *ἄλλος* op die wijze, even als een comparativus geconstrueerd kon worden, is zeker. Vgl. Madvig, Synt. § 91. Maar ik geef mijn gevoelen voor beter.

Dat evenwel in dienzelfden brief (II:4) *διὰ δέ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους* vertaald wordt: *en dat* om de ingeslopen valsche broeders, kan nog minder verdedigd worden. Wat de apostel bedoelde, of hij met *διὰ δέ* een' nieuwen zin begon, dien hij niet voleindigde, kan ik niet bepalen. Maar wel dat *ἐχω μνήμην ποιεῖσθαι*, 2 Petr. 1:15, niet beteekent: ik kan mij herinneren. Joh. VIII:6, *ἔχω κατηγορεῖν* verkeert in een ander geval. Welligt is in den brief van Petrus *ἔχειν* of *ποιεῖσθαι* een invoegsel, even als het *λέγεσθαι*, Hebr. VII:11, waarop door den Hoogl. Prins[1] gewezen is.

Ik mag evenwel niet nalaten op ééne plaats de aandacht mijner lezers te vestigen, waar een dergelijk redmiddel door Vissering zelven te baat genomen wordt. In 1 Cor. II:4 hebben *alle* goede handschriften *ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις*. Hij daarentegen verbetert *πειθοῖ*, laat *λόγοις* weg, en vertaalt diensvolgens: *in overreding*.

Maar ik moet mij verantwoorden.

Wij zijn zoo langzamerhand gekomen op onvrij territoir, op dat der conjecturaal-kritiek. Een zonderling woord! Men spreekt van hoogere kritiek, d.i. historische kritiek (beter: kritiek der geschiedenis) en van lagere kritiek, d.i. tekstkritiek, en dan heeft men ook nog conjecturaal-kritiek!

Even alsof dat een afzonderlijk vak van studie ware, waarop

1 Exegetisch-kritische opmerkingen over Hebr. IV:2, VII:11, VIII:3. Godgeleerde Bijdragen, 1862.

men zich kon toeleggen, alsof men conjecturaal-critici had, gelijk men b.v. watergeneeskundigen had of heeft!

Maar dit in het voorbijgaan. De vraag is: of de Heer Vissering in zijn regt is met *πειθοῖ* en niet *πειθοῖς* te vertalen?

Ik voor mij zie daarin geen bezwaar. De gissing toch dat het eerste het door Paulus geschrevene woord is, is vrij wat minder gewaagd dan die welke door de verdedigers van het andere wordt te hulp geroepen, dat namelijk *πειθὸς* een bijvoegelijk naamwoord is en zooveel als *πίθανὸς* zeggen wil, terwijl het niet alleen *nooit* in eenig Grieksch boek voorkomt, maar, wat erger is, tegen de analogie der woordvorming in het Grieksch strijdt.

Over het algemeen geloof ik, dat men, over conjecturen sprekende, te veel doet alsof aan de eene zijde alleen willekeur, aan de andere alleen stellige zekerheid gevonden wordt, wat toch waarlijk niet het geval is.

Of is het dan iets anders dan conjectuur, dat b.v. *ἔχον*, Hand. I:12, dezelfde kracht heeft als *ἄπέχον*, wat, voor zoover ik weet, door niets gestaafd wordt, of dat *ἀὐτὸ τοῦτο*, 2 Petr. I:5, *daarom* beteekent? Ga ik niet reeds eenigermate naar gissing te werk, wanneer ik tusschen twee goed gestaafde lezingen eene keus doe? Ja, daar die handschriften niet altijd even leesbaar zijn, is zelfs de opgave van hunnen inhoud enkele malen niets dan conjectuur. Men sla 1 Tim. III:16 op en leze de noot van Tischendorf, dat in cod. A en C de eerste hand *ὃς* schreef. Mijn vertrouwen in Tischendorfs groote bekwaamheid in het ontcijferen van oude manuscripten maakt dat ik dit niet betwijfel, maar toch mag ik de oogen niet sluiten voor de wijze waarop dit resultaat verkregen is, om haar dengenen te herinneren die meenen in de handschriften altijd op vasten bodem te staan.

Uit de Prolegomena voor Tischendorfs uitgave van het handschrift C zie ik dat er juist eene Syrische letter dwars over de O geschreven is, en wel zoo, dat velen die vroeger dat handschrift inzagen, beweerden geen schrapje boven die letter te zien. Tischendorf heeft er een gevonden en leest dus $\overline{\Theta C}$, maar, omdat het haaltje boven de letters wat lomp, en de streep door de *Θ* wat scheef is, zegt hij: die streepjes zijn van de tweede hand, de eerste kon zóó niet schrijven. Resultaat is dat hij opgeeft C^{+} *ὅς*. Omtrent de lezing van den cod. Alexandrinus A laat hij zich op gelijke wijze uit, en, terwijl

ik herhaal dat ik Tischendorf hierin meer dan iemand anders vertrouw, zoo vraag ik toch of de zekerheid die ons de handschriften geven nu wel altijd zoo groot is?

Een ander voorbeeld. De reeds genoemde codex C, een palimpsest, heeft vele geheel onleesbare, opene plaatsen. Wat doet nu Tischendorf? hij meet de opene ruimte, besluit daaruit hoeveel letters er gestaan kunnen hebben, en past nu b.v. de lezing van cod. A of B juist in die ruimte, dan verklaart hij dat ook C die lezing heeft.

Zoo zijn Luc. X:42 de oudste letters uitgewischt en leest men *ὀλίγων δέ ἐστι χρεία ἢ ἑνὸς* van eene tweede hand afkomstig. Deze woorden zijn kleiner geschreven dan de andere; oorspronkelijk stonden er zoo vele letters niet, de ruimte was daarvoor te klein. Tischendorf meet die ruimte, bevindt dat *ἑνὸς δέ ἐστι χρεία* daarin juist past en geeft dit als de oorspronkelijke lezing van C op. Maar berust nu zulk eene opgave (en vele uit dat handschrift verkeeren in hetzelfde geval) wel op iets anders dan op eene conjectuur?

Men beroept zich verder op het groote aantal handschriften. Zeker zijn zij talrijk en zijn wij aan Tischendorf, die ze ons zoo naauwkeurig doet kennen, grooten dank verschuldigd; maar is er grond voor de bewering, dat bij al de veranderingen die de tekst des N.T., blijkens zijne opgaven, ondergaan heeft, de ware lezing *nooit* weggeraakt is? Men bedenke b.v. dat zelfs in de werken van Shakespeare de ware lezing hier en daar was verloren gegaan en sedert eenigen tijd eerst is teruggevonden[1]. Is men echter per se tegen alles, wat op literarisch gebied conjectuur heet, men moet dan ook, om consequent te zijn, naar *niets anders* dan naar de oudste of de meeste handschriften vragen en iedere bedenking ten gunste van jongere of van het kleiner getal, hoe gegrond ook, laten varen.

Maar ik zal hier niet alle gronden voor het geoorloofde van literarische conjecturen in het N.T. aanvoeren, iets wat reeds door anderen veel beter gedaan is; alleen vinde hier nog de herinnering hare plaats, dat zelfs een streng regtzinnige Beza die voor geoorloofd hield en er zelf gemaakt heeft, b.v. 2 Petr. I:5, waar hij vermoedt dat *καὶ αὐτὸ τοῦτο* eene verschrijving voor *κατ᾽ αὐτὸ τοῦτο* is.

Dat men evenwel hoogst voorzigtig moet wezen met het te

1 Zie het berigt aangaande eene nieuwe, kritische uitgave van Shakespeare's werken in den Jaargang 1863 van den Spectator, aflev. 29 Aug., blz. 274.

baat nemen van zulk een geneesmiddel, is zeker. Meer dan eene conjectuur schijnt zeer aannemelijk, maar is het niet; de voorgestelde verbetering van *ἀστεῖος*, Hand. VII:20, kan dat bewijzen. *Ἀστεῖος τῷ θεῷ* klinkt vreemd; men meende dat het eene verbastering was van *δεκτὸς τ. θ.*, wat in de handschriften op bijna gelijke wijze geschreven wordt. Ik meende ook daarin de oplossing te zien, totdat mijn oog viel op de plaats der Septuaginta, waarop in Hand. VII gedoeld wordt, en waar *ἀστεῖος* zeker goed is; eene opmerking waardoor de de gissing in eens hare waarde verloor. Evenmin denke men dat ik alle min of meer juiste conjecturen zoo maar in eene vertaling zou willen opnemen. Alleen die welke zoo zeker zijn als *πειθοῖ* voor *πειθοῖς*, mogen toegelaten worden. Of is men - en niet zonder grond - bevreesd dat zulk eene vrijheid een gevaarlijk antecedent oplevert, welnu men neme haar dan alleen in de aanteekeningen op. Misschien is dit nog de beste manier. Maar men late dan door haakjes of iets anders in den tekst blijken dat het dáár gevondene woord waarschijnlijk niet het oorspronkelijke is. In geen geval zal men, mijns inziens, van eene onverstaanbare plaats wat mogen maken ten einde haar bruikbaar te doen zijn; men late dan liever eene ruimte open of zette een - en geve in de aanteekening de reden op, met de vermoedelijke bedoeling des schrijvers, als men die gissen kan, er bij.

Alleen op die wijze komt het mij voor dat men eene getrouwe vertaling levert van den tekst dien wij in onzen tijd kennen.

Herwijnen.

W.H. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN.

Gymnasiaal onderwijs en paedagogiek[1].

G. Thaulow, Die Gymnasial-Pädagogik im Grundrisse. Kiel, 1858.

Wel heeft men in dezen tijd den moed eener gevestigde overtuiging noodig, eer men de vruchtelooze taak op zich neemt over onze Latijnsche scholen te schrijven. 's Lands Regering heeft sedert jaren haar regt van toezigt laten glippen; de gemeentebesturen beslissen in zake van Gymnasiaal onderwijs met eene zelfstandigheid even onbegrensd als beginselloos; de Latijnsche scholen gaan hand over hand achteruit; ieder jaar vermindert het aantal beschikbare docenten in oude talen. Weldra zal men uit gebrek aan praeceptoren en leerlingen de scholen kunnen sluiten. Zoo zullen in de hangende quaestie over de doelmatigste voorbereiding tot de Academie de voorstanders der moderne rigting door de omstandigheden zelven in het gelijk worden gesteld.

Ook indien ik deze ontmoedigende beschouwing deelde, zou ik het mij niettemin ten pligt rekenen mij aan te sluiten bij hen, die telkens de opmerkzaamheid des publieks trachten te rigten op het onwedersprekelijk belang van allen, dat er in den staat goede gelegenheid zij ter voorbereiding van hen, die een-

1 Zie ‘Gids’, Januarij 1863.

maal op elk gebied van wetenschap de voorgangers zullen zijn; maar de voorstelling is te zwart. Nog behoeft men niet te wanhopen, ook al laten de voorstellen der Regering op dit stuk jaar en dag op zich wachten. Immers, bij vele gemeentebesturen bestaat de ernstige begeerte hunne Gymnasiën overeenkomstig den geest des tijds in te rigten. Ons krachtig gemeenteleven maakt hier eenen toestand eenigermate dragelijk, die elders doodelijk zou zijn.

Ik kan niet wenschen dat eene wet eenmaal de bevoegdheid aan de gemeentebesturen beneme, om bij de organisatie der Latijnsche school, de plaatselijke toestanden in aanmerking te nemen. De middelbare school is uit haren aard eene gemeentezaak en de belangstelling wordt beter verzekerd, wanneer iedere gemeente ook te dezen binnen zekeren afgebakenden kring ongehinderd werkzaam kan zijn. Niettemin zou eene wettelijke regeling uiterst nuttig wezen, ook al ware het slechts om den regten weg aan te duiden. De verkeerde stappen die gezet worden, zijn niet het gevolg van onwil of tegenwerking, maar van verschoonbare onbekendheid met het onderwerp.

Zoo staan dan de zaken: jaren lang hebben de gemeentebesturen uitgezien naar eene wet op het Hooger onderwijs; veel bleef onafgedaan in de hoop spoedig eene handleiding te zullen bekomen, hoe deze belangen best te regelen; thans is het oogenblik daar waarop men wel *moet* doortasten, daar de organisatie van het Middelbaar onderwijs met die der Latijnsche scholen in de meeste gemeenten naauw te zamenhangt.

Niet alleen behoeft het publiek dat op de besluiten der gemeentebesturen soms beslissenden invloed heeft, in deze aangelegenheid eenige voorlichting: die voorlichting zou ook zeer gewenscht zijn. Algemeen wordt het betreurd, dat de docenten onzer Gymnasiën zoo weinig doen om hunne ondervinding ten bate van het publiek te doen strekken. De moedeloosheid over den gang van zaken doet hen zwijgen en zij schijnen voorbij te zien, dat het hunne schuld is, als hun raad niet gevraagd wordt.

Onderwijl sterft langzamerhand het geslacht dier oude Rectoren uit, die door het gezag van hunnen naam en de waardigheid huns persoons het aanzien der Latijnsche school ophielden. Hunne ondervinding zou hun het regt geven te vermanen, maar zij wenschen zich niet meer te mengen in die eindeloose met houten zwaarden gevoerde debatten, waarvan zij

in hunne jeugd reeds het begin hebben gezien; te minder, daar zij vooral meer heil verwachten van de persoonlijkheid hun ner opvolgers dan van de beste reglementen. In hun tijd namen zij een koninklijk woord over en zeiden: de school ben ik.

Met het oog op dezen stand van zaken had ik voor eenigen tijd het plan gevormd om volgens mijne krachten mede te werken aan de rigtige oplossing van het hangende vraagstuk, door Prof. Thaulows boek in onze taal over te brengen. Ik meende dat dit het beste middel was zijne denkbeelden in Nederland te verspreiden, niet alsof zijne taal een ernstige hinderpaal ware, maar omdat een Hollandsch boek meer kans had onder ieders oogen te komen. Bij nader inzien heb ik mijn voornemen laten varen. Aan den vorm van het boek, dat uit korte paragrafen bestaat, welke Thaulow op zijn collegie uitvoerig bespreekt, - voor dit onderwerp, dat men hier te lande bij intuitie meent te kennen, behoefde hij aan de Academie te Kiel tot op de uitgave van zijn werk gedurende een half jaar acht uren 's weeks - moest veel gewijzigd worden, voor men het aan een grooter publiek kon voorleggen. Vervolgens bespreekt de schrijver duitsche toestanden, die bij ons gedeeltelijk onbekend zijn, gedeeltelijk om den aard van ons volkskarakter niet nagebootst kunnen worden, gedeeltelijk niet navolgenswaardig zijn: omgekeerd bestaat voor hem de groote quaestie niet, die bij eene systematische behandeling noodwendig ter sprake moest gebragt worden, of het propaedeutisch onderwijs der Academie bij de Gymnasiën behoort getrokken te worden, omdat in Duitschland niemand er aan denkt die eigenaardige *prima* der Gymnasiën aan de Academie over te doen. De verhouding der Duitsche school tot het familieleven is veel inniger dan men ze hier zou dulden. In het systeem van Thaulow is het, in overeenstemming met de practijk in Duitschland, noodwendig dat op de Gymnasiën godsdienstonderwijs gegeven worde. Hij denkt aan inrigtingen met een talrijk onderwijzend personeel en vermoedt niet, welke behoeften te onzent te vervullen zijn, waar de meeste scholen zich met twee of drie docenten moeten vergenoegen. Hij heeft een bestaanden toestand voor zich, die in het algemeen zijne goedkeuring wegdraagt en voornamelijk slechts van de zijde van het docerend personeel nog meer voorbereiding en hartelijker ingenomenheid met zijne taak vordert; bij ons geldt het juist

een nieuwen toestand in het leven te roepen onder omstandigheden die in hooge mate ongunstig zijn.

Er waren nog twee andere beweegredenen, die mij van mijn plan deden afzien. Een aanmerkelijk deel van Thaulows boek behandelt bijzonderheden in de methode van onderwijs, die slechts voor den docent van belang zijn, niet voor het publiek. Ten tweede kwam het mij voor, dat Thaulows systematische methode, volgens welke zijne geheele paedagogiek voor de Gymnasiën uit enkele algemeene wijsgeerige stellingen wordt afgeleid, met hare philosophische terminologie en aprioristische bewijsvoering, hoeveel waarde ik zelf aan die deductie moge hechten, weinig in den smaak valt. Zoo vreesde ik dan een nutteloos werk te verrigten en besloot mij te bepalen tot de mededeeling van enkele paragrafen, die mij der behartiging bijzonder waardig toeschenen. Men moge daaruit de overtuiging putten, dat de paedagogiek eene wetenschap is, die op meerdere beoefenaars regt heeft dan haar hier ten deel vallen, en vervolgens dat Thaulow een uitstekende gids is, dien men wel zal doen geregeld te ondervragen. Hij zelf zou welligt het minst vrede hebben met mijne aanhalingen, omdat het kenmerkende van zijn boek, zijne methode, geheel op den achtergrond blijft. Maar het komt er thans alleen op aan, enkele zijner resultaten, die met onze quaestiën van het oogenblik zamenhangen, den lezer voor te leggen. Mogelijk wint Thaulow daardoor ook te onzent nog den een of ander, die niet tevreden is met de losse uittreksels uit zijne ruim zevenhonderd paragrafen.

Meermalen werd in de laatste jaren de vraag geopperd, of onze Latijnsche scholen gemeenteinrigtingen moeten blijven en zoo ja, onder welk toezigt zij van staatswege behooren gesteld te worden. Het is merkwaardig de denkbeelden van Thaulow over dit punt te hooren, en zijn resultaat is te merkwaardiger omdat, gelijk men weet, in Duitschland de Gymnasiën over het geheel staatsinrigtingen zijn. Uit het gronddenkbeeld waaruit hij het middelbaar onderwijs afleidt, volgt voor hem dit: ‘Behoort het Gymnasium eene Rijks- of eene Gemeenteschool te zijn?’ Deze gewigtige en moeijelijke vraag valt zamen met die naar de vrijheid van onderwijs. De strijd wordt slechts op deze wijze in alle opzigten voldoende opgelost, wanneer dit vaststaat, dat noch de staat, noch de gemeente, noch bijzondere personen scholen mogen oprigten zonder onderwijzers aan te stellen, die op wettige wijze bevoegd zijn verklaard. Staats-

regtelijk kan men niemand het regt ontzeggen een Gymnasium op te rigten, mits slechts dit ééne opgevolgd worde. Daar de Regering zich tot einddoel behoort te stellen, zich zoo overtollig mogelijk te maken, - want in dit opzigt heeft zij volgens haar innigst wezen dezelfde taak als de opvoeding, en hierin komen beide overeen - zoo vergist men zich volkomen, als men meent, dat de Staat het onderwijs uit eigenbelang tot zich trekt. Het kan slechts de wensch der Regering zijn, dat gemeenten en bijzondere personen den meesten ijver betoonen en de grootste opofferingen voor de scholen zich getroosten. Overeenkomstig hare verpligting moet zij echter het oppertoezigt behouden, omdat het niet uitgemaakt is, dat deze gemeenten en bijzondere personen hun pligt behartigen en het welzijn der jeugd niet afhankelijk mag worden gemaakt van mogelijke willekeur en nalatigheid. De regering is noodzakelijk, opdat het toeval niet heersche en hetgeen voor deugdelijk erkend is, ongeschonden behouden blijve. - Gesteld nu al dat Staat en Gemeente op uitnemende wijze voor de school gezorgd hebben, dan mag men toch geen bijzonder persoon verbieden, daarnaast eene school op te rigten, mits hij zich aan de wet onderwerpe om slechts geëxamineerde onderwijzers aan te stellen en steeds te veroorloven, dat er worde toegezien, of in zijne school voldoende zorg wordt gedragen voor het welbegrepen welzijn der leerlingen. Zoo is nevens het examen der docenten het toezigt het gewigtigste punt voor de oplossing der vraag naar vrijheid van onderwijs. Het blijkt hieruit, dat de Staat niet mag ophouden voor de scholen te waken en dat er alzoo een ministerie van onderwijs bestaan moet. - De school is geene staatsinrigting in dien zin, dat de Staat haar als zijn eigendom beschouwt; zij moet veeleer volgens den aard van haar wezen van de gemeente uitgaan. Daar de Staat slechts kan wenschen, dat de gemeenten zelven hare scholen oprigten en betalen, zoo moet hij ook aan deze de administratie der school laten. Er is dan behalve een ministerie van onderwijs ook behoefte aan eene gemeente-commissie, die met het toezigt belast is. Alleen wanneer deze gemeente-commissie haar pligt verwaarloost, moet de Staat de hand uitstrekken. Doch om dit te kunnen doen, moet hij steeds naauwkeurig kennis dragen van den toestand der school. Hiertoe zijn inspecteren noodig.’ - Men weet dat in Duitschland de Staatsgymnasiën natuurlijkerwijze geene curatoren hebben, wier werkkring zich met bureaucratie en centrali-

satie-systeem niet laat vereenigen. Omgekeerd missen wij sedert jaren de Inspectoren, die voor den bloei van het gymnasiaal onderwijs van het hoogste gewigt zouden zijn, zelfs al hadden zij geene meerdere verpligtingen dan hunne bevindingen bij het geregeld schoolbezoek te rapporteren en den Gemeenteraden met hunne ondervinding zoo omtrent vraagpunten van onderwijs als voornamelijk omtrent personen ten dienste te staan. Het is te hopen dat bij eene organisatie men zich zal overtuigen, dat het Gymnasium even goed als de middelbare scholen aan soortgelijk daadwerkelijk toezigt behoefte heeft. Dat de Inspectoren overtollig schenen in een tijd van rust op dit gebied, bewijst niet dat zij gemist kunnen worden in een tijd van beweging. Wat voor het middelbaar onderwijs gedaan is, geeft grond aan de verwachting, dat men ons dit onmisbaar element althans niet uit misplaatste zuinigheid onthouden zal.

Wat de leerstof op onze Latijnsche scholen aangaat, beveel ik de volgende woorden ter behartiging aan, vooral aan hen die de eischen aan de jeugd onophoudelijk hooger stellen, die toegeven aan hetgeen zij den geest des tijds noemen, die de leervakken vermeerderen en de leerjaren inkrimpen, die den leerlust der jongelingen dooden en hunne ontwikkeling in de kiem verstikken: ‘Het is een feit, dat, toen nu wijlen rector Kärcher in Carlsruh in 1845 eenen vreemdeling in de verschillende klassen van zijn Gymnasium rondleidde en deze daarop de opmerking maakte, dat het zijne aandacht had getrokken, hoe frisch de leerlingen nog in de onderste klassen er uitzagen, hoe slap en bleek in de *prima*, hij handenwringend zijn kamer op en neêrliep met de woorden: “Gij hebt gelijk; daar waar de jeugd eigenlijk begint te leeren, kwijnt zij weg.” - Voordat wij de leerstof voor het Gymnasium zoeken te bepalen, is het noodig deze heiligste onzer paedagogische wetten ons in te prenten, dat alle leeren slechts middel is voor een hooger doel. Er zijn magten die zich niet laten vertrappen zonder vreeselijke wraakoefening, goddelijke magten. Men moge wenschen dat God den mensch aldus geschapen hadde, dat hij met zijn vierde, zijn tiende of zijn zestiende levensjaar alle diepten van het menschelijk weten kon doorgronden, het helpt niets: de mensch is aan de wetten van zijn aardsch bestaan verknocht. - Bij de vraag naar de maat die men heeft in het oog te houden, moet eerst het ge-

voelen gevraagd worden van arts en psycholoog. Deze zullen u zeggen: wilt gij een sterk, gezond, schoon geslacht, dat in de mannelijke jaren iets groots tot stand brengt, dan moet gij in de eerste plaats eerbied hebben voor de physische wetten, die de geestelijke ontwikkeling van het menschenkind determineren: met het oog op de school zullen zij u deze wetten voorhouden: 1° tot op zijn veertiende jaar moet de knaap acht tot negen uren slapen; hij moet vroeg naar bed en vroeg op; 2° van de overige vijftien uren mag hij niet meer dan zeven of acht uur met zijn hoofd ernstig bezig zijn, en ook dit slechts met doelmatige tijdsverdeeling en behoorlijke rustpunten. De overige uren moet hij niet ledig zijn, maar die tijd moet gewijd worden aan de gymnastiek, de muzijk, het spel en den omgang met ouders en kameraden. - Wanneer iemand nu daarop antwoordt dat op die wijze de school de leerstof niet kan omspannen en zij aan de eischen van den tijdgeest niet voldoen kan, dan moet men daaraan vasthouden, dat het menschengeslacht zich wel vergissen kan, maar niet de goddelijke inzetting. - De arbeid is ons heilig, maar als een knaap zijne jaren op een Gymnasium doorbragt, waar hij niet rijkelijk tijd en plaats vond voor alle jongensspelen, ligchaamsoefeningen en al die wilde levensuitingen die aan zijne jaren eigen zijn, dan heeft men zich zwaar aan hem bezondigd.' Wat van Nederland in dit opzigt geldt, moge men aan onze hoogleeraren vragen, die ons gymnasiaal onderwijs kennen aan zijne vruchten. Hun antwoord is zeer ver van bevredigend. Bovendien heeft ieder zijne eigen oogen, zoo goed als de vriend van rector Kärcher. Thaulow geeft te kennen, dat men in Duitschland op den weg ter beterschap is; kan men in ernst beweren, dat dit ook van Nederland geldt?

Er zijn genoeg radicalen die meenen, dat de voorbereidende studiën buiten alle verhouding met des menschen levensduur veel te lang gerekt worden. Zij zouden de wetenschap der hooge school op het Gymnasium willen overbrengen en vinden het aanbevelenswaardig, dat de aanstaande studenten reeds op school een aanvang maken met het vak hunner keuze. Zij mogen deze woorden overdenken: 'Aan te vangen met de eigenlijke beoefening der wetenschappen, kan eerst na voleindiging van het negentiende of twintigste levensjaar worden toegestaan. Wat tot op dien tijd geleerd wordt, is niets dan het geheel elementaire geschikt maken en bevestigen van den geest voor

deze taak. - Het einde van den schooltijd valt te zamen met die periode van zweven tusschen rijp en onrijp, zelfstandigheid en onzelfstandigheid, welke gewoonlijk eerst met het twintigste levensjaar eindigt, wanneer de zelfstandigheid de zege erlangt. De school te vroeg verlaten is gevaarlijk en onpaedagogisch. De rijpheid wordt niet alleen aangewezen door de hoeveelheid positive kennis; men moet ook anthropologisch en zedelijk voor de Academie rijp zijn.' Ik wenschte deze en andere stellingen van Thaulow wel onder de oogen van den schrijver van zeker stuk in den 'Westminster Review,' Julij 1859: *Welke soort van kennis hebben wij het meest noodig?* Ik zou dat opstel niet noemen, ware het niet in het volgende jaar voor Nederlanders vertaald en bewerkt geworden. Er zijn geschriften, die het brandmerk van de onbevoegdheid des auteurs zoo in het oog loopend dragen, dat het niet de moeite waard is met hem te twisten. Reeds de titel toont dat de vraag averegts gesteld is.

De quaestie van de noodzakelijkheid van de studie der oude talen wordt tegenwoordig op weinig voldoende wijze niet zoo zeer beslist als doorgehakt. Na afstand van hun deel aan het middelbaar onderwijs keeren de Gymnasiën langzamerhand terug tot het standpunt der oude Latijnsche scholen. En dat op deze de oude talen hoofdzaak zijn, ligt in den aard der zaak. Het goed regt der taalstudie als middel van ontwikkeling ligt evenwel iets dieper dan in de omstandigheid, dat op Latijnsche scholen natuurlijk Latijn geleerd wordt, want de vraag doet zich voor: welk regt van bestaan hebben de Latijnsche scholen? Thaulow zegt over dit onderwerp het volgende: 'Daar, het Gymnasium in onderscheiding van andere scholen de leerlingen wil opleiden om eenmaal wetenschappelijke mannen te kunnen worden en voorgangers op ieder gebied van de wetenschap, de kerk en de school, zoo komt het daarop aan in te zien, dat taalstudie in het algemeen deels de krachtigste oefening van den geest is, deels de eenige sleutel om zelfstandig en met helder inzigt door te dringen tot de wetenschap en tot het regt verstand van de geschiedenis van het menschelijk geslacht. Daar evenwel het Gymnasium niet de wetenschap zelve voordraagt, maar zich ten doel stelt de grootst mogelijke geschiktheid om eenmaal wetenschappelijk te kunnen worden door de sterkst mogelijke oefening van de faculteiten van den geest, zoo is het noodig in te zien, dat voor dit doel de Grieksche

en Latijnsche talen al de andere verre overtreffen. Van andere taalstudie mag dus alleen in zoo ver spraak zijn, als men tijd beschikbaar heeft zonder het regt der oude talen te krenken. Het Gymnasium stelt zich allerminst veelweterij ten doel. - Het Romeinsche en vooral het Grieksche zijn onder alle volken, die welke den jongens- en den jongelingsleeftijd het meest toespreken en voor hem het geschiktst zijn; de moderne volken zijn oneindig veel moeijelijker om te verstaan. - De oude talen, de mathesis en de oefening zich schriftelijk en mondeling kunstmatig uit te drukken, zijn de hoofdvakken bij het gymnasiaal onderrigt. Men moet onderscheid maken tusschen hoofd- en bijvakken. De maatstaf voor die onderscheiding heeft evenwel niets te maken met de absolute waarde dier wetenschappen. Hierop komt het aan, wat den geest der jeugd het best geschikt maakt, om met den aanvang van den jongelingsleeftijd de wetenschappen zelven aan te grijpen en om al wat groot en goed is met liefde en geestdrift zich eigen te maken. - De invloed van grammatikaal onderrigt kan niet gemeten of gewogen worden; het gaat daarmede als met het bloedsysteem dat, men weet niet hoe, alle levenskracht uit de voedingsmiddelen tot zich trekt en het ligchaam gezondheid verleent. Men verneemt dat vele menschen met misnoegen den tijd herdenken, dien zij, gelijk zij meenen, op de school met de oude klassieke schrijvers verbeuzeld hebben. Wat hebben wij daaraan, klagen zij, wij zijn niet in staat een Latijnsch of Grieksch boek te verstaan. Erg genoeg, als dit zoo is. Maar al is het zoo, één ding is hun gebleven, wat zij niet zien, dat zij ten slotte wat zij zijn, door de grammaticale ontwikkeling van hun denkvermogen zijn geworden; deze heeft hunne geestelijke kracht opgewekt, geregeld, verhoogd.’ Dit alles is nog geen bewijs, zegt een hardnekkig tegenstander. Natuurlijk, want ik deel slechts het resultaat der redenering mede. Zoo veel ziet evenwel ieder dat men tegen Thaulow niet kan opkomen met de versleten wapenen, die nog zoo dikwijls voor den dag worden gehaald. Dit boek is bovenal een logisch geheel; het is de groote verdienste des schrijvers en juist die, waarvan in een kort verslag niets zigtbaar blijft. Ik zal er thans alleen dit van zeggen, voor zoo ver het noodig is den lezer eenig vertrouwen in deze resultaten te geven, dat de schrijver niet voor eigen haardstede strijdt - een verwijt dat aan

philologen zoo dikwijls gedaan wordt - maar meer bepaaldelijk philosoof is, geen philoloog. Evenwel gevaarlijker voor de goede zaak dan de tegenstanders die openlijk verkondigen wat zij willen, acht ik die onzekere vrienden, die de stelling onderschrijven en in de practijk de gevolgtrekking verwaarloozen. Mieux vaut un sage ennemi.

Geene vraag wordt met meer nadruk herhaald dan deze, tot op welke hoogte de Latijnsche school hare leerlingen behoort bekend te maken met de resultaten der natuurwetenschappen. Buiten de school worden eischen gedaan, waaraan in de verte niet kan voldaan worden. De docenten raken in het gedrang, omdat zoo weinige het regte standpunt bewaren, waaruit men deze levensvraag beschouwen moet. Zij mogen zich steunen op dit beginsel door Thaulow uitgesproken: ‘Moeten ook de natuurwetenschappen op het Gymnasinm onderwezen worden? Het is zeer verkeerd, dat zij eertijds geheel verwaarloosd werden. Maar er is aangetoond, dat het de roeping van het Gymnasium niet is eenige wetenschap systematisch te onderwijzen; men mag dan ook niet verlangen, dat voor de natuurwetenschappen eene uitzondering gemaakt worde. Als men alles en nog wat wil onderwijzen, worden de vermogens van den leerling niet versterkt, maar verslapt, en men bereikt het doel nooit. De natuurwetenschappen maken zeker een deel uit van de leerstof op het Gymnasium, maar veel tijd in beslag nemen mogen zij niet. De merkwaardigste verschijnselen op het gebied der natuur moeten de leerlingen leeren kennen; de zin voor de natuur met hare verwonderlijke vormingskracht en hare bewonderenswaardige scheppingen moet opgewekt worden. Het is verder noodig dat het Gymnasium in het bezit zij van instrumenten en welvoorziene verzamelingen, want alle onderwijs in deze wetenschappen rust op aanschouwing. - Daar een doelmatig onderwijs in de aardrijkskunde steeds aanleiding geeft, verscheidenheid van klimaat en dergelijke in aanmerking te nemen; met één woord, daar, wil men zich eene voorstelling van de aarde vormen, het noodig is den gang der natuur te bestuderen, zoo verkrijgt men voor de moeijelijke vraag die ons bezig houdt, dit resultaat: 1°. op de Gymnasién kan geen onderwijs in de natuurwetenschappen gegeven worden, tenzij met aansluiting aan de lessen in de aardrijkskunde. 2°. Houdt men hieraan vast, dan wordt geene enkele afdeeling der natuurwetenschappen voorbijgezien.

3°. Zonder afzonderlijken tijd te behoeven, wordt toch het onderwijs in de natuurwetenschappen op deze wijze gedurende een voldoend aantal uren 's weeks gegeven. 4°. De onderwijzer dezer wetenschappen moet een man zijn, die zijn vak meester is. Hem moet men overlaten de regeling en verdeeling van het onderwijs in de verschillende vakken over de beschikbare uren. Voor de afzonderlijke deelen der natuurwetenschappen bepaalde uren aan te wijzen, voert tot het ongerijmde.' Men zal ten minste toegeven dat onze schrijver beter dan vele andere weet wat hij wil. Hij schijnt mij met gelukkig gevolg twee klippen te vermijden, die gebleken zijn voor de hartstogtelijke voorstanders der natuurwetenschappen zeer gevaarlijk te wezen. Eensdeels vermijdt hij de dwaasheid tijd te zoeken voor al de deelen dier wetenschap. Anderdeels begaat hij niet de inconsequentie van hen die, tot eene keuze gedwongen, physica verkiezen boven chemie, of astronomie boven botanie, alsof niet alle deelen met gelijk regt aanspraak maakten gebragt te worden ter kennis onzer gymnasiasten. Dat het Thaulows bedoeling niet is om met eene beleefde buiging aan de natuurwetenschappen de deur te wijzen, kan men uit het vervolg van zijn betoog opmaken, waar hij in meer bijzonderheden nopens dit onderwijs treedt en eischen op den voorgrond stelt, die buiten alle verhouding veel grooter zijn dan die, waaraan te onzent voldaan wordt. Waarlijk, ik erken het, soms verlies ik den moed, als ik Thaulows denkbeelden, zijn ideaal zoo men wil, met de caricatuur vergelijk, die wij onze Gymnasiën noemen.

Bij eene vorige gelegenheid heb ik het denkbeeld trachten te ontwikkelen, dat het Gymnasium wel degelijk ook eene inrigting van opvoeding is. Men heeft mij de eer gedaan te willen gelooven, dat deze uitdrukking meer dan eene phrase is, en veeleer een beginsel vertegenwoordigt, dat veruitziende gevolgen heeft. Had ik voor mij eenige bevestiging van mijn gevoelen noodig, ik zou die vinden in deze kernachtige woorden: 'Wel heet het Gymnasium eene inrigting van onderwijs; maar, al neemt men ook niets anders in aanmerking dan dezen naam, zoo lost deze zich toch in dien zin op, dat er geen onderwijs denkbaar is zonder opvoedend element. De stand van zaken is alzoo, dat, als het Gymnasium slechts bedacht is den leerling zooveel kennis mogelijk bij te brengen en de zedelijke ontwikkeling verwaarloost, het eene verkeerde en ellen-

dige inrigting van opvoeding is, - maar eene inrigting van opvoeding blijft het altijd, omdat alle onderwijs opvoedt, hetzij dan tot voordeel, hetzij tot verderf van het karakter.'

Nu nog een woord over de docenten. Men meent vrij algemeen dat onzen philologen de geschiktheid om op een Gymnasium les te geven, van zelf aanwaait. Zoo verwondere men zich dan ook niet over de zeer onvoldoende resultaten van een zesjarig verblijf op onze Latijnsche scholen, want bij ons geldt in veel sterker mate wat Thaulow van Duitschland zegt: 'De bepalingen voor het examen als Gymnasiaal-docent vorderen in de meeste landen van Duitschland een bewijs van paedagogische bekwaamheid, maar het is een feit dat tot nog toe die eisch slechts op het papier staat, daar de meeste aanstaande docenten zich om de paedagogiek niet bekommeren en volkomen onbekendheid met hunne levenstaak niet als hinderpaal wordt beschouwd hen aan te stellen. - De eerlijke en ernstige docent zal er zich op toeleggen in te zien, hoe op zijn gebied alles tot vaste beginselen moet worden teruggebragt, en hij zal eischen dat in zaken van onderwijs en opvoeding niets ondernomen worde zonder plan en doel. - Het is eene valsche theorie, dat men om te slagen slechts behoeft zeer geleerd te zijn. Zeker zal een docent die zijn vak niet verstaat, niet slagen; de stelling is volkomen juist, dat door de routine op paedagogisch gebied het gestelde doel niet bereikt kan worden, wanneer de docent geene deugdelijke wetenschap bezit; maar met het oog op het verband van onderwijs en tucht, is het even zoo uitgemaakt, dat alle geleerdheid den Gymnasiaaldocent niets helpt zonder paedagogische bekwaamheid; gelijk het dan ook in overeenstemming hiermede meermalen voorkomt, dat een onderwijzer die door geleerdheid uitmunt, zonder resultaten arbeidt, terwijl een ander die veel minder weet dan hij, uitstekende vruchten zijner werkzaamheid ziet.'

In onzen tegenwoordigen anarchischen toestand komen mij weinig vragen zoo belangrijk voor, als deze: wat is te verkiezen: het klassen- of het vaksysteem? Men weet dat de voorstanders van het vaksysteem, wier aantal te onzent, zoo het schijnt, steeds toeneemt, voor ieder vak dat op het gymnasium behandeld wordt, één of, zoo noodig, meer onderwijzers verlangen, een docent bijv. voor het Grieksch, een ander voor het Latijn, enz. Deze docenten nemen dan ieder in zijn vak zoovele klassen voor hunne rekening, als met de organisatie

van het Gymnasium strookt. De voorstanders van het klassensysteem verlangen wel voor enkele vakken afzonderlijke leeraars, bijv. voor de mathesis of de moderne talen, maar rekenen het volstrekt noodzakelijk dat iedere klasse in de eerste en voornaamste plaats van één docent onderwijs ontvange, welke daardoor in de gelegenheid wordt gesteld de leerlingen aan zich te verbinden door een band die, allen erkennen het, veel naauwer kan wezen dan in het geval dat de docent telkens van leerlingen en de leerlingen van docent wisselen. Verder twijfelt niemand er aan dat het klassensysteem uitsluitend op zijne plaats is in de Lagere School, het vaksysteem omgekeerd aan de Academie. De vraag is dus eenvoudig, wanneer de leerling voor dezen overgang van het eene systeem tot het andere rijp is? Zij die de gymnasiasten voor kleine studenten houden, stemmen voor het vaksysteem. Zij die gelooven dat zij schooljongens zijn en als zoodanig behooren geleid te worden, bepleiten de zaak van het klassensysteem. Voor hen die iets hechten aan den invloed van de persoonlijkheid eens onderwijzers, kan de keuze niet twijfelachtig zijn. Men heeft in Duitschland met dat vaksysteem vele proeven genomen, doch de paedagogen, voor zoover mij bekend, denken tegenwoordig eenstemmig dat de gymnasiasten, vooral de jongere, behoefte hebben aan één onderwijzer die over hunne studiën voor een aanmerkelijk gedeelte het toezigt kan houden; zij verdedigen dus het klassensysteem. Nederland is in dit opzigt in de achterhoede; men vergenoegt zich niet met de in Duitschland duur gekochte resultaten, maar wil de proefneming nog eens herhalen. Onze oude Latijnsche scholen kenden slechts het klassensysteem. Bij de nieuwere regelingen wordt veelal het vaksysteem ingevoerd. Ik heb mijne overtuiging dat men het zich te laat beklagen zal, reeds vroeger uitgesproken; het doet mij genoegen thans wederom een zoo krachtigen bondgenoot te vinden: ‘De verschillende rangen der onderwijzers hebben niet uitsluitend hunnen grond in schitterender gaven of grooter geleerdheid, maar ook hierin, of aan het wetenschappelijk onderzoek zich de neiging en de aanleg paren tegenover de jeugd als opvoeder op te treden. Hierdoor onderscheidt zich de gymnasiaal docent van den hoogleeraar. Het eigenaardige is niet, dat hij in zijne betrekking minder geleerd of wetenschappelijk mag wezen; hij kan integendeel van geleerdheid en wetenschappelijkheid niets te veel hebben, en er waren ook steeds

docenten die tot het academisch onderwijs hadden kunnen over. gaan, andere die het werkelijk deden. Doch voor den hoogleeraar is de hoofdzaak de wetenschap, voor den docent de persoon. - Dat onderscheid tusschen beide zal ook het vraagstuk in het regte spoor brengen, dat door de rigting van onzen tijd zeer tegen het belang der Gymnasiën is uitgemaakt geworden. Vroeger had men vier klassen en vier onderwijzers, en zoo al naar omstandigheden de onderwijzers in meer dan ééne klasse les gaven, zoo was toch in het algemeen de Rector de onderwijzer der prima, de conrector der secunda, de subrector der tertia, de collaborator der quarta. Op deze wijze nam dikwijls een onderwijzer een vak over, dat niet direct tot zijne eigenlijke studiën behoorde. Toen nu de natuurwetenschappen en daarmede de mathesis steeds in aanzien toenamen en de strijd ontbrandde tusschen de philologie en het realisme, liet men den nadruk vallen op het woord “vak”; en te regt, gelijk dan ook aangetoond is, dat de onderwijzer in de natuurwetenschappen en in de mathesis een man moet zijn, die volkomen op zijn terrein te huis is. - Bovendien verkregen binnen den kring van iedere wetenschap de specialiteiten telkens meer omvang en moesten, ter verdere uitbreiding onzer kennis, die specialiteiten op de universiteit aan afzonderlijke mannen worden opgedragen. - Maar die dit beginsel op de Gymnasiën wil overbrengen, miskent hunnen aard geheel. Op de Academie moet zeker geen professor de geschiedenis voordragen, voor wien deze geene levenstaak is; zoo is het met aardrijkskunde, enz. Maar wat de Gymnasiën aangaat, die elementaire scholen zijn en niets anders, zoo moesten de bepalingen op het radicaal van gymnasiaal-docent geheel verwaarloosd zijn, wanneer de studie der philologie zoo eenzijdig had kunnen gedreven worden, dat niet de eene philoloog geschikt zou zijn de geschiedenis voor zijne rekening te nemen, een ander de moedertaal, enz. Drijft men het vaksysteem voor het Gymnasium tot zijne laatste consequentie, dan is het onmogelijk bij het onderwijs de noodige perken in het oog te houden, daar ieder onderwijzer natuurlijkerwijze zijn vak tot hoofdzaak verheffen wil, hetwelk voor de harmonie in het onderwijs vernietigend is. De vrucht der gymnasiale vorming vertoont zich niet op het oogenblik dat de leerling het Gymnasium verlaat, maar als hij volwassen is. Gold hier het oogenblik dat hij naar de Academie vertrekt, gold het de hoeveelheid zijner verworven kennis, dan zou de leerling

inderdaad meer kennis kunnen toonen, als hij voor ieder vak van onderwijs een afzonderlijken leeraar had gehad. Doch de veelheid zijner kennis bewijst niet dat de scholier rijp is om tot de Academie over te gaan, maar de kracht des geestes die hij gewonnen heeft, zijne algemeene beschouwing der dingen en de gesteldheid van zijn gemoed en karakter. Men vergete niet te vragen of de jongelingen uit den ouden eenvoudigen tijd van onze Gymnasiën, later als mannen niet evenveel en meer dienst aan het vaderland op ieder gebied betoonden, dan die welke door de nieuwe inrigting der Gymnasiën zijn afgeleverd. Gewis is het paedagogisch rigtig, dat in iedere klasse één onderwijzer zoo vele uren mogelijk op zich neme; bepaaldelijk geldt dit voor de onderste klassen.' Die zich de moeite mogt willen geven mijn vorig opstel te vergelijken, zal zien, dat hier volmaakte overeenstemming heerscht tusschen Lange en Thaulow. Het verwondert mij niet; want deze, de man der theorie, kent de practijk en gene, de man der practijk, verstaat bij uitnemendheid de theorie. Dat in Nederland zulke afwijkende gevoelens verkondigd worden, bewijst juist niet dat de Nederlanders onafhankelijk denken, maar iets anders dat ik laat gissen.

Ik ben begonnen te zeggen, dat ik nog niet wanhoopte aan de toekomst. Wat in den grond der zaak mij nog moed geeft, heb ik voor het slot bewaard. Gelijk de beste regeling niets vermag, wanneer de onderwijzer nalaat zijne uiterste krachten in te spannen, zoo kan het pligtbetoon der docenten bewerken, dat zeer veel verderfelijks onschadelijk wordt gemaakt. Ten slotte hangt het van hen af, of de intellectuële magt in Nederland zal rijzen of dalen. Over de pligten der docenten heeft Thaulow enkele uitnemende paragrafen, waaruit ik nog dit wil excerperen: 'Wat de leermeester doet, als hij het niet uit zelfzucht doet, de scholier laat het gaan. Maar het geringste dat hij met een zelfzuchtig oogmerk eischt, verbittert den scholier en verwijdert hem even ver van zijn pligt als den leermeester. - Moet de leermeester geliefd of gevreesd zijn? Wordt hij geliefd en niet gevreesd, dat is het toch slechts een soort van spel; - geliefd kan slechts de leermeester zijn, die te gelijker tijd gevreesd is. Wordt hij gevreesd en niet geliefd, dan kan hij een belangrijk resultaat verkrijgen, maar de leerlingen lijden toch morele schade. De scholier moet uit liefde handelen, met ingenomenheid zijn pligt doen; en het middel daartoe is zijne gehechtheid aan den leermeester. Wel moet deze niet op dank

en erkentelijkheid rekenen, maar hij moet den leerling zoo behandelen, dat deze zich eenmaal zijner herinneren kan, als Dante zich zijn leermeester Brunetto Latini herinnerde:

> Che in la mente m'è fitta, ed or m'accuora
> La cara buona imagine paterna
> Di voi quando nel mondo ad ora ad ora
> M'insegnavate come l'uom s'eterna.'

Thaulows slotwoorden zijn: 'Als het onderwijs geene vruchten draagt, moet de onderwijzer in de eerste plaats aan zich zelven denken en zeggen: nos, nos dico, desumus.'

Leiden, 16 Februarij 1864.
S.A. NABER.

Eene vraag des tijds.

Kunst en industrie.

(*Vervolg en Slot van blz.* 62.)

> L'art et l'industrie se partagent l'activité humaine.
> ALVIN.

Slaan wij nu het oog op een land, dat, in tegenstelling met Engeland, sedert eeuwen om zijne kunst en hare toepassing op de hooge nijverheid is beroemd geweest.

Welken indruk maakten op de tentoonstelling van 1851 de producten door België ingezonden? Hooren wij hunne eigene schrijvers:

'Les produits de l'industrie Belge ont été primés aux deux expositions universelles de Londres par la plupart des autres pays et particulièrement par la France. Cette dernière surtout l'a emporté par le bon goût de la forme, la richesse et la variété de la composition. On a fait grand bruit de ce résultat' etc.[1].

Het is waarlijk geen wonder, dat men veel van dat resultaat gesproken heeft: want wie maar eenigzins bekend is met de kunst- en industriële geschiedenis van het land, vraagt zich met verwondering af, waardoor zij, die altijd naast de besten gestaan hebben, nu een trap gedaald zijn. De Belgische kunstenaars

1 Alvin, l'alliance de l'art et de l'industrie.

waren reeds zeer ontwikkeld, hunne werken op hoogen prijs gesteld, toen Frankrijk nog niets had aan te wijzen. Reeds in de 14de eeuw bestond bij Hubert van Eyk, Roger van der Weide, Memlinck en anderen, de kiem van die originaliteit, die aan dit land de eer heeft verschaft van zijnen naam te geven aan eene der beide scholen, of liever aan een der twee beginselen, die, op het domein der kunst, de voortbrengselen van het menschelijk genie verdeeld houden. Wat de genoemde mannen reeds nastreefden, bereikte zijn toppunt in Rubbens en van Dijk: eene onafgebroken reeks van groote kunstenaars verbindt die twee tijdperken, en ook sedert dat tijdvak van den hoogsten bloei der Belgische kunst, tot op dit oogenblik, hebben hare voortbrengselen den loop der beschaving gevolgd en zich steeds met de beste kunnen meten.

Wij hebben het reeds vroeger gezegd: groote kunstenaars staan nooit alléén in hun land; zij zijn slechts de hoogste uitdrukking van het algemeen volksgevoel dat bij hen tot genie is opgeklommen, - een genie, dat wederkeerig door zijnen invloed al de industriële voortbrengselen der eeuw beheerscht. Rafaël, Rubbens en le Brun hebben, ieder in hun land, hunnen naam gegeven aan een groot tijdperk, niet alleen van zuivere en geniale kunst, maar van alles wat door de menschelijke activiteit wordt voortgebragt.

Van oude tijden af heeft het Belgische volk altijd zijne kunstenaars geëerd en hunne werken liefgehad, begrepen en hooggeschat. In dit land waren het niet alleen de Kerk en de Vorsten, die de kunsten aanmoedigden, het volk zelf, namelijk de gemeenten, de corporatiën en de gilden, had daaraan wel het grootste aandeel. Geen der altijd in oorlog zijnde vorsten van het Bourgondische huis heeft ooit de zuivere, de abstracte kunst begrepen of aangemoedigd; alleen de werken van Van Eyk, dien zij uit hoogmoed vierden, maken eene uitzondering. Maar zoodra de gemeenten zich eenigzins hadden vrij gemaakt, belastten zij zich met die taak. Zij stichtten naast de prachtige kathedralen die heerlijke stadhuizen, die wij nu nog zoo bewonderen, en die in Brussel met de schilderijen van Roger van der Weide, in Leuven met die van Dirk van Haarlem, elders met die van andere meesters werden versierd. Terwijl de gemeenten voorgingen, volgden de gilden. Het meesterstuk van Memlinck werd in 1478 voor dat der drukkers vervaardigd en betaald uit vrijwillige bijdragen, waarvan de inteekenlijst

nog bestaat. Het schrijnwerkers-gilde te Antwerpen kocht in 1508 de graflegging van den Zaligmaker, door Quinten Metsys, die nu het Museum van Antwerpen tot sieraad strekt. Rubbens schilderde zijne wereldberoemde afneming van het kruis voor het gild der wapensmeden. Deze weinige proeven uit vele zijn genoegzaam om te bewijzen, hoe zeer in dit land de sympathie en aanmoediging des volks tot den bloei der schoone kunsten medewerkten.

Die sympathie en aanmoediging strekten zich ook uit tot de voorbrengselen der nijverheid waarop de kunst haren stempel had gedrukt.

Zelfs de vorsten, die wij hierboven noemden, ofschoon zij niet hoog genoeg stonden om de zuivere kunst te begrijpen, betoonden zich warme vrienden der toegepaste kunst, die met hunne zucht naar weelde overeenkwam. Kostbare tapijten, de prachtige voortbrengselen der toenmalige goudsmidskunst, ingelegde wapenen, gesneden meubelen en in het algemeen al de voortbrengselen der hooge nijverheid, die hunnen luister aan de toepassing der kunst ontleenen, stonden hoog bij hen aangeschreven. Maar ook het volk bleef in de waardering daarvan niet achter. Men werpe slechts een blik op de schatten der kerken, meestal geschenken der corporatiën, op die van de stadhuizen en van de voormalige gildekamers, nu grootendeels in Museums verzameld, en men zal zich overtuigen, hoe zeer dit volk voor den invloed van het schoone toegankelijk was, hoe zeer de liefde voor de kunst zijn gansche leven doordrong.

België heeft dus in het erfdeel zijner vaderen, de kunst, zoowel in hare hoogste en geniaalste uitdrukking, als in de toepassing van hare zuivere beginselen op voorwerpen van hooge nijverheid, in buitengewonen rijkdom gevonden; en toch bestaat zijn fonds artistique niet alleen in die geërfde schatten, maar wat veel meer is, het leeft in het hart van het volk. Het beoefent sedert eeuwen de kunst in academiën en scholen die altijd populair zijn geweest, en waarin de kiem gelegd is van die reeks van kunstenaars die den roem van het land uitmaken, te gelijker tijd dat ook de nederigste nijverheidsgezel daar de gelegenheid vond om zich die hoedanigheden te verwerven, die den Belgischen werkman tot een der besten ter wereld stempelen.

En toch ‘nous ne pouvons et nous ne voulons pas nous

faire illusion,' zegt een ander van de talrijke schrijvers, die, getroffen door het *échec* te Londen geleden, deze aangelegenheid behandelden, 'nous nous sommes laissé distancer dans le domaine de l'invention artistique, dont la France tient le sceptre. Maîtres dans les arts et souvent sans rivaux dans l'industrie, sous le rapport de l'exécution, doués d'ailleurs d'une grande habileté de main et d'une persévérance infatigable, les Belges pèchent pas l'invention et le goût'[1] etc., etc.

Dat achterblijven in rijkdom van compositie en in goeden smaak, dat is in verbeelding en schoonheidszin, te midden van zulk eene omgeving en bij zulk een geschiedenis, komt zonderling voor. Er is intusschen zooveel over geschreven, de zaak is zoo veelzijdig onderzocht, dat wij ons een denkbeeld van de oorzaak kunnen vormen. Om deze echter duidelijk te doen uitkomen, is het noodzakelijk een blik te slaan op de wijze, waarop in de XIV^{de}, XV^{de} en XVI^{de} eeuw die prachtvolle voortbrengselen der industrie werden vervaardigd, en de opvoeding werd bestuurd van de personen, die tot hare zamenstelling medewerkten. De vergelijking met hetgeen later gebeurde zal omtrent de oorzaak van het te Londen geleden *échec* weinig twijfel meer overlaten.

Er waren in die tijden geene akademiën of scholen, waarin de kunst onderwezen werd; in de ateliers zelve onderwees de meester den gezel en deze den leerling. De theorie en de praktijk, de kunst en de wetenschap gingen hand aan hand en beiden maakte men zich tegelijk met de meer werktuigelijke werkzaamheden eigen. De meester, zelf een kunstenaar in zijn vak, schiep en teekende zijne compositiën en de verstgevorderden zijner leerlingen werkten die door het uitslaan der plannen, het profileren der lijstwerken enz., naar zijne teekeningen verder uit, terwijl anderen met het boetseren der ornamenten bezig waren. Hij, die zelf die gezellen gevormd had, wist dat zij hem begrepen, overzag het geheel, gaf raad waar dit noodig was en hielp waar de krachten te kort schoten, terwijl hij zelf aan alles de laatste hand legde of de moeijelijke gedeelten op zich nam. Zoo werkten allen te zamen, ieder naarmate van de kunde die hij bezat, tot het voortbrengen van één schoon geheel, dat, vervaardigd onder het oog van

1 E. Burlet, de l'Union des beaux arts avec l'industrie.

hem die het uitgedacht en ontworpen had, met regt den naam van ‘den meester’ mogt dragen. Het geheele personeel onderging dus den invloed van een enkel uitstekend man, die aan het hoofd stond, terwijl diens eigene compositiën, ook zonder dat hij zich daarvan bewust was, beheerscht werden door den smaak en den geest van den tijd, het werk der groote kunstenaars die er in leefden.

Hoe bij uitstek bekwaam die meesters waren, behoeft geene aanwijzing; want waar zulke uitmuntende werken spreken, zijn woorden overtollig. Er werd dan ook veel geëischt van hen, die als meester in de gilden wenschten toegelaten en opgenomen te worden. De goudsmeden bijv. moesten, volgens de edicten der vorsten en de reglementen der gilden, kunnen teekenen, boetseren, graveren, drijven (alles verschillende wijzigingen der teekenkunst); zij moesten in staat zijn om te gieten in vormen, door hen zelven vervaardigd, om met den hamer eene verheven teekening voort te brengen en nog veel meer van dien aard. Voeg daarbij de volmaakte kennis van de metalen en hunne zuivering en vermenging, de geoefendheid in het gebruik der gereedschappen, hetzij reeds voorhandene of nieuw uitgedachte, en men heeft een denkbeeld van hetgeen van hen verlangd werd. Maar daar geene der professiën geheel vrij en dus het getal der meesters in den regel beperkt was, kon men tevreden zijn, wanneer uit de menigte knappe gezellen één enkele in staat was om den meester op te volgen, wanneer hij stierf of zijne werkzaamheden staakte. En dat zulke jonge lieden, die altijd in dezelfde rigting leerden denken, wier geest niet met eene menigte van voor hen nuttelooze zaken werd overladen, bij wie theorie en praktijk den ganschen dag door hand aan hand gingen, tot uitstekend bekwame menschen opwiessen, spreekt wel van zelf. Sommigen onder hen, wier rijkere begaafdheid zich gaandeweg ontwikkelde, verhieven zich zelfs, altijd voortstuderende, boven den werktuigelijken arbeid en, den geest boven de stof stellende, werden zij kunstenaars. Men denke slechts aan een Quinten Metsijs, om van andere even bekende, doch niet in België te huis behoorende voorbeelden, van Benvenuto Cellini en Albrecht Dürer niet te gewagen. Anderen, die weinig voor hen onderdeden, bleven echter aan de nijverheid getrouw. Een proefstuk van hunnen arbeid, waarin gewoonlijk alle moeijelijkheden vereenigd waren; een examen, waarbij de jury was zamengesteld uit mannen van het vak,

zelven grondig met de zaken bekend, onverschillig voor onnutte bijzaken en uit eigenbelang bezorgd, dat de concurrentie niet te groot zou worden: ziedaar wat denzulken alleen de gelegenheid opende om aan het hoofd eener fabriek te komen en die met hunnen geest te bezielen. Voldeden zij aan al de vereischten, dan werden zij als meesters in de gilden opgenomen en hun proefstuk werd hun meesterstuk. De gilden werden door mannen van hunne eigene keuze geregeerd en de vorsten bemoeiden er zich slechts dan mede, wanneer het de charters en de privilegiën gold.

In het tijdvak dier gilden en meesterschappen bestond dus in elk vak de vereeniging van kunst en nijverheid in den vollen zin des woords, en de meester was daarvan de type. Zij, die hem ter zijde stonden, waren te gelijk zijne gezellen en zijne leerlingen, en klommen op in evenredigheid van hunne bekwaamheden. Het onderwijs in het teekenen was daarbij de hoofdzaak, en al wat zij verder leerden had uitsluitend de strek king om hun door kennis en oefening zoowel in goeden smaak als in heerschappij over hunne werktuigen, een volkomen meesterschap te verschaffen over de stof, die zij te bewerken hadden.

Toen later de banden van het leenregt, en als gevolg daarvan ook die der meesterschappen verslapten, en het belang van den leerling niet meer zoo naauw aan dat van den meester verbonden was, werden voor het onderwijs in de kunsten akademiën en teekenscholen gesticht, die als eene zaak van algemeen nut, waarbij schier elke industrie belang had, door het algemeen of door de gemeenten bekostigd werden. Deze instellingen hebben een onberekenbaar nut gesticht en dat schoonheidsgevoel en die activiteit onder de natie onderhouden, waardoor zij zich nog heden onderscheidt. De jongelieden vormden hier hunnen smaak, zagen hunne verbeelding opgewekt, verwierven zich in één woord die eigenschappen, die enkel en alleen door de beoefening der zuivere kunst kunnen verkregen worden; en de algemeene talenten, die men hier had opgedaan, werden dan op de werkplaatsen, onder het oog van den meester, toegepast op de beperktere en eigenaardige eischen van een bijzonder vak en daarnaar geplooid.

Toen nu later de individuële vrijheid ook op het gebied der nijverheid werd geproclameerd, en ieder zich eenen weg kon banen zoo als hij zelf verkoos, werd de vrije concurrentie ge-

boren, en ieder die daartoe lust en vermogen bezat, opende eene fabriek. Men behoefde niet meer te bewijzen, dat men zich de kunde daartoe had verworven, en menschen, vreemd aan alle kunstbeschaving, zetten zich aan het hoofd van fabrieken waar tapijten, bronswerken, meubelen, in één woord al die zaken werden vervaardigd, die hunne voornaamste waarde aan de toepassing der kunst ontleenen. Zelven buiten staat om iets voort te brengen of aan hunne gezellen de professionele toepassing der kunst op hun vak te leeren, kochten of kopieerden zij de teekeningen van anderen, of vertrouwden op het onderrigt, dat de gezellen aan de akademiën ontvangen hadden, en op de ervaring, die vooral de ouderen reeds in de fabriek hadden erlangd. En zoo hing de goede uitslag geheel af van menschen, die, hoe bekwaam ook, slechts voor eene ondergeschikte rol gevormd waren, en wier arbeid steeds aan het toezigt van een hooger begaafd man behoefte had.

Zoo werd allengs de band geslaakt die de industrie met de kunst had verbonden, en voor de nijverheid brak een tijd aan van armoede en bekrompenheid, die ook door het verval der zuivere kunst was voorbereid.

Schetsten wij hier dezen loop der zaken vooral met het oog op België, ook in andere landen had de nijverheid veelal in dezelfde lotgevallen gedeeld.

Maar in Frankrijk verhief zich het eerst met de hoogere kunst ook weder hare toepassing op de industrie. Dáár hebben eenige jonge menschen, op dezelfde scholen als de schilders en beeldhouwers gevormd, en die in één woord eene volkomen kunstenaars-opvoeding genoten hadden, en dus in staat waren om het schoone in telkens nieuwe vormen te denken en te verwezenlijken, zich met hart en ziel aan de industrie gewijd. Zij hebben, nadat zij zich met de bijzondere eischen van den een of anderen tak van nijverheid hadden bekend gemaakt, daaraan een stoot gegeven, die de producten van de fabrieken, waaraan zij zich wijdden, dadelijk op den eersten rang plaatste. Zij namen den titel aan van ‘industriële kunstenaars’ en verkozen de groote materiële voordeelen, aan die betrekking verbonden, boven de schitterender, maar ook onzekerder toekomst van hunne akademiebroeders. Zij worden door de industriëlen hoog geschat en rijk betaald, terwijl dezen door de overvloediger plaatsing en den hoogeren prijs van hunne producten voor die uitgave dubbele vergoeding vinden.

Zoo is dus de plaats, in de middeleeuwen door den meester ingenomen, in zekeren zin weêr vervuld. De chefs-d'atelier en het verder personeel worden, zoo als wij boven gezien hebben, op de *écoles de dessin* gevormd en leeren de professionele toepassing op de ateliers waar zij te huis behooren, en onder de leiding van den industriëlen kunstenaar staat dus een tot op den minsten gezel goed onderwezen personeel, welks schoone voortbrengselen op de tentoonstelling de bewondering en den naijver van de geheele beschaafde wereld hebben opgewekt.

Hadden de Belgen hetzelfde gedaan, hadden zij ook aan het hoofd van ieder industriëel etablissement een industriëel kunstenaar geplaatst, en zoo in gewijzigden vorm den meester hersteld, dan zouden zij onmiddellijk weder hunne oude plaats, dat is de eerste, of althans die er naast, hebben ingenomen: want nog bezit België, volgens het gevoelen van alle deskundigen, wat het sedert 4½ eeuw bezat, namelijk alle elementen voor een verzekerd succes, wanneer het zijn eigen nationaal kunstgevoel op zijne eigene industrie int. De waarheid hiervan blijkt uit vele feiten, die in dat land onze aandacht trekken. Men lette, om één voorbeeld uit vele te noemen, op de fabrieken van Brusselsche kantwerken, waarvan de gracieuse en sierlijke teekening uitsluitend te danken is aan de rijke verbeelding en het groote talent van de mannen die aan het hoofd staan, of van de teekenaars die zij te hulp roepen. Maar daarom zijn deze ook op geene tentoonstelling overtroffen geworden. Of men bezie eens de kanunnikbanken in de kathodraal te Antwerpen, en men zal de overtuiging erlangen, dat er iets voortreffelijks voortgebragt wordt, wanneer een echt Belgisch kunstenaar zijne talenten aan de industrie wijden wil. Doch op de meeste takken van nijverheid is de invloed der kunst beperkt. De hoofden der fabrieken, zelven doorgaans in lang geen kunstenaars, willen veelal hetgeen zij voortbrengen niet aan de leiding van zulke specialiteiten toevertrouwen, hoewel zij toch zaken wenschen te leveren, die al hunne waarde aan de toepassing der kunst ontleenen. ‘Kunstenaars’, zeggen zij, ‘willen zich niet in dienst der industrie stellen, en zijn reeds op het enkele denkbeeld daarvan verontwaardigd. Zij hebben overdreven pretentiën en de fabriekant zou zich ruïneren, wanneer hij zich aan hunne eischen onderwierp. Wij moeten dus trachten ons de voordeelen der kunst te ver-

zekeren, zonder dat wij daarvoor de hulp der kunstenaars inroepen.' Maar zoo sprekende vergeten zij, dat er tusschen de beoefenaars der zuivere kunst en de industriële kunstenaars een zeer groot onderscheid bestaat.

Een tweede nadeel, dat uit hun gebrek aan kunstopvoeding voortspruit, is dat zij niet begrijpen dat hun geheel personeel, van de hoogsten tot de laagsten zonder onderscheid, door de beoefening der kunst een zekeren graad van geestbeschaving moet erlangd hebben. Zij zien de noodzakelijkheid niet in, dat hunne gezellen iets leeren, waaruit ZIJ geen dadelijke winst trekken, en begrijpen niet, dat zij dan ook niet rekenen moeten op de voordeelen, die de beschaving van den geest op den arbeid overbrengt.

Het onderscheid tusschen den industriëlen kunstenaar en de mannen die hem ter zijde staan, bestaat alleen in zijne hoogere begaafdheid en meerdere kunde. Hij schept, de anderen voeren uit. De man die, in welk vak het ook zij, voortdurend nieuwe en schoone vormen kan denken, om elke behoefte en elken luim te bevredigen, is altijd een buitengewoon, een geniaal man, en het aantal derzulken is gering. Hij moet daarenboven vele en diepe studiën hebben gemaakt, een veelzijdig en grondig teekenaar in de klassieke opvatting des woords zijn en daaraan zijn geheele leven wijden, of al zijne gaven zullen niet verhinderen dat zijne conceptiën bij de vergelijking fiasco maken. - Maar wat zouden zijne schoonste compositiën baten, wanneer zij, die ze moesten uitvoeren, het schoone daarvan niet begrepen of niet in staat waren om het gedeelte dat hun is toevertrouwd, in den geest van het geheel te leveren? Hij moet dus beneden zich een personeel hebben, dat de denkbeelden van den leider begrijpt, met andere woorden, op gelijke wijze als hij zelf ontwikkeld is, en slechts daarom beneden hem staat, omdat de natuur niet aan ieder dezelfde gaven in dezelfde mate heeft toegedeeld. Zelfs de gewone handwerksgezel mag geen dor en koud werktuig zijn, of hij deugt niet voor zijne taak. Dit geldt voor elke industrie, die tot de kunst in eenige betrekking staat, en voor de grootste fabriek zoowel als voor de kleinste. Altijd moeten allen te zamen één harmonisch geheel onder één denkend hoofd vormen. Hoe meer het personeel aan dien eisch beantwoordt, hoe schooner de productie zal wezen.

Dit alles schijnt nu hoogst eenvoudig, en ieder, die door de

beoefening der kunst geleerd heeft eenen grooten blik op het geheel te slaan, begrijpt niet hoe het kan worden voorbijgezien. Maar het komt dan ook niet in hem op, het schoone van het nuttige te scheiden. Geheel anders is het met den fabriekant wien de kunstbeschaving ontbreekt. Deze heeft slechts één doel, namelijk op de goedkoopst mogelijke wijze veel in den kortst mogelijken tijd te produceren. Op deze wijze wil hij de concurrentie volhouden, en het spreekt van zelf dat hij weinig waarde hecht aan de kunstbeschaving zijner gezellen, daar hij die zelf niet bezit en niet begrijpt. In zijne oogen moeten zij slechts vlugge en handige werktuigen zijn, die uitvoeren wat hun wordt voorgelegd, totdat eindelijk de ondervinding hem leert, dat er nog eene andere en ernstiger soort van concurrentie dan in het goedkoop produceren bestaat, en dat het schoone de voortbrengselen meer gewild maakt, zonder den prijs der productie te verhoogen, of, wanneer het ook den prijs eenigzins doet rijzen, dit gemakkelijk door de grootere verkoopswaarde dekt.

Die ervaring had ten gevolge, dat deze industriëlen, ofschoon zij in hunne fabrieken de kunst niet bovenaan stelden, toch gevoelden dat zij haar niet konden missen; maar daar zij niets van de zaak verstonden, beseften zij ook niet de behoefte aan waarachtige kunstbeschaving, maar verwachtten zij alles van dat werktuigelijk teekenen, dat natuurlijk op elke fabriek onmisbaar is, ook dan wanneer men zich met de onbehagelijkste vormen vergenoegt. En toen zij zich van dit standpunt met het onderwijs gingen bemoeijen, kon het niet anders of zij moesten daardoor zich zelven en anderen veel kwaad berokkenen.

Om dit te verduidelijken zullen wij kortelijk nagaan, met welk doel de Belgische akademiën zijn ingerigt.

Deze instellingen, waarvan vele reeds uit den tijd van Maria Theresia dagteekenen, rigten hunne lessen tot het algemeen, tot de geheele bevolking zonder onderscheid, zonder te vragen wie de leerling is of wat hij later worden moet. Het hoofddoel van het onderwijs is om, door middel van het teekenen, dat de taal van alle afbeeldende kunst is, de kiem van het schoonheidsgevoel, die in elken gezonden geest voorhanden, maar niet bij ieder individu voor dezelfde ontwikkeling vatbaar is, op te wekken uit den limbus van den geest, waarin het slaapt of verward is, en verder om dit opgewekt gevoel bij elken

leerling, naarmate van de gaven die hem gegeven zijn, te geleiden en te zuiveren. Zoowel de eerste oefeningen van oog en hand, altijd naar schoone voorbeelden, als de latere in het navolgen der natuur en eindelijk in het zelfstandig scheppen, worden door dit doel beheerscht. Tot het verkrijgen van een scherp opmerkingsvermogen, van nieuwe inzigten, van groote denkbeelden, van eene rijke verbeelding en een opgewekten geest, kortom, van al die zielseigenschappen, die enkel, of althans langs den kortsten weg, door de beoefening der kunst kunnen verkregen worden, wordt hier aan arm en rijk de gelegenheid gratis verleend. Men doet dit op de wijze, die de ervaring als de eenig mogelijke heeft aangeprezen, namelijk door dat klassiek en traditioneel onderwijs, dat zijne schoone modellen ontleent aan de beroemdste tijdperken der kunst en dat in eenige jaren van studie de vruchten der ondervinding van eeuwen als zamendringt.

Men zal moeten bekennen, dat deze akademiën eene hooge en schoone roeping te vervullen hebben. Ook zijn zij altijd hoog geschat en hoog geëerd geweest, en België heeft veel van zijne edelste eigenschappen aan haar te danken.

Hier ontwikkelen zich nu ook onder anderen de jonge lieden die later het personeel van eene fabriek zullen uitmaken, en ontvangen er die algemeene kunstbeschaving, die allen behoeven, om het even aan welk der takken van nijverheid zij zich willen wijden.

Maar ofschoon de leerling daardoor voorbereid en gereed is om in het vak van zijne keuze de beschaving en de kunde over te brengen, die hij zich verworven heeft, komt hij natuurlijk geheel vreemd in het atelier en heeft eenigen tijd noodig eer hij in staat is zijne kundigheden op het speciale vak, dat daar behandeld wordt, toe te passen.

Maar juist dit mishaagt aan zulke fabriekanten, als wij hierboven beschreven. ‘Waartoe,’ dus spreken zij, ‘dienen die scholen, wanneer de leerling, na jaren gewerkt te hebben, toch nog niet te gebruiken is? De akademiën leggen zich te zeer op het onderwijs der zuivere kunst toe, maar onze jongelieden moeten nijverheidsgezellen worden en hetgeen zij leeren moet voor dadelijke aanwending vatbaar zijn.’

Zoo wilden die industriëlen de algemeene kunstbeschaving, en in het bijzonder die hunner gezellen, opofferen aan hun eigen voordeel, en de professionele toepassing der kunst, den

leertijd, die op de ateliers te huis behoort, op de akademiën overdragen. Ieder wilde zijne gezellen zoo maar geheel gevormd ontvangen, hoe ver uiteenloopend ook de vakken der nijverheid en hunne behoeften zijn.

Dat zou zeker voor die fabriekanten zeer gemakkelijk en voordeelig zijn; maar men stelle zich eens voor, dat men in andere vakken hetzelfde deed en dat de notaris, de koopman of de apotheker klaagden, dat de gewone scholen niet aan hare roeping voldoen, omdat zij zich te veel op de zuivere wetenschap of op de ontwikkeling van het verstand toeleggen. Wanneer de klagten der industriëlen gegrond waren, dan zouden die heeren met hetzelfde regt kunnen zeggen: ‘men heeft mijn zoon geschiedenis, aardrijkskunde, verschillende talen en wiskunde geleerd, en nu hij, na jaren gewerkt te hebben, op mijn kantoor of in mijn winkel komt, kan hij nog geen huurcontract stellen of geene rekening sluiten of geen recept klaar maken; waartoe dienen die scholen dan?’

Hoe dwaas dit is zou ieder erkennen; maar de drie vakken, die wij daar opnoemden, staan naauwelijks verder van elkander dan het ééne industriële vak van het andere of de teekening van een patroon voor een weefsel van die ten behoeve van den bronsfabriekant verschilt. - Is dan die bewering der industriëlen niet even dwaas?

Het spreekt van zelf, dat zulke bekrompen gedachten op de akademiën in de groote steden, waar groote denkbeelden uit den aard der zaak te huis behooren, weinig invloed oefenden. Daar, waar tal van veelzijdig beschaafde en kundige mannen, zoowel in de gemeenteraden als daarbuiten, de uitstekende professoren ondersteunden, die aan het hoofd van de akademiën geplaatst waren, bleven de aanvallen der fabriekanten, hoe hevig zij vaak waren, zonder veel uitwerking. Toch hebben zij ook daar veel kwaad gebrouwen, door te ontmoedigen waar het in hun welbegrepen belang was geweest om sterk aan te moedigen. Maar daartoe hadden zij op de hoogte van hunne voorgangers, de oude meesters, moeten staan waarvan zij, helaas! verre waren verwijderd.

Het bekrompene van hunne opvatting en de invloed daarvan op hetgeen zij voortbragten kwamen te meer uit, wanneer men die vergeleek met de handelingen van die weinige uitstekende fabriekanten, die bij de kunstbeschaving der oude meesters de kennis van alle hulpmiddelen van den tegenwoordigen tijd voe-

gen. Om uit vele één voorbeeld te noemen, wijzen wij op de ijzergieterij van den Heer Buckens te Luik. Zelf uitstekend kunstenaar en professor aan de akademie te Luik, schept en teekent hij zelf voor zijne fabriek modellen, die door goeden smaak uitmunten en algemeen geroemd worden. De leerlingen, die hij vooraf door algemeen kunstonderwijs heeft gevormd, vinden aan zijn fabriek *un atelier de sculpture et de ciselure*, waar zij de professionele toepassing der kunst kunnen leeren en zich oefenen in die technische vaardigheden, die juist in het hier beoefende vak te pas komen. Zoo is er weder een geheel gevormd, waar één denkend hoofd een personeel vindt, dat hem begrijpt en ligchaam aan zijne scheppingen geeft, en de producten zijn zoo schoon als men regt had in dien stand van zaken te verwachten.

In andere steden waar men vele fabrieken van dezelfde soort vindt of waar eene groote locale industrie bestaat, heeft men afzonderlijke scholen, *des écoles spéciales*, gesticht, waar die professionele toepassing, die gemeen aan al die fabrieken is, wordt onderwezen. Daartoe behoort, b.v., *l'école de dessin d'industrie et de tissage* te Gend, die, onder de bekwame leiding van den Heer Van der Sypen, zulke schoone resultaten geeft. Maar hier worden de leerlingen weder niet toegelaten, voordat zij gedurende een bepaalden tijd de lessen op de akademie hebben bijgewoond en daar tot op zekeren graad door de beoefening der zuivere kunst ontwikkeld zijn.

Maar zulke bekwame mannen en zulke groote begrippen bleven ongelukkig in de Belgische nijverheid uitzondering. De meeste fabriekanten zijn eenvoudig administrateurs en handelaars geworden, en beschouwen de kunst, die zij echter elk oogenblik gevoelen noodig te hebben, alleen van een bekrompen en eigenbatig standpunt. ‘Met het teekenen,’ zeggen zij, ‘moet het geheele personeel der industrie even gemeenzaam zijn als met het gewone schrift. Het is de eenige taal waarin denkbeelden, die tot het gebied der zigtbare vormen behooren, met spoed en met eene duidelijkheid, die niets te wenschen overlaat, kunnen uitgedrukt en voor ieder verstaanbaar gemaakt worden. Daarom moet het teeken-onderwijs een der eerste en ruimste plaatsen beslaan in de opvoeding van ieder, die zich op eenig vak van industrie wil toeleggen. Maar dit onderwijs moet voor den industriëel geheel anders dan voor den kunstenaar worden ingerigt. De industrie behoeft die fijne beschaving niet en de

akademiën moeten meer de behoeften der industrie dan de belangen der kunst op den voorgrond plaatsen.' Zij verlangden dus eene soort van teekenen, die zij 'industriëel teekenen' noemden, in elke stad naar de plaatselijke behoeften der industrie gewijzigd: een exact, mathematisch teekenen, dat zich tot enkele trekken bepaalt, en passer en liniaal bezigt als middelen om een spoedig resultaat zonder moeite te bereiken. Dit is hetzelfde teekenonderwijs dat de Engelschen van 1835 tot 1850 hadden gevolgd, - met welke uitkomst is op de tentoonstelling van 1851 gebleken. Trouwens, welke de indruk van zulk teekenen op het schoonheidsgevoel en de verbeelding der jongelieden, en diensvolgens op de sierlijkheid der productie moest wezen, kan ieder gemakkelijk bevroeden, die niet geheel van kunstzin misdeeld is.

Ongelukkig voelt zich het groote publiek het meest in bekrompen denkbeelden te huis.

In zaken zoo als schoonheidszin en goede smaak, waarvan geene definitie kan gegeven worden, die niet beredeneerd kunnen worden of waarbij althans van mathematische bewijsgronden geen sprake kan zijn, berust de overtuiging van het nut der beoefening alleen bij hen, die, boven de massa begaafd en door opvoeding en omgeving ontwikkeld, zelven zich op het bezit daarvan in meerdere of mindere mate mogen verheffen. Mannen van dezen stempel zagen het verderfelijke dier denkbeelden in en bestreden die met eene volharding waarvoor men hun dankbaar moet zijn; want er behoorde eene diepe overtuiging en een flink karakter toe, om te strijden tegen hetgeen dagelijks en bij elke gelegenheid werd herhaald, en tegen eene publieke opinie die natuurlijk geneigd was te gelooven dat zij het best over de zaak konden oordeelen, die er het meest belang bij hadden.

De zaak werd niet beter toen er zich eene soort van menschen mede bemoeide, die, zonder haar grondig te kennen, toch meenden hoog genoeg te staan om bewijzen te moeten geven van hunne belangstelling in iets van zoo groot nut voor de nijverheid, en dus van zooveel gewigt voor den nationalen rijkdom en de publieke welvaart. Eene soort van geleerde, brave menschen, maar wier geest binnen de enge wanden van een of ander speciaal vak als een vogel in zijn kooitje besloten was, en die daar buiten *pauvres sires* waren, begrepen nu te moeten medezingen en verhieven hunne stem te luider, naarmate

hun gezigtskring naauwer of hun kooitje kleiner was. - De kleingeestige opvatting van zulke heeren, die, aan het analyseren gewoon, in hunne denkbeelden zoo lijnregt tegenover die der kunstenaars staan, deed ontzaggelijk veel kwaad, te meer omdat hunne onvruchtbare redeneringen, door een zeker talent waarmede zij werden voorgedragen, indruk maakten op het onkundig publiek, welks liefde voor de kunst nog meer daardoor afkoelde in plaats van te worden aangevuurd. Bewijst het niet voor het gezond verstand, door de oefening der kunst verkregen, dat kunstenaars zich nooit bemoeijen met zaken, die door geleerden moeten beoordeeld worden?

In de meeste kleinere steden, ver van de middelpunten der beschaving, was men natuurlijk van het gevoelen der fabriekanten: dit was meer op de hoogte van dat publiek. De meesten waren onverschillig voor eene quaestie, waarbij zij geen persoonlijk belang hadden, waarvan zij niets begrepen en die zij ook niet gewigtig genoeg achtten om er zich in hunne zalige rust door te laten storen. De geleerden en groote mannen van die plaatsjes daarentegen oordeelden, dat het van zelf sprak, dat jongelieden die zich slechts op een vak der nijverheid toelegden, niet op dezelfde wijze behoefden te leeren teekenen als zij, die tot kunstenaars moesten worden opgeleid. Zij spraken in hunne onkunde op de deftigste wijze over den vooruitgang onzer eeuw op dat gebied, over nieuw gevonden systema's, enz., enz.

Ongelukkig behoorden de akademiën en scholen aan de gemeenten en was haar onderwijs aan alle staatstoezigt, aan alle hoogere contrôle onttrokken.

Men stelle zich zulk eene plaats voor, waar niets is dat den geest verheft, niets dat den smaak van het volk veredelt, geen enkel monument, geen beeld of schilderij, en waar men nu het systema Dupuis invoerde. Men berekene den invloed, dien het gedurig zien van die onbepaalde en leelijke vormen op de ontwikkeling van het schoonheidsgevoel van de bewoners van zulk een plaatsje moet hebben!! Sprekende van zulke scholen, zegt de President van de Belgische commissie: ‘J'en ai visité, dans lesquelles il n'y avait pas d'autres plâtres que ceux de Dupuis; or, comme ces écoles sont précisément dans les localités où les jeunes gens n'ont jamais l'occasion de voir d'autres objets d'art que ceux qu'ils trouvent à l'académie, on peut juger de l'effet que doit produire

sur la formation du goût la vue habituelle de bustes qui ne réprésentent rien d'humain.'

En dus gevormde industriëlen moesten nu door hunne voortbrengselen wedijveren met die fijngevoelende Franschen, die van hunne jeugd af door het schoone in allerlei vorm omgeven zijn en een degelijk kunstonderwijs genieten; met die diepdenkende Duitschers, die bijna elk ornament tot een symbool verheffen!

Gelukkig dat België ook nog vele industriëlen bezit, die de oude meesters nog gaarne als collega's zouden begroeten!

Intusschen kwam de wereldtentoonstelling van 1851 en daarmede de *cri d'alarme*. De verslagenheid der Belgen was algemeen; want niemand had zich zulk eene nederlaag voorgesteld. Men gaf aan alle zijden de schuld van dit treurige resultaat aan het onderwijs op de akademiën en scholen, en hoewel deze onder het beheer der gemeenten stonden, werd het Gouvernement dringend uitgenoodigd er zich mede te bemoeijen. De regering zou gedacht hebben aan haren pligt te kort te doen door langer werkeloos te blijven, daar men de verantwoordelijkheid voor het kwaad tot haar deed opklimmen. 'Twintig jaren lang heeft het Gouvernement het bestuur over die akademiën aan de gemeenten overgelaten,' dus zeide men, 'en ziedaar nu op de expositie het gevolg van die werkeloosheid.'

Intusschen had reeds de Heer S. van de Weijer, in 1845-1846 minister van Binnenlandsche Zaken zijnde, een organisatie doen ontwerpen, waarbij de betrekking van de verschillende akademiën en scholen van beeldende kunst tot de centrale administratie geregeld werd. Toen later de Heer Ch. Rogier aan het bestuur kwam, liet hij wel dit plan varen, maar bij koninklijk besluit van 29 December 1851 werd een algemeen concours tusschen de verschillende akademiën en scholen uitgeschreven, terwijl de deelneming daaraan verpligt was voor elke inrigting die eenige subsidie, al was het slechts eene medaille, van den staat ontving. Den 26sten September 1852 werd eene commissie benoemd om dit algemeen concours te regelen, en deze werd tevens uitgenoodigd om aan het Gouvernement alle verbeteringen voor te stellen, waarvoor dat onderwijs vatbaar was, terwijl als punt van uitgang het plan, onder het bestuur van den Heer van de Weijer ontworpen, aan de commissie ter hand gesteld werd.

De commissie bestond uit twaalf leden, t.w. den Graaf A. de

Beaufort, Inspecteur-Generaal der schoone kunsten, als president, den Heer Alvin, Hoofdconservator van de Koninklijke Bibliotheek, als rapporteur, en den inspecteur der industrie aan het departement van Binnenlandsche Zaken. De andere leden waren kunstenaars van grooten naam, waaronder ook de zoodanigen die zich geheel aan de industrie hadden gewijd, of professoren aan de akademién. De chef van de afdeeling Schoone Kunsten bij Binnenl. Zaken woonde de vergaderingen bij met eene raadgevende stem.

De commissie stelde met algemeene stemmen het concours ter zijde, om zich geheel met de tweede vraag, namelijk die van het onderwijs, bezig te houden. Haar rapport werd den 6^{den} Junij 1853 uitgebragt en het verslag van den geheelen loop der werkzaamheden, met alle daarbij behoorende stukken, werd uitgegeven onder den titel: *Organisation de l'enseignement des arts graphiques et plastiques*, Bruxelles, E. Devroye. 1853. Dit voorloopig plan van organisatie werd nu door den minister aan alle gemeenten gezonden waar akademiën of scholen gevestigd waren, met uitnoodiging om daarop hare aanmerkingen te maken en die aan hem te doen toekomen. Toen werd de commissie op nieuw bijéén geroepen en de ingekomen stukken aan haar oordeel onderworpen. Het gevolg hiervan was een nader rapport, dat den 7^{den} Mei 1855 werd uitgebragt, en, met de officiële stukken als bewijsgronden, tot aanvulling van het eerste rapport gedrukt is.

Het definitief vastgestelde plan moest nu dienen als grondslag waarop een crediet zou worden aangevraagd, om daarmede de kosten der organisatie van het kunstonderwijs te dekken. Eene circulaire van den minister aan de gemeentebesturen zou de denkbeelden der commissie over de toepassing der kunst op de industrie, naar de behoefte van elke plaats, nader ontwikkelen en meer omschrijven. Daarmede eindigden de werkzaamheden der commissie. Tijdelijk moesten daarop de belangen van het kunstonderwijs voor politieke aangelegenheden wijken; maar zij werden op nieuw ter hand genomen toen de heer Ch. Rogier andermaal als minister was opgetreden.

Dat eene commissie, uitsluitend zamengesteld uit mannen, die, zoowel door hunne positie als door hunne talenten in hooge industrie, kunst en kunstonderwijs, de zaak die zij moesten behandelen, door en door kenden, en die daarbij de ruimste gelegenheid hadden om zich op de hoogte te stellen van hetgeen de

ondervinding zoo in als buiten het rijk geleerd had, een grondig oordeel uitbragt en de zaak van een algemeen en hoog standpunt had beschouwd, behoeft wel geene aanwijzing.

Zij toonde de noodzakelijkheid aan van een algemeen verspreid zuiver kunstonderwijs voor alle klassen der bevolking, omdat op die wijze alleen, met en nevens de wetenschappelijke scholen, de verschillende gaven en geestvermogens, die de bevolking bezit en onder haar verdeeld zijn, kunnen uitkomen en ontwikkeld worden. Zij stelde in het licht, dat overal en in alle tijden in België, zoowel als elders, de zuivere kunst de wet heeft gesteld aan de vormen door de industrie voortgebragt; dat de toepassing der kunst op de nijverheid slechts aan volkomen ontwikkelde kunstenaars, *die zich aan die taak wijden*, kan toevertrouwd worden, en dat hunne conceptiën alleen naar behooren kunnen worden uitgevoerd door personen, die door kunstoefening geleerd hebben die te begrijpen.

Zij wees er op, dat scholen, speciaal opgerigt om door expeditieve middelen op gemakkelijke wijze een doel te bejagen, dat slechts door veel en ernstig werken te bereiken is, nooit een goed resultaat hebben gegeven, en dat daarenboven elke professie haar eigen leertijd behoeft. Engeland had door 15jarige proefnemingen het vruchtelooze van zulke pogingen bewezen, terwijl de Franschen door het beoefenen der zuivere kunst de schoonste resultaten verkregen hadden. De keuze was dus niet twijfelachtig, en de commissie stelde voor de gebreken te verbeteren, de instellingen, die goed waren, te behouden en het onderwijs in de zuivere kunst uit te breiden en te versterken en vooral niet door vreemde inmengselen te verzwakken.

De verschillende methoden werden zorgvuldig onderzocht. Die van Dupuis werd veroordeeld en verworpen om redenen die wij reeds hebben aangewezen en voor hare nadeelige gevolgen werd ernstig gewaarschuwd. Men erkende echter, dat elke methode, door bekwame handen aangewend, hare goede zijde heeft en slechts gevaarlijk wordt, wanneer men de dwaasheid heeft van die algemeen te willen maken. Elk leeraar moet zijne eigene methode hebben en daarbij gebruiken wat hij dienstig acht. Niemand heeft het regt om zijne eigene zienswijze aan anderen op te dringen. Daarom moet in dit opzigt eene groote vrijheid gelaten worden.

Van ernstiger aard is de quaestie der modellen. Hier eischt de commissie, als eene hoofdzaak, dat alle modellen die den leerling

ter navolging of beschouwing worden voorgesteld, aan de volgende vereischten voldoen zullen. Zij moeten een volmaakt en harmonisch geheel uitmaken en in alles den stempel van goeden smaak en kunstschoon dragen. Van zulk een geheel is het menschbeeld de type, en daarom moet zijn uiterlijke vorm den grondslag van het onderwijs uitmaken, om het even of hij, die het ontvangt, kunstenaar moet worden of in nederiger roeping de toepassing of hulp der kunst behoeft. Dezelfde gronden, en naar dezelfde voorbeelden, moeten allen ontwikkelen: want er bestaat slechts ééne manier om door kunst te beschaven.

Op deze beginselen was de organisatie gegrond. - Op plaatsen waar eene groote lokale industrie bestond, kon bij de gewone lessen der akademiën een cursus voor de professionele toepassing gevoegd worden, op voorwaarde dat hierdoor hoegenaamd geen inbreuk op het zuivere kunstonderwijs werd gemaakt en de leerlingen daarop niet zouden worden toegelaten voordat zij tot op eene zekere hoogte ontwikkeld waren. Zulk een cursus kwam echter op het programma niet voor, daar de groote verscheidenheid der behoeften, waaraan door deze inrigting zou moeten voldaan worden, dit onmogelijk maakte; maar het Gouvernement werd uitgenoodigd om, door middel van eene circulaire, daaromtrent raad aan de gemeentebesturen te geven.

Deze organisatie ondervond in het begin nog al oppositie. Zij kwam van den kant dier scholen, die haar onderwijs geheel gewijzigd hadden naar hetgeen zij de behoeften van de plaatselijke industrie noemden. De autoriteiten van een klein in de hei verloren stadje vonden dat het programma niet op de hoogte van den tijd was. Toch - het staat er. - In eene andere plaats oordeelde men, dat vooral voor de metallurgie en de fabrieken waar men machines voor de industrie vervaardigt, moest gezorgd worden, natuurlijk omdat die tak van nijverheid in dat plaatsje bijzonder te huis was. Er was uit al die aanmerkingen slechts ééne conclusie te trekken, namelijk, de behoefte aan een krachtig ontwikkeld industriëel onderwijs; maar dat men daartoe de kunst-akademie had willen bezigen, had het schoonheidsgevoel gedood en de slechte resultaten op de wereldtentoonstelling ten gevolge gehad.

Vele ingekomen aanmerkingen waren inderdaad slechts nieuwe argumenten voor de voortreffelijkheid eener organisatie, die op den voorgrond stelt, dat de teekenaar, die zich aan eene spe-

cialiteit wijdt, ook eene speciale opvoeding behoeft, maar dat deze gegrond moet zijn op eene algemeene en zeer ontwikkelde kunstbeschaving.

Drie akademiën, waarvan die van Gend de voornaamste was, reklameerden tegen de *geheele* verwerping van het systema Dupuis. Maar de verstandige wijze waarop de professoren dier inrigting *een gedeelte* van dat systema bij hunne lessen gebruikten, nam juist de gebreken, die het zoo verderfelijk maken, daarvan weg, en dit deed slechts te meer de gegrondheid van het gevoelen der commissie uitkomen, dat men aan elk goed leeraar moet overlaten om den weg te kiezen, dien hij zelf den besten oordeelt om zijne denkbeelden aan anderen mede te deelen.

Waren sommigen tegen de voorgestelde organisatie, velen waren er integendeel ook voor. Niemand verdedigde haar krachtiger en meer logisch dan de Heer Stallaert, directeur van de akademie te Doornik.

Intusschen gingen de pogingen om de bestaande gebreken te verbeteren, niet alleen van het Gouvernement uit. Zoodra, ten gevolge der eerste wereldtentoonstelling, de toepassing der zuivere kunst op de industrie in Engeland de quaestie van den dag was geworden, vond deze beweging dadelijk in België weêrklank. In Brussel vormde zich plotseling eene associatie met het doel, om het scheppend kunstgenie in zijne toepassing op de industrie op alle mogelijke wijzen aan te moedigen; om bij te dragen tot de verspreiding van de studie en van het gevoel voor het schoone, met het oog op de productie van die industriële voorwerpen, die een gedeelte hunner waarde aan de schoonheid der vormen ontleenen; en om de individuële pogingen te ondersteunen van hen, die originele smaakvolle werken konden scheppen en uitvoeren. De associatie stelde zich voor, dat doel te bereiken door het houden van tentoonstellingen van nijverheid, waarbij de uitstekendste teekeningen, modellen en uitgevoerde industriewerken zouden bekroond worden; door het vormen van collectiën of musea van schoone nijverheidsvoortbrengselen van vroegeren tijd, alsmede van hedendaagsche teekeningen en modellen, of van ornamenten, hetzij in België of buiten'slands aangekocht; door aan jonge lieden, die bewijzen van aanleg gegeven hadden, verzamelingen van platen of technische werken te geven, met hulp waarvan zij zich verder konden ontwikkelen en oefenen.

Sedert 1853 heeft deze associatie reeds vijf tentoonstellingen

en drie en dertig prijsuitschrijvingen gehouden. De uitstekende teekeningen en modellen van vele en zeer uiteenloopende industrie-voorwerpen, die daar te zien waren, staken zonderling af bij het beweren van die fabriekanten, die, eenigen tijd na afloop der in 1855 gehouden Parijsche tentoonstelling, namelijk in 1857, op het ministerie van binnenlandsche zaken geroepen zijnde, op de vraag: ‘Waaraan toch wel het treurige resultaat dat men verkregen had, te wijten was’, algemeen ten antwoord gaven: ‘Wij hebben geene teekenaars’. Men had hun gerust kunnen antwoorden: dat zij, die aan het hoofd van eene industrie staan, welke hare vormen aan de kunst behoort te ontleenen, zelven de ontwerpers moeten zijn en zelven de teekeningen voor hunne voortbrengselen moeten kunnen maken. - Men had ook kunnen antwoorden: ‘Er zijn wel goede industriële teekenaars, maar gij gebruikt ze niet, gij betaalt ze niet, gij hebt geen vertrouwen in uwe eigene nationale nijverheidskunstenaars, en daarom noodzaakt gij hen om in het buitenland de eer en de fortuin te zoeken, die zij hier niet vinden;’ en hun, als bewijs daarvan, de lange lijst van Belgen kunnen voorleggen, op de Belgische akademiën gevormd, die in het buitenland, en vooral in Parijs, zooveel tot de schoonheid der nijverheidsproducten bijdragen.

Ten gevolge van een rapport, den 22sten November 1859, over den toestand van de akademiën en teekenscholen door den Minister van Binnenl. Zaken uitgebragt, is, bij Koninkl. Besluit van 26 Nov. 1859, een raad benoemd, onder den titel van: *Conseil de perfectionnement de l'enseignement des Arts du dessin*. Deze Raad bestaat uit 12 leden met een mandaat voor drie jaren; zijne taak is om te beraadslagen over de verbeteringen, die in het onderwijs kunnen worden gebragt en om advies te geven op de vragen, hem door het Gouvernement voorgelegd, terwijl hem tevens het regt werd verleend om voorstellen te doen.

Men mag hierbij niet uit het oog verliezen, dat de akademiën en scholen meestal aan de gemeenten behooren en dat haar onderwijs niet, zoo als elk ander, onder het toezigt van den staat is geplaatst. Dit bragt den Raad in eene moeijelijke positie: want waartoe zou het dienen om plannen voor eene reorganisatie te ontwerpen, die men toch niet bij magte zou zijn om te doen uitvoeren? Zoo als de zaken staan, moet

derhalve de Raad beschouwd worden als eene federatie van plaatselijke belangen, onder het patronaat van den staat. Hij heeft het regt niet om maatregelen voor te schrijven, maar werkt alleen door middel van overtuiging en is eene garantie zoowel voor den staat als voor de gemeenten.

Zeven van de twaalf leden, waaruit de Raad is zamengesteld, moeten uit het onderwijzend personeel der akademiën worden gekozen. Om de drie jaren treedt een gedeelte daarvan af, om vervangen te worden door professoren uit andere plaatsen, opdat elke gemeente op hare beurt een representant in den Raad zou hebben. Men kan den geest van het geheel leeren kennen uit de keus der leden, waaruit de Raad in de eerste driejarige periode was zamengesteld. Het is daarom dat wij hier de lijst daarvan laten volgen:

MM. Alvin, membre de la classe des beaux-arts de l'Académie Royale de Belgique.
MM. Chauvin, peintre, directeur de l'académie de Liège.
MM. Calamatta, professeur et directeur de l'école de gravure. Bruxelles.
MM. Callier, échevin de la ville de Gand, professeur de philosophie à l'Université.
MM. De Keyzer, peintre, directeur de l'Académie Royale d'Anvers.
MM. Durlet, architecte et professeur à la même Académie.
MM. G. Geefs, sculpteur, membre de la classe des beaux-arts de l'Académie Royale de Belgique.
MM. Jules Kindt, inspecteur pour les affaires de l'industrie au ministère de l'intérieur.
MM. H. Leys, peintre, membre de l'Académie Royale de Belgique.
MM. Navez, peintre, ex-directeur de l'académie de Bruxelles.
MM. Stallaert, peintre, directeur de l'académie de Tournai.
MM. T. Suys, architecte, professeur de l'académie de Bruxelles.
M. Dulieu, chef de bureau au ministère de l'intérieur, a été chargé des fonctions de sécrétaire.

De Raad wordt gepresideerd door den Minister van Binnenlandsche Zaken en, bij zijne ontstentenis, door M.E. Romberg, directeur-generaal der Schoone Kunsten, Letteren en Wetenschappen. De Heer Alvin werd tot rapporteur benoemd.

De Moniteur Belge heeft in drie rapporten de werkzaamhe-

den van den Raad publiek gemaakt. Het eerste verscheen in Mei 1860, het tweede in 1861, het laatste bevat, behalve het verslag der werkzaamheden van 1861-62, nog een resumé van de geheele 1ste driejarige periode.

Eene inspectie der scholen was voor de kennis van den bestaanden toestand noodzakelijk, en uit het rapport van 28 Mei 1861 blijkt, dat er 44 akademiën en scholen waren, waarvan zeven (2 akademiën en 5 scholen) sedert het rapport der commissie van 1852 waren opgerigt. Vier hadden opgehouden te bestaan. Er waren 12 akademiën die als volledig konden beschouwd worden, omdat zij de studiën van de beginselen af tot op het teekenen naar het leven omvatten. Van deze werd in elf het schilderen en in zeven het beeldhouwen onderwezen. Drie van die akademiën hadden 15 en vier 8 professoren. In Antwerpen, Brussel, Brugge en Gend was het aantal leerlingen boven de 600, en in Luik, Mechelen en Leuven boven de 400. Al de andere akademiën hadden minder élèves. De traktementen der professoren en leeraars stonden niet in behoorlijke evenredigheid tot hunne diensten en opofferingen, en de Raad merkte aan, dat, indien men een goed onderwijs verlangt, men het dan ook goed betalen moet. Vele der lokalen lieten, wat de inrigting aangaat, ook nog al te wenschen over.

De Raad constateerde het onvoldoende van de bestaande inrigtingen voor onderwijs, omdat op vele plaatsen zulke scholen ontbraken, op andere de middelen onvoldoende waren; omdat de tijd die aan dat onderwijs besteed werd te kort was; omdat in vele steden zeer weinig doordachte methoden waren ingevoerd, die tot geen resultaat leidden, en ten slotte omdat aan vele leerlingen het wetenschappelijk en litterarisch onderrigt ontbrak. In de groote steden moeten bij de bestaande akademiën succursalen gevoegd worden, in evenredigheid van het toenemen der bevolking, en 24 plaatsen worden bij name aangewezen, waar scholen moeten worden opgerigt.

Het was een goed teeken en tevens een blijk dat de bevolking, zelfs op kleine plaatsen, de behoefte aan een goed kunstonderwijs gevoelde en daarom de werkzaamheden van den Raad naging en hoogschatte, dat, reeds dadelijk na het verslag van 1861, zes gemeenten besloten om teekenscholen op te rigten, namelijk: Deynze, Dinant, Gosselies, Hasselt, Heerenthals en Zele. Zij zijn daarbij door het Gouvernement ondersteund.

Verder had de Raad opgemerkt, dat in de atheneën, de col-

legiën en in het algemeen in de instellingen waar hooger wetenschappelijk onderwijs werd gegeven, een veel te korte tijd voor de beoefening der beeldende kunsten was afgezonderd. Hier was het Gouvernement bij magte om dadelijk zelf te handelen, en den 3^{den} Aug. 1861 werd eene commissie benoemd om te onderzoeken, door welke middelen het onderwijs in het teekenen in de atheneën, collegiën en scholen van middelbaar onderwijs kon verbeterd worden. Deze commissie bragt haar rapport den 31sten December 1861 uit, en voegde daarbij een volledig programma der studiën, dat in den Moniteur Belge van 11 Junij 1862, overeenkomstig haar voorstel, werd afgekondigd.

In eene der zittingen van 1860 besloot de meergemelde Raad, na eene ernstige discussie van drie dagen, het plan der studiën voor de kunstscholen door de commissie van 1852 ontworpen, als het zijne aan te nemen. In eene volgende zitting werd het definitief vastgesteld, om te dienen als een modelprogramma, dat de stof van een volledig onderwijs opsomt, waarvan elke gemeente, volgens hare middelen en behoeften, een gedeelte of eene der afdeelingen kan in toepassing brengen. Zie hier dit programma.

1e Division.
Programme.

‘Dessin linéaire.

Dans les localités où il n'existe pas d'école industrielle, l'enseignement du dessin linéaire sera organisé de manière à comprendre le dessin des machines.

Principes de géométrie pratique et des ordres d'architecture.

Étude de l'ornement d'après le dessin et d'après le relief.

Étude de la tête d'après le dessin.

Dans les localités où il n'y aura pas d'autre enseignement artistique, on ajoutera au programme:

Perspective élémentaire.

Étude de la tête d'après la bosse.’

2e Division.
Programme.

‘Étude de l'académie. Figure humaine d'après le dessin.
Dessin d'après la ronde-bosse, têtes et fragments antiques.
Dessin d'après la nature vivante, figure humaine.
Exercice de composition ornementale (dessin et modélage).
Modélage en ronde-bosse et en bas-relief, d'après l'antique (têtes, figures et extrémités).
Modélage en ronde-bossse et en bas-relief, d'après la nature vivante, figure humaine.
Dessin architectural, cours inférieur, tracé et lavis.
Dessin architectural, cours moyen, copie de plans, d'élévations et de coupes.
Composition d'habitations, stéréotomie élémentaire, notions d'hygiène.
NB. ‘Le cours de composition ornementale (dessin et modélage) est susceptible de recevoir une extension en rapport avec les besoins industriels de chaque localité.
‘Il est également entendu que le cours de *construction* et de *technologie du constructeur*, qui figure ci-après dans la 3e division, peut-être inscrit dans le programme des académies dont l'enseignement ne comprend que les deux premières divisions.’

3e Division.
Programme.

‘Dessin de la figure humaine, d'après nature et d'après l'antique (draperies, ronde-bosse et bas-relief).
Peinture, études et composition, exercices pratiques et développements oraux.
Sculpture, étude et composition, exercices pratiques et développements oraux.

Architecture. Exercices de composition, dessins, développements oraux et devis.
Stéréotomie, législation des bâtisses.
Construction et technologie du constructeur.
Anatomie humaine (ostéologie et myologie).
Perspective, au point de vue de la peinture et de l'architecture.
Histoire, et esthétique.
Le conseil à l'unanimité a exprimé le voeu que l'enseignement, dans les principales académies des beaux-arts, soit organisé de manière a satisfaire aux exigences:

1) Du programme des examens à subir par les lauréats des grands concours de peinture, de sculpture et de gravure, conformément à l'arrêté ministériel du 10 Octobre 1850.
2) Du programme de l'examen à subir pour l'admission au grand concours d'architecture, conformément à l'arrêté ministériel du 19 Avril 1852.
3) Du programme de l'examen à subir par les lauréats du grand concours d'architecture, conformément au même arrêté.

Le cours de gravure ne figure dans aucune des divisions du plan d'études; il en a été éliminé comme n'étant pas une partie essentielle de l'enseignement du dessin. C'est une spécialité qui pourra être introduite dans telle localité où le besoin s'en fera sentir.'

Van het hoogste belang voor alle kunstonderwijs zijn de modellen en voorbeelden, waarnaar gestudeerd wordt, en deze aangelegenheid heeft den Raad gedurende langen tijd bezig gehouden. Reeds in de 1e zitting decreteerde men de noodzakelijkheid om zich, voor alles, in de keuze der voorbeelden die in de verschillende établissementen aan de leerlingen ter navolging worden voorgesteld, op de hoogte van den toestand te plaatsen. In den tijd tusschen de 1ste en 2de zitting heeft het Gouvernement al de bestaande akademiën en scholen door eenige leden van den Raad doen bezoeken, en ten gevolge van die inspectie zijn door de administratie verscheidene duizenden voorbeelden, gravure en lithographie, zoowel in Frankrijk als in Belgie verzameld en aan het oordeel van den Raad onderworpen.

Gedurende drie jaren is dat onderzoek op de ernstigste wijze voortgezet, en toen zijn twee lijsten ontworpen, waarvan de eene de voorbeelden bevatte die werden aangeprezen, de andere die waarvan het gebruik ontraden werd. Gedurende de zitting van 1863 heeft nog eene laatste inspectie plaats gehad, en toen is besloten om alleen de lijst der aangeprezen voorbeelden pupliek te maken en tevens die voorbeelden te classificeren naar de verschillende afdeelingen waarin het onderwijs volgens het programma verdeeld is. De Raad heeft hierdoor aan het artistisch onderwijs zoowel binnen- als buiten'slands eene groote dienst bewezen.

Bij de voorbeelden waarvan het gebruik wordt aangeraden, zijn niet alleen de auteurs aangewezen, maar ook de nommers en de titel van die platen in hunne werken opgegeven, waarvan het gebruik wordt aanbevolen, en zelfs zijn de grootte en de prijs bij vele der platen vermeld. Voor het regtlijnig teekenen is de cursus van den architect Renard en voor het lijnteekenen uit de losse hand die van den heer Tasson-Snel aanbevolen; voor de ornamenten vele platen uit de verschillende werken van Corot, sommige van Bilordeaux, van Jules Peyre en Dumont; voor de hoofden van Bree en Reverdin, die naar Rafael van Bonnemaison, sommige naar Gérard, eenige naar P. de la Roche, van de 150 grandes études aux deux crayons, van Jullien slechts 4 platen, t.w. n°. 41, 42, 49 en 136; voor de beelden, de proportieleer in 36 platen van van Bree, vele van Reverdin, eenige van Eugène Bourgeois en slechts twee beeldjes, n°. 19 en 24, van Jullien.

Voor de modellen in pleister: ornamenten, beelden, hoofden, bas-reliefs enz., is de lijst nog niet gevormd. Dit is overgelaten aan de zittingen van 1864, doch eenige leden van den Raad hebben reeds de missie ontvangen om deze werkzaamheid voor te bereiden, andere om hetzelfde voor de architectuur te doen.

Volgens het oordeel van den Raad bestond in België geen voldoend werk voor de beginselen van het teekenen. Als gevolg van dat oordeel is den 18^{den} Sept. 1862 een koninklijk besluit uitgevaardigd, waarbij eene premie van 1500 francs wordt uitgeloofd voor den besten ‘Cours de dessin élémentaire’, die in België voor 31 Dec. 1864 zou worden voortgebragt. De voorbeelden moeten voldoen aan de behoefte van de 1e afdeeling van het programma van studie, dienen tot oefening

van oog en hand en in het geheel de inleiding vormen tot *het teekenen*, tot *het industriëel teekenen* en tot de *architectuur*. De cursus moet gecompleteerd worden door een algemeen denkbeeld van de schaduwen, doch zoo ingerigt dat de aandacht van den leerling niet van de massa wordt afgetrokken. De cursus moet twee jaren studie omvatten.

Een koninklijk besluit van 16 Febr. 1863 heeft den Raad voor de tweede driejarige periode geconstitueerd. De heer Alvin is aangewezen om bij afwezigheid van den minister dezen Raad te presideren.

Nog moeten wij hier opmerken, dat de president van den Raad, de heer Alvin, van oordeel is dat de grootste hinderpaal voor den vooruitgang altijd geweest is en nog is, het gebrek van verband tusschen de akademiën en het hoofd-bestuur. ‘Les Anglais,’ zegt hij, ‘ne sont pas plus amis que nous de la centralisation; ils en ont pourtant compris le besoin dans une matière telle que celle de l'enseignement des arts. La chose leur a paru d'un intérêt assez prépondérant pour justifier une dérogation à leurs habitudes traditionnelles. Ferons nous moins que les Anglais? - Het Belgisch Gouvernement heeft door middel van subsidiën altijd een schijn van autoriteit behouden, die in werkelijkheid meer last dan nut teweegbrengt. Het grootste gedeelte van die subsidiën wordt aan de groote steden ten koste gelegd, die zeer wel op zich zelve konden staan, dewijl zij de beide voornaamste vereischten daartoe bezitten: eene ruime kas en verlichte denkbeelden bij het bestuur. Maar om groote denkbeelden en een ernstig kunstonderwijs in de kleinere gemeenten te brengen, ‘il faut un concours de circonstances heureuses, sur lesquelles on ne doit pas trop compter. Par exemple, il faut qu'il se trouve, parmi les conseillers d'une commune, un homme assez ami des arts, pour concevoir un tel projet, et assez influent, par sa position on son talent, pour vaincre les obstacles que les intérêts personnels, la routine et l'ignorance opposent à toutes les innovations.’ En behalve dat, waar is dan nog de waarborg dat het onderwijs goed zal zijn, en zich niet door valsche voorstellingen, door kleingeestige begrippen of verleidelijke systema's van den waren weg zal laten afleiden? De kunst ontwikkelt eigenschappen der ziel, en heeft daartoe middelen noodig, die niets gemeen hebben met de gewone wetenschappelijke beschaving of de administratieve kennis, die in het bestuur der kleine even goed

als in dat der groote steden kunnen gevonden worden: zij eischt eene afzonderlijke beschaving, juist die welke men in kleine plaatsen het minste vindt; maar juist daarom zijn gedurige raad, ondersteuning en inspectie van hooger hand voor het artistisch onderrigt noodig. ‘Ici commence, pour l'État, le droit, je dirai même le devoir d'intervenir: d'où dérive, pour le législateur, l'obligation de régler les rapports du gouvernement avec les communes.’ Met nog eenige aanwijzingen op welke wijze dat behoort te gebeuren, eindigt een boek, dat ons bij een groot gedeelte van dit artikel tot leiddraad heeft gestrekt.

Wanneer wij nu, aan het einde van ons overzigt van België gekomen, nog eens eenen blik terugslaan op hetgeen wij daar hebben opgemerkt, dan zien wij dat in alle tijden, van die der gilden af tot nu toe, de nijverheid de schoonste producten heeft opgeleverd, waar de volkomenste vereeniging van kunst en industrie in den persoon van den meester of van het hoofd der fabriek plaats vond. Waar deze denkt en een goed door de kunst ontwikkeld personeel die gedachten begrijpt en uitvoert, dragen de producten den stempel van eene hooge voortreffelijkheid en zullen zij op elke tentoonstelling de vergelijking kunnen doorstaan.

Doch waar de plaats van den meester wordt ingenomen door den administrateur, waar geen opgewekt kunstgevoel den geest van allen verbindt en verheft en geen gezamenlijk kunstonderwijs het gevoel voor het schoone heeft opgewekt, brengen de voortgebragte werken de armoedige dorheid van geest der makers aan het licht. Vandaar het échec op de tentoonstelling.

Wij hebben hier den vaak herhaalden strijd tusschen ernstige kunstbeschaving, die voortdurend in alles naar hoogere volmaking streeft, en tusschen kleingeestig eigenbelang, dat alleen spoedig voordeel beoogt, uitvoerig nagegaan. Beiden bekennen dat beoefening der kunst de hoofdzaak is voor alle hoogere takken der nijverheid, en dus voor een zeer groot gedeelte der bevolking: maar terwijl de eene daarmede vorming van den geest, schoonheidsgevoel en rijkdom van verbeelding beoogt, en daarom de hulp inroept van al het schoone dat ooit door de kunst is voortgebragt, verstaat het andere daaronder alléén de handigheid die voor de specialiteit waaraan de fabriek gewijd is, te pas komt, en gelooft dat doel te bereiken, door den leerling drooge en koude vormen naar, om den wille der eenvoudigheid misvormde voorbeelden te leeren maken. Maar

de vormen van de stof drukken den geest der vormers uit. En bij welk van beide stelsels de edelste, de schoonste, de bevalligste, en dus ook de aantrekkelijkste, en, wat voor de nijverheid de hoofdzaak is, de best verkoopbare producten worden geleverd, behoeft niet gezegd te worden. De wereldtentoonstelling heeft het pleit beslist.

Eindelijk heeft het Gouvernement, getroffen door de uitkomst der tentoonstelling, en door de publieke opinie daartoe aangezocht, niettegenstaande de geheele vrijheid der gemeenten op dit terrein, om den wille van de publieke welvaart en den nationalen roem, zich met deze zaak bemoeid. Het heeft eenen Raad benoemd en daarbij de wijsheid gehad, om alléén mannen van bekende en beproefde kunde in alles wat kunst, kunstonderwijs en hooge nijverheid aangaat, daarin op te nemen, en alle onnutte en oppervlakkige praters zorgvuldig daaruit te weren. Wij hebben de sporen van die kennis gezien in hetgeen de Raad heeft voortgebragt, maar vreezen dat hij niet al het nut dat men zich voorstelt zal aanbrengen, zoo lang geen goede wet het verband tusschen het hoofdbestuur en de akademiën en scholen, vooral in de kleine gemeenten, regelt. Hulpmiddelen, goede raad en eene gedurige inspectie zijn in die plaatsen noodig, waar alles ontbreekt wat den geest verheft, en waar de bekrompenheid der denkbeelden en de geringheid der middelen alles tegenwerken, wat in zijn aard groot en verheven is. Maar hoe is dit alles zonder eenige autoriteit te bereiken? De tijd zal het leeren - en hiermede stappen wij van België af.

De Fransche commissarissen hebben in hun rapport, met het oogmerk om hun Gouvernement opmerkzaam te maken op den vooruitgang waarnaar overal sedert de tentoonstelling van 1851 gestreefd wordt, ook op Duitschland gewezen, waar zoowel de zuivere kunst als de hooge nijverheid reeds zulk een hoogen trap hebben bereikt. In Neder-Oostenrijk hebben de nijverheidsvereenigingen, in Praag de opgerigte comité's, in Weenen, Worms enz. de kamers van koophandel zich in beweging gesteld, en de kunst wordt in duizenden scholen op de ernstigste wijze onderwezen. In Wurtemburg, Beijeren, Pruissen en Saksen, in de groothertogdommen Hessen en Baden, heeft mede het kunstonderwijs, dat er reeds sedert vele jaren bestond, eene grootere uitbreiding erlangd. Gelijksoortige pogingen worden ook in nog andere landen aangewend.

Rusland en Portugal zijn bezig museums en scholen op te rigten en raadplegen daarbij de ondervinding van Frankrijk en het voorbeeld van Engeland. Kortom, de invloed der wereldtentoonstellingen heeft zich overal doen gevoelen en allen streven om vooruit te komen. En geen wonder! Bij de vrijheid van handel, die hoe langer hoe meer doorbreekt, bij het groote gemak van vervoer, moet elke natie zich weren, om niet overstelpt te worden door vreemde industrie-voortbrengselen, schooner en beter dan zij zelve leveren kan.

En nu, Neêrland! wat doet gij voor uwe kunstbeschaving? wat doet gij voor uwe hooge nijverheid, nu overal in het rond reeds sedert langen tijd een nieuwe geest is ontwaakt? Uwe akademiën in enkele groote, uwe teeken-instituten en -scholen in eenige kleine gemeenten, hoe goed zij ook mogen zijn ingerigt, staan te zeer op zich zelve en hebben over te weinig middelen te beschikken om den volksgeest op te wekken. Overal elders wordt het erkend, dat wetenschappelijk onderwijs alléén ongenoegzaam is om de menigvuldige gaven, waaruit de intellectuele kracht van het volk is zamengesteld, op te wekken en te ontwikkelen. Het zal, hopen wij, nu genoeg gebleken zijn, dat de kunst andere zielseigenschappen ontwikkelt en scherpt dan de wetenschap, en wel juist zulke die bij de voortbrenging van gezochte nijverheidsproducten den eersten rang bekleeden, en daarom kunnen strekken om aan honderden een eervollen stand in de maatschappij te bezorgen, aan duizenden, die beneden hen staan, althans het dagelijksch brood, en aan het gansche volk vermeerdering van den nationalen rijkdom te verzekeren. Voor het wetenschappelijk onderwijs, dankbaar moet dit erkend worden, wordt veel bij ons gedaan: de intellectuele kracht des volks wordt niet verwaarloosd; maar het blijft ongelukkig te veel eene doode kracht, waarmede men wel redeneert, maar niets uitvoert, wanneer het opwekkend en werkend beginsel, de kunst, daaraan ontbreekt. Drijft men de wetenschappelijke vorming der industriëlen te ver, dan is het te vreezen dat de bestaande eenzijdigheid van rigting nog zal verergeren, dat men de hulpmiddelen als de hoofdzaak zal beschouwen, dat men geleerd redeneren in plaats van krachtig werken zal, en men nog kouder en onverschilliger zal worden voor dat scheppend vermogen, waardoor overal om ons heen zooveel nieuws en schoons wordt voortgebragt. Zeker is het iets om

veel te weten, maar dan moet men het ook kunnen gebruiken, of het is eene nuttelooze aanwinst. De geest zal bij den industriëel altijd zekerder en meer regtstreeks op het doel afgaan en het verder brengen wanneer hij steunt op een klein aantal zuivere ideën en heldere en duidelijke grondbeginselen, waarop hij dan door eigen nadenken voortbouwt, dan wanneer hij beladen is met eene massa kennis, die hem geen rust gunt en zijne gedachten nu ter regter- dan ter linkerzijde van het ware doel aftrekt.

Hebt gij wel eens, wanneer gij onder de hooge kruisgewelven van onze middeneeuwsche kerken stondt, berekend, hoeveel kennis, hoeveel wis- en werktuigkunde, hoe grondige studiën er noodig waren, om die millioenen ponden steen zoo hoog in de lucht op die dunne pijlers in evenwigt te houden? Honderden jaren staan zij daar reeds en zij zullen nog honderden jaren lang aan het nageslacht vertellen, wat de kunst der vaderen vermogt. En toch, de wetenschappelijke kennis, waarop in den tijd harer oprigting hun scheppend genie steunde, was in een klein aantal geschriften bevat. Zij blijken intusschen voldoende te zijn geweest om, uitgewerkt en toegepast door de activiteit van den kunstenaarsgeest, die schoone gebouwen met al wat er in is te doen verrijzen. Wat een tal van boeken is er sedert dien tijd over elk onderdeel der wetenschap geschreven! hoe is zij in elke rigting voor ieder jong mensch toegankelijk gemaakt! Wat groote architecten moesten wij dan niet zijn! Maar, helaas! men leert geen kunst en geene kunstenaars-combinatie- en denkvermogen uit boeken!

Zie eens op het voormalig stadhuis van Amsterdam, dat, in een anderen stijl gebouwd, tot een later tijdvak der kunst behoort, en dat onze vaderen, toen wij nog kunstzin genoeg hadden om wat schoon is te bewonderen, in hun enthusiasme het achtste wonder der wereld hebben genoemd. Nu is men veel wijzer, nu noemt men het geen wonder meer, nu zijn wij er niet meer trotsch op! och neen, wij zijn veel verstandiger geworden, maar nu kunnen wij zoo iets ook niet meer bouwen. Doorwandel eens die zalen, vestig eens uwe aandacht op dien schat van denkbeelden door beelden en bas-reliefs, door de kunst in allerlei vorm op plafonds en muren uitgedrukt, op die plastische dichtwerken van allerlei aard, en denk u die zalen gemeubeld met de prachtvolle nijverheids-voortbrengselen, in die dagen schoon genoeg geacht om zulke zalen te versieren. En dat alles,

dat nog door elken beschaafden vreemdeling bezocht en voor zooverre het niet vernield werd bewonderd wordt, dat alles is door onze vaderen gewrocht. - En wie was wel de maker van dat wonder? De kunstschilder Jacob van Campen, die op reeds gevorderden leeftijd zijne penseelen had weggelegd om zich aan een anderen vorm der schoone kunst, de architectuur, te wijden, en die, van zijne reizen in het vaderland teruggekeerd, zich door eene menigte uitstekende mannen omringd vond, in staat om in alle vakken en stoffen leven aan zijne denkbeelden te geven. Zie dat doet men, dat kan men, als de kunst in het volk leeft, als activiteit van geest en schoonheidszin worden opgewekt en aangemoedigd en zich mengen in alles wat wordt voortgebragt. Dat was in den tijd toen onze groote kunstenaars een eenvoudig plankje in een kunststuk van groote waarde wisten te veranderen, - eene waarde die er nog, na zoovele honderden jaren, door vreemdelingen voor betaald wordt, om er hunne museums mede te versieren, opdat *hunne* jongelieden van die meesterstukken de indrukken van het schoone ontvangen zouden, die zich afspiegelen in de nijverheidsproducten door hen in *onze* magazijnen geplaatst. Dat was in den tijd toen de Elzeviers bloeiden en de Atlas van Blaauw kon worden uitgevoerd, en toen het Delftsch aardewerk in 30 fabrieken aan honderden het brood gaf.

Och! vergelijk eens hun wetenschappelijk onderwijs en het onze, de schoolboeken van dien tijd en de tegenwoordige, hunne middelen en de middelen die ons ter dienste staan, en vergelijk dan hetgeen zij voortgebragt hebben met hetgeen wij nu doen. Wanneer wetenschappelijke ontwikkeling voldoende was, moesten wij nu veel hooger staan; want de wetenschap heeft alles gedaan wat zij vermogt en men moet er dankbaar voor zijn. Maar men brengt niets verhevens of schoons voort zonder kunstzin, en die is verwaarloosd: daarvan plukken wij nu de wrange vruchten. Of het ook gebeurd zou zijn in den tijd toen de hoofden der gilden, dat is te zeggen deskundigen, stem hadden in alles wat hun belang betrof?

Ook onze tegenwoordige zalen zijn rijk versierd. Wij leven weder in een tijdperk van kunst en van haren invloed op nijverheidsproducten van allerlei aard. - Zonder twijfel! - Zie slechts rondom u, waarde landgenoot; laat uwe blikken van het schoone gebeeldhouwde plafond, langs de muren waarop een fraai behangsel prijkt, tot op het keurig bloemrijk tapijt op den grond afdalen: alles wat u omgeeft, elk meubel dat gij gebruikt, elke

versiering op uwen schoorsteen, alles is industrie op welke de kunst haren stempel gedrukt heeft. Dat alles is door u gekozen uit het schoonste dat gij vondt. Kunt gij u voorstellen hoeveel inspanning van geest, hoeveel verbeelding er noodig is, hoe beschaafd men zijn moet om voor elk voorwerp dien keurigen, dien bevalligen, dien doelmatigen vorm uit te denken? Denk eens hoevele duizenden menschen in industrie en handel door de uitvoering van een nieuw en gelukkig denkbeeld hun brood verdienen, denk eens wat schatten daaraan worden besteed, en onderzoek dan eens waar en door wie de meeste van die zaken zijn voortgebragt. Door de achterkleinzonen van de mannen die gezamenlijk dat stadhuis hebben gebouwd, denkt gij? Helaas, neen! die redeneren er nu over, maar het zijn vreemden die ons al dat schoone leveren. Helaas! uwe kunst is verwaarloosd en wij zijn onvermogend geworden. Vindt ge hetgeen wij hier zeggen te kras? Gelooft gij de waarheid overdreven? Treed dan, bidden wij u, de eerste bazar de beste in. Daar zult gij papier, wol, hout, glas, ijzer, zink, alles stoffen die in zich zelf geene waarde hebben, door de magt der kunst veranderd vinden in de sierlijkste vormen om elke behoefte of phantasie te bevredigen. Begin dan in een hoek en onderzoek bij elk stuk waar het gemaakt is, en trek dan zelf uwe overtuiging uit het antwoord.

Maar wij leven niet meer in de dagen, toen slechts een gering getal bevoorregten de vruchten der weelde kon genieten, en de middelklasse alleen op soliditeit acht gaf, zonder zich om de schoonheid te kunnen bekommeren. Dank zij de beschaving, bezit onder ons gelukkig en vrij bestuur ook die middelklasse goede en vrolijke woningen, waaruit ze langzamerhand de oude smakelooze meubelen verwijdert, om die te verwisselen met andere die even veel gemak bezorgen en tevens de woning versieren. Dagelijks wordt dus het veld grooter waarop de industrie hare producten plaatsen kan, maar ook dagelijks wordt de communicatie met het buitenland gemakkelijker, en vormt zich de smaak door vergelijking. En, let wel, ook zij kiezen voor hunne overgespaarde penningen wat hun het schoonste voorkomt, zonder te vragen door wie of waar het gemaakt is, en zoo gaat een groot gedeelte van onzen nationalen rijkdom voor ons verloren; zoo gaan duizenden naar Frankrijk, Duitschland, Engeland of België, die zooveel welvaart in onze eigene provinciën konden verspreiden. En waarom? Omdat het kunstonderwijs bij ons is verwaarloosd, terwijl het overal rondom ons krachtig wordt aangemoedigd.

En vraag niet of de kunst wel in den geest van ons volk ligt, vraag niet of de Voorzienigheid ons die gave wel in genoegzame mate heeft toebedeeld; want dat ware, met zulk eene geschiedenis achter ons, onzin. Wij zouden u daarenboven wijzen op de enkele uitmuntende industriëlen die wij bezitten, die de vergelijking met vreemden op hunnen eigen bodem goed volhouden en daar zelfs boven anderen bekroond worden. Kom slechts de herstelde graftombe in de kerk te Breda zien, om u te overtuigen wat Nederlandsche kunst, vereenigd met Nederlandsche nijverheid, nog doen kan. Is het getal van zulke bekwame mannen ook gering en tot weinige van de vele takken der industrie beperkt, toch is het genoeg om te doen zien, dat wij niet de ontaarde, maar slechts de onontwikkelde zonen van onze vaderen zijn. Stel onze brave en krachtige jonge lieden, onze werkzame bevolking, slechts in de gelegenheid om te zien en te leeren, en spoedig zal de oude geest weder ontwaken en zullen zij weder doen wat zij in vroegere eeuwen gedaan hebben. Maar waar is hun die gelegenheid geopend?

En toch, welk land zou een rijker fonds artistique moeten bezitten als het onze? Herinner u die lange lijst van groote kunstenaars! Zie dat zware boek van Kram eens in!

Hoogbejaarden, - wij spreken van de weinigen die daar acht op sloegen, - zullen zich nog herinneren wat goudmijn ons land nog was, 50 en 60 jaren geleden. Wat schatten waren daar verborgen en zijn daar opgespoord en opgekocht door vreemde kunstkoopers: juweelen van kunst, verkocht voor een weinig geld, door de zonen die het erfdeel der ouderen niet meer begrepen en niet meer schatten konden, en nu het sieraad van buitenlandsche museums en kabinetten, nadat zij in die landen met hun gewigt in goud zijn betaald geworden! En die schilderijen, die etsen, die gravures, die kostbare drijfwerken, werden opgekocht in kleine steden en dorpen: want in groote steden wist men de waarde die het beschaafde buitenland er aan hechtte, kende men den prijs waarvoor de geest der vaderen kon verkocht worden. ‘Daar konden zoo geene zaken gedaan worden, begrijpt ge?’ - Maar juist de bijzonderheid, dat die schatten in kleine plaatsen werden gevonden, bewijst hoe algemeen de kunstzin in vroeger dagen was, en dat gevoel voor het schoone tot de natuurlijke gaven van ons volk behoort; dat het slechts slaapt en weder kan gewekt worden.

Wie zal dat doen?

Kunstenaars hebben wij nog, Gode zij dank! en goede ook. Wie hunne waarde wil kennen, bezoeke slechts de expositiën, bij voorkeur de buitenlandsche. Daar protesteren zij met al de magt van hun talent tegen het denkbeeld, dat men overal in den vreemde ontmoet, dat zoo zéér doet en dat de Franschen uitgedrukt hebben door te zeggen: ‘la Hollande est une nation éteinte.’ En zoo doen ook eenige, maar zeer weinige hooge industriëlen met hunne prachtige voortbrengselen. Maar die kunstenaars blijven zonder invloed in hun land, zij worden nergens bij geraadpleegd. En dat waarom? Omdat velen zich niet op de hoogte van de wetenschap houden. Maar gij dan, mijne heeren, zijt gij op de hoogte van de kunst? Zij spreken uwe taal even weinig als gij de hunne; doch wanneer zij, schrijvende, nu en dan eene taalfout maken, in hoevele fouten zoudt gij niet vervallen, wanneer gij, met eene teekenpen in de hand, u in hunne taal moest uitdrukken? Beiden zijt gij geroepen om verschillende zeer uitéénloopende zielsgaven te ontwikkelen en te vormen. Met eere vervult gij, mannen der wetenschap, sedert langen tijd uwe taak; maar het wordt tijd dat ook de kunstenaar in de gelegenheid gesteld wordt om met zijne talenten weder eenig dichterlijk gevoel en rijkdom van verbeelding, de oude activiteit en opgewektheid van geest, de liefde tot het schoone tegelijk met een vluggen en zekeren blik, en die bekwaamheid waarmede men iets voortbrengt, onder het volk te brengen. Al deze eigenschappen liggen geheel buiten de spheer van de strenge maar koude wetenschap, die ze vaak meer doodt dan opwekt, maar zij zijn juist die waardoor alléén, al het schoone dat u omgeeft kan worden voortgebragt, juist die welke het meest berekend zijn om welvaart en geluk tot zelfs in de kleinste plaatsjes te verspreiden.

‘Kunst is geene regeringszaak,’ heeft de Minister gezegd, en men heeft hem dat zeer kwalijk genomen. Maar, mijne heeren, is kunst regeringszaak? Kan eene magt ter wereld een genie scheppen of een gelukkig denkbeeld in het kunstenaarsbrein doen ontwaken? Wij weten het antwoord: ‘men kan de kunst aanmoedigen.’ Maar zou dat der ware, zuivere kunst voordeelig zijn? Onze vroegere regering, bijv. de Staten van Holland, moedigden de wetenschappen aan, ofschoon zij de kunsten, zoowel de literarische als de beeldende, bitter verwaarloosden. Maar leest nu eens de walgelijke vleijerijen, waarmede de opdragten van vele werken om den wille van eenig toegeworpen geld zijn opgevuld, en vraagt u dan af of die met uwe tegenwoordige vrije denkbeelden

en met uw gevoel van eigenwaarde zouden overeen te brengen zjjn. Zulk een slaafsche geest zou intusschen altijd tot zekere hoogte het gevolg zijn van een toestand, waarin uw belang van de welwillendheid van één persoon afhing. Neen, het scheppend genie moet geheel vrij zijn en slechts afhangen van hetgeen men het groote publiek noemt! Het plan van den Minister om van elk groot kunstenaar een schilderij aan te koopen en die alle in een museum te vereenigen, is veel grooter, veel edeler, veel vereerender en tegelijk veel nuttiger. Want op die wijze zullen de voortbrengselen van uw genie weldadig terugwerken op de bevolking, die hare oogen aan die schatten zal komen weiden. En, let wel, het voorbeeld van den Minister zal navolging vinden, zoo als alles wat op een goed en zuiver beginsel berust. Het heeft het reeds gedaan in de stad, die mogelijk van alle in ons rijk het meest op de hoogte van den tijd is, en waar de kunst nu, helaas! een zoo bitter verlies heeft geleden. In Rotterdam hadden de bestuurders der stedelijke akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen een beroep op hunne stadgenooten gedaan, opdat zij zich zouden verbinden tot eene jaarlijksche bijdrage, met het doel om daarmede, door aankoop van kunstgewrochten, hun toch reeds zoo schoon museum te verrijken. Bij de behandeling der stedelijke begrooting werd een som van ƒ 500, als jaarlijksche bijdrage tot dit fonds, toegestaan. Heeft het u als ons getroffen, dat in die handelstad 27 van de 33 aanwezige raadsleden dat voorstel hebben ondersteund en aangenomen? Is dat hooge standpunt van die heeren, dat bewijs van veelzijdige beschaving, niet een verblijdend teeken voor de toekomst? Geeft dat geen hoop dat ook andere groote gemeenten het voorbeeld, door den Minister gegeven, volgen zullen? dat het schoonheidsgevoel van het volk weder als vroeger, maar nu in eenen anderen vorm, overeenkomende met onzen tegenwoordigen toestand, door het zien van geniale werken zal opgewekt worden? dat het zich zal afspiegelen in alles wat het volk voortbrengt, wanneer het door de beoefening der kunst geleerd zal hebben zijn gevoel uit te drukken?

Maar is kunst geene regeringszaak, kunstonderwijs is het wel. Want hier geldt het niet het bevoordeelen van eene kaste, maar het beschaven van het volk overeenkomstig den geest en de behoeften van den tijd, het opwekken van eenige zijner edelste gaven uit den slaap waarin zij verzonken liggen, het in

het leven roepen, leiden en tot volmaking brengen van het productief vermogen des volks, het vermeerderen van den roem en den nationalen rijkdom des lands, het verschaffen van brood aan duizenden. Het ontwikkelen van de vermogens die daartoe noodig zijn, is het deel der kunst in de opvoeding, het is hare eigenaardige taak, en alle wetenschap bij elkander genomen is daartoe onvermogend. Meer dan dit, de analyse die den grond der wetenschap uitmaakt, staat lijnregt tegenover de kunst die in en boven alles naar een geheel streeft, en die om dat bevallig, schoon en grootsch te maken, elke kleinigheid opoffert die niet tot het uitdrukken van het karakter noodzakelijk is. De afgetrokken geleerde, die zich met hart en ziel aan zijne schoone en edele taak wijdt, is daarom de slechtste beoordeelaar van kunst en kunstonderwijs.

In de ziel van ons volk ligt de kiem van vele en velerlei groote en edele gaven, onder andere ook van schoonheidsgevoel. De geschiedenis onzer kunst en hooge nijverheid is daar om het te bewijzen. Om die gaven op te wekken, te geleiden en zooveel mogelijk tot volmaking te brengen, is weder verdeeling van den arbeid de eenige weg. Geleerden hebben sedert langen tijd hunne taak aangevangen, en vervolgen die onvermoeid, en in weinige landen is het wetenschappelijk onderwijs zoo goed en zoo algemeen verspreid Geen echt Nederlander die daar niet dankbaar voor is!

Maar wij hebben aangewezen wat buiten hunne taak ligt. O dat het bestuur, aan welks voortdurende zorg wij reeds zooveel te danken hebben, zich ook het belang van het kunstonderwijs, zoowel om de kunst zelve als om den wille der hooge nijverheid, wilde aantrekken! Hoeveel dankbaarheid zou het binnen korten tijd daarvoor inoogsten! Aan hoevelen zouden de opgewekte vermogens een gelukkig lot in de maatschappij verzekeren, die nu met ontbering en armoede worstelen! Een enkel goed ingerigt teekeninstituut, maar beschermd en aangemoedigd zoo als het behoort, wijst aan honderden den weg tot een zelfstandig bestaan. Want, let wel, tot het voortbrengen van al die lieve en gracieuse zaken, die men in een bazar vindt, is geen groot kapitaal noodig. De man die het vermogen hezit om eene stof zonder waarde te veranderen in eenen vorm die veel geld waard is, heeft geen ander kapitaal dan zijn eigen ontwikkelden en beschaafden geest noodig om zich overal te redden. Onze vaderen hebben het gedaan; naar hun werk wordt

in alle landen rondom ons gestudeerd; uit hunne denkbeelden wordt overal geput, en hoe menige oude kennis ontmoeten wij in een nieuw kleed, maar nu door vreemden bij ons ingevoerd! Waarom zouden hunne eigen zonen, in eene gunstiger maatschappelijke positie geplaatst, meer wetenschappelijk ontwikkeld en onder een beter en vrijer bestuur, niet meer kunnen doen wat de vaderen gedaan hebben?

Het is ons doel geweest om, door te wijzen op hetgeen buiten ons land gebeurt, te doen uitkomen wat bij ons ontbreekt. Wij hebben kunnen opmerken, dat, hoe verschillend van nationaliteit, van geestbeschaving en staatsinrigting de verschillende landen ook zijn waarin wij het kunstonderwijs hebben nagegaan, de ondervinding toch bij allen tot dezelfde resultaten geleid heeft. En wij meenden daarop de aandacht te mogen vestigen, omdat dit nuttig kan zijn, wanneer, hetgeen wij van harte hopen, ook bij ons de hand aan het werk zal worden geslagen. Wij kunnen en zullen niet langer meer achterblijven: de belangen van een groot gedeelte der bevolking, vooral in provinciën en steden waar handel en landbouw niet alle krachten eischen, lijden daardoor te zeer, en daarenboven is ons verlicht bestuur ons een waarborg voor elken vooruitgang.

Er bestaat in de kunst, in welken vorm zij zich ook voordoe, eene vaste, onveranderlijke waarheid. Wanneer het onderwijs daarop rust, heeft het in alle tijden en in alle landen tot de schoonste resultaten geleid. Wanneer het daarvan afweek daalde de standaard, maar om weder te rijzen zoodra zich beter inzigten weder konden doen gelden. Die waarheid is het best door Rondot uitgedrukt:

‘*L'art est un, et il faut l'enseigner dans ce qu'il a de plus pur et de plus élévé*.’

Frankrijk en sommige Duitsche staten hebben aan het juist besef dier waarheid hun tegenwoordig hoog standpunt in de nijverheid te danken.

In Engeland was men zich daarvan niet bewust en men had er gedurende langen tijd een kunstonderwijs zonder kunstbeschaving. Doch de wereldtentoonstelling opende de oogen en deed alle middeltjes, alle méthodes en systema's, in één oogenblik in duigen vallen. Wat daar gedaan is om het hooge en zuivere kunstonderwijs in te voeren, kan alléén een zoo groot volk, met zulk eene beschaving en zulk een ijzeren wil volbrengen. Sedert dien tijd zijn daar de vorderingen ongelooflijk.

In België hebben wij den strijd gezien, dien dit zuivere beginsel, vooral in kleine steden, met de eenzijdigheid en kleingeestigheid van onbevoegde inmengers, met de bekrompen denkbeelden der gemeentebesturen en met het eigenbelang der fabriekanten heeft te voeren. Zij geloofden niet aan, zij hadden geen vertrouwen in de waarschuwingen van hunne groote kunstenaars of andere veelzijdig ontwikkelde mannen. Maar ook hier heeft de vergelijking op de tentoonstelling regt gesproken en het pleit beslist. Het programma der studiën, door eenen Raad van uitmuntende mannen in alle vakken ontworpen, doet zien, dat ook hier weder de zuivere waarheid heeft gezegevierd.

Het onderwijs, daarop gegrond, bezigt overal dezelfde middelen, hoewel in verschillende landen verschillend gewijzigd. Die middelen zijn: de omgeving der leerlingen, de modellen, de regeling van het onderrigt overeenkomstig de eischen der waarachtige kunst.

Wij hebben over Frankrijk sprekende doen uitkomen hoeveel de omgeving tot de kunstbeschaving der leerlingen bijdraagt, en wij hebben gezien wat de Engelschen gedaan hebben, om aan hunne jongelieden zulk eene omgeving te bezorgen. Maar het is vooral in akademiën en scholen, dat de kunst in allerlei vorm en uitdrukking voor het oog van den leerling moet geplaatst worden. Teekeningen, gravures, bas-reliefs, beelden, arabesken en ornamenten van allerlei aard moeten den leerling omringen. Door er dikwijls op te staren, door er dikwijls over te spreken en door de aanwijzingen van den leeraar leert hij eindelijk *zien*, en dan is hij ver gevorderd. Ook het zien van de werken der oudere en gevorderde leerlingen, die op dezelfde banken begonnen zijn waarop hij nu zit, geeft hem moed en vertrouwen. - Het is omdat die omgeving ontbreekt, omdat het schoonheidsgevoel van den leerling niet wordt opgewekt en dat de leeraar op niets wijzen kan en door niets bij zijne lessen ondersteund en geholpen wordt, dat de kunst, op de gewone scholen onderwezen, nooit tot iets ernstigs geleid heeft of leiden zal. De ondervinding is dáár om het te bewijzen.

De modellen, zoowel in plaat als in pleister, worden overal als de hoofdzaak beschouwd. Daarnaar vormt zich de smaak van den leerling; van deze hangt het af of hij zich eene flinke en kernachtige wijze om zich uit te drukken zal eigen maken. De keus is zeer moeijelijk, te meer omdat er slechts zeer weinige in den handel zijn die aan de eischen voldoen; daarom

moet die altijd door een hooger ligchaam gedaan en moeten zij aan de kleinere gemeenten gezonden of aangewezen worden.

De uitvinding van de lithographie had voor de kunstenaars eenen gemakkelijken en weinig kostbaren weg geopend om hunne eigene compositiën of die van anderen op eene schoone en zeer uitgewerkte wijze uit te voeren en uit te geven. Als platen hebben vele daarvan groote kunstwaarde, maar als voorbeelden deugen zij niet. Daarenboven zijn de meeste door kunstenaars gemaakt die zelf nooit lessen hebben gegeven en dus de vereischten van een model niet kennen. Hunne teekeningen leiden de aandacht der leerlingen van het hoofddoel af, om die voornamelijk op de middelen, dat is op het schoone der uitvoering, te vestigen, en daaraan wordt een tijd besteed, die op verre na niet in evenredigheid staat tot het nut daardoor aangebragt. Het is beter dat de leerling zoo vroeg mogelijk voor eenvoudige voorwerpen geplaatst wordt, die de drie afmetingen hebben. Er zijn in de natuur en in de ornamenten der bouwkunst eene menigte schoone zeer eenvoudige en smaakvolle vormen, door welke hij zich oefenen kan in het teekenen naar de natuur en die tegelijk zijnen geest zullen beschaven, zijne verbeelding opwekken en zijnen smaak oefenen.

De Belgische Raad heeft door het publiek maken van zijne bevindingen eene groote dienst aan het kunstonderwijs in het algemeen bewezen.

De ondervinding heeft overal geleerd, dat bij het onderwijs, hetzij naar platen, naar gipsafgietsels of naar het leven, de leeraar geheel vrij moet zijn in zijn onderwijs en de keuze der middelen, waardoor hij zich het gemakkelijkst uitdrukt. Elke kleingeestige inmenging of aanprijzing van systema's of méthodes leidt tot niets dan tot verderf. De leeraar moet zelf de levende méthode zijn, die zich plooit en schikt naar het onderwerp en vooral naar de meerdere of mindere vatbaarheid van den leerling.

Jongelingen, die op zulke wijze hunne kunstbeschaving hebben ontvangen, behoeven slechts weinig tijd om die specialiteit van teekenen aan te leeren die het gekozene nijverheidsvak vordert, en brengen overal hunne verkregene beschaving op hun werk over. Daarentegen is het bewezen, dat alle systema's en méthodes, die ten doel hadden om den weg gemakkelijk te maken, tot niets ernstigs hebben geleid.

Onder al die systema's was dat van Dupuis het meest ge-

roemde. Wat wij nu daarover geschreven hebben is geen partikulier gevoelen; het rust op de ondervinding gedurende vele jaren opgedaan in landen, die in algemeene kunstbeschaving en kunstonderwijs zeer hoog staan, waar dat systema, met al de hulpmiddelen die er toe behooren, op eene groote schaal was ingevoerd en op de beste wijze ingerigt, door kundige mannen, die met de zaak waren ingenomen. Welnu, daar is het overal, na meer dan twintigjarige ondervinding, nadat de leerlingen tot mannen waren opgegroeid en hunne verkregene kunde in het werkelijk leven toegepast hadden, vervallen en afgekeurd, ten gevolge van de resultaten die het had opgeleverd. Dit is de eenige maatstaf waarnaar het kunstonderwijs kan beoordeeld worden. Het pleit is dus beslist.

In alle landen is bewezen dat de kunst haar onderwijs zelf regelen moet, en dat jaren van ondervinding daarbij het oordeel moeten leiden. De kunst heeft hare eigene inzigten, haar eigen geest, en ontwikkelt door haar onderwijs gaven, die alleen door hare hulp ontluiken kunnen. Elke vreemde inmenging heeft overal slechts tot vertraging en dikwijls tot afwijking van den waren weg geleid.

Even duidelijk is het, dat het kunstonderwijs in kleinere gemeenten onmogelijk zonder den raad, de hulp en de bescherming van een hooger bestuur kan blijven. De Engelschen hebben dat met hunnen praktischen zin en heldere inzigten dadelijk begrepen. In België heeft de groote vrijheid en zelfstandigheid der gemeenten de zegepraal van dit beginsel vertraagd, maar de verkregen ondervinding en de drang der omstandigheden zullen eerlang tot de algemeene erkentenis van zijne juistheid leiden. Kleinere steden, wanneer zij niet toevallig te midden van eene grootsche natuur geplaatst zijn, bezitten immers niets dat den geest van den kunstenaar kan verheffen, en integendeel alle elementen om dien ter neder te drukken. Geleerden kunnen zich door het bijhouden hunner bibliotheek, door correspondentiën enz., overal op de hoogte van den tijd houden, maar de kunstenaar kan zich noch de natuur, noch de kostbare voortbrengselen van velerlei kunst verschaften, en dit zijn toch de eenige middelen waardoor hij zijnen geest verheffen, zijne verbeelding voeden kan. Zelfs de meest door kunst ontwikkelde man, de meest opgewekte geest, dooft na eenigen tijd in zulke plaatsen uit, wanneer hij niet besluit om, ter wille van zijne beschaving, jaarlijks eene studiereis te doen, en zoo doende zijne

lessen op de hoogte van den tijd te houden. Kan men dat van allen vergen? Daarom is eene jaarlijksche inspectie en een verband met een hooger kunstligchaam een hoofdvereischte voor de goede rigting en den bloei van het kunstonderwijs in de provinciën. Akademiën in groote steden kunnen uit den aard der zaak, en om de omgeving waarin zij geplaatst zijn, veilig op zich zelve staan.

Ziedaar, tot welke algemeene conclusiën men op verschillende wijze bij die in vele opzigten zeer verschillende volken gekomen is. Bij de opgewekte Franschen, bij de ernstige Engelschen en bij de Belgen die in beide eigenschappen deelen, heeft de langdurige ondervinding, van uitstekende mannen, in kunstvakken van allerlei aard, langs verschillende wegen tot dezelfde uitkomsten geleid. Zij kunnen dus als vaste grondslagen worden beschouwd, waarop de regeling van het kunstonderwijs kan gebouwd worden. Aan te wijzen hoe dit in ons land moet geschieden, ligt voor het oogenblik buiten onze taak. Daartoe behoort eene ernstige studie van hetgeen elders bestaat, van de middelen bij ons voorhanden, van de behoeften waaraan voldaan moet worden.

Wij eindigen met den wensch, dat de arbeid, door ons aan dit opstel ten koste gelegd, niet geheel verloren moge zijn. Wij hopen van harte dat vele van onze Nederlandsche jongelingen, wier eenig kapitaal welligt in een helder denkend hoofd en in krachtige leden bestaat, spoedig reden zullen hebben om het bestuur te zegenen, dat hen in de gelegenheid heeft gesteld om al hunne natuurlijke gaven te ontwikkelen. Wij twijfelen geen oogenblik dat velen daardoor tot een werkzaam en nuttig leven zullen worden gebragt en zich een zelfstandig en onafhankelijk bestaan zullen verschaffen.

Breda, Februarij 1864.

C.C. HUYSMANS.

Een stap vooruit.

De Israëlieten te Mekka. Van Davids tijd tot in de vijfde eeuw onzer tijdrekening. Door Dr. R. Dozy, Hoogleeraar te Leiden.

Het is nog maar weinige maanden geleden, dat in dit tijdschrift door den hoogleeraar Veth, naar aanleiding van de verschijning der ‘Histoire des musulmans d'Espagne’ van Prof. Dozy, eene schets werd gegeven van het vele, dat wij op 't gebied van Arabische taal, letterkunde en geschiedenis aan de groote talenten en den onvermoeiden ijver van dezen geleerde te danken hebben, kortom van zijne twintigjarige werkzaamheid, waarvan dit boek de voltooijing en de kroon is. Het was niet te verwachten, dat de welverdiende lauweren den Heer Dozy tot rusten zouden uitnoodigen; het artikel van den Heer Veth was waarschijnlijk naauwelijks afgeschreven, toen als eersteling van eene door den Heer Kruseman aangekondigde reeks van geschriften over de voornaamste godsdiensten, in elkander spoedig volgende afleveringen, een nieuw werk van den Leidschen hoogleeraar verscheen, waarin de geschiedenis van het Islamisme, in populairen vorm, boeijend en onderhoudend verhaald wordt; en een passage op de tweede bladzijde van dit boek kondigde in vrij geheimzinnige termen een arbeid over de oude godsdienst der Arabieren en den oorsprong van het Islamisme aan, die de verwachting van menigen lezer gespannen heeft. De schrijver deelde mede, dat de jongste nasporingen omtrent dit duistere punt de zaak zijns inziens niet veel helderder hadden gemaakt dan die vroeger was, en dat hij zich dus verplicht had gerekend het onderzoek van meet af aan weder op te vatten, maar daartoe een ander punt van uitgang gekozen had en een anderen weg gevolgd was, dan tot

nog toe geschied was. ‘Op die wijze, zeide hij, heb ik een resultaat verkregen, dat mij zelven uitermate verrast heeft, maar dat niet in weinige bladzijden kan worden medegedeeld, want het hangt met eene menigte andere, stellig nog veel gewigtiger resultaten naauw zamen; het is in lijnrechten strijd met de heerschende meeningen; het klinkt zeer vreemd, en daar in de wetenschap niemand vergen mag op zijn woord geloofd te worden, zoo eischt het eene uitvoerige, wetenschappelijke bewijsvoering, gestaafd door de noodige citaten in vreemde karakters, en daarmede zouden de lezers, voor wie dit boek bestemd is, zeker weinig gediend zijn.’

Gaven deze woorden ons het recht om veel te verwachten, de resultaten van dat onderzoek, die thans openbaar gemaakt zijn, overtreffen alles wat wij ons hadden durven voorstellen. Wij ontvangen in dit boek eene reeks van openbaringen omtrent de duisterste en raadselachtigste punten; het geeft den sleutel tot penetralia waarin men nooit durfde hopen een blik te zullen slaan; het heeft hinderpalen, die men onoverkomelijk waande, als met een tooverslag doen verdwijnen. Wat was verborgener dan de oorsprong en de beteekenis van het groote Mekkaansche feest? Wat was moeilijker te verklaren dan het verband tusschen de Arabische overleveringen omtrent Ismaël en Ibrahiem, en de verhalen van het O.T.? Wat zag er hopeloozer uit dan te weten te komen wie toch die geheimzinnige Gorhoem zijn, die de Arabische overlevering te Mekka plaatst en die toch geen Arabieren waren? Waar zag men eindelijk minder kans op dan de verhouding te bepalen van de godsdiensten der oude Israëlieten? Van al deze en nog zeer vele andere vragen vinden wij hier de oplossing. Het Mekkaansche feest is van Israëlietischen oorsprong; de Gorhoem, die het heiligdom gebouwd en de plechtigheden ingesteld hebben, waren Israëlieten, en het is kort voor het begin van koning David's regering, dat zij Kanaän verlieten en zich in Arabië vestigden. De Arabieren, die de Gorhoem in de heerschappij van het heilige gebied opvolgden, namen, ofschoon en misschien omdat zij er niets van begrepen, het feest over zonder belangrijke wijzigingen; Mohammed wilde noch durfde het afschaffen; en zoo is het, door het Islamisme gestereotypiseerd, tot op dezen dag gebleven; en de ijverige pogingen van Ezra en de mannen der groote synagoge om alle sporen van het oude Pascha, van het Baälsfeest op den Gilgal, uit de geschiedenis

van Israël te doen verdwijnen, zijn als mislukt te beschouwen; wij zullen er toch achter komen.

Tegen het einde van de regering van koning Saul werd een van de stammen Israëls, de zuidelijkste van allen, de stam Simeon, door een groote ramp getroffen, die het onmiddellijk gevolg was van een verdelgingsoorlog door hen tegen Amalek, den ouden onverzoenlijken vijand van Israël, gevoerd. Er was eene gelofte gedaan, dat na de overwinning alles - menschen, vee en bezittingen - tot h é r e m zou gemaakt, d.i. aan God gewijd of verdelgd worden, en de gelofte werd niet ten uitvoer gebracht; de koning of de koningszoon werd gespaard en het beste van den buit werd aan het banvonnis onttrokken en door de overwinnaars verdeeld. Het was eene ongehoorde en gruwelijke misdaad, diefstal en schennis van het heilige, die den toorn der godheid over het gansche volk zou brengen, en vreeselijk was de straf door de gezamenlijke stammen onder voorgang van Samuël op de overtreders toegepast: - zij werden afgesneden van het verbond van Israël en gebannen uit het land, dat hunne vaderen veroverd hadden. De verbannen stam begaf zich zuidwaarts, ‘zij gingen om weide te zoeken voor hunne schapen. En zij vonden vette en goede weide, en een land, wijd van begrip, en stil, en gerust; want die van Cham woonden daar te voren. Dezen nu (de vroeger opgenoemde geslachten van Simeon), die met name beschreven zijn in de dagen van Hiskia, den koning van Juda, kwamen en sloegen hunne tenten en de Minneërs, die daar gevonden werden, en zij verbanden hen, tot op dezen dag.’

Een zonderling - hoewel in de exegese lang niet ongewoon - verschijnsel is dat geen der geleerden, die deze plaats van Chronieken[1] behandeld hebben, vs. 41 begrepen hebben, maar eenparig de fout hebben begaan om de woorden ‘in de dagen van Hiskia, den koning van Juda’ met ‘kwamen’ in plaats van met ‘beschreven zijn’ te verbinden, waardoor en de woorden ‘die met name beschreven zijn’ vrij wel in de lucht hangen, en de tijdsbepaling in vs. 31 ‘totdat David koning werd’ volkomen wordt verwaarloosd. Vertaalt men met den Heer Dozy, d.i. op de natuurlijkste en eenvoudigste wijze, dan bevat de plaats van Chronieken een bericht over de groote emigratie der Simeonieten kort voor de regering van David, die in de

1 I Chron. 4: vs. 39 en volg.

dagen van koning Hiskia beschreven was, en tevens komt dit bericht met de andere bronnen van Israëls geschiedenis in overeenstemming, want van Davids troonsbeklimming af is nergens eenige melding van dien stam meer te vinden[1]. Ik kan niet in bijzonderheden mededeelen hoe de schrijver, door eene gelukkige combinatie van dit geloofwaardige bericht van Chronieken met het verhaal in het eerste boek van Samuel omtrent het sparen van Agag en de Israëlietisch-Arabische overlevering, bewijst dat deze uitwijking geene vrijwillige was, maar een vonnis van verbanning door het Israëlietisch stammenverbond uitgesproken. Eerst ten tijde van Hiskia gingen er stemmen in Juda op om den zwaar gestraften broederstam terug te roepen; eene tot nog toe geheel onbegrepene plaats van Jesaja bewijst het ten duidelijkste: het is het bekende ‘wachter, wat is er van den nacht’, eene aandoenlijke poëtische voorstelling, volgens welke de verbannene Simeonieten, die op 't gebergte Seïr woonden, zich tot den profeet wenden met de vraag, hoe het staat met het wreede besluit hunner volksgenooten, of het vonnis nog altijd van kracht blijft; waarop deze hen moed inspreekt, hun den raad geeft om eene vernietiging van het banvonnis te vragen, en half te kennen geeft dat hun verzoek om genade en wederopneming niet zal worden afgeslagen. Of de raad van Jesaja voor de kleine afdeeling van Simeon van 't gebergte Seïr van eenig gevolg geweest is, moeten wij daarlaten; stellig was hij het niet voor de overige takken van dezen stam, die hun nieuwe vaderland niet meer wenschten te verlaten. Laten wij zien waar zij het gevonden hadden.

Het Arabische kustland der Roode zee werd toen en nog eeuwen later bewoond door volken van Chamietisch ras, onder anderen door de Minneërs, rustige en onkrijgshaftige stammen, door welke de een woonplaats zoekende Simeonieten zich een weg wisten te banen, aan wie zij het hun noodzakelijk grondgebied ontnamen en in een grooten slag bewezen dat zij zich tegen hen konden handhaven. Ter herinnering aan die gebeurtenis, werd het gebied, waarin de overwinning behaald was,

1 Eenige plaatsen in Chronieken zijn door den schrijver in eene bijlage besproken. Of er voldoende grond is om de geloofwaardigheid van 2 Chron. 15: vs. 9 en 34: vs. 6, te verwerpen, zou ik met het oog op Genes. 49: vs. 7 betwijfelen.

tot h è r e m verklaard, d.i. aan de godheid gewijd, en daar werd het heiligdom gebouwd, dat voor hen de plaats moest vervangen van het Israëlietische heiligdom te Silo, en waar het groote feest van den stammenbond voortaan zou gevierd worden. Het heilige gebied heeft tot op onzen dag den Hebreeuwschen naam van h a r a m of h e r e m behouden; de plaats waar de slag geleverd is en waar eerst in de 5de eeuw na Christus eene stad gebouwd is, heet nog tegenwoordig Mekka, d.i. het Hebreeuwsche woord m a k k a dat *slachting* of *slagveld* beteekent, en werd door Ptolemaeus Macoraba, d.i. m a c c a r a b b a (groote slachting) genoemd. Een van de namen, die het heiligdom draagt en die alle van Hebreeuwschen oorsprong zijn, is Silo. En daar vinden wij de drie godsdiensten der oude Israëlieten terug, de steen- of boomdienst, de Baälsvereering, den Jehova-cultus, respectievelijk vertegenwoordigd door den bekenden zwarten steen, door het beeld van den Baäl (Hab-baäl, Arabisch Hobal) en door de twee gouden bokken, de afbeelding van Jehova.

Dit klinkt vreemd, niet waar? steen- en boomdienst nog ten tijde van Samuel! Wij konden het bestaan daarvan niet ontkennen, maar plaatsten die in den voor-Mozaïschen tijd. Vereering van den Baäl! Ja, zij had tot diep in den tijd der koningen plaats, maar 't was afgoderij, 't was navolging van de godsdienst der naburige volken. Afbeelding van Jehova, onder de gedaante van een bok of stier! Het is geschied reeds in de woestijn, en in de dagen van Jeroboam, den zoon van Nebat, ‘die Israël had doen zondigen en gedaan had wat kwaad was in de oogen des Heeren’, en van zijne goddelooze opvolgers, maar was het niet een schandelijk overtreden van het tweede gebod: ‘gij zult u geen gesneden beeld, noch eenige gelijkenis maken?’ Ja, het moet ons vreemd en ongeloofelijk toeschijnen; ons, die het O.T. juist zoo lezen als de mannen van de groote synagoge wilden dat wij het zouden doen; die niet kunnen zien dat wij de dupes zijn van euhemeristische geschiedschrijvers en oostersche genealogen; die aarzelen op de bronnen der Israëlietische geschiedenis de regels der kritiek toe te passen, welke wij op het zoogenaamd profane gebied aanwenden en proefhoudend bevinden. Maar toch is het zoo, en met inspanning is het nog in het O.T. te lezen, maar het is, om zoo te spreken, palimpsest geworden, en er behoort zeer veel scherpzinnigheid, zeer veel goefendheid, zeer veel kennis toe om uit te maken wat de slechts flaauw doorschemerende

trekken beteekenen, en slechts een geniale blik heeft ze kunnen terugvinden.

De verdienste van het eerst de kritiek van het O.T. op een beteren weg gebracht te hebben, behoort aan den geleerden rabbijn van Breslau, Dr. Geiger, die in zijne ‘Urschrift und Uebersetzungen der Bibel’ het eerst de stille, maar diep ingrijpende werkzaamheid der na-exilische schriftgeleerden in het licht heeft gesteld en duidelijk heeft bewezen, dat tot tegen de tweede eeuw na Chr. de heilige text voortdurend in meerdere of mindere mate het voorwerp van bearbeiding is geweest. ‘Elke tijd, elke richting, elke individualiteit, zoo luidt zijne stelling, bracht in den bijbel hare geheele eigene opvatting; van daar de uitbreidingen, de ophelderingen, de proeven van typische en symbolische verklaring. Wat evenwel in lateren tijd op 't gebied der exegese verricht werd, dat moest in vroegeren tijd, toen de bijbel nog niet vast afgesloten was, door overwerking geschieden.’ Deze werkzaamheid gaat van den bouw des tweeden tempels tot na zijn val door, in afdalende verhouding, en laat zich in twee in elkander overgaande tijdperken verdeelen, die, waarin inhoud en vorm beide, en die, waarin alleen de vorm wijzigingen onderging. Het onderzoek van Geiger en van een ander Joodsch geleerde, Dr. Popper, heeft zich voornamelijk tot de tweede periode bepaald; de Heer Dozy heeft zich op de eerste en belangrijkste geworpen en de wetenschap eene schrede vooruitgebracht, die tot zeer gewichtige resultaten en tot eene juistere beschouwing van de oude geschiedenis van Israël leiden moet.

In welken tijd moet men de redactie van den Pentateuch plaatsen? Ziedaar eene vraag van welker beantwoording zeer veel afhangt. Sedert men eens verlost is van de kerkelijke meening dat, behoudens eenige onbeduidende wijzigingen ‘door geïnspireerde en daardoor bevoegde menschen[1]’, Mozes de auteur was van de vijf boeken naar zijn naam genoemd, is slechts de keus gelaten tusschen twee opvattingen, die, welke de redactie vóór de ballingschap plaatst (tusschen 600 en 590, Kuenen), en die, welke ze na den terugkeer stelt. De laatste is die van den Heer Dozy en wordt door hem verdedigd met niet vele, maar daarentegen zeer gewichtige argumenten, door het getuigenis

1 ‘Bibliotheca Sacra’, October 1863, ‘Authorship of the Pentateuch’, by Rev. S.C. Bartlett D.D., Professor in Chicago Theological seminary, p. 799.

der Joodsche en oud-Christelijke overlevering omtrent de werkzaamheid van Ezra als den hersteller der Wet, den tweeden Mozes, en door het bewijs dat ettelijke essentiëele gedeelten van den Pentateuch niet voor de ballingschap kunnen geschreven zijn.

Tot deze behooren in de eerste plaats de verhalen over de aartsvaders in Genesis. Indien men de stelling door mijn vriend Dr. Nöldeke uitgesproken, ‘dat geen volk en geen groote stam zijn stamvader heeft gekend’, ook voor de Hebreën aanneemt, zijn zij alle reeds en bloc veroordeeld. Hiermede mag men zich echter niet vergenoegen; men moet kunnen aantoonen dat er verdichting heeft plaats gehad, dat de verhalen onhistorisch zijn en in strijd met hetgeen ons de bronnen leeren, wier authenticiteit onbetwistbaar is. De schrijver heeft als voorbeelden van een zoodanig onderzoek Abraham en Sara, Hagar en Ismaël behandeld, en zijne resultaten zijn verrassend en schoon. De naam Abram (hooge vader), waarvan Abraham slechts eene gewijzigde, minder juiste uitspraak is, behoort tot het gebied der mythologie; het is de oude naam van de godheid, en wel uit die periode toen steen- en boomvereering de volksgodsdienst was; het is de naam van het rotsblok, waaruit volgens de oude mythe Israël is voortgekomen. Tot hetzelfde gebied moet men den naam van Sarai brengen[1]. Die van Hagar en Ismaël daarentegen behooren tot dat der sage. Het is alleen bij deze laatste, dat wij eenige oogenblikken zullen stilstaan, daar zij ten naauwste zamenhangen met de lotgevallen van den stam Simeon.

Er is in 't Arabisch een werkwoord *hagara*, de zijnen verlaten, vluchten, waarvan het bekende woord *hegira* (de vlucht van Mohammed uit Mekka) afkomt, en waaruit verscheidene geleerden eene verklaring van den naam Hagar beproefd hebben. Te recht heeft de Heer Dozy eene dergelijke onwaarschijnlijke afleiding verworpen en de verklaring in 't Hebreeuwsch zelf gezocht. En daar ligt zij voor de hand. Het Hebreeuwsche werkwoord *goer* beteekent ergens als vreemdeling verkeeren, het participium hiervan is *gâr*, het substantionum *geer*, en het hieruit met het Hebreeuwsche artikel zamengestelde *hagâr* of *hageer* beduidt den uitlandige. Het meer-

1 Wat de latere voorstelling van Abraham en Sara als man en vrouw betreft (*rotsblok* en *grot*), mag men misschien vergelijken Spr. 5 vs. 15 en en 18, waar men בְּרֵיךָ corrigeren moet in בִּגְרֹ, dat in parallelisme staat van אֵשֶׁת נְעוּרֶיךָ.

voud van *gâr* of *geer* is *gâriem* of *geeriem*, en dien naam droegen ‘de aartsvaders in Kanaän (want het land behoorde hun niet toe), de Israëlieten in Egypte, verder diegenen onder hen, die na de verovering van Kanaän zich buiten het gebied van hun stam vestigden, en eindelijk de Simeonieten in Arabië. Wij vinden dien bij de Arabische schrijvers, die aan de Simeonieten of Ismaëlieten de benaming van eerste Gorhoem geven, in tegenstelling van de tweede Gorhoem, de Joden, die zich in het Babylonische tijdvak in Arabië nederzetten.’ Want *Gorhoem*, hoewel het bij eene oppervlakkige beschouwing veel van *Geeriem* schijnt te verschillen, is daarmede evenwel identiek. Ook de vorm van het enkelvoud, als collectivum, is in Arabië bewaard gebleven, doch niet uit den tijd der eerste, maar die der tweede immigratie; het is de oude naam van de provincie die tegenwoordig al-Bahrain heet, en is hoogst waarschijnlijk verkort uit *ardh hagar*, l a n d v a n d e n v r e e m d e l i n g ; terwijl het bovengenoemde Arabische werkwoord *hagara* vermoedelijk van *hagar* is afgeleid.

Tusschen Ismaël en Simeon bestaat slechts een verschil in naam; van beiden kan men op Semietische wijze met juistheid zeggen, dat zij waren *ben Hagar*, z o o n v a n d e n u i t l a n d i g e . Moeilijker is het uit te maken waarom de Simeonieten den naam van Ismaëlieten hebben aangenomen. Waarschijnlijk is de verandering van naam, die niet zoo groot is als zij het eerst schijnt te zijn, daar de wortel onveranderd blijft, geschied ‘opdat hij een tegenhanger zou zijn van Israël (God strijdt)’, waarvan hij in klank weinig verschilt. Aan de identiteit van Simeon en Ismaël valt m.i. niet te twijfelen. Dat er evenwel in de genealogie van Simeon en die van Ismaël in 't O.T. geene geheele overeenstemming gevonden wordt, is zeer natuurlijk. Niet alle Simeonieten zijn uitgeweken en Ismaëlieten geworden, hoewel het zelfstandig bestaan van den stam in Kanaän ten gevolge van de groote ramp verloren ging, en aan den anderen kant hebben de Israëlieten aan den naam Ismaël later eene veel uitgebreider beteekenis gegeven en worden verscheidene Arabische stammen, die geene Simeonieten waren, onder denzelfden naam begrepen. Niet geheel onwaarschijnlijk is het denkbeeld van Dr. Nöldeke[1], dat de naam Ismaël ‘vermoedelijk een heilige naam is, even als die van

1 ‘Uber die Amalekiter’, p. 3.

Israël, met welken de, misschien alleen godsdienstige, aan het een of ander heiligdom vastgeknoopte, eenheid van eene reeks van ver uitgestrekte Arabische stammen wordt aangeduid', indien men de Simeonieten met hun heiligdom als middelpunt van een dergelijk verbond beschouwt. - En waarom nu de Simeonieten uit de heilige boeken verdwenen en door Hagar en Ismaël vervangen zijn? Met zekerheid is het nog niet te zeggen, maar hoogst waarschijnlijk is de reden deze, dat men de Simeonieten niet meer wilde erkennen voor hetgeen zij waren, omdat het niet met het systeem der redacteurs strookte dit te doen; omdat eene erkenning van de Ismaëlieten, die men als afgodendienaars beschouwde, als broeders in den tijd van Saul uitgeweken, het gebouw zou hebben doen wankelen, dat gegrond werd op de stelling, dat het zuivere Jehovisme, van den oudsten tijd af, de voornaamste godsdienst was geweest. Het was echter niet mogelijk de verwantschap geheel te ontkennen; de taal en de besnijdenis van dat volk bewezen hun Hebreeuwschen oorsprong; men wist geen ander middel om uit deze moeilijkheid te geraken dan om den uittocht uit Kanaän in den mythischen voortijd te plaatsen.

Nu wij weten dat het heiligdom te Mekka door Israëlieten is gesticht, behoeven wij ook de verklaring van het groote Mekkaansche feest met zijne wonderlijke plechtigheden niet langer als eene hopelooze onderneming te beschouwen. Dat de legenden der Musulmannen ons daaromtrent niets leeren en dat de pogingen der Arabische geleerden om de namen der feestdagen en der gebruiken te verklaren, hoe scherpzinnig zij ook zijn, als geheel mislukt zijn aan te merken, hebben de Europesche geleerden lang gevoeld, maar tevens heeft niet een van hen kans gezien eene betere uitlegging te geven, ten minste niemand heeft het beproefd. Wij begrijpen thans waarom niet; want het is ons duidelijk geworden, dat, zoo ergens, die oplossing van het raadsel in de geschiedenis van Israël en in de Hebreeuwsche taal moet gezocht worden. De Heer Dozy heeft getracht dit te doen en naar mijne overtuiging den sleutel gevonden. Ik zal beproeven mede te deelen wat zijn resultaat is.

Tusschen den Jordaan en Jericho lag eene plaats de Gilgal geheeten, die noch dorp, noch stad was, maar slechts wat de naam zelf beteekent: e e n r o n d e s t e e n h o o p , die heilig was. Daar sloegen de Israëlieten, nadat zij onder Josua den Jordaan

waren overgetrokken, hunne legerplaats op; lang was die plaats het middelpunt hunner ondernemingen, en later bleef zij een der voornaamste heilige plaatsen, waar een feest gevierd werd, dat voor de profeten, de verkondigers van het zuivere Jehovisme, een ergernis was en dat toch in weerwil van hunnen tegenstand zich lang staande hield, ja tot in de vierde eeuw na Chr. bleef de Gilgal heilig. Wij weten uit het O.T. niet van welken aard het feest was, dat men daar vierde. Uit het ijveren der profeten mag men besluiten dat er herinneringen aan eene andere godsdienst dan die van Jehova aan verbonden waren, verder kunnen wij niet komen; doch het ligt voor de hand te vermoeden, dat daar door Israël de eerste bedrijven in Kanaän en misschien het verbond der stammen werden herdacht. Dit vermoeden wordt door een naauwkeurig onderzoek der Mekkaansche plechtigheden tot groote waarschijnlijkheid gebracht.

De tiende dag van de heilige maand is de grootste feestdag der Musulmannen, ook d e f e e s t d a g bij uitnemendheid genoemd[1]; dan hebben al de plechtigheden plaats: het offeren, het scheren van baard en hoofdhaar, de omgang om de Kaaba, de wedloop en het werpen der zeven steentjes. De twee vorige dagen kan men als de voorbereiding, de drie volgende als de nabetrachting beschouwen; de plechtigheden op die dagen verricht, zijn slechts herhaling van die op den tienden dag, met name van den omgang, den wedloop en het werpen der steentjes. De maand, waarin dit feest thans gevierd wordt, is de twaalfde; doch dit is eene instelling van Mohammed; in den ouden tijd had het plaats in de zevende, de Regeb. Deze maand werd daarom door Mohammed in eene preek, die hij op den tienden te Mekka hield, Regeb van Modhar genoemd, omdat voor de Modharieten, de Arabische stammen die Ismaël hunnen vader noemen, deze de heilige maand was[2]. Darimî vermeldt, dat Aboe Razien, een man uit een dezer stammen, tot den profeet zeide: ‘wij offerden vroeger in Regeb,’ waarop Mohammed antwoordde dat dit even goed was[3]. Deze maand nu beantwoordt aan de heilige maand der Israëlieten, de Nîsân, die voor de Babylonische ballingschap de zevende was en later de eerste is geworden. Op den tienden dezer maand trokken de Israëlieten

1 Glossen op de *Maçâbîh al-Sonna*.
2 *Maçâbîh*, traditie van Aboe Bokeira.
3 Hs. 364, f. 164.

onder Josua den Jordaan over en legerden zich bij den Gilgal. Daar laat de overlevering hen het Pascha vieren, dat later, toen het met het feest der ongezuurde brooden, het herinneringsfeest van den uittocht uit Egypte, verbonden was, op den veertienden plaats had, maar dat naar alle waarschijnlijkheid vroeger op den tienden gevierd werd. Dit Pascha nu is dat feest op den Gilgal, waartegen Hosea en Amos ijverden, en zooals uit den naam blijkt - p a s a h beteekent o v e r t r e k k e n - en bevestigd wordt door de plechtigheden van het Mekkaansche feest, was het ingesteld ter gedachtenis aan den intocht in Kanaän, de inname van Jericho, de vervolging der Amorieten en de steeniging van Akân ‘den beroerder Israëls.’

Het is niet meer dan natuurlijk, dat de oorspronkelijke volgorde der plechtigheden, die op dezen tienden dag verricht werden, moeilijk meer te bepalen is. Het is nu zoo geregeld, dat eerst de steeniging, dan het offeren, vervolgens het afscheren van baard en hoofdhaar en eindelijk de omgang met den wedloop plaats heeft, maar de profeet verklaarde uitdrukkelijk aan hen die de feestplichten in andere orde, b.v. den omgang voor het steenenwerpen, of het scheren voor het offeren, volbracht hadden, dat er geen kwaad in gelegen was[1]. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat de omgang met den wedloop oudtijds het begin van het feest was, want het is nog thans de eerste plicht van den pelgrim als hij te Mekka gekomen is.

Bij het aanbreken van den achtsten dag begint tegenwoordig het feest; dan begeven zich de bedevaartgangers naar Minâ om daar tot het krieken van den volgenden dageraad te blijven. Dat dit niet van ouds zoo geschiedde, blijkt hieruit, dat het geoorloofd is den nacht in Mekka te blijven, mits men den volgenden morgen over Minâ naar Arafât gaat. Er wordt uitdrukkelijk gezegd, dat het zijn op Minâ geen godsdienstplicht is, maar slechts in navolging van den Profeet geschiedt[2]. Vermoedelijk had vroeger op dezen dag de groote omgang plaats. De naam dien hij draagt is d e d a g v a n h e t b a z u i n g e s c h a l. Er wordt nu niet meer op de bazuin geblazen, maar wel ten tijde der Gorhoem; tot aan 't einde der tweede eeuw na Chr. werden in den tempel twee der hiérvoor gebruikte

1 Bokhârî uitg. van Krehl, I, p. 432, 434 en volg. Mohammed deed den wedloop voor den omgang (*Maçâbîh*).

2 Hidâya.

ramshoorns bewaard, van welke de Joodsche en Musulmansche legende verhaalde, dat zij afkomstig waren van den ram door Abraham geofferd. Maar tot op dezen dag verricht men zevenmaal den plechtigen omgang om de Kaaba[1]. Wien komt niet terstond hierbij het verhaal van het boek Josua voor den geest: ‘en het geschiedde op den zevenden dag, dat zij zich vroeg opmaakten, met het opgaan des dageraads, en zij gingen rondom de stad zevenmaal, - en het geschiedde ten zevenden maal, als de priesters met de bazuinen bliezen, dat Josua tot het volk sprak: Juicht, want de Heer heeft ulieden de stad gegeven!’

De drie dagen, waarop nu het steenenwerpen plaats heeft, heeten de dagen van het t a s j r i e k . Deze benaming is niets meer of minder dan eene fout van de Arabieren die het Hebreeuwsche woord niet verstonden; de ware lezing is t a s j k i e l en dit beteekent s t e e n i g e n . Er worden op elk dezer drie dagen (de 11^{e}, 12^{e} en 13^{e} der maand) driemaal zeven steentjes door iederen pelgrim geworpen. De heer Dozy verklaart dit als eene voorstelling van de steeniging van Akân, van die van den koning van Ai en van die der vijf Amorietische koningen. Is de driemalige steeniging eene oude inzetting, dan is deze verklaring zeer waarschijnlijk; doch is het slechts eene latere uitbreiding van de steeniging op den tienden dag, dan is het alleen de steeniging van Akân die herdacht wordt en is de omstandigheid dat elk *zeven* steentjes werpt, enkel uit de heiligheid van dit getal, dat in bijna alle plechtigheden van het feest een groote rol speelt, te verklaren. Hierbij komt, dat van eene eigenlijke steeniging der vijf Amorietische koningen in het boek Josua (10 vs. 27) niet gesproken wordt, en ik moet bekennen, dat ik mij niet kan vereenigen met de conclusie die de schrijver (p. 131) uit de plaats van Azrakî heeft getrokken, dat de laatste steeniging in vijven verdeeld werd. Bovendien, eene steeniging op zichzelf was niet zulk eene ongewone gebeurtenis, maar deze straf voltrokken door het vertoornde volk aan den man, die zich aan den h è r e m had vergrepen en aan wien Israël zijne eerste nederlaag in Kanaän weet, was een feit dat grooten indruk moest maken en dat jaarlijks als een waarschuwend voorbeeld behoorde herdacht te worden.

De i f â d h a , de wilde, woeste wedloop, waarbij men elkander

1 Nog tegenwoordig houden de Joden op den grooten Hosanna-dag een zevenmaligen omgang.

duwt en dringt, begint nu aan den avond van den negenden dag, na zonsondergang, om voor zonsopgang voortgezet te worden; vroeger begon zij voor zonsondergang en werd vervolgd na zonsopgang[1]. De Profeet heeft wel het geschreeuw en gejoel, dat daarbij plaats vindt, afgekeurd, doch het is een tooneel van onbeschrijfelijke verwarring gebleven, ‘en het natuurlijke denkbeeld, dat die zonderlinge wedloop opwekt, is dat van eene wilde, ordelooze vervolging van den vijand.’ De naam, dien de plechtigheid draagt, is daarmede in volkomen overeenstemming; hij beteekent: ‘het op de vlucht drijven.’ De heer Dozy ziet er de voorstelling in van die beroemde vervolging der Amorieten, die in het tiende hoofdstuk van het boek Josua beschreven wordt, waarbij volgens de legende groote hagelsteenen van den hemel op de vijanden regenden, waarbij de zon stil stond te Gibeon en de maan in het dal Ajalon.

Het afscheren van baard en hoofdhaar, die men gedurende de dagen der wijding (i h r â m) moet laten groeijen, is misschien eene herinnering aan den rouw door het volk bedreven na de nederlaag in den strijd tegen de bevolking van Ai. De heer Dozy spreekt er niet over. Maar dat het offeren treffend overeenstemt met het oude Pascha-offer, heeft hij m.i. overtuigend bewezen. Men kan er nog dit punt van overeenkomst bijvoegen, dat evenals van het Pascha-lam wordt voorgeschreven: ‘gij zult daarvan niets laten overblijven tot den morgen,’ ook voor de Musulmannen een tijd is bepaald, na welken het offervleesch niet meer mag gegeten worden[2].

Ik zeide zoo even dat men de feestdagen voor en na den tienden dag der maand als voorbereiding en nabetrachting van het groote feest mag beschouwen, en inderdaad is daarvoor veel te zeggen. Dat de drie dagen van het steenigen slechts de uitgebreide herhaling zijn van de steeniging op den tienden verricht, is duidelijk, want terstond na het offeren is het eigenlijke feest afgeloopen en wordt het pelgrimsgewaad weder door de gewone kleeding vervangen. De tweede dag heet ook ‘de eerste van het vertrek,’ daar een deel der bedevaartgangers dan de terugreis aanvaardt. De profeet stond aan de kameelherders en eenige anderen toe de steenigingen van den eersten en tweeden dezer dagen op een der beiden te verrichten[3]. De

1 Bokhârî I, 424, Dârimî Hs. 364, f. 157 en *Maçâbîh al-Sonna*.
2 Dârimî, f. 164 r.
3 Tirmidhî Hs. 101, f. 153 en Aboe Ishâk al-Schirâzî.

elfde dag heet jôm al-karr, dag der ruste, en eindelijk noemt men nog den tienden met de daarop volgende dagen: de dagen van het offeren. De profeet zeide: ‘de dagen van het tasjriek zijn dagen van eten en drinken en lofprijzing van den hoogen God’[1]. - Met de vorige dagen is het waarschijnlijk hetzelfde geval. Hij, die op den achtsten en negenden dag verhinderd is geweest, kan zich nog volkomen van zijne feestplichten kwijten, indien hij slechts maakt op den tienden voor het aanbreken van den dag te Arafât te zijn[2]. Want elke plechtigheid eenmaal te verrichten is voldoende[3], al wordt het ook niet goedgekeurd dat men zich daartoe bepaalt. Dat de omgang op den tienden dag de oorspronkelijke is, blijkt hieruit, dat de tawâf al-ìfâdha niet *mag* achterwege gelaten worden; en het is zeer waarschijnlijk, dat de hieraan verbondene wedloop tusschen al-Çafâ en al-Marwâ de oorspronkelijke ifâdha is. Volgens de legende geschiedt deze in navolging van het heen en wederloopen van Hagar tusschen deze twee heuvels, wat zeer juist is, indien men dezen naam in de ware beteekenis opvat, waarover wij vroeger gesproken hebben.

Dit Pascha nu, het feest van den Gilgal, de militaire en religieuse gedenkdag van den intocht in Kanaän, is bijna spoorloos uit de boeken van 't O.T. verdwenen. Geen wonder, het was geen feest ter eere van Jehova, het was verbonden aan eene godsdienst, die den voorstanders van het zuivere Jehovisme een ergernis was en waarvan zelfs de herinnering moest uitgewischt worden. Slechts het offer en de naam van het feest bleven bestaan, maar zij werden verbonden met het feest der ongezuurde brooden en voortaan met deze beschouwd als eene herdenking van den uittocht uit Egypte. Trouwens dit zijn moeilijke en duistere punten, waarover het laatste woord nog wel niet gezegd zal ijn.

Niet minder belangrijk is het laatste hoofdstuk van het boek van den heer Dozy, waarin met bewijzen, die geen tegenspraak toelaten, wordt aangetoond dat in den tijd der Babylonische ballingschap eene tweede colonie Israëlieten zich te Mekka heeft gevestigd, door de Arabieren de tweede Gorhoem genoemd, die uit Koetha, de aan Nergal geheiligde stad van Babylonië, kwamen, en tot in de tweede eeuw na Chr. het heiligdom der Si-

1 Hs. 458.
2 Hidâya
3 Abdallah ib Mas'oed in de *Maçâbîh*.

meonieten bezeten hebben. Er is ook in dat hoofdstuk geen bladzijde, die geene nieuwe en verrassende mededeelingen behelst. Ik wil slechts op eene wijzen, op die, welke voor goed den pas heeft afgesneden om in de Arabische legenden omtrent Ibrahiem als persoon ooit iets meer dan zuivere verdichting te zien, op de gewichtige ontdekking, dat Ibrahiem de Arabische transcriptie is, niet van Abraham, maar van Ibriîm of Ibraîm, de Hebreën. Overigens moet ik mij tot eene enkele opmerking bepalen, die met het voorgaande in het naauwste verband staat. De tweede Gorhoem hebben de godsdienst der Simeonieten laten bestaan; eenige weinigen van hen mogen zich aan de vereering van den zwarten steen, van den Baäl, van de gouden afbeeldingen van Jehova geërgerd en de feestplechtigheden veroordeeld hebben, zij hebben de overwinning niet behaald; de massa der emigranten heeft de voorwerpen van vereering der Simeonieten tot de hunne gemaakt en is het groote feest blijven vieren. Is dit niet een krachtig bewijs dat vóór de ballingschap het zuivere Jehovisme nog niet getriomfeerd had, dat het hart des volks nog hing aan de ruwe en zinnelijke godsdienst der vaderen?

Zooals het boek van den heer Dozy vele vragen beantwoord heeft, zal het ook vele nieuwe vragen uitlokken. De Abrahamsverhalen in Genesis zijn voor verdichtsels verklaard, - kan men hetzelfde ook van die over Jacob aantoonen, m.a.w. onderstelt het twaalfde hoofdstuk van Hosea de verhalen Genes. 25, vs. 22; 28, vs. 2 en volg.; 32, vs. 24-30; of zijn omgekeerd deze uit eene verkeerde interpretatie van de woorden van den profeet ontstaan, en wat is dan de ware zin dier verzen? Alles schijnt ons tot het resultaat te brengen, dat de Jehovadienst van Aegyptischen oorsprong is; de heer Dozy heeft zelfs den naam Api (Apis) in het gewone epitheton van Jehova, a b b î r J a c ô b ‘de Machtige Jacobs’ meenen terug te vinden, - wat hebben de Aegyptologen daaromtrent mede te deelen? De Baäl-Saturnus, de Koning, was de oude oppergod der Semietische volken en was dit ook der Israëlieten, ten minste tot in den richtertijd, - hoe heeft het Jehovisme den voorrang behaald? Is dit zonder een hevigen strijd gebeurd? Heeft reeds Mozes reiner en verhevener denkbeelden over de godsdienst gehad? en zoo niet, wat was dan de geheime kracht, die het Jehovisme heeft doen zegepralen? Is er niet de minste overdrijving in de woorden van Amos (5, vs. 25 en 26)? Was de

Arke des Verbonds niet aan Jehova geheiligd? Ten tijde van Samuel was er nog een volksheiligdom aan den Baäl gewijd, - ook nog in de dagen van Salomo? En zoo zou ik nog verscheidene vragen kunnen doen, ook van den anderen kant, van dien der Arabische overlevering. Eene verzameling en kritiek van alles wat de Musulmansche geleerden over de feestplechtigheden verhalen, van alles wat zij over de Israëlietische volkplantingen niet slechts in Mekka, maar ook in andere streken van Arabië weten, van de Hebreeuwsche woorden en begrippen waarmede de Israëlietische emigranten de Arabische taal hebben verrijkt, is door het boek van den heer Dozy aan de orde gesteld.

Zijn zijne resultaten in de hoofdzaak juist, en mij komen zij onwederlegbaar voor, dan zal de verschijning van dit werk voor de beoefening van Israëls geschiedenis de opening zijn van eene nieuwe periode; de wensch van allen, die zich met de kennis der Israëlietische oudheid bezig houden, ‘mocht er nog eens een monument gevonden worden, dat licht gaf over zoovele duistere punten,’ is vervuld geworden en dat, zonder dat er eene spade in den grond is gestoken, zonder dat men puin van eeuwen heeft behoeven op te ruimen. Waarheidszin en dorst naar kennis, gesteund door bekwaamheid en scherpzinnigheid, hebben de eeuwenoude muren door het vooroordeel om het heilige der heiligen opgetrokken doen vallen, en een schoon gedenkteeken kwam te voorschijn, een tableau vivant van het feest op den Gilgal, eene kostbare oorkonde voor de geschiedenis van Israël[1].

M.J. DE GOEJE.

1 Een paar kleine aanmerkingen kan ik des te geruster mededeelen, omdat in de Duitsche vertaling, die ter perse is, het eene punt gewijzigd, het andere nader toegelicht zal worden. Vooreerst wat de verklaring van het woord ميلات betreft, p. 195 en volg. Dit woord is naar alle waarschijnlijkheid de Ar. transcriptie van het Hebr. woord מִילָת, dat wel niet in 't O.T. voorkomt, maar grammatisch juist is (men vergelijke מַרְגֵּמָה en מַרְצֵפָה 1 Kon. 4, vs. 5 ketîb en Ewald's ‘Lehrbuch’, p. 324 en 343 van de 7de uitgave). De zamentrekking in 't Arabisch is naar analogie van אַחַת voor אַחֲתָה en בַּת voor בִּנְתִּי 1 Sam. 4, vs. 19. De tweede is tegen de bewering op p. 196, dat de Arabieren de wet niet kenden van geen twee zusters tot vrouwen te hebben. De grond waarop de schrijver dit gezegd heeft, eene plaats uit Aboe Ismaïl al-Baçrî, is te zwak;, dit boek is niet dat waarvoor de uitgever het gehouden heeft; het is niets meer dan een historische roman. Ik heb dit aangetoond in eene ‘Mémoire sur le Fotouho's-Sehám, attribué à etc.,’ die eerst verscheen toen het boek van den heer Dozy bijna was afgedrukt.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

Fantasie en Waarheid. Nieuwe schetsen en novellen, door C.E. van Koetsveld. Schoonhoven, 1863. Eerste en Tweede Verzameling.

De voortreffelijke Boileau is onlangs in de Kunstkronijk ontzet geworden van zijne vaderlijke regten op eene spreuk waar geen trouwhartig recensent ooit zonder een weinig ontsteltenis aan denken kan. Er heeft derhalve in den laatsten tijd te onzent tweederlei kunstbewerking met dien versregel plaats gehad. Eerst heeft men ons onder het oog gebragt dat Boileau een te goed versbouwkundige was om door het invoegen van een blatend *mais* openlijk tegen den dekaloog van het metrum te zondigen; daarna is ons het diplomatisch bewijs geleverd dat niet hij, maar Destouches, de wettige eigenaar van het bewuste alexandrijn is. Ik maak den ongenoemden schrijver in de Kunstkronijk mijn kompliment over zijn betoog en wensch hem geluk met zijne vonst. Nu Boileau evenwel beroofd is geworden van eene orakelspreuk waarvoor de overlevering in deze gewesten hem zoo lang en zoo algemeen gekrediteerd had, acht ik het niet meer dan billijk hem te helpen handhaven in het bezit van hetgeen hem regtens toekomt. De heer Koetsveld gelieve de 9de der Épîtres op te slaan, het 43ste vers, en hij zal bespeuren dat:

> Rien n'est beau que le vrai. Le vrai seul est aimable -

bij Boileau één enkelen versregel vormt, en niet, gelijk men in de

voorrede van Fantasie en Waarheid leest, een distichon. Hij zette zijn onderzoek nog een weinig voort; en wanneer hij in den eersten Zang van *l'Art Poétique* zal genaderd zijn aan vers 184, zal hij zich herinneren dat Boileau gezegd heeft:

> Soyez-vous à vous-même un sévère critique;

hetgeen geheel anders klinkt als hetgeen in diezelfde voorrede daarvoor in de plaats gesteld en aan Boileau toegedicht wordt:

> Soyez-vous à vous-mêmes la plus sévère critique.

Dit laatste is noch fransch, noch logisch, noch een vers. Ook is het citaat verkeerd aangebragt. Boileau verlangt dat men zichzelf ten recensent zal zijn vóór het manuscript naar de pers gaat; de heer Koetsveld maakt, terwijl hij bezig is zijn boek in de wereld te zenden, van die wijze les eene schuldbekentenis. De fransche dichter zou gaarne de litteratuur een drenkeling minder zien tellen; bij den hollandschen novellist daarentegen is het kalf reeds verdronken.

Die novellist is intusschen zulk een kundig man, en daarbij een zoo verdienstelijk auteur, dat het onaardig wezen zou dit ondergeschikt vergrijp breed uit te meten. Onlangs heeft Prof. Ter Haar, de zangerigheid prijzend van het proza van Ernest Renan, aangeteekend dat de eerste woorden der opdragt van diens *Vie de Jésus* aan zijne zuster - '*Te souviens-tu, du sein de Dieu où tu reposes...?*' - onwillekeurig 'een schoone en zuivere versregel' geworden zijn. Zij zijn dit, met 's hoogleeraars verlof, niet geworden. Al tellen de fransche dichters hunne lettergrepen meer dan zij ze wegen, zij zijn onverbiddelijk ten opzigte van den hiaat; onverbiddelijker dan de arme rijmelaar dien de heer Koetsveld ergens ten tooneele voert en die geene zwarigheid maakt te schrijven:

> Daar 't huislijk heil zijn ziel verengelt
> En stille vrede om hem zweeft.

Dieu où zou in een fransch vers een even dwaas figuur maken als het voor drie syllaben gerekende *vrede om* dit in een hollandsch doet; en het voorbeeld van den geoefenden Utrechtschen zanger bewijst dat de Haagsche prozaschrijver met zijne minder juiste begrippen omtrent de eischen der fransche prosodie voor het minst niet alleen staat in den lande. Doch al tel ik den heer Koetsveld gaarne mede onder dezulken aan wie het vrijstaat Boileau te citeren zonder hem

herlezen te hebben, *l'art poétique* is niet slechts een klein-oktavo boekje; en ik zou er meer vrede mede hebben dat onze geachte landgenoot dat boekje niet kent of het vergeten is, indien hij zich van de zaak waaraan het zijnen naam dankt een eerbiediger discipel betoonde. ‘Gemakkelijk getroost ik mij de kritiek,’ zegt hij, ‘dat hier en daar aan de aesthetische eischen van onzen tijd niet is voldaan of de vorm niet genoeg afgerond. Ik wil zelfs gaarne van mijne eigene Novellen getuigen, dat ze niet altijd zorgvuldig genoeg zijn afgewerkt. Vele andere pligten beletten dit mij wel eens, en naderhand kan ik ze niet meer bijschilderen.’ Deze bescheidenheid ontwapent mij, doch zij ontmoedigt mij niet. In weerwil van hare moraal en hare dogmatiek is er in de meer dan zeventig godsdienstige en zedelijke novellen van den heer Van Koetsveld te veel fraais, te veel karakteristieks, dan dat ik het mij niet tot een voorregt en tot een genoegen zou rekenen mijne krachten aan hem te mogen beproeven. De lijnen mijner teekening zullen hoofdzakelijk ontleend zijn aan de ‘Nieuwe Schetsen en Novellen’, ten vorigen jare door den schrijver in het licht gezonden; doch indien eene enkele maal de gelegenheid zich aanbiedt om ook met andere gedeelten van zijn veelomvattenden bellettristischen arbeid mijn voordeel te doen, zal ik haar niet ongebruikt voorbij laten gaan.

De maatschappelijke betrekking van den heer Van Koetsveld beslaat in zijne novellen eene aanzienlijke plaats. Een professor in de praktische godgeleerdheid zou aan deze verhalen menige anekdote kunnen ontleenen tot opluistering van zijn kollege over de theologia pastoralis. In dit opzigt vertoont het letterkundig leven van onzen auteur eene opmerkelijke eenheid. Dorpsleeraar is hij geweest, stadsleeraar is hij geworden, leeraar is hij gebleven; en indien onze schooljeugd minder grondig onderwezen werd in de vaderlandsche aardrijkskunde, zou zij alligt Mastland voor eene voorstad van 's Gravenhage kunnen houden. De heer Koetsveld is zoozeer predikant, dat een volgend geslacht, wanneer het den invloed van onzen protestantschen klerus op den gang van onze moderne letteren zal te schetsen hebben, een type van hem maken zal. Wij hebben hier te lande den predikanthumorist; een genre waarvan Prof. Domela Nieuwenhuis onlangs, in het beeld van Spiritus Asper, ons den omtrek leerde waarderen. Wij hebben met onderscheiden straalbreking den predikant-dichter, den obligaat-vertegenwoordiger van *la poésie du foyer;* eene dichtsoort binnen wier enge, liefelijke grenzen zich in de laatste vijfentwintig jaren

een groot deel van onze beste poëtische krachten teruggetrokken heeft. Zij vangt aan met een vedeldeuntje bij de wieg, bezingt vervolgens gade en kroost, en lost zich op in bespiegelingen over het wederzien aan gene zijde van het graf. Desgelijks is de heer Koetsveld bij uitnemendheid onze predikant-novellist en als zoodanig een nationaal verschijnsel. In denzelfden zin waarin een van zijne leermeesters sedert jaren de Nestor onzer theologen heet, wordt hij door onze recenserende tijdschriften de Vader der nederlandsche novelle genoemd. Vader Loosjes, die het vak der zedelijke verhalen te onzent op nieuw geïnaugureerd heeft, was een doopsgezind boekverkooper; Vader Cats, onze groote populaire moralist, een regtzinnig-hervormd raadpensionaris. De zoo verschillende maatschappelijke betrekking dier mannen leert men intusschen uit hunne geschriften, of niet, of slechts bij toeval kennen. Daarentegen behoeft men van den heer Koetsveld niet meer dan een twee- of drietal novellen gelezen te hebben om te weten dat hij herder en leeraar is. Ik beslis niet of wij hierbij aan eene schrede voor-, dan aan een stap achterwaarts behooren te denken. De invasie van het subjektivisme in de litteratuur van den nieuweren tijd verklaart veel en ook dit. Doch het is een feit dat de Vader der nederlandsche novelle, een eernaam waarop de heer Van Koetsveld mijns inziens volle aanspraak heeft, voortdurend met zijne lezers huisbezoek doet. *Er prediget immer und ewig*. Hij arbeidt in den tuin met een driekant steekje op het hoofd, en zelfs in zijne binnenkamer houdt hij bef en mantel aan. Zijne kerkelijke denkwijze is in het geheel niet exklusief, en de opmerker in hem is meer de gastheer van den theoloog dan omgekeerd. Daardoor kan hij, zonder uit zijne rol te vallen, geheele reeksen van onderwerpen behandelen die een orthodoxer predikant, overigens toegerust met dezelfde mate van litterarisch talent, niet aandurven zou. Zijn anti-papisme is van eene goedaardige soort, en zelfs de strengste pausgezinde zal onder het lezen van *de Mensch en het Weerglas* niet van oordeel zijn dat de bisschoppelijke klerezy door hem over het paard getild wordt. Er straalt in zijne gevoelens omtrent Rome eene weldadige onpartijdigheid door, en zelfs is eene van zijne meest uitgewerkte studien - *Die zijn geloof verlaat, verlaat God* - opzettelijk tegen het proselytisme gerigt. Toch treedt ook hier de predikant overal op den voorgrond. Ik weet niet of er novellisten gevonden worden die tevens in den algemeensten zin van het woord godsdienstleeraars zijn. Misschien

is deze specialiteit ondenkbaar, en mogelijk is er op litterarisch gebied aan het kerkelijke geen ontkomen als op straffe van met Lessings *Nathan* prediker van het deïsme te worden. De heer Koetsveld vermijdt die klip, doch strandt op de andere. Zijne polemiek tegen het piëtisme gaat gepaard met een onverbloemd vrijzinnig christendom. Hij is belijder van eene alleen zaligmakende leer op eigen hand. De orthodoxie staat bij hem op het standpunt van de wet, hijzelf op dat van het evangelie. Voorts is hij in het kerkelijke een behoudsman; en van de ketterijen van den dag is niets bij hem te bespeuren. Hij bezit die zekere mate van geloof aan eigen onfeilbaarheid waaraan men den geboren clergyman herkent. En dit alles staat bij hem niet tusschen de regels te lezen, gelijk men zegt; het schemert niet hier en ginds op verren afstand door, maar wordt openlijk verkondigd met al de ongedwongenheid van iemand die zich in den kring waarin hij geplaatst werd volkomen te huis gevoelt, en wien het niet onbekend is dat die kring in het land van zijne inwoning eene welgevestigde magt vertegenwoordigt.

De nederlandsche predikant behoort van nature, en de heer Van Koetsveld met hem, tot den *tiers état*. Patricische namen komen op onze kerkbriefjes slechts bij hoogst zeldzame uitzondering voor, en schitteren er in den regel door hunne afwezigheid. De guit Cupido smokkelt enkele malen een inlandsch herder en leeraar binnen de vestingwerken onzer aristokratie; en zoo vaak dit gebeurt heeft er aan de eene zijde eene tijdelijke assimilatie plaats, die aan de andere zijde wel eens geboet wordt met eene vermindering van populariteit of het wekken van een begin van wantrouwen. Bij sommige kleine fraktien van onzen protestantschen klerus heeft de groote meerderheid der kollega's van tijd tot tijd eene onbroederlijke neiging tot fashionable afzondering meenen te bespeuren. Met name aan de Walsche secundo-genituur is nu en dan verweten geworden dat zij zich minder voegzame airs gaf, eene hooge borst zette, en op de anderen eenigzins genadig nederzag. Ik geloof niet dat er tot regtvaardiging van deze achterdocht ooit ernstige gronden zijn kunnen aangevoerd worden; of indien al, de schuldige vlieger is nooit op willen gaan. Tot verklaring van het zeer sterk uitkomend burgerlijk karakter onzer protestantsche geestelijkheid is van oudsher meer dan eene reden bijgebragt. Saurin verweet aan zijne Hagenaars dat zij de godsdienst in minachting hielpen brengen door stelselmatig te verhinderen dat hunne welgeboren zonen, die zich intusschen

te dezen aanzien gaarne lieten dwarsboomen, werden opgeleid voor de betrekking van predikant. Eene eervoller verklaring is ongetwijfeld deze dat wij een burgerlijk volk zijn, en dat elke goede geestelijkheid uit den aard der zaak den stempel van hare natie voert. Daar komt bij, loffelijker reden nog, dat om bij voortduring aanspraak te kunnen maken op de hoogachting en het vertrouwen der menigte, gelijk onze predikanten dit kunnen, in de leden van den geestelijken stand eene achtbare hoeveelheid wetenschap vereischt wordt. En nu zijn de door arbeid verkregen talenten het overvloedigst voorhanden in die tusschenklasse der zamenleving waar het geboorteregt niet mederekent en elk trachten moet zich door eigen inspanning eene positie te maken. Verwonderlijk groot is te dezen opzigte het verschil tusschen onze eeuw en den goeden ouden tijd; en indien in de maatschappij vooruit te komen een zegen is, kan ook in ons vaderland de genoemde middenklasse niet dankbaar genoeg de herinnering dier gebeurtenissen kweeken, waardoor in Europa een zoo groote omkeer tot stand gebragt is. Het tegenwoordig aanzien van onzen leeraarsstand is zeker niet regtstreeks het produkt der fransche revolutie van '89, en sommige andere burgerlijke elementen der hedendaagsche zamenleving hebben bij de opkomst der naar dat jaar genoemde beginselen nog meer geprofiteerd dan onze predikanten. Doch heeft er met dat al sedert vijftig, zestig jaren, ook in de geestelijke kringen alhier, niet eene hoogst merkwaardige emancipatie plaats gehad? De predikant-novellist is eene spruit der 19de eeuw, en van haar alleen. Ook in de 18de, ook in de 17de eeuw zou de heer Koetsveld wel ergens beroepen zijn geworden; zijne gaven als kanselredenaar zouden ook in die dagen de opmerkzaamheid getrokken hebben; meer dan eene aanzienlijke gemeente zou het een voorregt hebben geacht zulk een uitnemend prediker levenslang aan zich te kunnen verbinden. Dit waarborgen buitendien zijne inderdaad niet verwerpelijke theologische kundigheden, en bovenal het hem door de aderen stroomend predikantenbloed. Doch wat zou er destijds van hem teregt gekomen zijn als novellist? Niets ter wereld. Of denkt gij dat Van Effen, indien hij het leeraarsambt bekleed had, den *Spectator* zou geschreven hebben?

Gij zult den heer Koetsveld in zijne eenvoudigheid hooren zeggen, sprekend van twee aankomende knapen: ‘Het grootste geluk op aarde, voor rijk en arm, is - mijns inziens - de hoop op 't geluk, het vooruitzigt van *wat te worden in de wereld*.’ De

Heidelbergsche katechismus denkt er anders over. Ook met 's heeren Koetsvelds eigen dogmatiek is dit inzigt niet overeen te brengen. Het is de goede, de voortreffelijke zijde der burgerlijke levensbeschouwing. Aan haar dankt onze novellist niet slechts zijne persoonlijke positie in de maatschappij, maar daarenboven dat geopend oog voor den strijd en het lijden der volksklasse waardoor zoo vele van zijne verhalen zich aanbevelen. Naar de schaduwzijde dezer sympathie behoeft niet lang gezocht te worden. Even als de Godsdienstige en Zedelijke Novellen, die voor het eerst in 1847 het licht zagen en die sedert tot tweemalen toe herdrukt werden, behooren ook de nu onlangs uitgegeven Nieuwe Schetsen en Novellen voor het meerendeel tot de klasse der dienstboden-litteratuur. In de eerste de beste dezer schetsen hoort gij den schrijver zich regtstreeks wenden tot de vaderlandsche weesmeisjes: ‘Arme maagden, hunkerende naar de gulden, maar gevaarlijke vrijheid! Misschien loert reeds op u, in 't voorbijgaan, het scherpe oog der verleiding, en kiest zich deze en gene ter prooi. O! zoo zij schuldig was, mijn *Arme Marie*, spiegelt u aan haren val.’ Het laatste of voorlaatste stukje van de twee bundels, *Een Drenkeling* genaamd, eindigt met de volgende apostrofe: ‘Jongelingen en maagden! vergeet dat dubbeltje, het ééne dubbeltje van mijn' armen drenkeling niet. Zijn laatste stap was zoo allerakeligst. Ziet toe op den eersten stap!’ Hier neemt de schrijver ons met zich mede in kringen waar hij zich boven voelt staan, en gij bemerkt aan zijne taal dat er zijnerzijds eene daad van afdalende belangstelling gepleegd is. De gewetensknagingen van den loopjongen die eenmaal tien centen stal - in zichzelf een even poëtisch onderwerp als het zielewee van Hamlet, Prins van Denemarken - worden door hem geutiliseerd tot onderwijzing van des loopjongens gelijken van beiderlei geslacht. Eene andere schaduwzijde van het burgerlijk zelfbewustzijn is zijn aangeboren wantrouwen ten opzigte van al hetgeen in de zamenleving tot de hoogere klassen behoort of zichzelven daartoe rekent. De bij den heer Koetsveld ten tooneele tredende baronnen Ringersma en baronnen Van Dillenburg zijn altegader lieden waar een luchtje aan is. Op het weesmeisjes-standpunt des auteurs is de dusgenaamde groote heer in den regel een belager der behoeftige onschuld, en de meesten zijner jonkheeren tellen hunne losse haren bij hunne onechte kinderen. Over den vroegen dood van een zijner lieftalligste katechisantjes, een meisje van den minderen stand, troost hij zich met

de gedachte dat zij, in het leven gebleven zijnde, niet onmogelijk verleid zou zijn geworden. Zij was schoon en daarbij (hoewel niet van een jonkheer) een onecht kind. Daarom zou zij, huis aan huis afgewezen als een bastaard, groote moeite gehad hebben eene dienst te vinden. ‘Maar eindelijk, daar zie ik haar blijven in eene aanzienlijke woning. Mevrouw heeft er niet naar gevraagd, wat haar nieuwe kamenier van afkomst is, en Mijnheer heeft 't wel geweten, maar edelmoedig geheim gehouden. Edelmoedig zeker; want zie, hoe vriendelijk hij is tegen haar, die zelve niet anders dan vriendelijk wezen kan. Hij heeft de moeder nog gekend, de rijke wereldling, en rekent er op dat de appel niet al te ver van den stam zal vallen. Daarom was hij zoo vriendelijk. En bij haar, het argelooze kind: - ach! zij is geen kind meer, maar eene volwassen maagd; de booze démon van zinnelijkheid en ijdelheid, de erfzonde eener diep verdorvene moeder, spookt haar door de leden, en zij weet 't niet... Daar zie ik den rijken booswicht den eersten onreinen kus drukken op de rozenroode lippen, en 't nieuwe kleedje, dat zij nog niet heeft verdiend, ligt daar al gereed: 't is haar edelmoedig in voorraad geschonken... En ik kan niet toesnellen en het lam rukken uit den tijgerklaauw, het dartele vogelke uit den muil van den boa constrictor.’ Zoo droomt de schrijver; en in dit visioen openbaart zich onwillekeurig zijne verhouding tegenover hetgeen de wereld kleinen en grooten noemt. Doch tevens is dat droomgezigt van van hem een exces, en bij andere gelegenheden vertegenwoordigt hij den derden stand met minder opgewondenheid. De novelle *Zij heeft gezeten* is daarvan een voorbeeld; en te liever wijs ik op dit stukje, omdat men er, nevens den roturier, ook den predikant in ziet optreden. De douairière Van Bennekom is eene vermogende en liefdadige dame, bij wie de heer Koetsveld, een vriend van den huize, op zekeren dag eene visite komt maken. Hij vangt het gesprek aan met eenige onbeduidendheden, ‘zoo als dat in de fashionable wereld behoort.’ Doch met deze nietigheden heeft hij zijne bedoeling: ‘wat los kruid, om straks beter schot te doen.’ De goede Douairière, die lont schijnt te ruiken, haalt alvast een paar muntbiljetten voor den dag. Doch de predikant, die aan de belangen van eene zekere weduwe Breinders denkt, is ditmaal met eene aalmoes niet geholpen. Hij wil dat de Douairière aan zijne beschermeling onder den eenen of anderen vorm vast werk verschaffen zal. Mevrouw van Bennekom harerzijds heeft wel op eene van hare bewaarscholen eene schoon-

maaksters- of waschvrouwenplaats open, doch zij is op de weduwe Breinders weinig gesteld, om reden dat de weduwe Breinders ‘gezeten’ heeft. De eerwaarde bezoeker is niet uit het veld geslagen. Douairières zijn stoffels, dit weet hij, en indien men slechts niet te haastig is kan men er alles van gedaan krijgen. Hij laat derhalve mevrouw Van Bennekom voor ditmaal zitten met hare vooroordeelen en hare muntbiljetten en komt over vijf dagen nog eens terug. De overredingskrachten die hij in dien tusschentijd opgedaan heeft bestaan in een geschreven verhaal van hemzelven; eene voor het tijdschrift *Nederland* bestemde novelle die hij bij de thee komt voorlezen aan de Douairière, en die niets anders is als de ware geschiedenis van de weduwe Breinders in persoon. Natuurlijk loopt de oude Lady er in. De predikant toch weet die geschiedenis zoo roerend voor te dragen, zijne novelle is inderdaad zoo fraai, dat hij ten slotte én de muntbiljetten én de schoonmaakstersplaats bekomt. Niet de zoo vergefelijke fatuiteit van den letterkundige treft hier het meest, maar het hooge hart des zich van zijne intellektuele meerderheid bewusten burgermans. De tot eene zedelijke magt geworden tusschenklasse solt hier met geboorte en rijkdom, speelt er mede als de kat met de muis, en wreekt er zich tevens op door ze te exploiteren.

Sedert hij Mastland voor 's Gravenhage verlaten heeft is de heer Koetsveld meer bepaald philanthroop geworden, en te dezen aanzien heeft de stadspredikant den dorpspredikant gekompleteerd. Om zijne eigen woorden te bezigen, het verblijf in de groote stad, en de velerlei treurige ondervindingen aldaar door hem opgedaan, hebben er hem in de laatste jaren herhaaldelijk toe gebragt ‘den sluijer op te heffen, die de *Mystères* onzer maatschappij bedekt.’ Zoo heeft hij in *Een vak zonder naam* het oneerlijk bedrijf van sommige zaakwaarnemers aan het licht gebragt; zoo in *Mijne Topsy* eene hellevaart naar de wereld der prostitutie ondernomen; in den *Vondeling* protest ingediend tegen de gestichten van dien naam, of in den *Huisjesmelker* eenige bladzijden medegedeeld uit het grootboek van een woekeraar. Onder deze novellen is er niet eene waarin niet een zeldzaam talent van opmerken en schilderen - miniatuur-schilderwerk meestentijds, doch daarom niet minder verdienstelijk - hier en ginds doorstraalt. Sommige tafreelen, sommige portretten vooral, verraden de hand eens meesters. Toch zullen die novellen in haar tegenwoordigen vorm niet voortgaan gelezen te worden. Haar eigenlijk gebrek is niet, gelijk de schrijver in zijne voorrede zegt, dat

ze niet zorgvuldig genoeg zijn afgewerkt, of dat hem de gave ontbreekt om het onvoltooide naderhand bij te schilderen, maar dat zij te zeer op vertoogen gelijken en er te blijkbaar op aangelegd zijn hetzij instellingen of cijfers te regtvaardigen of te wederleggen. Eene novelle behoeft niet afgewerkt te worden. De *Vondeling* zou veel fraaijer zijn indien het stukje een fragment gebleven ware en niet gelijk thans uitliep op eene niets te wenschen overig latende ontknooping. Dat de heer Koetsveld niet bijschilderen kan strekt hem tot eer. Het bewijst dat hij geen rijtuigschilder maar een kunstschilder is. Toen Lamartine tot verontschuldiging van het onbeschaafde zijner verzen aanvoerde dat hij geene opgewektheid had gevoeld ze te polijsten nadat zij koud geworden waren, antwoordde Vinet met reden dat in het vuur vergulden de eenige arbeid is die aan een muzenzoon betaamt. Indien de bedoelde novellen van den heer Koetsveld eene operatie moesten ondergaan en kans hadden er levend af te komen, zou ik voor mij niet aanraden ze bij te schilderen, maar ze af te schrappen. Aan het slot van den *Huisjesmelker* leest men: ‘Hoe 't met de verdere plannen en huizen van den ouden en den jongen Hippel zal afloopen, weten we niet. 't Is ook al eene tijdvraag, die nog moet worden opgelost. Ik heb slechts een enkelen wenk willen geven aan de huizenbouwers van onze eeuw, opdat zij zich geen toren van Babel stichten, waarin de spraken verward worden.’ Hiervan geldt hetgeen Brammetje bij den heer Potgieter van de zilveren-bruiloftsfeesten zegt: ‘Zulke herinneringen zijn te ernstig voor een maaltijd, of de maaltijd is te zinnelijk voor de herinneringen.’ Daar komt bij dat de heer Koetsveld ons ten overvloede uitlegt hoe hij met zijne novelle, die aan den eenen kant bestemd is om wenken te geven aan de hedendaagsche huizenbouwers, toch ook weder aan den anderen kant in het minst niet bedoeld heeft zekere Haagsche vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse in een ongunstig licht te stellen. Deze dingen zijn in strijd met de kunst, met den goeden smaak, en met het gezond verstand. De litteratuur is geene kraan waarmede men pakgoederen laadt of lost. Philanthropische schetsen, gelijk de schrijver dit onderdeel van zijnen arbeid noemt, behooren zelve tot de bouwstoffen van dien toren van Babel tegen welks wederoprigting door hem gewaarschuwd wordt. Het is eene door een kunstterm bedekte, doch daarom niet minder wezenlijke spraakverwarring. Even goed als van philanthropische, zou men van elektro-magnetische novellen kun-

nen spreken; of om den kring der philanthropie niet al te zeer uit het oog te verliezen, van novellen tot verbetering van het paardenras.

En de zedelijke novelle dan? de godsdienstige? Ik wensch mij niemands ongenade op den hals te halen, en onthoud mij daarom van te beweren dat hetgeen door den heer Koetsveld in deze genres geleverd is niet zoozeer tot de wereld der fraaije letteren als tot de orde der traktaatjes behoort. Bij zeldzame uitzondering, gelijk in het geval van *Asschen Kaatje*, is het hem gelukt kunstenaar te blijven en nogtans philanthroop te zijn; en de reden dat hij daarin slaagde is misschien deze dat *Asschen Kaatje* de philanthropie meer veroordeelt dan regtvaardigt. Zoo is ook de *Moordenaar aan het kruis* alleen in zoo ver eene godsdienstige, en *Schijn bedriegt* in zoo ver alleen eene zedelijke novelle, als het onvermogen zoowel der zedelijkheid als der godsdienst door beide verhalen op welsprekende wijze geschilderd wordt. Doch in den regel is dit bij den heer Koetsveld de bedoeling niet. Hij wil door middel van letterkundige fiktien, en daarom struikelt hij zoo vaak, de deugd aanprijzen en het geloof verheerlijken. Met een weinig schranderheid en een weinig inspanning zou men het recept, waarnaar een groot gedeelte van zijne verhalen gereed gemaakt zijn, kunnen uitvinden en verklappen. Op een gegeven oogenblik is hij vervuld, geheel vervuld met eene spreuk, een tekst, somtijds een bijbeltekst, waaraan zich uit den rijken schat van zijne pastorale ervaring de eene of andere herinnering knoopt. Ware hij een novellist *pur sang*, hij zou zich vergenoegen met van zijne voorregten en zijne menschenkennis partij te trekken ten einde het algemeene bijzonder te maken en zijne gedachte in beeld te brengen. Doch blijkbaar is hij niet van oordeel dat een verhaal slechts schoon behoeft te zijn en dat daarmede aan alle eischen voldaan is. De novellist in hem laat zich verschalken door den godsdienstleraar, door den zedemeester. Hij verlangt dat men verstaan zal hetgeen hij zijn ‘hart’ noemt; dat men gevoele ‘in den levensgloed, die deze Schetsen moge bezielen, hoe warm dat hart voor geheel de menschheid, voor godsdienst en christendom klopt.’ Met niemand begeer ik te twisten over litterarische theorien. De vormen der kunst zijn zoo oneindig verscheiden dat men ook op dit gebied naauwlijks ernstig genoeg waarschuwen kan tegen onverdraagzaamheid en dogmatisme. Alle spijs is goed die de muzen gekruid hebben. Ik vraag alleen of de godsdienstige en zede-

lijke novellen van den heer Koetsveld, het genre waarin zijn talent zich bij uitnemendheid vastgezet heeft, altegader zedelijk en godsdienstig zijn; en ik beantwoord die vraag ontkennend.

Jan Hendrik en Jean Henri, het armelui's- en het grootelui'skind, op denzelfden zondagnamiddag door hunne moeders ten doop gehouden, groeijen op, worden jongelingen, en bewandelen elk op hunne wijze den breeden weg. Jean Henri wordt student aan de Akademie te Delft, en ten einde zijne grove verteringen te kunnen goedmaken oefent hij zich aldaar in het kunstmatig nabootsen van zijn vaders handteekening. Men doet Jan Hendrik op den winkel bij Folkers, Mr. Kleedermaker, waar hij het kleine versmaadt en aan de eer den rug toekeert. Tegen hooger loon zal hij arbeiden voor een minder solieden meester, die reeds met het aanbreken van den winter geen werk meer voor hem heeft. Doch Jan Hendrik heeft er iets op gevonden. Medegesleept door een kameraad en deugniet, gaat hij met dezen op den dag vóór nieuwjaar, in naam van de knechts van baas Folkers aan het wenschen en haalt met dit oneerlijk spel een zeker aantal fooijen op. Die guldens niet-alleen worden des avonds in de kroeg verteerd, maar ook het door de waardin voorgeschotene op zekere kleedingstukken, in den loop van den dag door goedgeloovige lieden aan den gewaanden bediende van baas Folkers toevertrouwd. De justitie komt er achter, en Jan Hendrik wordt geplakt. Hetzelfde zou ook aan Jean Henri overkomen zijn, indien zijn vader den valschen wissel niet voor den vorm gehonoreerd had. Beide jongelieden, de falsaris en de opligter, komen intusschen aan het einde des verhaals weder teregt; althans, er vertoonen zich bij hen allesbelovende sporen van beterschap. Zekere graaf Van Ranswijk namelijk, een geldersch edelman en coelibatair, stoïeijn en liefhebber-philanthroop, verkeert in de gelegenheid om op die bedorven karakters een gunstigen en snelwerkenden invloed uit te oefenen. Een anderen, minder regtstreekschen invloed ondervinden onze knapen ten gevolge van de gebeden hunner moeders. De vroomheid van de vrouw des volks, de moeder van Hendrik, is van eene geheel andere soort en drukt zich geheel anders uit als die van de vrouw van geboorte. Doch beide vrouwen kweekten in hare harten het vast en heilig geloof dat kinderen van vele gebeden, gelijk de bekende spreekwijs luidt, niet verloren gaan; en hare verwachting wordt dan ook door de uitkomst geregtvaardigd. Dit zijn de hoofdtrekken en deze is de hoofdgedachte van het verhaal, *Twee Jongens*

geheeten; en indien ik in mijne keus niet al te zeer misgetast heb, zullen mijne lezers zich op grond van deze vlugtige analyse een eigen oordeel kunnen vormen over hetgeen er aan zedelijk en godsdienstig gehalte in deze novelle voorhanden is. Met het laatste zullen wij spoedig afgehandeld hebben. De gebedsverhooring is uit den aard der zaak het tegenovergestelde van eene vaste wet. Enkel toeval, zegt de wereld; eene vriendelijke beschikking van hooger hand, verkondigt het godsdienstig geloof. In elk geval is er in die verhooring niets noodzakelijks, terwijl alleen datgene wat overeenstemt met vaste historische of psychologische verschijnselen waarheid is in de litteratuur. Het papier is geduldig en de geest vindingrijk; doch al zou men honderd novellen schrijven tot illustratie van het gezegde waarmede Monica zich troostte over het wangedrag van haren zoon, geen lezer zal immer aan zijn hart gevoelen dat een slechte knaap een braaf mensch geworden is *omdat* zijne moeder voor hem aangehouden heeft in het gebed. De graaf Van Ranswijk is eene ietwat potsierlijke figuur; naauwlijks ernstig genoeg voor de rol van zedelijk verbeteraar, en te stoïsch voor den Rodolphe eener christelijke novelle. Doch al laat ik regt wedervaren aan 's mans goede bedoeling, is het niet zoo dat met zijn optreden de moraliteit van het geheele ‘zinnespel’ - een gelukkig archaïsme van den heer Koetsveld zelven - vernietigd wordt? Jan Hendrik en Jean Henri zijn te groote zondaren om enkel door eene verplaatsing naar Gelderland te kunnen genezen worden van hunne verdorvenheid. Zij zijn geheel andere verloren zonen als de traditionele en bijbelsche. In beider laatste misdaad is iets zoo doortrapts en gemeens, dat er reden zou bestaan om aan de mogelijkheid van hunne zedelijke rehabilitatie voor altijd te twijfelen. Doch bij den heer Koetsveld komen zij er kostelijk af; Jean Henri, de schuldigste, vooral. Hun wedervaren is een bemoedigend voorbeeld voor aankomende schelmen van onderscheiden maatschappelijke conditie, en de als zedelijk aangekondigde novelle - zoo wreekt zich de vernederde litteratuur - zou kunnen aangemerkt worden als eene aan de ondeugd uitgeloofde premie.

Nog een voorbeeld, indien ik mag. *Arme Familie* is de titel van een verhaal dat hierop uitloopt: ‘De krachtige stem van den Godsbode had het pleit beslist, dat noch die der menschenliefde, noch zelfs de kinderlijke toon der natuur had kunnen oplossen.’ Die kinderlijke natuurtoon is de stem der kleine Emma Hollison. De stem der menschelijkheid is die van een jong medicus en philan-

throop, dokter Morris; terwijl met den Godsbode de dood bedoeld wordt, die vrede stichten kwam tusschen twee vijandinnen, twee zusters. Elsje Sandbergen toch, de landloopster die op hare eigen schande spekuleert, is de volle zuster van de deftige weduwe Hollison. Elsje heeft het in hare jonge jaren zeer bont gemaakt en heeft veel verdriet berokkend aan hare familie. Gerarda Hollison daarentegen, die een goed en rijk huwelijk deed, is in weerwil van hare aan stugheid grenzende koelheid eene edele vrouw geworden. Elsje haat hare zuster en vervolgt deze tot in de nieuwe stad harer inwoning toe. Uit boosaardigheid geeft zij aan haar onecht kind denzelfden naam dien ook het eenig dochtertje van Mevrouw Hollison droeg. Zij is eene lasteraarster, en verhaalt aan wie het hooren wil dat hare rijke zuster (hetgeen eene bepaalde onwaarheid is) haar en haar kind laat verhongeren. Zij is zoo onbeschaamd dat Mevrouw Hollison, na eene reeks van nuttelooze weldaden, heeft moeten besluiten de hand van haar af te trekken en haar over te laten aan haar lot. Eindelijk wordt Elsje ziek en zij gaat sterven; doch niet dan nadat zij alvorens gelegenheid gevonden heeft aan de kleine Emma te doen weten dat haar haveloos naamgenootje tevens haar eigen nichtje is. Door een zamenloop van omstandigheden, waarin dokter Morris betrokken is en waarbij ook te pas komt het echtpaar Jan de Kruijer, boven wier hoofden de stervende Elsje een zolderkamertje bewoont, heeft Emma's wetenschap ten gevolge dat er in het uiterst oogenblik eene ontmoeting en dan ook eene verzoening plaats heeft tusschen hare moeder en hare tante; en deze verzoening is het beslechte pleit waarop door den schrijver in zijn slotwoord gedoeld wordt. Er komen in deze novelle (van de zedelijke spreek ik thans niet) sommige uitdrukkelijk vermelde godsdienstige elementen voor. In een beslissend oogenblik, naast de armoedige stervenssponde zelve, neemt bij monde der kruijersvrouw de godsdienst het woord en zegt tot Mevrouw Hollison (opmerkelijk, voegt de schrijver er bij, opmerkelijk was de kracht van dat eenvoudig evangelisch denkbeeld op het gemoed der trotsche rijke): ‘Ja, Mevrouw! als gij eerder gekomen waart; maar nu, ach! nu heeft ze niets meer noodig; niets meer dan de genade: - is 't niet, buurvrouw? - Maar die kunnen wij haar niet geven; die moeten wij allen, rijken en armen, zelve vragen van den Heere Christus, die voor ons zondaren gestorven is: - is 't niet, buurvrouw?’ Doch dit is slechts een tusschenspel, een episode. Het eigenlijk gezegd godsdienstig

zwaartepunt des verhaals moet gezocht worden in het optreden van den dood als providentiele verlossing; in de zucht die bij het indenken van het met de zusters voorgevallene aan de borst des schrijvers ontsnapt: ‘t Was toch goed, dat God eene van beiden wegnam.’ Voor den novellist was dit zeker geene onverschillige zaak. De litteratuur gedoogde niet dat de terugstootende Elsje langer bleef leven. Doch is nu ook de godsdienst met deze ontknooping gebaat? Een ieder moet gevoelen dat men van de kracht des geloofs een beteren dunk koesteren zou, indien het in dit geval gebleken ware dat zelfs eene vijandschap als die tusschen Elsje en Gerarda door het koesteren van godsdienstige gevoelens in wederzijdsche en duurzame welwillendheid verkeeren kan. Ook in deze novelle predikt de auteur het tegenovergestelde van hetgeen hij beoogt. ‘Zelfs na zulk eene ontmoeting,’ zegt hij, ‘konden zij niet te zamen als zusters leven.’ Zoo spreekt de godsdienst niet, maar het fatalisme. Elsje's dood ontlastte de maatschappij van een hinderlijk meubel, dit is zoo. Haar voorbeeld bewijst dat de oude man met de scherpe zeis somtijds knoopen doormaait die men anders bezwaarlijk zou hebben weten te ontwarren. Doch in dit feit ligt de gevolgtrekking niet opgesloten dat God goed, of dat het geloof eene magt is. Men zou er althans evenzeer uit kunnen afleiden dat sommige lieden hoofdzakelijk sterven voor het gemak der overblijvenden.

Deze aanmerkingen zijn tot op zekere hoogte onbillijk. Hetgeen er in de aangeduide novellen voortreffelijks is wordt er onverdiend door in de schaduw gedrongen. Daarbij drukken zij met haar volle gewigt op een klein aantal schouders, zwakker dan sommige andere, of althans niet van de sterkste, en met opzet daartoe gekozen. Twee verhalen te doen boeten voor de schuld van vijftig, voor de gebreken van een geheel genre, is al te krimineel. Doch gelukkig voor de reputatie van mijne kritiek heb ik mijn laatste woord nog niet gesproken. Het talent van den heer Koetsveld heeft ongetwijfeld eene negatieve en vergankelijke zijde. Reeds voor jaren, toen hij met de *Pastorij van Mastland* optrad, heeft hij zelf op deze vooze plek den vinger gelegd. ‘Romanschrijver ben ik niet, noch dichter, noch schilder; eenvoudig predikant, meer niet’: zoo sprak hij destijds, en dit programma is hem opgebroken. De nadeelige werking van zulke zelfbepalingen doet zich in den regel op tweederlei wijze gevoelen. Al luiden zij nog zoo bescheiden, zij dooden het geloof aan uwe nederigheid, en daarbij kompromitteren zij u voor het vervolg. Wan-

neer een auteur eenmaal op zijne banier geschreven heeft: ‘Ik ben maar predikant,’ kan hij later moeijelijk weder terug. De vrijheid zijner bewegingen is schier voor goed belemmerd, en hoogstens zal hij zijnen horizont, door naderhand de betrekking van philanthroop te verbinden met die van leeraar, op sommige punten nog een weinig kunnen uitbreiden. Doch de heer Koetsveld heeft reden van dankbaarheid. De hemel heeft hem niet gehouden aan zijn onvoorzigtig gesproken woord. Er steekt in dezen predikant juist datgene waarvoor hij niet wil aangezien worden: een dichter, een schilder, een romanschrijver; en welk gedeelte van zijnen arbeid ook moge voorbijgaan, deze laatste bestanddeelen zullen blijven. *Jufvrouw Nanny en de Kopekken* is eene geestige teekening van de beste soort. De litteratuur der jongste Novemberfeesten heeft weinig opgeleverd dat de vergelijking met deze herinnering uit het jaar '13 eervol doorstaan kan. *De nieuwe pelikaan* is een toonbeeld van fijne spotternij. De dorpschirurgijn en weggezonden vrijer - een flink man is zulk een bloode minnaar niet - wordt door den schrijver voor het lapje gehouden; doch hij ontziet hem tevens in zoodanige mate dat de borst amusant blijft en niet één oogenblik daalt in onze achting. De heer Koetsveld heeft ergens van zichzelven gezegd: ‘Ik voor mij heb altijd meer de goedhartige ironie of het opwekkend humor, dan de scherpe en uit haren aard altijd koude en liefdelooze satire bemind.’ Op de juistheid der antithesis moge iets af te dingen zijn, des schrijvers thesis is volkomen waar. De bitterheid kleedt zich nergens bij hem in het gewaad der scherts. Maakt hij zich eene enkele maal boos, boos met reden, aanstonds wordt hij boetgezant en laat het aan anderen over, hunne verontwaardiging op muziek te zetten. Wordt de inspiratie teregt bij eene ligte bedwelming door den wijn vergeleken, dan heeft de heer Koetsveld een vrolijken dronk. In den regel schertst hij niet; doch waar hij het doet onderscheidt zich zijn lach door eene aangename gulheid. *Achter de Schermen* is een persiflage - doch een onbloedige persiflage - van onze letterkundige wereld. Een dramaturg zou met deze drie tooneeltjes in den zak, vooral met het eerste en het derde, een blijspel kunnen schrijven. Het geheel is eene charge; en indien het in de republiek der letteren hier te lande van woord tot woord zoo toeging als in deze schets, zou er voor een achtenswaardig auteur gelijk den heer Koetsveld in die kermistent geene plaats zijn. Doch de vermakelijke Abraham Elziger is in den grond zulk een goede

kerel, zoo kinderlijk blijde met het gevonden rijmwoord: Hankers, de doove flapuit, helpt zijn mede-uitgever Solk zoo onwillekeurig van den wal in de sloot en verklapt zoo onnoozel de geheimen van het vak, dat men zelf een oneerlijk uitgever of een dichter zonder roeping zou moeten zijn om zich de zaak aan te trekken. Herinnert gij u den schrijver te hebben hooren spreken van ‘de *Mystères* onzer maatschappij’, wier sluijer menigmaal door hem opgeheven is? Ook met dat woord heeft hij zichzelven goed geteekend. Ware hij geen predikant, hij zou *de Verborgenheden van 's Gravenhage* te boek gesteld hebben, en onze litteratuur zou in hem haren Eugène Sue hebben kunnen aanwijzen. Zeer sterk spreekt dan ook bij hem die zekere rigting die men in '48 met den algemeenen naam van socialisme bestempelde.

Lang niet in alle opzigten is hij een bewonderaar van de 19de eeuw. Tot de manien van onzen tijd behoort volgens hem ‘de aprioristische redenering der mogelijkheid’, inderdaad, indien zij geene fábel is, eene zotte eigenschap. Van twee zuigelingen zegt hij: ‘De kinderen waren scrophuleus - zoo als geheel onze eeuw, die water voor bloed in de aderen heeft.’ Elders en bij herhaling doet hij als zijne meening uitkomen dat, wat onze tijd al voor zijne rekening en op zijn geweten hebben moge, de dusgenaamde *innere Mission* - anderen houden het er voor dat ook deze rigting tot de waterdeelen in het bloed van ons geslacht behoort - in elk geval veel goedmaakt en ons regt geeft tot eenige zelfverheffing tegenover vorige dagen. Doch hoevele redenen hij ook zie om onze eeuw op de vingers te tikken, en hoe bereid hij zijn moge om hare verdiensten te herleiden tot die eener *soeur de charité*, zijn socialisme althans maakt hem tot een kind van den nieuwen tijd en tot een discipel van de voorlaatste romantische school in Frankrijk. Geheele partijen van zijnen letterkundigen arbeid bewegen zich om de door hemzelf meermalen aangehaalde bijbelspreuk: ‘Armen en rijken ontmoeten elkander: God heeft ze beiden gemaakt.’ Het probleem van de ongelijkheid der menschelijke lotsbedeeling vervult hem zeer. Telkens vat hij het weder op, en denkt er over na, en brengt het in beeld. En dit is het eenige niet waardoor zijne tafreelen ons aan den cyclus herinneren, die door den *Juif Errant* gesloten werd. Wie den heer Koetsveld overal volgt moet tot over de enkels door den modder. Uit de woning der eerlijke armoede voert hij u naar het kantoortje van den fielt. Uit de kroeg moet gij met hem mede naar de koppelaarster, uit de cellulaire gevangenis naar gasthuizen wier

bijnaam niet uit te spreken is. Moorden worden er in zijne novellen doorgaans niet gepleegd, of het moesten eenige kindermoorden zijn. Daarentegen krielt het er van overspel en diefstal. Bij het schilderen van deze toestanden is hij zich van de zuiverheid zijner bedoelingen innig bewust. ‘Liever zou ik met eigen hand mijne papieren kinderen in 't vuur werpen,’ zegt hij, ‘dan dat ze der onreine fantasie ook maar eenig voedsel gaven, of den teugel der zonde losser maakten; liever, dan dat ze der jeugd eenen blos aanjoegen, of den bejaarden christen plooijen vouwden op het voorhoofd.’ Hield op dit oogenblik mijn eigen leeftijd niet juist het midden tusschen de tot blozen geneigde jeugd en den stemmigen ouderdom, ik zou beter kunnen beoordeelen of er al dan niet in zijne verhalen hier en daar iets aanstootelijks, hier en daar iets bedenkelijks voorkomt. Mits er harmonie zij tusschen de onderscheiden deelen, mits de sluijer der dichtkunst er om de leden der waarheid golve, ergert ook de naaktste voorstelling mij niet; en wij Hollanders stammen af van een te goed schildersras om niet te weten dat de achterbuurtzelve, en smeriger dan de achterbuurt, vatbaar is om geïdealiseerd te worden. De heer Koetsveld is geen verleider. Hij prijst de ondeugd niet. Hij maakt het kwaad niet begeerlijk. Hij is alleen verwonderlijk goed te huis in de alleronderste lagen der zamenleving en doopt bij voortduring zijne pen in dat bezinksel.

Zeer naauw hangt met deze roeping van hem de sterk sprekende realistische zijde van zijn talent te zamen en, met deze laatste wederom, het ontbreken van zoo veel dat bij andere novellen-schrijvers eene voorname plaats inneemt. Misschien ben ik nalatig geweest in het zoeken; mogelijk ook speelt mijn geheugen mij een onaardigen trek; doch vruchteloos tracht ik uit de vele verhalen van den heer Koetsveld mij er één enkel te binnen te brengen waarin de zoetste droomen van den jongeling en van de aankomende vrouw eene hoofdrol vervullen. Eene zijner vroegere novellen draagt wel is waar tot opschrift *Lijsje Botman, of de afdwalingen der liefde;* doch wie in die bladzijden eene herinnering aan Romeo en Julia rekent aan te treffen, vindt zich bedrogen. Lijsje Botman is eene ligtzinnige dienstbode, meer dievegge nog dan minnares; de vrijster van een in den eigenlijken zin des woords gemeen soldaat. Er waren geene termen om haar op Steenbeek te plaatsen, doch des te beter paste zij in het tuchthuis; waar zij ten slotte dan ook teregt kwam. De teederste betrekking des levens vangt bij den heer Koetsveld eerst

aan omstreeks de geboorte van uw eerste kind. Al zijne edele vrouwen zijn moeders; al zijne brave mannen werken voor een aangroeijend huisgezin. Deze eigenaardige leemte verklaart de graauwe en sombere, de bijna doodsche tint die over de groote meerderheid van zijne tafreelen uitgespreid ligt. Men zou zeggen de levensbeschouwing van iemand die eerst begonnen is te leven nadat hij voor goed bekleed was geworden met eene deftige betrekking in de maatschappij. Er is in de meeste dezer verhalen iets onjeugdigs, iets droogs en saais, dat in zichzelf wel niet vervelend is, maar u nogtans niet den minsten lust inboezemt om mede te mogen aanzitten aan den aardschen maaltijd, niet de minste erkentelijkheid voor de weldaad des levens. *Nog eens op School*: zoo heet van de 5de der schetsen in het tweede deel der nieuwe verzameling het laatste hoofdstuk. Men ziet in dit verhaal een jong mensch van goeden huize, wederom een bedrieger en van de eerste grootte, het levensgeluk verwoesten van twee jonge meisjes. De eene daarvan, die de kokette gespeeld heeft, krijgt eene ruggemergskwaal; de andere treedt van het tooneel als oude vrijster en ziekenverpleegster. Het is, indien gij wilt, eene aandoenlijke, maar dan toch ook uiterst neerslagtige geschiedenis; en indien de bezoeking voor onze vrouwenwereld waarlijk zulke vruchten draagt, kan men niet nalaten te wenschen dat die vruchten minder overvloedig mogten zijn. De hier bedoelde school is eene regte pijnbank. Doch schrijf dien zelfden titel, evenzoo gemeend, boven de gezamenlijke novellen van den heer Koetsveld, en gij zult ze in zeker opzigt naar waarheid gekarakteriseerd hebben. De maatschappij is hem bij voorkeur een hospitaal; en wie aan de lijders en lijderessen daarbinnen met het meeste oordeel en de verstandigste goedheid het grootst aantal kapittels uit den bijbel voorleest, maakt zich het verdienstelijkst omtrent het teringachtig gemeenebest. De bijbel-zelf, waarmede hij zoo opregt en zoo hoogelijk ingenomen is, wordt onder zijne handen het tegenovergestelde van een belangwekkend boek. Hij maakt er een recepten-boek van, eene apotheek voor huis en zamenleving, voor kwalen en kwaaltjes. Wanneer hij ziek te bed ligt en de slepende uren langzaam voortkruipen, staart hij bijwijlen op zijn horloge en zucht: *Wachter! wat is er van den nacht?* Breken de triviale verhuisdagen aan, hij slaat, vóór het laatste gedeelte van den boedel opgeladen wordt, zijn Nieuw Testament nog eens na en troost zich met de gedachte: *Wij hebben hier geene blijvende stad, maar wij zoeken de*

toekomende. Om naauwkeurig te zijn stip ik hier aan dat *de Recidivist* eene uitzondering maakt op de zoo even genoemde matheid en kleurloosheid. Of de geschiedenis van dezen gevangene zuiver nederlandsch van oorsprong is, weet ik niet; en al stroomde er door hare aderen een weinig uitheemsch bloed, zij is er niet minder boeijend om. Adriaan Kortens is een gaauwdief, doch een gaauwdief met een zweem van litterarische beschaving. Laatstelijk is hij veroordeeld geworden wegens poging tot broedermoord; doch zijne welsprekende invectiven tegen de zamenleving en tegen het godsbestuur in aanmerking genomen, zou het mij niet verwonderen indien hij Byrons *Cain* gelezen had. Van alle door den heer Koetsveld zamengestelde boeven-historien is de roman van Adriaan Kortens de ideaalste. Het is tevens de meest socialistische, en de eenige waarvan men zou kunnen beweren dat hij er op aangelegd is om bij den lezer uit de volksklasse het godsdienstig en zedelijk gevoel van het spoor te brengen.

Ik gewaagde van het onzen schrijver kenmerkend realisme; en bij het ter neder schrijven van dat woord dacht ik te zelfder tijd aan zijn in het oog loopendst gebrek en aan zijne meest blijvende verdienste. Over dat gebrek zal ik ook daarom kort zijn omdat het uitschrijven van schuldige volzinnen te regt wordt aangemerkt als een begin van medepligtigheid. Men leest bij den heer Koetsveld: ‘De ondervinding heeft mij geleerd, dat een meisje nog geene schaamtelooze deern behoeft te wezen, verworpeling van hare kunne en van den eenen wellust tot den anderen door onreinen hartstogt voortgezweept, om hare kroon, - de maagdelijke eer, - te verliezen; en de gevolgen van éénen misslap soms, naar ligchaam en ziel, door een' ongeneeslijken kanker te boeten.’ De heer Koetsveld schrijft: ‘Hebt gij ooit een drenkeling gezien? Een mensch en toch geen mensch meer, dood uit het water gehaald, met slijk en kroos overdekt, de vuil witte wangen bol opgeblazen, en 't glasachtig oog ons zoo regt akelig aanstarend.’ Hij schrijft, zijne eigen ligchamelijke zwakheid teekenend na eene zware ziekte: ‘Gelijk de dronkaard, die terugkeerde om eene kleine versnapering, ten einde zichzelven te beloonen voor de inspanning van eene kroeg voorbijtegaan, zoo zie ik om naar de plaats waar ik gelegen heb Ik zou wel haast weêr naar bed willen gaan om van 't opstaan uit te rusten.’ Hij schrijft: ‘De dag moge nog verre zijn, die al het verborgene zal aan het licht brengen, de verhuisdag is er toch een

voorproef van. Dan ziet het publiek dat een minister ook zijn *pot de chambre* heeft en een staatsraad zijn laarzentrekker.' Hij schrijft: 'Ik bad met haar. Nu was alle pijn met kracht bedwongen, en vrome zielevrede lag op het lief gelaat. Toen wreef ik haar de kramp wat weg, en vriendelijk dankend zag ze mij na.' Dit laatste geldt een zeven- of achtjarig meisje. Van eene mismaakte jonge vrouw, bij de beschrijving van wier wanstaltigen rug en ingedrongen figuur geruimen tijd stilgestaan is en die zich eindelijk, ten huize van eene vermogende vriendin, naar hare slaapkamer begeeft, wordt gezegd: 'Hier legde zich nu de zwaar geschokte logé op het prachtige ledekant neder, en, in de donzen kussens ingezonken, vondzij ten minste voor hare vermoeide leden rust.' Dit alles is wansmaak, en tevens een wansmaak van eene bijzondere soort. De schrijver handelt niet verkeerd met er het mes in te zetten, doch hij snijdt te diep. La Mayeux is ontegenzeggelijk een artistiek karakter, en voor de litteratuur der 19de eeuw was het weggelegd aan dezen type regt te laten wedervaren; doch wanneer wij eenmaal de straatjongens Sophie Heimans hebben hooren naroepen; 'Dag, krabbetje!', of: 'Jufvrouw! verlies je doek niet!', en wederom: 'Och, laat je kuiten nog eens zien!', dan kunnen wij deze arme misvormde geene toebereidselen zien maken om weg te zinken in de donzen kussens van een pronkledikant, of wij krijgen er zelf kippenvel van. Te zeggen: *Ik wreef haar de kramp wat weg*, is zeer plastisch; doch wanneer daaraan onmiddellijk voorafgaat: *Ik bad met haar*, komt onze voorstelling tegen dien schokkenden overgang in opstand. Het denkbeeld dat er in den laatsten oordeelsdag dingen aan het licht zullen komen, zweemend naar den laarzentrekker van een staatsraad, of naar dat andere voorwerp waarvan ook ministers zich bedienen, is zamengesteld uit zulke heterogene deelen en treft zoo onaangenaam, dat u de lust bekruipt om den schrijver met zijn eigen laarzentrekker een tik terug te geven. *Ik zou wel haast weêr naar bed willen gaan, om van 't opstaan uit te rusten*, is aardig gezegd; doch een reconvalescent, die deze zijne gewaarwording vergelijkt bij het hunkeren van een dronkaard naar de kroeg, boezemt geene belangstelling meer in en schijnt alleen door dronkaards gewaardeerd te kunnen worden. Een opgevischt drenkeling wordt naauwkeurig geteekend met de woorden: *Dood uit het water gehaald, met slijk en kroos bedekt;* deze trekken zijn voldoende; en wanneer de teekenaar zich hiermede niet vergenoegt, wanneer hij met naam en toenaam melding maakt van een

ons zoo regt akelig aanstarend glasachtig oog, van *bol opgeblazen vuil witte wangen*, gaat hij buiten zijn boekje. *De ondervinding heeft mij geleerd, dat een meisje nog geene schaamtelooze deern behoeft te wezen om hare kroon te verliezen:* is dit onverstaanbaar? kan iemand ter wereld zich in den zin dezer woorden bedriegen? zoo niet, dan behoort elke nadere omschrijving van die kroon achterwege te blijven; dan zijn uitdrukkingen als *verworpeling van hare kunne*, als *door onreinen hartstogt voortgezweept van den eenen wellust tot den anderen*, reeds daarom afkeurenswaardig omdat zij volstrekt overbodig zijn. Doch wat vermoei ik mij met het aanstippen van deze fouten! Elk goed schrijver heeft de deugden van zijne gebreken, en de ruwheden waarop ik wijs worden bij den heer Koetsveld geboet - wat wil men meer? - door sommige uitnemende eigenschappen. Tot hiertoe heb ik te weinig van hem aangehaald, en mijne lezers kunnen zich van zijne latere manier nog geen eenigzins afgerond denkbeeld vormen. Daarom schrijf ik van het aangrijpend schoon verhaal *Schijn bedriegt* den geheelen aanhef uit en herstel daarmede het onwillekeurig bedreven kwaad:

‘Een dorpskerkje bij het licht der maan, terwijl een zachte avondkoelte de buigzame takken der wilgen golven doet over de graven op 't kerkhof, en de ligte bladeren der populieren zich bewegen, als fluisterden zij in geestentaal over de dooden: - wat kan kalmer aanblik, wat beter voorstelling van rust en vrede opleveren? Vrede boven onze hoofden, vrede onder onze voeten, vrede in dit stille gebouw: want terwijl dáár de dooden rusten van den arbeid des levens, wordt dat leven door het geslacht, dat hun is opgevolgd, hier in het bedehuis aan God gewijd. En wanneer men nu van daar 't oog slaat op die woningen, zonder weelde of pracht, waarin de eenvoudige buitenlieden hunne dagen beginnen en eindigen, voortvloeijende als de kalme beek langs den oever: wie zou dan niet, als hij op eene onrustige levensreize daar een oogenblik toeft, den lust in zich voelen opkomen, om nog eens in de nabijheid van eene dorpskerk zijne tente op te slaan, en onder de groene zoden daar in 't rond uit te rusten, na de omzwerving der aardsche vreemdelingschap?... Maar ook hier is de oude spreuk niet zonder toepassing: *Schijn bedriegt*. Heden avond ten minste is 't hier niet zoo stil en kalm, als anders; 't is reeds, schoon bij ons nog in den vooravond, bij den buitenman na 't avondeten en dus de tijd om ter ruste te gaan. Toch heeft zich hier eene groep gevormd, vrij groot voor 't

kleine dorpje, en schuilt te zamen onder een breedgetakten esch, op 't hooge gedeelte van 't kerkhof gelegen. De grond is hier door het stof der dooden van eeuw tot eeuw opgehoogd. Zoo weinig ruimte hebben ze noodig, dat geslacht op geslacht hier slechts eene verheffing van weinige voeten heeft achtergelaten, die men niet eens een heuvel noemen kan. Maar aan die dooden denken thans de levenden niet. Met belangstelling rigten zich aller oogen op het eenige gebouw, dat van hier in 't oog valt: op de oude pastorij. Juist door den ouderdom is dat gebouw misschien wat in den grond weggezonken, terwijl het kerkhof door den gestadigen oogst des doods zich langzamerhand verhief; althans, ofschoon nog iets lager, bevinden wij ons bijna tegenover de tweede verdieping van het huis. Zoo als van de meeste buitenwoningen, is oorspronkelijk slechts eene verdieping ter bewoning ingerigt; maar als eene bijzondere weelde is, ten behoeve van den predikant, van den ruimen zolder een studeervertrek afgeschoten. Dáár werkt en dáár rust nu reeds sedert vele jaren de zelfde man; want voor zijn gemak heeft hij het vertrek ook tot slaapkamer ingerigt. - Hij leeft daar alleen en bijna vergeten, vooral nu de herfst van zijn leven reeds daar is. Dat hadden belangstellende betrekkingen niet vermoed, dat dit kleine en afgelegen dorpje de eerste en laatste standplaats zou zijn voor den kundigen Abraham Rolandus van der Venne. Maar bij al zijne gaven, bij allen ijver en studie, drukte hem steeds eene onoverwinbare verlegenheid; reeds als hij voor zijn gewone gehoor optrad, beefde hij bijna zigtbaar, bij 't beklimmen van den kansel; en zoodra een enkele vreemde, die in het eenvoudige dorpskerkje terstond in het oog viel, ook door hem werd gezien, en bovendien de aandacht van zijne gemeente daardoor werd afgeleid, was hij zichzelf in 't geheel niet meer meester en bragt zijne rede slechts met moeite en inspanning stotterend ten einde. - Het scheen wel haast, alsof die zelfde natuurlijke beschroomdheid hem steeds belet had, zich eene gezellin op den levensweg te kiezen; althans hij huist nog altijd, sedert bijna veertig jaren, met eene meid, en nu reeds tien jaren lang met dezelfde. Want de eischen van den ouden man zijn niet groot of lastig; en Zeewij, op haar achttiende jaar, terstond na hare belijdenis, bij den predikant in huis gekomen, wist zoo goed zijne kleine wenschen te raden, te dienen of te voorkomen, dat ze, gelijk men 't op het dorp noemde, den Dominé geheel onder den plak gekregen heeft. Hij onderwerpt zich ten minste gewillig en geheel aan hare huiselijke beschikkingen,

ook al uit zekere natuurlijke bloohartigheid, waartegen zij hem dan ook trouw en eerlijk dient. - 't Wordt levendig onder het aangroeijende hoopje op het kerkhof. “Zou zij woord houden?” vraagt er een: “Ik ben toch benieuwd, om dat te zien”. - “In alle geval,” antwoordt een ander, “woord houden of niet, ik vind 't gek, als een meisje haar eigen naam weg gooit: en vooral, daar ze toch verkeert met Ariaan.” - “Zeg dat zoo hard op niet”, herneemt een derde: “Grootje ten minste zal 't nooit toestaan; en al is zij wat rhumatiek, toch is zij nog eene knappe zestiger, en Ariaan is zijn eigen meester niet, zoo lang de oude niet overleden is.” - “Stil, zie liever eens. St!!” klonk 't van meer dan eene zijde. - Allen zwegen, maar zagen te scherper. Op de kamer, tot nu toe donker, verscheen licht. Wat men iederen avond had kunnen zien, zonder dat de oude man bemerkte, dat hij bespied werd, gebeurde ook nu. Het licht werd op de tafel vóór het bed gezet, zoodat de schaduw van den man, die het tot nu toe in de hand droeg, op de ramen en den daar tegenover staanden appelboom viel. Daar de studeerkamer toch altijd iets hooger was dan het oogpunt, waaruit men zag, kon men achter in de kamer niets onderscheiden; anders, er was geen blind of gordijn, dat dit verhinderde. - “Ik kan niet genoeg zien. Wacht! ik weet er beter op. B'sjaan, ligt mij eens even.” De spreker, een opgeschoten knaap van negentien jaren, sprong op den schouder van zijn kameraad, vlugger dan men van een boerenzoon verwachten zou, en zat in tien tellens in den breedgetakten esschenboom. - “Wat ziet gij?” fluisterde men van beneden. - “De oude heer leest een kapittel; maar, bij mijn ziel, hij zal er zondag niet over preken: want hij knikkebolt over het boek heen.” - Het licht werd weldra uitgedaan, alles was weêr donker en stil als daar straks. - - “Nu moeten we een kwartiertje geduld hebben,” fluisterde men beneden: “ten minste, zoo heeft Zeewij gezeid.” - “Dan zal ik eens ketsen”, was 't antwoord uit den boom. - Intusschen kwamen er nog enkele kijkers bij. Een oude boer onder hen sprak een' ander, die van den tegenovergestelden kant kwam, aan: “Zoo, Krelisbuur, gij ook hier? Ik dacht, dat het alleen een jongensgrap was, en kwam mijn B'sjaan halen.” - “Neen, vader Govert, waarlijk geen jongensgrap, wanneer eer en wandel van den predikant op 't spel staan. Als de herder te schande wordt, wie zal de wolven uit de schaapskooi weren?” - “Nu, nu, zoo ver is 't nog niet, Krelis: ik heb een te goed vertrouwen op onzen ouden Dominé.” - “Ja, ja! ik

heb het u meer gezegd, buurman; gij hebt altijd een goed vertrouwen, maar dat is een looze Arminiaansche grond; de mensch is van nature geneigd tot alle kwaad, en wie kan zich zelf vertrouwen?" - "St! kijk eens!" klonk de stem uit den boom: "B'sjaan, kom hier, ik zal u eene hand reiken." - Deze zag zijn vader aan, die met een somberen trek op 't gelaat toestemmend knikte. De jongeling zat een oogenblik daarna bij zijn makker. Intusschen zagen allen, dat hetgeen eerst slechts eene schemering was, thans een helder licht werd, en er een nieuwe bezoeker of logeergast op de slaapkamer kwam. Weldra vertoonde zich dan ook eene vrouwelijke gedaante voor het venster. Zoo als zij daar stond, kloek en toch vlug gebouwd, met frissche blozende wangen en vlammende oogen, - waarbij men twijfelen kon, of dat vuur schertsend of dreigend was, - kon men zich toch ligt begrijpen, dat zij door den gedurigen omgang, Dominé, gelijk 't heette, een weinig onder den duim had, en hij reeds geen kwartier later t'huis durfde komen, om niet een zuur gezigt te zien; - al wilde men dan ook niet gelooven, hetgeen zij van tijd tot tijd zelve scheen te hebben uitgestrooid, dat de oude man, tot nog toe voor vrouwelijk schoon zoo onverschillig, een goed oog op haar had. - Weldra begon zij zich van hare bovenkleederen te ontdoen; en 't scheen wel, dat zij dit opzettelijk eenigzins in 't gezigt der kijkers op 't kerkhof deed, hoewel zij dezen, onder de schaduw van den boom verscholen en bij 't nog zwakke maanlicht, niet zien kon. Met zekere dorps-coquetterie slingerde zij de los gemaakte kastanjebruine lokken, waar eene boerenmaagd ook anders zoo weinig wil van heeft, om 't hoofd. - "Daar gaat uwe weddingschap," riep Bastiaan half luid. - "Nu," antwoordde zijn makker: "'t is ook maar om een grooten kermiskoek, en de meid zal dien hebben." - "Ja, de koek is minder; maar gij hadt 't toch, voor de eer van onzen Dominé, niet moeten vertellen." - "Ik vertellen? 't Werd zoo hard op gefluisterd, dat de koeijen 't verteld zouden hebben." - "Wat ziet gij nu?" lispelde Govert met een gejaagd hart tot zijn zoon; want de gedaante voor de ramen verdween, en eene schaduw, even als straks, groot maar schemerend, verspreidde zich over de bladeren van den appelboom. - "Waarlijk! de oude man ligt 't gerust aan te kijken: hij verroert ten minste geen vin. 't Is dan toch bij mijn ziel waar! Zie! zij kijkt nog eens om, eer zij naar bed gaat. Ja, ja, we zien je wel, Zeewij! Nu, Ariaan kan zijn zin hebben, maar ik begeer je mijn leven niet." - Nadat er nog enkele woorden uit

den boom en daaronder gefluisterd waren, alsof men vreesde, dat de slapenden er door zouden wakker worden, ging eindelijk 't licht, dat al doffer en doffer brandde, op eens uit. Nu was er, dit wist men, niets meer te zien.'

Het oordeel over deze bladzijden kan zeer verschillend zijn. Het kan bestaan in een glimlach; en denkbaar is het geval, dat men alleen oog hebbe voor het grappig kontrast van de gedekolleteerde Zeewij en haren schilder, den achtbaren Haagschen leeraar. Inderdaad kan men bezwaarlijk zonder eenig meesmuilen den heer Koetsveld aan het slot van zijn verhaal met alle deftigheid hooren verzekeren, dat hij 'door zijne stof gedwongen is geworden om óf alles te verzwijgen, óf het onmisbare niet over te slaan.' Wie dwong er hem toe dit onderwerp te behandelen? en hoe kan een goed pelagiaan als hij dus ontrouw geworden zijn aan de leer van den vrijen wil? Even zeer is het mogelijk, dat men over deze episode uit de *chronique scandaleuse* van het dorpsleven, gelijk de schrijver-zelf zijne vertelling nader omschrijft, bedenkelijk het hoofd schudde. Waartoe die plastische schildering? dat tooneel op het kerkhof? dat gluren in het slaapvertrek van den ouden predikant? Waarom niet aanstonds medegedeeld dat Zeewij een door en door bedorven schepsel was; dat zij in de kraam moest bij een boerenknaap; dat zij haren onschuldigen meester, ten einde hem tot een huwelijk met haar te dwingen, op de schandelijkste wijze zocht te kompromitteren; dat al het op de studeer- en slaapkamer voorgevallene eene onbeschaamde vertooning was, gemakkelijk gemaakt door een aan den ouden man toegediend middel? Doch hier, dunkt mij, is het de plaats om tegen de vooroordeelen der preutschheid zoowel als tegen het onverstand der oppervlakkige jokkernij openlijk partij te kiezen voor den voortreffelijken schrijver. Ach, dat de heer Koetsveld den leeraarsmantel toch menigvuldiger aan den kapstok hing; dat hij niet telkens zelf ons in den mond gaf hem te herinneren aan zijne maatschappelijke betrekking; dat hij het van zich verkrijgen kon voortdurend, gelijk hier, naar niet meer dan één wit te jagen, het edelste van alle! Ook heeft het begraven van zijn talent hem niet gebaat. De ter voordeur uitgezette natuur komt door de achterdeur weder bij hem binnen. Wel is de vaart, waarmede zij op hare schreden terugkeert, menigmaal slechts een pruikenmakersdrafje; doch er zijn ook, en het aangehaalde fragment getuigt er van, er zijn oogenblikken dat zij komt aangeloopen in vollen galop. Ik heb onzen land-

genoot den mededinger van Sue genoemd, en indien ik mij niet bedrieg is die hulde verdiend. Thans voeg ik er bij dat hij tevens aangemerkt kan worden als de vertegenwoordiger te onzent dier andere Fransche school, die daar ginds aan de socialistische opgevolgd is. Als realist doet de heer Koetsveld zoo min onder voor Feydeau als voor Flaubert. De vermetelste tooneelen in *Fanny* en *Madame Bovary* zijn niet vermeteler dan het nachttoilet van Zeewij. Zij zijn alleen minder schoon, omdat zij de pretensie hebben te voegen in een litterarisch stelsel. Acht iemand deze vergelijking een dubbelzinnigen lof, ik gun hem zijn beter inzigt. Mij grieft alleen, ter wille van de vaderlandsche letteren, het inderdaad bedroevend feit, dat een van onze beste auteurs, instede van zijne gaven onafgebroken aan het hoogste te wijden, zijn leven lang in de litteratuur schier niets anders gedaan heeft als zich op sleeptouw te laten nemen door bijoogmerken. Hij kon in alle opzigten een voorganger, een model, een meester zijn, en hij is dit slechts bij uitzondering. Onze afdwalingen had hij kunnen voorkomen, en hij heeft ons integendeel in onze gebreken aangemoedigd. Ten einde een eigenwillig kerkelijk christendom te populariseren, ten einde naar hartelust variatiën te kunnen dichten op salomonische thema's, heeft hij de studie verwaarloosd, heeft geteerd op zijn natuurlijk kapitaal, heeft de les die hij den volke las zelf vergeten, heeft zijn tijd verbeuzeld en zijne krachten bijna verspild.

Doch laat ik niet wederom onregtvaardig worden. Elke vogel zingt zijn eigen lied, en schrijvers hebben met polsdragers dit gemeen dat zij niet verder springen kunnen dan hun stok lang is. Het kan wel niet ontkend worden dat de heer Koetsveld sedert jaren medebehoort tot onze ongeletterde letterkundigen, en dat hij ook in dien zin de vader der nederlandsche novelle is; doch vooreerst zijn er desniettemin door hem, dank zij zijn beter ik, gedurende dat tijdsverloop een zeker aantal zeer oorspronkelijke, zeer fijn geteekende, zeer menschkundige en daardoor treffende bladzijden geleverd; en ten andere - doch deze volzin zou geen einde nemen indien ik al het volgende daarin poogde zamen te dringen, en wat zou de heer Niemann dan zeggen? - Sedert ruim twintig jaren worden twee boeken in ons vaderland, twee hollandsche boeken, meer gekocht en vlijtiger gelezen dan vele andere werken van smaak te zamen; en van het eene dier twee is de heer Koetsveld de schrijver. Ongetwijfeld is de *Camera Obscura* geestiger, vrolijker, verkwikkelijker en meer uit

één stuk dan de *Schetsen uit de Pastorij te Mastland*. Hildebrand is losser van zijne eigen beelden; zijne figuren hebben meer zelfstandige levenskracht; het gaat bij hem menschelijker toe. Doch hetgeen ik telkens verwonderlijker en bewonderenswaardiger vind, dat iemand op zoo jeugdigen leeftijd een in zijne soort zoo volmaakt boek als de *Camera Obscura* heeft kunnen zamenstellen, ditzelfde verbaast mij ook en doet mij in gedachte den hoed afnemen zoo vaak de *Pastorij van Mastland* mij weder in handen komt. Even als Hildebrands *coup d'essai* is ook die van den heer Koetsveld een *coup de maître* geweest. Naar evenredigheid van dezen zijnen eersteling heeft hij zich wel is waar in later tijd niet ontwikkeld; doch wat zou dit? Ontwikkeling was in zekeren zin bij hem niet noodig, want het beste dat hij vermogt voort te brengen is aanstonds door hem afgeleverd. Op een leeftijd dat negen en negentig van de honderd anderen nog naauwlijks weten hoe zij het aanleggen zullen, had hij voor zich reeds opgehouden te tasten, en kende hij zijnen weg, en wist hij waar hij henen wilde. Die zekere maat, waarin het geheim der kracht ligt, schijnt bij hem tegelijk met hemzelven ter wereld te zijn gekomen. Geest en wijsheid gaan, in zijn eerste geschrift het beste, hand aan hand; vaardigheid in het opmerken en rijpheid van oordeel. Daarvan proeven te willen bijbrengen zou een onbegonnen werk zijn; en misschien bewijs ik aan mijne lezers grooter dienst door hen opmerkzaam te maken op eene algemeener eigenschap, die tevens volgens mij de *Pastorij van Mastland* tot een gedenkstuk der nieuwere vaderlandsche letterkunde maakt. Hildebrand is er in geslaagd de beelden van een aftredend geslacht op te vangen in zijnen spiegel en te doen kleven op het papier. Zulke ooms en tantes als ons door hem geschilderd worden zijn er niet meer. Het zijn typen uit een tijdperk van overgang dat niet meer over behoeft te gaan; *bons restes* van onze achttiende eeuw, bijeenverzameld aan den ingang der negentiende. Zoo is ook de *Pastorij van Mastland* de uitdrukking van een maatschappelijken toestand die voor goed tot het verledene behoort. Iemand die in den eersten persoon des enkelvouds het karakter wenschte te schetsen van den hervormden predikant in Nederland gedurende de eerste helft der tegenwoordige eeuw, zou niet anders behoeven te doen als de confessie van den heer Koetsveld aan zijne fiktie ten grondslag te leggen. Deze doorgehaalde teekening zou een portret van treffende gelijkenis zijn. Ware ik een jong meisje van den nieuwen tijd, ik zou voor geen geld ter wereld de echtgenoot van den leeraar van

Mastland willen worden. Eerst de Rebekka van zulk een Izak en daarna de Sara van zulk een Abraham te zijn, welk een lot! Doch Cornelia, steeds huishoudster, bedrijvig en op den penning, nieuwsgierig en een weinig een langtong, tweemalen iederen zondag manliefs bef losstrikkend, ter studeerkamer niet geadmitteerd als na een eerbiedig tikken aan de deur, in de huiskamer achtergelaten wanneer een akademiekennis den herder een bezoek komt brengen, bang voor een winter buiten en onnoozel blijde met een stadsberoep, vier jaren getrouwd en moeder van vier kinderen - deze Cornelia is een kostbare achtergrond. Ware ik meester Baljon, de dorpsonderwijzer, ik zou bij gelegenheid den alleenwijzen predikant trachten te doen gevoelen dat mijn studeren nog in iets anders als enkel pennen-vermaken bestaat. In burgemeester Van der Zandens plaats zou ik niet gedoogen dat de dominé zich voortdurend als het hoofd der gemeente beschouwde. Kon ik voor mijne vrijzinnigheid zulke goede gronden aanvoeren als Pierre du Meaux, de plattelands-heelmeester, ik zou mij op de vergadering van het leesgezelschap den mond niet laten snoeren door den evangelie-dienaar buiten funktie; en indien ik het voorregt had tot de ringbroeders te behooren, zou ik dien jeugdigen kollega, die zoo goed de kunst van hooren, zien en zwijgen verstaat, eens duchtig in de maling nemen. Zoo redeneert gij misschien, en geeft daardoor te kennen dat volgens u de pastor-zelf van Mastland in de naar deze plaats genoemde schetsen eene te voorname en te wigtige rol vervult. Doch wat ik u bidden mag, beroof onze letterkunde niet van een harer naiefste produkten. Die pastor met het pauselijk zelfbewustzijn, die echtgenoot met eene stroopop tot vrouw, die dorpskoning met zijne van zelf sprekende en onbegrensde meerderheid, hij is een fragment onzer volkshistorie van den voorlaatsten tijd. Zijn protestantisme is de formule der goddelijke waarheid-zelve, en hij bezit in zijne prediking, in zijn krankbezoek, in zijn godsdienstig onderwijs voor de jeugd, het eenig alles afdoend geneesmiddel tegen de kwalen des menschdoms. Niemand zoo doordrongen als hij van de magt en de hooge roeping van zijnen stand. Bij de nederige bekentenis van eigen tekortkomingen, niemand zoo innig overtuigd dat onze nationale toekomst aan de verbeterde opleiding van onze toekomstige godsdienstleeraren hangt. Uit dit oogpunt beschouwd is de *Pastorij van Mastland* een boek van groote en blijvende waarde; en wie eenmaal zulk een boek geschreven heeft mag daarna een potje breken.

CD. BUSKEN HUET.

Bibliographisch album.

Lysiae Orationes Selectae. In usum scholarum emendatas edidit H. van Herwerden. Groningae, apud C.M. van Bolhuis Hoitsema. MDCCCLXII.

Onder de gunstige verschijnselen, die zich, te midden van veel dat minder verblijdend is, in de laatste vijftig jaren aan onze Latijnsche scholen hebben opgedaan, behoort zeker niet in de laatste plaats ook dit genoemd en geroemd te worden, dat men hoe langer hoe meer in de keuze der Grieksche schrijvers, welke op de verschillende klassen behandeld worden, met de oude gebruiken en traditiën is gaan breken, waardoor als bij voorkeur de (gezwegen nog van hunne taal) in vorm meest plompe en smakelooze, van inhoud minst ware en oordeelkundige schrijvers en schriften werden uitgekipt: de Bibliotheek van Apollodorus, de Levens van Plutarchus, de Anecdoten van Aelianus, en soortgelijke. Aan die redelooze keuze is het welligt mede toe te schrijven, dat de uitstekende Philologen van vroegere dagen zich betrekkelijk weinig hebben bezig gehouden met het bewerken en uitgeven van die auteurs ‘qui sunt aliquanto quam Alciphron et totum agmen Atticistarum curis nostris digniores.’ Onder die digniores nu is Lysias ‘dignus si quis alius, qui in scholis legatur,’ gelijk Dr. van Herwerden teregt verzekert in zijne Praefatio; en daarom heeft hij, naar ons oordeel althans, een loffelijk werk ondernomen, en - wat niet zoo gemakkelijk was - hij heeft dat werk loffelijk volbragt: de dienst, door hem aan de scholen bewezen, behoort dan ook te meer gewaardeerd te worden, naarmate hare vervulling moeijelijker was. Immers, het is bekend dat, behalve dien van de Characteres van Theophrastus en van een brok van de Geographica van Dicaearchus, geen tekst zóó bedorven en vol van lacunen tot ons gekomen is, als die van de redevoeringen van Lysias, die, niettegenstaande al het voortreffelijke, dat er reeds voor geleverd is door Hollandsche, Engelsche en Duitsche geleerden, nog lang niet zuiver is, en waarschijnlijk wel nimmer geheel zuiver worden zal; welk ongeluk hij echter gemeen heeft met dien van alle

klassieken, maar wat door sommigen (bekrompen als ze zijn in hunne opvatting) der Philologie tot een onschatbaren zegen wordt aangerekend: anders toch, zeggen ze, ware er geen werk voor de kritiek meer.

Die den werkkring der kritiek op zoo onkritische wijze beschouwen, zouden we willen raden, als ze er ten minsten hoofd voor hebben, da Costa's meesterlijke behandeling van Bilderdijks ‘Ondergang der eerste Waereld’ te bestuderen, of ze ook nog mogten begrijpen, dat bij den zuiversten tekst de kritiek juist haar edelsten en verhevensten arbeid vindt. - Tot de zuiverheid van den tekst van Lysias nu heeft ook van Herwerden een stap nader gebragt. In de eerste plaats verdient de orthographie te worden geprezen, waardoor zijne uitgave zich boven al de vorige bijzonder gunstig onderscheidt, en die haar vooral voor schoolgebruik geschikt maakt; zoowel de juistheid, waarmeê, over het algemeen, de Attische vormen van declinatie der naam- en werkwoorden zijn teruggegeven, als ook de vastheid, met welke de elisies en de crases zijn in het oog gehouden. Nu is er, onzes inziens, op de toepassing van het daarin gevolgd systeem wel iets af te dingen, en we beweren, dat van Herwerden soms te ver gaat, soms ietwat willekeurig is; waar hij namelijk de distinctio minor tot leiddraad neemt, omdat daarvoor dan toch niet altoos een zekere maatstaf kan worden bepaald, en we onmogelijk met volkomen juistheid alle rusten zullen kunnen aanwijzen, die de spreker of de schrijver gebruikt heeft of bedoeld: de basis evenwel van het stelsel keuren we volkomen goed. Dat echter ook verzuimen en vergissingen hebben plaats gehad is niet alleen verschoonlijk, maar zelfs bijna natuurlijk, vooral daar de uitgever te dien opzigte geen arbeid vóór zich had; doch al ware dat ook het geval geweest, hij is te bescheiden en anspruchlos - getuige de toon zijner voorrede - dan dat we hem daarover zouden mogen hard vallen. Die fouten zijn daarenboven niet menigvuldig.

Wat de tekstkritiek aangaat, van Herwerden heeft vele verbeteringen der vroegere uitgevers opgenomen, met getrouwe vermelding, aan den voet der bladzijden, van hare auteurs, en er eigene bijgevoegd. Op sommige plaatsen nogtans heeft hij er over het hoofd gezien, die ons toeschijnen aandacht te verdienen.

Dat er vele bedorven plaatsen zijn overgebleven spreekt van zelf; en dat zal ook bij iedere latere uitgave nog wel zoo blijven. - Hiermede sluiten we de algemeene beschouwingen, om over te gaan tot enkele aanmerkingen over de bijzondere artikels.

In de Oratie de Caede Eratosthenis (we nemen degene, die in de gewone volgorde de eerste, maar bij v.H. door toeval de derde is geplaatst) ontmoeten we in §. 4. *ἔχθρ᾽ ἐμοὶ*, voor *ἔχθρᾶ ἐμοὶ*; §. 8. *ἀκολουθήσασα ἡ ἐμὴ*, voor *ἀκολουθήσασ᾽ ἡμὴ*; §. 9. *ἴσα ἔχον*, voor *ἴσ᾽ ἔχον*; §. 12. *ἑορακυῖα ἥκοντα*, voor *ἑορακυῖ᾽ ἥκοντα*; §. 18. *ἐπιτηδείων τίν᾽*; voor *ἐπιτ. τιν᾽*; §. 20. *τἆλλα*, voor *τἆλλα*; §. 21. *τοὔργον*, voor *τοὖργον*; §. 23. *ἐκάθευδον*, voor *καθηῦδον*: verg. evenwel §. 13; §. 43. *οὕτως περὶ*, voor *οὕτω περὶ*, en enkele fouten meer.

Onder de bedorven lezingen viel ons oog op de woorden in §. 4. *πλὴν τῆς κατὰ νόμους τιμωρίας*, waar we stuiten op het gemis van het demonstratieve *τοὺς* vóór *νόμους*. - In §. 8. zouden we *τούτου* vóór *τἀνθρώπου* willen weglaten, om redenen, door Halbertsma aangegeven (Mnemos. XI, p. 206.). - In §. 8. schijnt *καθευδήσουσ᾽* ingeschoven. - In §. 14. heeft Cobet aangetoond, dat voor *ἐνάψασθαι* moet gelezen worden *ἀνάψασθαι*: de lamp was uitgegaan, de vrouw ging die dus bij de buren *weder* aansteken: even als in Xenophons Anab. III, 4, 49. *ἠνάγκασαν* (*τὸν Σωτηρίδαν*) *λαβόντα τὴν ἀσπίδα πορεύεσθαι*, met Cobet gelezen moet worden *ἀναλαβόντα*: S. werd gedwongen zijn schild *weder* op te nemen, dat Xenophon hem afgenomen had. - In §. 19. moet in plaats van *φοιτῶν πρὸς τὴν γυναῖκα* staan *παρὰ τ. γ.*, zoo als dat staat in §. 15. - In §. 20. moet voor *κατηγόρει* zeker wel, weder met Cobet, gelezen worden *κατηγόρευε*. - In §. 20. schrijft v.H. *τὰς εἰσόδους οἷς τρόποις προσοῖτο* (met grammatische verbetering van Dobree's gissing *προσεῖτο*). De gewone lezing *προσίοι*, die geen zin geeft, is al op verschillende manieren getenteerd geworden; ons komt het voor, dat er gelezen moet worden *παράσχοι*. - In §. 22. *εἰδὼς - ὅτι - οὐδὲν ἂν καταλήψοιτ᾽ οἴκοι* kan de part. *ἄν* niet worden geduld. - In §. 26. is het partic. *παραβαίνων* reeds als een flaauw invoegsel veroordeeld. - In §. 32. zijn we geneigd, met Halbertsma, de woorden *ἐφ᾽ αἷσπερ ἀποκτείνειν ἔξεστιν*, als een glossema, te verwerpen. - In §. 5. lees *ὥστε*, in plaats van *ὡς*. - In §. 38. staat tot nog toe, voor zoover ons althans bekend is, onaangeroerd *σωφρονεῖν ἐμαυτὸν ἡγούμην*: dat in deze woorden *ἄν* niet kan worden gemist, heeft reeds Markland gezien; maar het verwondert ons, dat v.H., die tot staving daarvan ten overvloede de woorden aanhaalt uit §. 37, *δίκαιον ἂν ποιεῖν ἡγούμην*, niet opmerkzaam is geworden op de grove grammatikale fout, die er in schuilt: *ἡγεῖσθαι* toch kan niet worden geconstrueerd met een accus. c. inf., wanneer het subject van den objectszin hetzelfde blijft als dat van het hoofdverbum, zoo als hier: zuiver zou dus wezen *σωφρονεῖν ἂν ἡγούμην*, met wegwerping

van *ἐμαυτόν*; maar dat is te eigendommelijk aan Lysias, die veelal de vormen der pronomina reflexiva gebruikt, in plaats van die der personalia (zie §. 5, 6, 10, 15, en in Erat. §. 14, §. 20, enz.), dan dat een afschrijver dien zou hebben ingevoegd: doch daar ontbreekt niets, als men maar goed leest: Lysias schreef: CΩΦPONAN (d.i. *σώφρον᾽ ἄν*) *ἐμαυτὸν ἡγούμην*. - In §. 40. ware *κελεῦσαι* te verkiezen boven *κελεύειν*. - In §. 41, in de woorden, *εἰς οἰκίαν τῶν φίλων τῶν ἐγγυτάτω*, heeft v.H. achter *φίλων* het indef. *του* ingelascht (sommigen veranderen aldus het tweede *τῶν*); maar waarom heeft hij *οἰκίαν* laten staan? - Eindelijk, in de laatste woorden dezer paragraaf, *ἑτέρους δ᾽οὐκ ἔνδον ὄντας κατέλαβον*, is *ὄντας* eene verkeerde bijvoeging; zie §. 23: *τοὺς μὲν ἔνδον κατέλαβον*, en in deze §. zelve: *οὐκ εἰδὼς ὅντιν᾽ οἴκοι καταλήψομαι καὶ ὅντιν᾽ ἔξω*: ook Halbertsma heeft dat opgemerkt.

Veel, onzeggelijk veel is er nog aan Lysias te verbeteren, en ook zelfs daarvoor is het geene onverschillige zaak, dat hij allengs onder de schrijvers worde opgenomen, die men op de scholen behandelt. Het staat toch vast, dat men nooit scherper de fouten en gebreken in een boek, van welken aard ook, ziet, dan wanneer men van iedere letter, van ieder teeken, zich zelven en anderen rekenschap geven moet. Dat de oraties van Lysias, buitendien, voor schoolgebruik allezins geschikt zijn, zeiden we reeds met een woord. We bevelen daarom dien schrijver, en, om hare deugdelijkheid, van Herwerdens uitgave dringend aan, die ook in zijne keus van redevoeringen gelukkig geweest is. We zouden het hebben bejammerd, wanneer hij zijne eerste opwelling van preutschheid niet onderdrukt, en de meesterlijk eenvoudige en boeijende oratie de caede Eratosthenis had weggelaten. Wij weten bij herhaalde ondervinding, hoe die door haren aangenamen en naïven vorm de aandacht der leerlingen wekt en bezig houdt.

Amsterdam.

N.J.B. KAPPEYNE V.D. COPPELLO.

***De Omwenteling in het Zeewezen. Eene Bijdrage tot verzekering der onafhankelijkheid, door M.H. Jansen, Kapitein-Luitenant ter Zee. Dordrecht, P.K. Braat*. 1864.**

Bij den algemeenen doodslaap, waarin sedert geruimen tijd de Nederlandsche Marine is verzonken, mag de verschijning van ‘de Omwenteling in het Zeewezen’, door den Kapitein-Luitenant ter Zee M.H. Jansen, reeds op zich zelve eene verblijdende afwisseling heeten. In een onderhoudend en goed-geordend verhaal geeft de schrijver ons de geschiedenis van het Zeewezen in de laatste vijftig jaren, doorloopt de verschillende tijdperken van hervorming en toont met helderheid aan, hoe geleidelijk in de rij van uivindingen het uitmuntende zeiloorlogschip van vroegere dagen (de roem van alles wat militair zeeman was), is verdrongen geworden door monsters van Monitors en Merrimac's, en hoe inderdaad, welke tegenkanting ook die nieuwe wijze van oorlogvoeren moge ondervinden, de krijgsman, zoowel te land als ter zee, zich zal moeten onderwerpen aan de toepassing dier nieuwe stelsels van oorlogschepen en kustverdediging.

Hoewel nu in het geschrift van den Heer Jansen weinig voorkomt wat niet hier en daar verspreid, reeds elders wordt aangetroffen en als zoodanig aan velen bekend kan zijn, is de groote verdienste van den schrijver voornamelijk daarin gelegen, dat hij uit al die gegevens een geheel heeft zamengesteld en dit heeft getoetst aan een eigen zelfstandig oordeel en meerendeels heeft onderworpen aan een plaatselijk onderzoek, waardoor het juiste van het minder juiste wordt onderscheiden en hij aldus aan zijne medeofficieren de gelegenheid aanbiedt om over deze onderwerpen met eenige meerdere zekerheid, ook voor onze toestanden, zich eene eigene zienswijze te vormen. - Ook voor den zeeofficier, die geruimen tijd buiten'slands is geweest en daardoor geacht kan worden met de latere uitvindingen en proefnemingen minder bekend te zijn, is de verschijning der ‘Omwenteling’ hoogst nuttig, terwijl de populaire stijl, waarin het werkje geschreven is, het geschikt maakt om ook door minder ingewijden, die in 's lands verdediging belang stellen, met vrucht gelezen te worden.

In tegenstelling van vele vlugschriften en op zich zelf staande dagblad-artikelen over dit onderwerp, heeft het geschrift van den Heer Jansen eene degelijkheid, die het lang eene blijvende waarde zal verzekeren en waardoor het ook door staatslieden met vrucht zal kunnen worden geraadpleegd bij de behandeling van onze maritieme aangelegenheden.

Wij meenen hierdoor reeds eene algemeene erkenning van het verdienstelijke van den arbeid des schrijvers te hebben uitgesproken, en hoewel het bestek van dit tijdschrift niet toelaat in vele bijzonderheden te treden, zullen wij toch trachten door een kort overzigt van het werk onze meening te staven.

De ‘Omwenteling in het Zeewezen,’ is in twee tijdvakken verdeeld. In het *eerste* wordt de stoomkracht en het horizontaal granatenvuur behandeld; in het *tweede* de gepantserde schepen. In een overzigt der beide tijdvakken gaat de schrijver na, hoe de toepassing der stoomkracht, vooral na de aanwending der schroef op de oorlogschepen, de beweegbaarheid der vloten heeft verdubbeld en daardoor een natuurlijk bondgenootschap heeft doen ontstaan tusschen leger en vloot, dat op den oorlog in het algemeen van beslissenden invloed is geweest en ten gevolge waarvan de noodzakelijkheid is ingezien, de kwetsbaarheid van vroeger, zoo men meende, ongenaakbare punten door meer algemeene en afdoende kustverdediging te beschermen; en ten anderen, hoe het stelsel van geschoten granaten heeft geleid tot het pantseren van oorlogschepen en omgekeerd, hoe de uitvindingen der getrokken kanonnen, naar de stelsels van Lancaster, Armstrong, Whitworth, Dahlgren en anderen, zich hebben opgevolgd, om op hare beurt de meest onkwetsbare schepen buiten gevecht te stellen. Verder gaat de schrijver na, welke de eindrigting is geweest dier belangrijke omwentelingsperioden bij de drie groote zeemogendheden, Engeland, Frankrijk en Amerika, en de bijzondere beweegredenen, die elk hunner in de nieuwe rigting zoo en niet anders heeft doen handelen, ten einde aan te toonen, dat niet toevallige omstandigheden of individuëele meeningen het rigtsnoer kunnen zijn van het zeewezen; maar dat werkelijk de zamenstelling en wijziging der zeemagt van elken Staat behoort geleid te worden en tot grondslag te hebben bepaalde staatkundige inzigten, opdat nimmer uit gebrek aan overtuiging stilstand ontsta, of wel elk meest geruchtmakend oordeel ingang vinde en tot nuttelooze uitgaven leide.

Aan het einde van het overzigt van het tweede tijdvak, treedt de schrijver in eenige beschouwingen over de uitgaven, welke uit die nieuwe toestanden voortvloeijen, en komt tot de gevolgtrekking dat, hoewel door de pantsering de kleine mogendheden gedwongen zullen worden geene andere rol te vervullen dan eene volgzame, somtijds zelfs lijdelijke, niettemin 's lands weêrbaarheid en de krachtige bescherming van andere nationale belangen, bij eene doeltreffende en zuivere toepassing dezer nieuwe stelsels, in verhouding tot de uitgaven in kracht zullen kunnen toenemen. Tot verduidelijking hiervan, laat de schrijver ten slotte volgen eenige opgaven, berekeningen en verhoudingen van prijzen van houten en gepantserd

materieël en maakt eene vergelijking der meerdere of mindere uitwerking, die van beide soorten van oorlogschepen is te verwachten.

Vau zelven hierdoor geleid op het terrein onzer eigene marine, brengt de schrijver in eene korte toelichting eene welgemeende hulde aan de nagedachtenis van wijlen den voormaligen minister Lotzy, door op eenvoudige wijze de grondslagen aan te geven, waarnaar onder diens bestuur gehandeld is. Hoewel geheel beamende hetgeen de schrijver hieromtrent mededeelt, hadden wij echter liever gezien, dat deze uitweiding ware achterwege gelaten, omdat onwillekeurig de schrijver daarmede gedeeltelijk eene eigene zaak verdedigt, hetgeen naar ons inzien te minder noodig was, wijl de geschiedenis toch nimmer in gebreke bleef de zaken te eeniger tijd in haar ware daglicht te stellen.

Hiermede eindigt de eigenlijke hervorming van het zeewezen en zegt de schrijver in zijn Besluit:

'Wij hebben getracht den geheimzinnigen sluijer op te ligten, waarin tegenwoordig nog de laatste hervorming van het zeewezen der groote zeemogendheden gehuld is. Wij hebben doen zien wat elders in de wereld geschiedt en hoe in andere landen over het onderwerp gedacht wordt, opdat men zou kunnen overwegen wat hier te lande behoort gedaan te worden om de eer en de waardigheid van het land te kunnen ophouden, om de nationale belangen te kunnen beschermen en de onafhankelijkheid van het Rijk te verzekeren.' En zonder nu daaromtrent eene bepaalde meening aan te geven, eindigt de schrijver zijn werk met uit den schat van gegevens, welke zijn voorafgegaan, eene reeks van conclusiën te trekken, vervat in acht en veertig stellingen, waarin de hoofdbeginselen zijn opgenomen, die ook naar onze meening de grondslag behooren te zijn waarop de zamenstelling der nieuwe vloot, de voorziening in het gemis aan voldoend versterkte havens, en de aanvulling der kustverdediging zoowel in Nederland als in Indië zullen moeten berusten. Enkele onnaauwkeurigheden als tot de hoofdzaak minder afdoende, gaan wij meerendeels stilzwijgend voorbij; - de volgende echter verdienen opmerking: op blz. 6, reg. 1-8 wordt gezegd: 'De kogels welke in het laatst der vorige eeuw gebruikt werden, waren eerst niet zwaarder dan 12 en 18, daarna 24, vervolgens 30 pond, en zoo trachtte men altijd gaandeweg zwaarder kogels te gebruiken dan bij andere natiën in gebruik waren. De Franschen voerden in het begin van deze eeuw de 36-ponders in' enz., terwijl toch inderdaad reeds in 1666 alle drie verschillende kalibers bij de Nederlandsche zeemagt in gebruik waren, en in elk geval *de Beschermer* en *de Nieuwe Seven Provinciën*, beide schepen van 90 stukken, gebouwd tusschen 1690 en 1695, behalve met ligter geschut, waren gewapend met

12 kanonnen à	36 pond
18 kanonnen à	24 pond
28 kanonnen à	18 pond[1]

Zoo ook meenen wij met eenige zekerheid te mogen zeggen, dat de granaat-kanonnen reeds in 1844 zoowel elders als hier te lande, behalve op de rader-stoomschepen, op het voor- en achterschip ‘à Pivot’, ook in de bewapening der overige oorlogschepen waren opgenomen, en bij de korvetten, brikken en sommige soorten van kleinere vaartuigen tot grondslag der bewapening dienden, zoodat niet met juistheid kan gezegd worden, zoo als op blz. 8 voorkomt, ‘dat de Vereenigde Staten die het eerst in 1856 in toepassing hebben gebragt.’ Of het wel juist is wat gezegd wordt op blz. 136, ‘dat de hulp door Engeland aan Europa verleend, op het Weener Congres in Overzeesche Bezittingen van Nederland is betaald’, betwijfelen wij zeer, want behalve dat wij van 1780 tot 1813 bijna voortdurend, òf als de erkende òf wel als de geheime bondgenoot van Frankrijk vijandelijk tegenover Engeland hebben gestaan, en het verlies van de vloot en alle Overzeesche Bezittingen (met uitzondering van St. George d'Elmina en Decima) dus uit het regt van den oorlog is voortgevloeid, meenen wij wel zeker te weten, dat de afstand van de Kaap de Goede Hoop, Essequebo, Demerary en Berbice, bij de oprigting van het nieuwe koningrijk der Nederlanden in 1815, is geweest eene vergoeding van de aanzienlijke geldelijke bijdrage van Engeland tot het daarstellen van de barrière-vestingen in België als voormuur tegen Frankrijk, en voor hetgeen wij bij die gelegenheid door den invloed van Engeland meer hebben verkregen dan waarop wij regtstreeks aanspraak konden maken.

En hiermede nemen wij afscheid van de ‘Omwenteling in het Zeewezen’ met den wensch, dat het oogmerk van den schrijver, om namelijk een naauwkeurig onderzoek naar onze eigene toestanden en naar hetgeen wij te doen hebben bij het korps zeeofficieren uit te lokken, en belangstelling omtrent deze gewigtige onderworpen bij de natie op te wekken, ten volle mag worden bereikt, opdat de kwijnende toestand waarin hier te lande het zeewezen verkeert, worde vervangen door een vernieuwd leven en eene op overtuiging gegronde vaste en geregelde beweging.

X.

1 ‘Geschiedenis van het Zeewezen van de Jonge,’ IVe deel, 1^{e} stuk, blz. 552.

Daniel Hooibrenk's kunstmatige bewerking en bevruchting van granen en boomen en hare toepassing op cultures in Indië, door J.J. Rochussen, Minister van Staat. 's Gravenhage, de Gebroeders van Cleef. 1864.

In het geboorteregister der gemeente Oudshoorn, bij Alphen aan den Rhijn, is te lezen dat op den 27sten Maart 1812 aldaar is geboren D a n i e l H o o i b r i n k , zoon van Hendrik Hooibrink, de man die door eene reeks van uitvindingen op het gebied van tuin- en landbouw 'beaucoup de bruit autour de sa personne' heeft weten te maken, en dezelfde is waarop het boekje van den oud-gouverneur-generaal Rochussen betrekking heeft. Thans is de naam eenigzins gegermaniseerd of verfranscht, door het goed nederlandsche b r i n k in b r e n k te veranderen, of welligt is, door het onnoemelijk veel gebruiken, de stip van de i weggelaten en deze letter, door wat vlugtig schrijven, in eene e veranderd.

Hooibrink, wij Nederlanders moeten ons dunkt mij aan den geboortenaam en aan dien van den vader houden, Hooibrink dan heeft negen hoofduitvindingen gedaan, behalve nog eene menigte kleintjes, allen evenwel hoogst weldadig en min of meer den landbouwer, boomkweeker of hovenier verrijkend - mits, en dit is eene schaduwzijde van de zaak, - mits ze bewaarheid worden, in zoover ze niet, lang voordat Hooibrink ze uitgevonden had, reeds bewaarheid waren.

De eerste hoofduitvinding is de kunstbevruchting van granen.

Eene bijuitvinding, het rollen van wintergraan.

De tweede hoofduitvinding, de kunstbevruchting van vruchtboomen.

De derde, het vermeerderde dragen der vruchtboomen door het nederbuigen der takken, met een hoek van bijna 14 graden onder het waterpas, dat is van ruim 86 graden met den loodlijn.

De vierde, het kweeken van aspersies in Augustus en September, door het ombuigen der stengels.

De vijfde, het beletten der opschietende aspersies om groen en oneetbaar te worden.

De zesde, het verfrisschen en toevoeren van lucht aan den bouwgrond door een vuurtje te stoken op de uitmonding van droogleggingsbuizen.

De zevende is eene nieuwe wijze van enten.

De achtste betreft een middel om de zijderups van den Ailanthus te beschermen tegen de vogels, door de boomen in te leggen, daardoor laag bij den grond (en in den slijk!) te houden en met een net te overdekken.

De negende hoofduitvinding is het voortplanten van den wijnstok

op den, volgens Hooibrink, nieuwe, volgens anderen oude, reeds sedert lang in Bourgogne gebruikelijke wijze.

In het boekje van den Heer Rochussen wordt van nog eene bijuitvinding gesproken, het niet dieper dan anderhalf voet onderploegen van den mest, om hem des te werkzamer te maken, een voorschrift echter waarvan 't mij niet bekend is dat ooit wordt afgeweken; behalve alleen in een enkel geval op de Veluwe, waar men de lompen ter bemesting van eiken stekken, bij het omdelven van den grond, op vier voet diepte heeft neêrgelegd; zonder daarvan echter later eenigen invloed op den wasdom der stekken te bespeuren.

Eene andere kleine uitvinding is mij onlangs verteld. Om konijnen te vernielen, stove men eene savoijekool, legge die voor eene heg neder, ga achter die heg, met een geweer gewapend zitten en schiete de konijnen dood, die onfeilbaar *allen* door den geur van het geregt aangelokt zullen worden. De nacht zal daartoe wel de beste tijd zijn, en ik zou dus aanraden om eene goed lichtende lantaarn boven de kool op te hangen.

Deze uitvindingen van Hooibrink hebben aanleiding gegeven tot veel geschrijf; vooreerst zijne eigene sterk klinkende aankondigingen over het neêrbuigen der takken in de Agronomische Zeitung van 1860, over het kunstbevruchten van granen in de Moniteur van 10 September 1863, opgenomen in het boekje van den oud-minister, en vervolgens alles wat over, en voornamelijk tegen, die uitvindingen geschreven is. In het Journal d'Agriculture pratique van Barral, 1863, II, blz. 268, 522 en 1864, I, 193 enz. vindt men het meeste bijeengebragt. Ten onzent zijn de voornaamste zaken zeer juist beoordeeld in het Weekblad van Haarlemmermeer, 1863, blz. 211, en de Landbouwcourant, 1863, blz. 200 en 195, en eveneens door Dr. Rauwenhoff in het Jaarboek der Maatschappij van Tuinbouw, 1864, blz. 98, waar de zaak in zijn geheel besproken en van alle zijden bekeken is.

Nu er reeds zoo veel en zoo goed over deze uitvindingen gesproken is, past het voorzeker niet om in een tijdschrift als de Gids in het breede daarover uit te weiden. Genoeg zij 't om hier aan te stippen dat, zoo er ooit onwetenschappelijk geredeneerd is, men zulks vindt in hetgene Hooibrink zelf, ter verklaring zijner uitvindingen, geschreven heeft, ook gelijk dit herhaald wordt in het boekje van den oud-minister Rochussen. Het zijn vele, klinkende woorden, maar die eene geheele onbekendheid verraden met hetgeen men thans weet van plantengroei, plantenvoeding en plantenvoortteling. De Heer Rochussen erkent zelve ‘geheel vreemd te zijn aan al wat landhuishoudkunde, land- en tuinbouw betreft,’ en heeft zijn werkje door Hooibrink zelven doen overlezen. Niet te verwonderen alzoo dat men hier leest ‘de wortel van boom of plant slurpt door zijne po-

riën de atomen op van den mest, wanneer deze zich heeft opgelost;' van 'azotische en andere atomen, welke de plant behoeft' of 'braakliggen is de grond in de gelegenheid stellen, alle de bestanddeelen, welke de aarde behoeft, uit de atmospheer tot zich trekken', of ook 'door den wortel trekken boom en plant, voornamelijk in het voorjaar, hun voedsel uit den grond, en later, voor een groot gedeelte, door blad en schors uit de lucht.' Het is hier immers alsof men zeide: olifanten en hazen trekken eerst hun voedsel uit de bladeren en kruiden met de maag en later uit de lucht met de longen! Droevig is 't in den tegenwoordigen tijd zulken onzin te moeten lezen; een treurig bewijs voor de onwetendheid van hem die zich niet bewust is onzin te schrijven.

De kunstbevruchting der granen *kan* geen' grooteren oogst bewerken, dan alleen door meer graankorrels in de aren tot rijpheid te brengen; maar een aar met meer graankorrels moet kleiner korrels voortbrengen dan een minder bezette, en het is dus nog zeer twijfelachtig of daardoor grooter gewigt aan graan verkregen wordt. Dit is het eenige wat bij het beoordeelen dier kunstbewerking geconstateerd moet worden en, gelijk Naudin teregt heeft gezegd, nog in 't minste niet geconstateerd is. Alle andere redenen van vermeerderden oogst hangen van andere oorzaken af.

Het rollen van de granen is een van ouds bekend, ook hier te lande veelvuldig toegepast middel, dat onder anderen door vader Thaër, voor zestig jaar reeds, met ijver werd aangeprezen; maar vooral niet met de gecanneleerde rollen van Hooibrink, die, in de eerste oogenblikken reeds, verstopt zullen zijn. De in schijven verdeelde rollen, die de Engelschen daartoe bezigen, schijnt Hooibrink niet te kennen.

Bij het voorstel tot bevruchten door kunst van de vruchtboombloesems, moet men de schouders ophalen! De stampers bevochtigt hij uit de hand met honig, en borstelt dan de helmdraden, opdat deze hun stuifmeel op de stampers uitstorten. De meeldraden zullen beter alléén hun pligt doen dan geholpen door een grove menschenhand!

Reeds tachtig jaar geleden heeft men het nederbuigen der takken bij vruchtboomen aangeprezen. Wij doen hetzelfde bij het leiden van vruchtboomen langs muren en schuttingen, bij het snocijen in het algemeen, en bij het verplanten van perzikken, het belemmeren namelijk van een te welig in 't blad schieten; waarbij echter sterk mesten, als het beste middel om vele, en vooral goede vruchten voort te brengen, niet vergeten moet worden. Neêrbuigen der takken kan wel meer, maar zeker geene betere vruchten geven.

Niet alleen door het ombuigen der stelen van de aspersies, maar ook door het vroegtijdig afsnijden in den voorzomer, zal men de

planten nopen om in den herfst weder eenige uitloopers te maken, maar tevens ook om zich dood te dragen, even als de planten die in den winter door mest tot uitloopen gedwongen worden.

Vrij wat beter middel om aspersies niet groen, als de Franschen, te eten, is om ze te steken zoodra zij uit den grond beginnen te komen, gelijk hier gebruikelijk is, dan om er gekalkte champagneflesschen op te plaatsen, volgens het voorschrift van Hooibrink.

Droogleggingbuizen *zonder* vuur op de uitmondingsbuizen, zullen volmaakt even goed werken dan *met* vuur. De proeven, wanneer ze goed genomen worden, zullen dit zonder twijfel aanwijzen.

De nieuwe wijze van enten is tot dusverre nog een geheim, naar 't schijnt.

De vinding ten aanzien der Ailanthussen is nog gemakkelijker te formuleren dan Hooibrink in zijn voorstel gedaan heeft. Allen die dezen boom kweeken, weten dat hij gemakkelijk door uitloopers, maar nog gemakkelijker door zaad voort te telen is; dat hij zich best tot lage heggen laat snoeijen, gelijk er reeds in 't groot in Frankrijk aangelegd zijn, en dat onze kersen-netten best de vogels weren.

De aangeprezen vermeerdering van den wijnstok in de wijngaarden is, zoo als reeds gezegd is, sedert lang in Frankrijk bekend en wordt voortdurend ten uitvoer gebragt.

De oud-minister en oud-gouverneur-generaal wenscht de uitvindingen van Hooibrink in onze Oostindische bezittingen toegepast te zien.

De kunstbevruchting van rijst, maïs, koffijboomen, ‘notenmuskaat-, nagel-, cacao- en andere (?) boomen’ zal daar wel evenmin tot eenige vermeerdering van den oogst leiden als die van onze europesche granen en vruchtboomen. Dat de bevruchting der vanille en andere orchideën door insekten geschiedt, en dat de kundige Teysman zulks, bij gebrek van insekten, zelve heeft verrigt, heeft niets hoegenaamd gemeens met de operatiën van Hooibrink.

Niet van Hooibrinks ‘atmospherische drainage’, maar van goed, deugdelijk droogleggen, is in de Oostindiën, bij zware kleigronden vooral, evenveel goeds te verwachten als in Europa. Is het mogelijk om voor droogbuizen bamboes te gebruiken, en blijven deze een tiental jaren goed, zoo als de heer Rochussen meent, dan voorzeker is er zeer veel gewonnen en, alleen om dit voorstel, zal men den oud-minister moeten danken dat hij zijn boekje geschreven heeft. Om al het overige wat daarin verteld wordt, had 't gerust achterwege kunnen blijven.

S.

***Eerste grondbeginselen der Natuurkunde, strekkende tot leesboek voor alle standen, hoofdzakelijk tot zelfonderrigt voor jonge lieden en tot handleiding voor onderwijzers, door P. van der Burg. Derde deel, met alphabetisch register en* 193 *tusschen den tekst gedrukte houtsneêfiguren. Vierde thans geheel nieuwe uitgave. Gouda, G.B. van Goor*. 1864.**

Al hetgeen door ons vroeger over de twee eerste deelen van het bovengenoemd werk is gezegd, geldt ook voor het derde en laatste deel. Overal ontwaart men, dat de ijverige S. zich bevlijtigd heeft om zijn leerboek te verbeteren, en bij hetinacht nemen eener wenschelijke beknoptheid, zoo volledig te maken als de populaire strekking veroorloofde.

De S. bezit bij uitnemendheid de gave om de zaken helder en duidelijk uit te drukken en voor oogen te stellen, waardoor dit leerboek tot zelfonderrigt voor jonge lieden (geen jeugdige leerlingen) zeer geschikt is.

De verdeeling in paragraphen en de toevoeging van een alphabetisch register vermeerderen zeer het gemak bij het gebruik.

Wij gelooven met deze korte algemeene beoordeeling der nieuwe uitgave van een werk te kunnen volstaan, hetgeen sinds 18 jaren ongetwijfeld veel heeft bijgedragen tot verspreiding van natuurkundige kennis onder personen van allerlei stand in ons vaderland.

Moge aan de vierde uitgave geen minder gunstig onthaal als aan de vroegere ten deel vallen, en daardoor de kennis dezer schoone en nuttige wetenschap worden bevorderd.

***Causeries Parisiennes, tirées des journaux français. Sciences. - Arts. - Littérature. - Religion. - Morale*.**

N°. 1. *Prevost-Paradol, De la tristesse. - Jules Janin, Une* 1re *représentation à l'Odéon. - Édouard Pailleron, Au hasard*.

N°. 2. *J. Félix, Conférences de Notre-Dame. Première conférence. La critique nouvelle devant la science et le christianisme*.

N°. 3. *De Sacy, Soixante aus de poésie.- Charles Clément, Hippolyte Flandrin. Harlem, A.C. Kruseman*. 1864.

Tout faiseur de journaux doit tribut au malin.

Ge zoudt het de hollandsche dagbladen niet aanzeggen, dat wij een sinds lang vergeten vlugschrift, ten onzent gedrukt, den aardigen regel zijn verschuldigd. De booze, die achter de schermen zit, die de hand in het spel heeft, die zijn deel eischt, - en onze eerzame couranten! Al waart gij voor een omzien het talent van Rochussen rijk, dat even vlug werkt, als lang boeit, al kondt ge tooveren met toetsen, wat zou er teregtkomen van den kwelgeest, die de redacteurs misschien in de kaart kijkt? Iets geestigs, iets aardigs, iets vlugs? Noem dat vers, naar het u lust, eene bekentenis of eene betichting, maar het is bijna tweehonderd jaren geleden, sinds het uit de school klapte; en wees zoo behoudend ge wilt, ge stemt toe, dat de wereld sedert vooruit is gegaan, vooral die der journalistiek. Doch de duivel stond ook niet stil; zoo iemand, hij weet van wijzigen; het verschrikkende legde hij af als iets verouderds, het grove als iets gemeens; talent viel hem nooit te ontzeggen, maar in tact nam hij toe; glad was hij van geboorte, maar door scherts verschalken, leerde hij eerst later; verrast hij u dikwijls als ge, des ochtends of des avonds, het nieuws van den dag inziet? Schaars, zegt ge, schaars; en waarom zouden wij u de uitzonderingen niet toestaan, mits zij maar den regel bevestigen? Waarom zouden ook wij niet erkennen, dat een enkele maal zijne lippen zich schier krullen, een enkele maal zijn nagel haast nijpt? het ware eene veiligheidsklep weigeren: iedere prikkelbare redactie schat er zich zelve de benijde exceptie door! De grootste helft echter dier haften, dat zijn wij eens, de meerderheid, niet enkel der

provinciaaltjens, neen, menig blad, dat in hoofd- of hofstad het licht ziet, heeft er geen zweem van; bij haast alle is Mephistopheles nog zoek. De negentiende eeuw houdt een olijk duiveltjen na, dat wereld heeft, dat niet scheldt, maar prikt, dat weet wat luim is! Hoe vreemd is hij aan die enkele, dubbele of driedubbele onzer bladen, zoo conservative als liberale, die altijd pleiten, en pleitende partij uitmaken voor al wat leelijk is, ‘kwade trouw,’ een overgaande bal, ‘de ondergang der maatschappij,’ van weêrszijde in het verschiet! O eerste vertoog! dat we spoedig zouden zijn vergeten, als het tweede er zich niet op beriep, als het derde er niet nogmaals van gewaagde; o drie leading articles! die niemand leidt, daar ge noch aangenaam bezig houdt, noch prettig praat, noch vermaakt, hoe zou hij deel aan u hebben, die voor maar een ding ter wereld bang is, waarin gij meesters blijkt! O wigtige lessen! waarbij het ons te moede zou zijn, als zaten wij sous la férule, pour servir à l'histoire de mon temps, wanneer ge met die mémoires den statelijken stijl ten minste gemeen hadt, wanneer ge beurtelings vonkeldet en vlijmdet als deze; o wigtige lessen! waarvoor hij de vlugt neemt, mijne heeren! daar ge - verveelt!

Hoe zij zich bedriegen, die beweren, dat men, om door dat duiveltjen te worden bezocht, een bijzonderen aanleg moet bezitten, geest moet hebben, zelfs genie, - als had hij op dit oogenblik u en mij niet beet, wij, die toch op niets van dat alles aanspraak maken. In deftigen stijl, onzen dagbladschrijvers zoo dierbaar, uitgedrukt: om den wille van den geregelden gang der denkbeelden, hadden wij moeten beginnen met, voor wie het niet mogt weten, aan te geven bij welke gelegenheid dat vers geschreven werd. Ziedaar ons verzuim, en nu het uwe: ieder zijn deel. Het was uwe taak geweest ons des bewust op te merken, dat de zoogenaamde aardigheid geen eigenlijk gezegde courant gold en wij dus willens en wetens een citaat misbruikten, enz., enz. Vaar dus voort, wie het vermag bladzijde bij bladzijde te vullen, zonder een oogenblik op te houden, zonder eens om zich te zien, als ons zwak is, tot in de schemering onzer celle toe. Schemering? terwijl het stuk papier voor ons al het licht der lamp vangt, is het langs de donkere gordijnen van venster en boekenkast duister genoeg om er schimmen op voort te doen zweven. En echter, wie naar eene schim zweme, niet die gestalte, niet dat geestige gezigt, forsche neus en flonkerende oogen, niet de goêlijke de la Fontaine, die daar beurtelings in de Nouvelles de la République des Lettres en in de Bibliothèque Universelle snuffelt; staar hem gerust aan, hij merkt u toch niet. Als hij leest, meent ge, loont het de moeite naauwlijks; het zijn de kijkers, die hem kenschetsen; zijn kleeding is geen gâslaan waard, slechts die achteloos omgeknoopte, maar

toch smettelooze halsdoek heeft iets eigenaardigs. Doch dat lachjen om die dunne lippen, verschijnende als hij het half versleten exemplaar der N o u v e l l e s doorloopt, verdwijnende als hij die pas opengesneden B i b l i o t h è q u e ingluurt, dat spel van licht en schaâuw, ons boeit het aan hem als aan de boekskens, beide in het verdraagzame Holland gedrukt. Of herbergde het aan den avond zijner glorieëeuw niet andermaal vervolgden en vlugtelingen? schoon deze verre zijn van zich stil te houden; schoon zij, woelwaters, hun tijd vooruit, die het om waarheid te doen is, zich wel eens nieuwe vervolging op den hals halen. Stil! - meendet gij niet iets melodisch te hooren? Stil, de la Fontaine fluistert, hij, zoo vaak voor distrait aangezien als hij diepst dacht, hij ‘zit te twijfelen als een scepticus,’ of Leclerc, die dat kersversche maandwerk schreef, wel slag heeft van satire; slag, zoo als Bayle dien bezit, blijkens de vele vouwtjens door den bon homme in dat verhavende journaal gelegd. Het eene boekske glijdt van zijn knie, het andere ontslipt aan zijne hand, hij bespeurt hel niet eens; hij zegt, hij zingt, al neuriënde, het welluidend woord, den schalken zet, waarmede wij begonnen. Hoe hij, die nooit zijn verzen voordraagt en er zich toch in verlustigt dit door anderen te hooren doen, hoe hij zich zal vermaken als men de uitspraak toejuicht, als zij in een spreekwoord verkeert!

Eene studie over de waarde dezer dichterlijke kritiek, eene beantwoording der vraag of de la Fontaine gelijk had, toen hij Leclerc c i r c o n s p e c t achtte, maar, zich troostende met: attendons la fin! de uitspraak eener toekomst overliet, die hij niet zoude zien, - eene schets der toenmalige half uitheemsche, half inheemsche letterkunde ten onzent, hoe wij wenschten in staat te zijn die te geven. Als voor haar de lezing der B i b l i o t h è q u e U n i v e r s e l l e voldoende mogt heeten, gevolgd door die der B i b l i o t h è q u e C h o i s i e , in acht en twintig deelen, welke de Leclerc, twaalf jaren nadat hij de eerste had gestaakt, zoo allerbeleefdst begon, door de mededeeling der redenen, welke hem van het hervatten zijns arbeids tot nog toe hadden weêrhouden; luister er even naar, onze zin is toch reeds te lang. ‘La premiere étoit que j'étois occupé à des Ouvrages plus difficiles, et, comme il me sembloit, d'une beaucoup plus grande utilité, s'ils étoient bien executez, que celui de la *Bibliotheque Universelle*. L'autre étoit que je m'étois si fort ennuyé de parler des Ouvrages des Auteurs modernes, sans y rien mêler de plus ancien, quoi que souvent il ne parût presque aucun Livre, qui méritât d'être lû, que je ne pouvois plus souffrir ce travail.’ Als het voor dergelijk tafereel volstond ook de alweder meer dan twintig deelen zijner B i b l i o t h è q u e A n c i e n n e e t M o d e r n e te hebben geslikt, andermaal op verzoek zijner vrienden begonnen: ‘le libraire, aux dépends de qui la *Bibliotheque Choisie* s'imprimoit, étant mort,’ terwijl

hij nog altijd vol ijver is, ‘rompu dans cette maniere d'écrire, par une habitude de tant d'années’, - o douce habitude!- en bovendien daartoe uitgelokt door zijne ‘maniere de vivre dans une Ville, où les Gens de Lettres ne se détournent pas beaucoup les uns les autres, et ne font la cour à personne’, - cercle aimable! - daartoe natuurlijk bovenal in staat gesteld door ce qu'il faut y ‘ajouter la Santé égale que Dieu me fait la grace de m'accorder’ - l'heureux mortel! - wie weet wat wij dan op een regenachtigen dag begonnen? Lang mogt de weg zijn, hij zou zijlanen van den hof onzer letterkunde inleiden, onder onze tijdgenooten door te weinigen betreden. Iets geschorens, iets stijfs ergert hem, die ze van verre gewaar wordt; maar der verrassingen is, ondanks die afgemeten schaduwen, geen einde; maar vernuft doet het geharkte voetpad glinsteren voor wie er den Auteur du Dictionaire Historique et Critique aan zijne zijde heeft. Zoo het niet meer dan liefde voor de nieuwere letteren, zoo het niet tevens kennis der oude eischte, geleerdheid als die tijd gezegd mogt worden te bezitten, geleerdheid, vroeg verworven en levenslang vlijtig vermeerd! Leclerc versus Bayle, - Leclerc versus Burman den ouden! Och! dat de man, die den laatste op zijn duimpjen heeft, voor het duiveltjen, dat hem vroeger plagt te prikkelen, thans nog oor toonde te hebben; het oog er voor verliest hij nooit!

Quelle mer à boire! zucht misschien wie zich had willen aangorden om eene geschiedenis onzer letteren te beproeven, quelle mer à boire! door ons ter kwader ure aan heel die reeks van bibliothèques herinnerd, eensklaps overgebragt in die vista van journaux zoo diep in de achttiende eeuw reikende! journaux littéraires, impartiaux, que sais-je! Er is geen ontkomen aan, - de opvolgers van Leclerc mogen het van dezen in talent niet winnen, met ieder jaar neemt ons belang in hunnen arbeid toe; fransch en engelsch doen zich meer gelden dan latijn; het hollandsch zelf krijgt een hoekjen. En al is dat verre van de plaats der eere te zijn, wie weten wil, hoe de schalke schoone, die geen foei riep als Roemer Visscher haar de frissche lippen kuste, die met Breêro uit spelemeijen ging, voor wie Huygens in iederen leeftijd gaarne het hofkleed ter zijde legde, als zij in 't Voorhout of op Hofwijck zijn huisvertrek binnenstoof of onder zijne linden omsprong, wie weten wil hoe zij, die met den stelleman in zijn kluis nog zoo geestig koutte, hoe zij het gezigt in plooijen zetten, hoe zij zuurzien leerde, de geschiedschrijver moet zich getroosten haar onder die meesters uit den vreemde gâ te slaan! En dat niet maar ‘par curiosité,’ niet enkel ‘par plaisir de connaitre et d'embrasser en tout sens,’ maar ook ‘pour le jugement même,’ ook, ‘pour la vivacité de l'impression et la netteté du choix.’ Slechts zoo toeziende zal het hem begrijpelijk worden hoe, ook door den invloed

van beoordeelaars, die Marivaux haast zedelijker prezen dan Molière, onze oorspronkelijke klucht het tooneel af, de straat op werd gejaagd, waar zij nu wegkwijnt; als er sprake mag zijn van kwijnen voor wie op den hol het langer dan eene eeuw uithield! Wij hebben van den gruwel gewaagd; ons blijft slechts over, lachwekkende oordeelvellingen uit het J o u r n a l L i t e r a i r e bij te brengen, als de lust u bij de lafheid niet vergaat. Hier ziet ge Mr. de la Mothe onzen middelmatigen dichters ten model aangeprezen, - daar ruischt u de lof van Poot toe, uit eene vertaling der Maan bij Endymion, meent ge? ach! neen, d'une Épitre aux Protecteurs de sa Muse. - Waar school de levenwekkende kwelduivel dan, waar de satire? vraagt gij, die van ‘deux Poëtes Hollandois qui se sont distinguez dans le genre sublime’ niet meer hooren wilt, daar gij, ons vooruitgesneld, er al bij hebt gelezen: ‘ce sont M^{rs}. Vondel et Antonides: nous avons à parler à present de M. Rotgans, qui leur a succédé, et qui, selon nous, les surpasse; du moins si l'on compare Ouvrage à Ouvrage et non Génie à Génie!’ Was dan alle geest voor goed geweken, dat zulke gekken niet op hunne beurt werden getuchtigd? meent ge; en zoudt naar de couranten dier dagen grijpen, als ze binnen uw bereik lagen, of het gezond verstand daarin de wijk had genomen en zich wreekte. Wees gerust, zij zullen op de schrijftafel liggen van wie ons eene geschiedenis onzer beschaving belooft. Sedert Macaulay neemt men niet meer uit boeken maar over, versmaadt men noch pamflet, noch volksliedjen. Of echter de oogst eene rijke zal zijn? oordeel niet naar eene enkele air, die wij voor de hand vinden liggen.

Eene anecdote uit de dagen van Koning Friedrich Wilhelm I van Pruissen eischt niet veel inleiding; haar tooneel, het bekende Tabacks-Collegium, werd zoowel door Vehse als door Carlyle gestoffeerd; ons is de eerste de liefste, hij is het natuurlijkst. Stel u een avondjen bij Zijne Majesteit voor, die door George de II^{de} van Engeland ‘mijn broeder, de sergeant’ werd genoemd, om, wederkeerige hoffelijkheid, door Friedrich Wilhelm, ‘mijn broeder, de dansmeester’, te worden betiteld. Stel het u voor, naar ge wilt, te Wusterhausen, maar dan moet het zomer zijn; te Potsdam of te Berlijn, de absolute had, bij de gratie Gods, overal zijn rookhok; wij kiezen de residentie en ziehier de reden waarom. Frederik de Groote heeft dat vertrek van zijn even doorluchtigen als dwangzieken vader vereeuwigd: ‘la chambre rouge avec les nues de tabac, qui composent la moyenne région d'air de la chambre.’ Is het goed fransch? maar het nikkertjen mag niet in ons varen, we zijn op den drempel van wie het ons wel verleeren zou. Hartstogtelijk rooker, die monarch, hartstogtelijk halende en blazende; door geen hofstoet omringd, die heeft hij bij zijne troonsbeklimming met een enkelen pennestreek

naar den duivel gewenscht en gezonden; louter krijgsliên om hem heen, oversten en generaals. De groote zilveren bierkan staat midden op de tafel; ieder der manhaftigen heeft eene kruik en een glas voor zich, en rooken doen zij uit goudsche pijpen, rooken, dat het een aard heeft. Digt en dik wordt de dampkring, bedwelmend bovendien door het bier; de blaauwe borden rondom den schoorsteen zijn al lang voor ons verdwenen; daar gaat ook de pronk van dat aanregt, op zijn hollandsch ingerigt, zoo het heet. Welk een gewolk, welk een geblaas; al rookt hij niet, in het laatste is Seckendorf meester; gij hoort zijn geluid, eene vleijerij, die hij boven den Vorst von Dessau voor heeft, maar met zijne pijp spelende. ‘Bravo, Seek!’ roept het origineel van de vreemdste soort den eerste toe; het origineel, dat, toen hij den zetel beklom, het uitgeven van dagbladen te Berlijn heeft verboden, daar zij toch niets anders inhielden dan artikelen uit den vreemde overgenomen. Gelukkig voor menige redactie dat hij niet meer regeert! - aan andere oevers dan die van de Spree althans; daar is de zucht om te hooren wat het overig Europa zegt, tegenwoordig de heerschende niet. Gelukkig intusschen ook voor Berlijn, dat hij niet langer den schepter zwaait; want het verbod mogt hij intrekken, genade vonden er de inheemsche dagbladen, de duitsche, bij hem niet om; al wat hij zich in den tabakswalm laat voorlezen, het zijn buitenlandsche. Als een van deze eene vertaling eischt, Gundling is ter hand, Gundling, zijn gunsteling, een geleerde in een hofnar verkeerd, Gundling, om wiens vriendschap Oostenrijk en Rusland wedijveren, de karikatuur, die ons walgen zou, als des konings grappen met hem het nog niet meer deden. ‘Waarom hapert de kerel?’ zegt Zijne Majesteit, als de man midden in zijne vertolking eener hollandsche courant, - was het de Opregte? - steken blijft; ‘lees op!’ Gundling begint op nieuw: ‘Volgens berigt uit Potsdam is aldaar een vleugelman overleden van de grenadiers, om hunne lengte befaamd,’ en aarzelt andermaal en - houdt weêr op. ‘Befaamd?’ klinkt het grimmig uit de wolk, ‘en wat verder?’ - Gundling vermant zich: ‘bij de opening van het lijk is het gebleken, dat de man twee magen had maar geen hart!’ Plomp schijnt u de geestigheid, er is van geen duiveltjen sprake; - doch de koning schatert het uit om zijn eigen inval. ‘Schrijve hij,’ heet het tot Grundling, ‘schrijve hij dien courantier, dat zijn verslag correct is, zeer correct; maar dat hij eene bijzonderheid heeft vergeten te vermelden, en wel die, dat de overledene een hollander was,’ Onder al de toejuichingen hooren wij: ‘ook plomp!’ en zijn het eens, volkomen eens met dien variant van het handgeklap.

Une trouvaille! het geviel omstreeks die dagen, dat l e C h e f d ' o e u v r e d ' u n I n c o n n u geschreven werd, dat Saint-Hyacinthe

als een wesp om Burman gonsde, en Burman stak; maar de betrekkelijke waarde van het J o u r n a l d e l a H a y e voor onze letterkunde blijkt gering; slechts vormde het Van Effen. Slechts? och, loop dit oordeel over twee onzer dichters eens door, eer gij u aan de uitdrukking ergert. A propos van versificatie is de beurt aan vader Cats: ‘Le seul M. Cats, grand Pensionnaire de la Hollande, a évité ces défauts: Ses vers sont aisez, coulans, bien cadancez; et peut être ses Ouvrages n'auroient ils jamais perdu l'estime qu'ils acquirent d'abord, si certaines chevilles favorites, qu'on y trouve très-souvent, ne les avoient decreditez auprès du Public. D'ailleurs sa diction est pure et naturelle, ses pensées fines et délicates, ses descriptions exactes et agréables. Ce Poëte a de plus parfaitement bien touché les passions; il intéresse, il attache ceux qui le lisent, pour peu que leur esprit, libre de prévention, n'impose pas silence aux sentimens de leur coeur.’ - Avis au lecteur, en nu Vondel, à propos de génie: ‘Ce Poëte avoit le génie excellent, nous n'en disconvenons point et même nous croyons pouvoir dire à peu près de lui, ce que M. de la Motte dit d'Homère: dans quelque Siècle et dans quelque Pais qu'il eût vécu, il eût été grand Poëte: Et si dès sa jeunesse il avoit perfectionné ses talents par les études, s'il avoit puisé le bon goût dans les sources de l'antiquité, s'il avoit vécu dans un Siècle et dans un Païs ou la Poësie eût été cultivée, il y a grande apparence que ses Ouvrages auroient égalé, ou surpassé même tout ce que les Anciens et les Modernes ont fait de plus merveilleux. Mais par malheur pour Monsieur Vondel, il conmença à grimper sur le Parnasse Hollandais sans le secours d'aucune étude,’ etc., etc. - Développons l'utilité et du Latin et des Logiques, et déchirons à belles dents zijn treurspelen! - de Vondel met Roskam en Rommelpot ligt buiten, Vondel de lierdichter gaat boven hun begrip. Intusschen zij het verre van ons blind te zijn voor wat dat tijdschrift verdienstelijks had; Swift maakte er ook ten onzent opgang door; Steele en Addison werden bekend, de H o l l a n d s c h e S p e c t a t o r voorbereid. Toch hebben de engelsche letteren voor haren aanwassenden europeschen invloed grooter verpligting aan de *Bibliothèque Anglaise*, in die dagen te Londen geredigeerd, te Amsterdam gedrukt. Wij beuren de boekskens een oogenblik uit het stof, dat hen en hunne tallooze mededingers zoo vreedzaam overdekt, blazende op, om de vraag te opperen: was de Armand de la Chapelle, die er in het negende deel voor uitkomt, dat hij niet langer achter de gordijnen mag zitten luisteren, dat men hem als redacteur heeft herkend, ‘the Reverend’ who dwells in ‘White-Row, Spittlefields, London,’ was hij dezelfde als de schalk van dien naam, door welken Jacques Saurin later te 's Hage zoo lastig werd gevallen? O dat duiveltjen!

De zienersblik is eene zeldzame gave, het talent de teekenen des tijds, waarin wij leven, goed te onderscheiden, al schaarsch genoeg; laat ons, die er niet mede bedeeld zijn, de weinige bevoorregten niet te zeer benijden, - er verloopt vaak meer dan een menschenleven eer het vermoede wordt verwezenlijkt, het verwachte vervuld. Wat al worstelingen, wat al teleurstellingen tusschen beide tijdstippen! Hoe dikwerf is, bij den laat opgekomen oogst, hij, die de eerste zaadkorrels strooide - vergeten! Het is hard, - maar haalt het bij de bitterheid, in ons binnenste de overhand nemende, als wij aan den avond van ons leven ons zelven niet mogen verhelen, dat wij onzen tijd verkeerd inzagen, dat wij dien vergeefs bestreden? Het zijn gepeinzen waarin wij ons een oogenblik verdiepen, de beide eerste bekende, de beide eerste beroemde Luzac's gedenkende, Elie en Etienne, deze de groote anonymus, gene de man, die der Gazette de Leyde hare vermaardheid verwierf. Het begin van de Préface der Bibliothèque Impartiale, in 1750 verschenen en negen jaren lang voortgezet, het maandwerk (eerst bij Jean Luzac et Elie Luzac, fils, Leyde, vervolgens bij Elie Luzac, fils, Göttingue et Leyde uitgekomen) gaf er aanleiding toe. Wilt gij hooren hoe zij luidt? ‘Deux sortes d'Ecrits periodiques partagent l'attention du Public; ceux qui rendent compte des évènemens qui arrivent dans le Monde Politique, et ceux qui font connaitre l'etat de la Republique des Lettres. Les premiers ont une vogue beaucoup plus générale, parce qu'ils sont du ressort de tout le monde, et qu'il n'y a point d'Etat, ni de Profession, qui ne puisse s'allier avec la curiosité de savoir les Nouvelles Politiques. Surtout quand les affaires sont en fermentation, et que les Etats éprouvent quelques-unes de ces grandes crises, auxquelles ils sont de tems en tems exposés, l'attention redouble, et le caractere de Nouvelliste devient un mal contagieux. - Il s'en faut beaucoup que les mêmes circonstances favorisent la publication des Journaux Litteraires. Il n'y a presque ancune Classe de Lecteurs, qui y prenne un interêt bien vif. Le Peuple, qui ne se promet aucun fruit de leur lecture, ne l'entreprend pas. Les Grands, occupés de tout autre soin, en regardent à peine nonchalamment le titre, et poussent rarement l'effort jusqu'à le conserver dans leur mémoire. Il ne reste donc que les Gens de Lettres; et il est rare que le debit qu'ils procurent enrichisse les Libraires. La médiocrité ordinaire de leur fortune leur fait regretter les moindres depenses, trop heureux de subvenir au nécessaire.’ De schets had ongetwijfeld de verdienste van actualiteit in zeventienhonderd vijftig; er zijn trekken in die ons, honderd jaren later, nog dagelijks in het oog vallen. Twee mannen echter, twee vernuften, bestemd om het gelaat der dingen op het dubbele gebied in zoo velerlei opzigt te verkeeren, waren niet slechts

reeds geboren, waren er allerwerkzaamst aan begonnen; mogt de eene er nog eerst onlangs de hand aan hebben gelegd, de coup d'essai was een coup de maitre geweest; de andere bleek in vollen gang, en die gang had vaart! Het zij verre van ons te beweren, dat Etienne Luzac - de courantier - voor den laatste geen oog had; integendeel, zoo hij meer dan een bespiegelend deel nam in de boekskens die voor ons liggen, hoe bewonderde hij hem. Intusschen niet onvoorwaardelijk; hij, die zijne nieuwstijdingen zoo voorzigtig schiftte, die zooveel op strekking zag, die voor alles juist wilde zijn, die weinig opmerkingen over de voorvallen waagde, die het oordeel door derden deed uiten, de behoedzame bovenal, - mededinger van een dagblad, dat de schare nog het onpartijdige gelooft, - hij moest zich dikwijls ergeren aan dat alles durvende, aan dat zoo vaak louter verdichtende vernuft, 't geen nog meer vlugmaren verspreidde dan hij. Elie daarentegen, die bij de maatschappij de uitgave van L a M e t t r i e had goed te maken; Elie, laat ons geheel billijk zijn, die gestudeerd had als weinigen, wien de logica het diêrste ter wereld was, de dialecticus bij uitnemendheid, hij greep den andere nameloos aan, in de volle overtuiging zijns hoofds, dat hij gelijk had, dat hij drogredenen te keer ging, vonkelend, schitterend, blinkend, al wat ge wilt, maar toch drogredenen, die hij ontleedde en ontzenuwde, die wegstoven als rag in den wind. Onwillekeurig strekte onze blik, bij de laatste woorden, verder, dan de dagen der B i b l i o t h è q u e I m p a r t i a l e reiken mogten; haar ophouden was, reeds vóór die worsteling, door de redactie aangekondigd met de zonderlinge woorden: ‘nous annonçons sa fin: cette fin est dans la nature des choses.’ Of daartoe de V a d e r l a n d s c h e L e t t e r o e f e n i n g e n hadden bijgedragen, intusschen verschenen, valt hier niet te onderzoeken; met de verklaring van ons anachronisme keeren wij terug tot den indruk, door de twee lichten, toen aan den europeschen hemel stralende, op de Luzac's gemaakt, voor zooverre zij bij de uitgave van dit maandschrift voorzaten. Voltaire en Rousseau worden er, ja, in vermeld en gevierd, - en payant leur tribut au malin; - noch de geldzucht noch de twistziekte van den eene loopt vrij; over de zonderlingheid van den andere gaat de zweep; doch de lof en de laster van beide beheerschen daarom de boekskens niet. Er wordt meer ruimte beschikbaar gesteld voor de taaije vertoogen over allerlei Academies, de Koninklijke Zweedsche en de Koninklijke Pruissische, het Instituut van Bologne en de Academie de Chirurgie, dan voor de vermaardste hunner schriften. Ge treft er eene Historie de la Patrie in aan, sans fin, de Hollandsche Graven en Klaas Kolijn; - tot eene Méthode de faire éclorre des poulets au moyen d'un feu de lampe, toe! Van groote ingenomenheid met een der beide vernuften geen zweem: Voltaire, zijne vlei-

jereijen van Frederik boetende, of Voltaire op Ferney zijn vijanden uitlagchende, - het tijdstip maakt weinig uit, hij was zijnen tijdgenooten altijd te gaauw, - Voltaire verschalkte onze Bibliothèque Impartiale, als hij zoo velen deed, met een brief - van een derde, - door hem gesteld; de drukker ontvangt een reclame en deze wordt geplaatst zonder partij te kiezen; slechts voegt de man van het vak er bij: ‘éditeur’ ne puis, ‘imprimeur’ je suis. Onder de extraits, het toenmalige technische woord voor wat later recensie heette, vindt gij een opstel over Feitama's vertaling der H e n r i a d e ; maar even goed een opstel over van Winter's A m s t e l s t r o o m en de R o t t e s t r o o m van Smits. Oog heeft de redactie, oog voor America als voor Japan; oor toont zij te hebben voor Haller en Gellert, voor Rabener en Kaestner, voor Pope en voor Fielding; - maar voor geen der twee eigenaardigste gestalten der gansche eeuw, noch voor die des spotters, wiens veder heldenzwaard en vorstenstaf in gezag en glorie voorbijstreefde, noch voor die des zwervers de menschen moede, hijgende naar de ruste van het graf, verrast u bij haar de onderscheidende, de waarderende blik. Vreemd schijnt het ons, altijd op den afstand die ons van hen scheidt, dat zoo min de eene als de andere Luzac de magt begreep, de toekomst voorzag, aan stijl beloofd; stijl, waarin beide die zoo verscheiden geniën, vaak met elkander twistende, om den voorrang dongen, waarin zij, elk op zijne wijs, om het zeerst meester bleken. Vreemder dat noch deze noch gene vermoedde, hoe zij, ieder op zijne beurt, voor het groote publiek vraagstukken behandelden, die vroeger boven of buiten zijnen kring waren gebleven; dat zij, dit anders doende dan weleer was geschied, bevalliger en boeijender, spelende en niet schoolsch, hun gehoor zagen aanwassen met den dag; een gehoor, altijd gretiger luisterend, altijd opgetogener toejuichend. Vreemdst dat zij niet opmerkten, hoe de geest van den een en het gemoed van den ander, door eene nieuwe proza en door eene nieuwe poëzij, - te glimlagchen om iedere dwaasheid, niet louter persiflage; te luisteren naar de stem der natuur, niet louter paradox; - der schare schitterende en streelende werelden ontsloten; haar, door den ondergang der bestaande, eene betere belovende! Alsof wij in dien eisch niet te verre waren gegaan, niet te veel hadden gevergd; alsof die vreeze zich met den ouderdom niet over hen had verzwaard! Alsof Elie Luzac haar niet bevestigd zag, toen hij zich zelven bekennen moest, dat hij geen wederpartij was geweest, den droomer Rousseau opwegende; ‘de fransche wapenen hadden in zoo weinige dagen weêr omgeworpen wat de pruissische pas hadden opgerigt.’ Alsof Etienne Luzac niet gevoelde, dat de vermetele Voltaire overwonnen had, toen zijn neef den americaanschen opstand in zijn conservatief blad dorst verdedigen; ‘toen deze de partij der patriotten koos!’ Sombere levensavond na den

vergeefschen strijd! die gelukkig niet lang werd gerekt; - zouden zij het hebben gewenscht om uit de puinhoopen een nieuw gebouw te zien verrijzen, om negentiendeëeuwers te worden? In één opzigt misschien: ja! Schrijvers als ze waren, zouden zij den gelukkigen greep hebben gewaardeerd, door de nieuwere letterkunde gewaagd, zouden zij eene der aardigste harer scheppingen voor het algemeen hebben genoten en geschat: een vorm, die zoo gedwee zich voegt, die zoo goed past voor het vernuft en het gevoel door de beide geniën vermaakt en gewekt!

'Wie met de hedendaagsche fransche dagbladen meer dan oppervlakkig bekend is, weet, hoe daarin, hetzij bij wijze van feuilleton, of van kritiek, of van aanvulling, medegedeeld worden de voortreffelijkste studiën van Frankrijks beroemdste schrijvers en redenaars. De namen te noemen van Sainte-Beuve, Laboulaye, Taine, de Sacy, Prevost-Paradol, Philarète-Chasles, Scherer, Jules Janin, St. Marc Girardin, - mannen van onderscheiden rigting en geestesarbeid - is voldoende om in volle herinnering te brengen, welke uitnemende opstellen, evenzeer uitmuntende door keurigheid van vorm als degelijkheid van gehalte, de Parijsche hoofd-dagbladen sedert vele jaren plegen te verspreiden.' Ziedaar den aanhef der kleine prospectus, waarmede de C a u s e r i e s P a r i s i e n n e s ons worden aangeboden; ziedaar het zegel gedrukt op onze stelling, dat de klove tusschen tweëerlei publiek, waarover de Luzac's klaagden, is gedempt, dat het volk onzer dagen allerlei leven des geestes medeleeft. 'Dergelijke stukken te bewaren in een leesbaarder en meer blijvenden vorm dan die van eene courant, zal wel geen ongepaste wensch geacht worden. Ze te vertalen, zou zijn zonde plegen aan de taal waarin ze gedacht en met meer dan algemeen gewaardeerde kunst geschreven werden,' - hier houdt de verklaring van den Heer A.C. Kruseman, w a a r o m hij het werkjen wil uitgeven, op; zij wordt gevolgd door eene mededeeling der wijze h o e hij het denkt te doen en der v o o r w a a r d e n . Over de bevoegdheid der hand, die kiezen zal, bewaart hij 'een zedig stilzwijgen'; zij blijke best, zegt het, uit het verscheidene en veelzijdige der opstellen zelve. Alreeds is die gebleken, alreeds wisselen in de drie nommers, welke naast ons liggen, onderwerp en behandeling aardig af; - doch hebben wij, wie het zoo zwaar valt maar verslaggevers te blijven, die door ons vernieuwd snuffelen in die oude bibliotheken en journalen niet tot het geloof aan de nuttigheid der korte begrippen zijn bekeerd, hebben wij over het plan geene o p merking meê te deelen, die eigenlijk eene a a n merking is? Waarlijk geene?... Schort het aan onze lamp of aan onze oogen, het schemert ons op dit goede schrijfpapier, - toch zitten wij in geen grilligen petroleumschijn, toch rooken wij niet! Wie fluistert daar van dagen, toen

de hollandsche pers gaarne een handjen hielp om het twistvuurtjen, dat aan den haard van de letterkunde onzer naburen flikkerde, wat helderder op te doen vlammen? toen Voltaire om onze treken uit zijn vel sprong; toen Rousseau, de ook door ons gekwelde Rousseau, de bescherming van zijn vriend Rey inriep? Als dat handgewrijf is, dan zijn het schrale knokkelen, die warm willen worden; een gesmoorde lach, - een gegrijns. - Schuil maar weg, plaaggeest! schuil weg achter die gordijn; verre van iets, dat naar dergelijke aardigheden zweemt weêr te verlangen, wenschen wij dat de sluijer, dien de tijd over al die ongeoorloofde plagerijen, al die onkiesche prullen heeft gespreid, zich verzwaarde tot digt wordens toe, als de saai die u daar dekt! Onze boekhandel bekent dat zij heeft gezondigd, maar zoekt het niet weêr te doen; wat wij gaarne bij deze C a u s e r i e s zouden zien gevoegd, het is een woord tot inleiding van deze bijdrage, tot toelichting van gene; het is eene voorstelling der schrijvers, die de eersten zouden zijn om voor de hoffelijke begroeting dank te zeggen. Geschiede het nog in eene voorrede, die voor alle blaam van baatzucht vrijware, door het bewijs te leveren, dat een evenknie hen te gast noodde; dat het Nederland onzer dagen, overdrukkende, niet maar nadrukt. Het zal het minste opstel uit den bundel niet blijken, als de hand die nu de letterkundige voortbrengselen schift op hare beurt over die letterkunde schrijft. Neen, olijkert! neen, die, uit den hoek weêr op die boekskens gewipt, ons daar uittart, ons tergt, beet- zoo als gij wenschtet - beet zult ge ons niet hebben; beet, door ons te doen omtrekken wat er in die stoffe schuilt, wat die schets schenken kan.

Zelfs geene poging al de verscheidenheid te doen opmerken, waaraan de verschenen afleveringen rijk zijn, zullen wij beproeven. Het zou een andere greep zijn in de taak van welke de schikker dezer kabinetstukjens zich te kwijten heeft; het zou het genot der verrassing rooven aan de vele lezers, waarop het boeksken, hopen wij, weldra zal hebben te roemen. Ieder zoeke zelf - voor een paar woorden ten bewijze der waarheid onzer beeldspraak is nog plaatse - ieder zoeke zelf in deze verzameling dat opstel, waarvan de stijl zweemt naar de manier des meesters, dien het ons wil doen kennen: lijnen, op welker juistheid weinig valt af te dingen, al wenschtet gij beide, schilder en schrijver, meer gloeds toe. - Er is in deze pas ontsloten galerij, onder de vijf of zes hoofden, onzen blik prijs gegeven, een pruik, maar een parijsche onzer dagen; een toupet de tulle chevelu, ieder haartje is glad gestreken, langs den hals en aan de slapen; ge zoudt zweren dat het natuur, dat het haar was. Wij hebben ook van die pleitbezorgers de pruiken ten onzent, kieschkeurige, overkieschkeurige luî, die ten langen leste de voorkeur geven aan een naturelletje boven zoo'n wilden bos van haren, hoog den

schedel ontsprongen, golvende langs de schouders, manen die de toorn schudt en waarmeê de liefde speelt; maar wat wij niet hebben, het zijn zoo welriekende wateren, het is olie die zoo glanst; noch geliktheid, noch gladheid ergert u meer, om het kunststuk dat er door geboren wordt! - Geleidelijke overgang is een genot, waarvan men verzocht wordt afstand te doen, als men zich aan eene tentoonstelling waagt; vindt er dus niets vreemds in, dat u eensklaps een geestelijke, van wie weet welke orde, aanblikt. Ge zijt waarschijnlijk niet van zijne kerk, maar de man boeit er u niet minder om: zooveel ernst houdt zich met geene kleine geschillen bezig; oogen als deze zien schermutselingen voorbij, om de heilige banier op te heffen, waar de slag hevigst woedt! We twijfelen er aan, dat hij u meêslepen zal; wat zijn geest vermoge, de klove die tusschen u beiden gaapt, dempt zij niet; maar hem te hebben gehoord, is een genot, dat u lang zal heugen. - En toch zien wij u langer, toch zien wij u het langst stilstaan voor den mijmeraar, wiens gelaatstrekken echter meer van den denker dan van den droomer hebben. Het drijvende ligt echter niet in de natuur dier oogen, meent ge; ge zoudt hen het verre zien van den valk willen toekennen. Het beeld voldoet u maar half; om hem volslagen regt te doen, herinnert uw geheugen zich het genie, dat over den geest der wetten schreef: ‘de adelaar, die de wieken klepte in een kooi!’ Thans echter is alle toorn verre van hem, daar hij er in slaagt u zoo weemoedig te stemmen, daar gij u met hem in de geheimenissen der droefheid verliest, en hij dieper vragen op uwe lippen lokt, dan onze wijsbegeerte weet te beantwoorden. - Waar is de schare gebleven, die hier straks met ons schroomde den hiel van de laars te doen hooren, die het dunne schoentjen zachtkens voortschuiven deed? Waar zij is, ginds bij dat geestige gezigt, snappend en schaterend, ja, maar zich ook aangenaam en aardig verlustigend in het vernuft, dat haar toetintelt; ziet ge die mercière hare mantille niet plooijen? onze Mephisto, over de hoofden heenzwevende, oogt haar na; en zijn knikjen is den kunstenaar eene verdiende hulde.

‘Laat ons het Proza bewerken: de echte Poëzij zelve zal er bij winnen!’ o, onze broeders van den gilde! dacht Geel misschien, toen hij den raad gaf, aan het meesterschap, door onze buren over stijl verworven, aan den invloed op de beschaafde wereld, dien zij er zich door verzekerden? Hij had er de Ouden te lief voor, zegt deze; toch vertaalde hij Sterne, is het weêrwoord van gene. Verre zij het van ons vonnis te wijzen, verre eene eenzijdige studie aan te bevelen; - maar zouden wij niet gezegd mogen worden zijn wenk te volgen, beurtelings bij elk onzer buren een kijkjen nemende, en dan ten onzent zelf beproevende wat ons het best van de hand wil gaan?

Het valt ten minste te beproeven; het zou onheusch zijn, zoo wij elkander niet toewenschten, dat wij mogten slagen. Wij doen het van harte, onzen medearbeiders als ons zelven; wij doen het wat maandelijks, wat wekelijks, wat dagelijks verschijnt; wij doen het hen, die wij beet hadden, en hen die ons bij gelegenheid zullen beet nemen, allen om het zeerst. ‘Il en est de la pointe de l'esprit comme d'un crayon; il faut recommencer à le tailler sans cesse;’ - het is een woord van Sainte-Beuve, dat Geel genoegen zou hebben gedaan, waarvan de begaafde fransche auteur dag aan dag de waarheid staaft. Als wij ons krijt, dat zulke grove krullen geeft, of het gansche publiek bijziende ware; als wij ons potlood, dat soms zoo stomp blijkt, of het niet er op aankwam hoe breed eene lijn van lof wordt; als wij onze werktuigen, en onze zinnen, wat meer scherpten, zoude de uitdrukking er niet bij winnen, de indruk niet duurzamer zijn? Laat u toch niet weêrhouden door de vrees, dat wij dan louter meesterstukken zouden leveren! Onze eigene bittere ervaring in dat opzigt buiten rekening gelaten, het heeft slechts aan onze onhandigheid gehaperd; gesteld, gij waart zoo gelukkig! gelooft ge niet dat ge dan het genot zoudt hebben verhoogd van duizenden? het genot ook van hen, die, als wij de veder wegwerpende, met ons, maar in edeler zin dan de Musset meende, u toejuichende, zouden zingen:

Un homme peut casser son verre
Quand il a bu de ce vin-là.

W.D - s.

Dienstbare wijsbegeerte.

Het Wezen der Kennis. Een Leesboek der Logika, door Mr. C.W. Opzoomer. Amsterdam, 1863.

De wijsbegeerte heeft in Nederland weinig bijval gevonden. Men achtte haar onvruchtbaar, koud als ijs en vooral neologisch: drie ernstige grieven bij een volk, dat op eerlijke winst, een huiselijken haard en vaste beginselen gesteld is als op de hoogste belangen des levens. In deze drie punten is alles begrepen wat het meerendeel voor den stoffelijken, gezelligen en gemoedelijken mensch noodig rekent; al de rest is ‘liefhebberij.’ Men liefhebbert in vrije uren met hengelriet of strijkstok, met een schelpen- of een boekenkast. Maar liefhebberen met zijn verstand is reeds een gevaarlijke onderneming. En met wat verbazing wordt dan hij begroet, die tegen alle aangenomen regels in, denker in de eerste plaats, en eerst daarna welvarend, gezellig, ja, godsdienstig verlangt te wezen! Want het verstand is geroepen, de middelen te beramen, om aan de drieledige behoefte, waarbuiten niets behoefte is, te voldoen: eerst als er tijd overblijft, mag het, mits onder behoorlijk toezigt, wat uit spelen gaan.

Descartes, de vader der nieuwere philosophie, bezorgde ons een Balthasar Bekker; regtvaardiging genoeg van de alarmkreten, door de theologische scholastiek geslaakt. Nog vreeselijker scheen in zijn tijd Spinoza; zijne leer verspreidde zich toen minder dan die van zijn franschen voorganger, doch den naam van een echten denker verdient hij des te meer. Alles had hij veil voor de vrijheid van zijn denken. Zijn belang bij de wereld om hem heen maakte hij door de meest beschei-

dene leefwijze zoo gering als mogelijk; tot zijne eigene hartstogten toe werd alles voor hem het voorwerp van bedaarde en onpartijdige overweging; want ‘den zamenhang tusschen den geest en de geheele natuur te doorzien’ was voor hem het doel van zijn leven. Een zoo volkomen verstandsmensch heeft voor menigeen iets spookachtigs. Een maanbewoner, in ons midden verschenen, zou met geen grooter bevreemding, zoo niet ontzetting, zijn aangestaard.

Later werd de wijsbegeerte bepaald lastig, en de verwondering verkeerde in verontwaardiging, de tegenzin in tegenweer. De achttiende eeuw, op genieten uit van hetgeen de vaderen veroverd hadden, ontving uit Engeland en Frankrijk theoriën, vrij wat meer populair dan die van Spinoza, en die het regtstreeks gemunt hadden op den bestaanden toestand der maatschappij. Demokratisme, deïsme en materialisme dreigden de overhand te verkrijgen op het gezag van de Heeren en van den Bijbel, dien steun en beschermeling tevens der republiek. De gevaarlijke wijsbegeerte door een eigen wijsbegeerte te bestrijden, - dit, gevoelde men, was onraadzaam. De voorzigheid eischte, dat wie het bestaande steunen wilde, dit zijn eigenlijk doel geen oogenblik uit het oog verloor; de ontboeide rede (dit was gebleken) moest vroeg of laat gevaarlijk worden.

Toen Kant verscheen, en verscheidene schrijvers hem ook bij ons trachtten in te leiden, is het niet veel beter gegaan. Niemand schijnt het te hebben verstaan, op een klare, cordate, bescheiden en doeltreffende wijze de zaak der wijsbegeerte aan het hart te leggen van alwie er eenigen aanleg voor had. Een Wyttenbach, uit de aristokratische hoogte van een toenmaligen leydsch-literarischen katheder, vermorzelde met weinig moeite dien reformator, evenals men te Leuven van oudsher Luther en Calvijn te pletteren slaat. Daarop volgden in Duitschland de wijsgeeren van het Heilig Verbond, met Fichte, Schelling, Hegel aan het hoofd, met hun doorgaans onleesbaren stijl, hunne titanische pogingen om oud en nieuw, traditie en onderzoek, despotisme en vrijheid tot een zich noemende hoogere eenheid te verbinden. Hoe men dezen hier te lande uit een totaal onwijsgeerig oogpunt veroordeeld heeft, daarvan kan men zich bij Borger (*de Mysticismo*) gaan overtuigen. Schoon zij ook hier enkele aanhangers gevonden hebben, waren toch de toongevers in de geleerde wereld het altijd eens met van Heusde:

‘Wij willen geene philosophie op zichzelve, als de speculative is, gelijk zij door deze hare benaming van zelf aanduidt. Wij willen bij het philosopheren eenvoudigheid, goed gezond verstand en daarbij ook voornamelijk goede beginselen, die vooral niet met die onzer godsdienstleer strijden.’ Dat wil zeggen: in het overgangstijdperk onder koning Willem I werd van de wijsbegeerte gevergd, dat zij niet te veel inspanning eischte, dat zij nergens afweek van de gangbare meeningen (in de wandeling het gezond verstand geheeten), en dat zij met de tot nog toe bekende behoeften des gemoeds gedurig ruggespraak hield.

Wat er teregt kon komen van een dus aan handen en voeten geboeide wijsbegeerte, heeft de school van van Heusde dan ook bewezen. Er is beweging gekomen in de geesten; doch straks verhief zich de vermanende vinger der oude meesteres, der dadelijke behoefte van den nederlandschen mensch. Nergens durfde men doortasten, nergens regt luisteren naar de inwendige stem, die ons dringt om alle dingen naar ons beste vermogen tot in hun wortel na te sporen. En niettemin, toen door alle andere wetenschappen heen het voorbeeld der buitenlanders tot ons doordrong, toen er beginselen noodig werden om bij een jonger geslacht de magteloos geworden traditie te vervangen, - toen is van Heusde's philosophie de rust der regtvaardigen ingegaan. De een en ander beproefde zijn heil bij de halfslachtige duitsche professoren van den jongsten tijd; doch meer en meer begon men volkomene v r i j h e i d te eischen v o o r h e t v e r s t a n d, op deze éene voorwaarde, dat aan al de andere uitingen van 's menschen aanleg dezelfde vrijheid worde gelaten.

Dit nieuwere beginsel met kracht te hebben voorgestaan en aan een tal van leerlingen ingeprent, is volgens mij de groote verdienste van den hoogleeraar Opzoomer.

Ik voeg er dadelijk bij, wat mij steeds als de Achilleshiel van zijn stelsel is voorgekomen. Het is de beweegreden die hij heeft voor zijne vrijverklaring des verstands. Niet daarom is het hem te doen, dat het zijne eigene doeleinden onbelemmerd trachte te bereiken, maar dat het gewigtiger diensten bewijze bij de vervulling van behoeften die niet zijne eigene zijn. De houding des hoogleeraars doet ons denken aan die van sommige abolitionisten in Amerika, die den zwarte willen vrijlaten *niet* omdat hij als onze medemensch een natuurlijke

aanspraak op zelfstandigheid heeft, *maar* omdat het huren van vrije negers voordeeliger uitkomt dan het onderhoud van slaven. De heer Opzoomer, jurist en publicist, daarenboven steeds bezig met godsdienstige vragen, heeft bij de beoefening der wijsbegeerte een ander belang dan zijzelve. Voor hem heeft de verstandelijke ontwikkeling geen eigen regt, maar zij is een gewigtige hefboom tot hervorming van maatschappelijke en religieuse instellingen, die naar zijne overtuiging op den ouden voet kunnen noch mogen voortbestaan. Zijn punt van uitgang is tweederlei: de maatschappij en dan ook het gemoed. Zijn drijfveer is niet die waardoor de wijsbegeerte-zelve in beweging wordt gebragt. Daarom vinden wij hem onophoudelijk bezig met hetgeen om haar heen ligt, haar begrenst, op hare ontwikkeling van buitenaf invloed heeft, en zelf haren invloed ondervindt. Haar eigen leven, haar oorsprong in 's menschen geest, haar eigenaardig streven, komt eerst in de tweede plaats in aanmerking. Van geheele hoofdstukken in hare geschiedenis mist hij daarom den sleutel; waar zij hare eigene taak zonder omzien vervolgt, berispt hij haar als een onnutte dienstmaagd. Wie haar zou willen vernietigen, vindt in hem een welsprekend tegenstander; daarentegen moet zij zich getroosten, zijne aanwijzing te volgen in hetgeen zij ten bate der zaak, waaraan hijzelf zich eigenlijk heeft toegewijd, verrigten gaat, - of hij schaart zich aanstonds onder hare bestrijders. Daarbij heeft zij in zijne handen den grootsten haast om bijval en toepassing te vinden. De afgemeten gang der oude logica moet daarom ophouden, en de betoogtrant worden aangenomen van den redenaar, die een stelling aan het groote publiek meer van de gunstigste dan juist van alle zijden wil vertoonen.

Ik zal mij in dit opstel beijveren om duidelijk te maken, dat ten gevolge van het standpunt, door den heer Opzoomer niet in, maar omtrent de wijsbegeerte ingenomen, zijn stelsel te lijden heeft aan leemten en willekeurigheden, die het beneden de wetenschappelijke hoogte houden waarop de aanhangers der school het meenen te zien staan. Zelf overtuigd, dat ons staatkundig en godsdienstig leven aan den vooruitgang dringende behoefte heeft, geloof ik echter niet, dat de zelfstandigheid der wijsbegeerte daaraan mag worden ten offer gebragt. Al houdt men haar voor een tijd in bedwang, zij moet toch op den duur, zoo goed als de kunst, de godsdienst en wat niet al, hare vleugelen ontplooijen, of het nationale leven lijdt er-

onder. Het heeft behoefte aan de degelijkheid eener v r i j e , niet aan de bruikbaarheid eener d i e n s t b a r e wijsbegeerte.

Het is hier mijne taak niet, na te gaan, aan welke schrijvers menig deel van 's hoogleeraars systeem althans in beginsel ontleend is. Hijzelf doet in de voorrede van zijn 'Weg der Wetenschap' (1851) dankbare vermelding van 'hen die in het grootste gedeelte van hetgeen deze logica bevat, zijne onmiddelijke voorgangers zijn.' Twaalf jaren later, bij de uitgave van het 'Wezen der Kennis', is er enkel sprake van 'mijn stelsel', dat, schoon 'beter uiteengezet' dan in het vroegere boek, 'onveranderd' is gebleven. Dus sprekende, neemt de auteur thans alle verantwoording op zich, en geeft hij ons het regt om de g e s c h i e d e n i s zijner studiën van het o n d e r z o e k zijner leer gescheiden te houden.

Wij kunnen dit o n d e r z o e k (hier ter plaatse uit den aard der zaak beknopt) naar aanleiding van zijne eigene geschriften gevoegelijk verdeelen in twee gedeelten. Bij het eene bewegen wij ons meer op historisch, bij het andere vooral op theoretisch terrein.

I.
Wetenschap en wijsbegeerte.

De grondslag, waarop het geheele stelsel van prof. Opzoomer is gebouwd, staat in de eerste paragraaph van den 'Weg der Wetenschap' aldus in het kort maar volledig beschreven (de hoofdpunten heb ik onderstreept):

'*Behoefte* leidt den mensch tot *handelen;* handelen is zonder *kennis* onmogelijk. Daarom *moet hij streven* naar kennis van de natuur, van den mensch, van de maatschappij. Maar zij blijft zwak en beperkt, totdat de verstrooide kundigheden tot een geheel worden *vereenigd*, en door *verdeeling* van den arbeid de eene wetenschap in een aantal wetenschappen gesplitst wordt.

Maar die verdeeling van het werk heeft in eenzijdigheid en *bekrompenheid* hare kwade gevolgen. Niets kan er tegen be-

hoeden dan de *wijsgeerige* behandeling der wetenschappen, die te volmaakter is, naarmate de wijsgeeren met meer deelen der kennis innig vertrouwd zijn. Zoo heeft de wijsbegeerte met al de afzonderlijke wetenschappen *den inhoud gemeen*, en moet er dus ook in vorm, in uitdrukking mede overeenkomen.'

Tegen misverstand waarborgt ons de uitbreiding, aan deze woorden elders gegeven. Ook in zijn nieuwste werk begint de schrijver[1] met de opmerking, dat de mensch *omringd* is door natuur en maatschappij. De natuur kan hem genot doen smaken of leed berokkenen. Het is hem dus te doen om het eene te bestendigen, het andere te weren. '*Om meester* van de natuur *te worden*, moest hij eerst haar bescheiden dienaar, haar *leerling* zijn.' Waarom den medemensch niet evenzoo behandeld? Hierin belet hem vooreerst een 'geheimzinnige band,' die overal tusschen natuurgenooten bestaat. Ten tweede de banden des bloeds en der neiging. Ten derde een zeker pligtgevoel, in zijn oorsprong even geheimzinnig als de genoemde band, maar niettemin daarvan wèl te onderscheiden. Eindelijk is de mensch niet altijd magtig genoeg om zijn naaste als een stuk natuur te behandelen, waarvan hij zich zou kunnen meester maken. De behoefte die men aan elkander heeft, wordt zoodoende meer ingewikkeld: eensdeels treft het wedervaren van anderen mijzelve meteen, anderdeels kunnen die anderen mij beletselen in den weg leggen.

Het middelpunt der geheele beschouwing wordt dus het wedervaren van den mensch, of wel zijn toestand in zooverre de natuur, de evenmensch of de geheele zamenleving daartoe bijdragen. Dat hijzelf, door zijn aard en aanleg, reeds aan dien toestand een groot aandeel heeft, komt niet in aanmerking. Evenmin, dat zijn behoefte-zelve het uitvloeisel is van zijne persoonlijke eigenschappen; ook niet, dat zijn handelen, zijn streven naar kennis van hem uitgaat en hem kenmerkt. Van daar, dat de zelfkennis, het beroemde *γνῶθι σεαυτὸν* van Delphi, het hoofddoel van alle groote wijsgeeren, hier met schijnbare onbaatzuchtigheid wordt gebragt onder het hoofd eener algemeene 'kennis van den mensch.' Maar het zelfbewustzijn, dat reeds in zijn aanvang met het bewustzijn eener buitenwereld gepaard gaat (al moeten beide eerst langzamerhand tot klaarheid komen), houdt volstrekt niet in, dat ik een exemplaar

1 Wezen der Kennis, blz. 4 vv.

ben van een geheel menschelijk geslacht. Integendeel, eerst de maatstaf mijner zelfkennis, aan de verschijnselen der buitenwereld gelegd, noopt mij, om uit het totaal der buitenwereld een menschdom af te zonderen, en in mijne gedachten scheiding te maken tusschen natuur en maatschappij. En niettemin, die twee blijven in mijne voorstelling en in die van iedereen steeds objecten tegenover het subject dat er behoefte aan heeft, en ze op zijne beurt behandelt en beschouwt. Al heeft men van de termen subject en object schromelijk misbruik gemaakt, toch zijn zij te goed om af te schaffen.

De blik, dien iemand op een onderwerp heeft, verraadt zich dikwijls in bijzonderheden van zijn stijl. ‘Behoefte leidt den mensch tot handelen’; zoo sprekende doet men de behoefte als bewegend beginsel op den voorgrond treden. ‘De mensch, door behoefte geleid, begint te handelen’; dadelijk herneemt de mensch zijne regten als subject; de behoefte en de handeling zijn de zijne.

Dat de heer Opzoomer de fundamentele beginselen der wijsbegeerte averegts opvat, door eerst aan de behoefte en dan eerst aan den mensch te denken; - in deze opvatting der philosophie ligt eigenlijk het geheim van zijne oppositie tegen bijna al hare beoefenaars. Hem die oppositie ten kwade te duiden, ze te beschouwen als een blijk van bekrompenheid of dergelijk gebrek, ware onredelijk; want zij is het natuurlijk gevolg van het doel, om welks wil hij zich eigenlijk met de wijsbegeerte inlaat. Hij komt tot haar langs een anderen weg dan de eigenlijke wijsgeeren; en zijn eigen gang van denkbeelden wordt door hem zeer natuurlijk overgedragen op ‘den mensch,’ den normalen of generieken mensch, dien hij in de plaats stelt van het subject, hetwelk ieder in zichzelf waarneemt. Leert de geschiedenis, dat de werkelijke mensch een anderen weg gevolgd is, dan heeft onze schrijver de twee gewone middelen bij de hand. Eensdeels verandert hij de geschiedenis naar hetgeen hij begrijpt dat had moeten gebeuren; anderdeels betreurt hij de onloochenbare afwijkingen als afdwalingen van het regte pad. Alle dogmatici deden dus van ouds, en doen zoo nog met goed gevolg tot heden.

Aanvankelijk dan kent ‘de mensch’ volgens hem geen ander doel bij het verzamelen van kennis dan de praktijk[1]. Van

1 Wezen der Kennis, blz. 5.

lieverlede begint hij in de opgedane kundigheden zekere punten van overeenkomst op te merken; hij komt tot soorten van kundigheden en houdt deze soorten of groepen uiteen onder den naam van wetenschappen. Reeds hier echter zien wij een nieuw element ter sluiks in de verklaring optreden. Gelijk een wig aanvankelijk met de haarfijne snede in het hout binnendringt, om zich eindelijk in hare volle breedte daartusschen te werken, zoo gaat het hier met een beginsel van oneindige gevolgen. Hoe zou het mogelijk zijn, uit de drijfkracht der u i t w e n d i g e behoefte de g r o e p e r i n g van iemands kundigheden af te leiden? Hoe kan zich de primitive mensch, die enkel in beweging wordt gebragt door honger en liefde (gelijk Schiller het uitdrukt), een oogenblik laten ophouden bij een improductive bezigheid als het verdeelen van kundigheden in onderscheidene loketten; wanneer hij zijn tijd òf aan een *dolce far niente* òf aan het vermeerderen van zijn hebben en weten zou kunnen besteden? Van tijdbesparing en dergelijke praktische voordeelen op den langen duur weet hij nog niets: eerst de ondervinding zou hem die kunnen leeren. Het kan dus wel niet anders, of door het groeperen-zelf moet een dadelijke behoefte bevredigd worden; en deze hebben wij niet ver te zoeken, want aan elken vriend van studie is zij bekend genoeg: het is de behoefte aan o r d e . Den mensch is het eigen, dat hij orde, verband, eenheid te midden van het vele wil zien; en waar hij ze niet ziet, wil bevorderen en tot stand brengen. Hierin ligt zijne redelijke natuur. Deze is het, die hem onvoldaan maakt te midden der grootste genietingen die hem de buitenwereld aanbiedt, indien niet tevens die buitenwereld zich aan hem vertoont als een ordelijk geheel. Van daar dan ook zijn streven naar wetenschap, onderscheiden van dat naar een stapel van nuttige kundigheden.

Had onze schrijver die eigenaardigheid van den mensch niet stilzwijgend in zijn betoog opgenomen, - ware hij eenvoudig bij de uitwendige behoefte gebleven, - dan ware er op het ontstaan der wetenschappen niet anders te vinden geweest dan de verschillende aanleg der individuën. Door niemand worden al de veelvuldige behoeften, die zijne betrekking tot de buitenwereld medebrengt, in eenparige mate ondervonden. Een gedeelte van iemands belangen zal dus ijveriger door hem behartigd worden dan al de rest; en de kennis, die daartoe betrekking heeft, zal in dezelfde verhouding toenemen. Van daar

verdeeling in de totale kennis van het menschelijk geslacht, daar de een het best kent wat hem gezond houdt, de ander wat hem tegen wilde dieren beveiligt, en zoo vervolgens. Zoo is er dan een jagtwetenschap, een geneeswetenschap, een wetenschap omtrent spijsbereiding, enz. Deze verklaring schijnt den heer Opzoomer niet te zijn ingevallen; hoewel zij later, in het vervolg der geschiedenis, zeer dienstig zou zijn om het ontstaan der akademische faculteiten te verklaren. Maar dat zij toch bij hem niet zonder invloed is gebleven, blijkt daaruit, dat hij met een veelheid van wetenschappen begint (in strijd met de eerste eischen van het streven naar eenheid, dat eigenlijk aan de wetenschap het aanzijn geeft); en buitendien ook uit de indeeling der studievakken, te vinden op blz. 4 en vervolgens van den ‘Weg der Wetenschap.’

Nog duidelijker treedt het beginsel eener oorspronkelijke redelijke behoefte te voorschijn, wanneer wij nu vervolgens vernemen, dat de groepering der kundigheden ‘een hoogst belangrijke omwenteling’ was[1]. Van nu af ‘lokt’ de bereikte hoogte der wetenschap tot het doen van nieuwe vragen. D.i. de verkregen kennis wordt nu zelve een prikkel die den mensch tot onderzoek aanzet; immers iets ondenkbaars tenzij men zich een eigenaardige, theoretische behoefte naast de praktische voorstelt. ‘Het naaste doel der wetenschap is niet meer vrucht maar licht.’ Met dat al, schoon de ‘vrucht’ der wetenschap vaak te ver ligt om ze te zien, ‘toch blijft de geest er op gerigt’ (waarschijnlijk omdat 't muist wat van katten komt) en ‘van de ondervinding leert men, dat *onderzoekingen, schijnbaar onpraktisch*, vaak der praktijk het beste *dienen*.’

Juist wat ik zeide van sommige abolitionisten in Amerika.

Intusschen geeft dit van den wetenschappelijken mensch een wonderlijk denkbeeld. Wat hij volgens den schrijver doet, is blijkbaar een jagt op avontuur. In zijn jeugd heeft hij zich laten verlokken om de vrucht (het wild) minder dan het licht (het natuurgenot) te achten. Al verder en verder is hij het maagdelijk woud ingegaan, waar hij niet weet of de vangst rijkelijk zal uitvallen, maar waar de nieuwheid van het landschap hem bekoort. In 't eind begint zijn geweten te poperen: hij moet eraan denken, thuis te komen met wild, veel wild. Gelukkig echter herinnert hij zich voorbeelden van anderen, die, voort-

1 Wezen der Kennis, blz. 5 vv.

wandelende als hij thans, nieuwe jagtvelden ontdekt hebben; nu maakt hij zich wijs, dat het hem daarom te doen is, en spoedig is hij weer in de struiken verdwenen.

Neen, van die halfslachtige houding, waarbij het eene hem als ‘naaste doel’ voorzweeft, en toch zijn geest op het andere blijft ‘gerigt,’ weet de echte onderzoeker niets. Wie zal gelooven, dat de astronoom, bij zijn pijnlijk uitmeten van het naauw merkbare kringetje, door een vaste ster aan den hemel beschreven, - of de scheikundige die zijn leven veil heeft voor een hervorming in de theoretische chemie, - of de taalkenner te midden van semitische woordvormen en keltische naamsafleidingen, - wie zal gelooven dat zij nog in de verste verte aan de praktische gevolgen van hun moeitevollen arbeid denken? De eigen behoefte aan natuurleven en maatschappelijk welzijn spreekt immers oneindig luider door hare nabijheid dan die van het late nageslacht! Niet het n a a s t e , maar het e e n i g e doel, waarvan iemand in de hoogere streken der wetenschap nog bewustheid heeft, is *licht*. Dat licht bevredigt een behoefte, die altijd of ten minste op dat oogenblik dringender is dan al de andere. Geheel oog voor zijn voorwerp, vraagt zoo iemand niet naar vrucht, maar naar licht-alleen. Zijne bemoeijing met de buitenwereld is geheel belangeloos; d.i. hij verlangt haar niet naar zijne hand te zetten, niet de voegen in haar harnas te ontdekken, ten einde haar aan zich en de zijnen te onderwerpen; maar het is hem eenvoudig te doen om haar als een geheel te doorzien, daargelaten *welke* bijzonderheden zij aan zijn blik vertoonen zal.

Geheel verdwijnt nu het groote beginsel der uitwendige behoefte uit het betoog, om voor het andere, stilzwijgend opgenomene plaats te maken, wanneer de heer Opzoomer de wijsbegeerte uit de vele wetenschappen laat ontstaan[1]. ‘De beoefenaars dier wetenschappen loopen telkens meer gevaar’ om door versnippering van het onderzoek ‘in eenzijdigheid en bekrompenheid te vervallen.’ Om dit te voorkomen, wordt de wijsbegeerte in het leven geroepen. Zij heet ‘eene nieuwe wetenschap, die zich in het middelpunt van alle wetenschappen plaatst, en zich tot taak stelt, niet alleen haar verband

1 Wezen der Kennis, blz. 8 vv.

en haar aller methode te begrijpen, maar ook uit de bouwstoffen, waarmede zij haar voorzien, één gebouw te maken, uit de studiën, die zij haar leveren, éene groote schets van het heelal in al zijne deelen, OPDAT overal dezelfde gang van ontwikkeling, de heerschappij derzelfde wetten zigtbaar worde, en *de oneindige wereld zich openbare als eenheid*, als een wereld van zamenhang en orde.' In dit woord: *opdat*, ligt de stelling opgesloten, dat de mensch een behoefte heeft, door den schrijver niet genoemd, een eigenaardige behoefte om de wereld als een geheel te aanschouwen. Immers terwijl hij de wijsbegeerte nog gaat opbouwen, onderstelt, verwacht, anticipeert hij reeds een eenheid, orde, zamenhang, die hij bij ondervinding nog niet kent. Van waar dit? Had hem een goede genius alvast in het oor geblazen wat hem de wetenschap nog niet openbaarde? - Niets blijft ons ter verklaring over dan het streven des verstands, dat naar het aanschouwen van een alles omvattende orde dorst als het hert naar de waterstroomen.

Het ligt in den aard van zulk een natuurlijk streven, dat het aanvankelijk gerigt is op het groote geheel, om zich eerst allengs, bij de ondervinding dat één verstand zich niet met alles bezig houden kan, te specialiseren. Wanneer de wetenschappelijke belangstelling ontwaakt, zal men dus eerst éene wetenschap of wijsbegeerte moeten verwachten, en eerst later een veelheid van wetenschappen. Hetgeen er vóor de wijsbegeerte aanwezig was, kan enkel een aantal praktische kundigheden zijn, gelijk een ambachtsman er bezit, die ten deele door den zamenloop der omstandigheden, ten deele onder den prikkel der uitwendige behoefte zijn eigendom zijn geworden, en elk wetenschappelijk karakter missen.

De toets van deze beschouwing wordt ons geleverd door de geschiedenis. Azië en Afrika kunnen wij daarlaten, want de ontwikkeling der europesche wetenschap begint bij de Grieken. Hier vinden wij geene 'wetenschappen' vóordat met Thales de 'wijsbegeerte' optrad, maar enkel een zekeren voorraad van kennis van dezelfde soort als b.v. de weerkennis van een bevaren matroos of de warenkennis van een bekwaam makelaar in onze dagen. Hetgeen zich bij de ionische denkers afzonderlijk begint te vertoonen als w e t e n s c h a p p e l i j k e o f w i j s g e e r i g e arbeid van den geest, dat lag vóor hen nog met

godsdienst en poëzij bijeen in de m y t h i s c h e beschouwing der dingen. De eerste wetenschap was reeds de eerste wijsbegeerte; en houdt men de definitiën van prof. Opzoomer vast, dan verdiende zij den laatsten naam veel meer dan den anderen. Daarnaast liep de bemoeijing om voordeelige kennis[1] ongehinderd voort; totdat de Sophisten op het denkbeeld kwamen, de wijsbegeerte aan die bemoeijing dienstbaar te maken. In plaats van een overtuiging die zich door de natuur der voorwerpen leiden liet, stelden zij, gelijk Brandis het uitdrukt, de willekeur, die enkel naar persoonlijke doeleinden streefde, en werden zoodoende afvallig van de philosophie. Van waar dit verschijnsel? - Het wijsgeerig-wetenschappelijke streven, in de eerste plaats op eenheid in de voorstelling der wereld gerigt, had de positive kundigheden, in het dagelijksch leven en op buitenlandsche reizen verkregen, verbruikt: het bleek, dat zij zich alle niet in éen stelsel wilden voegen. En de sophist, de praktische man van meer talent dan ernst, begreep, dat hier voordeel te behalen viel. Philosophie in vollen ernst was, naar het hem scheen, iets onuitvoerbaars; maar met den schijn daarvan liet zich de menigte nu eenmaal imponeren, en door middel van de verkregen oefening van het vernuft liet zij zich overreden: twee zaken, voor iemand die zijn belang verstond, ganschelijk niet te versmaden.

Sokrates oordeelde er anders over: hij wanhoopte niet aan de zaak der wetenschap omdat zij in anderhalve eeuw niet was tot stand gekomen. Doch op twee dingen drong hij aan: op een balans der voorhandene resultaten en op een breedere basis van positive kennis. De echte wijsgeer, die de wijsheid om harentwille zocht, als onontbeerlijk voor den mensch die in volle mate mensch wil zijn, spreekt uit het onderwijs van Sokrates. Ware het hem te doen geweest, gelijk Opzoomer het ergens voorstelt, om een verandering van o n d e r w e r p voor het verstand, zoodat men zich in 't vervolg bij vragen bepaalde waarbij de zamenleving meer dadelijk belang had, - dan zou hij tevreden zijn geweest met wèl geconstateerde, en nu voortaan getrouw overgeleverde en toegepaste resultaten. Maar neen, hij kenmerkte zich als echte wijsgeer door zijn streven naar eigen, persoonlijk weten, dat bij een ieder weer op nieuw uit de gronden moest worden opgehaald.

De waarheid van het bekende gezegde: dat Sokrates de wijsbe-

1 B*άναυσός τε καὶ ἀνελεύθερος* noemt haar Plato, de Legg. I, 644 A.

geerte uit den hemel naar de aarde overbragt, ligt in iets anders dan in een verandering van onderwerp. Hij begreep, dat zij niet langer als een godin in de hoogte mogt blijven troonen, wachtende op de offergaven der wereld onder haar; maar dat zij alwat zij noodig had, in persoon behoorde te gaan opzoeken. Eerst hier vinden wij de kiem eener ‘wetenschap’ in onderscheid van ‘wijsbegeerte.’ Sokrates' bijzondere wetenschap was de ethiek. Daarna komt Aristoteles, van wien eerst de organisatie en verdeeling der wetenschappen dateert.

Aristoteles is het ook, die, met de geschiedenis vóor zijn tijd beter bekend dan een onzer, mijne verklaring van den oorsprong der wijsbegeerte geheel bevestigt. ‘Alle menschen,’ dus schrijft hij[1], ‘begeeren van nature het *weten*... 't Is blijkbaar dat men om den wille van het weten’ (of het inzigt in de dingen, *τὸ εἰδέναι*) ‘naar kundigheden’ (*τὸ ἐπίστασθαι*) ‘streefde, en niet ter wille van een toepassing hoegenaamd. Toen alles voorhanden was, wat men noodig had tot nooddruft en beschaving, begon men zulke kennis te zoeken. Het is derhalve duidelijk, dat wij haar niet wegens een doel, buiten haarzelve gelegen, nastreven; maar gelijk hij een vrij mensch heet, die om zijns zelfs wil en niet ten behoeve van een ander bestaat, zoo is ook deze de eenige wetenschap die vrij mag heeten; want zij-alleen is om haars zelfs wil.’

De heer Opzoomer daarentegen, gewapend met de voorstelling van hetgeen ‘de mensch’ doet, of behoort te doen, heeft met den werkelijken aanvang der wijsbegeerte volstrekt geen vrede. ‘Jammer maar’ zegt hij[2], ‘dat zij terstond een verkeerde rigting nam.’ Juist de opmerking der klokhen, die het door haar uitgebroede eendje terstond naar het water ziet loopen. ‘In jeugdigen overmoed waande ze zich voor een te zware taak berekend, en toch was ze weêr te vreesachtig om geheel zelfstandig te zijn.’ Juist wat alle mogelijke nieuwe scholen tot heden toe vertoonen. ‘Terwijl ze voor de verklaring der dingen een eigen, nieuwe methode koos, nam ze uit de bestaande wereldbeschouwing de oude vragen eenvoudig over.’ Natuurlijk, want om die vragen was het juist te doen, en dat men van ‘methode’ veranderde, was alleen omdat men die vragen met de oude niet wist op te lossen. ‘Ze verzuimde

1 Metaph. A. 1. 2.

2 De Waarheid en hare Kenbronnen, 2e druk, 1862, blz. 8.

dat hoogst gewigtige onderzoek naar den aard der vragen, waarop de menschelijke geest het antwoord vinden kan.' Maar hoe kon zij a priori weten, dat er onoplosbare vragen waren; en wie vergt van een driejarig kind, dat het, alvorens een ladder te beklimmen, onderzoek doe naar den aard der ladders, die men op zijn leeftijd zonder gevaar beklimmen kan? Door schade moet men wijs worden, ook in de wijsbegeerte.

Sedert Aristoteles hebben zich de verschillende wetenschappen uit de éene wijsbegeerte afgescheiden. De vraag ontstaat dus, wat er voor de wijsbegeerte is overgebleven om te doen, dat niet reeds door die vele wetenschappen wordt tot stand gebragt. Het schijnt, oppervlakkig beschouwd, al zeer weinig te zijn.

Vooreerst merke men op, dat kort na Aristoteles, - door het meerder verkeer met het Oosten vooral, dat van zijn leerling Alexander den Groote dagteekent, - de godsdienstige behoefte meer en meer op den voorgrond trad. Het oude geloof der grieksch-romeinsche maatschappij was van alle kanten ondermijnd; er was een leemte ontstaan, waarin voorzien moest worden. Zekere uitkomsten, die men tot zijn geruststelling noodig had, waren voorgeteekend; het onderzoek moest zich beijveren om daarheen den weg te vinden. Zoodoende werd tot op Descartes de vrije ontwikkeling der wijsbegeerte en der wetenschappen beide tegengehouden.

De jongste twee en een halve eeuw nemen haar op, daar waar zij driehonderd jaren vóor Christus was blijven staan. De wegen scheiden zich. Op den eenen weg zien wij Copernicus, Galileï, Kepler en hunne opvolgers. Met een tal van bijzonderheden hebben zij ons bekend gemaakt, waarbij de maatschappij, de dagelijksche praktijk, hare rekening vindt. Daaraan hebben zij de ondersteuning der regeringen en der volksmassa in onze dagen te danken. Maar niettemin zijn de grootste w e t e n s c h a p p e l i j k e celebriteiten zij-alleen, in wie het meeste van den ouden fieren geest der v r i j e w i j s b e g e e r t e is overgebleven. De veel omvattende blik, de combinatiegeest, de éenheid van behandeling bij de meest uiteenloopende vraagstukken, - ziedaar wat iemand tot een groot onderzoeker stempelt. Wat hem tot zijn moeitevollen arbeid beweegt, is waarlijk niet de overweging van 'het groote be-

ginsel' van den heer Opzoomer[1], 'dat hij alleen naar kennis behoort te streven, nooit te vragen naar het nut der kennis, *overtuigd* dat de kennis *op den duur* niet anders dan nuttig kan zijn.' Daartegenover stelle men b.v. de uitspraak van onzen Kaiser[2]: 'Men behoeft waarlijk niet verlegen te zijn, als men den weldadigen invloed van de beoefening der wetenschappen op *hoogere* belangen, dan eten en drinken, heeft aan te wijzen, maar die aanwijzing sluit in zich *het denkbeeld van een nut, waardoor te kort gedaan wordt aan de waarde der wetenschap*..... Heeft zij het menschelijk geslacht ontelbare weldaden bewezen, hare beoefening, *op zich zelve*, is voor velen eene ware zaligheid, die opweegt ook tegen de zwaarste moeijelijkheden van het leven. Wie in de beoefening der natuur zulk eene zaligheid niet kan vinden, wie in haar geen zoo groot behagen schept, dat hij haar als een *doel* kan beschouwen, maar angstvallig naar haar *nut* moet vragen, behoeft zich met haar niet in te laten. De wetenschap kan zijne hulp ontberen...' En Justus Liebig verklaart[3]: 'Der Grundsatz der nach der Zwecken der *Nützlichkeit* fragt, 'ist der *offene Feind der Wissenschaft*, welche die Wahrheit und nach Gründen sucht...' Twee mannen die men van geene voorliefde voor de wijsbegeerte, in onderscheiding van de wetenschap, verdenken kan. Het is noch de gedachte aan hetgeen zij b e h o o r e n te doen, die zulke mannen groot maakt (of is aan e l k e n grooten geleerde een hooggespannen pligtbesef eigen?), noch die aan het welzijn van het late nageslacht. Zóo ver verwijderde vlammen geven soms een flaauw schijnsel, maar ontsteken geen vuur. Of anders, hoe teergevoelig zouden de natuur- of taalkenners van europeschen naam zonder uitzondering moeten wezen voor het geslacht dat hen tegenwoordig omgeeft! Gelukkig is er een dadelijk gevolg van elke naauwgezette nasporing: het genot van iets te doorzien, te begrijpen, dat den geest tot telkens vernieuwde inspanning uitlokt.

Zoo hoog zijn de bijzondere wetenschappen gestegen. Aan den eenen kant worden feiten, vroeger onbekend, geconstateerd:

1 Wetenschap en Wijsbegeerte, 1857, blz. 136.
2 Het Wezen en de Eischen van de populaire voordragt der Natuurkundige Wetenschappen, enz., 1853, blz. 32-33.
3 Ueber Francis Bacon von Verulam und die Methode der Naturforschung, 1863, S. 51 f. Zie ook von Littrow, Wunder des Himmels, Einl. en anderen.

de onmiddelijke belooning voor die moeite is, dat de blik des onderzoekers meer omvat dan voorheen. Aan de andere zijde vat men ze zamen tot een tafereel zoo breed als men dat vermag: het dadelijke voordeel is, dat de geest door het gezigt van eenheid en orde wordt bevredigd. Een gebouw als Humboldt's Kosmos wordt opgetrokken; en van zijne transen vertoonen zich nieuwe streken, die voor het menschelijk verstand nog veroverd moeten worden. En immer rusteloos gaat het voorwaarts; de zelftevredenheid van een oogenblik wordt straks door den weetlust weer verdrongen; zelfs de smartelijkste ondervinding wordt verduurd, mits zij licht, veel licht verspreidt. En een verstandige praktijk neemt hare kansen waar, en werkt de theorie in de hand door stoffelijke en zedelijke middelen.

Men zou dan zeggen, dat inderdaad de taak der wijsbegeerte in nieuwere tijden geheel op de bijzondere wetenschappen is overgegaan. En eigenlijk, menigeen hooren wij in dien geest redeneren. Evenwel, wie den oorsprong der wijsbegeerte nagaat, zal zich niet verwonderen, wanneer hij haar naast hare vele kinderen nog heden ziet voortbestaan. Hoe ook grondig beoefend, hoe ook naar vereeniging strevende, - de wetenschappen blijven vele, blijven onder het menschdom verdeeld; en het is de eenheid der wetenschap die den geest geheel bevredigt. Daarom zijn er nog steeds, die van de éene wetenschap, - de wijsbegeerte, - het voorwerp van hun nadenken maken, en dus een anderen weg volgen dan de geleerden van daareven.

Op drie verschillende wijzen tracht men die éene wetenschap tot stand te brengen:

door afleiding van al wat is uit één beginsel (*speculative* methode);

door verbinding der (theoretische en methodische) resultaten van alle wetenschappen (*empiristische* methode);

door alle voorstellingen te herleiden tot haren oorsprong in den menschelijken geest (*kritische* methode).

Wie tegenwoordig de speculative rigting volgen, doen eigenlijk niets anders dan wat de oudste wijsgeeren, vóor de Sophisten en Sokrates, hebben gedaan. De eenheid der wereldbeschouwing is voor hen nog steeds het hoogste doel der wetenschap; daarom gaan zij, gelijk wij dat bij Schelling en Hegel zien, uit van een enkel beginsel, waarvan nu elk der bekende feiten, zoo goed het gaan wil, wordt afgeleid; alsof het gold, de gevolgen te trekken uit een eens aangenomen stelling. Zoodoende

zijn zij er zeker van, dat hun stelsel zoo goed mogelijk in elkander sluit; en dit (ik herhaal het) is voor hen inderdaad de hoofdzaak. Maar de laatste tientallen van jaren hebben onzen schat van kundigheden zoo ontzaggelijk vermeerderd, dat een wijsgeer bij het bouwen van zijn systeem slechts van het kleinste gedeelte notitie vermag te nemen. Natuurlijk wordt door andere geleerden al spoedig menig punt aangewezen, waarop hetgeen zou moeten gebeuren, in strijd is met hetgeen men in de werkelijkheid gebeuren ziet. De speculative denker bevredigt dus wel zijne eigene behoefte, maar niet die van anderen; want de som van hetgeen hij weet, verschilt altijd aanmerkelijk van hetgeen ieder ander bij zijne studiën heeft verzameld. Hoe meer de menschelijke kennis zich uitbreidt, des te grooter wordt het onderscheid tusschen de kennis der individuën: en een stelsel, dat de kundigheden van den een vrij wel zamenvat, beantwoordt des te minder aan het positive weten van een ander. Een Thales kon nagenoeg den ganschen voorraad van dien tijd nog in zijn hoofd opnemen; wat daarop paste, was insgelijks bruikbaar voor hem die zich dezelfde moeite had gegeven. Doch in onze dagen is een goed sluitende w e r e l d b e s c h o u w i n g n o o d z a k e l i j k l o u t e r s u b j e c t i e f;wieerbehoefte aan heeft, moet ze zelf opbouwen. En daarmede is dan ook ten deele verklaard, waarom de bespiegeling, in spijt van haar onbetwistbaar regt om te bestaan, in onze dagen zoo weinig bijval vindt. Het is omdat bijna niemand het d o o r e e n a n d e r verkondigde wereldstelsel vermag aan te nemen. Waarbij men trouwens vaak vergeet, dat alwie nadenkt, zelf een soort van wereldstelsel tot privaat gebruik bij zich omdraagt.

Dit subjective karakter, aan alle bespiegeling eigen, vertoont zich eerst in onzen tijd in de sterkste mate; doch voor een opmerkzaam waarnemer is het zigtbaar reeds van den aanvang der wijsbegeerte aan. Wel verre van een gedurig terugkeeren d e r z e l f d e stelsels, gelijk prof. Opzoomer dat wil[1], bemerken wij volkomen hetzelfde stelsel niet eens bij de leerlingen derzelfde school (de eenvoudige napraters natuurlijk uitgezonderd). Men ga b.v. de geschiedenis na der platonische of der hegelsche philosophie. Dat analoge toestanden s o o r t g e l i j k e systemen ten gevolge hebben, is niet vreemd. Zoo bestaat er

1 De Waarheid en hare Kenbronnen, 32, 33.

in de dierenwereld overeenkomst tusschen een leeuw en een arend, tusschen een marder en een spin, tusschen een valk en een snoek; doch nog veel gewigtiger is het onderscheid. Of zou men, om een theologisch voorbeeld aan te halen, de groninger school zonder miskenning der historie voor Arianen en Pelagianen mogen uitmaken?

In weerwil van hare subjectiviteit, of liever juist wegens deze, heeft het voortbestaan der speculative wijsbegeerte voorshands nog hooge waarde voor de wetenschap. Want zij is de reine uiting van hetgeen eigenlijk den mensch tot onderzoek der wereld om hem heen aandrijft; door haar wordt aan elken tijd de spiegel voorgehouden, waarin hij zijn wetenschappelijk aangezigt (men vergeve mij de uitdrukking) aanschouwt. Zoo werkt zij de overmagt der praktische behoefte tegen, die de vrijgeborene wetenschap tot onderdane, hare milde gaven aan de maatschappij tot heerediensten en belastingen zou willen verlagen. En het is door haar bovenal, dat den onderzoeker zijn arbeid telkens op nieuw aan het hart wordt gelegd als zijn eigene aangelegenheid; niet slechts een taak, die hem door de omstandigheden is opgedrongen.

Een wereldbeschouwing, die behoorlijk is uitgewerkt, kan, omdat haar inhoud en haar beginsel onafscheidelijk zijn van de kundigheden en de geestesrigting van haren auteur, niet van den katheder aan anderen worden ingeplant, zonder bij elken hoorder terstond van karakter te veranderen. Zij is iets persoonlijks, gelijk het ontwerp van een kunstwerk dat is[1]; zij kan geene taak wezen, waaraan velen medewerken, die de een van den ander overneemt. Zij is de quintessentie van éens menschen verstandelijk streven.

Daarom verschilt zij radicaal van de alles omvattende wetenschap (encyclopaedie), die de heer Opzoomer voorstaat; want deze zou zijn de quintessentie der in de wereld voorhanden kundigheden. Al werd zulk een encyclopaedie door het grootst mogelijke verstand geleverd, zij zou voor anderen de eigene bespiegeling niet overbodig maken.

1 Men zie b.v. de frescos op het raadhuis te Aken, die alle volgens de teekeningen van Rethel, maar slechts ten deele door dezen-zelf zijn uitgevoerd. Wat na hem door Kehren is geschilderd, herkent men terstond aan het coloriet; en toch kan het de bedoeling niet geweest zijn, dat de voortzetting van 's meesters werk bij het begin zou afsteken; en aan bekwaamheid ontbrak het den ander evenmin!

Doch zien wij, hoe hij en zijne geestverwanten tot den eisch van zulk een encyclopaedie geraken.

Het zijn de voorstanders der *empiristische* methode, die tegenover de bijzondere wetenschappen een gansch andere houding aannemen dan zij die de speculative vertegenwoordigen. Was het bij de bespiegeling vooral om eenheid te doen, - de empiristen leggen meer gewigt op het aanschouwen van de wereld zoo als zij zich aan den naauwkeurigen waarnemer inderdaad voordoet. Bij hen komt de eenheid in de tweede plaats. Van waar dit? De praktische vruchten der speciële wetenschappen smaakten zoet; met den eer- en hebzuchtigen kanselier Lord Bacon aan het hoofd, begreep een nieuwe partij, de algemeene wetenschap tot een voorraadschuur met een verzameling van landbouwwerktuigen te moeten maken. Met hulp dezer laatste kon de voorraad te spoediger en zekerder worden vergroot. En het is opmerkelijk, hoe in al de geschriften dier partij de geest doorstraalt, die Engeland tot heden in sommige opzigten zoo groot gemaakt, in andere daarentegen zoo bijzonder achterlijk heeft gehouden. De menschelijke geest wordt daar steeds behandeld als iets dat buiten den wijsgeer staat, dat ingekort, betoomd, aan gansch andere dan verstandelijke behoeften dienstbaar gemaakt moet worden.

Nemen wij Locke, den waarlijk klassieken auteur dezer school. De reden van zijn onderzoek omtrent het menschelijk verstand is deze: 'Ik geloof,' zegt hij[1], 'dat het van nut kan zijn, het altijd bezige verstand des menschen over te halen, om toch voorzigtiger te wezen in zijn bemoeijing met dingen die zijn bevatting te boven gaan; om stil te staan wanneer het aan het einde van de koord, die het op de weide vasthoudt, is gekomen[2]; en zich neer te vleijen in kalme onwetendheid omtrent zaken die, bij onderzoek, buiten 't bereik onzer vermogens blijken te liggen.' Men ziet het, de geest wordt hier regtstreeks bij een ploegpaard vergeleken, dat zijnen meester ergert door de lijn te willen verbreken waaraan deze het heeft vastgelegd. Maar dieper nog gaan wij in de volgende paragraaph[3]: 'God' (men lette op de sanctificatie van het beginsel) 'God heeft onder ons bereik gesteld *the comfor-*

1 Essay concerning Human Understanding, B. I, ch. I, § 4.
2 'When it is at the utmost extent of its tether.'
3 Ib., § 5.

table provision for this life, and the way that leads to a better'. Ziehier dan het gansche geheim. Daar het comfort voor tijd en eeuwigheid het verheven, ja het van hooger hand gestelde doel is van 's menschen, d.i. vooral van 's *gentleman's* bestaan, zoo spreekt het van zelf, dat het rusteloze verstand, - het minst comfortable van alles op een kwaad geweten na, - den mensch belet om aan zijn bestemming te beantwoorden. Met dat lastige element moet dus eens voor altijd worden afgerekend; den knol moet men duidelijk maken, dat hij geen Pegasus is. Heeft men het weerbarstig verstand dus op zijn plaats gezet, dan kan de *gentleman* zich verder onverdeeld toewijden aan zijn edele taak: *to make the most of this world and of the next as well*. Door den naam der Godheid in te roepen, wordt aan de redenering buitengemeene klem gegeven: het verstand dat zijne eigene belangen behartigen wil, geeft niet slechts overlast, maar is daarenboven uit den booze.

Wat Locke niet bedacht, was, dat men de grenzen van het menschelijk verstand niet anders kan bepalen dan door het verstand-zelf aan het werk te zetten. Bij die gelegenheid kreeg het smaak in de beweging, en begon zijn kracht te gevoelen. Reeds bij David Hume kwam het tot resultaten, die men bedenkelijk genoeg vond om ze onder de korenmaat te houden: zoo zeer werd het comfort erdoor in gevaar gebragt. Berkeley was bisschop en bedekte zijne even gevaarlijke uitkomsten voor zichzelf met een theologische terminologie. Intusschen, de ware vrienden van het comfort, de *clergy and gentry*, en de engelsche hoogescholen vooral, begrepen dat het zaak was, geene slapende honden wakker te maken; en heden ten dage wordt in Engeland het bespiegelend verstand doorgaans eenvoudig met de autoriteit van Locke, - die meer geprezen dan gelezen wordt, - tot zwijgen gebragt. De schotsche en fransche navolgers behoeven ons hier niet bezig te houden.

Door welke middelen Locke het verstand verbijstert, zoodat het aan de hoogste problemen geen behoefte meer bespeurt, kunnen wij in dit opstel niet uiteenzetten.

Eerst bij den utrechtschen hoogleeraar komt het duidelijk bewustzijn meer te voorschijn (hoewel, gelijk wij zagen, geheel ongemotiveerd), dat de wijsbegeerte 'éene groote schets van het heelal in al zijne deelen' behoort te leveren[1]. Doch dat deze noodzakelijk subjectief, voor elken denker een an-

1 Het schijnt, dat Aug. Comte hier zijn invloed heeft doen gelden.

dere zal zijn, daarop is blijkbaar zijne aandacht niet gevallen. Wat heeft dan ook het algemeene comfort aan iets subjectiefs, aan een leer, die niet als gangbare munt van de eene hand in de andere kan gaan, of als hefboom kan worden gebruikt door elk die ze noodig heeft? Neen, de bedoelde schets is iets gansch anders; op gansch bijzondere wijze wordt zij in elkander gezet. Niet anders werkt de compilator, de boekenfabrikant. ‘Die de bouwstoffen moet verwerken,’ dus oordeelt onze schrijver[2], ‘kan zich de moeite sparen, om zelf van alle kanten ze aan te voeren. De wijsgeer moet in alle wetenschappen zoo den weg weten, dat hij er in vinden kan wat hij voor zijn doel noodig heeft.’ Om dit in éene wetenschap met oordeel des onderscheids uit te zoeken, zou reeds een tiental jaren worden vereischt; en daar men dien tijd niet aan elk vak besteden kan, komt de geheele zaak in de toepassing neer op het kennismaken met enkele handboeken. En dat men uit deze de wetenschap leert kennen ongeveer gelijk de smaak van een schotel spijs uit een kookboek wordt gekend, zullen weinigen, die van studie ondervinding hebben, mij tegenspreken. ‘Zijn vaste woning behoeft de wijsgeer in die wetenschappen niet te kiezen, mag hij er zelfs niet kiezen;’ hij oordeelt dus althans over verreweg de meeste gelijk een reiziger over een vreemd land, dat hij slechts terloops gezien heeft, omdat hij geheel de wereld rond moet trekken. ‘Zoo verbindt het middenpunt al de stralen evenzeer als de omtrek het doet, en toch heeft het den omvang van dien omtrek niet.’ Zelfs heeft een middelpunt volstrekt geen omvang, veelmin een inhoud; en i e t s dient de wijsbegeerte dan toch in te houden. ‘Zoo verbindt de wereldkaart alwat op al de landkaarten wordt gevonden, maar zonder die landkaarten overtollig te maken; veeleer blijft zij zelve er op gegrond.’ Uitmuntend; zoo die wereldkaart slechts in het onderhavige geval uitvoerbaar was. Om bij het beeld te blijven: Men geve een groote verzameling van meer en minder naauwkeurige speciële landkaarten, zonder aanwijzing van graden of van de schalen waarop zij geteekend zijn, aan een nieuweling in de geographie. Men drage hem op, daaruit een wereldkaart zamen te stellen, met aanwijzing van het belangrijkste volgens éen plan, en met de noodige eenheid in de terreinteekening. Het zal niet anders dan lapwerk worden, gesteld dat hij er ooit mede gereed komt. Elke

2 Het Wezen der Kennis, 9.

goede encyclopaedie wordt dan ook bewerkt door een ‘société de gens de lettres,’ - doch vertoont nimmer een voldoende eenheid.

Het is niet anders: wie in een wetenschap niet zelf gewerkt heeft, kan nimmer weten of hij daarin kaf of koren vóor zich heeft. Wie niet geheel in een wetenschap thuis is, weet niet te beoordeelen, welke hare zekerste, welke hare hoogste uitkomsten zijn. Al deelt een kenner hem het een en ander mede, - buiten haar verband verdort een gedachte, gelijk een bloem die van den stengel is losgerukt. Aan een derde medegedeeld, heeft zij reeds veel van haren eigenlijken zin verloren; zoo zeer hangt alles zamen in den menschelijken geest. Men mag zich, bij hetgeen onze empirist verlangt, niet tevreden stellen met algemeenheden, gelijk die in de beste populaire geschriften worden voorgedragen; neen, op het moeijelijkste in elke wetenschap komt het hier aan, en daartoe hebben enkel hare eigene beoefenaren den toegang. En met dat al wil men een wijsbegeerte, die ons onthalen zal op een tusschending tusschen een speculatief systeem en een ‘noodwendig woordenboek der zamenleving’[1]!

Voorzigtigheidshalve heeft zich de heer Opzoomer tot heden niet gewaagd aan den opbouw van hetgeen hij eigenlijk door de wijsbegeerte wil doen zamenstellen. Wel vermaant hij zijne leerlingen om aan de eenheid des heelals vast te gelooven; maar dat heelal in zijne eenheid te schetsen, is een reuzenwerk, dat hij zich wel wacht te ondernemen. Want hij weet te wel dat men daarbij beurtelings in onnaauwkeurigheid en in bespiegeling zou vervallen. Zoo komt het dan, dat hij zich enkel bemoeit met de ‘empirische logica,’ waarover in het tweede deel van dit opstel eenige beschouwingen zullen volgen.

1 Dat ook de heer Opzoomer, met zijne buitengewone belezenheid, in menig vak slechts vermag te oordeelen volgens den eersten auteur die hem in handen valt, en volgens persoonlijke sympathiën, blijkt b.v. uit zijne veroordeeling der jongste rigting in de muzijk. Hij laat zich leiden door Riehl-alleen, die zich zelf van de quaestie zeer luchtig afmaakt. De geschriften van Berlioz, Wagner, Liszt, Brendel, Franz Müller, Ambros, Laurencin, Schelle, Bülow; de grondige behandeling der strijdvragen door deze en andere auteurs; de eigen partituren der rigting bovenal (want men hoort hare werken vooralsnog hoogst zelden uitvoeren); - dat alles komt niet in aanmerking (zie: de Waarheid en hare Kenbronnen 189 vv.). Vroeger schreef de hoogleeraar (Wetensch. en Wijsb. 193): ‘Die jammerlijke gewoonte, om niet met eigen oogen te zien, maar, in plaats van feiten waar te nemen, boeken over feiten te lezen, is overal doorgedrongen, op het gebied der geestelijke wetenschappen evenzeer als op dat der natuurkunde.’ - Over Wagner althans vergelijke men ook het opstel: ‘Een revolutionaire beweging op muziekaal gebied,’ in Julij en Augustus 1862 in de ‘Gids’ verschenen.

Kant is het, aan wien wij de grondslagen van een derde, van de *kritische* behandeling der wijsbegeerte te danken hebben. Hem was het, bij zijn philosopheren, om een echt-wijsgeerige onderneming te doen. ‘Die menschliche Vernunft,’ dus begint de eerste voorrede van zijn voornaamste werk, ‘hat das besondere Schicksal in einer Gattung ihrer Erkenntnisse, dass sie durch Fragen belästigt wird, die sie nicht abweisen kann, denn sie sind ihr durch die Natur der Vernunft selbst aufgegeben, die sie aber auch nicht beantworten kann, denn sie übersteigen alles Vermögen der menschlichen Vernunft.’ In den toestand der wijsbegeerte van zijn tijd vond hij, wel verre van zich te laten ontmoedigen, ‘eine Aufforderung an die Vernunft, das beschwerlichste aller ihrer Geschäfte, nämlich das der Selbsterkenntniss, aufs Neue zu übernehmen.’ Zijne houding tegenover de oudere partijen heeft dus veel overeenkomst met die van Sokrates ten opzigte der systematici en sophisten van diens tijd. Hij legde den vinger op de echte drijfveer van het wetenschappelijk streven. De rede-zelve, de taak die zij zich van nature stelt, de middelen waarmede zij die tracht te volbrengen; dat alles te leeren kennen uit de bron, namelijk door een naauwlettend zelf-onderzoek; met die kennis het gansche terrein onzer eigene gedachte te verlichten; zietdaar waarvan hij ons het voorbeeld gaf. Kant's moraal, aesthetiek, regtsleer, enz. kan verouderen zonder dat zijn beginsel aan waarde verliest. Door dat beginsel is niettemin de eenheid der wetenschap verzekerd. Niet eenheid in de resultaten, niet een proeve van wereldkaart, waarop een ieder zijn eigen arbeidsveld min of meer misteekend terug vindt. Tot algemeen gebruik kan deze nooit ontworpen worden; ook zou zij slechts een oogenblikkelijk bestaande en uiterlijke vereeniging geven, die met de aanwinst van nieuwe kennis gedurig op nieuw moest worden aangeknoopt. Daarentegen is de eenheid, die door de kritische wijsbegeerte tot stand komt, gelegen in het beginsel, het wezen, de wording, die alle wetenschappen met elkander gemeen hebben. Zij alle zijn het werk van den menschelijken geest, voor dezelfde behoefte werkzaam met dezelfde middelen. Wat ze tot wetenschappen maakt, is overal hetzelfde, bij alle verschil in onderwerp en methode. Daarom kan ook iedere denkende geest, op welk gebied ook werkzaam, zich met de kritische wijsbegeerte bezig houden, aan hare taak en hare resultaten deel nemen. Wat

men van het heelal te denken heeft, wordt aan ieders eigen oordeel overgelaten.

Wanneer wij in dezen zin philosopheren, wordt ook onze behandeling der geschiedenis van het denken een geheel andere dan die wij bij de speculativen of de empiristen vinden. Wij dwingen haar dan niet met geweld in een vooraf getimmerd raam; noch bejammeren wij den arbeid onzer voorgangers als in een verkeerde rigting aangelegd. Niets behoeft verminkt te worden in de voorstelling, noch is er aanleiding om het verstand nu en dan te beknorren als een ongehoorzaam kind. Ging de geest niet regtstreeks op zijn doel af, dan moeten er storende elementen zijn te vinden. Ook het pathologische, het gedrochtelijke in de ontwikkeling der menschheid moet zorgvuldig worden nagegaan als bijdrage tot de kennis van hare natuur. Blaam rust er enkel op het verloochenen van iemands overtuiging ter wille van uiterlijk belang.

Op elk gebied des onderzoeks moet de kritische wijsbegeerte uit haren aard een helder licht verspreiden. Onder hare leiding leert de geest zichzelf kennen zoover dat mogelijk is, huishouden met de verworven denkbeelden, de hand leggen aan de vraagstukken, die uit het bij hem voorhandene voortvloeijen, in plaats van zich door elke windvlaag van het oogenblik te laten heen en weder slepen. Kortom, hij leert zijn eigen meester te zijn, hij wordt mondig en zelfstandig. Zal dat werkelijk geschieden, dan onthoude zich de wijsbegeerte van alle bemoeijing met de wetgeving binnen de verschillende wetenschappen. Haar onderwerp is de menschelijke geest; en de bron, waaruit zij put, de waarneming van ieder door zichzelve. Wat de een daaromtrent bij zichzelve heeft gadegeslagen, kan door den ander, bij vergelijking met zijn eigene zelfkennis, worden begrepen. Er is echter altijd een grens, waar het gemeenschappelijke en tevens het voor anderen verstaanbare ophoudt; zij ligt daar waar het persoonlijke, of het eigenaardige der onderscheidene wetenschappen begint. En daarom vermag een ieder de toepassing der wijsgeerige beginselen enkel te maken op het speciële vak waarin hijzelve thuis is, doch niet aan anderen methoden *in abstracto* te ontleenen, of hun de zijne voor te schrijven.

Hiermede vervalt dan tevens alle reden tot beklag van de zijde dergenen die in de wetenschap niet om haarzelve belang stellen. Aan elken menschelijken arbeid wordt de volle vrijheid gelaten, de volle waarde toegekend. Men ziet niet uit

de hoogte der wetenschap op een *profanum vulgus* neder; noch laat men haar aan den anderen kant de wet stellen door andere behoeften dan de hare. Zij geeft licht, omdat des menschen geest in de duisternis niet leven kan. Wie met dat licht zijn voordeel kan doen, is welkom; gelijk zij gaarne erkent, dat zij aan honderd andere verrigtingen van den mensch zeer veel te danken heeft. Zoo wordt er tusschen de wetenschappen onderling, gelijk tusschen haar en den handel, de nijverheid, de kunst, de godsdienst, een verhouding geboren ongeveer gelijk die bestaat tusschen de burgers van een vrijen staat. Met de meeste zelfstandigheid van elk hunner, zoover die te bereiken is, gaat een wederkeerige achting gepaard niet alleen, maar waar het noodig is, zullen zij elkaar vrijwillig bijstaan naar hun beste vermogen. Zoo blijft de heilzame splitsing der wetenschappen en der overige verrigtingen in hare volle kracht bestaan. Mettertijd zal men ophouden, luid te roepen om realiteit en soliditeit, en toch zijne aandacht op honderd vragen van den dag te verdeelen; men zal dan inzien, dat éene eigene onderzoeking meer reële en solide kennis oplevert dan het verslinden eener gansche bibliotheek. En daar is het, dat Kant ons wacht.

Bij den eersten blik schijnt prof. Opzoomer de voordeelen der speculative en der kritische methoden te vereenigen. Een voorstander van het *juste milieu* (Lessing zegt, dat er lieden zijn, die 2 × 2 = 4½ zullen stellen, wanneer zij slechts den een 4 en den ander 5 hooren zeggen) zal alligt dus redeneren: de speculative wijsbegeerte heeft enkel een w e r e l d beschouwing, de kritische enkel een wetenschap van den g e e s t ; de empirist heeft beide, en is dus de beste wijsgeer. Doch dat deze laatste inderdaad dien lof niet verdient, en in zijne dubbele belofte enkel de halfslachtigheid van een overgangsperiode verraadt, begint ons reeds te blijken. In de eerste plaats zagen wij, dat de w e r e l d beschouwing bij den hoogleeraar, gelijk bij zijne voorgangers op hetzelfde spoor, achterwege blijft. Het tweede gedeelte mijner taak zal hierin bestaan, dat ik een gedeelte der ‘empirische logica’ ontleed, om te doen zien, wat er onder zijne handen wordt van de wetenschap van den g e e s t .

II.
De waarheid en hare kenbronnen.

Van de historische beschouwing komen wij tot de theoretische. Ik meen reeds te hebben aangetoond, dat een bespiegeling die nog iets anders dan subjectief beweert te zijn, niet meer behoort tot onzen tijd. Eveneens, dat het empirisme in de wijsbegeerte is opgetreden onder den invoed van een beginsel dat buiten de wijsbegeerte ligt. Thans wil ik trachten duidelijk te maken, hoe de waarneming en de redenering beide van den empirist onder dat onwijsgeerige beginsel geleden hebben. Hij is te zeer bij zekere vooraf bepaalde uitkomsten geïnteresseerd om niet, zelfs onwillekeurig, zijn onderzoek daardoor te laten beheerschen. Juist de heer Opzoomer, met zijn scherpzinnigheid, klaarheid, belezenheid en opregte begeerte om op de hoogte zijner eeuw te staan, levert hier het meest geschikte voorbeeld; als een bewijsvoering in zulke handen niet tot stand komt, dient men de fout in de beginselen te zoeken.

De positive opbrengst der wetenschappen, - met andere woorden de kundigheden die zij ons verschaffen ten behoeve onzer heerschappij over de natuur en onzer geregelde zamenleving, - ziedaar wat hem het naast ter harte gaat. Daarnevens staat de behoefte aan een wereldbeschouwing, het streven om bekrompenheid te vermijden, als iets geheel afzonderlijks; hieraan wil hij voldoen door hetgeen hij, in meer beperkten zin, de wijsbegeerte noemt. Opdat echter deze tweede behoefte niet op den voorgrond trede, en de ‘vrucht’ niet te kort kome bij de productie van ‘licht’, is er een toezigt noodig. En dit toezigt op de wetenschap in haar geheel, uit naam der nietwetenschappelijke belangen, wordt uitgeoefend door de e m p i r i s c h e l o g i c a . Onder dezen term verstaat men een soort van rudimentaire kritiek der menschelijke rede, die op het gebied van den geest met de policie zoowel als met de directie van den arbeid is belast. Zij omvat de onderwerpen van hetgeen men in Duitschland *Erkenntnisslehre* en *Logik* noemt, maar laat met voordacht alle dieper gaande vragen en verdere gevolgtrekkingen weg. Immers er is hier *periculum in mora*.

Zij moet zoo spoedig mogelijk zorgen, dat de ‘geestelijke’ wetenschappen evenveel aan de maatschappij opbrengen als de natuurkundige; en wilde zij ons zooveel hoofdbrekens vergen als er vereischt wordt om sphaerische trigonometrie of om hebreeuwsch te leeren, dan had zij op weinige beoefenaars te rekenen, en dus ook op weinig gezag. En zonder gezag is noch policie, noch directie van den arbeid mogelijk.

E m p i r i s c h e logica wordt zij geheeten, en niet l o g i c a zonder meer. ‘Vroeger de wetenschap van het denken in het algemeen, zonder nadere bepaling,’ is zij ‘thans, naauwkeuriger bepaald, die wetenschap die van de natuurkunde hare methode afziet, om die ook den beoefenaars der geestelijke dingen ter toepassing aan te bevelen’[1]. Die aanbeveling moet natuurlijk al hare kracht ontleenen aan een verklaring van datgene wat de natuurkunde met de andere wetenschappen gemeen heeft, t.w. van den mensch als waarnemend en denkend wezen. Bij deze verklaring moet ik mij in dit opstel bepalen.

Volgen wij den hoogleeraar op zijn weg, en zien wij, welke voorstelling hij zich maakt van het doel der wetenschap: de w a a r h e i d , en van een deel harer middelen: de k e n b r o n n e n .

Aan het begin van alle wijsbegeerte die met het begin aanheft, staat een onnoozele definitie, een woordverklaring, zou men zeggen: *Waarheid is overeenstemming onzer voorstellingen of begrippen met het voorgestelde of begrepene*. Daarmede wordt het doel aangewezen, waarnaar elk onderzoeker streeft, en waaromtrent allen het eens zijn. Geen hunner heeft de juistheid dier definitie ontkend, ook de heer Opzoomer niet[2]. Ongelukkig echter bevat zij geene aanwijzing der kenteekens, waaraan men zien kan, dat een voorstelling of begrip aan die definitie beantwoordt. Immers hoe wil iemand zijne voorstelling omtrent een zaak, waarin reeds alles is opgenomen wat hij daarvan weten kan, regtstreeks vergelijken met de zaak-zelve? ‘Wel kan ik, er tweemaal op ziende, twee voorstellingen verkrijgen, en deze vergelijken, maar het zijn dan altijd twee

1 Wez. d.K., blz. 15-16.

2 De Waarh. en hare Kenbr., 1e voorlezing.

voorstellingen van een en dezelfde zaak.' - De d e f i n i t i e der waarheid wordt dus door onzen auteur, als onbruikbaar, verworpen. In plaats daarvan stelt hij de w a a r b o r g e n voor de waarheid eener voorstelling. 'De waarneming is tweeërlei, een waarneming door de zinnen en een waarneming door het gevoel. Alle voorstellingen, zoo tot stand gekomen, zijn waar, onbetwistbaar voor den mensch.' - 'Er is tusschen onmiddelijke voorstellingen en onmiddelijke waarheden geen verschil'[1]. Behalve deze voorstellingen, zijn ook diegene w a a r, die uit de onmiddelijke 'door een reeks van juiste besluiten zijn afgeleid.' Van de juistheid dier besluiten worden kenmerken opgegeven[2].

Uitmuntend; maar w a t wordt er nu eigenlijk door dat alles gewaarborgd? Gesteld, ik heb zuiver waargenomen, juist geredeneerd, w a t heb ik daarmede gewonnen? En wat beweegt mij om met groote moeite naar de voorstellingen te streven, die langs den aangewezen weg verkregen worden? Want, dat zij met het woord 'waarheden' worden aangeduid, leert mij, op zichzelf genomen, evenveel als dat men ze b.v. 'grootheden' of 'bijzonderheden' geliefde te noemen. Men ziet het, d e d e f i n i t i e k a n n i e t g e m i s t w o r d e n. Eerst wanneer men erbij denkt: waarheden zijn voorstellingen enz. die met het daardoor aangewezen voorwerp overeenkomen, - eerst dan wordt voor de waarborgen en kenteekenen, die de auteur ons aanbiedt, de belangstelling opgewekt; eerst dan verkrijgen zij een gezonden zin.

De versmade begripsverklaring is niet ongewroken gebleven. Dit zal ons al dadelijk blijken, wanneer wij ons begeven op het terrein der z i n n e l i j k e w a a r n e m i n g, waar de heer Opzoomer zijn e e r s t e k e n b r o n vindt.

Beproeven wij het, aan de waarheid der onmiddelijke, zinnelijke voorstellingen te tornen, en zien wij, met welk wapen de empirist haar verdedigen zal. Wij herinneren ons het verhaal van den man, die in den nacht was aangerand en voor de regtbank verklaarde, dat hij den schuldige had erkend bij het licht der vonken, die uit zijn (des sprekers) eigen oog door

1 T.a.p. blz. 18.
2 T.a.p. blz. 19-25. Wet. en Wijsb., 157-160. Wez. d. Kenn., 35-38.

een vuistslag waren te voorschijn gelokt. De man had in één opzigt gelogen, maar was daartoe verleid door de stellige overtuiging, dat er vonken uit zijn oog waren geslagen. Hier, zou men zeggen, heb ik dan toch een gewaarwording, die een onware voorstelling in ons bewustzijn te weeg brengt! - Het antwoord van den heer Opzoomer luidt aldus: ‘Een zintuigelijke gewaarwording, van gezigt, gehoor enz., zal nu en dan, zonder door de buitenwereld opgewekt te zijn en ook zonder dat de geest er de minste schuld aan heeft, alleen door iets wat in het ligchaam is ontstaan. Er wordt dan volmaakt dezelfde gewaarwording geboren, als wanneer er een aandoening van het zintuig door de buitenwereld bestond. Verklaart men nu niets meer, dan dat men die gewaarwording heeft, zoo is men niet op een dwaalspoor, maar spreekt een onbetwistbare waarheid uit. Wordt uit die gewaarwording tot een oordeel over de buitenwereld besloten, dan ligt weder de fout aan het verstand, dat bij elke gewaarwording behoort te vragen, of zij, op de normale wijze, door iets wat buiten ons is, dan wel, op abnormale wijze, door iets wat alleen in onzen individuelen toestand bestaat is opgewekt’[1].

Met dit antwoord is aan de vraag niet voldaan. Er wordt n i e t gevraagd naar de waarheid der bewering: ‘i k h e b die en die gewaarwording’, maar naar de waarheid der voorstelling betreffende de b u i t e n w e r e l d , die door de gewaarwording onvermijdelijk in het bewustzijn wordt opgewekt. Er wordt gevraagd, niet, of wij op het bestaan, maar, of wij op den inhoud der gewaarwording kunnen staat maken.

Nemen wij een soortgelijk geval. A. beweert, dat alle banknooten, die in 't verkeer voorkomen, van waarde zijn. - B. antwoordt: een van beiden, òf die bewering beteekent niets, òf ge wilt ermede zeggen, dat elke banknoot een som gelds vertegenwoordigt, die men er te allen tijde voor kan krijgen. En dan moet ik u doen opmerken, dat er ook valsche onder loopen. - Ja maar, herneemt A., ge verstaat mij niet. Al is een banknoot soms onecht: wie niet meer verklaart dan dat hij die banknoot heeft, spreekt een onbetwistbare waarheid uit; in allen gevalle heeft hij de waarde van het stukje papier. De onechtheid wordt eerst dan lastig, wanneer ge zoo iets wilt uitgeven. - Waarop B., ondersteld dat hij van philosophisch

1 Wet. en Wijsb., blz. 184.

geduld niet misdeeld is, hem zal herinneren, dat alwie van de waarde eener banknoot spreekt, bedoelt, niet de waarde van het papier, maar de waarde der belofte om te betalen, die op het papier staat uitgedrukt.

Men ziet, dat de definitie der waarheid geenszins overbodig was.

Wij zijn ook nog geen stap verder gekomen in de beoordeeling van het geval met den vuistslag. De man heeft volmaakt dezelfde gewaarwording gehad, die door werkelijke vonken, buiten zijn oog, zou zijn te weeg gebragt, en er is een toets noodig om hem de gewaande van wezenlijke vonken te doen onderscheiden. Natuurlijk moet hij dien toets elders zoeken; t.w. eensdeels in andere gewaarwordingen, als het gevoel van den slag, enz.; anderdeels in de getuigenis van menschen. En deze laatste kan hij niet anders magtig worden dan alweder in den vorm van gewaarwordingen. De gansche zaak komt dus neer op een vergelijken van iemands eigene gewaarwordingen onder elkander. De eene wordt getoetst aan de andere, en zoo vervolgens; maar vergeten wij niet, dat elk harer dezelfde onzekerheid oplevert, omdat een abnormale gewaarwording, gelijk wij daareven hebben gezien, sprekend gelijken kan op een normale. En of mij nu Pieter instaat voor de geloofwaardigheid van Paul, deze weer voor die van Cornelis, en zoo tot in 't oneindige voort, - dat alles helpt mij niet, zoolang ik niet ten minste éen getuige heb, op wien ik mij onmiddelijk kan verlaten, en die, aan de harmonie der anderen onderling, den waarborg toevoegt dat zij niet allen aan hetzelfde gebrek laboreren. Wat weet dan toch het verstand van een buitenwereld, anders dan doordat de zinnen van een buitenwereld getuigen? En daar a l l e zinnelijke gewaarwording, om 't even of normaal dan abnormaal, uit die buitenwereld afkomstig z e g t te zijn, heeft het controlerende verstand volstrekt geen ander middel om ze te onderzoeken, dan ze, zoo goed het gaan wil, tot een harmonisch geheel aaneen te passen[1], en wat daarmede niet rijmen wil, voorloopig te wantrouwen als - ja wat anders dan zinsbedrog?

Neen, hooren wij onzen auteur uitroepen; ‘de zinnen bedriegen ons nooit, zij geven ons niets dan onmiddelijke waarheid. Wat ons bedriegt, of liever waardoor wij ons zelf be-

1 Dit wordt dan iemands (subjective) wereldbeschouwing.

driegen, dat is alleen ons verstand, dat zich gevangen geeft aan de magt van vooroordeelen, van gemoedsstemmingen, van wilsbepalingen'[1].

Derhalve zal een koopman zijn bediende, die zich een slechten wissel in de hand heeft laten stoppen, te gemoet voeren: 'Vreemde lieden bedriegen ons nooit, zij geven ons niet dan wat zij hebben. Wie ons bedriegt, dat is onze bediende, die zich heeft laten verschalken'? Men geve dezen toch liever de kenmerken op, waaraan hij een deugdelijk stuk van dien aard onderscheiden kan; want of het eene al geëndosseerd wordt door de onderteekenaars van de honderd andere, - zoolang het allen onbekende namen zijn, heeft de onderzoeker volle vrijheid om aan allen crediet te weigeren.

Welke is de zinnelijke gewaarwording, waarvan het, zonder vergelijking met andere, vast staat, dat zij inderdaad uit de buitenwereld afkomstig is? Zij alle komen met hetzelfde eerlijke gezigt ons verzekeren, dat zij van daar komen. Door vergelijking leert ons het verstand, dat dit van sommige, zoo goed als zeker, niet kan beweerd worden. Wat is nu regtvaardiger: dat wij het verstand aansprakelijk maken voor de gevallen waarin zijne pogingen niet mogten slagen? - dan wel, dat wij zijne verdiensten op prijs stellen, het erkennen als den eenigen borg dien wij voor de waarheid onzer voorstellingen bezitten, - en daarentegen de zinnelijke gewaarwordingen verklaren voor een hoop getuigenissen, waarin waarheid en dwaling door elkander ligt?

De onmiddelijke waarheid, in die gewaarwordingen vervat, laat zich evenmin verdedigen door onderscheid te maken tusschen den stoffelijken indruk op het z i n t u i g , en de voorstelling, die in het b e w u s t z i j n geboren wordt. Op zichzelf genomen, is dat onderscheid volkomen juist. Vooreerst is er een zintuigelijke, ligchamelijke aandoening; ten tweede een voorstelling, die ten gevolge daarvan in het bewustzijn wordt opgewekt. De eerste kennen wij gedeeltelijk door anatomisch en physisch onderzoek aan de ligchamen van andere menschen en dieren; de tweede neemt ieder in zichzelf waar. En datgene wat hij in zichzelf waarneemt, is niet een aangedaan zintuig of zenuw, maar regtstreeks een beeld, een voorstelling,

1 Wez. d. Kennis, blz. 43.

die hij onmiddelijk erkent als vertegenwoordiger van iets buiten hemzelve, m.a.w. van een ‘niet-ik’, van een ‘object.’

Tusschen deze twee helften van het proces der zinnelijke waarneming ziet Opzoomer ‘een kloof, waarover men alleen door een sprong heenkomt’[1]. Nog duidelijker voorstelling verkrijgt men van de zaak door te spreken van een zwaren muur, waaronderdoor de zinnelijke indruk naar binnen stroomt. Van buiten staande, kan men den stroom tot aan dien muur nagaan; maar om te zien waar hij vervolgens blijft, moet men over of om den muur heen. Welnu, daarbinnen is geen stroom meer zigtbaar; daarentegen ziet men het raderwerk van een molen in volle werking. Hoe het water op den molen werkt, is noch van binnen noch van buiten te zien; het moet ergens in de dikte van den muur, of in het diepste gedeelte der machinerie gebeuren; maar zooveel is zeker, het is niet te zien.

Stel nu, dat er, door iets dat in het ligchaam is, eens volmaakt dezelfde gewaarwording wordt geboren, als die gewoonlijk door een voorwerp der buitenwereld wordt opgewekt. Aan wien ligt dan de schuld, dat de waarnemer haar inderdaad aan de buitenwereld toeschrijft? Niet aan het verstand, want de schrijver heeft zelf gezegd: ‘zonder dat de geest er de minste schuld aan heeft.’ Blijft dus over: òf aan den ligchamelijken waarnemingstoestel, die niet in orde is, òf aan dien geheimzinnigen inwendigen toestel, waardoor een zenuwaandoening in ons wordt omgezet in het beeld van iets buiten ons. Zoolang de zinnelijke indruk dezen laatsten toestel niet is gepasseerd, is er nog geene voorstelling in ons bewustzijn voorhanden. Alleen een v o o r s t e l l i n g kan waar of onwaar heeten; aan een bloote z e n u w a a n d o e n i n g wordt geene waarheid of onwaarheid toegekend: zij *is*, en daarmede uit, want zij is, even goed als een zonnestraal of een storm, louter een natuurverschijnsel. Zij levert het ruwe materieel, waaruit in een stikdonkere werkplaats ware of onware voorstellingen worden bereid. Wat in die werkplaats geschiedt, kan met geen schijn van billijkheid op rekening van het verstand gesteld worden, want het verstand heeft daar geen toegang. Al wat zamenwerkt om de voorstelling van een object in den geest te weeg te brengen, moet veeleer bij elkander gehouden en als zinnelijke waarneming worden beschouwd.

1 Wez. d. Kenn., blz. 41.

Nu helpt het ons niet veel, dat het verstand den toestand van uiterlijke waarnemingsorganen beoordeelen kan. Want zoo wij al door een naauwgezet onderzoek bevinden, dat de zintuigen, zenuwen en hersenen volmaakt in orde zijn (wat bij onszelve steeds moeijelijk te constateren is); dan blijft de verdere toestel toch onvatbaar voor contrôle, omdat wij dien noch inwendig noch uitwendig kunnen gadeslaan. Wij weten dus nooit geheel, hoe wij aan een voorstelling gekomen zijn. Van waar ontleent dan de empirist het regt om van de onmiddelijke waarheid der zinnelijke waarneming te spreken?

Wat meer is: in menig geval kunnen wij constateren, dat de zenuwaandoening normaal was, en tevens aantoonen, dat er ook op het onbekend gedeelte van den waarnemingstoestel geene verdenking rust. Het is zoo goed als uitgemaakt, dat werkelijke vonken op een gezond gezigtswerktuig juist denzelfden indruk maken als een oogenblikkelijke mechanische aandoening. Wanneer nu het onbekende waarnemingsorgaan in beide gevallen juist hetzelfde materieel van de zintuigen ontvangt (en een certificaat van oorsprong is er nooit bij), dan kan het immers niet anders dan ook juist dezelfde voorstelling opwekken?

Zoodat de inrigting van onze zintuigen reeds uit haren aard, zoo men wil, bedriegelijk is; want elke indruk laat in het midden, wat hij inderdaad beteekent, of van waar hij zijn oorsprong ontleent. Zooveel blijft er over van de veelbelovende stelling, dat de zinnelijke waarneming onmiddelijke waarheden oplevert. Reeds de eerste kenbron levert ons troebel water.

Om dit ruwe product te louteren, heeft het verstand drie middelen:

1°. de vergelijking der waarnemingen onderling; wat zich in het harmonisch verband der meeste niet wil voegen, wordt voorloopig als zinsbedrog beschouwd;
2°. het wijdloopig onderzoek naar den al of niet normalen toestand van den uitwendigen gewaarwordingstoestel;
3°. den negativen toets aan de persoonlijke wenschen of begeerten; waarbij het soms blijkt, dat een voorstelling oorspronkelijk hypothetisch, dus door de phantasie tot aanvulling van het waargenomene gevormd was, en slechts bij vergissing aan werkelijke waarneming kan zijn toegeschreven.

Het verstand streeft onwillekeurig, en reeds voordat het eenige aanleiding in den inhoud der waarnemingen gevonden heeft, naar een harmonisch geheel van voorstellingen; die harmonie is van een bepaalden aard, en die aard kan door niemand of niets bepaald zijn dan alleen door de natuur van het verstandzelf. Ontkent men, dat het aan den geest van nature eigen is, overeenkomst, zamenhang, orde in de geheele wereld te onderstellen, reeds voordat hij die gevonden heeft, dan neemt men een van de waarborgen weg die wij van de waarheid eener voorstelling bezitten. Dan toch wordt alle vergelijking der gewaarwordingen onderling een illusie, een willekeurige handeling; en wij moeten ons eenvoudig laten dietsch maken alwat in ons bewustzijn opkomt. Dat men, zoo als de empiristen beweren, verband in de buitenwereld zou waarnemen, is in den strengen zin van zinnelijke waarneming niet juist. Wat wij waarnemen, is een aantal afzonderlijke verschijnselen. Eerst de reflectie over de één voor één verkregene voorstellingen leert ons verband erkennen tusschen deze. De reflectie echter is inwendige (psychische), en niet uitwendige of zinnelijke waarneming. Een verband, dat zij ons doet zien, kan onmogelijk elders gelegen zijn dan in onszelve. De aard van ons denken brengt echter mede, dat wij een soortgelijk verband onderstellen in datgene, wat in de buitenwereld aan onze voorstellingen beantwoordt.

De mensch is een onderstellend, een eischend wezen van nature. Híj doet aan de buitenwereld vele eischen om te kunnen geboren worden, zich ontwikkelen, zich in stand houden. Hij stelt onophoudelijk en onvermijdelijk allerlei eischen aan zichzelf: zóo moet uit de voedingsmiddelen zijn ligchaam worden, opgebouwd; zóo moet alles tot in de kleinste bijzonderheden in dat ligchaam zijn geregeld; zóo moet hij denken, in díe rigting werkzaam zijn. 't Is waar, de buitenwereld beperkt en belemmert hem van rondom; maar zoover hij het slechts vermag, tracht hij den type van zijn geslacht, individueel gewijzigd, te verwezenlijken. Reeds in het eerste kiemblaasje van een plant of dier moet het beginsel liggen van hetgeen het volwassen exemplaar eigenaardigs zal opleveren. Wel is dit een der grootste mysteriën in de natuur, doch de zaak-zelf is boven allen twijfel verheven. De wijze waarop wij ademhalen of ons voortbewegen, met alwat daartoe behoort, is bepaald door onzen menschelijken type; zij is ons aangeboren, ons van

nature eigen. Waarom niet ook de wijze waarop wij denken en over de buitenwereld oordeelen?

De empiristen en zij allen die de wijsbegeerte van de buitenzijde bezien, staan met verbazing de kategoriënleer van Kant aan te staren. Zij bedenken niet, dat aangeboren denkvormen en een aangeboren ligchaamsbouw zaken zijn van volmaakt denzelfden aard. Of Kant de denkvormen j u i s t heeft o p g e s o m d en ingedeeld, is een tweede vraag. Doch men ziet, dat gelijke voedingstoffen, in verschillende organismen opgenomen, tot ongelijke ligchamen worden verwerkt. Ook ziet men, dat alle levende ligchamen beginnen met een blaasje, waarvan de inhoud in eenig vocht en in een vastere kern bestaat, - en toch, dat eenvoudig celletje draagt als het ware het bouwplan reeds bij zich van het schimmelplantje of den eik, of den vogel, of den mensch. De wetenschap kan deze waarheid zoomin loochenen als verklaren. Waarom dan teruggedeinsd voor de eenvoudige gevolgtrekking, dat het zigtbare en onzigtbare gedeelte van onzen gewaarwordings- en denktoestel in beginsel reeds in dat bouwplan zijn opgenomen?

Het is wonderlijk: alles roept tegenwoordig om ‘organische’ of ‘dynamische’ wereldbeschouwing en verfoeit de ‘mechanische’ als ontoereikende en bekrompen, onzer diepdenkende eeuw onwaardig. Maar als het aan de beschouwing van den geest toe komt (en de geest is toch ook in de wereld), dan wordt de versmade mechaniek te hulp geroepen. De voorstellingen in ons bewustzijn gaan nog steeds door voor een soort van afdruksels[1], waarbij de voorwerpen de rol van stempels, en de geest die van het ontvankelijke papier of was vervullen. Bij den heer Opzoomer vinden wij iets dergelijks, wanneer hij ons apodiktisch verzekert, dat veranderingen, in onze gewaarwordingen ontstaan, de a f s p i e g e l i n g zijn van veranderingen, waarvan die wereld zelve het tooneel is[2]. Oogenschijnlijk heeft de auteur een geheime kenbron boven de rest van het menschdom vooruit; want niemand onzer weet iets van die w e r e l d dan hetgeen hij uit zijne g e w a a r w o r d i n g e n opmaakt, en de verhouding tusschen het een en het ander is ons geheel onbekend. - Houden wij ons liever aan de inwendige waarneming, en laten de aangeleerde theoriën voor een oogenblik

1 Zoo reeds bij Democritus, Plato (Theaetetus, p. 191 C), Locke (Essay, II, ch. X, § 2). Beter Aristoteles (de Memoria, p. 679 E. ed. Paris. 1629).

2 Wezen. d. Kenn., blz. 38.

buiten rekening. Wij bespeuren, ieder in zichzelf, geen passief, kneedbaar iets, dat van buiten af zijne gedaante moet ontvangen; integendeel, de geest doet zich voor als een actief, rusteloos bezig wezen, dat op uitwendige prikkels terugwerkt. Naarmate van den indruk op het zintuig is ook de verrigting van den geest verschillend, die door den indruk wordt opgewekt. En het geheugen, - wel verre van een denkbeeldenpakhuis te zijn, gelijk Locke het met schijnbare duidelijkheid genoemd heeft, wordt eerst min of meer begrijpelijk wanneer wij het verstaan als de oefening die wij verkregen hebben in het vormen van deze of gene voorstelling. Elke voorstelling is iets dat de geest heeft l e e r e n d o e n ; en of hij het meer dan minder goed geleerd heeft, hangt van dezelfde voorwaarden af als bij ligchamelijke verrigtingen.

Alwat, in onderscheid van het ligchaam, tot den geest gerekend wordt, neemt elk onzer regtstreeks enkel bij zichzelve waar. Wat hij daarvan, middelijk, bij andere menschen bespeurt, moet hij noodzakelijk met den maatstaf zijner zelfkennis meten. Het gaat hem alsof hij binnen in een batterij stond: van 's vijands geschut neemt hij slechts de werking naar buiten waar; en wat er achter diens wallen gebeurt, moet hij opmaken uit hetgeen hij achter zijne eigene ziet verrigten. Nu is het logische gevolg, dat uw of mijn begrip omtrent den normalen mensch, ook omtrent den normaal-denkenden mensch, eenzelvig is met hetgeen gij of ik zelf in gemoede begeeren te zijn.

B e g e e r e n te zijn, en niet slechts met hetgeen wij op het oogenblik reeds zijn; want men kan juist niet alles zijn wat men wil. Reeds de ontevredenheid met onszelve, die ons telkens overvalt, getuigt van een streven in zekere rigting, dat eigenlijk de drijfveer is van al ons doen (hoe ook afhankelijk van omstandigheden), en dat wij onszelve niet naar willekeur kunnen geven of ontnemen. Om te w e t e n , w a t wij eigenlijk zoeken, w e l k e de type is, die in ons binnenste troont, daartoe behoort zelfonderzoek; en wij k e n n e n dien type, zoowel in zaken des geestes als des ligchaams, niet dan t e n d e e l e . Intusschen, ook zonder dat wij hem kennen, tracht hij zich in ons leven te verwezenlijken; en wat wij begeeren, of met andere woorden ons b e w u s t z i j n van het doelwit van ons leven, is tot op zekere hoogte het beeld van hetgeen inderdaad de kern van dat leven uitmaakt.

Deze gansche beschouwing moet den empirist voorkomen als een ketterij van de ergste soort. Het geldt niets meer of minder dan de aanbeveling van een leer, waartegen zijn geheele onderwijs protesteert. Met dat al, wanneer wij de uitspraken van het empirisme aan de wetten der algemeen erkende logica, benevens aan de uit- en inwendige waarneming toetsen, en daarnaar verbeteren, dan komen wij onvermijdelijk tot de voorstelling van aangeboren denkvormen. Wij zagen, dat de gewone definitie van ‘waarheid’ en ‘waarheden’ in het empirische stelsel volstrekt moet worden ingelascht; want aan die definitie ontleent elk stelsel, en dus ook dit, zijn geheele *raison d'être*. Van dat oogenblik af volgt de rest van zelf. Het bleek ons, dat hetgeen door de zinnelijke gewaarwordingen wordt geleverd, juist geen ‘waarheid’ in den regten zin des woords behoeft te zijn. Wij bevonden, dat de scheiding tusschen waarheid en dwaling uitsluitend toekomt aan den geest; en dat de geest geen anderen toets voor de waarheid heeft, dan dien hij vindt in zichzelve. Inderdaad, men zal ons geen middel kunnen aanwijzen om ware voorstellingen van valsche te onderscheiden, behalve de drie, hierboven opgesomd. En die drie komen alle neder op het toetsen onzer voorstellingen aan de eischen die wij van nature aan onszelve en onze verrigtingen doen. - Vergelijk ik de gewaarwordingen onderling, dan eisch ik, dat mijne voorstellingen harmoniëren moeten om als waar te kunnen gelden; en de harmonie die ik eisch, die ik nog zoek, kan mij door niets anders worden voorgeteekend dan door mijne eigene natuur. - Vraag ik naar den normalen toestand mijner zintuigen, dan stel ik een menschelijken type op den voorgrond, waaraan zij moeten beantwoorden; en van waar die eisch, dan alweder uit mijne natuur? - Onderzoek ik den invloed van persoonlijke neigingen op hetgeen ik voor waar houd, dan is het nogmaals de kennis mijner eigene natuur, die mij tot rigtsnoer dient.

Men ontkenne de aangeboren denkvormen, en aanstonds is men het middel kwijt om tusschen waarheid en dwaling onderscheid te maken.

Hoe de heer Opzoomer zich beijvert, om dit verwijt tegen zijn stelsel te ontzenuwen, hebben wij reeds gezien. De handigheid waarmede hij de algemeene definitie van ‘waarheid’

aan onzen blik onttrekt, en zoodoende aan het verwijt in quaestie allen grond schijnt te benemen, is ons insgelijks gebleken. Een dergelijke bewerking ondergaat elders[1] het begrip van ‘objective’ kennis. Objectief heet bij hem niet datgene wat aan het object beantwoordt, maar ‘wat ieder mensch, wien geene bijzondere omstandigheden voor overtuiging onvatbaar maken, moet denken.’ Ik bid u, waarom m o e t ieder mensch in den regel zoo iets denken? Waarin ligt de drangreden dan in den normalen toestand, dien men beleefdheidshalve bij het meerendeel onderstelt? En wie geeft u het regt, de denkbeelden van het normale subject objectief, en daarentegen slechts die van het abnormale, die van het subject zooals het *niet* behoort te zijn, subjectief te noemen? Het is hier weder dezelfde fout als daareven: het natuurlijke vertrouwen van elken mensch, dat normaal-subjective denkbeelden o o k objectief zullen zijn, wordt stilzwijgend opgenomen, als iets waarover men geen woord behoeft te verliezen. Met dat al heeft de schrijver probleem en waarborg verward. Objective voorstellingen te vormen, is het op te lossen vraagstuk; subjectief zijn onze voorstellingen alle; l o u t e r -subjectief, of subjectief zonder meer, zoolang ons elke waarborg ontbreekt voor de verzekering dat zij tevens een objectief karakter bezitten.

Het is mij niet vergund, de aandacht van onze lezers bij al de bezwaren, die het utrechtsch empirisme tegen aangeboren denkvormen te berde brengt, te bepalen[2]. De kracht dier bezwaren ligt hoofdzakelijk in het verwarren van de denkvormenzelve met de algemeene begrippen, die wij ons ten gevolge van die denkvormen, door hunne toepassing in de praktijk, hebben gemaakt. Het gebrekkige van onze b e g r i p p e n omtrent ‘ruimte, kracht, oorzaak, gelijkheid,’ en wat dies meer zij, is echter evenmin een bewijs tegen aangeborene denkvormen, als de zeer beperkte k e n n i s die ik van mijne borstorganen heb, tegen mijne zeer voldoende ademhaling pleit. Juist daarin ligt het eigenaardige van aangeboren levensverrigtingen, dat wij ze jaren lang, dikwijls ons geheele leven lang, volkomen goed ten uitvoer brengen, voordat wij ons daarvan ook de minste rekenschap weten te geven. De denkvormen staan tot de algemeene begrippen als de godsdienstigheid

1 De Waarh. en h. Kenb., blz. 28-29.
2 Wez. d. Kenn., blz. 44 vv. Vgl. Wet. en Wijsb., vijfde voorlezing.

tot de godsdienstleer, de kunst tot de aesthetiek, de gezondheid tot de physiologie. Wat bewijst het dan, dat de denkvormen nog zeer gebrekkig worden gekend, door den een anders worden opgesomd en ingedeeld dan door den ander? Wat hindert het ons, dat wij van onze algemeene begrippen tot op zekere hoogte de geschiedenis kunnen aanwijzen? zoolang de menschelijke type, en de denkvormen die daartoe behooren, slechts dezelfde blijven, en niet wachten op onze wetenschap om zich in al ons doen en laten te openbaren.

Behalve deze verwarring tusschen denkvormen en begrippen, mag ik hier nog twee staaltjes van 's hoogleeraars polemiek aanhalen. Hij merkt op, dat sommige auteurs aangeboren begrippen (of denkvormen) daarom hebben aangenomen, omdat de geest toch iets te doen zou hebben, dat niet neerkwam op een ‘mechanisch’ opeenstapelen der van buiten ontvangen voorstellingen. Anders toch verviel men in de ketterij der materialisten. Gelukkig heeft de geest buitendien nog genoeg te doen; ‘zelfs schijnen omgekeerd de aangeboren begrippen hem tot werkeloosheid te doemen. Ze zijn de vorm, dien hij zonder zijn toedoen als zijn oorspronkelijk wezen bezit, en ook zonder zijn toedoen vloeit er de stof der buitenwereld in.’ Dit staat er letterlijk. Doch gaat die redenering door, dan is elk organisme tot werkeloosheid gedoemd, en moeten wij allen materialisten worden. Dan is de vlijtigste houthakker werkeloos, want èn zijne spieren, èn de toestel waardoor hij die spieren in stand houdt, èn het ijzer van zijn bijl, èn het hout van steel en boom, kortom alles wat hij heeft en is, alles wat hem in staat stelt om iets ‘toe te doen,’ is ‘zonder zijn toedoen’ ontstaan. Gaat prof. Opzoomer's redenering door, dan is iedereen werkeloos, die niet, als echte *causa sui*, begonnen is met zichzelf te scheppen! - Ons tweede voorbeeld vinden wij in het vierde bezwaar van den schrijver. Met de ‘aangeboren begrippen’ kunnen wij naar zijn beweren onmogelijk ‘een kennis van de natuur, zoo als zij werkelijk is’ verkrijgen. Ook niet, dus vragen wij, van de natuur zoo ver wij die noodig hebben? Elders[1] verklaart hijzelf: ‘Zoodanig zijn en als zoodanig gedacht moeten worden is hetzelfde.’ Alverder, wat verstaat hij onder een kennis van de natuur ‘zooals zij werkelijk is’? Toch niet het nascheppen

1 De Waarh. en hare Kenbr., blz. 28.

van een waarachtige, ligchamelijke natuur, van een namaaksel dat binnen in ons zetelt? Hoe juist en volledig onze voorstellingen mogen zijn, - het blijven altijd voorstellingen, en in zoover zijn zij van het voorgestelde verschillend. Zoo ook verschilt een standbeeld uit den aard der zaak van de daarnaar vervaardigde photographie; is deze daarom onjuist, en doet zij het voorwerp niet kennen ‘zooals het werkelijk is’? En kan een juiste photographie alleen verkregen worden door camera obscura en glas en chemisch praeparaat, d.i. den ganschen toestel weg te nemen?

Op de beschreven wijze redenerende, behaalt men op de aangeboren denkvormen een gemakkelijke overwinning; doch naar ik hoop, zullen de aangehaalde voorbeelden voor dezen keer voldoende zijn om den lezer te overtuigen, dat die victorie behaald wordt ten koste onder anderen van de logica. Dat echter de denkvormen tot het wezen van den menschelijken geest behooren, is een stelling, die bij die gelegenheid ongedeerd blijft staan.

Naast de ‘waarneming door de zinnen’ vonden wij als t w e e d e k e n b r o n de ‘waarneming door het gevoel’ opgenoemd. Deze laatste wordt echter in het geheele stelsel in vieren gesplitst, terwijl de zinnelijke in haar geheel wordt gelaten. Waarom éene enkele kenbron gemaakt van de waarneming door het gezigt, het gehoor enz., en daarentegen vier verscheidene kenbronnen gevonden in het zinnelijk, het schoonheids-, het zedelijk en het godsdienstig gevoel? Onderscheidt men de vier soorten van gevoel volgens het orgaan waarmede gevoeld wordt? Zeker niet; tenzij men misschien een aanhanger is van de schedelleer van Gall, en zijn gevoel deels achter, deels boven de ooren meent rond te dragen. Of maakt men onderscheid volgens de voorwerpen waarvoor of waaromtrent men iets gevoelt? Dan zou ook aanstonds de eerste kenbron minstens in vijven moeten verdeeld worden; want tusschen schoonheid en zedelijkheid bij voorbeeld is er geen sterker verschil dan tusschen licht en geur. Stellig is de verdeeling der kenbronnen hoogst inconsequent; doch bij iemand als onzen schrijver heeft die inconsequentie even stellig hare bepaalde reden. Ik meen

deze reden te vinden in de onmogelijkheid van zoo ongelijksoortige zaken als de daareven genoemde te brengen onder den éénen term gevoel.

Was de empiristische beschouwing van het proces der zinnelijke waarneming verre van voldoende, nog minder kan ik mij vereenigen met prof. Opzoomer's analyse der verrigtingen, die hij zamenvat onder de benaming van het gevoel, en met de wijze waarop hij die verrigtingen tot kenbronnen maakt van onmiddelijke waarheid.

Als het voorwerp van alle gevoel wordt uitdrukkelijk opgegeven: ons eigen ik. De innerlijke waarneming is niets anders dan het gevoel; de innerlijke waarneming is waarneming van onszelve, in tegenoverstelling met de uitwendige of zinnelijke, wier voorwerp de buitenwereld is. De feiten, door beide de soorten van waarneming verkregen, zijn het uitgangspunt van al onze kennis[1].

Wij komen dus consequent tot de volgende bepalingen:

Z i n n e l i j k gevoel, of gevoel van lief en leed[2], is de waarneming van onszelve als lief en leed ondervindend wezen.

S c h o o n h e i d s gevoel is de waarneming van onszelve als van een wezen dat sommige zaken schoon, andere leelijk vindt.

Z e d e l i j k gevoel is de waarneming van onszelve als van een wezen, dat onderscheid maakt tusschen goed en kwaad.

G o d s d i e n s t i g gevoel is de waarneming van onszelve als van een wezen, dat eene of meer godheden erkent.

De lijst der kenbronnen is onvolledig; want om maar iets te noemen, er ontbreekt de aanwijzing van de soort van gevoel waardoor ik mijzelf als denkend wezen leer kennen. Wanneer ik monstering houd van hetgeen ik al zoo van het een en ander heb geleerd, dan bespeur ik bij mijzelve allerlei begrippen en beoordeelingen: maar ik kan niet inzien, dat ik die bespeur door middel van mijn gevoel voor lief en leed, of voor schoonheid, of voor zedelijkheid, of voor goddelijke dingen. Naast al die soorten van gevoel behoorde althans de waarneming onzer eigene gedachtenwereld als kenbron te zijn vermeld.

Bij deze leemte komt echter nog een ander gebrek in de gevoelstheorie van onzen schrijver. Is alle gevoel waarneming van mijzelve, en gaan dus onze vier definitiën van zooeven

1 Wet. en Wijsb. blz. 156 vv. De Waarh. en hare Kenbr. blz. 132.
2 Wez. d. Kenn. blz. 66 vv.

door, dan vervalt hij in dezelfde moeijelijkheden, uit vrees waarvoor hij van de aangeboren denkvormen niet weten wil. Hij beweert, dat ruimte, tijd, oorzakelijk verband, enz. ons in de zinnelijke gewaarwording worden medegedeeld, want anders zou dat alles niet objectief waar wezen. Hij zou dus ook moeten beweren, dat schoonheid, zedelijkheid, goddelijke oorsprong zinnelijk worden waargenomen, want anders had men niet het minste regt, die hoedanigheden aan de werkelijke dingen buiten ons toe te kennen. Wanneer ons schoonheidsgevoel ons niets meer leert, dan dat *wij* een maatstaf van schoonheid bij ons dragen, dien wij aan de waargenomen verschijnselen plegen aan te leggen, - dan is dit volmaakt hetzelfde als wat de kategoriënleer omtrent een subjectiven maatstaf van ruimte, individualiteit beweert. Het een staat en valt met het ander. En nu de schoonheid daargelaten, die bij ons noordelijke natiën als een zaak van den tweeden rang behandeld wordt, - zal de empirist consequent durven zijn op het stuk van goed en kwaad, of van het bestaan eener Godheid, en het een met het ander stoutweg verklaren voor niet in de werkelijkheid aanwezig, maar afkomstig alleen uit onszelve?

Zeer zeker niet; en juist om die gevolgtrekking voor zich en anderen verborgen te houden, is de kenbron des gevoels blijkbaar in vieren gesplitst. Zoodoende kan de stelling: gevoel is waarneming van onszelve, bij de beschouwing van 't gevoel van lief en leed nog worden volgehouden, om daarna zachtkens te worden op zijde gezet.

De behandeling echter, gelijk wij ze hier vinden van het zoogen, z i n n e l i j k e g e v o e l is reeds aan groote bedenking onderhevig. Al dadelijk wordt het gevoel van lief en leed, of van lust en onlust, met den hartstogt dooreengehaspeld, en daarentegen de hartstogt gescheiden van den wil[1].

Lief en leed wordt ons berokkend niet alleen door onze zinnelijke, maar ook door onze ‘geestelijke’ voorstellingen. Intusschen doen deze dat niet, tenzij ‘de vergelijking of verbinding met het geheel onzer zinnelijke natuur’ erbij komt. Waar of hoe die vergelijking enz. tot stand komt, en wat men te verstaan heeft onder ‘onze zinnelijke natuur’ blijft onverklaard.

1 Wez. d. Kenn. blz. 66 vv.

Nemen wij enkel de laatste. Bedoelt men daarmede onze natuur, inzoover wijzelve zinnelijk waarnemen, of inzoover wij voor anderen zinnelijk waarneembaar zijn? In geen van beide gevallen laat het zich duidelijk maken, hoe onze voorstellingen van ‘geestelijken’ aard, in verband met onze zinnelijk waarnemende of waarneembare natuur, lief en leed te weeg brengen. Of het moest zijn, dat de laatste het lastig vindt, wanneer de geest zich bij voorkeur met zijne eigene belangen bezig houdt; dus zouden dan alle geestelijke voorstellingen ons onaangenaam aandoen. Doch de ware verklaring zal wel deze zijn: ‘onze zinnelijke natuur’ beteekent ‘onze aanleg tot het zin- of tegenzin-hebben.’ Intusschen houde men dan wel in het oog, dat het adjectief ‘zinnelijk’ hier een andere beteekenis heeft dan in de spreekwijze ‘zinnelijke waarneming.’

De aanleg tot zin of tegenzin[1], die de grond is van onze vatbaarheid voor lief en leed, is op zichzelve genomen nog niet toereikende om hartstogten voort te brengen. Elke hartstogt is een begeerte; hetzij wij iets begeeren te hebben, in onszelve op te nemen, hetzij het te vernielen, van ons af te houden, uit onzen gezigtskring te verwijderen. Tot een begeerte behoort vooreerst de voorstelling van een tegenwoordigen toestand van zaken die ons niet bevredigt (dus gaat er een gevoel van onlust mede g e p a a r d); ten tweede de voorstelling van een anderen, thans niet voorhanden toestand, die ons bevredigen zou (derhalve phantaseren wij iets waardoor een gevoel van lust of genot zou worden o p g e w e k t); ten derde een aandoening van den w i l , door de laatstgenoemde voorstelling te weeg gebragt.

Nemen wij voor een oogenblik aan, dat men den wil mag beperken tot het besluit om te handelen, waartoe men in koelen bloede, door overleg van al de omstandigheden is geraakt; wat is dat dan voor een hartstogt, die niet a l t i j d met den reeds bepaalden wil (het reeds genomen besluit) strijdig zou zijn? En toch schrijft de hoogleeraar, dat de hartstogt v a a k zelfs tegen onzen wil ontstaat. Integendeel zou hij moeten aannemen dat ook een hartstogt, die volkomen hetzelfde tracht te bereiken als de ‘wil’, desniettemin met dien ‘wil’ in strijd is. Wat wij anders willens en wetens, zoo nuchter als mogelijk z e l v e zouden hebben verrigt, doet thans met onze toe-

1 ‘Treck en tegenheit’ zou men met Vondel's Samson kunnen zeggen.

stemming de hartstogt voor ons, en het is dus ons eigen werk niet meer (onze wil nu was geweest, dat wij het zelve deden). Want men wachte zich te gelooven, dat w i j doen wat onze hartstogt doet; integendeel, wie door den hartstogt geleid wordt, is volgens den auteur ‘geen vrij wezen’; hij verkeert ‘in een toestand van gebondenheid en slavernij.’ Derhalve, daar de hartstogt geene uiting mag heeten van onze eigene, intime persoonlijkheid, kunnen wij wel niet anders aannemen dan dat hij uitgaat van goede en booze geesten; en wie een hartstogt heeft, is door engel of duivel bezeten. Eerst zoo wordt het verstaanbaar, dat de hartstogt ons beheerschen, door ons beheerscht worden, of ook, als onze ‘wakkere bondgenoot,’ ons ‘goede diensten’ bewijzen kan.

Verlangen wij ons de geheele daemonologie niet wederom op den hals te halen, dan moeten wij erkennen, dat een hartstogt, even goed als een gedachte of een voornemen, behoort tot de werkingen van ons eigen ik. Het is een zekere aandoening van den wil; maar de wil wordt dikwijls gelijktijdig door verscheidene consideratiën aangedaan, en door de magt der gewoonte wordt hij almede in zijne uitingen bepaald. Daar intusschen niet aan al onze hartstogten, overtuigingen en gewoonten tevens kan voldaan worden, zoo ontstaat er een vereffening van prikkels en motiven, die een definitief besluit tot uitkomst heeft. Wat het zwaarste is, weegt daarbij altijd het zwaarst. De *redelijke* wijze van handelen bestaat niet daarin, dat theoriën bij de wilsbepaling krachtiger zijn dan hartstogten, maar daarin, dat de onderscheidene motiven door inwendige waarneming tot bewustzijn worden gebragt, en de gansche wedstrijd zooveel doenlijk onder het oog der reflectie plaats heeft. Men bedenke, om het voordeelige hiervan in te zien, dat elke waarneming omtrent onze eigene hartstogten en verdere persoonlijke bijzonderheden zelve een oefening is, waardoor het allengs een gewoonte wordt, den strijd der motiven, alvorens te handelen, geheel te laten afloopen. Daardoor werkt elke hartstogt bij de wilsbepaling mede enkel in zijn gemiddelde sterkte, en niet, als bij den onontwikkelde, met de kracht die hij in zijne ergste vlagen heeft. Bij den een wordt een redelijk handelen door zijn bedaarden, reflectiven aanleg; bij den ander door opvoeding, d.i. door bijgebragte gewoonten, verkregen.

Wel verre dus van ons ‘ik’ in te krimpen tot een geestelijk wezen, dat met een vreemden geest om den zadel wedijvert,

gelegd op den rug van onze dierlijke natuur, - doen wij best met den mensch te nemen gelijk hij zich aan zichzelve voordoet. En hij doet zich voor als een geheel, als een ‘ik’ met duizend verrigtingen. Door het gevoel van lief en leed leert dat ‘ik’ zichzelf kennen inzoover het vatbaar is voor voldaanheid of onvoldaanheid. Meer niet; want de voorstelling van het voorwerp, dat ons in dien toestand b r e n g t, moet van elders worden aangebragt, en wordt eerst door beoordeeling aan het bewustzijn van eigen lief en leed toegevoegd, te pas of te onpas. - Dit gevoel van voldaanheid of het tegendeel is het uitvloeisel van onze eischende natuur, van het natuurlijke streven om zekeren ons kenschetsenden type in allen deele te verwezenlijken. Wat aan ons streven beantwoordt, ons behulpzaam is, met ons medewerkt, dat behaagt ons; wat ons hindert, belemmert, tegenwerkt, wekt onzen afkeer op. Maar de innerlijke waarneming betreffende o n z e n e i g e n t o e s t a n d v a n v o l d a a n h e i d zegt ons nog niet, gelijk de heer Opzoomer beweert, ‘wat d e d i n g e n voor ons, wat ze ons waard zijn.’ Dit laatste is eerst het wisselvallige resultaat van een combinatie met voorstellingen, langs den weg der zintuigen en der bespieding van 't geen in onszelve omgaat verkregen. De innerlijke waarneming weet van geene dingen noch verschijnselen van dingen; zij weet enkel van ons ‘i k’ en wat het doet. De uitwendige daarentegen weet enkel van hetgeen buiten ons is. Wat het eene voor het andere is, daaromtrent berigt ons geen gevoel, geene waarneming, maar enkel de bewerking van het waargenomene door het verstand en het oordeel.

De tweede kenbron dan van prof. Opzoomer geeft ons als o n m i d d e l i j k e w a a r h e i d enkel de kennis van zekere eb en vloed in o n s e i g e n leven. Wat hij aan die kenbron-alleen toeschrijft, de beoordeeling of w a a r d e r i n g v a n d i n g e n, kan in het beste geval enkel op den lof van m i d d e l i j k e waarheid aanspraak maken.

De d e r d e k e n b r o n, het s c h o o n h e i d s g e v o e l, behoorde eigenlijk tot het gevoel van lief en leed te worden teruggebragt. Wat wij bij een schoon of leelijk voorwerp eigenlijk gevoelen is niet anders dan bevrediging of onvoldaanheid, of een uit beide gemengde aandoening. Van het voorwerp-zelf en zijne eigenschappen dragen wij kennis niet door dat gevoel,

maar door uitwendige of door zelfwaarneming; met de resultaten hiervan wordt het gevoel eerst door den geest in verband gebragt. Ik zie een landschap en hoor een muzijk met mijne oogen of ooren. Ik gevoel mij daarbij bevredigd of onbevredigd; maar hetgeen mij dit gevoel verschaft, moet worden opgemaakt uit elementen die door het zien of hooren tot mijn bewustzijn worden gebragt. De waardering van het schoone is dus een daad van beoordeeling; het gevoel zegt niets van schoon of leelijk, want het gevoel is immers waarneming van en in o n s z e l v e , en het geldt hier voornamelijk, aan i e t s a n d e r s de eigenschap van schoonheid toe te kennen.

Nog minder bevredigt mij de uiteenzetting van hetgeen de auteur zich onder schoonheid voorstelt. Vooreerst behoort daartoe harmonie in den vorm, d.i. zamenwerking der deelen van een voorwerp om den indruk van het geheel op ons (niet voort te brengen, maar) te versterken[1]. - Dus bij hetgeen de deelen met elkander (d.i. het geheel) bij ons te weeg brengen, voegen zij met elkander nog iets, ter versterking van het te weeg gebragte? Immers waardoor maakt het geheel een indruk, anders dan door de zamenwerking der deelen? zoodat deze reeds plaats heeft gehad alvorens zij nog eens herhaald kan worden om den reeds voorhanden indruk te versterken! - Onze verlegenheid zal er niet op verminderen, wanneer wij nu vervolgens lezen, dat de harmonie de overeenstemming is van ‘de wijze waarop de kunstenaar tot ons spreekt’ (den vorm) ‘met hetgeen hij ons zeggen wil’ (den inhoud). Hoe nu? daar harmonie = harmonie is, moet ‘de zamenwerking der deelen tot versterking van den indruk, door het geheel gemaakt’ = ‘de overeenstemming van den vorm met den inhoud’ worden gesteld. Nog meer: daar ‘de indruk dien het geheel op ons maakt’ uitdrukkelijk als met den ‘inhoud’ eenzelvig wordt verklaard, komen wij streng logisch tot de volgende stelling: Zamenwerking der deelen van een kunstwerk tot verhooging van den inhoud = overeenstemming tusschen vorm en inhoud = overeenstemming tusschen de zamenwerkende deelen en den inhoud. Zoodat de zamenwerking, d.i. een concreet proces, een *invloed van het voorwerp* op ons bewustzijn, met denzelfden term wordt bestempeld als de overeenstemming, d.i. een abstracte verhouding, *tusschen het voorwerp*

1 Wez. d. Kenn., blz. 70 vv.

en zijn invloed op ons. En waarin bestaat die overeenstemming? Op welke wijze laat zich een schilderij, een met verwen bestreken doek, vergelijken met den aesthetischen indruk dien zij op een kunstkenner maakt? Ik kan dien indruk ontleden, en de totale voorstelling der schilderij laat zich eveneens in deelen ontbinden; zoodoende kan ik elk gedeelte van den indruk als de uitwerking leeren kennen van een gedeelte der schilderij. Maar die indrukken zijn toch uit den aard geheel iets anders dan de stukken van het tafereel; en het geometrische en het kleurenverband tusschen deze laatste is insgelijks iets geheel verschillends van het gedachtenverband tusschen de indrukken: hoe is er dan een vergelijking mogelijk, en hoe kan er van overeenstemming sprake zijn? - Te vergeefs zoeken wij in dit hoofdstuk een klare voorstelling van hetgeen er bij de waardering van het schoone in ons omgaat.

Doch nog is de maat niet volgemeten. De ‘inhoud’ was zooeven een ‘indruk van schoon’ dien de kunstenaar door het voorwerp bij ons wilde te voorschijn roepen. Met een pennetrek wordt de ‘inhoud’ veranderd in een - gedachte, en die gedachte moet ‘den schoonen vorm waard zijn,’ zij moet haren oorsprong verraden uit den menschelijken geest, en spreken tot dien geest. - Maar ik bid u, wanneer de inhoud van een schilderij eenvoudig hierin bestaat, dat zij op een geoefend oog den indruk maakt van schoon te zijn; wanneer die inhoud niets anders is dan juist de schoonheid die het voorwerp d.i. den vorm kenmerkt, wat doet dan de gedachte, het onderwerp der schilderij tot de schoonheid af? Is dat onderwerp, die gedachte belangrijk voor den aanschouwer, des te beter voor hem; maar het is dan nog iets anders dan de schoonheid, wat hem in het kunstwerk behaagt. Wat meer is: indien het schoone voorwerp volstrekt een inhoud hebben moet, die afkomstig is uit den menschelijken geest, hoe diep daalt dan de schoonheid der natuur beneden die der kunst.... Doch elders[1] tracht de schrijver deze tegenwerping te ontzenuwen: ‘Aan de naaste oorzaken der natuurvoorwerpen kunnen wij, daar ze zelf niets meer dan natuurverschijnselen zijn, geen gedachten toekennen. Welke gedachte is er in den prachtigen eikenboom uitgedrukt? In den eikel kunnen we haar niet zoeken. We moeten dus opklimmen tot de oneindige oorzaak der natuur, tot den per-

1 De Waarh. en hare Kenbr., blz. 169.

soonlijken God.' D.i. daar onze wijsbegeerte ons in den steek laat, moeten wij de theologie te hulp roepen. Alleen verwondert zich de lezer, dat de heer Opzoomer uit de onloochenbare magt van het natuurschoon op den beschouwer niet een krachtig argument tegen het atheïsme gelieft te ontleenen. Gaat zijne redenering door, dan is zij nog niet volledig. Immers een van beiden: hij moet opmerken, dat in de schoonheidsleer ook het godsdienstig 'gevoel' in rekening komt (en dit strijdt met zijne latere houding tegenover theologische eischen aan de philosophie). Of wel, hij moet beweren dat het natuurschoon oneigenlijk dus genoemd wordt, en zijn roem alleen te danken heeft aan een onwillekeurig vermengen van theologische met aesthetische waardering der voorwerpen (wat hij zoomin als iemand onzer zal toegeven).

Eenvoudiger ware het geweest, de schoonheid in het algemeen te verklaren voor die eigenschap van een object, waardoor het ons behaagt, afgezien van het voor- of nadeel dat wij ervan te wachten hebben. Nader beschouwd, laat zich die schoonheid ontbinden: v o o r e e r s t in harmonie van den vorm, die zoowel in toon- en dichtkunst als in de beeldende kunsten voor wiskundige ontleding vatbaar is (schoonheid in den strengen zin); t e n t w e e d e in waarheid, d.i. overeenkomst van de voorstelling met hetgeen in werkelijkheid zich vertoont of vertoonen zou (dit geldt alleen voor de kunsten); t e n d e r d e in het opwekken van denkbeelden en gedachten, die ons om eene of andere reden belang inboezemen. Een bloem b.v. werkt, op hem die er nog nooit een gezien heeft, enkel door harmonie in gedaante en kleur. Een goed geschilderde bloem treft ons tevens door hare waarheid (of, zoo wij het origineel niet kennen, althans door hare waarschijnlijkheid). Een stukje, waarop distels in een glas water naast verdorrende rozen zijn afgebeeld, paart aan die twee voortreffelijkheden nog die van geestige symboliek.

Zoo ontmoeten wij alweder den van nature eischenden mensch. Wanneer het levende beginsel in hem een bepaalden harmonischen bouw brengt in de verzameling van stoffen die zijn ligchaam uitmaakt; - wanneer de geest zijne voorstellingen vormt, verbindt en verklaart volgens wetten die één zijn met zijn wezen; - dan kan het ons niet bevreemden, dat voortbrengselen van natuur of kunst hem door harmonie bevredigen. Evenmin, dat hij, steeds waarheid zoekende, op waarheid hoogen prijs stelt; of, dat hij zich gaarne bezig houdt met het-

geen hem bevorderlijk is bij den bouw zijner gedachtenwereld. Intusschen, wat ieder onzer werkelijk is, hangt mede van de omstandigheden af, waaronder hij zich heeft moeten ontwikkelen. En gelijk een schoone voet niet altijd met een schoon hoofd zamengaat, zoo kan ook iemand zelf leelijk, of zwak in zijne geestes-, ja in zijne kunstproducten zijn, en daarbij een helder oog hebben voor het schoone om hem heen.

Het schoonheidsgevoel, de derde kenbron, levert ons dan almede niets anders dan het gevoel van lief en leed. Wanneer wij iets als schoon of liefelijk beschouwen, dan is dat op nieuw een waardering der dingen, die zeer middelijk, met hulp van het feilbaar verstand, in ons bewustzijn ontstaat.

Het zedelijk gevoel[1] wordt ons eveneens als een bron van onmiddelijke waarheid aangeprezen. Wij zagen reeds vroeger, hoe de heer Opzoomer staan blijft bij de klassieke splitsing van den mensch in een rijdier en een geest die de teugels houdt. Aanvankelijk wordt nu, volgens hem, de begeerte van het kind enkel van buitenaf, door uiterlijken dwang, in toom gehouden (dat arme kind! maar het is niet anders). Bij voortgaande ontwikkeling komt er iets nieuws te voorschijn. ‘De mensch begint allengs te gevoelen, dat hij tegenover zijne medemenschen tot een andere taak geroepen is dan tegenover de natuur. Hij komt tot het inzigt, dat hij niet alleen naar zijn eigen lust moet vragen, maar ook naar den lust van anderen.’ Vraag: langs welken weg komt hij tot dat inzigt? Wat beweegt hem, geloof te slaan aan een roeping, waarvan hij den oorsprong niet weet? Waarom ziet hij in de gedachte: ik moet ook naar den lust van anderen vragen - iets meer dan een aanwensel uit zijne kinderjaren, een gewoonte, die hem nu eindelijk tot een tweede natuur is geworden? Waarom niet op hem de woorden van den dichter toegepast:

‘Er schleppt des Gefängnisses Schmach
Noch ein Stückchen des Fadens nach;
Er ist der alte, freigeborne Vogel nicht,
Er hat schon Jemand angehört’ -?

1 Wez. d. Kenn., blz. 74 vv. De Waarh. en h. Kenbr., blz. 231, vv.

Bovenal, waartoe die bittere ironie, iemand die zich onophoudelijk g e r o e p e n voelt, die nu eerst inziet dat hij m o e t, bij voorkeur als den w a a r l i j k v r i j e n mensch te prijzen? Hetzelfde vertoont zich immers bij de diepst gezonken slaven. Ook op den zwarte, die zich kromt onder de zweep van den beul van Dahomey of van den amerikaanschen blankofficier, is de beschrijving toepasselijk: ‘Voortaan begeert hij niet enkel te heerschen, maar ook te dienen;..... het is niet meer een moeten, het is een behooren geworden; vroeger gehoorzaamde hij, omdat anderen hem te magtig waren; thans kiest hij, omdat hijzelf het gekozene goedkeurt.’ Of anders, waarom verheft zich de mishandelde menigte niet als één man, en tuchtigt hare verdrukkers? Eenvoudig omdat de tyrannij van jaren en eeuwen allen eigen wil heeft vernield, alle vrijheidsbewustzijn onder den voet getreden; - gelijk dat stellig ook gebeuren zou bij een kind, bij welks opvoeding ‘alles dwang’ en niets opwekking, niets aanmoediging, niets tegemoetkoming met zachtheid en liefde ware geweest.

Onze auteur erkent zelf, dat het denkbeeld van een pligt, door geene kenbare magt voorgeschreven, en die zich als een daemon van onzen wil meester maakt, minder zedelijk is. Hij zou het kunnen steunen door het tweede denkbeeld van een persoonlijken God; doch, even als bij het natuurschoon, onttrekt hij zich liever aan die gevolgtrekking en hetgeen daaraan vast is. In plaats daarvan wijst hij bij voorkeur op een der hartstogten, op de liefde. ‘Tot een pligt dien wij ons zelf opleggen, en die alleen den naam van zedelijk verdient, kan slechts de liefde brengen. Zoo ver als zij reikte, zoo ver reikte in alle tijden en in alle volken het gevoel van pligt’[1]. Dat deze hooggeprezen liefde een hartstogt is, werd ons vroeger uitdrukkelijk geleerd[2]: ‘Is het ons natuurlijk streven, om ons zelf in stand te houden, te ontwikkelen en te volmaken, dan moet onze begeerte zich tot alles uitstrekken, wat het gevoel van vreugde in ons kan doen ontstaan, zich van alles afwenden, wat het gevoel van droefheid in ons zou opwekken. Tegenover al het eerste wordt met noodzakelijkheid liefde, tegenover het laatste haat geboren.’ Derhalve, daar de liefde blijkbaar als hartstogt, ja als de hartstogt bij

1 Wez. d. Kenn., blz. 76.
2 T.a.p., blz. 68.

uitnemendheid wordt behandeld (het geheele verband der elfde paragraaph getuigt daarvan), moet ook van de liefde gezegd worden, dat zij ‘zonder ons toedoen ontstaat,’ en dat wij, ‘zoolang dit gevoel ons leidt, nog geene vrije wezens zijn. We zijn veeleer in een toestand van gebondenheid, van slavernij.’

En daareven was hij, die zich door de liefde pligten liet opleggen, de ‘waarlijk vrije mensch’?

Er ligt hier een gedachte in hinderlaag, die niet in het verband der redenering is opgenomen, maar door den schrijver, als ware het een bril, aan den lezer wordt opgezet, om daardoorheen zijne verhandeling over het zedelijk gevoel te beschouwen. Zoodoende heeft hij het dubbele voordeel van eensdeels de kleur van het glas bij den indruk, dien het beschouwde voorwerp geeft, te doen medewerken; anderdeels te kunnen aantoonen, dat zijne verhandeling zelve die kleur niet heeft. Aan den ingang namelijk van het bedoelde stuk[1] staat het volgende motto uit Voltaire: ‘N'est-il pas évident que Dieu a voulu que nous vivions en société, comme il a donné aux abeilles un instinct et des instruments propres à faire le miel? Or, la société ne peut subsister sans les idées du juste et de l'injuste; il nous a donné donc de quoi les acquérir.’ Met deze gedachte vervuld, heeft de lezer de oplossing van het vraagstuk gereed. Ja, de liefde is een hartstogt; wie door haar geleid wordt, is eigenlijk alles behalve vrij. Maar ook, de liefde is een nuttige hartstogt; het comfort en de winst, die de geheele maatschappij door haar geniet, zijn onberekenbaar groot. Het zou dus niet edelmoedig zijn, in hare dienst zich over onvrijheid te beklagen. Beter is het, een oog toe te doen, den mantel der wijsbegeerte of dien der liefde om onze ketens te draperen, en in het publiek belang onszelve wijs te maken, dat wij waarlijk vrij zijn. Mogt er nog iemand aarzelen, dan bedenke hij slechts, qu'il est évident que Dieu a voulu. Zelfs Voltaire, de spotter, was door die evidentie getroffen!

Zoo komt het eigenlijk, dat de heer Opzoomer zich tevreden stelt met tot betooming zijner hartstogten volmagt te geven aan een hartstogt. ‘Het is te betreuren dat de onsterfelijke Kant dien zamenhang tusschen pligt en liefde heeft miskend;’ dus laat hij zich uit. Doch had Kant de gewoonte gehad van

1 De Waarh. en h. Kenbr., blz. 230.

andersdenkenden te bejammeren (iets dat onsterfelijken zelden doen), dan had hij zich op zijne beurt bedroefd over den empirist, die, in navolging van de laatste keizers van het westersch-romeinsche rijk, zich tegen den eenen barbaar door den anderen laat beschermen, en oogenblikkelijke veiligheid voor ware vrijheid houdt.

Een geheel andere voorstelling verkrijgen wij van de zaak, wanneer wij ook hier ons houden aan den mensch gelijk die zich aan de uit- en inwendige waarneming vertoont. Dezelfde operatie van den geest, welke bij de voorstelling van verschijnselen die van verschijnende dingen voegt, - leidt ons o.a. tot de herkenning van natuurgenooten, van andere menschen. Die herkenning bevredigt ons ten deele, ten deele is zij ons onbehagelijk. Doch daar het nu eenmaal onze natuur is, dat wij voortdurend den menschelijken type trachten te verwezenlijken, spreekt het van zelf, dat niets ons zooveel belang inboezemt als juist die natuurgenooten. Daarna komen ook de dieren, inzoover zij menigen trek met den mensch gemeen hebben. Zelfs kan het gebeuren, dat onze eigen grondtype, of wel hetgeen ons daarvan duidelijk is, bij een ander mensch in veel hoogere mate verwezenlijkt schijnt dan vooralsnog bij onszelve. En daar nu in den grond der zaak niet slechts ons eigen individu, maar de type het voorwerp van ons streven is, - ontstaat er geheel onwillekeurig een gedeeltelijke verplaatsing, als het ware, van ons zelfbewustzijn. Wie ons als mensch verschijnt, wordt min of meer beschouwd als een gedeelte van ons eigen ik, en als zoodanig ontzien, geacht, met vriendschap, liefde, zelfverloochening al naar omstandigheden bejegend. Uit het ontzien van anderen ontstaat reeds het bewustzijn van pligt, zonder dat er nog liefde aanwezig is. Wanneer de menschen allen eigenlijk naar één hoofddoel streven: het tot stand brengen van éénen type in zijn krachtigste, rijkste ontplooijing; dan mag de een zijn arbeid niet op den ander schuiven, maar elk moet volbrengen wat hij op zich heeft genomen of wat zijne positie medebrengt, teneinde niet den ander tot stoornis te zijn. Tot hiertoe gaat de pligt; wat erbij komt, is of goedheid of gedwongen dienstbetooning. Vrij is degene die in zijne ontwikkeling niet gestoord wordt; of nu tot zijne eigenaardigheden ook een sterke aanleg tot pligtbesef behoort, is een tweede vraag, die met zijne vrijheid niets te doen heeft. Vrijheid is een toestand van individuen; wanneer

men nog dieper gaat, en aan een onzedelijk mensch onvrijheid verwijt, omdat de menschelijke natuur zich bij hem onvolkomen ontvouwt, dan is dat mogelijk zeer verheven, maar stellig een schromelijke verwarring in het spraakgebruik.

Dan, zonder dit verder te vervolgen, vragen wij enkel, wat er bij nadere beschouwing overblijft van een eigenaardig zedelijk gevoel als v i e r d e k e n b r o n, die onmiddelijke waarheden levert? Er is, ja, een zedelijk gevoel; want de zedelijke mensch gevoelt lief en leed bij de voorstelling van goed en kwaad. Maar deze voorstelling-zelve is wederom zeer ingewikkeld van aard en oorsprong, en het middel om haar te leeren kennen en beoordeelen ligt voor't allerminste gedeelte in het gevoel; hoofdzakelijk echter in de kalme en naauwkeurige waarneming onzer eigene gedachtenwereld.

Om niet al te uitvoerig te worden, moet ik mij omtrent het godsdienstig gevoel, de v i j f d e k e n b r o n, tot zeer enkele opmerkingen bepalen. Bleef de heer Opzoomer bij zijn vroeger beweren, en leerde ons dat gevoel niets anders kennen dan onszelve, het zou treurig geschapen staan met het godsbegrip, dat hij toch volstrekt noodig heeft; en daarom waagt hij den stouten sprong: ‘het is alleen het godsdienstig gevoel, dat van Gods bestaan ons verzekering geeft’[1]. Hier staan wij bij Jacobi: ‘Ich fühle, das über mir etwas ist, ein Unsagbares, aber Ewiges, Heiliges, Freies, Persönliches, das absolute Du meines Ich's: Gott!’ Eenvoudig genoeg voor hen die kunnen medespringen; maar wat blijft er over voor degenen die, ja, zeer stellig aan een God gelooven, doch den oorsprong van dat geloof bij zichzelve uit gansch andere beginselen meenen te moeten verklaren? Of zij hebben verkeerd gezien, en hun geloof moet in de wetenschap als onredelijk worden beschouwd (immers zij weten niet waarom zij eigenlijk gelooven); of anders, het gevoel is niet de algemeen menschelijke bron van het geloof aan de Godheid.

Nu wil het ongeluk, dat de wetenschap van den hoogleeraar volstrekte behoefte heeft aan een godsbegrip, en wel aan

1 Wez. d. Kenn., blz. 84.

een godsbegrip, waarvan men den geheel eigenaardigen oorsprong, buiten onze overige denkbeelden om, vermag aan te wijzen. Volgens hem heeft de mensch een God daarom noodig, omdat de vier eerste kenbronnen hem wel de wereld leeren kennen zooals zij thans is, maar noch haren eersten oorsprong, noch hare verste toekomst. En van deze laatste althans moet hij eenige kennis dragen, omdat hij voor de zaak der waarheid, voor alwat goed en edel is, geene moeite over heeft, tenzij iemand hem de verzekering geve, dat deze zaak in't eind zal zegepralen. Het schijnt, dat de bewustheid van naar overtuiging en geweten gehandeld te hebben, voor den empirischen mensch geene genoegzame voldoening met zich brengt. Hij steekt geen hand uit, of hij moet weten dat het werk mettertijd tot stand komt; hij trekt niet ten strijde zoolang hij niet vast vertrouwt dat zijne zaak zal zegepralen. Van daar de noodzakelijkheid van een *Deus ex machina*, belast met de weinig waardige rol van flaauwhartigen tot den strijd des levens over te halen. - Maar ook, een *Deus ex machina* moet het zijn, die door een afzonderlijken toestel in ons bewustzijn afdaalt; want ongelukkig wordt de harmonische wereldbeschouwing, die de vier eerste kenbronnen ons zamen aan de hand doen, door de producten van de vijfde onophoudelijk verbroken. Maakt men van de ‘wereldwetenschap’ een deïstisch of pantheïstisch stelsel, dan komt men, volgens prof. Opzoomer, tot een resultaat, dat den naam van wetenschap niet eens verdient. Van daar weer de noodzakelijkheid eener ‘breede grenslijn tusschen de godsdienst en de wereldwetenschap’, gelijk die tot wering der pest en der barbaren bestaat tusschen het wilde turksche en het beschaafde rijk van den oostenrijkschen keizer. Een *cordon sanitaire* noodig tegen de onmiddelijke waarheden uit de vijfde kenbron!

Hier is het, dat zich de logische zwakheid van het empirisme ten duidelijkste vertoont. Men zou meenen, dat op de godsdienst, zoodra zij een lafhartig menschdom tot eenig leven had opgewekt, het woord toepasselijk werd gemaakt: ‘der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan; der Mohr kann gehn!’ Doch verre van daar. Die geheele ‘breede grenslijn’ is met dat al een fictie. Het empirisme kan zonder de theologie niet leven. Het zou de natuur niet schoon kunnen vinden, tenzij zij gedachten des Scheppers openbaarde; met de zedelijkheid weet het geen raad, tenzij het haar aanzie voor een merkwaardige

inrigting van Gods wege, om de zamenleving mogelijk te maken. Het wil door de wijsbegeerte een wereldbeschouwing laten bouwen; doch tot die wereldbeschouwing behoort immers ook, wat de stricte wereldwetenschap niet geven kan: eenig begrip van den oorsprong en van de strekking der wereld; - dus m o e t de godsdienst worden ingeroepen. Van de wereld stelt de empirist zich slechts datgene voor, wat hem door de zinnen, door zijn gevoel, door zijne waardeering van schoonheid en zedelijkheid is geleverd, benevens de producten, die men door scheiding en verbinding daaruit vervaardigen kan. Daarachter staat niets dan - God; en hij wacht zich, uit vrees voor tegenstrijdigheden, iets omtrent dien God te bepalen. De geheele wereldbeschouwing die hij zou vermogen te geven, is een groot, hier en daar zamenhangend, en uit allerlei wetenschappen bijeengeraapt fragment; en overal waar de draden hem begeven, moet hij schrijven het eentoonig Allâho akbar! (God is almagtig) van den Islâm. - Naast die wereldbeschouwing staat voor onze oogen de kolossale fabriek van nuttige kennis, onder opzigt der empirische logica: nuttige kennis voor een modelmaatschappij van uitermate kleinmoedige, voorzigtige en kortzigtige wezens, wier instandhouding de Schepper nu eenmaal in zijne ondoorgrondelijke wijsheid heeft gewild!

Zietdaar wat er van de wijsbegeerte in Nederland dreigt te worden onder voogdij van politieke en religieuse bemoeijingen.

Amsterdam, Januarij 1864.
J.P.N. LAND.

Een handelsverslag.

Napoleon's praktijk, om nooit aan meer dan één enkel persoon het onderzoek op te dragen van kwestiën waarover hij naauwkeurig ingelicht wilde worden, werkte toch beter dan ons veelhoofdig commissiënstelsel. De rapporten die hij ontving, mogen minder uitvoerig en veelzijdig geweest zijn, stellig waren ze klemmender en grondiger, en ongetwijfeld kreeg hij ze spoediger. Alleen reeds het gevoel van uitsluitend verantwoordelijk te zijn voor de volvoering eener taak, prikkelt uitnemend tot goed en deugdelijk werken. De onmogelijkheid daarenboven om dat werk op de schouders van anderen, mede gecommitteerden, te schuiven; de onverbiddelijke dwang dus om zich zelven in te spannen en de kwestie grondig te onderzoeken; en de onverbiddelijke noodzakelijkheid om de uitgesproken meening ook tegen de bestrijding van anderen te verdedigen, 't zijn voortreffelijke drijfveeren om den van nature tot luiheid geneigden mensch tot werken aan te sporen. In onze commissiën van velen, lost zich toch feitelijk ook eigenlijk het geheel op in één enkelen persoon, maar zonder de ware solidariteit, in den man, wien men van den beginne af aan vereert met de taak om het uit te brengen rapport te stellen, en van wien men dan ook verwacht dat hij, tot den rang van spil verheven, zich met meer dan gewonen ijver toeleggen zal op de kennis der zaak die hij moet verdedigen. Niet dat de anderen daarom met minder gloeijenden ijver er voor bezield zijn, noch met minder gewigt en waardigheid aan de discussiën deelnemen, maar toch, hij die de conclusie van de beraadslagingen moet opmaken, hij moet ook de man zijn die zorgt de kwestie het beste te kennen. Loopt het dan later al

eens niet gunstig met zulk een rapport; vindt men het onbeduidend of eenzijdig, niet helder noch fraai gesteld, welnu, wie anders is dan de schuldige dan de arme rapporteur, die, zoo als 't menigmalen in de wereld gaat, de speelbal is der hem omringende onbeduidendheden, alleen omdat zijn ijver niet getemperd werd door tact.

In ons land, waar het tegenwoordig wel eene onmogelijkheid zal zijn om nog eenig fatsoenlijk man te vinden die niet ten minste in ééne commissie zitting heeft, zal men vast eene menigte van die slagtoffers tellen, maar dan ook eene menigte van onbeduidende of rondweg slechte rapporten. Rapporten vooral die daarin zondigen, dat ze eigenlijk in 't geheel geene overtuiging, geene meening zelfs uitspreken, maar waarin allerlei soorten van gevoelens worden ontwikkeld en gewaardeerd en gedeeltelijk wederlegd, zonder een flinkweg uitgesprokene conclusie. Natuurlijk, want de man die stelt, schrijft het gevoelen ter neder van verscheidenen; de conclusie moge afwijken van de meening der minderheid: die meening heeft toch altijd eenigen invloed geoefend op de uitspraak der meerderheid, en zoo ontstaat er eene halfheid die te grooter is, omdat gewoonlijk maar een zeer klein aantal van de leden eener commissie de moeite nemen om zich waarlijk met inspanning in de zaak in te werken.

In die massa van slechte rapporten ligt evenwel nog minder het kwaad onzer veelhoofdige commissiën dan wel in den verderfelijken invloed dien zulk eene wijze van behandeling van, dikwijls belangrijke zaken, op de personen heeft, die er dag aan dag aan deelnemen. Ook zij worden gewend aan eene halfheid, die hun zoo ligt tot karakter wordt. Zij leeren zich voegen en plooijen en buigen en wenden naar de meeningen van wie ook, - gewoonlijk van onbeduidendheden, want die erkennen nooit ongelijk - wat voor hunne zelfstandigheid gevaarlijk is, terwijl de gewoonte om aan alles ten deele wat meê te doen maar voor niets eigenlijk een geheel te zijn, hen weldra ongeschikt maakt voor alle goed en deugdelijk werk. Zij raken er aan gewoon om kalm hunne eigene opinie geworpen te zien in den grooten ketel waarin ook al de overige meeningen gisten en waaruit dan ten slotte eene conclusie moet worden gebrouwen. Zoo verliezen zij allengs den drang om flink te werken voor de taak die zij op zich genomen hebben, en die vastheid van overtuiging en ganschheid van persoonlijkheid,

die alleen door arbeid en onderzoek kunnen verkregen worden. Ware de eenhoofdige commissie ten onzent evenzeer regel als nu de veelhoofdige; moest dus ieder rapporteur, ook in 's lands vergaderzaal en in de gemeentelijke besturen, zelfstandig een onderzoek instellen en zijne eigene, streng afgebakende meening uitspreken en verdedigen, dan zou de natie ook beter bekend raken met de mannen die zij ter harer vertegenwoording afvaardigt, meer hunne kennis kunnen wegen, beter over hunne rigting kunnen oordeelen.

Er is nu dikwijls eene groote moeijelijkheid in gelegen om over de rigting en over den geest van een bestuur een juist oordeel op te maken, al heeft men ook al de rapporten voor zich die zulk eene corporatie in den laatsten tijd heeft uitgebragt. In ons klein landje, waar 't wel wemelt van hooggeplaatste dignitarissen van allerlei aard, van den volksvertegenwoordiger af tot den polder-ingeland toe, allen even gewigtig in hunne hooge waardigheid, maar waar men toch over 't algemeen de menschen die in de verschillende besturen zijn, nog al kent wat verstand en rigting betreft, in ons klein landje zelfs heeft men dikwijls moeite om zich een helder en juist begrip te vormen van den geest die een bestuur eigenlijk bezielt en leidt. De eene maal toch heeft het gevoelen der meerderheid in de uitspraak van een gevoelen de overwinning behaald, een andermaal weêr heeft de minderheid gezegevierd, maar gewoonlijk zal men daar waar men dikwijls zulk een verschil van meening ontdekt, als den grond van dat wankele vinden, rapporten waarover gestemd is die halfslachtig waren. Nog mag 't een geluk genoemd worden, wanneer de stemming scherp eene beslissing in dezen of genen zin onvermijdelijk maakt, want het zwakke rapport doet dan minder af; hoe breed men dan ook het goede van deze en ook dat van de daaraan lijnregt tegenoverstaande meening hebbe uitgemeten, de stemming vernietigt die halfheid toch geheel.

Nog eene andere grieve heb ik echter tegen de bestaande wijze van zamenstelling der commissiën in de meeste van onze besturen. Gewoonlijk kiest men voor het onderzoek van iedere kwestie de zoogenaamde specialiteiten, mannen die in het vak zijn waarover het rapport loopt. En 't schijnt oppervlakkig ook dat die weg de natuurlijkste en de beste is. Niemand toch die eene zaak beter kent dan hij, die er jaar en dag zijn brood in heeft verdiend. Maar daarentegen heeft iedere spe-

cialiteit ook weder iets eenzijdigs; het speciale houdt bij hem vaak zoozeer den boventoon wat kennis en sympathie betreft, dat hij moeite heeft om de belangen van het algemeen ook dan zelfs voor te staan wanneer die indruischen tegen de belangen van zijn speciaal vak. Men zou dus een onpartijdiger oordeel verkrijgen in kwestiën waarin het speciale, zoo als meestal bij regeringswetten, alleen een onderdeel uitmaakt van het algemeen onderwerp, wanneer de commissie de hulp van de specialiteit alleen inriep om die inlichtingen te verstrekken, welke anderen, die buiten dat vak staan, moeijelijk kunnen geven. De specialiteit behoudt dan toch het regt om bedenkingen in te brengen, wanneer het rapport in de vergadering ter tafel komt. Maar waar de regering de voorlichting vraagt van den handel, in de regeling van commerciële kwestiën, ten behoeve van geheel het land, daar mag de speciale man van het vak niet den maarschalkstaf zwaaijen, tenzij hij zóó hoog staat, dat hij zijn eigenbelang gereedelijk ten offer brengt daar waar het algemeen belang zulks eischt. En dat ziet men maar zelden, zoo min bij handelaren als bij de mannen van wetenschap.

Toen ik voor eenigen tijd kennis nam van het Verslag van den handel, de scheepvaart en de nijverheid van Amsterdam over 1863, door de Kamer van Koophandel en Fabrijken aldaar met loffelijke zorg en naauwkeurigheid bewerkt en voor een ieder verkrijgbaar gesteld, trof mij al weder dat gebrek aan eenheid 't welk zulk een arbeid van velen, wel noodlottig schijnt te moeten aankleven. Terwijl de voordeelen van een onbelemmerd handelsverkeer er als op iedere bladzijde grootelijks in worden geroemd en Nederland er hoog in gesteld wordt als het land waarin de vrijheid als inheemsch is, zoo zijn 't ook daar dikwijls weêr rapporten der commissiën, welke soms in lijnregte tegenspraak komen met dien geest van ware liberaliteit van het geheel. En wanneer die antiliberale beginselen ook hier en daar in de algemeene beschouwingen doorschemeren, dan behoeft men eenvoudig de rapporten na te slaan om daarin dezelfde woorden bijna terug te vinden, en alzoo de latere inlassching daarvan in den tekst te bespeuren. Toch is de beurs van Amsterdam in commerciële zaken over 't geheel liberaal gestemd, en de kooplui aldaar zouden geene leden naar de Kamer van Koophandel afvaardigen die bepaald tegen de rigting van onzen tijd gestemd zijn, wanneer zij zich maar

meer aan die verkiezing lieten gelegen zijn en inzagen, dat het geene onverschillige zaak voor hen is, door wie en op wat wijze de Hooge Regering omtrent de handelsbelangen wordt voorgelicht. Evenwel mag de meerderheid der leden van de Kamer van Amsterdam genoemd worden als vrijheid van verkeer voor te staan, en niet dan in zeer kleinen getale telt men onder hen de mannen, die meenen de beginselen van vroeger tijden nog heden ten dage ingang te kunnen doen vinden. Trouwens, beter bewijs van de bepaald liberale rigting der Kamer kan zij wel niet geven dan door de benoeming van twee mannen tot Voorzitter en Ondervoorzitter, wier waarlijk zeer liberale beginselen op het commercieel terrein, voor niemand ter beurze een geheim zijn.

Wanneer men nu van eene Kamer van Koophandel, waarvan de meerderheid gestemd is voor een vrij en onbelemmerd handelsverkeer, rapporten leest voor, geenszins bijzondere gevallen, waarin het tegenovergestelde wordt voorgestaan, dan is de gissing niet onnatuurlijk, dat een groot deel der leden bij de stemming daarover hun algemeen oordeel voor een oogenblik hebben gevangen gegeven aan hen, die toen òf als specialiteiten zijn opgetreden, òf die de Kamer door deze of gene oorzaak min of meer beheerschen. Maar dan is ook het eigenlijk doel dat de adviezen der Kamer hebben, bevordering van de belangen van den handel in het algemeen, door die, zij 't dan ook maar tijdelijke, toegefelijkheid gemist.

't Zal mij niet moeijelijk vallen om mijne bewering te staven door den inhoud zelve der rapporten van de Amsterdamsche Kamer van Koophandel, met wier geheele mededeeling zij werkelijk een groote dienst bewezen heeft aan het publiek, en waardoor zij tevens eene acte van liberaliteit heeft afgelegd, die niet genoeg kan gewaardeerd worden. Die rapporten toch vormen een hoofdelement van de werkzaamheden der Kamers. Hoe krachtiger ze echter zijn zouden, hoe scherper geteekend, wanneer ze door een enkel persoon waren ontworpen; want wanneer de meerderheid 't eens is met den geest van zulk een rapport, dan zal men het toch wel niet zóózeer door amendementen wijzigen, dat het stuk de zoo noodige eenheid verliest. Trouwens, de hier meêgedeelde rapporten kenmerken wel degelijk den geest der commissiën. En ware dit niet het geval, dan zou immers de vermelding van de namen der rapporteurs iets *perfide* hebben, en zouden onder hunne speciale vlag meeningen zeilen, die zij juist sterk afkeuren.

Het rapport dat voorzeker allereerst de aandacht van de lezers van het Amsterdamsche Verslag zal trekken, is ongetwijfeld het advies over de nieuwe Bankwet. En natuurlijk, want in langen tijd werd er geene kwestie op financiëel en commerciëel terrein gebragt, met wier beslissing in dezen of genen zin zulke groote en gewigtige belangen gebaat of geschaad werden. De strijd onder het publiek over deze wet was echter minder levendig, dan men aanvankelijk had mogen verwachten. Toch zijn er enkele discussiën door de pers over gevoerd, die door inhoud zoowel als door vorm, eene blijvende waarde zullen behouden. En terwijl de voor- en tegenstanders, die ruiterlijk hunne denkbeelden onder hunne eigene namen verdedigden, eene gematigdheid bewaarden die hun waarlijk tot eere verstrekt, mag men het te meer betreuren dat enkele kampioenen vóór de wet zich tot een anoniem geschrijf hebben laten verleiden, dat de kwestie niet helderder heeft gemaakt maar het gehalte van den strijd in waarde gedreigd heeft te doen dalen.

Men weet, de eigenlijk éénige kwestie waarop 't bij een oordeel over de voorgedragene bankwet aankwam was deze: zal de Nederlandsche Bank de uitsluitende bevoegdheid blijven behouden om bankbilletten uit te geven, zoo als de regering voorstelt. 't Gold hier dus de gewigtige vraag van vrijheid of beperking van circulatiebanken. Het groote publiek, tijdig beangst gemaakt voor eene vrije papieruitgifte, door eene sombere voorstelling van de rampen die daardoor over Noord-Amerika uitgestort zijn in tijden van crisis, eene voorstelling, waarbij natuurlijk zorgvuldig vermeden was te vermelden, dat de Vereenigde Staten nooit in zoo korte jaren tot zulk eene verbazende ontwikkeling zouden gekomen zijn, wanneer niet ieder Staat in zijne bank een krachtigen steun gevonden had, het groote publiek opineerde al gaauw, zonder bepaalde gronden natuurlijk, voor eene beperking van circulatiebanken. Maar hoe zouden de Kamers van Koophandel der beide grootste handelsteden over die beperking oordeelen? Heerlijker gelegenheid tot voorlichting van de regering zoowel als van den handel, in eene kwestie die zoo niet onder het bereik van het oordeel van een ieder ligt, zal wel weinig voorkomen.

De Rotterdamsche Kamer adviseerde rondweg ‘dat het *uitsluitend* regt om bankbilletten uit te geven, niet op nieuw aan de Nederlandsche Bank moest worden verleend.’ De Amsterdamsche Kamer was niet zoo cordaat in haar advies.

Men behoeft dat uitgewerkte rapport maar te lezen, om dadelijk tot de onderstelling, zoo niet tot de overtuiging te komen, dat òf de leden van de commissie onderling zeer verdeeld waren in hun gevoelen, zoodat 't moeijelijk voor hen was om tot eene bepaalde conclusie te komen, òf dat zij niet dan schoorvoetende tot het tegenovergestelde advies kwamen van de Kamer aan de Maas, om redenen echter, die zij liefst niet mededeelden. Want eene eigenlijke flink gevestigde opinie spreekt uit dit rapport niet. De Kamer adviseert om het beginsel der wet goed te keuren; maar waarom doet zij dat, op welke gronden? Wie hier nu verwacht een beroep op de wetenschap of wel op de ervaring; eene sterke afkeuring van het beginsel van vrije uitgifte van bankbilletten; eene klemmende bewering dat dit ééne bankpapier volkomen voldoende is voor Nederland, of wel dat daarin alleen vertrouwen mag gesteld worden; eene dringende aansporing om aan deze bank blijvend een monopolie te verzekeren, waarvan zij tot nu toe zulk een voortreffelijk gebruik gemaakt heeft, in één woord bepaalde motieven voor haar oordeel, hij zal zich deerlijk teleurgesteld vinden. ‘Er wordt grond gevonden voor het gevoelen, dat de papiercirculatie in ons land toevertrouwd moet blijven aan ééne enkele inrigting, en dat, voor het tegenwoordige althans, mededingende circulatiebanken noch noodig, noch wenschelijk zijn,’ ziedaar alles wat de Kamer tot motivering van haar oordeel laat hooren. Niet eens ‘de Kamer vindt grond,’ neen, alleen ‘er wordt grond gevonden.’ Toch vraagt de regering bepaald aan de Kamer wat haar oordeel is, welke hare gronden daarvoor zijn, niet welke gronden ‘er’ gevonden worden! Geen antwoord echter op die vraag, geene motivering voor hare uitspraak. Waaraan dat stilzwijgen toe te schrijven? Moet men dan in de woorden, dat de Kamer ‘voor het tegenwoordige althans, mededingende circulatiebanken noch noodig, noch wenschelijk acht’ opmaken, dat zij alleen in deze tijden, maar niet blijvend, dit monopolie goedkeurt? Maar waarom dan de redenen die, volgens haar, voor het tijdelijke er van pleiten zouden, niet opgegeven! 't Is zoo, wij lezen verder, dat de toenemende ontwikkeling van geheel het land later eene uitbreiding van het credietwezen en eene ‘vermeerdering van het circulatiemiddel’ noodig zal maken, en dat zij dan ook ‘het verleenen van een uitsluitend privilegie tot uitgifte van bankbilletten met vrijdom van zegel gedurende eene lange reeks

van jaren, minder raadzaam acht,' maar deze woorden staan hier in verband 'met de afwisseling in de directie.' Onder de welverdiende hulde daarmede toegebragt aan den tegenwoordigen president der Bank, schuilt hier alleen de vrees, dat een opvolger minder gelukkig mogt zijn dan hij, in het ten algemeenen behoeve des lands vruchtbaar maken van de groote voorregten aan de Ned. Bank door de regering toegekend; en niet dan wanneer die vrees ongelukkig bewaarheid wordt ook de wensch, dat alsdan - maar ook alsdan alleen - meer circulatiebanken mogen verrijzen. Die wensch naar concurrentie zou men misschien meer kunnen opmaken uit de volgende regels, waarin de Kamer, na haar genoegen betuigd te hebben dat de Ned. Bank bestendigd zal worden en haar de zorg opgedragen blijft voor de uitgifte van het (?) circulatiemiddel, erkent toch ook gaarne te zien, dat in diezelfde artikelen 'tevens een waarborg gesteld wordt, dat het haar (Ned. Bank) geschonken vertrouwen, niet met eene uitsluiting van iedere mededinging gepaard gaat.' Feitelijk staat dat ook werkelijk in de wet, maar hij die de wet zelve en de discussiën in de Kamers, juist over die eventuële mededinging met de Bank gevoerd, naleest, hij zal al spoedig tot de erkenning moeten komen, dat het den wetgever daarmede eigenlijk nooit regt ernst is geweest. De voorwaarden toch aan die mededinging verbonden zijn van dien aard, dat de verwezenlijking er van zoo goed als ondenkbaar mag genoemd worden. Dat heeft de Kamer zelve natuurlijk ook wel ingezien. En als zij aan het slot van haar rapport met zorg dezelfde voordeelen voor de Ned. Bank bedingt die latere banken van de regering mogten verkrijgen, en daarbij de woorden bezigt: 'wanneer eene mededingster de poging waagt om zich ook door de wet als Bank te doen erkennen', dan zal 't velen met mij toeschijnen als ligt in die uitdrukking eene bepaalde vrees voor diezelfde concurrentie, om wier mogelijkheid alleen zij over het verleenen van een haar anders onaangenaam privilegie schijnt heen te stappen, - ten minste zoo lang zij het publiek onkundig laat van eenigen anderen grond voor hare conclusie, - en terwijl toch de uitvoerbaarheid dier concurrentie, ook haar eene illusie moet toeschijnen. Hoe men de zaak ook wende of keere, nergens zal men een motief vinden, waarom de Kamer adviseert zoo als zij doet. En wanneer zij hare beschouwingen over het beginsel der wet besluit met deze woorden: 'waar dus in zekere

mate overeenstemming van denkbeelden bestaat, achten wij een lange uiteenzetting van denkbeelden overbodig,' dan wordt op nieuw de meening versterkt dat de Kamer de wet alleen goedkeurt om bijkomende redenen, welke zij echter niet opgeeft. Immers anders zou eene niet meer dan 'in zekere mate overeenstemming van denkbeelden,' - waarlijk geene groote ingenomenheid dus, - eer leiden tot eene verwerping dan tot eene goedkeuring van eene wet, zoo gewigtig voor geheel het land en voor zoo lange jaren werkend.

De verdere inhoud van dit rapport bestaat uit aanmerkingen, waaronder waarlijk al zeer aardige en juiste en enkele die zelfs doen glimlagchen over de redactie van de voordragt, die echter alle meer de onderdeelen der wet raken en dus hier niets ter zake doen. Alleen het beginsel wilde ik ter sprake brengen; en daarover zou geheel het publiek van Nederland voorzeker een gemotiveerd aandeel hebben verwacht van de Kamer van Koophandel der hoofdstad, van de plaats waar de Bank haar zetel sints jaren had en voortaan zal blijven behouden. 't Was te voorzien, dat de Kamer het beginsel der wet zou goedkeuren; ik zal de laatste zijn om te ontkennen dat daarvoor werkelijk, in dezen tijd vooral, al zeer gegronde redenen bestaan. Maar ik zou hebben gewild dat de Kamer dan ook ruiterlijk de gronden had opgegeven die haar tot deze conclusie hebben geleid, en dat zij zich niet gewrongen had in allerlei termen, waaruit het onmogelijk is om hare eigene bedoeling te verstaan. De kwestie was toch waarlijk niet van zoo hoogst teederen aard, dat ze met eene Talleyrand's diplomatie moest behandeld worden.

Uitmuntender gelegenheid, om een gemotiveerd oordeel te doen hooren over den waarschijnlijken invloed der nu ook hier door het buitenland opgerigte banken, zal der Kamer van Koophandel van de grootste kapitaalmarkt van ons land wel zelden meer zoo ongezocht aangeboden worden. Nu vindt men daarover in dit geheele Verslag eigenlijk niets anders dan vlugtige opmerkingen, die het karakter dragen van onzekerheid omtrent de werking van zulke instellingen. Alsof de Kamer die niet volkomen kende door de ervaring van het buitenland, alwaar ze immers reeds sints jaren bestaan! Daarenboven strooken die opmerkingen weinig met datgene wat daarover in het verslag van de geldmarkt gezegd wordt, een overzigt dat zoowel door volledigheid van mededeeling als door juistheid van opmerking waar-

lijk meesterlijk mag genoemd worden en 't geen den bekwamen steller alle eer aandoet. Daarin zal men die zonderlinge huldiging niet vinden van het beginsel van associatie, alleen omdat er groote kapitalen door vereenigd worden. Niet die vereeniging van kapitaal op zich zelve toch mag veelbelovend genoemd worden, maar alleen dan wanneer ze plaats heeft voor een duidelijk omschreven doel, 't geen door kleine kapitalen en door individuële kracht, - altijd scherper, en voor het algemeen veel nuttiger werkende dan de collectieve - niet kan bereikt worden, zoo als spoorwegen en soortgelijke kolossale ondernemingen.

Ware aan één enkel rapporteur het ontwerp en de zamenstelling van dit advies toevertrouwd; had deze de zaak naauwkeurig gewikt en gewogen; in deze, bijna geheel wetenschappelijke kwestie, de autoriteiten op het gebied van bankwezen geraadpleegd, hunne uitspraken getoetst aan onzen toestand, aan de behoefte van onze landelijke zoowel als van onze stedelijke bevolking, en dan zijne eigene overtuiging, gerijpt door wetenschap en ervaring, helder en duidelijk voorgedragen, hij ware zeker geweest van de goedkeuring van de meerderheid der Kamer, zeker ook van de hulde zijner landgenooten voor de volbrenging eener zoo moeijelijke en gewigtige taak. Hoe uitnemend zou het eerste lid der commissie tot zulk een arbeid bevoegd zijn geweest. Nu kan het rapport geene der beide partijen voldoen.

Van onduidelijkheid of halfslachtigheid kan men waarlijk het rapport der commissie omtrent de voorgestelde veranderingen in het systeem der koffijveilingen niet beschuldigen, integendeel zoo ergens, hier staat het gevoelen der leden al zeer duidelijk en krachtig uitgedrukt. Maar er behoort moed toe, om in onzen tijd nog zulk een gevoelen openlijk te durven uitspreken. Dat ik lijnregt tegenover dat gevoelen sta, zal ik hier ter plaatse niet meer behoeven te herhalen en 't is evenzeer haast overbodig dat ik betuig niet dan met leedwezen in dat rapport stellingen door de Kamer van Koophandel van Amsterdam verkondigd te zien, die gansch en al strijden tegen de minste vrijheid van handel zelfs. Een antagonisme te proclameren tusschen groothandel en kleinhandel, - met welken groothandel hier de commissiehandel voor het buitenland bedoeld wordt, niet zoo als anders die term gewoonlijk aan de beurs opgevat wordt, de zee- of invoerhandel, - zal voorzeker velen met mij vreemd voorkomen. En nog vreemder voorzeker

de aanprijzing van een stelsel, waardoor de grootere kooper een bepaald voorregt in de veilingen erlangen zouden boven de kleinere, 't geen in een veilen van geheele ladingen of gedeelten daarvan bestaan zou. Men veilt in 't openbaar om het grootst mogelijk aantal gegadigden te vereenigen, wier mededinging aan den verkooper den besten prijs verzekert. En nu zou men de veiling zóó willen inrigten dat juist het tegenovergestelde plaats vond, en het aantal gegadigden zeer beperkt bleef! Daarenboven, tot welke schromelijke misbruiken zou zulk een stelsel aanleiding kunnen geven. De weinige gegadigden zouden zich eenvoudig hebben te vereenigen, één hunner het geheel te laten koopen voor een lagen prijs, en het gekochte dan onder elkander weder te verkoopen en te zamen de winst te verdeelen die de tweede verkoop boven den eersten opleverde, om altijd eene mooije zaak te maken. Men weet, in het buitenland wordt op menige veiling van rariteiten dit systeem in praktijk gebragt, en terwijl het den verkooper ernstig benadeelt, demoraliseert het den handelaar zelven. Vastheid van prijs in den handel als iets wenschelijks te noemen en fluctuatiën bijna te betreuren, is evenzeer eene vreemde theorie. Onnoodig acht ik het evenwel op nieuw al de bezwaren na te gaan die tegen eene verandering van het veilingsstelsel ook hier weder opgesomd worden; over en over zijn ze sints jaren behandeld, weêrlegd en nu weder opgerakeld. De Minister van Koloniën heeft aan den strijd een einde gemaakt door eene cordate verandering van het geheele systeem, en over een jaar zal men een juister oordeel over het oude en het nieuwe stelsel kunnen vellen dan thans, nu eerst de derde maandelijksche veiling coulant is afgeloopen. Ongelukkig belemmert de rampzalige oorlog, waarin op dit oogenblik de hoofdconsument onzer koffij gewikkeld is, eenigermate het treffen eener vergelijking, die nu over verschillende politieke toestanden loopen moet; maar toch mag men reeds nu als een verblijdend verschijnsel noemen hoe ijdel de vrees gebleken is, dat de groote koopers zich aan deze maandelijksche veilingen minder zouden laten gelegen zijn. De kennis van het artikel treedt nu gelukkig weer op den voorgrond; en welligt is de bewering van enkelen ter beurze niet zoo geheel onjuist, dat alleen dan de werkelijke rijzing of daling der prijzen in de veiling zuiver kan bepaald worden, wanneer die kennis ook volkomen blijkt uit de taxatiën, die bij zoodanige vergelijking tot maatstaf worden genomen.

Al mag 't niemand bevreemden, dat enkele ervaren koopluî een stelsel toegedaan blijven dat door de meeste handelsluî veroordeeld wordt, wèl mag men betreuren, dat de geheele Kamer ook die beweringen van dit rapport aanneemt, welke strijdig zijn met de ware beginselen van handelsvrijheid, eene leer die de meerderheid der Kamer te dikwijls bewezen heeft te huldigen, dan dat daarover nog eenige de minste twijfel zelfs rijzen kan. Dubbel moet men dat vooral betreuren in onze dagen, nu men toch Amsterdam zoo gedurig beschuldigt aan oude begrippen en vooroordeelen te blijven hechten die niet meer voegen in onzen tijd, en nu men daarvan een wapen tracht te smeden om alle vragen van de hoofdstad tot verkrijging van een beteren weg naar zee, te bestrijden. En terwijl de handel van Rotterdam, in vereeniging met de Kamer van Koophandel aldaar, de veranderde wijze van veilen der koffij heeft aanbevolen, als meer overeenkomstig met de eischen van den tegenwoordigen tijd, en ook in de zaak der Bankwet een bepaald advies heeft uitgebragt, kan 't bij hen, die het wèl met de hoofdstad meenen, geen aangenamen indruk maken, dat de Kamer aldaar in die beide nog al furore makende, en ook werkelijk gewigtige onderwerpen, weer adviezen heeft uitgebragt die tot hoofdstrekking hebben - bestendiging van het bestaande! De handelingen van de hoofdmannen van onze Kamer, zijn vrij wat flinker en krachtiger dan hunne adviezen. Zij staan waarlijk in ondernemingsgeest en kennis, in uitgebreidheid van connectiën en van omzet, in lust tot werken en ook in de magt tot voordeelig werken, niet bij hunne Rotterdamsche broeders ten achteren; van waar dan hunne, in liberaliteit van deze zoo afwijkende, adviezen? Mannen, die door hunne uitgebreide handelsondernemingen het bewijs leveren dat zij nog meer nog dan hunne mededingers op de hoogte zijn van de eischen van den tegenwoordigen tijd; die eer als concurrenten geducht worden dan dat zij toonen ook maar de minste vrees te koesteren voor de meest scherpe concurrentie zelfs van anderen; die bewijzen geheel en al doordrongen te zijn van den nieuweren handelsgeest, en die uitmuntend partij weten te trekken van die nieuwere liberale rigting, zulke mannen in hunne theoriën tot reactionair toe te zien, 't mag waarlijk een vreemd verschijnsel heeten. 't Zou bijna de dwaze hewering billijken, dat de beste praktikus de slechtste theorist is.

Uitmuntend mag men daarentegen het rapport noemen van

de commissie over de uitkomsten der Parijzer conferencie tot eene internationale regeling van de belasting op de suiker. Flink en helder gesteld, laat het den lezer in geenerlei twijfel hoegenaamd, aangaande het gevoelen der commissie. Kennis der zaak, vastheid van overtuiging, en een volkomen weten wat men wil, deze drie hoofdvereischten van een goed rapport, vindt men hier vereenigd. Geene halve woorden, geene duistere termen, maar cordaatheid en flinkheid kenmerken dit advies. En 't is niet alleen in de behandeling van de als het ware technische zijde der kwestie dat die cordaatheid der stellers zich vertoont, maar ook in die van de fiscale zijde, een verblijdend feit, dat te meer opmerking verdient, omdat het hier de nijverheid betreft die steeds als de beschermde bij uitnemendheid genoemd wordt. IJveriger protectionisten dan de suikerraffinadeurs, meende men altijd nergens ter wereld te kunnen vinden. Bij iedere vermindering van het cijfer hunner bescherming gingen angstkreten bij hen op, dat het na ook uit was met hunne industrie, en toch, juist dan werd telkenmale het cijfer hunner productie grooter. Wie 't waagde een oordeel uit te spreken over de protectie die zij genoten, was een ongelukkig man; want nog meer moest hij lijden onder de magt hunner verbolgenheid dan onder de kracht hunner argumenten. En wat leest men nu in dit rapport? ‘Vooreerst, dat onze suikernijverheid geene bescherming hoegenaamd voor zich begeert. De protectie die tegenwoordig door onze industriëlen in suiker wordt genoten, is in werkelijkheid welligt geheel illusoir en een gevolg van de op dit punt gelijke en meestal nog meer voordeel gevende wetgevingen van andere landen, waar suiker geraffineerd wordt. Zij wordt dus door de industriëlen geenszins als zoo begeerlijk eene zaak beschouwd. Integendeel, deze industrie wenscht niets liever, dan in de gewone levensregelen van handels- en verkeersnijverheid zich te bewegen, *mits* dat dan ook voor alle landen en overal de protectie worde weggenomen.’ Van deze flinke uitspraak neme men acte, vooral om ze te stellen tegenover hen, die ook dan nog van geene vrijheid van verkeer willen hooren, wanneer ook alle andere landen dat stelsel aannemen. En toch is er veel meer hards in gelegen dat eene industrie, die zoo als de suikerraffinage alleen op groote schaal met voordeel geëxploiteerd kan worden, en door het kleine verbruik in haar kleine land dus naar uitvoerkanalen in den vreemde moet omzien, aldaar moet

worstelen met fabriekanten die door eene premie van uitvoer het buitenland onder de waarde kunnen voorzien, dan dat aan iedere andere nijverheid eenvoudig de eisch gesteld wordt van even goed en goedkoop te werken als andere volken. Men kan 't der suikerindustrie waarlijk niet euvel duiden dat zij alleen dán eene internationale regeling der regten billijk acht van de zijde der regering, wanneer alle raffinerende staten daaraan toetreden. Immers anders toch zou de raffinadeur der natie die bij het premiestelsel, waardoor deze industrie juist zulk een vlugt genomen heeft, bleef volharden, terwijl de andere natiën het introkken, een overmagtig ja niet te verwinnen mededinger zijn, hoe duur dan ook zijn eigen voordeel aan zijn land mogt te staan komen. 't Is geene gemakkelijke zaak om een tak van nijverheid, zoo aanzienlijk als deze mag genoemd worden, weder over te planten in de vrije lucht, zonder schade toe te brengen aan haren bloei, nadat men die sints jaren op de meest kunstmatige wijze heeft gekweekt en gekoesterd en als stelselmatig aan de natuur onthouden. De regeringen oogsten nu in al de moeijelijkheden die zij in de regeling dezer kwestie ondervinden haar welverdiend loon, van jaren lang de industriëlen door bescherming op een dwaalspoor te hebben gebragt. Maar geen nood, wanneer de bevoorregten zelve zoo cordaat eene taal doen hooren, als hier voorzeker door een ieder met genoegen zal gelezen worden.

Nog één rapport, en de achter dit Verslag opgenomene zijn doorloopen. Dat laatste is echter meer een protest dan een rapport. 't Is gerigt tegen eene conceptverordening op petroleum, verleden jaar aan het Gemeentebestuur van Amsterdam ter goedkeuring aangeboden door Burgemeester en Wethouders, maar zeker alleen bij vergissing. Want curieuser stuk wat belemmeringen aangaat van den handel in een artikel zoo belangrijk als het petroleum, dat met waarlijk zeldzame graagte in al de huizen, van rijken zoowel als van armen is ontvangen, waarvan gansche ladingen hier en elders worden aangevoerd, en waarin gedurig voor tonnen gouds omgezet wordt, is wel niet denkbaar. Waarschijnlijk zal deze of gene fiscale specialiteit, onbekend met alles wat er op deze wereld nog buiten het gebied der fiscaliteit ligt, dit prachtstuk hebben vervaardigd. Teregt zegt dan ook het protest, ‘er zijn bepalingen voorgesteld, wier naleving bijna eene onmogelijkheid is.’ En verder, ‘dat eene verordening die dit wil vaststellen, allen

handel in petroleum voor Amsterdam onmogelijk zal maken.’ Het oude euvel, de voorzigtigheid zoo ver drijven, dat men het gebruik bijna onmogelijk maakt van alles wat voor misbruik vatbaar is. Wat zou er dan ten slotte nog wel overblijven!

En nu ik al deze rapporten heb doorloopen meen ik ook werkelijk het bewijs geleverd te hebben, dat een veelhoofdig commissiestelsel, zoo als hier te lande, en ook bij de Kamer van Koophandel te Amsterdam in gebruik is, niet goed werkt, blijkbaar niet goed althans in eene vergadering van practici, die zich meer met praktijk dan met theorie bezig houden. Waar de rapporten zelve reeds niet één flink geheel uitmaken, daar kan de Kamer natuurlijk evenmin na hunne aanneming ook zelve één krachtig geheel vertoonen, dat toch zoo dringend noodig is voor den invloed, dien zij op regering en handelsstand moet uitoefenen. In het rapport over de Suikerwet ruiterlijk - behoudens billijke reserves - bescherming af te keuren; op te komen bij de Bankwet tegen een langdurig privilegie; en dan weder bij de kwestie der koffijveilingen bescherming en privilegie beide krachtig aan te bevelen, - 't kan dezelfde Kamer met alle deze drie handelingen niet ernst geweest zijn; en andere consideratiën moeten bij de stemming over het eene dan bij die over het andere onderwerp gegolden hebben. Bijna overal blijft de geest van bescherming nog 't langst voortleven op het gebied van bankwezen en van nijverheid, nergens bijna meer op dat van handel; en nu zou de Kamer van Koophandel van Amsterdam juist in gansch tegenovergestelden geest handelen, en vrijheid aan nijverheid en ten slotte ook aan banken prediken, maar bescherming aan handel? En zij zou dat doen, terwijl geheel haar eigen uitgewerkt en breedvoerig Verslag van den handel als tintelt van ingenomenheid met die liberale hervormingen op het gebied van arbeid, waarin Nederland vooral in de laatste jaren zich zoowel verheugen als beroemen mag? Onmogelijke tegenspraak. 't Is duidelijk, dat Kamer en Commissie niet altijd één geheel hebben uitgemaakt, 't is duidelijk ook, dat te groote toegefelijkheid der eerste voor de laatste, deze tegenstrijdigheid heeft veroorzaakt. Hoe gevaarlijk het hart dikwijls voor het hoofd kan worden!

De Kamer van Koophandel van Amsterdam, ik herhaal 't gaarne, heeft aanspraak op den dank van het handeldrijvend publiek, voor de jaarlijksche uitgave van zulk een uitgewerkt

en belangrijk Verslag. Gelukkig als zij telkenmale mag genoemd worden in de keuze van hare penvoerders, verrijkt zij daardoor te meer onze helaas! nog zoo uiterst beperkte handelsliteratuur, met eene welkome bijdrage. En even als ieder schrijver die met zijn werk voor het publiek optreedt, regt heeft te eischen dat de pers kennis neme van zijn arbeid en hem niet smadelijk ignorere, zoo zal 't ook der Kamer voorzeker aangenaam zijn wanneer er uit het publiek stemmen opgaan die bewijzen, dat van hare mededeelingen kennis genomen is. Blinde toejuiching echter zou beleedigend voor haar zijn, wisseling van gedachten daarentegen is haar voorzeker welkom als het sprekendst bewijs, dat haar arbeid werkelijk belangstelling bij den handel heeft opgewekt. Hij die adviezen geven moet aan anderen, weet 't best door eigen ervaring, dat onze kennis onvolkomen, en althans niet het erfdeel van een enkel persoon is; en hij vooral zal 't erkennen, dat wrijving van meeningen licht geeft. Daarenboven, de Kamers van Koophandel zijn geroepen om te spreken uit naam van geheel den handelsstand; wettig door dien handelsstand tot zijne vertegenwoordiging gekozen, zijn deze, gedeeltelijk althans, aansprakelijk voor hare adviezen. Blijkbaar erkent deze Kamer door de uitgave van zulk een volledig Verslag van hare handelingen, het regt van hen die haar afvaardigden, om kennis te verkrijgen van 't geen zij in die hoedanigheid, en dus mede voor hen, heeft verrigt. En aan den handelsstand is door de periodieke aftreding der leden de gelegenheid gegeven om te toonen, of zij al dan niet met die verrigtingen is ingenomen.

Maar tot eene billijke en juiste uitoefening van dat regt van verkiezing is vooral noodig, dat de handel in staat gesteld worde om zooveel mogelijk de individuële denkwijze der leden te leeren kennen. Van daar dat menigmaal de wensch bij den handel is geuit, dat de zittingen der Kamers van Koophandel in 't openbaar mogten gehouden worden, behoudens natuurlijk de bevoegdheid tot geheime beraadslagingen, wanneer de aard der adviezen dat mogt vereischen. Zoolang echter gewigtige bezwaren de vervulling van dien wensch schijnen te beletten, zou reeds de aanneming van een eenhoofdig stelsel van commissiën dat verlangen gedeeltelijk bevredigen. Want welke amendementen de Vergadering ook in de rapporten mogt brengen, het leidend beginsel van een advies moet toch altijd daarin het hoofdelement

blijven; waar dat werd aangetast, moest het geheele rapport verworpen worden, zoo niet de rapporteur zelf het introk. Maar dat leidend beginsel moet dan ook in elk rapport duidelijk spreken en grondig gemotiveerd worden. Persoonlijke consideratiën, die natuurlijk in elke beschaafde maatschappij altijd een zekeren invloed hebben, zouden dan tevens aan kracht verliezen. En de individualiteit van ieder lid zou helderder voor het publiek uitkomen.

Het leidend beginsel in onze dagen op het gebied van volksvlijt, is vrijheid van beweging, opdat er onbelemmerde ontwikkeling zij van individuële en vereende krachten. Dat beginsel moet dus vooral de leiddraad wezen van de adviezen der Kamers van Koophandel des lands. De Hooge Regering rigt naar dat beginsel hare wetten en besluiten in, 't zou voor Neêrlands handelsstand dus verre van wenschelijk zijn wanneer de adviezen zijner vertegenwoordiging door 's lands bestuur ongebruikt ter zijde moesten gelegd worden, omdat ze strijdig zijn met dien geest des tijds. De invloed van die vertegenwoordiging zou daardoor tevens noodlottig verkleind worden. En zoo 't voor iemand eene levenskwestie mag genoemd worden om in en met zijn tijd te leven en te denken en te handelen, dan is 't dat voorzeker voor den man van bedrijf, die als praktikus al dadelijk het ijdele moet inzien van zijn persoonlijken tegenstand als totaal onmagtig niet alleen, maar daarenboven als nadeelig voor hem zelven, omdat hij zich op die wijze isoleert. Zich isoleren, hij, die juist van de gemeenschap met alle landen en alle volkeren leven moet, 't is immers ondenkbaar! Trouwens, zoo ooit, dan staan hier praktijk en theorie wel in lijnregte tegenspraak.

Dat de Kamer van Koophandel van Amsterdam aan dien geest des tijds getrouw zal blijven, dat waarborgt de liberale rigting van de overgroote meerderheid der leden. Een weinig krachtiger uitoefening van kritiek op elkanders meeningen onderling, meer eenheid naar buiten, zij 't dan ook ten koste van meer strijd naar binnen, en niet alleen de sympathie voor haar zal levendiger maar ook haar invloed grooter zijn.

En waarlijk, dat is dringend noodig, met het oog vooral op de dagen die weldra over de hoofdstad zullen lichten. Weldra toch zal 't zekerheid worden of 't al weêr eene ijdele hoop gebleken is waarmede men het waagde zich te vleijen, dat nu eindelijk die gewigtige zaak waaraan het lot der stad zoo naauw

verbonden is, van het gebied der droomerijen tot dat der werkelijkheid zal overgaan. Wordt de hoop al weder verijdeld, dan zullen toch eindelijk de gemeentelijke en handelsautoriteiten afdoende maatregelen moeten nemen, waardoor die zaak, hoe dan ook, beslist wordt. Ten slotte ware het nu nog wenschelijker voor Amsterdam geweest de verbetering van het Noord-Hollandsch Kanaal van de regering verkregen te hebben, dan grootsche plannen plus weidsche beloften, van 1850 aan. Eindelijk moet er een kloek besluit komen; tot de eer van Amsterdam toe zou onder langere onzekerheid lijden. 't Is de Kamer van Koophandel vooral, die daarin het initiatief behoort te nemen.

Blijkt daarentegen deze laatste hoop eindelijk gelukkig geene ijdele, dan wacht der stad eene nieuwe toekomst, eene toekomst die de kooplui vooral in handen hebben. Hun haven was ongenaakbaar voor de zeekasteelen van onzen tijd; de vreemde gezagvoerders vermeden hunne plaats; de stoomvaart kon er niet dan vegeteren en de mededinging met gelukkiger gelegen havens was hun daarom onmogelijk; zij moesten dus wel voorbijgestreefd worden door bevoorregte naburen, zoo luidde de klagt. Welnu, zoodra ook Amsterdam weêr in waarheid eene zeehaven mag genoemd worden, zoodra ook dáár de volgeladen zeegevaarten en de gehaaste stoombooten weêr de kaden kunnen bereiken, dan zal 't aan den handelaar staan om het bewijs te leveren, dat hij in waarheid de oude flinke koopman van de traditie is gebleven, de man van kapitaal en van kennis, van ondernemingsgeest en van ijver, ja de stugge speculant zelfs van vroeger dagen, en dat alleen locale belemmeringen hem tot eene betrekkelijke werkeloosheid hebben gedoemd.

Maar dan ook zal op de Kamer van Koophandel der hoofdstad de verre van gemakkelijke taak rusten om te waken, dat niet alleen geenerlei hindernis voor de vrije en onbelemmerde vaart op den nieuwen weg post vatte, maar dat integendeel aldaar alles vereenigd zij wat strekken kan om er het verkeer te vergemakkelijken. Tal van voorzieningen zullen dan door haar moeten getroffen, tal van eischen zullen dan aan haar gesteld worden, die niet alleen kennis en ijver, maar ook kracht en overtuiging zullen vorderen van hen die ze moeten ontwerpen en handhaven. Van eene nu bijna louter adviserende Kamer zal zij dan hoofdzakelijk eene Kamer van initiatief moeten worden; de wet magtigt haar daartoe. En wanneer mil-

lioenen schats worden opgeofferd aan de wenschen van Amstels handelslui, opdat zij volkomen kunnen voldoen aan de dringende eischen van den tegenwoordigen tijd, dan voorzeker zullen de vertegenwoordigers van die handelslui wel als geheel doordrongen moeten zijn van den geest van dien tijd. Zij moeten op Amstels beurs de bakens zijn, op wier licht wij overige kooplui veilig kunnen zeilen.

P.N. MULLER.

Het Amerikaansche volk en zijne verwachtingen, tijdens den onafhankelijkheidsoorlog.

Er is in de nieuwere geschiedenis geen feit, dat dermate de aandacht van staat- en staathuishoudkundigen geboeid en tot zoovele beschouwingen aanleiding gegeven heeft, als de ongeloofelijke snelheid waarmede, en de bijzondere wijze waarop het Amerikaansche volk zich heeft ontwikkeld. Nog geen eeuw geleden de gehoorzame volkplantingen van het Britsche rijk, streven de Vereenigde Staten reeds sedert jaren op politiek en commerciëel terrein het oude Europa in onderscheidene opzigten voorbij. Over welke ontzaggelijke, zoo stoffelijke als zedelijke hulpbronnen zij te beschikken hebben, toont de schier bovenmenschelijke inspanning, waarmede zoowel het Noorden als het Zuiden een burgeroorlog, zoo hardnekkig en vernielend als de geschiedenis er geen tweede weet aan te wijzen, volhoudt, en naar alle waarschijnlijkheid nog lang zal blijven volhouden. Een volk van zoo zeldzamen aanleg en eigenaardige geschiedenis als het Amerikaansche, dat op de denkbeelden der oude wereld zulk een invloed uitgeoefend heeft, en dat, al mogt de scheiding van Noord en Zuid haar beslag verkrijgen, ongetwijfeld eene schitterende toekomst te gemoet gaat, verdient in iedere phase van zijn ontwikkelingsproces onze aandacht en belangstelling. Ondanks de gretigheid waarmede wij in zijn verschiet trachten te dringen, blijft zijn verleden ons boeijen en durf ik mij met een genegen oor vleijen, beproevende naar aan-

leiding van een lang vergeten, doch in der tijd veel besproken boekske, dat mij onlangs in handen kwam, in enkele bladzijden te verlevendigen, wat tachtig jaren geleden de Vereenigde Staten, toen nog strijdende voor hunne onafhankelijkheid, zich voorstelden van de rol die zij bestemd waren op het wereldtooneel te vervullen. Het Amerikaansche volk is zeer spoedig tot mannelijken wasdom gerijpt; schier van den beginne af was zijn karakter positief, en wars van illusiën. Doch hoe kort dan ook, eens is het jong geweest en heeft het in de verleidelijke wereld der jongelingsdroomen omgezweefd. Het heeft toen gedaan, wat wij allen in de goede dagen onzer jeugd deden, het heeft zich van die toekomst eene ideale voorstelling geschapen. Waarin die bestond, wat Amerika van zijne politieke en commerciële bestemming dacht, zullen wij in enkele trekken trachten te schetsen.

I.

Over de aanleidende oorzaken van den opstand der Engelsche volkplantingen in Amerika zullen wij niet spreken. Voor ons doel is het genoegzaam er aan te herinneren hoe, nadat door een reeks onstaatkundige maatregelen van het moederland, gemor en ontevredenheid, alras door verzet gevolgd, was uitgelokt, in 1775 het eerste bloed bij Lexington stroomde en van beide zijden tot beslissing van het geschil een beroep op de oorlogskans gedaan werd. Wat de Amerikanen door geweld wilden verkrijgen, was aanvankelijk niets anders dan het herstel hunner grieven. Slechts zeer weinigen beoogden of wenschten de losscheuring van den band, die de koloniën hechtte aan de Britsche Kroon. Het ontbrak niet aan ernstig gemeende pogingen om met het moederland tot een vergelijk te geraken, doch zij leden op het stelsel van volharding van George III en zijne raadslieden schipbreuk. Eerst den 4^{den} Julij 1776 ging het Congres, daartoe door den loop der omstandigheden gedrongen, tot de Onafhankelijkheidsverklaring over.

En toen deze gewigtige stap eens gedaan was, viel er aan geen terugtreden meer te denken. Tusschen volkomene zelfstandigheid als afzonderlijke staat en onvoorwaardelijke onderwer-

ping was geen middenweg meer. Alles moest gewonnen of alles verloren worden. Het eerste geschiedde, en de oorlog eindigde in 1783 met de erkenning der onafhankelijkheid der Amerikaansche staten door hun vroeger moederland.

Met de grootste afwisseling van overwinningen en nederlagen was de strijd van beide kanten gevoerd. Aanvankelijk hield het geluk slechts zelden de zijde der Amerikanen. Hunne weinig geoefende legers waren tegen die der Engelschen niet bestand. Gebrek aan krijgstucht vooral werkte allernoodlottigst. Onderlinge afgunst en nijd verdeelde de legerhoofden, en slechts een man van het taai geduld, de kalme onversaagdheid en de onbegrensde vaderlandsliefde eens Washingtons was in staat de dreigende gevaren te bezweren, waarmede nimmer rustende tweedragt de goede zaak bedreigde. De Amerikaansche onafhankelijkheidsoorlog behoort wel tot de schoonste episoden der wereldgeschiedenis, doch heeft desniettemin ook zijne donkere zijden gehad. De vrijheid vond in Amerika vele en vurige apostelen; zij had er echter ook meer dan één verrader.

Tot de min gunstige jaren van den Amerikaanschen oorlog moet 1779 worden gebragt. Het leger van Washington was destijds door ziekte, gebrek en desertie op droevige wijze gedund. Zijns ondanks zag hij zich tot werkeloosheid veroordeeld. Lijdelijk moest hij aanzien, dat de Engelschen van dien stand van zaken gebruik maakten, om het kustland van Virginië op de felste wijze te teisteren, en Zuid-Carolina voor het grootste gedeelte te veroveren. Er heerschte in de opgestane staten eene ligt verklaarbare moedeloosheid en verslagenheid, en angstig vroeg men zich af, wat de toekomst zou opleveren.

Terwijl deze kwade tijdingen zich in Europa verspreidden en de vrienden van den Amerikaanschen vrijheidskamp met zorg vervulden, verscheen te Londen onder den titel van ‘Memory to the Sovereigns of Europe’ een boek, dat ofschoon noch door vorm, noch door stijl uitmuntende, echter veel opziens wekte om den stouten daarin aangeslagen toon, en de grondige kennis van zaken, waarvan iedere bladzijde op treffende wijze blijken droeg. Met hartstogtelijke opgewondenheid kondigde het de schitterende toekomst aan voor de Amerikaansche Unie weggelegd, terwijl het de aanstaande erkenning der onafhankelijkheid van de opgestane koloniën niet louter als iets wenschelijks voorstelde, neen als eene uitgemaakte zaak, waaraan het ongerijmd wezen zou te twijfelen. De naam des schrijvers was

in het werk niet genoemd, doch het publiek hield daarvoor - en teregt - Sir Thomas Pownall, lid van het Engelsche Huis der Gemeenten, een man door zijne sympathie voor de Amerikaansche volkplantingen bekend. Een groot deel zijns levens had hij in deze doorgebragt, en zijne betrekking, eerst van Luitenant-Gouverneur van New-Jersey, en later van Massachusetts-Bay, had hem gelegenheid te over gegeven om land en volk te leeren kennen en waarderen. Het doel door den schrijver beoogd, was een antwoord te geven op de volgende vraag, uitgeschreven door de 'Vereeniging van Vrienden der Menschheid:' 'Is de onafhanlijkheid van Amerika wenschelijk? zullen de gevolgen daarvan voordeelig of schadelijk zijn voor den koophandel van Europa?' Pownall kweet zich con amore van zijne taak om de Europesche Souvereinen het gewigt te doen gevoelen, dat bepaaldelijk met het oog op den handel, een vrij Amerika in de schaal zou leggen. Zijn werk was een soort van manifest; eene oproeping tot alle magthebbenden gerigt, om in hun welbegrepen eigenbelang zoo spoedig mogelijk het voorbeeld van Frankrijk en Spanje te volgen en den jongen staat te erkennen.

Allen, die den opstand met hunne beste wenschen vergezelden, begroetten de door Pownall gedane poging met den levendigsten bijval, en voorzeker niet het minst mijn grootvader, Mr. Johan Luzac, die van den aanvang der Amerikaansche onlusten af, met onverdroten ijver zijne krachten aan de bevordering der zaak welke hij voor die der menschheid hield, wijdde. In 1772 had hij de bloeijende regtspraktijk, die hij in den Haag uitoefende, laten varen, om zijn hoogbejaarden oom Etienne Luzac in de redactie der Fransche-Leijdsche courant behulpzaam te zijn. Het gezag en de invloed door dit blad uitgeoefend, waren destijds zeer groot. De waarde, die in het buitenland aan zijne mededeelingen en oordeelvellingen werd gehecht, was van dien aard, dat de staatslieden der grootste mogendheden zich uit eigene beweging tot zijne redactie in betrekking stelden en aan deze regtstreeks de belangrijkste berigten toezonden; terwijl zelfs gekroonde hoofden het niet beneden zich rekenden met den Leijdschen courantier in briefwisseling te treden. Zoo was de Fransche-Leijdsche courant een Europeesch politiek nieuwspapier geworden, dat in het kabinet van geen vorst of minister werd gemist.

Het was dus niet te verwonderen, dat het aan de leiders van den Amerikaanschen opstand hoogst welkom was, een invloedrijk orgaan der drukpers tegen Engeland en voor hen partij te

zien kiezen. Zij begrepen al het gewigt dat er gelegen was in het bezit van een bondgenoot, zoo bij uitstek geschikt en berekend om gunstig te werken op de opinie dergenen, die in de staten van Europa het roer in handen hadden. Al ras wedijverden een aantal Amerikaansche staatslieden om met Johan Luzac betrekkingen aan te knoopen, en hem op de hoogte te houden van de stemming der gemoederen en den loop der gebeurtenissen in de strijdende volkplantingen. Uit de legerplaats van Washington en andere veldoversten werden tevens voortaan de berigten van het tooneel des oorlogs regtstreeks met de eerste de beste gelegenheid naar Holland overgemaakt.

De sympathie van Johan Luzac voor de zaak der Amerikanen beperkte zich echter niet tot den steun dien hij haar in zijne courant schonk. Eene levendige briefwisseling met Adams, Pinckney en anderen gaf hem van zelve aanleiding de resultaten eener grondige studie van het staats- en volkenregt aan zijne vrienden aan gene zijde van den oceaan mede te deelen, en hen bij een aantal gelegenheden van goeden raad te dienen. In hoeverre hij zoodoende eenigen wezenlijken invloed op het beleid van zaken in Amerika heeft gehad, zou ik niet met stellige zekerheid durven zeggen; dit echter blijkt uit onderscheidene brieven van Amerikaansche staatslieden tijdens en na den onafhankelijkheidsoorlog aan mijn grootvader gerigt, dat zij met erkentelijkheid vervuld waren voor hetgeen hij uit de rijke bronnen zijner kennis ter hunner voorlichting in zake van politiek en wetgeving, geheel belangeloos had ten beste gegeven.

Volstaan deze weinige toelichtingen om de warme belangstelling te verklaren, waarmede ‘de Memory to the Sovereigns’ door Luzac werd begroet? De gelegenheid scheen hem te gunstig om haar ongebruikt te laten voorbijgaan; men moest zijns inziens van de denkbeelden des schrijvers partij trekken en de publieke opinie in Europa trachten te winnen. De taal, waarin het boek geschreven was, en die toen op verre na nog niet zoo algemeen bekend was als thans, bleef echter voor dat doel een ernstig bezwaar. Eene letterlijke vertaling in het Fransch van het geheele werk viel ook niet aan te raden, deels uithoofde der vele daarin voorkomende onduidelijkheden, bovenal wegens de gezwollenheid van den stijl. In overleg met John Adams, die zich destijds te Amsterdam ophield en van wien schier elk mijner lezers, in het IVe deel van het Vervolg op Wagenaars Vaderl.

Historie de onbevallige beeldtenis heeft gezien, terwijl slechts weinigen, vreeze ik, Bancroft's keurige karakterschets van dien man lazen, door Groen van Prinsterer beide ‘kundig en schrander’ geprezen, besloot men het boek om te werken en zijn inhoud zamen te vatten in de weinige bladzijden eener Fransche brochure. Mijn grootvader belastte zich met het toezigt op dien arbeid en nam het schrijven der voorrede op zich. Het gevolg hiervan was dat in November 1780 een boekske het licht zag onder den titel: ‘Pensées sur la Révolution de l'Amérique Unie, extraites de l'ouvrage Anglois, intitulé: Mémoire, adressé aux Souverains de l'Europe, sur l'état présent des affaires de l'Ancien et du Nouveau monde.’ Het werd veel gelezen, besproken en gecommentariëerd, en teregt beschouwd, niet de uiting te zijn eener individueele meening, maar de tolk van hetgeen er omging in het hart van een gansch volk. Wanneer ik het dus als leiddraad bij dit korte opstel ter hand neem, vrees ik niet, dat men mijnen gids, als van te gering gezag zijnde, wraken zal.

II.

De voorstelling van de rol die de Vereenigde Staten in eene nabij zijnde toekomst te vervullen zonden hebben, was niets minder dan gematigd. Er zijn trouwens momenten in het leven van ieder physiek of moreel individu, waarin gematigdheid hoogst zeldzaam is. Wanneer men eene zware, ontzaggelijk moeijelijke taak heeft aanvaard, wacht men van zijnen arbeid resultaten, geëvenredigd aan de daarbij aangewende inspanning en opoffering. En de taak door Amerika aanvaard was zwaar en moeijelijk. Het had de handschoen toegeworpen aan Engeland, dat destijds het toppunt zijner magt had bereikt en door zijne vloten alle zeeën beheerschte. Gaarne vergelijken nog thans de Vereenigde Staten hunnen opstand, even als zij toen deden, met dien der Nederlanden tegen Spanje; en met opzigt tot de onevenredigheid der materiële hulpmiddelen van onderdrukkers en onderdrukten valt eene treffende overeenkomst van toestanden zeker niet te loochenen. De zeven Vereenigde Provinciën, te zamen een nietig plekje gronds beslaande, hadden,

na behaalde eindelijke zegepraal een invloed weten te veroveren, grooter dan de meeste landen van uitgestrekt grondgebied en talrijke bevolking ooit hadden uitgeoefend. Kwam de kleine republiek tot zulk eene hoogte van magt, welk eene toekomst stond dan wel Amerika te wachten, dat onder nog veel gunstiger omstandigheden zijn weg van vrij volk zou hebben te bewandelen! Geen der hinderpalen, waarmede de volken van Europa - de Vereenigde Provinciën niet uitgezonderd - hadden te worstelen, behoefde het te boven te komen. Geene lastige monarchale en feödale traditiën zouden het hinderen in zijne vrije beweging; geene staatspartijen en staatsberoeringen de aandacht der menigte behoeven af te leiden van de onverpoosde behartiging harer algemeene stoffelijke en intellectuële belangen. Onder zulke voorwaarden zich ontwikkelende, kwam het aan het Amerikaansche volk voor, dat het zonder eenigen twijfel, binnen korten tijd de eerste plaats moest innemen onder de invloedrijke mogendheden der aarde.

Doch langs welken weg zouden de Vereenigde Staten dat hooge standpunt bereiken? Zouden zij het doen door groote legers te onderhouden, talrijke vloten uit te rusten en bij iedere politieke verwikkeling hun gewigt in de schaal te leggen? Geenszins. Die kostbare, den handel en nijverheid der ingezetenen drukkende middelen lieten zij gaarne over aan de potentaten der oude wereld. De grondslag van de buitenlandsche politiek van Amerika zou zijn de vrede, de non-interventie. En men rekende er vast op, dat die politiek de bron zou blijken van meer gezags en meer voorspoeds, dan eene politiek van materieel geweld en magtbetoon ooit vermogt te geven.

De gedragslijn, die de Vereenigde Staten zich afbakenden, was geene utopie, maar vloeide van zelve uit den aard der zaak voort. Een hemelsbreed verschil lag er tusschen den toestand, waarin zij geplaatst waren, en dien, waarin de volken van Europa zonder uitzondering verkeerden. Door den breeden oceaan was Amerika van Europa gescheiden; geene naijverige buren loerden op zijne grenzen; oppermagtig heerschte het over eene ontzaggelijke uitgestrektheid gronds, en verre kon het zich nog uitbreiden zonder vijanden te ontmoeten. Dit alles maakte dat Amerika geene behoefte had aan vreemde bondgenooten, en volkomen onverschillig kon toezien welke veranderingen plaats grepen in het statenstelsel der oude wereld. Het kon dus, altijd neutraal, met allen op een goeden voet blijven.

De beginselen, waarnaar Amerika volgens zijne eerste staatslieden, zich in zijne toekomstige betrekkingen met Europa moest gedragen, waren de volgende:

1°. zich te bepalen bij het sluiten van *handels*verdragen, zonder in eenig geschil ooit partij te kiezen;

2°. zijne havens te openen voor *alle* natien zonder onderscheid, ten einde daardoor een bron van toevoer te worden voor *geheel* Europa;

3°. nimmer bij bijzondere verbindtenissen aan eenige Europesche mogendheid handelsvoordeelen toe te kennen, met uitsluiting van anderen.

Door streng vast te houden aan deze drie beginselen, meende men de belangen van alle handeldrijvende volkeren van Europa met die van den jeugdigen staat te vereenzelvigen; dezen tot beheerscher te maken van den wereldhandel; daardoor alle andere staten in meerdere of mindere mate van hem afhankelijk te doen worden, en op die wijze, door de middelen des vredes eene onbetwiste suprematie over de geheele wereld te zullen uitoefenen.

Eene suprematie over de gansche wereld! Met welk regt kon de nog om zijne onafhankelijkheid strijdende staat, met opzigt tot den reusachtigen omvang, dien zijn handel erlangen moest alvorens hij gezegd mogt worden eenigzins het geliefkoosd ideaal te naderen, zulk eene sanguinische hoop koesteren? Die hoop toch, de ondervinding van tachtig jaren heeft het geleerd! die hoop was geen hersenschim! Werkelijk rustte zij op goede gronden; met het oog op het verleden der koloniën, was er voor ieder, die doordacht, aanleiding te over, om tot den toekomstigen bloei des lands te besluiten, zonder de toevlugt te nemen tot de droomenwereld der verbeelding.

Het boven door ons aangehaald boekske leert, dat de denkbeelden der Amerikanen, omtrent hunne aanstaande handelsgrootheid, gegrond waren:

op den reeds destijds merkbaren snellen aanwas der bevolking;
op de uitgestrektheid en het productief vermogen van den bodem;
op den bijzonderen aanleg der bevolking;
op de vrijheid der ingezetenen;
op hun handelssysteem.

D e s n e l l e a a n w a s d e r b e v o l k i n g . Aan gegevens, om dien te voorspellen, ontbrak het in de vorige eeuw niet. Enkele voorbeelden zullen dit voldoende staven.

Massachusetts-Bay had in 1722, 94,000 inwoners; in 1742, 164,000; in 1761, 216,000; in 1765, 255,000; in 1771, 292,000; in 1773, 300,000.

Connecticut telde in 1756, 129,994 inwoners; achttien jaar later in 1774, 257,356.

Het cijfer der bevolking van New-York was in 1756, 96,776; in 1771, 168,007; in 1774, 182,251 inwoners.

De geheele bevolking der volkplantingen werd in 1754 geschat op anderhalf millioen zielen; door anderen echter, en naar het schijnt met meer grond, op 1,250,000 zielen. De volkstelling in 1774 door het congres bevolen, gaf een cijfer van 3,026,678 zielen, dat echter geen vertrouwen verdiende, daar men om bijzondere redenen het verre boven het wezenlijke had opgedreven. Eene telling, een paar jaar later geschied, wees althans slechts een bevolking van 2,810,000 zielen aan. Desniettemin blijkt uit de vergelijking der jaren 1754 en 1774, dat in dit tusschenvak het aantal bewoners veel meer dan verdubbeld was geworden.

De uitgestrektheid en het productief vermogen van den bodem. De Amerikanen van 1779 begrepen zeer goed, hoe dienstbaar aan de uitbreiding der bevolking de ontzaggelijke uitgestrektheid van het grondgebied was, dat wel is waar nu nog woest en onbewoond, eens bebouwd en bevolkt, de daaraan bestede zorgen en kosten met woekerwinsten beloonen zou. Geen van die natuurlijke hindernissen, welke voor de ontginning van wilde oorden belemmerend plegen te zijn, lagen aan de vestiging van kolonisten in den weg. Groote stroomen liepen van het hart des lands naar zee; geene tollen bemoeijelijkten de vrije vaart; niets dat den settler belette van het Westen naar het Oosten, van het Noorden naar het Zuiden te trekken. De ondernemingsgeest behoefde niet te vragen, waar de grenzen waren, die hem onder eene andere souvereiniteit en onder eene andere wetgeving zouden brengen. De staten, die oorspronkelijk de Unie vormden, zouden niet altijd met hun dertienen blijven, maar de kern wezen, om welke zich andere later zouden aansluiten. De algemeene overtuiging was, dat er eens een tijd zou komen, dat de geheele uitgestrektheid gronds gelegen tusschen den Noord-Pool en de landengte van Panama slechts één statenverbond zou vormen. ‘Geheel Noord-Amerika,’ zegt het meergenoemd werkje, ‘is in het bezit van menschen van één zelfden oorsprong, en dit moet leiden tot

vestiging eener maatschappij van ontzaggelijken omvang en vatbaar om te worden tot ééne zelfde heerschappij.' De politiek van uitbreiding der Vereenigde Staten, die in de laatste vijf en twintig jaren aan Europa zooveel stof tot nadenken en ligt te verklaren bekommering heeft gegeven, is dus zoo oud, ja ouder dan de vestiging zelve hunner onafhankelijkheid. Zoo zat reeds van den beginne eene onbegrensde eerzucht en een onrustig najagen van het reusachtige den Amerikaan in het bloed.

Bij den aanvang des oorlogs waren landbouw, veeteelt en vischvangst nagenoeg de eenige bronnen van den handel, die bij uitsluiting met het moederland gedreven werd. Engeland zond zijne manufacturen naar Amerika, en vond daarvoor eene goede markt. Fabriekmatige arbeid was in de volkplantingen zeldzaam. 'Amerika,' zoo leest men in de brochure, 'Amerika heeft zich aan fabriekmatigen arbeid weinig laten gelegen liggen, omdat het op eigen grond producten vond, voor welke het alles, wat de kunst- en fabriekmatige arbeid oplevert, veel beterkoop kan inruilen, dan wanneer het die zaken zelf ging voortbrengen. De bebouwing van den grond behoeft aller handen; de vrije oogenblikken maakt men zich ten nutte om voorwerpen van eerste noodzakelijkheid voor binnenlandsch gebruik te vervaardigen. Wanneer de landbouw eens over meer handen te beschikken zal hebben dan hij vereischt, zullen fabrieken en trafieken van zelf verrijzen en zich met ongeloofelijke snelheid vermenigvuldigen. Voor het oogenblik gevoelen de Amerikanen er geene behoefte aan, omdat de natuurlijke hulpbronnen des lands hun een excedent opleveren, dat het voorwerp wordt hunner ruilingen met het buitenland.'

Pownall was de eenige niet, die op dit punt zoo dacht. John Adams deelde in die meening, getuige de volgende aan Johan Luzac gerigte brief, dien ik de moeite niet onwaardig reken hier in zijn geheel af te schrijven.

* Amsterdam, Sep[r]. 15, 1780.

* Amsterdam, 15 Sept. 1780.

Mijnheer!

Op het oogenblik gewordt mij uwe waarde van den 14den dezer; ik wenschte dat ik den tijd had U eenige zijdjes, over het onderwerp daarin behandeld, te schrijven.

Het verheugt mij zeer, dat gij de uitgave op U wilt nemen; verpligt mij door de voorrede in te rigten zoo als het U goeddunkt; en, waar het vereischt wordt, de taal te verbeteren. Zoodra mogelijk hoop ik het opstel in het licht te zien.

Dikwijls genoeg heb ik in Europa dezelfde soort van bezwaren, als waarover gij spreekt, hooren opperen, en toch het getal van lieden die dus oordeelen is niet groot. Menschen die gewoon zijn na te denken komen over het algemeen tot een ander besluit en gelooven niet dat eenige Europesche magt iets van Amerika heeft te vreezen. Eeuwen lang nog zal landbezit in Amerika de hoofdzaak zijn, en de landbouw ten onzent het aangelegendst bedrijf. Fabriek en handel zullen slechts in de tweede plaats in aanmerking komen en altijd aan den eerste ondergeschikt blijven. Amerika zal het land zijn dat de ruwe stof voortbrengt, het aan Europa overlatende die te verwerken. De handel van Amerika zal niet toenemen dan in evenredigheid van zijn landbouw, totdat de gansche uitgestrektheid zijns gebieds bevolkt zal wezen, - en wat honderden van jaren zullen er verloopen eer dit het geval zal zijn!

Noch Rusland noch de rijken van het Noorden vreezen in Amerika een mededinger in de voorwerpen van beider handel; Amerika zal grooter afnemer blijven voor Hennep, Touwwerk, velerlei soorten van Zeildoek, gedrukte Linnens en menig ander artikel, dan het ooit aanbieder zal worden van Tin, IJzer of Hout, - een togt over den Atlantischen Oceaan duurt zoo lang en heeft zooveel bezwaren in, dat de Amerikanen nimmer in staat zullen zijn groote hoeveelheden dezer waren naar de Europesche Markten te brengen. Zij zijn andere voortbrengselen van grooter waarde en minder omvang in zoo groote verscheidenheid rijk, dat de Noordsche Staten niets van hen hebben te vreezen. Wat IJzer betreft, dat zullen wij - even als wij het vroeger deden - uit Zweden blijven invoeren. Wij plagten tot nog toe Zweedsch ijzer uit Engeland te trekken. Maar onderstel dat wij met den tijd hunne mededingers zouden worden; wie is er die gelooft, dat dit minder onder het Britsch Bestuur dan onder onze eigen regering het geval zoude zijn?

Sir

I have just now received yours of the 14 and I wish I had time to write you a sheet or two upon the subject of it.

De origineele Memorie aan de Souvereinen van Europa heb ik niet ter hand, maar ik kan haar uit Londen doen komen.
Ik gevoel mij zeer aan U verpligt voor de gunstige wijze op welke Gij de berigten uit Amerika, en onzen toestand in het algemeen hebt voorgesteld, en ik noem mij met eerbied en achting,

Mijnheer!
Uw Dw. Dr.
JOHN ADAMS.

Breng Uw tegenstanders in het naauw door hen te verzoeken de volgende vragen te beantwoorden: Kan Europa de Onafhankelijkheid van Amerika voorkomen? Als het vereenigd ware misschien ja; maar zullen zijne magten ooit één zijn?
Indien Europa, of liever, indien eene enkele Europesche natie Amerika niet beletten kan onafhankelijk te worden, dan is het zaak die Onafhankelijkheid hoe eer hoe liever te erkennen; Amerika zal er te minder krijgshaftig, ondernemend en eerzuchtig door worden. Maar waarom het verheeld? Amerika zal nooit één zijn, dan in het voeren van een verdedigenden oorlog.
Den Heere LUZAC.

I am very glad to find that you will undertake to be the editor[1], and I beg the favour of you to place such a Preface as you like, and to correct the Language, wherever it has occasion. I hope to see it public as soon as possible.

I have met often in Europa with the same species of Reasoners that you describe; but I find they are not numerous; - among Men of Reflection the sentiment is generally different, and that no power in Europe has any thing to fear from America. The Principal Interest of America for many centuries to come, will be landed and her chief occupation Agriculture. Manufactures and Commerce will be but secondary objects and always subservient to the other. - America will be the country to produce Raw Materials for Manufactures; but Europe will be the country of Manufactures. - And the commerce of America can never increase, hut in a certain Proportion to the growth of its Agriculture, until its whole Territory of Land is filled up with Inhabitants, which will not be in some hundreds of years.

Russia and the Northern Powers are too well informed to fear that America will interfere with them, in the articles of their commerce. America will demand of them in Hemp, Duck, Cordage, Sailcloth, Printed Linnens and many other Articles, much more than they will ever interfere with them in Tar, Iron and Timber, - in fact, the Atlantic is so long and dif-

1 Namelijk van de verkorte uitgave van het werk van Pownall.

ficult a navigation, that the Americans will never be able to afford to carry to the European Market great quantities of these articles. They have other productions, of greater Profit in a smaller Compass in such numbers and variety, that they never can interfere with the Northern Powers. As to Iron, we shall import it in Bars from Sweden, as we ever did. We used to import Swedish Iron from England. But supposing we should interfere: Should we interfere less under the Government of England, than under our own Government?

I have not the original Memoir to the Sovereigns of Europe but I can get it from London.

I have been much obliged to you for your favourable Representation of the News from America, and of our affairs in general, and am with great respect and esteem, Sir,

Your most obed. servt.

JOHN ADAMS.

The question to your antagonists should be: Can Europe prevent the Independence of America? If united perhaps they might, but will they be united?

If Europe cannot prevent, or rather if any particular nation of Europe cannot prevent the Independence of America: then

the sooner her Independence is acknowledged the better - the less like she will be to become warlike, enterprizing and ambitious. The Truth however is that America can never unite in any war but a defensive one.

Mr. LUZAC.

De levering van producten van den bodem is een hoofd-element van den Amerikaanschen handel gebleven, en hoe zeer Europa afhankelijk geworden is van de uit Amerika aangevoerde grondstoffen, heeft de tegenwoordige katoencrisis op overtuigende wijze geleerd. Fabriekmatige nijverheid heeft echter daar veel omvangrijker plaats ingenomen dan iemand tijdens den onafhankelijksoorlog bevroedde of bevroeden kon. De reden hiervan is deze, dat, hoeveel men zich ook van het voortdurend klimmen van het bevolkingscijfer voorstelde, de aanwas veel grooter en sneller is geweest dan destijds de stoutste verwachtingen zich voorspiegelden. Een toenemende vraag naar artikelen van het buitenland ingevoerd, lokte de mededinging der inlandsche nijverheid uit, en zulks leidde tot groote resultaten. Het bezit van havens aan de Stille Zuidzee en het daaruit geboren uitgebreide handelsverkeer met de eilanden van deze, met de kust van China, enz. werkte tot hetzelfde einde niet minder krachtig mede. Niemand kon tachtig jaren geleden deze en andere oorzaken, die zoo magtig veel hebben bijgedragen tot den voorspoed der Vereenigde Staten, voorzien. Zelfs de enthousiaste verbeelding van een Pownall reikte destijds zoo ver niet[1].

De bijzondere aanleg der inwoners. Met - het valt niet

1 Hoe zeer de ondervinding de geringe verwachtingen van Adams en anderen omtrent de Amerikaansche industrie heeft gelogenstraft blijkt o.a. uit hetgeen Xavier Eyma in zijn werk ‘La République Américaine’, II, 270, mededeelt: ‘Le nombre d'établissements industriels fonctionnant aux États-Unis (1858) est de 121,993, absorbant un capital total de 2 milliards 575,745,540 francs. Les produits fabriqués représentent une valeur de 1 milliard 164,787,200 francs. La quantité de matières premières consommées dans ces fabriques où sont employés 938,645 ouvriers s'élève à une valeur de 2 milliards 773,919,585 francs. Le salairie moyen des ouvriers est de 1,240 francs. Tous frais faits, le bénéfice net des fabriques est de 24½ pCt. par an.’

te ontkennen, - regtmatige zelfverheffing roemden de mannen van den onafhankelijkheidsoorlog op den aanleg en het karakter der Amerikanen. Een geest van onderzoek, een koortsachtig najagen van kennis, om daaruit practisch nut te halen, was hun van oudsher als aangeboren. In het uitvinden en verbeteren van werktuigen voor de bebouwing hunner gronden, had hun scherp vernuft eene hoogte bereikt, waarvan men zich in de oude wereld slechts een zeer onvolkomen denkbeeld kon vormen. De rijke gaven van zijn gelukkigen aanleg kwamen den Amerikaan bij het drijven van zijn handel uitnemend te stade en verschaften hem in meer dan een opzigt belangrijk voordeel.

IJver en volharding, die blijken van een krachtigen geest, hadden zij in erfdeel van hunne vaderen ontvangen. Gesticht door kloeke en wakkere mannen, die om den wille van vrijheid des geloofs hun vaderland verlieten, hadden de meeste der Amerikaansche koloniën in de school van het self-government eene mate van zelfstandigheid en vrijheidsgevoel opgedaan, die het moederland wel aanranden en onderdrukken maar nimmer uitroeijen kon. Dien jeugdigen burgers blaakte een levendig besef van hetgeen zij vóór hadden boven de volken van Europa, en zij schepten er behagen in hunne zich ontwikkelende maatschappij met die der oude wereld te vergelijken. Zij wisten dat bij die vergeijking hun de eerepalm toekwam.

D e v r i j h e i d d e r i n g e z e t e n e n. Wat in ons werelddeel den vooruitgang van handel en nijverheid belemmerde, zoo als het gildenwezen en de loodzwaar drukkende belastingen, dat alles kende men in Amerika niet. Men vergelijke slechts den toenmaligen stand van zaken in Europa met het tafereel, dat het boven door ons genoemd boekske van de Amerikaansche maatschappij der vorige eeuw ophangt, om de ontzaggelijke voordeelen te begrijpen, die het jonge volk uit den staat van vrijheid, waarin het leefde, putte. ‘In Amerika,’ merkt het op, ‘is de mensch vrij; ieder, die zulks verlangt, verkrijgt er het burgerregt, ieder kan zich naar goedvinden een beroep kiezen en aan zijne talenten eenen door niets begrensden werkkring openen. In het volle genot zijner regten, is men meester van zijne gedachten, van zijn tijd, van zijne vermogens. In Amerika behoort men aan zich zelven; de vruchten door eigen vlijt verkregen vallen aan niemand anders ten deel. Wat vermag zulks niet! Laat iemand het volkomen gebruik zijner vermogens, eene onver-

moeide inspanning is daarvan de vrucht. Overal ontstaat bedrijvigheid, overal leven. Het verstand wordt gescherpt en het gemoed veredeld.' De schrijver had gelijk; vrijheid is de eenige bron van stoffelijke en zedelijke grootheid. Geef aan een volk slechts die ééne goede gave; de overige zullen zich niet doen wachten. Amerika was zelfs reeds onder de Engelsche heerschappij in het genot van een aantal regten, die Europa - of liever slechts een klein deel daarvan - eerst vele jaren later ten koste van stroomen bloeds en millioenen schats heeft kunnen veroveren. Het had het geheim hoe een volk bloeit en magtig wordt zonder dat de vrijheid der individuën er onder lijdt, reeds lang gevonden, toen men er in Europa eerst er naar begon te zoeken. Is het wonder, dat het jonge en vrije Amerika in zijne vlugge vaart de staten van de oude wereld al zeer spoedig achter zich liet? is het wonder, dat de sympathie, van al wat in de laatste naar herschepping streefde, te Parijs Franklin, ten onzent Adams bleek gewaarborgd?

H e t h a n d e l s s y s t e e m . - Wij hebben reeds ter loops opgemerkt, dat Amerika in de openstelling zijner havens voor alle volken zonder onderscheid het levenwekkend beginsel des handels huldigde. Dat het wederkeerig voor zijne reeders en kooplieden alom hetzelfde voordeel zou trachten te bedingen, en dus de reciprociteit tot basis van ieder handelsverdrag aannemen, lag in den aard der zaak. Men stelde zich van die wijze van doen gouden bergen voor. Onttrokken aan de belemmerende banden der Engelsche wet, zouden de Amerikaansche handelsartikelen vrijelijk op alle Europesche markten circuleren, en eene algemeene daling der prijzen veroorzaken. Dat zij tot minderen prijs zouden kunnen aanvoeren dan de Europesche handelaars, viel aan te nemen uit hoofde der lagere waarde in Amerika, de matige transportkosten, de kleine winsten, waarmede zij zich wilden en konden vergenoegen, en den voordeeligen verkoop hunner schepen na de lossing in de Europesche havens. De onafhankelijkheid van Amerika zou dus het sein wezen eener tot nu toe ongekende mededinging, het sein tot eene hardnekkige worsteling tegen de monopoliestelsels der oude wereld, die, men twijfelde er niet aan, op de nederlaag van deze laatsten zou moeten uitloopen. Zoo zou op het gebied des handels eene volslagene revolutie stand grijpen; het oude stelsel van uitsluiting en bescherming voor

goed de vlag strijken voor de nieuwe in Amerika het eerst beledene leer.

En vast besloten was Amerika, om den strijd tegen het monopoliestelsel, waar en hoe het zich ook vertoonde, vol te houden; vast besloten bleek het dien aan te vangen. Het mogt velerlei verbetering van den natuurlijken loop der dingen verwachten; waar die hoop faalde, achtte het zich tot verzet geregtigd. Noch om de voorgewende regten der Hudsonsbaai-Compagnie, noch om die der Hollandsche Oost-Indische, waren zij voornemens zich in het minst te bekreunen. Niets zou hen voortaan tegenhouden Kaap Hoorn en Kaap de Goede Hoop met hunne handelsschepen om te zeilen. Spoedig zou Amerika's vlag wapperen in de Stille Zuidzee en langs de kusten van China hare banen ontplooijen. En die vlag zou niet overal eene bodinne des vredes zijn. ‘De Hollanders,’ zoo zegt het meergenoemd boekske, ‘bezitten geen regt hoegenaamd op de specerijeilanden. Wij zullen daar optreden als hunne mededingers. De ondernemende Amerikaan zal aan den Hollander zijn monopolie betwisten. Hij zal tegen hem dezelfde argumenten keeren welke de Vereenigde Provinciën weleer tegen Portugal hebben gebruikt.’ Niet onduidelijk schemert in deze woorden de meening door, dat men des noods zijn toevlugt tot geweld zou behooren te nemen, indien de Hollandsche Oost-Indische Compagnie niet goedschiks van haar stelsel van uitsluitenden handel mogt willen afzien. Zoo dreef de prikkel van het eigenbelang reeds van den aanvang af tot dat agressieve karakter, lijnregt in strijd met de vreedzame politiek door de Vereenigde Staten zoo welsprekend aangekondigd[1].

Van hunne toekomstige uitgebreide handelsbetrekkingen met Europa, stelden de Amerikanen zich nog onderscheidene andere indirecte voordeelen voor, en menige voorzegging onder deze werd vervuld! ‘Het voortdurend reizen van Amerika naar

1 De aanmatiging in deze regelen het Amerikaansche volk niet slechts toegedicht, maar duidelijk doorstralende, de bedoelingen bij zijne handelaars ondersteld, werden door zijn bestuur zorgvuldig verborgen gehouden en zelfs geloochend. Immers treffen wij in art. 3 van het in 1782 tusschen onze Republiek en de Vereenigde Staten gesloten verdrag de navolgende overeenkomst aan: ‘zij’ (de V.S.) ‘zullen, benevens hunne onderdanen en ingezetenen, aan die van Hun Hoog Mogenden laten het *gerust genot van hunne regten omtrent de landen, eilanden en zeeën in de Oost- en West-Indiën, zonder hun daarin eenig belet of hindernis te doen*.’ Eene meer afdoende verklaring is moeijelijk denkbaar.

Europa, en van Europa naar Amerika zal het doen van waarnemingen omtrent de winden, de stroomen en de wisselvalligheden van het weder in de hand werken. Naarmate de vaarwateren beter bekend zijn zal ook de heen- en terugreis korter worden, en het zal zijn als kwamen met den dag de beide halfronden digter bij elkaâr. Ongevoelig zal de werkman, de boer, ja de edelman zich aan het denkbeeld van verre togten gewennen. Alras zal men in Amerika niets anders zien dan een land van belofte, werwaarts verhuizingen op groote schaal aan de orde van den dag komen zullen.' - Op landverhuizingen hoopte Amerika van den beginne af aan - en waarlijk het is in dien wensch niet teleurgesteld.

Zeer juist zag men in, dat van alle Europesche landen, Engeland, uit den aard der zaak, door den handel met den jongen staat het meeste zou worden gebaat. Bestonden er niet tusschen beide volken banden, die de opstand zelf niet geheel zou kunnen vaneenrijten? Dezelfde taal, dezelfde zeden, dezelfde denkbeelden, dezelfde godsdienst, dezelfde gebrniken, alles in één woord liep zamen om Engeland en Amerika tot elkander te doen naderen. Men vergiste zich echter zeer door te meenen, dat Engeland zijn eigenbelang ten offer zou brengen aan zijnen wrok en zijnen toorn. 'In zijne verblindheid,' zegt onze brochure, 'zal Engeland weigeren met Amerika betrekkingen aan te knoopen; als was het reeds door de hand eener wrekende Godheid ter neder geveld, zal het de oogen sluiten voor de ware bron van zijn geluk en zijn voorspoed.' Het had er niets van; de vrede was ter naauwernood gesloten of er werd tusschen het moederland en de vroegere rebellen een handelsverkeer geopend, dat steeds toenemende in omvang en belangrijkheid, wederzijdsche welvaart en grootheid ten krachtigste bevorderde.

Zoo hebben wij aan de hand van een geloof verdienenden leidsman, in enkele bladzijden getracht een denkbeeld te geven van hetgeen een volk, dat nog kampen moest om de vrijheid, van zijne bestemming dacht. Wij zullen geene vergelijking maken tusschen dien droom en hetgeen de werkelijkheid heeft opgeleverd. Eensdeels ligt het niet in ons bestek, en ten andere kan ieder, die met de tegenwoordige Amerikaansche toestanden slechts eenigermate bekend is, ligtelijk de aangelegde schets voltooijen. Wat ons betreft, bepalen wij er ons toe te wijzen op de bron van zijn ontzaggelijken bloei, die te vinden is in het

onwrikbaar geloof, dat Amerika in zijne toekomst stelde. Dat geloof is gebleken de kracht te bezitten om bergen te verzetten. Het heeft den Amerikanen dien zin gegeven voor het groote en krachtige, welke in onze Europesche maatschappijen zoo zelden wordt aangetroffen. Waar de individualiteit het sterkst is ontwikkeld, daar is de levenskracht het grootst. En waar heerscht de individualiteit onbedwongener dan in de Vereenigde Staten van Amerika? waar verwacht men meer van zich zelven en minder van den staat? waar vindt iedere persoonlijkheid ruimer gelegenheid om zich tot vollen wasdom te ontwikkelen? Voorzeker, het ontbreekt der Amerikaansche wereld niet aan donkere schaduwzijden; zij is evenmin als eenige andere eene ideale maatschappij. Doch het is daarom niet minder waar, dat geene eene zoo voortreffelijke leerschool voor staatkundige vrijheid en algemeene ontwikkeling aanbiedt, als de hare.

III.

Het was te voorzien, dat het werk van Pownall, in hoofdtrekken door ons medegedeeld, op de meest uiteenloopende wijze zou worden beoordeeld. Ongeloovig en gemelijk schudden grijze staatslieden het hoofd over denkbeelden, welke zoo vele tot nu toe als onomstootelijk gegolden hebbende waarheden, b.v. die van het Europeesch evenwigt en die van de handelsbalans, als beteekenden zij niets meer, wegcijferden of ten onderste boven keerden. Wat het volk aan gene zijde van den Oceaan droomde, had het niet meer van de visioenen der verbeelding eens hartstogtelijken jongelings, dan van het voorzigtig oordeel, een gerijpt en kalm verstand eigen? Toch waren er ook die anders dachten, toch waren er aan wie de teekenen des tijds niet ontsnapten, en die in de Amerikaansche revolutie den voorbode zagen eener geheele verandering in den volkenregtelijken, staatsregtelijken en commerciëlen toestand der wereld. Voor deze was het geloof van Amerika in zijne toekomst geene hersenschim, maar veeleer eene, spoediger dan men misschien vermoedde, te vervullen profetie.

Doch het was niet alleen bij staatslieden en bij de zoodanigen, die alleen naar de beginselen, waarop zij rusten, zaken

en toestanden plegen te beoordeelen, dat de Amerikaansche opstand zijne voor- en tegenstanders vond. Ook het groote publiek, en meer bepaald de handelsstand, was in twee kampen verdeeld. Hier stond bij uitsluiting het belang op den voorgrond. Naarmate men vreesde voor de aanstaande mededinging van een vrij volk, of naarmate men hoopte een ruim aandeel te erlangen in de vroeger alleen door Engeland genoten voordeelen, koesterde men kwade of goede wenschen voor het welslagen der opgestane staten. Voor- zoowel als tegenstanders gingen echter van een zelfde beginsel uit: monopolie. Deze vreesden een tot nu toe bezeten monopolie te zullen zien ophouden; gene hoopten een nieuw monopolie, in hunnen handel met den jongen staat, te zullen verkrijgen. De laatsten dwaalden. En daarom was het een daad van groote openhartigheid, dat het werk van Pownall en de verkorte Fransche uitgave, eens voor altijd, aan dit dwaalbegrip den bodem zochten in te slaan. Onbewimpeld werd daarin vrije concurrentie, strijd tegen monopolie, uitsluiting van alles wat van protectie slechts schijn of schaduw had, verkondigd. Het kwam den eerlijken Adams en Johan Luzac, wiens gansche aan treurige ervaringen rijke levensloop het getuigd heeft, dat hij geene andere leuze kende dan de waarheid, onwaardig voor, door valsche voorstellingen het publiek om den tuin te leiden en zoodoende voor de goede zaak vrienden te winnen. Zou die zaak bovendien daarmede wel gediend wezen? en was het het, ook uit een praktisch oogpunt, niet veel beter, om, na eenmaal op een zuiver terrein te hebben post gevat, van dat onwraakbaar standpunt het belang van Europa bij de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten aan te toonen en te verdedigen?

Ongetwijfeld, de waarheid is de trouwste bondgenoot. Want al mogt men door de dingen bij hunnen echten naam te noemen, velen afvallig maken van eene zaak, die zij tot nu toe hadden aangekleefd, velen zouden daarentegen in hunne plaats gewonnen worden. Luzac besefte zeer goed, dat de destijds omtrent volksbestuur en handel nog toegepaste denkbeelden hunne slooping naderden. Zag hij niet, hoe in zijn eigen vaderland eene onbestemde doch levendige en meer en meer veldwinnende behoefte zich openbaarde naar de zuivere lucht der vrijheid? Slechts door ruiterlijk die vrijheid, op politiek zoowel als op commerciëel gebied, te beuren als de vlag, waaronder het jonge volk zich zou scharen, mogt men zich vleijen, dat in de Ver-

eenigde Provinciën en het door zijne wijsgeeren en encyclopedisten bewerkt Frankrijk, ja zelfs in het vijandig Engeland, velen door invloed en frischheid van krachten uitmuntende, de zaak der Amerikaansche onafhankelijkheid tot de hunne zouden maken. In plaats van baatzuchtige bondgenoten, zou Amerika trouwe en belangelooze vrienden winnen.

Er was nog eene tweede reden. Door de toekomstige politiek der Amerikanen in hare ware gedaante te schetsen, werd de taak veel gemakkelijker, om de argumenten der tegenstanders van eene eventuëele vrijverklaring te wederleggen. Men kon hun dan de bezwaren, die zij opperden, in beginsel geheel toegeven, doch tevens aantoonen in welke opzigten zij onjuist, in welke zij overdreven waren. Wat schijn, wat werkelijkheid was, viel dan ligtelijk te schiften. En last, not least, men kon, zonder gevaar te loopen niet te worden begrepen, aantoonen, dat hetgeen van verre een schikbeeld scheen, van nabij beschouwd al zijne afgrijsselijkheid verloor, ja zelfs in een bron van voorspoed en bloei zou verkeeren. Dit doel tractte Luzac, voor zooverre de kleine omvang van het bestek, waarover hij te beschikken had, zulks toeliet, - in de voorrede, die hij op zich had genomen voor het werkje ‘Pensées, etc.,’ zamen te stellen, - te bereiken. Die voorrede bood hem de gelegenheid aan, om in het algemeen de voornaamste argumenten te wederleggen, waarop zij, die de wenschelijkheid van eene onafhankelijkheid der Vereenigde Staten betwistten, gewoon waren zich bij voorkeur te beroepen. Daartoe behoorden intusschen eenige, die van louter politieken aard, tot het werkje in geen regtstreeksch verband stonden.

Wij zullen bij die voorrede, zij het dan ook ter loops, even stilstaan. In hoofdzaak komt haar inhoud neder op het volgende.

Eene voorname oorzaak van de neiging, die in Europa ten voordeele van Engeland in zijn geschil met de Amerikaansche koloniën zigtbaar was, ontsproot uit den slechten reuk, waarin de Fransche staatkunde bij het algemeen stond. Het wantrouwen door de veroveringszucht van Lodewijk XIV in het leven geroepen en door de onvoorzigtige politiek der ministers van Lodewijk XV gevoed en bevestigd, had heinde en veer maar al te diepe wortelen geschoten. Staten, die in vroeger tijden trouw zijne zijde hielden, waren van een verbond met Frankrijk afkeerig geworden Een treffend voorbeeld daarvan leverde de republiek der Vereenigde Provinciën op. De veroverings-

zucht van Lodewijk XIV had de oude banden van voorheen verscheurd en haar gedwongen het bondgenootschap te zoeken van Engeland, haren bekenden vijand en mededinger. Nederland was tegen zijn belang en tegen zijne wenschen er toe gebragt als een beginsel van wijze staatkunde aan te nemen, dat voor de rust der wereld een sterk Engeland noodig was, om Frankrijk in bedwang te houden. Dit beginsel gold onbetwist in geheel het overig Europa. En dat, bij zoodanig eene stemming der gemoederen, Frankrijk, hetwelk ras zijne sympathie voor de opgestane koloniën betoond en weldra met Spanje zich in een oorlog met Engeland had gewikkeld, de taak der Amerikaansche onafhankelijkheid in het oog der publieke opinie benadeelde, behoeft wel niet te worden betoogd. Amerika ondervond den weêrstuit van het wantrouwen, dat nu eenmaal jegens Frankrijk en zijne staatkunde heerschende was geworden.

Luzac beijverde zich om aan te toonen, dat het even onredelijk als impolitiek was, zich bij zijn oordeel door traditionele antipathie of vrees te laten leiden, wanneer de reden, die zulks vroeger kon wettigen, opgehouden had te bestaan. Dit laatste was zijns inziens het geval. Daarom ook achtte hij, die antistadhoudersgezind en bijgevolg geen vriend der Engelsche politiek was, een naauw verbond der Vereenigde Provinciën met Frankrijk zeer wenschelijk. Naar zijne, door de ondervinding later gestaafde overtuiging, was met de troonsbeklimming van Lodewijk XVI de fransche staatkunde een ander tijdperk ingetreden. De nieuwe Souverein beöogde geene veroveringen. Hij had den oorlog tegen Engeland met geen ander doel ondernomen, dan in het belang der vrije vaart op zee. Het was hem niet te doen om Engeland den schepter der heerschappij uit de handen te wringen, om zelf dien te zwaaijen; zijn streven was om de vrijheid der zeëen voortaan door de vaststeling van onveranderlijke voorschriften te verzekeren, onder den waarborg van alle zeevarende mogendheden. Verdiende dit streven, door den onafhankelijkheidsoorlog der Amerikanen zoo bij uitstek begunstigd, niet aller toejuiching? Welke smet viel dan thans der fransche politiek nog aan te wrijven? Zij was in volkomen harmonie met hetgeen Catharina van Ruslannd met haar stelsel van Gewapende Neutraliteit beöogde, het eindigen namelijk van dien staat van onrust en strijd, waardoor de zeehandel zoo vaak was belemmerd. Had dus in vroeger tijd het verbond van Frankrijk met de Amerikaansche koloniën een on-

gunstigen indruk kunnen geven, thans bestond daartoe stellig geene aanleiding meer.

Eene andere reden van den weêrzin dien men in Europa tegen een onafhankelijk Amerika koesterde, lag in de vrees, dat het op het gebied van den handel een gevaarlijk mededinger zou zijn en aanleiding geven tot eene algemeene daling der prijzen. Die vrees was gegrond en Luzac gaf dit gaarne toe. Alleen wees hij er op, dat bij eene onbevooroordeelde beschouwing van het werkelijke, het ware belang des algemeens, zulks eer als eene bron van voor- dan van nadeel moest beschouwd worden. Hij ontwikkelde tevens, dat men zich van den omvang dier mededinging overdreven voorstellingen vormde; dat het cijfer der bevolking in Amerika nog zeer gering was, en dat in alle geval bij toeneming daarvan de behoefte aan invoeren uit Europa in evenredigheid klimmen zou. Bovendien deed hij uitkomen, dat die mededinging alleen zulke voorwerpen kon treffen, als in de oude en nieuwe wereld gelijkelijk werden voortgebragt; doch dat dit óf in het geheel niet, óf op veel kleinere schaal het geval moest zijn met zoodanige artikelen, welke in Europa niet inheemsch waren, zoo als tabak, katoen, indigo, rijst, verwhout, rum, melasse, enz.

Een bezwaar, dat in Rusland en Zweden voor zeer gewigtig werd gehouden, was dit: mogt Amerika ten gevolge zijner onafhankelijkheid tot grooten bloei geraken, een rijke bron van inkomsten voor beide Staten zou worden verstopt, te weten de uitvoer van scheepstimmerhout en andere scheepsbenoodigdheden. Men trachtte dit bezwaar te ontzenuwen door aan te toonen, dat de mededinging op dit stuk tot nu toe alleen kunstmatig was geweest, aangezien het Engelsch gouvernement, juist om de twee noordsche Rijken te benadeelen, door hooge premiën, de uitvoer dier artikelen bevorderd, ja alleen daardoor mogelijk gemaakt had. Met hetzelfde doel was ook bij eene parlementsacte uit het 2de jaar der regering van George II de uitvoer uit Nieuw-Engeland van pek, teer, terpentijn, masten, enz., door het uitloven van premiën aangemoedigd geworden. Daar het nu op den weg lag van het toekomstig handelssysteem der Vereenigde Staten, om met het beschermend stelsel voor goed te breken, kon het niet anders of de Noordsche mogendheden moesten bij het einde van de heerschappij des moederlands oneindig veel winnen. De mededinging, die zij nu in het arti-

kel scheepsbenoodigdheden ondervonden, zou in plaats van grooter, kleiner en in vervolg van tijd ongetwijfeld schier onbeduidend worden.

De voorrede, die ons thans bezig houdt, eindigt met het stellen der zeer afdoende, door Adams in zijnen door ons bovenaangehaalden brief reeds geopperde vraag: zou Amerika voor Europa een minder gevaarlijk mededinger zijn, wanneer het onderworpen mogt blijven aan de Britsche kroon? En het antwoord luidde ontkennend. De vereeniging der Amerikaansche koloniën met het moederland was voor den vooruitgang der eerste geen hinderpaal geweest; de ondervinding had immers geleerd hoe ontzaggelijk zij onder het Engelsch bestuur in bevolking en stoffelijken bloei waren toegenomen. De voortdurende vereeniging zou dus in den loop des tijds aan Engeland eene zoo kolossale magt bezorgen, dat het in alle zeëen en over alle takken van handel en nijverheid een onwederstaanbaar gezag zou uitoefenen. Voor Rusland, Zweden en Holland zou de mededinging in eene onmogelijkheid veranderen. Werd Amerika van Engeland gescheiden, dan zou het evenwigt, dat dreigde verbroken te worden, hersteld, en aan Engeland op zijne beurt een krachtig mededinger gegeven worden.

Hetgeen de Amerikanen tijdens hunnen opstand wenschten, dat namelijk behalve Frankrijk en Spanje, de andere zeemogendheden ten hunnen behoeve in den oorlog dien zij voerden zouden tusschenbeiden komen, werd slechts onvolkomen vervuld. De Noordsche Staten mengden zich niet in den strijd. Wel hadden Zweden en Denemarken van den aanvang der onlusten af, getracht daarmede hun voordeel te doen; wel hadden zij Amerikaansche schepen zelfs in hunne havens toegelaten en gedaan wat zij vermogten om in handelsrelatiën te geraken met de opgestane volkplantingen, doch de kansen eens oorlogs met Engeland wilden zij niet loopen. Tot hetgeen de Noordsche Mogendheden met voorzigtigheid hadden weten te vermijden, werd de republiek der Vereenigde Nederlanden grootendeels door eigen schuld gebragt. Zij wikkelde zich in een oorlog met Engeland, op een tijdstip dat zij inwendig verdeeld en zonder genoegzame strijdkrachten, een weerlooze prooi moest worden van een oppermagtigen vijand. Hadden de Amsterdamsche kooplieden zich minder reusachtige verwachtingen voor gespiegeld van de voordeelen aan den handel met Amerika ver-

knocht: hadden zij willen gelooven, wat uit tal van voorteek enen viel op te maten, dat met de onafhankelijkheid van Amerika zou worden geopend, dat een tijdperk van mededinging der onderscheidene handeldrijvende natiën, men kan er zeker van zijn, dat zij niet zoo ligtvaardig hun vaderland aan de kansen van een rampspoedigen oorlog zouden gewaagd hebben. Doch eer men met Kluit den staf over hen breke, leze men Vitringa's tafereel dier dagen over en bedenke ten slotte: het lokaas privilegie, al was het onzeker - welk koopman der achttiende eeuw bleek daartegen bestand!

Er waren genoeg omstandigheden voorwaar, waaruit viel af te leiden, dat Amerika aan geene vlag eenig voorregt boven alle andere zou toekennen. Wij noemen slechts het verdrag van 4 Februarij 1778 tusschen Frankrijk en de Vereenigde Staten gesloten. Aangegaan op een tijdstip, in 't welk Amerika vreemde bondgenootschappen niet duur genoeg scheen te kunnen koopen, behelsde het geenerlei beding van uitsluitenden handel in welke artikelen ook, ja liet het zelfs aan de Vereenigde Staten volle vrijheid om op dezelfde grondslagen met andere natiën tractaten aan te gaan. Welk handelsverdrag de republiek der Vereenigde Provinciën ook sluiten mogt, het zou Frankrijk, Spanje, misschien nog andere volken, met zich op dezelfde lijn geplaatst zien. Dit ontveinsde men zich niet; doch wanneer slechts een deel van den handel, tot nu toe tusschen het moederland en de koloniën gedreven, der republiek ten deel viel, welke schoone vooruitzigten opende dit voor de toekomst! Men deelde bovendien in de reeds door ons vermelde, ook in Amerika algemeen geldende verwachting, dat met den oorlog de band der handelsbetrekkingen tusschen Engeland en Amerika voor goed, althans voor lange jaren, was afgesneden. Er viel dus een rijken buit te behalen; uitstel was verlies, en zou dien misschien in andere handen spelen. Vandaar dat jagen naar een handelstractaat met Amerika, al kostte het een oorlog. De invoer van Engelsche manufacturen was van den aanvang af der vijandelijkheden in Amerika verboden; en nog in November 1781 werd er door het Congres besloten, alle goederen en koopmanschappen van Engelschen oorsprong te verbieden en bij invoer verbeurd te verklaren. Mogt dus op de Amerikaansche markt de Republiek de plaats van Engeland innemen, een nieuwe dageraad zou voor haar aanbreken. De kwijnende fabrieken zouden worden opgebeurd, de scheepvaart bloeijen

als weleer, en de bronnen van 's lands inkomsten voortaan met ongekenden rijkdom vloeijen.

De komst van John Adams hier te lande, met het doel om een tractaat te sluiten, deed het bestaand verlangen slechts aanwakkeren. Intusschen verliepen er meer dan twee jaren alvorens hij zich door de Algemeene Staten als gezant der Vereenigde Staten zag erkend, en eerst den 8sten October 1782 werd het verdrag van vriendschap en handel te 's Hage geteekend. In alle opzigten merkwaardig, verzekerde het aan onze republiek zeer belangrijke voordeelen voor nu en voor het vervolg. Men neme slechts zijn tweede artikel: ‘De onderdanen van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden zullen, in de havens, reeden, landen, eilanden, steden of plaatsen van de Vereenigde Staten van Amerika of in eenige van dezelve, geen andere of grootere regten of impositiën, van wat natuur die ook mogen zijn, of hoedanig dezelve ook genoemd worden, betalen dan die, welke de meest begunstigde natiën verpligt zijn of verpligt zullen worden, aldaar te betalen. zij zullen genieten alle de regten, vrijheden en privilegiën, immuniteiten en exemptiën in handel, navigatie en commercie, 't zij in het gaan van de eene haven in de gemelde staten naar eene andere; of gaande van en naar dezelve van en naar eenige vreemde haven van de wereld, welke de gemelde natiën reeds genieten of zullen genieten.’ Amerika gaf dus wat het geven kon zonder aan eigen beginselen op handelsgebied ontrouw te worden; het gaf dit gaarne aan de landgenooten der eerste stichters van New-York, wier nazaten voor den opstand goed en bloed hadden veil gehad en onder welke Schuyler van Albany toenmaals onzen aangeboren vrijheidszin zoo waardig handhaafde.

De ondervinding stelde de hoog gespannen verwachtingen onzer kooplieden te leur. De niet vermoede concurrentie der Engelschen was daarvan de voorname reden; doch ook aan de kooplieden zelven lag de schuld. De weinige tact om de juiste behoeften der Amerikaansche markt te bevroeden; de zucht om grove winsten te maken; de jammerlijke pogingen om slechte waren aan den man te brengen, - deze en andere redenen schokten het crediet, zaaiden wantrouwen en werkten de handelsrelatiën met andere volken natuurlijk in de hand. Bovendien waren de tijdsomstandigheden tot het aanwakkeren van ondernemingsgeest alles behalve gunstig. Er heerschte ten gevolge van treurige

burgertwisten, in de geheele republiek een geest van lusteloosheid en flaauwhartigheid, die belette van de schoone gelegenheid, welke de nieuwe handelsdébouchés in Amerika aanboden, wezenlijk partij te trekken. De spanning door de fransche omwenteling te weeg gebragt; de ommekeer van zaken in 1795, en de oorlogen, waarin de Bataafsche republiek ten gevolge van haar bondgenootschap met Frankrijk werd medegesleept, drukten loodzwaar op den handel, en maakten aan de illusiën wat al voordeelen Amerika aan Nederland zou bezorgen, voor goed een einde.

Na de in 1813 herwonnen onafhankelijkheid, herleefden onze, door de fransche overheersching afgebroken, betrekkingen met Amerika. Nederland heeft zijn aandeel gekregen in de groote handelsbeweging tusschen Europa en de Vereenigde Staten, doch dat aandeel heeft niet den omvang erlangd, waarvan het voorgeslacht had gedroomd. Mag men daarom beweren, dat de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten, waarvoor in vroeger dagen in ons vaderland menig hart zoo warm heeft geklopt, voor Nederland van luttel waarde is geweest? Neen. De Amerikaansche opstand en zegepraal vormen een keerpunt in de geschiedenis der wereld. De edelste geesten begroetten eenmaal de Amerikaansche revolutie als de dageraad van eene betere toekomst, en zij bedrogen zich daarin niet. Aan gene zijde van den Atlantischen Oceaan is het sein gegeven tot die grootsche beweging, die hare levendigste uitdrukking heeft gevonden in de Fransche omwenteling. Amerika heeft het oogenblik bespoedigd, waarop de volken zijn begonnen de vruchten te plukken van de toepassing van het groote beginsel der vrijheid. En zoo er een is, dat daarvan in volle mate de heilrijke gevolgen heeft ondervonden, - verlieze men het, bij de waardering van de geslachten aan wier kmeën wij hebben gespeeld, niet uit het oog! - dan het is voorzeker ons rijk gezegend vaderland.

Leijden, 1864.

Mr. J. LUZAC.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

Nicolaas Beets, Verstrooide Gedichten uit vroeger en later tijd (1831-1861). Haarlem, 1863. Twee Deelen.

Asch is verbrande turf; daarom, mijne vrienden, laat ons kort zijn in het voordragen van onze gissingen. Indien hij niet zoo vroeg gestorven ware; indien hij al zijne beloften had kunnen houden; indien zijn mannelijke leeftijd beantwoord had aan zijne jongelingsjaren; indien over zijn nog zoo jeugdig en nogtans reeds zoo diep gebogen hoofd eene tweede zon had mogen opgaan, zou ons vaderland op dit oogenblik minstens één dichter tellen, of laat mij liever zeggen een dichter meer, op wiens bezit elk vreemdeling reden hebben zou naijverig te zijn. Doch is het mijne schuld zoo met het uitloopen der Bloemendaalsche knoppen, in weerwil van het onherroepelijke en van mijn berusten daarin, zijne herinnering zich aan mij opdringt? Gisteren kwamen wij buiten, en dezen morgen reeds - ‘t was in de Mei zoo blij!’ - doolde hij met ons om door het bosch en aan den zoom der duinen, zijn liefste plekje. Spreek toch niet op minachtenden toon van onpraktische dichters. Met taalkenner, met romanschrijver, met historieschrijver te zijn, kan men fortuin maken heden ten dage. Uw boek over de eerste beginselen der christelijke godsdienst zal u welligt eene onafhankelijke positie in de maatschappij bezorgen, ook al verwijt u eene schaar van weldoorvoede paters dat gij den Menschenzoon ten tweede male voor eene handvol zilverlingen verkoopt. De slaven-arbeid dien gij aan uw

woordenboek besteedt zal niet onbeloond blijven, en nog uwe erfgenamen zullen de vruchten kunnen plukken van uwe zelfverloochening. Veroordeelt u de staatzucht tot levenslange ballingschap, misschien vindt gij op Caprera de stof voor een epos in proza, en mogelijk stelt die roman u in staat de slagen der fortuin voortaan met dubbele fierheid te trotseren. Alleen de poëten in onze 19de eeuw zingen zich zalig en blijven arm. Verzen zijn de schrik van onzen boekhandel. Nogtans is er geen rijkdom dien ik voor mij zoozeer benijd als de weelde eens echten dichters; van zulk een vooral - en hier paart zich de naam van den heer Beets onwillekeurig aan dien van De Génestet - wien het voorlegt geschonken werd om in het hart van zijne tijdgenooten de teederste snaren te treffen en geheel een opkomend geslacht daardoor voor altijd aan zich te verbinden. De straksgenoemde antithese valt hier weg. Even min is hier plaats voor het brandend verwijt der eeuw. Wie zoo veel te geven heeft is zelf niet onbemiddeld, en zich een naam te veroveren in de letterkundige geschiedenis van zijn vaderland is inderdaad de onverstandigste der geldbeleggingen niet.

De heer Beets is ten vorige jare aan het bijeenverzamelen van zijne verstrooijelingen geweest en heeft daarmede, naar ik mij voorstel, zijn dichterlijk testament gemaakt. Vast zullen er eenmaal in zijn portefeuille nog een aantal onuitgegeven verzen gevonden worden; doch bedrieg ik mij niet, dan zullen het altegader doubletten zijn. Och of mijne psychologie te schande mogt gemaakt worden! Of er in de lade der Utrechtsche schrijftafel een geestig blijspel schuilen mogt, bestemd om de kroon te zetten op 's dichters roem, om zijn talent ons van eene nieuwe en verrassende zijde te leeren waarderen, om na zoo veel dat hij voor ons proza en voor onze lyriek gedaan heeft ook ons tooneel aan hem te verpligten! Doch hetgeen ik niet geloof, kan ik niet veinzen; en niet op de zwakke zijden van 's dichters arbeid is mijne theorie gebouwd, niet op het weinige voortreffelijke dat zijne twee laatste bundels ons aanbieden, maar op den aard zelf van zijne gaven, op zijn werk als geheel, op den gang zijner ontwikkeling, op de hem tot eene tweede natuur gewordene gewoonte van zich te toonen gelijk hij is en te geven hetgeen hij heeft. Bovendien, al zweemt mijne kritiek naar eene boedelbeschrijving, de boedel is deftig, is vaderlandsch, is keurig onderhouden, en ik weet er geen zes onder onze beste letterkundigen bij wie aan huis men zulk een inventaris zou kunnen opmaken.

De naam van den heer Beets is in de laatste jaren eenigzins verdrongen geworden door dien van De Génestet; en deze reden is de laatste niet waarom ik ditmaal voor den arbeid van den eerste de aandacht van mijne lezers vraag. Ik wenschte te zijner eer onwaar te kunnen maken hetgeen voor meer dan vijfentwintig jaren door hem beweerd is: ‘Eener vallende ster is de krans van den roem.’ Toen reeds dacht hij aan de mogelijkheid dat het opkomend licht van den gekroonden jongen zanger wel eens betimmerd zou kunnen worden:

> En misschien..... Neen gewis! is het kind reeds geboren,
> Aan wie na hem de hulde en de krans zal behooren;
> Ander licht, andere oogen, een andere kreet!
> En de tijd is nabij, die zijn schijnsel vergeet.

Werkelijk leefde toen reeds dat kind en was die tijd niet ver meer verwijderd. Want, weet gij, de geschiedenis van *Benjamin-af* is eene oude historie, en niemand heeft haar ooit beter verteld dan de hier bedoelde nieuw aangekomene in persoon:

> Haast ben je nu niet meer Benjamin,
> Dan krijg je niet altoos meer je zin,
> En moogt je fortuin gaan zoeken;
> Dan eet er een ander de kaas van je brood,
> Dan heerscht er een ander op moeders schoot -
> Een koninkje' in linnen doeken.
>
> Eerst wordt ge vertroeteld, eerst ben je de man!
> Maar denk je, dat het lang duren kan?
> Wel neen, slechts een poosjen, mijn baasjen!
> Dan koomt er een wolkjen op in 't verschiet.....
> Dan koomt er een aapjen, dat je eerst niet ziet....
> Hij schreeuwt en - zit op je plaatsjen!

Hoewel laat genoeg geboren om te kunnen doorgaan voor een discipel van den heer Beets en ofschoon onder den invloed van diens geest opgegroeid - van zijn eersten bundel was dan ook het eerste gedicht een groet aan de Hollandsche Jongens van Hildebrand - is De Génestets ontwikkeling voor het overige haar eigen weg gegaan. Eerst bij eenig nadenken, en niet als na eene vrij naauwkeurige vergelijking, treft u de overeenkomst tusschen deze twee dichterlijke talenten. Doch is men de elementen dezer gelijkenis eenmaal op het spoor, dan vermenigvuldigen zij zich ook onder de

hand en wekken telkens meer de aandacht. Mijn oogmerk kan niet zijn dien parallel hier uit te werken, en ik stip er slechts zoo veel van aan als noodig schijnt om de daareven genoemde tijdelijke zonsverduistering naar behooren te verklaren. De jongere dichter toch heeft den ouderen daarom niet het minst in het vergeetboek doen geraken omdat hij menigmaal in diens eigen schuitje voer en, al varend, hem voorbij streefde. Rückert was onder de buitenlandsche dichters diegene door wien beiden zich ten laatste evenzeer aangetrokken voelden; en niet de geheele Rückert, niet de man der duitsche *Orientales*, de weelderige rijmer, maar de Rückert van den huiselijken haard, de dichter van *Mutterbrod* en *Butterbrod*. Het aantal der kleine brokjes, door beiden uit Rückert's hand gegeten, der kleine slokjes, door hen uit zijnen beker gelept, is inderdaad zoo groot dat ik hierbij niet nalaten kan aan eene zeer naauwe overeenstemming van smaak en voorkeur te denken. Doch misschien zal men op dit zich ontmoeten van beider geest in de sympathie voor een en den zelfden vreemdeling niet al te zeer wenschen gedrukt te hebben. En werkelijk is dit nog slechts een verwijderd punt van overeenkomst. Toen De Génestet in de voorrede voor zijnen tweeden bundel van het genre der Onder-onsjes gewaagde, teekende hij met dat woord, en dit zegt meer, het genre van den heer Beets en het zijne. Zeer velen van beider fraaiste gedichten danken al hunne schoonheid aan de inspiratien van het ouderhart. Op dit gebied wedijveren zij met elkander in bevalligheid, in vrolijkheid, in diepte van gevoel en fijnheid van uitdrukking. Voorts ligt over beider jongelingsliederen het zelfde waas van godsdienstigheid, of indien ik de zaak bij haar eigenlijken naam zal noemen, van getemperd piëtisme uitgespreid. En ook dit element speelt in hunne poësie eene hoofdrol. Ik ga verder en beweer dat beiden bovendien als leekedichters tot dezelfde school behooren en kinderen zijn van eene moeder. Het is de eigen *tournure d'esprit*, de eigen blik op rigtingen en verschijnselen, het eigen spel van sympathien en antipathien. Leg ook de *Masquerade* naast den *Mailbrief*, naast *Fantasio*, naast den *St. Nikolaasavond*, en gij zult mij toestemmen dat deze gedichten de zelfde betrekking op elkander hebben als twee takken van één stroom. Sommige menschen, wanneer zij kiezen moeten tusschen twee nevens elkander gestelde fraaije zaken, schijnen geene voorliefde te kunnen aan den dag leggen voor de eene zonder tevens ten opzigte van de andere een geheimen wrok te koesteren; en niet onmogelijk ga ik

mede van nature aan dat euvel mank. Doch laat ik mogen toonen dat het mij althans niet hapert aan den goeden wil om tegen de magt des vooroordeels strijd te voeren. Zonder aarzelen ken ik voor mijzelven aan De Génestet den voorrang toe. Hij evenaart den heer Beets in al hetgeen waarin deze uitmunt en overtreft hem in vele opzigten. Zijn dichterlijk geweten is minder ruim. Zijne verzen getuigen van strenger zelfkritiek. Als beeldend kunstenaar staat hij hooger. Er is meer verscheidenheid in zijne vormen, zijne denkbeelden zijn overvloediger, zijn blik reikt verder, en hij wint het in breedte van vlugt. Hoewel ook op zijne beurt hier en daar zalvend genoeg, heeft hij een levendiger gevoel van het belagchelijke. Nooit gevangen geweest in de netten van den eenen of anderen zwarten tijd, aanstonds opgetreden als dichter van het gezond verstand, is ook hijzelf eene gezonder natuur, onschuldiger, vrolijker, opgeruimder, levenslustiger. Doch vooreerst zijn dit altegader comparativi, meer niet; eigenschappen die deugdelijk blijven ook al bezit men ze in minder ruime maat. Ik voor mij zou de zotskap niet wenschen te zijn die zijnen dorst niet lesschen wilde omdat het andere beekje sneller pleegt te vlieten. De poësie van den heer Beets is mij van der jeugd afaan eene verkwikking geweest. Minstens sedert twintig jaren - waar blijft de tijd! - spelen zijne zangen mij door het geheugen. Een half dozijn bundels van hem ligt voor mij opengeslagen: niet een daarvan kan ik ter hand nemen, zelfs de Navolgingen van Byron niet, of ik ontmoet er iets schoons in, iets nieuws, iets dat getuigenis draagt van een uitnemend talent, iets dat mij treft. Zulk een dichter niet zeer lief te hebben, zou ik eene daad van barbaarschheid achten. Doch er is ook iets dat aan de andere zijde de schaal zeer bepaaldelijk te zijnen voordeele doet overslaan. De lengte van zijne dichterlijke loopbaan laat ik daarbij buiten rekening. Het is wel zoo dat de hagchelijke kans van zich te overleven toeneemt met de jaren; en wie aan dit gevaar ontsnapt toont zich een gewaarmerkt kunstenaar. Doch deze verdienste wordt opgewogen door de omstandigheid dat men geregtigd is van den langer levende meer te vergen dan van den jonggestorvene. Begeert iemand den vinger te leggen op de voorname leemte in het talent van den heer Beets, juist hier vindt hij daartoe gelegenheid. Er hebben zich in den loop des tijds bij dezen dichter schoone gaven ontwikkeld, en nogtans is zijn voortgang niet evenredig geweest aan zijn begin. Hij schijnt er mij de man niet naar om daar zwaar

over te treuren. Zijn geloof aan de menschelijke perfektibiliteit is op niet een gebied bijzonder levendig, en ik houd hem voor zeer orthodox in de leer dat, waar niet is, de keizer zijn regt verliest. Met eene van zijne eigen wendingen zou men hierop kunnen antwoorden dat het niet genoeg is bij sommige dingen koel te blijven, en dat het niet altijd in de eerste plaats aankomt op de vraag wat men al dan niet bejammert, maar wat men welstaanshalve zou behooren te bejammeren. Volgens de letter van het burgerlijk wetboek heeft het publiek - mijn keizer van daareven - ongetwijfeld niets te zeggen over de gaven eens auteurs. Goedig huisdier, de kluifjes waar gij u den baard om likt zijn bij ons niet te bekomen! Doch zou, verstout ik mij te vragen, indien deze toepassing van het mijn- en dijnbegrip hem in het geheel geene gewetensknagingen veroorzaakte, zou de heer Beets zich wel zoo veel moeite geven om zijne reputatie op te houden? zoo bang zijn om zich de vingers te branden? zoo zuinig wezen op zichzelven? Tusschen de regelen van zijne voorzigtigheid - want hij *is* voorzigtig - lees ik eene halve schuldbekentenis; en dat die oud-vaderlandsche eigenschap bij hem niet altijd de moeder der porceleinkast is, daarvan vind ik het bewijs in menig zwak gedicht van korter en langer adem, in onbewaakte oogenblikken zijns ondanks in de laatste jaren aan zijne pen ontsnapt. Bij zooveel terughouding aan den eenen, zou er aan den anderen kant tot dit voortdurend ten beste geven geen aandrang bestaan, indien men zich niet onder de verpligting voelde liggen om van tijd tot tijd iets te doen tot bevrediging van den algemeenen keeshond; waarbij men onwillekeurig, *à force* van op te zitten en pootjes te geven, zelf iets over zich krijgt van de eigenschappen waaraan deze kwispelstaart terstond herkend wordt. Doch al hetgeen in den heer Beets aan den dichter ontbreekt, en hierop is het dat ik de aandacht vestig, wordt door den prozaschrijver goed gemaakt. Terwijl De Génestets talent uitsluitend opgetreden is in den vorm van het lied, heeft de oudere tijdgenoot en mededinger - veelzijdigheid van gaven is zelve eene gaaf en de minste der zusteren niet - sommigen van zijne schoonste triomfen te danken aan het boek waarbij ik onlangs de Pastorij van Mastland vergeleek. De Camera Obscura heeft gebreken waarvan des auteurs verdere prozaschriften over het gemeen vrij zijn. In de Stichtelijke Uren komt die zich op den voorgrond dringende Hildebrand niet voor, in de schaduw van wiens vroege wijsheid niemand staan kan en die een

geopend oog heeft voor al het bespottelijke in anderen, maar niet ook tevens voor het gehasardeerde van zijne eigen rol. In de Verpoozingen treft men eene voorlezing over het Populaire aan, die mijns inziens alles overtreft wat door den heer Beets in het wijsgeerig-humoristische geleverd is; terwijl in de Verscheidenheden eene meesterlijke beoordeeling van Tollens boete doet voor hetgeen er beneden het onderwerp mag zijn in de elders voorkomende studien over Poot en Willem van Haren, over Vondel en Bilderdijk. Doch het een door het ander genomen staat de Camera Obscura steeds vooraan in de rij van onze beste prozawerken; en niet het minst doet zij dit sedert zij in de laatste uitgaven vermeerderd is geworden met die handvol kleinere stukjes die aanvankelijk elders eene plaats gevonden hadden. Dit boek heeft geene andere strekking als dat het eene openbaring is van het aristokratische in de natuur des schrijvers. Het is de geestige wraakoefening geweest van iemand die zich misplaatst gevoelde in den kring waarin hij geboren werd. Een witte raaf brengt hier de stukjes uit van zijn donkerverwig en burgerlijk geslacht; en dat de neven en nichten zich in den aanvang een weinig verbolgen getoond hebben over de vermetelheid van dien vogel uit hun eigen nest, is voorwaar niet bevreemdend. Doch voor het overige is de Camera Obscura de objektiviteit in persoon. Niemand onder onze novellisten van het jongere geslacht heeft onze volks- of onze tusschenklasse, onze stedelingen of onze buitenlieden, zoo op het leven betrapt. Allerminst hebben zij dit gedaan die hunnen litterarischen arbeid dienstbaar hebben zoeken te maken aan eene maatschappelijke of kerkelijke rigting. Als verzameling van genreschilderijtjes uit de Hollandsche School heeft de Camera Obscura in geheel onze letterkunde hare wedergade niet. Een auteur die buiten en behalve de vele fraaije verzen waaraan hij het aanzijn schonk ook nog een zoo aanmerkelijk stuk nationaal leven - of klinkt deze uitdrukking niet nederduitsch genoeg? - tot een kunstwerk heeft weten te kneden, is een dier schrijvers, en daar houd ik mij aan, met wie men overal in de wereld openlijk voor den dag kan komen.

Wat Byron gezegd zou hebben indien hij had kunnen vernemen dat een gereformeerd proponent van nederlandschen bloede zich eenmaal op den voet zetten zou hem na te volgen en in het vaderland der Leeuwendalers zijn epigoon te worden? Verwonderlijk is de indruk dien heden ten dage de onbevooroordeelde lezer van een verhaal als *Jose* ontvangt. Men zou zichzelven geweld moeten aandoen

om niet medegesleept te worden door de schoonheid van sommige partijen daarin, en toch slaat men over eene conceptie als deze, de kiemen van gezond verstand in aanmerking genomen die reeds destijds in 's dichters boezen sluimerden, de handen van verbazing in een. Na al hetgeen de auteur-zelf in der tijd, bij verschillende gelegenheden, zijdelings en regtstreeks, met zijne eigen woorden en met die van anderen, gezegd heeft over dezen eersten zijner oorspronkelijke romans in dichtmaat, kan de hedendaagsche recensent weinig anders doen als nazeggen en herhalen. *Jose* is een onuitgegeven hoofdstuk van Thackeray's *Book of Snobs*. Deze tot een struikroover of zeeschuimer vergroeide Pieter Stastok, eenmaal ten onregte aan Florinde verloofd en die verdiend zou hebben in den echt verbonden te worden met de Julia van Feith, is zeker de potsierlijkste knaap die ooit door het Jonge Holland ten doop gehouden werd. ‘De hemel, Jose, bragt mij hier,’ zegt Florinde; Jose antwoordt, en de eerste bediende uit den grootsten manufaktuur-winkel zou het hem niet weten te verbeteren: ‘Zoo voert hij de duive aan de borst van den gier.’ Doch hoe vrijmoediger men den draak met *Jose* steekt, des te aangenamer wordt men, na niet meer dan zes jaren tijds, door *Ada van Holland* verrast. Daartusschen staan, of liggen, *Kuser* en *Gwy de Vlaming;* Kuser ‘de martelaar,’ de nog altijd half en half byroniaansche held, ‘een zoon des ramps, een broeder van de smart;’ Gwy ‘de dweeper,’ de roomsch-katholieke OEdipus, bij wien de inbeelding van *Manfred* en van den *Giaour* tot fanatisme geworden is. Ook van het eene tot het andere van deze twee verhalen is de afstand groot en de vooruitgang opmerkelijk. Voor den persoon van Kuser kan men zoo min iets gevoelen als voor dien van Aleid van Poelgeest. De moord aan deze gepleegd blijft volstrekt ongemotiveerd. Alcide's eenige daad is eene lachbui, en van dien schimp zijn niet hare vijanden het voorwerp (daardoor zou zich althans een deel van hunnen haat hebben laten verklaren), maar haar vriend en stille aanbidder. Die ridderlijke vriend, de hoofdpersoon des verhaals, is een onmanlijk karakter. Instede van een hof te ontwijken waar zij gebiedt die hem nimmer hare hand zal geven, fladdert Willem Kuser als eene mug om de kaars en hunkert met dorperlijk verlangen naar den gesloten hof zijns Edens. De dichter beweert dat zijn held, wanneer hij een glas te veel gedronken had, allerlei geestigheden plagt te zeggen; doch in den roman-zelf blijft hij wanhopig nuchteren en is dan ook

onveranderlijk vervelend. Gwy de Vlaming niet alzoo. Aan den eenen kant is Gwy te zeer een stumpert om veel belangstelling te kunnen inboezemen; en dat hij den moed had om tot de vondeling Machteld, nadat zij zijne vrouw geworden was, te zeggen: ‘Ons huwlijk had mijn naam bevlekt,’ is allesbehalve *gentlemanlike*. Doch zijn waanzin en zijne bijbelvastheid zijn in hun onderling verband uitnemend goed geteekend; en hoe afschuwelijk zijne jongste daad ook zij, de dolk door hem in Machtelds borst gestoken bewijst voor het minst dat hij tot handelen in staat was. Te dezen aanzien wint hij het van zijne voorgangers. Jose is een babbelaar; Kuser soest; Gwy, al is het er naar, doet iets. En Gravin Ada? Het is alsof de dichter, na al de deugden van Machteld en Florinde, van Aleid en Bertha in dit beminnelijk beeld te hebben zamengevat, gemeend heeft afscheid te moeten nemen van het tot viermalen toe door hem beproefd genre. Nog galmen in Banjaarts taal enkele toonen uit Byron na, doch de opvatting-zelve des gedichts verraadt geene sporen meer van vreemden invloed. Staring heeft zich vergenoegd met het schetsen van eene Ada die op Texel enkel hare verwoeste jeugd beweende:

> Maak, o Dood, mijne achttien jaren
> Met het uur der slaking vol!

De weelderiger en romanesker fantasie van den heer Beets heeft bij die verloren jonkheid ook nog eene ongelukkige liefde gevoegd, terwijl mede met het oog daarop het dichtstuk bij hem met de tamelijk onbestemde maar nogtans gevoelvolle verzuchting eindigt: ‘Wat slaapt een jonge doode zacht!’ Dit laatste vers niet medegerekend, en met uitzondering van nog hier en daar een wanklank van eene andere soort, is in *Ada van Holland* alles schoon. De gegevens zijn tragisch, en de ontknooping is daarmede in harmonie. Hier zijn de gebeurtenissen het uitvloeisel van daden en deze dadenzelve van karakters. Op den huize Poelgeest was de tot krankzinnigheid overgeslagen dweepzucht de springveer der handeling: hier daarentegen spelen normale hartstogten en normale genegenheden hun natuurlijk spel.

Ik zou voor deze rekapitulatie verschooning behooren te vragen, ware het niet dat men tot regt verstand der poësie van den heer Beets in hare ontwikkeling, allereerst noodig heeft hem zichzelven te zien losmaken uit de boeijen van Byron. Dat hij in dit net een

tijd lang gevangen geweest is karakteriseert hem zeer bepaaldelijk. Niet in die van Grieken en Romeinen, gelijk Nieuwland; of in die van Vondel, gelijk David Jacob van Lennep; of in die van sommige Duitschers, gelijk Bellamy en Tollens; of in die van allerlei meesters te zamen, gelijk Bilderdijk; maar uitsluitend in de school van Byron heeft hij zich gevormd; en om zich daarvan rekenschap te geven moet men niet zoo zeer met zijne Navolgingen van dien dichter, maar met zijne eigen Dichterlijke Verhalen te radegaan. De reden dat zijn poëtisch talent grooter geworden is naarmate zijne verlossing uit de byroniaansche gevangenschap voldongen werd, ligt voor de hand. Wanneer het betere in ons eene zekere veerkracht bezit, en hier was die kracht onmiskenbaar, stoot het de mindere elementen ten slotte steeds van zich af. Iemand die zich van eene dichterlijke roeping bewust is, kan op den duur niet onder den invloed eens anderen blijven staan, al is die andere ook zijn meerdere en magtiger dan hijzelf. In het bijzonder geval dat ons bezig houdt kwam daar nog iets bij. De dichter van *Jose* heeft nooit den moed gehad, den rampzaligen moed, indien gij wilt, om op het voetspoor van Byron te breken met de maatschappij, met haar kerkgeloof, met hare zedewet. Welke revolutionaire toestanden hij ook moge doorleefd hebben in gedachte, nooit heeft hij het eigenaardige van een Kaïnsbestaan als dat van Byron waarlijk kunnen gevoelen. Daarom is al hetgeen Jose van zijnen opstand tegen God en van zijnen strijd met het menschdom verhaalt zuivere bombast. Met den besten wil der wereld kan men niet op hetzelfde oogenblik den eerzamen wensch koesteren om dorpspredikant en huisvader te worden, en daarbij blaken van opregte byroniaansche driften. Men versta mij, bid ik, niet verkeerd. Ik veroordeel noch Byron, noch zijnen navolger te onzent. Indien ik sympathie gevoel voor een leven als dat van den heer Beets geweest is, ook Byrons leven trekt mij aan. Moge er aan beide zijden een en ander te berispen vallen, er is ook aan den eenen zoowel als aan den anderen kant veel beminnelijks. Ik beweer alleen dat Rabelais in de 19de eeuw geen pastoor kan zijn. De weg dien Jose's dichterlijke vader koos is misschien beter dan de andere; doch wie eenmaal met eene besliste voorkeur zich in die rigting beweegt, ja het zich als zonde zou aanrekenen andere paden te bewandelen, valt uit zijne rol zoo vaak hij omziet naar de vleeschpotten van Egypte of naar den wellust van de steden der vlakte. Van daar dat Jose, in weerwil van al het nagebootste he-

melvuur dat hem verteert, veroordeeld is geworden een zoutpilaar te blijven.

De beide termen des probleems zijn hiermede aangeduid, doch het verschijnsel zelf is nog onverklaard. En misschien zou het eene verborgenheid moeten blijven hoe iemand, wiens ziel gekneed werd uit bijbelsche vroomheid, door eene stemming als die van Byron ooit of immer is kunnen aangetrokken worden, indien de studie der menschelijke natuur ons het raadsel niet op bevredigende wijze leerde oplossen. Wij zonen der germaansche moeder zijn lieden met een verdeeld gemoed. Een jood en een heiden dingen in ons binnenste om den voorrang, en het duurt soms geruimen tijd eer wij tot het besef van dien strijd ontwaken en weten waar wij ons aan houden zullen. Er bestaat uit de jongelingsjaren van den heer Beets een vers aan het *Noorden*, dat 's dichters germaansche afkomst geene schande aandoet; indien ten minste te toornen tegen het Zuiden en tegen het oude romeinsche rijk een eeretitel vertegenwoordigt. Er worden in dat gedicht harde waarheden gezegd aan ‘de Roomsche sloor’, terwijl het blaauwoogig en blondlokkig Noorden uitgenoodigd wordt om tegen het voos en ziekelijk Zuiden, zwijmeldronken van eigenwaan en wellust, nogmaals het zwaard te grijpen en wederom het stalen harnas aan te gespen. Slechts heeft zich, meent de dichter, in den loop der tijden en in spijt der aardrijkskunde, de booze magt van het Zuiden een weinig noordwaarts verplaatst, van Rome naar Parijs:

> 't Geldt deze maal d' onteerden Tiber niet, -
> De Seine thands bespoelt den throon der boosheid,
> 't Verderf der aard wast welig waar zij vliet;
> Haar oever is 't die 't outer prijken ziet,
> Waar ontucht wordt gewierookt en godloosheid;
> Van waar de pest begint die ons door de aadren schiet.

Om het even. Luid en krachtig, luid vooral, spreekt hier de afschuw van het heidendom; en men behoeft geen profeet te zijn om te voorspellen dat de israëlietische levensbeschouwing eenmaal door dezen dichter met volkomen zelfbewustzijn omhelsd worden zal. Werkelijk draagt een groot gedeelte van zijne poësie den stempel des Ouden Testaments, en reeds als jong mensch ziet men hem, in gedichten aan jonge moeders, met patriarchalen pathos de zegenende handen uitbreiden boven het hoofd van zuigelingen. Doch geheel straffeloos kan niemand mensch zijn. Dat zelfde heidendom waarvan men

gruwt wanneer men het zich voorstelt onder het beeld van Parijsche ongebondenheid - eene willekeur waarvoor de fantasie aansprakelijk blijft - kan onder andere vormen en met een ander masker voor het gelaat, mits gegeven zij hetgeen de heer Beets in *de Zwarte Tijd* met ‘een prikkelbaar gestel’ bedoelt en waarvoor ik liever lezen zou eene sensuele natuur, voor een tijd ook de zoodanigen bekoren die er anders niet voor bezwijken zouden. Het is in zekeren zin dezelfde toestand die ons in het fraai gebouwde vers *Verleiding* geschilderd wordt:

> Waar verleiding u nadert met vleitaal en zang,
> Met oneerbaar blanketsel op voorhoofd en wang,
> En in dartel vertoon en bedwelmenden praal,
> U verlokt met den honig der strookendste taal, -
> O! daar kan haar de deugd van den sterken weêrstaan,
> Daar de bloôheid des zwakken nog vluchtend ontgaan,
> En de hartstocht moog branden in 't snelbruischend bloed,
> Nog kan rede gebieden; - de deugd blijft behoed!

Leg ik in deze regels eene litterarische bedoeling, dan verbeeld ik mij te begrijpen tegen welke levensbeschouwing de heer Beets te allen tijde vijandig overgestaan heeft; terwijl hetgeen volgt, even zoo toegepast, het verklaarbaar maakt dat diezelfde rigting, toen hij haar zag optreden onder het mom van Byrons droefgeestigheid, hem voor eene poos ontrouw gemaakt heeft aan zichzelven:

> Maar niet zóó, waar zij naakt met de traan op de koon,
> In de kracht der bekoring van 't lijdende schoon;
> Waar zij vleit noch verlokt, maar zich stort aan uw voet,
> En de deernis zich vergt van 't vertederd gemoed.
> Daar bezwijkt ook de braafste, ook de vroomste eer hij 't weet,
> En hij valt haar in de armen tot zonden gereed,
> En nog droomt hij van deugd aan den boezem der schuld,
> Tot verwijt hem komt wekken, berouw hem vervult.

De bede om erbarmen waar dit gedicht mede besloten wordt (‘O, heb deernis met hem, die onwillig dus viel!’) kan hier achterwege blijven. Het is mij niet om een vonnis of eene vrijspraak, maar enkel en alleen om eene zielkundige explikatie te doen; en reeds gaf ik te kennen dat het aantrekkingsvermogen door den sensuelen Byron op onzen dichter uitgeoefend in diens eigen sensualiteit een hulpvaardige bondgenoot gevonden heeft. Er bestond eene geheime betrekking tusschen den belegeraar en den belegerde: daarom werd

de vesting zoo spoedig overrompeld. Te rekenen van zeker tijdstip, dat moeijelijk met juistheid bepaald kan worden en dat ik op de gis met de dagteekening van *Ada van Holland* laat ineenvloeijen, wijkt het zinnelijke in de poësie van den heer Beets naar den achtergrond, doch zonder ooit geheel en al te verdwijnen. Nog in de Korenbloemen, wanneer hij uit de verte den trouwdag van een waarlijk wel tot jaren van onderscheid gekomen vriend bezingt, verzekert hij aan dezen dat zijn echt ‘geen dartle lust der zinnen’ is, maar:

> Zielsvereening voor dien God,
> In wien elkander te beminnen,
> Het echtheil waarborgt tegen 't lot.

Aan iemand met een zoo geoefenden smaak zou op zoo rijpen leeftijd zulk eene tegenstelling niet ontvallen, indien het niet waar was dat sommige plooijen onzer natuur nimmer gladgestreken kunnen worden. Wanneer Gravin Ada op den sterfdag-zelf van haren vader in den echt verbonden is geworden met Graaf van Loon, komt zij met eigen mond aan hare moeder verhalen dat zij, nog jonge jufvrouw zijnde, niet van zins is nu reeds afstand te doen van dat voorregt (of is het er geen?):

> Ik wil den rouw mijns vaders dragen,
> En! als zijn maagdlijk kind, mevrouw!
> Daar voegt geen bruiloft bij dien rouw.
> De graaf eerbiedigt dees mijn smarte,
> En 't geeft hem aanspraak op mijn harte.
> Mevrouw! ik wil mijns vaders dood
> Beweenen met... zijn echtgenoot.

Hier leent de dichter aan Ada zijne eigen verbeelding, en bedenkt niet hoe onwaarschijnlijk het is dat dit meisje in zulke afgepaste bewoordingen de geheimen van hare slaapkamer zal verklapt hebben. Doch mogelijk zijn deze voorbeelden kwalijk gekozen, en misschien behoorde ik ze tot de klasse van dat israelietische te brengen, dat bij dezen nederlandschen zanger zoo sterk uitkomt en hem ergens tot zijne gade doet zeggen: ‘Gij schonkt mij kroost,’ of elders haarzelve laat gewagen van het oord ‘waar ik hem al zijn kindren baarde.’ Liever verwijs ik den lezer, om mijne bedoeling duidelijk te maken, naar een gedicht van veel vroeger dagteekening, *Zoetheid* geheeten. In dit tot lof der ‘fulpen poëzy’ gezongen lied komt als symbool dier aanvallige dichtsoort een Venusbeeldje voor, dat, hoe

kwalijk ook te rijmen met des auteurs welsprekenden weerzin tegen het Zuiden, mij toeschijnt de getrouwe afspiegeling te zijn van het voorwerp waarmede zijne fantasie destijds zich bij voorkeur bezig hield:

Dione, wen ze op 't rozenleger rust,
Dat om haar hoofd zijn balsemgeuren wademt,
  Wier wilde malm haar in bedwelming sust;
  Daar 't windtjen dat haar plooiloos voorhoofd kust,
En koelte brengt voor 't gloeiend wangenblozen,
De stengels schudt van lelien en rozen,
  En de uchtenddaauw, die uit de kelken spat,
Op 't golvend hair wellustig neêr doet druppelen,
  En 't poezel vel besprenkelt met dat nat;
Daar om haar heen de minnegoodtjens huppelen,
  En spelen met den kostlen gordelband,
  Die 't mollig lijf ontgespt werd door haar hand,
Of in de lucht op donzen wiek geheven,
Rondom haar hoofd in dartle kringen zweven,
  Haar leden, blank als 't vlokkig schuim der baar
Waaruit zij rees, met rozen overstrooiend,
Of 't lieve hoofd met versche mirten tooiend,
  Een bruine kroon op 't blond en welig hair.

Zeg aan deze mollige jonge dame met den ontgespten gordelband dat zij een wit gazen danskleed aantrekke, met een onderkleed van zacht blaauwe zijde, en zij zal *Minone* heeten. In eene lichtbruine amazone, met een gepluimd zwartkastoren hoedje op het hoofd, gelijkt zij sprekend op *Ebella*. Haar naam was *Bertha*, toen zij onlangs met u koketteerde en u ten slotte een blaauwtje liet loopen. Soms groeit er uit haar eene martelares, of wel, zij doet een onberaden huwelijk; in welk geval zij u of als *Miranda* of als *Yolande* gepresenteerd wordt. Met den sluijer der bruiden voor het gelaat noemt men haar *Lelia*, en zoo lang zij van de vrijers nog niet weten wil, eenvoudig *Anna*. Zou het spel volmaakt zijn indien men haar ook niet eene enkele maal als *Jakoba van Beieren* aandiende? Dione is, om kort te gaan, zelve de fulpen stof waaruit in de vroegere en vroegste gedichten van den heer Beets een aantal heldinnen geboetseerd zijn. Al deze verzen zijn uitingen van eene zeer warme jongelingsnatuur, van een broeder van Byron naar het vleesch. Zij verraden het gitzwart oog van den jonkman, dat zich wagen dorst aan de blankheid van Minone's boezem. Wees een kind in de boosheid; wees de braafste der Jozeffen door wie immer de christelijke gemeente over de kuischheid van dien aartsvaderlijken jongeling zal worden onder-

houden; heb den meest mogelijken aanleg om zelf mettertijd een oud-testamentisch karakter te worden - wanneer eenmaal zulk bloed u door de aderen stroomt, kunt gij Byron niet lezen of gij wordt voor eene wijl zijn medepligtige, zijn dupe voor het minst.

Moest ik mij niet tot het aanwijzen van sommige hoofdtrekken bepalen, ik zou u in de natuurbeschrijvingen van onzen dichter op eene soortgelijke overhelling tot sensualiteit opmerkzaam maken. De *Najaarsmijmeringen* danken daaraan hare tooverkracht. Het is lentedrift in den vorm van een herfstlied; een krater vol popelend en weelderig leven, met afgevallen bloemen overstrooid; bruiloftsheimwee op de maat van treurmuziek. Zoo kijken jonge meisjes naar het mannetje in de maan. Doch andere verschijnselen hebben regt op onze aandacht. De poësie van den heer Beets heeft in den loop des tijds eene gewigtige transformatie ondergaan. ‘Één ding is noodig’ is hare leus geworden; en als berouwde het hem in zijne jeugd aan andere goden geofferd te hebben, heeft de dichter er leeren bijvoegen: ‘En dat Eene vroeg.’ Het gedicht *Aan Rachel* dunkt mij van deze tot het evangelie bekeerde byrons-muze de sprekendste uiting. Grondtoon van dat gedicht is des dichters sympathie, niet voor de treurspelkunstenares, niet voor de Jodin der werkelijkheid, maar voor het haar door hemzelf geleend karakter van dogmatisch Abrahamskind. Daaraan knoopt zich de vurige wensch dat Rachel nog eenmaal van haar leven het christendom omhelzen moge, als ook het vooruitzigt dat de wereld haar in dat geval zal moeten afstaan aan een nieuwen Heer. Niemand zal beweren dat er in deze konceptie ook slechts een enkel heidensch element aangetroffen wordt. De overwinning van het jodendom is hier zoo volkomen mogelijk. De kunstenares moet ondergaan in de christin; naar joodsche wijze moet hâre hand de grieksche tressen ontsnoeren; de kroonen der Hermionen en der Fedra's moet zij nederwerpen aan de voeten van den Messias; als eene boetvaardige Magdalena moet zij die voeten met hare tranen bevochtigen. Doch te zelfder tijd is dit gedicht een uiterste, een laatste woord; en om den heer Beets te begrijpen en te genieten moet men hem beoordeelen naar hetgeen door hem aan deze zijde dier scherpe lijn gearbeid is. In den regel gaat zijn piëtisme met minder vandalisme gepaard. Hij is meer de zanger der vroomheid dan die der bekeering geworden.

Een schoone leest,
Een edel bloed,
Een rijke geest,
Een vroom gemoed,
Alles is hij waard
Die dit samenpaart;
Maar die het laatste alleen bazit,
Heeft ook genoeg aan dit:

ziedaar, indien ik mij niet bedrieg, het devies van zijne tweede periode. Doch laat het hier gebezigd mannelijk voornaamwoord u niet op het dwaalspoor brengen. Het is een vrouwenkarakter in de gedaante van een mansportret. Mannen te teekenen is nooit de roeping van den heer Beets geweest; en geen wonder, want zijn geloof aan de mannelijke natuur is allesbehalve krachtig of zaligmakend. ‘Wist’, zegt hij in een *Liedtjen*, aan het slot van een aantal andere wenschen en beloften:

- wist mijn keel een lofgezang
Behoorlijk aan te stemmen,
Ik nam een kaars en zocht zoo lang,
Tot ik aan 't hart mogt klemmen

Een man die aan beginsels trouw
En zonder blaam of vreezen,
De opgaande zon niet eeren zou,
Noch heden noch na dezen.

Sla het blad om, en gij zult bespeuren dat de dichter werkelijk eenmaal in zijn leven zulk een man heeft aangetroffen; doch het was dan ook om zoo te zeggen een man uit zijne eigen dichterlijke fabriek, en hijzelf rangschikt die ontmoeting onder de *Ontdekkingen:*

Ik vond een man met vrijen nek,
Van eedlen geest bezield -
Juist kwam hij uit zijn bidvertrek,
Hij had voor God geknield.

In het voorbijgaan en met allen eerbied gezegd, dit achteraan komen van onzen lieven Heer behoort tot de vaste kenmerken van de jongere poësie van onzen dichter. Het hangt zamen met de zoo sterk bij hem uitkomende scheiding tusschen gewijd en profaan. Het is de toepassing van het door hem in later jaren uitgesproken beginsel dat men ‘door Gods genade rijp moet zijn om den subjectieven

Byron objectief te beschouwen.' Doch deze rijpheid, gelijk ik te kennen gaf, treedt het duidelijkst bij hem aan het licht wanneer hij vrouwenbeeldjes schetst.

O Vroomheid! Vroomheid! Weet gij iet,
Dat hemelscher kan zijn op aarde,
Dan vroomheid die den hemel ziet,
En zich in deemoed openbaarde?
Zij is iets vrouwlijks; nu, wat zou
Daar schooners, heilgers, meer verhevens,
En zediger en stiller tevens
Op aard zijn dan een vrome vrouw?

Deze plaats uit den *Gwy de Vlaming* maakt als het ware den overgang van 's dichters eene beeldengalerij tot de andere. Van nu af schildert hij geene sluimerende Venussen meer, maar meisjes en moeders met een bijbelsch blosje op de wangen. In de Nieuwe Gedichten komt ergens eene allerliefst geteekende *Betjen* voor, die als het meest geavanceerde exemplaar van dezen type zou kunnen beschouwd worden. Betje dankt nog wel 'met innig zielsverrukken' voor het voorregt van naar de kerk te mogen gaan, en ook is de bijbel 'haar liefste boek' gebleven; doch al gaat zij niet met Minone naar het bal, of al rijdt zij niet te paard met Ebella, zij laat zich toch ook aan den anderen kant 'geen lidmaatschap van comiteetjens welgevallen.' *Betjen* is lid van de liberale regterzijde in dat vrouwelijk pantheon en parlement waarin *Rachel* aan de spits der hartstogtelijke reaktie staat. Doch ook *Betjen* is eenig in hare soort; en verweg de meesten van 's dichters heldinnen uit de latere periode - het Sint-Janslot van zijn dichterlijken hof, zou ik met een van zijne eigen beelden dien tweeden bloeitijd zijner muze wenschen te noemen - zijn bedaagder dan dit tamelijk levenslustig meisje. Er is een tijd geweest dat de heer Beets op vrouwelijk gebied, wanneer hij in eene mistroostige stemming verkeerde, minder ophad met gelukkige menschen dan met lijdende engelen. Doch er is bij hem aan die Miranda-dienst een einde gekomen. 'Gy zijt geen engel, maar een mensch', klinkt het thans, bij het groeten eener bevallige vrouw, van zijne juichende snaren. Doch om aan zijn ideaal te beantwoorden, moet er, gelijk hijzelf het noemt, nog altijd 'wat extra's by zijn.' Gij dames moogt wel bij het binnentreden zijne woning vervullen met een liefelijken reuk, doch het moet een schriftuurlijke 'nardusgeur' zijn, geen patchouli, geen bouquet de

mille fleurs, of hoe deze wereldsche luchten verder heeten mogen. De jonge meisjes in dezen kring zijn eerst waarlijk mooi en degelijk lief wanneer haar afgod ontvallen is aan zijn voetstuk en zij geleerd hebben zich met den hemelschen bruidegom te troosten over de mindere volmaaktheden van den aardschen. Er zijn er onder haar wier eenige levenstaak in het verplegen van eene lieve lijdende moeder schijnt te bestaan, en die zelve geene moeders kunnen worden of zij worden aanstonds afgeroepen naar een beter oord. Aan Bartje, eene van 's dichters bekoorlijkste kleine scheppingen, wordt gevraagd of zij er daarom zoo lief uitzag en nogtans van geen minnaar weten wilde, omdat zij een voorgevoel had van haar vroegen dood en geen troosteloozen weduwnaar wilde maken? ‘Niet voor de wareld’ is de trek die om al deze lieve lippen en over al deze blanke voorhoofden speelt. De dichter noemt het zijne eerste, maar in waarheid is het zijne tweede liefde.

Wy brachten gaarne te aller tijde
Ons kransjen aan een frissche jeugd,
Die in haar jonkheid zich verblijdde
Met tintelende levensvreugd;
Maar vlochten onze schoonste rozen
Het liefst om dat gezegend hoofd,
Dat vroeg in hooger vreugd geloofd
En 't beste had gekozen.

Steeds ja heeft de heer Beets aanleg gehad om eenmaal tot dit beste te geraken en daarbij ten slotte het hoofd neder te leggen. Zijne ontwikkeling is normaal geweest. Een zoo kwetsbaar gemoed als het zijne moest of overslaan tot uitspattingen waarvoor de magt der overlevering en zijn ontzag voor het bestaande hem behoed hebben, of eindigen met rust te vinden bij eene half onderdrukte en geïdealiseerde wereldverzaking. Doch al ontmoet men ook in zijne vroegere gedichten hier en daar bruiden die in den bijbel lezen, of jonge vrouwen wier zoetste troost eene stichtelijke avondmaalsviering is, het heeft geruimen tijd geduurd alvorens het besef van de voortreffelijkheid dezer keus bij hem wakker is geworden. Een getrouwen thermometer van dien overgang meen ik te vinden in de stemming des publieks te zijnen aanzien. Terwijl de sympathie voor Hildebrand altijd onverdeeld geweest is, heeft de liefde voor Nicolaas Beets sommige schokken te verduren gehad. Of laat mij liever zeggen, die genegenheid heeft zich met den tijd verplaatst. Hetgeen

waarmede in vroeger jaren de jonge mannen dweepten is langzamerhand het voorwerp van de vereering der jonge vrouwen geworden. Deze laatsten hebben er belang bij dat men haar predike: vroomheid is de schoonste krans. ‘De vroomheid valt niet moeilijk aan de vrouwen’; en, met een *qu'à cela ne tienne!* in het hart, steken zij zich in de kloosterpij, die bovendien velen harer oneindig beter kleedt dan het opzigtig modegewaad. Doch de mannen houden over het algemeen niet het meest van vrouwen die onverzorgde weduwnaars vreezen achter te laten, of die den dood van hare moeder niet overleven kunnen. De heer Beets zelf, toen hij jong was en kiezen kon, dacht even zoo; en dat men zich van zijne latere uitspraken gedurig op zijn eigen voorbeeld beroepen kan, is oorzaak dat zijne leer bij de mannen er niet zoo spoedig in wil als misschien anders het geval zou zijn. Intusschen miskent men hem wanneer men uitsluitend acht geeft op hetgeen er in zijne gedichten tegenstrijdigs mag aangetroffen worden; op hetgeen den eenen daarin te wereldsch, den anderen te kerkelijk klinkt. Te allen tijde heeft hij verzen geschreven die in zichzelven eene blijvende waarde bezitten, wier gehalte zuiver poëtisch is, en die hem eene plaats verzekeren onder de beste nederlandsche dichters van vroeger en later eeuw. Daarbij heeft zijne poësie gaandeweegs een karakter aangenomen dat wel het hoogste niet is, maar toch oneindig vele malen de voorkeur verdient boven de karakterloosheid van zoo velen. Hij is namelijk met den tijd een apostel van het kleine, het schijnbaar onaanzienlijke geworden, en heeft daardoor blijk gegeven van eene belangrijke hoeveelheid gezond verstand. De Hermionen en de Fedra's niet aan te kunnen, is in zichzelf geene schande. Doch wijs de dichter, en gelukkig daarenboven, die van dit onvermogen partij weet te trekken om zich van de Betje's en de Bartje's te verzekeren; die er niet zuur om ziet als zijne zangdrift dichtluim wordt; die zonder broodnijd, afscheid weet te nemen van wereldstroomen en eikenkruinen; die zijne snaren weet te sieren met het *Madeliefjen* op den bloeijenden oever der eenen, of met het *Maartsch Viooltjen* aan den reuzenvoet der anderen.

Met dit laatste versje staan wij aan den ingang der Verstrooide Gedichten; en daarom hier in het voorbijgaan een enkel woord over dien dubbelen bundel. Men vindt er sommigen van de zwakste stukken en stukjes in, die voor en na aan 's dichters pen ontvloeid zijn. Uit den voorlaatsten tijd een *Simon Petrus*, wiens middelma-

tigheid slechts ten halve vrijgekocht wordt door een slotlied in de manier van Vondels fraaiste koorzangen; eene *Moeder des Heeren*, wier ‘boezem zwelt’ naarmate zij zich bewust wordt van hare zwangerschap; eene *Eva*, wier tranen de menschen niet ingeschreven hebben ‘op hun register’, al heeft God ze ‘geborgen in zijn flessche’; aan wie bij hare eerste bevalling ‘het ingewand moet scheuren’, en die op een schamel bed van mos en bladeren de leden wringt ‘bij 't splijten van haar zwangren schoot’. Uit den allerlaatsten tijd eene *Johanna Gray*, wie men het aan kan zien dat zij opzettelijk vervaardigd werd voor een bundel Historische Vrouwen - den zelfden waarin door een anderen dichter, zonder dat Abélard hem daar een proces over heeft kunnen aandoen, eene *Jakoba van Beijeren* geschreven is bij het portret van Héloïse - en die met dat al, tot lof van vrouwendom en geschiedenis, eene door en door onhistorische vrouw is gebleven. En hoe zou ons oordeel moeten luiden, indien, van verzen uit den allerlaatsten tijd gesproken, ook de *Kinderen der Zee* in deze bundels opgenomen waren? Uit vroeger en uit den vroegsten tijd ontmoeten wij hier..... Doch wat heb ik met al deze vondelingen van doen? Hunne waarde wordt meerendeels bepaald door den *Vondeling* zelven die in het eerste deeltje de tweede plaats inneemt. Door zin voor het historische, gewijd of ongewijd, heeft de heer Beets nooit uitgeblonken. Zijne geschiedenis van Eva is een aartsvaderlijke roman met eenige familie-schandalen tot grondslag. Ten jare 1400 hing er in het studeervertrek van Gwy de Vlaming, op den huize Poelgeest, een geschilderd portret van den ouden heer aan den wand, even als men dit thans nog wel ziet in de huishoudkamer van jonggehuwden. Wie onzen dichter naar verdienste wil eeren en liefhebben moet zich bij hem niet storen aan zulke dingen. Even zoo moet men hem volkomen vrijheid laten in het behandelen der moedertaal. *Je maintiendrai*, de spreuk van ons vorstelijk geslacht, vertaalt hij kort weg met: *Ik haaf hand*. In een liedje aan den kroonprins laat hij zonder meesmuilen *Oranjewater* vloeijen. Hij gebruikt het werkwoord *wademen* en het bijvoegelijk naamwoord *kostel*. Een van zijne satirieke gedichtjes in de Korenbloemen is, en hij heeft er onzen dank voor, gerigt tegen de ons nederduitsch bedervende germanismen. Doch hijzelf laat desniettemin lofzangen *aanstemmen*, laat eene zwangere vrouw *van kinde groot* zijn, en vergeet *gants en gaar* dat het *om zonst* is tegen germanismen te waarschuwen, indien men ze op zijne beurt

hervoor roept en daardoor aanleiding geeft dat de zoo welgemeende vermaning in den wind geslagen wordt met *lagchelende lippen*. Ik voor mij hecht niet aan soortgelijke zaken, en wanneer het op het bezigen eener gewaagde uitdrukking aankomt heb ik ten slotte meer krediet voor het oordeel van den heer Beets dan voor het mijne. Met al hare sporen van onvoldragenheid aan den eenen en van kaduciteit aan den anderen kant, zijn de Verstrooide Gedichten mij nogtans welkom. Hier en ginds ontmoet gij er eene oude kennis, eene herinnering van vele jaren geleden, een weggewischten traan, een vergeten glimlach; en ofschoon die vriend u tot de bekentenis dwingt dat gij in dien tusschentijd wel ouder maar niet veel wijzer of beter geworden zijt, is de ontmoeting met dat al ver van onaangenaam. Doch hetgeen bij het bladeren in die verzen het meest vermaakt en boeit, vooral in die van vroeger dagteekening, is het bestuderen der bloesems die met de jaren ooft geworden zijn, het tellen der knoppen waaruit eene bloem gegroeid is, het nasporen van de kiem die gebleken is eene geheele toekomst te bevatten. Van het oogenblik af dat de Korenbloemen in het licht verschenen zijn, heb ik het *Madeliefjen* steeds 's dichters meesterstuk gevonden; de volmaaktste uitdrukking en het getrouwste zinnebeeld van zijn talent. Er heerscht van het begin tot het einde in dit kleine gedicht eene onuitsprekelijke bevalligheid; elke trek is eene observatie, elk beeld de stof voor eene gedachte; het is vol wijsheid zonder een zweem van pedanterie, vol gevoel en nogtans in het geheel niet verwijfd; en wanneer ik den dichter aan het slot hoor uitroepen:

U mint al 't dichterlijk gediert;
De leeuwrik, dien gy 't nest versiert
En naöogt onder 't steigeren;
En ik, wien ge, als ik eens vooral
U door mijn snaren vlechten zal,
Geen wedermin zult weigeren -

spijt het mij dat hij niet op den inval is gekomen om dit beeld tot titel van zijnen bundel te kiezen, in plaats van dien anderen wel geenszins onbescheiden naam, maar die toch te goed bij de verzen van Huygens past om tevens met schik bij de zijnen te kunnen voegen. Doch wat aanschouwen mijne oogen? Met het jaartal 1831 aan den kleinen en nederigen voet zie ik op de eerste bladzijde de beste der Verstrooide Gedichten het *Maartsch Viooltjen* staan. Zeker is er in die meer dan twintig jaren vrij wat over 's dichters hoofd en

door zijn hart gegaan. De wasdom zijner meesterschap over den vorm is evenredig geweest aan dien van zijn talent van waarnemen. Toen hij nog zoo veel jonger was kon hij zulke fraaije verzen nog niet schikken, en in zekeren zin geldt van hemzelven hetgeen hij op zoo eigenaardige wijze - reeds de zijne geheel en al, voor het minst in den dop - van het viooltje zegt:

In een minder rang,
Heeft men zoo veel noten
Niet op zijnen zang.

Doch de manier is zoo sprekend die van het *Madeliefjen;* het is zoo zeer dezelfde gang van denkbeelden, dezelfde keus des harten, dezelfde blik op het leven, dat men den indruk ontvangt alsof de dichter, na gedurende een aantal jaren tastend en somtijds mistastend te hebben omgedoold op allerhande paden, eindelijk door een goeden genius teruggevoerd is aan den zoom van dat woud, in die bebloemde weide, waar het lot bepaald had dat hij zijn frischten ruiker en tegelijk zijne onvergankelijkste lauweren plukken zou.

Ben ik den tel niet kwijt, dan zijn er twaalf of dertien redenen waarom ik minder van den heer Beets dan van sommige andere menschen houd; waarom ik er vrede mede heb niet in zijne schoenen te staan; waarom ik, indien men deze zamenvoeging van hollandsche jongensuitdrukkingen gedogen wil, in onderscheiding van dat beste deel waaraan hij zoo groote waarde hecht, belijdenis doe te gelooven aan het bestaan van een bovenst best. Doch dit belet mij niet zijne verzen te bewonderen, of hem mede te tellen onder de leden van dat eeuwenheugend geslacht waaraan volken en bijzondere personen zoo oneindig voel verpligting hebben. Werkelijk zijn echte dichters even zoo vele weldoeners der menschheid. Somtijds stel ik mij voor hoe benijdenswaardig het zijn zou, zoo niet voor onszelven, dan toch in het belang van onze zonen, indien er niet meer behoefde gesloofd en gestudeerd te worden om tot kennis van den mensch en van het menschelijk leven te geraken; indien de toekomende geslachten volstaan konden met zich toe te eigenen hetgeen daaromtrent door de dichters van onderscheiden tijden en natien geleerd is. Geene enkele waarheid is ooit tot gemeengoed des menschdoms geworden zoo lang hare dichterlijke uitdrukking niet gevonden was; en tevens is er niets, noch in de godsdienst, noch in de wijsbegeerte, noch in de geschiedenis, noch in de wetenschap-

pen,waarvan het geheim, in zoo ver het voor ontsluijering vatbaar was, niet ontdekt is geworden door dezen of genen dichterlijken ziener. Taalstudie moest onze eenige studie kunnen zijn. Het geheele werk der opvoeding, het hooger onderwijs daaronder medebegrepen, moest kunnen bestaan in het verklaren der dichterlijke werken van den ouden en nieuwen tijd. Op die wijze zou men knap kunnen worden zonder blokken, en veel kunnen weten zonder tot ‘deuvigheid’ te vervallen. Hoe veel meer tijd zou er dan overschieten om lief te hebben en gelukkig te zijn! Wat al nuttelooze arbeid zou van zelf vermeden worden! Hoe aangenaam zou de stemming zijn in schoolvertrek en kollegekamer, wat zou de journalistiek er bij winnen, hoe veel beter zou er gesproken worden in Hoogeren Lagerhuis, op den kansel, in de pleitzaal! Doch daar fluistert iemand mij in dat de maatschappij zoodoende naar eene groote Rederijkerskamer zou gaan zweemen; ik ontstel van dat vooruitzigt, en gevoel mij weder verzoend met de werkelijkheid.

Ik zou den heer Beets met de stukken wenschen aan te toonen dat hij, om een tolk der godsdienstige waarheid en van het godsdienstig gevoel te worden, niet noodig heeft gehad in de theologie te studeren, of een proponents-examen te doen, of week aan week den Heidelbergschen katechismus te verklaren, of op eenigerlei wijze een kerkelijk persoon van zich te laten maken. *Kuser* is een werk van zijne jeugd geweest, van zijn studententijd misschien; doch een volmaakter evangelie heeft hij nimmer verkondigd dan hetgeen uitgedrukt staat in de volgende regelen, geschreven toen hij nog geene maatschappelijke positie bezat en uitsluitend dichter was. Zware leer is dit niet; doch teeder zijn de schouders der poësie, teeder ook die der godsdienst-zelve:

> En *is* zij niet een godspraak, de natuur?
> Een stemme des Almachtigen aan de aard,
> Profetisch boek, waarin zich God verklaart,
> Waarin Zijn naam met letteren van vuur
> Geschreven staat, en waar de vrome geest
> Met diep ontzag Zijn wondermacht in leest;
> Dat, schoon vervuld van raadslen, hem gebiedt
> Te aanbidden in de erkent'nis van zijn niet,
> Orakelwoord, dat ons Gods liefde onthult,
> En 't hart met troost, geloof en hoop vervult?

Even zoo heeft hij slechts dichter behoeven te zijn om *Bij een Kind*

sommigen van de beste gevoelens te kunnen uitdrukken waarvoor de menschelijke boezem vatbaar is; slechts dichter, om *Aan eene jonge moeder* te kunnen toeroepen:

> Eens zij dit borstsieraad uw kroon!
> Eens moog dit wicht uw ouderdom beschermen!
> Thands hangt het zwak en machtloos in uw armen,
> Hang eenmaal trotsch aan d'arm van uwen zoon! -

slechts dichter, om de moederliefde te kunnen noemen ‘een lang gebed van 't kraambed tot de dood.’ Ik beweer niet dat alles in deze verzen onberispelijk is. ‘Vrouw! ik heb óók een vrouwenborst gezogen’, vind ik om van te zeggen: Verpligt voor de kommunikatie. Aan een kind te vragen of het ‘nooit schandlijk vuur in stinkend water blusschen’ zal, dunkt mij eene onkinderlijke manier om weder op het blaauwsatijnen kussen thuis te komen. Doch geef wel acht dat het de dichter niet is die aldus zondigt tegen den goeden smaak. Deze trekken zijn indertijd den dichter gespeeld juist door den aanstaanden predikheer. Nooit is hij vrijer en bevalliger en dichterlijker in zijne bewegingen dan wanneer dat heerschap hem met vrede laat. Het is zoo lang geleden dat gij deze verzen voor het laatst gelezen en bewonderd hebt, dat ik geene zwarigheid maak u aan de volgende regels uit *Aan Aleide* te herinneren:

> Ik vraag niet of de hemel stralen,
> Niet of het bloembed rozen heeft,
> Of geur en toongalm om my zweeft
> Van boschviool of nachtegalen.....
> Ik vraag niet of de lente zoet,
> De meimaand lieflijk is voor 't harte,
> En winterkoude en wintersmarte
> Aan ligchaam en aan ziel vergoedt; -
> Beklaagbaar, die geen hope voedt,
> Dan op de hoop der bloeiende aarde,
> Dan op de kleuren van zijn gaarde,
> En wat zijn takken groenen doet;
> Die midden in des warelds jammeren,
> Zijn heil afhanklijk maken moet
> Van ochtendgloor en avondgloed.....

Gij aarzelt voort te gaan. Wanende te weten wat vleesch gij in de kuip hebt, voorziet en vreest gij dat er iets onnatuurlijks volgen zal, iets benaauwends. Reeds ziet gij dien ‘beklaagbare’, die al zijn

heil bij de meimaand zoekt, plaats maken voor een methodist, voor iemand met een gebedenboekje in de hand, iemand die het Eene Noodige gevonden heeft. Doch stel u gerust. Geenszins al de gedichten van den heer Beets zijn voedsel voor uwe orthodoxophobie, of wettigen haar. Hier ten minste is hetgeen den dichter met het aanzijn verzoent, hetgeen hem boven de wisselvalligheden van het voorjaarsweder verheft, dogme noch kapittel, maar een lief en levend menschelijk wezen. Riddelijker hulde heeft geen zanger ooit aan zijne bruid gebragt, en ik durf het cijfer der vaderlandsche dichtbundels niet noemen die men vruchteloos doorbladeren zal in het zoeken naar iets dat bij deze wending haalt:

Voor my, ik wensch een zacht gezicht,
Een zoetlief kind van achttien jaren
In lente en winter aan te staren,
By ochtendrood en avondlicht,
En tusschen groene en gele blâren;
Een vriendlijke, op wier blij gelaat
Wy roos en lelie groeten mogen,
Wier frischheid van geen zon vergaat,
Die 's ochtends vroeg en 's avonds laat,
Een blaauwen hemel voert in de oogen,
En in 't aan zorgen vreemd gemoed,
Een altijd heldren lentegloed.

Nog zijn wij niet aan het einde. Ik meen reeds gezegd te hebben - en zoo niet, ik doe het bij dezen - dat de heer Beets sommige onsterfelijke verzen geschreven heeft; onsterfelijk, omdat zij in keur van taal de uitdrukking behelzen van stille ja, maar diepe en eeuwig onveranderlijke aandoeningen van het menschelijk gemoed.

Der oudren hart is trouw: het laat zijn kroost niet varen,
Al offren zy het Gode, en leggen 't welgemoed
Ter neêr in 't donker graf, om voorts omhoog te staren:
Geen nacht des doods, geen nacht der jaren,
Scheidt hen volkomen van hun bloed;
Geen nieuwe vadervreugd, geen andre moedersmarte,
Geen goddelijke troost, geen bovenaardsche vreê
Verdooft zijn beeltuis in dat harte,
Dat nooit zijn kindren telt, of telt de dooden meê.

Er liggen vijftien jaren tusschen dit van tranen zwellend lied van den beroofden vader, en den zoo even aangehaalden meizang van den dankbaren bruidegom. Men gevoelt er aan hoe een mensch ver-

anderen kan, en hoe ook het talent dien tiendaagschen veldtogt medemaakt waardoor de jongeling een man wordt. De vorm heeft eene zeer opmerkelijke wijziging ondergaan. Soberheid en kernachtigheid zijn in de plaats getreden van den welluidenden overvloed. Meer gedachten in minder woorden. Iets klassieks. Iets veel nationalers dan voorheen. Doch de stroom des gevoels is in al dien tijd dezelfde gebleven. Digter bij zijnen oorsprong ruischte hij als een verborgen waterval, of huppelde met onafgebroken gekeuvel tusschen zijne enge boorden: hier verbreedt hij zich, en men kan het hem aanzien dat hij een voorgevoel heeft van de nabijheid dier nog breeder wateren waarin alle stroomen zich uitstorten.... En heeft tusschentijds alleen het beekje des vernufts, zoo vraagt gij, bij onzen dichter opgehouden te vloeijen? Ik doe opmerken dat het met de humoristische bloedkogeltjes in den dichtader van den heer Beets te allen tijde een vreemd geval geweest is. Hildebrand heeft nooit verzen geschreven. De *Masquerade* is uit eene geheel andere komische stof vervaardigd als de *Camera Obscura;* en men moet de *Volksliedekens*. gelezen hebben om er zich half en half eene voorstelling van te kunnen maken dat de schepper van Gerrit Witse en van de Familien Stastok en Kegge, dezelfde persoon is die de Gedichten en de Dichterlijke Verhalen geschreven heeft. Pleit dit verschijnsel al niet voor de eenheid of de buigzaamheid van des auteurs talent, het legt van de natuurlijkheid van dat talent een voor hem uiterst vereerend getuigenis af. Met minder gaven zou hij welligt bezweken zijn voor de verleiding, en toegegeven hebben aan den lust om van zijne muze alles te vergen. Zich daarentegen bewust van zijnen rijkdom heeft hij het teregt beneden zich geacht om ook anders te zingen als zijn hart hem zeide. Ik neem derhalve de zaak gelijk zij is en vergenoeg mij, zonder in bijzonderheden te treden omtrent het verschil van manier bij den humorist en bij den dichter, met het aanstippen van hetgeen er eigenaardigs is in hetgeen de laatste van verre bij den anderen geborgd heeft. Naar tijdsorde komt allereerst de *Masquerade* in aanmerking; meer een dichterlijke *tour de de force* dan een gedicht; eene daad van studenten-overmoed, die evenwel te veel geest verraadt om door het gros der jonge akademieburgers ligt nagedaan te kunnen worden; stanza's zonder gloed en zonder gal, omdat de rhythmus van Don Juan ook hier tot kleed verstrekt aan veel te brave gevoelens; doch stanza's, met dat al, aan wier slependen gang de goedhartige jokkernij van den hollandschen

dichter bijwijlen eene zekere vaart weet mede te deelen. Regt komisch is de uitgewerkte tegenstelling van dat Grenada, waar Ferdinand en Isabella in 1492 hunnen intogt hielden, en de nederlandsche Sleutelstad, waar in 1835 de nabootsing van dien intogt vertoond werd:

O, 'k acht de stad der hupsche Leydenaren,
Zoo als zy door haar cingels ligt omvat,
En door 't cordon van nijvre hengelaren.
Zy zijn te recht op d'eer der Breêstraat prat;
'k Heb vaak met lust hun dierbren Rhijn bevaren;
Schoon 'k zeggen moet dat 'k dáár steeds tegen had,
Dat zy dien stroom in 't statig zeewaart streven
Den schurkennaam van Galgenwater geven.

En Leyden heeft vermaardheid: boven al
Door 't zwaar beleg, zoo manlijk doorgedreven;
Door hoogeschool, kaas, burcht en lakenhal,
Door 't springen van het kruidschip in 't jaar zeven,
En van 't fontein op d'eersten mei; maar zal
Het daarom ons een helder denkbeeld geven
Van 't schoon Grenade? ach! als ik 't zeggen moet, -
Doch, zwijgen wy - door Leyden trok de stoet.

Er is in de verdere gedichten van den heer Beets geene enkele strofe te vinden, geloof ik, die aan dezen toon herinnert. Met de Dichterlijke Verhalen, en nog bepaalder dan deze, behoort de *Masquerade* tot een gesloten tijdperk van zijne litterarische loopbaan; en wie in zijne verzen iets van het luimige in zijnen aanleg wenscht terug te vinden, moet naar de straksgenoemde *Stukjens in den Volkstoon* grijpen. Meer dan de helft dier proeven is uitnemend geslaagd. *Roodkapjens thuiskomst, Blinde Elze, De Conducteur, Maartjen van Schalkwijk, Het Boertjen van Heemstede*, al dit kleine goed is poësie van de echte soort, en tevens, gelijk ik zeide, doet het aan sommigen van de vrolijkste en aangenaamste bladzijden der *Camera Obscura* denken. Doch wat men noch in deze volksliedjes, noch in de *Masquerade*, noch in de *Camera Obscura* zelve vindt, is een vers als het *In de diligence* der Nieuwe Gedichten of eene verzameling *Triomfeerende Argumenten* als aan het slot der Korenbloemen aangetroffen wordt. *Elk vogeltjen zingt zoo als 't gebekt is*, in de Gedichten van 1833-1846, is misschien het eenige stukje van vroeger tijd dat grond heeft kunnen geven voor het vermoeden dat er in dezen humorist en comi-

cus ook een satiricus stak. Doch een aantal jaren en vele ondervindingen, waaronder bittere, zijn noodig geweest om van dien satiricus den leekedichter te maken die in de bedoelde *Argumenten*, in *Taal-censuur*, in *Medebroeder*, in *Intuitie*, in *de Deuvig en de Kompasnaald*, met zoo veel puntigheid en ingehouden kracht, en tegelijk zoo oorspronkelijk optreedt. De heer Beets is in dit genre overtroffen geworden; doch zijne kerkelijke positie zet aan zijne ondeugende knepen eene bekoorlijkheid bij die niemands eigendom is als het zijne. Pedantisme en klerikalisme worden hier geteisterd van het standpunt eener bezielde en onafhankelijke orthodoxie; en men behoeft voorwaar geen held in de onpartijdigheid te zijn om als kind van liberale afkomst aan deze fustigatien het onbedorven menschenhart op te halen. Doch zoo iemand eenige waarde aan mijn oordeel hecht, hij steke die *Kleinigheden* in den zak - zij zijn er op gemaakt om daarin geborgen te worden - en neme, naast *Elsjen*, plaats *In de Diligence*. Ziedaar een gedicht om met Coucou Peter in *l'Illustre docteur Matthéus* van te zeggen: *Mettez-moi cela dans notre organisme, et vous m'en direz des nouvelles*.

In den ouden bolderwagen,
Die van Haarlem op Alkmaar rijdt,
In den wagen van Van der Hagen,
Gebruik ik voortreffelijk mijn tijd.

Dus luidt van dit uithuizig lied de huiselijke aanhef. Doch wie het ten einde toe lezen kan zonder zich in hooger sferen verplaatst te gevoelen, is een meester in het veinzen. Tot de geestige eigenschappen van een bolderwagen die van Haarlem op Alkmaar rijdt, behoort ook deze, dat om den anderen keer de togt te Alkmaar een aanvang neemt. Tot Heilo wordt dan de tijd doorgebragt met gedachteloos heen en weder schuiven op de niet al te welgevulde zitbanken. Doch is men er eindelijk in geslaagd zich in eene bruikbare positie te wringen, dan gaat, van Heilo tot Limmen, ja tot Castricum inkluis, de vloed der herinneringen aan het stroomen:

Ik denk aan die dagen en weken,
In de jaren van jonkheid en min,
Die ik met u in deze streken
Heb gesleten, mijn lieve vriendin!

Ik denk aan die wandelingen,
Waarop wij, hand aan hand,

Door het bosch en het korenveld gingen,
Ouder praat naar ons beste verstand.

Gelijk aan al het ondermaansche komt ook aan deze jongelingsdroomen, natuurlijker en gezonder dan veel van hetgeen destijds door den jongeling-zelf in Aleide's kerkboek geschreven werd, een einde. Wij houden stil te Castricum. Ziet gij die frissche boerenmeid de dorpsstraat oversteken?

Dit is Guurtjen, Teuns dochter, vrij krachtig,
Kort gejakt, lang gerokt, gants niet bleek;
Die des zondags een kap draagt heel prachtig,
Maar een mop, als gy ziet, in de week.

Een weinig meer variatie van dien aard zou welkom zijn op den eentoonigen rid. Doch ‘lange lanen van elzen en berken’, doch ‘grasgroene blâren’ voor en achter en op zijde, waar men ook henen zie, zij zijn het getrouwe beeld van het leven des mans die dagelijks zijnen pligt betracht, er in de werkelijkheid geene byroniaansche hartstogten op nahoudt, en als hij Beverwijk doorrijdt den herlevenden bloei van zijn vaderland indachtig is.

Beverwijk! welk een toekomst, wat tijden,
Als de hoofdstad des Rijks, met haar schaar,
Straks uw Holland-op-'t-Smalst zal doorsnijden,
Of 't een blaadjen couponpapier waar'.

Doch om een wijs man te worden, met een open hart en een open oog, moet men eerst hier beneden een levenslustige knaap geweest zijn; en indien zulk een knaap een Haarlemmer van geboorte is, zal hij, om te Velzen te komen, zijnen weg nemen over Kraantje Lek en Zomerzorg en Brederode; en mits er bij de aankomst in zijn knoopsgat eene muurbloem prijke, met eigen hand door den waaghals geplukt ‘op de kruin van den schuddenden wand’, zal hij niet meenen een omweg te hebben gemaakt, maar volhouden dat alle korter en regter en vlakker wegen eene uitvinding van vreesachtige moeders of van bleeke ondermeesters zijn. Ten tijde dat het kasteel van Brederode gebouwd werd bestonden er nog geene ondermeesters; ook geene moeders misschien.

Dit's de poort. Dit's de trap; heel versleten;
't Spreekt van zelf, 't middeneeuwsche geslacht
Was met ijzer geschoeid, als wij weten,
En zoo'n ridder een vreeslijke vracht.

Minder vreeselijk, maar toch ook eene vracht, is het menschelijk leven. Men wordt er door naar het graf gebogen. Men wordt met dat pak op den rug voortgeduwd naar juist zulk een kerkhof als een ieder aanschouwen kan wanneer hij met den wagen van Van der Hagen, die van Alkmaar op Haarlem rijdt, Velzen en Sandpoort en Sloten door, de stad nadert waar des avonds de Damiaatjes luiden.

Groot en klein, arm en rijk, boozen, braven,
Vriend en vijand, de heer en zijn knecht,
Hebben eerst hier elkander begraven,
Daarna zelf zich ter ruste gelegd.

Doch wat spreekt men van kerkhoven aan het einde der baan? Niet de dood is het besluit des levens, maar het leven-zelf. Aan de Haarlemsche deurposten ziet gij er de zachtkens blozende, de rozeroode teekenen van prijken. Die geborduurde wafelen van tulle, omzoomd met kanten strooken, zijn even zoo vele beloften voor de toekomst. Men begraaft elkander in deze wereld ja, maar ‘men hijlikt en kindert’ er ook weder.

Ware de heer Beets met een even groot talent voor de schilderkunst als voor de fraaije letteren geboren, zelfs in ons kleine land zou hij dan, mits vreemdelingen hem zijne schilderijen hadden afgekocht, zich onverdeeld hebben kunnen wijden aan zijne roeping. Misschien zou dit ook het geval geweest zijn indien de muzen een komponist van hem gemaakt hadden. Doch hij werd voor dichter in de wieg gelegd en moest uit dien hoofde naar eene betrekking omzien. Want men kan in Nederland wel van zijne renten leven, maar niet van zijne pen. Ik beweer geenszins dat de heer Beets eene dwaasheid gedaan heeft met in den geestelijken stand te treden, en in elk geval houd ik het er voor dat die stap zijnerzijds, voor zoo ver een jong mensch in staat is zich van zijn doen en laten rekenschap te geven, eene edelmoedige dwaasheid geweest is. Er is in de betrekking van den godsdienstleraar, vooral wanneer men haar op een afstand beziet, of met de oogen der nog eerst halfgevormde jeugd, iets dat bij uitnemendheid met de roeping van den dichter schijnt overeen te stemmen; terwijl daarentegen de meeste andere bezigheden den indruk maken als vormden zij met deze laatste een pijnlijk kontrast. Zijn niet de dichter en de priester aangestelde bewaarders van de hoogste goederen der menschheid? Is hunne bestemming niet om te midden van eene wereld die geheel dreigt in-

genomen te worden door de zorg voor hare stoffelijke belangen, edeler behoeften levendig te houden en te bevredigen? Is daarenboven de dagelijksche omgang des eenen met menschen van allerlei slag, het vertrouwen dat men hem schenkt, de gemoedsbezwaren die men hem kenbaar maakt, de blik dien men hem gunt in huizen en harten, niet voor den anderen de beste oefenschool en een onbetaalbaar leerboek? Ik voor mij ben van oordeel dat dit meerendeels hersenschimmen zijn. Bijna al onze predikanten, voor zoo ver zij tevens dichters waren, zijn middelmatige dichters geweest. Onze goede dichters van den ouden tijd waren drossaards, pensionarissen, vorstelijke geheimschrijvers, staatsraden, ambassadeurs; indien zij ten minste niet met Roemer Visscher en Vondel tot den handelstand behoorden, of als Westerbaan leven konden van hun geld, of als Barlaeus en Brandt universiteits-onderwijs gaven, of plaatsneden met Jan Luyken, of eene boerderij dreven als Poot. De nieuwere tijd heeft daarin geene verandering gebragt. Helmers en Loots waren steenkoopers, Tollens deed in chemikalien of zoo iets. Zelfs diegenen onder onze latere dichters bij wie het godsdienstige het meest op den voorgrond stond zijn geene predikanten geweest; Van Alphen noch Feith, Bilderdijk noch Da Costa. Ongetwijfeld heeft het verblijf aan de akademie, de boeken- en menschenkennis aldaar door hem opgedaan, de invloed van het hooger onderwijs in zijn geheelen omvang, van den heer Beets een ander man gemaakt. Doch men kan wel studeren, al studeert men niet in de theologie. Het leven van den predikant die zijnen arbeid ter harte neemt is voor den dichter ongeschikt. De strijd der kerkelijke partijen geeft eene scheeve plooi aan diens karakter en verstompt zijn talent. Men kan evenmin ten halve godsdienstleeraar als ten halve kunstenaar zijn. En zoo sprekend denk ik niet het meest aan de schade die door den predikant in het onderwerpelijk geval aan den dichter toegebragt is. Gedane zaken hebben geen keer, en te tarnen aan het onherstelbare is onheusch en niet verstandig. Een algemeen verschijnsel heb ik op het oog. De ideale krachten waarover te onzent het opkomend geslacht te beschikken heeft, worden te uitsluitend aan het kerkelijke gewijd. Ten onregte beeldt men zich in dat er slechts één vorm is waaronder het altaar bediend worden kan. De kerk - *j'en sais quelque chose* - is even goed van deze wereld als de wereldzelve. Het gemoed is er niet veiliger dan elders; het gevaar van zedelijk onder te gaan niet minder groot; de gelegenheid tot ont-

wikkeling zeldzamer. Indien zelfs zulke uitnemende garen als die waarover ik in deze bladzijden gesproken heb niet straffeloos of ongedeerd in aanraking zijn kunnen komen met de herderlijke praktijk, behooren de minder bevoorregten deze les ter harte te nemen.

Ik weet wel wat mijn dichter hiertegen in zal brengen; en al haal ik daarmede de pen door mijne bedenkingen, hetgeen hij zeggen zal zeg ik hem na. Aan den eenen kant kan hij het niet ten kwade duiden dat men een hoogen dunk van zijne talenten koestert; dat men het niet aan hem maar aan zijne maatschappelijke betrekking wijt indien zijn zomer niet alles opgeleverd heeft wat in de windselen van zijne lente besloten lag. Doch tevens heeft hij het regt ons van ondankbaarheid te beschuldigen. Kunt gij de omstandigheden niet laten voor hetgeen zij zijn? Is de mensch heer van het lot? Heb ik niet op mijne wijze gewoekerd met mijne gaven? Mijn weg kon ik niet kiezen, of al had het in mijne magt gestaan, ik zou niet gewild, hebben; doch heeft er één bloem gebloeid voor mijnen voet waaruit ik geen honig getrokken heb, honig voor u? Hoe aardig pronkten zij in het gelid!

Dit geestig rood, dat zedig wit,
Dit blaauw, dat geel; gestreept, bestipt;
Geplooid, gekarteld, uitgeknipt,
Of glad en effen, gaaf en rond;
Hier, lachjens om den rooden mond
Zoo gul en vrolijk opgespard,
En daar, een heldre traan in 't hart.
Het eene droeg een kroon vol glans,
Het andre eens Heiligs stralenkrans;
Dit leek een kleine zon, en dat
Een groote vonk op 't gras gespat;
Een kruisje, een ring, een spitsche pluim,
Een droppel bloed, een vlokje schuim,
Een monnikskap, een krijgsmanshoed,
Een schoentjen voor een poppenvoet,
Een pijpjen met gebogen steel,
Een veldschalmei, een kermisveêl,
Een leeuwenbek, een kattenstaart.
Een oudtjen lagchende in zijn baard,
Een klokjen benglende in de lucht,
Een bonte vlinder in zijn vlucht,
Een bekertje met goud daarin,
Een oogjen pinkende van min,
Of met een heldren, vrijen blik
Ten hemel opziend' zonder schrik.

Zoo is het, dichter! Arme schepsels die gijlieden zijt, men moedigt u aan om van bloem tot bloem te vliegen, van perk tot perk; men fluistert u in het oor: ‘De boekweit bloeit!’ en geeft u in bedenking om ook derwaarts u te spoeden. ‘Maak vlijtig honig, nijvre Bij!’ roept de geheele wereld u toe, en ondertusschen fluistert zij in den baard, de inhalige: ‘Voor u niet, maar voor mij.’ Dit hebt gij ons in uwe Nieuwe Gedichten te goeder uur en op de geestigste wijze aan het verstand gebragt. Ook zou de kritiek, beschaamd dat zij het waagt tusschen uwe gedichten eene keus te doen, hier met den mond vol tanden staan, ware het niet dat zij haar goed regt verdedigen kon met uwe eigen woorden:

> Ik pluk de beste vrucht er van,
> Ik, die geen honig maken kan,
> Ik, die niet weet naar welke wet
> De zoetheid van het rozenbed
> In 't binnenst van een bijenmaag
> Tot honig wordt, en 't ook niet vraag;
> Maar gaarn mijn brood in honig doop:
> Ziedaar des warelds loop.

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

A. Pruys van der Hóeven, Een woord over Sumatra, in brieven. I. Benkoelen. Rotterdam, 1864.

Dezelfde omstandigheden die mij verhinderden reeds in het vorige nommer gevolg te geven aan mijn plan om den tegenwoordigen staat onzer kennis van de Fauna en Flora van Nederlandsch Indië te schetsen, houden mij ook thans nog daarvan terug en zullen mij vermoedelijk nog langer in de volvoering van dit voornemen belemmeren. Doch het is daarom niet noodig dat ik mijne beschouwing der Nieuwste Literatuur over Nederlandsch-Indië geheel laat rusten. Er zijn andere verschijnselen in overvloed die onze aandacht vergen en bij welker bespreking de tijdelijke inkrimping van literarische hulpmiddelen, die mij noopt het bedoelde overzigt uit te stellen, mij minder in den weg staat.

Zoo is er bij voorbeeld ruime stof in de brochures over koloniale belangen, waaronder de persen dagelijks zweeten. A propos, waarde lezer! hebt gij u reeds met de talrijke schrifturen van den Heer van Dommelen bekend gemaakt? Neen - dan wordt het waarlijk hoog tijd, dat gij er een oog in werpt. Of weet gij het niet, dat in onze dagen en onder het beleid van het tegenwoordig kabinet een afgrond aan onze voeten gaapt; die, met het kultuurstelsel en het batig slot, het welzijn van Java en van Nederland tevens dreigt te verzwelgen? Weet gij het niet, dat wij alleen nog kunnen gered

worden door te luisteren naar de waarschuwende stem van een Van Dommelen, en dat het onverantwoordelijk zou zijn daarvoor langer de ooren te sluiten? Maar gij kent noch den schrijver, noch den geest zijner geschriften..... Gun mij dus dat ik hem u doe kennen door het volgend uittreksel uit een vertrouwelijken brief, door hem den 5^{den} Mei (van welk jaar?) aan zijnen vriend den Heer Spaakhouwer, adsistent-resident van Benkoelen, gerigt.

Ik vrees echter dat gij vooraf zult wenschen te weten wie die Spaakhouwer is, wiens naam u welligt mede voor het eerst in de ooren klinkt. Gelukkig ben ik in staat ook in dit opzigt aan uwe nieuwsgierigheid te voldoen, en ik verblijd mij in de gelegenheid te zijn van u daardoor een ambtenaar te doen kennen, die op de dankbaarheid van Nederland regtmatige aanspraak heeft. Ziehier dan wat de Heer Spaakhouwer dd. 20 Januarij te voren uit Benkoelen aan zijn vriend Van Dommelen te Arnhem geschreven had.

Na zich beklaagd te hebben over de soort van eervolle ballingschap, waaraan hij zich door zijne plaatsing te Benkoelen heeft moeten onderwerpen; over de verwarring, waaraan hij dit gewest, ten gevolge der verkeerde maatregelen van zijn voorganger Van Helder, heeft ter prooi gevonden; over den zwaren arbeid dien hij zich getroosten moet om in dien chaos weder orde te brengen, gaat hij aldus voort:

‘Enfin, ik hoop nu maar, dat er weêr spoedig wat op Java open komt. Intusschen zal ik naar mijn beste vermogen trachten hier alles beter te regelen, hoewel ik vrees, dat van die buitenbezittingen nooit veel te maken is. Ik geloof, dat het uit een politiek oogpunt goed is, dat wij die blijven bezitten [bezetten?], “maar dat het tevens zaak is, die uitgaven” [welke? - gij ziet, dat de stijl van den Heer Spaakhouwer wel eens iets te wenschen overlaat] “zooveel mogelijk in te krimpen en wij door gepaste middelen zooveel mogelijk trachten onze onkosten te dekken [en te trachten door gepaste middelen onze onkosten zooveel mogelijk te dekken?].

Het is mijn vaste overtuiging, dat, wil men deze bezittingen produktief maken en de bevolking langzamerhand tot meerdere beschaving brengen, het voor het moederland zoo heilzaam werkende stelsel, dat op Java gevolgd wordt, ook hier moet toegepast worden, en het in alle gevallen een dwaasheid is geldelijke opofferingen te doen, voordat het land blijkt voordeelen af te werpen.

In dien geest heb ik dan ook reeds de noodige voorstellen gedaan. De peperkultuur, die hier op onverantwoordelijke wijze werd verwaarloosd, zal de noodige uitbreiding erlangen. Aan de vroegere instructies heb ik de ambtenaren met nadruk herinnerd, en nieuwe regelingen betreffende den aanplant en de behandeling van het product gemaakt.... Eene verhooging van procenten aan de hoofden zal deze meer aanmoedigen om een streng toezigt te houden.

De heerendiensten, die in onbruik waren geraakt, heb ik weêr behoorlijk geregeld, en het werken aan de wegen vooreerst doen staken tot er nadere voorstellen zijn gedaan. Dat heeft bovendien niet veel haast, want er is hier weinig vertier. Mijn voorganger wilde die n.b. in vrijen arbeid doen aanleggen: dat zou zoo iets gekost hebben. Hij wilde hier ook een haven hebben: altemaal gekheid! Zoolang er geen meer peper komt, is er geen haven noodig. Schepen komen hier weinig. Zoodra er wat meer handel komt en meer scheepvaart, dan zou daaraan kunnen gedacht worden, maar nu is dat nog gekheid. Ik heb dan ook op al die stukken maar een loodje gelegd'[1].

Dit weinige zal genoeg zijn om ons den Heer Spaakhouwer als een Indisch ambtenaar van de orthodoxe, alleen heilbrengende school te doen kennen; als den man, waardig de vriend van een Van Dommelen te zijn, den man, wien een Van Dommelen kan klagen wat in deze verbasterde tijden zijn Nederlandsch hart beknelt. Ziehier dan nu het beloofde extract.

'Met de meeste belangstelling heb ik uwe belangwekkende mededeelingen gelezen, en ik beaam volkomen uwe inzigten en zienswijze. Wij leven in een tijd van beroering, en het duizelt en dwarrelt mij soms voor de oogen, als ik denk aan de toekomst die wij te gemoet gaan en aan de rampen die ons dierbaar Vaderland met een onvermijdelijken ondergang bedreigen, tenzij wij zorgen van het dwaalspoor af te komen, waarop wij door de steeds toenemende woelingen van de zoogenaamde liberalen worden gebragt. Verkwikkend echter is de gedachte, dat zich nog in de verste oorden van onze rijke bezittingen krachtige mannen bevinden, die zich met energie verzetten tegen de pogingen van onzinnige dweepers, welke, door de

1 Ik heb mij veroorloofd de wat slordige interpunctie van den Heer Spaakhouwer een weinig regelmatiger te maken.

sloopingsmanie gedreven, een schendende hand durven slaan aan het kunstig gebouw door dien onvergetelijken staatsman opgetrokken, ten einde ons lieve Vaderland onder de puinhoopen daarvan te doen verzinken.

Treurig voorwaar is het schouwspel wanneer men ziet dat ambtenaren, zoo als uw voorganger, die geroepen zijn te waken over de bezittingen die hun zijn toevertrouwd, de javanen (ik bestempel duidelijkheidshalve al de bewoners onzer koloniën met dien naam) de javanen willen ten prooi geven aan een tal gelukzoekers die hen zullen uitzuigen en in de diepste ellende storten. Is het niet duidelijk dat eigenbelang hier de grootste drijfveer is? De voordeelen, die nu zoo mildelijk in 's lands schatkist vloeijen, ze willen zich daarvan meester maken, welligt om zich later van het moederland los te scheuren; om weldra die vruchtbare gewesten in een onafzienbare wildernis te herscheppen, en de rustige kinderlijke bewoners beroofd en berooid in de grootste armoede achter te laten. Dat zou de toekomst zijn, ware het niet dat kundige mannen nog genoeg te vinden zijn, om voor de belangen van Nederland te waken. Neen, wat men ook zeggen moge, de Nederlander is zijn oude glorie nog niet vergeten. Godsdienst en vrijheidszin heerschen hier nog als weleer, de natie zal voor hare belangen weten te waken; die indische voordeelen, die hare vrijheid waarborgen, weet zij op prijs te stellen en te waarderen. Zij zal die niet opgeven, noch den javaan overgeven aan de hebzucht van partikulieren en aan de valstrikken van de priesters, waar hij noodzakelijk in zou vervallen. De God van Nederland behoede ons en beware het kostbaar erfdeel ons door onze moedige voorvaders nagelaten.

Maar ik laat mij door mijn gevoel wegslepen, en dit is voor mijn kwaal zeer nadeelig; de doktor heeft mij rust aanbevolen.

Mijn dertiende brochure over dit onderwerp ligt ter perse, en ik hoop dat die tijdig genoeg gereed zal zijn, om haar voor de aanstaande debatten over de koloniale begrooting te kunnen uitgeven; ik vertrouw dat zij nog al sensatie verwekken zal.'

Ik mag mijnen lezers de kennis niet onthouden van de bron waaruit deze merkwaardige fragmenten van briefwisseling geput zijn. Zij komen voor in een boekje voor weinige weken in het licht verschenen, en waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel geplaatst is. Het bestaat uit eene verzameling van brieven, deels in Indië

door ambtenaren in de adsistent-residentie Benkoelen, deels door hunne vrienden en bloedverwanten in Nederland geschreven. Ziehier wat ons de uitgever in zijne voorrede berigt omtrent de wijze, waarop deze brieven in zijne handen gekomen zijn.

‘Gedurende mijn verblijf op Sumatra, waar ik negen jaren bij het binnenlandsch bestuur werkzaam mogt zijn, had ik menigmaal het voorregt met mijn nu overleden vriend v.d.G. de belangen van dat land en van Indië in 't algemeen te bespreken.

Hij kende onze kolonie door en door, zijn veeljarig verblijf en belangrijke betrekking aldaar hadden zijne ondervinding in niet geringe mate verrijkt. Meermalen mogt hij mij op hare vruchten onthalen, en kwam hij mij met zijne veelzijdige kennis te hulp.

Bij ons laatst onderhoud, toen zijn gelaat en houding reeds de duidelijke teekenen vertoonden, dat het einde van zijn lijden nabij was, liep ons gesprek voor de laatste maal over de toekomst van Indië. Hij stelde mij toen eenige brieven ter hand, naar tijdsorde gerangschikt, onder belofte dat ik die kleine verzameling, wanneer ik ooit Holland weder bereiken mogt, algemeen verkrijgbaar zou stellen. Thans met verlof in Nederland voor eene korte pooze teruggekeerd, vervul ik mijne belofte, als een heilige pligt mij opgelegd.

Deze verzameling is volgens zijne mededeeling niet verdicht. Alleen de namen der personen zijn veranderd, omdat de meeste briefschrijvers nog in leven zijn. De plaatsbeschrijving is overal juist, hetwelk ik uit eigen ervaring kan bevestigen. Voor land- en volkenkunde van Sumatra bevatten deze brieven eene kleine, naar mijn oordeel niet onbelangrijke bijdrage. Het eigenaardig vertrouwelijk karakter dat hen kenmerkt, doet ons hier en daar nog wat tusschen de regels lezen, en de omstandigheid dat zij allen tot een nog niet verwijderd tijdperk behooren, verhoogt hunne waarde.’

Ik bespeur daar tot mijn schrik, onder het afschrijven dezer woorden, dat ik eene onvoorzigtigheid heb gepleegd door ze aan te halen. Ik begon met Van Dommelen en Spaakhouwer als werkelijke personen aan mijne lezers voor te stellen; maar nu vernemen zij eensklaps dat hunne namen verdicht zijn. Men zal vermoedelijk nu ook de lastige vraag aan mij rigten, hoe ik het zal aanleggen om over de *dertien* brochures van den Heer Van Dommelen te spreken? Gesteld dat die dertien brochures werkelijk bestaan, - en wij zul-

len dit op gezag van den Heer Pruys van der Hoeven moeten aannemen, naardien hij verklaart dat de brieven zelve niet verdicht zijn - dan doet zich toch de vraag voor, hoe ze kunnen worden geidentifieerd. De schrijver zelf heeft ze natuurlijk niet uitgegeven onder een naam hem door een vreemde toegedicht. Hoe dus onder de talrijke regtgeloovige bent den waren naam te ontdekken van den man, die, in de hier aangekondigde verzameling van brieven, onder den naam van Van Dommelen schuilt? Misschien zal men van oordeel zijn dat het bepaald getal der brochures in den brief gemeld, een gereed middel is om mij daarbij op den weg te helpen. Maar ik zou waarlijk haast gelooven - schoon ik er geene statistiek van heb gemaakt - dat het onder de voorstanders der alleen heilaanbrengende rigting lang niet zeldzaam is op dertien en meer brochures, aan het heil van Indië gewijd, te kunnen bogen. Wanneer wij acht slaan op den stortvloed van vlugschriften over de koloniale belangen, die dagelijks schier over ons wordt uitgegoten, dan worden wij gedwongen tot de erkentenis, dat de zelfopofferende werkzaamheid dier mannen geene grenzen heeft. En wij moeten dit op te hooger prijs stellen, daar zich voor de alleen heilaanbrengende leer ongelukkigerwijze slechts weinige en zwakke argumenten laten bijbrengen. Op dit punt is het voordeel ontegenzeggelijk aan de zijde van hunne tegenpartij, de sloopers. Maar des te meer moeten wij den rusteloozen ijver bewonderen, die hen door gedurige herhaling doet vergoeden, wat aan de kracht hunner slagen ontbreekt, en ongetwijfeld de goede zaak toch eenmaal zal doen zegepralen, naar het beginsel

> ‘Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo.’

Er is nog eene andere zwarigheid, die het opsporen van den waren schrijver der dertien bedoelde brochures belemmert. Het is de sterke familietrek, die aan al de schriften, uit de school der welgezinden voorkomende, eigen is. Dit is vermoedelijk wel weder grootendeels aan die ongelukkige schraalheid hunner argumenten te wijten: de geringe voorraad moet voor vele schrijvers en tal van geschriften dienen; is het dan te verwonderen dat ons in alle nagenoeg dezelfde geregten worden opgedischt? Het kan niet ontkend worden, dat de quintessence van die talrijke schriften in weinige woorden kan worden zamengevat, ja, eigenlijk in de boven aange-

haalde woorden van den brief van Van Dommelen zoo volledig vervat is, dat een voor de regtzinnige leer vatbaar gemoed aan de lezing dier weinige regelen genoeg heeft, en de overige verbiage gevoegelijk kan overlaten voor de bekeering van hen die, gelijk de Goden der Heidenen, noodig hebben dat hun het hoofd door de veelheid der woorden worde warm gemaakt eer zij het oor leenen. Daar vele brochures anonym of onder verdichte namen verschijnen, ja men soms - zoo gelijken zij op elkander - misschien vermoeden mag dat de namen van meerdere personen aan voortbrengselen van ééne en dezelfde pen worden geleend, zal men kunnen nagaan dat het inderdaad eene wanhopige poging zou zijn, de dertien papieren kindertjes van een onbekenden vader onder die menigte van weezen en bastaarden te willen opsporen.

Maar daar ik nu toch bezig ben met het verstoren van illusiën, wil ik nog een stap verder gaan en er voor uitkomen, dat ik zeer ernstigen twijfel koester omtrent de waarheid van hetgeen de Heer Pruys van der Hoeven ons berigt in de woorden: ‘Deze verzameling is volgens zijne mededeeling niet verdicht.’ Ik zeg dit niet op grond van de ongeloofwaardigheid der *dertien* brochures, waarin ik wezenlijk niets onwaarschijnlijks vind. Ik zeg het ook niet omdat ik zou meenen dat de stijl, de toon, de inhoud der brieven een gemeenschappelijk vaderschap verraden. Ik ben mij bewust dat ik, met hetgeen ik ga zeggen, den Heer Pruys van der Hoeven een zeer sterk kompliment maak; en toch aarzel ik niet er mede voor den dag te komen. Ofschoon ik hemzelven voor den schrijver van al de brieven in deze verzameling houd, hij heeft de rollen der verschillende schrijvers, die hij beurtelings sprekende invoert, met zooveel bekwaamheid op zich genomen, de karakters, zoo als men zegt, zoo goed volgehouden, dat er niets onwaarschijnlijks in zijne fictie is. Alleen zou men mogen vragen of het waarschijnlijk is dat toevallig zaamgebragte brieven van verschillende personen zulk een goed afgerond en wel sluitend geheel zouden vormen? Voor 't overige is des schrijvers verhaal van de wijze waarop hem deze brieven in handen zijn gekomen, nog iets onwaarschijnlijker dan dat aangaande het handschrift van Sanchoniathon in een klooster in Portugal gevonden, en zal, meen ik, iedere met scherpen reuk begiftigde neus literarische fictie ruiken in de volgende wending: ‘Op welke wijze mijn waardige vriend deze verzameling bijeenbragt, doet weinig af.’

En nu ik alle illusies heb vernietigd, zoowel die welke de schrijver zijnen lezers met zooveel talent heeft bereid, als die waardoor ik poogde hem na te volgen en voorbij te streven, - met wat jammerlijken uitslag is reeds gebleken! - schijnt het mij ook raadzaam den toon van ironie te laten varen, tot dusverre in deze bladzijden aangeslagen. Het mogt mij anders eens weder vergaan als tijdens mijne aankondiging van den Max Havelaar in dit tijdschrift, waarin ik verneem dat sommige lezers mijne hulde, ten slotte aan de beginselen van Droogstoppel gebragt, voor goede munt opgenomen en als de ware uitdrukking mijner gevoelens beschouwd hebben.

‘Stale and improfitable’ (Shakespere verbindt er nog een derde adjectief mede, dat zeker even goed zou te pas komen, maar mij ongelukkigerwijze op dit oogenblik niet wil invallen) is inderdaad de lectuur van het meerendeel van wat over onze koloniën ‘zoo druk wordt gedrukt en geschreven,’ waaraan ‘peper en zout’ maar al te zeer schijnen te ontbreken. Ik ben te zeer vreemdeling in de pathologie, om te bepalen of ook eene krankheid, die zich in het schrijven van brochures zonder geest of stijl openbaart, op de eene of andere geheimzinnige wijze in verband kan staan met de leverziekte of eenige andere der gewone kwalen, die veeltijds de plaag uitmaken van hen, die een deel huns levens tusschen de keerkringen hebben doorgebragt. Zeker is het echter dat zij, die door studievak of roeping verpligt zijn notitie te nemen van wat over Indië - en niet uitsluitend in het kamp der behoudsmannen - in het licht komt, bij gebrek van afwisselende en behoorlijk gekruide spijs, maar al te zeer gevaar loopen door tegenzin en walging overvallen te worden. Het is dus eene ware verkwikking door eene brochure verrast te worden, die van zooveel geest en talent getuigt als het werkje van den Heer Pruys van der Hoeven.

Ik zal volstrekt niet beweren dat het nergens stof tot aanmerkingen geeft. Indien ik lust had er te maken, zou ik beginnen met den titel, die mij niet zeer gepast schijnt. ‘Een woord over Sumatra’ schijnt een brochure van zeer geringen omvang aan te duiden: het boekske dat ik aankondig telt nagenoeg zes vellen druks, en is slechts een eerste gedeelte, uitsluitend over Benkoelen handelende, dat door meer andere over andere deelen van Sumatra staat gevolgd

te worden. Bovendien is er in de verbinding van ‘een woord over Sumatra’ en ‘in brieven’ iets noodeloos gerekts. Waarom niet eenvoudig: ‘Brieven over Sumatra’? Ik zou, voortgaande, eene aanmerking hebben op de voorrede, inzonderheid op die reeds aangehaalde woorden: ‘Deze verzameling is volgens zijne mededeeling niet verdicht.’ Toegegeven zelfs de mogelijkheid dat eenige werkelijke brieven den schrijver een deel der stof voor zijne gefingeerde correspondentie geleverd hebben, dan is toch nog in den aanleg en de strekking van het geheel de verdichting te tastbaar, dan dat wij zouden kunnen nalaten een weinig wrevelig te worden over de mislukte poging van den Heer van der Hoeven om ons beet te nemen. Maar indien ik op deze wijze voortging mijne kleine grieven op te sommen, zou de schrijver volle regt hebben op zijne beurt aanmerking te maken over het door mij gemaakte misbruik van de, als rhetorische figuur althans, versleten ‘protestatio actui contraria.’

Laat ons liever trachten eenig denkbeeld te geven van den inhoud van dit boekje en van de vele nuttige wenken die er in voorkomen.

Willem Huegel heeft aan de Akademie te Delft gestudeerd, aldaar het radikaal van ambtenaar tweede klasse verworven, is bij zijne komst te Batavia met een inkomen van ƒ 200 's maands aan de secretarie geplaatst, en vraagt, daar hij in het bureauleven geen behagen schept en het uitzigt om op Java bij de kultures geplaatst te worden, zeer beneveld is, na verloop van negen maanden, het wachten moede, om naar Sumatra te worden overgeplaatst. Aan dit verzoek wordt dadelijk voldaan: hij wordt, met eene traktementsverhooging van ƒ 25 's maands, ter beschikking van den adsistent-resident van Benkoelen gesteld, en vertrekt naar zijne bestemming aan boord van de stoomboot Ambon, in gezelschap van twee andere ambtenaren ter beschikking. De een is klerk geweest aan de rekenkamer, de ander wachtmeester bij de huzaren: beiden hebben een traktement van ƒ 150 's maands nominaal, dat intusschen, door kortingen van verschillenden aard, in werkelijkheid tot ƒ 133.50 wordt herleid. Daar deze ambtenaren, om van Batavia te kunnen vertrekken, een voorschot van drie maanden hebben noodig gehad, moeten zij gedurende de eerstvolgende negen maanden met een inkomen van ± ƒ 83.50 rondscharrelen. Ik laat hier een eerste uittreksel volgen, waarin de Heer Pruys van der Hoeven, in den persoon van Willem Huegel, eenige opmerkingen maakt over de geringe trakte-

menten der ambtenaren, vooral in mindere rangen, die mij voorkomen der behartiging zeer waardig te zijn.

‘Ik heb door bijna iedereen gedurende mijn verblijf te Batavia hooren klagen over de geringe traktementen van ambtenaren, en ik geloof met reden.

Men wordt in Indië geen ambtenaar voor de eer, of om wat omhanden te hebben, of eene zekere maatschappelijke positie in te nemen.

Een Hollander die eenig geld heeft, mag naar Indië gaan om meer geld te maken, hij gaat er zeker niet heen om daar zijn revenu te verteren.

Verreweg het meerendeel, ik zou haast zeggen alle beginnende ambtenaren moeten uitsluitend van hun traktement leven, 't geen meestal onmogelijk is, daar het traktement vooral in de mindere rangen onvoldoende is. Ze kunnen natuurlijk niet in de kampong wonen of van de warong eten, ze moeten fatsoenlijk leven en dus beeren maken, en daardoor veelal gedurende hun geheelen diensttijd worstelen met finantiële moeijelijkheden.

In Indië heeft het bestuur meer dan elders knappe en flinke lieden noodig, die veel en goed werk kunnen leveren, die voor de veelal moeijelijke taak die hun wordt opgedragen, berekend zijn; die de zware verantwoording die dikwijls op hen rust, kunnen torschen; aan wie men zonder vrees het beheer van aanzienlijke sommen of kostbare produkten kan opdragen; aan wie men de teederste belangen kan toevertrouwen; die met waardigheid de regering vertegenwoordigen kunnen. Zulke ambtenaren krijgt men niet voor een koopje; daar marchandeert men niet meê.

Het komt er op aan dat de leiding en de uitvoering aan geschikte personen wordt toevertrouwd; dat het Gouvernement goed en eerlijk gediend wordt. 't Is niet genoeg dat men tegen zekere voorwaarden altijd de noodige kwantiteit ambtenaren kan krijgen; de kwaliteit moet goed zijn.

Om daarvan zeker te zijn, moeten de voorwaarden gunstiger wezen en betere waarborgen opleveren. Iedere bezuiniging is hier verlies en maakt dat men zich moet behelpen met een tal van krukken, knoeijers en gelukzoekers, en dat vele knappe ambtenaren de dienst verlaten.’

Het is niet zonder opzet dat ik deze plaats uit den eersten brief

van Huegel aan den Heer Crofton te 's Gravenhage, die de gansche verzameling opent, heb afgeschreven. Die plaats drukt de hoofdgedachte van den schrijver uit: zij is de ouverture waarin de voornaamste motieven der geheele opera zijn zamengevat, de tekst waarop de kommentaar door al de volgende brieven geleverd wordt. Welk een zegen bekwame, welgezinde, beschaafde, verstandige ambtenaren voor Indië zijn; hoe inzonderheid de buitenbezittingen, voor welker ontwikkeling zoo oneindig veel te doen is, en waar van de persoonlijke gaven en inzigten der weinige, meer geïsoleerde, en tot veel zelfstandiger rol geroepen ambtenaars zoo oneindig veel afhangt, aan zulke mannen behoefte hebben; en welk een vloek het daarentegen voor het land en zijne bevolking is, te zuchten onder de zware hand van gelukzoekers zonder opvoeding, zonder karakter, zonder hart, wien de echte humaniteit geen tegengif heeft gereikt voor de antipathie en minachting waarmede de ruwe Europeaan gewoonlijk de inlanders beschouwt, ziedaar eenige der leidende gedachten van het geheele werkje, die zich ook resumeren in het door den schrijver gekozen motto: ‘men are wanted for this business.’

De eerste brief van Huegel, aan boord aangevangen, wordt te Benkoelen voltooid, en beschrijft dus in zijn tweede gedeelte de bijzonderheden der aankomst. De ontberingen en gevaren zelfs, waaraan de reiziger bij zijne aankomst te Benkoelen is blootgesteld, worden er zeer levendig in geschilderd, en de schrijver neemt daaruit aanleiding om de zorg voor eene veilige ankerplaats, die hij voor Benkoelen als eene quaestie van ‘to be or not to be’ beschouwt, aan de bevoegde autoriteiten aan te bevelen. Tijdens het bestuur der Engelschen was er een zeehoofd uitgebouwd, waardoor de reede gedekt was. Dit hoofd is door de zeebeving van 14 November 1833 vernield, en sedert niet weder hersteld. De reede is thans zeer gevaarlijk, waarom men aan land gaat in de Poeloebaai, op ruim drie uren gaans van de stad, en op eene plaats waar noch logies, noch ververschingen, noch behoorlijke vervoermiddelen te bekomen zijn, terwijl de weg naar Benkoelen tal van bezwaren oplevert, zooals men zich in de negentiende eeuw en in een gewest dat onder de heerschappij eener beschaafde natie staat, naauwelijks kan voorstellen. Huegel blijft voorloopig in de hoofdstad, en wordt aan het bureau geplaatst om er zich op de hoogte te stellen van zijn toekomstigen werkkring; hij vindt huisvesting bij den eersten kom-

mies, die hem met Indische gastvrijheid eene kamer in zijne woning afstaat.

De tweede brief is van Radja Amas, schrijver op het kantoor te Benkoelen, aan zijn vriend Radja Boengsoe, schrijver te Manah. Het was een zeer gelukkig denkbeeld van den Heer van der Hoeven, ook eenige brieven van inlanders met de overige te mengen, en hen daarin verslag te doen geven van den indruk door de personen en de handelingen der ten tooneele gevoerde ambtenaren op hen gemaakt. In deze korte briefjes is de gewone stijl en toon van de brieven der inlanders zeer goed nagebootst, en dat zij, aan elkander schrijvende, hun oordeel over hunne Europesche superieuren niet verzwijgen, mag wel als zeker worden aangenomen. Radja Amas erkent in Willem Huegel een man van goedig voorkomen en beschaafde manieren, maar noch de onnoozelheid van den gewezen klerk aan de rekenkamer, noch de grofheid en onmatigheid van den gewezen soldaat zijn aan zijne aandacht ontgaan.

De derde brief is weder van Willem Huegel aan den Heer Crofton en beschrijft zijne verdere lotgevallen. Ruim eene maand na zijne aankomst ontvangt hij een besluit van den adsistent-resident, waarbij hem het gezag in de afdeeling Seloemah wordt opgedragen. Daarentegen gaat de controleur van Seloemah naar Manah en de waarnemende gezaghebber van Manah (een klerk van het bureau) naar Kauer, om er het bestuur voorloopig over te nemen van den daar tijdelijk met de waarneming belasten inlander radin Adin, hoofddjaksa van Benkoelen; deze laatste wordt waarnemend gezaghebber van Mokko-Mokko, waar de zaken in den laatsten tijd door een gepensioneerd Engelsch ambtenaar zijn gaande gehouden; de ex-huzaar van Borstel gaat naar Laïs, omdat de posthouder van die plaats, wegens ziekte, verlof naar Nederland heeft aangevraagd; terwijl Wezelman (van de rekenkamer) bestuurder wordt van de Ommelanden, een post die in den laatsten tijd door den havenmeester Turco als een bijbaantje was waargenomen. ‘Het schijnt dat bij iedere nieuwe benoeming het geheele personeel heen en weêr wordt geschoven, voor zoover er personeel is; want door gebrek aan ambtenaren gebeurt het zelden dat in iedere afdeeling een kontroleur of gezaghebber gevonden wordt, zoodat men aan klerken en inlandsche ambtenaren het beheer moet overlaten; ik kan niet gelooven dat dit in het belang van het Gouvernement of van de bevolking

kan zijn.' Ziedaar weder eene gedachte, hier slechts vlugtig aangeduid, maar die in het vervolg dezer correspondentie verder wordt uitgewerkt en in hare juistheid gestaafd.

Het overige van dezen derden brief is hoofdzakelijk gewijd aan eene schets van Benkoelen en aan het verhaal der reis vandaar naar Seloemah en Tallo, op welke laatste plaats onze Huegel zeer gul en hartelijk ontvangen wordt door zijn voorganger den kontroleur Richter, die hem, daartoe door den adsistent-resident gemagtigd, belooft te zullen blijven tot hij goed op de hoogte is. Wij vinden hier menigen wenk over de verwaarloozing der buitenposten, volgens den briefschrijver dus genoemd omdat het posten zijn waar wij, zoo als zij thans worden beheerd, wel buiten zouden kunnen.

In Richter leeren wij nu weldra het ideaal van een Indischen ambtenaar kennen. Dat de inlander evenzeer vatbaar is om achting en liefde te koesteren jegens den ambtenaar, die zich zijn weldoener betoont, als om het Europeesch gezag te haten, waar het zich vertoont in den vorm van dwangarbeid, heerendiensten en nuttelooze kwellingen, heeft de schrijver ons op het hart willen drukken door den nu volgenden brief van Depatie Mangkoeta Alam te Tallo, aan Radja Boengsoe te Manah. De brief geeft te kennen dat Tallo wegens het aanstaand vertrek van Richter naar Manah in rouw is gedompeld. 'Gijlieden,' zoo lezen wij, 'zijt gelukkig en wij benijden u dat geluk, want wij verliezen veel en weten niet hoe dat verlies ooit kan vergoed worden. Wij zijn als kinderen die hun vader verloren hebben, als de kiekens zonder klokhen. Wij kenden allen onzen bestuurder en hadden hem lief, en hij bezat ons vertrouwen, want hij was goed en regtvaardig en overdacht onze belangen nacht en dag. Zijn bestuur was als een frissche koele regentijd. Wij allen genoten rust en welvaart. Zijn vervanger is jong en onbedreven; hij kent onze taal nog zeer weinig en weet onze gebruiken niet. Misschien heeft hij een weêrzin tegen donkerkleurige menschen. Zoovele blanken hebben dat, en zoo weinigen zijn er die ons trachten te begrijpen. Hoevelen zijn er zoo als onze Pertoeanan, die nu heen gaat!'[1].

1 Ofschoon deze brief den Oosterschen stijl meer navolgt dun treft, zou ik in verzoeking zijn hem voor een echt produkt van den Depatie te houden wegens de vele taalfouten die er in voorkomen, indien een Hollandsche brief in eene correspondentie van inlanders onder elkander niet al te onwaarschijnlijk was. Ik zie dus geen kans de peccadillo's: 'een frissche*n* koele*n* regentijd', 'hij *kan* onze taal nog weinig', 'een weêrzin *van*' en 'zoo als onze*n* Pertoeanan', op eene andere rekening te stellen dan die van den Heer v.d. Hoeven. Wat ik meer van dien aard mogt vinden, ga ik in 't vervolg stilzwijgend voorbij.

En dat Richter niet zonder reden zoo geliefd en geëerd wordt, zien wij al aanstonds uit den volgenden brief, waarin hij zelf zijne denkbeelden over vele punten in een schrijven aan zijn vader, den Heer Richter te Haarlem, bloot legt. Ook hier weder klagten over die onnoodige en heillooze menigvuldigheid der overplaatsingen en verwisselingen, over de vervreemding der ambtenaren van hun eigenlijken werkkring, over den verkeerden maatstaf waarnaar zij beoordeeld en bevorderd worden. ‘Mijne ambtgenooten begrepen hun werk als verstandige en bekwame ambtenaren: de hoofdzaak was vooruit te komen; het middel, veel peper te laten planten, veel te schrijven over de fouten van hunne voorgangers en de doeltreffende maatregelen die *zij* zouden nemen om nog meer peper te krijgen; en mijn chef, hij schreef besluiten op zijn bureau, maakte nu en dan eens een deftige inspektie door de pepertuinen, en verlangde verder in de eerste plaats duidelijke en met zijne berekeningen strookende verslagen of andere stukken: zoo weinig mogelijk voorstellen - zooveel mogelijk peper! De maandverslagen moesten zeer uitvoerig zijn en vooral berigten inhouden van menschen, die door tijgers verslonden zijn, van verbrande dorpen, en dan op hoeveel de schade begroot werd. Onschadelijke bouwstoffen voor zijn verslag, die de ongestoorde rust niet stoorden en de schoone bespiegelingen over de toekomst niet in den weg stonden, de peperkultuur niet benadeelden.’ Men ziet het, Max Havelaar is niet de eenige, die met de ‘rustige rust’ den draak steekt.

Ware het niet mijn voornemen, alleen door het bijbrengen van enkele proeven tot de lezing van het werkje van den Heer van der Hoeven op te wekken, ik zou den geheelen brief van Richter moeten afschrijven, uit vrees dat iets voor mijne lezers zou verloren gaan van de kostbare waarheden, die er in vervat zijn. Slechts dit nog en wij gaan verder: ‘Ik was nu juist goed op de hoogte, ik kende mijn afdeeling en mijne plannen - wat zal er van komen? Duizend tegen een dat mijn opvolger mijne zienswijze deelt of zelfs begrijpt, en dat weten de inlanders zeer goed; hoe dikwijls hebben ze mij gevraagd, wanneer ik hen wilde overhalen tot het aanvangen van een

werk of het geleidelijk afschaffen van verkeerde gewoonten: hoe lang denkt ge nog te blijven? En als dan mijn opvolger komt en zich om niets anders bekreunt dan om een geschikt en handig ambtenaar te zijn, die zijn staatsblad van buiten kent en veel peper levert en op de geijkte wijs van beschaving, vooruitgang en bevordering van welvaart spreekt, terwijl hij het volk den voet op den nek zet en het dwingt om hem te dienen, zooals hij dit noodig acht om spoedig een hoogeren rang te bereiken, dan zullen de hoofden weêr list tegenover geweld zetten en zij, die voor de regten van hun volk met vrijmoedigheid opkomen, ze zullen kwaadwillige, gevaarlijke sujetten genoemd worden, die geweerd moeten worden en getuchtigd, en de oude wanorde zal weêr een aanvang nemen. Wat nood dat de inlanders elkaâr bestelen en vermoorden, en men dwang moet bezigen om er order onder te houden? Dat luije, onhandelbare volk is immers niet anders te regeren? 't Is dwaasheid het volk te willen veranderen en den toestand te verbeteren. Ieder heeft te veel haast om er boven op te komen: de kontroleur 3de klasse moet 2de en 1ste klasse worden; de adsistent-resident jaagt naar eene residents-betrekking; en bovendien, men zou voor anderen de kastanjes uit het vuur halen - wie zou zoo gek willen zijn? Op gevaar af bovendien met zijn chef onaangenaamheden te krijgen als hij een andere zienswijze is toegedaan!'

Op dezen brief, die ons den Indischen ambtenaar schildert zoo als hij behoort te zijn om den inlander tot zegen te wezen en de buitenbezittingen in het vervolg tot onschatbare provinciën van Nederland te verheffen, laat nu de Heer van der Hoeven, in een brief van den ex-huzaar van den Borstel aan den Heer van der Nagel te Arnhem, een tafereel volgen - zoo wij hopen toch een weinig gechargeerd - van de denk- en handelwijze van een niet gering gedeelte der mannen aan wie de toekomst van Insulinde is toevertrouwd: 'Ge hebt gemerkt dat ik hier alleen zit onder die blaauwe nikkers. Dat is niet alles, zult ge zeggen; neen, Jan! maar het is toch zulk een kwaad leventje niet. Ziet ge, men is hier om zoo te zeggen heer en meester. Mijn voorganger, een stuk van een koekebakker, heeft den boêl zoo wat verwaarloosd en de kerels veel te gek gemaakt; hij liet alles aan zijn schrijver over. Wat mij betreft, ik ben niet van plan om een loopje met mij te laten nemen. Men moet vooral in het begin zijn gezag goed laten gelden en too-

nen dat de kompanie (zoo noemen ze hier het Gouvernement) baas is; anders raken we de Oost kwijt, zoo als de militaire kommandant te Benkoelen ook onlangs zeide, en de man heeft perfekt gelijk. Er zijn tegenwoordig veel te veel zemelaars, die alles bederven, en het volkje hier heeft er nooit goed van langs gehad en dat moest eigenlijk maar eens om er wat ontzag in te brengen; enfin, ik zal dat varken wel wasschen; als ze niet willen zoo als *ik* wil, dan zal ik ze wel leeren. Ik ben al dadelijk begonnen met een paal voor mijn deur te zetten, en heb hun in de eerste vergadering verteld, dat wie niet op woû passen, dáár zijn voorland zag. Er waren eenige hoofden, die begonnen te kletsen, dat dit geen adat was; ik heb hen dadelijk maar eens voor een paar dagen in de doos gestopt: dat maakte een goeden indruk, en toen vertelde ik aan die andere snuiters, dat ik alleen kende de adat van de kompanie en ook van geen andere hooren wilde,' enz. De geestigheid van onzen huzaar is niet van de fijnste, maar de schrijver heeft den toon van dat slag van lieden goed gevat, en elke gelukte navolging geeft een eigenaardig kunstgenot, zoolang de inhoud niet te ergerlijk wordt om het gevoel der harmonie tusschen voorstelling en werkelijkheid vrij spel te laten. Intusschen is dit bij onzen auteur geen hoofdzaak: het is hem om het *prodesse* niet om het *delectare* te doen; zijn geschrift is een 'tendenz-schrift', geen kunstwerk, dat alleen een aesthetisch doel nastreeft. Hij wil ons doen gevoelen hoe de ambtenaar zijn moet, die werkelijk zorgen zal dat Nederland in de buitenbezittingen zijne schoone roeping vervult. Het zou onbillijk zijn voor de waarde van zulk een geschrift alleen een aesthetischen maatstaf te bezigen. Toch komt het mij voor, dat dit boekje schier overal den toets der aesthetische kritiek kan doorstaan, tenzij men het in het geheel een vergrijp aan de kunst achte haar eene - ja, in zeker opzigt ondergeschikte, maar toch hooge en edele rol, die van dienstbaarheid aan de hoogste belangen der beschaving en der menschheid toe te wijzen.

Ook hier weder volgt op de schets van Van den Borstel's inzigten en handelingen, een inlandsche brief, die ons doet zien hoe het gedrag van zulke ambtenaren de bevolking van ons vervreemdt. Maar het wordt tijd dat wij tot Willem Huegel terugkeeren, wiens nu volgend zeer uitvoerig schrijven aan den Heer Crofton hem ons als een trouwen leerling van Richter, een belijder van hetzelfde

credo doet kennen. Richter is veertien dagen bij hem gebleven en heeft hem op een reisje in de binnenlanden zijner afdeeling vergezeld: van hem heeft hij in die dagen geleerd, wat een ambtenaar hier wezen moet, en nu koestert hij den ernstigen wensch hem na te streven en gelijk te worden. In de binnenlanden zelve hebben ze afscheid genomen, Richter om naar Manah terug te gaan, Huegel om de inspectiereis door zijne afdeeling voort te zetten en eerst na die geheel te hebben doorreisd, naar Tallo terug te keeren. Zijn brief, na zijne terugkomst geschreven, geeft ons een levendig tafereel van zijne geheele afdeeling en hare bevolking, beginnende met zijne eigene woning en de ontberingen en moeijelijkheden die aan het leven van een kontroleur in de binnenlanden, met ƒ 225 traktement in de maand, verbonden zijn, en eindigende met eenige opmerkingen over den voornamen hinderpaal voor de ontwikkeling van het binnenland: ‘het gemis van verdeeling van den arbeid.’ Ziehier nogmaals eene kleine proeve, de voorlaatste, die wij onzen lezers zullen aanbieden:

‘Gij kunt wel begrijpen dat dit de hoofdzaak is waarom het land niet vooruitgaat. Zelfs gesteld dat het waar was, wat in alle (?) boeken over Indië gedrukt staat en hetgeen zoo velen die in Indië zijn geweest, meenen te kunnen nazeggen, dat de inlander lui en vadzig is; dan zou bij meerder vlijt, die natuurlijk het gevolg zou moeten zijn van meerder behoefte, de maatschappelijke toestand toch niet veranderen, zoo lang ieder individu zelf consumeert wat hij voortbrengt, en er geen of bijna geen wisseling van diensten, plaats heeft. De gedwongen kultuur, waarbij ieder die geen hoofd is, peperplanter moet zijn; de heerendiensten *en bloc* en zoo vele andere instellingen van ons bestuur, strekken er niet toe, om in dien toestand verandering te brengen. Dat men goed vindt dit systeem te handhaven wil ik nu daarlaten, maar dat men het dan den inlander wijt dat het land niet vooruitgaat, pleit niet voor veel doorzigt. Er is een tijd geweest dat ik met het groote publiek meêpraatte, omdat ik de zaken evenmin kende als dat publiek; maar sedert ik meer van nabij en onbevooroordeeld alles kan nagaan, en vooral sinds ik met Richter heb kennis gemaakt, die mij op weg heeft gebragt om alles van het ware standpunt te beschouwen, ben ik tot geheel andere gedachten gekomen en is 't mij duidelijk geworden dat de meeste beoordeelingen van inlanders en de Indische toestanden scheef

en verward zijn. Er zijn lieden die in hun hoogmoed hebben vastgesteld dat de mensch van den aap afstamt, opdat zij zich dan tot een zooveel veredelder apensoort zouden kunnen rekenen, dan de meer donker gekleurde Oosterling. Ze hebben dezen willekeurig, na een bevooroordeelde en vlugtige beschouwing, gaven en eigenschappen ontzegd, die ze zelf alleen meenen te bezitten. - Dat zijn blankofficiers redeneringen. Een insekt wordt onder het mikroskoop gezet en behoorlijk wetenschappelijk bestudeerd vóórdat men het beschrijft, maar wanneer men in een vreemd land komt, onder een volk waarvan men ter naauwernood de taal kan spreken, waarvan men de zeden en gewoonten niet heeft bestudeerd, dan zegt men, wanneer de jongen dien men brutaliseerde, zijn ontslag vraagt, of een koeli dien men slecht betaalt, het goed niet spoedig genoeg bezorgt: dat volk is lui en onverschillig, de inlanders zijn maar iets meer dan apen. Alleen men vergeet in zijne verwaandheid dat men zelf de domme aap wel wezen kon.'

Mijn laatste uittreksel is uit denzelfden brief, aan het einde, waar de werkkring van den kontroleur wordt geschetst. De schrijver stipt eerst de verschillende punten zijner instructie aan, en laat dan deze woorden volgen:

'Maar behalve dit alles is hij geroepen de belangen te behartigen van het hem toevertrouwde volk, te waken voor de rust, het volk te beschermen tegen onregt en geweld, te zorgen dat het prestige van ons bestuur behouden blijft, niet door de rottan of met uiterlijke vertooning, maar door vertrouwen in te boezemen, door billijk te zijn en goed, energiek en zachtmoedig, regtvaardig en welwillend. Liefde voor zijn moeitevolle taak toch moet de magt zijn die hem steunt.

Dit staat wel niet in zijn instructie, maar 't zal er wel bij bedoeld zijn; alleen de taak is omschreven, en de wijze van uitvoering geheel voor zijne rekening gelaten.'

Ik heb deze plaatsen aangehaald minder nog om het talent van den schrijver dan om den geest van zijn boekje te doen kennen, en daarvoor zullen zij toereikend wezen. Mijn doel was tot de lezing uit te lokken, niet die overbodig te maken. Daarom ook kan ik kort zijn over het overige. Onmiddellijk op den zoo even geanalyseerden brief volgt een andere van Huegel, waarin hij zijne beschouwing van land en volk voortzet. Dan volgt een correspon-

dentie van Wezelman met zijn oom Pappelaar te Benkoelen. Wezelman heeft niet de onbeschofte ruwheid van Van den Borstel, maar is de type der bekrompenheid van den onopgevoeden Europeaan, te traag om te onderzoeken, te bevooroordeeld om helder te zien, te dom om te begrijpen dat de inlander moet gemeten worden met den maatstaf van zijn eigen toestand en hulpmiddelen. Zelfs zijn onnoozele oom, die zich verbeeldt dat een ambtenaar in de Ommelanden van Benkoelen te Makassar een kopje thee kan gaan drinken, heeft toch opgemerkt dat een Nederlandsche boer in neiging tot bijgeloof en weêrzin om zich voor onevenredig loon af te sloven, voor dien van Sumatra niet onderdoet.

Op een briefje van Depatie Mangkoeta Alam, waarin hij zoowel den goeden indruk schetst door het bestuur van Huegel te weeg gebragt, als de algemeene ontevredenheid door de geweldenarij van Van den Borstel en de onkunde van Wezelman in Lais en de Ommelanden verwekt, volgt een zeer belangrijk en uitvoerig schrijven van Richter aan Huegel. Wij vinden hier eene verklaring van sommige inlandsche gebruiken die van grondige studie en helder inzigt getuigt, en die bewijst hoe gevaarlijk en onbillijk vaak het roekeloos ingrijpen van Europesche ambtenaren is tot het wijzigen en ter zijde stellen van gewoonten en inrigtingen, die in den maatschappelijken toestand der inlanders gegrond zijn. Aan het slot worden eenige voorstellen gedaan om door gezamenlijke maatregelen de speelzucht der inlanders zooveel mogelijk tegen te gaan. Doch zelfs in de pogingen om het verkeerde te bestrijden, wordt hier eene wijze gematigdheid aanbevolen, daar ijver zonder verstand het doel gewoonlijk voorbijschiet.

De nu volgende brief van Huegel aan den Heer Crofton, die voornamelijk over de Passoemah-landen en hare bevolking handelt, verspreidt veel licht zoowel over de natuurlijke vatbaarheid der inlanders, als over den aard der moeijelijkheden waarmede een kontroleur bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra vaak te worstelen heeft. Er is een verbazende afstand tusschen den gedweeën Javaan, die met de roede en plak kan geregeerd worden, en den fieren bergbewoner van de Passoemah-distrikten, wiens voorouders echter uit Java stamden. Zoo gemakkelijk de eerste te leiden is, zoo moeijelijk is het zich tegenover den ander te doen gelden, die zich alleen voor het regt van den sterkste en voor de intellectuële

meerderheid van den beschaafden blanke buigt. Toch zeggen wij het den schrijver volmondig na: ‘Onkunde of hebzucht alleen kan een Hollander terughouden van den wensch, dat door krachtige middelen en het wegruimen van hinderpalen aan de Javanen de gelegenheid gegeven worde, om uit hunne doffe, drukkende sluimering te ontwaken.’ Hoe gemakkelijk die onverschilligheid ook zijn moge voor hen aan wie de handhaving van het Europeesch gezag is opgedragen, zij is eene scherpe veroordeeling van de heerschappij die Nederland twee eeuwen lang over Java heeft geoefend.

Het is den Heer van der Hoeven in zijn geheele werkje om waarheid te doen; hij blijft haar ook getrouw in de wending die hij aan het slot daarvan heeft gegeven. De beginselen waardoor een Richter en Huegel bestuurd worden, mogen reeds onder de Indische ambtenaren eenige meer of min verklaarde voorstanders vinden, zij mogen dagelijks dieper doordringen, ja de heerschappij over de toekomst moge hun verzekerd zijn; toch maken zij op dit oogenblik den heerschenden geest der Indische ambtenaren niet uit, en zal vermoedelijk nog eene lange worsteling aan hunne eindelijke zegepraal voorafgaan. In het werkje van den Heer van der Hoeven komen zij welhaast in collisie met den ouden zuurdeesem, vertegenwoordigd door den adsistent-resident, vroeger havenmeester, Turco. Willem Huegel staat hier tegenover Turco bijna als Max Havelaar tegenover Slijmering. Er is in den toestand zooveel overeenkomst, dat minstens aan onwillekeurige reminiscentie moet gedacht worden. Doch de navolging heeft niet de ‘grelle Farbe’ van het origineel. Huegel, met een hart dat niet minder warm voor den inlander klopt, is minder doldriftig dan Havelaar. De gevolgen der miskenning van zijn superieur lossen zich op in eene ernstige ziekte, hem door zorg en verdriet op den hals gehaald, maar waarvan hij weldra herstelt, om zijne schoone taak met vernieuwden ijver te hervatten, nadat Turco door een man van anderen stempel, door Van Helder, een kundig en edeldenkend man en geestverwant van Richter, was opgevolgd. Een brief van Huegel aan den Heer Crofton, waarin hij hem van de onaangenaamheden met Turco, van zijne ziekte en herstelling verslag doet, wordt gevolgd door een tweeden brief van Richter aan zijn vader, waarin hij dezen met de plannen van den nieuwen adsistent-resident bekend maakt. De gehate peperkultuur zal afgeschaft en door de teelt van paggerkoffij vervangen worden, eene regeling voor den afkoop der heerendiensten

zal in werking komen, Benkoelen zal eene haven krijgen, de gemeenschap met de binnenlanden zal verbeterd worden, de ontginning der steenkolen in de Ommelanden zal worden voorbereid, de rijstbouw zal door nieuwe waterleidingen bevorderd worden, partikulieren, die geneigd zijn ondernemingen van landbouw te beproeven, zullen naar de residentie worden gelokt, voor de verbetering en uitbreiding van het onderwijs worden groote plannen op touw gezet. De gouden eeuw zal voor Benkoelen aanbreken, wanneer het Gouvernement slechts de pogingen van den adsistent-resident wil schragen, wanneer slechts de ambtenaren te vinden zijn, die zich de ontberingen van het leven op een buitenpost willen getroosten voor het genot om in veelomvattenden werkkring voor de bereiking van een groot doel te arbeiden.

Helaas! het was een schoone droom, waarvan de verwezenlijking eerst van eene nog verwijderde toekomst te wachten is. De gedurige verandering van personeel, die in Indië alle bestendigheid aan het nastreven van het goede ontneemt, heeft ook hier ten gevolge dat alles wat was opgerigt, weêr wordt omgeworpen, en verwaarloozing en verdrukking de plaats innemen van ijverige en verstandige pogingen om het welzijn der bevolking te bevorderen. Van Helder wordt als resident naar Palembang verplaatst en door Richter als zijn adsistent-resident derwaarts gevolgd. Spaakhouwer, de waardige vriend van Van Dommelen, aanvaardt het bestuur over Benkoelen, Wezelman en van den Borstel krijgen weder vrij spel, en Huegel, ontmoedigd en afgemat, wendt ernstige pogingen aan om ook zelf naar Palembang verplaatst te worden, in het niet zeer streelend vooruitzigt dat van het werk door hem in Benkoelen verrigt, weinig of niets zal overblijven.

Zoo eindigt het werkje van den Heer van der Hoeven. De schildering is maar al te waar; het tragiesch einde van zoo, schoone verwachtingen, zoo edele krachtsinspanning is aan de werkelijkheid ontleend. Heeft dan de schrijver geen woord van troost voor ons over? Ongetwijfeld: gij vindt het in zijne voorrede; het luidt: ‘geloof in de toekomst.’

‘Geloof in de toekomst,’ hoe moet het niet verlevendigd worden door de overwinningen, dle de liberale en humanitaire beginselen sedert 1848 op het koloniaal gebied hebben bevochten en dagelijks voortgaan te bevechten, bij de voornemens door regering en verte-

genwoordiging nog onlangs bij de beraadslagingen over de regeling van het onderwijs in Indische taal- land- en volkenkunde geopenbaard om het prestige van het Europeesch gezag meer en meer vooral daarin te zoeken, dat de inlander den Europeschen ambtenaar om zijne intellectuele meerderheid leert vereeren en om zijne verstandige welwillendheid leert liefhebben. Wij begroeten in den Heer Pruys van der Hoeven met innig welgevallen een medestrijder en bondgenoot voor eene zaak, die ons sedert twintig jaren heilig was. Noch hij, wij zijn er van overtuigd, noch wij zelven, zullen in dien goeden strijd vertragen; want voorzeker de toekomst behoort ons. Tandem bona causa triumphat!

P.J. VETH.

De vlugtenden.

(Naar Percy Bysshe Shelley.)

I.

De golvenjagt schettert,
De hagelbui klettert,
De bliksem vlamt over
Het sidd'rende loover -
‘Ga meê!’

Het ziedt in de kolken,
Het dreunt in de wolken,
De bosschen verzinken,
De klokken rinkinken -
‘Hoor mijn beê!’

Vergramde of vervaarde
Ziet zee en ziet aarde
Wat ademt, in holen,
Het noodweêr ontscholen -
‘Met mij naar de reê!’

II.

‘Ons bootjen moog' trillen,
De varensgast rillen;
Wie durft ons te volgen
Op zee zoo verbolgen?
'k Wed geen!’

‘Steek af!’ antwoordt blijde
Die bloost aan zijn zijde; -
Maar doodsboden klaat'ren
Door 't schuim van de waat'ren
Om hen heen.

De wachtvuren gloren
Van d'eilandrotstoren,
En kogels omgieren
Het zeil in zijn zwieren:
't Geschut speelt beneên!

III.

‘Gij ziet het, en zucht niet!
Gij hoort het, en ducht niet!
Wat zou ons vervaren
In 't harte der baren
Zaam vrij?’

Één mantel geriefde
De aanschouwlijke liefde,
Die koosde en die kweelde:
Één polsslag, één weelde
Hij en zij!

Terwijl om hen henen,
Verschenen, verdwenen,
De berghooge golven
Een slingerpad dolven
In eindloos geglij.

IV.

Van schaamt zich verschuilend,
Waar 't poorterswijf, huilend,

Den hof vult met kermen,
Staat hij aan wiens armen
Ze ontkwam!

Maar ginds, waar die toren
Door 't zwerk schijnt te boren,
Wie krijscht daar om weëen
Uit wolken en zeëen,
Vuur en vlam?

Och, dwangzieke vader!
Wat hoopt gij te gader
Al vloeks op het beste,
Op 't liefst dat u restte,
De roos van uw stam!

W.D - s.

Bibliographisch album.

De Bijbelvriend. Nieuw en Oud ter verklaring van den inhoud en den geest des bijbels. Onder redactie van Dr. A.L. Poelman en Joh. Hooikaas Herderschee. 1859-1863. *Nijmegen, bij H.C.A. Thieme*.

Een zeer bijzondere roeping heeft dit tijdschrift onder de ontelbaar vele, die aan de stichting der gemeente zijn gewijd. De namen der redacteurs, zoowel als die der vaste medewerkers op het titelblad vermeld, toonen ieder, wien de kerkelijke toestand onzer dagen niet geheel vreemd is, van welke beginselen het uitgaat. Het is een tijdschrift van Moderne Theologen. Zij die het supranaturalisme zijn afgestorven en ‘de hartstogt der werkelijkheid’ in zich gevoelen, vereenigen zich hier om zielespijs aan de gemeente voor te zetten. Een uitnemend werk! Op wetenschappelijk gebied heeft de Moderne rigting haar regt van bestaan voldoende gehandhaafd. Haar bestrijders gevoelen, dat zij hun koker met scherpe pijlen moeten vullen, want het is geen ligtgewapende tegen wien zij zich aangorden. Maar waar het de stichting der gemeente geldt, meent de supranaturalist zeer veel boven den moderne vooruit te hebben. Met achterdocht slaat hij het werk van den laatste gade. Hij durft te verkondigen, dat de aanhanger der nieuwere rigting wel kan afbreken, maar niet kan opbouwen. Hij koestert in stilte de hoop, dat die Moderne Theologie, zoo geducht in den wetenschappelijken strijd, haar onvermogen zal toonen, als zij den leerstoel met den kansel, de gehoorzaal met de woningen der gemeenteleden verwisselt.

Tegenover zulke meeningen baat de verklaring der modernen, dat zij wél kunnen stichten, wél in de gemeente zich op hun plaats gevoelen, weinig. Die verklaring wordt - en teregt - voor kennisgeving aangenomen, totdat daden haar juistheid hebben bewezen. De redacteurs van ons tijdschrift hebben begrepen, dat het beste middel om zulke beschuldigingen te weêrleggen, is - de gemeente op te bouwen. Daden overtuigen, waar woorden het niet vermogen. Is het hun gelukt het godsdienstig leven van het beschaafde deel der gemeente te zuiveren en te versterken, zonder aan hunne beginselen ontrouw te worden, zij hebben der moderne rigting een niet geringe dienst bewezen.

Maar niet in dit opzigt alleen noem ik hun onderneming uitnemend nuttig. Vooral ook met het oog op de gemeente zelve. Een deel van haar, en niet het minst ontwikkelde, zoo al niet het grootste, heeft de vatbaarheid verloren om van de gewone stichtelijke lectuur te genieten. De kinderen dezer eeuw zijn tot de pijnlijke ontdekking gekomen, dat hunne kennis der geestelijke waarheden uiterst klein is - wat zullen zij zich verkwikken aan betoogen, waarin als bewezen wordt aangenomen, hetgeen in hun oognaauwelijks bewijsbaar is? Hun hart ontsluit zich niet voor die predikers, die alles schijnen te weten, en daardoor verraden de twijfelingen hunner hoorders niet te verstaan. Zij gevoelen de veelomvattende eischen, door het leven in de maatschappij hun opgelegd, en de taal die statig boven hunne hoofden zweeft, treft hen niet. Hen stichten kan slechts hij, die toont het gewigt dier eischen te kennen. En aan stichting hebben zij behoefte. Hun gemoedsleven eischt versterking. Een tijd lang misschien verkeeren zij in den waan dat de nieuwere begrippen volle bevrediging zullen geven; eindelijk komen zij tot de ontdekking, dat de mensch niet bij begrippen alléén leven kan. Met weemoed over het verlorene denken zij terug aan den tijd, waarin het gesproken of geschreven woord aandoeningen wekte, die het oog beurtelings van geestdrift schitteren deden, of een traan ontlokten, den tolk der ontroering van het hart. Zij wenschen nog weêr in het gemoed te worden gegrepen. Weldoener noemen zij ieder, dien zij als geestverwant mogen begroeten, en die de gave toont te bezitten, om de fijnste snaren van het hart te doen trillen.

En alsof het doel, 't welk ons tijdschrift najaagt, niet genoeg was, om het tot een zeer opmerkelijk en zeer verblijdend verschijnsel te maken, komt het tot ons onder een titel, die wel verdient dat wij hem even opmerken. Het noemt zich *bijbelvriend*. Hebben de redacteurs bedacht wat zij deden, toen zij dat woord boven hunne opstellen schreven, dan is reeds de keus van dien titel een daad, een daad van moed. Onophoudelijk wordt der Moderne Theologie voor de voeten geworpen, dat zij den bijbel verscheurt en verguist. Geene beschuldiging tegen haar ingebragt, schijnt meer gegrond dan deze. Daar treden haar woordvoerders voor de gemeente op, en zij melden zich aan onder den naam van bijbelvrienden. Zonder moed ware die naam niet gekozen. En - op gevaar af van te veel in dat eene woord te zoeken, dat misschien niets anders is dan een overgeërfde naam, een oud wapenschild - van fijne menschenkennis kan diezelfde keus getuigen. Deelt gij in de moderne opvatting, gij hebt wel soms oogenblikken, waarin uw bijbel u verwijtend aanziet. Hij is niet meer voor u dezelfde trouwe vriend, die hij vroeger voor u was. Kritiek heeft de aureôle, waarmeê hij vroe-

ger voor u was omgeven, doen verbleeken. Soms kan het u zijn, als ware het een daad van heiligschennis, zijn geloofsbrieven te vragen, eer gij hem geloof schenkt. Het gevoel, dat gij allengs van die bijbelsche wereld vervreemd wordt en moeijelijk u in haar kunt verplaatsen, kwelt u. Daar melden geestverwanten zich bij u aan, modernen als gij, en onder welken naam laten zij zich aandienen? *Bijbelvrienden* willen zij genoemd zijn. Hadden zij een titel kunnen kiezen, die u eer huis en hart voor hen ontsluiten deed?

Niet onredelijk kan de verwachting heeten, dat een tijdschrift met zulk een strekking en zulk een aanbeveling in zijn titel, grooten invloed oefenen zal. De gissing ligt voor de hand, dat het gevrijwaard zal blijven voor de vernedering om geïgnoreerd te worden, en, al is het aan heftige aanvallen blootgesteld, in dien tegenstand zelven, dien het ontmoet, een bewijs zijner beteekenis hebben zal. Het onbeduidende geniet meest het voorregt ongehinderd zijn weg te gaan.

Heeft de uitkomst aan die verwachting beantwoord? Genoeg inteekenaars heeft het tijdschrift gevonden om tot den huidigen dag in het leven te blijven - wij hoorden zelfs van een toenemend debiet toen het in het vorige jaar eene niet onbelangrijke wijziging onderging. Ook toont de omstandigheid, dat de bijdragen der redacteurs, die in de jaren 59 en 60 het grootste deel der afleveringen vulden, in de volgende jaargangen minder talrijk werden, dat de schare der medearbeiders zich hoeft uitgebreid. Toch durf ik niet beweren dat het tijdschrift in de gemeente een magt is geworden, dat het zijn weg gevonden heeft tot allen, die het zich als lezers had voorgesteld. Is er niet menig lezer van ‘de Gids’, die uit het opschrift dezer aankondiging voor het eerst bespeurt, dat er in Nederland een tijdschrift, genaamd ‘de Bijbelvriend’, bestaat, die bekennen moet dat hij het nooit onder de oogen had, en ook in zijn kring er nooit van heeft hooren spreken? En onder hen, die zelve inteekenaars zijn, of de maandelijksche aflevering in de portefeuille van hun leesgezelschap vinden, zouden er wel velen zijn, die het boekske dadelijk inzien met de nieuwsgierigheid der belangstelling, - niet menigeen die zich bij een blik op de inhoudsopgave, zoo al tot de inhoudsopgave, bepaalt?

Al is het getal der lezers van een tijdschrift niet met statistische naauwkeurigheid op te geven, wij kunnen zonder overdrijving zeggen, dat de belangstelling voor dit tijdschrift nog op verre na niet aan geestdrift grenst, onvoldoende is om het tot een krachtigen hefboom van de publieke opinie te maken.

Is de inhoud dan niet belangrijk? Niemand zal het beweren. Voortreffelijke stukken bevat het tijdschrift. In de eerste plaats noem ik de *schetsen uit de geschiedenis van Israël*, door Prof. Kue-

nen. De hoogleeraar ontdoet Israëls groote mannen van het tooverachtige licht, waarin zij ons gewoonlijk te zien worden gegeven. Hij haalt de lijnen op, door de traditie haast onkenbaar geworden, de lijnen, die ons hun ware gedaante voor oogen stellen. Een scherpzinnige kritiek en een uiterst naauwkeurige vergelijking der bronnen wijzen den zamenhang der gebeurtenissen in Israels geschiedenis aan. Het resultaat, waartoe het onderzoek leidt, is verrassend. Israël, welks lotgevallen met die van geen ander volk schenen overeen te komen, omdat, naar de voorstelling der Bijbelsche oorkonden, het ingrijpen van God in den gang der gebeurtenissen de werkzaamheid van den mensch in de schaduw scheen te stellen, - Israël blijkt even als elke natie eene geschiedenis te hebben gehad, een zuiver menschelijke ontwikkeling te hebben doorloopen. Voor den geschiedschrijver, die nooit anders dan de supranaturalistische opvatting van Israëls lotgevallen heeft gehoord, ontsluit zich hier een nieuw gebied. Hij vindt de wetten, waaraan de ontwikkeling van elk volk gebonden is, in die van Jacobs nageslacht weêr. Te wenschen is het dat de hoogleeraar zijne schetsen zal voortzetten. Hij zal daardoor aan ‘de Bijbelvriend’ een blijvende waarde geven.

Ook de Nieuw Testamentische verhalen hebben in ons tijdschrift uitmuntende bearbeiders gevonden.

Dr. Berlage's *proeve van kritiek* (1861, blz. 173-213) over het verhaal van *den rijken jongeling* is zeer geschikt om den lezer met de methode van het onderzoek der evangelische berigten bekend te maken. Niemand zal deze proeve ten einde toe doorlezen, zonder de scherpzinnigheid en groote naauwkeurigheid van den schrijver te bewonderen. Het antwoord van Dr. Modderman op de vraag: *Is de opstanding van Jezus voorspeld?* (1862, blz. 145 volgg.), de opstellen van den reeds ontslapen Hoornschen predikant Breunissen Troost over de Pinkster- en Hemelvaart-geschiedenis (1860, blz. 126 volgg, en 159 volgg.), de beschouwing van Dr. van Bell over *Jezus bezoek bij Martha en Maria* (1863, blz. 273 volgg.), het onderzoek van den redacteur Herderschee naar de beteekenis van Jezus doop door Johannes (1862, bl. 273 volgg.), - om slechts enkele stukken uit de velen te noemen - verspreiden nieuw licht over menige duistere bladzijde der evangelische geschiedenis. Zulke opstellen zijn in ‘de Bijbelvriend’ op hunne plaats. Zij leeren der gemeente op de regte wijze den Bijbel te lezen, en vermeerderen hare liefde voor die oude oorkonde.

Naast de bijdragen, die verklaring van bijbelsche spreekwijzen of berigten bevatten, vindt gij andere, die zich minder streng aan het geschreven woord hechten. Zij handelen over de hoofdvragen der godsdienst, en ook onder haar zijn er vele te noemen, die meer dan eene vlugtige lezing waard zijn.

Eindelijk komen ook nu en dan, - hoewel niet dikwijls - de belangrijkste verschijningen op godgeleerd gebied ter sprake. Dr. Poelman beoordeelde uitvoerig de welbekende brieven over den Bijbel van den heer Busken Huet (1859, blz. 121 volgg. en 257 volgg.); de verdediging van het supranaturalisme door den heer Reitsma ondernomen, werd door Agricola betwist (1862, blz. 309 volgg.); Dr. Matthes gaf een beknopt verslag van Dr. Reville's onderzoek naar het eerste evangelie en de redenen des Heeren (1863, blz. 188 volgg.) en van den heer van Loon lazen wij eene beoordeeling van de levensgeschiedenis van Jezus door Dr. U.W. Thoden van Velsen (1863, blz. 291 volgg.).

Maar reeds genoeg om te toonen, dat het tijdschrift door zijn inhoud de aandacht verdient, genoeg om de verwachting te rechtvaardigen, dat het grooten opgang zal maken bij ons godsdienstig publiek.

Is die verwachting niet volkomen bevestigd, wat mag er de oorzaak van zijn? - Eer wij het lezend publiek beschuldigen, dat het voor onderzoek der godsdienst de ware belangstelling niet heeft, doorbladeren wij nog eens de afleveringen van ons tijdschrift. Waarom stuit ons oog zoo dikwijls op eene wijze van voorstelling, die door alles behalve helderheid en frischheid uitmunt? Waarom ontmoeten wij op menige bladzijde een zin, die in een abstract wijsgeerig betoog, onder meer onverstaanbaars, des noods een plaats kan vinden vinden, maar in een werk voor de gemeente niet te gedoogen is? Waarom zoo menig opstel, dat niet doorgelezen, maar doorgeworsteld moet worden, eene worsteling waartoe meer geduld gevorderd wordt dan van een gewoon lezer van ‘de Bijbelvriend’ te verwachten is? De schrijvers van het tijdschrift toonen, wat de zaken aangaat, veel belangrijks te kunnen geven; mogten zij er toe komen, hunne gaven onder wat bekoorlijker vorm op te disschen - grooter zou dan het getal zijn der lezers, die zich aan hen verpligt gevoelen. Nog altijd zijn voor vele gemeenteleden stichtelijk en vervelend woorden van eenerlei zin. Ieder schrijver voor de gemeente heeft door daden de onjuistheid dier meening te bewijzen.

Een andere oorzaak, waarom het tijdschrift niet van eentoonigheid geheel is vrij te pleiten, ligt, meen ik, hierin dat de quaestie der methode te veel wordt besproken, de aangeprezen methode zelve te weinig wordt toegepast. Er wordt te veel over de godsdienstvragen *geredeneerd*, in plaats dat eene poging gedaan worde om haar te beantwoorden. Daaruit ontstaat bij lezer of hoorder een gevoel van onvoldaanheid. Hoe naauwkeurig de aanwijzing van den weg zij, waarlangs het antwoord op de opgeworpen vraag te vinden is, de lezer verlangt meer dan zulk eene aanwijzing. Liever dan te vernemen ‘wat de kritiek is’ zien wij de kritiek op een der evangelische verhalen toegepast. Spreekt gij tot de gemeente

over moderne theologie, zij zal u een tal van bezwaren tegenwerpen; - ontwikkelt gij daarentegen, van uw modern standpunt de eene of andere godsdienstige waarheid, het is te verwachten, dat uwe resultaten hare instemming zullen verwerven. Redeneer zooveel gij wilt, ten bewijze dat een modern man op Paschen wel stichtelijk preken kan, uw betoog zal tot niets anders dienen, dan om der gemeente de oogen te openen voor het groote verschil tusschen uwe en hare beschouwingen, - en in dezelfde mate waarin voor dat verschil de oogen opengaan, sluit zich niet zelden voor u het hart, - geef daarentegen eene waarlijk verheffende overdenking van het Paaschevangelie, uw hoorder zal aan geene moderne theologie denken en zich door u laten stichten. De redacteurs van het tijdschrift zullen, dunkt mij, goed doen, door voortaan de quaesties over vorm en methode te laten rusten, en naar het voorbeeld van bovengenoemde schetsen van Prof. Kuenen en Dr. Berlage de in hun oog ware methode bij het onderzoek der bijbelsche verhalen en de beschouwing der godsdienstwaarheden toe te passen.

Nog ééne opmerking. Zou welligt het tijdschrift aan belangrijkheid winnen, indien het meer kennis nam van alles wat op kerkelijk en theologisch gebied plaats grijpt? Het lezend publiek heeft regt om te verwachten, dat het omtrent de godsdienstige en kerkelijke vragen, die aan de orde van den dag zijn, door een tijdschrift als Nieuw en Oud zal worden ingelicht. Een maandelijksch overzigt van de bewegingen en verschijnselen op het gebied des godsdienstigen levens, door bekwame hand geschetst, zou met belangstelling worden opgeslagen en aan de afleveringen le mérite de l'à propos geven. Nu legt de inteekenaar het boekske voorloopig naast zich neêr. Hij weet dat het na maanden voor hem dezelfde waarde hebben zal als op den dag, waarop het uitkomt. Vond hij er eene beschouwing in van hetgeen op het oogenblik de gemoederen in spanning houdt, hij zou grooter haast met de lezing maken. In onze ‘veelbewogen’ dagen vooral kan zulk een geregeld overzigt belangrijk zijn. Bij de verschillende stemmen die zich verheffen, bij de verwikkelingen die het kerkelijk leven in dagen als de onze kenmerken, is het voor de gemeente wenschelijk, door mannen, wien zij haar vertrouwen heeft geschonken, te worden ingelicht. Menige alarmkreet zal na die inlichting worden ingehouden, menig verschijnsel op kerkelijk gebied, dat nu onopgemerkt voorbijgaat, door haar de aandacht trekken, die het verdient.

Ten slotte zij den redacteurs de moed toegewenscht, om zich krachtig van hun moeijelijke taak te kwijten. Het worde hun gegeven een helder licht te verspreiden. Waar licht is, daar is leven.

R.
F.R.

***De Hunnebedden. Op welke wijze in den ouden tijd gebouwd? beantwoord door Z.M. Frederik VI, Koning van Denemarken. Eene voorlezing, gehouden in de jaarlijksche vergadering van het Koninklijk Genootschap van Noordsche Oudheidkundigen, op het slot Christiaansburg, den* 29sten *Mei* 1857. *Tweede druk. Kopenhagen*, 1863. *Uit het Deensch door Jhr. Mr. M. de Haan Hettema. Te Leeuwarden, bij H. Kuipers*. 1863. 25 Ct.**

Onder dezen langen titel is een klein boekje verschenen, waarvan het merkwaardige eigenlijk alleen bestaat in - den schrijver, den voorleden jaar overleden Koning van Denemarken. Nieuws toch bevat het genoegzaam niet, met uitzondering, misschien, van eenige opmerkingen over het splijten der steenen waaruit hunebedden zijn zamengesteld. Het overige zal waarschijnlijk wel te vinden zijn in het werk van onzen oudheidkundige, Dr. Janssen, over de drentsche hunebedden, dat ik niet bij de hand heb. In alle geval staat de oplossing van het vraagstuk, hoe die groote steenen opeengestapeld zijn, zonder andere hulpmiddelen dan waarover men in de steenperiode heeft kunnen beschikken, te lezen in den Bodem van Nederland, welke ik in 1856 reeds heb uitgegeven. Op blz. 25 van het Iste deel zeide ik: ‘De reusachtige grootte en geweldige zwaarte dezer, tot een hunebed, opeengestapelde steenen, moesten onnadenkenden en bijgeloovigen tot de meening leiden, dat hier bovenmenschelijke krachten werkzaam waren geweest; vooral ook voor dat de oudheidkundigen tot de overtuiging gekomen waren, dat onze hunebedden grafgedenkteekenen zijn, die overeenstemmen met duizenden soortgelijke, welke men in andere landen aantreft. Hoe ze te zamen gebragt zijn, is niet moeijelijk te verklaren; want wanneer men slechts overvloed van menschenhanden en lange hefboomen ter beschikking heeft, en wanneer men op geenen tijd behoeft te zien, dan zijn thans, even als toenmaals, deze steenbrokken wel bijeen te rollen, zelfs over eenen afstand van uren gaans. De voorname zwarigheid schijnt te bestaan in de verklaring hoe men de geweldige groote deksteenen op de daaronder geplaatste steunsteenen heeft getild; maar wanneer men deze laatsten, nadat zij op hunne plaats gerold en overeind gezet waren, geheel met aarde bedekt heeft en dan, tegen dien alzoo gevormden heuvel, de eersten heeft opwaarts gewenteld, dan is ook dit gemakkelijk te verklaren. Over de herkomst dezer steenen kan geen twijfel bestaan; want in de omstreken waar de hunebedden voorkomen, vindt men soortgelijke in over-

vloed, deels aan de oppervlakte voor den dag komende, deels nog onder den grond, deels door de ingezetenen naar de huizen en dorpen bijeengebragt. Dat er (hier te lande) buitendien reeds eene groote hoeveelheid van die keijen, en zelfs onderscheidene hunebedden, weggevoerd zijn naar de zeeweringen en verbrijzeld voor de kustwegen, dient men tevens niet te vergeten.'

Dit zelfde vertelt nu ook de overleden koninklijke oudheidkundige. Hij hecht echter meer aan het verslepen, over rollen, die over overlangs, spoorsgewijze liggende boomen zouden gerold hebben, dan aan wentelen met hefboomen alléén; en meent uit eene oude sage zelfs te moeten opmaken dat men daartoe trekossen bezigde; maar de groote granietblokken echter, gelijk wij die althans in Drenthe aantreffen, zijn dunkt mij meestal beter voor wentelen dan voor het voortbewegen op rollen geschikt, omdat zij hoogst zelden eene platte oppervlakte bezitten. Wanneer men ze over rollen heeft voortgetrokken, zou' ik ook eerder meenen dat men menschenhanden alleen gebezigd heeft, op de wijze der oude Egyptenaren, gelijk wij dat volkomen kennen uit de zoo uitnemend goed bewaarde muurteekeningen. Dat men toch in de steenperiode trekossen gebruikt heeft, schijnt mij hoogst twijfelachtig, want zonder wagens zal dit toch wel niet geschied kunnen zijn, terwijl wagenwielen moeijelijk te rijmen zijn met de steenen wiggen, als de eenige werktuigen waarmede die te vervaardigen waren.

De koninklijke oudheidkundige meende dat men deels de aarde om alvorens opgerigte steunsteenen der hunebedden opgehoogd, en daarover de groote deksteenen vervoerd had; deels beide steun- en deksteenen in uitgeholde kuilen had doen verzinken. Het eerste houd' ik voor het meest waarschijnlijke, en het tegenwoordige kaal en onbedekt liggen van vele hunebedden wijst juist op het vroegere omringen met lossen grond, die gemakkelijker verstuiven en wegspoelen zal dan de vaste bodem. Dat de hunebedden oorspronkelijk allen met aarde bedekt zijn geweest en zich vertoond hebben als de grafheuvels voor de verbrande lijken van lateren tijd, is genoegzaam zeker.

De steenen der hunebedden in Denemarken schijnen duidelijke blijken te dragen van ruw gevormd te zijn; iets dat ik bij de onze in Drenthe nimmer opgemerkt heb. Hoe het splijten van zulke steenen geschieden kon' door handige en met dit werk vertrouwde lieden, zonder daarbij meer noodig te hebben dan houten wiggen en houten hamers, is door den koning zeer juist opgemerkt. Onze verzamelaars van keijen op de heidevelden weten maar al te goed, ook zonder buskruid, die gedenkstukken uit den diluviaaltijd te verbrijzelen, om ze voor dijkbekleeding en grindwegen bruikbaar te maken.

Wij hadden niet veel gemist wanneer dit werkje onvertaald geble-

ven ware, en men aan de Denen alleen had overgelaten om hunnen koning als oudheidkundige te bewonderen. Wij Nederlanders hadden dan eene kakographisch vlugschriftje te minder bij onze letterkunde gehad, en dat voorzeker ook gaarne ontbeerd. Het boekje toch vloeit over van vreemdsoortige uitdrukkingen, met germanismen of welligt danicismen of misschien frisicismen, of ik weet niet welke onnederlandsche woorden en gezegden. In het nederlandsch schrijft men, sedert eene halve eeuw minstens, hunebed, omdat dit woord van h u n e, reus, afkomstig is, gelijk er in Noordduitschland ook nog steeds van H ü n e n g r a b e n gesproken wordt. Waarom wij die schrijfwijze nu eens weder zouden veranderen, weet ik niet. De vertaler van het koninklijke werkje spreekt aanhoudend van k e i l e n, de hoogduische benaming van hetgene wij *wiggen* noemen; hij bedoelt *vuursteen* met hetgeen hij f l i n t s t e e n noemt; in Drenthe en Friesland noemt men, zoo ik 't wel heb, alle keijen der heidevelden *flinten*. De boomstammen, waarover men de rollen, met de groote steenen bevracht, wilde doen loopen, heet hij b a l k e n of r a i l s, terwijl 't toch zeker wel geene behouwen of bezaagde balken, noch ijzeren spoorstaven zullen geweest zijn. K n o d s noemt hij op blz. 11 eenen houten hamer, terwijl daarmede op blz. 13 en vervolgens wel niets anders dan eenen *hefboom* bedoeld kan zijn. De goede voorvaders zullen 't wel uit hunne hersens gelaten hebben om steenblokken te splijten en te bewerken met k n o d s e n v a n s t e e n e n a n d e r e d o o r d r i n g e n d e g e r e e d s c h a p p e n o m t e s l a a n; want deze gereedschappen zullen spoediger stuk gevlogen zijn dan de keijen die men daarmede bewerkte. Wanneer de heer Hettema zegt d a t d e g e w o n e h o u t e n k n o d s, d i e e e n m a n g e b r u i k t, h o e g r o o t d i e o o k w e z e n m o g e, w e l g e e n e d r i j f k r a c h t g e n o e g h e e f t, o p d e m o e i j e l i j k s t e p l a a t s e n, schijnt hij te bedoelen dat men, zelfs boomen tot hefboomen bezigende, over eenen oneffenen grond en tegen eene helling op geen groote hei zoude kunnen voorwentelen. Zoo de koning dit ook gezegd heeft, moet ik tot mijn leedwezen betuigen met hem van meening te verschillen.

Met deze b e m e r k i n g e n (woord van den heer Hettema) wil ik de aankondiging van dit werkje sluiten, dat stilletjes had moeten blijven rusten onder de verhandelingen van het Genootschap van Noordsche Oudheidkundigen te Kopenhagen.

STARING.

Doofstommen en doofstommen-onderwijs.

o Hoogste en dierste gift, van God ten deel verkregen!
Waardoor de zwakke mensch der dieren scepter voert,
Gij hemelërfdeel, Spraak! gij, grond van allen zegen,
En hand, die ons geslacht met de englen zamensnoert!

Zóó hoog zweeft slechts de verrukking des geloovigen dichters; maar ook lager bij den grond blijvende, wie die het loochenen durft dat, zoo de mensch niet ten onregte de heer der schepping wordt geprezen, hij die heerschappij voor een goed deel der spraak is verschuldigd? Als aan ons geslacht geene overmagt te ontzeggen valt op dat gedierte voor 't welk het zoo vaak in grootte en kracht onderdoet, wij zijn haar dier wonderbare gave verpligt, door welke de gedachte in staat is zich te uiten, en eene tweede wereld schept, wier genot de ongelukkigen, aan het hoofd dezer bladen als voorwerp onzer studie genoemd, nooit volkomen zullen smaken. De overeenkomst tusschen de centraalorganen van het zenuwstelsel van den mensch, en dat van sommige diersoorten (anthropomorphen), moge in menig opzigt treffend zijn, en tal van natuuronderzoekers hebben zich beijverd om in den bouw dier gewigtige deelen een trapswijzen overgang van dier tot mensch aan te wijzen, er bestaat eene klove tusschen beide, die men vruchteloos heeft getracht aan te vullen; er blijft een schakel in de keten ontbreken, een schakel, steeds te vergeefs gezocht. Zelfs bij die soorten van dieren, welke in hunne organisatie met ons geslacht de meeste overeenkomst opleveren, is van de spraak geen beginsel aanwezig; en dat schier geheimzinnig vermogen blijkt het uitsluitend eigendom van den mensch, blijkt zijn hoogste sieraad. Of mag

het niet onvergelijkelijk heeten, van teleologisch standpunt beschouwd? het medium der zamenleving, het hoofdmiddel ter ontwikkeling en beschaving van onzen geest!

Om de hooge waarde der spraak te leeren erkennen, behoeven wij echter onze vergelijking zoo ver niet uit te strekken; een oogenblik rondziens toch onder onze eigene natuurgenooten doet ons reeds menschen vinden, die evenzeer van deze edele gave verstoken zijn, wier oor bovendien gesloten is voor elke stem en elken toon in de gansche schepping, die in eene eeuwige stilte rondwandelen te midden der woelige zamenleving. Hoe door deze beschouwing de spraak in de schatting van den ontwikkelden mensch stijgt; hoe wij ons vleijen, dat ook het medelijden met het lot dier misdeelden, welke men doofstommen noemt en die onze belangstelling zoozeer verdienen en behoeven, er door wordt verdubbeld! Immers leven wij niet meer in een tijd, dat zij met onverschilligheid of geheimen afkeer behandeld worden, weleer vaak het geval, toen men omtrent den aard van hun gebrek geene juiste denkbeelden koesterde en zij met stompzinnigen werden gelijkgesteld; eene meening, die zelfs door den beroemden Griekschen wijsgeer Aristoteles werd gedeeld. Menig doofstomme moge toen het slagtoffer geworden zijn van het verkeerde begrip dat men zich van zijn toestand vormde, de loop der tijden heeft hierin eene gelukkige verandering teweeggebragt. Ten langen leste toch weken deze onjuiste inzigten voor eene duidelijke kennis van het wezen der kwaal; en thans dient elk te weten, dat de doofstomme een mensch is als wij, maar een mensch die het gehoor mist en dien ten gevolge ook van de spraak is verstoken gebleven. Echter faalt aan den doofstomme het vermogen om toonen voort te brengen niet; hij bezit eene stem, maar die hij bij gebreke des gehoors niet tot spraak heeft leeren uitbreiden. Stem en spraak immers moeten van elkander onderscheiden worden, evenzeer als stem- en spraakorganen verschillende deelen zijn. Onze stem wordt gevormd in het strottenhoofd, dat aan het bovenste gedeelte van onze luchtpijp geplaatst is en waarin zich twee uiterst veerkrachtige banden - de stembanden - bevinden, die onder zekere omstandigheden door de doorstroomende lucht in trilling worden gebragt. Deze trillingen worden door ons oor waargenomen als toonen - de stem - die bij elk individu een verschillend en eigenaardig karakter heeft; vandaar dat men vriend en vijand reeds aan hunne stem herkennen kan.

Iets geheel anders is de spraak, welke gevormd wordt bij het strijken der lucht door het zoogenaamde aanzetstuk van het stemorgaan (mond-, neus- en keelholte). De verschillende ruimteverhouding dezer deelen, door bewegingen van de lippen, de tong of het gehemelte veroorzaakt, de afsluiting of plotselinge opening dier holten, de trillingen, waarin al die deelen door de lucht kunnen gebragt worden, stellen even zoovele wijzigingen daar in den aard van het geruisch, dat door de uitgeademde lucht wordt veroorzaakt, welks verschillende karakters de elementen van onze spraak vormen. Op deze wijze ontstaan, is zij echter niet meer dan eene fluisterspraak; eerst dan wanneer een toon, in het stemorgaan ontwikkeld, met dit geruisch verbonden wordt, m.a.w. wanneer deze toon wordt geärticuleerd, klinkt de luide spraak.

Het aanleeren der spraak geschiedt gewoonlijk door navolging van het gehoorde; vandaar dat beide in zulk een naauw verband met elkander staan; een blik op het kind dat begint te spreken, geeft ons hiervan het duidelijkst bewijs. In de eerste levensmaanden heeft het van de spraak volstrekt geen begrip; maar langzamerhand begint het eenige beteekenis te hechten aan de woorden, die het tot zich hoort rigten; het ziet op wanneer zijn naam wordt genoemd en verbindt gedachten aan de gesprokene klanken die het hoort. Nog niet bij magte om zelve de woorden uit te spreken, wijst het met de handjes of geeft door andere bewegingen zijne behoeften en wenschen te kennen. Doch allengs ontstaat in het wicht eene zucht tot navolging; het begint enkele klanken, al zijn zij in het algemeen zonder beteekenis, te uiten, en de gelukkige moeder houdt niet op haar kind te oefenen; zij rust niet voordat het den zoeten naam van moeder, zij het ook stamelend, uitbrengen kan. Maar ook dat voldoet het moederharte niet: het wil steeds meer en meer en oefent zonder ophouden; de eene letter volgt de andere, de woorden worden steeds vermenigvuldigd, de taal van het wicht wordt al rijker en rijker, en als het kind twee à drie jaren telt, verheugt het zich reeds in een kleinen woordenschat, welke voldoende is om zijne denkbeelden uit te drukken en die met de toenemende ontwikkeling steeds uitgebreider wordt. Stellen wij de jonge doofgeborene hiertegenover. In de eerste levensmaanden kunnen de ouders van het gemis des gehoors nog niet bewust zijn, tenzij erfelijke of andere antece-

denten hun aanleiding geven hun liefsten schat bijzonder opmerkzaam gade te slaan. Het kind verhoudt zich geheel als andere kleinen van zijnen leeftijd; het lacht en schreit en rijdt op moeders schoot; deze spreekt het toe, en het ziet hare bewegingen en het slaat die gâ; maar wanneer het ouder wordt en niet opkijkt als het wordt toegeroepen, wanneer zij vergeefs tracht haar wicht de eenvoudigste woorden te doen nastamelen, wanneer de gewone kreten van haren lieveling steeds eentoonig en zonder afwisseling blijven, dan ontwaakt bij die arme, dan ontwaakt bij de ouders alras en teregt de bange vrees, dat hun telg een van de voornaamste en gewigtigste zintuigen mist, waardoor de kleine zich niet alleen de gave der spraak, maar tevens al die onwaardeerbare genoegens ziet ontzegd, welke het gehoor ons verschaft. Het doofgeborene kind kan de spraak niet aanleeren, want het hoort de woorden niet die men het voorspreekt; de deur is gesloten door welker opening deze klanken moesten binnentreden, de weg van navolging blijft voor het ongelukkige schepsel versperd.

Alle doofstommen, die wij in de maatschappij ontmoeten, zijn echter niet van hunne geboorte af doof geweest; bij velen is deze kwaal eerst op dien leeftijd ontstaan, toen zij al aardig begonnen te keuvelen en de ouders zich reeds zoo zeer verheugden in het, voor anderen misschien nog onverstaanbaar, gesnap van hun wicht; men onderscheidt hen daarom in doofgeborenen en doofgewordenen[1]. Zeer verschillend zijn de oorzaken, die het kind met volslagen gemis van het gehoor kunnen doen geboren worden; zoo ergens, dan valt hier ‘de magt van het kleine’ op te merken. Gelijk het web, door de spin met zooveel zorg vervaardigd om haar bestaan een tijd lang te verzekeren, soms door een enkele windvlaag in een oogwenk wordt vernietigd, zoo is ook eene geringe afwijking in den bouw van het zoo kunstig zamengestelde gehoorwerktuig of van dat deel der hersenen, hetwelk met de gehoorzenuw in verband staat, voldoende om den mensch gedurende zijn geheele leven het gebruik van een der voornaamste zintuigen te ontnemen. Het ligt in den aard der zaak, dat de invloed, dien het verlies van het gehoor na de geboorte op de spraak uitoefent, verschilt naar den leeftijd waarop de doofheid intreedt. Geschiedt dit

1 Volgens de jongste telling der doofstommen in Beijeren, in 1858, waren onder 1000 doofstommen, 799 als zoodanig geboren, 157 doof geworden vóór het 5de jaar en 35 van het 5de tot 10de jaar.

in het eerste of tweede levensjaar, dan zijn de gevolgen wel niet anders dan bij die kinderen welke doof worden geboren: immers de nog zeer gebrekkige en onvolledige spraak zal spoedig geheel verloren gaan, omdat de voor hare verdere ontwikkeling en uitbreiding zoo noodige oefeningen niet meer kunnen plaats hebben. Ook in die toestanden, waar het gehoor niet volkomen ontbreekt, maar toch in zulk eene geringe mate aanwezig is, dat de kinderen de gesprokene woorden niet of slechts zeer onvolledig verstaan, kan de spraak op de gewone wijze niet worden aangeleerd.

Helaas! de ondervinding heeft bewezen, dat zelfs bij kinderen op een leeftijd van acht tot tien jaren, bij welke door de eene of andere oorzaak het gehoor was verloren gegaan, de spraak allengs zoo verminderde, dat zij spoedig geheel zoude zijn opgehouden indien op eene andere wijze hierin niet ware voorzien. Alleen in die, gelukkig niet zoo vaak voorkomende, gevallen, door welke volwassene personen volkomen van hun gehoor worden beroofd, blijft de spraak geheel normaal, schoon zij ook bij deze voortdurend moet worden onderhouden, als zij niet langzamerhand zal veranderen. Uit deze sprekende voorbeelden moge niet slechts het naauwe verband blijken, dat tusschen het gehoor en de geärticuleerde spraak bestaat, maar ook het droevig besluit worden afgeleid dat kinderen, die het gehoor derven, op een leeftijd dat zij nog niet kunnen spreken, op de gewone wijze de spraak nooit zullen aanleeren. Het worde tevens hierdoor duidelijk, dat men in vroegere tijden zeer ten onregte de doofstomheid beschouwde als verwant aan idiotisme. Wel komen er idioten voor die evenzeer stom zijn als de dooven, maar de verschillende aanleidende oorzaak moet daarbij niet uit het oog worden verloren; bij deze is het gehoor geheel normaal, de geleiding der geluidstrillingen door het gehoororgaan en langs de gehoorzenuw geschiedt even als bij den gewonen mensch, doch het overbrengen van het gehoorde tot het bewustzijn, het ontvangen van den teweeggebragten indruk en het begrijpen, ziedaar het punt waar bij den idioot een schalm in den leiddraad ontbreekt, de schalm, die bij hem overal gemist wordt, waar het een indruk op den intellectus geldt.

Laat den langen weg u niet verdrieten, die door ons moest worden afgelegd, om tot eene nadere omschrijving van de doofstommen te komen, om hen te leeren kennen als p e r s o n e n ,

welke niet of niet genoegzaam kunnen hooren om op de gewone wijze, d.i. door middel van het gehoor te leeren spreken.

Voorwaar, het aantal dezer misdeelden onder onze natuurgenooten is niet gering te noemen. Al moge de statistiek ook ten dezen opzigte nog geene geheel naauwkeurige weegschaal blijken, toch leert zij dat hun aantal in de verschillende streken van Europa, in verhouding tot de bevolking, niet overal even groot is; maar alom groot en te over! Gemiddeld mag men aannemen, dat op duizend tot tweeduizend zielen één doofstomme voorkomt. Volgens eene mededeeling in ‘the Lancet’ van 1862, bedraagt hun getal in Europa tweehonderd vijftigduizend! Zwitserland onderscheidt zich in dit opzigt zeer ongunstig, 't welk voor een deel aan zijne tellurische en klimatische verhoudingen valt toe te schrijven, terwijl Nederland en België onder die landen mogen worden gerekend, welke in evenredigheid de minste doofstommen tellen.

Onze kennis omtrent de oorzaken die aanleiding geven tot doofstomheid, is nog zeer duister en onvolledig. In enkele gevallen kan de erfelijkheid der kwaal in deze of gene familie met zekerheid worden aangetoond, maar er staan vele tegenover, bij welke wij te vergeefs zelfs naar eene verwijderde oorzaak zoeken. Als onze aetiologische kennis uitgebreider blijken mogt en wij bij magte waren in het wezen dier kwaal dieper door te dringen, waarschijnlijk zoude dan door strenge toepassing van de wetten der hygiène veel verbeterd, nog meer voorkomen kunnen worden. Het is daarom dat wij vooral de aandacht moeten vestigen op de waarnemingen, van vele zijden medegedeeld, dat uit huwelijken in bloedverwantschap gesloten, vele doofstomme kinderen voortkomen. Al stuit de verklaring van dit verschijnsel ook op onoverkomelijke moeijelijkheden, al schijnt de natuur hierover een sluijer geworpen te hebben, de ervaring leert toch dat juist in zulke echtverbindtenissen een kroost wordt verwekt, dat aan allerlei aangeborene gebreken lijdende blijft. In sommige distrikten van Zwitserland toch, waar de bewoners van eenige geïsoleerde, bergachtige streken alle maatschappelijk verkeer ontberen, moet de oorzaak van het groot aantal crétins en doofstommen wel in het aangaan van dergelijke huwelijken worden gezocht. Getroost u er eenige cijfers voor te slikken; ‘dumme Dinge,’ zegt Göthe, maar die, zoo zij hem leerden hoe een staat wordt geregeerd, ons hier in het licht stellen aan welke jammeren men zich moedwillig prijs geeft.

Boudin deelde vóór twee jaren aan de Académie de Médecine te Parijs op statistieke gegevens mede, dat, als men de mogelijkheid van de geboorte van een doofstom kind uit ouders *buiten* bloedverwantschap gehuwd, gelijk 1 stelt, die mogelijkheid voor hetzelfde geval bij huwelijken *in* bloedverwantschap aldus moet gesteld worden:

16 voor huwelijken tusschen volle neven en nichten.
37 voor huwelijken tusschen ooms en nichten.
70 voor huwelijken tusschen neven en tantes.

Op het doofstommen-instituut te Lyon zijn een vierde dezer kinderen uit huwelijken in bloedverwantschap geboren; ja, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika stijgt onder de slaven de verhouding dezer ongelukkigen tot de hoorenden dermate, dat men er, onder anderen in New-Hamsphire, één doofstomme op zestig individu's aantreft. Waar zulke getallen spreken heeft men geene ooren meer voor spitsvondige redeneringen, die beweringen van dezen aard ongerijmd en onverklaarbaar heeten; daar hechten wij gaarne ons zegel aan de juiste uitspraak van Devay: ‘la surdi-mutité congénitale est sans contredit une des manifestations les plus fréquentes de la consanguinité dans le mariage.’

Zoodra het wezen der doofstomheid zich voor ons, zij het ook maar ten deele, heeft ontsluijerd, als wij gevoelen wat dien deerniswaardige ontbreekt, wat hem van ons, gelukkiger bedeelden, doet verschillen, dan valt het ook niet moeijelijk zijne verhouding tot de maatschappij te schetsen. Van de praemisse uitgaande: doofstommen zijn menschen als wij, uitgezonderd hun gemis van het gehoor en dien ten gevolge van de spraak, zien wij reeds onmiddellijk het eigenaardige hunner behoeften in. Zij moeten in het gebruik hunner overige zintuigen eene vergoeding vinden voor het ééne hun ontbrekende, en het is vooral het oog dat hen hierin bijzonder te hulp komt; dit zintuig is bij hen met des te meer opmerkzaamheid begaafd; plastische voorstellingen zijn het element dat doofstommen het meest aantrekt. Wat de muzijk is voor den blinde, dat zijn voor den doove de mimiek en het decoratief; het stille, levenlooze lacht hem niet toe, maar alles wat beweging is, bekoort hem. Men heeft wel eens de vraag geopperd, wie ongelukkiger is, de blinde of de doofstomme: het is eene vraag waarop geen direct antwoord gegeven kan worden; de behoeften van beiden loopen te zeer uiteen om een parallel tusschen

hen te kunnen trekken. Niet onbelangrijk echter is de gedachtenwisseling waartoe dit onderwerp tusschen den blinden Rodenbach en den doofstommen Massieu aanleiding gaf. ‘Il y a entre nous deux confraternité de malheur. Préférez vous être sourd-muet à être aveugle?’ was de vraag van den eerste; waarop Massieu eenigzins ontwijkend antwoordde: ‘Je pense que les aveugles-nés ne sont pas malheureux, au lieu que les aveugles d'accident le sont davantage; la vue est le plus agréable de tous les sens, mais l'ouie est très instructive.’ - ‘Vous ne répondez pas directement à ma question,’ zeide Rodenbach, en Massieu kwam er eindelijk voor uit: ‘Je prefère d'être sourd-muet; mais si j'étais aveugle-né, je n'en serais pas affligé.’ Hoe beleefd, hoe beminnelijk van den doove. ‘Moi je préfère ma cécité complête au sourd-mutisme; je pense que les aveugles sont moins hors de la société,’ was het wederwoord van den blinde. En wie, die niet in de gelegenheid geweest is zich van de waarheid dezer opmerking te overtuigen? Te midden van een vrolijk gezelschap zit de doove somber en verlaten, terwijl de blinde, zijn gemis vergetende, al het bekoorlijke van de conversatie geniet. De doove daarentegen gevoelt zich gelukkig in de beschouwing der schoone natuur, waar wel het streelend gezang van het vogelenheir voor hem een gesloten boek blijft, maar hij zich toch in hare oneindige verscheidenheid zulk een rijke bron van genot en kennis ziet ontsloten, dat hij zijn gemoed verfrisschen en zijn geest laven kan. Wat zoude zijn lot zijn als dit zintuig zich niet scherpen liet, als hij ook dat orgaan miste, 't geen hem met de buitenwereld in betrekking brengt, en hem in staat stelt een werkzaam deel aan het maatschappelijk leven te nemen? Beschuldige men ons niet van ‘à plaisir’ jammer op jammer te stapelen; er zijn zoo zwaar bezochten, behalve van oor, ook van oog beroofd! Maar bij deze, zegt men waarschijnlijk, is ons dan ook elk middel ontnomen om tot hunnen geest door te dringen en dien te ontwikkelen; bij hen wordt alle hoop op de vorming van een denkend en gevoelend wezen, een niet te bereiken ideaal. Ter eere der menschheid mogen we antwoorden, dat de geschiedenis het tegendeel leert: zij wijst ons op een allerongelukkigst meisje, Laura Bridgeman, van Boston, die op tweejarigen leeftijd vier van hare zintuigen verloor en alleen het gevoel behield. Slechts deze eenige sleutel was overgebleven om toegang tot haren geest te verleenen en

hij bleek voldoende te zijn voor hare ontwikkeling! Zij vond een vriend en weldoener in Dr. Howe, die haar, toen zij acht jaren telde, tot zich nam en haar tot mensch vormde, die haar verstand scherpte en haar zoover bragt, dat zij door aandoenlijke bewoordingen, in duidelijk leesbaar schrift, den bezoeker rekenschap geeft van hare godsdienstige en zedelijke begrippen. Wij lezen van eene andere dergelijke misdeelde, Anna Tennemans, die door de liefderijke zorgen van den abt Carton te Brugge, eene opvoeding verkreeg, welke haar aan het maatschappelijk leven heeft wedergegeven; terwijl in het Instituut voor blinden te Lausanne een jongeling wordt aangetroffen, Eduard Meister genaamd, doofstom en blind, maar die in zeer verstaanbare woorden de vragen beantwoordt, welke men door teekenspraak tot hem rigt. Het volsta om te doen gevoelen welk een voorregt boven deze ongelukkigen de doofstomme bezit, die met zijn vorschend oog alles kan gadeslaan, die zelfs leeren kan de gesprokene woorden van den mond der sprekenden af te lezen en te verstaan, en door lang voortgezette oefening zijne eigene spraakorganen in die houding te brengen, waardoor het hem mogelijk wordt even als de hoorende te spreken. Maar, opdat er allengs weêr wat licht op onze sombere schets valle, ook eer de doofstomme hierin geoefend is, bezit hij reeds een middel om zich met anderen te onderhouden, in de gebarentaal.

Taal, het stokpaard van onzen eersten zanger, als hij de inheemsche ijdelheid streelt; taal, een zijner dankbaarste onderwerpen zoo vaak hij even scherp denkt als schitterend dicht; taal, in den meest algemeenen zin, is het middel waardoor verschillende personen onderling van gedachten kunnen wisselen, waardoor zij uitdrukken wat zij elkander wenschen mede te deelen; maar de middelen, door welke dit doel kan worden bereikt, zijn zeer verschillend. Het allereenvoudigste geschiedt dit door die eigenaardige bewegingen, welke men gebaren noemt. Reeds het kind, dat nog niet spreken kan, bedient zich van deze; instinctmatig, om zoo te zeggen, schudt het met het hoofd of wendt het zich van u af, wanneer ge iets wilt dat niet met zijn lust overeenkomt; begeerig strekt het de handjes naar de moeder uit, zoo vaak het verlangt bij haar te zijn; lagchend ziet het u aan en geeft daardoor zijn genoegen te kennen, als gij het iets geeft, dat zijn smaak streelt. Het oog is hier weder de bemiddelaar, is hier schier alvermogend. Doch

het zijn niet alleen kinderen, die zich van haar bedienen. is zij niet tevens de taal, welke ook ons gemoed het diepst kan roeren; is zij niet de tolk, waardoor ook ons gevoel zoo dikwijls spreekt? Grijpen de bezielende gebaren van een verdienstelijk acteur niet evenzeer in uw binnenste als het schoone zijner stembuigingen; kan zijn blik alleen, een enkele tred of verrassende beweging u niet in verrukking brengen, niet de fijnste snaren van uw gevoel doen trillen? Is de gelaatsuitdrukking van een wanhopige niet voldoende om ons te zeggen wat in zijn binnenste omgaat; herinnert ge u niet uit uwe kindschheid den bestraffenden of waarschuwenden blik van uwen vader, wanneer ge somtijds zijn wil niet hadt opgevolgd; behoefden dan zijne lippen zich wel te bewegen, verstondt gij hem niet ook zonder dat hij sprak? Kunt gij u de vreugdevolle, gelukkige uitdrukking van het gelaat uwer moeder niet voorstellen, wanneer ge elkander, na eene lange afwezigheid, wederzaagt? En wat vermag een liefdeblik van het meisje niet op het gemoed van den jongeling; is de uitdrukking van hare oogen geen beter tolk voor den hoogsten hartstogt dan hare woorden?

Behalve door het gelaat, dat niet ten onregte de spiegel der ziel genoemd wordt, kunnen door zeer verschillende bewegingen van het ligchaam eene menigte gedachten worden uitgedrukt, die het mogelijk maken zich met elkander te onderhouden, zonder te spreken. Onder onbeschaafde volken, die eene slechts zeer onvolkomene taal bezitten, blijkt deze gebarenspraak zelfs een hoofdmiddel van mededeeling; en bij de ontdekking van Amerika vond men er, wier gaven in dit opzigt zoo beperkt waren, dat zij de pantomime boven de geärticuleerde spraak verkozen en zich in de eerste ook veel bedrevener en vlugger toonden. Verwondere er zich dan niemand over, dat de doofstommen, te midden van het gezellig verkeer, bij gebreke van s p r e e k t a a l , buiten den kring van het gewone onderhoud gesloten, van zelve hunne toevlugt tot de g e b a r e n t a a l nemen; die welke de natuur hun ten minste niet heeft ontzegd en waarin zij het door oefening tot eene bewonderenswaardige hoogte kunnen brengen. Ten allen tijde was zij het hoofdmiddel tot hunne ontwikkeling; maar, zullen wij haar eenigermate naar eisch waarderen, dan moeten wij ons aan een h i s t o r i s c h o v e r z i g t v a n h e t d o o f s t o m m e n - o n d e r w i j s wagen, dat, de reeks van tijden die het omvat, en de beperkte ruimte waarover wij beschikken mogen, in

aanmerking genomen, meer dan gewone toegevendheid van onze lezers eischt.

Het is buiten allen twijfel verheven, dat er doofstommen zijn geweest, zoodra de aarde in grooten getale menschen telde; in het Oude Testament vinden wij dan ook op verscheidene plaatsen melding van hen gemaakt. Verheven klinkt het woord des Heeren als Mozes zich beklaagd heeft ‘swaer van monde ende swaer van tonge’ te zijn: ‘Wie heeft den stommen, of blinden, of dooven ghemaeckt? Ben ick het niet, de Heere?’ Somber ruischt ons de klagte toe des psalmdichters, zijne zonden gedenkende: ‘Ick ben als een doove, ick en hoore niet, als een stomme, die sijnen mond niet op en doet.’ Wij weten echter niet of er toen reeds pogingen werden aangewend om hen tot ontwikkeling te brengen; we zijn eer geneigd te gelooven, dat men hen daarvoor onvatbaar hield. De waarschuwing des wetgevers: ‘Ghy en sult den dooven niet vloecken, nochte voor het aenghesicht des blinden geenen aenstoot setten,’ moge van menschelijkheid getuigen, in het visioen des profeten licht slechts in het verwijderdst verschiet het ochtendrood aan: ‘Alsdan sullen der blinden oogen opghedaen worden en der dooven ooren sullen worden geopent!’ Eerst onder de regering van keizer Augustus schijnen de Romeinen enkele dier misdeelden in de beeldende kunsten te hebben onderwezen, waaruit men zou mogen besluiten, dat zij ten minste door gebaren op den geest der doofstommen invloed trachtten uit te oefenen. Het is weinig; maar eene grootere teleurstelling verbeidt ons! Zevenhonderd jaren moeten er na Christus geboorte verloopen, eer wij van iemand gewag vinden gemaakt, die onder de Nieuwe Bedeeling zich met het onderwijs van een doofstomme bezig hield; het was John de Beverley, aartsbisschop van York, toen door zijne geleerdheid vermaard, thans nog door ons om zijne menschenliefde geacht. Hij bemerkte bij zulk een ongelukkige, die wekelijks aan zijne deur eene aalmoes kwam vragen, dat zijn geest werkelijk vatbaar voor ontwikkeling was; hij nam hem in zijn huis op en onderwees hem door middel van de toonspraak in de christelijke godsdienst; de vorderingen van den armen leerling waren van dien aard, dat hij spoedig alle woorden van den mond zijns leermeesters konde aflezen! En toch was die flikkering van licht geen bode van blijder morgen voor die misdeelde natuur-

genooten. Weder een dergelijk getal van eeuwen gaat voorbij, eer de geschiedenis aanleiding vindt ons te vermelden, wat men voor doofstommen beproefde. Onze flaauwe uitdrukking zegt nog te veel. Hieronymus Cardan, een uitstekend natuuronderzoeker, in 1501 te Pavia geboren, docent in de wiskunde en in de geneeskunst te Milaan en te Bologna, die langer dan tot in 1576 zou geleefd hebben, ware hij niet, om zijne voorspelling te staven, moedwillig den hongerdood gestorven, bragt in het midden der zestiende eeuw zijne gedachten over de wijze hoe men doofstommen zou kunnen ontwikkelen ten papiere, maar zelf schijnt hij de hand aan deze zware taak niet te hebben geslagen.

Het was de Benediktijner monnik, Pedro de Ponce, in 1520 te Valladolid geboren, en in 1584 ‘ontslapen in de hope der opstanding,’ die zich eene onsterfelijkheid verwierf benijdenswaardiger dan de vermaardheid, welke zijn naamgenoot honderd jaren vroeger aan ontdekkingen en veroveringen in de nieuwe wereld had dank te weten; het was Pedro de Ponce, die het eerst na de Beverley, het harde woord van Aristoteles logenstrafte: dat het onmogelijk zou zijn de doofstommen te leeren spreken. Aan vier kinderen bewees hij de onschatbare dienst, hun geest vatbaar te maken voor ontwikkeling, hen geschikt te doen worden voor de zamenleving, hen weder te geven aan de maatschappij. Hij leerde hen lezen en schrijven, maar verzuimde tevens niet hunne tong te ontboeijen, hen te leeren spreken, waarin zij het, volgens berigten van zijne tijdgenooten, zelfs tot eene aanzienlijke hoogte gebragt hebben. Ofschoon ons in eene biographie van de Ponce, door Castagniza geleverd, wordt verzekerd, dat de Ponce zijne beschouwingen over het doofstommenonderwijs beschreven heeft, is hiervan in de litteratuur niets bekend.

Misschien heeft J.P. Bonet, aan Karel de II^{de} van Spanje als geheimschrijver verknocht en toevallig werkzaam in hetzelfde huis, dat de Ponce onderwijs zag geven, van des monniks nagelatene papieren gebruik gemaakt, toen hij in 1620 het eerste boek over doofstommen-onderwijs te Madrid het licht deed zien, onder den titel: ‘Reduccion de las letras y artes para ensenar a hablar los mudos’ (‘de kunst om stommen te leeren spreken’), Madrid, 1620. In dit werk wordt de doofheid als de voornaamste oorzaak van het stom zijn beschreven, en zien wij tevens de middelen in het licht gesteld om de doofstommen het spreken te leeren, door hen opmerkzaam te maken

op de bewegingen van den mond en op datgene, wat de uitspraak der afzonderlijke letters vordert. Bonet geeft verder in zijn geschrift eene verklaring van het handalphabet, dat hij aan een boekske van Giov. Batt. Porta: ‘De furtivis litterarum, notis vulgo de ziferis’ ontleende, en 't geen met eenige wijzingen thans nog wordt gebruikt[1]. Was intusschen Bonet de eenige, die zich omstreeks dien tijd in het zuiden van Europa met het onderwijs van doofstommen bezig hield? Zoo wij het beweerden, wij zouden onregt doen aan de nagedachtenis van Emanuel Ramirez de Carrion, die zich dezen ongelukkigen ontfermde. Een zonderling boek, dat hij in 1622 te Madrid het licht deed zien, getiteld: ‘Maravillas de naturaleza, en que se contienen dos mil secretos de cosas naturales,’ is ons nooit ter hand gekomen; maar tot zijn lof mogen wij mededeelen, dat de Engelschman Digby verhaalt, hoe hij op eene reis door Spanje een van 's mans leerlingen heeft bezocht, welke zich zoo goed wist uit te drukken, dat alleen maat en gelijkvormigheid aan zijne uitspraak ontbraken. Het was don Louis de Valasco, broeder van den Connétable van Castilië, terwijl de Markies de Priego, Grande van Spanje, in menige Biographie Universelle ook als een zijner leerlingen wordt vermeld. Het ware weinig zoo wij, die hier voor ons onderwerp van Spanje afscheid nemen, dit slechts deden met het weemoedig gevoel, dat stand noch rang ook daar voor dergelijke bezoeking vrijwaarden: wij weten te zeer, dat de natuur de wet der gelijkheid huldigt; maar wat ons deert is, dat sedert Carrion's overlijden, de zorg voor doofstommen in dat eenmaal wereldbeheerschend schiereiland een schijnbaren doodslaap insluimerde. Eerst tegen het einde der vorige eeuw werd er op nieuw aan hunne ontwikkeling gedacht.

In Engeland, dat den eersten onderwijzer van doofstommen opleverde, volgde niemand het voorbeeld door de Beverley gegeven; het werk, met zoo veel ijver aanvaard en met zoo gelukkigen uitslag bekroond, schijnt de aandacht des tijdgenoots weinig tot zich te hebben getrokken en geraakte bij de nakome-

1 Het handalphabet dat door doofstommen wordt gebezigd, die de geärticuleerde spraak niet hebben geleerd, bestaat in bijzondere buigingen en aaneenvoeging der vingers, waardoor elke letter op zich zelve wordt uitgedrukt. Bij het gebruik daarvan moet dus letter voor letter met de hand worden aangegeven. Men heeft twee soorten: het eene wordt met ééne hand, het andere met beide handen te gelijk gevormd.

lingschap geheel in vergetelheid. Zelfs over pogingen ‘by fits and starts,’ die toch wel zullen hebben plaats gehad, ontbreken ons bescheiden. Eerst in 1648 - wat is eene histoire de batailles rijker stof dan eene histoire de bienfaits! - eerst in 1648 trad Dr. John Bulwer met een werk over het doofstommen-onderwijs op (‘Philosophics, or the deaf and dumb Man's Friend,’ London). Het kenschetst dien tijd van groote geleerdheid en luttel oordeel, dat hij in menig opzigt een pendant van Hieronymus Cardan mogt heeten, als deze, begeerig naar allerlei kennis, als deze, waarheid en dichting op de zonderlingste wijze dooreenhaspelend. Wat ons onderwerp betreft, komt hem echter slechts lof toe. Hoewel het niet bekend is of Bulwer zelf doofstommen onderwezen heeft, zoo is toch zijn werk van groote waarde, vooral daarom, dewijl hij de eerste was, die het groote voordeel aantoonde den doofstomme het gesprokene van den mond te leeren afzien. Weinig tijds later treffen wij, in verband met de stoffe die ons bezig houdt, twee der beroemdste mannen der zeventiende eeuw in Groot-Brittannië aan, de een op het gebied der wiskunde de voorlooper van Newton, de ander op dat der philanthropie de prototype van zoo menig verdienstelijke, de trots van het Engeland onzer dagen. Het zijn John Wallis, die ondanks zijn onverholen weêrzin in de leerstellingen der Independents, gedurende de omwenteling, den leerstoel der Wiskunde aan de Hoogeschool van Oxford aanvaarden mogt, en William Holder, de beminnelijke geestelijke, Canon of Ely and of St. Paul's, die bij veelzijdige studie de muzijk liefhad, en behalve een boek over de grondbeginselen der spraak, ook een boek over de leer der harmonie schreef. Beide beijverden zich om het zeerst, deze aan de hoogeschool, gene in de hoofdstad, om het spreken te leeren aan wie de natuur die gave scheen te hebben ontzegd. In een brief aan den bekenden, door onzen Boerhave zoo hoog geprezen Robert Boyle, opgenomen in de ‘Transactions Philos. Angl.,’ IV, n°. 61, beschrijft Wallis de wijze waarop hij twee jonge edellieden in het spreken onderwijs had gegeven, en gewaagt hij tevens van de moeijelijkheid, om hen het gesprokene van den mond te doen aflezen. Holder mogt gelukkig slagen in dergelijke pogingen bij den jongen Popham beproefd, ‘de zoon van den Admiraal,’ lezen wij, maar bidden u te gelijk dezen toch niet te verwarren met den bekenden vlootvoogd van dien naam van honderd jaren later,

die de een en twintigste zoon zijner moeder was, en welke, smartelijker herinnering dan dat zij de geboorte van dat kind bestierf, bestemd bleek te zijn ons de Kaap de Goede Hoop te ontnemen! Wij keeren, ‘sans rancune’, tot den Popham der zeventiende eeuw terug; wij hebben, ons opstel geeft tot allerlei opmerkingen stoffe, wij hebben het droevige bewijs bij te brengen, dat onze Wallis en onze Holder, ondanks al hunne gaven en al hunne deugden, ook maar menschen waren! Strevende naar hetzelfde doel, schenen zij vrienden te zijn geworden, vrienden, trots groote verscheidenheid in aanleg en trots groot verschil van studie; vrienden, door de deernis, welke beiden om het zeerst voor doofstommen gevoelden. Helaas! toch zou geen ander dan zulk een ongelukkige tusschen die beide verdienstelijken aanleiding geven tot verdeeldheid en verwijdering. Aan wien de schuld? Aan beide misschien; jaloezij had zulken mannen vreemd moeten blijven. Wallis waagde het een doofstomme te leeren spreken, die vroeger door Holder was onderwezen, doch het geleerde weder had vergeten; en Wallis ging bij deze gelegenheid misschien wat onzacht om met den bult der eigenliefde, volgens Töpfer ook bij de beste onzer de gevoeligste van allen.

Wallis - wij mogen hem ondanks die zwakheid nog niet laten varen - Wallis stond in levendigen briefwissel met een man, die vooral voor Nederlanders bijzondere vermelding verdient; het was Dr. Joh. Conrad Amman, Zwitser van geboorte, doch ten onzent gevestigd. Als geneesheer te Amsterdam praktiserende, knoopte hij kennis aan met een aanzienlijk koopman te Haarlem, die eene doofstomme dochter had; op het aanzoek van den vader nam hij het onderrigt van deze op zich, en zag dit met zoodanig gevolg bekroond, dat zij in betrekkelijk korten tijd leerde spreken, lezen en schrijven. Ook andere, even ongelukkige kinderen genoten de vruchten van zijn uitstekend onderwijs; en de verdiensten die Amman zich op dit gebied verworven heeft, zijn waarlijk groot. Volkomen doordrongen van de waarde, die de geärticuleerde spraak, in tegenstelling met de gebarentaal, voor den doofstomme bezit, was hij de eerste, die het handalphabet geheel verwierp en eene bepaalde rigting in het onderwijs vertegenwoordigde, wier deugdelijkheid hij door resultaten bewees en wier duurzaamheid hij bevestigde door het uitgeven van twee werkjes, in welke hij zijne methode ontwikkelde: ‘Surdus loquens, seu methodus, qua

qui surdus natus est, loqui discere possit. Amstelodami, 1692' en 'Dissertatio de loquela, qua non solum vox humana et loquendi artificium ex originibus suis eruuntur; sed et traduntur media, quibus ii qui ab incunabulis surdi et muti fuerunt, loquelam adipisci, quique difficulter loquuntur vitia sua emendare possint. 1700.'

Deze beide geschriften, het laatste grootendeels een herdruk van het eerste, zijn in vele talen overgebragt, waardoor zijne leerwijze toegang kreeg tot allen, die zich het lot der doofstommen wilden aantrekken. Hij is de grondlegger der methode, die thans bijna overal in Duitschland en in andere rijken bij het onderwijs der doofstommen wordt gevolgd, en het doet ons goed te kunnen zeggen, dat zij in ons land geboren werd, al plantte een man, van wien wij weldra uitvoeriger hebben te gewagen, haar op Germaanschen bodem over; al draagt zij, daar volmaakter toegepast, thans niet geheel ten onregte, den naam van 'Duitsche.' Eer wij dit echter doen, eischt de geleidelijke gang van ons onderwerp eene, zij het ook maar vlugtige, vermelding van F.M. van Helmont, die, visionaris als zijn vader, dezen in grilligheid niets toegaf toen ook hij zich, omstreeks dien tijd, ten onzent met doofstommen-onderwijs bezig hield. Volgens zijne meening was het Hebreeuwsch niet slechts de gemakkelijkste taal van alle, maar tevens de oorspronkelijke des menschelijken geslachts, door ieder van zelf gesproken eer de maatschappij werd verdorven! Of dit nog niet vreemd genoeg ware, beweerde hij bovendien dat er tusschen den vorm harer letters en de verschillende bewegingen en verhoudingen der spraakorganen zekere overeenkomst bestond, waarom hij den doofstommen Hebreeuwsch leerde! Hoe beklagenswaard waren die parias onzer zamenleving, onder de weinigen die zich hunner aantrokken, nog zulke beschermers vindende! In 1667 gaf hij eene latijnsche brochure over zijne methode van onderwijs uit: 'Alphabeti vere naturalis Hebraici brevissima delineatio. Salzbach;' waarop die zwerver door geheel Europa nog in hetzelfde jaar eene duitsche uitgave volgen liet: 'Kurzer Entwurf des eigentlichen Natur-Alphabets der heilige Sprache nach dessen Anleitung man auch Taubgeborene verstehen und reden lehren kann.'

Helaas! het scheen niet enkel tot de bestemming der doofstommen te behooren, dat beurtelings en bij voorkeur de grilligste vernuften zich met hen zouden bemoeijen, ook het droe-

vig verschijnsel dat wij zoowel in Groot-Brittanje als in het Zuidwestelijk Schiereiland opmerkten, terugkeerenden nacht, na voorbijgaanden ochtendglans, herhaalde zich ten onzent. Amman mogt zijnen naam in het gedenkboek der menschenliefde de onsterfelijkheid hebben verzekerd, het land zijner keuze aanvaardde het beste deel zijner nalatenschap niet. Schoon zijn geslacht ten onzent nog eenige tientallen van jaren voortbloeide, de wetenschappelijk gevormde onder zijne zonen wijdde zich der kruidkunde te St. Petersburg; van leerlingen vinden wij geen spoor. Inderdaad, met den dood des verdienstelijken vaders in 1724, begon in de Vereenigde Nederlanden, op hunne beurt, voor doofstommen-onderwijs een dier lange tijdperken van rust, elders reeds door ons gadegeslagen, elders door ons betreurd. Eerst vijf of zes en zestig jaren later zou Groningen een instituut zien vestigen, weldra ons vaderland evenzeer ten sieraad als den stichter tot eer; maar in de groote halve eeuw zelve, die beide tijdstippen van elkander scheidde, zien wij ten onzent vruchteloos naar de eenige hulde, waarop Amman's harte prijs zou hebben gesteld, naar voorzetting van zijn werk van liefde, naar navolging om. Gelukkig dat hij die elders vinden mogt, vinden in eene mate die zijne stoutste wenschen zou hebben bevredigd en overtroffen. Het zou hier de plaats zijn den man regt te doen, die, geheel in Amman's geest arbeidende, Leipzig's doofstommen-gesticht in ons werelddeel vermaard heeft gemaakt, als zijn naam niet tevens den strijd in het geheugen herriep, door hem gevoerd met den Abt dien Versailles een standbeeld stichtte, wiens nagedachtenis al wie mensch is zegent. Eer wij het beproeven van die twee zoo verscheiden gestalten, die des Duitschers en des Franschmans een omtrek te leveren, gebiedt de tijdsorde ons een omzien het oog te slaan op een paar voorgangers onder de tijdgenooten van Charles Michel de l'Épée; Samuel Heinicke schijnt er in het Noorden van Duitschland geene die bijzondere vermelding eischen te hebben gehad.

J.R. Pereire - zijn naam kondigt den Spanjaard aan, en inderdaad hadden de Ponce's bemoeijingen voor doofstommen bereids in Spanje 's mans aandacht op deze gevestigd - Pereire was de eerste, die zich in Frankrijk hunner aantrok, en ook de eerste die er glansrijk voor werd beloond. Het gelukkige gevolg der pogingen, door hem bij enkele dier beklagenswaardigen aangewend, deed hem met meer ijvers voortgaan; vol-

harding deed er hem in slagen het zijne leerlingen vooral in het spreken verre te doen brengen; het onderwijs door hem aan Saboureux de Fontenay van Versailles, den stiefzoon van den Hertog de Chaulnes gegeven, zette de kroon op zijn werk. Saboureux werd in 1751 eerst door de Academie geëxamineerd, vervolgens aan Lodewijk XV voorgesteld, en de Koning bleek door de gemakkelijkheid waarmede een doove sprak en schreef zoozeer verrast, dat hij den leermeester een aanzienlijk geschenk vereerde, en dezen bovendien eene jaarwedde toekende. Ook de geleerden des tijds waren opgetogen, l'Académie des Sciences gewaagde van zijn lof, en, wat bij de nakomelingschap voor een adelbrief geldt, Buffon prees de vorderingen van Saboureux ten hoogste. Hij had er regt toe, want de leerling van Pereire gaf eene ‘D i s s e r t a t i o n’ uit, ter beantwoording van eenige vragen door La Condamine gesteld. Ons portret dreigt te mislukken door overmate van licht; wees gerust, de schaduw zal invallen en donker genoeg blijken. Pereire was zoo ijdel, zoo zwak, dat hij de methode, welke hij bij zijn onderrigt volgde, zoo veel het hem mogelijk was, geheim trachtte te houden; maar hij zag zich, trots al zijne voorzigtigheid, in schriftelijken twist met Ernaud gewikkeld, die omstreeks denzelfden tijd te Bordeaux het onderwijs van doofstommen beproefde. Deze strijd, van welken wij slechts een paar kenschetsende trekken zullen mededeelen, vond hierin aanleiding, dat Ernaud zich eveneens met een zijner leerlingen, den ridder d'Arcy, tot de Academie wendde, welke oordeelde, dat ook hem den titel van ‘inventeur’ niet kon onthouden worden, op grond dat zijne methode van onderwijs veel duidelijker verklaard was. Ernaud kwam er voor uit, dat hij het gebruik van het handalphabet geheel verwierp; hij volgde dus, bewust of onbewust, in zoo verre den weg door Amman aangewezen; Pereire beantwoordde hem met de beschuldiging, dat hij de ontwikkeling zijner leerlingen op den achtergrond schoof, maar legde de grondslagen van zijn eigen stelsel niet bloot. Toch zou de zege over dezen tegenstander hem ligt zijn geweest, ware intusschen de man niet opgetreden, met wien wij ons fluks hebben bezig te houden, de man wiens methode hij vruchteloos beweerde dat niet in toepassing zou zijn te brengen, en die echter bestemd was al den luister van dezen gunsteling der fortuin, die in 1780 in vier en zestigjarigen ouderdom te Parijs overleed, dof te doen schijnen. Een enkelen naam slechts

hebben wij nog te vermelden, en wij zullen tot den beroemdsten der onderwijzers van doofstommen zijn gevorderd, den naam van den abt C.F. Deschamps, kapellaan aan de Domkerk te Orleans, de derde die zich in Frankrijk jegens de voorwerpen onzer studie verdienstelijk maakte. Verre van de geheimzinnigheid van Pereire had hij met Ernaud den weêrzin in het handalphabet gemeen; zijne methode verwierp het gebruik der kunstmatige gebarentaal; hij beijverde zich zijne leerlingen geärticuleerd te doen spreken. Verscheiden werken zijner hand bewijzen dit op het voldingendst, en toch was zijn arbeid vergeefsch; want Frankrijk huldigde weldra slechts één stelsel, het door hem bestredene; want de wereld weêrgalmde van den lof van den Abt de l'Épée; de wereld, met uitzondering van Samuel Heinicke; eindelijk wagen wij het die beide merkwaardigste mannen uit onze te ruim gestoffeerde galerij voor u te doen optreden.

'Par droit de naissance' behoort in een blik op beider jeugd en ontwikkeling de voorrang aan Charles Michel de l'Épée, den 25sten November 1712 te Versailles geboren, toen de zon des grooten konings in sombere onweêrswolken ter kimme neigde, maar zijn lievelingslusthof nog van al den luister dien hij dezen bedeelde schilderde. Welk eene wereld voor een kind dat een vermogend architect tot vader had, een vader die zich door zijn zoon gaarne in zijn beroep zag opvolgen; zoowel het stadjen zelf als vooral het paleis, beiden getuigden zoo aanschouwelijk wat de bouwkunst vermogt. Echter schijnt dat alles op Charles Michel geen indruk te hebben gemaakt; echter treffen wij den knaap niet aan onder de menigte, die begeerige blikken slaat op den gulden wagen, in welken Maria Leckzinska zich den volke vertoont, en bij wiens geopend portier het de hoflijkheid van haar naauwelijks drie lustrums tellenden gemaal, Lodewijk XV, zoo luide begroet. Ons jongske doolt onder het hooge geboomte van het park om, of mijmert in de schemering van kerk of kapelle. Een dweeper vraagt ge, een bijgeloovige ten minste? Toch niet; al heeft hij op zeventienjarigen leeftijd den geestelijken stand gekozen, als het er op aankomt het verpligte formulier te teekenen, rijzen er bedenkingen in zijn gemoed op, en is hij zelfstandig genoeg liever van de betrekking waartoe hij zich bestemd geloofde, af te zien, dan zijn geweten geweld aan te doen. Er dient eene nieuwe loopbaan te worden ingeslagen; onder de velerlei studie tusschen welke hij te kiezen

heeft, trekt hem die der regtsgeleerdheid aan, hij die preeken zou hij wil pleiten; met geestdrift als de zijne wijdt men zich op dezen weg als op genen der menschheid toe. Het gewoel van Parijs vervangt de rust van Versailles, hij studeert in de hoofdstad, zijn naam wordt op de rolle der advocaten geschreven; wat had hij op het gebied van Themis gezien, dat hij der geblinddoekte toch den rug toekeerde, dat wij hem te Troyes weder aantreffen onder de hoede van den naamgenoot en neef van Frankrijks grootsten Bisschop? Wij hebben geen ruimte voor gissingen; genoeg zij het u dat die onbekende Bossuet hem priester wijdde, hem een kanunnikschap bedeelde, zonder dat hij daarom, wat hij het doel zijns levens had geloofd, bereikte, zonder dat hij ooit eigenlijk zielenherder werd. De bulle Unigenitus en de heftige geschillen waartoe zij onder de Fransche Geestelijkheid dier dagen aanleiding gaf, hare oorzaak en hare gevolgen zijn haast vergeten; maar aanstippen moeten wij dat de Abt de l'Épée de partij koos van Jean Soanen, bisschop van Senez, die haar bestreed, en er met ontzet van zijne waardigheid voor boette. Charles Michel ontging de censuur van den toenmaligen Aartsbisschop van Parijs niet; een interdict volgde; wat de l'Épée, al boog hij overigens het hoofd gelaten, al had hij van Troyes afscheid genomen om in de hoofdstad stil te leven, wat hem het hardste viel, wat hij zich niet ontzeggen liet, het was het regt biecht te hooren, de biecht zijner leerlingen! We zijn het oogenblik, dat voor zijn leven besliste, er minder meê genaderd dan alreeds vooruitgesneld. In Parijs afgezonderd levende, in studie bij studie werk zoekende, waarbij hem het harte echter niet warm wilde worden, trad hij, wie durft zeggen bij toeval? eene schamele woning binnen, in welke hij twee jonge meisjes vond, met handenarbeid bezig, maar niet in staat hem op zijne vragen eenig antwoord te geven. Toen na eenige oogenblikken hare moeder binnenkwam, verhaalde deze hem, met tranen in de oogen, dat de kinderen doofstom waren; een priester die begonnen was te beproeven, of het hem gelukken mogt de arme schepsels te ontwikkelen, was gestorven, en met dezen meester daalde hare hoop ten grave. Het schemerde de l'Épée; vermogend, hij was het genoeg om zich, zoo als zijn harte hem ingaf, de misdeelden aan te trekken; maar in staat haar te onderwijzen, hoe mogt hij het zich zelven gelooven, die nooit over doofstomheid had nagedacht? Toch vleijen wij ons dat de schets welke wij van

hem ontwierpen enkele toetsen eens gemoeds rijk is, die het u niet verbazend, die het u naauwelijks verrassend doen vinden, dat hij zich der taak wijdde, dat hij het met geheel zijn harte deed, en aanvankelijk slaagde. Geloof moge veel vermogen, liefde vermag meer!

Er schuilt eene schier onuitputtelijke stof tot tegenstellingen in het leven van Samuel Heinicke met dat van onzen de l'Épée; maar eene enkele overeenkomst laat zich niet loochenen, zij is die van het onzekere van beider bestemming in hunne jeugd; de Duitscher geeft den Franschman in afwisseling van lot niets toe. Te Nauschütz, bij Weissenfels in het toenmalig Saksen, omstreeks 1725 geboren, werkt Samuel tot zijn vier en twintigste jaar toe op de hoeve zijns vaders. Van rijkdom is geen sprake, want weldra verrast hij ons in de lijfwacht van den Keurvorst Augustus III, die onbeduidende zoon van een beruchten vader; den Keurvorst, die Brühl tot minister had. Voor wie het niet weten mogt, voegen wij er gaarne bij, dat deze staatsdienaar zijne zinspreuk: ‘wij zijn allen tooneelspelers, slechts komt het er op aan zijne rol goed te spelen,’ zoo getrouw beleefde, dat hij in Polen naar den Catholijken, in Saksen naar den Protestantschen ritus ten avondmaal ging. Of Samuel er in Dresden over hoorde mompelen? wij twijfelen er aan; maar zeker is het, dat hij zich, in het soldatenpak gestoken, zijn verblijf in de hoofdstad uitstekend ten nutte maakte. Die eeltige vingers hanteerden er niet alleen het wapentuig; waar hij een boek vond waren ze vlug bezig; hij bleek door de natuur zoo min tot krijgsman als tot landman bestemd. Stel hem u daarom wegkwijnende noch mijmerziek voor; integendeel, hij wist zich in den eenen als in den anderen stand zoozeer te voegen, dat licht en schaâuw van beide, iets zelfstandigs en iets onbehouwens, iets flinks en iets ruws hem levenslang bijbleven. Vóór het uitbreken van den zevenjarigen oorlog waren - of zijne dienstjaren ten einde, - of had hij van de dienst genoeg; in 1757 ten minste studeerde hij aan de Jenasche Hoogeschool. Zijne geschiedenis wordt geheel die van een armen geleerde des tijds; welken graad hij zich verwierf, welk vak hij koos, vinden wij niet vermeld; maar in de woning van Graaf Schimmelmann te Hamburg zorgt tien jaren lang een onderwijzer voor de opvoeding der kinderen van deze, en die gouverneur is niemand anders dan onze Samuel Heinicke. Hoe wij wenschten er te mogen bijvoegen, dat onder zijne kweekclingen die

Ernest Heinrich Schimmelmann behoorde, welke van het vermogen, door den eersten Graaf van dien naam, als financier de haute volée verworven, een zoo edelmoedig gebruik maakte! Wij bedoelen den man, die als Deensch minister van buitenlandsche zaken, niet slechts de Mecenas der inheemsche vernuften van dat kleine rijk, maar ook die van Klopstock en Schiller werd. Het onderzoek is uitlokkend genoeg; doch wij mogen onze reeds zoo veelkleurige stoffe niet nog bonter doen worden. Samuel Heinicke, op zijne beurt onbewust voortgedreven naar een levensdoel, dat hem maar half helder wilde worden, hij bleef, toen hij de opvoeding dezer kweekelingen had voltooid, niet te Hamburg; in de vrije uren, welke zijne betrekking hem overliet, had hij velerlei gestudeerd, te velerlei misschien om bepaald te weten wat hij wilde, toen de ure des kiezens sloeg. Er is in geene enkele der vele biographische schetsen, welke ter onzer beschikking waren, iets romantisch in zijn karakter; maar zweemt het niet naar verdichting, dat wij den jeugdigen landbewoner, den kloeken krijgsman, den gast in eene grafelijke woning, te Eppendorf weêrvinden, weêrvinden als voorzanger? Hij is er koster geworden; hij is er tevreden, dewijl er in die gemeente een doofstom kind wordt aangetroffen, waarop hij de theorie deze beklagenswaardigen te onderwijzen, eene theorie, waarmede hij zich reeds lang bezig hield, kan beproeven! Toch staat het met duidelijke letteren, in het boek dat voor ons ligt, gedrukt. Zijne methode mogt gelukkig slagen, zoo gelukkig zelfs, dat er weldra een roep van haar uitging, en hem uit streek bij streek kweekelingen werden toegezonden. Eppendorf was verre van de geschiktste plaats te zijn, zoo voor het onderrigt der leerlingen, als voor de ontwikkeling des meesters, maar tot Saksens geluk waren èn de armzalige koning èn de onwaardige minister, welke wij een oogenblik in uw geheugen herriepen, waren beide ten grave gedaald. Augustus III vroeg niet langer, tot vervelens toe: ‘Brühl! heb ik geld?’ en de eerste dienaar des staats had opgehouden door al knikkende: ‘ja, Sire!’ te antwoorden - want Polen's kroon gaf dezen op dien titel regt, - door den zwakken monarch in zijne verkwistingen te stijven, een staatsbankroet dagelijks dreigender te doen worden. Friedrich August I had den keurvorstelijken zetel in 1768 bestegen, en het volk herademde van allerlei lijden; - toen het dit tien jaren had mogen doen, schiep hij te Leipzig een Instituut voor Doof-

stommen; de man, die tot directeur dezer nieuwe stichting werd benoemd, was Samuel Heinicke. Waarom te Leipzig? vraagt men misschien, en wij weten geen beter antwoord te geven dan door de aanhaling van eenige woorden uit een brief van Göthe aan Frau von Stein, luttel tijds later, den 29sten December 1782 geschreven; zij schetsen den toenmaligen toestand dier stad allerinnemendst: ‘Die Leipziger sind als eine kleine moralische Republik an zu sehen. Jeder steht für sich, hat einige Freunde und geht in seinem Wesen fort, kein Oberer giebt einem algemeinen Ton an und jeder producirt sein kleines Original, es sei nun verständig, gelehrt, albern, oder abgeschmackt, thätig, gutherzig, trocken oder eigensinnig und was der Qualitäten mehr sein mögen. Reichthum, Wissenschaft, Talente, Besitzthümer aller Art, geben dem Ort eine Fülle die ein Fremder, wenn er es versteht, sehr wohl geniessen und nützen kan;’ en die, mogen wij er bijvoegen, zoo Leipzig op zich zelve reeds geschikter was voor doofstommen dan eene hofstad, eigenaardig gelegenheid gaven ter ontwikkeling van een man als Heinicke.

Wij hebben getracht de verscheiden ontwikkeling der beide hoofdonderwijzers te schetsen; het is thans onze taak leerwijze tegenover leerwijze te stellen. De abt de l'Épée mogt van de moeder zijner beide eerste leerlingen, de meisjes uit de ‘rue des Fossés-Saint-Victor, en face de la maison des P.P. de la Doctrine Chrétienne’ hebben vernomen, dat de geestelijke uit dat gesticht, die haar onderwijs had gegeven, le Père Famin heette, hij mogt in het klooster aankloppen en onderzoek doen, de vrome verscheidene scheen geene bepaalde methode te hebben gevolgd; niet een der broeders die hem opheldering wist te geven. Welsprekend schetst Sicard, de waardige opvolger van de l'Épée, ons èn hoe hij worstelde eer hij de zijne vond, èn wat die (ondanks al den eerbied, den meester door den leerling toegedragen) in zijne oogen te wenschen overliet. Waarom zouden wij de schoone bladzijde hier niet onvertaald overnemen? de stijl geeft niet slechts den man, zij geeft ook den tijd weêr. ‘L'idée d'un grand homme’, lezen wij, ‘est un germe toujours fécond’, het is de aanvang der mededeeling hoe de l'Épée tot zijne methode kwam. ‘Toute langue, dit notre philosophe’, en, zeide hij ook in zich zelven, na zijn eerste bezoek in de woning der doofstomme dochters, ‘toute langue n'est qu'une collection de signes, comme une suite de dessins

d'histoire naturelle est une collection d'images, une représentation d'un grand nombre d'objets. On peut tout figurer par gestes, comme on peint tout par des couleurs, comme on nomme tout par des mots. Les objets ont des formes, on peut les imiter; les actions sensibles frappent tous les regards, ou doit pouvoir, par des gestes imitateurs, les dessiner et les décrire. Les mots ne sont que des signes de convention; pourquoi les gestes ne le seroient-ils pas aussi? Il peut donc y avoir une langue de gestes, une langue d'action, comme il y a une langue de sons, une langue parlée.' Geniaal was de gedachte onloochenbaar; maar zou de uitvoering er het zegel aan hangen? 'Plein de ces idées génératrices, l'abbé de l'Épée ne fut pas longtems sans retourner à cette maison, où la plus belle conception dont l'esprit humain étoit capable, s'étoit fecondée dans sa tête. Jamais son ame brûlante n'avait attendu qui l'infortune vint solliciter les secours de sa bienfaisance; il alloit toujours les offrir... Avec quel transport il fut accueilli!... Il commence, il s'essaie, il dessine, il imite, il tâtonne, il écrit, il efface, il fait écrire. Il croit qu'il n'y a ici qu'une langue à montrer, et ce sont deux ames à faire. Il présente des lettres; on les imite; mais pas une idée n'eutre dans ces jeunes têtes. Tout se réduit pour elles au simple mécanisme du P. Famin. L'abbé de l'Épée écrit des mots, et montre des objets à mesure; mais des mots ne sont pas des images, et il n'est pas encore compris.' Alle vormen der lofrede zijn, sedert hij bij tal van leerlingen slagen mogt, voor den abt de l'Épée uitgeput; het is niet in oogenblikken zulker hulde, dat wij wenschten hem te hebben gezien; het is in de vlaag van moedeloosheid, die hem in een toestand als de geschilderde aangrijpen mogt, en uit welke zijne menschenliefde zich toch zegevierend weder ophief, dat wij hem voor ons wilden zien. O gave des geduld! zoo weinig gewaardeerd, welke wonderen werkt gij niet uit! 'Qu'ils furent difficiles ces premiers pas de l'inventeur! et quels secours avoit-il dans une route aussi hérissée de difficultés, et où les premiers pas étoient si incertains? Il m'a avoué qu'il n'avoit eu, dans une entreprise aussi extraordinaire, que la grammaire de Restaut. Mais une grammaire composée pour des hommes qui déjà pouvoient la comprendre, quelque bonne qu'elle pût être pour des parlans, de quelle utilité pouvoit-elle être à des êtres qui ignoroient jusqu'aux simples signes des premières perceptions de

leur esprit? Comment l'abbé de l'Épée ne vit-il pas que jamais on n'apprit une langue ignorée avec une grammaire écrite dans cette langue? Mais ce grand homme, trop défiant et trop modeste, n'osa donner l'essor à son génie, et créer la grammaire des Sourds-Muets, comme il osa creér leur langue; et quand les Sourds-Muets furent parvenus à savoir par coeur le pur mécanisme de cette grammaire, il crut avoir atteint le but. Il était si doux pour cette ame si bonne, si tendre, si sensible, de se faire cette illusion! Il en fit également, sans intention, aux admirateurs de son génie, en présentant à leur admiration des élèves qui paroissoient à tous les yeux des grammairiens intelligens!'

Licht en bruin, de goede en de kwade zijde der geheel bijzondere methode door den abt de l'Épée uitgedacht, om doofstommen door middel van kunstmatige gebaren te onderwijzen, vallen op de bijgebragte schets van zelve in het oog. Hij beschouwde de taal der gebaren als hunne moedertaal, de eenige die hen eigen is, het middel ter hunner ontwikkeling bestemd. Vol van uitdrukking, en aan alle menschen gemeen kan de doofstomme het in haar tot eene verbazende hoogte brengen. Was het wonder, dat de alle verwachting overtreffende resultaten, welke hij door haar verkrijgen mogt, hem voor haar innamen tot dweepens toe? Even weinig als dat de menschlievende man in zijne geestdrift besloot, niet slechts zijn geheele leven, maar zijn groot vermogen tevens, dier ongelukkigen te wijden, welke weldra van alle zijden tot hem kwamen om onderrigt; in zoo grooten getale zelfs, dat nooit zijne liefde, maar bijwijle wel zijne beurs te kort schoot. Eene zege als hij behalen mogt, wordt echter niet dan na zwaren strijd verkregen; eene zaligheid, als zijn hart gevoelde, moge door geene benijders te verbitteren zijn, onbeproefd blijft het mengen van eenige bittere droppelen in den streelenden beker niet. Het allereerst trad Pereire tegen hem op; de geheimzinnige weigerde te gelooven, dat de l'Épée nooit van zijne, door ons vroeger vermelde, pogingen zou hebben gehoord. Parijs was niet groot genoeg om hem dit waarschijnlijk te doen worden. Of iets zoo laags als het moedwillig loochenen der verdiensten van een ijverigen voorganger geweest zou zijn, in zoo edel een gemoed vallen kon? vergunne men ons, bij gebreke aan stellige bewijzen, voor de eer der menschelijke natuur, den twijfel. Het bleef intusschen bij die beschuldiging niet. Pereire beweerde, dat het onderwijs door tee-

kenen en gebaren voor den doofstomme van geenerlei nut kon zijn, dat het de vorderingen van dezen moest vertragen. Niets viel de l'Epée gemakkelijker dan zulk eene aanklagt te weêrleggen door de woorden: ‘Kom en zie;’ en de man die zijne eigene methode zoo zorgvuldig verborgen hield, hij moest bekennen, dat de uitkomsten door deze geopenbaarde verkregen, tot de verrassendste behoorden, ooit gezien. De bedenkingen van Deschamps, den geestelijke, die voor de l'Epée niet onderdeed in liefde voor de armen; die, als hij, hen spijzigde als zij hongerden, hetzij naar het ligchaam of naar den geest, de bedenkingen van Dechamps, heuscher uitgedrukt, hadden meer gronds. Zijn hoofddoel bij het onderwijs, wij stipten het vroeger aan, was de doofstommen te leeren spreken, en trots al den opgang door de methode van de l'Épée gemaakt, scheen de kunstmatige gebarentaal van deze hem niet de geschiktste om abstracte begrippen uit de drukken, daar zij tweeledig konden worden opgevat, daar zij der willekeur te veel speelruimte lieten. Het zij verre van ons de l'Épée in een heilige te verkeeren; een weinig ingenomenheid met zijne uitvinding, een greintje ijdelheid, wie is er vrij van? Ten blijke onzer onpartijdigheid brengen wij gaarne een fragment van een briefje bij, door den abt aan zijnen meest geliefden leerling, aan zijnen toekomstigen opvolger geschreven, toen deze van het onderwijs meer eischen dorst dan door hem was verkregen. ‘J'applaudis,’ zoo luidt het, ‘j'applaudis sincèrement à vos succès, mon cher *confrère* (je vous donne l'exemple, je ne veux plus du nom de *maitre*), mais je crains bien que vous ne soyez dupe de l'envie de faire de vos élèves des métaphysiciens. N'espérez pas qu'ils puissent jamais rendre, par écrit, leurs idées. Notre langue n'est pas leur langue, c'est celle des signes. Qu'il vous suffise qu'ils sachent traduire la nôtre avec la leur, comme nous traduisons, nous-mêmes, les langues étrangères, sans savoir ni penser, ni nous exprimer, dans ces langues. N'est ce pas assez pour votre gloire d'être destiné à partager la mienne? et que vous faut il pour l'obtenir? Que vos élèves sachent, comme les miens, écrire sous la dictée des signes,’ etc. Och! ons arm hoofd, ook bij het beste harte, ook bij een hart als dat van de l'Épée. Hoe blijkt het eerste vatbaar door waan te worden verduisterd, zelfs waar het laatste van geene smetten weet. Die goede, die gemoedelijke abt; de daverende toejuichingen zij hadden hem verbijsterd, hem verblind! En echter, een

laatste, een edele trek wissche de zwakheid uit! echter was hij nooit gelukkiger, dan toen hij, de gecensureerde, de in zijne betrekking geschorste geestelijke eindelijk de zielszorg voor zijne kweekelingen weêr op zich dorst nemen! Hij had tweemalen aan den Aartsbisschop van Parijs geschreven zonder antwoord te mogen ontvangen; hij besloot zijn derden brief, onder het interdict verzonden met de woorden: ‘qu'il prendrait son silence pour un consentement.’ En er kwam geen repliek, en hij mogt, ‘en cas d'urgente nécessité’ weder de biecht hooren, hij die de godsdienstige behoeften dier ongelukkigen zeker beter begreep dan eenig ander!

Welke was de leerwijze door Samuel Heinicke bij zijn onderwijs van doofstommen gebezigd? ziedaar het onderzoek waarmede wij, ter billijke beoordeeling zijner verdiensten, ons thans hebben bezig te houden. Hij was wetenschappelijk genoeg ontwikkeld om eene eigene methode te hebben; vaardig met de veder, dat toonde hij zich later te over, al verschenen van zijne eerste werkjes, van eene ‘Biblische Geschichte des alten Testaments zum Unterrichte Taubstummer Personen, Hamburg, 1776,’ slechts het eerste gedeelte, van zijne ‘Beobachtungen über Stumme über und die menschliche Sprache, Hamburg, 1778’, maar het eerste deel. Eene derde voltooide brochure: ‘Ueber die Denkart der Taubstummen, Leipzig, 1780,’ behoorde reeds tot die reeks van onheusche strijdschriften, over welke het vervolg onzer beschouwing ons zal verpligten met een woord vonnis te vellen. Hier zijn enkel de beide fragmenten aan de orde; hier vraagt men zich af, waarom er zoowel van het eene als van het andere werk geen tweede deel verscheen? Waren het louter de bezigheden, eerst aan de kleine school te Eppendorf, daarna aan het grooter gesticht te Leipzig verknocht, welke hem beletten, die boekskens te voltooijen? Wij twijfelen er aan; een beslissend antwoord op de vraag, straks door ons in het midden gebragt, moeten wij u schuldig blijven. Slechts dit mogen wij verzekeren: eene duidelijke ontwikkeling zijner methode is in druk nimmer verschenen en wij hopen u straks aan te toonen waarom dit niet geschiedde. Zoo als wij echter reeds met een enkel woord mededeelden, en waar wij ons, bij gebreke van meer gegevens mede hebben te vergenoegen: de geest, die hem bij zijn onderwijs bezielde, was die van Amman; hij ging den weg door dezen aangewezen. De geärticuleerde spraak, ziedaar het beginsel waaraan hij bij

zijn onderrigt vasthield, en waardoor hij in twee of drie jaren zijne leerlingen zoo verre wist te brengen, dat zij niet alleen duidelijk en verstaanbaar konden spreken, maar ook niet anders dachten dan in de geärticuleerde spraak. Hij besefte ten volle dat de doofstomme eerst door het aanleeren van deze aan de maatschappij wordt weêrgegeven. Het was zijn onwrikbare overtuiging, dat die misdeelde, eindelijk sprekende en met zijn geoefend oog het gesprokene van den mond van anderen aflezende, weêr in het bezit van zijn erfdeel gekomen, weêr in zijn regten hersteld, niet langer tot vreemde middelen, tot grillige gebaren zijn toevlugt behoefde te nemen, om zich met zijne natuurgenooten te onderhouden. Hij had het aan de toepassing van dit beginsel dank te weten, dat zich voor hem, op grooter schaal, de verwachtingen vervulden, die zijn voorganger ten onzent had gekoesterd, die dezen hier in beperkter kring hadden verblijd. Amman's vergeten verdienste kwam in Heinicke volkomen aan het licht; waarom zouden wij den wensch weêrhouden, dat zij zich tevens geheel in Amman's beminnelijken geest had geopenbaard! Onze Samuel was er de man niet naar, geduldig den weêrgalm des lofs van de l'Épée aan te hooren, die weldra Europa vervulde; niemand die het van hem verwachtte of verlangde; slechts zou het voor de eer van Duitschland glorierijker zijn geweest, als de aanval waardig was geschied. Inderdaad, dat groote, dat geleerde volk mogt niet gelukkig heeten, wat zijne kampvechters in dezen strijd betrof, welke goede zaak zij overigens ook voor mogten staan. Wij zijn getuigen van den aanvang des gedings te Weenen; de abt Storck, een der leerlingen van de l'Épée, wenscht er eene belangstellende, geletterde schare te overtuigen, welke vorderingen doofstommen door het onderwijs zijns meesters kunnen maken. Voor ook gij er over zult oordeelen, vergunt gij ons immers de opmerking, hoe eervol het voor de fransche geestelijkheid was, dat de avond der achttiende eeuw haar het ijverigst voor die ongelukkigen zorgen zag? ‘On a vu, dans les journaux de 1785, ce qui arriva à Vienne en Autriche à l'abbé Storck, à un exercice public où tous les spectateurs étoient enchantés de voir écrire, sous la simple dictée des signes, tout ce qu'on demandoit. Un Académicien de Berlin (M. Nicolaï)’, toenmaals, zoo als Gervinus het aardig uitdrukt, ‘auf seine berühmte und berüchtigte Reise durch Deutschland’, de bekende schrijver van

‘Sebaldus Nothanker,’ de ‘Nicolaï”, die zoo kenschetsendkarakteristiek ‘ne partageoit pas l'enthousiasme commun, proposa à l'instituteur de faire lui même une action quelconque, et lui demanda d'en faire rendre compte, par écrit, par un Sourd-Muet, sans qu'il en dictât les expressions. Le défi est accepté, l'Académicien frappe sa poitrine, le Sourd-Muet désigné écrit aussitôt ces deux mots: *main, poitrine*. L'Académicien n'en demande pas davantage, et convaincu, comme il l'avoit imaginé, que toute cette méthode se borne à la simple nomenclature des objets, il sort et va consigner ce reproche dans un journal qui fut copié par celui de Paris.’ De anecdote met een onzer vrienden overlezende, hoorden wij dezen mompelen: ‘gründlich aber grob!’ Van het volgend gedrag van Nicolaï in dezen strijd valt wel het laatste, maar het eerste niet meer te getuigen. De l'Épée nam het natuurlijk voor zijne methode op, toen Storck den aanval niet was te keer gegaan; hij verzocht de leden der Berlijnsche Academie hunnen bentgenoot over te halen met hem in het worstelperk te treden; een brief van den abt aan dat medelid vergezelde de bede. Hij eindigde zijn epistel met dat geleerde ligchaam uit te noodigen het scheidsregterschap op zich te nemen, en in de gegeven zaak vonnis te wijzen. ‘Voici’, lezen wij verder, ‘voici un extrait de la réponse peu mesurée de Mr’ (niet ‘de’) ‘Nicolaï”, - waar de man ook aanspraak op maakte, op geen adel, - en wij deelen u het uittreksel gaarne mede: ‘Je n'ai point parlé de votre école, Mr.’, zoo schreef hij aan de l'Épée, ‘mais de celle de Mr. Storck. Si la méthode dont il se sert pour ne donner aux enfans Sourds que des mots vagues et très peu d'idées nettes, est la vôtre, ce n'est surement pas ma faute. Si vous *auriez* une meilleure méthode que lui, j'en serais bien aise pour vous; mais ne disputons pas sur ce point. J'ai dit que la méthode de Mr. Storck est très imparfaite et peu convenable. Je le soutiens encore, j'en dis les raisons dans mon livre... Si M. Storck n'a pas trouvé a propos de rien répondre contre mes raisons, et contre les faits que j'ai avancés dans mon livre, je ne vois pas pourquoi vous vous inquiétez tant d'un livre allemand qui devroit être inconnu à Paris, comme tant d'autres qui valent mieux.’ - ‘Grob aber nicht gründlich,’ schertste onze vriend. En de Academie van Wetenschappen te Berlijn, deed zij uitspraak? Een kring van geleerden is overal een vlottende kring, veerkrachtig in uitzet-

ten en inkrimpen, maar van bepalen warsch; zij ontweek, de aarzelende uitdrukking is allergelukkigst, zij ontweek een beslissend antwoord. Voorgevende dat deze zaak te verre de grenzen harer gewone werkzaamheden overschreed, vergenoegde zij zich met de vermelding, dat de leerwijze van de l'Épée zeer belangrijk mogt heeten en van zeldzaam talent getuigde. ‘So wenig gründlich wie grob,’ mompelt men.

Samuel Heinicke was er intusschen verre van zich met het losse schot van Nicolaï, hoe juist het doel mogt hebben getroffen, tevreden te stellen. Openlijk trad hij als kampvechter op, om de methode van Amman in bescherming te nemen. Slechts door de gearticuleerde spraak, meende hij, kon de doofstomme er toe gebragt worden, in woorden te denken, en zich dusdoende abstracte begrippen te vormen. Het schrift was louter op het papier denkbaar; bij gebreke des gehoors viel van dien vorm weinig goeds te wachten. De l'Épée bleef het antwoord niet schuldig; in een tweetal brieven beweerde hij, dat zijne leerlingen, ook zonder dat de spraak hun ter hulpe kwam, woorden konden begrijpen en onthouden; volgens hem viel het dezen ligt, door de vingerbewegingen in zeer korten tijd de verscheiden letters uit te drukken. Er is wel niemand die er zich over verwondert, dat noch Heinicke, noch de l'Épée zich de een door den ander uit het veld lieten slaan; er zullen ook weinigen onder onze lezers zijn, wie het verbaast, dat wederzijdsche verbittering beiden zoo zeer verblindde, dat zij, om strijd meenende elk voor zich het ware middel te hebben gevonden, voorbijzagen, dat noch de gebarentaal, noch de gearticuleerde spraak, zal men doofstommen waarlijk in menschen herscheppen, kunnen worden gemist. Beschuldige men er ons niet om van ingenomenheid met de l'Épée, als wij wat deze geschillen, duld het duitsche woord, ‘wiederlichs’ kregen, op rekening van Heinicke schrijven. Het is waar, het valt moeijelijk zich vrij te waren van de betoovering, die de zoo goêlijke, zoo innig godsdienstige inborst van de l'Épée onwillekeurig op ons uitoefent. Wanneer wij om ons zien wat al waardigheden deze en gene onbeduidendheid kwistig worden verleend, als wij opmerken hoe weinigen onzer bestand zijn tegen de bekoring des gouds om den wille van den glans dien het afstraalt, dan loopen wij gevaar alligt te hoog te loopen met den man, die door geen geleerd ligchaam tot lid gekozen, door den staat in zijne pogingen niet ondersteund, in 1780 een geschenk der Keizerinne van Rusland

weigeren dorst. Fier antwoordde hij den afgezant der tweede Catharina: ‘M. l'ambassadeur, je ne reçois jamais d'or; dites à sa majesté, que si mes travaux ont quelques droits à son estime, tout ce que je lui demande, c'est de m'envoyer un sourdmuet de naissance!’ De l'Épée had vermogen, zal men zeggen; en wij antwoorden eerst, dat wij wenschten te weten welk cijfer der verscheidene sommen, die wij als zijn inkomen vinden opgegeven, dat van zeven of dat van veertien duizend francs, het juiste is geweest; en deelen dan, ten einde ieders gemoed ons wederwoord aanvulle, de volgende anecdote mede: ‘de l'Épée entretenait à ses frais son école, et à cet effet, il ne se permettait jamais de dépenser pour lui plus de deux mille francs, regardant tout le reste de son revenu’ (volgens dezen schrijver veertien duizend franken) ‘comme le patrimoine de ses élèves. Pendant l'hiver rigoureux de 1788, étant alors d'un grand âge et atteint de plusieurs infirmités, il se refusa du bois pendant quelque tems; sa gouvernante s'en aperçut, et à la tête de quarante sourds-muets, qui fondaient en larmes, et lui faisaient signe de se conserver pour eux, elle le força d'outrepasser sa dépense ordinaire d'environ *cent écus*. Ce respectable vieillard ne s'en consola jamais, et souvent en jouant avec les infortunés qu'il appelait ses enfans, il leur disoit: *Je vous ai fait tort de trois cents livres*.’ Zie, het zou alleronregtvaardigst van ons zijn er den armen en gehuwden Samuel Heinicke tegenover den ongehuwden en vermogenden Charles Michel de l'Épée een verwijt van te maken, dat de eerste van zijne betrekking leefde, terwijl de laatste er bij inboette; zich onbaatzuchtig eener groote gedachte toe te wijden, moge allerinnemendst zijn, het staat niet in ieders magt. En bovendien, Heinicke's pad was verre van altijd door Friedrich August met rozen, wij meenen thalers, te worden bestrooid; slechts voor twee à drie jaren onderwijs eens kweekelings stelde de regering hem schadeloos; was de ontwikkeling dier misdeelden in dien tijd niet voltooid, hij mogt die op eigen kosten ten einde brengen! Zie, wij willen het Heinicke ten goede houden, boer en soldaat als hij was geweest, onbeschaafd als hij schijnt te zijn gebleven ook in dat Leipzig, 't geen volgens de woorden des dichters, ‘ein klein Paris war, und seine Leute bildete,’ wij willen het hem vergeven, dat zijne vuist zich vergat als zijne veder, de laatste grof jegens tegenstanders, de eerste door zijne leerlingen geducht. Immers, een goêlijke

inborst en eene beschaafde opvoeding zijn ook maar gaven van onzen wil onafhankelijk; zijn gaven, wier gemis bij toenemenden leeftijd en voortdurenden tegenspoed zich allengs onaangenamer openbaart. Maar waar de weegschaal, ondanks alle minderheid der methode van de l'Épée, ten voordeele van dezen overslaat; waar Heinicke, ondanks de dieper studie, die hem niet te ontzeggen valt, te ligt wordt bevonden, het is bij beider geopende groeve, als aan de gedachte wat zij hebben geoogst, zich van zelve die voegt wat zij hebben gezaaid. De l'Épée verscheidde, zeven en zeventig jaren oud en wereldvermaard, den 23sten December 1789, zonder dat zijn vurigste wensch was vervuld, zonder dat zijn instituut tot eene staatsinrigting was verheven; maar om zijne baar stonden mannen door hem gevormd, in staat zijn arbeid voort te zetten en te voltooijen. Samuel Heinicke overleed den 30sten April 1790; hij telde vijf en zestig jaren; binnen- en buitenslands was hij met grooten roem bekend geworden; doch of zijn werk zoude worden voortgezet, hij kon het op zijn sterfbed niet voorzien; want slechts voor eene belangrijke som gelds had hij het geheim zijner methode willen verkoopen, - er was geen liefhebber opgedaagd - na hem dreigde zijne plaats ledig te blijven!

De l'Épée had den abt Fauchet tot lijkredenaar; ‘son oraison funèbre est un des plus mauvais ouvrages de ce genre;’ het zij verre van ons die op te slaan; de l'Épée vond onder zijne vele lofredenaars er een waar hij die het minst zou hebben verwacht, op het tooneel! Een oogenblik opmerkzaamheid weigert ge haar niet. Ieder onzer kent uit zijne jeugd, kent vooral als hij zusters heeft, Bouilly; hij moge de ‘Conseils à ma fille,’ als niet voor hem bestemd, hebben laten liggen, de ‘Contes à ma fille,’ gluurde hij wel eens in, en las voort; wie getuigt niet gaarne, dat hij schaars beter kennis maakte? Ieder onzer heeft van Bouilly wel eens ‘les Deux Journées’ en ‘Fanchon la Vielleuse’ gezien; hij moet moeijelijk te voldoen zijn, die zich het uurtjen beklaagde, die de levendigheid van voorstelling niet genoot, het keurige en kiesche, in welken zin ge wilt, niet waardeerde. Het was dezelfde Bouilly, die, getroffen door een voorval uit het leven van den abt de l'Épée, dezen ten tooneele voerde; zie hier het feit. Er werd in 1773 een doofstomme tot hem gebragt, een knaap in havelooze kleeren, op den grooten weg bij Péronne gevonden; aan wien de abt geloofde dat een gruwel was geschied, daar het bij hem

geen twijfel leed, dat in dezen de verstooten erfgenaam van een aanzienlijk en vermogend geslacht school, dat hij de zoon was van den Graaf de Solar. De l'Epée wist den rijken Hertog de Penthièvre, een weldadig man, voor den ongelukkige in te nemen; een lang en kostbaar proces werd ten behoeve van Joseph - die naam was den doofstomme gegeven - begonnen en voortgezet; in Junij 1781 deed de regtbank, die in het Châtelet zitting hield, uitspraak ten voordeele van Joseph. Partij appelleerde, het proces werd gerekt, ‘men wachtte,’ lezen wij, ‘den dood van den Abt de l'Épée en dien van den Hertog van Penthièvre, de eenige beschermers van den ongelukkige, af,’ en toen de Parlementen waren opgeheven, en de zaak voor het nieuwe Tribunal de Paris was gebragt, deed een eindvonnis van 24 Julij 1792 de vorige uitspraak te niet, en ontzegde voor het vervolg aan Joseph het regt den naam de Solar te voeren. De ongelukkige, zoo besluit het droevig verslag, die zich van de gansche wereld zag verlaten, nam dienst in een regiment kurassiers en eindigde weldra in een hospitaal zijn leven. Een schraal onderwerp, zal men zeggen, al maakt men, met Rodenbach, het sterven echt-tragisch, al schildert men den doofstomme, voortrijdende in den dood, voortvechtende, schoon de trompet luide het aftogtssein schettert, slagtoffer zijner kwaal tot in het uiterste toe. Eene sombere stof, bekennen wij op onze beurt, tenzij men haar met de oogen eens dichters gâsla, tenzij men eene poëtische regtvaardigheid de plaats der juridieke doe innemen, tenzij men schikke en scheppe; er zijn van die gelukkigen en Bouilly behoorde tot deze. In zijn ‘l'Abbé de l'Épée, Comédie Historique,’ door Kotzebue voor onze naburen, door Wiselius voor ons vertaald, zegeviert, het spreekt van zelf, de verdrukte onschuld; het is hare minste verdienste. Vergun ons u van de grootere eenig begrip te geven; wij houden er voet bij stuk mede. Wie thans bij ons den middelbaren leeftijd, dien ook al onzekeren, niet maar nadert, maar haast overschreed, hem heugt de verrukking waarmede een vroeger, een weldra vergeten geslacht van Jules, Comte d'Harancour plagt te gewagen, toen Mevrouw Ziesenis-Wattier de rol van dien doofstomme vervulde; dat karakter was een zegepraal der kunst! Wie thans vijftig jaren tellen, zij hebben van die glorie, in hunne eerste jeugd, als Mevrouw Grevelink-Hilverdink den ongelukkige vertegenwoordigde, maar den laatsten wederschijn gezien. De rol eischte studie, dieper studie, dan

men zich thans op het tooneel getroost, zeggen de oudjes, daar het onverschillig publiek onzer dagen allengs minder vergt. Dat gij het van die laatste liefhebbers hoordet, welk eene stilte er in de zaal heerschte, als de doofstomme met den Abt de l'Épée een der straten van Toulon doorwandelend, zijne vaderlijke huizinge weêrzag; als gebaar bij gebaar telkens treffender aankondigde, wat er in zijn gemoed omging; en hij een kreet trachtte te slaken, ‘waarbij u het harte brak.’ Er was te veel eerbied voor de kunst om toejuiching te veroorloven; het spel ging ongestoord zijn gang; en wanneer de l'Épée God gedankt had voor het slagen zijner pogingen om de ouderlijke woning van dien ongelukkige op te sporen, dan werden beschermer en beschermde niet weêrom geroepen, beweren zij; van t e r u groepen, voegt een enkele purist onder deze er bij, sprak toen nog niemand! Zoolang ons tooneel zich niet weder in avonden als de geschetste zal verlustigen, ‘allez-voir s'ils viennent, Jean!’ blijft ons slechts de lezing dier comédie over; voor wie de geschriften naar hunnen tijd weet te beoordeelen, is het een waar genot. Het verhaal van den abt, hoe hij met zijn kweekeling heeft omgedoold, tot hij de stad bereikte, die hij gelooven mag zijne geboorteplaats te zijn, is een der gelukkigst geslaagde proeven van vertelling. Er is al de ingenomenheid met de leerwijze van de l'Épée, toenmaals in Frankrijk aan de orde van den dag, - het stuk werd in 1799 voor het eerst gegeven, - er is al de overdrijving in, zoo ge wilt, van de ontwikkeling waarvoor de gaven van hoofd en harte eens doofstommen vatbaar zijn. Wilt gij er eene proeve van? hier hebt gij haar binnen uw bereik. Het is het antwoord door onzen misdeelde op eene vraag van Clémence, de première amoureuse uit het stuk, gegeven. Het lieve kind vraagt den armen Jules niets minder dan: ‘Quel est selon vous, en France, le plus grand homme vivant?’ De goêlijke de l'Épée zegt te regt: ‘La question est délicate’, en Bouilly maakt zijn leerling, met tact, een oogenblik verlegen. ‘Il a l'air embarassé,’ merkt Clémence op. ‘Ou le serait à moins, mademoiselle!’ vult de l'Épée zeer juist aan; maar eindelijk komt toch het antwoord, dat uwe stoutste verwachting overtreffen zal. ‘La nature nomme Buffon; la science indique d'Alembert; le sentiment et la vertu réclament Jean Jacques Rousseau; l'esprit et le goût désignent Voltaire..... mais le génie et l'humanité proclament de l'Épée; je le préfère à tous les autres,’ Iedere tijd heeft zijne

manier, en in deze phrases komt de zwakke zijde van dien waarover wij schrijven, aan het licht; maar zoo hier overdreven, zoo hier gevleid werd, vergeet niet dat de gevleide al tien jaren was overleden, tien jaren, die in Frankrijk met vijftig ten onzent gelijkstaan. Wij weten al wat wij wagen met u tot de lezing van het stuk uit te noodigen; zelfs een juister getoetste, betere biographische omtrek, dan het ons gelukken mogt van den beminnelijken man te leveren, zou gebrekkig van opvatting en grof van lijnen schijnen, gehouden tegenover dat wèlgeslaagde beeld; wat zal dan de vrucht van onzen arbeid zijn? Afkeuring, vergetelheid, neen, die zouden onze zelfopoffering kwalijk beloonen; een voorstel, hopen wij, door u bij onze lijk- en lofredenen houdende maatschappijen in te leveren, om van tijd tot tijd dien vorm door het ten tooneele brengen onzer groote mannen wat af te wisselen; bij zoo vele geniën als zij waarderen valt menig gelukkige greep te doen!

Sicard, de abt R.A. Cucurron Sicard, de leerling van de l'Épée, volgde hem op in het bestuur zijner school; gij hebt zijne kennis reeds gemaakt in de uitvoerige oordeelvelling over de methode des meesters, in het begin onzer beschouwing van deze medegedeeld. Het daar aangehaalde is een fragment van het ‘Discours Préliminaire’ door hem geplaatst voor den ‘Cours d'Instruction d'un Sourd-Muet de naissance, etc., Paris, An VIII;’ en ook aan niemand anders dan aan Sicard was het briefje gerigt, waarin de l'Épée, ‘son cher *confrère*’, de vraag opperde, of hij metaphysici van zijne leerlingen wilde maken? Wie ooit onvoorbereid de zware taak aanvaardde, het werk eens grooten mans voort te zetten, Sicard deed dat de zijne niet. Hij had in Bordeaux, aan het hoofd eener inrigting voor doofstommen, door den Bisschop van dat diocése bekostigd, reeds bewezen dat hij waard was geweest bij de l'Épée ter school te gaan. Al mogt echter de openbare meening hem bij instinct tot opvolger van dezen hebben aangewezen, toch verwierf hij zich het Directeurschap over de toen tot openbare instelling verheven École de Paris niet dan bij concours public. In beginsel de methode zijns meesters getrouw, trachtte hij echter dieper dan deze, de behoeften der doofstommen in betrekking tot hunne geestontwikkeling te doorgronden, en rigtte er zijne leerwijze naar in. De gebarentaal, meende hij, zou altijd het geschiktste middel blijven om den doofstomme in voorstellingen en denken te oefenen; slechts bepaald tot de natuurlijke, die de misdeelde zich

zelven schept, scheen zij hem evenwel verre van toereikend te zijn, om alle begrippen en gedachten uit te drukken. Daarom legde hij er zich bijzonder op toe om haar uit te breiden en volledíger te maken; wie zijn stelsel geheel kennen wil, hij sla het boek, waarvan wij gewaagden, op. Twee soorten van teekens onderscheidende, bediende hij zich van de eerste om den leerling een begrip van deze of gene zaak, van dit of dat woord te geven (‘Signes introducteurs d'idées’), terwijl hij de andere teekenen, die veel eenvoudiger en korter waren, voor hen tot conversatie-taal bestemde (‘Signes de rappel d'idées ou signes d'usage’). Welk een ruim veld zulke kunstmatige teekenen der willekeur ontsluiten, hoe deze door de wijzigingen, die de doofstommen zelve er onvermijdelijk in aanbrengen, telkens nog vrijer omspringt, zal wel geene uitvoerige toelichting behoeven. Het spraakonderwijs scheen hem, vreemd genoeg, van ondergeschikt belang; het groote voordeel, voor den doofstomme in het verkeer met hoorenden gelegen, zag hij voorbij! Langer studie zou er hem van overtuigen; maar onder het schrijven van het zoo even vermelde werk verraste ook hem de omwenteling, en hij, dien men geloofd zou hebben dat door den storm verdiende te worden verschoond, zag er zich door medegesleept. ‘Quoi-qu'il eût fait,’ lezen wij, ‘à la révolution tous les sacrifices exigés, il fut jeté dans les prisons et il aurait péri dans les massacres de Septembre sans le dévouement d'un horloger, nommé Monnot.’ Die vermelding zijns naams zal al de lof zijn, welken wij den braven man mogen bedeelen; het is ons om eene vlugtige schets van Sicard te doen. Al werd deze, in 1795, bij de stichting der École Normale tot professeur de grammaire bevorderd, en, in 1796, bij de oprigting van het Instituut, tot lid benoemd, de vervolgingen hadden voor hem nog geen einde. Het volgende jaar las men ook zijnen naam op de lijst der dagbladschrijvers, die naar Synamary zouden worden gedeporteerd; het was de straf hem opgelegd voor zijne deelneming aan de redactie der ‘Annales Catholiques,’ schoon deze zich nimmer met de staatkunde hadden bemoeid. ‘La proscription du bon, du respectable Sicard vient enfin de cesser,’ luidt het in de voorrede van Bouilly's tooneelstuk; hij had zich, tot de 18de Brumaire aanbrak, in een der voorsteden van Parijs verscholen. Eindelijk, meent gij, eindelijk was ongestoorde rust het deel van den zestigjarige? Wij wenschten toestemmend te mogen antwoorden,

‘sa vieillesse fut troublée par des embarras pécuniaires,’ klinkt echter anders. ‘Forcé de s'imposer les plus grandes privations pour acquitter des dettes qu'il n'avait pas contractées, il les supporta sans se plaindre. Plus heureux après la restauration, il reçut du roi, ainsi que des souverains alliés, des marques d'estime et d'intérêt. Il jouissait de la plus belle vieillesse lorsqu'il mourut le 10 Mai 1822,’ tachtig jaren oud, en na geruimen tijd voor zijnen dood te hebben erkend, dat de doofstomme dan eerst waarlijk aan het maatschappelijk leven is weêrgegeven, wanneer hij geleerd heeft zich duidelijk en verstaanbaar in woorden uit te drukken en het gesprokene van den mond af te lezen. Wie zou er zich bij dergelijke verklaring aan ergeren, dat, op een zwart marmeren zerk, het kerkhof van Père la Chaise ons zijne welverdiende rustplaats in de letters van het handalphabet te lezen geeft?

Wij hebben een woord over de l'Épée's opvolgers in het midden gebragt; hoe ging het met het doofstommen-onderwijs, sedert den dood van Samuel Heinicke, aan de Leipziger school? Vreemd als het klinkt, werd deze door zijne weduwe voortgezet of aangehouden; en, om het geheel nog echt-duitscher tint te geven, kweet zij zich van die taak met hulp van den theolog. candid. A.F. Petschke. Ter eere van den jongen man dient het gezegd, dat hij de zaak ijverig ter harte nam, en zich, toen hij in 1822 overleed, het getuigenis geven mogt, dat hij het beginsel zijns meesters en dat van den voorganger van dezen getrouw was gebleven. Hij had meer gedaan: er was een kweekeling gevormd die verdiende zich tot directeur te zien benoemen. Wij bedoelen Reich, die een man bleek te zijn van het helderst oordeel en van onvermoeibaren ijver. Lange ondervinding stelden dezen op zijne beurt in staat de methode, door Amman in het leven geroepen en door Heinicke uitgebreid, allengs te zuiveren en telkens doeltreffender te doen worden. Veertig jaren arbeidde de verdienstelijke tot heil der menschheid op dat betrekkelijk altijd kleine tooneel; hij ontsliep den 20sten April 1852.

Ons vlugtig historisch overzigt is ten einde; wij vragen gaarne voor zijne vele onwillekeurige onvolkomenheden verschooning; maar al werd het ontbrekende aangevuld, al ware het voltooid, de eerste indruk des geheels zou even als thans een beschamende, een bedroevende zijn. Hoe lang leed het eer de ongelukkigen, met welke wij ons bezig hielden, eenige

belangstelling mogten vinden; hoe bleef deze, eeuw in eeuw uit, zich tot enkele bijzondere personen bepalen! Hoe schaars zijn er in alle tijden menschenvrienden als De Gerando geweest, die met regt in zijn dagboek schrijven mogt: ‘Puisse un jour quelque sourd-muet écrire sur ma tombe: *Il aimait comme un père*.’ Het woord strekt ten geleidelijken overgang tot den tweeden, tot den troostenden indruk, die zelfs door de ruwe trekken onzer schets zal worden achtergelaten. Het is eindelijk ook voor die deerniswaardigen dag geworden! eene waarheid, welke wij hopen dat sterker nog spreken zal, als wij in een volgend opstel onze studie mogen afwerken, en gelegenheid zullen vinden, bij den tragen vooruitgang van het oude Europa, ook de rappe vlugt van het jeugdig America te huldigen. Immers is het ons voornemen, na deze beschouwing der beide hoofdrigtingen, in vroegeren tijd, voor het onderwijs van doofstommen gekozen, na deze uitweiding over de twee middelen ter bereiking van dat doel aangewend, de gebarentaal of de geärticuleerde spraak, een blik te slaan op de methode uit de vereeniging dier beide geboren, en welke men overeen is gekomen de g e m e n g d e te heeten. Haar onderzoek zal ons zoowel verpligten andermaal heinde en verre rond te zien, als de vraag te beantwoorden, of ook op het tegenwoordig standpunt van onderrigt van die ongelukkigen de overoude spreuk bewaarheid wordt: in medio tutissime ibis!

(*Het vervolg in het volgend nommer*.)

Een nieuw spoorwegplan.

Velen onzer herinneren zich welligt met eenigen weemoed, maar toch altijd met een zeker soort van welbehagen - want men herdenkt gaarne de dagen zijner jeugd - hoe vóór omstreeks vijfentwintig jaar een nieuw leven onze nijvere burgerij scheen te bezielen, hoe een nieuw-ontwaakte ondernemingsgeest alle lagen der nederlandsche maatschappij scheen te doordringen en haar tot het zoeken van nieuwe wegen voor handel, verkeer en industrie ontvlamde.

Waarin moet de oorzaak worden gezocht, dat die heuchelijke beweging, die zooveel goeds en schoons beloofde, zoo weinig vruchten droeg en het jeugdige vuur zoo spoedig weêr schuil ging in de asch van de oude sleur, van de zwaartillendheid en van de zoete ruste?

Waren wij wel ontwaakt, maar niet wakker geschud; was 't enkel een tijdelijk ophouden van den slaap, waardoor we in een toestand van helderziende vakerigheid, of van vakerige helderheid verkeerden, die 't *entre-deux* hield tusschen sluimer en wakkerheid?

Wij gelooven 't niet. De beweging was te krachtig en te veelzijdig om zulk eene gissing te regtvaardigen. Maar de beweging was - en zou dit haar weinig-blijvenden invloed verklaren? - van buiten tot ons gebragt, niet uit ons zelven voortgekomen, en zij viel zamen met een tijdperk van staatkundig *malaise*, van onvoldaanheid met den gang der publieke zaken, van angstige bezorgdheid voor den jammerlijken, schoon geheim-gehoudenen toestand van 's lands financiën, en van de naweeën van een strijd tegen stamgenooten, te lang en te duur gevoerd volgens de meening van de meerderheid des volks. Wat er onder die omstandigheden op het gebied der nijverheid

werd gedacht en beproefd mogt in zich zelf geene levensvatbaarheid missen, maar vond toch een atmosfeer, waarin het moeijelijk ademen kon. De dampkring was te zwoel, de geest niet vrij en onbevangen genoeg om de ingeving vast te houden en uit te werken totdat zij in eene tastbare gedaante voor ons stond. Staat B en het Amortisatie-Syndicaat, het matglazen koloniale huis en de vierentwintig artikelen, het dreigende staatsbankroet en de vreemde lotgevallen van de eerste levensjaren der Rhijnspoorweg-maatschappij schrikten kapitalisten en industriëlen af van grootsche ondernemingen, en de spoorwegkoorts - gelijk men haar noemde - die in Engeland, België en Frankrijk zoo lang en hevig woedde en in weêrwil der enkele lijders, die ze ten grave sleepte, zulke heilzame en onberekenbare gevolgen voor de ontwikkeling en den bloei dier landen heeft gehad, bleek hier tegen eene geringe dosis quinine te wijken. Wij keerden tot een normalen toestand terug.

Maar wederom, schoon in eenigzins gewijzigde gedaante, vertoont zich sedert een drietal jaren hetzelfde verschijnsel.

Zou inderdaad de naam van koorts niet juist zijn geweest; 't gebeurt soms dat de geneesheeren onjuiste namen geven aan hetgeen zij niet kennen. Zou welligt het verschijnsel geene ziekte, maar veeleer de openbaring van een verjongd, gezond en krachtig leven, de uiting van eene behoefte des tijds en der beschaving zijn geweest? Is misschien die beweging de natuurlijke wandeltred van den tijdgeest, en vindt ze hare regtvaardiging in de hoogere eischen van geestkracht en voortvarendheid, door onze eeuw aan handel en nijverheid gesteld? Wie met ons uit volle en innige overtuiging die vraag toestemmend beantwoordt, zal zich verheugen over de gunstige levensvoorwaarden, waarin de grootsche plannen, de groote ondernemingen van onzen tijd het licht zien.

Wij zullen niet beweren, dat al deze jonggeborenen een volkomen zuivere, frissche lucht ontmoeten bij hunne intrede in de wereld; dat niet hier en daar hun wieg nog zachter zou kunnen zijn gespreid en de bronnen voor hun levensonderhoud nog milder, rijkelijker en gemakkelijker konden vloeijen; maar zoo zij 't niet weten, hunne ouders - althans de verstandige onder hen - zijn zich zelven wel bewust, dat deze wereld een ondermaansch tranendal en iedere beproeving - mits zij niet te hard zij - eene loutering en versterking is. Noch de wolken, die aan den politieken gezigteinder drijven en zich vroe-

ger of later zullen ontlasten, noch de terugwerking van den langdurigen noord-amerikaanschen burgeroorlog, noch de duurte van het geld en het blijvende gevoel van spanning en gejaagdheid, dat de europesche maatschappij zal vervullen zoolang het napoleontisch *régime* bestaat, blijken een belemmerenden invloed uit te oefenen op het tot stand komen van groote werken en reusachtige ondernemingen. Tegenover die onmiskenbare bezwaren staat de algemeen ontwaakte belangstelling in alles, wat den bloei van handel en nijverheid, de vorming van kapitalen, de veelvuldigheid en snelheid van verkeer en van omzettingen kan bevorderen. De overtuiging dat er veel en krachtig moet gehandeld, dat er nieuwe wegen geopend, nieuwe aderen ontgonnen moeten worden en onze tijd op het gebied der materie tot gewigtige dingen geroepen is, schijnt tot alle standen doorgedrongen te zijn.

De geest van associatie; het beginsel van vereeniging van kapitaal; de opmerkelijke uitbreiding der naamlooze vennootschap, waardoor de penningen van duizenden in ééne hand en tot ééne groote kracht worden bijeengebragt en aangewend kunnen worden tot één groot doel, maakt de verwezenlijking mogelijk van plannen, die vóór weinige jaren op onoverkomelijke financiële hinderpalen zouden zijn afgestuit; de mobielverklaring van het kapitaal, van de som der besparingen, vroeger sluimerende in de koffers, en zijne snelle omwandeling door al de paden van het gebied der nijverheid; het toenemende vertrouwen in ondernemingen van industriëlen aard en het veldwinnen der overtuiging dat aandeelen in fabrieken, trafieken, spoorwegen en handelszaken meer innerlijke waarde vertegenwoordigen dan een aandeel in de schulden, die een staat heeft aangegaan tot het voeren van onvruchtbare oorlogen; ziedaar zoovele magtige hulpmiddelen en bondgenooten, die den man van energie in onze dagen ter zijde staan bij de verwezenlijking zijner denkbeelden en de volvoering zijner plannen.

Voeg daarbij den gunstigen toestand van ons land; een wèlgeordend bestuur der financiën, een verblijdend jaarlijksch overschot, de bewustheid dat ons crediet hoog staat aangeschreven, de krachtige prikkel, die de uitvoering van groote openbare werken door den staat, de opheffing van sommige belemmerende belastingen, het uitzigt op nog meerdere ontheffing, nog meerdere vrijheid van beweging en bedrijf - zoo wij hopen - aan de partikuliere nijverheid geeft; de wenschelijkheid, neen! de

noodzakelijkheid om de vele jaren van verzuim en stilstand in te halen, die wij ons te verwijten hebben; het gevoel van schaamte, dat we bij 't leger der beschaving van de spitse naar de staart dreigen teruggedrongen te worden; de groote welvaart en de hoogst belangrijke vermeerdering van ons maatschappelijk kapitaal - vrucht van een tijdvak van rust en vrede naar buiten, van vrijheid, openbaarheid en orde in het binnenland - en zoo er nog wolken voor uwe oogen voorbijvaren, gij zult ze bij al dat licht van lieverlede zien wegtrekken en verdampen en gij zult u zelven met blijdschap en met volle gerustheid bekennen, dat deze tijd eene allezins gunstige en geschikte is voor krachtigen vooruitgang en voor gewigtige ondernemingen op het veld der industrie.

Onder deze bekleeden de verbeterde middelen van gemeenschap, naar ons inzien, eene eerste plaats. Wij begroeten dan ook met ingenomenheid ieder weldoordacht voorstel om daartoe te geraken; iedere verstandige poging om ons land te voorzien van goede en korte wegen naar de zee en naar onze landgrenzen, en van eene gemakkelijke en vlugge gemeenschap tusschen onze talrijke welvarende steden en dorpen onderling.

Wij behooren niet tot hen, die meenen dat er nu reeds genoeg spoorwegen worden aangelegd of zijn geconcedeerd en dat ons land, wanneer al de aangevraagde concessies zullen zijn ten uitvoer gebragt, meer dan voldoende van dat versnelde middel van verkeer zal zijn voorzien. Hoe overdreven 't welligt in de ooren van sommigen klinken moge, wij aarzelen niet te bekennen, dat naar onze overtuiging ieder land in de toekomst even zoovele spoorbanen zal moeten bezitten als het thans straat- en grindwegen telt. België is reeds ijverig bezig dat denkbeeld te verwerkelijken; dagelijks worden daar nieuwe, verkorte lijnen, soms slechts tusschen eenige dorpen of een paar marktsteden aangelegd, en men blijft er aanhoudend streven naar verdere coupures en nog kortere verbindingen. Dat zal ook bij ons het geval zijn. Laat eerst de groote lijnen zijn gelegd, en wij zullen hetzelfde verschijnsel zien ontstaan.

De uiteinden der lijnen; de groote punten van uitgang moeten eerst zijn vastgesteld, en daarna zal zich spoedig de behoefte openbaren om de tusschenliggende plaatsen naauwer aan elkander te doen sluiten en de groote wegen te doen kruisen door talrijke dwarsstralen, welke het traject, ware 't slechts met een half uur, met een kwartier kunnen verkorten.

In zekere mate zijn wij daarvan nu reeds getuigen. De Rhijnspoorweg verbindt de hoofdstad met Arnhem en Duitschland aan de eene, met de tweede koopstad aan de andere zijde; de Hollandsche verbindt haar met de residentie en Rotterdam, en toch doet zich de behoefte gevoelen aan meer directe, aan nog kortere gemeenschap. Tusschen Amsterdam en Rotterdam; tusschen Amsterdam en 's Hage; tusschen de residentie en het centrale Utrecht verlangt men den afstand te verkleinen. Wat al denkbeelden zijn daarvoor geopperd! Eene coupure Breukelen-Woerden; eene lijn Leijden-Woerden of 's Gravenhage-Gouda; eene tweede verbinding tusschen de hoofdstad en Utrecht langs Weesp en Hilversum, een kortere weg tusschen Zwolle en ons; dóórtrekking en verbinding van thans geïsoleerde lijnen; ziedaar zoovele plannen, waarvan wij in de laatste jaren met ernst en aandrang hoorden gewagen en wier volvoering wij wenschen en verwachten mogen.

Maar het is noch de Oostbaan, noch de Ceintuurbaan, die ons thans heeft bezig te houden; ook voor de spoorwegen in een ander deel van ons land ontworpen of verlangd vragen wij in dezen oogenblik de aandacht der lezers van dit tijdschrift niet. Wij wenschen hunne opmerkzaamheid te vestigen en hunne belangstelling op te wekken voor het jongste spoorwegontwerp, dat ter onzer kennis is gekomen en waarbij de stad onzer inwoning onmiddellijk is betrokken; wij bedoelen: het ontwerp van den Haarlemmermeer-Spoorweg van den ijverigen burgemeester dier gemeente, den Heer Mr. J.P. Amersfoordt.

Het lijdt geen twijfel, dat zoo de Haarlemmermeer reeds drooggemaakt ware geweest tijdens de Hollandsche spoorweg werd gelegd, die baan eene geheel andere rigting zou hebben gekregen en de verbinding van Amsterdam met den Haag en Rotterdam zonder den grooten omweg langs Haarlem zou zijn tot stand gebragt. Maar wat toen onmogelijk was, is thans mogelijk geworden. De groote waterwolf is gekeerd; ruim zestienduizend bunders vruchtbaar land zijn aan de provinciën Noord- en Zuid-Holland toegevoegd en het terrein voor de kortere gemeenschap is aan de golven ontwoekerd. De welige en kostbare landerijen langs den ouden Rhijn, tusschen Leijden, Alphen, Zwammerdam en Woerden liggen niet meer door een breede binnenlandsche zee van de hoofdstad gescheiden, maar worden daaraan verbonden door eenen belangrijken en uitgestrekten polder, wiens bodem in vruchtbaarheid met de Rhijn-

streek wedijveren kan. Een uitgebreid landbouwdistrict met zijne rijke voortbrengselen van granen, vruchten, kaas en boter omgeeft thans van alle zijden de hoofdstad, de residentie en de zusterkoopstad aan de Maas. Fabrieksteden als Schiedam, Gouda en Delft liggen in het rayon dezer welvarende streek, die door de Noordzee aan de eene, door het Sticht aan de andere zijde wordt begrensd.

Indien we een oogenblik wilden huppelen aan de hand der mythologie, wij zouden kunnen zeggen: binnen deze landpalen zetelen eendragtig Merkurius en Vulkaan met Ceres en Minerva, *partie carrée*, dat menig vervelend speeltafeltje onzer winteravonden beschaamt.

Wat al rijkdommen levert deze Rhijnstreek, dit Westland, deze nieuwe polder aan ons land; welke ruiling van produkten en diensten heeft er in toenemende mate tusschen hen en de groote steden plaats; welk een levendig verkeer vertoont zich op al de wegen en kanalen, die hen te zamen verbinden, en voor welke uitbreiding is de aan- en afvoer van handelsartikelen en landbouwvoortbrengselen vatbaar bij eene kortere en snellere gemeenschap!

Maar niet alleen onderlinge aansluiting, maar tevens direkte verbinding met de groote slagaderen der beweging is voor die streken noodzakelijk; zij moeten een deel uitmaken van het groote spoorwegnet en hunne lijnen moeten schakels zijn in den keten tusschen de zee en het binnenland, tusschen Engeland en Duitschland. Lokale belangen worden op den duur 't best bevorderd, wanneer men te rade gaat met het algemeen belang en zich plaatst op een standpunt, vanwaar men een ruimeren gezigteinder heeft. Conveniënties van de buurt mogen en kunnen ingewilligd worden, wanneer ze passen in het raam der publieke zaak, maar zij behooren daaraan ondergeschikt, des noods daarnaar gewijzigd en verbogen te worden, wanneer er anders eene botsing dreigt te ontstaan.

De onvermoeide en voortvarende man, die door het vertrouwen des Konings met de bezorging der belangen van de nieuwe gemeente Haarlemmermeer is belast, heeft dat, naar onze bescheiden meening, juist ingezien. Het plan, waarvan hij ons het uitvoerige prospectus voorlegt, is niet alleen beraamd ter voorziening in de wenschen en behoeften zijner jeugdige landbouwende gemeente; zijn blik reikt verder en wil hare welvaart verbinden aan andere belangen, in wier bevordering hij

krachtige hulp zal vinden voor de behartiging van die zijner eigene gemeenteleden. Hij heeft zich afgevraagd, welke lijnen in de eerste plaats worden vereischt, om de Haarlemmermeer regtstreeks vast te knoopen aan Amsterdam en 's Hage, en hoe die lijnen behooren te worden getrokken om de algemeene belangstelling op te wekken en zich de deelneming der groote steden te verzekeren; hij heeft zich daarbij veroorloofd een blik te slaan op de geheele spoorwegkaart van ons land, om te zien of hier of daar niet een schalm ontbrak, welke hij kon aanvullen en in zijn plan opnemen; het groote doel, wij zouden haast zeggen het internationale doel van onze spoorbanen stond hem daarbij helder voor den geest: de snelle gemeenschap tusschen de zee en Duitschland, en op deze gegevens voortbouwende heeft hij het plan ontworpen van den Haarlemmermeerspoorweg, dat dezer dagen het licht heeft gezien.

De Heer Amersfoordt heeft zich tot dit doel vereenigd met een viertal mannen, wier namen eenen goeden klank hebben en geschikt zijn bij hunne medeburgers vertrouwen in de grootsche onderneming in te boezemen, en welke ook de uitslag hunner gemeenschappelijke pogingen moge zijn, reeds dadelijk brengen wij gaarne hulde aan de eerlijke en openhartige wijze, waarop zij de zaak hebben ingeleid en toegelicht en aan den belangeloozen ijver en de opregte belangstelling in de zaak zelve, waarvan het prospectus op iedere bladzijde getuigt.

Wij hebben hier de zekerheid, dat wij niet te doen hebben met hersenschimmige plannenfabriekanten, of met personen, die bij het ontwerpen eener concessie-aanvrage in hooge mate 't oog hebben op hun eigen voordeel en daarin naast, soms boven het publiek belang, het middel zien om met groote winst de hun verleende concessie aan eene of andere naamlooze vennootschap over te dragen; wij staan tegenover eene commissie, die zelve de innige overtuiging bezit van het wenschelijke en noodzakelijke der onderneming, die zij aanbeveelt en die daarvoor tijd, moeite en talent onbaatzuchtig ten beste wil geven.

Is dus de eerste indruk alvast gunstig, omdat de *voorstellers* ons welkom zijn, wij mogen ons echter daardoor niet tot partijdigheid laten verleiden bij het onderzoeken der hoofdzaak. De hoofdzaak is deze: verdient het *voorgestelde* een gunstig onthaal? Is het uitvoerbaar en nuttig?

Wij behoeven ons bij dit onderzoek niet te verdiepen in de

aanleiding tot het plan, noch zelfs bij voorkeur stil te staan bij de voordeelen, die voor de gemeente Haarlemmermeer in 't bijzonder uit deze spoorweglijnen zullen ontspruiten. De gevolgen zullen voor haar even heilzaam en vruchtbaar zijn, als ze overal blijken te wezen van ieder versneld en verbeterd middel van vervoer. Ook den gunstigen invloed op de telegraphische verbinding tusschen de hollandsche steden kunnen wij laten rusten. Wij wachten de voorstellers op, waar zij het algemeen terrein betreden en ons ontmoeten bij de beantwoording der vraag òf, behalve hunne lokaliteit, ook provincie en land door de uitvoering hunner plannen zullen worden gebaat. Wij geven hun zelven het woord:

- Maar het is niet *alleen* het belang der gemeente Haarlemmermeer, dat bij den aanleg dezer spoorwegen is betrokken. Tot haar geluk ligt zij tusschen de hoofdstad, de residentie, eene groote koopstad, drie akademiesteden, twee marktsteden met arrondissements-regtbanken en eene menigte bloeijende kleinere steden en dorpen, vol nijverheid en fabrieken.

De snijpunten der spoorwegen, leidende naar die hoofdplaatsen, vallen juist in de nabijheid der beide ontworpen dorpen van Haarlemmermeer, het Kruisdorp en Venneperdorp.

Het personenvervoer, dat deze spoorwegen te wachten hebben, bestaat uit de handelsbevolking van Amsterdam en Rotterdam, de ambtenaarswereld van 's Hage, de akademieburgers van Leijden, Utrecht en de Polytechnische school te Delft, de fabriekanten van Schiedam, Leijden, Gouda; de kaaskoopers, landbouwers, boomkweekers en bloemisten van de Rhijnstreek, van Alphen, Boskoop, Aalsmeer en van de omstreken van Haarlem, de verveeners van Mijdrecht, de pannenfabriekanten van Alphen. De namen der verschillende bedrijven duiden tevens reeds genoegzaam den rijkdom van produkten en voortbrengselen aan, die het goederenvervoer langs deze lijnen zal voeden. Wij zullen echter later gelegenheid hebben op dit punt terug te komen.

Een blik op de kaart staaft de juistheid der voorafgaande beschouwing. Zoo men van hier in bijna regte lijn naar Leijden en 's Hage wenscht te komen, zal die lijn inderdaad moeten worden getrokken door den Haarlemmermeerpolder, terwijl slechts geringe ombuigingen worden gevorderd om ook den kortsten weg tusschen de twee groote koopsteden door den polder te doen loopen. Zeker zoude eene verbinding van Utrecht met

de Noordzee ook op andere, welligt nog betere wijze kunnen worden tot stand gebragt door eene direkte aanknooping van Utrecht aan de residentie, hetzij over Woerden en Leijden, hetzij over Gouda onmiddellijk. Afgescheiden van de moeijelijkheden, waarop die verbindingen zijn afgestuit, mag het echter, met het oog op het gewigt der aanstaande Noordhollandsche lijn en hare aansluiting aan den Hollandschen spoorweg te Haarlem, vooral ook in verband tot de gewenschte doorgraving van Holland-op-zijn-smalst, voor Utrecht welligt voordeeliger worden geacht de Noordzee op een noordelijker punt te bereiken. De keuze van Zandvoort schijnt ons daarom aanbevelenswaardig. Zandvoort is nu reeds eene goed-bezochte badplaats; het ligt in de nabijheid van Haarlem en van ons; het is omringd door eene vriendelijke natuur en in zijne onmiddellijke omgeving verrijzen de zomerverblijven van vele Amsterdamsche kooplieden. Uit een lokaal oogpunt vormt het voor het geheele landbouwende district ten zuiden van Amsterdam en Haarlem de naaste zeehaven, zoo het plan wordt verwezentlijkt tot het aanleggen van een zoogenaamden engelschen steiger te Zandvoort, welke bij het ontwerp dezer spoorwegen is gevoegd en daarvan een gewigtig onderdeel uitmaakt.

Wij zullen nu de twee, of zoo men wil, drie lijnen nagaan, welke ons door de ontwerpers van den Haarlemmermeerspoorweg worden voorgesteld. Wij zullen ons daartoe houden aan het prospectus. De eerste lijn, *Amsterdam-Haarlemmermeer-Leijden*, de eerste in belang en, zoo wij meenen en hopen, ook in orde van uitvoering, gaat uit van de Leijdsche poort alhier, loopt benoorden den Overtoom en het dorp Sloten, waar zij den Haarlemmermeerpolder intreedt, om dien te doorsnijden ten zuiden van het Kruisdorp en Venneperdorp en weder te verlaten bij de Kaag, ten einde haren weg te vervolgen over Oud-Adc en eenigzins benoorden Leijden aan den Hollandschen spoorweg aan te sluiten. Aan deze lijn is een zijtak verbonden, lang en gewigtig genoeg om op den naam van afzonderlijke lijn aanspraak te mogen maken, daar zij den afstand tusschen ons en Rotterdam aanmerkelijk zal bekorten. Deze zijtak gaat uit van Venneperdorp, verlaat den polder boven Leijmuiden, loopt langs Rijnsaterwoude, ter Aar, Oudshoorn, Alphen, de Gouwsche sluis, Boskoop, Noord- en Zuid-Waddinxveen - altemaal namen om van te watertanden voor de gelukkige eigenaars of begeerders van boeren-hofsteden met of

zonder leemaarde - naar Gouda, waar zij sluit aan den Rhijnspoorweg. Op zich zelve eene zeer wenschelijke en gunstige lijn, mogen wij echter de bedenking niet achterwege houden, dat ze als verbinding tusschen Leijden en Gouda weinig waarde bezit en een veel te grooten omweg maakt, zoodat de voorstellers zich daarvan geene illusiën mogen vormen. Als lokaallijn, maar bovenal als verkort gemeenschapsmiddel tusschen de beide koopsteden heeft zij echter eene goede toekomst en is allezins gewenscht.

De tweede hoofdlijn, welke bij het plan wordt opgegeven, de lijn *Zandvoort-Haarlemmermeer-Breukelen* is bestemd tot eene tweede aansluiting van den hollandschen aan den Rhijnspoorweg en tot een korten weg van Utrecht naar de Noordzee. Zij heeft haar uitgangspunt te Zandvoort, snijdt den hollandschen spoorweg op de hoogte van Heemstede, ongeveer aan het einde van den Aardenhout, doorloopt den Haarlemmermeerpolder in zijne breedte, snijdt bij het Kruisdorp de lijn Amsterdam-Leijden, verlaat den polder bij Aalsmeer en moet door de Legmeerplassen worden voortgezet langs Oud Thamen, Uithoorn, Mijdrecht, Wilnis en Oudhuizen om even bezuiden Breukelen den Rhijnspoorweg te ontmoeten. Ook deze lijn vereenigt belangrijke lokale voordeelen met het algemeene belang en zal, even als de andere, de landbouwende bevolking in staat stellen in verschillende groote steden ter markt te gaan en vandaar regtstreeks hare benoodigheden te ontbieden. Aan de uitvoering van deze lijn zijn echter vooralsnog vrij gewigtige technische bezwaren verbonden, en wij achten haar, zoo niet onmogelijk dan toch ongeraden, zoolang de Legmeerplassen niet zijn drooggemaakt. Een ieder, die in deze zaken belang stelt, weet echter dat dezer dagen aan den Heer Mahlstede concessie is verleend voor die droogmaking. Wij hebben goeden moed, dat het werk tot stand zal komen en daardoor op nieuw ruim tweeduizend bunders vruchtbaar land aangewonnen zullen worden. Het groote belang, dat alle omliggende polders en gemeenten bij de indijking dezer uitgebreide watermassa hebben, en de gunstige resultaten, welke de droogmaking van verschillende uitgeveende plassen in Zuid-holland in de laatste jaren heeft opgeleverd, waarborgen aan deze onderneming eene krachtige ondersteuning en medewerking, te meer daar ook voor de droogmaking der nabij-gelegene Oosteinder- en Westeinderplassen reeds eene aanvrage om concessie

is geschied door personen, die aan het vereischte kapitaal eene langdurige en veelzijdige ondervinding in landbouwzaken paren. De aanleg van deze tweede spoorweglijn zal dus gelijken tred kunnen houden met de droogmaking, en hare waarde zal worden verhoogd naarmate meer gronden om haar heen aan den landbouw worden hergeven. Het zal ook zeker in de bedoeling der ontwerpers liggen om, na de voltooijing van den weg Amsterdam-Haarlemmermeer-Leijden, met de sectie Zandvoort-Kruisdorp aan te vangen; zoowel het belang van den polder als de behoefte aan zand, op de gemakkelijkste en minstkostbare wijze door ontgraving der duinen te verkrijgen, zou voor deze orde der werkzaamheden pleiten. Wij meenen nu genoegzaam de rigting der beide lijnen te hebben aangegeven en zullen nu, met het prospectus in de hand, de uitkomsten beschouwen, welke men er door verkrijgen zal. Van de uitkomsten hangt alles af. Zij moeten belangrijk genoeg zijn om den aanleg te motiveren; anders vervalt de levensvoorwaarde der onderneming en zal zij op geene ondersteuning kunnen rekenen en teruggebragt moeten worden tot een eenvoudig lokaal belang van den polder.

Het prospectus somt de voordeelen der nieuw-ontworpen lijnen op; het brengt daartoe in de eerste plaats den verkorten afstand tusschen de hoofdstad en de residentie. Die afstand is langs den Hollandschen spoorweg 60 mijlen, langs den nieuwen 51 mijlen, zoodat hij met ongeveer *een zesde* wordt verminderd of, volgens de tegenwoordige snelheid der treinen, met ruim vijftien minuten. In werkelijkheid zal echter dit verschil grooter zijn, omdat er op de nieuwe lijn slechts één hoofdstation, Leijden, voorkomt en daardoor dus veel oponthoud, vooral te Haarlem, vermeden wordt, terwijl tevens het langzame rijden, dat op den hollandschen weg door de vele krommingen wordt vereischt, op deze bijna volkomen regte lijn zal kunnen vervallen. Men stelt zich dan ook voor, den afstand van hier naar 's Hage met den gewonen trein in één uur, met een exprestrein in driekwart-uur te doorloopen.

De voorstellers herinneren hierbij de verbinding met den nieuwen Maasmond, met de doorsnijding van den Hoek van Holland en het nieuwe Maasmuiden. Als herinnering hebben wij er vrede mede, maar de verbinding van 's Hage met Maasmuiden, welke tot stand moet komen, mag niet als eene direkte aanbeveling voor den Haarlemmermeerspoorweg worden aange-

voerd. Zeker, wanneer Rotterdam zijn nieuwen waterweg zal hezitten, zal zich spoedig de behoefte doen gevoelen de residentie door een spoorweg met den ingang van de nieuwe Maas te verbinden en die behoefte zal ongetwijfeld worden bevredigd, omdat hare vervulling met geene groote bezwaren gepaard zal gaan en goede winsten belooft, maar die verbinding staat in geen regtstreeksch verband met de plannen, die ons thans bezig houden, en is daarvan niet het uitvloeisel; zij zal zoowel den Hollandschen als den Haarlemmermeer-Spoorweg ten goede komen. Als eene vingerwijzing op hetgeen later het vervoer langs de nieuwe lijnen zal kunnen voeden, moge 't in het prospectus blijven staan.

Een gewigtiger voordeel, dat onmiddellijk uit de zaak-zelve voortvloeit en tot hare krachtige aanbeveling strekt, is de verkorte afstand tusschen de twee groote koopsteden, welke aldus wordt opgegeven:

De afstand tusschen Rotterdam en Amsterdam bedraagt:

Met den Hollandschen Spoorweg	84 mijlen.
Met den ontworpen zijtak Amsterdam-Gouda	68 mijlen.
Verschil	16 mijlen.
Met den Rhijnspoorweg	87 mijlen.
Met den ontworpen zijtak Amsterdam-Gouda	68 mijlen.
Verschil	19 mijlen.

Het laatste verschil van 19 mijlen is nagenoeg *een vierde* van den tegenwoordigen afstand. Deze verkorting is ongeveer gelijk aan den afstand tusschen Rotterdam en Gouda, die door gewone treinen in 37 minuten, door sneltreinen in 22 minuten wordt doorloopen. Eene aanmerkelijke besparing van tijd ontstaat bovendien door het vervallen van het oponthoud te Utrecht, en door het geringer aantal groote stations, waaraan op deze nieuwe lijn behoeft te worden opgehouden, zoodat men met den sneltrein langs dezen weg in 1½, welligt in 1¼ uur van Amsterdam naar Rotterdam zal kunnen komen.

De verkorte afstand tusschen de beide koopsteden is, naar ons inzien, voor dit plan van zulk een vitaal belang, dat wij zouden wenschen in overweging te geven om daaraan alle andere bedenkingen ondergeschikt te maken en de lijn te doen uitgaan van het Kruisdorp langs het uiteinde der Westplassen in de rigting van Leymuiden, in plaats van haar van Venne-

perdorp naar Leymuiden te doen loopen. Zij zou op die wijze met nog twee mijlen bekort en alzoo het verschil ten gunste der nieuwe lijn op 21 mijlen gebragt kunnen worden. De snellere gemeenschap van ons met Rotterdam moet, uit het algemeen belang beschouwd, tot het hoofddoel van de eeiste lijn der Haarlemmermeerspoorwegen worden gemaakt; zij staat in gewigt nog verre boven den korteren weg van hier naar Leijden.

Zien wij thans welke voordeelen ons de tweede lijn belooft.

- Door de lijn Zandvoort-Heemstede-Haarlemmermeer-Breukelen (zeggen de ontwerpers) worden onderling verbonden de Rhijnspoorweg, de Hollandsche spoorweg en de Noordzee.

Reeds meermalen en nog onlangs in den verloopen winter bleek het te Scheveningen, hoe eene verzending van goederen en vee ontstaat aan den Hollandschen duinkant, zoodra de vaart op de rivieren gestremd is. Eene eenvoudige aanlegplaats voor stoombooten en kleine vaartuigen zoude hierbij groote diensten kunnen bewijzen. Zij behoort te liggen bij een der zeedorpen en moet door een spoorweg met het binnenland verbonden zijn. Zulk eene aanlegplaats dient in Frankrijk en Engeland meestal tevens als wandeling voor de badgasten; wanneer men haar te Zandvoort maakte zou het geheele achterliggende land, in verband met de lijn Zandvoort-Utrecht, gelegenheid erlangen zijne voortbrengselen steeds naar de engelsche wereldmarkt te zenden zonder het oponthoud, altijd verbonden aan het verblijf in eene groote stad, waar vooral de accijnsheffing den doorvoer meestal bemoeijelijkt. Deze aanlegplaats zal reeds voordeelen kunnen afwerpen, lang vóór dat de nieuwe waterwegen der groote koopsteden kunnen voltooid zijn; immers eene aanlegplaats, zoo als hier bedoeld wordt, enkel voor kleine vaartuigen en stoombooten, is een werk van betrekkelijk kleinen omvang, dat voltooid kan wezen lang vóór de Maasmond zal zijn geopend, of Holland-op-zijn-smalst kan zijn doorgegraven. Deze voorloopige gemeenschap met de zee zal voor Amsterdam steeds van belang blijven, ook al komt de nieuwe haven te Wijk-aan-Zee eenmaal tot stand. Immers ook het kanaal door Holland-op-zijn-smalst zal des winters toevriezen tegelijk met den mond der haven (?) en alsdan zal de aanlegplaats te Zandvoort nog altijd bruikbaar zijn even goed als de reede te Vlissingen.

De badplaats te Zandvoort komt door deze lijn in regtstreeksche onverbroken verbinding met het duitsche en nederlandsche spoorwegnet. De afstand tusschen Haarlem en Zandvoort wordt

op dit oogenblik, alleen des zomers, afgelegd met omnibussen. Door eene station, te Heemstede gevestigd, zal de Hollandsche spoorweg aldaar zijne reizigers uit Haarlem aan den Haarlemmeerspoorweg kunnen afgeven; - door eene verbinding der ontworpen lijnen aan het Kruisdorp, wordt eene tweede lijn Amsterdam-Zandvoort verkregen, uitkomende bij het meest-aan-zienlijk gedeelte van Amsterdam. Deze lijn zal niet alleen voor den handel van belang zijn, maar ook den bewoner der hoofdstad gemakkelijk het dagelijksch genot kunnen verschaffen van de zeelucht en de *villeggiatura*. De lengte der lijn Amsterdam-Kruisdorp-Zandvoort bedraagt 30 mijlen en zal, zoo men zich vleit, in drie kwart uur kunnen worden afgelegd. -

Wij hechten groote waarde aan het handelsbelang; het personenverkeer van Amsterdam en vooral van Haarlem naar Zandvoort treedt bij ons zeer op den achtergrond. Wij achten het zelfs wat sanguinisch gekleurd, dat de inwoners van Haarlem eerst met den Hollandschen spoorweg naar de nieuwe station Heemstede zullen rijden, om daar over te stappen in de wagens van den Haarlemmermeerspoorweg en daarmede naar Zandvoort te stoomen. Maar daarin ligt ook niet het voordeel der lijn; het moet worden gezocht in de ontwikkeling en dienstbaarmaking van Zandvoort aan den afvoer van producten, en aan de directe gemeenschap van het Sticht met de Noordzee.

Een kleine glimlach over den Amsterdamschen koopman, die na beurstijd te Zandvoort met zijne vrouw en kinderen gaat eten en daar eene cigaar zal rooken met zijne vrienden van Keulen, Rotterdam en Londen, alle regtstreeks aangekomen, mogen de ontwerpers ons ten goede houden. Een prospectus moet altoos een prospectus blijven, en wij zijn zeer tevreden, wanneer het maar geen ‘bulletin’ wordt. Ter eere dezer ontwerpers zij herhaald, dat zij koninklijk hunne plannen ontwikkelen, zich zelven de bezwaren niet ontveinzen en openhartig hunne beschouwingen en berekeningen mededeelen. Dat zij in de opsomming der voordeelen hunner lijn ook de kleinste niet vergeten, zullen wij hun althans niet ten kwade duiden. Eene voorbijgaande opmerking is deze, dat voor den Amsterdamschen koopman, *na beurstijd*, de station aan de Leijdschepoort juist niet de naastbij-gelegene is.

De groote - wij zouden haast schrijven: de eerste-hands - voordeelen aan deze lijn verbonden, bestaan, behalve in de reeds opgenoemde, in de drie verschillende aansluitingen, die

daardoor tusschen den Rhijn- en Hollandschen spoorweg worden tot stand gebragt:

1°. door de lijn Leijden-Venneperdorp-Gouda;

2°. door de lijn Leijden-Kruisdorp-Breukelen;

3°. door de lijn Zandvoort-Heemstede-Breukelen.

Wij hebben reeds vroeger gezegd, en de ontwerpers erkennen dit ook volmondig, dat eene direkte lijn tusschen Leijden en Woerden, of tusschen 's Hage en Gouda verre de voorkeur zou verdienen boven de verbindingen, welke de Haarlemmer-meerspoorwegen ons kunnen geven, maar in weêrwil van den grooten omweg, dien deze hebben te maken, zal toch de afstand tusschen Leijden en Gouda 11 mijlen korter zijn dan langs de twee bestaande spoorwegen. Nog aanzienlijker is de tijdsbesparing door de tweede verbinding verkregen. Van Leijden naar Utrecht behoeft men thans, over Amsterdam gaande, 80 mijlen, en over Rotterdam gaande 91 mijlen. De verbindingslijn Leijden-Breukelen bedraagt slechts 59 mijlen en dit verschil is inderdaad aanzienlijk. Deze 59 mijlen kunnen door een gewonen trein in minder dan twee uren, door een sneltrein in één en een kwart of één en een half uur worden afgelegd. Een engelsche exprestrein doorloopt 60 mijlen in één uur. Naar ons inzien is deze verbindingslijn in het algemeen belang van het grootste gewigt.

Aan het nut van de lijn Zandvoort-Breukelen hebben wij, zoo wij meenen, alle regt laten wedervaren, al deelen wij ook niet in al de verwachtingen, die de voorstellers, blijkens § 21, daarvan koesteren. De verbinding van Haarlem met Utrecht wint door de nieuwe lijn niet genoegzaam om eene verplaatsing van reizigers en goederen van de thans bestaande naar de nieuwontworpen wegen te mogen verwachten. Evenmin zal, bij eene voltooijing van den Noord-Hollandschen spoorweg, de Haarlemmermeerweg de kortste verbinding van de provincie Noord-Holland met Utrecht en Duitschland vormen. De staatsspoorweg zal langs de Zaanstreek loopen en welligt tusschen Sloterdijk en het tegenwoordige station van den Hollandschen spoorweg het IJ overbruggen, zoodat er geen sprake zal zijn van den omweg naar Haarlem. Alleen voor die plaatsen, die tusschen Alkmaar en Haarlem liggen, kan de nieuwe spoorweg het kortste gemeenschapsmiddel worden met het Sticht.

Wij hebben thans al de ontworpen lijnen behandeld en daarbij het oog gevestigd op de uitkomsten, die zij beloven

voor een sneller en beter verkeer in ons land. Al hebben wij hier en daar wat afgedongen, die uitkomsten komen ons belangrijk genoeg voor, om het plan te regtvaardigen en daaraan deelneming en ondersteuning te schenken.

Wij willen ons niet verdiepen in al de moeijelijkheden der onderlinge verbinding van de verschillende spoorwegen om en door Amsterdam. Wij zullen daaromtrent afwachten, wat door de regering zal worden voorgesteld en wij gevoelen noch lust noch kracht om eene oplossing te beproeven van een vraagstuk, dat in onze dagen moeijelijker tot een bevredigend einde zal kunnen worden gebragt dan welke nieuwe spoorweg ook. Lijnen te leggen door en om eene digtbevolkte stad; allerlei tegenstrijdige meeningen en belangen tot harmonie te brengen; bergen van bezwaren van terrein, van onteigening, van prioriteit te overwinnen is een reuzenwerk, dat we naauwelijks den moed hebben onder de oogen te zien. Zoo er ééne magtige kracht is, het is die van den lijdelijken tegenstand en wij vreezen, dat men dien vijand maar al te vaak op dit gebied zal ontmoeten. Wij zijn te dien opzigte geene optimisten; maar wij zullen daarom te dankbaarder en met te grooter bewondering de pogingen waarderen, die door de regering of partikulieren tot het verkrijgen der aansluiting van al de spoorwegen in Amsterdam zullen worden in het werk gesteld. Wij wenschen van ganscher harte, dat het den Minister van Binnenlandsche Zaken gelukken moge deze groote weldaad aan Amsterdam te verzekeren, hetzij dit toekomstige centrale station, dat brandpunt aller lijnen, verrijze bij de Leijdschepoort, of aan den IJkant in de nabijheid van de Nieuwe-Stadsherberg.

Ook de ontwerpers van den Haarlemmermeerspoorweg gewagen daarvan meer *pro memorie*, en zoo 't hun aangenaam is, willen wij gaarne erkennen, dat hunne proeve van oplossing ons toelacht, al vinden wij het punt van overgang van het IJ niet gelukkig gekozen en al zouden wij den Noord-Hollandschen spoorweg meer noord-westelijk over het Kanaal of het IJ wenschen te leiden.

Het is bij het ontwerpen van spoorwegplannen niet voldoende, dat men zich afvraagt of daardoor middelen van verkeer worden vermeerderd, verbeterd en verkort; eene andere gewigtige vraag behoort overwogen en toestemmend beantwoord te kunnen worden; zij is deze: Wat zal den spoorweg voeden; welke trafiek heeft hij te wachten, welke geldelijke uitkomsten belooft hij?

Hier staat men op een gevaarlijk terrein, van alle zijden omgeven van voetangels en klemmen; hier vooral loopt de ontwerper de kans den réclame-toon aan te slaan en misbruik te maken van die schoone en veelbeoefende kunst, welke men *l'art de grouper les chiffres* pleegt te noemen. Het beruchte woord ‘geef mij twee regelen schrifts en ik zal den man doen ophangen’ vindt in onzen tijd een variant in: ‘geef mij drie cijfers, mijlengetal, bevolking, handelsstatistiek, en ik zal u eene berekening geven, die vrijftig percent winst vertoont.’ En hierdoor nu vooral onderscheidt zich het prospectus, dat voor ons ligt, gunstig van vele andere. Het belooft geene hooge percenten winst, het gewaagt niet van de vermoedelijke voordeelen voor den aandeelhouder, het treedt zelfs niet in eene berekening van al de vruchten, die de onderneming kan afwerpen. Deze soberheid, deze eerlijke, oud-hollandsche stilzwijgende bekentenis, dat men in geene hypothetische berekeningen wenscht te treden en niemand wil trachten te verblinden door de voorspiegeling van ongeboren winsten, zal voorzeker bij het publiek eenen goeden indruk maken en meer deelneming en vertrouwen voor het plan verzekeren dan de meest gezwollen aanprijzing van verleidelijke geldbelegging.

Wij wenschen evenzoo slechts op datgene te wijzen, waaruit de nieuwe lijn haar voedsel zal putten.

De digtheid der bevolking in de streken, welke deze spoorwegen zullen doorloopen, verzekeren hun een aanzienlijk vervoer van personen. De wederkeerige behoeften van handel en landbouw maken eene gestadige verplaatsing der bevolking van stad en land noodzakelijk, en het verkeer tusschen de bewoners van Noord- en Zuid-Holland en het Sticht zal aanzienlijk vermeerderen door het nieuwe middel van gemeenschap, vooral door de lijn Leijden-Breukelen.

De vruchtbaarheid en uitgestrektheid van de welvarende landbouwdistricten, die door deze lijnen worden doorsneden, waarborgen aan de eene zijde een uitgebreid vervoer van landbouwvoortbrengselen, granen, meekrap, vlas, boter, kaas, vruchten, turf, hooi, enz., en aan de andere zijde een groot vervoer van werktuigen en gereedschappen, huisselijke benoodigdheden, koloniale waren en manufakturen, steenkolen en het zeer kostbare artikel mest, terwijl Zandvoort zijn kontingent zal leveren aan visch en schelpen en weêrkeerig een krachtige hefboom kan worden voor het goederenvervoer naar Engeland. Het is over-

bodig thans nog de belangrijkheid te betoogen van den uitvoer van onze landbouwproducten naar die wereldmarkt.

Wij beschouwen deze bronnen voldoende om de spoorwegen te alimenteren en op gezonde en krachtige wijze in hun onderhoud te voorzien, en herinneren ten slotte aan de velerlei trafiek en industrie, die in de Rijnstreek, in Leijden, Delft, Gouda, Alphen wordt uitgeoefend. Zoowel dus in den binnenlandschen ruil van benoodigdheden, als welligt later in den uitvoerhandel zullen deze nieuwe lijnen de elementen vinden van een aanzienlijk goederenvervoer. Maar voor het laatste is het noodig, dat de aanlegplaats te Zandvoort onder de voornaamste hulpmiddelen worde gerekend, welke deze weg behoeft. Een steiger, zoo als bij het ontwerp wordt bedoeld, kan in betrekkelijk korten tijd worden gemaakt en is met geene overwegende bezwaren verbonden, volgens de getuigenis der deskundigen, welke wij geloovig aannemen. De werken te Zandvoort verdienen ook daarom den voorrang, omdat daarmede naauw verbonden is een ander voordeel, dat de ontwerpers zich van hunnen weg beloven, namelijk de ontginning en de verhooging der waarde van de duinen. De materie voor den spoorwegdijk moet ook van die zijde komen.

Na de voordeelen behoort ook aan de bezwaren eene plaats, te worden ingeruimd. Wij nemen aan, dat voor de onteigeningen over het algemeen geene overdreven sommen zullen worden gevorderd. De sectie Zandvoort-Heemstede zal echter daarop eene uitzondering maken, en wij meenen, dat men zich moet voorbereiden daarbij in het klein dezelfde moeijelijkheden te ontmoeten, die aan de lijn Arnhem-Dieren verbonden zijn geweest, tenzij warme ingenomenheid met het plan de eigenaars der kostbare landgoederen in die streken tot welwillendheid en medewerking stemme.

Goedkoop kan echter de aanleg van deze wegen niet zijn, omdat eene belangrijke ophooging van grond zal worden vereischt, en dus veel specie zal moeten verwerkt worden, vooral voor den dijk in de lage polders, en omdat de zwakke, papperige veenbodem veel arbeids en gelds zal behoeven om tot vastheid en hechtheid te geraken. Dat zulke bezwaren echter niet afschrikkend kunnen worden genoemd, getuigen verschillende sectiën van den Hollandschen spoorweg en van den Rijnspoorweg tusschen Woerden en Rotterdam.

Kunstwerken van buitengewone grootte of aan zeer gewig-

tige moeijelijkheden onderhevig, komen - volgens het prospectus - op deze wegen niet voor. Het grootste bezwaar, dat daarin wordt genoemd, is het leggen van den weg door de Legmeerplassen, maar dat bezwaar wordt zeer verminderd bij eene droogmaking dier plassen. Het kan, bij het uitzigt op de vervulling van dien wensch, naauwelijks meer als een ernstig bezwaar gelden, wanneer men slechts niet vergete de meerdere kosten in rekening te brengen, die het maken van den spoorwegdijk door eenen verschen, nog niet bezonken polder noodzakelijk medebrengt. De nieuwe wegen blijken dus, én uit het oogpunt der kosten van onteigening, én om de weinige kunstwerken die er voor noodig zullen zijn, tot de minst-bezwarende te behooren. Ook met de belangen van het defensiewezen - dat wezen, dat zoo kostbaar en lastig is voor de nijverheid - komen zij in geene botsing; men kan althans met geringe moeite iedere onaangename aanraking vermijden.

De aanlegplaats te Zandvoort is zeker een buitengewoon, een zeer moeijelijk en vrij kostbaar kunstwerk. Zij staat evenwel geheel op zich zelve en heeft met de voltooijing der wegen geen dadelijk verband. Het is echter niet alleen wenschelijk, maar noodzakelijk, dat zij van den aanvang af als punt van onderzoek vooropgesteld blijve.

De Haarlemmermeerspoorwegen, wier rigting en strekking wij in deze bladzijden hebben beschouwd, zijn echter slechts voorloopig ontworpen; hun loop is aangegeven, maar naauwkeurige opmetingen en waterpassingen, opmaking van bestekken, peilingen en boringen hebben daarvoor nog niet plaats gehad. Wij hebben hier dus te doen met eene gedachte, met een voorloopig plan, dat door de voorstellers aan het oordeel hunner landgenooten wordt onderworpen. Zij wenschen zich in de eerste plaats te overtuigen of hunne denkbeelden sympathie en ondersteuning zullen vinden en zij zullen ongetwijfeld met dankbaarheid iedere nuttige raadgeving en vriendelijken wenk ontvangen en in hunne plannen gaarne de wijzigingen brengen, die hun door bevoegde en welmeenende beoordeelaars worden aangegeven.

Het spreekt van zelven, dat onder deze omstandigheden de begrootingen van de kosten van aanleg slechts eene globale kan zijn; maar ook in dit opzigt hebben de Heer Amersfoordt en zijne medevoorstellers het publiek niet door goedkoopheid willen vleijen. Zij nemen als grondslag voor hunne berekening de

kosten van aanleg van den Hollandschen spoorweg aan, namelijk ƒ 130,000 per mijl, hetgeen voor hunne wegen, die gezamentlijk eene lengte hebben van 105 mijlen, een cijfer geeft van ruim dertien en een half millioen gulden. Zij voegen daarbij één millioen voor de aanlegplaats te Zandvoort en ƒ 350,000 voor onvoorziene uitgaven, waardoor een totaal verkregen wordt van Vijftien millioen.

Men houde bij deze berekening in het oog, dat de aanleg van den Hollandschen spoorweg zeer duur is geweest. Die weg was de eerste in ons land en gemis aan ondervinding moest tot kosten en uitgaven leiden, welke men later heeft leeren vermijden. Ook de onteigening heeft daarbij veel geld gekost en veel bezwaars opgeleverd; het breede spoor vereischte bovendien grootere uitgaven en de moerassige en zwakke bodem verslond aanzienlijke sommen. De basis, waarvan dus dit ontwerp uitgaat, kan niet te laag gesteld worden genoemd en het is met volkomen instemming, dat wij de woorden van het prospectus herhalen:

- Het is niet raadzaam de kosten te laag te ramen. Eene te groote zuinigheid in deze zoude later zeker blijken zeer kostbaar te zijn geweest en het is hier, zoo ergens, de plaats om te herinneren aan de oud-nederlandsche les: ‘Verzint, eer gij begint.’ -

Misschien ligt de schuld aan ons, of schuilt er een misverstand, wanneer wij eene opheldering noodzakelijk achten omtrent de bedoeling der ontwerpers, waar zij gewag maken van eene *leening*. Zij kunnen toch wel niet meenen, dat men om spoorwegen en aanlegplaatsen te bouwen, slechts eene *leening* - die uit den aard der zaak eene vaste rente veronderstelt - behoeft te sluiten? Om te leenen, moet er iemand zijn, die leent; die voor rente en aflossing aansprakelijk is; en die iemand is de aandeelhouder, of de som der aandeelhouders, de naamlooze vennootschap. Men moet dus eerst eene maatschappij vormen, waarin een zeker aantal personen deel neemt voor het gevorderde kapitaal; vindt die maatschappij het later nuttig en noodig en ziet zij kans om gelden te *leenen*, zij beproeve het! Maar van eene leening à priori van vijftien millioen om den ontworpen spoorweg te bouwen, kunnen wij ons geen helder begrip maken, en wij beschouwen het woord als eene drukfout, te meer daar de voorstellers later zelven van eene naamlooze vennootschap spreken.

Voor het oogenblik hebben wij echter met dat kapitaal nog niet te maken.

Die vijftien millioen worden *nog niet* van ons gevraagd; alles, wat de ontwerpers ons verzoeken is: hun de middelen te verschaffen tot eene meer naauwkeurige begrooting en tot meer uitvoerige plannen, tot het doen van metingen en tot het aanvragen van concessie. Zij zelven belasten zich voorloopig belangeloos met al de moeite en zorg aan deze werkzaamheden verbonden; zij bieden ons daarvoor hun tijd en hun ijver aan en zij zullen voorbereiden en gereedmaken wat voor het welslagen der onderneming wordt gevorderd. De middelen, die zij behoeven, voor bezoldiging van deskundigen, voor arbeidsloon, voor reis- en verblijfkosten, werktuigen, schrijfloonen en hetgeen gevorderd wordt voor de concessie-aanvrage, worden door hen geraamd op *vijfentwintigduizend* gulden en het is slechts deze geringe som, waarvoor zij eene voorloopige inschrijving in aandeelen van *honderd gulden* wenschen te openen.

Aan deze aandeelen of bewijzen van deelneming hebben zij de volgende zeer gunstige voorwaarden verbonden:

1°. zullen de houders dier aandeelen geregtigd zijn bij de inschrijving voor het maatschappelijk kapitaal der op te rigten naamlooze vennootschap de voorkeur te doen gelden tot het verkrijgen van tien malen zoo veel aandeelen à pari als het getal bewijzen van deelneming, dat zij te dien einde zullen aanbieden;

2°. zullen zij deze bewijzen bij de eerste storting tot het volle bedrag in betaling van de aandeelen kunnen doen strekken;

3°. verkrijgen zij daardoor regt op het kosteloos vervoer hunner personen in de rijtuigen der eerste klasse op de aan te leggen spoorwegen, gedurende tien jaren, te rekenen van den dag der opening van de eerstvoltooide lijn.

Wij zullen van de voorwaarden van deelneming in deze som van vijfentwintigduizend gulden niet meer overschrijven; wij vermelden alleen nog, dat het de bedoeling der ontwerpers is, bij de oprigting der naamlooze vennootschap *de Concessie in haar geheel en om niet* in die Vennootschap te leggen.

Zouden wij geen onregt doen aan de vele belanghebbenden bij de nieuw-ontworpen lijnen, aan onze nijvere burgerij in het algemeen, wanneer wij slechts één oogenblik twijfelden aan de plaatsing dezer twee honderd vijftig aandeelen?

Die gelukkigen, die hetzij in den Haarlemmermeerpolder,

hetzij in de vruchtbare streken om Leijden, Alphen of Gouda, kostbare landelijke bezittingen de hunne mogen noemen; de geheele landbouwende bevolking van die districten; de inwoners der hoofdstad, der residentie, der tweede koopstad van het rijk en der bloeijende fabriekstеden in Zuid-Holland; de eigenaars van goederen om Zandvoort en Heemstede, om Breukelen en Utrecht; landbouw, handel en nijverheid, zij allen zijn onmiddellijk betrokken in den goeden uitslag dezer onderneming, en al onthoudt het prospectus zich wijsselijk van de voorspiegeling van hooge dividenden, deze nieuwe wegen bevatten in zich de kiem van zoo veel verkeer en bedrijf, van zoo veel beweging en ontwikkeling; zij zullen zoo krachtig kunnen bijdragen tot verhooging van de algemeene welvaart, dat ook de kapitalist, strevende naar eene zekere en gewenschte rente, met een welgevallig oog het ontwerp van den Haarlemmermeerspoorweg zal beschouwen.

Z.

Uit de zeventiende eeuw.

In een bocht van de *Kingstreet* van het Londen der 17de eeuw stond een klein huisjen, dat in zijn bouwtrant nog heen wees naar het verre verleden. De gevel was geheel van hout, eens bruinrood geschilderd, maar thands geheel verweerd en in kleur bijkans gelijk aan die der oude ijzeren vensterroeden, die in de benedenkozijnen iederen aanval van roover of dief tartten, hoewel een dergelijke beschutting, de dikte der luikjens in aanmerking genomen die des nachts het onderdeel der vensterkozijnen afsloten, geheel overbodig scheen.

Achter die ijzeren staven glinsterden de kleine in lood gevatte ruitjens, waardoor een niet dan zeer karig licht naar binnen kon vallen, en op de deur, welke in tweeën openging, hing een ijzeren verroeste klopper, die reeds een tal van jaren scheen dienst te hebben gedaan.

Onderscheidde die woning, welke in onze dagen zeker in de hoogste mate armzalig zou worden genoemd, zich van buiten in weinig opzichten van die der geburen, van binnen moest er iets omgaan wat afstak bij de rust en kalmte, waarvan de geheele buurt tuigenis gaf. Reeds in den vroegen ochtend had er een kar stil gehouden, die een wichtigen last had ontvangen en, door het reusachtig paard van Zeeuwsch-Engelsch ras voortgetrokken, zich stapvoets had verwijderd. Sedert was de klopper herhaalde malen neêrgevallen - des zwaardvegers vrouw aan de overzijde had in het laatste uur wel een tiental bezoekers geteld, - waarvan de meesten na een kortstondig verblijf weder vertrokken waren, eenige hunner tot aan den drempel door den bewoner des huizes Noll (Oliver) Cromwell uit Huntingdon begeleid.

In het voorhuis lagen op den ruitsgewijze met blaauwe en

witte steenen ingelegden vloer een menigte zakken of stonden volgepakte kisten, waarvan de zwaarte geproefd werd door een paar stevige knapen, die, in het volle genot van leven en gezondheid, heen en weêr liepen, de bezige huisgenoten meer belemmerend dan helpend, hoewel zij voor zich er vastelijk van overtuigd waren, dat er weinig zonder hunne hulp zou kunnen worden afgedaan. Vooral de jongste der twee was daarvan zóo zeker, dat hij menige kist, zooveel zijne kracht toeliet, verschoof, menigen zak optilde en naar eene andere plaats wegstuwde, waarbij het dikwijls gebeurde dat zijne onkunde schitterend bleek door het uit elkander rollen van den opgebouwden hoop en het neêrploffen van ettelijke zakken.

‘Och, Harry! laat het maar; ge hebt er toch geen begrip van,’ zeî de oudste geeuwend en zich het zweet van het voorhoofd wisschend.

‘Dat niet, Dick!’ klonk het andwoord. Ware hij ernstiger gestemd geweest, hij zou zijn ouderen broeder den naam van Richard, zoo als deze bij den heiligen doop had ontvangen, gegeven hebben. ‘Dat niet, Dick! ze zullen blijven liggen zoo als ik het wil!’ en met een begon hij weder den ingestorten toren op te bouwen, terwijl broêr Dick zich op eene der kisten had neêrgelaten en in de meest gemakkelijke houding den vergeefschen arbeid van Harry aanzag. Want werkelijk, een vergeefsche was het! Naauwelijks toch scheen het werk ten halve volbracht of het opgebouwde stortte ineen en ditmaal, daar het gepaard ging met het omslaan van een paar op haar kant gezette kisten, met een geweldigen slag, waarbij de kleine vensterruiten in de raampjens rinkinkten en ettelijke steenen in den vloer berstten.

‘Daar heb je 't al!’ riep de zeventienjarige voorzichtigheid van Dick uit, die door den schrik uit zijn luie houding opsprong. ‘Heb ik het je niet gezeid?’

‘Toch zullen ze zoo als ik wil,’ hernam de ander, de vuist ballend en stampvoetend van drift.

Maar de slag had de aandacht der overige huisgenoten getrokken. Uit een achterkamer kwam een vrouw te voorschijn, gekleed als de welgestelde en vroom gestemde burgeressen van de stad Londen in het midden der zeventiende eeuw, en een blond kinderkopjen, half in de plooien van moeders zwart laken rokken wegschuilend, maar toch nieuwsgierig glurend naar hetgeen er ginder was voorgevallen.

‘Wat voert ge toch uit, kwaje jongen?’ vroeg moeder op verbolgen toon. ‘Oliver,’ vervolgde zij, het hoofd naar binnen stekend, ‘dat is weêr een werkjen van Harry.’

‘Laat ze uitgaan, Bessie! Het is goed weêr. De jongens vervelen zich en daarom voeren ze kwaad uit.’

‘'t Is veel te guur, ten minste voor Dick, die al geen sterke borst heeft. Ook heeft híj het niet gedaan, naar ik merk; hij zit bedaard te kijken naar hetgeen de andere dolleman uitvoert. - Henry! laat het of je vader zal tusschenbeiden komen!’ riep zij met eenige verheffing van stem, toen ze den jongen nogmaals voornemens zag den arbeid te hervatten.

‘Toe, moê! laat hem maar... 't is zoo prettig!’ vleide het kleine blonde krullenkopjen, dat zich nu wat verder gewaagd had en broêr Harry, die verdrietig en in de laatste oogenblikken zelfs wrevelig naar beiden opzag, vriendelijk toeknikte.

Toen moeder, wel verre van daaraan toe te geven, naar voren ging om de strenge berisping, welke de eene jongen verdiend had, van naderbij uit te deelen, maakte de kleine rechtsomkeer en dribbelde zij in allerijl de achterkamer in, waar vader aan de groote eikenhouten tafel midden in het vertrek en voor den wijden schoorsteen zat. De schoone warme Junidagen van het jaar zeventien honderd drie en veertig waren weder voorbij en de herfst in dit donker vertrek, zoo vroeg reeds kil en guur, scheen ditmaal al zeer vroeg zijn intocht te zullen houden.

Eenig vuur was alzoo niet onwelkom en daar Oliver Cromwell tot den gegoeden stand behoorde en - de Heere werd er iederen morgen, middag en avond vurig voor gedankt - zelfs meer dan een penningsken voor een armen broeder kon afzonderen, behoefde er op een stuk steenkool in de schouw niet te worden gezien. Het hoofd des huisgezins was op dit oogenblik een man van ruim drie en veertig jarig jaren. Om hem kort en kernig te teekenen, ontleenen wij aan Thomas Carlyle - uitgever en vertolker van Cromwells brieven en reden - eenige trekken van de door hem ontworpen beeltenis: Een man lang ongeveer vijf voet tien duim of iets meer, van forschen bouw en van een waardig, maar gedeeltelijk militair voorkomen, waarvan de uitdrukking moed is en verstandelijke vroomheid - kracht en tederheid op een bazis van eenvoud; frissche gelaatstint: thands gebronsd - licht bruin hair en *moustache*. Een gestalte, die

indruk wekte, niet beminnelijk voor de gewone menschensoort en daarop ook geen aanspraak makend. Een dik groote hoofd - iets van een leeuwenkop; een wrat boven de rechter wenkbraauw; een eenigzins afgestompte arendsneus; gesloten en toch dikke lippen, in staat te trillen van aandoening en ook, zoo noodig, van toorn en strengheid; oogen met bezielden blik, noem ze ernstig, noem ze streng, schouwend van onder de borstelige wenkbraauwen als vermast van droefheid en het toch geen droefheid achtend maar alleen arbeid en strijd: - in het geheel een recht nobel leeuwen-, een recht nobel helden-gezicht.

Hoe weinig was hij zich dit oogenblik er van bewust, dat ooit een dergelijke beeltenis van hem zou worden ontworpen. Met hart en ziel had hij deel genomen aan de beweging rondom hem; met forsche hand had hij naar het wapen gegrepen, toen velen nog aarzelden; maar lang hield het aan eer de omstandigheden geboren werden welke gunstig waren voor de ontwikkeling van al zijne krachten. Hij scheen geen man van halve maatregelen, geen man, doorkneed in de talen der kanselarije, waar het gekozen woord juist dat niet uitdrukt wat bedoeld wordt; hij scheen meer een man van de daad dan van het woord, en als hij dat laatste sprak dan was het een daad, al beweerde ook menigeen, dat de tale Kanaäns niet altijd bij hem het voertuig was van oprechte geestvervoering, maar ook dikwijls dat der slimste berekening. Lang had men zich weinig moeite gegeven om naar hem te luisteren of tot het wezen zijner overtuiging door te dringen; - waar Pym gebood en Hampden medesleepte, waar beiden ontzach inboezemden door de grootheid hunner persoonlijkheid, moest hij onbeteekenend schijnen zoo lang het gevecht, hoe scherp en spits ook, voorviel op parlementair terrein. Maar in de laatste dagen was het terrein veranderd en was het hoofdkwartier nog wel altijd in St. Stephens kapel gevestigd, maar stonden de voorposten in het veld tegenover de lang onwederstaanbare ruiterij van den dollen bloeddorstigen Prins Rupert, neef van Koning Karel I. De krijg tusschen kavaliers en rondkoppen was uitgebarsten. Oliver had eene dergelijke uitkomst van het lange parlementaire *débat* voorspeld. Bij het eerste schetteren van den krijgsklaroen had hij Neef Hampden toegeroepen, dat zijn tijd gekomen en de heerschappij der heiligen nabij was; maar Neef Hampden, hoe scherpziende anders ook, wachtte niet veel van Neef Olivers hulp. Niet dat hij twijfelde aan diens moed en

geestdrift; maar hij vreesde dien veeleer en vermoedde, dat een geloofsijver en een profetische gloed als Oliver met de zijnen kenmerkte een element van verwarring te meer zou brengen in het Parlementsleger, dat reeds in zoo vele opzichten niet bestand bleek tegen de dapperheid en de geoefendheid der kavaliers. Mocht Oliver ook in ieder ander opzicht voor Neef Hampden den hoogst mogelijken eerbied koesteren, toch liet hij zich wat dit aanging niet van zijn voornemen afbrengen. Hij geleek het krijgsros, dat bij den donder van het geschut de ooren opent, de hoeven rept en den eersten buskruitdamp begeerig door de zwoegende neusgaten opsnuift. Hij had naar het wapen gegrepen en zijne vrouw Elizabeth Boucher had daarin weten te berusten, innig overtuigd dat het de stem was des Heeren, die haar man daartoe riep. Was het haar dan ook niet bekend geworden, dat hij van der jeugd af tot een strijder was uitverkoren, dat hij van de dagen af zijner jongelingschap gekampt had tegen de geestelijke overheden der duisternis, tegen den Satan zelfs in eigen persoon? Het moesten donkere tijden geweest zijn, nadat de knaap zijn lentetijd, vrolijk en lustig als van ieder gezond menschenkind, had doorleefd. Uren lang had men hem toen zien ronddwalen in den omtrek van Huntingdon en niemant had toen kunnen gissen wat er in dat binnenst omging. Het was een noodzakelijk gevolg van de sfeer waarin hij was opgegroeid. Van der jeugd af aan had hij gehoord van godsdienststrijd, van verschil van meeningen, waarvan het eeuwig heil of onheil der zielen werd afhankelijk gemaakt. Opgewassen tot jongeling, begreep hij den zin dier lang aangehoorde woorden, was hij in staat tot een toepassing daarvan op zich zelven. Zijn kort verblijf in Londen, om er de beginselen van het recht te leeren kennen, bracht geene blijvende afleiding te weeg, en toen hij op twee en twintigjarigen leeftijd zijn vader verloren had en naar zijne geboorteplaats terug moest keeren om er diens plaats in te nemen en als hoofd des gezins op te treden, maakte een diepe zwaarmoedigheid zich van hem meester. ‘Het waren de barensweeën die de geboorte der waarheid bij hem voorafgingen,’ zoo drukte hij, in latere tijden van die sombere dagen gewagend, zich uit. Aan geen enkelen der vele twisten bleef hij vreemd, en met geen enkel der leidende beginselen kon hij zich met zijn gantsche ziele en met zijn gantsche verstand vereenigen. Na onderzocht en verworpen, beproefd en bepeinsd te hebben, meende

hij de waarheid gevonden te hebben. De aangewende moeiten leidden tot zelfstandigheid, de doorgestane strijd tot verdraagzaamheid jegens andersdenkenden voor zoo veel de Geest der eeuw, de heete geloofsadem die over Europa heenblies, dit gedoogde. Sedert die oogenblikken keerde de blijmoedigheid in zijn binnenste terug en als liefhebbend zoon van zijne reeds grijzende moeder, als een zelfs teder echtgenoot zijner Bessie, die hem negen kinderen schonk, was hij de trouwe, eerlijke, praktische landedelman geworden, die de plaats zijns vaders verdiende, die met onverdroten ijver zijne pachthoeven naging en desniettemin de geestelijke belangen zijner vele broeders en zusters in den Heere behartigde.

Eenvoudig landedelman was hij en was hij gebleven, niettegenstaande de krijgsgebeurtenissen hem meer en meer op den voorgrond hadden doen treden en zijn naam sedert de laatste maanden van de *Borders* tot aan Sussex had weergalmd. Op dit oogenblik zelfs gaf hij van zijne veelzijdigheid blijk. Te midden der beslommeringen, tot welke het kort aanstaand vertrek uit Londen van zijn gantsche gezin, dat zich voor goed in de nabijheid van Huntingdon zoude gaan vestigen, aanleiding gaf, had hij nog tijd en aandacht over voor zijne huiselijke rekeningen. Ernstig, zoo als hij met Lilburne een diepzinnig leerstuk des geloofs zou besproken hebben, zat hij thands te snuffelen in oude en nieuwe papieren, zat hij shillings en kroonen te tellen. Met de zware sporen aan de hooge leêren rijlaarzen, het zwaard losgegespt, maar onder zijn bereik tegen den steenen wand van den schoorsteenmantel geleund, zat hij neêr en zijn geheele zijn vormde met zijne tegenwoordige bezigheid een scherp kontrast; niet scherper echter dan die dikke groote bijbel, achter hem op een kleine tafel opengeslagen en met versche kreuken en vouwen, - een blijk dat hij nog kort geleden was gebruikt. En toch, in hem schenen die kontrasten in de grootst mogelijke harmonie te worden opgelost, bij hem waren zijn zwaard, zijn bijbel en het bedrijf des dagelijkschen levens als een ondeelbare eenheid schier verbonden. Gewichtige arbeid voorwaar, dien hij thands verrichtte, al scheen hij ook menig oningewijde alledaagsch en niets beteekenend toe! Hij ging na wat zijne Bessie en zijne kinderen gedurende hun verblijf te London in zijne afwezigheid hadden verteerd, en welke schulden hij alsnog had te verevenen. Hij paste het geld er voor af, wat echter soms wel met een hoofdschudden of zelfs met eene of andere

opmerking gepaard ging als hij dezen of genen post wat hoog vond, hetgeen Bessie die, hoe ook te goeder trouw in haar beweren dat zij alles ten zuinigste had berekend, toch met eenige ongerustheid den arbeid haars echtgenoots gadesloeg, ten laatste noopte, zich te verdedigen en haar zuinigheid zelfs te roemen. Het was te midden van eene door haar gehouden pleitreden, dat het geluid uit het voorhuis hare ooren trof, zoodat de verbolgenheid, waarvan zij blijk had gegeven, misschien niet alleen hare oorzaak had gevonden in het strafbaar feit, dat ginder plaats had, maar grootendeels in het minder aangenaam onderhoud met haar echtgenoot gevoerd.

'Laat ze uitgaan, Bessie!' had hij zijne vrouw toegeroepen, en in de gegeven omstandigheden was dat zeker de verstandigste raad. Op die wijze toch werd er aan allen verderen twist, die hem in zijne berekeningen en regelingen storen mocht, een einde gemaakt.

'Dat sluit!' prevelde hij, een zijner eindcijfers vergelijkend met eene nota van eene andere hand als de zijne. 'Twintig pond voor dragondershelmen en borststukken en tien pond voor buskruit en kogels! Wij zijn voor het oogenblik weder voorzien, indien de Heere de kavaliers op onzen weg plaatst! Vijftig mannen van den goeden stempel, "waardig om neêr te knielen onder de tien duizenden op den heiligen berg," heeft Samuel aangenomen! Laten het mannen zijn vol des geloofs en des Heiligen Geestes en ze zijn mij hartelijk welkom!'

'Vader!' klonk het nevens hem; het was een lieve kinderstem, die zich niet dan in gebroken taal nog kon doen hooren, en toch telkens zoo onwederstaanbaar bleek. Het was de vijfjarige Frances met de goudblonde lokken en het lieve rozenmondtjen, dat de kleine guit zoo vleiend tot een kusjen wist te plooien als zij iets van vader of moeder en vooral van den eersten te verzoeken had. Ditmaal gold het Harry, die voor het oogenblik hoog bij haar in gunst scheen te staan en voor wien zij verlof vroeg het spel te verlengen, dat hij ginder in den gang begonnen was.

'Wel, mijn klein vleistertjen!' zeide Oliver, het meisken op de forsche kniën tillend en in zijn armen aan zijn breede borst wiegend. Het was een bekoorlijk gezicht, dat lieftallige kind in de armen van dien krachtigen man, die zijde-achtige kinderlokken zich mengend met het dikke, zelfs wat steile licht blonde hair van den vader! 'Maar Harry doet kwaad! Harry is

stout en wild zoo als altijd!' zeide Oliver, haar hartelijk kussend.

Hun onderhoud werd gestoord door het binnentreden van moeder, die het bezoek van zuster Judith uit de 'Turksche halve maan,' een wel beklante specerijwinkel uit de buurt, aankondigde. 'Zij kon mij de boodschap niet alleen doen, zij wou u ook spreken, zeî ze.'

'Laat haar binnenkomen, de goede zuster!'

Zuster Judith was - en als we mededeelen dat de verwantschap, die de zusternaam aanduidde, er alleen eene was in den Heere, zal ieder dat dadelijk begrijpen - eene geloovige vrouw naar het hart van Oliver, eene, die voor gantsch Israël met Josua had getuigd: wat mij en mijn huis aangaat, wij zullen den Heere dienen. In het stemmig zwart laken gekleed, het mutsjen, de kraag en de manchetten van het zuiverste wit, was zij de verpersoonlijking van die gegoede Londensche burgerij, welke, nietig in hare behoeften, altijd hulp wist te bieden waar de liefdadigheid of de geloofsovertuiging het noodig of Gode welbehagelijk achtte.

'Wel waarde zuster!' zoo luidde de welkomstgroet, 'ga zitten en laat ons hooren wat u hier heen voert.'

'Broeder! moest ik ook midden uit mijne aardsche beslommeringen heen gaan, toch dank ik er den Heer voor, dat ik misschien een middel kan zijn in Zijne hand om jeugdig kwaad te stuiten. Ik moet u misschien pijn doen, waarde broeder en zuster, maar de zachte hand van den meester maakt al licht stinkende wonden.'

'Wat is er dan? Hebt ge bericht van onzen oudsten, onzen Oliver? Hebt ge bericht uit het leger van Mylord Essex?' vroeg Elisabeth.

'Gij hebt óok een zoon in Mr. Harrison's regiment, niet waar?' vroeg Oliver, de dikke wenkbraauwen even fronsend. 'Hebt ge tijding?' voegde hij er met eene eenigzins bewogen stem aan toe.

'Neen, broeder! en ik denk: geene is goede. Mijn laatste bericht was na het gevecht bij Oakham, waar mijns broeders zonen vielen - een tweeling. Oliver, God de Heer bezoekt de zijnen wel en is lankmoedig jegens Zijne hateren, onze vijanden!'

'God de Heer zal niet verlaten wie op Hem vertrouwen, zuster! Zijne wegen zijn zoo zelden onze wegen. De tegenheden moeten ons oefenen en ons doen aflaten van op eigen

kracht te steunen. Wij zijn niet meer dan het leem des pottenbakkers!'

'Dat zijn dierbare waarheden!'

'Maar ge wilt niet den verkeerden wondheeler gelijken, zoo als ge straks zeidet, zuster! Deel ons dus meê wat ge op het hart hebt, want ge ziet hoe ge mijn lieve vrouw hebt doen ontstellen.'

'Welnu dan... maar het valt me zwaar genoeg... Ge hebt een paar fiksche jongens; toch raad ik u aan, op hen te passen. Ze kunnen met den aartsvader ter rechter, of met diens neef ter slinker gaan. Ze zijn van morgen bij me geweest; was het uit uw naam, zuster Elisabeth?'

'Neen, of misschien toch wel,' stamerde de toegesprokene, die den blik haars echtgenoots strenger en strenger zag worden en instinktmatig de beide jongens, van wie zij iets kwaads vermoedde, bij tijds in hare bescherming wilde nemen.

'Ga voort, Judith! De beide jongens kwamen dus tot u. Ik heb nog veel te doen, zuster! en zijn het alleen huishoudelijke zaken, zoo moei er mij niet in.'

'Een vraag, broeder! Geeft ge hun een zóo ruim weekgeld, dat zij een halven shilling kunnen besteden aan rozijnen en amandelen?'

'Ze krijgen een penny per week, wat ruim genoeg is voor hunne behoeften. Veel zuinigheid zit er nog niet in de jongens, vooral niet in Richard, zoodat meestal Dingsdag reeds verdwenen is wat hun iederen dag des Heeren gegeven wordt. Bessie, zeidet ge me niet een shilling te missen?'

'Ik geloof dat ik mij vergiste,' haastte deze zich te zeggen, toen ze de zware donderwolk op het gelaat haars echtgenoots zag opkomen.

'We zullen het spoedig w e t e n ; roep de jongens binnen, Bessie!'

Deze zag hem eenigzins verschrikt aan en wierp toen een veelbeteekenenden blik op zuster Judith.

'Hebben zij wellicht niet geschroomd zuster Judith met gestolen geld te betalen, dan zullen wij ze ook niet de schande besparen van den diefstal tegenover onze zuster te bekennen... roep ze dus binnen, Bessie!'

Zelden had moeder een zwaarder gang gedaan dan in dezen oogenblik. De wilde Harry en de bedaarde Richard waren nog druk bezig met hun spel, waartoe de eerste na moeders

vertrek den ander eindelijk had uitgelokt, toen het ernstig opontbod hen in de verte toeklonk om dadelijk binnen te komen. Zij waagde het niet de jongens dicht te naderen, uit vrees van in de verzoeking te geraken hen toe te fluisteren, dat ze zich ijlings voor een tijd lang hadden te verwijderen.

Het mocht voor het ontzach getuigen, hetwelk de beide knapen voor hun vader koesterden, dat ze dadelijk het spel staakten en het opontbod gehoorzaamden. Harry rende den gang door, terwijl hij met zijn hoofdkap speelde, die hij in de hoogte wierp en in vollen ren zocht op te vangen. Richard kwam met bedaarden stap en zelfs met eenigen weêrzin nader. Toen zij op den drempel stonden, zuster Judith ontwaarden en tevens welken blik vader op hen wierp, verried zich de onrust van hun binnenst op beider gelaat. Harry werd vuurrood, Richard bleek als een doode.

‘Ik woû wel eens weten!’ klonk het hun tegen, ‘hoe ge aan den halven shilling zijt gekomen die ge bij zuster Judith voor lekkernijen hebt verruild?’

Richard trad een stap achteruit en schoof bijna achter zijn jongeren broeder weg, die niet wist hoe hij zijn gloeiend gelaat zou verbergen.

‘Andwoordt, jongens! Dick, ge zijt de oudste, spreek!’

‘Harry had een shilling, vader!’

‘En ge wist niet hoe hij er aan kwam?’

‘Hij zeî dat hij die gevonden had in moeders naaidoos... die... die Dantziger, weet u, die oom Noll eens meêbracht.’

‘Dat doet niets af... Harry, is dat waar?’ vroeg vader met een blik, waarin waarlijk eenige droefheid lag, zich tot den ander wendend.

Bessie vond haar man zeer partijdig. Scheen het zelfs niet alsof hij den oudsten van logen verdacht, nu de laatste vraag tot den jongsten gericht werd? En Richard verklaarde zich nog wel onschuldig zonder door Harry te worden tegengesproken! Die onschuld werd zelfs door den ander bevestigd, die met neêrgeslagen oogen de waarheid van 's broeders verklaring erkende. Hij had het geldstuk gevonden en er zich blij over gemaakt. Ze hadden gedacht er heel veel plezier van te kunnen hebben en waren begonnen met bij vrouw Judith wat lekkers te koopen.

‘Wat ge voor u zelven alleen hieldt?’ vroeg Oliver.

‘Neen, ik gaf er Dick zijn gerecht aandeel van!’

‘Die het natuurlijk weigerde, wel wetende dat gestolen goed altijd ten kwade gedijt?’

G e s t o l e n goed! Het was of Harry het bloed uit neus en mond zou spuiten! Dick gaf geen andwoord, zoodat Harry het wel geven moest. ‘Hij heeft zijn deel aangenomen, maar ik zag het hem niet opeten, vader!’

‘Dan heeft hij het zeker bewaard, om het den rechtmatigen eigenaar te geven. Kom Dick, voor den dag er meê!’

‘Ik heb het niet meer, vader!’

‘Dacht ik het niet! Ge zijt zeker de eerste geweest die het opat; gij hebt na het vinden van den shilling het eerst bedacht hoe het geld 't best te verkwisten ware! Ik wil waarheid. Wie opperde het eerst het denkbeeld om naar vrouw Judith te gaan?’

Beiden zwegen, maar vrouw Judith merkte aan, dat Dick in haar winkel het woord had gevoerd.

Moeder Bessie wierp haar een toornigen blik toe. Waarom mengde zich de vreemde ook in het verhoor, dat de vader zijn kinderen deed ondergaan? Zij, de moeder, onthield er zich immers zelfs van?

‘Het is zoo als ik dacht... Geef nu de andere helft van den gestolen shilling terug.’

‘Die hebben we niet meer, vader!’ zeide Richard met eenige verheffing van stem, terwijl zijn bleek gelaat iets van de gewone kleur terug kreeg. ‘Uit den winkel komende zagen we eene arme half naakte vrouw; haar gaven we het geld, niet waar, Harry! Zeî ik niet, dat we 't niet beter konden besteden?’

‘Farizeër!’ riep Oliver met zijn luide en zware stem. ‘Verdraait ge dus de leering der Heilige Schrift? Wilt ge de armen, de vrienden des Heilands, weldoen met gestolen goed in de hoop door een zoogenaamde goede daad een slechte uit te wisschen? Harry heeft uit loszinnigheid, maar zonder nadenken misdreven, maar gij met berekening. Gij behoort nu reeds tot degenen, die heimelijk den kemel doorzwelgen, maar in het openbaar voor de mugge uit den weg gaan!... Zuster Judith, hoe veel loon geeft ge 's weeks aan uw winkeljongens?’

‘Een shilling, broeder!’

‘Dat is nu in deze tijden van perikelen en troebelen; maar vroeger, toen de jongens minder schaarsch waren en niet in het veld behoefden te gaan om voor de heilige zaak te vechten, hoeveel toen?’

‘Negen stuivers, broeder! met kost en inwoning.’

‘En de kostwinning komt per week te staan?’

‘Op drie shillings minstens, broeder! in deze tijden zelfs op vier... maar wat is uwe bedoeling?’

‘Neem ze meê. Ik zal kost en inwoning voor hen betalen; want ge neemt ze tot u ten mijnen gevalle. Ze moeten het echter niet beter hebben dan ieder ander. Zij moeten zoo lang in uw dienst blijven tot ieder van hen het gestolene terug heeft verdiend. Zij hebben daartoe minstens twee weken noodig; van de drie shillings die ze dan samen verdiend hebben, geeft ge één shilling aan ons en twee aan de armen uwer parochie. Harry en Dick, gij gaat dadelijk! Moeder, wilt ge hun mantels halen?’

‘Oliver, Oliver!’ snikte Bessie. ‘Moeten ze dan alleen hier achterblijven? Wij gaan immers van daag naar St. Ives?’

‘Zeker. Hebben ze niet hun zelfstandigheid getoond toen zij den diefstal pleegden? Goede Judith, ik dank u voor de mededeeling; alleen dit, welwaarde zuster! mocht een dergelijk geval zich ooit weder voordoen, gelief dan de ouders te waarschuwen, vóor ge uw waren aan de kinderen verkoopt.’

Judith waagde het niet op het verwijt, dat haar werd toegeduwd, iets te andwoorden. Zij voelde zich gants niet op haar gemak en wenschte, hoewel zij geloofde haar schuldigen plicht gedaan te hebben, niet hier gekomen te zijn. Had zij ook zulk een gerechtsoefening kunnen verwachten? Had zij ook kunnen denken, dat een vader zoo streng en wreed zou straffen?

Zij gaf het bedektelijk te kennen door zelve voor de knapen te gaan spreken en voor hen verkorting van den straftijd te verzoeken; men zou toch in aanmerking nemen dat de jongens in haar winkel het hard genoeg hadden, vooral als het koud was en dat men van kindsbeen af er eigenlijk aan gewend moest wezen om niet ziek te worden.

‘Ze zijn sterk en hebben bij u dus meteen de gelegenheid zich te harden. Het kan spoedig genoeg gebeuren dat ze onder den blooten hemel zullen moeten vernachten, en bij u hebben ze immers nog een dak? Neem ze dus meê! - Geen woord meer daarover!’ beval hij met eene strengheid, die Judith van alle verdere tegenwerping deed afzien.

De moeder had middelerwijl de mantels gehaald en het kleedingstuk aan ieder harer jongens met bevende hand toegereikt. Daar trad Dick vooruit naar zijn vader, terwijl hem de tra-

nen over de wangen liepen, nam diens hand en kuste die, waarna hij ter sluiks naar zijn moeder omzag. De jongere broeder volgde dit voorbeeld niet. Hij scheen een oogenblik in twijfel te staan of hij het doen zou, maar zijn innerlijke wrevel over de harde kastijding liet het niet toe. Hij stampvoette van drift, terwijl het strenge oog zijns vaders op hem rustte, en stond op het punt de deur uit te gaan, toen zijn vader hem tot zich riep.

'Ik verwacht uw afscheid zoo als uw broeder deed!'

De jongen wierp het hoofd in den hals. Er liep een rilling door zijn leden; hij ging niet heen, maar hij kwam ook niet nader; hij bleef waar hij was.

'Ge zult u verdeemoedigen, hoovaardige!' riep zijn vader hem toe, 'gij zult hier komen, gij zult!' en terwijl hij de laatste woorden uitbracht, strekte de hand zich gebiedend uit en rees de forsche gestalte, schier dreigend, halverwege uit den met leêr bekleeden stoel.

'Kom, Harry, broêr!' vleide een helder stemmetjen, dat van Frances, die hem bij de hand gevat had en hem naar vaders leunstoel trok. De aanminnigheid van het kind, meer nog dan de strengheid van den vader, bewoog Harry toe te geven. Hij trad haastig nader, nam de toegestoken hand, bracht die even aan de lippen, waarna hij zonder naar iemant meer om te zien, wegsnelde.

'Daar zit pit in!' prevelde Oliver, en na het vertrek van den jongen kwam er zelfs een trek van welbehagen op zijn gelaat. Bessie had zich in de laatste oogenblikken oogenschijnlijk alleen met Frances bezig gehouden, en had zich na het vertrek harer jongens met het kind in de aangrenzende kamer verwijderd, waar haar oudste dochter Bridget, wie de hoede over nog twee andere was toevertrouwd, zich bevond. Daar aangekomen, had zij hare tranen niet langer kunnen bedwingen en had zij zich in een hoek nedergezet, waar haar man haar verraste, die weldra haar afwezigheid bespeurd en de ware reden daarvan maar al te goed bevroed had.

'Beste moeder!' zeide hij, en zijne stem had daarbij werkelijk iets zachts, 'ik wilde dat ge bij mij kwaamt zitten.' Zij stond op zonder een woord te spreken, maar met een blik, waarin wel eenig verwijt lag. 'Is het niet beter dat één lid pijn lijde opdat het gantsche lichaam behouden blijve, Bessie?'

‘Gij hebt gelijk, Oliver! zoo als altijd, maar het is toch bitter hard voor een moeder om zoo van hen te scheiden. Harry had de kastijding misschien verdiend, maar Dick toch niet.’

‘Dick meer dan de ander, Bessie! Ik zie het op nieuws bewaarheid: waar het hare kinderen geldt, behoort de wanne niet in de hand der moeder! Kom meê en doe wat uw hand vindt om te doen, en zij zal wel veel vinden, want spoedig gaan we.’

Teruggekomen in het huisvertrek vonden zij een nieuwen bezoeker. Het was Nathaniel Hewson, naar de waereld een schoenmaker, maar naar het geestelijke een man naar Oliver Cromwells hart. Korte, borstelige hairen omlijstten een beenig gelaat, waaraan de kleine diep in de kassen liggende oogen en de groote neus uitdrukking en gehalte gaven. Zijn kleed van grof sergie zette aan het geheel nog meer een charakter van soberheid bij. Voor maanden was de Geest over hem vaardig geworden, over hem, die, weleer in zonde verloren, der eeuwige verdoemenis tegen ging, maar sedert, tot het inzicht der waarheid gekomen, allen van diezelfde waarheid wilde doordringen, voor het oogenblik nog slechts door de kracht van het woord der prediking, maar verlangend uitziende naar andere wapenen, waarmede hij de flaauwhartigheid van duizenden rondom zich zou kunnen bestrijden en te niet doen.

Hij was een man naar Olivers hart! Ook hij wilde van geen halve maatregelen hooren, van geene onderhandelingen met Achab, den moorder der profeten Israëls, die, ginder bij Oxford gelegerd, zijne strijdwagens heenzond door het veld en de oorlogszeisen liet snijden in de lendenen der kinderen Gods. Zij hadden elkaâr in de samenkomsten, die de sekte der Zeloten, meer en meer onder den naam van Independenten bekend geworden, in de laatste tijden telkens vrijer en stoutmoediger belegden, ontmoet en naar het scheen bij de eerste ontmoeting reeds begrepen en gewaardeerd. Daarvan was een herhaald en wederkeerig bezoek het gevolg, in welke vertrouwelijke bijeenkomsten de heilige zaken met vuur en ernst besproken en maatregelen werden beraamd, welke in de toekomst, zoo de Heere het gehengde en de macht aan het kleine hoopken uitverkorenen gaf, ten uitvoer zouden worden gelegd. De heilige zaken beheerschten broeder Nathaniel zoo zeer, dat hij geen oog meer kon hebben voor de dingen dezer aarde en alzoo ook niet meer voor driestal en pekdraad; dáarin

ongelijk aan zijn hoogvereerden broeder en geestverwant Oliver, die altijd Gode wist te geven wat Godes, maar ook den keizer wat des keizers was. De schamele kleedij van Hewson toonde dan ook ruim zoo veel den verarmden schoenmaker als den strengen hemelschgezinden boetgezaut.

‘Hartelijk welkom, welwaarde broeder!’ riep Oliver hem toe, ‘ga zitten en blijf bij ons middagmalen.’

‘De broeders wachten mij. Na uw vertrek hebben zij nog meer recht op aller kracht, hebben ze zelfs behoefte aan die des allermiusten dienstknechts. Dat de Heere, de God der Heirscharen u geleide, wakkere broeder! Het is tijd, ja meer dan tijd dat wij het ware Israël uit zijne tenten roepen. O de flaauwhartigen en de kleingeloovigen, die de veelheid der vijanden vreezen! Al zijn ze als de sprinkhanen, een storm zal ze vernietigen, al zijn ze als het zand der zee, ik zal ze doen verstuiven, spreekt de Heere, Heere!’

‘Hebt ge nieuwe reden tot ergernis, broeder?’

‘Een nieuwe en toch weder de oude. Pym wil weder onderhandelen, zoo loopt het gerucht, en ontving een zendeling van Achab te zijnent.’

‘Het werk wordt Pym te zwaar. Met de kracht van een menschenzoon wil hij het volenden, en het is slechts mogelijk met de kracht Gods!’

‘Juist, broeder! Slechts het zwaard van den Engel des Heeren zal de onbesnedenen van hart te niet doen.... Pyms hand wordt mat, Pyms hoofd wordt dof.’

‘Weet ge ook iets naders van hem, broeder? Men zegt dat hij in de laatste dagen ziek, erg ziek is geworden.... Indien hij viel.... het zou een hinderpaal minder zijn,’ mompelde hij zacht.

‘Daar hoorde ik niets van! De Heere ontferme zich onzer en geve dien Laodiceër rust.’

‘Dus was de mededeeling van straks de eenige reden uwer komst, broeder?’ vroeg Oliver, meer teleurgesteld dan hij nog wel wilde doen blijken.

‘Is zij niet reeds voldoende? Met u te spreken over de ons dierbare waarheden en over de toekomst van het Godsrijk dat aanstaande is, ja aanstaande zeg ik, broeder! al zijn er duizenden en tien duizenden die mij tegenschreeuwen: gij liegt! Is dat niet reeds voldoende om tot u te komen? Maar nu nog zulk een tijding! Moeten we ons niet verzetten met al de

kracht, die de Heere Heere in ons gelegd heeft? Moeten we Pym niet tegentreden zoo als Nathan den koning? Ja wij moeten het, en hij, die dit doen kan zoo als niemant anders, zijt gij. Laat uw afreize een nachtwaak later wezen.'

'Ik kan niet... waarlijk ik kan niet,' merkte Oliver peinzend aan. 'Alles wacht mij ginder. Onze broeders uit Huntingdon staan gereed; al ons oorlogstuig is onderweg; bovendien, nóg zijn we minderheid, de vertrapte, de verachte minderheid!'

'Daaraan kan ik hooren, dat ge óok hebt nedergezeten onder de kinderen der menschen in St. Stephen's kapel..... Wat praat ge van mínderheid? Is er een meer of minder voor het oog onzes Gods?'

Oliver scheen bevreesd dat zijn welwaarde vriend, die van de dingen dezer aarde en wel met name de zaken van staat, zoo weinig begrip had, van nieuws af aan den ouden boog met de dikwijls gebruikte pijlen weêr zou gaan spannen en wilde hem daarvan weêrhouden door het opwerpen van een of ander geloofspunt. Er kwam echter eene geheel onverwachte afleiding door het binnentreden van een onbekende, wiens kleederen met stof waren bedekt en wiens uitzicht de grootste vermoeidheid kenteekende.

'Wij houden hier geen herberg, man!' riep Oliver hem gants niet voorkomend toe.

De toegesprokene scheen weinig geschokt door de barsche opmerking. Van het oogenblik af, dat hij binnentrad, had hij zijn kap in de hand gehouden, maar ook zich van het stof pogen te ontdoen, door met de voeten herhaaldelijk op den steenen vloer van het vertrek te stampen, waarmede hij ook nu nog voortging.

'Ben ik hier te recht bij kolonel Cromwell?'

'Ja; welnu?

Ik heb iets meê te deelen wat misschien wel een stoel zal verdienen.'

Olivers wrevel scheen bedaard; zelfs scheen zijne belangstelling opgewekt te zijn. Hij duidde met de oogen op een naast bij zijnden zetel en scheen te willen zeggen: krijg dien. De ander vatte het ten minste zoo op en strekte zich weldra op den leêren zit met blijkbaar welbehagen uit.

'Wat is uw tijding? Ik heb haast.'

'Ik kom van Mylord Essex, zie hier mijn geloofbrief!'

‘De Heere neme Zijn Lordschap in Zijne heilige hoede!’

‘Die manke Mephiboseth!’ prevelde Hewson, broeder Oliver met eenige verbazing, gemengd met eenige ergernis, aanziende.

‘Wat beveelt Zijn Lordschap?’

‘Dat gij terstond naar Basing-house trekt. Reeds drie weken wordt de sterkte belegerd en te vergeefs. Dat verdriet Zijn Lordschap, die de manschappen noodig heeft en daarom bevel zond het beleg op te breken en.... men heeft het gewaagd ongehoorzaam te zijn.’

‘Heeft men dat gewaagd? Weet men dat zeker?’ vroeg Oliver, terwijl iets vurigs lichtte in zijne oogen.

‘Gij begrijpt het gevaarlijke van zulk een voorbeeld, te meer daar het regiment, dat Basing-house belegert, uit mannen door u geworven bestaat, mannen, op wie gij roem draagt en mocht wijzen als het toonbeeld van vroomheid en tucht... Mylord Essex wenscht dan ook, dat gij er ijlings heengaat, het oproer dempt en de schuldigen straft.’

‘Het vertrouwen door Zijn Lordschap in mij gesteld is wel groot... ik erken dat in allen oodmoed des harten... Onderstel, ik ware in staat door 's Heeren hulp de muiterij te dempen, hoe wil Mylord dat met Basing-house gehandeld worde?’

‘Die sterkte schijnt onneembaar. Gij hebt het beleg dus op te doen breken en in allerijl het regiment naar het hoofdkwartier te voeren.’

‘Ik zeg Mylord wel dank, dat hij aan mij gedacht heeft voor de uitvoering van zulk een bevel,’ zeide Oliver met een zweem van bitterheid. ‘Elisabeth!’ vervolgde hij, zich tot zijne vrouw wendend, ‘hebt ge niet wat spijs en drank? De arbeider is zijn loon waardig.’

Zonder een woord te spreken maar met een beklemd hart, wat zij in de laatste weken immer had, zoodra er over den oorlog, waaraan ook haar oudste deel nam, gesproken werd, gaf zij aan de uitnoodiging van haar man gehoor. Terwijl de ander zich te goed deed aan hetgeen hem mildelijk was voorgezet, scheen Oliver een wijl in gedachten verzonken, en dat deze niet van de aangenaamste waren, teekende zijn gelaat. Hij ondervond weder de vervolging van den kleingeestigen naijver, die in de tegenwoordige hachelijke oogenblikken wel had behooren te verstommen.

Het voordeel was in de laatste weken aan de zijde van den vijand geweest, maar waar hij nog was terug gedreven geworden, had hij immer kolonel Cromwell tegenover zich gezien. Geen wonder, dat bij al de nederlagen en ongelukken, de door Oliver behaalde voordeelen, al waren zij ook niet vruchtbaar in belangrijke uitkomsten, breed werden uitgemeten door het volk, hetgeen de hoogere officieren in geen geringe mate verdroot. Daarbij kwam nog, dat kolonel Cromwell, hoewel ondergeschikt aan den Lord Generaal en diens staf, toch een zekere onafhankelijke pozitie innam door de samenstelling van het regiment dat hij aanvoerde. Hij had de manschappen, waaruit het bestond, zelf geworven; hij voerde over hen een onbeperkt gezach, niet uit krachte der krijgswet, maar uit krachte der geloofsovertuiging, die eenheid gaf aan aller beweging, aan aller werkzaamheid in de tent en op het slagveld. Waar de ijzeren mannen van Cromwell aanrukten, daar deinsden de gelederen der kavaliers, en de andere regimenten zagen het met klimmend ongenoegen, en de bevelhebbers der door het Parlement voor hooge soldij geworven knechten konden niet langer hun wrevel ontveinzen! Men waagde het echter niet, den ruwen geestdrijvenden kwant, zoo als men den aanvoerder der ijzeren mannen minachtend genoeg noemde, in het openbaar te bestrijden, maar belaagde hem daarom des te meer in het verborgen. Wat schooner gelegenheid om zijn klimmend aanzien te fnuiken dan deze: een muiterij onder de heiligen, een muiterij zóo geducht - wat de bode van Lord Essex verzwegen had - dat het bedwingen alleen door hulp van de gewapende macht scheen te kunnen gelukken. En men bewees kolonel Cromwell de eer hem alléen de macht van een geheel leger toe te kennen! Men zond hem naar de plaats der muiterij... alléen! En als hij het schier onmogelijke eens verrichtte - men had alle kansen wel goed berekend - en hij de uitgespatte heiligen tot bedaren had gebracht en nog wel de schuldigen gestraft, dan had hij het beleg op te breken, zoo als al de andere kolonels vóor hem - Basing-house was reeds driemaal te vergeefs belegerd geworden - hadden moeten doen, waarna men zou zorgen dat het geheele land dra zou weten, dat de onoverwinnelijke soldaat toch óok het hoofd had gestooten en de aureool niet onvoorwaardelijk verdiende.

Oliver begreep dat alles. Dat hij een oogenblik van bitterheid kende was menschelijk, maar dat hij eenige sekonden la-

ter meer een gevoel van smart dan van ergernis ondervond, mocht hem aangerekend worden als een grooter zegepraal dan het op de vlucht slaan van de dapperste van Prins Ruperts kavaliers. Ja hij voelde smart! Het was over de kleinheid, die het heiligste op het spel zette om lage tochten voldoening te geven, die minder aan het tegenhouden van den aanrukkenden vijand dacht dan aan het verlammen van de kracht eens benijden broeders. Hij had Mylord Essex een plan van aanval medegedeeld, had, om dat te helpen uitvoeren en zich spoedig weder ter beschikking van den Lord Generaal te kunnen stellen, zich gehaast zijne huiselijke zaken te ordenen, en nu hij gereed was naar het hoofdkwartier te gaan, werd hem deze tocht bevolen! Er werd veel van zijne nederigheid en deemoed gevorderd en deze beiden gingen bij hem toch ook gepaard met zelfbewuste kracht!

‘Van waar de woede van Efraïm en de dwaasheid van Benjamin? Broeder, zijn u deze dingen helder? Maar toch - de Heere zij geloofd! - wat heil weder bij die Jobstijding! Gij zijt de uitverkorene om de verloren schapen terug te brengen in de stalling!’ merkte Hewson aan.

‘Mij, onwaardig dienstknecht, geschiedt meer dan ik verdien!’ mompelde Oliver, maar de stoel kraakte, op welks rug hij de rechterhand had gelegd.

Een driftig geklop op de deur deed allen onwillekeurig opschrikken. Het ging vergezeld van een dof rumoer op de straat. ‘Kolonel Cromwell,’ riep een luide stem uit het voorhuis. ‘Kolonel Andrews laat u groeten en u mededeelen dat er tijding is uit de Ooster-Graafschappen.’

‘Van Harrison?’ vroeg Oliver; zijne aandoening belette hem aan die vraag iets toe te voegen.

‘Er is heftig gevochten. De bloedhond Rupert is teruggeslagen, maar het is ons duur te staan gekomen. Het slagveld is echter behouden.’

‘Behouden? Behouden? Is Harrison niet voortgerukt, de vluchtenden achterna?’ vroeg Cromwell in vuur.

‘Daarvoor had hij te veel geleden.’

‘Ge spreekt altijd van het regiment van Mr. Harrison?’ vroeg Elizabeth, nader tredende, met angst.

‘Ja dat regiment was in het vuur... het heeft zich goed gehouden.’

‘En onze zoon?’ vroeg Oliver gesmoord, terwijl hij de

naar hem uitgestrekte hand van Elizabeth in de zijne had gevat.

‘Hij moet zich dapper geweerd hebben tot hij niet meer kon; tot hij gewond werd...’

‘Heilige God, hij is dood!’ riep Elizabeth uit.

‘Moeder, tot dit uiterste kwam het nog niet; ten minste het werd ons nog niet bekend.... en al ware het zoo, moeder! wij zijn allen in Gods hand!’ zeide de vader, bleeker en bleeker wordende en met een stem, die steeds meer beefde.

‘Zeg ons de waarheid, vriend! de volle waarheid,’ vervolgde hij na eenige oogenblikken, langzaam en bedaard.

‘Ik kan het niet.... hier is een brief van den kolonel zelven,’ fluisterde de ander.

Het was waar! Zijn Oliver viel bij het instormen op den vijand. Elizabeth staarde over zijn schouder in den brief, maar zij kon niet lezen, zij zag geen enkele letter; zij hoorde alleen de wegstervende stem van haar man, maar verstond die niet. Tot driemalen toe werd de *colonne* van aanval teruggedreven; al de officieren waren gevallen en alleen de jonge vaandrig overgebleven; ten vierden male stormden de leerjongens van Londen onder aanvoering van den knaap op 's vijands gelederen in. Wie er ook terugkeerde, de jonge Oliver niet! ‘Broeder!’ zoo luidde het slot van den brief, ‘treuren wij niet als degenen die geen hope hebben! Hij rust, uw oudste! Zoo mochten wij allen wenschen het te doen!’

‘Welnu, Oliver? Welnu?’ ruischte het aan het oor van den verpletterden vader, die als door een onzichtbaren schicht getroffen, duizelde en zich bijna niet meer staande kon houden. ‘Welnu?’

‘Hij rust, moeder, hij rust!’ fluisterde hij, den forschen arm om zijn vrouw slaande en zich eensklaps zijne plichten als man bewust. ‘Heere God, ik dank u, dat Gij hem mij dús hebt ontnomen! maar,’ voegde hij er zachter en op den kinderlijken toon van het oodmoedig gebed bij: ‘troost de arme moeder, troost mijne Bessie, Heere mijn God!’

De boodschapper van Lord Essex was onwillekeurig opgestaan en zag even als al de anderen het heilig schouwspel aan: den fellen strijd, die daar ginder gestreden werd, den hevigsten, dien het menschenkind hier op aarde kent, de worsteling van het geloof tegen den twijfel, van de onderworpenheid der liefde en den tegenstand van het tot wanhoop vervoerd gemoed!

‘Stil, mijn Bessie! we hebben een kind op aarde minder, maar een hoop in den hemel te meer!’ hoorde hij Oliver zeggen of liever snikken; want de krachtige man had wel troost, maar kon dien niet bieden dan onder tranen. En toen Bessie was afgestreden en het hoofd moede liet nederhangen en het brandende oog geen tranen meer had, trad Oliver naar het aangrenzend vertrek en kwam hij van daar terug met al de kinderen, die hij om haar deed neêrknielen; waarna hij een gebed stamerde, het gebed van het gebroken hart, dat slechts klanken kent, maar klanken, die zoo waar er een wezen bestaat, aangebeden als een vader van allen, begrepen en aangenomen zullen worden als de heiligste offerande, den Oneindige te bieden door een eindig wezen!

‘Amen, Amen!’ suisde het van aller lippen.

En toen Elizabeth, bedaarder geworden, met de kinderen zich verwijderd had, vatte Oliver Hewsons hand met de woorden: ‘Vaarwel, broeder! de zaak des Heeren mag geen schade lijden door de weekheid van het menschelijk hart.... Toch is mij een zwaard door de ziel gegaan, broeder! Arme, arme moeder!’ Maar hij vermande zich met geweld en voerde Lord Essex' bode te gemoet: ‘Boodschap Mylord dat ik nog heden zal afreizen; ik hoop dat hij over mij tevreden zal zijn.’

‘Ik ga met u!’ zeide Nathaniel Hewson besloten. ‘De Geest heeft gesproken en mij de roeping des Heeren geopenbaard. Ik trek met u op; ik verlaat u niet meer; waar gij zijt zal ik zijn en uw vaandel is het mijne!’

Maar de ander schudde het hoofd.

‘Niet op dézen weg hebt ge mij te volgen! Hij voert voorbij en door het braambosch, maar de Heere zal daarin niet zijn. Wel voegt ge bij mijne mannen, en in mij spreekt een stemme, dat ge zult strijden aan mijn rechter, maar nóg niet, broeder! Blijf hier en troost mijne lieve vrouw, en zie om u heen en wek de krachtige broederen op, uw voorbeeld te volgen en predikers der waarheid te worden in den lederen wapenrok; want de ure is voor ons gekomen, ja ze is gekomen!’

Het was naar het scheen een onneembare veste, het kasteel van Pawlet, Markies van Winchester, niet ver afgelegen van Basing Stoke in Hampshire. Het had reeds geruimen tijd de

aanhangers van het Parlement in deze streken bestookt en was ‘een balk in het oog van den handel van Londen met de Graafschappen in het Westen.’

Hoe dikwerf ook belegerd, het was te vergeefs geweest, en vermeteler dan ooit te voren woei Winchesters kleur van de torentinne. Menig kolonel reeds had zijn krijgroem bij de vergeefsche belegering moeten inboeten en het beleg met schade en schande moeten opbreken, onder het gejubel der kavaliers en het wrokkend gemompel van het Parlement.

Het lot van Luitenant-Kolonel Hammond scheen niet gunstiger te zullen zijn dan dat zijner voorgangers, en zijn nietslagen zou nog ongunstiger indruk te weeg brengen dan dat der anderen, daar zijn regiment uit de benijde mannen van Cromwell bestond en den verkregen naam van onverwinnelijkheid, voor zoo veel bloed en strijd gekocht, op deerlijke wijze zou moeten prijs geven. Misschien dat men er ginder in het hoofdkwartier wel op hoopte, dat de poging, op aanhouden van het Parlement herhaald, ditmaal weder vergeefs zou zijn en men daarom den soms tot wanhoop vervoerden Overste, wiens eenige veldslang op den tweeden dag van het beleg reeds gesprongen was en niet werd vervangen, telkens drong het beleg op te breken en naar het hoofdkwartier op te trekken, waar men dringend den steun zijner k e u r b e n d e behoefde.

Basing-house was geheel omsingeld en werd van alle zijden door de Parlementssnaphanen bedreigd, maar ook van iederen kant werd er in de veste dezelfde waakzaamheid getoond. Aan eene bestorming viel niet te denken zoo lang er geen bres was geschoten in den dikken muur, aan de binnenzijde door een aarden borstweering gedekt, en het openen van een bres was weder afhankelijk van het bezit van geschut. Toch zou Hammond de poging hebben gewaagd, indien de belegerden bij elken uitval niet een sterker macht hadden ontwikkeld dan de belegeraars hadden kunnen onderstellen. ‘Het ware het leven der broederen zonder vrucht in de weegschaal stellen, indien ik storm liet loopen,’ prevelde hij daarom, driftig heen en weêr loopend voor zijn tent, die op den top van een heuvel stond geplaatst, te midden van die zijner soldaten. Het was een schilderachtig gezicht, die luchtige eenvoudige woningen te midden van het lover, dat hoe ook blootgesteld aan en gekwetst door het goed gericht en onderhouden musketvuur van den vijand, toch nog

op vele plaatsen zijn oorspronkelijke frischheid behouden had. Het was een schilderachtige aanblik op den achtergrond, die *colonnes* van aanval, die drom van gewapenden met den ijzeren helm op het hoofd, den snaphaan - een nieuwe uitvinding aan koning Gustaaf Adolfs leger ontleend - over den schouder met den leêren kolder bekleed, het zwaard in den bandelier op de heup, de hooge laarzen aan de voeten, in den hollen weg te zien verdwijnen, om weder zichtbaar te worden in het woud van olmen, dat van eene zijde de veste beschaâuwde, en zich daar te verdeelen totdat ieder krijger zijn plaats gevonden en ingenomen had achter de uit boomen opgebouwde verschansing, den blik gevest op het aeloude kasteel, statig en plechtig als een reusachtige zwaan drijvende op het kristalheldere meirtjen dat het omspoelde! Het was een schilderachtige aanblik op den voorgrond, de honderde knechten voor de tenten gezeten, bezig hunne wapens te netten en voor een nieuw gevecht gereed te maken, bij dien arbeid een psalm aanheffende of elkaâr stichtende in den geloove door diepe verborgenheden te bespreken of zich te oefenen in den strijd tegen de ongeloovigen door een onderling spiegelgevecht, aangaande punten van verschil in de opvatting der waarheid.

En zoo velen als er daar nederzaten zoo velerlei bijna was er verschil van meeningen. Niet te vergeefs was het woord tot allen doorgegaan: een iegelijk werke zijn zelfs zaligheid: want de oogenblikken, die de strijd tegen den Antichrist hun vrij liet, werden daaraan besteed, wat, helaas! maar te dikwerf gepaard ging met het afbreken van de zaligheid des naasten. Niettemin treedt ze met een gevoel van ontzach nader, die mannen, van den akker, van huis en haard geroepen tot den grooten worstelstrijd! Van Oost en West, van Zuid en Noord hebben zij zich opgemaakt met het heilige voornemen in het hart, om te overwinnen, met de onwrikbare overtuiging in het binnenst, van geroepen te zijn door den Heer der Heirscharen. Zonen, mannen, vaders, ze hadden de stem der natuur, die hen noodde te blijven in huis en hof, bedwongen, ze waren heengesneld waar Oliver Cromwell het vaandel hief, ze hadden den stuggen schouder gekromd onder het juk van de krijgstucht, ze hadden zich lichamelijk doen binden om geestelijk vrij te zijn. Het was Jehovah, die hen toesprak in het kommando hunner overlieden, en met een psalm op de lippen schreden zij voort met ongebroken gelid als een onwrikbare muur van staal, bestormden zij de verschansing,

beklommen zij de wallen, vielen zij met de kracht van den meteoorsteen, neêrzuiselend uit de matelooze ruimte daarboven, op de gelederen der kavaliers aan, die zoo lang de schrik waren geweest van de soudeniers van het Parlement, maar thands wegstoven als kaf voor deze dweepzieke schare, de nieuwe sekte der Independenten, de *Iron-sides* van Oliver Cromwell!

En deze keurbende, ze zou het hoofd stooten tegen gindschen steenhoop, slechts door een kleine bezetting verdedigd? Was er dan onder hen een onrechtvaardige en goddelooze, die den toorn Jehovaas had opgewekt, en den Booze de vrijheid gaf, om met de zwarte vlerken gindsch broeinest van ongerechtigheid te dekken?

'Broeders! het is de wil onzes Gods, den Moabiet ginder te doen wassen in het kwade totdat wij terugkeeren,' had Luitenant Kolonel Hammond gezegd en een dof gemompel was het andwoord geweest. Maar dat gemompel was luider geworden en dreigde een gemor te worden, vooral in de groep die Broeder Seth Vanderay omringde, terwijl de laatste woorden van den Overste besproken werden en de Bijbel een oogenblik doelloos op de knie rustte.

'Eene bestorming is niet te wagen, zegt Hammond!' zoo sprak Seth, wiens arm in een verband hing, een gevolg van de wonde, bij den uitval der belegerden den vorigen dag ontvangen. 'Als de Heere Heere met ons is wie kan dan tegen ons zijn? Zullen de wateren zich niet oprollen voor onze voeten? Zullen de muren niet scheuren en neêrvallen bij onze bazuinen?'

Een blos kleurde het straks nog zoo bleek gelaat; de wonde schrijnde, maar de broeder voelde geen pijn.

'Maar gij vergeet, broeder, dat ons geen teeken gesteld is waaraan wij herkennen dat de Heere Heere wil wat wij willen,' hernam korporaal Zosimus Rose, den bij allen bekenden drilmeester, den strengen handhaver der regelen, den stipten en trouwen dienaar van het gezach.

'Hebben wij niet de wolk bij dag en de vuurkolom bij nacht, die ons beschaâwt, verlicht en altijd aan de spitse gaat van het heir des Heeren?' vroeg Seth verontwaardigd, en Broeder Benjamin, Noach en Levi stemden dit dadelijk bij. 'Heeft de Heere Heere geen blijvend teeken aan ons gesteld? Heeft hij ons ooit de overwinning ontnomen? Zoo lang Mozes de armen in de hoogte hief op den berg, hadden de kinderen Is-

raëls de bovenhand in de vlakte; zoo lang ónze Mozes zijn aangezicht op aarde doet zien, zullen wij niet deinzen; zelfs zonder onzen Mozes zullen wij dit niet, want meer dan de kinderen Israels is hier! Wij zijn de geroepenen tot de stichting van het duizendjarig rijk, tot de verandering van de oppervlakte der aarde! Onze vijanden zijn de vijanden Jehovaas en zij zullen worden te niet gedaan als we maar niet vertrouwen op onze kracht, niet bouwen op onze eigen ellendigheid, ons niet verlaten op hout en steen, op onze trompen en kolven.' De laatste woorden gingen vergezeld van een vlammenden blik op den drilkorporaal.

'Werp u van den top des bergs, want de engelen zullen u dragen. Maar de Heere weigerde, zeggende: men zal God niet verzoeken. Dit voeg ik ú toe, Seth Vanderay, wiens begrippen even onrechtzinnig zijn aangaande den strijd met de vleeschelijke als met de geestelijke wapenen! De Overste heeft gelijk; laat den Moabiet nog toenemen in zonde; laat ons de stem hooren, die ons oproept naar het dal Josafats! En wat het duizendjarig rijk betreft, het is nog ver af en het zal eerst verschijnen als Kolonel Cromwell de Generaals Essex en Manchester voor goed onder de kuie heeft - dat is mijn gevoelen en in de openbaringe van Johannes wordt er op gezinspeeld!'

'Verdraaïing der Schrift!' riep de onbuigbare Seth. 'Er wordt gesproken van de duizenden, gelegerd op den heiligen berg; toon mij de plaats waar er sprake is van Oliver Cromwell. Dat God de Heere hem echter blijve zegenen, zoo als tot nu toe. Verdraaïing der Schrift! De zonde bracht de ongelijkheid; maar wanneer wij het rijk des Heeren stichten, al hebben wij ook nog te waden door stroomen van bloed, dan wordt de slang vermorzeld en zal er gelijkheid zijn onder allen, zoo als de Profeet...'

'Kornet Wholly, neem tien man en versterk de voorposten; er is beweging onder den vijand!' riep kapitein Desborough, en de mannen, die met hun geheele ziel luisterden naar den strijd van broeder Seth, den profeet, en van broeder Zosimus, het zwaard des Heeren, keerden zich op een wenk van den kornet om, plaatsten zich in het gelid en traden met afgemeten stap het pad op, dat langs het kreupelbosch naar het olmenwoud voerde. Niettemin zou onder de achtergeblevenen de woordenstrijd zijn voortgezet, een strijd, begonnen over het al of niet opbreken van het beleg en van lieverlede ontaard in een geschil over den aard en het tijdperk van het bewuste rijk Gods, zoo

niet een der jongere broederen, die tot dusverre vóor zich had gezien, schijnbaar met aandacht lezend in zijn bijbel, dezen eensklaps uit de vingeren had laten glijden en, den starren blik op één punt gericht, de lippen heftig had bewogen zonder dat er eenige klank vernomen werd. Men zweeg; men wist bij ervaring wat dit beteekende. De uitverkorenen werden dikwerf verwaardigd met een vertrekking van zinnen, met eene verschijning van engelen, met onmiddellijke openbaringen van den Geest Gods! De bleeke en magere broeder, die thands bezield scheen te zijn, was opgestaan, immer voor zich uitstarend; hij bracht thands de armen in beweging, schudde het hoofd en sprak eerst fluisterend maar allengs luider, totdat zijne stem vol werd en krachtig en het ver in het rond klonk: ‘vallen zal het... de grondslagen waggelen... het vaandel zinkt neêr... Wat zijn uwe wapenen tegen mijne strijdwagens? zegt de Heer. Zeventigmaal zevenmaal heb ik genade bewezen, maar gij hebt niet gewild; verga, verga! De vlam slaat uit de daken; de knechten Dagons zinken ter aarde in het harnas... de poorten bonzen neêr... grijp den Heiden en laat hem het lot Achabs ondergaan! Den wijzen is het verborgen en den kinderkens geopenbaard! De overlieden hebben niet geloofd maar de knechten geloofden! En ze hebben bergen verzet en stroomen bevloerd, steden verdelgd en de sterkste sterkten geslecht. Alzoo spreekt de Heere Heere, Hallelujah!’

‘Hallelujah! Hallelujah!’ klonk het in het rond. ‘De Heere zij geprezen tot in der eeuwigheid! Hij heeft groote dingen aan ons gedaan!’

‘Broeder!’ vroeg Seth aan hem, die profeteerde, zich thands het voorhoofd afwischte en verbaasd om zich heen zag. ‘Broeder! wie is u verschenen, Gabriël of Michaël?’

‘Ik weet het niet... Wat is er aan mij geschied?’

‘De Heilige Geest heeft door u gesproken! Wij zullen dien gehoorzamen! De Heere heeft groote dingen aan ons gedaan, dies zijn wij verblijd! Broeder Zosimus en gij, Naäman, en gij Jozua, boodschapt het den broederen, opdat wij ons beraden en het den overlieden doen kennen dat zij niet hebben geloofd, maar dat het nochtans geschieden zal!’ riep Seth in geestvervoering uit.

Zosimus was de eenige die staan bleef; de anderen snelden heen om de heuchelijke mare wijd en zijd te verkondigen, dat de wil des Heeren zich had kond gedaan en dat het beleg niet

moest worden opgebroken. Na eenig beraad ging echter ook Zosimus heen, maar sloeg het pad in, dat naar de tent van den Overste leidde. Dezen vond hij in een zeer kwade luim. Er was een tweede brief uit het generale hoofdkwartier gekomen, nog dreigender dan de eerste was. Een storm of opbreken van het beleg, dus luidde het kort bevel; het eerste was onmogelijk, zoodat tot het tweede moest worden besloten. De tijding door korporaal Zosimus gebracht, moest dus de kwade luim van den overste niet weinig doen toenemen, maar droeg er toch toe bij, het nemen van een besluit te verhaasten.

‘Laat de mannen aantreden! Laat Tibbutt de tenten maar vast afbreken en de zadels der paarden goed nazien... Binnen een uur moeten we op weg zijn.’

‘Overste, laat tegen Rehabeam zich geen Jerobeam overstellen! Laten wij aan de eenvoudigheid der duif ook de voorzichtigheid der slang paren!’

‘Gaat en gehoorzaamt!’ zeide Hammond, de wenkbraauwen fronsend. Hij stond weldra voor het front. Onberispelijk was aller houding; diepe stilte heerschte in de gelederen; maar de stugge aangezichten hadden nog stugger uitdrukking dan gewoonlijk.

‘Mannen broeders!’ dus begon hij, ‘het heeft den Heere goed gedacht den Amalekiet ginder nog meer te laten zondigen, opdat de straf later te geweldiger zij! Wij worden opontboden naar het groote slagveld, waar de vijand ons wacht, niet achter muren verscholen... Het beleg wordt opgebroken.’

Even als bij de eerste mededeeling van 's Oversten voornemen, ging er een dof gemompel door de schare, dat echter ophield toen hij nader trad en het oog over allen liet gaan. Toen hij ze echter liet inrukken en bevel gaf alle posten in te trekken, traden Broeder Seth en Noach en Benjamin naar hem toe en verklaarden zij bij monde van den eerste de hun aangekondigde profecy.

‘Valsche profeten zijn er bij menigte!’ riep de Overste hun in arren moede toe. ‘Laat dien broeder hier brengen! We zullen zien of een twintigtal stokslagen hem niet tot een heel gewoon mensch zullen maken!’

‘Hij is geest van onzen geest; hij behoort tot de gemeenschap der heiligen!’ hernam de ander met iets dreigends in zijne stem. Vastberadenheid lag er op die beenige en met likteekens als overdekte facie!

‘Wij zullen er de proef van nemen!’

‘Overste, het is den wijzen verborgen en den kinderkens geopenbaard! Wij moeten en wij zullen Basing-house nemen; het is besloten in den heiligen raad Gods!’

‘Gij hebt daar niet over te oordeelen! Slechts ik ben verandwoording schuldig aan den Lord Generaal en deze aan den Heer der Heirscharen! Breng Seth Vanderay achter af, Provoost!’

Maar de gantsche schare drong zich om den broeder heen en gaf blijk van haar bondgenootschap.

‘Niet opbreken! niet opbreken!’ riep men van alle kanten, terwijl men op den Overste aandrong, die een pistool uit den gordel trok en op Seth aanleî, maar deze bedreiging werkte als olie gegoten in de vlam; een tiental armen strekten zich uit en het pistool werd Hammond ontrukt.

‘Een vijand Gods is hij! een vijand Gods! In de plaatse Sauls zalfde Samuel den jongen David tot koning!’

Dreigende blikken werden op Hammond geworpen, die door zijn kapitein gebeden werd terug te treden en naar zijn tent tekeeren. Hij zou beproeven de opgeruide gemoederen tot bedaren te brengen. Hammond volgde den raad, maar zag den kapitein weldra tot hem komen met de tijding, dat het verzet steeds toenam, dat men vastelijk besloten was te blijven en zich reeds gereed maakte andere overlieden te kiezen.

‘Het onkruid is welig opgeschoten tusschen de tarwe!’ klaagde Hammond. ‘Waar is de tucht die ons onoverwinnelijk maakte? Streken van Satan!’ mompelde hij de vuisten ballend. De kapitein dacht anders over de oorzaken van dit ongekend verzet en was maar al te zeer geneigd, het grootste deel der schuld op den Overste zelven te laden, die geestdrijvend als niet een, de afdwalingen van den sekte-geest niet alleen geduld maar zelfs had uitgelokt. De mannen van de vijfde monarchie - een nieuw opgekomen sekte - predikten algeheele gelijkheid, behalve in geestelijke gaven, van welke zij zich natuurlijk het beste deel toekenden. Zij dreigden alles met ontbinding en omkeering; zij maakten alle krijgstucht onmogelijk in het leger en tevens alle orde in den Staat.

En tot die mannen werd Hammond gerekend te behooren!

‘Desborough, zie den Lord Generaal te boodschappen wat hier omgaat! Dat wij juist dezen onbesnedene van harte hulp

moeten vragen! Ik geloof niet, dat overreding hier iets meer zal baten; een paar slangen echter alles! Met het hoofd zullen zij het boeten, die kinderen Belials! Een voorbeeld zal er gesteld worden, waarvan het derde geslacht nog rillend spreken zal!'

Kapitein Desborough was het geheel met den ander eens, dat er op dit oogenblik niets met overreding was uit te richten. Hij beaamde ten volle het noodzakelijke van een beroep op den Generaal en schilderde met een enkel woord den veegen toestand door de mededeeling, dat zelfs korporaal Zosimus zich bij de muitenden had gevoegd. Dat was echter onjuist; de trouwe drilmeester had zich gehaast het kamp te verlaten en zich naar Mylord Essex' hoofdkwartier te spoeden, ten einde hulp te vragen voor zijn bedrongen Overste.

Ieder oogenblik dralens - daarvan waren Hammond en Desborough overtuigd - maakte het gevaar dreigender; want van vrijwillig terug keeren van de dwaling huns wegs kon geen sprake zijn bij de Heiligen der Heiligen, die geen stap verzetteden zonder zich daartoe verplicht te achten door eene roepstem uit den Hoogen. Desborough verliet dan ook spoedig de tent met een mondelinge boodschap aan den Generaal, maar keerde weldra terug met de tijding, dat Basing-house op dit oogenblik niet naauwer ingesloten kon zijn dan de tent van den Overste het was. Hij was terug gewezen en hem was aangezegd, dat Hammond en den zijnen de staf ontnomen en deze, na raadpleging met den Heere Zebaoth, gegeven was aan broeder Seth, Noach en Benjamin.

Wat te doen? Hammond was gevangene in zijn eigen tent. Indien de belegerden kennis droegen van hetgeen er omging en een uitval waagden, hoe licht zouden zij dan den zooveel sterkeren vijand, die thands om broeder Seth geschaard stond en naar de uitlegging hoorde van de rechte beteekenis der vijfde monarchie, kunnen verrassen en verslaan! Hammond stampvoette van ergernis bij de bloote gedachte alleen en ging zich te buiten aan zondige vloeken. 'Die verdoemelijke dwazen! Maar de Heere zal ze den kop te bersten doen stooten!' bulderde hij in zijne machtelooze woede.

Voor alsnog had het daarvan niet den schijn. De nieuw gekozen overlieden maakten geenerlei verandering in het plan, zoo als het door Hammond ontworpen was; zij hadden geen der posten ingetrokken, die hij had laten uitzetten; slechts

lieten zij hier en daar het kreupelbosch omhakken om er rijsbossen van te maken ter demping van de gracht.

De dag en de daarop volgende nacht waren reeds verstreken en de zon was andermaal sedert ettelijke uren aan de kim verrezen! Nog was er geen verandering ten goede gekomen. De toegang tot het kamp bleef Hammond en Desborough afgesneden; hun tent werd scherp bewaakt. Gene sprak er nogmaals van, zich met geweld een doortocht tot de muitenden te banen, de goêgezinden tot berouw en boete op te roepen en wanneer dit gelukte, enkele belhamels te doen gevangen nemen en op staanden voet te recht te stellen, maar de kalme kapitein ried hem dit ten sterkste af, daar hij zijn leven zou wagen, aangezien de muitenden tot het ergste besloten waren.

‘Maar tot zulk een godslasterlijken opstand leidt de ware leer toch niet,’ riep Hammond geprikkeld uit. ‘Neen, bij den alwetenden God, dat bedoelde ik niet! Scheuren we onze kleederen en strooien we asch op ons hoofd, want een rijk dat in zich zelf verdeeld is kan niet bestaan.’

Maar zijne sombere gedachten kregen eene andere wending toen herhaalde musketschoten in de richting van Basing-house knalden, weldra afgewisseld door het gekletter van blank geweer en de kreten van aanval en verdediging. Het was zeker een nieuwe uitval door de belegerden gewaagd, nu zij de muiterij in het kamp der belegeraars hadden ontwaard.

‘Laat de verdwaasden verslagen worden, ik bidde daarom uit het diepst mijner ziel!’ riep Hammond. ‘De Heere is een rechtvaardig God!’ juichte hij, toen hij het slaggewoel hoorde naderen, waaruit hij afleî, dat de muitende broederen verslagen en teruggedreven werden. Maar niet lang zou zijn waan aanhouden. Een haastige en zware voetstap werd in de nabijheid der tent gehoord en Kolonel Cromwell stond voor hem.

‘De Heere zij geloofd in alle eeuwigheid, amen!’ riep Hammond, de armen in geestverrukking uitbreidende.

‘Wat gaat hier om, broeder? Ik vernam dat een gedeelte uwer mannen aan het muiten was geslagen, maar ik kon niet vermoeden, dat het zóo verre zou komen. Hoort ge dat gevecht?’

‘De Amelekiten doen een uitval!’

‘Neen, het is een broedermoord; de knechten zijn slaags met elkaâr. Volg mij! Dit moet en zal een einde nemen en dat zou reeds een einde hebben genomen, indien ge z o n d e r mij

gedaan hadt wat ge m e t mij zult doen. Zij, die hun leven willen behouden, zullen het juist verliezen.'

Die woorden met gezach uitgesproken zonken Hammond als een centenaarslast op het harte. Klein van gestalte was de man, dien hij en Desborough zwijgend volgden, maar hij werd hun een reus. Een ongewoon vuur hadden zij in die oogen zien lichten, een ongewone klem aan de met gezach uitgesproken woorden hooren geven, - zij vreesden den man en waagden het niet op eenige zijner strenge verwijtingen te andwoorden.

Langzaam maar vast schreed de Kolonel voort. Hij was alleen gekomen, geheel alleen. Door zijne persoonlijkheid, door de kracht van overtuiging moest hij de mannen overwinnen, die hij had saâmgebracht, die hij lief had niet alleen als een werk zijner handen, maar ook als het werktuig, door den Heer hem geschonken. Hij moest zijne kracht meten met die van den duivel, die zoo menig hart was ingeslopen; hij moest de dolenden terug brengen en dan eerst denken om straffen. Zonder om te zien of het pistool te vatten, dat in zijn gordel stak, naderde hij de plaats der worsteling.

Er had reeds bloed gestroomd. Seth had zijne bevelen, in een nieuw gezicht door den Heer hem gegeven, den anderen medegedeeld, maar was niet door allen gehoorzaamd; want er waren er, die twijfelden aan het doeltreffende der door hem verordende maatregelen. Een deel, een groot deel zelfs had een eigen wil durven hebben en Seth wilde, tegen al zijne vroegere theoriën van gelijkheid in, zonder tegenspraak gehoorzaamd zijn. Vandaar eerst een scherpe woordenwisseling en toen een beroep op de wapenen. Twee broeders waren doodelijk getroffen neder gestort en op hunne lijken stond Seth, het slagzwaard zwaaiend en de getrouwen aanmanend tot den strijd, dien hij vergeleek met dien van den aartsengel Michaël tegen Lucifer en diens aanhang.

Maar de sterke hemelbewoner liet eensklaps het zwaard zinken. Hem liep een rilling door de leden, een rilling, die het borstkuras deed klepperen op de heupen. Hij had den blik van Oliver Cromwell ontmoet; hij zag dezen plotseling in hun midden staan, vlak tegen over hem, en Seth, de aangeblazene des Heeren, verbleekte en deinsde een stap achteruit.

'Ik heb de beschimping van Moab gehoord en de scheldwoorden der kinderen Ammons' zoo begon Oliver, eenige woorden van den profeet Hozea gedachtig, en met een stem, die

over het front heen tot in de verste achterhoede klonk. ‘Ik heb ze gehoord, zeg ik, en ze verdragen; maar wat ik niet had gedacht ooit te zullen hooren, het is dat de Booze Geest uwe tenten zou kunnen insluipen. Israël, waar zijn uwe zonen? Mozes, waar is uw volk? Van Dan tot Berseba gaat er een kreet van afgrijzen op en de beke Kedrons is gedroogd van rouw! Vervloekt zij hij, die mijn volk verleidt, spreekt de Heere Heere, vervloekt de valsche profeten, die Jeruzalem hebben doen vallen door hunne logentaal!’

‘Ik hoorde de stemme Jehovaas, Kolonel, ik meende.....’ stamerde Seth, die niet kon uitspreken bij het fronsen dier borstelige wenkbraauwen.

Cromwell liet het oog weiden over de knechten, die zich dicht aan een hadden geschaard, maar altijd nog in twee gelederen. Hij geloofde nog eenige voorbereiding noodig eer op het woord de daad konde volgen.

‘Twist en doodslag onder u! Ik heb u uitgelezen onder duizenden en toch zou ik mij bedrogen hebben, ja bedrogen! Ik vroeg u af, of ge vader of moeder, vrouw of broeder of zuster wildet verlaten om den goeden strijd te strijden en gij hebt mij bezworen bij den Alwetende, dat gij het wildet en zijt mij gevolgd. Ik had u lief als het zwaard mijns Heeren. Meineedigen, wat deedt ge? Gij wonddet mij op de zwakste plaats! Gij hebt mij getroffen in mijne liefde voor de broederen! Gij hebt overwonnen waar ge zijt verschenen! Als voor de zeis des maaiers viel het onkruid voor uwe zwaarden, en weet ge waarom ge dat kondet? Omdat ge vol des geloofs waart en door dat geloof één met elkanderen, omdat de duivel des hoogmoeds nog geen woning had gevonden in uwe tenten en gij de woorden der slange nog niet verstondt! En nu, volhardt, volhardt zeg ik u, en weldra worden de beschimping Moabs en de scheldwoorden Ammons aan alle zijden gehoord en zullen Gog en Magog zich groot maken tegen de landpalen van Gods volk! Maar de Heere is mijn getuige, ik zal dien dag niet beleven, ik zal die ure niet zien!’

Hij poosde een oogenblik. Al die gehelmde hoofden hadden zich op de metalen borst gebogen, al die ontbloote zwaarden waren gezonken, de loopen der musketten ter aarde gekeerd.

‘Heere! Heere! laat ze niet tot spot worden van Moab en tot beschimping van Ammon!’ zoo bad hij, het hoofd omhoog geheven.

En van honderden lippen klonk het: ‘Amen, ja, amen!’

‘Zoo wilt ge dan op nieuw een verbond oprichten met den Heer en u verdeemoedigen voor zijn aangezicht? Zoo wilt gij de dwalingen bestrijden, die de Booze u in het harte leî?’ vervolgde hij steeds zijne stem verheffend, terwijl het gelaat met steeds duidelijker uitdrukking van toorn zich tot Seth en de zijnen keerde. ‘Kleingeloovigen, hoe kondet ge denken dat de Filistijn, die zich ginder schuil houdt, de gerechte straf zal ontgaan? Maar de Heer der Heirscharen heeft andere middelen verkoren dan ten tijde Josuaas en geen bazuingeschal zal de muren dier veste doen neerstorten; toch zullen ze vallen, ja vallen!’

Een gemompel, dat bijkans een gesmoord jubelen geleek, rees van alle zijden op; de beide gelederen vereenigden zich; de schare was weder een en liet Seth, Noach en nog eenige der straks verkozen aanvoerders alleen staan.

‘Ja vallen, maar het komt niet u toe het tijdstip te bepalen. Ben ik ooit gevlucht voor het zwaard des vijands, verschool ik mij in de rotskloof of op den top van den berg? Ben ik een trouwe leidsman geweest zoo volgt me en waagt u niet op den weg, dien ik u niet wijs!’

‘Wij volgen u, wij volgen u tot aan de uiteinden der aarde!’ zoo klonk het nu allerwege; slechts de lippen van Seth mompelden iets, maar zóo zacht, dat het zelfs niet door den naasten buurman verstaan werd.

‘Waren deze uwe hoofdlieden toen ge afgodeerdet?’ vroeg Cromwell, op Seth en de zijnen wijzende, wier gelaat bij die vraag met een loodkleur overtogen werd. ‘Grijpt ze! de Heere Heere zal ze oordeelen!’

‘Toch sprak de stem waarheid! Verklaart ge zelf niet dat de veste zal vallen? Wat deed ik anders?’ vroeg Seth.

‘Wat gij deedt? oproer stichten in het rijk Gods en een rijk dat in zichzelf verdeeld is kan niet bestaan; daarom zullen wij de oorzaak dier verdeeldheid te niet doen. Grijpt die zondaren aan!’

Oliver mocht rustig staan, sterk in het bewustzijn zijner macht, hij mocht geene beweging maken om naar zijn pistolen te grijpen of Hammond met diens officieren te doen nader treden, toch was er een oogenblik in zijn binnenste een zweem van onrust, toch was hij het zich bewust, dat deze sekonde van overgrooten invloed kon zijn op alle volgende zijns levens.

Maar hij werd gehoorzaamd. De belhamels waren gegrepen.

‘Voert ze achter af! De wachten op hunne posten! Een iegelijk uwer keere nu tot zich zelven in en doe boete!’ - ‘Ziet ge nu wel in’ vervolgde hij tot Hammond, ‘dat deze nog niet vervallen zijn in den toorn des Heeren? dat het kwaad nog niet allen heeft aangetast, maar zich beperkt tot slechts weinigen? Doe den krijgsraad bijeen komen; ga mij voor naar uw tent!’

‘De Laodiceërs ginder hebben dan toch niet de overwinning behaald!’ prevelde hij, toen hij zich alleen zag, terwijl hij zich het zweet van het aangezicht wischte.

Een diepe stilte verving weldra het gejoel, dat in het kamp had geheerscht; de kans van redding was voor de belegerden voorbijgegaan, de tucht voor goed gehandhaafd. De krijgsraad was bijeen geweest. Op de straffe gezichten der rechteren werd het vonnis gelezen en op het even stug en streng gelaat van Seth, Noach en Benjamin geenerlei verdeemoediging. Eenstemmig werden zij ter dood veroordeeld. Het werd hun aangezegd, maar bij de mededeeling verschoot geen hunner van kleur. In de tent, waar zij streng werden bewaakt, stond Seth in aller midden, het woord voerend met kracht, Oliver Cromwell aanwijzend als den verrader der Heiligen, hem vervallen verklarend in Gods toorn en jegens de anderen profeteerend: ‘heden zult ge met mij in het Paradijs zijn!’ De afgemeten tred van een peloton musketiers had door hen gehoord kunnen worden, niet ver van de plek waar zij zich bevonden stil houdend en wachtend op het nader bevel van kapitein Desborough. Het tentdoek werd opgeslagen en de Kolonel stond voor hen.

‘Mannen broeders, hebt ge deze ure gebruikt tot voorbereiding? Zoo waarachtig de Heere de Almachtige is, zoo waarachtig is hij ook de Gerechte! Hebt ge uw misdrijf bekend en boete gedaan voor Zijn aangezicht?’

De anderen zwegen, maar Seth trad voor en voerde hem te gemoet: ‘Zoo iemant boete moest doen dan waart gij het! Israël heeft het goede verstooten, de vijand zal hem vervolgen. Zij hebben koningen gemaakt maar niet uit Mij; zij hebben vorsten gesteld maar Ik heb ze niet gekend, zoo spreekt de Heere!’

‘Melaatsche, gij zijt niet te redden,’ duwde de kolonel hem toe, waarna hij hem den rug toekeerde en ze naar de gerichtsplaats voorging. ‘Deze eerst!’ beval hij op Seth wijzende, dien

hij toevoegde: ‘De Heere is mijn getuige, dat ik u had willen redden, maar gij hebt niet gewild.’

‘Van hun zilver en hun goud hebben zij voor zich zelven afgoden gemaakt, opdat zij uitgeroeid worden!’ riep Seth, de woorden uit Hosea, dien hij straks reeds aanhaalde, vervolgende.

‘Vuur!’ kommandeerde Desborough op een wenk des kolonels, en Seth viel neêr, getroffen in de borst. Den beiden anderen knikten de kniën; maar geen woord van boete en berouw kwam over hunne lippen. Zij werden op de plek gebracht waar Seth gestaan had en hun voetzool werd vochtig van het bloed, dat uit de wonden huns broeders stroomde.

‘Nóg geen bede, nóg geen belijdenis van schuld!’ mompelde Oliver. ‘Halt!’ riep hij, toen de musketten werden gericht en de aangezichten der honderden omstanders doodsbleek naar hem gekeerd bleven. ‘Voor dezen niet de krijgsmansdood! Dat zij leven, om hunne medestanders in het Gemeenebest te boodschappen wat allen te wachten staat. Noach en Benjamin, gij behoort niet meer tot de heirscharen des Heeren! Gaat van ons uit!’

Die genade bleek de strengste straf. Zij sidderden en schudden het hoofd.

‘Laat ons geschieden wat over ons besloten was; wij zijn niet beter dan onze broeder! Wij willen niet van het vaandel scheiden dan door den dood! Straf ons; want wij hebben gezondigd tegen uwe bevelen, maar scheidt ons niet levend van onze broederen...’

‘Amen, amen!’ ruischte het van alle kanten.

‘De Heere zal over u richten! Gij beiden zult de voorsten zijn bij de bestorming van het kasteel... Gaat en bereidt u voor!’

Oliver Cromwell had het oproer voor goed gedempt, terwijl hij allen inniger aan zich gebonden had; de dood van éen broeder was daarvoor zeker niet een al te hooge prijs. Elk spoor van wanorde was verdwenen. De op de wacht staanden sloegen het spiedend oog om zich heen en riepen elkaâr aan; de overigen hadden zich teruggetrokken in de tenten, boete doende en vastend! Het was hun aandacht ontgaan, dat een honderdtal dragonders zich bij hen hadden gevoegd, met zich voerende drie metalen slangen met de daarbij passende ammunitie. De Kolonel had weder blijk gegeven van zijn wijze voorzienigheid en thands nog meer misschien van zijn politieken takt door, vóor

zijne komst in het kamp, de naastbij liggende legerafdeeling aan te doen en van deze al haar geschut te leenen; voor een etmaal slechts zou hij het noodig hebben en hij hoopte het zelf terug te komen geleiden. Algemeen dacht men, dat het moest dienen om de steeds klimmende muiterij onder de heiligen te bedwingen en met dat doel stond men het den barschen stuggen kolonel gaarne af.

Maar Oliver had die metalen stukken voor gants iets anders bestemd. Door kracht van reden moest hij de weêrbarstigen tot de orde en de gehoorzaamheid doen terugkeeren; en om de broederen, de *Iron-sides*, blijvend aan zich en zich alleen te verbinden, hun roem niet alleen te bevestigen en uit te breiden, dien de Laodiceërs - zoo als de groote Parlementspartij, de Presbyterianen, genoemd werden - juist bedoeld hadden te schaden en klein te maken, had hij zich voorgenomen het tot dusverre onmogelijke te beproeven en Basing-house te overmeesteren. Allen hadden gefaald, hij wist het; maar hij hoopte op de bezieling, die een gevolg kon zijn van zijne opwekking. Indien hij slechts de muiterij kon bedwingen, dan was hij er van overtuigd, dat het berouw aller spieren zou doen verstalen en wieken zou doen wassen aan aller voet!

Hij kende de zijnen! Den volgenden morgen, vroeg in den ochtend, donderde reeds het geschut tot verbazing van allen, die het sein tot den aftocht hadden gevreesd te zullen hooren. Alle schoten werden op één punt gericht en weldra stortte een deel der muur in. De aanvals*colonnes* stonden gereed, in diepe stilte, hoezeer ook het ongeduld in aller harten was, het sein van den kolonel afwachtend. Deze riep Noach en Benjamin tot zich.

‘Broeders, doet boete terwijl gij des Heeren gerechtigheid verkondigt aan de onbesnedenen van harte. Ik bid voor u in mijn hart! Gaat aan de spitse!’

De stilte werd eensklaps door allen afgebroken! Het geschut verstomde. Luthers parafraze van den 116^{den} Psalm werd aangeheven, en voort ging de schare met onweerstaanbare vaart den rijsdam over, de bres door, waar het statig gezang onderging in het kletteren van het blanke geweer, in het knallen van het musket of het suizelen en botsen der pletterende geweerkolven. De *Iron-sides* bleken hun naam waardig; als een stormram brijzelden zij het verzet der bezetting, als een ijzeren muur weêrstonden zij den laatsten wanhopigen aanval van den in de uiterste

verschansing teruggedreven vijand. Noach en Benjamin hadden het bloedige spoor gebaand! Oliver vond hunne lijken op een heuvel van dooden: strenge boete hadden zij gedaan en niet minder streng hadden zij de gerechtigheid des Heeren verkondigd.

Weinige dagen later was Oliver Cromwell Luitenant Generaal; van nu af aan: voor de Kavaliers een geesel, voor de Presbyterianen een noodzakelijk kwaad, voor de Heiligen der Heiligen de gezalfde des Heeren, voor allen de meester.

Hij zelf scheen te blijven wie hij geweest was: voor Bessie een licht op haar pad, een lamp voor haar voet; voor zijne kinderen een streng en tevens teêrhartig vader, voor zijne vrienden een trouw en krachtig broeder, voor allen een groot, maar slechts weinig begrepen man.

H.J. SCHIMMEL.

Eene schets uit de Stille Zuidzee-eilanden.

Het is jaren geleden, dat ik aan 't lezend publiek, dat mij op mijne verre togten naar de eilandengroepen van de Stille Zuidzee vergezeld en eenigen tijd met mij doorgebragt had op het eiland Otaheiti, de zedelijke belofte deed het verhaal mijner ontmoetingen aan te vullen met eene beschrijving van zekere rigting op de Societeits-eilanden, tegenovergesteld aan die, welke ik onder den naam van de wereldschgezinde bij hen ingeleid had.

Zij, die zich mogten hebben gevleid voor altijd verschoond te zullen blijven van de voortzetting mijner onderhoudende reisindrukken, hebben dus, helaas! buiten den auteur gerekend, en ik acht mij gelukkig hun deze teleurstelling te verschaffen. Zoo 't hun tot troost kan zijn, wil ik wel in stilte bekennen, dat alleen zeer dringende omstandigheden en eene zeer gebiedende noodzakelijkheid mij hebben genoopt die oude, langvergeten belofte te vervullen en mij op mijn ouden dag op nieuw te verplaatsen te midden der tooneelen mijner jeugd.

Een ieder, die zich mijne vroegere schetsen herinnert - dat wil hier dus zeggen, niemand - weet, dat op Otaheiti in het maatschappelijke leven twee scherp afgebakende rigtingen tegenover elkander staan, waarvan de eene, de *maïtravaansche* of aardschgezinde, de levenslustige zou kunnen worden genoemd, en de andere, de *tramaïavaansche*, de hemelende, naar bovenstijgende, godzalige zou mogen heeten.

Beide rigtingen zijn zeer sterk ontwikkeld in de fatsoendelijke kringen van de stad Papehiti, de hoofdstad en residentieplaats van Otaheiti, in die kringen, welke men ‘de goede sociëteit’ pleegt te noemen. Zij zijn naauwelijks waarneembaar in de middenklassen, bij de burgers, althans voor het ongewapend oog, maar men vindt ze weder sterk uitgesproken en kantig afgeteekend bij de laagste klassen des volks, zoodat ik in mijne wijsgeerige bespiegelingen - de fatsoendelijkheid vergeve mij de heiligschennis! - soms dacht aan de woorden van den dichter, aan ‘hoog en laag gemeen.’ Maar eigentlijk kan bij de *tramaïavaansche* rigting van l a a g geene sprake zijn, daar juist het hoogzwevende het doel, de levensvoorwaarde en het kenmerk dier rigting en al het gelijkvloersche, het alledaagsche, het tastbare er buitengesloten is. Hoe hooger, hoe schooner; hoe verhevener, hoe beter; hoe wonderbaarlijker en duisterder, hoe meer verkwikkend, stichtend en opbouwend. - Even als er kunstenaars zijn, die de kunst alleen om de kunst beoefenen en haar niet als middel beschouwen tot beschaving en veredeling, tot de uitstorting van hun gemoedsleven en tot de veraanschouwelijking hunner gedachten, zoo gaat het te Papehiti met de voorstanders der *tramaïavaansche* rigting. Zij wijden zich aan 't verhevene omdat het verheven is, niet omdat het in staat is hen zelven te verheffen, en een louterenden en heiligenden invloed uit te oefenen op hun handel en wandel. Zij hebben het begrip lief omdat het een begrip is en soms te meer, naarmate het hun onbegrijpelijker is. Niet om de weldadige verkwikking, die uit den levensstroom ontspringt, drinken zij met gretige teugen van het nat, maar enkel om de betrekkelijke weelde, zich geheel te vervullen met den inhoud van den stroom; zij verheerlijken den wind, omdat het de wind en omdat hij onzigtbaar is en omdat niemand weet, vanwaar hij komt, noch waar hij henen gaat; zij beminnen hem niet om de verfrisschende koelte, die hij den vermoeiden wandelaar toewuift, en hij zou in hunne achting dalen, indien zijne plaats van herkomst en het oord zijner bestemming hun bekend waren en zij zijne gangen konden bespieden. Nu komt bij die merkwaardige neiging der Papehitiërs nog dit! Zij meenen, dat men, om zich onverdeeld en volkomen te kunnen overgeven aan de verheerlijking van het verhevene, geen oog of oor behoort te hebben voor al datgene, waarin het zijn heiligenden invloed openbaart; dat men om den wind en den stroom op

gepaste wijze te vieren, de bloemen en boomen, de vruchten en bloesems moet ontkennen of verachten, die er door gelaafd en verkwikt, ontwikkeld en gerijpt worden. Voorzeker, de zon is voortreffelijk, maar ik leer hare voortreffelijkheid het best kennen, het meest liefhebben en bewonderen, wanneer ik hare stovende en verwarmende werking in de natuur gadesla en er zelf den weldadigen invloed van ondervind en waardeer. Niet alzoo de welopgevoede kringen der Papehitische maatschappij, die der *tramaïavaansche* rigting zijn toegedaan. Zij hebben alleen met de zon te doen; niet met haar licht, hare warmte, hare tweevoudige weldaad. Dit is inderdaad iets geheel eigenaardigs, dat ik bij de volgers dezer rigting nergens elders heb ontmoet; dit is eene - mag ik niet zeggen berispelijke? - eenzijdigheid, die aan het beginsel schaadt. Mijne vrienden uit de residentie van wijlen de Koningin Pomaré houden mij deze bescheidene openbaring mijner overtuiging ten goede! Zij zijn een beetje eenzijdig; zij zijn ook nog een beetje ietsanders, wat niet mooi is in mijn hollandsch oog.

Na het plotselinge vertrek van mijn al te wereldschgezinden vriend Bomanoeka met zijn lief, doch talrijk gezin naar de Sandwich-eilanden, kreeg ik een aanval van melancholie. Ik ben daar meer aan onderhevig; 't zit in de gal en ik heb er al vijf doctors aan versleten, waaronder een professor. Ik onttrok mij aan de genoegens der zamenleving; ik bedankte voor alle uitnoodigingen; ik zat uren achtereen op mijne kamer, in sombere gedachten verdiept, of ik doolde eenzaam rond door de bekoorlijke omstreken der stad.

Men is in de keuze van de vestiging der hoofdstad zeer gelukkig geweest. Men heeft zich namelijk afgevraagd, welke plek de meeste moeite en de grootste kunst en inspanning zou vereischen om haar bewoonbaar te maken, en men vond het tegenwoordige terrein, waarop Papehiti is gebouwd. Het ongezondste en laagste moeras van het eiland werd bestemd om tot zetel der Otaheitische magt te dienen; behalve het genoegen dat de bodem zeer onvast was en het bouwen dus driemaal zooveel kostte als overal elders, verkreeg men daarbij ook nog het voordeel, dat door het uitzakken van den modderpoel alle kanalen, die men graafde, van zelven weder toeslibden.

En de omstreken! welke omstreken! Van de schaduw van een brutalen, breedgekruinden boom had men nergens hinder; de smalle landwegen waren omzoomd door mikroskopische

stammetjes, bijna zonder blad; aan de regterzijde liep altijd eene sloot, aan de linkerzijde eene andere. Of eigenlijk *liep* de sloot niet; zij stond stil. Zoover de blik reikte keek men in een landschap, dat aan een reusachtig veld spinage herinnerde, en al dat groen was inderdaad voor vermoeide oogen zeer verkwikkelijk. Hoe lang en hoeveel ik ook door die schilderachtige omstreken heb gedwaald, ik heb mij nooit kunnen verzadigen aan die afwisselende natuur. Men leide daaruit echter niet af, dat ik altijd onverzadigd bleef; ik was alleen altijd onvoldaan.

Op een zekeren dag, somberder dan ooit, had ik buitengewoon lang de ongezonde buitenlucht genoten en keerde eerst tegen het vallen van den avond in de stad terug. Het was heldere maan, en het was kermis te Papehiti, maar noch de maan, noch de klowns konden mij uit mijne afgetrokkenheid wekken. Ik begon een onbewust vermoeden te krijgen, dat de jongste dochter van Bomanoeka toch eenigen indruk op mijn ligt ontvlambaar gemoed had gemaakt, en dat ik de Sandwicheilanden *met* haar mooijer zou vinden dan de Societeitseilanden *zonder* haar. Lang echter kon ik mij aan dat weemoedig-zoete vermoeden niet overgeven. In weêrwil mijner afgetrokkenheid merkte ik tot mijne verbazing op, dat vele deftige lieden, die mij tot dus ver niet hadden gekend, of erger nog! geïgnoreerd, met smartelijke toegenegenheid hun hoed voor mij afnamen en mij met een hartelijk medelijden toeknikten. Verwonderd en eenigzins dom keek ik na iedere begroeting om, en ik bespeurde dat ook ik op mijne beurt door mijne nieuwe kennissen werd nagestaard. Ik had nog altijd mijn intrek in het hôtel ‘Aux Charmes de la Reine,’ waar ik dagelijks de eer genoot met vele diplomaten en de bloem der Otaheitische volksvertegenwoordigers aan den *table d'hôte* aan te zitten en van beleefdheden te wisselen. Wij zouden wel van g e d a c h t e n hebben gewisseld, maar die schotel kwam daar niet voor.

Wie schetst echter mijne bevreemding, toen ik reeds aan den ingang van mijne woning door den portier werd opgewacht. De man bood mij met eene beleefde buiging een boodschappenmandtje aan, waarin zich twee-en-twintig visitekaartjes met kneepen bevonden.

‘Wat beduidt dat?’ zeide ik.

‘Dat zijn allemaal heeren, die voor Mijnheer hier geweest zijn,’ antwoordde de portier; ‘ze waren zeer teleurgesteld u

niet thuis te vinden en zullen van avond of morgen weêrom komen. Drie heeren waren in commissie, en twee andere heeren waren ook in commissie en zullen nu schriftelijk belet bij u vragen.'

'In commissie, en om wat te doen?' vraagde ik.

'Dat kan ik Mijnheer niet zeggen; maar het waren allen zeer deftige heeren, zoo als u zien zult uit de namen.'

Ik stapte den trap op met mijn mandtje, schudde den inhoud op de tafel uit en las inderdaad de namen der voornaamste mannen van de hoofdstad, die de *tramaïavaansche* kleur hadden, en zelfs van den leider en aanvoerder der partij, want hoewel ze niet van deze wereld waren, vormden ze toch eene partij.

Ik begon mij angstig te maken over de beteekenis van deze bezoeken, en over den aanval, waaraan ik onverhoeds blootgesteld was. Wat was er gebeurd; wat had ik gedaan; wat wilde men van mij? Vruchteloos zocht ik het antwoord op die vragen; ik vond geene redelijke verklaring van het verschijnsel. Plotseling werd er aan mijne deur getikt; de knecht vraagde belet voor drie heeren.

'Verzoek de heeren binnen te komen,' zei ik na eenige aarzeling.

Het drietal, dat binnentrad, was mij niet ten eenenmale vreemd. Ik kende hen van geruchte en aangezigt. De een was een man van middelbaren leeftijd, zeer gezet en kloek, met een glimmend, blozend gelaat en vrij zwaar, langhangend haar. Hij droeg een fijne gouden bril, een witte das en een hoog-toegeknoopt vest en hij bezat vrij levendige oogen; de tweede was een kleine, hockige, magere figuur, niet overal volkomen waterpas; hij had een laag voorhoofd en kortgeschoren haar en om zijn neus en mond zweefde een wrevelige trek, die alle denkbeeld van innemendheid verbande. Zijne spille beenen, zijne eenigzins versletene kleeding en de groote nederigheid, die uit zijn voorkomen sprak, en die kwalijk overeenstemde met den toornigen blik, die soms uit zijne kleine, halfgesloten oogen te voorschijn schoot, deden mij vermoeden, dat hij eene ondergeschikte betrekking vervulde, zoo daarvan althans ooit bij zijne geestverwanten sprake kan zijn. De derde eindelijk was een zeer lang man, met regelmatige trekken, vriendelijk en welopgevoed, en bedeeld met die mate van goedigheid, die alle denkbeeld aan schranderheid buiten-

sluit. Zoo hij een wereldsch man ware geweest, hij zou een *beau* mogen worden genoemd; hij had er zelfs nu al de familietrekken van. Ik geloof niet, dat zij een van alle tot de uitgelezenste der uitgelezenen behoorden, want ik had dikwijls hunne namen gehoord bij de eene of andere weldadige instelling en zij waren ijverig werkzaam op het gebied der philanthropie, hetgeen hen belette om zich onverdeeld aan de bespiegeling te wijden en zich met woorden alleen bezig te houden.

'Mijnheer!' vatte de corpulentste het woord, - 'mijne geliefde broeders en ik hebben met dankbare blijdschap vernomen, dat gij u van het pad der zonde en van de ijdelheid der wereldsche vermaken hebt bekeerd tot de hoogere dingen, en dat uwe ligtzinnigheid heeft plaats gemaakt voor dien louterenden ernst, die niets van de aarde vraagt en ons als vreemdelingen hier doet rondwandelen; gij zijt ons welkom om uws zelfs wille en wij wenschen u de hand te reiken om u verder behulpzaam te zijn in uwe verbetering en opbouwing.'

Daargelaten de onbescheidenheid dezer gelukwensching, die van de weinig-aangename onderstelling uitging, dat ik vroeger een groot zondaar was, omdat ik mij niet onttrok aan de genoegens van het gezelschapsleven en aan het genot van eene goede opera of een wèlgeschreven drama, lag er zooveel hartelijks in den toon, waarop de woorden werden uitgesproken, en waren ze op dien oogenblik zoo verwant aan het gevoel van ledigheid en neêrslagtigheid, dat mij pijnigde, dat ik ze alleen van de humane zijde opnam en antwoordde:

'Ik dank u, mijneheeren! voor uwe vriendelijke gevoelens, maar ik ben mij niet bewust eenige aanleiding te hebben gegeven tot uwe broederlijke blijdschap; wel is waar ga ik niet meer uit, sedert het vertrek van Bomanoeka....'

- 'Noem den naam van dien goddeloozen, ligtvaardigen mensch niet meer,' viel de magere mij in de rede, - 'die zondaar heeft zijn loon weg.'

- 'Met uw verlof!' zei ik, - 'de heer Bomanoeka heeft te veel *moppi-pitti* verteerd, hij hield te veel van pracht en vertooning, maar ik zou hem daarom nog niet gaarne al die bijvoegelijke naamwoorden geven, die gij hem toekent. Mij dunkt, hij was eer zwak dan misdadig.'

- 'Hij had den hoogmoed der wereld, en de laatdunkendheid des verstands,' antwoordde de lange, mooije, goedige man, 'en als zoodanig was hij een groot zondaar. Het heeft

mijn harte innig bedroefd hem zóó te zien afdwalen, want hij was vroeger een goedaardig man. Men at zeer goed bij hem en zijne wijnen en *moemahiti*.....'

De kleine, magere spillebeen keek den onvoorzigtige van ter zijde met een woedenden blik aan, en de laatste scheen zelf te bemerken, dat hij iets verkeerds had gezegd, want hij haastte zich te vervolgen:

'Niet dat ik aan deze gaven en streelingen der zinnen hecht, want ze behooren niet tot de bespiegeling van het verhevene, maar ik wil maar zoo zeggen, dat hij een milde natuur had. Jammer maar, dat ze hem ten verderve leidde en hij niet alleen de uitverkorenen spijzigde.'

Dat laatste kon ik mij zeer goed begrijpen; hadde Bomanoeka alleen degenen gespijzigd, die 'de uitverkorenen' werden genoemd, en hadde hij dan evenveel en even dikwijls opgedischt, dan zou zeker het relatieve aandeel van elk der gasten grooter zijn geweest.

Mijn magere bezoeker bleef stilzwijgend het hoofd schudden en de corpulente heer met de gouden bril kon met moeite een glimlach weêrhouden, die om zijne dikke lippen dreigde te spelen.

- 'Wij zijn gekomen, wedergebragte broeder!' zei de laatste, 'om u uit te noodigen morgen avond eene bijeenkomst bij te wonen, die aan gewigtige, ernstige overdenkingen zal zijn gewijd, en die uwe ziel zal spijzen en laven met betere geregten dan ooit de disch van uwen vriend, die zijn geld heeft opgemaakt, u heeft kunnen aanbieden.'

'Maar wat zal ik daar doen, indien ik 't u beleefdelijk vragen mag? Ik wenschte u juist mede te deelen, dat gij u vergist, wanneer gij gelooft dat ik een *tramaïavaan* ben. Ik behoor niet tot de uwen, al is ook mijne levensbeschouwing eene ernstige en al stem ik ook volkomen in, dat de zoogenoemde genoegens, die de groote wereld ons aanbiedt, frivool zijn en ons hart ledig laten. Ik zoek echter de vervulling op andere wijze dan door die abstrakte dienst van het verhevene en door die toewijding aan woorden, waarin gij uwe overtuiging en levensbestemming vindt.'

Men liet mij echter niet los; alle mijne drie bezoekers ontdekten in mij zulk een aanleg om een adept van hunne school te worden; zij vonden zoovele punten van overeenstemming tusschen hunne beschouwingen en de mijne; zij hadden - ge-

loof ik - vooral zulk een genoegen in het denkbeeld om een ligtzinnig wereldling te *herboriseren*, indien dit een werkwoord is, dat ik hun die kleine overwinning niet wilde weigeren en beloofde de bijeenkomst of de *conferentie* bij te zullen wonen.

Wat mij bovenal tot deze zwakheid bewoog, wil ik ter mijner verontschuldiging mededeelen. Het was ten eerste de tijding, dat er ook dames tegenwoordig zouden zijn, en ten tweede het berigt, dat eenige beroemde redenaars de conferentie zouden vóórgaan en dat door den politieken hoofdman der partij aan de innig-ingewijden het *plan de campagne* zou worden blootgelegd, dat hij ter bestrijding der regering in de eerstvolgende zes maanden had vastgesteld met de vrienden.

Dit nu heeft mij bij de *tramaïavaansche* rigting op het eiland Otaheiti 't meest verrast, dat zij bestaat uit twee elementen, eene politieke en eene zuiver-bespiegelende afdeeling. Ik dacht eerst, dat, daar alle aardschgezindheid zonde was, ook alle de dingen dezer aarde, die men politiek, regering, kunsten en wetenschappen noemt, en die zich noodzakelijk oplossen in ambten, betrekkingen of beroepen, zouden zijn buitengesloten. Dit was echter van mijne zijde eene zeer naïve dwaling. De meeste *tramaïavanen* zijn hartstogtelijke politici; altijd *tramaïavaansche* politiek; zij beoefenen eene *tramaïavaansche* kunst en zij doen, met *tramaïavaansche* gevoelens, handels- en geldzaken op de gewone Papehitische beurs even als alle andere stervelingen. Zij houden zelfs veel van veel geld verdienen op de dagen, die niet ter bespiegeling zijn afgezonderd, en zij bedienen zich daarbij van dezelfde middelen als hunne verdorven, aardschgezinde medeburgers en berekenen dezelfde percenten, indien ze geen kans zien er meerdere te verdienen.

Ik heb nog meer meenen op te merken. Ik meen te hebben bespeurd, dat onder de politieke *tramaïavanen* veel geest, veel vernuft en scherpheid, soms veel humor en satire wordt gevonden, en dat zij haast - uit een wereldsch oogpunt beschouwd - te veel verstand hebben, om het denken zondig te kunnen noemen. Zij zijn zeer schrander en hebben eene dialektiek, die op de grens staat, waar het diplomatische in het verraderlijke dreigt over te gaan; zij zijn - voor kalme bespiegelende lui - zeer opgewonden, vurig en heftig, moedig, ja zelfs overmoedig, en ter bevordering van gehoorzaamheid, geloof, orde en onderworpenheid zijn zij steeds tot iedere revolutie, tot elke opruijing en zenuwachtige gisting gereed. Zij ver-

smaden, naar het mij voorkwam, geene middelen, zelfs de meest aardsche niet, om hun doel, het verhevene, te bereiken, en de vuile straatsteenen bleken soms schoongewasschen te kunnen worden ter opmetseling van hunnen tempel.

Dit zijn natuurlijk slechts vlugtige indrukken, welligt zeer oppervlakkige en onjuiste opvattingen. Een vreemdeling staat zoo ligt bloot aan het vellen van een verkeerd oordeel of het maken van onnaauwkeurige gevolgtrekkingen. Lord Holland begint zijne gedenkschriften met de vermelding, dat een vreemdeling, hoe verlicht hij wezen moge, zelden eene gebeurtenis, tot Engeland betrekkelijk, verhaalt, of het portret van een engelschman schetst, zonder in eene groote dwaling te vervallen. Ik heb dit niet vooraf gezegd; ik lasch het hier in 't midden in. Mijne Otaheitische vrienden zijn trouwens te verlicht om niet hier en daar eene scheve lijn in hunne karakterteekening welwillend door de vingers te zien.

In die overtuiging zal ik nog eene kleine opmerking maken, die mij zeer aangenaam heeft getroffen; zij is deze: dat ik op de *tramaïavaansche* bespiegelende bijeenkomsten zeer vele oude kennissen terugvond, die ik in vroeger jaren dikwijls bij Bomanoeka en Omwaï-noeka pleegde te ontmoeten, te midden van het feestgeruisch en de tafelvreugde. Ik kan u niet zeggen, hoe pleizierig ik dat vond. Plotseling was het vreemde kamp mij een *pays de connaissance* en ik telde het aantal mijner lotgenooten - afgedwaalde wereldlingen, te goeder uur tot het *tramaïavanisme* gebragt - bij dozijnen. Dit nam al vast het stijve en gedwongene weg en vervulde ons ongetwijfeld weêrkeerig met blijdschap over elkanders bekeering, die nog werd verhoogd door de aanmerkelijke verbetering, die in veler maatschappelijken toestand had plaats gegrepen, sedert wij elkander op een ander tooneel hadden ontmoet.

Nadat mijne drie bezoekers afscheid hadden genomen, besloot ik ‘niet thuis’ te geven. Het was eene gelukkige ingeving, want dien geheelen avond liep het storm in de vestibule van het hôtel ‘Aux Charmes de la Reine’. Ik scheen zeer stellig geijkt te zijn tot een bekeerd zondaar. Goede hemel, ik had, dunkt mij, *ni cet excès d'honneur ni cette indignité* verdiend; ik meende niet beter en niet slechter te zijn dan de groote massa mijner medemenschen, en evenmin als ik de droefheid begreep over mijne vroegere opgeruimdheid, kon ik de blijdschap verklaren over mijne tegenwoordige hypochondrie.

Het was wederom avond geworden. Het sloeg zeven uur op de groote klok van Papehiti. Ik stond gekleed en gereed. Mijn zwarte rok, dien ik sedert het vertrek van Bomanoeka niet had gebruikt, was weder in dienst gesteld even als mijn witte das en mijn witte *glacé* handschoenen. De laatste hadden mij moeite gekost. Daar het saizoen lang voorbij was en ik besloten had niet meer uit te gaan, bemerkte ik bij het openen mijner kast, dat ik geen nieuw paar meer had liggen. Wat zou ik doen? Het rijtuig stond vóór de deur; ik had geen tijd meer. Ik nam mijne toevlugt tot gom-elastiek; daar was ook iets emblematisch in dat schoonvegen, en het gelukte mij volkomen. Nog één strijd had ik te overwinnen! Op mijn tafel lag het program eener uitvoering van Haydn's oratorium ‘die Schöpfung,’ welke dien avond zou plaats hebben met medewerking eener beroemde zangeres van Noekahiva, voor dit muziekale feest naar Papehiti ontboden. Met een zucht en een weemoedigen blik nam ik afscheid van de *affiche*, ging den trap af en stapte in het rijtuig.

De ernstige bijeenkomst van dien avond had plaats bij den Heer Toebabola, den man met het glimmende aangezigt en de gouden bril, die in een groot en prachtig, neen, deftig huis woonde in de Pomaréstraat.

Bij het binnenkomen in de helder verlichte gang, werd ik opgewacht door vier knechts. Het waren model-knechts, bekeerde knechts. Zij fluisterden op zalvenden toon; zij vraagden lispelend mijn naam; zij ontvingen zachtjes mijn hoed; zij openden op hun toonen de deur van den salon en zij fluisterden mij nogmaals toe, doch ik verstond niet wat.

Twee groote, in elkander loopende zalen vertoonden zich aan mijn oog. Ze waren stemmig. Er hing maar een kleine damspiegel; er waren geen bloemen, maar het ameublement was vorstelijk. Enkele schoone, verhevene, ernstige voorstellingen hingen aan den wand; de eene stelde de uitwerping van een afvalligen en onzuiveren voorganger eener plattelandsgemeente, de andere eene hulde aan eenen reinen hoofdaanvoerder voor; eene derde vertoonde de portretten van vijf *tramaïavaansche* leidslieden, rijkelijk met ridderlinten behangen. Een kleine tafel met een groen trijpt kleed stond aan het einde der tweede zaal, waarop eenige boeken lagen en twee kaarsen en drie glazen suikerwater stonden, naast een soort van lessenaartje, dat insgelijks met groene stof was overtrokken. Er was nergens franje.

Tal van stoelen waren in niet onbevallige wanorde door de beide kamers verspreid, en het gezelschap, dat er verzameld was, zag er even elegant uit als het elegantste, dat ik ooit ontmoet had. De toiletten der dames muntten door goeden smaak en kostbaarheid uit; de paarlen en de kanten waren niet gespaard; het eenige onderscheid, dat ik kon bemerken, bestond daarin, dat de japonnen hoog en de rokken minder wijd waren. Bij de heeren zag ik niet het minste verschil en over 't geheel geleek deze kring, waarin ik nu werd ingeleid, zeer veel op dien ik sedert eenigen tijd vaarwel had gezegd. Met uitzondering van de pasteitjes, den champagne en den *punch à la romaine* werd er ook ongeveer hetzelfde aangeboden. De eentoonige thee, gevolgd door de eentoonige limonade, orgeade en framboise en daarna door den onveranderlijken wijn met water, wijn zonder water en water zonder wijn. Ik spreek hier natuurlijk nog maar alleen van de materiële genietingen. De physionomie was echter zeer afwijkend. In de wereld, die ik verliet, mogt het gehalte van den geest gelijk staan aan dat, wat ik hier terugvond; ik zag hier echter meer beweging en levendigheid, minder verveling en minder nagemaakte vrolijkheid. Daarentegen zag ik er nagemaakten ernst. Ik ontdekte bij de verschillende groepen der mannen eenige gezigten, waaruit groote schranderheid en eene spotachtige uitdrukking sprak; weder andere - en deze schenen de mindere goden te zijn - die effen uitgestreken, stroef en onbewegelijk stonden; de groote meerderheid vertoonde ook hier als overal elders geene bepaalde uitdrukking. De vrouwen kwamen mij stellig onnatuurlijk voor; ik had medelijden met de inspanning, die 't haar kostte een *visage de circonstance* te zetten en niet ter sluik elkanders toilet te kritiseren en over de dwaasheden en gebreken harer lieve vriendinnen te praten. De jonge meisjes vooral worstelden tegen de natuur en deden wanhopige pogingen om belang te stellen in al de ernstige, verhevene, louterende, dierbare en van de aarde-losmakende onderwerpen, die er behandeld werden.

Een der heeren, die voorganger van beroep was, maar even als het meerendeel der hier verzamelde schare niet meer in de Otaheitische kerk kwam, omdat die kerk niet goed genoeg was, werd verzocht de conferentie te openen. Wij namen allen plaats en eene eerbiedige houding aan; het licht werd een weinig lager gedraaid en het zachte gemurmel in de zalen hield op. Vol geestdrift sprak hij, ter opbouwing dezer uitgelezen

kudde, over het verhevene, het wezen van het verhevene, den aard van het verhevene, het abstrakte van het verhevene, de dienst van het verhevene en de geheele vrijmaking van alle aardsche neigingen en banden. Hij had een aangenaam geluid, een zachten, fluweeligen toon, soms iets droomerigs en wat wij zouden noemen soezigs, maar soms ook eene goede mate van pathos. De stoffe van dankbaarheid, die voor al deze aanzienlijke heeren en dames - hier slechts lieve broeders en zusters - gelegen was in mijne heilrijke bekeering en wonderbaarlijke redding werd op gepaste wijze herdacht; ik bloosde, toen aller blikken steelsgewijze zich op mij vestigden, even als in ons land zou geschieden bij een bekeerden Chinees.

Een oogenblik stond ik op het punt om het woord te vragen; maar de overweging, dat men hier geene discussiën verlangde en de voorganger alléén sprak en niet tegengesproken mogt worden, bragt mij van dit vermetele opzet terug.

Na deze rede verdeelden wij ons in verschillende groepen ter overweging en verwerking van het gehoorde en ter behandeling van sommige belangrijke onderwerpen. De heer Toebabola, mijn vriendelijke gastheer, had de goedheid mij in te leiden bij een kring, die meer bijzonder van gedachten wisselde over de beste middelen tot uitbreiding van het *tramaïavaansche* geloof over al de eilanden van de Stille Zuid-Zee, Indië, China en Japan. Nu waren er wel is waar reeds overal Otaheitische zendelingen en leeraars verspreid, die hetzelfde doel beoogden, maar men scheen zeer bezorgd over de zuiverheid hunner leer en hunner bedoelingen en men achtte het dringend noodzakelijk die algemeenheden te versterken, of liever te bestrijden door echte *tramaïavaansche* specialiteiten. Op Poekapoeka, op Mangareva, op Temoe en Oeno moesten posten worden uitgezet; ook Witilewoe, Nanoeka en Taboeta moesten krachtig onder handen genomen worden, maar bij dat alles mogt en kon de tramaïavatisatie van Otaheiti-zelf niet uit het oog worden verloren. Dagelijks leerde de ondervinding, hoe dwaalbegrippen en afwijkende toepassing van begrippen veld wonnen op de Sociëteitseilanden en alleen door strenge en ernstige maatregelen, door een fellen strijd en het ophouden van alle toegefelijkheid en verdraagzaamheid kon het kwaad worden gestuit. Geen vrede tusschen u en mij, was de leuze; geene verbloeming van de kwaal, maar uitroeijing, vernietiging. Ik werd zeer opgebouwd door deze verstandige, afdoende en lief-

derijke leer en ik voorspelde mij daarvan ook alles goeds. Het kon niet anders of eene volstrekte eenheid moest daardoor worden bereikt; men zou toch zoo lang uitwerpen, bestrijden en vernietigen tot er niets dan gelouterden en proefhoudenden overbleven. In dezen kring voerde het kleine magere mannetje met de spille beenen het hoogste woord. Hij werd bijgestaan door figuren, die in hoekigheid en steilheid voor hem niet onderdeden; vooral bij de inwendige bekeering vertoonde zich eene algemeene, luide instemming, ook van de zijde van hen, die ik meende - naar hun gelaat te oordeelen - dat er niets van begrepen. Wanneer ik van geest en humor sprak, in deze groep was ze schaars vertegenwoordigd, en als oud-medicus maakte ik in stilte de opmerking, dat ik vele dezer heeren, indien ze mijn patienten waren, naar Vichy of Homburg zou zenden en eene ligte, bloedzuiverende diëet zou voorschrijven. Maar deze gedachte, aan de materie ontleend, loste zich al spoedig op in bewondering voor de logische consequentie van het stelsel, dat ik hoorde verkondigen met eene overtuiging en eene geestdrift, die althans voor de goede trouw der woordvoerders getuigden.

In een anderen hoek der zaal troonde mijn lange, mooije vriendelijke vriend. Hij was omgeven door een wijden kring van lieve toehoorderessen, die aan zijne lippen hingen. Voorwaar, dacht ik, mijn mooije vriend heeft het beste deel gekozen. Mijne achting voor hem steeg bij de minuut en ik vond hem nu zelfs meer dan goedig; hij had nu een zweem van schranderheid. Ik was gerustgesteld omtrent de voortplanting der tramaïavaansche rigting, ook in het binnenland, en ik begaf mij tot de groep, waarvan mijn vriend het middenpunt vormde, niet als een donderende Jupiter, maar als een behagelijke Antinous. Met welk eene jovialiteit drukte hij nu en dan de hand der naastbijstaande douairières; met welk eene meer dan vaderlijke of broederlijke teederheid keek hij soms in de schuchtere, bespiegelende, hemelende oogen der jonge meisjes en vrouwen! Wat klonk zijne stem honigachtig, wat was zijne spraak, al miste hij ook een paar letters, beminnelijk en welluidend; welk een gevoel, eene warmte, een dweepend sentimentalisme zelfs sprak uit zijne blikken! Het scheen alsof hij de geheele menschheid aan zijn hart had willen drukken in ééne reusachtige, broederlijke omarming. Zijn vrouwelijk auditorium pinkte onophoudelijk tranen van meêgevoel weg; be-

sprenkelde zich met *eau-de-cologne*, snoof *sel volatil* op; de douairières openden en sloten regelmatig hare gouden *tabatières;* hoe beaat keken ze, als de benijdenswaardige, gevierde geluksvogel, ik meen, voorganger, zich verwaardigde er een greep in te doen! Eene kleine, liefelijke idylle; een arkadisch *tableau de genre*, een poëtisch stilleven!

Wat mag hij haar toch wel vertellen, dat troetelkind der ernstige conferenties? Welke verdeeling van rollen zou hier zijn aangenomen, en hoe komt hij aan die van *jeune amoureux?*

Hij vertelde van de liefdadigheid in al hare schakeringen en stroomingen; van weeshuizen, van verpleeghuizen, van ziekenhuizen, van bewaarscholen, van wiegen-scholen - welk een delicieus onderwerp bij een vrouwelijk gehoor! - hij sprak van toevlugtsoorden voor verlatene, voor afgedwaalde, voor beterende en bekeerde zondaressen; van geheel-, half- en kwartgevallenen; van de hulpbehoevende kindschheid, van den hulpeloozen ouderdom en alles wat daartusschen ligt. Hij schetste de zonde en hare gevolgen, de middelen tot opvoeding en reiniging; hij dramatiseerde de ellende in dit tranendal en hij doorkliefde half wakend, half droomend, die toekomst, die niemand onzer kent, maar die hij schilderde met eene uitvoerigheid en eene lokale kleur, welke mij verbaasden. De kleuren van zijn palet waren aan die ééne, blijvende grondverf ontleend, die men de aandoenlijkheid pleegt te noemen; in de wateren dier zee van aandoening dreef mijn lange, vriendelijke, mooije vriend als in zijn natuurlijk element.

Ik voelde mij tot hem aangetrokken en bleef een half uur met aandacht luisteren. Hij herkende en knikte mij toe, en ik boog met gevoel terug. In een oogenblik van pauze had hij de goedheid mij aan sommige dames voor te stellen; aan sommige oude.

- ‘De heer Wetan,’ zeide hij, ‘die wonderbaarlijk bekeerde wereldling, die vroeger aanzat aan den disch van den ligtzinnigen Bomanoeka, en thans tot ons is gebragt door de kracht van de *tramaïavaansche* leer van 't verhevene.’ - Ik verootmoedigde mij.

- ‘Mevrouw de douairière Lifoeka, mevrouw Namoeka, mevrouw de douairière Oaïtoepoe,’ vervolgde hij, mij links en regts voorstellende.

- ‘Ik ben zeer vereerd, de kennis dezer dames te maken,’ zeî ik, altijd ootmoedig, want ik gevoelde mijne stelling van adept.

- ‘Het zal mij zeer aangenaam zijn, u eens bij mij te zien,’ sprak de eerste douairière, - ‘eens in de week geef ik een ernstig diner, waaraan onze lieve vriend en voorganger mij steeds de eer aandoet deel te nemen; als gij welligt aanstaanden Donderdag.....’ -

- ‘Gij hebt te veel goedheid, mevrouw!’ antwoordde ik, ‘ik weet inderdaad niet, of.....’

- ‘Accepteer maar,’ fluisterde mijn lange, mooije vriend, ‘je eet er heel goed, alles getruffeerd, hoor! en jonge groenten, die op je tong smelten.’ -

- ‘Ik zal zeer gaarne uwe vleijende uitnoodiging aannemen,’ gehoorzaamde ik. - Mevrouw Namoeka wilde niet achterblijven.

- ‘Mijne kamers staan iederen Vrijdagavond open voor ernstige *soirées*,’ zeide zij met een lieven glimlach, - ‘als mijnheer tot de onzen behoort en zich verder wil doen opbouwen.....’ -

- ‘Ik verlang niets meer dan dat,’ antwoordde ik, na den geheimzinnigen raad van mijn vriend te hebben ingewonneń.

- ‘'t Is er zeer ongedwongen,’ beet hij mij in 't oor, - ‘we spreken er alleen over de toepassing van het tramaïavanisme, niet over de leer-zelve.’ -

- Ik wachtte nu ook eene uitnoodiging van de douairière Oaïtoepoe, maar deze kwam niet. Dit speet mij te meer, omdat zij eene schoone, jonge douairière was. Ik vernam later, dat zij geene stichtelijke diners of soirées gaf, en alleen mijn langen mooijen vriend, of mijn vriend alleen ontving. Zij was dan ook zeer met mijn vriend bevriend.

Ik zou gaarne in dezen kring, waar ik zoo charmant opgenomen werd en mij zoo thuis gevoelde, nog langer vertoefd hebben, indien de gastheer, die mij reeds lang scheen gezocht te hebben, mij niet dringend was komen uitnoodigen hem te volgen. Wij gingen de beide zalen door en bevonden ons aan eene deur, die de gastheer opende, terwijl hij mij wenkte binnen te treden. Wij waren in een betrekkelijk klein vertrek, de studeerkamer of het kantoor van den heer Toebabola - hij was bankier geweest en thans rentenier en groot kapitalist - waarin zich een tiental heeren bevonden. 't Kwam mij voor een geheim conciliahule te zijn, en inderdaad bedroog ik mij niet. Ik was in het heilige der heiligen van het *tramaïavanisme*, te midden van ‘de vrienden’ bij uitnemendheid. - Het zoude

zeker van het geduld mijner lezers wat veel gevergd zijn, wanneer ik hen nog verder wilde vermoeijen met de vermelding van al de namen mijner Otaheitische vrienden. Die namen zijn voor ons, Hollanders, zeer moeijelijk te onthouden, en als men ze niet onthouden kan, heeft men er niets aan, ze ééns te hooren. Ik moet echter eene uitzondering maken ten behoeve van den naam van den merkwaardigsten man, aan wien ik op dien oogenblik door mijn gastheer werd voorgesteld.

- 'De heer Paoemotoe,' zeide hij, - 'de politieke hoofdman, leider en woordvoerder onzer partij.'

Toebabola, die anders eene beminnelijke vrijmoedigheid bezat, behandelde zijn eminent hoofd met veel eerbied en onderscheiding, en dat deden allen, die deel uitmaakten dezer geheime conferentie in eene conferentie. Er was reden voor. De leider der politieke tramaïavaansche partij bezat een schrander en denkend gelaat; zijne halfgesloten oogen verhoogden de... zal ik zeggen, diplomatische? uitdrukking zijner physionomie. Men kon het hem aanzien, dat hij een fijn en scherpzinnig man moest zijn, een zeer geducht, vooral een zeer gevaarlijk tegenstander. Om de dunne lippen speelde die spotachtige glimlach, die vele zijner geloofsverwanten - deed ik niet beter, *geest*-verwanten te schrijven? - onderscheidt, en die meer van vernuft dan van gemoed schijnt te getuigen. Laat ons zeggen: gemoedelijk vernuft. Maar de leider der Otaheitische tramaïavanen is niet alleen schrander en geestig; hij is daarbij een geleerd man. Op negatief terrein wordt hij door niemand in zijn land overtroffen; het wapen der afbrekende kritiek wordt door hem uitmuntend gehanteerd, en de wonden, die hij slaat, wegen door de scherpheid der pijn, die zij veroorzaken, hare geringe diepte op. Indien 't niet onbetamelijk ware bij zijne rigting van *perfide* te spreken, men zou meenen, dat zijn stelsel van aanval den schijn heeft meer perfide dan open te zijn. Of de guerilla-oorlog, hetzij uit aanleg, hetzij uit noodzakelijkheid, den Heer Paoemotoe niet meer toelacht dan de strijd in 't vlakke veld, of de moedige bestorming der vijandelijke vesting, durf ik althans niet beslissen. Zelfs een bescheiden oordeel zou van mijne zijde onbescheiden zijn, indachtig aan de waarschuwing van Lord Holland. Zoo ook deel ik slechts in 't voorbijgaan als het gevoelen zijner staatkundige tegenstanders mede, dat deze groote staatsman, die zoo gaarne regeringen verminkt of verzwakt, zelf volkomen onmagtig is

om te regeren, en gedetermineerd schijnt om niets te kunnen ten uitvoer brengen. Rijker aan oratorie dan aan handeling, is hij de regte man op de regte plaats, aan de spitse zijner redenerende en bespiegelende partij. Door talent en fortuin beide weet hij de pligten te vervullen, aan de hooge en moeijelijke betrekking van leider en hoofdman verbonden. Militerend van nature, is hij het ook krachtens zijne rigting en de eischen zijner stelling. Tuk op bondgenooten, legt hij hun echter, na hunne overgave en toetreding, de meest smadelijke en vernederende voorwaarden op, en in plaats van hulp*behoevend*, vertoont hij zich hulp*verleenend*.

Is het vreemd, dat ik - dit alles wetende, of meenende te weten - met huivering opzag tegen den Heer Paoemotoe en mij voorbereidde op mijne verdediging?

- 'Het verheugt mij u te leeren kennen, zei hij - en u als nieuwen bondgenoot te mogen begroeten. Mijn oude vriend Toebabola heeft mij gezegd, dat gij niet ongenegen zoudt zijn een aandeel op u te nemen van de taak, die ons wacht.' -

- 'Van mijne genegenheid kan voor als nog geene sprake zijn', antwoordde ik, 'maar ik wenschte wel van u te vernemen, op welke wijze ik aandeel zou kunnen verkrijgen in uwe loffelijke pogingen. Ik ben geen genaturaliseerde Otaheitiër.' -

- 'Wilt gij het worden?' -

- 'Zeer gaarne; ik denk hier toch mijne overige levensdagen te slijten.' -

- 'Uitmuntend; wij zullen u laten naturaliseren. Lacht de politiek u niet toe? Ik meen, dat gij vroeger veel in onze staatkundige kringen hebt verkeerd, dat wil zeggen in die onzer tegenpartij?' -

- 'Dat is zoo,' zeide ik - 'ik heb vele uwer tegenstanders van nabij leeren kennen en dikwijls met hen van gedachten gewisseld.' -

- 'Des te beter, sinds gij tot de onzen behoort. Wij mogen u dus vooropzetten?' -

- 'Vooropzetten?' - zei ik - 'mag ik vragen, wat is: vooropzetten?' -

- 'U kandidaat stellen voor het wetgevend ligchaam. Maar, op mijne beurt, ééne vraag! - Het grootste verderf van dit land is de weinig tramaïavaansche opleiding, die onze jeugd ontvangt; ze wordt heidensch opgevoed.' -

- 'Ik meende, dat het een ieder vrij stond zijne kinderen

te doen opvoeden zoo als hij goed vond?' - waagde ik in het midden te brengen.

- 'Dat schijnt wel zoo, maar dat is zoo niet. De regering is heidensch en de regering oefent een overwegenden invloed uit door de algemeene scholen. Ik vraag u, of gij genegen zijt, daarin verandering te helpen brengen?' -

- 'Ik wil, zoo 't noodig is, gaarne de ontwikkeling van ieders individuële vrijheid in 't opvoeden zijner kinderen bevorderen; maar daartoe is geene verandering of wijziging noodig, naar mijne bescheidene meening.' -

- 'Gebiedend noodig. Gij zult dat inzien, als gij wenscht door onzen invloed lid te worden van ons wetgevend ligchaam. Gij begrijpt, dat gij 't zonder dien invloed nooit worden zult. Uwe vroegere vrienden zullen u natuurlijk als een renegaat beschouwen en u dus op alle wijzen tegenwerken; zij hechten aan eerlijkheid en trouw. Ziet gij nu in, hoe noodzakelijk de wijzigingen in het onderwijs zijn, die wij verlangen?' -

- 'Ik zie het in,' antwoordde ik en, eerzuchtige als ik ben, voegde ik er bij: - 'Ik mag dus nu op uwe ondersteuning staat maken?' -

- 'Een oogenblik nog!' zei de leider - 'wilt gij mij wat ge daar gezegd en beloofd hebt, zwart op wit geven?' -

De eisch was streng; zij was voor mijn zedelijk gevoel zelfs meer of min krenkend, maar wat zou ik doen? Mijne geheele politieke loopbaan opofferen? Dat ging niet. Ik.....

Daar werd aan de deur getikt. Een der deftige knechts fluisterde den gastheer in 't oor, dat er een heer was, die mij volstrekt dadelijk moest spreken. Toebabola deelde mij 't berigt mede, met de bijvoeging, dat ik geen haast behoefde te maken en eerst de gewigtige onderhandelingen tot een bevredigend einde moest brengen.

't Was of een lichtstraal door mijn brein schoot! Ik was op 't punt geweest, iets te doen, waarover ik mij later bittere verwijten zou hebben gemaakt. Ik had haast eene groote laagheid begaan. Met beide handen greep ik de onverwachte redding aan.

- 'Vergeef mij, Mijnheer!' zei ik, - 'dat ik deze onderhandelingen verdaag tot eene nadere gelegenheid; ik weet, dat mijn vriend mij voor zeer dringende zaken noodig heeft, en ik moet dus, tot mijn leedwezen, welligt wat *abrupt* uw gezelschap verlaten. Houd het mij ten goede. - Mijnheer Paoemotoe, uw

dienaar! Mijnheer Toebabola, zeer erkentelijk voor uwe beleefde receptie!' -

Eene vreemde uitdrukking, een verhoogde spotachtige glimlach vertoonde zich op het gelaat van Paoemotoe, toen hij mij toeriep:

- 'Tot spoedig weêrziens, Mijnheer!' -

De vriend, die mij als redder in den nood verscheen, was niemand anders dan mijn oude bekende, de diplomaat Siai-tohu, die sedert onze ontmoeting ten huize van den grooten staatsman Mohalama-Waïomi, eene hartelijke genegenheid voor mij had opgevat.

Ik had steeds met Siai-tohu in trouwe briefwisseling gestaan. Als alle diplomaten had hij een nomadisch leven geleid. Eerst als sekretaris van legatie, later als chargé-d'affaires, vervolgens als minister-resident en eindelijk als ambassadeur had hij Koningin Pomaré bij verschillende hoven vertegenwoordigd. Hij was eerst voor weinige dagen met verlof te Papehiti teruggekeerd, en had mij tweemaal te vergeefs een bezoek gebragt. Mijne neêrslagtige gemoedsstemming had mij echter de beantwoording dier bezoeken van den eenen tot den anderen dag doen uitstellen.

Op den avond, dien ik bij Toebabola doorbragt, had hij mij ten derdenmale opgezocht en van den portier vernomen, waar ik mij bevond.

De geruchten mijner bekeering tot het tramaïavanisme, of, gelijk hij het noemde, van mijne apostasie, waren ook tot hem gekomen, maar hij had er geen geloof aan willen slaan. Gelukkige, schrandere, rijke aristokraat als hij was, kon hij zich geen denkbeeld maken, waartoe de eerzucht ons, burgermenschen, die ook wat worden willen, al niet brengen kan. Hij was echter geschrikt, toen hij hoorde, dat ik de conferentie bij Toebabola bijwoonde en zijn edele, vurige natuur had hem aanstonds gedrongen mij te komen verlossen.

- 'Gij hier, mijn goede, oude vriend!' riep ik met blijdschap uit, terwijl ik hem hartelijk de hand drukte, - 'gij komt als uit den hemel en bewijst mij eene ware weldaad.' -

- 'Goddank, dat ik u weêrom heb,' antwoordde hij - ''t was, geloof ik, hoog tijd. Wat deedt gij ook in dat wespennest?' -

- 'Ik had het land,' bekende ik, - 'ik was gedrukt en onlekker, en ik heb mij laten verleiden.' -

- ‘Moge die ééne keer u hebben genezen,’ zei Siai-tohu op ernstigen toon; - ‘ik heb eerbied voor iedere overtuiging; daar zijn onder de tramaïavaansche partij vele mannen, die ik hoogacht en lief heb, omdat ze volkomen eerlijk en ter goeder trouw zijn, zoowel onder de politieken als onder de zuiver-bespiegelenden. Maar daar wordt veel onrein vuur op dat altaar gebrand, en daar is een groote massa van overloopers onder die gelederen. Versta mij wel; ik noem alleen overloopers hen, die om bijzondere oogmerken of belangen zich schijnbaar aansluiten aan de partij; zij die met hart en ziel bekeerd zijn tot hunne leer rangschik ik niet daaronder. - Onder anderen uw nieuwbakken vriend Toelabola, die thans een eerste viool speelt, is één van dat slag.’ -

- ‘Wat,’ zei ik - ‘Toelabola?’ -

- ‘Hij zelf. Vóór een tiental jaren was hij bankier en geldman in den volsten zin des woords. Hij deed zaken, die een zeer ruim geweten vereischten; hij was een bloedzuiger voor menschen, die in verlegenheid zaten. Toen vilde hij zijne natuurgenooten vijf dagen in de week, en op de twee heilige dagen zat hij in den tempel. Nu is de tempel niet heilig genoeg meer, en woont hij alleen ernstige conferenties bij; maar in het villen en uitzuigen blijft hij, naar ik hoor, steeds liefhebberen.’

- ‘Is het mogelijk!’ riep ik verbaasd uit, - ‘wat kan een onnoozele vreemdeling er toch inloopen!’ -

- ‘Door zijn eigen schuld!’ verbeterde mijn strenge vriend, - ‘daar hebt gij dien onafscheidelijken medgezel van Toelabola, die lange, mooije Oenaboka, dien gij daar zeker dezen avond ook wel gezien zult hebben; die mooije man is eigentlijk, uit ons oogpunt beschouwd, niets anders dan een sensuële tafelschuimer, die lekker dineert bij oude douairières, en behalve dat nog heele andere dingen doet bij jonge. - Ba! ik mag er niet van hooren. En dan dat tramaïavaansche vernis over al dat materiële en carnele; 't is walgelijk.’ -

Ik sloeg de oogen neêr; juist die mooije, vriendelijke, lange Oenaboka had mij bijzonder goed bevallen. ô Vreemdeling! ô, vreemdeling! dacht ik.

- ‘Als gij toch met sommige menschen van die rigting wilt omgaan,’ vervolgde Siai-tohu - ‘want gij schijnt een zwak karakter te hebben en gaarne de vriend van de heele wereld te willen zijn; tracht u dan te doen voorstellen aan de bekwame en de gemoedelijke leden der partij. Spreek met den Heer Paoe-

motoe zoo veel gij wilt; gij kunt veel van hem leeren; ik heb daar niet tegen; spreek met zijn vrienden, spreek met de echte, eerlijke tramaïavanen van huis-uit; 't zijn meestal geestige en schrandere lui, maar ééne waarschuwing! geef geen lid zelfs van uw pink toe of - gij zijt verloren.' -

Ik zweeg; ik gevoelde mij vernederd in mijne eigen oogen over mijne onnoozelheid en zwakheid. Siai-tohu merkte het op.

- 'Ik meen 't zoo kwaad niet,' zei hij troostende, - 'vergeef mij, als ik je wat hard heb aangesproken. Zet de conferentie en alle tramaïavanen uit je hoofd en laat ons het laatste gedeelte van "die Schöpfung" gaan hooren in de opera. Ik ken die *chanteuse* van Noekahiva; 't is een magnifieke, kristalheldere sopraan. Daarna zullen wij oesters gaan eten en ze doen zwemmen in een edelmoedig glaasje *Moemahiti*. Dat zal je geheel opfrisschen.' -

- 'Gij zijt een beminnelijke ambassadeur,' antwoordde ik, verjongd en opgeruimd, - 'en 't eerste glas gelde de jongste dochter van Bomanoeka!'

D. WETAN.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

Gedichten van Bernard Ter Haar, Eerste en Tweede verzameling. Arnhem, 1851. - Mr. A. Bogaers, Gedichten. Haarlem, 1859. - C.G. Withuijs, Verhalen, Romancen en Vertellingen. Amsterdam, 1863. -

Indien het waar is, dat wij Nederlanders voortgekomen zijn uit het Genève van Kalvijn en dat in deze onze afkomst het beginsel ligt van onze kracht - eene stelling die in het boekje *la Hollande et l'influence de Calvin* zeer onlangs voorgedragen is door den heer Groen van Prinsterer - zou een onheusch beoordeelaar daaruit ligt de gevolgtrekking kunnen afleiden, dat de heeren Ter Haar, Bogaers en Withuijs, indien zij beter kalvinisten waren, ook hooger aangeschreven zouden staan op de schaal der vaderlandsche poësie. De beweerde inferioriteit van deze dichters zou, aldus bezien, een gevolg zijn van hunne medepligtigheid aan de verbastering van onzen landaard; en indien het buitenland onderzoek deed naar de oorzaken van het betrekkelijk onvermogen waarvan dit drietal vaderlandsche zangers, hoewel in ongelijke maat, gezegd wordt blijk te geven, zou men den belangstellenden navorscher in algemeen verstaanbaar fransch op den regten weg kunnen helpen met: ‘Le principe de notre force est dans notre origine; nous sommes issus de la Genève de Calvin.’

Alvorens mij persoonlijk in dit twistgeding te mengen, en ten einde met al mijne medemenschen zoo lang mogelijk op een goeden voet te blijven, doe ik opmerken, dat het boekje van den heer

Groen, nevens de aangehaalde stelling, te dezer zake nog eene andere uitspraak behelst. ‘La cité de Calvin’, zoo leest men in dat kleine geschrift, uitgegeven ter gelegenheid van den 27sten Mei, den 300sten verjaardag van Kalvijns overlijden, ‘la cité de Calvin est devenue la cité de Rousseau.’ Nu rijzen weder, indien ik wel zie, de daareven zoo zeer gedaalde fondsen van mijn driemanschap. Hetgeen hun als kalvinisten ontbreekt en hen zwak doet schijnen, wordt misschien goed gemaakt door hunne virtuositeit als discipelen van Jean Jacques. Vanwaar, in hunne verzen, dat bezield deïsme? die algemeene menschenmin? die gevolatiliseerde dogmatiek? die regtstreeksche polemiek somtijds tegen het kalvinistisch leerbegrip? Het ligt altegader, zou men kunnen antwoorden, aan hunne en onze afkomst. Wij Nederlanders der 19de eeuw stammen wel uit Genève, maar uit het Genève van Rousseau.

Gedaald of gerezen? In het boekje van den heer Groen wordt deze kwestie met eene pennestreek uitgemaakt. Het ongeloof en de revolutie, vertegenwoordigd door Rousseau, hebben in Genève en Nederland de plaats des geloofs en der vrijheid ingenomen, en aldus is het zuiver goud van vorige dagen in onedel lood verkeerd. Doch behoef ik te zeggen dat deze wijze van procederen mij te expeditief toeschijnt? Ongetwijfeld is het streelend voor de eigenliefde der Geneefsche burgers, dat twee mannen, die elk op hunne eeuw een zoo grooten invloed hebben uitgeoefend, binnen de muren dier kleine stad het levenslicht aanschouwd of het beste deel van hunne dagen gesleten hebben. Verder evenwel dan dit welgemeend kompliment aan de in- en opgezetenen van Genève kan een onpartijdig scheidsregter en prijsuitdeeler bezwaarlijk gaan. Indien er gevonden worden die het bejammeren dat Rousseau geboren werd ter plaatse waar Kalvijn eenmaal heerschte en stierf, ik ken er ook die beweren dat de eer aan Kalvijn geweest is; ik ken er die het van de zijde van Rousseau als eene daad van goedhartigheid beschouwen, dat hij den naam van zijn genie wel heeft willen verbinden aan dien van het broeinest der kalvinistische bekrompenheid. Doch wat beduiden zulke oordeelvellingen, en is de eene grofheid niet de andere waard? Het leven van Kalvijn wordt door geen enkelen leelijken trek ontsierd waartegen men uit het leven van Rousseau, en omgekeerd, niet een soortgelijken trek overstellen kan. Voor het kwaad, door beiden aangerigt, is niemand onzer aansprakelijk. Daarentegen plukken wij nog steeds de vruchten van hetgeen er in beider reus-

achtigen en bewonderenswaardigen arbeid weldadigs geweest is. De een heeft meer gedaan voor de protestantsche kerk, de ander meer voor de maatschappij in het algemeen. Ontegenzeggelijk is Rousseau een grooter en edelmoediger geest geweest; daarentegen was Kalvijn een grooter karakter. Kalvijns hoofdgedachte - eene protestantsche theokratie - behoort in haar oorspronkelijken vorm reeds geheel en al tot de geschiedenis van het verledene. Van Rousseau, die twee eeuwen later leefde, is uit den aard der zaak tot op onzen tijd meer overgebleven. Wie naauwgezet denkt is geregtigd te vragen of Rousseau, het een door het ander genomen, niet welligt meer een vloek dan een zegen verdient te heeten. Doch ook de beschouwing van Kalvijn noopt tot die overweging; en niet het minst doet zij dit wanneer wij Nederlanders zoo pertinent hooren verzekeren, dat ons ontzenuwd volk in de regte lijn een afstammeling is van den geneefschen hervormer.

Ik voor mij geloof dat Kalvijns invloed hier te lande, in vervolg van tijd alleen geëvenaard welligt en dan ook getemperd door den invloed van Cats, groot geweest is en nog altijd nawerkt. Cats heeft het kalvinisme botgeslepen, heeft de huishoudelijke vormen, waarvan het de kiem in zich bevatte, er met veel talent en groote meesterschap een voor een uit afgeleid, heeft het gehollandiseerd en daardoor te onzent populair gemaakt. Wanneer men het kalvinisme bij monde van Théodore de Bèze de gewetensvrijheid een *diabolicum dogma* hoort noemen, of wanneer het in Kalvijns eigen persoon optreedt met de stelling *haereticos jure gladii coërcendos esse*, ziet deze godsdienstvorm er geweldig bar en onhandelbaar uit. Doch men vergeet te vaak dat de eigenlijk gezegde vrijheid van conscientie in ons werelddeel eerst dagteekent van de fransche omwenteling van '89, en dat de hervormers der 16de eeuw, met Kalvijn aan de spits en Luther in de achterhoede, nooit iets anders gewild of bedoeld hebben als een gezuiverd pausdom. De zachtmoedige Melanchton heeft dan ook den aan Servet - *espagnol de maudite mémoire*, noemt Beza hem in het voorbijgaan - gepleegden moord ten volle goedgekeurd. Toen Kalvijn zich den inquisiteursmantel om het magere ligchaam plooide, bleef hij in zijne rol en toonde hij zich een kind van zijne eeuw. Het bloedige in zijne denkwijze was iets accidenteels, iets dat bestemd was om langzamerhand van zelf uit te slijten. Haar wezenlijke inhoud bestond in eene burgerlijke levensbeschouwing, waarin voor de meeste en daaronder sommige van de onschuldigste

uitingen der menschelijke natuur geene plaats was, waardoor met behulp van bijbelsch gekleurde drogredenen de intellektuele ontwikkeling der menigte aan banden gelegd werd, en die de geesten bevestigde in den waan dat geene verborgenheid zoo groot is of men kan er in een kerkelijk vragenboekje den sleutel toe vinden. In schijn ongenaakbaar en aristokratisch was het kalvinisme nogtans in de wieg gelegd om vulgair te worden. Vandaar dat het zich zoo buigzaam betoonde onder de handen van een man als Cats, en dat het onder dien trivialen vorm ook toen nog in ons vaderland zulk een opgang bleef maken, toen de strijd met Spanje voldongen en het gereformeerd jakobinisme voor de grondlegging van den nieuwen revolutionairen Staat niet langer noodig was. Doch even gereedelijk als behoort toegestemd te worden, dat de kalvinistische hartstogten - want zonder hartstogt komt nooit in deze wereld iets groots of iets nieuws tot stand - een eervol deel gehad hebben aan de heldendaden van onzen vrijheidsoorlog, even weinig mogen wij vergeten dat het kalvinisme hier te lande, een zeker aantal vermaarde godgeleerden uitgezonderd, zeer weinig ernstige talenten voortgebragt heeft, en dat wetenschappen, letteren en kunsten, zij door wie de degelijkheid van een volk bepaald wordt, wel onder den invloed van den nieuwen tijd en van de nieuwe orde van zaken, maar onafhankelijk van het kalvinisme bij ons gebloeid en zich ontwikkeld hebben. Gomarus moge een beter theoloog geweest zijn dan Arminius, Grotius was ongetwijfeld een beter wijsgeer en litterator. Frans Hals en Van der Helst zijn evenmin kalvinisten geweest als Rembrandt. Huygens heeft eene enkele maal met Maria Tesselschade over het geloof gekrieuwd; doch ter wille van *Oogentroost*, ter wille ook van het *Kluiswerk* en van *Trijntje Kornelis*, geven wij hem absolutie van die kleingeestigheid. Aan Hooft is de onderscheiding te beurt gevallen, dat Voetius hem verweten heeft geen lidmaat der hervormde kerk en een krypto-papist geweest te zijn. Vondel, het groote sieraad van onze 17de eeuw, is van doopsgezind roomsch geworden, na tusschentijds voor de remonstranten gestreden en in zijn *Decretum Horribile* het kalvinisme uitgespuwd te hebben. Zelfs op het gebied der godsdienstige of geestelijke poësie is de rigting niet scheppend weten op te treden, en om bij onze Ouden in deze dichtsoort iets waarlijk voortreffelijks te vinden moet men bij Jan Luyken, den mysticus (Kalvijn zou hem onder de libertijnen gerangschikt hebben), of bij Kamphuysen, den martelaar van het kalvinisme, ter schole gaan.

Geen kalvinist te zijn, dit meende ik voelbaar te moeten maken, is voor een Nederlander niet alleen in zich zelf geene schande, maar is ook en inzonderheid geen beletsel voor eene vruchtbare en eervolle beoefening der nederlandsche dichtkunst. Het is slechts een dier negatieve kenmerken waaraan, bij haar omtasten in het onbestemde, de litterarische kritiek zich voorloopig vasthoudt. Gevoelde ik niets voor de poëzie van den heer Ter Haar, er zou voor mij geene aanleiding bestaan om te willen doordringen tot in de binnenkameren van diens geest. Wilde ik eene lofrede op hem schrijven, ik zou uit zijne beste verzen de fraaiste plaatsen kiezen en al het overige onvermeld laten. Nu ik daarentegen aan mijne lezers rekenschap tracht te geven van hetgeen hier niet zoozeer te prijzen of te laken als wel te schilderen valt, neem ik in het voorbijgaan ook die dichtstukken in mijne beschouwing op wier eenige waarde hierin gelegen is dat zij ons een blik doen slaan in de denkwijze van hunnen vervaardiger. Bijna veertig jaren is het geleden dat een israëlietisch gekleurd letterkundig genootschap aan den heer Ter Haar den tweeden eereprijs toekende voor een lied ter eere van *de Zelfopoffering;* en met de vermelding van dit feit staan wij aan den ingang van 's dichters loopbaan. Was hij destijds een denker? of werd hij medegesleept door zijne fantasie? of verkondigde hij met al het vuur van den aanstaanden godsdienstleeraar een bezield kerkgeloof? Niets van dit alles. De hoofdgedachte van den jeugdigen zanger is, dat zinnelijkheid en zelfzucht, waarvan hij onderstelt dat een ieder er kennis aan heeft en die dan ook niet nader door hem aangeduid of geteekend worden, den mensch in het paradijs ten val gebragt hebben; terwijl een edelmoedig God, begaan met de ontluistering van zijn edelst schepsel, engelen afgevaardigd heeft naar de aarde en, door tusschenkomst van deze boden uit hooger sfeer, aan den gevallen mensch, als korrektief van egoïsme en zinnelijkheid, de gave der zelfopoffering geschonken heeft. ‘Zoo dezelfde stof thans door mij moest bezongen worden’, schreef de dichter in 1851, toen hij dit vers van 1826 voor het eerst in het licht zond, ‘zij zou ligtelijk van eene geheel andere zijde door mij worden opgevat en beschouwd. Voor zoover mijzelven nogtans eenig oordeel over de voortbrengselen van mijnen jeugdigen leeftijd toekomt, schroom ik niet te belijden, dat ik voor dit gedicht altijd eene bijzondere genegenheid heb behouden, niet enkel omdat daaraan streelende herinneringen voor mij verbonden zijn, maar ook omdat dit gedicht,

in weerwil van zijne wezenlijke gebreken, in mijn oog de blijken draagt van de volle uitstorting te zijn geweest des dichterlijken gevoels, en zich door zekere frischheid der verbeeldingskracht onderscheidt.' Ware de heer Ter Haar een poëet zonder roeping, men zou hem, ik herhaal het, het genoegen behooren te gunnen van zich met deze illusien in de eenzaamheid te vermaken. Van dichterlijk gevoel is in zijnen eersteling niets te bespeuren, en de beelden waarmede het vers gestoffeerd is konden niet ouderwetscher zijn. Belangstelling kan dit gedicht alleen bij de zoodanigen wekken, die zich een oordeel wenschen te vormen over de ontwikkeling des auteurs. Het getuigt tot op zekere hoogte van een onafhankelijken geest, maar van een geest zonder kracht en zonder diepte. Het gelijkt een beker vol aangelengde wijsbegeerte met eene scheut orthodoxic er in. Het supprimeert de openbaring, doch smokkelt haar gaandeweegs weder binnen. Het onderstelt een gevallen menschdom en eene van boven medegedeelde kracht tot opstaan; doch tevens is die kracht eene van de vaste eigenschappen der menschelijkheid-zelve. Het is een kleine chaos zonder leven, en boven wiens oppervlakte niets de vleugelen uitslaat. Toch zou de heer Ter Haar de dichter niet geworden zijn die er naderhand uit hem gegroeid is, indien in dezen arbeid van zijne jeugd, naast sommige verdiensten van versificatie, niet de kiem van iets goeds kon aangewezen worden. Het is die zekere onafhankelijkheid waarvan ik daareven gewaagde. Zijn gedicht tot lof der zelfopoffering kenmerkt zich door de daarin doorschemerende ethische opvatting van een kerkelijk dogme; en wanneer men den tijd in aanmerking neemt waarin het vervaardigd werd, zal men niet aarzelen te erkennen dat in die eigenschap, ook al zou de dichter destijds zich daarvan niet ten volle bewust geweest zijn, eene ernstige belofte voor de toekomst schuilde.

Een gedicht van den heer Withuijs - *Het feest van den Handel*, in 1825 te Gent bekroond - geeft aanleiding tot soortgelijke beschouwingen. Hetgeen bij den heer Ter Haar de zelfopoffering doet - den mensch inwijden in een hooger leven en hem daardoor den verloren adel van zijne natuur teruggeven - wordt bij den heer Withuijs ongeveer door den koophandel verrigt. Het verschil tusschen beide dichters komt hierop neder, dat de laatstgenoemde zijn uitgangspunt niet zoozeer neemt in het bijbelsch paradijs, als wel in den staat van woestheid en barbaarschheid, die in op één na de vroegste tijden alom op deze aarde geheerscht zal hebben. De oorspronkelijke

mensch van den heer Withuijs is eenmaal weinig meer dan een dier geweest; om hem uit te vinden, gelijk hij in den aanvang was, moet men holen en spelonken binnenkruipen:

> Beschouw hem, zangster! Drukt hij 't beeld des Scheppers uit?
> Daar ligt hij - Engel? - Neen: wild roofdier bij zijn buit.
> Hij sluimert? - Neen: hij loert. De panter, die zijn vlekken
> Hem afstond, om het forsch en borstlig lijf te dekken,
> Was minder wreed dan hij, die, als 't gebrek hem noopt,
> De handen in het bloed zijns eigen broeders doopt.

Deze toestand heeft aangehouden zoolang de mensch, instede van zich te ontwikkelen naar den geest, alleen bedacht geweest is op het botvieren van zijne lusten en het stillen van zijnen honger. Hij had geen begrip van ruilen, en stond dien ten gevolge, bij de minste afwijking van den gunstigen loop der natuur, bloot aan het nijpendst gebrek. Dan scheen de aarde een jammerdal:

> De morgen strooit vergeefs hier paarlen op de dalen;
> Een wilde dorheid dekt den omtrekt; zelfs het woud
> Bezit geen zang'rig paar dat vrolijk feesttijd houdt.
> Een vloek, de vloek eens Gods, schijnt op dit oord te hechten;
> De woestheid waart er om met losgereten vlechten,
> En de onbeschaafde mensch, opdagende uit zijn krocht,
> Jaagt meer ontzetting aan dan 't gierend boschgedrogt.

De groote verandering die sedert in 's menschen staat plaats gegrepen heeft dagteekent van den geboortestond des handels, een onmiddellijk gevolg van het zich allengs verspreidend redelicht:

> Verheft u, vreugdezangen!
> De rede ontwaakt! Stort neêr om hare gunst te ontvangen,
> Rampzaalgen, knielt! Haar glans schiet van den hemel neêr;
> De handel komt, en gij zijt niet rampzalig meer!

Twee onderscheiden voorstellingen, gelijk men ziet, vloeijen hier bij den dichter ongemerkt in een. Dezelfde rede die hij als eene bovennatuurlijke gaaf plotseling en met suelheid uit den hemel laat nederdalen, wordt tevens door hem gedacht als een van den aanvang af in 's menschen eigen brein of boezem sluimerend vermogen, bestemd om in den loop des tijds de oogen te openen en wakker te worden. Doch de eenheid van zijne konceptie lijdt daarbij geene schade. Niet om de rede-zelve is het hem te doen, maar om van de rede op den handel te komen; en mits deze laatste niet uitblijve, kan

het andere hem tot op zekere hoogte onverschillig zijn. Sedert de komst des handels, die de hoofdzaak is, gaat alles voorts geleidelijk zijnen gang; zoo geleidelijk, dat ik het geheele vers zou moeten uitschrijven om een denkbeeld te geven van den omvang en het getal der zaken waaraan de handel hier het aanzijn geeft. Iets daarvan vindt men uitgedrukt in de volgende regels, waarin gezinspeeld wordt op de uitvinding der stoombooten, terwijl in het onmiddellijk voorafgaande melding gemaakt is van de bliksemafleiders:

> Wel zalig is 't genot, den mensch zoo groot te aanschouwen! -
> Gij, handel! gij vooral, deed d'aanleg hem ontvouwen,
> Wiens grootsch ontwikkeld licht het denkend stof verblindt! -
> 't Was weinig nog dat gij, op vleuglen van den wind,
> In zeilkasteelen hem naar Oost en West deed spoeden;
> Dat gij zijn nijverheid deed woekren langs de vloeden;
> Gij deedt hem schepper zijn: - gij bliest hem 't denkbeeld in;
> Hij sprak - en 't werktuig had een redelijken zin.

Evenwel zijn deze latere toepassingen van het menschelijk scheppingsvermogen nog slechts een onderdeel van het groot beschavingswerk, door den handel gewrocht. Reeds in overoude tijden heeft de handel den mensch tot uitvinder gemaakt, en daaronder van zaken die, gelijk het regt, wanneer men ze eenmaal ontdekt heeft, voortaan den geheelen maatschappelijken toestand beheerschen:

> Men plant en oogst en ruilt, de handel breidt zich uit;
> De winzucht spitst het brein, de loosheid spant haar netten;
> Het regt behoeft een schaal - en 't menschdom geeft zich wetten.

Met de wetenschappen en de kunsten, met de vriendschap en de liefde, eindelijk ook met de godsdienst-zelve, is het even zoo gegaan. Toen het leven opgehouden had eene woestenij te zijn, ontroerde de mensch bij den aanblik der milde schepping. De handel wenkte hem voort, en toonde hem aan den sterrenhemel zijne baan. Met opgeslagen oog staarde hij die verheven bakens aan, deed zijn voordeel met hun vonkelend schijnsel, en kwam langs dien weg tot het stellen der grootsche vraag: Welke is mijne afkomst en wie mijn maker?

> Hij vraagt dat, en, triomf, de juichende Englenkoren
> Doen, op 't gesuis des winds, hem plegtig 't antwoord hooren!
> Hij valt in 't stof; bidt aan; verliest zich in zijn lot...
> De hemel spreekt tot de aarde - en 't menschdom knielt voor God!

De verdraagzaamheid in het godsdienstige, dat weldadig tegengif van het fanatisme, is, opdat ik er dit eene nog bijvoege, mede eene spruit des alvaderlijken koophandels geweest:

> Juich, zangster, juich! Ziedaar het perk der ommedraving!
> Ziedaar het adelmerk en toppunt der beschaving!
> Ziedaar den mensch, het beeld eens Gods van liefde en licht!
> U, handel! u vooral, is de aard dat heil verpligt!
> Neen, waar de dweepzucht ooit, tot razernij gedreven,
> De onnoozelheid vervolg, het vast geloof doe sneven,
> Het is niet dáár, waar gij den gulden zetel vest.

Dit is de negatieve zijde van 's dichters gedachte: waar handel bloeit geen ketterjagt; en behalve op het voorbeeld van Amerika, beroept hij zich daarbij tevens op dat van Engeland en Nederland. Doch de handel heeft ook, van volk tot volk, den menschenmin doen ontstaan, die de glanzige keerzijde is van den somberen geloofshaat; en aan het tot stand komen dier algemeene liefde bespeurt men best, dat het toppunt der beschaving bereikt, het kosmopolitisme gesticht, en alzoo tekstueel gesproken, het perk van 's menschdoms ommedraving afgerend is:

> Ja, handel, u zij lof! Uw invloed kneedt de zielen;
> Gij doet het stof meer rein voor zijnen Schepper knielen;
> Gij zwaait den tooverstaf, die 's menschen geest ontblindt,
> Hem wereldburger maakt, hem aan 't geheel verbindt!
> Een zachter gloed en deugd doet gij zijn boezem kweeken!
> Omwandlend aan uw hand ziet hij de verste streken
> En vindt alom den mensch, den broeder, wien natuur
> Den zelfden aanleg schonk, en 't zelfde hemelvuur.
> Hij slaat hem gâ, doorgrondt zijn gaven, weegt zijn driften;
> Leert van de kern de schors, de zaak van vormen schiften;
> Vindt overal de deugd, en wordt, van dwangzucht vrij,
> Verdraagzaam jegens dien die anders denkt dan hij.

Zonder onregt te plegen aan den dichter kan ik mijne bloemlezing uit het *Feest van den Handel* hier gevoegelijk staken. De vorm van dit lied is die van een toast, door een jeugdig zanger uitgebragt aan het slot van een overvloedig souper; en daaruit verklaart zich de opgewonden toon der geheele kompositie. Er is wel eenheid in, doch eene eenheid van minderen rang; en het is alsof de dichter, voorziende dat hij zou gaan overdrijven en dit kwaad willende verhelpen door het waarschijnlijk te maken, zich opzettelijk bediend

heeft van het orgaan van een niet volkomen nuchteren jong mensch. Doch wat er ook van deze inkleeding zij, in elk geval hebben wij hier te doen met hetgeen ik de wijsbegeerte van den heer Withuijs zou wenschen te noemen. Bij den heer Ter Haar maakten wij kennis met eene wereldbeschouwing die het midden hield tusschen vleesch en visch. Iets ondoordachts, iets oppervlakkigs, iets van regts en links bijeengeraapts. Het vers van den heer Withuijs is zulk een lappendeken niet. Met eene logische naauwgezetheid, die aan hoofdigheid zou kunnen doen denken, ontwikkelt deze dichter zijne gedachte. Hij bekommert zich evenmin om de verscheidenheid van gebeurtenissen en toestanden in den loop der geschiedenis als om de fijnere schakeringen der menschelijke natuur. Van den handel zou hij zingen, dit stond vast, en hij zingt er van. Doch hoewel zijn gedicht eene parodie verdient te heeten van hetgeen de nieuwere filosofen met hunne leer der immanentie bedoelen, het kenmerkt hem niettemin dat hij deze zienswijze toegedaan is. De dingen worden er naar bij hem, doch zij worden. De mechanische opvatting der geschiedenis heeft plaats gemaakt voor eene dynamische; de traditionele voorstelling is prijs gegeven; de 19de eeuw, wijzer of dwazer door hare voorgangsters, heeft met de 16de gebroken.

Ook van den heer Bogaers bestaat er, hoewel niet van zoo oude dagteekening, een bekroond gedicht dat tot maatstaf zou kunnen dienen. Het is een lierzang, toegewijd aan de nagedachtenis van Belgie's eerste koningin. Reeds in de tweede strofe van dit lied ontmoet men eene dier konventionele tegenstellingen, waaruit eene geheele rigting spreekt:

> De vorstenstaf moog roemrijk pralen,
> Voorbij de rijksgrens heerscht hij niet;
> Maar laat de Deugd haar luister stralen,
> Dan kent de hulde geen limiet.
> Waar ook zijn eerste zon mogt gloren,
> Elk voelt zich haar vazal geboren,
> Wiens hart in 't goede zich verheugt.....

Ik bid u, wat beteekent dit? Hoe kan het der deugd, wier koningrijk niet van deze wereld is, tot eer verstrekken dat haar scepter verder reikt dan die van een of ander gekroond hoofd? Is het de schuld van koning Leopold dat zijne Staten niet groot genoeg zijn om te beletten dat de zon er ondergaat? Onbegrensde hulde - wordt die ook niet aan den wijn gebragt, en zou men van eene

getruffeerde kalkoen niet ongeveer hetzelfde kunnen beweren wat de dichter zegt van de deugd: dat elk wiens hart zich verblijdt in het goede, onder welke hemelstreek hij het eerste levenslicht ook moge aanschouwd hebben, zich onwillekeurig voor haar nederbuigt? Doch door aldus met vragen voort te gaan zouden wij gevaar loopen ons onderwerp uit het oog te verliezen; bovendien wil ik den schijn niet op mij laden als had ik het bij uitsluiting op prijsverzen van rijper of minder rijpen leeftijd gemunt. Zie hier een ander gedicht van den heer Bogaers, een *Jubelzang*, niet lang geleden door hem aangeheven; eene inspiratie der jongste November-feesten. Aan het slot van dat lied, nadat het verledene herdacht en het tegenwoordige geprezen is, wordt eene vraag opgeworpen aangaande de toekomst:

Thans doet zich door d'omkransten boog,
Een nieuwe baan op aan ons oog:
Zal zij ook 't hopend hart bevreden?
Gewis! indien we trouw aan pligt,
Bij Vrijheids levenwekkend licht,
Er kloek vooruit op treden.

De horizont is hier beperkter dan in de straksgenoemde zangen van de heeren Withuijs en Ter Haar. Van het bijna onafzienbaar gebied der wereldgeschiedenis vinden wij ons verplaatst in den betrekkelijk kleinen kring van ons eigen vaderland. Doch misschien zullen wij de bedoeling van den dichter daardoor des te gemakkelijker kunnen vatten. Hij doet zich, dit is duidelijk, aanstonds kennen als een man van dien vooruitgang waarover Edmond About voor eenige maanden zulk een dik boek geschreven heeft. Slechts verlangt de heer Bogaers dat de vooruitgang te onzent een nationalen, een oudnederlandschen stempel dragen zal:

Zoo deed het Voorgeslacht welecr.
Wat in den weg stond, wierp het neêr,
't Verliet des Sleurs versleten raadren,
't Rees nieuwen bouw voor brokklend puin,
't Ging de andren voor met fiere kruin;
Doen we ook als onze Vaadren.

Het zou kunnen schijnen dat de heer Bogaers hier met den heer Groen van Prinsterer op hetzelfde aanbeeld slaat: *le secret de notre force est dans notre origine*. Ook de heer Groen gaat met fiere

kruin de anderen voor; ook hij is een vijand van den sleur, prijst de voorvaderlijke veerkracht, werpt hetgeen hem in den weg staat neder, ziet niet op een bouwval meer of minder, en gevoelt in zich het vermogen tot stichten zoowel als tot sloopen. Doch al wijst de heer Bogaers ons op hetzelfde ideaal, hij meent het anders:

> Poog' dan, met dweeprig angstgeschreeuw,
> Bekrompenheid den Geest der eeuw
> Te stuiten in 't onstuitbre streven;
> Treên wij hem na, met kloek beleid
> Den schat verzaamlend, dien hij spreidt;
> Die schat is kiemend leven.

Dit klinkt zeer verschillend van hetgeen te lezen staat in eene van de laatste strofen van den lierzang op de belgische koningin. Met zinspeling op de lotgevallen der fransche Julij-monarchie wordt daar gezegd dat de mannen der Februarij-omwenteling, wien het van de zijde van den geest der eeuw waarlijk niet aan ondersteuning ontbroken heeft, volkstirannen geweest zijn; terwijl de kroon van Lodewijk Filips, beweert de dichter, in puin begraven is door brandstichters en tuchthuisboeven, met een oproerigen dolk in de eene en eene toorts in de andere hand. Doch wie hier tegenspraak meent te ontdekken, bedriegt zich. De rigting van den heer Bogaers is eene idealistische rigting, ook in het revolutionaire. Moet het liberalisme bezongen worden, bezongen in de schaduw van nationale en oranje-vlaggen en met akkompagnement van onschadelijk klokkenspel, dan jubelt hij mede en de anderen voor; dan wordt de waardige grijsaard weder jong; dan weet hij van drift niet waar hij zijne voeten zet; dan treedt hij in overijling den geest der eeuw op het slepend gewaad. Neemt daarentegen die geest de houding der revolutie aan en stroopt hij zich de mouwen op om het musket te laden; gaat hij uit meenens aan het nederwerpen van hetgeen hem in den weg staat; draagt hij steenen aan voor zijnen barrikadenbouw en plant hij, naast de roode vlag, op den top diens stompen torens een welsprekend kanon, dan verstomt aanstonds de vrijzinnigheid van daareven; dan wordt de dichter op staanden voet door den vice-president der arrondissements-regtbank in hechtenis genomen en op water en brood gezet; dan kort hij zich in de eenzaamheid den tragen tijd met het zamenstellen van eene ode bij het graf der legitime deugd. Niet altijd evenwel doet de basstem van het geschut zich hooren.

Aan alle dingen komt een einde, en ook na den langsten nacht breekt er een blijde morgenstond aan. Dan zegt de wachter: *l'ordre régne à Varsovie*. Dan wordt de poëet weder ontslagen uit zijne gijzeling. Dan zingt hij op nieuw den lof der vrijheid; en ook, hoewel zij tusschentijds eene republikeinsche, of voor het minst constitutioneel geworden is, den lof der deugd:

> En schuiflen laster, eigenbaat,
> En haat en nijd: - dat broed versmaad!
> De Deugd heeft andre bondgenoten.
> Waar 't deeglijke, in wat hulsel, woont,
> Waar wijsheid, braafheid, kracht zich toont, -
> Dáár, dáár ons aangesloten.
>
> Met die het goede en 't waar bestreefd!
> Met die, wat kant ons vaandel zweeft,
> 'Regt! Menschlijkheid!' er in geschreven!...

De dichterlijke waarde van dezen *Jubelzang* is even twijfelächtig als die van de *Zelfopoffering* of van het *Feest van den Handel*. Bovendien wordt de beminnaar der vaderlandsche taal er onaangenaam in getroffen door velerlei oneigenaardige uitdrukkingen. Een welbevestigd vaandel *zweeft* niet, maar wappert. Iets met iemand *bestreven* is leelijk gezegd. *Versmaden* komt wel te pas wanneer er spraak is van eene weldaad of van hetgeen althans schijnbaar eene zekere waarde bezit, maar niet ten opzigte van iets dat in zichzelf zoo verachtelijk is als een *broed*. Een *schat* is een kollektief voorwerp; een dier voorwerpen derhalve die de geest der eeuw niet *spreiden* kan en die wij dan ook niet *verzamelen* kunnen. *Rijzen* is een onzijdig werkwoord, en men doet de spraakleer geweld aan met van het voorgeslacht te zeggen: Het *rees* een nieuwen bouw. Laat ons ook zoo doen, is nederduitsch; een lof die aan den versregel: 'Doen we ook als onze vaadren!' eerst dan toekomen zou, indien die vaderen er vooraf uitgeligt waren. 'Zoo deed het voorgeslacht *weleer*' behoort tot de noodelooze pleonasmen; niemand toch kan redelijkerwijze in den waan verkeeren dat onze stamouders, twee of drie honderd jaren geleden, gewoon waren de dingen *thans* te doen. Wat heeft men te denken van eene *baan* die, terwijl zij *zich opdoet*, de eigenschap bezit van te kunnen *bevreden* uw hopend hart? Doch ik mag niet vergeten dat het hier minder op de uitdrukking dan op de gedachte aankomt.

Ook de rigting van den heer Bogaers behoort ontegenzeggelijk tot die van den nieuwen tijd, ofschoon meer bij wijze van aanhangsel dan als type. Er is in zijne vrijzinnige sympathien veel onvastheid, veel inconsequentie. Men zou kunnen beweren dat hij, ons geene andere keus latend als tusschen zijne eigen denkwijze en hetgeen hij het dweeperig angstgeschreeuw der bekrompenheid noemt, zelf eene wel zeer gewone maar nogtans steeds opmerkelijke beperktheid van inzigten aan den dag legt. Ook houd ik het er voor dat er in zijn heiligen afkeer van haat en nijd, van eigenbaat en laster, hoe zuiver ook, meer gal schuilt dan men bij den eersten oogopslag vermoeden zou. Er bestaat eene soort van goedaardigheid die zich wel onkwetsbaar noemt en met het geheele menschdom in vrede beweert te leven, maar er niettemin een ongedoopten hiel op nahoudt. Prik haar in dit uiterst ligchaamsdeel, en zij bijt terug zoo fel als de felsten. Is dit gebrek onafscheidelijk van alle moderne rigtingen zonder verschil? Is het meer een vaste trek der menschelijke natuur, dan de voorbijgaande eigenschap eener bepaalde rigting in een bepaalden tijd? Deze kwestie moge uitgemaakt worden door de psychologen van beroep. Bij den heer Ter Haar waren sporen van eene moderne dogmatiek voorhanden; de heer Withuijs deed ons kennis maken met eene moderne wijsbegecrte der geschiedenis; door den heer Bogaers worden openlijk sommige beginselen der moderne staatsleer verkondigd. Dit, maar ook niet meer dan dit, wilde ik in het licht stellen.

Voorts hebben deze drie dichters, indien het geoorloofd is hunnen poëtischen arbeid bij even zoo vele zonnestelsels te vergelijken, elk een hoofdwerk vervaardigd dat gevoegelijk kan aangemerkt worden als het lichtend middenpunt van al hunne overige voortbrengselen. Hetgeen *de Val van Sigeth* is bij den heer Withuijs, is *de Togt van Heemskerk* bij den heer Bogaers, is ook de *St. Paulusrots* bij den heer Ter Haar. Om deze centrale hemelligchamen van de eerste grootte wentelt zich bovendien bij elk hunner een bol van wel minder aanmerkelijken, maar toch steeds achtbaren omvang. Zoo heeft de *St. Paulusrots* de legende van *Johannes en Theagenes* tot satelliet; de *Togt van Heemskerk* het bijbelsch dichtstuk *Jochébed;* de *Val van Sigeth* den meer onverbloemd romantischen *Meineed*. Kies uit de mengeldichten hetgeen daarin voorhanden is aan vaste en dwaalsterren; houd de noodige ruimte open voor den zinstorenden loop van eene komeet of wat, - en uw oog, dat instinktmatig be-

hoefte gevoelt aan rangschikken en groeperen, zal niet onmogelijk met welgevallen en stellig zonder wrevel op een drievoudig poëtisch planetarium rusten.

Het is eene bekende zaak dat er in al deze verzen, met name in de grooteren en grootsten, enkele fraaije partijen aangetroffen worden. Nu eens wordt gij er door eene schilderachtige natuurbeschrijving verrast; dan weder boeit u eene niet ongelukkig uitgewerkte vergelijking; elders komt eene aandoenlijke anekdote voor. Doch indien ik kenschetsen moest hetgeen mij in deze poësie als geheel beschouwd tegen de borst stuit, zou ik al mijne bedenkingen zamenvatten in het eene woord: onmanlijk. *My kingdom for a horse!* riep koning Richard uit; en in eene soortgelijke stemming zou de nederlandsche muze hem bij wijlen kunnen nazeggen: *My kingdom for a man!* Men bezondigt zich aan woordenspel, geloof ik, indien men vrouwelijk voor gelijkluidend met onmanlijk houdt. Misschien is er integendeel niets waarvan eene echte vrouw zulk een diepen afkeer heeft of dat haar zoo volkomen onverschillig laat - om het oordeel van gemaakte of nagemaakte vrouwen hebben wij ons niet te bekommeren - als hetgeen aan den man misstaat. De meeste vrouwen in Nederland zouden dan ook, naar ik voorzie, een loopje met mij nemen, indien ik beweerde dat hetzij de heer Withuijs, hetzij de heeren Bogaers en Ter Haar, op grond dat het hun volgens mij aan *manliness* ontbreekt, geacht moeten worden dichters te zijn naar haar hart. Of behoor ik acht te geven op haren leeftijd; en, zoo misschien de jongeren onder haar buiten spel wenschen te blijven, moet ik bedenken dat de smaak der meer gevorderden in jaren welligt anders beslist? Neen, ook de benaming oudevrouwenpoësie kan niet voldoen. Het getal der lieve vrouwen van leeftijd is daarvoor in alle standen te groot, en zoo wij zulke verzen als een geschikt zielevoedsel voor onze moeders beschouwden, zouden wij, indien zij nog leven, ons hare liefde onwaardig toonen, en indien zij reeds ontslapen zijn, hare nagedachtenis weinig eer aandoen. Is het volstrekt noodig dat het daareven gebezigde woord nader omschreven of in gedachte door een ander vervangen worde, men stelle er knapenlektuur voor in de plaats. Werkelijk zal uw zoon de gymnasiast of aanstaande polytechnicus, indien hij den *Togt van Heemskerk* leest en de aan het dichtstuk toegevoegde aanteekeningen vlijtig raadpleegt, een deel van zijne vrije uren op eene onschadelijke wijze kunnen doorbrengen, en misschien zal een der

naaste aanleidingen tot het sluiten van het Twaalfjarig Bestand hem daardoor een weinig helderder worden. Stelt gij er prijs op dat hij niet uitsluitend met de geschiedenis des vaderlands bekend zij, maar ook met sommige voorname episoden uit die van andere europesche Staten, geef hem den *Val van Sigeth* in handen. Hij zal er kennis door maken met een oostenrijkschen generaal en met een turkschen sultan; terwijl hetgeen er hem van de schoone Aïschah in verhaald wordt zoo kiesch is als de Arabische Nachtvertellingen en zijne jeugdige verbeelding vast niet met onbetamelijke voorstellingen bevolken zal. Hecht gij er eindelijk en met reden eenige waarde aan dat hij nu en dan eene reisbeschrijving of de geschiedenis van eene vermaarde schipbreuk met aandacht en belangstelling leze, wijs hem, en hij zal er u dankbaar voor zijn, op den *St. Paulusrots.* Zelfs al laat onder weg de dichter hem los, of hij den dichter, het dagverhaal van den scheepsheelmeester Hanou en het notitieboekje van den opperstuurman Vierow zullen hem ongetwijfeld ten einde toe boeijen. Dat uw zoon uit deze dichterlijke werken hoegenaamd niets verkeerds leeren zal durf ik niet verzekeren. Er wordt daar met den goeden God meer gesold dan u waarschijnlijk lief is. Ook wordt er veel in gespanjoold en gegaulerd, ijverig in getrompt en geruiterd, nadrukkelijk in gehalvemaand en gekruisbanierd. Doch daar staat tegenover dat er geene enkele syllabe van Sint Anna in voorkomt. Van Aïschah zeide ik reeds dat zij voor Sheherazade niet onderdoet. In den geheelen *St. Paulusrots* treedt geen enkel meisje ten tooneele. Van de twee eenige typen van het schoone geslacht in het naar den admiraal Heemskerk genoemde dichtstuk wordt de eene helaas reeds in den proloog naar het graf gedragen en zucht de andere in eene kloostergevangenis. Voor het overige zal uw telg zich verlustigen in den welluidenden klank van het grootste gedeelte dezer verzen; geheele brokstukken zullen onwillekeurig in zijn geheugen blijven hangen; zij zullen de broddellap van zijne eerste oefeningen in de kunst van deklameren zijn. Wat uzelven betreft, die gedichten zijn voor u niet geschreven. Er komt niet eene oorspronkelijke of pittige gedachte in voor. Zij doen u blozen noch verbleeken. Alles knutselwerk, dilettantisme, *art industriel*.

Doch aan den anderen kant heeft ook elk dezer drie dichters zijne eigenaardigheden, en ik voor mij stel hen geenszins zonder voorbehoud op dezelfde lijn. Er bestaat van den heer Withuijs

een dichtstuk, *Washington* geheeten, waarvan de slotregels aldus luiden:

> Nu juichte de englenschaar. De brave aanbad in tranen.
> De seraf zweeg.
> Van ver, door de onafmeetbre banen
> Der hemelen gesneld, op vleuglen van gevoel,
> Stond, door een wolk gedekt, een jongling in 't gewoel,
> Dat wemelde om Gods troon, met weenend oog verloren,
> En juichende in het loon, der deugd bij God beschoren.

Dit vers voert de dagteekening van 1822. Het is, in den vorm eener apotheose, eene warme hulde aan den man wiens naam het opschrift uitmaakt. Men ziet er, in een klopstockiaanschen hemel, den verheerlijkten amerikaanschen vrijheidsheld als een anderen Messias met zevenkleurig licht om het hoofd zetelen in een gouden stoel, geschraagd door regenbogen. Deze opvatting en het genoemde jaartal zouden aan het gedicht ter eere van Washington aanspraak geven om onvermeld te blijven, indien niet aan het slot van den *Val van Sigeth*, in 1833 geschreven, nadat de lof van den generaal Serini door hem uitgeput is geworden, de dichter ten tweede male gelegenheid gevonden had om zichzelven in eene nis te plaatsen:

> Een kunstloos zanger aan het Y,
> Van eerbied voor den held doordrongen,
> Heeft dankbaar hem een lied gezongen.
> o Kwaam 't in stoutheid hem nabij!
> o Mogt het slechts een weerschijn geven
> Des gloeds, die hem heeft aangedreven!
> Dan zou, wat lot hem ook verwacht',
> Die Zanger met Serini leven
> Van nageslacht tot nageslacht.

De jongeling van daareven is hier een man geworden. De jaren hebben zijn uitwendig voorkomen veranderd. Thans staat hij niet meer, van het heilige der heiligen gescheiden door een wolk, te schreijen en te juichen aan 's hemels ingang. Zijne eerzucht heeft integendeel eene geheel en al aardsche wending genomen. Hij droomt van de lauweren van Miltiades. Doch in beide gevallen poseert hij voor het publiek. De lust om belangwekkend te schijnen is hem bijgebleven. De goede meening die hij van zichzelven en van zijne talenten koestert is hem voor en na te magtig ge-

weest. Zij moest in beeld gebragt worden. De omstandigheden hebben er toe bijgedragen om den heer Withuijs te stijven in dit gebrek. Sommigen van zijne gedichten zijn vertaald geworden in het engelsch, anderen in het fransch of duitsch. Hijzelf verhaalt ons dat alleen aan *den Meineed* ‘de onderscheiding is te beurt gevallen van overzetting in drie talen’; en zoo groot is het ontzag waarmede deze omstandigheid hem ten opzigte van zijn eigen werk vervult, dat hij op die mededeeling laat volgen: ‘Ik heb daarom gemeend er niet veel in te mogen veranderen.’ Voorts kenmerkt het hem dat hij herhaaldelijk pogingen aanwendt om te schertsen. Doch zijne scherts is zouteloos, en men kan zijne humoristische gedichten (*Floris aan Erdwin, Alicia! o Liefde! Liefde!*) niet ten einde brengen zonder overvallen te worden door een gevoel van weemoed. Door gemis aan zin voor het belagchelijke teekent hij toestanden en beelden die hemzelven in 's lezers schatting benadeelen. In *de Watervrees*, een van zijne beste komische liedjes uit vroeger tijd, gaat Willem uit spelevaren met de onafhankelijke Roze, die wel van pretmaken houdt, maar niet hooren wil van vrijen of trouwen. Willem, op nieuw verstooten, tracht van de vrees te verkrijgen hetgeen de liefde hem niet schenken wil. Ver van wal dreigt hij Roze met een gemeenschappelijken dood, gaat overeind staan in het schuitje, en doet het heen en weder wiegelen dat het water haar om de ooren spat:

> Plotsling rees hij toen omhoog;
> Kruislings de armen, koel het oog,
> *Wijd van een de beenen*,
> Regts en links de voeten vast
> Tegen 't kromhout, riep de gast:
> ‘Roze! blijft gij 't meenen?’

Wie voor zulke enormiteiten geen oog heeft moet dubbel voorzigtig zijn met den teugel te vieren aan zijn vernuft. Zelfs het gevoel is aan de zijde van dien ongebreidelden makker niet veilig. Gelijk de volgende regels leeren, ergens door den heer Withuijs aan een gelukkig vader in den mond gelegd, wordt ook datgene, wat eerbied zou behooren in te boezemen, ten gevolge van een ongeoefend orgaan voor het komische, somtijds te onpas lachwekkend gemaakt:

> Viermaal, treffend denkbeeld! viermaal Vader!
> Knielen kan ik, maar 't bezingen niet!
> O, treed toe, geliefde Gade! nader,
> Deel een wellust boven taal en lied!

Gij zijt schoon, en edel door uw trouwe;
Maar gevoelt ge als ik dit oogenblik?
O, gij zijt, bij God beminde Vrouwe!
Viermaal Moeder; - viermaal Vader, ik!

o Wie zegt: ‘geen heil is hier te vinden,’
Vlieg' tot ons, zijn kwaden geest voorbij;
Viermaal ben ik - draagt het voort, o winden!
Viermaal Vader; - viermaal Moeder, zij!

Voelt het, aan mijn' beezem vastgedrongen,
Zonen! dat ik vadervreugde ken;
Vangt het op, verhaalt met duizend tongen,
Echo's! dat ik viermaal Vader ben!

Het herhaaldelijk genoemde hoofdwerk van den heer Withuijs blijft mijns inziens, binnen de aangeduide grenzen, zijne beste aanbeveling bij tijdgenoot en nakomelingschap. Al heeft de opzet van het gedicht niet veel te beduiden, er komen in de vijf zangen van den *Val van Sigeth* sommige inderdaad verdienstelijke momenten voor. De vergelijking van den arend en den valk, die aan den vijfden zang tot voorafspraak dient, is een gelukkige greep. Bedrieg ik mij niet, dan klinkt er door dit dichtstuk, waarin men de dapperheid ziet worstelen met de sterkte van het getal, terwijl haar ondergang-zelf, die haar met roem bedekt, de plannen der overmagt verijdelt, een nagalm van den duitschen vrijheidsoorlog. Niet onmogelijk ook is de dichter bovendien geïnspireerd geworden door zijne levendige belangstelling in de belgische revolutie. In elk geval ademen deze zangen die bijzondere soort van strijdlust die het meest wordt aangetroffen bij niet-militairen. Het is de oorlog door den bril eens burgers gezien. Het eene knal-effekt volgt het andere op de hielen; en ik verbeeld mij dat iemand die eenmaal zelf een veldslag of eene belegering bijgewoond heeft, of wiens verbeelding niet met zoo vele konventionele voorstellingen bevolkt is en zich daardoor gemakkelijker in ongewone toestanden verplaatsen kan, aarzelen zal den *Val van Sigeth* een historisch dichtstuk te noemen. Voor het overige is de heer Withuys een dier dichters, die, eenmaal eene zekere populariteit verworven hebbende, plotseling ophouden zich te ontwikkelen. Wie in 1833 optreden kon met een bundel als den zijnen, moest in 1863 iets beters geleverd hebben dan de Verhalen, Romancen en Vertellingen waarbij de heer Rochussen zulk een fraai vignet teekende. De poësie van den heer Withuijs

mist een eigen karakter. Somtijds meent men bij hem, over den schouder van Witsen Geysbeek heen, een vers van Helmers te lezen. Dan weder is hij citadelpoëet. Een oogenblik later weet men niet of men hem voor een navolger van Tollens of voor een mededinger van den heer Van Lennep houden zal. Al deze verschillende elementen liggen bij hem door elkander. Er is in hem geene kracht ontwaakt om het een met het ander te verbinden. Het zijn de onvervuld gebleven beloften eener trouwelooze muze; papieren meineeden. Ik voor mij stel zijne vroegste verzen het hoogst; en moest ik de strofe uitschrijven die mijns inziens op de eervolste wijze de maat van zijn talent vertegenwoordigt, ik koos uit *Ontschuldiging* (een vers van 1829) deze regels:

> Minder vast, in 't hart der bosschen,
> Slaat de hop haar slanke leên
> Om den forschen eikstam heen,
> Om zijn blaân haar bladertrossen;
> Losser kleeft de klimopvlecht
> In de schorse, die zij kliefde,
> Dan de vrouwe, vol van liefde,
> Aan den dierbren man zich hecht.

Indien ik van den heer Bogaers, tijdgenoot van den heer Withuijs, doch niet als deze met ambtsbezigheden overladen of met de zorg voor een talrijk gezin belast, indien ik van hem getuig dat ik zijne grammatikale aanteekeningen in den *Taalgids* liever lees dan zijne verzen, en zijne verhandeling over de Uiterlijke Welsprekendheid liever dan zijne grammatikale aanteekeningen, zal men deze mijne voorliefde welligt voor eene satire houden. Echter spreek ik in vollen ernst; en daar ik mij geene illusien maak omtrent de waarde van mijne persoonlijke meening, zou men zich aan mijne vrijmoedigheid noodeloos ergeren. Ten bewijze dat ik onderscheid weet te maken tusschen onvermogen en onvermogen, sta hier voorts de verzekering dat ik aan de gedichten van den heer Bogaers, die mij mishagen, boven die van den heer Withuijs de voorkeur geef. Om mede te kunnen dingen naar den eernaam van dichter, zij het ook in minder rang, mist laatstgenoemde al te zeer die zekere beschaving van geest en gemoed, en dan ook van uitdrukking of voorstelling, waardoor de echte kunstenaar, onafhankelijk van geboorte en vorming, gekenmerkt wordt. Evenmin als de heer Withuijs onderscheidt zich de heer Bogaers door een sterk sprekend

natuurlijk talent. Voor Mecenas in de wieg gelegd was het onwaarschijnlijk dat hij een Horatius worden zou; en de juistheid van dit voorgevoel is door de uitkomst bevestigd. Doch met dat al is de heer Bogaers een geletterd, niet alleen, maar een beschaafd man. Beweren de vrienden van den heer Withuijs dat men een geboren dichter kan zijn zonder goede manieren te hebben, ik hoor de vereerders van den heer Bogaers achter zijnen rug het tegenovergestelde verkondigen. Hij is bij uitnemendheid, en zijne straksgenoemde prijsverhandeling getuigt er van, de man der manier. Niemand anders dan hij is de vader van onze moderne rederijkerskamers geweest. Aan hem danken wij - wijten wij, valt iemand mij in de rede, doch zoo gemakkelijk laat ik mij niet uit het veld slaan - het ontstaan dier reciet-gezelschappen, die als een vlechtwerk van vreedzame carbonari-clubs, in afwachting van de voltooijing van nog een ander net, zich op dit oogenblik in alle rigtingen over den vaderlandschen bodem uitstrekken. Dat er in het streven van den heer Bogaers iets nationaals ligt - sneller en met meer gemak dan zelfs de heer Thorbecke ons aan de noodige spoorwegen weet te helpen, heeft hij ons rederijkerskamers en liefhebberijtooneelen geschonken - ontken ik niet. Ik bid alleen dat men het mij ten goede houde indien ik de kracht van dat streven niet hoog aansla. Toch is die kracht, bij de eigenlijk gezegde dichterlijke gaven van den heer Bogaers vergeleken, eene zaak van aanbelang. In mijn studententijd plagt ik te beweren dat de episode van den spaanschen of portugeeschen jood, in den *Togt van Heemskerk naar Gibraltar*, eene meesterlijke vinding was; doch reeds destijds waren er onder mijne vrienden die mij nahielden dat ik grootspraak voor hartstogt aanzag. Mijne ingenomenheid, voorspelden zij, en hunne profetie is vervuld geworden, zou mij eenmaal berouwen. Eenige maanden geleden hield ik in gezelschap vol dat er in de ‘Gedichten’ van den heer Bogaers, in 1859 publiek gemaakt, een meesterstukje aangetroffen werd. Doch toen ik, thuisgekomen, de *Fee der zelfsbegoochelingen* nog eens overlas, moest ik bekennen dat ik mijzelven voorbijgesproken had, en dat de loffelijke zucht om aan het goede de hand boven het hoofd te houden - zoo doen die loffelijke zuchten - een trek gespeeld had aan mijn oordeel. Bij dezelfde gelegenheid herlas ik ook *Jochébed*, met het daarvoor geplaatste vers *Aan mijne waarde moeder*. Vroeger beminde ik de slotregels van dat vers, waar de dichter, een man van leeftijd geworden, zijne moeder vraagt hem

nogmaals zulk een kus te geven als zij plagt te doen toen hij een knaap was en hij haar bloemen bragt. Doch nu ik uit den eersten regel den besten dier opdragt vernemen moest dat de oude mevrouw Bogaers, aan wier eerbaarheid ik nooit getwijfeld had, zich onderscheiden heeft door een *kuischen schoot*, was mijn genoegen voor ditmaal bedorven; *Jochébed* trok mij niet meer aan; vruchteloos zocht ik in het bijbelsch dichtstuk naar een weinig bijbelsche kleur; met ware ergernis hoorde ik Amram tot zijne vrouw: ‘Beminde wederhelft!’ zeggen; en misschien zou ik toornig naar bed gegaan zijn, indien er niet toevallig een Oud Testament op mijne tafel gelegen had, en het onsterfelijk proza van Exodus mij niet nog in tijds verzoend had met de vergankelijkheid van 's heeren Bogaers verzen. Met den bundel ‘Balladen en andere Dichtstukjes’, laatstelijk in het licht verschenen, is het een weinig beter gesteld. De Sneldichten waarmede die verzameling besloten wordt zijn misschien het beste wat de dichter ooit geschreven heeft. Ook *Sint Antonies preek voor de visschen* is een lief gedichtje. In zijne verhandeling over de uiterlijke welsprekendheid beweert de heer Bogaers dat het spreken in het openbaar zijne onmiskenbaar nuttige zijde heeft; dat het een allerkrachtigst middel is om ten goede te werken op de menschén, ‘die (gelijk Baco reeds heeft opgemerkt) te vatbaarder voor indrukken zijn, naarmate zij in grooteren getale zich bijeen bevinden.’ Dit is eene geheel andere lezing als de hoofdgedachte van Sint Antonies predikatie; en de dichter wordt hier door den verhandelingschrijver min of meer in het naauw gebragt. Toch zal de laatste niet weigeren te erkennen dat, welbezien, de eerste de koe bij de horens vat wanneer hij verhaalt:

> In 't einde - daar hooren zij 't amen:
> Nu zwemmen ze heen, als ze kwamen.
> Gaauw gaan weer de snoeken aan 't stelen,
> De karpers aan 't smullen en spelen.
> Geen preek heeft hun ooit zoo bevallen:
> Als vroeger toch doen ze weêr allen.

Laat de heer Withuijs ons omtrent zijn dichterlijke afkomst in het onzekere, met den heer Bogaers is dit niet het geval. Diens muze is uitsluitend en zeer bepaaldelijk een echo van die van Tollens. In zake van kundigheden, van intellektuele ontwikkeling, van al hetgeen de mensch te weten kan komen door reizen en studeren, stond Tollens bij den heer Bogaers ver ten achter. Des te dieper daaren-

tegen gevoelt men zijne meerderheid als talent wanneer men zijne gedichten bij die van den heer Bogaers vergelijkt. Niemand zal weigeren te gelooven dat mijne bewondering voor Tollens grenzen heeft; doch met hetzelfde sterk verlangen waarmede onlangs de heer Alberdingk Thijm, zich afwendend van een zevental moderne feestredenaars, naar Van der Palm om- en uitzag, doet de heer Bogaers mij Tollens terugwenschen en het bejammeren dat diens steenen beeld niet dezelfde eigenschap bezit als het koperen van Memnon. En toch was Tollens waarlijk zoo krachtig niet; toch werd er geene onredelijke hoeveelheid karakter vereischt om, na hem en op zijne wijze, iets goeds voort te brengen en zich eene eigen plaats te veroveren. Intusschen mag, bij deze bezwaren tegen den heer Bogaers, ééne verzachtende omstandigheid niet uit het oog verloren worden. Doordat zijne verzen aanvankelijk niet in den handel geweest zijn, en hij de gewoonte heeft gehad ze in fraai uitgevoerde afdrukken ten geschenke te zenden aan diegenen van wie hij meenen mogt dat zij er bijzonderen prijs op stelden, is zijn talent niet-alleen niet onderworpen geweest aan de heilzame vuurproef der publiciteit, maar hebben ook ongetwijfeld een aantal beleefde en zwakke vrienden hem door hunne ijverige dankbetuigingen in den waan gebragt dat hij den mond slechts behoefde te openen om godentaal te spreken. Doch aan wien ligt de schuld, indien, nu er aan deze halve openbaarheid te elfder ure een einde gekomen is, nu de zeventigjarige optreedt met bundels wier jaarmerk aan een jongeling en eerstbeginnende denken doet, het nieuwere geslacht geene sympathie gevoelt voor deze weerklanken uit een gesloten tijdperk? Ware de heer Bogaers dertig jaren geleden eene plaats op den nederlandschen zangberg komen vragen, het publiek zou hem die, zonder daarmede te kunnen of te willen vooruitloopen op het oordeel der nakomelingschap, volgaarne ingeruimd hebben. Thans is het anders gesteld. Hetgeen hij ons nu geeft zou hij even goed een halven menschenleeftijd vroeger hebben kunnen geven. Ook hij heeft nagelaten zich te ontwikkelen. In alles, niet het minst in de onnaauwkeurigheid der uitdrukking en in het soporifieke der konceptie, is hij de zwakke navolger van Tollens gebleven. Onze litteratuur heeft aan zulk een voorganger geene behoefte; en indien onze jonge letterkundigen verlegen zijn om modellen, behooren zij den blik naar elders te wenden.

Wat mag den heer Bogaers bewogen hebben om zijne gedichten eerst zoo kort geleden voor het algemeen verkrijgbaar te stellen?

Misschien is zijn motief hetzelfde geweest als dat van den heer Withuijs, toen deze in 1856 dat ‘Gedenkboek van 1830 en 1831’ buiten den handel hield, waarin hij al zijne anti-belgische verzen van dien tijd, vermeerderd met een dramatisch tafreel in proza, bijeenverzameld heeft. Heeft welligt ook de heer Bogaers in die dagen, gelijk de duitschers zeggen, den mond zoo vol genomen met de namen van Hasselt en Leuven, dat er eene apologetische voorrede noodig zou geweest zijn om het publiek van heden met dit gedeelte van zijne poësie te verzoenen? Heeft hij opzettelijk gewacht met uitgeven, tot zijne opgewondenheid voorbij was en hij met bedaarde zinnen schiften en kiezen kon? Ik opper deze gissing omdat zij den goeden smaak van den heer Bogaers tot lof verstrekt; even als het den heer Withuijs vereert dat hij den inhoud van zijn Gedenkboek zeer bepaaldelijk uit een historisch oogpunt wil beschouwd hebben. En toch geloof ik, afgaand op den gloed van zijn dichtstuk *Aan het Vaderland*, dat de eerste meer karakter zou hebben getoond indien ook hij met al zijne citadel- en tiendaagsche-veldtogtverzen voor het licht gekomen ware, en dat men den laatste niet waarderen kan wanneer men den schrijver van het Gedenkboek buiten rekening laat. Ware ik in 1830, instede van een kind, een aankomend jongeling geweest, ik zou met die verzen van den heer Withuijs gedweept hebben. Het zijn, indien men wil, pamfletten op rijm; hartstogtelijke dagbladartikelen in strofen; nationale snoeverijen op muziek gezet. Het is eene kortzigtigheid die aan volslagen blindheid grenst. In dolle vaart rennen de versregels u voorbij, met de tong uit den mond en de teugels over den kop. Aan alle billijkheid, alle doorzigt, alle regtvaardigheid, is hier de dienst opgezegd. Toch is de heer Withuijs in die dagen een welsprekende tolk van het algemeen gevoelen geweest; een bezield orgaan van de driften des volks. Wat meer zegt, de nu levende jongelingschap kan zijn lied ter eere van Van Speijk niet herlezen - eene opmerking die ook van het daareven genoemde vers van den heer Bogaers geldt, hoewel dit laatste niet tot de gelegenheidsverzen behoort - zonder den wensch te slaken dat ook zij in 1830 een man geweest mogt zijn. ‘Gij, die keijen hebt voor 't hart!’ roept op snijdenden toon, in *Hollands Vlag*, de heer Withuijs aan de zoodanigen toe die niet als hij van eene alles overtreffende, eene aan heilige dronkenschap grenzende liefde voor de nationale driekleur tintelen. De uitdrukking moge berispelijk zijn, tegen het jongere

geslacht van den tegenwoordigen tijd gerigt is het verwijt niet onverdiend. Hoor ook, en bloos, hoor den heer Bogaers roemen in zijne nederlandsche afkomst en blijde zijn met de nederlandsche vlag:

> o Grootsch Verleên! Hoe blinkt van ver
> Nog 't nageglans dier gloriester!
> Ik staar er op met zielsverrukken,
> En, daar een traan me in de oogen brandt,
> Gevoel ik, roemrijk Vaderland!
> Dat, misten zelfs uw vlakke kleijen
> Haar woudgepluimt', haar klaverspreijen,
> Van tooi misdeeld door elk getij; -
> Om 't bloed dier helden, dat ze dronken,
> En 't vendel, waar ze nog meê pronken, -
> Geen plek op aard, hoe rijk beschonken,
> Mij toch zoo dier zou zijn als zij!

Wij in wier boezem, waar het op nationale ingenomenheid aankomt, straatsteenen schuilen, wij luisteren naar deze klanken als maakten zij ook zelve een deel uit van dat verleden welks lof er in ruischt. Doch met dat al spreekt er uit die deklamatien eene goede en benijdenswaardige stemming. Al zou het waar zijn dat wij tot de klasse der gefopte volken behooren - een indruk dien het zoo gemakkelijk niet is van zich af te schudden, wanneer men er onder op- en mede zamengegroeid is - het nationaliteitsgevoel is eene dier krachten die niet straffeloos kunnen overgelaten worden aan haar lot. Ze te verzuimen is geene kunst, maar er een waardig voorwerp voor te vinden. En misschien is het besef hiervan de reden dat wij, die voor het overige ons zoo bezwaarlijk kunnen indenken in eene zienswijze als die van de heeren Bogaers en Withuijs, nogtans, omdat wij hen op hunne wijze doordrongen zien van een gevoel welks deugdelijkheid ook door ons erkend wordt, hen ter wille daarvan hoogachting en onderscheiding waardig keuren.

Om tot de poësie terug te keeren, met grond heeft de lezer van den aanvang af vermoed dat de gedichten van den heer Ter Haar voor een deel veel hooger bij mij aangeschreven staan dan die van zijne twee oudere tijdgenooten. Ook hier hebben wij op nieuw, blijkens de uitvoerige opdragt van een der bundels, met den invloed van Tollens te doen. Doch al is er naar de eigen verzekering van den heer Ter Haar in zijn dichterlijk leven een tijd geweest dat, met Schiller en Lamartine, ja zelfs met terzijdestelling van deze,

Tollens het voorname voorwerp van zijne vereering uitmaakte, langzamerhand is hij aan dat overwigt ontgroeid, is hij zichzelf geworden, en heeft hij de regtmatigheid ook van andere vaderlandsche invloeden erkend. Zijne fraaije *Elegie aan een spelend kind*, met dien aandoenlijken grondtoon er in, zou zeer wel kunnen geschreven zijn door den heer Beets; en in zijne verzen naar aanleiding van de fransche omwenteling van '48 - *Aan den jongen Graaf van Parijs, Parijs op een der Junijdagen, het Communisme* - komt menige regel voor waaronder Da Costa zonder schroom zijne naamteekening zou hebben kunnen plaatsen. Er spreekt uit deze verzen eene kracht die men bij het aanschouwen van de beeldtenis des dichters niet vermoeden zou. Doch laat ik niet vooruitloopen. Er is in de Zangen van vroegeren leeftijd, ook al laat men de *Zelfopoffering* aan hare plaats, veel dat geene belangstelling inboezemt. Aan de zamenstelling van het zevental erotische gedichtjes, onder den algemeenen naam van *Elvire* bij elkander gesteld, heeft Eros part noch deel gehad; tenzij de dichter er bij gedacht hebbe: *Qui se fait attendre, se fait désirer*. Werkelijk komt Eros er niet in voor, en zij kunnen alleen dienen om de platonische liefde bij wijze ouders in eere, en bij de jeugd in minachting te brengen. De andere kleine cyclus, *Napoleons val en vergoding* genaamd, laat u even koel als *Elvire*. De dichter bedriegt zich wanneer hij de onderstelling oppert dat sommigen de herinnering van Nederlands verlossing in 1813 welligt zullen aanmerken als een geheel verouderd onderwerp des gezangs. Het onderwerp is niet verouderd, maar de behandeling. Waren vaderlandsche onderwerpen eene kwestie van dagteekening, *Leidens Ontzet* zou ons sterker aan het geeuwen moeten brengen dan *de Leeuw van Waterloo*. En toch is dit bij den heer Ter Haar geenszins het geval. Zijn monsterleeuw van 1815 is anders niet als een brullende tekst naar aanleiding waarvan hij een zeker aantal konventionele onwaarheden verkondigt; terwijl daarentegen zijn windwijzer van 1574 - ook een leeuw, maar een kleintje, wiens gouden degen eerst meedoogenloos naar het zuidoosten en dan zegenend naar het noordwesten wijst - door zijne eerlijkheid en door het eenvoudig schoon der vinding den lezer treft tot in de ziel. Voor het overige is de heer Ter Haar in deze zijne eerste gedichten - gelijk dan ook door het opschrift van een hunner, *Een landschap bij ondergaande zon*, regtstreeks aangeduid wordt - niet bij voorkeur historieschilder. De vier eerste regels van *Palestina*, een gedicht van 1823, nemen u aanstonds voor den dichter

in en doen gevoelen dat hij in 1826 met zijne filosofische *Zelfopoffering* op een dwaalweg was:

> Wat herdren zie ik eenzaam dwalen
> De heuvlen langs, de velden door?
> De lach der blijdschap siert de dalen;
> *De vrede graast de kudden voor*.

Wie vóór zijn twintigste jaar een vers gevonden heeft als dit laatste mag het er voor houden dat de muzen hem gezalfd hebben. De uitvoerige kompositie *Het muzijkale in de natuur* is misschien niet van eenige stijfheid vrij te pleiten, en men zou wenschen dat de onderscheiden muziekinstrumenten, de herdersfluit en de krijgsklaroen, het klavier en het kerkorgel, de harmonica en de windharp, paukgeschal en rinkelbom, op ongezochter wijze en minder stelselmatig ter spraak gebragt waren. Doch in zijn geheel verraadt dit vers, even als het overijsselsche *Landschap*, een ongemeenen aanleg, en zelfs kan men het in sommige opzigten met 's dichters beste produkten van later tijd op eene lijn plaatsen. Men weet intusschen dat deze vroegere zangen van den heer Ter Haar eerst vijfentwintig jaren na dato het licht gezien hebben. Voor het publiek is *Johannes en Theagenes*, verschenen in 1838, zijn eersteling geweest; en nadat hij door dit dichtstuk de opmerkzaamheid getrokken had, heeft hij in de volgende jaren, door zijn vers bij de beeldtenis van Dr. Strauss, door *Huibert en Klaartje*, door *Hanna*, door *Abd-el-kader*, eene volkomen verdiende populariteit verworven en zijne reputatie voor goed gevestigd. Die eersteling, ofschoon vergelijkenderwijs een welgeschapen zoon, is geenszins bij nader inzien de maatstaf van 's dichters eigenlijk talent geweest. Theagenes, met zijne fraaije gestalte en zijne woeste hartstogten, is een klein-aziatische Jose van den ouden tijd; en niemand, hoop ik, zal mij van misplaatsten spotlust verdenken, indien ik in den grijzen apostel Johannes, gelijk hij hier ten tooneele verschijnt, eene sprekende gelijkenis met Florinde meen te bespeuren. Zelf erkent de dichter in zijne voorrede dat hij zich geschikt heeft naar den toen heerschenden smaak; en wanneer men de ontrouw in aanmerking neemt door hem aan het karakter van den Johannes zijner dokumenten gepleegd, gevoelt men slechts al te zeer dat de inspiratie hier heeft moeten achterstaan voor het overleg. Ongeveer op dezelfde wijze is ook dat andere, nog grootere dichtstuk ter wereld gekomen, welks naam ik reeds meermalen genoemd heb. Er komt in den *St. Paulusrots* een groet aan Java en een groet aan Amerika voor

waarin de dichter van *Palestina* geheel zichzelf is. De begrafenis van den verdronken scheepsjongen is eene roerende bladzijde, een tegenbeeld van het *Spelend kind*. Al het overige daarentegen is slechts fabriek-arbeid, bijgeslepen door een man van talent. Naar karakters zal men in dit dichtstuk vruchteloos zoeken; en hoewel ook ditmaal, even als toen hij zijne legende uit de apostolische eeuw bewerkte, authentieke en teekenachtige bescheiden den dichter ten dienste stonden, zijn zijne personen op nieuw gemeenplaatsen geworden. Iets minder voelbaar is dit gebrek in *Hanna*, voelbaarder dan ooit in *De dochter van Herodias*. Deze dansende Salome is in waarheid eene karikatuur; en te geener tijd misschien heeft de heer Ter Haar den aard van zijne gaven zoozeer miskend als toen hij zich aan de schildering eener edomietische Taglioni waagde. Mij althans is het een raadsel hoe de kromme sprongen van dit onbevallig schepsel een oogenblik lang het hart van koning Herodes hebben kunnen treffen. Gelukkiger was 's dichters keus toen hij zich van *Hanna* meester maakte; doch toen hij de voorhanden stof in drieën splitste, Hanna's klagt, Hanna's bede, Hanna's lofzang, verkierf hij het weder. Dit onderwerp, aldus verdeeld, is alleen dan niet onmogelijk wanneer men de bijbelsche naïveteit aandurft. Wordt Elkana daarentegen in een hoek geschoven en heeft er eene bovennatuurlijke geboorte plaats, dan schiet er voor de vrouw en moeder niet anders over als praten, praten, praten.

Twee gedichten vooral - *Huibert en Klaartje* en *Aan een apostel des ongeloofs* - kenmerken het talent van den heer Ter Haar. Met het eerstgenoemde heeft hij voor altijd het hart van zijne landgenooten gestolen. Het is op één na zijne gelukkigste inspiratie geweest. Een arm huisgezin met negen kinderen en een tiende op zigt - geen nationaler onderwerp dan dit. De kinderen zijn allerliefst geteekend. De vader en de moeder spelen hunne rol voortreffelijk. Hun woordenstrijd na het aanbod van den rijken vreemdeling tintelt van gevoel. Het laatste woord der moeder is, regt goed gezien, ook het slotwoord der geheele vertelling. Slechts hier en daar, een gevolg van te groote ingenomenheid met Tollens in vroeger tijd, stoort een onnatuurlijke toon de harmonie der voorstelling.

> Nooit zag die zoon des overvloeds
> Zijn zachtgespreide huwlijkskoets
> Met vruchtbaarheid gezegend.

Hoe gaarne zou men voor al die overdragtelijke spreekwijzen het berigt

in de plaats gesteld zien dat de man veel geld en geene kinderen had! Ook met de eerste strofe is het niet geheel en al pluis. In de vroegste uitgaven werd daar gesproken van eene zeker niet zeer schilderachtige *kleine veldhut*, waarvoor naderhand een *krijtwit huisje* in de plaats gekomen is. Deze verandering is evenwel slechts ten deele eene verbetering geweest; en de meesten mijner lezers, wed ik, moeten op hunne wandelingen door de velden de eerste witgepleisterde arbeiderswoning nog altijd tegenkomen. Onveranderd is gebleven dat *avondgraauw* waarbij de rook zijn krinklend *blaauw* op de *donkergroene* bladeren teekende. Dit laatste is onberispelijk. Men ziet het gebeuren. Echter zou men het nog beter zien, indien de dichter er niet zulk eene aschkleurige lucht boven uit had laten komen. Doch zoo voortgaande zou ik weder over den landschapschilder beginnen te handelen, en dit was mijn oogmerk niet. Ook zou het den heer Ter Haar niet aangenaam zijn te vernemen dat ik zijn vers aan Dr. Strauss niet nog fraaijer vind dan zijne natuurtooneelen. Mijns inziens is en blijft dit gedicht zijn onvergankelijkste lauwer. Hij wenscht er van, en mede van zijnen *Abd-el-kader* wenscht hij dit, dat men er zijn streven in zal opmerken ‘om ook den inwendigen mensch tot het voorwerp zijner studie te stellen en verschillende gemoedstoestanden en aandoeningen der ziel te schilderen.’ Bedoelt hij hiermede dat zijn Abd-el-kader en zijn Dr. Strauss portretten zijn, dan zou ik er ongaarne bij mijne lezers voor instaan dat hij de originelen goed getroffen heeft. Doch wat zou dit? In zijn gedicht *Aan een apostel des ongeloofs* heeft hij op de krachtigste wijze zijne eigene persoonlijkheid geopenbaard; en hoewel deze verdienste niets te maken heeft met het talent van objektieve karakterteekening, zij is daarom niet minder wezenlijk. De heer Ter Haar is van nature, gelijk onlangs uit zijn geschrift tegen Ernest Renan op nieuw gebleken is, een bedeesd en gemoedelijk man. Doch tevens is hij een man van den ouden stempel; waarmede ik niet bedoel dat hij met hartstogt een of ander stelsel uit den voortijd aankleeft, maar dat het rustig bezit van eene gematigde zienswijze hem toeschijnt de beste der gaven te zijn waarmede de hemel in staat is den sterveling te zegenen. Hij is zich bewust dat een deel van dien schat ook aan hem geschonken werd; en zoo hij daarbij de kunst van schertsen verstond, of aanleg had om zich als satiricus te doen gelden, zou het u nimmer gelukken den vrede van zijn temperament te verstoren. Doch volkomen naar waarheid heeft hij ergens van zich zelven ge-

tuigd dat de geesel der satire aan zijne handen slecht toevertrouwd is; en zonder zich onvoorzigtig bloot te geven zou hij er hebben kunnen bijvoegen dat men te vergeefs in zijne verzen naar geestigheden zoeken zal. ‘De man Mozes,’ zegt het bijbelsch verhaal, ‘was zeer zachtmoedig, meer dan alle menschen die op den aardbodem waren;’ hetgeen evenwel niet wegnam dat de groote wetgever der Hebreën bij sommige gelegenheden blaakte van toorn. Lees de voorrede en enkele aanteekeningen van de *Geschiedenis der kerkhervorming in tafereelen*, vierden druk, en gij zult bespeuren dat ook de heer Ter Haar zichzelven somtijds van drift niet meester is. Om hem uit zijn humeur te brengen, meer dan dit, om zijnen mond te doen overvloeijen van smadelijke woorden, om hem zijne pen in alsem te doen doopen, is het voldoende dat gij katholiek zijt, en zijne goede bedoelingen miskent, en van zijne opvatting der hervormingsgeschiedenis niet weten wilt, en u obstineert wit te heeten hetgeen hij zwart noemt. Want hij is, gelijk ik zeide, een man van den ouden stempel; en daar hij er zoomin slag van heeft om den draak met u te steken als om zich vrolijk over u te maken, kan hij, wanneer gij het palladium van zijne zoo gematigde denkwijze ontheiligt, niet anders doen als toornen en u uitmaken voor al wat leelijk is. Dr. Strauss is nooit medearbeider geweest van roomsche tijdschriften in Nederland; de *Kerkhervorming in Tafereelen* heeft hij ongemoeid gelaten; geen enkel woord is er ooit over zijne lippen gekomen dat door den heer Ter Haar kon aangemerkt worden als eene persoonlijke beleediging. Desniettemin heeft zijne kritiek der evangelische geschiedenis onzen landgenoot sterk geschokt en moeten schokken. De heer Ter Haar stond destijds, en misschien staat hij nog heden ten dage, hetgeen ons hier evenwel onverschillig kan zijn, op een onveilig standpunt. Hij was bezig eene verhandeling te schrijven over den invloed van het christendom op de poësie; eene zeer gematigde verhandeling niet-alleen, wier grondtoon was dat men dien invloed zeer hoog, hoewel niet al te hoog moet aanslaan, maar waarin tevens de christelijke dogmatiek, de dogmatiek van Milton en Klopstock, met den naam van christelijke mythologie bestempeld werd. Stel u den indruk voor die op den schrijver van dat betoog, reeds in zichzelf een zoo schraal bewijs voor de magt des christendoms, de zoo veel consequenter beschouwingen van Dr. Strauss zullen gemaakt hebben. Het was de geschiedenis en de schrik van den werkman in de koperpletterij, toen hij de slip van zijn voorschoot

geklemd zag tusschen de onverbiddelijke cylinders, en hij zich dat kleedingstuk vol ontzetting van het lijf scheurde, uit vrees van levend vermalen te zullen worden. Er waren geene termen om Dr. Strauss, die zelf niet insolent geweest was, met deze soort van muntspetie te betalen. Doch wel zou de heer Ter Haar de heer ter Haar niet geweest zijn, indien hij, na zich te hebben afgevraagd wat er van hem-zelf zou worden ingeval hij den weg van Dr. Strauss insloeg, niet van dezen eene beeldtenis ontworpen had, waarin men de herinnering aan Klopstock's Abbadona met die aan Milton's Satan worstelen ziet om den voorrang. Er bestaat in onze nieuwere litteratuur misschien niet één gedicht dat zulk eene getrouwe afspiegeling is van het wezen des auteurs; niet één dat in zoodanige mate de uitdrukking verdient te heeten van hetgeen op hetzelfde oogenblik, in den te onzent zoo ruimen en zoo invloedrijken kring van het gematigd behoud, omstreeks 1840 door duizenden gevoeld werd.

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

Jhr. Mr. J.K.W. Quarles van Ufford, Indrukken van Java medegebragt. 's Gravenhage, 1862. - Id., Wat is voor Nederlandsch Indië noodig? Open brief aan Jhr. Mr. W.T. Gevers Deynoot. 's Gravenhage, 1863. - Jhr. Mr. W.T. Gevers Deynoot, Herinneringen eener reis naar Nederlandsch Indië in 1862. 's Gravenhage, 1864.

Het is een oude quaestie of men het regt kan hebben over Indische zaken te oordeelen, wanneer men Indië niet heeft bezocht. In veler oog hebben alleen zij aanspraak om over de koloniale belangen gehoord te worden, die een deel van hun leven in de koloniën hebben doorgebragt, en is het eene belagchelijke aanmatiging wanneer men over Indië wil medespreken zonder andere kennis dan die op het studeervertrek kan verkregen worden, al had men ook de beste jaren zijns levens aan de studie der Indische zaken toegewijd.

Ik veroorloof mij de juistheid van dit oordeel niet alleen in twijfel te trekken, maar volstrekt te loochenen. Zonder te willen ontkennen dat de autopsie een allerbegeerlijkst hulpmiddel is, voor ieder die zich met de Indische belangen bezig houdt, om van vele zaken eene juiste kennis te verkrijgen en de nevelen te verdrijven waarin vele quaestiën gehuld worden door de partijdige uitspraken die door tegenstrijdige belangen worden ingegeven, ben ik toch van oordeel dat een man met een hoofd en een hart, die gedurende eene reeks van jaren zich met ijver en liefde op de kennis der Indische zaken heeft toegelegd, die den aard der bevolking heeft leeren ken-

nen uit hare geschiedenis, hare taal en hare letterkunde, die de overeenstemmende en strijdige getuigenissen van vroegere en latere schrijvers met elkander heeft vergeleken, die een open oor heeft gehad voor hetgeen door de vertegenwoordigers van verschillende natiën, neigingen en belangen werd medegedeeld, en die over dat alles rijpelijk heeft nagedacht, al zette hij nooit den voet op Indischen bodem, vrij wat meer gezag in Indische zaken behoort te bezitten, als hij die, zonder voorbereidende kennis naar Indië vertrokken, alleen door routine eenig begrip van Indische aangelegenheden heeft opgedaan, in aard en omvang geheel bepaald door den kring waarin hij zich heeft bewogen, en vergelijkbaar bij de kennis die een schaap heeft verkregen van de kruiden tot zijne voeding geschikt, die wassen op een heideveld van verbazenden omvang, waarop het eenige dagen aan een paaltje gebonden heeft doorgebragt en waarvan het zooveel heeft afgegraasd als de lengte van het touw, waardoor het gekluisterd was, heeft veroorloofd. Dit is intusschen inderdaad de toestand waarin de groote meerderheid verkeert van hen die uit Indië tot ons wederkeeren. De een heeft zijn leven in de bureaux te Batavia gesleten, de ander jaren achtereen op eene suikerfabriek doorgebragt, een derde heeft langen tijd in de garnizoensplaatsen van Java vertoefd, slechts nu en dan door eene korte militaire expeditie tegen de weêrspannige bevolking van eene der buiten-bezittingen afgewisseld, een vierde is steeds bij de kulturen in de binnenlanden van Java werkzaam geweest, en heeft al zijne aandacht moeten wijden aan de middelen om de teelt van de produkten voor de Europesche markt te bevorderen of voor achteruitgang te behoeden, zonder dat hem tijd of gelegenheid werd geschonken om zelfs maar na te denken over de middelen waardoor de kostbare produkten, onder zijne leiding voortgebragt, zich over de wereld zullen verspreiden en het meest ten voordeele van het moederland zullen kunnen worden aangewend. Den ambtenaar, den militair, den koopman, den ingenieur, den industriëel in staat te achten om over de hoogste belangen van Indië en zijne bevolking en van het moederland door Indië uitspraak te doen, alleen omdat zij eenige jaren in Indië hebben doorgebragt, is *tout simplement* eene dwaasheid, en een bewijs van verregaande onnoozelheid in hen die er zich aan schuldig maken. Die dwaasheid is bij hen het gevolg van het gemis zelfs van de allereerste en oppervlakkigste noties van Indische zaken, die zich

door den verren afstand voor hun ongeoefenden blik zoodanig ineendommelen, dat zij niets daarin duidelijk onderscheiden en als een enkele eenkleurige stip beschouwen wat inderdaad een uitgestrekt vlak is met tallooze lijnen in allerlei rigtingen doorgroefd en waarop duizenden kleuren en tinten elkander afwisselen of over elkander gelegd zijn. De degelijke kennis van Indië ligt in hetgeen men van vele getuigen tevens vernemen kan, maar niet in de ervaring van een enkelen, die, ook in het gunstigst geval, door hetgeen hij zelf gezien en ondervonden heeft tot den gemeenen schat dier kennis slechts een enkel penningske zal kunnen bijdragen. Niemand die een veldslag heeft bijgewoond is alleen daardoor in staat dien te beschrijven: hij weet wat zijn eigen aandeel in de gebeurtenis van den dag is geweest; hij heeft eene herinnering van enkele wapenfeiten die onmiddellijk onder zijne oogen hebben plaats gehad, maar heeft zoo weinig voorstelling van het geheel, dat hij zonder de voorlichting van anderen zelfs niet bepalen kan of zijne partij de overwinning behaald of eene nederlaag geleden heeft. Slechts hij die den geheelen slag bestuurd en de rapporten van verschillende zijden ontvangen heeft, kan zich eenigermate een denkbeeld vormen van den algemeenen gang der gebeurtenissen; en toch blijft hem nog vrij wat verborgen, dat allengs door getuigenissen van een aantal, ook zeer ondergeschikte personen wordt aan het licht gebragt. De beste en volledigste voorstelling, ofschoon zeker nimmer eene volkomene, is die van den geschiedschrijver, die met geoefenden kritischen blik de verschillende getuigenissen in de studeerkamer met elkander vergelijkt, de eene door de andere controleert en voor vriend en vijand gelijkelijk een open oor heeft. Men zal gemakkelijk inzien dat wat van een veldslag geldt, in nog veel grooter mate geldt van het groote strijdperk van belangen, meeningen en hartstogten dat iedere maatschappij aanbiedt, en niet het minst de zoo bonte zamenleving in onze uitgestrekte Indische gewesten. Het is vreemd dat eene waarheid zoo eenvoudig en zoo klaar nog zoo weinig algemeen erkend wordt. Toen Mill zijne ‘History of British India’ schreef, was men verbaasd over de kennis van Indische zaken die hij aan den dag legde, en beschouwde het als een half mirakel dat hij zich die kennis had kunnen verwerven, zonder ooit den Indischen bodem te hebben betreden. Maar waren dan Robertson, Hume, Gibbon, Grote, Merivale, Macaulay, lord Mahon, Froude en zoo vele

anderen ooggetuigen van de gebeurtenissen en toestanden, waarvan zij ons zulke levendige tafereelen hebben voorgehouden? Heeft niet onze Fruin in de negentiende eeuw een tiental jaren uit onze geschiedenis in de zestiende voor ons geschilderd met eene aanschouwelijkheid en volledigheid, die men te vergeefs in de schriften der tijdgenooten van de verhaalde gebeurtenissen zou zoeken? Heeft niet onze Dozy ons van het Muzelmansche Spanje der middeleeuwen een tafereel opgehangen, zoo vol gloed en leven en waarheid, als ware hij deelgenoot geweest van de feiten die hij ons voorstelt, ofschoon zij voor eeuwen zijn opgeteekend in eene taal waarvan de volledige kennis slechts voor de meest volhardende inspanning verkrijgbaar is, en door schrijvers die, zonder eenig begrip van hetgeen de negentiende eeuw in een geschiedverhaal vordert, vaak slechts in het voorbijgaan en als bij toeval de bijzonderheden hebben medegedeeld, die thans het meest geschikt zijn om onze belangstelling te wekken? Doch in weêrwil van zoo vele bewijzen dat de ijverige en aanhoudende navorsching ons in staat kan stellen ons in vreemde toestanden zoo in te denken als waren zij ons van der jeugd af gemeenzaam, gaat men voort dezelfde naïve verwondering te betuigen over hem die toont Indië tamelijk te kennen zonder het te hebben bezocht, en dezelfde redelooze voorkeur te schenken aan het oordeel van hem die op een ligchamelijk verblijf van eenige jaren in Indië kan bogen, boven dat van hem die alleen met den geest zijn geheele leven lang op het terrein der Indische vraagstukken is werkzaam geweest.

Maar de medaille heeft toch ook hare keerzijde. Ook de geschiedschrijver zal het gereedelijk erkennen dat er iets blijft haperen aan de voorstelling die alleen uit boeken verkregen is, dat eene uitnemende waarde moet worden toegekend aan de dingen

> ... quae sunt oculis subjecta fidelibus...

en is het hem onmogelijk zich tot een ooggetuige te maken van de feiten der vervlogen eeuwen die hij te boek stelt, hij tracht zich toch zoo veel mogelijk schadeloos te stellen door het tooneel der gebeurtenissen die hij verhaalt in zijnen tegenwoordigen toestand op te nemen, ten einde zich daardoor ook zijn verleden zoo goed mogelijk te vertegenwoordigen. Hoe menige geschiedschrijver heeft zich door reizen in de landen, wier verleden hij wilde schilderen, voorbereid

tot zijne taak! Wie zich overtuigen wil van het voordeel dat zulke lokale onderzoekingen voor den historicus opleveren, leze b.v. bij Macaulay het verhaal van den slag van Sedgemoor, die het lot van den ongelukkigen Monmouth besliste.

Evenzoo is ook voor hem die zijn leven aan de kennis der Indische toestanden en belangen wijdt, een persoonlijk bezoek aan land en volk gebragt, eene zaak van uitnemende waarde. De klaarheid en levendigheid zijner voorstelling zal er ontzagchelijk bij winnen; enkele bijzonderheden zullen hem duidelijk worden, die steeds voor hem in nevelen gehuld bleven, omdat de schrijvers die hij raadpleegde ze als bekend veronderstelden of er geen oog voor hadden; waar strijdige getuigenissen elkander opwegen, zoodat het onmogelijk wordt met vaste overtuiging een oordeel uit te spreken, zal eigen ervaring den doorslag geven; waar hij zich heeft laten medeslepen door de kunst van hen, die het *τὸν κρείττω λόγον ἥττω ποιεῖν καὶ τὸν ἥττω κρείττω* van de oude sophisten hebben afgezien, zal vaak een oogopslag aan lokaal onderzoek gewijd, genoeg zijn om voor hem het weefsel te verscheuren, door vooroordeel, partijzucht en eigenbaat gesponnen.

De gunstigste positie om eene juiste en volledige kennis van de Indische maatschappij te verwerven is zeker die van den wetenschappelijk gevormden man, wien de omstandigheden in staat stellen die maatschappij in Indië zelve in al hare rigtingen en vertakkingen met behulp van boeken en archieven, maar tevens van reizen en lokale onderzoekingen te bestuderen. Ik ken niemand die in dat opzigt ooit in gunstiger toestand is geplaatst geweest dan de Heer Van Hoëvell. Eene wetenschappelijke opvoeding had hem voorbereid om met vrucht te zien, met oordeel des onderscheids te onderzoeken. De betrekking van predikant, die hij elf jaren lang in Indië vervulde, liet hem een onpartijdig aanschouwer van hetgeen daar plaats had op maatschappelijk en economisch gebied, dewijl zijn eigenbelang aan dat alles geheel vreemd bleef. De toegang tot de oude archieven die hem geopend was, stelde hem in staat de vroegere toestanden van Indië met de tegenwoordige te vergelijken, het heden uit het verleden, waarin reeds zijn kiem besloten lag, te verklaren. Als redacteur van het tijdschrift voor Nederlandsch Indië kreeg hij tien jaren lang de bijdragen tot de kennis van Indië in kwistigen overvloed onder de oogen, die uit alle oorden van den Archipel, door personen van allerlei rang en stand, hem ter beoordeeling en plaatsing werden

toegezonden, en vond hij gedurige aanleiding om zich op de hoogte te stellen van vraagstukken van den meest verschillenden aard. Door menigvuldige reizen, deels ten behoeve zijner ambtsbediening, deels uit zuiveren lust tot onderzoek verrigt, had hij gedurig zijn blik gescherpt, zijn oordeel gezuiverd, en gelegenheid gevonden om licht te krijgen waar het nog voor hem duister was en de nevelen van den twijfel te verjagen. Toen hij in 1848 naar het moederland terugkeerde, was hij volkomen op de hoogte van alles wat in de Indische maatschappij uitgeleefd en verstorven was, van alles wat hervorming en verbetering behoefde. Moedig trad hij op als hervormer op koloniaal gebied, en oefende dagelijks zijne krachten in het strijdperk, weldra door het lidmaatschap der Tweede Kamer voor hem geopend, waarin hij de vertegenwoordigers van vooroordeel en partijzucht tegenover zich vond, gewapend met al het prestige dat langdurige ervaring der zaken en voorbeeldeloos succes kunnen geven. De aangehouden connectiën met Indië, de voortzetting der uitgave van het Tijdschrift maakten het hem gemakkelijk gedurig nieuwe feiten te verzamelen, met wier gewigt hij zijne tegenstanders kon verpletteren, en aan zijne bondgenooten de gelegenheid te geven om hunne getuigenis ten voordeele der verbeteringen door hem voorgestaan, te doen hooren. Welk een grondige kennis van de Indische aangelegenheden hij zich door deze verschillende middelen verworven had, getuigen zijne parlementaire redevoeringen, die hij thans bezig is gezamenlijk uit te geven, op elke bladzijde, en zijn naam zal als die van den pionier eener weldadige hervorming, op een helder inzigt in de behoeften der Indische zamenleving gegrond, nog bij de late nakomelingschap in zegening blijven.

Nevens den Heer Van Hoëvell zouden wij menigen anderen naam kunnen noemen, om het bewijs te versterken dat alleen waar omvattende en veelzijdige studie aan persoonlijke ervaring de hand reikt, die grondige kennis der Indische zaken en belangen geboren wordt, wier stem verdient gehoord en gehoorzaamd te worden. Maar om niemand te kort te doen, willen wij liever allen verzwijgen, en alleen nog onze blijdschap uitdrukken dat de wakkere man, die thans aan het hoofd van het departement van koloniën staat, eene eervolle plaats in hunne rijen bekleedt.

Intusschen is het aantal van hen die zich in zulke gelukkige omstandigheden bevinden, uit den aard der zaak gering. In Indië wordt

de tijd en bekwaamheid der meesten te zeer door hun eigen bijzonderen werkkring geabsorbeerd, dan dat hun de gelegenheid resten zou om zich met hetgeen daarbuiten ligt grondig bekend te maken. In het moederland is de gelegenheid voor grondige studie der Indische zaken gunstiger: het leven is daar kalmer, de hulpmiddelen veelzijdiger en gemakkelijker bereikbaar; klimaat en levenswijze leggen aan den noesten arbeid in de studeercel minder zwarigheden in den weg. Doch, zoo als wij reeds zeiden, er blijven gapingen over, die het uitspreken van een oordeel juist over de ingewikkeldste vraagstukken belemmeren, en aan den zedigen man, wien alles wat over die zaken in boeken steekt, in het hoofd is gevaren, het zwijgen opleggen tegenover de niet zelden onbeschaamde aanmatiging van hen, wien een korter of langer verblijf in Indië een zelfvertrouwen geeft, niet zelden buiten alle verhouding tot de wezenlijke kennis die zij bezitten.

Het is daarom eene groote weldaad te achten dat de versnelde middelen van gemeenschap een kortstondig bezoek aan Indië, ter aanvulling van hetgeen de kennis, uit boeken verzameld, aan aanschouwelijkheid mist, en ter oplossing van twijfelingen, die na het zórgvuldigst wikken der getuigenissen overblijven, binnen het bereik heeft gebragt althans van sommigen, die voor 't overige door roeping en levenstaak aan het moederland gekluisterd blijven. Is het aantal derzulken nog gering - en het zijn vooral de aanzienlijke kosten die dat verklaren en verschoonbaar maken - wij kunnen toch reeds op enkelen wijzen, die deze gelegenheid niet ongebruikt lieten voorbijgaan, en tellen daaronder vooral de beide mannen, wier geschriften wij thans willen beschouwen, en wier namen juist door ons zijn zamengevoegd omdat zij ongeveer dezelfde reize met ongeveer hetzelfde doel hebben ondernomen.

Wij hebben dikwijls de opmerking gehoord, dat een zoo kortstondig verblijf in Indië als dat van de Heeren Quarles van Ufford en Gevers Deynoot, voor degelijke kennis der Indische belangen slechts geringe vruchten kan dragen, maar moeten ons veroorloven ook van deze meening ten eenenmale te verschillen. Alles hangt daarvan af, in hoever men bij het aanvaarden der reis door gezette studiën was voorbereid om er nut van te trekken. Hij die de zaken kent, zoover ze uit boeken kunnen gekend worden, zal in weinige weken of hoogstens maanden de gapingen in zijne kennis kun-

nen aanvullen en door persoonlijk onderzoek de twijfelingen oplossen die na de zorgvuldigste studie zijn overgebleven. De reis met dat bijzonder doel ondernomen, - de reis, waarbij hem van den aanvang af duidelijk voor den geest staat omtrent welke punten hij opheldering verlangt, - zal in weinige maanden meer tot eene degelijke kennis van Indië kunnen bijdragen, dan een verblijf van jaren aan het najagen van rijkdom, rang of genot gewijd, of in den engen kring van bepaalde beroepsbezigheden doorgebragt. De wetenschap der Indische toestanden die met geoefenden blik door opzettelijke lokale nasporingen verkregen wordt, overtreft verre die wetenschap, die ieder die langeren tijd in Indië vertoeft, allengs en als bij toeval komt aanwaaijen, maar zonder plan, zonder methode blijft en nimmer een goed afgerond geheel vormt.

Ik hoop hiermede de belangrijke zijde van de geschriften, die ik thans wensch aan te kondigen, genoegzaam in het licht te hebben gesteld. De beide schrijvers aan wie wij ze verschuldigd zijn, waren geen vreemdelingen in de Indische zaken, aleer zij zich op reis begaven; zij hadden den toestand der Maatschappij in die gewesten bestudeerd, zooveel de voorhanden middelen gedoogden; zij wisten wat er op het gebied, waarop zich hun onderzoek voornamelijk bewoog, aan hunne kennis ontbrak, en begaven zich naar Indië uitdrukkelijk met het doel om zich licht te verschaffen ten aanzien van eenige moeijelijke punten in den toestand van land en volk en van eenige groote quaestiën van koloniaal beheer, welker juiste oplossing van een helder oordeel over dien toestand afhankelijk is.

De Heer Quarles van Ufford is sedert eene reeks van jaren als publicist over koloniale zaken eervol bekend. Indien zijne talrijke stukken, verspreid in schier alle Nederlandsche tijdschriften die nu en dan een hoekje voor de bespreking van koloniale aangelegenheden willen inruimen, niet bijzonder uitmunten door den vorm; indien zij vermoeijen door eene zekere omslagtigheid en woordenrijkheid, een te vaak herhaald terugkeeren op hetzelfde punt, en eene eentoonigheid die te zelden door een trek van geest of vernuft wordt afgewisseld, - toch zijn zij van groote waarde om de degelijke kennis, de grondige studie, den onbevangen blik dien zij op iedere bladzijde verraden, en om de groote onafhankelijheid van oordeel, die hij zich heeft weten te bewaren in eene betrekking tot het Gouvernement die aan de meesten het zwijgen zou hebben opgelegd of hun ten

hoogste vergund de zaken voor te stellen, zoo als zij zich vertoonen door den bril door hunne superieuren gedragen. De Heer Quarles heeft steeds eerlijk naar waarheid getracht, alle vooroordeel ter zijde gesteld, en binnen de perken der voorzigtigheid, die de aard der zaak om een ambtenaar trekt, met bescheidenheid maar vrijmoedigheid zijne meening gezegd. Indien hij vaak, waar het de ‘questions brûlantes’ geldt, zijn oordeel terughoudt, het geschiedt niet uit schroomvalligheid, maar uit onzekerheid; want terwijl ongetwijfeld weinigen met den geheelen omvang der literatuur over Nederlandsch Indië beter bekend zijn, en tevens in gunstiger gelegenheid om officiële berigten te leeren kennen en te raadplegen, zijn er ook weinigen die een dieperen indruk moesten ontvangen van de klaarblijkelijke tegenstrijdigheid, die niet zelden tusschen de mededeelingen en berigten van partikuliere personen en de officiële rapporten der ambtenaren bestaat. Die onzekerheid moest den Heer Quarles gedurig zwaarder gaan wegen, gedurig den wensch bij hem levendiger maken om met eigen oogen te zien, uit eigen ervaring te oordeelen. De aandrang werd eindelijk zoo sterk, dat hij daaraan niet langer wederstand kon bieden, verlof vroeg vóor eene langere afwezigheid en zich de aanzienlijke opofferingen getroostte aan eene reis naar Java verbonden. Zoo iemand, dan was hij rijp om zulk eene reis met vrucht te ondernemen; zoo iemand dan heeft hij er aanspraak op bij zijne landgenooten een geopend oor te vinden, wanneer hij hun na zijne terugkomst de ontvangen indrukken mededeelt. Wil men er zich van overtuigen, men leze wat hij schrijft in een brief aan een vriend, die de plaats van voorrede voor zijne ‘indrukken van Java medegebragt’ inneemt, en waaruit ik mij veroorloof het volgende af te schrijven.

‘Ge weet dat reislust en weetlust mij, in October 1860, naar Java deden gaan. Ik wilde dat schoone land, die heerlijke, rijke tropennatuur, waarover ik sedert jaren zooveel gelezen en gehoord had, door eigen aanschouwing leeren kennen. Ik wilde trachten, door een onderzoek op de plaats zelve, iets meer te weten te komen aangaande de vele “questions brûlantes”, waarover ieder, die zich met koloniale zaken bezig houdt, sedert jaar en dag tallooze, elkander dikwerf tegensprekende stukken te lezen krijgt, wier lezing elk eerlijk, gemoedelijk man telkens de vraag op de lippen brengt: wat is waarheid? Ik bragt een half jaar op het heerlijke Java door, be-

zocht bijna elke residentie, hield mij het langst in de laatstelijk zooveel besproken residentie Cheribon op, won regts en links, bij ambtenaren en partikulieren, berigten in, kwam voor mijzelven, omtrent eenige punten ten minste, tot meerdere klaarheid, en kwam van die onvergetelijke reis met een tal van aanteekeningen te huis.'

Men zal na het lezen dezer woorden moeten erkennen, dat de Heer Quarles aan het boven geschetste ideaal van den reiziger in onze koloniën schier volkomen beantwoordt. Na zoo degelijke voorafgaande studiën moet hij in dat halfjaar van onafgebroken onderzoek een schat van kundigheden hebben opgedaan, die hem tot een vraagbaak in koloniale zaken maken voor allen, die tot zijn persoon den toegang hebben. Het is intusschen van den Heer Quarles te verwachten, dat hij de vruchten van zijn onderzoek niet voor weinigen zal bewaren, maar ze zooveel mogelijk ter beschikking van allen stellen. Heeft hij tot dusverre nog weinig daarover in het licht gegeven, hij geeft ons duidelijk te kennen, dat de beide reeds verschenen brochures slechts als de voorloopers zijn te beschouwen van een uitvoeriger werk, waarin hij zijne 'Reisherinneringen' wenscht te boek te stellen. Wij mogen zeker niet ongeduldig klagen, dat dit werk tot dusverre achterwege bleef; want wij vleijen ons er een waarborg in te zien, dat de schrijver er naar streven zal daaraan die schoonheid en volkomenheid van vorm te geven, die men noode mist, maar waarvan men het gemis gemakkelijker vergeeft, in de vele opstellen van meer voorbijgaand belang, die tot dusverre aan zijne pen ontvloeiden, doch waarvan de afwezigheid groote schade zou berokkenen aan de toekomst van een werk, dat, mijns inziens, eene blijvende plaats onder de voortbrengselen der Nederlandsche letterkunde behoort in te nemen. En zoo wij aan den eenen kant het uitstel verschoonen, ja zelfs toejuichen, om de meerdere voortreffelijkheid waarop het hoop geeft, wij moeten aan den anderen kant erkennen, dat de Heer Quarles gezorgd heeft, dat die Indische belangen, waarover thans het levendigst wordt gestreden en waarvan de beslissing het minst uitstel gedoogt, niet verstoken blijven van het licht dat zijne ondervinding er op werpen kan, naardien hij zich gehaast heeft, in zijne beide hier aangekondigde brochures, dat alles mede te deelen waaromtrent het van groot belang was de openbare meening zoo spoedig mogelijk in te lichten.

De brochures, ofschoon de eerste reeds in 1862, de andere in

1863 in het licht verscheen, hebben nog weinig in waarde verloren, omdat er - ongelukkig genoeg - nog weinig gedaan is om verbetering te brengen in de gebreken, aan den gang van zaken in Indië klevende, die er in zijn aangewezen; omdat althans het hoofdgebrek nog in vollen omvang bestaat. Wenschelijk ware het, dat de vertraging mijner aankondiging haar geheel overbodig had gemaakt; maar wat goeds ook het kabinet moge hebben tot stand gebragt, dat wij sedert twee jaren aan het bewind zien, het is er verre van af, dat het dien Augias-stal geheel zou gereinigd hebben, wat trouwens ook een meer dan Herkulische arbeid te achten is. Het hoofdgebrek, door den Heer Quarles aangewezen, is het gemis van een vast stelsel bij de regering en daaruit geboren onzekerheid bij de ambtenaren omtrent hetgeen het Gouvernement eigenlijk wil. Hoe verderfelijk dit werken moet op den geregelden gang der zaken, op het vertrouwen dat alleen levenskracht aan handel en industrie geeft en tot grootsche ondernemingen uitlokt, op de welvaart der ingezetenen, inzonderheid in eene zoo kunstmatige, zoo in alle rigtingen en vertakkingen gereglementeerde maatschappij als die van Nederlandsch Indië, is gemakkelijk te bevroeden. Nergens is die weifeling duidelijker dan in hetgeen wij in de laatste jaren ten opzigte van vrijen arbeid en vrije teelt hebben zien gebeuren. Het is dan ook vooral dit punt, dat door den Heer Quarles meer bijzonder in zijne eerste brochure behandeld wordt. Doch toen hij in Mei 1862 de voorrede van die brochure onderteekende, was de hoop bij hem levendig dat, althans wat deze quaestie aanbelangt, de verderfelijke onzekerheid weldra zou ophouden. Aan het slot dier voorrede spreekt hij van eene nota, die hij gemeend had, niettegenstaande zijne positie van ambtenaar, aan het Gouvernement te mogen aanbieden, waarin dat gebrek aan stelsel inzonderheid ten aanzien der kultures was betoogd, en drukt de hoop uit, dat die weldra eenige meerdere publiciteit zou kunnen erlangen, omdat, sedert hij in October 1860 het Vaderland verliet, de koloniale politiek eene andere phase was ingetreden; omdat sedert dien tijd een bewind was opgetreden, dat toonde naar vastheid van stelsel te streven en regelen te willen stellen om een einde te maken aan de willekeur die heden afbreekt wat zij gisteren heeft opgebouwd; omdat de indrukken, die hij op Java ontvangen had, een tijdvak betroffen dat gezegd kon worden reeds eenigermate tot de geschiedenis te behooren.

De Heer Quarles had hier ongetwijfeld het oog op de plannen van den Heer Uhlenbeck, inzonderheid op zijne kultuurwet, die, hoe men ook over sommige harer bepalingen moge oordeelen, althans een einde zou gemaakt hebben aan de noodlottige weifeling, die in Cheribon, Rembang en elders schromelijke verwarring teweeggebragt en de ontluikende welvaart vernietigd heeft. Maar men herinnert zich wat met die kultuurwet is voorgevallen. Reeds dadelijk door een groot deel der Vertegenwoordiging met wantrouwen en weêrzin ontvangen, werd zij veroordeeld door het vonnis over den Minister door de verwerping zijner begrooting uitgesproken, zonder dat zij naar behooren was bediscutieerd en het woord ter harer verdediging aan haren ontwerper was gegund. Door deze onbegrijpelijke handeling der eerste kamer is niet slechts het koloniaal bewind teruggeslingerd in de baan der weifeling en onzekerheid, die het op het punt stond te verlaten, maar is ook voor den nieuwen Minister van koloniën de taak om een uitweg uit den doolhof te vinden, in hooge mate verzwaard. Ware de aftreding van den Heer Uhlenbeck gevolgd op eene grondige beoordeeling en gemotiveerde afkeuring zijner wet, dan zou althans zijn opvolger in de geopperde bezwaren en tegenwerpingen het kluwen van Ariadne hebben kunnen vinden om uit dezen doolhof te geraken. Nu heeft het den schijn alsof de oppositie den chaos boven het licht verkoos, en moet zij de verantwoording dragen van al het kwaad en al de ongeregtigheden, die uit de voortduring van den verwarden en onzekeren toestand zijn gesproten. Het is waarlijk den nieuwen Minister van koloniën niet euvel te duiden, dat hij zich niet gehaast heeft eene zaak aan te vatten, die men als met opzet zoozeer heeft geëmbrouilleerd, en die met de persoonlijke belangen van velen zoo naauw zamenhangt, dat het genoeg is haar te noemen om eene groote spanning in de gemoederen teweeg te brengen. Wij vertrouwen echter, dat de Heer Fransen van de Putte niet lang meer wachten zal om de hand aan het werk te slaan en aan Indië de onschatbare weldaad te bewijzen van zoodanige regelen te stellen voor de vrije kultuur, dat zij zich behoorlijk kan ontwikkelen, zonder aanhoudend het zwaard van Damocles boven haar hoofd te zien hangen, en hare levensvatbaarheid bewijzen, zonder ieder oogenblik met een geweldigen dood bedreigd te worden. De kwijnende welvaart van Java, het gebrek van vertrouwen dat er alle ondernemingen verhindert, de stilstand en ach-

teruitgang van den handel, waaronder ook 's Gouvernements inkomsten schade lijden, moeten er toe dringen. Het is veel wat wij van den Heer Fransen van de Putte verwachten, maar wij gelooven dat zijne hand krachtig genoeg is om het te volbrengen.

Inmiddels heerscht in Indië - dank zij der oppositie - nog altijd de verwarde, de onhoudbare toestand, die, zoo als de Heer Quarles zich uitdrukt, alleen onder een uiterst zwak en weifelend Gouvernement kon ontstaan. Het is daarom de pligt van ieder die het wel met Nederland en zijn koloniën meent, te doen wat zijn hand vindt, opdat aan dien toestand een einde kome, en wij constateren met genoegen dat de Heer Quarles in dit opzigt niet in gebreke is gebleven. In welken geest zijne opmerkingen gesteld zijn, moge blijken uit de volgende proeve (blz. 8 en volg.):

En wat nu het kultuurstelsel, dat hoogst gewigtig punt, betreft, ik hoopte de overtuiging te krijgen, - die ik vroeger, toen ik de zaak alleen uit de boeken had leeren kennen, bijna had, maar die later, toen ik in mijne ambtsbetrekking de gelegenheid bekwam, de zaken eenigzins meer van naderbij te beschouwen, weder was verzwakt - dat het stelsel van verpligte gouvernements-kultures had uitgediend, en algemeen door het stelsel van vrije teelt en vrijen arbeid kon worden vervangen. Ik hoopte dit, omdat het kultuurstelsel, hoe geëigend ook in vele opzigten aan den toestand, waarin Java bij zijne invoering verkeerde, naar mijne overtuiging is kunstmatig en niet het gevolg eener natuurlijke, vrije ontwikkeling, omdat het berust op dwang en monopolie, en omdat ik een stelsel van vrije teelt en vrijen arbeid voor het eenige ware en zuivere en dus op den duur bestaanbare houd. Ik moet echter, helaas! ronduit bekennen, dat ik tot die overtuiging niet heb kunnen komen. Ik acht groote wijzigingen in de regeling van het kultuurstelsel dringend noodig, en wel in dien zin dat den Javaan grootere voordeelen, een grooter aandeel in de winst, door zijn arbeid behaald, worden toegekend, en dat meer bepaald de strekking wordt in het oog gehouden, hem tot zelfwerkzaamheid, tot zelfstandigheid, tot het leeren inzien van de voordeelen, welke zijn arbeid hem kan opleveren, op te leiden. Ik houd het voor dringend noodzakelijk, dat eindelijk ernstig en stelselmatig een aanvang worde gemaakt met het uitvoering geven aan de zesde paragraaf van art. 56 van het Reglement op het beleid der Indische regering,

voor zoover men namelijk in die duistere woorden den pligt der regering mag lezen, om den Javaan tot zelfstandigheid, tot de kennis zijner eigene belangen op te leiden en om bepaalde stappen te doen op den weg, die leiden moet tot eene geheele vervanging der verpligte gouvernementskultures door vrije teelt. Ik acht dit dringend noodig, ook in het belang van Nederland, omdat het waarachtig en welbegrepen staatsbelang mij voorkomt volstrekt te vorderen, dat de, in de laatste jaren wel hoogst aanzienlijke, maar toch immer wisselvallige baten van het kultuurstelsel zoo spoedig doenlijk worden vervangen door de meer natuurlijke en blijvende voordeelen, welke het gevolg zullen kunnen zijn van een goed geregeld stelsel van vrije teelt en vrijen arbeid; omdat ik, zoowel voor kolonie als moederland, het oogenblik zal zegenen waarop het tegenwoordig kunstmatig, onnatuurlijk stelsel van dwang en monopolie voor goed plaats zal maken voor een op zuivere staathuishoudkundige gronden rustend stelsel van vrijheid, waarbij de Regering, het voor eigen rekening telen van en handelen in produkten aan de burgers overlatende, zich vergenoegt met het aandeel, hetwelk belastingen haar in de voordeelen daarvan zullen opbrengen, en zich overigens beperkt tot hare eigenaardige taak van wetten te maken en te waken voor de publieke orde en rust en voor de veiligheid van personen en goederen. Ik geloof echter dat de tijd nog niet gekomen is, waarop het kultuurstelsel reeds overal en voor goed door dien gewenschten toestand van *laissez faire, laissez passer* kan worden vervangen. Ik geloof dat de Staat niet dan trapsgewijze en stelselmatig de regtstreeksche voordeelen mag prijs geven, welke hij thans uit het kultuurstelsel trekt, en niet dan wanneer hij zich telkens verzekerd heeft dat tegen de prijs gegeven voordeelen andere voordeelen, ook voor de schatkist, overstaan. Dat is nu wel een zeer materiële en prozaïsche beschouwing; maar.... de behoeften der schatkist zijn ook materiëel. Ik was nimmer van de leer: *périssent les colonies plutôt qu'un principe*. Ik wil toegeven dat in beginsel alle koloniaal gebied, door overheersching verkregen, onregtmatig is. Maar wij bezitten nu eenmaal Java en zouden het hoogst noode missen en mogen ook trachten - het staatsbelang eischt het dringend - er direkte voordeelen voor den Staat uit te blijven trekken. En nu zou immers de regering, vooral bij de immer zoo dringende behoeften onzer schatkist, hoogst onverantwoordelijk handelen de tegenwoordige

hoogst aanzienlijke direkte voordeelen, welke wij er uit trekken, prijs te geven voor de, wel op goede gronden gegiste, maar toch immer slechts gegiste voordeelen, welke een ander stelsel haar zou kunnen opleveren, alleen om een, wel op verkeerde gronden rustend, maar toch materiëel zeer voordeelig bevonden stelsel plotseling door een op zuivere grondslagen gevestigd stelsel, maar waarvan de materiële uitkomsten voor den Staat nog in de verte niet te berekenen zijn, te doen plaats maken. Ik wensch dus, zoowel omdat het reglement op het beleid der regering van Ned. Indië, naar mijne opvatting van de slotperiode van art. 56, als omdat het staatsbelang het eischt, als regeringsbeginsel te zien aangenomen dat het kultuurstelsel geen blijvend stelsel zijn zal, en te gelijker tijd duidelijk den weg aangewezen langs welken het geleidelijk en trapsgewijze door een stelsel van vrije teelt en vrijen arbeid, met behoud van direkte voordeelen voor den Staat, zal worden vervangen. Ik wensch dat, wat de hoofdpunten betreft, bij de wet aangewezen te zien, omdat ik zekerheid verlang dat niet, bij de snelle afwisseling der hoofden van het departement van koloniën, waaraan wij gewoon zijn geworden, de een kunne afbreken wat door den ander is opgebouwd of op touw gezet.

‘In dat opzigt ben ik dus, door hetgeen ik op Java zag en hoorde, in dien zin eenigermate van meening veranderd: dat ik geloof dat het kultuurstelsel, door zijn aard en strekking, niet zoo bepaald drukkend is voor den Javaan, als door velen wordt voorgesteld, en dat het door beter regeling en toekenning van hooger loon, ook voor hem voordeeliger kan en moet worden gemaakt, - en tevens dat wel over het kultuurstelsel, als blijvend beginsel, de staf moet worden gebroken, doch zonder dat vooralsnog meer dan voorbereidende stappen behoeven te worden gedaan, om het door een beter stelsel te vervangen.

En wat nu eindelijk den Javaan zelven betreft: ik moet bekennen dat ik niet in eene enkele residentie, en ik bezocht ze bijna allen, den indruk ontving alsof hij onder onze regering en onder de werking van het kultuurstelsel lijdt en gebukt gaat[1]. Het zou het toppunt van dwaasheid en verwaandheid zijn om, na een verblijf van een half jaar onder een volk, welks taal men niet spreekt en hetwelk

1 In eene noot zondert de schrijver echter de indigo-cultuur hiervan uit.

men dus niet zelf kon hooren, te durven beslissen of het zich onder het bestaande stelsel al dan niet gelukkig gevoelt, of wel gelukkiger zijn zou onder een ander stelsel, dat men zich als beter voorstelt. Maar zoo men in dien tijd dat gansche land doorreist, nergens blijken van wanorde en gebrek ziet, integendeel, in kleeding, woning en voeding vele blijken van betrekkelijke welvaart meent te bespeuren, nergens eenig blijk van ontevredenheid of onwil tegenover den Europeaan bemerkt, maar integendeel onophoudelijk bewijzen van de hulpvaardigheid, van de bereidwilligheid, van de opgeruimdheid van dat goede volk ontvangt en ziet, - is men dan niet geregtigd tot de meening, dat veel overdrijving heerscht in de schildering van hen, die den Javaan als ongelukkig en diep beklagenswaardig onder het tegenwoordig stelsel voorstellen? Kultuurstelsel en heerendiensten zijn in te vele opzigten drukkend voor den Javaan; dat moet worden gewijzigd en hem moet een ruimer aandeel in de vruchten van zijn arbeid worden verzekerd. Maar vooral moet hij, veel krachtiger dan tot nu toe geschiedt, worden beschermd tegen de knevelarij zijner hoofden. Geschiedt dit, dan zal de Javaan, nu reeds zeer bepaald niet ongelukkiger dan zoo menig ander overheerscht ras, in betrekkelijk gelukkigen toestand verkeeren.’

Ik heb gemeend deze plaats in haar geheel te moeten aanhalen om de gedachte van den schrijver niet te verminken. Zij had korter en kerniger kunnen worden uitgedrukt: de stijl dwingt ons hier en daar te denken aan het winden van een kluwen, waarbij dezelfde draad telkens weder in nagenoeg dezelfde rigting om hetzelfde middenpunt en met uiterst langzaam toenemende wijdte van omvang wordt omgeslagen. Maar met hoevele peripetiën ook, de meening van den schrijver wordt ons eindelijk duidelijk. In theorie is hij économiste pur-sang en het kultuurstelsel wordt door hem in beginsel veroordeeld. Maar de Nederlandsche Staat is voor als nog niet bij magte de baten te missen die het aan de schatkist oplevert, en kan het dus slechts langzamerhand en trapswijze loslaten. Dit moet echter geschieden naar vaste regelen en zoodat het doel bestendig in het oog worde gehouden. En bij de noodwendige langzaamheid van dit procédé kan men zich troosten met de gedachte, dat de bestaande toestand voor de Javanen wel niet de best denkbare, maar toch een vrij wel houdbare is, inzonderheid wanneer nog wat beter dan tot dusver tegen knevelarij wordt gewaakt.

In het afgetrokken beschouwd zou ik zeer veel lust hebben van den schrijver te verschillen, en te zeggen: ‘fais ce que dois, advienne que pourra;’ indien het kultuurstelsel niet deugt, laat het hoe eer hoe beter varen, en stel er het zuivere principe: ‘laissez faire, laissez passer’ voor in de plaats. Ik zou zelfs geneigd zijn verder te gaan en ook op praktisch standpunt een plotselingen ommekeer boven eene langzame voorbereiding aan te bevelen, wanneer ik zie hoe weinig zegen tot dusverre de pogingen hebben aangebragt om het kultuuren consignatie-stelsel en al den aankleve van dien bij langzamen overgang met het stelsel van vrijen handel en vrije nijverheid te verwisselen. De voornaamste maatregelen in die rigting die de liberale partij tot dus verre, hetzij aan het Gouvernement afgeperst, hetzij van zijne overeenstemmende inzigten verworven heeft, zooals de verlaging der vrachten, de inkrimping der assurantie van de Gouvernementsprodukten met vermindering der premiën gepaard, en de verkoop van een deel der produkten in Indië zelve, hebben onder den Nederlandschen handelstand eene ontzettende ontevredenheid verwekt, en naar mijn inzien waarlijk niet geheel ten onregte. Die maatregelen hebben in het kunstmatige gebouw van het kultuur- en consignatie-stelsel hier en daar een bres geschoten, waardoor vele bijzondere belangen benadeeld zijn, zonder dat men er voor durfde uitkomen dat het overgangsmaatregelen zijn om de geheele nationale welvaart op gezonder en hechter grondslagen te vestigen. De op groote schaal verleende bescherming heeft aan reederijen en verzekeringsmaatschappijen eerst eene onnatuurlijke ontwikkeling gegeven; en toen zij buiten alle verhouding tot de wezenlijke behoefte waren uitgegroeid, heeft men de steunsels allengs weggetrokken, zoodat zij wankelden en inéénstortten. De assuradeurs en reeders konden maar niet begrijpen, waarom zij werden opgeofferd aan veranderde inzigten, terwijl de aandeelhouders der Handelmaatschappij en de makelaars in het rustig genot bleven der voordeelen, die het stelsel hun verzekerde. Gelijke beloften waren aan allen voorgespiegeld en zij konden het niet anders dan onbillijk vinden dat zij vervuld werden voor den een, en geschonden voor den ander. Ook de verkoop van eenige duizenden pikols koffij en suiker in Indië wordt gevoeld als een onregt aan den Nederlandschen handel gepleegd, waarvan niemand, zegt men, eenig voordeel trekt dan de vreemde koopman, die nu de tusschenkomst van den Nederlandschen handelaar niet meer behoeft. Het ge-

ringe voordeel voor de schatkist is denkbeeldig, dewijl het door vermindering der welvaart van het moederland en dus ook van de opbrengst der belastingen wordt gekocht. De Javaan heeft er niet het minste nut van; voor hem blijft de dwangarbeid dezelfde en de belooning even schraal. De heerlijke rijksdaalders gaan verloren, zonder dat de heerlijke regtvaardigheid er iets hoegenaamd bij wint.

Ziedaar hoe de zaken zich voordoen aan hem die met de klagten en bezwaren van den handelstand bekend is; ziedaar wat hem noopt den wensch te koesteren dat de Nederlandsche handel zoo spoedig mogelijk geheel uit den gewrongen en onnatuurlijken toestand moge geraken, en moge leeren in de zuivere lucht der vrije concurrentie de verlamde vleugelen weder krachtig uit te slaan. Maar hij zal misschien van oordeel veranderen, wanneer hij nu ook het oog op Java vestigt. Wij zijn gewoon kultuur- en consignatie-stelsel als één geheel te beschouwen; maar in den grond zijn misschien beide niet onafscheidelijk. Het is denkbaar, het is misschien wenschelijk dat men de consignatie der produkten aan de Handel-maatschappij late varen, zonder dat men daarom ophoudt den Javaan produkten ten behoeven van het Gouvernement te laten telen. Het is mogelijk dat men den Nederlandschen koopman gerust aan eigen krachten kan overlaten, maar dat toch op Java de dwang als middel om produkten voor de Europesche markt en geld in de schatkist te krijgen, of in het geheel niet of slechts voor een deel kan worden ontbeerd. Die zaak kan slechts op Java worden uitgemaakt; alleen de ervaring kon leeren of en in hoeverre de Javaan voor vrijen arbeid geschikt is. Die vraag, tot dusverre zoo verschillend beantwoord, moet op geheel voldoende en zekere wijze opgelost zijn, eer men tot eene opheffing van het kultuurstelsel kan overgaan. Het ware voor den Javaan zelven geen voordeel, indien de opheffing van den dwang slechts tot het verval zijner welvaart zou leiden.

De heer Quarles is door zijn bezoek op Java tot de overtuiging gekomen, dat eene plotselinge opheffing van het kultuurstelsel, om door vrije kultuur vervangen te worden, noch in het belang van den Javaan, noch in dat van het moederland wezen zou. Hij erkent echter, zooals wij zagen, het stelsel van vrijen arbeid als het eenige zuivere en dus als het doel waarnaar met volharding moet gestreefd worden, maar ziet juist daarin de noodzakelijkheid om de vrije teelt op dit oogenblik te onderwerpen aan vaste regelen, waardoor hare

vrijheid wel is waar aanmerkelijk wordt ingekort, maar tevens hare behoorlijke ontwikkeling verzekerd. Dit standpunt bevreemdt ons niet; het is in het algemeen dat van allen die in koloniale zaken de meer liberale zienswijze zijn toegedaan; en zeer klein is het aantal dier montagnards in de koloniale politiek, die niet zouden terugdeinzen voor de gevolgen die eene plotselinge, algeheele omkeering van den economischen toestand van Java zou kunnen na zich slepen. Ziedaar juist waarom van de liberale zijde sedert lang op eene kultuurwet is aangedrongen, en waarom zij den Quarles behoort te danken dat hij daarvoor weder krachtig de stem verheven heeft. De langzame ontwikkeling van den vrijen arbeid naar vaste beginselen, met geleidelijke beperking en eindelijke opheffing van het kultuurstelsel verbonden, is dan ook juist wat door het bekende art. 56 van het regeringsreglement wordt gevorderd.

Wij raden aan ieder die zich over deze zaak een bezadigd en welgegrond oordeel vormen wil, na te lezen wat de heer Quarles in het midden brengt omtrent de misbruiken die hier en daar bij de ontwikkeling der vrije kultuur zijn ingeslopen; omtrent de noodzakelijkheid dat de Javaan worde beschermd tegen den winzuchtigen Europeaan, die hem soms de dupe maakt van overeenkomsten, waarvan hij de gevolgen niet beseft of berekent; omtrent de gevaren, die, bij gebrek eener goede wettelijke regeling, aan de telkens veranderde inzigten van opvolgende besturen verbonden zijn. Alles wat hij in het midden brengt heeft de strekking om eene spoedige regeling der kultuuraangelegenheden ten sterkste aan te bevelen; maar de conservatieven en reactionnairen op koloniaal gebied zullen te vergeefs bij hem zoeken naar gronden om de onbepaalde handhaving van het kultuurstelsel, de geheele onderdrukking van de in vele streken van Java ontloken, maar in de laatste jaren zoozeer geteisterde vrije nijverheid aan te bevelen. Van het stelsel dat alle vrije arbeid op Java onbestaanbaar is, en dus alle zoogenaamd vrije arbeid in waarheid vermomde dwang moet wezen, wil de heer Quarles niet weten.

De bewering van de onbestaanbaarheid van vrijen arbeid op Java wordt doorgaans gebouwd op twee voorname gronden: de aard van het grondbezit op Java, en de traagheid van den inlander, die zijne geringe behoeften zoo gemakkelijk bevredigt, dat de prikkel van de winzucht schier geheel bij hem wordt gemist. Over het eerste punt, waarover reeds zoo oneindig veel getwist en geschreven is, wil ik

hier niet uitweiden; alleen wil ik opmerken dat nergens de aard van het grondbezit op Java zulk een onoverkomelijke hinderpaal tegen de ontwikkeling van vrije industrie schijnt te zijn, als het wel eens wordt voorgesteld. Men make slechts behoorlijk onderscheid tusschen bezit en eigendom. Wanneer slechts dezelfde velden steeds in handen van hetzelfde gezin blijven, bestaat het individueel grondbezit, hoe men ook in het afgetrokkene over het eigendomsregt moge oordeelen. Nu is het in den laatsten tijd meer en meer aan het licht gekomen dat de jaarlijksche toewijzing en verwisseling der velden lang niet zoo algemeen is, als men zich dit vaak heeft voorgesteld. Waar zij niet plaats heeft, is er niets dat aan huurkontrakten voor lange termijnen in den weg staat; waar zij wel plaats heeft, zal zij, zoo het schijnt, wanneer dit de ernstige wensch van het Gouvernement is, gemakkelijk en zonder dat het regtsbewustzijn van den inlander wordt gekrenkt, door eene toewijzing voor langere tijdvakken en zelfs voor altijd vervangen kunnen worden, naardien dit slechts de uitbreiding zou zijn van hetgeen reeds in vele streken zonder eenige inmenging van het Europeesch gezag wordt aangetroffen. De aard van het landbezit op Java is in theorie onbeslist, doch die beslissing is van zeer ondergeschikt belang, wanneer slechts een toestand geboren wordt die den bewerker van den grond de zekerheid geeft, dat een ander niet de vruchten zal plukken van hetgeen hij aan zijne verbetering ten koste legt, en die hem vergunt de akkers die hij niet voor het onderhoud van zijn eigen huisgezin noodig heeft, in huur af te staan aan Europeanen, voor zoo langen tijd als de aard vordert der kulturen die er op gedreven worden. Dat dit ook in de hoofdzaak de zienswijze van den heer Quarles is, zal uit blz. 36-38 zijner eerste brochure gemakkelijk blijken.

Over het andere punt wordt door den heer Quarles niet opzettelijk gesproken, maar het is eigenlijk het kardinale punt in de geheele quaestie. De beste regeling der vrije kultuur zou hoegenaamd geen nut doen, indien werkelijk de Javaan zoo traag en lusteloos is, dat hij zonder dwang in geen geval meer zal produceren dan noodig is om in zijne uiterst geringe behoeften te voorzien. Nu waren wel is waar de regeringsverslagen en bijzondere berigten over Indië tijdens en kort na het bestuur van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist opgevuld met feiten, die deze meening schenen te logenstraffen; maar sedert men beweert, dat al die zoogenaamde

vrije arbeid de vrucht is van misleiding der bevolking en omkooping der hoofden, hebben die feiten weinig waarde meer tenzij de onjuistheid dier bewering is aangetoond. Haar in twijfel te trekken schijnt moeijelijk tegenover de handelingen der Indische regering, die nog onlangs, op grond dat de Javaan voor vrijen arbeid ongeschikt zou wezen, Chinesche koelies voor de havenwerken te Samarang liet aannemen. 't Is waar dat wij hieraan het feit kunnen overstellen, dat zich, volgens de jongste berigten, de Javaansche arbeiders voor de werken aan den spoorweg Samarang-Vorstenlanden in grooten getale hebben aangeboden. Maar kan misschien ook hier vermomde dwang heerschen? Of is de bevolking welligt misleid door het prestige aan de door het Gouvernement beschermde maatschappij verbonden? Zal zij nog geneigd zijn te arbeiden indien zij bemerkt dat hier de uitnoodiging niet als *prentah* behoefde beschouwd te worden?

De Heer Quarles zegt ons met ronde woorden (bl. 13): ‘Ik ben innig overtuigd dat vrije arbeid en vrije teelt op vele plaatsen op Java bestaan en voor zeer groote uitbreiding vatbaar zijn;’ en ofschoon hij er dadelijk op laat volgen: ‘maar ik ben evenzeer overtuigd, dat veel van hetgeen onder den naam van vrijheid doorgaat, in 't allerminst niet vrij is,’ nemen wij toch akte van die verklaring en betreuren het alleen dat hij niet evenzeer bepaalde feiten heeft bijgebragt om de eerste als om de tweede dezer stellingen te staven. Men zou hier haast zeggen dat hij meer vrees heeft gehad voor hen die al te driftig de uitbreiding van de vrije kultuur verlangen, dan voor hen die uitsluitend de dwangkultuur voor Java geschikt achten. Het staat echter zeer te bezien, in welke van beide partijen wij de gevaarlijkste vijanden voor de welvaart van Java te begroeten hebben.

Ik zal niet trachten te doen wat de Heer Quarles, ten onregte naar ik meen, verzuimd heeft; ik ben niet in Indië geweest, ik heb de zaak niet in loco onderzocht, en zou er dus in geen geval voor kunnen instaan, dat aan de volkomene vrijheid van den Javaan niets hoegenaamd had gehaperd. Ik wil zelfs voor een oogenblik toegeven dat werkelijk traagheid en lusteloosheid tot de doorgaande karaktertrekken van den Javaan, gelijk hij thans is, behooren; dat hij onder het tegenwoordige régime niet wil arbeiden om zijn lot te verbeteren en zijne comforts te vermeerderen, maar tevreden is met het weinige

dat hij voor het onderhoud van zich en de zijnen behoeft. Maar welke is daarvan de oorzaak? Is zij eene blijvende en noodzakelijke, of eene toevallige, die kan worden weggenomen? Ziedaar de vraag waarop alles nederkomt.

Het gewone antwoord is dat die traagheid het gevolg is van het klimaat, dat het *dolce far niente* evenzeer in de hand werkt door den invloed dien het op het gestel oefent, als doordien het den inlander onbekend laat met vele der dringendste levensbehoeften, door strenger klimaat gevorderd, en zeer geringe inspanning vraagt om de weinige die overblijven te bevredigen. Dat hierin eenige waarheid ligt is onmogelijk te loochenen, en ik verwacht niet dat de Javaan ooit gebragt zal worden tot een arbeid, zooals zich de krachtige zonen van den Saksischen stam, door behoefte en zucht om vooruit te komen naar het verre Westen gedreven, in de backwoods van Amerika getroosten. Ook zal ik niet wijzen op het voorbeeld van de Chinezen, wien ook onder de brandende keerkringszon geen arbeid te zwaar is, waardoor zij hunne welvaart kunnen vermeerderen: omdat zij, even als de Europeanen, op Java komen als fortuinzoekers, die vroeger in hun Vaderland meerdere behoeften hebben leeren kennen, en wier zoetste wensch is zich door de opgegaarde schatten een gemakkelijken en weelderigen ouderdom in het geboorteland te verschaffen. Maar er zijn andere volken in Indië, die, onder schier gelijke onstandigheden als de Javanen levende, toch geenszins deelen in de traagheid en lusteloosheid, die veelal als hun heerschende karaktertrek worden beschouwd. Het zij mij vergund dit te staven door een paar plaatsen uit het pas verschenen vervolg op de brieven over Sumatra van den Heer Pruys van der Hoeven, in het voorgaande nommer van dit Tijdschrift door mij aangekondigd. Die getuigenissen hebben betrekking tot de bevolking der Padangsche bovenlanden en luiden als volgt: ‘Er is hier leven in de brouwerij: dat volk beweegt zich vrij en is zich daarvan bewust. Er zou hier weinig noodig zijn om het tot eene hooge ontwikkeling te brengen. In de bovenlanden heerscht een groote mate van welvaart, die steeds toeneemt. Hiertoe heeft het gemakkelijker verkeer door de menigvuldige en goede wegen, die in alle rigtingen het land doorkruisen, het aanleggen van marktplaatsen, waar ieder vrij en zonder regten zijne waren te koop aanbiedt, het handhaven eener goede politie, het aanleggen van waterleidingen en het uitbreiden der rijstvelden,

waardoor dit produkt zoodanig is vermeerderd, dat, in stede van vroeger rijst van elders noodig te hebben, thans honderden pikols worden uitgevoerd, en de bevolking niet zooals op Java verpligt is maïs of andere tweede gewassen te planten, bij gebrek aan rijst, ontzettend veel bijgedragen.'

Zoo spreekt die schrijver op bl. 17 en 18; nog meer ter zake afdoende is eene andere plaats, die op blz. 34 wordt aangetroffen: 'De quaestie van vrijen arbeid, voor Java nog niet opgelost, bestaat hier niet. De bevolking werkt hier geheel uit vrijen wil, wanneer haar arbeid goed betaald wordt. Ook vóór dat ons bestuur hier gevestigd was, werden allerhande produkten verbouwd, en pressie van hoofden, zooals men die op Java kan veronderstellen, bestond hier niet. Wel is onder een verstandige leiding en een bestuur dat de rust verzekert, de landbouw en vooral de rijstkultuur veel uitgebreid en verbeterd; directe dwang is daartoe niet noodig geweest en zou ook niet gemakkelijk door de bevolking geduld worden.'

Mij dunkt de argumenten aan den invloed van het klimaat ontleend, worden door deze getuigenissen aanmerkelijk verzwakt. De zon brandt even sterk op Sumatra als op Java, de levensbehoeften zijn er niet menigvuldiger, de milde bodem beloont er even geringe inspanning met denzelfden overvloed. De vrije arbeid bestaat onder de keerkringszon en is dus niet onbestaanbaar. Ab esse ad posse valet consequentia.

Er schijnt dus weinig over te blijven van die blijvende en noodzakelijke oorzaken, waarom de Javaan geacht wordt allen arbeid te moeten schuwen, die hem niet door dwang wordt afgeperst. Indien er in dit opzigt tusschen den Sumatraan en den Javaan zulk een in het oog loopend verschil bestaat, dan zal de oorzaak voorzeker niet moeten gezocht worden in omstandigheden van klimaat en daarvan afhankelijke levenswijze die voor beiden dezelfde zijn, maar in accidentele, uit de historische ontwikkeling en bijzondere lotgevallen van Java gesproten omstandigheden, die hun invloed op Sumatra niet konden doen gevoelen. Welke die omstandigheden zij, is tot vervelens toe gezegd. De Javaan is sedert eeuwen aan dwangarbeid gewoon geweest; en dwang is een slechte school om het gebruik der vrijheid te leeren. De Javaan bezit nog heden, ten gevolge der oogluikend toegelaten knevelarij zijner hoofden, geen zekerheid voor de bezitting die hij zich door zijn arbeid verworven heeft, en onze-

zekerheid van bezit is doodend voor den lust om het te verwerven. Geef den Javaan de vrije beschikking terug over zijn tijd en zijne krachten, gun hem zijn eigen loon te bedingen in verhouding tot het werk door hem geleverd, laat het wetsvoorschrift waarheid worden dat zijne bescherming eischt tegen de willekeur van wien ook, en laat dan de uitkomst beslissen of vrije arbeid op Java denkbaar is. Maar meen niet dat wij den vrijen arbeid op Java onbestaanbaar zullen achten op grond van aprioristische redeneringen, die elders blijken geen steek te houden, of van min gelukkige proeven genomen onder omstandigheden, die alle voorwaarden voor welslagen deden ontbreken. Erken bovendien dat een volk, zoo lang verdrukt en vertrapt, niet op eenmaal tot het bewustzijn zijner krachten ontwaakt, en dat men er te langer geduld meê zal moeten oefenen, naarmate de natuurlijke toestand er langer en moedwilliger is verkracht. En eindelijk onderzoek nog eens, geheel onbevooroordeeld en ter plaatse zelve, wat ons van den vrijen arbeid op Java wordt verhaald: ik herhaal het, ik ben niet in Indië geweest en kan in geen enkel geval den waarborg geven, dat het er volkomen zuiver is toegegaan; maar ik hecht veel waarde aan de verklaring door den Heer Quarles, in overeenstemming met zoo vele anderen afgelegd: ‘ik ben innig overtuigd dat de vrije arbeid en vrije teelt op vele plaatsen van Java bestaan,’ en ik twijfel niet of gij zult haar door het scherpste onderzoek bevestigd vinden.

In verband met de aangelegenheden der kultures spreekt de Heer Quarles ook over de suikerregeling van Junij 1860, die zulk een verderfelijken invloed op de suikerindustrie heeft geoefend. Deze aangelegenheid is sedert een nieuw tijdperk ingetreden. De herziening der ‘algemeene grondslagen,’ die tijdens het bezoek van den schrijver op Java zoo dringend verlangd werd, bleef niet achterwege. Bij koninklijk besluit van 23 Julij 1863 werd eene gewijzigde regeling ingevoerd. Maar zijn daarmede nu de zwarigheden opgeheven? Men erkent dat is te gemoet gekomen aan eenige der gewigtigste bezwaren aan de vroegere regeling verbonden. Toch weigeren de fabriekanten toe te treden, en geen wonder! Om slechts één der hoofdbezwaren te noemen: terwijl hun de verpligting is opgelegd om in de behoefte aan werkvolk in de fabrieken door overeenkomsten tot vrijen arbeid te voorzien, missen zij, bij de voortdurende handhaving der heerendiensten, allen waarborg dat zij die vrije arbeiders in genoegzamen

getale zullen kunnen bekomen, juist op het tijdstip wanneer zij die noodig hebben. Dit bezwaar heeft geleid tot een besluit van den Gouverneur-Generaal van Maart jl., hetwelk ik niet aarzel hoogst bedenkelijk te noemen. ‘Alle personen,’ zoo wordt daar bepaald, ‘die zich als vaste arbeiders op de fabriek van den ondernemer verbinden, zullen, zoo lang de verbindtenis duurt, in den maaltijd vrij zijn van alle verpligte diensten.’ Dus privilegie in het stuk van belastingen; want heerendiensten zijn belastingen in arbeid betaald! Dus meerdere druk voor het overige deel der bevolking dat niet in de fabrieken arbeidt, daar toch de heerendiensten moeten verrigt worden! Wel bepaalt art. 2 van hetzelfde besluit, dat de hoofden van het gewestelijk bestuur zullen worden aangeschreven, te zorgen dat de vrijstelling der vrijwillige arbeiders van alle verpligte diensten de overige dienstpligtigen niet drukke. Maar dit is gemakkelijker te gelasten dan uit te voeren. De geheele geschiedenis der suikerkultuur levert talrijke voorbeelden op van de moeijelijkheden en verwikkelingen aan de gereglementeerde nijverheid verbonden; en ook de jongste regeling, hoeveel goeds zij ook bevatten moge, maakt tot mijn leedwezen hierop geene uitzondering.

De heer Quarles eindigt zijne eerste brochure met eenige opmerkingen over het stelsel van landverhuur in de Vorstenlanden en over den toestand der wegen en transportmiddelen. De schrijver erkent het goede in het stelsel van den landverhuur, maar acht er de belangen van den Javaan niet genoegzaam door gewaarborgd, om eene uitbreiding daarvan aan te bevelen. Gelijk hier, zoo ademt overal zijn geschrift eene groote welwillendheid jegens de inlandsche bevolking en de overtuiging dat het belang van den Javaan ook steeds het welbegrepen belang van Nederland is. Vooral las ik uit dit oogpunt met genoegen wat hij over de wegen en transportmiddelen schrijft. Het volgende uittreksel beveelt zich ook uit het oogpunt van stijl boven menige andere bladzijde in deze brochure aan. Pectus est quod disertum facit.

De groote wegen op Java zijn over het algemeen goed, velen zijn zelfs uitstekend. Het is een regt genot voor den reiziger, om in een gemakkelijken reiswagen met een flink galopperend vier- of zesspan en in het bewonderen eener immer schoone natuur en langs meestal welbebouwde velden, voorwaarts te ijlen. Maar treffend, bedroevend is het, vooral voor den pas uit Europa gekomen nieuwe-

ling, die zijne denkbeelden van ‘gelijkheid en broederschap’ nog niet heeft afgelegd, te moeten zien hoe de Javaan dikwerf, naast die voor den Europeaan bestemde groote wegen, op veelal ellendige karrewegen voorsukkelt. En wat vervoert hij in die volgeladen, soms onafzienbare rijen pedatties met buffels of ossen bespannen of op die digte rijen van pekelpaarden? Waren het nog zijne produkten, dan kon men welligt zeggen: die karrewegen zijn toch oneindig veel beter, dan de wegen die de Javaan zou gehad hebben, zoo wij niet op Java waren gekomen: ergo, hij mag er mede tevreden zijn. Maar neen, hoe levendig het inlandsch verkeer ook in sommige streken is, men denke b.v. aan het drukke heen- en weêrvervoer van den door den inlander geheel uit eigen beweging geteelden tabak, verreweg het grootste deel van het enorme vervoer, dat steeds, vooral in den oogsttijd plaats heeft, heeft alleen ten doel om de voor den Europeaan geteelde produkten naar de strandplaatsen te vervoeren. De Javaan, dikwerf karig betaald voor de teelt en het vervoer dier produkten, en die veelal de wegen in onbetaalden heerendienst moet aanleggen en onderhouden, ziet zijn heer en meester over den prachtigen, gladden weg voortrennen, terwijl hij dikwerf vlak daarnaast op een modderigen of met steenen bedekten weg voor dien heer en meester de door hem voor dezen geteelde produkten vervoert. Vraagt ge naar de reden dier regeling, dan heet het, dat de Javaan met zijne zwaar beladen pedatties de wegen te veel zou bederven en dus maar meer met het onderhouden daarvan zou moeten worden geplaagd, en dat de zorg voor de veiligheid van den Europeaanschen reiziger die afscheiding gebiedt. De Javanen toch zijn zorgeloos en onverschillig en de karrevoerders zullen 's avonds of 's nachts, wanneer de toestand der wegen het maar eenigzins toelaat, veelal op de karren zitten te slapen, er zich niet om bekommerende of hunne langzaam voortsukkelende buffels wel genoeg ruimte op den weg vrij laten om den enkelen Europeaan, dien men welligt op dat late uur nog in vollen galop rijdende - een Europeaan in de binnenlanden rijdt nimmer anders - zal tegenkomen, ongehinderd voorbij te laten. Op de binnenwegen, waar geen afzonderlijke karrewegen bestaan, hoorde men dan ook nog al eens van botsingen en ongelukken.

Dit belette echter niet, dat die afzonderlijke karrewegen in mijn oog een gruwel bleven. Die ongelukken zullen wel minder worden,

zoo de Europeaan, op de wegen waar daartoe gevaar bestaat, slechts iets voorzigtiger, iets minder snel gelieft te rijden. Het onderhouden in onbezoldigden heerendienst (een stelsel, dat gelukkig trapswijze ook al minder wordt en dat nog veel minder worden moet) der groote wegen, die meer onderhoud zullen eischen naarmate zij meer door zijne pedatties zullen worden bereden, zal den Javaan waarschijnlijk toch niet zoo heel veel meer kosten, dan nu hij èn groote wegen èn karrewegen onderhouden moet. Maar bovenal de billijkheid en regtvaardigheid schijnt te eischen dat wij den Javaan, dien wij verpligten voor ons te arbeiden, ook zooveel mogelijk in de voordeelen van dien arbeid doen deelen, gelijk *in casu* het geval zou zijn door hem het genot te gunnen der goede wegen, die hij ten onzen behoeve maakt. Ik ben ook van de, in het oor van sommige oudgasten zeker vreemd klinkende meening, dat wij de Javanen zooveel mogelijk als onze gelijken moeten behandelen, zoo min mogelijk moeten toonen dat wij de overheerschers, zij de overheerschten zijn. Ik geloof ook dat eene verstandige politiek dit gebiedt. Al doen wij nog steeds veel te weinig voor de beschaving van den Javaan, zijne steeds toenemende aanraking met den Europeaan doet hem toch voortdurend in beschaving vooruitgaan. Hoe meer dit het geval zal zijn, hoe meer hij dien ten gevolge ook zijne eigene kracht zal leeren kennen, hoe meer het van ons belang wordt zijne sympathie te winnen, ons van daden te onthouden, die zijne antipathie kunnen opwekken. Tot het laatste behoort alles wat zijne minderheid kenteekent; daaronder dus ook het gebod dat hij met zijne pedatties niet op de eigenlijke groote wegen mag komen.

‘Ik hoop dan ook dat het, in mijne oogen in vele opzigten verkeerd, onderscheid tusschen groote wegen en karrewegen spoedig overal op Java zal komen te vervallen.’

Des schrijvers beschouwing van de wegen en transportmiddelen leidt tot de conclusie, dat het wenschelijk is dat Java zoo spoedig mogelijk met spoorwegen worde begiftigd. Ook die wensch is verhoord sedert de schrijver deze brochure in het licht gaf, zij het ook niet in die uitgebreidheid, die ik met vele anderen wenschelijk oordeelde. Het was in de hoop van aan Java eene groote dienst te bewijzen, dat ik mij voor twee jaren aan de aanvrage om concessie der Heeren Banck c.s. aansloot, eene aanvrage die, een uitgebreid stelsel van spoorwegen omvattende, mij voorkwam oneindig beter

dan verschillende partiële concessiën aan de behoeften van Java te zullen voldoen. Die meening, in menige brochure verdedigd, is nu laatstelijk ook geregtvaardigd door het pas verschenen ‘Verslag der Kommissie uit het Indisch Genootschap over den aanleg van een spnorwegnet op Java.’ Deze Commissie, uit de Heeren J. Millard, P.J. Bachiene en J.J. van Kerkwijk bestaande, heeft, na een naauwkeurig onderzoek, met ronde woorden erkend, ‘dat een spoorwegnet de voorkeur verdient boven afzonderlijke lijnen.’ Nu de regering aan het andere stelsel de voorkeur heeft gegeven, nu op de aanvrage Banck c.s. door den Gouverneur-Generaal afwijzend is beschikt, ligt in deze erkenning voor mij althans eene kleine vergoeding voor de opoffering van geld, tijd en rust die mij deze onderneming gekost heeft: geen materiële, maar toch een morele, omdat zij mij althans den troost geeft dat ik wel had gezien, een troost dien ik wel eenigzins behoefde na al de miskenning en tegenstand waaraan die aanvrage is blootgesteld geweest. Ofschoon ik, nu die aanvrage door het verleenen der concessiën Samarang-Vorstenlanden en Batavia-Buitenzorg uit haar geheel is gebragt, en nu zelfs de wijziging, naar aanleiding van eerstgenoemde concessie in de aanvrage Banck c.s. gemaakt, in Indië geen gunstig oor heeft gevonden, maar ons aanzoek onbepaald is afgewezen, gemeend heb mij te moeten afscheiden van eene onderneming die voortaan geene redelijke hoop op goeden uitslag meer overlaat, kan ik toch niet met onverschilligheid aanzien, dat die aanvrage, zoo dikwijls, 't zij moedwillig, 't zij uit onkunde, in een verkeerd licht wordt gesteld, en ik kan er mij te vrijer over uitlaten, nu mijn persoonlijk belang er in het geheel niet meer mede gemoeid is. Ik huldig gaarne de warme belangstelling van den Heer Quarles in de zaak der spoorwegen op Java, en ik verblijd mij in hem een bondgenoot te vinden in den strijd tegen hen, die spoorwegen op Java veroordeelen of daaraan alle toekomst ontzeggen, waartoe tot mijne verbazing ook de bekwame schrijver van het artikel Samarang in het ‘Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië’ moet gerekend worden[1]. Ik kan mij ook tot zekere hoogte wel verklaren, waarom de Heer Quarles in zijne tweede

1 Ik begrijp niet hoe men, na zoo velerlei elders verkregen ondervinding, nog zoozeer over het hoofd kan zien dat de quaestie van spoorwegen moet beoordeeld worden, niet naar den toestand van een land op het oogenblik waarin zij worden aangevangen, maar naar den toestand die juist door hunnen aanleg geboren wordt.

brochure (bl. 18 volgg.) zoo warm partij trekt voor de concessie Samarang-Vorstenlanden; want het zal hem gegaan zijn als velen, die vreesden dat wanneer deze, reeds door den Gouverneur-Generaal verleende concessie, door het Opperbestuur in Nederland werd ter zijde gesteld, de kans dat Java zich spoedig in het bezit van eenige spoorweglijn zou verheugen, aanmerkelijk zou afnemen. Maar ik kan mij niet laten aanleunen wat de Heer Quarles te dezer gelegenheid schrijft: ‘Naauwelijks is hier de tijding gekomen van het verleenen van die concessie, of we zien eenige andere personen zich vereenigen tot het verkrijgen van diezelfde en tevens van eene uitgebreider concessie en we vernemen dat de Minister zich ook tot hen in betrekking stelt.’ Deze voorstelling, die wij in der tijd ook in de Koloniale Jaarboeken aantroffen, is ten eenenmale valsch, en het verwondert mij dat de Heer Uhlenbeck, wien daardoor zoo zware beschuldiging treft, daaraan niet voor lang een openlijk démenti heeft gegeven. Hij althans weet dat bedoelde vereeniging gevormd was maanden voordat van de verleening der concessie Samarang-Vorstenlanden door den Gouverneur-Generaal iets in Nederland bekend was, dat hij met die vereeniging maanden te voren in overleg was getreden, dat zij haar plan overeenkomstig de eigen inzigten van den Minister had ingerigt, en dat hij haar had aangemoedigd om hare aanvrage niet te laten varen, ook nadat het berigt was ingekomen, dat de concessie Samarang-Vorstenlanden door den Opperlandvoogd voorwaardelijk was verleend, omdat hij voor zich zelven haar plan veelmeer dan zulk eene partiële concessie in het belang van Java en Nederland oordeelde. Of in de nadere bekendheid van den Heer Uhlenbeck met den stand der zaak genoegzame reden voor hem had moeten gelegen zijn om alle onderhandeling met andere aanvragers af te wijzen, is een punt dat ik niet kan beoordeelen; daartoe is mij de binnenzijde van de geschiedenis der concessie Samarang-Vorstenlanden te weinig bekend. Maar zeker is het, dat toen de vereeniging Banck c.s. zich vormde en met den Minister in overleg trad, bij haar niets hoegenaamd bekend was van eenige onderneming tot den aanleg van spoorwegen op Java op touw gezet, die tegenover haar regten kon laten gelden, waarop zij niet evenzeer voor zich zelve kon aanspraak maken. De Heer Quarles acht de vertraging onverklaarbaar, die de beslissing eener zaak ondervond, welke in elk opzigt eene spoedige afdoening scheen te vorderen en voor

eene zeer spoedige afdoening vatbaar was. Ik acht die vertraging verklaard door de voorkeur die de Heer Uhlenbeck, zoo als nu bleek in strijd met sommige zijner ambtgenooten, aan de aanvrage Banck c.s. schonk; of zij daardoor ook geregtvaardigd werd, staat aan mij niet te beoordeelen. De val van den Heer Uhlenbeck loste den strijd op; zijn opvolger, de Heer Fransen van de Putte, schoon met geene partijdige ingenomenheid tegen de aanvrage Banck c.s. bezield, achtte zich, in strijd met den Heer Uhlenbeck, gebonden door de concessie eenmaal door den Opperlandvoogd verleend, en door het koninklijk besluit van 31 October 1852 dat alle aanvragen om concessie voor spoorwegen op Java naar den Gouverneur-Generaal verwijst. Men weet met welke kracht en voortvarendheid hij in die overtuiging gehandeld en hoe kort na zijn optreden het lot der concessie Poolman c.s. verzekerd was. Hoe grievend ook teleurgesteld, kan ik mij toch verheugen dat daardoor het bezit althans van eene der meest noodzakelijke spoorweglijnen, later ook van eene tweede niet minder gewigtige, aan Java is gewaarborgd, die ongetwijfeld door andere zullen gevolgd worden, wanneer de eerste proeve blijken zal voldoende uitkomsten op te leveren. Nu nog pogingen te willen aanwenden om, ten behoeve van de aanvrage Banck c.s., de reeds verleende partiële concessiën in discrediet te brengen, zou slechts een bevestiging worden van het bekende adagium: le mieux est l'ennemi du bien. Maar de concessie Banck c.s. heeft regt op eene juiste voorstelling van haren oorsprong en eene billijke waardering van hare plannen door den Heer Quarles en door wien ook, en ofschoon ik heb opgehouden een persoonlijk belangstellende te zijn, die billijkheid zal ik niet ophouden voor haar te vorderen.

De tweede brochure van den Heer Quarles en het reisverhaal van den Heer Gevers geven mij de stof tot nog eenige opmerkingen, waarvoor thans tijd en ruimte ontbreekt. Ik hoop dus de hier afgebroken beschouwingen in het volgend nommer voort te zetten.

P.J. VETH.

Eene revue in het Bois de Boulogne, 19 Mei 1864.

I.

o Stad! die dra de kroon van alle steên zult dragen,
Herschapen door Napoleon,
Wat hebt ge een frisschen krans u om het hoofd geslagen,
Hoe schoon zijt ge in deez lentezon!
Zoo ginds ge hulde vroegt voor grootsche erinneringen
Vereeuwigd op uw zegeboog,
Hier stemt gij ons gemoed tot zoeter lofzang zingen:
Boulogne's bosch verrukt ons oog!
Al baaddet ge u sinds lang in de uitgezochtste weelde,
Al vierde om strijd u elke kunst,
Eer u natuurschoon blonk vondt gij u zelv' misdeelde
En preest het hoogst de ontzegde gunst:
Een lusthof wenschtet gij om van het veld te droomen,
Een meir om 't zwerk weêrkaatst te zien,

't Verkwikkend bad der luwt' van lommerrijke boomen,
Verrassing als 't verschiet zou biên!....
Thans rust gij uit op gras, smaragd in verw beschamend',
Thans spelevaart ge op zilvren vloed,
Waar kiesche smaak, het schoonst uit alle lucht verzamend',
U honderd floras geuren doet!
Een kronkeling des wegs, - wie bragt uit verre heemlen
Die pracht van vreemde vooglen hier? -
Een kluis, - treed ze in en 't zal van wondren om u weemlen
Uit vloed en zee, langs rots en wier!
Longchamp begroette nooit in zijn geschoren lanen
Op 's grooten Konings eersten Mei
Een schare als ons omstuwt op deze slingerbanen,
Wat weidsche drom, wat schalke rei!
Schoon nergens stilte een plek ooit meer aanlokkends leende
Dan wij 't haar dit berceau zien doen,
Waar vaak een groote vrouw bij 't lied der nonnen weende
Toen de oude abtdij nog school in 't groen!
Wie gaarne in eenzaamheid de wereld weg ziet deinzen,
Hier voert een hooger rijk zij in,
Op zoden even diêr wie fluistren als wie peinzen,
De bank der mijm'ring of der min!

II.

En toch, het dof gedruisch, dat we uit de verte hooren,
Neen, gindsche waterval is 't niet,
Wiens schuim, op 't loof gespat, we als diamant zien gloren,
Waar 't zonlicht op zijn rotsbed schiet.

En toch, die luchte wolk, in 't bloeijend dal aan 't dwalen,
Neen, 't is geen rook die 't stulpje ontvlood,
Bijwijl' verrast zij ons met flikkering van stralen,
Als draagt zij 't weêrlicht in haar schoot!
Zou 't beêvaart zijn? - Maar komt op 't veld de vroomheid boven,
Als leêgte heerscht voor 't hoog altaar?....
Een dorpsfeest dan? Staar rond op akkers en in hoven
Er gloeit geen tros, er geelt geen air!
Hoor! 't is het schel geklank van schett'rende trompetten,
Een krijgsmarsch, die een veldslag won;
Zie! wielen zijn 't gewend om oogsten te verpletten,
Verdelging voerende in 't kanon!
Hoe deelt des wapens aard zich wie 't hanteeren mede:
In vunze kruiddamp voegt geen tooi,
En somber staat die stof, en stemmig blijkt haar snede,
Maar straffer dier gezigten plooi!
Er volgt een vlugge draf; de bonte vaantjes wapp'ren,
En als die seinen zelf vol zwiers
Verschijnen, langs die dreef, de slanke en schalke dapp'ren,
De dartle, dansende lansiers!
Ter vlakte voort als zij! - waar tal van heuvelklingen,
Versierd met lentes eersten dos
In gouden regen en in bloeijende seringen,
Haar regterzij begrenst door bosch;
Terwijl haar slinke, die de groote weg omkronkelt,
In honderd groepen blijken geeft
Dat hier, waar aller geest wedijverende vonkelt,
Tot in 't vernuft gelijkheid leeft!
Ter vlakte! 't schouwspel is 't penseel eens schilders waardig:
Wat orde, zonder zweem van rust!
En nu, 't geschut houdt stand, het kleene heir staat vaardig
Des Caesars naadring zich bewust!

III.

De zoete zang weêrklinkt, de wensch naar oorlogsweelde,
De minnezang nog even frisch
Als toen voor zestig jaar de schoone 't eerst dien speelde,
Hortense's hartsgeheimenis!
O ware 't haar voorspeld, verlaten en vervallen
En in haar kroost het diepst verneêrd,
Hoe in dat lied haar zoon het: leve! toe zou schallen,
Wat had haar al de ellend gedeerd!
Daar rijdt hij, - waarom toch met lijfwacht voor en achter
Wier schittring voor geen sluipmoord hoedt? -
Daar rijdt hij, - in zijn geest bedeeld met beter wachter,
De rijen stapvoets langs en groet;
Een luide jubelkreet! waar zich die pluim bewege
Weêrgalmt het daavrend zwerk van 't woord,
In d'aanvang onzer eeuw de bode van de zege
Van West tot Oost, van Zuid tot Noord!
Hij komt! het landschap derft voor onzen blik zijn luister,
Hij komt! het leger zelfs verdween;
Geen prettig praten meer, geen schertsen, geen gefluister -
Wij zien den Keizer, hem alleen!
De balling, die den dood tot driewerf toe trotseerde
Den schimplach wekkend der fortuin, -
De burger, die in schuts der vrijheid wederkeerde
En zich de kroon zette op de kruin: -
Monarch, die wrake nam voor wreede erinneringen
Den franschen trots zoo lang ten grief, -
Der Czaren adelaar den bliksem wist te ontwringen,
Toen dreigend hij in 't Oost dien hief, -
Victoria naar 't graf van Englands vijand leidde,
Dier heldenschim de zoetste zoen, -

Itaalje's eenheid, ach! waarom maar voorbereidde?
Itaalje regt geeft hoop te voên; -
Napoleon, in tucht des weêrspoeds groot getogen
Die elken nood kent van zijn tijd,
Maar, schoon hij 't wit zich weet van aller starende oogen,
Slechts nederblikkend verder rijdt.

IV.

Wanneer hij opwaarts zag, hij zou haar ginds zien zweven,
Langs 't hoog azuur, op gouden wolk,
De vrijheid, vruchteloos zoo wreed door hem verdreven,
Vergeefs vervolgd in iedren tolk!
Hij zou het lezen in de kalmte van haar blikken,
Beschamender dan 't bitterst woord,
Dat zich de dwinglandij verwart in eigen strikken,
Dat Frankrijks toekomst haar behoort!
Hij vreest het, sinds dien nacht wiens gruwel later glorie
Niet uitwischt door zijn stralenvloed;
Er blijven vlekken op de rolle der historie,
Waar staatszucht schreed ten troon in bloed!
Hij vreest het, schoon de stad werd op zijn wenk herschapen
Tot ze overal kasernen heeft;
Er is een opstand, niet te treffen met het wapen
En die het schrootvuur overleeft!
De meester van het spel op 't schaakbord van Europe,
Wiens hand er licht of schaauw op stort,
Zoo zeer beheerscht zijn zet der wereld vreeze en hope,
Schiet in deez' worsteling te kort!
't Genie dat heel een volk weet aan zijn woord te boeijen,

Dat in 't crediet voor weelde en werk
Een stroom van overvloed verblindende doet vloeijen,
Vindt slechts dien wederstand te sterk!
Vergeefs de pers verpligt te gaan in logge keten,
Gaan doet zij toch ondanks die boei,
En wint het meêgevoel van 't openbaar geweten,
Den dag gedenkend van haar bloei!
Wat straffe wet vermag geen dooding der gedachte,
Verminkt getuigen nog haar leên;
't Verwijt verkeere in vraag, de kreet krimpe in tot klagte,
Gij leest die door de letters heen!
De vruchteloosste kamp, die deerenis zou vergen,
Zoo zwaar drukt op partij haar wigt,
Als iemand regt had om den hemel zelf te tergen
Door strijd te voeren tegen 't licht!

V.

Bevallig, bloeijend, fier, verschijnt aan 's Keizers zijde,
Waar 't hoog geboomte schaduw geeft,
De schoone ga', wier keus hem vorst bij vorst benijdde,
Die rozen om zijn schepter weeft!
Hoe vloeit deez' drommen, die den heuvel beurtlings nadren
Om zich des veldheers blik te biên,
Het prikkelbare bloed onstuimiger door d'adren
Zoodra zij de amazone zien!
Bevleugeld schijnt de vaart der dondrende kanonnen,
't Geschut bedienen blijkt genucht; -
De dwarlwind is zijn togt aardschuddende begonnen,
Het bliksemt lansen in de lucht! -

Vervoering gilt het uit! en om ons trillen mede
De grofste snaren bij de schaar!....
o Heilge eenvoudigheid! of 't keizerrijk de vrede
Of dwinglandij beschaving waar!
De sphinx van onzen tijd, die, in dat zonnig duister,
Daar roerloos zit op 't stampend ros,
En oog noch oor er toont voor lofzang of voor luister,
Al blinkt de vlakte, al dreunt het bosch,
Hij heeft van 't hart zijns volks de plooijen glad gestreken,
Hij zijn geheimen zich verklaard,
Tot vier trawanten hem den troon onmisbaar bleken,
Het spel, - de weelde, - 't kruis, - het zwaard!
Wat vraagt gij wie der vier ten hechtsten steun mag strekken?
Er weemlen spahis om zijn zoon!....
Weêr zoekt ge bij dat woord der moeder lieve trekken,
Hoe bloost, hoe bleekt haar blanke koon!
Een borg begroette zij in 't schittren van die klingen,
Een teeken in dien kreet van trouw,
Dat volk en heir aldus haar lievling zal omringen
Als zij verkwijnen zal van rouw;
Tot ze eensklaps, droeve prooi van onheilduchtend droomen,
't Aanvallig hoofdjen nederbuigt:
Uit donk're groeve ziet zij martlaressen komen,
Eens even warm hier toegejuicht!

W.D - s.

I.	6de regel: toespeling op l'Are de l'Étoile.
	21-24ste regel: toespeling op le Jardin d'Acclimatation.
	33ste regel: toespeling op la Marquise de Sévigné.
III.	1-4de regel: toespeling op de volkslied geworden romance: Partant pour la Syrie.
V.	26ste regel: toespeling op de afrikaansche garde du Prince Impérial.
	35-36ste regel: toespeling op Marie-Antoinette en Hélène d'Orléans.

Bibliographisch album.

Het Brood, zijne geschiedenis, bereiding en vervalschingen. Eene handleiding voor ieder die belangstelt in dit voedingsmiddel, door H.J. Wilson, Offic. van gezondheid. Kampen, K. van Hulst. 1864.

En wie is er, die geen belang stelt in dit voedingsmiddel? Daarom vermoeden we, dat zeer velen - door den titel daartoe aangespoord, - dit werkje, uit ruim 70 bladzijden bestaande, bereids gekocht en gelezen hebben. Aan die allen zij zelven de beoordeeling overgelaten; voor de zeer weinigen, wien de aankondiging in de dagbladen, enz., mogt zijn ontsnapt, en die zich dus nog niet deze handleiding hebben aangeschaft, kan eene mededeeling van datgene, wat daarin te vinden is, welligt van waarde zijn. Vooreerst: Een ‘Voorwoord’, waarin de oorsprong van het werkje - eene in het Genootschap voor Wetenschap en Nijverheid gehoudene voordragt (met de gewone gevolgen: ‘Eenige Leden,’ enz.) - geschetst wordt. Ten tweede eene ‘Inleiding.’ De S. zegt daarin: ‘dat het zijn doel is, het onderzoek van het brood meer algemeen te maken.’ Wij vereenigen ons geheel met zijne woorden: ‘Bij de duurte der levensmiddelen toch is het brood het beste, ja, men zou bijna kunnen zeggen, het eenige voedsel, dat aan de arme klasse, zelfs aan den handwerksstand is overgebleven. Ieder bedrog geschiedt dus ten koste hunner gezondheid en hunner krachten; iedere vervalsching is eene misdaad jegens hen gepleegd. Wij achten het dus de pligt van ieder, wiens plaats in de maatschappij hem de taak oplegt, voor het welzijn van anderen te zorgen, aan dit belangrijk onderwerp al zijne zorg te wijden.’ Tot zijn onderwerp overgaande, levert de S. op bl. 3-13 een vlugtig geschiedkundig overzigt van de aanwending van granen tot broodbereiding en van de verschillende wijzen van broodbewerking. Op bl. 14-21 worden de hier te lande gebruikelijke granen kort beschreven en daaraan iets over de bepalingen van het graangewigt te Amsterdam, Rotterdam en Groningen toegevoegd. Bl. 22-30 bevatten eene opgave van de scheikundige bestanddeelen der granen en

van de oorzaken, welke de granen kunnen bederven of zelfs geheel onbruikbaar maken. Verder wordt op bl. 31-43 medegedeeld, hoe de deugdelijkheid van het meel vóór de broodbereiding onderzocht dient te worden en welke mogelijke bijmengingen en vervalschingen er in het meel kunnen zijn. De verschillende bewerkingen, waaraan het meel onderworpen wordt, om daaruit brood te vervaardigen, worden op bl. 44-56 besproken en op bl. 57-65 de vervalschingen, welke het brood kan ondergaan en de middelen, om die te ontdekken. In een ‘Aanhangsel’ eindelijk (66-71) wordt gewag gemaakt van eenige onder vreemde namen verkocht wordende meelmengsels (Racahout, Revalenta, enz.). Eene steendrukplaat aan het einde vertoont eene afbeelding van Boland's kleurometer en Robiné's meelweger. - Derhalve, niet te weinig voor het geld; - het werkje kost slechts ƒ 0,80 cents, is op ordentelijk papier en met eene goede letter gedrukt, doch niet zeer naauwkeurig gecorrigeerd, vooral wat de interpunctie betreft.

Zij, die van het onderwerp nog geene kennis genomen hebben, zullen door de lezing van dit werkje zeker veel vernemen, wat zij dan niet onbelangrijk zullen achten te weten. Maar voor hen, die er reeds van elders mede bekend waren, bevat het niets nieuws. Dat de beknopte vorm van het geheel geene volledige bewerking der onderdeelen toeliet, is zeer begrijpelijk. Daardoor is o.a. het eerste gedeelte, de geschiedenis, zeer schraal gebleven. Zoo ook in het tweede gedeelte de opgave der graansoorten. (‘Veelhoekige planten’ voor ‘veelknoopigen’, op blz. 14, zal wel eene drukfout zijn.) In het 3de blijkt de S. nog eene proteïne-man pur sang te zijn; het is toch wel wat sterk, Mulder's bevinding, dat in het bananenmeel geene stikstofhoudende verbinding bevat was, te doen dienen ‘als een lijkzang op de graven van honderden negers, die, met eene volle maag, den hongerdood waren gestorven.’ De oorzaken, welke het graan kunnen bederven, zijn voor een deel zoo beschreven, als wij die ook in Klencke's welbekend werk, ‘Die Verfälschung der Nahrungsmittel und Getränke,’ vinden opgeteekend. Eene vergissing van den S. om het aldaar op bl. 147 voorkomende: ‘Fruchtknoten’ (vruchtbeginsel) met ‘zaad’ te vertalen, geeft den geheelen volzin een kettersch aanzien. In het in het 4de gedeelte voorkomende lijstje is mede een drukfout ingeslopen; bij Klencke vond ik op bl. 168 voor het aschgehalte van 5 wigtjes tarwemeel 0,045 en bij den S. 0,050; de overige cijfers stemmen geheel overeen. (Met ‘enthülsetes Reissmehl’ bedoelde K. ‘ontbolsterd rijstmeel.’) Het 1/32 liter water op bl. 40 is weder eene fout van den zetter; bij Klencke staat daarvoor op bl. 170 1/16. De beschrijving van het gistings-proces in het 5de gedeelte is voor leeken zeker niet ligt verstaanbaar; zelfs mij was zij niet zeer duidelijk; vooral in dit ge-

deelte is de stijl te germaansch, om in een hollandsch oor gemak kelijk in te dringen; - *par exemple:* een proces, dat ‘zich instelt’; eene gisting, die ‘intreedt’, enz. De S. spreekt van von Bibra's methode, en het is juist die naam, welke mij tot den wensch leidt, dat de S., zoo hij welligt tot de bewerking van eene tweede uitgave van dit werkje geroepen werd, dan ook eens het werk van von Bibra ter hand name: ‘die Getreidearten und das Brod,’ (Nurnberg, W. Schmid, 1860). Daarin zal hij meer en degelijker bouwstof vinden dan in het door zoo velen in ons land bereids nageschreven werk van Klencke, die dit op zijne beurt weder bijna geheel van Hassall's ‘Adulteration detected’ heeft nageschreven. Dien veelschrijvenden Klencke, die zoo veel van alles weet, als eene autoriteit in de wetenschap te beschouwen, is wel wat gewaagd. En daarom heeft mij de inhoud van het 6de gedeelte, dat toch wel voor een groot deel van Klencke is overgenomen, niet kunnen voldoen. Heeft de S. zich inderdaad overtuigd van wat hij op bl. 68 inlascht: dat in Zeeland en Noord-Braband de bijmenging van Sulph. cupr. in het brood ‘zeer algemeen’ is? Ik heb wel eens gehoord van reizigers die china-clay of eenvoudige pijpaarde aan onze bakkers durven aanbieden tot vermenging onder het meel - maar van Sulpr. cupr. als kunstgist, door hen aangeprezen, heb ik ten onzent nog niets vernomen. Intusschen betwijfelen wij des S.'s waarheidsliefde geenszins, doch doet het ons leed, dat dit zoo ongestraft geschieden kan. In het ‘Jaarboekje voor broodbakkers’, 's Gravenhage, 1856, bl. 101, hetwelk, om zijnen voortreffelijken inhoud, wel door meer jaargangen had mogen gevolgd worden, lees ik: ‘de bijvoeging van zwavelzuur koper komt bijna nooit voor.’ Bovendien kan ik den S. verzekeren dat het in de stad mijner inwoning nooit daarin gevonden is; evenmin in brood, uit Zeeland afkomstig, hetwelk alhier onderzocht is. Het ‘Aanhangsel’ - tout-à-fait Klencke - geeft minder dan het door Hazeu uit het hoogd. vertaalde geschrift van Frickhinger: ‘Revalenta Arabica’ (Haarlem, Erven Loosjes, 1854).

Of de S. door deze uitgave zijn doel - ‘het onderzoek van het brood meer algemeen te maken’ - bereiken zal, ik gun het hem van harte, maar als zeer waarschijnlijk voorspellen, - zie! dat durf ik nog niet. Hij trooste zich, bij het eventuele onvervuld blijven van zijnen wensch, met het *in magnis voluisse - sat est*.

Amsterdam, 8 Junij 1864.

Dr. D.J. COSTER.

***Repertorium der Verhandelingen en Bijdragen betreffende de Geschiedenis des Vaderlànds, in Mengelwerken en Tijdschriften tot op* 1860 *verschenen. Door R. Fruin, J.T. Bodel Nyenhuis, L.J.F. Janssen, W.N. du Rieu, W.J.C. Rammelman Elsevier en J. de Wal, Leden van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Leiden, E.J. Brill.* 1863-64. xi *en* 398 blz.**

Ieder die weet hoe rijk onze letterkunde is aan Werken van Genootschappen, ‘Mengelwerken’ en Tijdschriften, en hoeveel belangrijke opstellen daarin verscholen liggen, zal met vreugde de uitgave van dit ‘Repertorium’ begroet hebben. Wie toch erkent niet het bijna ondoenlijke om telkens in al die honderden deelen na te zien of er met betrekking tot het onderwerp waarvan men zijne studie wil maken, reeds vroeger iets geschreven is, ondersteld al dat men er de gelegenheid toe heeft? Een arbeid als deze is dus voor den geschiedvorscher onschatbaar, al hebben wij er slechts, zoo als de bewerkers erkennen, ‘een legger, een wetenschappelijken grondslag tot voortbouwing’ in te zien.

Het ‘Voorberigt’ der Redactie (bestaande uit de Heeren Janssen en du Rieu) is zoo bescheiden, en, hoewel zij met reden gewicht aan haar arbeid hecht, zij vraagt daarin voor zóó veel verschooning, dat men waarlijk schromen zou met zijne aanmerkingen voor den dag te komen. Omtrent de rangschikking heet het b.v.: ‘Wij ontkennen geenzins, dat niet sommige titels even goed en mogelijk beter onder eene andere rubriek zouden geplaatst zijn. Om hier echter nooit mis te tasten, zou *niet bloote kennis van de titels maar ook van den inhoud* van alle Verhandelingen en Bijdragen vereischt zijn geweest. *De redactie bekent openhartig dat zij die niet altijd heeft gehad, noch in de gelegenheid was zich die te verwerven*.’ Ik kan niet ontveinzen dat deze bekentenis mij eenigen schrik aanjoeg. Ik kan mij namelijk geen denkbeeld vormen van eene eenigzins soliede rangschikking van boeken of geschriften, waarvan men alleen de titels en niet ook den inhoud kent; immers ieder, die zich hiermede slechts een enkele maal heeft bezig gehouden, weet tot welke zonderlinge vergissingen eene rangschikking op de titels af leiden kan. Het klinkt eenigzins naief, dat de Redactie *niet in de gelegenheid was* van den inhoud der geschriften kennis te nemen. Waren dan alle overige leden der Commissie daartoe evenmin *in de gelegenheid?*

Ik hoop echter voor de eer der Redactie dat ieder die het Repertorium te baat neemt even weinig misslagen in de rangschikking zal opmerken, als ik tot mijn groot genoegen kan verklaren daarin te hebben aangetroffen. Mr. J. van Lennep zal zich misschien verbazen zijne *Korte Kronijk* in de 'Holland' onder de *Bronnen voor de Nederlandsche geschiedenis* vermeld te vinden, - maar zoover ik weet behoort deze curieuse vergissing tot de uitzonderingen[1].

Ik heb echter een andere grief, en op het gevaar af dat de Redactie mij onbillijk zal vinden - 'want men heeft in het oog te houden,' zegt zij, 'dat de leden der commissie aan hun arbeid niet meer tijd ten offer gebragt hebben dan zij van hunne meer gezette wetenschappelijke werkzaamheden, soms niet zonder moeite, konden afzonderen'; - al word ik dus genoopt in aanmerking te nemen dat dit werk in zekeren zin *om Gods wil* gedaan is, - ik kan daarin geen reden vinden om mijne grieve te smoren. Aan het Repertorium gaat vooraf eene 'Lijst van de gebruikte mengelwerken en tijdschriften', namelijk van die, waaruit de titels in het Repertorium vervat, genomen zijn. Men zou dus verwachten dat de opstellen van eenigen omvang die in de Verzamelingen in de Lijst vermeld worden aangetroffen, voor zoo ver ze ter zake kunnen dienen, in het Repertorium zijn aangehaald, en ik erken gaarne dat ik bij sommige rubrieken, voor zoo ver ik dit na kon gaan (*Zeden en gewoonten* b.v.) daarin niet ben teleurgesteld, maar bij anderen schijnt er al een zeer gering verband te bestaan tusschen de *Lijst* en de titels. In de rubriek *Geschiedenis der* [*boek*]*drukkunst* b.v. mis ik geheel de belangrijke opstellen die daarover in den *Messager des Sciences et des arts en Belgique* voorkomen, terwijl dit tijdschrift wel degelijk onder de 'gebruikte' genoemd wordt. Over 'Pieter Werrecoren, boekdrukker te St. Maartensdijk' hebben opstellen gestaan in het jaarboekje 'Zeeland' en in het 'Bulletin du bibliophile Belge' (beiden 'gebruikt') en hier vind ik alleen een 'Berigt' uit de Kronijk van het Hist. Gen. aangehaald; - en ik zou deze voorbeelden met andere kunnen vermeerderen. Deze onevenredigheid in de bewerking is te bejammeren. Men is nu geheel in het onzekere in hoever de verzamelingen die heeten gebruikt te zijn, werkelijk zijn geraadpleegd.

Onverdeelden lof verdient echter m.i. het Plan van rangschikking. Niet te vergeefs telt de Commissie een historiekenner van naam onder hare leden. Misschien is het minder aan het Plan dan aan de rangschikking zelve te wijten, dat sommige rubrieken voor een groot deel aan den vergaarbak: *Levensbeschrijvingen*, zijn opgeofferd.

1 Zie n°. 166. - Wat heeft de eerzame rederijker Colijn van Rijssel (N°. 180) met Klaas Kolijn te maken?

Waarom niet b.v. de Levens van kunstenaars bij de kunsten vermeld? Of de *Bouwkunst* zich echter een tiendepart van al die opstellen over kloosters en abdijen zal toeëigenen, zou ik durven betwijfelen.

Ook moeten wij op prijs stellen dat de Redactie voor eene zorgvuldige korrektie gezorgd heeft; bij een arbeid als dezen heeft dit iets te beteekenen.

Wij hebben dus genoeg reden om voor dezen ‘legger’ dankbaar te zijn. Moge de Commissie er toe besluiten om D.V. binnen tien jaren *geen* supplement uit te geven - ik voor mij haat supplementen met een volkomen haat - maar een vermeerderden herdruk, al is de eerste oplaag dan nog niet uitverkocht; de Maatschappij behoeft er toch immers geene speculatie van te maken? Gaarne stel ik mijne zwakke krachten tot medewerking beschikbaar.

Haarlem, Junij 1864.

P.A. TIELE.

Het moderne staatsbegrip[1].

Tachtig jaren geleden sprak de Hoogleeraar Kluit, toen hij de rectorale waardigheid aan een zijner ambtsbroeders overdroeg, van dit zelfde gestoelte ‘Over het misbruik van 't algemeen staatsregt.’ 't Was een stout bestaan, want men schreef Februarij 1784, en het misbruik dat de redenaar bestreed, betrof niets minder dan die volstrekte volksoppermagt, welke de opgeblazen burgermaatschappij, en zeker ook de meerderheid der toehoorders, toen meer dan ooit als een heilig volksregt verdedigde. De nadeelige gevolgen bleven niet uit, althans in het voorberigt van de hollandsche vertaling dezer redevoering, die later het licht zag, klaagt de Hoogleeraar over de vele ‘hardigheden’ welke hij om zijne denkwijze had te verduren gehad; hardigheden, waartoe niet onwaarschijnlijk ook de hier bedoelde redevoering zal hebben bijgedragen.

Het gevaar dat Kluit bedreigde toen hij de beginselen zijner wetenschap open en rond tegen de heerschende meening van den dag verdedigde, bestaat niet meer - althans hier niet, - maar wel de behoefte om zijn voorbeeld na te volgen, en die behoefte moet worden bevredigd, al kan ook geen martelaarskroon, zelfs niet de nederigste, het loon zijn. Aan misbruik van het algemeen staatsregt, vrucht van verkeerde voorstellingen, ontbrak het nooit en zal het ook wel nooit ontbreken. Laboulaye noemt ergens de geschiedenis eene volledige beeldengalerij; geen portret ontbreekt, maar onophoudelijk is men bezig met het schikken en verschikken van de verzameling,

1 Het hier volgend opstel is ontleend aan de inwijdingsrede onlangs door den schrijver bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt te Leiden uitgesproken.

opdat altijd dat portret op den voorgrond sta, 't welk de beste gelijkenis aanbiedt met het levend geslacht. 't Is genoeg te weten, welk beeld op een gegeven tijd de eereplaats inneemt om althans den hoofdkaraktertrek van dien tijd te kennen. Deze vergelijking - misschien maar half waar voor de geschiedenis - is treffend juist op het gebied van het staatsregt. In de gegeven definitiën is het subject dat bepaalt vaak beter te herkennen dan het bepaalde object. In plaats dat de menigte hier geleidelijk zou opklimmen tot een allengs juister begrip en eene zuiverder voorstelling van de hoofdbeginselen, zien wij die begrippen en voorstellingen soms van het eene uiterste naar het ander overslaan, om geen andere reden dan deze, dat het karakter van den tijd veranderd is en dat men eene voorstelling wil met het heerschend karater strookende. Terwijl het onbetwistbaar de roeping is van het staatsregt om de leidsman te zijn van de politiek, zien wij hoe die politiek zich meestal operpt als leidsvrouw van het staatsregt en hare begrippen op dat regt overdraagt.

En kan het anders als het terrein van de wetenschap de bodem is waarop alle belangen en hartstogten zich kruissen en woelen? Is de theorie in overeenstemming met de heerschende belangen, eerbiedig wordt dan hare uitspraak aangehoord en alom als orakeltaal afgekondigd; bestaat er echter strijd, dan moet de geldende theorie voor eene nieuwe wijken, toegeeflijker en verdraagzamer dan die welke men afkeurde. Let men op die hebbelijkheid om in gebreken en dwalingen de grondstof te zoeken van nieuwe dogma's, dan zal het minder vreemd schijnen, dat het empyrisch onderzoek op dit gebied nog zoo weinig algemeen erkende resultaten heeft opgeleverd, en dat men strijd blijft voeren over de eerste grondbeginselen, zelfs over het wezen van staat, gezag en vrijheid. 't Is niet gemakkelijk de waarheid te ontdekken, wanneer men vast besloten heeft niet anders te vinden dan wat men vinden wil.

Midden in het bedrijvig leven deze eenzijdigheid te ontwijken, is niet gemaakelijk; om altijd een politiek te volgen die naar beginselen luistert, in plaats van beginselen die luisteren naar een politiek, moet de studie van het staatsregt niet in de bemoeijingen van het staatkundig leven haar uitgangspunt vinden, en hoe zelden is dit het geval? Geen uitstekender voorregt van de betrekking, welke ik in deze oogenblikken aan-

vaard, dan dat zij tot de zelfstandige beoefening van het staatsregt bijna noodzaakt, maar ook geen strenger pligt, dien zij oplegt, dan de pligt om met dat voorregt te woekeren. Ik ben zeer overtuigd dat het woelen en drijven van de staatkundige partijen, met al zijne ellende en gebreken, meer goede dan kwade vruchten belooft, mits men niet alleen aan die partijen het woord late, en er naast de velen die theoriën smeden met geen ander doel dan om huisvesting te zoeken voor hunne politieke gedragslijn, er althans enkelen overblijven, die vóór alles naar beginselen vragen. Immers op den duur moet het volgen van de beste beginselen ook de beste politiek zijn.

Ik beweeg mij geheel in de rigting van de voorgaande opmerkingen, wanneer ik in deze oogenblikken uwe aandacht vestig op het meest fundamentele vraagstuk aan het staatsregt ter oplossing voorgelegd, het vraagstuk van het staatsbegrip. Welk uitgangspunt moet hij kiezen, die geheel vreemd aan partijzucht, naar eene zuivere en gezonde ontwikkeling van het staatsregt streeft? Wat is voor hem die staat, welks regten en pligten hij zal nasporen? Hoe zal hij tot de juiste kennis van die regten en pligten geraken, en vooral, hoe zal hij ze in overeenstemming brengen met die eischen van de individuele vrijheid, welke zich in de hedendaagsche maatschappij zoo nadrukkelijk doen gelden? Belangrijke vragen inderdaad; belangrijk vooreerst omdat de uiteenloopende antwoorden, daarop in vroegeren en lateren tijd gegeven, de beste toelichting zijn van die wisselende voorstellingen, welke ik zoo even bedoelde; maar belangrijk vooral omdat het antwoord op die vragen ook de methode bepaalt, welke men bij de beoefening van het staatsregt volgen zal.

Ik hoop dus dat gij mijne keuze zult billijken, wanneer ik u spreken ga over de beteekenis van het moderne staatsbegrip.

Het vraagstuk van de verhouding tusschen staat en individu is betrekkelijk nieuw; het kan alleen daar oprijzen waar beiden in hunne volle beteekenis worden gehuldigd: de staat als het overal doordringend dwingend gezag, dat in naam van het algemeen belang aan individuele willekeur perken stelt; het individu als de vrije persoon, wiens ontwikkeling niet alleen het

doel is van eigen streven, maar ook het laatste doel van alle staatsbemoeijing en die zonder vrijheid van beweging in geen geval dat doel bereiken kan. Noch de oudheid noch de middeneeuwen hebben beide deze magten te gelijk in hare zelfstandige grootheid gewaardeerd en noch de eene noch de andere konden zich dus aan strenge grensbepaling laten gelegen zijn: de ouden miskenden het individu en de middeneeuwen den staat.

Het was zeker een magtige vooruitgang, vrucht van het ontwakend subjectief gevoel, toen de Grieken, met de oostersche theocratiën brekende, een staatswezen vestigden, dat op de zelfstandigheid van het aardsche leven gebouwd en bestemd was om dat leven te verheerlijken. Zonder een levendig besef van de waarde der menschelijke persoonlijkheid, ware dit groote doel - misschien de belangrijkste schrede voorwaarts, welke de beschaving immer heeft gedaan - nooit te bereiken geweest, maar die krachtige werking van het subjectief gevoel ging niet tot eene erkenning van menschelijke individualiteit. De chaos van vroeger werd gescheiden, maar de zelfstandige deelen welke uit dit ontbindingsproces te voorschijn kwamen, waren geen personen maar steden. Tot zoover en niet verder deed het streven naar subjectiviteit zich gelden: wat men wilde was niet de vrijheid *in* de stad, maar de vrijheid *van* de stad: deze was de nieuwe zamengestelde persoonlijkheid, die onafhankelijk tegenover de buitenwereld en aan deze door geen andere banden gebonden dan zij in de volle uitoefening van hare souvereiniteit vrijwillig had aanvaard, te gelijk op eigen gebied zou streven naar volkomen ontwikkeling. Al de krachten, stoffelijke en geestelijke, waarover die kleine republieken te beschikken hadden, harmonisch te ontwikkelen en ze alle dienstbaar te maken aan de grootheid van de gemeenschap, opdat deze meer en meer mogt beantwoorden aan dat architectonisch ideaal, 't welk de Grieken voor oogen hadden, hierin bestond maar ook hierbij bepaalde zich hun streven. Wat de individuën betreft hunne waarde was de waarde van de bouwstof, welke eerst door hare betrekking tot het groote geheel, waartoe zij moet bijdragen, zin en beteekenis verkrijgt; hunne vrijheid was het zich vrijwillig leenen tot de taak, die zij als deelen van het geheel te vervullen hadden; was het vrij harmonisch medeleven van het leven der gemeenschap; hun hoogste streven, hun eeretitel: bouwmeesters te zijn, persoonlijk bij te dragen tot het groote

gemeenschappelijk werk, onsterfelijk te worden door hun medearbeid aan een onsterfelijk gewrocht. Aan de gemeenschap onbeperkte regten toe te kennen over de individuën en hunne bezittingen, voor zoover die regten de gemeenschap mogten kunnen baten; weinig te achten wat elk individu buiten verband met het geheel voor zich zelf zijn kon; eindelijk vrij zijn en mederegeren aan te merken als woorden van gelijke beteekenis, dit alles was de logische gevolgtrekking, welke de Grieken aan hun staatsidee ontleenden. Niet tegen *die* gevolgtrekking kome men op, maar tegen de verblinding van een veel latere eeuw, welke het grieksche staatsbeleid als hoogste uitdrukking van menschelijke volkomenheid overnam, zonder te bedenken dat het staatsidee, 't welk zij zelve te verwezenlijken had, met het grieksche schier geen enkel punt van overeenkomst had overgehouden.

Allerminst zou tegenover de Romeinen de bewering passen, dat zij de waarde van het individuele leven hebben voorbijgezien: de grenzen van het privaatregt ruim te stellen en de persoonlijke souvereiniteit binnen die grenzen volkomen te verzekeren, was de taak die zij met onovertroffen beleid vervulden. En toch moest de groote kwestie van de verhouding tusschen staats- en privaatmagt ook hun vreemd blijven. Een scheiding van publiek en privaatregt in de hedendaagsche beteekenis van het woord kenden zij niet. Hun uitgangspunt was hetzelfde als het grieksche: eene krachtige gemeenschap op uiterst beperkt grondgebied, maar in plaats van de volkomenheid dier gemeenschap voor zich zelve als een eigen objectief doel na te jagen, zochten zij daarin slechts een werktuig tot verhooging van individuele kracht. Naar de heerschappij over dat werktuig dongen eerst de verschillende klassen te Rome, later de verschillende volken aan Rome onderworpen, maar als een middel om persoonlijk meer kracht te ontwikkelen, niet als een *regt*, dat hun als burgers van den staat toekwam. Geen der mededingers dacht er dan ook aan om wat hij voor zich verwierf, vrijwillig ook aan anderen af te staan. omdat het dezen niet minder toekwam dan hem zelven. Het vraagstuk van de verhouding tusschen staat en individu onderstelt de erkenning van een objectief regt, buiten den wil van beiden bestaande en voor beiden bindend. De geheele oudheid miste een zelfstandige moraal, en daarom moest zij vreemd blijven aan eene kwestie, welke ten slotte eene zuiver morele kwestie is.

Aan het Christendom is de wereld het zedelijk gegeven, den maatstaf verschuldigd, welken men voor de juiste bepaling van staatsregt naast algemeen menschenregt noodig heeft; maar aanvankelijk gaf het ook niet meer dan dat: een groot beginsel dat het staatsidee der oudheid dadelijk verduisterde, maar daarom nog niet dadelijk zijne plaats innam; de *theorie* van de algemeene menschenwaarde, maar niet dadelijk hare verwezenlijking in het staatsregt. Eeuwen moesten verloopen eer de maatschappij één was met die nieuwe levenwekkende gedachte; en daarenboven het Christendom had aanvankelijk in het belang van eigen ontwikkeling te stelselmatig van allen invloed op het staatsregt afgezien, om dien na zijne eindelijke zegepraal spoedig te kunnen verwerven. 't Was meer eene belofte voor de toekomst dan dadelijke verlossing die het bragt.

In één opzigt dreigde er zelfs achteruitgang: het doel door de Grieken met zooveel moeite bereikt, de volkomen zelfstandigheid van het staatsregt tegenover de godsdienst, liep gevaar. Eene nieuwe theocratie rees op, wel niet zoo absoluut als de oostersche, maar toch krachtig genoeg om de maatschappij weder naar gene zijde van de grieksche beschaving terug te dringen. Het was aanvankelijk niet zoozeer heerschzucht welke er toe leidde, als wel geringschatting van het aardsche. De christelijke voorstellingen van een toekomstig leven drukten loodzwaar op het heden; - zoo ver dit geen voorbereiding was van die toekomst, was het belemmering, niets meer; van zelfstandige waarde kon geen sprake zijn. Duidelijk spreekt die heillooze opvatting nog in de bekende middeneeuwsche tegenstelling van kerk en staat: de eerste de ziel, de laatste het ligchaam; de paus drager van het geestelijk zwaard, de keizer van het wereldlijke. Oppervlakkig gezien was het een scheiding die men maakte, maar het werkelijk doel was geen ander dan om de volkomen eenheid te constateren. Beiden te zamen vormden één persoon: de staat op zich zelf was een zielloos ligchaam, zonder ander licht of leven dan die zijn natuurlijk hoofd, de kerk, daarin wilde overstorten. Het staatsregt was geen menschelijke wetenschap, steunende op beginselen door den mensch in het belang van aardsche doeleinden gesteld; zijne beginselen lagen in de openbaring. De geestelijkheid zou ze aanwijzen en de staatsman had ze enkel toe te passen, - onder hoo-

ger toezigt nog wel. De staat was kerk als bij de Grieken en dus paedagoog en opvoeder. Men had den individuën eene vrije persoonlijkheid toegekend, maar enkel in naam; al de voorregten daaraan verbonden moesten zij *hier* opofferen om die later in eene onbestemde toekomst te beter te genieten. Voorshands zouden ook zij bouwstoffen zijn, 't is waar bouwstoffen van een gothischen en niet meer van een griekschen tempel, maar in elk geval bouwstoffen, werktuigen voor een doel dat buiten hen lag, en nog wel werktuigen die zich niet vrijwillig kwamen voegen als de grieksche, maar luisteren moesten naar de hand van eene meesteresse buiten en boven hen.

Langzaam zou het Christendom zich losmaken van het juk dier nieuwe theocratie en zijne eerste beginselen weder in hunne oorspronkelijke zuiverheid ontwikkelen, maar hiertoe was tijd noodig. Om zich reeds veel vroeger op practisch gebied te doen gelden, om het staatsregt in de middeneeuwen te maken tot wat het meest overal werkelijk geweest is, de volstrekte antithese van het grieksche staatsidee, had het Christendom behoefte aan een zeer sterken bondgenoot. Die bondgenoot was het Germanisme, even eenzijdig in zijne opvatting van de vrije persoonlijkheid als de oudheid in hare opvatting van de staatseenheid. Voor den Germaan was de individuele souvereiniteit alles. Hij zag in de zamensmelting van allen tot één groot geheel zoo al niet een dadelijk verbeurdverklaren dan toch een bedreigen van die souvereiniteit. Hij duldde geen krachtig georganiseerd, altijd werkzaam toezigt, omdat dit aan zijn vermogen om zich zelf te besturen deed twijfelen en zijn regt daarop beperkte. Hij duldde zelfs geen geregelde medewerking, geen aanhoudende bescherming van den staat, omdat die medewerking zijne zwakheid zou verraden en die bescherming kon doen twijfelen aan zijn vermogen om zich zelf te verdedigen. Was de zamenwerking ter bereiking van eenig bepaald aangewezen doel onmisbaar, dan moest die zamenwerking niet van buiten worden opgelegd, maar eene vrijwillige zijn. *Trouw* moest de band wezen die de verschillende individuën zamenbond, een trouw die eenheid schiep, maar geheel uit de persoonlijke zelfstandigheid voortvloeide.

Die oorspronkelijke germaansche geest, ziedaar den grooten vijand, welken de oude begrippen van staatseenheid op hunnen

weg ontmoetten; Germanen en Romanen stonden tegenover elkander, beiden even eenzijdig. Beiden verdedigden een onsterfelijk, maar geen van beiden een volledig beginsel. Beiden waren onoverwinnelijk, maar beiden ook ongeneeslijk zwak. Voor de Germanen geen heerschappij, geen overwegende invloed op de wereldgebeurtenissen, geen duurzame ontwikkeling zonder de kracht, welke de oudheid aan hare staatseenheid ontleende; voor de Romanen geen wasdom in de nieuwe maatschappij, geen levende kracht, zonder erkenning van die zelfstandige individuele regten, welke het Christendom openbaarde en de Germanen reeds vóór dien tijd als heilige regten vereerden en handhaafden.

Eeuwen waren er noodig eer de twee eenzijdige beginselen vrijwillig tot een harmonisch geheel konden zamenvloeijen; het genie van Charlemagne kon voorloopig niets meer uitwerken dan een transactie, de feodaliteit: de romeinsche gedachte toegepast met behulp eener zuiver germaansche methode; - geen eenheid maar een zamenvoeging van duizende en duizende zelfstandige deelen, welker hierarchisch verband men eerbiedigde: B boven A en C boven B; - tallooze kleine draden, uitloopende in enkele groote, aan den keizerlijken troon vastgemaakt. Zonderling maar bewonderenswaardig weefsel! Onhandelbaar werktuig, maar niet zoo of het zou onder sommige omstandigheden met goed gevolg kunnen gebezigd worden. Minimum van kracht door een groot ligchaam uitgewerkt, maar toch altijd eenige kracht.

De transactie was trouwens eene ongelijke, want de Germanen bragten vrij wat meer dan de Romanen tot het gemeenschappelijk werk bij. Ter naauwer nood mag men, sprekende van die dagen, het woord *staatsregt* noemen, want de betrekkingen die werden geknoopt, bleven zuiver civiel-regterlijk van aard: 't waren souvereine individuën en souvereine corporatiën die zich onderling en met derden meest contractmatig verbonden tot het leenen van bepaalde diensten, maar zelden buiten genot van wederdienst ingewilligd. Van theoriën over de natuurlijke regten van den mensch en van pogingen om die leerstellige regten tegenover een alvermogenden staat te verdedigen, kon onmogelijk sprake zijn; als men klaagde dan was het over niet naleving van stellige verbindtenissen, vroeger aangegaan; als men eischte dan was het op grond niet van abstractiën, maar van privilegiën, costumen, oude herkomsten; in één woord, klagende en eischende verdedigde men slechts zijn wettig eigen-

dom. Het regt bestond feitelijk, niet de rationele grondslag waarop het steunen moet.

Eindelijk zou die strenge antithese zich oplossen in een nieuwe synthesis: den staat, vertegenwoordiger van de volkomen eenheid en tegelijk handhaver, althans in naam, van de volksvrijheid. Op verschillende wijzen kwam die harmonie tot stand: hier, zoo als in Engeland, door het vrijwillig zamenvloeijen van de verschillende volkselementen; elders, als in Frankrijk, door de overmagt van het centraal bestuur. De eenheid kon trouwens niet uitblijven; de scheiding tusschen de verschillende klassen *moest* allengs minder scherp worden; 't was een kwestie van tijd, en meer nog een geografische kwestie. Werkelijke afzondering had de scheiding in het leven geroepen; zamenwoning *moest* ze doen ophouden. Het beginsel van de vrije eenheid is zijn triomf meer verschuldigd aan de bouwmeesters onzer oudste steden en aan de ingenieurs van de eerste groote wegen dan aan de bespiegelingen van wijsgeeren. Nog krachtiger werkten de staande legers hetzelfde doel in de hand: slechts uit onvermogen en magteloosheid had het Romanisme in de transactie van de feodaliteit berust; het koningschap wies op in zelfstandige magt, en de kasteelen van den adel hielden op belemmeringen en grensteekenen te zijn. Men klage niet over het despotisme dat er uit voortvloeide; het had zijne providentiële roeping als onwaardeerbaar werktuig van de vrijheid. Zonder de harde hand van den meester zou de onwillige germaansche grond zich niet ligt tot innige zamenvoeging hebben geleend, en zonder dat geen moderne staat met zijne weeën en zijne wonderen. Het individualisme zou trouwens spoedig genoeg naar de alleenheerschappij streven.

De staatseenheid bragt eindelijk het groote probleem dat mij hier bezig houdt, het probleem van de betrekking tusschen orde en vrijheid. Zoolang de orde onbepaald heerschte als in de oudheid, of de vrijheid onbepaald, zoo als aanvankelijk bij de Germanen, kwam geen grensbepaling te pas; maar nu werd het doel orde *en* vrijheid. Ook daar waar men minder gelukkig dan in Engeland nog eeuwen moest zien verloopen, eer de grensscheiding wettelijk werd vastgesteld, moest de kwestie althans den wijsgeer bezig houden. Aan den eenen kant doet het overwigt van den staat zich daartoe sterk genoeg gevoelen,

en aan de andere zijde had de oude germaansche vrijheid te diepe sporen achtergelaten, dan dat eenige centralisatie, hoe drukkend ook, de herinnering aan dat antecedent immer zou kunnen uitwisschen. Was die staatsmagt, welke allengs aangroeijende alle sferen van het burgerlijk leven doordrong, louter overmagt, of had zij een regtstitel, en zoo ja, welken? Omvatte hare regtmatige heerschappij alles, of wel bleef er een terrein over waar het individu, en het individu alleen, als souverein gold, en zoo ja, waar lag dat terrein en hoe ver strekte het zich uit? Al deze vragen werden gesteld en in zeer onderscheiden zin beantwoord: hier kwam men tot eene wettiging van vorsten-despotisme en ginds werd het beginsel van volstrekte volkssouvereiniteit voorgesproken. En toch - opmerkelijk verschijnsel - hoe uiteenloopend ook de conclusiën waren, in hoofdzaak stemden toch alle theoriën overeen, omdat alle hetzelfde uitgangspunt hadden en naar dezelfde methode waren opgesteld. Men vorschte naar het wezen van den staat, maar zocht dit minder in den staat zelven dan in het wezen van den mensch. De sterke invloed, welken de middeneeuwsche begrippen uitoefenden, bleek duidelijk uit alle wijsgeerige beschouwingen omtrent dit hoogst aangelegen onderwerp: allen - Macchiavelli en Jean Bodin, Hugo de Groot en de romeinsche legisten, Hobbes en Locke, - zetten het individu vooruit, en denken hem oorspronkelijk buiten den staat en in het genot van onbeperkte souvereiniteit. Zij mogen verschillende denkbeelden hebben over de eigenlijke drijfveêr, welke tot het vestigen van den staat aanleiding gaf, hierover is men het eens, dat wat de staat is en wat hij vermag, alleen van het individu komt. Elk heeft iets van het zijne weggegeven en uit die zamengevoegde deelen is de staatsmagt te voorschijn gekomen; aan allen zweeft het contract voor den geest, ofschoon niet allen die gedachte even duidelijk uitspreken. Wat al die wijsgeerige stelsels gemeen hebben is van veel meer gewigt dan wat ze onderscheidt: de staat een werktuig, welks vermogen aan het menschelijk vermogen is ontleend. Ziedaar de praemisse van elke theorie, en over die praemisse bestaat geen tegenspraak.

Moet men nu komen tot despotisme of tot volkssouvereiniteit? Over deze vraag liep de hoofdstrijd, maar die strijd was inderdaad van vrij wat minder gewigt dan men in die dagen meende, en gold veel meer de politiek dan het eigenlijk staats-

regt. Immers vorsten-despotisme en volkssouvereiniteit - namelijk in den zin van onbeperkte volksmagt - zijn inderdaad slechts twee namen voor dezelfde zaak; getuige het feit dat de eerste verdedigers van de volkssouvereiniteit de Jesuïten waren, die met behulp van deze theorie het despotisme van den Paus wilden verheffen boven het despotisme van den wereldlijken vorst; getuige vooral Macchiavelli die de beide openbaringen van het absoluut gezag gelijktijdig in bescherming neemt, en door de eene tot de andere wil komen. Welk gedeelte van zijne vrijheid de mensch werkelijk heeft verpand en op welke voorwaarden, deze kwestie mogt eene vruchtbare bron van discussie uitmaken, inderdaad was het geschil onoplosbaar, omdat het contract waarop alle partijen zich beriepen, nergens te vinden was. Bij gemis daarvan kon men slechts letten op de eigenaardigheden van de menschelijke natuur, en al naarmate dit onderzoek uitviel, al naarmate de mensch voorkwam òf als een wezen in alle eeuwigheid tot zelfregering buiten staat, òf als een dat om zijne hooge bestemming juist tot zulk eene zelfregering schijnt aangewezen te zijn, al naar die mate moest ook het antwoord uitvallen. Hobbes en Rousseau twistten niet over het werktuig, den staat, maar over den ingenieur die het drijven zal, en in zooverre ligt er niets vreemds in de bewondering welke Rousseau voor zijn grooten antagonist en voorganger aan den dag legt. Feitelijk verdedigen zij hetzelfde stelsel. Wat dat stelsel in de practijk werkt, is gebleken (tijdens de groote fransche omwenteling) en zou op nieuw blijken indien de socialistische en communistische theoriën, welke in de staatsleer van Hegel niet weinig voedsel vonden, ooit mogten worden toegepast.

Intusschen niet de geheele filosofie kwam tot zulke eenzijdige en absolute conclusiën als ik daar zoo even noemde. Allen mogten den oorsprong van den staat in den mensch zoeken, niet allen zagen over het hoofd, dat deze, door eene zedelijke wet gebonden en beperkt, aan zijne schepping, den staat, geen almagt konde leenen, welke hem zelven vreemd was. Indien de mensch een deel van zijne magt afstond, dan moest dat deel onderworpen zijn aan dezelfde zedelijke wet, welke zijn eigen wil, zijne geheele persoonlijkheid beheerschte. Reeds Hugo de Groot wees er op en daarom is diens theorie het uitgangspunt

geworden van eene meer rationele beoefening van het staatsregt. Duitschland vooral heeft het eerst door Thomasius en het laatst door Kant die theorie verder ontwikkeld en dat begrip van den regtstaat gevestigd, 't welk gedurende eene lange reeks van jaren als het alleen deugdelijke werd aangemerkt. Was de magt van den staat reeds daarom eene beperkte omdat zij ontleend wordt aan een beperkt wezen, dan moest men de grenzen zoeken in het doel dat aan de vestiging van den staat ten grondslag ligt, want slechts zooveel kon de mensch van zijn eigen magt hebben afgestaan als ter bereiking van een bepaald aangewezen doel volstrekt noodig zijn mogt. Vandaar die vele en scherpzinnige nasporingen naar het wezen van den staat en zijne bestemming, nasporingen welke hierop uitliepen, dat men den staat leerde kennen als de instelling met de handhaving van het regt belast. 't Is minder tegen die conclusie van den regtstaat zelve dat men later opkwam, dan wel tegen de wijze waarop zij werd verkregen en de gevolgen die men er uit opmaakte. Nog altijd vasthoudende aan het eenmaal ingenomen standpunt, had men in het wezen en de behoeften van den mensch het staatsdoel nagespoord; men had dat doel in abstracto vastgesteld en wilde nu uit de dus verkregen theorie betoogen wat al of niet behoorde tot de magt van elken staat in het bijzonder. Zonder eerbied voor het werk der natuur, wilde men elken staat den gevonden maatstaf aanleggen en meêdoogeloos wegkappen al wat die maatstaf buitensloot. 't Was immers een menschelijke schepping, een kunstproduct, waarmede men te doen had?

Niet altijd was echter de maatstaf dezelfde, en vandaar dat naast de werkelijke staten nog eens bijna zoo vele theoriën van abstracte staten kwamen als er wijsgeerige stelsels waren. In de wereld deed zich een dubbele invloed gelden, die in onderling tegenovergestelde rigting op de bepaling van den maatstaf terugwerkte: hier het streven van den staat naar uitbreiding van magt, en daar de zucht van de individuën om zich zoo vrij mogelijk te bewegen en den bemoeizieken staat terug te dringen. Het eerstgenoemde streven was het sterkst in de werkelijkheid, het laatstgenoemde in de theorie. Naarmate de innerlijke kracht van den staat toenam, zijn vermogen om zich in alles te mengen grooter werd; naarmate er vooral nieuwe socialistische denkbeelden oprezen, die naar het staatsalvermogen terugwilden, naar die mate toonde de theorie zich strenger.

Handhaving van het regt in alle sferen, maar ook niets meer, dit was de arbeid van den staat; men had tijdens de groote fransche omwenteling ervaren wat eene staatsmagt beteekent, die zich door geen grenzen gebonden acht, en wenschte geen vernieuwing van die ervaring. Het individu moest zich vrij bewegen: dit was de hoofdzaak, en daar niemand anders dan hij de verdeeling maakte van hetgeen eenerzijds aan den staat en anderzijds aan de persoonlijke vrijheid zoude toebehooren, zoo laat het zich duidelijk genoeg verklaren, dat de mensch voor zich het aandeel van den leeuw bedong, - namelijk altijd in de theorie. 't Is waar, de ingenomenheid met eene eenmaal opgevatte theorie kon niet zoover gaan, of men begreep soms dat het noodig was van hare strenge toepassing af te wijken. Stuitte men op staatsbemoeijingen, welker strenge noodzakelijkheid niet te loochenen viel en die toch niet pasten in het eenmaal afgebakende kader van den regtstaat - bemoeijingen met het onderwijs bijv. - dan was men wel verpligt de theorie wat uit te zetten en te gelijk de bedoelde bemoeijing zoo te wringen, dat zij op het gebied van den regtstaat konde worden toegelaten. Duidelijk bewijs, dat naar het oordeel der theoretici het accomodatiestelsel met den staat zoomin als met den hemel is buitengesloten.

Ik hoop niet dat men mij van ontrouw aan een geliefkoosd vaandel zal beschuldigen, wanneer ik hier als mijne meening te kennen geef, dat vele beoefenaars van de staathuishoudkunde met hun blind *laissez-faire*, een ruim aandeel hebben gehad aan die te enge grensbepaling van de staatsmagt, en dat zij, de natuurlijke verdedigers van het eigendomsregt, den staat meer dan eens hebben willen berooven van hetgeen dezen inderdaad toebehoort. 't Ging niet aan uitsluitend van het standpunt eener vreemde wetenschap de magt van den staat te bepalen, en het was eene miskenning van die zuiver empyrische methode, welke zij bij hunne eigen onderzoekingen plegen te volgen, wanneer de staathuishoudkundigen het begrip van den staat eenvoudig uit het beginsel van de arbeidsverdeeling meenden te mogen opmaken. Natuurlijk dat zij voor zich ruime vrijheid eischten; dat zij streefden naar hetgeen de franschen zoo plastisch noemen *les franches coudées*, maar het kon dan ook schier niet anders, of bij dat vrij uitslaan van armen en ellebogen, moest soms onwillekeurig aan den staat menige harde stoot worden toegebragt. Gelukkig waren het slechts stooten op papier!

Het bleef intusschen niet geheel en al een wetenschappelijke strijd, want zoo al niet regtstreeks, toch deed de theorie zich vaak zijdelings in de practijk gelden, met name bij de toepassing van het vertegenwoordigend regeringsstelsel. Men beschouwde dan het gouvernement als den vertegenwoordiger van hetgeen soms een noodzakelijk kwaad genoemd werd, terwijl de volksafgevaardigden zich zelven aanmerkten niet alleen als de natuurlijke - daartoe hadden zij het regt - maar ook als de *uitsluitende* voorstanders van het vrijheidsbeginsel. Men kreeg op die wijze twee legers, gouvernement en vertegenwoordiging, die elk door een bijzonder beginsel geleid, vijandelijk tegen elkander over stonden. De laatste mogt dus een uitnemend observatiecorps vormen en sterk controlerende, menig misbruik verhoeden, toch werd de gezonde ontwikkeling van den constitutionelen regeringsvorm zoodoende magtig belemmerd. Immers voor zulk eene gezonde ontwikkeling is het volstrekt noodig te begrijpen, dat, ofschoon gescheiden, regering en vertegenwoordiging toch inderdaad slechts twee deelen vormen van hetzelfde geheel, en dat zonder zamenwerking van beiden aan de roeping van den staat niet kan worden voldaan. Meer in het bijzonder heeft Frankrijk tusschen 1830 en 1848 bewezen, welk eene magteloosheid die verkeerde opvatting kan uitwerken.

In dien toestand vond dat wat ik de moderne staatswetenschap zou willen noemen, de groote kwestie, die mij hier bezig houdt: eene theorie en eene practijk, die elk haren weg gingen en door eene niet te dempen klove gescheiden waren. Eene theorie die zich uitgaf voor de verklaring van hetgeen de staat is, en die toch nergens op het wereldrond een staat konde aanwijzen, gelijkende op het portret dat zij geteekend had. Men mogt zich echter niet altijd met spitsvondige interpretatiën tevreden stellen; er moest eene verzoening tot stand komen, en de wijze hoe kon niet moeijelijk te vinden zijn. Het was er slechts om te doen eene andere methode te volgen, en in plaats van eerst in abstracto vast te stellen wat de staat behoort te zijn, in het wezen van het bestaande zelf naar een maatstaf te zoeken.

De weg van ervaring, welken men daartoe moest inslaan, was niet nieuw. Aristoteles had hem reeds bewandeld en op dien weg waarheden gevonden, welke men sedert maar al te veel

uit het oog verloor; bovenal deze waarheid, dat de mensch een gezellig wezen is, een *ζῶον πολιτικόν*, dat wil zeggen een wezen, dat daar het buiten de maatschappij nimmer is waargenomen ook daar buiten niet kan worden gedacht. Individu en staat komen overal voor als aan elkander vastgeklonken. Zou het ook kunnen zijn dat zij onafscheidelijk waren? Dat zij tot elkander behoorden als het schelpdier tot zijn schelp, die met elkander geboren worden en opgroeijen: de schelp zwak als het dier zwak is, maar wassende in vermogen om weerstand te bieden naarmate het eigen vermogen van het dier grooter wordt? Zouden dat individu en die staat, vertegenwoordigers van twee schijnbaar heterogene magten, ook de openbaring kunnen zijn van één zelfde goddelijke gedachte; zouden zij - om een gelukkig beeld van Joseph Held te bezigen - hoe ook onderscheiden, toch werkelijk als de Siamesche broeders één kunnen zijn van oorsprong en aan één zelfde wet van ontwikkeling gehoorzamen? Men wilde voor goed breken met al de oude abstractiën en langs historisch empyrischen weg tot de kennis van de waarheid trachten op te klimmen. Mogt men dan beginnen met een onhistorisch feit als uitgangspunt van de geschiedenis aan te nemen? Mogt men hier afzien van dat heilzaam scepticisme, 't welk op elk ander gebied van wetenschap zoo heilzaam was gebleken? Het ging moeijelijk aan: de natuurstaat door het menschelijk brein uitgedacht tot verklaring van eene vooropgestelde theorie, kan voor de geschiedenis slechts zijn een minimum, niet een volslagen gemis van staatsbedrijvigheid.

Het was trouwens niet eens noodig zich op zulk een *non liquet* te beroepen om de theorie van den natuurstaat met goed gevolg te bestrijden. Wat beweerde die theorie? Dat de staat een product zou zijn van den menschelijken wil, en dat het *staats*gezag oorspronkelijk bij het individu zou hebben berust. Maar hoe kan het individu van den aanvang af houder zijn geweest van het gezag eener instelling, welke nog moest worden in het leven geroepen? Het individu kan zijn *individueel* gezag afstaan, maar ook niets meer; het zooveel verder reikend staatsgezag is natuurlijk eerst met den staat zelven in het leven gekomen.

Daarenboven, men verlangt grensregeling tusschen orde en vrijheid; en natuurlijk, want niet alleen dat elke bladzijde der geschiedenis van de behoefte aan zulk eene regeling getuigt, ook de rede wijst het aan. Zoolang tot de vrijheid ook behoo-

ren zal het regt om niet gestoord te worden, is voor haar bestaan de orde eene onmisbare voorwaarde. Even als de figuur eerst ontstaat door het trekken van de lijnen, zoo ook de vrijheid eerst door het stellen van de grenzen, welke haar van de orde gescheiden houden. Er *moet* dus een scheiding bestaan, maar hoe zal die mogelijk wezen wanneer de staat inderdaad is wat de oude theorie voorgeeft: een product van den menschelijken wil, een levenloos werktuig, veel minder dan een slaaf? Waar is de grens tusschen het regt van den mensch en het regt van zijn werktuig? Neen, Rousseau had gelijk: consequent denker bij uitnemendheid, had hij uit de oude theorie al de gevolgtrekkingen opgemaakt, die er werkelijk in liggen opgesloten. Is de staat menschenwerk, dan heerscht het individu oppermagtig; dan is hij alles, de staat niets. Alleen personen hebben regten. Een van beiden dus: óf men erkent het onmisbare van eene scheiding tusschen staat en individu, óf op het voorbeeld van ondheid en middeneeuwen ziet men van elke grensbepaling af. Het laatste is onmogelijk zonder hetkostbaarste prijs te geven wat de europesche beschaving ons gebragt heeft. Er *moet* scheiding wezen, maar dan ook *moet* de staat meer zijn dan een louter werktuig. Hij is dan een *levend organisme*. In deze eenvoudige opvatting ligt het zwaartepunt van het moderne staatsregt.

Het gewigt van die nieuwe opvatting wordt niet ligt te hoog geschat: zij heeft aan de wetenschap een ander voorkomen gegeven. Immers organisme tegenover mechanisme wil zeggen goddelijk werk tegenover menschen-werk, natuur tegenover willekeur. Dat de mensch vrij heersche over zijn werktuig; dat hij het zamenstelle, wijzige en nog eens wijzige, want het werktuig is doode stof; de gedachte die het leidt woont in hem, den maker. Maar hij eerbiedige het organisme, want het organisme is niet *zijne* schepping en dus ook niet *zijn* slaaf. Het heeft een eigen persoonlijkheid, een eigen inwonend idee waardoor het is wat het is en waaraan het alleen moet gehoorzamen. Zeker, de mensch kan ook dat organisme aan zijn belang dienstbaar maken, maar op dezelfde voorwaarde waarop alle natuurkrachten ter zijner beschikking staan, de voorwaarde dat hij, mensch, zich onderwerpe. Het geheim van de menschelijke heerschappij over de natuur ligt in het slaafsch dienen van hare wetten.

De verhouding van den staat tot den mensch wordt nu eene

geheel andere: de laatste kan er niet meer aan denken willekeurig hier af te snijden en daar bij te voegen, en dus uit eigen magtsvolkomenheid eene delimitatie in te voeren. Wil hij weten wat tot den staat behoort, hij spore dan de gedachte na, welke aan dat organisme ten grondslag ligt, en besluite zonder aarzelen: dat alles wat noodig is tot het verwezenlijken van die gedachte, ook ligt binnen de grenzen van de staatsbevoegdheid; nog sterker, dat de staat op dit alles eene stellige aanspraak heeft, en dat, wordt die niet ingewilligd, het organisme verkwijnt en zijn vermogen om den mensch te dienen geheel of gedeeltelijk wegsterft. De staat ligt onder dezelfde zedelijke verpligting als het individu: de verpligting om volmaakt te worden, en het regt van beiden moet zich dus uitstrekken tot alles wat daartoe noodig is.

Maar als dus die twee persoonlijkheden, staat en individu, zich overeenkomstig hare natuur beide vrij ontwikkelen, is dan het gevaar niet groot, dat zij elkander zullen belemmeren, ja onmogelijk maken? Reeds daarom niet, omdat de staat enkel is *door* den mensch, en dus niet gerigt kan zijn *tegen* den mensch. Hij is eene zelfstandige goddelijke gedachte, maar eene gedachte welke de mensch verwezenlijkt, welke hij *moet* verwezenlijken, *omdat* hij mensch is. Waar hij gaat neemt hij den staat met zich mede als zijn kostbaarst kleinood, en dat onder de drijkracht van twee onsterfelijke behoeften: behoefte aan magt en behoefte aan vrijheid. Zijn instinct zegt hem, dat hij, op zich zelf het gebrekkigst werktuig van de natuur, in gemeenschap met anderen het edelste en volkomenste wordt, en daarom schept hij in den staat de meest volkomen gemeenschap. Zijn instinct zegt hem, dat als orde bestaanbaar is zonder vrijheid, vrijheid daarentegen zonder orde zelfs niet kan worden gedacht; dat eerst door de orde de vrijheid gestalte, dat is leven verkrijgt, even als de stempel door het was waarin hij wordt afgedrukt; kortom dat orde de pen is waarmede het woord vrijheid geschreven wordt, - en in den staat schept hij het idee orde om dus het idee vrijheid te verwezenlijken. En die staat zou zijn wat men vroeger noemde een noodzakelijk kwaad, een beperking van magt, die staat welke juist door de dorst naar magt en naar vrijheid in het leven is geroepen?

Men heeft trouwens slechts een blik te werpen op het wezen van den staat om zich dadelijk te overtuigen, dat de volkomen ontwikkeling van dat wezen nooit een gevaar kan zijn voor

de individuele vrijheid. De staat is een gemeenschap *van* menschen en *voor* menschen; deze zijn te gelijk werktuig en doel, want ‘daarin ligt de wonderbare diepte van de zedelijke wereld’ - het zijn woorden van Stahl waarop ik mij hier beroep - ‘dat de hoogere magt en orde de menschen overal niet minder tot doel heeft dan doel is voor hen.’ Van een alles doordringend gezag door den staat over de individuën uitgeoefend, kan geen sprake zijn, want deze hebben evenzeer een eigen persoonlijkheid als hij zelf. Ook hun is eene taak opgelegd en zij moeten die zelve vervullen. De staat die er zich in mengde, die een deel van deze uitsluitend menschelijke taak op zich zou willen nemen, zou niet alleen geraken buiten zijne sfeer, welke slechts de gemeenschap en niet het individu omvat, maar hij zou ook zondigen tegen zijn eigen organisme, hij zou zelfmoord plegen. Verliest de mensch wat tot zijne menschheid behoort, zijne vrijheid namelijk, dan houdt de staat ook op eene vereeniging van menschen te zijn.

Maar er is eene andere taak die overblijft en welke juist uit de individuele vrijheid voortvloeit. De mensch heeft ruimte noodig voor zijne vrije ontwikkeling, en hij is van alle kanten beperkt; - hem is een doel voorgeschreven, en tallooze belemmeringen rijzen er op tusschen hem en dat doel, belemmeringen welke hij alleen niet bij magte is terzijde te stellen. Hij roept de vrije hulp in van anderen, en met vereenigde krachten, krachten welke zich onder allerlei vrije maatschappelijke vormen openbaren, worden die belemmeringen althans ten deele uit den weg geruimd. Maar andere blijven over, en wat meer zegt, met al het goede dat zij brengt, heeft de vrije gemeenschap zelve nieuwe belemmeringen geschapen, belemmeringen die voortvloeijen uit de kracht, welke anderswillenden openbaren, want de mensch kan den mensch tot last zoowel als tot zegen zijn. Ook hierin moet voorzien worden, want nog eens, zonder onbelemmerde ruimte geen vrijheid, geen mogelijkheid voor den mensch om zijn pligt te vervullen. Daarom vraagt de mensch *regt*, door Ahrens zoo juist genoemd: ‘dat wat zijn moet, opdat iets anders zou kunnen zijn’ - iets anders, namelijk de zich ontwikkelende en naar volmaaktheid strevende mensch. En daarom ook noemt hij dat regt *heilig*, omdat het voor hem enkel bevat de bevoegdheid om zijn heiligen pligt te vervullen.

En ziedaar dan ook het ware staatsidee, ziedaar de verklaring waarom de mensch op alle trappen van beschaving den staat

zoekt en verwezenlijkt; dat wil zeggen de instelling die het hem *mogelijk maakt* te zijn wat hij wezen moet; de instelling dus die vooreerst het regt handhaaft en voorts ook die andere belemmeringen wegneemt, welke hij noch zelf noch in vrije gemeenschap met anderen wegnemen kan. De staat behoort bij het individu als de voorwaarde bij het doel, als de ruimte bij het ligchaam: zij zijn onafscheidelijk.

Eene instelling, berustende op het idee dat ik hier trachtte te ontwikkelen, moet souverein zijn; zij moet dit wezen niet alleen omdat het geheel meer is dan het deel, maar ook omdat het geheel nooit vijandig tegen het deel kan overstaan. Elke ontwikkeling van de gemeenschap in hare natuurlijke rigting, elke ontwikkeling dus die slechts strekt om voor den mensch de mogelijkheid om zich te volmaken ruimer open te stellen dan zij tot nog toe was, is in het belang zelfs van het individu, wiens regten daardoor schijnbaar worden gekwetst; terwijl omgekeerd, wanneer het individu door de volle ontwikkeling van zijne vrijheid de regten van den staat mogt verzwakken, hij zelf door die verzwakking meer schade zou lijden dan de begeerde ontwikkeling hem zou kunnen baten. De vraag wel eens gedaan of de maatschappij niet hooger moet worden gesteld dan de staat? - is er dan ook geene voor het moderne staatsregt. Immers in een toestemmend antwoord zou stilzwijgend liggen opgesloten, dat er in den staat een regt denkbaar is, zich uitstrekkende tot de bevoegdheid om aan de gemeenschap de voorwaarden te ontnemen, welke voor de volmaking van hare individuele leden noodig zijn. Zonder souvereiniteit en eenheid van den staat is vrijheid ondenkbaar, en in zooverre mag men beweren, dat de oudheid, welke de staatseenheid vestigde, weinig minder voor de vrijheid heeft gedaan dan latere tijdvakken, die meer onmiddellijk de regten van het individu in bescherming namen. De grootheid van den modernen staat - zegt Smitthenner - is hierin gelegen, dat alle onderdanen vrij en alle vrijen onderdaan zijn.

't Wordt tijd dat wij van den absoluten staat, den staat bij uitnemendheid, tot lager sferen afdalen, de sferen van de werkelijkheid. Het gaat de gemeenschap als den mensch: niet alleen

dat beiden niet beantwoorden aan het volmaakte type, maar zij staan er meestal op zulk een afstand van, dat zelfs de trekken van dat type niet altijd duidelijk te onderscheiden zijn. Intusschen is de voorstelling, die wij ons van het type maken, nog altijd vrij wat beter dan de werkelijkheid, want geen tijd of hij zou, naar zijne eigen opvatting, veel beter kunnen zijn dan hij inderdaad is. En toch, op de in practijk gebragte waarheid komt het aan, want alleen de uitgedrukte wil is wet en materie van den concreten staat. Vandaar het hoog gewigt van het historisch moment in het moderne staatsregt; het eischt geen stellige onveranderlijke grenzen van de staatsmagt, maar erkent, dat deze zich moeten wijzigen naarmate 's menschen opvatting van zijn levensdoel zelve verandering ondergaat. Zal de staat inderdaad zijn wat hij wezen moet, de instelling, welke het den mensch mogelijk maakt te zijn wat hij zich voorstelt *te moeten* zijn, dan dient hij te groeijen met het individu en zijne vormen te plooijen naar den inhoud, welken hij geroepen is te beschermen. De voorwaarden, welke hij verwezenlijkt, zijn de voorwaarden, welke de mensch op een gegeven oogenblik voor zich behoeft. Eene belemmering, welker wegruiming gisteren nog de tusschenkomst van den staat gebiedend vorderde, heet heden geen belemmering of kan zonder staatshulp worden opgeheven. Naarmate het individu in kracht toeneemt, vallen er staatsbemoeijingen weg, maar worden er ook nieuwe geboren, omdat elke periode van ontwikkeling hare eigen bezwaren met zich brengt, welke den staat op een terrein voeren, dat hem vroeger vreemd bleef. De ontwikkeling van den staat komt dus grootendeels van beneden, want zij is verpligt de ontwikkeling van het individu te volgen. Een kader levensvoorwaarden, hoe voortreffelijk op zich zelf, waarin het regtsbewustzijn van de natie niet past, is onbruikbaar.

Men versta mij echter wel, want ik zou niet gaarne de gedachte opwekken, dat ik de hooge beteekenis miskende, welke in het staatsregt aan de politiek toekomt. De ouden verdeelden hunne wetenschap in physiek, ethiek en politiek, en die verdeeling blijft nog altijd, althans voor het staatsregt, de meest passende. De concrete staat is het uitgangspunt, het physieke element; de ethiek is het doel, en de politiek staat tusschen beiden als de wetenschap der middelen om dat doel te bereiken. Geen politiek verdient dien naam, welke het ethisch element uit het oog verliest. Zij let op het

bestaande, maar zij let *ook* op hetgeen worden moet; het eerste is de materie die zij te bewerken heeft, het laatste de ideale vorm waarin die materie zich ten slotte zal moeten oplossen. Zij beweegt zich nooit *buiten* het bestaande, maar ook nooit verliest zij zich daarin. Zoolang haar eenig streven blijft voor de individuën de mogelijkheid om vrij te zijn grooter te maken dan tot nog toe, is zij op den goeden weg, en in dat streven ligt niet enkel opgesloten het wegnemen van de belemmeringen die reeds bestaan, maar ook het zorgen, dat andere belemmeringen, die men ziet opdagen, vermeden worden; ook zelfs het tegenstreven van elke eenzijdige rigting in de volksontwikkeling, welke blijkbaar op een meer onvrijen toestand moet uitloopen. De politiek is volgens de diepzinnige uitdrukking van Dahlmann, *gezondheidsleer;* niet het genezen is haar taak, - daarvoor zorge het individu - maar het scheppen van de mogelijkheid om gezond te blijven.

Het moderne staatsbegrip is niet zonder invloed gebleven ook op de ontwikkeling van het volkenregt. De denkbeelden van de ouden, die naast hun eigen staat geen anderen erkenden met dezelfde souvereine regten als waarop zij zelven aanspraak maakten, werden in het nieuwe Europa niet dan moeijelijk overwonnen, te moeijelijker omdat de begrippen van de Germanen hieromtrent met de romeinsche vrij wel overeenstemden. De staten stonden later wel niet meer als vijanden tegenover elkaar, maar toch hoogstens als koele, onverschillige vreemdelingen. Het volkenregt beoogde niet veel meer dan eene soort van marktpolicie: botsingen vermijden, den grooten weg zooveel mogelijk openhouden voor het vrije verkeer, hierin bestond de hoofdtaak. De gedachte dat er behoefte zou kunnen bestaan aan vriendschappelijke zamenwerking kwam naauwelijks op; althans zij bleef schier geheel onbevredigd. Maar de beschaving kon op den duur geen rust hebben met die gedachte: het individu is sinds lang door de staatsgrenzen heengebroken, en naarmate hij zich meer buiten die grenzen bewoog naar die mate werd ook het besef levendiger, dat hij voor zijne volkomen ontwikkeling aan de krachten van een enkelen staat niet genoeg heeft. Hij streeft naar medewerking daarbuiten, en terwijl

hij dit doet, zoekt hij instinctmatig weder naar hetzelfde gezag, dat de voorwaarden moet verwezenlijken die hij voor zijn vrije ontwikkeling behoeft. Aan eene volkomen bevrediging van die behoefte valt niet te denken, want de volken-gemeenschap blijft in elk geval eene hoogst onvolkomene; - maar het idee van die gemeenschap treedt toch meer en meer op den voorgrend en leidt tot zamenwerking van souvereine staten in eene mate waaraan vroeger niet werd gedacht. Vooral aan het internationale privaat- en strafregt is die nieuwe rigting ten goede gekomen, en vandaar de allengs hoogere beteekenis, welke deze in ons hedendaagsch volkenregt innemen.

Wanneer het doel dat ik met het voorgaande betoog voor oogen had, niet geheel werd gemist, dan zal het nu althans wel overbodig zijn de keuze van het onderwerp dat ik behandelde, nader te regtvaardigen. Men begrijpt ligt dat het mij met de uiteenzetting van het moderne staatsbegrip niet om een meer of minder juiste definitie te doen kon zijn. Niet die bijzaak heb ik willen ophelderen, maar wel dit, dat er in dat moderne staatsbegrip een hoofdbeginsel ligt opgesloten, een ziel, en daarom ook een regel voor hem die tot het onderwijzen van het staatsregt geroepen wordt. De leeraar kan naar mijn opvatting veilig zijn weg vervolgen, zoolang hij deze groote waarheid voor oogen houdt: ‘De staat is een levend organisme, bestemd om de bereiking van het menschheidsdoel mogelijk te maken.’ Ik kan niet op al de beginselen wijzen, welke in deze enkele hoofdstelling liggen opgesloten, maar wil ten slotte toch drie groote resultaten noemen.

De staat is een levend organisme, en de wet van zulk een organisme is die van *geleidelijke* ontwikkeling. Geen grooter vijandin van revolutie dan de natuur: *patiens quia aeterna* is zij geheel vreemd aan die drift van den menschelijken geest, welke met vernietiging van tijd en afstand, dadelijk het doel wil verwezenlijken dat hem voor oogen zweeft. Tijd en afstand zijn natuurlijke bezwaren: de mensch kan ze overwinnen, maar ze niet straffeloos voorbijzien. Geen sport te verwaarloozen op den langen trap van ontwikkeling; - geen schrede voorwaarts te zetten vóór dat vaste bodem is gewonnen waarop de voet veilig

rusten kan; - geduldig voort te spinnen aan de gegevens van elken dag, hoe moeitevol die taak ook zij; - vóór alles het verband te handhaven tusschen het gisteren en het heden, omdat dit verband de eerste voorwaarde is van het leven, - ziedaar de wet van het organisme en dus ook de wet van den staat. Die wet te hebben miskend is de groote zonde geweest - zij het ook de zeer vergeeflijke zonde - van de achttiende eeuw, althans in Frankrijk. Zij aanvaardde eene reuzentaak, zonder te onderzoeken of hare krachten berekend waren voor die taak; zij vergat dat er natuurlijke proportiën bestaan tusschen het individu en den staat, welke nooit straffeloos worden uit het oog verloren, en wilde met slecht materiaal een grootsch gebouw stichten, eene zeer ontwikkelde gemeenschap met zeer onontwikkelde individuën, van alle onmogelijkheden de onmogelijkste. Vandaar de teleurstelling; vandaar die drift om in het verledene terug te gaan, welke het opvolgend tijdvak kenmerkte; vandaar die schijnbare reactie, welke inderdaad toch ook vooruitgang was, zoo zeker als het uitdiepen van den grond tot ontblooting der fundamenten, reeds deel uitmaakt van het opbouwen.

De staat is een levend organisme, en de wet van het organisme is ontwikkeling; hier *gestadige* ontwikkeling, want de staat is geen physieke maar eene zedelijke persoonlijkheid, en deze blijft zich ontwikkelen totdat de volmaaktheid bereikt is, dat wil zeggen *altijd*. Geen waarheid wordt meer algemeen erkend en minder algemeen behartigd dan deze. Al schijnt ook vaak het tegendeel, de mensch is uit zijn aard een behoudziek wezen. De orthodoxie van de staatkundige partijen is groot, ook van de liberale. De partijen kunnen zich hare beginselen, voor zoover die werkelijk te vinden zijn, schier niet anders voorstellen dan in den vorm van bepaalde resultaten. Deze worden nagejaagd, met hartstogtelijke voortvarendheid meest, maar eens verkregen ook veelal vastgehouden als uitdrukking van eene volkomenheid, die zij toch inderdaad niet uitdrukken. Vandaar een groot gevaar: terwijl de heerschende meerderheid rust en berust in hare overwinning, ontwikkelen zich de denkbeelden van een jonger geslacht en komt dat aldra met eischen te voorschijn, welke door eene klove van het bestaande gescheiden worden, alleen omdat men aan het bestaande niet heeft voortgearbeid. Elke klove nu lokt eene revolutie. De menschen

zijn ook in dit opzigt kinderen: zij loopen het eene oogenblik te snel, omdat zij in het andere te ver achterbleven. Liever dan dat voorbeeld op te volgen lette men op het woord van Proudhon, niet minder behartigenswaard omdat het komt van den grooten scepticus der negentiende eeuw: de vrijheid heeft alles geschapen, maar ook alles weder vernietigd. Als de godheid der ouden verslindt zij onophoudelijk hare eigen kinderen. De vrijheid is verloren zoodra zij in aanbidding voor hare eigen scheppingen nederknielt. Wachten wij ons voor die zelfvergoding!

Eindelijk dit: de staat is een levend organisme en als zoodanig slechts gebonden aan de wetten van zijn eigen bestaan; geen menschelijke willekeur regelt zijne grenzen. Misschien klaagt men over dit resultaat en zou men verre de voorkeur geven aan een ander, dat de gelegenheid openstelde in elk bijzonder geval duidelijk te constateren wat de staat behoort te doen en wat hij behoort te laten. Men denkt met schrik aan de overmagt van het staatsgezag, welke vooral in onzen tijd eene onweerstaanbare is geworden, en vraagt met angst naar grenzen, duidelijk afgebakende grenzen, en te gelijk naar eene hoogere magt in staat om aan die grenzen wacht te houden en ze zoo noodig te verdedigen. Welnu, dit streven in ijdel, want de staat is niet alleen magtig, maar ook souverein. Er is eene dwingende kracht, welke de individuën noopt zich te bewegen binnen de hun gestelde grenzen, maar de staat is feitelijk vrij, slechts gebonden aan de stem van zijn eigen geweten. Daarin ligt het gevaar, maar daarin ook het verhevene en de grootheid van het staatsregt. Het is daarbij niet enkel te doen om de leer van het staatsvermogen, niet enkel om staats-*wetenschap*, maar ook om staats-*moraal*, en wel om moraal het meest.

Toch bestaat er een waarborg. Het doel van den staat is de vrijheid der individuën mogelijk te maken, en die individuën zijn te gelijk, regtstreeks of zijdelings, de dragers van het staatsgezag. Zij zondigen dus tegen zich zelven wanneer zij den staat tot zonde verleiden en hem brengen op het gebied waar de individuën vrij moeten heerschen. Zoolang dus in het staatsgezag het bewustzijn van de eenheid spreekt, is wel dwaling mogelijk, maar geen opzettelijk verkorten van de regten der individuën. Doch - en ziedaar de groote onvolkomenheid - slechts zeer zelden kunnen wij de eenheid verwe-

zenlijken; meest altijd moeten wij ons tevreden stellen met dat wat de eenheid meest nabij komt, namelijk de meerderheid. Geen noodlottiger verschijnsel dan de zucht om die onvolkomenheid, waarvoor geen geneesmiddel bestaat, tot grondslag te maken van een geheel politiek stelsel, en die zucht openbaart zich reeds daar, waar men altijd de regten van meerderheid en van minderheid tegenover elkander stelt. De meerderheid op zich zelve is niets, want al de regten die zij uitoefent, bezit zij slechts als vertegenwoordigster van de eenheid, de alleen souvereine magt. Men zegge niet, dat ik hier eene spitsvondige onderscheiding maak, want die schijnbare spitsvondigheid is het resumé van alle staatsmoraal. Het individu is veilig tegen de overheersching van den staat zoolang het geweten van de eenheid elk besluit van de meerderheid leidt.

J.T. BUIJS.

Leven en ontwikkeling uit een geologisch oogpunt beschouwd.

Wat is leven? Hoe is het leven ontstaan? - Wij weten het niet, is het antwoord van den geoloog. De scheikundige en de physioloog mogen in staat zijn of meenen in staat te zijn het groote raadsel van de natuur, den oorsprong en de ontwikkeling van het leven op te lossen - de geoloog waagt zich niet op dat veld van onderzoek. Het kan wel waar zijn, en ook de geoloog gelooft gaarne, dat het leven, of wil men liever, de uitingen van de levenskracht, onafscheidelijk verbonden zijn met andere krachten in het heelal, maar van den aard en de wijze van dat verband weten wij niets. Wij mogen in staat zijn het levende organismus te scheiden en op te lossen in organen, de organen in vaten en vezels, de vezels in cellen - maar hoe die cellen aan leven en groei tot verblijf kunnen strekken, dit is ons volstrekt onbekend. Wat is het leven? Is 't het licht, de warmte, de electriciteit; is 't eene combinatie van deze krachten; is het eene nog volkomen onbekende bijzondere kracht - de geologische wetenschap kan het niet zeggen; ja zelfs als bekende natuurkrachten met levensuitingen verbonden schijnen te zijn, kan zij nog niet aantoonen hoe zij werken. Gelooven mag de geoloog - en de wijsbegeerte ondersteunt dat geloof - dat het leven een gevolg is van krachten die op en om en in den aardbol werken, van krachten die gehoorzamen aan vaste wetten door den Schepper gesteld - doch indien de physiologie in gebreke blijft de wijze aan te toonen waarop die krachten werken, en indien de scheikunde zich in dezen voor

onbevoegd verklaart, zou de geologie dan wel zonder aanmatiging naar eene oplossing kunnen dingen van de groote vraag: wat is leven?

Wat leert dan de geologie ten opzigte van het leven der natuur? Die vraag mogen wij doen; immers welke wetenschap zal ons de oudste, de eerste sporen van het leven doen kennen, zoo het niet de geologie is? Zij leert dat wij de eerste sporen des levens op zekere diepte, in zekere lagen der aardkorst vinden. En dit is alles - want zoodra zij die waarheid gevonden had, gaf zij het aanzijn aan eene andere wetenschap die sedert zusterlijk met haar voortgaat, en zelfs niet zelden haar vooruitloopt - aan de palaeontologie. En deze is het die antwoord moet geven op vragen als de volgenden: wanneer vertoonde zich het leven voor het eerst; vertoonde het zich in eenvoudige, lage vormen; hebben die vormen zich allengs ontwikkeld van lager naar hooger; zijn de opklimmende levensvormen uitgegaan van die er onmiddellijk beneden stonden, volgens bepaalde wetten van ontwikkeling en vooruitgang, of is alles wat tot het leven betrekking heeft slechts eene reeks van scheppingsdaden, elk op zich zelf volmaakt; en zijn die scheppingsdaden slechts vermaagschapt aan een vooraf bepaald plan, of zijn zij er noodzakelijke gevolgen van, of is er geen vast scheppingsplan in merkbaar? Is ook het leven van den mensch opgenomen in dat groote plan, of neemt de mensch in dezen eene afzonderlijke plaats in? Op zulke vragen mag de palaeontologie trachten te antwoorden; en al is het misschien waar, dat zij niet altijd volkomen afdoende antwoorden vermag te geven, als zij zich slechts houdt aan waargenomene feiten, en zich niet door bespiegelingen laat afvoeren van het veilige pad van waarneming en inductie, dan zal zij het zijn die ons het best van al zal inlichten omtrent het leven op aarde.

Wanneer vertoonde zich voor het eerst het leven op den aardbol? In de onderste lagen van het silurische stelsel, de cambrische van Europa en Noord-Amerika, heeft men de eerste, de oudste sporen van het leven ontdekt; sporen flaauw en gebrekkig, maar toch duidelijk genoeg om ons te overtuigen, dat er, tijdens die cambrische lagen ondergingen in de voorwereldlijke zee, levende wezens bestaan moeten hebben, wezens

welker overblijfselen bewaard gebleven zijn tot op dezen dag. Doch hoe oud die met fossilen bevruchte cambrische lagen ook zijn mogen, bewijzen zij ons dat het leven toen eerst is ontstaan? kan het leven niet ouder zijn dan die gesteenten? De palaeontoloog noch de geoloog zal beweren dat die ligplaatsen van fossilen volledig zijn onderzocht, en zal evenmin durven verzekeren dat er geen bewijzen van leven op andere plaatsen van den aardbol, in nog oudere, nog lager liggende gesteenten gevonden kunnen worden. Integendeel, wanneer wij zien dat de vormen des levens opklimmen van lageren tot hoogeren - en wij zullen zoo aanstonds zien dat er werkelijk eene progressive ontwikkeling in de levensvormen bestaat - dan volgt daaruit dat er ook moet zijn eene afdaling van lage vormen tot anderen die nog lager zijn; en daar nu de schaaldieren en weekdieren welker overblijfselen in de cambrische gesteenten gevonden zijn, geenszins de laagsten zijn op den ladder des levens, zoo is het redelijk te stellen, dat er sporen van nog lagere vormen moeten zijn aan te treffen, diep verborgen in de in lagen liggende gesteenten, in de *Urgesteine*, in de *metamorphic rocks* die men onder de cambrische lagen vindt. En waarom niet? Waarom heeft men nog geen bewijzen van het leven gevonden in gneis, of in schilferglimmer, of in lei? Denk aan de delfstoffelijke metamorphose die de oudere gesteenten op vele, ja misschien op alle plaatsen des aardbodems ondergaan hebben en nog steeds ondergaan; eene gedaantewisseling die elk spoor van bewerktuigde structuur in de gesteenten vernietigd heeft. Maar er kunnen nog niet doorzochte streken zijn, waar het metamorphismus òf niet òf niet zoo krachtig gewerkt heeft als in de doorzochte europesche en amerikaansche gesteenten, en dáár kan de geoloog misschien een nog lageren trap van leven ontdekken. Het leven zou dus even oud kunnen zijn als de aarde zelf? Het leven is iets bepaalds, iets omschrevens; het is niet iets op zich zelf staands; het is afhankelijk van verschillende voorwaarden en toestanden, als daar zijn lucht, licht, warmte, vochtigheid en anderen. Zonder die voorwaarden kan het niet bestaan, en wij moeten dus aannemen dat het niet heeft bestaan zoolang de genoemde voorwaarden niet aanwezig waren, maar omgekeerd ook, dat het zich geopenbaard heeft van het oogenblik af waarop die voorwaarden bestonden. En het bewijs, dat zij te zamen of ten minste gedeeltelijk aanwezig waren, vinden wij in de af-

zetting van in lagen liggende gesteenten, van zoogenoemd neptunische of watervormingen. Van het oogenblik af waarop een dampkring de aarde omringde en het water zich verzamelde op de oppervlakte, begonnen de uitwaseming, de vochtigheid, de regen, bronnen, beken en rivieren, de getijen, de zeestroomen, de golfslag, en alle krachten die nog de hedendaagsche gesteenten doen verweren en vervallen, te werken op de toenmalige korst der aarde: zij knaagden stoffen af op de eene plaats om die op eene andere weder neder te leggen, juist zoo als zij thans nog doen. Van dat oogenblik af dagteekenen de in lagen liggende gesteenten, en van dat oogenblik af mogen wij redelijkerwijs ook de eerste uitingen van het leven doen dagteekenen.

Hoe het ook zij, wanneer het leven zich ook voor het eerst op aarde vertoond hebbe - hetzij gedurende het cambrische tijdvak, hetzij in een nog vroegeren tijd welks gedenkteekenen door metamorphische veranderingen vernield zijn - een ding is zeker, namelijk dat het van den beginne af onophoudelijk vooruitgegaan is, dat het zich progressief ontwikkeld heeft. In de geheele geologie is geen enkele beter gevestigde waarheid dan deze: de lagere vormen des levens, planten zoowel als dieren, zijn altijd en overal de hoogere vormen voorafgegaan. Het in het water ademende dier ontstond vóór het in de lucht ademende, het koudbloedige voor het warmbloedige, het ongewervelde voor het gewervelde, de visch voor het reptiel, het reptiel voor den vogel, de vogel voor het zoogdier. Zoo ook bij de planten: de celpant ontstond voor de vaatplant, de amphigene voor de acrogene, de acrogene voor de gymnogene, en de gymnogene voor de endogene en de exogene plant. Waar de lagen der aardkorst ooit geologisch onderzocht zijn, heeft men ook altijd de bewijzen voor de waarheid dier stelling gevonden; altijd vond men feiten die wezen op eene groote reeks opklimmende. Er mogen gapingen zijn op de eene of andere plaats, nooit is er eene omgekeerde orde. De hoogere vorm gaat nooit vóór den lageren, de eenvoudigere is altijd de voorlooper van den meer zamengestelden. Men zegt wel eens: het getuigenis der gesteenten is zoo onvolledig; de geologische onderzoekingen zijn nog zoo weinig in getal; zij strekken zich

slechts uit over het kleinste gedeelte van de in lagen liggende vormingen; onze mijnen en boorgaten in de aardkorst zijn slechts als speldeprikken in de schil van een oranje-appel. Volkomen waar. Doch het veld dat de geologie reeds doorloopen heeft in de laatste zestig jaren, en de groote eenheid van uitkomsten door haar uit goede waarnemingen in dien tijd verkregen, verbieden ons te denken aan eene omkeering in de orde van opklimming van de lagere tot de hoogere levensvormen. Het kan gebeuren, en ongetwijfeld zou dit onze begrippen van de trappen der levensontwikkeling wijzigen, dat er te eeniger tijd overblijfselen van visschen ontdekt werden in het cambrische stelsel, of van reptilen in silurische lagen, of van zoogdieren in de gesteenten van het devonische tijdvak of in dat van de steenkool. Het zou ons slechts leeren, dat er eenmaal misschien dieren, lager georganiseerd dan visschen, gevonden zullen worden in gesteenten ouder dan de cambrische; dat, als er reptilen voorkomen in het silurische stelsel, er zeer wel visschen kunnen zijn in gesteenten ouder dan de silurische; dat, als er overblijfselen van zoogdieren gevonden worden in de steenkool, de bergkalk wel vogelen kan opleveren - maar zoo iets zou de groote opklimmende reeks toch niet omkeeren, het zou toch geen steun geven aan het wel eens geopperde denkbeeld, dat namelijk de palaeozoische flora en fauna physiologisch even belangrijk, even hoog ontwikkeld zijn als de flora en fauna van het kainozoische tijdperk.

Wij spreken over de bewijzen van leven die in de gesteenten der aardkorst gevonden worden, over de versteeningen, fossilen, humatilen, of hoe men de overblijfselen van planten en dieren, in de aardlagen begraven, ook moge noemen. Wij spreken er over en trekken er besluiten uit alsof die overblijfselen ons de geheele uitgestorvene flora en fauna der voorwereld voor oogen stelden! Het is waar, er zijn eene menigte fossilen gevonden: zij worden in bijna alle beschaafde landen der wereld in musea zorgvuldig bewaard: zelfs in ons land, dat betrekkelijk en niet-betrekkelijk al zeer weinig fossilen oplevert, vindt men toch eene verzameling (die van Teyler's stichting te Haarlem) die over de 12 000 nummers bevat; en dan spreken wij niet eens van de groote verzamelingen te Munchen en te Parijs,

te Londen en te Cambridge in Amerika, en nog minder noemen wij de ontelbare verzamelingen van bijzondere personen in geheel Europa en Amerika. Maar beschouwen wij de dingen goed, dan blijkt het ons hoe uiterst weinig wij toch weten van de wezens, die in den loop van ontelbare eeuwen de aarde hebben bewoond. Wat vindt men als fossile overblijfselen in de aardkorst? Eenige koralen en schelpen, eenige beenderen en schubben van visschen, enkele dekschilden van insekten, beenderen en tanden van zoogdieren, loof van varens, boombladeren, enkele stammen en takken, ziedaar alles. Het zijn slechts enkele verspreide brokken van millioenen organismen. Nemen wij tot een voorbeeld wat wij in de aarde vinden aan overblijfselen van het menschelijk geslacht. Stellen wij dat het menschelijke geslacht begonnen is met den Adam der joodsche schrijvers, 4000 jaar voor de geboorte van Christus. Als de mensch zich sedert dien tijd op de gewone wijze vermenigvuldigd heeft, en de lijken van al zijne nakomelingen waren bewaard gebleven, dan zouden - een cijferaar heeft het berekend - die lijken de geheele aarde met eene korst van een half el dikte kunnen bekleeden. Het zouden dan ook de lijken zijn - een ander cijferaar heeft het berekend - van 36,627,843,275,075,355, dat is van meer dan 36 duizend billioen menschen. En wat is er over van al die duizende billioenen? Geen millioenste gedeelte van alles wat op aarde sterft, laat iets over in de tegenwoordige wereld. Hoe zelden vindt men in de bovenste aardlagen overblijfselen van doode wilde dieren, hazen, herten, vossen, konijnen; hoe hoogst zelden overblijfselen van de millioenen vogels die jaarlijks sterven; hoe schaars zijn overblijfselen van de billioenen insekten, die jaarlijks het offer van den dood worden. Wat is er tegenwoordig nog over van de bosschen die ons land bedekten toen het voor het eerst door menschen werd bewoond? Wat is er gevonden in het Haarlemmermeer, nadat het droog gemaakt was, als overblijfselen van de ontelbare dieren en planten, die in dien waterplas hebben geleefd en gebloeid eeuwen aaneen? Niets als eenige schelpen van drie soorten van weekdieren!

Nog iets; wij kennen slechts de fossilen van de gronden die, na hun ontstaan, nadat zij bezonken waren als sliblagen in de wateren, opgeheven zijn boven de oppervlakte der zee. Van de landen der voorwereld, die nu den zeebodem vormen, weten wij niets, kennen wij geen enkel fossiel, en er zitten

toch ook fossilen in den bodem der zee: getuigen de beenderen van den *Elephas primigenius*, die nu en dan uit den bodem van de Noordzee losspoelen en op het strand geworpen worden. En van die boven den waterspiegel liggende gronden kennen wij slechts de fossilen, voor den dag gekomen op de zeer enkele plekken waar mijnen en steengroeven zijn gegraven, waar doorsnijdingen gemaakt zijn voor wegen en kanalen, behalve het weinige dat zich aan de oppervlakte vertoont.

En toch, bij al die schijnbare armoede, welk een rijkdom! Of kennen wij niet reeds meer dan 30,000 soorten van fossile dieren en 3000 soorten van fossile planten! Welk een schat ligt er soms op enkele plekken begraven! Neem een voorbeeld uit ons eigen land: de steengroeve te Losser, die slechts 9.5 el diep en 10 el in het vierkant is, heeft volgens Dr. Staring 17 diersoorten opgeleverd. Ga naar den Pietersberg bij Maastricht, en zie hoe men daar fossilen bij kruiwagenvrachten opschept: sponsen, foraminiferen, straaldieren, polypen, weekdieren bij honderden soorten, koppootigen zoowel als armpootigen en buikpootigen. Ga naar de steengroeven, aangelegd in den tertiairen mergel te Oeningen in Zwitserland, en zie de menigte van insekten, visschen, kruipende dieren, zoogdieren en vooral van boombladeren, vruchten en takken die daar gevonden zijn. Ga ook naar Beijeren, en bezoek de groeven van lithographischen steen te Solenhofen en Eichstädt, en sta verbaasd over de vele soorten van dicotyledonen, van reptilen, visschen, insekten, schaaldieren, weekdieren en straaldieren, die uit dien jurakalk zijn voor den dag gekomen. Ga naar Boheme en bestudeer daar trilobiten - of liever, doe dat niet - gij zoudt uit het zien van duizenden fossilen niet leeren wat gij leeren kunt uit goede beschrijvingen - lees en doorblader Leonhardt en Bronn's *Jahrbuch; the Quarterly Journal;* Herman von Meyer's *Palaeontographica;* bestudeer Sowerby's *Mineral Conchology* en d'Orbigny's *Paléontologie française;* trek resultaten uit Bronn's *Index palaeontologicus* en d'Orbigny's *Prodrome;* bestudeer Agassiz' *Poissons fossiles* en Geinitz' *Dyas*. Goeppert's en Unger's palaeophytologische geschriften en zoo vele andere boeken en monographiën van den laatsten tijd, om niet te spreken van de oudere werken van een Cuvier en Brongniart, een Schlotheim en Goldfuss. Uit die geschriften zal het u blijken hoe groot met dat al onze wetenschap is aangaande de wezens, die eens onze aarde hebben bewoond, en hoe schoon

in weerwil van de weinige gegevens de uitkomsten zijn, waartoe onze kennis van de voorwereld ons brengt. Zie hier eenige dier uitkomsten:

a. De soorten van planten en dieren verschillen naar de vormingen waarin zij voorkomen en zelfs naar de onderafdeelingen: de lepidodendron uit het steenkooltijdvak verschilt van dien uit den dyas; de silurische trilobiten zijn anders als de devonische; de visschen uit den lias verschillen van die uit het krijt; de zoogdieren van het diluvium zijn anders als de hedendaagsche.

b. Zelden gaat eene soort van de oudste afdeeling der vorming tot de jongste over; zeer zelden van de eene vorming in de andere. D'Orbigny beweert dat er geen voorbeeld van zulk een overgang eener soort bekend is, zelfs niet van de eene ondervorming in de andere. Dit is misschien wel niet geheel waar, maar over het algemeen is de verandering der soorten niet te ontkennen: de soorten die men tot de doorloopende rekent schijnen tevens voor het meerendeel niet goed bekend te zijn. Elke soort is voor de vorming waarin zij voorkomt als een *Leitmuschel*, een onderscheidend kenmerk te achten.

c. De lagere vormen des levens zijn ontwikkeld tot hoogere, de minder volmaakte tot meer volmaakte - doch deze uitkomst stipten wij boven reeds aan.

d. De scheppingen der voorwereld waren niet gelijk aan, maar hadden overeenkomst met de tegenwoordige; al onze hedendaagsche planten en dieren hebben vertegenwoordigende vormen in de tijdperken van het verledene. De mangroven die thans tusschen de keerkringen hunne wortels uitspreiden in het slijk van riviermonden en van het strand der zee, hebben hunne vertegenwoordigers in de sigillariaas met hunne stigmariënwortels, die in het steenkooltijdvak groeiden; de walvisschen onzer zeeën in den zeuglodon en squalodon en andere waterzoogdieren der tertiaire zeeën; onze gewone oesters in de *Ostrea larva* en andere ostraceën van het krijt; onze mosselen in de terebratulen van den jurakalk; onze rifbouwende koraalpolypen in die van den bergkalk en den malm.

e. De doorgaande temperatuur van den aardbol is over de geheele aarde voorheen hooger geweest dan thans: ook is het karakter der oude floraas en faunaas tropischer. In vroegere tijden was de flora en de fauna over de geheele aarde eenvormiger: eenvormiger, maar daarom toch niet geheel eenvormig. Langza-

merhand is de warmte verminderd: de dieren en planten bewijzen het; in het diluviale tijdvak was zij reeds bijna gelijk aan die van thans: de mammouthen en neushoorns, die tijdens het diluvium op onze aardbreedten leefden, waren met haar bedekt.

f. De wijze van ontstaan van bijna alle neptunische vormingen kan men nasporen. De stoffen waaruit zij bestaan, en de overblijfselen van dieren en planten die zij bevatten, leeren ons of zij in zoet water zijn bezonken of in brak of in zout water, in rivieren of in meren of in de zee; of zij in diepe dalen van den zeebodem werden gevormd, of op het strand.

Maar genoeg - wij schrijven hier geen lofrede op de geologie en op hetgeen zij reeds aan het licht gebragt heeft. Eene andere vraag wacht ons, eene groote vraag: hoe is de aarde met levende wezens bevolkt geworden; hoe zijn er in de verschillende tijdperken van hare geschiedenis geheel verschillende soorten van planten en dieren ontstaan?

Op het begrip van soort (*species*) van planten en dieren steunt de geheele leer van het ontstaan der soorten.

Het eenige vaste kenmerk van de soort is, volgens de zoölogen, dat voorwerpen tot verschillende soorten behoorende, onderling niet paren, en dat, wanneer zulks bij verwante soorten geschiedt, de basterden onvruchtbaar zijn. Basterden - men denke hierbij niet aan kruislingen, dat is aan wezens voortgebragt door het onderling paren van rassen; kruislingen zijn wel degelijk vruchtbaar - basterden zijn in de natuur hoogst zeldzame dingen. Men wil echter, gelijk bekend is, dat er uitzonderingen op dezen regel zijn, namelijk op de onvruchtbaarheid van basterden. Men verhaalt van vruchtbare muildieren, van vruchtbare jongen voortgebragt door den wolf en de teef: men wil dat ook in de natuur soms basterden voortgebragt worden, bij voorbeeld van de zwarte en de bonte kraai, van sommige eenden, ja Pallas verhaalt zelfs van een dier, en hij geeft er eene afbeelding van, dat voortgebragt was door een marter en eene kat - zouden er niet veel fabelen of ten minste zou er niet veel misverstand loopen onder die verhalen van vruchtbare basterden? Zeker, wij mogen aannemen dat de gewaande vruchtbare basterden niets dan kruislingen zijn van

verscheidenheden of rassen. Onze meeste huisdieren zijn zulke kruislingen: kruislingen ontstaan onder den invloed van den mensch: in het wild ontstaan zij hoogst zelden, om de eenvoudige reden dat rassen van de zelfde soort niet ondereen vermengd wonen. In de natuur vindt men geen kruislingen van het arabische paard en het vlaamsche: *the Vermouth, la Fille de l'air* en *Blair-Athol*, die voor korten tijd zulk eene sensatie onder de mannen van den *turf* en de leden van de jockey-club verwekt hebben, zijn kunstproducten. Niemand twijfelt er aan dat alle honden tot eene enkele soort behooren; alle honden zijn onderling vruchtbaar, 't zijn rassen die kruislingen voortbrengen, vruchtbare kruislingen; maar de kenteekenen die de natuurkundigen als soortkenteekenen en als rasof verscheidenheidskenteekenen beschouwen, zijn niet van elkander te onderscheiden. De raskenmerken der honden zijn volkomene soortkenmerken, ja zelfs zouden eenige als geslachtskenteekenen kunnen dienen. Laat een onkundige een jagthond zien en een smous, een keeshond en een dog, en vraag hem of hij die dieren voor verschillende soorten of voor rassen houdt. Tien tegen een dat hij antwoorden zal: soorten. Zoo ook met de onvruchtbaarheid: is zij een vast kenteeken der soort of zijn er onvruchtbare rassen? Is de vruchtbaarheid een veilig kriterion van soort en ras? Darwin zegt, dat Gärtner gedurende ettelijke jaren eene dwergachtige en eene zeer groote verscheidenheid van maïs, de eerste met gele en de laatste met roode zaden, in zijnen tuin nevens elkander had staan; en ofschoon deze planten tot ééne soort behoorden, en ofschoon de sexen gescheiden zijn bij de maïsplant, wat het kruisen moet bevorderen, kruisten zij uit zichzelven toch niet. Toen bevruchtte hij dertien bloemen van de eene met het stuifmeel der andere; maar slechts een enkele aar met vijf zaadkorrels was het gevolg dier kunstbewerking. Niemand zou ooit die verscheidenheden van maïs voor verschillende soorten houden, en de basterd- of kruislingplanten, die uit dat zaad ontsproten, waren volkomen vruchtbaar; zoodat zelfs Gärtner de twee verscheidenheden niet als soortelijk verschillend durfde beschouwen.

De rassen of verscheidenheden in de natuur zijn dus zeer moeijelijk als niet-soorten te onderscheiden, en het is de vraag of in de natuur ras, verscheidenheid en soort niet het zelfde is.

Maar hoe wij de wezens ook willen scheiden en verdeelen in soorten en rassen, en of de een ras noemt wat door den ander soort wordt geheeten, de natuur vraagt niet naar onze kunstige verdeelingen; zij kent slechts verschillende wezens, wezens die geboren worden, zich ontwikkelen en sterven. En gelijk het met de individuën gaat, zoo geschiedt het ook met groepen van individuën, - soorten noemen wij ze gemakshalve. Ook zij ontstaan, ontwikkelen zich en sterven uit. Maar de soorten doen nog iets meer dan de individuën: zij gaan in elkander over, zij blijven niet eeuwigdurend dezelfden. Zij veranderen onder den invloed van de natuurkeus, van den strijd voor het bestaan, door het gebruiken en het niet gebruiken van organen, door het wisselen van uitwendige voorwaarden - doch daarop komen wij zoo aanstonds terug, en daarover leze men Darwin's *Origin of species*. Genoeg, niemand twijfelt er sedert de uitgave van dat boek meer aan, of de soorten wel veranderlijk zijn. Wij vragen hier slechts of die veranderlijkheid altijd bestaan heeft; wij vragen wat de geologie geleerd heeft omtrent de ontwikkeling en den vooruitgang der soorten?

Boven zagen wij dat er geen vaste regel is waarnaar soorten en verscheidenheden of rassen van elkander te onderscheiden zijn. Vele natuurkundigen geven wel is waar toe dat de soort eenige geringe afwijkingen kan vertoonen en toch de zelfde soort kan blijven, maar als zij tusschen twee vormen een verschil vinden dat iets meer is dan eene geringe afwijking, noemen zij beide vormen soorten; ten minste, om zulks niet te doen moeten zij beide vormen door duidelijke tusschenvormen met elkander kunnen verbinden. Ongetwijfeld zouden de herdershond en de mopshond soorten geheeten worden, indien de ruimte tusschen beide vormen niet volkomen gevuld werd door alles wat patrijshond, brak, dog, enz. heet. Dit nu kan zelden gedaan worden met de fossile soorten, en daarom zal het misschien of liever zeker uit latere waarnemingen blijken hoeveel soorten der palaeontologen eigenlijk rassen zijn. Stel dat B en C soorten zijn uit het senonische krijgt en dat een derde soort A gevonden wordt in het turonische krijgt dat er onder ligt, dan zou de soort A, zelfs al stond zij volkomen in het midden tusschen B en C, ongetwijfeld als eene derde en verschillende soort aangezien en gerangschikt worden, tenzij zij met B of met C of met beiden door tusschenrassen kon worden verbonden. Zelfs zou A de voorvader kunnen zijn van B en C, en toch niet in

alle opzigten van structuur juist tusschen beiden kunnen staan; zoodat wij uit de onderste en bovenste beddingen eener vorming de ouderlijke soort en hare verschillend gewijzigde nakomelingen kunnen verkrijgen, en, vonden wij niet tevens eene menigte overgangsvormen, wij zouden hunne verwantschap niet ontdekken en dien ten gevolge geneigd zijn hen als verschillende soorten te rangschikken.

Het is verwonderlijk hoe sommige palaeontologen, op grond van uiterst geringe verschillen in de fossile overblijfselen, vooral wanneer de voorwerpen afkomstig waren uit de verschillende afdeelingen van de zelfde vorming, gekomen zijn tot het aannemen van soorten. De tegenwoordige strekking der palaeontologie is het opzoeken van overgangs- en tusschenvormen, en daardoor zijn er reeds vele soorten van fossile weekdieren van d'Orbigny tot den rang van rassen afgedaald: een bewijs dat men hoe langer hoe meer overtuigd wordt dat de soorten werkelijk veranderen. Iemand die zich bezig gehouden heeft met het uitzoeken, schiften, rangschikken en bestemmen van fossilen wordt soms zeer in het naauw gebragt, wanneer hij reeds eenige verwante soorten voor zich heeft liggen, en hij eene keus heeft te doen omtrent de aan zeker overgeslagen voorwerp aan te wijzen plaats. Neem de grypheën uit den lias tot voorbeeld, en zie of er niet eene onafgebrokene reeks van als onmerkbaar in elkander overgaande voorwerpen te vormen is, waarvan b.v. het eerste *Gryphea arcuata* LAMK., het tiende *Gryphea cymbium* LAMK., het twintigste *Gryphea obliqua* SOW. moet heeten en bij Bronn, bij Pictet, bij Geinitz en anderen ook zoo geheeten is, en vraag dan u zelven af of het negende niet even goed *Gryphea cymbium* LAMK. kon wezen en het negentiende *Gryphea obliqua* SOW.? Zoo ook met vele ammoniten, met belemniten, met terebratulen, met producten uit den bergkalk, enz. Hoe onmerkbaar gaan de soorten in elkander over! In Teyler's museum te Haarlem vinden onze landgenooten zeker de beste gelegenheid om van de waarheid van het bovenstaande overtuigd te worden.

En waarom kunnen wij niet met de meeste uitgestorvene wezens zulk eene reeks van verscheidenheden vormen; waarom kunnen wij niet bij allen de overgangen van de eene soort tot de andere aantoonen, zoo als wij dat bij grypheën en andere ostraceën kunnen doen? Omdat wij zelfs bij thans levende soorten, met volkomene en duidelijke specimina, slechts zelden

twee soorten door tusschenrassen met elkander kunnen verbinden, en dus bewijzen dat zij slechts eene enkele soort vormen, tenzij er vele voorwerpen op vele verschillende plaatsen verzameld zijn. Het is de groote rijkdom van het Leidsche museum die Prof. Schlegel in staat stelt om in zijn catalogus van die verzameling te bewijzen, dat vele vogels, die vroeger tot verschillende soorten gerekend werden, inderdaad slechts rassen of verscheidenheden van eene zelfde soort zijn. Is dat reduceren van gewaande soorten tot rassen dus reeds moeijelijk bij hedendaagsch levenden, hoe veel te meer moet het dan zijn bij de fossile soorten! Wij zullen misschien het best bespeuren hoe onwaarschijnlijk het is dat wij ooit in staat gesteld zullen worden om de soorten met elkander te verbinden door vele fossile tusschenvormen, indien wij ons zelven afvragen of de geoloog der toekomst in staat zal zijn te bewijzen dat onze verschillende rassen van koeijen, schapen, paarden en honden van een enkel hoofdras of wel van verscheidene hoofdrassen afstammen. Ook zal die onwaarschijnlijkheid blijken wanneer wij vragen of de palaeontoloog der toekomst zal kunnen uitmaken of zekere zeeweekdieren, die de kusten van Noord-Amerika bewonen, en die door sommige conchologen als soortelijk verschillend van hunne europesche verwanten beschouwd, door andere geleerden als verscheidenheden gerekend worden, werkelijk slechts verscheidenheden verdienen te heeten, dan wel of zij soortelijk onderscheiden zijn. Hij zou dit dan alleen kunnen beslissen indien hij eene groote menigte tusschenvormen in fossilen toestand ontdekte, hetgeen zeker ten hoogste onwaarschijnlijk is.

Verandering en wijziging van vormen - ziedaar den sleutel tot het groote geheim van het ontstaan der soorten, zegt de hedendaagsche palaeontoloog. Verandering met ontwikkeling in eene vooruitgaande rigting zien wij overal in de tegenwoordige schepping zoowel als in de verledene. Doch al zien wij overal vooruitgang en opklimming van lager tot hooger, wij weten daarom nog niet hoe zulks gebeurt; wij kennen daarom de middelen nog niet waardoor die opklimming in de organisatie geschiedt. Er zijn twee methoden om eene oplossing van die vraag te beproeven - beide moeten evenwel door goede waar-

nemingen nog meer bevestigd worden dan tot heden het geval geweest is. De eerste methode is deze: de veranderingen, die in de organismen voorgevallen zijn, kunnen de wijze aantoonen, waarop zij hebben plaats gehad, en daaruit kunnen wij de oorzaken afleiden, die ze teweegbragten. De andere: als er eene onophoudelijke ontwikkeling is in vooruitgaande rigting, dan moet zij het gevolg van eene natuurwet zijn; en indien die wet bestaat, moet zij ook werken op levende planten en dieren, gelijk zij op de planten en dieren van het verledene gewerkt heeft. Wij kunnen dus tot de kennis van die wet komen door eene zorgvuldige waarneming van de veranderingen die de hedendaagsche soorten ondergaan, en van de oorzaken waardoor die veranderingen teweeggebragt worden. Tusschen deze twee wegen schijnt gekozen te moeten worden. Wel is waar er zijn er die het ontstaan der soorten beschouwen als scheppingsdaden, als uitingen van den wil des Scheppers; maar dan wordt het vraagstuk een geloofspunt, dan wordt het buiten de wetenschap gesteld, dan is het niet meer een voorwerp van logisch onderzoek. Met hem die beweert dat elke soort onmiddellijk door den Schepper geschapen is, en ontstaan is op het goddelijk: ‘daar zij’, met hem is wetenschappelijk niet te spreken, want het geloof vraagt niet wat de wetenschap leert. De wetenschap is gehouden het vraagstuk van het ontstaan der soorten te beschouwen als een onderdeel der natuurlijke historie: ook in dezen moet zij van gevolgen tot oorzaken opklimmen en van de kennis der oorzaken tot de algemeene en onomstootelijke wet, die deze beheerscht. Waarom, zegt Page, zouden wij het vraagstuk van het leven meer moeten ontzien of met meer omzigtigheid en teederheid moeten behandelen dan zoovele andere gewigtige vraagstukken, meer bij voorbeeld dan het metamorphismus der gesteenten, of de ontwikkeling van het embryo, of de toestand van het ozon? In al zijne toestanden en uitingen, in zijn ontstaan, ontwikkeling en uitblussching staat het leven immers onder den onmiddellijken invloed van natuurwetten? Een weinig meer hitte of een weinig meer koude, overmaat van droogte of overmaat van vochtigheid, het afsluiten van de lucht of het weren van de zounestralen, zijn voldoende om invloed op het leven uit te oefenen en zelfs om het te vernietigen. Al ware het ons voor altijd ontzegd den oorsprong van het leven te begrijpen, wij zien toch duidelijk, dat alle levensuitingen naauw verbonden zijn met de krachten, die in het heelal werken.

Werkelijk zien wij dat er eene opklimming van lagere tot hoogere vormen bespeurd wordt door alle geologische tijdperken heen; wij weten dat sommige geslachten en soorten uitgestorven zijn; wij vinden dat hunne plaats ingenomen is door andere geslachten en soorten min of meer aan de uitgestorvene verwant; wij zijn overtuigd, dat dit zoo geweest is van het eerste oogenblik af waarop het leven zich op den aardbol vertoonde tot aan den tegenwoordigen tijd, en dat dit alles gebeurd is in eene bepaalde orde en volgens vaste wetten. Doch hoe en door welke middelen is die levensontwikkeling tot stand gekomen? Er zijn op die vraag - ieder weet het - verschillende antwoorden gegeven, doch nog geen enkel dat allen bevredigt, geen dat algemeen als voldoende wordt beschouwd.

Het eerst komt zeker de invloed van uitwendige voorwaarden in aanmerking. Dat die invloed mogelijk is, wie zal het ontkennen? Wij zien hoe warmte en vochtigheid het leven der plant begunstigen, koude en droogte haar doen kwijnen; wij weten dat overvloed van voedsel het individu en de soort doet bloeijen, en dat beiden door gebrek aan voedsel sterven. Het verschil der klimaten heeft grooten invloed op de flora en fauna der verschillende streken van den aardbol. De afwisseling van de jaargetijden brengt veranderingen in de kleur, in de huidbedekking, in de huishouding, in de verblijfplaatsen der dieren, en dat zelfde doet ook het verschil der klimaten. Forbes beweert dat de schelpen van zeeweekdieren, die op de zuidelijke grens van het gebied der soort leven en zich in ondiep water ophouden, schitterender gekleurd zijn dan schelpen van de zelfde soort, die meer noordwaarts of op grootere diepten leven. Gould verzekert dat de kleuren van vogelen van de zelfde soort helderder en fraaijer zijn wanneer deze dieren in eene heldere atmospheer leven, dan wanneer zij zich op eilanden of op de kusten en dus in een meer bewolkte lucht ophouden. Het zandhoen uit de steppen van westelijk Azie, *Syrrhaptes paradoxus*, dat thans naar het schijnt bezig is te verhuizen naar westelijk Europa en in het vorige jaar in menigte in onze hollandsche duinen aangetroffen werd, behield daar niet de zelfde kleuren als die het medebragt uit zijn vaderland. De tinten der vederen werden doffer, en het mag waar zijn wat de Heer van Wickevoort Crommelin meent, dat namelijk die kleursverandering een gevolg is van zoutdeeltjes uit het zeewater waarmede de lucht op de duinen bezwangerd is - het is even-

zeer mogelijk dat zij een gevolg is van het verkeer des vogels in eene meer bewolkte lucht dan die van zijn vaderland. Zoo ook met insekten. Wollaston is overtuigd dat een verblijf nabij de zee hunne kleuren wijzigt. Moquin-Tandon geeft eene lijst van planten, die als zij aan de zeekust groeijen min of meer vleezige bladeren krijgen, ofschoon zij elders groeijende daarvan geen spoor vertoonen. De bontwerker weet dat dieren van de zelfde soort eene digtere en betere pels hebben naar gelang van het gestrenger klimaat waarin zij leefden. Wij weten ook dat het haar onzer huisdieren in den winter langer wordt. Ook hadden de olifanten en neushoorns die eens onzen nederlandschen bodem en die van de Noordzee betraden, eene met haar bedekte huid: de mammouth die in het ijs der noordpool gevonden is, had twee soorten van haar. Maar genoeg: niemand twijfelt of uitwendige voorwaarden invloed kunnen hebben op dier en plant. De vraag is evenwel of die invloed zoo groot is, dat daardoor de ontwikkeling des levens in de verandering der soorten verklaard kan worden, en hier moet het antwoord ontkennend luiden. Het is ook nog niet uitgemaakt of dat digter zijn van de pels, boven genoemd, niet een gevolg is van de werking der natuurkeus. De individuën, die het warmst gekleed waren, kunnen daardoor in den strijd voor hun bestaan gedurende vele generatiën begunstigd zijn geworden en bewaard gebleven zijn. De onmiddellijke werking van het strenge klimaat is althans de alleen mogelijke oorzaak van het bedoelde verschijnsel niet. Er zijn ook voorbeelden van verscheidenheden, die ontstaan zijn onder hoogst verschillende levensvoorwaarden; desgelijks zijn er voorbeelden dat verschillende verscheidenheden door de zelfde soort voortgebragt zijn onder de zelfde voorwaarden. Ook zijn er soorten die niet veranderen ofschoon zij in de meest verschillende klimaten leven: onze veldmusch, *Passer montanus*, is naar Java overgebragt en leeft te Batavia en in de omstreken van die stad als onze huismusch, *Passer domesticus*, bij ons: zij nestelt daar niet gelijk bij ons in de heggen, maar in gaten en holten van daken en muren. Zij mag hare levenswijs een weinig gewijzigd hebben, maar zij zelve is in het minst niet veranderd, en ook is het de vraag of dat nestelen in de woningen der menschen niet even zoo bij ons zou gebeuren, als de huismusch er niet was om hare bloedverwante en derhalve hare mededingster te weren in *the struggle for life*. Zulke feiten bewijzen dat de uitwendige levensvoor-

waarden zeer indirect werken. De invloed van uitwendige omstandigheden, ofschoon klaarblijkelijk eene werkende oorzaak van verandering, is toch te gering om daaruit de groote opklimming van lagere tot hoogere vormen, die de palaeontologie ons doet kennen, te verklaren. Wij kunnen begrijpen dat er uitwendige voorwaarden zijn die sommige soorten verbeteren of doen afnemen, die het toenemen van sommige begunstigen en andere doen uitsterven, maar wij kunnen geen verband zien tusschen geographische of meteorologische veranderingen en het overgaan van den eenen vorm in den anderen, of de orde waarin het eene ras na het andere in de lagen der aardkorst verschijnt. De geologie leert dat er misschien geen vierkante mijl van de oppervlakte der aarde is, wier uitwendige toestand niet herhaaldelijk onderworpen geweest is aan veranderingen, doch geen nieuw levensbeginsel heeft die veranderingen vergezeld. Landstreken mogen zijn opgerezen zoo als Chili, of gezakt gelijk Engeland; het klimaat mag kouder geworden zijn zoo als dat van Groenland sedert het steenkooltijdperk, of warmer zoo als dat van ons land sedert den ijstijd, toen de keijen onzer heidevelden op ijsschotsen kwamen aandrijven uit Gothland of uit Noorwegen; het zeeklimaat mag een landklimaat geworden zijn zoo als dat van Beijeren en Munsterland sedert de lithographische steen bezonk in de zee van Solenhofen of de munstersche steen in de kom van Munster, maar er is daarom geen nieuw element van vitaliteit te ontdekken, en nog veel minder eene vooruitgaande verandering van voorwaarden, die op vaste tijden een vooruitgang van den eenen levensvorm tot den anderen ten gevolge moet hebben. Dat de invloed van uitwendige voorwaarden krachtig werken kan op de ontwikkeling van het geschapene, zal wel niemand ontkennen; maar dat hij voldoende is om den aard en de orde van het trapswijze opklimmen van planten en dieren te verklaren, is eene hypothese die geen steun vindt in de historie van het verledene der aarde, noch in de waarnemingen van het tegenwoordige. Men versta ons wel: het is niet de verandering van soorten, het overgaan van het eene ras in het andere, het standvastig worden van rassen, waarover wij hier spreken; het is niet dat eene soort grooter of kleiner wordt of van kleur verandert, of meer volkomene organen om te vliegen, of om te grijpen of om te kaauwen verkrijgt. Hetgeen verklaard moet worden is het opklimmen van de amphigene-plant tot de acrogene, van de acrogene tot de

gymnogene en zoo voorts - het opklimmen van het straaldier tot het gelede dier, van het gelede dier tot het weekdier en zoo voorts; - het opklimmen van den visch tot het reptiel, van het reptiel tot den vogel en van den vogel tot het zoogdier. En dit, ofschoon zekerlijk voor een deel teweeggebragt door magt der uitwendige voorwaarden, gaat alles wat wij onder die uitdrukking verstaan zoo klaarblijkelijk te boven, dat er ongetwijfeld andere oorzaken zijn, waaraan die groote gevolgen toegeschreven moeten worden. Darwin zegt van de werking der uitwendige levensvoorwaarden, dat zij zeer gering is op de dieren en misschien iets grooter op de planten, maar dat zij toch in elk geval eenigen invloed moet hebben uitgeoefend.

Er is eene andere oorzaak van veranderingen in de soorten, die ongetwijfeld krachtiger werkt dan de uitwendige voorwaarden - het is het gebruiken of het niet gebruiken van zekere organen. Hoe meer de werktuigen van het ligchaam gebruikt worden des te krachtiger ontwikkelen zij zich; hoe minder, des te zwakker worden zij. Bekend is het voorbeeld van den regterarm van den smid, en dat van de kuiten der balletdanseres. Darwin zegt dat de beenderen van den vleugel der tamme eend ligter zijn en de beenderen van het been zwaarder in verhouding tot het geheele geraamte, dan de zelfde beenderen zijn van de wilde eend; en hij beweert dat die verandering toegeschreven moet worden aan het feit, dat de tamme eend minder vliegt en meer loopt dan hare wilde bloedverwante, en dat zij dus een gevolg is van het gebruken van het eene orgaan (de poot) en het niet gebruiken van het andere (de vleugel). De groote en erfelijke ontwikkeling der uijers van koeijen en geiten, in landstreken waar men gewoon is deze dieren te melken, vergeleken met de kleinheid dier organen in andere streken, waar die dieren niet gemolken worden, is een ander voorbeeld van het gevolg van het gebruik. Men kan geen huisdier noemen, geen rund, geen schaap, geen geit, geen hond, geen konijn, dat niet in de eene of andere landstreek een of meer rassen met hangende ooren heeft; en de bewering van sommige schrijvers, dat het hangen der ooren een gevolg is van het niet gebruiken der oorspieren in den tammen staat, omdat de dieren daarin niet door zoo vele gevaren bedreigd worden als in den wilden, is geenszins ongerijmd.

Zulke voorbeelden zouden er bij menigte te vinden zijn, en er kan niet aan getwijfeld worden of het gebruik versterkt en vergroot zekere deelen van onze huisdieren, en het niet gebruiken doet ze zwakker en kleiner worden - en dat zulke wijzigingen erfelijk zijn, weet iedereen. Van de dieren die in het wild leven, weten wij dat wel is waar niet, want wij kennen den stamvorm niet, en kunnen dus niet over de uitwerkselen van een lang voortgezet gebruik of niet-gebruik oordeelen; maar bij vele dieren kan het ontstaan van sommige inrigtingen door het niet-gebruik verklaard worden. Owen zegt dat er geen grooter anomalie in de natuur is dan een vogel die niet kan vliegen, en toch bevinden zich verscheidene vogels in dien toestand. Denk aan de alken en pingoeins. In Zuid-Amerika is een eend die slechts langs de oppervlakte van het water kan fladderen. De groote vogels die hun voedsel op den grond zoeken, vliegen hoogst zelden en slechts om aan een gevaar te ontkomen; en daarom gelooft Darwin dat de bijna vleugellooze toestand van vele vogels, die thans op eilanden leven of niet langen tijd geleden verschillende eilanden bewoonden waarop geen roofdier leefde, door het niet-gebruik veroorzaakt is. ‘De struisvogel, zegt hij, bewoont het vaste land en is aan gevaren blootgesteld waaraan hij door te vliegen niet ontsnappen kan; maar door met de pooten te slaan kan hij zich tegen zijne vijanden verdedigen, zoo goed als een der kleinere viervoetige dieren. Wij kunnen ons voorstellen dat de eerste progenitor van den struisvogel de gewoonten en levenswijs had van de trapgans, *Otis tarda*, en dat, toen de natuurkeus in opvolgende generatiën den omvang en het gewigt van zijn ligchaam deed toenemen, zijne beenen meer gebruikt werden en zijne vleugels minder, totdat zij ongeschikt werden om er mede te vliegen.’

Maar zou men dat gebruik en niet-gebruik van organen nu als de oorzaak mogen beschouwen van het onmerkbaar overgaan van den eenen vorm in den anderen? kan daaruit de groote vooruitgaande ontwikkeling des levens verklaard worden? Zeker niet: vooreerst is die hypothese niet van toepassing op het plantenrijk, en van hare werking op het dierenrijk hebben wij tot heden nog een te geringe kennis om daarop eene bepaalde meening te bouwen. Dat de vinpooten van den zeehond door aanhoudend gebruik in den loop van duizende generatiën geschikt kunnen worden om daarmede op het drooge te loopen,

en dat die verandering van verrigting vergezeld zal gaan van eene daarmede overeenkomstige verandering in alle overige verrigtingen van het dier, is volstrekt niet onbegrijpelijk en verre van ongerijmd; maar dat de voorpooten van het koudbloedige reptiel op de zelfde wijze veranderd zouden worden in de vleugels van den warmbloedigen vogel, en dat daarmede vergezeld zou gaan eene overeenkomstige verandering van alle kenmerken die het reptiel van den vogel onderscheiden - is eene leer waarvoor wij geen goede bewijzen in de palaeontologie vinden, en ook niet in de zoölogie der hedendaagsche schepping. Dat het gebruiken en het niet gebruiken van organen een der factoren is in de ontwikkeling des levens, is wel te gelooven; maar naar alle waarschijnlijkheid kan dit niet anders dan als eene begrensde en secundaire oorzaak van overgang en verandering beschouwd worden.

Een derde oorzaak van verandering en ontwikkeling, en eene zeer groote voorzeker, is Darwin's *natural selection*, de natuurkeus. Het zal wel niet noodig zijn hier te herinneren dat hij onder dien term verstaat de oorzaak waardoor sommige soorten of rassen of individuën in het eene of andere opzigt bevoorregt worden boven anderen, zoodat zij heerschende soorten of rassen of individuën worden en bestaan blijven, terwijl de minder bevoorregte, de niet uitverkorene, uitsterven. Gelijk de mensch zijne fokdieren en kweekplanten uitzoekt en kiest om een bepaald ras of verscheidenheid die hem nuttig of aangenaam is voort te brengen, zoo ook doet de natuur: zij beschermt en bewaart de beste verscheidenheden en afwijkingen en doet de slechtste uitsterven. *This preservation of favourable variations and the rejection of injurious variations, I call natural selection*, zegt Darwin. Als de mensch zulke groote dingen als het verbeteren van rassen en verscheidenheden kan doen door het methodisch of zelfs onbewust kiezen van zijne fokdieren en kweekplanten, wat kan dan de natuur niet doen? De mensch kan slechts eene keus doen uit uitwendige en zigtbare kenmerken; de natuur kan kiezen welk inwendig orgaan zij wil; zij kan werken op elk voor ons onmerkbaar verschil van constitutie, op de geheele machinerie des levens. De mensch kiest slechts voor zijn eigen nut en voordeel, de natuur slechts ten bate van het wezen waarop zij werkt. Elk wezen dat zij kiest,

plaatst zij reeds daardoor in de gunstigste omstandigheden. Overdragtelijk gesproken doorsnuffelt de natuurkeus elken dag en elk uur de geheele schepping, en spoort zij elke verandering in het schepsel, zelfs de geringste, op. Zij verwerpt wat slecht is en behoudt en stapelt op wat goed is. Stilzwijgend en ongevoelig, overal en altijd, waar zich de gelegenheid aanbiedt, werkt zij aan de verbetering van elk organisch wezen. Maar wij zien niets van die langzame veranderingen en ontwikkelingen, tenzij de hand des tijds het lange tijdsverloop heeft gemerkt; en dan is onze blik op de lang verledene geologische tijden nog zoo begrensd, dat wij slechts zien dat de vormen des levens thans verschillend zijn van hetgeen zij voormaals waren; op zijn meest zien wij dat zij in gunstigen zin ontwikkeld zijn.

Ofschoon de natuurkeus - het is alweder Darwin, die hier spreekt: wien zouden wij over dit onderwerp ook liever hooren? - slechts werkt ten nutte van elk wezen, werkt zij echter ook op kenmerken en structuren, die wij genegen zijn als van zeer gering belang aan te zien. Als wij zien dat insekten die van bladeren leven groen, en die op den bast der boomen leven graauw gestippeld zijn; dat het noordsche sneeuwhoen, *Lagopus alpinus*, in den winter wit is; dat het roode sneeuwhoen, *Lagopus scoticus*, de kleur van de heide heeft, en het korhoen, *Tetrao tetrix*, die van het veen waarop zij leven, dan moeten wij gelooven dat die tinten nuttig zijn voor die insekten en vogels om ze voor gevaren te beschermen. Als de sneeuwhoenders niet op zeker tijdstip van hun leven gedood werden, zouden zij ten slotte eene ontelbare menigte vormen: men weet dat zij veel van roofvogels te lijden hebben en dat de havikken door het gezigt hunne prooi moeten opsporen. Daarom zie ik geen reden om te twijfelen, dat de natuurkeus zeer werkzaam is om eene geschikte kleur te geven aan elke soort van sneeuwhoen, en om die kleur, als zij eens verkregen is, standvastig te bewaren. Ook moeten wij niet denken dat het toevallig vernietigen van een dier van eene bijzondere kleur eene geringe zaak is: herinneren wij ons van hoeveel belang het is om uit eene kudde witte schapen elk lam te verwijderen dat het geringste spoor van zwart vertoont. Door de plantkundigen worden het dons van de vrucht en de kleur van het vruchtvleesch als kenmerken van zeer gering belang beschouwd, en echter vernemen wij van den amerikaanschen geleerde Downing, dat in

Noord-Amerika de vruchten met een gladde schil veel meer van een snuitkever te lijden hebben dan die met dons zijn bedekt; dat blaauwe pruimen veel meer aan zekere ziekte onderworpen zijn dan gele pruimen; terwijl eene andere ziekte veel meer perziken met geel vruchtvleesch aantast, dan die een ander gekleurd vleesch hebben. Als met alle hulpmiddelen der kunst zulke geringe verschillen een groot onderscheid blijven maken in het verbouwen van verscheidenheden, zullen voorzeker in het wild, in den natuurstaat, waar de boomen te strijden hebben met andere boomen en met een zwerm van vijanden, zulke verschillen een groote reden zijn of eene plant met een gladde of eene donsachtige, een gele of een blaauwe vrucht wel zal slagen en in den levensstrijd zal blijven bestaan.

Nog een enkel voorbeeld, een denkbeeldig, om aan te toonen hoe de natuurkeus werkt. Nemen wij den wolf, een dier dat op onderscheidene andere dieren aast en het eene overwint door kracht, het andere door list, het derde door vlugheid. Laat ons onderstellen dat het vlugste dier waarop hij aast, het hert bij voorbeeld, door de eene of andere verandering van de landstreek in getal toegenomen, of dat een andere prooi in getal afgenomen is, gedurende het jaargetijde dat de wolf het meest van den honger te lijden heeft. Ongetwijfeld zou in zulke omstandigheden de vlugste en slimste wolf de meeste kans hebben om in het leven te blijven, om zoodoende bewaard of gekozen te worden en zijne eigenschappen over te brengen op zijne nakomelingen. Dit is even zeker als dat de mensch de vlugheid van zijn ras van jagthonden kan doen toenemen door eene zorgvuldige en methodische keus, of door die onbewuste keus, die een gevolg is van de begeerte die iedereen heeft om de beste honden te bezitten, zonder daarbij in het minst om eene wijziging van het ras te denken.

En wat bewijst nu dit alles? Is het in de natuurkeus, dat wij de oorzaak mogen zien van de groote progressive ontwikkeling van het leven op aarde sedert den eersten dageraad des levens in het cambrische tijdvak? Dat de natuur onophoudelijk werkt op planten en dieren, wie zal het durven ontkennen? en evenmin zal men er aan twijfelen dat individuën die zekere voordeelen van organisatie bezitten, onder schadelijke omstandigheden in het leven zullen blijven, terwijl anderen, die zulke voordeelen niet bezitten, zullen sterven. De overblijvenden brengen hunne eigenschappen over op hunne nako-

melingen, en de nakomelingschap verbetert haar toestand door het beginsel van het gebruiken en niet gebruiken van organen; en zoodoende kunnen er in den loop der tijden groote en voortdurende veranderingen gebeuren. Dat de natuurkeus een der krachtigste middelen is ter ontwikkeling, is zelfs bij een vlugtig nadenken klaarblijkelijk; maar dat zij de eenige oorzaak zijn zou van de regelmatige en voortdurend vooruitgaande ontwikkeling des levens die de palaeontologie ons doet kennen - zelfs al stelt men dat die ontwikkeling millioenen eeuwen geduurd heeft - is meer dan eene gezonde wijsbegeerte kan aannemen.

Er is nog iets waarin men de groote oorzaak van de opklimming der levensvormen gemeend heeft te vinden. Men heeft namelijk beweerd dat elk schepsel in den embryonischen toestand alle trappen en toestanden doorloopt die den typischen vorm uitdrukken van de rassen die lager staan op den ladder des levens, en dat elke hoogere toestand ontwikkeld is onder den invloed van uitwendige voorwaarden. Laat ons, nogmaals aan de hand van Darwin, althans hoofdzakelijk, zien welke plaats de embryologie in de schepping en verandering der soorten beslaat, en of zij eene verklaring kan geven van de steeds voortgaande ontwikkeling des levens.

De embryoos van verschillende dieren van de zelfde klasse gelijken in den regel zeer veel op elkander. Bekend is het geval van Agassiz: hij had vergeten een papiertje met den naam te hechten aan het embryo van een gewerveld dier, en kon nu later niet meer uitmaken of het een embryo was van een zoogdier, een vogel of een kruipend dier. De larven van vlinders, vliegen en kevers gelijken veel meer op elkander dan de volkomen ontwikkelde insekten. Een spoor van die gelijkheid der embryoos blijft soms tot in lateren leeftijd bestaan: zoo bij voorbeeld gelijken vogels van het zelfde geslacht en van naverwante geslachten dikwijls in het eerste en tweede vederenkleed op elkander, gelijk wij in de gestippelde vederen van de jongen van onze lijsters zien: men kan geen onderscheid bespeuren tusschen de jonge zanglijster, *Turdus musicus*, en de jonge merel, *Turdus merula*, hoe veel ook de vederen der ouden verschillen. De meeste kattesoorten zijn gestreept, of gevlekt in strepen, en ook de jonge leeuw is duidelijk gestreept.

De deelen waarin de embryoos van zeer verschillende dieren van de zelfde klasse op elkander gelijken, hebben dikwijls geen onmiddellijke betrekking tot hunne voorwaarden van bestaan. Wij kunnen bij voorbeeld niet onderstellen dat er een verband bestaat tusschen de levensomstandigheden, en den slingerenden loop der slagaderen naar de kieuwspleten, bij het jonge zoogdier dat *in utero* wordt gevoed, bij den jongen vogel die uit een ei komt in een nest, en bij den jongen kikvorsch die in het water het levenslicht ziet. Wij hebben niet meer reden om aan zulk een verband te gelooven, dan wij hebben om aan te nemen dat de zelfde beenderen in de hand van den mensch, in de vleugel van de vleermuis en in de vin van den bruinvisch in betrekking staan tot gelijke levensvoorwaarden. Niemand zal beweren dat de strepen der leeuwenwelpen en de vlekjes van de jonge lijsters die dieren van eenig nut zijn, of dat zij in verband staan tot de voorwaarden van hun leven.

Het embryo wordt gedurende zijne ontwikkeling in het algemeen hooger georganiseerd, en hoewel het waar mag zijn dat het moeijelijk te bepalen is wat men door hooger of lager georganiseerd te verstaan heeft, niemand zal toch ontkennen dat de vlinder hooger staat dan de rups. In sommige gevallen echter wordt het volkomen gevormde dier algemeen als lager dan de larve beschouwd, zoo als sommige parasiet-schaaldieren. Bij de cirripeden hebben de larven in den eersten toestand drie paren pooten, een enkel zeer eenvoudig oog en een slurfvormigen mond dien zij vlijtig gebruiken, want zij groeijen snel. In den tweeden toestand, beantwoordende aan de pop van den vlinder, hebben zij zes paren zwempooten, een paar heerlijk zamengestelde oogen en zeer ontwikkelde sprieten, maar tevens een geslotenen en onvolkomenen mond, en zij kunnen niet eten: in dezen toestand hebben zij niets te doen dan door middel van hunne wel ontwikkelde zintuigen van zien en tasten eene geschikte plaats te zoeken, en die door hun groot zwemvermogen te bereiken, om zich daar vast te hechten en hunne laatste gedaanteverwisseling te ondergaan. Als dat gebeurd is, zitten zij voor hun geheel volgend leven vast: hunne pooten worden nu veranderd in organen om te grijpen, zij bekomen weder een welgevormden mond, maar zij hebben geen sprieten, en hunne twee oogen worden veranderd in een enkele, kleine, zeer eenvoudige oogvlek. In dezen laatsten en volkomenen staat kunnen de cirripeden zoowel hooger

als lager georganiseerd beschouwd worden dan zij in den larvetoestand waren.

Hoe kunnen wij de verschillende feiten die de embryologie ons leert, verklaren? hoe het zeer algemeene verschil in structuur tusschen het embryo en het volwassene dier? hoe de vrij algemeene gelijkenis van de embryoos van verschillende soorten in de zelfde klasse? hoe het feit dat de structuur van het embryo niet naauw zamenhangt met zijne levensvoorwaarden? hoe het feit dat het embryo somtijds klaarblijkelijk hooger georganiseerd is dan het volkomene dier dat er zich uit ontwikkelen zal? 'Ik geloof dat al deze feiten verklaard kunnen worden,' zegt Darwin, 'uit het oogpunt van *descent with modification*, afkomst met wijzigingen.'

Als alle bewerktuigde wezens, uitgestorvene en levende, die ooit de aarde bevolkt hebben, in onze klassificatiën opgenomen zullen zijn, en als allen tot eene groote reeks verbonden zullen zijn door overgangen en tusschenvormen, dat is als onze verzamelingen bijna volkomen zullen wezen, dan zal de eenig mogelijke rangschikking de genealogische zijn. De afkomst is de verborgen band dien de natuurkundigen gezocht hebben onder den naam van het natuurlijke stelsel. Uit dat oogpunt kunnen wij begrijpen waarom in het oog van de meeste natuurkundigen de structuur van het embryo van meer belang voor de klassificatie is dan die van het volkomene dier. Want het embryo is het dier in zijn minst gewijzigden toestand, en daarom leert het ons de structuur van zijn progenitor kennen. Als twee groepen van dieren gelijke of de zelfde trappen in den embryonalen toestand doorloopen, kunnen wij verzekerd zijn, hoeveel zij thans ook in structuur en levenswijs mogen verschillen, dat beiden afkomstig zijn van de zelfde of bijna gelijke voorouders en derhalve na verwant zijn. Gemeenschap van embryonische structuur openbaart gemeenschap van afstamming, hoeveel de structuur van het volkomene dier ook gewijzigd en veranderd mag zijn geworden: door hunne larven weten wij dat de cirripeden tot de groote klasse der schaaldieren behooren. En daar de embryonische toestand van elke soort en van elke groep van soorten ons een beeld geeft van de structuur van hunne min of meer gewijzigde voorvaderen, kunnen wij duidelijk begrijpen waarom oude en uitgestorvene levensvormen op de embryoos gelijken van hunne afstammelingen - onze hedendaagsche soorten. Agassiz gelooft dat dit eene natuurwet

is, doch Darwin hoopt dat die wet later bewezen zal worden te bestaan. In elk geval, zegt de laatste, worden de hoofdfeiten der embryologie, die door niets in de natuurlijke historie in belangrijkheid geëvenaard blijken, verklaard door het beginsel van geringe wijzigingen, die misschien niet verschijnen in een zeer vroeg tijdvak van het leven der vele afstammelingen van een ouden progenitor, maar toch waarschijnlijk reeds in het eerste levenstijdvak veroorzaakt werden en in een overeenkomstig, niet vroeg tijdvak overgeërfd worden. De embryologie neemt zeer in belangrijkheid toe, als wij zoo het embryo beschouwen als een min of meer uitgewischt afbeeldsel van den gemeenschappelijken oudervorm van elke groote dierklasse.

En al weder komen wij tot de vraag: is in de embryologie de sleutel te vinden ter oplossing van het groote vraagstuk der levensontwikkeling van lagere tot hoogere vormen? Het mag waar zijn dat het embryo van het zoogdier achtereenvolgend de gedaante aanneemt van het straaldier, het gelede dier, het weekdier, den visch, het reptiel en den vogel - dit bewijst slechts dat er een gemeenschappelijk verband, een algemeen plan is dat de verschillende orden der natuur vereenigt; maar tot heden hebben wij geen bewijs weten op te sporen dat die embryonische toestanden ooit door uitwendige voorwaarden veranderd werden; dat zij door iets, wat dan ook, konden vertraagd of bevorderd worden, Dat de embryonische toestanden des levens naauw verbonden zijn met het groote plan der levensontwikkeling en dat zij er zelfs eene beeldtenis van zijn, is zeer waarschijnlijk; doch als zij van uitwendige omstandigheden alleen afhankelijk waren, dan moesten wij vertraging zoowel als voortgang zien - het achterlijke reptiel moest een visch voortbrengen zoowel als de voorlijke visch een reptiel. Dit is echter in de natuur nog niet waargenomen: en wij mogen de embryologie slechts beschouwen als een element in de wet van biologische ontwikkeling en vooruitgang.

En zou het nu uit al het voorgaande niet blijken dat alles wat men aangevoerd heeft om de ontwikkeling des levens te verklaren, de invloed van uitwendige voorwaarden, het gebruik en het niet-gebruik van organen, de natuurkeus, de embryologie en vele anderen meer, slechts ondergeschikte factoren van eene

groote wet zijn? Zij mogen veranderingen en wijzigingen der soorten voortbrengen, zij zijn onvoldoende om eene verklaring te geven van de groote opklimmende reeks die in al het geschapene bespeurd wordt. Wij moeten veel meer weten van de vormen die uitgestorven zijn, meer van de veranderingen die er thans in de bestaande planten en dieren gebeuren, voordat wij kunnen hopen eene oplossing van dit allerbelangrijkste vraagstuk te zullen vinden.

Maar hoe moeijelijk het probleem van de levensontwikkeling ook zij, en hoe waar het ook mag zijn dat niet één der voorgestelde middelen tot oplossing op zich zelf voldoende is, het ligt niettemin binnen het bereik van den menschelijken geest, en eenmaal zal het zeker voor ons opgehelderd worden. Er is geen twijfel aan, of door de vereenigde werking van de boven aangeduide middelen, den invloed van uitwendige voorwaarden, de natuurkeus, het gebruiken en ongebruikt laten van organen, embryologische toestanden en vele andere, misschien nog niet ontdekte invloeden, is het leven geworden hetgeen het tegenwoordig is. De wetenschap heeft twee methoden waarbij het vraagstuk voor oplossing vatbaar schijnt te zijn - eene palaeontologische en eene physiologische. De palaeontologische zegt: de veranderingen die in de uitgestorvene vormen voorgevallen zijn, kunnen van dien aard wezen dat zij de wijze aantoonen waarop zij geschied zijn, en, bij afleiding, de oorzaken die ze voortgebragt hebben. De physiologische: als er eene wet van vooruitgang is, moet zij ook nog in de levende planten- en dierenwereld heerschen, en wij kunnen haren aard leeren kennen door eene naauwkeurige studie van de veranderingen die de hedendaagsche soorten ondergaan, en van de naaste oorzaken waardoor die veranderingen voortgebragt worden. Wetenschappelijk gesproken zijn er geen andere wegen, maar beiden vorderen veel uitgestrekter waarnemingen dan wij tot heden bezitten. De palaeontologie is eene nog jeugdige wetenschap. Niet het honderdste gedeelte van de in lagen liggende vormingen is tot heden onderzocht, en van de fossilen in den schoot der aarde begraven, is zelfs in de streken waar de geologen opgravingen gedaan hebben, nog slechts eene onbeduidende hoeveelheid aan het licht gekomen. Wat wij van de reeds ontdekte fossile vormen weten, leert ons duidelijk dat zij genealogisch met elkander in verband staan, dat er een vooruitgang is van de eene soort tot de andere, en van de eene

orde tot de andere. Vele schakels van de keten ontbreken ons ongetwijfeld nog; doch die er gevonden zijn, spreken duidelijk van dat verband en toonen de natuur aan van de schalmen die nog ontdekt zullen worden. Zoo ook met de hedendaagsche planten en dieren. Wij weten dat beiden veranderlijk zijn, maar wij zijn nog in het eerste tijdvak van het onderzoek naar de physiologische orde dier veranderingen en naar de oorzaken die ze teweegbrengen. Als men van dit onderwerp een ernstige studie zal gemaakt hebben - en gelukkig zijn er reeds mannen als Darwin, Hooker, Owen, Huxley - om slechts Engelschen te noemen - dan zal Lamarck's theorie gezuiverd worden van hetgeen daarin onhoudbaar is; als het aantal waarnemingen toegenomen zal zijn, en als vele zoölogen en botanici vele dingen afgezworen zullen hebben die zij nu nog gelooven; als de natuurkundigen in den ruimsten zin zich door de feiten der natuur zullen laten leiden, dan is het mogelijk dat de wijzen van ontwikkeling ontdekt en de oorzaken daarvan bekend zullen worden. Als de hedendaagsche veranderingen der soorten toegepast worden op die van het verledene, en als hetgeen in het verledene geschied is het hedendaagsche bevestigt, dan zal de wetenschap de ontwikkelingswet leeren kennen en de middelen die door den Schepper gebruikt worden om haar te vervullen.

Maar de eerste schepping wordt daardoor toch niet verklaard. Wij zullen die ook wel nooit doorgronden; want wij kunnen ons geen begrip vormen van de oneindigheid, van niet beginnen en niet eindigen. Wij zullen de schepping van het leven nooit begrijpen, omdat wij geen begrip hebben van een niet stoffelijk element.

Gods grootheid openbaart zich niet door wonderen in de gewone beteekenis, door dingen die met de orde der natuur onbestaanbaar zijn, maar door het scheppen en onderhouden van alles wat was en is en zijn zal; door de onbegrijpelijke wijsheid waarmede de wetten vastgesteld zijn die de natuur beheerschen. Die wijsheid is een voortdurend, een oneindig wonder.

T.C. WINKLER.

(*Het vervolg in een volgend nummer*).

Een dubbelzinnige triomf.

Mr. G. Groen v. Prinsterer, ‘Aan de kiezers,’ I-VII.
Dr. R. Fruin, ‘Politieke moraliteit. Open brief aan Mr. G. Groen v. Prinsterer.’

> Welk voordeel is er behaald?
> Mr. Groen, Aan de kiezers, VII.

Sir Robert Walpole, de eerste minister in Engeland van 1720-1742, zeide van de leden van het Parlement in zijnen tijd: ‘elk man van dezen heeft zijnen prijs.’ En nog lang daarna was *omkooping* in den vollen zin des woords een der middelen van regering van het gouvernement van Grootbritannië. Het is bekend, dat in het midden der XVIIe eeuw, in den bloeitijd onzer republiek, een Fransche gezant aan zijn hof schrijven kon, dat hij onder de Hollandsche staatslieden er maar vier kende, die niet om te koopen waren. - En in den laatsten tijd hebben onze geschiedvorschers afzigtelijke voorbeelden aan het licht gebragt van de schandelijke knoeijerijen, die er vóór en onder en na Prins Willem III door de regenten onzer steden, prinsgezinde zoowel als staatsgezinde, gedreven werden - een openbare koophandel in stemmen en posten en invloed.

Wij zijn vooruitgegaan. Stemmen, bedieningen, invloed, den aanhang eener partij te koopen en te verkoopen voor geld stuit tegen de begrippen der negentiende eeuw. Opdat wij ons echter daarop niet te zeer verheffen, heeft Dr. Fruin ons ergens (in ‘de Spectator,’ meen ik) gewaarschuwd, dat wij dit liever danken moeten aan de grootere openbaarheid onzer dagen, dan toeschrijven aan het hooger standpunt van Politieke Moraliteit, waarop wij, boven onze voorouders, staan.

Ik geloof, dat mijn geachte vriend ongelijk heeft. Ik acht, dat wij werkelijk vooruitgegaan zijn. Wij zijn fatsoenlijker geworden. De politieke immoraliteit heeft glacé-handschoenen aangetrokken. Zakken met rijksdaalders en kroonen zijn te zwaar geworden voor onze gewetens; maar wij verkoopen ons voor een spoorwegproject, voor een kanaal, voor eene of andere wet, die bijzonder onze belangen vleit. Dit is immers de geschiedenis geweest van Frankrijks parlement onder de Julijregering? En men heeft wel eens gezegd, dat het stelsel van volharding hier te lande nog drie jaren levens gekocht heeft met de graanwet van 1835.

Indien nu iemand meende, dat ik uit de jongste gebeurtenissen hier te lande en naar aanleiding van de aan het hoofd dezer regelen vermelde geschriften, een nieuw voorbeeld van corruptie wilde aanvoeren, hij zou zich deerlijk vergissen. Ik geloof ook niet, dat dit de bedoeling is geweest van den Heer Fruin, in zijne merkwaardige brochure, die een blijvende waarde zal behouden nog lang nadat de jongste verkiezingsstrijd met zijne gevolgen vergeten wezen zal. Ik verbeeld mij, dat de Heer Groen zich te ver door zijn subjectief oordeel heeft laten verleiden, wanneer hij dezen *Open Brief* noemt: ‘een geweldigen aanval van Dr. Fruin, die niet schroomt mij eene poging tot corruptie van volksvertegenwoordigers te verwijten,’ en er van zegt: ‘Scherper en onverdiender aanval heb ik nooit, dunkt me, verduurd. Het geheele betoog rust op de onderstelling dat er *een beding* gesloten is; koop en verkoop; leverancie van stemmen tegen verbindtenis tot het uitbrengen van ééne stem’[1]. - Ik ga verder. Ik geloof, dat de Heer Groen het zelf niet gelooft. Want hoe ware het hem dan mogelijk, er onmiddellijk op te laten volgen: ‘Evenwel durf ik geen tegenschrift beloven. Ik heb reeds overmaat van arbeid.’

Immers, welk man zal niet allen anderen arbeid, hoe belangrijk ook, ter zijde leggen, om zich van zulke blaam te zuiveren, als hij die ernstig opneemt? Voor zoo iets *vindt* men den tijd. Te meer, daar de Heer Groen toch wel tijd gevonden heeft, om daarna geheele bladzijden over te schrijven[2] uit de brochure van den Heer Fruin, waarin deze met de onpartijdigheid, die hij van den geschiedschrijver vordert en die hij

1 *Aan de kiezers*, VII, bl. 13, 15.
2 Ibid., bl. 17-21.

zelf haast al te veel betracht, de eischen en grieven der antirevolutionnaire partij beschouwt en waardeert.

Het komt mij voor, dat het gemakkelijk valt, den schrijver van de vliegende Blaadjes *Aan de kiezers* van allen smet te verschoonen. Wanneer men thans die zeven blaadjes in éénen adem achter elkander doorleest, dan is men geneigd den auteur te verdenken van eene alles overtreffende wispelturigheid - om niet te zeggen inconsequentie; iets dat toch niet in zijn karakter ligt. Maar zoo ergens, dan geldt hier de regel: *il faut juger les écrits d'après leur date*, en wel zóó naauw, dat men wel degelijk op élke *dagteekening* van élk blaadje letten moet. En dit in acht nemende, komt men van zelf tot het besluit, dat de Heer Groen het slagtoffer is geweest van de omstandigheden en van zijne vrees voor zijnen ouden vriend en grooten vijand op politiek terrein, den Heer Thorbecke. Men zou er bij kunnen voegen: van de gepaste eerzucht, die hem prikkelde om een overwegenden invloed op de verkiezingen uit te oefenen, indien hij niet zelf herhaaldelijk verklaarde: ‘Ik heb geen toestemming te geven aan kiezer of kiezersvereenigingen. Ik begeer geen invloed waar men niet zelf overtuigd is’[1], en zich beklaagde over de menigte brieven, waarin men hem om raad en voorschrift lastig viel[2].

Het eerste der zeven blaadjes is blijkbaar de vrucht van een wel overlegd, flink opgezet *plan de campagne*. De Heer Groen heft de leus aan, waaronder de zijnen den strijd zullen voeren. Die leus is: *Shibbóleth*.

Daar sommige lezers misschien niet zoo naauwkeurig bekend zijn met de oud testamentische politiek uit den tijd der rigteren, als de meeste volgelingen van het hoofd der antirevolutionnaire partij, kan het misschien nuttig zijn te herinneren, wat *Shibbóleth* zeggen wil.

‘En Jeftha’ (zoo lezen wij[3]) ‘vergaderde alle mannen van Gilead en streed met Efraïm: en de mannen van Gilead sloegen Efraïm .... want de Gileaditen namen den Efriämiten de veren der Jordaan af; en het geschiedde als de vlugtelingen van Efraïm zeiden: laat mij overgaan; zoo zeiden de mannen van Gilead tot hem: zijgt gij een Efraïmiet? wanneer hij zeide,

1 Ibid., IV, bl. 3, VII, bl. 8.
2 Ibid., IV, bl. 1.
3 Rigteren XII, v. 4 v.v.

neen, zoo zeiden zij tot hem: zeg dan *Shibbóleth!* maar hij zeide *Sibbóleth* en kon het alzoo niet regt spreken; zoo grepen zij hem en versloegen hem aan de veren der Jordaan, zoodat te dier tijd van Efraïm vielen twee en veertig duizend.'

In dezer voege dan heeft de Heer Groen in de maand Junij 1864 zijne Gileadieten gesteld aan de veren van den weg ter stembus, met zeer moorddadige plannen. *Shibbóleth* was thans de tekst van art. 23 der wet op het lager onderwijs; wie dien niet regt kon lezen moest gegrepen en verslagen worden. 'Laat nu ten minste de quaestie van het *onderwijs* voor ons het *Shibbóleth* zijn'[1], - 'geef aan niemand uwe stem, van wien gij niet, *op goede gronden, verzekerd zijt*, dat hij althans het voorstel van wetsherziening, ter eerlijke naleving van de wet, tot dus ver door de Kamer met stilzwijgen en weerzin ontvangen, beâemt'[2]. - 'Laat door u, indien de hoogste en heiligste volksbelangen u lief zijn, niemand worden benoemd of herbenoemd, van wien gij niet *weet*, dat minstens op zijne ondersteuning van dat voorstel rekening kan worden gemaakt'[3]. Zoo klonk de strijdleus op 23 Mei.

Elke flinke houding dwingt achting af. Leonidas, met zijn hoopjen Spartanen de Persen bij de Thermopylen afwachtende, heeft onvergankelijken roem verworven. En de Heer Fruin heeft den Heer Groen welverdienden lof toegezwaaid over zijne houding op 23 Mei. - Maar wat gebeurt er? De Heer Groen monstert zijne troepen en zet ze aan de veren uit, en bevindt dat zij op verscheidene punten óók maar een klein hoopjen vormen. De kleinmoedigen in hun midden heffen jammerkreten aan[4], en hem bekruipt de vrees, dat hij met zulke soldaten niet veel zal kunnen uitrigten. Evenwel nog staat hij pal. 'Het spijt mij dat ik tot rondborstigheid verpligt ben'[5]. [Eene karakteristieke uitdrukking!] Maar intusschen beginnen sommigen der Efraïmiten, de mannen van het 'Dagblad' aan het hoofd, hunne tong te oefenen, en waarlijk .... enkelen slagen er vrij wel in, om, al is het ook met een eenigzins vreemden draai, niet meer *Sibbóleth*, maar*Shibbóleth* te zeggen. De aansporing

1 *Aan de kiezers*, I, bl. 3.
2 Ibid., bl. 1.
3 Ibid., bl. 12.
4 Ibid., II, bl. 3, 5, 9, 10 tot aan: 'hiermede is mijne correspondentie afgedaan.'
5 Ibid., bl. 6.

was trouwens krachtig genoeg. Nimmer is er scherper ultimatum, zelfs niet door Bismarck tegen de Deenen, - nimmer is er beter gemotiveerd doodvonnis uitgesproken, dan in deze woorden, teregt door den Heer Fruin als meesterstuk van stijl geprezen:

'Let wel op het verschil tusschen de Kamer en de Stembus.

In de Kamer is het niet te verwachten, dat iedereen, in hetgeen ons boven alles belang inboezemt, evenzeer belang stelt.'

'In de Kamer kan het ligt gebeuren, dat, te midden van velerlei gewigtige zaken, een ander de zaak, waarvoor wij geenerlei moeite te veel achten, der moeite, zelfs van een oppervlakkig onderzoek, niet waard acht.

In de Kamer kan zoo ligt, misschien zelfs nu en dan, omdat men elkander niet *wil* verstaan, in de behandeling eener teedere quaestie vooroordeel en hartstogtelijkheid zijn.

Maar bij de stembus! Daar leeft men onder een heilzamen invloed, in een geheel andere atmosfeer.

Vroeger was en bleef wel eens iemand blind en doof. Nu is er geen oogluiking of hardhoorigheid meer.

Vroeger had deze of gene voor doeltreffend onderzoek geen tijd: nu gaat er een licht op, waarbij de meesten, met verbazende snelheid, de punten waar het op aan komt, duidelijk zien.

Vroeger scheen het onderwerp onbeduidend: nu wordt het eensklaps, voor de kiezers-verhouding, van het hoogste gewigt.

Vroeger kon of wilde men elkander niet verstaan. Nu is overal begeerte naar onderling overleg blijkbaar. Men *wil* zich verstaan en dikwijls gelukt het.

Vroeger was er hartstogtelijkheid; nu verdwijnt ze: in éénen hartstogt smelt al het overige weg, in den aangeboren levenstrek, in de zucht naar levensbehoud'[1].

Maar de veldheer verliest daarbij de voorzigtigheid niet uit het oog. Wel is hij tegenover sommigen der wederpartijders tevreden met een *qui tacet consentire videtur*, wel komt hij aan de zwakheid van eenigen, die bereid zouden kunnen gevonden worden bondgenooten in plaats van vijanden te worden, te hulp met een: '*omdat zij nog overvloedig tijd hebben om de*

1 Ibid., II, bl. 10 v.

kiezers beter in te lichten, zoo ik mij omtrent een hunner vergis'[1]; wel wetende, dat niemand hunner lust zou hebben het tegen hem uitgesproken doodvonnis zelf te onderteekenen! - Immers, wie, die met hoop op levensbehoud stilzwijgend door kan sluipen, zou niet dwaas zijn als hij den wachters aan de veren het verraderlijke *Sibbóleth* in de ooren schreeuwde? - Maar wat van den grooten hoop geldt, mag niet evenzoo op de aanvoerders worden toegepast. Deze behooren zich te verklaren, uitdrukkelijk, stellig. De 'even bekwame als felle tegenstander' en 'de voornaamste der tegenstanders' worden verpligt eene schriftelijke verklaring af te leggen, - even als in alle oude legenden van hen, die hunne ziel aan den Satan verkochten, zijne Helsche Majesteit eene schriftelijke akte vorderde, omdat hij bij ervaring wist, dat men wel den duivel zelf te slim af zijn kan. - Ook dit wordt verkregen. En nu lezen wij, in plaats van het mannelijke en strenge: geen candidaat dan van onze eigen rigting; geen transactie, noch met de liberalen, noch met de conservatieven; hoe weinigen gij zijt, toont wie en wat gij zijt[2], nu lezen wij: 'Liever niet al te naauwgezet'[3]; en later zullen wij lezen: 'volkomen beâem ik: geen heulen met de conservatieve, dat is met de groote Protestantsche partij. Met twee reserves evenwel. Vooreerst ik heul niet; ook niet met het vrijzinnig conservatisme; maar ik acht mij tot zamenwerking verpligt met de conservatieven, in zoover en zoodra zij, al zou het ook uit Thorbeckophobie zijn, verrigten wat ik op christelijk-historischen grondslag begeer'[4].

Het overige is bekend.

Ik moet ronduit bekennen, dat ik in dit alles, ook met den besten wil, niets zie wat naar een koopcontract zweemt. Op zijn ergst zou het misschien genoemd kunnen worden een *contractus innominatus* (*a deed without a name*, zou Shakespeare misschien vertaald hebben) van *do ut facies*. Maar ik voor mij zie er niet anders in, dan de behendige taktiek van een ervaren veldheer, die moedig ten strijde trekt, met opgeheven vaandel, maar zich bedrogen vindt door de zwakheid en door de geringe krijgstucht van zijn leger[5]; die echter door uitstekend kunstige wendingen

1 Ibid., II, bl. 5, III, bl. 8.
2 Ibid., II, bl. 1-3.
3 Ibid., III, bl. 8.
4 Ibid., VII, bl. 14.
5 De Heer Groen zelf beklaagt zich, dat zijn troep zoo weinig gedisciplineerd is. *Aan de kiezers*, V, bl. 11.

den vijand ontsluipt, waar hij hem sterker vindt dan hij vermoedde; die beproeft in het vijandelijke leger bondgenooten of overloopers te vinden, om zich voor een nederlaag te behoeden; die eindelijk zelfs twee aanvoerders gevangen neemt, en nu, tevreden met dezen triomf, met slaande trom en vliegende vaandels huiswaarts trekt en het zegelied laat schallen.

Want een zegelied geeft ons de Heer Groen ten beste in het zevende zijner vliegende blaadjes *Aan de kiezers*, niet het minst merkwaardige van die reeks van merkwaardige geschriften, waarmede hij onze politieke literatuur verrijkt heeft. Niet het minst merkwaardige, ook om den vorm, om de stoute sprongen, om de veelheid van gedachten in kunstige wanorde binnen kort bestek zamengedrongen, zoodat het ons herinnert aan de lierzangen van Pindarus, die van oudsher om hunne duisterheid vermaard zijn.

Evenwel, laat ons opregt zijn: het geschrift heeft eenige verwantschap met het vermaarde 29e bulletin van het Groote Leger. - De schets was reeds gemaakt vóór dat de veldtogt ten einde, de triomf behaald was, den 21sten Junij. ‘Na den afloop der herstemming zal het niet overtollig zijn na te gaan welke, voor de christelijk-historische rigting, de uitkomst van den verkiezingsstrijd geweest is.

Voor de numerieke verhouding? voor het onderwijs? voor gebleken gehechtheid aan het wezen, niet aan den schijn, van den constitutionnelen staatsvorm? voor de toelichting van het verband tusschen vrijheid van de christelijk-nationale school en de gansche zorgverwekkende gesteldheid van kerk en staat’[1].

En overeenkomstig dit programma wordt nu, na den afloop der herstemmingen, op 7 Julij, de vraag: *Welk voordeel is er behaald*? dus beantwoord:

‘1°. Het is gebleken, dat ik steun heb ook *onder de kiezers*.

2°. Onze rigting heeft een niet onbelangrijk aandeel gehad in de *uitkomst* van den strijd.

3°. De vraag omtrent wetsherziening op het *Lager onderwijs* kan niet langer ter zijde worden gesteld.

1 *Aan de kiezers*, V, bl. 10.

4°. Onze praktische toepassing der grondregelen van een constitutionneel Gouvernement kwam gunstig aan het licht.
5°. Het verband valt meer dan te voren in het oog van den politieken en den kerkelijken strijd.'[1]

Gaan wij na, wat hiervan is. - En nu, het gewigt van het onderwerp eischt ernstiger toon.

'Het is gebleken dat ik stem heb ook *onder de Kiezers*.'

Eene uitkomst die gemakkelijk van te voren te voorspellen was. Elkeen weet, dat er ook gegoeden, vermogenden, aanzienlijken onder de antirevolutionnaire partij zijn, en dat dezen als kiezers hunne stem zouden geven aan de mannen van hunne kleur. En het is niet heden voor het eerst dat zij dit gedaan hebben. Integendeel, vroeger was het getal kandidaten door *hen* in de kamer gebragt grooter dan thans; de Heer Groen staat er méér alleen dan vóór acht of tien jaren. Hij moet dan ook zelf erkennen, dat niet één der zijnen de zege behaald heeft dan de Heer van Lijnden; en het is bekend dat zelfs diens herkiezing te Arnhem ditmaal grooter gevaar geloopen heeft dan ooit te voren. 'De nederlaag onzer kandidaten betreur ik,' zegt de Heer Groen; 'doch wat is hierin het meest onverwacht, de nederlaag, of de gebleken mogelijkheid eener zegepraal?'[2] Schrale troost, wel geschikt om uwen wederpartijder het woord te ontlokken: 'vermaak u met de mogelijkheid, ik heb voor mij de werkelijkheid,' of wel 'beter één vogel in de hand dan tien die er vliegen!' - En om die mogelijkheid te staven somt de Heer Groen op, hoevelen al in dit en dat district getrouw zijn geweest aan zijn vaandel.[3] 'Doch ik geef geen volledige opgaaf' voegt hij er bij. Met reden; anders had hij nog eens moeten vermelden, dat Amsterdam, 'de stad van Wormser en van Da Costa,' maar 125 stemmen voor hem beschikbaar had.[4] Dat versleten kunstje om de geleden nederlaag te vergoelijken door over het geheele land de stemmen bijeen te rapen, die verloren gegaan zijn, is den Heer Groen en zijner partij onwaardig. Hij had dat aan het '*Dagblad*' moeten overlaten. Wat beteekenen immers die tientallen en

1 *Aan de Kiezers*, VII, blz. 2.
2 Ibid., blz. 5.
3 Ibid., blz. 3.
4 Ibid., V, blz. 3, 4.

honderdtallen tegenover de duizenden die de liberale partij bijeen kan brengen, wanneer zij al de haren monstert, zoowel in de districten, waarin zij niet triomfeerde, als in die, waar zij de zegepraal behaalde? En wat beduidt al dat schermen met cijfers tegen de uitkomst der verkiezing, die toch onbetwistbaar deze is, dat verreweg de groote meerderheid der kiezers *niet* op uwe hand is? - Uwe partij is voorzeker eene magtige partij in den lande, ik zeg het gaarne mijnen vriend Fruin na;[1] en het ware ongerijmd en onvoorzigtig haar te ignoreren. Maar zij recruteert zich uit de menigte en voor het tegenwoordige ook (doch hierop valt op den duur minder te rekenen) uit de aanzienlijken. De middelklasse, de kern der burgerij, die de meerderheid der kiezers uitmaakt, is niet van uwe partij. Zoo hier nog bewijs voor noodig ware, het bewijs zou geleverd zijn juist door *deze* verkiezing. - Uwe partij is sterk, voeg ik er bij, door dat zij een beginsel heeft, waaraan zij met overtuiging vastkleeft. Maar ook de liberale partij, die tegenover u staat, is sterk door haar beginsel; gij erkent het zelf. En zoo het tegenwoordige aan de menigte behoort (ik haal nog eens de juiste en treffende woorden van den Heer Fruin aan), aan de meer verlichte, aan de vooruitstrevende klasse, die van uwe rigting niet weten wil, behoort de toekomst. Wat vleit gij u dan met de *mogelijkheid* eener zegepraal, die hoe langer hoe meer als een nevelbeeld uwe grijpende handen ontglippen zal?

> ‘Onze rigting heeft een niet onbelangrijk aandeel gehad in de *uitkomst* van den strijd.’

In ernst, kunt gij hierop roemen? - Ik ontken, ten eerste, het feit. Eilieve, welke veranderingen heeft de verkiezing van Junij in de zamenstelling der Tweede Kamer gebragt? Waar, behalve te 's Gravenhage, heeft de liberale afgevaardigde plaats geruimd voor eenen der door den Heer Groen aanbevolenen? Integendeel, de einduitkomst der verkiezingen is deze geweest, dat de liberale, ministeriële, radicale partij (of hoe de Heer Groen ze noemen wil) in September nog sterker in de Kamer vertegenwoordigd wezen zal, dan zij thans is.

Maar ook dan nog; wat hebt *gij* uit gerigt? Niet een' der uwen hebt gij ter versterking uwer rigting in de Kamer kunnen brengen, zelfs te 's Gravenhage niet. Gij weet u waarlijk

1 *Open brief*, blz. 10.

met weinig tevreden te stellen. Nu is uw roem ‘op de overwinning der vijf leden ‘voor wier regtsgevoel en billijkheid ik heb durven instaan en die zonder onze bereidvaardigheid en ijver niet allen in de Kamer zouden teruggekeerd zijn[1].’ De Heer Groen kan wel gelijk hebben, en die vijf conservatieve leden zijn hem grooten dank schuldig. Het zal te bezien staan, hoe zij hem dien dank zullen betalen. Maar was dan d e z e uitkomst de moeite waard om met zoo groot krijgsgerucht, met strijdleus en banier, den kamp te beginnen?

Liberaal of conservatief, dat is voor ons de vraag niet! zoo klonk het nog in het tweede Blaadje, den 31sten Mei 1864. En in dat blaadje werd met onvergelijkelijke vinnigheid van taal over de conservatieve partij (de personen laat ik er buiten, even als de Heer Groen) een stroom van minachting uitgegoten die haar het bloed in het aangezicht moest jagen. En nu is de triomf deze, dat de Heer Groen deze partij in de Kamer gehandhaafd heeft! Dat hij genoodzaakt is geweest zich aan hen aan te sluiten die hem van oudsher nog meer kwaad gedaan hebben dan de liberalen zelve;[2] wier beginsel ‘een versleten, een althans in de tegenwoordige omstandigheden magteloos, een geneutraliseerd, een naar mate elke middenterm wegvalt onbruikbaar beginsel is.’[3] Dat hij, in plaats van aan te voeren, op het sleeptouw genomen is! Dat de conservatieven wel hebben willen dulden, dat de antirevolutionnaire partij hun met hare stemmen van dienst was, waar hun dit noodig scheen om den strijd tegen de liberale partij te kunnen volhouden. O schitterende triomf! - Maar waar de hulp minder noodig scheen werd er vriendelijk voor bedankt, en te Gorinchem, ‘waar ònze rigting sterk is,’ hebben de conservatieven het zelfs gewaagd tegen de antirevolutionnaire partij zelve op te treden en haar ‘te overvleugelen.’ - De Heer Groen vindt dit, in de naïviteit zijner teleurstelling, ‘onvoegzaam’ en ‘raadselachtig.’[4] Mij komt het niets meer dan natuurlijk voor.

En hier komt van zelve eene vraag op, die den Heer Groen misschien bevreemden zal, maar die ik hem met den meest gemoedelijken ernst durf voorleggen. Vanwaar toch uwe veete tegen het liberale beginsel, die zoo verre gaat, dat zij u zelfs

1 *Aan de Kiezers*, VII, blz. 6.
2 Zie het geheele VIe Blaadje *aan de Kiezers*.
3 Ibid., blz. 8.
4 Ibid., V, blz. 9.

drijft om u in elk kritiek oogenblik tot den gewilligen dienaar te maken van dat conservatisme dat gij verfoeit? Waarom mogt bij den jongsten strijd niet één der liberale kandidaten genade in uwe oogen vinden? Was het misschien omdat geen van deze door u in staat geacht werd om onder den ‘indruk van de zucht naar zelfbehoud bij de stembus’ zijne beginselen te verloochenen en met u in transactie te treden? Of ligt de grond dieper? Ik zoek te vergeefs, waar. Gij zult zelf erkennen, dat van geene zijde opregter hulde aan uwe talenten en verdiensten gebragt wordt, dan van die der liberale mannen in het vaderland. Gij zijt zelf een man, die uwe beginselen, met al de kracht die in u is, jaren lang in onverpoosden strijd verdedigt en daarvoor alles, geld, tijd, rust, gemak, vrede, studie, opoffert. Gij kunt, gij moet dus achting hebben voor mannen die even sterk en moedig *hunne* beginselen voorstaan. Bovendien er is, tot op zekere hoogte, homogeneiteit tusschen u en de liberale rigting. Zij wil ontwikkeling van de volkskrachten door vrijheid. Uw streven is naar vrijheid op het gebied dat u vooral ter harte gaat. Zij is afkeerig van dwang en onderdrukking. Gij hebt jaren lang tegen onderdrukking geworsteld. Hare leus is: scheiding van kerk en staat, opdat geenerlei magt van of in den staat de ruimte der vrijheid van geweten beperke. Uwe voorname grief tegen het oude conservatisme is, dat het de gewetensvrijheid der evangeliebelijders miskende.[1] Al wat gij gewonnen hebt sedert 1848 hebt gij haar te danken. Waarom haar dan zoo vijandig?

Ik kan maar tweederlei onderstelling als antwoord op de vraag vinden, doch geef ze gaarne beide voor beter inlichting prijs. Òf gij verlangt, gelijk de Klericalen in België, slechts zooveel vrijheid als U noodig is, des noods ook om anderen te onderdrukken, die niet met u kunnen of willen instemmen; òf gij wordt in uw doen en laten, denken, spreken en schrijven beheerscht door de vrees voor de dictatuur van het tegenwoordige hoofd der liberale partij. Dwaal ik? Wil mij dan teregtwijzen. Maar wil mij dan tevens verklaren, wat het beduidt, dat gij slechts eene ‘*welbegrepen*’ scheiding van kerk en staat verlangt; of wil ons zeggen, waarom voor u, den man van beginselen, ‘Thorbeckophobie’ genoeg is, om elken anderen tegenstander in uwen bondgenoot te verkeeren?

1 *Aan de Kiezers*, VI, blz. 1.

> ‘De vraag omtrent wetsherziening op het lager onderwijs kan niet langer ter zijde gesteld worden.’

Dit zal de toekomst leeren. De Heer Groen is er zelfs niet volkomen gerust op. ‘Misschien, ik durf het niet ontkennen, zou ook in Gouda, in Amersfoort, in Leeuwarden, een eigen kandidaat in herstemming gebragt zijn. Ik had onverbiddelijk moeten blijven, zegt men’[1]. *Zegt men*, dat wij 't even in 't voorbijgaan opmerken, is hier meesterlijk. Vroeger was *men* het, die den Heer Groen ter elfder ure dwong om zijn *fiat* aan de herkiezing van den Heer de Brauw te geven; nu is *men* het, die hem dat tot verwijt maakt. - Verder: ‘Let ook op de onderhandsche mededeeling te Gouda [de brief van den Heer de Brauw] waarin ik lathans ook nu nog geen dubbelzinnigheid durf zien’[2]. *Althans ook nu nog* getuigt niet van volkomen zekerheid!

Welligt hadden wij betere gronden voor deze zekerheid vernomen indien de Heer Groen tijd had gevonden om dit derde punt meer in het breede te behandelen. Maar ter kwader ure werd hij juist afgeroepen, toen hij daaraan zou beginnen[3]. Doch één argument wordt ons nog gegund: ‘Let op het *Dagblad van 's Gravenhage*, dat *thans* blijk gaf van sympathie voor gewetensvrijheid der Christenen, voor vrijwaring tegen ongeloofseenheid’[4]. - Nu is het, meen ik, van algemeene bekendheid, dat de scherpzinnige hoofd-redacteur van het ‘Dagblad’, wiens pen onbetaalbare diensten bewijst aan hem wien ze toebehoort, een Israëliet is. Verre zij het van mij, dáárom op den man lager neêr te zien, dan hij verdient. Ik ben een vijand van elke onverdraagzaamheid. Ik ken onder de Israëlieten een tal van mannen, wien ik achting en vriendschap toedraag. Ik heb eerbied voor de volharding, waarmede het volk van Israël aan *zijne* hope verknocht is gebleven. Wat alles afdoet, ik erken ook den Israëliet als mijn medeburger, met volkomen gelijkheid van regten als ik voor mij zelven begeer. Maar ik kan de opmerking niet weêrhouden, dat het toch wel eene eenigzins groteske vertooning is, wanneer wij den Heer

1 *Aan de kiezers*, VII, blz. 6.
2 Ibid. blz. 10.
3 Ibid. blz. 9: ‘*ik word afgeroepen*.’
4 Ibid. blz. 10.

Groen zijnen triomf in het belang van het zuiver Christendom op de volksschool mede dank zien wijten aan.... de bekeering van het *Dagblad van 's Gravenhage!*

> ‘Onze praktische toepassing der grondregelen van een constitutioneel Gouvernement kwam gunstig aan het licht.’

Gunstig? Ik wenschte, dat de Heer Groen dit woord niet geschreven had, althans niet had laten drukken. Het is geschreven vóór, gedrukt nadat hij den Open Brief van Dr. Fruin had ontvangen en gelezen. Was die niet in staat hem tot andere gedachten te brengen? Het kan zijn, dat de Heer Groen zijne stelling weet te verdedigen. Laten wij die verdediging afwachten. Maar tot zoolang, gaarne erken ik het, stem ik volmondig in met het oordeel door den Heer Fruin over deze ‘praktische toepassing’ uitgesproken met eene kalmte die ik hem benijd. De plaats is niet te lang om hier te worden wedergegeven[1].

‘Zoudt Gij niet beter voor Uw partij en voor de zaak, die U bovenal ter harte gaat, gezorgd hebben, indien Gij Uw machtigen invloed hadt gebruikt om, zonder voorwaarde, rechtschapen en helderziende mannen in de Kamer te brengen, op wier karakter Gij minstens even goed vertrouwen kondt als op afgedwongen verklaringen, en van wie Gij kans hadt alles te krijgen wat Gij in billijkheid moogt vragen? Door het aangrijpen van middelen, die, vergeef mij mijne rondborstigheid, beneden Uw waardigheid zijn, benadeelt Gij Uw zaak, in plaats van haar te bevorderen. Misschien zouden Uw nieuw-geworven of nieuw-ontdekte bondgenooten toch met U hebben gestemd, en dan ware hun ondersteuning onverdacht en nuttig geweest; nu, na hun verklaring bij de stembus, die zeker den schijn heeft van afgedwongen te zijn, kan hun bijstand U niet meer baten.

En welk een antecedent hebt Gij gesteld? Wat moet er van de verkiezingen worden, als iedere kleine partij de som van haar stemmen te koop biedt voor de belofte van ondersteuning van zeker voorstel, dat haar bijzonder ter harte gaat? In vroeger jaren was het een gewone klacht van katholieke afgevaardigden, dat hun geloofsgenooten te weinig

1 *Open brief*, blz. 23-25.

landsposten bekleedden. Stel U voor, dat voortaan in eenig district de leiders der katholieke partij de stemmen, waarover zij beschikken kunnen, aanbieden aan diengene der protestantsche candidaten, die verklaren wil, dat hij een voorstel tot gelijkmatige verdeeling der ambten tusschen roomschen en onroomschen denkt te ondersteunen. Of stel U voor, dat de vijanden van het cultuurstelsel zich aaneensluiten, en hun stemmen in massa aanbieden aan wie beloven wil, dat hij een voorstel tot opheffing van dit stelsel zal aannemen. Want Gij zult toch wel niet aan de Uwen alleen de bekeeringskracht van de stembus willen voorbehouden. Geen monopolie. Wat den een vrij staat moet ook den anderen veroorloofd zijn. Maar wat wordt er dan van het verbod der Grondwet, om ruggespraak te houden met zijn committenten?

Geen volk, dat meer dan het onze ondervonden heeft waartoe de regering ontaardt, als eens aan het verkiezen der regenten voorwaarden verbonden worden. Onder Koning Willem III is zeker niet meer mogelijk wat onder Prins Willem III gebeurd is. Wij zijn gelukkig ver verwijderd van een toestand, als dien, waarin een Baljuw zijn creaturen, voor hij ze in de vroedschap hielp, liet beloven, dat zij zijn leiding “blindelingh sonder eenigh tegenspreken” zouden volgen, en stemmen voor de stadhouderlijke beginselen en voor de *Voetsiaansche maximen in de kerk*. Maar *principiis obsta*. Gij hebt den eersten stap gezet op den weg, die in die richting leidt. Als de kiezers van de verlegenheid van een candidaat gebruik mogen maken om hem iets te doen beloven, wat hij anders misschien niet doen zou, dan mogen de vertegenwoordigers van een partij in de Kamer van een waggelend ministerie, als loon voor hun ondersteuning, concessies afpersen, die anders nooit ingewilligd zouden worden. Wat wordt er op deze wijs van de politieke moraliteit? Ik zou vreezen, dat het koopen voor beloften en concessies weldra het koopen voor posten, het koopen voor geld ten gevolge zou hebben. Maar al bleven deze heillooze gevolgen uit, wat doet het er toe wáárvoor ik mijn overtuiging, mijn vrijheid van handelen verkoop? Dat ik ze veil heb, is de wortel van het kwaad.’

Wat kan de Heer Groen daarop antwoorden? Het zij voor een oogenblik toegegeven dat hij zijn doel van heden bereikt

heeft, dat hij door de vrees voor levensgevaar sommigen de belofte heeft afgedwongen, om de zaak te zullen ondersteunen die hem boven alles ter harte gaat; dat hij anderen door zijn *qui tacet consentire videtur* zedelijk tot hetzelfde verpligt heeft; dat die belofte worde nagekomen, deze verpligting vervuld. Wat dan nog? Dan zal de Heer Groen het eerste voorbeeld gegeven hebben van een praktijk die voortaan regel zal worden bij alle partijen. Dan zal niet meer eerlijkheid en zelfstandigheid en overtuiging op getrouw onderzoek gegrond, geeischt worden van den nederlandschen volksvertegenwoordiger, maar eene lafhartige overgave aan de partij die het meeste looft of het hardste dreigt. Dan zal de natie in een gevoel van verachting voor haar vertegenwoordiging worden opgevoed. Dan zal zij eerlang haken, verlost te worden van een parlamentair stelsel dat haar in haar eigen oogen, gelijk in dat van vreemden, onteert. Zoo zal dan wel uwe praktische toepassing der grondregelen van een constitutionneel gouvernement *gunstig aan het licht komen!*

> ‘Het verband valt meer dan te voren in het oog van den politieken en den kerkelijken strijd.’

Alzoo daar moet het heen! Dat is dan de laatste, de grootste (de rangorde geeft regt tot deze onderstelling) de eindtriomf die er behaald moet worden, - God dank! nog niet behaald is.

Verband, vermenging van den kerkelijken met den politieken strijd. En als beslissing, de zegepraal en heerschappij van de alleen zaligmakende Hollandsche gereformeerde kerk volgens de leerstellingen van den Heer Groen en de zijnen, niet waar? Immers wat anders beduiden de woorden, vroeger reeds geschreven: ‘Neemt eindelijk eens in den strijd voor Kerk en Land, partij. Elk naar vermogen en in uw kring. Partij, als kiezer, als lid van den Gemeenteraad, als lid der Provinciale Staten, straks misschien als lid der Staten-Generaal. Partij, waar men de vrijheden en regten der Christenen aanrandt, voor het Evangelie dat gij belijdt. Vergeet niet dat elke godsdienstige rigting, wanneer haar geloof in de kerk aangerand of van staatswege verdrukt wordt, ten gevolge der pligtmatige verdediging van waarheid en regt, niet *ontaard is*, maar zich *openbaart als* eene *kerkelijke* en ook als eene

politieke partij'[1]. - Alzoo éérst *partij-man*, en wel kerkelijk partij-man, en dàn burger! Dat is de weg, dien 'de niet ongetrouwe wachter' zijne volgelingen aanwijst. En wat is het doel waarheen die weg leiden moet? Vrijheid van geweten en van geloof voor een iegelijk? Gelijkheid van regt voor allen? Ware dit zoo, men zou tot verschooning kunnen zeggen, dat het doel de middelen heiligt. Maar men weet hoe ten allen tijde en zoo ook nu de *orthodoxe* kerk het monopolie der waarheid zich toeëigent, en (het ligt in hare natuur) geen geloof nevens haar dulden kan. Wij weten hoe de antirevolutionnairen in Nederland zich zelven bij uitnemendheid, neen bij uitsluiting DE *Christenen* noemen. Wij hooren het banvonnis dat de Heer Groen uitspreekt over eene Theologie die niet de zijne is: 'Wat is moderne Theologie? het *antichristelijke* Christendom in de kerk, het Christendom boven geloofsverdeeldheid in de school en ook waarom niet? het *christelijke socialisme* in de politiek'[2]. Wij vernemen, hoe hij hare verkondiging '*Godlasterlijke prediking*' noemt[3] - Daarom dan moet uw kerkelijk geschil met anders-denkenden en anders-geloovenden vermengd worden met den politieken strijd, opdat door de magt der stemmen uwer partij, of, mogt het zijn, door de oppermagt van den Staat, indien zij in uwe handen kwam, dat antichristelijke Christendom, die godslasterlijke moderne Theologie verwonnen, verslagen en uitgeroeid zou kunnen worden!

Ik ben tot nog toe weinig ingenomen met de aanvankelijke resultaten van de moderne theologie: ik kom er gaarne voor uit, zij het ook dat iemand hieruit lust mogt krijgen, mij als getuige tegen haar aan te voeren. Maar zij heeft haar regt van bestaan zoo goed als elke andere rigting in de kerk, zoo goed als de orthodoxe zelve. Wat gruwelijke dwingelandij is het dan, haar te willen onderdrukken. Maar bovendien, wat ongerijmdheid! Immers is zij ook niet op hare beurt eene uiting van den menschelijken geest in zijn streven naar kennis, naar ontwikkeling, naar volmaking, naar de waarheid? De mannen, die zich aan haar aansluiten, doen dit voorwaar niet uit spel of jok of ijdeltuiterij. Hun is de zaak hooge, heilige ernst.

1 *Aan de kiezers*, VI, blz. 14.
2 Ibid. VII. blz. 12.
3 Ibid. blz. 21.

Hun kost zij ingespannen arbeid en lange nachtwaken. Ook hun is ‘des drijvers geweldige roede’ in de lendenen, en zij moeten voort, al vallen zij soms amechtig neder en bidden om rust. Voort, voort moeten zij, omdat ook hunner een deel der taak is, om door hun voortstreven de menschheid vooruit te brengen, om te worstelen en te strijden en te lijden, opdat wij der waarheid nader komen.

En gij meent dien voorstrevenden geest te moeten stuiten in zijne vaart? Kleingeloovigen! die zoo gaarne u op het Bijbelwoord beroept, kent gij dan *dit* woord niet: ‘En nu zeg ik ulieden: houdt af van deze menschen en laat hen gaan; want indien deze raad of dit werk uit menschen is, zoo zal het gebroken worden; maar indien het uit God is, zoo kunt gij dat niet breken; opdat gij niet misschien bevonden wordt ook tegen God te strijden’? - En gij meent die vaart te *kunnen* stuiten? Hoogmoedigen! Alsof gij met uwe zwakke handen zoudt vermogen, wat geen Joodsche Sanhedrin, geen Romeinsch keizerschap, geen pauselijke banbliksem, geene inquisitie, geen Karel V en geen Philips II hebben kunnen volbrengen? Bekrompenen van geest, laat dit u ten minste de geschiedenis geleerd hebben, dat het te allen tijde in naam der orthodoxie van het oogenblik geweest is, dat elke nieuwe verschijning op geestelijk gebied, elke hervorming, elke vooruitgang bestreden en, maar te ve regeefs, bedwongen werd. Ziet toe, dat men niet met de vingers op u wijze, wanneer men de volgende regelen van een der uitstekendste denkers van onzen tijd leest:

‘Wij kunnen er naauwelijks genoeg aan herinnerd worden, dat er eens leefde een man, genaamd Socrates, die op merkwaardige wijze in botsing kwam met de gevestigde magten en met de openbare meening van zijnen tijd. Geboren in eene eeuw en in een land waarin groote individualiteiten talrijk waren, is toch deze man door degenen, die hem in zijnen tijd het best kenden, ons overgeleverd als de braafste en edelste van dien tijd; terwijl wij hem erkennen als het hoofd en de prototype van alle latere onderwijzers der deugd, de eerste oorsprong, zoowel van Plato's verhevene ingevingen als van de scherpzinnige nuttigheidsleer van Aristoteles, nog thans de twee hoofdbronnen van alle wijsbegeerte, zoowel zedelijke als andere. Deze erkende meester van alle uitstekende denkers van latere tijden, wiens roem, nog altijd stij-

gende, na twee duizend jaren verre overtreft dien van al de groote mannen, die in zijne vaderstad schitterden, deze man werd door zijne landgenooten na regterlijke veroordeeling ter dood gebragt om ongodsdienstigheid en onzedelijkheid. Ongodsdienstigheid, omdat hij de goden loochende, die de Staat had erkend; onzedelijkheid, omdat hij door zijne leering en onderwijs een “bederver der jeugd” was. Wij hebben alle reden om aan te nemen, dat zijne regters hem ter goeder trouw schuldig aan deze misdrijven bevonden en alzoo den man, wien de menschheid meer te danken heeft dan aan iemand uit zijnen tijd, met overtuiging ter dood veroordeelden.

Maar er is nog een ander voorbeeld van geregtelijk onregt, het eenige dat na de veroordeeling van Socrates nog genoemd mag worden. De man, die bij hen, die getuigen waren van zijn leven en wandel, zulken diepen indruk van zijne zedelijke grootheid achterliet, dat na hunne verhalen daarvan achttien eeuwen dien man vereerd hebben als Godzelf, werd smadelijk ter dood gebragt - als wat? Als een godslasteraar. Hier miskenden de menschen niet enkel hunnen weldoener; zij verklaarden hem juist het tegendeel van hetgeen hij was, en behandelden hem als een monster van goddeloosheid, gelijk zij zelven thans geacht worden te zijn, om de wijze waarop zij met hem handelden. De gevoelens, waarmede de menschen thans deze twee gebeurtenissen, inzonderheid de laatste, beschouwen, maken hen uitermate onregtvaardig in hun oordeel over de rampzalige bedrijvers dier feiten. Deze waren inderdaad, naar alle waarschijnlijkheid, niet slecht, niet slechter althans dan de menschen gemeenlijk zijn, veeleer het tegendeel; zij waren lieden, die vervuld waren, misschien meer nog dan de groote menigte doordrongen waren van die denkbeelden van godsdienst, zedelijkheid en vaderlandsliefde van hunnen tijd en hun volk; juist zulk slag van menschen, die te allen tijde, ook in den onzen, kans hebben hun leven vrij van blaam en in het genot der algemeene achting te slijten. De Hoogepriester, die zijne kleederen verscheurde toen hij de woorden hoorde, die volgens de begrippen van zijn volk de gruwelijkste misdaad bevatteden, was naar alle waarschijnlijkheid even opregt in zijn afschuw en verontwaardiging als de brave en vrome menschen van onzen tijd het zijn in de godsdienstige en zedelijke ge-

voelens, die zij belijden; en de meesten van hen, die thans van zijn gedrag ijzen, zouden, als zij in zijn tijd geleefd hadden en Joden als zij waren geweest, juist gehandeld hebben als hij.'[1].

En eindelijk. Gij wilt, om u de zegepraal te verzekeren, den kerkelijken strijd tot een politieken strijd maken. Gij wilt het verschil uit de studeerkamer in de raadzaal, op de straat, voor den regter brengen! Dat is met andere woorden: gij wilt terug tot 1618? - De Heer Fruin heeft er reeds op gewezen, en de Heer Groen heeft het opgenomen en met eene aardigheid er zich van afgemaakt, zeggende dat Oldenbarneveld 'naar de tegenwoordige usantiën.... een eervol ontslag zou hebben gekregen, en dankbetuiging, en zeer aanzienlijk pensioen'[2]. Zulke spot doet het bloed kooken. Dat gruwelstuk, dat onze geschiedenis bevlekt, te zwarter, omdat hier niet de opgewonden en misleide drift van het gepeupel uit den band sloeg en in bloeddorstigen hartstogt zich vergreep, maar omdat kerkelijke en politieke veete bij de hoogere standen geen middel te onregtvaardig, te laag, te gemeen achtte om den verdienstelijken staatsman, was het ook een gebogen grijsaard, die haar in den weg stond, met een geregtelijken moord op zij te ruimen - dat geeft geen stof tot jokkernij, allerminst waar ernstige zaken ernstig besproken worden! - Zulke spot getuigt, hoe verre de armzalige verblinding der partijschap bij hem dien zij beheerscht, welke anders ook zijne verdiensten, talenten, gaven en Christelijke gevoelens zijn, den eerbied voor hetgeen voegzaam en regtvaardig is, verloren doet gaan.

Doch ik wil aan de bitterheid die mijn gemoed bevangt, niet toegeven. Ik hef mijne oogen van het gedrukte blad dat daar voor mij ligt, op tot de schoone natuur die mij omringt. De bosschen om mij henen suizelen vrede; de akkers bersten van overvloed, de gave van Gods liefde; de vogels zingen, de millioenen insecten gonzen in de zonnige lucht; alle schepsel looft zijnen Maker. In het verre verschiet strekt het landschap in blaauwende diepte zich uit, een beeld van zalige

1 J. Stuart Mill, *On liberty*.
2 *Aan de kiezers*, VII, blz. 21.

rust. - En met den *Meischen Morgenstond* van den armen Camphuyzen, in zijnen tijd, helaas, ook het slagtoffer van de orthodoxie, zou ik haast willen verzuchten:

> Ach waren alle menschen wijs
> En wilden daarbij wel,
> Dees aarde waar een paradijs.
> Nu is zij meest een hel!

indien ik niet overtuigd ware, dat ook de strijd des levens tot het leven hier op aarde behoort; indien ik niet geloofde, dat die strijd zich eenmaal in schoone, reine, heerlijke harmonie zal oplossen.

Roosendaal,
22 Julij 1864.
S. VISSERING.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

J.A. Alberdingk Thijm, Een weinig Amsterdamsche kritiek bij gelegenheid der nationale feestviering. Amsterdam, 1863. - Zeven Feestredenaars; een blik uit de ‘Warande’ op de gedenkteekens in proza van de viering der Novemberfeesten. Amsterdam, 1864.

Een vriend die mij mijn feilen toont - onder anderen pleegt hij mij te verwijten dat eene overdreven ingenomenheid met sommige litterarische koryphaeen van het buitenland mij de verdiensten van menigen vaderlandschen letterkundige doet voorbijzien en miskennen - schreef mij eenigen tijd geleden dat hij voor zich, om iets te noemen, niet inzag waarom men aan Van der Palm den roem betwisten zou de Chateaubriand van Nederland geweest te zijn. De schepper van eene nieuwe schrijfwijze te onzent, meende hij; de auteur dier onovertroffen bijbelvertaling, waardoor aan zoo menigeen hier te lande eene nieuwe bewondering afgeperst is voor de schoonheden van het oude christendom - *le génie du christianisme* - kan zonder schroom de vergelijking doorstaan met den gevierden grondlegger der godsdienstige reaktie in Frankrijk; met den man wiens gebreken men kan erkennen zonder daarom te loochenen dat hij meer dan iemand anders in ons werelddeel en in onzen tijd gedaan heeft, hij de schitterendste prozaschrijver zijner eeuw, voor de wederoprigting van troonen en altaren.

Ter wille van mijn onderwerp, en omdat het de jeugd betaamt zich niet onleerzaam te toonen, volg ik het voorbeeld van den

koning van Denemarken na en vraag verlof om te mogen opgenomen worden in de zienswijze van mijnen bestrijder. Wat meer is, want ik zoek eene geschikte staanplaats voor den heer Alberdingk Thijm en daar is nog al iets aan vast, ik erken niet slechts dat er termen zijn om Van der Palm bij Chateaubriand te vergelijken, maar ik beweer bovendien, en moge het mij wel bekomen, dat Bilderdijk de nederlandsche Joseph de Maistre geweest is; de geniale reaktionair, de vurige vereerder van het gezag, de eerste onder ons die den moed gehad heeft om ten einde toe vol te houden dat de geest der moderne maatschappij uit den Booze en een geest van opstand is tegen God. De Maistre en Chateaubriand, Bilderdijk en Van der Palm - hoe veel er ook aan deze evenredigheid ontbreken moge, men zal niet ontkennen dat zij eervol, niet beweren dat zij te eenemaal uit de lucht gegrepen is. En daar blijft het niet bij. Gelijk er in den heer Montalembert iets is dat aan Joseph de Maistre en iets dat aan Chateaubriand herinnert, zoo doet de heer Groen van Prinsterer, Montalemberts bondgenoot in den strijd voor de vrijheid van onderwijs, u nu eens gevoelen dat hij een aandachtig hoorder van Bilderdijks lessen over de vaderlandsche geschiedenis geweest is, dan weder dat Van der Palm, aan het slot eener vermaarde lijkrede, op hem gewezen heeft als op den vermoedelijken erfgenaam van Borgers roem. Wat eindelijk den heer Louis Veuillot betreft, dien ik met den heer Montalembert tot de uitstekendsten onder de volgelingen van Chateaubriand en De Maistre reken - als polemisch schrijver, als dilettant-theoloog, als dichter van oud-testamentische en aan Jesaja afgeluisterde zangen, is niemand te onzent den oudredakteur van *l'Univers* zoo nabij gekomen als Da Costa. Het is dezelfde strijdvaardigheid, dezelfde nooit uitgedoofde bezieling; het zijn dezelfde bezwaren tegen den geest der eeuw. Slechts had Da Costa meer gemoed, en bezit de heer Veuillot in hooger mate hetgeen ik mij verstout de virtuositeit der insolentie te noemen.

Toen derhalve de heer Alberdingk Thijm - ik schrijf voor de zoodanigen wier sympathie hen vrede doet hebben met mijne logika en dan ook met de voorbarigheid van dit derhalve - toen de heer Thijm zich voor omtrent twintig jaren aanmeldde als een discipel uit de school van Bilderdijk, kwam hij, dien men anders voorwaar niet tot de achterblijvers rekenen kan, nogtans in zekeren zin te laat. *La place était prise;* en zij was zulks, dit voeg ik er aanstonds bij, onafhankelijk van zijnen wil en buiten zijne schuld. De tegen

omwenteling had niet gewacht met zich in ons vaderland te openbaren tot er zich voor haar eene gelegenheid opdeed om vleesch te worden in den persoon van een lid der moederkerk. De orthodoxie is te onzent ook wel roomsch, maar toch bij voorkeur gereformeerd. Zij heeft althans, indien men onze nieuwere geschiedenis laat dagteekenen van het jaar '13, hier te lande de oudste brieven. Bilderdijk wil ik gaarne uitzonderen, het in het midden latend of hij meer genegenheid voor den katholieken dan wel voor den protestantschen type der regtzinnigheid gekoesterd hebbe, en met de bijvoeging dat hij te zeer van de 18de eeuw was om dit onderscheid, wat hemzelven betrof, voor eene levenskwestie te houden. Doch een feit is het dat tijdens het optreden van den heer Thijm, en toen, aan het hoofd van diens eersten bundel, ter eere van Bilderdijk een dichtstuk prijkte waarin met de hulde aan den onzigtbaren meester de belijdenis van een eigen anti-revolutionair geloof krachtig zamenvloeide:

> U min ik, Oude! met uw stroefgeplooide trekken!
> U, met dat starend oog, door borstels overbraauwd -

de eensluidende strijdleus van Da Costa reeds sedert geruimen tijd weerklonken had in den lande, en de heer Groen van Prinsterer reeds algemeen bekend stond als steller van het dilemma: Revolutie of geloof? Wie de moeite neemt deze bladzijden ten einde toe te lezen, zal bespeuren dat het eigenaardige in den persoon en het streven van den heer Thijm door mij op hoogen prijs gesteld wordt. Voor het oogenblik vergenoeg ik mij met aan te stippen dat zijne oorspronkelijkheid als reaktionair van de roomsche belijdenis overschaduwd wordt door de omstandigheid dat hij Nederlander is, en dat zijne rigting te onzent, toen hij zich openlijk onder hare vanen schaarde, hare vertegenwoordigers reeds gevonden had in twee uitnemend begaafde en strijdbare kampvechters van vollen protestantschen bloede. In een katholiek land als Franrkijk zou de heer Groen, tenzij hij in navolging van Guizot zijn gereformeerd geloof voor eene poos aan de wilgen gehangen had, nooit voor iets meer gegolden hebben dan voor een begaafden monomaan, een excentrieken vreemdeling verdwaald in Gallie. Da Costa's stem zou in het tweede Keizerrijk zoowel als onder de daaraan voorafgegane regeringsvormen, in weerwil van haar koperen klank, die eens roependen in de woestijn geweest zijn. Iets dat daarnaar zweemt vindt men in de positie van

den heer Thijm terug. Hij behoort, met de zoölogen gesproken, tot de familie der Montalemberts en der Veuillots; doch zijne katholieke reaktie vormt in ons vaderland meer het aanhangsel van eene rigting dan dat zij eene rigting op zichzelve is. Zij is geen eigen stroom, maar een zijtak. Reeds zijn jeugdiger leeftijd zou tot verklaring kunnen dienen van het verschijnsel dat anderen hem voor geweest zijn; doch de ware oorzaak ligt dieper. Zij schuilt, gelijk ik zeide, in de geschiedenis der antirevolutie te onzent; en deze geschiedenis hangt op hare beurt zamen met het overwigt van het protestantsch element in ons volksbestaan gedurende de laatste driehonderd jaren.

Bestond er van de hand van den heer Thijm eene opzettelijke studie over Bilderdijk, het zou ons minder moeite kosten den graad van zijne bloedverwantschap met onze protestantsche antirevolutionairen aan te wijzen. Ongetwijfeld zou hij in dat boek, waarvan ik even hartelijk hoop dat hij het nog eenmaal vervaardigen zal als dat het voorregt mij gegund zal zijn er eene aankondiging van te schrijven, al zijne voornaamste denkbeelden bij elkander geplaatst en volle rekenschap gegeven hebben van zijne uitspraak:

> *Anch io son pittor'* en heb mijn plaats verdiend,
> Waar 't heerlijk vaandel golft met teisterbantsche kleuren.

Doch al heeft zelfs deze onvermoeide arbeider, wien geene inspanning ooit te veel is waar het aankomt op de verdediging van zijne inzigten, tot hiertoe den tijd niet kunnen vinden voor het zamenstellen van de door mij bedoelde monografie; al heeft hij deze leemte mijns inziens te vaak trachten aan te vullen door de met weinig of geene redenen omkleede bewering ‘dat Bilderdijks miskenning altijd nog grootendeels te wijten is aan onbekendheid met deze persoonlijkheid in haar geheel’; al ben ik overtuigd dat deze persoonlijkheid, voor den vrede van 's heeren Thijms gemoed, aan sommigen slechts van al te nabij bekend is - het regt om zich tot de volgelingen en vereerders van Bilderdijk te rekenen wordt hem door mij in het minst niet betwist. Veeleer zou ik van oordeel zijn dat zijn blik op Bilderdijks karakter en werken het in veelzijdigheid en diepte van dien van Da Costa wint; en dit zeggende ga ik af zoowel op sommige bladzijden in het voorlaatst gedeelte van *la Littérature Néerlandaise* als op enkele fragmenten dier in het *Zondagsblad* van 1861 geplaatste artikelen waartoe ik zelf indertijd de eer gehad heb tot

achtergrond te dienen. Nogtans bestaat er een groot verschil tusschen deze vlugtige omtrekken en eene eigenlijk gezegde studie; en zoo lang deze laatste niet door den heer Thijm zal geleverd zijn, zullen de protestantsche vereerders van Bilderdijk niet zonder een schijn van grond kunnen blijven beweren dat hun roomsch-katholieke mededinger een kaper-kapitein zonder brieven is.

Men meene evenwel niet dat de heer Thijm, omdat zijn arbeid gezegd kan worden tot hiertoe in één opzigt onvolledig gebleven te zijn, het publiek in onzekerheid laat verkeeren omtrent den aard van zijne orthodoxie of omtrent de verhouding van deze tot haar onroomsche naamgenoot. Hij komt integendeel te dezen aanzien zeer openlijk voor zijn gevoelen uit, en allen kunnen weten wat zij aan hem hebben. Chiliast is hij niet; eene bijzonderheid die hem zoowel van Da Costa als van Bilderdijk onderscheidt. De plaats der apokalyptische parousie wordt bij hem ingenomen door de bekeering van alle volken tot de roomsche moederkerk. Vandaar het onderscheid tusschen de ontknooping van het *Voorgeborchte* en die van de *Vijfentwintig Jaren*, of van welken anderen onder Da Costa's politieke zangen men wil. Doch dit verschil van opvatting is niet kenmerkend. Het zijn twee vormen van een en hetzelfde geloof omtrent de toekomst; twee nuances eener in den grond der zaak eensluidende theodicee. Is de oplossing van het wereldraadsel bij den heer Thijm praktischer? Blijft Da Costa getrouwer aan de gegevens van het Nieuwe Testament? Dit is zeker dat al zou de heer Thijm zich omtrent dit punt desnoods met Da Costa hebben kunnen verstaan, Da Costa's orthodoxie in alle andere opzigten door hem ontkend wordt. Hij past de gelijkenis van den verloren zoon op hem toe en voert hem te gemoet: ‘Keer, kind, tot 's Vaders huis!’ Hij noemt hem een Emmausganger, wiens hart wel inwendig brandende is op den weg, maar die van de verrijzenis des Gekruisigden eigenlijk geen kennis draagt. Hij gaat uit van de onderstelling dat Da Costa het eerste uur van 's levens volheid nog medeleven moet. Hij bekent en bezweert:

> Ach, dierf ik wat gij derft - de Heer is mijn getuige -
> 'k Bragt mijn geloof den doodsteek toe.

Da Costa, in een woord, is in de oogen van den heer Thijm een verdoolde. Hij kan ‘alles van hem hooren’, omdat er iets aanstekelijks is in ‘de warmte van Da Costa's overtuigingen’. Hij be-

schouwt hem als zijn strijdgenoot en vriend. Beider liefde, zegt hij, wraakt één zelfden hoogmoed, en in die genegenheid zijn zij elkanders medestanders. Doch die vriend is tevens een vijand; een die het zwaard trekt tot schending van des anderen heiligdom; die krijg voert tegen hetgeen hij niet verstaat; die van het meerdere niet afweet en daarom veroordeeld is in het mindere te roemen. Ik beslis niet of bij het ontleden van de dichtregelen waarop ik zinspeel - geschreven in 1853 en na Da Costa's dood in het licht gezonden - het scepticisme reden heeft zich bevestigd te gevoelen in zijne aarzelingen. Eigengeregtigheid is een leelijke trek der menschelijke natuur, en mogelijk behoort het schouwspel van twee orthodoxien, waarvan de eene de andere opeet, ons meer tot droefheid dan tot zelfgenoegzaamheid te stemmen. Doch ook al zou men de zaak minder ernstig opnemen, zich troostend met de oude spreuk dat niemand zoo regtzinnig kan zijn of hij is altijd iemands ketter, ik geloof niet dat het hier de plaats is om over deze aangelegenheid een oordeel uit te spreken. Mijn oogmerk is bereikt, indien het mij gelukt is het gezigtspunt aan te wijzen waaruit de heer Alberdingk Thijm regt heeft beschouwd te worden. Hij is een fel tegenstander van den geest der eeuw, en in zoo ver behoort hij onder onze tijd- en landgenooten tot de hierboven door mij aangeduide orde van geesten. Daar intusschen zijn kerkgeloof scheiding maakt tusschen hem en de meesten dezer, vertegenwoordigt hij te gelijker tijd iets anders als zij. Hij is een roomschgekleurd nederlandsch antirevolutionair, en hij is dit met al de aristokratische fierheid van iemand die zich bewust is lid te zijn van den oudsten tak eener goede familie. Zoo trotsch als Da Costa was op zijn hebreeuwschen adel, zoo trotsch is de heer Thijm op zijn katholieisme.

Wie prijs stelt op de juiste bepaling van woorden en zaken, zal het niet euvel duiden dat ik rekenschap tracht te geven van de grenzen waarbinnen een man als de heer Alberdingk Thijm, dien ik ten hoogste vereer en wiens streven ik in vele opzigten zeer liefheb, door mij medegeteld wordt onder de bestrijders van den vooruitgang. Ik ben namelijk van gevoelen dat er op den bodem van deze laatste uitdrukking iets dubbelzinnigs ligt, iets dat aanleiding geeft tot veel misverstand. Vereenzelvigt men het begrip van vooruitgang met dat van den weg der Voorzienigheid of van de ware bestemming der menschelijke natuur, zoo heeft men aanstonds gewonnen spel. De geest des tijds, die voorwaarts dringt, is dan eene

regtstreeksche openbaring van hooger wil; en tot al degenen die tegen dezen stroom pogen opteroeijen kan men in dat geval met Gamaliel zeggen, ook al is men voor het overige niet half zoo knap als deze joodsche raadsheer: ‘Ziet toe dat gij niet misschien bevonden wordt te strijden tegen God.’ Doch ik vrees dat men door aldus te gevoelen en te redeneren de klip van het eene fanatisme heden slechts ontzeilt om morgen op die van een ander te stranden. De vereerder van alle goeds en alle schoons, welke daarvan ook de herkomst zij, zal zijn oordeel over hetgeen er goddelijks in den vooruitgang wezen mag bij voorkeur opschorten. Hij zal het er voor houden dat men hier met eene natuurdrift te doen heeft waaraan al diegenen zich zonder schroom mogen overgeven wier geweten hen daartoe noopt, doch waartegen anderen zich evenzeer om des gewetens wil en derhalve met gelijk regt mogen verzetten. Ontegenzeggelijk is de vooruitgang eene wet van de geschiedenis van ons geslacht; doch ook de dood is zulk eene wet, ook de dwaling, ook het zedelijk kwaad. Om volstrekt weldadig te kunnen heeten zou de kracht die ons voortstuwt in zichzelve een waarborg moeten bezitten dien zij mist. Magtig zijn en goed zijn sluiten elkander niet noodzakelijk in. Men kan gelooven dat het menschdom zich zeker niet gestadig in eene bepaalde rigting bewegen zou indien het daardoor zijn eigen ondergang te gemoet gevoerd werd. Doch nevens dat geloof is plaats voor een ander. Genoeg verschijnselen wettigen de overtuiging dat de vooruitgang, mits hij slechts krachtig bestreden worde, ons evenmin aan het verderf zal overleveren als zoo menig ander kwaad. Op dit standpunt ziet men in den dusgenaamden geest des tijds eene zondige openbaring en tevens eene krisis. Hetgeen men daarin besmet acht met den onreinen geest des kwaads verfoeit en wederstaat men; doch omdat men er tegelijk een keerpunt der wereldgeschiedenis in eerbiedigt, eene ziekte die haren loop moet hebben, bezigt men bij zijne bestrijding geene andere wapenen als die des geestes en verbeidt men in het geloof eene betere toekomst. Daar komt bij dat men een veel grooter aantal slagtoffers dan schuldigen om zich heen ziet. Men maakt onderscheid tusschen de onafzienbare schare der medegesleepten en de kleine misdadige keurbende der aanvoerders. Zoo wordt de haat door deernis getemperd; de kansen van het proselytisme staan niet onvoordeelig; het is waarschijnlijk dat men door gedurig dezelfde trom te roeren, door van uur tot uur het klaroen te steken, door tijdig en ten on-

tijde de geesten wakker te schudden, aan velen de oogen zal kunnen openen en in elk geval verhinderen zal dat het kwaad ongemerkt voortwoekere. Deze is de voorstelling die ik mij vorm van de antirevolutionaire denkwijze in het gemeen, en van die van den heer Thijm in het bijzonder. In vele opzigten is hijzelf een kind van zijnen tijd en een prediker van den vooruitgang. Zijn gestadig wijzen op eene oudere traditie gaat gepaard met strijd voeren tegen veel traditioneels. Op het gebied der vaderlandsche geschiedenis en der vaderlandsche bouwkunde is hij een afbreker van de eerste soort, en voor geen geld zou ik de gevels of de torenspitsen op het hoofd wenschen te krijgen die in gedachte door hem omvergehaald zijn. Ook als kunstkenner behoort hij eensdeels tot de zeer geavanceerde moderne school. Al het redeloos-konventionele is hem een gruwel, en zijn eerbied voor echte symboliek gaat gepaard met een diepgewortelden afkeer van namaak of gemaaktheid. Te dezen aanzien is hij volstrekt *niet* antirevolutionair, maar integendeel uiterst liberaal. Desgelijks wat betreft zijne litterarische vormen en zijne theorien over taal en schrijfwijze. Bij al hetgeen hij doet neemt hij een stelsel te baat of roept hij een beginsel in; en in zoover is hij het tegenovergestelde van een slooper of beeldstormer. Doch in het toepassen van eene eenmaal op den voorgrond gestelde wet kunnen de stoutste radikalen les bij hem nemen. ‘Hij is vernuftig en welsprekend; hij verbindt het onvoorwaardelijkst katholiek geloof aan de meest frissche en ruime levensopvatting, aan den meest geopenden zin voor de schoone natuur en de edele kunsten; ook is hij in hooge mate met gezond verstand en met de kennis van zijn tijd begaafd.’ Doch hoewel deze zijne beschrijving van Joan Nanning, van 1737 tot 1761 pastoor aan den Buitenveldert, op hemzelven van toepassing is, hij is en blijft, in den zoo even bepaalden zin des woords, een reaktionair, een tegenstander van den vooruitgang. Hij is dit omdat zijn ideaal in het verledene, en wel in een door breede wateren van ons gescheiden verleden ligt; omdat hij de bovendrijvende rigting van den nieuwen tijd voor ongoddelijk houdt, het menschdom zich volgens hem te bekeeren heeft tot iets ouds, en hij van nieuwe toestanden alleen heil verwacht indien zij allereerst den doop van dat oudere ondergaan. O gij vermetele, zoo roept hij mij toe met luider stem - want fluisteren, daar doet de heer Thijm niet aan - hoe durft gij uwe handen slaan aan het heilige! Weet gij niet dat er geschreven staat: Tenzij dat iemand

wederom geboren worde, hij kan het koningrijk Gods niet zien? Is het u onbekend dat het christendom-zelf den eisch der bekeering allernadrukkelijkst op den voorgrond plaatst? Kunt gij mij een reaktionair noemen zonder mij tevens te verwijten dat ik een christen ben? Ziet gij niet in dat christendom en reaktie woorden zijn van eenerlei beteekenis?.... Liever dan met een *qui s'excuse s'accuse* op deze (ik beken het) zeer ernstige bedenking te antwoorden en daardoor den schijn op mij te laden als gevoelde ik hare kracht niet, haal ik twee strofen aan uit het dichtstuk *Ouderlijk Huis*, een lied van 1851 en waarin een naklank trilt van het antirevolutionair verzet tegen de gebeurtenissen van '48:

> Bij vader en bij moeder, en aan de vriendenborst,
> Daar kweeken wij de liefde voor Vaderland en Vorst:
> Daar kweeken wij de trouwe aan 't oud eerwaard geloof;
> Daar zijn wij voor de leuzen der vrijheidzoekers doof.
> Daar vlechten wij de liederkrans
> In Nederlandschen toon:
> En vreemde dolheid bied er thans
> Al wat ze wil ten toon!
>
> Wij weten van geen wijken; van siddren nog veel min:
> Maar flink in d'oogen kijken doen wij den waereldzin.
> Wij zullen, met Gods hulpe, viel heel de waereld in -
> Ons harte niet verzaken, noch onzer harten min!
> De Booze doe zijn fakkelglans
> Voor volkverlichting gaan;
> Wij zullen hem een stakkelkrans
> Op 't hoornig voorhoofd slaan.

Voor taal en toon van dit gedicht, al is de konceptie minder poëtisch dan die van *des Christens moed en rijkdom* of van *Vervallen christen-tempels*, kan men onmogelijk iets anders als innige sympathie gevoelen; en niet om daarin iets te berispen schreef ik deze verzen uit, maar omdat zij het zegel drukken op hetgeen ik van 's dichters rigting gezegd heb. De Februarij-omwenteling wordt door hem opgevat als eene satanische openbaring, en de houding, door hem tegenover deze gebeurtenis aangenomen, is die van een verdediger van al hetgeen den mensch op aarde heilig is. Ook is er hij hem niets toevalligs in het hier aangeslagen akkoord. Dit laatste vertegenwoordigt integendeel den grondtoon van zijne denkwijze. Zijn oordeel over het jaar 1848 is een kort begrip van zijne gevoelens

aangaande de 19de eeuw. De eigenlijke geest dier eeuw is volgens hem een geest der duisternis. Hare zonen spreekt hij aldus toe:

> Graaft en groeft de bergen; klooft de mijnen;
> Daalt in des aardrijks schoot; geeft jeugd, bloei, arbeidspijnen,
> Der nacht van d'afgrond en zijn doodend stikgas prijs,
> Opdat den mengelklomp voor u een kracht ontrijs,
> Die goud, die weelde baar: 't voegt Tubalkaïns zonen,
> Méer 't ingewand der aard dan d'aarde te bewonen:
> Delft stoom en ijzer; gond: smeedt u een Kroon misschien;
> Weest Vorst zoo lang uw kroost 'et lijdzaam aan kan zien:
> Voor u die schittringsdrift! 'k Mistrouw dat lichtkranssmeden,
> Sints kroonvorst Lucifer, afduislend naar beneden,
> Ter smidse bleef gedoemd, waar nooit meer straal der zon
> Met blank en zuiver licht zijn hoofd omkransen kon!

Niet waar? al spreekt er uit deze regels - zij zijn ontleend aan den proloog van het *Voorgeborchte* - geen haat of verachting, al wordt er aan de tegenpartij zekere weemoedige grootheid in toegekend, dat majestueuse draagt ook hier weder een infernaal karakter. Het zijn de gevoelens van iemand in wiens schatting het moderne leven als geheel beschouwd eene afwijking van de in het zedelijke gestelde orde vertegenwoordigt, eene daad van gemeenschappelijken opstand tegen de hoogste magt. 's Dichters eigen deel, want het ligt in den aard der zaak dat hij voor zich de goede keuze bij uitnemendheid gedaan heeft, vormt met de diepe schaduwen van dit titansbestaan een scherp kontrast:

> Mij - 't leven in Gods dag! mij - 't groen van 's Heeren velde!
> Mij - 't needrig stukjen brood, en, wat den berg ontwelde.
> Geen goud; een watertoge! - en, bovenal o Heer!
> Met heel uw Geestendom mij 't eindloos zoet verkeer,
> In droom en werklijkheid, langs al de duizend wegen
> Die 'k, aan onzichtbre hand, doorwaard heb en bestegen!

In verband met de aangehaalde regels uit het *Ouderlijk Huis* verraden deze verzen ongetwijfeld eene zeer ongemeene kunstvaardigheid. Blijkbaar heeft men hier te doen met een dichter die heerschappij voert over taal en maat, en wien het om het even is of hij zijne spierkracht toonen dan wel een bewijs van buigzaamheid leveren moet. Doch voor het tegenwoordige wijs ik uitsluitend op de hoofdgedachte. Wie den heer Thijm waarderen wil moet zich

nevens hem in den geest op het standpunt der tegenomwenteling plaatsen; moet dulden dat hij al den zonneschijn en al de frissche waterteugen voor zichzelven houdt; dat hij de kinderen der eeuw, na hen vooraf van alle gemeenschap met de geestenwereld ontzwaveld te hebben, laat zuchten en zwoegen in eene onderaardsche smederij; dat hij in een woord de groote meerderheid van zijne tijdgenooten medegesleept acht in eene rigting die hen dagelijks verder afbrengt van de ware levensbron.

Zeer krachtig ook spreekt bij hem het roomsch element. Roomsch is hij in zijne voorliefde voor de gothische bouworde; roomsch in zijne opvatting van de geschiedenis des vaderlands en der vaderlandsche letteren; roomsch tot in zijne biografien toe. In de tien jaargangen van den Katholieken Volksalmanak, door hem uitgegeven, treft men eene allerbelangrijkste reeks litterarisch-historische studien aan, versierd met de portretten van Stalpaert van der Wiele, van Andries van der Kruissen, van Leonardus Marius, van Maria Tesselschade, van Jacob van Campen, den bouwmeester van het Amsterdamsch stadhuis, van den reeds genoemden Joan Nanning. Het zijn altegader, om des schrijvers eigen woorden te bezigen, tafreeltjes uit de 17de en 18de eeuw, waarin, met zekere vrijheid van stoffering, maar met volkomen juistheid van tijdrekening en, zoo hij vertrouwt, met eenige waarheid van karakterschildering der eeuw en der menschen, onderwerpen behandeld worden uit de te weinig beoefende Nederlandsche Katholieke Kerk- en Lettergeschiedenis sedert de Reformatie. Meent men de liefde en de piëteit over het hoofd te mogen zien waarmede deze bijna zonder uitzondering verwaarloosde beeldtenissen door den heer Thijm verdoekt en gerestaureerd worden, men zou het kleingeestig kunnen heeten dat hij zoo veel kunst en zoo veel wetenschap te koste legt aan de rehabilitatie van mannen en vrouwen uit den voortijd, wier talenten ongetwijfeld opmerking en onderscheiding verdienen, doch wier voornaamste deugd in zijne oogen nogtans hierin gelegen is dat zij roomsch geweest of het geworden zijn. Mij staat evenwel deze idealistische redenering kwalijk aan. Ware ik verantwoordelijk voor de formatie van den heer Thijm, welligt zou ik reden hebben hem van ongezeggelijkheid te betichten, en niet zonder grond zou ik hem kunnen verwijten dat hij zich verwonderlijk weinig om mijne leiding bekreunt. Doch nu het menschelijkerwijze vaststaat dat hij, met geen of minder ijver voor den roem van het katholicisme in Nederland bezield, ook niet op het

spoor zou gekomen zijn van zoo veel wetenswaardigs en aantrekkelijks als het anti-protestantsch gedeelte van zijnen letterarbeid aanbiedt, valt het mij niet moeijelijk eene keus te doen. Zeker zou ik wenschen dat de heer Thijm minder doordrongen scheen van de meening dat Vondel gedurende de tweede en grootste helft van zijn dichterlijk leven daarom zulke uitnemende kunststukken vervaardigd heeft omdat hij in 1639 teruggekeerd is in den schoot der katholieke kerk, of dat Bilderdijk zoo hoog staat omdat hij bij het klimmen zijner jaren telkens meer sympathie voor die kerk aan den dag gelegd heeft, of dat Tollens haar niet heeft kunnen verlaten zonder daarvoor te boeten met eene beperking van zijne dichterlijke vlugt. Mijns inziens vervalt de heer Thijm, door aldus te redeneren en te gissen, tot dezelfde fout als zij die al hetgeen Nederland gedurende de laatste eeuwen voortreffelijks verrigt of voortgebragt heeft regtstreeks in verband brengen met de zegepraal van het protestantisme. Hoe magtig en veelzins weldadig de godsdienst ook zij, er zijn menschelijke eigenschappen waarop zij geen vat schijnt te hebben; eigenschappen tot wier verklaring men geene andere formule behoeft als het populaire zeggen dat de natuur boven de leer gaat. Doch wel zou ik eene dwaasheid meenen te doen, indien ik mijzelven beroofde van de onderwijzing of het genot, aangeboden door eene litteratuur tegen wier bevelhebber men alleen dit inbrengen kan dat hij bij voorkomende gelegenheden het oud-testamentisch regt van wedervergelding op de nederlandsche protestanten toepast, of dat hij nu en dan met al te veel zelfvertrouwen heenstapt over de goede zaak van jansenisten en israelieten.

De godsdienstleer van den heer Thijm staat voorts met zijne schoonheidsleer in het naauwste verband, en de eenheid van kunst en religie is hem een geloofsartikel. Zijne zienswijze daaromtrent vindt men uitgedrukt in het half wijsgeerig, half fantastisch dichtstuk *de Geboorte der Kunst*, naar de tijdsorde der uitgaaf een van zijne eerstelingen. De aanblik der sluimerende Eva doet aldaar in des gebannen Adams boezem voor het eerst een gevoel van verzoening ontwaken met zijn jammerlijk lot, en in het besef van Eva's schoonheid wordt de heilige vreugde van het verloren Paradijs hem voor een deel teruggeschonken.

> Daar lag zij, van den blos der liefde en jeugd aan 't kleuren;
> Een lichte voorhoofdstrek-alleen deed nog bespeuren
> Dat ze ook het léed der aard gekend had; om heur leên,

Bevallig neêrgevlijd, wond zich de schaapsvacht heen,
Die, van de tengre knie, tot boven één der armen,
Heur weeldrig schoone leest mocht drukken en verwarmen.
De boezem, half bedekt en lichtend blank, bewoog
Den schat van golvend haar, die langs heur schoudren boog.
Haar teedre hand en arm, tot neven 't hoofd gerezen,
Kon daar, in d'eersten slaap, een zachte steun voor wezen -
Doch 't elpen vingrental liet, achtloos wijkend, los,
En 't lieflijk aanschijn boog zich zijdwaarts neêr in 't mos.

De zin voor in beeld gebragte leerstukken is te weinig bij mij ontwikkeld dan dat ik veel zou kunnen gevoelen voor deze voorstelling. De Eva die wij hier bespieden in haren slaap is eencrzijds te zeer van de aarde om voor eene abstraktie te kunnen doorgaan, en aan den anderen kant te onpersoonlijk om Eva te mogen heeten. Intusschen, de theorie van den heer Thijm staat of valt niet met hare accidentele inkleeding, en zij behoeft deze laatste niet om door ons gewaardeerd te worden. Het genoemde dichtstuk behelst de algemeenste uitdrukking van het schoonheidsbegrip des auteurs. Wij leeren er hem uit kennen - zijn Adam vindt Eva sluimeren eenige oogenblikken nadat hij op dit schouwspel voorbereid is geworden door het zien opgaan van de zon over een uitgelezen landschap - als een kunstenaar die wil dat onze vereering van het schoone ineenvloeijen zal met onze hulde aan den Schepper, en die uit dien hoofde alleen zulke kunstvormen wettig acht die regtstreeks ontleend zijn aan de ons omringende natuur en bovenal aan de teederste openbaringen van het menschelijk wezen. Hij blijft daar echter niet bij staan. Scheen het daareven alsof zijne bijbelsche Eva bestemd was een zusterlijk bondgenootschap met de grieksche Venus aan te gaan, elders blijkt het dat dit geenszins in zijne bedoeling gelegen heeft. Hij is met hart en ziel romanticus, en de heidensche kunst der oudheid staat als moeder der renaissance bij hem in kwaden reuk. Zijn afkeer van deze dochter is sterk en ontaardt zelfs nu en dan in hartstogt. Hij noemt haar ‘de duizendwerf te vloeken Herleving der Heidensche Beschaving van 1500’, en beweert van deze ‘tweede Paradijsslang’ dat zij ‘om de maatschappij te omstrikken en te verderven, zich drie eeuwen lang in allerlei bochten gewrongen, en met haar giftig spog een slibberigen kring om het echt Christelijk Ware en Goede getrokken heeft.’ Uit deze laatste woorden blijkt tevens dat het den heer Thijm met zijn romantisme niet te doen is om in de manier van het jonge Duitsch-

land terugtekeeren tot het voorchristelijke, maar tot het christelijke. In de woorden romantisch en roomsch steekt meer voor hem dan enkel eene overeenkomst van klank. Zoo vaak hij zich van de renaissance beroept op hetgeen daaraan voorafgegaan is denkt hij aan een door katholieke zendelingen bekeerd en in de katholieke kerk opgenomen germanendom. Dit onderscheid beslaat in zijn stelsel eene voorname plaats, en blijkbaar kan hem (hoewel daar anders geene beschuldiging van inkonsequentie in opgesloten zou liggen) het verwijt niet treffen dat hij uit antipathie tegen het grieksch-latijnsche heidendom zich aan het germaansche heeft overgegeven. Een door hemzelf medegedeeld bijschrift van Stalpaert van der Wiele schijnt mij toe de volmaakte formule te zijn dier zeer bepaalde soort van romantiek krachtens welke hij tegen de renaissance strijd voert:

> 't Is reden dat de Christen nu verdoove
> Het oude woord: *Principium a Jove*.
> Jupijn is wind, en daarom moet, na dezen,
> Van Jesus' naam al ons beginsel wezen:
> *Principium a Jesu!*

Toch heb ik het eigenaardigste nog niet vermeld. De heer Thijm namelijk, die niet gelooft aan hetgeen onze tijd met welligt al te veel zelfvertrouwen dén vooruitgang noemt, belijdt om zoo te spreken een vooruitgangsgeloof op eigen hand. Dat christelijk romantisme waarvoor hij gloeit - want hij is een vurig schepsel - heeft volgens hem eene toekomst en bereidt eene groote en weldadige maatschappelijke hervorming voor. ‘Wij achten het,’ zoo schrijft hij in eene merkwaardige voorrede, ‘wij achten het geen overmoed, ons, bij de afgesmeekte verzameling der kudde onder Een Herder, nog eens een schoone tijd voor de Kunst te voorspellen. De theokratie der oude waereld, en bij het later Jodendom, is opgelost; de Mythologie der Grieken en Romeinen is vernietigd; in de Middeleeuwen gelóofde men - maar men had de middelen niet, en de kennis was minder algemeen dan thands; de drijvers voor het Klassieke, dat men, sedert de Zestiende Eeuw, weêr als een tegenwicht voor de Gothiek begon te gebruiken - hun zonen, de koele Filozofen der vorige eeuw - zijn uitgestorven; de Romantiek heeft hare jongelingsperiode van ontwikkeling en strijd doorleefd: hebben wij het recht niet nog iets groots van haar te verwachten? Den volkomen wasdom, de vruchten (ook in de kunst, de schoonheidsdienst), die

het Evangelie ons voorspiegelt, hebben we nog niet beleefd, hebben we nog niet genoten! De volmaaktheid is onzer stoffelijkheid oneigen - maar nóg mogen we van de maatschappij iets meer dan het gegevene verwachten.' In het gemoed des auteurs, en hij weet daarvan in gevleugelde woorden rekenschap te geven, steunt dit vooruitzigt allermeest op de herleving van christelijk geloof waarvan, zegt hij, in weerwil van alle tegenspraak en alle bouwvallen onze leeftijd getuige is:

> Maar al leden er kerken van Christus geweld -
> Maar al liggen er pijlers en beelden geveld -
> Maar al waart de nieuwsgierige vreemdling er rond -
> Maar al vraagt hij waar 't autaar en doobekken stond -
> Maar al treurt ook de schim van mijn Keizer en Koning
> In zijns Nijmeegschen Valkhofs ontheiligde woning -
> Nog zal het niet sterven het vruchtbaar Geloof,
> Nog leeft het weêr op in Godlovende Kerken.
> Niet langer, o Heilige Kunst! zijn uw werken
> Noch Thor, noch Jupijn, noch der Rede ten roof.
>
> Neen, de waatren der straf, tot de lippen geklommen,
> Ze zijn eindlijk getoomd in 't ontwakend Euroop;
> En weêr zien wij het Kruis aan den Hemel ontglommen -
> Het symbool, Konstantijn, van uw heilige hoop!
>
> Soldaten van Christus, is 't bloed ons in de aadren
> Vernieuwd, en met bruisende, ontembare kracht
> Stroomt het voort, en voor 't oog der gezaligde vaadren
> Is haast de bestrijding der waereld volbracht.

Doch genoeg vooreerst tot kenschetsing van rigting en geest. Want wel is de heer Thijm met nadruk theorist - zoozeer dat eene aanmerking hem dan-alleen welkom is indien zij op hare beurt van een stelsel releveert; zoozeer zelfs dat sommigen zijner dichtwerken geschreven zijn met het oogmerk om 'eenige zuivere denkbeelden van Waarheid en Schoonheid in gepaste vormen bij onze letterkunde in te leiden' - doch wie uitsluitend met zijne begrippen te rade gaat en niet ook acht geeft op zijne werken, kent hem niet. Hij is de auteur der *Karolingische Verhalen* en van *la Littérature Néerlandaise à ses différentes époques;* de zamensteller van eene dichterlijke bloemlezing uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-nederlandsche litteratuur; de dichter van *Ermingard van Voorne* en van *de Klok van Delft;* de schrijver van *Mejuforouw Leclere* en van *Magda-*

Iena van Vaernewyck; de redakteur van de *Dietsche Warande* en van den *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken*. En deze titels zijn geene bedriegelijke uithangborden. Er schuilt in de geschriften van den heer Thijm veel naauwkeurige wetenschap en veel beproefd vernuft. Men zou hem kunnen noemen een archeoloog met gevoel en fantasie. Degelijkheid is een van de vaste eigenschappen zijner werken; ook van die kleinere daaronder waarvan ik er aan het hoofd van dit opstel een tweetal vermeld heb. Hoewel geen wijsgeer van aanleg of beroep is het intellektuele sterk bij hem ontwikkeld. De regtmatigheid zijner praemissen kan men vaak betwijfelen en daarover met hem te redetwisten zou tot niets leiden; doch eenmaal in den zadel redeneert hij scherp en houdt voet bij stuk. Hij is een geboren fanaticus, en dit kan oorzaak zijn dat sommige betrekkingen van genegenheid of welwillendheid door hem of niet erkend, of ter wille van beginselen somtijds zonder aanzien des persoons verbroken worden; doch waar hij in zijn eigen scheepje vaart is hij een liefhebbend en beminnelijk schipper, vol goede zorgen voor het aan hem toevertrouwd personeel, eerbiedig jegens de ouden van dagen, steeds vervuld met de gedachte aan vrouw en kind, aan huis en hof, een getrouwe broeder, een hoffelijk begeleider der jonge dames, en tot tijdverdrijf lang niet afkeerig van een vrolijk verhaal of van eene snedige anekdote. Daarbij is zijne eerzucht van eene edele en mannelijke soort. ‘t Zelfgevoel erkent geen faam’, heeft hij bij zijn optreden gezegd; en hij zoekt dat woord gestand te doen.

De ongenoemde beoordeelaar van zijn eersten dichtbundel in den *Spektator* van 1845 - want ik zou van zijne werken spreken - heeft den vleijenden en vereerenden lof eener sympathetische aankondiging gezouten met de volgende waarschuwing: ‘Dit, ten slotte, neme de heer Alberdingk Thijm in liefde van mij aan: dat *schoon te zijn*, dat *te behagen*, de eerste en voornaamste roeping is van alle Kunst.’ Hoewel niet overdreven, was deze eisch nogtans in zoover onredelijk dat behagen eene dier zaken is waarop niemand zich toeleggen kan zonder door zijne inspanning-zelve het beoogde doel eerlang te missen. Tot studeren kan men zich zetten, niet tot schoon zijn. Doch al zou ik de gemaakte bedenking in dien vermanenden vorm ongaarne voor mijne rekening nemen, de aangeduide recensent heeft niettemin mijns inziens den vinger gelegd op het eenige voorname gebrek in de schriften van den heer Thijm. Het onbehagelijke daarin

kan ongetwijfeld op velerlei wijzen verklaard worden. De eenen zullen beweren dat de geringe onderscheiding waarmede de heer Thijm over nederlandsch-akademische vormen pleegt te spreken, zich op gevoelige wijze en naar verdienste aan zijne eigen vormen gewroken heeft. Anderen zullen van meening zijn dat de bedoelde fout niet zoozeer ligt aan zijne positie als autodidakt, maar aan het onverzettelijke in zijn karakter, en dat een buigzamer gemoedsaard, bij minder eigenzinnigheid, gunstig zou kunnen terugwerken op zijne manier. Ik voor mij zou aan eene minder vergezochte uitlegging de voorkeur geven, en het er liever in weinig woorden voor houden dat de heer Thijm te zeer polemicus is om in allen deele kunstenaar te kunnen zijn. ‘Gij zijt - mijne openhartigheid ten goede’, zoo laat hij zich schrijven door Pauwels Foreestier, zijn Buikslooter *alter ego*, ‘gij zijt een zónderling mensch! Vechten - dat is uw leven; gescheurde kleêren - zie daar uw grootste pret; zie daar het kostuum dat gij meer schijnt te ambitioneeren dan den fraaisten zwarten rok van den deftigsten Instituutsekretaris, dan de ruimste toga van den meest germanofobischen steunpilaar der heidensche en grieksch-latijnsche akademiën in een land van hollandsche Christenzielen, méer dan het keurigste borduursel, waarmeê hetzij “staatsmannen” hetzij “hofbeambten” getooid gaan.’ Doch de eene verklaring is de andere waard; en niet op plaagzieke zelfbeschuldigingen komt het aan, maar op feiten. Of is het onwaar dat de meeste geschriften van den heer Thijm grooter inspanning vorderen dan een volmaakt auteur van zijne lezers pleegt te eischen? dat hij u slechts bij uitzondering een onmiddellijk genot te smaken geeft? dat hij keer op keer de bevalligheid ten offer brengt aan de kracht? dat zijne kunst niet altijd zijne eruditie verduwen kan, en hij er in den regel te weinig om geeft of de eerste bij hem zich al dan niet aan de laatste eene indigestie eet?

't Zelfgevoel erkent geen faam, zeg ik op mijne beurt; en dit regt zullen mijne lezers niet weigeren mij te laten wedervaren, hoop ik, dat impopulaire auteurs van goeden huize een teerhartig pleitbezorger in mij vinden. De soliditeit van den heer Thijm is mij dan ook zoo lief, en zij verdient in mijne schatting zoo oneindig ver de voorkeur boven velerlei ‘geplaester’, dat ik slechts aarzelend gewaag van de met haar zamengaande tekortkoming. Doch nu wij eenmaal aan dit onderwerp toe zijn - aan wie er misbruik van maken om in hunne eigen ligtverteerbaarheid te roemen is alevel niets

bedorven - voeg ik er bij dat zijne stroefheid, of met welken anderen naam men het laborieuse in zijne vormen zal verkiezen te bestempelen, ook hieraan kenbaar is dat hij noch in proza noch in versmaat het aanzijn gegeven heeft aan een omvangrijk werk dat eenigzins zou kunnen beschouwd worden als de volkomene en in zichzelf afgeronde uitdrukking van zijnen geest. Breed is de rij van zijne schriften, en allen te zamen getuigen zij van hetzelfde streven. Doch het is een geheel waarvan de proportien niet aanstonds in het oog vallen. Men denkt er bij aan eene palet vol fijne en schitterende kleuren, meer dan aan een voltooid schilderwerk; aan de kornalijnsteenen en de marmeren plaat die eerlang eene smaakvol ingelegde tafel vormen zullen, meer dan aan die tafel-zelve; en hoewel men zich bij deze kunstbeschouwing steeds in het atelier eens meesters gevoelt, ontvangt men desniettemin den indruk als moest de teekening, waarmede hij dien grooten naam gemaakt heeft, nog altijd uit de portefeuillen komen. De bedoelde indruk, ik erken het, is valsch; doch er wordt aanleiding toe gegeven. Ziehier een gedicht dat klinkt - als de klok van Delft; en wel is het eene verwonderlijke zaak dat een zoo jeugdig dichter een werk heeft kunnen voortbrengen waaruit een zoo ongemeen kunstbesef spreekt. Ziehier eene aandoenlijke novelle, vol schuld en onschuld, vol tranen van berouw en van blijdschap. Ziehier eene magistrale kritiek van uw jongsten kunst- of letterarbeid, mijnheer: *peste*, dat gaat er langs, en van harte gefeliciteerd indien gij er levend afgekomen zijt! Ziehier eene allerkomiekste historie, op de aangenaamste wijze verhaald: de geschiedenis van een aansprekers-oproer, met uw verlof, in verzen van somtijds twee nederlandsche ellen lang. Eindelijk, ofschoon het einde nog geenszins gekomen is, ziehier een Pauwels Foreestiertje van het eerste water, een kabinetstukje, op mijn woord, en waarvan ik u tart in onze nieuwere litteratuur de wedergade te vinden. Zoo vloeijen in de werken van onzen schrijver schoonheden van den meest onderscheiden aard nevens en door elkander; en toch, indien een belangstellende mij vroeg hem het boek te leenen waaruit hij, zij het ook bij benadering, den heer Thijm min of meer volledig zou kunnen leeren kennen, zou dat verzoek mij in ongelegenheid brengen.

Op de kunst-theorie van den heer Thijm, een voorname sleutel tot regt verstand van de bij al hun ongelijksoortigs in zijne schriften heerschende eenheid, behoef ik niet terug te komen. Ook van zijne eigenaardige opvatting der vaderlandsche geschiedenis heb ik hier en

ginds het noodige reeds laten doorschemeren. Met veel talent pleegt hij de stelling te verdedigen dat Karel de Groote onze eigenlijke keizer en koning is; en wanneer men hem verwijt dat hij aan den roem der nederlandsche natie te kort doet, is hij steeds gereed met het antwoord dat hij integendeel onze volkshistorie gaarne met een zevental eeuwen zou helpen verlengen. Voorts is hij tot in hare laatste gevolgtrekkingen de leer van het goddelijk regt der vorsten toegedaan, acht elke revolutie zonder uitzondering eene wederregtelijke daad, stelt voor zichzelven prijs op den naam van ‘onderdaan,’ heeft het dynastiek bewustzijn van Koning Willem den Derde lief, koestert eene hooge vereering voor den persoon van onze Koningin, en houdt het er voor dat de gebeurtenissen van het jaar 1813 niet geweest zijn het sein van eene restauratie, maar het begin van een nieuwen en konstitutionelen toestand. Niet al deze bijzondere gevoelens bezitten in gelijke mate een bezielend of tot dichten stemmend vermogen; of laat mij liever zeggen, het zou met de stukken kunnen aangetoond worden dat sommigen daarvan den heer Thijm slechts ten halve geïnspireerd hebben. Ziehier daarentegen iets waarmede dit nooit het geval geweest is; eene dier vruchtbare gedachten waardoor dichterlijke naturen plegen beheerscht te worden, en die ontzag inboezemen ook aan hen door wie zij niet, of alleen tot op zekere hoogte worden gedeeld. Ik bedoel het transscendentale in de levensbeschouwing van onzen auteur. Hij is een leek die sympathie gevoelt voor het priesterleven; en hetgeen in dit laatste aan het lot van den paria herinnert past in zijn oog volkomen bij het algemeen karakter van het aardsch bestaan, dat een staat van ballingschap is. Hoewel zelf uit overtuiging een man van de wereld, ziet hij niettemin in de afzondering van het klooster eene frissche bloem op den levensweg van anderen. Een schoon en begaafd meisje, dat aan den weldenkenden jonkman die haar ten huwelijk vraagt doet weten:

> 't Meiskens hert dat gy begeert
> Is naer andre min gekeert -

zulk een meisje is volgens hem geene dweepster, maar alleen eene des te edeler ziel en te grooter hart. Hij beschouwt het als een voorregt dat ‘zelfs in den nevelkring der aard’ de zon van het huiselijk geluk voor hem opgegaan is. De bloemen van liefde, hoop en schoonheid, zegt hij, zijn ‘kransen voor het graf bereid’. Het aardsche leven is in zijn oog slechts ‘spel’, in den zin van schijn,

en eerst hiernamaals zal ons het ‘wezen’ der dingen geopenbaard worden. ‘Daarheen! - ten Hemel!’, gelijk het in het *Lied van Moore* heet, is de grondtoon van zijne beste wenschen. Ik zeg niet met zulk een dogme, want blijkbaar is hier het kergeloof natuur geworden en de natuur geloof, maar met zulk eene opvatting van het leven paart zich als van zelf de vereering van het heilige als de hoogste openbaring van het menschelijke. Gewijde kunst is volgens den heer Thijm de kunst bij uitnemendheid. Hangt zijne voorliefde voor de architektuur met zijn aangeboren zin voor stijl en strenge vormen zamen, zijne bovenzinnelijke rigting doet hem verhandelingen schrijven over de Heilige Linie en is oorzaak dat hij den kerkvorm boven aan plaatst op de architektonische schaal. Dit bovenzinnelijke is hem zelfs zoozeer eigen dat de gebreken zoowel als de deugden ook van een aantal zijner fantasie-werken mij toeschijnen daardoor verklaard te worden. Waarom zijn de laatste toonen van *de Klok van Delft* zoo mistroostig, zoo onbevredigend, zoo weinig geschikt om u te verzoenen met het leed der aarde? Omdat Ewout 's dichters ideaal van den kunstenaar is, en wij in dit gedicht tegenover eene beschouwing staan volgens welke de echte kunstenaar hier beneden geene plaats heeft om het vermoeide hoofd neder te leggen. Wat mag de reden zijn dat in *Ermingard van Voorne* en in *Mejufvrouw Leclerc* eene aan het mirakel grenzende providentiële uitkomst tot ontknooping van het verhaal moet dienen? Zij is deze, dat ne schrijver aan het hoogste levensgeluk de kracht niet toekent om op deze aarde langs den normalen weg tot werkelijkheid te worden, en hij derhalve genoodzaakt is om, bij wijze van surrogaat voor zijn ongeloof te dien aanzien, tot dergelijke exceptionele uitkomsten zijne toevlugt te nemen. Desgelijks zou de reinheid van Magdalena van Vaernewyck, na misstappen en ondervindingen als de hare, ons een raadsel blijven, indien wij niet wisten dat haar levensbeschrijver het goede in de menschelijke natuur als de vrucht van eene buitengewone en bovenmenschelijke werking beschouwt; bovenmenschelijk omdat zij uit de geschiedenis van het menschelijk hart en uit de daarin voorhanden gegevens niet verklaard worden kan, buitengewoon omdat men haar alleen in uiterst zeldzame gevallen, als dat van Magdalena, op het spoor komt. Doch al mogt het waar zijn dat de heer Thijm bij het volgen van den drang zijner bijzondere rigting sommige goede kwaliteiten te kort komt, hij heeft haar minstens even veel te danken als te wijten. Zij is de adel van zijn

katholicisme. Zij doet hem hooge eischen stellen aan kunst en kunstenaars. Door haar is hij een welsprekend tolk der vergankelijkheid. Zij stemt hem tot dankbaarheid voor zijne voorregten. Zij maakt hem in zijnen strijd tegen den geest der eeuw, hoe strak hij daarbij het koord ook spanne, tot een verdediger en voorvechter van de edelste behoeften en de hoogste belangen der menschheid. Om niet ontrouw te worden aan de bestemming van deze bladzijden roer ik dit alles slechts vlugtig aan. Doch ik mag aan onzen schrijver en dichter den lof niet onthouden van op zijne wijze gewoekerd te hebben met zijne gaven; en zoo erbarmelijk is het in ons vaderland niet gesteld dat men er op onzijdig gebied geene ingenomenheid zou mogen aan den dag leggen met een tegenstander; - een uit wiens pen, ter eere van eene jonge Kenmerlandsche vriendin van de protestantsche belijdenis, de volgende verzen gevloeid zijn:

Leunt ge nooit, wen d'avondwinden
Zweven door de groene linden,
't Luistrend oortje aan 't geurend hout,
Om den echten zin te vinden,
Als er in ruischenden, weemlenden kout,
Koeltje en lover beurtspraak houdt?

Waar gij soms de morgenglansen
Uit de Zuiderzeesche trausen
Stil en heerlijk klimmen ziet,
En de blanke golfjens dansen,
Wentlend in 't vuur, dat er straalt en vervliet -
Klonk u daar hun maatzang niet?

O gij hebt, bij 't stergeflonker,
Op het blaauwend hemeldonker
't Vriendlijk maantjen wel begroet;
Maar, van land en vijver, blonk er
Dan ook geen weêrglans in lieflijken gloed,
Die aan twéespraak denken doet?

Dáar, en ginds in 't rozenbloeijen,
Als de geuren samenvloeijen
Van de roode en witte bloem,
En z' elkander tegengloeijen,
Blozend en lichtend, bij weêrzijdschen roem -
Zaagt ge wat ik leven noem!

Dat is leven! waarlijk leven:
Op te vangen, weêr te geven

In den blik en 't stemgeluid,
Wat bij weêrzijdsch overzweven,
't Harte der menschen weêrkeerig ontsluit,
Stralend heel hun wezen uit!

Daareven gewaagde ik van eene levensbeschouwing, en dit aan de beschrijving der vriendschap gewijde lied draagt *Leven* tot opschrift. Men zou de schoonheden waardoor dit gedicht zich onderscheidt geheel en al kunnen afzonderen van des auteurs rigting. De heer Alberdingk Thijm, zou men kunnen zeggen, die zich tot in zijne novellen toe een bewonderaar der Jezuiten-orde toont en wiens meeste gedichten een ultramontaanschen stempel voeren, heeft eene enkele maal ook wel eens een algemeen christelijk, een zuiver menschelijk vers gemaakt. Juister evenwel dunkt mij de stelling dat ook deze tegelijk verhevene en innige, deze mystieke en bijna al te teedere opvatting der vriendschap een onderdeel uitmaakt van zijne opvatting van het leven-zelf, en dat zijne overhelling tot het transscendentale of bovenzinnelijke, gelijk ik haar bij gebrek aan een beter woord genoemd heb, hier op nieuw, doch ditmaal op haar voordeeligst uitkomt. Zoo alleen toch kan ik het mij verklaren dat hij van de vriendschap, instede van iets huiselijks en gezelligs, zoo als eene vlakker levensbeschouwing medebrengen zou, niet meer of minder maakt dan eene beurtspraak der zielen, spiegelbeeld en wedergade van het harmonieuse in sommige verschijnselen van het leven der natuur. Aan dezelfde oorzaak schrijf ik het toe dat de heer Thijm in eene voortreffelijke boekbeoordeeling, waar hij optreedt tegen de volgens hem overdreven bewondering van sommigen voor den satirieken *Reinaert de Vos*, de verhevenheid van het komische loochent en alleen aan het ernstige den rang der hoogste schoonheid toegekend wil zien. Deze plaats is zoo karakteristiek dat ik verlof vraag haar bij uittreksel te mogen mededeelen.

‘Het zou inderdaad zeer ongelukkig zijn, indien een volksstam, in een der schitterendste tijdperken zijner ontwikkeling, zijn genie het kennelijkst en krachtigst in een satyre geopenbaard had. Men moge met geestige genre-stukjes zoo ingenomen zijn als men wil - men moge zelfs beweeren, dat zich in den *Reinaert* de scherts eener diepzinnige menschen- en wereldkennis openbaart - men zal toch Sokrates wel boven Diogenes, Virgilius boven Horatius, Rembrandt boven Jan Steen, hebben te stellen. Ik kan te minder verdacht worden tegen het fabeldicht ingenomen te zijn - daar ik, naar mate

men er te-recht minder individueel genie in vinden kan, de hoofdtrekken der dierenfabel des te stelliger uit dat zelfde volksgenie beweer voort te komen, hetwelk ik nooit heb nagelaten als den grootsten kunstenaar af te schetsen, die tot heden geboren is. Maar den *comique*, zelfs den *haut-comique*, te plaatsen boven den *premierrôle* - dat kan er inderdaad niet door, en zoû tot de gevolgtrekking leiden, dat de waereld misschien niets anders is dan éene groote poppenkast, vertoond door een godheid, die achter de hand lacht over den wreeden spot, dien ze met de deftig opgevoerde, maar eigenlijk gants geridikulizeerde menschheid drijft. Als God een ernstig God is, en dat het hooggeprezen boek van de Navolging van Christus de eerste voorwaarde der schoonheid, die *de waarheid* is, niet ten eenen male mist - dan zoû het een ellendige troost voor een volk wezen als men het te-gemoet moest voeren: nu, als gij geen epos hebt - gij hebt toch een satyre. Neen, wij voor ons kennen de hemelsche Venus te goed - om met de blinkende bruine wangen eener lachende boschnymf genoegen te kunnen nemen.' En een weinig verder op: 'Zoû men meenen, dat de traan, dien heldengrootheid en de hoogste teêrheid des edelen gevoels weet op te wekken, een mindere vrucht en minder loon voor den dichter zoû wezen dan de intelligente glimlach, waarmeê de aardigste passaadjes onzer "waarachtig nationale schepping" [den *reinaert*] verwelkomd worden? Waar het menschelijk gemoed het diepst wordt aangegrepen, het edelst en verheffendst genot smaakt, dáar is voor ons de schoonste poëzy, en voor Haymijn, zijn zoon Reinout herkennende, voor Beatrijs, met haar kinderen het klooster te-rugzoekend, voor Roland, te Roncevalle zijn horen stekend, en, om nog wat hooger te gaan, voor Petrus, naar "buiten gaande en bitterlijk weenende," voor de Emmausgangers, elkander vragend "of het hart hun niet brandde van binnen" - en voor alles hoog-dichterlijks wat in de Middeleeuwen ook gemeen-goed van ons, Nederlanders, was, geven wij gaarne de snedigste gezegden uit den *Reinaert* ten beste.'

Misschien ben ik het slagtoffer van mijne eigen stelselzucht - een zuurdeesem dien het gemakkelijker is met woorden te verloochenen dan met de daad bij zichzelven uit te zuiveren - indien ik nog eene schrede verder ga en beweer dat niet alleen het min of meer abstrakt-verhevene in de werken van den heer Thijm, maar ook het gemeenzame en dagelijksche dat er zoo overvloedig in aangetroffen wordt, ja zelfs het drooge en minutieuse daarin, met de

reeds meermalen door mij genoemde rigting in verband staat. Met minder neiging tot het trekken van zekere grenslijn tusschen gewijd en ongewijd, tusschen wereldsch leven en hooger leven, zou misschien een zoo dichterlijk gestemde geest niet trots den besten der schoolarchen allereerst met een traktaat over de Spelling der Bastaartwoorden zijn opgetreden; zou hij vermoedelijk onbekwaam zijn om met al den geduldigen ijver van een geëxamineerd katechiseermeester aan zijne geloofsgenooten uit te leggen *comme quoi* de zegswijze ‘katholieke almanak’ eigenlijk een pleonasme is en dat welbezien alle kalenders roomsche kalenders zijn. In elk geval schijnt het mij toe dat hier de reden schuilt van het merkbaar verschil tusschen de manier van den heer Thijm-zelf en die van Pauwels Foreestier, zijn litterarischen dubbelganger. Foreestier bezit al de eigenschappen van hem aan wien hij het aanzijn dankt, doch met eene uitzondering. Foreestier is knap, Foreestier is roomsch, Foreestier is kunst- en oudheidkenner, Foreestier heeft vernuft voor zes; doch instede van gemeenzaam én verheven, gelijk zijn vader, is hij uitsluitend het eerste en verbergt hij de vlugt van zijnen geest tusschen de plooijen van zijnen humor. Lezers met zwakke zenuwen zullen beweren dat Foreestiers ouderwetsche openhartigheid bijwijlen in platheid ontaardt; doch ik ken er anderen die in dit ruwe en somtijds raauwe niets zien als het masker van een auteur wien een gedeelte van zijn eigen geest in den weg staat, die behoefte gevoelt om zich nu en dan van zijne al te zware wapenrusting te ontdoen, niet altijd profeteren maar somtijds keuvelen wil, zich er toe zet om op te heffen door af te dalen, en dientengevolge, want niemand kan zichzelven straffeloos eenige oncen bloed aftappen of zich een pond vleesch uit het ligchaam snijden, enkele malen bevonden wordt in zijn eigen tegenvoeter verkeerd te zijn. Een geschikt voorbeeld van zulk eene grillige zelfontkleeding meen ik te vinden in eene dier kritieken van Amsterdamsche tentoonstellingen van schilderijen waarin Foreestier, die ook de Haagsche niet ongemoeid laat, bijzonder uitmunt. Hij trekt op de door mij bedoelde plaats te velde tegen het naakt; doch men oordeele of er in zijne eigen woorden niet iets gevonden wordt dat aan het voorwerp van zijne berisping herinnert: ‘Ook Joseph Coomans? Dat vind ik zoo doelmatig - schilderijen op ten-toon-stellingen te hangen - wier hoofdpersonen zoo geweldig ontkleed zijn, dat eene fatsoenlijke vrouw er onmogelijk naar kijken kan. De heer Coomans heeft hier een filistijnsch

bachanaal geschilderd - dat een ware chaos is *qui remue à longs flots de la matière humaine;* vooral veel schoone vrouwen, eenige zijden en andere stoffen, een rookenden reukbrander, geheven bekers en gouden lampetten. Die naakte dames zijn deels dartel, deels dodderig gestemd; half of heel slapende blonden en bruinen, met weelderige haren en mooije halskralen en armbanden, omhelzen mannen (filistijnsche “Vorsten”) of worden door deze Heeren gekust. Intusschen staat Simson op den achtergrond, bij een kolom, die in driën breekt..... Ik kan begrijpen, dat, als een schilder een model huurt, hij het arme schepsel dan gaarne dat gene laat vertoonen, wat men niet voor niemendal op straat kan zien; neen, zelfs niet op de half naakte bals van onzen *grand-* of *demi-monde:* ik kan begrijpen, dat dit de *raison d'êlre* is van de kamenier, of wat het zijn mag, op N°. 44, van het breede stuk raauw reevleesch, dat 's Heeren Emile Lecomtes *Jonge romeinsche vrouw* te koop schijnt te praezenteeren, ja zelfs van het magere schoudertjen der argloze “Blondine” N°. 272, en van den *Studiekop* N°. 297, een meisjen, dat haar aangezicht van haar eigen naakten boezem schijnt af te wenden: maar de achterdocht kan toch niet nalaten een oogenblik bij de vraag te verwijlen: Wat moet er wel in het gemoed van den kunstenaar omgegaan zijn, toen hij deze filistijnsche *grisetles* groepeerde en kopiëerde?’ - Dat wie de onbedorven eerbaarheid zoowel als de verwonderlijke plasticiteit van deze taal niet gevoelt geen hollandsch verstaat en, tenzij hij eene vrouw ware, een nuf in manskleederen is, dit spreekt; doch hoe groot is de afstand tusschen dit *franc parler* van Foreestier en het heimwee van den heer Thijm naar de toekomende gewesten! Doch juist omdat hijzelf die kloof niet aan kon vullen, heeft de laatste zich reeds vroegtijdig het IJ doen overzetten en is hij assistentie gaan halen te Buiksloot.

Foreestiers specialiteit, gaf ik te verstaan, is het kritiseren van schilderijen. Echter, en hierin verschilt hij tot zijn voordeel van een recensent van mijne kennis, echter bepaalt hij zich niet tot het maken van vrijmoedige aanmerkingen op het werk van anderen, maar hij schildert ook zelf. Wat meer is, hij schildert onophoudelijk voort en met kleuren uit allerhande eeuw. Is hij het niet die de beeldtenis geschetst heeft van Magdalena van Vaernewyck, onze tijdgenoot? en vermindert deze omstandigheid den afstand niet dien ik daareven, ter wille der aanschouwlijkheid de dingen breed uitmetend, scheiding heb laten maken tusschen den heer Thijm en

hem? Werkelijk rijst de half bovenaardsche figuur van Magdalena verzoenend op tusschen den auteur en zijn pseudoniem, en het is alsof Foreestier te dezer gelegenheid heeft willen toonen dat hij ook wel, als het er op aankomt, werken kan in de manier van zijnen vriend, den Amsterdamschen schrijver. Van diens hand bestaat er eene reeks van kunstenaars-silhouetten in dichtmaat, waaronder een van Rembrandt en een van Hooft, en daarnevens, ter gedachtenis aan het door Van Dijck aan Frans Hals gebragt bezoek, eene dichterlijke vertelling, *de Twee Portretten* geheeten. Foreestier maakt geene verzen, zelfs geene verzen in proza, gelijk zijn huisvriend Negovagus, de auteur van den misschien wat al te kunstigen, maar niettemin tooverachtig fraaijen Dramatischen Droom in den voorlaatsten jaargang der *Dietsche Warande*. Doch ook hem heeft onze 17de eeuw de stof tot menig portret geleverd. Van twee beeldtenissen op één doek gesproken, zie hier hetgeen hij laat volgen, wanneer Isabella Beuzi, de hollandsche vrouw van den italiaansch-amsterdamschen koopman, en Esther Dias Maura, de dochter van den juwelier uit Israel, de studeerkamer van pastoor Van der Kruissen binnengetreden zijn, en het licht der ondergaande zon, bij het achterwaarts slaan der hoofdkappen, door het hooge venster op hare aangezigten valt: ‘Ik mag immers nog wel een paar trekjens aan beide beelden toevoegen? Zie, hoe dat israëlietisch meisjen, met hare wel niet tengere, maar, in betrekking tot de kloek gebouwde hollandsche vrouwe, klein en fijn voorkomende gestalte, tegen deze afsteekt. Den blos en de blankheid van Isabella te schilderen, het roerende van hare groote blaauwe oogen, spiegelend en stralend bij de minste beweging, onderneem ik, na Vondel, niet. Had de groote meester onze Esther gekend, hij zou zich de weelde niet ontzegd hebben ook haar te beschrijven, en onze poëzie had een Vandijckjen te meer geteld. Wie nu het penceel van Portaels maar had, bij 't gemis van dat van Gallait, en bij wraking van Coutures ruwheid, hij kon dat fijne bleek nog eens op zijn palet nemen, hier en daar in bruiner tinten overgaande, tot warm en teder blaauw smeltend aan de slapen en om den mond, of waar de wenkbraauwen voortkomen en heenzwemen, of waar de zoet golvende linie van den donkeren was der glansrijke hairen moest voorbereid worden. Wie vooral - ik zwijg van den gloed der zachte oogen, in hun zwartheid teêrder dan Isabellaas doorzichtig azuur - wie vooral trekt mij te keurige grenzen van dat schoone profiel, met zijn lichten voor-

hoofdboog, zijn zoet gekromd en zoo levend bezield neusjen, met de volmaakte gradaties, waar de kinne, niet te wijkend, niet te stout, in voorkomt met de beweeglijke lippen, gereed zich te sluiten, maar, hoe onmerkbaar ook, zelden gesloten!' - Andere reizen teekent Foreestier, die een goed oog heeft voor de hoogste soort van vrouwelijke schoonheid, en die ook daarin een weinig mededoet aan het supranaturalisme van den heer Thijm, de voorwerpen zijner vereering van ter zijde uit; en zoo heeft hij, in den vorm eener zamenspraak tusschen Vondel en een Alkmaarschen schipper, ergens een gesluijerd en nogtans doorzigtig beeld van Maria Tesselschade ontworpen: 'Een kostelijke schat voerde de beurtman uit Amsterdam naar Alkmaer over in den morgen van den 19^{n} dier Bloeimaand [1639]. De schipper kende wel dien krachtigen mansbouw van middelbare lengte, die bruin-zwarte haren en kleene baard met knevels, die gelaatskleur, tuigend van inspanning des geestes, dat open voorhoofd boven arendsoogen welvend, welker vuur men, het eens gevoeld hebbende, nooit weêr vergat. Zijn vriendlijke gemeenzaamheid, schoon nu en dan door afgetrokkenheid vervangen, de geestigheid van enkle uitvallen, de kracht en eenvoudigheid, die in zijn geheele voorkomen, naast het vernuft en diep gevoel, lagen uitgedrukt, kenmerkten onmisbaar den grootsten onder de beroemde Amsterdammers van zijn tijd: Joost van den Vondel. Vondel had te Hoorn eene goede en verstandige zuster wonen: Catharina van den Vondel, die hij, uit zijne eenzaamheid (hij was sints ettelijke jaren weduwnaar) een bezoek ging brengen. - "Je gaat toch tot Hoorn, sinjeur Vondel?" zeide de schipper. - Vondel knikte nadrukkelijk van ja. "Maar ik denk eerst een uur of wat in Alkmaer over te brengen." - "O zoo, dan ga-je zeker de deur van je ouwe kennis, jufvrouw Krombalchs, niet voorbij." - Vondel voelde, ten spijt van zijn leeftijd, de lichte verlegenheid die passen kon bij zijn nog onvergrijsd uitzicht en goed gemoed. "Zeker niet, zeker niet!" stemde hij toe. - "Nu, dan kun-je nog eens opsnijen met mekâar..... Jeluî kunt er, geloof ik, allebeî wat meê - wat blief je? of ik heb het mis." - "Een schrandere vrouw," zeide Vondel. - "'t Is wel ongelukkig," zeî de schipper, "dat ze zoo achter mêkander haar dochtertjen en haar man verloren heeft!" - "Ja!" zeide Vondel, half mijmerend. - "Nu", sprak de schipper, "ze is nog jong genoeg om nóg een reis een deuntjen te trouwen; wat zegt *gij,* sinjeur Vondel?" - "Te oud is zij er zeker niet voor," was het ant-

woord. - “Weet-je wat *ik* geloof,” ging de spraakzame schipper met de kalme gemeenzaamheid voort, die deze pijpjesrookende roerpenhouders in hun bloeitijd onderscheidde: “ik houû het er voor, dat Professer Van Baerle, weet-je.... Van Baerle, van het illustre school..... op d'achterburgwal..... dat die, om zoo te zeggen, weet-je, wel zoo wat kwiksigheid tot 'er heeft opgevat.” - Vondel vroeg eenigzins ontstemd: “Zoo? - en waar zie-je dat ân?” - “O, hij is een heel aardig Heer, weet-je. Altijd heel best te spreken.... En dat 'i dan zoo wel eens zeî: Jongens, schipper, ik ga naar een vrouwtjen dat meer verstand in haar pink heeft, dan jij en ik in ons heele hoofd. Zoo, Professer, zeî ik dan; en wie is dat? Dat moest jij wel weten, schipper, zeî hij dan.... het wonder van Alkmaer!.... En dan smeet hij er dâmeê, in zijn eigen, zoo'n woord of wat Latijn onder deur. Wel zoo, Professer, zeî ik dan: maar de wijsste bennen niet altijd de mooiste. Mooi, man, zeid' 'i dan, en hij keek puur zwart; mooi? en dan wierd 'i nog wel eens zoo rood als 'i anders is. Dat verzeker ik je, dat ze mooi is.... Wel zoo, Professer, zeî ik dan; en gaat er dat dan maar zoo op los? Hoe meen je dat? vroeg hij dan. Wel of je er na toe gaat, zeî ik dan. O zoo, zeî 'i dan zoo; ik docht of je soms meende, dat er een vrijaadje, of het een of het ander, voor de mooye weduwe in 't vet was.... En dat zeî hij dan net als of hij meende, dat ik zeggen zoû “God bewaart je, Professer!” Maar daar paste ik wel op. En ik had gelijk ook. Want als 'i weêr naar de stad voer, dan was hij altijd in gedachten. En dan schudde hij zoo raar met zijn hoofd. Nou willen ze wel zeggen, weet-je, dat de Professer bij buijen.... als 'i 't in zijn kop krijgt, dat 'i 'em dan verbeeldt, dat zijn beenen van strooi, of van glas, of, wat weet ik 'et, van vriesche botter bennen, weet je?..... Maar dat is nie' wáar, hoor je. Dat weet die geleerde knaap wel beter; en anders zoû ik 'em dâ-meê met de haak maar eens tegen zijn scheenen slaan.... om 'em er heelendal van te genezen..... Maar, bij het weêuwtjen, daar loopen zijn scheenen geen gevaar, hoor-je... Ik geloof, dat dat wel gaat... Maar âs 'i dan zoo olijk zit te kijken, weet je, en met zen hoofd te draaijen, dan zeg ik, om hem te plagen: Professer, maken de studentjens het zoo bont? En dan kijkt 'i me met oogen ân - hae! En als het dan weêr op de aardige weêuw neêr kan komen, dan is hij in zijn schik. - “Maar Vondel”, zegt Brandt, zijn levensbeschrijver, “was een groot zwyger, stil

en zwaargeestig van aardt, doch diepdenkende, zoo dat hy in 't gezelschap der menschen soms byna spraakloos was, en zelden geluidt sloeg"; en dit had ook plaats, nu die schipper aldus op zijn praatstoel zat. De dichter had een pakketjen onder den arm. Het "goên dag, schipper!" was bij de aankomst te Alkmaer nooit met ruimer ademhaling geroepen. De dichter spoedde zich de stad door, ter Kennemer Poort. "Daar wordt geklopt," zeide Tesselschade tot haar dochtertjen; wie mag dat zijn?"'

Niemand die deze bladzijde niet met mij zal toeschrijven aan Pauwels Foreestier; doch als om ten overvloede te bewijzen dat er oogenblikken zijn waarin deze fantastische kleine rentenier zich in den persoon van zijnen bezweerder oplost, voert het stukje waaraan zij ontleend is de eigen naamteekening van den heer Thijm. Aan den eenen kant verraadt dit ongemerkt overgaan van den oneigenlijken in den eigenlijken schrijver, dit in elkander vloeijen van werkelijkheid en fiktie - het bijgebragte voorbeeld is niet meer dan een uit vele - eene zekere onvastheid van bedoeling, of zoo men liever wil, een gebrek aan zelfbedwang. Pauwels Foreestier zou waarschijnlijker zijn, hij zou ook meer algemeen geaccepteerd zijn geworden, indien hij beurtelings meer uitsluitend op zijne eigen wieken dreef of op zijne eigen voeten stond. Had de heer Thijm het van zich kunnen verkrijgen hem geheel en al over te laten aan zijn lot, had hij weerstand kunnen bieden aan den lust om zich nu en dan in zijne plaats te stellen, er zou uit Foreestier, die thans wat al te zeer op eene schaduw gelijkt, een type gegroeid zijn. Doch tot welken prijs? Een *chef d'école* kan niet volkomen objektief worden zonder daarbij een deel van zijne kracht te verliezen, en de invloed van den heer Thijm hangt grootendeels aan zijne persoonlijkheid. In het belang van zijne rigting doet hij verstandig met zoo veel mogelijk in zijn geheel te blijven; en daar hij in dit geval van twee euvelen het minste kiezen moet, is het ongetwijfeld raadzamer Foreestier te laten verdwijnen in hemzelven dan zichzelven te laten opgaan in Foreestier. Hoe ligt zou bovendien, indien wij volstrekt het onderste uit de kan begeerden, het lid ons op den neus kunnen vallen! In het besef der aanmerkelijke schade die onze letterkunde daarbij lijden zou, en uit erkentelijkheid voor het vele hoe dan ook geschonkene, deel ik ten slotte nog eene proeve mede van Foreestiers talent. De heer Thijm kan een *Claeghende Vraegh-liedt* schrijven in zoo voortreffelijk nagemaakt oud-ne-

derlandsch dat gij wanen zoudt het werk van den faktor eener rederijkerskamer uit het laatst der 15de eeuw in handen te hebben, ware het niet dat stof en geest eene latere herkomst verrieden. Zoo kan ook Pauwels Foreestier, wanneer hij zich tot het mededeelen van eenige bijzonderheden uit het opschrijfboekje van wijlen den heer Braamcamp zet - den oom van zijn grootvader van moeders zijde - *à s'y méprendre* ons hollandsch van voor honderd vijftig jaren nabootsen. Gerrit Braamcamp, een Amsterdamsch handelaar, is in den zomer van 1718, even twintig jaren oud zijnde, eenige dagen te Vinkeveen gaan doorbrengen, ten huize van zijnen vriend Daniel van Court, en volgens eene van zijne eigen aanteekeningen is aldaar en bij die gelegenheid onder anderen het volgende voorgevallen: ‘Saturdag, 20 Augustus. Van daag had Daniel, daar het een byzonder heete dag was, my voorgeslagen in zyn pas geschilderde, dog lugtige coupel aan de vaart het middagmaal te gebruyken. Ik bragt daar niets teegen in. Neeltje, zyn keukenprinces, had zich onverbeeterlyk van heure taak gequeeten: maar pas hadden wy, daar het visdag is, een begin gemaakt met de rookende schaal boekendegort met boter en syroop in behandeling te nemen, of Daniel springt in eens op, met zyn serviët in de hand, opent de glaze deur van het vertrekje, en vliegt naar buyten. Ik, met de tinnen syroopkan en dito daagschen lepel gewapend, rys óok op, en volg myn vrind. Ik had in minder als een seconde gezien wat er gaande was. Aan het eynd van het haagje namentlyk, dat naar den coupel geleydde, had zich iemandt in een zwart gewaad vertoond, die wel een geestelyke scheen, en aan wien in dit oogenblik door Daniel de hulp gepresteerdt wierd, die door eene plotselingsche flaaute noodzakelyk was gemaakt. Ik loop hard het trapje af, en nader.... Tot myn leedwezen herken ik den jeugdigen Pastoor Nanning, met een bleek en ontdaan gezigt, met een gansch beslykte rok, als of hy in een sloot gelegen had, en beroofd van alle hoofddekzel. Ik kende den waardigen jongen theoloog niet anders als naar behooren geperruykt en ligt gepoederd.... Myn vrind zag angstig rondt, terwijl hy den Pastoor ondersteunde, die half in malkander was gezakt. “Om 's Hemels wille,.... Neeltje.... Gerret.... hei.... hier.... allemaal!” riep myn vriend; “zie je-lui dan niet wat een *désastre* hier gebeurt!.... hee, hee, hulp, hulp!....” En ik kwam daar toeschieten.... met myne syroopkan. “Gerret, is het je in het hoofd geslagen?” vroeg myn welwillende vriend, met gansch

ongewoone hevigheid: “Haal liever wat azyn, als je dan wat halen wil; dan hier met die syroopkan aan te komen dragen....” Inmiddels begon de jonge Pastoor weêr tot zich zelfs te komen; maar in de confusie was ook de muts van myn vriend, die hy gemeenzaamheidshalve, na dat wy van de wandeling tehuys quamen zijn peruyk had doen vervangen, van het hoofd geraakt... En nu kon toch niemandt onzer zich schier van lachen onthouden by het zien van die twee kaal geknipte hoofden en van het vreemde zenuwmiddel, dat ik in myn tinne kan droeg.’

Schreef ik eene inleiding tot de werken van den heer Alberdingk Thijm, veel van hetgeen in deze bladzijden slechts ter loops vermeld is zou nader uiteengezet en beredeneerd willen zijn. Doch behalve dat zulke volledige studien niet op mijnen weg liggen, wacht ik van eene eenvoudige beschrijving, genomen van een redelijk standpunt, meer winst dan van diskussien hetzij over beginselen of over bijzonderheden. Ook een dwalend oordeel, mits het voortspruite uit een levendig inzigt, kan aan anderen tot leiddraad verstrekken en daardoor nut stichten. Mijne narede zal dan ook niet uit eene retraktatie bestaan, maar evenredig zijn aan het voorafgaande. De heer Thijm behoort in mijn oog tot de groote partij der kerkelijke orthodoxie, en in zijn positief christendom erken ik eene wezenlijke kracht. Protestanten die eene volkskerk willen, en die in het voortbestaan daarvan een zegen zien, moeten hem aanmerken als een bondgenoot. Want met zijne eigen zaak te verdedigen pleit hij ook voor de hunne, en zoo lang de beer niet gezegd kan worden gevangen te zijn, is voor hen het oogenblik nog niet gekomen om met hem te onderhandelen over het verdeelen van de huid. Voor mij is zijn katholicisme geene weldaad; doch het is er eene voor hem en voor tienduizenden om hem henen. Ik beschouw zijne geloofsbegrippen als een doorgeleefden godsdienstvorm, doch ik zou meenen mij voor mijzelven te schamen te hebben indien ik geen oog had voor het vele goede en schoone dat hij in dien vorm bezit en bij anderen wekt. Hartelijk verheug ik mij over de afzwering van 1581, en ik kan niet gelooven dat de Overste dezer wereld daar meer de hand in gehad heeft dan bij voorbeeld in de vestiging der officiële christelijke kerk; doch tevens erken ik dat de stichting van onze oude Republiek eene revolutionaire daad geweest is, en gelijk ik de positie van Julianus den Afvallige meen te begrijpen, heb ik ook hart voor de ‘oude godsdienst’ en de ‘oude burgerij’ van den

heer Thijm. Men moet de menschen nemen gelijk zij zijn, en in eene wereld als de onze is het reeds veel zich onderscheiden te hebben; doch voor het overige ben ik met den heer Thijm van gevoelen dat onze vaderen, gelijk men in protestantsche kringen de grondleggers van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden noemt, geene engelen geweest zijn en dat zij in sommige voorname opzigten aan anderen gedaan hebben hetgeen zij niet wilden dat hún geschieden zou. De plakkaten tegen de pauselijke religie hier te lande zijn in mijne oogen een exceptionele maatregel van zelfverdediging geweest, even verdedigbaar en even schuldig als alle andere verbodswetten; niettemin mag de heer Thijm er roem op dragen te onzent het burgerschap verzekerd te hebben aan de stelling dat er in ons vaderland, tot 1795 toe, geene vrijheid van godsdienst bestaan heeft. Even zoo op litterarisch gebied. Ik heb met de Muiderschool, en ook met Dortsche, veel meer op dan de heer Thijm, en mijne bewondering voor de middelnederlandsche letterkunde is veel koeler dan de zijne. De renaissance mag een omweg geweest zijn, zij is daarmede niet veroordeeld; allerminst leent haar dit in mijne schatting een diabolisch of anti-providentieel karakter. Doch met dat al hebben wij aan den heer Thijm, als onvermoeid bestrijder van het bastaard-klassieke en als aanklager-generaal van het modern vandalisme, de grootste verpligtingen. Op het ijverigst heeft hij medegewerkt om onze litteratuur-geschiedenis uit de knellende banden eener verstijfde overlevering los te maken; en al gevoelt men geene roeping om nevens hem, met Vondel aan de eene en Bilderdijk aan de andere hand, de knie te buigen voor Karel den Groote, niemand heeft voor onze letteren een paleis ontworpen als het zijne, zoo breed van grondslag, zoo hoog van gevel, met zoo vele gangen en vertrekken, of ingerigt op zoo liberalen voet. Om kort te gaan - ofschoon ik mij geene illusien maak omtrent zijne plooibaarheid, en hoewel ik hem te hoog schat om te durven denken dat eenigerlei blijk van sympathie hem ooit ontrouw zou kunnen maken aan zijne beginselen, geloof ik dat ons nationaal leven er zeer mede gebaat zou zijn indien bij voorbeeld zijne *Dietsche Warande* even zoo vele inteekenaren telde als er leeskabinetten en leesgezelschappen in ons vaderland bestaan. De kracht van zijne tegenspraak zou uitnemend kunnen werken op onze algemeene beschaving; en vast zouden er te onzent in zaken van kunst en wetenschap minder ongelukken gebeuren indien men meer notitie verkoos te nemen van zijne denk beelden.

CD. BUSKEN HUET.

De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië.

Dies diem docet.

Jhr. Mr. J.K.W. Quarles van Ufford, Indrukken van Java medegebragt. 's Gravenhage, 1862. - Id., Wat is voor Nederlandsch Indië noodig? Open brief aan Jhr. Mr. W.T. Gevers Deynoot. 's Gravenhage, 1863. - Jhr. Mr. W.T. Gevers Deynoot, Herinneringen eener reis naar Nederlandsch Indië in 1862. 's Gravenhage, 1864.

De tweede bezoeker van Indië, over wien ik wensch te spreken, de Heer Gevers Deynoot, is niet minder bekend bij het Nederlandsch publiek, deels als staatsman en volksvertegenwoordiger, deels als ervaren en geroutineerd reiziger. Indien eerstgenoemde hoedanigheid hem voorschreef wat hij in Indië vooral moest onderzoeken, de tweede was hem zonder twijfel van veel nut om het onderzoek gemakkelijk en vruchtbaar te maken. Den 23sten Februarij 1862 van 's Hage vertrokken, bereikte hij met de dusgenaamde landmail Batavia den 21sten April. Hij bezocht achtervolgens de belangrijkste residentiën van Java, Makassar, de Minahassa, de Molukken, Timor, Padang en de Padangsche bovenlanden, aanvaardde de terugreis op den 15^{den} October, bezocht onderweg Singapore, Calcutta, Madras en Ceylon, strandde den 19^{den} November met het stoomschip Colombo op Minicoy, een der Lakkadivische eilanden, vertoefde 12 dagen op die onherbergzame kust, vervolgde de reis over Egypte en Triëst en keerde den 29sten December 1862, na eene afwezigheid van ruim tien maanden, tot zijne penaten terug. Ongelukkigerwijze verloor hij door de schipbreuk der Colombo alles wat hij uit Indië had me-

degebragt en daaronder den ganschen schat zijner aanteekeningen. Maar wat hem door geene schipbreuk kon ontnomen worden, het is de indruk dien zijn bezoek in Indië bij hem heeft achtergelaten, het is de algemeene waardering van den toestand dier verre gewesten, die, in redevoeringen en uitgegeven schriften kenbaar gemaakt, als afkomstig van een man van zooveel kunde en ondervinding, voor allen die in Indië belang stellen, maar de gelegenheid missen om met eigen oogen te zien, voor de geheele natie, waarvan ieder lid die belangstelling behoorde te bezitten, eene onberekenbare waarde heeft. Welke die indruk was, het bleek al aanstonds ten deele uit de rede door den Heer Gevers, den 8sten Januarij 1863, dus eerst elf dagen na zijne terugkomst, in de Tweede Kamer uitgesproken; men kan het verder eenigermate opmaken uit den Open brief door den Heer Quarles, onder den titel: ‘Wat is voor Nederlandsch Indië noodig?’ aan hem gerigt; de verwachting dat het volledig zou blijken uit de uitgave zijner reisherinneringen, werd wel is waar niet verwezenlijkt, omdat de schrijver zich daarin opzettelijk van politieke beschouwingen onthouden heeft, maar toch zal een opmerkzaam lezer ook in dat geschrift menigen wenk aantreffen, die hem in staat stelt juister te beoordeelen, hoe de Heer Gevers over den algemeenen toestand en den gang van zaken in Nederlandsch Indië denkt. Gelukkig voorwaar, en gelukkig dat de weg tot verdere mededeelingen voor den Heer Gevers geopend blijft! ‘Welke de indruk was,’ dus lezen wij aan het slot zijner Reisherinneringen, ‘dien ik van den politieken en ekonomischen toestand onzer bezittingen gekregen had, heb ik gemeend in dit boek niet opzettelijk te moeten mededeelen, vooral ook, omdat het mijne roeping was dit op eene andere plaats te doen.’ Ik laat daar in hoeverre dit juist was gezien, maar de Haagsche kiezers, die den man die getoond had geene moeite, geene kosten te ontzien om zich op de hoogte der hem toevertrouwde taak te stellen, en op een tijdstip, waarop over het beheer der koloniën, Nederlands plechtanker, de gewigtigste debatten gevoerd worden, met eigen oogen heeft willen zien, welke der strijdende partijen het regt aan hare zijde heeft, - de Haagsche kiezers, die - o ondoorgrondelijke wijsheid! - zulk een man op zulk een tijdstip uit de vertegenwoordiging hebben geweerd, hebben in allen gevalle den Heer Gevers de meest volkomene vrijheid hergeven om zijne stem in openbare geschriften ter dienste van 's lands teederste belangen

te doen hooren, en wij hopen, bijna zeide ik, wij vertrouwen, dat hij niet zal aarzelen daarvan ruimschoots gebruik te maken.

Ik moest even een woord over den Heer Gevers en zijne reis naar Indië spreken, eer ik mij kon wenden tot de tweede brochure van den Heer Quarles, bestaande in een open brief aan dien afgevaardigde gerigt. Zij vangt aan met de volgende woorden:

‘Ik wil u, waarde vriend, na uwen terugkeer uit Nederlandsch Indië openlijk het “welkom in het Vaderland!” toeroepen.

Ik wil dit openlijk doen, omdat ik daarbij den opregten, innigen wensch wil uiten, dat uwe reis goede vruchten moge dragen voor die heerlijke, voor Nederland zoo onschatbare gewesten, voor wier ontwikkeling en bloei nog zoo oneindig veel te doen is, omtrent welke Nederland nog zoo dure verpligtingen te vervullen heeft.

Gij bezocht die gewesten een jaar na mij. Moest ik mijne reis tot Java beperken, gij kondt die veel verder uitstrekken en ook een goed deel der Buitenbezittingen bezoeken. Gij bragt, ik weet het reeds door onze gesprekken, een tal van opmerkingen mede en, moest u de ramp treffen om, bijna aan het einde uwer terugreis, met al uwe goederen, ook uwe aanteekeningen en verdere papieren met de Colombo in de diepte te zien wegzinken, gij zult u daardoor, ik ben er van verzekerd, niet laten ontmoedigen om het publiek uwe reisindrukken, uwe opmerkingen over veel van 't geen ge in Ned. Indië zaagt, mede te deelen en door toepassing van het “Wat openbaar maakt, is licht,” [te] trachten nut te stichten.

Gij zijgt daartoe door uw lidmaatschap der Tweede Kamer uitnemend in staat. Gij toch hebt regt van spreken. Gij kunt den Minister interpelleren. Gij kunt de Indische kwestiën op dat terrein behandelen, waar zij met vrucht kunnen worden behandeld, waar het te wenschen is dat zij meer en meer, vooral meer en meer met zaakkennis worden besproken, namelijk, in den boezem der Staten-Generaal. En elk woord dat gij er op dat terrein over spreekt, wordt ten aanhoore der natie gesproken en moet worden beantwoord.

Dat gij ruimschoots gebruik zult maken van uwe positie om de belangen van Ned.-Indië, die in zoovele opzigten regeling en hervorming eischen, in de Kamer ter sprake te brengen, is mijn vurige wensch, omdat die openlijke bespreking op dat terrein niet anders dan heilzaam voor die gewesten en voor Nederland zijn kan.

Belangstelling in onze koloniale aangelegenheden, begeerte om

door eigen aanschouwing wat meer van den toestand van Ned.-Indië te leeren kennen, dan ge dit in de Kamer, door boeken of gesprekken hadt kunnen doen, was de hoofddrijveêr die u ll. jaar die reis deed ondernemen.

Gij weet dat gelijke beweegreden mij het jaar te voren daarheen deed gaan.

In mijne positie deed ik zeker in vele opzigten, vooral uit een materiëel oogpunt, eene dwaasheid zoo kostbare reis op eigen kosten en onder tijdelijke opoffering mijner ambtsbetrekking en daaraan verbonden inkomsten, te ondernemen. Of ik er daarom berouw van heb? In 't allerminst niet. Mijn oogmerk om door eigen aanschouwing van Java, van de steeds aan de orde van den dag zijnde kwestiën wat meer te leeren kennen is, voor een deel ten minste, bereikt. Moet ik mij, na een half jaar op dat schoone eiland te hebben doorgebragt en telkens onvermoeid, bij ambtenaren en partikulieren, inlichtingen te hebben ingewonnen, nog telkens de vraag doen: wat is waarheid? - toch meen ik omtrent onderscheidene zaken tot een klaarder inzigt te zijn gekomen dan vóór ik daarheen ging.

Maar er is iets anders, waarover ik berouw heb. Namelijk, dat ik, na reeds ruim een jaar in het Vaderland te zijn teruggekeerd, nog zoo weinig van mijne, van Java medegebragte indrukken publiek maakte, nog zoo weinig de publieke aandacht vestigde op zooveel wat naar mijne innige overtuiging in N.I. volstrekt regeling, verandering, hervorming eischt. Verre van mij de verwaandheid dat hetgeen ik op Java opmerkte, immer juist gezien was. Mijne natuur is daartoe te skeptisch; ik bezit daartoe te weinig zelfvertrouwen; als ambtenaar leerde ik daartoe te goed inzien dat de zaken van verschillende zijden moeten worden beschouwd en dat veel van hetgeen, oppervlakkig en theoretisch[1] beschouwd, waar of gemakkelijk te regelen schijnt, in de praktijk geheel anders is. Maar ik ben mij zelven ook bewust sedert de vijftien, zestien jaren, dat ik over koloniale aangelegenheden van tijd tot tijd in het publiek het woord voerde, immer slechts door warme belangstelling in mijn Vaderland en Ned.-Indië gedreven te zijn geweest. Die drijfveêr bestuurde mijne pen toen ik een halfjaar geleden mijne “Indrukken uit Java medegebragt” uitgaf. Maar ik wil het thans be-

1 Vreemde zamenvoeging!

kennen, eene dubbele vrees, waarvoor ik mij zelven thans van lafheid beschuldig, weêrhield mij toen duidelijker te spreken. Ik voorzag misschien ten onregte, dat te duidelijk spreken mij in mijne betrekking ten kwade zou worden geduid, en, hoe weinig ik daarmede ook, vooral in den laatsten tijd, was ingenomen, ik meende ze, in mijne positie, niet in de waagschaal te mogen stellen. Ik voorzag ook dat te duidelijk spreken over sommige toestanden op Java, daar waar mijne indrukken min gunstig waren, mij geene vrienden zou maken met zoovelen aldaar of van daar teruggekeerd, van wie ik - en ik ben er innig erkentelijk voor - vriendschapsblijken en inlichtingen ontving, en die mijne woorden als op hen meer of min toepasselijk zouden kunnen aanmerken. Ik voorzag ook dat mijne stem zou blijven, even als die van zoo velen, eene stem eens roependen in de woestijn[1], en trachtte ook daarin eene verontschuldiging voor verder zwijgen, minstens voor bedekt spreken, te vinden. Ik ben echter meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat 't laatste voor een gemoedelijk, eerlijk man geene verontschuldiging mag zijn, en dat het laffe, onwaardige menschenvrees is, te blijven zwijgen, waar men meent door een openbaarheid nut te kunnen stichten en aanleiding te kunnen geven tot nader onderzoek, tot het bespreken der opmerkingen, die men maakte, door anderen en meer bevoegden en op dat terrein, waar zij met nut en goed gevolg kunnen worden besproken.

Ziedaar de reden, waarom ik thans wat meer van mijne van Java medegebragte indrukken openbaar maak.

De reden waarom ik het juist op dit oogenblik doe, is tweeërlei. Zij ligt in de eerste plaats in het eerste, langdurige gesprek, dat ik met u, na uwe terugkomst, mogt houden, en waarin gij mij zooveel van de door u medegebragte indrukken mededeeldet. Ik zal niet de indiscretie plegen, daarvan hier maar een enkel woord te reppen. Zelfs niet om te zeggen in hoeverre onze indrukken overeenstemden, niet meer ten minste, dan omtrent een en ander reeds blijken kan uit de korte rede, door u op 8 dezer[2] in de Tweede Kamer gehouden. Ik wil slechts zeggen, dat ik met vurig ongeduld de uit-

1 Waarom weder die versleten uitdrukking, altijd opgevat in geheel anderen zin dan waarin zij in het N.T. wordt gebezigd?

2 T.w. 8 Jan. 1863.

gave uwer reisindrukken te gemoet zie, en dat ik onder ons gesprek en wetende dat het meer uitgewerkt verhaal mijner reisindrukken, helaas! nog niet spoedig gereed zal kunnen komen, het voornemen opvatte terstond wat meer daarvan openbaar te maken. Die reden ligt, in de tweede plaats, in den toestand waarin wij verkeeren door op het oogenblik geen Minister van Koloniën te hebben, en [zoodat?] ik dus niet kan worden gezegd de verwaandheid te hebben, aan den Minister lessen of wenken te willen geven. Ik weet niet hoe lang dat interim zal duren en wil mij daarom zooveel mogelijk haasten dit schrijven gedurende dat interim - een tusschentijdvak waarin natuurlijk geen maatregel van eenig belang zal worden genomen, - het licht te doen zien. Om dien spoed zult ge wel het incoherente, dat deze brief hebben zal, het spreken daarin over allerlei à bâtons rompus, over het hoofd willen zien.

Houd mij deze uitweiding over mij zelven ten goede. En nu ter zake!'

Ik heb hier den schrijver langer zelven laten spreken, dan mij toeschijnt in den regel in eene boekaankondiging geoorloofd te zijn, ofschoon de juiste maat natuurlijk nimmer te bepalen is. Maar ik had daarvoor in dit geval meer dan ééne reden. In de eerste plaats schijnt het mij toe dat de aangehaalde woorden den Heer Quarles zeer tot eer verstrekken; zij doen ons zien welk een eerlijk en gemoedelijk man hij is. Eer schroomvallig dan aanmatigend, eer zijne krachten mistrouwend dan overmoedig, eer toegankelijk voor menschenvrees dan geneigd om zich boven het oordeel van anderen te verheffen, heeft hij alleen gehoorzaamd aan de stem van zijn geweten, die hem het luide uitspreken zijner krachtige overtuiging als het ware afdwong. Wat het zegt, wanneer een man van zulk een karakter niet schroomt den bestaanden toestand als in vele opzigten gebrekkig en onhoudbaar af te schilderen, behoeft zeker mijne aanwijzing niet. Zoo eerlijk en onergdenkend is de Heer Quarles dat hij zelfs datgene vermeldt wat zijne vijanden en bestrijders tegen hem zouden kunnen keeren, dat hij namelijk voor de uitgave dezer brochure met opzet het tijdstip heeft gekozentoen, door het vonnis in de Eerste Kamer over den Heer Uhlenbeck uitgesproken, de zetel van den Minister van Koloniën vakant was. Ik voor mij zal hem daaruit geen verwijt maken: ik begrijp maar al te wel dat voor een ambtenaar de vrije uiting zijner gedachten niet enkel door zijn

belang, maar in zekere mate ook door zijn pligt, binnen enge grenzen wordt beperkt, en ik besef volkomen aan hoeveel gevaar van miskenning en veroordeeling de Heer Quarles zich door zijne onbewimpelde taal heeft blootgesteld, al is het ook dat zij hem door de tijdelijke afwezigheid van een chef wat gemakkelijker dan gewoonlijk gemaakt werd.

In de tweede plaats blijkt uit de aangehaalde woorden de instemming van den Heer Gevers met de zienswijze van den Heer Quarles, in het algemeen genomen, duidelijk genoeg, om ons te overtuigen dat het oordeel van den laatste door den eerste veeleer wordt bekrachtigd dan weêrsproken, en ons dus eenigermate schadeloos te stellen voor het gemis der politieke beschouwingen die wij in de reisherinneringen van den Heer Gevers zoo noode ontberen. Het zal ons straks blijken dat, in weêrwil zijner onthouding, positieve bewijzen voor deze overeenstemming ook uit de in het voorbijgaan los daarheen geworpen opmerkingen van den Heer Gevers in overvloed te putten zijn.

In de derde plaats eindelijk zien wij uit deze woorden van den Heer Quarles duidelijker dan uit de reisherinneringen van den Heer Gevers zelven, wat dezen laatste eigenlijk naar Indië dreef, en ontheffen hare mededeeling mij tevens van de moeite om de omstandigheeft te vermelden, die den Heer Quarles tot de uitgave van zijne tweede brochure noopten - eene taak waaraan ik mij anders, bij de aankondiging van dit werk, zou de billijke waardering geene schade lijden, zeker niet had mogen onttrekken.

Ik zal thans de voornaamste punten in het koloniaal beheer die door den Heer Quarles in deze brochure ter sprake worden gebragt kortelijk aanstippen. Daar hij ze als eene voortzetting der vroegere wil beschouwd hebben, zegt hij de quaesties van vrijen arbeid en kultuurstelsel, landverhuur wegen en transportmiddelen niet verder ter sprake te zullen brengen, ofschoon ons blijken zal dat hij aan dat voornemen niet getrouw blijft. Maar in de eerste plaats vestigt de schrijver de aandacht op de algemeene ontevredenheid met den gang van zaken die in Indië bestaat. De verantwoordelijkheid voor een zoo weinig bevredigenden toestand is ieder geneigd van zich af te schuiven en op rekening van anderen te stellen. De ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur wijten het gebrekkige aan het hoofdbestuur te Batavia, de hoofdambtenaren aan ‘het gouvernement’, nader door hen

bepaald als de algemeene secretarie, terwijl men op deze laatste de schuld geeft aan het Departement van Koloniën in het moederland. Bemoeizucht, traagheid, gemis aan overtuiging bij de regering, onduidelijkheid der voorschriften, strijd van beginselen op koloniaal terrein, inmenging der Kamers in de koloniale aangelegenheden, losbandigheid der pers, worden beurtelings als oorzaken van den slependen gang van het regeringsbeleid opgegeven. De Heer Quarles erkende teregt in die algemeene klagten bij algemeene werkeloosheid het bewijs dat de toestand ongezond is en dringend hervorming vereischt. De ware oorzaak wordt door hem voor een goed deel gezocht in de gedurig wisselende inzigten ten gevolge der gedurige wisseling van personen. Het grootste kwaad ligt in de snelle opvolging der hoofden van het Departement van Koloniën, ‘omdat de eindregeling van vele hoofdbeginselen in Nederland moet plaats hebben en elk nieuw optredend Minister weder in vele opzigten naar andere beginselen te werk gaat.’ De gedurige verandering van hoofden, zelfs, ja vooral, in die residentiën wier toestand het meest eene vaste hand vereischt, en de daaruit bij die hoofden geboren onverschilligheid voor de dingen die komen zullen, mits het hunnen tijd maar uithoude, is weinig minder verderfelijk te achten. ‘Ieder die weet, hoe groot de magt en invloed van een resident is en moet zijn, hoeveel hij, zoo hij zijne residentie goed bestuurt en er hart voor krijgt, tot hare ontwikkeling kan bijdragen, zal het groote nadeel dier onophoudelijke veranderingen beseffen.’ De inmenging der Staten-Generaal en de regeling bij de wet wordt juist door onzen schrijver een der beste geneesmiddelen beschouwd, ‘omdat men dan trapsgewijze vaste beginselen krijgt, die niet zoo spoedig naar het verschillend inzigt van elkaâr opvolgende Ministers kunnen gewijzigd worden.’ Zeer juist, maar zeer weinig vleijend voor den Heer Pahud, die echter niet met name genoemd wordt, is hetgeen de schrijver hier bijvoegt over de dringende behoefte van Indië ‘aan een flink, energiek, kundig Gouverneur-Generaal, die met warme belangstelling voor zijne grootsche taak, met warme liefde voor Moederland en Kolonie bezield, met kracht het goede voorstaat en zich onvermoeid beijvert die uitgestrekte gewesten tot meerder ontwikkeling te brengen.....; die de belangen der inlandsche bevolking met de uiterste zorg behartigt: die toont te weten wat hij wil, naar een vast stelsel van bestuur te werk gaat, en zorgt dat hij goed gediend wordt,

dat zijne onderhoorigen hunne regten en verpligtingen goed kennen en daarvan niet afwijken.'

Vervolgens spreekt de schrijver - die zich overal een man toont van echt constitutionelen zin - over de kracht en het nut der openbaarheid, 'iets waarvan men in Indië, waarvan personen, die lang in Indië hebben geleefd, op verre na nog niet genoeg overtuigd zijn.' Hij erkent echter dat daarin in de laatste jaren veel verbetering is gekomen en ontzagchelijk veel aan het licht is gebragt wat vroeger verborgen bleef, maar hij teekent ons de bestaande openbaarheid als eene eenzijdige en gebrekkige, en gispt het inzonderheid dat men in Indië nog zoo weinig gebruikt maakt van flinke, goed toegelichte adressen aan de Kamers om eene gegronde en afdoende regeling te verwerven van zaken, waarin groote belangen betrokken zijn, doch die de regering uit onzekerheid of weifeling niet aan durft, of uit gebrek aan genoegzame kennis op verkeerde wijze beslist. De partikuliere suikerteelt in Cheribon, de suikerregeling van den Heer Rochussen, de lange aarzeling van het Opperbestuur om het zake der concessie van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden de noodige stappen te doen, worden hier als voorbeelden bijgebragt. De onnaauwkeurigheden in de voorstelling des schrijvers wat dit laatste punt aangaat, heb ik reeds in het vorige nommer doen opmerken.

Bijzondere aanbeveling verdient mijns inziens het denkbeeld, vervolgens door den schrijver ontwikkeld, om, in navolging van 'the legislative Council in British India', laatstelijk geregeld bij parlementsacte van 1 Aug. 1861, en van den wetgevendenen vertegenwoordigenden raad met 1 Jan. 1863 in de Philippijnsche eilanden in werking getreden, ook Nederlandsch Indië te begiftigen met een vertegenwoordigend en wetgevend ligchaam, voorgezeten door den Gouverneur-Generaal, en zamengesteld uit de leden van den Raad van Indië, de directeuren der verschillende departementen van bestuur en eenige voorname kooplieden en landbouw-ondernemers. Zulk een ligchaam, geroepen om in het openbaar een oordeel uit te spreken over de belangrijkste punten van hetgeen men de koloniale wetgeving zou kunnen noemen, die nu met de uitvoerende magt in de hand van den Opperlandvoogd alleen is vereenigd, zou, naar des schrijvers oordeel, meer kracht, vastheid en eenheid aan het beleid der zaken geven en veel verkeerds en willekeurigs aan het licht

brengen en voor het vervolg voorkomen. De schrijver voorziet hier de mogelijkheid dat men Nederlandsch Indië nog niet rijp zal achten voor den zweem van vertegenwoordigend karakter, in Britsch Indië en de Philippijnsche eilanden aan de bovengemelde instellingen gegeven, maar meent dat reeds zijne zamenstelling uit de voornaamste ambtenaren en de openbaarheid zijner beraadslagingen en besluiten veel goeds zou kunnen stichten. Ik beaam dit laatste ten volle, maar zou toch meenen dat de toevoeging van eenige andere leden, die den handel en de nijverheid vertegenwoordigen, ofschoon dan ook door of van wege de Kroon gekozen, dien wetgevenden raad al aanstonds beter aan zijn doel en bestemming zou doen beantwoorden. Van de opneming van aanzienlijke inlanders onder de leden, gelijk in Britsch Indië, durf ik niet spreken: wij hebben ons daartoe te weinig moeite gegeven om zelfs de inlandsche hoofden tot ons op te heffen. Maar het geheele denkbeeld schijnt mij hersenschimmig, zoolang Nederland een batig slot der Indische administratie, ten bedrage van eenige millioenen, tot bestrijding van *gewone* uitgaven behoeft. Wij weten hoe magteloos de voorschriften om bovenal tegen vermindering van het batig slot te waken, de indische regering sedert vele jaren gemaakt hebben. Zou de instelling van een wetgevenden raad tot belangrijk betere uitkomsten leiden, indien ook hij, naar het voorstel van den Heer Quarles, werd gebonden aan de bepaling, dat hij niet zou mogen besluiten tot maatregelen, die het batig slot in de waagschaal zouden kunnen stellen? Er kan zonder twijfel wel het een en ander in Indië verbeterd worden, ook zonder dat het batig slot daardoor bedreigd wordt; maar afdoende hervormingen zullen steeds onmogelijk worden bevonden, zoolang de eerste eisch blijft dat Indië geld, veel geld regtstreeks aan het moederland opbrenge, en zich met het hoognoodige behelpe, opdat Nederland aan geen ding gebrek hebbe. Het ernstig streven van allen, die voor de toekomst van Indië willen arbeiden, moet daarheen gerigt zijn, dat Nederland het batig slot kunne ontberen en daardoor in staat worde gesteld eene edelmoedige politiek jegens de koloniën tot rigtsnoer te nemen, en dat de ingezetenen meer overtuigd worden, dan tot nog toe het geval is, dat onder de vele redenen die het bezit van koloniën voor eene natie wenschelijk maken, het regtstreeksch geldelijk voordeel de minst gewigtige te achten is. Het uitgebreider veld daardoor aan handel en industrie geopend, het

oefenperk aan de intellectuele en morele krachten der natie verschaft, de vermeerdering van het aanzien, de magt, den rijkdom des ganschen volks, die daarvan het gevolg zijn, moeten oneindig hooger worden aangeslagen. Kan het besef hiervan gewekt worden - en ik erken dat het moeijelijk is bij een volk, dat naar verstand en hart beiden door het langdurig genot der batige sloten is gedemoraliseerd - dan zullen maatregelen als die welke de Heer Quarles hier heeft voorgedragen, niet alleen doel kunnen treffen, maar zich ook van zelve aan de natie aanbevelen: want alsdan zullen de belangen van Nederland en Nederlandsch Indië dezelfde zijn. Maar zoolang men het nut van de koloniën naar de hoegrootheid der batige sloten berekent, zullen de belangen van moederland en koloniën onvereenigbaar zijn, en zullen zij met elkander om het langste stroo blijven trekken.

Een andere voorslag van den Heer Quarles zal welligt aannemelijker schijnen, namelijk om aan den Gouverneur-Generaal, ten einde hem van vele details van het bestuur te ontheffen en daardoor gelegenheid te geven meer aandacht aan de buiten-bezittingen te schenken, een Luitenant-Gouverneur voor Java toe te voegen. De uitwerking van dit denkbeeld heb ik met genoegen gelezen om de warme belangstelling in de ontwikkeling der meest zoozeer verwaarloosde buiten-bezittingen die hij daarbij aan den dag legt. Maar in de uitvoering zou ook dit voorstel welligt groot bezwaar opleveren, ten ware men zich van volkomen eenstemmigheid tusschen den Gouverneur-Generaal en den Luit.-Gouverneur kon verzekeren. De geschiedenis onzer koloniën leert ons in een duidelijk voorbeeld, hoe zeer, zonder die eenstemmigheid, zulk eene regeling des bestuurs eer schaadt dan baat. Toen de Burggraaf du Bus de Ghisignies als Commissaris-Generaal het opperbewind over onze Oost-Indische bezittingen voerde, was de Generaal de Kock met het gezag als Luitenant-Gouverneur bekleed. Deze verdeeling des gezags heeft niet veel andere vruchten opgeleverd dan aanhoudende krakeelen, die in het moeijelijk tijdperk waarin Java toen verkeerde, een noodlottig gebrek aan vastheid en energie ten gevolge hadden.

Ik laat de opmerkingen rusten, die de Heer Quarles aan de gemelde voorstellen knoopt, over de gebrekkige wijze waarop de zeeroof wordt te keer gegaan, en over het groot ongerief voor het publiek uit het monopolie der stoomboot-communicatie in den Indischen

Archipel geboren. Wat het laatste punt betreft, behooren zij reeds tot een sedert gesloten tijdvak. ‘Gelukkig,’ zegt de schrijver, ‘dat, volgens de jongste mailberigten, de voorwaarden tijdig publiek zijn gemaakt, waarop de uitbesteding van het vervoer der gouvernementspaketten, passagiers en goederen, bij het eindigen van het tegenwoordig contract zal plaats hebben, omdat daardoor eene meer ernstige mededinging zal kunnen plaats hebben, dan dit voor eenige jaren het geval was.’ Mijne lezers weten reeds wat met die uitbesteding is voorgevallen, en dat dit vervoer aan een Britschen ondernemer boven een Nederlandschen is gegund om een zoo onbeduidend verschil in prijs, dat waarlijk de vrees voor vreemde indringers, die vroeger tot een regeringsbeginsel in het beheer der koloniën was gemaakt, thans tot een tegenovergesteld uiterste schijnt te zijn overgeslagen.

Tot Java terugkeerende komt de Heer Quarles nu op een belangrijk punt, waaromtrent wij hem zelven weder eenige oogenblikken het woord willen gunnen. ‘Heeft het u’ - zoo spreekt hij den Heer Gevers toe - ‘niet dikwerf, zoowel in Indië als te voren, verbaasd, dat men steeds hoort spreken van de gemeentelijke inrigtingen van den Javaan als de groote kracht der Javaansche maatschappij, als het heilighuisje, waaraan niet mag worden geraakt, terwijl men slechts zeer zelden stemmen hoort opgaan voor het schenken van gemeentelijke instellingen, van geheel of minstens grootendeels uit Europeanen bestaande gemeentebesturen aan Batavia en eenige andere der voornaamste plaatsen vàn Ned.-Indië, waar een meer of min aanzienlijk getal Europeanen bijeen wonen? Het Baraviaasch Handelsblad verheft er nu en dan zijne stem voor. Enkele weinige anderen doen of deden dit ook van tijd tot tijd. Maar over het algemeen schijnen onze landgenooten in Indië weinig te denken aan de groote kracht ten goede, die in goed ingerigte gemeentebesturen is gelegen. Alle idée van self-government schijnt hun te vreemd te zijn, - ten gevolge welligt van het streng autocratisch bestuur, waaraan zij zoolang gewoon waren - dan dat zij er met ernst naar zouden streven zelven of door door hen gekozen gemeentebesturen voor de plaatsen hunner inwoning te trachten die verbeteringen tot stand te brengen, die toch vrij algemeen noodig worden geacht. Onze, ons in public spirit zoover overtreffende Britsche naburen verstaan dat beter. Gij hebt u zeker te Calcutta, Madras en

Bombay kunnen overtuigen, wat goed ingerigte gemeentebesturen ten algemeenen nutte tot stand wisten te brengen. The North China Herald der laatste maanden leerde ons, hoe flink de te Shangaï in menigte gevestigde Engelschen de zaken weten aan te pakken, om die zoo snel in bloei toenemende plaats van de noodige gemeentelijke instellingen te voorzien. Bij ons hoort men veel pruttelen over hetgeen verbetering zou behoeven; maar schier niemand, die het regte middel: self-government, zamenwerking der burgers tot publiek nut, het in het leven roepen van goed georganiseerde gemeentebesturen - aanwendt om die verbeteringen tot stand te brengen. Alles, meent men, moet van het Gouvernement uitgaan. In elke residentie en ook in de hoofdplaatsen, waar steeds de meeste Europeanen vereenigd waren, is het bestuur geheel in handen van den resident, die het natuurlijk met het zoo uitgebreide beheer, aan hem opgedragen, veel te druk heeft, om veel tijd aan de belangen der hoofdstad zelve te wijden. Wordt hij daarbij, zoo als in de drie zoogenaamde hoofdplaatsen van Java het geval is, door een adsistent-resident van politie ter zijde gestaan, deze heeft meestal met de politiezaken en wat verder meer bijzonder aan hem is opgedragen, te veel te doen om zich met de overige belangen der gemeente onledig te kunnen houden. Het kan ook de zaak van één man niet zijn te verrigten, wat uit den boezem der burgerij zelve moet voorkomen.'

Dit gemis aan een plaatselijk bestuur, zoo gestreng en tevens zoo te regt door den Heer Quarles gegispt, heeft ook de aandacht van den Heer Gevers op Java getrokken. Daar hij echter, gelijk ons reeds bleek, politieke beschouwingen vermijdt, worden zaken van dien aard door hem slechts even in het voorbijgaan aangestipt. Zoo spreekt hij op blz. 48 over het gebrek aan badplaatsen te Batavia, die voor de inlanders zulk een dringende behoefte zijn, en laat er op volgen: 'Grootendeels schrijf ik dit gebrek, en zoo veel meer, toe aan het gemis van een plaatselijk bestuur, waartoe de Indische regering maar niet schijnt te kunnen besluiten, hoewel die instelling te Batavia zoo hoogst nuttig zou kunnen werken.' Zoo teekent hij ons op blz. 89 den ongunstigen indruk door Samarang op hem gemaakt, vooral door de oude stad, die geheel ongeplaveid, zonder eenig plan aangelegd en met enge straten en stegen toegerust is. 'Samarang,' zegt hij, 'verraadt, even als Batavia en Soerabaya, het gemis aan een plaatselijk bestuur dat, zoowel uit het oogpunt der

algemeene gezondheid en reinheid, als ter verfraaijing, gedurende jaren de handen vol zou hebben.'

Ik behoef wel naauwelijks te zeggen dat ik het op dit punt met onze beide schrijvers geheel eens ben. Dit is althans eene hervorming die niet behoeft te wachten tot wij de batige sloten ontberen kunnen en die geen gevaar loopt meer te schaden dan nut te doen. Als voorbereiding tot een beteren en meer natuurlijken maatschappelijken en politieken toestand, als opleiding tot die zelf-regering, die, gelijk zij de meest ontwikkelde volken kenmerkt, zoo ook voor hen de voorwaarde is van het behoud van 't geen zij verkregen en den gedurigen voortgang tot meerder volkomenheid, kan ik mij geen gepaster maatregel denken. En evenzeer is het ontwijfelbaar dat de Europesche bevolking van Java, door de betere regeling der gemeentelijke belangen, daarvan al spoedig overvloedige vruchten zou oogsten. 'Gelooft ge niet met mij,' zoo vraagt de Heer Quarles, 'dat, zoo meer algemeen zamenwerking der burgerij had plaats gevonden en deze op het in het leven roepen van flinke gemeentebesturen had aangedrongen, dan, om maar enkele punten te noemen, de hoofdstad van Ned.-Indië al voor jaren eene betere haven, eene gasverlichting, publieke wandelingen, badplaatsen voor het volk enz., zou hebben bekomen; dat dan Samarang zijne haven en zijn gemeentehuis, nu beiden zoolang in aanmaak, al voor lang zou hebben zien voleindigen; dat dan Kediri de thans zoo gevaarlijke brug over de breede rivier, die de eigenlijke stad van het residentie-huis en verdere gouvernements-gebouwen scheidt, al voor lang zou hebben zien herstellen, enz. enz.? En gelooft ge ook niet met mij, dat het Gouvernement bereidwillig tot het in het leven roepen van die gemeentebesturen zou hebben medegewerkt, zoo de burgerij getoond had op het tot stand komen daarvan, in het belang der gemeenten, inderdaad prijs te stellen?' Op de eerste dezer vragen zou ik geen oogenblik aarzelen toestemmend te antwoorden, en ik zou wenschen het even onvoorwaardelijk op de tweede te kunnen doen. Maar zelfs reeds als een middel om aan de Europesche ingezetenen gepaste bezigheid te verschaffen, hen met sterker banden aan hunne woonplaatsen te binden en hen uit hunne onverschilligheid wakker te schudden, zouden goede gemeentelijke instellingen eene weldaad voor Java zijn. De Heer Gevers klaagt, blz. 39, niet ten onregte over de eentoonigheid van het Indische leven. 'Men mist er die groote

afwisselingen, welke het Europesche klimaat en de zamenleving dáár aanbrengen; de natuur is altijd welig en bloeijend, de dagen en nachten zijn altijd even lang en het weder wordt, ten minste over een groot deel van den Archipel, alleen door eene langdurige drooge en natte moesson afgewisseld. Voeg hierbij dagelijks een warmte van 80 en 90 graden Fahrenheit, gemis aan openbare vermakelijkheden, en in één woord aan die dagelijksche voorvallen en tijdingen die in Europa het leven prikkelen - dan zal men zeer goed kunnen begrijpen, dat een langdurig verblijf in Indië zoogenaamde klimaatschieters moet scheppen, die hun grootst genoegen vinden in niets te doen, uit ontevredenheid met zich zelven alles af te keuren en zoo mogelijk zelfs niet te denken.' Voor deze kwalen - de Heer Gevers erkent het een weinig verder - zijn 'drukke bezigheid en inspanning van den geest' het beste geneesmiddel. De instelling van welgeregelde, op verkiezing door de gemeenteleden berustende plaatselijke besturen zou eene gepaste eerzucht bevorderen, den geest rigten op het nuttige en dat tot welzijn van het algemeen kan strekken, de werkzaamheid prikkelen en een krachtig middel zijn om den boozen daemon der lusteloosheid met al zijn trawanten, ontevredenheid, traagheid, verveling en veroestering, uit Nederlandsch Indië te verdrijven.

Wij hebben reeds veel gehoord van het gebrek aan public spirit in Ned.-Indië, van de noodlottige gewoonte die er heerscht, om alles wat het publiek belang betreft, aan de autoriteiten over te laten en alles van deze te verwachten. De Heer Quarles licht dit verder toe door eene schets van den toestand der publieke werken, op zijne verkregen ondervinding gegrond, maar alles behalve vleijend, niet enkel voor hen die zoo gewigtige aangelegenheid geheel aan de autoriteiten overlaten, maar ook voor die autoriteiten zelve. Zie hier enkele voorbeelden: 'Op den weg tusschen Klatten en Soerakarta zijn, zoo mijne herinnering mij niet bedriegt, verscheidene jaren geleden, drie bruggen weggeslagen. Gij die Java en zoo vele andere bergachtige landen hebt doorreisd, weet wat het inheeft, wanneer de brug ontbreekt, die de soms steile, hooge rivieroevers vereenigde, met een zwaren reiswagen in de diepte te moeten afdalen om den stroom te doorwaden of over eene ellendige noodbrug te moeten trekken. Op deze plaatsen ziet men groote steenhoopen, gedeeltelijk reeds weder verweerd, gereed liggen, bestemd voor de landhoofden

der nieuwe bruggen, en ge hoort dat die er al jaren lagen - doch dat de bouw om nog noodzakelijker werken of uit gebrek aan tijd en geld en werklieden uitgesteld is moeten worden. In Cheribon ziet ge de muren van een groot gouvernements-pakhuis staan, - maar het dak, dat noodig is om dat pakhuis bruikbaar te maken, blijft maar steeds ontbreken. In het Koeningansche werd mij de, thans weder door de zoo krachtige tropische vegetatie bedekte plek gewezen, waar men eenige jaren geleden begonnen was eene nieuwe controleurswoning te bouwen, waarvoor de benoodigde steenen, kalk en houtwerken bijeengebragt waren, - doch welke bouw om meer spoed eischend werk, zoo het heette, gestaakt was moeten worden. De houtwerken, die de Javanen zeer goed weet te gebruiken, waren verdwenen. De kalk en steenen waren met een weelderig groen bedekt. *Zulke voorbeelden treft men in massa op Java aan*.'

Vele andere bijzonderheden nog worden door den Heer Quarles aangevoerd, zoo als de gebrekkige organisatie van het corps ingenieurs voor de burgerlijke openbare werken, de ellendige toestand waarin zich de havens der drie hoofdplaatsen van Java bevinden, het schier totaal gebrek aan kustlichten in Ned. Indië, de ondoelmatige inrigting der van gouvernementswege gebouwde logementen en controleurswoningen. Menige bijzonderheid, door hem aangevoerd, wordt ook door het reisverhaal van den Heer Gevers bevestigd, die onder anderen aangaande de havens van Batavia (blz. 26) en Samarang (blz. 90) de ongunstigste getuigenis aflegt. 'En wat zal ik,' zoo lezen wij op laatstgemelde plaats, 'van de havenwerken van Samarang zeggen! Het smalle riviertje kronkelt door eenige overbevolkte buurten, bedekt met inlandsche praauwen en allerlei vaartuigjes, om, een half uur van de stad, door ondiepten bijna onbevaarbaar, tusschen bamboezen horden in zee uitgeleid te worden. De staat van zaken is hier nog erger dan te Batavia. Wel heeft men aan de andere zijde der stad een nieuw kanaal gegraven, maar aan zijne monding is het afgedamd totdat nader daaromtrent beslist zal zijn. Even als overal op Java's noordkust is de sterke alluvie daarvan de oorzaak, maar het is inderdaad treurig om te zien, en meer dan tijd dat doortastende maatregelen tot verbetering genomen worden.' Als toelichting van den veelzins gebrekkigen gang van zaken op Java verliest dit voorbeeld slechts weinig van zijne kracht door hetgeen latere berigten omtrent de werkelijk aangevangen verbetering

der haven van Samarang, in verband met den aanleg van den spoorweg naar de Vorstenlanden melden. Bovendien, wat zegt het dat aan een enkel bezwaar wordt te gemoet gekomen, wanneer zoo vele andere in volle kracht blijven? Zelfs de Staats-secretarie te Batavia is een gebrekkig houten noodgebouw, dat reeds tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal Rochussen werd opgeslagen, toen die landvoogd de bureaux van Buitenzorg naar Batavia overbragt. Wel schijnt sedert lang het voornemen te bestaan om eene nieuwe Staatssecretarie te bouwen - maar plannen maken en uitvoeren zijn zaken die vaak in Indië op eindeloozen afstand van elkander verwijderd zijn.

Er bestond vroeger maar al te veel reden om den gebrekkigen staat der openbare werken in Indië aan de onverbiddelijke eischen van het batig slot toe te schrijven. Doch het is bekend dat eene mildere zienswijze en de finantiële voorspoed van het moederland in de laatste jaren eene zeer aanzienlijke uitzetting van het budget van uitgaven in Indië heeft veroorloofd. Dat er desniettemin nog veel is dat verbetering behoeft, was mij niet onbekend; maar toch erken ik dat bij de lange lijst van voorbeelden van verwaarloozing en achterlijkheid in de gewigtigste zaken, ons door onze beide schrijvers medegedeeld, mij een schrik door het hart is gevaren, en de overtuiging zich met dubbele levendigheid aan mij heeft opgedrongen, dat Nederlandsch Indië in ziekelijken toestand verkeert. Minder nog in de beperktheid der middelen, dan in hunne verkeerde aanwending schijnt de oorzaak van het kwaad te zoeken. Aan den Nederlandschen volksaard, zoowel in de koloniën als in het moederland, is eene traagheid tot handelen, eene vrees voor doortastende maatregelen eigen, die met wijze bedachtzaamheid - eene deugd die wij ons vaak, maar ten onregte toeschrijven - niets gemeen heeft. De schroom voor groote ondernemingen doet ons veelal de zaken klein beginnen, en dwingt ons later, bij de noodwendigheid van herhaalde uitbreiding en verbetering, veel grootere kosten te maken dan noodig ware geweest, zoo wij dadelijk een flink plan hadden aangegrepen. Maar soms ook vallen wij in het tegenovergesteld uiterste en wordt ons eindeloos wikken en wegen door eene groote roekeloosheid gevolgd. Wij werpen ons dan, het lange marren moede, ten slotte met overhaasting op een plan, dat niet zelden het slechtste blijkt, maar dat wij nu uitvoeren zonder ons door de overweging van

zijne ondoelmatigheid en te groote kostbaarheid in onze vaart te laten stuiten. De uitkomst is dat onze openbare werken - niet minder kosten dan in andere landen het geval is, - maar, bij gelijke of grootere kostbaarheid, minder aan het doel beantwoorden en den schoonheidszin zeer zeldzaam bevredigen. In Nederlandsch Indië schijnen deze gebreken, naar de mededeelingen onzer reizigers te oordeelen, in nog veel grootere mate dan in het moederland te heerschen. De grond schijnt vooral te vinden in eigenwijsheid en hoofdigheid der bestuurders en ambtenaren, die ieder hunne, vaak op zeer geringe kennis steunende inzigten willen doordrijven, en in de lijdelijkheid der geregeerden, die nog al te veel getrouw blijven aan de oude leer: ‘Zoo als de Heeren 't wijzen, moet men het prijzen.’ Ik ben het dus eens met den Heer Quarles dat meerdere openbaarheid en algemeene deelneming aan de behandeling der zaken het beste geneesmiddel zijn zou. Maar ik stel mij niet voor dat de invoering van een wetgevenden en vertegenwoordigen raad en van plaatselijke besturen, door de burgers gekozen, een plotselinge verbetering zouden teweegbrengen. In het moederland althans heeft zelfs de grondwetsherziening van 1848, na eene werking van 16 jaren, ons nog niet geheel van deze gebreken genezen. Wel is de Horatiaansche spreuk

Quid legis sine moribus
Vanae profieiunt?

meer in schijn dan in wezenlijkheid waar, daar zij de wederkeerige werking van wetten en zeden op elkander over het hoofd ziet; maar zeker is het toch dat de werking van wetten en instellingen tot hervorming van zeden en volksaard langen tijd behoeft, om duidelijk zigtbare uitkomsten teweeg te brengen. Dit moet ons echter niet nopen om in den hervormingsijver te verflaauwen, maar veel meer om daarin gedurig grootere kracht aan den dag te leggen.

De treurige indruk dien men ontvangt van hetgeen de Heer Quarles in het breede over den staat der burgerlijke openbare werken mededeelt, wordt niet verminderd, maar zeer versterkt, door hetgeen hij vervolgens over de in aanbouw zijnde vestingwerken mededeelt. De overtuiging schijnt in Indië vrij algemeen te zijn dat de ontzettende sommen daaraan ten koste gelegd tot de wezenlijke weerbaarheid van Java zeer weinig hebben bijgedragen. Ik heb weinig lust om mij te wagen op een terrein waarop ik mij zoo vreemd gevoel.

Ik zal dus hier mijne lezers eenvoudig naar blz. 45-48 van den open brief van den Heer Quarles verwijzen en uit de reisherinneringen van den Heer Gevers een paar plaatsen aanhalen, waarin hij zijne indrukken teruggeeft, die geheel met de schildering van eerstgenoemden schrijver overeenstemmen. Zoo zegt hij op blz. 49: ‘Onder vriendelijk geleide van een der adjudanten van den Opperlandvoogd, mogt ik de verdedigingswerken en alle militaire inrigtingen in en bij Batavia bezoeken. Onder de eersten bekleedt het fort Prins Frederik de voornaamste plaats, een fort dat deel uitmaakt van het groote defensieplan van Java, hetwelk, vóór eenige jaren ontworpen, gelukkig nog maar gedeeltelijk is uitgevoerd.... Deze citadel ligt teekenachtig en kwam mij keurig afgebouwd en onderhouden voor, maar als verdedigingswerk tegen een buitenlandschen vijand is, dunkt mij, de plaats allerondoelmatigst gekozen, daar men, om haar te bezigen, zou moeten beginnen met een der fraaiste gedeelten van Nieuw-Batavia neêr te schieten. Hierover bestond dan ook maar ééne meening, maar het is wel te betreuren, dat op die wijze zulke schatten verspild zijn. Van eene kleine schans bij Meester Cornelis wil ik niet spreken, noch van de overblijfselen eener aarden omwalling die men om geheel Batavia had willen leggen, doch die gelukkig nog in tijds is gestaakt, omdat eene veel te groote leger-afdeeling tot verdediging zou vereischt zijn geworden.’ Over de werken bij Tjilatjap spreekt de Heer Gevers, blz. 75, als volgt: ‘Tjilatjap een belangrijk en kwetsbaar punt van Indië zijnde, heeft de regering het plan gevormd om het, tegen een buitenlandschen vijand, met losse forten te omringen. Reeds zijn er eenige versterkingen gemaakt, om den ingang van den zeeboezem te verdedigen. Het is echter te hopen, dat hier met de noodige behoedzaamheid zal te werk gegaan worden, en men niet tonnen schats verspillen zal om een punt te versterken, dat de vijand welligt niet eens als landingsplaats zou kiezen. De bestaande verdedigingswerken werden door mij, in gezelschap van een officier der genic, bezocht, en wel in de eerste plaats Karang-bollong, waarvan ik veel gehoord had en dat wel eens het Gibraltar van Java genoemd wordt. Ik moet echter gulweg verklaren, dat het mij bitter tegenviel. Karang-bollong is een fort op het eiland Noesa-Kambangan gebouwd, welk eiland over Tjilatjap gelegen is, en dus als het ware den zeeboezem afsluit. Dat microscopische Gibraltar bestaat veelal uit eene korre-

lige rotssort, die, naar mijn oordeel, de werking van het geschut niet zou kunnen uitstaan, terwijl de artilleristen door de instorting hunner eigene werken het grootste gevaar zouden loopen. Hoewel eerst vóór weinige jaren gebouwd, was reeds een kruidmagazijn van zelf ingevallen, aan welks wederopbouwing men nog niet scheen gedacht te hebben. Verder in den zeeboezem zijn nog enkele fortjes aangelegd, die door kruisvuur den indringenden vijand moeten tegenhouden, maar zeker bij het thans in gebruik zijnde geschut van luttel beteekenis zouden zijn.' Omtrent de versterking van Soerabaya lezen wij blz. 94: 'De oude stad is onregelmatig aangelegd en gedeeltelijk door uitgebreide vestingwerken gedekt, die duizenden menschenlevens en tonnen schats gekost hebben, maar sedert eenige jaren gestaakt zijn.... Thans wordt overwogen, zegt men, of het niet beter ware alles weder te slechten.' Om niet te wijdloopig te worden, zal ik hier alleen nog laten volgen wat de Heer Gevers blz. 87, over Ambarawa zegt: 'Wie, die iets van Neêrlandsch Indië weet, heeft niet van Ambarawa hooren spreken, dat centraalpunt om Java tegen een buitenlandschen vijand te verdedigen. Vergezeld van den controleur met de uitoefening der politie aldaar belast, werd ik door den militairen kommandant op fort Willem I allerhupscht ontvangen en zoowel daar, als te Banjoe Biroe, door hem rondgeleid. Het voornaamste te Ambarawa is genoemde citadel Willem I, die uit eene ruime beurs, hecht en goed gebouwd schijnt te zijn. Een gedeelte van het fort was afgezonderd voor militaire gevangenen, wier verblijf mij echter te bekrompen voorkwam. Grenzende aan de citadel ligt een uitgebreid buiten-kampement, terwijl de troepen beurtelings van garnizoen wisselen. Hoewel Willem I schatten gekost heeft, kunnen er met grond, geloof ik, twee gewigtige aanmerkingen op gemaakt worden: 1°. dat de verdedigingswerken hier niet geheel voltooid zijn, zoodat zij niet aan hun doel zouden kunnen beantwoorden, en 2°. dat, sedert het bezigen van getrokken geschut, die citadel van de hoogte van Ambarawa bereikt en vernietigd kan worden, waardoor zij veel van hare waarde verloren heeft.' Deze laatste opmerking werd ook door den Heer Quarles bij zijn bezoek te Ambarawa gemaakt. Zij werd beantwoord met de mededeeling, dat, om zoo iets te voorkomen, nog meerdere werken waren geprojecteerd. 'Dus, nog meerdere uitgaven in het verschiet!' roept hij uit, 'nog meerdere uitbreiding dier reeds zoo uitgestrekte wer-

ken! En vanwaar moeten de troepen komen om die allen te bezetten?’

Dat vooral de zee-officieren luid zijn in hunne afkeuring der aangelegde vestingwerken, terwijl de genie-officieren hun de bevoegdheid om daarover te oordeelen ontzeggen, konden wij ook zonder de mededeeling van den Heer Quarles vermoeden; maar ik wil - en hiermede stappen wij af van het militair departement en laten de remonte-paarden en wat nog meer van dien aard ter sprake wordt gebragt, rusten - het volgende denkbeeld over de verdediging van Java niet aan mijne lezers onthouden: ‘Wie meester blijft ter zee, werd mij gezegd, blijft meester van Ned.-Indië. Geene vreemde krijgsmagt op Java aangebragt, gesteld al dit is niet belet kunnen worden, kan het daar op den duur uithouden, zoo de scheepsmagt, die haar aanvoerde, gedurig door de onze kan worden bestookt, zoo de toevoer van meerdere troepen, krijgsmateriëel enz. door ons kan worden verhinderd. Dit zou, zeide men, niet het geval kunnen zijn, zoo onze scheepsmagt, na het lijden van een eerste échec, zich op de reeden en in de havens van Batavia, Soerabaya en Tjilatjap zou moeten terugtrekken, waar zij gemakkelijk zou kunnen worden geblokkeerd; wel, zoo zij eene veilige, goed verdedigbare retraite zou kunnen vinden op een of meer goed gekozen punten buiten Java, van waar zij steeds aanvallend zou kunnen ageren. En als zoodanig geschikt en gemakkelijk verdedigbaar te maken punt, werd mij op de groep der Karimon-Java eilanden gewezen.’ De bedenking die hier dadelijk voor onzen geest verrijst, of dan ook op zoodanig punt onze scheepsmagt niet te blokkeren zou zijn, wordt ook door den Heer Quarles geopperd, maar de oplossing zoeken wij bij hem te vergeefs.

Ook voor de gebreken die het beheer van het militair departement aankleven, zoekt de Heer Quarles het geneesmiddel in publiciteit en vrije uiting der gedachten. Hij beweert, op grond van 't geen hij van verschillende officieren op Java vernam, dat, had Indië niet zoo lang gebukt gegaan onder 't juk eener strenge autocratie, meerdere officieren hunne stem over deze zaken zouden hebben doen hooren en niet alles zou zijn overgelaten aan het, weder aan de bevelen van het Departement van Koloniën onderworpen Militair Departement te Batavia, en voorts aan de persoonlijke inzigten van de chefs der verschillende afdeelingen, die, hoe kundig, hoe verdienstelijk ook, toch natuurlijk veelal naar hunne individuele mee-

ningen te werk gaan en niet ligt van een eenmaal opgevat denkbeeld terugkomen.

Het nu volgend, niet het minst belangrijk gedeelte der brochure van den Heer Quarles, van blz. 63-89, is gewijd aan het bewijs der stelling dat de Javaan niet goed door ons wordt behandeld. ‘Het aandeel dat hij geniet in de opbrengsten van den arbeid, dien hij voor ons verrigt, is niet ruim genoeg. Aan onzen pligt, om te waken voor de belangen van dat goede, gedweeë volk, kwamen wij tot nu toe op ergerlijke wijze te kort. Aan den duren zedelijken pligt, die op ons, meer beschaafde overheerschers rust, om voor de beschaving, de ontwikkeling dier overheerschten zorg te dragen, schijnt tot nu toe bijna niet te zijn gedacht. Aan onzen pligt om hen tegen verdrukking en willekeur, van wien ook, maar vooral van hunne eigen hoofden, te beschermen, zijn wij veel te weinig indachtig geweest. De schuld van een en ander ligt zoowel bij het Gouvernement, dat nog veel te veel bij uitsluiting het oog gevestigd houdt op de eischen van het batig slot, als bij zoo vele Europesche partikulieren, die op schier niets anders bedacht zijn dan op het bereiken van het oogmerk, waarom zij naar Indië kwamen - het in den kortst mogelijken tijd fortuin maken.’ Met volmondige erkenning van het een en ander dat in de laatste jaren van werkelijke behartiging der belangen van den inlander getuigenis heeft afgelegd, gaat de Heer Quarles voort met vele feiten de bewering te staven, dat in dit opzigt nog lang niet genoeg is verrigt. Wij treden hier eenigermate terug op het terrein, dat wij reeds bij de bespreking der eerste brochure van onzen schrijver verkenden. Reden te meer om mij ook hier te bepalen tot de mededeeling van eenige zinsneden uit de reisherinneringen van den Heer Gevers, die wederom toonen dat de beide auteurs van hun bezoek op Java geheel gelijksoortige indrukken ontvingen. Ziehier wat de Gevers op blz. 78 schrijft: ‘De maatschappij verkeert op Java, naar mijn oordeel, nog in een zeer kinderlijken staat. Voor den inlander bestaat geen voldoende zekerheid van persoon en goederen, en in vele opzigten heerscht er nog een communisme, dat alle ontwikkeling der maatschappij tegenhoudt. De Javaan is kinderlijk onderworpen aan zijne hoofden, die daarvan dikwerf het schandelijkste misbruik maken. Hij is zeer ligtgeloovig en gesteld op oude gebruiken, maar men bestempelt dikwijls veel, geheel ten onregte, met den naam van *adat*,

waarvan de inlander gaarne bevrijd zou worden. Toekenning van grondeigendom, zooveel mogelijk opheffing der heerendiensten, en onderwijs, moeten naar mijn oordeel de groote hefboomen zijn, om de Javaansche maatschappij vooruit te brengen. Dan eerst zal de Javaan welvaart kunnen genieten, de landbouw zich kunnen ontwikkelen, en eenigermate beantwoord worden aan de hoogere roeping, die ons tegenover die millioenen onderdanen is opgedragen. Herhaaldelijk ben ik de dessa's en de bamboezen huisjes der inlanders binnengetreden, maar telkens was ik verwonderd over den lagen trap van ontwikkeling en de gebrekkige levenswijze der bewoners. En men wane niet, dat dit in hun Oosterschen aard past, en zij niet beter verlangen: de bewijzen zijn daar, dat zij voor betere voeding, opschik en andere genietingen des levens niet onverschillig zijn. Zoo ook, zou ik moeten ontkennen, dat aangeboren traagheid en zorgeloosheid hun daarbij in den weg staan. Tegen het eerste kunnen de fabrieken te Soerabaya, en zoovele andere instellingen, waar de Javaan vrij werkt, en het groote vervoer langs de openbare wegen getuigen; het laatste zal bij meer zekerheid van bezittingen zijne genezing vinden. Wat is natuurlijker dan dat een inlander, die eenige gelden verzameld heeft, deze nu in bamboezen onder den grond begraaft, en bij de eerste gelegenheid in vermaken en feesten tracht door te brengen, daar hij niet zeker is, dat zijne meerdere welvaart aan zijne hoofden niet ongevallig zou kunnen zijn, en hij zich daarvan onverwacht beroofd zou zien. Aan die onmagt tegenover zijne meerderen is, mijns bedunkens, ook het euvel toe te schrijven, dat, volgens sommigen, de Javaan liegt en bedriegt: het zijn de eenige wapenen van den zwakke tegenover den heerscher, wapenen die hij zelfs bij eenen veranderden staat van zaken niet gemakkelijk nederlegt.’ Doch ik mag niet verder gaan met afschrijven, ook niet wat de denkbeelden des schrijvers over het onderwijs der inlanders betreft, een punt dat ook door den Heer Quarles uitvoerig besproken wordt, maar dat door mij reeds zoo vaak, ook in dit Tijdschrift, is behandeld, dat ik er thans maar liever over zwijgen zal. Ik moet echter bijzonder wijzen op het oordeel van den Heer Quarles, dat niet slechts het Gouvernement, maar ook vaak de partikulieren in hunne verpligtingen jegens de Javanen te kort schieten; dat zij hen ‘als weinig meer beschouwen dan werktuigen, die hun ter dienste staan, voor wie genoeg wordt gedaan zoo men hun

slechts zooveel loon geeft, dat zij in hun levensonderhoud kunnen voorzien.' Ongelukkigerwijze leveren vele der zoo talrijke brochures over Indische aangelegenheden, ook soms van hen die de regering het sterkst bedillen, overvloedige bewijzen van de juistheid dezer stelling.

Van blz. 90-101 volgt nu - in weêrwil der herhaalde verklaring van den schrijver dat hij over dat onderwerp thans niet wil uitweiden - eene nieuwe vrij uitvoerige bespreking van de quaestie der vrije teelt en hare regeling bij de wet. Ik zal niet zeggen dat zij loutere herhaling is van hetgeen reeds in de 'Indrukken' voorkomt; de schrijver brengt hier zijne beschouwingen op dit punt meer in verband met den geheelen inhoud zijner tweede brochure en doet ons ook bepaaldelijk zijne bezwaren tegen het wetsontwerp van den Heer Uhlenbeck kennen. Maar toch ontbreekt het niet aan redites en zelfs schroomt de Heer Quarles niet geheel dezelfde phrasen die hij vroeger gebezigd had, telkens op nieuw uit zijne pen te laten vloeijen. Het is er verre vandaan dat dit hoogst belangrijk onderwerp in mijn vorig artikel zou zijn uitgeput, maar toch wil ik er thans liever het stilzwijgen over bewaren, om niet in dezelfde fout te vervallen, en omdat ik voor mijn tegenwoordig doel reeds genoeg op dit punt heb gezegd. Ik moet echter, om den draad der gedachten van den schrijver niet te verliezen, hier opmerken dat hij vooral drie hoofdbeginselen als rigtsnoer van handelen wenscht erkend te zien. Vooreerst moet het bij vele ambtenaren heerschende denkbeeld verdwijnen dat Java om zoo te zeggen eene 'Kroonkolonie' is, die ten behoeve der regering wordt geëxploiteerd, en waar de partikulieren slechts geduld worden, omdat men hunne hulp in de exploitatie des lands in sommige opzigten behoeft. Ten andere moet de bescherming van den inlander tegen de knevelarij der hoofden en de te groote winzucht van den Europeaan als een hoofdpligt van het Indisch bestuur worden beschouwd. Het derde beginsel wordt uitgedrukt in de woorden door den Heer Thorbecke in Nov. 1861 in de Tweede Kamer gesproken: 'het einddoel zij oplossing van de dwangkultuur in vrijen arbeid; maar elke maatregel tot bereiking van dat doel moet worden getoetst aan het finantiëel belang van het Moederland.'

Doch opdat in dezen geest gehandeld worde, moet de regering van de medewerking der ambtenaren en der in de binnenlanden geves-

tigde Europeanen verzekerd zijn. Van laatstgenoemden wacht de schrijver geene tegenwerking; zoo zij slechts overtuigd zijn dat het Gouvernement hunne nijverheid beschermen, de overeenkomsten door hen met de inlanders gesloten handhaven, en alle misleiding van den inboorling en vermomden dwang strengelijk straffen zal, zullen zij zich spoedig schikken in eene orde van zaken, die hun verbiedt den Javaan als een bloot werktuig te beschouwen. Meer tegenwerking, ‘wel niet in het openbaar, maar bedekt en dus te gevaarlijker’, voorziet de Heer Quarles van de zijde der ambtenaren. Bij hen heerscht veelal de meening dat de Javaan door het Gouvernement, niet door partikulieren moet worden geëxploiteerd, dat hij kind moet blijven opdat hij te gemakkelijker geregeerd worde, dat wel het Gouvernement als een vader voor hem zorgen moet, maar zich wel behoort te wachten van hem tot zelfstandigheid op te leiden. ‘Die bij velen bestaande geest,’ zegt hij, ‘zal niet gemakkelijk worden uitgeroeid, vooral niet omdat het kader jonge ambtenaren, hoofdzakelijk te Delft opgeleid, daar, blijkens de treurige uitkomsten dier opleiding, veelal even weinig heldere, verlichte, van meêgaan met hunnen tijd getuigende denkbeelden als bekwaamheid schijnen op te doen.’ De schrijver stemt hier dus in met den gewonen kreet tegen de Delftsche Akademie. Ik acht mij niet geroepen eene instelling te verdedigen waaraan het doodvonnis, zoo lang verwacht, eindelijk voltrokken is. Maar een onregtvaardig aangewreven smet mag men ook op een gestorvene niet laten rusten. Ik heb herhaaldelijk de zoogenaamde eindexamens aan die instelling bijgewoond en steeds een gunstigen indruk ontvangen van het onderwijs daar over de Indische zaken gegeven. Indien de kweekelingen in bekwaamheid te kort schieten, dan was dit stellig niet aan dat onderwijs, maar aan de gebreken der vroegere, vooral aan de allereerste, door velen in Indië ontvangen opleiding te wijten. De allengs verbeterende toon van het huisselijk leven in Indië geeft ons den waarborg dat die eerste opvoeding allengs beter zal worden, en de instelling der middelbare scholen in Nederland verschaft ons de gegronde hoop dat ook de latere ontwikkeling beter zal worden bestuurd en bevorderd. En wanneer nu de te Delft gevormde ambtenaren vaak een helder besef van hunne roeping missen, dan is dit, geloof ik, juist aan dezelfde bekrompenheid van hun geest toe te schrijven, die hun niet vergunt zich te verheffen boven de, hetzij dan wezenlijke of veronderstelde,

inzigten en bedoelingen van het Gouvernement, dat waarlijk ook zelf zich niet gehaast heeft liberale denkbeelden op de koloniën toe te passen. Regis ad exemplar totus componitur orbis. De ambtenaar, voor zijne carrière geheel van het Gouvernement en van zijne superieuren afhankelijk, zal een man van meer dan gewone intellectuele en zedelijke gaven moeten zijn, om openlijk beginselen te belijden die met de heerschende regeringsbeginselen strijden; het meerendeel heeft juist verstand genoeg om te beseffen dat het gevaarlijk is van die beginselen af te wijken, en dat men het gemakkelijkst vooruitkomt door de heerschende denkbeelden te huldigen. Dit alles laat zich zeer goed verklaren, zonder dat het noodig is aan Delft de schuld te geven. Ik beweer zeker niet dat men daar een cursus van liberale beginselen voor het beheer der koloniën gehouden heeft; maar ik ben overtuigd dat het onderwijs er zich met de politiek veel minder moeide dan men veelal meent en doorgaans in de koloniale quaesties strikt neutraal bleef.

Maar ik geloof dat wij aan de harde uitdrukkingen die de Heer Quarles zich ten aanzien van Delft laat ontvallen, niet te veel gewigt moet hechten. Hij zelf erkent zeer goed de gebreken der huisselijke opvoeding in Indië, en juist daarop berusten zijne bedenkingen tegen het Gymnasium Willem III, waarvan hij niet zonder reden oordeelt dat het minder uitsluitend aan onderwijs, en meer aan opvoeding moest gewijd zijn. Omtrent de hoofdzaak, de behoefte van Indië aan bekwame en beschaafde jonge ambtenaren, die ook in den inlander de menschheid weten te eeren en daarom bereid zijn tot zijne ontwikkeling mede te werken, bestaat tusschen den Heer Quarles en mij niet het minste verschil, en ook de Heer Gevers heeft in de Tweede Kamer meermalen in gelijken zin gesproken. Moge de nieuwe inrigting voor onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Indië, geboren onder gelukkiger omstandigheden en op een tijdstip waarop het Gouvernement zelf openlijk in het belijden van humanistische beginselen voorgaat, in dat opzigt schoone vruchten dragen! De schrijver dezer bladen acht zich gelukkig geroepen te zijn om daartoe wat in zijn vermogen is bij te dragen.

Wanneer ik nu nog vermeld dat de Heer Quarles ook tegen de veelvuldige verplaatsing der Indische ambtenaren protest aanteekent - een punt waarover ik het thans te minder noodig acht uit te weiden, naardien ik het voor twee maanden bij de aankondiging der brieven

over Sumatra van den Heer Pruys van der Hoeven in dit Tijdschrift ter sprake bragt, - dan geloof ik een tamelijk volledig overzigt te hebben gegeven van zijn antwoord op de vraag: ‘Wat is voor Nederlandsch Indië noodig?’ Hij resumeert het blz. 108 in het enkele woord ‘stelselmatige hervorming.’ De strekking dier hervorming moet zijn: een einde te maken aan de verderfelijke weifeling die zich sedert eenige jaren in de leiding der koloniale aangelegenheden heeft vertoond, naardien de regering zich door den wind van tweeërlei leering liet slingeren. Het einddoel is de zegepraal der liberale, humanistische en zuiver economische begrippen, die, al aanstonds in beginsel gehuldigd, met evenveel bedachtzaamheid als vastheid allengs in alle rigtingen en vertakkingen van het koloniaal bestuur in toepassing moeten gebragt worden.

Ik neem hiermede afscheid van den Heer Quarles: nog een enkel woord over de Reisherinneringen van den Heer Gevers Deynoot! Het moet ongetwijfeld den indruk der mededeelingen en denkbeelden van eerstgenoemden zeer versterken, wanneer het blijkt dat een man als de Heer Gevers de eerste overal bevestigt en met de andere schier geheel blijkt in te stemmen. Die overeenstemming te doen uitkomen, is in dit artikel mijn voorname doel geweest, en het is daarom dat ik de aankondiging der Reisherinneringen met die der brochures van den Heer Quarles verbonden heb. Ik kan echter niet ontkennen dat zij in dit opzigt een eenigzins schralen oogst hebben opgeleverd, omdat de schrijver gemeend heeft zich daarin van politieke beschouwingen te moeten onthouden. De Heer Gevers laat zijne, ook door andere uitingen genoeg bekende denkwijze, ongetwijfeld genoeg doorschemeren, om omtrent de zaak zelve geen twijfel over te laten; maar ik moet toch erkennen dat de lezing der Reisherinneringen mijne verwachting in dit opzigt heeft teleurgesteld, terwijl ik mij verbeeld dat vooral ook de Heer Quarles, naar den toon van zijn ‘open brief’ te oordeelen, in die teleurstelling zal hebben gedeeld.

Maar indien dan de Reisherinneringen van ondergeschikt belang zijn uit het oogpunt waaruit zij hier zijn beschouwd, kan er dan ook in ander opzigt eene grootere waarde aan worden toegekend? Bevatten zij ook belangrijke bijdragen tot de kennis der natuur en der zamenleving van Nederlandsch Indië? Munten zij soms uit door aanschouwelijke voorstelling, door gloeijend gekleurde tafereelen? Geven zij een welsprekend en boeijend verhaal van doorgestane moeijelijkhe-

den en gevaren? Vergoeden zij door letterkundige waarde wat zij ten gevolge der opzettelijke onthouding des schrijvers in andere opzigten missen?

Om het werk billijk te beoordeelen, moet men niet uit het oog verliezen, dat de schrijver al zijne aanteekeningen door de schipbreuk der Colombo verloren heeft en dus alleen zijn geheugen heeft kunnen raadplegen omtrent de verbazende menigte van afwisselende tooneelen, die, gedurende eene reeks van elf maanden, in snelle opvolging zijnen blik waren voorbijgegaan. Ik geloof het hieruit vooral te moeten verklaren dat de schrijver, die nogtans veel zin voor natuurschoon verraadt, zijne indrukken te dien aanzien altijd slechts in zeer algemeene en onbepaalde termen wedergeeft, geheel ongeschikt om bij den lezer eenigen weêrklank te wekken van de gewaarwordingen door hem bij de beschouwing ondervonden. Die indrukken hadden ongetwijfeld door het verloop van tijd hunne scherpte verloren en de schrijver zal geaarzeld hebben aan zijne fantazie bot te vieren, om niet der waarheid ontrouw te worden. Dit is voor het overige te meer te betreuren, daar hij juist de meest pittoreske gedeelten van Nederlandsch Indië, daar hij niet slechts de schoonste residentiën van Java, maar de Molukken, de Minahassa, de Padangsche Bovenlanden bezocht, omtrent welke laatste hij blz. 179 getuigt: ‘Te herhalen dat ik ook op de reis naar Fort van der Capellen eene heerlijke, en soms eene zeer ruwe natuur om mij heen zag, zou den lezer zeker beginnen te vervelen, en toch moet ik het zeggen om mijne verklaring te staven, dat ik in Nederlandsch Indië niets zag dat zoo treffend was als de Padangsche bovenlanden.’ Ziehier als een voorbeeld de beschrijving van den schilderachtigen weg van Padang-Pandjang naar Fort de Kock, die wij op blz. 173 aantreffen: ‘Alles stond even groen en frisch. Uit den kruin van den geduchten Merapie zag men eenigen rook opstijgen. Wij bevonden ons als op een zeer uitgestrekt, maar toch golvend plateau, aan alle zijden begrensd door hooge groene bergen, terwijl het heldere meer van Sinkara als een groote spiegel op den achtergrond glinsterde. Fraaijer weg en omgeving had ik op Java nergens gevonden.’ Hoe anders zouden een Potgieter, een Keller, een Hofdijk den indruk van zooveel schoons in hunne beschrijving hebben weten weêr te geven!

Veel liever ontmoeten wij den schrijver op het terrein van de Indische zamenleving: zoowel omtrent het leven der inlanders als der

Europeanen deelt hij ons vele bijzonderheden mede, die men te vergeefs zal zoeken in de schriften van hen die een groot deel van hun leven in Indië hebben doorgebragt, omdat zij, den prikkel der nieuwheid voor hen verloren hebbende, hadden opgehouden hunne aandacht tot zich te trekken. Ook hiervan wil ik eene kleine proeve geven en kies daartoe de korte beschrijving der Javaansche hoofdplaatsen, die wij blz. 82 en v. lezen.

'Wij zullen met hare kom beginnen. In het midden dier plaatsen vindt men gewoonlijk de aloen-aloen, een ruim vierkant grasplein, waarop eenige groote, schaduwrijke waringien-boomen staan, welke boom als zinnebeeld van het gezag beschouwd wordt. Aan de eene zijde der aloen-aloen ziet men de dalm of woning van den regent, gewoonlijk door eenig muurwerk van genoemd grasplein gescheiden. De woning van den regent bestaat uit verschillende steenen gebouwen, en eene groote houten pondoppo of opene gaanderij van eenige Europesche meubelen voorzien. Op de aloen-aloen, aan dezelfde zijde, staat eene steenen overdekte tribune, van waar de regent openbare volksfeesten en andere plegtigheden bijwoont. Over de regentswoningen, aan de andere zijde van het grasveld, ligt het huis van den resident, veelal slechts van ééne verdieping, met eene opene voorgaanderij, zooals wij de huizen te Batavia beschreven, met bijgebouwen voor de logeergasten, bureaux enz. en omgeven van een fraaijen tuin. Voor het residentiehuis staat een hooge mast, van welks top de Nederlandsche vlag waait; bovendien ziet men er soms eene militaire wacht en altijd eenige policie-dienaren, oppars, in blaauwe uniform met geel uitgemonsterd. Aan de derde zijde der aloen-aloen ligt de missighit of mohammedaansche tempel, een houten gebouw met een spits dak, dat er zelden fraai uitziet. Bij het huis van den resident hangt eene groote metalen klok, door welke de wacht het uur van den dag aangeeft, en in de missighit is eene kolossale trom, waarop men de tijden van het gebed hoort slaan. Van deze aloen-aloen gaan meestal breede, regte wegen uit, waaraan de huizen der verdere Europeanen liggen, die, even als het residentiehuis, met tuinen omgeven zijn. Hierop volgen de kampongs of wijken der inlandsche bevolking. De huizen in deze kampongs zijn van bamboes en staan nog al ongeregeld dooreen, overschaduwd door, en veelal verscholen achter palmen, pisangs en andere vruchtboomen. Eindelijk vindt men nog een afzonderlijk kwartier van steenen huizen, die er eenig-

zius fantastisch, vol spitse en scherpe hoeken uitzien; het is de wijk der Chinezen, die allen bijeen wonen. De wegen zelve der hoofdplaatsen, die keurig onderhouden worden, zijn meestal bezoomd met lage bloeijende heggen, wat een zeer vrolijk aanzien geeft. Hierdoor ontstaat een vrije luchtstroom, wat voor de gezondheid zeer bevorderlijk is, terwijl die lage bloemheggen ook gunstig afsteken bij de hooge, blinde muren die weleer en nog in den oosthoek van Java hier en daar aangetroffen worden. Eindelijk vindt men in iedere hoofdplaats nog eenige steenen gebouwen voor eene school, de gevangenis en de zout- en koffijpakhuizen. Nu moge men hier en daar eenige afwijkingen daarvan ontmoeten, dit is toch het karakter der meeste hoofdplaatsen in de binnenlanden van Java.'

Ook de minnaars van reisavonturen zullen het werk van den Heer Gevers niet geheel onbevredigd uit de hand leggen. De schipbreuk der Colombo geeft hem aanleiding tot het schetsen van tooneelen, die in nieuwere reisverhalen zeldzaam zijn geworden. Het verhaal daarvan is levendig en belangwekkend, en verheft zich, wat den stijl betreft, boven de meeste andere gedeelten van het werk.

De Reisherinneringen van den Heer Gevers, om ten slotte mijn oordeel in weinige woorden zamen te vatten, geven ons in eenvoudigen, onopgesmukten, maar duidelijken stijl een verhaal van een belangwekkenden togt, door den schrijver meer om aan zijn eigen geheugen te gemoet te komen, dan om veel nieuws aan het publiek te vertellen, te boek gesteld. Zij vertoonen zich als het werk van een man van weinig fantazie, niet ligt tot enthusiasme vervoerd, eenigzins koud en nuchteren, maar van veel ondervinding, een helder verstand en een geoefenden praktischen blik. Onder onze zich zoozeer uitbreidende literatuur over Nederlandsch Indië zullen zij, zoo al niet in den eersten rang, toch nog lang met eere eene plaats innemen.

P.J. VETH.

Politiek overzigt.

's Gravenhage, 24 Julij 1864.

Voor hen, die vrijheid, vooruitgang, beschaving liefhebben, heeft de geschiedenis der zes laatste maanden weinig stof tot blijdschap opgeleverd. Een zwak maar achtingswaardig volk, in naam van nationaliteit en vrijheid, door de overmagt, met goed gevolg, in zijn bestaan en zijne vrijheden aangerand; - de eenige liberale groote mogendheid onmagtig gebleken hare natuurlijke taak te volbrengen; - eene toenadering der drie Oostelijke magten tot troost; - een staatsman, wiens minachting voor de openbare meening geen palen kent, schepper der feiten, meester der positie; - in Pruissen de laatste hoop op herleving der vrijheid in kruiddamp vervlogen; - in Duitschland de eenige wilseenheid zich openbarend in eene gemeenschappelijke misdaad; - in België het constitutioneel raderwerk, door ultra-revolutionaire maatregelen, tot stilstaan gebragt door eene zich noemend behoudende factie; - de Polen straffeloos mishandeld; - de Circassiërs uit hunne haardsteden verjaagd; - in Roumanië een nieuw voorbeeld van met succes gekroond onregt en een nieuw gevaar voor den vrede in het Oosten; - in Tunis eene naauwlijks geboren beschaving door het fanatisme met verstikking bedreigd; - in Algerië zonder redelijk doel stroomen bloeds vergoten; - in Noord-Amerika op reuzenschaal en zonder resultaat de broedermoord voortgezet; - in 't Zuiden der nieuwe wereld de vrede bedreigd door eene moeder, die instede van haar eigen huishouden in orde te brengen, de rust harer meerderjarig verklaarde kinderen verstoort; - inderdaad, met het oog op dit donker tafereel, waarin alleen Frankrijk, Italië, Griekenland en

Mexico[1] enkele lichtpunten kunnen aanbrengen, zouden wij bijna den wensch uiten, eenmaal door Lodewijk XVIII over het revolutietijdvak uitgesproken: ‘O, dat wij dit tijdperk konden wisschen uit de geschiedenis!’

Doch neen. ‘Le monde marche; e pur si muove!’ ‘den vooruitgang te loochenen, dat is God te loochenen!’ Ook die tijdperken, waarin de tijdgenoot stilstand of achteruitgang meende te bespeuren, werden door de nakomelingschap als perioden van ontwikkeling gewaardeerd. Bij schijnbaren terugtred bleek later het menschdom, zij het ook langs kronkepladen, op den weg der beschaving te zijn voortgestuwd. Wachten wij ons dus voor eene wanhopige beschouwing van den laatsten tijd, die welligt eenmaal zal worden gehuldigd als het tijdperk, waarin uit den chaos de dageraad eener betere toekomst verrees; - als het tijdperk, waarin de openbare meening, krachtiger dan ooit, den afkeer van geweld, despotisme en huichelarij leerde uitspreken; - als het tijdperk, waarin, juist door de onmagt der goedgezinde en den overmoed der despotieke regeringen, bij alle verlichte natiën van dag tot dag meer algemeen werd het besef, dat niet in stelsels van gewapenden vrede, evenmin in diplomatieke kunstverrigtingen, maar alleen in de verbroedering van alle vrije volken de kiem eener betere toekomst verborgen ligt.

De taak, die onze voorganger in Januarij moest laten varen, voortzettend, hebben wij vóór alles het Sleeswijk-Holsteinsche vraagstuk te bespreken, dat sinds dien tijd bij toeneming de algemeene aandacht bezig hield.

In het laatst dier maand gaven Pruissen en Oostenrijk het voornemen te kennen om, - niet als duitsche, maar - als europesche mogendheden, het hertogdom Sleeswijk door hunne troepen te doen bezetten. Het voorname motief, waarom zij tot dezen maatregel wenschten over te gaan, is nooit een raadsel geweest. Pruissen vreesde door de Midden-staten overvleugeld - Oostenrijk was beducht door Pruissen overschaduwd te worden; beide wenschten zij zoowel de liberale Sleeswijk-Holsteinsche beweging als het ‘democratische’ Denemarken onschadelijk te maken. Daarbij kwam dat von Bismarck de behoefte gevoelde zijne landgenooten door iets wat naar roem geleek - zoo mogelijk ook door het uitzigt op eene nieuwe

1 Ons Vaderland wordt, gelijk tot dusverre, buiten beschouwing gelaten.

provincie - het gemis aan vrijheid te doen vergeten. Om deze, en welligt nog andere redenen, die eenmaal zullen worden ontsluijerd, trad Pruissen op als verdediger der ‘vrijheid’ en Oostenrijk als kampvechter voor het nationaliteits-beginsel.

Dat de beide mogendheden de Bonds-vergadering ter zijde schoven, moest, aan de Midden-staten ergernis gevend, Europa bevredigen; daardoor toch werd het in Duitschland veelal weggeeijferd feit erkend, dat over Sleeswijk de vaderlijke zorg van het ‘groote vaderland’ zich niet mogt uitstrekken. Doch de europesche regeringen hadden regt mededeeling te ontvangen, zoowel van het internationaal misdrijf, waardoor de Denen eene bezetting van Sleeswijk hadden verdiend, als van het naaste doel, dat de kabinetten van Weenen en Berlijn daarmede beoogden.

Het is treurig, maar het is onloochenbaar: bij de aauvoering van den grond tot - en de opgave van het naaste doel van hun wapengeweld, hebben Pruissen en Oostenrijk zich aan schending van regt en waarheid schuldig gemaakt. Even als bij de zoogenaamde ‘bondsexecutie’ in Holstein, werd ook hier deugdelijke regtsgrond en eerlijke mededeeling van het doel der onderneming gemist.

Aan eene vrijwillige ontruiming, vooral van een gewest, dat niet tot den duitschen Bond behoorde, viel, na het schandelijk misbruik, dat van de door de Denen in Holstein betoonde toegevendheid gemaakt was, niet te denken. Derhalve stond het overtrekken van den Eider met eene oorlogsverklaring gelijk. Nu is het de eerste pligt van eene regering, die tot den krijg wil overgaan, hare partij vooraf, door eene ondubbelzinnige mededeeling harer grieven, tot een vrijwillig herstel daarvan de gelegenheid te geven en haar die gedurende een ‘bekwamen termijn’ te laten. Een met verwaarloozing van dien pligt ondernomen oorlog kan niet als een regtmatige dwangmaatregel tot herstel en zekerheid voor de toekomst, maar alleen als eene ongeoorloofde en doellooze wraakneming beschouwd worden. Pruissen en Oostenrijk nu hebben zich van dien pligt niet gekweten.

Aangenomen dat zij regtmatige grieven hadden, aangenomen dat de in 1851 door Denemarken tegenover de duitsche mogendheden aangegane verbindtenis om al datgene na te laten, wat tot eene inlijving van Sleeswijk in het eigenlijke koningrijk leiden kon, door de invoering der November-constitutie geschonden was, daaruit volgde nog alleen dat Pruissen en Oostenrijk geregtigd waren om

de intrekking, of althans de herziening dier constitutie, te eischen. Nu echter de deensche regering zich had bereid verklaard om aan dien eisch te voldoen, zoodra dit op constitutionele wijze, d.i. door den eerst bijeen te roepen rijksraad, geschieden kon, vorderde niet alleen de billijkheid, maar ook het volkenregt, dat men haar tijd liet om zich van die belofte te kwijten. Het schijnt dat de door koning Christiaan geopenbaarde ecrbied voor den constitutionelen weg, de verbittering van von Bismarck opwekte, of dat de vaste wil om met of zonder regt den oorlog aan te vangen, hem het oordeel van tijdgenoot en nakomelingschap deed trotseren. Niet alleen werd het aanbod der deensche regering afgeslagen en onverwijlde intrekking, d.i. constitutie-schennis geëischt, maar tegelijkertijd werden tallooze andere grieven, - nooit met name opgegeven en in de algemeene uitdrukking ‘schending van de verbindtenissen van 1851’ verborgen - als zoovele regtmatige gronden voor de bezetting van Sleeswijk aangevoerd. Van mededeeling der waarborgen, die men voor de toekomst verlangde, was evenmin sprake als van een uitstel tot minnelijke schikking. De Engelsche regering, die alles had in 't werk gesteld - eerst om Denemarken tot intrekking der constitutie - later om de duitsche mogendheden tot inschikkelijkheid te bewegen, ondervond dat von Bismarck van de tusschen de drie overige groote mogendheden bestaande verwijdering uitnemend partij wist te trekken.

Was alzoo de grond die voor het bezetten van Sleeswijk werd aangevoerd, juist van hetzelfde gehalte als die waarmede men in December de ‘bonds-executie’ had zoeken te regtvaardigen, ook ten aanzien van de eerlijkheid waarmede het doel der onderneming werd opgegeven, bestaat eene treffende overeenkomst. Officiëel werd door Pruissen en Oostenrijk de verklaring afgelegd, dat zij - zooals ook reeds uit hunne met goed gevolg bekroonde poging om in Holstein geene ‘occupatie’, maar eene ‘executie’ te doen plaats hebben, zou zijn gebleken - het traktaat van Londen en de overeenkomsten van 1851 bleven eerbiedigen. Met de bezetting van Sleeswijk hadden zij dan ook, naar zij zeiden, geen ander doel dan het bekomen van een ‘waarborg voor de vervulling van de uit die overeenkomsten ontstaande verbindtenissen.’ Doch officieus voegde Pruissen er bij, dat ‘indien er wederstand geboden werd’ - wat men wist dat geschieden zou - ‘dat dan welligt (!) de beide duitsche mogendheden in de noodzakelijkheid zouden komen om

de in 1851 aangegane overeenkomsten aan eene herziening te onderwerpen.' Met andere woorden: wij willen de bestaande verbindtenissen handhaven; indien echter Denemarken weigert ten gevolge van eene vrijwillige ontruiming van Sleeswijk andermaal door ons bedrogen te worden, dan achten wij ons van die verbindtenissen ontslagen! Spoedig zou men nog een stap verder gaan en zich door den wederstand der Denen insgelijks van het traktaat van Londen, d.i. van eene ook jegens *andere* mogendheden aangegane verbindtenis, ontslagen rekenen. Waarlijk men mag zich niet verwonderen, dat von Bismarck voor de vervulling van gegevene beloften een 'materiëlen waarborg' wenschelijk acht!

Met moed en vertrouwen aanvaardden de Denen den strijd tegen den overmagtigen vijand. Zij koesterden de hoop, dat de neutrale mogendheden door zedelijken invloed, door eene energieke houding, de beide duitsche regeringen zouden tot staan brengen of zelfs, zoo noodig, met de wapenen tusschen beide komen.

Op de ondersteuning van de stamverwanten, de Zweden en Noren, kon niet gerekend worden. Sinds de onderhandelingen over het sluiten van een of- en defensief verbond, waren mislukt, was het geene bloote vooronderstelling, dat de minister Manderström de verzwakking van Denemarken als de moeder eener Scandinavische unie waardeerde.

Daarentegen scheen op de drie overige mede-onderteekenaars van het Londensch verdrag (Frankrijk, Rusland en Engeland) met vertrouwen het oog te kunnen worden gerigt. De door keizer Napoleon aangekondigde voorloopige neutraliteit kon als een valstrijk voor de beide duitsche mogendheden verklaard worden. Voor Frankrijk zoowel als voor de kabinetten van Londen en Petersburg moest de handhaving van de integriteit der deensche monarchie nog altijd een juist beginsel schijnen. De verzwakking van Denemarken moet vroeg of laat op zijne oplossing in Duitschland en Scandinavië uitloopen: met Frankrijk's belangen en Rusland's wenschen is geene magtsuitbreiding van Duitschland - met de belangen van Rusland en de wenschen van Groot-Brittanje geen Scandinavische unie bestaanbaar. De liefde voor den vrede behoefde deze mogendheden van de handhaving van Denemarken's integriteit niet af te schrikken; geen oorlog zou voor het bereiken van dat doel noodig zijn geweest. Een krachtig veto door drie of zelfs twee groote mogendheden uitgesproken, zou dadelijk een einde hebben gemaakt aan eene overweldiging, waartoe

alleen uit de wetenschap van de geïsoleerde positie der drie kabinetten de moed geput was.

Helaas, de Denen voorzagen niet, dat Rusland, door de Poolsche misdaad tijdelijk aan Pruissen's politiek geklonken, door von Bismarck tot voortdurende onverschilligheid in het lot van het ‘democratische landje’ zou worden verleid. Zij voorzagen niet, dat keizer Napoleon zijn morelen steun zou onthouden, ten einde voor eene gewapende tusschenkomst een prijs te vragen, die hem door de engelsche ministers niet kon worden toegestaan. Eindelijk schenen zij niet te begrijpen, dat de Britten alleen niet in staat waren aan de verbondene legers het hoofd te bieden.

Steeds hulp verwachtende, was tijd te winnen hun groote doel. Hardnekkig werd elke verdedigbare stelling den vijand betwist en zelfs van de onhoudbare posities werd de zwakte zoo lang mogelijk bemanteld.

Daar wij geene krijgskundige geschiedenis schrijven, zoo kunnen wij ons van een uitvoerig verslag van den veldtogt ontslagen rekenen. Aan de schitterende vaderlandsliefde, aan den vertwijfelden moed van het deensche leger is door geheel Europa hulde gebragt. Wij stippen hier alleen aan, dat, na de spoedig gevolgde ontruiming der Dannewirke, geheel Sleeswijk, met uitzondering van de eilanden en de Düppeler schansen, binnen weinige weken in 't bezit van den vijand was. Zelfs Jutland werd, nog vóór het einde van Februarij, ten deele door de verbondene legers bezet; - zoo het heette, om ‘strategische’ redenen, maar inderdaad, zooals spoedig bleek, om de weerlooze bevolking met de duitsche opvatting van het eigendomsregt bekend te maken.

Inmiddels had de engelsche regering, van Oostenrijk's ondersteuning verzekerd, pogingen in het werk gesteld om eene conferentie tot stand te brengen. Niet zonder moeite slaagde zij er in, haar door de beide oorlogvoerende partijen te doen aannemen. Behalve de drie overige onderteekenaars van het Londensch verdrag, werd ook de Bond - hoewel nog nooit bij eene vredes-onderhandeling vertegenwoordigd, en nóch in het traktaat van 1852, nóch in den tegenwoordigen oorlog partij - daartoe op aandrang van Frankrijk, en ook (hoe vreemd het klinke) van Pruissen en Oostenrijk uitgenoodigd. Engeland's voorstel om het bijeenkomen der conferentie door het sluiten van een wapenstilstand te doen voorafgaan, stuitte af - gelijk thans gebleken is - op de weigering der Denen, die

uit den aard der zaak moesten wenschen vóór den aanvang der onderhandelingen hunne positie nog eenigzins te verbeteren. Een wensch die echter bitterlijk werd teleurgesteld; want kort vóórdat de conferentie, na herhaald uitstel, te Londen bijeenkwam, werden de Düppeler schansen door den vijand veroverd (18 April).

Het was der Engelsche regering niet gelukt de Duitsche mogendheden tot het aannemen van het, nog zoo kort geleden door haar erkende, Londensch traktaat, als basis der onderhandelingen te bewegen. De conferentie had dus geen ander program dan alleen: ‘den vrede van Europa’. Dit zou echter, bij de herhaaldelijk gebleken inschikkelijkheid van Denemarken, geen hinderpaal voor het bereiken van het doel der onderhandelingen geweest zijn, zoo slechts bij de duitsche mogendheden liefde voor den vrede, gevoel van regt en gematigdheid had voorgezeten. Weldra echter bleek het, dat deze eigenschappen den overwinnaars ontbraken.

Al dadelijk ging door hunne schuld een kostbare tijd verloren. Reeds éénmaal was op hun verzoek - vooraf immers moest Düppel genomen worden - de eerste bijeenkomst, op den 12^{den} April bepaald, tot den 20sten uitgesteld. Op laatstgemelden dag was echter de Bondsafgevaardigde (von Beust) nog afwezig, zoodat een nieuw uitstel noodzakelijk was. Dat op de eerste vergadering (25 April) dadelijk een wapenstilstand zou worden voorgesteld, was vooraf voor ieder duidelijk. De duitsche afgevaardigden waren echter, wegens gebrek aan instructies, verpligt de behandeling van dat voorstel tot den 4^{den} Mei te doen verschuiven.

Zoo vervolgens aan de onderhandelingen over de wapenschorsing twee geheele zittingen moesten gewijd worden, het was alweder aan de duitsche mogendheden toe te schrijven, die hare bewilliging van eene alleronredelijkste voorwaarde afhankelijk maakten. Men was overeengekomen om het ‘*uti possidetis*’ - de handhaving van het status quo, met wederzijdsch verbod tot versterking - als grondslag der wapenschorsing (van een eigenlijken wapenstilstand wilden de Denen niet hooren) aan te nemen. Nu eischten echter de Duitschers, dat op dit ‘uti possidetis’ ten nadeele van Denemarken eene uitzondering zou worden gemaakt, dat namelijk de blokkade der duitsche havens zou worden opgeheven. De gronden voor deze uitzondering aangevoerd, steunen op een valsch begrip der blokkade, die, bestaanbaar zonder confiscatie, hier met een bezitstoestand en geenszins met vijandelijkheden op ééne lijn moest gesteld zijn. In

allen gevalle hadden de Duitschers dan ook tot de ontruiming van Jutland moeten overgaan, van welke provincie de bezetting in den laatsten tijd als ‘compensatie voor de zeerooverijen der Denen’ was voorgesteld, doch thans als ‘compensatie voor niet-bezitten van Alsen’ werd afgemaald.

De Denen zagen zich, op aandrang der neutralen, die aanvankelijk hun verzet hadden ondersteund, genoodzaakt in den eisch hunner vijanden te bewilligen. Dit bewees, dat zij geene afdoende hulp te wachten hadden. Met gemengd gevoel vernam dan ook Europa het berigt der wapenschorsing, die op den 9^{den} Mei, voor den tijd van ééne maand (drie dagen later in te gaan), gesloten werd. Dat de duitsche legers de daarbij aangegane verbindtenis om geene oorlogscontributie te heffen - hebben geschonden, is waar. Doch de billijkheid vordert er bij te voegen, dat de pruissische en oostenrijksche regeringen althans dit onregt dadelijk hebben gestuit en zooveel doenlijk hersteld.

Terwijl alzoo te Londen de pen der diplomaten werkzaam was, hadden op het oorlogstooneel belangrijke gebeurtenissen plaats gegrepen. Bij gelegenheid van den triomftogt door den koning van Pruissen, na de verovering der Düppeler schansen, in de hertogdommen gehouden, hield deze vorst toespraken, die tot regtmatige ergernis en gegronde bekommering aanleiding gaven. Dat niet de overmagt, maar ‘de God der heirscharen’ de verbondenen had doen zegevieren, was een onschuldig subjektief gevoelen. Doch 's konings verklaring, dat hij ‘van den vijand vergoeding vragen zou voor de gedane opofferingen (!)’ verlevendigde het vermoeden, dat aan Sleeswijk-Holstein het lot van Silezië te wachten stond.

Omstreeks dienzelfden tijd (28-29 April) was in Jutland de gewigtige vesting Fredericia door de Denen ontruimd. De veroveraars der niet verdedigde stad dwongen de inwoners aan het sloopen der vestingwerken te arbeiden. Het gerucht der mishandelingen en afpersingen waaraan de arme Jutten gedurende den geheelen oorlog hebben blootgestaan, is zóózeer geloofwaardig geoordeeld, dat het engelsche ministerie is geïnterpelleerd over de vraag ‘of de waardigheid van Engeland nog langer toeliet met Pruissen en Oostenrijk aan eene conferentie deel te nemen.’ Zooveel is zeker: ook al moge er in de deensche berigten overdrijving geweest zijn, de mededeclingen door de duitsche bladen zelve gedaan, zijn voldoende tot regtvaardiging der stelling, dat Pruissen en Oostenrijk, ook in

de wijze waarop zij den oorlog hebben gevoerd, van de volkenregtelijke gebruiken zijn afgeweken.

In de eerste dagen van Mei had de toenemende sympathie der engelsche natie voor de verdrukte Denen en de dreigende houding die het Lagerhuis begon aan te nemen, het kabinet van Londen verpligt om, door het strijdvaardig maken der Kanaalvloot, eene kleine demonstratie te doen, bestemd welligt ook om de duitsche mogendheden van hare vordering der blokkade-opheffing en de in aantogt zijnde oostenrijksche vloot van een togt naar de Oostzee te doen afzien. Het berigt van de schitterende overwinning, weinige dagen later (8 Mei), bij Helgoland door de Denen op het oostenrijksche escader bevochten, werd in het Huis der Gemeenten met daverende toejuiching begroet. De onzalige verbittering tusschen Engelschen en Duitschers, ongetwijfeld niet de minst droevige vrucht der Bismarcksche staatkunde - bereikte op dit tijdstip eene zoo ongehoorde hoogte, dat de nakomelingschap moeite zal hebben aan de daarvan getuigende feiten geloof te slaan. De duitsche pers braakte tegen het ‘trouwloos Albion’ eene zee van scheldwoorden uit. De engelsche bladen verkondigden, dat thans de maat volgemeten en het uur der wraak geslagen was.

Het schijnt hier de plaats te zijn met een enkel woord de houding te bespreken door de duitsche en engelsche organen[1] gedurende den loop der deensch-duitsche verwikkeling aangenomen. De pers is - zoo niet een volmaakte, dan toch de voornaamste, dikwerf de eenige thermometer der openbare meening, en de beste maatstaf, waarnaar de politieke ontwikkeling der natiën kan worden afgemeten. De kennis der taal, door haar over de staatkundige kwestiën gevoerd, is voor de kennis dier vraagstukken zelve onschatbaar.

Aan de engelsche bladen - het spreekt wel van zelf, dat wij zeer in het algemeen spreken en het bestaan van uitzonderingen niet kunuen ontkennen - kunnen met regt twee feilen worden te laste gelegd. Vooreerst hebben ze, bij gemis aan volledige en geheel onpartijdige inlichting omtrent de gebeurtenissen, waarvan de hertogdommen gedurende de jaren 1852-63 het tooneel waren, de gedragslijn door de deensche regering gedurende dat tijdperk gevolgd, in een al te gunstig daglicht afgemaald. Door het kabinet van Koppenhage te verdedigen, zelfs ten aanzien van die punten, waarbij het regt aan de zijde der Duitschers geweest was, streefden zij hun

1 Over de deensche bladen kunnen wij natuurlijk niet oordeelen.

doel voorbij. Tevens zien sommigen hunner zich hierdoor in de noodzakelijkheid gebragt om sinds eenige weken in het gedrag der deensche regering misslagen te ontdekken, waaromtrent zij tot dusverre het stilzwijgen hadden bewaard. Ten andere hebben de engelsche bladen, niet het minst die welke teregt of te onregt voor regeringsorganen doorgaan, bij de Denen de hoop op materiële ondersteuning levendig gehouden en hen - zeer tot hun nadeel - ten aanzien van de bedoelingen van het kabinet van Londen misleid.

Voor 't overige echter kan aan de engelsche pers de lof niet ont. houden worden op waardige wijs de verontwaardiging te hebben uitgedrukt, die de gedragingen der duitsche mogendheden in ieder eerlijk gemoed moeten opwekken. Met talent heeft zij de onafzienbare gevaren, waaraan Europa door de zegepraal van von Bismarck wordt prijsgegeven, in 't licht gesteld. Met ijver heeft zij, op het voorbeeld der regering, volgens haar beste inzigt den storm trachten te bezweren. Opmerkelijk vooral en elk constitutioneel land tot voorbeeld, was hare houding tijdens het onverrigterzake uiteengaan der conferentie, toen zelfs oppositiebladen zich wachtten op de beslissing der verantwoordelijke ministers vooruit te loopen en haar onder waardig stilzwijgen verbeidden.

In de duitsche bladen daarentegen werd, behoudens enkele loffelijke uitzonderingen (tot welke laatste inzonderheid de ‘Kölnische Zeitung’ behoort), logische regtvaardiging der nationale opvatting van het vraagstuk, billijke waardering der feiten en eerbied voor de overwonnenen gemist. Hoe het ‘respect aux vaincus’ werd geschonden ligt in ieders geheugen. Zelfs thans nog, nu de arme Denen, om aan hunne vervolgers te behagen, een liberaal gouvernement hebben opgeofferd, wordt hun in duitsche bladen ‘onbeschaamdheid’ ten laste gelegd en worden de nieuwe ministers als ‘onverstandige dwazen, onbeschofte kampvechters en ratelslangen’ tentoongesteld. - Om onze beschuldiging ten aanzien van de beide andere punten te regtvaardigen, zullen weinige voorbeelden voldoende zijn.

Door dezelfde organen werd op het zelfbestemmingsregt der Sleeswijk-Holsteiners en op, uit autocratisch welbehagen voortgesproten, decreten beroep gedaan. In éénen adem werd Lauenburg krachtens het nationaliteitsbeginsel opgevorderd en de verdeeling van Sleeswijk, volgens dat zelfde beginsel, op legitimistische gronden bestreden. Met vertrouwen werd de redenering voorgedragen: ‘Holstein behoort ons; Sleeswijk is van Holstein onafschei-

delijk; derhalve moet ook Sleeswijk aan Duitschland worden toegevoegd', - zonder dat er werd aangewezen waarom die redenering niet mogt worden omgekeerd. Er werd gestoft op de te land behaalde overwinningen en den ter zee geopenbaarden moed, en gelijktijdig aan de Denen het regt betwist om zich op de zegepraal bij Helgoland en de op de sleeswijksche en jutlandsche slagvelden betoonde dapperheid te beroepen. De zoogenaamde 'verdrukking' der sleeswijsche Duitschers werd in 't breede uitgemeten en tegelijk de germanisering van het deensche deel des hertogdoms, het afzetten van ambtenaren, het vervolgen van koningsgezinden, met welgevallen vermeld. Om op dit alles de kroon te zetten, werd dezer dagen verkondigd: 'wij zien de noodzakelijkheid voor het bestaan van een koningrijk Denemarken niet in.' Schoone verdediging van een moordenaar, dat hij de noodzakelijkheid voor het leven van zijn slagtoffer niet beseffen kan!

Keeren we thans terug tot de conferentie en zien wij in hoeverre dáár aan het leven van het kleine Denemarken eene verdediging te beurt viel.

Op denzelfden dag, waarop de wapenschorsing een aanvang nam, werd door de engelsche afgevaardigden aan die van Oostenrijk en Pruissen kategorisch afgevraagd: 'op welke voorwaarden zij bereid waren den vrede te sluiten.'

Hoewel de beide duitsche mogendheden tot dusverre de verbindende kracht van het Londensch traktaat nooit openlijk betwist hadden, zoo had echter èn de bij het overtrekken van den Eider gemaakte reserve, èn de weigering om dat traktaat tot grondslag der onderhandelingen aan te nemen, èn het feit dat de duitsche afgevaardigden steeds van koning Christiaan, in zijne betrekking tot de hertogdommen, als van een vreemd vorst gewaagden, de neutralen op het ter zijde stellen van dat verdrag kunnen voorbereiden. Toch waren deze in de verwachting, dat men de stoutmoedigheid zoo ver niet drijven en zich met de zamensmelting der beide hertogdommen en hunne dynastieke vereeniging met Denemarken vergenoegen zou. Deze verwachting werd echter teleurgesteld en nooit, zoo als thans officieel is gebleken, is door de duitsche mogendheden van de zoogenaamde 'persoonlijke unie' een bepaald voorstel gemaakt. Trouwens Denemarken's afgevaardigden hadden het niet verzwegen, dat zij - en met regt - zoodanig voorstel in geen geval zouden aannemen.

In antwoord op de vraag der engelsche afgevaardigden, vorderden de drie duitsche leden 'de volledige onafhankelijkheid der hertog-

dommen.' Tot opheldering van dezen duisteren en rekbaren eisch uitgenoodigd, spraken zij in zóó dubbelzinnige bewoordingen, dat niemand van de overige plenipotentiarissen hen goed begreep. Nader kategorisch afgevraagd, '*wie* dan de Souverein der hertogdommen zou moeten zijn', luidde, bij monde van Oostenrijk, het antwoord: 'dat de Bondsvergadering dit zou moeten uitmaken. Daar nu, zoo als bekend is, de Bond het erfregt van koning Christiaan als hertog van Holstein verwerpt, zoo is het duidelijk, dat de duitsche mogendheden reeds op den 12^{den} Mei de onderwerping aan het traktaat van Londen opzeiden, ook al misten zij den moed dit ronduit te verklaren.

Eerst in de volgende bijeenkomst (17 Mei) werd het masker geheel afgeworpen. Pruissen en Oostenrijk verklaarden toen - geheel overeenkomstig de bekende dépêche door von Bismarck den 15^{den} Mei verzonden, - 'dat zij koning Christiaan niet als hertog van Sleeswijk en Holstein erkenden, en dat de souvereiniteit over de hertogdommen aan den prins van Augustenburg behoorde te worden opgedragen.' De deensche afgevaardigden namen dit voorstel 'ad referendum', om het, zoo als te wachten was, op de eerstvolgende vergadering te verwerpen.

Nu achtten de vertegenwoordigers der neutrale mogendheden - die, zoo als thans door de engelsche ministers is verzekerd, steeds vooraf met elkander de te volgen gedragslijn bespraken en oogenschijnlijk althans in alles homogeen waren - het oogenblik gekomen om met een bemiddelingsvoorstel tusschen beide te treden. Overtuigd, dat Denemarken zonder groote opofferingen niet tot den vrede zou geraken, en even als de beide oorlogvoerende partijen van eene persoonlijke unie afkeerig, meenden zij dat de eenige oplossing te vinden was in eene, reeds lang geleden in Engeland geopperde en in den laatsten tijd steeds door Frankrijk aanbevolene verdeeling van Sleeswijk, overeenkomstig de nationaliteiten. Daar het echter onmogelijk was eene grenslijn te vinden, die aan het nationaliteitsbeginsel volkomen voldeed, zoo achtten zij het billijk, dat aan de Denen, als de zwakste partij, de gemengde districten zouden worden toegewezen; - eene billijkheid, waaraan hier te meer gehoor moest worden gegeven, omdat het bezit dier districten zoowel voor de verdediging als voor de handelsbelangen van Denemarken scheen gevorderd te worden. Eindelijk eischte, volgens 't oordeel der neutralen, het europeesch evenwigt, dat op een gedeelte van Sleeswijk een soort van servituut

gelegd werd. Dienovereenkomstig deden zij (28 Mei), bij monde van graaf Russell, het volgende voorstel, vooraf door hunne respectieve regeringen (behalve door die van Rusland, wier adhaesie eerst later bekend werd) goedgekeurd: ‘afstand door de Denen van Holstein en Zuid-Sleeswijk tot aan de Schlei en de Dannewirke; wederkeerig verbod om dreigende sterkten aan de grenzen op te rigten of in stand te houden[1]; verbindtenis der Duitschers om zich nooit in de inwendige aangelegenheden van Denemarken te mengen; eindelijk een europesche waarborg aan het beroofde rijk voor het behoud van het overige zijner bezittingen.’

Dit voorstel, hoezeer andermaal het bewijs leverend, dat de neutralen niet tot gemeenschappelijke handhaving van het traktaat van Londen bereid waren, was in de gegeven omstandigheden het best mogelijke. De aanneming daarvan was en is de eenige weg om het behoud van Denemarken met het nationaliteitsbeginsel, althans tijdelijk, in overeenstemming te brengen. ‘Althans tijdelijk’, zeggen wij; want onloochenbaar is het treurige feit, dat het germaansche element steeds verder en verder in het deensche schiereiland voortwoekert, en dat de nakomelingschap zich op een duitsch-jutlandsch vraagstuk zal hebben voor te bereiden.

Nadat beide partijen het voorstel gedurende eenige dagen hadden overwogen, verklaarden de Denen zich bereid om het in zijn geheel aan te nemen; zij voegden er echter bij, dat zij geene verdere concessie zouden kunnen doen.

De duitsche mogendheden daarentegen namen met den voorslag slechts gedeeltelijk genoegen. Sleeswijk's verdeeling namen ze in beginsel aan, doch de voorgestelde grenslijn verwierpen zij. Zij vorderden de veel Noordelijker lijn Apenrade-Tondern, op grond dat zij aan Denemarken slechts zóóveel sleeswijksch grondgebied behoorden af te staan(!), als tot compensatie voor den afstand van Lauenburg (op welk hertogdom zij wel zoo goed waren geen regt te beweren) gevorderd werd.

Deze verwerping van eene grenslijn die hun oneindig grooter voordeelen aanbood, dan zij nog zoo kort geleden beweerden te beoogen, levert het bewijs dat bij de Duitschers door de hebzucht het laatste overblijfsel van eerbied voor de openbare meening en van liefde voor

1 ‘That there should be no menacing fortresses in the boundaries.’ Op Kiel en Rendsburg had men in de eerste plaats het oog. Het woord ‘boundary’ is nog al rekbaar.

den vrede was uitgeroeid. De eerlijke Russell kon zijne verontwaardiging niet bedwingen op 't oogenblik waarop hij in het Hoogerhuis van dit feit gewaagde. ‘De duitsche mogendheden,’ riep hij uit, ‘wel verre van de kwestie te beschouwen uit een oogpunt van edelmoedigheid en toegevendheid, zoo juist en zoo krachtig door keizer Napoleon aanbevolen, hadden besloten om op hun regt, d.i. op het regt van verovering, want ander regt hadden zij niet, aan te dringen. Zij somden de overwinningen op, die zij hadden behaald, en gaven haar voornemen te kennen om het met de wapenen veroverde grondgebied te behouden. Zoo men in haar edelmoedigheid verwachtte, dubbel pligtmatig tegenover eene zoo oneindig zwakkere mogendheid, of zoo men bij haar de verschuldigde consideratie voor den vrede van Europa en afkeer van den oorlog meende te vinden, dan zou ik der opregtheid te kort doen, indien ik zeide dat van zoodanige edelmoedigheid, toegevendheid of liefde voor den vrede bij Oostenrijk of bij Pruissen of bij den Bondsvertegenwoordiger eenige aanwijzing te vinden was!’

Naauwelijks was alzoo de uiterste concessie, die men redelijkerwijs van de Denen vragen kon, verworpen, of de conferentie aanschouwde de officiële geboorte eener nieuwe moeijelijkheid. De Russische vertegenwoordiger legde de verklaring af, dat zijn Souverein van al zijne regten in de hertogdommen afstand deed ten behoeve van den groot-hertog van Oldenburg. Geschiedde dit om de duitsche mogendheden voor hare hardnekkigheid, in haar beschermeling, den prins van Augustenburg, te straffen? Veeleer is aan te nemen dat deze stap van keizer Alexander de vrucht was van zijne goede verstandhouding met Pruissen, welks minister-president er, bij nadere kennismaking, aan wanhoopte den oudsten pretendent tot een pruissischen prefect te vernederen.

Gedurende de eerste dagen van Junij schijnen door de engelsche regering aanhoudende pogingen te zijn aangewend om Berlijn en Weenen tot inschikkelijkheid te bewegen. Vruchteloos. Dat de pruissische regering er ooit aan gedacht heeft zich met de grenslijnen Flensburg-Husum, Bredstedt-Flensburg of Flensburg-Tondern tevreden te stellen, is thans onwaar gebleken. Alles bepaalde zich dáártoe, dat de pruissische afgevaardigde ter conferentie - en na eenige aarzeling ook zijn oostenrijksche ambtgenoot - zich bereid verklaarden om laatstgemelde linie aan hunne regeringen aan te bevelen, die haar echter dadelijk verwierpen.

Zoo dreigde binnen weinige dagen (den 12^{den} Junij) op nieuw de oorlog aan te vangen en thans alleen ten gevolge van een verschil over een onaanzienlijk grondgebied, voor de Duitschers van betrekkelijk weinig waarde, voor de Denen onmisbaar. Met veel moeite bragten de neutrale mogendheden nog bij tijds eene veertiendaagsche verlenging der wapenschorsing tot stand, een termijn trouwens lang genoeg, indien het de duitsche mogendheden ernst ware geweest eene redelijke onderhandeling te voeren. Teregt zagen deze laatsten haar verlangen om door het sluiten eener zeer langdurige wapenschorsing, voor de Denen het goede saizoen voor hunne operaties ter zee te doen verloren gaan, niet bevredigd.

De tweede termijn der wapenschorsing werd uitsluitend gewijd aan de vraag, op welke wijze men tot het vaststellen eener aan beide partijen welgevallige grenslijn zou kunnen geraken.

Volgens het oordeel der engelsche ministers was hier het geval aanwezig, waarin het protocol van Parijs het inroepen van de ‘goede diensten’ eener bevriende mogendheid aanbeveelt. Zij besloten de beide partijen uit te noodigen om de bepaling der grensscheiding aan keizer Napoleon op te dragen. Ware dit plan verwezenlijkt geworden, de vrienden zoowel van Denemarken als van den vrede zonden het als een meesterstuk van staatkunde hebben toegejuicht. Door de voordragt van Napoleon als scheidsman moest aan de duitsche mogendheden eene afwijzing onmogelijk, door zijne benoeming eene beslissing in deenschen zin verzekerd zijn. Tevens zou aldus de fransche keizer in de noodzakelijkheid zijn gebragt om zelf onverwijld een geschil te doen eindigen, welks voortbestaan Europa met de verwezenlijking van napoleontische denkbeelden bedreigt.

Ter naauwernood was echter op de conferentie de naam van Napoleon genoemd, of de opmerking werd gemaakt, dat hij, aan de onderhandelingen hebbende deelgenomen, niet als ‘bevriende mogendheid’, in den zin van het protocol, kon worden aangemerkt. In zijne plaats werd nu koning Leopold voorgedragen.

Over de pruissische en oostenrijksche uitvinding van een compromis a non compromittendo heeft Europa het oordeel gesproken; in het wezen der zaak stond de aanneming daarvan met de rondborstige weigering van von Beust en de Denen gelijk.

Dat deze laatsten eene scheidsregtelijke beslissing van de hand wezen, is hun door de engelsche ministers als eene groote feil aangerekend. Lord Palmerston maakt daarbij de opmerking, ‘dat de

Denen in den geheelen loop van deze onderhandelingen welligt meer verkleefdheid aan eens genomen beslissingen en eenmaal geopenbaarde beginselen, dan geschiktheid om zich naar de omstandigheden te voegen, hebben aan den dag gelegd.' Zeer zeker was na de intrekking van het Maart-patent, na het lijdelijk toezien der bonds-executie, na de beloofde wijziging der constitutie van November, en vooral na de aanneming van de Schlei-linie, een dergelijke uitval niet verdiend. Aan den anderen kant stemmen wij graaf Russell toe, dat het afwijzen van een compromis 'hoogst onbedachtzaam' was. Door eene arbitrale uitspraak kon voor de Denen veel gewonnen, niets verloren worden. Elke scheidsman zou hun eene betere grensscheiding hebben toegewezen dan die, welke zij, na het hopeloos hervatten van den oorlog, van de overwinnaars zouden moeten aannemen.

Eindelijk werd nog door Frankrijk eene laatste poging in het werk gesteld, waarvan echter de mislukking vooraf was te berekenen. Van het reeds vroeger geopperde denkbeeld om de bewoners van de - vooraf door de duitsche troepen te ontruimen - gemengde districten, door middel van het algemeen stemregt, zelve over hun lot uitspraak te laten doen, werd thans een formeel voorstel gemaakt. Voor Rusland en Oostenrijk was aanneming er van onmogelijk. Ook de Denen verwierpen het, omdat zij teregt vreesden, dat voor hen bij eene deels met schrik bevangene, deels door schoone beloften verblinde bevolking, geene geopenbaarde sympathie te wachten was. Dat de koning 'bij Gods genade' zich met het fransche voorstel vereenigde, kan bij eenig nadenken volstrekt niet bevreemden.

Zoo zag men zich den 25sten Junij, daags vóór het einde van de wapenschorsing, verpligt onverrigterzake uiteen te gaan. Tot eenigen troost voor de verijdeling hunner goede bedoelingen, ontvingen de engelsche afgevaardigden van die van Pruissen en Oostenrijk de uit eigen beweging afgelegde verklaring, 'dat zij met de hervatting van den oorlog geene veroveringen buiten het gebied der hertogdommen beoogden.' Graaf Russell, deze verklaring aan het Hoogerhuis mededeelend, liet er echter onder luide toejuiching der Pairs, op volgen, dat na al het gebeurde, 'niet langer gelijk voorheen op door Pruissen of Oostenrijk afgelegde vredelievende verklaringen kon worden staat gemaakt.' De toelichting, later door lord Palmerston aan deze woorden gegeven, kan alleen als eene door de courtoisie gevorderde formaliteit beschouwd worden.

Het besluit van het engelsche ministerie om ook thans nog in zijne vredelievende politiek te volharden, reeds eenige dagen te voren bij geruchte bekend, werd den 27sten Junij, door graaf Russell aan het Hoogerhuis en door lord Palmerston aan het Huis der Gemeenten medegedeeld en toen en later ongeveer op de volgende wijs geregtvaardigd[1]:

'Tot handhaving van het tractaat van 1852 waren wij nooit verpligt, want het was geen waarborg-verdrag. Evenwel hebben wij, in overeenstemming met de drie overige neutrale mogendheden, die dat traktaat hebben onderteekend, aanvankelijk alle pogingen daartoe in het werk gesteld; insgelijks hebben wij, schoon onverpligt, de instandhouding der in 1851 en 52 tusschen de Duitschers en de Denen aangegane verbindtenissen trachten te verzekeren. Bij de overtuiging echter, dat door regeringen gesloten overeenkomsten slechts dàn onvoorwaardelijke verdediging verdienen, wanneer zij in de uitvoering de wenschen en de belangen der daarbij betrokken natiën bevredigen, heeft de wetenschap, dat in de hertogdommen - ten deele, naar wij vreezen, door de schuld der deensche regering - eene soortgelijke ontevredenheid en verbittering heerschte, als die, welke vóór 1830 in België werd opgemerkt, ons de noodzakelijkheid doen beseffen een anderen weg in te slaan. Sedert dat tijdstip hebben wij met alle krachten, door alle middelen, beproefd eene voor beide partijen aannemelijke transactie tot stand te brengen. Nu ons dit helaas mislukt is, achten wij ons nóch tegenover Denemarken verpligt, nóch tegenover Engeland en Europa geregtigd voor eene nietige territoriale kwestie, waarbij nóch de onafhankelijkheid van Denemarken, nóch het politiek evenwigt in het Noorden betrokken is, een oorlog te doen ontbranden, die geheel ons werelddeel in vlam zou zetten. Tegenover de Denen zijn wij daartoe niet verpligt. Groot is onze sympathie voor hen; wij betreuren het, dat de overmagt het regt heeft omvergeworpen. Doch, behalve dat zij in den aanvang ongelijk hadden en, hoewel bereid dat ongelijk zooveel mogelijk te herstellen, tot drie malen toe onze nuttige raadgevingen hebben in den wind geslagen, hebben wij hun nooit materiële hulp beloofd. Daarenboven zouden wij hun die hulp niet met vrucht kunnen verleenen. Hoe gemakkelijk de fransche regering ons die taak ook voorstelle, geheel alleen staande, zijn wij niet bij magte de duitsche legers uit

1 Wegens de noodzakelijkheid eener beknopte mededeeling, hebben wij ons ten aanzien van den vorm de meest mogelijke vrijheid veroorloofd. Dezelfde opmerking geldt ten aanzien van de voorstelling der grieven van de oppositie.

de hertogdommen te verdrijven. Rusland en Zweden hebben onvoorwaardelijk hunne materiële ondersteuning geweigerd. Van den franschen keizer is het niet te verwachten, dat hij een oorlog met Duitschland zou willen voeren, dan in het vooruitzigt op “zekere compensatie”, die hem, met het oog op de daaruit ontstaande jalousie der overige mogendheden, niet zou kunnen worden toegestaan. Eindelijk gedoogt onze liefde voor den vrede niet, tegen de duitsche mogendheden, door een beroep op datzelfde nationaliteits-beginsel, waarvan zij thans de kampvechters zijn, Polen, Hongaren en Italianen in het harnas te jagen. In dezen stand van zaken vordert Engelands belang, dat het niet door eene hopelooze onderneming zijn invloed vermindere, of daaraan de krachten verspille, die het welligt spoedig, ten gevolge van andere dreigende verwikkelingen in en buiten Europa, zal behoeven. Indien de omstandigheden veranderen, indien b.v. Koppenhage of koning Christiaan bedreigd werd, dan behouden wij ons voor andermaal en na voorafgaande raadpleging met het Parlement, te besluiten wat ons te doen staat. Voor 't oogenblik bepalen wij ons, even als wij in 1823 tijdens de fransche interventie in Spanje gedaan hebben, tot een lijdelijk verzet dat met onze eer niet in strijd, door onze belangen wordt gevorderd.’

Tegen enkele der hier in herinnering gebragte redeneringen kunnen voorzeker bedenkingen worden aangevoerd. Zoo is het, na het door de ministers aan den dag gelegd wantrouwen in de vervulling der door de duitsche mogendheden gegevene beloften, bevreemdend hen te hooren verklaren, dat het voorwerp van het geschil thans tot Sleeswijk, ja zelfs tot een deel daarvan beperkt is. De voorstelling van het verlies van dat grondgebied als eene voor Denemarken's bestaan en 't europeesch evenwigt onverschillige zaak is met de vroegere verklaringen der engelsche ministers in lijnregten strijd. Ter regtvaardiging der gehandhaafde neutraliteit was het welligt ook niet noodig geweest de enkele feilen der deensche regering in het breede uit te meten, op eventuële verwikkelingen met N.-Amerika, China en Indië te wijzen, of eene ‘welligt’ te veranderen politiek voor een door de ministers zelven steeds als ondenkbaar voorgesteld geval, aan te kondigen. Eén enkele grond - de verdachte houding van Frankrijk - was voor die regtvaardiging voldoende geweest. Daar het echter ondoenlijk was deze beweegreden als de eenige, of zelfs als de voornaamste te vermelden, zoo mag men er het ministerie geen verwijt van maken, dat het die

door keur van lofredenen op keizer Napoleon verguld en onder allerlei andere beweeggronden verborgen heeft.

Intusschen bleef het de vrang of niet het kabinet van Londen, hoe juist en door de natie goedgekeurd de handhaving der neutraliteit ook wezen mogt, door zijne vroegere handelingen tot het ongeluk van Denemarken en de vermindering van Engeland's regtmatigen invloed had bijgedragen. Op dit terrein werd, na mededeeling der bescheiden, in de eerste dagen dezer maand een parlementaire strijd gevoerd, die niet voor het lot van Denemarken, maar voor de toekomst van het ministerie Palmerston beslissend wezen zou.

De redevoeringen, waarmede de Tory-partij het bewind ten val zocht te brengen, meenen wij op de volgende wijs te kunnen zamentrekken:

‘Gij hebt in deze geheele zaak gehandeld, zonder het Parlement te raadplegen; in dubbele mate zijt gij dus nu voor uwe staatkunde verantwoordelijk. - Ook wij zouden ons thans niet tot het voeren van een oorlog willen verbinden; wij stemmen toe, dat dit, bij den gebleken onwil van Rusland en Frankrijk, met onoverkomelijke bezwaren zou gepaard gaan. Doch het is de vraag niet, of Engeland zich thans te regt van den oorlog onthoudt. Evenmin is het de vraag, welke houding gij in de, van den aanvang af hopelooze, conferentie hebt aangenomen. De vraag is, of gij niet, door Rusland in de poolsche kwestie en Frankrijk bij gelegenheid van het congresvoorstel te verbitteren, u zelven de gelegenheid hebt benomen in het belang van Denemarken en geheel Europa werkzaam te zijn. De vraag is of gij niet, nog nadat Napoleon's weigering om een oorlog met Duitschland te voeren, u was bekend gemaakt, eene staatkunde hebt gevolgd, alsof gij bereid waart des noods alleen ter hulpe te snellen. De vraag is, of gij niet, door aan de Denen ijdele beloften te doen en tot de Duitschers ijdele bedreigingen te rigten, genen tot een hun verderfelijken wederstand, dezen tot een steeds toenemenden overmoed hebt verlokt. De vraag is, of niet eene vooraf aangekondigde vrede-politiek quand-même, de voorkeur verdient boven uwe politiek van verrassing. De vraag is, of gij ons niet door uwe dubbelzinnige staatkunde in het alternatief hebt gesteld, om òf met Duitschland, onzen natuurlijken bondgenoot, in oorlog - òf bij geheel Europa in diskrediet te geraken. De vraag is in één woord, of gij niet onzen invloed in Europa hebt verzwakt en daardoor voor 't vervolg een der krachtigste waarborgen voor den europeschen vrede hebt weggenomen.’

Het was voor de ministeriële partij niet moeijelijk aan te toonen, dat voor de bevestigende beantwoording der aldus gestelde vragen geen regt bestond. Hoewel er uit de poolsche zaak verwijdering tusschen Rusland en Engeland moge zijn ontstaan, alles schijnt aan wijzen, dat Rusland's onverschilligheid in het lot der Denen, niet in aantipathie tegen Engeland, maar in sympathie voor Pruissen haar oorsprong heeft. - Wat de weigering van het congres-voorstel betreft, de Heer Disraëli zelf had vroeger die uitnoodiging als eene behendige manoeuvre afgemaald; de oppositie brak bij deze zelfde debatten den staf over alle, zonder vooraf vastgestelden grondslag bijeengeroepen conferentiën; het mislukken eindelijk der jongste onderhandelingen was eene afdoende regtvaardiging van het in November aan Napoleon gegeven antwoord. - Het beweren, dat reeds in Januarij de fransche regering haar stellig voornemen zou hebben te kennen gegeven om in geen geval de neutraliteit te verbreken, is onjuist. Hoeveel welwillendheid de Keizer aan den Prins van Augustenburg, den Hertog van Saksen-Coburg en den Heer von Beust ook betoond hebbe, hoe groote sympathie hij ook bij monde en bij geschrifte voor het nationaliteits-beginsel hebbe aan den dag gelegd, nooit heeft hij zich vrijheid van handelen benomen, steeds de mogelijkheid eener franschengelsche alliantie laten bestaan. - Tot de beschuldiging, dat aan de Denen door het engelsche ministerie ooit materiële hulp zou zijn beloofd, heeft men geen regt, sinds een man als Russell het tegendeel heeft verzekerd. De verklaring, dat Denemarken, zoo zijne onafhankelijkheid werd bedreigd, ‘niet alleen zou staan’, drukte slechts een vast geloof uit, waaraan later, toen van de voortdurende laauwheid der overige mogendheden bleek, de grond ontviel. - Zoo de tot de duitsche mogendheden gerigte vermaningen vruchteloos bleven, dit strekt niet Engeland, maar aan deze laatste tot schande. Indien zij soms een dreigend karakter aannamen, dan vindt dit weder de verklaring in het vertrouwen, dat toch ten slotte de fransche en russische regeringen voor hare ware belangen de oogen zouden openen. Dat de steeds ijdel gebleken ‘bedreigingen’ de stoutmoedigheid der Duitschers zouden hebben aangevuurd, is, dunkt ons, niet onbetwisbaar. Zou die stoutmoedigheid minder groot geweest zijn, als er in het geheel niet gedreigd was? - Wat ten slotte de vraag betreft, of Engelands invloed verminderd is, het is vooralsnog onmogelijk haar met zekerheid te beantwoorden. Doch

al moest dat antwoord bevestigend zijn, het zou nog geen afdoende beschuldiging tegen de engelsche regering opleveren. Het voortreffelijkste gouvernement kan soms de omstandigheden niet beheerschen.

Na langdurige, soms vrij onstuimige, debatten, werd in het Lagerhuis Disraëli's motie tot afkeuring der in de deensche gevolgde staatkunde verworpen. Dat de Regering met de bij den tegenwoordigen stand der partijen zeer aanzienlijke meerderheid van 18 stemmen de overwinning behaalde, moet ten deele verklaard worden uit het feit, dat er zich onder de tegenstemmers enkelen bevonden, die, hoewel zij de door het kabinet gevolgde staatkunde afkeurden, echter op het oogenblik eene verandering van ministerie onrandzaam achtten. - Het Hoogerhuis daarentegen, in zoo grooten getale als sinds de korenwet niet aanschouwd was, bijeengekomen, nam met eene meerderheid van 9 stemmen eene - geheel met het door Disraëli in het Huis der gemeenten gedane voorstel overeenkomende - motie van graaf Malmesbury aan. Daar echter, volgens de engelsche begrippen, niet het Huis der Pairs, maar het Lagerhuis over het bestaan van een kabinet beslist, zoo is de toekomst van het Ministerie, voor eenigen tijd ook zonder ontbinding van het Parlement, verzekerd.

Opmerkelijk is de toenemende sympathie, bij deze gelegenheid, zoowel in het parlement als bij de engelsche natie, voor de zuivere en onvoorwaardelijke toepassing van het stelsel van non-interventie geopenbaard. De algemeene afkeuring die een door den Heer Newdegate op de motie van den Heer Disraëli voorgesteld amendement ondervond, en de taal naar aanleiding daarvan door de dagbladen gevoerd, zijn behartigenswaardig voor alle volken die ooit hunne hoop op gewapenden bijstand der Engelschen zouden willen bouwen.

Te ver zou men intusschen gaan, wanneer men aan Engeland's tegenwoordige neiging tot lijdelijk aanschouwen der gebeurtenissen van het vaste land een onvoorwaardelijk en voortdurend bestaan toekende. De sympathie voor het stelsel van non-interventie heeft bij onze overzeesche naburen voor een goed deel haar oorsprong te danken aan de wetenschap, dat zij tegenwoordig tot geene vruchtbare interventie bij magte zijn. Bondgenooten op het vaste land zijn voor de Engelschen onmisbaar, zoo dikwerf zij, overeenkomstig hunne natuurlijke roeping, door morelen invloed, de vrijheid der zwakke natiën tegen de heerschzucht en het despotisme van eene of meer der groote mogendheden in bescherming wenschen te nemen.

Voor de aanwinst van zoodanigen bondgenoot scheen dubbele nood-

zakelijkheid en tegelijk het uitzigt te ontstaan, toen eene door den ‘Morning-post’ medegedeelde collectie dépêches het gerucht in het leven riep, dat de drie Oostelijke mogendheden te Kissingen en te Carlsbad eene nieuwe ‘heilige alliantie’ zouden hebben gesloten.

Dat dit gerucht niet ten eenen male ongegrond was, scheen al spoedig met zekerheid te blijken. Ook al bestond er twijfel, zoowel omtrent de echtheid der dépêches, als ten aanzien van den persoon door wien, en het doel waarmede hare openbaarmaking was bevolen, - de gejaagde ijver, waarmede de drie daarbij betrokken mogendheden haar officieel verloochenden, en haren inhoud logenstraften, duidde aan, dat er inderdaad, zoo niet van eene eigenlijke alliantie, dan toch van een tijdelijk complot tusschen deze drie mogendheden ernstig sprake was. Naar aanleiding daarvan werd aan beide zijden van het Kanaal, zelfs in half officiële bladen, op nieuw de noodzakelijkheid verkondigd eener fransch-engelsche alliantie, als waarborg voor de beschaving der wereld, den vrede van Europa en de vrijheid der volkeren. Tegelijk werd reeds op feiten en omstandigheden gewezen, waaruit inderdaad van de toenadering der beide regeringen scheen te blijken. Zeker is het, dat de zich thans voorbereidende ontknooping van den deensch-duitschen oorlog Napoleon reden geeft, om het te betreuren, dat hij, door het stellen van onaanneembare voorwaarden, eene fransch-engelsche alliantie ten behoeve van Denemarken heeft onmogelijk gemaakt. In elk geval wijzen de in de fransche bladen voorkomende geruchten aangaande een door Frankrijk te sluiten verbond, 't zij met Rusland(!), 't zij met Spanje, 't zij met de kleinere duitsche staten, aan, dat men daar te lande overtuigd is van de noodzakelijkheid om aan de geïsoleerde positie van het keizerrijk een einde te maken.

Inmiddels was, onmiddellijk na het eindigen der wapenschorsing, de oorlog tusschen de beide duitsche mogendheden en de Denen hervat. Niet slechts over een gedeelte van Sleeswijk, maar minstens over het geheele hertogdom werd thans de strijd gevoerd; immers na het uiteengaan der conferentie achtten beide partijen zich van de aldaar gedane concessies ontslagen.

Het mislukken der onderhandelingen, in Duitschland met blijdschap, in Denemarken met kalmte vernomen - werd door beide officiëel aan de halstarrigheid der andere partij toegeschreven. Uit eene daartoe betrekkelijke circulaire, door von Bismarck opgesteld en namens de beide duitsche mogendheden aan de kabinetten van Pa-

rijs, Petersburg, Londen en Stokholm toegezonden, is schitterender dan ooit de juistheid gebleken van het woord van Heine: ‘Pruissen is de Tartuffe van Europa.’ Tot bewijs slechts ééne zinsnede: ‘Wij hebben op de conferentie verklaard, ons te gereedelijker met Engelands voorstel, om de goede diensten eener bevriende europesche mogendheid aan te nemen, te kunnen vereenigen, omdat het overcenstemde met de bepalingen van het congres van Parijs!’

Het gerucht dat Oostenrijk en Pruissen thans ook den Bond tot deelneming aan den krijg zouden uitnoodigen, heeft zich niet bewaarheid. 't Is trouwens zeer natuurlijk en geheel met het motief, dat tot de bezetting van Sleeswijk besluiten deed, overeenkomstig, dat de beide mogendheden aan de kleinere staten het regt niet wilden verleenen bij de definitieve vredesonderhandelingen als partij invloed uit te oefenen. Het feit, dat de Bond, op aandrang van Pruissen en Oostenrijk, in de nu geslotene conferentie is vertegenwoordigd geweest, bewijst, naar wij meenen, dat deze beide mogendheden reeds vooraf overtuigd waren, dat te Londen geen definitieve vrede zou worden gesloten.

De hulp der bondstroepen had de overmagtige vijand dan ook niet noodig om het door groote verliezen verzwakte deensche leger met goed gevolg te bestrijden. De krijgsfortuin had zich geheel van de verdrukte natie afgekeerd. Reeds drie dagen na het hervatten der onderhandelingen (29 Junij) werd het eiland Alsen door de Pruissen veroverd; van dat tijdstip af schenen de Denen door wanhoop verlamd. Nu het gebleken was dat de vijand, met behulp van zijn getrokken geschut, zelfs de eilanden bemagtigen kon, nu bleek ook Fünen onverdedigbaar en Seeland in gevaar te zijn. Kort daarna vernietigde eene dépêche, door graaf Russell aan den engelschen gezant te Koppenhage, gezonden (6 Julij), het laatste vonkje hoop op buitenlandsche hulp. Alzoo ten einde raad, sloeg de deensche natie van hare vroegere krijgslustige houding in het andere uiterste over, en met hare volkomene goedkeuring, met goedkeuring zelfs der Eiderpartij, werd - zoo men zegt, op raad van Napoleon en Leopold - in eene verandering van ministerie en het hervatten der onderhandelingen, het behoud van het veege vaderland gezocht.

Von Bismarck had herhaaldelijk verklaard, dat hij in Denemarken in de eerste plaats de democratie bestreed. Om aan de overwinnaars te gemoet te komen, bood het liberale ministerie Monrad zijn ontslag aan en werd het door een reactionair kabinet Bluhme-Moltke

vervangen. De schaterende juichtoon der pruissische ministeriële pers: ‘het parlementaire stelsel is te Koppenhage bankroet’, schijnt echter eenigzins voorbarig te zijn. De door de nieuwe deensche ministers in den Rijksraad afgelegde verklaring: ‘dat zij in alles aan de bestaande wetten zullen getrouw blijven,’ doet ons in hen, hetzij eerbied voor het regt, hetzij ontzag voor de openbare meening kennen, en beneemt ons alzoo de bevoegdheid hen in allen deele als geestverwanten van von Bismarck aan te merken. Daarenboven hebben zij geen ander program dan alleen ‘het herstel van den vrede’, en het is dus niet onwaarschijnlijk, dat zij, zoodra die taak vervuld is, hunne portefeuilles weder zullen nederleggen. Waar de liberale beginselen eenmaal wortel hebben geschoten, zoo als in Denemarken, daar is hunne uitroeijing ondenkbaar.

Onmiddellijk werd thans door de deensche regering eene wapenschorsing voorgeslagen, die, nadat al de sleeswijksche Noord-zee-eilanden door den vijand waren bemagtigd, den 18^{den} Julij voor den tijd van elf dagen (20-31 Julij) tot stand kwam. Dat toen reeds vredesvoorwaarden door het kabinet van Koppenhage aan de beide duitsche regeringen waren medegedeeld, is, met het oog op eene vrij geheimzinnige reis, door Christiaan's jongsten broeder naar Berlijn en Carlsbad ondernomen, beweerd, doch geheel onzeker. Evenmin kan aan geruchten omtrent den inhoud van de vredesvoorwaarden, die door de beide partijen aan elkander zouden worden voorgesteld, geloof gehecht worden. Het eenige wat men met zekerheid weet, is, dat de pruissische en oostenrijksche regeringen Denemarken hebben uitgenoodigd om onverwijld een vertegenwoordiger naar Weenen te zenden, die aldaar overmorgen met von Rechberg en von Bismarck zelve de vredesonderhandelingen zal aanvangen.

Door het sluiten van den vrede zal echter nog geene volledige oplossing van het sleeswijk-holsteinsche vraagstuk verkregen zijn. Eerst dàn zullen zich de grootste moeijelijkheden opdoen. Aan wien zal de buit worden toegewezen? Hoe, onder welken regeringsvorm zal het nieuwe duitsche landje worden geregeerd? Bij de beantwoording dezer vragen is tusschen de verschillende duitsche regeringen geene eenstemmigheid te wachten. Alles voorspelt - en de botsing tusschen de pruissische en hannoveraansche troepen te Rendsburg is er een nieuwe voorlooper van -, dat eerlang ten aanzien van Duitschland het woord zal worden bewaarheid: ‘den wind hebt gij gezaaid, den storm zult gij oogsten!’

A.E.J. MODDERMAN.

Een Haarlemsch hofjen.

1.

Gun elken leeftijd andren lust:
Der jeugd gewoel, der grijsheid rust;
Maar scheid die nooit zoo ver van één
Dat beider hart zich voele alleen!
Waar om den palm de blondheid spoe',
Daar knikk' de zilvren kruin haar toe,
En galm bij galm van 't vrolijk koor
Dringe in de stilste celle door.
Er heersche tusschen jong en oud
Een lotsgemeenschap als in 't woud
Het deel van bloesem is en vrucht
Zich wieglende op dezelfde lucht!

2.

Al blijks genoeg wat ergernis
De saaiheid van een hofjen me is;
Van omvang eng, van aanleg stijf,
Vervelings schemerziek verblijf:

Een pleintjen, dat voor ruimst verschiet
Der buren kleene vensters biedt, -
Een perkjen, dat geen vogels trekt
Wijl iedre zoo' tot bleekveld strekt; -
Een pomp, die weigert meer te gaan
Zoo langzaam leerde dutten slaan; -
Het voorversterf van hart en hoofd
Dat onder de asch de vonken dooft!

3.

Wat doe ik dan, - zoo menigmaal,
Op weg naar 't lomm'rig Bloemendaal,
Een stortbui me op 't station verrast;
Of 's winters, onverbeide gast,
Ik in des Kruiswegs zoete kluis
De liefste vrienden vind van huis -
Wat doe ik met mijn hofjens-haat
Dan in de Lange Heerenstraat,
Den dankbren blik ten steen gerigt
Den bouwheer meldend' van 't gesticht,
Er wachtende op het heusche woord
Dat me ingang gunt door de enge poort?

4.

o Nicolaes van Beresteyn!
Uw huis zij laag, uw hof zij klein,
Uw warm gemoed, uw heldre geest
Verkeeren elk bezoek in feest!
Gij deedt van uwen overvloed
Niet maar tot in uw grijsheid goed,
Noch zorgdet slechts dat de armoê ierf
Toen zij in u haar trooster dierf;
Gij liet der twaalve, die uw beê
Èn huist èn spijst aan deze steê,
Gij liet in beeld een les ons na
Op hofjens zonder wedergâ.

5.

Als wist ge dat uw oude naam
Was vreemd geworden aan de faam;
Als waart gij op vergetelheid
Zelfs van uw weldaên voorbereid;
Tuigt zwellend dicht noch weidsch blazoen
Hier van den trots dien stichters voên!
Als hadt ge toch den dag voorzien
Waarop uw deugd zou regt geschiên,
Waarop uit veler harte een kreet
Zou vorschen naar uw lief en leed,
Verkondt ge aan wie uw beeldtnis groet:
't Gezin is 's levens hoogste goed!

6.

Daar zit ge in zoeten zomertijd,
- De bloemen geuren wijd en zijd -
Daar zit gij op het frissche gras,
- Waarvan de zon de paarlen las -
Daar zit gij naast de liefste vrouw:
Zie niets en gaat voor de echte trouw!
En om u speelt een bloeijend kroost,
Een zestal dat van blijdschap bloost,
Van vreugde springt, van weelde juicht,
Zoo vaak een twijg zich nederbuigt,
En 't handjen plukt, en 't handjen vangt
Wat gloeijende in het groene hangt!

7.

Gij, kersen! onder 't glad geblaêrt
Robijnen aan smaragd gepaard,
't Waar vleijen, prees ik u zoo frisch
Als 't mondjen van dien schalkert is; -
Gij, ruiker! daar dat wicht meê speelt,
Hoe mild ge ook zijt met kleur bedeeld,
Gij weet wel dat uw luister wijkt
Als bij die oogjens ge u gelijkt; -
Gij, vogel! waar die knaap op boogt,
Zoo gij een wijl zijn arm ontvloogt,
Straks streekt ge weder uit de lucht:
Waar vondt gij vrediger genucht?

8.

De moeder ziet haar blijde jeugd
Herboren in der kindren vreugd!
Hoe smeekt ze in stillen dank aan God
Voor elk van die zóó zalig lot;
En grijpt de hand van haar gemaal,
Welsprekende is dier blikken taal!
Zij vraagt hem of op 't oorlogsveld
Het hart van zulk een weelde zwelt;
Of 't aan het roer van 't schip van staat
Zoo rein zich houdt, zoo rustig slaat;
En of, voor wat in glorie schuilt
Hij dezen aardschen hemel ruilt?

9.

Als iemand hoort wiens meesterhand
Den staf hier zwaaide langs den wand,
Tot uit de luwt' van dat geboomt'
Die schat van levenswijsheid stroomt:
Als iemand hoort wiens hooge zin
Die hymne wijdde aan huwlijksmin,
In dagen toen de duytse lier
Mogt kweelen van verboden vier:

Hij geef' den echten kunstnaar lof
Voor heerschappij op alle stof:
Niets deftig-vroeds, niets dartel-mals
Of 't wordt betoov'rend door Frans Hals!

10.

Aanschouw die kleener schilderij!
Dat meisje in weidsche feestkleedij!
En voel al de armoê van de taal
Bij d'eisch dat zij dien lust u maal'!
Hoe boeit haar blondheid trots den tooi;
Die blaauwe kijkers - weg met mooi,
't Is te alledaagsch! - dat spel geniet,
Bevoorregt, enkel wie het ziet,
En draagt, erinnring dezer steê,
Den indruk voor het leven meê,
Dat hij den allerliefsten lach
De onsterflijkheid verwerven zag!

11.

Gij, die zoo trouw blijkt aan uw' pligt
In vrome zorg voor dit gesticht!
Geen handel drijvend' met dat schoon
Al wierd zijn wigt in goud geboôn;
Gij, in wier hart nog eerbied leeft
Voor wie dit huis gegrondvest heeft,

Waarom uit vast twee eeuwschen nacht
Hem niet geheel aan 't licht gebragt?
De deugd, die dus de fantasie
Wist aan te blazen bij 't genie,
Was zeker niet van 't vuur misdeeld
Dat vlammende op deez' doeken speelt!

W.D - s.

Bibliographisch album.

Regtsgeleerdheid. Letterkundig overzigt.

De eerste Julij is weder aangebroken, en daarmede de vacantietijd. Dikwijls zullen wij dien niet meer genieten, en daarom mogen wij thans, nu hij nog bestaat, er wel eens op wijzen, hoe nuttig een dergelijke rusttijd voor ons, ook als beoefenaren der regtswetenschap, is. Gedurende den winter ontvangen wij verschillende boekwerken: allerlei bezigheden verhinderen ons, er naauwkeurig mede kennis te maken, en vele gaan na een vlugtigen blik in de boekenkast, om te wachten, totdat de eene of andere kwestie ons noopt ze te raadplegen. Maar daar nadert de zomer; practische beslommeringen houden grootendeels, zoo niet geheel, op, en wat is dus natuurlijker, dan dat wij thans onzen tijd gebruiken, om wat naauwkeuriger kennis te maken met de aanwinsten, welke onze literatuur in de afgeloopen maanden mogt doen; dat wij als 't ware onze wetenschappelijke balans voor het verstreken jaar opmaken en nagaan, met welk batig saldo wij het jaar, dat ons in September wacht, kunnen te gemoet treden.

Wat mij aangaat, de vacantietijd kwam mij bovendien uitnemend geschikt voor, om aan dat omzien de vervulling te verbinden eener belofte, welke ik reeds voor lang jegens de redactie van dit tijdschrift op mij genomen had, maar die door verschillende omstandigheden tot heden onvervuld was gebleven, t.w. die om nu en dan een overzigt te leveren van de merkwaardigste verschijningen op regtsgeleerd gebied. Ik kies daartoe voor heden eenige werken op het terrein van handelsregt; later hoop ik over andere rubrieken te spreken.

Is de vacantietijd in het algemeen een tijd van recapitulatie, vooral is zulks nu het geval, nu wij in het afgeloopen jaar het vijf

en twintigjarig bestaan hebben mogen beleven (vieren of herdenken ware hier minder juist gezegd) van onze nationale wetgeving. Onwillekeurig rijst dan ook voor onzen geest het beeld dier vijf en twintig jaren op, en vragen wij ons af, of zij voor de beoefening onzer vaderlandsche regtsgeleerdheid en vooral voor die van ons vaderlandsch handelsregt datgene hebben opgeleverd, wat zij hadden kunnen aanbrengen; of de verwachtingen, waarmede men in 1838 eene eigene wetgeving ontving, en van het verlaten van het vreemde regt een nieuw leven verwachtte, werkelijk zoozeer vervuld zijn, als b.v. Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper veronderstelde, toen hij in zijne ‘Gedachten over de toepassing der aanstaande wetgeving’ als zeker aannam, dat er vele zuiver wetenschappelijke geschriften zouden verschijnen, welke de grondige beoefening in de hand zouden werken, en er alleen op aandrong, dat men daarnevens toch de behoefte aan goede practische handleidingen niet zoude over het hoofd zien.

Is die verwachting verwezenlijkt? Verre is het van mij, al de geschriften, welke dit tijdsverloop heeft opgeleverd, op ééne lijn te stellen, veel min over die alle een minder prijzend oordeel uit te spreken; ik zal de eerste zijn om te erkennen, dat onze litteratuur in dat tijdvak met vele goede geschriften verrijkt is: de Voorlezingen van Holtius zijn een klassiek werk van degelijke geleerdheid, en vele andere boeken sluiten zich waardiglijk daarbij aan; maar wat ik op de gestelde vraag meen te mogen antwoorden, is dit, en, naar ik geloof, zal ieder regtsgeleerde het daarin met mij eens zijn: hoe goed datgene ook zij, wat wij reeds bezitten, toch is onze handelsregtslitteratuur nog verre van wat zij wezen moest en wezen konde.

Hoe treurig het zijn moge, altijd van vervlogen grootheid op te halen, toch moeten wij het hier herhalen: er was een tijd, waarin Nederland ook op het gebied der regtsgeleerdheid aan het hoofd der Europesche natiën stond: waarin een Noodt, Schulting, van Bynkershoek (om van zoo vele andere te zwijgen) de eerste proeven eener meer gezonde wetsuitlegging gaven, en de grondslagen legden, waarop later de historische school heeft kunnen voortbouwen. Die tijd is voorbij; andere natiën zijn ons voorbijgestreefd, en verschillende omstandigheden, waaronder wel in de eerste plaats het in onbruik geraken der Latijnsche taal, beletten ons om ooit weder op het gebied van algemeene regtsgeleerdheid den toon te geven. Maar diezelfde tijd was het ook, waarin de Hollandsche coutumes tot grondslag dienden voor het gemeene handelsregt, waarin Hollandsche formulieren gebruikt werden voor contracten in vreemde havens, waarin Lodewijk XIV voor zijne ordonnances de hulp van een Amsterdamsch burger inriep; en op dit gebied behoeven wij nog niet de eerste plaats aan anderen in te ruimen. Nog is onze handel even belangrijk als die van de meeste met ons concurrerende natiën; nog komen in

ons land even gewigtige kwestiën van handelsregt voor als in andere landen; nog vormen zich aan onze beurs even merkwaardige coutumes als in vreemde handelsteden. Treurig stemt het ons dus, wanneer wij telkens voor onze balie Engelsche, Duitsche, Fransche autoriteiten over zeeregt, assurantieregt, wisselregt hooren aanhalen; wanneer Duitsche geleerden over allerlei instituten een nieuw licht doen opgaan; wanneer vreemde wetgevingen telkens nieuwe verbeteringen invoeren, en wij dit alles aanzien en prijzen, alsof onze regtsgeleerden niet evenveel gelegenheid hadden om zelfstandig te werk te gaan, en bij de Nederlandsche handelaren de ware strekking van den wisselhandel, of de eigenaardigheden van het assurantieregt te bespieden.

Men versta ons echter wel. Geen deel van het regt heeft ook naar onze meening eene zoo algemeene strekking als het handelsregt; in geen deel van het regt is het zoo noodig, om ook op het regt van andere volken te letten, en de verschillende gewoonten en begrippen tot een commune jus gentium terug te brengen als juist in het handelsregt. Uit dezelfde behoeften en veelal uit dezelfde beginselen ontsproten, moge het zich hier en daar verschillend ontwikkeld hebben; de meerdere en suellere gemeenschap van onzen tijd schijnt er van zelf toe te moeten leiden, dat die afwijkingen meer en meer wegvallen, en zich weder in de oorspronkelijke eenheid oplossen: een gemeen wisselregt, een gemeen zeeregt zijn behoeften van onzen tijd, en wij zouden den dag zegenen, waarop wij die konden zien tot stand gebragt. Dat dus Nederland ook voor vreemde geleerden een open oog en oor heeft, dat b.v. het Duitsche handelswetboek hier met belangstelling ontvangen en bewerkt is, is op zich zelve een hoogst gelukkig verschijnsel, en kan voor de wetenschappelijke waarde der Nederlandsche regtsbedeeling op zich zelf niet dan gunstige gevolgen hebben. Maar nevens deze meer algemeene, en om zoo te zeggen, meer theoretische zijde heeft de beoefening van het handelsregt nog een anderen meer zuiver-Nederlandschen kant.

De gewone burgerregtelijke betrekkingen, huur, lastgeving, bruikleen, hebben sedert de dagen van het Romeinsche regt, althans sedert de overneming van dit regt in de Germaansche landen, weinig of geene verandering ondergaan; de kwestiën, die zich daarbij voordoen, zijn grootendeels dezelfde, en worden op gelijke wijze beslist als in de dagen der Romeinsche Caesars. Maar geheel anders is het in het handelsregt, waar iedere tijd zijne eigene behoeften en begrippen heeft, en waar dus eene voortdurende ontwikkeling en hervorming noodzakelijk is.

Van de eerste tijden af, waarin de handelaar voor korte reizen zijn vaderland begon te verlaten, en, schipper en koopman tegelijk, zich op de onbekende wateren waagde, om ook in vreemde landen te gaan winst zoeken, vindt men afzonderlijke regelen in acht genomen

voor dit eigenaardig bedrijf en de vele wisselvallige kansen, waaraan het bloot stond. Meerdere handel vereischt gemakkelijker geldverzending, en schept daartoe den wissel, en daarmede eene serie van regtsbetrekkingen, welke men, hoeveel moeite men zich ook daarvoor geve, niet onder de gewone regtsbegrippen brengen kan. Een later tijd herschept het foenus nauticum der ouden tot het ruimere begrip van zeeassurantie, en breidt vervolgens dit laatste tot gedurig meerdere onderwerpen uit; terwijl in onze dagen nieuwe uitvindingen, als stoom en telegrafen, gepaard met ruimere associatiën van aanzienlijke kapitalen en het wegvallen van oude belemmeringen, een nieuw leven in den handel brengen, hetwelk vele der oude regtsbeginselen als zoo vele knellende boeijen doet beschouwen.

Dat door al die veranderingen ook in onzen tijd nieuwe gewoonten ontstaan, dat zich nieuwe vragen opdoen, die op nieuwe wijzen worden opgelost, is zeker; dat die oplossingen verschillend zullen zijn, al naar dat plaatselijke en tijdsomstandigheden het medebrengen, spreekt evenzeer van zelf; maar dan is het ook de roeping van den regtsgeleerde, zich die nieuwe gewoonten toe te eigenen; voor zoover zij in strijd zijn met belemmerende wetsbepalingen, de opheffing van deze te bewerken; voor zoover zulks mogelijk is, ze wetenschappelijk te bearbeiden; en zoo er toe mede te werken, dat, mogt eenmaal zich ook hier een algemeen handelsregt vormen, ook de Nederlandsche handel en de Nederlandsche wetenschap het hunne daartoe bijgedragen hebben. Levert onze handelsregtslitteratuur in dit opzigt alles op, wat zij konde?

Daarenboven mag men niet uit het oog verliezen, dat hoe wenschelijk ook eene eenheid van beginselen in het handelsregt zij, zij nog verre van bereikt is. De vereeniging ‘pour le progrès des sciences sociales’ heeft voor het in September te houden congres de vraag gesteld, of één algemeen wetboek van koophandel aan te bevelen is, en wij wenschen noch op de beraadslagingen daarover, noch op hare mogelijke practische resultaten vooruit te loopen; maar zooveel is zeker, dat vooralsnog ieder land zijne eigen wetgeving, iedere handelstad hare eigen coutumes heeft, en dat zelfs bij eene algemeenheid van wet toch de toepassing door plaatselijke gebruiken zal geregeerd blijven. Ook uit dit oogpunt is eene zelfstandige beoefening van het nationale handelsregt eene noodzakelijkheid, en kan men die ook bij de meest uitstekende vreemde handboeken niet missen. Nog bezitten wij een eigen assurantie- en zeeregt; nog wordt onze effecten- en warenhandel (bij het gemis van geschreven wetsbepalingen) door eigen gewoonten beheerscht; is voor de ontwikkeling en wetenschappelijke bewerking daarvan zooveel gedaan, als gedaan had kunnen worden?

Eene der hoofdoorzaken, waarom deze vragen ontkennend moeten

beantwoord worden, welligt *de* hoofdoorzaak, ligt, dunkt mij, in de noodlottige scheiding, welke te veel tusschen wetenschap en practijk gemaakt wordt. Terwijl de een zich bij zijne nasporingen beperkt ziet tot de bronnen, welke het buitenland of de openbaar gemaakte regtspraak hem aanbiedt, bepaalt de ander zich maar al te zeer tot het in practijk brengen zijner kennis, zonder de opmerkingen, welke hij op die wijze doen kan, ook in ruimeren kring bekend te maken. Behalve Mr. A. de Pinto kennen wij nog geen onzer regtsgeleerden, die het voorbeeld volgt, hetwelk in onze vroegere regtsgeschiedenis zoo menigvuldig voorkwam, dat men de belangrijkste adviezen, waartoe eene practijk van vele jaren had aanleiding gegeven, en die bij menigeen een zoo rijken schat van regtsgeleerde ondervinding zouden bevatten, door den druk publiek maakt. Nog minder schijnt het voorbeeld van zoo menig buitenlandsch regtsgeleerde bij ons navolging te vinden, die na een leven vol werkzaamheid zijn otium besteedt, om zijne ervaringen neder te leggen in traité's over die onderwerpen, met welke zijne practijk hem het meest in aanraking heeft gebragt.

Mij dunkt, dit verschijnsel is te betreuren, als de eerste oorzaak, waarom bij al het goede, dat wij erkennen, de litteratuur over ons handelsregt nog niet datgene bevat, wat wij van haar wenschen zouden. Indien hierin verbetering konde gebragt worden; indien hun, die zich met wetenschappelijke beschouwingen bezig houden, ruimere gelegenheid kon verschaft worden, om ook met de behoeften en de resultaten der practijk kennis te maken; indien de practici daartoe hunne ervaringen, hetzij in min of meer wetenschappelijken vorm gekleed, meer algemeen bekend maakten, dan ware er reeds een groote stap op den door ons aangewezen weg gedaan.

Ten deele wordt in het bedoelde gemis voorzien door het ‘Magazijn van Handelsregt,’ hetwelk nu sedert vijf jaren onder redactie van Mrs. A. de Vries en J.A. Molster wordt uitgegeven, en waarop wij dus thans, nu het meer dan tijd wordt te vermelden, hetgeen wij bezitten en niet hetgeen wij ontberen, in de eerste plaats wenschen te wijzen. Wij bedoelen daarbij niet zoozeer de verzameling vonnissen, veelal met belangrijke aanteekeningen verrijkt, waardoor dit tijdschrift eene zoo ruime bron van kennis voor de jurisprudentie van het handelsregt oplevert; ieder kent en waardeert het als zoodanig: maar wat wij thans meer bijzonder op het oog hebben is de rubriek ‘mengelingen’, die door de redactie is opengesteld voor opstellen en opmerkingen van allerlei aard, en van de meest verschillende zijden te ontvangen. Werd het doel der oprigters verwezenlijkt, dan zoude hier niet alleen de stelling gelogenstraft worden, dat het handelsregt in Nederland bestemd is, de meest dorre plaats op het terrein der regtsliteratuur in te nemen, (waarom heeft men

ooit eene dergelijke stelling mogelijk doen worden?), maar zouden ook de koopman, ook de beschaafde zeeman van deze gelegenheid gebruik maken, om hunne denkbeelden over de onderwerpen, die tot den kring van dit tijdschrift behooren, mede te deelen (dl. I, blz. 1).

Gaan wij thans na, in hoeverre dit denkbeeld in de werkelijkheid vruchten heeft opgeleverd, dan aarzelen wij niet te bekennen, dat menig opstel, ook in de laatste jaargangen, het nut bewijst, dat van een dergelijk orgaan zou kunnen getrokken worden. Zoo wijzen wij in de eerste plaats op de zaak van D. Utermark en C^{o}. contra de Silesische Brandverzekering-Maatschappij c.s., die op vier verschillende plaatsen is ter sprake gebragt (dl. IV, blz. 22, 113, V, blz. 25, 65). De vraag, die het daarbij gold, was deze, of bij verzekering van tabak naar Londen, waar de inkomende regten de waarde verre overtreffen, en waar zij derhalve bestemd is om althans voorloopig in entrepôt te blijven, in geval van beschadiging de regten moeten gevoegd worden bij de waarde, om aldus den marktprijs van het goed in gezonden staat te krijgen, en dien met den prijs in beschadigden toestand te vergelijken, dan wel of men voor die vergelijking alleen de waarden in entrepôt, zonder bijberekening der inkomende regten, nemen moet. Dat dit verschil van opvatting, in geval de verzekering is aangegaan vrij van beschadigheid beneden de 10 pCt., van hoog gewigt is, behoeft geen betoog, en het kan ons dus niet verwonderen te vernemen, dat het daartoe betrekkelijk geding door assuradeuren en handelaren in het vak met belangstelling is gevolgd. Maar wat wij vooral een gunstig teeken noemen, is dit, dat die belangstelling zich in verschillende opstellen op eene ook voor anderen nuttige wijze geopenbaard heeft; dat in dl. IV, blz. 22 van uit het standpunt der assurantiepractijk, blz. 113 met het oog op de buitenlandsche regtspraak bezwaren worden ingebragt tegen het arrest, hetwelk door het hof van Noord-Holland in de onderwerpelijke zaak gewezen was; terwijl in dl. V, blz. 25 de advocaat der geassureerden, Mr. J.A. Molster, het door hem verdedigde stelsel nader uiteengezet heeft. Wie der beide partijen het regt aan zijne zijde had, laat ik hier natuurlijk geheel in het midden; maar wat ik wensch te prijzen, is dit, dat practische kwestiën van handelsregt niet binnen de pleitzaal beperkt blijven, maar dat ook voor een grooter publiek regtsgeleerden en niet-regtsgeleerden hunne meeningen ontwikkelen, en de eigenaardigheden van elkanders verschillende beschouwingen leeren waarderen.

Evenals in de aangehaalde opstellen de zaak van Utermark en C^{o}., zoo bood een tweede geding den heer R. de gelegenheid aan om de vraag ter sprake te brengen, of, indien de schipper genoodzaakt is, in eene noodhaven een deel der lading over boord te werpen, en een ander deel te verkoopen, dan alleen over het laatstgenoemde of

over beide deelen vracht is verschuldigd (dl. V, blz. 38). De arbiters hadden beslist, dat der reederij ook over de goederen, welke op advies van deskundigen zijn weggeworpen, vracht toekwam; de schrijver vereenigt zich daarmede, maar wijst op eenige moeijelijkheden, die daaruit kunnen voortvloeijen, voor zoo ver de assuradeuren thans in de verpligting kunnen komen, om, over een deel althans van het door hen verzekerde, zoowel de volle waarde als de vracht, dus meer dan 100 pCt., te vergoeden. Zelf lost hij echter de door hem opgeworpen zwarigheid weder op, door te wijzen op meerdere gevallen, waarin wel het geheel der vergoede waarde de 100 pCt. niet overschrijdt, maar daarom een enkel deel van het verzekerde meer dan eens vergoed moet worden.

Van eenen geheel anderen aard is een kort opstel, hetwelk wij dl. IV, blz. 16 aantreffen over de recieven, door den stuurman afgegeven. Gelijk bekend is, veronderstelt de wet, dat de schipper tegen ontvangst der goederen de cognoscementen afgeeft, die in zekeren zin als reçu der lading dienen: in de practijk gaat dit echter anders. De schipper houdt niet alzoo in kleinigheden het oog over de inlading, en de stuurman geeft dus voor de door hem ingenomen goederen recieven af, welke later door den schipper zelf voor het cognoscement worden ingewisseld. Welke waarde hebben die recieven, van welke de wet geheel zwijgt? A. meent (o.i. teregt), dat de stuurman, als mandataris van den schipper de recieven afgevende, dezen daardoor verbindt, en dat deze dus (natuurlijk behoudens tegenbewijs, en behoudens verhaal tegen den stuurman) verpligt is, de geldigheid der daarbij uitgedrukte bijzonderheden te erkennen.

Dezelfde schrijver wijst op blz. 129 op eene andere zwarigheid, welke zich in de uitvoering der wet pleegt voor te doen, maar die de wetgever geheel heeft over het hoofd gezien. De schipper behoeft de ingeladen goederen niet af te geven dan tegen betaling der vracht, en de bedoeling van dit voorschrift is hoogst duidelijk; maar hoe wil hij dit retentieregt uitoefenen, daar aan den anderen kant de vracht niet eer verschuldigd is, dan wanneer hij aan al zijne verpligtingen voldaan heeft, waaronder de levering van het goed zeker eene eerste plaats bekleedt? De wetgever heeft blijkbaar verondersteld, dat beiden, levering en betaling, tegelijk zouden plaats hebben; maar dat dit in werkelijkheid niet kan geschieden, terwijl de schipper weinig of niets heeft aan het regt om opslag te vragen, wanneer eens het goed uit zijne handen is gegaan, zulks is duidelijk, en wordt in het aangewezen opstel nader uiteengezet.

Het spreekt wel van zelf, dat het ons doel niet kan zijn, hier al het merkwaardige te bespreken, hetwelk de Mengelingen van het Magazijn van Handelsregt hebben opgeleverd; anders zouden wij nog op menige belangrijke bijdrage moeten wijzen, waarin de voor-

naamste resultaten van vreemde wetgeving of jurisprudentie ter sprake worden gebragt, of waarin nieuwe verklaringen worden beproefd van duistere artikelen in ons Wetboek van Koophandel; het aangevoerde was genoeg om aan te toonen, in welke rigting m.i. het bedoelde tijdschrift bovenal nut kan stichten. Meer en meer behoort het de plaats te worden, waar de practicus, niet alleen de koopman en assuradeur, maar ook de regtsgeleerde, optreedt om kwestiën van practisch belang ter sprake te brengen; waarin op leemten in de wetgeving, op nieuwe gebruiken, op den strijd tusschen theorie en werkelijkheid, gewezen wordt.

Dat het dit nog niet zoo geheel is als het wezen konde, zal ieder toestemmen, en in de eerste plaats de redactie zelf, die zich dl. IV, blz. I beklaagt over geringe medewerking van niet-regtsgeleerde zijde, en dl. V, blz. 64, bij de aankondiging van een Fransch tijdschrift, dat zich voorstelt in gelijken zin werkzaam te zijn, de opmerking maakt (naar het schijnt aan eigen ondervinding ontleend), dat het de vraag is, of op den duur aan het gestelde programma zal kunnen worden beantwoord. Wat ons betreft, menig op zich zelf hoogst belangrijk stuk, maar dat in ieder ander regtsgeleerd tijdschrift evenzeer op zijne plaats ware geweest, zouden wij hebben willen missen voor meerdere opstellen in den geest van de door ons aangehaalde. De redactie heeft het afgeloopen vijftal jaren eenigermate beschouwd als een eerste lustrum, dat op zich zelf een afgesloten geheel kon vormen: moge het nieuw ingetreden lustrum ons nog menige belangrijke bijdrage leveren, maar liefst in die rigting, waarin naar onze meening bovenal de roeping van deze verzameling ligt.

Wanneer wij hiermede afscheid nemen van het genoemde tijdschrift, en ons thans keeren tot de boekwerken, die aan de behandeling van het handelsregt gewijd zijn, dan treffen onze aandacht bovenal drie geschriften, aan welker uitgave nog gearbeid wordt, en die aan de beoefening van het handelsregt in zijnen geheelen omvang gewijd zijn: en wel in de eerste plaats het ‘Wetboek van Koophandel, met aanteekeningen van Mrs. C.D. Asser c.s.’ Het kan onze bedoeling niet zijn hier eene eigenlijke recensie van dit werk te geven, elk jurist kent het, en ieder heeft met belangstelling van den herdruk kennis genomen; wat wij thans wenschen te doen, is alleen een paar opmerkingen in het midden te brengen over de verhouding van dezen tweeden druk tot de oorspronkelijke uitgave, en over de plaats, welke dit werk in onze handelsregtslitteratuur inneemt.

Wat het eerste punt aangaat. Voor zooveel wij beide uitgaven met elkander hebben kunnen vergelijken, munt de tweede uitgave in menig opzigt door meerdere volledigheid boven de eerste uit: al wat in de laatste jaren merkwaardigs op het gebied van het regt is voorgevallen, de jurisprudentie dier tijden, de nieuwere wetenschap-

pelijke beschouwingen, de voorschriften van het Duitsche regt, dit alles is blijkbaar met zorg bijgehouden, en geeft aan den herdruk eene wezenlijk veel hoogere waarde dan de eerste thans meer voor ons bezitten kon. Toen deze in het licht verscheen, telde de nieuwe wetgeving nog slechts weinige jaren; de kwestiën, welke de schrijvers te beantwoorden hadden, waren dus meerendeels nog aan de Fransche wetgeving ontleend: thans telt ons wetboek zelf reeds een rijken voorraad van regtsvragen, en zijn over menig punt nieuwe beschouwingen ontstaan, die eene geheel nieuwe bewerking vereischten.

Terwijl wij dus alle hulde brengen aan hetgeen de herdruk ons nieuws boven den eersten druk geleverd heeft, mogen wij de opmerking niet terughouden, dat de wijze, waarop dit nieuwe naast het oude geplaatst is, ons niet altijd evenzeer voldaan heeft, en eene meer radicale omwerking ons hier en daar verkieslijk ware voorgekomen. Zelf schijnen de schrijvers dit gevoeld te hebben: althans op enkele plaatsen zijn de aanteekeningen, welke meer tot de explicatie van den Code de Commerce dan van ons Nederlandsch regt dienen, weggelaten; maar toch hadden zij naar ons gevoelen verder op dien weg kunnen gaan. Zoo maakt het een vreemden indruk, wanneer men in een boek, in 1863 uitgegeven, herhaaldelijk de Regtspraak van Van Hamelsveld vindt aangehaald, minstens even dikwijls als het Magazijn voor Handelsregt of het Bijblad; zoo konden wij bij het lezen van de inleiding tot den zesden titel, waar eene korte verwijzing naar de Duitsche Wechselordnung en het bekende werk van Vissering achter den onveranderd afgedrukten oorspronkelijken tekst gevoegd is, de gedachte niet onderdrukken, dat, indien de schrijvers thans eene inleiding tot ons Nederlandsch wisselregt te schrijven hadden, hun oordeel wel eengzins anders zoude uitvallen.

Hoe dit echter zij, gaarne erkennen wij dat de schrijvers op die wijze tot eene geheele omwerking van hunnen vroegeren arbeid waren gekomen, en zij regt hadden, bij eenen herdruk den oorspronkelijken tekst tot grondslag te nemen. Wij hebben onze opmerking echter niet willen terughouden, omdat wij meenen, dat althans wat de inleidingen betreft, daaraan voor de volgende afleveringen gemakkelijk voldaan zou kunnen worden, en het werk daardoor in belangrijkheid zeer zou winnen.

Wat het tweede punt aangaat, zoo is, naar mijne meening, de eigenaardige waarde van het hier bedoelde werk juist gelegen in datgene, waarop wij in de voorgaande regelen hebben aangedrongen. Terwijl onze meeste werken de vruchten zijn van theoretische studie, zijn het hier vijf advocaten, vijf practische mannen dus, die zich vereenigen, om van uit hun standpunt ons Wetboek van Koophandel toe te lichten. Geen wonder, dat deze omstandigheid invloed uitoefende op het werk, dat zij leverden, en men hier in de eerste

plaats de aanwijzing zoekt der leemten, welke de ondervinding in het wetboek heeft doen vinden, en de oplossing der vragen, welke zich in het werkelijk leven bij de uitlegging der wetsvoorschriften voordoen. Om dit bijzonder standpunt te leeren kennen, is het de moeite waard, den strijd na te gaan, welke de schrijvers herhaaldelijk voeren tegen Holtius, die hierin lijnregt tegen hen over staat, en eigenaardig uit dien hoofde zijn aanteekeningen als deze op art. 3, waar Holtius geleerd had, dat effecten niet onder het woord *waren* begrepen zijn, en dus het koopen en verkoopen daarvan geen handeldrijven zou zijn. ‘Ware de geleerde schrijver’, zeggen Mrs. Asser c.s. hierop, ‘meer met de fondsenmarkt bekend geweest, hij zou zeker hebben ingezien, dat daar het karakter der effecten als *schuldbekentenissen* op den achtergrond geraakt, en zij in de eerste plaats als koopwaren beschouwd worden.’ Zeer waar, ofschoon wij betwijfelen, of Holtius het argument als afdoende zou aangemerkt hebben.

Gold het hier gezegde reeds van den eersten druk, thans, nu de meeste der vijf schrijvers geene advocaten meer zijn, en allen eene gewigtige regterlijke of practische loopbaan achter zich hebben, geeft deze omstandigheid eene nog hoogere waarde aan hun werk, en vinden zij in den herdruk van hun ‘Wetboek van Koophandel met aanteekeningen’ eene schoone gelegenheid, om met de ondervinding, welke zij in verschillende betrekkingen mogten opdoen, de wetenschap te verrijken. Dat zij deze gelegenheid niet ongebruikt willen laten, daarvan levert de eerste aflevering reeds de bewijzen; mogen de latere afleveringen daaraan niet minder rijk zijn. Hoogen prijs stellen wij op het oordeel der schrijvers over menige question brûlante; maar daarnaast hopen wij ook menig punt aangeroerd te vinden, dat nog niet het onderwerp van eene regterlijke uitspraak of van een onderzoek door anderen uitmaakte; naast de uitlegging der wet hopen wij ook de Amsterdamsche handelsgebruiken, en de bezwaren der Amsterdamsche regtspractijk eene ruime plaats te zien innemen. Zoo zal deze herdruk een voorbeeld worden van Nederlandsche regtsbeoefening. en voor jongere regtsgeleerden een hulpmiddel om zich op het juiste standpunt te plaatsen, hetwelk men anders eerst na eene ondervinding van vele jaren kan innemen.

Het tweede werk van meer algemeene strekking, waaraan sedert eenigen tijd gearbeid wordt, is het ‘Algemeene Duitsche Handelswetboek,’ bewerkt door Mr. J.A. Levy, van hetwelk thans vijf afleveringen, loopende tot art. 336, verschenen zijn. Reeds vroeger hadden wij gelegenheid om in ditzelfde tijdschrift (November 1862) zoowel over de waarde van het Duitsche handelswetboek in het algemeen, als over die van deze bewerking in het bijzonder, te spreken: wij wenschen daarop dus thans niet terug te komen. Zoo wij dan ook op

nieuw van dit werk melding maken, het is alleen om de eigenaardige plaats aan te wijzen, welke de heer Levy onder de bewerkers van ons handelsregt inneemt. Immers, dat wij regt hebben hem daaronder te rekenen, blijkt uit de geheele strekking zijner aanteekeningen, daar hij wel in de eerste plaats zich ten doel stelt, het Duitsche wetboek hier te lande meer algemeen bekend te maken, maar toch ook niet minder eene kritiek op ons wetboek levert, door zijne bepalingen aan die van het meer ontwikkelde jongere werk te toetsen.

De eigenaardige bezwaren tegen zoodanig standpunt hebben wij in onze vroegere beoordeeling aangewezen; maar dat het daarom onder zoo vele bewerkingen van ons handelsregt, als wij thans bespreken, toch zijne raison d'être heeft, behoeft geen betoog. Reeds boven hebben wij gezegd: naast de bijzondere volksregten bestaan algemeene beginselen van handelsregt, die meer en meer behooren door te dringen, en ook werkelijk meer en meer worden erkend; en een der eerste hulpmiddelen om tot de juiste kennis dier beginselen te geraken, zal wel zijn de vergelijking van verschillende wetgevingen, vooral de vergelijking met die wetgeving, welke door alle bevoegde regters wordt geroemd als het meest wetenschappelijke, dat in de laatste jaren op dit gebied geleverd is. Wanneer men slechts in het oog houdt, dat het Duitsche wetboek nimmer de strekking kan hebben om als algemeene wet op te treden, en veel eigenaardigs bevat, wat met onze behoeften niet overeenkomt, kan het overigens voor onze vaderlandsche regtstudie niet dan heilzaam wezen, om herhaaldelijk en met aandrang te worden gewezen op het goede, dat andere volken reeds boven ons voor hebben.

De heer Levy besteedt blijkbaar veel zorg aan zijne bewerking; wij hopen, dat die moeite in zooverre ruim beloond moge worden, dat het Duitsche handelswetboek, ook door hem meer algemeen bekend gemaakt, den naijver van onze Nederlandsche regtsgeleerden moge opwekken, niet om het betere vreemde regt over te nemen, maar om ons eigen regt even grondig te bewerken en te ontwikkelen als onze naburen het hunne hebben gedaan.

Het derde door ons bedoelde werk is ‘het Nederlandsch handelsregt’, door Mr. J. de Wal, waarvan thans vijf afleveringen het licht hebben gezien. Gelijk de aanteekeningen der heeren Mrs. Asser c.s. ven zelf bestemd zijn om die vragen te behandelen, waarin de practijk het meest belang stelt, zoo spreekt hier uit elke bladzijde de hoogleeraar, die het handelsregt meer van zijne zuiver wetenschappelijke zijde opvat. Gelijk het eerste werk zich vooral ten doel stelt, om het thans bij ons geldende regt te verklaren, en de heer Levy ons een blik leert slaan op een deel van het algemeene handelsregt, zoo heeft de heer de Wal zich blijkbaar dit algemeene regt

hoofdzakelijk voor oogen gesteld, en vat hij het Nederlandsche regt meer op als eene der uitingen van dat regt (natuurlijk in elk opzigt voor ons de belangrijkste), dan wel als een zelfstandig regt, hetwelk eene zelfstandige bewerking vereischt. Vandaar dan ook, dat de verschillende vroegere en latere wetgevingen, en de algemeene zoo binnenlandsche als vreemde litteratuur hier met eene naauwkeurigheid worden opgegeven, die zelfs het in dit opzigt zoo volledige werk van Holtius overtreft.

Wanneer wij genoodzaakt waren, het werk van Mr. J. de Wal met een ander handboek over hetzelfde onderwerp te vergelijken, dan zouden wij zeer zeker juist deze Voorlezingen van Holtius noemen, als datgene, waarmede het door zijne wijze van opvatting en behandeling de meeste overeenkomst heeft, ofschoon natuurlijk de nadere uitwerking geheel verschillend is, daar het werk van de Wal ons den grondslag voor zijne collegievoordragten geeft, terwijl wij in dat van Holtius die voordragten zelve bezitten. En toch, bij alle overeenkomst van rigting is blijkbaar het standpunt van beide hoogleeraren verschillend; telkens ontwaart men, dat Holtius zich meer op geschiedkundig, de Wal meer op regtskundig gebied beweegt. Terwijl de eerste zich er zooveel mogelijk op toelegt, om ieder regtsinstituut tot in zijnen oorsprong in de Middeleeuwen op te sporen, en vandaar tot in onze wetgeving te volgen, verzuimt de laatste wel niet deze geschiedkundige onderzoekingen, maar stelt daarnevens bovenal op den voorgrond, hoe het regtsinstituut zich in onzen tijd in de verschillende wetgevingen heeft ontwikkeld, en wat derhalve als het algemeene regt van onzen tijd en het resultaat van onze tegenwoordige wetenschap te beschouwen is.

Om dit verschil van opvatting duidelijk te maken, is het niet onbelangrijk om de wijze na te gaan, waarop ieder der door ons aangehaalde schrijvers spreekt, b.v. van de bewijskracht der turbes. Gelijk men weet, werden deze verklaringen van deskundigen vroeger algemeen gebruikt om het bestaan van handelsgewoonten te bewijzen; thans, nu onze bewijsleer geheel gecodificeerd is, en zij daarin niet zijn opgenomen, komen zij zelden voor, en kunnen niet wel anders dan tot inlichting van den regter dienen. Holtius schijnt dit echter niet aan te nemen. Doordrongen van de oude regtsgeschiedenis leert hij in zijne inleiding (blz. 30), dat de Fransche parères, onze turbes, in commerciële zaken zeer gebruikelijk zijn; terwijl hij in zijne aanteekening op art. 1 (blz. 49), onder de eigenaardige bewijsmiddelen van het handelsregt, naast de koopmansboeken en dergelijke, op nieuw de turbes met verwijzing naar het vroeger door hem gezegde opneemt. Tegen deze onjuistheid, waar klaarblijkelijk het oude en het hedendaagsche regt verward worden, komen de heeren Mrs. Asser c.s. als kampvechters voor het practische, werkelijk bij

ons geldende regt op; waar men zich op eene handelsusantie beroept, moet het bestaan daarvan door getuigen of door de gewone bewijsmiddelen van het burgerlijk regt bewezen worden; gelijk zij tegenover de historische autoriteiten van Holtius met een beroep op een vonnis der Amsterdamsche Regtbank van 17 October 1861 aantoonen. De heer de Wal zwijgt van de turbes geheel: in het hedendaagsche handelsregt komen zij als bewijsmiddelen niet meer voor; er bestond voor hem dus geene aanleiding om ze in zijne verklaring van art. 1 W.v.K. te noemen.

Nog duidelijker treedt dit verschil van opvatting op den voorgrond. waar de drie genoemde schrijvers het beginsel van art. 18 toelichten, dat in vennootschappen onder eene firma elk der vennooten hoofdelijk voor het geheel aansprakelijk is. Holtius voert ons hier terug tot den alleroudsten oorsprong van het handelsregt; volgens hem is in strijd met de gemeene regelen van het burgerlijk regt in handelszaken solidariteit regel geworden. Te vergeefs hebben zich de regtsgeleerden, de Groot en Voet ten onzent, daartegen verzet; de coutume, reeds in de oude vonnissen der Genuesche rota nedergelegd, door mannen van de practijk als de Lubecker senator Marquard verdedigd, heeft zich staande gehouden, en heeft zoowel op ons artikel als art. 146 invloed uitgeoefend.

Geheel anders is de opvatting van prof. de Wal. Wel voert ook hij aan, dat het beginsel door Bartolus uitgesproken in ons oude regt bestreden werd, maar van eene dergelijke algemeene coutume, die in strijd met de wetenschap gezegevierd heeft, en waarvan dit slechts eene enkele toepassing zoude zijn, wil hij niet weten. In stede daarvan wijst hij aan, hoe het beginsel, gedurende de drie laatste eeuwen in veertien onderscheiden wetgevingen gehuldigd, als algemeen regt kan gelden, en staaft hij de regtmatigheid wijders met een beroep op de Romeinsche regtsleer betreffende den institor. Wij laten de juistheid van beider meeningen thans geheel in het midden, maar dat de een den oorsprong van ons beginsel in de handelsgewoonten, en de ander dien in het Romeinsche regt zoekt, levert, dunkt mij, het meest treffende voorbeeld van beider verschillend standpunt op.

Slaan wij thans de aanteekeningen van Mrs. Asser c.s. op, dan vinden wij van deze geheele vraag geene andere melding gemaakt, dan dat wordt herinnerd, dat deze bepaling eene afwijking daarstelt, niet van het Romeinsche of gemeene *regt*, maar van art. 1679 B.W. In plaats van historische of theoretische beschouwingen wordt dan vervolgens aangegeven, dat men beginnen moet de geheele firma te dagvaarden, en onderzocht, hoe die dagvaarding ingerigt moet worden; terwijl ten slotte de vraag behandeld wordt, op welke wijze het vonnis, aldus tegen de firma verkregen, tegen de afzonderlijke vennooten zal kunnen worden ten uitvoer gelegd.

Wij zouden deze voorbeelden nog met vele kunnen vermeerderen, maar gelooven, dat het aangevoerde genoegzaam is om het verschil van rigting der genoemde regtsgeleerden toe te lichten; bij elke kwestie van gewigt zal men deze eigenaardige opvatting zien wederkeeren. Wij verheugen ons hierin, omdat de een op die wijze aanvult, wat bij den ander ontbreekt, en alle drie te zamen alzoo tot eene volledige verklaring van ons wetboek kunnen strekken.

Wannner wij hiermede afscheid nemen van de werken, die aan de beoefening van ons handelsregt in het algemeen gewijd zijn, en ons keeren tot de monografiën op dit gebied, dan wordt de keuze, helaas! vrij wat beperkter. Behalve de academische proefschriften, die eene litteratuur op zich zelve vormen, en van welke wij thans geene melding wenschen te maken, is ons uit den laatsten tijd slechts één dergelijk geschrift bekend, t.w. ‘de Maatschap of Vennootschap’, door Mr. J.G. Kist.

De geschriften van den heer Kist onderscheiden zich, bij hunne degelijkheid, door eene helderheid van voorstelling en gemakkelijkheid van vorm, die ze onder het meest aangename gedeelte der regtsgeleerde lectuur brengen, en ze meer naar een Fransch traité dan naar eene Abhandlung van een onzer Duitsche naburen doen gelijken. Deze voordeelen, welke eerst aan zijne ‘Beginselen van Wisselregt’, en later aan zijn meer uitgebreid werk, ‘Het Handelspapier,’ eene zoo gunstige ontvangst verzekerden, bevelen niet minder zijne Maatschap aan, en doen ons verlangen naar eene gelijksoortige bewerking der overige contracten, gelijk wij hopen dat de heer Kist zal voortgaan met ons te leveren.

Bij de behandeling zijner stof stelt hij zich zeer bepaald op het standpunt, dat aan de handelsvennootschappen, zelfs aan de naamlooze maatschappijen, de regtspersoonlijkheid ontzegt; in strijd (dit zij hier in parenthesi bijgevoegd) met de meening van den hoogleer de Wal, zoodat ook voor deze kwestie de jongste beoefenaars der wetenschap het nog niet tot eenheid hebben kunnen brengen. Zij, die deel nemen aan een vennootschap, zijn en blijven dus bij den heer Kist verschillende, op zich zelve staande personen, die alleen in zooverre met elkander verbonden zijn, dat tusschen hen eene overeenkomst bestaat, die zich in twee nominaat-contracten laat oplossen, societas en mandatum. Door deze opvatting valt zijn werk van zelf uiteen in twee hoofddeelen; in het eene wordt, hoofdzakelijk op grond van het burgerlijk regt, het contract van maatschap besproken, en de verpligtingen uiteengezet, welke de vennooten jegens elkander op zich nemen; in het tweede worden de grenzen aangewezen, waarbinnen zij verondersteld worden, bij elke soort van vennootschap elkander te magtigen, om ook voor hunne medevennooten op te treden en deze aan derden te verbinden.

Wanneer men eens het uitgangspunt toegeeft, de regtspersoonlijkheid verwerpt, en in de verhouding der vennooten geene andere ziet dan die van het gewone mandatum (het is hier de plaats niet, dit nader te bespreken), kan ik niet anders dan hoogen lof uitspreken over de wijze, waarop dit denkbeeld door den schrijver op elke vraag wordt toegepast, en aan de uitlegging der wetsvoorschriften dienstbaar gemaakt. Immers, onze wet hinkt blijkbaar op twee gedachten, voorschriften als art. 5 n°. 2 Rv. of 765 K. maken het moeijelijk het stelsel van den heer Kist altijd geheel getrouw te blijven, en verleiden zijne medestanders alligt tot inconsequentiën, waarvan hij zich, naar het schijnt, geheel vrij heeft weten te houden. Zoo leert hij, in strijd met het zoo even door ons aangehaalde gevoelen van Mrs. Asser c.s., dat men niet eerst de firma moet dagvaarden, en daarna het vonnis tegen de vennooten uitvoeren, maar handhaaft hij het in zijn stelsel alleen mogelijke beginsel, dat de vennooten zijn hoofdelijke schuldenaren, en even als deze naauwelijks kunnen aangesproken worden. Zoo ook leidt hij uit art. 765 K. alleen af, dat het door de vennooten ingebragte vermogen een op zich zelf staanden boedel vormt, die eene eigene persona standi in judicio heeft, en daarom failliet kan worden verklaard, onafhankelijk van het daarenboven uit te spreken faillissement der vennooten: in plaats van in de tegenovergestelde fout te vervullen van enkele zijner medestanders, die in strijd met de woorden der wet alleen de ‘vennooten, handelende onder de firma N.N. en C°.’, failliet willen verklaren. Op deze wijze verkrijgt zijn geheele werk eene eenheid, die niet minder dan de vroeger vermelde helderheid van voorstelling er toe bijdraagt, om den lezer een duidelijk beeld van het geheele regtsinstituut in te prenten.

Indien wij dan ook hier, even als bij de vroeger door ons behandelde werken, naar het eigenaardig karakter van de schriften van den heer Kist vragen, dan zoude ik het juist daarin wenschen te zoeken, dat zijne methode het meest geschikt is, om van het hedendaagsche Nederlandsche regt eene klare en levendige voorstelling te geven. Het spreekt wel van zelf, dat wij niet beweren, dat geschiedenis en vergelijkende wetstudie, zoo min als de practische toepassing bij den heer Kist zouden verzuimd zijn; zijn geschrift zoude niet de wetenschappelijke waarde hebben, die het bezit, indien dat het geval ware; maar die bijzonderheden, welke bij de vroeger door ons genoemde regtsgeleerden op den voorgrond treden, komen hier meer ondergeschikt voor, worden meer hulpmiddelen voor het doel, hetwelk de schrijver zich, ook blijkens zijne voorrede, schijnt te hebben voorgesteld: namelijk het zoo ingewikkelde begrip van vennootschap te *verduidelijken*. Inderdaad, onze wet heeft vooral in dit gedeelte vele lacunes, en heeft aan de wetenschap veel overgelaten,

wat meer eigenaardig het onderwerp eener wetgevende beslissing had moeten uitmaken; geen wonder dat ook de schrijvers, die zich meer bepaald met de uitlegging der *wet* bezig houden, hier op menig punt minder volledig zijn voor hem, die zich niet van elders met het behandelde onderwerp heeft bekend gemaakt. Bij den heer Kist behoeft men hiervoor niet te vreezen; niemand, hetzij meer of minder met de regtsbeginselen omtrent de leer der maatschap vertrouwd, zal zijn werk uit de handen leggen, zonder dat de ware bedoeling des wetgevers, afgescheiden van zijne soms gebrekkige uitdrukking, hem duidelijker en beter dan vroeger voor den geest sta. Zoo heeft ook deze schrijver naast de boven door ons behandelde zijne eigene plaats, en kan menhem beschouwen als dengene, bij wien de thans geldende regtsbeginselen uit het meest onpartijdig oogpunt bezien en in den meest systematischen vorm wedergegeven worden.

Wij meenen hiermede onze beschouwingen te kunnen eindigen: uit het aangevoerde zal gebleken zijn, waarin onze handelsregtslitteratuur uitmunt, en wat wij daarin missen. Vele zijn de schrijvers, die zich van verschillend standpunt met de uitlegging van ons wetboek bezig houden: te weinig zijn de geschriften, waarin het regt, zoo als het zich afgescheiden van den tekst der wet, en dikwijls in strijd met dien tekst gevormd heeft, en nog voortdurend ontwikkelt, wordt uiteengezet. Wij eindigen met den wensch, dat nog menigeen den raad van Holtius zal opvolgen, en niet in losse aanteekeningen, maar in degelijke monografiën het materiëel verwerken, hetwelk de practijk oplevert; opdat datgene, wat de heer Kist ondernomen heeft voor de leer der maatschap, de systematisering namelijk van het bestaande regt, door vele dergelijke proeven worde gevolgd, vooral in die gedeelten, waar niet de wet, maar de gewoonte in de eerste plaats den grondslag uitmaakt, die door de wetenschap bearbeid moet worden.

P.R. FEITH.

Dr. A.H.G.P. van den Es, Grieksche Antiquiteiten. Handleiding tot de kennis van het staats- en bijzonder leven der Grieken. Groningen, J.B. Wolters. 1864.

Geen onpartijdige zal, dunkt mij, ontkennen dat Dr. van den Es, wiens vlijtige ‘Commentatio de Legibus Atticis quae pertinent ad Parentum Liberorumque Jura’ ten vorige jare het licht zag, door het schrijven zijner ‘Grieksche Antiquiteiten’ weder een goed werk op loffelijke wijze volbragt heeft. Met smaak en oordeel heeft hij bijeenverzameld, wat over dit onderwerp gedurende de laatste tientallen van jaren is aan het licht gekomen. Niet alleen voor den gevorderden gymnasiast, maar ook voor den beginnenden literator, die zich voor het eerst eene oppervlakkige kennis op dit gebied wil verwerven, is zijn werk van waarde. Mijne eenige opmerking, die ik evenwel niet met bewijzen denk te staven, bestaat hierin dat de schrijver den lezer te zeer in onwetendheid laat, wat uitgemaakte resultaten zijn en wat voor als nog slechts als vernuftige hypothese gelden mag.

Met deze korte aankondiging kan ik zeer wel volstaan; heb ik verder nog gezegd dat dit boekje in niet ten volle twee honderd bladzijden de resultaten bevat van boekdeelen vol onderzoekingen - grootendeels, doch vooral niet uitsluitend, op het voetspoor van Schömann, - dan heeft overigens schrijver noch uitgever zich te beklagen, dat zij een exemplaar aan de Redactie van dit tijdschrift ter beoordeeling toezonden. Maar ik heb nog iets op het hart, dat ik naar aanleiding van dit goede boekje, aan de overweging van meer bevoegden onderwerp. Voor zoo ver men hecht aan de resultaten, waartoe Dr. de Gelder geraakt in zijne lezenswaardige brochure: ‘Onderwijs in Wetenschap en Talen,’ welke mij heden in handen komt, zal men mij althans niet in beginsel ongelijk geven.

Door de goede zorgen van onze phalanx van literatoren - de rijen zijn in den laatsten tijd sterk gedund, - bezitten wij eene reeks van schoolboeken zoo oneindig veel voortreffelijker dan voor dertig of veertig jaren, dat, daarnaar gemeten, de gouden eeuw der philologie in Nederland nu eerst is begonnen te lichten. Zoo goed als geen literator van naam of hij heeft zijn contingent geleverd. Meer dan een heeft met het bewerken van een goed schoolboek zijne gouden of vergulde sporen verdiend. De ijver van sommige literatoren kan alleen vergeleken worden met de in haren oorsprong gelijksoortige vertaalwoede der predikanten. Op allerlei gebied der klassieke philologie heeft zich eene omwenteling in de schoolboeken vertoond: tot de vergelijkende grammatica toe is bescheidenlijk en schoor-

voetend komen aankloppen en heeft in het schoollocaal gehoor gevraagd, zoo lang zij nog geweerd wordt - de jeugdige - van de catheder. Binnen kort mogen wij compendia voor epigraphica of numismatiek ‘ten dienste der gymnasiën en andere inrigtingen van middelbaar onderwijs’ verwachten. Om niet dadelijk zoo hooge vlugt te nemen: reeds lang wordt de syntaxis der beide talen op echt wetenschappelijke wijze systematisch voorgesteld. Gezwegen van de revolutie in de behandeling der geschiedenis!

In ernst, daar is vooruitgang in het gehalte der leerboeken. Maar telkens dringt zich de vraag aan mij op, welke vruchten die veranderde methode der leerboeken afwerpt voor de Academic. Zijn de studenten, gelijk zij tegenwoordig aaukomen, beter onderwezen en rijper ontwikkeld dan hunne vaders? Wat men voor jaren voldoende vond, is mij moeijelijk met juistheid te bepalen; maar het komt mij evenwel voor dat, zoo wij vooruitgaan, dit niet zonder afdwalen op kronkelwegen en bijpaden geschiedt. Volle vijf of zes jaren heeft de gymnasiast op de schoolbanken doorgebragt. Zijn hollandsche stijl moge nog niet gevormd zijn - de Studenten-Almanakken wettigen dit vermoeden, - maar toch zal hij bij het schrijven zijner moedertaal welligt ergerlijke fouten vermijden. Verder spreekt hij onzuiver Fransch, afschuwelijk Engelsch en onverstaanbaar Hoogduitsch. De mathesis is hem steeds een gruwel geweest en de jaartallen waarmede hij zijn geheugen heeft gepijnigd, zal hij spoedig genoeg over boord werpen. Bestaat er voor dit *minimum* van ontwikkeling eenige compensatie in zijne kennis der oude talen? Maar wij zijn getuigen, hoe de hoogleeraren langzamerhand op hunne collegies het Latijn hebben moeten vaarwel zeggen - niet alleen zij die zich van een knellenden band wenschten te ontslaan, maar ook zij die met voorliefde jaren lang in het latijn hadden gedoceerd, - omdat zij niet meer of naauwelijks meer verstaan werden. Staat het zoo met het Latijn, wie behoeft dan nog naar het Grieksch te vragen? Jaar op jaar wordt de kunde en de ontwikkeling onzer aanstaande academieburgers gemeten naar hunne vaardigheid in het overzetten van kinderachtige opstelletjes: thans in onmogelijk Grieksch, gelijk zeven of acht jaar vroeger in even berispelijk Fransch. Of ik het dan betreur dat de collegies in het Hollandsch gegeven worden? Dat is hier de vraag niet, maar of de voorbereidende opleiding onzer studenten voldoende is. Men verstaat geen Latijn meer; dat is eene afgeleefde studie, waarmede alleen nog enkele literatoren zich afgeven, die wat achterlijk zijn gebleven bij hun tijd. Uitmuntend! maar welke kennis is thans in plaats gekomen van het Latijn, dat men nog voor weinige jaren zonder inspanning las, met gemak verstond en vloeijend, zij het dan ook niet volkomen zuiver, sprak? Het antwoord luidt: Niets ter wereld. Ik daag ieder uit mij tegen

te spreken dat de kennis onzer studenten bij het begin van hun academietijd - over het einde heb ik geen oordeel - thans lager staat dan voor ettelijke jaren en dat de gemiddelde trap van ontwikkeling jaar op jaar daalt.

Of wij willen of niet, de vraag dringt zich aan ons op, waaruit dit droevig verschijnsel te verklaren zij. Verschillende omstandigheden werken mede, waarvan ik een paar wil aanwijzen, die bij het lezen der 'Grieksche Antiquiteiten' zich aan mij voordeden. Andere gezigtspunten laat ik ditmaal met voordacht onaangeroerd.

De zoogenaamde geest des tijds, wiens bemoeizieke geaardheid telkens meer aan het licht komt, heeft uitspraak gedaan dat voor de beoefening van de wetenschap der oudheid het Latijn niet langer een bruikbaar voertuig der gedachte is. Hoogstens worden de Romeinsche Antiquiteiten uitgezonderd. Geschiedenis of Mythologie in het Latijn te behandelen is naar men meent onmogelijk. Verre van mij te betwijfelen dat het hun onmogelijk is, die plegtig verklaren dat zij er geen kans toe zien: ik geloof hen op hun woord. Ook dit erken ik dat sommige boeken over het leven der oude volken niet in het Latijn zouden kunnen vertaald worden; maar ik betwijfel zeer of de armoede van het Latijn hieraan meer schuld heeft, dan de moderne denkbeelden die aan Grieken of Romeinen worden opgedrongen en de sterke bijmenging van die voorstellingen die bij ons wel gemeengoed zijn geworden, maar in de levensbeschouwing der ouden ontbraken. Men zou die boeken ook niet in het Grieksch kunnen vertalen: toch wel niet omdat het Grieksch eene arme taal is? Die steeds door gekleurde glazen wil zien, zoekt ligt in de voorwerpen de oorzaak der blaauwe kleur. Mij dacht dat wij onder meer andere redenen daarom de oudheid bestudeerden, om, in het verkeer met menschen die eene andere levenswijsheid hadden en andere belangen, losgemaakt van de voorstellingen van onzen tijd, waarvan wij doortrokken zijn, door het contrast zelf in staat te worden gesteld onze moderne maatschappij - wier juiste waardering ons boven alles ter harte gaat - tot het voorwerp onzer onpartijdige beschouwing te maken. Wat kan dus verkeerder zijn, dan onze meeningen en vooroordeelen op de oude wereld te enten? Die voor het eerst consequent moderne deukbeelden op vervlogen toestanden toepast, levert wel iets dat door frischheid kan uitmunten en door het verrassende der resultaten: ook kan zijn werk niet in het Latijn worden vertaald: doch het komt mij kortzigtig voor die resultaten, bijv. die van Mommsen, voor het eindoordeel der nakomelingschap aan te zien; maar nog veel kortzigtiger op grond van dit en dergelijke werken - ik spreek alleen van geniale producten - te besluiten: het Latijn heeft uitgediend.

Doch aangenomen dat het Latijn niet meer bruikbaar is en Momm-

sen of Grote gelijk had zijne moedertaal te kiezen - hoewel ik ver ben dit toe te geven: hun uitgever had gelijk, niet zij, - dan staat toch dit alles in geen verband hoegenaamd met de oplossing der vraag of Latijnsche leerboeken te verkiezen zijn boven Hollandsche. De grootste ijveraar voor het gebruik der moderne talen zou toch geene Romeinsche Geschiedenis aan zijne scholieren willen voordragen in den trant van Mommsen. Zoo ontwikkeld zijn zij waarlijk niet dat zij rijp zouden zijn voor beschouwingen waartoe het Latijn te kort schiet. Ik kan het ongelukkig hebben getroffen - of gelukkig zoo men wil, - maar het is mij steeds voorgekomen dat de elementaire kennis der oudheid, gelijk zij op de school te huis is, zonder bezwaar in het Latijn kan worden medegedeeld. Ik acht het wenschelijk dat bij het onderwijs gebruik worde gemaakt van dit hulpmiddel, al ware het slechts uit hetzelfde beginsel, waaruit geschiedenis of aardrijkskunde niet zeldzaam in eenige moderne taal onderwezen wordt. Leeren de scholieren onzer Instituten die wetenschappen alzoo, Noorthey bijv. behandelt de Nieuwe Geschiedenis in het Fransch, de Aardrijkskunde in het Engelsch, de Natuurlijke Geschiedenis in het Hoogduitsch, dan mag men aannemen dat de bijvakken op de Latijnsche School ook in het Latijn kunnen, en dus ook behooren, onderwezen te worden. In het algemeen ben ik van oordeel, dat eene goede Rectorsklasse zoo gevorderd behoort te zijn, dat alleen bij uitzondering de moedertaal gehoord wordt. Het moge in dezen tijd een vreemden klank hebben; maar dan eerst zal ik mijn pleit gewonnen geven, als men mij betere resultaten toont dan die tegenwoordig verkregen worden. Ik behoor niet tot hen, die de fouten van den tegenwoordigen toestand alleen wijten aan de anarchie, waaronder wij gebukt gaan. Veeleer komt het mij voor, dat niet weinig wordt verwaarloosd van hetgeen ieder docent naar goedvinden op deugdelijken voet zou kunnen regelen.

Nog eene ketterij kan niet schaden. Onze studenten van vroeger hadden meer gelezen dan de tegenwoordige. Het Grieksch laat ik daar: tegenwoordig bepaalt zich de lectuur tot een paar halfbegrepen boeken der Anabasis en even zoo veel zangen van Homerus; maar die kennis zal vroeger ligt nog meer verwaarloosd zijn geweest dan thans. Doch het Latijn: voor een dertigtal jaren was het nog geene zeldzaamheid dat men reeds, hetzij op school, hetzij uit liefhebberij, bij zijne inschrijving als student den geheelen Virgilius of Horatius of de Officia gelezen had; tegenwoordig is dit weinige - weinig voor vijf of zes jaren studie - sterk gesmaldeeld. Wederom een verschijnsel dat uit verschillende oorzaken voortvloeit. Ééne van deze wil ik hier aanstippen.

Onze leerlingen hebben verlerlei te leeren; dat is de eisch van onzen tijd. Zij kunnen de kennis der moderne maatschappij niet

missen en behooren die niet te missen. De uren aan de oude talen te wijden zijn daardoor ingekrompen: geen schade: het komt er slechts op aan hoe men den tijd gebruikt. Maar wanneer men de weinige uren die disponibel blijven, nog wil versnipperen voor bepaalde lessen in mythologie, antiquiteiten en dgl., dan behoudt men *de omnibus aliquid*, verder niets. De leerling die het boek van Dr. van den Es bij zijne lectuur der oude schrijvers gebruikt, zal daarover geen berouw hebben; maar eene afzonderlijke les in de gezegde bijvakken vind ik bespottelijk. De bekwame docent - en van onbekwame docenten is hier geen spraak; die doen het toch op alle manieren verkeerd; - zal wel telkens bij zijne interpretatie zoo veel mededeelen, als op dat tijdstip en bij die gelegenheid voor zijne jeugdige toehoorders dienstig is. Eene min of meer systematische behandeling, bijv. van de Mythologie of van de Grieksche Antiquiteiten, is alleen bij wijze van uitzondering en onder bijzondere omstandigheden op het Gymnasium op hare plaats. Stoll bijv. leverde een voortreffelijk, ook te onzent wel gewaardeerd boek; doch reeds voor jaren werd door een ongenoemden in ditzelfde tijdschrift de vraag geopperd of de docenten nu wezenlijk zulke buitengewone resultaten zagen bij het gebruik van deze handleiding. Dit zal ook eenigermate van het boek van Dr. van den Es gelden. Waar men een schoolboek behoeft, verkies ik voor mij - met alleen eerbied voor andere methoden - die boeken die, kinderachtiger van vorm zoo men wil, onwetenschappelijk van inhoud als men schreeuwt, beneden den tegenwoordigen stand van het middelbaar onderwijs als men beweert, eenvoudig ingerigt en zonder omhaal kunnen dienen om lessen te laten leeren. Zouden de leerlingen die bijv. Madvigs Grammatica gebruikt hebben, werkelijk beter Latijn verstaan dan wanneer de onderwijzer hen bij Vossius had gehouden? Ik betwijfel het zeer sterk. Dus, zoo noodig, korte eenvoudige boekjes: het ontbrekende zal de docent wel aanvullen. Wordt eene les ter bestudering opgegeven, dan moet zij ook volmaakt naauwkeurig gekend worden: die eisch is met onze tegenwoordige schoolboeken onbereikbaar. Deze lokken veeleer uit tot een soort van schooljongens-collegie, d.i. iets dat noch voor schooljongens deugt, noch voor studenten.

Nog iets dat ik aan belangstellenden wensch aan te bevelen: ik denk er aan, omdat hier van Antiquiteiten spraak is. Hoe gaarne wenschte ik plaatwerken, tegenwoordig zoo ligt verkrijgbaar, op de bibliotheken onzen Gymnasiën. Ik zal aan onze scholieren geene archaeologie opdringen; allerminst van mij hebben zij te vreezen, dat ik hunne studievakken nog zal vermeerderen. Maar beter dan het opzeggen van lessen is het toonen van platen of photographiën. Eene afbeelding van het coliseum is beter dan vele beschrijvingen

der oude amphitheaters. Eene photographie van het Forum, verklaard door een ooggetuige - alle philologen moesten Rome bezocht hebben - doet honderd bijzonderheden der Romeinsche Geschiedenis beter begrijpen. Over Athene te spreken zonder een gezigt op de Acropolis, is eigenlijk ongerijind. Ik zou de localen willen versieren met de afbeelding der tempels van Paestum. Ik stel op de school een pleisterkop van den Apollo van Belvedere of van de Venus van Melos boven de beste handboeken voor mythologie. Voorstellingen van het belangrijkste dat in Pompeji aan het licht is gekomen, zijn alleen en bij uitsluiting geschikt om het bijzonder leven der ouden te leeren kennen. Het onderwijs moet aanschouwelijk zijn; in dit opzigt laat ons terugkeeren tot de beginselen van Comenius in den *Orbis pictus*. Daartoe moeten de gemeentebesturen jaarlijks eene som beschikbaar stellen, want zij kunnen bezwaarlijk verwachten dat hunne docenten met hun sober inkomen van duizend of twaalfhonderd gulden, zelven die aankoopen doen. Ook dit, dit aanschouwelijk onderwijs, vormt een bestanddeel der goede methode van Gymnasiaal onderwijs, welke ik als het eenig redmiddel beschouw der studie der doode talen. Wil men dien weg niet op, dan wordt de studie der doode talen langzamerhand eene doode studie, gelijk zij thans ligt te zieltogen. Wij dienen weldra de handen aan het werk te slaan, *ne medicinam faciamus mortuo*. Wrijving van denkbeelden is onderwijl vereischte; daartoe heb ik aanleiding willen geven.

Zwolle, 10 Junij 1864.
Dr. S.A. NABER.

***Leerboek der beschrijvende meetkunst, door H.A. van der Speck Obreen. Met* xx *platen. Rotterdam, bij H. Nijgh*. 1863.**

Het gering aantal leerboeken der beschrijvende meetkunst in onze taal werd onlangs met het bovenstaande vermeerderd. Het doel, dat de schrijver, een der leeraren aan de Akademie te Delft, zich met deze uitgave voorstelde, was een handleiding in het licht te geven ten gebruike bij de lessen aan genoemde Akademie en andere op te rigten instellingen van middelbaar onderwijs, terwijl zij tevens zou kunnen gevolgd geworden door hen, die zich meer uitsluitend op de wiskunde willen toeleggen.

De wijze, waarop de Heer O. aan dat doel heeft trachten te beantwoorden, kan echter niet dan hoogst gebrekkig genoemd worden, zoodat zijn werk niet alleen verre ten achter staat bij de reeds bestaande leerboeken, vooral bij dat van Strootman, maar zelfs geheel ongeschikt is om als handleiding bij het onderwijs te kunnen gebruikt worden.

Bij het nederschrijven van zulk een hard oordeel, ter waarschuwing voor hen, die, onbekend met het boek, er zich welligt van zouden willen bedienen, gevoel ik mij tevens verpligt op te komen tegen de onjuiste meening, welke men zich, naar aanleiding daarvan, van het onderwijs in de beschrijvende meetkunst aan de Akademie te Delft zou kunnen vormen. Zoowel nu als vroeger, hebben steeds uitstekende mannen aan het hoofd van het onderwijs in dat vak gestaan, en ieder, welke met mij hunne lessen heeft mogen volgen, zal volmondig erkennen dat zij uitmuntten door duidelijkheid en degelijkheid, welke beide eigenschappen men ten eenemale in het werk van O. mist. Waar men dit ook opslaat, telkens stuit men op onnaauwkeurigheden en onduidelijkheden in den tekst en in de platen, zoodat een volledige opgave er van, hier ter plaatse, door het groote aantal ondoenlijk wordt. Enkele er van zal ik evenwel, tot staving van mijn oordeel, laten volgen.

In § 96 behandelt O. het vraagstuk om het vlak te bepalen, waarin een regthoekige driehoek ligt, indien men van dezen de hoeken en een der projectiën kent; en wel het bijzondere geval dat een der regthoekszijden evenwijdig aan het projectievlak is. Hij onderstelt nu, dat men niet weet, welke van de beide regthoekszijden evenwijdig aan het vlak is, en gebruikt bijna een geheele bladzijde om te verklaren hoe dit moet onderzocht worden, terwijl hij dit in een paar woorden had kunnen doen, door aan te toonen dat die

zijde aan het projectievlak evenwijdig is, welke grenst aan den hoek, die grooter is dan zijn projectie. De geheele redenering van O. is bijna onbegrijpelijk, terwijl daarenboven in de figuur, die tot verklaring moet dienen (fig. 180), het uiteinde der middellijn s'q', waarop een halve cirkel beschreven is, juist een duim buiten dien cirkel ligt. In die zelfde paragraaf leest men op blz. 107 het volgende: ‘Indien wij nu den driehoek r's't' beschouwen als de projectie van den drichoek r s t in de ruimte,’ enz., en eenige regels verder, zonder dat ook het minste wordt aangevoerd om de juistheid dier beschouwing te regtvaardigen, laat O. hier eenvoudig op volgen: ‘de constructie geeft *alzoo* het middel aan de hand om den driehoek r's't', dat is de projectie van r s t , te vinden.’

Op blz. 131, waar O. enkele zaken omtrent de gebogene oppervlakken mededeelt, stuit men dadelijk op uitdrukkingen en woorden, wier beteekenis nog onbekend is, en welke in het geheel niet verklaard worden, zoo als beschrijvende lijnen, rigtlijnen, oppervlakken door de beweging van regte lijnen en cirkels gevormd, enz.

Op blz. 154 lost O. het vraagstuk op om een raakvlak aan een gegeven punt van een kegel te brengen, en stelt, onder meer vreemdsoortige zaken, de volgende handelwijze voor ter bepaling van de beschrijvende lijn van dat raakpunt. ‘Men snijdt het kegelvlak door een plat vlak, dat door het gegeven raakpunt en den top gaat, ten einde de beschrijvende lijn te vinden.’ Waarom men niet eenvoudig raakpunt en top mag vereenigen, is zeker moeijelijk te begrijpen. Behalve de beschrijvende lijn, wordt, ter bepaling van het raakvlak, ook een raaklijn aan de rigtlijn vereischt. Zoo deze een vlakke kromme lijn is, vindt O. geen bezwaar in het trekken dier raaklijn, doch in het geval dat zij een lijn van dubbele kromming is, komt de constructie hem te moeijelijk voor. Hij zegt hiervan: ‘in dit geval zou het evenwel raadzamer zijn, omdat het trekken van een raaklijn aan een lijn van dubbele kromming wel eens lastig kan wezen, eerst de doorsnede van het kegelvlak met een plat vlak te zoeken.’ Zou de schrijver waarlijk onbekend zijn met de eenvoudige eigenschap, dat de projectie van een raaklijn aan een willekeurige kromme lijn ook tevens raaklijn is aan de projectie der kromme lijn?

Uit het aangehaalde blijkt voldoende, dat duidelijkheid en juistheid van voorstelling en uitdrukking niet in O's. werk behoeven gezocht te worden, vooral daar het nog toegelicht wordt door platen, waarvan de meeste zulke gebreken bezitten, dat als een leerling van den Heer O. ze zoo teekent, hij met het volste regt een knoeijer kan genoemd worden. Niet alleen zullen zij hem, die de constructie in den tekst medegedeeld, met passer en liniaal in de figuur wil nagaan, geheel op het dwaalspoor brengen, maar bij vele figuren

ontmoet men zelfs fouten, welke het geheel onbegrijpelijk maken, wat er mede bedoeld is.

In fig. 102 snijdt b.v. de lijn p a , die in het vlak F ligt, een der vlakken van projectie eenige duimen buiten den doorgang van dit vlak. In fig. 103, waar de dubbel teruggekaatste lichtstraal op twee spiegels geconstrueerd wordt, maakt de gereflecteerde straal, in plaats van met de normaal, met den invallenden straal zelven een hoek gelijk aan den hoek van invla. In fig. 177 zijn al de lengten van de ribben der ontwikkelde piramide geheel verkeerd geconstrueerd, zoodat sommige een of meer duimen te lang zijn. De lijn a_2a_3 bijv. moet, in plaats van vijfmaal, ongeveer tweemaal zoo lang zijn als aa_2, en g g_3 moet, in plaats van bijna twee duim, slechts één streep lang zijn. In fig. 179 moet de lijn e, e_2 door r't' gaan, welke er ongeveer twee duim buiten ligt. In fig. 213 en 215 wordt men onthaald op kromme lijnen, die ellipsen moeten voorstellen, doch hiermede alleen de eigenschap gemeen hebben, dat het gesloten kromme lijnen zijn. In fig. 217 is een parabool geconstrueerd met een cirkelboog en twee raaklijnen, welke constructie ook gedeeltelijk gevolgd is in fig. 218, enz.

Met het onderscheiden van hetgeen zigtbaar of onzigtbaar is, dat belangrijke hulpmiddel om den stand van ligchamen en oppervlakken duidelijk voor te stellen, heeft O. zich in den regel niet bemoeid, of wel op de grofste wijze daartegen gezondigd. Men zie o.a. de figuren 157, 176, 181, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 243, 244, 247, 248; 249, 250, 251, enz. Bij de verklaring van de figuren 196, 197, 198, 199 en 200, leest men in den tekst, blz. 125: ‘duidelijkheidshalve hebben wij de ribben der ingeschrevene veelhoeken, die naar den toeschouwer gekeerd zijn, door zware lijnen aangewezen.’ In fig. 196, 197 en 198 zijn echter al de ribben met zware lijnen getrokken, in fig. 199 en 200 daarentegen alleen de zigtbare, terwijl de onzigtbare lijnen in fig. 199 gestipt en in fig. 200 geheel weggelaten zijn. Men mag dus kiezen, hoe men het verlangt. Onder de figuren, waarin lijnen of punten vergeten zijn, merke men op 31, 33, 52, 64, 73, 86, 91, 170, 187, enz., en alsof de platen door een en ander nog niet onduidelijk genoeg waren, zoo worden zij dit in nog grooter mate door fouten in de bijgevoegde letters o.a. in de figuren 38, 63, 69, 75, 79, 80, 145, 179, 201, 203, 212, enz. Bij de voorlaatste heeft dit zelfs een geheel verkeerde ligging van een lijn van dubbele kromming ten gevolge.

De figuren, waarbij door onjuist geteekende lodlijnen of evenwijdige lijnen de constructie onnaauwkeurig is, hebben wij onvermeld gelaten, daar ze bijna alle aan dit euvel mank gaan. Als men de platen beziet, moet men er zich over verwonderen, dat onder zulk

een groot aantal loodlijnen, niet bij toeval meerdere juiste voorkomen.

Uit het medegedeelde zou men kunnen vermoeden, dat de oorzaak van de gebreken in het onderhavige boek moet gezocht worden in de haast en onoplettendheid, waarmede het bewerkt is; doch al mag hieraan welligt een en ander worden toegeschreven, zoo kan een slordige bewerking onmogelijk zulke grove fouten teweegbrengen, als wij op verscheidene plaatsen ontmoeten. Dit is o.a. het geval in hetgeen de schrijver op blz. 153 omtrent de raakvlakken mededeelt. Wij lezen daar het volgende: ‘Raakvlakken zijn platte vlakken, die met een gebogen oppervlak òf een lijn òf een enkel punt gemeen hebben.’ Wat is dan echter, volgens deze bepaling, het onderscheid tusschen een rakend en een snijdend vlak; heeft dit laatste welligt iets anders met het oppervlak gemeen dan een punt of een lijn? Had de Heer O. slechts met vrucht het werkje van Strootman gelezen, dan had hij onmogelijk zoo iets kunnen neêrschrijven.

Met de raakvlakken is O. over het algemeen vrij ongelukkig. In § 122 behandelt hij het werkstuk, om aan een gebogen oppervlak een raakvlak, door een punt buiten hetzelve, te brengen, en geeft daarbij de volgende redenering ten beste: ‘Dit vraagstuk is bepaald - dat wil zeggen, er bestaan een bepaald aantal raakvlakken, die aan de vraag voldoen - indien het vlak door een beweging van een regte lijn ontstaan kan zijn. Onbepaald is daarentegen dit vraagstuk, als het gegeven oppervlak niet door de beweging van een regte lijn ontstaan kan zijn, want dan verkrijgt men doorgaans een onbepaald aantal punten, die raakpunten kunnen wezen, zooals bij een bol het geval is.’ Op een droevige wijze doen deze regels ons een blik werpen in de bekrompen kennis van den schrijver. Van een onderscheid tusschen ontwikkelbare en scheve oppervlakken heeft hij blijkbaar nooit gehoord, anders had hij wel in zijn eerste zinsnede, vóór de woorden ‘een bepaald aantal,’ het heilzame woordje: doorgaans, geplaatst, dat zeker uit overmaat van voorzigtigheid in de tweede zinsnede is ingevoegd. Men zou meenen dat O's kennis van oppervlakken door regte lijnen gevormd zich hier beperkte tot cilinder en kegel, want bij een aandachtige beschouwing der omwentelings-hyperboloïde, welke hij vroeger vermeld heeft, had hij de voorgaande regels wel niet geschreven. Indien men echter een weinig verder leest, blijkt het, dat men met die meening den schrijver onregt zou doen, want men ziet dat hij nog een ander oppervlak kent, dat door regte lijnen is gevormd, namelijk zulk een, waarbij de beschrijvende lijn zich evenwijdig aan een vlak over twee gebogene lijnen moet bewegen. Op dit scheeve oppervlak, waaraan een oneindig aantal raakvlakken door een punt gebragt kunnen worden, wil nu O. zijn gezegde toepassen, dat slechts één raakvlak mogelijk is;

werkelijk construeert hij slechts één rakend vlak, en bespeurt er niets van, hoe zeer regel en voorbeeld tegen elkander strijden.

Op blz. 166 deelt de schrijver, bij de behandeling van het vraagstuk, om een bol te construeren, die eenige in de ruimte gegevene regte lijnen aanraakt, weder een merkwaardig feit mede. Wij lezen aldaar: ‘het aantal der gegeven lijnen, wanneer deze onafhankelijk van elkander zijn, zal in het algemeen drie moeten wezen, omdat men dan drie meetkunstige plaatsen voor het middelpunt der bol verkrijgt.’ De doorsnede van die drie meetkunstige plaatsen moet dan het gevraagde middelpunt opleveren. Man mag zich zeker met regt verwonderen, dat niet de herinnering aan het vraagstuk, om een cirkel rakende aan drie elkander snijdende lijnen te trekken, den schrijver de onjuistheid van zijn bewering heeft doen inzien, doch deze verwondering wordt nog grooter, als men eenige regels verder ziet dat O een bol construeert, welke drie lijnen moet aanraken, die elkander in een punt snijden. Hij komt dan wel tot het besluit dat een oneindig aantal bollen aan de vraag voldoen, doch hij schrijft dit toe aan de onderlinge afhankelijkheid der lijnen!

De geringe mate van wetenschappelijke kennis, welke, zoo als blijkt, de schrijver op niet weinig plaatsen aan den dag legt, openbaart zich ook in een hoogst bekrompen opvatting der verschillende vraagstukken, welke de gegevene oplossingen dikwijls in bloote recepten doet ontaarden. Bij het construeren van een punt op het oppervlak van een cilinder b.v. wordt, als waren het alle afzonderlijke kunstjes, verklaard hoe men moet handelen: 1°. zoo het een regte cirkelvormige cilinder is, loodregt op het grondvlak staande, 2°. zoo het een scheeve cirkelvormige cilinder is, wiens beschrijvende lijn evenwijdig aan het projectievlak is, 3°. zoo die beschrijvende lijn niet evenwijdig aan het projectievlak is, en eindelijk 4°. zoo het een cilinder is met een willekeurige rigtlijn en beschrijvende lijn. Bij het bepalen van een punt op het oppervlak van een kegel gaat O. desgelijks te werk, zonder eenigermate te trachten om het vraagstuk voor cilinder, kegel en andere oppervlakken algemeen te behandelen, en hieruit de bijzondere oplossingen te doen voortvloeijen. Bij het bepalen van de projectie van een punt op het oppervlak van een ring, maakt de schrijver zich al zeer gemakkelijk van de verklaring af, door op blz. 137 neer te schrijven: ‘hoe men de projectie van de punten vinden kan, zie men in de figuur.’

Met bewijzen houdt O. zich zoo weinig mogelijk op. Van een ellips zegt hij eenvoudig: ‘men ziet dat zoo'n ellips twee assen heeft, de groote en de kleine, die elkander midden doorsnijden, en loodregt op elkander staan.’ Bij het construeren van ellipsen, als projectiën der doorsneden van cilinders of kegels met een plat vlak, wordt van het bepalen der assen geen gewag gemaakt; alleen bij

de doorsnede van een bol wordt een zekere lijn als groote as der ellips aangewezen. De reden waarom zij die is, blijft echter achterwege.

Terwijl het vraagstuk om vlakken te construeren, die door een gegeven lijn gaan, en rakende zijn aan een gegeven oppervlak, op blz. 158 opgelost wordt, laat O. hieraan voorafgaan, ‘dat het voor kegel- en cilindervlakken zeer toevallig zou zijn, dat aan de vraag zou kunnen voldaan worden, terwijl daarentegen de gestelde vraag op zal gaan voor vele andere vlakken, die niet door de beweging van een regte lijn kunnen worden voortgebragt.’ Men mag er naar gissen wanneer dat toeval zal plaats vinden, en welke die vele andere vlakken zijn. Dat voor oppervlakken, die door de beweging van regte lijnen zijn voortgebragt, namelijk de scheeve oppervlakken, ‘de vraag zal opgaan,’ schijnt O. niet te weten.

Deze enkele aanhalingen uit het werk van den Heer v.d. Speck Obreen, doen duidelijk zien, hoe gebrekkig het is, en hoe zeer het beneden de vroegere leerboeken staat. Doch niettegenstaande de menigvuldige gebreken, kan men niet ontkennen dat het een consequente ontwikkeling bevat van 's schrijvers denkbeeld aangaande de beschrijvende meetkunst, van welke hij in zijn naschrift blz. 211 zegt, ‘dat zij in tegenstelling der lagere meetkunst, veeleer een wetenschap van handelwijzen en kunstgrepen is.’ Elke zinsnede, welke wij hebben overgenomen, getuigt dat wij in het onderhavige boek werkelijk een handleiding voor zulke beschrijvende meetkunst voor ons hebben.

Wij wenschen evenwel hartelijk dat de Heer O. in dit denkbeeld alleen moge blijven staan, en dat zijn leerboek niet tot de verbreiding er van zal bijdragen.

Dr. H.G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

's Gravenhage, Junij 1864.

Naschrift. Na de inzending dezer recensie hebben de benoemingen aan de Polytechnische school plaats gegrepen, waaruit blijkt dat de Heer v.d.S.O. aldaar geen onderwijs meer zal geven in de beschrijvende meetkunst.

***Kleederdragten, zaamgelezen uit eenige zeldzame Prenten, berustende op 's Rijks Museum te Amsterdam, door H.A. Klinkhamer*. [*Te*] *Amsterdam*, [*bij*] *C.M. van Gogh*.**

Aldus luidt de titel eener etsenreeks, door den kunstlievenden bewaarder van het dusgenaamde ‘Rijksmuseum’, den Heer Klinkhamer, gekopiëerd naar fragmenten, die hij daartoe gekozen heeft in de werken (om te beginnen) van Martin Schöngauer (lees: Schongauer), Israël van Mecken, Lucas van Leyden, een Meester van 1466 en zekeren Meester M 3. De eerste aflevering, die, volgends den Heer van Gogh, ‘op zich zelve compleet’ is, bevat, in ‘groot 4° formaat’, 6 bladen etswerk en 4 bladzijden text door den Heer W. Marten Westerman. De volgende afleveringen, indien ‘genoegzame belangstelling’ tot voortzetting aanspoort, zullen aan deze in omvang gelijk zijn. Elke aflevering kost ƒ 3.60; ‘enkele [met] proefdrukken op Chineesch papier’ ƒ 4.60.

Ofschoon de Heer Klinkhamer niet zelf het woord opneemt, om zijne onderneming toe te lichten, en wij ons, ter informatie, met het ‘voorwoord’ in bloemrijken stijl van den Heer W. Marten Westerman, het prospektusbericht van den Heer van Gogh en de ‘Verklaring’ der eerste aflevering, bevattende ‘Vlaamsche(?) Kleederdragten der Vijftiende Eeuw’ moeten te-vreden stellen, blijkt uit zijn werk genoegzaam zijne bedoeling, en kan de lezer en beschouwer deze, uit het geleverde, naar eisch beoordeelen en waardeeren. Die bedoeling sluit zich blijkbaar aan bij de pogingen, vooral door de Heeren van der Kellen en Hofdijk in de laatste jaren in het werk gesteld om ons meer en meer met de levensformen van ons voorgeslacht bekend te maken; niet volgends de tafereelen, daarvan geschetst door de pennen van meer en minder oudheidkundig gevormde auteurs, of met meerdere en mindere mate van schranderheid en talent begaafde, ter onthulling van het verledene, - maar volgends de onwraakbare ‘plastische voorstellingen’ zelve, gemaakt in ‘dat verwijderd tijdperk’. De monumenten te laten spreken schijnt inderdaad meer bizonder aan onze kritische dagen te zijn voorbehouden, en niemant kan een warmer voorstander van die richting en roeping zijn dan de schrijver dezer aankondiging. Het is waarlijk een groote rust voor het oog en het gemoed, dat, na kennisneming van zoo veel vertolkingen der historie als ons door de heele, halve en quart-geniën in den loop der Eeuwen reeds zijn voorgezet, de fotografie, of de daarmeê wedijverende etsnaald ons eindelijk de

stukken-zelven eens in handen speelt, waar al die geschiedenissen, romans en gedichten aan ontleend, uit afgeleid, meê gestoffeerd of op geborduurd zijn. De lektuur van zeer weinige novellen en dramaas weegt bij mij tegen het genoegen op der onteijfering van de bruine duitsche lettertjens van een pergamenten gift- of koopbrief, of van de gothische minuskels en persoonsverbeelding op het afhangend rood of groen zegel. Daar hebben wij dan eindelijk eens met een *feit* te doen, met een *stuk*, dat gezien, getast, geroken kan worden; dat... tot zekere hoogte... niet liegen kan.

Toch drijf ik die liefde voor kontemporeine getuigen niet zoo ver als de Heer Jules Renouvier, die mij zeide, dat hij de studie der middeleeuwsche architektuur had vaarwel gezegd, om dat Viollet-leduc en Lassus zoo volkomen het oude restaureerden of het nieuwe maakten in den ouden stijl, dat gij vaak vele oogenblikken in de begoocheling verkeerdet iets ouds, objektief waars, uit de voortijd te aanschouwen, wanneer gij eenig volmaakt in den ouden trant gewerkt *nieuw* kunstfragment voor u had. ‘Dat maakt iemant wrevelig, knorrig, wanhopig,’ zeide de Heer Renouvier, ‘en daarom heb ik mij in de laatste jaren uitsluitend op de beoefening der oude prenten en letterdrukken toegelegd; daarin kan men mij niet bedriegen: het gezicht, “le tact, le flairer” geven mij om strijd de blijde zekerheid, dat ik met dingen te doen heb, waar werkelijk drie- vierhonderd jaar over heen zijn gegaan, en die ongerept zijn van den tooverstaf van het modern genie.’

Dit getuigenis, wel is waar, zoû de Heer Renouvier zwarigheid maken van 's Heeren Klinkhamers etsen af te leggen. Zoo er al geen modern genie aan te pas gekomen is, het zij aan den *calque* en de etsing dezer belangrijke fragmenten, het zij aan het ‘Voorwoord’ en de ‘verklaring’ - eene moderne persoonlijkheid heeft toch wel iets er aan toegebracht, hetwelk eene fotografische afbeelding onderdrukt zoude hebben. Over het geheel zijn deze omtrekken niet onjuist en wel met het gevoel gedaan, waar de intentie uit blijkt om den Meester levendig te-rug te geven: maar alle bizonderheden zijn niet even goed geslaagd. Bijv. moeten wij de stipte uitvoerigheid missen der fotografie, dan zoû men graag, in plaats daarvan, het *begrip* van vele lijnen wat naauwkeuriger opgesprood en te-rug-gegeven gezien hebben: met name de gekrookte plooyen der drapeeringen van 1500 komen mij voor duidelijker uitgedrukt te hebben kunnen worden; ook had meerdere *délicatesse* van etsnaald in de lijnen-zelven wat duidelijker de verwijderde plans kunnen aanduiden. Dit wat de u i t v o e r i n g van het geleverde betreft.

Wat de k e u s aangaat - er is zeker weinig o p z e t, weinig beredeneerd o n t w e r p in het werk herkenbaar. Toch heeft de kunstenaar, meen ik, wel gedaan zich wat enger te omschrijven dan

bijv. Von der Eye en Von der Falck 't in hun *Kunst u. Leben* doen. 't Is ten minste éene soort van zaken, die de Heer Klinkhamer geeft. Maar dat is dan ook ál systema wat er te ontdekken is in deze ‘zamenlezing’. De Heer Westerman zegt, dat de ‘afbeeldingen’ ‘bevallig gegroepeerd’ zijn. Ik ben niet gelukkig genoeg geweest dit te ontdekken. De fragmenten zijn alle maar geplaatst zoo als 't viel, en zoo veel als er op een blad kon. Wie ook de *periti in arti* zijn, die hier, volgends den zelfden Heer, eene ‘verklaring der voorstellingen overbodig’ zouden achten, beken ik niet te begrijpen; en den verkláarder-zelven ware deze niet overbodig geweest. Bij behoorlijke onderrichting zoû hij waarschijnlijk van de *worsteling Jacobs* niet gemaakt hebben ‘de strijd van den heiligen Jacobus’. Waar en wanneer die apostel aldus g e s t r e d e n moet hebben, is mij geheel onbekend.

De Heer Westerman valt nog al laag op de ‘onkunde’ der middeleeuwsche kunstenaars. Onze ouden zeiden, dat het altijd gevaarlijk is iemant ‘baeyvanger’ te schelden, wanneer men niet gemaakt heeft, dat men zélf ‘redelijcken beslaghen’ ten ijs komt... en die kanonizatie van den aartsvader kan er toch moeilijk dóor (‘*heilige* Jacobus’). Trouwens, volgends de opmerking van Mr J. van Lennep, zoû de Heer Westerman de eerste en eenige niet wezen, die den Apostel en den Patriarch door elkaâr gehaspeld had. De Heer van Lennep, namelijk, had *Jacobus* moeten heeten, maar ‘waarschijnlijk voelde de predikant wel, dat ik met meer recht den naam van den Patriarch zoû dragen’, zegt de Heer van Lennep, in deze of dergelijke bewoordingen.

Bij onze middeleeuwsche schilders zijn intentiën aanwezig, die inderdaad niet minder redelijk zijn dan het besef van 's Heeren van Lenneps dooper; maar de Heer Marten Westerman is er niet in geslaagd die intentie te doorgronden, en daarom pruttelt ZEd. over de ‘onkunde’ der middeleeuwsche kunstenaars, die ‘in hunne heilige voorstellingen de kleederdragten van hùn tijd bezigden, beter gezegd misbruikten’. 't Is waar, dat de kunstenaars niet slechts der middeleeuwen - dat heeft de Heer Marten Westerman mis - maar a l l e k u n s t e n a a r s , i n a l l e t i j d p e r k e n v a n h o o g e b e s c h a v i n g , t o t a a n d e E e u w d e r f o t o g r a f i e - ons veelszins gelukkig h e d e n - zoogenaamde anachronismen hebben begaan: maar inderdaad zijn die anachronismen slechts *zoogenaamd*, of althands niet volstrekt te wraken. Dat ga ik bewijzen; of liever ik wil de kennis, die ons uit het werk der oude kunstenaars te gemoet straalt, een weinig licht doen ontsteken in de ‘onkunde’ van den Heer Westerman en de honderd-en-een botteriken, die over kunst en kunsthistorie *praten*, maar zich nooit de moeite gaven er over te *denken*.

Wat is het werk der kunstenaars, zoo schilders als dichters, zoo

redenaars als tooneelspelers? Ten eerste: ideën uit te drukken, in daaraan geëvenredigde, door den kunstenaar gekozen schoone formen; ten andere, voor die ideën, welke zoo oorspronkelijk en innig mogelijk den kunstenaar toebehooren, formen te kiezen, welke voor een groot gedeelte toebehooren aan het volk, dat men getuige van de kunstoefening wil maken, - dat het groote bekken is, waarin des kunstenaars ader zich uitstort; ten derde, bij het uitdrukken van eigen ideën in deze soort van form, die ideën te verbinden aan elementen, die uit eene sfeer ontleend zijn, waar en kunstenaar en volk buiten staan. Zoo bezong Bilderdijk in Amsterdam[1] en voor Amsterdammers het *Buitenleven*, zoo bezongen Bilderdijk en Vondel beide, voor de late nakomelingen van Adam, den val hunner ouders en den strijd der Engelen, zoo schilderde Rembrandt voor de Christenmenschen (misschien ook voor de Joden) der XVII^{de} Eeuw, de *Opdracht in den Tempel*, zoo etste hij de discipelen van Emaus; zoo speelden de '*Comédiens ordinaires du Roi*' *Horace* en *Phèdre* voor de sociëteit van Louis XIV; zoo liet Prof. van der Hoeven Tollens' *Brand* woeden op de katheder der Hollandsche Maatschappij. Spreekt nu Bilderdijk in zijn *Buitenleven* de dialekt der streken, die hij beschrijft? Neen, hij spreekt zelfs niet de taal van het land des oorspronklijken dichters, dien hij in zijn *Buitenleven* navolgt; en zeer te-recht, want dan was 't *Buitenleven* nooit gemaakt, en we hadden alléen *L'homme des champs* gehad. Schilderde Bilderdijk de Engelen af als zuivere geesten, zonder lichaam, dan kwam er geen schilderen te pas; want het geschilderde, dat onzichtbaar en ontastbaar zoû zijn, bestond niet. Vondel laat zijn Lucifer en Michaël ten tooneele treden in maliënkolders, - maar zijn het dergelijke als zij in den hemel vóor Adams val gedragen hebben? Neen! - want die maliënkolders waren onbekend; zonder lichtzinnigheid mag men vaststellen, dat die hemelharnassen nooit bestaan hebben. Zoo zijn dan zeker Vondel en Bilderdijk, Milton en Dante zeer groote domöoren geweest, daar zij zich niet blootelijk veroorloofd hebben de kostumen en gewoonten hunner personaadjes te ontleenen aan een later tijdperk, maar zelfs kostumen, ja lichamen hebben gegeven aan wezens van wie zij zelf beweeren, dat ze geesten waren, dus tastbaar noch zichtbaar. Dan komt het er nu ook niet meer op aan, of de harnassen en rondassen der Engelen, en ook die der strijders in *Gijsbreght van Aemstel*, zelfs niet aan de XIII^{de} Eeuw ontleend zijn, maar aan de XV^{de}, XVI^{de}. Dan komt het er niet meer op aan, dat *Horace* en *Hippolyte* niet allonge-pruiken op het tooneel kwamen. Als het meerdere geoorloofd is, kan ook het mindere er door.

1 Bilderdijk zat in Brunswijk te knorren, toen hij Delille vertaalde. *Noot van een Derde, die een feit constateert*.

Neen, hoor ik zeggen, het onzichtbare kán men nu eenmaal niet anders dan zichtbaar afbeelden - maar eenmaal modellen nastrevende, die óok zichtbaar zijn, moet men naauwkeurig kopiëeren, en den helden der XIII^{de} Eeuw geen uitrusting der XVI^{de} aantrekken. Men dient deze diepzinnige onderscheiding en opmerking tot een beginsel te verheffen en algemeener te formuleeren: Als men in de kunst het zinnelijk waarneembare nastreeft en uitdrukken of afbeelden wil, dan moet men het model zoo veel mogelijk op den voet volgen. Zoo hadden Corneille en Racine hunne helden Latijn en Grieksch moeten laten spreken: *Horace* Latijn, *Hippolyte* Grieksch. En zoû men, ten gerieve van het publiek, hun de Fransche taal veroorloven, dan althands behoorden zij niet in vaerzen, allerminst in alexandrijnen te spreken, welk metrum zij niet gekend hebben. Het begint den Heer Marten Westerman en de falanx, waartoe hij behoort, eenigszins onaangenaam om het hart te worden. Zoû inderdaad de kunst dan iets anders wezen dan de natuur, iets anders dan een trouwe nabootsing der realiteit?

Ik wil de themaas, die zich hier ter behandeling voordoen, niet alle haarfijn uitspinnen. Om de waarheid te zeggen, heb ik daar wél van. Ik heb nu al een twintig jaar, maar dan waarschijnlijk in bladzijden die onopengesneden gebleven zijn, de primordiale aesthetische stellingen (axiomaas mocht ik wel zeggen) ontwikkeld en van alle kanten aangegrepen en verklaard, die de waarheid in deze moesten doen kennen: dat schoolmeesterspelen voor een publiek, dat niet schijnt te willen leeren, begint mij in het diepste van mijn gemoed te walgen, en ik doe het niet meer. Die over een vraagpunt van rechtsgeleerdheid of medicijnen spreekt, kan zich vleyen, zoo hij het oplost en het blijft onweêrsproken, den standaart der wetenschap eenigszins verhoogd te hebben: maar dit is met de aesthetika geenszins het geval. Men zegt een dwaasheid; gij weêrspreekt en weêrlegt die; men gaat met u mede; men heeft geen argumenten ter bestrijding: men is met u opwaards gegaan: maar gij legt de pen neder of ziet van het woord af, gij treedt met een voor u-zelven nu verhelderd denkbeeld te-rug uit de menigte - en de menigte hervalt in haren armstoel, en raaskalt, bij gelegenheid, weêr even lustig voort als vroeger. En bleef het maar bij kallen, ik zoû het mij getroosten: maar neen! dat weet van niets: dat heeft geen flaauw begrip van wat de kunst is; dat heeft nooit of naauwelijks den gloed der schoonheid genoten, dat heeft de ideale vormen nooit met eerbiedige oogen of beschroomde vingeren uit de buitenwaereld overgebracht in eigen ziel, dan blikkende door een mistdamp of tastende toen de mantel van een *custode* op den *tors* geworpen was, en dat vat de pen op en gaat schrijven; schrijft ‘verklaringen’ en kritieken, verslagen en aesthetische

novellen. Dat kent eigenlijk niets van de kunst; is nergends geweest; heeft geen één boek gelezen; heeft altijd de oogen in den zak gehad, en dat oordeelt over kunst, den staf brekend over geheele tijdperken!

Ik bedank er dus voor de Heeren Westerman c.s. te-recht te brengen[1]; want als ik ze loslaat, springen ze weêr even lustig en balddadig rond als vroeger. Maar ik wil hun toch een beentjen of *botjen* reiken, waar zij hun gebit eens op oefenen kunnen - zonder dat ik ze nu juist voor *botmuilen* uitmaak.

Rogier vander Weyden, althands een kunstenaar uit die school, heeft een heerlijke schilderij geleverd, voorstellende de Aanbidding der Drie Koningen. Daar ziet gij het Godlijk Kind op den schoot der Lieve Moeder, zittende in het stalleken. Christus is dus pas geboren; Hij gaat zijn moeitevolle loopbaan pas in. Maar achter de Moeder hangt tegen een dam of stijl, in deze verhevene kraamkamer, een Christusjen aan het Kruis - - - - - wat stuitende anachronisme! Wat was die Rogier vander Weyden of die andere een stumpert: dat hij in Bethlehem al krucifixen verkrijgbaar stelde, vóor dat er sprake van Kalvarië kon zijn!

Of zijn onze kunstgeschiedschrijvers zulke arme zielen, dat hun het begrip van deze wandstoffeering ontbreekt?

Die goede lieden hebben vrij spel, als zij uit de diepte hunner geleerdheid kunnen getuigen, dat de krijgsknechten van Pilatus de kostumen der zoudeniers van den goeden Hertoge Philips van Borgonje niet gedragen hebben: dan hebben zij, meenen ze, vrij lachen. 't Is immers duidelijk, dat de school van Van Eyck en Ouwater al zulke anachronismen in hare onnoozelheid begaan heeft...

Maar dat krucifix?... ja, dat is een beentjen om op te knabbelen. Het is het, God beter 't, in onze tijd ook nog in anderen zin - *mais il tiendra bon:* past maar op uw tanden.

U^{o} Juni, 1864.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

1 Ik ben anders niet onwillig eenige onnaauwkeurigheden aan te wijzen, al is 't ook maar in den bescheiden vorm van vragen.
Waarom laat de Heer Westerman Martin Schonganer (niet Schönganer) pas in 1445 ter waereld komen? Heeft Förster (II, 191) ongelijk, waarom weêrlegt hij den beroemden man dan niet?
Waarom licht ZEd. den lezer niet in omtrent een tijdgenoot dezer '*Pictorum gloria*', en zegt niet of hij, met den meester van 1466, den meester E.S. bedoelt, ja of neen?
Waarom geeft hij als sterfjaar van Israël van Meeken 1523 aan?
Wáar hebben de Hoogduitsche Martin, de Nederduitsche Israël en de Hollandsche Lucas de modellen voor deze '*vlaamsche* kleederdragten' gevonden? Laten wij toch de Franschen niet naäpen, tot zelfs in hunne domme aanduiding van onzen landaard toe.
Wie is wel de Heer 'BARTICH', waaruit de Heer Westerman zijne wetenschap geput heeft?

Het begrip van volksrijkdom.

Zoolang de economie als wetenschap beoefend is, heeft de vraag: Wat is volksrijkdom? veler aandacht bezig gehouden. En teregt; want in die vraag lossen een tal van andere vraagstukken zich op. Wat is volksrijkdom? vroeg de mercantilist; en hij antwoordde: de hoeveelheid goud en zilver, die een natie bezit. Dit antwoord voerde consequent tot het aanmoedigen van den uitvoer-, tot het beperken van den invoerhandel. - Wat is volksrijkdom? vroeg de physiocraat; en blijkbaar achtte hij alleen dán de algemeene welvaart verhoogd, wanneer de som der producten vermeerderd werd. Die producten aan nuttige eigenschappen te doen winnen of binnen het bereik te brengen van den verbruiker, noemde hij geen rijkdom scheppen. Behoeft het onze bevreemding op te wekken, dat het physiocratisme slechts den landbouw productief heette? - Wat is volksrijkdom? vroeg eindelijk Jean-Baptiste Say. De rijkdom ligt in de waarde der goederen, was zijn antwoord, en al wat waarde schept brengt dus rijkdom voort. Menig onstoffelijk product heeft waarde: de voortbrenging van onstoffelijke goederen is derhalve ook productief. - De logica van elk dezer redeneringen is onberispelijk. Geeft men het eerste woord toe, dan volgt al het overige van zelf. Niet toevallig, alzoo, is de leer der *produits immatériels* ontstaan bij Say; niet toevallig de eenzijdige voortbrengingsleer der physiocraten; toevallig evenmin het beschermend stelsel der mercantilisten. De theorie is hier overal slechts de uitwerking van een zeker begrip van volksrijkdom. Stel voor dit begrip iets anders in de plaats, en al wat er op rust vervalt daarmede van zelf.

De drie definitiën, die wij hebben medegedeeld, bleken alle achtereenvolgens onjuist te zijn. Het mercantilisme is ten onder gegaan; de ster der physiocraten schijnt niet meer; en Say? 't Is veel, zoo hij zelf ten einde toe aan zijn eigen rijkdomsbegrip heeft geloofd. Het systeem van Adam Smith, evenwel, staat nog. Ook dit systeem rust op een eigenaardig begrip van volksrijkdom, dat evenzeer ten grondslag ligt aan het werk van John Stuart Mill; want de leer van Smith en die van Mill stemmen in de hoofdzaken met elkander overeen: de laatste is slechts de uitbreiding van de eerste. Welnu; is dit begrip van volksrijkdom dan eindelijk het ware en houdbaar tegenover de kritiek, of moet het blijken, dat ook Adam Smith op zijne beurt heeft misgetast, even als zijne voorgangers? - Niemand, voorzeker, die belang stelt in de ontwikkeling der economie, zal de hooge beteekenis van die vraag ontkennen of weigeren ons zijne aandacht te schenken, nu wij eene poging wagen om haar op te lossen.

I.

Hoe moeijelijk het ook zij, tot eene juiste voorstelling te komen van hetgeen wij onder volksrijkdom hebben te verstaan, de maatstaf, waaraan wij die voorstelling moeten toetsen, is niet moeijelijk te vinden. Wie van rijkdom spreekt, noemt het tegendeel van armoede en gebrek. Wanneer het dus blijkt, dat het een of ander bevorderlijk is aan datgene wat men als volksrijkdom betitelt, zonder evenwel eenige verbetering te brengen in den materiëelen toestand der maatschappij, dan is het duidelijk, dat hetgeen men volksrijkdom n o e m t , geen volksrijkdom i s .

Voor dien maatstaf is reeds het mercantilisme bezweken; want, vermeerder de hoeveelheid goud en zilver in een land, en gij vermeerdert daarom nog niet noodzakelijk de algemeene welvaart. Natuurlijk was dit laatste voor de verdedigers van het mercantilisme geenszins duidelijk; anders hadden zij hunne theorie vaarwel gezegd. Maar voor ons, wien de oogen zijn geopend, bestaat dienaangaande geen twijfel meer: menig volk is bij een ruimen toevoer van goud en zilver achteruitgegaan,

en wij achten dit een afdoend bewijs voor de onjuistheid der mercantilistische opvatting van den volksrijkdom.

Ziedaar dan den meest natuurlijken weg aangewezen, dien wij te volgen hebben bij de beoordeeling van hetgeen Smith en Mill ons aangaande hetzelfde onderwerp hebben geleerd. Trachten wij eerst in korte woorden uiteen te zetten, waarin die leer bestaat. Bij Mill levert dit geringe moeijelijkheid op, maar bij Smith is het eene zaak van naauwlettend onderzoek en vergelijking. Adam Smith toch, naar men weet, is geen vriend van strenge begripsbepalingen. Zelden licht hij ons in omtrent de beteekenis die hij hecht aan de woorden door hem gebezigd. Teregt is reeds meermalen opgemerkt, dat dit een leemte is in zijn werk. Die leemte gevoelen wij ook hier. Heeft zij reeds veroorzaakt dat J.B. Say, blijkbaar zonder zich van die afwijking bewust te zijn, eene geheel andere opvatting van den volksrijkdom heeft gepredikt dan zijn voorganger, ons brengt zij op dit oogenblik in de noodzakelijkheid om naar de bedoeling van Adam Smith te raden, te zoeken, zoodat wij aan het gevaar van misvatting blootstaan.

Dat gevaar, echter, zou grooter zijn dan het werkelijk is, zoo wij te doen hadden met een schrijver van minder gehalte. Immers, welke inconsequenties men ook in het werk van Adam Smith heeft ontdekt, zooveel is na de scherpste kritiek telkens op nieuw gebleken, dat de stichter der nieuwere economie zich o v e r h e t g e h e e l zeer streng vasthoudt aan zijne hoofdbeginselen. Aan die logische gestrengheid dankt hij voor een belangrijk deel zijn regt op den titel van genie. Wanneer wij nu van te voren bekend waren met het begrip dat Adam Smith zich vormt van den volksrijkdom, dan zouden wij, krachtens deze logische gestrengheid die wij weten dat hij bezit, ongetwijfeld bij magte zijn om reeds eenigermate vast te stellen tot welke uitspraken dit begrip hem zou leiden. Omgekeerd kunnen wij thans, nu wij met dit laatste onbekend zijn, van zijne uitspraken, die wij kennen, tot zijn hoofdbeginsel opklimmen en dus door eene redenering *a posteriori* tot de ontdekking komen van hetgeen wij wenschen te vinden.

Wat er bij die redenering aan kans van falen overblijft wordt voor een goed deel weggenomen, nu wij daarenboven het werk van J.S. Mill bezitten. Want Mill, wiens leer, naar wij reeds opmerkten, met die van Adam Smith in de hoofdpunten volmaakt overeenstemt, is allerminst een vijand van strenge be-

gripsbepalingen. Welke voorstelling van den volksrijkdom hij zich maakt, deelt hij ons mede in de inleiding zijner ‘Principles’: ‘De (volks) rijkdom - zegt hij - bestaat uit alle nuttige en aangename voorwerpen die ruilwaarde bezitten: met andere woorden, uit a l l e nuttige en aangename voorwerpen, behalve de zoodanigen, die zonder eenigen arbeid of opoffering in iedere verlangde hoeveelheid kunnen verkregen worden’[1]. Deze stelling, wij zijn er vast van overtuigd, zou Adam Smith zonder voorbehoud onderteekenen. Zij drukt, naar onze meening, geheel en al zijn gevoelen uit.

Toch lijdt zij nog aan eenige onduidelijkheid. Wat verstaat Mill hier onder het woord n u t t i g ? - Nuttig zegt hij ons op eene andere plaats[2] - heet in de economie al datgene, ‘wat de eigenschap bezit van eene behoefte te bevredigen of dienstbaar te zijn aan het een of ander doel.’ Doch hiermede brengt hij ons niet veel verder. Er blijft nog eene vraag ter beantwoording over, en wel eene vraag van het hoogste gewigt.

Wij bedoelen het volgende: Denkt Mill, als hij het woord n u t t i g gebruikt, aan de eigenschap, die eene soort goederen i n h e t a l g e m e e n bezit van een zeker deel onzer behoeften te kunnen bevredigen, of aan de eigenschap, die eene b e p a a l d e h o e v e e l h e i d van die goederen bezit om in onze behoeften van een b e p a a l d t i j d s t i p te voorzien? Nemen wij een voorbeeld. Koffij is hier te lande, economisch gesproken, een nuttig voortbrengsel. Wanneer ik dus een baal koffij zie, dan kan ik naar waarheid zeggen, dat ik hier iets zeer nuttigs vóor mij heb. Doch stel nu, dat ten gevolge van eene buitensporige productie de hoeveelheid koffij hier te lande in het overdrevene is toegenomen en de markt voor de eerste vier, vijf jaren ruim is voorzien; met andere woorden, stel dat er veel meer koffij is aangevoerd dan men noodig heeft, zal ik dan nog van diezelfde baal, die ik vóor mij zie, kunnen getuigen, dat zij iets zeer nuttigs bevat? Ja, wanneer ik den term in algemeenen zin bezig, wanneer ik namelijk de eigenschap bedoel die eene soort goederen bezit, van een deel onzer behoeften te bevredigen; immers, koffij bezit die eigenschap. Neen,

1 Wealth, then, may be defined, all useful or agreeable things which possess exchangeable value; or, in other words, all useful or agreeable things except those which can be obtained, in the quantity desired, without labour or sacrifice. Vol. I, blz. 11, 5^{h} ed.

2 Bk. III, Ch. I, § 2.

wanneer ik de beteekenis van het woord nuttig beperk, door namelijk uitsluitend te denken aan de eigenschap, die eene b e p a a l d e h o e v e e l h e i d goederen bezit, om in onze behoefte van een b e p a a l d t i j d s t i p te voorzien; want die baal koffij, waarvan wij spreken, is naar mijne hypothese overtollig: zij zou zeer goed en zonder schade gemist kunnen worden en de bedoelde eigenschap ontbreekt haar alzoo ten eenemale.

Dus nog eens: Wat bedoelt Mill met het woord n u t t i g , wanneer hij de som van alle nuttige voorbrengselen, die eene natie bezit, den volksrijkdom noemt? Met betrekking tot dit punt laat hij ons in het duister. Wij zijn genoodzaakt naar zijne meening te gissen, en dit is des te meer te betreuren, aangezien het antwoord, dat hij ons schuldig bleef, hoedanig het ook zij, vruchtbaar is aan de belangrijkste consequentiën.

Geen beter middel om het raadsel op te lossen, dan die consequentiën in het kort aan te wijzen. Onderstellen wij dan in de eerste plaats, dat Mill het woord nuttig in concreten zin opvat, en dus alleen aan die goederen eene plaats inruimt onder de rubriek volksrijkdom, waardoor in de behoefte van een bepaald tijdstip wordt voorzien. Hoe heeft naar die hypothese de v o o r t b r e n g i n g van rijkdom plaats? Hoe dwingt zij ons te oordeelen over het v e r b r u i k ? Ziedaar de twee punten, die wij willen onderzoeken. Strookt het resultaat, dat dit onderzoek zal opleveren, met hetgeen Mill ons werkelijk omtrent voortbrenging en verbruik heeft geleerd, dan mogen wij aannemen dat onze hypothese juist was. In het andere geval zijn wij verpligt tot het tegenovergestelde te besluiten.

Mill's voortbrengingsleer is al zeer eenvoudig. ‘Twee dingen,’ zegt hij (Ch. I, § 1) ‘zijn noodig tot de productie: ‘arbeid en natuurlijke voorwerpen....’ Wat het aandeel van den mensch aangaat, is dus arbeid de eenige factor van voortbrenging. Dit stemt volmaakt overeen met de leer van Adam Smith. Ongetwijfeld is ook kapitaal in den regel tot de productie onmisbaar, maar wat is kapitaal anders dan het resultaat van een vroegeren arbeid?

Met productie bedoelt Mill niets anders dan productie van volksrijkdom. Zien wij thans of de analyse, die hij ons geeft van de voortbrenging, voldoende, is om te verklaren, hoe de rijkdom in de maatschappij ontstaat, zoo wij namelijk onder rijkdom alleen die voorwerpen mogen begrijpen, welke dienen

om de behoeften van een bepaald oogenblik te bevredigen. Blijkbaar moet het antwoord op die vraag ontkennend luiden. Nemen wij slechts een voorbeeld. Iemand produceert 1000 balen koffij ten behoeve van eene plaats, die niet meer dan 500 balen noodig heeft. Naar de leer van Mill is men nu gedwongen om aan te nemen, dat zoo iemand productieven arbeid heeft verrigt en rijkdom in het leven geroepen. Doch heeft hij nu ook rijkdom voortgebragt naar de beteekenis die wij aan dit woord hebben gegeven? Ja, ten deele; want 500 balen van de 1000 dienen tot bevrediging van eene bepaalde behoefte. Zij kunnen dus rijkdom heeten. Maar de rest is overtollig en maakt dus geene aanspraak op den naam van rijkdom. De conclusie ligt voor de hand: Indien Mill alleen die goederen rijkdom noemt, waaraan het verbruik op een bepaald oogenblik behoefte heeft, dan is zijne voortbrengingsleer zeer onvolledig, en dan leidt zij tot eene consequentie, die in strijd is met zijn eigen hoofdbeginsel. Immers uit die leer zou volgen, dat a l l e nuttige goederen, om het even of hun cijfer dat der behoefte overtreft of niet, rijkdom moeten heeten, terwijl hij zelf in zijne b e p a l i n g van het woord rijkdom juist het tegendeel zou hebben beweerd.

Ten aanzien van de verbruiksleer komen wij tot geen ander resultaat. Mill onderscheidt tusschen productief en improductief verbruik. Onder het eerste verstaat hij alle verbruik dat dient om de productieve krachten van den arbeider te versterken; onder het tweede, alle verbruik dat enkel ten doel heeft, een zeker onmiddelijk genot te verschaffen. Deze laatste soort nu beschouwt hij als een bron van louter verlies voor de algemeene welvaart. Derhalve hoe minder improductief verbruik, hoe beter. Alle verbruik is vernietiging van rijkdom, en hoe minder rijkdom vernietigd wordt, hoe meer er overblijft. Ook hierin dus stemt de leer van Mill overeen met die van Adam Smith. ‘Een verwister,’ zegt deze, ‘is een vijand van de maatschappij.’

Is nu deze theorie te rijmen met eene beschouwing, waarbij alleen die bepaalde producten gerekend worden tot den rijkdom te behooren, die in eene werkelijke behoefte voorzien? Een weinig nadenken is voldoende om het tegendeel duidelijk te maken. Gebruiken wij andermaal hetzelfde voorbeeld. Duizend balen koffij worden aangevoerd in eene plaats, die er slechts vijfhonderd noodig heeft. Hoe kunnen nu die 500 balen, die te veel zijn geproduceerd, rijkdom worden? Wanneer het verbruik

van koffij toeneemt. Immers, verbruik doet behoefte ontstaan en de behoefte is naar onze hypothese de noodzakelijke voorwaarde van rijkdom. Bovendien moet er niet enkel meer verbruik plaats hebben van koffij, maar waarschijnlijk ook van andere artikelen. Want zij, die zich de grootere hoeveelheid koffij wenschen aan te schaffen, kunnen daarin niet anders slagen dan door twee middelen; zij moeten, òf m i n d e r k a p i t a l i s e r e n, òf m e e r p r o d u c e r e n. Ongetwijfeld zullen sommigen het eerste, anderen het tweede middel aanwenden. Maar zij, die het laatste doen, zullen voor hunne meerdere producten ook weder koopers moeten vinden; anders toch kwamen zij niet veel verder. Die meerdere aftrek is evenwel ondenkbaar, zoo het verbruik van de geproduceerde artikelen niet toeneemt. Allerwege blijkt alzoo, dat verbruik eene even noodzakelijke voorwaarde is tot het ontstaan van rijkdom, als onmisbaar om de goederen, die te veel zijn geproduceerd, tot den rang van rijkdom te verheffen; en ten onregte zou J.S. Mill dus verklaren, dat alle improductief verbruik schadelijk is aan de welvaart, indien hij bij zijne definitie het woord nuttig in concreten zin had gebezigd.

Het komt mij voor dat deze dubbele opmerking allen twijfel moet wegnemen omtrent de ware bedoeling van Mill. Rijkdom noemt die schrijver alle voortbrengselen, die *in abstracto* nuttig of bruikbaar kunnen heeten. Is koffij een nuttig voortbrengsel, welnu dan is alle productie van koffij productie van rijkdom. Ook meene men niet, dat men, door eene andere opvatting te huldigen, de bezwaren uit den weg ruimt, die tegen de theorie van Mill kunnen bestaan. Dit zou eene dwaling zijn. Hoe ongerijmd het in veler oog ook schijnen mag, aan het begrip van rijkdom zulk eene uitbreiding te verleenen als door Mill is geschied, men wint er niets bij door (zoo als o.a. Hermann heeft gedaan[1]) den omvang van dit begrip te beperken tot dat deel der producten, 't welk dienen moet om eene werkelijke behoefte te bevredigen. Want, naar ons bleek, voert eene zoodanige beperking tot de consequentie, dat het verbruik eene onmisbare voorwaarde is tot het ontstaan van rijkdom; en daar het nu, van een anderen kant beschouwd,

1 ‘Die ganze Menge der Güter, welche durch die wirthschaftliche Thätigkeit des Volks zur Befriedigung aller Bedürfnisse hergestellt wird.’ ‘Staatswirthschaftliche Untersuchungen,’ blz. 10.

niet geloochend kan worden, dat het verbruik de voorwerpen, dus den rijkdom, vernietigt, zoo zou men verpligt zijn het verbruik beide de oorzaak en de vernietiger van rijkdom te noemen, hetgeen natuurlijk geen zin heeft[1]. Ook bezwijkt deze theorie al dadelijk, wanneer wij haar toetsen aan den maatstaf, dien wij in den aanvang van dit opstel hebben gesteld. Naar dien maatstaf toch, waarvan niemand de juistheid zal betwisten, moet iedere vermeerdering van volksrijkdom eene vermindering van gebrek, eene vermeerdering van algemeene welvaart ten gevolge hebben. Nu laat het zich zeer goed denken, dat er in Java b.v. eene groote behoefte zou bestaan aan manufacturen, en toch de aangevoerde in de pakhuizen bleven liggen, hetzij omdat de koffij en suiker, die men ons in ruil aanbood, niet gewild waren, hetzij omdat de oogst daarvan op Java ware mislukt. De vermeerdering van den voorraad manufacturen zou in dat geval den Javaan weinig baten. Geen stuk zou hem in handen komen en de welvaart bleef op dezelfde hoogte. Hieruit blijkt dus, dat wij geen onregt plegen aan J.S. Mill en Adam Smith door aan te nemen, dat hun begrip van volksrijkdom a l l e goederen insluit, die, in abstracto gesproken, de eigenschap bezitten van eene behoefte te bevredigen. Zij zouden, dunkt mij, met elke andere opvatting hunner leer weinig gediend zijn. Immers al voert hunne definitie van rijkdom, zoo als wìj die verklaren, ook welligt tot dwaling, wilden wij aan het woord *nuttig*, dat daarin voorkomt, eene meer beperkte beteekenis hechten, dat zou men teregt het gansche systeem van Smith en Mill eene aaneenschakeling van inconsequenties mogen noemen.

Want - ik weet niet of het na de aangehaalde voorbeelden aan al onze lezers reeds duidelijk is - het begrip van volksrijkdom, dat Mill onder woorden heeft gebragt en blijkbaar ook door Adam Smith wordt gehuldigd, vormt van dit systeem den grondslag. Zoolang wij hiervan niet regt zijn doordrongen, blijft de innige zamenhang, het naauwe verband, tusschen al hetgeen Adam Smith heeft geleerd, ons een raadsel. Het komt mij voor, dat dit verband over het geheel te weinig wordt begrepen. Hoe anders verklaard, dat zoo menig schrijver getracht

1 Hoe de definitie, die Say van het woord rijkdom gegeven heeft, tot dezelfde ongerijmdheid voert, heb ik reeds bij eene vroegere gelegenheid aangetoond. Zie ‘Gids’, Julij 1863, blz. 191.

heeft of nog gedurig tracht, sommige voorname elementen uit het systeem van Smith te verwijderen en door iets beters te vervangen, vergetende dat dit systeem een aaneengesloten geheel vormt, dat elke uitspraak uit het hoofdbeginsel voortvloeit en niet gelogenstraft kan worden, zonder dat dit hoofdbeginsel zelf wordt aangetast. Wil men Adam Smith verbeteren, dan moet men de grondslagen zijner leer vernieuwen. Deinst men terug voor die taak, men late zijn arbeid onveranderd. Naar mijne overtuiging behoort men alzoo te kiezen tusschen deze twee: òf het systeem van Smith aannemen zoo als het daar ligt, althans de voornaamste bestanddeelen daarvan; òf wel, het als zoodanig verwerpen en met behoud van de vele belangrijke waarheden, die het bevat, van nieuws af een ander systeem trachten te vormen. Het eenige belangrijke toevoegsel, waarmede men in staat is geweest de theorie van Smith volledíger te maken, zonder er iets in te brengen dat er niet in behoort, is de bevolkingsleer van Malthus. Teregt heeft John Stuart Mill die leer dan ook in zijn werk opgenomen. - Wel beschouwd heeft geen schrijver Adam Smith beter verstaan dan hij. Doch mag het geen bevreemding wekken, dat iemand, die Adam Smith zoo volkomen verstond, desniettemin de fundamentele fouten heeft voorbijgezien, die 's mans arbeid, trots vele verdiensten en al de genialiteit waarvan hij blijken draagt, ontwijfelbaar bezit.

Het beste middel om dat innige verband tusschen alle deelen, dat streng systematische, waardoor de *Wealth of Nations* zich kenmerkt, in weinig woorden duidelijk te maken, is, een kort overzigt te geven van het geheele stelsel, zoo als het daar voor ons ligt en hier en daar is uitgebreid door J.S. Mill.

Naar Adam Smith vindt men den type van de huishouding der maatschappij in de bijzondere huishouding van een alleenstaand individu. Wil men nu weten of de eene of andere zaak bevorderlijk is aan de welvaart van het algemeen, men vrage zich af of zij de welvaart van zulk een individu zou verhoogen. Een individu b.v. is rijker naarmate hij over een grootere hoeveelheid nuttige voortbrengselen kan beschikken. Of hij die voortbrengselen allen dadelijk gebruiken kan of niet, doet weinig ter zake; welligt wordt er later emplooi voor gevonden, en hunne aanwezigheid brengt niemand eenig nadeel aan. Overvloed is hier altijd rijkdom; want, wie niet meer bezit dan het strikt noodige, moet elke vermeerdering van behoefte onbe-

vredigd laten. Hetzelfde geldt dus van de maatschappij: hoe meer nuttige voortbrengselen zij bezit, hoe rijker wij haar noemen.

Aan die voortbrengselen, die te zamen den rijkdom uitmaken, wordt het aanzijn gegeven door den arbeid. Hoe meer voortbrengselen, hoe meer rijkdom; hoe meer en hoe vruchtbaarder arbeid, hoe meer voortbrengselen. De groote vraag is derhalve deze: hoe zal de arbeid het meest worden uitgebreid; en dit geschiedt in de eerste plaats door eene goede verdeeling van werkzaamheden. Twintig personen, die ieder het twintigste deel eener taak verrigten, brengen oneindig meer tot stand dan hetzelfde aantal, waarvan ieder een geheele taak afwerkt. Allés wat dus de verdeeling van den arbeid bevordert, moet bevorderlijk zijn aan de vermeerdering der algemeene welvaart.

Er is verdeeling van arbeid in het groot en in het klein. Wanneer van twee volken het een meest voortbrengselen van nijverheid, het ander meest grondstoffen produceert, heeft zulk eene verdeeling van arbeid in het groot plaats. Het volk, dat zich uitsluitend met productie van grondstoffen bezig houdt, verkiest dien arbeid boven ieder ander, omdat het daarin voordeel ziet. Het ziet er voordeel in, omdat het zich in staat rekent, meer en betere grondstoffen voort te brengen, dan producten van nijverheid. Zijn bijzonder belang stemt hierin overeen met dat der menschheid, immers deze laatste heeft behoefte aan eene zoodanige verdeeling van werkzaamheden, waarbij iedere taak wordt opgedragen aan díen persoon, of díe natie, die daarvoor het meest geschikt is.

Hiermede is het vonnis uitgesproken over het beschermend stelsel in zijn geheelen omvang. Wanneer een volk met minder inspanning granen kan voortbrengen dan manufacturen, is het eene ongerijmdheid, kunstmatig de productie van manufacturen te willen aanmoedigen, die van granen tegen te werken. Beter één last tarwe geproduceerd en daarvoor 10 stuks katoenen stoffen gekocht, dan met denzelfden arbeid en dezelfde kosten, die het ééne last tarwe vereischt, slechts 8 stuks katoenen stoffen zelf geproduceerd.

De rijkdommen, die door de voortbrenging zijn ontstaan, vervullen eerst hunne bestemming, wanneer zij binnen het bereik zijn gebragt van hen, die ze noodig hebben. Dit laatste geschiedt door middel van den handel. De handel verdeelt de rijkdommen en geeft aan elk, wat hem, naar de diensten die

hij verrigt heeft, in billijkheid toekomt. Hij vervult daarbij de rol, die in een socialistisch phalanstère aan den raad van bestuur zou zijn opgedragen; maar oneindig beter. Bovendien geldt in de maatschappij het beginsel, niet: elk naar zijne behoeften, maar: elk naar zijnen arbeid. In het afgetrokkene beschouwd, blijft echter de taak dezelfde: elk moet zijn deel ontvangen van den algemeenen rijkdom: d.i. van de aanwezige hoeveelheid voortbrengselen, en dat deel wordt hem uitgereikt door bemiddeling van den handel. Daar nu evenwel deze laatste niet zonder loon kan werken, zoo behoudt hij een deel voor zich. Hoe kleiner dat deel, hoe beter voor de maatschappij, want hoe meer zij overhoudt.

Wanneer nu elk individu zijn *quote-part* heeft gekregen van den algemeenen rijkdom, dan begint het v e r b r u i k . Eerst, dat van den Staat. Hoe geringer dit is, hoe voordeeliger. Vervolgens, dat der burgers. Ook hier geldt hetzelfde, want hoe minder verbruikt wordt, hoe meer er overblijft. Dat overblijvende, nu, heet k a p i t a a l .

Het kapitaal is een voornaam hulpmiddel bij de voortbrenging en kan dus niet in te groote mate worden gevormd. Kapitaalvorming is besparing: er kan dus niet genoeg worden bespaard. Het tegenovergestelde van besparing is weelde. Weelde bestaat in het nutteloos verbruik van voorwerpen en verdient als zoodanig afkeuring. Ieder verbruik is vernietiging van rijkdom; maar ieder verbruik kan daarom niet altijd vermeden worden. Weelde is echter iets overtolligs. Hoe meer daarvan in een land gevonden wordt, hoe meer de kapitaalvorming wordt tegengewerkt. Het nadeeligst van alles, evenwel, is de verkwisting: een verkwister is een vijand van de maatschappij.

Verder is het wenschelijk, dat de verbruikers weder op hunne beurt voortbrengers zijn. Aan dezen eisch voldoen niet allen. Niet alleen, dat sommigen volstrekt niets uitrigten en hunne dagen in werkeloosheid slijten; er is bovendien in elke maatschappij eene klasse van personen, wier arbeid, hoe nuttig en prijzenswaardig ook, niets bijdraagt tot de vermeerdering van rijkdom. Geestelijken, regtsgeleerden, letterkundigen, kunstenaars, behooren allen tot deze categorie. Onmisbaar is hun bestaan ter vervulling van vele werkelijke behoeften, maar onvruchtbaar uit het oogpunt der welvaart. Het deel dat zij ontvangen van den algemeenen rijkdom gaat, van dien kant

beschouwd, verloren voor de maatschappij: onder geenerlei stoffelijken vorm keert het tot deze laatste terug.

Is er alzoo een klasse van menschen, die niets voortbrengen en toch een deel ontvangen van den rijkdom, daar zijn anderen, wier arbeid volstrekt niet improductief aan stoffelijke goederen mag heeten, maar desniettemin zeer karig wordt beloond. Treurige toestand, waarin hoofdzakelijk slechts twee dingen verbetering kunnen brengen: vermindering van het cijfer der armoedige bevolking en vermeerdering van kapitaal. Is het aandeel, dat aan eene bepaalde klasse van de maatschappij wordt uitgereikt, gering; hoe grooter het getal personen, die tot deze klasse behooren, hoe kleiner elks deel. Vermindert dat getal, dan wordt de toestand van elk individu in gelijke mate verbeterd. Maar ook eene vermeerdering van productie brengt hetzelfde te weeg. Deze vermeerdering, nu, wordt door niets sterker aangemoedigd dan door de vorming van kapitaal; want kapitaal, zoo als wij reeds vroeger zagen, is een factor van voortbrenging. Hoe minder derhalve door de maatschappij verbruikt wordt en hoe meer er wordt bespaard, hoe beter voor den toestand der arbeidende klassen. Hebben nu die twee zaken - vermindering van populatie en kapitaalvorming - tegelijk plaats, dan werken zij elkander in de hand; ontbreken zij, dan is geen ander middel aanwezig om de armoede te keeren.

Vat men dit alles in weinige woorden te zamen, dan komt men tot de volgende zes stellingen:

1°. De rijkdom van een volk bestaat uit de som nuttige voortbrengselen, waarover het kan beschikken.
2°. Iedere vermeerdering van die som is vermeerdering van rijkdom.
3°. Alle verbruik is vernietiging van rijkdom.
4°. Hoe minder verbruikt wordt, hoe meer de maatschappij in rijkdom toeneemt.
5°. Armoede bestaat in eene wanverhouding tusschen het getal verbruikers en de beschikbare hoeveelheid voortbrengselen.
6°. Zij kan dus alleen verdwijnen, wanneer òf het aantal verbruikers kleiner, òf de beschikbare hoeveelheid voortbrengselen grooter wordt.

Wij gelooven, dat niemand, die tot de school van Adam

Smith behoort, tegen deze voorstelling eenig bezwaar zal opperen; zij is, naar ons beste weten, de getrouwe uitdrukking van hetgeen in de *Wealth of Nations* en in het werk van J.S. Mill wordt geleerd. Alles, naar men ziet, is hier gegrond op de huishouding van het individu. Daaraan ontleent het systeem zijne kracht en zijne populariteit. Want de regels, die op de bijzondere huishouding van het individu betrekking hebben, zijn voor een ieder verstaanbaar. Niemand die niet weet, dat, hoe minder hij verbruikt, hoe meer hij overhoudt. Niemand die niet begrijpt, dat, hoe geringer het aantal is der voortbrengselen, hoe meer de consumtie beperkt moet worden, tenzij het cijfer der verbruikers afneemt. Het wezen van den rijkdom en het wezen van de armoede worden dusdoende voor allen duidelijk. Maar het is niet minder duidelijk, wat wij zoo even hebben beweerd, dat men uit dit systeem geen enkel hoofdbestanddeel kan verwijderen, zonder het geheel terstond uit zijn verband te rukken.

Nemen wij ten overvloede daarvan de proef. Wilhelm Roscher heeft getracht de verbruiksleer van Adam Smith door eene betere te vervangen. Diens voortbrengingsleer, evenwel, waarop die verbruiksleer steunt, verwerpt hij geenszins. Noemt Adam Smith arbeid de eenige bron van rijkdom, Roscher erkent buiten de natuur slechts arbeid en kapitaal als factoren die rijkdom scheppen. Kapitaal, nu, is niet anders dan het product van een vroegeren arbeid. Ten slotte wordt dus ook bij Roscher, wat het aandeel van den mensch aangaat, alles op den arbeid teruggebragt.

Nu kan men ongetwijfeld deze beschouwing deelen, en tegelijk met Mac Culloch en anderen aannemen, dat het verbruik meermalen i n d i r e c t b e v o r d e r l i j k is aan de productie, doordien het behoefte doet ontstaan en de behoefte de krachtigste drijfveer is tot productie. Mac Culloch, namelijk, beweert, dat hoe meer de weelde toeneemt, hoe meer zij, wien de middelen ontbreekt om ook die weelde te genieten, tot den arbeid worden aangespoord. Deze opmerking berust op eene psychologische waarheid en is zeer goed overeen te brengen met het systeem van Adam Smith. Immers, zij loochent niet, dat het verbruik a l s z o o d a n i g eene vermindering is van rijkdom, doch zij acht alleen, dat deze vermindering van rijkdom een spoorslag is tot eene veel grootere productie en dus ten slotte de rekening nog beter laat dan zij was. Maar Roscher beweert iets anders.

Hij houdt in zijne verbruiksleer staande, dat het verbruik d i r e c t noodzakelijk is tot het scheppen van rijkdom. ‘Zum Gedeihen der Volkswirthschaft ist die gleichmässige Entwicklung von Production und Consumtion, von Ausgebot und Nachfrage eine der wesentlichsten Bedingungen,’ zegt hij (System I, blz. 425), en iedere storing van dit evenwigt acht hij allernadeeligst. Ziedaar dus eene geheel andere theorie. Is alle verbruik als zoodanig verlies voor de maatschappij, dan spreekt het van zelf, dat niets meer bevorderlijk kan zijn aan de welvaart dan eene v e r m i n d e r i n g van verbruik. Nu leert volgens sommigen de ervaring, dat, wáár het verbruik vermindert, de productie, uit psychologische oorzaken, in gelijke, ja, in nog grooter mate afneemt; en daarom berust men in het verbruik als in een noodzakelijk kwaad. Maar kon het geschieden dat de productie toenam, zonder dat het verbruik eene evenredige vermeerdering onderging, dan zou natuurlijk noch Adam Smith, noch John Stuart Mill, noch Mac Culloch reden hebben zich sterk daarover te beklagen. Niet alzoo Roscher. Hem is het te doen om het behoud van een e v e n w i g t tusschen voortbrenging en verbruik. ‘Störungen dieses Gleichgewichts,’ leert hij, ‘müssen zu den schmerzlichsten, ja gefährlichsten Krankheiten des volkswirthschaftlichen Organismus gerechnet werden.’ Het verbruik is dus hier niet meer de groote vernietiger van rijkdom, maar een noodzakelijk bestanddeel van het maatschappelijk organisme en dus tot het scheppen van rijkdom onmisbaar. Zoo aanstonds evenwel hebben wij gezien, dat Roscher den arbeid verbonden met natuur en kapitaal tot het scheppen van rijkdom voldoende acht. Dus van twee dingen één: òf deze productieleer is in de hoogste mate onvolledig en de voortbrenging van rijkdom is het werk, niet van een paar, maar van a l de krachten die in de maatschappij vereenigd zijn, want zij allen dienen tot behoud van het sociale evenwigt; òf wel, Roscher's verbruiksleer is geheel in strijd met de ervaring. Geen middenweg is hier mogelijk.

Er wordt overigens weinig doorzigt toe vereischt om in te zien, dat eene beschouwing, die de huishouding van een enkel individu tot type verheft voor de volkseconomie en derhalve aan de maatschappij het karakter geeft van een groot gezin, geene plaats overlaat voor de noodzakelijkheid van een evenwigt tusschen consumtie en productie. Bij een gezin is

het voldoende, dat de consumtie niet grooter zij dan de productie. Of de productie al grooter is dan de consumtie, maakt niet uit. Het overtollige wordt eenvoudig opgestapeld en doet niemand eenig leed. Het dient welligt voor een volgende schaarschte, en blijft die schaarschte uit, welnu, dan heeft men een weinig nutteloozen arbeid verrigt, maar dit is ook alles. Hieruit volgt dus, dat zoo de theorie van Roscher waar is, die van Adam Smith verkeerd moet zijn. Tegenstrijdige zaken laten zich niet vereenigen en deze twee zaken zijn nu eenmaal met elkaâr in strijd.

Mij dunkt, dit alles mag wel voldoende heeten om de bewering te staven, dat de leer van Adam Smith in den echten zin des woords een s y s t e e m vormt, waaruit men, wat de hoofdzaken betreft, geen enkel deel kan verwijderen, zonder onmiddellijk het geheel uit zijn verband te rukken. Ook kennen wij den grondslag van dit systeem: de eigenaardige opvatting van den volksrijkdom als een som van nuttige voorbrengselen. Het is thans meer dan tijd, dat wij dit begrip-zelf aan eenige kritiek onderwerpen en nagaan of het stand kan houden tegenover de ervaring.

Deze kritiek heeft na al het voorgaande veel van hare moeijelijkheid verloren. Want nu is ons gebleken, dat iedere welgegronde bestrijding van een der hoofdresultaten van Adam Smith en J.S. Mill ten slotte op niets anders uitloopt dan op eene bestrijding van hunne rijkdomstheorie. Elk van die hoofdresultaten toch, dit werd ons duidelijk, volgt logisch uit deze theorie voort. Nergens ontdekten wij eene fout in de redenering. Wanneer wij dus bij Smith en Mill hier of daar op eene belangrijke dwaling stuiten, dan moet de oorzaak van die dwaling natuurlijk liggen bij hun punt van uitgang, d.i. bij hunne opvatting van den volksrijkdom. Dit bedenkende, wagen wij het thans om het volgende in het midden te brengen en daarvoor al de oplettendheid onzer lezers te verzoeken.

Laat ons beginnen met andermaal het volgende te constateren. Is de rijkdom in de som der nuttige voortbrengselen gelegen, dan is i e d e r e vermeerdering van die som eene vermeerdering van volksrijkdom.

Wat volgt hieruit?

Hieruit volgt, dat, wanneer een land b.v. maar aan 10,000 balen koffij behoefte heeft en er 100,000 ontvangt, zijne welvaart aanzienlijk is verhoogd. De termen: overproductie, over-

dreven aanvoer, behooren dan uit het woordenboek van den koopman te worden geschrapt. De Amerikaansche importeurs, die gedurende de laatste maanden den voorraad goederen te New-York zoo belangrijk hebben vermeerderd, en de Europesche exporteurs, die daartoe zoo krachtig hebben bijgedragen, moeten de weldoeners heeten van Noord-Amerika[1]. In de steeds toenemende bedrijvigheid, die aan de handelscrisis van 1857 voorafging, was niets onnatuurlijks, niets ziekelijks; de crisis zelve is ten eenemale onverklaarbaar voor het menschelijk verstand. Ligt niet de rijkdom in den overvloed en kan er ooit te veel overvloed zijn? Spruit niet de armoede voort uit eene wanverhouding tusschen het cijfer der producten en dat der bevolking, en is iedere vermeerdering van het eerstgenoemde cijfer niet eene schrede nader tot het ideaal van volkswelvaart? - Deze gevolgtrekkingen, dunkt mij, zijn onberispelijk, en het mag dus wel de moeite waard heeten, te onderzoeken, of Smith en Mill werkelijk bereid zijn ze aan te nemen.

Adam Smith laat ons dienaangaande in het duister. Maar Mill geeft ons de meest voldoende inlichting. Hij ontkent in geenen deele, dat overproductie schadelijk is voor de welvaart. Op verschillende plaatsen van zijn werk verklaart hij dit uitdrukkelijk. En hieruit leidt hij nu ongetwijfeld af, dat zijn rijkdomsbegrip verkeerd is? Hij brengt eene geheele wijziging teweeg in het systeem van Adam Smith; want dit systeem staat en valt met de hypothese, dat iedere vermeerdering van nuttige producten de welvaart doet toenemen? Hij toont het onvolledige aan van de geijkte voortbrengingsleer en zorgt er wel voor, dat hij zelf ons niet afscheept met eene ontleding van de productie, waarbij natuur en arbeid voorkomen als de éénige krachten die rijkdom scheppen? Ook bestrijdt hij de verbruiksleer van Adam Smith en verdedigt de stelling, dat het verbruik n i e t altijd een zuiver verlies is voor de maatschappij? Dit alles doet hij, omdat de ervaring hem heeft geleerd, dat vermeerdering van productie in zeer vele gevallen de welvaart

1 De totale i n v o e r te New-York bedroeg van 1 Januarij tot 16 Julij 1864 137,803,807 dollars, tegen 95,610,338 dollars gedurende dezelfde tijdsruimte in 1863; dus 43 pCt. meer dan verleden jaar. En dat terwijl het land inwendig verteerd wordt door een oorlog, die schatten kost! De u i t v o e r (van goederen) wijst slechts eene vermeerdering aan van 4 à 5 pCt. (Zie de New-Yorker Handels-Zeitung van 23 Julij 1864.)

bepaald vermindert? - Geen woord daarvan. Met een laconisme, dat inderdaad benijdenswaardig mag heeten, komt hij ons eenvoudig medeelen: ‘dat de productieve arbeid eene natie somtijds kan verarmen, indien namelijk de rijkdom, dien hij schept, niet geschikt is om onmiddellijk gebruikt te worden’[1]. En zonder zich in het minst over iets te bekommeren, gaat hij rustig voort: hetzelfde rijkdomsbegrip, dat, naar ons bleek, tot zulke vreemde resultaten voert, blijft hem tot grondslag dienen voor al zijne verdere beschouwingen!

Ziehier dus waar de zaak op neêrkomt. Mill wenscht ons te bewijzen, dat de rijkdom ligt in de som van alle nuttige voortbrengselen, en hieruit volgt, dat alle vermeerdering van productie in zijn oog vermeerdering is van rijkdom. Nu wagen wij het echter de bedenking te opperen, dat eene vermeerdering van productie somtijds schadelijk kan zijn voor de algemeene welvaart. Op die bedenking zien wij een antwoord te gemoet; wij onderstellen dat Mill haar reeds sedert lang heeft verwacht en zich in staat rekent, haar volkomen te wederleggen. Maar neen. Met de meest mogelijke bedaardheid wordt ons verzekerd, dat onze opmerking volkomen juist was en overproductie inderdaad op kapitaalvernietiging uitloopt. Welnu, zoo denken wij van onzen kant, thans is het pleit gewonnen. Het is gebleken, dat niet alle productie de welvaart doet toenemen; derhalve ligt de rijkdom geenszins in de som der voortbrengselen. Toch niet, antwoordt Mill, altijd even onverstoorbaar in zijne kalmte: er zijn voorbeelden van eene vermeerdering van r i j k d o m , die eene natie bepaald heeft v e r a r m d ! En als wij nu eindelijk niets meer van de zaak begrijpen en wenschen te weten, wat dan de maatstaf is, waaraan wij onze begrippen omtrent het punt in kwestie moeten toetsen, dan blijkt het ten slotte uit alles, dat hierover tusschen Mill en ons niet het geringste verschil van gevoelen bestaat, en ook hij bereid is eene definitie van volksrijkdom te verwerpen, zoodra het duidelijk is geworden, dat de vermeerdering van hetgeen

1 Productive labour may render a nation poorer, if *the wealth it produces*, that is, the increase it makes in the stoek of useful or agreeable things, be of a kind not immediately wanted: as when a commodity is unsaleable, because produced in a quantity beyond the present demand; or when speculators build docks and warchouses before there is any trade. Bk. I, Ch. III, § 4, blz. 63.

men met dien naam heeft bestempeld, geene vermindering van gebrek, van armoede ten gevolge heeft[1].

Tegenover eene zoodanige logica houdt alle redenering op. Is de maatstaf, dien wij hebben aangegeven, goed, dan moet het rijkdomsbegrip van Mill noodzakelijk onjuist zijn. En aangezien wij nu niet weten, waarom wij aan het eerste zouden twijfelen, daar toch, voor zoo ver ons bekend is, niemand tot nog toe een beteren maatstaf heeft uitgedacht dan deze: alles wat den rijkdom vermeerdert, moet blijken bevorderlijk te zijn aan de algemeene welvaart, zoo meenen wij vrijheid te bezitten om tot het tweede te besluiten en alzoo de theorie van Mill in strijd te noemen met de werkelijkheid.

Het valt ligter de juistheid van die meening aan te toonen, dan de vreemde houding van Mill in deze kwestie te verklaren. Of zij voortspruit uit gebrek aan nadenken? Maar mij dunkt, dat hij, die het onderzoek naar 'het wezen van den volksrijkdom en de wetten, die de voortbrenging en verdeeling daarvan beheerschen,' het hoofddoel noemde van de economie[2], toch wel over alles wat hij over volksrijkdom schreef, met ernst zal hebben nagedacht. Ziedaar dus een nieuw raadsel, dat de toekomstige commentator van Mill zal hebben op te lossen. Wat ons aangaat, wij zullen het er voor houden, dat Mill het met zijne eigene woorden niet ernstig heeft gemeend, toen hij beweerde, dat de arbeid die r i j k d o m schept, in sommige gevallen eene natie v e r a r m t, en hij inderdaad bereid is de gevolgtrekking, dat iedere vermeerdering van productie de stoffelijke welvaart verhoogt, zonder voorbehoud te aanvaarden.

Dit gevoelen is geenszins uit de lucht gegrepen. Want, niet alleen dat de gevolgtrekking, die wij hebben medegedeeld, logisch voortvloeit uit het hoofdbeginsel waarop het systeem van Mill is gebouwd, maar hij zelf neemt haar in een later deel van zijn werk weder in bescherming, als hij het argument bespreekt, waarmede zij gewoonlijk wordt verdedigd. Dit argument zelf moet hier wel eene plaats vinden, willen wij ons niet blootstellen aan de bedenking, dat wij onze taak

1 Zie de redenering van Mill tegen het mereantilisme, vol. I, blz. 2-9.
2 'Writers on Political Economy profess to teach, or to investigate, the nature of wealth, and the laws of its production and distribution.' vol. I, blz. 1.

te gemakkelijk maken. Ook verdient het, dat wij er een oogenblik bij stilstaan; want het ligt opgesloten in eene theorie, die door het gezag van vele uitnemende schrijvers is bekrachtigd - Ricardo o.a. gaf er zijne goedkeuring aan, ook Mac Culloch schijnt haar geenszins te verwerpen - en die, hoezeer ook herhaalde malen bestreden, nog altijd het groote bolwerk blijft, waarachter de economisten uit de school van Smith en Mill zich terugtrekken, wanneer zij door hunne tegenstanders in de engte worden gedreven.

Men zal waarschijnlijk reeds begrepen hebben, dat wij de *Theorie des débouchés* van J.B. Say bedoelen[1]. Deze theorie luidt ongeveer aldus:

Vermeerdering van productie kan nooit schadelijk zijn voor de algemeene welvaart, want ieder verkooper is tevens kooper: hij biedt aan en hij vraagt tegelijk. Wanneer nu maar de partij, waarmede hij handelt, genoeg producten bezit om aan zijne vraag te voldoen, dan is de zaak gevonden. Nemen wij andermaal het geval tot voorbeeld, dat wij hierboven hebben ondersteld: de aanvoer van koffij in het een of ander land wordt verdubbeld. Indien wij nu bespeuren, dat belangrijke hoeveelheden koffij in de pakhuizen onverkocht blijven liggen, dan is dit wel een verlies voor hen die het artikel aan de markt hebben gebragt; doch de oorzaak van dit verlies ligt niet in den te grooten aanvoer, maar daarin dat er van de zijde der consumenten te weinig is geproduceerd. Hadden deze laatsten een behoorlijk equivalent kunnen aanbieden, dan zou er hoegenaamd geen nadeel zijn ontstaan, voor wien dan ook, en elk van de leden der maatschappij had zich verheugd in eene ruimere bevrediging van behoeften. Als algemeene theorie volgt hieruit dit: zoo vermeerdering van productie ooit schade teweegbragt, dan is het enkel daarvan het gevolg, dat zij slechts van éénen kant heeft plaats gevonden. Het is dus, wel beschouwd, niet de vermeerdering a l s z o o d a n i g , maar de e e n z i j d i g e vermeerdering, waarover wij ons in een dergelijk geval te beklagen hebben; en de stelling blijft waar: vermeerdering van de som der nuttige voortbrengselen is bevorderlijk aan de welvaart.

Wat hierop te antwoorden? Vooreerst, dat, naar onze meening, deze redenering waarschijnlijk nimmer zou zijn uitgevonden en zeker niet met de autoriteit van John Stuart

1 Traité d'Economie politique, Ch. XV.

Mill bekrachtigd, zoo zij niet dienen moest om aan eene wankelende theorie een steun in den rug te geven. Inderdaad zijn waarheid en dwaling hier op eene zonderlinge wijze dooreengemengd. Het is zoo: als een volk niets produceert boven datgene wat het voor eigen behoefte noodig heeft, dan kan het op zijne beurt onmogelijk iets koopen van den nabuur. Hetzelfde geldt van eene klasse in de maatschappij. Wie koopen wil moet altijd betalen, dat wil zeggen, moet het een of ander in ruil aanbieden. De stelling van Say: ‘les produits s'échangent contre les produits,’ is, in het algemeen genomen en wanneer men de persoonlijke diensten buiten rekening laat, juist. Maar volgt hier nu uit, dat, zoo het omgekeerde plaats heeft en een product geen aftrek vindt, de oorzaak van dit verschijnsel altijd daarin liggen moet, dat er van de zijde der consumenten te weinig is geproduceerd? Eene zoodanige gevolgtrekking is natuurlijk ten eenemale onjuist. Alle lecuwen zijn dieren, maar daarom zijn alle dieren nog geen leeuwen; m.a.w., een stelling kan volmaakt in overeenstemming zijn met de ervaring, doch, als men haar omkeert, ophouden waar te zijn. Wij erkennen het gaarne: een volk dat niets overproduceert, kan ook van het buitenland niets koopen. Maar daaruit volgt volstrekt niet, dat, als een volk van het buitenland niets koopen wil, het volstrekt niets heeft overgeproduceerd. Immers, het tot stand komen van een ruil hangt niet enkel af van de capaciteit aan beide kanten om iets te leveren, maar ook van den aard van ieders behoefte. Gebruiken wij alweder ons oude voorbeeld: de aanvoer van koffij wordt in het een of ander land verdubbeld. Nu kan het zeer goed gebeuren, dat de consumenten insgelijks hunne productie verdubbeld hebben. Maar aangezien zij nu niet de minste opgewektheid toonen om tweemaal meer koffij te drinken dan voorheen, zoo blijft het te veel aangevoerde in de pakhuizen liggen, - ten bewijze dat niet alle vermeerdering van productie bevorderlijk is aan de welvaart. - Indien wij derhalve de theorie van Say moesten verbeteren, dan zouden wij haar aldus formuleren: Alle débouché o n d e r s t e l t productie van de zijde der consumenten; maar een zoodanige productie s c h e p t nog niet uit den aard der zaak débouché.

Op deze wijze verbeterd, brengt het argument echter weinig voordeel aan hen, die het gebruiken. Ook is dit voordeel zelfs dan zeer twijfelachtig, wanneer wij de theorie in haar geheel laten. Want de bewering, dat alle vermeerdering van

voortbrengselen vermeerdering is van rijkdom, sluit in, dat alle verbruik schadelijk is aan de algemeene welvaart. Nu verdient het de aandacht, dat geen schrijver er ooit in geslaagd is, de *Théorie des débouchés* te verdedigen, dan door zich onwillekeurig te beroepen op de stelling, dat zonder verbruik aan geen welvaart zelfs gedacht kan worden; eene stelling, waartegen wij voor ons geen bezwaar opperen, maar die in den mond van een economist uit de school van Adam Smith nog al vreemd klinkt. Immers het zwaartepunt van zulk een verdediging lag altijd hierin, dat elke vermeerdering van productie als zoodanig reeds eene vermeerdering van vraag te voorschijn roept. Men vergelijke b.v. de redenering van J.S. Mill, waar hij dit onderwerp behandelt, en men zal de juistheid dezer uitspraak bevestigd zien. Welk eene inconsequentie nu! Zoodra er vraag is voor een poduct, is er verbruik van, en hoe minder verbruik hoe beter, hebben wij geleerd. Ligt niet de rijkdom in de som der voortbrengselen? Geen geschikter middel nu om de voortbrengselen te doen ophoopen, dan den afzet daarvan te beperken. Waartoe dan zoo angstvallig de beschuldiging wederlegd, als zou er voor al die voortbrengselen geen emplooi gevonden worden, zoo niet de overtuiging zich krachtig opdrong aan hen die dus redeneren, dat voortbrenging zonder verbruik op kapitaalvernietiging uitloopt.

Het is hier de plaats om eene opmerking in te lasschen, die ons voorkomt van eenige beteekenis te zijn. Wij kunnen namelijk niet denken, dat zulk een eenvoudige bedenking als deze: het koopen van een product is niet enkel eene kwestie van capaciteit om te betalen, maar bovenal eene kwestie van behoefte, bij mannen als Ricardo, Mac Culloch en J.S. Mill nimmer zou zijn opgekomen. Maar hoe hebben zij dan, in weêrwil daarvan, aan de theorie van Say hunnen bijval kunnen schenken? Ongetwijfeld redeneerden zij aldus: Niemand denkt er aan, de hoeveelheid te vermeerderen van die goederen, waaraan geen consument behoefte heeft. Ook behoort het zelden tot de mogelijkheden, de productie van een voorwerp op eenmaal uit te breiden tot in het onbepaalde. Stel nu, b.v., dat de productie van katoenen manufacturen met 25 pCt. vermeerdert en de prijzen van dit artikel daarop eene belangrijke daling ondergaan, dan mogen wij die daling veilig toeschrijven aan de omstandigheid, dat de consument voor hetgeen hem meer dan gewoonlijk is aangeboden, geen equivalent wist te

geven; want zelden gaat een volk zoo goed gekleed, dat het niet nog 25 pCt. meer katoenen stoffen kan gebruiken. *In concreto* is het dus wel degelijk waar: zoo vermeerdering van productie schade teweegbrengt aan de algemeene welvaart, dan moet dit alleen daaraan worden toegeschreven, dat zij slechts van éénen kant plaats greep; m.a.w., dat zij zich niet over alle klassen der maatschappij in gelijke evenredigheid heeft verdeeld.

In het algemeen gesproken en als men de zaken niet te naauw neemt, is dit zoo; aldus voorgesteld kan de theorie van Say er dus wel mede door. Maar zie hier juist het punt, waarop wij de aandacht wilden vestigen. Wij wenschten namelijk te doen opmerken, hoe Mill en anderen in eene logische dwaling zijn vervallen, die in de economie dikwijls wordt gepleegd, die ook Adam Smith welligt op het verkeerde spoor heeft geleid, en die, zoo zij niet in tijds wordt bestreden, ligt tot meer verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding kan geven, zoowel in de economie als in andere wetenschappen.

Om, namelijk, tot de juistheid eener stelling te besluiten, acht men het voldoende, aan te toonen, dat die stelling in overeenstemming is met de ervaring. En daarin heeft men regt. Doch men wachte zich voor misvatting. Twee oorzaken, wanneer zij elk aan zich zelve zijn overgelaten en dus vrij spel hebben, brengen dikwijls eene geheel andere uitkomst te weeg dan wanneer ze gezamenlijk en te gelijker tijd op hetzelfde voorwerp kracht uitoefenen. Wanneer ik b.v. een bal omhoog werp, dan zie ik dien na eenigen tijd weder op de aarde vallen. Doch waren de zwaartekracht en de wederstand der lucht hier niet tusschenbeiden gekomen, dan had ik geheel iets anders zien gebeuren. De bal zou zich dan oneindig in dezelfde rigting hebben voortbewogen, krachtens de wet der traagheid. Nu kan ik aldus redeneren; een bal die omhoog wordt geworpen, heeft de strekking om na eenigen tijd weder op de aarde te vallen. Maar ik kan ook zeggen: een bal, die omhoog wordt geworpen, heeft de strekking om zich altijd in dezelfde rigting te blijven voortbewegen. Beide stellingen zijn juist en worden door de ervaring bevestigd. Doch in het eene geval spreek ik van iets dat werkelijk g e b e u r t , in het andere, van iets dat gebeuren z o u , bijaldien de wet der traagheid eene onbeperkte heerschappij uitoefende; of, om de geijkte termen te gebruiken, in het eene geval spreek ik

eene concrete, in het tweede eene abstracte waarheid uit. Waar in abstracto noemt men datgene, wat noodzakelijk moest geschieden, indien geene bijkomstige dingen tusschen beiden kwamen. Waar in concreto, daarentegen, datgene, wat, juist ten gevolge van die bijkomstige dingen, werkelijk zóó geschiedt en niet anders. Het aangehaalde voorbeeld geeft het verschil tusschen die twee soorten van waarheden zeer goed terug. Het volgt niet uit den aard der daad die ik verrigt, wanneer een bal, dien ik in de lucht werp, weder op de aarde valt; maar het is zoo, want tegenover de kracht, die het voorwerp omhoog stuwt, staat eene andere kracht, namelijk die der zwaarte. Deze onderscheiding behoort men wel in het oog te houden, daar hij, die eene concrete waarheid als eene abstracte behandelt, tot de grootste ongerijmdheden vervalt. Niemand zal wel een oogenblik twijfelen, als ik zeg, dat een bal, die omhoog wordt geworpen, eenige oogenblikken later weder op de aarde valt, of de onmiddellijke oorzaak van dit vallen daarin ligt, dat de bal in beweging is gebragt, of in de aantrekkingskracht der aarde. Doch wanneer ik de stelling uitspreek: iedere vermeerdering van de som der voortbrengselen is eene vermeerdering van volksrijkdom, dan is niets natuurlijker, dan dat men het eerste als absolute oorzaak van het tweede aanmerkt; terwijl het ons toch duidelijk is gebleken, dat alle vermeerdering van productie, op zich zelve beschouwd, nog niet noodwendig, d.i. niet uit den aard der zaak, de welvaart verhoogt[1].

Ziedaar nu de fout van Say en Mill. Zij hebben eene concrete waarheid tot eene abstracte verheven: of liever, zij hebben uit eene concrete waarheid geredeneerd, alsof deze ook in abstracto geldig was. Want de theorie, dat een vermeerderde invoer van producten geen schade brengt aan een land, dat zijne eigene productie in dezelfde mate heeft vermeerderd, is alleen dan juist, wanneer de verbruikers aan beide kanten niet reeds van het meer geproduceerde ruim zijn voorzien. De theorie is dus geenszins waar in zich zelve; zij is het slechts onder zekere gegevens, die niet mogen ontbreken. Naar de voorstelling van Say, evenwel, zou het geheel voldoende zijn, dat een land slechts zijne productie verhoogde, om

1 Hoe dezelfde dwaling ook Malthus op het dwaalspoor heeft gebragt, heb ik reeds vroeger met gebruik van hetzelfde voorbeeld, doch meer ter loops, aangetoond in mijn opstel over Ricardo. (Zie ‘Gids’, Februarij 1864, blz. 222).

daardoor reeds onmiddellijk een débouché te scheppen voor elke vermeerdering van invoer. En uit deze verkeerde voorstelling wordt nu een argument afgeleid, ten bewijze dat alle vermeerdering van de hoeveelheid voortbrengselen bevorderlijk is aan de welvaart! Dit laatste is wederom juist, in concreto beschouwd. Alles wat de productie vermeerdert doet in den regel de welvaart toenemen. Maar dit toenemen der welvaart hangt zamen met een reeks van oorzaken, die in de werkelijkheid wel zelden uitblijven, maar toch niet, in het afgetrokkene gesproken, n o o d z a k e l i j k behoeven plaats te grijpen. Het ware te wenschen dat ook Adam Smith dit had ingezien. Hij zou dan vooreerst nimmer geredeneerd hebben alsof de vermeerderde productie hier de eenige, de absolute oorzaak van welvaart was; hij zou in de tweede plaats den rijkdom van een volk niet in de som der voortbrengselen hebben gezocht; en eindelijk, evenmin als zijn discipel John Stuart Mill, de onware stelling hebben volgehouden, die nu logisch uit zijn hoofdbeginsel volgt, dat alle zoogenaamd improductief verbruik schade is voor de maatschappij.

De lezer zal reeds bespeurd hebben dat deze laatste consequentie mij een doorn in het oog is. Ik beken dan ook ronduit, dat zij het is, die mij het eerst de oogen heeft doen opengaan voor de orthodoxe economie. Haar te rijmen met de ervaring, die ik dagelijks opdoe in de handelswereld, waarin ik mij beweeg, schijnt mij toe eene onmogelijkheid te zijn. Ook zou het ons ten eenemale onverklaarbaar blijven, hoe een man als Adam Smith ooit zulk eene leer heeft kunnen prediken, zoo wij niet wisten dat de edelste geniën, welligt ten gevolge hunner genialiteit zelve, tot de grofste ongerijmdheden vervallen, wanneer zij zich eenmaal aan banden hebben gelegd van een systeem. Dit laatste nu heeft Adam Smith gedaan, toen hij onbewust de huishouding van een enkel individu tot type stelde voor de volkseconomie. Een zoodanig uitgangspunt kon tot geen ander resultaat leiden. Wij hebben dit, naar wij meenen, reeds voldoende aangetoond, en achten ons alzoo geregtigd, indien wij er in slagen mogen op goede gronden te bewijzen, dat het verbruik wel degelijk een noodzakelijk element is in de maatschappij, voor het laatst den staf te breken over de rijkdomstheorie van Adam Smith, waarvan zijne verbruiksleer het onmiddellijk uitvloeisel is. Na al hetgeen men over dit onderwerp geschreven heeft, is dit betoog niet moeijelijk meer

te leveren. Wij zijn niet de eersten, die tegen eene eenzijdige verbruikstheorie protesteren. Storch heeft het reeds gedaan vóór veertig jaren. Ook Ganilh maakte zich in dit opzigt verdienstelijk, even als Sismondi. De Duitsche economisten hebben zich, wat dit leerstuk aangaat, nimmer geheel met Adam Smith vereenigd[1]; schoon men tevens uit hunne werken kan bespeuren, dat zij met zich zelven over dit punt niet regt tot klaarheid konden komen. Vreesden zij welligt, van het eene uiterste in het ander te vervallen, en, door met de theorie van Smith te breken, verpligt te worden, de ongerijmdheden te omhelzen van Saint-Chamans, die het verbruik alléén voldoende acht om welvaart te scheppen? Bestond dit gevaar werkelijk, dan komt aan Roscher de lof toe, de wetenschap daarvan bevrijd te hebben. Zijne leer van het sociale evenwigt, die wij hierboven vlugtig hebben geschetst, maken wij geheel tot de onze. ‘Eine gleichmässige Entwicklung von Production und Consumtion,’ ziedaar wat tot de vermeerdering der welvaart noodig is. Mogt deze beschouwing eens algemeen ingang vinden. Ontdekkingen op economisch gebied zijn schaarsch in onze dagen. Van de weinigen, die er geschieden, behoort de wetenschap dus zooveel partij te trekken als mogelijk is.

Ziehier dan onze redenering. Zoo alle improductief verbruik schade berokkent aan de welvaart, dan moet dit verbruik niet uit de maatschappij kunnen verdwijnen, zonder dat de welvaart toeneemt. Indien wij ons derhalve eene maatschappij voorstellen, waaruit het improductief verbruik geheel is verbannen, dan moeten wij krachtens alle regels van logica gedwongen zijn aan die denkbeeldige maatschappij meer welvaart, minder armoede toe te kennen dan aan de werkelijk bestaande. Blijkt nu het tegendeel, bespeuren wij dat het ons onmogelijk is, alle bekende zaken in aanmerking genomen, eene zoodanige maatschappij welvarender te noemen dan elke andere, dan zijn wij, dunkt mij, volkomen geregtigd, neen verpligt, de verbruiksleer van Adam Smith te verwerpen. Welnu; nemen wij hiervan de proef en laat ons zien tot welke uitkomst dit onderzoek ons zal brengen.

1 Zie o.a. reeds Sartorius, ‘Abhandlungen, die Elemente des national Reichthums betreffend,’ Göttingen, 1806, 1e Deel, blz. 14. Dit werkje, in het voorbijgaan gezegd, bevat een zeer interessante kritiek van Landerdale's bekende geschrift: ‘Origin and progress of public wealth.’

Men denke zich eene kolonie, die uitsluitend uit landbouwers bestaat. Wat elk van die kolonisten aan andere dingen dan voedingsmiddelen noodig heeft, vervaardigt hij in zijne eigene woning of in eene gemeenschappelijke werkplaats. De behoeften zijn, ten gevolge van het milde klimaat, uiterst gering en allen mogen zich in eene betrekkelijke welvaart verheugen. Maar ziet, op een schoonen dag gebeurt het, dat in de kolonie een schip binnenklaart met landverhuizers, die hier hun geluk komen zoeken. Deze personen zijn voor het meerendeel fabriekanten van weeldeartikelen. Zij waren bekend met den welvarenden toestand der kolonie, en hebben gemeend hier eene goede markt te vinden voor hunne producten. Maar ach, hoe worden zij teleurgesteld! Zij hebben er niet op gerekend, dat onze kolonisten zeer zuinige lieden zijn en volstrekt ongezind om zich met weelde en diergelijken op te houden. De nieuwe bewoners verkeeren dus in geene geringe verlegenheid. Land bebouwen kunnen zij niet, want vooreerst zijn zij daarin onbedreven, en vervolgens zijn alle bruikbare gronden reeds in bezit genomen. Bovendien, al ware dit niet het geval, eer zij den bodem in een zoodanigen toestand hadden gebragt, dat hij vruchten kon afwerpen, zouden zij reeds lang van honger zijn omgekomen. Wat nu te doen? Te vergeefs herinneren zij aan de oude bewoners, dat deze met geringe inspanning hunne productie kunnen verdubbelen: te vergeefs spreiden zij hunne goederen ten toon om den kooplust op te wekken. Het baat alles niets hoegenaamd. Men is nu eenmaal niet gezind om zich met weelde in te laten, en het schip dat hen bragt, is genoodzaakt hen weder naar het moederland terug te voeren.

Ik vertrouw dat een ieder de strekking van dit voorbeeld zal begrijpen. De bevolking van de meeste landen neemt gedurig toe. Raadplegen wij de statistiek, dan blijkt ons bovendien, dat de stedelijke bevolking zich bijkans alom het meest uitbreidt. Nu verlangen wij te weten hoe die toenemende bevolking aan haar brood zal komen, indien de producten, die zij aanbiedt, geen aftrek vinden en alle zoogenaamd improductief verbruik vermindert. Stellen wij het geval, dat onze fabriekanten van weeldeartikelen werkelijk eene plaats hadden verkregen in de kleine maatschappij. Men zou dan hunne producten gekocht en met levensmiddelen betaald hebben. Doch stel nu vervolgens, dat de landbouwers daarna weder op het

denkbeeld waren gekomen van alle weelde af te schaffen, op grond van de leer, dat het improductieve verbruik schadelijk is aan de algemeene welvaart. Wat anders bleef dan wederom voor onze fabriekanten over, dan zich op nieuw in te schepen en een beter thuiskomen te zoeken in het moederland? Zoo iemand inderdaad van oordeel is, dat de verbruikstheorie van Adam Smith waarheid bevat, hij geve ons een antwoord op die vraag.

Welligt zal de anonyme schrijver daartoe in staat zijn van een werkje, getiteld ‘Economie, door Credo’, dat dezer dagen bij den boekhandelaar Scheltema het licht zag. Dit werkje, in het voorbijgaan gezegd, is een der zonderlingste geschriften, die mij in den laatsten tijd onder de oogen kwamen. Het is compleet eene karikatuur van het groote werk van Adam Smith. Geene dwaling, waaraan deze laatste zich heeft schuldig gemaakt, of Credo maakt er eene zotheid van. Laat Smith b.v. de grenzen der economie onbepaald, Credo stelt aan de ‘economische wijsbegeerte’ geen minderen eisch, dan ons ‘de beteekenis te verklaren van al wat voortbrenging en vertering betreft’[1]. Ja, ook ‘de verschijnselen’ zelve, die op dat dubbele proces betrekking hebben, moet onze wetenschap hem ophelderen. Dus het verschijnsel, dat een boom onder sommige omstandigheden welig opgroeit en onder andere weder verdort, of het verschijnsel, dat de mensch in koude luchtstreken zooveel arbeidzamer is dan in warme. - Verder: mogen wij Adam Smith beschuldigen, dat hij de maatschappij te veel als een groot gezin heeft aangemerkt en zien wij daarin de bron van de meeste zijner dwalinge, Credo geeft nog daarenboven uitdrukkelijk zijne minachting te kennen voor de intelligentie van hen, die gewagen ‘van tweederlei beschouwing van den mensch, 't zij als individu, 't zij als lid van een organisme.’ Hij promoveert zich zelven tot ‘boekhouder van al het bestaande,’ een post, dien hij verklaart voorloopig zonder salaris te willen waarnemen. Aan de maatschappij geeft hij alzoo een hoofd in zijn grootboek. Links staat het debet, regts het credit. Al wat vertering betreft plaatst hij aan de linkerzijde van het blad; al wat voortbrenging is, aan de regter. ‘Wanneer wij nu later den stand der rekening willen opmaken, zoo tel-

1 T.a.p. blz. 17.

len wij eenvoudig elke kolom afzonderlijk op, om door aftrekking het saldo te vinden. Dat saldo ziende toenemen, noemen wij die vergrooting een gevolg van besparing...' Niets is eenvoudiger of doelmatiger, en waarom zou de wetenschap zich dit kostelijke denkbeeld niet toeëigenen? Neemt zij de voorstelling van Credo over, dan is het gedaan met alle mysteriën op economisch gebied. Dan heeft de economie haar laatste woord gezegd. Rustig kunnen wij dan - is dit niet veler ideaal? - al onze krachten uitsluitend wijden aan de practische toepassing onzer kennis. De wetenschap heeft dan uitgediend, de kunst treedt in hare plaats. Economie, welk een roem is dan uw deel: in éénen dag hebt gij de waarheid veroverd.

Deze Credo nu, heeft 'God gebeden om doorzigt en wijsheid,' ten einde zijne *benighted fellowcreatures* te overtuigen van de diepzinnige waarheid, dat - uit een economisch oogpunt beschouwd - geene vertering nuttig kan zijn voor iemand, wie dan ook. Hij bedient zich tot dat doel even als wij, van een voorbeeld. 'Stellen wij tot vereenvoudiging van het geval,' zoo schrijft hij[1], 'eene maatschappij van slechts twee leden. Wat bij haar waarheid is, moet het ook in elke andere, bij millioenen rekenende, zijn. B. produceert brood en voorziet daarmede in de behoefte van zich zelven en van K. tevens, die in ruil daarvoor hem kleedingstukken afstaat. In alle overige behoeften voorzien beiden zelven. Wanneer K. zekere hoeveelheid kleederen aan B. levert, ontvangt hij daarvoor juist brood genoeg om zich behoorlijk te voeden. Maar nu vermeerdert hij, om welke reden is 't zelfde, zijne behoefte aan voeding, zoodat hij aan het door B. geleverde brood niet meer genoeg heeft. Hij kan dit meerdere, door hem begeerd, niet anders meester worden, dan door aan B. ook meer kleederen te verkoopen; maar, hoe gaarne hij ook aan zulke vergroote kleederenproductie meer arbeid zou besteden, het baat hem niet, zoo lang B. zijne behoefte aan kleederen niet doet toenemen. Eindelijk beweegt hij B. om door ruwer, minder spaarzaam gebruik, zijne kleeding veel eerder te doen verslijten; ja deze brengt het in die kunst zóó ver, dat hij tweemaal zooveel kleederen als vroeger behoeft, die K. gaarne voor hem maakt, omdat hij nu daarvoor ook de dubbele hoe-

1 Blz. 136-138.

veelheid brood bekomt. Beiden wedijveren in het steeds uitbreiden hunner behoeften tot onderling voordeel(?)[1] Eindelijk moet B. den geheelen dag bakken en K. kleederen maken, terwijl er zoodoende voor de andere behoeftenvervulling, ieder door hen zelven bezorgd, geen tijd meer overschiet. Hoe is beider welvaart vermeerderd!? - Stellen wij daarentegen dat B., op K's vraag om meer brood, had geantwoord: “Is uwe behoefte aan brood zoo toegenomen, dan beklaag ik u; maar de mijne aan kleeding is dit niet. Integendeel heb ik, door groote oplettendheid, het middel gevonden om voortaan maar de helft kleeding noodig te hebben; ik kan mij dus daardoor aanmerkelijk verrijken. U raad ik, den tijd, dien gij alzoo minder aan het maken van kleederen voor mij zult hebben te besteden, aan te wenden tot voortbrenging van uw eigen brood of van wat gij daarvoor tot voeding in de plaats kunt stellen[2]. Wat baat het u of ik, even als gij, mijne behoeften uitbreid? Verheug u liever dat ik spaarzamer ben dan gij; want komt, na al uwe inspanning, bij u waarlijk de nood aan den man, zoo *kan* ik u nog bijstaan.”’

Inderdaad, wij bewonderen Credo's talent. Het voorbeeld is alleraardigst gekozen, en bevat eene uitnemende wederlegging van de straksgenoemde ongerijmdheden van Saint-Chamans; ongerijmdheden, die trouwens, na de schitterende kritiek van Frédéric Bastiat, juist geene wederlegging meer noodig hadden. Doch voor het overige? - Verbeelden wij ons een oogenblik, dat de kleine maatschappij in plaats van uit twee, uit drie leden bestaat; dat namelijk vriend B. op het tijdstip, dat wij met hem kennis maken, zich in het bezit van eene beminnelijke wederhelft mag verheugen; dan verandert de

1 Het vraagteeken is van Credo's hand.

2 Voorbeelden zijn goede dingen, maar zij moeten met omzigtigheid worden aangewend, en bovenal behoort men zorg te dragen van nooit uit datgene, wat alleen *in het onderstelde geval* mogelijk is, het een of ander af te leiden ten behoeve van de zaak die men verdedigt. Ziedaar wat Credo over 't hoofd ziet, wanneer hij B. tot K. laat zeggen, dat deze laatste in zijne vermeerderde behoefte aan brood maar door eigen voortbrenging moet voorzien. Geef eens aan een kleedermaker, die in nood verkeert, den gemoedelijken raad om buiten de stad een stuk land te koopen, dat te bebouwen, het graan, dat hij aldus verkrijgt, zelf te malen, van het meel brood te bakken, en bij dit alles zijn kleedermakersbedrijf te blijven uitoefenen. Ongetwijfeld zal de man u voor uw kostelijken inval uitermate dankbaar zijn.

zaak een weinig. B. is een *bachelor:* zijne behoefte aan kleederen is niet groot en loopt geen gevaar van te vermeerderen. Maar K. ziet zich weldra aan het wiegetouw, en over een paar jaar weder, en nog eens, tot eindelijk het klassieke zevental is bereikt. Waarlijk, wij hebben met den man te doen, want het is hard, zijn gezin zoo te zien honger lijden. Onlangs begaf hij zich naar zijn buurman B. Hij verklaarde zich bereid om harder te werken, meer kleederen te leveren. Maar B. heeft hem geantwoord[1]: 'Is uwe behoefte aan brood zoo toegenomen, dan beklaag ik U; maar de mijne aan kleeding is dit niet. Integendeel heb ik door zuinig beheer het middel gevonden om voortaan maar de helft kleeding noodig te hebben; ik kan mij daardoor aanmerkelijk verrijken.' En sedert dien tijd heeft B. ook werkelijk de helft minder kleederen gekocht dan vroeger. K. lijdt nu diepe armoede; want zelf brood maken kan hij niet, hij heeft er geen verstand van; en elken dag wordt hij op nieuw gegriefd door de stijfhoofdigheid van zijn nabuur, die maar steeds ongezind blijft, zijn improductief verbruik te vermeerderen.

In allen ernst gesproken - men kan die soort van zaken niet altijd even ernstig behandelen - met dergelijke oppervlakkigheden, als Credo ons levert, komen wij niet veel verder. De verbruikstheorie van Adam Smith is inderdaad, naar onze meening, niet meer vol te houden. Het is de vraag of zij immer zou zijn uitgedacht, indien zij niet paste in een systeem. Maar nu hare onjuistheid is gebleken, bewijst zij ons uitnemende diensten om de gebrekkige zijde van dat systeem te doen uitkomen. Met dat doel hebben wij haar hier ter sprake gebragt; en, was onze redenering juist, dan mogen wij thans ons pleidooi als gewonnen beschouwen. Moet een beginsel, dat tot gevolgtrekkingen leidt die strijden met de ervaring, noodwendig verkeerd zijn, met de rijkdomstheorie van Adam Smith en John Stuart Mill is dit kennelijk het geval. Want, zoo de rijkdom van een volk in de som der nuttige voortbrengselen ligt, dan moet iedere vermeerdering van die som de welvaart verhoogen, iedere vermindering daarvan de welvaart doen afnemen. Noch het een, noch het ander stemt overeen met de werkelijkheid. Wij hebben gezien, hoe Mill zelf erkent, dat niet alle arbeid, die

1 Zie blz. 137.

nuttige voortbrengselen schept, de welvaart vermeerdert, en getracht te bewijzen, dat het verbruik, wel verre van den rijkdom altijd te verminderen, integendeel tot op zekere hoogte een onmisbaar bestanddeel is in de maatschappij. Ook is het ongetwijfeld thans niemand meer een raadsel, hoe Smith tot deze verkeerde opvatting van den rijkdom is gekomen. De bron zijner dwaling ligt hoofdzakelijk hierin, dat hij - ten deele onbewust, naar wij gelooven - de huishouding van een enkel individu tot type heeft gesteld voor de volkseconomie. Eene zoodanige methode, wij merkten het reeds op, kon tot geen ander resultaat voeren. - Blijft evenwel de vraag, hoe Adam Smith zulk eene methode heeft k u n n e n volgen; en hoe het verklaarbaar is, dat zijne buitengewone geestesgaven hem niet verhinderd hebben in deze grove eenzijdigheid te vervallen.

Wij willen, eer wij dit deel van ons opstel besluiten, nog eene poging aanwenden om deze laatste vraag op te lossen. Daartoe is dit echter noodig, dat wij den lezer voeren op het terrein van eene kwestie, die schijnbaar met ons onderwerp niets te maken heeft, maar toch, in waarheid, zeer naauw daarmede zamenhangt. 't Geldt namelijk de vraag, wat de beste indeeling is voor een werk over economie. Een *absoluut* antwoord hierop is natuurlijk niet te vinden; men dient wel het een of ander over te laten aan de subjectiviteit van ieder schrijver. Dit neemt echter niet weg, dat er indeelingen zijn, die boven andere de voorkeur verdienen. Nu heeft men dikwijls beweerd, dat Adam Smith in dit opzigt een kwaad voorbeeld heeft gegeven en dat de indeeling van J.B. Say oneindig beter is dan de zijne. Wat ons betreft, al ware deze laatste nog zoo slecht, wij zouden haar nog altijd verreweg verkiezen boven die van Say, die ons toeschijnt de slechtste te zijn van allen en de slechtste, die denkbaar is. Aan die indeeling populariteit verschaft te hebben, is in veler oog de groote verdienste, naar ons oordeel evenwel de grootste ondienst, die Say aan de wetenschap heeft gepleegd. Want als men de economie verdeelt in de leer der productie, de leer der verdeeling of verspreiding, en de leer der consumtie van rijkdom, dan heeft men reeds voet gegeven aan drie dwalingen:

1°. dat het scheppen van rijkdom het werk is van een paar

krachten in de maatschappij en niet van alle sociale krachten te zamen genomen;

2°. dat de rijkdom een bestaan heeft in zich zelven, en dus rijkdom zou blijven al kwam hij nooit in het bezit van hen, die hem noodig hebben; en

3°. dat alle zoogenaamd improductief verbruik schadelijk is aan de welvaart. Terwijl eindelijk de geheele indeeling berust op een *begrip* van volksrijkdom, dat vooreerst niet deugt en vervolgens - zoo als ik reeds bij eene vroegere gelegenheid heb aangetoond - niet eens door Say-zelf wordt gehuldigd.

Doch de indeeling van Smith is verre van afkeurenswaard, en het onbillijk oordeel dat men over haar geveld heeft, spruit m.i. voor een deel daaruit voort, dat men zich geen juiste voorstelling heeft gemaakt omtrent de taak en de grenzen der economie. Lichten wij dit oordeel nader toe en motiveren wij alzoo het gezegde.

Economie (ik ben het eens met Credo, als hij beweert, dat het leelijke woord ‘staathuishoudkunde’ voor een betere uitdrukking plaats moet maken) economie, zegt men, is de wetenschap, die zich ten doel stelt de wetten te vinden, waardoor de mensch beheerscht wordt in zijn streven naar stoffelijke welvaart. Op deze bepaling bestaan onderscheidene varianten. Zoo vervangen sommigen ‘welvaart’ door ‘rijkdom’, wat mij, uithoofde van de onzekere beteekenis van dit woord, minder aannemelijk toeschijnt. De Heer de Bruijn Kops b.v. zegt, dat de economie ons leert, ‘hoe de rijkdom in de maatschappij ontstaat en te niet gaat.’ Ware dit zoo, dan zou eene treffende beschrijving van een brand of een schipbreuk in een economisch handboek niet misplaatst zijn. De Heer Kops houde mij deze opmerking ten goede. Zij overtuige hem, dat de aangehaalde volzin stof geeft tot eenige kritiek, en hij trooste zich met de gedachte, dat - zoo hij gezondigd heeft - hij dit deed *en bonne compagnie;* want, wel beschouwd, is onze bedenking tegen zijne definitie dezelfde, die op bijkans alle andere past: dat zij namelijk de grenzen der economische wetenschap volstrekt niet bepaalt en dus in den eigenlijken zin des woords geene definitie heeten mag.

‘*De* wetten, die den mensch beheerschen in zijn streven naar welvaart.’ Welke wetten? De landman bebouwt zijn akker. Maar de wijze, waarop hij den arbeid verrigt, de aard van zijn grond, het weder, kortom een tal van zaken, oefenen den be-

langrijksten invloed op den uitslag zijner onderneming. 's Menschen streven naar welvaart is dus afhankelijk van zekere n a t u u r k u n d i g e wetten. Moet de economie mij die leeren?

'*De* wetten.' Iemand is eigenaar van eene fabriek. Hij bemerkt dat zijne arbeiders beter werk verrigten, naarmate hij van zijnen kant meer zorg besteedt aan hunne zedelijke en verstandelijke opleiding. Hij bespeurt, dat het geld, op die wijze besteed, met woeker tot hem terugkeert, en zijne fabriek doet toenemen in bloei. 's Menschen streven naar welvaart is dus ook afhaukelijk van eenige z e d e l i j k e wetten. Andermaal vraag ik: Moet onze wetenschap mij die leeren?

Men gevoelt, dat de bepaling van economie, die wij hebben medegedeeld, ons hierop ten eenemale zonder antwoord laat. Doch wat helpt mij nu zulk eene bepaling? Zij licht mij niet in omtrent het voornaamste, daar zij slechts in vage termen te kennen geeft, dat de economie ons het een en ander heeft te zeggen aangaande de volkswelvaart. Doch waarin dat een en ander nu eigenlijk bestaat, blijft een raadsel.

John Stuart Mill heeft dit raadsel opgelost in de 5de zijner *Essays on some unsettled questions of political economy*. Nadat hij achtereenvolgens heeft aangetoond, hoe onjuist en onvolledig de verschillende geijkte bepalingen zijn van de taak en de grenzen der economie, doet hij uitkomen, dat deze wetenschap zich enkel en alleen bezig houdt met die wetten, die haren oorsprong nemen in 's menschen zamenleving met anderen. Het zijn dus geene stoffelijke of zedelijke, maar louter s o c i a l e wetten, die de economie ons leert kennen. Daar nu echter de uitdrukking 'sociale wetten' van eene zekere dubbelzinnigheid lijdt, die welligt bij sommigen tot misverstand kan aanleiding geven, en de definitie, die Mill zelf ons aanbiedt[1], kwalijk te begrijpen is, indien men de wijdloopige redenering niet kent, waarmede hij haar verdedigt, zoo meenen wij vrijheid te bezitten om de economie eenvoudig aldus te betitelen: *de wetenschap, die ons leert, welken invloed 's menschen zamenleving met anderen uitoefent op zijn streven naar stoffelijke welvaart*.

Het komt mij voor, dat deze definitie de gansche taak omvat die aan de economie is opgedragen en dat Mill door zijne

1 The science, which traces the laws of such of the phenomena of society as arise from the combined operations of mankind for the production of wealth, in so far as those phenomena are not modified by the pursuit of any other object (Bl. 140, Ed. 1844).

juiste kritiek ons hier eene goede dienst heeft bewezen. Want al heeft ook voorzeker niemand aan zijne economische beschouwingen zulk eene uitbreiding gegeven, als het onbestemde der hierboven vermelde bepaling scheen te wettigen, het lijdt toch geen twijfel, dat het gemis aan een duidelijk antwoord op de vraag: Wat is economie? niet weinig verwarring heeft teweeggebragt. Er ontbrak een vaste regel, door allen als zoodanig erkend. J.B. Say, b.v., geeft ons in zijn *Cours d'Economie politique* een geheel hoofdstuk over de beginselen van het Italiaansch boekhouden[1]. De Engelsche schrijver Read levert onder den titel *Political Economy* een werk, dat ten doel heeft het regt van eigendom te bewijzen. En wat den meergemelden Credo betreft, wilden wij consequent toepassen wat hij ons leert, dan zou men geen econoom kunnen zijn, zonder de bekwaamheden te bezitten van een doctor in de medicijnen. Immers op blz. 44 van zijn werk gebruikt hij het voorbeeld van een man, die een appel plukt; en daaruit neemt hij aanleiding om ons, op zijn manier, de leer der voortbrenging duidelijk te maken. Wat, dus vraagt hij, werd door het plukken van dien appel voortgebragt? En het antwoord luidt: voeding. Let wel: niet het m i d d e l tot voeding, maar de voeding zelve; en als factoren van productie vinden wij aangegeven: ‘eene aaneenschakeling van werkzaamheden van hoofd, voeten, hand, slokdarm, maag, enz.’ Wanneer de economie dus het voortbrengingsproces wil ontleden, dan is zij o.a. verpligt om na te gaan, hoe de verschillende werkzaamheden van het menschelijk ligchaam elk hare bijzondere taak vervullen. Credo heeft er zich wel voor gewacht dergelijke beschouwingen in zijn werk op te nemen, doch wij verklaren dit eenvoudig hieruit, dat hij, vooreerst zich niet afvraagt welke gevolgtrekkingen uit zijne beginselen voortvloeijen, en, ten anderen, de geheele leer der voortbrenging slechts zeer ter loops behandelt; - hetgeen, in 't voorbijgaan gezegd, nog al vreemd is in een geschrift, dat een populair handboekje over economie moet heeten.

Onze wetenschap beschouwt alzoo den mensch alleen van zijne s o c i a l e zijde, d.i. als een wezen dat met anderen zamenleeft, en daaraan behoefte gevoelt krachtens zijne geheele persoonlijkheid. Zij tracht te ontdekken, welken invloed die zamenle-

1 De eerlijkheid gebiedt ons te erkennen, dat Say zelf in twijfel trekt of dit hoofdstuk wel op zijn' plaats is in een boek over economie. Hij schijnt met betrekking tot dit punt niet regt tot klaarheid te kunnen komen.

ving uitoefent op zijne betrekking tot de stoffelijke wereld; welke maatschappelijke toestanden zij in het leven roept en hunne beteekenis voor 's menschen streven naar welvaart. Hieruit volgt, dat de economie ons niet alles doet kennen, wat van invloed is op dit streven. Wel beschouwd, is een deel van die taak aan geen enkele wetenschap vreemd. Immers, wat onze kennis uitbreidt, onzen geest veredelt, onzen smaak vormt, ons gemoed heiligt, onze ligchaamskracht ontwikkelt, draagt alles zonder onderscheid bij tot de vermeerdering onzer welvaart, en hij, die ons leert, hoe een van die voorwaarden vervuld kan worden, verklaart ons daardoor reeds ten deele, waarom de stoffelijke welvaart in het eene land zooveel hooger staat dan in het andere.

De economie heeft zich dus niet in te-laten met de functies van het menschelijk ligchaam; - al weet zij ook zeer goed, dat geen voortbrenging haar doel zal bereiken, zoo die functies hare diensten niet naar behooren verrigten. Evenmin vraagt zij naar de middelen om 's menschen arbeidzaamheid op te wekken, al blijkt haar, dat die arbeidzaamheid een onontbeerlijk element is tot het scheppen van rijkdom. Ook stelt zij zich niet tot taak, nieuwe werktuigen uit te vinden of nieuwe meststoffen op te sporen, schoon het haar geenszins onbekend is, hoe krachtig beide werktuigen en meststoffen bevorderlijk zijn aan de productie. Zij laat dit alles in zijne waarde, maar beschouwt het niet als tot haar terrein te behooren; want zij onderzoekt alleen op hoedanige wijze 's menschen zamenleving met anderen van invloed is op zijne stoffelijke welvaart. Ziet zij, b.v., hoe die zamenleving ten gevolge heeft, dat de arbeid zich verdeelt en de krachten zich vereenigen, straks houdt zij zich bezig met de vraag, welke beteekenis die verdeeling van arbeid en die vereeniging van krachten ten aanzien van de voortbrenging bezitten. Bespeurt zij hoe in de maatschappij de standen zich scheiden, hoe er een stand geboren wordt van heeren en een ander van lijfeigenen of slaven, de invloed van de slavernij op de welvaart is haar weldra een voorwerp van onderzoek. Trekt het hare aandacht, hoe de slavernij allengs plaats maakt voor de vrijheid en hoe de maatschappij zich nu splitst in kapitalisten en loontrekkende arbeiders, aanstonds vraagt zij zich af, in hoever de ‘verdeeling van rijkdom’ hierdoor eene wijziging ondergaat. En bemerkt zij eindelijk, dat, ten gevolge der zamenleving, staten te voor-

schijn komen, die elk hunne bijzondere huishouding bezitten en stoffelijke middelen noodig hebben ter bestrijding hunner uitgaven, onmiddellijk wijdt zij al hare opmerkzaamheid aan het onderzoek naar de beste methode om die uitgaven op zoodanige wijze over alle klassen der maatschappij te verdeelen, dat de algemeene welvaart er het minst schade door lijdt.

Wij vertrouwen dat deze opmerking voor een ieder duidelijk zal zijn. Zij bevat niets nieuws. Zij brengt slechts onder woorden, wat velen reeds lang gevoelden. Maar letten wij nu op dit eenvoudige beginsel: de economie houdt zich alleen bezig met den invloed van de zamenleving op de welvaart, dan verdwijnt op eens de schijnbare wanorde, die naar de overtuiging van sommigen in het werk van Adam Smith gevonden wordt. Het eerste, toch, waartoe de zamenleving aanleiding geeft, is verdeeling van arbeid. Op dit punt vestigt de schrijver dus vóór alle dingen onze aandacht. (Ch. 1.) Vervolgens bespreekt hij het beginsel, waaraan die verdeeling van arbeid hare kracht ontleent (Ch. 2) en de vraag, tot hoever zij zich kan uitstrekken (Ch. 3). Verdeeling van arbeid, nu, doet op hare beurt ruiling van diensten ontstaan en deze is weder de oorzaak van waarde. Aldus komt de waardeleer in behandeling, hetgeen den schrijver gelegenheid geeft om over prijs en geld te spreken (Ch. 4-7).

Met de ruiling van diensten verkrijgt het eigendom eerst regt zijne beteekenis en ontstaat er verschil van welvaart tusschen de leden der maatschappij. Het gevolg daarvan is, dat de een zich bereid toont om te werken voor den ander, mits dit tot beider voordeel kan plaats vinden. Het voordeel van den arbeider openbaart zich hier in het loon, dat hij ontvangt; dat van hem, ten wiens behoeve het werk geschiedt, in de winst op het uitgezette kapitaal. Dus vinden de leer van het loon (Ch. 8) en die van de winst (Ch. 9) elk hare plaats; terwijl vervolgens (Ch. 10) deze beide leerstukken met elkander in verband worden gebragt. Hoofdstuk 11 bevat de uitwerking en practische toepassing van het voorgaande. Hiermede eindigt het eerste boek.

Naarmate nu de ruiling van diensten zich meer uitbreidt, erlangt het k a p i t a a l eene grootere beteekenis in de maatschappij. Over het kapitaal handelt dus het tweede boek. Het derde is de historische bewijsvoering van het reeds geschrevene. Dus voorbereid komt Adam Smith tot beoordeeling van de ver-

schillende economische stelsels, die eene andere leer verkondigen dan de zijne (Boek IV).

Maar de zamenleving veroorzaakt meer dan verdeeling van arbeid en wat daaruit voortvloeit. Zij heeft ook, naar ons bleek, de vorming van staten ten gevolge. De invloed, die hierdoor wordt uitgeoefend op de algemeene welvaart, behoort dus ook tot het terrein der economie. Ziedaar den inhoud van het vijfde of laatste boek aangegeven.

Nu hoop ik dat niemand mij verkeerd zal verstaan. Ik ben er ver van af, deze indeeling van Smith aan te bevelen in al hare bijzonderheden. Ik spreek alleen een goedkeurend oordeel uit over de hoofdgedachte, die er in doorstraalt; te weten: de verschillende toestanden en vormen, waarin de zamenleving zich openbaart, achtereenvolgens na te gaan, met het oog op hunne beteekenis voor 's menschen streven naar stoffelijke welvaart. Het schijnt mij toe, dat voor deze methode het een en ander pleit. Dit heeft zij in elk geval boven die van Say voor, dat zij niet uitgaat van eene a priori vastgestelde theorie betreffende den rijkdom, de voortbrenging en het verbruik. Een zoodanig uitgangspunt behoort aan ieder werk over economie vreemd te blijven, daar het den weg tot onpartijdig onderzoek afsnijdt. Maar tevens wensch ik uit de omstandigheid, dat Adam Smith aan deze indeeling de voorkeur heeft gegeven, het bewijs af te leiden, dat de schrijver der *Wealth of Nations* zich een zeer juist begrip heeft gevormd van de taak en de grenzen der economische wetenschap. Het valt slechts te betreuren, dat hij zijne denkbeelden dienaangaande niet in duidelijke bewoordingen aan zijne lezers heeft medegedeeld. Menig misverstand ware op die wijze verhoed, menig twistgeschrijf reeds van te voren onmogelijk gemaakt.

Wij konden niet nalaten over dit punt eenigzins in het breede uit te weiden; want, vooreerst is billijke waardering eene noodzakelijke voorwaarde tot juiste kritiek, en vervolgens was het niet wel doenlijk den lezer een helder inzigt te geven in datgene, wat ons voorkomt de aanleidende oorzaak te zijn van de dwaling, waarin Adam Smith is vervallen, zoolang de kwestie, die wij hebben aangeroerd, niet was opgelost. De vraag: wat is economie? zal thans evenmin voor iemand meer een raadsel zijn. Den invloed te doen kennen, dien 's menschen zamenleving met anderen uitoefent op zijn streven naar stoffelijke welvaart, ziedaar, zoo bleek ons, haar eenig doel. En wanneer

ik thans de bewering uitspreek, dat ieder economist zich vóór alle dingen behoort rekenschap te geven van het algemeen karakter van dien invloed, eer hij dezen laatsten in alle bijzonderheden poogt te schetsen, dan zal welligt de strekking dezer woorden nog eenige nadere toelichting vereischen, doch de zin daarvan voor geen mijner lezers meer duister zijn, en hunne juistheid door niemand een oogenblik worden betwijfeld.

En dit is juist het punt, dat ik wenschte te bereiken. Het komt mij namelijk voor, dat Adam Smith aan den eisch, dien ik hier stelde, niet naar behooren heeft voldaan. Zijn werk is vol van de belangrijkste opmerkingen omtrent den invloed, dien sommige sociale toestanden uitoefenen op ons streven naar welvaart. Doch in welk hoofdstuk zet hij op zijne gewone, duidelijke wijze uiteen, wat in dit opzigt de beteekenis moet zijn van de zamenleving als zoodanig, geheel in het algemeen beschouwd en afgescheiden van de wisselende vormen, waaain zij zich aan ons vertoont? Ziedaar eene leemte in zijn werk van oneindig meer belang dan het gemis aan strenge begripsbepalingen; want zij getuigt hier blijkbaar van eene leemte in zijn onderzoek. Een dergelijk verzuim, nu, wordt niet straffeloos gepleegd. De vraag, die wij stelden, is van het hoogste gewigt, en de wijze, waarop men haar beantwoordt, openbaart zich onmiddellijk in geheel onze economische beschouwing van de maatschappij. Het zij mij vergund mijne gedachten een weinig nader te verklaren, en toe te lichten wat toelichting noodig heeft.

De kwestie, die zich hier aan ons voordoet, wordt het best teruggegeven met de woorden van den anonymen schrijver, dien ik reeds eenige keeren heb aangehaald. Bestaat er verschil tusschen den mensch ‘als individu en als lid van een organisme?’ Anders gezegd: verplaatst ons de zamenleving, ook uit een materieel oogpunt beschouwd, in een gansch nieuwen toestand, die aan nieuwe wetten gehoorzaamt? Maakt zij ons streven naar welvaart alleen meer doeltreffend, of geeft zij daaraan ook eene geheel andere rigting? Is derhalve haar invloed op dat streven alleen van *kwantitatieven*, of ook van *kwalitatieven* aard? Ziedaar het probleem, dat opgelost moet worden. Doch in welken zin?

Wat nu Credo aangaat, zooals wij zagen, ontkent hij stoutweg, dat er éénig verschil is te ontdekken tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme. Naar zijne

overtuiging zou dus de algemeene invloed der zamenleving op ons streven naar welvaart uitsluitend daarin bestaan, dat aan dit streven eene nieuwe kracht wordt verleend, dat het meer doeltreffend wordt dan vroeger. Dit is het gevoelen van velen. De mensch, zoo redeneert men, is in geïsoleerden toestand een zeer beperkt wezen. Magteloos staat hij tegenover die grootsche natuur die hem omringt, die alles bezit, wat strekken kan om zijne stoffelijke behoeften te bevredigen, maar geene bevrediging hem schenkt dan ten koste van een arbeid, die voor het meerendeel buiten zijn vermogen ligt. Hij wil een huis bouwen; de steen is voorhanden, er is hout in overvloed; - maar zijne kracht is onvoldoende om het rotsblok te klieven en den boom te vellen. Hij wil zich kleeden; in ver verwijderde streken groeit katoen, groeit vlas; - maar hij bezit niet de middelen om een en ander binnen zijn bereik te brengen. Hoogstens kan hij in zijne eerste levensbehoeften voorzien; maar mislukt twee of driemaal achtereen de oogst, die te velde staat, dan komt hij om van honger en gebrek. In één woord, de mensch wil de natuur aan zich onderwerpen, haar dienstbaar maken aan zijne doeleinden: - maar zoolang hij alleen staat, is zijn streven ijdel en al zijn arbeid te vergeefs.

Slechts één middel, zoo gaat men voort, kan in dien stand van zaken verbetering brengen. De mensch moet zich aansluiten bij anderen. Wat hij in eigen kracht niet vermogt zal met vereenigde krachten gelukken. Ziedaar de algemeene beteekenis van de zamenleving voor de vervulling onzer stoffelijke behoeften. Mogelijk wordt thans, wat anders onmogelijk zou blijven. Van nu af aan is er geene grens meer te stellen aan onze heerschappij over de natuur. De magtige vorstin werd onze nederige dienares. Werktuigen worden uitgevonden, die den arbeid van honderden vervangen; schepen gebouwd, die de producten van de verste deelen der aarde binnen een ieders bereik brengen. 's Menschen ideaal is verwezenlijkt: de natuur werd hem cijnsbaar met al hare krachten en vermogens.

De toestand, die nu geboren is, vertoont ons eene gedurige ruiling van diensten. Met andere woorden: zagen wij den mensch in geïsoleerden toestand enkel werkzaam ter vervulling v a n e i g e n e behoeften, van nu af merken wij het belangrijke verschijnsel op, dat hij uitsluitend bezig is om in de behoeften v a n a n d e r e n te voorzien. De een maakt kleeding-

stukken, maar niet om ze zelf te dragen. Een tweede beploegt den grond, maar om aan anderen voedsel te geven. Een derde bouwt woningen, maar tot beschutting van zijne medemenschen. Een vierde maakt voorwerpen van weelde, maar geenszins om er zelf genot van te trekken. Zoo arbeiden allen, niet voor eigene behoeften, maar voor die van anderen; en het gevolg hiervan is, dat een ieder veel beter van het noodige wordt voorzien, dan wanneer hij onmiddellijk voor zich zelven en zijn gezin moest werkzaam zijn.

Ziedaar de meest gewone voorstelling van den algemeenen invloed der zamenleving op 's menschen streven naar welvaart. Noemen wij haar onjuist? Verre van dien. Ons bevreemdt slechts, dat menigeen de allereerste gevolgtrekking niet heeft ontdekt, die in deze zoo juiste beschouwing ligt opgesloten. Door de zamenleving, zegt men, houdt de mensch op onmiddellijk voor zich zelven te werken; hij voorziet van nu af aan in de behoeften van anderen, en deze laatsten komen op hunne beurt in zijne behoeften te gemoet. Terwijl hij dus vroeger alleen afhankelijk was van de natuur, is hij thans ook afhankelijk geworden van de maatschappij waarin hij leeft. Zijn streven naar welvaart is niet enkel toegenomen in kracht, doeltreffender geworden, maar heeft ook eene andere rigting ontvangen. Kortom een geheel nieuwe toestand is geboren, die niet enkel *kwantitatief* maar ook *kwalitatief* van den vorigen verschilt. Hoe kan men dan het tegendeel beweren? Hoe, met Credo, minachtend neêrzien op hen, die spreken van tweederlei beschouwing van den mensch, als individu en als lid van een organisme? Het is waar: de nieuwe toestand, waarin de zamenleving ons verplaatst, behoeft nog niet noodzakelijk diegene te zijn, waarin een lid van een organisme zich bevindt. Maar d a t er een nieuwe toestand is geboren, kan niet geloochend worden. Wij moeten dus vóór alle dingen met ernst onderzoeken van welken aard die toestand is. A priori, zonder eenig onderzoek, dienaangaande eene uitspraak te doen, is op zijn minst genomen onverstandig. - Het blijkt echter uit alles, dat Credo over de zaak niet zwaar heeft nagedacht. Maar ziedaar juist wat wij hem verwijten. In dergelijke zaken is nadenken pligt.

Welnu - wij vragen het met den meesten nadruk - heeft Adam Smith beter gedaan dan Credo? In het jaar 1776 was de belangrijke stelling der historische school: de maatschappij

is een levend organisme, voor zoover wij weten, nog nimmer uitgesproken. Ware zij dit, Adam Smith zou de man niet zijn geweest om haar te verwerpen. Doch gebrek aan onderzoek omtrent het algemeen karakter van den invloed, dien de zamenleving als zoodanig uitoefent op ons streven naar welvaart, mogen wij, even als aan Credo, ook aan hem verwijten. Adam Smith, nu, heeft zijn verzuim duur betaald. Want, met of zonder onderzoek, ieder schrijver over economie is gedwongen aangaande het punt in kwestie het een of ander gevoelen uit te spreken. Met of zonder onderzoek, bewust of onbewust, men maakt zich altijd éénig begrip van den algemeenen invloed der zamenleving op de welvaart. Doch behoeft het betoog, dat hij, die zich van eene ernstige studie van dit onderwerp ontslagen rekent, groot gevaar loopt van in dwaling te vervallen? En zoo wij nu bespeuren, dat Adam Smith hier werkelijk niet van dwaling is vrijgebleven, hebben wij dan reden ons daarover sterk te verwonderen en behoeven wij dan nog verder te zoeken naar de oorzaak van de groote eenzijdigheid, die wij in zijn systeem hebben opgemerkt?

Welke voorstelling nu vormt zich Adam Smith van de zaak, die ons bezighoudt? Wij hebben het reeds opgemerkt, de maatschappij neemt in zijn oog het karakter aan van een groot gezin. De leden van een gezin, nu, staan ongetwijfeld tot elkander in eene betrekking van onderlinge afhankelijkheid; en daar die betrekking door de zamenleving is geboren, zoo is men verpligt te erkennen, dat de leer van Adam Smith ruimte laat voor eene beschouwing, waarbij ons streven naar welvaart ten gevolge van de zamenleving een ander karakter ontvangt en wij zelven daardoor in een toestand worden geplaatst die van den geïsoleerden eenigermate verschilt. Doch omtrent den aard van dien toestand heeft hij, zoo wij meenen, gedwaald; en wij achten het onmogelijk, dat iemand van zijne talenten zulk eene dwaling ooit gepleegd zou hebben, indien hij zich van zijne denkbeelden omtrent dit punt behoorlijk rekenschap had gegeven. De afhankelijkheid, toch, die wij aantreffen tusschen de verschillende leden van een gezin, reikt lang zoo ver niet als die, waarin de verschillende leden van eene maatschappij tot elkander staan. Adam Smith heeft zich dus - hierop komt mijne beschuldiging neder - geen juist denkbeeld gevormd van de mate van onderlinge afhankelijkheid, waarin de zamenleving ons verplaatst. Het g e v o l g van deze fout is geweest, dat hij

tot een verkeerd begrip is vervallen van volksrijkdom. Hare o o r z a a k lag in het gebrekkige van zijn onderzoek omtrent de algemeene beteekenis van de zamenleving ten opzigte van ons streven naar welvaart. Wie dus de dwaling van Smith omtrent den volksrijkdom vermijden wil, behoort noodzakelijk - ziedaar onze slotsom - dit gebrekkig onderzoek door een beter te vervangen.

Wij wenschen deze gedachten nog verder uit te werken in het tweede deel van ons opstel en aldus den weg te banen tot de beantwoording van de vraag, waarin nu eigenlijk naar onze meening de volksrijkdom gelegen is[1].

1 Dit deel van ons opstel was reeds geheel voltooid, toen ons het laatste nummer in handen kwam van de ‘Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft’ (Jahrg. XX, 2er und 3er Heft), waarin eene interessante verhandeling voorkomt van Prof. Roesler, getiteld: ‘Zur Lehre von der internationalen Arbeitstheilung’. Deze verhandeling, eene kritiek van een deel der leer van Adam Smith, berust toevallig op hetzelfde verwijt dat ook wij tegen den schrijver der ‘Wealth of Nations’ hebben gerigt, en versterkt ons alzoo niet weinig in het vertrouwen op de juistheid onzer meening. ‘Das kritiklose Vermengen privat und volkswirthschaftlicher Gesichtspunkte..... der Schluss, der unbedenklich und sofort von den Tendenzen einer einzelnen Privatfamilie gezogen wird auf die eines grossen Reiches’, ziedaar wat Roesler in Adam Smith misprijst en wat ook in ons oog moet worden aangemerkt als de bron, waaruit de meeste dwalingen van dien schrijver zijn gesproten. Zonder in het minst onze instemming te betuigen met de, naar ik meen zeer onpractische conclusies, waartoe dit opstel voert, bevelen wij het toch zeer ter lezing aan, want het bevat menigen kostbaren wenk, die ook in ons vaderland zeer goed gebruikt kan worden. ‘Die Absicht einer solchen Darstellung’ - namelijk van de maatschappij als eene groote Privatfamilie - ‘liegt offeubar darin’, zegt Roesler, ‘für einen grossen volkswirthschaftlichen Grundsatz durch ein Jedermann einleuchtendes Beispiel aus dem täglichen Leben sofort den Eindruck unwiderleglichen Wahrheit zu gewinnen, und unter diesem Eindruck, der für den Leser das Bedürfniss selbstständigen Beweises mindert oder ganz aufhebt, jenen Grundsatz zu einer Tragweite oder zu Folgerungen aus zu beuten, wozu vom strengen wissenschaftlichen Standpunkte aus nicht die mindeste Berechtigung erlangt wurde.’ Na dit geconstateerd te hebben, gaat de schrijver voort, en maakt hij de volgende behartenswaardige opmerking:

‘Das Beispiel Adam Smith's ist für viele seiner Nachfolger nicht verloren gegangen. Man sucht die wichtigsten und schwierigsten Lehrsätze der politischen Oekonomie in einer Form vor zu tragen, dass sie jedes Kind begreift, wobei man nebenbei noch den Vortheil hat, die Bekämpfung derselben als eine Beleidigung des gesunden Menschenverstandes hinstellen zu können. Zu denjenigen, die hierin am weitesten gingen, gehören namentlich J.B. Say und Fr. Bastiat. Der erstere hält es selbst für nothwendig, sich gegen den Vorwurf zu vertheidigen, dass er Dinge vortrage, die alle Welt von Kindesbeinen an wisse; es geschehe diess nur im Interesse der möglichsten Klarheit und weil diese selbstverständlichen Wahrheiten denn doch nicht im Leben von Jedermaun befolgt und in allen ihren Consequenzen erkannt würden. Bastiat, der in dieser Beziehung auch in Deutschland Nachahmer gefunden hat, entscheidet über die bestrittensten und verwickeltsten Gegenstände, z.B. über die Bestimmgründe der Capitalrente, in gemüthlichen Gesprächen zwischen Hinz und Kunz und muthet seinen Lesern zu, in dem künstlich zugerichteten Geplauder seiner Marionetten wissenschaftlichen Beweis zu erblicken. Hier liegt doch der Gedanke nahe, dass Wahrheiten, die von Kindern begriffen und von Hinz und Kunz auf's Haar getroffen werden, eben nur Wahrheiten sind, wie sie für Kinder oder für Hinz und Kunz passen; dass man aber mit solchen einfachen, jeder höheren Beziehung entbehrenden Sätzen sich nicht anmassen soll, über Fragen zu entscheiden, welche den Reichthum, das Schicksal “grosser Reiche” betreffen. Wäre es sonst nicht weit gerathener den kindlichen, gemüthlichen Menschenverstand an die Stelle der wissenschaftlichen Vernunft zu setzen und diese selbst über Bord zu werfen?’

Roesler heeft gelijk. Het is niet moeijelijk aan de economie het karakter te geven van eene zeer eenvoudige wetenschap, en hare resultaten aaunemelijk te maken voor het eerste het beste gezond verstand, wanneer men alles wat waar is voor een gezin zonder eenige kritiek op eene geheele maatschappij wil toepassen. Ongetwijfeld maakt men zich op die wijze den weg vrij wat korter. Of men echter met dit ‘unvermittelte Uebersprіngen von dem atomistischen Einzelnen auf die Gesammtheit’. zoo als Robert von Mohl het noemt[1], voldoet aan de eischen eener gezonde redenering, zal nog wel nader te bezien staan.

Ik herhaal, wat ik zoo even zeide: de resultaten, waartoe Roesler ons in zijn opstel voert, laat ik voorloopig geheel in het midden. In vele opzigten gelijkt de maatschappij voorzeker op een gezin, en voor zoo ver dit zoo is, zijn de uitspraken van Adam Smith dus zonder twijfel juist. Zoo heeft de maatschappij ook enkele trekken met een winkel gemeen, waarmede de mercantilisten, en weder andere met een pachthoeve, waarmede de physiocraten haar vergeleken. Voor zoo ver dus de maatschappij overeenkomst bezit, hetzij met een winkel, hetzij met eene pachthoeve, bevatte het mercantilisme of het physiocratisme waarheid. Nu verdient de vergelijking met een gezin zeker de voorkeur boven die met een winkel of eene pachthoeve, en ziedaar de reden aangegeven waarom Adam Smith ons zoo veel verder heeft gebragt dan de schrijvers die hem vóórgingen. De taak van den economist onzer dagen is m.i. derhalve tweeledig: deels hervormend, deels conservatief. Het eerste, want hij moet ons aantoonen, in welke opzigten de maatschappij van een gezin v e r s c h i l t ; de grondslag van de leer van Smith is daar onjuist en behoort voor een beteren plaats te maken. Het tweede, want hem is ook opgedragen te doen zien, in welke opzigten de maatschappij met een gezin o v e r e e n s t e m t ; de grondslag, waarop de leer van Smith berust, is daar niet onjuist en hetgeen er op gebouwd is mag dus heeten vast te staan.

Nu komt het mij voor, dat Roesler aan dit conservatieve deel van de taak der nieuwere economie geen regt heeft doen wedervaren. Welligt vind ik later wel gelegenheid om op dit punt terug te komen en er dan meer in het breede over uit te weiden. Wij hebben hier met eene van die zaken te doen, die zich niet zoo maar met een paar woorden laten afhandelen. Voor alsnog wil ik volstaan met op Roesler's arbeid de aandacht te vestigen, doch daarbij tevens te waarschuwen voor eene eenzijdigheid, waarin men, uit reactie, ligt zou kunnen vervallen.

1 Zie het aangehaalde opstel blz. 277, noot.

Leven en ontwikkeling uit een geologisch oogpunt beschouwd.

(*Vervolg en Slot van blz.* 245.)

En de mensch - vormt ook hij slechts een term in de reeks der levende wezens; maakt ook hij een deel uit van het groote wordingsproces; is er een geleidelijke overgang van de dieren, die onmiddellijk beneden hem staan op den ladder des levens, tot den mensch? Is de mensch misschien de laatste schakel van dien keten? Of is de chimpanzee zulks, en is de mensch een afzonderlijk, een op zich zelf staand wezen? Is de mensch misschien het begin van een hoogere reeks? Is de mensch de laagste vorm van eene reeks van zedelijke, verstandelijke, onsterfelijke, bezielde wezens, streng afgescheiden van den hoogsten vorm dier reeks van schepselen die begint met de monade om te eindigen met den chimpanzee of den orang-oetan? Is de mensch - maar mogen wij zulke vragen wel doen? Heeft Hopkins Darwin niet geprezen omdat hij zorgvuldig alle toespeling op dit punt in zijne *Origin of species* schijnt vermeden te hebben, en heeft onze geleerde van der Hoeven niet gezegd, dat hij over het geheel de meening van Hopkins deelt? Maar zoo denken niet alle geleerden - dat willen niet Lyell en Page, niet Huxley en Hallam. Laat ons eerst hooren wat Hopkins zegt, volgens de vertaling van Prof. van der Hoeven.

‘Wij hebben nog geene melding gemaakt van de meest moeijelijke en gewigtige vraag, welke met elke theorie verbonden is, die de gestadige verandering van alle organische vormen van de laagste tot de hoogste aanneemt, waarbij de mensch als de

laatste schalm in den schakel der dingen is ingesloten. Het is de vraag omtrent den overgang van de dieren, die het naast beneden hem zijn geplaatst, tot den mensch, niet alleen als een bewerktuigd maar ook als een verstandig en zedelijk wezen beschouwd. Lamarck en de schrijver der *Sporen* hebben geene zwarigheid gemaakt, om zich bloot te stellen aan de beschuldiging van een grof materialismus, door de menschelijke rede van de stof af te leiden, en door alle hare eigenschappen en werkingen van onze bewerktuiging afhankelijk te maken. Darwin schijnt daarentegen zorgvuldig alle toespeling op dit punt vermeden te hebben. Hij heeft veel in 't midden gebragt omtrent het instinkt der dieren en de achtereenvolgende afleiding van zijne hoogere vormen van de lagere, maar wij herinneren ons niet, dat hij iets laat doorschemeren aangaande dien onbegrijpelijk veel moeijelijker overgang van het instinkt der dieren tot de rede van den mensch. Deze groote zwarigheid kan men intusschen niet ontgaan, vooral in theoriën, welke de noodwendigheid insluiten van voortdurende verandering in de stoffelijke en onstoffelijke verschijnsels van het dierlijk leven, en welke den mensch even zoo zeer omvatten als de lagere dieren. Wij weten nu niet naauwkeurig in hoe ver de schrijver zijne theorie op den mensch zou willen toepassen, want hij is op dit punt behoedzaam geweest; maar het komt ons onvermijdelijk voor, dat zijne theorie, door de meesten van hen die haar aannemen, zóó zou moeten uitgebreid worden, en wij zouden daarom gaarne iets meer weten aangaande den wondervollen gang van gedaanteverandering van de vierhandigen tot de tweehandigen, volgens de eene of andere theorie van voortloopende ontwikkeling. Men kan misschien zeggen, dat de mensch kan bestaan hebben lang vóór het tijdperk, waarvan eenige geschiedkundige overlevering gewaagt, en dat hij bij den aanvang van zijn aanwezen op aarde veel digter bij de apen stond dan thans, nu zijne vermogens door voortgaande vorderingen zijn uitgebreid. Maar waar zijn dan de ontbrekende schalmen in de ketting van verstandige en zedelijke wezens? Wat is er geworden van de adspiranten tot de waardigheid van menschheid, wier ontwikkeling was blijven staan tusschen den mensch en de apen? Men zal, vermeenen wij, toch wel niet ontkennen, dat er thans eene groote gaping bestaat tusschen de verstandelijke vermogens van het laagste menschenras en die van de volkomenste apenrassen; en als dit zoo is, dan vragen wij wederom, waarom

moesten de schepsels, die daar tusschen waren geplaatst, - tot hooger trap verhevene apen, of tot lageren rang vernederde menschen - geheel zijn uitgeroeid, terwijl hunne minder waardige voorouders (de gewone apen) met goed gevolg door den strijd van het leven gekomen zijn? Maar er zijn andere vragen, wier oplossing ons veel moeijelijker voorkomt. Wij gelooven, dat de mensch eene onsterfelijke ziel heeft en dat de dieren des velds die niet hebben. Zoo iemand dit ontkent, hebben wij met hem geen grond van redenering gemeen; maar zoo het erkend wordt, zouden wij vragen, op welk punt der voortloopende reeks van vooruitgangen de mensch het geestelijk beginsel van zijn aanzijn deelachtig werd, tegelijk met de eerbiedwekkende eigenschap der onsterfelijkheid? Was het eene “toevallige verscheidenheid,” waarvan zich de magt der “natuurkeus” meester maakte, en die zij aangreep om haar tot een blijvende soort te vormen? Is de stap van het eindige tot het oneindige als een van de onmerkbare kleine stappen te beschouwen in 's menschen voortgang van gestadige ontwikkeling, en is die stap als het gewrocht van gewone natuurlijke oorzaken te beschouwen? Wij kunnen deze vragen naauwelijks aan de hand geven, zonder de vrees, dat zij als oneerbiedig zullen worden veroordeeld. Maar zij dringen zich met onweêrstaanbare kracht aan ons op, wanneer wij deze theoriën beschouwen in hare wettige en bijkans onvermijdelijke toepassing op den mensch. Het bezwaar om volgens eene theorie van gestadige ontwikkeling van het eindige tot het oneindige, van het sterfelijke tot het onsterfelijke over te gaan, kan door eenen verdediger dier theorie niet worden ontweken, dan alleen door de onsterfelijkheid van den mensch te ontkennen, of de onsterfelijkheid van eene zeekwal of eene spons aan te nemen. Wij hebben met nadruk onze meening verklaard, dat alle natuurlijke verschijnsels onderwerpen zijn van wetenschappelijk onderzoek, voor zoover zulk een onderzoek daarop toepasselijk is, maar welk antwoord kan de wetenschap bij mogelijkheid geven op dergelijke vragen als wij boven hebben geopperd? Tot dit standpunt van wetenschappelijke onderzoekingen gekomen, waar de redeneringen en methoden der wetenschap geene toepassing meer toelaten, zal hij, die eerlijk en ernstig naar waarheid zoekt, óf zijne onkunde opregt bekennen, óf tot eene andere bron zich wenden, waaruit hij verdere kennis denkt te kunnen verkrijgen. Hij is gedrongen als het ware, niet slechts als

man van godsdienstige overtuiging, maar als natuurkundig wijsgeer, om de zaak uit een godsdienstig oogpunt te beschouwen, en om de gevolgen, die hij alsdan verkrijgt, te vergelijken met de besluiten, waartoe zijne physische theoriën hem zouden brengen. Wij onthouden ons van te zeggen, wat de uitkomst der vergelijking wezen moet - zulks behoort niet tot de taak, die wij op ons namen - maar wij zeggen, dat deze vergelijking gemaakt moet worden. Wij zien op de eene schilderij en op de andere, en beslissen welke ons het meest aantrekt. Wij weten niet hoe de zwarigheden, die uit het geestelijk leven van den mensch oprijzen, opgelost worden door de verdedigers eener onbepaalde theorie van gestadige ontwikkeling, en wij wenschen niet met angstvalligheid te vragen naar iemands afgetrokkene begrippen van godgeleerden aard in betrekking tot de theoriën, die hij omtrent levensverschijnsels verdedigt. Inzigten, waarop wij niet gekomen zijn, kunnen zich hebben voorgedaan aan den geest van anderen; - beschouwingen, die de zwarigheden, welke ons onoverkomelijk toeschijnen, eenigermate kunnen verminderen; - maar wij kunnen niet anders dan vast overtuigd zijn, dat veler verstand zoodanig is ingerigt, dat het hun moeijelijk of onmogelijk vallen moet zulke theoriën als wij thans onderzocht hebben aan te nemen en vast te houden, zonder gebragt te worden tot twijfeling aangaande de hoop en het verheven uitzigt, die de mensch koesteren kan omtrent zijne toekomstige bestemming. Wij zijn alzoo ongetwijfeld verpligt zulke theoriën met alle mogelijke zorg te onderzoeken, en wanneer dit gedaan wordt, zal niet alleen de godgeleerde dogmaticus maar ook elk waar wijsgeer het geheele gewigt van zijn geloof in geestelijke dingen in rekening brengen, en gevoelen, dat de overtuigingen, die hij daaruit ontleent, wezentlijke bestanddeelen uitmaken van zijne beslissing in het aannemen of verwerpen van de onbepaalde theoriën van natuurlijke ontwikkeling.’

De leer van verandering der soorten, van overgang en vooruitgang, noodzaakt ons, indien wij consequent zijn, om den mensch mede op te nemen in de zelfde onafgebrokene reeks van ontwikkelingen; erkennen wij het genealogische verband dat de lagere schepsels verbindt, dan moeten wij ook noodzakelijk aannemen dat de mensch afstamt van het eene of andere der

lagere dieren. Onze trots mag tegen dat denkbeeld in opstand komen, wij mogen onbekwaam zijn om den stoffelijken mensch te scheiden van den zedelijken - wij kunnen aan dat besluit niet ontkomen zonder van de leer van verandering door natuurkeus, beschouwd als de ondergeschikte oorzaak waardoor langzamerhand nieuwe typen op aarde verschenen zijn, vele der stevigste grondslagen te verzaken. Uit een physisch oogpunt beschouwd is tal van opene ruimten, die tot heden sommige verwante geslachten en orden van zoogdieren scheiden, even groot en wijd als de opene ruimte tusschen den mensch en de zoogdieren die het naast aan hem verwant zijn. Die opene ruimte is wat den mensch betreft zoo groot, dat hij een afgezonderd standpunt schijnt in te nemen, niet slechts als wij acht slaan op zijne geheele natuur, dat is, met inbegrip van het stoffelijke en zedelijke in hem, maar ook enkel op zijne ligchamelijke meerderheid en voortreffelijkheid. Om den graad van verwantschap in de physische organisatie tusschen den mensch en de lagere dieren te leeren kennen, kunnen wij, zegt Lyell, niets beters doen dan een overzigt te nemen van de stelsels van klassificatie, die door de leeraars der natuurlijke historie ontworpen zijn.

Isidore Geoffroy St. Hilaire zegt in zijne *Histoire naturelle générale des règnes organiques*, dat de meeste stelsels van klassificatie uitgevonden zijn met het doel om den mensch eene afzonderlijke plaats aan te wijzen, bij voorbeeld door de dieren te verdeelen in onredelijke en redelijke, of de geheele bewerktuigde wereld in drie rijken: het planten-, dieren- en menschenrijk - eene verdeeling, die te verdedigen is op grond dat de mensch door zijn verstand zoo ver boven de dieren staat als dezen door hun gevoel staan boven de planten.

Linné sloeg voor het eerst den weg in om de aandacht uitsluitend te vestigen op de physische betrekking van den mensch tot de lagere dieren; hij vergeleek den mensch met de apen op de zelfde wijs als hij de laatstgenoemden vergeleek met de vleeschetende dieren, herkaauwers, knaagdieren en andere warmbloedige zoogdieren. Na onderscheidene wijzigingen van zijn oorspronkelijk schema eindigde hij met den mensch te plaatsen als een geslacht, *genus*, in zijne orde *Primates*, eene orde die niet slechts de apen en halfapen maar ook de vleermuizen omvatte, omdat zij na verwant zijn aan sommigen der laagste apen. Die hedendaagsche natuurkundigen evenwel, welke de

orde der Primaten behouden, scheiden over het algemeen de vleermuizen of handvleugelige dieren daarvan af, en de meesten van hen laten den mensch eene der onderscheidene *familiën* van de orde der primaten vormen.

Blumenbach week verder van dien weg af en scheidde den mensch van de apen als eene afzonderlijke *orde*, onder den naam van *Bimana* of tweehandigen. Bij het vaststellen van die nieuwe orde schijnt hij niet altijd doordrongen geweest te zijn van de noodzakelijkheid om psychologische feiten in rekening te brengen, ten einde zuiver anatomische feiten te steunen; want in de eerste uitgave van zijn 'Handboek der Natuurlijke Historie' noemde hij den mensch *animal rationale, loquens, erectum, bimanum*, terwijl hij zich in latere uitgaven tot de twee laatste kenmerken bepaalde, namelijk de opgerigte houding en de twee handen: *animal erectum, bimanum*.

Ook Cuvier nam eene orde *Bimana* aan, in plaats van het *genus* van Linné, terwijl hij de apen en lemurs tot eene afzonderlijke orde, die der vierhandigen of *Quadrumana* bragt.

'Hoe zou zij stand kunnen houden' - roept Isidore Geoffroy St. Hilaire uit - 'eene verdeeling, die door de anthropologen verworpen werd in naam van de zedelijke en verstandelijke voortreffelijkheid van den mensch, en door de zoölogen op grond dat zij onbestaanbaar is met de natuurlijke verwantschappen en met de echte grondbeginselen der rangschikking? Als eene orde beschouwd, geplaatst op den zelfden afstand van de apen als dezen van de vleeschetende dieren, staat de mensch niet ver genoeg en tevens te ver van de hoogere zoogdieren - niet ver genoeg als wij acht slaan op de vermogens, die den mensch boven alle andere bewerktuigde wezens verheffen, en hem niet slechts de eerste maar zelfs eene afzonderlijke plaats in de schepping aanwijzen; - te ver als wij uitsluitend letten op de organische verwantschappen, die hem met de vierhandige dieren verbinden, en wel vooral met de apen, die uit een zuiver physisch oogpunt beschouwd digter bij den mensch dan bij de lemurs staan. Wat is dus die orde der *Bimana* van Blumenbach en Cuvier? Een onbestaanbaar middending tusschen twee tegenstrijdige en onverzoenbare denkbeelden, die in de taal der natuurlijke historie duidelijk uitgedrukt worden door deze twee woorden: het menschenrijk en de menschenfamilie. Het is een dier dingen, die, op den keper beschouwd, niemand voldoen, juist omdat zij er op gemaakt zijn om allen te behagen:

halve waarheden misschien, maar ook halve onjuistheden, en wat is in de wetenschap eene halve waarheid anders dan eene dwaling?'

Vervolgens toont Isidore Geoffroy St. Hilaire aan, dat niettegenstaande het groote gezag van Blumenbach en Cuvier, de meeste hedendaagsche zoölogen de orde *Bimana* hebben verworpen, en den mensch eenvoudig beschouwen als te behooren tot eene *familie* van de orde der *primaten*.

Prof. v.d. Hoeven heeft evenwel in zijn 'Handboek der Dierkunde' de orde *Bimana* behouden, en hieruit blijkt dat een der grootste natuurhistorici onzer dagen geenszins met het gevoelen van St. Hilaire instemt; dat namelijk de mensch, door eene orde te vormen, te ver van de apen zou afstaan.

Na Hopkins, Lyell en Isidore Geoffroy St. Hilaire te hebben gehoord, luisteren wij naar hetgeen Prof. Huxley zegt in zijn werkje: *Evidence as to Man's place in Nature*. Hij beweert dat de populaire term 'vierhandig' eene rijke bron van verkeerde opvatting geweest is, en denkbeelden heeft verspreid, die nooit door Blumenbach en Cuvier zijn gekoesterd; als zouden namelijk bij de zoogenoemde vierhandige dieren de uiteinden van de achterste ledematen eene wezenlijke gelijkheid hebben met de hand van den mensch, in plaats van aan de anatomie van den menschelijken voet te beantwoorden.

Daar dit onderwerp in betrekking staat tot de vraag, die wij hier behandelen, namelijk in hoe ver de mensch geregtigd is in eene zuiver zoölogische rangschikking eene afzonderlijke orde te vormen, geven wij de woorden van bovengenoemden geleerde hier kortelijk terug.

'Om een juist begrip te krijgen van de overeenkomst en het verschil tusschen de hand en den voet, en van de onderscheidende kenmerken van elk, moeten wij onder de huid zien en het beenig geraamte van beiden en zijn beweegtoestel met elkander vergelijken.

De voet van den mensch is onderscheiden van zijne hand door:

1°. De schikking der beenderen van den voetwortel, *tarsus*.

2°. Eene korte buigspier en eene korte uitstrekspier der teenen.

3°. Het bezit van eene spier die *Musculus peronaeus longus* geheeten wordt.

Als wij verlangend zijn te weten of het uiteinde van een lid bij andere dieren een voet of eene hand geheeten moet worden, dan moeten wij ons door de aanwezigheid of de afwezigheid dier kenmerken laten leiden, en niet door de verhoudingen en de mindere of meerdere bewegelijkheid van den grooten teen, die oneindig verschillen kunnen zonder eenige wezenlijke verandering in de structuur van den voet. Beschouwen wij nu, die verschillen in acht nemende, de ledematen van den gorilla. Het uiteinde van het voorste lid levert geene moeijelijkheid op - been voor been en spier voor spier blijken volkomen gelijk te zijn aan die van de menschelijke hand, of met zulke geringe verschillen als eveneens bij de menschenrassen voorkomen. De hand van den gorilla is lomper en zwaarder, en heeft een duim die in verhouding iets korter is dan die van den mensch: doch niemand heeft ooit getwijfeld dat het eene echte hand is.

Op het eerste gezigt schijnt het uiteinde van het achterste lid van den gorilla zeer veel op eene hand te gelijken, en daar zulks nog meer het geval is bij de lagere apen, zoo is het geenszins te verwonderen dat de term “vierhandige dieren”, door Blumenbach van de oudere anatomen overgenomen en ongelukkig door Cuvier gepopulariseerd, zoo algemeen gebezigd geworden is om de orde der apen aan te duiden. Doch reeds een oppervlakkig anatomisch onderzoek leert ons dat de gelijkheid van de zoogenoemde “achterhand” met eene echte hand zich niet verder uitstrekt dan tot de huid, en dat in alle wezenlijke dingen het achterste lid van den gorilla, even goed als het been van den mensch, in een voet eindigt. De tarsaalbeenderen gelijken in getal, schikking en vorm volkomen op die van den mensch. De middenvoetsbeenderen en vingerleden zijn betrekkelijk langer en dunner, terwijl de groote teen niet slechts in verhouding korter en zwakker, maar ook zijn metatarsaalbeen door een veel bewegelijker gewricht met den tarsus vereenigd is. Tevens zit de geheele voet scheever aan het been dan bij den mensch.

Onder de spieren vindt men zoowel eene korte buigspier en eene korte uitstrekspier, als een *peronaeus longus*, terwijl de pezen van de lange buigspieren van den grooten teen en de andere teenen te zamen tot een bundel vereenigd zijn.

De dusgenaamde “achterhand” van den gorilla eindigt derhalve in een echten voet met een zeer bewegelijken grooten

teen. Het is een grijpvoet, als men wil, maar het is in geenen deele eene hand: het is een voet die in niets wezenlijks van dien van den mensch verschilt, maar slechts in verhoudingen, in bewegelijkheid, en in de secundaire schikking zijner deelen.

Men moet niet onderstellen, omdat ik van die verschillen als niet fondamenteel spreek, dat ik daarom hunne waarde te gering schat. Zij zijn in zekere opzigten belangrijk genoeg: de structuur van den voet is in volkomene overeenstemming met het overige van het organismus; maar hoe dit ook zij, met het oog van den anatoom beschouwd is de overeenkomst tusschen den voet van den mensch en den voet van den gorilla veel treffender en belangrijker dan het verschil.'

Na eenige anatomische punten van groot belang behandeld te hebben, die hier intusschen niet in aanmerking komen, vervolgt Huxley: 'Met al die wijzigingen verliest de voet geen enkele zijner wezenlijke kenmerken. Elke aap en elke lemur vertoont de karakteristieke schikking der tarsaalbeenderen, bezit eene korte buigspier en eene korte uitstrekspier en een *peronaeus longus*. Hoe verschillend de verhouding en het voorkomen van het orgaan ook zijn mogen, het uiteinde van het achterste lid blijft in plan en beginsel van zamenstelling een voet, en nadert nooit in den geringsten graad tot eene hand.' Om die redenen verwerpt Huxley den term *Quadrumana*, als aanleiding gevende tot groot misverstand, en beschouwt hij den mensch als eene van de *familiën* der primaten. Verder toont hij aan dat de klassificatie gebouwd moet worden op een geheel ander beginsel wat de zoogdieren betreft, namelijk de dentitie of het tandstelsel.

'Het getal der tanden van den gorilla en van alle apen der Oude Wereld, is twee en dertig: het zelfde als bij den mensch. Ook is de algemeene vorm der kroonen de zelfde. Doch behalve andere onderscheidingen steken de hondstanden bij allen, behalve bij den mensch, uit de boven of onderkaken uit, bijna gelijk slagtanden. Alle amerikaansche apen hebben vier blijvende tanden meer, of in het geheel zes en dertig, zoodat zij in dit opzigt meer verschillen van de apen der Oude Wereld, dan deze laatsten van den mensch verschillen.'

Als wij dus, dit karakter in het oog houdende, den mensch in eene afzonderlijke orde plaatsen, moeten wij ook onderscheidene orden maken voor de apen der Oude en voor die der Nieuwe Wereld, en zoo, met het oog op de structuur van de

handen en voeten, ‘verschilt de gorilla veel meer van eenigen der quadrumanen dan hij van den mensch verschilt.’ Verder bewijst Huxley dat er meer verschil is tusschen de hand en den voet van den groilla en die van den orang-oetan, een der anthropomorphische apen, dan tusschen die van den gorilla en den mensch; ‘want de duim van den orang-oetan verschilt door zijne stompheid en door de afwezigheid van eene eigene lange buigspier veel van die van den gorilla, meer dan de duim van den laatsten van die van den mensch verschilt.’ Ook bevat de handwortel, *carpus*, van den orang-oetan, gelijk die van de meeste lagere apen, negen beenderen, terwijl er bij den gorilla, gelijk bij den mensch en den chimpanzee, slechts acht zijn. Verder somt Huxley nog andere kenmerken op, om aan te toonen dat de voet van den orang-oetan hem verder van den gorilla verwijdert, dan de voet van dezen aap hem scheidt van den mensch. Bij sommige lagere apen is de afwijking van de menschelijke type van hand en voet, zoowel als van de hand en voet van den gorilla, nog grooter, zoo als bij voorbeeld bij den slingeraap, *Ateles*, en den eekhoornaap, *Hapale*.

Worden de spieren, ingewanden, of welk ander gedeelte van het dierlijke ligchaam het zij, met inbegrip van de hersenen, onderling vergeleken, dan is de uitkomst volkomen de zelfde.

Wij zouden nu moeten spreken over den strijd, voor eenige jaren gevoerd ten gevolge van hetgeen Prof. Owen beweerde, namelijk dat de mensch afgescheiden moest worden van de andere primaten en van de zoogdieren in het algemeen als eene onderscheidene *onderklasse*, die der *Archencephala*. De mensch, die door Linné als een geslacht, *genus*, van de orde der primaten, door Blumenbach en Cuvier als eene orde van wezens werd beschouwd, die door Isidore Geoffroy St. Hilaire van dien rang vervallen verklaard en tot eene familie gebragt werd - die zelfde mensch werd door Owen, zelfs boven de orde *Bimana* van de oude natuurkundigen, tot eene onderklasse verheven. Owen week dus nog verder af van de klassificatie van Blumenbach en Cuvier, dan zij gewaagd hadden af te wijken van die van Linné. Bekend is het dat Owen zijne nieuwe onderklasse

bouwde op drie kenmerken der hersenen, die, naar hij beweerde, uitsluitend bij den mensch gevonden worden. In de volgende zinsneden van eene verhandeling, die in 1857 aan de *Linnaean Society* werd medegedeeld, en waarin alle zoogdieren naar de structuur der hersenen in vier onderklassen verdeeld werden, vertegenwoordigd door den kangoeroe, den bever, den aap en den mensch, worden die kenmerken aldus beschreven:

'De hersenen van den mensch vertoonen een stap voorwaarts in ontwikkeling. Zij zijn hooger en sprekender dan die waardoor de voorgaande onderklasse van de lagere onderscheiden was. Niet slechts liggen de halfronden der groote hersenen over den bulbus olfactorius en het cerebellum heen, maar zelfs steken zij voorwaarts over den eersten en achterwaarts over het andere heen. Hunne achterste gedeelten zijn zoo sterk ontwikkeld dat de anatomen aan dat gedeelte het kenmerk van eene derde kwab gezien hebben. Dit kenmerk is eigen aan het genus *Homo*, en even eigenaardig is de achterste hoorn van de zijdelingsche boezem en de hippocampus minor, die de achterste kwab van elke hemisfeer kenmerkt. De bovenliggende grijze zelfstandigheid van het cerebrum bereikt, door het getal en de diepte der kronkelingen, bij den mensch zijn maximum in uitgebreidheid.

Bijzondere zielsvermogens zijn verbonden aan dezen hoogsten vorm van hersenen, en hunne uitingen zijn een treffend bewijs van de waarde van het cerebraal karakter. Ten gevolge daarvan ben ik er toe gebragt om het genus *Homo* te beschouwen als een vertegenwoordiger niet slechts van eene eigen orde, maar van eene eigen onderklasse der zoogdieren, waarvoor ik den naam van *Archencephala* voorsla.'

Het bovenstaande gaat in de zelfde verhandeling vergezeld van de volgende aanmerking: 'Hoewel ik niet in staat ben om het onderscheid te schatten of zelfs te begrijpen tusschen de psychische verschijnselen van een chimpanzee en van een Boschjesman of van een Azteek met achterlijken hersengroei, als zijnde zoo essentieel dat elke vergelijking daardoor onmogelijk gemaakt wordt en men zich bepalen moet tot het aannemen van een verschil in graad, kan ik mijne oogen nogtans niet sluiten voor de beteekenis van die overal doorblinkende gelijkheid van structuur - elke tand, elk been is volkomen homogeen - die het voor den anatoom zoo moeijelijk maakt eene bepaling te geven van het verschil tusschen *Homo* en *Pithecus*. Met

allen eerbied derhalve voor den schrijver van de *Records of Creation*, Dr. Summer, volg ik Linné en Cuvier in hunne opvatting van het menschdom als een wettig onderwerp van zoölogische vergelijking en klassificatie.'

Het lust ons niet hier uitvoerig den strijd te herinneren, dien men toen gevoerd heeft over het al of niet over het cerebellum heen liggen van het cerebrum bij de apen. Schroeder van der Kolk en Vrolik, Gratiolet, Marshall, Flower, Serres en vele andere geleerden hebben daarover het hunne gezegd. Genoeg dat het op dezen oogenblik uitgemaakt schijnt, dat ook bij vele apen de achterste hersenkwab over de kleine hersenen heen ligt, en dat de mensch zich in dit opzigt niet wezenlijk van de zoogdieren, die onmiddellijk beneden hem staan, onderscheidt. Zelfs Owen stemt toe dat bij den baviaan het cerebrum niet slechts het cerebellum bedekt, maar ook uitsteekt. Alleen de zin van de benaming achterste hersenkwab is door Owen eenigzins veranderd. Voorheen namelijk heette de achterste kwab dat gedeelte van de groote hersenen, dat de kleine hersenen bedekt, terwijl hij het nu bepaalt als het gedeelte van het cerebrum, dat het achterste derde deel van het cerebellum bedekt en er over uitsteekt.

Wij mogen het er dus voor houden, dat de poging om de hersenen van den mensch te onderscheiden van die van den aap, gegrond op nieuw ontdekte hersenkrakters die soortelijke verschillen zouden zijn, ook door den voorsteller zelven is opgegeven. Moet de onderklasse *Archencephala* behouden blijven, dan behoort zij bepaald te worden hetzij door een verschil van graad, hetzij door een verschil van omvang, betrekkelijk of volstrekt. Men heeft dan acht te geven zoowel op de grootte van de hersenen van den mensch, vergeleken met die van den meest ontwikkelden aap, als op hunne verhouding tot de massa en het gewigt van het ligchaam bij beiden.

Maar al mag het ons uit de onderzoekingen der bovengenoemde schrijvers gebleken zijn, dat de mensch op zuiver physische gronden geene eigen orde en nog veel minder eene afzonderlijke onderklasse mag vormen - al mag het waar zijn dat er eene groote analogie bestaat tusschen de hoedanigheden en eigenschappen van den mensch en de lagere dieren, niemand zal toch ooit de ontzaggelijke kloof gering schatten, die den mensch van de dieren scheidt, en Quatrefages heeft voorzeker geene tegenspraak te wachten wanneer hij zegt 'dat de mensch

een rijk op zich zelf moet vormen zoodra wij aan zijne morele en intellectuele gaven het verschuldigde gewigt in de klassificatie geven.' Wij vinden, zegt hij, bij de zoogdieren eene bijna volstrekte identiteit van anatomische structuur, been voor been, spier voor spier, zenuw voor zenuw - gelijksoortige organen volbrengen gelijke verrigtingen. Het is niet door eene regtstandige houding op zijne voeten, het *os sublime* van Ovidius, die hij met den pingoein deelt; noch door zijne zielshoedanigheden die, hoewel meer ontwikkeld, toch in den grond de zelfden zijn als die der dieren; noch door zijne vermogens van gewaarwording, wil, geheugen en zekere mate van rede; noch door zijne gearticuleerde spraak, die hij deelt met vogels en zekere zoogdieren, en waardoor zij denkbeelden uitdrukken die niet slechts begrepen worden door hunne eigene soort, maar ook dikwijls door den mensch; noch door de eigenschappen van zijn hart, zoo als liefde en haat, die ook gedeeld worden door viervoetige dieren en vogels; maar het is door iets dat aan het dier geheel vreemd is en uitsluitend aan den mensch behoort, dat wij een afzonderlijk rijk voor hem moeten openstellen. Die onderscheidende kenmerken, gaat hij voort, zijn de kennis van goed en kwaad, regt en onregt, deugd en ondeugd, en daarbij het geloof in een wereld na deze en in zekere geheimzinnige wezens, of in een Wezen van eene hoogere natuur dan de onze, dat wij moeten vreezen en waaraan wij eerbied moeten bewijzen; met andere woorden: het zijn de morele en de religiense hoedanigheid.

Op grond van die twee hoedanigheden dus, de morele en de religieuse, die de dieren met den mensch niet gemeen hebben, wil Quatrefages het menschenrijk onderscheiden van het dierenrijk.

Maar hij vergeet een wezenlijk kenmerk te noemen, waarop Dr. Summer, aartsbisschop van Canterbury, vijtig jaar geleden vooral drukte in zijne *Records of creation*. 'Er zijn schrijvers, zegt hij, die er veel genoegen in gevonden hebben om de breede kloof te vullen die den mensch van de dieren scheidt. Tot een valsch besluit gebragt door de oneindige verscheidenheid van de voortbrengselen der natuur, hebben zij eene keten van wezens beschreven die het plantenrijk met het dierenrijk en de verschillende orden van dieren met elkander verbindt, zoodat er eene onmerkbare opklimming is van de apen tot de laagste menschen en van dezen tot de hoogst beschaafden.

Maar als men hier eene vergelijking wil maken, moet deze niet gezocht worden in den opgerigten stand, die in geenen deele bijzonder aan den mensch eigen is, noch zelfs in het niet nader bepaalde redevermogen, dat niet altijd naauwkeurig van het instinkt onderscheiden kan worden, maar in de magt van eene voortstrevende en voor verbetering vatbare rede, die eene bijzondere en den mensch uitsluitend eigene gave is.

Men heeft somtijds beweerd, en het kan op feiten steunen, dat er minder verschil is tusschen het hoogste dier en den laagsten Wilde, dan tusschen den Wilde en den hoogst ontwikkelden man. Maar om die voorgewende analogie waar te doen zijn, zou het ook waar moeten zijn dat die laagste Wilde niet vatbaarder is voor ontwikkeling dan de chimpanzee of de orang-oetan.

De dieren worden geboren met den aanleg om te blijven hetgeen zij zijn. De natuur heeft hun zekeren rang aangewezen en heeft hunne vatbaarheid begrensd door eene onveranderlijke wet. Den mensch heeft zij de magt gegeven en de verpligting opgelegd om de schepper van zijnen eigen rang op den ladder des levens te worden, door de bijzondere gave van eene voor ontwikkeling vatbare rede.'[1].

Doch laat ons niet langer omdwalen op het veld van anatomie, physiologie en psychologie. Wij hebben eene groote tegenwerping te bekampen, uitgaande van hen die niet gelooven kunnen dat de mensch in een ligchamelijk opzigt van de lagere primaten kan afstammen; die niet aannemen dat de theorie van verandering ook op den mensch toepasselijk is. Of beweren zij niet, dat, zoo er een overgang geweest ware door verandering en wijziging van de structuur van de lagere primaten tot den mensch, de geoloog dan reeds lang fossile overblijfselen moest hebben ontdekt van wezens, die men als schakels in de lange keten der schepselen zou moeten beschouwen. Die tegenwerping zou voorzeker zeer gewigtig zijn, indien wij niet wisten dat de mogelijkheid om zulke overblijfselen van overgangsvormen te vinden al zeer gering is. Immers, in welke vorming der aard-

1 *Records of creation*, Vol. II, ch. II. 2de uitgave.

korst, in welke reeks van lagen zouden wij die overblijfselen van den menschaap of aapmensch moeten aantreffen? Niet in het alluvium, niet in hedendaagsche bezinksels, want de mensch is een wezen van het tegenwoordige tijdvak: in alluviale lagen vinden wij wel menschenbeenderen, maar van menschen volkomen gelijk aan hen die tegenwoordig de aarde bewandelen. In oudere lagen dan, in die van het diluvium of van Lyell's pliocene tijdvak of misschien in nog oudere bezinksels en afzetsels. En waarom is er nu zoo weinig kans, dat er ooit vele overblijfselen van bewerktuigde wezens gevonden zullen worden in die lagen? Omdat er een ontzaggelijk lange tijd verloopen moet zijn tusschen dien waarin de postpliocene dieren leefden en den tegenwoordigen; omdat er zulke groote geographische veranderingen sedert dien tijd gebeurd zijn; omdat het klimaat over groote uitgestrektheden sedert dien tijd zoo veranderd is.

Maar er is meer: ten tijde van het diluvium leefden er groote zoogdieren, die thans niet meer bestaan: zij waren misschien, ja zeer waarschijnlijk, de overgangsvormen tusschen de dieren van het tertiaire tijdvak en het tegenwoordige. Geen van alle groote zoogdieren, die gelijktijdig met den mensch geleefd hebben, wordt zoo dikwijls aangehaald als een voorbeeld van uitsterving als de mammouth, *Elephas primigenius*, en in algemeene bekendheid volgt op hem zekerlijk het dier, dat men tepeltand, *Mastodon*, heeft genoemd. Zeer verschillende dieren voorwaar, meer van elkander verschillend vooral in een der hoofdpunten, de dentitie, dan de mensch van de apen verschilt. En wat leeren wij nu ten opzigte van het geslacht *Elephas*, dat misschien van toepassing is op den mensch en zijne voorzaten? Falconer leert ons, dat de *Elephas primigenius* het eene uiterste vormt van eene reeks waarvan *Mastodon Borsoni*, die in het pliocene tijdvak leefde, het andere uiteinde is. Tusschen die twee uitersten worden door Dr. Falconer niet minder dan zeven en twintig soorten geplaatst, waarvan sommigen tot in het miocene tijdvak teruggaan, terwijl anderen nog leven, zoo als de indische en afrikaansche vormen. Echter beschouwt hij toch twee van die soorten als twijfelachtig, *Stegodon Ganesa*, die waarschijnlijk slechts een ras van een der andere soorten is, en *Elephas priscus* van Goldfuss, gedeeltelijk gegrond op exemplaren van den afrikaanschen olifant die bij vergissing voor fossiel gehouden zijn, en gedeeltelijk op eenige afwijkende vormen van *Elephas antiquus*.

Het eerste uitwerksel van het inschuiven van zooveel tusschenvormen tusschen de twee meest verschillende typen, is geweest het ten eenenmale verloren gaan van de generieke onderscheiding tusschen den mastodon en den olifant. Immers, Dr. Falconer zegt dat *Stegodon* (een der onderscheidene door hem gevormde ondergeslachten) een tusschengroep vormt waarvan de andere soorten door hare tandkenmerken afwijken, eensdeels naar de mastodons en aan den anderen kant naar de olifanten[1]. Het tweede gevolg is het verminderen van den afstand tusschen de onderscheidene leden van die beide groepen.

Dr. Falconer heeft ontdekt dat niet minder dan vier soorten van olifanten voorheen met elkander onder den naam van *Elephas primigenius* verwisseld werden: daardoor ontstond de onderstelde algemeenheid van dat dier in postpliocene tijden of zijne groote verspreiding over de halve bewoonbare aarde. Maar zelfs al wordt die vorm zoo in zijne soortkenmerken begrensd, hij heeft toch zijne geographische rassen; want de mammouthstanden, die uit Amerika aangebragt worden, kunnen in de meeste gevallen, volgens Dr. Falconer, van de europesche onderscheiden worden. Dr. Leidy heeft aan die amerikaansche verscheidenheid den naam van *E. americanus* gegeven. Een ander ras van den zelfden mammouth (door Dr. Falconer gedetermineerd) bestond, gelijk wij uit Lyell's *Antiquity of man* weten, vóór den ijstijd of ten tijde van het ontstaan van het begravene bosch van Cromer en de strandrotsen van Norfolk; en de zwitsersche geologen hebben voor eenigen tijd overblijfselen van den mammouth in hun land gevonden, zoowel in preglaciale als in postglaciale formatiën.

Hoe zeer de moeijelijkheid om een onderscheid aan te toonen tusschen de fossile vertegenwoordigers van dit geslacht later zal toenemen, als alle soorten met hare geographische verscheidenheden bekend zullen zijn, kan uit het volgende feit blijken. Professor H. Schlegel beweert dat de levende olifant van Sumatra overeenkomstig is met dien van Ceylon, maar eene andere soort is als die van het vaste land van Indië, en dat hij onderscheiden is van den laatste door het getal ruggewervelen en ribben, den vorm zijner tanden en andere kenmerken. Dr. Falconer evenwel beschouwt deze twee levende soorten als

1 *Quarterly Journal*, Vol. XIII, p. 314.

slechts geographische verscheidenheden, daar die bovengenoemde kenmerken niet standvastig zijn, zoo als hij beweert dat hem gebleken is door eene vergelijking van verschillende individuen van *E. indicus* in onderscheidene gedeelten van Bengalen, waarbij de ribben afwisselen van negentien tot twintig, en verschillende rassen van *E. africanus*, waarbij zij afwisselen van twintig tot een en twintig.

Gebrekkig zijn de bouwstoffen waarover wij beschikken kunnen; onvolkomen is onze kennis van de overgangen en tusschenvormen; weinig weten wij van de soorten, die geleefd hebben onmiddellijk vóór de hedendaagsche; maar eene bewering als de daareven genoemde, namelijk dat wij reeds lang fossile overblijfselen van de vormen, staande tusschen den aap en den mensch, ontdekt moesten hebben, als er zulke overgangswezens bestaan hadden, die bewering is al zeer zwak, daar zij op negative bewijzen is gebouwd. Vooral daarom is zij zwak, omdat wij van het groote boek der natuur nog geene enkele dier bladzijden gelezen hebben, waar alleen wij regt hebben te verwachten dat wij eenige aanwijzing zullen vinden van de schakels, die wij thans nog missen. De landstreken waar de anthropomorphische apen leven, zijn de tropische streken van Afrika, en de eilanden Borneo, Java en Sumatra, landen waarvan men zeggen mag dat zij volkomen onbekend zijn wat hunne pliocene en postpliocene zoogdieren betreft. De mensch is een type der Oude Wereld, en het is niet in Brazilië, de eenige streek tusschen de keerkringen waar beenderenholen tot heden zijn onderzocht, dat wij rondzien moeten om in fossilen staat de uitgestorvene vormen, die aan den mensch verwant zijn, te ontdekken. Lund, een deensch natuurkundige, vond in Brazilië niet slechts uitgestorvene luiaards en schildvarkens, maar ook uitgestorvene geslachten van fossile apen, doch allen van de amerikaansche type, en dus zeer verschillend in hunne dentitie en in eenige andere karakters van de primaten der oude wereld.

Eens, in de toekomst, als er vele honderde soorten van uitgestorvene vierhandigen aan het licht gebragt zullen zijn, zal de natuurkundige met vrucht over dit onderwerp zijne beschouwingen kunnen leveren: tegenwoordig moeten wij tevreden

zijn met geduldig te wachten, en niet te gedoogen dat ons oordeel ten opzigte van den overgang beheerscht worde door het ontbreken van bewijzen, bewijzen die wij, zeer tegenstrijdig met de analogie, zoeken in de postpliocene afzetsels van de landstreken die tot heden zorgvuldig zijn onderzocht. Want gelijk wij uitgestorvene kangoeroes en wombats in Australië ontmoeten, en uitgestorvene lamaas en luiaards in Zuid-Amerika vinden, zoo mogen wij ook hopen in equatoriaal Afrika en in zekere eilanden van den Oost-Indischen Archipel later de verlorene typen te zullen vinden van de anthropoide primaten, die aan den gorilla, den chimpanzee en den orangoetan verwant zijn.

Europa schijnt gedurende het pliocene tijdvak geen klimaat bezeten te hebben dat het geschikt maakte om de woonplaats van vierhandige zoogdieren te zijn; doch zoodra wij met onze nasporingen teruggaan tot in de miocene tijden, waar planten en insekten gelijk die van Oeningen, waar schelpen gelijk die van de *faluns* van de Loire een warmere temperatuur van zee en land aantoonen, beginnen wij fossile apen en halfapen ten noorden van de Alpen en de Pyreneën te ontdekken. Onder de weinige reeds ontdekte soorten behooren ten minste twee tot de klasse der anthropomorphen. Een daarvan, de *Dryopithecus* van Lartet, een gibbon of langarmige aap ongeveer zoo groot als een mensch, werd in het jaar 1856 gevonden in de oppermiocene lagen van Sansan aan den voet der Pyreneën in het zuiden van Frankrijk, en een been van den zelfden aap, zegt men, is sedert gevonden in een afzetsel van daaraan beantwoordenden ouderdom te Eppelsheim bij Darmstadt, op eene breedte gelijk aan de zuidelijke graafschappen van Engeland[1].

Doch volgens de leer van vooruitgang is het niet in die miocene lagen, maar in die van pliocene en postpliocene dagteekening, in streken digter bij den equator gelegen, dat men de meeste kans zal hebben om later soorten van zoogdieren te ontdekken, hooger georganiseerd dan de gorilla en de chimpanzee.

Als de mensch physisch niet te scheiden is van het dier, als hij een deel uitmaakt van het groote wordingsproces der

1 Owen, *Geologist*, Nov. 1862.

schepping, als hij een schepsel is onderworpen aan de zelfde wetten van ontstaan en verdwijnen, die de geheele natuur beheerschen - dan moet het ook waar zijn, dat hij door verandering en wijziging ontstaan is, en niet geschapen is als een afzonderlijk wezen - dan moet hij afstammen van een dier, lager staande op den ladder des levens. Hoe en wat het wordingsproces ook zijn moge, het moet noodzakelijk het geheele schema des levens omvatten. Daar kan in het groote scheppingsplan geen schorsing, geen afwijking zijn, en welke theorie men ook moge aannemen, zij moet in elk geval van toepassing zijn op elk integrerend gedeelte van het stelsel des levens. De hoogste zoowel als de laagste, de mensch zoowel als de monade, vormen een deel of een deeltje van een geheel, dat zich voortdurend ontwikkelt. Als het waar is, dat onder den invloed van wetten de straaldieren voortgebragt hebben de gelede dieren, dezen de weekdieren, de weekdieren de gewervelde dieren - ja zelfs al waren slechts de vier groote afdeelingen der gewervelde dieren genetisch aan elkander verwant - als de visschen voortgebragt hebben de reptilen, de reptilen de vogels, en de vogels de zoogdieren - dan is dat voldoende om tot grondslag van de bewering te dienen, dat de mensch een deel is van het zelfde ontwikkelings-schema, dat in de geheele natuur wordt opgemerkt. Wat ook de wet moge zijn die het ontstaan der soorten bepaalt, aan die zelfde wet moeten wij het ontstaan van den mensch toeschrijven. De inductieve wijsbegeerte heeft geen andere keus. Wij moeten dus naar den voorlooper van den mensch uitzien, wij moeten hem zoeken bij de orde, die het naast beneden hem staat op de zoölogische ladder.

Hoe groot de gaping, de opene ruimte ook schijnen mag, wij mogen met volle regt onderstellen dat zij eenmaal niet bestaan heeft, of gevuld geweest is door tusschenvormen, die uitgestorven zijn vóór het hedendaagsche aardkundige tijdvak, of, indien de opklimming sneller gaat in de hoogere dan in de lagere orden, dat de gaping overschreden is met éénen sprong, of ten minste door de medewerking van niet meer dan enkele tusschensoorten.

Maar ofschoon de eene vorm afkomstig mag zijn van den anderen - de hoogere afkomstig van den onmiddellijk vooraf-

gaanden op de ladder der schepping - zulk eene afkomst is toch niet eene als door de gewone generatie ontstaat, in zoover als eigenschappen en vermogens die in den lageren vorm onbekend zijn, zich vertoonen in den hoogeren. Vanwaar dan die nieuwe en hoogere eigenschappen en vermogens? Klaarblijkelijk niet van den voorganger, die ze niet bezat en dus ook niet geven kon; niet van de ontwikkelingswet, die eenvoudig eene wijze, eene methode van werking is - maar van den Wetgever, die de methode van ontwikkeling verordende en doet bestaan. Hoe gelijk het geraamte van den aap ook zijn moge aan dat van den mensch; hoe digt zijne achterste ledematen ook naderen mogen tot het menschelijk been; hoe waar het mag zijn, dat ook bij sommige apen het cerebrum over het cerebellum heen ligt - ja al geleek de aap nog tienmaal meer op den mensch dan hij thans doet, echter is elke nieuwe bijvoeging, elke geestelijke gave, het ontstaan van de spraak, van de rede, van het zedelijk en godsdienstig gevoel in den mensch, inderdaad eene nieuwe schepping; eene schepping zoo speciaal alsof zij ontstond op het hoorbare ‘daar zij’ van den Schepper. Voor het godsdienstig en wijsgeerig verstand is de secundaire wet van oorzakelijkheid het groote ‘daar zij’, een woord dat nog steeds door de natuur heenklinkt zoo hoorbaar als op den morgen toen het voor het eerst door de Almagt werd uitgesproken.

En hier, terwijl wij het ontstaan van den mensch beschouwen met het oog op eene algemeene wet van ontwikkeling, en zoekende naar een genetisch verband, zij het opgemerkt dat de gaping, die tusschen hem en de apen bestaat, op verschillende wijzen verklaard kan worden. Indien vooreerst de mate van vooruitgang sneller is in de hoogere dan in de lagere orden, zoo als beweerd wordt, dan kan het overgaan van den aap tot den mensch plaats gehad hebben op eenmaal en zonder de tusschenkomst van andere vormen. Deze onderstelling is echter zoo strijdig met hetgeen wij van den gewonen loop der natuur weten, dat wij haar niet mogen aannemen. Ten tweede: als de mate van vooruitgang sneller is bij de hoogere vormen der schepping dan bij de lagere, kan de gaping gevuld worden door zeer weinige tusschenvormen, en de overblijfselen van deze kunnen, zoo als wij boven gezien hebben, ontdekt worden in de jongere tertiaire afzetsels en vooral in de subtropische en warmgematigde landstreken. Ten derde: niet slechts is het voldoende dat

de tusschenvormen luttel in getal geweest zijn, maar zij kunnen ook zeer wel tot de species mensch behoord hebben, al waren het rassen, ver achterstaande zelfs bij de Boschjesmannen van Afrika of de inboorlingen van Nieuw-Holland. Er is niets irrationeels in de voorstelling dat rassen, die zoo veel lager stonden in bewerktuiging en verstand, verdwenen zijn door de uitbreiding die de hoogere, beter ontwikkelde rassen bekomen hebben, even als in den tegenwoordigen tijd de lagere rassen van Amerika, Australië en Afrika verdwijnen overal waar eene hoogere beschaving in aantogt is. Wat meer is: het verschil tusschen deze primitive rassen en een der thans levenden mag de maat overschreden hebben van hetgeen gewoonlijk door de zoölogen onder een ras verstaan wordt - er kunnen voorheen verschillende soorten, *species*, van het geslacht, *genus*, mensch bestaan hebben, en die oudere soorten vertoonden misschien wel een generieke gelijkenis, maar ontbeerden die hooge verstandelijke en zedelijke eigenschappen en vermogens, die het onderscheidend kenmerk van de tegenwoordige soort uitmaken. Dit alles mag slechts onderstelling zijn, ofschoon sommige posttertiaire overblijfselen (de bekende schedel uit het Neanderthal, enz.) steun schijnen te geven aan die onderstelling; maar zoo de ontwikkelings-theorie waarheid is, dan is deze de rigting waarin de geologen moeten uitzien naar bewijzen voor de natuurlijke historie, het ontstaan en den vooruitgang van het menschelijk geslacht.

Wanneer wij derhalve voor dat geslacht de zelfde genetische wet als voor het overige der bezielde natuur aannemen - en philosophisch gesproken kan de wetenschap niet anders - dan ontstaat de vraag: in welk tijdperk van de geologische eeuw verscheen de mensch? In het beantwoorden van die vraag moet de geologie zich streng houden aan hare eigen methode. Het mag moeijelijk zijn het verstand te onttrekken aan den invloed van een lang gevestigd geloof - het mag verwaand schijnen af te wijken van hetgeen eeuwen lang geleeraard is, maar ouder dan zulke leeringen zijn de feiten der natuur, en de rede is gehouden eerlijke verklaringen te geven. Zoo ver het onderzoek der aardlagen in de verschillende werelddeelen voortgezet is - en nogmaals moet herinnerd worden hoe onbeteekenend de omtrek is, waarbinnen dit onderzoek heeft plaats gehad - zijn er geen overblijfselen van den mensch of van zijne werken ontdekt totdat wij komen aan de slijklagen,

de venen, het riviergrind en den holenleem van het posttertiaire tijdvak. In deze vormingen heeft men zoowel ontdekte boomkanoes en steenen bijlen, als ruwe werktuigen van vuursteen en been, de asch van de vuren, die de mensch ontstoken heeft, en enkele brokken van zijn eigen geraamte. Tot heden zijn die voorwerpen uitsluitend ontdekt in den begrensden omtrek van zuidelijk en westelijk Europa; en van de daaraan beantwoordende bezinksels in andere streken weten wij naauwelijks iets. Totdat die andere streken onderzocht zullen zijn - en vooral Azië waar de mensch lang voor zijne beschaving in Europa gebloeid heeft - zou het voorbarig zijn eene meening te uiten over de *eerste* verschijning van den mensch op aarde. Maar de feiten nemende gelijk de geologie die aantreft - namelijk het voorkomen van steenen werktuigen in gezelschap van de overblijfselen van het iersche reuzenhert, den mammouth, hippopotamus, rhinoceros, holenleeuw en andere schepselen, die sedert lang in Europa uitgestorven zijn, en zulks in vormingen van eene belangrijke geologische oudheid - is het duidelijk dat de mensch geweest is een bewoner van de aarde, veel langer dan het populaire geloof aanneemt. Het is waar dat de oudheid van sommige dier bezinksels, vooral rivierbezinksels, voor bestrijding vatbaar is, en ook is het zeer mogelijk dat de overblijfselen dier uitgestorvene viervoetige dieren in sommige gevallen uit oudere vormingen afkomstig zijn; maar dit zelfs toegestemd, hebben de geologen toch bewijzen genoeg in de dalbezinksels van Engeland en Frankrijk, in de holen van zuidelijk en westelijk Europa (van Azië zwijgen wij) en in de meerbezinksels van die zelfde streken, om elkeen die in staat is zulke bewijzen te waarderen, te overtuigen dat de mensch dáár bestaan heeft, lang, zeer lang vóór den tijd, die door de oude chronologen als den datum van zijne schepping opgegeven wordt.

Doch terwijl de aard der bezinksels, hunne ligging en formatie op een tijdsverloop van vele duizenden jaren wijzen, moeten wij toch niet in het andere uiterste vervallen en aan een tijdsverloop van fabelachtigen duur gelooven. Uit een historisch oogpunt ontbreken ons de middelen om den ouderdom dezer afzetsels te leeren kennen; uit het geologische kunnen wij den tijd slechts bij benadering weten door vergelijking met hetgeen hedendaags gebeurt; terwijl uit het palaeontologische oogpunt gezien niet vergeten moet worden, dat de bedoelde dieren tot de laatst gestorvenen of de jongst uitgeroeiden be-

hooren. Het is eene vaste wet in de palaeontologie, dat hoe ouder een soortvorm is, hij des te meer verschilt van de thans bestaande soorten van het zelfde geslacht. De verandering van structuur is in waarheid de maat voor de oudheid. Nu verschillen de mammouth, de hippopotamus en de rhinoceros, die fossiel of subfossiel in onze europesche rivier- en meerbezinksels gevonden worden, slechts weinig van de thans in Azië en Afrika levende soorten, zoo weinig dat, indien zij tot op den tegenwoordigen dag in het leven gebleven waren, het eene vraag onder de zoölogen geweest zou zijn, of zij inderdaad verschillende soorten of slechts uiteenloopende rassen van de zelfde soort waren. In elk geval zijn de verschillen tusschen deze uitgestorvene dikhuidigen en de thans bestaanden niet grooter dan die wij tusschen verscheidene levende soorten waarnemen. Dat geringe onderscheid kan derhalve geene hooge palaeontologische oudheid aantoonen; niets wat niet gebeurd kan zijn binnen eenige duizende jaren van de gewoonlijk aangenomene chronologie.

In het onderzoek naar de oudheid van den mensch moeten wij dus zoowel op zijn lithologisch en palaeontologisch als in zekere mate op zijn historisch voorkomen acht slaan, eer wij tot eene echt philosophische conclusie kunnen geraken. Lithologisch zien wij, dat er groote veranderingen hebben plaats gehad in de physische geographie van de distrikten, waarin menschelijke overblijfselen ontdekt zijn. De bezinksels waarin zij voorkomen zijn dan ook vaak zeer dik en van dien aard, dat zij langzaam en trapswijze opgehoopt moeten zijn. Als geologen zijn wij overtuigd dat er meer dan zes of acht duizend jaren sedert hunne vorming voorbijgegaan zijn. Hoeveel meer? In den tegenwoordigen staat van onze wetenschap kunnen wij daaromtrent geene juiste bepaling te maken. Palaeontologisch zien wij dat andere dieren, welker overblijfselen die van den mensch vergezellen, niet zeer veel van nog bestaande soorten verschillen, en wij worden dus genoodzaakt ons te verklaren tegen de ontzaggelijke oudheid, die sommige geologen aan den mensch willen toekennen. Historisch zwijgt alles stil wat deze overblijfselen betreft, maar terwijl de mammouth en de rhinoceros uitgestorven kunnen zijn in Europa binnen de laatste vijf of zes-

duizend jaren, zonder dat zulks de aandacht trok van de onbeschaafde bewoners, schijnt de tegenwoordige hoogte van de menschelijke beschaving onvereenigbaar met zulk een kort tijdsverloop. Gelijk andere natuurlijke ontwikkelingen vordert ook de beschaving van den mensch met langzame schreden, en gelijk in Europa de eerste sporen van het bestaan van den mensch een ruwen toestand aantoonen, zoo kunnen er ook in Azië, dat zonder twijfel vroeger bewoond geweest is, overblijfselen van primitive stammen ontdekt worden, die op eene nog hoogere oudheid wijzen. Men mag zelfs vragen of de eerste menschenrassen, gelijk sommige nog bestaande rassen in Nieuw-Holland, inderdaad wel geschikt waren om de beginselen te vormen en te voeden van de beschaving, die het indo-europesche ras in onze dagen bereikt heeft. Als zij daarvoor niet geschikt geweest zijn - en dit schijnt volkomen overeen te stemmen met het denkbeeld van ontwikkeling - kunnen er eeuwen lang lagere rassen bestaan hebben, lang voor het ontstaan van de meer begaafden, het negerras, het amerikaansche, het maleische, het mongoolsche en het kaukasische, waarin de ethnologen gewoon zijn het menschelijk geslacht te verdeelen. Lithologie, palaeontologie en ethnologie, alles wijst op eene hooge oudheid van het menschelijke geslacht - niet onbegrijpelijk oud zoo als sommigen uit een geest van tegenspraak beweren - maar veel ouder dan de tot hiertoe aangenomen chronologie, en zeker niet in jaren en eeuwen uit te drukken.

Het is bekend dat, terwijl de geologie en de theologie zich met de vraag naar den ouderdom des menschelijken geslachts bezig houden, zekere lieden eene volkomene onverschilligheid verkondigen omtrent de uitkomsten van dien strijd. ‘Wat doet het, zeggen zij, tot de tegenwoordige realiteiten des levens af, of de mensch op deze aarde zesduizend of zestigduizend jaren bestaan heeft? Het zal geen feit in de geschiedenis van zijn verleden veranderen; het zal geen invloed hebben op zijn toekomstigen toestand.’ Hun die op deze wijze redeneren - en geen hunner kan een echt geoloog zijn - antwoorden wij eenvoudig, dat het zelfde gezegd kan worden van de meeste vraagstukken, die de aandacht der wetenschap boeijen. Zij mogen geen onmiddellijke betrekking hebben tot de praktische dingen des levens, maar zij zijn zoo verbonden met onze verstandelijke vermogens, dat het voor den denkenden mensch onmogelijk is aan de natuurlijke aandrift tot onderzoek weêr-

stand te bieden. Het verstand heeft zijne begeerten, die zelfs sterker zijn dan die van het ligchaam. Het verlangt naar kennis, ook waar geen onmiddellijk of zelfzuchtig voordeel uit de kennis kan voortvloeijen. Bovendien hangt elk feit in het schema der schepping zoo naauw zamen met andere, de feiten grijpen zoo in elkâer, dat wij nooit kunnen vooruitzien hoe het een uit het ander zal voortvloeijen; en, onafhankelijk van de intellectuele begeerte naar onderzoek, verdienen zij dus onze geduldige nasporing. Hoe meer wij weten, des te beter worden wij voorbereid om te weten; en hoe meer wij leeren van God en Zijne wegen in de natuur, des te meer worden hart en verstand gewekt tot eerbied en aanbidding.

Ten slotte merken wij nog op, in betrekking tot deze deelen van ons onderwerp - het ontstaan en de oudheid van het menschdom - dat wij niet verwachten kunnen ooit tot een voldoend besluit te zullen geraken, dan tenzij zij geheel als vraagstukken van de natuurlijke historie behandeld worden. Ten opzigte van zijne organisatie kan de mensch van de overige bezielde natuur niet gescheiden worden. Stelselmakers mogen hem klassificeren zoo veel zij willen, maar indien er in de zoölogie eene enkele zaak duidelijk is, dan is het deze: dat het zelfde plan van organisatie gemeen is aan den mensch en de andere zoogdieren. Dat hij ligchamelijk hooger begiftigd is dan de andere dieren, wordt volmondig toegestemd; maar die hoogere gaven zijn in overeenstemming met het algemeene plan, dat de opklimming der andere orden op den zoölogischen ladder regelt. Gelijk de eene orde van zoogdieren de andere in structuur overtreft, zoo overtreft de mensch het geheel, maar slechts door analoge trappen en in eene gelijke lijn van opklimming. Bewijsgronden die toepasselijk zijn op het ontstaan en de ontwikkeling der andere schepselen, zijn het ook op het ontstaan en de ontwikkeling van den mensch. Het niet volgen van deze methode zou gelijk staan met het verzaken van de geheele leer der wetenschap; het zou eene veronachtzaming zijn van elk beginsel van rede, dat God ons gegeven heeft om Zijn heelal te begrijpen. En gelijk met het ontstaan van den mensch, zoo is het ook met zijne oudheid. Als wij oordeelen over de betrekkelijke oudheid van een visch of een reptiel naar zijne eerste bekende aanwezigheid in de aardkorst, moeten wij ook op gelijke wijze de oudheid van den mensch schatten. Tot heden heeft de geologie nog geene dagteekeningen gevonden voor elke gebeurtenis van

dien aard, maar zij berekent den tijd die er verloopen is naar de veranderingen en werkingen, die zij tegenwoordig ziet ontstaan en gebeuren; en zoolang zij dien weg blijft volgen, gaat zij voorwaarts onder het geleide der ware wijsbegeerte en mag zij de hoop blijven voeden eenmaal tot bepaalde uitkomsten, tot zekerheid te zullen komen ook ten opzigte van de groote vraag naar het ontstaan van den mensch.

Een kort overzigt te geven van den tegenwoordigen staat onzer kennis; aan te toonen wat de geologie en hare dochter de palaeontologie gedaan hebben en zullen kunnen doen voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het leven op aarde - ziedaar het doel dat wij in de vorige bladzijden hebben trachten te bereiken. Het is ons gebleken dat wij nog geen antwoord weten te geven op de vraag waarmede wij dit opstel begonnen: wat is leven? Wel weten wij dat er eenheid bestaat in den ontwikkelingsgang des levens; wel is er een scheppingsplan zigtbaar in al het geschapene; wel schijnt alles te wijzen op eene voortgaande ontwikkeling van de bewerktuigde schepping; maar het leven is ons toch nog altijd een raadsel. Dat de soorten veranderen; dat rassen blijvende dingen kunnen worden; dat uitwendige omstandigheden, de natuurkeus, embryologische toestanden en andere oorzaken, wijzigend en veranderend werken op de soort - dat Darwin's theorie veel waarheid bevat en zij misschien door latere onderzoekingen wel eenigzins gewijzigd, maar toch stellig eenmaal algemeen aangenomen zal worden door de natuurkundigen - wie is er onder de jongere beoefenaars der wetenschap die zulks niet zeker verwacht, hoezeer de ouderen die verwachting nog altijd met een twijfelend schouderophalen begroeten? Doch eene andere vraag is het of de mensch ook een lid uitmaakt, en wel het hoogst geplaatste lid, van de groote reeks der schepselen. Uit een zuiver physisch oogpunt beschouwd is er geen twijfel aan of de mensch staat digter bij de anthropomorphe apen dan dezen bij de apen die onmiddellijk op hen volgen. Darwin mag dat niet beweerd hebben, hij mag zich tot heden onthouden zijn gevoelen over dat punt te uiten - die zijne leer aanneemt en aan de wetten der logica gehoorzaamt,

moet gelooven dat de mensch afstamt van de lagere dieren. Maar de mensch is te regt door den dichter ‘half dier, half engel’ geheeten; hij onderscheidt zich van het redelooze dier niet slechts door zijne rede, maar door het bezit van eene voor ontwikkeling vatbare rede, eene gave die geen dier bezit en die de mensch dus ook niet op genetische wijze van zijnen dierlijken voorvader heeft kunnen erven - niemand kan iets geven, dat hij zelf niet bezit. De wetenschap kan tot heden nog niet antwoorden op de vraag naar den oorsprong van de rede des menschen, maar het geloof twijfelt niet of, indien de Schepper eenmaal heeft kunnen zeggen: ‘daar zij licht’, Hij dan ook zal hebben kunnen zeggen: ‘daar zij rede’. Ja voor den niet-materialistischen denker is het bijna eene zekerheid dat de ‘adem des levens’ den mensch ingeblazen is door God; dat hij daardoor geworden is ‘naar Zijn beeld en Zijne gelijkenis.’ - Wij komen openlijk voor onze meening uit dat alle natuurlijke verschijnselen voorwerpen zijn van wetenschappelijk onderzoek, en dat dus ook de mensch, als een verschijnsel der natuur beschouwd, een wettig voorwerp van studie voor den natuurkundige is. Maar wanneer wij in die beschouwing aan een punt genaderd zijn waar de redeneringen der wetenschap geen vasten grond meer vinden; wanneer wij, met andere woorden, gekomen zijn aan het geestelijke, zedelijke en redelijke in den mensch, dan moet hij, die, zoo als Hopkins zegt, ‘eerlijk en ernstig naar waarheid zoekt’, òf zijne onkunde opregt bekenen, òf zich wenden tot eene andere bron waaruit hij verdere kennis denkt te kunnen verkrijgen. Hij is gedwongen, niet slechts als man van godsdienstige overtuiging, maar ook als natuurkundig wijsgeer, om de zaak uit een godsdienstig oogpunt te beschouwen, en om de uitkomsten, die hij langs dien weg verkrijgt, te vergelijken met de besluiten waartoe zijne physische theoriën hem brengen zouden.

T.C. WINKLER.

Beter onderwijs.

Bezoek Amsterdam op een warmen zomerschen Zondag, en ge zult het sprekend beeld voor u hebben van eene orthodoxe Schotsche stad, in Sabbathsdood verzonken. Uitgestorven schijnen ze u toe die lange en naauwe straten, waar ge niet dan nu en dan een zeer enkel winkelhuis nog maar als ter sluiks half geopend ziet, en in een Noordsch Pompeji waant ge u verplaatst, wanneer ge de breede grachten langs wandelt. De prachtige woningen, die zoo statig achter het geboomte dat de wallen omzoomt, oprijzen, zijn bijna alle hermetisch gesloten. Geen menschelijk wezen dat zich achter het kostbaar spiegelglas vertoont. En waar soms, als bij uitzondering, eene enkele onderdeur half geopend staat, daar verkondigt de schromelijke verveling op het gelaat van den persoon die dommelend tegen den deurpost leunt u dadelijk, dat hij niet meer is dan de trouwe waker voor het erf van zijn heer.

Die heer is der muffe stad verre ontvloden. En de bewoner van straat en dwarsgracht volgt al meer en meer zijn voorbeeld. Want schijnbaar moge de zondagsstilte der Schotsche steden en die der Amstelstad dezelfde Sabbathsrust vertoonen: in waarheid is ze eene geheel andere; ja de oorzaak er van is juist eene tegenovergestelde. Geestelijke afzondering hier, wereldsche verstrooijing dáár. Terwijl bij onze strenge naburen de vele en ruime kerken nog maar naauwelijks toereikende zijn om den digten drom van bezoekers te bevatten, zoo staan daarentegen in Amstels veste des zomers de hooge en breede deuren der sombere kerkgebouwen in zonderling contrast met de smalle schaar van geloovigen, die alsdan den drempel overschrijdt. Sluit de kerksche Schot zich na het verlaten van het bedehuis op in ‘his own castle’ met bijbelwoord of kerkboek voor zich, zelfs

eene wandeling in Gods vrije natuur op dien dag bijna als heiligschennis veroordeelende, den Amstelaar zoekt ge evenzeer te vergeefs in eigen huis als op straat of gracht.

Want zoo iemand, hij is, echter gelukkig in Schotsche oogen alleen, de Sabbathschenner bij uitnemendheid geworden. De man, wiens patriotisme de clocher, wiens blinde gehechtheid aan eigen veste en eigen woning, aan oude gebruiken en oude instellingen, ten onzent zoozeer tot een spreekwoord geworden was dat de spotternij er lang niet altijd vreemd aan bleef, hij schijnt in de laatste jaren wel als met eene tooverroede veranderd te zijn in den meest bewegelijken en meest ongedurigen persoon. Sedert ook Nederland eindelijk en ten leste andere en sneller middelen van vervoer heeft leeren waarderen dan trekschuit en diligence, is de weleer zoo hokvaste Amstelaar een ware trekvogel geworden. Hoe bij uitzondering zeldzaam zouden er nu nog exemplaren in de hoofdstad te vinden zijn, van die zelfgenoegzamen, waarvan de zelfs niet eens hoog bejaarden in ons midden zich zeker nog wel enkelen zullen herinneren, die er eene soort van roem in stelden aan het einde des jaars te kunnen betuigen, dat zij in de afgeloopene twaalf maanden den voet niet buiten de poorten hunner vaderstad hadden gezet. Wat toch, meenden zij, was er aangenaams en liefelijks en gezelligs, wat toch was er schooner en rustiger te vinden dan wat hun Amsterdam in kwistigen overvloed aanbood! En juist die gekkelijke ingenomenheid heeft er veel toe bijgebragt om den vooruitgang dier stad te belemmeren en haar prestige in de oogen van landgenoot en vreemdeling te verkleinen. Ze is uit, de dwaze roem van die enkelen, tientallen van jaren achtereen Amstels beurs bezocht te hebben en nooit een eenigen dag gemist te zijn aan hun standplaats. De veranderde loop van zaken houdt nu het vroegere woord van roemen over zoo groote onbewegelijkheid op de lippen terug, omdat men zelf heimelijk het woord van veroordeeling, dat nu daarop volgen zou, moet billijken. Veeleer heeft men nu een woord van medelijkden over voor hen, die door de onverbiddelijke noodzakelijkheid tot zoo slaafsch een leven gedwongen zijn. En 't is vooral te hunnen behoeve dat tegenwoordig de gelegenheden vermeerderd en vergemakkelijkt worden om, zij 't dan ook maar voor een enkelen dag, ook hun een blik te gunnen in eene andere wereld dan die zij nu al van der jeugd aan kennen, in andere en nieuwere steden dan in het statige

Amsterdam alleen, en in eene vrolijker en trotscher natuur dan waarop de drooggemaakte plassen mogen roemen. Hoe gretig de burgerman die gelegenheid aangrijpt om het afgesloofde ligchaam en den afgetobden geest nu en dan eens te verfrisschen en te versterken, de duizenden die ge op een zomerschen zondag vandaar kunt zien wegstoomen, bewijzen 't voldingend, wanneer men de doodsche stilte der stad niet mogt willen opmerken. En de vermogende spoort hem reeds sedert jaren door zijn voorbeeld daartoe aan. Immers 't is thans volstrekt niet vreemd meer om dagelijks denzelfden man, dien ge zoo straks op de benaauwde beurs nog te midden van het gewoel der handelslustigen zaagt loven en bieden, en dat met een ernst, die getuigt van de groote waarde welke van zijn ja of neen afhangt, weinige uren later in Haarlems duin of Hout te zien ronddoolen, als ware hij van geboorte en keuze een ware landedelman. Wandel de bijna eindelooze reeks van keurige villa's langs, die Hollands duinstreek tot een waren bloemwarand hebben gemaakt, en wanneer men u de namen der bewoners noemt dan meent ge aan Amstels beurs verplaatst te zijn, want bijna geen enkele naam dien ge hoort, of dadelijk zweeft eene Amsterdamsche firma u op de lippen. Welhaast zal 't u in Gooi en Sticht niet anders te moede zijn. En wie des zomers Neêrlands paradijsje bij uitnemendheid, het telken jare als vernieuwd en verdubbeld Arnhem bezoekt, hij kan zeker zijn geen prachtig vérgezigt te genieten en geene statige boschpartij te bewonderen, zonder den weêrklank zijner verrukking van de lippen eens stadgenoots op te vangen. Op Duitsche badplaats en aan Zwitsersch meer is de vermogende Amsterdammer mede een der vaste klanten, waarop dat waar modèl van een goeden, hoewel wat duren, hôtelhouder jaarlijks zijne rekening maakt. Ja nergens eigenlijk kan men hem des zomers vreemdeling noemen, dan alleen in de stad zijner inwoning, in de wallen waaraan men hem door onverbreekbare banden, van welke sympathie niet al! vastgeklonken waant.

Benijdenswaardige stad meent men alligt, die zoo kwistig vermag te zijn in het verspreiden van ruime handelswinsten onder hare burgers, dat deze met halve dagen of weken arbeids kunnen volstaan om een bestaan te vinden, 't geen hun toch in ruime mate de weelde der villeggiatura veroorlooft. Evenwel, wat elders ongetwijfeld weelde zou moeten heeten, kan in Amsterdam bijna dien naam niet meer dragen. Het aroma,

dat er des zomers uit de walmende grachten opdoemt, moge den enkelen oligarchischen neus die er nog van vroegere dagen is overgebleven, welgevallig zijn, als de laatste herinnering aan de traditie, de meest verstokte Amstelaar zelfs walgt er van en snakt naar frisscher lucht. Hij ook zou gaarne, zoo als elders, de wallen zijner stad omzoomd zien door reeksen van geheel nieuwe, sierlijk gebouwde woningen, die, al moge het marmer en het fijne hout er niet in zoo weelderigen overvloed prijken als in de oude koopmanspaleizen, en al mogen ze niet als deze, eeuwen kunnen tarten, toch geriefelijker zijn voor den bewoner door hunne moderner inrigting en meer bereikbaar ook voor den minder bemiddelden burger. Een weinig smaak toch, een weinig tact maar, hij weet 't, en de terreinen om zijne stad, nu ontsierd door de poelen waarin het water staat te geuren, zouden partijen kunnen aanbieden, die met Arnhems sierlijk bebouwde en waarlijk coquette singels vermogten te wedijveren. De plannen, die hem reeds jaren lang des te sterker daarnaar hebben doen watertanden, ze schijnen hunne verwezenlijking maar niet te kunnen bereiken. En bijna durft hij het anders zoo welkome vooruitzigt niet toe te juichen, van weldra aan deze zijde der stad een nieuw en uitgestrekt park geopend te zien voor de hem aan gene zijde stuksgewijze ontroofde wandeling, omdat hij vreest dat, bij het langzaam rijpen der plannen in zijne vaderstad, alligt het kleinere het grootere zal verdringen. Stroomend en helder water door de stad, aangenamer en ruimer wandelingen er om, verlevendigd door sierlijker en goedkooper woningen, eischen, die thans te minder overdreven genoemd mogen worden, omdat ze in alle andere grooter en kleiner plaatsen des lands ruimschoots bevrediging vinden, de Amsterdammer haakt er naar ook reeds daarom, opdat de groote aanleiding tot de schromelijke ontvolking zijner stad, in den zomer althans, verminderd worde. Gebrek aan goedkoope en aangename woningen drijft menigeen de stad uit, die anders bij voorkeur in het centrum des lands gevestigd zou blijven; en gebrek aan frissche lucht en wandeling drijft zelfs den kleineren burger des zomers naar buiten, waartoe iedere verdere verbetering der middelen van vervoer hem gedurig en gedurig nog meer zal verlokken. Schromelijk verlies voor den winkelier, wiens begunstigers nu gedurende een groot deel des jaars elders de vragen doen, in wier vervulling hij zijn bestaan moet vinden. En verlies aan totale som van ar-

beid tevens, daar de uitspanningsuren al grooter en grooter in aantal worden, hoe ook een deel daarvan vergoed moge worden door krachtiger inspanning van het door de vrije natuur versterkte ligchaam. Zal ook de nieuwe zeeweg die wenschen bevredigen? Dubbel welkom zullen de wateren der Noordzee dan aan Amstels kaden zijn. Het nieuwe water worde dan tot nieuw bloed voor de oude stad.

Maar ijdel achten velen de bevrediging van al die eischen. De zwaar belaste burger der hoofdstad heeft meer behoefte aan nieuwe middelen van bestaan dan aan die nieuwe huizen en allerlei locale verbeteringen. Geef hem de eerste, en de laatste zullen wel volgen. - Alsof niet juist daarom de nieuwe zeeweg zoo vurig begeerd werd! Maar gesteld die weg is geopend, mag dan het doel als bereikt geacht worden? Of zal de nieuwe weg niet ook nieuwe kapitalen van kennis en bedrijvigheid, van kennis vooral, vorderen, om de vruchten op te leveren tot wier verkrijging zoo kolossaal een werk wordt aanvaard? De gelegenheid alleen tot vruchtbaren arbeid is niet voldoende om een volk welvarend te maken; de lust en de bekwaamheid tot dien arbeid zijn evenzeer een hoofdvereischte daartoe. Arm en onwetend, ja ellendig sleept de Indiaan een treurig aanzijn voort op den weelderigen bodem, waaruit de ondernemende en bekwame Europeër in luttel tijds schatten weet te halen. De Hollander klaagt dikwijls dat hij geen voldoend bestaan weet te vinden in zijn land, terwijl de Duitscher er jaarlijks bij honderden en duizenden heenstroomt, juist omdat hij daar zooveel beter dan ten zijnent dat meerdere weet te vinden wat de zelfs ruim geschatte behoeften des levens overschrijdt, en dat, in iederen stand, de onbezorgdheid en de weelde uitmaakt. 't Zijn waarlijk niet de kapitalen van bankbillet en klinkende munt die hij daarvoor herwaarts overbrengt; integendeel, hij is zeker die hier te lande in overvloed ter zijner beschikking te zullen vinden, zoodra hij maar met de wigchelroede van zijne kennis en zijn ijver de Hollandsche schatkameren heeft weten te ontdekken. Mogen al enkelen in die poging falen, velen die uitnemend slagen, een ieders omgeving getuigt het immers luide. Amsterdam heeft altijd tal van vreemdelingen rijk zien worden binnen zijne wallen, in vroeger eeuwen Franschen en Italianen, tegenwoordig Duitschers, maar altijd bleef het nationale element den boventoon voeren. In die vroegere tijden was de stad echter meer eene wereldstad dan thans. Vroeger was Am-

sterdam te grooter, naarmate de wedijverende handelssteden elders kleiner waren; nu echter zijn ook deze grooter geworden - de vergelijking gaat door voor geheel ons land, de geschiedenis bewijst het, - zonder dat Amsterdam altijd gelijken tred met hen hield. Hetzelfde mag van Amsterdam in verband tot het binnenland gezegd worden. Geen wonder, dat toen de gehechtheid aan de vaderlijke veste ook grooter en krachtiger was dan thans, dat de bewoners der andere, kleinere steden des lands gaarne naar de grootere stad heentrokken, om van de meerdere beschaving en weelde te genieten waarvoor alleen de groote hoofdsteden vatbaar zijn, vooral ook omdat toen de gebrekkige middelen van vervoer die algeheele verspreiding van welvaart en kennis over het land nog belemmerden. Wat min aangenaam was in de hoofdstad, werd overschaduwd door het ontzaggelijk vele waarmede zij boven de kleinere plaatsen uitstak. Maar nu is welhaast alle afstand tusschen steden en landen, van maanden en dagen tot uren en minuten verminderd; de monopoliën van beschaving en kennis versmelten langzamerhand over het geheele land, en de plaats, die nu nog eenig meesterschap boven anderen wil behouden, moet aan het hoofd der beweging staan, ja die beweging nog als vooruitsnellen. Was 't vroeger alleen den vermogenden man vergund het buitenland en zijne wonderen te bezoeken, nu is die gelegenheid onder het bereik van bijna een ieder gesteld. En terwijl de blik verruimd en verhelderd wordt door het aanschouwen van 't geen de nabuur vermogt tot stand te brengen, wordt ook de geest ontevredener met het min volkomene in de eigen veste, waarvoor men vroeger geen oog had. Krachtige bevordering voorzeker van de algeheele ontwikkeling des lands of der stad, want waarlijk, 't zijn niet de met alles tevredenen die bijdragen tot den vooruitgang der maatschappij; maar gevaarlijke beweging tevens voor hem die stil blijft staan terwijl alles rondom hem vooruitgaat, of die te lang bij iederen tred op den nieuwen weg wikt en weegt of hem misschien ook moeijelijkheden dreigen, waar anderen met reuzenstappen voortschrijden. Het betere mogt veeleer de vriend dan de vijand van het goede genoemd worden, want het spoort aan tot voor. Waarts gaan; en tot het goede zal toch ook wel degelijk de strekking tot het betere behooren! Waar dat betere, altijd opgevat in den geest des tijds, te vinden is, daarheen stroomt de menigte, en alleen dringende noodzaak houdt nog de enke-

len in het mindere terug. De Duitsche daglooner moge te huis den kost verdienen, in Noord-Amerika hoopt hij weldra op eigen erf gezeten te zijn; daarheen dus trekt hij met vrouw en kind, ja met alle zijne dorpsgenooten vaak, want de gehechtheid aan der ouderen grond en geboorteland wijkt voor de begeerte naar het betere lot wat hem elders wacht. Het oude liedje blijft waar bij hem:

> Sauerkraut und Rüben,
> Die haben mich vertrieben;
> Hätt' die Mutter Fleisch gekocht,
> So wär ich bei ihr blieben.

Niet anders gaat het in Ierland, op grootscher schaal nog dan in Duitschland; niet anders gaat het, in beperkte mate, met alle plaatsen en gemeenten, alwaar een achterlijk bestuur of eene naar den geest stilstaande bevolking, kwijning boven vooruitgang stelt. Arme achterblijvenden, die dan eer vegetéren dan leven. Aangenamer oord lokt eerst den vermogenden elders heen, welvarender plaats trekt dan den arbeidslustige vandaar weg, en de streek, die alle elementen van welvaart in zich bevatte, kwijnt, alleen omdat de bakens niet tijdig verzet werden toen het tij verliep.

Waar echter beweging is en wrijving, waar ontwikkeling heerscht en kracht, waar de leuze is voorwaarts! en de begeerte kennis, waar het oude alleen gewaardeerd wordt naar het goede en het nieuwe naar het betere, daar is ook welvaart, daar is leven, daar is bloei. Daarheen stroomen allen die de wakkere hand zoo gaarne willen reppen, die het flinke hoofd zoo fier verheffen. Die plaats wordt het brandpunt van de ontwikkeling des lands, die plaats ziet de kiemen van eigen grootheid welig groeijen en zich ontwikkelen. Geene hinderpalen kent men aldaar om aan het hoofd der algemeene beschaving te komen, en wat anderen belemmerend ja onoverkomelijk achten, dat wordt aldaar naauwelijks geteld.

Daartoe echter behoort kennis, kennis vooral van datgene, wat de eischen des tijds voorschrijft. Is in waarheid de beweging onzer dagen eene bij uitstek materiële, welnu, al wat noodig is om met die beweging te kunnen meêgaan kenne de oudere, leere de jongere. Die door sommigen echter zoo schamper als louter materiëel veroordeelde beweging stelt eischen

van ontwikkeling aan den geest, waaraan waarlijk niet dan groote scherpzinnigheid alleen voldoen kan. Louter materiële tijd! Noem dan die betere tijden, waarin de arme met meer liefde en zorg gevoed en gekleed werd, waarin de kranke naar ligchaam of naar geest trouwer verpleging vond, waarin meer gewaakt werd voor de ligchamelijke en verstandelijke ontwikkeling van het jonge kind, waarin de ongelijkheid tusschen de menschen meer weggevallen is en alleen afhankelijk geworden van de gaven van hoofd en hart, waarin meer schrijvers van geest en vernuft en fantaisie optraden en waarin hunne intellectuële meerderheid hooger geschat en ruimer gewaardeerd werd, waarin meer vrijheid heerschte van geloof en leven en alle vroegere dwang van Kerk en Staat voor goed wordt verdreven. Wraak den meerderen lust tot uitspanning niet, noch de grooter behoefte aan de gemakken des levens. Of verwacht ge de krachtigste pezen op den boog die altijd gespannen staat, en de meeste opgewektheid van het afgetobde en vermoeide ligchaam? Trouwens, is het dankbaarder de kwistige gaven van den Schepper onopgemerkt en ongebruikt te laten, dan wel der natuur hare geheimenissen als af te luisteren en daarmede te woekeren tot ontwikkeling van een ieder? En moet de mensch, wien God zijne plaatse hier beneden heeft aangewezen, voortdurend smachtend verzuchten naar hoogere gewesten, als ontevreden met die beschikking en als rebellerende tegen die plaatsing?

Veel eischend is de tijd die zoo groote dingen heeft gewrocht. En 't is geen gemakkelijke taak om thans de belangen van landen en volken te regelen. De hand moet krachtig en het hoofd moet helder zijn, dat in zulke dagen de teugels des bewinds aanvaardt. Als kennis de sleutel is tot de algemeene welvaart, dan moet het onderwijs een hoofdelement worden van staatszorg. Maar de regeling daarvan is eene verre van gemakkelijke zaak, en vooral niet dan, wanneer mannen van talent en vernuft en scherpzinnigheid, die brandende zijn van begeerte om boven hunne tijdgenooten uit te steken, hunne groote gaven meer aanwenden ter bestrijding dan ter bevordering van de algemeene beweging. Op alligt voor henzelven onverklaarbare wijze voelen zij meer den lust tot tegenstand, dan tot medewerking in zich gloeijen. Ze zijn zich hunner meerderheid boven die anderen bewust; met die anderen dus mede te gaan, dunkt hun slaafschheid, onderwerping, en eene

volgzaamheid, die zij niet kunnen dulden. Als met arendsblikken azen zij gedurig op de leemten, onvermijdelijk bij elken nieuwen maatregel, en met onstuimige drift, versterkt door hunne meerdere kracht, vallen zij op dat gebrekkige aan, en dreigen, juist door hunne onbesuisdheid, ook het goede te vernietigen, waaraan dat mindere is verbonden. Dwaalspoor, waarop een enkele groote geest nog somwijlen schitteren kan, maar waarop de onvernuftige naloopers gewoonlijk een dwaas schouwspel leveren. Hoe grooter nu de actie vóóruit is, hoe ruimer baan der reactie geopend wordt. En wanneer toch de pogingen der regering tot bevordering van die voorwaartsche beweging kracht van wet erlangen, dan is de onderstelling waarlijk verre van gewaagd, dat hare maatregelen van groote bekwaamheid en scherpzinnigheid, van groote kennis vooral van de behoeften der natie getuigen.

De eerst kortelings uitgevaardigde Wet op het Middelbaar Onderwijs is het sprekendst bewijs in onze dagen van de kennis onzer regering van die behoeften des volks. Nederland was in de laatste jaren juist niet de eerste onder de natiën. Wanneer zijn naam genoemd werd door den buitenlander, dan gold het woord van roem alleen de rust die er heerschte, terwijl geheel Europa als in strijd was met nabuur en traditie. Zij de eerste strijd te bejammeren: zonder de laatste is geene ontwikkeling denkbaar. Die rust verraadt gebrek aan de begeerte naar verbetering van het bestaande. Stilstand is dan onvermijdelijk. Onze bevolking heeft geene zoo sterke progressie als in andere landen; onze geleerden vervullen de wereld niet meer met hun roem; onze handelaren zijn niet als in vroeger eeuwen de eersten op vreemde markten; onze zeevaarders doorkruisen niet langer alle zeeën; onze nijveren zijn niet als weleer alom gevreesd; onze landbouwers strekken anderen niet tot voorbeeld, en toch ontbreekt het die allen alleen aan de meerderheid boven anderen. Want welvaart heerscht overal in het land, en in algemeene beschaving behoeft de natie voor geene andere onder te doen, maar wij volgen anderen niet dan langzaam, en wij leiden hen niet meer. Daarenboven is die ontwikkeling waarop men reden heeft waarlijk fier te zijn, niet altijd alleen aan het nationale element te danken. De vreemdeling wint bij ons, in vele vakken van bedrijf niet alleen maar ook van kunst en wetenschap, wel wat al te veel terrein, wat al te krachtigen voet. En hoewel dat feit den Nederlander niet

ontgaat, wekt het toch eer een zekeren wrevel bij hem op dan den drang tot herwinning van het verlorene, tot meesterschap boven hem. Maar beter opleiding, veelzijdiger onderwijs, geeft dien vreemdeling ook eene groote kracht over anderen.

Die kracht wil de Wet op het Middelbaar Onderwijs ook aan onze bevolking geven. Met juisten blik heeft onze wetgever de oorzaak ontdekt die onze ontwikkeling wel niet tegenhoudt, maar toch langzamer doet rijpen dan in den tegenwoordigen snelleren tijd wenschelijk en raadzaam is, en door beter middelbaar onderwijs wil hij daarin voorzien. Nog maar voor korten tijd heeft ons lager onderwijs eene regeling genoten die vooral dan de beste resultaten belooft, wanneer ieder gemeentelijk bestuur, in eigen belang, een zóó voldoend aantal scholen oprigt, dat ook niet een enkele leerling behoeft afgewezen te worden. De statistiek bewijst, dat de ruwe misdaden verminderen en de verfijnde toenemen, bewijst dus ook dat lager onderwijs een uitnemend correctief is van armoede en zedeloosheid. Ons hooger onderwijs moge dringend eene betere regeling noodig hebben, aan de gelegenheid tot studie ontbreekt 't hier te lande waarlijk niet. Wij tellen zelfs meer hoogescholen dan wenschelijk is voor de concentratie van kracht, meer hoogleeraren dan bestaanbaar is met onze kleine populatie. Maar wat tusschen dat hooger en lager onderwijs ligt, was eigenlijk in een gebrekkigen toestand blijven voortkwijnen. Er ontbrak alle eenheid aan, en vooral de zoo noodige harmonie tusschen de veranderde eischen des tijds en de leerstof. Niet dan hier en daar werd, als bij uitzondering, eene enkele school gevonden, waarop ook de aanstaande man van bedrijf een onderwijs kon genieten, 'twelk hem op gelijke hoogte stelde met den jongen buitenlander, die toch weldra zijn mededinger zal worden op de al vrijere markten der wereld. Dat onderwijs was dus moeijelijk bereikbaar voor de zoo velen, die er in een land van handel en nijverheid vooral, als naar hunkeren. Daarenboven werkte eene andere eigenaardigheid onzer natie mede om de opening van dergelijke scholen door particulieren hier te lande zoo al niet te verhinderen dan toch te belemmeren, de overdreven waarde namelijk die men hecht aan het onderwijs in vreemde talen. Hoe onmisbaar uitgebreide taalkennis ook moge zijn voor ons volk, welks taal in den vreemde geheel onbekend is, zoo werd toch tot nu toe op onze middelbare scholen te uitsluitend werk daarvan gemaakt, ja voor andere

vakken scheen bijna geen tijd over te schieten. Vandaar die onbekendheid van onze beschaafde en ontwikkelde mannen zelfs, met al wat mechanica en technologie betreft, met natuur- en scheikunde en met kosmographie, alle vakken wier kennis juist in deze dagen zoo zeer gevraagd wordt en waarop de buitenlander zich zoo krachtig toelegt. Maar toch achten velen dat taalonderwijs nog niet eens voldoende; zij zenden hunne kinderen naar het buitenland om aldaar hunne opvoeding te ontvangen, en dus nog grootere gemeenschap met vreemde talen te erlangen. Natuurlijk vermogen dat alleen de zeer bemiddelden, en ontnemen dus juist zij een krachtigen steun aan die enkele betere scholen, welke toch nog met groote moeite en kosten werden in stand gehouden, op wier hulp men met regt mogt rekenen. Zeker is 't, reeds voor ons nationaal karakter zelfs, niet wenschelijk, dat de jongere elders zijne opleiding ontvange dan in het land waar hij geboren is en waar hij leven zal, met welks zeden en gebruiken hij als zaamgeweven zijn moet en welks traditiën hem als een kostbaar erfdeel der vaderen lief moeten wezen. Maar daarenboven geeft het eene halfslachtigheid aan de geheele opvoeding. De jongen gaat oud genoeg naar het buitenland om toch reeds doordrongen te zijn van dat karakteristiek nationale, wat iedere natie eigen is. En, terwijl hem dat blijft aankleven in den vreemde, zoodat hij zich toch niet geheel vereenzelvigen kan met den buitenlander waaronder hij leeft, dreigt hij tot eene onvastheid te vervallen die niet dan nadeelig zijn kan. Ook vergeet men te veel, dat de taal het karakter van het volk uitdrukt. Trouwens, immers juist in deze dagen strekt het verschil van taal den volken zelfs tot regtstitel om zich onder het bestuur van een anderen dan zijnen wettigen vorst te stellen! Intusschen is het feit ligt aan de ervaring te toetsen. Wat kan in den mond van Hollander of Fries van het Italiaansch worden, van de taal bij uitnemendheid voor dichter en minnezanger, en die eene losheid en bevalligheid eischt als alleen van het bezielde kind van het warme Zuiden te wachten is? Hoe zonderling klinkt ons reeds het Fransch van onze landgenooten in de ooren, statige en deftige gedachten, uitgedrukt in eene taal, wier karakter juist in vernuftig woordenspel en geestigheid van uitdrukking ligt. Wij missen die snelheid en cordaatheid van besluiten en handelen, die het beknopt en bondig Engelsch zoo uitnemend weêrgeeft, en de gezwollenheid van onze Duitsche naburen is ons zelfs in hunne

taal verre van aangenaam. Het zoo goed als onmogelijke, om onze spreek- en schrijftaal ééne en dezelfde te doen zijn, geeft uitnemend weêr, hoe ernstig en deftig we zijn en alleen in den ons zeer bekenden kring ongedwongen. Welk vreemdeling nu zal den jongen Hollander opvoeden, zonder schade te doen aan zijne nationaliteit, zonder hem tot eene halfslachtigheid te brengen, die de flinke ontwikkeling van een eigenlijk element in hem doodt? 't Is zoo, zonder de kennis van vreemde talen, zouden wij ons bitter ongelukkig gevoelen. Want wij zouden onzen handel niet zoo uitgebreid kunnen drijven, wij zouden ons de vruchten der vreemde letterkunde niet op zoo zeldzaam groote schaal als thans kunnen toeëigenen. Onze beschaving en onze welvaart beide, zouden met gelijken tred afnemen met onze taalkennis. Maar de overdrijving dreigde evenzeer noodlottig te worden. Taalkennis is noodig, maar kennis van andere wetenschappen is evenzeer noodig. Of is water onnoodig, omdat brood onmisbaar is! Wij staan in sneller en drukker verkeer met het buitenland, want de afstanden zijn als weggenomen; wij moeten dus de vreemde talen kennen, zal die gemeenschap vruchten dragen. Maar reeds die snellere gemeenschap zelve is de vrucht van eene kennis die de buitenlander bezit, dank zij een uitnemend onderwijs bepaaldelijk daarin, en die wij missen, omdat wij van taalkennis alles verwachten. Wij kweekten de kennis aan van het voertuig der gedachten, maar de ontwikkeling der nieuwe gedachten zelve verwaarloosden wij.

Neem de nieuwe Wet op het Middelbaar Onderwijs ter hand, en de bedoeling van den wetgever zal u duidelijk zijn. Die wet is der kennismaking overwaard. In jaren lang toch is van wege 's lands bestuur zeker geene wet uitgevaardigd van zoo groot gewigt als deze, geene althans, die zulk eene heilzame omwenteling in de hoofden en harten der burgers zal teweegbrengen. Terwijl echter, op onverklaarbare wijze, de behandeling dezer voordragt in de beide Kamers niet die algemeene belangstelling bij het publiek genoot welke men teregt had mogen verwachten, blijkt evenwel nu uit ieder dagblad zelfs dat men ter hand neemt, en uit de handelingen van de verschillende gemeentebesturen in het land, hoe die, alligt schijnbare onverschilligheid, nu plaats gemaakt heeft voor warme ingenomenheid met de nieuwe wet. Allerwege hoort men van de oprigting van hoogere burgerscholen vooral gewagen; allerwege dingen tot zelfs mannen van naam in de geleerde wereld, naar

betrekkingen aan die nieuwe inrigtingen. Met ruime en onbekrompene hand tijgen vele gemeentebesturen aan 't werk, en dat wel met te grooteren ijver, omdat zij vreezen dat anderen hun de beste en bekwaamste leermeesters zullen wegnemen, terwijl het aantal natuurlijk in den aanvang beperkt wezen moet. Uitstekende prikkel tot betere studie aan hoogeschool en athenaeum, want een nieuwe werkkring wordt den man van kennis en wetenschap geopend. Reeds nu worden met grooten lof de namen van de enkele gemeenten genoemd die dadelijk een flink plan hebben gemaakt voor de nieuwe school, die oogenblikkelijk den grond legden voor de gebouwen en onmiddellijk de bekwaamste mannen kozen voor leeraars. Weldra kunnen zij hunne inrigtingen op onbekrompene wijze openen en zij zijn zeker van een grooten toevloed van leerlingen, juist omdat de leiding hunner scholen aan zulke uitstekende handen is toevertrouwd.

Wijselijk heeft de wetgever groote speelruimte gelaten in de verschillende inrigting der scholen, die gewijzigd kan worden naar gelang der plaatselijke behoeften. Zoo veel alleen staat vast, dat er (art. 12) *a*. burgerscholen zullen zijn, *b*. hoogere burgerscholen, *c*. landbouwscholen, en *d*. de polytechnische school. Die scholen zullen zijn (art. 2) openbare, - opgerigt en onderhouden door gemeenten, provinciën en het Rijk, afzonderlijk of gezamenlijk; en bijzondere, - die subsidiën van gemeenten, provinciën of het Rijk kunnen genieten. Voor den jongen ambachtsman en landbouwer strekt de burgerschool, met tweejarigen cursus, dag- en avondschool, verpligtend voor iedere gemeente die meer dan tienduizend inwoners telt. Behalve de moedertaal, de geschiedenis en de aardrijkskunde, zal het onderwijs daar tevens omvatten de wiskunde, de eerste beginselen der theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen, de natuur. en scheikunde, de natuurlijke historie, delfstof-, aard-, plant- en dierkunde insluitende, technologie en landbouwkunde, praktisch en populair behandeld, de staathuishoudkunde in de beginselen, het hand- en regtlijnig teekenen en de gymnastiek.

Vergelijk dat onderwijs met hetgeen de aanstaande landbouwer of ambachtsman thans ten onzent geniet, en ge zult moeten erkennen dat het onderscheid bijna niet te noemen is, zoo hemelsbreed is het verschil. Vroeger, lezen en schrijven en rekenen, een weinigje geschiedenis met luttel aardrijkskunde,

en het gewigtige werk der opvoeding van den jongen man die door arbeid zich zelven moest generen en zijn land welvarend maken, heette voltooid. Wat ook heeft hij, die meest van zijn ruwe kracht moest leven, veel onderwijs noodig! Ruwe kracht, ligchamelijke arbeid, 't is zoo, moet hem het dagelijksch brood leveren, maar in de tijden die wij beleven is de menschelijke geest immers onvermoeid bezig en als onuitputtelijk in het zoeken naar die werktuigelijke zamenstellingen, die juist den mensch ontheffen van de noodzakelijkheid om zijne ruwe kracht in te spannen, en die hem dus als dwingen tot de meerdere aanwending van zijne intellectuële vermogens. Zoo talloos toch zijn de uitvindingen die wij in de laatste vijftien jaren hebben mogen begroeten, dat zelfs de verbazing heeft opgehouden waarmede voor weinige jaren nog iedere nieuwe vinding werd ontvangen. Niets acht men meer onmogelijk, en zelfs aan de verwezenlijking der stoutste plannen wanhoopt noch twijfelt men thans meer. Die rigting des tijds is onloochenbaar, maar ze stelt natuurlijk ook hoogere eischen aan den man van arbeid. Waar vroeger veel ruwe kracht en weinig verstand toereikte, daar is nu de verhouding omgekeerd. Het verstand moet nu den boventoon voeren en de ruwe kracht wordt een ondergeschikt element. De grootere algemeene productie heeft ook het algemeen verbruik doen toenemen, en de meerdere vraag die er het gevolg van is, geeft ook aan meer handen werk. Maar met de grootere vraag is ook de mededinging toegenomen, en worden grooter eischen gedaan aan ieder voorwerp door der menschen hand vervaardigd, terwijl men er kleiner prijs voor wil uitkeeren. Want het lijdelijke onvermoeide en onbezielde werktuig verrigt thans, wat vroeger alleen de ligt vermoeide arbeider vermogt. Die mededinging wordt nog te grooter, naarmate de eigenaardige bekwaamheden van iedere natie meer onder de oogen van een ieder gebragt worden, door tentoonstellingen van nijverheid en kunst vooral. Daarheen stroomt de wakkere en bekwame gast, en rijker aan kennis, maar tevens gevaarlijker als mededinger, keert hij van zijne reize huiswaarts. Toch wordt zijn arbeid de waardemeter van den arbeid des anderen. Zal hij hen niet verdringen, dan moeten ook zij een beter product leveren, niet altijd om ook dadelijk een beter loon te ontvangen, maar om althans niet het vroegere loon te verliezen. Nu echter doet zich oogenblikkelijk de behoefte gevoelen aan eenige wetenschappelijke kennis, niet van die grondige kennis

welke den geleerde vormt, maar van die beginselen, welke volstaan om de vervanging der menschelijke kracht door werktuigelijke te begrijpen, door eenige gemeenzaamheid met de wetten der natuur. Daartoe echter is den volwassen arbeider nooit de gelegenheid geopend; moeijelijk kan hij dus den wedstrijd met hen bestaan die daarin gelukkiger waren dan hij. Maar des te duidelijker spreekt dus de behoefte daaraan juist nu voor den aanstaanden ambachtsman. Hij moet volkomen beslagen ten ijs komen, zoo hij zich zelven en zijn land tot zegen zal zijn, en wanneer de blaam niet op hem rusten zal dat hij onbekwaam is en onkundig, of de vloek van armoede hem niet zal bezwaren. De oude privilegiën, die de nationale arbeid in vroegere jaren genoot, zijn verdwenen; de slagboomen, die iedere natie als isoleerden, zijn opgeheven. De nijverheid van het eene volk werkt voor het andere, en vrijelijk ruilen zij hunne producten onderling, welhaast door geenerlei ander bezwaar gedrukt dan dat van het ook àl goedkooper en àl gemakkelijker ingerigt vervoer. Grooter wordt dus de mededinging, moeijelijker de overwinning. De arbeider, die gelukkig en smaakvol teekenaar is, zal meer aftrek vinden voor zijn product, dan hij die alleen anderer werk nabootst; het nieuwe wordt altijd ruim betaald; de man, die zijn werktuig kent en gaandeweg verbetert, zal goedkooper product leveren dan hij, die alleen machinaal voortwerkt. Toch moet de betere geëvenaard worden, zal de mindere niet dalen in plaats van rijzen. Daalt hij, dan is de klagt over zijne onkunde ook bij den meerdere groot, want in die onkunde ligt de kiem van alweêr nieuwe armoede, die den lande reeds zoo vinnig teistert. En gaat 't zoo den ambachtsman, 't is niet anders gesteld bij den landbouwer, wiens slechte oogsten aan de steeds hoogere pachten niet kunnen voldoen, en die toch te weinig verstand heeft van de betere akkerwerktuigen en de veredeling der veerassen om te kunnen opwerken tegen den nabuur die in de kennis van beide uitmunt, en wiens betere producten, goedkooper geteeld, altijd gereede koopers vinden, terwijl men de zijne naauwelijks aanziet dan wanneer hij ze als voor spotwaarde wil geven. Meer kennis levert beter product, en dat betere wordt de waardemeter. Ongelukkig hij, die in dien wedstrijd achterblijft! Beter onderwijs moet den ambachtsman en landbouwer daarvoor behoeden. En mogen al enkelen aanvankelijk onwillig zijn om er partij van te trekken, geen nood, de prikkel der noodzakelijkheid zal hen

weldra voor de deuren drijven, die zij wel van de opening af als de toegangen tot eene zoo veel blijder toekomst hadden moeten zegenen.

En 't is waarlijk niet anders gesteld met de beschaafdere klassen, die in de hoogere burgerschool een meer algemeen en beter onderwijs zullen genieten, en voor wie in de landbouw- en polytechnische school eindelijk inrigtingen zullen geopend worden van speciaal onderwijs voor speciale vakken, waarin de aanstaande geleerde en krijgsman zich reeds sedert jaren mogten verheugen. Niet minder dan vijftien hoogere burgerscholen moeten hier te lande gevestigd worden, en daaronder ten minste vijf met vijfjarigen cursus; de overige kunnen dan volstaan met het minimum van den driejarigen cursus. Voor de laatste is de bepaalde leerstof eigenlijk dezelfde als voor de burgerscholen, behalve dat ze tevens de hier te lande als geijkte drie vreemde talen omvat en boekhouden en schoonschrijven in de plaats stelt van mechanica en de kennis der werktuigen, eigenaardiger voor het onderwijs van ambachtslui en landbouwers. Maar in de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, wordt al dat onderwijs meer uitgebreid, mechanica en technologie weer opgenomen, kosmographie er aan toegevoegd, praktische oefening in de scheikunde als voorgeschreven, aan de kennis onzer staathuishouding groote waarde toegekend, het onderwijs in vreemde talen met dat van de vreemde letterkunde vereenigd en de beginselen der handelswetenschappen onderwezen, voor zoo ver de plaats alwaar de school gevestigd is, die kennis wenschelijk doet zijn. Want plaatselijke behoeften moeten natuurlijk de leerstoffen wijzigen. Speciaal echter zal de landbouwschool den man vormen, die zich aan den landbouw, natuurlijk op grootere en ruimere schaal dan de gewone boer, wil toewijden, terwijl de polytechnische school voor hem hare deuren openstelt, die nog grootere theoretische en technische kennis verlangt, dan de best ingerigte hoogere burgerschool hem voor zijne toekomstige industriële of technologische loopbaan verstrekken kan. De opsomming der leerstoffen van de landbouwschool is hier evenmin noodig, als ons die der polytechnische mogelijk zou wezen. Maar eene vlugtige inzage zelfs van de programmas zal bewijzen, dat de wetgever eer geneigd is meer te geven dan de leerling zal kunnen ontvangen, dan dat de laatste nog reden van klagen zou hebben van voortdurend in Nederland de gelegenheid te moeten missen,

om zich met toereikende industriële of technologische kennis te voorzien.

Men ziet het, de beide laatste inrigtingen zijn eigenlijk hooge scholen, maar voor andere terreinen dan kansel, balie of ziekbed. En hij die den Nederlandschen industriëel in fabriek zoowel als in schuur kent, en die evenmin vreemdeling is in de werkplaatsen van den buitenlander, hij zal de opening dezer scholen geene overtollige zaak kunnen noemen. Want de grootste wetenschappelijke vorderingen en ontdekkingen der laatste jaren hebben immers juist op het gebied plaats gehad van de nijverheid, en 't is vooral om het onderwijs 'twelk voortaan algemeen in den lande van die wetenschappen zal gegeven worden, dat de nieuwe wet zich zoo gunstig onderscheidt. Natuurkrachten nemen al meer en meer de plaats in der menschelijke kracht; de kennis der natuur, in den meest omvattenden zin des woords, wordt dus onmisbaar. 't Is soms aardig, om in de afgelegene deelen des lands de nog geheel op vroegeren, gebrekkigen voet gedreven fabriekjes te zien, klein van omvang en armelijk in productie, of den landbouwer te zien voortsukkelen met zijne aartsvaderlijke ploegen en werktuigen, in die enkele streken vooral van ons land, wier behandeling van akker en veestal thans gelukkig algemeen in den lande veroordeeling vindt. Want dan komt het ongekend groot verschil helder uit tusschen de vroegere wijze van arbeiden, die veel praktijk en weinig wetenschap voorschreef, en de exploitatie onzer dagen, die de ervaring van vroeger dagen toetst aan de meest scherpzinnige beoefening van de wetenschap. De landbouw is eene evenzeer wetenschappelijke en fabriekmatige industrie geworden, als spinnerij en weverij en welke nijverheid niet al. Zonder natuurkennis geen heil meer op dat gebied, en dat wel eene natuurkennis die weder in zoovele afdeelingen en onderdeelen gesplitst is, dat ieder dier specialiteiten welhaast tot den rang eener afzonderlijke wetenschap zal opklimmen. De scheikunde is de heerscheresse geworden op akker en in fabriek, en 't zou een kloek maar dwaas bestaan moeten genoemd worden om in dezen tijd zijn financiëel en intellectueel vermogen in eenige nijverheid te brengen, zonder eerst bij haar ter schole te zijn gegaan. De jaren liggen nog zoo verre niet achter ons, waarin de nu meest gewone werktuigen met eene verbazing werden aangestaard, als ware het wonder dat voor oogen stond, naauwelijks mogelijk. 't Is nog

zoo lang niet geleden, dat het gesnor van weefgetouw aan weefgetouw in iedere woning den reiziger eerbied inboezemde voor de nijverheid der plaats welke hij binnentrad. Hoe ongeloovig schudt nog de flinke boer zelfs het hoofd, wanneer hij de indirecte voordeelen van den stoomploeg als niet onder cijfers te brengen, hoort roemen. En thans? Wereldtentoonstellingen hebben ons oog gemeenzaam gemaakt met het vernuftigste wat de scherpzinnigste geest wist uit te denken; alleen reusachtige fabrieksgebouwen, en dan nog wel in aanzienlijke getale verrijzende, geven ons een goeden dunk van de industrie der plaats die wij bezoeken, en tot in de kleinere boerenhoeven toe hooren wij thans dikwijls de gezamenlijke of de gehuurde dorschmachine ratelen, of zien toebereidselen maken tot drooglegging der gronden. Nog zijn wij maar zeer even aan het begin der beweging, nog is 't meer dwang dikwijls dan overtuiging, die tot de aanwending der nieuwe hulpmiddelen van arbeid leidt. Wat zal 't dan zijn, zoodra de erkentenis algemeen is geworden, dat alleen eene ook met wetenschappelijke kennis gedrevene nijverheid kans van slagen heeft! Dan voorzeker klept het doodsklokje van de sleur, die al te lang onze nijveren heeft geregeerd. En meesmuilend moge de boer het stoomtuig ook op den akker zijns buurmans zien verschijnen, de dagen zullen niet ver meer af zijn, dat hij de rookwolken van dat stoomtuig bijna even blijde op zijnen grond of uit zijne schuren ziet oprijzen, als hij thans dankbaar de regenwolken aan den gezigtseinder begroet, die hem lafenis na lange droogte beloven.

De behoefte aan wetenschappelijke opleiding voor landbouwen fabrieknijverheid, ze wordt hier te lande krachtiger gevoeld. De school voor landbouwers te Groningen en de technische scholen op enkele plaatsen verrezen, mogen 't bewijzen. Nog meer echter blijkt het uit de velen van hier, die de buitenlandsche industrie-scholen bezoeken. Ze zullen naar hun vaderland teruggelokt worden. Eerst dan, wanneer ze voldoende kennis hebben opgedaan om het nieuwe in hun vak te waarderen, is het bezoek in den vreemde heilzaam. Die beide hooge scholen van nijverheid zijn dus niet nieuwigheden, dwaze altaren ter eere van den hoogmoedigen tijdgeest opgerigt, voetstukken waardoor de mensch zich zelven verheffen wil om Gode gelijk te worden, tempels van waaruit hij het heelal zal regeren, waarin geene geheimen meer voor hem bestaan nu de krachten der natuur aan zijnen arm onderworpen zijn, en wat al dwaas-

heden meer verbeten woede heeft uitgedacht om den moord, aan sleur en vooroordeel gepleegd, te wreken. Maar wel zullen deze scholen, even als geheel deze wet, als een uitstekend monument blijven prijken van den man, aan wiens heldere blik en vaste hand wij haar dank moeten weten. Hij zal zich, over weinige jaren maar, kunnen beroemen, door deze inrigtingen een nieuw leven aan Neêrlands bevolking te hebben bijgezet.

Maar de scholen waarvan met regt de grootste verwachtingen voor geheel de toekomst van ons land mogen gekoesterd worden, zijn de burgerscholen, de gewone en hoogere beide. Die scholen zullen als een stroom van kennis over geheel het land doen gaan, weldadig vruchtbaar als de Nijlwateren over de dorre akkers. De hoogere scholen zullen de hoogere kennis bevorderen, en ongetwijfeld mag 't een zegen genoemd worden voor elk land, wanneer de hoogere klassen uitmunten door kennis en wetenschap, want van hen drupt die kennis neder op den minderen burger. Maar nog gelukkiger is 't, wanneer geheel de middelklasse, ieder burger, een onderwijs heeft genoten, dat als ontkiemd en zelf ontwikkeld is door den tijd waarin het moet werken. Knapper ambachtslui, knapper landbouwers, flinker arbeiders omdat meer kennis hen sterkt, ieder land begeert en zegent hen natuurlijk. Maar knapper heeren en meesters op het terrein van iedere bedrijvigheid, zijn evenzeer overal eene gewenschte zaak. De bekwame meester kan den onkundigen arbeider nog bekwamen; het omgekeerde is niet wel mogelijk; eer nog, dat weldra die knecht zijnen heer zal gelijken. Dubbel nationaal verlies alsdan. Beter onderwijs, onderwijs vooral dat ganschelijk ingerigt is voor de eigenaardige behoeften van iederen stand, den eenen niet te veel, den anderen niet te weinig onderrigt gevende, 't is het gelukkig karakter dezer wet.

De wetenschappelijke ontwikkeling van den arbeid heeft aan alle bedrijvigheid een geheel nieuw leven gegeven. De veranderingen op elk gebied zijn zoo groot geweest, dat bijna een ieder zijn bedrijf geheel heeft moeten wijzigen. Vandaar een overgang, doodelijk voor enkelen, noodlottig voor velen. Maar vandaar ook nieuwe behoefte aan meer kennis. Eer daarin voorzien is, kan de welvaart des lands nog niet krachtig zijn. Gebrek aan bronnen van verkeer, minder omdat vroegere bronnen verstopt zijn, dan wel omdat het aantal dergenen die zich aan dezelfde wateren willen laven tegenwoordig te groot wordt, is de alge-

meene klagt. Maar in die klagt openbaart zich juist de kwaal onzer dagen. Men meent dat die kwaal in overdreven mededinging bestaat, maar men merkt niet op, dat die overdreven mededinging eenvoudig het natuurlijk en onvermijdelijk gevolg is van eene middelmatigheid van algemeene ontwikkeling. De een kan en wil niets anders doen dan wat de ander reeds sinds jaren deed; in het moeijelijk te verbreken gareel der gewoonte strompelt een ieder voort, en de enkelen, die kloek hunne banden losscheuren en nieuwe bronnen opsporen maar die dan ook waarlijk niet klagen, zij hebben nog eerst de verwijten der menigte te hooren, omdat zij de achterblijvenden ten slotte noodzaken om hen te volgen, zullen deze niet ganschelijk in het niet wegzinken. De snoeverij van den Noord-Amerikaan, die beweert dat zijn land alleen daarom zoo weinige uitstekende mannen oplevert omdat allen er groot zijn, duidt evenzeer een karakter aan van algemeene voortvarendheid en steunen op eigen krachten, als dat van algemeene middelmatigheid dáár, waar de klagt over te groote concurrentie zoo allesoverheerschend is. 't Is duidelijk, dat aldaar weinige geesten die vlugt nemen, waarvoor alleen oorspronkelijkheid krachten heeft. Mededinging, op ieder gebied van arbeid ten onzent klaagt men er over. Het vroeger bedrijf geeft dus niet langer als vroeger rijke vruchten. Wat baat dan echter het geklag? Alleen het zoeken naar eene andere bron van vertier geeft dan uitkomst. Maar grooter kennis is daarvoor noodig. Zoolang die niet allen als met nieuw bloed heeft bezield, is een tijd van kwijning onvermijdelijk.

De overdreven huldiging van het stelsel van associatie in onze dagen, is wel degelijk een bewijs daarvan. Dat het collectief uitnemend is ter bereiking van datgene waarvoor de enkele krachten te kort schieten, is natuurlijk, en zonder dat collectief zouden wij die reusachtige ontwikkeling van onze middelen van vervoer reeds, die aderen van het maatschappelijk ligchaam, moeten ontberen. Maar de associatie biedt ook een zeker gemak aan, gemak voor een ieder, om als eenvoudig aandeelhouder, zonder eigen arbeid en inspanning en verstand, toch rente te trekken van zijn financiëel kapitaal, gemak voor den bewindvoerder, om met vrijwaring van eigen vermogen, toch ondernemingen te doen, in wier kolossale omvang meer de kiem van slagen moet liggen dan in vindingrijkheid of kennis. Voor eigen arbeid heeft men minder lust en minder moed, omdat de goede resultaten moeijelijker te verkrijgen zijn

en de gevaren grooter geworden, of met andere woorden, omdat men zich niet meer dan ten hoogste gelijk gevoelt met alle zijne tijdgenooten, in ieder hunner dus een gelijken mededinger ducht, - de vreemde regering of de associatie ontvangen dan het financiëel kapitaal om de rente te leveren, welke eigen inspanning niet meer schijnt te kunnen opbrengen. Het bestuur der naamlooze vennootschap wordt verkozen boven dat der eigene firma, en men stelt de vaste inkomst boven de wisselvallige kansen van eigen bedrijf, hecht er niet meer aan, om den eigen naam tot in den verren vreemde te omgeven met een roem van eerlijkheid en trouw, waarop de vaderen teregt zoo grooten prijs stelden. Eigen heer en meester te zijn, dat zalig gevoel van vrijheid en onafhankelijkheid, waaronder de mensch alleen tot waarachtige ontwikkeling kan komen, 't schijnt weinig begeerlijk meer te zijn in de oogen van te velen. Men spitst zijn vernuft op het uitvinden van nieuwe plannen, die de vorming eener naamlooze maatschappij in de oogen der geldschieters kunnen wettigen, en het in zich zelve zoo uitnemend stelsel van vereeniging van kapitalen wordt misbruikt, tot schade en schande van velen. Tot schade vooral van zoo velen, die, òf hun eigen, nationaal weldadig, bedrijf daarvoor opgeven, òf die van hun terrein worden verdreven door den kolos, zonder dat deze er toch anders op werken kan dan doodend voor hen die er zich tot nu toe op bewogen, omdat in de meeste bedrijven de solidariteit, genot van eigen winst en gevaar van eigen verlies, het collectief op den duur, overwint. Handel ontaardt alligt in spel, en niet dan door eene alles verwoestende crisis hernemen eindelijk arbeid en kennis weder de hun toekomende eereplaats.

Op onze hoofdplaatsen van vertier zijn wel degelijk de kenmerken van die verkeerde rigting te ontdekken. De handel in producten heeft in veler oogen aan waarde verloren, getuige de vele oude firmaas die verdwenen zijn en de weinige nieuwe die hunne plaats hebben ingenomen, of wel die handel wordt met eene buitensporigheid gedreven, die jaren als een 1857 tot natuurlijk gevolg heeft. De zooveel gemakkelijker te verhandelen kapitalen in de papieren wereld trekken meer de algemeene aandacht, en stoute kansen te wagen in dien handel, wordt meer en meer en meer het wachtwoord aan onze beurzen. Lang kan die overdrijving niet duren, maar lang genoeg toch om nog menigeen als een dief in den nacht te overvallen, en

in een oogwenk te berooven van de vrucht van jaren arbeid. De rentestandaard, die thermometer van een gerusten of onheilspellenden toestand der maatschappij, waarschuwt alleen hem tijdig, die de al te koesterende stralen der zon van het oogenblik mistrouwt en die er het naderend onweder in voorziet.

In veelzijdige en algemeene kennis ligt het correctief van dat verkeerde. Handel en scheepvaart blijve het plechtanker der oude wereldmarkt, maar gedreven met eene kennis, beantwoordende aan de behoeften dezer dagen. Beter onderwijs verleene daartoe aan een ieder de noodige kracht. De transatlantische handel is tegenwoordig onafscheidelijk van den handel in de producten der nijverheid, maar de veelzijdiger kennis, die daarvoor onontbeerlijk is, kon nog niet tot onze kooplui zijn doorgedrongen, omdat de opleiding daartoe hun in de jeugd ontbroken had. Weldra zal die klagt niet meer gehoord worden. Reeds toont onze nijverheid eene ontwikkeling aan die grooter is, dan die waarin de handel roemen mag; de begeerte naar meer kennis is daar reeds langer gevoeld en gedeeltelijk bevredigd. Houdt de handel gelijken tred met haar in ontwikkeling, dan zal de zoo noodzakelijke vereeniging van beiden weldra krachtig de algemeene welvaart vermeerderen.

Eene stad als Amsterdam, die van wereldmarkt tot kapitaalmarkt dreigt af te dalen, wikke en wege wèl wat haar in deze dagen te doen staat. De kapitaalmarkt moge den vermogenden kapitalist lokken, de oude handelstad heeft andere elementen noodig voor haar bestaan dan de uitgaven van weelde. Het grootste gedeelte der bevolking leeft van den dagelijkschen arbeid, door handel en scheepvaart en nijverheid verstrekt, en nooit kan de weelde van enkelen die duizenden voeden. Toch is de middelstand de kracht der stad. Is de tijd nog verre af, dat de betere weg naar zee nieuwe bronnen van vertier voor de bevolking opent, andere, meer bevoorregte plaatsen door ligging en door gemeenschap met den vreemde, zullen dan de hoofdstad voorbijstreven. Vooral echter zullen ze dat, wanneer de bevolking aldaar ook door beter onderwijs krachtiger wordt op het, door vrijheid van verkeer al ruimer en uitgebreider, veld van arbeid. Nieuwe lasten te leggen op de burgers, wier inkomsten in stede van grooter eer kleiner worden, drijft nog meer werkkrachten de stad uit. Ja, reeds wordt het gevaarlijk om niet mede te gaan met de andere plaatsen des lands en ook niet onbekrompen te zijn in de verfraaijing der stad en de veraange-

naming van het leven aldaar, omdat anders ligt zoo velen liever elders heentrekken, waar hun grooter genot tegen minder prijs geleverd wordt. Nieuw verlies aan werkkracht en kapitaal alzoo.

In beter onderwijs zijner bevolking vinde ook Amsterdam eene betere toekomst. De oprigting van scholen van middelbaar onderwijs blijve in Amsterdam niet langer een onderwerp van onderzoek, maar zij spoedig eene werkelijkheid. Reeds zijn andere steden der hoofdstad daarin verre vooruit; met spoed zij de verloren tijd ingehaald. Amsterdam putte uit de nieuwe wet nieuwe krachten, krachten die zij meer dan andere steden noodig heeft, omdat zij voor grootere belangen dan andere steden waken moet.

Blijve Amsterdam dan op den enkelen zomerschen zondag dezelfde Schotsche Sabbathsrust vertoonen als nu, maar verdubbele daarentegen op het zestal werkdagen de drukte en het gewoel op grachten en op straten, omdat meer kennis nieuwe takken van welvaart heeft doen ontluiken en welig bloeijen. Of liever nog, mogen ruimer bronnen van vertier den burger meer boeijen aan de stad zijner inwoning, en moge die stad zelve ingezeten en vreemdeling tot zich lokken, zoowel door den keurigen smaak waarmede hare verfraaijing, als door de grootschheid en ruimte van blik waarmede hare uitbreiding door het bestuur der stad geleid worden. Begeerlijk worde die stad niet alleen als werk-, maar ook als woonplaats. Amsterdam heeft het uitsluitend vooregt onder alle de andere steden des lands, zoowel door mannen van wetenschap en van kunst, als door mannen van handel en van nijverheid bevolkt te zijn; zeldzaam voorregt, waarin alleen de wereldstad roemen mag. Iedere rigting vindt er hare vertegenwoordigers, iedere begeerte van hoofd en hart vindt er dus voldoening. Mogen zulke onschatbare elementen van bloei en grootheid toch gewaardeerd worden door hen, die er de bewindvoerders zijn. En mogen zij vooral doordrongen zijn van de erkentenis, dat blijvende welvaart alleen mogelijk is door kennis, kennis de vrucht van uitnemend onderwijs. De nieuwe wet geeft hun de gelegenheid om dat door daden te bewijzen.

P.N. MULLER.

De voorwaarden der benoembaarheid van ambtenaren voor de Indische dienst.

Het is ruim twee jaren geleden dat ik de eer genoot door de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën met de Heeren Bleeker, Roorda, Rijke en Cohen Stuart benoemd te worden tot eene vertrouwelijke commissie, belast met het beramen van een plan voor de opleiding der ambtenaren tot de dienst in Oost-Indië bestemd. De commissie begreep, dat in de taak haar opgedragen twee hoofdpunten begrepen waren, en in het concept-besluit, dat zij den 6^{den} April 1862 met eene uitvoerige toelichtende memorie aan gemelde Ministers aanbood, werd zoowel gehandeld over de vereischten der benoembaarheid van de ambtenaren voor de Indische dienst, als over de instelling van onderwijs, van rijkswege te stichten, om hun de gelegenheid te geven zich de noodige bekwaamheid te verwerven. Naar het oordeel der commissie behoorden beide zaken onafscheidelijk bij elkander en moest de instelling voor onderwijs zoodanig zijn ingerigt, dat zij aan den aanstaanden ambtenaar de gelegenheid gaf zich te laten onderwijzen in al die vakken, niet reeds in het elementair onderwijs begrepen, waarvan de kennis van hem zou verlangd worden, terwijl omgekeerd de eisch dat ook van voldoende kundigheid in de verschillende deelen van het elementair onderrigt zou blijken, een waarborg zou bevatten, dat de lessen der instelling van onderwijs zouden gegeven worden aan de zoodanigen, die genoegzaam ontwikkeld waren om ze met vrucht te kunnen volgen.

Ik zal mij niet verdiepen in het onderzoek der redenen, die de Regering bewogen hebben van deze beide punten het eene,

namelijk de regeling van het onderwijs van rijkswege in Indische taal-, land- en volkenkunde, geheel op zich zelf aan wettelijke regeling te onderwerpen, en het andere, de voorwaarden der benoembaarheid voor de Indische dienst, voor latere regeling bij wijze van Koninklijk Besluit te bewaren. Ik zal alleen opmerken, dat naar de opvatting der regering de instelling van onderwijs meer regtstreeks tot het Departement van Binnenlandsche Zaken, de benoeming der ambtenaren tot dat van Koloniën behoort, en dat, vooral wat de Koloniën betreft, de taak der wetgevende magt zich uit den aard der zaak tot de vaststelling van groote beginselen moet bepalen, en groote ruimte aan het uitvoerend gezag behoort gelaten te worden. Oorspronkelijk waren de Ministers niet vreemd aan het denkbeeld om beide zaken tevens bij Besluit te regelen; toen latere overweging het wenschelijke deed inzien om aan de rijksinstelling voor onderwijs, waarvan de kosten jaarlijks op de begrooting van Binnenlandsche Zaken zouden voorkomen, de wettelijke sanctie niet te onthouden, begreep men echter, dat de regeling der voorwaarden van benoembaarheid eene zaak was die minder tot den eigenaardigen werkkring der Staten-Generaal behoort. ‘De voorwaarden van benoembaarheid tot ambtenaar in Nederlandsch Indië te regelen’, zegt de memorie van toelichting bij de indiening van het wetsontwerp aan de Staten-Generaal gevoegd, ‘blijft, overeenkomstig art. 49 van het Regeringsreglement voor Indië, aan eene algemeene verordening overgelaten.’

Wanneer deze afscheiding der beide zaken, waarvan de commissie de gezamenlijke regeling beoogde, alleen den vorm betreft, dan schijnt daarin geen overwegend bezwaar gelegen te zijn. Ook dan wanneer het onderwijs bij de Wet, de benoembaarheid bij Besluit wordt geregeld, kan de regeling zoodanig zijn, dat in de uitvoering eene volkomene harmonie niet ontbreekt. Ook op deze wijze kan de instelling voor onderwijs zoo zijn ingerigt, dat zij aan de eischen voor de benoembaarheid gesteld, volkomen beantwoordt, en kan de regeling der benoembaarheid, zonder nu juist het bezoek der instelling, van rijkswege voor het onderwijs gesticht, voor iedereen verpligtend te maken, toch het bestaan dier instelling onderstellen, tot haar bezoek aanmoedigen en zorgen dat zij niet geheel of gedeeltelijk tot nuttelоosheid veroordeeld wordt.

Men heeft, het blijkt niet regt op welken grond, daar het

rapport der commissie zooveel ik weet niet publiek is geworden, ook in het openbaar gesproken over het gemis aan overeenstemming dat er tusschen dit rapport en de voorgedragen wet zou bestaan, en de oppositie heeft daarvan zelfs een wapen gemaakt om de wetsvoordragt te bestrijden. Nu is het inderdaad waar, dat een concept-besluit van vrij grooten omvang tot eene wet van slechts een zestal artikelen is ingekrompen. Doch dit verklaart zich dadelijk wanneer deze drie omstandigheden in het oog worden gehouden: 1°. dat, zooals wij reeds opmerkten, de vereischten der benoembaarheid, waaraan schier de helft van het concept-besluit gewijd was, niet in de wet zijn opgenomen, maar afzonderlijk zullen geregeld worden; 2°. dat, toen de commissie haar rapport indiende, nog niets hoegenaamd bekend was van de regeling van het middelbaar onderwijs, en er geenerlei uitzigt bestond, dat de wet op dezen gewigtigen tak der volksopvoeding in werking zou treden, voordat de inrigting voor het onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde zou zijn tot stand gebragt; eene omstandigheid, die aanleiding gaf dat aan het plan voor die instelling eene veel grootere uitgebreidheid werd gegeven, dan later noodzakelijk bevonden is; 3°. dat vele bepalingen, die in het concept-besluit eene plaats hadden gevonden, minder vatbaar waren om in een wetsontwerp, aan het oordeel der Vertegenwoordiging te onderwerpen, te worden opgenomen, maar toch later, deels bij de benoeming der Hoogleeraren, deels bij het Reglement, vastgesteld bij Besluit van 17 Julij 1864, behoudens eenige punten die met de inrigting op kleineren voet zamenhangen, bijna geheel in overeenstemming met de voorstellen der commissie zijn geregeld. Wie deze omstandigheden billijk waardeert, zal moeten erkennen dat de commissie geen reden heeft om zich over miskenning of terzijdestelling van haren arbeid te beklagen. De hoofdbeginselen waarop de Wet van 10 Junij 1864 berust, zijn geheel dezelfde als in het concept-besluit zijn geformuleerd, en de bepalingen ter uitvoering in het Reglement nedergelegd, komen met die van het concept-besluit in de hoofdzaken overeen. Alleen is van de op te rigten instelling dat gedeelte van het onderwijs afgezonderd, waarin reeds door de inmiddels tot stand gekomen Wet op het middelbaar onderwijs behoorlijk is voorzien, iets waarvan de mogelijkheid door de commissie niet buiten aanmerking gelaten en in haar rapport in het voorbijgaan aangeduid is. Maar terwijl de commissie ook tevens

hare aandacht aan de voorwaarden der benoembaarheid van ambtenaren voor de Indische dienst had gewijd, heeft de regering tot dusverre omtrent dit gewigtig punt geene beslissing genomen, en is het dus nog niet gebleken, in hoeverre zij gezind is ook deze aangelegenheid in overeenstemming met de voorstellen der commissie te regelen.

Het zal ongetwijfeld wel niemand bevreemden, dat ik, èn als lid der commissie, èn als benoemd Hoogleeraar aan de rijksinstelling voor onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde, die in de volgende maand in werking zal treden, in de regeling van deze gewigtige zaak het levendigst belang stel en sedert geruimen tijd met ongeduld uitzie naar eene verordening, van welker aard en strekking het zal afhangen, of de arbeid der commissie wezenlijke vruchten zal dragen en of de genoemde instelling zal kunnen bloeijen en in staat zijn om te beantwoorden aan het doel waarmede zij in het leven geroepen werd. Dit ongeduld is gevoed door de geruchten, mij in de laatste dagen van meer dan ééne zijde ter oore gekomen, omtrent den geest waarin een ontwerp van Besluit op de benoeming der Indische ambtenaren, uit het Ministerie van Koloniën voortgekomen, zou vervat zijn. Ik kan naauwelijks gelooven, dat het alles waarheid is wat mij daaromtrent is verhaald, en ik zal mij dus wel wachten met mijne kritiek de uitvaardiging der verordening vooruit te loopen. Maar ik heb toch gemeend dat het welligt nuttig kon zijn deze zaak nog eens opzettelijk ter sprake te brengen, om de aandacht der regering op sommige punten te vestigen, die ook in den boezem der commissie uitvoerig besproken zijn. De publieke zaak moet publiek behandeld worden. Is de quaestie eenmaal beslist, beslist op eene wijze, die aan de jeugdige stichting te Leiden reeds dadelijk bij hare geboorte de voedende sappen onttrekt, dan zal, al wordt dit ook later erkend, daardoor veel kwaad voor die instelling worden gebrouwen: zij gaat dan een kwijnend leven en misschien een ontijdigen dood te gemoet. Ik weet niet of er werkelijk gevaar bestaat, maar alleen de bloote mogelijkheid geeft mij, dunkt mij, het regt in eene zaak van zooveel gewigt met bescheiden vrijmoedigheid mijne stem te laten hooren, eer het te laat is om behoorlijk te doen gelden wat naar mijne meening - die in het algemeen de meening der geheele commissie was - van de ambtenaren voor de Indische dienst behoort te worden gevorderd.

Ik zou aan de geruchten, zoo even vermeld, niet zooveel

hechten, dat ik mij daardoor ongerust liet maken, indien het mij niet bekend was dat vele bekwame mannen omtrent de opleiding van de Indische ambtenaren andere denkbeelden koesteren, dan die welke bij de stichting der instelling, die ik voortaan kortheidshalve *het Indisch Instituut* zal noemen, het meest hebben gewogen. De Minister van Koloniën die de verordening op de benoeming der Indische ambtenaren zal uitvaardigen, is een andere dan hij die, in vereeniging met den Minister van Binnenlandsche Zaken, aan de commissie haar mandaat heeft verstrekt, en haar de leidende gedachten voor haar concept heeft opgegeven, waarmede zij zich gelukkigerwijze zoo geheel kon vereenigen. Kunnen wij onvoorwaardelijk aannemen dat de tegenwoordige Minister van Koloniën op dit punt geheel in de zienswijze van zijnen voorganger deelt? Is het niet zeer denkbaar dat hij geneigd zal zijn meer dan deze het oor te leenen aan de magtige partij, die de andere meening is toegedaan? Is dit niet te meer mogelijk te achten daar ook voor hare zienswijze goede gronden kunnen worden bijgebragt, en er eigenlijk geen sprake van zijn kan om deze geheel ter zijde te stellen, maar alleen om te zorgen, dat zij geen overwegenden invloed op de regeling dezer gewigtige aangelegenheid erlangt? Er is hier toch geen quaestie van absolute verwerping van een van twee strijdige beginselen, om het andere uitsluitend ten troon te verheffen, maar van eene behoorlijke en zorgvuldige overeenbrenging van twee onderscheidene opvattingen, die beiden regt van bestaan hebben, maar zoo, dat het regt der eene door dat der andere wordt beperkt. Omtrent het juiste trekken der grens bestond ook in den boezem der commissie geen volkomen eenstemmigheid, en was ik voor mij zelven aanvankelijk geneigd iets meer terrein aan de andere zienswijze over te laten, dan de meerderheid der leden wenschelijk oordeelde, door wier gezag ik mij echter ten slotte overreden liet.

Wanneer wij de beide partijen zoo scherp mogelijk tegenover elkander wilden stellen, dan zouden wij de eene die der voorstanders van de wetenschappelijke opleiding, de andere die der voorstanders van de routine kunnen noemen. Doch zooals ik reeds zeide, het is hier niet te doen om een van beiden geheel ter zijde te stellen, maar om juist te bepalen hoever de wetenschappelijke opleiding gaan moet, hoeveel aan routine mag worden overgelaten. Niemand is dwaas genoeg om te ontkennen, dat de ambtenaar, hoe ook door studie ontwikkeld,

veel door de praktijk en de ervaring moet leeren; niemand ook zal beweren, dat praktijk en ervaring hare heilzame kracht zullen kunnen oefenen op hem, die alle voorbereidende kundigheden mist en wiens verstand niet althans door eene beschaafde opvoeding is ontwikkeld.

Maar niet alleen is het geschil eene quaestie van meer of minder, die oneindig verschillende nuances van opvatting toelaat; het is ook met velerlei andere quaestiën gecompliceerd. Vooreerst die omtrent de eigenlijke roeping van den ambtenaar. Moet hij uitsluitend de dienaar zijn van de belangen van het Gouvernement, zooals zij tijdelijk worden begrepen, of behoort hij tevens en vooral de dienaar te zijn der hoogere belangen van menschheid en beschaving? Dan die omtrent de belangen der Regering zelve. Vorderen die belangen bovenal, de geldelijke baten van de overzeesche bezittingen ten behoeve van het vaderland te vermeerderen, of den intellectuelen en morelen invloed van dat vaderland ten behoeve van de overzeesche bezittingen uit te breiden? In de derde plaats die omtrent het extensieve of het intensieve der in den ambtenaar vereischte kennis, omtrent *multa* of *multum*. Verdient die ambtenaar de voorkeur, wiens opleiding zich tot velerlei zaken heeft uitgestrekt, en wien dus de handen niet ligt geheel verkeerd zullen staan, tot welk einde men hem ook wenscht te gebruiken, of hij die, in plaats van naar eene zoo uitgebreide, maar dan ook noodwendig oppervlakkige kennis te streven, zich alleen het strikt noodzakelijke, maar dan ook grondig heeft eigen gemaakt? In de vierde plaats, die omtrent de eenvormigheid der opleiding. Moeten alle ambtenaren dezelfde opvoeding erlangen, met dezelfde kundigheden zijn toegerust, opdat men ze naar willekeur op Java of op de Buitenbezittingen, bij het algemeen of bij het gewestelijk bestuur kunne gebruiken, of mag de opleiding gewijzigd worden naar de bijzondere bestemming, overeenkomstig neiging en omstandigheden, reeds gedurende het tijdvak der voorbereiding aan de verschillende ambtenaren toe te kennen? Ook zonder dat ik voortga nog meer van dien aard op te sommen, zal men zeker gereedelijk erkennen dat zich hier een zeer ruime gelegenheid tot verschil van meeningen aanbiedt, en dat ieder onzer groot gevaar loopt, ook dan wanneer hij zich door veel studie en nadenken het onbetwistbaar regt om mede te spreken heeft verworven, geene volkomen overeenstemming van zienswijze aan te treffen bij anderen, die

op dat regt met evenveel grond aanspraak kunnen maken. En ziedaar dan de reden van eene bezorgdheid of de zaak wel zoo geheel in overeenstemming met de belangen der nieuwe stichting te Leiden zal geregeld worden, die zeker niets kwetsends voor den Minister van Koloniën hebben kan. Dit is het vooral wat mij het tegenwoordig opstel heeft in de pen gegeven. Ieder heeft het regt zijne meening zooveel mogelijk te doen gelden en de bezwaren te doen uitkomen aan de afwijkende meening van anderen verbonden, en te meer naarmate hij meer in de gelegenheid was om de quaestie te bestuderen en zijne positie in de Maatschappij hem bij hare juiste beantwoording meer regtstreeks belang doet hebben. Ik zal daarom trachten in de volgende bladzijden mijne meening over de vereischten voor de benoembaarheid van ambtenaren voor de Indische dienst, in verband met de oprigting van het Indisch Instituut, evenzeer zonder schroom als zonder aanmatiging uitéén te zetten.

Het Indisch Instituut is evenmin uitsluitend voor de opleiding van ambtenaren bestemd, als het op een monopolie tot opleiding van ambtenaren aanspraak mag maken, maar ontleent toch aan zijne bestemming om tot de vorming der Indische ambtenaren mede te werken een meer speciaal belang. Zeer juist is dit in de Memorie van Toelichting op het ontwerp van Wet tot regeling van het Indisch onderwijs aangewezen. ‘In Nederland, welks Indische bezittingen een zoo gewigtig deel van het Rijk en eene zoo ruime bron van volkswelvaart zijn, mag de gelegenheid om kennis van Indië te verkrijgen niet ontbreken. De Staat moet haar van zijne zijde openen *voor ieder, die deze kennis zoekt;* hij heeft daarbij ook, van wege zijne behoefte aan ambtenaren voor de Indische dienst, regtstreeks belang; zoozeer, dat de wetgever bij het regelen van het onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde *de opleiding van aanstaande Indische ambtenaren* in het oog heeft te houden.’ De lessen van het Indisch Instituut zullen voor ieder openstaan, die zich de kennis van Indië wenscht te verwerven; maar zij zullen bovenal gelegenheid geven aan hen, die eene plaatsing in 's lands dienst in Indië begeeren, om zich die speciale kundigheden eigen te maken, die het Gouvernement in de ambtenaren voor de Indische dienst vordert en die in het programma voor het examen, dat zij als voorwaarde van benoembaarheid hebben te ondergaan, zullen worden aangewezen.

Tot die speciale kundigheden kunnen zich echter de vereischten niet bepalen. ‘De algemeene kennis en beschaving van hen, die eene Indische loopbaan ingaan’ - het is weder de zoo even aangehaalde Memorie van Toelichting, die wij laten spreken - ‘moet de vrucht zijn van middelbaar of hooger onderwijs, aan instellingen, voor allen dienstbaar, op gelijken voet genoten met hen, die zich voor de Nederlandsche of Westersche maatschappij bekwamen. Aan den breeden grondslag dezer algemeene kundigheden moet zich dan de kennis sluiten van den toestand der Indische Maatschappij, van landen en volken, talen en wetten.’ Alleen voor het onderwijs in deze laatste kategorie van kundigheden is het Indisch Instituut bestemd. De overige kundigheden zal de ambtenaar, naar zijn verschil van bestemming, aan verschillende inrigtingen van hooger en middelbaar onderwijs kunnen erlangen. Zij die in regterlijke betrekkingen zullen optreden aan de Universiteit; de ingenieurs voor den waterstaat, mijn- en boschwezen aan de Polytechnische School; de talrijke klasse van hen, die voor hun toekomstig ambt noch speciale kennis van regtsgeleerdheid, noch die der ingenieurs-wetenschappen behoeven, aan de gewone scholen van middelbaar onderwijs. ‘De omschrijving der bijzondere vakken, welker kennis voor hen vereischt wordt’, - zoo luidt wederom de Memorie van Toelichting - ‘zou reeds leiden tot het programma eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus; het hoofddoel van zulk eene school, de vorming van beschaafde, grondig praktische jonge mannen, maakt het aaneengesloten geheel van het daar gegeven onderwijs tot een geschikten waarborg voor kunde en bekwaamheid.’

De Indische studiën van den aanstaanden regterlijken beambte, zoowel als die van den jurist of iederen anderen kweekeling der Hoogeschool die voor zijne toekomstige loopbaan de kennis van Indië wenschelijk acht, kunnen, ten gevolge der vestiging van het Indisch Instituut te Leiden, met hunne overige studiën aan de Universiteit op die wijze, die hun zelven het best voegt, verbonden worden. De aanstaande ingenieurs voor 's rijks dienst, zoowel als de werktuigkundigen, architekten en landbouwkundigen, die zich aan partikuliere ondernemingen in Indië willen wijden, kunnen het Indisch Instituut vóór of na het verblijf aan de Polytechnische school of aan de Landbouwkundige school te Groningen bezoeken. In ieder geval zullen zij, wanneer zij in de gehoorzalen van het Indisch Instituut plaats nemen, door de voorbereidende studiën,

die aan hun bezoek der Hooge-, Polytechnische of Landbouwkundige school behooren vooraf te gaan, genoegzaam ontwikkeld zijn om de lessen over de Indische vakken met vrucht te kunnen volgen. Maar voor de derde der genoemde klassen van ambtenaren zal het bezoek der hoogere burgerschool, uit den aard der zaak, aan dat van het Indisch Instituut voorafgaan, en het is dus daar dat zij tot dien graad van ontwikkeling zullen gebragt worden, die de Hoogleeraren aan het Indisch Instituut met regt verlangen mogen van hen, die onder hunne toehoorders plaats nemen. ‘Is hunne algemeene vorming, gelijk die *aan eene hoogere burgerschool met vollen cursus* verkregen wordt, *voltooid*, dan wordt de studie in Indische taal-, land- en volkenkunde aangevangen aan eene bijzonder daartoe bestemde instelling. *De leeftijd is dan bereikt, de kennis erlangd*, die toelaten en ook noodig maken, dat de leerling meer op zich zelven sta. De gelegenheid daarentegen voor dat deel der opleiding, hetwelk toezigt eischt, is op vele plaatsen gegeven. De wet van 2 Mei 1863 bepaalt, dat er althans vijf Rijks-hoogere-burgerscholen met vijfjarigen cursus zullen wezen, en het is te voorzien, dat ook gemeenten zulke scholen zullen oprigten. Men mag verwachten, dat aan deze scholen, middelpunten waar ook leerlingen van elders zullen zamenkomen, de gelegenheid zal ontstaan, jongelieden onder behoorlijk toezigt te huisvesten.’ Het is wederom de Memorie van Toelichting waaraan deze woorden ontleend zijn. Zij voegt er nog bij, dat ook de opleiding aan een gymnasium en de Universiteit tot zekere hoogte ontvangen, de noodige waarborgen voor kennis en beschaving verleent, en dus met het volledig middelbaar onderwijs op ééne lijn behoort gesteld te worden.

Het is uit deze aanhalingen uit de Memorie van Toelichting ongetwijfeld volkomen duidelijk, dat de regeling van het Indisch onderwijs bij de wet van 10 Junij 1864, van eene hooge waardering der degelijke en grondige wetenschappelijke opleiding van de Indische ambtenaren is uitgegaan. Desniettemin heeft zij zich in dit opzigt aan geene overdrijving schuldig gemaakt, en aan de groote meerderheid der ambtenaren de gelegenheid gegund om op zoo jeugdigen leeftijd in 's lands dienst te treden, dat overvloedige tijd voor hen overblijft om zich door de praktische ervaring vooraf in geringere betrekkingen verkregen, allengs voor de hoogere en gewigtigere ambten te

bekwamen. Men mag aannemen, dat het onderwijs op de hoogere burgerschool, waarvan de twee of drie laagste klassen ongeveer gelijk zullen staan met hetgeen tot dusverre op de hoogere van onze best ingerigte zoogenaamde instituten geleerd werd, op dertienjarigen leeftijd kan aanvangen. Voor hem dus die zich genoegzaam bevlijtigt om jaarlijks tot den volgenden cursus te kunnen overgaan, zal op den leeftijd van 18 jaren het volledig middelbaar onderwijs afgeloopen zijn. Uitgaande van de onderstelling dat alle leerlingen van het Indisch Instituut door zulk een volledig middelbaar onderwijs of een aequivalent daarvan zouden gevormd zijn, kon de wetgever het speciaal onderwijs in de Indische vakken tot een tweejarigen cursus beperken. Op den leeftijd van 20 jaren kunnen dus de studiën van den Indischen ambtenaar zijn voltooid, en zal hij in staat zijn zich aan het examen te onderwerpen, dat de Staat van hem vordert. Men mag dus waarlijk niet klagen, dat aan den leertijd te groote omvang gegeven wordt; de gewigtige belangen die veeltijds ook aan een pasbeginnenden Indischen ambtenaar worden toevertrouwd, het beleid en de rijpheid van oordeel die inzonderheid in den omgang met de inlanders van hem gevorderd worden, maken het zeker niet wenschelijk, dat hij op nog vroegeren dan 20jarigen leeftijd in 's lands dienst zal treden.

Maar de wet van 10 Junij 1864, van deze beginselen uitgaande, heeft zich echter onthouden van de aanwending van alle kunstmiddelen om tot hunne naleving te noodzaken. Geschreven voor een volk dat zij rijp acht om zijne eigene belangen te behartigen, heeft zij van het vaderlijk toezigt, door toelatings- en disciplinaire examens geoefend, geheel afgezien. Voor ieder, wie hij ook zij, is de toelating tot de lessen van het Indisch Instituut opengesteld, en zij die meenen de gevorderde kundigheden ook zonder bezoek van het Indisch Instituut, bij voorbeeld aan de te Delft opgerigte instelling voor onderwijs in de Indische vakken, of door bijzonder onderrigt of geheel door eigene oefening te kunnen verwerven, kunnen vrijelijk hunne neiging volgen. Eerst bij het examen dat gevorderd wordt alvorens men de loopbaan van Indisch ambtenaar kan betreden, zal blijken of het onderwijs vruchten heeft gedragen en genoten is onder zulke omstandigheden waarbij het vrucht dragen kon. Alles hangt dus af van de terugwerking, die dat examen met de daarbij gestelde vereischten op de opleiding der ambtenaren oefenen zal. Wordt van hen die zich tot dat examen aanmelden, nevens het bewijs

van voldoende bekwaamheid in de Indische, ook het bewijs van eene algemeene wetenschappelijke ontwikkeling gevorderd, zooals zij door het bezoek van gymnasium en hoogeschool, of door een volledig middelbaar onderwijs kan verkregen worden, dan kan men er staat op maken dat allengs de gewoonte zich vestigen zal, om, naar het verschil van neiging of bestemming, de opleiding van den Indischen ambtenaar met het doorloopen van het gymnasium of de hoogere burgerschool aan te vangen en door het bezoek van het Indisch Instituut of de gelijksoortige instellingen, hier of daar door de gemeenten opgerigt, te voltooijen. ‘De verscheidenheid van opleiding geeft uitzigt, dat de regering niet alleen over vele, maar ook over velerlei intellectuële krachten kunne beschikken.’ Het gewenschte resultaat van dit alles zal wezen dat het Gouvernement bekwame en bruikbare ambtenaren ontvangt, die de intellectuele meerderheid van den Europeaan in gindsche gewesten zullen handhaven, den inlander door die meerderheid eerbied zullen afdwingen, en niet noodig zullen hebben, om hun gezag te handhaven, tot geweld of praalvertooning hunne toevlugt te nemen, - ambtenaren wier lust en liefde het is de kennis van Indië op hunne beurt te bevorderen, aan de beschaving der inlanders werkzaam te zijn, geene moeite te sparen om hen allengs tot hun eigen niveau op te heffen, in één woord, naast de belangen van het Gouvernement ook de hoogere belangen van de menschheid te bevorderen, ja juist daarin de kracht van het Gouvernement hoofdzakelijk te zoeken. En wat meer bijzonder het Indisch Instituut aangaat, dit zal kunnen bloeijen en vruchten dragen, omdat het in den regel geene andere kweekelingen zal ontvangen dan die, door voorafgaand onderrigt ontwikkeld, geschikt zijn om de lessen der Hoogleeraren te volgen en meer in twee jaren te leeren dan aan hen, die geene degelijke voorafgaande opleiding genoten hadden, in vele jaren zou kunnen worden bijgebragt. Mogt al aanvankelijk, bij het ontbreken van eenige voorwaarde tot toelating, de een of andere brekebeen zich tot het volgen dier lessen in staat achten, hij zou bij het examen al spoedig zien hoe deerlijk hij zich bedrogen had en zoo gevoelig het hoofd stooten, dat anderen ongetwijfeld door zijn voorbeeld zouden worden afgeschrikt.

Ik geloof hier, naar den leiddraad der Memorie van Toelichting, den geest waarin de wet van 10 Junij 1864, of met andere woorden de stichting van het Indisch Instituut ontworpen werd,

naar waarheid te hebben geschetst. Wie in de gelegenheid was het concept-besluit der commissie met de daarbij gevoegde toelichtende memorie te lezen, zal gemakkelijk zien dat ook zij bij de poging om de examens te regelen, die zij als voorwaarde van de benoembaarheid tot Indisch ambtenaar wenschte gesteld te zien, geheel en al van dezelfde beginselen is uitgegaan. Het groote punt van verschil is dat zij, wat volgens de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp van de hooogere burgerschool met vijfjarigen cursus mag verwacht worden, wenschte te bereiken door aan het Indisch Instituut een voorbereidenden cursus, mede van twee jaren, toe te voegen, die voor de kweekelingen dier instelling door eenige Hoogleeraren van de Hoogeschool, tot dat einde door een bijzonderen titel aan het Instituut verbonden, zou gegeven worden. In die twee jaren zou een degelijk onderwijs in de natuur- en wiskundige wetenschappen en in de staathuishoudkunde aan de studenten van het Instituut worden gegeven, met andere woorden hetzelfde onderwijs dat zij, na het in werking treden van de wet op het middelbaar onderwijs, inzonderheid in de twee hoogste klassen van de burgerschool met vijfjarigen cursus zullen kunnen ontvangen. Al de leden der commissie zullen, vermeen ik, gereedelijk toegeven, dat na de regeling van het middelbaar onderwijs dit niet van harentwege zou zijn voorgesteld, en dat het thans op goede gronden is terzijde gesteld, mits de verordening op de examens zoo worde ingerigt, dat daarbij duidelijk blijke dat de Regering van den aanstaanden Indischen ambtenaar grondige kennis van eenige voorname takken der natuurwetenschap en van de staathuishoudkunde, zoo als zij door volledig middelbaar onderwijs kan verkregen worden, wel degelijk verlangt.

Daar de tweede of voorbereidende afdeeling van het Indisch Instituut, door de commissie beoogd, minder vervallen dan wel door iets anders, dat even goed aan het doel beantwoordt, vervangen is, zou het plan van de commissie voor de examens, zoo daartegen geene andere bezwaren bestaan, desniettemin den Minister van Koloniën tot rigtsnoer bij de regeling van de voorwaarden der benoembaarheid kunnen dienen. Naardien dit plan met dat voor de oprigting van het Instituut als het ware *aus einem Gusze* is voortgekomen, en, naar het mij toeschijnt, geheel den stempel draagt van uit denzelfden kring van denkbeelden gevloeid te zijn, acht ik het niet overtollig de voornaamste bepalingen van dit plan en het een en ander uit de toelichtende

memorie tot hare opheldering strekkende, hier mede te deelen. Ik geloof daarmede geene indiscretie te plegen: mijne medeleden zullen het, dunkt mij, gaarne zien dat ook nu nog hunne denkbeelden worden aangewend ten voordeele van hetgeen zij, in overeenstemming met mij, de goede zaak achten.

Het examen door den aanstaanden Indischen ambtenaar voor eene Staatscommissie af te leggen, zou in drie deelen gesplitst zijn, of, zoo men wil, uit drie verschillende examens bestaan, naar verkiezing van den examinandus óf onmiddellijk na elkander óf met langere tusschenruimte af te leggen; doch in plaats van de beide eerste examens zonden ook andere waarborgen voor eene algemeene wetenschappelijke opleiding kunnen treden, die den bezitter van het afleggen daarvan zouden ontheffen. Het eerste examen, weinig meer dan de gewone vakken omvattende, die in Nederland onderwezen worden aan elk die eene beschaafde opvoeding ontvangt[1], zou niet verlangd worden van hen die het bewijs konden overleggen dat zij een behoorlijk ingerigt Gymnasium naar eisch hadden doorloopen. Het tweede examen zou loopen over de vakken volgens het concept der commissie in de voorbereidende afdeeling van het Instituut onderwezen, maar ook in het algemeen gesproken genoegzaam bekend aan allen die het volledig middelbaar onderwijs met vrucht genoten hebben, t.w. de meetkunde tot en met de stereometrie, de beginselen der beschrijvende meetkunde tot aan de gebogen vlakken, het landmeten en waterpassen, de beginselen van natuur- en scheikunde, mineralogie, geologie, zoölogie, botanie, landbouwkunde en staathuishoudkunde. Van dit examen zouden worden vrijgesteld zij die den graad van candidaat of doctor, in welke faculteit ook, doch met uitsluiting van het candidaatschap dat alleen als voorbereidende graad voor de eigenlijke vakstudiën dient, aan eene van 's lands Hoogescholen hadden verworven, of het diploma van behoorlijk volbragte studiën aan de Akademie te Delft (thans vervangen door de Polytechnische school) of de Landbouwkundige school te Groningen konden overleggen. Eindelijk zou het derde examen, van allen zonder onderscheid te vorderen, de speciale studiën van den Indischen ambtenaar of de vakken die ook naar de

1 Namelijk de rekenkunde, de stelkunde tot en met de vergelijkingen van den tweeden graad, de meetkunde tot aan de snijding der vlakken, de goniometrie en vlakke driehoeksmeting, de cosmographie, de aardrijkskunde, de algemeene en vaderlandsche geschiedenis, de Nederlandsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen nevens de beginselen der algemeene spraakkunst, het Italiaansch boekhouden en het handteekenen.

thans vastgestelde wet aan het Indisch Instituut zullen onderwezen worden, t.w. de Javaansche en Maleische talen, de landen volkenkunde en de geschiedenis van Ned. Indië, het administratief, publiek en Mohammedaansch regt, en boven dat alles ook nog den Nederlandschen stijl omvatten. Van de ambtenaren bij de regterlijke magt zou, behalve dit laatste examen, ook het diploma van doctor in de beide regten gevorderd worden, terwijl de ingenieurs voor den waterstaat, het bosch- en mijnwezen, na volbragte studiën aan de Akademie van Delft of Landbouwkundige school te Groningen, met een ligter examen in de Indische vakken, alleen de Maleische taal, de beginselen van het Javaansch en de land- en volkenkunde bevattende, zouden kunnen volstaan. Bij elk dezer drie examens eindelijk zou de betrekkelijke waarde, aan meer of minder voldoende bekwaamheden in ieder vak toegekend, uitgedrukt worden door middel van cijfers, en van den examinandus een bepaald eindcijfer over de gezamenlijke vakken worden gevorderd.

Ik zal thans uit de memorie van toelichting het een en ander tot nadere verklaring van deze voorstellen laten volgen. Zie hier haren aanhef:

‘Bij de taak ons door Uwe Excellentiën opgedragen, hebben wij gemeend op den voorgrond te moeten stellen, dat aan hen die zich voor de dienst van ambtenaren in Oost-Indië bestemmen, de meest mogelijke vrijheid van studie moet verzekerd worden. De dienst van het Gouvernement eischt bekwame mannen, die eene beschaafde opvoeding overeenkomstig de eischen van onzen tijd hebben ontvangen. Op den breeden grondslag dier algemeene kundigheden op het gebied der natuur- zoowel als der letterkunde, moet voor den Indischen ambtenaar de kennis rusten van den bijzonderen toestand der Indische Maatschappij, van landen en volken, talen en wetten. Doch met uitzondering van deze speciale kundigheden is het moeijelijk aan te wijzen, welke mate van kennis en in welke vakken van den Indischen ambtenaar kan worden verlangd, die tot zoo uiteenloopende betrekking en de vervulling van zoo uiteenloopende pligten kan geroepen worden. Elke soort van kundigheden heeft in de dienst van het Gouvernement hare waarde, en van allen alles te vergen zou eene ongerijmdheid zijn. De meeste kans van een voldoend aantal bekwame mannen te erlangen, bestaat daar waar men aan een ieder zooveel mogelijk de vrijheid geeft zich overeenkomstig zijnen aanleg en zijne neigingen

te ontwikkelen. Indien de opleiding der Indische ambtenaren tot dusverre niet geheel aan de verwachting heeft beantwoord, het is ongetwijfeld het meest daaraan te wijten, dat de studiën aan de Delftsche school te zeer in een keurslijf waren geprangd, en door het stellen van bepaalde eischen, te zeer dezelfde voor allen, eene machinale studie werd bevorderd en een stelsel van afrigting werd in het leven geroepen, waarbij wel het geheugen met aangeleerde zaken werd beladen, maar het oordeel, noodig om er een zelfstandig en gepast gebruik van te maken, bij weinigen ontwikkeld werd. Wij hebben daarom gemeend, eenigermate op het voorbeeld der thans in Engeland bestaande inrigting, voor een groot deel aan de aanstaande Indische ambtenaren zelven de keuze te moeten overlaten van de vakken van kennis waarin zij zich voornamelijk wenschen te bekwamen, zoo echter dat tevens werd gezorgd dat de verkrijging der speciale kennis van talen, landen en volken, in elken Indischen ambtenaar vereischt, door geen hunner werd verwaarloosd.' Men ziet, deze beginselen zijn met de boven medegedeelde voorstellen omtrent de regeling der examens in volkomen harmonie, gelijk zij ook volmaakt overeenstemmen met de denkbeelden door de regering in de toelichtende memorie bij het wetsontwerp ontwikkeld.

Omtrent het eerste der voorgestelde examens wordt in de memorie van toelichting der commissie het volgende gezegd:

'Het eerste examen omvat hoofdzakelijk alleen zulke kundigheden, die in Nederland in de gewone instellingen van onderwijs aan jongelieden uit de fatsoenlijke klasse algemeen worden meêgedeeld, die daarom aan het Indisch Instituut niet meer behoeven onderwezen te worden en die men redelijkerwijze veronderstellen mag bij allen, die aan dat Instituut wenschen te studeren. Ware het niet dat een toelatings-examen met onze denkbeelden van vrije studie streed, wij zouden hebben voorgesteld het behoorlijk ondergaan van het eerste examen als voorwaarde aan de opneming bij het Instituut te verbinden. Maar bij de voorschriften omtrent de examens moet, onzes inziens, het staatsbelang het eenige rigtsnoer zijn. Terwij nu het staatsbelang inderdaad vordert, dat de aanstaande ambtenaar in Nederlandsch-Indië de elementen eener beschaafde opvoeding bezit, is het den Staat onverschillig wanneer hij zich die eigen maakt, en in welke periode zijner ontwikkeling hij daarvan doet blijken. De leerling zal dus, naar ons denkbeeld, zijne studiën bij het Instituut des verkiezende kunnen aanvangen zonder dit examen te hebben afgelegd,

maar altijd zal hij het moeten ondergaan alvorens tot de beide andere examens te worden toegelaten. Wij hopen en vertrouwen echter dat ouders en studenten in den regel het wenschelijke zullen beseffen om dit examen niet buiten noodzakelijkheid uit te stellen; hij die zich daaraan waagde, zou bij afwijzing den tijd reeds aan het Instituut doorgebragt en de gemaakte kosten grootendeels verloren moeten achten. In werkelijkheid zal dus dit examen weinig van een admissie-examen verschillen.'

De commissie gaat voort eenige bijzondere consideratiën te ontwikkelen die op hare voorstellen omtrent dit eerste examen van invloed zijn geweest. Vooral het volgende verdient wel overweging: 'Wij achten het zeer wenschelijk dat de studenten het Instituut niet op te jeugdigen leeftijd komen bezoeken, en, daar wij ons voorstellen dat zij met de studenten der Hoogeschool op gelijken voet zullen verkeeren en gelijke vrijheid genieten, bij hunne aankomst niet jonger zullen zijn dan gewoonlijk met de Akademieburgers het geval is. Aanvankelijk meenden wij zelfs een leeftijd te moeten bepalen en wel 17 jaren als minimum vast te stellen. De 21jarige leeftijd, die dan na een vierjarigen cursus zou bereikt zijn, scheen ons nog jeugdig genoeg toe om de loopbaan van eenIndisch ambtenaar aan te vangen. Maar bij nader inzien vonden wij het beter het doel niet door een imperatief voorschrift, maar liever langs een omweg te bereiken. Het stellen van bepaalde eischen omtrent den leeftijd zou al dadelijk een onderscheid maken tusschen de studenten van het Instituut en van de Hoogeschool dat wij wenschen te vermijden; het zou in sommige gevallen onbillijk werken en de natuurlijke ongelijkheid der gaven te zeer miskennen. Maar door de eischen van het eerste examen in sommige opzigten iets hooger te stellen, dan misschien volstrekt werd vereischt, hebben wij gemeend een gepast middel te vinden om den toevloed van te jeugdige studenten te weren, terwijl wij tevens de overtuiging koesteren dat geene der gevorderde kundigheden door iemand als nutteloos of overbodig zal beschouwd worden.'

Ook hier vindt men den weêrklank der denkbeelden van de commissie in de boven aangehaalde woorden uit de toelichtende memorie bij het wetsontwerp, en zal het doel dat zij zich voorstelde zelfs nog beter bereikt worden wanneer het bezoek der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus aan dat van het Instituut voorafgaat, terwijl tevens de ambtenaar nog een jaar voor zijne praktische loopbaan wint. Evenzeer heeft zich de Rege-

ring in die Memorie van Toelichting aangesloten bij hetgeen de commissie wat verder aanvoert als de reden waarom zij het doorloopen van een goed ingerigt Gymnasium als aequivalent voor dit geheele examen wil laten gelden. ‘Wij hebben hiermede,’ dus zegt zij. ‘niet bepaaldelijk het oog op de Afdeeling B, die aan sommige Gymnasiën is toegevoegd, en welligt meer bepaaldelijk als eene voorbereiding tot de studiën aan het Instituut zou kunnen beschouwd worden. Integendeel meenen wij dat ook juist aan de studie der oude talen groote voordeelen verbonden zijn, die wij wenschen uitdrukkelijk door deze bepaling erkend te zien. De leerling die in de school der oude talen is opgevoed, zal in aesthetische vorming, in letterkundige beschaving, in het vermogen om zich juist en sierlijk uit te drukken, in vatbaarheid voor de studie van andere talen zeer veel boven zijne medeleerlingen vooruit hebben, dat welligt meer dan vergoeden zal wat hij in andere opzigten mist. Maar wij moeten er bijvoegen dat hij toch als Indisch ambtenaar de kennis der nieuwere talen en de meeste andere voor het eerste examen vereischte vakken niet geheel kan ontberen, en dat wij dus van dat examen alleen de zoodanigen kunnen vrijstellen, die onderwezen zijn aan een Gymnasium waar de studie der nieuwere talen, der reken-, stel- en meetkunde, der aardrijkskunde en der geschiedenis niet wordt verwaarloosd,’ enz.

Maar vooral mogen wij niet voorbijgaan wat de commissie in het midden brengt omtrent het nut voor den Indischen ambtenaar van de kennis dier vakken, waarover, naar haar voorstel, het tweede examen loopen zou. ‘Indien reeds de geheele rigting van onzen tijd verbiedt, de elementen van natuurkennis van eene beschaafde opvoeding buiten te sluiten, voor den Indischen ambtenaar zijn zij in vele gevallen van onberekenbaar nut, ja volstrekt onmisbaar, terwijl zij in andere hem in staat stellen gewigtige diensten aan de wetenschap te bewijzen en eene onuitputtelijke bron van genot voor zich zelven te openen. 't Is niet te ontkennen dat natuurkundige kennis doorgaans den ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur veel meer dan dien bij het algemeen bestuur zal te stade komen; dat men van eenige kennis van geologie, botanie, zoölogie, voor zich zelven en de bevordering der wetenschap vaak meer vruchten van genot en voordeel zal plukken op afgelegen buitenbezittingen dan op Java; dat, zoo de kennis van den landbouw en de landbouwkundige scheikunde in den ambtenaar bij de cultures het staatsbelang

regtstreeks bevorderen kan, in vele andere gevallen de natuurkundige kennis van den ambtenaar niet zal uitwerken, dat hij beter geschikt zal zijn voor de bijzondere pligten, die hij jegens den Staat te vervullen heeft. Maar toch meenden wij dat in het algemeen de gelegenheid tot toepassing van natuurkundige kennis voor den Indischen ambtenaar veelvuldig is; dat zij hem voor zoovele voor 's lands belangen vaak zeer schadelijke dwalingen kan behoeden, en zoozeer kan bijdragen om hem, bij eene plaatsing op meer afgelegen posten, waar alligt de verveling zich van hem meester maakt, eene aangename en nuttige verpoozing van zijne ambtsbezigheden te verschaffen, dat de bevordering van zoodanige kennis in de zorg voor eene behoorlijke opleiding der toekomstige Indische ambtenaren eene voorname plaats behoort in te nemen. Ook de wiskunde kan voor den Indischen ambtenaar niet enkel als een element van vorming beschouwd worden. Behalve dat zij onafscheidelijk zamenhangt met de beoefening van sommige takken der natuurkundige wetenschap, heeft hij ook vaak behoefte aan hare praktische toepassing, b.v. in het landmeten en waterpassen. Eindelijk schijnen gezonde begrippen van staathuishoudkunde voor den Indischen ambtenaar onmisbaar te wezen, opdat hij leere de Indische Maatschappij en de belangen van het moederland bij hare ontwikkeling uit het regte oogpunt te beschouwen en schadelijke dwalingen af te leggen.'

Na de vraag behandeld te hebben, ook reeds bij het eerste examen te berde gebragt, in hoeverre uitstekende bekwaamheid in een bijzonder vak tot vergoeding voor mindere in een ander vak zal mogen strekken - een punt dat ik straks afzonderlijk zal bespreken - gaat de commissie dus voort:

'Maar om nog meer verscheidenheid van talenten en gaven ter beschikking van het Gouvernement te stellen, hebben wij als vrijstellingen van het tweede examen verschillende waarborgen voor eene beschaafde opvoeding opgenomen, waarvan enkele zelfs van dien aard zijn, dat zij geen regt geven om eenige meer dan hoogst oppervlakkige natuurkennis te verwachten, maar daarentegen de zekerheid geven dat de candidaat-ambtenaar andere kundigheden bezit, die in bijzondere gevallen van groote waarde kunnen zijn. Wij moeten hier in eenige bijzonderheden treden.

In de eerste plaats stellen wij voor dat van het tweede examen zullen worden vrijgesteld allen die een akademischen graad in welke faculteit ook bezitten, met uitsluiting echter

van den alleen voorbereidenden graad, die voor de studie van sommige vakken vereischt wordt. Deze graden zullen in het algemeen een waarborg geven voor intellectuële ontwikkeling en bruikbaarheid. In het bijzonder zullen zij nu eens voor het bezit van natuurkundige, dan eens voor dat van regtsgeleerde, dan weder voor dat van letterkundige kennis getuigen. In het eerste geval wordt het tweede examen overbodig; in de beide andere zullen de toekomstige ambtenaren kundigheden bezitten, die, schoon zij niet in het algemeen van de candidaat-ambtenaren kunnen gevergd worden, toch voor de dienst van veel nut zullen zijn. Wij hebben hier nog niet het oog op de noodzakelijkheid van regtskennis bij de ambtenaren voor de regterlijke magt, waarover later afzonderlijk wordt gehandeld. Maar de regtsgeleerde studiën zullen eene uitnemende voorbereiding vormen voor den cursus in administratief, publiek en Mohammedaansch regt, die tot de speciale studiën behoort. Regterlijke functiën zijn in Nederlandsch Indië niet tot de regterlijke ambtenaren beperkt, en inzonderheid zullen de Residenten, Adsistent-residenten en Secretarissen van uitgebreide regtskennis vaak nog meer voordeel trekken dan van uitgebreide natuurkennis. Het gemis van letterkundige bekwaamheden bij de Indische ambtenaren is vaak de betreurenswaardige oorzaak van de gebrekkige taal en de slechte redactie der stukken, die aan het Gouvernement aangeboden of op zijn naam uitgevaardigd worden; het is wenschelijk dat het Indisch Gouvernement althans eenige mannen tot zijne beschikking hebbe, aan wie het zoodanige werkzaamheden met gerustheid kan opdragen.

Het diploma van de Akademie die te Delft gevestigd is, en, zoo wij verwachten mogen, op nog beteren voet dan thans, geheel als Polytechnische school, zal worden ingerigt, zal in het algemeen het regt geven dezelfde kundigheden te onderstellen, waarvan het tweede examen de blijken zal geven. Een *minder* in sommige opzigten zal door een *meer* in andere vergoed worden. Het diploma der Landbouwkundige school te Groningen zal den waarborg geven voor meer uitgebreide kennis van een speciaal vak, dat in de Indische dienst van het grootste gewigt is, en dus vergoeden wat welligt aan de kweekelingen dier school in andere opzigten mogt ontbreken.’

Men ziet dat, even als de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp, ook de commissie eene verscheidenheid van opleiding wil, die aan de regering gelegenheid geeft voor de

dienst in Nederlandsch Indië niet alleen over vele, maar ook over velerlei intellectuele krachten te beschikken.

Men mogt welligt verwachten dat de commissie ook de inrigting van het examen zelf met deze zienswijze in overeenstemming gebragt en toegelaten zou hebben dat, zoo slechts een voldoend eindcijfer werd bereikt, aan den examinandus, misschien met enkele uitzonderingen, eene vrije keuze zou verbleven zijn van de vakken, waarin hij zich wilde laten examineren, met dien verstande dat voor het voldoend examen in ieder vak, naarmate van zijn grooter of kleiner belang voor de dienst, een hooger of lager cijfer werd in rekening gebragt. Bij de meeste kundigheden voor het eerste examen gevorderd kon dit zeker minder in aanmerking komen, en ging de commissie zoo ver als zij gaan kon, door te bepalen dat meerdere bekwaamheid in sommige vakken mindere bekwaamheid in andere ten deele kon vergoeden. Teregt toch merkte zij op, dat in de elementen eener beschaafde opvoeding weinig verschil kan bestaan. Maar ten aanzien reeds van het tweede examen had zij naar mijne zienswijze, ook in haren boezem verdedigd, een stap verder mogen gaan. Zelve erkent zij dat het verschil in kennis grooter zijn kan in datgene wat reeds meer met de verscheidenheid van roeping in het maatschappelijk leven zamenhangt, en dat het wenschelijk schijnt dat onder de ambtenaren de één als chemicus, de ander als botanist, een derde als zoöloog enz., naar verscheidenheid van aanleg en neiging, uitmunt. Maar waarom dan niet toegelaten dat b.v. het cijfer tien alleen in de chemie behaald bij geheele terzijdestelling van het examen in de zoölogie, althans gelijk werd gesteld met het cijfer tien in twee fractiën, de eene voor chemie en de andere voor zoölogie, verkregen. De intensiteit der kennis heeft toch niet minder waarde dan hare extensiteit, en het multum in de wetenschap verdient naar het oordeel der beste paedagogen de voorkeur boven de multa.

Maar inzonderheid zullen velen van oordeel zijn dat dit denkbeeld om niet van allen hetzelfde te vorderen, behoort te worden toegepast op dat examen, ten aanzien waarvan de commissie zich op dit punt het minst rekkelijk betoont. Ik bedoel het examen dat de speciaal Indische vakken, of die welke in het Indisch Instituut onderwezen worden, betreft. Werkelijk is ook in de zamenkomsten der commissie de vraag overwogen, of en in hoeverre de kennis der Indische talen voor iederen Indischen ambtenaar een vereischte is. Gelijk wel van zelf spreekt, kwam zij

hier tot de conclusie, dat de kennis der Maleische taal, als het gewone middel van verkeer tusschen den Europeaan en den Inlander in alle deelen van den Archipel, voor alle ambtenaren onmisbaar is, maar dat dit van geene andere taal, de Javaansche zelfs niet uitgezonderd, kan gezegd worden, daar ieder van deze talen slechts door een onderdeel der bevolking wordt gebezigd. Op westelijk Java wordt namelijk de Soendasche taal gesproken, en in een deel van oostelijk Java de Maduresche. Het eigenlijk Javaansch is dus op Java zelf op verre na niet algemeen bekend en is den ambtenaar op Sumatra, Borneo, Celebes, de Molukken enz. van geen het minste praktisch nut. Maar waarom dan toch de kennis van het Javaansch van allen zonder onderscheid gevorderd, en niet liever beschouwd als een vak, waarin het examen facultatief mogt zijn, ofschoon er wegens het groote belang voor de dienst van het Gouvernement toch altijd een zeer hoog cijfer aan toegekend zou moeten worden? Men zou dan op gelijke wijs ook voor de kennis van andere talen van den Archipel, voor welker regelmatige beoefening wij thans reeds de hulpmiddelen bezitten of spoedig hopen te erlangen[1], een bepaald cijfer kunnen stellen, daardoor hen die daartoe gunstige gelegenheid bezitten tot de studie dier talen aanmoedigen, en zoo ook in dit opzigt velerlei krachten ter beschikking van het Gouvernement stellen.

In mijne oogen hebben deze bedenkingen een niet gering gewigt. Laat ons echter thans zien wat de commissie in het midden brengt, om de verpligte studie en van het Maleisch, zoowel het zoogenaamde hoog als het laag Maleisch, en vooral ook van het Javaansch, aan te bevelen.

‘Wij moeten hier in het algemeen opmerken, dat taalstudie door de oningewijden doorgaans verkeerd begrepen en niet naar haren waren aard geschat wordt. Niemand zal betwisten dat het voor den Indischen ambtenaar van het hoogste gewigt is, zoo diep mogelijk door te dringen in de kennis van de geaardheid en het karakter der inlanders, van hunne zeden en maatschappelijke instellingen, hunne denkwijze en vooroordeelen, hun gansche leven en streven; maar men vergeet dat de kennis hunner taal daartoe het beste, het onmisbare hulpmiddel is. De menigte ziet in taalkennis geen ander nut dan voor

1 Het eerste is het geval ten aanzien der Makassaarsche en Bataksche, het tweede ten aanzien der Boeginesche en Soendasche talen.

zoover zij den beoefenaar in staat stelt eenige taal in het dagelijksch leven te kunnen spreken en schrijven. Is dat alles wat men in taalkennis waardeert, dan zal men moeten erkennen dat de kennis der laag Maleische omgangstaal voor een zeer groot gedeelte der ambtenaren toereikend zou zijn.

Wij voor ons hebben gemeend de zaak uit een ander oogpunt te moeten beschouwen en eene zekere, niet te bekrompen mate van kennis van de beide talen, die om verschillende redenen als de hoofdtalen van Nederlandsch Indië te beschouwen zijn, het Javaansch en het Maleisch, van alle aanstaande Indische ambtenaren te mogen vorderen. De talen moeten beoefend worden, niet alleen voor het gebruik in het dagelijksch leven, maar ook als spiegel van den volksaard. De Javaansche taal zal als die van verreweg het meerendeel der bevolking van het eiland, dat de kern onzer Oost-Indische bezittingen uitmaakt, als de naauwkeurigst-bekende en bestbeoefende, als de meest volkomene en minst afgesletene, welker kennis niet alleen den toegang tot die van al hare zusters gemakkelijker maakt, maar zelfs de onmisbare voorwaarde is, om daarin eenigzins dieper in te dringen, de aanzienlijke plaats bij voortduring moeten blijven innemen, die haar tot dusverre bij de opleiding der Indische ambtenaren werd toegekend. Ook de Maleische taal, de taal onzer gewigtigste bezittingen op Sumatra en de algemeene taal van den ganschen Archipel, mag niet enkel in haren meest verbasterden vorm door onze ambtenaren gekend worden. Ofschoon wij ons overtuigd houden, dat bij eene grondige kennis van het hoog Maleisch de vaardigheid om zich in de Maleische omgangstaal uit te drukken door den aanstaanden Indische ambtenaar na zijne komst in Indië in weinige dagen kan verkregen worden, willen wij gaarne het belang erkennen dat ook die omgangstaal, al ware het alleen om scheve oordeelvellingen te voorkomen, bij de opleiding der Indische ambtenaren wat meer in aanmerking kome dan tot dusverre het geval was, en wij wenschen dus dat bij de bepalingen voor het eindexamen daarvan opzettelijke melding worde gemaakt, maar wij kunnen niet toegeven dat de kennis van dit jargon voor de dienaren van het Gouvernement in Indië aan alle vereischten zou voldoen. Het is trouwens bezwaarlijk denkbaar in Nederland het laag Maleisch goed te onderwijzen, zonder daarbij van het hoog Maleisch uit te gaan. Naarmate de betrekkingen tot de inlanders veelvuldiger en inniger worden, de aanrakingen

tusschen den Europeaan en de inlanders van alle klassen zich vermenigvuldigen, zal de behoefte aan de kennis der talen bij de ambtenaren steeds dringender worden, en wel verre dat men in dit opzigt iets op vroegere eischen zou kunnen afdingen, zal men, meenen wij, zich veeleer genoopt gevoelen, gedurig meer te vorderen.

En zoo doet zich dan de vraag voor, of niet nevens Javaansch en Maleisch ook nog de kennis van andere talen van Indië zou kunnen verlangd worden of althans den candidaat-ambtenaar tot bijzondere aanbeveling strekken zou. Wij zouden het belagchelijke overdrijving achten aan te dringen op de beoefening dier vele dialekten, die slechts in afgelegen buitenbezittingen, waar vaak onze magt zeer gebrekkig gevestigd is, en door eene weinig talrijke bevolking gesproken worden. Daarentegen zouden wij er ernstig aan gedacht hebben de kennis van de Soendasche taal zoo al niet te vorderen, dan toch tot eene krachtige aanbeveling te doen strekken van allen in staat om een voldoend examen daarin af te leggen, indien het niet nog geheel aan hulpmiddelen voor de studie dier taal ontbrak. Die hulpmiddelen zullen waarschijnlijk na weinige jaren niet meer geheel worden gemist, en in dat geval achten wij het wenschelijk dat een docent voor de Soendasche taal bij het Instituut worde aangesteld, en zij op eene of andere wijze in het programma voor het eindexamen worde opgenomen, ofschoon zij echter in geen geval voor allen verpligtend kan worden gemaakt.’

Wanneer ik nu ook mijn eigen bijzonder oordeel over dit punt zal uitspreken, dan moet ik op den voorgrond stellen dat ik het geheel eens ben met hetgeen de commissie hier omtrent de Maleische taal opmerkt; dat er ook geen verschil bestaat ten opzigte van het betrekkelijk gewigt der Soendasche taal; maar dat ik er eenig bezwaar in zie, zoowel om alle andere talen geheel buiten te sluiten met het oog op eene wenschelijke ontwikkeling der buitenbezittingen, als om de kennis der Javaansche taal van allen zonder onderscheid te vorderen, indien het examen van den Indischen ambtenaar ook zoo vele takken van natuurwetenschap omvatten moet als door de commissie verlangd werd. Het kost weinig moeite zeer omvattende eischen op het papier te stellen; maar wat baat het indien de groote meerderheid daaraan niet of zeer gebrekkig kan voldoen? Is er geen gevaar dat de degelijkheid der kennis door den te grooten omvang zal schade lijden, en is er niet meer nut te verwachten van grondige kennis in

enkele vakken dan van oppervlakkige veelweterij, indien men slechts ook hier de beginselen in acht neemt, waarnaar verdeeling van den arbeid in de nijverheid is ingevoerd.

De commissie, in weêrwil van alles wat zij tot aanbeveling der studie van het Javaansch door alle ambtenaren zonder onderscheid aanvoert, heeft onze zwarigheden gevoeld, maar juist in die verdeeling van den arbeid groot bezwaar gevonden, waarvan echter de oplossing welligt eenvoudig aan het uitvoerend gezag had kunnen worden overgelaten. ‘De vraag aangaande de Indische talen zou,’ zegt zij, ‘eene andere gedaante verkrijgen, indien het voor het Gouvernement mogelijk ware vooraf bepaaldelijk aan te wijzen, hoevele ambtenaren het gemiddeld jaarlijks zal noodig hebben, die alleen de kennis van het Maleisch behoeven, hoevelen in wie bovendien de kennis van het Javaansch of die van het Soendasch wordt wenschelijk geacht, met andere woorden indien men afzonderlijke klassen van ambtenaren voor de buitenbezittingen en het algemeen bestuur, voor het binnenlandsch bestuur in de Javaansche en voor het binnenlandsch bestuur in de Soendasche distrikten kon vaststellen; waarbij dan, zou de maatregel zijn nut niet verliezen, ijverig tegen vermenging dezer verschillende diensten zou moeten worden gewaakt. Wij hebben zoo iets, immers voor als nog,niet wel mogelijk geacht, en eigenlijk ook niet wenschelijk, in zooverre wij ons overtuigd houden dat de Javaansche taal wel altijd de sleutel tot eene grondige kennis van de overige talen van Indië, dus ook van het Maleisch en Soendasch zal blijven, en de kennis daarin verkregen toch altijd zal hebben bijgedragen tot vorming van den geest.’

Men zal opmerken dat de gronden waarop de algemeene studie der Javaansche taal door de Indische ambtenaren verlangd wordt, veel overeenkomst hebben met die waarop de studie van het Latijn bij voortduring aan alle bezoekers der Hoogescholen, ook aan medici en natuurkundigen wordt aanbevolen. In beide gevallen is hetgeen wordt aangevoerd ongetwijfeld van zeer groot belang en kan omtrent het wenschelijke der zaak geen twijfel bestaan. Maar het schijnt mij ook toe dat men evenzeer in beide gevallen minder moet vragen wat wenschelijk dan wat, behoudens den eisch van wezenlijk grondige studie, mogelijk is. De Javaansche taal levert groote moeijelijkheden op en hare kennis is slechts voor veel moeite en inspanning verkrijgbaar. Wezenlijk praktisch nut zal van hare kennis misschien onge-

veer een derde der Indische ambtenaren kunnen trekken. Dat zij de sleutel is tot de kennis der overige talen van Indië wordt betwist, maar zou, al was het geheel ontwijfelbaar, van meer beteekenis zijn waar quaestie is van dieper taalkundige nasporingen, dan waar het er op aankomt eene taal zoo te kennen dat men ze vloeijend kan spreken en schrijven.

Nogtans ben ik van meening dat, immers voor als nog, het Javaansch als verpligt vak voor het examen kan worden gehandhaafd, indien de studenten van het Indisch Instituut in den regel, gelijk de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp onderstelt, hunne voorafgaande opleiding door een volledig middelbaar onderwijs ontvangen of, bij gebreke van dien, hun examen in de natuurkundige wetenschappen tot enkele vakken, naar eigene keuze mogen beperken.

Ook omtrent het verpligte van het examen in het Mohammedaansch regt kan verschil van meening bestaan Wat de commissie tot aanbeveling van dezen tak van wetenschap zegt, strekt meer om aan te toonen dat dit vak niet mag verwaarloosd worden, dan dat de kennis daarvan voor allen onmisbaar is. De regering heeft in de wet op het Indisch onderwijs er geen afzonderlijke melding van gemaakt, maar het opgenomen in de rubriek: ‘godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken.’ Het komt mij dus voor dat ik kan laten rusten wat over dit punt door de commissie wordt bijgebragt.

Daar ik in dit opstel alleen hoofdpunten kan behandelen, zal ik hier niet aanhalen wat de Memorie van Toelichting der commissie nog in het bijzonder over het examen der aanstaande Ingenieurs in de Indische vakken opmerkt. Ik zal dus hier mijne aanhalingen uit het rapport der commissie staken, en alleen nog opmerken dat het uit mijne bijgevoegde opmerkingen nu ook duidelijk zijn zal, waarom ik boven zeide dat ik meer dan de meeste overige leden der commissie geneigd was toe te geven aan sommige wenschen van hen, die meenen dat de eischen omtrent de wetenschappelijke opleiding der ambtenaren overdreven worden. Het programma voor de examens, door de commissie gesteld, is zoo uitgebreid dat het mij schier ondenkbaar schijnt, dat jongelingen van 20- of 21 jarigen leeftijd daaraan geheel zullen kunnen voldoen. Dat enkele jonge lieden van buitengewonen aanleg en begaafdheden in al die vakken een voldoend examen zullen kunnen afleggen is mogelijk, maar dit kan niet als regel worden aangenomen. Nogtans schrijft

de commissie in haar conceptbesluit, dat in geen der drie examens geheele onwetendheid in een der vakken door uitstekende kennis in een der andere vakken kan worden opgewogen. Ieder dus, die niet door het bezit van een diploma van de eene of andere der gespecificeerde inrigtingen van onderwijs, aan een deel der examens ontsnapt, moet in al die vakken geëxamineerd worden en in allen althans eenige kennis bezitten, eene kennis dus waarbij groot gevaar is dat de grondigheid aan den eisch van den verbazenden omvang wordt opgeofferd. Wordt aan dit stelsel streng vastgehouden, dan zou men, mijns inziens, den leertijd aanmerkelijk moeten verlengen; maar dan zou worden te kort gedaan aan het billijk verlangen, dat de ambtenaar op jeugdigen leeftijd in dienst trede, om voor hoogere betrekkingen vooral in de school der praktijk en ervaring gevormd te worden. Erkennende dat de kennis van al de vakken door de commissie verlangd in het corps ambtenaren moet gevonden worden, zou ik voor mij het doel trachten te bereiken door van allen te vorderen wat voor allen strikt noodzakelijk is, maar het overige zooveel mogelijk overeenkomstig de eischen der dienst over de verschillende individuën te verdeelen.

Doch dit punt daargelaten meen ik dat door mijne aanhalingen uit het rapport der commissie genoegzaam bewezen is dat in ieder geval eenige jaren van degelijke wetenschappelijke opleiding voor den Indischen ambtenaar onmisbaar zijn. Bij de Wet op de regeling van het Indisch onderwijs en de daarbij gevoegde Memorie van Toelichting heeft de Regering dit reeds volmondig erkend, en door de aanneming dier wet is het beginsel door de Vertegenwoordiging geconstateerd. Men zou dus kunnen meenen dat hierover geen verschil meer bestaat, maar des te meer kan dan ook verlangd worden dat de voorwaarden voor de benoembaarheid der Indische ambtenaren in denzelfden geest worden ontworpen, opdat niet de eene hand afbreke wat met de andere werd opgebouwd. De Memorie van Toelichting bij de Wet stelt met regt, gelijk wij vroeger zagen, de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus in plaats van de tweede afdeeling van het Instituut, en daar het doorloopen van zoodanige burgerschool ook een waarborg geeft voor het bezit van bijna al die kundigheden die de commissie bij het eerste examen wilde hebben opgenomen, daar zij òf als voorwaarden van toelating gevorderd òf op de school zelve onderwezen worden, zoo zou voor allen die het diploma van het behoorlijk

doorloopen volledig middelbaar onderwijs bezitten, het examen geheel tot de speciaal Indische vakken kunnen beperkt worden. Maar stel nu dat de Minister van Koloniën goedvond in zijne verordening het examen tot de Indische vakken te beperken voor allen, die slechts eene burgerschool van driejarigen cursus naar eisch doorloopen hadden, dan zou daardoor de harmonie met de regeling van het Indisch onderwijs geheel worden verbroken en de oprigting van het Indisch Instituut de Leiden haar doel missen. De natuur- en staathuishoudkundige kennis, die, kan zij ook bij uitzondering voor het bezit van andere kundigheden plaats maken, toch, gelijk wij boven zagen, in het algemeen bij de Indische ambtenaren niet mag worden gemist, zou dan nagenoeg geheel ontbreken, daar in de burgerschool met driejarigen cursus ten hoogste iets van de eerste elementen dezer wetenschappen kan onderwezen worden. Het Indisch Instituut zou dan in den regel zeer gebrekkig ontwikkelde leerlingen ontvangen en zijne Hoogleeraren, in plaats van eene degelijke wetenschappelijke rigting aan hunne voordragten te kunnen geven, zouden genoodzaakt zijn zich naar de geringe vatbaarheid hunner leerlingen te schikken en telkens bij elementaire zaken te blijven stilstaan, waardoor de tweejarige cursus voor de speciaal Indische vakken zeer geringe resultaten zou opleveren. De vestiging van het Indisch Instituut te Leiden, naast en in verband met de Hoogeschool, zou op deze wijze een volslagen misgreep worden. Het denkbeeld door de Ministers in den lastbrief aan meergemelde commissie uitgesproken, dat eene instelling geschikt tot voorbereiding voor eenen Indischen werkkring zich bij eene lands-Universiteit in een meer natuurlijk verband zou vinden; dat zulk eene instelling zich daar zou geplaatst zien te midden van eene verscheidenheid van onderwijzend personeel en van hulpmiddelen, die slechts aan haar bijzonder doel dienstbaar behoorden gemaakt en voorts, zooveel noodig, aangevuld te worden; en dat gemeenschap met eene Universiteit aan de algemeene hoogere ontwikkeling der jongelieden niet anders dan bevorderlijk zou kunnen wezen; - dit denkbeeld, ook door de commissie zoo volledig omhelsd, zou tot eene dwaasheid gemaakt worden. De studenten van het Indisch Instituut zouden zich te midden der Akademieburgers geheel misplaatst voelen en de Paria's worden der studenten-maatschappij, en zelfs de Hoogleeraren zouden op den duur zich naauwelijks op het hooge standpunt

kunnen handhaven dat hun, naar de bedoeling der Wet, niet beneden, maar naast de Hoogleeraren der Universiteit is aangewezen.

Maar nog veel erger zou het worden, indien de Minister van Koloniën, aan sommige eischen toegevende, naast het examen dat, hoe dan ook ingerigt, van de wetenschappelijke opleiding der toekomende Indische ambtenaren getuigt, ook nog andere middelen stelde, waardoor de Indische ambten verkrijgbaar werden, en waarbij alle waarborg voor wetenschappelijke opleiding geheel kon worden gemist. Om te verduidelijken welk gevaar mij hier eigenlijk voor den geest staat, moet ik mij eene kleine uitweiding veroorloven.

Van het oogenblik der oprigting van de Akademie te Delft heeft haar monopolie in de opleiding van ambtenaren voor Indië veelvuldige aanleiding gegeven tot klagten bij de ouders in Indië over de noodzakelijkheid, waarin zij zich bevonden, om hunne zonen, die vaak weinig ander uitzigt hadden dan eene betrekking in 's lands dienst, op jeugdigen leeftijd naar Nederland te zenden, verstoken van het ouderlijk toezigt, om daar voor hunne toekomende bestemming te worden opgevoed. De bezwaren hieraan verbonden hadden tevens een ongunstigen invloed op het aantal der ambtenaren dat de Delftsche Akademie leveren kon, 't welk dikwijls ontoereikende was voor de behoefte. De Regering zag zich wel genoodzaakt aan deze klagten te gemoet te komen, deels uit vrees voor groote impopulariteit, deels om in den geregelden gang der dienst te voorzien. Doch in plaats van te zorgen dat ook in Indië de inrigtingen van onderwijs niet ontbraken, waardoor men tot het afleggen van het eindexamen zou worden in staat gesteld, nam zij hare toevlugt tot zeer bedenkelijke palliatieven. Verschillende ambten, ten deele zeer gewigtige, werden aangewezen, waarvoor het, alleen te Delft verkrijgbare, radikaal niet zou vereischt worden; aan den Gouverneur-Generaal werden magtigingen verleend om het corps ambtenaren op onregelmatige wijze aan te vullen; en zelfs in Nederland werden bepalingen gemaakt, die bijzondere bevoorregting en gunstbetoon in plaats van het voor allen gelijke regt stelden. Het is genoeg dit even te herinneren zonder in de nadere bijzonderheden te treden. Voor eene herhaling van zulke maatregelen behoeven wij onder het tegenwoordig Gouvernement niet te vreezen; maar het opzien tegen de groote kosten en moeijelijkheden, aan de regeling van

een goed georganiseerd onderwijs voor aanstaande ambtenaren in Indië zelve verbonden, zou welligt aanleiding kunnen geven dat op eene andere wijze aan de wenschen veler Indische ouders, om hunne kinderen zonder Europesche opvoeding voor 's lands dienst te kunnen bestemmen, gevolg werd gegeven.

Wanneer wij van Indische ambtenaren spreken voor welke eene wetenschappelijke opleiding noodzakelijk is, dan denken wij niet aan alle ambten en bedieningen zonder onderscheid, die door het Gouvernement in Indië te begeven zijn. Voor een groot aantal zeer ondergeschikte betrekkingen zou het dwaasheid zijn zooveel wetenschappelijke kennis te vergen, te meer daar de inkomsten daaraan verbonden onmogelijk in evenredigheid kunnen gebragt worden met de kostbaarheid der opvoeding. Deze kleine posten leveren in de Indische maatschappij eenig uitzigt op aan jongelieden van zeer beperkte vermogens of van te lagen stand en te geringe middelen, om eene beschaafde opvoeding te kunnen erlangen. Nevens de ambtenaren der eerste en tweede klasse, die hunne Indische studiën te Delft moesten volbrengen, hebben de thans geheel opgeheven bepalingen omtrent het radikaal dan ook eene derde klasse van ambtenaren gesteld, die dat radikaal niet behoefden; en de fout was alleen dat men voor die derde klasse een aantal zelfs zeer gewigtige ambten heeft opengesteld, voor welke beschaafde opvoeding en wetenschappelijke kennis allezins vereischt worden. Deze klasse van ambtenaren moet werkelijk tot zeer ondergeschikte posten beperkt blijven en door eene scherpe grenslijn van de andere worden afgezonderd, nagenoeg als bij het leger met de officieren en onderofficieren het geval is. Even als er in de bestaande regelingen waarborgen bestaan dat de officier een man zij van eene beschaving en kennis, die in den onder-officier niet gevorderd worden, maar dan ook de onder-officier nimmer tot hoogere graden kan opklimmen zonder het officiers-examen te hebben afgelegd, zoo behoort ook de kleine ambtenaar, van wien geene bewijzen van wetenschappelijke kennis en hoogere ontwikkeling als voorwaarden voor zijne benoembaarheid gevraagd zijn, niet tot de hoogere rangen te kunnen opklimmen, zonder vooraf aan het examen te hebben voldaan, dat alleen tot die hoogere rangen den toegang behoort te banen. Anders loopen wij gevaar weder, ook in gewigtige betrekkingen, zulke ambtenaren te zien optreden als de Heer Pruys van der Hoeven in zijne brieven over Sumatra in de personen van

Spaakhouwer, Wezelman en van den Borstel zoo geestig heeft tentoongesteld. Stel bij voorbeeld dat de Minister van Koloniën in zijne verordening de hoogere ambten ook zonder examen toegankelijk stelde voor hen, die, een zekeren leeftijd bereikt hebbende, een zeker aantal jaren in zulke ondergeschikte posten in 's lands dienst hadden doorgebragt, dan zouden toch eigenlijk de allergewigtigste ambten openstaan voor menschen zonder opvoeding, die slechts aan de routine eenig oppervlakkig vernis en eenigen slag om zaken af te doen verschuldigd waren.

Ik wil echter volstrekt niet ontkennen dat ook langs dezen weg soms zeer bekwame ambtenaren gevormd zijn en nog gevormd kunnen worden, even als soms beroemde maarschalken uit de gelederen zijn voortgekomen, en geringe kantoorbedienden handelaars zijn geworden, die de wereld door hunne stoute ondernemingen verbaasden. Er komen in alle betrekkingen des levens soms geniën voor die de gewone middelen van opleiding en oefening zonder schade schijnen te kunnen ontberen. Maar het zijn zeldzame uitzonderingen, die op het stellen der regelen geen invloed mogen hebben. En toch ligt in die uitzonderingen het verleidelijke van zulk een maatregel als ik zoo even als mogelijk onderstelde.

Doch ik wil nu minder stilstaan bij het gevaar voor de Indische dienst dat uit zulk een maatregel zou ontstaan, dan bij den noodlottigen invloed die daardoor op het onderwijs in de Indische vakken, en dus ook vooral op het van regeringswege gestichte Indisch Instituut, zou geoefend worden. Door zulk eene of andere soortgelijke bepaling zou de gewenschte harmonie tusschen de Wet tot regeling van het Indisch onderwijs en de voorwaarden der benoembaarheid van de Indische ambtenaren geheel worden gestoord, de verklaringen in de Memorie van Toelichting, die de indiening der wet vergezelde, geheel worden uit het oog verloren, de verwachting der vertegenwoordigers die de wet aannamen, omdat zij daarvan eene verhooging van den standaard wachtten waarnaar de mannen zouden gemeten worden, aan wie de gewigtigste belangen van Nederland in Indië worden toevertrouwd, ten eenenmale worden teleurgesteld. Zulk eene bepaling zou zeer ontmoedigend op de Indische studiën werken, en de inrigting daarvoor met zooveel zorg en opoffering gesticht in minachting brengen. Zoodra het bleek dat ook zonder al die met zooveel inspanning en geldelijke offers te verwerven wetenschap, ook zonder die lastige en vaak

pijnlijke examens, de hoogste rangen in de ambtenaarswereld als prijs voor eenige jaren dienst in ondergeschikte betrekkingen te erlangen waren, zouden velen zich gaarne getroosten hunne loopbaan met die ondergeschikte betrekkingen aan te vangen, en aan de achting voor wetenschappelijke vorming en hoogere ontwikkeling, die allengs meer en meer algemeen zal worden, naarmate het Gouvernement zal toonen er meer prijs op te stellen, een geduchte schok worden toegebragt.

Ik herhaal wat ik reeds in den aanvang van dit opstel gezegd heb, dat ik geen geloof hecht aan veel wat mij van de ontwerp-verordening van den Minister van Koloniën verhaald is; dat ik dus hoogst waarschijnlijk tegen een denkbeeldigen vijand strijd voer. Maar ik doe dit liever dan gevaar te loopen van met mijne bedenkingen te laat te komen, en de ontwikkeling der Indische wetenschap, waaraan ik mijn volgend leven hoop te wijden, zonder eene poging om haar te redden, door verrotting in den knop ontijdig gestremd te zien.

Ten slotte van dit vertoog zou ik gaarne tot eenige praktische conclusiën komen en nagaan wat van het in de hoofdtrekken medegedeeld plan der commissie omtrent de regeling der examens zou kunnen bewaard worden, na de wijzigingen door de Wet tot regeling van het Indisch onderwijs in hare plannen gebragt, en inzonderheid nadat de Wet op het Middelbaar Onderwijs in werking is getreden. Ik stuit hier echter op eene groote zwarigheid.

De commissie, onbekend met het lot dat aan de bepalingen omtrent het radikaal te wachten stond, heeft niet gedacht aan de mogelijkheid dat de nieuwe regeling een vergelijkend examen zou noodig maken. Zij stelt zich voor dat, even als de studenten der Hoogescholen examens doen voor het erlangen hunner graden, zoo ook de aanstaande Indische ambtenaren, door de examens gedurende den loop der studien of na hare voltooijing af te leggen, den graad van candidaat-ambtenaar bekomen, en dat de Regering, naarmate van hare behoefte, uit die candidaat-ambtenaren eene keus doet. Een zeker cijfer moet bereikt worden om een voldoend examen af te leggen; wie dat cijfer bereikt is candidaat-ambtenaar, d.i. hij bezit de bevoegdheid om tot ambtenaar te worden benoemd. Wel worden, om de Regering voor te lichten ten aanzien van hen die aanspraak op de spoedigste plaatsing hebben, de namen der candidaten jaarlijks door de commissiën voor het examen naar de rangorde der behaalde cijfers op de lijsten geplaatst, maar

het bekomen van den graad is alleen van het bereiken van het daarvoor gestelde minimum-cijfer afhankelijk.

Ook de Regering heeft zich, blijkens de Memorie van Toelichting bij de Wet tot regeling van het Indisch onderwijs, dit examen zoo voorgesteld. Hoe toch kon daar anders sprake zijn van den waarborg voor kennis en beschaving in de opleiding aan eene hoogere burgerschool te vinden, en waarmede ook die aan een Gymnasium en tot zekere hoogte op de Universiteit ontvangen, op ééne lijn behoort gesteld te worden. Schemert hier niet duidelijk door, dat die waarborgen, even als dit door de commissie bedoeld was, voor een deel der vakken waarin bekwaamheid verlangd wordt, in de plaats van het examen zouden kunnen treden? Dit kan zonder bezwaar geschieden bij een examen voor het bekomen van zekeren graad. Maar maakt men de examens vergelijkend, dan komen zulke waarborgen niet te pas, omdat niet waarborg met waarborg, veelmin waarborg met gebleken bekwaamheid, maar alleen gebleken bekwaamheid met gebleken bekwaamheid kan vergeleken worden.

Houdt men zich zoo na mogelijk aan het plan der commissie, dan zullen echter het eerste en tweede examen, zooals ik reeds opmerkte, vervallen, zoowel voor hen die de hoogere burgerschool naar eisch hebben doorloopen, als voor die enkelen die in de termen vallen reeds door de commissie gespecificeerd. En daar nu ongetwijfeld de voorafgaande opleiding van den Indischen ambtenaar aan de hoogere burgerschool althans in het moeland regel zal worden, zullen de examens door de commissie als het eerste en tweede omschreven zeer zeldzaam te pas komen, en doorgaans alleen het derde of eindexamen overblijven. De billijke gelijkstelling van Indië met Nederland zal mijns inziens alleen kunnen verkregen worden door ook daar eenige hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, geheel als die in Nederland ingerigt, b.v. te Batavia, Samarang en Soerabaja, te stichten. Eene afzonderlijke inrigting voor Indisch onderwijs schijnt daar minder noodig, omdat de gelegenheden tot verkrijging der kennis van de Indische maatschappij met hare gebruiken, wetten en talen daar uit den aard der zaak menigvuldiger zijn. Men zou daar welligt gelegenheid hebben om aan de hoogere burgerscholen de noodige docenten voor die vakken toe te voegen. Het examen en de daarvoor gedeeltelijk in de plaats tredende waarborgen zouden, zooveel maar eenigzins mogelijk is, aan die in Nederland moeten gelijk zijn.

Op deze wijze wordt de zaak tamelijk eenvoudig en heeft het zelfs weinig bezwaar het Javaansch vooreerst als verpligt vak te laten bestaan, dewijl dan toch het examen, met zeldzame uitzondering, slechts over de Indische vakken loopt en de student zich daaraan in de twee laatste jaren onverdeeld kan toewijden. Maar moet het examen vergelijkend zijn, dan wordt zijne regeling oneindig moeijelijker. Ik geloof echter dat dit het geval zal wezen en heb, ik mag het niet ontveinzen, vooral op zulk een vergelijkend examen het oog gehad bij de bedenkingen die ik mij boven ten aanzien van het plan voor de examens, door de commissie ontworpen, heb veroorloofd[1].

Ik stel mij namelijk de waarschijnlijkheid voor dat de Regering groot bezwaar vindt in de mogelijkheid dat een veel grooter aantal candidaat-ambtenaren voorhanden zij dan er plaatsen beschikbaar zijn, en dat daarom ongeveer het volgende plan door haar omhelsd wordt. Jaarlijks wordt, in overleg met de Indische Regering, vastgesteld, hoevele ambtenaren men rekent noodig te hebben, en naar billijken maatstaf wordt bepaald, hoevelen door Indië, hoe velen door het moederland zullen geleverd worden. Stel dat het getal voor Indië 10, voor Nederland 20 is. Nu worden de 30 beschikbare plaatsen gegeven aan de 10 jongelieden die in Indië en aan de 20 die in Nederland het hoogste cijfer bij het examen behalen. Zij die, het examen ondergaan hebbende, niet tot het getal der gelukkigen behooren, kunnen het volgend jaar andermaal beproeven, of zij, na voortgezette studie, een der hoogste cijfers kunnen bereiken, die op eene plaatsing regt geven.

Zulk een plan verlost de regering van alle overtollige candidaat-ambtenaren, en zal bovendien bijzonder behagen aan hen die in dat candidaatschap nog een overblijfsel van het zoozeer gehate radikaal zien. Maar de zaak heeft oneindige moeijelijkheden. Vooreerst kan de uitkomst zeer onbillijk zijn. Wie waarborgt ons dat de tiende examinandus in Indië, die nog geplaatst wordt, niet ver beneden den eenentwintigsten in Nederland staat, die tot een volgend jaar wordt weggezonden? In de tweede plaats is een vergelijkend examen eene groote kwelling en niet zelden een gemoedsbezwaar voor de examinatoren.

1 De bedenkingen treffen wel werkelijk ook het plan der examens van de commissie zooals het daar ligt, maar vervallen grootendeels wanneer die examens niet vergelijkend worden en het diploma der hoogere burgerschool in den regel voor het eerste en tweede examen in de plaats treedt.

't Is soms reeds moeijelijk genoeg te bepalen of men den geexamineerde al of niet zal doorlaten, wanneer het alleen om de toekenning van een graad te doen is, maar de verschillende geëxamineerden, vooral bij een grooter getal, als op een goudschaaltje te wegen, om met naauwkeurigheid te bepalen wie in ieder vak het van zijne naastbijkomende mededingers ook maar een haarbreed wint, terwijl toch van de juiste waardering van die haarbreedte het lot der geëxamineerden kan afhangen - waarlijk het is haast niet te vergen, en de ijverigste commissie van examinatoren moet noodwendig zich dikwijls vergissen. Maar het allergrootste bezwaar is daarin gelegen, dat, gelijk ik reeds opmerkte, bij een vergelijkend examen geen diploma der eene school tegenover dat der andere, veel min een diploma tegenover gebleken bekwaamheid kan gesteld worden. Ook kan zulk een vergelijkend examen niet in drie examens gesplitst worden, maar moet in alle vereischte vakken gelijktijdig worden geëxamineerd. Maakt men nu het programma der vereischte kundigheden zoo omvattend als door de commissie is voorgesteld, dan zal het examen een eindeloozen duur vorderen, en zoowel voor examinatoren als voor examinandi eene ware pijnbank zijn; bij de eersten zal het ongeduld eene zware proef worden voor de juistheid en onbevangenheid van het oordeel, bij de laatsten de afmatting veroorzaken dat de toets der kennis zeer bedriegelijk wordt. De student die van kundigheden van zoo uiteenloopenden aard, als de commissie over drie examens verdeelde, gelijktijdig de blijken zal moeten geven, zal in zijne studie gevaar loopen van alles dooreen te haspelen, daar hij alles evenzeer tot het laatste oogenblik moet bijhouden, en zal, zoo hij geen sterk hoofd heeft, aan het gevaar bloot staan van krankzinnig te worden. Slechts bij eene splitsing der vakken in verpligte en facultatieve, kunnen de bezwaren van zulk een examen genoegzaam worden weggenomen, om niet alleen door de gedachte daaraan examinator en examinandus beiden een doodelijken schrik aan te jagen.

Ik zou dus nu op die splitsing behooren terug te komen en tevens mijne gedachten mede te deelen over de waarde, die aan ieder vak bij het examen behoort te worden toegekend. Dit is intusschen eene zaak van grooten omvang en groote moeijelijkheid, die ik liever zou besparen tot het duidelijk zal gebleken zijn, of het examen inderdaad vergelijkend zal wezen. Omtrent de vakken die ik facultatief wilde stellen, heb ik boven

reeds het een en ander gezegd. Men kan daar nog bijvoegen de Hoogduitsche taal, het boekhouden en het handteekenen. Men meene niet dat ik voor die facultatieve vakken mindere achting koester, dan voor de verpligte; ten deele is juist het tegendeel waar. Het criterium van beiden ligt eenvoudig in de bekwaamheden die voor alle ambtenaren zonder onderscheid onmisbaar zijn, en die waarvan het genoeg is dat de Regering ze in een deel harer dienaren vindt. Deze laatste kunnen juist de gewigtigste zijn. Zoo zou naar mijn oordeel bij vergelijkende examens het onderzoek in de Javaansche taal facultatief en dat in de Maleische verpligt moeten zijn, maar zou ik bij de berekening der waarde van elk vak ten behoeve van het te behalen eindcijfer, indien ik voor een voldoend examen in het Maleisch b.v. 50 punten stelde, voor een even voldoend examen in het Javaansch ten minste het dubbel willen stellen.

Doch, zooals gezegd is, ik wil mij thans niet verder hierin verdiepen. Voor 's hands zij het genoeg op eenige gevaarlijke klippen gewezen te hebben, waarop de verordening op de voorwaarden der benoembaarheid van ambtenaren voor de Indische dienst, en met haar de geheele regeling van het Indisch onderwijs bij de Wet van 10 Junij 1864, zou kunnen stranden.

P.J. VETH.

Eene novelle?

> '- denn was ist eine Novelle anders als eine sich ereignete unerhörte Begebenheit.'
> GÖTHE, volgens Eckermann.

Hoe gelukkig gevoel ik mij geen dichter te zijn. Als ik het was, als ik, wat immers hetzelfde is? als ik verzen schreef, de onverbiddelijke vorm zou mij verpligten met eene overdrijving te beginnen. Idealistisch schilderende viel aan den stijl zijn eisch niet te ontzeggen, en diende ik van u te vergen, dat ge de beide bekoorlijke vrouwen, welke wij op dat grasveld ontmoeten, zweven zaagt. Spriet noch scheutke zou een zweem van druk mogen gevoelen, schoon zij er zich niet langs, schoon zij er zich over spoên. Voetjes die, hoe klein ook, wis grooter zijn dan Bilderdijk's 'duim,' - de regel is te bekend om dien aan te halen -; voetjes, die, al blijken zij de vlugste ter wereld, toch zoo vast staan, ik zou mij gedoemd zien die in veêrtjes te verkeeren; veêrtjes, wat ongeschikte dingen om zoo bloeijende gestalten ten steun te strekken, bij beurtelings statige of sierlijke beweging. Als ik het réalisme niet huldigde, in den zin onzer overeeuwde meesters altoos, weg wierp ik de pen; de wuivende hoed van de oudste der twee lieven, uit italiaansch stroo gevlochten en om den ganschen bol even breed van rand, het mogt aangaan dien in een gedicht plaats te geven, - van het bleeke geel viel tegenover het frissche groen partij te trekken-; maar wat zou er teregt zijn gekomen van het matelotje der jongste? Dat ondeugend ding, ik meen het hoedje, met zijn donkerrood fluweel om het glinsterend gitzwart laksel; die witte panache of pompon, hoe zou de een of

de aêr in hollandsche verzen zijn te vermelden? Die coquette, - ik bid u, vul niet te vlug en dus verkeerd aan -, op coquette moet voilette volgen, de woorden mogten rijmen, in deftig dicht bleef het iets ongerijmds. Wat meent men, dat het aan mij had gestaan de zwarigheid te ontwijken, door, ondanks den helderen zonneschijn, van het hoofddeksel niet te reppen, of het slechts even aan te stippen? Het kapsel ware in nog lastiger struikelblok verkeerd; en echter, wie stelt belang in eene schoone als hij niet weet of ze blond of bruin is? Zij, die den weg had gewezen naar deze open plek in het bosch, zij, wier wiegelende hoed het eerst uit den lommer aanlichtte, zij droeg de lange lokken los, en ‘golvend goud’, - ofschoon dikwijls gebruikt -, blijft goed klinken. Doch hare gezellinne, die het donkere haar in een fraai filet de chenille hield gevangen; de logé, die zich buiten tooide of alle bosschen oogen hadden als het Haagsche, zij zou er mij wanhopig door hebben gemaakt. Hoe viel het bij den eersten blik in het oog, dat geen dier vlossige vlokjes, bij den schat er onder verscholen, in kleur of glans halen mogt. Tot tegenstelling met hare gastvrouw ware voorzeker de vonkelnieuwe vergelijking van ‘een half ontloken rozenknop’ aan te brengen; maar en chignon, bezig dat eens in een staanden of een slependen regel, en zing, zoo ge durft, van - een netje. Argeloos, alles bij zijn naam noemend proza, wat hebt ge veel bij uw kiescher, keuriger zuster voor!

‘Zie, Louise!’ zegt de blondine, terwijl de handschoen van de blanke vingers glijdt en fluks een mesje uit de schede wipt, in poëzij had het ‘een sikkeltje’ geheeten; ‘zie,’ en in de slinke hand houdt de schoone maaister eenige grassprieten, lange stengels, laag bij den grond afgesneden, en biedt die harer vriendin aan.

Uit de donkere oogen van deze straalt verrassing: iets zoo schoons had zij niet geloofd dat aan hare voeten school. Heen en weêr zwierende met iedere beweging der hand, heeft de nog dunne schoof, die echter vast aanwast, iets sierlijks dat haren smaak streelt. ‘Is dat maar gras?’ Gras, gezien heeft zij het genoeg, van kindsbeen af, van verre, de onontbeerlijke stoffaadje van ons inheemsch landschap; maar er acht op geslagen? ‘Och, neen!’ Gras, zij heeft het slechts gewaardeerd als het rijtuig een veld langs reed waarop roken lagen en het windje haar den geur des hoois toewoei. Er van gehoord, dat heeft zij, zoo dikwerf een der stoutste dichterlijke scheppingen, aan wier

afschildering geene middelmatigheid zich wagen moest, wegdeinsde tot kleingeestig wordens toe, door de bekrompenheid des bliks, die er begrip van zocht te geven; gehoord heeft zij dat Nebucadnezar gras at, tot het eene aardigheid werd voor wie van geen salade houdt! Ware het nog maar bij dat hooren, dat zien gebleven! waarom moest zij er van zingen, er van lezen vooral? Onze oude overzetters hadden vergeefs den waren indruk des oosterschen dichters ontvangen, kort en kernig weêrgevende: ‘de dagen des menschen zijn als het gras;’ de latere psalmberijmers maakten den twijfel aan de waarheid des beelds wakker, toen zij, verder gaande, er ‘ons leven’ bij vergeleken; toen zij, uitbreidende, van ons ‘kortstondig leven’ repten, in tegenstelling met dat gewas van een enkel saizoen. Erger nog, ook Louise had men de lezing durven aanbevelen dier bekende regelen van den ridder Cats, bij zijne afbeelding in rijperen leeftijd vervaardigd, de verzen in welke het gras, louter tot aanvulling van den alexandrijn, ‘nietig’ gescholden wordt. Nietig? de wuivende scheuten en sprieten en halmen en airen behagen haar niet slechts, maar boeijen haar meer dan bijwijle de schitterendste bloemen het deden; allerlei schakering van groen smelt betooverend zaam.

‘Vindt ge dat ik te veel beloofde?’ klinkt het van onder den wiegelenden rand des hoeds; en, wat antwoord kan Mathilde welkomer zijn? Louise bukt zich om op haar beurt ook te plukken; Louise is ijverig in de weêr: zij kiest en zij schikt. Vlug moge het nog niet gaan, daar zij verzamelende te veel bewondert, toch steelt zij er, gâslaande en genietende, ons hart door. Zoo de baardige halm als het weg te blazen zweefsel trekken hare opmerkzaamheid, de scherpe speer als de slanke spriet. Hoe zij oog toont te hebben voor eene verscheidenheid, die verbaast tot verbijsterens toe. ‘Is dat ook gras?’ vraagt ze, als alweder een andere vorm haar verrukt, en op het knikje van Mathilde, het struisgras zich voegt bij het zwenkgras; en... maar, verstokte realist dat ik ben, durf ik toch den weêrzin niet tarten, dien de vele vreemde namen misschien bij u zouden wekken. Reuk- en beemd- en honig- en parelgras, bij dergelijke klanken liep ik geen gevaar; doch muggepoot en vossenstaart, zouden ze bij u genade vinden, al schilderen zij ook nog zoo juist? Wie weet? tot de leelijk luidende kropaar, tot het nog kwalijker klinkend dravik, alles heeft zijn eigenaardig schoon; maar of ge 't nog niet ge-

merkt hadt, in den waren zin des woords ben ik even weinig oeconoom als economist!

‘Het regent, Louise!’ hoort deze zich eensklaps toeroepen; onze beide bukkende dames zijn het wolkje niet gewaar geworden, dat langzaam naderdreef; in de stilte doen enkele droppels zich hooren. ‘Het zou jammer zijn van uw lief paletotje.’ Inderdaad zoo keurig een paars, - dames noemen die kleur ‘lilas’ -, duldt geen vocht!

‘Waar heb ik in mijn ijver mijn parasol gelaten? Ha, ginds!’

‘Kom hier in den lommer; - zoo gij als ik nog een en tout cas hadt, - maar met die crinolines is het toch.....’

‘Peine perdue,’ lacht Louise, terwijl zij zich bij Mathilde voegt, die, onder een groep bloeijende roode en witte kastanjeboomen voor een breede rij eiken geplaatst, haar de lage zodenbank wijst, waarop men geen hinder van den regen heeft, al is het wolkje eene wolk geworden, die den glans der zomerzon een oogenblik onderschept!

En in de dubbele schaduw gezeten, ontfermt de gastvrouw zich over de schamele schoof, door hare vriendin zaamgelezen; uit haren overvloed heeft zij voor het kiezen wat dien eersteling ontbreekt. Zie, daar voegt zij er hier en ginds het naar riet zweemende lange spichtige blad aan toe, dat der velerlei halmen zoo aangenaam eene afwisseling waarborgt. En nu regts die dunne stengels, pluimen dragende, welke zich overbuigen en neêrzwieren; en nu links die slechts schijnbaar scherpe speren, zoo ge meent van tal van stekeltjes voorzien. Er komt leven in het bouquet. Louise ziet toe en Louise leert! daar is zij ter hand met wat bruine airen, door Mathilde op het veld niet voorbijgezien; het honderdverwig groen wint er door aan toon en tint. Erger u niet aan het woord dat ik ga bezigen: hoe fraai staan die schier zwarte staarten tusschen dat zilverig grijs en dat wegbleekend gond. ‘Heerlijk!’ roept Louise, nu de vrouw des kasteels de laatste hand aan den ruiker legt, nu zij dien breeden bos eene onbeschrijfelijke bevalligheid geeft, door er de sprietjes tusschen te steken, wier kroontjes kant beschamen, die ijler zijn dan rag, die glinsteren tot in de schemering toe! Enkele roode halmen, spaarzaam aangebragt, wisselen het groen en grijs af, waar de logé te veel eenerlei gras plukte; een draad wordt om de schoof gewonden; maar meent gij het bouquet daarom voltooid? Mathilde plaatst, digt bij den zaamhoudenden strik, wat ik het treurende kind der weide zou willen noemen, een ijl steeltjen, aan den

top tal van neêrzijgende sprietjes dragend, in vier of vijf, in zes of zeven, ge zoudt zeggen verdorde halmpjes uitloopend; een bruin voor welks afwisselende tinten in veelheid van glansen geen beeldspraak mij voldoen wil, de vergankelijkheid aan den voet der weelderigste, der welriekendste trofée.

'Mooi!' roept Louise, 'mooi!' terwijl Mathilde de pracht heen en weêr laat golven, en mijmerend, in zich zelve, met den psalmdichter zegt: 'waar de maaijer zijn hand meê vult en de garvenbinder zijn arm.' Het valt Louise niet in, Mathilde te vragen wat ze daar slechts half hoorbaar mompelt; het vrolijk kind is louter oog. En hoe zou de gastvrouw het harer lieve logé euvel duiden, dat deze, voor zoo verre zij de woorden mogt hebben verstaan, geen belang toont te stellen in dien weêrgalm van oostersche poëzij? eene dichtkunst, ondanks al hare verhevenheid, waar zij ook maar gras huldigt, onze westersche beschamend, beurtelings zoo schilderachtig van uitdrukking als diep gevoelig van opvatting? Mathilde moge geene lente zien aanlichten zonder de aanschouwelijkheid te waarderen, meesterlijk teweeggebragt door het klimmende in deze eenvoudige woorden: 'als het gras zich openbaart en de grasscheuten gezien worden,' wat weet het stadskind van die weelde? Mathilde hebbe in onweder bij onweder uit de vensters harer hooge woning het schoone schouwspel gâgeslagen, dat 'den stortregen een waterloop en het weêrlicht een weg werd bedeeld;' Louise treedt naauwelijks de wereld in, en wie las zoo vroeg Job? Mathilde heuge het dat wandeling bij wandeling haar gelegenheid gaf op te merken hoe het had geregend 'op het land, daar niemand en was,' op de heide, onze 'woestijn, daar geen mensch en is,' om, - stoute greep met breeden kwast gelukt, - 'om het woeste en het verwoeste te verzadigen,' om - teedere trek met fijn penseel aangebragt, - 'om het uitspruitsel der grasscheutkens te doen wassen;' Louise had langer bij haar moeten logeren dan zij deed, eer Mathilde het zou durven wagen van dergelijke natuurstudiën te reppen.

'Ge zoudt mij vertellen,' breekt de schalke jonkvrouw het oogenblik stilte af, - dat geen vierde zoo lang geduurd heeft als mijn tusschenzin; - 'ge zoudt mij vertellen als wij zamen gras plukten...'

'Het doel is half bereikt,' glimlacht Mathilde, 'gij verlustigt u in dat groen des velds; maar het zwaarste moet nog worden beproefd, ik heb uw hart te winnen;' - er is ernst in

den toon der laatste woorden, die echter wijkt bij de volgende: ‘voor mijn heldinnetje, ook maar een veldbloem. Als een vogel zong, ik zou u laten luisteren; ik zou het vervullen van mijn belofte uitstellen; maar er valt hier niets te hooren dan de regen, en die is voor u geen muzijk; de eenvoudigste vertelling heeft dus kans.....’

‘Eene lange inleiding,’ schertst Louise.

‘Toch niet,’ herneemt de gastvrouw; ‘Machteld was mooi, dat wist men een uur in den omtrek; Machteld wist het zelve ook wel; maar zij wist tevens wat niemand dan zij wist, welk een last zij er van had.’

‘Het begin is piquant genoeg,’ plaagt de logé Mathilde, nu deze een omzien ophoudt, ‘doch de mise en scène laat te wenschen over; lieve! waar zijn we, wie was Machteld?’

‘Als ieder verhaal zoo door vragen wierd afgewisseld, zoo aan te vullen viel, wat zou de duidelijkheid er bij winnen! Machteld was eene arme wees, die zich uit de dagen harer eerste jeugd weinig vrolijks had te herinneren. Eene moei, die in het kleine dorp zelve maar slovende den kost won, had zich harer ontfermd toen beide hare ouders stierven. Het was eene zeer ernstige vrouw; schaars lokte het zes- of zevenjarige kind een lach op haar gezigt. Welk eene jonkheid! wier schaduwen gij af moogt nemen naar de lichtzij, die ik u zal laten zien. Machteltje had geen blijder tijd dan des zomers, geen vrolijker dag in iedere week van dezen dan den laatsten, dan den zaturdag, als moei met den kruiwagen het bosch mogt ingaan om daar dorre dennetwijgen te garen en brem te snijden. Dan huppelde zij mede, dan zocht zij braambeziën 's ochtends vroeg als de dauw nog aan de blaauwe vruchten hing, eer de zonnestralen in den digten lommer drongen. Een gebrekkig jongske was bij Anneke-moei besteed; hoe de borst naar de bessen greep als zij thuis kwamen! eerst naar die uit het mandje, dat Machteld had gevuld, dan naar de twijgen door de oude vrouw gesneden. Achter het hutje lag de kleene hof, waarin maar weinig bloemen bloeiden, die het gezin van groente voorzag, die in den herfst vol kool stond. Slechte speelplaats voor de kleinen, meent gij, en bedriegt u. Als het groene gordijn der pronkertjes, met roode en witte bloesems bezaaid, schaduw leende, was het groepje zoo onaardig niet. Machteld wist met de bessen en de bloesems het knorrige, kribbige kind bezig te houden; Machteld bedacht zoo velerlei spelen, dat

ochtend en middag omvlogen. Helaas! het bleef niet altijd zaturdag, niet altijd zomer. Zondag kwam en meê moest Machteld met moei, meê ter kerke. Het was wonder dat ze niet preken leerde, zoo veel liet de oude er zich aan gelegen liggen, dat ze wat van de predicatie te vertellen wist. En na den eersten dag der week kwamen de overige, allemaal schooldagen, en moei wilde dat Machteld 's middags aan Japik onderwees wat Machteld 's morgens had geleerd; Japik kon met zijn lam been zoo ver niet voortspringen. Het meisje was misschien de beste meesteresse niet, maar er schortte toch nog meer aan haren scholier. Eerst zeî het ziekelijk kind: “ik wil niet leeren;” toen, waarschuwde de wrevelige: “weg met die leelijke letters;” eindelijk scheurden de kleine vingers het boekje in stukken. Anneke-moei bestrafte, Anneke-moei vermaande, maar baten mogt het niet. Machteld wilde hare taak opgeven: “wij kunnen zijn kostgeld niet missen,” zeî de oude vrouw. Het woord zonk diep in het jeugdige hart; het was de eerste harde les wat men zich om geld moet laten welgevallen. Ontberen, wat dat zeggen wil, wist zij al lang, wist zij, sedert het voor de eerste maal in haar leven 's winters mooi ijs was, en zij geen schaatsen had, en slechts een harer makkertjes de friesche eerst aan Machteld voor een uurtje beloofde, om later geen woord te houden, en morgen maar voor een poos meêlij voelde. Groothouden, onze weeze had het geleerd; de volgende dagen zeî Machteld: “sullen is aardiger dan rijden;” maar kon zich toch niet weêrhouden benijdend de vluggerts na te staren, die voortstoven, voort uit haar gezigt.’

‘Arme Machteld!’ valt Louise bewogen in; terwijl de vrouw des kasteels in het verschiet blikt of zij het meisje van verre gewaar wordt.

‘Ontberen, groothouden, dienen vooral, tot zelfverloochenens toe, hoe goed was het dat haar dit alles van kindsbeen af tweede natuur bleek geworden, toen zij weinige jaren later bij de baar van Anneke-moei stond. Slechts drie dagen was deze ziek geweest, toen had zij het, naar het ware volkswoord, afgelegd, het leven dat haar zoo zwaar gevallen was, sedert zij in hare eerste, hare eenige liefde werd gedwarsboomd. Alle geheimen worden op een dorp gemeen goed, zelfs die des harten; en de vijftienjarige Machteld had zoo vaak den bijna bitteren ernst der pleegmoeder hooren verklaren, dat zij dien

der overigens brave vrouw van harte ten goede hield. Afgelegd, als hare bekommeringen en hare zorgen, afgelegd had Anneke-moei in de kist ook dat zuur zien; Machteld werd levenslang nooit door zoeter glimlach verrast dan het deel was der doode. De vermoeide vond ruste, de zwerfster was te huis! En het jonge meisje, dat die verscheidene gadesloeg, het mogt bij velerlei leeds weinig liefs met haar hebben gedeeld; het mogt die oude nooit hartstogtelijk hebben liefgehad, het schreide toen het ten afscheid “tot weêrziens!” zeî, en met hare warme vingers het kille voorhoofd eerbiedig even aanraakte. “Wees niet zoo mismoedig, kind!” hoort Machteld zich eensklaps toespreken; zij meende alleen te zijn met de doode; zij heeft niet gezien, dat de vrouw uit den Gouden Roskam binnenkwam. “Het zal er u goed voor gaan dat ge Anneke-moei zoo trouw bijstondt; kom bij ons, ik heb het met den baas overlegd.” Ons zou zulk eene beslissing over het lot van een derde niet invallen, Louise! toch vindt het volk die, in zóó verlaten toestand, volstrekt niet vreemd. Er was hartelijkheid in den toon op welken de woorden werden gesproken. Machteld grijpt de haar toegestoken hand, maar van die te kussen is geen sprake. “Ik zal mijn best doen,” zegt het meisje; doch wie geeft vrouw Waanders in, Machtelds gemoed warm te doen worden door haar wederwoord: “uwe moeder heb ik goed gekend, 't was een braaf wijf!” En zij troonde het meisje meê, de hut uit, het hofje in, en de goedhartige schommel - wie zag ooit een dikke boosaardig? - zij had een heel verhaal van de drukte die Machteld in de dorpsherberg wachtte. “Er is altijd een geluk bij een ongeluk,” troostte zij eigenaardig: “het treft best, dat gij in het begin van den winter bij ons komt; ge zult dus in het voorjaar gewend zijn, als het ware leventje begint, als de stadsvogels de kooi uitvliegen of zij smachtten naar lucht. Dan is het alle handen help en oogen moet je hebben voor en achter: in de gelagkamer op den gaanden en komenden man; beneden en boven en onder de boomen en voor de deur bij de groote luî; - met de stal bemoei ik me niet, dat volkje gaat den baas aan. Zie, kind! ik geloof, dat ik mijn vijf zinnen heb, maar waren er zes of zeven te koop, ik zou top zeggen, al kostten zij ook een mooije duit.” Vrouw Waanders had hare vijf intusschen volkomen: Machteld ervoer het in den winter, die haar leertijd heette; bij het spit onder de schouw, als er vergadering was van de

eene of andere overheid; in de schuur bij het spinnewiel, als de baas het met de boeren alleen wel afkon. En nu, Louise! wat dunkt u, moet de mise en scène nog uitvoeriger worden?' - Mathilde's glimlach tempert de malice, - 'of krijgen plaats en persoontje allengs omtrek en kleur?'

'"Als ik opregt zal zijn," antwoordt Louise, "dan zie ik nog evenmin dat Machteld mooi was, als dat zij er last van had."

"Mijn begin heeft indruk gemaakt," schertst de gastvrouw; maar wat ik u nog niet heb overgebriefd, vrouw Waanders had het al lang opgemerkt. Het kwam aan het licht bij de keuze van het eerste jakje, dat Machteld van het verdiende loon koopen zou: "zedigjes, zedigjes," zeî de vrouw, "ge wordt gaauw genoeg gezien." En bij dien wenk bleef het niet. "Laat leggen de zweep, kind!" heette het, toen het meisje een van die lange stokken eens in dartelen moedwil beurde, en de fijngevlochten koord de lucht klieven deed; "vrouwen regeren met de oogen, en gij hebt er een paar!" Onvoorzigtig, meent ge? De hartige herbergierse gaf wie zij lief had gaarne een bijnaam, en Machteld kreeg dien van: "witvoetje;" bij den baas kon zij geen kwaad doen, en de stugste knecht weigerde niet wat zij vriendelijk vroeg.'

'"Allemaal meer lust dan last," beweert Louise.

"Wacht maar," antwoordt Mathilde, "die bleef niet uit; in den tweeden zomer regende het vrijers binnen en buitenshuis. Een heusch: neen, zeggen, zonder een zoet lachje er bij, deed de laatsten afhouden. Als bij het uitgaan der kerk, - ieder dorp heeft zijn walenpleintje, Louise! - de jongelingschap de meisjes afwachtte, dan had Machteld bij het naar huis keeren maar neêr te zien, of zij bang was voor een zonnesteek, en de taaiste aanhouder begreep, dat zij bleef bij haar: dankje. Een kruisweg in den lommer? die viel te vermijden; of stoof haar in de schemering een borst op zij, witvoetje kon zich reppen als ware zij een ree geweest. Maar binnenshuis mogt weigering noch wegvlieden baten; - ach, lieve! ik heb geen slag van vertellen, merk ik, en toch houdt die regen steeds aan! - gij weet nog maar dat de Gouden Roskam een baas en een vrouw had; gij weet nog niet dat de oude luidjes slechts sloofden en spaarden voor hun eenigen zoon, voor hun Wouter. Machteld had in het eerste jaar weinig van hem gemerkt; hij was op het land, hij was naar den stal, des avonds was hij in de gelag-

kamer, maar dien drempel kwam zij schaars over; en toen het lente, toen het zomer geworden was, ging hij in de week voor dag en voor dauw met den ploeg op het veld, of zorgde dat het hooi droog binnen werd gebragt; des zondags reed hij de groote luî met den tentwagen. Om was de tweede winter gegaan, om als een droom voor ons meisje. Vrouw Waanders had haar weinig meer te leeren; door de goedhartige schommel werden haar een paar keurig bewaarde schaatsen vereerd, en wie langer sulde, Machteld sulde niet meer. Langs den hof van de herberg liep de vrij breede arm van den stroom, die het landschap weleer zijn naam gaf; in het schoone saizoen was het of het water wegschool onder de overhangende takken van het geboomte der wederzijdsche oevers; maar met het najaar zwol het aan, en vruchteloos zou men elders mooijer ijsvlak hebben gezocht dan om kerstijd daar spiegelde. Machteld strompelde er iederen dag op voort, eerst met een stoeltje, toen met een stokje; doch al wist Wouter dat ze schaatsrijden wilde leeren, al zag hij haar sukkelen, hij was het niet die voor haar de riemen wat aanhaalde, die haar hielp. Zwieren en zwenken mogt ze weldra, hij zeî niet tot haar: “leg eens op en ga meê!” Voort baande hij, voort, of er geen witvoetje in de wereld ware geweest. Het werd anders met het voorjaar; keer op keer verraste haar aan den disch, als zij opzag, het staren dier graauwe oogen, door het sluike haar wat overschaauwd. Vergeefs deed zij, als bemerkte zij het niet; heden als gister, en morgen als heden was Wouters blik op haar gerigt. Het was lastig, maar het diende geleden; niet dien kant uitkijken, nam ze zich voor. Daar bloeiden de hagedoorns en de seringen aan den zoom van den vloed; daar mijmerde zij bij ondergaande zon een oogenblik als meisjes doen; daar voelde zij een arm om haar midden: “Machteld! ik loof dat je mij wel lijden moogt!” Het had er niets van, zij stond al op drie schreden afstands: “jonge baas! geen gekheid!” zeî ze; en dat op een toon, die Wouter verbluft en verlegen achteruit deed deinzen. Hij had verwacht dat zij vereerd zou zijn; al was ze mooi, meende zij dat ze hem een dienst zou doen? Het leed maar drie dagen en de koffer van Wouter was gepakt, en het karretje, waar Wouter meê naar stad plagt te rijden, kwam voor; hij wenschte den baas en de vrouw “gezondheid!” hij riep den overigen huisgenooten: “goeden morgen!” en deed of hij Machteld niet zag. Drie dagen, die echter het meisje bang genoeg vielen; meêlijden met het blaauwe scheentje had zij niet, - hebben vrouwen het ooit met

de stumperts, Louise? - meêlijden, Wouters aanmatiging had het verbeurd, - maar welke zouden voor haar de gevolgen dier weigering zijn? Al had hij zijn aanzoek herhaald, haar antwoord zou afslaande zijn gebleven; maar nu hij de gelegenheid hem geboden om er zich uit te redden, of het een grap, een gril ware geweest, in arren moede voorbij liet gaan; nu zijn hoofd op hol scheen, zou zij er voor hebben te boeten? Was zij er niet deerniswaardiger aan toe, dan toen ze bij de baar van Anneke-moei stond? Volwassen, volleerd, heette het in het dorp, dat mogt zij zich gelooven; jong en sterk was de wereld immers wijd genoeg, ook voor haar? Het gladde voorhoofd rimpelde zich voor het eerst; hare oogen zochten den grond, of daarin het geheim harer toekomst school; andermaal kwam de goedhartige schommel haar ter hulpe: “Witvoetje ben je geweest, maar daarom niet getreurd, kind! - als jij alleen om de Roskam ja hadt gezegd, hij zou niet langer de Gouden zijn gebleven. Een vrouw die zich verkoopt, ook maar aan één man, moest nooit kinders krijgen!” Machteld was ten minste in de schatting van de waardinne niet gedaald, al kostte het den baas moeite haar het afslaan des ruwen aanzoeks ten goede te houden. Niet dat hij haar verweet een zijner liefste wenschen te hebben verijdeld; niet dat hij er tot haar een woord van repte. Slechts vertelde hij, aan wie het hooren wilde, dat Wouter een uitstapje deed om te zien hoe bij zijne vrienden in de buurt, en een beetje verder ook, alles in de wereld vooruitging. “Eene dorpsherberg, dat was goed geweest in zijne jeugd, maar men moest toch met den tijd meêgaan; hier werd bijgebouwd en daar werd bijgebouwd, waarom zou dat bij hun ook niet geschiên? Als de jongen er eens de proef van wilde nemen, de vrouw en hij hadden niet zoo lang gewerkt zonder wat over te leggen, en met der tijd wierd toch alles eens het zijne.” Dat waren de algemeene toespelingen; de bijzondere volgen slechts van den boog als zij, die witvoetje was geweest, zich binnen het bereik van zijn schot bevond. “Wouter was een knappe jongen, Wouter kon trouwen wanneer hij wilde, en mogt het de oudjes in de herberg te druk worden, met logé's weet je, die heengingen als de zomer verstreek, en met logé's die den winter overbleven, geen grooten weet je, kleintjes die eens groot zouden worden,” en de knie van den man bewoog zich of hij een dreumes leerde paardrijden, “welnu, dan was er voor hen wel een andere woning te vinden. Wouter was er op uit, en had al

over menig plan geschreven; er waren heele geschikte bij," maar witvoetje bleek de gelagkamer uitgewipt en de andere mededeelingen bleven achter. De angel der teleurstelling was den goeden man diep in het vleesch gegaan. Toen hij in den nazomer aan wie weet welke koorts te bedde lag, toen men Wouter thuis verwachtte, en deze in plaats van zelf te komen, alweder een brief zond, kwam het aardig aan het licht. Machteld hield den epistel, pas door den postbode gebragt, in de hand; zij aarzelde aan wien dien af te geven. Aan den baas, die kreunde en kermde als alle zieke mannen? maar het zou hem zwaar zijn gevallen die regels in de duisternis der hooge bedstede te lezen. De gordijnen ter zijde schuiven? het zou niet hebben gebaat; de slinkerdeur, die maar op een kiertje stond, keerde toch het licht. Aan de vrouw dan, die, om den kranke gezelschap te houden, breide dat haar de neus wipte? maar geschreven schrift ging haar niet vlot af, gedrukt zag zij haast nooit in, de psalmen kende zij van buiten. Zwijgend stond Machteld met den brief in de hand. "Is hij van Wouter?" vroeg de vrouw. Het meisje knikte ja. "Leg maar neêr," gromde de baas. "Als de jongen maar niet ziek is," zuchtte de moeder. Een oogenblik stilte; het drietal hoorde slechts de breipennen; de slinger der klok was vastgezet. "Laat den dominé vragen of hij eens aankomt," klonk het uit de bedstede; de pastorij lag over de herberg; uit den hof der eene kon men in dien van de andere zien. "Maar, vader!" zeî de goedhartige schommel, "dat gaat niet." Driftig hernam Waanders: "En waarom niet?" "Bij de praatjes die er omgaan, kan Machteld den dominé kwalijk....." "Wel weêrgaas," dreunde het door de kamer; "heeft Machteld dan van de halve wereld last?" en wie weet wat er zou zijn gevolgd, als het meisje er geen einde aan had gemaakt. "Baas! mag ik den brief even inzien of Wouter wèl is?" - "Ga je gang!" - Open scheurt het dikke papier, toegeouweld of het staatsgeheimen bevatte. "Hij is wel; baas! heel wel; hij schrijft dat hij...." en Machteld hapert, maar niet van schrik, een spotziek lachje bewijst het. "Dat hij wat....?" "Dat hij verliefd is, baas!" en op de tafel ligt de brief en aan de deur is Machteld. "Hola hier!" wordt er achter de gordijnen geroepen: "lees op voor den drommel, lees op, tot je straf!" Straf? de heldere stem van het meisje beeft noch trilt bij de verklaring van Wouter, dat hij vertrouwt "een heel geschikt portuur" te hebben gevonden. Als

iets van aandoening getuigt, het is de bedstede; het zijn hare onderlagen, die kraken; de koortsige zit op. “Een heel geschikt portuur,” herhaalt hij; “zeî ik het niet altoos, moeder!” laat hij er triomfantelijk op volgen, ““er zwemt nog even goede visch in de zee als ooit werd gevangen!” En Machteld leest voort: “Een meisje, dat een mooije stuiver te wachten heeft.” En de slinkerdeur der bedstede wordt opengestooten, de gordiju vliegt ter zij, de zieke, neen, de vreugde zoekt lucht. “Een mooije stuiver,” klinkt de weêrgalm. “Als vader het goed vindt, vraag ik haar; ik ben zeker, dat ze mij hebben wil.” De ondeugende voorlezeres, om het niet uit te proesten hoest zij. En de hospes? “Hm! Hm!” zegt Waanders, en laat er op volgen: “Machteld! ik heb gemerkt dat ge zwijgen kunt, mondje digt, meid!” - “Wie weet,” fluistert de vrouw, getroffen door den goêlijken toon, op welken de baas die laatste woorden uitte, “wie weet of ge niet nog eens weêr witvoetje wordt?” Maar Machteld antwoordt niet; zij legt den brief op tafel; ze gaat de kamer uit, en aan een arbeid, die maar half vlotten wil. Werktuigelijk bewegen zich hare handen, om eensklaps werkeloos neêr te hangen. “Schaam u,” zegt zij in zich zelve en zoekt weêr afleiding, en echter, op nieuw staat zij peinzende stil, de regterhand onder den linkerelleboog, de slinke aan de slapen.’

‘Machteld is verliefd,’ roep Louise.

‘Wist zij het zelve?’ is het antwoord van Mathilde. ‘“Droomen!” mogt het meisje mompelen; “dwaasheid!” mogt zij er op laten volgen; die dwaasheid hield haar bezig, die droom was zoet. Acht dagen geleden, neen, het was al de negende, gebeurde het eer de schemering inviel, dat een heerenchais voor de deur der herberg stilhield. De vrouw was bij den baas op de bovenkamer. Aert en Claes waren uit op het veld als vandaag; de jongen scheen ook meê; want door het vensterke van het voorhuis zag zij den schimmel staan, maar geen hand er bij om te helpen. Op te wippen, de toonbank langs, de half openstaande onderdeur voorbij, en onder het geboomte te zijn, het was het werk van een oogenblik. “Hoe lang zal het duren,” hoorde zij den jonker zeggen, maar zij was immers met den bak al voor den schimmel en hij de chais al uit. O dwaasheid! dat zij de verrassing maar niet vergeten kon, waarmeê hij haar zoo vriendelijk aanzag; de avondzon scheen door het digte lindenloover; het was of zij dreven in gouden

glans. “Is hier niemand om mijn dorstig dier wat water te geven?” had hij gevraagd, en zij geantwoord: “Ik zal 't doen.” - “Dat is geen werk voor zoo mooi....”; maar hij hield de aardigheid binnen; “blijf,” sprak hij beslissend en toch niet bevelend; hij had de pomp, hij had den emmer gezien; met de handschoenen aan deed hij den slinger daveren: de schimmel dronk. Onder dat drinken sloeg zij de oogen even naar hem op en werd gewaar, dat hij, bij het uittrekken van het gele hartsleder, haar weder aanzag; ze bloosde! Het was maar een droom geweest, dat oogenblik pratens met den jonker, 't geen niets om het lijf had, en 't geen haar toch zoo goed heugde. Zij dorst de oogen niet digt te doen: dan stonden zij zaam weêr voor den schimmel, dan wuifde deze met de lange witte manen haar haast in 't gezigt: om die af te keeren hief zij hare hand op: de zijne was haar voor, en onvoorziens raakten beide elkander aan. Welk eene dwaasheid, dat zij trilde als zij er aan dacht! hij had immers vergeten dat zij maar Machteld was, toen hij iets gezegd had dat naar “vergeef me!” zweemde! Daar waren de knechts komen aanrijden met den zwaar beladen wagen; de jongen was hun vooruitgesprongen, en de jonker had van dezen een glas bier gevraagd, om er de lippen toch niet aan te zetten. Aert had den schimmel brood gevoerd, toen Machteld de deur was ingegaan; de vrouw bleek beneden gekomen, zoodra zij den wagen de schuur hoorde binnenrijden; maar de jonker had met haar geen praatje gemaakt, hij had betaald en was weggereden; - waarom dacht zij alweder aan hem; waarom droomde zij dus tegen haar wil? Had zij dan den volgenden morgen niet genoeg geschrikt, zoodra zij een rijtuig over den weg hoorde aanrollen; was zij dan niet knorrig op haar zelve geweest, telkens uitkijkende of het niet de schimmel was die aanstoof? Den tweeden ochtend had zij zich beloofd geen blik meer naar buiten te slaan, er mogt komen wie wilde; den derden hield ze bijna woord; maar toen zij op den vierden van een verre boodschap, het heette in de buurt, te huis kwam en Claes en Aert het zoo druk hadden over dien jonker met den schimmel, die bij de vrouw het liedje van verlangen had gezongen, zie, toen was zij toch blij geweest dat niemand in den donkeren gang haar kleur had kunnen zien! Bedrogen had zij zich dus niet, toen zij, op weg naar huis de breede beukenlaan regts langs komende, de chais had meenen te herkennen, de lange witte staart van den schimmel ter zijde

had zien wapperen, zooals de manen deden, toen zij stonden in het goud der avondzon, onder het digte lindenloover.'

Mathilde houdt eene wijle op, Mathilde ziet Louise's oogen in zoete mijmering drijven, terwijl hare hand met den grasruiker speelt. 'Als ge niet verloofd waart,' zegt de vrouw des kasteels, 'ge hadt van de gansche geschiedenis geen woord vernomen, lieve! want wat van zelven wast....' Louise vult den bekenden regel aan; Mathilde herneemt: 'Als ik niet wist, dat gij uit liefde koost, ik zou evenzeer hebben gezwegen....'

'Ga voort, gerust voort.'

'Als alle romanlezeressen, hakende naar het einde, ongeduld! geen oogenblik het boek neêrleggend om door de fantasie een schetsje in eene schilderij te verkeeren, - slot bij slot heeft mij al zoo vaak teleurgesteld! Mijne vertelling is nog niet uit; verder dus, al zou het mij lief zijn, zoo ik, wat nu volgen moet, voorbij mogt gaan, zonder er van te reppen.' De rand van den strooijen hoed boog zich bij de laatste woorden dieper; maar Mathilde heft het hoofd op, ijlings voortgaande: Al 'peinzende zag het meisje die vista voor zich, in welke de chais verdween, waar de wuivende beukentwijgen elkaêr over den weg ontmoetten; zij zag tegen de smalle strook lichts aan den gezigteinder een stip, die wegschemerde in het stof, die al flaauwer werd. Eensklaps sprong zij op, wat was dat? Hoefgetrappel, dat van den straatweg zich telkens duidelijker hooren doet, dat het brugje overkomt; studenten stijgen af; de knechts zijn met de paarden in de weer, de waardin met de heeren. Zou Machteld aan een arbeid blijven, die in een gansch uur geen zier gevorderd is? Zich omkeerend van het met klimop bewassen venster, wordt zij eerst nu gewaar, dat het hagelwitte linnen van de knie op den grond gleed, dat de schaar haar vingers is ontsnapt - in een omzien vouwt ze zamen, bergt zij weg en is beneden. "Breng dien wijn aan de heeren," zegt vrouw Waanders; en in de eene hand het blad met vijf roemers, in de andere den rhijnwijn, klinkt haar een liedje te moet, dat wel wat luchtig zal zijn geweest, want aan de overzijde worden de deurramen van het studeervertrek digtgeslagen; zij plagten anders altijd laat open te staan. Op een paar banken, bij het prieël geschoven, rusten de studenten van den rid uit. "Wie woont daarover, kindlief?" ook zij hebben het rinkinken der ruiten gehoord. "De dominé," zegt Machteld. "Een oude?" - "Zoo wat van mijnheers jaren"; en de wijn staat op het tafeltje, en weg is

zij; al hoort zij duidelijk: “hoor eens!” roepen, ze doet of zij niet hoort. “Een mooije stem!” - “een aardig fransch liedje!” vangt zij in het voorbijgaan op, van een paartje dat aan de andere zijde der herberg voor de deur thee drinkt, “er is kracht in dat koor.” Machteld glipt voorbij; Machteld wrijft de glazen wat op, die de hospita intusschen heeft gespoeld. “Een betere flesch, vrouw Waanders!” klinkt het door het open raam; de heeren zijn blijkbaar in de Gouden Roskam te huis; en de herbergierse is in den kelder geweest, de flesch afgedroogd. “Die breng ik zelf,” zegt de goedhartige schommel, “'t zou wel geen vuur en stroo zijn; maar 't mogt er wat wild toegaan;” - doch eene calèche houdt op hetzelfde oogenblik onder de linde stil, en vrouw Waanders kent dat heerschap te goed, om niet te weten hoe vele noten mevrouw voor een kleinigheid op haar zang heeft; zij zou toch worden geroepen, als zij niet van zelve ging. “Waar blijft de betere flesch?” Machteld komt er meê buiten. “Hebe!” roept een der jongeluî, “schenk eens in.” - “Hebe! Hebe!” schatert en joelt het. “Heeren! zoo heet ik niet,” mag het meisje zeggen, terwijl zij de flesch op tafel zet; als ze de wijk nemen wil, is de weg versperd. “Eerst inschenken, Hebe!” - “Grieksche flaauwiteit!” - “Op zijn hollandsch, als je hart hebt.” - “Wat verwed je er onder?” - “Een fijn diner,” klinkt het door elkaâr, en de krullebol die van geen Hebe hooren wilde, roept: “Top! een kusje is maar stof, mooi kind!” en grijpt Machteld aan. Zij weert zich, ze schreeuwt, en op den grond ligt de krullekop; wie sloeg den wulp met de vlakke hand in het gezigt, wie anders dan de jonker uit de chais? Het is het meisje, als zij hem naast haar ziet, te moede of zij droomt; wat woorden die heeren in hun drift wisselen, niet zij verstaat ze, vrij is ze en voort ook. “Witvoetje! wat zie je bleek!” dat gelooft zij dat vrouw Waanders zegt als ze den gang binnenstuift; “best dat je maar eens naar den baas omziet.” Machteld volgt den raad; maar de trappen opgevlogen, schijnt zij het boven te kwaad te krijgen. Eerst dat droomen, en nu die tranen! - wat gaat haar aan? Zenuwen? die hebbe de hooggeboren vrouwe in de calèche, maar zij? een dorpskind! wat malligheid! Als hij het maar niet geweest was, die gezien had hoe die krullekop haar aangreep! maar hij, wat is hij voor haar? Zij, eene arme wees, en hij een jonker! Het glas water beeft in hare hand. Een woord

van Anneke-moei, een woord, dat haar weleer als een klank voorbijging; een woord waarvan zij op eens al de diepte begrijpt, schiet haar te binnen: “Zoete hoop eischt bittere boete?” Hoop? maar wat zou zij hopen? op welke heeft zij regt! voedt zij er dan? Het glas water is ledig; en vrouw Waanders vraagt haar, die weêr ijlings beneden, weêr binnenkomt: “Kreunt de baas nog zoo?” maar wacht gelukkig het antwoord niet af. “Witvoetje!” zegt de goedhartige schommel, “ge moogt den jonker wel dank zeggen.” Hoe Machteld wenscht dat haar dit ware gespaard; doch door het venster van het voorhuis naar buiten blikkend, ziet zij haren beschermer bij het tafeltje staan, waaraan het paartje, dat ze straks voorbijwipte, nog altijd thee drinkt. “Beter in gezelschap dan alleen,” denkt ze, en is bij het drietal, en brengt haperend eenige woorden uit. “Het eischt geen dank, kind! - die jongeluî hadden zich vergeten, - mijn hand viel zwaar genoeg neêr!” lacht hij. Weg meent zij te slippen; och, die meêwarigheid van het juffertje, hoe wordt ze haar tot last. “Er zal daauw vallen, willen wij ook opstappen?” vraagt de minnaar, want deze blijkt de betrekking tusschen het paar, maar de minnares heeft geen haast. Machteld is kort in haar wederwoord: die mijnheer begint waarlijk ook het gebeurde weêr op te halen; “was van Eerdt er niet bij?” vraagt hij den jonker. “Tot mijn spijt, ja!” herneemt deze, en de minnares zegt: “zoo'n knappe jurist!” en de minnaar: “meisje!.....” - “Ik zal eens gaan hooren hoeveel het is, mijnheer!” valt Machteld in, vult Machteld aan; en de minnaar moge haar naroepen: “al betaald; wat ik zeggen wilde...,” ons meisje is de deur in en komt die den ganschen avond niet weêr uit.’

‘Maar toch den volgenden ochtend wel, Mathilde! toen de schimmel er al vroeg voor trappelde.’

‘Louise!’ lacht de vrouw des kasteels, ‘de regen hield op; zullen wij voortwandelen? het bosch zal geurig zijn. Het gras is haast niet vochtig meer; dat gij het niet eer zaagt.’

‘Al had ik het gezien, ik zou u niet hebben gestoord.’

‘Ik ben zoo dankbaar eene toehoorderes niet waardig,’ beschuldigt Mathilde zich zelve; ‘ik begrijp nu eerst hoe zoet ge mij hebt gevleid, door niet van het ophouden van den regen te reppen. Louise! als gij het inderdaad meent.....’

‘De schimmel, Mathilde! de schimmel!’

‘Witte paarden stonden er in menigte voor de Gouden Ros-

kam stil, afleggers van de trompetters der artillerie, voor de boeren nog goed genoeg, die de ooren uit heugenis opstaken, als de postillon van een der laatste diligences den horen blies, maar van den schimmel die met de manen wuifde, was geen sprake. Dag aan dag ging voorbij, zonder dat de jonker zich liet zien; Machteld geloofde die dwaasheid te boven te zijn. “De droom had uit,” dacht zij, - zuchtte ze tevens? Gij gelooft ja, ondeugende! - maar wie haar in eene mismoedige stemming mogt aantreffen, de dominé niet, die, eer de week om was, vrouw Waanders achter de toonbank verraste. Het deed hem genoegen te hooren, dat het den baas wat beter ging, maar hij mogt naauwelijks zeggen dat zijn bezoek dezen gold; hij wou het meisjen wel eens spreken. “De opkamer is vrij,” zeî de herbergierse, en trok de lade open en zocht. “Cigaren heb ik bij me, vrouw Waanders!” voorkwam haar de jonkman, die niet alleen van zijn tijd was, dewijl hij geen pijp meer rookte, die op het dorp velerlei nieuws had willen invoeren, dat hem maar ten halve was gelukt. Machteld zelve leverde een voorbeeld dier vergeefsche pogingen op, als ge fluks zult zien. Zij kwam de kamer binnen een doos lucifers in de hand: “dacht ik het niet!” zeî ze na den groet, het leelijke tonnetje voor de schouw ledig vindende, “die neemt ieder maar meê!” - “Dank je,” zeî dominé, en streek met het stokje, maar het vloog niet in vlam; hij moest het overdoen. Daar ging het, daar wolkte de rook: “Machteld! wat maakt gij het slecht met mij; waarom hebt ge de laatste lezingen niet bijgewoond?” - “Mijn schuld niet, dominé!” antwoordde het meisje; maar hoe vlug het haar af mogt gaan, die twee schenen van rol te hebben gewisseld. Straks zou het stoppen van een pijp, het deftig aansteken van een pruik vooral den dominé zijn te stade gekomen, om wat er half stijfs, half schichtigs in zijn optreden was te verbergen; Machteld bleek met het afleidingsmiddel dat voor haar in de lucifers school wel wat voorbarig geweest. Alsof een vrouw niet altijd een stoel kon verzetten, die op zijn plaats staat, niet waar, Louise?’ en Mathilde bukt zich om eene koornair te plukken, die haar ter zijde des wegs aanlokt. ‘“Wiens schuld was het dan, Machteld?” vraagt dominé, en het weêrwoord luidt: “Ik kwam gaarne, ik vond het lezen, ieder op zijn beurt, heel genoegelijk; ik geloof dat ik er door heb geleerd.” De jonkman begrijpt er te minder door waarom zij dan weg is gebleven, hij, die in deze gemeente,

zijne eerste, het hoofd veel minder ontwikkeld had gevonden, dan het harte, die daarom de inrigting van het leesgezelschap had hervormd, die met dat doel ten zijnent leesavonden had beproefd, dingsdags voor de meisjes, donderdags voor de jongens. Die voor de laatste gingen goed, die voor de eerste verliepen; de jonkman had niet aan zijn eigen jeugd gedacht, door welke de minste voorkeur aan deze of gene lezeres betoond vermoedens wekken kon. “En ge blijft uit?” - “Och! die praatjes!” is eindelijk de verzuchting, die eene verklaring heeten moet. “Praatjes,” zegt de dominé, “praatjes, wie stoort zich daaraan? toch zou het mij spijten, Machteld! als het maar eene uitvlugt was; als ik gelooven moest wat ik hoorde!” - Praatjes!’ valt Machtelds natuurlijk vernuft ‘zegevierende in; “maar daar stoort dominé zich immers niet aan?” Gewond te worden door het wapen, dat men zelf partij in handen gaf, het valt hard. “Machteld!” begint de jonkman op nieuw, en het is of zijne stem trilt, zijn toon heeft niets van dat stijve van straks: “Machteld! meer dan je weet, ga ik je gangen na!” wat zou het meisje graag een spotziek gezigt hebben gezet! maar hij voegt er zoo gemoedelijk bij: “wees niet warsch van waarschuwing, ik meen het goed met je,” en hij staat op en sluit de deur, die aanstond. “Vrouw Waanders mag alles hooren, dominé!” beweert zij, die zich hare onschuld bewust is, “al deedt u de vragen van een verhoor,” laat meisjes moedwil en misschien ook meisjes voorgevoel er op volgen. “Ge zijt een weeze!” klinkt het ernstig; “ge zijt meer gevaars blootgesteld dan gij gelooft!” Machteld's oogen hebben niets uittartends meer; maar de jonkman vergist zich als hij waant dat door zijne woorden die indruk wordt teweeggebragt; zouden zij haar treffen, zoo zij niet een weêrgalm waren van wat zoo vaak haar eigen gemoed haar zegt? “Voor eenige dagen zijn hier studenten geweest.” - “Toen dominé de deurramen digtsloeg?” was het eene heugenis, was het een verwijt? - “Die jongeluî deden hunne opvoeding schande aan, maar er was een mijnheer, die u ter hulp kwam, die mijnheer met den schimmel! Machteld! ik zou het als herder moeten zeggen, ook zoo ge mij niet ter harte gingt als.....” Machteld staat versteend: alweêr die jonker! “Ge zijt nog zoo jong,” hoort zij hem voortgaan, “en zoo jolig!” niemand die den oogopslag van het meisje had gezien, zou het laatste heb-

ben beaamd. “Ge gaat een glibberig pad, maar met een vasten voet glijdt men niet uit.” Machteld zweemt naar een toonbeeld van ernst. “Uw stand zal u niet in den weg staan, later een goed man gelukkig te maken.” Als dat eene halve declaratie heeten moet, eene heele wordt het niet; want het meisje blikt noch bloost. “Maar sluit de ooren voor de mooipraters, die u in opspraak zouden brengen.” - “Wie durft dat doen; wie meent u daarmeê?” vraagt Machteld met de drift, met de fierheid tevens der verontwaardiging; “wie, dominé?” - “Maar hebt gij dan niet gehoord, dat die mijnheer van den schimmel gevochten heeft?” - “Gevochten?” - “Gevochten, ten gevolge van den twist hier in den hof.” - “Met den krullekop?” roept Machteld verrast, verrukt! En dominé zucht: als zijne woorden maar geen olie in het vuur zijn geweest!’

‘Hoe de last komt,’ erkent Louise.

‘Niet zonder den lust,’ verrast haar Mathilde; ‘den volgenden ochtend had vrouw Waanders voor het meisje andermaal eene boodschap “in de buurt,” als zij zeî. Er was weêr een brief van Wouter gekomen; hij zou zijn aanstaande op bezoek meêbrengen. De goedhartige schommel had hare plunje eens nagesnuffeld; van opschik hield ze niet; maar er kaal uit te zien, dat mogt de raaf doen, die maar één rok had, niet zij! In de kast hing menig kleedje, dat in lang niet had gelucht; de mooije samaar, die bleef ze bewaren voor den dag, die de Gouden Roskam de bruid zou zien inhalen; maar kiezen kon zij uit drie andere japonnen, en zij koos. Slechts diende dat jasje, - het was vrouw Waanders' technische term voor zoo'n middelding tusschen jak en jurk, - slechts diende dat kleedje, als zij er zich in zou kunnen bewegen, uitgelegd. Het dorp had niet te weten, dat zij alweêr dikker geworden was; alsof het dorp geen oogen had! “Speld het kleedje in een servet,” had zij gezegd, “maar neem een mooije; Stijntje is alles op het huis netjes gewend; zie daarom eerst wel toe, of er in de wasch ook een scheur aan het licht is gekomen, of een smet op de bleek niet uitgegaan; die groote luî leven hier des zomers met andermans goed of het van ijzer was.” En Machteld was keurig in het kiezen geweest; de naaister zou het dien blokjes aanzien, dat het linnen in de herberg niets te wenschen overliet. “Laat ze haar best doen, binnen een dag of drie;” de klink der onderdeur werd opgeligt;

onze boodschapster ging den weg op, het bruggetje over. Of zij naar het studeervertrek der pastorie heeft omgezien? Stellig niet; zij stapt stevig voort; men zou het dat frissche, vrolijke gezigt niet aanzeggen, wat er nacht bij nacht te voren in hoofd en harte omging. Zie, geen oogenblik staat zij stil, nu zij de lange beukenlaan is genaderd. Het moge haar weg zijn, voortstappende schijnt ze, mijmerend noch mismoedig, geen oogen voor het verschiet te hebben; links en regts houdt het landschap haar bezig. De akkers, die geen oogst meer dragen, die voor het grootste gedeelte of omgeploegd worden of omgeploegd zijn, boeijen haar blik. Toch durf ik niet zeggen, dat zij zich in die stilte, - de wind beweegt de waaijers der beuken naauwelijks, de stralen der herfstzon weten van geen haast, - dat zij zich lang zoo groot zou hebben gehouden, als zij geen voetstappen achter haar had gehoord. Halverwege de laan stond eene breede bank, waarop het wel zoet zou zijn geweest eene wijle te peinzen; driedubbele ruste om haar heen, - links en regts de donkere vista, - in het vlakke verschiet eene sluimerende streek, - slechts tegen den gezigteinder eene kerktorenspits, seinende naar boven! De verzoeking is sterk, maar de schreden, die zij achter zich hoort, worden haastiger; omzien? het ligt niet in hare natuur; voort gaat zij; waarom al vlugger? “Goeden morgen,” zegt wie haar inhaalt, en daar “meisje!” en daar niet: “Machteld!” op laat volgen; al is het de jonker! - met het beantwoorden der groete staakt het pas aangeknoopte gesprek. Hij wacht zich wel te zeggen, dat hij meêgaat; zij wacht zich wel te vragen, hoe hij daar komt; van dialoog geen zweem, maar welk een mimiek! Hem is het niet ontgaan, hoe bleek zij geworden is bij het hooren van zijne stem; zij heeft gezien dat er iets aan zijn linker schouder schort, hij houdt dien zoo stijf. Hoe gelijk is hun schred, hij links en zij regts gaande, over dat grassige, mossige voetpad. Hoe vrolijk staan zijne oogen, hoe vochtig de hare. Er kweelt een vogel in den lommer of het nog lente was: “mooi!” zegt hij: “stil!” ontglipt haar. Louter natuur, louter onvoorzigtigheid, zoo als ge wilt, Louise! Eens nog slaat de meerle, maar de roep wordt niet beantwoord, alles is stil; daar beginnen zijne vragen, vragen, die het veld gelden, vragen zonder tal. Er steekt immers geen zonde in, dat zij die beantwoordt? Ook doet zij er toch geen kwaad aan, dat zij zoo hartelijk lacht? de jonker kan niet zien waar gerst, en waar

boekweit, en waar haver heeft gestaan, alles moet rogge zijn geweest. Voort gaan zij, zamen voort, als kenden zij elkander maanden, jaren lang, en echter zien zij elkaâr niet aan dan steelswijze. Hoe hij wenscht dat die lange beukenlaan nooit einde nemen mogt; weet zij waarlijk waar ze is? Als vangt zij niet, het eerst van beiden, uit het verschiet, aan de zijde des wegs, een geluid van stemmen op; als houdt zij niet ijlings een dubbele handbreedte meer regts, niet enkel dewijl ze daardoor het geluid digter komt. Het gaat uit van een allerarmoedigste groep; - een man, die er nog haveloozer uitziet dan een daglooner, ligt op den grond uitgestrekt, een wilgentwijg te schillen. Zijne vrouw, zittende op het gras, tegen den breeden beukenstam geleund, geeft de borst aan een schreeuwend wicht, uit een houten wagentje, dat tot wieg dient, opgenomen. Een paar half naakte kinderen spelen en krieuwen in het zand. Beter begrip valt er van de ellende niet te geven, dan te zeggen, dat ze geen kleur had; ouders en kroost, plunje en pakkaadje, alles is graauw, alles is vaal, zelfs in die najaarszonne, welke al het verwelkende, al het vergaande zoo zacht verguldt! “Welk een leven!” komt er op in haar hart en rolt van hare lippen, terwijl hij in het voorbijgaan in den zak grijpt en den kinderen iets toewerpt, nog eer zij vragen; terwijl zij de vrouw achter haar, bij het: “God zegene je!” tot den luijen man: “ziler! zilver!” hoort roepen. “Een armzalig!” herneemt hij, “maar misschien gelukkiger dan dat van menig rijke!” En zij: “Och kom, jonker! gelukkig en gebrek, verdiend gebrek!” Jonker! liet ze zich ontvallen, zij weet dus wie hij is, hij vraagt het haar niet, hij houdt vol dat lang niet alles goud is wat blinkt, dat niets boven genegenheid gaat! Ongeloovig slaat zij de heldere oogen op en ontmoet zijne donkere; neêr gaan de hare, neêr op het kleedje, dat zij onder den arm draagt, en waaruit toch geen wesp op die blankheid was gesprongen. Eenige schreden, ietwat stilte, ze zijn de beukenlaan ten einde. “Waar gaat de weg naar toe?” vraagt hij zoo argeloos. “Wel een uur verre,” antwoordt ze ontwijkend. “Achter het dorp om?” herneemt de schalk, even onbevangen. Machteld weet niet wat zij antwoorden zal. Als ze: “neen,” zegt, “het huis langs,” hij is in staat meê te gaan, en goede vrienden, bij wie ze aanwippen kan, zij heeft die in de buurt niet. Maar zij is van het land, maar ze neemt haar toevlugt

tot een weêrvraag. “Waarom dat?” Toch slaagt zij niet, toch doet zij hem er niet inloopen; à tout hazard, antwoordt hij: “Ik moet ook in het bosch wezen.” Verbaasd hoe hij het doel van haren togt raden kan, gaat ze zwijgende voort; maar tot zich zelve gekomen van de verrassing, bemerkt zij, maar te goed, dat hij den kronkelweg, dien zij hem leidt, niet kent. Had hij haar beet? Zij vermoedt ja; maar waar vindt zij een voorwendsel om af te breken? Hij geeft er geen aanleiding toe. Een derde zou gezegd hebben, dat die beide bij toeval denzelfden weg gingen. Die beide? er komt geen woord over zijn lippen, waar het pad langs een optrekje loopt, en stappen zij voort, waar het zand spoor heeft, waar een heerenrijtuig hen ontmoet of inhaalt, daar is hij aan gene zijde als zij aan deze gaat; hij schijnt er van te houden in een wolk van stof te staan. Tot zoo verre dus geen zorg; maar als ze straks aan dat smalle pad komen, het holle wegje, door kreupelbosch omlommerd, zoodat men door het groen maar bijwijle den hemel ziet!... Booze vrees! zij voor, hij achter, gaat het goed, zeer goed; het is zwoel onder dat loover, bij westewind en op den middag; maar zij heeft er geen hinder van. “En zijt ge weeze?” zegt hij zoo hartelijk, nu hij het gesprek van zelf op de wereld in den Gouden Roskam heeft gebragt, en laat er zoo natuurlijk op volgen: “hoe gelukkig ben ik nog mijne moeder te hebben.” Straks was hij zoo dom geweest, of had zich zoo dom gehouden, toen hij niet wist wat winterkoorn was; maar als zij nu een omzien stilstonden, waar zij eene hoogte hadden bereikt, hoe bleek hij in al wat het bosch betrof te huis; was hij het zelfs in de wolken niet? Uit die luwte in de frissche lucht gekomen, scheen haar het windje welkom, en opzien mogt zij immers of er onweêr broeide? Het was dwaas van hem, dat hij tot haar van togt repte; maar dat die bui hen al over het hoofd was gedreven, hij had het eer gezien dan zij. Aardig, dat ze zoo overeenstemden in wat haar van zelf aantrok, in wat hij mooi noemde: die wolkendrift waar de zon op speelde, dat hooge geboomte hier en daar al geel en rood. Aardig, van licht en bruin, zoo als hij schijn en schaduw noemde, had zij nooit gehoord; maar begrijpen deed zij dat alles toch; wat zij zoo duister gevoelde, wist hij zoo duidelijk te zeggen. Luisteren als zij nu deed, zij zou het levenslang willen doen, maar de weg lag vooruit en verder wandelen

zij, verder, als in een droom, een zoeten droom! Het ging wonderlijk met haar toe; wist hij dan waarlijk hare wenschen te raden? Waar het lage eikenhout een eindweegs ter wederzij ophield, waar een zoom bouwlands het afwisselde, daar had haar van verre, op het veld, wat gebloemte verrast; er naar zien, dat deed ze; maar hij die achter haar ging, hoe kon hij het zijn gewaar geworden? Onmogelijk, - had hij het gegist? Hij was ter zij gesprongen, hij had “de nagebleven korenbloem” geplukt, er stonden wat klaprozen bij, en madelieven zijn altijd, zijn overal ter hand. “Zie eens!” zeî hij, haar het tuiltje overreikend, of het van zelf sprak, dat hij het voor haar had gegaêrd. Weigeren? mogt ze dat? zag ze dan niet dat de rappe beweging of het driftige bukken hem aan den linkerschouder had gedeerd? Praten mogt hij, drukker dan straks, pijn voelde hij. Waarom had hij die bloemen niet laten staan waar ze stonden? weldra had ze meer reden dan thans, om dit te vragen. Eenige schreden verder en zij kwamen de huismanswoning langs; aan de deur zat een oude boer, die hem op den akker had gezien, die haar thans eerst gewaar werd. “De duive en de havik, en dat plukt bloempjes!” grinnikte de grijskop, met een mephisto-gezigt, en blies een wolkje uit zijn kort eindje: “Kind! weet je, wat weg je gaat?” Machteld hoort het naauwelijks of zij hoort ook het wederwoord: “Dank het je graauwe haren, schavuit! dat ik je spaar!” - “Die zal je ook krijgen,” herneemt de spotzieke oude, en het paartje vervolgt zijn weg, maar niet zoo vrolijk, niet zoo gelukkig meer te moede. Van wat hij ophale, het vlot niet; en het meisje? het heeft een heelen strijd met zich zelve te slechten, om het tuiltje niet op den grond te laten glijden. Wat had hij gezegd, dat niet ieder hooren mogt; als hij het gedaan had zou zij hebben geluisterd? Toch was hij de jonker, en zij - maar Machteld! De dominé? doch van het vechten was niet gerept, en “mooipraters,” hij had haar niet eens gezegd dat ze mooi was! Vrouw Waanders sprak zoo dikwijls van “vuur en stroo,” zou ze het hier ook zeggen? “We zijn in het bosch,” zoo wordt de alleenspraak van het meisje eensklaps gestoord; “mag ik nu weten waar ge wezen moet?” - “Bij Stijntje,” is het naïve antwoord. - “Wie is Stijntje?” vraagt de jonker zoo goêlijk, al lacht hij onwillekeurig. “Een oude kennis van mijn luî, ze woont op het kleine jagershuis.” - “Daar gaat mijn weg waarlijk langs,” en

weldra zijn de vijvers bereikt: maar hoe schoon de zon er in het water schijne, hij noodt haar tot rusten niet uit..... Hoe, zou hij het haar hebben durven vragen, flink als ze voortstapt, waar de wind sparren en dennen zwatelen doet, door dat bosch, 't welk slechts wat meer verscheidenheid van hout behoeft, dan louter die der naaldsoorten, om waarlijk schoon te zijn. Voort gaan ze, voort, tot waar het huisje door het geboomte te vermoeden, te onderscheiden valt, tot aan het einde van het pad, bij de leuning van den trap, die naar de woning leidt. “Dank je gezelschap, jonker!” zegt Machteld, den voet op de trede; en de schalk wuift met de hand, roepende: “tot weêrziens!”’

‘Wat zou ik Machteld zelve gaarne zien!’ roept Louise uit.

‘Waarlijk?’ zegt Mathilde; ‘en waarom?’

‘Gij geeft zoo getrouw weêr, wat er in haar gemoed is omgegaan; maar haar gezigt laat ge in de schaduw.’

‘Het blijft in de doodsverf, de lijnen zijn omgetrokken, uwe fantasie vulle aan en voltooije. Maar ik verdedig mijne wijze van vertellen, eer ik erkend heb dat uwe kritiek, zoo juist als kiesch.....’

‘Mijne kritiek,’ lacht de logé.

‘Alsof in onzen tijd niet ieder recenseerde.’

‘Laat mij weêr luisteren, lieve! als ge niet moede zijt.’

‘Moede?’ zeî Mathilde; ‘moede? ik ben het zoo min als Machteld het was, toen zij, den trap opgewipt, voor de beide deuren stond, tot welke het bordesje toegang gaf; het huisje bleek nog in twee woningen verdeeld. Welke van deze was die van Stijntje? Machteld zou op de linksche deur den klopper zachtkens laten neêrvallen, als deze een klopper had; een schel is er evenmin; zij tikt, er wordt niet geopend; zij tikt luider, ook daarbij is geen baat. Het zal de regtsche zijn, denkt zij, en na driemaal herhaalde slagen, hoort ze gestommel; Stijntje komt den binnentrap af: “waart ge boven?” vraagt Machteld. Ze zou het niet gedaan hebben, als zij meer binnen was geweest; het voorhuis diende driedubbel, eerst om in te laten, dan tot stookplaats, eindelijk tot toegang naar boven, door middel van een steilen trap, die naar een smalle ladder zweemt; het kon niet, ten vierde, ook huiskamer zijn. “Kom boven, kind!” zeî Stijntje, ik zal “je den weg maar wijzen;” was verdolen mogelijk? Misschien in de duisternis van het tweede vertrek der twee-

diepe woning: die kamer, rondom door geboomte ingesloten, was zeker even vreemd aan licht als aan lucht. “Een celletje,” denkt Machteld, al boven, de witte muren van het smalle vertrekje ziende; “een cel!” al ligt er op tafel een opengeslagen bijbel, door Stijntje zoo even ter zijde gelegd. “En toch geene cel,” want wel verre dat er heiligenbeeldjes in die zwarte lijsten aan den wand zouden hangen, zijn het wereldsche voorstellingen, gewapende luî, een prins te paard, wat niet al. Machteld verloor er weinig bij, dat het praten met Stijntje haar belette te lezen, wat er onder die prenten gedrukt stond. Het zou bij haar niet zijn opgekomen er zich over te verbazen, dat die Vader Hooft, vaandels uitdeelende, daar zoo rustig hing tegenover een Kattenburgsch Oranjestandje; voor haar ware de aardigheid te loor gegaan, dat zoowel die prinselijke als die gemeenebestelijke heugenissen hier waarschijnlijk eene bergplaats vonden, toen op het hooge huis der heerlijkheid Lodewijk en Hortense de zaal versierden; dat zij hier sedert werden vergeten. Ook had ons meisje wat wigtigers te doen, dan naar platen te kijken; de mooije servet moest opengespeld, en aan Stijntje beduid worden, waar het kleedje wrong. “Begrepen, kind! begrepen!” zeî de naaister, en Machteld ging aan het eenige kleine venster van het achterkamertje staan, terwijl Stijntje een blik op het merk der servet sloeg. “En toch wel een cel;” de meeste kloosters, van welke ons meisje gelezen had, lagen in eene schoone streek, en hadden een heerlijk uitzigt; de graauwe torens scholen in 't geboomte; maar waar ergens kon het mooijer geweest zijn dan hier? Hoe juist hare opmerking was, geloofde zij zelve niet; uit weinige gestichten van dien aard staarde men in een verschiet als dat van dit vensterke, het gemoed door zijnen ernst eerst onwillekeurig vreeze aanjagend, om het later door zijne verhevenheid vleugelen te leenen. Een zee van groen golfde door dat uitgestrekte dal, tot in de verste verte door eene schijnbaar alom even hooge rij van heuvelen omkransd. Slechts één voorwerp brak aan den gezigteinder het uitspansel af, dat zich welfde over die door den herfst veelkleurig geworden vloed van blâren, een voorwerp, in volkomen harmonie met het geheel, een naald van zoden, de Pyramide. “Stijntje! wat woont gij hier eenzaam en verlaten,” zoo geeft Machteld den eersten indruk weêr. “Eenzaam en verlaten?” klinkt het verbaasd; “wind en weêr geven afwisseling genoeg, en God is

overal met ons, kind!" daar hebt ge den tweeden. "Ik heb het ondervonden, meisje! mijn leven lang, ook in mijne laatste, zware krankte." Stijntje schijnt er nog naauwelijks van hersteld; toen Machteld straks aan eene cel dacht, dacht ze ook aan de schim van een nonnetje. "Eenzaam, zoo als gij zeggen zoudt," ging de vijftigjarige voort, "eenzaam lag ik hier op mijn leger, den ganschen dag, den ganschen nacht. Slechts des avonds, als buurman van het werk thuis kwam, hoorde ik hem wel eens vragen hoe ik het maakte; slechts des ochtends, eer hij naar de plaats moest, kwam hij een kruik versch water naast mijn slaapsteê zetten; zijn vrouw en zijn kinderen waren naar de Veluwe, daar zij vandaan is; hij is er nu ook naar toe om ze weêrom te halen. Hij vroeg me dag aan dag, die trouwe ziel, of ik ook wat noodig had? Soms schudde ik van neen; soms hoorde ik hem niet eens. Maar als ik bijkwam, als ik wakker werd, ik was niet eenzaam, niet verlaten; aan den wind hoorde ik welk weder het was, en God bleek niet verre; ik werd beter." Machteld is wees, Machteld meent soms meer te hebben gedragen dan menige harer zusteren, Machteld staart met eerbied dat verwelkte gelaat aan: van zoo gedweeë verloochening, van zoo groot geloof heeft ze geen begrip. Was die vrouw ooit jong geweest? - had zij ooit gedroomd, zoo als zij dien morgen? - zou haar jong harte ooit als dat van die vroeg vergrijsde, niet met woorden, maar met daden toonen, getroost te zijn in wat geschieden mogt? Stijntje scheen haar aan te zien, wat er in haar gemoed omging; zonder ophef, maar ernstig sprak ze: "Verlaten, kind! dat is een verkeerd woord; niemand is verlaten dan die God verlaat; Hij verlaat nooit iemand!" Er was een oogenblik stilte, tot Machteld van het venster trad; toen vroeg Stijntje, als ware die overgang de natuurlijkste ter wereld geweest, of zij haar ook met iets dienen kon? "Mijn maal is al gedaan!" At het schimmetje waarlijk nog? "ik maak er niet veel werks van;" dat tuigde de haard beneden, blank of hij nooit gebruikt werd; "maar ik heb aan niets gebrek. Die goede mevrouw! wat heeft zij op buurman geknord, dat hij niet voor mij naar den docter was gegaan; maar buurman wist wel wat ik van hunne wijsheid zeg: "Gissen doet missen," kind! "Van jongs af ben ik zwak geweest; daar sterft niemand aan, zeî mijn moeder; daar baten geen medicijnen voor; onthouding, stilte, rust en nog eens onthouding van

wat ik te zuur boeten zou, en zoo sukkelt Stijntje maar voort. Doch daar zou jij kwalijk bij varen, kind! heb je honger, zeg het gerust.” - “Ik zou wel een glas water willen,” betuigt Machteld, en het staat vóór haar, al is het niet heel frisch, al ziet het wat geel; - “een celletje,” dat ook voor die weelde te wenschen overlaat; - het meisje drinkt het uit; er is eene wellevendheid des harten, waarvan men in alle standen weet! “Groet je volk en zeg, dat ik mijn best zal doen!” - “Dag, Stijntje! verder beterschap!” - “Sterkte, kind! zeg sterkte!” en onze bodinne is de trappen af, is het bosch weêr in; maar van lieverlede vertragen hare voetjes, er gaat zoo veel voor haren geest om. Straks was zij zoo vrolijk; wat vreest ze nu? Hoe gelukkig was ze geweest! Gelukkig? zij voelt dat hare wangen gloeijen; is het van schaamte? Schaamte! maar wat misdeed ze dan? Die wondere magt; was zij haar te sterk? Toch niet, - want daar is hij weêr aan hare slinke; maar hoe ernstig zegt ze: “Jonker! dat geeft geen pas!” - “Wat geeft geen pas, meisje!” - “Laat mij mijn weg gaan en ga gij den uwen!” - “Waarom niet zamen, Machteld! niet zamen vandaag en morgen en altijd?” Hare wangen verschieten, zij beeft blijkbaar. “Drijf geen spot met me,” klaagt ze; “wat heb ik u gedaan, dat ge mij leeds zou doen?” - “Leed!” klinkt het uit zijn binnenste, “leed!” en hij treedt haar vlak in den weg, maar grijpt hare handen niet: “Machteld! zie mij diep in mijne donkere oogen, en zeg dan of daar bedrog in schuilt!” Meen niet dat het meisje het deed; achteruit deinsde ze: “ik ben maar een weeze, maar een dienstbare!” “- En ik ben rijk, ik ben van adel, maar ik zou mijn vermogen verwenschen en mijne geboorte, als ik daarom niet kiezen mogt wie ik wil. Luister, Machteld! laat mij uitspreken, dan zult gij, ik zeg niet ijlings toestemmen; ik wil niets bij verrassing winnen; dan zult gij den tijd bepalen, dien ge tot overleggen wenscht, maar aanhooren moet gij me; doch bedaar eerst.” En hij wijst haar met de hand een der eigenaardige rustplaatsen van het bosch, een glooijend brok hei, in schaduw van een berk, wat hellend mos onder die zware dennen; maar zij schudt neen, maar zij gaat voort. En de zelfbeheersching, die zij aan den dag legt, hij had die bij haar verwacht, maar zij streelt er hem niet minder om. “Dat ik u liefheb, Machteld!” begint hij, “dat ik u liefheb,

dat wist ge van den oogenblik af, dat we zaam voor den schimmel stonden; maar hoe lief, dat weet ge niet half.” Het meisje staat er niet om stil; het is haar of ze zich voelt voortdragen. “Zoo lief, dat ik niet wensch dat gij over een maand, over een jaar mijne vrouw wordt; even vurig als ik u begeer, even weinig zou ik kunnen dulden dat een van mijns gelijken regt had u zijn mindere te achten.” Er is onder het uiten dier woorden in zijn gang naast Machteld, als in zijn gansche gedrag jegens haar, al de hoffelijkheid ooit door hem aan hooggeboren dochteren bewezen; toch hoort zij dat die fierheid, die trots, gemeend is als zijne liefde! Machteld meent haar toestand geheel en goed te overzien: - daar verrees Anneke-moei voor die ter aarde geslagen blikken, al hare dagen de teleurstelling harer eerste, harer eenige liefde betreurende; - daar dacht zij aan dat vrome Stijntje, zoo weinig van de wereld verlangende en toch tevreden -: “eene dienstbare,” klaagt zij zoo bitter; “eene dienstbare” laat zij er verloochenend, bijna bedaard op volgen: “het gaat niet.” Anders hij: “die dienstbaarheid zal morgen uit hebben, als ge mij vertrouwt, - dat onderscheid van stand zal worden opgeheven, als ge mij vertrouwt; - al de ontwikkeling van geest en gemoed, die wij heeten bij u voor te hebben, is binnen uw bereik, als ge mij vertrouwt. Machteld! nog eens, zie mij in mijne donkere oogen: uwe heldere zijn niet eerlijker; ik meen het goed.” Het aanvallig hoofdje heft zich een weinig op; hij vleit zich, hij juicht, - te vroeg! De blaauwe oogen weêr neêrslaande, vraagt zij zoo zachtkens: “En uwe moeder, jonker?” - “Machteld!” herneemt hij, “ik zeg nog eens, als ge mij vertrouwt,” en hij vaart niet voort, hij verbeidt; toch komt er geen woord over hare lippen. Haar zwijgen, zoo waardig, hoe pijnlijk valt het hem! “Laat mij mijn weg gaan,” hoort hij haar snikken. - “Mijne moeder is de beste, de braafste vrouw, maar zij draagt het harte hoog; als ik u zóó als mijne bruid aan haar voorstelde, ze zou mij niet gelooven; als ge anders zult zijn, ze zal mijne keus zegenen.” Het meisje wischt de tranen niet af, die langs hare wangen vloeijen: “Anders,” kermt zij, “anders, als ik eens niet anders werd!” - “Ge zijt al wat ik wensch,” valt hij hartstogtelijk uit, “mijne uitverkorene! wat u ontbreekt, zou er u niet toe maken, als gij het nu niet reeds waart. Maar de wereld, de maatschappij, mijne moeder, zij eischen

honderd dingen, waaraan het geluk niet hangt, en wier gemis ik toch niet zou kunnen dulden dat men u verweet!" Ze blijft neêrzien. "Wantrouwen! ge mogt, ge moest het mij doen, als ik om mijne keuze mijn karakter prijs gaf; als ik me minder man toonde, die niet maar voor één dag, die levenslang met u gelukkig wil zijn! Machteld! als ge mij lief hebt, zie op!"'

En Mathilde, die het laatste tooneel voor zich uitstarende heeft geschetst, de schoof in de regte bewegende, tot deze soms melodisch ruischte, Mathilde ziet Louise eensklaps in het gezigt en vraagt haar:

'Wat zoudt gij hebben gedaan?'

'Ik geloof.....' hoe bloost het aarzelende kind.

'Dat?.....'

'Ik zou hebben opgezien.'

'Dank voor dat woord; ik deed dus den jonker regt! Zet u een oogenblik met mij neêr, Louise! een gezigt als wij hier genieten, bood het bosch, waarin wij het paar achterlaten, niet aan.'

Voor de bank, onder een beuk geplaatst, wiens donker looverdak van vruchtknoppen glinstert, glooit de gele weg, schier zonder zweem van kronkeling, neêr; om in de diepte van het dal, onder het frissche groen van akkermaalshout te verdwijnen. Hoe laag de bedding ligt, moogt ge daarnaar afmeten, dat zulk kreupelgewas aan den voet het pad overschaâuwt. Tegen u over komt het zand langs de helling van den anderen heuvel weêr te voorschijn, om, op zijne beurt, het bosch, dat dezen siert, in te voeren. Het schoone dier plek is nog maar ten halve geschilderd. Aan deze zijde wiegelen zich de kroonen van het naaldenhout op de kruinen dier 'heerschers over meer verschiet' dan de landzaat 'eigen erf' heeten mag; aan gene, daar beneden is ruimte, afwisseling, leven binnen uw bereik. Het zou waar zijn als ge valkenoogen hadt. Er kronkelt een stroom door de landouwen die gij ontwaart, doch op zulk een afstand, dat de zeilen, door het koeltje op zijne golven gevuld, uw oog ontsnappen; slechts het vonkelend schitteren verkondigt u den vloed. Weide bij weide en bouwland bij bouwland wisselen af in de breedte die deze heuvelen van hem scheidt; maar eerst digter, eerst zeer digte bij, begint het forsche rund zich voor u op dat frissche groen te bewegen, en ziet ge aan de flikkering, dat het glimpend kouter den grond snijdt. Wat weelde zou het zijn, wat lust, dien wedloop van dat paar vrije,

dartele rossen ga te slaan, als zij, naauwelijks bespeurd, niet omzwenkten, niet weêr wegstoven in die dunne, blaauwe diepte, waaruit gij ze straks aanstuiven zaagt. Er rolt een rijtuig over den weg, die de laagste neêrhelling der hoogte, op welke gij u bevindt, omzoomt; maar ge hoort het gedruisch van zijne raderen niet; ongestoord heerscht de stilte om u heen.

Mathilde vermeidt zich in dat schouwspel; Louise fluistert: ‘Bleven zij nog lang in het bosch?’

‘Ondeugende!’ heft Mathilde den wijsvinger op; ‘wij vinden Machteld weêr in een groot maar gezellig huis, in den schoot van een vrolijk gezin; al heeft de Rector van het Gymnasium in het afgelegen stadje zeven dochters, voor hem zijn ze geen slagregen, zoo als het spreekwoord dien zegen schetst. Vrees ook niet voor den walm der stoven, die in de huiskamer met drie ramen zullen staan. Als de meisjes, als het onze er gebruik van maakten, zouden er acht, neen, negen moeten zijn; want der degelijke moeder zoudt gij, Louise! immers geen geslepen kooltje weigeren? Wees echter gerust; zoo breed een kring voer ik u niet binnen; die eene stoof, en vier of vijf voetbankjes reiken toe. Van de zeven dochters zijn er vier al gehuwd? meent ge; geplaatst, zeg ik u; de Rector gelooft, dat ook onze maatschappij der vrouw een werkkring aanbiedt; dat ook in haar meer dan één weg tot onafhankelijkheid voert, en heeft dat geloof met de daad beleefd. Alles, alles waar zij lust in hadden, mogten die meisjes leeren; twee van deze hebben ieder een instituut; de derde is schilderes; slechts de vierde is gehuwd, is het gelukkig, dewijl zij in waarheid kiezen kon en niet maar nemen moest. Er zijn dus slechts drie dochters meer in de ouderlijke woning; de beide jongste, ontluikende, schalke deernen; de oudste, Pauline, een persoontje, waarvan ge geen weêrga vindt. Louter zorg, louter liefde voor de oude luî, die haar de vreugde van hun huis hebben dank te weten, springt zij met de overige wereld om zoo als haar humor het haar ingeeft, en weet toch goede vrienden te blijven met wie zij een blaauwe scheen liet loopen, en heeft een goede daad te meer gedaan, als gij gelooft, dat zij een gril heeft bot gevierd. Slechts Pauline verstaat het, voor papa de meerschuimen pijp te stoppen; vast en echter niet al “te;” slechts Pauline mag voor mama het kussen schudden, ter siesta; Pauline zit voor bij het toilet harer aankomende zusjes, en allerliefst zien deze er uit; de moedwillige Pauline,

die u in gezelschap geene dwaasheid ten goede houdt, en u toch dwingt meê te lagchen als gij ergst door hare plaagzucht wordt meêgenomen. Om den wille van het vriendelijke gezigtje vergeeft gij die ondeugende oogen, welke overigens, als zij willen, volkomen in staat zijn hun pleit alleen te winnen. Machteld weet het bij ervaring èn hoe scherp ze zien, èn hoe tevens al die schittering wegsmelten kan in tranen, als zij diep medegevoelt, als ze deernis heeft! Of zij deze op dit oogenblik met ons meisje hebben zou, dat zoo driftig het groote pak, straks voor haar bezorgd, op hare kamer alleen openmaakt? dat dien brief, binnen in bovenop gelegd, dien langen brief zoo hartstogtelijk leest en overleest? mais il n'y aurait pas de quoi. Of Machteld niet blijde is, dat Pauline geene der gewaarwordingen ziet, welke, bij al die betuigingen van dat welkom blaadje papier, in haar gemoed afwisselen? Louise! gij hebt ook zulke brieven ontvangen; ge zoudt niet hebben gedoogd, dat men er u bij over den schouder zag! Maar nu deze ten derden male is doorgeloopen en nog eens ingegluurd, maar nu zij een ander heel halfvel openvouwt, met hanenpooten en menschenbeenen bekrabbeld, nu mogen wij het gerust doen. “Witvoetje!” zoo begint die epistel, “witvoetje! dat zal gaan als een schoenborstel, daar in zeven jaar geen smeer in is geweest; wat is het stil in de Roskam, sinds ge weg zijt gegaan. Volks genoeg, kind! 's morgens vroeg en 's avonds laat, maar wat ik hoor, mijn lijster niet! Pietje is gekomen, geen kwaad meisje, och, neen; maar van zes zinnen gesproken, als het schaap er vier heeft, dan loopt een van die vier nog dwalen. De baas, die alweêr naar den stal gaat; het was noodig, kind! broodnoodig, ik wist waarlijk niet waar de haver bleef.” Een groote vlak, en de zin loopt niet af; vrouw Waanders werd in het schrijven gestoord, en overlezen wat ze geschreven had, waar ze gebleven was, daar deed ze niet aan. Wat lager vervolgde zij: “Een man een man, een woord een woord,” zegt de baas altoos, “en ik zeg er op, zoo als ge wel weet, witvoetje! dat is even goed van een vrouw gezegd, en dan lacht hij mij uit; maar als ik je niet op de hand beloofd had, dat ik schrijven zou, dit kattebelletje ging in de voddenmand en ik kwelde mijn stijve vingers niet meer. Maar ge woudt weten hoe het in de Roskam gaat; best, kind! best; Wouter ziet goed uit zijn oogen bij wat in den stal voorvalt, bij de meisjes min-

der; ach, dat Pietje! “Wie was toch die Machteld?” vraagt ze keer op keer, “daar hier alles den mond vol van heeft?” En daarin heeft ze gelijk, aan vragers naar jou geen gebrek. Ook die leelijke krullekop is er geweest; maar hij mag tien flesschen leêg drinken, mij pompt hij niet uit.” Het vel papier is vol; met die groote karakters geen wonder! en tusschen het schrijven dezer eerste zijde en de tweede zijn zeker vier dagen verloopen. “Wouter brengt Pietje weg; voor de laatste keer, hoop ik, want de baas ligt te bedde; als een jonger hand de Roskam niet gaauw aangrijpt, dan is het met de Gouden gedaan, dan wordt zij de verroeste! Dat zal weêr een boel wezen in dien stal. Och, kind! dat je hier hadt willen blijven; maar het was je niet opgelegd, anders hadt gij het moeten dragen, Machteld! Het ga je er niet minder goed om; aan Anneke-moei hebt gij het verdiend! Van Wouter en Pietje kan ik je niet groeten, van de baas wel en van harte, al zegt hij: “een mensch kan niet klappen wat hij niet weet; zeg me maar niet waar ze is.” Die goede man! hij hoeft mij niet te leeren: mondje digt! Witvoetje! God zij met je.” En als alle vrouwen-epistels, is ook deze niet zonder postscriptum. “Hierin een brief van den dominé, die zou zoo graag weten waar je was. Groet die aardige jufvrouw van me.”

En dien brief van dominé, mogen wij hem ook over den “schouder inzien?” vraagt Louise.

Gij zijt “die aardige jufvrouw,” gij zijt Pauline niet,’ herneemt de vrouw des kasteels.

‘Maar, Mathilde!.....’ en Louise houdt schroomvallig op.

‘Wat is het, lieve?’

‘Gij hebt me met Machteld wel bij den Rector gebragt, doch hoe zij er kwam?.....’

‘Als ook gij het een verteller niet gunt, ter afwisseling nu eens deze dan weêr gene zijde van zijn onderwerp aan te grijpen; als het van stukje tot beetje moet gaan, Louise! dan doe ik een beroep op uw geheugen; herinnert gij u nog, dat ik “van Eerdt” heb genoemd?’

‘Zoo'n knappe jurist!’

‘Leve zulk een memorie!’ roept Mathilde verbaasd; ‘van Eerdt was bij het duel tusschen Rogier, - de naam des jonkers dient toch eindelijk genoemd - en dien krullekop. De jurist had dezen die dienst niet willen weigeren, - van de

vier overigen hadden er drie zich verontschuldigd onder allerlei voorwendsels, - van Eerdt stond hem bij, ofschoon hij meer dan een van deze het gedrag des aanranders afkeurde. “Het zou u beter voegen schuld te belijden,” had hij tot den krullekop gezegd, “dan misschien.....” - “Zoo'n vaart zal het niet loopen,” was deze ingevallen, “een vuistslag eet men niet op.” Alsof het vergrijp werd goedgemaakt door de handigheid met den degen; maar ik vergeet, Louise! dat gij de bruid zijt van een kavallerieofficier, die het duel een noodzakelijk kwaad acht, die niet zou willen weigeren als hij werd uitgedaagd. Van Eerdt was er dus bij; moet ik ook vertellen hoe de schampscheuten werden toegebragt? Spaar me, lieve! het zou aan het licht komen, dat ik nooit een floret hanteerde. Ook zoudt ge minder aan die détails hebben, dan aan de mededeeling, dat de jurist na den afloop, na de verzoening mag ik niet zeggen, ongezocht gelegenheid vond Rogier te doen begrijpen, dat hij den krullekop loopen liet. “Dat verwachtte ik, Bert!” was het antwoord. En of nu Rogier, bij zijn later omdolen in de buurt van de Gouden Roskam, door Bert was ontmoet, of dat deze eerst de vertrouwde des jonkers werd na het tooneeltje in het bosch; faut il mettre les points sur les *i*? au moins non pour vous, ma chère! Genoeg, de jongeluî, die goede kennissen waren geweest, werden vrienden, ware vrienden; mannen hebben niet alleen andere begrippen van eer dan wij, mannen deelen ook anders dan wij elkaêr hunne geheimen mede. Bert wist hoe Rogier lief had; Bert geloofde aan zijne goede trouw; Bert schreef aan Pauline! Zie mij zoo vreemd niet aan, lieve! de goede Rector mag bij zijn zeven dochters toch wel een zoon hebben, en Bert moet er in uwe schatting bij winnen, dat hij zulk eene zuster wist te waarderen. Het toeval wilde, - zonder dat is immers geene vertelling denkbaar? - het toeval wilde dat Pauline in de buurt logeerde; als de elders gevestigde zusters bij beurt een deel harer vacantie ten huize der ouders doorbragten, vloog zij er wel eens uit. “Ik dacht, dat de tijd der wonderen voorbij was,” luidde haar kenschetsend briefjen, “per keerende post,” als de schalke schreef, “verzonden; - maar ik moet zien met mijn eigen oogen.” En de heeren beraadslaagden, wanneer zij komen zou, en Rogier ontwierp een plan, waar de ontmoeting zou plaats grijpen; daar kreeg Bert eene uitnoodiging om dien dag bij eene familie zijner kennis te komen eten; zijne zuster zou er ook zijn: Machteld was gewogen, zonder dat ze het ver-

moedde, zonder dat de heeren er bij waren geweest. “Een meisje om de wereld meê uit te loopen,” zeî de ondeugd tot Bert, “als men maar wist, waar men er dan meê zou aanlanden.” - “veel te goed van geloof,” heette het tot Rogier; “maar als de oude luî er niet tegen hebben, zal ze eens mijn onderwijs eere aandoen, - in het zwaaijen van den pantoffel!” Wat Mevrouw van Eerdt hare toestemming geven deed, wat den Rector overhaalde, Louise! vertellers weten alles, maar zoo verre ben ik in de kunst nog niet gevorderd; doch wat de dominé had kunnen zien, als hij minder vlijtig had gestudeerd, dat zal ik u mededeelen. Het was dat vrouw Waanders zich op zekeren zaturdagavond met het voorschoot het gezigt afwischte, toen zij het portier digtdeed van een rijtuig, waarin twee dames de Gouden Roskam verlieten, eene van welke met haar mantille nog niet regt weg wist. Wilt gij nu zelve voltooijen wat maar aangelegd is, Louise! of wilt gij het den dominé laten doen? Gluur dan nog eens over den schouder van ons meisje: “Vergeten kan ik u niet,” schrijft hij haar, “al ware het misschien beter voor mij, dat ik het konde. De hospita zegt, dat ge slechts zijt heengegaan, om geen last meer te hebben van allerlei jongeluî, - ook van den man waarvoor ik u zoo ernstig waarschuwde?” Maar als Machteld dien brief zoo zaamfrommelt, dan heeft ons lezen uit. Gelukkig dat zij hem weêr gladstrijkt, dat zij de volgende bladzijde toch inziet, toch doorloopt: “Hier ging het niet aan, de gemeente zou er zich nooit in hebben geschikt; maar een beroep is zoo goed als binnen het bereik van wie u deze regelen schrijft; deel mij mede waar ik u spreken kan, dat alles zich opheldere!” Arme jongen! daar komt de zedemeester weêr boven; de bespiegelingen nemen geen einde; Machteld vouwt den brief zamen en sluit dien weg, maar niet bij den eerst opengebrokene; die gaat bij zijne voorgangers in eene bijzondere lade; daar glijdt hij onder het blaauwe lint, dat voor de vele haast niet meer toereikt. En nu de boeken eens ingekeken? neen, nog eerst den brief van Rogier weêr uit de lade genomen en weêr gelezen; slechts dan is het eindelijk der boeken beurt. Het zijn dichters, hollandsche dichters; dat ze wisten waar Rogier hier een violltje, daar een vergeet-mij-nietje heeft gelegd: het zou hun beter dan eenige beoordeeling aanwijzen waar hun harte sprak, waar zij niet maar verzen maakten. En Machtelds voorhoofd fronst zich een oogenblik: die ge-

droogde bloemen herinneren haar niet alleen Rogier, zij doen het haar ook deze liefhebberij zijner moeder. Zijne moeder! - “Foei!” zegt zij in zich zelve; - en uit het pak komt een doos met verrassingen voor de aankomende dochters van den Rector aan het licht, en een roman, dien Machteld nog niet gelezen heeft, “een mooije roman,” schrijft Rogier, “maar uit de zestiende eeuw; in de negentiende zou hij anders afloopen;” het is: “Een Leydsch Student.” Hoe opregt moet “hij het meenen, die geen bezwaar ziet haar in gezelschap van Francijntje te brengen! De doos, den roman, de dichtbundels, wat niet al onder den arm, gaat het de tuinkamer in, waar mevrouw van Eerdt in den gemaakkelijken leuningstoel zit; waar de meisjes haar thema's maken, die Machteld s'avonds inziet, als ze met Pauline wel wat laat opblijft, - om te studeren. Deze, de plaagster, heeft in de verste versterbank plaats genomen, en als mama en de meisjes de doos verrast en verrukt uitpakken, zegt zij tot Machteld: Bert komt met kerstijd jagen, en raad eens wie meê komt?” - “Wouter!” herneemt Machteld, en heeft haar doel bereikt; Pauline proest het uit; zij zag het paartje bruid en bruîgom, “poesmooi en stokstijf!”’

Louise lacht meê: ‘maar laat ons voortwandelen,’ zegt Mathilde, ‘men zal thuis gelooven, dat wij verdwaald zijn.’

‘Op eigen erf!’

‘Alsof dat niet gebeuren kon in de dubbele beteekenis! Aarzele ik toch welken weg te kiezen: dien door het bosch, of dien door het bouwland?’

‘Neem welken ge wilt,’ zegt Louise, ‘mits ik Machtelds historie ten einde hoore.’

‘Dan gaan wij het pad door de akkers, lieve! ik geef het uwe schranderheid te gissen waarom. Gij weet nu hoe Machteld bij den Rector kwam; gij weet ook hoe zij het er had; de eenige wolk, die nog voor hare zonne dreef, heeft hare schaduw straks een omzien voor u verzwaard; als mevrouw de baronesse niet in het verschiet opdoemde, was zij allergelukkigst. Welk een weelde dagelijks te vorderen in die vormen der beschaving, welke van geen veranderen weten, omdat zij oorsprong nemen uit eischen van hoofd of harte, allen menschen in alle tijden gemeen. Het kostte haar weinig moeite, het ging schier van zelf. En de ontwikkeling der gaven, welke haar mogten zijn bedeeld? Er was gele-

genheid wat talen, wat muzijk betreft, zich der studiën van de jongere zusters aan te sluiten, en die in te halen en met deze te vorderen; aan de piano waagde Machteld zich niet, maar de zangmeester van de beide orgelkeeltjes, had hij ooit eene altstem als die onzer lijster gehoord? O! de grappige danslessen, welke Pauline haar gaf, op den afgelegendsten zolder der woning, tot zij het wagen dorst beneden, met die dartele deerntjes, meer dan een flikkertje te slaan. Blokken? maar blokte zij dan waarlijk? werd elke inspanning niet dubbel beloond door de gedachte aan hem, door wien zij zich zag toeknikken, als zij de grammaire eindelijk digtdeed; door wien zij zich hoorde toejuichen, als zij zoo geduldig schalen zong! En de lectuur, dat omgaan, zoo als zij het noemde, met de besten onzer in hunne beste oogenblikken, 't geen haar telkens meer overtuigde, dat het waarlijk goede en groote niet tot dezen of genen kring is beperkt, dat het in iederen stand wordt gevonden en gewaardeerd, dat wij allemaal niet slechts maar menschen, dat wij allemaal ook menschen zijn! Hoe vlogen die avonden om, daar Pauline papa wist te bepraten, en het spoedig niet meer behoefde te doen, er zijn hombrepartij in de societeit aan te geven. Doceren, dat deed de goede man sinds tal van jaren ochtend aan ochtend zijne gymnasiasten: “kwâjongens drillen,” zeî hij, “welk een baantje!” Hoe zeer moeten meisjes, moeten vrouwen het betere deel van het menschelijk geslacht zijn, Louise! het geduld van den Rector schoot voor zijn dameskringetje nooit te kort! Wat had die vergeten, die in dat stadje zoo weinig gevierde man een studie, een kennis!’

‘En kersmis kwam?’ vraagt Louise.

‘Een wenk, eene waarschuwing,’ zegt Mathilde; ‘de kritiek wil bedrijf en geene beschouwing; maar die kersmis springen wij over, kind! Als het niet te veel van uwe verbeelding gevergd is, dan verplaatst gij u eenklaps in Brussel; Machteld doet er hare entrée, niet op een kostschool, niet eens op een instituut, neen, bij eene jonge dame, die éducaties acheveert, die met hare élèves soirées houdt en op soirées gaat: le monde, mais en miniature. Er stonden tranen in de oogen van ons meisje, toen Pauline, die er haar had gebragt, afscheid nam, toen zij weg was gegaan! Daar voelde Machteld eene kleine hand in de hare; daar hoorde zij in het hollandsch zoo hartelijk zeggen: “Wij zijn halve landgenooten.” En

opziende werd zij een oostersch gezigtje gewaar; de zwarte oogen schitterden niet, de zijden wimpers omhuifden die meêwarig: “We zullen heele vriendinnen worden,” was het wederwoord des gemoeds. Java en Holland kustten elkaâr, - het zou Adrienne even onmogelijk zijn geweest, die beweging te bedwingen, als Machteld haar niet te beantwoorden. Wat kon de directrice de l'établissement er tegen hebben, si les demoiselles le désiraient absolument, der beide meisjes ééne groote slaapkamer te geven; het was anders geen gebruik, chacune avait ses appartements. Ach! die arme Adrienne had lang genoeg alleen haar verlaten lot, beurtelings in dat salonnetje en in die petite chambre à dormir betreurd; sedert haar voogd haar voor een half jaar te Brussel had gebragt, was er geen ziel naar haar komen omzien. Luttel betrekkingen had de halve weeze; die weinige, dachten zij wel ooit aan haar, de vroeg ontlokene, naar hoofd en harte haren leeftijd vooruit? Haar vader, ambtenaar in Oost-Indië, was aan het einde van zijn verlof naar Java teruggekeerd; Adrienne zag sinds weken vergeefs een brief van hem te gemoet. Was hij op de terugreize ongesteld geworden? had hij haar eerst uit het binnenland willen schrijven, hoe het hem ging, nu hij alleen, geheel alleen was? Adrienne had behoefte die vragen telkens te doen, telkens te hooren beantwoorden; les demoiselles la trouvaient assommante avec ses inquiétudes! Assommante? dat bruine, levendige, bevallige kind, met hare geregelde en toch zoo bewegelijke gelaatstrekken! Assommante? die hevig-driftige aard, haast zoo volkomen onder het bedwang harer rede; een heldere hemel, waaruit maar zelden, doch dan ook vreesselijk vlammend, een bliksemstraal het vuur verried, waarvan hij zwaar ging! Assommante? dat meisje, dat slechts behoefde te hooren om te begrijpen, om het geziene, het gedachte in de gelukkigste uitdrukkingen weêr te geven? Assommante? die alleraardigste, allergeestigste mimiek? Machteld oordeelde anders, en hoe Machteld er voor werd beloond! Het ware weinig geweest, zoo het alleen tot voltooijing harer studiën had bijgedragen; Adrienne bragt orde in wat Pauline wel weelderig, maar bijwijle in het wilde had laten opschieten. Het deed haar in die wereld van schier louter vormen, in die schittering van enkel schijn, een harte winnen, dat naar genegenheid dorstte, zoo als Adrienne's geboortegrond het, trots al zijn zegen, vaak naar lafenis

doet: een vloed van gouden stralen, voor eene vlaag verfrisschend vocht!'

'Zie, Louise! zie,' breekt Mathilde eensklaps hare vertelling af, niet om der logé de rogge te wijzen, haast zoo hoog opgeschoten als de dames, die er langs wandelen; de oudste nog altijd door den strooijen hoed gedekt, de jongste het parasolletje op, maar het matelotje nu in de hand. Ook niet om haar opmerkzaam te maken hoe heerlijk de boekweit bloeit; dat doet het koeltje wel, dat er over suizelt en er toch niet van scheidt; de gansche streek geurt! Al wat de gastvrouw wenscht, het is den blik harer vriendin naar dien heuvel te rigten: uit de groep van geboomte, die dezen omlommert, schiet schilderachtig een torentje naar boven; het draagt den windwijzer van hare woning. Woning, schrijven we; huizinge geeft grootscher gedachte, kasteel zeggen de landlieden; kies welk ge wilt, de nieuwe bouw heeft op alle drie die benamingen regt. Woning is dat verblijf voor alle saizoenen; niet witgepleisterd, neen, uit roode klinkers met tusschengevoegde benthemer steenen opgetrokken; woning in den zin van het huisselijkste, het geriefelijkste, het gezelligste eigen dak ter wereld; eene woning, nergens zoo groot, dat gij er u in verliest, nergens zoo eng, dat gij wenschen zoudt hare muren uit te zetten. Huizinge, ook, want zij geeft gelegenheid meer gasten vertrekken aan te wijzen, dan de bewoners voor een genoeglijken kring toereikend achten; huizinge, want daar ginds, achter die wuivende gordijn van blâren, schuilen koetshuis en stallen, binnen het bereik van het fluitje op het voorplein. Kasteel? tevens, al heeft het niet wat in dat gewest eene ridderzaal heet en toch maar eene verzameling van middelmatige schilderijen is, in bonte wanorde bijeengegaard, sedert een der voorzaten van het geslacht, die het bewoont, afgezant was bij eene naburige mogendheid en zich de beste portretten uit den hoop door hare toenmalige majesteiten zag vereeren. Kasteel? evenzeer, schoon het niet als een overoud in die buurt op eene bovenverdieping bogen mag in zaal herschapen; allerliefste zaal, den grond met smaak ingelegd, wanden en zoldering met smaak in gekleurd stucco, style Louis XV, doch waarin Flora uit de eene nis, Andromeda in de andere toeroept: 'Dochter van Cassiope! wat doet ge hier?' Kasteel? ten derden male, ja! maar zoo als men er zich in de negentiende eeuw een wenscht, sans pont levis, sans tourelles, doch overal licht en lucht; in de hooge en heldere vestibule

een marmeren borstbeeld, dat des dichters, die het verleden van het gewest de onsterfelijkheid gaf, die zijn schoon voor alle tijden schetste; wie anders op deze villa dan Staring? Hoe hare witte wanden den blik boeijen door de voorstellingen a fresco geschilderd, voorstellingen uit zijne verzen: Eleonora hier, Arnoud daar; Portier's Jan zoo min vergeten als de Kermis in ter Borg; tooneelen uit de Bultenaars aan de overzijde. Huib op Sint Nicolaas regts, het mooije meisje uit de Biecht links; de gansche historie van Jaromir in humoristische arabesken geestig gedacht!

'Zie,' zegt Mathilde, die intusschen aan niets van dit alles denkt, - die niet eens denkt aan wat er mij bij regenachtig weder soms uren lang zoo aangenaam bezig houdt: het vertrek met geldersche echte oudheden, gesneden hout, gedreven zilver, geslepen glas, wapenrustingen en zegelbrieven uit Hertog Karels en Maarten van Rossums tijd; - Mathilde wordt haar te huis gewaar, zij groet in gedachte gade en kroost.

'We zijn niet verdwaald,' lacht Louise; 'maar, Machteld....'

'Zoo luister, lieve! Voor het Hôtel de Flandre, - nog altijd te Brussel, - nemen twee dames plaats in eene voiture de remise; de knecht in liverei, die haar vergezelt, springt op den bok en de koetsier naast hem herhaalt: "C'est ça, quartier Léopold, rue....." Het laatste ontgaat der dames, want de wielen rollen voort. Er valt des ondanks in het rijtuig te praten, en de vrouw van rijpen leeftijd, die aan de hooger hand zit, zegt tot hare gezelschapsjuffer: "leen mij een oogenblik uw visiteboekje, Elise!" - "Mevrouw!" zegt deze verwonderd. - "Zou ik geen oude jonge jufvrouw kunnen zijn?" herneemt schertsende de dame met zilverwitte haren, die de bleeke schrale wangen zoo zacht aanvullen; Elise treedt de gulden twintig pas in! Stil houdt het rijtuig, stil voor het établissement waarin wij Adrienne ontmoetten; en al is het kaartje dat eener volslagen onbekende, de deur der salle de réception gaat er niet minder om open. De oude vrouw verlangt Jufvrouw ter Loo te zien, - het is Machtelds van, Louise! ik moet oppassen duidelijk te zijn. - "Désolée, Mademoiselle! mais c'est impossible." - "Impossible!" en het anders gladde voorhoofd fronst zich ongeduldig; er is teleurstelling in die bruine oogen, een zweem van wantrouwen zelfs om den mond. Hoe deze wijkt, terwijl la jeune dame de l'établissement de verlangde opheldering geeft; hoe deze niet in een glimlach overgaat, maar in ontsteltenis verkeert. "Dans une maison de santé?" vraagt

de oude vrouw verschrikt, “elle est done bien malade?” - “Pardon, c'est son amie qui se trouvait indisposée, et le médecin de l'établissement heeft aangeraden....” - “Uw huis te verlaten? ah! je comprends,” valt zij, die Madlle ter Loo dacht te ontmoeten, schier sarcastisch in, “en wie is die arme vriendin?” Thans houd ik den van voor mij, Louise! het mogt verwarring geven. - “Adrienne,” zegt de oude vrouw, den haar meêgedeelden naam herhalende, “Adrienne! maar ik geloof...” - De dame van het établissement vraagt natuurlijk niet wat deze gelooft; ze verschikt iets aan haar kleed; daar verzoekt de vrouw met zilveren haren na eene wijle peinzens om het adres der Maison de Santé. “Veuillez me permettre de vous donner deux mots d'introduction,” en de dame schrijft. “Glissez y que c'est pour voir Adrienne,” bedenkt zich onze vermeende Elise; de ware zit nog altijd in de voiture. “Vous ne seriez pas admise” klinkt het over het keurig schrijfgereedschap. - “Elle est donc très malade?”s - La rougeole, “hélas!” - “Mettez pour Mlle ter Loo.” - “C'est fait, mademoiselle.” En de portier van het établissement heeft den koetsier niet te zeggen in welke straat de dames nu moeten zijn; “la Maison de Santé, c'est connu.” Arme Machteld! hoe die statelijk daar zittende vrouw van jaren, eene vorstinne schier door de waardigheid waarmeê zij even oprijst, haar bij het binnentreden der kamer van het hoofd tot de voeten meet; haar met dien helderen blik vorschend gadeslaat! De eerste indruk schijnt intusschen een gunstige; de woorden der kennismaking behoef ik u niet te herhalen, Louise! die dame is min of meer met Adrienne geparenteerd. Toevallig in Brussel zijnde wilde zij haar bezoeken; zij heeft haar vader gekend lang voor hij zich in de Oost mésallieerde; zij vernam dat het meisje ziek is; hoe gaat het haar? “Beter,” zegt Machteld blijde, zonderling genoeg, niet enkel dewijl de herstelling van de javaansche haar inderdaad hartelijk verheugt, ook om het allengs wijken van wie weet welken schrik, die haar bij dit bezoek beving, die haar straks bij dat “mésalliëerde” weêr door de leden liep. “En gij hebt haar zoo trouw bijgestaan, hoor ik?” - “We waren vriendinnen geworden; zou ik haar alleen laten in den nood? - “Hoe lang is het geleden dat zij ongesteld werd?” en die allengs toeschietelijker vrouw van jaren speelt de belangstelling zoo goed, dat Machteld het opkomen der koorts vertelt, voor drie weken, - het bedenkelijk gezigt des doctors, -

de raad van dezen, Adrienne liever nog dienzelfden dag naar de Maison de Santé te vervoeren; “men kon nooit weten wat het worden zou.” - “Désolée,” had het geklonken van de gladde lippen der dame de l'établissement; “désolée, mademoiselle! mais vous y serez mieux!” - “Seule!” kreet Adrienne, “j'y mourrai seule!” en Machteld trilt, trilt nu zij den kreet weêrgeeft. “Ik ga meê,” zeide ik; “dat troostte haar, dat overtrof hare verwachting, het goede kind heeft van ziek zijn zulk een natuurlijk afgrijzen.” - “Barmhartige Samaritane!” roept het harte dier oude getroffen; - “wist ge dan wat het worden zou?” laat het hoofd er vorschend op volgen. “En was dat een reden om haar alleen te laten?” beschaamt Machteld de grijze; “hare verwanten zagen niet naar haar om; haar vader was zoo verre! Hoe zij in de koorts om een brief bad!” Schier straf volgt de vraag: “Wat zeî de doctor?” - “Hij sprak van mazelen, mejufvrouw!” - “Hij vreesde voor pokken,” beweert de grijze. “De directrice deed het,” stemt Machteld toe; “het werd roodvonk.” Onwillekeurig deinst de oude vrouw achteruit. “Wees gerust,” zegt Machteld, “'u zoudt mij niet hebben gesproken, als de besmettingsperiode niet voorbij was!” - “Zoo oud,” bestraft de verschrikte zich zelve, “en nog zenuwachtig om een zweem van gevaar, terwijl gij u aan mazelen, roodvonk, pokken waagt; Machteld! dacht ge dan niet aan Rogier?” - “Zoo, is het toch waar!” gilt het meisje; “ge zijt zijne moeder! is hij?.....” - “Creature of impulse,” roept de oude vrouw in hare moedertaal, “ze zal flaauw vallen,” en hare hand is aan de schel. “Maar neen,” zegt Machteld, zich herstellende, “als hij ziek was, ge zoudt niet hier zijn; als hij.....; ge zijt zijne moeder;” en zij ziet die bruine oogen drijven en wil zich neêrwerpen aan den voet dier trots al hare statelijkheid bevende oude vrouw. “Geef mij de hand,” snikt deze, “en met de hand het harte; het mijne hebt ge!”

‘En verdiende het,’ juicht Louise.

‘Toen mevrouw weêr in het rijtuig zat,’ vaart Mathilde langzaam voort, ‘wist de gezelschapsjuffer niet wat het beduidde, dat de baronnesse gedurig in zich zelve de woorden van Wordsworth herhaalde: “de minste bloem kan gedachten wekken, te diep voor tranen!”’

En nu, een hoek des wegs om, de boerderij langs; wier bloeijende heesters de lucht in balsem verkeeren; een dui-

ventil voor de deur, een dreumis op den drempel, die naar de vogels zou zien, als hij geen bijtje in de buurt hoorde, daar is het pad, 't welk naar het kasteel opslingert; daar is eene weide.

‘Louise! de schimmel! die met de manen wuifde, - in het goud der avondzon, - onder het digte lindenloover;’ Mathilde kan het naauwelijks uitbrengen: en haar verraste, eensklaps alles doorziende vriendin, ze wordt het getrouwe dier gewaar, dat den kop al over het hek legt, Mathilde verbeidende.

‘En de jonker is er ook, die vertrouwen vroeg en verwierf en verdiende!’ wordt er gefluisterd van onder de wiegeling des strooijen hoeds.

Een alleraardigsten knaap aan de hand, een lief meisje op den schouder, springt de heer des huizes haar te gemoet, en begrijpt eerst waarom die beide vrouwen elkaêr omarmen, als Mathilde hem zegt: ‘Ik heb Louise eene historie verteld; - uw broêr, Reinier! had er zijn aanstaande geen woord van meêgedeeld; - maar Pauline, die morgen komt, zou het mij niet vergeven, als mijn zuster niet wist.....’

‘Wie mijn veldbloem is,’ kust haar Reinier - die geen Rogier heet, - het blozend gezigt, en neemt het grasbouquet, dat boven, - voor het venster met geen minder panorama dan een goed deel der vlakke, vruchtbare Betuwe, - dat er op het bronzen voetstuk in de krystallen vaas heerlijk prijken zal, - toch niet half zoo heerlijk als zijne veldbloem, die liefst aan dat tafeltje zit.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

P.T. Helvetius van den Bergh, Proza en Poëzij. Deventer, 1860. Derde druk. - W.J. van Zeggelen, Sprokkels. Leyden, 1862. - S.J. van den Bergh, Heden en Verleden. Schiedam, 1864.

Oefening kweekt kennissen, zeggen de Haagsche meisjes; en met de regtgeaarde bijvoeging dat men haarzelve niet ligt op eene soortgelijke zwakheid betrappen zal, verhalen zij u van twintig jonge vrouwen, een weinig ouder dan zij, voor wie het letterkundig genootschap, door de heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh weleer in het leven geroepen, de ongezochte aanleiding geworden is tot het tochalen dier banden waarvan oude vrijers beweren dat menigeen naderhand er binnen'smonds een knoop op legt. De druiven, mijne heeren van het coelibaat, zijn zuur!

Strikt genomen behoort het niet tot de eischen eener litterarische vereeniging dat zij tevens aan die van een *bureau de mariage* beantwoorde, of dat zij, aan een regelmatig wederkeerend vaudeville gelijk, telken jare met een stel wettige huwelijken hare werkzaamheden besluite. Doch al kan het niet bewezen worden dat Amor een neefje van de Muzen is, wij leven ontegenzeggelijk in een praktischen tijd, in de eeuw der immanentie; en zoo onze jongelieden van beiderlei geslacht aan den eenen kant niet weigeren om nu en dan de voordragt van eenige verzen te komen aanhooren, zij zijn tevens en bovenal voorstanders van de poësie in het leven. Daarbij is men in

de residentiestad niet zwaartillend. ‘De bloem’, zoo spreekt in een gedicht van den heer S.J. van den Bergh, *de Redding* geheeten, eene lustige jonge schoone, wanneer zij zich bij 't ochtendkrieken door haren minnaar ontvoeren laat uit een klooster en zij aan zijne borst warm en wel in den zadel zit:

‘De bloem verwelkt, die zich geen dauw ziet toegevloten,
De tortel kwijnt, als ze in de kevie is gesloten, -
In Gods natuur alleen voelt zich de sterfling vrij;
God schiep hem voor geen cel, maar voor de levenszorgen,
Voor 's waerelds zoet en zuur!... Zijt welkom liefdemorgen,
Zijt welkom levenspoëzij!’

En hoe, indien deze de gevoelens der Haagsche juffers zijn, hoe denken hunnerzijds de Haagsche heeren? Van wege de hardigheid hunner harten bekomen zij van den heer S.J. van den Bergh bij voorraad verlof om aan hunne eventuële echtgenooten een *Scheidsbrief* te geven, en met de woorden van een duitschen lyricus laat onze vaderlandsche zanger hen tot haar zeggen, nadat zij eene poos als man en vrouw met elkander geleefd hebben:

Vaar gij wel, wij zijn gescheiden,
Ga, verlaat mijn hart en huis,
Vaar gij wel en trek in vrede,
Volg' ze u naar uw nieuw kluis!

Trek als Hagar ter woestijn heen,
Neem uw kind met u - de smart,
Alles wat me aan u herinnert -
Laat mij slechts één ding, mijn hart!

Zoo als ik dees tweelingroze
Thands van één ruk, scheiden wij;
Ieder heeft zijn eigen weg nu:
En - uw pad loopt ver van mij.

Doch *Oefening kweekt kennis*, dat geene cel en geene kevie is, is evenmin in den grond der zaak een kantoor van echtscheiding. Het is een loffelijk letterkundig genootschap, waarvan de heeren S.J. van den Bergh en Van Zeggelen eenigzins de ziel zijn. Zij hebben aan dit genootschap het aanzijn gegeven; en hoewel die overwinning niet meer dan eene betrekkelijke kracht verraadt, zij mogen er zich op beroemen in de stad hunner inwoning de oude Diligentia-verhan-

delaars op de vlugt gedreven te hebben. De meeste hunner verzen, onderstel ik, zijn achtereenvolgens in *Oefening kweekt kennis* door hen ten gehoore gebragt, en aan deze omstandigheid danken die verzen een karakter dat aan andere voortbrengselen onzer nieuwere poësie of niet, of althans niet in die mate, eigen is. Wanneer twee mannen van talent, twee vrienden en kunstgenooten, gedurende meer dan vijfentwintig jaren in eene stad als den Haag aan het hoofd van eene bloeijende letterkundige inrigting staan, leveren hunne werken, met ingenomenheid aldaar ontvangen, ten laatste een maatstaf op van de letterkundige ontwikkeling en den letterkundigen smaak van den kring waarvoor zij zoo langen tijd en met zoo veel ijver gearbeid hebben. Mijn oordeel over de beschaving van het Haagsche publiek, bij benadering gegrond op het gehalte van de poësie der heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh, is ongunstig. Doch dit houd ik voor eene bijzaak. Om in zichzelve waarde te kunnen hebben moeten oordeelvellingen gesteund worden door een gezag dat mij ontbreekt, en ik vraag de aandacht mijner lezers niet zoozeer voor mijne uitspraak als voor mijne motieven.

In de hoofdzaak hebben wij hier, zoo komt het mij voor, met twee poëtische stroomen te doen: een stroom van vaderlandsche gevoelens, ontsprongen aan de borst van den heer S.J. van den Bergh, en een stroom van vaderlandsche moraal, welks riviergod de heer Van Zeggelen is. Eerstgenoemde dichter is bij uitnemendheid patriot. ‘Ik vermeen,’ zoo leest men in de voorrede van *Een dichtbundel voor mijn Vaderland*, ‘ik vermeen het den Koning, die de geusurpeerde reputatie bezit van de Groote, eenigzins gewijzigd te mogen nazeggen: deze bundel - *c'est moi*.’ Zijne warmste akkoorden zijn bij voortduring aan het vaderland gewijd:

> Mijn land, mijn dierbaar land, wiens glorie me altijd schokte,
> Waar ik mijn bloed voor storten zou,
> Mijn land, mijn dierbaar land, dat d'eersten toon me ontlokte,
> Toen God mij dichter aadlen wou!

Werkelijk dagteekenen zijne dichterlijke brieven van den 5^{den} Februarij 1831, den dag waarop Van Speyk zich een onvergetelijken naam in onze geschiedenis maakte. Hij schreef toen, zeventien jaren oud, zijn eerste vers; en nooit is het gevoel, dat in dien stond zijne borst doorstroomde, bij hem ingesluimerd. Nog in 1856 was hij er op nieuw vol van:

'k Laat mij nooit de erinring rooven
Aan wat toen de ziel mij trof,
Toen mijn jubel klom naar boven:
‘Ik ben Dichter - God zij lof!’

Zijne roeping, indien ik het zoo noemen mag, was van toen af bepaald. Vaderlandsche onderwerpen speelden hem voortdurend door hoofd en hart. Met name werd hij een vereerder van den vaderlandschen worstelstrijd met Spanje. Nederlands heldendaden te land en ter zee werden dag en nacht door hem overpeinsd. Hij bladerde in Hooft en bestudeerde Prof. Bosscha, steeds met hetzelfde doel voor oogen:

Afgebakend was mijn richting,
En mijn luit mijn volk verpand;
'k Zong voor vrijheid en verlichting,
'k Zong voor 't heilig vaderland;
'k Heb zijn grootheid luid geprezen,
Wie 't misprijze of ijdel schijn -
't Zal altijd mijn glorie wezen
Dichter van mijn volk te zijn.

Voor vrijheid en verlichting zong hij, doch op eigenaardige en in het geheel niet revolutionaire wijze. In de jaren die onmiddellijk aan 1848 voorafgegaan zijn was hij een hartstogtelijk tegenstander van de toenmalige behoudslieden; en te oordeelen naar sommige toonen, destijds door hem geslaakt, zou men hem aanzien voor een rooden republikein in den dop. Doch dit is hij in het minst niet. Zijne demokratische gevoelens gaan gepaard met eene krachtige liefde voor het Huis van Oranje. Al de leden bijna van het geslacht zijn vroeger en later door hem bezongen. Aan koning Willem II heeft hij, in 1852, deze fraaije regels gewijd:

Gij veldheer zonder vreeze,
Gij ridder zonder blaam,
Gij steun van weeûw en weeze,
Gij vorstlijk als uw naam.

Zijne vereering voor dezen Souverein was in 1848 vooral daarom groot, omdat koning Willem, gelijk wij uit een gedicht van dien tijd aan Mejufvrouw Toussaint vernemen, gezegd had: ‘Ik sluit aan 't volk mij aan!’ Oranje aan de spits van den vooruitgang, de demokratie met Oranje aan het hoofd, ziedaar de leuze van den heer S.J. van

den Bergh. Onze volkshistorie begint voor hem met de afzwering der spaansche souvereiniteit; en zoo er iets is dat hem vermag te troosten van onze tegenwoordige nietigheid:

> Helaas, wat zijn wij thands? wij, die eens wetten gaven!
> Met vroeger deugden is de vroeger roem begraven;
> Het oude Holland kent men niet -

het is de herinnering aan de honderd en een stoute stukken, weleer door de Republiek der Vereenigde Nederlanden onder het bestuur der Prinsen van Oranje verrigt. Daarom verwijlt hij zoo gaarne met zijne gedachten in dat verleden; daarom verheerlijkt hij in geheele reeksen van balladen den tijd toen wij het spaansch hadden, of ieder oogenblik dreigden het weder spaansch te zullen krijgen:

> Wie die van God een ziel erlangde
> En bij die ziel een dierbre luit,
> Zag niet, als hem het heden prangde,
> Met weemoed naar 't verleden uit,
> Gelijk naar Salems verre wanden
> De dochter Sions, in haar banden
> Aan Babels trotschen Vorst ten buit.
>
> Is 't vreemd dus, dat ik menigmalen
> In mijn verbeelding henendool
> Naar tijden, die nog schittrend stralen,
> Waar de onze zich in nacht verschool,
> Naar dagen, toen in 's lands historie
> Een iedre morgen nieuwe glorie
> Moest boeken met onwischbre kool?
>
> Is 't wonder dus, dat vaak mijn tonen
> Aan ons verleden zijn gewijd,
> Toen wij, als ware vrijheidszonen,
> Niet duchtten voor den worstelstrijd;
> Toen wij, een handvol, 't al vermochten,
> Waar wij den Kastieljaan bevochten,
> Die Neêrland joeg ter kettermijt?

Uit een litterarisch oogpunt gezien is deze rigting het tegenovergestelde van wegbereidend geweest. De vaderlandsche romaneen van den heer S.J. van den Bergh zijn enkel de matte naklank van een genre, reeds voor jaren door anderen uitgeput. *Nous allons traire la vache hollandaise*, zeggen de fransche predikanten van den tegen-

woordigen tijd, wanneer zij zich gereed maken om een bezoek aan onze weiden te brengen en zij te onzent penningen komen inzamelen voor een gefailleerd weeshuis of eene half voltooide kerk. Zulk een melker is ook de Haagsche dichter van wien ik spreek. Hij tapt onze volkshistorie tot op den droesem af, giet haar over in kleine flesschen, apothekers-formaat meestentijds, en plakt er etiketten op: *Rochus Meeuwiszoon, Hopman Steenbach, de Onbekende Konstabelsmaat, de Hond van Prins Willem van Oranje*, en zoo voorts. Ik herhaal het, dit zijn anders niet als nalezingen op een afgemaaid veld. In geheel dit gedeelte van zijnen arbeid maakt de heer S.J. van den Bergh den indruk van een uit de nachtschuit gekomen Tollens, of indien men liever wil, van een opgegraven en weder overeind gezetten Helmers. Ter eere van dezen laatsten, dien hij als ‘Scraf der vrijheid!’ apostrofeert, heeft hij dan ook een vers gedicht waar men in een kort bestek al de gebreken van Helmers in terugvindt, doch zonder diens deugden. Aan het slot van dat lied, geschreven in 1848, wordt de wensch geuit, dat God, indien ons vaderland ooit weder de prooi van vreemde overheersching werd, ons tot trooster ‘een Bard’ als Helmers moge zenden; terwijl in eene opdragt aan Koning Willem III, geplaatst voor den in 1852 verschenen bundel *Balladen en Gedichten* - ons vaderland stelle het op prijs dat wij zulk een Parakleet in petto hebben - de heer S.J. van den Bergh zichzelven ‘den Bard’ noemt, die, daartoe bewogen door den roem van het voorgeslacht, zijn lied komt nederleggen aan den voet van 's konings troon.

Doch wij zouden spreken van het Haagsche publiek en zijne vorming, een publiek dat gedurende het vierde eener eeuw nagelaten heeft protest aanteteekenen tegen de rigting van zijn verdoolden voorganger. Wat heeft men te denken van deze averegts geplaatste verdraagzaamheid? Reeds het toilet van zijne hoorders en hoorderessen is onzen dichter een doorn in het oog, en zij worden om de fransche snede van hun gewaad, die ook de snede van het zijne is, openlijk door hem gebrutaliseerd:

> Gij Hollands volk, dat liefst de sporen
> Van nagebuur en vreemdling drukt,
> En slechts den dommel u ontrukt,
> Wanneer Parijs haar stem doet hooren,
> Als ze u verkondt wat dosch haar tooit,
> Dat ge ook dien om de leden plooit.

Van hunne lektuur heeft hij even geringen dunk als van hunne kleeding. Hij twijfelt of het hun bekend is hoe gelukkig de heer Van Lennep in zijnen *Pleegzoon* gebruik gemaakt heeft van den ouden Stichtschen hofbeer, en gaat daarbij uit van het vermoeden dat zij zich bij voorkeur ‘omwentelen in het slijk der Fransche romanpers.’ Frankrijks lichtzijde, Frankrijks ridderlijke dapperheid, de onsterfelijke partijen in Frankrijks litteratuur - daaromtrent komt het publiek van den heer S.J. van den Bergh uit zijnen mond niets te weten. Wagen zij het eenige sympathie te koesteren voor den gevallen Napoleon, aanstonds rekent hij hen tot de ‘hoovlingschaar van 't reuzig ongeluk.’ Doen zij bij Napoleon III aanvraag om eene St. Helena's-medaille, zij worden van wege hunne ‘botheid’ door hem tot de ‘flaauwerts’ gerekend. Met zinspeling op hare roode kleur geeft hij aan de glorierijke vlag van Groot-Brittannie den naam van ‘bloedvlag’, en duidt de engelsche vloot als een verzameling van ‘plonderkielen’ aan. De Belgen hebben in 1830 ‘een rooverstoet’ gevormd, en dat zij de dienst hebben opgezegd aan koning Willem I kwam hier vandaan dat zij zich liever buigen wilden onder het juk ‘van een heerschziek priesterdom’. De Duitschers hebben het in 1848 nog al schappelijk gemaakt, en zoo lang zij zich vergenoegden met aan hunne eigen ‘vorstenhorden’ het mes op de keel te zetten, kon men hen prijzen; doch toen zij er in hun Frankforter parlement ook van begonnen te reppen om Holland te bemagtigen, maakten zij onder het masker der vrijheid zichzelven tot ‘despoten’ en verwierven zij zich aanspraak op ‘den schandnaam van barbaar’. Gevoelt gij iets voor het monument op den Dam? Zoo neen, dan behoort gij tot eene ‘bent’ van lieden met ‘kille harten’; dan zijt gij ‘een onverlaat’ wiens kruin, indien 's heeren S.J. van den Bergh's gebeden aan de zon slechts half verhoord worden, de stralen van dat hemelligchaam vroeg of laat ‘zengen’ zullen. - Men bemerkt dat hij niet van de ruimste is, de kring waarbinnen deze dichter aan zijn publiek vergunt zich te bewegen. Voortdurend worden zij door hem naar een en denzelfden hoek gedreven, het hoekje van den spaanschen tijd. Tot aan de enkels waadt men daar door het spaansche bloed. Spaansche hersenen spatten er u van alle kanten om de ooren, en een onnoemelijk aantal spaansche matrozen maken er voor uwe oogen kopje onder. Men gelieve te bedenken dat ik in het midden laat of de heer S.J. van den Bergh in den waren zin des woords een dichter is. ‘De hand die mij

wenkt, is de hand van den Heer!' heeft hij ergens gezegd, en tegen eene autoriteit als deze ben ik niet opgewassen. Ik betuig alleen dat het mij moeite kost hoogachting te koesteren voor een kring van heeren en dames die zich jaar in jaar uit door zulk een meester drillen laten. Waar gedoogd wordt dat een periodiek woordvoerder, in naam van een bij het Oude Testament geborgd partikularisme, den nederlandschen landaard ten buitensporigste opvijzele en voortdurend voedsel verschaffe aan nationalen eigenwaan; waar men erfelijke toejuichingen over heeft voor eene vaderlandsliefde in duodecimo, die, om zich zelve in de hoogte te beuren, geen geschikter middel weet dan den driestal van haar kreupelrijm op den nek van andere volken te plaatsen; waar men zwicht voor eene kunstmatige verontwaardiging, die hemel en aarde bij elkander roept omdat iemand het gewaagd heeft ter eere van Prins Willem een ruiterstandbeeld op te rigten; waar men ja en amen zegt op eene beschouwing der vaderlandsche geschiedenis waarin alleen plaats is voor zulke Nederlanders die tevens galverslinders en belgverdelgers zijn; waar men zich voor al deze leemten en kleingeestigheden schadeloos gesteld acht met een vuurwerk van pistool- en musketgeknal uit den tijd van voor en na het Twaalfjarig Bestand - daar is geene beschaving gelijk de 19de eeuw die vordert van de bloem der groote gemeente; daar is een vooze toestand, eene achterlijkheid die aan de residentiestad tot oneer verstrekt, eene bekrompenheid van inzigten waarover het buitenland geregtigd is de schouders op te halen; daar is niet-alleen geen kunstgevoel, maar ook geen oordeel, geen hart, geen geweten.

En *Pieter Spa* dan? Ik antwoord met den episode *Schiermonnikoog* uit 's heeren Van Zeggelens *Valkenvangst*. Baron van Deelen en Lord Littlewhit wonen op dat kleine eiland eene boerenbruiloft bij, waar dapper gegeten en gedronken en, ten besluite, ook braaf gedanst wordt:

De tafel was nu afgenomen
  En daarna in een hoek gekruid;
  Men hoorde 's vedelaars geluid,
En nu werd eerst de pret volkomen!
  Reeds hielden allen, paar aan paar,
  Met smachtend ongeduld zich klaar,
Ze wachtten naar des speelmans klanken,
  En toen de man aan 't zagen ging,
  Was 't bij een ieder uit den kring
Met regt: *Van dik hout zaagt men planken!*

Een ieder danste, een ieder sprong,
Naar hartelust, zoo oud als jong;
Men gaf geen kamp, men werd niet moê,
Bij: *Jaap, sta stil!* of: *Steek maar toe!*
Bij 't raaijen naar alouden trant
Met: *Govertlief steek uit je hand*,
Of *Keesje, Keesje, Kandelaar*,
Ik wou dat jij een ander waar!
En mogt er soms een pauze zijn,
Dan klonk het dra van meet af aan:
Een lapper zou uit lappen gaan!
Of: *'s Avonds in den maneschijn!*
En 'k weet niet wat al slofjes meer;
Het spreekt van zelf, dat evenzeer
De paterdans niet werd vergeten;
De vedelaar stond braaf te zweeten;
Men schonk dien stumpert rust noch duur,
Ja, speellui hebben 't somtijds zuur!

Dat onder het herlezen van 's heeren Van Zeggelens komische poësie deze laatste verzuchting mij meermalen ontsnapt is, pleit misschien meer voor den dichter dan voor zijnen beoordeelaar. Mijn leeftijd in aanmerking genomen, behoorde ik sedert lang aan de sentimentaliteit ontwassen te zijn, en het moest mij ongetroffen laten dat een nederig en beminnelijk man als de heer Van Zeggelen, een man zonder bedrog en zonder lintje, door een noodlottigen vedelaarstalent, hem aangeboren, een halven menschenleeftijd lang verleid of gedoemd is geworden om tot instandhouding der vaderlandsche letteren achter de kam te strijken. Doch al schud ik bij dezen als mensch de laatste overblijfselen mijner meewarigheid uit, de kronijkschrijver in mij dient aanteekening te houden van het feit dat het litterarisch publiek in het vorstelijk 's Gravenhage even gemakkelijk te voldoen en tegen even geringe onkosten te amuseren is als de schiermonnikoogsche boerenmeiden en hare vrijers. Welke eischen stelt gij aan een publiek dat er bij elke gelegenheid roem op draagt tot de kern der natie te behooren, en even ver beweert af te staan van den gemeenen man aan den eenen, als van den opgeprikten aristokraat aan den anderen kant? Zulk een publiek behoort in de allereerste plaats inschikkelijk te zijn. Het mag niet overvragen, mag aankomende talenten niet van zich afstooten, mag niet uit het oog verliezen dat er onder de virtuosen van den tweeden rang somtijds zeer verdienstelijke kunstenaars aangetroffen worden. Doch

tevens moet dat publiek met een gevoel van eigen waardigheid bezield zijn en daardoor gedragen worden. Het mag niet dulden dat er in zijne tegenwoordigheid gedaald worde beneden zekeren rang, Bij al zijne vergevensgezindheid moet het van hen aan wien het zijnen bijval schenkt studie vorderen, inspanning, ontwikkeling, vooruitgang. Zijne eigen beschaving moet een prikkel zijn voor de hunne, en meer en meer moeten zij het eene onderscheiding achten voor zulk een publiek te mogen optreden en daaraan te behagen. Ten aanzien van den heer Van Zeggelen hebben de Haagsche heeren en dames die voorwaarden niet vervuld; zij hebben zijn onmiskenbaar talent niet helpen ontwikkelen, maar in den grond helpen boren. Instede van met andere woorden tot hem te zeggen, toen hij met *Pieter Spa naar Londen* op de koord verschenen was: Goed voor eens, doch doe dit nu nooit weder - hebben zij hem met dienzelfden *Pieter Spa* van Londen naar Amsterdam laten sollen, hebben zij hem ter *Valkenvangst* uitgezonden, hebben zij met hem *Eene Avondpartij* bijgewoond, zijn zij met *Koen Verklat en zijn gezelschap* naar Parijs gestoomd, en hebben zij *Sebastiaan de Zeef* naar de Engelsche tentoonstelling vergezeld. Op mijn woord van eer, dit was te veel! Al deze vertellingen hebben eene zedelijke strekking. Het zijn even zoo vele spiegels waarin de dichter den Hollanders hun eigen landaard laat zien. Wijsselijk volgt hij daarbij het voorbeeld van Aesopus na, in Bilderdijks vertelling, en laat ons in het beeld van onzen buurman onszelven uitlagchen en *snobbish* vinden. Voor een enkelen keer gaat dit ook wel aan, en ik ontken niet dat er iets leerzaams is in het karakter van dien Pieter Spa, die, hetzij hij reize onder zijn eigen naam, of onder dien van Baron van Deelen, of onder dien van Koen Verklat, steeds dezelfde hollandsche lummel is, de speelbal van alle vreemdelingen, een aartsradbraker van fransch en engelsch, een domme parvenu, overal misplaatst, en dan alleen waarlijk op zijn gemak wanneer hij, na in het buitenland naar verdienste geplukt en gedupeerd te zijn geworden, onder de pantoffel eener onoogelijke en onbeminnelijke vrouw, met wie hij een volkomen wettig huwelijk aangegaan heeft, des avonds nederzit in zijne binnenkamer, met zijn huisjapon aan en met op het hoofd die zekere slaapmuts:

- die Katrijn, de meid,
Voor zijn verjaardag heeft gebreid.

Doch iets anders is het de betrekkelijke waarde en waarheid van deze voorstelling te erkennen, iets anders om met het telkens opvoeren van altoos dezen zelfden type vrede te kunnen hebben; behagen te scheppen in zulk eene verschijning, ook nadat zij eene hebbelijkheid geworden is, en aan het zelfzuchtig verlangen naar een vrolijken avond talenten op te offeren, die wel niet monumenteel zijn, maar toch veel te goed om verginnegapt te worden. Dat zoo iets plaats heeft in een centrum van nederlandsche beschaving, is een ongunstig verschijnsel. Het verraadt een slappen zin waar het aankomt op de eer der nationale letteren. In een zoo vaderlandlievenden kring behoorde de vaderlandsliefde met meer fierheid gepaard te gaan. Bovendien spreekt er weinig zelfkennis uit. Pieter Spa is zulk een ongeluk, eene zoo groote en zoo bedroevende nationale ramp, dat wie al te vaak en al te hartelijk om hem lacht, daardoor onder verdenking komt van 's dichters les niet regt begrepen te hebben.

De heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh hebben sommige eigenschappen met elkander gemeen. Beiden zijn producerende talenten. Hunne kennis aan de letterkunde van het buitenland wordt bij voorkeur door hen aangewend tot vermeerdering van hunnen eigen dichterlijken voorraad. De heer Van Zeggelen heeft, om van afzonderlijke stukken niet te spreken, vijf liedjes van Béranger en vijf uitvoerige legenden van Thomas Ingoldsby vertaald. De heer S.J. van den Bergh, die van Byron en Moore afgedaald is tot Longfellow, heeft met diens amerikaansche zangen een geheel boekdeeltje gevuld, en twee andere boekdeeltjes met eene bloemlezing uit de werken der vermaardste duitsche lyrici. Dit teekent, dunkt mij. Om waarlijk te onzent aan de behoeften van den tegenwoordigen tijd te beantwoorden is het niet genoeg de werken van den eenen of anderen buitenlandschen dichter met meer of minder goed gevolg in onze taal over te brengen. Eene studie over den stand der lyrische poësie in Duitschland, over Longfellow's plaats in de amerikaansche litteratuur, over het verschil en de overeenkomst tusschen Moore en Byron, zou ernstiger zijn voor ons publiek, en tevens eene betere proef van de kundigheden des vaderlandschen dichters, dan het uit den aard der zaak meestentijds gebrekkig nazingen van uitheemsche klanken. De vertalingen van den heer S.J. van den Bergh verheffen zich slechts bij zeldzame uitzondering boven het middelmatige. Het aroma van het oorspronkelijk is vervlogen, en er is daarvoor eene taal in de plaats gekomen die vaak niet eenmaal op den naam

van poëtisch proza aanspraak maken kan. Bij den heer Van Zeggelen, die wijsselijk in lager sferen dan zijn dichterlijke stadgenoot pleegt te zweven, wordt men schier op elke bladzijde door averegts gelegde klemtoonen gestoord; en dezelfde legende van Barham-Ingoldsby, die in het engelsch, al stuit het paljasachtige van 's dichters levensbeschouwing u met reden tegen de borst, door hare zangerigheid nogtans bekoort, is in de hollandsche vertaling op menige plaats onleesbaar geworden. Doch ook, wat hebben wij hier te lande met overgehaalde lyriek of nagebootste harlekinaden te doen? Onze eigen letteren worden daardoor niet gebaat, en onze wetenschap aangaande de letteren van het buitenland vordert er geen enkelen stap mede. De heer S.J. van den Bergh meent het aan Bilderdijk te mogen nazeggen dat hij somtijds ‘toont wat Hollands taal vermag’; en indien dit zoo ware zou men van oordeel moeten zijn dat hij met zijne vertolkingen onze litteratuur in zekeren zin verrijkt heeft. Doch de bedoelde onderstelling is onjuist. De heeren S.J. van den Bergh en Van Zeggelen zijn gebrekkige taalkenners, en zoowel in proza als in dichtmaat drukken zij zich keer op keer kwalijk uit. De laatste vangt eene voorrede, geplaatst voor den herdruk zijner gezamenlijke werken, aldus aan: ‘Mijne werkjes *zullen de eer weêrvaren*, van in een nieuwen vorm, het publiek te worden aangeboden.’ De eerste schrijft in eene noot: ‘Ik durf van mijne lezers onderstellen, dat ze *in zoo verre* geen vreemdelingen in de Duitsche geschiedenis zijn, *om niet te weten* dat Ulrich van Hutten enz.’; waarna verzekerd wordt dat Ulrich von Hutten geweest is een duitsch kampvechter voor licht en vrijheid ‘in de *vijftiende* eeuw.’ Met het opschrift *Geldersch* dicht de eerste een liedje waarvan de aanhef ons dit hebreeuwsch te ontcijferen geeft:

> In bezit of toebedeeling
> Vleit een gunstig epitheet
> Als een krachtige aanbeveling
> Wat bij voorkeur Geldersch heet; -

terwijl de laatste ergens deze woorden tot dat onvolprezen vaderland rigt, waardoor hij zoo vaak is geïnspireerd geworden:

> Gij toch waart de magneet
> Die mijn cithersnaar trok,
> En wier toon, steeds gereed,
> Haar ontstroomde op uw schok.

Meesterschap over de taal is hier ver te zoeken. Men komt integendeel tot het besluit dat deze doffe en verwarde geluiden de natuurklanken zijn van hoofden of harten wien het aan de noodige zelfbewustheid hapert om zich verstaanbaar uit te drukken. Bovendien heeft de heer Van Zeggelen er iets op gevonden om, wanneer zijne taal hem in den steek laat, nogtans voort te rijmen. *Negatieve Wenschen, Nieuwjaarsdag, In de Bruidsdagen, Soldatenstand, Zestien jaar, Achttien jaar*, al deze gedichten zijn om zoo te spreken in ontheupte volzinnen geschreven:

> Geen krakende deuren,
> Geen tochtige scheuren,
> Geen lek in je dak!
> Geen aanloop van beeren,
> Geen pek in je veêren,
> Geen gat in je zak -

en hetgeen er meer volgt in dit en de andere stukjes van deze soort; een genre waarvan men zou kunnen zeggen dat het uitgevonden is door Mohammed, ten dage dat deze praktische geloofsheld er den brui van gaf om langer op de komst van den onverzettelijken berg te wachten. Voorts komen de heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh ook hierin overeen dat beiden geneigd zijn om het dusgenaamde volksleven tot het voorwerp van hunne beschouwing te kiezen. Nevens de meermalen door mij genoemde algemeen-vaderlandsche, bezit de heer S.J. van den Bergh ook eene specifiekscheveningsche ader. *In de Boetschuur, In het Klaphuis, Op het Snijveld, Vischvangst, Schuitjensdag* zijn even zoo vele tooneelen ontleend aan het zeestrand; berijmde vischvrouw- en visschermanspraatjes, die nu en dan door den dichter besloten worden met eene vermaning aan het adres der stedelingen. Het eigenaardige van deze stukjes is dat ze zeer laag afdalen, doch zonder tevens te rijzen of op te beuren. Men leeft er in eene wereld van onbelangrijke menschen en plompe gedachten. Het zijn teekeningen naar de natuur, waaraan niets ontbreekt als alleen dat eene waardoor aan de natuur eene plaats toekomt in de kunst. In *Jan van Katwijk en Geerte uit Apeldoorn* heeft de heer Van Zeggelen dit gebrek bij uitzondering weten te vermijden; doch in den regel - zonder nog die vele verzen in aanmerking te nemen waarin hij optreedt als de dichter van oude vrijers en stoute kinderen, van onbetaalde rekeningen en aan-

gebrand middageten, van de vulgariteit des huiselijken levens in een woord - in den regel verplaatst ook hij ons in kringen waarvoor wij dan alleen eenige belangstelling zouden kunnen gevoelen, indien de hoofdpersonen niet slechts lieden uit het volk, maar ook aantrekkelijke lieden waren. *Rika's spoortogt van Haarlem naar Amsterdam* is een onbehagelijke spoortogt, omdat de domheid van dit stoffelachtig dienstmeisje door geen enkelen trek van geest of goedheid verholpen wordt. De *Nabetrachting van eene uitgekookte keukenmeid* staat ons tegen omdat in de levensgeschiedenis van deze *cordon bleu* alles naar de braadpan riekt, niets naar hooger. De *Betrachting van Louw den timmerman*, een vervolg op *Grietjes Verzuchting*, laboreert aan hetzelfde euvel. De stille verliefdheid van twee eerzame jongelieden uit de volksklasse is in zichzelve volstrekt niet poëtisch. Louw hunkert naar Grietje, Grietje hunkert naar Louw: zoo miaauwen, in een zoelen voorjaarsnacht, kat en kater op de nok van onze woning. Aan het slot van *Lijsjes Overdenking* hoort men dit twintigjarig naaistertje, zich bewust dat Jan de tuinman haar den volgenden dag aan hare moeder ten huwelijk zal gaan vragen, des avonds tot zichzelve zeggen:

> Morgen, morgen!.... 'k word zoo raar....
> Ach, wat valt mij 't wachten zwaar!

Er is geen twijfel aan of Lijsje - op de gis heb ik haar een naaistertje genoemd; de dichter toch doet haar alleen gewagen van ‘moeders klanten’ en laat zich over hare sociale positie niet verder uit - of Lijsje, zeg ik, opent ons hier haar maagdelijk gemoed in alle onschuld. Even kinderlijk is zij wanneer zij aldus aanheft:

> Met het betten van de boomen
> Is mij iets in 't hart gekomen,
> Dat ik niet beschrijven kan;
> Lacie! 'k heb zoo'n spijt er van,
> Dat ik mij niet goed kan houën,
> Als 'k bij 't muurtje, naast de kreek,
> Somtijds Jan, den tuinman, spreek.

Ook wil ik op het gezag van den heer Van Zeggelen, die blijkbaar van deze soort van psychologische studien veel werk gemaakt heeft, gaarne gelooven dat de nederlandsche Lijsjes denken en spreken gelijk hij haar laat doen. Doch men zal mij toestemmen dat er

tot regtvaardiging van een dichterlijk genre iets meer vereischt wordt. Al zouden er van dat slag in ons vaderland ook tienduizend onbedorven jonge vrouwenzielen aangetroffen worden, een meisje dat zich van verliefdheid ‘niet goed kan houën’ en ‘zoo raar’ wordt, zal ten eeuwigen dage beter op hare plaats zijn in een slecht huis dan in de poësie. Het gemeene, mijne heeren, is gemeen. Ziedaar eene dier eenvoudige, dier onomstootelijke waarheden die al het water van de zee - en van uwe verzen - niet omverspoelen kan. De geheele wereld houdt u voor achtbare en eerbare mannen; en gij zijt het ook. Gij gevoelt u, en dit strekt u tot eer, zoo min op uwe plaats in eene stadskeuken als in de bokkinghang van een visschersdorp. Het slaapvertrek van uwe vrouwelijke dienstboden en van dier vriendinnen, ik zou er mijne handteekening voor durven verbinden, is u heilig. Uw naam is onbesproken, uw wandel rein, uw omgang uitgelezen. Gij zijt toonbeelden van echtgenooten en modellen van huisvaders. Doch spaart ons dan ook uwe tooneelen uit het volksleven. Jan Steen met de zeden van Jan Steen is een kunstenaar. Dit is ook Adriaan Brouwer met de zeden van Adriaan Brouwer. Gij, daarentegen, gij maakt - monsterachtige zamenkoppeling - den indruk van een Adriaan Brouwer met puriteinsche gevoelens, en van een Jan Steen met een kwakershoed op het hoofd.

Het hoofdgebrek van de poësie der heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh is hare onwaarheid. *Spoorloos* luidt de titel van een klein gedicht, in 1840 door laatstgenoemde vervaardigd. Sommigen, naar ik verneem, beschouwen dit versje als zijn meesterstuk, en zeker is het dat hij zelden zoo gelukkig is geweest als in deze strofen. Ziehier de twee laatsten:

Ontelbare bloempjens verheffen
In 't eenzame en zwijgende woud,
Waar nimmer ze een zeissen kan treffen,
Haar kruin door het mosch overschaaûwd:
In stilte haar schittrende verwen
Te ontblooten, ziedaar heur genot!
En als zij verwelken en sterven,
Beweent er geen enkle haar lot.

En ook in der Dichteren harte
Is bloempjen bij bloempjen ontbloeid

Gevoedsterd door dauw van de smarte,
Door dauw des genoegens besproeid:
Zij geuren, verwelken, en nimmer
Heeft sterfelijk oog ze bespied:
Is bloeien en sterven niet immer
Het lot van de bloem en het lied?

Van den heer Van Zeggelen, dien een beginselloos en inhalig auditorium tot *bas comique* gestempeld heeft, maar die geregtigd is om tot zijn zoontje te zeggen:

Mogt men op uw vader doelen:
Dat hij slechts in kortswijl leeft,
Kind, ik hoop, ge zult eens voelen,
Dat hij de ernst wel 't liefste heeft -

ook van hem zal ik een gedichtje aanhalen, *Zaligheid* geheeten, waaruit, al is de uitdrukking soms gebrekkig, nogtans blijkt dat het gemoed van dezen dichter uit eene geheel andere en vrij wat edeler stof gekneed is dan de nederlandsche Ingoldsby ons zelf zou willen wijs maken:

Daar klinkt een magtig tooverwoord
Vol zoete melody,
Maar wat het uitdrukt, wat het meldt -
't Is ons een profecy.
't Vat alles goeds en zuivers zaam
Wat brein ooit heeft bedacht,
En 't spreekt van 't eêlst en fijnst genot,
Waarnaar verbeelding smacht.
Een Hemel, die 't slechts voeden kan,
Een Hemel, die 't bereidt.
Elk stervling uit dat heerlijk woord -
En smacht naar Zaligheid.
Maar wát het is en wát het geeft,
En wien of wat het geldt, -
Geen wijsgeer, die het zeggen kan,
Geen dichter, die het meldt.

Ziet gij nu wel dat al dat komische, ter wille waarvan men den heer Van Zeggelen eene reputatie gemaakt heeft, slechts sint-niklaasgoud is? Die grappen zijn de ware grond niet van zijne natuur. Hij is geen speelman van beroep. Dat hij het in den loop des tijds geworden is komt niet van zijnen aanleg. Hij heeft toegegeven aan een drang van buiten, waaraan hij weerstand had behooren te

bieden. Zijne kunst toch is nooit groot genoeg geweest om datgene tot eene rol te verheffen wat indruischte tegen zijnen aard. Deze laatste is stil, bescheiden, met eene zachte tint van innemende droefgeestigheid gekleurd, en zelfs overhellend tot het mystieke. Onder zijne ernstige verzen, tevens de eenigen bijna die aanspraak kunnen maken op poëtisch gehalte, munt eene bekentenis uit, met het opschrift *Na mijne eerste Avondmaalsviering*. Toen dit vers geschreven werd, had de dichter den vollen mannelijken leeftijd bereikt, en hijzelf maakt ons daar ter plaatse deelgenooten van het geheim dat de hoogere beteekenis van het menschelijk leven hem eerst toen ter tijd, en onder het vieren der bedoelde kerkelijke plegtigheid, openbaar geworden is. Dit geeft mij het regt om van eene onwaarachtige poësie te spreken. Waar Thomas A Kempis optreedt in de gedaante van Pater Brom, daar wordt aan de menschelijke natuur geweld gepleegd; en aan hoevele *Kijkjes in het Leven* zulk een dichter ook het aanzijn schenke, men gevoelt slag op slag dat het altegader kijkjes *naast* het leven zijn. Hetzelfde geldt tot op zekere hoogte van den heer S.J. van den Bergh. Geen sterfelijk oog, beweert deze, is getuige van het ontluiken der bloemen in het hart des dichters. Eenerlei - bloeijen en sterven - eenerlei is volgens hem het lot der bloemen en der poësie. Nogtans vult hij met zijne verzen bundel aan bundel. Elk sterveling in Nederland kan ze van den boekverkooper op bezien krijgen, en groot zou voor den auteur de teleurstelling zijn indien iemand beweerde dat zij weinig kans hebben om te blijven voortleven. Of wil men een ander voorbeeld? Ergens in *Mijn uitstapje naar Engeland* schrijft de heer S.J. van den Bergh aan zijne vrienden in Holland: ‘Wij hadden des avonds gelegenheid op te merken hoe Londen wemelt van wezens in zijde en fluweel gedoscht, wandelende, gepleisterde graven, schaamtelooze vrouwen, die de verstandelooze knapen, welke langs markt en straten zwerven, en waarvan wij in Salomoos heerlijke vermaningen lezen, in hare netten zoeken te lokken.’ Voortreffelijk! Doch leg thans, nevens deze tuchtiging der schaamteloosheid in proza, het volgend fragment uit *de Overspeelster* in versmaat; niet *de Overspelige Vrouw* van Alfred de Vigny, door onzen dichter in 1837 uit het fransch vertaald, maar zijne eigen *Overspeelster* van 1847. Het verafschuwd kwaad van daareven wordt hier eensklaps romanesk gemaakt. De te Jeruzalem gepleegde zonde is eene distraktie geweest, meer niet. In hare verwarring ziet de schuldige er inder-

daad zeer bekoorlijk uit. Men zou geen wezen van vleesch en bloed moeten zijn om haar harde woorden te kunnen toevoegen. Dank zij den heer S.J. van den Bergh, voor wien de poësie geen gevoel of waarheid, maar alleen een strakgespannen koord is, waarop met behulp van den balanceerstok des rijms door hem voor het publiek een aantal kunsten uitgevoerd worden, hebben wij ditmaal met eene *charmante pécheresse* te doen:

Daar sleurt een schaar van Farizeeuwen,
Wier naam aan alle volgende eeuwen
Ten afschuw is en vloek meteen,
Met drift een vrouw naar Jezus heen;
De doodskleur heeft haar wang betogen,
Waar nog de schaamte op ligt verspreid;
En tranen, door 't berouw geschreid,
Ontspringen aan heur kwijnende oogen.
De slinke hand op 't hart gestrekt,
De rechte, die het voorhoofd dekt,
De zuchten aan haar borst ontvlogen,
Gelijk een golvend meir bewogen,
Waar langs de wilde stormwind trekt; -
Geheel haar houding, diep gebogen,
't Schijnt al te smeeken om genû,
Wijl zij den eersten plicht der gû
In onbedachtzaamheid geschonden,
Aan andren boezem uitgerust
En andre lippen heeft gekust,
Dan waaraan eed en wet haar bonden,
Verlokt door 't lied van weelde en lust: -
Een beeld van de allerdiepste ellende,
Die immer zich tot Jezus wendde,
En 't hart van deernis smelten doet.

'Bijbelsche poëzij', zoo noemt onze dichter dit in zijne voorrede. En toch is het niet waar dat de heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh onvoorwaardelijk zouden moeten gerekend worden te behooren tot het geslacht dergenen die Auguste Barbier genoemd heeft *ces baladins qui dansent sur la phrase*. Indien ik voor elk hunner over twee of drie vel druks beschikken kon, zou het mij niet aan stof ontbreken om die uit hunne werken met eene bloemlezing van gedichten te vullen, klein van omvang voor het meerendeel, doch ten volle waardig om aan de vergetelheid ontrukt te worden. Verwijderen zou ik uit die bescheiden verzameling de anders niet on-

aardige russische fabel waarin de heer S.J. van den Bergh zichzelven bij een nachtegaal vergelijkt, en er in opnemen zijn *Winter*-stukje, de mededeeling inhoudend dat hij een Januarij-kind is en dat de eenige vogels die bij zijne wieg gezongen hebben musschen geweest zijn. Bij het plukken van een ruiker in 's heeren Van Zeggelens hof zou ik al die vertellingen van hem waarin hij ons zoo in het geheel niet met den dood van Staring verzoent - *de Zigeuners, de Nieuwe Heer, de Hyena, de Kist, de Zeven Zusters* - aan hare plaats laten; terwijl ik in ruil daarvoor de hand uitstrekken zou naar *Vijf Rozenpotten*, naar *Kruis en Kracht*, naar *de Prikkels van het Leven*, naar *Door 't Kreupelbosch*. Ten einde te toonen dat hij geestig weet te zijn zonder den snaak te spelen, en om aan zijnen humor hetzelfde regt te laten wedervaren als aan zijne andere gaven, zou ik den lezer tevens uitnoodigen *Eene week op Weltevree* met hem te gaan doorbrengen, of hem naar den *Wedren bij Zandvoort* te vergezellen, of bij gelegenheid in Haarlems bosch het Costerliedje *Huldegroet en Stortbad* nog eens met hem aan te heffen. Ook *de Palmpaasch* is een goed gedichtje, en even zoo *'s Landmans Avondmaal*. Aan den heer S.J. van den Bergh genaderd, zou ik allereerst met eene schikking voor den dag komen. Onder beding dat de heer Van Zeggelen afstand doen zal van *Valentine van Milaan*, zou ik hem wenschen te bewegen om van zijne *Eric XIV op Grypsholm* te scheiden. Verkreeg ik deze gunst - en er zou daarmede een goede stap tot den vrede gedaan zijn - dan zou het mijnerzijds aan geene doorslaande proeven van handelbaarheid en waardering haperen. Erkennen zou ik dan dat *Leven, Schemer, Vaderzorg, 's Dichters Ommegang*, eene verblijdende hoeveelheid dichterlijk talent verraden; dat *Bij het graf van J.D. Koelman*, evenzeer uitmunt door warm en verheven gevoel als *Aan Andreas Schelfhout* door meesterlijke landschapschildering, en dat men den dichter van *Heimwee* geluk behoort te wenschen om de voortreffelijke wijze waarop hij deze aandoenlijke anekdote geïdealiseerd heeft. Wat meer is, ik zou bereid bevonden worden om aan zijne goede verzen een schulddelgend vermogen toe te kennen; en al moest mijne orthodoxie daardoor in verdenking komen, beweren zou ik dat *de Scheper*, hoe klein van stuk dit liedje dan ook wezen moge, de vergelijking niet behoeft te schromen met den kostbaren traan, door Thomas Moore in *het Paradijs en de Peri* bezongen:

De lent, bij 't eerste groenen,
Zag langs de weî een scheper gaan,
Hij had zijn stoute schoenen
En zondagskleêren aan.

- Och, buurmans blonde Beerte,
Het eenzaam leven valt zoo bang;
Vervul mijn zielsbegeerte,
Mijn hart behoort u lang! -

Zij mogt den scheper geerne
En veinzen kende Beerte niet...
Wat denkt ge dat de deerne
Den scheper raden liet?

Nu klinkt er tusschenbeide,
Wanneer de schemeravond daalt,
Een liedtjen langs de heide,
Waaraan geen echo faalt.

Wat nu de vraag betreft aan wien van beiden, den heer Van Zeggelen of den heer S.J. van den Bergh, in hunnen dichterlijken wedstrijd de eerepalm toekomt, en of de eerste hooger staat dan de laatste omdat hij *Pieter Spa* geschapen heeft, dan wel de laatste hooger dan de eerste omdat hij de dichter van *Spoorloos* is, niemand kan vergen dat ik in een zoo hagchelijk geding mij ongeroepen als scheidsregter opwerpen, en misschien door eene voorbarige uitspraak mijn goeden naam voor altijd te gronde rigten zal. Beter dan aan mij daarenboven zou deze taak - ik verwijs mijne lezers naar *Jan de Droomer* en *Jan Onverschillig* - toevertrouwd zijn aan dien anderen heer Van den Bergh, Helvetius bijgenaamd, van wien ik nog in het geheel geene melding gemaakt heb, doch die er zich niet over beklagen zal dat ik hem voor het nageregt bewaarde. Een toegejuicht blijspel, een uitgefloten blijspel, twee en eene halve novelle, eenige karakterstukjes in versmaat en vijfentwintig puntdichtjes, meer wordt er in het valies van dezen dichter niet aangetroffen. Doch veilig kan hij er zich mede op reis begeven; en wanneer hij, met dat pakje onder den arm, aanklopt bij de nakomelingschap, zal deze, die eene vrouw van smaak is, hem binnenlaten.

Had ik een uur geleden in Boileau of Molière zitten lezen, en waren onmiddellijk daarna de satiren en blijspelen van den heer Helvetius van den Bergh mij in handen gekomen, ik zou thans bedenkelijk het hoofd schudden en zeggen: die *Rijm-epistel* haalt toch op

geene voeten of vaâmen bij *l'Art Poétique*. Of ook: hoe geweldig steken bij *les Femmes Savantes* die *Neven* en die *Nichten* af! Doch de mensch hier beneden heeft zijne antecedenten niet voor het grijpen. De mijne zijn ditmaal een stortbad geweest waarin de eeuw van Lodewijk XIV en hare wonderzonen in het minst niet betrokken waren. Twee vaderlandsche talenten van te naauwernood middelbaren omvang hebben daareven op mijn hoofd al de verzen uitgegoten waarvoor in twintig dichtbundels, klein en groot, plaats te vinden is. Zulke ervaringen stemmen tot bezadigdheid. Het is eene oefening die niet slechts kennis kweekt, maar ook geduld. Men komt er door tot de slotsom dat onze letteren van den tegenwoordigen tijd zachtkens behandeld willen worden; dat het betere de vijand van het goede, en dat bij vergelijking te oordeelen het eenige middel is om regtvaardig te blijven. De eischen die aan een letterkundige van den eersten rang gesteld kunnen worden, zijn door den heer Helvetius van den Bergh niet vervuld. Zijn arbeid is te fragmentarisch geweest, en die fragmenten-zelve zijn niet zoo voortreffelijk dat ik er Willem de Clercq's vergelijking van den *Ondergang der eerste wareld* bij den herkulischen Torso op zou wenschen toe te passen. Men doet eene bedevaart naar Rome en gaat aldaar de verminkte overblijfselen van het eene of andere beeldhouwwerk der oudheid bewonderen: *Proza en Poëzij* vallen niet in die termen. Dit doen ook de *Nichten* of de *Neven* niet. Doch hoe geheel anders zouden mijne lezers oordeelen indien zij te bewegen waren om voor hunne eigen rekening den arbeid te verrigten waarvan ik mij beijverd heb hen in deze bladzijden te ontheffen! Wie te Edam woont, heeft de Schoolmeester gezegd, kan van een uitstapje naar Neêrlands hoofdstad niet thuiswaart keeren zonder een zeer diepen indruk te ontvangen van Edams nietigheid. Komt daarentegen bij eene andere gelegenheid diezelfde kleinstedeling voor zaken te Buiksloot: Waarlijk, zoo juicht hij dan, Edam is in hare soort eene koningin onder de kleine steden! Een dergelijke kreet, dunkt mij, moet aan een ieder ontsnappen die, na kennis gemaakt te hebben met de heeren Van Zeggelen en S.J. van den Bergh, een bezoek gaat brengen aan den naamgenoot der fransche Helvetiussen.

'"En gij, Balthazar, wat dunkt u? Indien ge ons nu eens, voor de variatie, op uwe geschiedenis en die uwer violoncel vergastte?" - "Morgen," zeî Balthazar.' - Dit antwoord van Balthazar, tevens het slotwoord van verweg de fraaiste der drie novellen in *Proza en*

Poëzij, dit uit- en teleurstellend antwoord is in zekeren zin de getrouwe beschrijving van het talent des heeren Helvetius van den Bergh. Toen hij zijnen *Rijm-epistel* uitgaf, kon men van hem zeggen: ziedaar iemand die mettertijd een voortreffelijk beoordeelaar zal worden. Het schema toch van zijn gedicht is wel gebrekkig, de versificatie soms berispelijk, het eerste en satirieke gedeelte veel te lang en niet geestig genoeg, doch wie in staat is eene zoo uitnemende omschrijving der poësie te leveren als hier in de laatste zes bladzijden aangetroffen wordt, van hem is het te verwachten dat hij op letterkundig gebied eenmaal de wegwijzer van zijne landgenooten zal zijn. Morgen! - Toen hij *Eene Liefde* op het getouw zette, ontwaakte er in hem een novellist die voor de toekomst alles beloofde. Aan dit uitnemend proza gevoelde men dat verzen maken des auteurs specialiteit niet was. Men vond er den vriend en vereerder van Geel in terug. Het was een verhaal vol geest, vol gedachten, en daarbij de frischheid-zelve. Het stond aan den schrijver zijn fragment al dan niet te voltooijen; doch zelfs al zouden wij nimmer uit zijnen mond de geschiedenis van Balthazar's violoncel vernemen, zijn treffend talent strekte tot een waarborg dat hij ons te eeniger tijd voor dat gemis schadeloos stellen zou. Morgen! - Toen de *Neven* onverdiend ten hemel geheven en de *Nichten* even onverdiend gebrandmerkt waren geworden, scheen voor het vaderlandsch tooneel het oogenblik gekomen om iets in allen deele voortreffelijks te mogen verbeiden; een blijspel waarin het realisme der *Nichten* harmonisch zamenvloeijen zou met het geïdealiseerde in de *Neven*, een uit één stuk gegoten werk van poësie en proza. Niemand was daartoe beter berekend dan de heer Helvetius van den Bergh. Niemand kon zulke dialogen schrijven. Niemand had de taal des dagelijkschen levens, de taal van het blijspel, zoo volkomen in zijne magt. Morgen!

Gelukkig nogtans en benijdenswaardig de kunstenaar over wiens arbeid men zulk een oordeel uitspreekt. Sommigen twijfelen er aan of wij wel ooit weder, gelijk in de zeventiende eeuw, eene eigenlijk gezegde hollandsche letterkunde bezitten zullen. Zij vreezen dat wij tot de klasse der uitgebloeide natien behooren. Wie heeft ooit, vragen zij, van eene moderne portugesche litteratuur gehoord? Er zijn kleine volken in Europa die in vorige eeuwen veel minder diensten aan de algemeene beschaving bewezen hebben dan de Portugezen en wij. Voor zulke volken, waartoe de Denen en de Zweden moeten gerekend worden, is de kans om met de ontwikkeling der negentiende

eeuw hun voordeel te doen, gunstiger dan voor ons. Hunne krachten zijn frisscher, zij behoeven geene reputatie op te houden, de herinnering aan het verledene is voor hen niet zulk een blok aan het been. Vandaar dat Andersen en Frederika Bremer in alle deelen der beschaafde wereld huisgenooten zijn kunnen worden, terwijl van onze hollandsche schrijvers en schrijfsters niet één zich heeft zien opnemen in het litterarisch heldenkoor van den tegenwoordigen tijd. Ik loochen deze feiten niet, doch mijn optimisme komt in verzet tegen de gevolgtrekking die men er uit afleidt. Ongetwijfeld is eene der redenen waarom het buitenland van onze litteratuur geene kennis neemt hierin gelegen, dat het onderzoek de moeite slechts voor een gedeelte loonen zou. Wij bezitten een drom van dichters en prozaschrijvers, gelijk men er uit alle landen bij scheepsladingen te zamen zou kunnen brengen; vernuften van den vierden of vijfden rang, huis- en kamer-litteratoren van zoo geringe verdienste, dat de vreemdeling, die zich om hunnentwil op de studie van het hollandsch wilde toeleggen, weldra bij zijne landgenooten als een dagdief bekend zou staan. Tevens bezitten wij een klein getal uiterst bekwame letterkundigen, mannen van veel studie en groot talent, doch waaronder niemand aangetroffen wordt van wien men zou kunnen zeggen: dit is nu een vertegenwoordiger van de hollandsche litteratuur der 19de eeuw. Doch hoe volstrekt onwedersprekelijk dit alles ook zijn moge, ik voor mij wanhoop niet aan de toekomst. Indien wij slechts voortgaan op den weg, die in de laatste vijfentwintig jaren door de besten onzer ingeslagen is, zullen wij er eindelijk wel komen. Het opkomend geslacht ligt daarbij onder ééne voorname verpligting. Het moet zoeken; zoeken naar hetgeen er op onderscheiden gebied te onzent, hoe fragmentarisch dan ook, uitstekends voortgebragt is. Dit voortreffelijke moet het bijeenverzamelen, in eere houden, tot een voorwerp van studie maken, zich daaraan spiegelen, en te fier zijn om zelf iets in het licht te zenden dat in vergelijking daarmede onwaardig zijn zou een stap voorwaarts genoemd te worden. Met name behoort deze verpligting te worden nagekomen, om thans van anderen niet te spreken, ten aanzien van hetgeen door den heer Helvetius van den Bergh in de dagen van zijne kracht voor ons tooneel verrigt is.

Om tot mijn handwerk terug te keeren, *de Neven* zijn een blijspel dat bij de lezing mishaagt. Nogmaals beweer ik dat de heer Helvetius van den Bergh, wanneer hij verzen schrijft, zichzelven te

kort doet. Het proza is de aangeboren taal van zijnen geest, de violoncel waarmede deze Balthazar ter wereld gekomen is; en al dankt zijn eerste blijspel aan rijm en maat enkele gelukkige wendingen, het gaat er ook op menige bladzijde door mank aan hinkende volzinnen en strompelende gedachten. De komische partijen van het stuk zijn bijna zonder uitzondering goed geslaagd. Geheel het eerste bedrijf, met het optreden van den ouden heer Verspal en den jongen heer Van Zevenvan, is eene reeks van geestige tooneelen en gesprekken. Het leggen van de knoop gaat geleidelijk in het werk, en de knoop zelf is te gelijk kunstig en natuurlijk. De ontknooping daarentegen behoort tot de familie der doorgesneden gordiaanschen. De heldendaden van August van Loon, die aan Eduard het leven redt en Julia tegen een hollend paard beschermt, een en ander achter de schermen, geven hem aanspraak op twee filanthropische medailles, doch niet op de belangstelling van den toeschouwer. Toch zijn het deze zelfde daden die baron Van Zevenvan, den vader, vrede doen hebben met zijn aanstaanden schoonzoon en met het door dezen te zijnen aanzien gepleegd bedrog. Zonder dit onwaarschijnlijke en machinale zou er aan *de Neven* nimmer een eind gekomen zijn. De grootste fout evenwel schuilt mijns inziens in het potsierlijk romaneske van August's hartstogt voor Julia, en in de moeite die de auteur zich geeft om deze soort van liefde te doen doorgaan voor echt gevoel. Een blijspel dat enkel en alleen uit eene aaneenschakeling van kluchten bestond zou duldeloos zijn, en dit is de reden dat men in *de Neven* zoo weldadig aangedaan wordt door de fiere en waardige taal des edelmans, den ouden baron. Doch voor eene liefde als die van August, te meer omdat zij door Julia beantwoord wordt; voor eene Haagsche-boschliefde als deze, alleen gemotiveerd door den aanblik der uitwendige schoonheid, is in een blijspel als *de Neven* geene plaats., Acht dagen, acht volle dagen geleden heeft August op de wandeling een mooi meisje gezien; en dit kleine ding heeft zulk een geweldigen indruk op hem gemaakt, dat hij er niet-alleen bij buijen stil van is, maar ook, op grond dat hij geene zekerheid bezit omtrent de wederliefde der schoone onbekende, niet altijd zwijgen kan van den worm die aan zijne zielsrust knaagt. Zelfs houdt hij er, indien ik mij wel herinner, een veroverden handschoen van dit meisje op na. Bij zekere gelegenheid reikt hij dien handschoen over aan Sophia Terlaan, die hem in vollen ernst het vod restitueert met den wensch: ‘God geve, August, dat gij uwe engelin eenmaal moogt

terugvinden.’ Dit alles zou zeer komiek zijn, indien het ons voor komiek aangeboden werd. De auteur daarentegen verlangt dat wij dit nagemaakt sentiment zullen opnemen voor goede munt. Hij laat op August's knapenhartstogt den hoogsten zegen rusten, en vóór het gordijn valt ligt Julia, die ook van hare zijde de kunst van klakkelings beminnen verstaat, in de armen van haren dierbare.

In onderscheiding van *de Neven*, die steeds bij de opvoering zeer voldaan hebben, en die nog lang zullen voortgaan te voldoen, vormen *de Nichten*, de indertijd zoo onvriendelijk bejegende *Nichten*, eene hoogst aangename lektuur. Op het tooneel, dit begrijp ik, moet zulk een kabinet van onedele karakters, al zijn deze nog zoo flink geteekend, onuitstaanbaar bevonden worden; doch in het hoekje van den haard, of op de tuinbank, hindert deze fout zoo niet. Mij althans was het dezer dagen een amusement dat onhebbelijk troepje mans- en vrouwvolk, Martha en Amaranthe, Pimping en Osbroek, nog eens in gedachte de revue te laten passeren. Daar treedt, in het derde bedrijf, luitenant Osbroek op; de onbeschaamdste en meest gewetenlooze eerste luitenant die ooit in het nederlandsch leger diende. Hij komt aangesneld uit de Witte Societeit, waar hij den ouden heer Van Heul met zijn jongen Rotterdamschen vriend en aanstaanden schoonzoon Wilman, Caroline's pretendent, zich heeft zien nederzetten aan een tafeltje. Het oogenblik is hem gunstig geschenen om een aanval te komen doen op het hart der afschuwelijke Martha, de vijftigjarige; of liever, want hij heeft van haren oom reeds de noodige geruststellende toezeggingen ontvangen, gunstig om zich nogmaals en terdege omtrent Martha's eigen gevoelens en bekoorlijkheden te vergewissen. - ‘Dat heb ik eens heel slim overlegd. Ik zie mijnheer Van Heul, met zijn Rotterdammer, de societeit binnentreden, en een, twee, drie, vlieg ik er uit, spoed mij naar hier, en laat mij bij Martha aanmelden. Eigenlijk kon ik *militairement* op haar aanrukken en haar zeggen: jufvrouw Martha, het is met permissie van den ouden heer; maar dan diende ik ook, zonder eenigen omzwaai, mijne declaratie af te vuren, en vóór ik de zware artillerie *en avant* breng, wil ik nog eens eventjes ter sluik recognosceren, om te zien of het *corps*, en vooral het materieel, de *attaque* wel waard zijn. Ik weet het niet, maar een inwendige stem zegt mij, dat ik merken, voelen en begrijpen moest, dat ik een gekheid ga doen.’ Nadat luitenant Osbroek deze alleenspraak gehouden en ons in dezer voege zijne binnenborst getoond heeft, komt

Martha de kamer in: ‘Ik verneem van mijne kamenier, dat je me verlangt te spreken, heer Luitenant. - Om je te dienen, jufvrouw Martha! Ja... het is... ik kwam eigenlijk... na lang en rijp beraad... Wat doet het me pleizier, dat je er tegenwoordig zoo fiksch uitziet! Uw hoest schijnt geheel over te zijn. Ik vreesde waarlijk al, dat je voor goed geconfisqueerd waart, in zoover namelijk... dat het een lelijke hoest was. Je moet u voor de avondlucht in acht nemen. - Hartelijk dank voor dien goeden raad, waarin ik een nieuw bewijs van uwe vriendschappelijke belangstelling zie. - Natuurlijk, daar ik zooveel goeds in dit huis genoten heb, en niet tot die schuimloopers behoor, die alleen komen om te eten en te drinken, zonder zelfs, nu en dan, een fooitje aan de booijen te geven. Ik ben een man van eer, zoo als u bekend is; maar, wat ik zeggen of vragen wilde... je hebt een logeergast, jufvrouw Martha? - Mijnheer Wilman van Rotterdam, een vriend van oom. - En ook een beetje de uwe, hé? - Hoe kom je aan zóó iets! Het is een mensch, dien ik niet kan uitstaan. - En evenwel doet hij op mij het effect van iemand, die onder mijn duiven schiet. - Hoe meen je dat, heer luitenant? - Hierover nader... *Pardon*... maar weet je wel dat uw oom en die Rotterdammer, op dit oogenblik, in de societeit zitten? - Ik weet het. - Dat ze er de couranten lezen? - Vermoedelijk. - Dat ze er, wat meer is, een pijpje rooken? - Zoo!... maar... goede Hemel!... uw toon... uw verlegen houding... Er is hun toch geen ongeluk wedervaren? - Och neen... *au contraire!... Pardon* dat ik u zoo schrikken deed... en wat die verlegen houding betreft... het kanonvuur durf ik onder de oogen zien, jufvrouw Martha! maar er zijn andere vuren... nu, we zullen daar wel eens later op terug komen. Zooals dan gezegd is, ze zitten in de societeit, lezen er de couranten... - Maar... - En hebbén ieder een lange pijp gestopt, die, naar mijne becijfering, wel een half uur branden kan. - Waarlijk! - En toen ik die pijpen branden zag, dacht ik zoo, langs mijn neus weg: Blijf jelui maar zitten lezen en rooken! Ik zal intusschen dat buitenkansje eens *militairement* waarnemen, en met jufvrouw Martha een praatje gaan houden. - Zeer vriendelijk en vereerend, mijnheer; maar je begrijpt toch dat het niet voegzaam kan zijn, dat een jong... dat een eerbaar meisje... die de zedelijkheid op prijs stelt... - Een *tête à tête* met een Officier heeft... ja, daar steekt zeker wel wat in... Hm, waren Amaranthe en Pimping nu maar hier,

dan konden we, om de zedelijkheid in de hand te werken, een *partie carrée* maken. - Amaranthe en Pimping? - Wel ja; weet je dan nog niet, dat er tusschen die twee ook al iets gaande is? Ha, ha, ha! Die Pimping was zoo dol verliefd, dat hij zelf niet eens wist op wie. Daarom heeft hij Amaranthe maar bij den kop gevat. Als alles goed afloopt, mag hij van geluk spreken. Een poltron! Een wittebroodskind! - Een roekelooze spotter met al wat heilig is! - Behalve met mij, *morbleu!* Sinds ik hem de keus tusschen mijn degen en mijn rotting liet, springt hij voor mij uit den weg, alsof ik een batterij rijdende artillerie ware. De laf bek! Nu, Amaranthe verdient ook niets beter. Als ze je eigen zuster niet was, zou ik durven zeggen dat me nooit zotter zottin onder de oogen is gekomen. - Ze is zeker wat zonderling; van haar vroegste jeugd af, was ze zoo. Op Caroline, die iets jonger is dan wij, valt evenmin te roemen. De eene zit den ganschen dag bij haar boeken, waaruit ze bitter weinig wijsheid haalt, de andere voor haar toiletspiegel, die haar gestadig voorliegt dat ze de schoonste en bevalligste van ons drieën is. Nu, ik mag het lijden! Schoonheid en bevalligheid hebben reeds menige vrouw ongelukkig gemaakt, en menig man heeft er den last van moeten dragen. - Het is waar, dat een mooi en bevallig meisje een schrikkelijk ding is, dat veel omzwaai geeft. Ik houd het daarom ook maar met die van uw caliber. - En als daar dan nog de alleronverdragelijkste aanmatigingen eener bespottelijke *coquetterie* bijkomen... O, mijnheer Osbroek, als je eens wist tot welken zondigen nijd en afgunst, de passie dier *coquetterie* haar beiden vervoeren kan! Ze weten zich zoo lief, zoo zoetsappig voor te doen, maar je moest haar eens in den huisselijken omgang bespieden! - [Hoe lelijk liet ze daar haar lelijke tanden zien!] - En dan durven zij zich inbeelden dat niemand meer gevoel, deugden en talenten bezit dan zij! en, lieve Hemel, hoe rampzalig is het met beider hoofd en hart gesteld! hoe arm, hoe ledig!... Maar als zuster, voegt het mij niet er meer van te zeggen. - [Kwaadsprekende feeks!] - Hadden ze nog slechts een eenigzins dragelijk humeur! God alleen weet wat ik van haar en van den ouden heer, die misschien een braaf man, maar ook zeker de ongemakkelijkste, de hardvochtigste van alle ooms is, te lijden heb. Ja, soms gaat het zoover, dat ik, hoe geduldig ook, al mijn geduld verlies, en den dag zou zegenen, waarop ik, met fatsoen, dit huis verlaten kon. - [Dat wil zeggen: haal jij er mij

maar uit.]. - De omstandigheid dat oom nog al bemiddeld is, dat hij al zijn fortuin op ons heeft vermaakt, en ieder onzer een mooi stuivertje zal meêgeven, lokte reeds menig jongeling aan, maar geen hunner kon het vier weken bij Amaranthe of Caroline uithouden. Wat mij betreft, ik sloeg alle aanzoeken af. Ik voelde dat de man voor mijn hart nog niet gekomen was, de man, dien ik kon beminnen, zoo als ik wilde beminnen. Neen, welke schitterende partijen zichook mogen voordoen... zoolang het hart niet *ja* zegt, zal ik *neen* blijven zeggen, en mijn tijd afwachten. - [Dat ze niet merkt, voelt en begrijpt, dat haar tijd lang voorbij is!] - Doet zich eenmaal zulk een man voor, dan kan ik hem eene reine, ongedeelde, eene eerste liefde schenken. Enkel voor hem te leven zal dan mijne bestemming, hem gelukkig te maken mijn wellust zijn. Gij, mijnheer Osbroek, die een man van oordeel zijt, vindt ge niet dat ik er zoo goed over denk? - Perfect, jufvrouw Martha... in zoo ver namelijk, dat ge u dan toch niet te zeer overhaasten moet, en die man ook niet, vooral als hij een man van eer is, die, als braaf soldaat, den tiendaagschen veldtogt heeft bijgewoond... maar, om eens van wat anders te praten, denk je van avond niet naar het concert te gaan? - Hoe kan ik daaraan denken, mijnheer, daar oom er niet gaat, en ik door niemand gevraagd ben! - Dat is waar... hm, ik vind het al zeer indecent dat niemand u gevraagd heeft... En wat heeft het van morgen ongemanierd geregend, hé? - Oom en de heer Wilman zijn het gewaar geworden. - Daar kan ik borg voor blijven. Ik heb de eer gehad den ouden heer zoo door en door nat te zien, als of hij regelregt uit het diepst der zee kwam. De parade heeft het gelukkiger getroffen. Onder het defileren vielen er wel eenige droppeltjes... - Maar gelief te bedenken, mijnheer, dat een pijp spoedig uitgerookt is, en de welvoegelijkheid derhalve gebiedt dat ik naar mijn kamer terugkeer. - Daar is wat van aan. - Als men mij zoo... met u... alleen vond... - Och ja, men zou er al heel wat van denken. - En met eenigen grond. Oom zelf, vernemende dat men mij verlangd heeft te spreken, zou alligt willen weten, wat men mij eigenlijk te zeggen had. - Juist; oude lui zijn altijd nieuwsgierig. - Het is ook niet te ontkennen, dat hij wel eenig regt zou hebben om het te weten. - Natuurlijk; als hij merken, voelen en begrijpen kon... - En als hij mij dan eens ondervroeg? - Dan moet je hem maar het een of ander op de mouw spelden, bijvoorbeeld... dat ik u om een jong kanarievogeltje

kwam verzoeken. - En mijn zusters! als die er eens achterkwamen! Ze zijn zoo praatziek. - Alle vrouwen zijn het... in zoo ver namelijk... - En als het dan eens publiek werd, dat we zoo... een half uur lang... zonder getuigen... - Wissewasjes! daar geef ik geen oliekoek om. - Jij, heer luitenant... maar ik! Het is me niet onverschillig wat de menschen van mij denken. - Laten ze denken wat ze willen, als we zelven maar beter weten... in zoover namelijk... [ik moet toch een achterdeurtje openhouden]... dat er werkelijk iets in mijn hoofd en in mijn hart omzwaait... - Eenige muizennesten misschien? - *Pardon*, dan zouden het eer menschennesten moeten zijn, daar het menschelijk gevoel ze geformeerd heeft. - [Hoe beminnelijk *naïf!*] Ik zoek geenszins in uwe geheimen te dringen, mijnheer Osbroek, maar als ze van dien aard zijn, dat een zedig, eerbaar meisje... - Natuurlijk anders zou het niet gaan. Dat vat ik zoo goed, alsof ik zelf een eerbaar meisje was. Nu, we zullen daar wel eens nader over praten. Voor het overige, merk, gevoel en begrijp ik met u, dat als men ons hier eens kwam overvallen, terwijl we zoo vertrouwelijk over koetjes en kalfjes keuvelen... - Dat verhoede de hemel! - ... En het tot eene explicatie moest komen... - Wat zou je dan te zeggen hebben, heer luitenant? - Ik? Wel ik geloof dat ik dan *militairement* met een mooijen mond vol tanden zou staan, en u het woord laten doen. - [Wat vermag de liefde niet! Zelfs een officier maakt zij beschroomd!] Ik hoop u spoedig weêr te zien, mijnheer Osbroek! - Ik ook, *parole d'honneur!* - Het bijzijn van menschen, die ik zooveel achting, zooveel... affectie toedraag, is me altijd een hoogst streelend genoegen. - Dat doet je eer aan, en daar ik in hetzelfde geval ben, zullen we met elkaar nog menig pleiziertje kunnen hebben; maar nu wordt het wezenlijk zaak om één, twee, drie, links en regts te maken, vooral daar we geen posten hebben uitgezet, en de vijand ons dus, zonder eenigen omzwaai, in de flank zou kunnen vallen. - Volkomen juist, tot weêrziens dan, heer luitenant!'

Onverbeterlijk, niet waar? Zelfs wordt er in onze geheele komische tooneel-litteratuur, al zegt dit helaas oneindig minder dan ik wenschen zou, nergens iets aangetroffen dat bij deze bladzijden halen kan. Doch let op den schaduwkant! Op zeer weinige uitzonderingen na bestaat het geheele stuk uit zulke tooneelen. Nergens bijna wordt van de beschouwing van het stuitende aan onze aandacht

eenige verpoozing gegund. Het is eene opeenstapeling van toestanden waarin telkens het amusante overschaduwd wordt door het verachtelijke. Lees de puntdichtjes: *Compensatie* en *Het ware beginsel*, en het zal u blijken dat de heer Helvetius van den Bergh eene ongunstige meening aangaande het menschdom koestert. Dit staat hem vrij, en de *Nichten* bevestigen het. Ook zal ik mij niet vermeten met juistheid te bepalen hoe vele greinen van het afschuwelijke ons schoonheidsgevoel zonder ongemak verdragen kan. Doch wanneer de horribele Grijpmaar de planken slechts verlaat om ruim baan te maken voor den leelijken Bomba; wanneer het reeds zoo sterk gespannen tooneel tusschen Martha en Osbroek, in stede van het uiterste te vertegenwoordigen waaraan de dichter zijne personen en het gemoed van zijne toeschouwers waagt, nog slechts eene flaauwe afschaduwing is van hetgeen nu en dan voorvalt tusschen de zusters onderling, of tusschen Martha en Pimping, of tusschen Pimping en Amaranthe; wanneer jufvrouw Pals de maat van Martha's onvrouwelijke zonden komt volmeten door de insinuatie dat deze tabaksnuivende lasteraarster, deze jeneverdrinkende kwaadstookster, tevens eene woekeraarster is, die onder het mom der godsvrucht op de verlegenheid der eerlijke armoede spekuleert; wanneer tot afwisseling van het vinnige en laaghartige ons niets anders aangeboden wordt als het in Van Heul optredend goedhartig vulgaire; wanneer de oude Kaspar en de jonge Wilman, een bijfiguur en een onbelangrijke medehoofdpersoon, de eenigen zijn, die wel eens een gevoeld woord in het midden brengen; wanneer Caroline, die ons van al die elenden en die naaktheid zou moeten troosten, maar het niet doet, bij ons binnengeleid wordt met de mededeeling van haren oom dat de ‘dokter haar verleden winter zóóveel rhubarber heeft laten slikken, dat ze drie dagen achtereen rijst met kaneel heeft moeten eten, om, met verlof gezegd, weer van den galop in den stap te komen;’ wanneer de donkere achtergronden van minstens zes verschillende blijspelen in één enkel blijspel bij elkander worden gesteld, dan valt genoemd schoonheidsgevoel op de knieën, en heft de gevouwen handen op naar den dichter, en bidt hem verschoond te mogen blijven van dien te zwaren last. Het onbevoegd publiek dat de *Nichten* uitgefloten heeft is te kwalijk gevormd om aan den smaak van eenig kunstenaar tot rigtsnoer te kunnen verstrekken. Het juicht tooneelstukken toe die reeds lang voor scheurpapier zullen zijn verkocht geworden, wanneer het blijspel in

proza van den heer Helvetius van den Bergh eerst aanvangen zal eene eervolle bladzijde in de geschiedenis der vaderlandsche letteren te beslaan. En toch heeft indertijd dat sissend en schuifelend publiek in één opzigt blijk gegeven van een juist instinkt; toch zal nimmer eenig trouwhartig beoordeelaar anders als met een zucht de *Nichten* toeslaan en naast zich nederleggen. Die zucht zal beduiden: Hoe jammer van zoo veel geest en zoo veel stijl!

Caroline, Amaranthe, Martha vooral - kan iemand met eenigen schijn van grond ontkennen dat er in de werkelijkheid zulke vrouwen bestaan? Heeft iemand het regt te beweren dat ze niet geteekend zijn naar het leven? Geen sterveling. En toch komt tegen deze karakters een zuiver gevoel van vereering met nadruk in ons op. Werden zij ons voorgesteld als toevallige en bijkomstige wijzigingen van den vrouwelijken aard, wij zouden er vrede mede hebben. Doch ten gevolge van het verband waarin zij hier voorkomen ontvangen wij den indruk alsof men ons wilde opdringen dat aldus *de* vrouwen zijn. En bewust of onbewust protesteren wij daartegen. In hare betrekking tot de mannenwereld hebben de vrouwen ongetwijfeld hare zwakke zijden. Doch al zouden wij niet reeds ter wille van hare afhankelijkheid ons gedwongen voelen haar te ontzien, wij moeten haar veel vergeven, omdat zij in de kunst van liefhebben onze meerderen zijn. Of indien men iets in haar berispen wil -

Zoo onvoorzigtig ben ik niet dat ik mij verstouten zou op deze wijze voort te gaan. Dit alleen wilde ik zeggen dat juist toen ik de kennis met de vrouwenkarakters van den heer Helvetius van den Bergh hernieuwd had, mij een eerst onlangs uitgegeven fragment uit de nalatenschap van Schleiermacher onder de oogen gekomen is. Het heet *Idee zu einem Katechismus der Vernunft für edle Frauen*, en is blijkbaar een werk van zijnen aankomenden mannelijken leeftijd geweest. Ten einde aan mijne lezers een denkbeeld te geven van hetgeen bij het schilderen van vrouwenkarakters en vrouwengebreken mij als ideaal voor den geest zweeft, schrijf ik hier tot hun onderrigt en het mijne Schleiermachers ten behoeve der edele vrouwen opgestelde tien geboden uit: ‘1. Gij zult geen anderen beminde hebben nevens hem; doch de vrouw in u zal vriendin kunnen zijn, zonder behaagzucht, of vergoding, of stille verliefdheid. - 2. Gij zult u geen denkbeeldig wezen scheppen, geen engel uit den hemel, geen held uit epos of roman; maar den man van uwe keus zult gij liefhebben

gelijk hij is. Want zij, de natuur, uwe gebiedster, is eene ijverzuchtige godheid, die de overspanning der jonkvrouwen bezoekt aan de vrouwen tot in het derde en vierde tijdperk des gemoedslevens. - 3. Gij zult de liefde niet ijdelijk gebruiken, ook haar nederigst altaar niet; want het is gedaan met de wijding van haar die hare gunsten veil heeft voor gaven of geschenken, zij het ook voor het zelfzuchtig genot van den moederlijken staat. - 4. Gedenk den sabbatdag uws harten, dat gij dien viert; en zoo men u daarin aan banden legt, verbreek die banden of sta uw leven af. - 5. Eerbiedig den aard en de vrijheid uwer kinderen, opdat het hun wel ga en hun leven in deze wereld een krachtig leven zij. - 6. Gij zult in het hart van uwen naaste geen leven wekken met voorbedachten rade. - 7. Gij zult geen echt sluiten, waarvan scheiding het einde zou behooren te zijn. - 8. Gij zult niet bemind willen worden, indien gij niet zelve bemint. - 9. Gij zult ten gunste der mannen geen valsch getuigenis afleggen; met woord noch daad zult gij hunne ruwheid vergoelijken. - 10. Gij zult begeeren mannelijke beschaving, mannelijke kunst, mannelijke wijsheid, mannelijk eergevoel.’

CD. BUSKEN HUET.

Bibliographisch album.

Ter herinnering aan Calvijns driehonderdjarigen sterfdag. Toespraken, gehouden door de leeraars Schwartz, Hasebroek, Vinke, Jamieson, Gagnebin en den Heer J.W. van Loon. Amsterdam, H. de Hoogh. 1864.

Dit boekjen geeft wat de titel belooft. Het is een blijvende herinnering aan de plegtigheid waarmede de 27ste Mei van dit jaar in zekere protestantsche kringen als de gedenkdag van Calvijns afsterven gevierd werd.

Slechts bij een bepaalde opvatting van Calvijns persoon en werk kon men op het denkbeeld komen om aan de driehonderdste verjaring van zijn sterfdag een zekere godsdienstige wijding te geven. Welke die opvatting zijn moest, leert men uit dit werkjen. Ziehier wie Calvijn geweest is en wat hij verrigt heeft, naar het gevoelen der feestredenaars wier namen aan het hoofd van dit opstel zijn vermeld:

‘Calvijn was een held Gods, die lijdende en strijdende, levende en stervende de wereld overwonnen heeft.’ (Schwartz.)

‘Calvijn draagt in mijn oog de gestalte van een Mozes, waar hij op de steile en kale rots van Sinaï, met de wet Gods in de hand... het volk oproept tot die onbepaalde gehoorzaamheid aan hare uitspraken, waarvan hij zelf het levend toonbeeld is... juist in die Mozesgestalte ligt zijne kracht... zijne voornaamste aantrekkingskracht.’ (Hasebroek.)

‘Calvijn deed zich kennen als..... waardig polemisch Exegeet. Over het geheel personen van zaken scheidende was zijn polemiek een echt-christelijke.’ (Vinke.)

‘Het is mij regt aangenaam mijnen eerbied te toonen voor een dienaar van Christus, en een uitnemenden uitlegger en getrouw verkondiger van Gods woord; een man, die *den gezegenden raad van de verkiezende liefde des Heeren* heeft openbaar gemaakt, in gelukkige verbindtenis met de pogingen van een vernieuwd hart en de

heilige belangen van waarheid en geregtigheid.'..... 'Welk een *balsem* hij is geweest voor Duitsch of Fransch Zwitserland voegt míj niet te zeggen.' (Jamieson.)

'Meestal stelt men zich in Calvijn een man voor, met een driftig en meesterachtig karakter, met een prikkelbaar gestel, met een heerschzuchtig gemoed, met een koud hart, dat ontoegankelijk was voor de teedere en vriendelijke gemoedsaandoeningen, die de bekoorlijkheid des levens uitmaken. Deze schets die zijne vijanden van hem gemaakt hebben, waarbij nog andere trekken komen, die geschikt zijn om hem zwart te maken in de oogen der nakomelingschap, is volstrekt niet juist, wat het tweede gedeelte betreft, en naarmate werkzame geschiedschrijvers de oude archieven raadplegen en daaruit de kostbare gedenkstukken van dien tijd te voorschijn halen, die daar maar al te lang begraven hebben gelegen, treedt de ware Calvijn aan het licht met zijn edel karakter, zijn ootmoedig, zedig en verzoenend gemoed, zijn liefhebbend en opofferend hart dat van ijver brandt voor zijnen God en Zaligmaker, maar ook brandt van liefde voor al zijne broeders.' (Gagnebin.)

'Calvijn heeft den dood van Servede niet gevraagd; heeft, toen zijn dood besloten was, hem den brandstapel willen sparen' ('Servede, Bolsee etc., de zoogenaamde vrijheidsmannen, waren in den grond mannen der bandeloosheid, die alle tucht en godsvrucht tegenstonden.... was de zaak [de moord van Servede] daarom goed te keuren? geenszins; maar ofschoon Calvijn het doodvonnis regtvaardig oordeelde, is het onregtvaardig hem alleen verantwoordelijk te stellen voor eene daad, waaraan de geheele protestantsche kerk van dien tijd hare goedkeuring heeft geschonken.') (van Loon.)

De lofspraak, men heeft het bespeurd, is hoog gestemd. De laatste aanhaling is het *éénige* dat men tot verontschuldiging van Calvijn heeft gezegd. Meer dan deze korte pleitrede, bovendien in een aanteekening aan den voet eener bladzijde medegedeeld, behoefde Calvijn niet. Die kwaad van hem spreken, belasteren hem. Er valt geen kwaad van Calvijn te zeggen: alleen dit ééne en algemeene: 'dat hij, gelijk alle menschen, in velen struikelde.' Billijkte hij het vermoorden van Servede en is dit af te keuren, welnu voor een oogenblik dale hij van zijne hoogte, houde hij op waarlijk een groot man te zijn, d.i. boven zijn tijd te staan, en vinde hij aanspraak op onze toegeeflijkheid in onze overweging dat de gansche protestantsche kerk zijner dagen (de libertijn Willem van Oranje natuurlijk uitgezonderd) gewetens- en godsdienstvrijheid als een onding beschouwde.

In de boeken van Samuël is David 'een vrijbuiter, een sluw staatsman, de moordenaar van Uria, een zwak vader.' In de boeken der Chronieken heeft deze echte Semiet plaats gemaakt voor een

David ‘die, ja, nog dappere daden bedrijft en groote overwinningen behaalt, maar toch hoofdzakelijk met priesters en levieten zich bezig houdt.’ Zoo schrijft ergens Prof. Kuenen.

Spreekt de hoogleeraar waarheid, dan hebben wij ten opzigte van Calvijn een gedaanteverwisseling, vast niet minder verrassend dan die de schrijver van de Chronieken voor den ouden David beproefde.

De Calvijn, dien men in zekere protestantsche kringen den 27sten Mei jl. bewierookt heeft, is, met uitzondering van één enkelen trek, waarop wij straks terugkomen, een volmaakt denkbeeldig persoon. Trouwens, denkbeeldig zijn alle personen over wie lofredenaars bij feestelijke gelegenheden het woord voeren. De geschiedkundige werkelijkheid, van nabij bezien, is in den regel, hetzij het personen of zaken geldt, noch fraai noch stichtelijk.

Bewondering verdient de moed (de hardiesse) van deze lofredenaars. Calvijn, een onbeminnelijk en bekrompen mensch, toegerust met die zekere grootheid en onverschrokkenheid die bekrompen menschen eigen kan zijn; Calvijn, die zooveel gelijkt op Jezus als azijn op honig, Calvijn te maken, te vervormen tot een zedig, ootmoedig, beminnelijk, liefhebbend discipel van Christus; Calvijn, den man der schrampere satire, om te scheppen in een waardig echt-christelijk polemicus, ziedaar een *tour de force* die onwillekeurig de behendigheid van den schrijver der Chronieken in het geheugen roept.

Voor verwondering is hier geen plaats. Het zou de menschelijke kracht te boven gaan, Calvijn niet te prijzen, waar men in onze dagen op den naam van regtzinnig godgeleerde prijsstelt. Tot elken prijs moet men zich dekken met den naam van Calvijn. Ds. Jamieson verhaalt ons in dit boekjen dat Ds. la Saussaye naar Genève is gegaan om den sterfdag van Calvijn aldaar te vieren. Hij (la Saussaye namelijk) had juist de laatste hand gelegd aan een brochure waarin hij het determinisme zeer krachtig bestreed. ‘D'autres veulent soutenir la cause du franc arbitre, et plusieurs sont tirés dans leur parti, non tant par ignorance que par je ne sçai quelle vicieuse affectation.’ Zou deze plaats uit de voorrede tot Calvijns Comm. op de Psalmen la S. ook soms te Genève in de ooren hebben geklonken?

Wij misgunnen niemand zijn gewaand Calvinisme. Onze eerzucht brengt toevallig niet mede dat wij op de eene of andere wijze voor aanbidders van Calvijn gehouden wenschen te worden. En daarom behoeven wij ons geen Calvijn te maken naar ons beeld en naar onze gelijkenis. Wij kunnen den waren Calvijn onder de oogen zien, die, naar ons gevoelen, met zijn denkbeeldigen naamgenoot van daareven, slechts één trek gemeen heeft, den trek waarop wij straks reeds doelden.

Hoe men Calvijn prijzen kan uit hoofde van zijn christelijk karakter, blijve een raadsel. Plaats Calvijn van Noyon naast Jezus van Nazareth, de overeenkomst tusschen die beide ontgaat menigeen. Maar van Calvijn is met waarheid te zeggen hetgeen de heer Vinke van hem beweerd heeft: ‘Zijne veelomvattende eruditie ontmoet gij op iedere bladzijde van zijne commentaren.’ Ziedaar een lof, dien men den wezenlijken Calvijn brengen kan en moet. Zijne geleerdheid is verbazend.

Stelde men dien wezenlijken Calvijn voor de oogen onzer tegenwoordige gemeente, de goede menschen zouden sidderen en beven. Zoo zijn de tijden veranderd, zoo is de zedelijkheid vooruitgegaan, dat men, om Calvijn smakelijk te maken, hem den rok moet aantrekken van een hedendaagsch evangelisch, op het stuk der verkiezing en verwerping niet al te koppig predikant. Merkwaardig! merkwaardig! In deze toespraken wordt van de eeuwige reprobatie ook zelfs niet met één woord gerept. Van HET leerstuk van Calvijn wordt - gezwegen.

Natuurlijk; liet men Calvijn spreken zoo als hij werkelijk gesproken heeft, Ds. Heldring zou hem in zijne ‘Vereeniging: Christelijke Stemmen’ brengen onder de mannen van ‘de nachtschool’.

‘Calvijn heeft den gezegenden raad van Gods verkiezende liefde openbaar gemaakt,’ tot deze niet zeer heldere, maar in elk geval vrij flaauwe, zinsnede wordt DE leer herleid van den man die gezegd heeft:

‘Dieu n'adopte pas indifféremment tout le monde en l'espérance de salut mais donne aux uns *ce qu'il desnie aux autres*.’ (Waarbij de hervormer *niet* heeft aangehaald: ‘Komt allen tot mij,’ hetgeen ook slechts een woord van Jezus is.)

‘Quiconque voudra estre tenu pour homme eraignant Dieu, n'osera pas simplement nier la prédestination, par laquelle Dien en a ordonné ancuns à salut, et *assigné les autres à damnation éternelle*.’

‘Nous appelons Prédestination: le conseil éternel de Dieu, par lequel il a déterminé ce qu'il voulait faire d'un chacun homme. *Car il ne les crée pas tous en pareille condition:* mais *ordonne* les uns à vie éternelle, *les autres à éternelle dammation*. Ainsi selon la fin à laquelle est crée l'homme, nous disons qu'il est prédestiné à mort ou à vie.’ (Institut., L. III. C. XXI.)

Doch iemand kon onaangename leerstukken prediken en een aangenaam mensch zijn. Ds. Gagnebin heeft gewaagd van oude thans opgedolven archieven, die ons den Geneefschen hervormer in al zijne beminnelijkheid en menschlievendheid doen kennen. Ik weet niet of die spreker daartoe ook rekent *Vie de J. Calvin par Theod. de Bèze, publiée par A. Franklin, de la Bibliothèque Mazarine*. Ziehier

wat deze geleerde schrijft over de aangenaamheid van Calvijn's stichting; wij komen straks op zijn persoon.

'La servitude du corps et de l'âme est inscrite tout au long dans la constitution élaborée par Calvin. Cinq pasteurs, trois coadjuteurs et douze anciens forment le consistoire, et Calvin en est le président à vie; cette assemblée réprésente l'institution essentielle du nouvel état, qui a pour premier principe que tout pèché est un délit dont la répression appartient à la société. Le consistoire était done avant tout le tribunal des moeurs.... Les pasteurs devaient faire de fréquentes visites dans les familles pour s'assurer de l'orthodoxie de ceux qui la composaient. Semblait-elle douteuse? Ils laissaient une citation à comparaitre devant le consistoire, qui prononcait soit la réprimande publique, soit l'excommunication, ou bien *transmettait l'affaire au grand conseil pour l'application d'une peine corporelle*... Punition contre le citoyen qui, sans excuse dûment justifiée, ne se rend pas regulièrement au sermon: PUNITION CONTRE TOUT MALADE QUI EST RESTÉ TROIS JOURS AU LIT SANS APPELER UN PASTEUR... Berthelier est excommunié pour sa conduite privée; et déjà Calvin jette l'injure commode d'athées à ceux qui ne pensent pas comme lui.'

En nu Calvijns persoon. Zou de heer van Loon gelezen hebben dat karakteristieke woord van Calvijn aan Viret: 'SI (Servet) VIENT, JE NE LE LAISSERAI PAS SORTIR VIVANT'? Zou hij weten dat Servet door de Inquisitie, bij gebrek van andere bewijzen, veroordeeld is geworden *op grond van hetgeen zijne intieme correspondentie met Calvijn aan het licht bragt?* Calvijn zegt, dat hij zelf die briefwisseling niet uit zijn ehanden heeft gegeven. Wij weten hoe het in zulke omstandigheden gaat.

Servet, aan de gevangenis der Inquisitie ontsnapt, komt te Genève: 'Calvin va reprendre l'oeuvre commencée par le saint-office. Mais les lettres accusées avaient été envoyées à Vienne (in Dauphiné): il fallut les faire revenir. Les juges de Genève demandaient communication de la procédure française; *voilà Calvin en relation suivie avec le cardinal de Tournon, l'exterminateur des Vaudois, avec le terrible Orri, l'inquisiteur général de France*.'

'Calvin, le jour de sa dernière entrevue avec Servet, avait protesté *qu'il ne poursuivait contre lui aucune injure particulière;* puis il lui avait rappelé tous les efforts qu'il avait tentés pour le ramener dans *la bonne voie*. Servet pouvait lui en dire exactement autant; il y avait vingt ans qu'il cherchait aussi, et par tous les moyens, à attirer Calvin dans ce qui était *la bonne voie* selon lui. Equation à jamais irréductible! Toutes les raisons que donnera Calvin pour faire brûler Servet, Servet les a pour faire brûler Calvin, et l'Eglise romaine pour les faire brûler tous les deux.'

Raadplegen wij ten slotte Calvijns vriend, Theodore de Bèze, wiens

beroemde spreuk Calvijn niet veroordeeld zou hebben: *Libertas conscientiae diabolicum dogma*.

‘Or il n'est besoin d'en parler davantage (du supplice de Servet), veu qu'il y a un fort beau livre, que Calvin en composa expressement un peu après, assavoir l'an 1554, où il montre que la vraye et droite foy, porte de croire trois personnes en une seule essence divine, refute les eereurs detestables de ce malheureux Servet et prouve que l'office du magistrat s'estend jusques à reprimer les heretiques et que pourtant à bon droiet ce meschant-la a esté puni de mort à Genève; brief qu'il portoit des marques bien certaines de reprobation.’ (aan het adres van den Heer J.W.v. Loon.)

‘De ce temps-la fut descouvert un certain jurisconsulte de ces quartiers, nommé Matthieu Gribalde un tenant des erreurs de Servet.... Iceluy lors se trouvant en cette ville fut appelé en la compagnie des ministres, où estoyent aussi aucuns des seigneurs du conseil, anciens du consistoire. Là entra (Gribalde).... et en entrant demanda en latin: ‘où est Calvin?’ tendant la main comme pour la lui presenter. Mais Calvin ayant respondu: ‘me voici,’ ne lui voulut toucher la main, disant: ‘*Il n'est pas raisonnable que je vous baille la main jusqu'à ceque nous soyons d'accord en la doctrine*; il ne faut point commencer par cérémonies.’ Surquois sans autre chose le dit jurisconsulte s'en alla, disant: ‘adieu, messieurs.’ Dat ‘adieu messieurs’ is onbetaalbaar, en een uitstekende les voor ieder die te lijden hebben van degenen, die in hun Calvijnschen oorsprong hun kracht vinden of zoeken.

Wie lust heeft den ‘waardigen christelijken polemicus’ in Calvijn te leeren kennen, mag o.a. raadplegen zijn ‘Traité des Reliques ou advertissement très utile du grand profit qui reviendrait à la chrestienté, s'il se faisait inventaire de tous les corps saincts et Reliques, qui sont tant en Italie, qu'en Franee, Allemagne, Espagne et autres Royaumes et pays. Par J. Calvin.’ Onlangs is het op nieuw uitgegeven te zamen met nog drie andere verhandelingen van Calvijn over hetzelfde onderwerp en wel formaat en letter volstrekt gelijk aan de oorspronkelijke uitgave, die in 1599 te Genève verscheen. Wie deze polemiek echt christelijk en waardig wil noemen, hij zal bij mij geene tegenspraak vinden. Wel betwijfel ik echter of deze polemiek, werd zij heden ten dage tegen de protestantsche orthodoxie gerigt, gelijk zij weleer de roomsche gold, bij eerstgenoemde nog voor echt christelijk en waardig zou doorgaan. Opmerkelijk is het te zien hoe Calvijn, overigens de man van het bijbelgezag, in deze polemiek volkomen rationalist is en met geen andere wapenen het roomsche supranaturalisme aanvalt dan die waarmede in onzen tijd het bijbelsche supranaturalisme bestreden wordt.

Ik eindig hier mijne aankondiging, doch vooraf een opheldering tot wering van misverstand. Heb ik een blaam willen werpen op de nagedachtenis van Calvijn, of de feestvreugde van den 27sten Mei jl. willen storen? Ik kom voor het tweede reeds te laat, doch ook het eerste lag geenszins in mijne bedoeling. Ik heb slechts op de keerzijde van Calvijns medaille willen wijzen en geef gaarne toe dat de sombere dogmaticus ook niet de geheele Calvijn is. Ik voor mij had hem het liefst ontmoet in die zeldzame oogenblikken als hij, vrij van homorrhoïden en migraine, naast zijne Idelette zich aan het onschuldig vermaak van het sleutelspel overgaf. Maar bovenal zou ik hem nu willen zien en spreken om hem in het oor te fluisteren: Calvijn, in het regtzinnig Nederland hebben regtzinnige leeraars het woord gerigt op uw sterfdag tot een regtzinnige gemeente, maar zij hebben niet hardop durven zeggen dat gij in het vermoorden van Servet een godgevallige pligtsvervulling, en in het leerstuk der eeuwige verwerping den hoeksteen van Gods waarheid hebt gezien. Welk gezigt zou hij trekken, die Jehan Cauvin, van wien zijne tijdgenooten zeiden dat zij, liever dan met hem in het Paradijs te zijn, zich met Melanchton in de hel wilden bevinden?

Ten slotte geloof ik in ernst dat de Roomsch-katholieken den sterfdag van Calvijn met den meesten luister hadden behooren te gedenken. Want is er iemand, die de besmetting der hervorming geweerd heeft, is er iemand die de geesten afkeerig heeft gemaakt van het Protestantisme, het is ongetwijfeld die Geneefsche Paus, dien niemand met gezonde hersenen boven den roomschen verkie zen kan. De brandstapel van Servet heeft ten bate van Rome meen gedaan dan de martelingen van Calas.

G. Colmson, Beknopte Fransche Spraakkunst voor den tegenwoordigen tijd. Uitgegeven door het Gezelschap voor Friesche Taal- en Letterkunde.

Mr. Ph. van Blom, De Olde Frîske Wetten oer de Sédiken, în't liacht der skiednis biskôge. Utjown thruch it Selskip foar Frîske Tael en Shrijftekennis.
***Nieuwe Friesche Volks-Almanak voor het jaar* 1864. *Twaalfde Jaargang*.**

Waar de locomotief snuivende en gillende de velden doorvliegt en den spot uitgierende van zijn hooge baan op de daarbeneden traag voortkruipende trekschuit neêrziet, even trotsch op de ontwikkeling en beschaving, die hij met zich voert, als fier op zijne kracht, die de afstanden doet verminderen, daar is een ieder, mits niet bezocht met een trekschuiten- of slakkennatuur, geneigd om uit volle borst met dien juichtoon in te stemmen. Welk een genot het rennend gevaarte met al zijne geledingen door Frieslands rijke beemden te zien kronkelen! Welk een bron van welvaart ontsluit zich in het verschiet, als eens de geheele provincie met een net spoorwegen zal doorsneden zijn, en zij niet meer bij rijker begunstigde zustergewesten zal behoeven achter te staan! Dan zal de Hollander niet meer op Friesland en zijne bewoners neêrzien als op een ras van halve wilden, die daar ergens ver in het Noorden wonen; dan zal het verkeer levendig worden tusschen Noord en Zuid, en de wederzijdsche afkeer, - doch neen! dat woord is te sterk - allengs afslijten. Waar zouden wij belanden zoo we alle voordeelen opsomden die Friesland eens van het spoorwegnet hoopt te trekken?

Doch zoude men wel eens hebben nagedacht over de schaduwzijde, over de belangrijke revolutie, die waarschijnlijk het gevolg van een levend en naar alle kanten zich uitbreidend spoorwegverkeer in Friesland zal zijn? Ik wil het niet loochenen dat ik volbloed revolutionnair ben; ik juich dus van harte mede als ik de omwentelingen zie welke de stoom in onze negentiendeëeuwsche maatschappij bewerkt, en ik doe het reeds bij voorraad als ik bedenk wat ze nog zal kunnen doen; maar vaak geschiedt het toch met een zucht over het verledene, daar bij het onberekenbaar vele goede, dat verrijst, menige geliefde illusie verflaauwt, om voor eeuwig de zoete rust in te gaan.

De stoomkracht is in vele opzigten een *nivelleur*, en Friesland moge zich met alle magt verzetten tegen dat vermogen, eens zal het

moeten bukken en na den heeten strijd op het slagveld veel als slagtoffer gevallen zien, wat het weleer lief en dierbaar was.

De stoomkracht is uit den aard der zaak kosmopoliet, en met het schelle fluitje van den locomotief wordt menig bekrompen vooroordeel der bespotting prijs gegeven. Maar als kosmopoliete lacht zij ook om provincialisme en wat daarmede zamenhangt. Zij die met laarzen van zes mijlen in een paar schreden een klein grondgebied *enjambeert*, kan dien *esprit de clocher* niet dulden, die veelal aan het provincialisme eigen is. Zij vliegt te snel om een opmerkzaam oog te kunnen schenken aan de eigenaardigheden van een karakteristiek volksleven; zij ijlt in hollende vaart langs dorp en veld, die zij hare aandacht niet waardig keurt, en houdt zich bij voorkeur op in de grootere steden, Daar zijn de menschen meer naar één model geknipt, de scherpe en hoekige kanten werden afgeslepen, de vormen blijken meer gerond. Als er wat te bewonderen valt, doet men het meest *en gros*, als bij een militaire revue een goed gedrild leger, terwijl men het verre *infra dignitatem* zou rekenen, elken soldaat in het bijzonder te bewonderen en als individu te bestuderen. Ziet men een of ander particulier van afwijkend model, men knijpt zijn lorgnon met een alverachtenden trek om den mond in het oog, om hem eenige oogenblikken als een vreemde diersoort te begluren, en met een medelijdend schouderophalen laat men zijn glazen oog weer vallen, en de inboorling wordt alle verdere opmerkzaamheid onwaardig gekeurd. Als men eene Odyssee van een hedendaagschen tourist zou schrijven, de dichter zou bezwaarlijk van hem kunnen zingen, dat hij *multorum mores videt et urbes;* - een zoodanige heeft alleen *multorum urbes* gezien. Men begeert niet meer de eigenaardigheden van krachtig ontwikkelde volkskarakters op te merken; de boorlingen zijn uitmuntend geschikt om uitgelagchen te worden om hunne taal, hun kostuum en hunne manieren, *qui ne sont pas les manières de tout le monde*.

Doch ik laat mij verleiden om af te dwalen, terwijl ik mij liever tot mijn onderwerp moest bepalen. Bestaat er voor Friesland ook gevaar, dat het bij meerder verkeer allengs zijne eigenaardigheden zal verliezen? Ik geloof van ja; ik meen dat, zij het dan korter of langer, Friesland meer en meer zijn bijzonder karakter zal inboeten, en het werk der nivellatie steeds uitgestrekter terrein zal winnen, al wordt het slechts voet voor voet na fellen strijd afgestaan. Reeds nu heeft de Friesche taal veel van hare zuiverheid verloren door het overheerschende Hollandsche element. Men noemt die taal niet ten onregte het Landfriesch, daar ze het minst vervalscht op het land door den boerenstand wordt gesproken. In de steden bedient men zich van het Nederlandsch, hoewel sterk geaccentuëerd door de gewestelijke uitspraak. Als middelpunten van verkeer, wer-

waarts de landman - en dit zeker nergens trouwer dan in Friesland - bijna wekelijks zich heen begeeft, moeten zij wel op de taal invloed uitoefenen, en die allengs door vreemden invloed bederven. Die verbastering nu wordt krachtig tegengegaan door de herlevende belangstelling, welke ongeveer voor een dertigtal jaren bij den Fries is ontwaakt, de zucht zijne taal voor verder verval te behoeden. Niet alleen moest deze in den moud des volks te platten lande blijven voortleven; zij moest ook het voertuig worden der gedachten, en in eene bloeijende literatuur het lichtbeeld van het volksleven getrouw wedergeven.

Aan het hoofd der reeks van mannen, die krachtig hebben medegewerkt om de bij velen sluimerende belangstelling in die taal op te wekken, behoeven wij slechts de gebroeders Halbertsma te noemen, die met hnnne uit het volksleven gegrepene stukjens bij menigeen den lust hebben doen ontwaken, om - Friesch te *lezen*. Want, vreemd moge het klinken, menig Fries, die in zijnen dagelijkschen kring zich nooit van eene andere taal dan die zijner vaderen bediende, was niet in staat die taal te lezen, en nog zijn er velen die niet zonder blozen moeten bekennen dat zij aan hetzelfde euvel mank gaan.

Vreemd, en toch zeer natuurlijk. Een eigenlijke Friesche literatuur was er niet. Gijsbert Japicx staat nagenoeg alleen; enkele, zeer enkele *dii minorum gentium* wordt ge nevens hem gewaar; doch van hoe weinig beteekenis zijn zij! Eeuwen liggen er tusschen den Bolswarder schoolmeester en de voor de regtskennis zoo hoogst belangrijke Oud-Friesche Wetten; en na Gijsbertoom verloopen er ongeveer tweehonderd jaren eer de *revival* plaats heeft, en de Friesche letterkunde welig begint te tieren. Voortbrengselen in zijne eigene taal had dus het Friesche volk niet; de oude wetten toch, voor zoo ver ze al voor dertig jaren uitgegeven waren, vonden slechts bij den taalkenner en den regtsgeleerde belangstelling, voor wie ze onwaardeerbaar zijn; hun bestaan was aan de groote massa onbekend, en zelfs bekend, zouden ze om hunne geheel verouderde taal onverstaanbaar zijn geweest.

En die puikjuweeltjes van Gijsbert Japiex? Och, vraagt menigen Hollander, de beschaafden niet uitgezonderd, naar Vondel of naar Hooft, en hij zal u misschien de een of andere opgeschroefde phrase kunnen debiteren over hunne onsterfelijkheid; - maar welligt heeft hij in hunne werken nooit een oog geslagen. Voeg daarbij, dat Gijsbert even als Vondel in vele opzigten reeds een verouderd kleed draagt, dat er een zekere mate van studie wordt vereischt om hem te verstaan, en dat de meesten tegen die inspanning opzien. De boerenstand is doorgaans te weinig diehterlijk gestemd om hunnen dichter ter hand te nemen; het grootste deel der stedelingen gebruikte het *boeren*-Friesch slechts als een middel om met den boer in

zijne taal te spreken; anderen negeerden dat boersche patois, terwijl slechts enkelen de weinige voortbrengselen der Friesche literatuur leerden kennen en waarderen.

Door de herleving veranderde de toestand. Bijna uitsluitend werd de nieuw opkomende letterkunde in den waren zin des woords volksliteratuur. In het proza waren het tooneeltjens uit het volksleven in al zijne natuurlijkheid en naïveteit, vaak ook in al zijne platheid. Kernachtige uitdrukkingen werden niet door liefelijke euphemismen vervangen: *on nommait un chat un chat*. Boerefemten en boerenfamkes speelden de rol van *premiers amoureux;* dominee en juffrouw, meester en meesterske, de autoriteiten van het dorp, zijn niet zelden belangrijke personaadjes, en een praatziek bôllevrouwtjen, - een vrouw die met een broodkorf door het land loopt, en veel van een wandelende courant heeft, - is dikwijls de Mephisto, de geest des kwaads, die met welgevallen het booze ziet dat zij sticht. De deugd triumfeert echter steeds over de ondeugd; een gezonde huisbakken moraal blijft niet achterwege; allerlei snedige opmerkingen in een zeer karakteristieken vorm gekleed kruiden telkens het verhaal en maken het tot een ferme volkslectuur, vrij van de kinderachtige flaauwheid en vervelende brave-Hendrikachtigheid, die ten onzent de volksletterkunde maar al te veel aankleven. De Frîske Husfrjeun b.v. is daarom een welkome verschijning in menigen huiselijken kring, en wordt door velen met graagte gelezen.

De poëzie beweegt zich evenzeer binnen de meer beperkte grenzen van het intieme leven; het is de *poesie du foyer*, bij onzen landaard zoo geliefd. Ook verkeeren de bloemekens des velds, de goudgele akkers en de overige zegeningen door de natuur op het veld verspreid, voor menig gevoelig hart in een prikkel tot overvloedig dichten; de dappere daden van het voorgeslacht, uit de kronieken opgediept, herleven in tal van fraaije ballades. Dichterlijke vertelseltjes, jok en ernst, ziedaar de voornaamste voortbrengselen der Friesche Muze. Stoutheid, verheffing, eigenlijke vlugt, die u gloeijende verzen geeft, en u medevoert, ge zult ze bij haar vergeefs zoeken. Wel werd door Posthumus beproefd enkele meesterstukken van Shakespeare in het Friesch over te gieten; doch die poging zag zich met geen gelukkigen uitslag beloond, waartoe zeker de stroefheid zijner dietie veel bijdroeg. De geschiktheid van het Friesch ook voor het verhevene werd door Aukringa gestaafd in de vertaling van eene episode uit een der Grieksche tragici (ik meen Aeschylus, doch ben op het oogenblik niet in staat het na te zien); maar die proeve staat schier alleen, en de hedendaagsche Friesche letterkunde is voor het meerendeel volksliteratuur. Ongedwongen natuurlijkheid, naïveteit, een goedaardig hekelen van misbruiken en gebreken, eenvoud, ziedaar hare kenschetsende eigenschappen.

Hier en daar wordt door al te plastisch te zijn de voorstelling wel wat plat en wat ruw.

De aard nu dier literatuur waarborgt haar geen lange toekomst. Zij zal eene bloem van den dag zijn, die door liefelijke kleur en geur enkele oogenblikken de oogen tot zich trekt, doch bestemd is om spoedig te vergaan. Andere bloemen zullen later bloeijen en geuren, en de verwelkte allengs doen vergeten. Eene enkele moge hare frischbeid behouden, het getal derzulke is echter tot nog toe gering.

Sinds eenige jaren heeft vooral Waling Dijkstra, in vereeniging met anderen, de liefde voor Friesche literatuur zoeken te bevorderen door het houden van *Winterjoenen nôchten*. Schrik niet voor het u barbaarsch klinkende woord. Het zijn eenvoudig winteravond-geneugten, soirées littéraires. Wat de Heer Cremer beproeft met zijne Betuwsche Novellen, voor ten minste maatschappelijk hooger geplaatste hoorders, dat doet Waling Dijkstra voor een burgerlijker menigte of voor een boerenkring. Hem toeft even zoo weinig een geblaseerd publiek, 't geen in liefelijke dorpsvertellingen wel eene wijle behagen wil scheppen, als die schare in den spreker een fijn beschaafd gentleman eischt van onberispelijke vormen, die zijne hoorders reeds door zijn uiterlijk boeit. Als hij of een van de zijnen, doodeenvoudige menschen, voor hun publiek optreden, dan zijn ook zij wel gehuld in een nimbus, maar die wordt veroorzaakt door den damp van een vijftigtal rookers! een damp, opstijgende uit den langen gouwenaar of het minder plegtige neusbrandertjen, een damp verzwaard door de stiklucht uit de stoven der vrouwen, een atmospheer, die alles behalve aangenaam is. Voert een gelukkig gestarnte u op een Friesch dorp, als er zulk een winterjoenenocht zal plaats hebben, ga gerust naar de vergadering; daar zijn die sprekers op de regte plaats; daar oogsten zij hunne meeste laauweren; - in de steden, vooral in de hoofdstad, is de belangstelling op verre na zoo groot niet. In het eerst zult gij bij het binnentreden der bovenzaal van de herberg geen hand voor oogen zien, dank zij de tabak, den baai; de lampen branden flaauw; in de verte schemeren een paar figuren; dat zullen waarschijnlijk de sprekers zijn. Gij betreurt die duisternis te meer; want in uwe buurt ziet gij aan alle kanten blanke, poezelige Friezinnetjes, met lippen om.... maar neen! als gij getrouwd zijt, kijkt ge daar niet meer naar; dan hoort ge liever naar de voordragt der sprekers. Een zamenspraak tusschen een boer en zijn landheer; - een gesprek van een policieagent met een boer, eene kuiperij van den eerste om de stem van den laatste bij de verkiezing van leden van den raad of der staten; - een zedepreek van een deurwaarder bij den verkoop van een inboedel, de tilbare have van een jong paar dat zijn bootje in het riet heeft gestuurd; - een mijmering

over het huwelijk van een boerenmeid, als zij 's avonds haar kousen stopt; - en dergelijke onderwerpen, geheel berekend voor het publiek, dat ze aanhoort, zijn er schering en inslag. Een gezonde practische zin, een ferm liberale geest, een lagchend hekelen der gebreken van arm en rijk, van oud en jong, zij maken die bijeenkomsten tot een flinke uitspanning voor velen, en het is niet bevreemdend, dat deze jaar in jaar uit populair blijven.

Doch daar is het de *viva vox*, die de woorden ingang doet vinden, de voordragt die ze te hulp komt; - geen enkele onder de hoorders en hoorderessen die niet elke finesse, ieder steek, dadelijk vat en toejuicht. Bij het geschrevene woord is het anders; daar wordt de verbreiding onder het geheele Friesche volk in zekeren zin gestuit en verhinderd door één punt, het schibboleth onzer gansche natie - de spelling. Neemt de werken der Halbertsma's, die van Waling Dijkstra, die van het Frîske Selskip in handen, om geene andere te noemen, overal treft ge verschil aan, nergens heerscht gelijkheid. Niet dat wij ons willen opwerpen als voorstanders van eenparigheid; wij constateren enkel en alleen het feit. Te loochenen valt het niet, dat dit de populariteit der Friesche geschriften in den weg staat. Hier vindt ge eene spelling, die den niet-Fries het gemakkelijkst zijn zal daar ze het meest der uitspraak nabij komt; daar eene voor het oog geheel andere taal, die misschien meer Friesch van karakter is, maar door dat ze het oud-Friesche kleed van voor eeuwen her om de jonge leden heeft gehangen, de losheid en levendigheid van beweging mist. Weer elders is het een transactie tusschen beide; doch overal verschil.

Eene poging om beide tegen elkander over staande partijen de handen te doen inéén slaan, en door meer eenparigheid in de spelling grooter populariteit te winnen, werd door den Heer Colmson in zijne Beknopte Spraakkunst beproefd; terwijl door Mr. Ph. van Blom in het Foärwird van zijn aan het hoofd dezer regelen genoemd boekske eenige wijzigingen in die nieuwe spelling worden voorgeslagen.

Tijd en ruimte gebieden ons evenwel het spreken daarover tot een volgenden keer uit te stellen.

Deventer.

EELCO VERWIJS.

***Th.F. Uilkens, De landbouw in zijne graangewassen beschouwd. Groningen, bij Noordhoff*. 1864. *Prijs ƒ* 3.60. - *Ook als een eerste deel van het Handboek voor den Landbouw in Nederland en Oost-Indië, - welk Handboek in twee deelen compleet zal zijn*.**

Gij hebt mij, geëerde redactie van ‘de Gids,’ eene hoogst onaangename taak opgelegd, door mij uit te noodigen om mijne meening te zeggen over het boek, waarvan ik den titel hierboven heb afgeschreven. De predikant Uilkens is een best, braaf man, dien ik zeer gaarne lijden mag, en wiens verdiensten ten aanzien van den landbouw in de Marne ik gaarne en ten volle erken. Ik zeg hem daarom zeer ongaarne iets onaangenaams, en toch, wanneer ik iets over deze laatste zijner pennevruchten zeggen zal, moet hem dit al heel onaangenaam klinken.

Mijn goede vriend Uilkens heeft lang gezwegen. Het zal een jaar of tien geleden zijn, dat hij met de laatste eener reeks afgrijselijke compilatiën onze landbouw-litteratuur in omvang, maar niet in gehalte, heeft doen aanzwellen. Nu had men zeker gehoopt, dat hij zich dien tijd ten nutte gemaakt en geleerd zoude hebben om, in plaats van te vertalen en te compileren, iets oorspronkelijks te fabriceren; maar ach! - die hoop blijkt ijdel te zijn geweest; want ook dit werk is een compilatie van de ergste soort, een hoop opgaven zonder orde noch oordeel bijeengeflanst. Over zijne vroegere werken heeft de Heer Uilkens nog al wat te verduren gehad, en velen zullen onder andere eene zekere recensie in deze zelfde ‘Gids’ nog niet vergeten hebben. Juist om die zelfde redenen waarom men hem toenmaals hard is gevallen, verdient hij, ook over deze compilatie, eene dergelijke recensie als de toenmalige.

En waren 't dan nog de nieuwste en beste werken, die geplunderd zijn; maar ook daarop is zeer veel aan te merken. Het schijnen alleen tijdschriften en couranten te zijn, die de stof geleverd hebben. Regt evenwel weten wij dat niet; want er worden wel n a m e n van schrijvers genoemd, maar geene van de w e r k e n waarin die schrijvers gesproken hebben, zoodat men niet kan nagaan w a n n e e r dit gezegd is. Vandaar, bij voorbeeld, een bont mengelmoes der opiniën van Schwerz, die eene halve eeuw oud zijn, en van Law, die slechts een tiental jaren tellen. Het kan wel niet anders of de eene opinie moet op de andere passen als een tang op een varken! Daarenboven: alles wat na 1858, dus zes jaar geleden, geschreven is, schijnt de heer Uilkens niet te kennen, of althans schijnt het dat hij geenen tijd heeft kunnen vinden om

dit nog eens na te zien. Het heeft echter nog al wat te zeggen, bepaaldelijk ten aanzien van onzen nederlandschen landbouw, wat er in de laatste jaren is uitgegeven.

Uit het plan van het werk, zoo er een plan is, kan ik niet wijs worden. De heer Uilkens is van voornemen om een handboek voor den landbouw te leveren, niet alleen voor dien van Nederland, maar ook voor den oostindischen, en dat in twee deelen, elk vijfhouderd bladzijden groot. En nu zijn de eerste vijfhonderd bladzijden besteed aan de granen alleen, en dan nog wel aan de tarwe, de spelt, het emerkoorn en het eenkoren. In de volgende vijfhonderd bladzijden zullen dus begrepen moeten zijn: alle overige granen, de wortelgewassen, de handelsgewassen, de voedergewassen en dan nog de rijst, de suiker, de koffij, enz., enz.; daarbij nog veronderstellende, dat hier onder landbouw alleen akkerbouw verstaan wordt, en niet akkerbouw en veeteelt te zamen. 't Zal je een magere oostindische landbouw worden, zelfs al wordt 't slechts eene javaansche of nederlandsch koloniale, gelijk voorzeker bedoeld wordt.

Ik moet evenwel erkennen dat er, bij de behandeling van de tarwe, vrij wat overhoop gehaald is, hetgeen tot den algemeenen landbouw betrekking heeft, en dat alzoo hier reeds veel afgedaan is wat later niet verder besproken behoeft te worden. Misschien moet dit behandelen van onderwerpen, daar waar ze niet te huis behooren, als een genietrek beschouwd worden, als een middel om den lezer te boeijen. ‘Varia delectant’ zal de heer Uilkens gedacht hebben. Ferm dooreengeroerde ratjetoe smaakt beter dan wanneer aardappels, wortels en uijen afzonderlijk voorgezet worden. Maar men zal toch moeten erkennen, dat hier de ratjetoe wat al te kort gewreven is, en dat iemand, die de wortels apart proeven wil, ze met geene mogelijkheid zal kunnen vinden. Eenige orde zou er nog in gebragt kunnen worden door middel van een zeer uitgebreid alphabetisch register; maar ik durf den schrijver haast niet aanraden om zich die moeite te getroosten, alvorens er uitgemaakt zal zijn of 't handboek die moeite waard is. Mijne bijzondere meening, die ik echter geenszins als onfeilbaar wil opdringen, is om den schrijver bepaaldelijk het nemen dier moeite te ontraden.

Mijne opinie is overigens, dat onze goede vriend Uilkens zich maar tevreden moest stellen met het voor negentien bladen genoten honorarium, en het nederlandsche publiek niet verder lastig behoorde te vallen met een tweede deel van zijn Handboek, hetgeen door een derde en vierde deel gevolgd zal moeten worden, zoo hij alle onderwerpen behandelen wil als de thans behandelde tarwesoorten.

De lezers van ‘de Gids’ zullen 't mij wel ten goede willen houden, dat ik mijnen tijd niet verbeuzel door het geheele boek open te snijden, en een aantal bewijzen aan te halen om te staven wat

ik gezegd heb. Onopgesneden vallen er genoeg in het oog, en reeds bij het ontvangen ter bezigtiging van den boekverkooper, zal men voldoende kunnen beoordeelen of ik al dan niet juist gesproken heb. Dat men, bij alles wat er in den laatsten tijd over voederwaarde geschreven is, op bladz. 403 van dit boek nog met eene lijst van minstens dertig jaren oud, uit het Maandschrift van Soetens & fils, prulliger gedachtenis, voor den dag durft komen, is al heel erg. Maar ik begin daar reeds uit te schrijven. Beter is het om mijn onplezierig werk maar te eindigen met een.

S.

Brandt's Leven van de Ruiter. Bloemlezing. Een leesboek bij het onderwijs in de Nederlandsche taal- en letterkunde voor hoogere burgerscholen en gymnasiën, met eene inleiding en doorloopende historische toelichting van Dr. J. Ten Brink. Te Arnhem, bij D.A. Thieme. **1864.**

Een Hollandsch boek, geschreven voor Hollandsche jongens, ter bereiking van een dubbeld doel: de kennis der Hollandsche taal en van een man, door vreemdeling en inlander erkend als de type van den Hollandschen zeeheld, van het degelijk, moedig, volhardend, godsdienstig karakter der Nederlandsche natie van de 17^{e} eeuw, - zulk een boek moet wel al onze sympathie wekken en begroeten wij met ingenomenheid.

Of er behoefte aan was? Wij zouden kunnen antwoorden: aan goede boeken is altijd behoefte. Maar er is meer. De Heer Ten Brink, die zoo goed den toon weet aan te slaan, waarop Hollandsche jongens moeten worden toegesproken, verneemt van de leerlingen der tweede afdeeling van het Gymnasium, of der inrichtingen van middelbaar onderwijs: ‘dat ze zoo ontzettend veel cijferkunst, algebra, meetkunde, natuurkunde, scheikunde, moderne talen, geschiedenis en aardrijskunde moeten aanleeren, dat er volstrekt geen tijd meer overschiet voor de Hollandsche taal en voor de vaderlandsche geschiedenis;’ - van de leerlingen der Latijnsche scholen en der eerste afdeelingen op de Gymnasiën: ‘dat ze zoo ontzachelijk veel Grieksche accenten, zooveel syntaxis, zoo veel verba op *o*□, zooveel propositiën met of zonder den konjunktief in 't geheugen hebben te prenten, dat zij, bovendien nog bezwaard door hunne mathesis, hunne moderne talen, hunne geschiedenis en aardrijkskunde,

al zeer weinig werk kunnen maken van Nederlandsche taal en letteren.'

De Heer T.B. vindt deze bezwaren van allen grond ontbloot, lost ze op, en vervolgt: 'Al de vakken, die ge me zoo even noemdet, zijn u gelijkelijk onmisbaar voor het doel, 't welk ge u steldet - al die vakken beloven u even kostelijke resultaten op uwen weg - maar de studie der Nederlandsche taal en letteren eischt er eene plaats onder - geen welwillend ingeruimd hoekjen, maar eene flinke plaats op den eersten rang. 't Is waar, er valt veel te studeren in onze dagen, onbegrijpelijk veel meer, dan in den tijd uwer voorouders, maar gij allen zijt Hollandsche jongens - gij hebt reeds úwe betrekking in de maatschappij gekozen, gij w i l t uw doel bereiken; zoudt ge dan de middelen, die naar dit doel leiden, n i e t w i l l e n?'

Voorts wijst de Docent op het hoofddoel van zijn boek: de studie der Nederlandsche taal en letteren te bevorderen en te veraangenamen. Te regt zegt hij, dat taalleer, hoe noodzakelijk, zeldzaam op jeugdigen leeftijd groote sympathie wekt. Inderdaad, niets lastiger en onvruchtbaarder tevens dan het memoriseren van taalregels, het opzeggen van paradigmaat en het vervaardigen van ontledingen. Het misbruik in deze heeft menigeen van alle grondige taalstudie afgeschrikt. Neen, na eenige noodzakelijke vooroefeningen moet de lektuur, de gezamentlijke analyse van een boeijend schrijver, het aantoonen der schoonheden van den stijl, ook door vergelijking met andere auteurs, het middel zijn om liefde voor de letteren te wekken en door aanwijzing en opmerking de gronden bloot te leggen, waarop het schoon gebouw zijner taal rust, en die onuitwischbaar in te scherpen.

Om de keuze van uittreksels uit het leven van de Ruiter door Brandt voor zijn doel te regtvaardigen, wijst de Docent de Hollandsche jongens op de heerlijke gewrochten der zeventiende eeuw in alle vakken van wetenschap en kunst, naast de krachtige ontwikkeling van den heldengeest der Nederlandsche natie, uit wier nederigste kwartieren Michiel Adriaanszoon de Ruiter, de koning der Nederlandsche vlootvoogden, is voortgekomen. - De Ruiter 'wiens gantsche leven het beeld is onzer krachtige, uit niet opgewassen Republiek', vond in Gerardt Brandt een waardigen biograaf, die als historieschrijver hoog staat boven van Meeteren, Bor en Aitzema, 'doorgaans te deftig, te droog, te gul met officiële bescheiden.' Zelfs was Brandt te verkiezen boven Hooft, 'bij wien te veel vooringenomenheid schuilt met zijn Latijnsch voorbeeld [Tacitus], dan dat we u aanstonds en zonder langdurige voorbereiding een proeve uit zijne werken mogten aanbieden.'

Onzes inziens is die keus volkomen gebillijkt. Brandt die uit

zijn oorspronkelijk beroep, door zuivere liefde tot de letteren tot hare beoefening gedreven werd, bezat, bij een schitterenden aanleg, die in zijne jeugd wat al te weelderig uitbotte, zoo als zijne lijkrede op Pieter Cornelisz. Hooft bewijst, dien zeldzamen tact en zelfstandigheid, dat hij, niet alleen zijn eigen gebreken inziende, zijn vernuft aan banden leî en den te weelderigen bloei besnoeide, maar ook, bij al zijne bewondering voor den grooten Hooft, liever diens gewrongen en dikwijls duisteren stijl verzaakte, al moest hij daardoor diens gespierdheid en kracht missen. Treffende les voor onze jeugdige schrijvers, die dikwijls de vreemde constructiën en zonderlinge wendingen van een beroemd schrijver, door den nieuwigheid zoekenden smaak van den tijd gehuldigd, willen navolgen, zonder te bedenken, dat zij noch de kracht der vinding noch der uitvoering van den meester bezitten, en het juist niet deze duisterheden en vreemde wendingen zijn, waarom hun voorbeeld geëerd wordt of blijvenden naam zal maken.

Het is waar, door het verlaten van het spoor van Hooft vervalt Brandt somtijds tot uitvoerigheid, welke de historische stijl allerminst duldt en tot den kronijkstijl afdaalt, - inzonderheid is dit het geval in de laatste deelen zijner Historie der Reformatie, maar veel minder in zijne Levensbeschrijving van Vondel, en allerminst in die van de Ruiter. Hier is, op weinig uitzonderingen na, alles waardig en gepast aan het onderwerp. Het is een klare, niet bruisende en schuimende stroom, diep en doorschijnend, die ook de voorwerpen op den bodem, door den effen waterspiegel heen, kennelijk doet onderscheiden, en het geruisch van wiens wateren men met welgevallen verneemt. - Nogthans vloeit hij niet altijd even kalm en effen; somtijds steekt er een windvlaag op, die zijne golven doet verheffen en met majesteit doet klateren tegen de rotsige oevers. - Wilt ge een enkeld voorbeeld, zie hier eenige regels uit: de slag bij Kijkduin en den Helder, 21 Augustus 1673: ‘De gansche zee stond in vuur en vlam, die door den dikken rook, gelijk blixemstraalen uit een donkre locht uitborst. Elk verging 't hooren en zien door de duisterheid der buskruidsdamp, en door de donderslagen van zooveel duizenden stukken geschuts en 't buldren van zoo groot een menigte van musketten als er gedurig vuur gaven. Hier vertoonde zich de schrikkelykheid van den oorlog ter zee van alle kanten. De kogels, bouten, schroot en splinters vloogen van alle zyden met een ysselijk gekraek en geknars van al wat getroffen wierdt. De zee werdt met lichamen, door geen eene soort van doodt omgekomen, bezaait. Sommigen moesten door 't scherp, andren door splinters, andren door 't vuur, andren in 't water sterven. 'T gekryt en gejammer der gequetsten en stervenden vervulde verscheidene schepen, en hy moest een hert van steen of

harder dan metaal hebben, die 't vergieten van zooveel christenbloedt, met drooge oogen kon aanschouwen.'

Niet waar, deze laatste woorden klinken u als een *requiem*, als een jammerkreet van het Christelijk gemoed over de rampen des oorlogs, gesticht door twee 'der vermaardtste zeevolken, weleer door de banden van eenen godsdienst, en van 't nabuurschap aan een verknocht, en die nu hunne uiterste krachten inspanden om elkander te vernielen.' 'Doch' en hier spreekt het hart van den Nederlander, in volle overtuiging van de regtvaardigheid der zaak, waarvoor toen het zoo fel benarde en van alle zijden aangeschonnen Nederland streed, 'doch de Nederlanders door den uitersten noodt geperst, hebbende geen ander middel om 't Vaderlandt van zijn ondergang te bevryden.'

Mogt de Heer Ten Brink door de uitgaaf van deze Bloemlezing zijn dubbel oogmerk bereiken: liefde voor de Nederlandsche letteren, en liefde voor het vaderland en zijne helden; die ook nog, al zijn de roemrijke dagen van de Ruiter en Tromp voorbijgegaan, even 'wakkre peckbroeken' telt, die in menige onderneming, in menigen strijd, met minder roem dan vroeger, maar met niet minder gevaar en zelfopoffering, bloed en leven veil hebben voor het vaderland!

A.B.

Ferdinand Lasalle.

Een pistoolschot trof in een duel op den 29sten Augustus ll. te Genève Ferdinand Lasalle. De persoonlijkheid, die in het jaar 1863 geheel Duitschland in rep en roer wist te brengen, die een scherp geteekend en boeijend bedrijf wist te beslaan in het drama van den strijd der Duitsche bewegingspartij tegen von Bismarck, is voor goed weggeruimd. Exit Lasalle. Het Duitsche drama gaat weder zijn gewonen gang. Het gordijn valt en rijst weder op. Doch wij, de toeschouwers die ons geld gegeven hebben om de acteurs desnoods te kunnen uitfluiten, wij zitten nog een oogenblik te zamen en praten over de rol, die aan dien man was toebedeeld: uit de enkele gezegden en tirades pogen wij den ganschen man op te maken; wij zitten vertrouwelijk te wegen en te wikken of hij waarlijk een persoon dan of hij slechts een arme ‘phrasenheld’ was; wij denken niet meer aan de eerste rollen: wij laten Romeo bij zijn Juliet, doch twisten over Mercutio.

Herinneren wij ons wanneer en hoe hij het eerst op het groote tooneel trad. Het was, als wij ons niet vergissen, in Maart 1863. De Heer von Bismarck had juist in Februarij zijn degen geheel en al uit de scheede getrokken en tegen het Pruissische volk, vertegenwoordigd in zijn parlement, gericht. Hij had zoo even in het Huis zijn snijdenden dialoog met den graaf von Schwerin gehouden, en het woord geaccepteerd, dat de leus van geheel zijn werken en bestaan zou zijn: macht gaat voor recht. Hij had juist met Rusland het befaamde verbond gesloten, waarbij hulp werd toegezegd om Polen spoedig te kunnen vermoorden. De Kamer had besloten nogmaals een adres aan den koning te richten, doch de koning had geweigerd de deputatie te ontvangen, die het adres zou voorlezen.

De mannen der Fortschrittspartij, Schulze-Delitsch, Twesten, Gneist en de anderen, waren op elke wijze door den minister met hoon overladen. Zij hadden gesproken van het regeren zonder budget: de minister wees met den vinger naar die heeren, meerendeels ambtenaren van den Staat, en zeide koeltjes dat hij nog niet gehoord had, dat een enkel ambtenaar zijn salaris had geweigerd, omdat het Huis de posten niet had goedgekeurd. De Fortschrittspartij begreep toen dat de strijd van uit het parlement wel eens op straat kon worden overgebracht. Zij wilde in alle rangen en standen van de Maatschappij zich hulp- en strijdgenooten verschaffen. Allereerst moest op de arbeidende standen worden gewerkt. Ook deze moesten genoopt worden in het politieke leven partij te kiezen. Reeds sedert geruimen tijd was men bezig de handwerkslieden en arbeiders als laatste ban van het leger der Fortschrittspartij te organiseren. Schulze-Delitsch, wiens leven een lange opoffering voor de belangen van het volk was geweest, scheen de geschikte man om die zoogenaamde arbeiderskwestie te behandelen, en aan de krachten, welke in dien stand waren verholen, de juiste richting te geven, ten einde ze ter gelegener tijd te kunnen gebruiken.

Men hoorde toen ter tijde allerwege van arbeidersvereenigingen spreken. Overal werden vergaderingen gehouden van de arbeidende klasse, en de mannen der Fortschrittspartij en van het National-Verein hielden lange redevoeringen en opwindende toespraken. Schulze-Delitsch had door zijn verschillende credietinstellingen, spaarbanken, magazijngenootschappen en verbruiks-‘vereine’ overal vaste groepen in het leven geroepen, waarmede vooreerst gewerkt kon worden. Alles ging dan ook in geregelde orde toe, toen een arbeidersvereeniging in Leipzig, op voorstel van haar voorzitter, den schoenmaker Bahlteig, besloot zich aan een geleerd schrijver te wenden, ten einde te weten op welke wijze het best de toestand der arbeiders zou kunnen worden verbeterd. Die geleerde was Lasalle.

Hij was geboren bij Breslau 11 April 1825. Zijn vader had aldaar een groot kantoor en was een vermogend man. De zoon werd op het gymnasium gedaan, opgeleid voor koopman, en omstreeks 1840 naar de Handelschool te Leipzig gezonden. Maar de jongen had te veel gelezen, leunde het hoofd te dikwijls mijmerend over de boeken van de zangers en wijzen van

het oude, dan dat er toen in die jaren de geschikte stof voor een koopman in stak. De directeur van de school, de oude Schiebe, schudde het hoofd bedenkelijk als hij den jongeling aanzag. ‘Lasalle, er groeit nooit uit u een koopman’, ontviel hem meermalen. En Lasalle nam het woord ter harte, ging naar zijn vader om te mogen studeren, werd weldra student in de rechten, en trad na afloop van zijn studiën in de Pruissische staatsdienst. In een brief van Heinrich Heine van den 3^{den} Januarij 1845 vinden wij zijn naam genoemd. Heine schrijft aan zijn getrouwen vriend Varnhagen von Ense: ....‘Lasalle, de brenger van dezen brief, is een jonkman van opmerkelijke wetenschap en vatbaarheid. Zelden heb ik dieper, uitgestrekter en doordringender kennis gezien. Aan een rijk talent van expositie paart hij een wilskracht en geschiktheid tot handelen, die mij verbazen.... In allen geval is het voor mij een aangename zaak om die vereeniging van kennis en macht, van talent en karakter te beschouwen; met uw menigvoudig opmerkingsvermogen zult gij hem zeker recht doen weêrvaren....’ Toen von Manteuffel in November 1848 de Pruissische volksvergadering uit elkander joeg, was hij aan de rechtbank te Dusseldorf werkzaam. Onlusten braken in die stad uit, en ook Lasalle werd betrokken in het staatsproces, dat ten gevolge daarvan werd gevoerd. Hij had een rede gehouden, waarin hij de Dusseldorfsche Burgerwehr tot een gewapenden tegenstand had aangemaand. Hij moest die redevoering boeten met zes maanden gevangenisstraf. Uit den kerker ontslagen wendde hij zich geheel en al tot de wetenschap. Doch ten tweedenmale werd zijn naam in een proces genoemd ten gevolge van een diefstal van een cassette, een zaak die in dien tijd vrij wat opgang maakte. Het betrof namelijk papieren, die de gevierde gravin Hatzfeldt noodig had. Lasalle, en eenige anderen van hare ridderlijke aanbidders, waaronder ook de schrijver Bode, namen de cassette weg, werden gegrepen, doch Lasalle wist door een schitterende rede voor de rechtbank zich vrij te pleiten. De gravin Hatzfeldt bleef sinds dien tijd zijn beste en trouwste vriendin. Met haar trok hij naar Berlijn. Hoe hij het leven daar in alle opzichten genoot, hoe de wereld (de booze, elegante en speelzieke wereld) hem aantrok en prikkelde, weten slechts te velen te zeggen: zij zullen er echter bijvoegen, dat hij tegelijk aan de ernstigste en diepste studie zich wijdde. Twee eenigzins groote werken kwamen van zijn hand eenigen tijd na

elkander uit. Het eene was een boek over de philosophie van Heraclitus; het andere een rechtsgeleerd werk over het systeem der verkregen rechten. Beide werken maakten opgang. In het laatste werden reeds zinsneden aangetroffen, die wonderlijk aandruischten tegen de Engelsche opvatting van staats- en rechtsleven, die min of meer een flaauwe echo deden hooren van de uitingen der oude Fransche socialistische school. Wat te denken bijv. van gezegden als deze: ‘De loop van de rechtsgeschiedenis bestaat hierin, om den eigendomskring van het individu steeds meer en meer te beperken, om steeds meer voorwerpen buiten het privaat-eigendom te zetten (e mancipio te verklaren, te emanciperen)’ en elders: ‘De wereld beweegt zich - met betrekking tot het maatschappelijk vraagstuk - tegenwoordig om de vraag, of thans, nu geen eigendom op het onmiddellijk gebruik van een ander mensch meer bestaat, zulk een eigendom op het indirect exploiteren van het individu kan worden toegelaten, m.a.w. of de vrije aanwending en ontwikkeling van eigen arbeidskracht uitsluitend privaat-eigendom van den bezitter van het arbeids-product en voorschot (het kapitaal) mag zijn, en of dien ten gevolge de ondernemer van een zaak, afgezien van de belooning van zijn gedachte, geheel en al eigenaar kan zijn van vreemde arbeidswaarde.’ Kleine schriften begeleidden deze meer omvangrijke studiën. Wij noemen slechts een redevoering over Fichte en het verwonderlijk boek dat hij tegen Julian Schmidt heeft geschreven. Dit laatste boek heeft indertijd aller verbazing opgewekt, en het zij verre van ons dat wij den toon van zulk een critiek zouden kunnen goedkeuren. Het paard, dat door den schrijver wordt bereden, draaft niet fiksch, maar hoort niet meer naar teugel of wenk, en holt en verbrijzelt galopperend al wat hem onder de hoeven komt. Want Lasalle was ter dood toe geërgerd door den verwaten toon van dien criticus der liberale partij, die, na de literatuur afgehandeld te hebben, thans tot de leiding van een groot politiek dagblad overging. Het was, volgens hem, geen karakter of hooge geest, die zijn oordeel over al die gedichten en gedachten had uitgesproken; neen, het was de homunculus - denk aan het tweede deel van den Faust - gecreëerd door den atmosfeer van den tijd, toegerust met de ‘gemeenplaatsen’ van onze practische jaren, die hier zijn kleine zinnen zonder logisch verband, zonder diepte van gevoel, zonder eigen opvatting - want studie had ontbroken, en de wind had hem

al die geleerdheid van den dag toegewaaid - uitsprak. Julian Schmidt antwoordde niet, en velen mompelden het versje: wie geen scherpen stoot kan velen, die zit wankel in het zaâl. Voeg daarbij, dat Lasalle zich niet uiten kon, zonder bijtend en stekelig te worden: dat hij geen waarheid kon ontvouwen, zonder polemisch - tot waar de polemiek het grove raakt - te zijn, dat hij een ontledend verstand van ongemeene scherpte bezat, dat hij origineel was en vol geest - zoowel in vorm als inhoud - dat hij in alles het merg en de zenuwen van de questie zocht en aanpakte, en men zal het begrijpen, dat hij gelezen werd zoo als niet schielijk een tweede. In het jaar 1862 wendde hij zich meer bepaald tot de politiek van den dag. Daar was in hem, den radicaal bij uitnemendheid, langzamerhand een geest van oppositie tegen der liberalen holheid en halfheid wakker geworden. De Fortschrittspartij, die de erfenis der liberale - zoogenaamd Gothasche - partij had overgenomen, werd voor het meerendeel geleid door mannen zonder diep indringenden blik, zonder vastheid van hand, zonder wilskracht om met schijn en leugen te breken, maar begaafd met een allerontzettendsten overvloed van redeneerwoede. Zoo als uit de goten het vuile water steeds opborrelt, dus schenen hem de redevoeringen uit den mond dier politieke helden te ontwellen. Zij spraken van het volk, en meenden nog altijd het volk der liberalen, de bourgeoisie van de Fransche school. In hun strijd met Bismarck begrepen zij niet, dat de minister het natuurlijk moest winnen. Want in plaats van ronduit te verklaren, dat de constitutie reeds lang door Bismarck was verbroken, en dat dus op den grond dier constitutie geen strijd met den minister mogelijk was; in plaats dus van de zittingen dier Kamer niet meer te houden totdat de Regering het bewijs leverde, dat zij niet meer de door de Kamer geweigerde uitgaven deed; in plaats daarvan gingen zij voortdurend - wat Bismarck natuurlijk verlangde - aan het redetwisten met den minister, en werden telkens jammerlijk geslagen. De minister had immers bewezen, dat de constitutie een blad papier was; hij had voor hun eigen oogen het stuk verscheurd; waarom nu te beweren, dat de constitutie niet van papier was? Nog meer: de Fortschrittspartij had beweerd, dat zij niet allereerst een Pruissische maar wel degelijk een Duitsche partij was. En hoe is dat dan te rijmen - dus riep hij - met uw streven naar een Klein-Duitschland? In één woord: noch eenheid, noch

vastheid, noch klaarheid - niets van dat alles merkte Lasalle bij die heeren op. Een redevoering door hem in het begin van 1862 in een Berlijnsche arbeidersvereeniging gehouden, formuleerde vrij scherp al de verschilpunten. Die rede zou het idee van den arbeiderstand ontwikkelen, in tegenoverstelling van wat hij het begrip van de Bourgeoisie noemt; en het probleem dat hij zocht op te lossen was geen ander dan dat, waarmede thans ieder denkend hoofd zich bezig houdt: het probleem van de verhouding van staat en individu. De slotsom waartoe hij komt was deze, en men vergunne ons hier zijne eigene woorden mede te deelen: Die sittliche Idee der Bourgeoisie ist diese, dass unbedingt nichts anders als die ungehinderte Selbstbethätigung seiner Kräfte jedem Einzelnen zu garantiren sei. Wären wir alle gleich stark, gleich gescheidt, gleich gebildet und gleich reich, zo würde diese Idee als eine ausreichende und sittliche angesehen werden können. Da wir diess aber nicht sind und nicht sein können, zo ist dieser Gedanke nicht ausreichend und führt deshalb in seinen Consequenzen nothwendig zu einer tiefen Unsittlichkeit; denn er führt dazu, dasz der Stärkere, Gescheidtere, Reichere den Schwächeren ausbeutet und in seine Tasche steckt. Die sittliche Idee des Arbeiterstandes ist die, dass die ungehinderte und freie Bethätigung der individuellen Kräfte durch das Individuum noch nicht ausreiche, sondern dass zu ihr in einem sittlich geordneten Gemeinwesen noch h i n z u t r e t e n musse: die solidarität der Interessen, die Gemeinsamkeit und die Gegenseitigkeit der Entwicklung. Entsprechend diesem Unterschiede fasst die Bourgeoisie den sittlichen Staatszweck so auf: er bestehe ausschliessend und allein darin, die persönliche Freiheit des Einzelnen und sein Eigenthum zu schützen. Diess ist eine Nachtwächteridee, meine Herren, eine Nachtwächteridee desshalb, weil sie sich den Staat selbst nur unter dem Bilde eines Nachtwächters denken kann, dessen ganze Funktion darin besteht, Raub und Einbruch zu verhüten. Leider ist diese Nachtwächteridee nicht bloss bei den eigentlichen Liberalen zu Hause, sondern selbst bei vielen angeblichen Democraten in Folge mangelnden Gedankenbildung oft genug anzutreffen. Wollte die Bourgeoisie consequent ihr letztes Wort aussprechen, so müsste sie gestehen, dass nach diesen ihren Gedanken, wenn es keine Raüber und Diebe gäbe der Staat überhaupt ganz überflüssig sei.’

Tot dezen man nu wendde zich de Arbeidersvereeniging te

Leipzig in Maart 1863 met de vraag: wat de arbeiderstand in deze tijden te doen had om zijn lot te verbeteren.

Het antwoord was dat de arbeiders wel iets anders te doen hadden dan zich te voegen in de plannen van de Fortschrittspartij, hun voorgeteekend door Schulze-Delitsch.

Om den inhoud van het door Lasalle gegeven antwoord goed te begrijpen, dienen wij nog eenmaal kort aan te stippen wat de werkzaamheid van Schulze-Delitsch voor den eigenlijken arbeiderstand was geweest. Schulze-Delitsch heeft geheel zijn vroeger moeitevol leven, werkzaamheid en denken besteed om instellingen in het leven te roepen, waardoor de arbeidende stand zich zelven kon helpen. De voornaamste van die instellingen zijn, behalve spaarbanken en ziekte- en sterftekassen, de voorschot- en credietvereenigingen, de grondstof- en magazijn-genootschappen, eindelijk de zoogenaamde ‘Consumvereine’. De credietvereenigingen moeten aan de armere handwerkslieden de fondsen verleenen om zelve eens zaken te kunnen beginnen: de tweede soort van instellingen hebben ten doel goedkooper aanschaffing van grondstoffen doordat velen gemeenschappelijk zulks doen, en willen een betere markt voor het verkoopen van handwerksproducten vestigen: de Consumvereine eindelijk beoogen den aankoop van beter en goedkooper voedingsmiddelen voor zooverre die aankoop in massa door veler bijdragen tegelijk kan worden gedaan.

Al deze instellingen - en hun aantal is waarlijk niet gering; in 1861 telde men in Duitschland alleen 400 credietvereenigingen - hebben tot basis het Engelsche beginsel: zich zelven te helpen. Haar rassche ontwikkeling, haar groote en weldadige werkzaamheid en de soliditeit van geheel haar werkkring hebben de Duitsche arbeidende klasse het grootst denkbare voordeel aangebragt: de naam van Schulze-Delitsch is waarlijk ten zegen voor Duitschland geweest. De jaarlijksche berichten, die hij over al de onder zijn invloed opgerichte instellingen geeft, zijn bepaald een verkwikkende lectuur. Zij handelen slechts over dood-materiëele zaken. Hier een lange becijfering, dat zulk een bank een percent of wat is vooruitgegaan: daar een aanwijzing van gemeenschappelijke aanschaffing van spek, worst, talk, boter, vet, kaas, meel, hout, erwten, aardappelen, en hoe al deze zaken verder heeten: dan weder het verblijdend bericht dat de magazijnsvereeniging der meubelmakers, bijv. te Berlijn, het zoover gebracht heeft, dat zij wat

soliditeit, elegante, smaakvolle vormen en rijke keus van artikelen betreft, met de eerste meubelfirma's van Berlijn wedijvert. En toch laten zich die schijnbaar zoo dorre verslagen beter lezen dan al de verzen van Oscar von Redwitz. Een goede huisvrouw heeft haar waarde, vooral wanneer de poëtische liefdezuster steeds blijft ontbreken.

Wat gaf dan Lasalle den moed om de arbeiders te zeggen dat zij niet geheel en al de wenken moesten volgen van Schulze-Delitsch, nu deze op hunne hulp scheen te zullen rekenen? Het antwoord op die vraag is tegelijk het antwoord aan de Leipzigsche vereeniging. Hij meent dat de geheele beweging, door Schulze-Delitsch opgewekt, geheel de insteling van al die credietbanken enz., slechts aan diegenen hulp heeft aangebracht die reeds zich zelven - zij het ook nog zoo weinig - helpen konden, namelijk aan den geringen handwerkstand, de kleinere bazen. De eigenlijke arbeidende stand, de handwerksgezellen, de om loon werkende lieden, de fabriekarbeiders bleven er buiten. Deze arbeiders kunnen alleen daardoor geholpen worden, dat zij zelven ondernemers worden. En dit laatste wederom kan alleen dan plaats grijpen wanneer de staat met zijn crediet tusschen beiden komt. En nu is het juist de eerste taak van de arbeiders om den staat te dwingen hun zulk een crediet te verschaffen. Wanneer de arbeiders zulk een dwingende kracht uitoefenen zijn zij volkomen in hun recht: in den Pruissischen staat heeft 72½ pCt. der bevolking een jaarlijksch inkomen van beneden de 100 thalers, en 16¾ pCt. een jaarlijksch inkomen van 100-200 thalers. De staat is dus inderdaad niet anders dan een associatie der noodlijdende klassen. Dus - en ziedaar de practische solutie voor de arbeiders - maakt dat het algemeen stemrecht wordt ingevoerd, en gij zijt meester van den staat, meester van het crediet van den staat, gij wordt zelven mede-ondernemers van de groote zaken, gij verbetert niet alleen uw materieel lot, maar gij stijgt een trap hooger in de beschaving.

Ontzettend socialisme! roept allicht een mijner lezers. Wij zeggen niet neen - maar verzoeken nog een oogenblik geduld om na te gaan hoe Lasalle al deze conclusiën verdedigt:

‘Toen gij in October van het vorige jaar’ - zoo begint het antwoord - ‘uw eerste voorbereidende vergadering in Berlijn hield, werden twee inzichten ter sprake gebracht. De eerste luidde, dat gij u om de politieke beweging in het geheel niet te bekommeren had, dat zij zonder belang voor u was: de

tweede strekte daarheen, dat gij u als een aanhangsel van de Pruissische Fortschrittspartij moest beschouwen, en het persoonlooze choor en klankvloer voor die partij moest vormen. Was ik in de vergadering geweest, ik had mij tegen beide die inzichten verklaard.' Hij wijst nu verder aan waarom hij dat zou gedaan hebben, en vindt de gelegenheid om geheel de politiek der Fortschrittspartij in haar halfheid en onbekwaamheid te kenschetsen. Hij ontwikkelt de stelling dat al die banken en kassen van Schulze-Delitsch altijd en nog voortdurend het werk moeten blijven van locale bemoeijingen, maar dat de arbeiderstand werkelijk krachtig moet streven om zich boven het tegenwoordig niveau te verheffen. Want meer en meer ziet men dat de stand der kleine handwerkslieden, der kleine bazen, als het ware wegzinkt om plaats te maken voor de fabriekmatige productie in het groot. Al de pogingen van Schulze zullen den doodstrijd, die thans tusschen die twee elementen wordt gevoerd, toch niet kunnen verlengen. Neen, de ware oorzaak van alle ellende zit in het arbeidsloon, niet in de meerdere of mindere besparingen die men op dat loon kan maken. Dat loon toch - het is een ijzeren wet der staathuishoudkunde - blijft altijd gereduceerd tot het noodzakelijke levensonderhoud, dat in een volk overeenkomstig de gewoonte tot ophouding van het leven, tot voortplanting en opvoeding van een nieuw geslacht gevorderd wordt. Want stijgt het loon boven dat niveau, dan bieden zich meer en meer arbeiders aan, en allengs dalen weder de prijzen. Wat moeten dus de arbeiders doen? Zij moeten door aanwending en uitbreiding der arbeidersvereenigingen op de fabriekmatige productie, den arbeiderstand tevens tot ondernemer maken, en de scheiding tusschen arbeidersloon en ondernemingswinst doen ophouden. De arbeiders moeten productieve associaties gaan vormen.

Lasalle maant hier tot het denkbeeld dat in Engeland zijn vorm heeft gevonden in het zoogenaamde coöperative movement. De pioneers van Rochdale moeten in Duitschland herleven. Maar in plaats dat eigen krachtsinspanning dit alles bewerkstellige wijst Lasalle met den vinger naar den staat.

Niets toch springt meer in het oog - dus zegt hij - dan dat de arbeiders, aan zich zelven overgelaten, nooit eigen ondernemers kunnen worden. Juist daarom is het echter de taak van den staat om dit mogelijk te maken. Wel te verstaan, de arbeidende klassen moeten blijven behouden haar individueele

vrijheid, individueele levenswijze en individueele arbeidsbelooning, en tot den staat in geen andere betrekking staan, dan dat deze kapitaal en het gevorderde crediet verleent. Dit is geen socialisme. Want de Bourgeoisie heeft er ook nooit tegen geprotesteerd wanneer tot haar eigen voordeel rentegaranties voor spoorwegen, voorschotten tot drainage, kanalisering enz., ja zelfs garanties om groote industriën in het leven te roepen werden besteld. De rijken en gegoeden hebben bij zulke plannen nooit alleen op hun gevierde leus: zich zelven te helpen, vertrouwd, maar hebben zeer gewillig op den arm van den staat gaan leunen: zouden dan de arme lieden, de 90 pCt. waaruit een staat bestaat, nooit zoo iets mogen vorderen? De rentegarantie voor een spoorwegmaatschappij is die zooveel onschuldiger dan de rentewaarborg voor het crediet van een productive associatie der arbeiders? Met deze snijdende zinnen vervolgt Lasalle de Heeren van de Fortschrittspartij, en ontrolt hij eindelijk voor de arbeiders het vaandel, waarop geschreven staat: algemeen stemrecht.

Men kan zich bijna niet voorstellen welk eene opschudding in het kamp der mannen van de Fortschrittspartij ontstond toen deze korte, hortende gedachten van Lasalle in het licht waren gegeven. Zij dachten dadelijk aan den grooten politieken strijd, dien zij tegen von Bismarck hadden te voeren, en het werd hun duizelig te moede. Zou hun bestaan een Babelsche torenbouw zijn, die op spraakverwarring zou uitloopen? Kon een enkel man dien ganschen bouw op de grondvesten doen daveren? Nog meer, zou het grootste deel van het volk hun, de eigenlijke volksmannen, ontsnappen? Zoo iets ware niet denkbaar. Intusschen moest Lasalle zoo spoedig mogelijk worden weêrlegd en onschadelijk gemaakt. De strijd duldde geen uitstel. En voordat het boekje van Lasalle aan de Leipziger arbeiders gelegenheid had te werken, voordat Lasalle uit dien kleinen flacon, waarin hij met zoo duivelsch talent al de min of meer giftige essenties van lang overwonnen dwalingen weder had te zamen gebracht, het vocht over Duitschland verspreidde, moest de flacon zelf hem uit de hand worden genomen. Fluks aan het werk. Belaster Lasalle zooveel gij wilt, de strijd ontvlamt reeds, de partijen van den vooruitgang scheiden zich....

En ondertusschen steekt von Bismarck het hoofd door de wolken en nevelen heen, en al die woedende elementen tegen elkander ziende strijden, lacht hij hartelijk.

De agitatie onder de arbeiders in Duitschland was nu in

vollen gang gezet. Overal, in Leipzig, Berlijn, Neurenberg werden vergaderingen gehouden en over Lasalle's plannen gesproken. De hoofden der Fortschrittspartij, Schulze-Delitsch, Max Wirth en Faucher, reisden onophoudelijk rond om zelven de in den geest van Lasalle sprekende redenaars te weêrleggen. Lasalle zelf kreeg mede van vele kanten ondersteuning: bekende democraten als Lothar Bucher en Rodbertus, voorts prof. Wuttke in Leipzig, von Schweitzer en Becker te Frankfort, schaarden zich om hem heen, terwijl de organen van de reactie, blijde een steen te vinden waarop de Fortschrittspartij zou struikelen, overal indirect de pogingen van Lasalle prezen en ondersteunden. De Leipzigsche arbeiders wisten eindelijk een groot arbeiderscongres in hunne stad te organiseren, waar Lasalle het woord zou voeren. Deze vergadering had op den 16^{den} April 1863 plaats. Lasalle hield een redevoering van 2 uren voor circa 4000 menschen, waaronder verklaarde tegenstanders zich hadden geschaard, ten einde door tumult elken geregelden gedachtenloop te verhinderen. Doch Lasalle was niet uit het veld te slaan: integendeel: hij bleef inderdaad de sterkste. Niet als een volksdemagoog, als man van wetenschap verscheen hij onder de arbeiders. Met de boeken der eigen partij bestreed hij de coryfeën van den vooruitgang. De zoogenaamde Manchesterschool greep hij op alle tastbare plaatsen aan: en daar hij een wezenlijk redenaar, niet maar een phrasenmaker was, wist hij zich staande te houden. Niets triviaals kwam van zijn lippen; hij had allereerst achting voor zich zelven, dus ook voor zijn gehoor. Hij sprak tot dat arbeidersgehoor over de moeijelijkste problemen in de taal die daaraan voegde, en zijn gehoor begreep hem. Zooveel leven, zooveel frischheid, zooveel vastheid was er in die redevoering en in de andere die hij uitsprak, dat men - naar de uitspraak van een bevoegden rechter - hem tot het laatste woord met klimmende aandacht aanhoorde. Het blanke staal van zijn wetenschap sneed alle halfheid door midden, en gelijk de man die naar de sterren opziet, het gewone kaarslicht, dat hij in de hand houdt, uitblaast, zoo wierp ook Lasalle weg al de phraseologie, waarvan de gewone volkshelden zich bedienden. Want hij wilde niet hen die geen vermogen hadden opzetten tegen degenen die bezittingen hadden verworven: neen, hij wilde het volk der arbeiders opheffen. Hij sprak hooghartig en het volk begreep hem.

De eerste taak was nu een vaste vereeniging te vormen, die

alle krachten der arbeiders in den geest van Lasalle zou concentreren. Dit echter was in het geheel geen gemakkelijke zaak. Redevoeringen kon Lasalle wel houden, en hij hield ze op alle mogelijke plaatsen, maar vooreerst moest hij bijna op elke plaats eerst den vijand onder het gehoor zelf bestrijden, - want het National-Verein had vast besloten hem niet aan het woord te laten, en het National-Verein was een vast aanééngesloten macht - maar bovendien de drukpers was bijna niet ter zijner beschikking. Alle dagbladen van eenige beteekenis waren in handen van de Fortschrittspartij en deze belasterden of ignoreerden hem. Alles wat in de volksvergaderingen geschiedde werd verdraaid ter kennisse van het publiek gebracht; hij zelf werd voor den ergsten schurk uitgemaakt; zijn vroeger orageus leven bood stoffe genoeg aan voor een chronique scandaleuse en zijn vijanden wisten daarvan gebruik te maken. Niettemin of misschien juist daarom gaf hij den moed niet op. In Frankfort a/M., Hamburg, Elberfeld, Solingen, Dresden, Dusseldorf, Harburg, Neurenberg, Keulen, Altona, Hilburghausen, Berlijn, Breslau, Zurich, Groszenhagen, Barmen, Rittershausen, Gersdorf, Roszwein, Asch, Rinsdorf, Groszburgk, Hilden en Dortmund wist hij genootschappen - gemeenten zoo als hij ze noemde - op te richten, en gesterkt door al die goedkeuring begreep hij zijn krachten te moeten gaan concentreren.

Den 23sten Mei 1863 werd dan ook te Leipzig in een vergadering van afgevaardigden uit al die plaatsen ‘de Duitsche arbeidersvereeniging’ gesticht, die zich ter taak stelde op vredelievenden en legalen weg, voornamelijk door het winnen van de overtuiging van het publiek, te werken tot herstelling van het algemeen kiesrecht. Tot voorzitter met de uitgestrektste volmacht werd verkozen Ferdinand Lasalle.

Zoo was dan nu Lasalle het hoofd van den zoogenaamden vierden stand. Hij had tot nu toe slechts noten aangeslagen; hij zou nu het accoord grijpen. Zijn werkzaamheid verdubbelde met den dag. In de steden, waar zijn richting vertakkingen had gevonden, hield hij telkens redevoeringen. Te Berlijn trad hij wekelijks op. Vlugschriften van allerlei aard werden door hem uitgegeven, en elk van die vlugschriften was meestal telkens een aanleiding om voor de rechtbanken zijn zaak en die der arbeiders te bepleiten. In het begin van dit jaar gaf hij - ten einde Schulze-Delitsch wetenschappelijk te vernietigen -

zijn boek, getiteld: Herr Bastiat-Schulze von Delitsch, der öconomische Julian, oder Capital und Arbeit, uit. In Berlijn zelf, als het ware de zetel van Schulze's leer, wist hij zich staande te houden. En zonderling, nimmer ontglipte hem van die woorden waardoor zijn tegenstanders het hart van het volk hadden meenen te stelen, die woorden, waardoor op het kleine verstand en de groote zelfzucht van het publiek was gerekend. Hij was en bleef een man van ongemeene begaafdheden, ook als hij stond midden onder het gehoor van fabriekarbeiders. Zijn richting won met den dag veld. Met angst zag de Fortschrittspartij het dagelijksch veld winnen van zijn denkbeelden. Ook de feodale partij, die hem met haar toejuiching had begeleid, zoolang hij Schulze-Delitsch aanviel, begon na te denken of het niet tijd werd Lasalle voor goed het zwijgen op te leggen..... toen plotseling zijn dood werd gemeld.

Lasalle is dus gestorven - en de episode van den strijd met de Fortschrittspartij is waarschijnlijk geëindigd. Het was een niet onaardig drama, met tooneelen die soms aan het tragische grensden: de arme Schulze-Delitsch, die welbezien voor de tegenwoordige tijden zeer zeker den besten weg had ingeslagen, werd jammerlijk door dezen man, die nu eenmaal niet aan fables convenues wilde gelooven, in het naauw gebracht. De Heer von Bismarck wist ze beidèn nog heftiger tegen elkander op te zetten, en het was een gewoel en geschreeuw dat ter naauwernood door het krijgsrumoer werd verdoofd. Lasalle speelde waarlijk heroïsch zijn rol, totdat een kogel in duel hem het harte trof.

Wij hebben gehoord dat hij het schot kreeg ten gevolge van een liefdesgeschiedenis. In waarheid, de opmerking schijnt juist, dat de vrouwen, mogen zij zich al beroemen het voorrecht te bezitten balsem op de smart der menschheid te spreiden, zekerlijk en ten allen tijde de oorzaak zijn van de helft der smart.

H.P.G. QUACK.

Het begrip van volksrijkdom.

(*Vervolg en slot van Deel III, bladz.* 435.)

II.

Het zou ons geenszins verwonderen, zoo de voorgaande kritiek bij velen onzer lezers eene bedenking had uitgelokt. Wij hebben namelijk gedurig beweerd, dat Adam Smith zich de maatschappij voorstelt als een groot gezin, en die voorstelling noemden wij verkeerd, aangezien de onderlinge afhankelijkheid, waarin de leden van een gezin tot elkander staan, lang zoo ver niet reikt als die, welke men aantreft tusschen de leden van eene en dezelfde maatschappij. Doch was deze laatste opmerking wel gegrond? Is de maatschappij werkelijk iets meer dan een groot gezin, meer dan ‘an aggregate collection of individuals,’ zoo als M'Culloch[1] haar noemt; en is het daarom juist, dat Adam Smith zich geen volledig begrip heeft gevormd van de mate van onderlinge afhankelijkheid waarin de zamenleving ons verplaatst? Ziedaar vragen, waarop in billijkheid een antwoord kan worden geëischt.

Wij hebben deze hedenking reeds lang voorzien en achten ons verpligt haar vóór alle dingen te wederleggen. Des te eerder gaan wij thans daartoe over, omdat wij dusdoende gelegenheid zullen vinden, onze eigene gedachten mede te deelen omtrent het wezen der maatschappij, en dit wederom ons tot

1 Principles of political Economy, Ed. 1825, bl. 129: ‘Society is *nothing more*, than an aggregate collection of individuals.’

voorbereiding zal kunnen dienen om de oplossing te vinden van het vraagstuk, waarop in deze bladzijden voornamelijk onze aandacht is gerigt. Het naauwe verband toch tusschen ons begrip van volksrijkdom en ons begrip van de maatschappij, zal den lezer na al het voorgaande ongetwijfeld duidelijk zijn geworden. Wie weten wil wat volksrijkdom is, moet eerst onderzoeken, wat de maatschappij is. Tot dit laatste onderzoek nu zullen wij van zelf worden geleid bij het beantwoorden van de bedenking, die wij zoo even hebben vermeld.

Wij verzoeken den lezer, zich andermaal voor den geest te roepen wat wij vroeger hebben opgemerkt omtrent den toestand, waarin de zamenleving den mensch verplaatst. Waarom noemden wij dien toestand n i e u w ? Omdat ten gevolge der zamenleving de mensch, die vroeger alleen afhankelijk was van de natuur, nu ook afhankelijk wordt van hen, met wie hij vereenigd is, d.i. van de maatschappij, waarin hij leeft. Wij moeten thans een weinig dieper in het wezen van dien nieuwen toestand doordringen en nagaan, door welk middel, langs welken weg, de zamenleving die onderlinge afhankelijkheid doet ontstaan. Dit zal ons onmiddellijk verplaatsen in het hart van de kwestie die ons op dit oogenblik bezig houdt.

De onderlinge afhankelijkheid tusschen de leden der maatschappij neemt het eerst haren oorsprong in de v e r d e e l i n g v a n a r b e i d . Deze laatste toch is de groote hefboom, die het geheele raderwerk der zamenleving in beweging brengt. Zij is het bovenal, die het den mensch mogelijk maakt meer te produceren dan vroeger, en alzoo eene ruimere bevrediging te vinden voor zijne behoeften. Zij bevrijdt hem uit den staat van afhankelijkheid van de natuur, waarin de geïsoleerde toestand hem liet. Zij verheft hem ook zedelijk, daar zij zijn arbeid vermindert in omvang en hem dus de gelegenheid schenkt zich niet uitsluitend met zijne stoffelijke, maar ook met zijne zedelijke belangen bezig te houden. In één woord, denkt u de verdeeling van arbeid weg, en aan alle welvaart is een einde, ja de zamenleving zelve heeft opgehouden te bestaan.

Even als een fabriekant afhankelijk is van zijn werktuig, is de mensch dus afhankelijk van de verdeeling van arbeid. De

geheele maatschappij is er op ingerigt, dat elke klasse van individus de taak vervult, die haar is opgedragen. Blijft nu deze of gene klasse in gebreke die verpligting na te komen, dan is eene stoornis in den gewonen loop van zaken daarvan het onvermijdelijk gevolg. Stel b.v., dat alle kleedermakers of alle landbouwers ophielden te werken, dan zou er natuurlijk gebrek ontstaan, hetzij aan voeding, hetzij aan kleeding. De ondervinding van de laatste jaren levert ons een treffend voorbeeld van zulk eene stoornis. Welk eene ellende heeft niet de Amerikaansche burgeroorlog teweeggebragt, sedert de katoen, die onmisbare grondstof van de Engelsche industrie, niet meer in de gewone hoeveelheden en tot de gewone prijzen is aangevoerd. De verdeeling van den arbeid maakt de leden der maatschappij dus van elkander afhankelijk en wel in eene zeer ruime mate.

Doch wordt die afhankelijkheid door de verdeeling van arbeid v o l k o m e n verklaard? Indien de maatschappij niet meer is dan een groot gezin, ja, dan ongetwijfeld. In een gezin, in elke vereeniging van individus, die zich verbonden hebben om gezamenlijk het werk te verrigten, dat anders elk voor zich moest volbrengen, bestaat geene andere onderlinge afhankelijkheid dan die haren oorsprong vindt in de verdeeling van arbeid. Deze laatste maakt alleen den consument afhankelijk van den producent. Dit zegt reeds veel, voorzeker. Toch zegt het niet alles. Wordt door dezen of genen niet genoeg geproduceerd, dan ontstaat er gebrek. Maar of iemand al weigert het wettig deel van den algemeenen rijkdom, dat hem toekomt, tot zich te nemen, doet niets ter zake. Integendeel, de overigen winnen er bij; want zij houden nu des te meer over om onder elkaâr te verdeelen. De producent is hier dus volkomen *on*afhankelijk van den consument. Hoe meer elk individu zijne hoedanigheid van consument op den achtergrond schuift, hoe meer hij tot de welvaart bijdraagt. Wanneer het dus blijkt, dat dit laatste in de maatschappij niet het geval is, dat hier de producent wel degelijk op zijne beurt afhankelijk is van den consument, dan volgt daaruit natuurlijk, dat de onderlinge afhankelijkheid, die de zamenleving doet ontstaan, niet volkomen verklaard kan worden uit de verdeeling van arbeid en de maatschappij iets anders is dan een groot gezin.

En ziehier nu ons voornaamste bezwaar tegen Adam Smith. Adam Smith heeft voorzeker erkend, dat de zamenleving alle individus van elkander afhankelijk maakt. Maar door de huis-

houding van een enkel individu tot type te verheffen voor de volkseconomie, heeft hij getoond die afhankelijkheid alleen in zooverre aan te nemen, als zij voortspruit uit de verdeeling van arbeid. Deze beschuldiging is geenszins uit de lucht gegrepen. Om haar te bewijzen beroepen wij ons op zijne verbruikstheorie, die van zijn rijkdomsbegrip het uitvloeisel is. Ook bij Adam Smith is de producent volstrekt *on*afhankelijk van den consument. Ook bij hem geldt de stelling: hoe meer elk individu zijne hoedanigheid van consument op den achtergrond schuift, hoe beter voor de welvaart. Is deze stelling in strijd met de werkelijkheid, dan valt ook zijne theorie; dan hebben wij dus niet zonder grond beweerd, dat zijne voorstelling van de maatschappij onjuist was en zijn denkbeeld van de onderlinge afhankelijkheid tusschen de leden der zamenleving verre van volkomen.

Wat toch is er in eene maatschappij, dat haar principieel doet verschillen van een gezin? In dit laatste, in elke vereeniging van individus wederom, die tot één doel zamenwerken, is het regel dat alle inkomsten g e m e e n s c h a p p e l i j k worden behandeld. Niemand heeft het regt de opbrengst van zijn arbeid voor zich te behouden. Elk individu draagt het zijne bij tot vergrooting van den algemeenen voorraad, die dan later weder naar den een of anderen maatstaf tusschen allen wordt verdeeld. Doch in de maatschappij is het niet zoo gesteld. Een algemeene voorraad, die een geheel vormt, bestaat daar niet. Men heeft slechts een tal van kleine voorraden, waarvan ieder aan een bijzonder persoon in eigendom toebehoort. Dit eigendom, nu, gaat niet over aan den consument dan door een ruil. Wat men dus in de maatschappij aantreft en in een gezin ontbreekt, is bijzonder eigendom en r u i l i n g v a n d i e n s t e n.

De ruiling van diensten maakt alzoo eene vereeniging van individus tot eene maatschappij. Zij is derhalve n i e t i e t s b i j k o m s t i g s in deze laatste, maar datgene wat haar boven alles kenmerkt. Bestond zij niet, dan zou de verdeeling van arbeid toch wel mogelijk zijn, maar de zamenleving zou op een geheel anderen voet zijn ingerigt. Wie dus de maatschappij wil verklaren, moet beginnen met op de ruiling van diensten te letten. De verdeeling van arbeid geeft hem die verklaring niet, of althans niet op voldoende wijze. Tevens volgt hieruit, dat wie zich eene juiste voorstelling wil vormen van d e m a t e v a n o n d e r l i n g e a f h a n k e l i j k h e i d, waarin de leden van iedere

maatschappij zich bevinden, niet enkel het oog moet vestigen op de verdeeling van arbeid, maar bovenal op de ruiling van diensten.

Passen wij deze methode toe, dan komen wij tot een geheel ander resultaat dan Adam Smith. Iedere ruiling toch onderstelt twee dingen, een afstand en eene ontvangst. Wat ik heb sta ik af, om hetgeen ik niet heb, maar het eigendom is van een ander, te ontvangen. Zal er dus werkelijk eene ruiling plaats vinden, dan moet vooreerst iedere partij iets bezitten, dat zij geneigd is af te staan, maar vervolgens ook bereid zijn om het bepaalde voorwerp in ontvangst te nemen dat door de andere partij wordt aangeboden. Bij den ruil vervult dus elk individu eene dubbele rol: hij biedt aan en hij vraagt. Als aanbieder nu, heeft hij er belang bij, dat hetgeen hij bereid is af te staan, hoog worde gewaardeerd; m.a.w., dat de tegenpartij daaraan dringend behoefte gevoelt. Als vrager daarentegen, is het zijn belang, dat van hetgeen hij noodig heeft een overvloed voorhanden zij, opdat hij eene ruime keus hebbe en in de gelegenheid zij geplaatst zich tegen eene geringe opoffering te voorzien.

Hieruit blijkt nu, dunkt mij, tot hoe ver de onderlinge afhankelijkheid tusschen alle deelen der maatschappij zich uitstrekt. Elk lid der zamenleving, naar wij zagen, biedt aan en vraagt onophoudelijk. Als nu hetgeen hij vraagt niet voorhanden is, of hetgeen hij aanbiedt niet gewaardeerd wordt, dan lijdt hij gebrek. Anders uitgedrukt: Indien een producent geene koopers vindt voor zijne goederen, hetzij omdat die goederen niet gewild zijn, hetzij omdat niemand bij magte is ze te betalen, dan was zijn arbeid vruchteloos, ja veroorzaakt hem schade. Omgekeerd: indien een consument geene verkoopers vindt voor hetgeen hij noodig heeft, dan biedt hij te vergeefs zijn geld aan en zijne behoeften blijven onbevredigd. De producent is hier dus niet minder afhankelijk van den consument, dan de consument van den producent; beiden hebben elkander voortdurend noodig: en daar nu elk lid der zamenleving onder ééne van die beide categoriën valt, ja, wel bezien, iedereen tegelijk producent is en consument, zoo is het duidelijk, dat tusschen alle leden der maatschappij eene veel naauwere betrekking bestaat van onderlinge afhankelijkheid dan die men aantreft tusschen de leden van een gezin, eene betrekking die slechts te vergelijken is bij den band, die de deelen van een o r g a n i s m e met elkander vereenigt.

Wij hebben in deze laatste woorden gezinspeeld op datgene, wat het eindvonnis uitspreekt over de voorstelling van Adam Smith. De maatschappij is meer dan een groot gezin, zij is een o r g a n i s m e . Ziedaar de waarheid, die het uitgangspunt moet wezen van elke beschouwing over economie. Ziedaar tevens de opvatting, die ons tot rigtsnoer moet dienen bij de beantwoording van de vraag: Wat is volksrijkdom?

De term ‘organisme’ bezit welligt voor sommigen onzer lezers iets onduidelijks. Er zijn dan ook vele soorten van organismen. Doch wat ze allen kenmerkt ligt hierin, dat verschillende zelfstandige krachten tot één doel zamenwerken, met dien verstande evenwel, dat geen van die krachten tot het gemeenschappelijk doel iets kan bijdragen, dan door de zamenking van al de overigen. Een stoomwerktuig b.v. is geen organisme. Een rad moge nog zoo onmisbaar zijn, het zou tot niets kunnen dienen, zoo het niet door iets anders, namelijk door den stoom, in beweging werd gehouden. Hier is dus geene vereeniging van z e l f s t a n d i g e krachten. Een leger daarentegen is blijkbaar een organisme. Ieder soldaat is toegerust met een zelfstandig vermogen; doch eerst dan kan hij dat vermogen ten nutte van het algemeene doel gebruiken, wanneer hij de plaats blijft bekleeden, die hem in het groote geheel is aangewezen. Het begrip organisme stelt dus twee voorwaarden:

Er moet eene vereeniging zijn van zelfstandige krachten, die te zamen een geheel vormen.

Geen van die krachten moet tot het gemeenschappelijk doel kunnen bijdragen, anders dan door de zamenwerking van allen.

Zal het thans nog noodig zijn te betoogen, dat de maatschappij, zoo als Adam Smith en Mill zich die voorstellen, geen organisme vormt? Al laten wij ook gelden, dat zij aan de eerste voorwaarde voldoet, - immers eene vereeniging van individus is toch in elk geval eene vereeniging van z e l f s t a n d i g e factoren - men behoeft bij Mill slechts het hoofdstuk op te slaan, dat over de productie handelt, om terstond te bespeuren dat de tweede eigenschap, die wij noemden, haar ten eenemale ontbreekt. Is de maatschappij een organisme, dan moet de bereiking van het groote doel, waarvoor zij bestaat, niet mogelijk wezen, zonder de zamenwerking van

alle sociale krachten. Het doel nu van iedere maatschappij is, uit een economisch oogpunt beschouwd, scheppen van volksrijkdom. Wie dus beweert, dat het scheppen van volksrijkdom het werk is van een, hoogstens twee factoren, niet van alle te zamen genomen, ontkent daarmede feitelijk, dat de maatschappij de eigenschappen van een organisme bezit. Nu hebben wij reeds herhaalde malen gezien, dat naar de theorie van Smith en Mill arbeid en kapitaal, vereenigd met de hulp der natuur, voldoende zijn om den rijkdom voort te brengen. De conclusie ligt dus voor de hand: Smith en Mill zien in de maatschappij geen organisch geheel.

Dat deze dwaling ten naauwste zamenhangt met hunne gebrekkige opvatting van de onderlinge afhankelijkheid, waarin het sociale leven den mensch verplaatst, deden wij reeds gevoelen. Naar o n z e beschouwing van de zaak, is niet alleen de consument afhankelijk van den producent, maar ook, omgekeerd, de producent van den consument. Zonder verbruik geen verkeer; en is er geen verkeer, dan blijven de goederen onverkocht in de pakhuizen liggen, of worden - wat niet zoo schadelijk is, doch evenmin de welvaart een stap verder brengt, - in het geheel niet meer geproduceerd. In ons vorig opstel hebben wij hierover reeds in het breede uitgeweid en de argumenten wederlegd, die men tegen deze theorie zou kunnen aanvoeren of werkelijk aangevoerd heeft. Wij behoeven hierbij dus niet langer stil te staan. Ook zal het wel niet noodig zijn te doen uitkomen, dat, zoo het verbruik onmisbaar is tot het scheppen van rijkdom, Roscher's leer van het sociale evenwigt andermaal op den voorgrond treedt en haar goed regt zich dan van zelf handhaaft. Want verbruik-alléén brengt geen rijkdom voort, maar verbruik in verband met productie en door deze laatste ondersteund. Er behoort dus een soort van evenwigt tusschen die beiden te bestaan. Is het verbruik grooter dan de voortbrenging, dan volgt schaarschte; en heeft het omgekeerde plaats, is de voortbrenging grooter dan het verbruik, dan wordt kapitaalvernietiging onvermijdelijk. Een zoodanige theorie nu leidt uit den aard der zaak tot de erkenning van de waarheid, dat de zamenwerking van *alle* sociale krachten noodzakelijk is tot de voortbrenging van rijkdom. Geen kracht toch - wij hebben het reeds vroeger opgemerkt - die tot behoud van dat evenwigt gemist kan worden. Productie onderstelt kennis, smaak, talent; aan het ver-

keer ligt moraliteit ten grondslag (geen verkeer is denkbaar zonder wederzijdsch vertrouwen en geen vertrouwen zonder moraliteit); het verbruik vordert behoefte, en wat onderstelt deze laatste al niet op hare beurt! Alles, wat de beschaving doet toenemen, vermeerdert ook de behoefte, en is langs dezen weg bevorderlijk aan het scheppen van rijkdom. Van het oogenblik af aan dus, dat wij de volle afhankelijkheid hebben erkend, die de ruiling van diensten tusschen de leden der zamenleving doet geboren worden, komen wij als van zelf en onwillekeurig tot eene opvatting van de maatschappij als een organisme. Maar het ligt evenzeer voor de hand, dat wie voor deze onderlinge afhankelijkheid geen geopend oog heeft, of haar althans slechts ten halve begrijpt, niet wel tot die opvatting kan geraken. De maatschappij blijft voor hem eene som van éénheden, geen organisch geheel; de productie van rijkdom het werk van twee, hoogstens drie factoren, niet van alle sociale krachten te zamen genomen, en al de consequenties, waartoe die eenzijdige voor stelling leidt, is hij gedwongen te aanvaarden.

Ziedaar nu wat wij wilden bewijzen. De stelling: de maatschappij is een levend organisme, vindt in onze dagen geen tegenstand meer. Zij is een van die waarheden, die slechts behoeven uitgesproken te worden, om terstond door allen te worden aangenomen. Niet zoo algemeen evenwel heeft de overtuituiging zich gevestigd, dat deze nieuwe beschouwing van de maatschappij zich geenszins verdraagt met het systeem van Smith en Mill. Niet allen zijn er van doordrongen, dat, wie de maatschappij beschouwt als een groot gezin, daarmede practisch ontkent, dat zij een organisch geheel vormt. Niet allen eindelijk zijn zich bewust van de consequenties, die in deze laatste gedachte liggen opgesloten. Het kenmerkend onderscheid te doen uitkomen tusschen een organisme en eene bloote vereeniging van individus, die door gezamenlijken arbeid in hunne behoeften trachten te voorzien, was thans mijn doel. Tevens wilde ik duidelijk maken, door welke oorzaken de maatschappij meer is dan zulk eene vereeniging. Die oorzaak, wij weten het thans, ligt in de ruiling van diensten. De verdeeling van arbeid schept reeds eene soort van onderlinge afhankelijkheid, en het is die afhankelijkheid, waarvan het bestaan door Smith is erkend. Doch zij brengt hier geen organisme tot stand. Dit laatste kan slechts door de ruiling van diensten geschieden. Deze is het, die ten gevolge heeft, dat geen sociale kracht tot

de vermeerdering van rijkdom iets kan bijdragen, dan door de zamenwerking van allen. Zij is het wederom, die den producent even afhankelijk maakt van den consument, als den consument van den producent. De koopman brengt te vergeefs zijne producten ter markt, zoo de verbruiker ze niet kan of niet wil koopen. De rentenier vervalt tot armoede, zoo er geen emplooi is voor de kapitalen, die hij ter leen aanbiedt. Handel en nijverheid kwijnen, als aanhoudende geldschaarschte allen speculatiegeest vernietigt. De scheepvaart geeft verlies, als het verkeer afneemt. Duurte van levensmiddelen belemmert de ontwikkeling der industrie. En hoe de welvaart van eene natie afhankelijk is van die harer naburen, wordt door een ieder, die zich met den groothandel bezig houdt, bijna dagelijks gevoeld. Dit alles nu vatten wij te zamen in ééne stelling, als wij de gedachte uitspreken: de maatschappij is een organisme.

Het komt mij voor, dat geen dwaling in de economie ooit meer verkeerde gevolgen heeft opgeleverd dan de miskenning van deze waarheid. Want vergeten wij niet, dat de fout van Smith en Mill in beginsel dezelfde is als die van beide het mercantilisme en het physiocratisme. Voor den mercantilist was de uitvoerhandel de eenige factor van productie; de rijkdom niets anders dan de hoeveelheid edel metaal, waarover eene natie kan beschikken. Opmerkelijk nu is de redenering, die men bezigde om deze laatste theorie te regtvaardigen. Een individu is rijker, naarmate hij meer goud en zilver bezit. Dus - dacht men - moet ook van de maatschappij, die verzameling van individus, hetzelfde gelden. Stemt niet deze logica volmaakt overeen met die van Adam Smith? Ook hier wordt datgene, wat waar is van een enkel persoon, zonder de minste kritiek toegepast op de huishouding van een geheel volk. Daarenboven beging het mercantilisme nog eene andere fout, waarvoor Adam Smith zich wel gewacht heeft[1]; doch de hoofddwaling van het mercantilisme is geen andere dan de zijne:

1 Die fout is deze: Het kan niet geloochend worden, dat elk individu rijker is, naarmate hij meer goud en zilver bezit; want daarvoor kan hij alles koopen. Doch wanneer men die stelling uitspreekt, dan scheidt men in zijne gedachten het individu voor een oogenblik van de maatschappij af. Men verbeeldt zich dan twee partijen: aan den eenen kant een persoon, die geld heeft; aan den anderen kant eene maatschappij, die bereid is dat geld tegen verschillende goederen in te ruilen. De mercantilist redeneerde derhalve aldus: hij dacht zich achtercenvolgens al de leden van de maatschappij als daarbuiten staande, en maakte nu zijne conclusie op, als had hij zich de maatschappij zelve gedacht.

beiden putten al hunne economische kennis uit de regelen, die gelden voor de huishouding van een enkel individu; beiden achten de productie van rijkdom mogelijk door de bloote zamenwerking van twee of drie sociale krachten. - Met het physiocratisme is het niet anders gesteld. De maatschappij van Quesnay is evenmin een organisch geheel als die van Adam Smith. Ook daar wordt de rijkdom voortgebragt door een enkelen factor van productie: te weten, door den landbouw. Van eene zamenwerking tusschen *alle* sociale krachten is geen sprake. Aan eene wederkeerige werking op elkander van al de bestanddeelen der maatschappij wordt niet gedacht. Deze laatste neemt eenvoudig het karakter aan van eene pachthoeve. Het *produit net* in het leven te roepen is het eenig ideaal. - Wederom dezelfde fout in een nieuwen vorm. Andermaal de miskenning van de waarheid, dat de maatschappij beschouwd moet worden als een levend organisme.

Lauderdale maakt in zijn bekend geschrift: *Nature and Origin of public Wealth*, de opmerking, dat Adam Smith bijzonder zwak is in zijne bestrijding van het physiocratisme. Wij vermoeden dat de waarheid dezer bewering niet geheel geloochend kan worden. Doch is dit vermoeden juist, dan behoeven wij naar de verklaring van het feit zelf niet lang te zoeken. Het werk van Smith is eene verbeterde editie van de leer van Quesnay; niet iets geheel nieuws. Het is zeker oneindig beter, den a r b e i d te beschouwen als de eenige bron van rijkdom, dan den l a n d b o u w als zoodanig te betitelen. Toch blijft de vroegere eenzijdigheid bestaan, zoo lang men zich niet geheel heeft losgemaakt van het denkbeeld om het scheppen van rijkdom te zoeken bij één, hoogstens twee of drie sociale krachten. Rijkdomsbegrip en voortbrengingsleer staan ook in dit opzigt met elkander in het naauwste verband. Ligt de volksrijkdom in de som van alle nuttige goederen, dan is de voortbrenging het werk van een of twee krachten in de maatschappij. Omgekeerd, is de voortbrenging het werk van slechts een of twee sociale krachten, dan kan de rijkdom niet wel in iets anders zijn gelegen dan in de som van alle nuttige goederen. Maar slechts dan wederom is tot productie van rijkdom de bloote zamenwerking van natuur, arbeid en kapitaal voldoende, wanneer de maatschappij geen organisch geheel vormt. De eene dwaling volgt uit de andere. Het is moeijelijk te zeggen, waar de keten begint.

Er is nog eene andere theorie in het systeem van Adam Smith, die evenzeer uit zijne hoofddwaling voortvloeit. Wij bedoelen zijne onderscheiding tusschen n u t t i g e n en p r o d u c t i e v e n arbeid. Men kent deze onderscheiding, waarover zooveel is getwist en waarover 'de geleerden' het nog maar niet met elkander eens kunnen worden. Adam Smith, namelijk, beweert, dat alleen die arbeid productief mag heeten, die zich beligchaamt in stoffelijke goederen. Allen anderen arbeid noemt hij improductief. Zulk een improductieve arbeid nu kan, in zijn oog, zeer bevorderlijk wezen aan de zedelijke belangen eener natie: aan de stoffelijke is hij dit niet; ja, vaak is hij daaraan schadelijk. Het best wordt deze theorie uitgedrukt door Say, als hij zegt: 'Une nation, où il se trouverait une foule de musiciens, de prêtres, d'employés, pourrait être une nation fort divertie, bien endoctrinée et admirablement bien administrée, mais voilà tout. Son capital n'en recevrait aucun accroissement direct.' Henri Storch maakt bij deze woorden van Say de aanmerking: 'C'est comme si l'on disait: Une nation, où il se trouverait une foule de laboureurs, de tisserands, de maçons et de charpentiers, pourrait être une nation fort bien nourrie, vêtue et logée; mais voilà tout'[1]! - Volmaakt juist. Ook zijn er nog meer argumenten, waarvoor deze theorie bezwijkt. Friedrich List, b.v., vraagt, waarom hij, die menschen opvoedt, den rijkdom n i e t bevordert, en hij die varkens vetmest w e l. - Mac Culloch verlangt te weten, op welken grond de landbouwer, die levensmiddelen voortbrengt, productieven arbeid verrigt, en hij, die deze levenmiddelen geschikt maakt om genuttigd te worden, niet. Om vuur te maken, zegt dezelfde schrijver, is het even noodig, dat er kolen gebragt worden uit den kelder naar den kagchel, als uit de mijn naar de oppervlakte der aarde. Waarom heet dan het eerste improductief? - De arbeid van den operazanger en den schilder, merkt List op, wordt veelal met goud betaald. Zij, die daarvan genot willen trekken, vermeerderen dus gaarne hunne eigene werkzaamheid. Mag de productie van dergelijke 'Reizmittel' nu niet productief worden genoemd? Hetzelfde

1 Storch, Revenu national, blz. XV.

vraagt Mac Culloch, en zijn antwoord is natuurlijk eensluidend. Tegen dergelijke bedenkingen valt niet veel te zeggen. De o o r z a a k van de dwaling laten zij echter ongemoeid. Die oorzaak nu is ook hier dezelfde als van al de andere dwalingen, die wij bij Adam Smith hebben opgemerkt. Smith ziet weder in de maatschappij geen organisme. Hij beschouwt daarom de voortbrenging als het werk van een of twee, niet van *alle* krachten, die in de maatschappij aanwezig zijn. Hij miskent de waarheid, dat al wat zedelijkheid en beschaving aanmoedigt, doordien het de behoefte doet toenemen, noodwendig bevorderlijk moet zijn aan het ontstaan van rijkdom. In één woord, hij behandelt 's menschen streven naar welvaart als iets afzonderlijks, als iets, dat met alle andere werkzaamheden van den mensch in geenerlei verband staat. Ongetwijfeld redeneerde hij aldus: In een huisgezin behoort niemand er aan te denken, dienstboden te huren, equipage te koopen, schilderijen te verzamelen, eene bibliotheek aan te leggen, zoolang in de allereerste levensbehoeften niet is voorzien. Dus, meende hij, moet ook voor de maatschappij, dat groote gezin, hetzelfde gelden. Eerst productie van stoffelijken rijkdom en dan het overtollige, de weelde. Door een anderen regel te volgen zou men de natuurlijke orde van zaken omkeeren. Van een bijzonder individu bovendien zal niemand beweren dat zijn rijkdom wordt vergroot, als hij zich aan weelde overgeeft. Doch kan nu iets anders waar zijn ten opzigte van de maatschappij? Natuurlijk niet, was zijn antwoord. - Hieruit blijkt dus, dat de kwestie van den productieven en improductieven arbeid evenzeer ten naauwste zamenhangt met die over het verbruik. Smith heeft dit zelf ingezien, want hij behandelt beide onderwerpen in hetzelfde hoofdstuk. De twee dwalingen spruiten dan ook uit een hoofdbeginsel voort: uit de miskenning van de waarheid, dat de productie van rijkdom niet anders geschiedt dan door de zamenwerking van álle sociale krachten. Dit laatste met nadruk te hebben gepredikt, het naauwe verband te hebben aangetoond tusschen ons streven naar welvaart en ons streven op elk ander gebied, en alzoo de economie verlost te hebben van eene eenzijdigheid, die zoo velen op het dwaalspoor bragt, is de groote verdienste van de school, die in Roscher, Knies[1], Arnold en andere hedendaagsche schrijvers zulke uitnemende

1 'Auch die wirthschaftlichen Zustände und Entwicklungen der Völker,' zegt deze schrijver, 'dürfen nur als ein mit dem gesammten Lebensorganismus derselben eng verbundenes Glied angeschen werden. Die Volksw i r t h s c h a f t ist in der Wirklichkeit nichts Isolirtes, in sich Verselbständigtes, für sich Eigenthümliches, sie ist nur die ökonomische Seite des einheitlichen Volkslebens, es handelt sich immer um dasselbe Volk, hier nur in seiner wirthschaftlichen Thätigkeit, deren Art und Character, deren Zustand und Wandelung unter dem Einflusse des einheitlichen Springquelles für das gesammte Volksleben und im verwandten Zusammenhange mit allen Thätigkeits-äusserungen desselben steht, mit ihnen sich einheitlich entwickelt und wandelt.' (Carl Knies, 'die Pol. Oekonomie von Geschichtl. Standp.' bl. 110).
Uitnemend en geheel in denzelfden geest, zijn ook deze woorden van den Heer de Bruijn Kops (Beginselen, bl. 83).... '*Alle* wetenschap..... *het overdenken van al wat waarheid is*, verheft den menschelijken geest, spoort dien aan tot grooter inspanning en voert het schepsel nader tot den Schepper. Door die veredeling van den menschelijken geest, door verloop van jaren en langs duizend onzigtbare paden, over het geheele menschdom teweeggebragt, wordt dat verstand veelzijdig geoefend, versterkt, en telkens beter in staat gesteld om zijne taak bij de voortbrenging te vervullen, en op die wijze bevordert *alle weienschap* en elke waarlijk verhevene kunst, de voortbrenging in het algemeen.' (Men vergelijke ook de noot, die de Heer Kops aan deze opmerking heeft toegevoegd.)

vertegenwoordigers vindt, en tot wier bloei Friedrich List, ondanks zijne protectionistische beginselen, zoo krachtig heeft bijgedragen. Er is in de historische school op hare beurt ook weder veel eenzijdigs, veel dat afkeuring verdient. Maar althans in dit eene opzigt heeft zij de wetenschap een belangrijken stap verder gebragt. Was ook het verband tusschen het streven van den mensch naar stoffelijke welvaart en zijne ontwikkeling in het algemeen reeds door vroegere schrijvers erkend, zij is de eerste geweest, die deze waarheid tot eene theorie heeft verheven en daaraan burgerregt heeft verleend in de wetenschap.

Dit onderwerp is in ons vaderland nog niet zóo voldoende toegelicht, dat het overbodig mag heeten door een enkele proeve te doen zien, op hoedanige wijze de Duitsche schrijvers gewoon zijn het verband, waarvan wij spraken, aan hunne lezers voor te stellen. Op het gevaar af van schijnbaar het doel van dit opstel te ver uit het oog te verliezen, willen wij daarom eene enkele bladzijde mededeelen uit het hoofdwerk van Friedrich List, ware het slechts om een tegenhanger te geven van de woorden van J.B. Say, die wij zoo even hebben aangehaald. 't Geldt de vraag, in hoe verre de staatkundige ontwikkeling van een volk met zijne ontwikkeling op economisch gebied zamenhangt. Ziehier wat List daarover leert.

‘Sedert de bevrijding der Italiaansche steden door Otto den groote,’ zegt hij[1], ‘heeft zich op nieuw bewaarheid, wat de

1 Ges. Schriften, Deel III, blz. 27.

geschiedenis in vroeger en later tijd zoo dikwijls heeft bewezen, dat namelijk vrijheid en industrie steeds gelijken tred houden, al is het ook dat niet zelden de eene eerst na de andere geboren wordt. Ontstaan ergens handel en industrie, wees er zeker van, de vrijheid is niet verre. Ontplooit de vrijheid hare banier, het zij u een teeken, dat vroeg of laat ook de industrie zich daar zal vestigen. Want niets is natuurlijker dan dat de mensch, zoodra hij stoffelijken en geestelijken rijkdom heeft verworven, waarborgen tracht te vinden om dien schat ook onverminderd aan zijn nageslacht te verzekeren; en niets wederom is natuurlijker dan dat hij, zoodra hij vrijheid bezit, zijne beste krachten aanwendt om ook zijn stoffelijken en geestelijken toestand te verbeteren.'

'De invloed der vrijheid,' zegt hij op eene andere plaats[1], 'der verstandelijke ontwikkeling en der verlichting op de magt en dientengevolge op de productieve krachten eener natie, treedt nergens zoo duidelijk aan het licht als bij de scheepvaart. Onder alle takken van bedrijf vordert zij de meeste energie en volharding, en beiden zijn hoedanigheden, die ontwijfelbaar alleen in de lucht der vrijheid kunnen gedijen. Bij geen ander bedrijf hebben onkunde, bijgeloof, vooroordeel, traagheid, lafheid, weekelijkheid en zwakheid zulke nadeelige gevolgen, nergens is het gevoel van zelfstandigheid zulk een onmisbaar vereischte. De geschiedenis bevat dan ook geen enkel voorbeeld van een slavenvolk, dat in de scheepvaart iets beteekend heeft. De Hindoes, de Chinezen en Japanezen kenden slechts kanaal-, rivier- en kustvaart. In het oude Egypte werd de zeevaart verafschuwd, waarschijnlijk omdat priesters en tyrannen haar vreesden als bevorderlijk aan den geest van vrijheid en onafhankelijkheid. De meest vrije en verlichte staten van Griekenland waren ook op zee de magtigsten; met hunne vrijheid nam die heerschappij een einde; en hoeveel de geschiedenis ons ook weet te verhalen van de overwinningen der Macedonische vorsten t e l a n d, van hunne overwinningen t e r z e e moet zij zwijgen.

Wanneer zijn de Romeinen magtig op het water - en wanneer hoort men niets meer van hunne vloten? Wanneer schrijft Italië wetten voor op de Middellandsche Zee - en sedert wanneer is zijn eigen kustvaart in handen van vreemden overgegaan? Lang reeds had de inquisitie het doodvonnis uitgesproken

1 T.a.p. bl. 121-3.

over de Spaansche vloot, eer dit vonnis door Engeland en Holland werd voltrokken. Met de opkomst van eene koopmansoligarchie is het in de Hanzee-steden gedaan met magt en ondernemingsgeest. Van de Spaansche Nederlanden verwerven slechts de zeevarenden hunne vrijheid; zij, die aan de inquisitie blijven onderworpen, moeten zelfs hunne rivieren laten versperren. De Engelsche vloot overwint de Hollandsche in het Kanaal, en wat doet zij hiermede anders dan de zeeheerschappij in bezit nemen, die de geest der vrijheid haar sedert lang had toegekend? Toch heeft Nederland nog in onze dagen een belangrijk deel zijner scheepvaart behouden, terwijl die der Spanjaarden en Portugezen bijna verdwenen is. Vergeefsch is het streven van enkele ministers onder de despotische koningen van Frankrijk om eene vloot in het leven te roepen: telkens gaat zij weder te niet. Doch hoe zien wij in onzen tijd[1] de Fransche scheepvaart en zeemagt zich uitbreiden! Naauwelijks is de onafhankelijkheid van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika gevestigd, of reeds strijden zij met roem tegen de reusachtige vloten van het moederland. Doch hoe staat het met de vloten der republiken van Centraal- en Zuid-Amerika? Zoo lang hare vlaggen niet wapperen op den Oceaan, verdient hare staatsregeling weinig vertrouwen. Ziet daarentegen Texas. Naauwelijks is het geboren, of het verlangt reeds zijn aandeel in het rijk van Neptunus.

De scheepvaart nu is slechts een onderdeel van de industriëlee kracht eener natie; een deel, dat slechts leven en tot eene zekere hoogte opwassen kan i n het geheel en d o o r het geheel. Overal en ten allen tijde zien wij de scheepvaart, den binnenen buitenlandschen handel slechts daar bloeijen, waar de nijverheid eene groote uitbreiding heeft erlangd. Als nu de vrijheid de eerste voorwaarde is tot den bloei der scheepvaart, hoe veel te meer moet zij dit wezen voor de nijverheid, ja, voor de ontwikkeling van alle productieve krachten in de maatschappij. De geschiedenis kent geen welvarend, geen handeldrijvend volk, dat geene vrijheid bezat.'

Aldus schreef Friedrich List. Men begrijpt met welk doel wij aan deze bladzijde eene plaats hebben ingeruimd Niet om er het een of ander mede te bewijzen - op sommige beweringen van den genialen protectionnist valt voorzeker

1 Liss schreef twintig jaar geleden.

zelfs het een en ander af te dingen - maar alleen als eene proeve; als een voorbeeld, hoe vruchtbaar aan nieuwe denkbeelden deze schijnbaar zoo eenvoudige gedachte zijn moet: de maatschappij is een organisme, de productie van rijkdom onmogelijk zonder de zamenwerking van alle sociale krachten. Deze gedachte leidt onmiddellijk tot erkenning van de waarheid, die door Knies zoo uitnemend is uitgedrukt: 'Die Volksw i r t h s c h a f t ist nichts Isolirtes, sie ist nur die ökonomische Seite des einheitlichen Volkslebens;' niet alzoo iets, dat op zich zelf staat, maar iets dat zamenhangt met de geheele ontwikkeling der maatschappij op elk gebied. De scheidsmuur, die door Adam Smith is opgetrokken tusschen productieven en improductieven arbeid, valt hiermede weg. Zijne voortbrengingsleer wordt er door ondermijnd; zijne verbruiksleer wordt er geheel door veranderd; kortom, onze geheele beschouwing van de maatschappij ontvangt een nieuw karakter, zoodra wij in haar de eigenschappen herkennen, die men waarneemt in een levend organisme.

Wij voorzien hier eindelijk nog ééne bedenking. Is dit laatste werkelijk het geval? Is er van deze nieuwe beschouwing inderdaad zooveel heil te verwachten? De tegenwoordige Fransche en Engelsche economie, toch, is op het systeem van Adam Smith gebouwd. Indien nu gebrekkig inzigt in de mate van onderlinge afhankelijkheid, die er bestaat tusschen alle leden der zamenleving, miskenning van de waarheid, dat de maatschappij een organisch geheel vormt, de hoofddwaling is, die het systeem van Adam Smith beheerscht, dan moet diezelfde dwaling ook bij de Fransche en Engelsche economisten van onze dagen zigtbaar wezen. Doch is zij dit? zoo kan men twijfelend vragen, en inderdaad, voor twijfel schijnt hier eenige grond te bestaan, Men kan ons wijzen op de *Theorie des débouchés*, die aan deze zijde van den Rijn nog door bijkans alle schrijvers wordt aangenomen, eene theorie, waarin de wederkeerige afhankelijkheid tusschen producent en consument zeer duidelijk op den voorgrond wordt geplaatst; op de leer der wisselkoersen, die aan de erkenning dezer afhankelijkheid haar geheele bestaan ontleent. Men kan ons herinneren aan zoo menig helder betoog over de waarde, de grondrente, de oorzaken, die eene handelserisis teweegbrengen; en uit dit alles kan men het bewijs

putten, dat de economisten uit de school van Adam Smith geenszins onkundig zijn gebleven aan datgene wat, naar ons oordeel, door den meester is voorbijgezien. Toch hebben zij geene andere opvatting gehuldigd omtrent den volksrijkdom, de voortbrenging en het verbruik. Toch maakten ook zij in den regel eene onderscheiding tusschen nuttigen en productieven arbeid en velen hunner verklaarden op dien grond voor improductief aan rijkdom, wat bevorderlijk is aan zedelijkheid, kunstzin en beschaving. Het schijnt dus, dat men de maatschappij als een organisme kan beschouwen en tegelijk al de resultaten van Adam Smith ten volle beämen. Hoe dit echter gerijmd met onze voorstelling? Strekt het bovenstaande niet tot een klaar bewijs, dat er in de werkelijkheid geenerlei verband bestaat tusschen de beschouwing van de maatschappij als een organisme en de bedoelde resultaten, en dat wij, derhalve, door een zoodanig verband te constateren, ons op het dwaalspoor lieten brengen door een spel onzer verbeelding?

Staan wij bij dit punt een oogenblik stil. Dit zal ons leiden tot de opmerking van een belangrijk verschijnsel in de hedendaagsche economie. De bedenking is bovendien van gewigt, en eischt eene grondige wederlegging. Ziehier ons antwoord.

Men behoort bij de meeste economische werken te onderscheiden tusschen het s y s t e e m en de m o n o g r a p h i ë n van den schrijver. Ieder auteur, die een leerboek zamenstelt over de grondbeginselen onzer wetenschap en daarin a l l e vraagstukken zoo volledig mogelijk ter sprake brengt, heeft een systeem: dat wil zeggen, hij volgt eene zekere voorstelling - meestal niet door eigen studie verkregen, maar aan het gezag van den eenen of anderen grooten meester ontleend - omtrent de wijze, waarop de maatschappij, uit een economisch oogpunt beschouwd, is ingerigt en het verband waarin al hare deelen tot elkander staan. Dit systeem dient hem tot verklaring van de algemeene verschijnselen op economisch gebied; het dient hem o.a. voor zijne analyse van de voortbrenging, voor zijn rijkdomsbegrip, voor zijne verbruiksleer en bovenal voor de indeeling van zijn werk. Doch een leerboek over economie bevat in den regel iets meer, dan een exposé van de economische inrigting der maatschappij. Het bevat gewoonlijk ook zekere monographiën. Bij deze monographiën nu gaan de meeste schrijvers niet te rade bij hunne algemeene systematische begrippen. In de onderstelling, dat deze volmaakt in overeenstemming zijn

met de werkelijkheid, meenen zij niet beter te kunnen doen, dan hier terstond maar met de werkelijkheid te beginnen en te zien wat zíj ons leert. Ware nu de bedoelde overeenstemming in allen deele steeds aanwezig, dan zou door deze wijze van handelen niet de minste tegenstrijdigheid ontstaan tusschen het systeem en de monographiën van den schrijver. Doch daar zij dit in den regel niet is, zoo kan die tegenstrijdigheid niet uitblijven. Dus hebben wij gezien, dat J.B. Say, terwijl hij in zijn systeem alle improductief verbruik schadelijk noemt voor de welvaart, in zijne monographie over de *Débouchés* van eene geheele andere beschouwing uitgaat. Hoe dit verklaard? Bij zijne verbruiksleer volgt Say eene zekere voorstelling, die hij van Adam Smith heeft overgenomen, omtrent het economisch verband tusschen alle deelen der maatschappij. Bij zijne monographie daarentegen raadpleegt hij de ervaring, zij het ook op eene wijze, die wij niet anders dan hoogst gebrekkig kunnen noemen. Nu zal welligt menigeen moeite hebben om te begrijpen, hoe iemand, die zijn gezond verstand bezit, zulk eene inconsequentie kan plegen van in het eene deel van zijn werk datgene te verloochenen, wat hij in een ander deel zelf heeft geleerd. Doch men bedenke, dat streng vasthouden aan wetenschappelijke beginselen niet slechts eene zekere mate van gezond verstand, maar een bijzonder geoefend denkvermogen vereischt, dat, naar het schijnt, slechts aan weinigen is verleend. Bovendien is de economie zulk eene jonge wetenschap, alles is daar nog zoodanig ‘im Werden’ dat dergelijke misgrepen ons niet al te zeer moeten verbazen. En eindelijk heeft men juist aan deze inconsequentie een tal van belangrijke monographiën te danken, die blijven zullen, al verdwijnt ook ieder systeem; want zij berusten op geen systeem hoegenaamd, daar zij slechts de beschrijving en de meest natuurlijke verklaring behelzen van een zekeren groep van verschijnselen op het gebied des socialen levens van zijne economische zijde beschouwd.

De Théorie des débouchés is hiervan juist geen al te gelukkig voorbeeld. Maar denken wij slechts aan Ricardo's leer der grondrente en beschouwingen over de waarde, aan zoo menig belangrijk hoofdstuk in de bevolkingstheorie van Malthus (een werk, waarvan de meesten niet veel meer schijnen te kennen dan de eerste vijf en twintig bladzijden), aan Roscher's verbruiksleer - evenzeer eene anomalie in zijn kader van begrippen, vooral met betrekking tot zijne analyse van de voortbrenging -

en aanstonds zal de juistheid onzer bewering duidelijk worden. Ook bij Smith merken wij een dergelijk verschijnsel op. Men vindt in de *Wealth of Nations* verscheidene monographiën, die geheel op zich zelve staan en met het eigenlijke systeem niets te maken hebben, al zijn zij daarmede juist niet altijd in strijd. Het hoofdstuk over de arbeidsloonen, in ons oog een der schoonste uit het geheele werk, zal blijven, worde ook al het overige door de kritiek ondermijnd. In zijn waardeleer heeft Adam Smith naar mijne vaste overtuiging den eenigen goeden grondslag neêrgelegd, waarop later een volledige gebouw zal worden opgetrokken. Wij zouden meer voorbeelden van dien aard kunnen bijbrengen. Doch genoeg voor ons doel; genoeg, bovendien, om de lichtzijde te doen uitkomen van een verschijnsel, dat helaas ook zijne schaduwzijde heeft.

Waarin die schaduwzijde bestaat, zal ter naanwernood aanwijzing behoeven. ‘Frailty, thy name is woman,’ sprak Hamlet, en gaan wij te ver, wanneer wij het wagen die woorden hier aldus te vertolken: ‘Verwarring, uw naam is economie?’ In waarheid, meer verwarring van begrippen en denkbeelden dan in de economische wetenschap wordt gevonden, heeft welligt nimmer bestaan. Men bezit een systeem, dat op eene hypothese is gebouwd, en monographiën, die, tant bien que mal, op de ervaring zijn gegrond; zoodat hij, die consequent redeneert, ieder oogenblik in staat is, uit de werken van denzelfden schrijver, omtrent dezelfde zaak, tweederlei gevoelens af te leiden, die lijnregt met elkander in strijd zijn. Menigeen is van oordeel, dat de zoogenaamde practische economie geheel op de theoretische economie berust. Dit is eene illusie. De practische economie berust deels op de ervaring, of wat men daarmede gelijk stelt, deels op het geijkte systeem. De grootste willekeur voert in dit opzigt heerschappij. Bij voorbeeld. Geldt het de kwestie van de vrijheid der circulatiebanken, dan roept zoowel de partij der vrije concurrentie als die der centralisatie u toe: denk bij iedere regeling der papieruitgifte aan de concrete toestanden. Laat de geschiedenis der Amerikaansche banken u niet afschrikken, zegt de een; het Amerikaansche volkskarakter is het Nederlandsche niet. Laten de schoone uitkomsten van het Schotsche bankwezen u niet verblinden, zegt de ander; in Schotland is de toestand geheel verschillend van de onze. Het concrete, het eigenaardige, moet dus volgens beide rigtingen hier wel degelijk in aanmerking komen. De productie

van rijkdom hangt, naar deze opvatting, ten naauwste zamen met onze ontwikkeling op elk ander gebied. Wat in ons land bevorderlijk is aan de welvaart, kan ginds nadeelig zijn, en omgekeerd. Wij houden er aanteekening van. Maar deze geheele redenering rust op een beginsel, dat met de leer van Smith al zeer slecht is te rijmen. In deze laatste is alles absoluut. De productie van rijkdom vormt hier, naar ons bleek, eene wereld op zich zelve, die met al hetgeen er buiten ligt in geenerlei betrekking staat.

Letten wij thans op den strijd over het belastingwezen. Ingaande regten is hier de leus van den een; directe belastingen die van den ander; een gemengd systeem die van een derde. Elke partij zoekt haar standpunt zoo goed als zij kan te verdedigen, en *het* beste belastingstelsel te ontdekken is aller ideaal. Maar is men hier dan ganschelijk vergeten wat men zoo uitnemend wist, toen men over de circulatiebanken streed? ‘Indirecte belastingen drukken in den regel het zwaarst op de arbeiders, directe op de hoogere standen,’ wordt door sommigen opgemerkt; ‘en daar nu eene te zware belasting op de arbeiders noodzakelijk het pauperisme in de hand werkt, zoo is het beter alle ingaande regten en accijnsen op een minimum terug te brengen.’ - Hoe stont gesproken! Voor het concrete, het bijzondere, is in deze theorie geene plaats, hoe klein ook, overgebleven. En toch, op welk gebied komt het concrete juist meer in aanmerking dan op dat der belastingen. Neem aan, b.v., dat in eene stad, waar verreweg het grootste gedeelte der gegoede bevolking uit kleine renteniers bestaat, eene directe belasting wordt ingevoerd, b.v. een income-tax; wat zien wij nu gebeuren? Aanstonds vermindert een ieder zijne verteringen; de vraag naar arbeid neemt af en de belasting valt dus voor een belangrijk deel op den minderen man, wiens verdienste kleiner wordt. Maar stel nu, dat dezelfde belasting wordt ingevoerd in eene fabriek- of handelsstad. Hier is de werking geheel verschillend. Moet iemand een grooter deel van zijn inkomen afstaan dan vroeger, zoo kan hem dit wel eene reden zijn om b.v. het getal zijner dienstboden te verminderen, maar niet om minder te doen te geven aan de arbeiders, die hij gebruikt om zijne schepen te ontladen, zijne goederen op het pakhuis te brengen, of zijne fabriek gaande te houden. Integendeel de belasting is hem veeleer een spoorslag tot meerdere werkzaamheid. En al is zij dit niet,

noopt zij hem ook tot zuiniger levenswijs, de vermindering zijner verteringen treft nooit het deel der bevolking, dat werkzaam is ten behoeve van de nijverheid, den handel of de scheepvaart. Zij treft hier dus op verre na niet zoo algemeen den minderen man, als daar waar handel en nijverheid ontbreken. De concrete toestanden moeten alzoo op het gebied van het belastingwezen, even goed als op ieder ander gebied, in de eerste plaats in aanmerking komen. Wat kan nu de reden zijn, dat men deze eenvoudige waarheid hier zoo geheel heeft voorbijgezien, terwijl men haar, waar het de circulatiebanken gold, onmiddellijk toepaste? Zuivere willekeur is de eenige verklaring. In het eerste geval putte men zijne kennis uit de werkelijkheid; in het tweede bouwde men voort op een systeem.

Ziehier een derde voorbeeld, dat nog duidelijker spreekt. Een spoorweg wordt aangelegd in de eene of andere streek. ‘Jammer voor de eigenaars van diligences en huurrijtuigen,’ is de eerste uitroep van velen. Neen, antwoordt de practische economist, slechts schijnbaar wordt hier door sommigen verlies geleden. Want de spoorweg zal de c o n s u m t i e v e k r a c h t e n van al de bewoners der streek aanmerkelijk doen toenemen. Geschiedt dit, wordt het algemeen verbruiksvermogen grooter, dan zullen zich nieuwe behoeften openbaren, en om die behoeften te bevredigen, zullen nieuwe personen aan den arbeid worden gesteld. - Of wel: eene winkelvereeniging komt tot stand. ‘Welk nut geeft die inrigting?’ wordt onmiddellijk door sommigen gevraagd. ‘Immers datgene, wat de burger uitwint, wordt genomen uit den zak van den vroegeren winkelier, die nu zijn bestaan verliest en welligt tot armoede vervalt.’ Neen, antwoordt weder de practische economist, deze voorstelling is onjuist. De vermeerdering van de c o n s u m t i e v e k r a c h t der natie is het eenige, waarop men behoeft te letten. Neemt zìj slechts toc, dan is er plaats voor allen in het maatschappelijk organisme. De aard van ieders werkzaamheid moge dan eene verandering ondergaan, die werkzaamheid zelve kan minder dan ooit worden ontbeerd. De consumtieve kracht van den arbeider, nu, wordt door alles versterkt, wat de levensmiddelen goedkooper maakt, en dit is de reden, waarom eene winkelvereeniging bevorderlijk is aan de algemeene welvaart. - Of eindelijk: Eene fabriek wordt opgerigt, waardoor voortaan met honderd man geschiedt, wat vroeger slechts door de inspanning van duizend werd tot stand gebragt. Vele arbeiders verliezen hierdoor hun brood. Maar de practische

economist verontrust zich daarover in geenen deele. Getrouw aan zijn beginsel, voorspelt hij ook ditmaal, dat de nieuwe toestand slechts heil zal brengen aan de maatschappij: hare consumtieve kracht doet hij toenemen, en deze is het alleen, waarop alles aankomt.

Zoo redeneert men iederen dag. Opperen wij eenig bezwaar tegen deze logica? In het minst niet; doch men hebbe de goedheid ons te zeggen, hoe zij te rijmen is met het systeem, dat ons gedurig wordt voorgesteld als het toppunt van menschelijke wijsheid. ‘Wordt de consumtieve kracht eener natie slechts aangemoedigd en versterkt.’ Doch, wij bidden u, waartoe dient eene kracht, die zich niet in werkzaamheid openbaart? De uitgedrukte verwachting komt dus hierop neder: neemt het verbruik maar toe, dan is de zaak gevonden. Geen nood dan voor den huurkoetsier, den winkelier, den daglooner, die door een spoorweg, eene winkelvereeniging, of eene fabriek hun bestaan hebben verloren. De maatschappij maakt zich gereed om meer te verbruiken. Hunne diensten zullen dus aanstonds weder te pas komen en ruim worden beloond... maar, ongelukkige maatschappij, die u gereed maakt om meer te verbruiken, zijt gij dan onverbeterlijk? Wat baat u iedere daling in de prijzen der levensbehoeften, zoo gij onmiddellijk het bespaarde weder aan andere dingen gaat verteren? Onthoudt u van die vertering en vermeerder liever uw kapitaal. Is alle verbruik niet schadelijk voor de welvaart? Armoede niet eene wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking? Worden u beide stellingen niet gedurig door de wetenschap gepredikt, en zult gij ze dan nooit in praktijk leeren brengen? Volgt de voorschriften der economie. Eerst dan is uw rijkdom verzekerd.

Ziedaar hoe iemand uit de school van Smith en Mill zou *moeten* spreken, wilde hij consequent zijn. Wij herhalen het nog eens: wij zijn dankbaar voor zijne inconsequentie. Doch waarom nu niet tot eene algemeene theorie verheven, wat voor zoo menig bijzonder geval door een ieder wordt erkend? Waartoe langer die grenzenlooze verwarring aangemoedigd, die toch op den duur minachting voor de wetenschap in de hand moet werken? En daarbij komt nog dit. De practische economist mag het systeem van Adam Smith met voeten treden en beginsels verkondigen, die er ver van afwijken. Doch waagt nu de beoefenaar der theoretische economie hetzelfde, spreekt hij rondweg als zijn gevoelen uit, dat het systeem van Smith niet

strookt met de ervaring, dan wordt hij door velen aangezien als een ketter, als iemand die ‘*de* gezonde beginselen van staatshuishoudkunde’ tot elken prijs wil ondermijnen. Ziedaar wel het zwartste deel van de schaduwzijde, waarop wij zoo even hebben gedoeld. Men is zich niet bewust van de tegenstrijdigheid, die er bestaat tusschen vele van de uitspraken der practische economie en het geijkte systeem, en men blijft te dien opzigte in de zonderlingste illusie verkeeren. Wat is hiervan het gevolg? Natuurlijk, dat niemand er behoefte aan gevoelt dit systeem te verbeteren; dat de theoretische economie wordt verwaarloosd en zich derhalve niet ontwikkelt naar behooren; maar vooral, dat zij niet de diensten bewijst, die men in billijkheid van haar kan vorderen. Theorie en praktijk zijn tweelingzusters. De laatste moet aanhoudend van de eerste ondersteuning ontvangen, terwijl de eerste door de laatste op hare gebreken en eenzijdigheden opmerkzaam wordt gemaakt. Behoeven wij te betoogen dat daarvan op economisch gebied veel te weinig wordt gevonden? Dat eene krachtige zamenwerking, eene wederkeerige bezieling tusschen theorie en praktijk, daar nog veel te veel ontbreekt? Dat de theoretische economie hier te lande vrij algemeen beschouwd wordt als een artikel van weelde, waarop men zoo gaarne de bekende uitspraak toepast, die iedere weelde voor naddelig verklaart? Mogt die toestand eindelijk anders worden. Grootsch, beide in omvang en gehalte, is de taak onzer wetenschap. Een nieuw rijkdomsbegrip, eene nieuwe opvatting van de maatschappij, eene nieuwe analyse van de voortbrenging, eene nieuwe verbruikleer, ziedaar voorloopig het programma. Dit om mede te beginnen.

Keeren wij tot ons onderwerp terug. Na het betoog, dat wij lieten voorafgaan, zal thans wel bij geen onzer lezers eenige twijfel meer bestaan omtrent de juistheid onzer bewering, dat de maatschappij volkomen beantwoordt aan de eigenschappen, die men waarneemt in een levend organisme. Brengt ons dit resultaat nu iets verder met betrekking tot het onderwerp dezer studie? Geeft het ons een middel aan de hand om een voldoende oplossing te vinden van de vraag: wat is volksrijkdom? Wij meenen dat dit werkelijk het geval is.

Ik zocht juist naar een geschikten vorm om de gedachten uit te drukken, die ik thans ga voordragen, toen mij, met het Augustus-nommer van dit tijdschrift, het belangrijk opstel in handen kwam van Prof. Buys, getiteld: het moderne staatsbegrip. Mij dunkt, zeer veel in dit opstel is ook waar op economisch terrein, en bedrieg ik mij niet, dan zweeft mij ongeveer hetzelfde doel voor oogen als de geachte schrijver ditmaal door zijn arbeid poogde te bereiken. Wat namelijk de Heer Buys wil op het gebied van het staatsregt, is mijn streven op dat der economie: aan te toonen, dat, daar natuurlijk ontwikkeling de wet is van ieder levend organisme, ditzelfde ook de wet moet zijn, waaraan iedere staat, iedere maatschappij gehoorzaamt. Welnu, beschouwen wij den staat, de maatschappij, als een organisme, dan moet ons begrip van politieke, van economische welvaart van die opvatting de blijken dragen. Op het gebied van het staatsregt werd aan dien eisch niet voldaan. Hoe kon dit ook, zoolang men in den staat slechts ‘een mechanisme’ zag? ‘Een mechanisme ontwikkelt zich niet van zelf; want het werktuig is de doode stof; de gedachte, die het leidt, woont in den mensch, den maker’[1]. Maar wordt dan aan dien eisch voldaan op economisch gebied? Men vermoedt reeds, wat hierop het antwoord moet zijn.

Reeds vroeger hebben wij gezien, dat het systeem van Adam Smith, welke grootsche resultaten het ook bevat, toch de principiëele fout niet is ontgaan, die zoowel het mercantilisme als het physiocratisme kenmerkte. Doch uit niets blijkt dit beter dan uit het rijkdomsbegrip, waarop dit systeem is gebouwd. Het was voorzeker een belangrijke vooruitgang, toen de leer, dat de rijkdom van een volk is gelegen in de hoeveelheid goud en zilver die het bezit, plaats maakte voor de stelling, dat de rijkdom veeleer moet gezocht worden in de som van alle producten. Nog belangrijker was de schrede voorwaarts, toen het bleek, dat al wat de n u t t i g h e i d van die producten verhoogt, insgelijks den rijkdom doet toenemen, al blijft hunne hoeveelheid ook onveranderd. Dit evenwel hebben de drie systymen met elkander gemeen: elk van hen stelt den rijkdom in eene SOM 'van iets; hetzij van edel metaal, of van producten, of van producten en nuttige eigenschappen daarenboven. Het denkbeeld som, nu, duidt eene r u s t aan, geen gestadige ont-

1 T.a.p. bl. 208.

wikkeling. Het wijst op een vast ideaal, eene onveranderlijke grootheid. Rijk noemen wij naar die voorstelling eene natie, die aan dat vaste ideaal het meest nabij komt, waarvan elk individu het grootste deel van deze som reeds bezit. Geheel in den geest van deze beschouwing valt de theorie van den stationairen toestand, die John Stuart Mill heeft gepredikt. Mill *is* inderdaad van oordeel, dat de rijkdom van een volk niet voor gedurige vermeerdering vatbaar kan zijn. Want, zoo meent hij, heeft een volk eenmaal eene zekere hoogte bereikt, dan kan het cijfer der beschikbare voortbrengselen - de klassieke s o m - niet meer klimmen, of de bevolking neemt in gelijke evenredigheid toe en elks aandeel wordt tot het vorige standpunt teruggebragt. Met deze opvatting van den volksrijkdom, nu, als eene som, moet geheel gebroken worden. En dat nog wel om eene andere zeer voorname reden, waarop wij thans de aandacht willen vestigen.

Denk u voor een oogenblik eene maatschappij, die van alle noodige producten ruimschoots is voorzien, voor twintig, voor vijftig jaar, zoo gij wilt. Bekleed die producten met de eigenschap van tegen alle bedervende invloeden volkomen bestand te zijn. Hebt gij u thans reeds eene welvarende maatschappij gedacht? Naar de voorstelling van Smith en Mill ongetwijfeld; maar ook in de werkelijkheid? Niet noodzakelijk. Want stel u voor, dat in deze denkbeeldige zamenleving alle verkeer ten eenemale ontbreekt. De koopmen heeft zijne magazijnen gesloten; de schepen varen niet meer; de winkelier heeft zijne zaken aan kant gedaan; kortom de geheele maatschappij bevindt zich in een toestand van doodsche stilte. Is dit nu nog welvaart? Wederom, naar het rijkdomsbegrip van Mill, voorzeker. De maatschappij bezit een schat van goederen en wat verlangt men meer? Doch op nieuw vragen wij: ook in de werkelijkheid? Het antwoord kan ditmaal niet twijfelachtig zijn. Wij denken in onze hypothese slechts aan armoede en gebrek. Iedereen bezit datgene, wat, niet hij zelf, maar zijn buurman van noode heeft, en tot eene ruiling komt het nooit. Het verkeer is dus eene noodzakelijke, eene onmisbare voorwaarde tot het scheppen van rijkdom; gestadige ruiling van diensten, onafgebroken beweging, de vaste wet, waaraan de maatschappij moet gehoorzamen om tot welvaart te geraken. De rijkdom onderstelt dus niet alleen b e z i t van overvloed, maar een aanhoudend v e r w e r k e n van dien overvloed. Welnu, dit is

juist hetgeen wij wenschten te bewijzen: ons begrip van rijkdom moet niet alleen o n t w i k k e l i n g , d.i. beweging in eene vooruitgaande rigting, maar ook i n n e r l i j k e beweging uitdrukken.

Wat wij hier zeggen van de maatschappij geldt van ieder organisme. Zie b.v. het menschelijk ligchaam. Voeding is ongetwijfeld eene onmisbare voorwaarde tot gezondheid. Doch is zij de eenige? Moet er niet eene gedurige stofwisseling, een gestadig v e r b r u i k van voedingsmiddelen, plaats vinden, zal het ligchaam gezond blijven? Wat is meer noodig tot instandhouding van ons organisme: spijs of spijsvertering, bloed of bloedsomloop? Natuurlijk het een, zoowel als het ander. Een organisme, dat stil staat, heeft opgehouden te leven. Leven en beweging zijn hier eensluidende termen. - Veilig konden wij dit denkbeeld toepassen op de maatschappij. De wet, waaraan zij gehoorzaamt, is volmaakt dezelfde.

Voor deze gedachte is geen plaats in een rijkdomsbegrip, dat slechts eene som van nuttige goederen aanduidt. De goederen maken hier den r i j k d o m z e l f uit. Naar onze voorstelling evenwel zijn zij slechts het m i d d e l om de maatschappij tot rijkdom te brengen; een noodzakelijk, een onontbeerlijk middel, zoo men wil, maar toch altijd een middel en niets meer dan dat. Ziedaar het verschil tusschen Mill's opvatting en de onze. Productief noemen wij met hem slechts datgene, wat rijkdom schept. Doch wat Mill met dien naam betitelt, is in ons oog slechts eene der vele voorwaarden, die de rijkdom onderstelt, even als de voeding niet de gezondheid zelve is, maar een noodzakelijk middel tot instandhouding en bevordering der gezondheid. Hieruit volgt dat de voortbrenging van rijkdom, naar onze wijze van zien, volstrekt niet is verklaard, al heeft men nog zoo duidelijk uiteengezet, hoe kapitaal, arbeid en natuurkrachten zamenwerken om producten in het leven te roepen. Toon mij, hoe die onafgebroken innerlijke beweging, die gestadige ontwikkeling in de maatschappij, mogelijk is, hoe het verkeer wordt aangemoedigd, het evenwigt tusschen voortbrenging en verbruik in stand gehouden, de kostprijs der producten steeds verlaagd, de rentevoet der kapitalen op een minimum gereduceerd, het loon van den arbeider steeds hooger opgevoerd, en dàn eerst hebt gij mij de productie van rijkdom bij benadering opgehelderd. Ziedaar, dunkt mij, eene geheel andere beschouwing dan die van

Mill; is zij juist, dan ondergaat menige economische theorie eene belangrijke wijziging.

De rijkdom is dus niet eene som, maar eenvoudig een zekere t o e s t a n d . Dien toestand in het leven te roepen, noemen wij rijkdom scheppen, en alles wat daartoe medewerkt - laat het verbruik, voortbrenging van goederen of verkeer heeten - bevorderlijk aan den rijkdom. Deze terminologie biedt bovendien dit voordeel aan, dat zij niet in strijd is met het gewone spraakgebruik, daar toch de uitdrukking ‘rijkdom’ in het dagelijksch leven altijd wordt gebruikt om een toestand aan te wijzen, en nooit eene som. Immers, wanneer men spreekt van ‘streven naar rijkdom,’ dan bedoelt men niet: streven naar eene som goederen, maar streven naar een bezit; het bezit, nu, is een toestand. Er heeft verkrachting der taal plaats gehad van het oogenblik af aan, dat men in de wetenschap het woord in een anderen zin heeft gebezigd en daaraan eene beteekenis heeft verleend, die het oorspronkelijk geenszins bezat. Dat wij bovendien niet de eersteu zijn, die deze opmerking maken, zouden wij gemakkelijk door voorbeelden kunnen aantoonen. Want reeds anderen vóór ons hebben de moeijelijkheid gevoeld van den volksrijkdom te bepalen als eene som van goederen, zij het ook van nuttige goederen[1].

1 Die Nazion ist reich - schrijft b.v. von Soden in zijne National-Oekonomie (Deel I, bl. 28) - wenn sich die höchstmögliche Zahl ihrer Glieder im Z u s t a n d e des vollkommenen Genusses physischer Güter befindet. Nazionalreichthum o b j e c t i v ist also das Daseyn in diesem Zustande; so wie s u b j e c t i v , das Daseyn der Mittel zu diesem Genuss. Nazionalreichthum ist also nur da, wenn die Gesellschaftsglieder sich in jenem Z u s t a n d e befinden; mithin auch alle Mittel zu diesem Zustande vorhanden sind. Zeer goed heeft von Soden de beteekenis zijner woorden gevoeld, toen hij in een later gedeelte van zijn werk (t.a. pl. bl. 146) schreef: ‘Es scheint dass die Oekonomisten unter dem Ausdruck Produczion K r a f t ä u s s e r u n g ü b e r h a u p t verstanden haben; aber Kraftäusserung an sich ist nicht Produczion. Produczion im National-Oekonomischen Sinne ist diesenige Kraftäusserung, welche ein Genussmittel zum Genuss bringt. Jede Kraftäusserung, welche diese Eigenschaft besitzt, ist also productiv, jede andere improductiv.’ Dit zeide von Soden reeds in 1805. Hoe heeft de wetenschap zijne opmerking ter harte genomen!
Geheel in overeenstemming met hetgeen wij hierboven hebben bewcerd is ook het volgende, dat wij ontleenen aan Scialoja's Trattato elementare di economia sociale (Turino, 1848): ‘Gli economisti sogliono chiamare *ricchezza* la somma dclla cose utili. Aleuni anzi han voluto che alle sole *cose utili* MATERIALI convenga applicare si fatto nome. In ambo i casi, gli scrittori banno dato a questa parola una significazionc diversa dalle volgare: e ciò in discapito della precisione e della evidenza scientifica. *Ricchezza* in realità è il sostantivo nominale di *ricco*. Ora gli economisti, mentre dieono *ricco* colui ch'è più *agiato*, addimandano *ricchezza* le cose utili piuttosto che lo s t a t o di larga *agiatezza*. Ciò è tanto più strano che la scienza potrcbbe far senza di quello stravolgimento di significazione.’ - Ongetwijfeld; maar S. vergcet, dat er achter dit *stravolgimento di significazione* eene geheele theorie schuilt. In het volgende echter schijnt hij daarvan iets te vermoeden: ‘Se *agiatezza* e *ricchezza* fossero vocabili adoperati a significare due gradazioni di un certo s t a t o degl'individui e delle nazioni, l'economia non sarebbe incorsa nella taccia, qualche volta meritata, di aver trascurato gli uomini per lc cose.’ T.a.p. bl. 11.

Men begrijpt dat eene zoodanige oplossing van de kwestie als die wij thans hebben gegeven, ons niet toelaat breedvoerig uit te weiden over de vraag, met welke eigenschappen de toestand is bekleed, dien wij als den staat van rijkdom betitelen. Rijkdom is in ons oog de normale economische toestand van het maatschappelijk organisme. Wilden wij nu alles doen kennen, wat naar onze wijze van zien op economisch gebied *normaal* is, dan zouden wij een volledig handboek moeten schrijven over economie; hetgeen natuurlijk niet het werk is van eenige oogenblikken. Maar door in onze definitie eene plaats in te ruimen aan het woord ‘organisme’ hebben wij toch stilzwijgend reeds zeer veel gezegd. Wat normaal is voor een organisme, is normaal voor de maatschappij. Wat, nu, is normaal voor een organisme? Men heeft het zoo even gezien: gestadige ontwikkeling en onafgebroken innerlijke beweging. Het is dus een toestand van beweging en ontwikkeling, dien wij als rijkdom betitelen. Ziedaar reeds twee eigenschappen gewonnen, die, naar ons bleek, in de definitie van Mill worden gemist; en beiden zijn voorname eigenschappen.

Knoopen wij deze gedachte vast aan hetgeen wij vroeger omtrent het verbruik hebben geleerd. Het woord ontwikkeling doet ons van zelf denken aan die ‘gleichmässige Entwicklung von Production und Consumtion,’ waarvan Roscher spreekt. Het behoud van het sociale evenwigt en een gedurig toenemen in kracht van de termen, waaruit dat evenwigt bestaat, is dus onmisbaar tot den rijkdom. Iedere verbreking daarvan leidt tot armoede. Brengt ons dit begrip van een sociaal evenwigt, in een ruimeren zin toegepast, niet van zelf tot eene nieuwe, eene betere beschouwing van het pauperisme, dien tegenhanger van den rijkdom? - Trachten wij dit duidelijk te maken.

Indien de rijkdom niets meer is dan eene som van nuttige voortbrengselen, dan kan het pauperisme op zijne beurt niet wel in iets anders zijn gelegen, dan in eene wanverhouding tusschen het *quote-part*, dat aan eene zekere klasse der maat-

schappij is toegekend, en het cijfer van hen, die dit quote-part onder elkander moeten verdeelen. Het pauperisme te doen verminderen is in dat geval alleen mogelijk door twee middelen, door namelijk òf het eerste cijfer te vergrooten, òf het tweede te verkleinen. Is men nu met J.S. Mill om landbouwkundige redenen van oordeel, dat het eerste spoedig zijn grens vindt, zoo blijft er niets anders over dan het laatste. Elk individu moet levendig leeren beseffen, dat het cijfer der armoedige bevolking te groot is in verhouding tot de middelen van bestaan, en zorgen, dat hij van zijn kant zoo min mogelijk bijdraagt om dit groote cijfer nòg grooter te maken dan het is. Men weet wat J.S. Mill hiermede bedoelt. Zijn laatste redmiddel voor de arbeidende klassen is de *moral restraint*, toegepast op de meest uitgebreide schaal. - Dit m o e s t zijn laatste redmiddel wezen: geene andere theorie paste in zijn systeem.

Ons evenwel, en velen met ons, is het steeds voorgekomen, dat, zoo er geen beter remedie bestaat tegen het pauperisme dan de *moral restraint*, de hoop op genezing van die maatschappelijke kwaal al zeer gering is te achten. Men bedenke wat het aanwenden van dit remedie al niet insluit. Eene mate van ontwikkeling, van zelfbeheersching, bij de lagere standen, die in de meest beschaafde kringen niet gevonden wordt. De arbeider moet zich leeren beschouwen als een deel van het groot geheel. Niets te doen, wat, zoo het door allen tot gedragslijn werd verheven, schadelijke gevolgen zou teweegbrengen, moet zijn maatstaf worden van goed en kwaad. Zijne moraliteit moet dus klimmen tot eene hoogte, die zelden wordt bereikt. En dit alles, terwijl hij vaak in de diepste ellende is gedompeld; terwijl hij zich beweegt in eene wereld, die meestal doodend is voor alle zedelijke verheffing! Inderdaad, vordert Mill niet onmogelijkheden? Ware het niet beter, van zijn standpunt gesproken, het menschdom niet langer in onzekerheid te houden, en zonder omwegen de harde waarheid te prediken: er *is* geen remedie tegen het pauperisme?

Wanhoop, ziedaar het laatste woord van deze rigting. Wij zijn gelukkig, dat er nog plaats is voor eene minder sombere beschouwing. Hoe geheel anders wordt onze blik op het lot der arbeidende klassen, zoodra wij ons begrip van volksrijkdom voor een beter hebben verwisseld. Is de rijkdom de normale economische toestand van het maatschappelijk organisme, dan is het pauperisme een ziekteverschijnsel in de maatschappij,

een ziekteverschijnsel, dat in averschillende dingen zijn oorzaak kan vinden. Die oorzaak behoeft niet noodwendig in overbevolking te liggen. Zij kan ook in iets anders bestaan. Nemen wij wederom het dierlijk organisme tot voorbeeld. Te beweren, dat het pauperisme altijd het gevolg is van eene wanverhouding tusschen het cijfer der verbruikers en dat der voorhanden goederen, is even voorbarig als het zijn zou, het gevoelen uit te spreken, dat elke ziekte van ons ligchaam zijn oorzaak moet vinden in eene gebrekkige voeding. Dit kàn in sommige gevallen de oorzaak zijn; maar dit is het niet noodwendig.

Ons blijft dus nog een hoop over voor den arbeiderstand, zoodra wij in de economie toegang verleenen aan deze nieuwe beschouwing. En wat is nu volgens haar het pauperisme? Bij benadering kunnen wij dit aangeven. De zamenleving, naar ons bleek, maakt alle individus van elkander afhankelijk. Doch zal die staat van afhankelijkheid geen schaduwzijde vormen in de ontwikkeling der maatschappij, dan is het een volstrekt vereischte, dat hij zich gelijkmatig over alle klassen verdeele. Zoodra de eene klasse meer afhankelijk is van de andere dan omgekeerd, wordt er gebrek geleden door sommigen. Ziedaar in beginsel het wezen van het pauperisme verklaard. Het is, geheel in het algemeen gesproken, eene verbreking van het sociale evenwigt. De arme is meer afhankelijk van den rijke, dan de rijke van den arme. Voeg bij die meerdere afhankelijkheid het demoraliserende bewustzijn daarvan, en gij hebt, dunkt mij, de werkelijkheid in hare hoofdtrekken vóor u.

Liggen de oorzaken van dien toestand in de bijzondere geschiedenis van ieder volk, dan kan ook het geneesmiddel niet overal hetzelfde zijn. Toch schijnt het mij toe, dat, bij het tegenwoordig standpunt der beschaving, één hoofdbeginsel vrij algemeen kan gelden. Het middel namelijk, dat de individueele mensch gebruikt heeft om zich los te maken van zijne afhankelijkheid van de natuur, moet ook door de arbeidende bevolking worden aangegrepen om het evenwigt te herstellen dat te haren koste is verbroken. Wat dit middel is, weten wij allen. Het heet: associatie van krachten. Associatie, nu, moet de banier worden, waarom de armoede zich schaart. Reeds zien wij hoe in Engeland en Duitschland deze banier duizenden vereenigt. De *Cooperative stores* en de *Vorschussvereine* nemen

dagelijks toe in omvang en bloei. Grootsche beweging, lang gering geschat, lang miskend in hare beteekenis, doch naar onze overtuiging geroepen om een nieuw leven te wekken in den boezem der arbeidende klassen.

Ziedaar een der voordeelen aangewezen, die eene ruimere opvatting van den volksrijkdom ons aanbiedt. Zóó ons begrip van rijkdom, zóó ons begrip van armoede. Is het eerste bekrompen, het tweede kan niet veel beter zijn. De begrippen van rijkdom en armoede, nu, zijn de twee instrumenten, waarmede ieder economist gedurig werkzaam is. Die instrumenten aan bruikbaarheid te doen winnen, moet dus, reeds uit dìt oogpunt beschouwd, bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling der economie in haar geheelen omvang.

Dit in alle bijzonderheden aan te toonen, ligt buiten ons plan. - Hoe de definitie van den volksrijkdom als een toestand van zelf een einde maakt aan den strijd over productieven en improductieven arbeid, - hoe zij ons verlost uit het moeijelijk dilemma van het verbruik tegelijk oorzaak en vernietiger van rijkdom te noemen; daar toch aan den eenen kant alleen die goederen de welvaart eeuer natie verhoogen, waardoor in de behoefte van een bepaald oogenblik wordt voorzien, en aan den anderen kant het verbruik, dat de behoefte doet ontstaan, diezelfde goederen weder vernietigt, - hoe zij verder aan onze studiën eene nieuwe rigting geeft, daar nu de vraag: wat is volksrijkdom, dat wil zeggen: wat is de normale economische toestand van het maatschappelijk organisme, het eerste voorwerp wordt van aller onderzoek, - hoe eindelijk de economie op die wijze van zelf wordt teruggevoerd tot datgene, wat, vooralsnog althans, in de eerste plaats hare taak moet blijven, te weten, beschrijving en verklaring van het bestaande, meer dan het geven van voorschriften tot verandering; - dit alles willen wij niet onderzoeken. Liever laten wij het over aan het zelfstandig nadenken van den lezer om zich hierover een oordeel te vormen. Toch is het ons onmogelijk afscheid te nemen van dit onderwerp, zonder nog bij één voornaam punt de aandacht te hebben bepaald; te weten, bij eene kwestie, die tegenwoordig aan de orde van den dag is, en waarvan de nieuwere beschouwing van den volksrijkdom de oplossing wel niet onmiddellijk geeft, doch althans in eene niet zeer ver verwijderde toekomst plaatst.

De h i s t o r i s c h e s c h o o l heeft in den jongsten tijd een

groot gedeelte der economische wereld in onrust gebragt. Het blijkt thans meer en meer, dat zij het gemunt heeft op de grondslagen zelve van het systeem van Adam Smith. Haar voornaamste grief tegen dit systeem is het volgende. Adam Smith, naar zij meent, is veel te absoluut in zijne uitspraken. Hij predikt eene leer, die hij geldig verklaart voor ieder volk, onder alle omstandigheden, in alle tijden. Ziedaar zijne grove eenzijdigheid. Zulk eene leer *is* niet te vinden. De mensch is geen abstractie, maar eene werkelijkheid, en daarom niet overal en onder alle omstandigheden dezelfde, maar verschillend naar gelang van de invloeden waaronder hij geplaatst is. Die invloeden te kennen is de vrucht van naauwkeurige waarneming en, voor zooveel het verleden betreft, van de studie der geschiedenis. Beiden, geschiedenis en waarneming, leeren ons hetzelfde. Zij leeren dat klimaat, uit en inwendige gesteldheid van den grond, nabijheid of verwijdering van de zee, bezit of gemis van groote rivieren, den belangrijksten invloed uitoefenen op de economische ontwikkeling van ieder volk, daar zij zoowel den aard zijner behoeften als de middelen tot hare bevrediging, dus beide de voortbrenging en het verbruik bepalen. Waar men bosschen vindt, wordt gejaagd; waar goede weilanden zijn, vindt men veeteelt; een vruchtbare grond moedigt den akkerbouw aan; rijkdom aan mineralen de industrie; zeeën en rivieren de scheepvaart. Zelfs de omvang en de geographische ligging van een land zijn van beteekenis; want daarvan hangen af: economische zelfstandigheid, mogelijkheid tot het handhaven van eene eigene commerciëele politiek, belang voor den wereldhandel. Het is waar: de mensch wordt minder afhankelijk van al die invloeden, naarmate hij toeneemt in beschaving; doch nooit kan hij er zich geheel van losmaken. Berust niet het industrieel overwigt van Engeland voor het grootste deel op zijne kolen- en ijzermijnen en het gemis daarvan bij andere natiën?

Doch er is meer. Ook de menschelijke arbeidskracht is niet altijd dezelfde; reeds uit een zuiver mechanisch oogpunt beschouwd, is dit waar. Die van een Nieuw-Hollander staat tot die van een Engelschman als 5:7, en de wereldheerschappij van het Kaukasische ras is voor een goed deel te danken aan de physieke eigenschap, die het bezit, van ieder klimaat, hetzij koud of warm, gemaakelijk te kunnen verdragen. Maar ook uit een zedelijk oogpunt beschouwd, bestaat er verschil. Een

ieder weet, hoe de Engelschman uitmunt door geestkracht, de Duitscher door geduld, de Franschman door smaak. Vanwaar, dat de economische toestand der Grieken en Romeinen zoo ver beneden het standpunt is gebleven, dat de beschaafde volken van den nieuweren tijd hebben bereikt? Vanwaar anders, dan van de minachting, waarmede men vroeger den arbeid beschouwde. Eerst de Germanen hebben die minachting opgeheven en nog heden plukken wij de zegenrijke gevolgen daarvan.

De mensch, zooals hij historisch is geworden, ziedaar dus het voorwerp van de economie. Deze laatste behoort zich rekenschap te geven van al het concrete, van al het toevallige zelfs, bij hare verklaring van de verschijnselen op het gebied dat zij behandelt. Zij behoort afstand te doen van het denkbeeld om op dit gebied *natuurwetten* te ontdekken. Zulke wetten bestaan hier niet. Want de invloed der zamenleving op de welvaart wordt niet uitgeoefend langs bovennatuurlijken weg, maar door bemiddeling van het individu, en al naarmate dat individu anders ontwikkeld is of meer ontwikkeld is, zal ook de uitkomst verschillend zijn. De historische school wil dus het volgende: waardering van het concrete, met verwerping van al wat naar absolute stellingen zweemt. Nu behoeft het voorzeker geen betoog, dat door de toepassing van een zoodanig beginsel de economische wetenschap een geheel ander aanzien verkrijgt dan bij Adam Smith, die gewoon is bij het vaststellen zijner resultaten op het historisch gewordene minder te letten en elk zijner theoriën op vrij algemeene wijze geldig verklaart.

Dit laatste is bij Adam Smith wederom niet toevallig. Ligt de rijkdom van een volk in de som van alle nuttige goederen, dan heeft de voortbrenging overal op volmaakt dezelfde wijze plaats, te weten, door de zamenwerking van de natuur met arbeid en kapitaal; dan oefent het verbruik overal denzelfden nadeeligen invloed uit, zoo het namelijk niet dient tot reproductie; dan heeft de armoede overal dezelfde oorzaak: eene wanverhouding tusschen het cijfer der verbruikers en dat der aanwezige goederen. Waar in dit systeem nog plaats zou overblijven voor het concrete, het historisch gewordene, kortom, voor iets anders dan vaste, onomstootelijke natuurwetten, verklaren wij niet te begrijpen. Zelfs de maatschappij is hier overal op dezelfde wijze zamengesteld: zij is ‘an aggregate collection of individuals,’ zoowel in Europa als in China of Japan.

Het kon niet missen: eene beschouwing, die zoo strijdt met

de uitspraken van het gezond verstand, moest reactie ten gevolge hebben. Iedere reactie, nu, gaat gemeenlijk op hare beurt te ver. Is bij Adam Smith alles absoluut, de historische school heeft slechts oog voor het concrete. Wilde men consequent toepassen wat zij ons leert, dan zou er van geene economische wetenschap sprake kunnen zijn[1]. Want de taak van iedere wetenschap is in de eerste plaats deze: in de verscheidenheid de eenheid te ontdekken; de historische rigting, nu, wil van eene zoodanige eenheid niets weten. Te haastig te zijn in het generaliseren is zeker verkeerd; doch mag men in het geheel niet meer generaliseren, hoe kan men dan ooit den eersten stap doen in eene wetenschap? Mij dunkt, de beide uitersten, waarin Adam Smith en de school van Roscher zijn vervallen, worden het best aangewezen met zinspeling op een bekend Duitsch spreekwoord: Smith ziet de boomen niet van wege het bosch; de school van Roscher het bosch niet van wege de boomen. - Het is de taak van eene nieuwe rigting om ons z o o w e l het bosch a l s de boomen te doen zien.

Het komt mij voor, dat de definitie van volksrijkdom, die wij hebben aanbevolen, inderdaad de leus kan worden, die de strijdende partijen tot elkander brengt. Wat toch is het geval? Men verlangt aan den eenen kant erkenning van het concrete, van het historisch gewordene; geen vast ideaal, bovenal, van economische grootheid, waarvoor dan iedere maatschappij, het koste wat het wil, pasklaar gemaakt moet worden. Welnu, men zie in den rijkdom den normalen toestand van het sociale organisme en men heeft zijn vollen eisch verkregen. Want spreekt het niet van zelf, dat ons begrip van het normale zich hier wijzigt naar gelang van de geographische en histroische invloeden waaronder een volk zich heeft ontwikkeld? Van het oogenblik dus, dat men deze beschouwing van den rijkdom heeft aangenomen, is er plaats in onze voorstelling voor het concrete, is er plaats voor het historisch gewordene. - Men verlangt aan den anderen kant erkenning van de eenheid, te midden der verschei-

1 Ligt de erkenning hiervan o.a. niet opgesloten in de volgende woorden van Knies: ‘Man kann durchaus nicht die wirthschaftlichen Lebenskreise von den politischen oder den religiös-kirchlichen *oder irgend anderen* trennen, *welche man sich als Gegenstand einer besonderen Betrachtung herausgreift*.’ (Pol. Oekonomie, bl. 110). Als de mensch, krachtens het abstraherend vermogen van zijn geest, dit werkelijk niet kán, dan is er geene economie denkbaar. Universele kennis bezit niemand.

denheid; van het absolute, te midden van al het relatieve, dat ons omringt. Ons antwoord is wederom hetzelfde. Want al leert ook de ervaring, dat de rijkdom van alle natiën zich niet overal onder gelijke vormen aan ons vertoont, dat, bovendien, hetgeen normaal is hier, ginds abnormaal kan zijn, toch zal het ons ligt vallen om, bij al dat verschil, zekere gemeenschappelijke trekken op te sporen. De eene maatschappij is niet de andere; maar iedere maatschappij is een organisme en wat een organisme kenmerkt, kenmerkt dus allen zonder onderscheid. - Mij dunkt, beide consequentiën liggen voor de hand. Het schijnt mij bijkans onmogelijk toe, er een van uit het oog te verliezen, zoo gansch natuurlijk en onwillekeurig dringen zij zich beide aan ons op. Bedrieg ik mij niet, dan is hierin een nieuw voordeel gelegen van de bepaling van volksrijkdom, die ik getracht heb aannemelijk te maken. Velen verwerpen de uitspraken der historische school geheel; sommigen, weder, geven zich blindelings aan haar over. Is niet het een even verkeerd als het ander? De historische school heeft groote verdiensten, doch, wij herhalen het, zij gaat te ver in de toepassing van haar beginsel.

Wij kunnen hier slechts aanstippen, niet uitwerken. Doch het antwoord op de vraag, die wij in den aanvang van dit opstel hebben gesteld, is gegeven: wij hebben getracht te doen zien, dat het begrip van volksrijkdom, waarop het stelsel van Adam Smith berust, niet houdbaar is tegenover de ervaring. Tevens wendden wij eene poging aan om de bron te ontdekken, waaruit de dwaling van Smith is voortgekomen, en dit leidde ons van zelf tot eene opvatting, die ons meer bevredigt dan de zijne. Wij weten niet of wij er in geslaagd zijn allen te overtuigen van de juistheid onzer kritiek zoowel als van de waarheid der theorie, die wij voor de afgekeurde in de plaats stelden. Eén ding evenwel is, zoo wij hopen, voor allen duidelijk geworden: dat een hernieuwd onderzoek naar de deugdelijkheid van de grondslagen der hedendaagsche economie dringend wordt vereischt; en wij zouden ons derhalve gelukkig rekenen, zoo wij velen tot zulk een onderzoek hadden aangespoord.

N.G. PIERSON.

Doofstommen en doofstommen-onderwijs[1].

Ongeveer eene eeuw geleden, - een tiental jaren meer, een tiental jaren minder, zoo naauw neme men het niet, - toen de achttiende eeuw, de vijftig over, op hare dagen kwam, waren genootschappen ten onzent aan de orde van den dag. Alle kennis, geloofde men, zou gemeen goed worden, mits men er maar eene maatschappij voor stichtte; alle talent ieders deel, door het lidmaatschap van dezen of genen kring. Voor wetenschap als voor kunst heette de gulden tijd aangebroken! Haarlem verheugde zich in hare Hollandsche Maatschappij; Rotterdam toonde harte te hebben voor de Proefondervindelijke Wijsbegeerte; Zeeland waagde het weldra der stad van Coster naar de kroon te steken; Utrecht trad later in het perk, maar nam het toen ook voor Wetenschap en Kunst tevens op. Het Bataafsch Atheen, hoe zouden wij het vergeten? had al vroeger niet slechts den bloei der Vaderlandsche Letterkunde gewaarborgd door de stichting eener maatschappij voor deze, Leyden was ook de eerste geweest zich onze dichtkunst aan te trekken; het genootschap: Kunst wordt door Arbeid verkregen, dagteekent van denzelfden tijd. Het leed geen zeven jaren, of 's Gravenhage had haar: Kunstliefde spaart geen Vlijt. En de hoofdstad? vraagt men ongeduldig. In achttienhonderd vijf en zestig zal het juist honderd jaren geleden zijn, dat zij hare Academie van Teekenkunst herstelde. Amsterdam moge dat dàn eens overdoen, meent ge;

1 Zie het eerste gedeelte van dit opstel in het Derde Deel van dezen Jaargang, blz. 1-38.

wij helpen het u wenschen; maar keeren tot het verleden weêr: zij stichtte omstreeks denzelfden tijd eene Maatschappij van den Landbouw, vreemd genoeg voor een koopstad, hooren wij pruttelen; zij grondvestte Felix Meritis, et tout est dit! Ongeveer eene eeuw geleden beloofde men zich allerlei vooruitgang van zamenkomen en zamenzitten, zamenwerken niet te vergeten; de planken onzer bibliotheek buigen krom onder het wigt der boeken, die wij er aan zijn verpligt! - maar, wie lust hebbe de lofredenaars vooruit te loopen, die de aanstaande viering van eeuwfeest bij eeuwfeest zullen opluisteren door hunne gaven, niet wij. Al zouden wij uit den overvloed dier hoven de schitterendste kransen kunnen vlechten, zonder dat het deze daarom ergens viel aan te zien dat we plukten, niet onze hand zal de voorbarige zijn. Indien ons verlangen naar die vreugde zich in eenig opzigt te buiten gaat, het is een niet nieuwsgierig, het is een weetgierig rondstaren onder de dichteressen onzer dagen, wie van deze toch, zoo als de Jufvrouwen Wolff en Deken toen de Haarlemsche Maatschappij haar vijf en twintigjarig bestaan vierde door de Oprigting van een Oeconomischen Tak, wie harer voor het Nederland onzes tijds de Verpligting in vers zullen brengen, tot het Handhaven der Nuttige Maatschappijen en Genootschappen in ons Vaderland. Houdt gij ons de zwakheid ten goede, als wij er u bij verzekeren, dat het er ons niet om te doen is deze of gene vriendin aan te bevelen? Op ons woord, wij verlevendigden dat tal van feiten, dezen kenschetsenden trek van vroeger verstandelijk leven slechts in uw geheugen, dewijl bij ons, om den wille van ons onderwerp in die dagen verplaatst, de vraag opkwam: of onder dien stapel geschriften tot verbetering van den toestand des volks, tot zijn verlichting, tot zijn vooruitgang, enkele scholen, in welke van pogingen gewag werd gemaakt, aangewend om het lot der ongelukkigen, met welke wij ons bezig houden, te verzachten? Getroostte die philantropie of dat patriotismus zich, ook maar bijwijle, uit het onmetelijk ruim der bespiegeling, of van het hooge standpunt waarop men zich hij deze of gene beschouwing had geplaatst, neêr te strijken of af te dalen in der beoefening lage vlakte, liever nog op den dorren heidegrond, zoo zwaar te ontginnen, zelfs in het zweet zijns aangezigts? Sloeg men de hand aan hetgeen hoofd en harte vonden te doen, als het eerste in den kring, die het omgaf, opmerkte, als het laatste het leed in dezen meêgevoelde?

Verhandelingen en verzen uit dien tijd, hun getal is legio! maar practische proeven? met eene enkele uitzondering, zijn ze schaarsch tot bedroevens toe! Gij hebt haar in gedachte reeds genoemd, die uitzondering, welke geene andere is dan wat eene dezer maatschappijen in de dagen van haren bloei voor het onderwijs onzer jeugd tot stand bragt; eene verdienste, welke wij nooit zullen loochenen; eene verdienste, groot genoeg om het begrijpelijk te maken, dat zij ons thans jaarlijks verzekert er verre van te zijn zich zelve of hare glorie te hebben overleefd! Onder de overige, tot welke wij wederkeeren, en die van een twintigtal jaren vroeger dagteekenen dan dat van hare stichting; onder die vele mogt sprake wezen van studie of van smaak; maar van werkzaam zijn tot ontwikkeling van deze of gene misdeelden onder onze natuurgenooten, van weldoen in den edelsten zin, in hoe engen kring dan ook, verrast u bij die genootschappen geen blijk. Elders ga een kreet van afgrijzen op over den toestand der kerkers; een kreet, die weldra in welsprekende bede om deernis verkeert met hen, die de zamenleving buitensloot; elders ontwake het harte met velerlei ellende mededoogend; de achttiende eeuw ten onzent, die van hare voorgangsters oude mannenhuizen en oude vrouwenhuizen en hofjes erfde, de achttiende eeuw, die wijsgeeren en dichters vormt bij honderden, ziet geen doofstomme haar wezenloos aanstaren en hoort geen blinde zuchten! Vergaderingen houdt ze; vergaderingen, geen avond der week is er zonder; vergaderingen van allerlei aard; schuttersgezelschappen, de manhaftigste; zamenkomsten om te eten, de gezochtste; wijnkransjes, de prettigste: iedere van deze op hare beurt door gedenkpenningen vereeuwigd! doch van medelijden met jammeren als zij alle dagen om zich zag, alle dagen voor zich had, geen zweem! Laat ons voorzigtig zijn: eene enkele Maatschappij werd in Amsterdam opgerigt, die over drie jaren, bij gelegenheid van haar eeuwfeest, het doodsch gebouw op het Rokin, uit haren overvloed van middelen zal illumineren tot den top van den gevel toe: de Maatschappij van Drenkelingen! Van welke soort? vraagt ge, - dat zegge u haar prachtig gedenkboek!

Het was geene maatschappij, geen genootschap, geen kring van welken aard dan ook, die ten onzent, door het voorbeeld van Johan Conrad Amman bezield, het werk dat deze begon trachtte voort te zetten; de heugenis van den verdienstelijke scheen spoorloos uitgewischt! O Vermaardheid, hem door een der schranderste vernuften zijns tijds beloofd; o Onsterfelijk-

heid hem door de poëzij dier dagen gewaarborgd! Of had niet Balthazar Bekker er in zijne B e t o o v e r d e W e r e l d van gewaagd, hoe hij de doofstomme Hester Koolaart had hooren spreken, dank zij Amman's onderrigt? Of had niet Elisabeth Hoofman, met den oom dier misdeelde Hester gehuwd, in een L i e r z a n g t e r z i j n e r V e r j a r i n g , Amman boven Aesculaap gebeurd, hij, ‘die een orgel vormde in haren gorgel;’ hij, wiens eernaam ‘brommen’ zou ‘uit den mond van duizend stommen!’ In vollen ernst, Amman bleek vergeten, al zou men gezegd hebben, dat iemand, wiens pogingen de opmerkzaamheid van Boerhave tot zich hadden getrokken, die door de veder van dezen was geprezen, er voor moest zijn beveiligd.

Er schuilt in dergelijke onverschilligheid, het is te zacht een woord, er spreekt uit ondankbaarheid van dien aard bij het nageslacht iets dat ons mag ergeren: de schare is daar om ten minste te erkennen, dat zij vooruit werd gestreefd, dat haar een voorbeeld gegeven werd; maar het verschijnsel dat men niet gemeenschappelijk beproefde, wat slechts door het vernuft, de volharding, de verloochening van een enkele slaagde, steekt er inderdaad iets verbazends in? Wat ter wereld waarlijk goeds en groots tevens is gesticht of gewrocht, wat op het gebied der gedachte werd geschreven of geschapen werd in het rijk der kunst, het was lang de droom van een enkel hoofd eer het verwezenlijkt aan het licht trad, lang de zucht van een enkel harte, eer de vervulling van deze het algemeen verrukte. Wij zouden die waarheid verder ontwikkelen als wij ons niet vleijen mogten, dat zij, in beeld gebragt, sterker spreken, spoediger overtuigen zal. Onze stof verplaatst ons nog eens in Parijs, nog eens bij den Abbé de l'Épée, toen deze reeds meer dan zeventig jaren telde, in 1784. Wij vinden hem naar gewoonte in zijne school, onder zijne leerlingen, om wier wille de man op zijn ouden dag italiaansch, spaansch, engelsch en duitsch had geleerd. Vreemd vindt gij het welligt, toch is het verdienstelijker dan gij gelooft; laat zijn jongste levensbeschrijver, een doofstomme, laat Ferdinand Berthier u vertellen waarom. ‘Je suis,’ zoo lezen wij dat de l'Épée de aanleiding tot die studiën verklaarde, ‘je suis à l'age de plus de soixante ans, je suis prêt à étudier toute autre langue dans laquelle il faudrait instruire un sourd-muet qui me sera envoyé par la Providence, car je ne regarde pas avec indifférence les sourds-muets des na-

tions qui nous environnent.' Er is wel niemand die gelooft dat hij het zich getroostte om den wille der vele vreemden, die zijne instelling schier dag aan dag met een bezoek vereerden; het fransch had in dien tijd in het engelsch nog geen mededinger om de heerschappij over de wereld; het was toen, als het wel blijven zal, de taal der hoffelijkste zamenleving, des geestigen verkeers. De meeste onzer lezers daarentegen zullen vragen, zoo als de vrienden van de l'Épée deden, - wij geven gaarne onzen Deken der Professoren van de Nationale Instelling te Parijs weder het woord-: '"A quoi tant d'idiomes peuvent-ils vous servir quand il ne s'agit que de sourds-muets français?" - "A rien", répondait le bon abbé. - "Alors pourquoi les leur faire apprendre?" - "Pourquoi? C'est que je suis mortel. Une partie très considérable de ma carrière est déja fournie. - Et qui instruira les sourds-muets après moi? Ce travail est pénible; il engage à des dépenses et il ne rapporte rien: trois pierres d'achoppement pour bien des gens. Je me suis done imaginé qu'en faisant faire à mes élèves un exercice où chacun serait libre de les interroger en différentes langues, il en résulterait une évidente preuve que les sourdsmuets sont aussi susceptibles d'instruction que les autres enfants. Qui sait si quelque puissance ne voudra pas former dans ses États une maison de sourds-muets? Et, dès lors il y aura quelqu'un après moi, n'importe en quel pays, qui continuera mon oeuvre."' Wilt ge met ons zien of er in het gezelschap, dat we bij hem aantreffen, of er onder de zes of zeven gasten iemand van dien aard schuilt? Een gezant van deze of gene mogendheid? vraagt ge. Niets waarschijnlijker, antwoorden wij: een gunsteling van Catharina, een vriend van Joseph, een vertrouwde van Frederik; Catharina die zich vleit Rusland te hebben herschapen; Joseph, die het Oostenrijk tracht te doen; Frederik, die Pruissen herschiep. Terwijl wij het oor leenen aan dat verschil van tongvallen, eene verscheidenheid, die verraadt uit welk oord in den vreemde ieder van deze komt, - slechts de Rus heeft haast geen accent, - luistert gij naar een man van dertig jaren, met den abt de l'Épée in een vertrouwelijk gesprek gewikkeld, van dezen leerende als ware hij zijn kweekeling. Gij treft het gelukkig, hun onderhoud geldt het aantal doofstommen in ons vaderland: 'niet zoo aanzienlijk als wel elders, geloof ik,' antwoordt de vreemdeling voorzigtig. Vreemdeling? is hij het te Parijs dan inder-

daad? zijn fransch is grammaticaal onberispelijk, zijne voordragt vaardig, zijn woordenkeus getuigt van studie der beste auteurs. Ge zoudt hem français pur sang groeten, als iemand van dertig jaren in Parijs zooveel geest en gemoed aan zoo grooten ernst paarde. En toch, ook zóó zijn er; maar wat aan uwe pas aangeknoopte kennis hapert, het is iets dat zich noch omschrijven, noch vertolken laat; het zijn la tournure française en le tour français die hem falen, in gestalte als in gebaar, in stem als in stijl. ‘En ge zijt hier ter herstelling uwer gezondheid,’ zegt de l'Épée, ‘en ge bezoekt bij herhaling mijne school,’ en de verbazing van den abt vult aan wat hij niet zegt, maar wat de aangesprokene er niet minder om verstaat. ‘Pour m'amuser? non, Monsieur!’ luidt het antwoord, ‘pour m'instruire;’ en al is de bedachtzame man, die het geeft, pasteur du troupeau Wallon à Groningue, hij zou er wel: ‘mon père!’ bij willen voegen, zoo groot is zijn eerbied voor dien grijsaard, zoo lief heeft hij hem! Henri Daniël Guyot, want geen ander zijt ge gelukkig genoeg geweest dadelijk in dien drom te onderscheiden, Henri Daniel Guyot is hier geen gezant van ons ondergaand gemeenebest, dat toen in Frankrijk iets anders te doen had dan onderwijs van doofstommen te bestuderen; dat bij Lodewijk XVI hulp zocht tegen Joseph II, die de Schelde wilde openen. Hij is evenmin afgevaardigde van het een of ander genootschap ten onzent; deze zijn op het ijverigst in de weer, maar voor de wapening ten platten lande, of ter verdrijving van den Hertog van Brunswijk. Henri Daniël Guyot bezoekt dag aan dag deze school, uit eigen vrijen wil, zoo ge dien een helder hoofd en een getroffen gemoed nog toekent. Welk eene sympathie tusschen den meester en den leerling, want deze wordt allengs beider betrekking: welk eene sympathie, ondanks velerlei verschil! Abbé suspect de Jansénisme, tot bij Lodewijk XVI toe, en pasteur du refuge in het afgelegen Groningen, moge de eene bij ervaring, de andere bij overlevering weten wat het zegt te lijden om des geloofs wille: één zijn zij in hooger overtuiging dan eenige kerkleer geeft, het bewustzijn dat liefde tot den naaste de toetssteen is der ware godsdienst. Leen nog even het oor aan de l'Épée's jongsten levensbeschrijver; hij getuigt van dezen: ‘On eût dit que la Providence suscitait à l'Église gallicane un autre Fénélon au milieu des querelles qui la déchiraient. Ennemi de l'intolérance, il répétait sans cesse avec le grand Henri IV: “Tous

ceux qui sont bons sont de ma religion.” - Il se plaisait également à laisser échapper de ses lèvres cette belle maxime du cygne de Cambrai: “Souffrons toutes les religions, puisque Dieu les souffre!” - Imbu de ces principes de charité, il accueillit dans la suite, avec la sympathie la plus touchante, le protestant Ulrich, qui était venu du fond de la Suisse étudier sa methode. Bientôt une étroite liaison établit une sorte de parenté entre leurs âmes, et porta Ulrich à abjurer ses ancienues croyances.’ Eene alledaagsche bekeeringsgeschiedenis, ducht gij; maar, zouden wij er dan het woord voor geven aan den doofstomme? Ferdinand Berthier besluit haar welsprekend, Ulrich's karakter handhavende. ‘L'abbé de l'Épée, désirant le retirer de la misère dans laquelle il gémissait à Paris, insistait pour qu'il acceptât une somme de six cents livres, qu'il lui offrait. “Vous m'avez enseigné,” répondit le fier Helvétien, “comhien est agréable au Ciel l'état de l'homme qui travaille en paix dans l'indigence, et qui souffre les privations sans murmurer; vous m'avez inculqué vos principes. Après ce don, tous les autres me seraient inutiles; de plus nécessiteux jouiront de vos largesses. J'ai appris de vous à aimer Dieu, mes frères et le travail: je suis riche de vos bienfaits.”’ Als er onder onze lezers mogten zijn, die om dezen trek in den opgevoerden Zwitser belang stellen, dan deelen wij hun gaarne mede, dat H. Conrad Ulrich, aan den avond van een leven vol teleurstelling, ten minste de voldoening smaken mogt, twee jaren voor zijnen dood in Zurich eene school voor doofstommen en blinden te zien oprijzen, en keeren daarmede tot Guyot terug. Stellig liepen de gesprekken van dezen met de l'Épée wel het allerminst over geloofsverschil. Ondanks al den invloed, dien overlevering op uitgewekenen heeft, ondanks de beeldtenis zijns grootvaders aan Henri Daniël vroeg getoond, een raadsheer in het Parlement van Metz, die, Frankrijk ontvlugt, griffier werd in Daalhem, in het land van Overmaze; ondanks de heugenis van al wat zijn geslacht had geleden, Guyot was een zoon der achttiende eeuw in wat den avond van deze verdienstelijkst onderscheidde, in hare verdraagzaamheid. De l'Épée moge er hem mede plagen, dat hij pasteur is geweest in die ‘fameuse ville de Dordt, la Calviniste par excellence,’ Henri Daniel, verbeelden wij ons, heeft zijn antwoord gereed. Hij haalt op van eene kleine kerk, de kerk van het dorp waarin hij werd gedoopt, Blegny, in de buurt van Daalhem gelegen, waar zijn

grootvader leeraar en herder dier kleine gemeente was. ‘Het is niet de plegtigheid, die mij heugt,’ beweert hij dan, ‘ik werd van Trois-Fontaines, waar ik geboren ben,’ - ook al in hetzelfde Land van Overmaze, thans een deel van het Hertogdom Limburg - ‘naar de pastorij te Blegny gebragt, zonder er iets van te weten. Maar toen ik later dikwijls denzelfden weg met bewustzijn aflegde, toen ik uit vaders doctorschais wipte om er een week bij mijn grootouders door te brengen en des zondags meê ter preek ging, toen trof het mij, dat die zelfde kerk door Gereformeerden en Roomschgezinden gezamenlijk werd gebruikt.’ - ‘Et cette leçon, que nous prions tous le même bon Dieu,’ zegt de l'Épée, ‘vous ne l'avez jamais oubliée,’ en drukt Guyot de hand.

Het was meer dan eene vlugtige opwelling van medelijden, meer dan eene voorbijgaande vlaag van bewondering, die deernis waarmede onze landgenoot in de school van den abt zijne kweekelingen gadesloeg, den eerbied, de liefde, die hun meester hem inboezemde. De gedachte zich ten onzent geheel aan dergelijke ongelukkigen te wijden, kwam bij hem op: of hij er geschiktheid toe bezat? was eene eerste vraag; of hij er zijne gemeente niet door zou doen lijden? eene tweede. Bange twijfel, zware strijd misschien, die toch week, die toch met gehoor geven aan de latere roeping eindigde. Tien maanden lang bleef hij te Parijs het onderwijs, den omgang van de l'Épée genieten. En in Groningen weêrgekeerd, sloeg hij de hand aan den ploeg om levenslang niet weêr van achter dezen te wijken; de vorens werden gegraven, het zaad gestrooid, wie weet onder welke bekommeringen! Wat zochten wij straks den stichter eener school, als de doofstommen ten onzent behoefden, onder de voorzitters, onder de eereleden van allerlei letterlievende vereenigingen? Opofferingen als die waartoe een besluit van dezen aard verpligt, toewijding als zulk eene zaak eischt, men brengt die niet, men heeft ze niet op verlangen van deze of gene maatschappij, op den wensch van dit of dat genootschap; maandelijksche noch wekelijksche vergaderingen stellen er toe in staat. Bezwaren en bedenkingen stijgen op en zweven om in elke bijeenkomst; de geest en het gemoed van een enkele overwint die en verdrijft ze in eenzaamheid, de geest, die misschien geene belemmeringen van een bestuur dulden zou, het gemoed dat stellig dag en nacht voor de zelfgekozen taak niet maar warm blijft, dat er voor blaakt! Ten zijnen huize had Guyot

twee doofgeboren kinderen opgenomen, een christenmeisje en een jodenjongen; den verdraagzamen leeraar waren beide ongelukkigen even lief; hij slaagde aanvankelijk. Voor hoe vele misdeelden werd er weldra niet aan zijne deur geklopt! misdeelden niet enkel ten opzigte der gave des gehoors. We zijn zoo gewoon dat wezen, voor welks eigenschappen zonder tal de taal te kort schiet, we zijn zoo gewoon der Natuur den zoeten moedernaam te geven; deed de Egyptenaar niet wijzer, toen hij zich Isis als de gesluijerde dacht? Immers, - al spaart zij rang noch stand, wanneer ze, in hardvochtige onverbiddelijkheid, aan enkele menschenkinderen nu eens dezen, dan weder genen zin ontzegt; al strekken zich de gevolgen dier wispelturigheid, met een zachtklinkend maar harttergend woord, speling geheeten, ook over rijken en grooten uit, - wie die beweren durft, dat zij lief heeft, lief met moederingewanden, als wij haar, wat blindgeborenen en doofstommen betreft, zonder deernis voor wat de mindere stand al zwaarders dan de meerdere te dragen heeft, tot bij de schamelen de leer der evenredigheid, de wet des getals, handhaven ziet? Guyot heeft het nooit gevraagd, hooren wij ons, beschamende, toeroepen; Guyot ervoer het er niet minder om, is ons wederwoord. Hij had de heilige weelde gesmaakt aan eenige van zijne natuurgenooten het hoogste te bedeelen wat het leven waarde geeft: eene aan deze te wreed en te lang ontzegde ontwikkeling van hoofd en van hart; maar hoe de vreugde, waarmede het hem vervulde, in droefheid verkeerde, als hij den blik van die weinige juichenden op de vele smeekenden wendde, aan welke hij dergelijke weldaad weigeren moest! Eigen middelen? hij had niet geaarzeld die prijs te geven om zijne kweekelingen te kunnen onderwijzen en onderhouden tevens! Bijdragen van vermogende vrienden? hij had die dankbaar aangenomen om een grooter getal ongelukkigen gelukkig te mogen maken; maar aan deze als aan gene was een einde; zoude men hetzelfde moeten zeggen van de naauwelijks ontloken school?

Nederland is altijd goed geefsch geweest; het ware woord voor eene weldadigheid aan welke de geest des onderscheids vaak ontbrak. Onder het oude als onder het nieuwe geloof greep de hand gewillig in den zak des overvloeds; slechts zag het oog zelden scherp toe hoe het gegevene werd besteed. Het viel ligter oogenblikkelijken nood te lenigen dan zich het onderzoek te getroosten hoe die voor het vervolg zekerst werd voorkomen. Ook geloofde men wel eens genoeg te hebben ge-

daan door de weldadige instellingen van het voorgeslacht te behouden, waar het nakroost zich slechts met eene hervorming van deze volledig zou hebben gekweten. Eindelijk, de oudste vaderen daarin te gelijken, dat men oor had voor elken nieuwen kreet van behoefte of jammer, dat men wie deze stillen konden niet alleen liet staan, maar hun ter hulpe kwam, dat was schaars geworden tegen het einde der achttiende eeuw in ons vaderland. Eere daarom aan Groningen, dat het in 1789 gelooven dorst bij de menigte sympathie te zullen vinden voor eene ‘Inrigting tot Onderwijs voor Doofstommen;’ eere aan de schare, die Guyot en zijne vrienden in deze hunne verwachting niet teleur heeft gesteld. Het Nederland van die dagen mogt, ondanks al zijne maatschappijen, nog een slechten stijl schrijven, niet aan rollende volzinnen, aan klinkende specie had de school behoefte, en het geld kwam. Het Nederland van dien tijd mogt door partijschappen worden geteisterd, over het verdienstelijke dezer poging was maar één gevoelen. Op den 14^{den} April 1790 werd de eerste vergadering gehouden van hen, die door gezamenlijke bijdragen de gedachte hadden verwezenlijkt; het Instituut was gevestigd. Onwillekeurig verlangt gij, de jeugdige plant thans veilig wetende voor de ongenâ der stormen, die gâslaande in eenen bodem voor hare ontwikkeling geschikt, u verlustigende in de nog maar weinige bloesems, die zij draagt, bloesems echter, in welke de vrucht zich reeds zet, onwillekeurig verlangt gij te weten wat er in het gemoed van haren hovenier omging? Vraag het hem zelven, als hij zijn zoetsten feestdag viert. De zeventiende Maart des volgenden jaars is aangebroken; het eerste publieke examen der dertien kweekelingen zal beginnen. Aanzienlijk is de belangstellende schare, aanzienlijk door tal als door rang; het koor der Akademie en het studentengestoelte volstaan er naauwelijks voor. Zigtbaar wordt dat gehoor verrast door de blijken van wat die kinderen hebben geleerd; maar weldra maakt een dieper gevoel zich van de toeschouwers meester. Weemoed, voldoening, dankbaarheid, hoe wisselen zij elkander af, hoe volgen zij elkander op! Eerst treft het dien feestgenooten, hoeveel die ongelukkigen misten, - daar verbazen zij zich over den ommekeer door een liefderijk en verstandig onderrigt bij hen teweeggebragt, - eindelijk worden zij den eerwaardigen maar eenvoudigen Guyot gewaar; - begrijpt gij hem, gevoelt gij met hem, die daar de hand over de oogen strijkt, die opziet, en alweêr te midden der

kleinen is, die van geen schuwheid weten, als zij aan zijne knieën staan?

Wat vaste wil, wat veelzijdige studie, wat vurige liefde vermag, Guyot's gansche levensloop zou het u verkondigen, als wij voort mogten gaan dien uitvoerig te schetsen. Een paar trekken slechts ten bewijze, en de stroom van ons onderwerp zal ons weêr meêslepen. Vaste wil! - bij den eersten blik, zoudt gij hem, bedeeld met buitengewone levendigheid van geest, in den vollen zin de erfgenaam zijner fransche vaderen, de ongeschiktste man ter wereld hebben geacht voor onderwijzer van doofstommen; en echter, het ontbolsteren, het ontwikkelen dier trage, dier zoo weinig toegankelijke wezens moge een arbeid van jaren eischen, zijn geduld blijkt van het taaiste, zijne volharding reikt voor dat voetje bij voetje toe. Veelzijdige studie! - ondanks al zijn eerbied voor de l'Épée, sluit hij het oor voor Heinicke's weêrspraak niet; van zijnen tijd reeds dagteekent in Groningen het gebruik der gemengde methode en onder zijn toezigt verrijken twee wetenschappelijk gevormde zonen onze letterkunde met een voor den toenmaligen toestand van het onderwijs belangrijk werk, eene Beschrijving van het Instituut, en een Systematische Lijst der Litteratuur over Doofstommen en Doofstommen-Onderwijs (1824). Vurige liefde! - welke staatsstormen hadden in de vijf en dertig jaren, welke tusschen de beide door ons gebezigde cijfers liggen, de jeugdige instelling bedreigd; van welke omwentelingen waren zij getuige geweest; hoe was schier alles veranderd; maar de grijze Guyot toonde zich in lust voor zijne levenstaak nog dezelfde! Hoe hem deze bleef ter harte gaan, het blijke niet uit eene opsomming der bezwaren, die hij voor haar te boven kwam; het blijke uit zijne schatting der belooningen, welke zijne verdienste zich verwierf. De Napoleons benoemden hem tot ridder der Unie en der Réunie; Willem de Eerste gaf hem de leeuwenorde; in het jaar 1814 werd hij Professor honorarius; maar linten noch titels die den vadernaam opwogen, hem door eene schare van doofstommen toegestameld; ruim tweehonderd van deze waren van zijn instituut in de maatschappij gevormd teruggekeerd, toen hij den 10^{den} Januarij 1828 overleed.

Wij hebben beproefd den droevigen indruk uit te wisschen, dien de ondankbaarheid van ons voorgeslacht jegens Amman achterliet; we hebben getracht in weinige trekken den stichter der school naar de gemengde methode te Groningen regt te doen; bedriegen

wij ons, als we gelooven, dat het hier de plaats is om eene schets te beproeven der algemeene beweging ten behoeve van doofstommen, in het eerste vierde dezer eeuw? Wij vreezen het niet; dat wij ons even verzekerd mogten achten van uwe voortdurende belangstelling, als wij slechts aanstippen. Frankrijk is billijkerwijze het eerst aan de beurt. Wij gaven u reeds in ons vorig opstel een omtrek van Sicard, ‘ce peintre de la syntaxe, ce poëte de la grammaire,’ als de Gerando hem noemt. Het valt evenzeer buiten de grenzen onzer taak hier van al de leerlingen te gewagen, door den abt gevormd, als bijzonderheden mede te deelen over iedere inrigting, welke ten gevolge der Parijsche school bij onze naburen werd gesticht. Van zijne doofstomme kweekelingen, die zelve meesters werden, hebt gij er twee in Massieu en Berthier al ontmoet; van de laatste vergenoege u de opgave der voornaamste, verrezen sedert Sicard zijne loopbaan, te Bordeaux, in 1786, als onderwijzer aan het Doofstommen-Instituut van den verdienstelijken Aartsbisschop Champion de Cicé begon. Het waren zoo vele gelukkig overgeënte twijgen van den grooten boom, onder welks lommer die veelvuldig beproefde den avond zijner laat gezegende grijsheid doorbragt. St. Étienue zag in 1815, Caen in 1816, Arras in 1817 insteilingen van dien aard ontsluiten. Het jaar 1819 deed er drie openen: te Besançon, te Clermont, te Marseille; en al verscheidde Sicard in 1822, zijn arbeid overleefde hem. Er werd in 1824 te Lyon, in 1826 te Toulouse en te Rodez, in 1828 te Nancy onderwijs gegeven; de school te Lille dagteekent van 1834; Massien mogt zich in deze tot aan zijnen dood toe zijnen lotgenooten wijden. Het eischt grooter gaven dan ons bedeeld zijn, om bij dergelijke stoffe volledigheid niet vervelend te doen worden; en daarom gelooven wij dat het voorzigtig zal zijn van een twintigtal kleinere instellingen niet te gewagen. Tot degelijker studie dan deze poging heeten mag te hebben uitgelokt, hoe gelukkig zouden wij ons achten, mogten wij slechts daarin zijn geslaagd! - ‘Il n'y a plus de Pyrenées!’ - de groote koning vleide er zich meê, - il y en a toujours; waarom niet enkel in wat grenzen van grondgebied betreft, waarom ook in wat der menschheid meer ter harte mag gaan dan eenige vorm van bestuur ter wereld? In het vaderland van de Ponce, Bonet en de Carrion, in Spanje, het rijk wat onderwijs van doofstommen betreft omstreeks het midden der zestiende eeuw gansch Europa voor, kon in de negentiende zelfs eene enkele school voor die deerniswaardigen zich niet staande houden. Door

Joseph Alca, een leerling van de l'Épée, aan het einde der acht tiende [1800] te Madrid gesticht, mogt zij in 1814 tot openbare in stelling zijn verheven, mogt de verdienstelijke kweekeling van Sicard, Dr. Tib. Hernandez, sedert haar bestuur op zich hebben genomen, weg kwijnde zij, weg, als de eenige inrigting van dien aard, in Portugal beproefd: de school van den Zweed Borg, in de nabijheid van Lissabon, in 1824 geopend en voor 1828 gesloten. ‘Es scheint,’ zoo zegt O.F. Kruse, aan wien wij deze bijzonderheden ontleenen, - en die op zijn titel ‘Lehrer am Königl. Taubstummen-Institute zu Schleswig,’ zoo alleraardigst de kroon zet door het volgende: ‘und selbst taubstumm’, - ‘es scheint aber als ob das ausländische Gewächs - wenn wir so das französische System nennen dürften - in Spanien nicht recht gedeihen wollte.’ Hooghartig Spanje! dat zich vergeefs aan den tijdgeest tracht te onttrekken, dat zelfs wat hij goeds heeft weigert, en toch wat stoomboot en spoorweg kwaads zullen brengen niet te weren vermag! - Het weelderig zuiden van ons werelddeel is intusschen meer schiereilanden rijk dan louter het Iberische, en der geestelijkheid van Ausonië komt de lof toe, wat dat onderwijs betreft, in het eerste vierde dezer eeuw, de Gallische op zijde te hebben gestreefd. Al liet Rome zich aan de ontwikkeling dezer ongelukkigen weinig meer gelegen liggen, sedert de Abt Silvestri, die bereids in 1786, uit Parijs weêrgekeerd, er de l'Épée's methode toepaste, overleed; Napels zag Padre Benedetto Cozzolino haast eene halve eeuw aan die taak arbeiden, arbeiden tot in 1834 toe; de hooge jaren bluschten zijn ijver niet uit! Genua en Milaan het vroegst, 1801-1805, Turin en Pisa later, 1816-1818, eindelijk Parma, Siena, Cremona, 1826-1829, ziedaar de steden, welke zich door kleinere of grootere instellingen onderscheidden; Chambéry had er twee, eene voor jongens en eene voor meisjes. - Van een uitstapje naar het derde schiereiland, het Hellenische, mag, helaas! bij ons onderwerp geen sprake zijn; Weenen trekt ons aan, Weenen, dat gelegenheid geeft de dorre lijst van namen en cijfers een oogenblik af te wisselen. We zijn der anecdote Ferdinand Berthier verschuldigd, maar eer wij haar mededeelen, verklare ons, wie er blik voor heeft, dat geheim, door't welk de Habsburgers hunne vroomheid iets zoo dichterlijks weten te geven, dat elke bijzonderheid van deze boeit? Van den stamvader des geslachts, van Rudolph af, die Schiller inspireerde door zijne weigering ooit het ros weêr te bestijgen,

dat het hoogwaardige had gedragen; tot Franz Joseph toe, die wel zijn dichter vinden zal voor de lieflijke idylle, hoe hij zijne bruid op het land, in de kleine kapel leerde kennen; bij schier elk der bekende leden van dat vorstelijk huis heeft de godsdienst iets beminnelijks; is in die familie een harte bij uitnemendheid erfelijk? Wij hebben den eenigen verdachten vrijdenker uit de lange reeks van vromen op te voeren, - zelfs hij verloochende de eigenaardigheid niet. Het geviel toen Joseph II zijne zuster Marie-Antoinette te Parijs bezocht, in 1777, de gelukkigste tijd van beider leven misschien, hij nog door Maria Theresia in zijne nieuwigheidszucht bedwongen, zij de gevierde schoonheid, op den toenmaligen eersten troon der wereld. Onwillekeurig steeg onze uitdrukking, toch niet geheel zonder doel. ‘L'abbé de l'Épée,’ zoo luidt ons eenvoudig verhaal, dat er te meer door treffe, ‘l'abbé de l'Épée disait habituellement sa messe, de fort bonne heure, à l'église Saint-Roch. Un matin qu'il allait monter à l'autel, il cherche en vain des yeux l'enfant qui l'assiste: un inconnu, vêtu simplement mais avec goût, s'offre pour le remplacer, et il le remplace en effet, à la grande satisfaction du prêtre, qui l'invite à visiter son établissement. L'étranger est dans l'admiration de tout ce qu'il voit et, en quittant l'abbé, il lui glisse dans la main un objet enveloppé de papier. “Voici” lui dit-il, “un léger souvenir de ma visite.” C'était une magnifique tabatière avec le portrait de l'empereur d'Allemagne Joseph II, enririchi de diamants.’ Goede Berthier! dat ge dat ‘magnifique’ en dat ‘enrichi de diamants’ hadt weggelaten; het is niet de kostbaarheid der gave, die zeldzaam is, het is de kennismaking door dienstdoen als een koorknaap, welke zoo weinig koningen en keizers zou invallen! Vol van verlangen ook in zijne monarchie den zegen van diergelijk onderrigt te verspreiden, had Joseph, te Weenen teruggekeerd, verdiend gelukkiger te zijn in de keuze van een duitschen geestelijke, geschikt om dit in Oostenrijk te beproeven, dan hij het in de zending van den Abt Dr. F. Storck naar de l'Épée bleek. Heugt u uit ons vorig opstel het examen der leerlingen in de keizerlijke stad nog? het examen door Nicolaï bijgewoond, de teleurstelling van dezen, het geschrijf in de dagbladen er op gevolgd? Dat Storck in elken anderen twist dan juist in dien, welke spreken pligt maakte, het antwoord ware schuldig gebleven; dat zijne geschillen met May - door Joseph tot medebestuurder der Weener-

inrigting benoemd - niet ten nadeele der school hadden gestrekt! Eerst toen Storck in 1790, door den dood des keizers, tegelijk zijn beschermer en zijn invloed had verloren, eerst toen May alleen aan het hoofd van het Instituut mogt staan, verwezenlijkte het de verwachtingen van den ontslapene! Eene naamlijst der onderwijzers, welke aan May sedert 1822 zijn opgevolgd, zou u weinig belang inboezemen - de verdienste van een man als F.H. Czech valt ook niet maar in het voorbijgaan te waarderen, - doch eene opgave der steden in welke, door de zorg van de Weener-Inrigting, als zoo vele dochteren dier moeder, scholen verrezen, schijnt ons in deze studie niet misplaatst. Praag had sedert 1786 eene gelegenheid tot onderwijs door een vrijmetselaar geopend; maar Hongarije zag in 1802 te Waizen, Opper-Oostenrijk te Linz, in 1812, Tyrol te Hall, Mähren te Brunn, Galicië te Lemberg en Stiermarken te Gratz, omstreeks het eerste vierde dezer eeuw, inrigtingen voor doofstommen gevestigd, alle als die te Weenen de methode van de l'Épée volgende. - Verder dan de koninklijk-keizerlijke schepter van Oostenrijk zwaaide, oefende het voorbeeld invloed uit, vond de leerwijze aanhang. Wij hebben Ulrich's pogingen te Zurich bereids met een woord gehuldigd; de verbazende, de verwarrende veelzijdigheid van ons onderwerp maakt het onmogelijk elk deel naar eisch regt te doen. Verzwegen mag het echter niet worden, dat de regering van het Canton Waadland in 1810, te Ifferten, het bestaan eener school verzekerde. Zoowel de beide genoemde inrigtingen als de overige van het bondgenootschap, die te Frienisberg in 1822 voor mannelijke, die te Brunnader in 1826 voor vrouwelijke doofstommen uit het Kanton Bern geopend, die te Genève, te Menznau, te Basel, te Aargau sedert gesticht, zij volgen de methode van Sicard. Het was aan een doofstommen leerling van dezen, aan Chomel, dat Genève het had dank te weten, dat daar onderwijs gegeven werd; wie Pestalozzi's leerwijze kent, verwondert er zich niet over, dat Zwitserland sympathie toonde voor de begrippen van de l'Épée en Sicard. - Beijeren had aan den avond der achttiende eeuw reeds van zijne belangstelling in doofstommen-onderwijs doen blijken, doch het leed tot 1804 eer het door den oorlog fel geteisterde land eene kleine school in Freisingen zag ontsluiten. De geestelijke Bernh. Ernsdorfer, die aan deze maar weinige leerlingen had, rustte niet voor hij haar uitgebreid, voor

hij haar volgens zijnen wensch naar München verplaatst zag, dat in 1827 geschiedde. Te Weenen voor zijne taak in der tijd door May gevormd, volgde hij natuurlijk de leerwijze van dezen; maar wij hebben den Duitschen bodem betreden, und es würde keine Verschiedenheit von Ansichten geben? Ten bewijze moge Baireuth strekken, waar in 1821 der Regierungs- und Kreisschulrath J.B. Graser, - een man dien gij nader zult leeren kennen, - eene inrigting voor doofstommen-onderwijs stichtte, aan welke de door hem benoemde meester Pohland slechts naar zijne begrippen de kweekelingen ontwikkelen mogt. Het behoeft bij dat ééne blijk van verschillende zienswijze in die wetenschappelijke wereld niet te blijven: volgde men te Bamberg de lessen van Graser, te Anspach bleef men der leer van May getrouw, terwijl Nürnberg daarentegen eene derde wijziging beproefde, de voorkeur gevende aan eene Heinicke-Grasersche theorie. Eene tweede bijzonderheid verdient evenzeer te worden opgemerkt; zij is deze, dat op eenige armenscholen in dat rijk, te Frankenthal b.v. en te Würzburg, enkele banken voor doofstommen zijn afzonderd. Laat ons er aan mogen toevoegen, dat de dagen in welke wij ons verplaatsen, te Dillingen en te Straubing aan de seminariën ter vorming van onderwijzers scholen voor doofstommen zagen openen, ten einde het voor de toekomst niet aan geschikte meesters voor die ongelukkigen falen mogt. - Onze vogelvlugt over Europa brengt ons in Würtemberg, brengt ons te Gmünd, waar de kleine school, in 1807 gesticht en aan welke L. Alle de studiën inrigtte volgens de lessen aan dezen door Ernsdorfer gegeven, in 1823, dank zij der menschlievende mildheid van Koning Wilhelm, werd uitgebreid en op den wensch des monarchs met een instituut van blinden vereenigd. Hoe doet het ons leed, dat wij slechts mogen omtrekken, dat wij niet mogen schetsen; een paar figuren zouden zoo ongezocht gelegenheid geven ons verslag af te wisselen, wat meer zegt, verdienste regt te doen. Tegenover den bejaarden onderwijzer L. Alle, wiens hypochondrie verergerde in dezelfde mate dat zijn arbeid toenam, zou V.A. Jäger in het licht zijn te stellen, omstreeks dien tijd tot opzigter van het dubbel instituut benoemd. Die verstandige, verlichte regering van Würtemberg, welke tusschen twee naijverige kerken, de catholijke en de evangelische, den evenaar met vaste hand in het huisje wist te houden, die voor onderwijs en ontwikkeling van heider leeken altijd bereid is ruimer bij te dragen,

hoe gaarne zouden wij haar hebben gehuldigd. Een Stadtpfarrer, aan het hoofd eener school te zien plaatsen, die een Decan haar ontstaan was verschuldigd, hadt gij het daar verwacht? En dan het genot Jäger zelf te teekenen, die, schoon zijn opzigterschap alles behalve eene sinecure was, daarom van de zorg voor de driehonderd zielen, welke zijne gemeente uitmaakten, niet afzag, die alle weken een preek kon stellen en nog vele geschriften bovendien, waarin evenveel studie school als in de beste preek! Een echt duitsch geleerde, wien afwisseling van inspanning tot uitspanning volstaat, die arbeidt, onverdroten en onverpoosd! De verzoeking is sterk: maar wie weet of onze lezer zich niet gelukkig schat, dat ons grenzen zijn gezet, dat wij den voortreffelijke slechts met de woorden van Kruse mogen prijzen: ‘Jäger hat sich durch seine zahlreichen Schriften über das Taubstummen-Bildungswesen, sehr vortheilhaft bekannt gemacht, und sein Name hat unter den Taubstummen-Lehrern einen guten Klang. Besonders gebührt ihm das Verdienst, den Taubstummen-Unterricht vom Rost künstlicher Formen emancipirt und ihn auf naturgemässe und einfachere Grundsätze zurückgeführt zu haben, wodurch derselbe mehr als je den Volksschullehrern zugänglich geworden ist.’ Onze omtrek van het Instituut te Gmünd zou echter al te onvolledig zijn, zoo wij er niet bijvoegden, dat het zoowel te Eszlingen als te Nürtingen - hoe die klanken, die uitgangen onwillekeurig Uhland's gedichten en de trouwe Zwaben voor den geest herroepen - filiaal-scholen heeft. Onze blik op Wurtemberg zou het verwijt van vlugtigheid niet ontgaan, zoo wij u geene inrigting met hetzelfde doel te Winnenden aanwezen, waartoe de Hernhütsche gemeente aldaar bijdroeg; zoo wij Tübingen vergaten...; maar wie zou niet gelooven, dat die welbespraakte ook stommen spreken leert? - Nassau en Keurhessen begonnen omstreeks denzelfden tijd aan de beweging deel te nemen; - België had in die dagen de beide bekende instellingen te Gent, door den Abt Triest, voor meisjes in 1800, voor jongens in 1820, in de kloosters, over welke hij het opzigt voerde, beproefd: en het Koninklijk Instituut te Luik dagteekent van 1819. Eerst in 1836 zou het den blinden A. Rodenbach gelukken, door de Wetgevende Kamers alle gewesten en gemeenten de verpligting op te doen leggen voor het onderwijs van doofstommen en blinden zorg te dragen. Ook in de Rhijnprovincën van Pruissen daagde het slechts later. -

Een oogenblik rustens, een omzien pauze zal, gelooven wij, aangenaam zijn.

Ten einde te duidelijker begrip te geven van den invloed, door den Abt de l'Épée uitgeoefend, overschreden wij in ons vorig opstel de grenzen aan zijn leven gesteld, en schetsten wij u de Parijsche school reeds onder zijnen opvolger Sicard. Om Samuël Heinicke geheel te doen kennen, gewaagden wij in dezelfde proeve van den toestand des Leipziger-Instituuts onder Reich en bragten dezen onze warme hulde toe. Houd ons wat er herhalends in zijn mag ten goede, dat onze vogelvlugt, die zich eerst van Parijs naar Zuidelijk Europa rigtte, toen de Oostenrijksche monarchie, en vervolgens de rijken in welke zij haren invloed gelden deed, overzweefde, en eindelijk eene korte wijle aan den Rhijn werd gestaakt; houd ons ten goede dat deze thans andermaal uit Saksen begint, of het ons gelukken mogt het overige gedeelte van Duitschland gâ te slaan, en met een ommezwier door het Noorden van ons werlddeel te besluiten. Het is de ongezochte verdeeling door ons onderwerp aangegeven; maar al verontschuldiging, al inleiding genoeg, hopen wij; schoon wij toch van Leipzig geen afscheid mogen nemen, zonder te hebben vermeld, dat Saksen in 1828 te Dresden door F.L. Zahn eene tweede school voor doofstommen zag ontsluiten, daar de inrigting, die dat rijk aan Heinicke had te danken, voor de vele ongelukkigen van dien aard niet langer toereiken mogt.

Waar het wetenschappelijke ontwikkeling geldt, pleegt Pruissen sedert Frederik de Groote er verre van te zijn zich met de minste plaats te vergenoegen; en was Leipzig, wat het onderwijs waarmede wij ons bezig houden betreft, Berlijn eerst vóór geweest, lang leed het niet of de stad, die in Leibnitz den stichter harer Academie vereert, wedijverde voor doofstommen met het kleine Parijs. Een schoonzoon van Samuël Heinicke, - er is geen ontkomen aan die schim, - de Hoogleeraar E.A. Eschke, wijdde er zich sedert 1788 den misdeelden, die ons ter harte gaan. Was het wonder dat hij, in den beginne, tot de hartstogtelijkste vereerders van zijnen leermeester behoorde, dat hij schier in iedere overdrijving van dezen deelde? Ons verbaast het niet, eenzijdig als wij haast allen zijn. Er valt echter van Eschke meer te leeren dan de waarschuwing, die ook wij zoo vaak onwetend en onwillens geven, de waarschuwing waarin men ons niet navolgen moet. Waarin hij een voorbeeld heeten mogt, dat

deelen wij u, in de uitspraak van een bevoegde, liever mede, dan van zijn vergeten twisten met Dr. Reimarus op te halen. ‘Wenn Eschke auch anfangs der Heinicke'schen Schule, und wie es schiene, met Lieb und Seele zugethan gewesen ist,’ zegt O.F. Kruse, ‘so war er doch mehr ein Eklektiker, der Alles wohl zu prüfen und das Beste zu behalten wusste. Er schien allmählig von der vorgefassten Meinung zurückgekommen zu sein, und beurtheilte den Werth der Pantomimesprache der Artikulation gegenüber, so wie das gegenseitige Verhältniss zwischen beiden weit unbefangener und vorurtheilsfreier. Er war sicher der erste Deutsche, welcher die fast verschollene Geberdensprache wieder in ihr Recht setzte, und ihr das Ansehen verschaffte, welches ihr, als Grundform und Bedingung des geistigen Lebens solcher Menschenclasse, wirklich gebührte. Er erkannte die Geberdensprache als ein unentbehrliches Mittel, dem Geiste der Taubstummen bei zu kommen, sie gehöre mehr für das noch unentwickelte geistige Leben solcher Kinder, wenn die Lautsprache mehr in den Bezirk des erwachten und entwickelten Bewustseins passe, d.h. wenn das Denken bereits in Worten zu wurzlen anfängt.’ Erkenning en waardering ook van datgene wat wij, eene wijle door vooroordeel verblind, vroeger bestreden en verachtten, ziedaar wat wij van Eschke kunnen leeren; hij, die zich zoo benijdenswaardig gelukkig uitdrukte, toen hij van de voorwerpen zijner liefderijke belangstelling getuigde: ‘der Taubstumme mahlt gerne, den Alles mahlt sich in ihm, weil Nichts in ihm tönt.’ Voor de studie van zijn vak, voor de school aan welke hij zijne krachten wijdde, stierf de verdienstelijke in 1811 op vijf en veertigjarigen leeftijd te vroeg; de inrigting kwijnde geruimen tijd, totdat, in eene latere periode dan die welke wij hier behandelen, Sägert er in slagen mogt haar de verlorene vermaardheid weêr te geven. - Intusschen was in 1804 te Breslau door den Inspecteur Bürgel, op eigen kosten, aan doofstommen de gelegenheid tot onderwijs verzekerd. Sedert verrezen inrigtingen van dezen aard op Pruissisch grondgebied in 1821 te Munster, in 1828 te Koningsbergen, in 1829 te Weiszenfels, Erfurt, Halberstadt en Magdeburg. De laatste van dat viertal leidde echter slechts een kort leven. Laat ons der vlugtige opgave een paar belangrijker opmerkingen mogen toevoegen. Aan de stichting te Koningsbergen was Dr. F. Neumann de eerste directeur; door zijne

historische proeve: ‘het Instituut voor Doofstommen te Parijs in 1822,’ door zijn berigt over het Koningsberger bij zijn ontstaan [1828], verwierf hij zich grooten roem; hij zou het verre hebben gebragt, ware hij niet in 1833 reeds verscheiden. De provincie Saksen, het is de tweede bijzonderheid, welke wij wenschen mede te deelen, schijnt bestemd in de geschiedenis onzer ongelukkigen eene belangrijke rol te spelen. Samuel Heinicke werd in de buurt van Weiszenfels geboren; aan de school in dat stadje, wier stichting wij zoo even vermeldden, begon Moritz Hill een onderwijs, van 't welk de roep tot in den verren vreemde uitging, waarvan ge fluks meer zult hooren. - Catharina de II^{de} moge de l'Épée een kostbaar geschenk hebben aangeboden, ‘de doofstomme,’ dien hij Hare Majesteit verzocht hem te zenden, kwam niet; en eerst in 1806 was het de minder vermaarde maar meer gezegende keizerinne Marie Feodorowna, die de zaak dezer ongelukkigen in stilte ter harte nam; voor allerlei behoeftige jeugd had zij open oog en milde hand. De leerwijze aan de school te St. Petersburg, door bare zorg gesticht, was eerst die van de l'Épée, onder den hoogleeraar Sigismund; vervolgens de gewijzigde van Sicard onder Jauffret, een der bekendste leerlingen van dezen. In 1825 werd het onderwijs van de jongens aan den Griek Gourzoff, - een weinig grieksch klinkende naam, - dat der meisjes aan den Franschman Fleuri - 't geen volmaakt karakteristiek luidt - opgedragen. Moscou en Wilna ontvingen later scholen tot hetzelfde doel; en daarmede is, voor het eerste vierde dezer eeuw, het verslag over het onmetelijk rijk voltooid. - Immers, even zoo mir nichts, dir nichts, als de statistische tabel die voor ons ligt, Polen onder Rusland te begrijpen, het mag ons niet van het harte. In 1817, toen de geestelijke Jac. Falkowsky te Warschau eene inrigting voor die deerniswaardigen opende, aan welke de Weener methode werd gevolgd, in 1817 was alle hoop op Polens onafhankelijke ontwikkeling nog niet teleurgesteld, alle vertrouwen op Europa's zedelijke bescherming nog niet beschaamd, een bloedige vrijheidsdoop van elk ontluikend geslacht nog niet ijdel gebleken! - Er is sympathie tusschen deze natie en de Zweedsche, zij het ook in haat tegen de Russen; onze overgang kon niet gelukkiger zijn. Stockholm bezat sedert 1806 een doofstommen-instituut, door Borg gesticht, die er in 1810 ridder der Wasa-Orde voor werd. Het lintje had zijn prijs, maar geldelijke ondersteuning ware wel-

komer geweest: het instituut ging te niet. ‘Borg aanvaardde eene eervolle roeping naar Lissabon’ (1824), ‘waar men 's mans bekwaamheden beter op prijs schatte. Doch toen de varkens- en menschenslagter Don Miguel daar heerschte’ - welk een stijl! roept gij uit; het is hollandsch van voor vijf en twintig jaren; loochen zoo ge durft, dat wij vooruitgaan, - ‘toen Don Miguel daar heerschte, moest Borg, om niet als Vrijmetselaar vermoord te worden, zijne stichting verlaten en keerde dus naar Zweden terug (1828), waar hij, onder krachtige medewerking der regerende familie en vervolgens door toelagen van den rijksdag, dadelijk het tegenwoordig instituut’ (om ‘doofstommen, zielskranken en blinden tot nuttige burgers voor den staat te vormen’) ‘begon op te rigten.’ Onze buitenlandsche autoriteit getuigt er van: ‘Auf das Turnen, und namentlich auf das Schwimmen, wird groszes Gewicht gelegt.’ Onze binnenlandsche, - wier schim wij gaarne verzoenen, een blijk bijbrengende, dat de stijl niet altijd zooveel te wenschen overlaat, schoon hij nooit sierlijk werd, - onze binnenlandsche deelt de volgende aardige bijzonderheid mede. ‘De eenige blinde, hier aanwezig, wordt voor rekening der liefdadige koningin’ (Bernadottes gemalin) ‘verpleegd en was, hoe wondervol zulks ook schijne, eene nuttige onderwijsster der doofstommen. Men oordeele uit het volgende, hoe ver zij het gebragt had. De directeur beval aan een doofstom meisje, mijn uitwendig voorkomen aan de blinde te beschrijven. De doofstomme leide daarop eene hand aan den hals der blinde en maakte met dezelve eenige bewegingen; waarop het blinde meisje, naarmate der teekenen eene zeer naauwkeurige beschrijving van mij gaf, waarover ik verbaasd stond. En niet met enkele, maar met alle eenigzins vergevorderde leerlingen verkeerde zij op dezen voet zeer gemakkelijk.’ - Eene verordening, welke misschien ook elders dan in het zoo uitgestrekte Zweden navolging verdient, is de volgende: ieder schoolmeester, die in zijne gemeente doofstomme kinderen onder zijne leerlingen aantreft, is verpligt een leercursus van drie maanden bij den Directeur te houden. Wij zetten onzen togt door Scandinavië voort, Noorwegen zal ons, om den wille van ons onderwerp, niet lang boeijen; gold het zijne natuur, deze bladzijde reikte niet toe. In 1824 werd te Drontheim door den doofstomme Möller een instituut voor zijne lotgenooten gesticht; hij had te Kopenhagen onderrigt ontvangen; we worden van zelf in Denemarken ver-

plaatst. - Toch niet sans reculer, mais pour mieux sauter. De vrije rijksstad Lübeck noodigt ons binnen hare muren in 1787, het laatste rustige jaar van Europa, zeggen de behouders, eer het voorspel der omwenteling met de Assemblée des Notables begon. Lübeck voorgevoelt den storm niet, zijn senaat bestuurt het kleine gebied onberispelijk en onberispt; als een der dertig leden van deze de raadzaal binnentreedt, dan davert niet enkel de grond van de donderend neêrgezette hellebaarden der deurwachters op haren drempel, dan trilt ook der goede gemeente het harte van eerbied. Is het een van deze wer weisz wie würdigen, die ons zal ontvangen? Als gij er u mede hebt gevleid, dan zult gij u teleurgesteld zien; zelfs geen deftig koopman treedt ons te moet, wij hebben eene schamele woning in te gaan. G.W. Pfingsten staat er op het bord boven de deur; aan de eene zijde van den naam is een burgemeesterlijke paruik geschilderd, aan de andere zijde ontwaart gij iets dat naar een clavecimbaal zweemt. Helaas! ja, de vriend, dien wij hebben te bezoeken, hij gaat wel met senatoren en senatorsdochters om, maar op geen anderen voet dan om de eerste de pruik te passen en der laatste les te geven in de muzijk. Een Figaro, meent ge, een origineel ten minste? het eene mogelijk ja, het andere zeker niet. Lübeck heeft niets van Sevilla; al hadt gij er Beaumarchais en Rossini eene week in opgesloten, de wereld zou er noch een allergeestigst blijspel, noch eene alleraardigste opera bij hebben gewonnen. Of die deftige overheidslieden nooit een minnehandel aanknoopten, of die pianissimo kwelende jonkvrouwen nooit een minnebriefje wegfrommelden, wie die het beweren zal? maar slechts dit is zeker, Pfingsten was er de man niet naar zich met die dingen te bemoeijen. Truth is stranger than fiction, - er school in dien muzicus, die paruiken maakte, of wilt ge liever in dien paruikenmaker, die zin had voor melodij, iemand van eene zonderlinge soort van studie; hij had een harte als den hoogstgeborene tot eer zou hebben gestrekt. Wij mogen u de gansche odyssée zijner jongelingsjaren niet vertellen; maar wij hebben bewijzen bij te brengen voor den lof hem bedeeld. Op zijne omzwervingen met zijn vader, tot in Rusland toe, had hij eene hoor-, zigt- en voelbare seinspraak bedacht, die tot sneller overbrenging van berigten, in legers en op vloten, ja zelfs ook bij koopvaarders, couriers en expresses zou vervangen; eene telegraphie in den dop, van welker bruikbaarheid hij op verscheiden plaatsen proeven geven mogt. Zoo veel ten blijke

dat de man over meer had nagedacht, dan hoe haarkrullen sierlijkst en statelijkst vielen te schikken. En nu een andere trek, die ons zijn gemoed bloot geeft? Het jongske zong zeker eer het zingen had geleerd; maar onder zijne speelmakkers was er meer dan één die, vreemd genoeg, niet zingen konden; die, hoe vaak hij tot deze sprak, hem stom bleven aanstaren - wat schenen die hem ongelukkig toe! Hij had een prentenboek, grove houtsneden op graauw papier, mogelijk wel een doodendans, - de jeugd vermaakt zich met alles! - hoe de oogen dier kleinen glinsterden als zij het met hem mogten inkijken; hoe zij toch maar half begrepen wat ze zagen! Dat hij het hen duidelijk maken kon! Wat zou het een dichter weinig moeite kosten van die jonkheid eene innemende idylle te schrijven; de liefste makker van onzen Pfingsten was een knaap, bij den bakker der buurt in de leer; ge zoudt in het vers de frissche, vrolijke aangezigten der beide jongens zien bij het roode schijnsel van den oven; het zou in beeld brengen hoe de toekomstige meester met de gebarentaal zijne lievelingstaak begon. Het leven is in iederen stand rijk aan voorvallen en ontmoetingen, schijnbaar zoo onbeduidend en die echter tot onze ontwikkeling het belangrijkste bijdragen, die er den beslissendsten invloed op uitoefenen. Onze jongeling verwijlt met zijn vader in Rusland; eenvoudige lieden, knoopen zij kennis aan met de vrouw die hun linnengoed wascht, eene weduwe; deze heeft een doofstommen zoon, en de Duitscher en de Rus verstaan elkander weldra door de beweging der vingeren. Pfingsten bragt het, zonder er zelf van bewust te zijn, in de pantomime ver; maar dien lieven vriend geluid te doen geven, hem te leeren spreken - hoe het aan te leggen, dat het gelukken mogt? Als wij er naar streefden de verbeelding en de vinding van zoo vele vertellers in het leggen van een knoop te beschamen; als het er ons om te doen ware aan te toonen, dat er geen grooter poëet is dan wat men toeval heet, welk eene trouvaille zou deze geschiedenis zijn! Pfingsten dacht er over na, of van eenige teekenen, of van de zigtbare en voelbare zijner seinspraak voor dien ongelukkige partij viel te trekken, ‘und ohne das Geringste von Wallis, Amman, Heinicke gewusst zu haben, kam er auf den Gedanken, Taubstummen mittelst der Lautirmethode sprechen zu lehren.’ - Onze omweg, sinds wij voor zijne woning in Lübeck een oogenblik stilstonden, was lang genoeg om 1787 ten einde te doen

spoên; in 1788 vinden wij, in plaats van den enkelen knaap, waarmede Pfingsten zijn onderwijs begon, vier doofstommen te zijnent, zoo gelukkig is die eerste proef uitgevallen. Hij houdt zich met deze, hij houdt zich allengs met meerdere ongelukkigen bezig, tot hij in 1797 van het paruikmaken en muzijklesgeven mag afzien, tot hij in Hamberge schoolmeester en organist wordt. Bij gebreke aan bescheiden, staat het uwer phantasie vrij den vast vijftigjarige pas in dat dorpje of reeds vroeger elders in den echt te verbinden; wij geven de voorkeur aan de eerste gissing, en dit niet enkel dewijl een laat huwelijk gelegenheid geeft tot eene tweede idylle op het land, tot eene voorstelling hoe gelukkig de zoeker zich gevoelt eindelijk zijn dubbel levensdoel te hebben gevonden. Er is nog eene reden; wij deelen die fluks mede. Eerst dient vermeld te worden, dat het Instituut - wat weidsche uitdrukking voor eene school aan welke de meester zich nog maar ten halve wijden mogt! - in 1799 eindelijk dien naam ten volle verdiende, toen het naar Kiel werd verlegd, daar Koning Frederik VI van Denemarken het mildelijk ondersteunde. Het was de Frederik VI die Oehlenschläger tot dichter zou hebben, en dat voorregt waard blijken! Pfingsten zag aldaar weldra zoo vele ongelukkigen tot hem brengen, dat hij bij het onderrigt eenige hulp behoefde en die in zijne dochter, wij zouden liever mogen schrijven zijn dochtertje, vond. Lokt het u niet meer aan, u deze als een aankomend meisje te denken, half nog kind en dus te geschikter om met de kleenen om te springen, dan al volwassen, dan vroeg reeds tot onderwijzeresse gevormd? Wij wenschen het gezin van Pfingsten zoo lang mogelijk dat dichterlijke waas te laten, waardoor geheel zijne eigenaardige gemoedelijke figuur ons aantrekt; dat de autodidact zijne eigene systematische begrippen had, het zal genoeg blijken als wij het Instituut in 1809 voor goed in Schleswig zullen hebben verplaatst. Tijdsorde verpligt ons dit dadelijk te doen: Pfingsten is, dank zij de gunst Zijner Majesteit, professor en ridder geworden. Zie hier zijne theorie, door wie thans zijne leerstoel bekleedt, in het gunstigste licht gesteld. ‘Der Begründer des Instituts vereinigte die Geberden- und Lautsprache aufs Engste mit einander, ohne der einen oder der andern das Uebergewicht einzuräumen, und wusste sich hierdurch schon von den Extravaganzen fern zu halten, in welche leider! so wohl de l'Épée als auch Heinicke verfallen sind. Die Schrift- aber nicht die Lautsprache sei der geistige Hebel des Sprach-

unterrichts, indem die erstere mehr geeignet sei, das flüchtige Wort zu fixiren, und es den Taubstummen, mit seinen mannigfachen Formen, Beziehungen, Verhältnissen, Verbindungen und Veränderungen näher vor den Augen zu führen: nur fleissiges Schreiben und Lesen ersetzen ihm den vielfachen Verkehr, durch welchen das hörend-sprechende Kind in das Wesen der Sprache eingeführt wird. Die Zeichen und Lautsprache thun zur Sache weiter nichts, als dass die erstere zur Erklärung der zu entwicklenden Begriffe zu Hülfe kommen müsse, die letztere aber den Uebergang des Denkens in Form der Wortsprache erleichtere und fördere. Die Sprache sei ein Product unmittelbarer Uebung, je reicheren und mannigfacheren Stoff das Leben für die schriftliche Uebung bietet, desto besser gehe die Cultur der Sprache von Statten. Zwar müssen alle Kinder von vornherein sprechen, so weit es ihre Organe zulassen, damit sie sich die Wörter, besonders den orthographischen Bau derselben leichter und fester ins Gedächtniss einprägen können, indess bedarft es der sorgfältigeren und fortgehenden Cultur der Lautsprache nur bei denjenigen, welche der Sprache einigermassen mächtig geworden sind; bei den die Sprache weniger fähigen Subjecten seien Hopfen und Malz verloren.’ Pfingsten, opdat wij zijne beeldtenis voltooijen in den geest in welken wij die aanlegden, Pfingsten zag zich in 1809 bij de vermeerdering zijner werkzaamheden een adjunct toekennen in den jur. cand. H. Hensen, die de echtgenoot zijner lieve dochter werd; wat dunkt u van het poëtische slot? Intusschen gebiedt de billijkheid er bij te voegen, dat te Schleswig nooit practischer onderwijs werd gegeven dan onder Hensen's hulp, dan onder het hestuur hem toevertrouwd, sedert Pfingsten, 1827, in één en tachtigjarigen leeftijd was verscheiden. Hensen breidde het instituut uit, Hensen reorganiseerde het, Hensen wist er - even als te Groningen geschiedde - industrieële inrigtingen, eene boekdrukkerij, eene weverij, een draaibank, het schoenmaken, het kleêrmaken, wat niet al aan toe te voegen; - en toen, omstreeks het eerste vierde dezer eeuw, doofstommen-scholen te Wildeshausen in het Groothertogdom Oldenburg (1820) en in de Vrije Rijkssteden Bremen en Lübeck (1827) werden gesticht, waren het meesters aan het Schleswiger-Instituut gevormd, welke het onderwijs op zich namen. Wij hebben Denemarken nog slechts ten halve regt laten wedervaren in zijne pogingen ten behoeve dezer deerniswaardigen,

wij, die Schleswig deensch bleven achten, al smaakt het thans al den zegen van Duitschlands vooruitgang op staatkundig gebied, al de weelde van Duitsche vrijheid! Eer Lübeck met het bord van Pfingsten prijkte, had Kopenhagen reeds de stemme van von Abrahamson gehoord; scherper tegenstelling dan de muzijkmeester-paruikenmaker met dien Overste-Luitenant en Ridder opleveren, zoudt ge vruchteloos zoeken. In de Bibliothek for nyttige Skrifter, N°. 53, 1772, deed de adellijke krijgsman eene toespraak aan zijne Landgenooten drukken, waaruit zoowel de man van de wereld als de menschenvriend spreekt. ‘Zou er dan niemand te vinden zijn, die zich dezen misdeelden wilde aantrekken?’ lezen wij. Pfingsten heeft een bakkersleerling en den zoon eener waschvrouw liefgehad; von Abrahamson ‘eene aanzienlijke vrouw gekend, die, wanneer men de aangeboren gehreken der doofstoomheid voorbijzag’ - karakteristieke uitdrukking van dien tijd - ‘een voorbeeld van zielenadel heeten mogt.’ We zijn ondeugend genoeg te gelooven, dat het meisje mooi is geweest; want al heeft von Abrahamson ‘in jaren’ niet meer van haar gehoord, hij wordt nog warm bij de gedachte, welk eene weldaad daardoor aan een zoo ‘voortreffelijk schepsel’ zou zijn bewezen. Hij gelooft, dat ouders ‘van dergelijke ongelukkigen’ zich daartoe gaarne offers zouden getroosten; - von Abrahamson schijnt een oudvrijer; op zijn eigen gevoel beroept hij zich niet, - ‘zoo men maar een even onbelangzuchtig meester als de l'Épée vinden kon.’ Waarom niet beproefd, - Pfingsten is blijkbaar nog in Rusland, - ‘als zoo iemand in Denemarken niet te vinden is, een onderwijzer uit Frankrijk te doen overkomen?’ Von Abrahamson voorziet de tegenwerping aller tijden: het geld! maar hoe tracht hij het bezwaar uit den weg te ruimen? Alweder als een moraliserend oud-vrijer: ‘men zou het voor eene bevallige fransche danseresse, voor een tamelijk goede italiaanschen tenor wel over hebben;’ het zij negentig jaren geleden, is het thans nog anders? Von Abrahamson gelooft met geheel de achttiende eeuw, door eene tegenstelling te zullen triomferen: ‘ik weet wél, dat men het voor eene zaak van meer gewigt zal houden, de ooren dergenen die hooren kunnen te streelen, dan hen die niet hooren te leeren verstaan;’ maar hij vertrouwt op den hoeksteen van ons aller hope, op wat er goeds in den geest en het gemoed van den mensch schuilt! Pfingsten deed meer dan hij, zelf de hand aan den ploeg

slaande; hij smaakte er gedurende een lang leven de voldoening voor, zijn doel niet enkel te hebben nagejaagd, ook bereikt; maar waar was von Abrahamson, toen Dr. Carstberg in 1806, op den geboortedag van Frederik VI, eindelijk de school te Kopenhagen inwijden mogt? Waarschijnlijk reeds verscheiden, slechts gewaardeerd door de weinigen, die van tijd tot tijd het onderwijzen van doofstommen in Denemarken beproefden, en bij gebrek aan ondersteuning de zaak moesten opgeven, tot eindelijk de schilder Lange, te Faaborg, op Fünen, een ongelukkig jongske dergelijk onderwijs bedeelende, de opmerkzaamheid van den geheimraad Moltke tot zich trok. Deze was het, die Dr. P.A. Castberg door de regering deed benoemen tot het doen eener wetenschappelijke reize door Europa, met het doel ten langen leste in Denemarkens hoofdstad een instituut te stichten. De indruk, door dien togt op den toekomstigen meester gemaakt, wordt weêrgegeven in het geschrift, waarmeê hij de aanvaarding zijner taak vieren mogt: ‘C.M. de l'Épée, et biographisk Forsög med en chronologisk Udsigt over Dövstum-Undervisningens-Historie.’ Al verstaat ge geen deensch, de titel verklaart u den geest in welken de verdienstelijke tot in 1823, tot zijnen dood toe, aan die Koninklijke Instelling werkzaam mogt zijn, van welke wij voor het oogenblik scheiden met den lof haar door Kruse bedeeld; schoon wij er aan twijfelen of de hulde, daarin tevens aan ons vaderland gebragt, dit wel ten volle toekomt: ‘Uebrigens gebührt Dänemark der Ruhm, dass es ausser Holland der einzige grosse Staat in Europa ist, in dem a l l e Taubstummen in den bestehenden Instituten ihre Bildung erhalten.’

Vermoeid, dat moogt ge van het lange toestaren zijn, vermoeid tot eene pooze luikens der oogen toe; maar als dan het overdrukke tafereel in uwe heugenis weêr zijne hoofdgroepen gelden doet, als de kleine bijzonderheden voor eene wijle worden uitgewischt, en slechts de leidende gedachte spreekt, welke is de indruk, die zich niet eerst nu van u meester maakt, die, vroeger vaak bij afwisseling gevoeld, thans alle andere geheel overweegt? Verbazing over het algemeene der beweging ten behoeve onzer lijders, bewondering voor dat meêgevoel in iederen stand der maatschappij; vooruitgang in schatting van het menschelijke in den mensch. Het is of een adem van liefde eensklaps alom en bij allen leven wekt; hier van de hut uitgegaan, dringt hij door tot aan het hof; daar den wijsgeer tot

tolk kiezende, bezielt hij de schare. De wereld schaamt zich het te lang herhaald Caïnswoord; de blijde boodschap klinkt in waarheid. En toch waren het die dagen in welke de reactie, driester dan ooit, op staatkundig, kerkelijk, maatschappelijk gebied, het verloren terrein zocht te heroveren, de dagen in welke de eerste onzer dichteren uit dat tijdvak, hij, die ook nog de eerste in menig volgend zijn zal, zijne Bezwaren tegen den Geest dezer Eeuw schreef. Zonderling verschijnsel, dat iemand, bedeeld met zoo veel zin voor het goede en het groote, in dit kleine het groote voorbijzag, onder allerlei kwaad dit voortreffelijke niet opmerkte. Te zonderlinger, dewijl die beweging zich niet louter tot de voorwerpen onzer deernis bepaalde, dewijl zij doordrong in elken schuilhoek van lijden, het eerst van allen tot de in leed met onze doofstommen verwante, tot de blinden. In het naauwste verband staande met ons onderwerp, zal men het geene afdwaling achten, dat wij hier eene tegenstelling inlasschen, hoe in vroeger tijd leed, als hun lot was, werd opgevat; hoe onze eeuw er daarentegen een prikkel voor hare pogingen in vond. Op zich zelve gunnen wij u in de beide fragmenten reeds een letterkundig genot; maar wij zouden teleurgesteld zijn, als het u niet tevens de bemoeijingen deed waarderen, welke, mogten zij niets kerkelijks hebben, in de liefde, die er toe aanspoorde, iets edelers, iets hoogers, iets beters aan het licht bragten, dat zweemde naar de vervulling der gansche wet.

Niemand zal loochenen, dat wij hem in volmaakt goed gezelschap brengen, dat wij zelfs meer dan een middelbare type der menschheid kiezen, wanneer wij ten blijke, hoe men in de zestiende eeuw blinden beschouwde, het woord geven aan Michel de Montaigne. Inleiding behoeft de schets niet, de toelichting moge volgen. ‘I'ay veu,’ zegt hij, ‘un gentilhomme de bonne maison,’ - de greep is gelukkig, want door rang en geld wordt velerlei toevoeglijk leed den weg afgesneden, - ‘aveugle nay, au moins aveugle de tel aage qu'il ne sait que c'est que de veue: il entend si peu ce qui luy manque, qu'il use et se sert comme nous des paroles propres au veoir, et les applique d'une mode toute sienne et particuliere.’ - Zouden de zenuwen met de eeuwen worden gewijzigd? waar wij blindgeborenen dus hoorden spreken, werden wij aangedaan; onze wijsgeer heeft er geen hinder van. - ‘On lui presentoit un enfant, duquel il estoit parrain; l'ayant prins

entre ses bras: “Mon Dieu,” dict il, “le bel enfant! qu'il le faict beau veoir! qu'il a le visage gay.”’ - En het leelijke gezigt dat tien tegen een de kleine zette, die ‘gelokene kolen’ gewaar wordende, Montaigne heeft er geen oogen voor. - ‘Il dira, comme l'un d'entre nous, “Cette salle a une belle veue; il faict clair; il faict beau soleil.” Il y a plus: car, parce que ce sont nos exercices que la chasse, la paulme, la bute’ (l'exercice de l'arquebuse) ‘et qu'il l'a ouï dire, il s'y affectionne, s'y empesche, et croit y avoir la mesme part que nous y avons: il s'y picque et s'y plaist, et ne les receoit pourtant, que par les aureilles.’ - Schrale tegemoetkoming! waan, zoo dikwijls bedriegelijk gebleken! wekt gij dan geen deernis? - ‘On luy crie que voylà un lievre, quand on est en quelque belle splanade où il puisse picquer; et puis on luy dict encores que voylà un lievre prins; le voylà aussi fier de sa prinse, comme il oit dire aux aultres qu'ils le sont. L'esteuf’ (balle pour le jeu de paume) ‘il le prend à la main gauche et le poulse a tout sa raquette: de la harquebuse, il en tire à l'adventure, et se paye de ce que ses gents luy disent qu'il est ou hault ou costier.’ (qu'il a tiré haut, ou à coté du but). - En er is niemand bij om dien blinde te beklagen, als hij zich, ondanks zijn vermogen en zijn geboorte, die hem voor zooveel behoeden, belagchelijk maakt en bespot wordt? Och neen, want de sceptische gevolgtrekking daargelaten, welke Montaigne meent er uit te mogen trekken, gelooven wij dezen geheel van zijne eeuw te zijn, als hij met de overtuiging der waarheid maar zonder eenige warmte van liefde beweert: ‘Il est impossible de faire concevoir, à un homme naturellement aveugle, qu'il n'y veoid pas; impossible de luy faire desirer la veue et regretter son default; parquoy nous ne debvons prendre aulcune asseurance de ce que nostre ame est contente et satisfaicte de ceulx’ (les sens) ‘que nous avons; veu qu'elle n'a pas de quoy sentir en cela sa maladie et son imperfection, si elle y est. Il est impossible de dire chose à cet aveugle, par discours, argument, ny similitude, qui loge en son imagination aulcune apprehension de lumiere, de couleur et de veue; il n'y a rien plus arriere qui puisse poulser le sens en evidence. Les aveugles naiz qu'on veoid desirer à veoir, ce n'est pas pour entendre ce quils demandent ils ont apprins de nous qu'ils ont à dire quelque chose, qu'ils ont quelque chose à desirer qui est en nous, laquelle

ils nomment bien, et ses effects et consequences: mais ils ne sçavent pourtant pas que c'est, n'y ne l'apprehendent n'y prez n'y loing.'

Wat niet weet dat deert niet! - maar gelukkig, dat toen het gemis, zij het meer gevoeld dan begrepen, bewustzijn werd, ook bij de besten onzer het gemoed sprak en ten minste die hulp aanbragt, welke binnen zijn bereik lag. Er was nog geen vooruitgang in de zeventiende eeuw, die Milton slechts bijwijle eenige aandoenlijke toespelingen op zijn jammer hoorde wagen; er was nog minder vooruitgang toen Diderot in de achttiende, in zijne Lettre sur les Aveugles, de blinden maar bezigde om de zienden van velerlei dwaalbegrippen te overtuigen en menige drogreden aan den man te breugen, even als hij zijne Lettre sur les Sourds et Muets schreef, tot verbetering van den stijl de ceux qui entendent et qui parlent. L'Aveugle né du Puisaux is geen voorwerp van deernis meer, - tenzij Diderot in eene 'encyclopedische' charge zij vervallen, - als hij op de vraag of hij niet wenschte te kunnen zien, inderdaad antwoordde: 'Si la curiosité ne me dominait pas, j'aimerais bien autant avoir de longs bras: il me semble que mes mains m'instruiraient mieux de ce qui se passe dans la lune que vos yeux ou vos telescopes;' eene onvergefelijke dwaasheid, daar hij toch begrip van afstand had; eene dwaasheid, die niet goed wordt gemaakt door het volgend blijk, hoe juist hij wist toe te passen wat hij hoorde: 'et puis les yeux cessent plus tôt de voir que les mains de toucher.' Er is eindelijk eerst in de negentiende eeuw vooruitgang, gelooven wij, èn in de Instituten thans alom voor blinden geopend, èn in den kreet des gevoels, dien wij in het Charity-Sermon in Behalf of the Blind hooren, het tweede der u beloofde fragmenten. A Sermon? ja; maar van iemand die preekt, zoo als er te zelden gepreekt wordt, met beide, vernuft en gevoel; a Sermon van Sydney Smith, die eene voorlezing hield over 'Wit and Humour,' zelf de eene en de andere gave rijk, Sydney Smith, de studie van wiens schriften wij u in het voorbijgaan aanbevelen.

'The author of the book of Ecclesiastes,' ziedaar de plaats, welke wij bedoelen, 'has told us, "that the light is sweet, that it is a pleasant thing for the eyes to behold the sun." The sense of sight is indeed the highest bodily privilege, the purest physical pleasure, which man has derived from his Creator. To see that wandering fire, after he has finished his journey

through the nations, coming back to his eastern heavens, the mountains painted with light, the floating splendour of the sea, the earth waking from deep slumber, the day flowing down the sides of the hills till it reaches the secret valleys, the little insect recalled to life, the bird trying her wings, man going forth to his labour, - each created being, moving, thinking, acting, contriving, according to the scheme and compass of its nature, by force, by cunning, by reason, by necessity. Is it possible to joy in this animated scene, and feel no pity for the sons of darkness? for the eyes that will never see light? for the poor clouded in everlasting gloom? If you ask me why they are miserable and dejected, I turn you to the plentiful valleys, to the fields now bringing forth their increase; to the freshness and the flowers of the earth; to the endless variety of its colours, to the grace, the symmetry, the shape of all it cherishes and all it bears; these you have forgotten, because you have always enjoyed them; but these are the means by which God Almighthy makes man what he is - cheerful, lively, erect, full of enterprise, mutable, glancing from heaven to earth, prone to labour and to act. Why was not the earth left without form and void? Why was not darkness suffered to remain on the face of the deep? Why did God place light in the firmament, for days, for seasons, for signs, and for years? That He might make man the happiest of created beings; that He might give to this his favourite creation a wider scope, a more permanent duration, a richer diversity of joy. This is the reason why the blind are miserable and dejected - because their soul is mutilated, and dismembered of its best sense, - because they are a laughter and a ruin, and the boys of the streets mock at their stumbling feet. - Therefore, I implore you, by the son of David, have mercy on the blind. If there is not pity for all sorrows, turn the full and perfect man to meet the inclemency of fate: let not those who have never tasted the pleasure of existence be assailed by any of its sorrows: the eyes which are never gladdened by light should never stream with tears.’

Ziedaar den triomf der welsprekendheid van de negentiende ecuw; vol van liefde voor de natuur als van liefde voor den mensch, geloovende aan aller regt op levensvreugde, omdat zij gelooft dat God liefde is!

Groot-Brittanje - of gij het hebt opgemerkt, onze blik op de kaart van Europa bepaalde zich tot het Vaste Land - Groot-Brittanje mag zich beroemen aan doofstommen onderwijs te hebben zien geven, luttel tijds later dan de l'Épée optrad, Samuel Heinicke's verschijning eene reeks van jaren vóór. Het was Thomas Braidwood, die in 1760 te Edinburgh eene school opende, welke in 1783 naar Hackney bij Londen werd verplaatst. Kort moge ons berigt zijn, kernig is het niet, want louter het feit zou in nog minder woorden zijn aan te geven. En toch, wat zullen wij er aan toevoegen? De Encyclopaedia Brittannica laat voor de geschiedenis dier gestichten evenveel te wenschen over, als de Cyclopaedia of Biography van Charles Knight voor bijzonderheden uit het leven der meesters. Als gij wilt weten, welke leerwijze Thomas Braidwood volgde, dan kunnen wij met de verslaggevers wel antwoorden: zijne eigene; doch wij ontwijken er uwe wedervraag: ‘welke was deze dan?’ niet door. Wij zouden u de lofspraken kunnen mededeelen den man bedeeld, ge zoudt er niet wijzer door worden; de eigenlijke inhoud der lange zinnen blijkt: hij nam zijn geheim voor goed met zich in het graf. Zijn kweekeling en opvolger, later headmaster of the London Institution for the Deaf and the Dumb, moge er in zijne Instruction over uitweiden, wij blijven er evenzeer om in het duister rondtasten. En toch moet het een eigenaardig onderwijs zijn geweest; toch trekt die kleine school ons meer aan, dan het groote instituut, dat haar verving; Braidwood genoot de bescherming van een paar mannen als men maar zelden ontmoet. Het zou onheusch zijn te zeggen dat zij, zelve curiositeiten, door het curieuse onwillekeurig sympathie moesten gevoelen; maar voor een humorist schuilt er toch een mijn in dien meester, met drie zijner trouwste bezoekers - opgescheept. Een van deze mogt, ondanks al zijne geleerdheid, maar een gewoon goed mensch zijn, de beide overigen waren de grilligste, haast hadden wij geschreven, de gekste geniën, die ooit hebben geleefd. Laat ons de groep schikken hoe wij willen: de wereldvermaarde Samuël Johnson valt het eerst van allen in het oog; dat zware ligchaam, dat zonderlinge gezigt, hoe zal het die kinderen hebben afgeschrikt; maar van zijne grove stem hadden zij ten minste geen last! en goêlijk, hij was het, of hij levenslang kind ware gebleven. Tegen hem over staat Pennant; Thomas Pennant, de zoöloog, de botanist, de ornitholoog, de

wat niet al? die op niets ter wereld zoo trotsch is, als dat een zijner werken de aandacht van Liunaeus heeft getrokken, dat deze hem er tot Lid der Koninklijke Akademie te Upsala voor deed benoemen. Onschuldige ijdelheid, hem te ligter ten goede te houden, dewijl hij vermogen genoeg heeft om zich geheel zijner studiën te wijden, dewijl hij voor deze zich vele reizen op het Vaste Land getroost; hij dankt er de kennis aan van alle vermaarde naturalisten zijns tijds. Hij is het niet, die Johnson in gramschap ontsteken doet; het is de derde der gasten, Lord Monboddo, een hartstogtelijk jager naar paradoxen, in alles grillig, grilligst vooral in zijne liefde voor wat naar grieksch, naar oud grieksch zweemt. Beter valt hij niet te teekenen, dan Foote het eens met een enkel woord deed: ‘Lord Monboddo is een “Elzevier-editie” van Johnson.’ Begrijpt ge nu waarom zij gedurig zamen twisten? misschien; doch wat toelichtingen eische, niet waarom Johnson dat vervaarlijke gezigt zet, nu Monboddo - honderd jaren te vroeg! - beweert, dat wij menschen maar beschaafde apen zijn! ‘My Lord! my Lord!’ dreunt het, ‘er loopt een streep door menig onzer, doch men laat haar zoo niet zien. Vele wijze luî hebben een staart, maar dien dragen zij niet te koop; gij zijt trotsch op den uwen of gij een eekhoorntje waart.’ En Braidwood gelooft verontschuldigend tusschenbeide te moeten komen; ‘toch niet,’ lacht Monboddo; hij laat er volmaakt welopgevoed tot Johnson op volgen: ‘Doctor! gij springt om den uwen; - struikel om Godswil niet! - er zijn hier geen boomen, waarin die kleinen kunnen klouteren.’ En Johnson is de eerste om die toespeling op het gevaar waarmede zijn stoffelijk gewigt deze bedreigt ten goede te houden; - en wij, zijn we lang genoeg in de eerste Londener school voor doofstommen geweest? Het Instituut verrees in 1792; na den dood van den geestelijke John Townsend, aanvaardde Dr. Joseph Watson, de neef van Braidwood, die het vermelde boek uitgaf, er het bestuur over. Vrijwillige bijdragen, ingezameld door eene vereeniging, aan welks hoofd de toenmalige Hertog van Buckingham stond, waren zoo ruim gebleken, dat zij in staat stelden het op grootschen voet te vestigen. Watson gaf er aan telkens meer kweekelingen onderrigt; al wat wij van zijne methode weten, is besloten in zijne verzekering, ‘dat zijne leerlingen ligter en vlugger van buiten leerden, als zij geoefend waren de woorden luid op te zeggen, dan wanneer zij die slechts in gedachte

herhaalden.’ Veel is het niet; en ligt stelt gij er meer belang in te vernemen, dat het weldra in Engeland bij die enkele poging niet bleef. Zie hier de lijst der scholen, in het tijdvak waarover wij spreken, sedert gesticht: te Edgbaston bij Birmingham in 1810, te Manchester in 1824, te Liverpool in 1825, te Exeter in 1827, te Doncaster in Yorkshire in 1829. Schotland had reeds in dien tijd eigen opvoedingsgestichten in Edinburgh en Glasgow, terwijl Ierland eene instelling van dien aard te Claremont bij Dublin door vrijwillige bijdragen grondvestte. Pat is bovendien genootschap bij genootschap, zoo van mannen als van vrouwen, rijk, die in de dorpen en op het platte land voor het onderwijs dezer ongelukkigen werkzaam zijn; wat hem fale, menschlievendheid niet!

En de nieuwe wereld?

Op den 25sten Mei 1815 ging te New-York een man van acht en twintig jaren aan boord der postboot, die zeilreê lag naar Liverpool; de prachtige pakketten naar Havre waren nog niet in de vaart; dat men luttel tijds later stoombooten zou bezigen, wie die er aan dacht? Onze reiziger had zich over wind noch weder te beklagen, schoon de overtogt dertig dagen duurde. Hoe die in goed gezelschap haast waren omgevlogen! Als gij de overige passagiers hadt gesproken, gij zoudt van deze hebben gehoord, dat het zijne gesprekken viel dank te weten zoo de tijd niemand lang was gevallen, dat geen enkele beschaafde onder deze zich een oogenblik had verveeld. Het was niet enkel dewijl hij veel wist, en dat vele zoo juist, het was, dewijl hem de gelukkige gave was bedeeld zijne kennis zoo gemakkelijk als goêlijk mede te deelen; luisterend leerdet gij; maar dat gij in dien man een meester hadt gevonden, gij merktet het niet. Slechts wist gij u zelven de telkens bij u opkomende vraag, wat die reiziger eigenlijk was, niet te beantwoorden. Een hoogst beschaafd uiterlijk stemde volkomen overeen met uwe meening van gister, dat gij het voorregt hadt om te gaan met iemand die, wetenschappelijk gevormd, zich der wijsbegeerte of der wetgeving had gewijd; Philadelphia, - had hij u niet gezegd, dat hij daar geboren was? - leverde sinds lang beide soort van geleerden op. En echter heden nu het gesprek over zaken had geloopen, over den telkens toenemenden handel der Staten, over de mededinging waarmeê de vrijverklaarde volkplanting het moederland niet meer bedreigde, neen, die reeds tusschen beiden is begonnen,

nu zoudt gij hem voor een zeehandelaar houden, als ge niet hadt vernomen dat hij te Hartford woont. De studie, die u gister verbaasde, zou geen bezwaar opleveren, de gissing van heden de waarschijnlijkste te achten; kennis schaadt een koopman niet. Onze jonge man heeft zijn vaderland lief; als hij u zijne reize over de Allighany Mountains vertelt, dan wordt hij warm voor het velerlei schoon, dat hem daar verraste, dan wenschte hij dat de tijd voor Amerika gekomen ware schilders te hebben, hoe de wereld het dan zou leeren schatten! Toch hangt het harte van den reiziger zijns ondanks aan de oude wereld, aan het Europa dat hij nooit heeft gezien, aan Frankrijk dat zijn voorvaders heeft vervolgd en verjaagd; in de stad van de Vrienden geboren, moge hij van deze hebben geleerd geleden ongelijk te vergeven, vergeten, dat deed zijn geslacht niet!

Het is Thomas Hopkins Gallaudet - gij begrijpt dat wij lang reeds zijn kaartje tegen het onze ruilden, - met wien wij te Liverpool aan wal stapten, met wien wij ons spoeden naar de toenmalige instellingen voor doofstommen in Engeland en Schotland, met wien wij overal, na eenige oogenblikken hoffelijke bejegenens in een voorvertrek, de deur van de eigenlijke school voor ons gesloten vinden. Als Gallaudet opvliegend van aard ware, hoe hij zijne ergernis lucht geven zou! Is hij in het vrije, het verlichte Engeland en wordt hem geweigerd, ondanks zijne vele aanbevelingsbrieven geweigerd, wat in de nieuwe wereld niemand aan wie het zijn moge ontzegt! Vergunning, verlof vragen? staan dan de gebouwen van het gouvernement, de bureaux van staat en die der schatkist, die van het leger en van de vloot; staan de munt, het arsenaal, de werf, de kamers van de wetgevende magt, staat zelfs de woning des Presidents ten zijnent niet open? Voor het weinige wat hij hier bezigtigen mag, moet hij telkens nog zijne beurs aanspreken; moet hij, ‘wat voor een Americaan veel erger is, bijwijle wachten!’ Gallaudet is gelukkig niet opvliegend, zeiden wij; maar hij gevoelt er zich niet minder om teleurgesteld. Streven zonder ooit zijn doel te bereiken, zal het dan altijd zijn lot zijn? Achttien jaren oud ‘and graduated with the highest honors,’ had hij zich met ijver op de studie der regtsgeleerdheid toegelegd, onder de leiding van een der eerste pleitbezorgers in Hartford, en zich overwerkt; om den wille zijner gezondheid moest hij van die studie afzien. Toen hadden de letteren hem aangelagchen; hij was tutor geworden in Yale

College; twee jaren had hij zich van die taak gekweten, zijne uitspanningsuren bezigende om zijn smaak en zijn stijl te vormen; weêr werd hij krank en eene reize was de raad des geneesheers. Een groot handelshuis te New-York bood er hem gelegenheid toe, mits hij tegelijk wilde beproeven de betrekkingen, die het in het binnenland had, uit te breiden; hij stemde in dat voorstel, en na het volbrengen van den togt had hij evenveel reden om tevreden te zijn wat zijne gezondheid betrof, als zijne vrienden wat hunne belangen aanging. Er werd hem eene plaats achter den lessenaar aangeboden, hij nam die aan en bekleedde haar toch niet lang. ‘God had het anders met hem voor,’ zeide hij geloovig. ‘Velerlei had hij onderzocht, het noodigste nog niet; daar werden zijn oogen geopend voor den schuldigen en verloren toestand waarin hij verkeerde; daar werd hij, zoo als hij hoopte, uit de duisternis tot de vrijheid en het licht des Evangelies gebragt.’ Drie jaren studerens aan het Andover Theological Seminary gaven hem het regt te preken, en hij preekte, - maar alweder niet lang.

Het tienjarig kind zijns buurmans bepaalde zijne bestemming.

Alice Cogswell moet een allerliefst meisje zijn geweest, al was zijn, ten gevolge van een aanval van roodvonk, zoo lezen wij, op tweejarigen leeftijd doofstom geworden. Gallaudet gevoelde het innigst medelijden met de aanvallige kleine; Gallaudet bleek spoedig diegene wiens teekenen zij het best begreep. Hoe haar vader, Doctor Cogswell, die beiden gadesloeg, als Gallaudet haar de namen van menschen en dingen leerde, als Alice's vorderingen de hoop wekten, dat zij het ten minste tot lezen en schrijven brengen zou. Lang reeds had hij zich met Sicard's Cour d'Instruction, Paris, An VIII verschenen, bezig gehouden en beproefd die zelf toe te passen, maar hij was in zijne pogingen niet gelukkig geweest; slechts Gallaudet slaagde. Alice zou, indien hij het verwijt hare vorming te hebben verzuimd niet op zich wilde laden, Alice zou naar Europa moeten gezonden worden, hoe de arme vader tegen de scheiding opzag! Als Gallaudet... we zien Dr. Cogswell voor ons in het oogenblik dat die hope bij hem opkomt; zijne oogen stralen, zijn gelaat gloeit; maar hij is zich zelf genoeg meester, hij uit haar niet, voor hij nagedacht, overlegd, geraadpleegd heeft. En dat er in Connecticut meer doofstommen waren dan men geloofde, dat het getal aan deze in the New-England States veroorloven zou een Instituut op te rigten, dat bewijst de zending van T.

H. Gallaudet naar Groot-Brittannie, in 't welk wij weder voor de deur van the London Institution staan, om te beproeven of Dr. Watson ons den toegang zal vergunnen.

‘En uw besluit, mijnheer!’ vraagt Gallaudet, als de eerste pligtplegingen zijn afgeloopen. ‘Wij zullen zien,’ is het antwoord; waar Dr. Joseph Watson van te beschuldigen zij, wie zijn werken kent, hij weet het, van overijling niet. Gallaudet's voorhoofd fronst zich. ‘Zeg mij ronduit, mijnheer! hoe gij over mijne toelating denkt? uw besluit moet in veertien dagen genomen zijn.’ Watson beurt het schild op, dat alle directeuren ter hand hebben: ‘Het bestuur,’ begint hij. ‘Dat is u,’ schertst Gallaudet. ‘Toch niet, mijnheer! ik ben maar de onderwijzer.’ - ‘Och!’ breekt de americaan de nederige betuiging af, ‘als u wist hoe moede ik het ben van onderwijzer naar comité en van comité naar onderwijzer te worden gezonden; week bij week verloopt!’ Watson heeft een anderen afleider ter hand: ‘Er is in Londen zooveel te zien.’ Maar de Americaan: ‘Doch ik kwam om geene musea, geene galerijen, geene bibliotheken; die zullen wij ten onzent ook wel krijgen; ik kom om het onderwijs.’ - ‘En men heeft aanbevelingen,’ vaart Doctor Watson voort. - ‘Mijne vrienden maken mij het verblijf hier alleraangenaamst,’ getuigt de zoon der nieuwe wereld van de gastvrijheid der onde; ‘maar u weet wat mijn eigenlijk doel is; onder mannen voegt rondheid; wat heeft u besloten, mijnheer?’ - ‘Met zoo weinig geduld wordt men geen onderwijzer van doofstommen,’ herneemt Watson; ‘doch wil u weten welke mijn voorslag aan het bestuur zal zijn? een maand vrije toegang tot proef, en dan drie jaren dienst als hulponderwijzer.’ Gallaudet staart den doctor eene poos zwijgend aan. ‘Drie jaren?’ vraagt hij. ‘Drie jaren!’ herhaalt de onverbiddelijke Watson, ‘tenzij ik u eer gevormd achte en dus vroeger outsla.’ - ‘Waarop met mijn ongeduld weinig kans is,’ herneemt Gallaudet; ‘ik heb in u het bestuur gehoord; heb dank voor uw aanbod; drie jaren!’ En Gallaudet staart voor zich uit, als zag hij zich drie jaren lang afhankelijk van dien man, als werd hij Alice gewaar, iederen ochtend en iederen avond vergeefs naar hem uitziende. ‘Drie jaren!’ Watson is er de man niet naar, die uitroepingen af te breken; hij verbaast er zich in stilte over, wat hem er toe gebragt heeft zijn besluit zoo spoedig mede te deelen! ‘Ik geloof dat ik dan Parijs de voorkeur zal geven,’ betuigt

Gallaudet. Op ieder ander oogenblik zou Watson echt-engelsch geantwoord hebben: doe dat! - maar hij is onder den indruk des tijds: ondanks de overwinning bij Waterloo, heerscht Napoleons schim nog: ‘In de tegenwoordige omstandigheden?’ vraagt hij. ‘Misschien ben ik te Edinburgh gelukkiger,’ zegt Gallaudet, opstaande; doch het noodschot mist zijn doel, Watson is niet prikkelbaar, zelfs niet op het punt van naijver. Een koel: ‘Goeden morgen, mijnheer!’ besluit het hem gebragte bezoek, en voor Groot-Brittannië is de gelegenheid, het doofstommen-onderwijs in de nieuwe wereld door zijne methode in te leiden, verloren gegaan. Immers, al vertrekt Gallaudet weinig dagen later naar Edinburgh, al getroost hij zich daar zelfs nog langer uitstel dan te London, de gerekte hoop eindigt evenzeer in teleurstelling. Slechts dit heeft zijn verblijf in Schotland boven Engeland voor, dat hij in Edinburgh meer beroemde mannen leerde kennen dan in Londen; tenzij bij u de verdienste van Mrs. Hannah More, niet enkel die van Thomas Brown en van Thomas Chalmers, maar ook den roem van Dugald Stewart overwege. Gallaudet zelf zou, ondanks zijn vroomheid, niet van dat gevoelen zijn geweest; de aanbevelingsbrief waarmede hij den 9^{den} Maart 1816 te Parijs bij den Abt Sicard kwam, was hij aan Zachary Macaulay, den oom des geschiedschrijvers, verpligt.

Wij zullen Gallaudet intusschen evenmin naar Parijs vergezellen, waar de Abt Sicard hem niet slechts dadelijk toegang gunde tot zijne inrigting, maar hem zelfs drie maanden lang op het liefderijkste onderwees; als de bedevaart mede maken, die hij vervolgens naar La Rochelle deed, de stad, uit welke zijn hugenootsch geslacht oorsprong nam, die zijn overgrootvader Pierre Elihu Gallaudet vóór de herroeping van het Edict van Nantes bien à contrecoeur de vlugt had zien nemen. Onze weg leidt weder westwaarts; Dr. Cogswell had naauwelijks berigt ontvangen, dat zijn vriend te Parijs studeerde, of hij wachtte de wederkomst van dezen niet af, om den stoffelijken grondslag eener school voor doofstommen te leggen. In de nieuwe wereld acht men het leven te kort om lang te aarzelen, lang te overleggen; als men onderzocht heeft, handelt men ook. Terwijl onze jonge man nog aan de voeten van Sicard zat, verwierf de vader van Alice reeds verlof voor eene vereeniging tot dat doel. Het instituut zou den naam dragen van ‘The Connecticut Asylum for the Education of Deaf and Dumb Persons.’

Het groote publiek werd ingelicht over het wenschelijke en uitvoerbare der poging; geld werd gevraagd en ook in dit opzigt had het ontluikende volk geld voor eene goede zaak over. Gallaudet keert in Augustus 1816 uit Europa huiswaarts, vergezeld van een der meesters door Sicard gevormd, de doofstomme Laurent le Clere; onze jonge man had dezen overgehaald zich de ontwikkeling zijner leedgenooten in de Vereenigde Staten te wijden. Den 20sten April 1817 werd het Instituut te Hartford geopend, eerst met slechts zeven leerlingen, waaronder onze lieve Alice. Eer het jaar ten einde liep groeide het tot drie en dertig aan, zoo groote roep ging er van het onderwijs uit; schier iedere stad van den Staat Connecticut, door Gallaudet bij zijne tehuiskomst bezocht, en waarin hij medewerking had mogen vinden, zond aanvragen ter plaatsing van meer kweekelingen. Ondanks dat de Wetgeving vijf duizend dollars had toegestaan, ondanks dat deze som slechts voor de onvermogenden onder de ongelukkigen werd besteed, hadden directeuren behoefte aan meer bijdragen; zij lieten zich niet lang wachten. Het hoofdgebouw was den 22ste Mei 1821 voltooid: Gallaudet's inwijdingsrede won nog meer harten voor de goede zaak. Er werd besloten, om het lot der instelling duurzaam te verzekeren, deze voor het vervolg van bijzondere bijdragen onafhankelijk te maken; te dien einde wendde men zich tot het Congres; eene gift in geld of in land, zoo luidde de bede. De toenmalige Speaker of the House of Representatives, de bekende Henry Clay, werd warm voor de zaak; ‘a grant of twenty three thousand acres of land was obtained, the avails of which have constituted a large fund.’ In zoo kort een tijdsverloop als van 1825-1830, wies het getal leerlingen van zeventig tot honderd en veertig aan; Gallaudet zag zijne instelling niet slechts op hechter grondslagen gevestigd, de liefdadige bijdragen bleven als de leerlingen toenemen.

‘Mon ami, j'ai trouvé le verre, c'est à vous d'en faire des lunettes,’ had de l'Épée tot Sicard gezegd, toen hij de wijzigingen, door dezen in zijne leerwijze gebragt, gâsloeg en goedkeurde; onder de leiding van le Clere de leerling van den laatste, werd te Hartford natuurlijk de methode van Sicard ingevoerd. Wilt gij van Gallaudet zelve hooren hoe ver een zijner bekwaamste kweekelingen het in die taal der teekenen bragt? Er was bij dezen vergevorderde geen spraak meer van vingerbeweging of seinen met armen en handen, het waren de uitdrukkingen des

gelaats, de bewegingen van het hoofd, de houding des ligchaams, die de middelen van gemeenschap uitmaakten.

‘Het geviel dat onze beroemde en betreurde historieschilder, kolonel John Trumbull, zich in de school bevond, terwijl er onderwijs werd gegeven; toen ik hem vertelde welk een tact die kweekeling had van mijn gezigt te lezen, wenschte hij er de proef van te zien nemen. Ik verzocht hem uit de Grieksche, Romeinsche, Engelsche of Americaansche geschiedenis de eene of andere gebeurtenis op te geven, een voorval dat in beeld viel te brengen, dat eene treffende schilderij kon leveren; ik zou dan mijn best doen het den leerling meê te deelen. “zeg hem,” sprak de kolonel, “dat Brutus” (Lucius Junius) “zijne beide zonen ter dood liet brengen, dewijl ze zijn gezag hadden weêrstaan en zijne bevelen geschonden.” - Ik vouwde mijne handen zaam en deed mijne armen die houding bewaren, ten einde voor te komen, dat ik mijn toevlugt mogt nemen tot eenige teekenen of gebaren, en begon toen, zoo goed het gaan wilde, door de uitdrukking van mijn gelaat en enkele bewegingen van hoofd en ligchaam, de schilderij die voor mijne oogen stond in die van mijn kweekeling over te brengen. Het dient intusschen medegedeeld, dat hij vroeger van het feit had gehoord; de hoofdtrekken der Romeinsche historie waren hem verre van vreemd. Maar op dat oogenblik wist hij niet uit welk gedeelte der geschiedenis, gewijde of ongewijde, van de oude of nieuwe, de gebeurtenis was gekozen. Uit die vreeselijke ruimte moest van mijne zijde de schets, van zijne zijde het vernuft, ons beide binnen de grenzen der Romeinsche historie verplaatsen, ons bepalen tot het bijzonder voorval door kolonel Trumbull aangegeven. Mijn voornemen uitvoerende, maakte ik geen gebruik van bemiddelende of overeengekomene gezigtsuitdrukkingen, bewegingen of houding, te voren tusschen ons afgesproken, met uitzondering van een enkele, zoo ze dien naam verdient.’

Wie gelooft dat wij iets onmogelijks gaan beproeven, wij weêrspreken hem niet.

Het in dien tijd tusschen onderwijzers en leerlingen voor een Romein gebruikelijke teeken, was het aangeven van een arendsneus, door den voorvinger, gekromd, vlak voor dien gevel des gelaats te houden. Daar het zaamvouwen mijner handen mij belette den mijnen daartoe te bezigen, trachtte ik, die over de spieren van mijn aangezigt vrij wat gezag heb, mijnen neus zooveel mo-

gelijk den gewenschten vorm te geven, en slaagde daarin voor mijn doel genoegzaam. Overigens bepaalde ik mij in gezigt en gebaar tot de natuurlijke taal, en zocht mijne gedachten en gewaarwordingen in zijn geest en gemoed slechts over te brengen door de afwisselende uitdrukkingen des gelaats, eenige bewegingen van het hoofd, eenige houdingen des ligchaams. Den lezer eene volledige voorstelling te geven hoe het toeging, zou zeer moeijelijk zijn. Om het te begrijpen, zou men het moeten zien, zouden er bovendien de vereischte toelichtingen niet aan mogen ontbreken. De hoofdlijnen zijn echter om te trekken, en hier hebt gij ze, zoo als ik die toen ten papiere bragt:

'"Een starende, als gij het woord duldt, strekkende blik oostwaarts, gepaard aan eene golvende beweging des hoofds, als zag ik over en verder dan den Atlantischen Oceaan, om aan te duiden, dat de gebeurtenis niet op het westelijk, maar op het oostelijk halfwereldrond voorviel. Het was eene schrede tot het doel, daar het onderwerp er buiten den kring der Amerikaansche geschiedenis door werd gebragt. Een blik opwaarts en achteruit, met dikwijls herhaalde achterwaartsche bewegingen des hoofds, als zag ik verre, zeer verre in vervlogen tijden, gaf aan dat de gebeurtenis in overoude dagen voorviel. De reeds medegedeelde arendsvorm van den neus, diende ten teeken, dat de bedoelde persoon een Romein was geweest, natuurlijk een der oude. Ik duidde daarop, zoo goed het mij gelukken wilde, door gelaat, houding en gebaar iemand aan met hoog gezag bedeeld, anderen bevelend als ware hij gewend te worden gehoorzaamd. Daarna blikte ik en gedroeg ik mij als gaf ik een bepaald bevel aan eene menigte lieden, en bedreigde wie mijn gezag zou durven weêrstreven, met zware straf, zelfs met die des doods."'

Is er geene onwillekeurige kritiek der methode in het haast onuitvoerbare zulker mededeeling?

'Hier greep eene tusschenpauze plaats in den gang der gebeurtenissen, welke ik aangaf door als 't ware gedurende den nacht te slapen, en des ochtends wakker te worden; vaak herhaald, viel er uit op te maken, dat verscheiden dagen waren voorbijgegaan. Daarop staarde ik, met belangstelling en verbazing, als stond een enkel persoon voor mij; allengs straffer blikkende, gaf ik te kennen, dat hij mijn bevel had overtreden, en dat ik dit wist. Toen blikte ik op dezelfde wijze naar een tweede, digt bij hem, en schuldig als hij. Twee strafbaren waren aldus opgevoerd. Ik trachtte

ernstige overweging uit te drukken, vervolgens aarzeling, gepaard met hevige, strijdende gemoedsaandoeningen, die mij zoozeer verbijsterden, dat mijn gevoel de overhand nam, dat ik niet wist wat te besluiten. Ik zag beurtelings wie voor mij stonden aan, eerst den eenen dan den anderen, eindelijk de twee te gelijk; *ik sloeg op beide den blik eens vaders*, ik drukte uit wat er in zijn verslagen gemoed in zoo treffenden toestand moest omgaan. Mijne gewaarwordingen bedwingende, aanduidend dat er een ommekeer in mij plaats had, de beide denkbeeldige personen voor mij gâslaande met den vasten blik eens onverbiddelijken bevelvoerders, schemerde het door dat ik besloten en gereed was hen ter strafplaats te doen voeren. Daarop gaf ik gelaat en gebaren de uitdrukking alsof de teederheid en vergevensgezindheid des *vaders* weêr boven kwamen, als ware ik op het punt deernis te hebben en hun vergiffenis te schenken. Deze afwisselende gemoedstoestand werd door mij verscheiden malen weêrgegeven, om mijner voorstelling te dieper indruk te doen maken; zij werd aanschouwelijk.'

Wij vreezen dat het bij schemeren bleef, dat het niet straalde!

'Eindelijk geeft de vader zijne genegenheid prijs; de straffe regtvaardigheid op mijn gelaat te lezen, in mijne houding door harde strengheid verpersoonlijkt, zegeviert. Mijn blik en mijne gebaren verkondigen de uitspraak van het doodvonnis over de schuldigen en hun wegleiden ter strafplaats.'

Onmogelijk! - meent gij; toch bedriegt gij u.

'Eer ik de laatst meêgedeelde trekken had aangegeven, verkondigde mij het gezigt van den leerling, en iets ongeduldigs in zijne gebaren, dat hij overtuigd was volkomen te weten wat ik zocht uit te drukken. Slechts om te zekerder van mijne zaak te zijn, hield ik zijne aandacht bezig tot er niets meer te schilderen viel. Toen greep hij eensklaps naar zijn lei, en gaf een uitvoerig en volledig verslag dezer geschiedenis van Brutus en zijne twee zonen.'

'Arme Alice!' zouden wij geneigd zijn uit te roepen, als ook zij dien langen, en op zoo vele plaatsen volstrekt niet helderen weg heeft moeten gaan! - maar hetzij die aanvallige, hetzij eene andere doofstomme, de gade van Gallaudet is geworden, - hij huwde inderdaad eene zijner leerlingen, - de liefdesverklaring zal korter zijn geweest; en bij de wieg van haar kroost had zij zich met geen Brutus te kwellen! Verbaast iemand er zich intusschen over, dat twaalf jaren in zulk

een onderwijzen doorgebragt, Gallaudet's zwakke gezondheid op te zware proef stelden; dat hij toen aan Le Clerc de voortzetting der taak, die hij met zooveel liefde op zich had genomen, overlaten moest? Naauwelijks was het verzoek om ontslag door hem ingediend, of allerlei philanthropische instellingen dongen om het voorregt door zijne veelzijdige ervaring te worden bijgestaan en voorgelicht. Gallaudet sloeg de eene voor, de andere na, bepaald af; hij had behoefte aan rust; zoo hij nog iets wenschte, het was voor kinderen te schrijven, en dat verlangen zou hij slechts kunnen vervullen, als hij geene nieuwe betrekking op zich nam. De jeugd en zijne doofstommen, ziedaar de lievelingsonderwerpen der vele boekskens door hem sedert in het licht gezonden, der talrijke bijdragen tot maandschriften en dagbladen geleverd. En echter, toen acht jaren, in afzondering, onder arbeid als den geschetsten waren voorbijgegaan, toen verraste hem een aanbod, dat ieder onzer zou hebben geweigerd, dat hij, die niet geloofde voor zijne lijdende natuurgenooten ooit genoeg te hebben gedaan, aannam. De gemoedelijkheid, die den vijf en twintigjarige aan den voet van het kruis bragt, was den vijftigjarige bijgebleven. Hartford heeft onder zijne vele gestichten er ook een voor krankzinnigen, the Retreat geheeten; aan deze instelling viel in 1838 de betrekking van kapelaan open; men verlangde dat Gallaudet haar vervullen zou en Gallaudet gaf toe. Er zijn die beweren, dat hij er de kroon door zette op zijne philanthropische pogingen, zich ten leste niet slechts de slagtoffers der vreeselijkste aller kwalen wijdende, of hij hun lot hier beneden verzachten mogt, ook beproevende of hij dien schemerenden oogen den weg naar boven mogt wijzen. Ons blijft hij, al waarderen wij gaarne zijne ijverige bemoeijingen voor die deerniswaardigsten onder de lijdenden, ons blijft hij opmerkelijkst als de eerste doofstommenonderwijzer der nieuwe wereld; toen hij den 10^{den} September 1851 was overleden, huldigde Hartford dezen in hem alleraandoenlijkst. Opregte rouw droeg den verscheidene in zijne voormalige kweekelingen ten grave; opregte rouw rigtte hem door deze een gedenkteeken op. Al wilde de geheele burgerij van Hartford er toe bijdragen, de doofstommen eischten dat het slechts door hen zou worden bekostigd. ‘Over het algemeen zijn deze verre van rijk, maar allen gaven hun penningske gaarne, en de kleine som reikte toe voor een der in hare soort sierlijkste gedenkteekenen, in de Vereenigde Staten gesticht. Het zelfde

beginsel, dat de inschrijving binnen den kring der doofstommen bepaalde, werd zooveel mogelijk bij de uitvoering des werks gehandhaafd; waar het aanging moest de heugenis zijner verdiensten ook het blijk opleveren hoe zeer zich zijne leerlingen hadden ontwikkeld. Het gedenkteeken staat op den grond het Asyl toebehoorende, voor het hoofdgebouw; eene obelisk, zoowel als haar voetstuk van wit marmer, ongeveer vier en twintig voeten hoog. Buiten de gewone inschriften ter gedachtenis van den verdienstelijke, is het vak ten zuiden met een fraai bas-relief versierd (het werk van Carlin, een doofstomme), dat Gallaudet voorstelt, kleine kinderen het handalphabet leerende. Houding en uitdrukking der beeldjes wedijveren in natuurlijkheid en bevalligheid. Boven dit paneel staat op de schacht het syrisch-chaldeeuwsche woord: “Ephphatha;” en op eene andere zijde der zuil, in handalphabet's letteren, de naam Gallaudet. De kosten van het gedenkteeken beliepen omstreeks vijf en twintig honderd dollars; het werd den 6^{den} September 1854 in tegenwoordigheid van honderde doofstommen plegtig ingewijd. Voorzeker, die man heeft aanspraak op onzen eerbied en onze liefde, die, had hij overigens niets anders verrigt, deze ongelukkigen ophief, deze vroegere verworpelingen in staat stelde als verstandelijke, als denkende wezens onder de overige leden des grooten menschelijken gezins hunne plaats in te nemen. Als christelijk philanthropist zal Gallaudet in het harte der nakomelingschap blijven leven, en wij, zijne tijdgenooten, mogen met voldoening op de heerlijke instelling wijzen, wier hoogste sieraad hij was. Aan hen, die gevormd en ontwikkeld uit haar in de maatschappij wederkeeren, aan hen blijven, wat nieuwere kunst ook door onderwijs vermoge, vele geneugten dezer wereld ontzegd. Al de verscheidenheid, al de verrukking, welke hoorenden in de weelde van klanken en toonen smaken, blijken buiten hun bereik, - de betoovering der instrumentale muzijk zal hun voet nimmer geboeid houden aan de plek waar zij ruischt, noch zal ooit, onder roerloos stilstaan des ligchaams, hun geest de wereld der droomen inzweven, welke zij ontsluit; - het oneindig zoeter genot der menschelijke stem, helaas! het is hun voor altijd ontzegd! De vonkeling van het beekje moge hen verrassen, voor hen murmelt het niet; - de vederpracht van den vogel hen streelen, zijn kweelen verrast hen nooit; - de grootschheid van het wolkenheir hen

treffen, voor hen heeft het geen donder. Echter blijft er veel, blijft haast het beste toch ook voor hen over, in meêgevoel en in liefde; voortaan kunnen zij ijverig en gelukkig werkzaam zijn; de troost der letterkunde, de hoogere belofte des godsdienstigen geloofs, ook deze zijn de hunne geworden. In geduldige hoop valt het hen niet ondragelijk meer het dagen des dags te verbeiden, op welke zij de roepstem tot onsterfelijkheid zullen hooren met eene blijdschap, die boven alle beschrijving gaat.'

Onze ruimte gedoogt niet, dat wij de oprigting der overige Instituten voor Doofstommen in de Vereenigde Staten even uitvoerig beschrijven; wij mogen slechts den spoed doen opmerken, waarmede het goede voorbeeld van Hartford er werd nagevolgd. Dr. S. Akerly grondvestte reeds in 1817, ter stede die weleer Nieuw-Amsterdam heette, the New-York Institution for Instruction of the Deaf and Dumb. Als gij de afbeelding van het gebouw, bestemd voor het verblijf en het onderwijs dier kinderen, als gij de plaat, die naast ons ligt, voor u zaagt, ge zoudt het een nieuwerwetsch paleis groeten. In 1820 wilde Dr. Seiras te Philadelphia, op zijne kosten, eene school voor onze ongelukkigen openen, maar de Staat, dat zegt onder die instellingen de burgerij, trok zich de zaak aan en Pensylvanië had van toen af zijn eigen toevlugtsoord, zijn eigen kweekplaats. Ohio, Kentucky, Virginië bleven niet achter, de beweging greep telkens verder om zich; doch het is eene ware verloochening met zoo weinige woorden van den vooruitgang van allerlei onderwijs in de Nieuwe wereld te moeten gewagen. Echter mogen wij niet in bijzonderheden treden, echter moet eene algemeene opmerking volstaan, door een enkel voorbeeld gestaafd. Van alle leven is dat der jeugd het zoetst en het schoonst; maar mede op te groeijen, maar zich te ontwikkelen, maar deel aan het bestuur te nemen, maar mensch te zijn in den vollen zin des woords, in de dichterlijke dagen der jeugd van een groot, krachtig, verlicht volk, welk eene weelde! Er is dan evenveel goede wil als vurige ijver bij de schare, eene inspanning aller krachten, eene uitbotting, een vrucht dragen aller gaven. Er is dan boven de gemeente plaatse voor elk, die zich door geest of gemoed onderscheidt; plaatse als mannelijke eerzucht verlangen mag; wie het hoogste steeg, zit niet het zachtst; wat waardigheid verleene, waarborg van ruste geeft zij niet! Vlijt heeft weldra voorspoed

ten gevolge, die in alle uitingen des levens dankbaar genoten wordt, die zich in weldadigheid edelaardigst openbaart; niet louter naar het stoffelijke heeft zij gestreefd; beide arbeid en kennis leeren opzien! En nu het blijk dat wij zouden bijbrengen? Boston boogde in het geschetste tijdvak op een ouden koopman, op Thomas Handasyd Perkins, en Perkins was de hulde voor zeventig jaren werkens waard, Perkins, die zijne aanzienlijke huizinge in Pearlstreet tot een Asyl voor Blinden wilde ten beste geven, mits men vijftig duizend dollars bijeenbragt om den duur der instelling te verzekeren. Leed het lang eer die som was volgeschreven; ging het traag of gelukte het maar eindelijk, zwaar en zuur, door onderhandeling en overreding? Sla zijn levensberigt op, als gij weten wilt in welk ongelooflijk korten tijd het geld er was; maar wat u nog meer treffen zal dan dit, het is de sympathie die de oude man bij zijn jeugdigen vriend, die de vermogende handelaar bij den toekomstigen historieschrijver vond. W.H. Prescott scherpte beide zijne veder en zijn vernuft, of het deze gelukken mogt boeken te doen drukken, die met de vingers zouden zijn te lezen!

Wij moeten tot de oude wereld terugkeeren, al zullen de behouders in deze ons ontvangen met de betuiging, dat zij eene ontwikkeling, welke in een burgeroorlog dreigt onder te gaan, niet benijden. Den vrienden beleefdelijk doende opmerken, dat het ook nog van jeugd en moed en kracht getuigt voor een beginsel niet slechts te strijden, maar er zich des noods voor op te offeren; hen, in onze geschiedenis, tal van bange jaren voor den geest roepende, die eene blijde toekomst in den schoot droegen, vatten wij de een omziens losgelaten draad weder op. Acht, bidden wij, die alledaagsche beeldspraak hier niet aanmatigend. ‘Ce qui nous manque,’ - zoo schreven in 1842 de waardige zonen van Guyot in de préface der door hen uitgegeven Liste Littéraire Philocophe, ou Catalogue d'Étude de cc qui a été publié jusqu'à nos jours sur les Sourds-Muets, - ‘ce qui nous manque, et ce que nous désirons avec tant de dignes philanthropes, c'est une Histoire de l'Éducation des Sourds-Muets achevée et écrite par la main d'un auteur de mérite.’ En die wensch werd geslaakt in het bezit eener boekerij, de bladen van wier catalogus de vijfhonderd naderen; en sedert zijn meer dan twintig jaren verloopen, die den toestand alweder hebben gewijzigd! Wie gelooft ons dan vermetel genoeg, dat wij ons zou den vleijen

in een vlugtig overzigt iets te hebben geleverd dat gezegd mag worden te zweemen naar een weefsel wel hier en daar, zoo in schering als inslag te wenschen overlatend, maar ten minste als geheel afgewerkt en voltooid? Ten minste! - alsof deze proeven, schoon men het hare zwakheid niet aanzeggen zou, reeds niet eene vereeniging van krachten had geeischt; ten minste! - alsof wij zelfs dit hadden beloofd! Wij spraken immers van eene studie, dat wil zeggen, van eene poging anderen te doen opmerken, wat ons onder den arbeid in het oog viel: de omvang eens onderwerps, de stoffe die er in schuilt, de oogst welke de grond belooft, aan wie dien beter beploegt dan wij. Ons woord ‘heinde en verre rond te zien,’ hebben wij, misschien meer dan u lief was, gehouden; de beantwoording der vraag, of ook op het tegenwoordig standpunt van doofstommen-onderwijs de overoude spreuke bewaarheid wordt: ‘in medio tutissime ibis!’ is thans aan de beurt, - wees gerust, wij zullen het korter kunnen logenstraffen dan gij vermoedt!

Er bieden zich daartoe twee wegen aan. De eene, de langste, welke de toekomstige geschiedschrijver der opvoeding onzer ongelukkigen zal moeten inslaan, de buitenlandsche, verpligt het onderwijs naar de gemengde methode aanschouwelijk voor te stellen, zoo als Gallaudet het de schoonste zijde der l'Épée-Sicardsche méthode deed. Minder vooringenomen dan deze meester voor de zijne bleek, zal de historicus licht en schaduw om strijd regt moeten doen; zal hij twee voorbeelden hebben te geven; in het eene zal het Fransche, in het andere het Duitsche beginsel overwegen. De keuze zal hem minder moeijelijk vallen door het kleine dan door het groote aantal instituten, welke zich zijner beschouwing zullen aanbieden; wij, die u op het ontstaan van zoo vele opmerkzaam maakten, wij sloegen er onwillekeurig, het zal straks blijken, menig over; ook werden er sedert nog nieuwe in grooten getale gesticht. Het zou intusschen een vruchtelooze aanslag op uw geduld zijn, als wij beproefden u dat pad met ons te doen gaan, hoe weinig het daarop ook aan verrassingen zoude ontbreken. Wilt gij er eene proeve van? Stel u een overdrijver voor van het vermogen door Michel de Montaigne onzen handen toegekend, als hij zoo geestig uitroept: ‘Quoy des mains?’ - de plaats is schild en beukelaar geworden der voorstanders van het hand-alphabet, maar niet alleen daarom schrijven wij haar af. Ziehier wat wij er zoo al mede doen: ‘Nous requerons, nous promettons, appellons, congedions, me-

naceons, prions, supplions, nions, refusons, interrogeons, admirons, nombrons, confessons, repentons, craignons, vergoignons, doubtons, instruisons, commandons...' gij meent er te zijn; ge zijt er nog niet half. 'Nous absolvons, inurions, mesprisons, desfions, despitons, flattons, applaudissons, benissons, humilions, mocquons, reconcilions, recommendons, exaltous, festeyons, resiouïssons, complaignons, attristons, desconfortons, estonnons, escrions, taisons, et quoy non?' En geef tegenover dezen het woord aan den verdienstelijken man, die de doofstommen op de volksschool wilde onderwezen zien, aan J.B. Graser, die zijne in de andere rigting te ver gaande plannen in Pruisen veld wist te doen winnen; die, geblaakt door zijn ideaal, uitriep: 'Weg met alle gesticulatiën en gebarentaal, weg met het hand-alphabet; ieder doofstomme moet de spraak van zijne medemenschen leeren, dan eerst is de scheidsmuur tusschen hem en de sprekende menschheid geslecht!' - Afwisseling, gij ziet het, zal er, tot overdrijvens toe, genoeg zijn! - maar het eindoordeel mag toch geen ander wezen dan wat gij reeds in de woorden van Kruse over Eschke en Pfingsten hoordet! - Ondanks de waardering van wat beide methodes goeds hebben, geene gemengde; - gebruik van ieder middel, naar het standpunt van den leerling het eischt; - maar ten langen leste toch de les beoefend door den doofstommen Dubois, den onderwijzer aan het Parijsche Instituut, zoo verrassend als nadrukkelijk gegeven: 'Parlez au sourd, parlez lui souvent - parlez lui dès la plus tendre enfance, et il finira par vous répondre.' De geschiedschrijver, dien wij in gedachte reeds het, welkom! toeroepen, hij zal deze uitspraak met gezag bij gezag staven; hij zal u eindelijk in de school te Weiszenfels brengen bij den coryphée der duitsche doofstommen-onderwijzers, bij Moritz Hill, wiens naam wij u reeds hebben genoemd. Noch het gebouw, noch het getal der leerlingen zal hij groot mogen heeten; maar beide daarentegen zullen, den vaderlijken vriend dier veertig in het midden van deze, den huiselijken indruk teweegbrengen, welken wij zelven op de evenmin weidsche inrigtingen te Kenlen of te Frankfort a/d M. ontvingen. Het is het vertrouwelijke des verkeers, wat u het meeste treffen zal; gij zult u verplaatst wanen in een groot maar gelukkig gezin. Een enkel woord des meesters (door den verdienstelijken Bikkers tot ons overgebragt, en waarvoor wij dezen dank zeggen), een enkel woord zal u een volkomen begrip geven wat

hij door zijne leerwijze verlangt, waar hij naar streeft. Wilt gij hooren, hoe het luidt: ‘Wie den doofstomme het spreken niet anders dan als een afzonderlijk leervak onderwezen, die hebben tot nog toe hunnen kweekelingen in de toonspraak ten hoogste, in plaats van eene levende hand, eene handschoen, in plaats van levende beenen twee krukken medegeven. Handschoen en krukken zijn spoedig versleten, hand en voet daarentegen winnen met de jaren in kracht en zekerheid. De weinige hunner bevoorregte leerlingen moeten spoedig weder geheel stom worden.’ En onze historicus in spe zal zijnen arbeid met eene zegevierende tegenstelling mogen besluiten. Volgens de bekentenis van Puybonnieux, blijft het grootste gedeelte de kweekelingen uit het Instituut te Parijs ontslagen in de hoofdstad vertoeven, ‘dewijl zij alleen dáár eene kleine doofstommen-kolonie vinden, uit vroegere medeleerlingen gevormd.’ Tegenover deze lot- en nog altijd leedgenooten, ‘door hunnen omgang in koffijhuizen, enz., waar zij zeker zijn de een den aêr aan te treffen, elkander het gemis aan verkeer met sprekenden vergoedende,’ kieze hij op Duitschen grond, uit den overvloed van voorbeelden, de stommen, dien de spraak werd bedeeld, die hunne organen, hoe gebrekkig deze zijn mogten, als een hoorende hebben leeren gebruiken; - zal het pleit dan niet voldongen zijn?

Ons ontsluit zich een andere weg, de binnenlandsche, of is alles wat in den vreemde voorviel, zij het op kleiner schaal, ook niet ten onzent geschied? Het verslag zal onze historische schets voor ons vaderland ten minste aanvullen; indien wij dit zouden willen doen voor zoo verre de gezigteinder van ons onderwerp thans reikt, waarin voortaan ook Azië en misschien Australië zelfs opdoemt, dan moest de Groninger bibliotheek ter onzer beschikking staan. Wij gewaagden van het Instituut aldaar tot den dood van zijn stichter; het zelfde jaar dat een marmeren gedenkzuil ter zijner gedachtenis verrijzen zag, deed Martinus van Beek te Gemert, in Noord-Braband, beproeven doofstomme kinderen, welke men, waarschijnlijk om kerkelijke redenen, niet naar Groningen wilde zenden, ten zijnent te ontwikkelen. Als er bekrompenheid was in de aanleiding, er was liefde in de wijze op welke die Conrector der Latijnsche scholen zich van zijne moeijelijke taak kweet; te moeijelijker, daar hij niet voor deze werd gevormd, daar hij er zich slechts met behulp van eenige boeken toe in staat stelde. Twee jaren verliepen onder

zware beproeving voor hem zelven; maar toen hij zich aan het einde van deze overtuigd dorst achten, het talent te bezitten, voor het onderwijs vereischt, toen de goede uitslag zijner pogingen allen, die de vorderingen zijner vier leerlingen zagen, verraste, toen verzocht hij der regering verlof eene inteekening te openen, ten einde zijne pogingen geldelijk ondersteund te zien. Wij, die naauwelijks vreezen dat ergens te veel gelegenheid tot onderwijs kan worden gegeven, wij kunnen het slechts toejuichen, dat zij door het inwilligen dier bede de kansen van zoo vele kleinen, die anders uit gemoedsbezwaren alle onderrigt zouden hebben gemist, verbeterde. De bijdragen lieten zich niet wachten, en reeds in 1835 telde het Instituut te Gemert achttien kweekelingen, van welke negen na het examen bevoegd werden verklaard de eerste Heilige Communie te ontvangen. Van Beek, aangemoedigd door het slagen zijner pogingen, nam zijn ontslag als Conrector, en vijf jaren later was het getal leerlingen zoozeer toegenomen, dat de school uitbreiding dringend behoefde. Henricus den Dubbelden en Johannes van Hooydonck, kervoogden van 's Hertogenbosch en Breda, trokken zich de jeugdige instelling aan; en, dank zij hunne zorgen, werd zij den 1sten October 1840, in de gebouwen van het Bisschoppelijk Seminarie van den Bosch, te Herlaar, gemeente St. Michielsgestel, overgebragt, met zes en veertig kweekelingen geopend. Van vele zijden namen de liefdegiften toe; tegen vijf gulden 's jaars werd, even als te Groningen, het lidmaatschap aangeboden; sedert 1851 draagt de regering jaarlijks twee duizend gulden bij. Wij erkennen gaarne al het verdienstelijke van dit Instituut, dat thans meer dan honderd doofstommen tot bruikbare leden der maatschappij vormt; maar den lof tot ontwikkeling der methode ten onzent te hebben bijgedragen, dien mogen wij het niet toekennen. Ofschoon men er zich in de laatste jaren meer aan gelegen liet zijn, de tong der kinderen te ontboeijen, en de kweekelingen in het spreken te oefenen, het hoofddoel waarnaar men streeft, godsdienstige opleiding, doet de schaal altijd ten voordeele der gebarentaal overhellen. Niet van deze zijde ging ten onzent de beweging in den nieuweren geest uit; zij valt dank te weten aan de school den 23sten Mei 1853 te Rotterdam geopend; de school op duitsche leest. Een uitstekend leerling van de inrigting voor doofstommen te Keulen, later werkzaam geweest aan het Instituut te Aken, was kennis, was vriend geworden van een

geneesheer in de stad aan de Maze, die onder zijne kinderen twee doofstommen had. De arts aarzelde deze naar Groningen te zenden, niet dewijl het bij hem den minsten twijfel leed of zij aldaar wel zedelijk en godsdienstig zouden worden opgeleid, neen, dewijl hij wist dat de gearticuleerde spraak er noch als hoofddoel, noch als hoofdmiddel voor het onderwijs werd gebezigd. Ook waren hem de verrassende uitkomsten, aan enkele scholen in Duitschland verkregen, niet onbekend gebleven; wat er gesproken wordt van den mond af te zien en te verstaan, zie daar wat hij wenschte zijnen kinderen te mogen verzekeren. Hij vertrouwde beide aan Hirsch toe; onze genegenheid geeft hem hooger titel dan het stijve mijnheer. Wat het ouderharte gevoelde, toen het dezen kleenen gelukken mogt den vader- en moedernaam te stamelen; welk een weelde het smaakte, toen iets, dat naar een geregeld gesprek zweemde, te voeren viel; toen zij vertrouwen, dankbaarheid, liefde, niet louter meer in de blikken hunner kinderen lazen, dat van hunne lippen hoorden, het moge te bezingen zijn, te beschrijven is het niet!

Wanneer wij minder onder den indruk waren van het gedachte tooneel, wij zouden niet maar met een woord hulde brengen aan de waarlijk welsprekende wijze, op welke Dr. J.B. Molewater den uitslag kennen deed eener bijeenkomst, den 17^{den} Maart 1852 te Rotterdam gehouden. Thans volsta de mededeeling, haar ontleend, dat Hirsch zijne leerlingen, wier getal vast tot vijf was aangegroeid, proeven hunner vorderingen deed afleggen, ten einde al wie het harte er riep, al wie het hoofd er regt toe gaf een oordeel over zijne leerwijze mogt vellen. Het examen overtrof aller verwachting, het stelde Groningen in de schaduw. Geen wonder dat de Circulaire van het Rotterdamsche Comité, ter vestiging eener school, - ditmaal met nadruk s c h o o l , want de kweekelingen zouden buiten en niet binnen deze worden verpleegd - algemeen sympathie vond, dat de wensch die haar stellen deed, mogt worden verwezenlijkt. Geen wonder dan ook, dat Groningen, door de mare dier mededinging onaangenaam verrast - behoudend worden instellingen als menschen, omdat maar menschen die besturen - van versnippering van krachten sprak, van illusiën die eene groote meerderheid aan eene kleine minderheid opofferden, le mieux l'ennemi du bien, etc. Het scheen dat de tijd was wedergekeerd, waarin de l'Épée en Heinicke om strijd hunne methode wilden doen zegevieren; ducht echter niet dat

de goede zaak er onder hebbe geleden. Tien jaren zijn verloopen,.... als ge bij het eerste bezoek het beste van Rotterdam, nabij het Noorder Station, uwe schreden naar den Zoölogischen Tuin rigt, dan valt u van verre de groot geworden boom in het oog, die door overheid en gemeente om strijd in hunne hoede genomen, vasten wortel schieten mogt, en onder welks lommer de kweekelingen van Hirsch spelen! De open uitdrukking van hun vrolijk, vriendelijk gelaat kondigt u bij den eersten blik aan, dat het geene stommen zijn, die u te moet springen, geene dooven maar hoorenden. Tien jaren zijn verloopen.... en Groningens vreeze voor zijne toekomst is beschaamd, want de begaafde Instituteur Dr. Alings sloot de oogen voor de teekenen der tijden niet. Hij bezocht bij herhaling de beroemdste instellingen van het buitenland, en zijn verslag over het jaar 1864 geeft de geruststellende verzekering: ‘Wat de gebarentaal betreft, daaromtrent is niet meer dan volstrekt noodig de regel bij onze inrigting; zij toch streeft er steeds naar den doofstomme ook in het gebruik der woordentaal, den hoorende zoo na mogelijk te brengen.’

Wij wenschen te besluiten met eene bede, ons ingegeven door de voorwerpen onzer studie en onzer liefde. Een verlicht bestuur, de behoefte onzes tijds begrijpende, bevordert alom de oprigting van scholen, opdat ons volksonderwijs eindelijk inhale wat het bij den vreemde ten achter is, opdat kennis allen magt bedeele; met andere woorden, opdat welvaart, binnen het bereik der meerderheid gebragt, aan de nederlandsche natie eene toekomst verzekere, die van hare mededingende zusteren in zonnigen glans gelijk. Er valt van eene regering in den geest des tijds, in dien onzes volks, dat, wat weldadigheid betreft, nooit op wenken van boven wachtte, niet meer te vergen- wat er te doen overblijft, dat is de taak der burgerij zelve, die van ieder onzer, dat is vooral de uwe en de mijne, waar het instellingen geldt ten behoeve eener bijzondere soort van lijders; de aanspraak der algemeene armen is vervuld, zoodra in het allernoodigste werd voorzien. We zijn hiervan zoozeer overtuigd, dat we, naar vermogen, gewillig bijdragen tot allerlei instellingen, ook tot die met welke wij u misschien te lang bezig hielden; deze voor Groningen, gene voor St. Michielsgestel, een derde voor die beide en voor Rotterdam bovendien. Als er nu nog behoefte bleek te bestaan aan een vierde en een vijfde school, - als er in de hoofdstad bijvoorbeeld doofstomme

kinderen waren, die geen onderwijs genieten, - doofstomme kinderen wier ouders de middelen niet bezitten hunne kleinen elders te doen verzorgen, - of ouders, - helaas! dat wij de regten van het hart niet mogen doen gelden dan verschooning voor die zwakheid vragende, - ouders, wien het zwaar vallen zou van hunne kinderen te scheiden - zoudt gij dan uw penningske weigeren? De ervaring heeft geleerd dat drie gestichten ten onzent kunnen bloeijen zonder elkanders wasdom te belemmeren: Rotterdam telt thans honderd leerlingen; - dat mededinging vooruitgang waarborgt: van Asch, de kweekeling van Hirsch, verbreidt thans te Manchester de duitsche methode; - de wetenschap zegt dat groote inrigtingen van dien aard minder kans van slagen hebben, wat het onderrigt betreft, dan de meer huisselijke, - aan onderwijzers faalt het niet; - zou het uwe weldadigheidszin zijn die te kort schoot? Verre van ons die vrees, wie ge ook zijn moogt, die ons zoo lang getrouw vergezeldet; hetzij ge met Montaigne wijsgeerig genoeg denkt om te zeggen: ‘la marque peculiere de nostre Verité debvroit estre nostre vertu, comme elle est aussi la plus celeste marque et la plus difficile,’ - hetzij ge met Göthe menschelijk genoeg zijt ontwikkeld om het er voor te houden, dat: ‘der Mensch ist dem Menschen das Interessanteste, und sollte ihn ganz interessiren,’ - het zij ge met Sydney Smith gelooft aan de ure waarin: ‘this heaven and earth will pass away and all things melt with fervent heat, but in the wreck of worlds no tittle of mercy shall perish, and the deeds of the just shall be recorded in the mind of God.’

Het Lantspel van Joost van den Vondel.

Nederlandsche Klassieken. J. Van Vondels Leeuwendalers, lantspel, met eene inleiding en aanteekeningen voorzien door Dr. Eelco Verwijs. Leeuwarden, Hugo Suringar, 1864.
Vondel in eenige van zijn(e) Vrouwenkarakters. Een(e) bijdrage tot billijke waardeering van 's dichters dramatische kunstwerken, door A.S. Kok. Amst., Gebr. Binger, 1864.

- 't Is al *crambe repetita. Vondel* aan *Hooft*.

I.

Van outsher was de *Pastorale* eene kunstschepping des geschokten, ontrusten dichters, die zich in het domein der idealen terugtrok, als de werkelijkheid van daar buiten hem al te vijandig aangrijnsde. De Pastorale was aanstonds een protest tegen den geest der eeuw, een fantastiesch kontrast met de gebrekkigheid van het bestaande - een lyriesch-dramatiesch pleidooi voor de verstoorde illuziën van den kunstenaar. Theokritus en Vergilius beide zochten hun heil in de herderswaereld, toen het krijgsrumoer hunner dagen en de eerzuchtige woelingen hunner medeburgers het toenemend zedebederf tot den uitersten trap deed stijgen. Arkadië was het rijk der beminnelijkste reinheid en deugd geworden. Zijne herders zagen zich eensklaps met lyrische moraliteit en paradijseenvoudigheid getooid - de Idylle was geboren.

Theokritus, de Columbus dezer nieuwe waereld, had aanstonds eene eigenaardige verwe gekozen voor zijne landschapschilderingen, had van den beginne het denkbeeld doen geboren worden van een idialenland met idealische bewoners en idealische gevoe-

lens, door des dichters heimwee naar iets schooners en beters dan den voorhanden toestand, soms door 's dichters melancholie in 't leven geroepen. De G e r m a n i a van Tacitus is in dezen zin eene historische pastorale. Van daar de ongewone bijval, welke der Idylle in den modernen tijd ten deel viel. Zij was reeds voor een deel romantiesch door het begrip van waereldwarsheid, 't welk zij in kiem bevatte, 't welk eenmaal tot het centraaldogme der romantiek zou worden verheven.

Het lievelingsoord der Pastorale werd Italië in den loop der zestiende eeuw. In 1502 had Sanazaro zijne A r c a d i a te Venetië doen uitgeven en, mocht hij er zich zelven als Azzio Sincero in hebben geschilderd, het idyllische herdersland was er niet minder nieuw om herboren als kontrast tegen het woelig, oorlogvoerend heden, maar ook als dichterlijke klachte over eigen ongelukkige liefde. Deze laatste trek schonk der moderne ekloge iets karakteristieks, iets erotiesch in den trant van Dantes V i t a n u o v a . De melancholie van den dichter ontstond ditmaal niet alleen door waereldsmarte over het zedenbederf der eeuw, de treurnis over eene verlorene of trouwelooze geliefde verleende der italiaansche pastorale eene geheel nieuwe kleur. Allermeest kwam dit uit in de voortreffelijkste van alle, in den A m i n t a van Torquato Tasso.

De A m i n t a , een der kostelijkste juweelen aan Italiëns dichterkroon, is op nieuw eene voortzetting van Sanazaroos manier. De dichter verbergt zich onder den naam van Tirsi en looft zijn meester Alfonso II van Ferrara en zijne beschermsters de Princessen Lucrezia en Eleonora in heerlijke lyrische verzen. Geschreven op jeugdigen leeftijd[1] was het de krachtigste uiting van den frisschen, veêrkrachtigen geest des zangers, die den tijd nog niet beleefd had, toen zijne roerende klachte:

'Non avere una candella
Per inscrivere gli suoi versi!' -

in een onverbiddelijken kerker geklonken had. Zachte toespelingen op eene liefde[2], die schuchter scheen, omdat ze ver-

1 Dafne zegt tot Tirsi: Atto II, Scena II:

- 'Sei giovane ancora,
Nè passi di quattr' anni il quinto lustro.'
l'Aminta, Favola Boschereccia, Firenze 1816, p. 48.

2 Tirsi andwoordt Dafne, op haar spotten met zijne voorziehtige *courtoisie*:

- 'Amor nascente ha corte l'ali, appena
Può su tenerle, e non la spiega a volo.'
t.a. pl., p. 50.

metel was, juichende triumfzangen over de almacht van god Amor, *in abito pastorale*, hymnen aan de jonge lente in een landstreek, die trots zijn arkadiesch voorkomen naar Ferraraas natuur scheen geschilderd - dit alles vormde zulk een voortreffelijk kunstgeheel, dat Guarini door zijn welberoemden P a s t o r f i d o geen schitterender roem zocht te verwerven, dan de algemeen gevestigde overtuiging, dat hij met zijne Pastorale de waardige wederga van den A m i n t a had in 't leven geroepen.

Maar Battista Guarini had van de erotische tint der Pastorale slechts een zijdelingsch gebruik kunnen maken. Ver over de middelbare jaren, vader van een groot huisgezin, ging het niet aan als Petrarca met het beeld eener verzierde geliefde te dweepen - verborg hij behendiglijk het leed zijner gekrenkte eerzucht in de weeklachten van den mistroostigen herder Carino. De gantsche europeesche letterkunde had intusschen te midden der reusachtige worstelingen van den hervormingstijd zich vermeid in het poëtische toevluchtsoord, 'tweik de Arkadisten op nieuw hadden geopend. Montemayor voerde in Spanje den herderroman in, toen hij zijne D i a n a ontwierp, zijne D i a n a , eene welluidende, sombere echo van de teleurstelling eener eerste liefde. Honoré d'Urfé schreef den eersten franschen roman, die in geheel Europa opgang maakte - schreef de A s t r é e , welke ruimte aanbood voor eene kunstig ingevlochten épizode, waarin 's dichters heimelijke hartstocht voor de echtgenoote zijns broeders met uitvoerigheid gevierd wordt. Sir Filips Sidney, die voor onze vrijheid bij Zutfen zoo heldhaftig sneuvelde, deed hetzelfde met zijn C o u n t e s s o f P e m b r o k e s A r c a d i a . In Nederland ontwierp de kluchtige, maar voortdurend amoureuze Breêroô een herderspel de A n g e n i e t , 'twelk door den vroegen dood van den dichter niet voltooid werd, maar volkomen de erotische methode van de italiaansche school huldigde.

Met het aanbreken van de achttiende eeuw was de bloeitijd van de Pastorale verloopen - om slechts later door duitsch genie onder den invloed van Napoleons zegetochten op nieuw voor korte pooze aan te breken. Toch wijdde de achttiende eeuw eene buitengewone belangstelling aan de herderswaereld en zocht zij om strijd in kleuren en verzen de idyllische stemming levendig te houden. Slechts harer overmatige bewondering van het gladde, het verniste, het vloeyende, het zoetelijk-gemaniëreerde valt de schuld ten deel, dat haar streven geen duurzamen indruk mocht maken. Florian en Wattean werkten

voor markiezinnetjes, die het hoofd niet durfden bewegen uit vreeze voor stoornis in het wit besneeuwde torenkapsel *à la jardinière*, die door langdurige oefening een volkomen meesterschap bereikt hadden in het opplakken der verraderlijke moesjens, die met volmaakte gratie zich balanceerden op de spitstoeloopende, hooge *talons rouges*, terwijl ze een schuimenden feestkelk overreikten aan de gasten van den Regent.

II.

Toen het den Amsterdammers in het vredejaar 1648 aan eene jubelhymne mangelde, om de vreugde der neringrijke stad naar waarde recht te doen, schreef Joost van den Vondel zijne L e e u w e n d a l e r s , een ‘lantspel’. Oppervlakkig mocht het vreemd schijnen, dat ‘Melpomens treurpoëet’ eene pooze hare dienst verliet, voor wie geen vreemdelingen zijn in de ontwikkelings-geschiedenis van Vondels zieleleven en zijne daarmeê overeenstemmende uitingen in de kunst heeft het woord lantspel niets geheimzinnigs meer. De geschiedenis van Vondels dichterleven, van zijn kloeken, ernstigen, vromen dichtergeest, is tot lof der nederlandsche natie niet langer een ongeschreven boek. Mr. J. van Lennep heeft door zijne uitgave van Vondels werken, door zijne biografische, kritische en grammatische ophelderingen een belangrijken dienst aan de geschiedenis der nederlandsche letterkunde bewezen, heeft onzen hoofddichter en zich zelven een waarachtig ‘monumentum aere perennius’ gesticht - heeft voor het eerst eene voldoende chronologische ordening in de rijke goudmijn van Vondels poëzie aangebracht. Maar des ondanks blijft het helaas! waar, dat de schoonste zangen van den dichter der L e e u w e n d a l e r s slechts voor eenige ingewijden schijnen geschreven, dat de belangstelling in den roem van onzen grootsten Poëet zich slechts tot een schermen en knutselen met enkele aanprijzende bijvoegelijke naamwoorden bepaalt.

De wijze, waarop men een vijfentwintigtal jaren geleden over Vondel sprak zijn we nog niet geheel te boven. Men zocht eenige epitheten, men vond den dichter verheven, stout en gemoedelijk-vroom, men rakelde daartoe een handvol citaten uit zijne werken op en schikte ze onder de verschillende rubrieken

in de naïve overtuiging, dat men eene bijdrage tot ‘billijke’ waardeering van 's dichters genie had geleverd. Maar de goede weg was reeds lang gewezen. Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink had in zijn kernachtig artikel: Vondel met Roskam en Rommelpot eene geheele periode uit Vondels leven en schriften kritiesch en historiesch toegelicht in een der vroegste jaargangen van dit tijdschrift (1837). In een opstel van den heer E.J. Potgieter: het Rijksmuseum te Amsterdam, eenige jaren later, (1844) viel eene bladzijde te lezen, die door zinrijkheid met den keurigen vorm om den voorrang dong, die een aanschouwelijk beeld van Vondels streven op lyriesch en dramatiesch gebied zonder eenig misbruik van epitheten aanbood. De uitgave van Mr. J. van Lennep ronde, wat hier en elders aangewezen was, volkomen af - ze wierp een helder licht op duistere plekken in 's dichters leven en werken, ze verhaalde met haren aangenamen, bevattelijke, zaakrijken stijl de eigenaardige, belangwekkende ontwikkeling van den dichter en van den denker Joost van den Vondel. Trots dit alles, zeiden we, bleef de ‘billijke’ waardeering van dien meest bevoorrechten zoon der nederlandsche Muzen nog altijd iets onbillijks, iets konventioneels, iets ploertigs aankleven. Men ging telken jare den Gysbrecht zien vertoonen, tot onkenbaar wordens toe verminkt in zijne gekastigeerde tooneel-uitgave, meestal ongenietbaar bovendien door gebrek aan smaak bij de nederlandsche tolken van den treurspeldichter. Men las op school de eene of andere rei uit den Lucifer of den Palamedes; men leerde haar zelfs van buiten, maar vergat haar even spoedig en met even weinig gewetenswroeging, als men de zooveelste ode uit het zooveelste boek van Horatius' Lierzangen uit het geheugen verloor. Vondel was en bleef impopulair.

De oorzaken van dit verschijnsel zijn van verschillenden aard. Mochten we ons hier eene uitweiding veroorloven, er zou dan allereerst moeten gewezen worden op den mensch Vondel, op zijn eigenaardigen aanleg in verband met den tijd en de plaats waar hij verscheen - er zou hier sprake zijn van die gulden eeuw, toen het Gemeenebest der geüniëerde Provinciën met kloeken klem een zelfstandig bestaan won - toen Amsterdam onder de eerste steden der waereld geteld werd. Er zou hier eene herinnering gevoegd hebben aan de ijverige pogingen der taalbeschavers, der puristen, der latinisten en der kameristen: ‘In Liefde Bloeyende’ - er zou met allen nadruk op gewezen

moeten worden, hoe Vondels bijbelsch gemoed in verband met zijn choleriesch temperament, onbeschaafd en onbesnoeid in den aanvang, weldra door de ernstige studie der beste latijnsche dichters een louteringsproces onderging, 't welk hem niet altijd voor eenzijdigheid en onhandigheid bewaarde. Vervolgens zou er hier eene teekening moeten beproefd worden van den nieuw herboren, klassiesch arbeidenden Vondel, terwijl iedere gebeurtenis van den dag in zijn dichterharte eene welluidende echo wekt - terwijl hij als kampioen voor den Advokaat en de Remonstranten eenige zijner schoonste lyrische liederen zingt en zich geheel eigenaardig als satyrenschrijver openbaart. De treurige teleurstelling van den militeerenden dichter, die in den triumf zijner partij eene vaste overtuiging omtrent hare onfeilbaarheid verliezen moest, de woelingen van den vromen, naar licht en waarheid dorstenden Christen, de welsprekendheid van Leonardus Marius, het langzaam overhellen van het dichterharte naar de aesthetische vormen der katholieke eeredienst, 'twelk in den G y s b r e c h t een weemoedig *praeludium* aanheft en in de M a e g h d e n met volle geestdrift uitbarst - dit alles zou de stof leveren voor eene volgende schildering, die den dichter van de A l t a e r g e h e i m n i s s e n zou hebben aangekondigd. De katholieke Vondel in den vollen ijver eens nieuw bekeerden zou wellicht minder aandacht verdiend hebben, dan de blijde amsterdamsche poëet, die in de L e e u w e n d a l e r s den altijd stijgenden luister zijner vurig geliefde stad in de heerlijkste verzen profeteert, en zich, om den wille der goede zaak, angstig onthoudt van zijne eigene sympathiën op staatkundig terrein uit te spreken. Ten slotte zoude er eene verdubbelde inspanning moeten aangewend worden bij de beschrijving van 's dichters hoogste vlucht in den L u c i f e r, bij 's mans huiselijk leed door het wangedrag zijns zoons - bij zijne aandoenlijk smartelijke grijsheid, toen hij in den kerker eener amsterdamsche Bank van Leening verzen schreef, waar hij panden boekte.

En dit alles zou overvloedig gestaafd hebben, waarom Joost van den Vondel, impopulair voor zijne tijdgenooten, tevens impopulair is gebleven voor het nageslacht. Het feit pleit te sterker voor den dichter, naarmate het de bewonderaars van Cats en de zijnen te gestrenger veroordeelt. Gedurende zijn leven zag Vondel zijn meesterwerk: de L u c i f e r, na de tweede vertooning van het tooneel gebannen, omdat hij er den naam van ‘God en al zijn englen’ te dikwijls in genoemd had.

De Lucifer was ongetwijfeld te goed voor den amsterdamschen schouwburg, maar de arme dichter, die men zeker niet van overdreven zelfwaardeering mag beschuldigen, werd tot op zekere hoogte gedwongen een mythologiesch treurspel Salmoneus te voltooyen, ten einde men van de dekoratiën en het 'hemelwerk', opzettelijk voor den Lucifer aangeschaft, het noodige gebruik zou kunnen maken. Mannen als Jan Vos, de glazenmaker-auteur, en Samuel Coster, de arts-tooneeldirekteur, hadden het operste gezag in handen en vielen in den smaak van een publiek, 'twelk het talent van den waarachtigen dichter met dezelfde achting bejegende, als waarmeê men thands een akrobaat of goochelaar zou toejuichen. En zelfs mannen van talent, van letterkundige beschaving als Hooft, hadden den dichter van den Palamades en der Altaergeheimnissen den rug gewend. Hij had zijne remonstrantsche, later zijne katholieke overtuiging met te veel aandrang uitgesproken, de urbane en fijn beschaafde Hooft zou zich door zijne luide stem op het hooge huis te Muiden gekompromitteerd geacht hebben.

III.

Eene andere oorzaak voor Vondels impopulariteit - welke ons te gelijk naar de Leeuwendalers en de studie der Pastorale zal terug voeren - eene andere oorzaak voor Vondels impopulariteit ten onzent schuilt in de verwaarloozing van de studie der vaderlandsche letterkunde door het opkomend geslacht van voor vijftien, twintig jaren geleden. De schoone teekenen des tijds, des dags vooral, schijnen weldra ook dit bezwaar uit den weg te zullen ruimen - niet alleen de Aeneis, niet alleen de Cid, niet alleen les Aventures de Télémaque, niet alleen die Jungfrau von Orleans zullen door de hollandsche jongens onzer gymnaziën genoten worden, ze zullen Vondel lezen, ze zullen de Leeuwendalers in handen nemen. Dr. Eelco Verwijs heeft het allergelukkigste denkbeeld opgevat, eene uitgezochte verzameling van nederlandsche klassieken voor gymnaziën met aanteekeningen en inleidingen te voorzien. Reeds zagen twee nummers het licht, de Leeuwendalers en Episoden uit Hoofts Historiën, twee boekjens, welke onzen gymnaziasten

een schat van taalkennis zullen aanbieden, zoo ze onder opzicht van een smaakvollen gids worden beoefend.

Het uitstekend beleid en het gants praktiesch doel der uitgave maken het onzes inziens onnoodig over kleinigheden[1] uit te weiden en onze aankondiging zou zich tot een hartelijk woord van toejuiching bepaald hebben, had niet eene enkele uitdrukking van de inleiding op den omslag in hooge mate onze aandacht getrokken.

- 'Wat schoon is, wat goed is, wat edel is' - lezen we daar - 'treft het vatbare gemoed van den knaap en jongeling *van zelf*, en uitweidingen van aesthetischen aard treffen althans een Hollandschen jongen niet. De leeraar moet al met een uiterst fijnen smaak en veel tact begaafd zijn, om zoo iets zijne(n) leerlingen aangenaam te maken: holle exclamaties van "Hoe heerlijk, hoe onovertrefbaar schoon!" in alle toonaarden, dienen eer om den revolutionairen geest, die ieder jong mensch ingeboren is, aan te wakkeren en hem tegen die onovertrefbaarheden in verzet te doen komen, of, dat nog erger is, zoo die geest niet in hem is gevaren, hem tot dezelfde holle exclamaties te laten vervallen.'

Vernuftig en menschkundig als wij de opmerking achten, bevat zij toch eene onjuistheid, die we uit geestdrift voor het streven van Vondels en Hoofts geestigen interpreet niet mogen onderdrukken. De ijver van den grammaticus voert hem te verre. Er zou recht zijn in de beweering, die volhield, dat een gymnaziast gewoonlijk niet dweept met taalvergelijking, dat een leerling der hoogere burgerscholen de toelichtingen uit Kiliaan volkomen onbruikbaar moet oordeelen, omdat hij geen Latijn verstaat. Maar nader aandringen op dit stuk, zou onbillijk zijn, daar we vernamen uit dezelfde inleiding, dat de aanteekeningen ook met het oog op den leeraar zijn saâmgesteld. Er is iets geheel anders - een verschil van beginsel.

Het 'aesthetische gevoel bij de nederlandsche jongelingschap te ontwikkelen' komt ons gants niet identiesch voor met

1 Eenige grootere naauwkeurigheid namelijk bij sommige aanteekeningen ware wenschelijk geweest. De uitlegging van de weglating der *n* achter stoffelijke bijvoegelijke naamwoorden is kwalijk - zij staat met het typografiesch dwarsstreepjen der oude uitgaven - met of zonder gothische letters - in verband. De uitlegging van vers 309 is volkomen onjuist - daar de zin niets duisters oplevert, als men het verband der verzen 309-312 richtig opvat.

holle exclamaties van ‘Hoe heerlijk, hoe onovertrefbaar schoon!’ Dergelijke uitroepingen behooren tot de aesthetische geloofsbelijdenis van letterkundige geschiedschrijvers, als Matthys Siegenbeek en Jeronimo de Vries, als de baron Collot d'Escury en sommige nog levenden. De hollandsche jongen, de hollandsche student zou er met recht protest tegen aanteekenen. Is eene grammatische verklaring van Vondel en Hooft eene onmisbare vereischte bij de lezing hunner werken, eene historiesch-aesthetische moet er zich onmiddellijk bij aansluiten. De rokokoaesthetiek van de achttiende eeuw, die met bijvoegelijke naamwoorden manoeuvreert, zij voor goed het zwijgen opgelegd, maar de wenken door geniën als Lessing, in zijn L a ö c ö o n , als Goethe in zijn W i l h e l m M e i s t e r , als Gervinus in zijn S h a k e s p e a r e gegeven, mogen door geen enkel beschaafd man onverschillig worden voorbijgegaan. De exklamatie-aesthetiek is reeds lang op de vlucht geslagen door de historiesch-réalistische methode, die uit Lessing spruit, die in Engeland een vereerder in Macaulay vond, die in Frankrijk door Henry Taine met zooveel talent wordt gepredikt, die door Robbert Zimmermann met den besten uitslag in Duitschland op de geschiedschrijving der aesthetische wetenschap is toegepast.

Dr. Eelco Verwijs zal de eerste zijn, om dezen eisch toe te stemmen, daar we reeds in zijne ‘Inleiding’[1] op het voetspoor van Mr. J. van Lennep, eenige historische bizonderheden vermeld vinden, die de verschijning der L e e u w e n d a l e r s in 1648 uitleggen. Die bizonderheden tot een samenhangend geheel te verwerken, de persoon des dichters en zijne gemoedsstemming er meê in verband te brengen, de gantsche kunstschepping in hare verhouding tot de mogelijke modellen, welke zij

1 Die echter zeer aan stijlfeilen laboreert.
Wat is b.v. de bedoeling van een zin als deze: Het ‘gemaniëreerde en coquette is altijd eenigermate eigen geweest aan *het landspel der nieuweren*, doch de onnatuurlijkheid, enz., die onze verfranschte Hollandertjens uit de XVIIIde eeuw, er aan gaven had nooit kunnen tieren bij - Hooft en Vondel en *het landspel “de Leeuwendalers”* is dan ook in vele opzichten vrij gebleven van de fouten, die *het* later ontsierden.’ bl. 11.
Ziet dit laatste *het* op het 1. de Leeuw., of op het 1. der nieuweren?
Kakofoniën vonden we in: ‘de plannen (van Richelieu) loerden *vooral* op de vele en uitgebreide erflanden der Spaansche kroon, waarvan de Zuid-Nederlanden *vooral* ook voor Frankrijk belangrijk waren. De politiek van Frederik Hendrik nu was *vooral* zeer Franschgezind’, enz. bl. III.
Nog een voorbeeld: ‘In zulk eene feeststemming mocht hij de *algemeene* blijdschap van het *algemeen* niet ontstemmen’, enz. bl. VI.

uit oudheid of latere dagen ontleende, naauwkeurig af te bakenen - dit alles behoort tot de gezonde interpretatie eener tragoedie of pastorale van Vondel, nadat eerst alle grammatische zwarigheden overwonnen zijn en taalstudie en taalvergelijking ieder hare billijke aanspraken hebben doen gelden. Ware het alleen om het laatste te doen, dan mocht elk brok proza, elk gedicht onzer taal even geschikt geacht worden, maar kiest men met uitstekenden smaak een zoo voortreffelijk kunstwerk als d e L e e u w e n d a l e r s , dan behoort eene historische-aesthetische verklaring de grammatische op den voet te volgen. Hoe men zeker niet verwachten mag, dat onze hollandsche jongens de kunstgehalte van Vondels lantspel aanstonds '*van zelf*' zullen vatten, rest ons thands nog een weinig nader te staven.

IV.

Letterkundige kunstgewrochten gaven dikwijls bij beoefening en waardeering met eigenaardige moeilijkheden te kampen. Rembrandt sprak door kleuren en gantsch Europa begreep hem aanstonds - Shakespeare schreef de vorstelijkste meesterwerken in de tragoedie en komoedie, om eerst na twee eeuwen op zijn waren prijs te worden geschat. Een verminkt fragment van een grieksch standbeeld schonk oogenblikkelijk kunstgenot - een blijspel van Aristofanes bleef onverstaanbaar voor wie niet tot de innigste geheimen van Oud-Athenen was ingewijd. Eene Madonna van Rafaël, een Messias-kop van Guido Reni, een bedelknaap van Murillo maakten een verrassenden, onmiddellijken, overweldigenden indruk - een lied van Hooft, een leerdicht van Huyghens, een treurspel van Vondel konden alleen op middellijke wijze, door kennisneming van de omstandigheden waaronder ze werden opgesteld tot hoofd en gemoed van den lezer doordringen. Inderdaad kleeft deze zwarigheid al de kunstwerken van den menschelijken geest aan, die zich eene t a a l tot uitdrukkingsvorm kozen. Zoo eenige menschelijke schepping, dan voorzeker staat de t a a l onder de machtigste invloeden van tijd en plaats. Van daar, dat tot juiste waardeering van eenige litteraire schepping de taalkundige verklaring in de eerste plaats in aanmerking komt.

Doch hiermeê is slechts een deel der moeyelijkheid overwonnen. Nieuwe bezwaren rijzen er uit het heerlijk voorrecht van den letterkundigen kunstenaar, die eene onbeperkte ruimte voor zijnen geest ziet uitgebreid, als hij naar eene stoffe voor zijne scheppingen mocht omzien. Rafaël koos slechts den type van jonkvrouwelijk schoon, van het naïve, blonde, rooskleurige kinderfiguur, Van der Helst schilderde amsterdamsche poorters aan den disch, Van Dijck engelsche vorsten en hovelingen in hunne weidsche zalen, maar ieder hunner was aan de grenzen zijner kunst gebonden, ieder hunner vermocht slechts e e n e n k e l o o g e n b l i k van menschelijk leven op het doek te brengen. Verheugt zich de schilder, dat zijne kleuren tot ieder oog, tot elk harte eene onmiddellijk verstaanbare taal spreken, den dichter valt het voorrecht te beurt door zijn woord e e n e g a n t s c h e r e e k s van momenten te schilderen, een te-saâmhangend geheel van gebeurtenissen te scheppen - de dichter ontwerpt het drama, dien hoogsten trap van alle menschelijke kunst.

Naarmate echter de stof, waarover de litteraire kunstenaar beschikken mag, rijker wordt, naar diezelfde mate treedt zijne persoonlijkheid meer op den voorgrond, naar diezelfde mate wordt het noodzakelijker zijne ontwikkeling en hulpbronnen tot recht verstand van zijn arbeid naauwkeuriger te leeren kennen. Leeft zoodanig dichter daarenboven in meer of min verwijderd tijdvak, zoo wordt eene grondige kennis van de invloeden, die op de vorming zijner denkbeelden eene beslissende werking oefenden, meer en meer een vereischte om hem te verstaan. De grammatische verklaringen zijner taal voeren niet meer in het binnenst heiligdom zijner kunst, de scheppingen van zijnen geest blijven onverklaarbaar zonder eene historiesch-aesthetische interpretatie. Dit hebben Euripides en Aristofanes, Calderon en Molière, Vondel en Brederoô, Shakspere en Goethe tot hunne schade ondervonden, dit wordt door het heirleger der kommentariën op het treffendst bewezen.

Een voorbeeld stave het nogmaals.

Voor wie geen vreemdeling is, zeiden we, in de ontwikkelingsgeschiedenis van Vondels geest, konde de tweede titel zijner L e e u w e n d a l e r s geene bevreemding wekken. In 1648 zoude eene Idylle alleen den welkomen vorm voor 's dichters kunstplan leveren. Vele redenen liepen saâm, om hem tot deze keuze te nopen. Amsterdammer in zijn hart, deelde hij vol-

komen de amsterdamsche politiek: V r e d e tot elken prijs om het welvaren der stad te bevorderen. Mocht hij uit welgevallen de verbindtenis van den tweeden Willem met eene dochter van Karel Stuart bezingen, zijn H y m e n v a n O r a n j e e n B r i t t a n j e in 1641, waarbij ook zijne katholieke sympathiën hare rekening vonden, was niet volkomen met hetzelfde enthoeziasme voltooid als zijne beide jubelzangen aan de amsterdamsche Burgemeesteren bij den munsterschen vrede. Daarbij kwam, dat de dichter anderhalf jaar te voren eene gevoelige les ontvangen had na de uitgave van zijn lyriesch-dramatiesch gedicht, de M a r i a S t u a r t. Zijn katholicisme had hem tot overdrijving geleid. De openbare gisping van de handelingen eener staatkundige partij, die bij de hollandsche Heeren-Staten met heimlijk welgevallen werd begunstigd, kon niet ongestraft blijven en den katholieken poëet werd honderdtachtig gulden hoete opgelegd, zonder dat iemant der Burgemeesteren of Raden zich zijner aantrok als ruim twintig jaren geleden bij de Palamedes-zaak was geschied. Langzamerhand had hij de openbare stemming tegen zich ingenomen. Reeds in 1643, toen hij zijne eerste sympathie met den bedreigden engelschen koning in zijne K l a c h t e n o v e r d e w e ê r s p a n n i g h e n i n G r o o t - B r i t t a n j e uitsprak, regende het schotschriften tegen den paapschen zanger. Maar toen twee jaren later zijn fanatisme de bezadigdheid zoo verre vergat, om de legende van eene mirakuleuze hostie in een E e u w g e t y d e r h e i l i g e S t e d e A m s t e r d a m te bezingen, viel hij volkomen in ongunst bij den muyder Drossaart en zijnen kring, en mocht hij zelfs bij de goed-roomsche weduwe Crombalchs eene verkoeling bespeuren, die al zijne beleefde hulpvaardigheid bij hare vertolking van Tassoos G e r u s a l e m m e niet vermocht uit den weg te ruimen.

Arme, hartstochtelijke Dichter! die zijn geloofsijver op 't schitterendst wilde doen blijken en den Aartsbisschop van Mechelen zijne A l t a e r g e h e i m n i s s e n wijdde, om er de aartsbotte getuigenis voor in te oogsten: ‘'t Gaat al wel, sinjeur Vondel, maar ge zijt nog op lange na geen Cats!’ Was het wonder, dat hij, de mensch van gevoel en smaak bij uitnemendheid, zich eene wijle terugtrok in de altijd geliefde klassieken en zijn boven allen uitverkoren Vergilius in proza vertolkte, om zijne pittige, cierlijke en trouwe vertaling den veelbegaafden Raad en Rekenmeester van ‘Mooi Heintjen’ te wijden? Dat hij in een geestigen brief aan Hooft, welke dezen laatsten,

gants letterkundigen arbeid begeleidde, op nieuw de verstorven vriendschap poogde te doen ontvlammen - nu al zijne ‘Maecenaten’ vast waren afgestorven, nu Reaal onder de zerken der Westerkerk sliep en de goede, wijze Grotius ook reeds verscheiden was - laat zich zoo lichtelijk verklaren uit het warme, diep gevoelige, melancholische dichterharte, dat we wenschen mochten minder duidelijk te begrijpen, waarom de voorzichtige, waereldwijze Hooft er zulk een kort, schamper andwoord op inzond. Toen zich hierbij nu nog de laatste vernedering voegde, welke hem berokkend werd door zijn al te heftig ijveren voor zijne nieuwste overtuiging na de uitgave zijner M a r i a S t u a r t - toen zag hij zich genoegzaam geïzoleerd en trots zijne beste pogingen door vriend en vijand miskend.

Joost van den Vondel was in alles zoozeer gevoelsmensch, zoozeer onder den indruk van de sterk sprekende eischen van zijn zwaarmoedig, echt godsdienstig, uiterst prikkelbaar gemoed, en tevens zoozeer lijdende onder de veelvuldige verguizing van hetgeen hij het nobelst en hoogst achtte in al zijn streven, dat het hem eene behoefte werd de geringe sympathiën te bewaren, welke de reeds zestigjarige dichter voor zijne grijsheid nog op prijs stelde. En dit was zijne dweepende ingenomenheid met Amsterdam, met alles wat Amsterdam, zijn bloei, zijn rijkdom, zijn handel, zijne gebouwen, zijne Burgemeesters betrof. Dat zijne ziel van jubelhymnen overvloeide, toen de heuchelijke vrede tegen de politiek van Frederik Hendrik en van den jongen, naar krijgsglorie en wapenroem dorstenden Willem II gesloten was en de Amsterdammers dubbel triumfeerden, lag geheel in den aard van Vondels karakter en stond met de naast voorgaande gebeurtenissen in het naauwste verband. De plechtige, officiëele viering van den vredehandel in de hoofdstad[1], de algemeene ijver der kunstenaars, waarvan zeven jaar later het weêrgalooze Stadhuis van Jakob van Campen en Arthur Quellijn zou getuigen, waarvan nog in 't zelfde jaar de prachtige Schuttersmaaltijd van Bartolomeus van der Helst in schitterende kleuren sprak, dit alles ware geenszins noodzakelijk geweest, om een ontvlambaar gemoed als dat van Vondel te ontvonken.

Hier kwam bij, dat de katholieke zanger van lieverlede zijne

1 Dr. Verwijs schenkt aan deze viering buitengewone aandacht, blz. IV-V der Inleiding. Mr. J. van Lennep had ze ter gelegener plaatse geestig beschreven. Deel V, bl. 571.

ingenomenheid met Prince Frederik Henderik, met Willem II vooral verloor. Na den *coup d'état* van 5 Juni 1650 uitte hij zich weder gantschelijk amsterdamsch-staatschgezind, gelijk voorheen in de dagen van den Advokaat. Heeft de amersfoortsche uitgave zijner hekeldichten uit geene onzuivere bronnen geput, dan schreef hij welhaast eene satyrische klachte op den vroegen dood van den ongelukkigen, trotschen en overal gedwarsboomden stadhouder: Vertroosting over de doodt van zijne Hoogheit Willem II. In ieder geval schreef hij een schimpdicht op Cornelis Musch: Grafschrift op een musch en begroette hij de Bickers en Amsterdam met luide juichtoonen na het mislukken van den aanslag. De stadhouderlijke partij vond zich door den adel en de volbloed-kontra-remonstranten omringd, de amsterdamsche-loevensteinsche faktie onderscheidde zich door een vinnigen afkeer tegen de onaesthetische, onverdraagzame, door en door bekrompen orthodoxe geestelijkheid. Juist hierin stemde Vondels amsterdamsch hart met de staatkundige overtuiging der Heeren overeen en daarom verkeerde hij in de juiste stemming, om bij de vredevreugde van het voorjaar van 1648 den goeden toon te treffen.

Wat de politieke quaestie aanbelangt, die met den vrede van Munster beslist werd, deed hij zijn uiterste best een volkomen onzijdig standpunt in te nemen. De zaak van het Gemeenebest, zijn lijden, strijden en zegevieren mocht hij uit zijn katholiek beginsel niet al te luide prijzen. De vrede alleen maakte het middenpunt zijner blijdschap uit. In zijne toeëigening aan Michiel le Blon, Gezant van de katholieke Christina van Zweden, betuigt hij zijne vreeze, dat men uit zijn Lantspel eenige staatkundige toespeling of hatelijkheid mocht willen opduiken. - ‘Indien by ongeval een spinnekop hier venijn uit trecke; het komt by haren aert, niet by de bloem toe. Wie hier te diep in verzinckt, en neuswijs, in alle personaedjen, vaerzen en woorden, geheimnissen zoeckt, zalze 'r niet visschen. Wy hebben slechts eenige verwen en geuren, die ons voornemen dienen konden, uitgezocht en onder een gemengt, en het beloop van oorloge en vredehandel aldus in het klein ten ruighsten ontworpen, om alle hatelijckheit te schuwen; anders had men de bloem van deze verzieringe netter op de zaeck zelf konnen passen.’

Deze woorden zijn uiterst merkwaardig voor de juiste waardeering der Leeuwendalers. Staatkundige partijhaat zou er geen vlekjen in mogen ontdekken, de blijde vrede alleen zou er in mogen worden toegejuicht. En zoo men nu hier hierbij voegt, wat we in den aanvang van dit opstel poogden uiteen te zetten, dat de Pastorale vooral in Itahë de geliefkoosde dichterlijke vorm werd voor hen, die eene verborgen bedoeling, 't zij van erotischen, 't zij van politischen aard, in fraaye lyriesche verzen wenschten in te kleeden - dan wordt Vondels keuze, om door een landspel het vredefeest te vieren, dubbel merkwaardig. 't Mag geen twijfel wekken, of hij kennis genomen had van Tassoos en Guarinies landspelen, schoon we weten, dat hij geen Italiaansch kende.

Hooft had reeds door zijne Granida, de vrucht van een levendig italianisme, ontstaan door eene pas voltooide reize, den smaak voor de moderne Idylle in Amsterdam doen ontluiken, schoon zijn herderspel eer eene stijloefening dan een in alle deelen volkomen gelukt kunstwerk mag genoemd worden. Breêroô, de ‘slecht-rechte Amstelredammer, die maer een weynigh kindt-schoolfransch in sijn hooft hadt rammelen’ - Breêroô bewees door het ontwerpen van zijne Angeniet, dat hij den Aminta of de Diana, den Pastor fido of de Astrée gelezen had[1]. Vondel had daarenboven eene fransche, wellicht eene nederlandsche vertolking van den Aminta in handen kunnen nemen. Ginguéné getuigt in zijne ‘Geschiedenis der italiaansche Letterkunde,’ (Tome V, p. 189): *Bientôt l'Aminta fut traduit*[2] *en français, en espagnol, ensuite en anglais, en allemand, en flamand, même en illyrien, en un mot, dans toutes les langues, et toujours avec le même succès*. Vondels vriendschap voor Tesselschade en later voor de weduwe Crombalchs, niet alleen blijkende uit de opdracht van zijne Elektra, of uit de toeëigening van zijne Peter en Pauwels, maar gestaafd door hun voortdurend letterkundig verkeer, romantiesch zelfs te voorschijn tredende door de anekdote van Brandt, zou genoegzaam uitleggen, waarom de bijbelsch-klassieke dichter een oogenblik van aandacht voor de italiaansche pastorale afzonderde. Eene vergelijking van Tassoos en Vondels werk zal hiervan echter het beste betoog leveren.

1 Uitvoeriger gestaafd in mijn *Gerbr. Ariaensen Brederoó*, enz., Boek II, bl. 225-262.
2 De *Aminta* was in 't voorjaar van 1573 vertoond.

V.

Schoon het even gemakkelijk is aan te toonen, dat Vondel zoowel den A m i n t a , als den P a s t o r f i d o voor oogen had, toen hij zijne L e e u w e n d a l e r s bewerkte[1], is de overeenkomst met het eerste kunststuk sprekender, dan de toevallige aanrakingspunten met het tweede. De hoofdfiguren van den A m i n t a staan in het naauwste verband met de Hageroos en den Adelaert uit de L e e u w e n d a l e r s De hopelooze liefde van Aminta en Adelaert en de kokette afkeer van Silvia en Hageroos zijn op dezelfde wijze gemotiveerd, mocht de ontknooping om de verschillende oekonomie der beide herdersspelen ten eenemale uiteenwijken. Beide herderinnen geven aanstonds bij hare eerste verschijning eene volkomen overeenstemmende teekening van smaak en karakter. In het eerste *duo d'amour* van Hageroos en Adelaert, noemt de eerste zich:

> ‘Een maeght, die dagelijcks door woudt en weide rent,
> En meer behagen schept in hazen, en konijnen,
> In dootsche wildernisse en zandige woestijnen,
> Dan in de tronien van al de jonge jeught,
> Die zich ten reie schikt, en noemt de min een deught
> Van 's levens lentebloem, en schept vermaeck in verven
> Van lip en wang, die ras verbleecken en versterven.’
> 1ste Bed., 3de Toon., blz. 616. V.D. Editie van Lennep.

Het eerste woord van Silvia tot hare speelnoote Dafne luidt:

> ‘Een' andre volge 't zoet genot der minnesmart,
> Indien naar waarheid minne blijdschap baart.
> Aan mij het vrije jonge leven - en de vreugd,
> Die mij de zorg voor boog en pijlen schenkt;
> Aan mij 't vervolgen van het vluchtend wild,
> De strijd en 't dooden van het sterkste beest:
> Zoo lang mijn pijlenkoker mij nog pijlen biedt,

1 Te recht schrijft de heer A.S. Kok, in de aan 't hoofd van dit opstel vermelde brochure, dat ‘het geen twijfel overliet, of Vondel was met de beide Italiaansche herderspelen, die in zijn tijd zulk een belangrijke rol vervuld hebben en bij tallooze navolgingen tot model hebben gediend, door en door bekend. In de verwikkeling, in den gang van het stuk, in enkele karakters worden wij bepaald aan de bedoelde kunstvoortbrengselen herinnerd’, blz. 44-45.

Zoo lang in 't woud nog vluchtig wildbraad leeft,
Zal 't aan genoegen mij niet falen ooit!'[1]

Dezelfde verwantschap blijkt uit den raad door Adelaert aan Hageroos geschonken in hetzelfde tooneel, een der treffelijkste plaatsen uit de gantsche pastorale:

'De vrede en vrientschap houdt de weerelt in den bant.
De hemel drijft op haer: de bare kust het strant,
De zee omhelst de duin, de duiven treckebecken,
Het dartel klimop klimt, en hart en hinde lecken
Elkandere, op 't muzijck van een' gelijcken aert.
De hemel met zijn bruit, het aertrijck, dus gepaert
In liefde en eendraght, wint ons maght van groente en telgen,
Terwijlze gratigh is met zon en dauw te zwelgen.
Mijn lieve Hageroos, mijn dauw, mijn lentevuur,
Woudt ghy u spiegelen aen d'edele natuur,
Gelijckghe met de zon u spiegelt in de beecken;
Ick zagh een zon van troost voor mij de nevels breecken.'
1ste Bed., 2de Toon., blz. 617, t.a. pl.

Juist dezelfde, niet minder lyriesch schoone ontboezeming legt Tasso in Dafnees mond, als ze Silvia dus vermaant:

'Acht ge dan vijandig
De ram en de ooie?
De stier en de vaarse?
Acht ge dan vijandig
De tortel en zijne trouwe duive?
Acht ge 't dan een jaargetij
Van vijandschap en toorn
De zoete Lente?
Die thands hoogtij viert en lachend
Lokt tot leven
De aarde, en de dieren,

1 - 'Altri segua i diletti dell' amore,
Se pur v'é nell' amor alcun diletto.
Me questa vita giova, e 'l mio trastullo
E la cura dell' arco, e degli strali:
Seguir le fere fugaci, e le forti
Atterrar combattendo: e se non manca
Saette alla faretra, o fere al bosco
Non tem'io, ch'a me manchino diporti.'
Atto J. scena. l.t.a.p. blz. 7, 8.

En man en vrouw - en merkt ge niet
Hoe alle schepselen
Thands beminnen en blaken
Van blijde, heilspellende liefde?
Zie ginds dien doffer,
Met welk zoet kirrend liefkoozen
Hij zijn gaaiken kust!
Hoor gindschen nachtegaal,
Die van tak tot tak springt
Zingende: Ik bemin, ik bemin: - en weet ge niet,
Dat de adder haar gif vergeet en voortsnelt
Begeerig naar heur minnaar:
De tijgers verkwijnen van liefde:
De trotsche leeuw bemint: en gij alleen, woester
Dan alle wilde dieren,
Weigert de liefde eene plaats in uw harte!'[1]

De verwikkeling van den A m i n t a , als Silvia door haren trouwen, steeds afgewezen minnaar uit de strikken van een

1 - Stimi dunque nemico
Il monton dell' agnella?
Della giovenca il toro?
Stimi dunque nemico
Il tortore alla fida tortorella?
Stimi dunque stagione
Di nemicizia, e d'ira
La dolce Primavera?
Ch'or allegra, e ridente
Riconsiglia ad amare
Il mondo, e gli animali,
E gli uomini, e le donne: e non t' accorgi,
Come tutte le cose
Or sono innamorate
D'un amor pien di gioia, e di salute
Mira là quel colombo,
Con che dolce susurro lusingando,
Bacia la sua compagna!
Odi quell' usignolo,
Che va di ramo in ramo
Cantando: *Io amo, io amo:* e se nol sai,
La biscia lascia il suo veleno, e corre
Cupida al suo amatore.
Van le tigri in amore:
Ama il leon superbo: e tu sol, fiera
Più che tutte le fere
Albergo gli dineghi nel tuo petto.
Atto. 1. Sc. 1, p. 13, 14, t.a.p.

satyr verlost wordt, komt op dezelfde wijze voor in de L e e u w e n d a l e r s . Slechts wordt Hageroos op de jacht, Silvia in het bad verrast. Beide worden door haar luid hulpgeschrei gered. Hageroos is alleen, Silvia wordt van Dafne vergezeld - de laatste roept Aminta en, daar bij Tasso de schildering der grillige behaagzucht van Silvia op den voorgrond stond, geeft de komst van den verliefden herder, die plotseling aanschouwt:

‘aan eenen boom gebonden
De naakte jonkvrouw -[1]’

een nieuw belang aan de handeling.

Vondel laat Hageroos kort de zaak aldus verhalen:

‘hy (de Satyr) quam my op van achter,
Gelijck een looze vos een velthoen grijpt, wel stijf.
Hy sloegh met alle maght zijn armen om mijn lijf,
Noch vaster dan het veil een eicke kan omvatten;
En ick, om 't allereelste en waertste van mijn schatten,
Mijn eerbaerheit, in noot te bergen, nam al heel
Mijn toevlught tot mijn stem, en stack een klock, en keel
Zoo luide en schriklijck op, datze over hegh, en tuinen
Gingh wentelen in zee, door d' omgelegen duinen.
Op zulck een' luiden kreet liep Adelaert hem in,
En greep dien onverlaet bij 't hair, bij kop, en kin,
Dat hy gedwongen wert my bange maeght te slaecken.’
3de Bed., 1ste Toon., blz. 640, t.a. pl.[2].

1 - ‘a un albero legata
La giovinetta ignuda.’
Atto. III. Sc. 1, p. 66, t.a.p.

2 Bij Tasso verhaalt Tirsi de zaak aldus aan het Choor: Atto. III. sc. 1. blz. 65-66.

- ‘Presentito avea Aminta....
che Silvia dovea
Con Dafne ire a lavarsi ad una fonte.
..... or quando omai
C'era il fonte vicino, ecco sentiamo
Un feminil lamento: e quasi a un tempo
Dafne veggiam, che battea palma a palma;
La qual come ci vide, alzò la voce:
Ah correte, gridò: Silvia è sforzata.
L'innamorato Aminta, che ciò intese,
Si spiccò com'un pardo, ed io seguillo.

Aminta con un dardo, che tenea
Nella man destra, al Satiro avventossi
Com' un leone, ed io fra tanto pieno
M' avea di sassi il grembo: onde fuggissi.’

Dat de ontknooping op geheel verschillende wijze tot stand komt, volgt uit het geheel verschillend terrein, waarop beide dichters zich bevinden - de italiaansche in de volle kracht van jonkheid en levensweelde eene erotische hymne zingend met een heimelijk verliefd harte - de amsterdamsche in de schemering zijner grijsheid een vredelied aanheffend te midden der veelvuldige stormen en worstelingen zijns levens. Toch spreekt er uit de vermaning der Rey van Leeuwendalers aan Hageroos, dat zij Adelaert niet mag doen vertwijfelen:

‘Hou op zijn min met sporen
Te noopen, dagh op dagh, door 't afslaen van een beê.
Ick zie hem van een duin nog plompen steil in zee.’-

toch spreekt er uit dit verwijt eene lichte toespeling op de wanhoop van Aminta, die zich uit minnesmart van eene rots stort, om zich van 't leven te berooven.

Dat Vondel den Aminta tot model zijner Leeuwendalers bezigde, zal na de aangevoerde plaatsen moeyelijk te ontkennen zijn. Dat hij daarenboven bewust was van de geheimzinnige strekking, die de meeste europeesche idyllenschrijvers met hunne fraaiste kunstwerken beoogden en juist daarom verkoos den vrede in een Lantspel te bezingen, staat tevens boven allen twijfel verheven. De dichter had eene fabel noodig, die hem gelegenheid gaf zich geheel vrij te bewegen. Een feestspel, dat opentlijk de worsteling der geüniëerde Gewesten met Spanje vermeldde, dat de namen der overwinnaars noemde, wilde zijne pen niet ontvloeyen. Hij wilde zich in een zuiver fantastiesch land terugtrekken, waar hij jubelen mocht over de gelukkige toekomst zijner geliefde stad, waarin hij te midden zijner arkadische landlieden mocht zingen:

‘Wy zien de huisliên blijde
En vrolijck, nu alree
Vol hoops van wederzijde
Krieoelen onder 't vee.

De Heemraet leit den Haet aen toom.
De koeien geven melck en room.
Het is al boter tot den boôm.
Men zingt al PAIS en VRE.'

VI.

Trots 's dichters uitdrukkelijke verklaring, dat men in zijn spel geene geheimnissen zou kunnen vinden, dat de 'bloem (zijner) verzieringe netter op de zaeck zelf (zou) kunnen passen', als hij niet alle hatelijkheid had willen schuwen, komt hier en daar zijne heimelijke bedoeling ongemerkt om den hoek gluren. De zuid- en noordzijde van Leeuwendal, de eigennamen der heemraden en heerschappen worden reeds door den 'Voorredenaer' uitgelegd. Lantskroon is een 'Heerschap' der zuidzijde, hij houdt het 'woort voor Spanje.' Vrerick treedt in dezelfde hoedanigheid bij de noordzijde op en 'gaet voor Oranje.' De heemraad der zuidelijken wordt Heereman genoemd, de stedehouder, die zijn vorst getrouw bleef. De noordelijke heemraad heet Volckaert en verschijnt voor Hunne Hoogmogenden. 't Springt in het oog, dat Vondel zijne voorkeur aan Lantskroon, den pleegvader van Adelaert, heeft geschonken. Adelaert zelf, de edele jonge vertegenwoordiger van het Zuiden, is met alle ridderlijke deugden getooid en offert zich, als het lot hem aanwijst, om tot zoen van den vertoornden Pan te sterven, met edelmoedige blijdschap voor het gemeene best op.

Men vergete echter niet, dat Hageroos als voedsterkind van 'groote Vrerick' optreedt. 'Waar men beweert, dat Vondel de vertegenwoordigers van de Zuidelijke Nederlanden, de onderdanen van den wettigen landsheer in 's dichters meening, in een schooner daglicht stelt en de edelste rollen aan die zijde doet scharen, daar kom ik met den meesten nadruk voor 's dichters patriotisme op, en ik houd staande, dat het ook voor den onbeduidendsten lezer in het oog vallend is, dat Hageroos, de vertegenwoordigster van de jeugdige Republiek - zoo men niet wil zeggen een beminnelijker - dan toch een belangrijker, veel volkomener persoonlijkheid is dan Adelaert;

dat Vondel met blijkbare voorliefde het karakter van Hageroos heeft behandeld en voltooid.' Voor een goed deel kan deze opmerking van den heer A.S. Kok[1] als volkomen juist worden gehandhaafd. Vondel wilde licht en schaduw naar beide zijden gelijkelijk verdeelen, daar hij uitdrukkelijk had aangekondigd, dat men in zijn arbeid niets partijdigs zou kunnen ontdekken, opdat geen 'spinnekop er venijn uit (mocht) trecken.' Berust Adelaert kloekmoedig in de harde uitspraak van het lot, Hageroos stelt zich aan zijne zijde, om met hem te sterven - en mocht ook hier en daar de noordzijde in min gunstig daglicht verschijnen, de poëetische lieflijkheid eener figuur als Hageroos werpt een gewicht in de schaal, 'twelk van overwegende zwaarte is.

Als echter de uitstekende vertolker van Shakspere in zijne beschouwing van Vondels vrouwenkarakters zich uit geestdrift voor Nederlands hoofddichter zoo verre laat meêsleepen, dat hij Vondels Hageroos boven Tassoos Silvia verheft, kunnen wij hem niet ten volle bijstemmen. Wij wenschen in bewondering van Vondels genie voor niemant onder te doen - wij deelen met den heer A.S. Kok de overtuiging, dat er 'drie vierde der negentiende eeuw schijnt voorbij te zullen gaan, zonder dat men bij ons volk van een algemeene waardeering van zijn hoofddichter spreken kan' - maar wij wenschen even als hij, dat die a l g e m e e n e waardeering tevens b i l l i j k in den waarachtigen zin des woords zij. Stavende, waarom we Vondel, den lantspeldichter, niet onvoorwaardelijk boven den zanger van den A m i n t a kunnen stellen, vinden we ongezocht aanleiding de aesthetische waarde van den arbeid des nederlandschen dichters eenigzins nader te bepalen.

Eene vergelijking van den A m i n t a e n d e r L e e u w e n d a l e r s kan onmogelijk ten ongunste van den italiaanschen dichter afloopen. Torquato Tasso schreef zijn woudspel in het gulden tijdperk der jongelingsjaren, toen zijne ziel overvloeide van levenslust en levensweelde - zijn gantsche drama is een lange glimlach van frissche vreugde en juichenden jubel[2]. Joost van den Vondel,

1 *Vondel in eenige van zijn(e) vrouwenkarakters*, blz. 50, 51.

2 'Que *l'Aminta* soit un vrai sourire de bonheur, il n'y a rien là qui doive étonner, étant données la nature du sujet et les passions, que le poète avait à peindre.'
'D'un bout à l'autre de *l'Aminta* regnent cette candeur sans innocence, cette licencieuse ignorance, cette naïveté malicieuse, marques distinctives des âmes adolescentes, qui ne connaissent des passions que les douceurs de leurs débuts, chez qui la sensualité, nouvellement éveillée, est encore voisine de la pudeur de l'enfance.' E m i l e M o n t é g u t. *De la nature du genie du Tasse; Revue des deux Mondes*. 1 Sept. 1864, p. 223, 228.

zestiger, wars van strijd en zat van onlust, poogde zich rustig te vermeyen in den statigen kadans zijner alexandrijnen en de welluidende strofen zijner lyrische reyen. De Italiaan beschikte over taalvormen, die in zangerigheid reeds der toonkunst hare kroone poogden te ontfutselen - de geheele A m i n t a , van den aanvang tot het einde, is gesproken muziek[1]. Vondel daarentegen moest over heel de veerkracht van zijn genie beschikken, om de nederlandsche taal in hare worsteling naar reiner, schooner en welluidender vormen tot de heerlijke hoogte op te heffen, welke zij met zijne schoonste zangen besteeg. Tasso staat aan het einde eener periode van letterkundigen bloei, Vondel aan het begin van een dergelijk tijdvak. Tasso had Petrarcha, Dante, Boccaccio en Ariosto voor zich. Vondel trad met Hooft voor het eerst op, om de nederlandsche Muzen te dienen, toen er naauwelijks een dialekt bestond, waarin de ruwe strijdzangen en psalmen der Geuzen gerijmd waren - toen de amsterdamsche rhetorijkers een boekjen poogden saâm te stellen, waarin voor 't eerst een kort begrip der ‘nederduytsche Spraeckkonst’ werd gegeven.

Daarenboven de Italiaan had eene der Pastorale meer geschikte natuur, hij was weeker, buigzamer, éléganter, dan de forsche, mannelijke, licht tot toorn te prikkelen geest van Vondel. De zoete minnekozerijen der arkadische herderinnen, de *courtoisie* dier ideale minnaars en minnaressen, hunne woordspelingen en *concetti*, dit alles zou met oneindig meer vaardigheid en geschiktheid door den zesentwintigjarigen Tasso dan door den vast grijzenden Vondel kunnen worden bezongen[2]. En toch had de dichter, die reeds de eerste trotsche verzen van den L u c i f e r in 't harte droeg, toch had hij in vroeger dagen de heerlijkste lyrische gave doen genieten, toen hij zijn G e u s e n v e s p e r aanhief, zijn G e b o o r t e k l o c k voor Willem II luidde, zijn gelukwensch aan Mevrouwe Maria vàn Reigersbergh aanbood,

1 ‘Le Dante forme la passage entre la poésie, qui dit en lui son dernier mot, et la musique, qui balbutie en lui ses premières mélodies. D'une main il fait le salut d'adieu à la lignée de Dante et d' Arioste, de l'autre il donne le salut de bienvenue, à travers les siècles, à la race des Pergolèse, des Rossini et des Bellini.’ M o n t e g u t , t.a.p., p. 238.

2 ‘*L'Aminta* est un long dialogue entre jeunes gens sur le sentiment, qui leur est cher entre tous, celui de la volupté! Caractères, langage, passion, comme tout cela porte le cachet de la jeunesse!’ E m i l e M o n t e g u t . t.a.p., p. 227.

zijn feestliederen ter hoogtijd van Gerard Brandt en van den raadpensionaris-bruidegom Jan de Witt deed ruischen of Badelochs oprechte trouw vereeuwigde. Hij zou er op nieuw van doen blijken in de L e e u w e n d a l e r s . Enkele regelen zijn den benijdenswaardigen zanger uit het innigst heiligdom zijner dichtersziele ontvloeid. Adelaert zal het u staven, als hij de schoonheid zijner geliefde prijst: als hij van haar tot Kommerijn zegt:

- ‘Men noemtze Hageroos:
Hoe schoon de morgenstont, hoe schoon ook d' avont bloos',
Zy hoeft noch avontstont noch morgenstont te wijcken.
Wanneerze in onze beeck zou toie en ga bekijcken,
En spiegelen, dan zietze alleen heur wederga.

Al wieze ziet, bemintze oock tegens zijnen danck.
Zy houdt met eenen wenck zoo menigh oogh in dwangk
Als haer belonckt. De felste en vreesselijkste stieren
Bedaeren in 't gevecht, waer zy voorby komt zwieren.
De boterbloem vergult de weide op haren tredt.
De stroom gevoelt een' gloet in 't koelste van zijn bedt.’
1ste Bed., 3de Toon., blz. 620 t.a. pl.

Ook de Rey van L e e u w e n d a l e r s zal het u bewijzen wanneer hij Adelaert beklaagt, die voor zijne trouwe liefde, gebleken uit zijn heldenmoed bij de verrassing van den satyr, zoo slecht beloond wordt:

‘Misloonde knaep, hoe valt u 't minnejuck zoo zwaer,
Gelijck het ros den ploegh door vetten klay te trecken.
Ghy ziet vol hartewee de duiven treckebecken,
En elcke wederga genegen tot heur ga.
De beeckzwaen bruist vol viers het witte wijfke na,
En strengelt hals om hals: zy weet van wederkussen,
Daer 't kille water zelf haer gloet niet weet te blussen;
En ghy, getrouwe knecht, beschermer van haer eer,
Verwacht van Hageroos geen' troost noch vrientschap weêr.
O, winterroos, te scherp gewapent met uw' doren.’
3de Bed., 1ste Toon., blz. 641, t.a. pl.

Of elders, als de Rey beweert, dat ze niet geheel ongetroffen bleef door de nobele trouwe van Adelaert.

‘Zy vint zich zelf beschaemt
Om zijn getrouwichcit. Ick zagh haer wangen blozen,
My docht de minne doock in lommer van die roozen.’
blz. 642, t.a. pl.

Maar dikwijls vindt ge juist naast een gulden alexandrijn, als de laatste, eene uitbreiding van het beeld, die den eersten, goeden indruk volkomen bederft. Het is de wezentlijke z w a k k e z i j d e van onzen grooten Vondel. Naast de kostelijkste lyrische gedachte komt eene onhandige, nuchtere opmerking, eene figuurlijke zegswijze, die uit de reflektie van den amsterdammer winkelier, geenszins uit de bezieling van den kunstenaar spruit. In de L e e u w e n d a l e r s moest de plaatselijke kleur geheel aan het nederlandsch landleven worden ontleend - en of er goede grepen gedaan zijn, daarvan getuige wat reeds hier en vroeger werd aangehaald. Maar ook misgrepen, helaas!

Juist na de uitmuntende regelen, waarin ge Adelaert zijne herderinne hoordet prijzen, gaat de opsomming van Hageroos' schoonheid dus voort:

- 'Wat zou men van den mont al zeltzaemheên vertellen?
Een moerbay, rijp van pas, geen moerbay, twee morellen.
Wat zou men roemen van dat levendige git,
Of liever van de kool, die onder 't voorhoofd zit,
En gloeit my al te heet? wat zou men van de vlechten,
Zoo geel en eêl, als gout en barrensteene hechten,
Verhalen, daer mijn hart en ziel zich in verstrickt.'
blz. 617., t.a. pl.

Wanneer Kommenijn, de minne, nu vraagt:

- 'Ick hoor, ghy hebt de bloem van 't lantschap uitgepickt.'

andwoordt Adelaert:

- 'Ja wel te recht de bloem: maer praetme van geen tulpen,
Noch van Augustus zelf. Geen parlemoere schulpen
Zijn schooner dan dit vleesch!'

Hoe de *couleur locale* van 't Lantspel den Dichter tot min bevallige beelden verleidt, stave ten slotte nog Adelaert, als hij tot Hageroos spreekt:

- 'De meit ontlast het vee zijn uiers, stijf gespannen
Van zoete melck en room, wel tweemael alle daegh:
En ick, die, dagh op dagh, u mijn ellende klaegh,
Wordt nimmermeer ontlast van 't juck der minnezorgen.'
1ste Bed., 2de Toon., blz. 617., t.a. pl.

Rechtvaardig te zijn, ons eenigst streven, zou ons wellicht meêslepen tot het aanwijzen van meerdere kleine vlakjens in de

zon van Vondels dichterroem - terwijl we zoo veel degelijks en schoons onopgemerkt voorbijgingen, terwijl het er ons alleen om te doen was te bewijzen, dat de Pastorale van Tasso nooit aan de L e e u w e n d a l e r s mag worden opgeofferd. Dissonanten hier en gints in de statige muziek van Nederlands hoofddichter zal niemant, die aandachtig luistert, mogen ontkennen - maar hij erkenne tevens welk eene zoete verrukking zijne ziele doorstroomde, als de gewijde zanger zijne liefste akkoorden aansloeg - als hij der amsterdamsche maagdenschaar eene jubelhymne op de lippen legde, om de verlossing van Gysbrechts trouwe stad te vieren, als hij Ruben deed weeklagen over de smart zijns grijzen vaders, als hij Sidonia de bitterste klachten over hare vernedering uit het harte lokte, wijl ze, in rozen geboren, in tranen onderging, als hij Rafaël ter zijde stond, om door zachte overreding den gevallen Engel op te heffen, als hij eindelijk met den stoutsten greep in de gulde snaren zijner harpe den Psalmdichter voorbij streefde en het: ‘Heilig, heilig, heilig!’ deed ruischen met weêrgâlooze kracht.

Joost van den Vondel was autoditakt in den aanvang van de schoonste dagen der Republiek, toen belezenheid in de klassieken eene veel indrukwekkender aanbeveling was dan het schoonste talent. Wrake het wie wil - Vondels vergoding van den klassieken modesmaak was natuurlijk en wettig, somtijds zelfs heilzaam voor zijne ontwikkeling. Maar er ontstond tevens een dualisme in zijn talent, er ontstond een streven naar latijnsche cierlijkheid naast een driftig, onbelemmerd opbruischen van zijn echt amsterdamschen, helderzienden poortersgeest - een dualisme, dat de even aangeroerde onvolkomenheden van zijn Lantspel volledig verklaart en veelzins vergoelijkt.

Torquato Tasso had van den aanvang den koninklijken weg eener welbewaakte ontwikkeling gevolgd, de Muzen hadden hem glimlachend in de wiege begroet, de liefelijke dreven van Ferraraas omstreken hadden hem eene eerste liefde voor de natuur ingeboezemd. Voor geluk, genot en weelde geboren, bleef zijne dichtergave altijd jong en veêrkrachtig, immer zoekend naar den frisschen morgenstond van elken nieuwen dag, daar hij al de geheimen der rozenvingerige Aurora vernomen had - en moest hij reddeloos schipbreuk lijden, zoodra eene machtige hand het kleurenrijk weefsel zijner illuziën verstoorde. Dat hij, die bestemd was het woudspel door gantsch Europa te doen zege-

vieren[1], in zijn A m i n t a den L e e u w e n d a l e r s tot onnavolgbaar, onovertrefbaar voorbeeld strekte, is even licht te verklaren uit zijne weelderige en weeke, schitterende en vurige dichternatuur, als het gemakkelijk te bewijzen valt, dat Vondel in de Pastorale niet den hoogsten trap zijner glorie als kunstenaar zou bereiken.

Eene enkele plaats uit den A m i n t a betooge nogmaals het kenschetsend onderscheid tusschen beide edele zangers. Tirsi vraagt aan Dafne bij den aanvang van het tweede bedrijf, of Silvia inderdaad onbewust zoude zijn van de macht, welke hare schoonheid op Aminta had uitgeoefend. Daarop andwoordt zij:

- ''k Zag gistren nog een teeken,
Dat mij deed twijflen. Want ik vond haar
Niet verre van de stad in gindsche schoone dreven,
Waar tusschen 't meirkristal een eiland groent[2],
Waar diep doorschijnend breede stroomen vloeyen -
Daar zag ik haar vooroverbukken, in dien schijn,
Of zij zich zelve minlijk spiegelde in den vliet,
Of zij het water raad vroeg, op wat wijze
Zy 't blonde hair zou schikken langs heur voorhoofd,
Den sluyer over 't hoofd en op den sluyer
De bloemen, in haar schoot vergaârd - en telkens
Nam ze of een blanke lelie of een roode roos,
En paarde d' eene bij heur wit albasten boezem
En d' andre bij 't robijn van haren wang - of zij
De kleuren vergeleek: en eindelijk, blijde
Door haar triumf, vergulde een glimlach heur gelaat,
Als had ze willen zeggen: Toch verwin ik U,

1 'Le Tasse a donné le baptême du génie au dernier des genres poétiques enfantés par la Renaissance, à celui, qui marque le terme de la fécondité de ce grand renouvellement intellectuel. Nous voulous parler de ce geure du drame pastoral, éclos à la cour de Ferrare d'une pensée de divertissement, et qui, parti d'un commencement modeste, allait arriver à la plus haute fortune et parcourir la plus enviable destinée.' E m i l e M o n t é g u t , t.a. pl. p. 240.

2 In de platte en smakelooze vertolking, welke de idyllen-minnaar J a n B a p t i s t a W e l l e k e n s van den *Aminta* gaf, lezen we op deze plaats de aanteekening: 'Hier word gesproken van Belvedere, een zeer vermaakelijk Eilandtje in 't midden van de Po, bij Ferrara, en volgens Leander Albertus, eene halve Italiaansche mijl lang, en een boogscheut breed; alwaar ook een schoon lusthuis van Alfonsus den I^{e} was.' - *Amintas*, enz., *met eenige verklaringen* v.J.B.W. Amst. 1715, blz. 45.

O, bloemen! die 'k voor mijnen tooi niet drage,
Die mij slechts cieren tot uw eigen bittren smaad,
Daar elk wel zien kan, hoe 'k U doe verbleeken.'
Atto. II, Sc. 11, t.a. pl., blz. 43, 44[1].

Liefelijker on schittender strofen - eene melodieuze kommentaar bij eene badende nymf van Palma den ouden, of bij eene Diana van Allori - heeft wellicht de gantsche A m i n t a niet aan te wijzen. Vondel, die Tassoos woudspel, ware het ook in eene fransche vertolking[2], gelezen had, heeft van deze gulden verzen geen ander gebruik gemaakt, dan in een vrij plat distychon, waar Adelaert van den satyr tot Hageroos zegt:

- 'Hy had aen 't Braesemmeir uw schoonheid korts beloert,
Toen ghy met Zwaentje, daer ter jaght, U wiescht en bade.'
3de Bedr., 3de Toon., blz. 646, t.a. pl.

Maar Vondel schreef een Lantspel en meende, dat hij hoorder en lezer slechts 'aen den boerendisch by simpele herders en ackerluiden (had te) noodighen op natuurlyck veltgewas, in teene korfkens, houte nappen, en aerdewerck aengerecht'[3].

1 - 'Jer vidi un segno,
Che me ne dette dubbio. Io la trovai
Là presso la cittade in quei gran prati,
Ovc fra stagni giace un' isoletta,
Sov esso un lago limpido, e tranquillo,
Tutta pendente in atto, che parea
Vagheggiar se medesma, e 'nsieme, insieme
Chieder consiglio all' acque, in qual maniera
Dispor dovesse in sulla fronte i crini,
E sovra i crini il velo, e sovra 'l velo
Il fior, che tenea in grembo, e spesso spesso
Or prendeva un ligustro, or' una rosa,
E l'accostava al bel candido collo,
Alle guance vermiglie; e de' colori
Fea paragone: e poi, siccome lieta
Della vittoria, lampeggiava un riso,
Che parea, che dicesse: Io pur vi vinco,
Nè porto voi per ornamento mio,
Ma porto voi sol per vergogna vostra,
Perchè sî veggia quanto mi cedete.' -

2 Voor 1648 schijnt de *Aminta* niet in 't Nederlandsch vertolkt te zijn. De oudst bekende vertaling is anoniem: *Aminta, Herders bly-eindende Treurspel*, 1660, 12° - dan volgen *C. Hooffman, Am. bly eindig treursp.* Amst. 1711, 8°.; *Jan Baptista Wellekens, Aminta, enz.* Amst. 1715, 8°, en *C. Boon van Engelant, Amintas Harderspel*. Leiden, 1722, 8°. Vergelijk: '*Naemrol der Nederduitsche Tooneelspelen, bijeen verzameld en nagelaten door wijlen Johan van der Marck AEz.*' 28 April 1774. Leiden.

3 Uit de toewijding aan Michiel le Blon.

VII

- ‘Plaats beide gestalten (Vondels Hageroos en Tassos Silvia) naast elkander: aan de eene zijde de fantastische, norsche, onvrouwelijke Silvia, en aan de andere zijde dat beminnelijk maagdenbeeld aan de volle werkelijkheid ontleend gelijk de kunstenaar die opvat en, Nederlanders! het pleit voor uw dichtervorst, is voldougen!’

In dezen choor te maken met den Heer A.S. Kok[1] zou eene gewaagde onderneming zijn. Niemant, die niet gaarne Vondels genie met vuur den Nederlanderen zou prediken, maar toch achten we hem een waaghals, die den italiaanschen woudspeldichter beneden den zanger der L e e u w e n d a l e r s stelt. Het argument, waarop onze vurige Advokaat van Vondels V r o u w e n k a r a k t e r s zijne redeneering bouwt, is een paralel tusschen Hageroos en Silvia. Silvia is hem eene ‘drieste’ kokette, ‘ongevoelig voor zachte aandoeningen’, die - ‘zich, ja, door een onafhankelijk, vrij karakter kenmerkt, maar overigens hoegenaamd geen maagdelijke bevalligheden ten toon spreidt. Zelfs als Aminta’ - gaat de Heer Kok voort - ‘haar beschermd heeft tegen de aanvallen van een booswicht, zien wij geen spoor van dankbaarheid, veel minder van genegenheid. Alleen het gerucht van Amianta's dood kan haar hart vermurwen’[2].

Ware ook deze gantsche waardeering van Tassoos herderinne juist, ze moest in hare volle kracht op Vondels Hageroos toepasselijk zijn. Want Hageroos is eene trouwe kopie van Silvia. Zekere wijzigingen werden door de oekonomie van het nederlandsche lantspel vereischt. Dat Hageroos op de jacht gaat, om, naar haar zeggen, eene hinde voor Pan te verschalken, is haar slechts eene welkome verschooning voor hare jachtlust, als de Rey haar verwijt, dat ze:

> - ‘op het zoenfeest loopt uit jagen,
> Alleen, en onverzelt; nu alle de gemeent,
> Bekommert en beducht, al hangends hoofts, beweent
> D' onzekerheit der keure, en 't zekre lot van 't outer.
> De Heemraet gaet te keur, verdaeght van blinden Wouter:
> En scheptghe noch vermaeck in jaght, en wilt, en duin?’
> 3de Bedr., 1ste Toon., blz. 639, t.a. pl.

1 t.a. pl., blz. 49.
2 t.a. pl., blz. 46.

Hageroos weet met gantsch Leeuwendal, dat:

- ‘Vader Pan -
- 't vleck bezwaert met zulck een' wreeden eisch,
En zich niet zoenen laet, dan och door menschevleisch.’
1ste Bedr., 1ste Toon., blz. 613, t.a. pl.

Hare hinde zou dus niets vermogen.

Hare uitvlucht, dat ze van onbekende geboorte is, vloeit wederom uit Vondels uitmuntende verwikkeling en schenkt zijner heldinne niets bizonder beminnelijks. Voor het overige treedt zij geheel in de voetstappen van Silvia en ontdekken we bij haar even min een spoor van dankbaarheid, als Adelaert haar uit de handen van den satyr gered heeft. De volgende dialoog tusschen beide jongelieden, waarin Adelaert haar vraagt een boog, aan den satyr ontvreemd, als geschenk aan te nemen - bewijze dit nader:

ADELAERT.
- ‘Dien ouden kluitboogh nam ik hem, en brenge en biede
U dien, op datghe my hier eeuwigh by gedenckt.

HAGEROOS.
Ick ben te vrede, dat ghy dit een ander schenkt.

ADELAERT.
Ick bidde U, laet dien boogh in uw slaepkamer hangen.

HAGEROOS.
't Was mijn gewoonte noit van iemant iet t' ontfangen.

ADELAERT.
Ick bidde U, weiger my zoo klein een vrientschap niet.

HAGEROOS.
Ghy zijt een grooter waert. Het oog, dat alles ziet,
Grondeert mijn hart en weet hoe zeer ick U bezinne.

ADELAERT.
Zoo toon ten minste blijck van ongeveinsde minne
Te mywaert; bleeck mijn trouw, zoo trouw als gout, in noot.

HAGEROOS.
Al lengde ick uwen tijt door mijn verhaeste doot,
Noch bleef uw goude deught en weldaet onvergouden.

ADELAERT.
Ick zie men zoecktme slechts aen 't lange touw te houden.

HAGEROOS.
O, borst, ghy houdt u zelf: ga hene, waer 't u lust.

ADELAERT.
Dat lijtghe niet. Helaes, ter weerelt wort geen rust,
Noch troost, noch laefenis voor mijne quael gevonden,
Des avonts rust het wilt in nest en hol: de honden
Gaen rusten, na de jaght, in 't hock; het vee op stal;
De vogels in geboomte en heggen over al:
Maer Adelaert, ocharm, magh rust noch lust gebeuren.

HAGEROOS.
'k Heb lust by wijlen 't wilt zijn rust in duin te steuren,
Met brack en hazewint, by wijlen met een' valck
Te vliegen over 't velt; daer hy, doortrapt en schalck,
De vogels in haer vlught versteure, en weet te grijpen;
Maer ree ten dans te staen, op al wat vryers pijpen,
Vermaecktme niet. Hebt ghy wat stemmighs in den zin,
Zoo breng wat stemmighs voort; ick luister naer geen min.'
3de Bedr., 2de Toon., blz. 647, 648., t.a. pl.

In deze regelen - uitmuntende proeve, hoe stugheid schilderachtig kan worden voorgesteld - eene buitengewone aanminnigheid en toeschietelijkheid der jachtlievende herderinne te ontdekken is even ondoenlijk, als om in Silvia een voorbeeld van alle onvrouwelijke woestheid te zoeken. Silvia is slechts eene typische figuur, gelijk de Pastorale van den aanvang af ten tooneel had gebracht. Zij ving aan in de Carmosina van Sanazaro en had met de Galathée van Honoré d'Urfé hare uiterste inkarnatie nog niet bereikt. Zij is behaagziek, schuwt de liefdesbetuigingen van den verliefden Aminta, en openbaart eerst het waarachtig gevoelen van haar hart, als ze van de wanhopige poging tot zelfmoord des teloorgestelden herders verneemt[1].

Maar te over reeds, waar het ons slechts op het harte lag eene overschatting te verhoeden, eene billijke waardeering uit te lokken. Wie voor Vondel pleit, heeft van den aanvang zoo volkomen onze sympathie, dat we alleen door streng vasthouden aan ons beginsel de klip ontzeilen, die ons in de golven van

1 Volkomen juist zegt E m i l e M o n t e g u t t.a. pl., p. 228: 'Pas de personnage rusé (dans *l'Aminta*), pas de traître, p a s d e c o q u e t t e r i e a r t i f i c i e u s e, pas d'effronterie viciense, comme chez Guarini.'

des Heerell A.S. Koks eenigzins gerekte welsprekendheid had pogen te verschalken. Want we achten Vondels karakterteekening in zijne tragoedie verre beneden zijne onwaardeerbare gave van lyriesch zanger. Onze hoofddichter muntte immer meer uit door den gloed zijner gewijde, staatkundige of tragische hymnen, dan door de opvatting zijner personen, hunne karakters, hartstochten en dialogen. Mochten we ons over de grenzen van ons onderwerp: het Lantspel, vrijelijk bewegen, we zouden Vondels jongsten pleitbezorger op dit stuk nog veel te andwoorden hebben, vooral ten opzichte zijner waardeering der Badeloch en der Jempsar.

Vondels tragoedie spruit geheel uit reflektie en nabootsing, door een veêrkrachtig, schitterend talent gesteund. Waar Seneca, Vergilius, de bijbelsche geschiedverhalen, of Huig de Groots Latijn de stoffe leverden, waar uit eerbied voor het model trouw werd nagevolgd, trouw tot bekrompen wordens toe, daar zouden van oorspronkelijke karakterteekening slechts zeer geringe sporen merkbaar zijn. Zijne tragische figuren spreken naar de traditie, welke de Dichter volgt. In welluidende, gespierde, cierlijke alexandrijnen uit te drukken, wat de held volgens een gegeven bron te zeggen had - was het hoofdstreven des dichters, die slechts enkel, als in de Broeders van den J o z e f in D o t h a n , of in de Sidonia van den S a l o m o n , eene oorspronkelijke karakterteekening onderneemt, daar hij zich weldra zal schadeloos stellen, als waarachtige, dichterlijke bezieling hem aangrijpt, als hij de forsche vingeren in de snaren zijner elpenbeenen luite zal slaan.

Fluisterde de Faam ons waarheid in 't oor, dan is de dag niet meer verre, dat Amsterdam een standbeeld voor Joost van den Vondel zal zien verrijzen. Op dien dag zal er een aandoenlijken hoogtijd gevierd worden in de hoofdstad, door ieder, wien de naam: VONDEL een schat van onvergetelijk kunstgenot, van liefelijke herinneringen, van treffelijke lessen voor den geest roept. Och, konde de gantsche nederlandsche natie te saâm vloeyen op dien dag, als de huive wegavlt, waaronder het dichterbeeld was verborgen. Och, mocht het volk gevoelen, wat het aan zijn edelen amsterdamschen bard is verschuldigd: mocht het triumfgejuich uit d a n k b a r e harten rijzen!

Want het nederlandsche volk heeft groote verplichtingen aan Joost van den Vondel. Hij verscheen in dagen, toen de wor-

steling met de vormen onzer nog half boergoensche taal op het krachtigst was. Hij was één in streven met Muydens urbanen Drost, waar het er op aan kwam het zuiver Nederlandsch onder de puinhoopen van Rhetorica uit den toestand van schijndood te verlossen. Hij doorbladerde wel de Antieken en den Bijbel, om stoffe voor zijne tragoediën, maar zijne taal was de levende, veêrkrachtige, welke hij uit den mond van amsterdamsche patriciërs en plebejers met fijnen takt opving en in zijn harte bewaarde. Vondel heeft voor een groot deel onze moderne nederlandsche taal in 't leven geroepen - de rijkdom onzer spraakvormen zijn we in ruime mate aan zijn genie verplicht. Uit vlaamsche ouders geboren, in zijne eerste jonkmansjaren te Amsterdam geheel onder vlaamschen invloed, was zijne poging tot taalzuivering en taalvorming dubbel verdienstelijk en dubbel moeyelijk - door het bastertspraakjen, 'twelk hij als kind in zijne onmiddellijke omgeving vernomen had.

Hooger nog stijgt de kunstenaar, de dichter. Naarmate Vondel zwaarder strijd met de vormen der taal voerde, naar die mate is zijne overwinning luisterrijker. Dat men bij de onthulling van zijn standbeeld dit gedenke! In de ziele van dien grooten amsterdammer ruischten de heerlijkste melodiën en daaronder het liefst van al de gewijde, het andante-maestoso zijner verzen en liederen. Kracht, die hier en daar tot ruwheid ontaardde, geestdrift voor iedere overtuiging, die op den bodem van het diep gevoelend dichtergemoed geliefkoosd werd - geestdrift, die tot ijver, tot toorn, tot woede toe kon geprikkeld worden, eene koninklijke gave voor poëzie, zonder weergâ in de geschiedenis van de ontwikkeling des nederlandschen geestes - koninklijker, naar mate de dichter zich bescheiden geringer waardeerde, tot vastklemmens toe aan de leer zijner eenzijdige autoriteiten - zie daar eenige der hoofdtrekken van Vondels genie.

Als het gordijn wegvalt, 'twelk zijn beeld aan de hoofdstad zal ontdekken, dan zal menig nederlandsch hart van aandoening en verrukking sneller kloppen bij het overdenken wat er door dien man in die stad is doorleefd, welke viktoriën zijn vorstelijke geest over den stuggen tijdgenoot en over het even stugge nageslacht heeft behaald. In Amsterdam is Vondel opgegroeid te midden van het alles beheerschend gedruisch van drok bedrijf en bloeyenden handel - hij heeft er het woelige leven der neringlievende burgers bespied, hij heeft de grenzen

der stad ieder jaar zien terugwijken, hij heeft er tal van paleizen zien optrekken, waar vroeger het rund vreedzaam graasde, of de warmoezenier op hoop van winste zijne vruchtengaarde verzorgde. Hij heeft aan de knieën zijner ouders de vertooningen der vlaamsche rhetorijkerkamer: d e w i t t e L a v e n d e l b l o e m bijgewoond - hij heeft er leeren lezen, schrijven en denken, hij heeft er den eersten wenk der Muzen vernomen en menigte van proeven ontworpen, om in maat en vers te zeggen wat in zijn harte leefde.

Hij heeft er door de Warmoesstraat gedoold, 't liefst voor de woning van den passementwerker Hans de Wolff in 1610 - hij heeft onder de luifel plaats genomen en met Maaiken gejokt en gekoosd, tot ze hem naar zijn eigen huis en nering volgde, om er vijfentwintig jaren lang zijne trouwe, zorgende, liefdevolle gade te zijn. In de Warmoesstraat is zijn zoon Joost geboren, die bestemd was, om hem op het harte te treden en tot den bedelstaf te brengen - in de Warmoesstraat heeft hij het eerste kunstwerk voltooid, waarin de prikkelbaarheid van zijn warm dichtershart op het luidste sprak en zijn benijdenswaardige gave zich voor het eerst krachtig openbaarde, het protest van den kunstenaar tegen den moord van den Advokaat, den P a l a m e d e s . Hij heeft er bange dagen gesleten in een zijvertrek van zijn zwager Hans de Wolff en menig botte toespeling op het nuttelooze van rijmen te maken moeten verduwen, toen Adriaan Paauw hem deed vervolgen wegens zijne seditieuze poëterij. Hij heeft er den harden oorlog met Roskam en Rommelpot gevoerd, heeft er Huig de Groot in stilte de hand gedrukt, toen het delftsch orakel ter sluik de hoofdstad kwam bezoeken. Hij heeft er ook bittere tranen geweend op het kinderlijkjen, dat weldra uit zijne woning zou gedragen worden - hij heeft er het hoofd in stomme smart gebogen, toen hem ook de moeder ontnomen werd en zijn huisvertrek de liefste bewoonster ging missen.

En datzelfde huisvertrek heeft de worsteling zijns geestes bespied, toen de bangste twijfel zijn vroom gemoed verstrikte en hij zich in vurig gebed op de knieën wierp, zijn hemelschen Vader smeekend om rust en licht en waarheid. Datzelfde huisvertrek is er getuige van geweest, met welken fieren moed hij de laatdunkende verachting van vroegere vrienden voor den paapsch geworden dichter heeft gedragen - met welke diepe overtuiging hij in den strijd volhardde en niet vertsaagde, toen

zelfs de heeren van den Gerechte de openbare afkeuring zijner gedichten met eene geldboete bevestigden. Datzelfde huisvertrek zag hem eindelijk na veertig jaren van betrekkelijken voorspoed met weemoed vertrekken, wijl hij zijnen zoon en diens echtgenoote het beheer der handelszaak betrouwde. Het was eener andere woning voorbehouden den grijzen, maar altijd kloeken dichter aan de zijde zijner dochter Anna met nieuwe geestkracht aan den arbeid te zien, aan den arbeid, die den onsterfelijken naam van L u c i f e r zou dragen.

Maar dan zal Amstels Steêmaagd, zoo dikwijls door den dichter verheerlijkt, ook mogen getuigen van bekrompenheid, die een meesterwerk niet tot de openbare vertooning wilde toelaten - maar tevens van edelen kunstzin bij een hoffelijken patriciër als Huydecoper van Maerseveen, die het feest der St. Lukas-Gilde door zijne tegenwoordigheid luister bijzette en er getuige mocht zijn van het schoonste schouwspel, dat ooit in de jaarboeken der kunstgeschiedenis is vermeld: de miskende zanger gekroond door zijne broeders in Apollo. En later, aan den langen, somberen avond zijns levens heeft dezelfde Steêmaagd den zeventigjarigen grijsaart in het muffe kantoortjen eener Bank van Leeninge gevonden, suppoost, boeken houdend, gekluisterd aan zijne dagelijksche taak door het zwarte spooksel des hongers! Heerlijke triumf van het genie! Uit dat goore kamertjen zijn de liefelijkste liederen omhoog gestegen - de dichter heeft gesproken van uit zijn kerker. Amsterdamsche Burgemeesteren van 1668! gij hebt den tachtigjarigen grijsaard uit uwen dienst ontslagen met eene klachte over zijne onbruikbaarheid en.... eene aalmoes voor zijn nooddruft!

Kondet ge thands in ons midden verschijnen, hooghartige Patriciërs! wier vroedheid en kloek beleid mij even verkwikkend aandoen, als uw gebrek aan smaakvolle heuschheid tegenover den grootsten, man, die uwe stad had aan te wijzen, mij smartelijk kwest. Kondet ge op den dag der onthulling aan de voeten van zijn standbeeld post vatten, ik zou u dringend aanmanen in die ure het fiere burgmeesterlijke hoofd te ontblooten en te buigen - Joost van den Vondel heeft den zilvergelokten schedel eerbiedig ontdekt, zoo ras hij den dorpel uwer trotsche raadzaal was binnengetreden.

J. TEN BRINK.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

H.J. Schimmel, Mylady Carlisle. Arnhem, D.A. Thieme. Vier Deelen.

Ik schrijf deze bladzijden onder den indruk eener pas ten einde gebragte lektuur: Henri Taine's *Histoire de la littérature anglaise*. Misschien moest dit anders zijn; doch het is zoo. Niet ieder heeft het voorregt van te kunnen studeren naar een vast plan. Niet ieder kan rustig wachten met de pen op het papier te zetten tot hij weder geheel vrij geworden is van den invloed des auteurs met wien hij in de laatste plaats kennis maakte. Met reden zal de heer Schimmel mij voor de voeten werpen dat ik door mijne voorbarigheid in het vergelijken hem uit zijn verband ruk; en zelf erken ik dat het in de orde zou zijn hem uitsluitend aan hem zelven, en zijne *Mylady Carlisle* aan niemand anders als aan hare oudere zusters te meten. Doch mijne gebiedster de periodiciteit is insgelijks eene Lady. Hare gunsten zijn onafscheidelijk van zekere banden; en wie dwaas genoeg is om het met haar aan te leggen, weet van te voren dat hij daardoor meer dan eenen pligt verzaakt.

Zoo erg evenwel is het ditmaal niet gesteld. Er zijn auteurs die niet gemakkelijk uit hunne voegen gedrongen worden, en met name de heer Schimmel zit stevig genoeg in elkander om tegen een rukje te kunnen. Daarbij noopt het onderwerp van zijn jongsten en breedsten roman schier onwillekeurig tot kennisneming van het jongste en voornaamste geschrift van den heer Taine. Elk lezer toch van dit werk heeft bij zichzelven de opmerking moeten maken dat het niet zoozeer eene engelsche litteratuur-geschiedenis is, als wel eene geschiedenis van Engeland-zelf opgemaakt uit Engelands letteren. Natuurlijk ontbreekt hier de gewone indecling der historische stof. Deze is er niet geordend naar de opvolging der dynastien of naar

de wisseling der staatsvormen. De klassifikatie wordt er integendeel uitsluitend beheerscht door den gang van het nationale leven, gelijk zich dit in de litteratuur eens volks pleegt af te spiegelen. Doch hoewel aldus de door den heer Schimmel in zijne *Twee Tudors*, in *Mary Hollis* en nu ook weder in *Mylady Carlisle* behandelde partijen der engelsche geschiedenis door den heer Taine meer ondersteld dan uitgewerkt worden, diens boek is niettemin in de hoofdzaak eene historische studie en biedt derhalve den beoordeelaar van 's heeren Schimmels arbeid op dat veld menig punt van komparatie aan. Daar is meer. Het kader van den heer Taine omvat de engelsche letteren in hare geheele uitgestrektheid, van de oude anglo-saksische periode af, die met onze eigen midden-nederlandsche litteratuur zamenvalt, tot Byron ingesloten. In zijne voorlaatste hoofdstukken spreekt hij dan ook over den historischen roman, het genre waartoe zoowel *Mylady Carlisle* als *Mary Hollis* behooren, en over Walter Scott, den vader van dit genre, dien hij den Homerus der moderne burgerklasse noemt en van wien ook de heer Schimmel tot op zekere hoogte een discipel is. Dit een en ander maakt mijne onderneming minder willekeurig dan zij anders zijn zou, en verzoent mij half en half met het geweld dat ik aan mijn onderwerp ga plegen.

.... ‘Cependant cette littérature, en approchant de sa perfection, approchait de son terme et ne se développait que pour finir. On en vint à comprendre que les résurrections tentées sont toujours imparfaites, que toute imitation est un pastiche, que l'accent moderne perce infailliblement dans les paroles que nous prêtons aux personnages antiques, que toute peinture de moeurs doit être indigène et contemporaine, et que la littérature archéologique est un genre faux. On sentit enfin que c'est dans les écrivains du passé qu'il faut chercher le portrait du passé, qu'il n'y a de tragédies grecques que les tragédies grecques, que le roman arrangé doit faire place aux mémoires authentiques, comme la ballade fabriquée aux ballades spontanées; bref que la littérature historique doit s'évanouir et se transformer en critique et en histoire, c'est-à-dire en exposition et en commentaire des documents.’ Deze uitspraken van den heer Taine hebben slechts zijdelings betrekking op het genre van Walter Scott. Regtstreeks zijn zij gerigt tegen Southey en Coleridge, tegen Thomas Moore en Charles Lamb. Het is evenwel duidelijk genoeg dat ook de ridderlijke gastheer van Abbotsford in de zaak betrokken is. *Toute peinture de moeurs doit être indigène et contemporaine:* derhalve is het

eene fout om de schildering van het schotsche volkskarakter van den tegenwoordigen tijd, waarin Walter Scott uitmunt en dat zijne cigenlijk gezegde specialiteit is, te kleeden in het gewaad van *Quentin Durward's* of *Old Mortality's* eeuw. *Le roman arrangé doit faire place aux mémoires authentiques:* derhalve is het eene hersenschim dat *Kenilworth* eene getrouwe reproduktie van het tijdvak van koningin Elizabeth zou zijn. Op de aangehaalde plaats maakt de heer Taine deze gevolgtrekkingen niet, of nog niet. Doch zij liggen er in opgesloten; en wanneer hij opzettelijk over Sir Walter gaat handelen blijkt het aanstonds dat deze inleiding eene muis geweest is wier staart in aantogt was. Dit geldt ook van de plaats die ik thans volgen laat. De aldaar bedoelde fantasmagorie is niet bepaaldelijk de inkleeding of de montering der *Waverley Novels*. Het is veeleer de mise-en-scène van *Lalla Rookh* en van *Rodrigo de Goth*. Doch het verschil tusschen de eene en de andere schakering is te gering om hierbij aan eene tegenstelling te denken. Wat van Moore en Southey kan gezegd worden is binnen zekere grenzen ook op Scott van toepassing. ‘Cette fantasmagorie,’ meent de heer Taine, ‘est bien brillante: par malheur elle sent la fabrique. Si vous voulez en avoir l'image, figurez-vous que vous êtes à l'opéra. Les décors sont splendides; on les voit descendre du ciel, c'est-à-dire du plafond, trois fois par acte: hautes cathédrales gothiques, dont les rosaces flamboient au soleil couchant, pendant que les processions se déploient autour des piliers, et que des clartés ondoient sur les chapes ouvragées, sur les dorures des habits sacerdotaux; mosquées et minarets, caravanes mouvantes qui serpentent au loin sur le sable jaunâtre, et dont les lances, les parasols alignés posent leur frange sur la blancheur immaculée de l'horizon; paradis indiens, où les roses amoncelées pullulent par myriades, où les jets d'eau entre-croisent leurs panaches de perles, où les lotus étalent leurs larges feuilles, où les plantes épineuses hérissent leurs cent mille calices de pourpre autour des singes et des crocodiles divins qui grouillent dans leurs massifs. Cependant les danseuses posent la main sur leur coeur avec une émotion délicate et profonde, les jeunes premiers chantent qu'ils sont prêts à mourir, les tyrans font gronder leur voix de basse, l'orchestre se démène, accompagnant les variations de ses sentiments par les soupirs doucereux de ses flûtes, par les clameurs lugubres de ses trombones, par les mélodies angéliques de ses harpes; jusqu'à ce qu'enfin, au moment où l'héroïne met le pied sur la gorge du traître,

il éclate triomphalement par ses mille voix vibrantes réunies en un seul accord. Beau spectacle! on en sort ébloui, assourdi; les sens défaillent sous cette inondation de magnificenees; mais en rentrant chez soi, on se demande ce qu'on a appris, ce qu'on a senti, si véritablement on a senti quelque chose. Après tout, il n'y a guère ici que des décors et de la mise en scène; les sentiments sont factices; ce sont des sentiments d'opéra; les auteurs ne sont que d'habiles gens, manufacturiers de livrets et de toiles peintes; ils ont du talent et point du génie; ils tirent leurs idées, non de leur coeur, mais de leur tête.'

En kan de heer Schimmel daar nu mede naar huis gaan? Dat zij verre. De meeningen van den heer Taine zijn geene orakelspreuken, en de eene overtuiging weegt tegen de andere op. Ik ben twee jaren jonger dan de heer Schimmel, en twee jaren ouder dan de heer Taine; niets derhalve zou mijnerzijds onnatuurlijker zijn dan met hartstogt partij te kiezen voor den laatste in zijnen strijd tegen den eerste. Zienswijze stel ik tegenover zienswijze, meer niet; eene zienswijze van heden tegenover eene zienswijze van gisteren. Slechts zou ik, op zijn duitsch gesproken, ontrouw meenen te worden aan mijne bondspligten, indien ik mijnen mede-arbeider en mederedakteur niet in tijds opmerkzaam maakte dat er donder aan de lucht is. Waakt op, gij heeren en dames van den historischen roman! Er broeit iets boven uwe hoofden; er waggelt iets onder uwe schreden. Het gevoelen wint veld dat uw genre een bastaardgenre is; een overgangsmaatregel op zijn hoogst. Op tartenden toon wordt uwe litteratuur eene opera-litteratuur geheeten. Het licht dat op uwe schilderijen valt is het welbekende voetlicht der schouwburgzaal, beweert men; en indien uw leven u lief is, voegt men er bij, moet gij van de planken meer en meer naar de menschenwereld terug.

Laat mij een doorluchtig voorbeeld mogen bijbrengen - Shakespere's historische spelen - tot verdediging van de stelling dat echte kunst alles vermag. Indien deze tooneelstukken, door den auteur uit officiële oorkonden getrokken, in zichzelven eene onvergankelijke levenskracht bezitten, is daarmede dan niet het bewijs geleverd van de bestaanbaarheid des historischen romans? Ongetwijfeld, en tegen deze borstwering stoot de deklamatie zich het hoofd aan bloed. Wij bewegen ons in de eeuw der dorpsvertellingen, het genre dat in tijdsorde op den historischen roman gevolgd is. De litteratuur is afgedaald tot hetgeen men overeengekomen is het volksleven te noemen; en het is veel indien zij ons bijwijle noodigt

plaats te nemen aan den huiselijken haard der deftige tusschenklasse. Shakepere zou het daarmede niet hebben kunnen stellen. Het leven van koningen en koninginnen was zijne vaste stof, en over kroonen te wandelen schijnt eene van zijne dagelijksche behoeften geweest te zijn. Voor zoo ver de historische roman in onzen leeftijd deze grootsche traditie voor insluimeren behoedt, is zijn voortbestaan een heugelijk verschijnsel, een korrektief der zich telkens dieper nederbuigende rigting van daareven. Doch houd u overtuigd dat indien Walter Scott zich een waardigen naneef van Shakspere getoond had, de heer Taine de laatste zou geweest zijn om met zijne historische romans den draak te steken. Hij glimlacht niet om deze boeken omdat zij historisch, maar omdat zij onhistorisch zijn; omdat er met de geschiedenis in gekoketteerd wordt; omdat er meer archaologische liefhebberij dan waarheidsliefde in doorstraalt; omdat de kieschheid der 19de eeuw er een mantel werpt over de onbeschaamdheden van het voorgeslacht. ‘C'est chez Walter Scott que nous avons appris l'histoire. Et cependant, est-ce de l'histoire? Toutes ses peintures d'un passé lointain sont fausses. Les costumes, les paysages, les dehors sont seuls exacts; actions, discours, sentiments, tout le reste est civilisé, embelli, arrangé à la moderne. On pouvait s'en douter en regardant le caractère et la vie de l'auteur. Il est dans l'histoire comme dans son château d'Abbotsford, occupé à disposer des points de vue et des salles gothiques. Des lords anglais qui sortent d'une guerre acharnée contre la démocratie française doivent entrer avec zèle dans cette commémoration de leurs aïeux. Ajoutons qu'il y a des dames et même de jeunes demoiselles, qu'il faut arranger la représentation de manière à ne point choquer leur morale sévère et leur sentiments délicats, les faire pleurer décemment, ne point mettre en scène des passions trop fortes, car elles ne les comprendraient pas; tout au contraire choisir des héroïnes qui leur ressemblent, attendrissantes toujours, mais surtout correctes; de jeunes *gentlemen*, comme Evandale, Morton, Ivanhoe, parfaitement élevés, tendres et graves, même un peu mélancoliques (c'est la dernière mode) et dignes de les conduire à l'autel. Y a-t-il un homme plus propre que l'auteur à composer un pareil spectacle?’

Op de historische romans van den heer Schimmel - den *Eersten dag eens nieuwen levens* en de *Haagsche Joffer, Mary Hollis* en *Mylady Carlisle* - zijn deze aanmerkingen niet onvoorwaardelijk van toepassing; en met voorbedachten rade heb ik van hem gezegd dat

hij slechts tot op zekere hoogte een discipel is van Walter Scott. Met name zal niemand hem kunnen verwijten dat hij de asperiteiten van het leven der 17de eeuw te zeer afslijpt. Hij heeft zich integendeel met het tijdvak waarin hij zoo goed te huis is in zoodanige mate vereenzelvigd dat een aantal zijner tooneelen ons door hunne ruwheid-zelve tegen de borst stuiten. Voor jonge jufvrouwen die pas van de kostschool komen is menige bladzijde van zijne romans eene ongeschikte lektuur. Zijne in beeld gebragte hartstogten zijn forsch geteekend; aan doekjes winden wordt door hem niet gedacht, en tot in de taal-zelve van zijne helden en heldinnen herkent men een tijd waaraan onze tegenwoordige beschaving vreemd was. Te dezen aanzien derhalve heeft de auteur zich op merkwaardige wijze geëmancipeerd. Hij is geen romanschrijver met glacéhandschoenen aan, of die eau-de-cologne nadraagt aan de dames. Hij onderstelt bij zijne lezers smaak voor sterk gekruide spijzen. Ook van den omvang van hunnen eetlust heeft hij eene gunstige meening. Kolossale gebeurtenissen zijn zijne meest geliefkoosde sujetten. Onder zijne drama's is er een dat in niet meer dan een enkel bedrijf den *Val van het Directoire* behandelt. *Napoleon Bonaparte* is eene poging om al de voornaamste momenten van het leven des grooten keizers in eene trilogie bij elkander te stellen. Zoo heeft ook het schrijven van *Mary Hollis* de begeerte bij hem doen ontwaken om een beeld van *Mylady Carlisle* te ontwerpen. Hij had eene restauratie onder de knie: reden te meer om zich thans ook meester te maken van de daaraan voorafgegane revolutie. Zijn geest heeft behoefte aan het vermalen van geheele tijdvakken der wereldgeschiedenis. Een deel van zijne veel omvattende historische studien is gewijd geweest aan onzen eigen vrijheidsoorlog. In *Joan Woutersz* en in den *Overgang van Enkhuyzen*, gelijk bij nader omschrijvingen de *Eerste dag eens nieuwen levens* heet, heeft hij het beeld van Willem van Oranje geschetst, den grondlegger van de republiek der vereenigde Nederlanden. Zijne tweede liefde is geweest de fransche omwenteling van het einde der vorige eeuw; en aan zijne vereering voor Prins Willem is die voor den held van Corsika ontsprongen. Eene derde reeks van onderzoekingen is bij hem aangevangen met het *Kind van Staat*, eene voortreffelijk ontworpen karakterschildering van onzen Willem III. Hij is dien vorst in zijne jongelingsjaren naar Engeland gevolgd, en aan deze zijne belangstelling danken wij sommigen van de fraaiste hoofdstukken van *Mary*

Hollis. Doch het stond geschreven dat de heer Schimmel niet rusten zou voor hij van meer nabij kennis gemaakt had met eene nieuwe omwenteling. Zich door twee revolutien een weg gebaand te hebben - eene hollandsche en eene fransche - was hem niet genoeg. Eene engelsche moest er bij komen. Zou het die van 1688 zijn? Deze stof was uitnoodigend. Zij bood eene ongeëvenaarde gelegenheid aan om te toonen hoe het Kind van Staat een man geworden was. Doch wel bezien is de engelsche omwenteling van 1688 slechts het laatste bedrijf geweest van een drama dat reeds veertig jaren vroeger aangevangen was te spelen. Wie den waren aard dier worsteling wil leeren kennen moet terug naar den grooten burgeroorlog, den strijd van kavaliers en puriteinen; terug naar Cromwell's opkomst, naar den val van Karel I, naar het schavot van Strafford. Wie gevoelt niet dat dit altegader grootsche konceptien zijn? Dat tot het uitwerken van zulke plannen een zeldzaam talent vereischt wordt? Dat er eene ongemeene wilskracht noodig is om uit liefde voor de vaderlandsche letteren zich al den arbeid en al de teleurstellingen te getroosten, aan zulk een streven onafscheidelijk verbonden? De romanschrijver wordt op dezen voet een dienaar der geschiedenis, die de leermeesteres der natien is. Dit is een mannelijk ondernemen. Er spreekt eene eerzucht uit van de beste soort, een hoog gevoel van de roeping der kunst. Doch laat ons zien of in het gegeven geval de middelen evenredig zijn aan het doel.

Toen Cromwell in 1658 gestorven was en de generaal Monk twee jaren later aan Karel Stuart een gemakkelijken weg gebaand had naar den troon zijns onthoofden vaders, leefde en intrigeerde aan het hof der restauratie, gelijk zij aan het hof der twee vorige koningen geleefd en geïntrigeerd had, eene zestigjarige en nog in haren onderdom belangwekkend schoone vrouw. Van zichzelve heette zij Lucy Percy, en haar vader was de achtste hertog van Northumberland geweest. Even volwassen, was zij in 1617 getrouwd met den graaf van Carlisle, en door dit huwelijk was zij bij hare vorstelijke geboorte in het bezit gekomen van een groot vermogen. De graaf van Carlisle was een Schot van afkomst, doch die zijne opvoeding ontvangen had te Parijs. Aan het hof van Hendrik IV en van Maria de Medicis had hij kennis gemaakt met de franschitaliaansche beschaving, en deze herinneringen waren van invloed geweest op de inrigting van zijn verblijf te Londen. Echtgenoot geworden van Lucy Percy, wier schoonheid ondersteund en overtroffen

werd door haar vernuft, had hij van Carlisle-house een engelsch hôtel de Rambouillet weten te maken; en waar zijne eigen krachten te kort geschoten waren, was Lucy hem bij- en voorbijgesprongen. Zelfs had de zon van den graaf ten laatste eene algeheele verduistering ondergaan, en bij het noemen van den naam van Carlisle-house was men van lieverlede uitsluitend gaan denken aan het salon der gravin. Op deze wijze was zij langzamerhand een middelpunt geworden van beschaving en goeden sier. Hare vertrekken hadden alom bekend gestaan als de plaats waar de vertegenwoordigers van de meest verschillende rigtingen en partijen elkander plagten te ontmoeten. De celebriteiten van gisteren waren de eenige personen geweest tot wie Lady Carlisle zich nooit aangetrokken gevoeld had, en die zij om die reden dan ook nooit had aangetrokken. Daarentegen had zij steeds eene geheel bijzondere sympathie gekoesterd voor de celebriteiten van heden en van morgen. Zij hield er niet van om de toekomst op straat te laten staan, zonder thuiskomen of nachtverblijf, en bij het stichten van haar rijk was zij er van het begin afaan op bedacht geweest het zoo lang mogelijk te laten duren. Reeds in het derde of vierde jaar van haar huwelijk had zij op zekeren dag haar zakdoek op den grond laten vallen; en de hertog van Buckingham, die zich juist op dat oogenblik in hare nabijheid bevond, had niet kunnen nalaten te bukken en met eene hoffelijke buiging het ter aarde gegleden voorwerp aan de eigenares terug te geven. De hertog van Buckingham, die van zijn leven met goed gevolg aan even zoo vele vrouwen het hof gemaakt had als hij landgoederen bezat en posten bekleedde, was steeds tot hiertoe huiverachtig geweest om naar de gunsten van Lucy te dingen. Een weinig had het bij hem gewogen dat de graaf van Carlisle, haar man, een van zijne boezemvrienden was; doch meer waarde dan aan deze bijkomende omstandigheid had hij gehecht aan het statige en ontmoedigende van Lucy's schoonheid-zelve. Hoe jong ook nog, zij scheen er niet naar gebouwd om iemands minuares te kunnen zijn. Het denkbeeld van beminnelijke zwakheid, van verteederende schuld, scheen onvereenigbaar met het majestueuse in hare houding, het gebiedende van haren oogopslag, het zelfgenoegzame dat uit haar geheele wezen sprak. Doch juist vroeg genoeg had de hertog van Buckingham zich herinnerd dat hij koning Jakobs gunsteling en alvermogend minister was; en daar het verkrijgen van zijne begeerte bij hem boven alles ging, had hij er vrede mede gehad, mits Lucy voor hem

bukte, dat Lucy hem de drie koningrijken hielp regeren. Zij intusschen was eerst toen in den waren zin des woords begonnen te leven. De koning zag Buckingham naar de oogen, Buckingham haar. Zij was het geweest die aan dezen het avontuurlijke had doen inzien van zijne reis met den kroonprins naar Madrid en van eene echtverbindtenis tusschen den erfgenaam van de kroon van Groot-Brittannie en eene spaansche princes. Zijzelve desgelijks, toen door haar en Buckingham's toedoen het spaansche huwelijk afgesprongen was, had haren echtgenoot weten te bewegen om zich met lord Kensington naar Parijs te begeven en daar onderhandelingen aan te knoopen over een huwelijk van den prins van Wales met Henriette van Frankrijk. De graaf van Carlisle had den togt aanvaard, en de verbindtenis was tot stand gekomen. Doch de gravin had te zelfder tijd eene voor hare eigenliefde zeer smartelijke ontdekking gedaan. Het was haar namelijk openbaar geworden dat de hertog van Buckingham er alleen daarom zoo op gesteld was om de koninklijke bruid (Jakob I was onverwachts gestorven, en Henriette koningin geworden nog voor zij Frankrijk verlaten had) in persoon naar Engeland te voeren, omdat hij op zijnen togt naar Spanje, door Parijs trekkend, weleer eene zeer fantastische doch niettemin zeer hartstogtelijke liefde had opgevat voor Anna van Oostenrijk, Frankrijks koningin en Henriette's schoonzuster. Lucy's genegenheid voor Buckingham was nooit van de aandoenlijksten geweest, en steeds had zij in hem den groot-vizier boven den man gesteld. Doch zich door hem verlaten te weten, verlaten voor eene koningin, had haar het Northumberlandsche hertogsbloed naar het aangezigt doen stijgen; en indien Buckingham gezegd kon worden Lady Carlisle te hebben ingewijd in de weelde der magt, ook met het bitterder doch niet minder uitgelezen genot van den haat deed zijne handelwijze haar voor het eerst haars levens kennis maken. Met Richelieu, Anna van Oostenrijks wanhopigen en afgewezen minnaar, die op den ridderlijken maar wuften Buckingham nederzag met al de minachting en de woede van een grooter talent bij boerscher manieren, met Richelieu had zij een bondgenootschap aangegaan; en alle middelen die tot het groote doel van Buckingham's val zouden kunnen leiden waren daarbij heilig verklaard geworden. Buckingham was naar Frankrijk vertrokken om Henriette af te halen; met zijne schaamtelooze pracht had hij al den glans van het Parijsche hof overschenen; op het hart der deugdzame Anna van Oostenrijk had hij een onvergetelijken indruk gemaakt; te Amiens,

op de reis naar Calais, had hij tegenover Anna alles gedurfd en schier alles van haar verworven; het gerucht van zijne overwinning was hem naar Engeland vooruitgesneld. Doch hoewel hij na Karels troonsbeklimming even magtig gebleven was als onder koning Jakob, hij had ondervonden dat de gravin van Carlisle zich niet straffeloos beleedigen liet. Drie jaren slechts na zijne terugkomst uit Frankrijk, drie jaren nadat hij om Anna's wil Lucy verloochend had, was hij vermoord geworden; snel genoeg om hem te doen gevoelen dat vrouwelijk geduld zijne grenzen heeft, en echter niet zoo snel, of door zulke handen, dat iemand daarbij aan eene wraakoefening uit minnenijd denken kon. Door Richelieu was Lucy in de keus van haar werkkring bepaald geworden, en die keus was beider doorzigt waardig geweest. Toen John Felton aan den hertog van Buckingham in zijn paleis de doodelijke wond toebragt, had die jeugdige officier geen besef van zijne daad. De wereld waande dat hij moordenaar geworden was uit gekrenkte eerzucht; en indien de hertog van Buekingham hem slechts in tijds eene kapiteinsplaats geschonken had, zeide men, zou het met dezen luitenant nooit zoo ver gekomen zijn. Hijzelf beweerde dat Buekingham in zijne oogen een ongoddelijk monster was, Engelands pestbuil, de aartsvijand van zijn land en van zijnen koning; dat hij met Buckingham te doorsteken gehoorzaamde aan zijne roeping als werktuig in de straffende hand van God; dat elk edelman en soldaat, dien dubbelen eernaam niet onwaardig, sints lang had behooren te handelen gelijk hij. Arme John Felton, dien een partijdig nageslacht beurtelings vieren en verwenschen zou als den eerstgeborene der puriteinen; die zich inbeeldde een ijveraar te zijn voor de zaak vau Jehova, een nienwe Ehud, voorbestemd om het rigterlijk mes te drijven in den buik eens anderen Eglons, en die niet wist dat eene Delila hem gebruikte om haar Simson te zijn; die het vuur in de oogen der gravin van Carlisle had aangezien voor een heiligen gloed; die geloofd had dat ook zij den hertog van Buckingham haatte om Israels wil; wiens eenvoudigheid het niet onverklaarbaar of bedenkelijk vond dat eene zoo hooggeplaatste en zoo wereldsche vrouw zich inliet met hem en met zijnen ernst! Het had de gravin van Carlisle indertijd zeer gegriefd dat hare pogingen om voor den luitenant Felton gratie te verwerven vruchteloos gebleven waren. Veel had zij niet voor hem kunnen doen, want door al te krachtig voor hem te pleiten zou zij achterdocht gewekt, en zich zelve bloot gegeven hebben; doch het weinige dat zij beproefd had, en wel-

staanshalve had kunnen beproeven, was onbekwaam geweest om den koning van gedachte te doen veranderen. Karel I was toornig van smart over het verlies van zijnen gunsteling, en het schandhout-zelf scheen hem eene te ligte straf voor den laaghartige die het gewaagd had 's konings eersten en uitstekendsten dienaar op verraderlijke wijze van het leven te berooven. Lady Carlisle had derhalve moeten berusten in het onvermijdelijke, en haar eenige troost was de gedachte geweest dat John Felton ten minste geen nutteloos offer gebragt had. Had diens hand gebeefd, of had hij zich bediend van een minder deugdelijk wapen, men zou hem niettemin ter dood veroordeeld hebben; en het kwaad zou in dat geval grooter geweest zijn dan nu. Eenige maanden later was daar nog een andere en minder betrekkelijke troostgrond bijgekomen. Karel I, vaster dan ooit besloten om tegen de aanvallen van het parlement zijne koninklijke prerogatieven te handhaven, had omgezien naar een waardigen plaatsvervanger van Buckingham; en hij had het geluk gehad meer en beter te vinden dan hij had gezocht. Voor wien het aanvankelijk ook een geheim mogt geweest zijn dat lord Wentworth een man was die zich eenmaal als graaf van Strafford een onvergankelijken naam in de staatkundige geschiedenis van Engeland maken zou, de gravin van Carlisle had dit spoedig doorgrond. Strafford's rijzende zon te begroeten was meer dan enkel eene daad van voorzigtigheid; het was gehoorzamen aan de aantrekkingskracht van het genie, waar dit gepaard gaat met een verheven karakter en een ontembaren wil. Thomas Wentworth had niet aan het hof kunnen geroepen worden zonder aanstonds in de omgeving der koningin, te midden van zoo vele andere vrouwen die zich naar het voorbeeld van Hare Majesteit met staatszaken inlieten, de gravin van Carlisle op te merken en te onderscheiden; en Lucy had slechts hare bestemming vervuld toen zij in den vollen bloei van haar eigenaardig schoon aan Strafford de plaats gunde waaruit zij Buckingham verdreven had. Tusschen Buckingham en Strafford, welk een onderscheid! Den eerste had zij leeren kennen voor hetgeen hij was: een held, doch een romanheld; een ridder, doch niet zonder blaam; geestig zonder diepte, meer ijdel dan hartstogtelijk, een schitterende vlinder, een pronkende paauw. Strafford daarentegen was voor eene vrouw als zij het ideaal van het sterker geslacht; heerschzuchtig, welsprekend, onuitputtelijk, stout in het ondernemen, magtig in het volbrengen, de dienaar van het koningschap en voor het overige aller meester.

En dien man, voor wien de gravin van Carlisle meer genegenheid gekoesterd had dan ooit voor eenig schepsel op aarde; om wiens wil zij afstand had gedaan van hare onmetelijke zelfzucht; wiens opkomst haar dierbaarder geweest was dan hare eigen grootheid; dien onbesproken en onmisbaren verdediger der kroon had zij door den koning zelven, te trouweloos om zijne vriendschap gestand te kunnen doen, te zwak om weerstand te kunnen bieden aan de onverstandige en nuttelooze tranen van zijne vrouw, zien overleveren aan zijne vijanden. Te vergeefs had zij alles beproefd om den slag te keeren. Door geweld noch list had zij Strafford's leven kunnen redden. Doch zijn val was voor haar eene opstanding geweest. Zij was zich, thans geen kind meer, maar eene vrouw van veertig jaren en sedert vijf jaren de weduwe van den graaf van Carlisle, bewust geworden van een vermogen tot wraakoefening waarbij haar juichen in Buckingham's dood den indruk maakte van niet meer dan een flaauwe glimlach geweest te zijn. De koning en de koningin waren valsch en lafhartig geweest; zij hadden Strafford ten prooi gelaten van zijne haters; ten weerlooze prooi van de puriteinen, van de volkspartij, van het Huis der gemeenten, van John Pym, het ongekroond hoofd der souvereine natie. Lady Carlisle was van oordeel geweest dat zij niet meer licht behoefde dan dit om voortaan haren weg te kunnen vinden. Met inspanning van al hare kracht tot zelfbeheersching had zij den schijn aangenomen als erkende ook zij de noodzakelijkheid van Strafford's uiteinde. Digter nog dan voorheen had zij zich aangesloten bij den koning en de koningin; en van dier eigen onverstand had zij de toestemming weten te verkrijgen tot het aangaan van een bondgenootschap met Pym. Deze, zoo heette het, moest in stilte voor het koningschap gewonnen worden; men moest hem ondershands de aanzienlijkste betrekking des rijks aanbieden, en op die wijze hem losmaken van de volkspartij. Om aan hare onderhandelingen met Pym een glimp van waarschijnlijkheid te geven, zou de gravin van Carlisle, met goedvinden van Karel en Henriette, in het openbaar overgaan tot het puriteinsch geloof. In het gewaad eener aan de wereld afgestorvene zou zij de godsdienstoefeningen der kalvinistische geestdrijvers bijwonen; zou zij de menigte in den waan brengen dat de eigen zuster van een der eersten onder de pairs 's konings zijde verlaten had. John Pym, die een goeden blik had op menschen en karakters, was om meer dan eene reden over deze zaak zeer wel te

spreken geweest. Zijn leven lang had hij in het koningrijk met Strafford om den voorrang gedongen; en nu hij zich krachtig genoeg gevoelde tot weigeren, vleide het hem dubbel dat men hem aanbood Straffords opvolger te worden. Het absolute koningschap zou bezwijken, of John Pym zou ophouden naar de mooije meisjes te zien. Voorts ging er een geloofwaardig gerucht dat Pym in vorige jaren, toen Strafford nog eerst korten tijd geleden de partij der oppositie verlaten had, diens hartstogt voor de gravin van Carlisle had gekend en gedeeld. Deze twee, eens boezemvrienden, waren sedert in alles, tot in de liefde toe, elkanders mededingers en vijanden geweest. Lady Carlisle wist zulks, en zij had besloten er haar voordeel mede te doen. Hoewel John Pym niet van de keurigsten was, zouden nogtans hare bevalligheden-alleen misschien niet in staat geweest zijn hem te overreden. Het was in elk geval twijfelachtig of de intimiteit eener veertigjarige weduwe door hem eene voldoende belooning geacht zou worden. Doch zij had ook niet noodig eene liefde te veinzen die haar leeftijd niet langer medebragt. Pym en zij hadden dit met elkander gemeen, dat zij den prikkel der zinnelijkheid desnoods ontberen konden. Voor zijne ijdelheid was het genoeg dat de gravin van Carlisle, die hem eenmaal ter wille van Strafford versmaad had, thans vragend en aanbiedend tot hem kwam. Voor het overige was hij geheel vervuld met de gedachte die zijne levenstaak mogt heeten: den strijd voor de konstitutionele regten van het engelsche volk. Dit was het doel, het edel doel, waaraan hij zijn scherp verstand, zijne populariteit, zijn koninklijken geest verpand had. Zijne betrekking tot de geduchte gravin was dan ook geheel van staatkundigen aard gebleven. Met onbedriegelijke juistheid zag zij in, dat de zegepraal van Pym den val des ondankbaren en verraderlijken konings ten gevolge hebben zou; en hij van zijnen kant begreep dat het bondgenootschap eener vrouw, die al de hofgebeimen kende, voor de zaak des parlements onbetaalbaar was. De uitkomst had op beider berekening het zegel gedrukt. De gravin van Carlisle wist koningin Henriette te doen gelooven dat het parlement haar in hechtenis wilde nemen, en de misleide koningin maakte den koning wijs dat thans voor hem het oogenblik gekomen was om Pym en drie andere leden van het Huis der gemeenten, benevens een lid van het Huis der lords, aan te klagen wegens hoogverraad. Karel I liep in den val. Omstuwd van vijfhonderd gewapenden, en op zijne wijze vast besloten om

desnoods een bloedbad aan te rigten, kwam de koning aan de deur van Westminster-hall kloppen en de uitlevering eischen van John Pym en de zijnen. Doch de gravin van Carlisle was hem voorgeweest. Zij die vroeger over den luitenant Felton had kunnen beschikken, was ditmaal verzekerd geweest van de goede diensten van den kapitein Langres. 's Konings achterdocht had hem tot op het laatste oogenblik, zelfs voor de gravin, een geheim doen maken van het doel waarmede hij naar het parlementsgebouw toog; doch de koningin had niet kunnen zwijgen. Door Hare Majesteit onderrigt van den slag die Pym bedreigde, had de gravin middel gevonden om den gedienstigen kapitein naar Westminster-hall af te vaardigen, en om door dezen bode aan Pym te doen weten dat hij zich in allerijl uit de vergaderzaal te verwijderen en in veiligheid te stellen had. Een dwaas figuur had koning Karel gemaakt, de man der droevige figuren bij uitnemendheid, toen hij het Huis der gemeenten was komen overrompelen en hij volgens zijne eigen bekentenis had bevonden ‘dat zijne vogels gevlogen waren.’ En het was niet slechts eene dwaasheid die hij begaan had. De gravin van Carlisle had begrepen, en teregt begrepen, dat hij tevens op dien dag zijne kroon en zijn hoofd had verspeeld. Op dien wel en bloedig gemeenden doch mislukten staatsgreep toch was de vlugt uit Whitehaal gevolgd, op die vlugt de burgeroorlog, op den burgeroorlog de gevangenneming, het regtsgeding, het doodvonnis en het schavot. Ook heeft op grootscher en ontzagwekkender wijze nooit eene vrouw zich gewroken, dan toen de gravin van Carlisle aan Karel van Engeland en Henriette van Frankrijk den politieken moord van graaf strafford bezocht, den eenigen man dien zij ooit waarlijk heeft liefgehad. De geschiedschrijvers hebben zieh uitgeput in het vinden van een passenden bijnaam voor dit ongemeen karakter. Beurtelings hebben zij haar eene Erinnys en eene tweede Medea genoemd. Hare schoonheid, zeggen zij, was tevens die van een blijden morgenstond en van een dreigend onweder. Alle harten kon zij winnen, maar ook doen beven. Minzame woorden had zij evenzeer tot hare dienst als gruwzame verwijten en vlijmenden hoon. Zij was eene opregte huichelaarster, eene teedere furie, eene kuische overspeelster, eene liefhebbende sluipmoordenares. Algemeene wetten bestonden alleen voor haar in de natuur. De karakters van anderen achtte zij onderworpen aan zekere regels; het hare niet. Haar haat was in hare eigen oogen even regtmatig als hare liefde. Al hetgeen zij wilde keurde

zij goed, niet omdat het dit werkelijk was, maar omdat zij het wilde. Zij was in den technischen zin des woords het uitgedrukte beeld der zedeloosheid. Opmerkelijk is het dat de gravin van Carlisle te geener tijd in deze wereld loon naar werken ontvangen heeft. Nooit is, zoo ver men weet, aan deze Lady Macbeth de schim van Banquo verschenen. Zij was te opgewekt van natuur om eene slaapwandelaarster te worden, en ten einde toe schijnt haar die zekere helderheid van stemming bijgebleven te zijn - eene Sirene en eene Serena in een persoon - waarin men gemeenlijk, vooral bij vrouwen van gevorderden leeftijd, het kenmerk ziet van een goed geweten. Dit verklaart voor een deel hare positie in den restauratietijd, aan het hof van Karel II. Het kon dezen vorst niet onbekend zijn dat de gravin van Carlisle de hand had gehad in den ondergang zijns vaders. Een ieder wist dat zij gedurende den burgeroorlog, met al den invloed van haren naam en van dien haars broeders, den hertog van Northumberland, de fortuin van het parlement ondersteund had. De eenmaal door haar aan Pym bewezen dienst was bij de volkspartij in dankbare herinnering blijven voortleven. Nog in Februarij 1658, korten tijd voor Cromwell's dood, had Sir Arthur Haselrig, die het beter weten kon dan de meesten, melding makend van 's konings aanslag tegen het Huis der gemeenten in Januarij 1642, in eene der zittingen van dat Huis met erkentelijkheid en lof gesproken van *the notice timely given by the kindness of that great lady, the Lady Carlisle*. Cromwell zelf, die er belang bij had om aan zijne Republiek het grootst mogelijk aantal historisch-nationale elementen te verbinden, had haar steeds ontzien; en nooit was het hem onverschillig geweest er op te kunnen wijzen hoe de bloem der Percy's zelve liever kwalijk had willen bejegend worden met het volk van God, dan langer in de genietingen der zonde te deelen aan het hof van Farao. Doch wat zou er van de restauratie geworden zijn, indien Karel II den toegang van Whitehall had willen ontzeggen aan al degenen die in vroeger jaren zijnen vader uit dat paleis verdreven hadden, of hadden helpen verdrijven? Bovendien was er in geheel Groot-Brittannie niemand te vinden, die van het begin af het onmogelijke van Cromwell's streven levendiger beseft had dan de gravin van Carlisle; en zij die nooit verzuimd had om met de toekomende dingen op een goeden voet te blijven, ziende dat Cromwell's dynastie geen wortel schieten kon in den lande, was spoedig ontwaakt tot het geloof dat er voor de dy-

nastie der Stuarts in Engeland nog eene begeerlijke rol te vervullen viel. Naauwlijks had dan ook de groote Protektor het hoofd te rusten gelegd, of Carlisle-house, dat steeds de loopplaats van het intellektuele Engeland was gebleven, was eenklaps een centrum geworden van royalistische aspiratien. Bij monde der onvergankelijke gravin, wier oogen nog altijd schitterden als van ouds, die bij voortduring in het bezit van al hare tanden was, en in wier eerwaardig grijze lokken menigeen een zinnebeeld van het hoogst gezag meende te aanschouwen, werd daar verkondigd dat hetgeen eene hersenschim geleek eene werkelijkheid worden kon; dat Engeland het protektoraat moede was; dat Richard Cromwell er de man niet naar was om zijnen vader op te volgen in het bewind; dat in elk geval alles afhing van de stemming van het leger, en dat wanhopen eene dwaasheid was zoolang de generaal Monk voor overreding vatbaar bleef. Twintig maanden later was het gebleken, dat de door Lady Carlisle bij dien generaal onderstelde vatbaarheid feitelijk aanwezig was. Zonder slag of stoot, en ten koste van niet een druppel bloeds, was Karel Stuart, door het leger gesteund, de plaats van Richard Cromwell komen innemen; en Lucy Percy, die als gravin van Carlisle het engelsch salon geschapen had; die aan de hand van Buckingham de uitvaart van het ridderwezen had gevierd; die met Strafford aan den bloei van het absolute koningschap gearbeid had; die aan Cromwell den weg gebaand had om zich te verheffen op de schouders van John Pym; Lucy Percy smaakte de zelfvoldoening van in gezegenden ouderdom tot Karel II te kunnen zeggen: Uwe moeder heb ik uit Engeland verdreven, uw vader op het schavot gebragt, uzelven jaren lang tot ballingschap veroordeeld; doch wees niet kleingeestig, en erken dat ik meer dan vcle anderen te zamen tot uwe rehabilitatie bijgedragen heb.

Ziedaar in algemeene omtrekken de geschiedenis, of indien men liever wil, de fabel van Lady Carlisle. Wel heeft de vindingrijke fantasie hier en ginds sommige leemten aangevuld; en niet al hetgeen in deze schets als zeker gesteld is kan mathematisch bewezen worden. Doch over het algemeen heb ik mij gehouden aan de geloofwaardige traditie, mij geene andere vrijheden veroorlovend als die noodzakelijk schenen voort te vloeijen uit de wetten der groepering. De heer Schimmel intusschen heeft slechts een fragment van dit beeld ten tooneele gevoerd. Zijn roman eindigt met het berigt, ik zeg het berigt, van den dood van Karel I, en vangt aan omstreeks

den tijd der voorbereiding van Strafford's regtsgeding. De zeven laatste jaren van Karel's leven, te weten de geheele periode van den burgeroorlog, worden in de tweede helft van het laatste deel of slechts vlugtig doorgeloopen, of geheel en al onvermeld gelaten. Daarentegen is al hetgeen betrekking heeft op den ondergang van Strafford, en het daarop gevolgde bondgenootschap der gravin met Pym, zeer uitvoerig behandeld. Doch door zich aldus te bepalen tot het middenvak van het leven zijner hoofdpersoon, heeft de auteur zichzelven de gelegenheid benomen om deze van alle zijden aan zijne lezers te doen kennen. Er bestaan van de hand van mevrouw Bosboom-Toussaint twee uitnemende historische fantasiën - *De zamenkomst te Greenwich* en *De zamenkomst te Plainty-Hill* - de laatste nog aanmerkelijk gelukkiger dan de eerste en te zamen niet meer dan eene goede zestig bladzijden lang, waarin omtrent Lady Carlisle alles en zelfs een weinig meer voorkomt dan hetgeen waarmede de heer Schimmel zijne vier niet onaanzienlijke boekdeeltjes gestoffeerd heeft. Mevrouw Bosboom, die slechts episoden geven wilde, behoefde het verleden van de gravin niet aan te roeren en had het regt om ook van hare laatste periode te zwijgen. Zij kon volstaan met het aanstippen van twee hoofdmomenten: het uiteengaan, onder Lucy's oogen, van Strafford en Pym, en tien jaren later het zich aansluiten van Pym aan Lucy met de wederzijdsche motieven daarvan. Doch de heer Schimmel, dunkt mij, lag onder andere en zwaarder verpligtingen. Bij hem mocht het niet onzeker zijn waar Lady Carlisle vandaan komt en waar zij henengaat. Toch is dit laatste in zijn roman even zeer het geval als het eerste. In het slothoofdstuk van *Mylady Carlisle* zien wij deze in eene berouwvolle stemming verkeeren. Zij is eene boetvaardige zondares geworden. Zij heeft leeren vergeven en vrede leeren wenschen. De tijding van koning Karel's onthoofding, waarvan men gedacht zou hebben dat zij er in roemen en er zich het hart aan ophalen zou, ontlokt haar (want ‘thands eerst haatte zij niet meer’) den stichtelijken uitroep: ‘God zij zijner ziele genadig!’ Hier valt het gordijn; en van de rol die Lady Carlisle daarna gespeeld mag hebben zwijgt de heer Schimmel. Zwijgen doet hij desgelijks over hare vroegere relatien met Buckingham. Zij treedt bij hem ten tooneele als weduwe van den graaf van Carlisle en als half en half op retraite gestelde minnares van den graaf van Strafford. Niets doet onderstellen dat zij in de eerste jaren van haar huwelijk iets anders geweest is als eene deugdzame

vrouw, en wie den heer Schimmel leest ontvangt den indruk dat haar echtgenoot steeds veel genoegen aan haar beleefd moet hebben. Verre van mij de gedachte om mij in zaken van nieuwere geschiedenis met den heer Schimmel te meten. Zijne belezenheid is oneindig grooter dan de mijne, en waar het mij te naauwernood vergund was een kijkje te nemen, heeft hij met ijver gestudeerd en alles aandachtig bezien. Ware zijne *Mylady Carlisle* eene zuiver historische proeve, ik zou met mijne bedenkingen zelfs niet voor den dag durven komen. Zag ik hem afwijken van de min of meer gevestigde overlevering, ik zou het verschil tusschen zijne zienswijze en de mijne aanstonds en uitsluitend aau mijne eigen onwetendheid toeschrijven. De heer Schimmel, zou ik zeggen, heeft over dit onderwerp boeken gelezen waarvan ik misschien niet eens de titels ken, bronnen geraadpleegd die met reden voor den dilettant ontoegankelijk zijn. Hij weet en kan bewijzen dat Lady Carlisle nooit in eenige berispelijke betrekking tot Buckingham gestaan heeft; dat men een domoor moet zijn om te gelooven dat zij de onzigtbare hand geweest is die eenmaal het mes van John Felton bestuurde; dat zij vóór het begin der restauratie gestorven, of zoo goed als gestorven is. Met de stukken kan hij aantoonen, dat zij ja uit woede over den dood van Strafford eenmaal de hand aan Pym gereikt en daardoor zijdelings medegewerkt heeft tot den ondergang des konings, maar dat 's konings hoofd nog niet gevallen was of reeds vervulde een aandoenlijk naberouw hare voor godsdienstige aandoeningen niet onvatbare ziel. Nu evenwel de heer Schimmel een historischen roman geschreven heeft, geene historisch-kritische studie, meen ik hem het regt te mogen betwisten om er eene Lady Carlisle op na te houden van zijne eigen vinding. Hij schildere zoovele boetvaardige Magdalena's als hij wil; doch onze onbekeerde vrouwelijke demon, geweven uit hartstogt en wereldzin, onze dichterlijke zondares, mag hij ons niet ontnemen. Eene Lady Carlisle met gewetensknagingen is de moeite der vertooning niet waard. Met onverbiddelijke gestrengheid eischt de kunstwet dat deze vrouw in haar geheel gelaten worde; en zelfs indien het blijken mogt dat zij in de werkelijkheid zichzelve niet altijd gelijk gebleven is, zou de dichter geene vrijheid hebben om daar melding van te maken.

Wanneer, om terug te keeren tot de hierboven gestelde vraag, wanneer zouden de door den schrijver aangewende middelen evenredig geweest zijn aan het doel? Zij zouden dit geweest zijn, verbeeld ik mij,

indien hij naar het voorbeeld van Shakespere een geheel tijdvak der engelsche geschiedenis had laten defileren voor den geest van zijne lezers. Lady Carlisle heeft meer dan eene halve eeuw geleefd. Zij heeft eene rol gespeeld, eene hoofdrol somtijds, in eene digte reeks van gewigtige gebeurtenissen. Zij is begonnen met getuige te zijn van de reaktie tegen het despotisme van Elizabeth, de laatste Tudor, op onwaardige wijze vervangen door Jakob I, den eersten Stuart. Onder hare oogen heeft plaats gehad dat merkwaardige feit der moderne geschiedenis: de voorbereiding van het konstitutionele koningschap door de opkomst der engelsche demokratie. Die magt heeft zij achtereenvolgens de gespierde vuist zien opheffen, eerst tegen Buckingham, toen tegen Strafford, daarna en ten besluite tegen den koningzelven. Zij heeft het aanschouwd dat de autokratie stuk voor stuk afstand heeft moeten doen van al hare eeuwenheugende voorregten. In dien grooten strijd heeft de bodem van Engeland onder hare voeten gedreund. Vervolgens heeft zij Cromwell al de krachten van zijn genie zien ontplooijen ten einde met de eene hand weder op te bouwen hetgeen hij met de andere afgebroken had. Zij heeft hem die reuzentaak zien aanvaarden, zien voltooijen, en er hem eindelijk onder zien bezwijken. Nogmaals heette het toen: leve de koning! en voor de tweede reis hoorde en hielp zij dien kreet herhalen. Zelve heeft zij het bijgewoond dat Karel Stuart, de tweede van dien naam, met ongeloofelijke ligtzinnigheid de bloedige nalatenschap van zijnen vader aanvaardde; en hare oude maar onverzwakte oogen hebben op dien jeugdigen Willem van Oranje gerust, die eenmaal aan de wereld toonen zou dat de Stuarts uitgediend hadden. Al deze gebeurtenissen, waaronder er zijn wier tegenschok nog heden ten dage gevoeld wordt, en die in elk geval het magtige Groot-Brittannie hebben doen ontwaken tot zijne tegenwoordige en bewonderenswaardige heerschappij, laten zich zonder willekeur, zonder geweld, met aanwending van de onuitputtelijke hulpmiddelen der kunst, groeperen om den persoon van Lady Carlisle. En, o zeldzame kans voor den romandichter! deze politieke heldin is tevens eene vrouw van de wereld en eene schoonheid van het zuiverst water geweest. Was het om den toon die daar heerschte eene onderscheiding ontvangen te worden in haar huis, hare liefde te winnen werd een schier bovenmenschelijk voorregt geacht. Mannen van den eersten rang, sieraden van hunne eeuw en van hun volk, mannen die het geene vermetelheid rekenden het hof te maken aan koninginnen en

aan wier leven de magt van koningen hing, hebben dat voorregt op den hoogsten prijs gesteld. Een prinselijke rang, uitgestrekte bezittingen, een tintelend vernuft, de vormen eener godin, keur van hartstogten, dit alles te zamen heeft Lady Carlisle aanspraak gegeven op eene plaats in de romantische geschiedenis; en wie in een aanschouwelijk beeld de lotgevallen voorstellen wil van den door haar beleefden tijd, kan in de keuze van zijne hoofdpersoon, indien hij een man van smaak en oordeel is, geen oogenblik aarzelen.

Stel ik belagchelijke eischen? Wordt het onmogelijke door mij verlangd indien ik wensch dat 's heeren Thieme's prijzenswaardige guldens-editie ons vroeger of later eenig bladzijden moge aanbieden uit de geschiedenis van Engeland, opgevangen in den spiegel, den glanzigen spiegel, van Lucy Percy's oogen? De heer Schimmel, die van deze dingen meer verstand heeft dan ik, heeft gemeend het over een anderen boeg te moeten wenden. In zijn roman beslaat de roman van Lady Carlisle slechts eene zekere plaats, op ver na niet de geheele ruimte; en van den overgeleverden roman der gravin heeft hij alleen zoo veel behouden als noodig scheen om zijn eigen fantasieroman daaraan te kunnen vastknoopen. De ware hoofdpersoon van *Mylady Carlisle* is niet Lady Carlisle, maar dier nichtje Violetta, het onder den ruwen naam van Nel ten tooneele gevoerd pleegkind van Phil Whistle. Lucy's oudste broeder, Algernon Percy, de erfgenaam der Northumberlands, heeft in zijne jongelingsjaren eene reis naar Italie gedaan. Daar heeft hij kennis gemaakt met Violetta Contarini, de bruid van den jongen Marchese Ughetti. Hij heeft dat meisje ontvoerd en is naar den ritus der roomsche kerk in stilte met haar gehuwd. Met haar in Engeland aangekomen heeft hij haar als zijne wettige vrouw willen doen erkennen door zijnen vader. Door toedoen van zijne zuster Lucy is dit mislukt. De oude hertog van Northumberland heeft zijnen zoon gevloekt, en Algernon's zedelijke kracht is door zijns vaders toorn gebroken geworden. Weinige maanden na hare aankomst op Pctworth-castle, waar Algernon zich voorloopig met haar gevestigd had, had Violetta een bezoek ontvangen van Lucy. Lucy had haar diets gemaakt dat zij, Violetta Contarini, een onoverkomelijk struikelblok was voor de fortuin der Northumberlands. Violetta had dien smaad niet willen dragen en was gevloden. Twee of drie jaren lang was zij eene zwerfster geweest in het vreemde land, was kort na hare vlugt moeder geworden van een dochtertje, en had eindelijk met haar kind een onderkomen gevonden, niet ver

van Bristol, in de woning van zekeren William Staunton. In dat huis was zij niet lang daarna gestorven; en Staunton, die verlegen was met het kind, had het toevertrouwd aan Phil Whistle, een landsman van hem, die zich in Londen gevestigd had, en die tegen betaling van een goed kostgeld zich wel had willen belasten met de zorg voor een meisje dat mettertijd eene goedkoope dienstbode voor hem worden kon. Phil Whistle, een gierigaard, een dronkaard, een schijnheilig woesteling, is korte jaren daarna cipier geworden van den Tower, en de kleine Nel is haren meester naar dit somber verblijf gevolgd. Daar is het dat wij voor de eerste reis kennis met haar maken. Zij is op dat tijdstip een meisje wier ware leeftijd moeijelijk te bepalen valt, half vrouw, half kind. Na den dood van Phil Whistle's weinig betreurde echtvriendin is zij het factotum van dien elendeling geworden, zijn voetwisch, zijne van den morgen tot den avond afgesnaauwde en vertreden slavin. Hij gebruikt haar om hem de gevangenen te helpen voederen - spijzigen mag het niet heeten - en zij leeft van den afval dier rampzaligen. Intusschen werd er een persoon gevonden, een man van aanzien en vermogen, een vreemdeling in Engeland, doch sedert jaren daar verblijf houdend, die voor de kennis van Nelly's bestaan, van het geheim harer geboorte, van hare herkomst en van hare tegenwoordige woonplaats, bergen gouds zou hebben willen geven. Die man was de markies Ughetti, eenmaal de bruidegom der geschaakte Violetta Contarini. De ware naam van den schaker was hem aanvankelijk niet bekend geweest; doch sedert hij ontdekt had dat de gewaande britsche avonturier Algernon Percy heette en een aanstaande hertog van Northumberland was, had hij besloten zich op dien anderen sabijnschen maagdenroover bloedig te wreken. Daar vernam hij evenwel dat Violetta spoorloos verdwenen was; verdwenen, niet met medeweten van haren man, maar, tot diens ongeneeslijke droefheid, door tusschenkomst van zijne heerschzuchtige zuster Lucy. Ughetti hield zich overtuigd dat Lady Carlisle zijne Violetta op de eene of andere wijze om het leven gebragt had; en in deze onderstelling gaf hij aan zijn italiaansch vendetta-plan de noodige uitbreiding. De broeder had zijne bruid ontvoerd, en hij zou daarvoor boeten; doch tienmaal schuldiger was in Ughetti's oogen de zuster die zijne bruid vernietigd had. Op haar, op haar vooral zouden zij nederkomen, de felle slagen van zijnen haat. Door een waren doolhof van kronkelwegen heen bereikt - en mist - Ughetti zijn doel. In het laatste hoofdstuk van den roman draagt

Nelly, eenmaal de vrouwelijke *saute-ruisseau* van den Tower, den naam van Lady Petworth. Zij is daar de erkende dochter van den hertog van Northumberland, de bloeijende nicht van Lady Carlisle, de aanstaande verloofde van Sir Robert Conway. Haar roman is de ware roman van het boek. Zij is de belangwekkende persoon bij uitnemendheid, de spil van het geheele drama, het karakter waardoor al de andere karakters aan zichzelven geopenbaard worden, de zedelijke kracht wier eigen opkomst te gelijk de zedelijkheid van al de haar omringende personen verhoogt of veroordeelt.

Nogmaals belijd ik hier mijne onkunde. De heer Schimmel vereenzelvigt den markies Ughetti, die onder den aangenomen naam van Jean van Verviers in zijn verhaal zulk eene groote rol speelt, met den uit de geschiedenis bekenden pauselijken nuntius Rosetti. Zijn daar termen voor? De heer Schimmel laat den jongen hertog van Northumberland jaren lang wegkwijnen in een staat van aan waanzin grenzende somberheid. Bestaan er familie-papieren op grond waarvan het karakter van dien hertog, insgelijks een historisch persoon, voortaan aldus opgevat behoort te worden? Twintig zulke vragen zou ik kunnen stellen, en even zoo vele malen zou daardoor het bewijs geleverd zijn dat ik in het Bloemendaalsche bosch beter den weg weet dan in de engelsche geschiedenis der 17^{e} eeuw. Doch dit meen ik in te zien dat er belangrijke historische personen, historische dokumenten en historische toestanden gevonden worden, waarvan de heer Schimmel partij zou hebben kunnen trekken, doch die hij met stilzwijgen voorhij is moeten gaan, ten einde plaats te winnen voor de lotgevallen van zijne Nelly. Zoo bestaat er van de laatste oogenblikken van Karel I een door twee ooggetuigen opgemaakt verhaal dat voor ons nederlandsch publiek eene bijzondere aantrekkelijkheid bezitten moet. Het zijn de depêches van Albert Joachim en Adriaan de Pauw, onze buitengewone ambassadeurs, in Februarij 1649 naar Engeland gezonden ten einde aan Fairfax, aan Cromwell en aan het parlement gratie te vragen voor den ongelukkigen koning. Mij zijn die stukken alleen bekend uit de fransche vertaling die daarvan in der tijd door den heer De Jonge bezorgd is aan den heer Guizot; doch de hollandsche tekst moet zonder moeite in den Haag te verkrijgen zijn, en ik verbeeld mij dat een met de hulp dier echte bescheiden zamengesteld hoofdstuk een beter slot gevormd zou hebben dan het dorre berigt van den Steward des hertogs van Northumberland: ‘Gister in den namiddag is Zijne Majesteit... onthoofd.’ De

gezanten van eene republiek smeekend om het leven van een koning; de kleinzonen der afzwering van 1581 onthutst door de vermetelheid van Cromwell en de zijnen - met het talent van den heer Schimmel zou daar iets treffends van te maken geweest zijn. En dan, hoe is het mogelijk dat hij Lady Carlisle de groote exekutie niet in persoon heeft doen bijwonen, des noods in hetzelfde vertrek en voor hetzelfde venster als de hollandsche ambassadeurs? Strafford was immers eerst waarlijk gewroken op den dag toen ook het hoofd des konings viel, en eene echte Erinnys zal toch de gelegenheid wel niet verzuimd hebben om tegenwoordig te zijn bij het voltooijen van hare zegepraal? Doch ik vergeet dat Lady Carlisle tusschentijds door haar nichtje bekeerd geworden was van de dwaling haars weegs. - In December 1645 of daaromtrent heeft er in den Tower eene aangrijpende ontmoeting plaats gehad. De triomferende Leighton kwam er den vernederden Laud bezoeken. Door toedoen van Laud was Leighton vijftien jaren te voren wegens puriteinsche gevoelens overgeleverd geworden aan den regter. Twaalf jaren lang had hij in de walgelijkste kerkers gezucht, omgeven van boeven en door ongedierte verteerd. Op den dag van zijn ontslag was hij twee en zeventig jaren oud. Voor hij in de gevangenis geworpen werd was hij door beulshanden getuchtigd en verminkt geworden. Vastgebonden aan een paal had hij op den blooten rug zes en dertig kabelslagen ontvangen. Men had hem de ooren afgesneden, den neus gespleten, en met een gloeijend ijzer een schandmerk in het voorhoofd gebrand. Toen hij in den Tower voor Laud verscheen geleek hij een monster uit Dante's hel. De heer Schimmel heeft herhaaldelijk melding gemaakt van Laud, dien hij reeds in een van zijne eerste hoofdstukken een bezoek aan Strafford laat brengen en met Strafford naar den koning laat gaan. Ook Leighton heeft hij ten tooneele gevoerd, onder den naam van Laird; althans het verhaal van Laird's vlugt is eene bekende historische anekdote uit het leven van Leighton. Doch verder op verliest hij en Laud en Leighton uit het oog. Ten onregte, dunkt mij. Het zou de moeite geloond hebben eene schets te ontwerpen van de bedoelde ontmoeting der twee grijzaards, den anglikaanschen prelaat en den puriteinschen theoloog en volksmenner; Laud vervuld met de herinnering aan al het zoet van zijne aartsbisschoppelijke waardigheid, aan de weelde van Lambeth-palace, Leighton steeds indachtig aan de door hem uitgestane elende, de door hem verduurde martelingen, de hem op het hoofd geladen schande;

Laud door het parlement ter dood veroordeeld en zijne laatste ure verbeidend, Leighton door het parlement tot bewaarder van Lambethpalace aangesteld; Laud en Leighton bedienaars van hetzelfde Evangelie, dat van den eenen een hardvochtigen inkwisiteur, van den anderen een wraakzuchtigen demagoog gemaakt had; twee priesters van de godsdienst der liefde, beiden verteerd door het vuur van den zich in allerlei vormen openbarenden haat. - Een persoon naar wien ik bij den heer Schimmel vruchteloos gezocht heb is die Jeremy Taylor aan wiens buitengemeene talenten als prediker en schrijver de heer Taine zulk eene warme hulde brengt. Van de eerbewijzen waarmede men Taylor na de restauratie overladen heeft kon gezwegen worden. Doch reeds als jong man, voortgeholpen door Laud, bezat hij eene reputatie als kanselredenaar. Naar hem was het dat de groote wereld in den bloeitijd van Karel I kwam luisteren in St. Paul's. Hij is gehuwd geweest met eene natuurlijke dochter des konings, heeft op 's konings verzoek eene apologie van het episkopaat geschreven, heeft als veldprediker dienst gedaan in 's konings leger, en zou derhalve in het kader van den heer Schimmel zeer wel gevoegd hebben. Taylor was niet als Laud een bekrompen kerktiran, maar een liberaal royalist. Hij was deugdzaam. Er kleeft aan zijne nagedachtenis geen enkele smet. Het zou verstandig geweest zijn ons met dien voortreffelijken anglikaan in kennis te brengen. Hem hoorend zou het ons duidelijk zijn geworden hoe een groot gedeelte der engelsche natie, en met name de hoogere standen in Engeland, steeds afkeerig zijn kunnen blijven van het puritanisme. Waarom is nog heden ten dage in Groot-Brittannie, en niet slechts voor den vorm of enkel in het uitwendige, de anglikaansche kerk meesteres en gebiedster van den maatschappelijken toestand? Waarom is het presbyterianisme, hoe magtig ook, daar te lande nooit in waarheid nationaal willen worden? Omdat het door een man als den anglikaan Taylor verwezenlijkt ideaal vergelijkenderwijs hooger staat dan het ideaal van den dissenter. In Taylor was de verzoening van christendom en beschaving beter vertegenwoordigd. Taylor doet u dieper gevoelen dat hij de zoon is van een volk dat Shakespere voortgebragt heeft. Taylor is een sprekend en eervol beeld der echt-engelsche traditie. - Dat de heer Schimmel niet verzuimd heeft partij te trekken van de figuur van Cromwell, spreekt van zelf. Den diktator laat hij rusten, en hij vertoont ons alleen het parlementslid en den kolonel, den aankomenden luitenant-generaal. Hoe gelukkig hij daarin geslaagd is weten ook die

lezers van dit tijdschrift die *Mylady Carlisle* in hare nieuwe gedaante tot hiertoe nog niet magtig zijn kunnen worden. De schets *Uit de zeventiende eeuw*, in den *Gids* van Julij, was een onuitgegeven hoofdstuk van den nu voltooiden roman. Dat hoofdstuk is voortreffelijk; het behoort met het afscheidbezoek van Lady Carlisle aan Strafford, met de ontmoeting tusschen John Pym en Karel I, tot de fraaiste historische partijen van het geheele boek. Doch waarom, verstout ik mij te vragen, waarom van Cromwell gesproken en van Milton gezwegen? Waarom aan den eenen een geheel hoofdstuk gewijd, en den naam des anderen zelfs niet in het voorbijgaan genoemd? Nogmaals verwijs ik hier naar het werk van den heer Taine. Cromwell's huishouden te Londen is de eer der schildering ten volle waardig; doch zou ook Milton's Londensche binnenkamer dit niet geweest zijn? Zouden onze landgenooten den grooten dichter niet gaarne eens hebben zien op- en nedergaan met die eerste vrouw van hem, die hij uit liefde trouwde, die zes weken later wegliep uit zijn huis, die naderhand met hangende pootjes tot hem terugkeerde, en met het oog op wier karakter hij zijn traktaat over de echtscheiding schreef? Hoe aantrekkelijk zou naast den leeuwenkop van den ineengedrongen Cromwell de Apollo'sgestalte van den nog jeugdigen Milton uitgekomen zijn, en welk een goed figuur zou het schitterend mannelijk schoon des eenen gemaakt hebben naast die ‘wrat boven de rechter wenkbraauw’ des anderen! Ik koester een passenden eerbied voor Cromwell's zwaard; doch even groot is mijn ontzag voor de pamfletten van Milton. Is Cromwell de beste degen van zijne partij geweest, Milton was haar beste pen. Partijzucht kon beweren dat 's konings exekutie enkel eene daad van Cromwell's eer- en dweep- en staatszucht was; Milton heeft die daad met kracht van argumenten geregtvaardigd. John Milton aan de zijde van Oliver Cromwell, John Milton tegenover Jeremy Taylor - waarlijk, het gebeurt niet alle dagen dat de historische romanschrijver op zijnen weg zulke bruikbare groepen ontmoet.

Men bemerkt dat ik aan het opmaken van eene rekening ben; en geen menschenkenner zal het bevreemden dat het daarmede van een leijen dakje gaat, want zij is de rekening eens anders. Doe het mij eens na! hoor ik den heer Schimmel mij toeroepen. Verbeter het mij, indien gij kunt of durft! voegt hij met regtmatige fierheid er bij. Toch mag ik mij door deze bedenking niet uit het veld laten slaan. Het is hier niet om subjektieve meeningen, maar om

de regten en verpligtingen van een gevestigd genre te doen. ‘Les décorations, les costumes, les surprises, les feux électriques, les changemens à vue et toutes les grâces de la mise en scène,’ vroeg gisteren nog Jules Janin, ‘auront-elles jamais la valeur d'un vrai drame emprunté aux véritables sentimens du coeur humain?’ Kinderlijke vraag, en waarvan alleen de gekwetste eigenliefde zou kunnen beweren dat zij aan onbescheidenheid grenst. Ik maak die vraag tot de mijne, ziedaar mijne geheele misdaad; en met de woorden van denzelfden schrijver laat ik er de bede op volgen: ‘S'il vous plaît, romanciers, dramaturges, inventeurs habiles, quand donc reviendrons-nous à la grande histoire avec tous les respects qui sont dus à la vérité même?’ Doch men wane niet dat ik enkel verliezen te boeken heb, of dat de rekening van den heer Schimmel van niets overvloeit als van kwade posten. *Mylady Carlisle* zou niet van zijne hand zijn, indien er in dezen roman niet geheele partijen aangetroffen werden die én in zichzelven eene blijvende waarde bezitten, én de vergelijking kunnen doorstaan met al het beste wat de auteur te eeniger tijd van dien aard geleverd heeft. Veel van hetgeen waaraan de geschiedenis door hem opgeofferd is, of ter wille waarvan hij de groote geschiedenis om de kleine heeft verzaakt, acht ik eene regte acquisitie van onze fraaije letteren; en het voorwerp van mijne eerzucht is dat deze aankondiging er toe moge bijdragen om dat schoone algemeen te doen opmerken en op den regten prijs te doen schatten. Tot de winsten waarvan aanteekening behoort gehouden te worden reken ik niet den persoon van Rosetti, voorheen Ughetti, naderhand Jean van Verviers; en evenmin het karakter van Robert Conway, den *jeune premier* des romans. Robert Conway is geboren en in de wereld gekomen - en te dezen aanzien vertoont hij eenige overeenkomst met David Copperfield - ten einde te ontwaken tot het besef dat Lady Jane Howard, zijne eerste vrouw, met al hare schoonheid en al haar geld, toch eigenlijk niet veel meer dan een *child-wife* was, en dat alleen eene levensgezellin als Nelly, met wier bevalligheid hart en verstand gepaard gaan, in staat is een regtschapen man waarlijk gelukkig te maken. Gaandeweegs, en in den eigen loop des verhaals, doet Robert Conway deze voor Jane Howard's nagedachtenis minder vleijende, doch voor hemzelven heilzame en weldadige ervaring op; en in zoo ver is er op de vinding en de voorstelling van dit karakter niets aan te merken. Doch voor den aanstaanden bruidegom eener heldin, zoo dunkt mij, laat

Robert Conway, bij het zoeken van zijnen weg door het kreupelbosch der beproevingen, wel wat al te veel van zijne wol aan de struiken hangen. In het laatste hoofdstuk treedt hij op in weduwnaarsgewaad en met een stijven arm: dit laat ik gaan, ofschoon ik niet inzie waarom Nelly nu juist met een invalide trouwen moest. Doch die onbruikbare linkerarm - een onbruikbare regter, dit is zeker, zou nog erger geweest zijn - is een slechts al te getrouw beeld van hetgeen er naar den inwendigen mensch in Robert Conway stak en van hetgeen er dan ook onder den invloed der tijdsomstandigheden uit hem gegroeid is. Zijn leven bestaat uit eene reeks van weifelingen; voortdurend is hij de speelbal van anderen en van zijne eigen luimen; nooit weet hij wat hij wil; en indien er ten slotte nog iets van hem teregtkomt, is dit niet een gevolg van zijn doorzigt of van zijne geestkracht, maar van het toeval. Na zijn eerste fortuin verspeeld te hebben, trekt hij ten tweede male den hoogsten prijs uit de loterij: een kasteel met eene lieve kasteleines er in. Veel andere verdiensten bezit deze jonker niet. Nelly wordt niet de zijne omdat hij harer waardig is, allerminst omdat hij haar op de wereld en op zijne eigen vooroordeelen veroverd heeft, maar omdat Lady Jane er te goeder uur het hachje bij inschiet, omdat hij een individu is van het mannelijk geslacht, omdat hij tot de klasse dier welgemaakte onbeduidendheden behoort die sedert de dagen der grieksche Helena met een genadig oog plegen aangezien te worden door de jonge dames. Paris, ook met een stijven arm, is en blijft Paris.

Dat Jean van Verviers mij niet bevallen wil, ligt minder aan hem dan aan mijzelven. Ik heb nu sedert vijfentwintig jaren reeds zooveel historische romans gelezen waarin vermomde jezuiten en ultramontaansche zeloten de rol van Bosco vervullen, dat ik er eindelijk van verzadigd ben. En toch is het mij onder het studeren in *Mylady Carlisle* herhaaldelijk gebeurd Jean van Verviers uit den grond mijns harten te benijden. Wat een leven heeft zoo'n dier! Zijn meeste tijd is vakantietijd, en in den regel voert hij den lieven langen dag geen deksel uit. Toch mangelt het hem nooit aan overvloed van gereede penningen. En dit komt niet omdat hij van nature een millionair is, maar omdat hij ruim betaald wordt voor de geringe moeite van overal zijn neus in te steken. Met alle standen der maatschappij houdt hij omgang. Hij komt aan het hof, vischt naar de familiegeheimen van de groote lui, maakt praatjes met mannen

van de burgerklasse, heeft zijne konnektien tot aan de vrouwelijke waschtobbe toe, en wordt aangebeden door de arme drommels die hij omkoopt. Het inspannend werk laat hij door anderen verrigten. De vermoeijendste van zijne eigen bezigheden bestaat in het heenstappen over zijne gemoedsbezwaren. Van al hetgeen hij te weten noodig heeft is de kennis hem aangeboren. Hoewel een italiaan van afkomst en vorming, spreekt hij zoo volmaakt engelsch dat niemand in de drie koningrijken hem ooit voor een vreemdeling aanziet. Hij is devoot katholiek en een ijveraar voor het katholicisme; doch hij behoeft den mond slechts te openen om aanstonds doorkneed te blijken in het bijbelsch patois der kalvinistische puriteinen; en zoo groot is zijne virtuositeit in dit vak, dat zelfs Cromwell, die een kenner was, door hem gedupeerd wordt. Zijne tafel is schraal; doch indien hij wilde zou hij lekker kúnnen eten, en dit is de hoofdzaak. Hij is een oud vrijer en kent de genoegens van het huiselijk leven niet; doch des te geringer zijn zijne zorgen, en des te ongestrafter kan hij toegeven aan zijne liefhebberijen. Eene der voornaamsten daarvan is eene kleerkast vol kostumen. Heden steekt hij zich in de uniform van een soldaat des konings, morgen in die van een soldaat des parlements. Daareven, toen gij hem zijne woning zaagt binnengaan, droeg hij kort haar en eene gladgeschoren kin; hij komt er weder uit met een krulkop en een baard. Met zijne valsche brieven en zijne valsche sleutels regeert hij het menschdom; en hetgeen een ander niet gedaan zou kunnen krijgen zonder een leger in het veld te brengen, doet hij met een valsch gebit af. Een gemakkelijker baantje dan het zijne is ondenkbaar, en ik ken lieden die een pink zouden willen missen om voor hun ouden dag iets van dien aard in het verschiet te hebben.

Het frissche, het krachtige, het meesterlijke in *Mylady Carlisle* is de konceptie van Nclly. Dit kind is gesproten uit italiaansch en anglo-saksisch bloed. Reeds daardoor is zij iets ongemeens; eene vereeniging van twee kontrasterende geaardheden. Voorts is zij de vrucht van eene ridderlijke en teedere liefde, terwijl het lot haar schier van hare geboorte afaan gedoemd heeft tot het verkeer met de smadelijkste hartstogten. Deze edele plant is opgegroeid in eene afschuwelijke omgeving. In den regel zijn de gevoelens der menschen onafhankelijk van hunnen stand in de maatschappij, en slechts bij uitzondering ziet men de ongelijkheid der lotsbedeeling tred houden met eene daaraan evenredige ongelijkheid van inborst. Nelly

doorleefde zulk eene uitzondering. Haar vader was een edelman van hoogen rang; en had hij kennis gedragen van haar bestaan, hij zou haar met de innigste liefde opgekweekt hebben. Ook haar moeder was eene vrouw van aanzien geweest; en het weinige dat de dochter zich van haar herinnerde ademde insgelijks de hoogste goedheid. De cipier daarentegen, in wiens woning zij een meisje werd, en die een even goed mensch had kunnen zijn als de hertog van Northumberland, was zoo laag van hart als van stand en geboorte. Hij behoorde in alle opzigten tot het uitvaagsel des menschdoms en der maatschappij. Nelly, een nieuw kontrast, had aanleg tot schoonheid; doch al ware die aanleg niet door allerlei mishandelingen gedwarsboomd geworden, men zou er in den kring van Phil Wistle geen oog voor gehad hebben. Het was eene schoonheid die aan het bedorven gezigtsorgaan der ruwheid ontsnapte; van eene zoo edele soort dat het niet moeijelijk viel haar te onderdrukken en misschien spoorloos te doen verdwijnen. Nelly ging dan ook in den Tower door voor een leelijk kind. Eindelijk en voornamelijk, zij bezat eene groote mate van aangeboren schranderheid en een verwonderlijk welgeplaatst hart; doch beiden waren zoo ongevormd, en uitten zich vaak, ten gevolge van de tegenstrijdigheden waaruit haar bestaan als zaamgeweven was, op zoo onregelmatige wijze, dat zij op menigeen den indruk maakte van eene halve zinnelooze. Dit is het wezen waaruit de auteur beproefd, en met het beste gevolg beproefd heeft eene bloeijende en innemende jonkvrouw te vormen. Hij laat haar daartoe achtereenvolgens in aanraking komen met allerlei naturen, korrekte en inkorrekte; begint hare opvoeding om zoo te spreken van meet af aan; leert haar het onderscheid gevoelen tusschen goed en kwaad; zet haar aan het lezen en schrijven; bekwaamt haar in vrouwelijke handwerken; doet haar kennis maken met eerbaarheid, met opregtheid, met gemoed, met liefde; sluit haar nu eens op in hare kamer, brengt haar een andermaal onder de menigte, doet haar heden in gevaar verkeeren en stelt haar morgen weder in veiligheid. De vrucht van dit alles is dat Nelly in den tijd van luttel jaren een uitnemend karakter wordt. Zij heeft geene vooroordeelen, bezigt geene listen, kent geene vrees. Na aanvankelijk eene verstootene geweest te zijn, wordt zij naderhand door sommigen beschermd, en eindigt zij met onbewust over allen te heerschen. Want er gaat van dit natuurkind, met haar rijken aanleg en haar onbedorven gemoed, eene geheime kracht uit.

Hare argeloosheid is eene levende bestraffing van Lady Carlisle's dubbelzinnigen handel en wandel. De geslepenheid van Jean van Verviers is tegen hare eenvoudigheid niet opgewassen. Hare onbaatzuchtige liefde beschaamt het egoïsme van Jane Howard. Haar levendig pligtbesef, bij onverdeelde toewijding, doet in Robert Conway's eigen oogen het licht opgaan over zijne aarzelingen en zijne karakterloosheid. Nelly is eene voortreffelijke psychologische studie, nu en dan een weinig fantastisch, niet altijd volkomen waarschijnlijk, doch nooit volstrekt onmogelijk en in den regel zuiver gedacht. Ik kan mij begrijpen dat de heer Schimmel, die in de wieg gelegd is voor het melodrama in vijf bedrijven en veertien tableaux, lust gevoeld heeft om dit karakter op breede schaal uit te werken.

Henri Taine is van oordeel - en men komt in verzoeking te gelooven dat hij deze theorie uitgedacht heeft met het oog op den heer Schimmel - dat elk auteur van beteekenis eene dusgenaamde *faculté maîtresse* bezit, en dat hij alleen waarlijk gekend wordt door de zoodanigen die deze zijne hoofdeigenschap op het spoor gekomen zijn om haar nimmermeer uit het oog te verliezen. Mijn oordeel over den schrijver van *Mylady Carlisle*, gelijk ik het hierbij aanbied aan de lezers van dit tijdschrift, steunt schijnbaar enkel en alleen op dien eenen roman van hem. Van zijne andere romans werden in den loop van dit opstel te naauwernood de titels vermeld. Van zijne dramatische proeven heb ik er sommigen - *Gondebald, Giovanni di Procida, Schuld en Boete* - zelfs niet genoemd; en wie het niet sedert lang van elders wisten zouden uit mijn verslag niet geleerd hebben dat er van zijne hand ook twee bundels mengelpoësie bestaan. Nogtans ben ik mij niet bewust te eenemaal onvolledig geweest te zijn. *Mylady Carlisle* is niet slechts de jongste, maar ook de zuiverste afdruk van 's heeren Schimmels eigenaardig talent. Wie dit boek met aandacht leest, is in staat zich een oordeel te vormen over de gaven des auteurs in haar geheelen omvang. Dit is zoo waar dat de heer Schimmel-zelf het zwijgend toestemt. De gelegenheid is hem aangeboden geweest om *Mylady Carlisle* eene geheel nieuwe operatie te doen ondergaan; om den onafgewerkten roman, gelijk men dien kende uit de twee vorige jaargangen van den *Gids*, niet slechts te voltooijen, maar desverkiezend aanmerkelijk te wijzigen. Doch zoozeer is dit boek met hem zamengegroeid, en hij met dit boek, dat hij van de hem gelaten vrijheid geen gebruik gemaakt heeft. Op enkele niet noemenswaardige ver-

anderingen na is de nieuwe en volledige uitgaaf een herdruk van de vroegere. Van sommige hoofdstukken zijn de staarten eenigzins besnoeid geworden, of is het hoofd een weinig schuins gezet. Uit de eerste lotgevallen van Robert Conway zijn twee episoden verdwenen, waarvan de eene - de door den als lakei verkleeden Robert aan Jove Percy toegediende dragt slagen - dan ook zeer wel gemist kon worden. Sommige minder gelukkige volzinnen, niet alle, hebben eene gewenschte reformatie ondergaan. Karakteristiek is in dit opzigt een voorbeeld dat ik aan het eerste hoofdstuk het beste ontleen. Men las daar: ‘De kleeding reeds bewees in die *vurig geloovige* tijden, *in een tijdvak, dat men het zwaard nog ontblootte voor een vorm van godsvereering, te dikwijls om dezen het wezen voorbijzag, de letter betrachtte en den geest vergat of niet in staat was op te merken*, tot welke partij men behoorde.’ Al het door mij onderstreepte is bij het overdrukken in de snippermand geraakt, en thans luidt de volzin dus: ‘De kleeding reeds bewees in die tijden, tot welke partij men behoorde.’ Er blijkt hieruit dat de heer Schimmel eene van zijne eigen zwakheden zeer wel beseft, en dat hij (eene kunst die niet alle auteurs verstaan) zichzelven te bekwamer plaatse weet te korrigeren. Werkelijk toch is hij, hoe bewonderenswaardig in menig ander opzigt zijne menschenkennis moge zijn, er de man niet naar om over ‘vurig geloovige’ tijden te oordeelen; en al zou hij mij verwijten dat ik hem daardoor bij de opzieners zijner gemeente in kwaden reuk breng, de wensch moet mij van het hart dat hij zijne studie van het religieuse leven in de 17de eeuw vroeger of later nog eens aan eene grondige herziening onderwerpen moge. Er is op dat gebied in zijne terminologie iets konventioneels; iets dat al te zeer den man en denker van eene latere eeuw verraadt; eene sympathie met de elbogen door de mouwen; een door te weinig kunst verholpen en daardoor dubbel voelbaar gebrek aan naieveteit. Ik zeide dan, en daar blijf ik bij, dat de bijna volstrekte identiteit der twee gedaanten waaronder *Mylady Carlisle* in het lieht verschenen is dezen roman tot een juisten maatstaf van des auteurs talent en krachten maakt. Groot is de afstand waardoor dit boek, wat degelijkheid en kunst betreft, van 's heeren Schimmel's eerstelingen gescheiden wordt; en toch is het daarmede in genoegzame mate homogeen om de gevolgtrekking te wettigen dat hij in al dien tijd niet opgehouden heeft te gehoorzamen aan een eigen oorspronkelijken aanleg. Doch nu hij door het schrijven van *Mylady Carlisle* een deel van zijne bestem-

ming vervuld heeft, hoop ik dat hij het instrument van den historischen roman voortaan zal laten rusten. Bedrieg ik mij niet, dan vordert zijne toekomst van hem dat hij van nu afaan met eigen hand eene splitsing make in zijne litterarische werkzaamheid. Aan den eenen kant behoort hij met het romantische element van *Mary Hollis* en *Mylady Carlisle* zijne tooneelen uit onze tegenwoordige zamenleving te bezielen, zoodat er in een drama als *Schuld en Boete*, in eene novelle als de *Twee Vrienden*, een nieuw leven kome; minder burgerlijk, grootscher, diepzinniger, belangwekkender. Aan den anderen kant moet hij zijne historische tafreelen voortaan afsluiten van de romantische buitenlucht. Thackeray schreef de *Vier Georges:* waarom zou de heer Schimmel ons de *Vier Stuarts* niet geven? Waarom niet, op het voetspoor van Michelet, door de kracht van zijne zeldzaam sterke fantasie, en steunend op eigen bronnenstudie, zoo menigen anderen groep uit de ware geschiedenis van het verledene voor onze landgenooten doen opdagen? Om iets te noemen, een dramaticus als de heer Schimmel zou niet meer dan eenige deelen van de korrespondentie der Venetiaansche ambassadeurs behoeven te bestuderen, om van het hof van koningin Elizabeth, van het hof van Katharina de Medicis, en van zoo menig ander hof dier dagen, de bij hare onbetwistbare echtheid meest verrassende historien te kunnen verhalen.

Ik eindig met eene opmerking die niet zoozeer des auteurs talent als wel zijne rigting betreft. *Mirabile dictu*, de heer Schimmel is mij te liberaal. Hij laboreert op zijne beurt, indien ik het zeggen durf, aan politieke moraliteit; te onzent de kwaal van den dag. Wanneer in het laatste hoofdstuk van *Mylady Carlisle* de soldaten van Cromwell op last van hunnen meester den persoon van Jean van Verviers ter zijde voeren, met het oogmerk om aan dien ontmaskerden ultramontaan de doodstraf te voltrekken, permitteert de auteur zich de weelde der volgende kleine boetpredikatie: ‘Weinige sekonden later had het Engeland der 17de eeuw zijn grootsten vijand, neen, de zedelijke vrijheid des menschen haar sterksten tegenstander verloren.’ Van Edgar Quinet zou ik zulk een volzin verwacht hebben; van den heer Schimmel niet. Wanneer Cromwell in den persoon van Rosetti het jezuitisme of ultramontanisme fusilleert of opknoopt, is de zedelijke vrijheid van het menschelijk geslacht daarmede al zeer weinig gebaat. Veeleer is hier het triviale spreekwoord van toepassing dat het eene onverschillige zaak is, indien er toch geen uitzigt

bestaat om den dans te ontspringen, of men gebeten wordt door de kat dan wel door den kater. Ik voor mij dank den heer Schimmel hartelijk voor zijn liberalisme uit de school van Cromwell. Persoonlijk is alle despotisme mij een gruwel; doch indien er van mij bewondering gevraagd wordt voor hét drilsysteem van den engelschen Protector, verkies ik niet belemmerd te worden in mijn ontzag voor dat van den roomschen Paus. Toen Cromwell aan zijne Ironsides den ontzettenden wenk gaf, was niet Rosetti de sterkste tegenstander van onze zedelijke vrijheid, maar Cromwell zelf. Als demonstratie van ouderwetsche en onvervalschte politieke moraliteit was zijne daad zeer wel te verdedigen, en bovendien was en bleef Rome tot wederdienst bereid. Doch den romandichter betaamt het niet om tegen den gehangen dief partij te kiezen, en te zelfder tijd zich aan de zijde van den even grooten, maar op dat oogenblik nog ongehangen dief te scharen. Tot lof van Shakespere heeft men duizendmalen er aan herinnerd dat zelfs de scherpzinnigste geschiedvorschers niet kunnen uitmaken of hij voor zich in zijne historische spelen op de hand van Lancaster dan wel op die van York is. Zoo behoort het. De romandichter is een bevoorregt schepsel, een zondagskind, uitverkoren om bloemen te strooijen op den vaak somberen levensweg van zijne medemenschen en van zichzelven. Slechts ligt hij onder verpligting om aan alle kinderen van Flora regt te laten wedervaren, en niemand moet kunnen bespeuren dat hij aan witte rozen de voorkeur geeft boven roode, of omgekeerd.

CD. BUSKEN HUET.

Het schaakbord.

Heugt, lieve! met wier trouw 'k mij vleide
Eer ons zoo droeve wijsheid scheidde,
  Heugt u wat zoets die winter had
Bij 't haardvuur prettig omgevlogen
Waar wij ons over 't schaakbord bogen,
  Vaak door elkanders blik schaakmat?
'k Zie nog uw poezel handje spelen
  Met d'eerst veroverden pion;
Daar doet ge in schuts van haar kasteelen
Uw koningin den strijd bevelen;
Die raadsheer schijnt zich weg te stelen
  Of hij een nieuwe list verzon!
Hoe raken eensklaps onze ving'ren
  Elkander aan! - uw lokkig haar
Omgolft mijn wang, - en dwars door 't slingren
  Worde ik uw blanke hals gewaar!
Is 't wonder dat de gulden netten
Op 't onvoorzienste schaak mij zetten?
  Ook mat! - De slag heeft uit! Verheerd
Ligt wie zoo fier de kroon mogt dragen! -
En hebbe ons 't lot, in later dagen,

Verpligt wel stouter zet te wagen,
Wat heeft het falen als het slagen,
  Wat droeve wijsheid ons geleerd?
  Slechts dit, helaas! dat gij noch ik, -
Al sloot het saai voor dubble ruiten
Niet enkel storm en sneeuw weêr buiten,
  Maar ook wat slaat met feller schrik,
Ook 's werelds oogen, 's werelds ooren -
We ons nooit, neen, nooit, nooit weer zien gloren
Wat zoete jonkheid blijkt beschoren:
  't Schaakmat zijn door elkanders blik!

Naar OWEN MEREDITH.
W.D. - s.

Bibliographisch album.

Armorial Général, contenant la déscription des armoiries des familles nobles et patriciennes de l'Europe précéde d'un dictionnaire des termes du blason; par J.B. Rietstap, auteur du Manuel de la science héraldique, membre correspondant de l'académie d'archéologie de Belgique. Gouda, G.B. van Goor. 1861.

Niet lang geleden was ik te Venlo, die wel wat stille, maar goed gebouwde en aangenaam gelegen Maasstad. De straat opwandelende, kwam ik al spoedig aan een pleintje, juist groot genoeg om als voorgrond te dienen voor een publiek gebouw - een statig huis met hoog bordes en toren, kennelijk het Raadhuis. Op den gevel pronkte in volle kleuren het stadswapen - blaauw, met een gekroonden halven leeuw van goud, verzeld van twee gekruiste leeuwenstaarten van 't zelfde ter linkerzijde en van een anker van 't zelfde daaronder. Als tenanten stonden daar triomfantelijk naast twee geharnasten, houdende ieder een banier met het wapen: en daaronder las ik als devies een oud leoninisch vers: ‘Festina lente, cautâ omnia perspice mente’, trouwe vertaling van onze nationale spreekwoorden: ‘haast u langzaam,’ ‘bezint eer gij begint.’

Dat stedewapen met zijn raadselachtige teekenen en zijn karakteristiek devies, trok - zal ik het zeggen - bijzonder mijn aandacht: en 't is geen wonder, want zoo iets ziet men hij ons te lande niet dagelijks. Vele van onze openbare gebouwen hebben in later tijd nieuwe gevels gekregen, opgetrokken in dien officiëlen bouwstijl, dien men wel eens ‘style de l'Empire’ noemt, koude regelmaat, wars van ornamentatie: hoe zou men daar een wapenschild op te pas brengen? En - waar de oude gevel bewaard bleef, daar zijn in den patriotschen tijd de wapenschilden er afgestooten of de wapenteekens er uitgebeiteld; niemand, die er later aan dacht dien mis

stand te verhelpen en aan het schild zijn eer terug te geven! Nog meer - waar vroeger een gebouw u tegenschitterde met die verscheidenheid van natuurlijke verwen, daar onze oudhollandsche architecten zoo geestig meê tooverden, daar heeft men zich gehaast om die schakering van hout en steensoorten, al die beelden en versiersels, al dat goud en al die kleuren te begraven onder een vaal ééntoonig lijkkleed! Portlandsche cement en pleister zijn nu eenmaal in de mode; weg met al die bonte verwen en andere ijdelheden van gothiek of renaissance! Wij zijn daar thans te ernstig voor.

Daarom - waar vroeger wapen en zinnebeeld tot verstand en hart sprak - daar ziet men thans een geestelooze massa, die weinig of niets te lezen en te denken geeft, een *would-be* moderne stichting, die haar karakter van publiek gebouw zooveel mogelijk bewimpelt.

O die beeldstormers en wapenvernielers der XVI^{de} en XVIII^{de} eeuwen; wat wordt er op gescholden: barbaren waren zij, vijanden van kunst en beschaving! Maar, regtuit gesproken - wij, die thans leven, wij zijn niet beter; wat zij op een oogenblik van dolle drift gedaan hebben, dat doen wij dagelijks in het klein, met koel overleg of onverschilligheid: ‘quod non fecere Barbari, fecere Barberini.’ Zoo sprak de Pasquino van het latere Rome, toen er zooveel werd afgebroken van de overblijfselen der oudheid om met dien roof nieuwe gebouwen op te sieren. Wij ook, helaas! wij breken oudheden af; doch.... wat er bij die sloopingen te berde komt, gaat verloren, tenzij het voor Engeland wordt opgekocht, om daar in een of ander kasteel als nationaal (!) gedenkteeken bewaard te worden. Utilitarissen zijn wij, die vooral op den drang van het oogenblik letten. Kunst, herinnering aan 't voorgeslacht, eerbied voor vroegere stichters en weldoeners, hoe weinig wordt daar tegenwoordig nog aan gehecht! Leve al wat practisch is; maar de kunst, de oude kunst - als 't geen schilderijen zijn - wie geeft er om?

En zoo verdwijnt gaandeweg nog dagelijks wat er van oude versieringen, van oude opschriften en wapenteekens aan den tand des tijds en het vandalisme van vroegere en latere beeldstormers ontsnapt was. Mogt daaraan door de krachtige tusschenkomst van hooger hand eens een einde komen!

Intusschen, bravo Venlo! dat zijn blazoen in waarde houdt! Zij wil het weten, die goede stad, dat zij niet van vandaag of van gisteren is. Vooruitgang, stoffelijke welvaart en ontwikkeling, o! die stelt men daar, evenzeer en meer misschien dan op menige andere plaats, op hoogen prijs. Aan wakkere mannen, die hun tijd begrijpen, ontbreekt het er niet. Laat die hardsteenen pijlers, die zoo trotsch uit de rivier oprijzen, de fraaije brug maar eens dragen, die beide oevers verbinden moet: laat het groote spoorwegnet, of althans de knoop daarvan, die over Venlo liggen zal, maar eens zijn afgewerkt,

en gij zult het zien, hoe handel en fabrijkwezen zich de uitmuntende ligging der plaats ten nutte maken; hoe de bebouwde kom zich uitbreiden zal - wel te verstaan, zoo de militaire autoriteit, of laat ik liever zeggen de Duitsche Bond, dit aan de vestingstad veroorlooft.

Maar daarom - nog eens - schaamt die stad zich haar wapen niet, even weinig als haar behoedzaam devies. Dát was de wijsheid der vaderen! Onze wijsheid is te zorgen, ‘dat een ander ons de loef niet afsteekt’ en dat men, ‘als 't tij verloopt, de bakens verzetten moet.’ Het anker, die hulp van den voorzigtigen schipper, moge als zinnebeeld der bedachtzaamheid dat oude devies geïnspireerd hebben, 't is evenzeer het embleem der hoop. Na de vermoeijende reis werpt het rijkbeladen schip zijn anker uit in de veilige reede.... Zoo ga het Venlo, zoo ga het heel ons Vaderland, onder het genot van vrede en van tevredenbeid!

Maar waar dwaal ik henen? 't is of ik van dat Venloosch devies een toast maken wil. Doch, wel bezien, ligt er nog iets anders in die ouderwetsche spreuk: iets, dat mij in de ooren klinkt als een ernstige herinnering, misschien als een verwijt. *Festina; lente* ja, maar *festina, cautâ omnia perspice mente; sed festina:* haast u langzaam, maar sla handen aan het werk; bekijk de zaken, ja, maar breng ze ten einde! Hoe dikwijls gebeurt het niet, dat men een of ander had voorgenomen, ja met ijver er aan begonnen was, maar zie, daar kwam iets tusschen beide: er was iets anders te doen, dat niet wachten mogt.... Daarna verliepen er weken en maanden, en wat men *con amore* op touw had gezet, raakt vergeten - erger nog - raakt verloren. 't Is maar al te waar, de volharding waarmeê Penelope de afgebroken draden van haar weefsel telkens weêr aanspon, is ons mannen minder eigen. Anders - er zouden heel wat afgebroken draden weêr zijn aan te binden, en menig oorspronkelijk werk zou het licht zien, had men den moed maar om wat men vroeger aantcekende nog eens op te zoeken en af te werken.

Zal die verzachtende omstandigheid mij ten goede komen?

Ik hoop het; want hoe mij anders te verschoonen, dat ik zoo lang in gebreke bleef gevolg te geven aan mijn voornemen om iets te zeggen over het ‘Armorial’ van den heer Rietstap, aan het hoofd van dit opstel genoemd, en waarvan achtervolgens 25 livraisons zijn uitgekomen, zoodat het nu met ongeveer 1200 bladzijden compleet is: een nuttig werk, dat den Uitgever niet minder dan den Schrijver tot eer verstrekt.

Een ‘nuttig werk’, zeide ik, en menigeen misschien die daarbij glimlacht. Maar toch, het is een waarheid, heraldiek heeft haar nut, en wie daar zoo goed en zoo degelijk over schrijft als de heer Rietstap, maakt zich jegens het publiek verdienstelijk. Trouwens iedere wetenschap is nuttig, al vindt zij niet dagelijks haar toepassing. Ster-

rekunde, paleontologie, hoogere wis- en scheikunde, ja, wat zal ik meer noemen van abstracte kundigheden - 't is zou men zeggen bespiegeling en niets meer, een behagelijk philosopheren; 't is het opzoeken van uitkomsten, daar men niets mede kan uitrigten.... Niet altijd zoo dadelijk, dat is waar; maar even waar is het, dat in dien grooten kring van zaken, die voor ons te weten zijn, alles zamenhangt. Wat heden een objective waarheid is, die geheel op zich zelve schijnt te staan, kan morgen in verband worden gebragt met andere waarheden, misschien door anderen ontdekt, en alsdan groot licht verspreiden, ja, grooten invloed uitoefenen ook op practisch gebied. Wat is er meer practisch, ja meer alledaagsch dan telegraphie, photographie en zoo veel andere *ien* van onzen tijd? Heerlijke ontdekkingen, die evenwel niet met opzet gedaan zijn; 't kon niemand in de gedachte komen daarnaar te zoeken. Toch waren zij de vrucht van den arbeid dier onpraktische (!), sommigen zeggen improductive (!) lieden, die men geleerden noemt. Jaren lang hadden dezen geëxperimenteerd, geargumenteerd en geconcludeerd met geen ander doel dan om een stap verder te komen op den weg der kennis van de Natuur. - En toen zij er het minst aan dachten, zie, daar ligtte Isis weêr een tipje op van haar zwaren sluijer en de wereld staat verbaasd!

Op 't gebied van de humanistische wetenschappen is het niet anders.

Geschiedkunde - en daar mogen wij ons bij de materiële rigting onzer eeuw over verblijden - is in eer en aanzien. Wij bedoelen hiermede vooral die positieve geschiedenis, die in oorkonden haar vaste herkeuningspunten vindt. Hoe ontzettend veel is daarvoor in den laatsten tijd gedaan! Allerwege ziet men archivarissen aangesteld, die met onvermoeiden ijver lang vergeten documenten uit het stof der charterkamers opdelven en - zoo er geld beschikbaar is - in druk uitgeven. Zoo wordt het dor geraamte van onze oude chronijken tot vleesch en been en zoo krijgen wij, naast de geschiedenis van onze Vorsten, langzamerhand ook de geschiedenis van ons Volk.

Daartoe is evenwel nog iets anders noodig. Want naast die oorkonden staan de monumenten. Niet op papier of perkament alleen, maar ook op steen en hout heeft het voorgeslacht zijn sporen achtergelaten. Doch terwijl papier en perkament letters en woorden vertoont, geeft steen en hout zelden meer dan teekens en beelden te lezen. Dat zijn geenszins, zooals onkundigen meenen, willekeurige versieringen. Neen - geen teeken of het heeft een zin, geen beeld of het heeft zijn bediedenis: en die hieroglyphentaal is daarom zoo bijzonder geloofwaardig, omdat zij, vóór eeuwen, toen elk een haar verstond, dagelijks tot ieder die maar oogen bad, gesproken werd.

Zij bezielt zegels en munten en verhaalt ons de lotgevallen van landen en steden, zoowel als die van bijzondere geslachten. 't Zijn de registers van den Burgerlijken Stand dier middeneeuwen: want vóór dat door 't Concilie van Trente het houden van doopboeken verpligtend was gemaakt, wáar vond men het authentiek bewijs van geslacht en afstamming, anders dan op wapenschild en pennon?

Toch zijn er tegenwoordig niet velen, die hun werk maken van de wapenkunde, van zegelkunde - of ruimer en beter gezegd van symboliek: welke laatste zich niet - zoo als velen meenen - alleen op kerkelijk, maar vooral ook op maatschappelijk gebied bewoog, ja, heel het regts- en regeringswezen beheerschte. ‘Taal en teeken’ ging immers eeuwen lang boven schrift!

En die weinigen, die zich daarmede bezig houden, 't zijn - nevens enkele bekende geleerden - meestal liefhebbers. Maar dezen, heinde en verre verspreid, ontbreekt het meestal aan de gelegenheid, om wat zij in hunne nabijheid vinden en bestuderen willen, te toetsen aan hetgeen elders gevonden wordt. De ‘grammatica’ der heraldiek mogen zij zich eenigzins eigen hebben gemaakt: maar wat helpt die zonder een behoorlijke ‘copia verborum’? Door deze alleen kan men tot de kennis der ‘etymologie’ komen. Alleen hij die veel wapens gezien heeft, kan met vrucht denken over de wapens die hij rondom zich ziet: hij vergelijkt die met wat hem van elders bekend is. Eerst gist hij, en daarna wordt zijn gissing door gezet onderzoek tot zekerheid; en zoo komen er dan nieuwe omstandigheden aan den dag, die niet alleen de levensgeschiedenis van onze groote mannen, maar ook in het algemeen de historie van het land nader toelichten.

Hoe meer men zulke werken in 't licht ziet verschijnen, hoe algemeener de liefhebberij tot het doen van zoodanig onderzoek, hoe populairder de heraldiek en de oudheidkunde worden zal.

Daarbij is evenwel één jammer: en dat is, dat ons land zoo klein en het debiet van zulke uit den aard der zaak altijd dure werken binnenslands zoo gering is. De tijd is voorbij, dat ieder fatsoenlijk niet onbemiddeld man er zijn vaderlandslievende bibliotheek op nahield, en dat geen uitgever schroomde om groote kostbare boeken over allerlei vakken van kennis in het ‘Hollandsch’ te doen verschijnen. Thans moet de vreemdeling te hulp worden geroepen en de vreemde taal wordt het middel om het weinige te bewaren, dat er van de monumenten van ons voorgeslacht is overgebleven.

Dit heeft de heer Rietstap in 't oog gehouden. Hij gaf geen uitsluitend Nederlandsch maar een algemeen Europeesch wapenboek uit, en daarom sprak hij de algemeene taal van het beschaafd Europa. Slechts door dien langen omweg te nemen, kon hij komen tot datgene wat -

zoo ik geloof - zijn hoofdbedoeling geweest is, namelijk het mededeelen van de wapenen van onze Nederlandsche familiën.

Ook van vroegeren tijd dan nu: en dat geeft aan het werk van den Heer Rietstap een hoogere beteekenis dan men aanvankelijk geneigd zou zijn daaraan toe te schrijven; 't is niet slechts, wat het volgens den titel schijnt te wezen, een soort van Almanach de Gotha van den Adel, een alphabetisch register van diegenen, die thans in Europa familiewapens voeren. Neen, ook die geslachten, die vroeger schitterden, maar thans zijn ondergegaan, 't zij dat zij zijn uitgestorven of in vergetelheid geraakt, zijn in dat ‘Woordenboek der adellijke en patricische familiën’ op hun letter gebragt. Zoo is dat boek niet alleen een vraagbaak voor den nieuwsgierige - ‘pour l'homme du monde’ zooals de Franschen zeggen - maar een waar archief ten dienste van al diegenen, die belang stellen in geschiedenis en in oudheidkunde. En wie zegt het ons hoeveel tijd en geduldige, onvermoeide studie het den Schrijver gekost heeft, om dat kolossaal archief bijeen te brengen; hoe ontzettend veel heraldische boeken en handschriften, zegels, cachetten, schilderijen en wat dies meer is, door hem zijn moeten worden geraadpleegd, onderzocht, geschift en gerangschikt! Maar dan ook - waar elders kan men zulk een verzameling van blazoenen, vooral wat ons land betreft, bijeen vinden?

Eere dus aan den Heer Rietstap!

Van *blazoenen* zeide ik; want, helaas! de Auteur heeft zich moeten bepalen bij het *beschrijven* der wapens: aan het *afbeelden* daarvan was - wederom uit hoofde van de enorme kosten - niet te denken. En toch zou in het belang van oudheidkundig en historisch onderzoek juist de *afbeelding* der wapens - al ware het maar ten opzigte der Nederlandsche familiën - zeer wenschelijk wezen; vooral wanneer daarbij naar aanleiding van de hoofdfiguren zekere volgorde werd in acht genomen. Dan zou iedereen, ook de min kundige, bij het zien van een of ander hem onbekend wapen, de verzameling van den Heer Rietstap met veel meer gemak en vrucht kunnen raadplegen, om alzoo te geraken tot de ontcijfering van hetgeen hij zoekt. Zeer te wenschen is het, dat de Auteur er nog eenmaal toe moge komen, die soort van contradictionnaire op zijn woordenboek uit te geven, natuurlijk vermeerderd met die wapens, die hem na het uitkomen van zijn werk nog zijn toegezonden.

Doch verblijden wij ons inmiddels over hetgeen wij hebben, over die fiksche, beknopte en duidelijke wapenbeschrijvingen. De geachte Schrijver gaf ons zeer veel; hij gaf ons wat hij geven kon en veel meer dan wij elders - waar dan ook - bijeen kunnen vinden. 't Zou onbillijk zijn hem te verwijten, dat hier of daar eenig blazoen onvermeld is gebleven. Waarom hebben, ook hier te lande,

vele belanghebbenden hunne manuscripten en andere berigten zoo lang teruggehouden? Genoeg, dat hij zijn zeer ruim programma zoo getrouw mogelijk gevolgd is. Een overgroote verdienste! Want zie - de wapens der ‘getitreerde’ familiën zijn gemakkelijk te kennen en terug te vinden: maar waar elders vindt gij de wapens van de niet getitreerde geslachten, die van oudsher een familiewapen voeren? En dat getal is - vooral bij ons te lande en in Engeland - legio!

Men heeft zich daar wel eens over verwonderd en over die familiecachetten van personen, die niet tot den officiëlen Nederlandschen Adel behooren, gemeesmuild. Ten onregte! Want het regt van familiewapen en familiezegel hadden allen, die, zoo als Grotius het noemt: ‘van aver tot aver van vrye ende eerlike luyden waren gekomen.’ Wie met ‘vol harnask’, met speer en zwaard en schild te paard het ‘Land’ verdedigde, mogt op dat schild zijn familieteeken stellen om, van verre zoowel als van nabij, bij vriend en vijand bekend te zijn; hij verzegelde daar in plaats van ‘hand*teeken*’ zijn brieven en openbare verklaringen mede. Dat was een natuurlijk en aangeboren regt, dat geen erkenning van den Vorst noodig had, zoo als het ook - in den grond der zaak - met leenband of leenregt niets te maken had. Die dat regt hadden, werden ‘Schildboortigen’ of ook ‘Welgeboren Mannen’ genaamd, in tegenstelling met die vele minder vrijen of ‘Schotboortigen’, die den welgeboren man te voet volgden en hoofdgeld betaalden, terwijl de welgeboren man - in gewone tijden althans - niets te betalen had. Die welgeboren mannen, *gentilshommes, homines bene nati, majores nati*, volvrijen of grootburgers, worden bedoeld, waar in onze oudste herkomsten van ‘Edelen’ of van ‘Adel’ gesproken wordt. Zij waren de eenigen, die datgene bezaten, wat thans het gemeen goed van allen heet te wezen, het staatsburgerschap; maar een staatsburgerschap, dat - regtens althans - veel meer beteekende dan het onze, daar het persoonlijk en niet bij vertegenwoordiging werd uitgeoefend. Welgeboren mannen zaten in de ‘souvereine’ Hoven van Rijnland, Schieland, enz., en van zoo menige hooge heerlijkheid teregt, ten criminele zoowel als ten civile; zij oordeelden daar ‘van den hoogsten’, dat is over leven en dood, en beslisten in hooger beroep over de vonnissen der onderhoorige dorpsvierscharen. Zij stelden het ‘landregt’ vast en wijzigden dit zoo noodig; waar twijfel was, ook over de regten der minder vrije onderzaten, werd die door hen beslist; zij oordeelden over de heervaarten en buitengewone beden (belastingen), die van het ‘gemeene land’ of district waartoe zij behoorden, gevorderd werden; als Schouten, Gezworenen en Ambachtbewaarders stonden zij - in den regel althans - aan het hoofd van de dorpen. Was de gelegenheid gunstig om een stad - ‘poort’ of ‘vrijheid’ - op

te rigten, zij waren het, die door hun aandrang en geldelijke offers den ‘Heer’ daartoe noopten: zij werden daarvan natuurlijk de eerste burgers; en nadat zij onvrijen - of zooals men dit zeer ten onregte pleegt te noemen, ‘lijfeigenen’ - als medeburgers hadden opgenomen, bleven zij in die steden dezelfde magt uitoefenen, die zij op het platte land hadden uitgeoefend. Uit hen werden de Burgemeesters, de Schepenen, de Kerk- en Armmeesters, later ook de Vroedschappen gekozen. Nog later kozen zij zich zelve in, en sinds de steden oppermagtig geworden zijn, waren het wederom diezelfde welgeborenen, nu met Romeinschen zwier ‘Patriciërs’ genaamd, die hun overmagt over heel het hooge bondgenootschap der Vereenigde Provinciën wisten te doen gelden. Ja, in de geschiedenis van de drie laatste eeuwen, die ons vaderland beleefde, worden schaars andere dan hunne namen vermeld.

Dat was de *Gentry*, de klasse die men in Frankrijk ‘simples gentilshommes,’ later ‘les gens de qualité, les gens comme il faut,’ zooals bij ons ‘de fatsoenlijke lieden’ noemde.

Boven die Gentry stond de *Nobility:* de familiën, die van ouds, als Heeren van hooge heerlijkheden, een soort van kleine Vorsten waren, wonende op versterkte huizen of kasteelen, waar bij vijandelijken overval of watersnood de welgeboren en andere onderhoorigen met hunne gezinnen, hun vee en andere tilbare have een gereede en veilige schuilplaats vonden. Niet vele van die van ouds ‘hooggeboren’ geslachten zijn thans nog in wezen, immers in ons vaderland.

Het is hier de plaats niet te onderzoeken, waarom de Gentry, de ‘petite noblesse’, die in de meeste Fransche en Hoogduitsche landen weinig te beteekenen had, juist in Engeland en bij ons de kern der natie is blijven uitmaken. Maar op die omstandigheid moet worden gewezen: want daarin ligt de reden van dat overgroot getal, vooral ook van Engelsche familiewapens. Heeft de Schrijver het zich ten pligt gesteld al de bekende Nederlandsche blazoenen mede te deelen, hij is ten aanzien van Engelsche familiën, ‘qui sans appartenir aux classes titrées, possèdent des armoiries,’ niet zoo vrijgevig kunnen zijn. Want - zegt hij - dan zou het Armorial driemaal zoo groot en dus ook driemaal zoo kostbaar geworden zijn! Hij heeft dan toch de belangrijkste van die Engelsche blazoenen medegedeeld. Voor de opname van alle was dan ook daarom te minder behoefte, daar de belangstellende al die wapens gemakkelijk bijeen vindt in de ‘Encyclopaedia General or general Armory of England, Scotland and Ireland’, van J. Burke en J.B. Burke, Londen, bij H.G. Bohn, 1847.

Aan het eigenlijke werk van den heer Rietstap gaan vooraf eenige *Notions élementaires de l'art héraldique*, met een paar nuttige opmerkingen (*Observations*), een *Dictionnaire des termes du blason*, een tafel

van de gebruikelijke verkortingen en eindelijk de uitlegging der vijf platen met wapenschilden en heraldieke bijteekenen of accessoires. Eenigzins vreemd is het, dat terwijl Mantel en Troonhemel: *Manteau* en *Pavillon* - zeer teregt - besproken en afgebeeld worden, daarentegen het diepste stilzwijgen bewaard wordt over de onderscheidene soorten van vlaggen bij onze voorouders in gebruik. Toch speelden *Etendart, Bannière, Pennon*, een belangrijke rol als hierarchische onderscheidingen tusschen het Veldheerschap, de hooge Heerlijkheid (met het daarmede gelijk gesteld Baanderheerschap) en het eenvoudig Welborenschap. Naar aanleiding van die onderscheidingen droegen die onderscheidene vanen hunne eigenaardige wapenteekenen, en dikwijls ziet men de tenants of supports, die het wapenschild steunen, zulke met wapenfiguren versierde vanen in handen houden. Doch ook de Wapenrok, die insgelijks met wapenteekenen versierd was, is onvermeld gebleven. Over het algemeen zou een weinig meer uitvoerigheid aan de duidelijkheid niet geschaad hebben, en - zal ik het er bijvoegen? - in het belang van velen ware het wenschelijk geweest, dat bij die prolegomena nog gevoegd ware eene opheldering van eenige regtstermen, die, ofschoon niet dadelijk tot de heraldiek behoorende, echter daarmede in een zeer naauw verband staan: b.v. *quartiers de noblesse, famille, franc alleu, fief, seigneur, haute justice, foncerie, serf, roturier, chevalier, banneret, roi d'armes, heraut d'armes, cabinet d'armes*, enz.

Zoo zou dit ‘Armorial’ met het zoo verdienstelijk ‘Handboek der Wapenkunde’, hetwelk de Schrijver bij denzelfden uitgever, den Heer G.B. van Goor, in 1857 het licht deed zien, en enkele andere schriften een beknopte bibliotheek der heraldische wetenschap uitmaken, waardoor voor zeer vele dilettanten het aankoopen van vele kostbare en tot ons land niet zoo dadelijk betrekkelijke werken, zou worden uitgespaard.

Maar nog iets dat mij op het hart ligt ten slotte.

Wij hebben nu een rijke verzameling van Nederlandsche familiewapens die, zoo als te verwachten is, gaandeweg zal worden aangevuld en waar noodig verbeterd. De wapens van de Nederlandsche gemeenten, voor zooverre die bij het Ministerie van Justitie bekend zijn, zijn ons door den Heer Baron d'Ablaing van Giesenburg - Martinus Nijhoff, 's Hage, 1862 - medegedeeld, en de Heer Mr. van den Bergh gaf ons in zijn ‘Grondtrekken der Nederlandsche zegel- en wapenkunde’ eenige oude gemeentezegels ten beste.

Dat is een goed begin! Maar daar mag het niet bij blijven. De heraldick is geroepen om groote diensten te bewijzen aan de geschiedenis van ons vaderland. Zoo als voor den waren heraldist de kennis der Germaansche oudheid onmisbaar is, zoo moet wederkeerig de wapenkunde berigt geven over onze oudste historie, over den

natuurkundigen zoowel als over den staatkundigen toestand van land en volk in de vroegste tijden. Een dikke duisternis, waar de schranderste en geleerdste mannen op velerlei wijzen beproefd hebben eenig licht te doen schijnen! Waarom is de fakkel der heraldiek daar zoo weinig bij gebruikt? Op den weg naar het verledene zijn namen en wapenteekens - van personen zoowel als van zaken -, mits goed verstaan, de zekerste bakens.

Maar om dien weg te vinden moet de heraldische navorscher, ware het mogelijk, *alle* namen en *alle* teekens voor zich zien.

Mogt het er toe komen en spoedig, dat al de wapens van al de gemeenten van ons koningrijk - wel te verstaan met hun aloude wapens en zegels, zoo mede met die der ‘landen’, hooge en ambachtsheerlijkheden, schoutambachten, waterschappen, riddermatige hofsteden, godshuizen, hoven, enz., waaruit die moderne gemeenten zijn zamensteld - werden afgebeeld en in 't licht gegeven!

Bij iedere gemeente zouden dan de vroegere en latere plaatsnamen van ieder onderdeel, die van alle ‘buurt- en boerschappen’, ‘maarken’, polders, beken, korenmolens, die van alle ‘brinken’, ‘dingstallen’, ‘maalsteden’, ‘krijten’ of kampplaatsen, ‘steenen’, ‘ketels’ enz., moeten worden opgegeven, met opgaaf van ligging en wat verder voor den oudheidkundige van belang kan wezen.

Dan - maar dan alleen zou men te weten komen, waar tot heden altijd vruchteloos naar is gezocht: het groote raadsel zou worden opgelost, hoe ons ten allen tijde zoo sterk bevolkt land in kleine ‘Gouwen’ en in ‘Honderds’ is verdeeld geweest gedurende die zoo weinig bekende tijden, die de vestiging van onze historische dynastiën zijn voorafgegaan: ja hoe, nog lang na die vestiging, ons dorpsbestier, waar de gewone geschiedenis het diepste stilzwijgen over bewaart, op die grondslagen is blijven voortleven.

Doch zulk een omvangrijk werk, dat grootendeels berust op plaatselijke nasporingen, gaat de krachten van een particulier, ja van een genootschap verre te boven!

Gelukkig, dat ons Land rijk genoeg is, om zulk een monument voor zich op te rigten, en dat een verlichte Regering er haar eer in stellen moet daartoe den grond te leggen!

Maar - laat men zich haasten! In den tijd, waarin wij leven, gaat alles als met stoomvaart voorbij. Wel zijn wij nog niet zoo verre verwijderd van het uitgangspunt als onze naburen, maar wij volgen toch. Nieuwe namen en nieuwe vormen verdringen dagelijks wat wij over een twintigtal jaren nog hoorden en zagen. Onze gemeentewet en de reorganisatie van onze heemraadschappen en polders hebben een veel grootere herschepping in onze landelijke huishouding teweeggebragt, dan al onze omwentellingen na 1795. Grachten en weteringen worden gedempt: straten verrijzen waar vroeger weide of water, waar kasteel

of marktplaats was; die groote eenheden, Gemeente en Waterschap, verzwelgen al wat aan vroegere toestanden herinnert; het kadaster geeft ons niet veel meer te lezen dan letters en cijfers, en het opkomend geslacht weet, op den allerwege geëffenden bodem, de sporen van het verledene niet meer terug te vinden!

Daarom kom ik op Venlo's devies terug - *festina!* de tijd dringt. *Festina!* men sla allerwege de handen aan 't werk. Die schatten van inlichtingen, die gij nu nog hebt en die u zoo spoedig ontvallen, haast u om die op te zamelen en wat gij hebt opgegaard in 't licht te geven! Met vereenigde krachten verstandig geleid, is die verzameling spoedig bijeengebragt. Dan begint de groote *langzame* taak om slotsommen te trekken uit die rijke gegevens: *cautâ omnia perspice mente!*

Dat is van latere zorg,

Maar inmiddels komt er een prachtwerk tot stand, dat het buitenland ons zal benijden en waarvan het niet ligt de wedergade zal leveren: een heerlijk gedenkteeken onzer eeuw, der Wetenschap tot nut en voor Vorst en Volk beide ten onverwelkbaren roem!

v.B.

***Rijmpjens, door A.W. Bronsveld, Theol. Dr. en Pred. te Ophemert. Rotterdam*, 1864.**

Rijmpjes recenseert men niet, zou het kunnen heeten; en daarmede ware de aankondiging van dit net uitgevoerd boekje afgeloopen. Doch er zijn rijmpjes en rijmpjes, en gewis zal de heer Bronsveldzelf de laatste zijn om het mij ten kwade te duiden dat ik hem meer aan zijn motto dan aan zijn titel houd. ‘Door liefde gedrongen, heb ik ze gezongen,’ staat, met de woorden van Van Alphen, op het omslag te lezen. Voor den het goede zoekenden recensent is dit eene aanmoediging. Er is gezongen geworden, geneuried voor het minst; men heeft op kleine schaal dichter willen zijn; openlijk komt men daarvoor uit. Ongetwijfeld bewijst dit dat de liefde, die tot zingen drong, het gemoed niet zoo uitsluitend vervulde, of er bleef voor de eigenliefde eene zekere speelruimte over. Doch ik houd dit niet voor een gebrek. Veeleer strekt het in mijne oogen den heer Bronsveld tot lof dat hij niet tevreden is met enkel maar een regtzinnig dorpspredikant te zijn. Het is zijnerzijds een bewijs van zelfkennis en van gezond verstand. De gelegenheden om zich te onderscheiden zijn voor hem niet velen in getal. Zij worden uit den aard der zaak

beperkt door zijne maatschappelijke positie. Van de twee voorname wegen die hem openstaan, de theologie en de litteratuur, geloof ik niet dat de eerste, indien het ten minste betaamt te oordeelen naar eene akademische dissertatie, hem spoedig naar het land van belofte voeren zal. Des te wijzer handelt hij met zich tot de letteren te wenden. Strenger puriteinen dan hij en ik mogen er hem mijnentwege een verwijt van maken dat hij zijne eigen leer der wereldverzaking niet stipter in praktijk brengt. Dichter te willen zijn, eene plaats te vragen op den nederlandschen zangberg, hoe rijmt gij deze ijdelheid der ijdelheden met uwe prediking van het eene noodige? Tien tegen een dat zij die aldus spreken nooit veel overlast gehad hebben van poëtische aandoeningen. Ware ik predikant te Ophemert, en zag ik kans om door het ontginnen van mijn dichterlijken aanleg tot eene vermeerdering van invloed in mijn kerkgenootschap te geraken, ik zou op mijne wijze misschien even zoo handelen als de heer Bronsveld. Wel erken ik dat deze zich een beter christen zou getoond hebben indien hij aan de poësie den oorlog verklaard en zijne versjes vernietigd had; doch daar in den regel de mensch voor den christen gaat, en het slechts aan zeer enkelen gegeven is om een waarlijk ontzag inboezemend christelijk karakter op te houden, heb ik er vollen vrede mede dat de heer Bronsveld, die zulk een karakter blijkbaar niet bezit, zijne menschelijkheid laat triomferen over zijn christendom en geene moeite aanwendt om zich anders voor te doen als hij is.

Zeer zou men zich bedriegen indien men meende dat deze *Rijmpjens*, omdat zij voorzien zijn van een motto uit Van Alphen, tot de klasse der kinderpoësie behooren. Zij zijn integendeel voor een bepaalden kring van volwassenen bestemd. Het zijn leekedichtjes; leekedichtjes in den trant van die van De Génestet, doch met dit onderscheid dat de auteur geacht wil worden aan de zijde der kerkelijke regtzinnigheid te staan. ‘In den fellen strijd, die tegenwoordig wordt gevoerd op theologisch gebied, treed ik met dit boeksken op als een eenvoudig tirailleur,’ zegt hij in zijne voorrede; terwijl uit den inhoud op iedere pagina blijkt dat de moderne theologen het zijn die hem tot schietschijf verstrekken. Deze omstandigheid maakt mij niet noodzakelijk tot een partijdig beoordeelaar. De polemiek van den heer Bronsveld begrijp en billijk ik. Zijne orthodoxie geeft hem in mijne oogen het regt te denken en te spreken gelijk hij doet; en hoewel ik hem dat regt niet benijd, erken ik nogtans dat het vaststaat. In de schalen der Dordtsche Canones gewogen zou ook hijzelf misschien te ligt bevonden worden. Doch ik loochen de juistheid van dezen maatstaf. Het kenmerk van iemands regtzinnigheid mag niet gezocht worden in het geloof aan leerstukken die niet aan de orde zijn. De heer Bronsveld is regt-

zinnig omdat hij supranaturalist is; daarmede is alles gezegd. Hij gelooft aan eene bovennatuurlijke openbaring. Hij meent dat het menschelijk geslacht in den bijbel een wetgevenden regel van Gode welbehagelijke gevoelens bezit. Hij leert dat men zonder die sentimenten niet zalig worden kan. Ofschoon hij oorlog voert, wenscht hij u vrede door het bloed des kruises. Ik voor mij ben overtuigd dat dit altegader subjektieve meeningen zijn, ontbeerlijk voor wie ze missen kan en alleen verbindend voor hen die zich in gemoede verpligt achten er voor te bukken. Doch te ontkennen dat iemand die zoo denkt, ook al onderschrijft hij niet nog daarenboven sommige lijfdogmen van Luther of Kalvijn, van de ware leer is, en de anderen niet, daartoe vind ik geene vrijheid.

Vast staat het regt van den heer Bronsveld, die, hoewel regtzinnig, zich nogtans niet voor een Heiligen Franciscus uitgeeft, vast staat zijn regt om zoo vele moderne theologen dood te schieten of buiten gevecht te stellen als er onder het bereik van zijn geweer komen. Doch even vast staat het mijne om in zijne poësie datgene te berispen wat daarin aandruischt tegen de algemeen erkende beginselen van den goeden smaak. En dat is niet weinig. Onder zijne negentig versjes toch zijn er geen drie die eenig wezenlijk dichterlijk talent verraden. Het zijn altegader zwakke nabootsingen van De Génestet; zoo zwak dat men er geen anderen lust door bij zich voelt ontwaken als om de *Rijmpjens* op zijde te schuiven en tot schadeloosstelling zichzelven nogmaals op de *Leekedichtjens* te onthalen. Al het poëtische van De Génestet is bij den heer Bronsveld proza geworden. Waar De Génestet ondeugend is, is zijn navolger grof. Verheft zich de meester, de leerling blijft langs den grond zweven. Treft u de een door de juistheid van zijn vonnis, ook waar gijzelf de veroordeelde zijt, de ander brengt u telkens in verzoeking hem ongeloovig te vragen: Weet gij dan waarlijk niet hoe veel stuivers er in een gulden gaan?

In een tegen mijzelven gerigt dialoogje, *Minnekout* geheeten en te vinden onder N°. 75, laat de heer Bronsveld mij een gesprek voeren met Dr. Pierson, en doet het voorkomen alsof ik in eene aankondiging van diens *Rigting en Leven*, dezelfde die verschenen is in het eerste nummer van den tegenwoordigen jaargang van dit tijdschrift, mijn Rotterdamschen vriend op onbetamelijke wijze heb bewierookt en gevleid; terwijl Dr. Pierson dien lof van mij zou beantwoord hebben met eene reeks van wederkeerige pluimstrijkerijen aan mijn adres. Zoo volkomen is Dr. Bronsveld op de hoogte onzer litteratuur van den dag! Kende hij de geschriften van Dr. Pierson werkelijk zoo familiaar als hij er zich het air van geeft, hij zou weten dat mijn naam daarin zoo goed als nergens voorkomt. In *Rigting en Leven* wordt eene bladzijde van mij aangehaald, doch met de

bijvoeging dat mijne woorden te hartstogtelijk zijn om ten volle beaamd te kunnen worden, en met het oogmerk om aan mijne beschouwing eene regtstreeks daartegen indruischende over te stellen. Elders in datzelfde werk heet ik in eene noot een vriend die aan den auteur zijne feilen toont. In eene andere noot, deel uitmakend van de brochure *Onverdraagzaamheid*, teekent Dr. Pierson verzet aan tegen eene door mij geuite meening en schertst hij met mijne buiteusporigheid. Doch indien hij niet met mij geminnekoosd heeft, heb ik het dan welligt met hem gedaan? Tot mijne vernedering moet ik bekennen dat de heer Bronsveld - doch men kan te Ophemert ook niet alles lezen - van mijne beoordeeling van *Rigting en Leven* evenmin met aandacht kennis genomen heeft als van dat boek zelf. Van de buitenwacht vernomen hebbend dat er een klokje geluid had, trok onze predikant zijne leekeschoenen aan en ging, door dik en dun, aan het dichten. Niet bedenkend dat eene satire, om geestig te kunnen heeten, in de allereerste plaats doel moet treffen, en zonder zich te herinneren dat het onderscheid tusschen steekdragend en steekhoudend door De Génestet op afdoende wijze in het licht gesteld is, toog hij aan het werk en liet mij optreden als den hoveling van Dr. Pierson; mij die in het berispen van dien vriend, bij het zamenstellen der bedoelde aankondiging, de uiterste grenzen der vrijmoedigheid niet slechts bereikt, maar zelfs, naar het oordeel van de meesten, een goed eind overschreden heb.

Nomen est Omen, luid het opschrift van N°. 64, waarmede een oordeel over een van mijne vroegere geschriften bedoeld wordt:

> ‘Brieven *over* den Bijbel’ zoo noemt gij uw boekjen met reên,
> Want met luchtigen tred loopen z' er *over heen*.

Dr. Hofstede de Groot, de zoon, heeft reden tot klagen dat geene noot aan den voet der bladzijde uitdrukkelijk vermeldt binnen welke grenzen dit epigram ook op zijne ‘Brieven over den Bijbel’ ziet. Doch ik voorkom de réclame van mijn ouden groningschen mededinger, en neem alles voor mijne eigen rekening. Het verwijt komt derhalve hierop neder dat ik in dat geschrift van mij verzuimd heb door te dringen tot het wezen der zaak. Ik ben over het onderwerp heengegleden, ben oppervlakkig geweest, heb door de bewoordingen-zelve waarin mijn titel vervat is, mijn eigen vonnis geveld. Nu goed; doch gevoelt de heer Bronsveld niet dat dit oordeel van hem bezijden de kwestie gaat? Toen De Génestet van mijne ‘Brieven over den Bijbel’ zeide:

> Zoo te theologiseeren
> Met een lieve, vrome deeren,
> Waarlijk neen, dat schikt zich niet -

trof hij het wit; en wanneer hij in dat gedichtje voortgaat met zich vrolijk te maken over mijne onvrouwelijke Machteld, legt hij den vinger op het hoofdgebrek van mijn geschrift. Zulke oordeelvellingen verraden eene onbetwistbare meesterschap. Doch wanneer de heer Bronsveld vijf of zes jaren na den vervaldag mededeelt dat zeker populair boek nog altijd is een populair boek, zegt hij iets volmaakt onbelangrijks; iets dat de eerste de beste in zijne plaats even goed zou kunnen zeggen. Ook de vorm waarin hij zijne gedachte uitdrukt grenst te zeer aan het alledaagsche. ‘Wij leven in een tijd van overgang,’ beweren de optimisten; waarop De Génestet een ontevredene laat antwoorden met een zucht: ‘'k Wou dat hij overging!’ Teregt noemt een ieder dit antwoord geestig; want onder de lagchende gedaante van eene vloeijende woordspeling doet het eene gedachte aan de hand die het de moeite waard is in zich op te nemen. Daarentegen verdient 's heeren Bronsvelds spelen met het woordje *over* te naauwernood den naam van kwinkslag. ‘Uwe brieven over den bijbel loopen over den bijbel heen’: uit het oogpunt der inkleeding gezien kan deze boutade den toets niet doorstaan. Het is de slepende toon van iemand die gaarne eene impertinentie zeggen zou, maar het regte woord niet vinden kan.

N°. 66 der *Rijmpjens* is gerigt tegen het straksgenoemde werk van Dr. Pierson:

> Richting en leven dat zijn er twee,
> Want niet altijd gaan zij samen in zee.
> Richting en leven! De titel is groot,
> Juister nog heette hij: richting en - dood.

N°. 36 heeft het gemunt op een boekje van den heer Hugenholtz, predikant te Amsterdam, en draagt tot opschrift *Zekere studie over 't geweten:*

> Begint gij haar, zoo weet gij dit:
> 't Geweten is 't geweten;
> Zijt gij aan 't eind, zoo vraagt gij: *is*
> 't Geweten wel 't geweten?

N°. 77 is eene tweeregelige kritiek van een maandschrift, uitgegeven door Dr. Meyboom, insgelijks predikant te Amsterdam. De heer Bronsveld kent aan dat maandschrift de volgende *Negatieve Verdienste* toe:

> Evangelie-Spiegel, dat zijt gij zeker en wis,
> Duidlijk ziet men in u, wat 't Evangelie *niet* is.

Is dit poësie? Schuilt hier in een bevalligen vorm kern van denk-

beelden? Ja en neen. De groote meerderheid der protestantsche godsdienstleeraars in ons vaderland zijn in het letterkundige te weinig ontwikkeld om den heer Bronsveld in de schaduw te kunnen stellen. In zijne soort is hij ongetwijfeld een talent; en in zoo ver behoort men er zich over te verblijden dat hij zijn licht niet onder de korenmaat verbergt. Er tintelt in zijne gedichtjes meer vernuft en meer gevoel dan in de meeste preken. Doch onze billijkheid behoeft niet in zwakheid te ontaarden. Het punt van vergelijking mag niet te hoog, doch het mag evenmin te laag gesteld worden. Toegegeven dat er dichtsoorten zijn die het mogelijk is te onzent voor poësie te doen doorgaan, terwijl het beschaafd publiek in andere landen ze met een zeer verschillenden naam bestempelen zou, dit nationale behoort zijne grenzen te hebben en heeft ze ook. De objektieve zijde van het poëtische zal steeds moeijelijk onder een bepaald begrip te brengen zijn, en daarvan eene definitie te geven is geen kinderwerk. Doch in het geval dat ons bezig houdt behoeven wij met zulke abstraktiën niet te rade te gaan. Om ons over de waarde van 's heeren Bronsvelds gedichtjes een oordeel te kunnen vormen is het genoeg ze nevens die van De Génestet te leggen, waarvan zij eene navolging zijn en wier dichterlijk gehalte door niemand ontkend wordt. Er biedt zich hier derhalve een konkrete maatstaf aan, en die maatstaf is een vonnis.

Behalve over boeken en personen oordeelt de heer Bronsveld ook over rigtingen en stelsels, waarbij men zoowel op dier zedelijk als op hun wetenschappelijk karakter acht te geven heeft. *Dat is het*, leest men boven een van zijne versjes, het 73ste in de rij; een distichon waarin de moraliteit der moderne theologie bij monde van hare eigen voorstanders aldus gekarakteriseerd wordt:

> Ach! lieve Heer, hoe spijt het mij!
> Elkeen is dom, behalve wij.

Elders, onder N°. 57 en met het opschrift *Liefde*, treft men eene soort van nieuw-testamentische parabel aan, die insgelijks de strekking heeft om de gemoedelijke zijde der moderne theologie te doen uitkomen:

> Een vreemdling kwam laatst in mijn huis,
> En sloeg er veel in stuk, tot gruis -
> Stak bij zich, wat hij niet versloeg;
> En toen ik hem naar reden vroeg,
> Zoo sprak hij: 't is uit liefde, vrind,
> Dat gij mij hier zoo doende vindt.
> Zoo ook vertrapt men Jezus' eer,
> En zegt: 't is al uit liefde, Heer!

Meer bepaald tegen de logica der moderne theologen is aangekant hetgeen N°. 2 onder den naam van *Kunstig* hekelt:

Hij hecht niet aan de feiten,
Maar enkel aan d' idée -
Zoo zet hij thee van water,
Van water zonder thee.

Tot dezelfde klasse behoort N°. 11, bijgenaamd *Onmogelijk:*

'Daar zit een haartjen op uw kin
En steekt zeer spits naar voren.'
'Het is onmooglijk, beste vriend,
Want ik ben pas geschoren.'

In N°. 40 eindelijk, dat *Ervaring* heet en zich aanbiedt als eene beschrijving der empirische methode, leest men:

Slechts wat hij waarneemt, neemt hij aan,
Zoo is, zoo blijft zijn leus;
Wat neemt die man dan toeh wel waar?
De lengte van zijn neus!

Plaatst men zich op het standpunt van des auteurs motto, ik herhaal het, dan kan er over deze proeven van satirieke poësie slechts eene stem zijn. Deze liedjes zijn niet gezongen, maar gestotterd. Hun vorm is beneden het middelmatige, en hoewel de dichter ze bescheidenheidshalve rijmpjes genoemd heeft, zou niemand hem van valsche nederigheid beschuldigd hebben, indien hij de voorkeur gegeven had aan den naam van kreupelrijmpjes. De heer Bronsveld is niet op de hoogte van de eischen der nederlandsche versifikatic, en zijne dichterlijke terminologie is de taal van een plebejer. Omtrent de juistheid van zijn oordeel zal ik niet op nieuw in bijzonderheden treden. De aangehaalde versjes zijn zichzelven ten kritiek. Alleen verwondert het mij dat iemand die gestudeerd heet te hebben, en die een dokterstitel verworven heeft, niet te fier is om zulke banaliteiten publiek te maken. Intusschen, daar blijf ik bij, de poësie van den heer Bronsveld is eene goede handleiding bij het bepalen van den stand der beschaving in den boezem van zijn kerkgenootschap. Dat heden en te onzent een evangeliedienaar het stellen kan met zulke vormen en zulk een inhoud is een teeken des tijds. Veroordeel, zoo gij wilt, den predikant van Ophemert; doch verlies niet uit het oog dat hij in elk geval eene lengtemaat is. Ware hij het produkt van betere instellingen en andere toestanden, hij zou minder achterlijk zijn.

Zoo zouden ook de *Rijmpjens* geene parodie der *Leekedichtjens* ver-

dienen te heeten, indien men er niet op menige plaats eene nabootsing in aantrof van dat weemoedige en droefgeestige waardoor, te midden van allerlei malicieuse vrolijkheden, het boekje van De Génestet zich onderscheidt; en ik mag van den heer Bronsveld geen afscheid nemen zonder aan de kopieer-machine, die in hem is, ook van deze zijde regt te hebben laten wedervaren. Zijne *Stem des harten* is buiten kijf het beste wat hij van dien aard vervaardigd heeft, en het is mijne schuld niet dat deze lof zoo weinig zegt:

Ach! kon 'k gelooven,
Maar 'k kan het niet,
God in den hemel
Kent mijn verdriet.

Ach! kon ik bidden,
Maar eer ik kniel,
Daalt nacht en nevel
Mij in de ziel.

Ach! kon ik hopen,
Maar hoe ik strijd,
Daar is geen lichtstraal,
Die mij verblijdt.

Wil mij niet vloeken,
Beklaag mij eer;
Bid voor mijn ruste,
Tot uwen Heer.

Wie kan zoo leven,
In zulk een nacht?
Kunt gij mij zeggen,
Waar m' uitkomst wacht? -

Gij zelf, gij weet het:
In al uw smart,
Ruischt daar een stemme,
Een stem van 't hart.

Zij zegt: beproef het,
En kniel ter neêr -
En opstaand hebt gij
Uw vrede weêr.

De lezers van het tijdschrift *Stemmen voor Waarheid en Vrede* zullen daarin zeer onlangs van de hand des heeren Bronsveld eene korte bockbeoordeeling opgemerkt hebben, waarin de christelijke dichter J.E. Veenendaal, auteur van het in dit of in het vorig jaar versche-

nen bundeltje *Leven, Lieven, Loven*, deels gelaakt, deels geprezen wordt. Goedkeuring verdient het, zegt de heer Bronsveld, dat de heer Veenendaal van zijn hart geen moordkuil maakt; dat hij in bezielde oogenblikken de snaren spant; dat het leven zijns gemoeds door hem op muziek gezet wordt. ‘Wij christenen zingen te weinig. Wij zeggen te veel: we zúllen eenmaal zingen. De heer Veenendaal heeft het duidelijk uitgesproken, dat de christen zingen mag, ja zingen moet.’ Doch dit heeft de heer Veenendaal tegen zich, voegt de heer Bronsveld er bij, dat zijn smaak niet van de zuiversten is en zijne dichterlijke taal daardoor somtijds aanstootelijk wordt. De gekruisigde en met doornen gekroonde Jezus wordt ergens door hem ‘de groote Hoofdpijnlijder’ genoemd; eene uitdrukking waartegen de heer Bronsveld ernstig protesteert en waarvan hij getuigt dat zij hem heeft doen blozen. Bedenkelijker nog is de omstandigheid dat de heer Veenendaal eene exklusief-transcendentale rigting toegedaan is en met zijne gedachten steeds in het *Jenseits* verwijlt. ‘De natuur is hem vreemd, van kunst spreekt hij geen woord; niet één zuiver menschelijke situatie bezingt hij.’ Geen wonder dat de heer Bronsveld dit berispelijk acht. Hoewel zelf supranaturalist, wil hij het dezerzijdsche door anderen niet weggecijferd zien, en slechts te vaak vervalt volgens hem de christelijke vroomheid tot deze feil. ‘De zingende christen is bij velen altijd een leeuwrik, die opstijgend zich verliest in de wolken: waarom niet de nachtegaal, die langs onze wegen zingt, in onze onmiddelijke nabijheid?’ Dit zijn gezonde denkbeelden. Dat de heer Veenendaal er zijn voordeel mede doen zal, geloof ik niet. Veeleer vrees ik dat hij er boos om zal worden. Doch zij vereeren den heer Bronsveld, ook al getuigen ze niet voor diens konsequentie. Op nieuw bewijzen zij dat er geene leer is waar de natuur niet boven gaat. Die tegenstelling van den leeuwrik en den nachtegaal is een gelukkige greep. Den heer Veenendaal met een opstijgenden morgenzanger te vergelijken is misschien de humaniteit een weinig te ver gedreven, en ik voorzie dat de leeuwrikken-zelf er in het aanstaand voorjaar het hoofd over schudden zullen. Doch het beeld, gelijk ik zeide, is eene felicitatie waard; en ongaarne vergal ik het genoegen van den heer Bronsveld door er bij te voegen dat zijne eigen poësie, waarin niemand liever dan ik den nachtegalenslag zou hooren doorklinken, mij te vaak aan de geketende en klappende parakieten in de Amsterdamsche diergaarde herinnert. Of is de zoo even aangehaalde *Stem des harten* iets meer dan eens eksters nabetrachting op *Peinzensmoede* van De Génestet? Ik zou wenschen het te kunnen gelooven, maar ik kan het niet. Ondersteld dat wij den heer Bronsveld werkelijk aan te merken hadden als een met het oog op de behoeften des tijds aan Nederland geschonken hemelbode; een man opzettelijk

door God verwekt om onze moderne theologen tot inkeer te brengen en hen te genezen van hun scepticisme; een godsdienstige Dubarry, van hooger hand ingewijd in het geheim eener positief-christelijke revalenta. Uitnemender eer zou niemand hem bewijzen kunnen. Hem aldus aan zijn woord te houden zou voor hem de onderscheiding der onderscheidingen zij. Welnu, gij laast het recept van zijn panacee, te gelijk met *la manière de s'en servir:*

Beproef het,
En kniel ter neêr -
En opstaand hebt gij
Uw vrede weêr.

Ziet gij nu wel dat men even goed een doosje Holloway-pillen zou kunnen bestellen? Indien deze godsgezant het niet zoo eerlijk meende zou men hem voor een kwakzalver aanzien. Hij maakt van het geloof een probeersel, en schrijft er nevens: *probatum est*. Kniel maar eens even, dan zal het wel gaan. Wat zeg ik? het gaat reeds. Zulk een geloof is een kolfje naar de hand der negentiende eeuw, de eeuw der spoorwegen en der telegrafen. Het is de echte *elektro-magnetische Fünf-minuten-religion*. ‘Beproef het!’ Inderdaad dit is eene fraaije leer; en men zou waarlijk meenen, zoo verrassend geniaal is zij, dat het tijdperk der hemelsche openbaringen niet tegelijk met den kanon van het Nieuwe Testament gesloten was geworden. Doch indien het geviel dat iemand, na met de hoop eens christens nedergeknield te zijn, opstond als mohammedaan, wat dan? Neen, beste vriend, dat middel van u is slechts een onderdeel van de kwaal. Het is even magteloos als gijzelf waart, toen de over u vaardig geworden geest der ijdelheid u in het oor fluisterde: Ziehier een blad papier, eene stalen pen, en een rijmwoordenboek; beproef slechts om ook zulke leekedichtjes te maken als die van De Génestet, want gij kunt het.

‘’t Bestaat 'em niet in 't bidden,’ zegt Jan Rap; en hetgeen hij daarmede bedoelt verraadt eene gemeene natuur. Doch wanneer men zijne woorden niet meer laat beteekenen dan zij in zichzelven uitdrukken, behelzen zij eene volledige kritiek van 's heeren Bronsvelds religie en van 's heeren Bronsvelds poësie. *N'est pas poëte qui veut*, en met de muzen aan te roepen komt men er niet. Naschrijven is geen dichten, volgen geen voorgaan; en al zonderde de heer Bronsveld zich dagelijks eenige uren in zijne binnenkamer af, zijne dringendste gebeden zouden van zijne *Rijmpjens* geene *Leekedichtjens* kunnen maken. Voor de leemten in De Génestets bundeltje ben ik niet blind. Ook hij heeft zijne illusien gehad en is kortzigtig geweest. Met name in zijn melancholisch piëtisme is iets waarmede ik niet sympathiseer; en indien hij ware blijven leven zou hij er ongetwijfeld toe gekomen zijn om ook op het hoogste gebied de wer-

kelijkheid vrolijk en krachtig in de oogen te zien. Doch er is en blijft in dat boekje van hem iets zoo onnavolgbaars, zoo geheel eigens en oorspronkelijks, dat reeds het denkbeeld-alleen om er een regtzinnig pendant van te vervaardigen, eene ongunstige meening doet koesteren van het brein waarin zulk een voornemen rijpen kan. Te dwazer moet het vernieuwen van deze poging schijnen, sedert het uit een ander voorbeeld genoeg gebleken is dat zij hopeloos behoort genoemd te worden. De heer H.J. Koenen houde het mij ten goede indien ik de berinnering verlevendig aan eene indertijd door hem begane fout; doch waar zal de predikant van Ophemert zich bergen, wanneer het van algemeene bekendheid zal geworden zijn dat hij zich onlangs is gaan stooten aan denzelfden steen, waarover een Amsterdamsch overheidspersoon en medelid van de Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, reeds meer dan twee jaren geleden tot schade van zijne achtbaarheid gestruikeld is?

CD. BUSKEN HUET.

Jean Macé, Geschiedenis van een hapje brood. Uit het Fransch vertaald door Mevr. Busken Huet. Haarlem, A.C. Kruseman, 1862.

Men heeft - en niet zonder grond - de geneeskunde eene bij uitstek impopulaire wetenschap genoemd. Niet in dien zin dat het groote publiek het beneden (of boven?) zich zou achten, eenige kennis daarvan te bezitten, zoo als men bij voorbeeld de mathematische wetenschappen impopulair zou kunnen noemen. Maar in dezen, dat het uiterst moeijelijk is zich juiste geneeskundige kennis te verschaffen. Waar het de eigenlijke *genees*kunde geldt, de kennis der afwijkingen van den gezonden toestand en der middelen om deze op te heffen, is die uitspraak ongetwijfeld juist. Neemt men het woord in meer uitgestrekten zin, zoodat het ook de voorbereidende kennis, de kennis van den gezonden mensch omvat, dan is zij het zeker niet. Eenige bekendheid met den bouw en de verrigtingen van ons ligehaam behoort tegenwoordig ontegenzeggelijk tot eene zoogenaamde beschaafde opvoeding en weldra zal men zonder haar naauwelijks meer op den naam van ontwikkeld man aanspraak kunnen maken. Eene poging om het onderwijs in de

beginselen der gezondheidsleer te doen opnemen in de wet op het middelbaar onderwijs is niet gelukt. Doch niet omdat dit onderwijs op zich zelf niet wenschelijk werd geacht, maar omdat men opname daarvan *in de wet* niet raadzaam vond. Op enkele lagere scholen zijn reeds sporen van zulk onderwijs te vinden. In sommige landen - het is geen ongewoon verschijnsel - is men ons hierin vooruit. Dat de behoefte aan dergelijke kennis ook bij ons wordt gevoeld, is duidelijk, als men het aantal populaire physiologische en hygiënische geschriften nagaat, in de laatste jaren verschenen.

Op een daarvan - niet het minst merkwaardige - verzoekt de redactie van dit tijdschrift mij de aandacht zijner lezers te vestigen.

Ik noem het boven andere merkwaardig, zoowel met het oog op zijnen vorm, als op degenen voor wie het is bestemd.

Jean Macé, onderwijzer aan eene inrigting voor opvoeding van meisjes te Reblenheim, in het fransche departement van den Boven-Rijn, tracht in zijne ‘Histoire d'une bouchée de pain’ aan jonge meisjes, ‘een aantal zaken uit te leggen die men over het algemeen voor zeer moeijelijk te begrijpen houdt, en welke men niet altijd aan volwassen jufvrouwen leert.’ Hij leert kleine meisjes physiologie. Den leeftijd der kinderen, voor welke hij zijn boekje bestemde, geeft hij niet op; hij heeft het niet voorzien van eene voorrede voor de ‘groote menschen’. Doch in den geheelen toon van zijne brieven - want hij koos geen deftigen didaktischen vorm, maar spreekt tot, of liever, praat met de kinderen en noemt daarom zijne hoofdstukjes brieven - is het duidelijk dat hij vrij jonge kinderen op het oog heeft, bepaaldelijk dezulke die verkeeren in het tijdperk der ‘losse tanden’. Die periode omvat intusschen verscheidene jaren en wij zouden derhalve omtrent de bedoeling des schrijvers nog in onzekerheid verkeeren, indien we niet mogten aannemen dat hij wel niet met kinderen van zeven jaren (die trouwens ook nog niet lezen voor hun pleizier) over zuurstof en koolzuur zal willen spreken, maar zich veeleer lezeresjes van twaalf à veertien jaren zal hebben voorgesteld. Ik vrees evenwel dat sommige dezer dametjes, die zich reeds jonge jufvrouwen en geen ‘kleine meisjes’ of ‘lieve kleintjes’ meer achten, sommige der aardigheden van den schrijver wel wat beneden hare waardigheid zullen vinden.

Hoe het zij, het ‘Hapje brood’ heeft zijnen weg gevonden en is blijkbaar met graagte ontvangen. In Frankrijk zijn reeds *acht* uitgaven er van verschenen. Het is in het Duitsch vertaald door eenen (of eenc?) ongenoemde, en onlangs zag eene Engelsche overzetting het licht, ook door eene dame, zekere Mrs. Gatty, bewerkt.

Wat het boekje vooral gunstig onderscheidt is eene levendigheid van stijl en (in den regel) eene duidelijkheid van voorstelling, waaraan het eene eigenaardige aantrekkelijkheid ontleent. Indien

ik niet vreesde over te veel ruimte te beschikken, zou ik gaarne tot staving van dien lof enkele bladzijden overnemen.

Staan hier tegenover geene vlekjes? Zeker. Vooral reken ik hiertoe zekere gekunsteldheid, iets gezochts. Niet altijd worden ‘simple things simply’ gezegd. Als men eenige hoofdstukken achtereen leest, begint dit te hinderen. Doch het is blijkbaar de bedoeling dat de scholiertjes telkens slechts een enkelen brief zullen lezen. Uit de verdeeling is dit duidelijk; voor één onderwerp worden somtijds twee of meer brieven gebruikt.

De physioloog zal met hetgeen hier geleerd wordt vrede hebben en alleen opkomen tegen het gaaf aannemen van Liebig's verdeeling der spijzen in ademhalingsbeginselen en voedingsbeginselen.

Over één punt nog een enkel woord. Tegen het populariseren der physiologie wordt dikwijls ingebragt, dat daardoor het materialisme zou worden bevorderd. Vrees daarvoor moet niemand weêrhouden aan zijne kinderen Macé's werkje in handen te geven. ‘God woont er in,’ is de gedachte, die als een roode draad door de gansche ‘geschiedenis’ henenloopt. Telkens wijst de schrijver zijne lezeresjes van het gewrocht naar den Schepper. En menigmalen vindt hij gelegenheid tot uitweidingen, waarin hij zich tot meer algemeene beschouwingen verheft en een goed zaad tracht te strooijen in het jeugdig gemoed. Zie hier b.v. wat hij zegt aan het einde der spijsvertering: ‘En wat geschiedt er verder met het overige? - Het overige, lief kind, heeft geene geschiedenis. Dit is het lot, of liever de straf, van al wat tot niets nut is. Ditzelfde gebeurt aan al die tragen welke noch met het hoofd, noch met de hand, noch met het hart, iets voor de wereld zijn geweest; die haar doortrekken zonder haar iets te schenken. Nuttelooze en schandelijke ballast der aarde die zij zijn, drijft de natuur hen uit wanneer hunne ure gekomen is, en daarmede is alles gezegd: men spreekt niet meer van hen. Maar al wie zijn eigen deel heeft toegebragt, hoe klein dat deel ook wezen moge, aan het gemeenschappelijk leven der menschheid; al wie het algemeen erfgoed, dat de menschen van geslacht op geslacht aan elkander nalaten, verrijkt heeft met eene ontdekking, met eene nuttige inrigting, met een goed voorbeeld; hij die heeft medegearbeid aan den triomf der waarheid, die den vinger op eene onregtvaardigheid heeft gelegd, die hier of daar de vlam van den haat heeft uitgebluscht, of in eene menschelijke ziel het heilig vuur der kennis of des eergevoels heeft ontstoken; hij zal de wereld, die hem dank verschuldigd is, niet op zulk eene wijze verlaten. Spreken de boeken ook al niet van zijn persoon, verloren onder de nijveren van alle tijden en van alle landen, toch is hij een der medearbeiders aan de geschiedenis der menschheid geweest; en deze geschiedenis is tevens de zijne, zijn naam

moge er in genoemd worden of niet.' Dit is zeker geene taal voor kleine meisjes; maar het is aan jonge dames niet verboden het boekje in te zien, en ik ken volwassene die het met genoegen en nut hebben gelezen. - Nog deze regels schrijf ik af, waarin op de waarde van natuuronderzoek wordt gewezen: 'Er zijn, moet gij weten, een klein aantal mannen, waar uiterlijk niets aan is. Zij spreken eene taal om kleine kinderen mede naar hunne bedjes te jagen. Zij wegen zwarte poedertjes in apothekers-schaaltjes, doopen koperen plaatjes in bijtend water, en zitten te kijken hoe zekere luchtbolletjes, die somtijds gevaarlijker dan kanonkogels zijn, heengaan door gebogen glazen buizen. Zij krabben weggeworpen beenderen af, en snijden splinters, zoo groot als een speldeknop, in ondeelbare stukjes. Uren lang houden zij hunne oogen gerigt op brillen met ontelbare glazen; en als men gaat zien wat daaronder ligt, vindt men niets. Wanneer men hen gadeslaat bij hunnen arbeid in hetgeen zij hun laboratorium noemen, zou men hen voor krankzinnig houden. Doch op een schoonen dag, wanneer hunne studie is geëindigd, blijkt het dat zij het voorkomen der wereld gansch en al veranderd hebben; dat zij omwentelingen hebben te weeg gebragt, waarvoor koningen en keizers den hoed afnemen; dat zij de volkeren met honderden van millioenen te gelijk hebben verrijkt; dat zij der menschheid goddelijke wetten hebben geopenbaard, die zij niet kende; dat zij de kleine meisjes hebben in staat gesteld om zeer wetenswaardige dingen te leeren die haar liever en wijzer maken zullen. En dit laatste is een voordeel dat vooral dáárom niet te verachten is, omdat deze meisjes eenmaal vrouwen en moeders worden en de wereld regeren zullen, zoo als van oudsher het geval is geweest.'

Dat de vertaling, die wij aan Mevrouw Busken Huet danken, voortreffelijk is, behoeft niet gezegd te worden. Men zou vergeten dat het boekje in het Fransch is geschreven, zoo niet nu en dan de torens van de Nôtre-Dame of de kolom Vendôme, die zeker aan weinige lezeresjes bekend zullen zijn, als voorbeelden werden gebruikt. Waarom, daar toch elders van 'het monument op den Dam' wordt gesproken?

L.J.E.

***Het feest te Wolfhezen*, 14 *Julij* 1864, *door Mevrouw Elise van Calcar. 's Gravenhage, J.M. van 't Haaff*.**

> Lasst die Damen mir zufrieden; dass sie schreiben find ich räthlich,
> Führt die Frau die Autorfeder, wird sie wenigstens nicht schädlich...

zingt de ondeugende dichter, dien ik tegenover Mevrouw Elise van Calcar de beleefdheid heb niet te noemen. Zou Elise den onverbiddelijken satyricus gelezen hebben?

Dat is hier evenwel minder de vraag. De kwestie is nu wat Referent denkt van het feest te Wolfhezen. Wel te verstaan, niet van het wezenlijke feest; van het boekjen dat zoo heet. - Bleef het werkwoord, dat wij onwillekeurig wenschen in te vullen, opzettelijk van den titel weg? ‘Het feest te Wolfhezen door Elise .... beschreven? toegelicht? beoordeeld? gehekeld?’ - Hoe het zij, wij laten het feest rusten. Niet uit gebrek aan sympathie voor dergelijke zamenkomsten. Ik vind het altijd aangenaam, als er pleiziertreinen rijden, waarmede ik zelf niet behoef te reizen. Pleiziertreinen, hoe vriendelijk steekt dat woord af bij zoo menigen rouwstoet, en zoo menigen langen sleep van kwalen en ongelukken als wij dagelijks zien voorbijtrekken. Pleiziertreinen, er is iets geheimzinnigs in dat woord, in dat prettig compositum. Is het een trein van pleizierige dingen? Van pleizierige menschen? Een trein, waarop, waardoor, waarin men pleizier heeft? En deze pleiziertrein is bovendien een teeken des tijds. Sem rijdt in de wagenen van Japhet; in de ijzeren wagenen van Japhet rijdt Sem. Zie hier pleiziertreinen in de dienst der orthodoxie, treinen naar het heerlijk Wolfhezen stoomend. Nu spreke men niet meer van lange gezichten, van uitgerekte tronies, van domperige lieden. Die nederzaten in rouwe, zullen rijden in pleiziertreinen; en het volk, dat lage vertrekken liefhad met tanende lampen, doemt te Wolfhezen een heerlijk landschap op, dat de ziel vernieuwt en den blik verheldert.

Het feest te Wolfhezen is een zendingsfeest. 's Menschen genot wil getart worden. Te gemakkelijk verkregen, houdt de vreugde op, vreugde te zijn. Een bruiloft te vieren, een kermis te vieren, dat valt ligt. Maar te vieren het feest eener - zaak? werkzaamheid? instelling? uitvinding? welker geschiedenis bijna uitsluitend uit een reeks van misgrepen en teleurstellingen bestaat, dat is stout, of liever: pikanter kan het niet.

Doch ik spreek niet over het wezenlijke feest te Wolfhezen. Ik spreek over het boekjen van Mevrouw van Calcar dat zoo heet. Lang heb ik er over nagedacht of ik den duitschen dichter gelijk kon ge-

ven, maar het is mij niet mogelijk. Schrijvende vrouwen ‘nicht schädlich?’ Wat meer achting voor de pen! Baat het niet zoo schaadt het niet, nooit gold het van de pen. De pen is geen nentrale mogendheid. Met haar te hanteren wordt men voor zijn medemenschen ten zegen of ten vloek. Met de pen slaan wij onze natuurgenooten tot ridders, en met de pen wijzen wij hun den weg der geestelijke ellende. Met de pen.... doch ik zou in het rythmus van Jacobus, den apostel, vervallen, waar hij over de tong handelt. Zonder eenige aanspraak te maken op apostolisch gezag, beweer ik eenvoudig, dat er ons volk veel aan gelegen is, van welke gehalte zij zijn die bij geschrifte tot dat volk spreken. Ook Mevrouw van Calcar kan veel goeds doen, als zij namelijk een goeden raad van een onbekende niet in den wind slaat. - Heeft Elise dan goeden raad noodig? Is zij niet op het goede spoor? Is zij niet een populaire, een bij het nederlandsche volk geliefde schrijfster? Spreekt zij niet tot hare tijdgenooten van het beste, het edelste? Is haar pen niet verkocht aan de dienst der heiligste belangen?

Ware ik een conducteur geweest op den pleiziertrein naar Wolfhezen, ik had een conducteursaardigheid gemaakt en met een veelbeteekenend lachjen Mevrouw Elise, eer zij haar plaatskaartjen nam, gevraagd: eerste klasse?

Reist Elise eerste klasse? Doet zij ons reizen eerste klasse? Als ik gemoedelijk wilde zijn, zou ik willen zeggen: ‘Lieve Elise, gij hebt zoo vele schoone en goede en ware dingen gezegd van uw leven; waarom offert gij thans op zulk een onbehoorlijke en onbekoorlijke manier aan de vulgariteit, aan de godsdienstige filisterij.’

‘Tot de levendigste herinneringen,’ schrijft Elise, ‘uit mijne kinderjaren behooren de eerste (?) verhalen van groote volksfeesten; zoo als *ter eene zijde* [notarisstijl] mij de verhalen van de godgewijde feesten der kinderen Israëls boeiden, zoo troffen mij *van den anderen kant* de beschrijvingen van de feesten der Grieken, Romeinen en Germanen.... Zij ademden allen gedachten van grootheid en verhevenheid.’ Waarlijk, dit gaat te ver. Van dit alles en wat er meer volgt is natuurlijk geen woord waar. ‘Reeds vroeg ontwaakte er een voorgevoel in mij, dat er in volksfeesten (ook in de kermis?) een hooge beteekenis lag.’ Neen, dat onaangename kind, dat pedante jonge meisjen met een vroegtijdig voorgevoel van de hooge beteckenis van volksfeesten, Elise, zijt gij nooit geweest. En in goeden ernst zoudt gij nooit een psychologie willen verdedigen, die in de menschelijke ziel plaats liet voor een duidelijk en kenbaar voorgevoel van de hooge beteekenis van volksfeesten. Maar, vergeven wij u ditmaal deze affectatie, deze malligheid, vergeet niet dat gij optreedt als opvoedster der vrouw. *Gij* moogt allerminst offeren aan de onnatuurlijkheid, aan de phrase, allerminst toegeven aan de zoogenaamde

uitstortingen van het hart die enkel dienen tot vulling van het papier - en, *per millesimam consequentiam*, van den zak des auteurs.

En heeft dan, o opvoedster der vrouw, de stijl, die het kleed is der gedachte, ook al geene eischen meer? Moet ik op uwe *eerste* bladzijde lezen van *de eerste* verhalen, zonder dat wij of iemand ter wereld uit den zin duidelijk kunnen worden, wat gij met dat bijvoegelijk naamwoord bedoelt? Moet ik *ter eene zijde* mij bedroeven en *van den anderen kant* mij ergeren? Moet, altijd op uwe eerste bladzijde, iets '*ongelijksoortig*' wezen '*in aard*'? Moet een feest een '*gedachte ademen*'? Een '*voorgevoel van een hooge beteekenis aanwassen tot overtuiging van een diepen zin?*'

Och of de tweede bladzijde, waar '*een groote verandering merkbaar ingrijpt en zich duidelijk uitspreekt*' mij troosten kon bij zooveel slordigheid!

Laten wij ons hart liever ophalen aan de denkbeelden, die bij de toekomstige opvoedster der hedendaagsche vrouwen en de hervormster onzer bewaarscholen helder en goed, bovenal *waar* zullen zijn.

'Het Evangelie (blz. 2) heeft welligt op geen gebied grooter omwenteling teweeggebragt dan op dat der openbare feesten.' De stelling, de gedachte munt uit door nieuwheid, door stoutheid, door oorspronkelijkheid. Ik geloof niet dat iemand nog ooit den moed heeft gehad om 'op het gebied onzer openbare feesten' de sporen te willen zoeken van den invloed des Evangelies.

'*Het Christendom gaf den rijken zin en de beteekenis der schoone Joodsche feesten*' (Purim, enz.) '*vereenvoudigd en beknopt terug*.' Een beknopt feestjen, *à la fourchette* zeker! Het adjectief is niet kwaad.

'Na de eerste eeuwen der christelijke instelling was er (bl. 6) een *versmelting* van kerk en wereld, die de hemelsche gave schier dreigde te bedelven en te bederven.' *Schier dreigde?* Hoe er bij een versmelting nog iets van teregt gekomen is! Bedolven en bederven! Het laatste, zou men zeggen, het bederven namelijk, kwam er na het eerste, het bedelven, niet veel meer op aan. Ach die alteratie!

'Opgewektheid roept (bl. 7) tot een deelgenootschap aan de feitelijke handeling.' Hebt gij het begrepen? Ik, domoor, niet.

Evenmin als dit: 'Het wezen (bl. 18) van den zendeling is een gave, die zich onbetwistbaar uitspreekt.' *Zich* uit te spreken, schijnt een geliefkoosde bezigheid van de schrijfster.

Maar hebben wij enkel aanmerkingen? Zwijge de kritiek en beginne de loftuiting. Mevrouw Elise van Calcar, de opvoedster *in spe* der nederlandsche vrouwen, heeft de 'onbetwistbaar zich uitsprekende gave' van veel te omvatten. In dit kleine boeksken behandelt zij achtereenvolgens de geschiedenis van de volksfeesten in verband met de godsdienst, de vereischten van den zendeling, het ka-

rakter der oude profetenscholen, en nog veel meer. Wat het laatste onderwerp betreft, zou een handboek over joodsche archaeologie het haar naauwelijks verbeteren. '*Men weet van de oude profetenschool* dat de profeten leerlingen hadden, dat de profeten onderwijzers waren (och kom!); schoolmeesters, predikanten, professoren, alles te gelijk, maar niet dat zij profeten maakten.'

Ook 'op het gebied' der exegese beweegt de schrijfster zich met gemak. Van de 'regte mannen' tot bevordering van het Godsrijk, mogen wij zeggen: 'die Hij geroepen heeft, die heeft hij dan ook verordineerd of geordend - [het teeken van het sluiten der aanhaling heeft de zetter vergeten, hier waar het juist er op aankwam het teeken goed te plaatsen] - hun geheele levensloop en lotgeval (wat dunkt u van de woordverbinding?) heeft hen daartoe voorbestemd.' Hier is de groote kwestie van de predestinatie eensklaps opgelost. 'Hun geheele levensloop is lotgeval!' Persoonlijke aanleg schijnt niet noodig.

Het Protestantisme verloochent zich bij Mevrouw van Calcar niet. 'Menschen die het feest van Wolfhezen (bl. 20) alleen door het *scheeve* (*!*) glas van het vooroordeel bezien, hebben het afkeurend een Kevelaarstogt genaamd. Men moet òf Kevelaar en zijne bezoekers, òf Wolfhezen en zijn publiek (waartoe ook Mevr. v. Calcar behoorde) geheel niet kennen om deze twee denkbeelden (welke?) te *durven* verbinden.' Dit *durven* is karakteristiek. Moet dan waarlijk de toekomstige opvoedster onzer nederlandsche vrouwen ook al eenige korrelen wierook branden ter eere van den Protestantschen eigenwaan? Waarin is Wolfhezen uitnemender dan Kevelaar? 't Is waar, Wolfhezen heeft zijn Potgieter gevonden. Maar Kevelaar? zouden wij het vergeten dat weêrgâlooze: 'gelobt seyst du Marie!'

Ik neem afscheid van de schrijfster. Maar ik kan het niet doen als waar christen. Ik kan haar veel vergeven, maar niet - ja het hooge woord moet er uit - maar niet die preek van tien bladzijden (bl. 29-39), die zij een boom van Wolfhezen laat houden.' Dit is de wansmaak en de pedanterie ten toppunt gevoerd. Die preek van een boom te Wolfhezen is natuurlijk een preek van Mevrouw v. Calcar; en zoo gaarne had zij die preek daar zelve gedebiteerd, dat zij de heeren redenaars van Wolfhezen vrij hevig bekijft, omdat zij te veel en te lang geredeneerd en haar dien ten gevolge de gelegenheid tot spreken benomen hebben. Ik behoef niet te zeggen dat in deze preek van een boom alle mogelijke woordspelingen en vergelijkingen te pas gebragt worden, die 'de schrift', gelijk Mevr. v. Calcar zegt, van boomen bezigt. De preek is daardoor zeker niet oorspronkelijker geworden. Zonderling toch! Elise beklaagt zich dat er te veel geprcekt werd op het feest. Om de fout te herstellen, beginnen de boomen ook nog eens!

Mevrouw van Calcar is prompt haar eigen dupe: ‘Toen ik had *be*luisterd wat het woud openbaarde (heerlijk hollandsch!) vond ik mijn gezelschap weder.’ Waartoe soortgelijke officiëele leugens? Verbeeld u Elise luisterende naar de stemme van het woud en niets vernemende dan teksten en gemeenplaatsen en eindelijk in hare gepeinzen gestoord door haar zoo veel minder poëtisch gestemd gezelschap. Ik vind Mevrouw van Calcar niet vriendelijk voor haar gezelschap.

Doch gaandeweg wordt zij vriendelijker, ja zelfs tot een ‘*onbetwistbaar zich uitsprekend*’ onpoëtisch worden toe. ‘Wat beter gezang, wat meer muzijk, nog een ander soort van verversching dan alleen KOFFIJ, THEE, BIER EN BROODJES, zou.... enz.’ ‘Goede limonade en frambozen-azijn, als ook EENIGE VLEESCHSPIJZE zou menigeen welkom zijn. Het medevoeren van proviand heeft GROOTE BEZWAREN.’

‘Wat is noodig? Eene vraag over vrouwelijke opvoeding, door Mevrouw E. van Calcar,’ aldus luidt de titel van een vlugschrift, waarin Elise een ‘ontwerp’ geeft van een door haar te stichten en te besturen ‘nederlandsch opvoedingshuis voor meisjes uit den beschaafden stand enz.’

‘Wat is noodig?’

Neem het niet kwalijk, Mevrouw; noodig is heusch een weinig meer smaak, een weinig meer stijl, een weinig meer gezond verstand, een weinig meer kritiek, een weinig meer natuurlijkheid, een weinig meer bescheidenheid! Denk aan de Profetenscholen!

Of neen, één ding is noodig. Gij hebt het gezegd: opvoeding! Een man van opvoeding doet en zegt zekere dingen niet. Zou het met een vrouw anders zijn?

Wassenaar.

De schutterijen.

‘Is 't mooglijk dat gij niet herdenkt het wedervaren
Dat onlangs nog u bragt ten val,
Toen stad bij stad bezweek voor Fransche legerscharen
Die zamendrongen in uw wal!’

W. VAN HAREN.

Het bestaan eener goede schutterij is eene der hoofdvoorwaarden van onze onafhankelijkheid; op haar rust voor een goed deel de weerbaarheid van ons volk. Dat hare inrigting en oefening dan ook sinds vele jaren een onophoudelijk onderwerp uitmaakten van discussie is even algemeen bekend als dat, helaas! niet allen, wier pligt het was den bestaanden toestand voor een beteren te doen plaats maken, aan dien pligt hebben voldaan.

Eere aan hen, die daarop eene uitzondering maakten, die niet terugdeinsden voor bezwaren, of niet, gelijk zoo menigeen, ‘koud waren noch heet’, want - wij mogen het niet ontveinzen - *laauw* zijn vele onzer medeburgers; laauw waar het niet geldt hun eigen ik, hunne beurs, hunne nabestaanden; laauw aangaande de belangen van den Staat, voor zoover hunne behartiging niet regtstreeks aan hèn is opgedragen; laauw voorál wanneer het aankomt op de verdediging des Lands. Ze vinden het zeer goed, dat daarvoor worde gezorgd; ze zijn ten volle overtuigd dat we eene welgeoefende schutterij dienen te bezitten; maar zelven hiervan deel uit te maken, dat is hun eene *bête noire*. Als het gevaar voor de deur staat, dán welligt zal het hun aan vaderlandsliefde en aan moed niet ontbreken; de nazaten onzer voorvaderen zijn nog niet ontaard. Doch de groote menigte schijnt niet te beseffen, dat de

krijgskunst in de laatste jaren in die mate is vooruitgegaan, dat eene eenigzins voldoende oefening niet meer, als voorheen, in korte dagen kan worden verkregen. Sommigen zelfs, ofschoon het hun noch aan verstand noch aan kennis ontbreekt, nemen de moeite niet om zich ook slechts met een enkel woord dienaangaande te laten onderrigten, en doen ze het al, dan nog begrijpen ze dat men wel in korten tijd op de hoogte kan komen; - ze rekenen niet op de traagheid van begrip en den weinigen geest van opmerking van het meerendeel onzer natie, vooral van onze landlieden. Men vindt er zelfs nú nog, die in gemoede verklaren: ‘troepen aan den oorlog gewoon en in den krijg gehard kunnen we den vijand toch niet tegenoverstellen; waartoe dan dat soldaatje spelen? het is doelloos tijd en geld verspillen.’ Ze meenen nog in gemoede, dat wij ons tòch niet verdedigen kunnen.

Neen! we kunnen ons *wèl* verdedigen, mits wij het *willen*. Om daartoe te geraken moeten we ons opofferingen getroosten, dat spreekt van zelven; met niets-doen komen we er zeker niet. Opofferingen van geldelijken aard, ja ook die, dat weet elk van ons die er ook maar ooit over heeft gedacht, dat heeft ieder die niet ten eenemale onbekend is met wat er omgaat, reeds zoo dikwerf vernomen; en al zijn die opofferingen nu niet zoo buitensporig, toch zijn ze ook niet zoo heel gering. Doch de financiëele zijde der kwestie wenschen wij thans niet te behandelen; wij wenschen ons tot opofferingen van anderen aard te bepalen, die van de burgerij ter bereiking van het doel gevorderd worden. In de eerste plaats geldt het hier: ‘il faut payer de sa personne,’ ook in vredestijd; alweder niet in zoo bijzondere mate, maar meer toch, meenen we, véél meer zelfs dan tot hiertoe het geval was. Ten einde echter de hooge noodzakelijkheid aan te toonen der toepassing van dezen regel dienen we nog eens terug te komen op dien af keer van de schuttersdienst welke zich schier algemeen vertoont, en te vragen of die zoo geheel onnatuurlijk is, of ze niet min of meer te verklaren valt.

Wij aarzelen niet dien afkeer zeer natuurlijk te vinden. Wat toch is het geval? Dikwijls op de meest ongelegen tijden wordt de burger opgeroepen tot het vervullen zijner schutterpligten. Hij wordt genoodzaakt een pak aan te trekken, waarin hij zich zelven onbehagelijk gevoelt en anderen meer of min belagchelijk

voorkomt; om een zwaar hoofddeksel op te zetten, dat in dubbele beteekenis als een looden last op hem drukt; om zich te begeven naar zijne loopplaats en daarna naar een verwijderd exercitieveld, en om werkzaamheden te verrigten, wier werktuigelijkheid gelijken tred houdt met hare ondoeltreffendheid. Wie ziet niet in gedachte het beeld vóór zich van dien eerzamen, alles behalve martialen huisvader, kruidenier van ziel en soldaat van buiten, die zich met moedeloosheid het zweet afveegt, dat hem door de *chacot* wordt ontlokt, en die voor niets grooteren angst koestert dan voor de noodlottige gevolgen, waarmede de wiegelende bajonet van zijn vóórman hem bedreigt? Wie begrijpt en waardeert niet de huivering, waarmede hij een geweer afschiet, welks deugdzaamheid hij niet vertrouwt en welks behandeling hem vreemd is, en waarvan het schot voor zijn eigen persoon voor 't minst even gevaarlijk is als voor de schijf in de verte, die hij overtuigd is toch niet te kunnen raken?

We herinneren ons van vroegeren tijd de afbeeldingen, in de geïllustreerde fransche weekbladen, van den *garde national*, en ze geleken sprekend op de schutterfiguur ten onzent. Dezelfde hybridische physionomie, datzelfde mengsel van komisch lijden vertoont zich bij beiden. Zou 't alleen het gevolg zijn van onwil, om zich te bekwamen als gewapend burger den lande te dienen? Wij gelooven het niet, want die pligt is voor den vrijen staatsburger tevens een heilig regt. Maar wij vragen ernstig: Is de wijze waarop een schutter thans wordt gedrild, zijn de exercitiën, die hij moet bijwonen, altoos zoo weinig mogelijk onaangenaam gemaakt? Is altijd - in het algemeen gesproken, en aan de vele loffelijke uitzonderingen niet te kort gedaan - is de leiding der oefeningen doelmatig; is hetgeen den schutter geleerd wordt nuttig; onderwijst men hem enkel datgeen wat hij begrijpt, dat hem in tijd van nood het meest zal te pas komen? Heeft hij niet nog veelal (al wordt hierin ook gaandeweg verbetering gebragt) een wapen, waarop hij niet vertrouwt, omdat hij weet dat het niet meer voldoet aan de tegenwoordige eischen, en al ware het wapen voldoende, is hij zich dan toch niet bewust, dat hem de kennis ontbreekt om er een behoorlijk gebruik van te maken?

Ziedaar de bezwaren die uit den weg geruimd moeten en die ook uit den weg geruimd kunnen worden. Voor een groot

gedeelte ligt de oorzaak in de zamenstelling en indeeling der Schutterij, die bij Koninklijk Besluit zijn - en ook op nieuw worden - geregeld; gedeeltelijk echter hebben ze haar oorsprong in de bepalingen der Wet. Het zijn die bezwaren, het zijn sommige der verpligtingen door de Wet op te leggen en vooral dezulke, waaromtrent onze meening het meest uiteenloopt met die der Regering, welke wij hier wenschen te behandelen.

Bij het beschouwen van de bepalingen en verpligtingen, die dringend voorziening vereischen, trekt in de eerste plaats onze aandacht: *de plaatsvervanging*.

Als beginsel aangenomen in de Militie-Wet, is ze daar evenzeer te regtvaardigen, ja zelfs volstrekt noodzakelijk te noemen, als ze verderfelijk is voor de Schutterij.

Om toch personen uit de meer beschaafde, de hoogere, of de meer bemiddelde standen, in de levensjaren waarin ze meestal op Hoogescholen of elders hunne opleiding genieten, daaraan te onttrekken gedurende den geruimen en onafgebroken tijd dat de lotelingen moeten worden geoefend; om hen in gedwongen en voortdurende gemeenschap te brengen met de soldaten van ons leger, lieden doorgaans afkomstig uit de mindere klassen der maatschappij, en in de latere jaren vooral grootendeels zamengesteld uit personen, die veelal niet tot de meest oppassende, niet tot de beste van hunnen stand behooren, dit ware zeer stellig niet wenschelijk, en het zoù reeds daarom, ook buiten de militaire redenen, die er voor pleiten, te verkiezen zijn de militie geheel af te scheiden van de staande armee; haar de gelegenheid te geven zich bij niet-vrijloting te doen vervangen is dus hoogst billijk. Mogten sommigen al het minder schadelijke van dien omgang willen beweren door te wijzen op enkele ouders uit de betere standen, die hunne zonen wel in de gelederen doen plaats nemen om ze op die wijze den officiers-rang te doen verkrijgen, dan is het antwoord, dat deze meer dan waarschijnlijk gedwongen worden, 'tzij door het gebrek aan ijver of aan verstandelijke vermogens dier kinderen, 'tzij door andere bijzondere redenen, om aan zulk eene opleiding de voorkeur te geven boven de meer degelijke, meer wetenschappelijke en fatsoenlijke aan de Militaire Akademie, die krijgsschool, waarvan wij zoozeer zouden wenschen dat zij meer

officieren schonk aan het leger. Die ouders doen dat zelden uit vrije keuze. Het is volstrekt geen bewijs ten voordeele van het plaatsen van beschaafde jonge lieden in de gelederen.

Maar het beginsel der plaatsvervanging te huldigen ook voor de Schutterij, dit is bepaald af te keuren. Bij de Schutterij geeft geen onafgebroken dienst aanhoudende stoornis; dáár is men, in vredestijd althans, tot geen regtstreekschen omgang genoodzaakt; daar is de verhouding geheel anders en juist het tegenovergestelde wenschelijk.

Gewigtige beweegredenen pleiten er vóór om een ieder te noodzaken als schutter de wapenen te dragen; men kan voor de Schutterij uitnemend partij trekken van de betere bestanddeelen der natie. Niet alleen dat het werkelijk deelnemen van alle zonen des vaderlands aan de schutterdienst haar een meer nationaal karakter geeft en haar in aanzien doet stijgen, maar men kan zich van de meer ontwikkelden uitnemend bedienen om er kader uit te trekken, om officieren te vormen; en deze rangen, het spreekt toch van zelf, zullen de lieden der hier bedoelde standen het liefst bekleeden. Men onderwerpe een ieder zonder onderscheid, die daartoe in aanmerking wenscht te komen, aan eenig examen in de militaire oefeningen, in de dienstreglementen en verdere vakken, een examen, ligter of eenigzins zwaarder, doch uit den aard der zaak nooit zoo heel moeijelijk, naarmate van den rang waarvoor het wordt gedaan, en af te nemen door permanente en op bepaalde tijden zitting-houdende commissiën van officieren uit de armee. Op die wijze krijgt men, als van zelf, korporaals, onder-officieren en vooral officieren, welke, min of meer althans, op de hoogte zijn van hunne taak en die nog slechts eenige praktijk behoeven om vrij goed bruikbaar te zijn; vooral wanneer op kleinigheden, op haarkloverijen en op niets-afdoende vormen niet wordt gelet. Zoodoende kan de dienst minder vervelend en het denkvermogen, ook der minderen, geoefend worden, want men behoeft zich niet enkel meer te bepalen tot die gewone zoogenaamde excercitiën, men zal niet meer schijf gaan schieten op eene wijze zoo als nu nog in bijna alle gemeenten plaats heeft en die geen resultaat hoegenaamd kan opleveren; men zal geen Schutter-officieren meer vinden die, zoo als, helaas, nog zoo dikwijls gebeurt, hun steun moeten zoeken in oud-gediende onder-officieren; en de geoefendheid dier enkele Schutterijen welke thans, hunne

roeping begrijpende, het loffelijk voorbeeld geven om zich uit eigen beweging meer op de kennis der wapenen toe te leggen, wordt dan door allen geëvenaard niet alleen, maar ver overtroffen.

Die zwakken van wil of van verstand, die zich aan zulke examens niet willen onderwerpen, ze moeten dan maar gewoon Schutter blijven en zullen dit aan zich zelven hebben te wijten.

Dat de meer ontwikkelde, de meer bevoorregte standen in de maatschappij den boventoon voeren, het kan niet anders, het is nuttig zelfs en tot zekere hoogte billijk, maar juist om die reden moeten ze dan ook door hun verstand niet alleen, ook door hun persoon en voorbeeld het vaderland dienen, dáár waar de gelegenheid zich voordoet.

Een tweede punt van overweging betreft de bepaling der grondwet, *die de Schutterij bestemt ook voor het behoud der inwendige rust*, d.i. voor het dempen van oproeren, het uiteendrijven van zamenscholingen, het beletten van elke stoornis der openbare orde.

Moet nu dezelfde Schutterij, die het land zal verdedigen, ook tot rustbewaring worden gebruikt? Onze overtuiging zegt ons van neen! Wij meenen dat, wanneer gevallen van wanorde of oproer zich voordoen, men niet zal kunnen rekenen op een groot gedeelte der Schutters, dat sommige uit de lagere klassen zullen begrijpen al veel te doen door zich onzijdig te houden, en dat er zich omstandigheden zullen voordoen, waarbij enkele Schutters zelfs welligt de schuttersgeweren zullen gebruiken tegen de Schutterij zelve. Zoude het niet verstandig zijn het van meer dan ééne zijde geopperde denkbeeld te volgen en voor zoodanige gevallen aan te wijzen kiezers of zonen van kiezers, wien daarvoor eenige verligting van dienst kan worden toegestaan, en zoo noodig dan liever het percent der schutter-bevolking ietwat ruimer te nemen? Want wie in zulke gevallen te veel vertrouwt op het volk (wij meenen niet het eigenlijk gezegd gepeupel, want dit immers is de Schuttercommandant gemagtigd ongewapend te laten) op het volk, zeggen we, onzer groote steden, en zelfs van een gedeelte van het platte land, hij kent ze niet.

Wordt een ander beginsel ingevoerd, dan vreezen we dat het wederom neêr zal komen op het oude, dat nagenoeg uitslui-

tend troepen uit het leger tot het bewaren of herstellen der inwendige rust en orde worden gebezigd, en hoe meer men die daarbuiten houdt hoe beter. Buitendien het is de Grondwet, die er de Schutterij mede belast, en aan hare bepalingen moet worden voldaan.

Op welke wijze, in welke mate en hoevele malen zullen de *oefeningen der Schutterij* moeten plaats hebben? Ziedaar eene vraag, waarbij wij thans willen stilstaan.

Wordt van de kaders gevorderd hetgeen hierboven is voorgesteld, dan welligt kan bij goede leiding en het krachtig weren van al wat naar tijdverspilling, naar paradecultuur zweemt, voor dat gedeelte onzer Schutterij, dat zich niet ‘in tijden van gevaar en oorlog’ terstond bij het leger te velde moet aansluiten, een betrekkelijk gering aantal oefeningen toereikend worden geacht, - wel te verstaan als alle oefeningen steeds door militaire officieren, daartoe voor vast aangewezen, worden geleid. Laat ons b.v. eens noemen het getal van *zestien* oefeningen, door de concept-wet voorgesteld. Maar dan dienen voor het kader deze oefeningen, en ook de met hen te houden theoriën, vooral niet te weinig in getal te zijn, maar eene kleine vermeerdering te ondergaan; men houde dan daarbij bovenal de *verstandelijke* ontwikkeling in het oog, en lette op het ‘non pas la bête, mais l'âme.’ De hoofdzaak is dat de korporaals, de onder-officieren en de officieren bruikbaar zijn; het overige volgt dan wel van zelf.

Maar men weet, dat er in geval van oorlog 12,000 Schutters terstond voor het leger te velde worden bestemd en dat nog enkele duizenden noodig zijn tot aanvulling der ontbrekende vrijwilligers bij het leger. Kan men nu in ernst beweren, dat iemand, wie ook, maar vooral een Nederlandsch handwerksman of landman, wiens denkvermogen in den regel zeer weinig ontwikkeld is, in 16 maal 2, in 32 uren dus, te herscheppen zou zijn in een geoefend veldsoldaat, tegenover te stellen aan een aanvallend leger, dat ook gebreken kan en zeker zal hebben, maar dat toch, zonder overdrijving, oneindig beter voor den krijg zal geschikt zijn dan de beste onzer Schutterijen? Want om te veel te rekenen op de gewezen miliciens, hoe onmisbaar hunne aansluiting aan de Schutterij ook wezen moge, ware naar ons inzien ongeraden, vooral bij den tegenwoordig zoo korten duur hunner eerste oefening, die hun

den tijd en de gelegenheid niet geeft zich tot welgeoefende soldaten te vormen, terwijl ze hetgeen hun dan nog onderwezen werd tegen het ontvangen van hun paspoort voor een groot deel weder vergeten. En nu moet ons leger bij een mogelijken, om niet te zeggen waarschijnlijken aanval van de Oostzijde, dien vijand aan den Yssel vele dagen ophouden met betrekkelijk geringe hulpmiddelen, wil er later van de verdediging der achterwaarts gelegen linie, m.a.w. dus van ons onafhankelijk bestaan, iets teregtkomen.

Het ware toch wat sterk om vol te willen houden dat, wanneer de Franschen maanden noodig hebben om een Infanterist te vormen, bij ons 32 uren daartoe voldoende zouden zijn. Wijst iemand ons op het voorbeeld dier jonge lotelingen van Napoleon in 1814; op onze heldhaftige jonge militie-bataillons in 1815, dan dient men toch tevens te herinneren aan de woorden van den Keizer zelven, wanneer hij de verklaring aflegt zeer weinig waarde te hechten aan rekruten en aan jonge manschappen; dan is er ook uit die tijden zoo menig tegenvoorbeeld aan te halen; dan antwoorden we daar bovendien op, dat wij ons tegenwoordig niet kunnen beroemen op eenig kader, zoo als èn dat van Napoleon, èn dat van die militie-bataillons, kaders, welke die ondervinding bezaten, die ons zoo geheel ontbreekt.

Dat we ons goed zullen weren, al is ons leger ook minder geoefend, dat er toch altijd kans overblijft om den vijand tegen te houden, we spreken het geen enkel oogenblik tegen; maar om ons willens en wetens niet genoegzaam te oefenen, dat meenen wij te mogen beschouwen als eene onverantwoordelijke handeling.

Bij de oefening, bij het spreken over officieren en kader, bekleeden de kommandanten eene eerste en voorname plaats.

Daartoe zijn gepensioneerde officieren te verkiezen, zegt men, boven burgers die nooit hebben gediend. Wij willen dit niet betwisten, mits men uiterst naauwlettend zij bij de keuze, want anders is met reden hiertegen aan te voeren, dat iemand die niet geschikt is om bij het leger eene zoo groote en derhalve steeds uit heterogene bestanddeelen zamengestelde vereeniging van menschen te oefenen en te besturen, en om vooral een korps officieren te leiden (en dat dit geene gemakkelijke taak is weet een elk, die ook maar korten tijd zulk eene be-

trekking heeft bekleed), of die niet de veerkracht en het verstand bezit om een troep goed tegen den vijand aan te voeren, ook in tijd van oorlog bezwaarlijk een of meer Schutter-bataillons zal kunnen aanvoeren, niet zamengesteld uit de militairen, waarmede hij gewoon was om te gaan, maar uit menschen ongewoon aan strenge tucht, en waarbij men nog veel meer moet weten te geven en te nemen - eene taak derhalve waartoe nog meer tact wordt vereischt. -

Doch laat het zijn, dat een voldoend aantal daartoe bekwame gepensioneerde officieren wordt gevonden - wij hopen dat dit zoo zij en gelooven zelfs aan de mogelijkheid daarvan - dan zijn deze toch allen menschen van boven de 55 jaren; dan hebben toch de meeste hunner wel niet de dienst verlaten omdat zij nog uitnemend daarvoor, althans zeer zeker niet voor hoogere rangen geschikt waren, en zij die het op eigen verzoek deden, verlieten ze toch niet uit dienstijver. Voor de Schutterij, in te deelen bij de troepen te velde, dient men dan toch in ieder geval wel te bestemmen chefs, jonger van jaren, nog geschikt in alle opzigten voor de actieve dienst, en daartoe kan men, zoo het werkelijk ernst is om eene goed geoefende Schutterij te verkrijgen, zeer stellig geene andere gebruiken dan hoofdofficieren uit het leger.

Dat ook bij alle Schutter-bataillons, de luitenant-adjudant, de adjudanten-onder-officier en de in groote plaatsen te benoemen kapiteins-adjudant uit het leger worden genomen, komt ons zeer wenschelijk, om niet te zeggen noodzakelijk voor, met het oog op de opleiding der officieren, onder-officieren en korporaals.

In verband tot de oefeningen eindelijk, al behoort zij daar niet regtstreeks onder, staat ook de indeeling, waartoe wel die van het leger ten grondslag dient te worden genomen, maar waarbij men vooral niet uit het oog moet verliezen, om aan de kompagniën en derhalve ook aan de bataillons geene zoo groote sterkte te geven als daar het geval is. Zulke bataillons, op hare ware sterkte gebragt, zijn niet meer onder het bereik van de stem hunner kommandanten en kunnen in het veld moeijelijk worden geleid; bij zulke kompagniën is het kader, zijn de officieren niet meer in behoorlijke verhouding tot het aantal soldaten.

De Schutterij wordt grootendeels, en te regt, *bestemd*

voor de dienst der Infanterie. Maar ook onder de Schutters zijn eene menigte miliciens, die bij bereden wapens hebben gediend. Ware het niet te verkiezen om deze ook voor de dienst te paard te blijven gebruiken, om ex-artilleristen steeds te bezigen voor het bedienen van geschut, enz., en om zoodoende alle de aan hen bestede moeite niet nutteloos te loor te doen gaan?

Dáár waar geen genoegzaam aantal te vereenigen is tot het vormen van een peloton of een escadron kavallerie, kan men toch immers altijd ordonnancen bezigen? Niet dan bij volstrekte noodzakelijkhëid bestemme men de gewezen miliciens der kavallerie en artillerie om dienst te doen als infanterist.

Tot het vinden van paarden voor die dienst benoodigd, neme men de proef om, even als b.v. in Denemarken, met landbouwers tegen kleine geldelijke tegemoetkoming door eene commissie overeenkomsten te doen sluiten, paarden te doen keuren, ze eenigzins te dresseren, te merken, en ze op die wijze voor enkele oefeningen, maar vooral in oorlogstijd, ten gebruike te hebben. Na de tegenkanting te hebben overwonnen die elke nieuwigheid ondervindt, kan men zich naar onze overtuiging dan met weinig kosten een groot voordeel verzekeren.

Bij eene beschouwing van de meest gewenschte inrigting der Schutterijen, wordt door velen de vraag geopperd: *Moeten de dienstpligtigen die op het platte land te ver zijn verspreid* om de oefeningen bij te wonen van eenig onderdeel, of wel zij die behooren tot eene gemeente welker bevolking te gering is om b.v. eene kompagnie te organiseren, van alle oefening verstoken blijven? Ons komt het voor, dat die vraag ontkennend moet worden beantwoord, dat dáár waar men niet al te ver is verwijderd van garnizoensplaatsen of van gemeenten, waar zich dienstdoende Schutterijen bevinden, zeer goed enkele onderofficieren of korporaals ter instructie kunnen worden gezonden, zij het dan ook niet zoo dikwijls als dit elders plaats vindt, dat de wapenschouwingen kunnen en behooren te worden bijgewoond, en dat de dienstpligtigen, die geene instructie hoegenaamd ontvangen en dan ook ongewapend blijven, moeten behooren tot de zeldzame uitzonderingen.

Omtrent den leeftijd, waarop de dienstpligtigheid dient aan te vangen, heerscht eene vrij groote eenstemmigheid. Meest allen wenschen, dat die worde vervroegd en stellen hem op 20 à 21 jaar. Door sommigen wordt als argument daarvoor aan-

gevoerd, dat men op dien leeftijd het best van zijne haardstede kan gemist worden. We hebben daar niets tegen, doch men vergunne ons ook de schaduwzijde op te merken, namelijk of het vervroegen van de indiensttreding niet tevens een eenigzins minder ligchamelijk ontwikkeld personeel in de schuttergelederen brengt, hetgeen, wanneer het in de werkelijkheid op vermoeijenissen aankomt, niet zoo gansch onverschillig is. De miliciens zijn ook jong, maar die ontvangen in dienst overvloedig en krachtig voedsel en kunnen meer aan vermoeijenissen worden gewend. Voor den duur der dienstpligtigheid schijnt 10 jaren aanneembaar, waarvan de helft (in vredestijd) voor de werkelijke dienst is bestemd, de wederhelft voor de reserve.

Ééne uitzondering moet hierbij echter worden gemaakt. In tijden van gevaar of oorlog dient een Koninklijk besluit dien tijd, telkens met b.v. een half jaar, tot zekeren grens te kunnen verlengen, indien dat gevaar of die oorlog dat half jaar blijft voortduren. Zal de Schutterij aan hare roeping kunnen beantwoorden, dan behoort niet alleen de inrigting van het personeel, maar ook de uitrusting en bovenal de *bewapening* zoo volkomen mogelijk te zijn. Een ieder die ooit in de gelederen der Schutterij heeft gediend en die ook bekend is met de wijze waarop wapenen behooren te worden onderhouden, weet tevens hoe zeer de staat waarin de meeste schuttergeweren gewoonlijk verkeeren verschilt van die, waarin ze zich konden en zich moesten bevinden. Hij weet ook dat, welke middelen men ook aanwende om hierin verbetering te brengen, die toestand bij vele Schutters, 'tzij uit onwil, 'tzij uit gebrek aan kennis, nog veel te wenschen zal overlaten. Was dit nadeel steeds van belang, hoeveel te meer wordt het dit bij de nieuwe, de getrokken geweren, wier spoedige algemeene invoering toch, bij een eenigzins geoefenden troep, bepaald gevorderd wordt. Kent men de groote naauwkeurigheid voor de vervaardiging vereischt en dus ook de kosten daaraan verbonden; weet men welk groot nadeel elke beschadiging aan het inwendige van den loop, elke verbuiging aan 't vizier-opzet of verschuiving aan den korrel veroorzaakt, dan weet men eveneens hoe gemakkelijk zulk een vuurwapen is te bederven.

Het zou daarom van het grootste belang zijn om die geweren

op te leggen in een door de gemeente te verstrekken lokaal, waar ze door wapenknechts werden onderhouden; om, even als bij het leger, de rekruten en ook het brandpiket van oude geweren te voorzien en de betere uit te reiken voor de oefeningen, en tevens om elk schutter in het schoonhouden en de behandeling van het geweer te onderwijzen.

Ofschoon van minder gewigt, behoort eene goede en doeltreffende *kleeding* aan eene goede bewapening gepaard te gaan. Dat de rangsteekenen, en ook zooveel mogelijk de uniform, gelijk zij aan die van het leger, achten wij zeer wenschelijk, en evenzoo dat de dienstpligtigen zich op eigen kosten van kleeding voorzien. Voor het kleeden der minvermogenden voor rekening van de gemeenten dienen maatregelen genomen te worden, om de praktijken tegen te gaan, waardoor die gemeenten thans zoo bezwaard worden. Van rijkswege kon kleeding in voorraad worden vervaardigd en in magazijnen opgelegd, opdat door groote aanbestedingen en contante betaling goedkooper te verstrekken kleeding aan hen, die dit verlangen, kon worden uitgereikt.

De schutterkleeding dient zeer eenvoudig te zijn en gemakkelijk tevens, zoodat het schoonhouden niet veel tijd vereischt en menschen die niet dagelijks uniform dragen ongehinderd zijn in hunne vrije beweging. Men zou een voorbeeld kunnen nemen aan sommige der uitmuntend toegeruste *riflemen* in Engeland.

Het is niet gemakkelijk den burger te gewennen aan de tucht van den krijgsman, en toch is zij ook bij de schutterij onmisbaar. Wij zouden daarom verlangen, dat de *mogelijkheid tot het opleggen van straffen* werd uitgebreid en vermeerderd. Dat opleggen moet in den regel plaats hebben door den Schuttersraad, welke daartoe o.a. na elke oefening vergadert. Zonder daarbij, zelfs in de verte, op zoo strenge wijze te werk te gaan als plaats heeft bij het leger, - dit zou zeer verkeerd wezen, vele moeijelijkheden veroorzaken, en allen lust tot de dienst uitdooven - is het echter volstrekt noodzakelijk ze, vooral in den beginne, op oneindig krachtiger wijze toe te passen dan tot hiertoe algemeen plaats had. Ziet de mindere dat zijne meerderen hunne pligten kennen en voor hunne taak zijn berekend, is in één woord het moreel overwigt verzekerd, dan zullen de laatsten zich stellig gemakkelijker doen gehoorzamen; maar hun moet tevens tot zekere hoogte de gelegen-

heid gegeven zijn tot beloonen en ook tot het opleggen van onkele, niet zware straffen.

Dat tot de competentie van den Schuttersraad ook het opleggen van straffen aan officieren zou behooren - hoe zelden dit ook voor zal vallen - ware zeer afkeurenswaardig. In dien raad heeft een onderofficier en ook een schutter zitting, en een inférieur moet nooit geroepen zijn om daden van zijne superieuren te beoordeelen.

Wij hebben gemeend deze vlugtige beschouwingen over de inrigting der Schutterij aan de aandacht der lezers van dit tijdschrift te mogen onderwerpen, omdat het hier inderdaad een nationaal belang geldt, van welks goede regeling voor een groot gedeelte de veiligheid en strijdbaarheid van ons vaderland afhangt. Wij vonden daartoe te meer aanleiding, nu een ontwerp van wet tot regeling der Schutterijen aan de Kamers aangeboden is en weldra door de Tweede Kamer zal worden behandeld. Wij hebben slechts datgene aangestipt, wat naar onze beschouwing tot de hoofdzaken behoort; ondergeschikte punten zijn wij met stilzwijgen voorbijgegaan.

Die de denkbeelden, welke wij aangaven, met aandacht heeft nagegaan en tevens de artikelen der Concept-wet heeft bestudeerd, welke over dezelfde onderwerpen handelen, zal zien dat er bijna overal een verschil van meening bestaat. Hij overwege de gronden, die daartoe hebben geleid.

De bepalingen, die in de Concept-wet als belangrijke verbeteringen zijn aan te merken - van zulk gewigt dat ze reeds op zich zelven dat Ontwerp tot eene groote aanwinst maken - blijken al terstond, wanneer men de oude wet vergelijkt met het Ontwerp, of zelfs wanneer men zich slechts de moeite geeft de Memorie van toelichting ter hand te nemen. Daarin vindt men reeds op de eerste bladzijde de beperking en ongelijkheid, door scheiding in dienstdoende en rustende schutterijen besproken. Deze scheiding, weggenomen door de Grondwet van 1848, bestond echter nog in de oude schutterijwet, en een krachtig, welligt de krachtigste elementen van volkswapening werden hierdoor aan de dienst der Schutterij onttrokken.

Die scheiding zal worden opgeheven. Overal in Nederland, waar dit maar eenigzins geschieden kan, zal men vinden dienst-

doende Schutterij. De rustende plattelands-Schutterij zal behooren tot de uitzonderingen.

Ziedaar een der voornaamste bezwaren van de oude wet opgeheven. Wij lezen verder in die Memorie:

‘Er is een ander hoofdbezwaar, dat in tijden van gevaar en oorlog, wanneer rassche organisatie eene eerste voorwaarde is, tot desorganisatie aanleiding zou geven. In de gelederen der Schutterij vindt men gehuwden en ongehuwden zonder onderscheid dooreen.’

Ook dit euvel, eene bron van verwarring, eene oorzaak van noodlottig oponthoud bij het uitbreken van den oorlog, zal niet meer bestaan.

Het verminderen van de getalsterkte van 2 op 1½ pCt. der bevolking, dat in vredestijd zonder gevaar kan geschieden, als men in aanmerking neemt de eischen, welke het Comité van Defensie aan het Leger stelt, is mede eene wijziging, die ons billijk voorkomt.

De toelating van vrijwilligers boven de sterkte is zeker geen slechte, doch tevens, zoo wij vreezen, een zeer onschuldige maatregel, die weinig zal uitwerken. De wet echter dient ook hierin te voorzien. Gaarne hechten wij ook ons zegel aan de bepaling dat de *vreemdeling-ingezcten*, na een 18maandsch verblijf in het land, dienstpligtig wordt, vooral wanneer men let op de verder te hunnen aanzien gemaakte bepalingen.

Omtrent meerdere punten, waarvan sommige van meer ondergeschikt belang zijn, doch die ook noodwendig betere voorziening vereischten, zijn òf nieuwe òf verbeterde bepalingen gemaakt, waarin o.a. wordt gewaakt tegen het zich onttrekken aan de dienst, zoo als tot nu toe veelvuldig plaats had, met name bij de geneeskundige keuring, bij verandering van woonplaats, door het aangaan van een huwelijk, wanneer de Schutterij mobiel wordt verklaard, enz. Verder omtrent de mogelijkheid om de reserve op te roepen te gelijk met de ongehuwden in tijden van gevaar en oorlog; het bewapenen van rijkswege; het ontwapenen van de Schutterij in sommige gevallen; voorschriften omtrent de Commissie en andere.

Met zorg bewerkt, naar het schijnt weldoordacht - dit immers zijn we gewoon van al wat de handteekeningen draagt die zich daaronder bevinden - bevat het wetsontwerp veel goeds; zéér veel, ook in de hoofdzaken, dat als opmerkelijken

vooruitgang is te beschouwen. Maar in meer dan één opzigt voldoet het niet aan, volgens veler begrip, noodwendige eischen; het is een palliatief; het geeft geene radikale hervorming.

Mogt de meerderheid der leden van de Volksvertegenwoordiging begrijpen, dat het bevredigen van aller belangen behoort tot de onmogelijkheden, dat zonder ingrijpende veranderingen de wet op de Schutterij niet zal zijn wat ze wezen moet! Al heeft zij het niet wenschelijk geacht, de laatste zinsnede van § 3, voorgesteld door de Commissie voor het jongste Ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede, welke aandringt op ‘verbeteringen in het krijgswezen’, op te nemen in zulk een Antwoord, toch zijn wij overtuigd dat ook op hare ‘medewerking en hartelijke ondersteuning’ mag worden gerekend, zelfs dan wanneer die verbeteringen zich niet enkel bepalen tot zuiver technische, maar zich uitstrekken tot het geheele wezen der Schutterij.

Wij leven in een tijd dat in gansch Europa weinige weken den overgang kunnen vormen van den vrede tot het eerste treffen met den vijand.

Onze Schutterij worde daarom in de gelegenheid gesteld te voldoen aan hare bestemming, en zij zal bij eene goede organisatie, oefening en bewapening toonen krachtig te kunnen medewerken tot het behoud van Nederland, wanneer zulks mogt worden vereischt.

God geve dat die tijd nog verre zij!

Vanity fair.

> Pour faire l'histoire d'une religion, il est nécessaire, premièrement, d'y avoir cru (sans eela on ne saurait comprendre par quoi elle a charmé et satisfait la conscience humaine); en second lieu, de n'y plus croire d'une manière absolue; car la foi absolue est incompatible avee l'histoire sincère.
>
> ERNEST RENAN.

De genius der billijkheid fluistert mij in, dat het open vak tusschen dit motto en den daarboven geplaatsten titel de ware ruimte is voor het te Amsterdam gehouden kongres van de Internationale Vereeniging tot bevordering der Sociale Wetenschappen. Eene regte kermis der ijdelheid is dat kongres geweest, maar ook eene loopplaats van trouwhartige bedoelingen; en indien men velen aldaar enkel en alleen zichzelven heeft zien zoeken, of zien verbergen, anderen heeft men er aangetroffen wier liefde voor deze instelling aan eene eeredienst grenst. De katalogiserende geest der geschiedenis vindt hier tevens eene religie te teekenen en eene tooneelvertooning te schetsen.

Kongressen als het Amsterdamsche zijn de openbare godsdienstoefeningen van de kinderen der 19de eeuw. Door leeken worden hier de funktien van den priester waargenomen. Of laat mij liever zeggen, het algemeen priesterschap der geloovigen is er aan de orde. Men gelooft, daarom gaat men op naar Jeruzalem, zingend de liederen van Hamaäloth. Men gelooft, daarom vraagt men het woord en houdt het zoo lang men kan. Het ligt in den aard der zaak, en van onzen tijd, dat de belijdenis van deze bedevaartgangers bezwaarlijk onder eene scherpe formule gebragt kan worden. Zelfs met de saksische stokslagen van Charlemagne zou men aan de meesten dier mannen en vrouwen het Vader Onze of de Twaalf Artikelen niet in het

geheugen of uit de keel kunnen drijven. Toch houden zij er in zekeren zin een kredo op na. Met den eenvoud der kinderkens gelooven zij aan den vooruitgang. Wanneer zij den kleinen De Graan een koncert van Vieuxtemps en eene variatie van Paganini hooren spelen; wanneer zij Richard III, met de woorden van Shakespere, de hand van Elizabeth's dochter hooren vragen, blijft hun geloof ongeschokt. Zij bekommeren er zich niet om dat het genie in alle eeuwen den draak steekt met ons getob en gezwoeg. Slechts een ding heeft te Amsterdam aan hunne zaligheid ontbroken. Had het hoofdbestuur, instede van hen te onthalen op het onverstaanbaar en eindeloos verslag van een stemloos algemeen sekretaris, kunnen goedvinden om de zittingen van het kongres te doen openen met eene feestrede, uitgesproken door den heer Edmond About en door dezen getrokken uit zijn jongste geschrift, hunne bevrediging zou volkomen geweest zijn. En gelijk er niemand onder hen gevonden wordt die niet gelooft aan *l'évangile du progrès* en aan de magt van het gesproken woord, vormen zij ook allen te zamen eene societeit van propagande. Hierin is hunne kerk aan de christelijke van het apostolisch tijdvak gelijk, dat zij tevens een zendelinggenootschap is. Men heeft ter openbare vergadering en elders hagchelijke rapprochementen gemaakt tusschen het kongres van Amsterdam en het kongres van Mechelen; heeft het eene aan het andere overgesteld als het toonbeeld der vrijheid aan het toonbeeld van den dwang; heeft het laatste in de schaduw, het eerste in een voordeelig licht geplaatst; zoo voordeelig en behagelijk dat het vuurwerk aan de boorden van den Amstel er wel een weinig door overschaduwd is geworden. Doch is dan wezenlijk het onderscheid zoo groot tusschen: *Vivent les jésuites!* en: *A bas les jézuites!* Tusschen: *Il nous faut des couvents*, en: *Il nous faut des écoles?* De ijver-zelf waarmede men de tegenstelling deed uitkomen verried dat men zich bewust was van eene reeds bestaande konkurrentie. Waartoe bovendien die punten van vergelijking, ontleend aan het katholiek en belgisch Mechelen? De jongste algemeene vergadering van het protestantsch zendelinggenootschap te Rotterdam - want het staat geschreven dat de twee groote koopsteden des rijks elkander in alles naar de kroon zullen steken - is tot op zekere hoogte het harmonisch voorspel geweest van het Amsterdamsch kongres. In beide zamenkomsten was de confessie zoo goed als zoek. In

beide deed men belijdenis van te gelooven, en met warmte te gelooven, zonder juist te weten wat. Beiden waren openbare zittingen van filanthropische genootschappen tot verbreiding van zaligmakende waarheden.

De schier onbeperkte bijval dien een nederlandsch redenaar vond, toen hij in de derde der algemeene vergaderingen het voorstel deed om aan de bestaande vijf sektien voortaan eene sektie toe te voegen voor wijsbegeerte en godsdienst, is het min of meer kerkelijk karakter der Internationale Vereeniging nog nader in het licht komen stellen. Waarom applaudisseert gij niet mede? vroeg ik aan een franschman nevens mij. Acht gij het niet van gewigt dat ook godsdienstige kwestien in dit genootschap ter spraak gebragt worden? Stemt gij het den redenaar niet toe dat het eene bedroevende zaak zou zijn indien men in de 19de eeuw niet spreken kon over religie zonder aanstonds woorden te krijgen? Zijn antwoord bestond in de orakelspreuk: '*A toutes les questions imaginables il y a une issue; seule, la question religieuse est un impasse*.' O onwaardig kongressant! prevelde ik op zijn vlaamsch. Een ieder toch die met hart en ziel lid van de Internationale Vereeniging is beschouwt haar als eene kerk der toekomst. Van onzen geëerbiedigden koning is door den voorzitter getuigd geworden, dat hij door het openstellen van zijn paleis voor de algemeene en verdere zittingen van het kongres niet meer of minder gedaan heeft dan zich verdienstelijk maken ten opzigte van het menschdom; een lof die slechts binnen zeer bepaalde grenzen aan Mohammed en Boeddha toekomt. Voorts heeft men hier niet langer te doen met het lastig voorschrift van den apostel Paulus, den bedilzieken vrouwenhater, die aan het schoone geslacht in de vergaderingen der gemeente het spreken verbood. Eindelijk en voornamelijk, de Babelsche spraakverwarring, die in andere kerken aan de prediking der waarheid belemmerend in den weg staat, heeft hier plaats gemaakt voor een nieuw pinksterwonder. De kerk der toekomst spreekt fransch; en slechts voorloopig wordt aan dezen en genen partikularistischen brekebeen, die het algemeen idioom niet magtig is, een tolk gegund.

De goede trouw waarmede sommigen zich van het begin afaan bij de Internationale Vereeniging aangesloten hebben en zich ook voor de toekomst aan haar verbonden rekenen, is volkomen en boven alle achterdocht verheven. Er zijn kongresleden die dezen debating-club met zijne vijf onderafdeelingen

werkelijk als een algemeen intellektueel parlement beschouwen, en die zich in gemoede boos maken wanneer men verklaart de zaak niet zoo ernstig te kunnen opnemen. Een hunner heb ik hooren beweren dat indien de algemeene vergaderingen, waar in onderscheiding van de sektievergaderingen het groote publiek op afkomt, werkelijk niet anders waren als eene oratorische representatie, hoofdzakelijk ingerigt *pour l'amusement des dames*, hij aanstonds zijn lidmaatschap opzeggen en nimmermeer den drempel der Internationale Vereeniging overschrijden zou. Doch zulke geloovigen zijn er niet veel. Andere leden, ofschoon even ijverig, hebben andere en aardscher bedoelingen. Het Amsterdamsch kongres is in sommige opzigten een dekmantel van bijoogmerken geweest. Aan den voet of aan de spits van de vijfentwintig vragen des programma's stond voor menigeen in onzigtbaar schrift het daarom niet onduidelijk alternatief te lezen: Zal ik bij deze gelegenheid eene hollandsche dan wel eene belgische dekoratie magtig worden? Sommige Vlamingen waren gepikeerd omdat sommige Walen, leden of vrienden van het hoofdbestuur, reeds in de openingsvergadering het fransch hadden weten te doen aannemen tot de algemeene taal van het kongres. Voor de vlaamsche zon, die er op gerekend had in Nederland haar licht te doen schijnen en den franskiljonschen flikkerglans eens duchtig in de schaduw te stellen, was deze verduistering eene gevoelige teleurstelling. Er waren fransche moderaten die gaarne in het volgend jaar te Parijs vergaderen wilden, en fransche ultra's die aan het napoleontisch regiment deze zegepraal niet gunden; waarop het hoofdbestuur in vollen ernst aan de vergadering mededeelde dat het voor 1865 nog geene keus had gedaan - tusschen Luik en Turin. Er waren nederlandsche liberalen die er een geheimen schik in hadden hunne deftige politieke tegenstanders fatsoenshalve te zien fraterniseren met uitheemsche demokraten; en nederlandsche konservatieven die meesmuilden om den trek, door hunne medewerking aan de liberalen van alle windstreken gespeeld. En wat zal ik zeggen van de redenaars? Gaston betrad onvoorbereid het spreekgestoelte, zeide hij, en men hoorde hem improviseren *ce qu'il avait improvisé vingt fois*. Jasmin verzekerde dat hij zich ondersteund gevoelde *par la sympathie de l'auditoire*, en alleen aan die omstandigheid ontleende hij den moed om gedurende vijf kwartier het woord te voeren. Zijne rede vonkelde van vernuft; en ten bewijze dat

het hem daarbij niet aan gemoed ontbrak, ontknoopte hij zich den rok en legde, *avec des larmes dans la voix*, de hand op zijn gebloemd fluweelen vest. Jan, minder sentimenteel, deed zich schrappen van de lijst der sprekers zoodra hij bespeurde dat Piet niet voor maar na hem ingeschreven was. De onvoorzigtige Piet verklaarde daarop ook zijnerzijds af te zien van het woord; hetgeen aan Jan gelegenheid verschafte om op zijn besluit terug te komen en de goede gemeente in den waan te brengen dat hij even als Gaston kersversch aankwam uit Parijs of Brussel. Voorts was het een peletonvuur van hoffelijkheden. De vreemdelingen maakten eindelooze komplimenten aan de Hollanders. Om strijd noemden zij ons vaderland *cette terre classique de la liberté*. Waren de inlandsche redenaars jong, men gewaagde met lof van hunne talenten en van *la position élevée qu'ils occupent dans ce pays, malgré leur jeunesse*. Liep er een oude onder, besneeuwd van kruin, hij heette *l'illustre vieillard à qui j'ai l'honneur de succéder à cette tribune*. Volkomen eerlijk waren alleen de festiviteiten. De *rout* in Frascati was eene loyale mystifikatie; de gala-voorstelling in den schouwburg eene gulle bekentenis van ons dramatisch onvermogen. Doch ook het nationaal concert was opregt in zijne schoonheid, het glazen paleis in zijne gasverlichting, de afscheidsmaaltijd in zijne feestelijke stemming.

Zou men gelooven dat in eene vereeniging tot bevordering der *sciences sociales*, opgerigt in de 19de eeuw, aan de *sciences exactes* geene afzonderlijke sektie gewijd is? Men spreekt hier over staathuishoudkunde en wetgeving, over kunst en letteren, onderwijs en opvoeding, liefdadigheid en hygieine. Eerlang zal men ook eene plaats openstellen voor de theologie. De natuurwetenschappen daarentegen, die met de historische juist de meest eigenaardige wetenschappen zijn van onzen tijd, missen hier een eigen orgaan. Evenwel is dit geene reden om de instellingzelve te veroordeelen of haar onbruikbaar te achten. Wat niet is kan komen, en daarbij maakt niemand zich hersenschimmen omtrent het wetenschappelijk karakter der Associatie. Voor zoo ver zij niet is een gemaskerd staatkundig genootschap, niet is een antiklerikale hefboom, niet is een strijdperk voor gekwetste, of voldane, of nog onvoldane personele ijdelheden, is zij in den grond der zaak niets anders als een kollegie tot oefening in de uiterlijke welsprekendheid. Aan den eenen kant is dit haar voorname waarborg voor de toekomst; want het gesproken woord

is eene echte levenskracht en kan in behoeften voorzien die zelfs de journalistiek niet in staat is te bevredigen. Doch tevens is de Vereeniging dien ten gevolge tot eene altoosdurende onvruchtbaarheid gedoemd. In een ernstig parlement behoeft men geen redenaar te zijn om ingang te verschaffen aan eene gedachte. Karakter en kunde doen daar meer af dan uitwendige gaven. Doch op kongressen als het Amsterdamsche, waar de spreker zich niet geplaatst ziet te midden van ambtgenooten en deskundigen, maar tegenover een in weerwil van zijne welwillendheid en van zijne belangstelling onbevoegd publiek, is de keus tusschen *un succès oratoire* en *un échec oratoire* de eenige die hem gelaten wordt. Wie in zulke bijcenkomsten waarheden predikt in een onbehagelijken vorm, wordt niet aangehoord. Daarentegen kan hij die aldaar met nadruk en gemak het woord weet te voeren, straffeloos de onbeduidendste algemeenheden en de jammerlijkste sofismen verkondigen. Spreek over welk onderwerp gij wilt, in welke rigting het zij: mits gij in uwe soort een redenaar zijt, kunt gij u van te voren verzekerd houden van den bijval der schare. De meest uiteenloopende meeningen, de meest volstrekt tegenstrijdige stelsels, zijn te Amsterdam onmiddellijk na elkander door dezelfde personen met dezelfde geestdrift toegejuicht geworden. Niet uit domheid, maar omdat in gemengde vergaderingen van deze soort het redenaarstalent uit den aard der zaak op den voorgrond staat, en het hier niet de vraag is wie het meeste verstand van de kwestie heeft, maar wie de geoefendste spreker is.

Slechts in twee of drie opzigten kan de Internationale Vereeniging eenig nut stichten. Zij is een *Oefening kweekt kennissen* op uitgebreide schaal; en al komen er door haar toedoen geene huwelijken of eeuwige vriendschapsverbonden tot stand, zij doet aangezigten aanschouwen, betrekkingen aanknoopen, persoonlijke vooroordeelen wegvallen, en daardoor kleine voorwaartsche bewegingen maken op den weg der algemeene beschaving. Hoe onwaarschijnlijk voorts de zaak ook wezen moge, het blijft gebeurlijk dat iemand op zulk een kongres gelegenheid vinde een waarlijk vruchtbaar denkbeeld onder de menigte te brengen. De wegen der waarheid zijn niet altijd onze wegen, en er steekt achtbare wijsheid in de oude christelijke spreuk dat men den dag der kleine dingen niet verachten mag. Voor ons Hollanders kan bovendien de Internationale Vereeniging sommige vruchten afwerpen waarop van te voren niet door ons

gerekend is. Te Amsterdam is het gebleken, niet het minst uit de koloniale debatten, dat het buitenland in eene bijna volslagen onwetendheid verkeert omtrent onzen eigenlijken toestand; en te gelijk, dat wij tegenover de vreemdelingen niets vermogen indien wij ons niet met vaardigheid en waardigheid weten uit te drukken in het fransch. Dit zij ons een spoorslag. Wie weet of wij over een tiental jaren niet in staat zullen zijn de goede zaak van onze nationaliteit te bepleiten voor eene europesche vierschaar?

CD. BUSKEN HUET.

Tasso's krankzinnigheid.

Victor Cherbuliez, Le prince Vitale; essai et récit à propos de la folie du Tasse. Paris, 1864.

Het behoort tot de zeldzaamheden wanneer Frankrijk ons tegenwoordig een meesterstuk toezendt, want over 't algemeen schijnt het tweede keizerrijk voor de letterkunde een even onvruchtbare grond als het eerste geweest is, en waren er nog niet enkele vertegenwoordigers van den tijd der Restauratie en der Julij-regering overgebleven, dan zou voorzeker de oogst op het literaire gebied zeer schraal zijn. Maar het werkje van Cherbuliez is inderdaad een meesterstuk, een juweeltje van 't zuiverste water. Het is eene ernstige, naauwgezette studie van een onderwerp dat iedereen belang inboezemt, die zin heeft voor historie en voor poëzij, en het plaatst dit onderwerp in een geheel nieuw licht. De half romaneske inkleeding is bekorend en boeijend, terwijl toch de strengste en stijfste geleerde niet over gebrek aan wetenschappelijken ernst zal kunnen klagen. Zeker, het is niet ieders zaak zulk een vorm aan een wetenschappelijk onderzoek te geven, en zelfs zouden wij niet wenschen dat het dikwijls geschiedde: er behoort eene zeer groote mate van eigenaardig talent toe, het talent van den romanschrijver, van den dichter, dat zich zelden aan dat van den geschiedvorscher paart; maar als zij beide in enkele bijzonder gelukkig georganiseerde geesten vereenigd zijn, waarom zouden wij dan niet dankbaar het dubbele genot smaken, dat ons die vereeniging verschaft? Hoe ongaarne zouden wij ze missen, de gefingeerde personen, waaraan de schrijver van ‘Prins Vitale’ zijne eigene meeningen of die van anderen over de reden van Tasso's

krankzinnigheid en opsluiting in den mond legt: den dikken, goedhartigen baron Théodore, den onvermoeiden, halsstarrigen zoeker naar het groote geheim; den bekrompen monnik van Sant' Onofrio, die zoo gaarne al de ketters zou verbranden met de Jezuïten er bij, omdat zij in hunne historische kritiek zóó ver zijn gegaan, dat zij zelfs het bestaan van den heilige van zijn klooster hebben ontkend, als de wereld maar niet zoo sentimenteel was geworden en de Heilige Stoel zoo beschroomd; den lieven abbate Spinetta, het type van den beschaafden Romeinschen prelaat, die het leven zoo kalm en rustig geniet; eindelijk den drager van des schrijvers idee, den prins Vitale, te Rome zeker een zeldzaam, maar geenszins onmogelijk karakter, voor wien zijne eeuw eene woestijn is, omdat hij met zijne gedachten in een anderen tijd leeft, in een tijd toen het katholicisme, dat hij innig liefheeft, zich vrijer ontwikkelde, en die zijn troost zoekt in studie en weldoen. Voeg daar bij, dat die karakters zeer gelukkig gekozen, en - ofschoon velen het eerst bij eene tweede lezing zullen bespeuren, want de schrijver verbergt veeleer zijne kunst dan dat hij er meê pronkt - in volkomen harmonie zijn met Tasso en zijn tijd; dat zij om zoo te zeggen eene dramatische veraanschouwelijking zijn van het betoog. Niet minder boeijend zijn verder de schilderingen van Rome, van Tivoli, van Frascati; hoe dikwijls de Eeuwige Stad en hare omstreken ook beschreven zijn, zelden heeft iemand het in weinige trekken zoo dichterlijk en schilderachtig gedaan als Cherbuliez.

Evenwel, hoe ongaarne ook, wij zijn genoodzaakt in ons verslag, dat, zoo wij hopen, tot de lezing van het boek zelf zal opwekken, de inkleeding verder onaangeroerd te laten en ons alleen met den inhoud bezig te houden.

De reden waarom de dichter van het ‘Verloste Jeruzalem’ zeven jaren lang in het Sint-Anna hospitaal te Ferrara, d.i. in het krankzinnigengesticht, opgesloten geweest is, meent iedereen te weten: hij smachtte van liefde voor Leonora, de zuster van zijn gebieder, hertog Alfons II, en eens liet hij zich door zijn hartstogt zoo zeer vervoeren, dat hij, ten aanzien van 't geheele hof, de prinses in zijne armen sloot en kuste, waarop de hertog tot zijne omgeving zeide: ‘Ziet, welk een jammerlijk ongeluk zulk een groot man getroffen heeft, daar hij plotseling krankzinnig geworden is!’ Honderde malen is deze anecdote verhaald en zij is door Göthe's treurspel en Byron's

‘Weeklagt van Tasso’ nog algemeener bekend geworden. Desniettemin staat het met haar als met andere anecdotes: zij valt bij het eerste onderzoek. Geen tijdgenoot toch weet er iets van en zij wordt het eerst medegedeeld door Muratori, anderhalve eeuw nadat de zaak zou gebeurd zijn. In een langen brief aan Apostolo Zeno verhaalt Muratori, die toen bouwstoffen verzamelde voor de uitgaaf van Tasso's werken, welke in 1735 te Venetië verscheen, dat hij in zijne jeugd de anecdote heeft hooren vertellen door den toen zeer ouden abbate Francesco Caretta, van Modena, die ze gehoord had van den beroemden Alessandro Tassoni, die ze op zijne beurt gehoord had van een onbekenden quidam. ‘Vous l'avouerai-je?’ zegt een der gefingeerde personen van Cherbuliez, ‘un tel ricochet d'ouï-dire m'est suspect.’ Inderdaad, die mondelinge traditie herinnert mij aan de overleveringen der Muzelmannen omtrent de gezegden en daden van den Profeet; maar beoordeelt men haar dan naar de regels der kritiek die in 't Oosten gelden, dan kan zij niet worden aangenomen, dan zou ieder Muzelmansch godgeleerde ze als onecht verwerpen, om de eenvoudige reden dat de eerste zegsman, op wiens gezag het meeste aankomt, niet bij name genoemd wordt, maar een onbekende quidam is. En dit bezwaar is het eenige niet, verre vandaar. Vooreerst was Leonora van Este geene vrouw waarop Tasso, naar alle waarschijnlijkheid althans, zoo smoorlijk verliefd zou geraakt zijn. De geschiedschrijvers van Ferrara beschrijven haar als ernstig, ingetogen, eenigzins droefgeestig; als eene vrouw van een zeer zwak gestel, die om die reden steeds weigerde te huwen; als eene zeer vrome vrouw, die voor eene halve heilige gehouden werd, zoo zelfs dat, toen eens de wateren van de Po, nadat zij Ferrara overstroomd hadden, plotseling afliepen, het volk dit wonder - want in zijne oogen was het er een - aan de kracht van de gebeden der prinses toeschreef. Wie Tasso kent en weet hoe Italiaansch, hoe zinnelijk hij in de liefde was, zal het betwijfelen of hij voor zulk een vroom, heilig, ziekelijk, kwijnend zusje een hartstogt koesterde, die hem tot eene onvergeeflijke onbezonnenheid verleidde. In de tweede plaats is het een ongelukkig denkbeeld geweest, Tasso tot een ounoozelen en sentimentelen Calabrees te maken, onbekend met de gebruiken der groote wereld en zich omtrent prinsessen vrijheden veroorlovende, die zelfs de herderinnen in zijn vaderland niet duldden; Tasso, den zoon van een hoveling en die, van zijne jeugd

af aan, de lucht der hoven had ingeademd! Hoe vreemd klinkt verder het onbetwistbare feit, dat die zoo het heet smoorlijk verliefde minnaar niets liever wenschte dan Ferrara voor altijd te verlaten; hoe vreemd is het ook, dat hij te Turijn, na zijne tweede vlugt, in plaats van het gemis zijner geliefde te beweenen, verzen maakte op de vijf hofdames der markiezin bij wie hij zich ophield, en daarin uitriep dat eene dier schoonheden de koningin van zijn hart was en dat zij alleen en geene andere door hare blikken zijne dichtader kon doen vloeijen! Om eindelijk aan alle onwaarschijnlijkheden de kroon op te zetten, hoe komt het dat de dood van Leonora in 1581, korten tijd nadat haar minnaar in Sint-Anna was opgesloten, voor hem zoo weinig een groote slag is geweest, dat hij in zijne briefwisseling met zijne vertrouwdste vrienden er met geen woord over spreekt? Zij is gestorven, en niets is in zijn leven veranderd; hij dicht sonnetten op den dood van don Juan van Oostenrijk, op een huwelijk, op de schoone Pandolfina, die hij met eene bosch- en waternimf vergelijkt; hij is bezig met de uitgaaf zijner zamenspraken over adel en waardigheid; hij schrijft aan zijne zuster Cornelia, dat hij al zeer ongelukkig is, omdat men hem, door hem gevangen te houden, belet te werken en zijne boeken te doen drukken. In Februarij is zij gestorven, en eene maand later verwijt haar zoogenaamde minnaar op bitteren toon aan een groot heer dat hij niet verhoed heeft, dat het hem toevertrouwde handschrift in de handen van oneerlijke boekverkoopers viel, want door dat handschrift, zegt hij, had hij honderde kroonen kunnen verdienen. Onder al die zorgen en klagten en verwijten en zeer materieele bekommeringen, geen woord over Leonora! ‘Gij allen,’ zeggen wij met Spinetta, ‘gij allen die hebt lief gehad, overweegt, overdenkt en doet uitspraak!’

Vele Tassisten hebben dan ook de anecdote omtrent Leonora verworpen. Maar aan den anderen kant meenden zij toch dat Tasso uit liefde krankzinnig was geworden, wel niet uit liefde voor Leonora, maar voor eene andere vrouw. Wie die evenwel was, was de groote vraag. De een hield het er voor, dat het Leonora's oudere zuster, Lucretia, was. Haar huwelijk met den hertog van Urbino, die veel jonger was dan zij, was ongelukkig, en zij liet zich, heet het, door Tasso troosten. Een ander verklaarde zich voor eene andere Lucretia, een derde voor eene andere Leonora - Leonora Sanvitale, gravin van

Scandiano, ook door Göthe's treurspel bekend genoeg; - een vierde voor eene derde Leonora, de kamenier der prinses Leonora; er waren er ook die volhielden, dat de dichter achtereenvolgens, of misschien wel te gelijker tijd, al die Lucretia's en al die Leonora's bemind heeft, mogelijk ook nog wel eenige andere Leonora's en Lucretia's, die wij niet kennen, en daarenboven de aartshertogin Barbara, de tweede vrouw van Alfons. Kortom, de dichter was een echte Don Juan, een Lovelace; eindelijk verveelde dit den hertog en daarom liet hij hem opsluiten.

Men ziet dat het liefdesysteem, als ik het zoo noemen mag, tot de grootste dwaasheden geleid heeft, en daarenboven steunt het op niets anders dan op de anecdote van Muratori, die men, zoo als hij ze verhaalt, verwerpt. Te vergeefs zoekt men dat systeem te schragen door zich te beroepen op Tasso's minnedichten; zij pleiten er niet voor, maar tegen. Zij zijn tot allerlei vrouwen gerigt, wier opsomming wij den lezer besparen; in alle heerscht de galanterie dier dagen met hare bloemrijke taal, met haar (soms valsch) vernuft, met hare woordspelingen, hare *concetti*, hare gedeeltelijk reeds toen verouderde metaphoren, die aan Petrarca en de troubadours zijn ontleend; overal worden tanden geroemd, wit als paarlemoêr, gouden lokken, lippen zoo rood als koralen en karmijn, sneeuwwitte boezems, ivoren halzen, wangen als leliën en rozen, blikken die schitteren als zonnestralen, tranen die als een liefderegen nedervallen, zuchten die verschroeijen als de sirocco, en dan boeijen, ketenen, netten, pijlen, werpspietsen, kortom, de geheele toestel van Cupido, vlam en ijs niet te vergeten; ‘hoe komt het, mevrouw, dat gij, die geheel en al ijs zijt, mij in vlam zet? Hoe is 't verder mogelijk, dat de vlam van mijn hart uw ijs niet doet smelten? O wonder der liefde, dat tegen de natuurwetten indruischt! Eene ijsschots veroorzaakt een brand, en hoe feller de vlam woedt, des te harder wordt zij!’ Alles conventionele poëzij, die soms liefelijk is en soms afschuwelijk gemaakt, maar waarin men te vergeefs ware, diepgevoelde liefde, gloeijenden hartstogt zoekt. Daarenboven, vele dier minnedichten, en niet van de slechtste, waren aangenomen werk. Tasso's vrienden, onbekenden zelfs, vroegen hem verzen voor hunne minnaressen, en hij maakte ze ten voordeele zijner, helaas! altijd te ledige beurs. Neen, Tasso is geen martelaar der liefde geweest; zoo iets lag noch in den aard zijner landgenooten, noch in den zijnen. Waar

men ook Werthers en Renés wil zoeken, men zoeke ze niet onder den zonnigen, vrolijken hemel van Italië, althans niet in het Italië van de tweede helft der zestiende eeuw. De dichter van het ‘Verloste Jeruzalem’ werd, het is waar, door een gloeijenden hartstogt beheerscht, maar die hartstogt was niet de liefde, het was ijdelheid, trots, grenzenlooze eerzucht. Hij zelf erkent het. ‘Ik wil u,’ schrijft hij aan een vriend, ‘een geheim toevertrouwen: ik ben eerzuchtig, dat is mijne eenige zwakheid.’ En elders: ‘Mijn droefgeestig gestel is de voornaamste oorzaak van al mijne rampen, en die droefgeestigheid komt uit mijne eerzucht voort. Ik kan het in geene stad uithouden waar al de edelen mij niet de eerste plaats inruimen, of mij ten minste toestaan mij in alles wat uiterlijke eerbewijzen betreft als hun gelijke te beschouwen.’ ‘Mijn grootste lust,’ schrijft hij op eene andere plaats, ‘is niets te doen, en dan wil ik door mijne vrienden gevleid worden, goed bediend zijn door mijne onderhoorigen, geliefkoosd door mijne omgeving, geëerd door mijne beschermers, geroemd door de dichters en met de vingers aangewezen door 't volk.’ Hij hield zich zelven voor den grootsten dichter en schreef met naieven hoogmoed aan een vriend: ‘Ik wil mijne lofrede schrijven; ik zal mij daarin de eerste plaats onder de dichters aanwijzen en eene eervolle onder de redenaars en wijsgeeren.’ Opregt zijn zij ten minste, die bekentenissen die ons doen glimlagchen; maar zulk eene gloeijende eerzucht, zulk eene brandende begeerte naar roem, neemt de geheele ziel in en laat aan de liefde slechts eene ondergeschikte plaats. Om innig lief te hebben was Tasso te zeer egoïst. Onder zijne zestienhonderd brieven zijn er geen twintig waarin hij over iets anders spreekt dan over zich zelven, zijne voornemens, zijne verwachtingen, zijne teleurstellingen, zijne rampen.

Bij dat alles komt nu het zich steeds gelijkblijvende getuigenis van Tasso zelven. Op vele plaatsen zijner werken, in proza zoowel als in poëzij, geeft hij de reden op waarom Alfons hem heeft doen opsluiten. ‘De tong was schuldig,’ ‘Rea fu la lingua,’ zegt hij in een gedicht, en in zijne Apologie, die aan Scipio Gonzaga gerigt is, verklaart hij dat hij den hertog alleen beleedigd heeft door kwaadspreken, zooals hovelingen dat dikwijls doen in een oogenblik van teleurstelling of kwade luim; verder door eene aanstelling te zoeken bij een anderen vorst, en eindelijk door eenige bedreigingen, die hij, door toorn

vervoerd, had uitgesproken, maar nooit ten uitvoer gebragt had. Hij voegt er bij dat, volgens Plato en Aristoteles, een vertoornd man voor hetgeen hij zegt niet verantwoordelijk is, en dat daarenboven, als God vergeeft dat men Hem heeft gelasterd, een vorst wel eenige onbezonnenheden kan vergeven. Uit zijne gevangenis smeekte hij Alfons zelven, ‘de valsche en dwaze en vermetele woorden’ te vergeten, die tot zijne opsluiting aanleiding gegeven hadden. Op dit punt spreekt hij zich zelven nooit tegen en men mag, men moet hem gelooven. Hij had den hertog door onbetamelijke woorden diep beleedigd; dit was de reden dat de hertog hem deed opsluiten, en het laat zich ook ligt verklaren dat de dichter op den duur met zijn beschermer niet op een goeden voet bleef. Hij was voor het hofleven niet geschikt. Wel hadden de hoven voor hem eene onweêrstaanbare aantrekkingskracht, omdat hij allesbehalve een stoïcijn was, omdat het hem onmogelijk was van droog brood in eene stulp te leven, omdat hij behoefte had aan goed eten, aan fijne wijnen, aan genot, aan feesten, aan weelde, aan alles wat schittert; maar aan den anderen kant was hij te hartstogtelijk, te ijdel, te zeer idealist en dichter om de rol van hoveling naar eisch te spelen. De hooge gedachten die hij van zijne kunst en zijne eigene verdiensten koesterde, bragten hem op een dwaalweg. Naar zijne meening bewees de hertog hem geen eer door hem, den door het lot misdeelde, den arme, aan zijn hof eene plaats aan te bieden; integendeel, het was eene eer voor den hertog, dat hij, de groote, onvergelijkelijke dichter, die plaats wel wilde aannemen. Als dichter, dacht hij, had hij regt op eerbewijzen en fortuin. ‘Welke vorsten,’ roept hij uit, ‘zouden zich niet vereerd rekenen, door mij geprezen te worden? Met welke belooningen, met welke schatten zouden zij datgeen kunnen betalen, wat mijne pen voor hun roem heeft gedaan? Toont u dankbaar, o vorsten! Brengt de schattingen op, die gij aan ons verschuldigd zijt; onze grootheid bestaat juist hierin, dat wij u aan ons schatpligtig maken!’ Is het wonder dat de zoo ijdele dichter, die zich de gelijke, de meerdere van zijn vorst waande, maar al te dikwijls zijne ondergeschiktheid uit het oog verloor, en dat de op zijn gezag naijverige hertog hem dit niet altijd vergaf? Te meer daar Tasso hem nooit de minste dienst bewees. Hij had bedongen dat men hem zou voeden, huisvesten, kleeden, betalen, vooral met eerbewijzen overladen, zonder dat hij daarvoor iets zou behoe-

ven te doen. Alfons had die voorwaarden aangenomen, maar gewoon waren zij in dien tijd geenszins; het was toen de regel dat de geletterden, die aan de hoven leefden, niet alleen schreven, maar diensten bewezen zooals ieder ander. Die kleine Italiaansche potentaten, die eene koninklijke pracht ten toon spreidden, waren niet rijk genoeg om aan leêgloopers den kost te geven; de schrijvers aan hun hof moesten hun brood verdienen als kamerheeren, als staatssecretarissen, als gouverneurs van provinciën, als diplomaten vooral. De positie van Tasso was dus eene zeer exceptionele; hij had den vorst dubbel dankbaar moeten zijn voor het ‘ozio letterato’ waarop hij zoozeer gesteld was en dat hij door bijzondere gunst had verkregen; maar in plaats van zoo te denken, meende hij hoogstens dat men hem geschonken had wat hem toekwam. Hoogstens, want in den grond was noch zijne ijdelheid, noch - het leelijke woord moet er uit - zijne geldzucht voldaan. Rijk werd hij niet; hij verlaugde, zegt hij zelf, iets solieder dan de loftuitingen die hij ontving. Door zijn ondragelijken trots maakte hij zich vele vijanden. De gunstbetooningen, die aan anderen ten deel vielen, ergerden hem en wekten zijn nijd op; bij elke gelegenheid wilde hij den voorrang hebben boven mannen, die den hertog gewigtige diensten bewezen. Zijne ijdelheid werd telkens gekrenkt doordien nietsbeduidende wufte hovelingen, maar die eene goede tong hadden, in de conversatie meer schitterden dan hij, want ofschoon hij diep dacht en veel wist, hij uitte zich niet gemakkelijk en moest dikwijls zijne woorden zoeken; de rijkdom zijner gedachten hinderde hem in het mededeelen daarvan. Met zijne positie was hij om die redenen in allen opzigte ontevreden, en juist op het oogenblik dat de hertog, die de vrucht zijner weldaden wilde plukken en verlangde dat geheel Italië van de loftuigingen zou weêrgalmen, die de dichter aan den ‘grootmoedigen Alfons’ met kwistige hand had uitgedeeld, hem aanspoorde zijn nu afgewerkt ‘Jeruzalem’ uit te geven - juist op dat oogenblik was Tasso het verblijf te Ferrara zoo moede, dat hij een anderen beschermer zocht, dat hij onderhandelde met den vijand van Alfons, den groothertog van Toscane. Ware die onderhandeling gelukt, dan ware, tot groote spijt van Alfons, het ‘Verloste Jeruzalem’ de prooi der Medicis geworden. Zij gelukte niet, maar Alfons was gebelgd; de verhouding tusschen hem en den dichter werd hoe langer hoe meer gespannen. Tasso's vijanden aan 't hof blazen het vuur aan en geen middel

om hem in ongenade te brengen schijnt hun te laaghartig. Met valsche sleutels opent men een kistje waarin zich zijne briefwisseling bevond en men legt den hertog papieren voor, die Tasso in een hatelijk daglicht stellen - waarschijnlijk zulke, die op zijne onderhandeling met de Medicis betrekking hadden. Van dien tijd af aan wantrouwt hij een ieder. Eens slaat hij een hoveling dien hij van medepligtigheid aan het openbreken van 't kistje verdacht hield; een andermaal brengt hij, in tegenwoordigheid der hertogin van Urbino, aan een dienaar van 't paleis een messteek toe. Tot straf veroordeelt hem de hertog tot eenige dagen opsluiting. Die beleediging kan hij niet vergeten; hij verbeeldt zich dat de geheele wereld hem naar 't leven staat, dat de inquisitie hem wegens ketterij vervolgt, dat men hem wil vergiftigen. Daarom wil hij ook niets gebruiken; ‘een klaar bewijs zijner krankzinnigheid,’ schreef de hertog eenige maanden later, ‘want als wij het gewild hadden, zou het ons gemakkelijk gevallen zijn hem van kant te maken.’ Eindelijk vlugt hij, reist te voet naar Sorrente en komt, als herder verkleed, eene schuilplaats aan zijne zuster vragen; maar weldra verlangt hij weder naar Ferrara en zijne handschriften, die in 't bezit zijner vijanden gebleven zijn. Hij vraagt vergiffenis en verkrijgt die, op voorwaarde dat hij erkennen zal dat hij zijn verstand verloren heeft en dat hij purgaties zal innemen. De ‘grootmoedige Alfons’ houdt zich alsof hij alles vergeven heeft, maar desniettemin toont hij hem zijne geraaktheid door hem op de gevoeligste plaats te kwetsen, door zijn trots als dichter te beleedigen. ‘Al mijne gedichten,’ schrijft Tasso, ‘waarmeê hij vroeger zoozeer ophad, begonnen hem thans te mishagen. Als ik zijn zin had gedaan, dan zou ik afstand hebben moeten doen van alle vermaardheid, van allen letterkundigen roem; hij wilde dat ik een zacht, kalm en werkeloos leven leidde.’ Is het niet alsof men Alfons meesmuilend tot den dichter hoort zeggen: ‘Messer Torquato, het is steeds uw verlangen geweest aan mijn hof te leven zonder er iets voor mij te doen dan mij in uwe verzen te bezingen. Ik wil nog meer doen dan gij verlangt. Doe niets, volstrekt niets, maak zelfs geen verzen meer; ik vind ze toch niet meer mooi.’ Tasso houdt het niet uit. Ten tweede male vlugt hij; van Mantua gaat hij naar Padua, van Padua naar Venetië, van Venetië naar Pesaro, van Pesaro naar Urbino, van Urbino naar Piemont. Maar op nieuw drijft de begeerte zijne handschriften terug te

erlangen hem naar Ferrara. Bij zijne aankomst vindt hij de stad in feestgewaad, want Alfons sluit zijn derde huwelijk; maar te midden der vrolijke feesten herkent men hem niet, wil men hem niet herkennen; eene kwaadaardige vreugde glinstert in de oogen zijner vijanden; de hertog en zijn broeder de kardinaal weigeren hem eene audientie; de prinsessen laten hem buiten de deur staan. Dat was te veel! Toch bedwingt hij zich nog. Door tusschenkomst van anderen wendt hij zich tot den hertog. Dat hij medelijden met hem hebbe, dat hij ten minste zorge dat men hem zijne handschriften teruggeve! Geen antwoord. Nu barst hij los; hij geeft aan zijne woede lucht in een vloed van smaadredenen; hij verwenscht al de prinsen en prinsessen die hij in zijne verzen geprezen heeft; hij roept over die ondankbaren, die snooden, de wraak des hemels in, 's Hertogs antwoord is kort: ‘Men brenge hem naar 't gekkenhuis!’

Op die wijze laat zich, zonder dat men aan eene ongelukkige liefde denkt, Tasso's opsluiting ligt verklaren. Gedeeltelijk ook zijne krankzinnigheid of wat men zoo noemt, want in den zin dien men gewoonlijk aan dat woord hecht, was Tasso niet krankzinnig of was het althans slechts bij vlagen. Als het bleek dat de smeekschriften, die hij aan den paus, aan den keizer, aan al de Italiaansche prinsen en republieken rigtte ten einde zijne vrijheid terug te erlangen, zonder uitwerking bleven, dan had hij aanvallen van magtelooze woede, gevolgd door eene diepe neêrslagtigheid. Hij geloofde ook aan ondeugende daemonen, die zijne papieren dooreensmeten, zijne meubels verzetten, hem zijne handschoenen en boeken ontstalen, zijne sleutels verborgen, zijne laden openden en alles wat daarin was ten onderste boven keerden. Maar het geloof aan die wezens, die het midden hielden tusschen engelen en menschen, was van de Oudheid op de Platonisten der Renaissance overgegaan; Ficino en Pico della Mirandola en Patrizzi geloofden er even zeer aan, en toch waren zij evenmin krankzinnig als Luther die op den Wartburg zijn inktkoker tegen den duivel slingerde, of de millioenen die in vroegeren tijd aan toovenaars en heksen geloofden, of de velen die thans nog gelooven aan spoken of klopgeesten. En meestal was Tasso in Sint-Anna allesbehalve krankzinnig; hij heeft daar vele brieven, verzen en verhandelingen geschreven, die soms wat pedant mogen zijn, maar die in allen gevalle niet het werk zijn van een gek, want zij dragen den stempel van een helder, fijn, zeer logisch redenerend hoofd. Hij

werd dan ook in Sint-Anna niet als een krankzinnige behandeld. In het eerst, het is zoo, werd hij in eene enge en sombere cel opgesloten; hij werd daar slecht gevoed, slecht van linnen voorzien; hij miste er de zorg die zijne gezondheid eischte, en zelfs weigerde men hem de geestelijke hulp die hij met de hevigheid van de wanhoop eischte, want bij al zijn lijden en duchten was nu ook de vrees voor de hel gekomen. Maar kort daarna - het blijkt uit de brieven van Tasso zelven - wees men hem eene ruimere en gezondere woning in het gesticht aan. Toen had hij zijne kamers en kon hij de gemakken des levens weder genieten, die men hem eerst had onthouden. Hij ontving bezoeken; meermalen vergunde men hem uit te gaan, hetzij naar de kerk, hetzij om bij steekspelen of maskeraden tegenwoordig te zijn. Men ziet het, krankzinnig was Tasso stipt genomen niet en werd ook niet als zoodanig beschouwd; maar dat hij het vóór en gedurende zijne opsluiting bij vlagen was, valt niet te ontkennen. Misschien zou gekrenkte trots reeds op zich zelf eene genoegzame reden zijn om zijne ziekte te verklaren; een zoo ijdel en prikkelbaar mensch als hij was kon op dit punt niet veel verduren en hij zou noch de eerste noch de laatste geweest zijn, die uit beleedigden hoogmoed min of meer zijn verstand had verloren. Wil men nu daarbij voegen, dat bij van zijne geboorte af aan een zwaarmoedig gestel had en dat hij dit nog meer bedierf door een ongezonden levensregel - hij hield veel te veel van lekkernijën en als hij dan ziek werd, wilde hij niet innemen omdat de drankjes te leelijk smaakten - dan zal men zich nog minder over zijne vlagen van krankzinnigheid verwonderen. Maar ofschoon, stipt genomen, die redenen voldoende zouden kunnen schijnen, er was nog eene andere die men te zeer uit het oog heeft verloren, ofschoon zij in Tasso's brieven duidelijk te lezen staat. Daarop heeft Cherbuliez de aandacht gevestigd en dit is het gewigtigste gedeelte van zijn boek. De reden van Tasso's ongeluk moet niet alleen gezocht worden in zijn gestel en in zijn karakter, zij lag voor een groot gedeelte in den tijd waarin hij leefde.

‘Driemalen gelukkig,’ laat de schrijver zijn prins Vitale zeggen, ‘het genie dat op zijn juisten tijd geboren wordt en sterft! Gelukkig ook diegene, die, te vroeg geboren, zijn tijd vooruitsnelt! Door zijne tijdgenooten veroordeeld, doet hij een beroep op de nakomelingschap. De toekomstige eeuwen sluiten met

hem een vriendschapsband en komen hem bezoeken als hij zich verlaten waant. Maar wee dengene die te laat geboren is, die alleen de vertegenwoordiger is van iets dat niet meer bestaat!' Dat was het ongeluk van Tasso. Ofschoon hij als kind drie jaren lang eene Jezuïtenschool had bezocht, was hij toch aan hun invloed volkomen ontsnapt, en zoodra hij oud genoeg was om te denken, bestudeerde hij met warme liefde de wijsgeeren der Oudheid en de Platonisten der vijftiende eeuw. Het zou ons te ver heenleiden wanneer wij wilden onderzoeken of werkelijk de laatsten zoo christelijk waren als prins Vitale in zijne geestdrift voor hunne werken beweert. Misschien zouden er op dit gedeelte van het betoog, dat een allerscherpst contrast vormt met de even eenzijdige beschouwingen over de Renaissance die Taine in zijne onlangs verschenen 'Geschiedenis der Engelsche letterkunde' gegeven heeft, wel aanmerkingen te maken zijn; misschien zullen er lezers gevonden worden, die de aansluiting der Platonisten aan het katholicisme meer schijnbaar dan wezenlijk zullen noemen, en die haar zullen beschouwen als iets dat door de voorzigtigheid, door de tijdsomstandigheden werd geboden; mogelijkerwijze zullen er ook zijn, die, al willen zij schoorvoetend aannemen dat Ficino en Pico della Mirandola, wier werken Tasso het meest had bestudeerd en het drukst aanhaalt, niet vijandig tegenover het christendom stonden, niet zóó vijandig althans als paus Innocentius VIII meende, die 13 van Pico's 900 stellingen als kettersch veroordeelde, toch zullen beweren dat deze niet op ééne lijn mogen gesteld worden met al de andere mannen der Renaissance, en die dus van oordeel zullen zijn, dat prins Vitale de woorden Platonisten en humanisten ten onregte als synoniem gebruikt. Maar wat daarvan zij, Tasso was in allen gevalle niet antikatholiek. Wel was er, zooals hij zelf belijdt, een tijd geweest waarin hij God alleen had gekend als het eeuwige en onbewegelijke grondbeginsel van alle beweging en als een meester die de wereld in stand houdt, maar niet als schepper der wereld; een tijd waarin hij getwijfeld had aan de onsterfelijkheid der ziel en aan de menschwording der godheid; maar hij had, vooral uit vrees voor de hel, die twijfelingen overwonnen; zijn geloof was al sterker en sterker geworden, zoo zelfs dat hij met hartstogtelijken ijver naar de zegepraal van het katholicisme verlangde en een ketter, een Lutheraan, verfoeide als de pest. Maar anders was hij niet bekrompen; hij achtte de leer van 't Evangelie zeer wel veree-

nigbaar met die der oude wijsgeeren en van hunne volgelingen uit den tijd der Renaissance; ‘ik ben christen en Platonist,’ heeft hij dikwijls gezegd. Had hij eene halve eeuw vroeger geleefd, in den tijd toen de Renaissance in den persoon van Leo X den pauselijken stoel bekleedde, hij zou veilig als platonisch christen of als christelijk Platonist, zooals men het noemen wil, hebben mogen denken en schrijven. Maar de tijden waren veranderd. De even hevige als onverwachte aanval van Luther had de Kerk in gevaar gebragt, en daar de hervormers aan het pausdom, behalve vele andere zaken, ook zijn verbond met het humanisme, met het heidendom verweten, zoo aarzelde het uit zucht naar zelfbehoud niet, dat verbond te verbreken. Op de kerkvergadering van Trente bragt de Kerk hare leer tot het oude overgeleverde dogma terug en verstootte de wijsbegeerte en het nieuwe licht dat zij uit de verjongde Oudheid ontleend had. Tevens nemen de Jezuïten het onderwijs in handen; te voorzigtig om de groote beweging der Renaissance voor 't hoofd te stooten, verbieden zij de lectuur der Ouden niet, maar weten ze zoo in te rigten, dat de vorm, niet de inhoud, hoofdzaak wordt. Het dweepen met de ideën der Oudheid, zooals Ficino dit op elke bladzijde gedaan had, houdt op; de Ouden worden modellen van stijl, meer niet. Te vergeefs zouden de humanisten trachten zich tegen die eenzijdige en bekrompene opvatting te verzetten, want kardinaal Caraffa (later als paus Paulus IV) heeft de oprigting der inquisitie te Rome aangeraden; hij zelf staat aan haar hoofd; overal in Italië hoort men het geknars van grendels en ketenen; overal verrijzen brandstapels, en zij zijn niet bij uitsluiting voor diegenen bestemd, die meer of minder openlijk de protestantsche gevoelens zijn toegedaan; er zijn ketters en ongeloovigen van verschillende soorten en de inquisitie heeft een scherpen blik. Nog op eene andere wijze waakt de Kerk tegen hetgeen haar ongevallig is; zij zorgt dat de geloovigen niet door de lezing van verkeerde boeken bedorven worden; dezelfde Caraffa, die vroeger aan 't hoofd der inquisitie had gestaan, laat, nu hij den panselijken stoel heeft beklommen, een Index van verboden boeken verschijnen, en er worden, zooals een Venetiaan van dien tijd verhaalt, zooveel boeken in 't vuur geworpen, dat, als zij alle bijeen waren geweest, de brand zoo groot zou geweest zijn als die van Troje; daarenboven verschijnt er een Index van boeken die ‘gezuiverd’ moeten worden, en zelfs de Kerkvaders ontsnappen niet

aan die ‘zuivering’, die juister met een ander woord zou bestempeld worden. Te Rome zelf heerscht de strengste tucht; de opvolgers van Petrus in de tweede helft der zestiende eeuw zijn andere mannen dan Leo X; dagelijks bedienen zij de mis, zij zeggen hunne getijden knielend op, zij spreken alleen over leerstellingen. Door hun voorbeeld hervormen zij alles om zich heen; de kardinalen wedijveren met elkander in ingetogenheid en regtzinnigheid, en diegenen onder hen, die nog smaak voor Plato hebben overgehouden, verbergen dit als eene zwakheid, als eene ondeugd zelfs. Het Romeinsche hof is, wat zijne zeden betreft, onberispelijk geworden; maar men verbant er het denken en de wijsbegeerte evenzeer als het zingenot. Een sombere ernst is het masker dat de eerzucht voortaan moet dragen; door eene gemelijke ingetogenheid, door eene bekrompene en schuwe orthodoxie, worden de waardigheden verkregen. Men waakt veel over zich zelven, nog meer over anderen; daar men streng is voor zijne eigene hartstogten, heeft men het regt voor die van anderen onverbiddelijk te zijn; men troost zich voor de ontberingen, die men zich zelven oplegt, door getuige te zijn der autodafés. De reactie tegen den geest der Renaissance wordt van dag tot dag sterker; alles wat zij had lief gehad is verdacht geworden. Toen Guarini, een vriend van Tasso, de dichter van den lieven en onschuldigen ‘Pastor fido,’ naar Rome gekomen was om in naam van Ferrara Paulus V geluk te wenschen met zijne komst op den pauselijken stoel, had hij het verdriet zich door kardinaal Bellarmini in 't openbaar te hooren toevoegen, dat hij door zijn gedicht aan de Kerk meer kwaad had berokkend dan Luther en Calvijn door hunne ketterijen. Niet gelukkiger dan de dichters zijn de gebouwen der Oudheid; zij worden beschouwd als gedenkteekenen der goddeloosheid, monumenta impietatis. Als Sixtus V zijn zin had gedaan, dan had hij alles vernield wat er nog van 't heidensche Rome over was; hij dreigde het capitool af te breken, als de burgers den Jupiter Tonans en den Apollo niet wegnamen, waarmeê zij het hadden versierd; hij spaarde Minerva, maar op voorwaarde dat zij het christelijke Rome zou voorstellen en hare lans tegen een kruis zou verruilen.

Naast zulk eene hevige reactie, zulk eene alles overheerschende dweepzucht, was niet alleen de wetenschap, maar ook de poëzij onmogelijk, en men behoeft zich dan ook niet te verwonderen dat, met uitzondering van Tasso en zoo men wil van

Guarini, het vaderland van Dante en Ariosto wel verzenmakers, maar geen dichters meer aanwijzen kon. Had nu Tasso zijn tijd goed begrepen, dan had hij òf niet gezongen, òf, als hem het zwijgen onmogelijk was, den strijd tegen Rome gewaagd, een strijd waarin hij ontwijfelbaar zou bezweken zijn. Maar hij begreep zijn tijd niet; met zijne gedachten leefde hij nog in een veel vrijer verleden. Toen hij zijn ‘Jeruzalem’ dichtte, dacht hij er niet aan dat zijn Italië niet meer het land der humanisten, maar dat der inquisitie en der Jezuïten was. Niet dat hij in zijn gedicht eenige wijsgeerige theorie ontwikkelde, hij was een te groot dichter dan dat hij een heldendicht tot eene verhandeling zou gemaakt hebben; maar in zijn meesterstuk vindt men dien echt menschelijken zin, die ruime opvatting van 't leven en van de geschiedenis, die 't karakter der Renaissance was. Met geestdrift bezingt hij de heldendaden der kruisvaarders, maar aan die geestdrift paart zich geen dweepzucht; hij aarzelt geenszins aan de Muzelmannen deugden toe te kennen; Argante is een held, Soliman is edelaardig; Clorinda bezit al de deugden eener christin, nog eer zij zich heeft laten doopen, Herminia alle vrouwelijke aantrekkelijkheid en bevalligheid; zelfs Armida, die snoode vijandin van Christus, wordt in onze oogen minder verachtelijk als wij in haar een hart ontdekken, dat vatbaar is voor liefde, en de tranen der verlatene minnares doen ons voor een oogenblik de booze streken der toovenaarster vergeten. De wijze van 't gedicht is een goedhartige muzelman, die in vrede en onschuld leeft, het ijdele streven der menschen veracht en zijne armoede liefheeft. Een hoofdbestanddeel in 't gedicht is verder de strijd der twee tooverkunsten, de heilige en onheilige. De Platonisten der Renaissance, wier leer een wonderlijk mengelmoes was van wijsbegeerte en bijgeloof, hadden daaraan geloofd en zelfs door de natuurlijke tooverkunst al de wonderen van 't Evangelie verklaard, maar natuurlijk was dit juist eene der grootste grieven die de reactie tegen hen had. Desniettemin, en alsof hij daar niets van wist, had Tasso ook in dit opzigt gedacht en gedicht zooals hij het vijftig jaren vroeger zou hebben mogen doen, maar nu niet meer doen mogt. Eindelijk, in 1575, toen hij zijn gedicht voltooid had, verlangde hij het privilegie van den paus; om evenwel zeker te zijn, dat het niets bevatte dat aan de Kerk aanstoot zou kunnen geven, zond hij zijn handschrift aan den patriarch van Jeruzalem, Scipio Gonzaga, wiens wel-

willendheid hij verworven had. Ten gevolge van Gonzaga's aanmerkingen wijzigde hij enkele plaatsen en zond toen aan zijn beschermer eene nieuwe kopij, zang voor zang, met het verzoek dat hij zich eenige deskundigen zou toevoegen. Gonzaga deed het, en onder de vier personen op wie zijne keus viel, behoorde ook Silvio Antoniano, een man die later kardinaal en door Sixtus V met de redactie der breven belast werd. Reeds in dien tijd - den tijd waarin de reactie in al hare kracht was, den tijd van den volijverigen Gregorius XIII, den grooten vriend en milden ondersteuner der Jezuïten - reeds in dien tijd was hij een veelvermogend man en hij bezat al de eigenschappen die toen tot de hoogste kerkelijke waardigheden leidden; aan zuivere zeden en zachte, innemende manieren paarde hij eene stipte regtzinnigheid en eene onhandelbare strengheid van zienswijze. Hij maakte zelf verzen, maar hield alleen van stichtelijke poëzij. Hij was - en Tasso begreep het weldra - degeen onder de beoordeelaars, de revisori, wiens meening het zwaarst woog: Rome zelf sprak uit zijn mond. En zijn oordeel was niet gunstig; het gedicht beviel hem niet, hij achtte het gevaarlijk. Hij wijst op een aantal te vrije of losbandige uitdrukkingen of verzen. Op de plaats waar de jonge Eustazio op 't gezigt van Armida uitroept: ‘O vrouw!.... als namelijk zulk een naam u toekomt, want gij gelijkt op geen aardsch wezen,’ teekent hij aan: ‘Zulk een uitroep past alleen in den mond van een afgodendienaar.’ En als hij zich ten minste bij uitdrukkingen bepaald had! Maar verre vandaar: hij spaart niets, noch het plan, noch de karakters, noch de toestanden, noch de voornaamste episoden. De geschiedenis van Olindo en Sofronia stuit hem tegen de borst: er is te veel tooverkunst in. Waar was de dichter met zijne gedachten, toen hij 't in 't hoofd kreeg eene Saraceensche vrouw voor te stellen als menschlievend en medelijdend, zoodat zij twee christenmartelaars van den brandstapel redt? Hij had de ongeloovigen moeten teekenen als een zamenraapsel van struikroovers, van schurken. En dan, hoe had hij het durven wagen zoo vele ridders van Christus voor te stellen als zwakke, als slechte menschen? Kan men zondigen als men een rood kruis op den schouder draagt? De natuurlijke tooverkunst is verder voor den beoordeelaar een groote steen des aanstoots: immers het regt van wonderen te doen behoort alleen aan God en den duivel. Daarenboven, wanneer Tasso de duivelsche magten laat optre-

den, teekent hij ze niet afzigtelijk genoeg; Armida is veel te bekoorlijk, het gezang der sirenen van de fontein van 't Lagchen is veel te aanlokkelijk.... Tasso tracht zich te regtvaardigen. In een brief aan zijn vriend Lucas Scalabrino verklaart hij vrij bits niet te begrijpen, dat de woorden van Eustazio tot Armida:

Donna, se pur tal nome a te conviensi ec.

aanstoot gegeven hebben. Uit niets toch blijkt dat de ridder haar voor eene Godin houdt; misschien houdt hij haar voor een engel in menschengedaante, en die kan immers, als hij 't wil, even goed in de gestalte eener vrouw als in die van een man verschijnen? 't Is bij de dichters gewoonte dat zij een mooi meisje een engeltje noemen. Maar waarom zou men dat zoo uitpluizen? Eustazio is geen grijze wijsgeer, die al zijne woorden wikt en weegt en naauwkeurig en logisch redeneert, maar een onbezonnen, hartstogtelijk jongeling, die, getroffen door Armida's wonderbare schoonheid, aan zijne verrukking in overdreven bewoordingen lucht geeft, zooals dichterlijke jongelingen doen. Gesteld evenwel dat hij denkt bij 't geen hij zegt, nu, dan noemt hij vleijend de schoone vrouw een engel. ‘Lief engeltje uit het Paradijs, met u meende ik in den hemel te zijn,’

Angioletta gentil di Paradiso,
Esser credea nel Ciel,

zoo spreken immers de dichters telkens, ‘zonder daarom,’ voegt Tasso er bij, ‘aan de inquisitie te worden overgeleverd.’ In de episode van Sofronia wil hij de woorden ‘ligtgeloovige vromen’, die het meest aanstoot gegeven hadden, wel veranderen (men ziet hoe weinig Tasso zijn tijd kende daar hij van ‘creduli devoti’ had durven spreken!), maar de geheele episode te schrappen, dat is onmogelijk; men toone ze aan twee inquisiteurs; de dichter vleit zich met de hoop dat die er geen bezwaar tegen zullen hebben. Al de muzelmannen voor te stellen als booswichten en al de christenridders als heiligen, dat ging niet aan; er moest toch verscheidenheid zijn in de karakters, zooals die bij Homerus en Virgilius ook is; daarenboven zou het strijden met het getuigenis der oude geschiedschrijvers der kruistogten, en met zijne gewone onvoorzigtigheid durft de dichter in een brief aan Silvio zelven veronderstellen, dat die

vrome man met die geschiedschrijvers niet zoo heel naauwkeurig bekend is; daarom overstelpt hij hem met een vloed van al zeer weinig stichtelijke uittreksels uit oude kronieken - alsof hij daardoor zijne zaak beter maakte! Het wonderbare is in een heldendicht onmisbaar; Homerus en Virgilius....

Arme Tasso! Hij is gedoemd al die aanmerkingen te wederleggen, die zoo laf en flaauw en kinderachtig zouden geweest zijn, als zij niet iets ergers waren geweest. En het baat hem natuurlijk niets; Silvio glimlacht om de redeneringen van den dichter, die niet begrijpen wil dat onder Gregorius XIII de poëzij alleen dienen mag om te stichten. ‘Ik zou verlangen,’ schrijft hij hem, ‘dat gij niet zoo zeer lezers zocht onder de wereldlingen als onder de monniken en nonnen.’

Toch wekten in den beginne de berispingen van Silvio bij Tasso meer verwondering en spijt dan ongerustheid. Hij kon niet gelooven dat anderen even streng zouden zijn; naar zijne meening zou de inquisiteur zelf, die zich toen te Ferrara ophield, voor het gedicht niet zoo hardvochtig wezen. Hij spot met zijn Romeinschen beoordeelaar, noemt hem een rijmelaar, een bigot man, een eerzuchtige die het masker van buitensporige vroomheid aanneemt om des te zekerder bisschop of kardinaal te worden. Maar weldra wordt hij toch ongerust; schoorvoetend erkent hij dat hij misschien niet genoeg gedacht heeft aan de naauwgezetheid die thans te Rome heerscht; hij begint te gevoelen dat Silvio eene magt vertegenwoordigt, waartegen hij niet is opgewassen, want bij de inquisiteurs vindt hij geenszins den steun waarop hij in zijne onnoozelheid gerekend had, en hij schrijft aan Gonzaga: ‘De gestrengheid van.... jaagt mij schrik aan, omdat ik mij verbeeld dat velen te Rome denken zooals hij.’ Wel zoekt hij tegenover zijn strengen regter nog zooveel te redden als mogelijk is; wel erkent hij dat er stukken in zijn gedicht zijn, die hij, hoe gaarne hij Silvio ook genoegen zou geven, onmogelijk kan weglaten zonder het geheel af te breken, en hij smeekt hem daaromtrent toch wat toegevend te willen zijn en te willen letten op zijne benarde omstandigheden, op het land waarin hij leeft - te Ferrara was de kerkelijke reactie nog niet zoo sterk als elders - op zijn natuurlijken aanleg en denkwijs; maar tevens verklaart hij dat hij de door Silvio afgekeurde woorden en verzen, ‘die verkeerd konden worden opgevat of op eenige andere wijze de ooren der vrome geestelijken zouden kunnen kwetsen,’ reeds veranderd heeft, en

dat hij ook, wat de zaken betreft, niet alleen eenige stanza's zal schrappen, die volgens Silvio's oordeel wat al te vrij waren, maar zelfs een aantal episoden, die van Sofronia niet uitgezonderd, of althans het slot, dat het meest had mishaagd. Hij is uiterst bescheiden en nederig omtrent den man met wiens kleingeestige bedilzucht hij vroeger gespot had. ‘Uit uwe opmerkingen’, schrijft hij hem, ‘heb ik duidelijk uw oordeel, uwe geleerdheid, uwe godsvrucht en vroomheid leeren kennen, of liever ik heb ze daarin herkend, en te gelijker tijd heb ik daarin opgemerkt eene groote welwillendheid omtrent mij en eene groote bezorgdheid voor mijn goeden naam. En daar gij al de pligten van een christen, van een reviseur en van een vriend zoo volledig vervuld hebt, zoo zal ik mij beijveren datgene, wat mijn pligt is, zóó te doen, dat gij mij niet zult behoeven te beschouwen als iemand die uwe weldaden niet weet op prijs te stellen of er ondankbaar voor is. Vooreerst bedank ik u dus duizendmaal voor de moeite die gij u om mijnentwil getroost hebt,’ enz. Die onderdanige toon, dat toegeven, zal, Tasso hoopt het ten minste, het hart van den gevreesden man vermurwen; maar het lijkt er niets naar; de dichter moge veel hebben opgeofferd, er blijft nog veel meer over waaromtrent hij niet van meening is veranderd en Silvio is voor het minst op die punten even onwrikbaar in zijn oordeel als de dichter in het zijne, al zoekt de laatste zich met nog zoo veel aanhalingen uit echte oude geschiedbronnen te regtvaardigen. ‘Mijne lange redeneringen,’ roept Tasso wanhopig in een brief aan Gonzaga uit, ‘hebben bij.... geene andere uitwerking gehad, dan dat hij mij voor geleerd houdt, 't geen mij niet schelen kan; maar wat ik eigenlijk wenschte heb ik niet kunnen verkrijgen, want hij verklaart bij zijne vroegere meeningen te blijven en alles zóó gezegd te hebben als zijn geweten het hem voorschreef.’

Al meer en meer ziet Tasso in, hoe slecht zijne zaken staan. ‘Ik begrijp nu,’ schrijft hij aan Gonzaga, ‘dat ik verkeerd heb gedaan met mijn gedicht te Rome te doen nazien; maar daar dit nu eenmaal geschied is en gedane zaken geen keer nemen, zoo smeek ik u er zoo min mogelijk over te spreken, er noch kwaad noch goed van te zeggen; toon het niet, wat ik u bidden mag, en wilt gij er toch iets uit voorlezen, kies dan ten minste geen liefdesavontuur.’ Hij heeft nog wel oogenblikken waarin hij regt dapper is en uitroept dat de schoolvos-

sen naar de maan kunnen loopen - cancaro ai pedanti! - hij zal het boek toch wel gedrukt krijgen, te Venetië of ergens elders in Lombardijë; hij houdt zich verzekerd dat de inquisiteur daar zijne toestemming geven zal, zonder dat er, behalve enkele uitdrukkingen, iets in zal behoeven veranderd te worden; zoo zal hij de obscuranten te Rome trotseren.... Maar die oogenblikken zijn zeldzaam, en Tasso herinnert zich maar al te veel voorbeelden van schrijvers wier boeken door een inquisiteur goedgekeurd en toch door Rome verboden zijn. Zal hij dan 't boek niet uitgeven? Maar zijn roem hangt er van af, en helaas! hij moet het uitgeven om te kunnen bestaan, om uit zijne ellende te geraken - per uscire di miseria e d'agonia.' Hij is dus tot allerlei concessies geneigd; maar ach! wat kost het hem niet! Uit die en die zangen zal hij al de stanza's ligten, die aanstoot gegeven hebben; evenwel, zij zijn juist de schoonste; ze geheel aan de vergetelheid prijs te geven, dat kan hij toch niet van zich verkrijgen; van die zangen zullen dus twee oplagen gedrukt worden, de eene, die de echte redactie bevatten zal, voor tien à vijftien van de intiemste vrienden, de andere, verminkt 'zooals de tijdsomstandigheden het eischen,' voor het publiek. Wat zal hij al niet veranderen! De toovenaar zal bekeerd en gedoopt worden; de liefde van Herminia zal een stichtelijk slot ontvangen en zij zelve zal niet alleen christin, maar non worden. Telkens komt zijn geweten als kunstenaar tegen die ellendige verknoeijingen op; maar hij zoekt het tot zwijgen te brengen; hij wil liever 'wat minder aan de kunstkenners behagen als hij daardoor ook minder aan de naauwgezetten mishaagt.' In allerlei redmiddelen zoekt bij zijn heil, zelfs in den vreemden inval, waarover hij zelf lacht, om het geheele gedicht te doen voorkomen als eene allegorie, er eene allegorische explicatie bij te voegen, opdat die aan de liefdesavonturen en toovergeschiedenissen tot schild strekke. 't Helpt alweder niets; Tasso heeft wijsgeerige idees, maar geen theologische, en zijne allegorie berust ongelukkig op de leer van Plato, die toen in zulk een slechten reuk stond. Hij weet niet meer wat te doen; hij wordt door eene pijnigende besluiteloosheid heen en weêr geslingerd; nu eens onderwerpt hij zich aan de veranderingen en inkortingen die men van hem eischt, dan weder bloedt zijn hart als hij denkt hoe jammerlijk hij zijn werk zal verminken, en hij is verontwaardigd over de blinde dwingelandij waaraan hij zijn

dichterlijk gevoel moet opofferen. En dan nog, wie staat er hem voor in, dat, als hij het doet, Rome zijn ‘Jeruzalem’ zal goedkeuren? Zou hij, om aan de fijnen te behagen, het niet van het begin tot het eind moeten omwerken? Zullen Clorinda en Soliman ooit genade vinden in de oogen der Jezuïten en der inquisiteurs? Zullen die vrede hebben met den toovenaar, ook al heeft die zich door Pieter den Kluizenaar laten doopen? Waaraan ergeren zich de vromen al niet in eene eeuw zoo vol van heiligheid, - in questi secoli pieni di santità!.... Intusschen wordt Alfons, wiens vertrouwen hij verloren had, ongerust over de steeds uitgestelde uitgaaf van 't gedicht, verdenkt den dichter dat hij het aan een anderen vorst wil opdragen, en verlangt, eischt, dat hij eindelijk zijne belofte zal vervullen; de twee prinsessen zijn even ongeduldig; Tasso zoekt allerlei uitvlugten, want hij wil niet dat de ware reden van zijn talmen te Ferrara bekend worde, hij wil niet dat men daar iets vermoede van de hinderpalen die hij te Rome ontmoet en die, zooals hij meermalen aan Gonzaga geschreven had, een diep geheim moesten blijven, want het zou voor zijne vijanden en benijders een al te groote triomf geweest zijn, als zij geweten hadden dat zijne regtzinnigheid te Rome verdacht was. En zie, daar hoort hij eens door een hoveling eene der aanmerkingen van zijne Romeinsche revisori herhalen. Dat was voor hem een donderslag. Doodelijk ongerust doet hij onderzoek en ontdekt dat men gedurende zijne afwezigheid met valsche sleutels het kistje geopend heeft, dat zijne briefwisseling bevatte. Van dit oogenblik af aan is hij zichzelven niet meer meester; ‘ik kan niet meer leven en niet meer schrijven,’ meldt hij aan Gonzaga; ‘er gaat iets in mijne ziel om waarvan ik niet weet wat het is.’ Overal ziet hij verraad en hinderlagen; in zijne steeds toenemende opgewondenheid houdt hij zich overtuigd (en 't is de vraag of hij geen gelijk had) dat zijne vijanden hem bij de inquisitie hebben aangeklaagd, snelt naar den inquisiteur van Bologna, bekent al de twijfelingen die hij vroeger gekoesterd had, beschuldigt zich zelven van zich te vrij te hebben geuit en van wat niet al! De inquisiteur spreekt hem vrij, maar daarmede niet tevreden smeekt hij dat men hem zijn proces aandoe en met zijne beschuldigers confrontere. Zijn droevige gemoedstoestand en de reden, die er aanleiding toe gegeven had, ontging aan de aandacht van diegenen die hem kenden niet. ‘Tasso,’ zoo schreef de resident van Toscane te Ferrara

aan zijn meester, den groothertog, ‘Tasso lijdt aan eene geheel eigenaardige zielsziekte; hij wordt gekweld door de overtuiging dat hij zich aan ketterij heeft schuldig gemaakt en door de vrees dat men hem wil vergiftigen; om zijn talent en uitstekende gaven verdient hij waarlijk medelijden.’ Ook voor Alfons was de zaak alleronaangenaamst; hij was met Rome op een gespannen voet, zoowel om politieke redenen als om religieuse. Ferrara stond bij de reactie met eene zwarte kool aangeschreven; de moeder van Alfons, Renée, had veel aanstoot gegeven door haar overhellen tot de gevoelens van Calvijn, zoo zelfs dat haar zoon, toen hij de regering aanvaardde, genoodzaakt was geweest haar naar Frankrijk terug te zenden; eene der steden in 's vorsten gebied, Modena, was bekend als een brandpunt van ketterij, en tot overmaat van ramp had nu *zijn* dichter het met de inquisitie te kwaad gekregen. Hij deed al wat hij kon om het schandaal te smoren, zocht Tasso tot bedaren te brengen, hem te beletten te biechten, ‘omdat hij gedurende de biecht de gewoonte had allerlei dwaasheden te zeggen.’ Maar Tasso laat zich noch tot bedaren noch tot zwijgen brengen; hij smeekt de inquisiteurs hem naar Rome te dagvaarden; hij bezweert Alfons zijne heimelijke aanklagers te dwingen zich bekend te maken; hij is zoo stellig overtuigd dat hij aangeklaagd is, dat hij gereed is zich te doen vierendeelen op het geregtsplein of met gloeijende tangen te doen knijpen in een onderaardschen kerker, als hij zich in dit opzigt vergist; hij eischt dat zijn proces voortgang hebbe en wil niet dat men zijne vrijspraak aan de tusschenkomst van zijn beschermer kunne toeschrijven; hij voelt dat hij schuldig is, maar niet in die mate als zijne vijanden beweren; als de inquisiteurs regtvaardig zijn, zullen zij hem slechts eene ligte straf opleggen, en als hij die heeft ondergaan, zal hij zijne pen wegwerpen, de wereld vaarwel zeggen en monnik worden.

De ongelukkige dichter was krankzinnig. Is het niet duidelijk waarom hij het geworden is, en behoeft men nog te vragen, welke worm aan zijn hart knaagde? Zijn ‘Jeruzalem’ was zijn alles; het was het product van de schoonste jaren zijns levens; al het genie, dat hem ten deel was gevallen, had hij er aan te koste gelegd; hij zelf beschouwde het in zijne ijdelheid als een, zoo niet onovertrefbaar, dan toch onovertroffen meesterstuk. En nu worden de schoonste verzen, de best gelukte episoden, de geheele aanleg zelfs, aangevallen en veroor-

deeld - veroordeeld met de kleingeestigste argumenten die zich denken laten, en dat niet door gewone critici, wier bekrompenheid de dichter met een glimlach of een schouderophalen zou hebben kunnen beantwoorden, maar door een man die de tolk is eener magtige partij, eener alles overheerschende rigting, door een man van zoo veel invloed dat hij het lot van het gedicht in handen heeft, van dat gedicht waarvan Tasso zich had voorgesteld dat het hem fortuin en een onsterfelijken roem zou bezorgen, en welks uitgaaf die man, als de dichter niet bukt, als hij niet alles verandert, niet willens en wetens alles bederft en verknoeit, met een enkel woord kan beletten. En al zwijgt die man, zooals *hij* gedacht heeft denken anderen, denkt de Kerk, zonder wier goedkeuring niets mag worden gedrukt en die over het tijdelijke en eeuwige geluk van den dichter beschikt. Er is, dunkt mij, iets zeer tragisch, zoowel in het verzet van den alleen staanden man, die het gezond verstand op zijne zijde had, van den Galilei der poëzij, tegen de bekrompenheid van zijn somberen tijd, als in den zielstrijd dien hij moest doorstaan toen ziju belang kampte met zijne overtuiging als dichter; naar mijne meening ten minste, mag die toestand nog meer op den naam van tragisch aanspraak maken dan de eenigzins alledaagsche geschiedens van iemand die boven zijn stand bemint, en wanneer men dikwijls aan de kritiek verwijt dat zij het poëtische wegredeneert om het door plat proza te vervangen, in dit geval altbans heeft men daartoe geen regt: de ware toedragt der zaak is oneindig dichterlijker dan Muratori's anecdote. Niet dat daarom Tasso een geschikte held zou zijn voor een treurspel. Göthe moge er anders over gedacht hebben, zijn stuk zelf bewijst niet dat hij gelijk had, maar veeleer het tegendeel. Wij zouden zijn ‘Tasso’ niet gaarne missen en meer dan iemand bewonderen wij daarin eenige regt schoone situatiën en een groot aantal overheerlijke verzen; maar toch, handeling ontbreekt er maar al te zeer in; er wordt heel veel in geredeneerd, maar zeer weinig in gedaan, en hoe schoon de redeneringen ook zijn als men ze leest en overpeinst in het stille studeervertrek, op het tooneel moeten zij vermoeijen; een groot publiek, dat al die fijnheden niet vatten kan, moeten zij vervelen. Het is de schuld van het onderwerp, niet die van den dichter; er is nu eenmaal in Tasso's geschiedenis geen handeling genoeg om ze voor het tooneel geschikt te maken en dit is niet te veranderen. Verder is mijn hoofd-

bezwaar tegen Tasso als held van een treurspel dit, dat zulk een treurspel òf geene, òf eene bespottelijke ontknooping moet hebben. Ik kan mij geen held eener tragoedie voorstellen, die ten slotte in een gekkenhuis wordt opgesloten. Krankzinnigheid is ongetwijfeld de grootste ramp die het genie treffen kan en geen andere moest meer ons medelijden opwekken; maar men moge het in de menschelijke natuur zoo onmeêdogend vinden als men wil, het is nu toch eenmaal zoo, dat een gemengd gehoor lagchen zal in plaats van te weenen, wanneer een tooneelheld, na duidelijke bewijzen van krankzinnigheid te hebben gegeven, ten slotte naar het dolhuis gebragt wordt. Göthe, die een veel te fijnen takt had om dit niet te gevoelen, heeft zich dan ook wel gewacht eene zoodanige ontknooping aan zijn stuk te geven; niets bij hem doet vermoeden dat Tasso in zulk een gesticht werd geplaatst, maar daarom mist zijn stuk eene ontknooping, en de toeschouwer of lezer, die, onervaren in de geschiedenis der Italiaansche poëzij, zich afvraagt wat er toen verder met Tasso gebeurde, zal het uit Göthe's stuk niet te weten komen. Daarentegen is Tasso's zelfstrijd en langzame marteling een schoon onderwerp voor eene ontboezeming en het was een gelukkig denkbeeld van Byron hem eene ‘Weeklagt’ in den mond te leggen. Zulk een gedicht had onder zijne handen een meesterstuk kunnen worden, als de dichter de moeite had willen nemen Tasso's brieven te bestuderen en in te dringen in den geest van Tasso's tijd; maar ongelukkig verzuimde hij, even als Göthe, zoowel 't eene als 't andere, en het zou er met zijne aanspraak op onsterfelijkheid slecht uitzien, als zij niet op steviger grondslagen rustte dan op den ‘Lament of Tasso.’

Dat nu overigens Tasso's strijd tegen de Kerk wel niet de eenige, maar dan toch de voorname reden van zijne krankzinnigheid was, bewijst zijn verdere levensloop tot aan zijn dood toe. Silvio Antoniano had zijn doel maar al te zeer bereikt; de vertegenwoordiger der Renaissance was in den strijd tegen de kerkelijke reactie bezweken; hij was, als ik eene Duitsche uitdrukking gebruiken mag, an sich selbst irre geworden, verloochende zijn verleden, zijn smaak, zijn gevoel, zijn genie, en kromde zich gedwee onder den stok die hem geslagen had. Slechts enkele malen kwam de oude Tasso weêr boven; dan meldde hij zuchtend aan een vriend, dat het hem moeite kostte zich, op het stuk van poëzij, aan het oordeel zijner eeuw te onderwerpen; dan had hij de onvoorzigtigheid aan den adel en

het volk van Napels te schrijven, dat ‘de kerken en de priestervergaderingen voor hem rooversholen geweest waren;’ dan klaagde hij zelfs bij een neef van Gregorius XIII dat ‘de Kerk zich ten zijnen opzigte veeleer als eene stiefmoeder, dan als eene moeder gedragen had.’ Maar overigens onderwierp hij zich, deed zijn uiterste best om een nieuw mensch te worden en streefde naar de gunst der inquisiteurs en Jezuïten als naar het hoogste goed. Toen zijn ‘Jeruzalem’ buiten zijne voorkennis in 1580 te Venetië was uitgekomen, was hij niet alleen verontwaardigd over de schaamteloosheid van den uitgever die hem zijn eigendom had ontstolen, maar hij wilde het kind niet erkennen, dat hem vroeger zoo dierbaar geweest was, en de nakomelingschap is den oneerlijken uitgever dankbaarheid verschuldigd, want zonder hem zou zij het ‘Verloste Jeruzalem’ niet kennen, maar alleen het ‘Veroverde Jeruzalem’, de in den geest der kerkelijke reactie verminkte en verknoeide omwerking, die Tasso zelf, sedert zijn genie was geknakt, als de verbetering van het ‘Verloste’ beschouwde. Voor het ‘Verloste’ had hij zoo weinig hart meer, dat hij het naauwelijks tegen den even hatelijken als bespottelijken aanval der Crusca verdedigde, waarin de aantijgingen, die Silvio ten minste op zachten toon had uitgesproken, met donderend geweld herhaald en den dichter als een banbliksem naar 't hoofd werden geslingerd; - zoo weinig hart, dat hij verklaarde al die fouten reeds te hebben opgemerkt eer zij aan zijne beoordeelaars onder de oogen kwamen, en dat hij ze zou hebben verbeterd als men zijn handschrift niet buiten zijn weten had uitgegeven; - zoo weinig hart, dat hij zijn gedicht de vrucht van 't overspel noemde. ‘Buig ootmoedig het hoofd, Sigamber! Verbrand wat gij hebt aangebeden en aanbid wat gij verbrand hebt!’ Zoo had eens de bisschop van Rheims bij den doop tot den Frankischen koning gesproken; het was alsof Tasso een dergelijk woord had gehoord - en hij gehoorzaamde stipt. In zijn dialoog over de afgoden veroordeelt hij alle gedichten die niet door de kerkelijke geregtshoven kunnen worden goedgekeurd. De dichters, heet het, die in hunne verzen eene plaats aan de goden van den Olympus geven, zijn afgodendienaars; afgodendienaars zijn diegenen die, zooals hij zelf gedaan heeft - hij bekent het met diepe smart - de liefde bezingen, de allerergste van alle afgoderijen, en de wereldlingen, zij die op de jagt gaan, zij die in de steekspelen schitteren, zij die behagen scheppen in lust-

hoven en paleizen, in stroomende beeken en bloemrijke heuvels, in prachtige stoffen, in reukwerk of edelgesteenten, en zij die roem zoeken te behalen als geneesheeren, als regtsgeleerden, als beeldhouwers, als schilders, als dichters - altemaal afgodendienaars!..... Wat is er van den humanist, van den zanger van Clorinda en Armida, overgebleven in dien somberen dweeper, die zich als ideaal eene wereld denkt, die louter uit monniken en nonnen zou bestaan?

Nadat hij in 1586, op twee-en-veertigjarigen leeftijd, uit Sint-Anna ontslagen was, streefde Tasso er nog ijveriger naar, den ouden Adam geheel af te leggen. Zijn lievelingsdenkbeeld was zich te Rome te vestigen, in den geestelijken stand te treden en eene kerkelijke waardigheid te verkrijgen; maar Rome, dat, zooals Silvio hem ook had voorspeld, zijn gedicht wel niet verboden had, maar het toch in het geheel niet goedkeurde - Rome koesterde nog altijd wrok tegen hem en te vergeefs zocht hij eene hand die hem, den diep ongelukkigen, eene aalmoes wilde reiken; de kardinalen wilden hem niet zien, drie jaren achtereen trachtte hij te vergeefs bij Sixtus V ten gehoore te worden toegelaten en in 1590 klaagde hij zelf: ‘Ik ben als uitgestooten uit den boezem der Kerk.’ Evenwel, hoe meer men hem voor het hoofd stiet, des te meer zocht hij door onderworpenheid zijne magtige vijanden te vermurwen. IJverig bestudeerde hij de godgeleerdheid, waarvan hij vroeger verklaard had dat zij tegen zijne natuur aandruischte, ‘ten einde,’ zooals hij zeide, ‘mijn levensweg niet in de duisternis der dwaling te voleinden en om in staat te zijn al mijne werken te verbeteren.’ Er zou immers in zijn ‘Jeruzalem’, nadat alles wat naar het heidendom riekte er uit was geligt, heel veel komen uit de Zendbrieven van Paulus, uit de Openbaring van Johannes, uit Augustinus, uit den Heiligen Gregorius en uit een pas uitgegeven werk van een vromen geestelijke over de valstrikken der duivelen! Geen mis en geen sermoen sloeg hij over; verflaauwde hij soms in zijn ijver, dan zag hij daarin eene inblazing van Satan. Hij maakte nog verzen, verzen die thans vergeten zijn en dat lot ook ten volle verdienden, maar behandelde stichtelijke onderwerpen zooals het begin van Genesis, de Schepping, of de ‘Tranen van Jezus,’ of de ‘Tranen van Maria,’ en greep iedere gelegenheid aan om zijn anathema uit te spreken over de blinde, dwaze rede en de leugenachtige wijsheid van Griekenland.

Negen jaren heeft Tasso zijne bevrijding uit Sint-Anna over-

leefd, maar niets, zelfs zijne opsluiting niet, is pijnlijker dan dat leven. Ziek naar ligchaam en ziel, zoodat hij altijd den dood nabij waande, was hij daarenboven de prooi der bitterste armoede. ‘Ik ben arm! ik ben ziek! ik heb de koorts! Is er dan niemand die eene liefderijke hand naar mij uitstrekt?’ dat is het altijd terugkeerende refrein in de brieven uit zijne laatste jaren. Hij dwaalt van stad tot stad, van hof tot hof, en wordt overal afgewezen. Met de kunst, met de dichterlijke ingeving, is het gedaan; om niet van honger te sterven maakt hij verzen voor een ieder die hem betalen wil, gelegenheidsverzen, bruiloftszangen, lofredenen, wat men maar bestelt; maar ongelukkig heeft hij 't regt niet tot vaste prijzen te verkoopen; iedereen betaalt naar goedvinden, 't wordt aan de beleefdheid overgelaten, en er zijn er die al heel slecht betalen, die den dichter niet eens zooveel geven, dat hij er een ouden mantel voor koopen kan, una cappa vecchia. En als zijne gezondheid hem dan nog maar toestond van den ochtend tot den avond te werken! In dat geval zou hij zijn karig brood nog zoo tamelijk kunnen verdienen; maar neen, dagen achtereen kan hij niet werken, want hij heeft allerlei kwalen, pijn in 't hoofd, op de borst, in de maag, in de ingewanden, en dan, wat al geld kosten hem die apothekers! O, er zijn zulke bittere oogenblikken in dat rampzalige leven, oogenblikken der diepste ellende! Eens komt de dichter moede en afgemat te Loretto en moet een vorst om eene aalmoes van tien kroonen smeeken, want anders kan hij niet verder reizen; een andermaal onthoudt men hem twee kroonen, waarop hij toch regt heeft en die hij niet missen kan.

Eindelijk schijnt een betere tijd voor hem aan te breken. De Kerk wil zich over den berouwhebbenden zondaar ontfermen. Een Aldobrandini heeft onder den naam van Clemens VIII den pauselijken stoel ingenomen, een man die niet zóó streng, zóó onverbiddelijk is als zijne onmiddellijke voorgangers, en die in kunst en literatuur althans zooveel behagen schept, als dat in dien achterdochtigen tijd mogelijk is. Naar zijn oordeel heeft Tasso voor zijn ‘Verlost Jeruzalem’ lang genoeg boete gedaan en mag de dichter van het ‘Veroverde Jeruzalem’ (waarin Clemens VIII zeer geprezen wordt) en van de ‘Schepping’ niet alleen aanspraak maken op vergiffenis, maar zelfs op een (trouwens uiterst matig) jaargeld en op eene plegtige krooning op het capitool. Helaas! de ongenade der Kerk heeft te lang geduurd en hare genade komt te laat. Tasso, onverschillig, niet

alleen voor het hem toegedachte eerbewijs, maar voor alles, is het leven hartelijk moede en begroet den dood, dien hij voelt naderen, als eene lang gewenschte verlossing. De inquisiteurs en Jezuïten mogten elkander met hunne volkomene overwinning geluk wenschen: van den in hunne oogen zoo heidenschen humanist was geen spoor overgebleven. Om hun te behangen had hij het gewrocht zijner verbeelding, dat eenmaal schoon was geweest, misvormd; thans verloochende hij de poëzij zelve, want op zijn sterfbed was zijne laatste bede deze: 'Verbrandt al mijne werken!'

Toch hadden zij niet gezegepraald, de kampvechters voor duisternis en bijgeloof en onkunde, evenmin als zij eenigen tijd later de overwinning behaalden op den zeventigjarigen Galilei, al dwongen zij hem ook eveneens tot afzwering; hun anathema tegen de kunst is even magteloos geweest als hun anathema tegen de wetenschap; zij hadden, schijnbaar zonder dat men hun iets kon verwijten, één man meer langzaam doodgemarteld - wat beduidde dat, daar zij toch hunne slagtoffers bij duizenden telden? - maar hun doel hadden zij niet bereikt. Het 'Veroverde Jeruzalem,' het heldendicht naar *hun* hart, is vergeten, is zoo goed als verbrand, even als de stichtelijke verzen die de rampzalige dichter gemaakt had om hun toorn te bezweren, om hunne genade te verwerven; maar het 'Verloste Jeruzalem,' dat in hunne oogen zoo heidensche, zoo goddelooze, zoo verfoeijelijke gedicht, behoort reeds sinds bijna drie eeuwen tot de lievelingslectuur van Italië, van de geheele beschaafde wereld, en het moge al geen dichtstuk van den eersten rang zijn en zijne gebreken hebben, toch zal men het blijven lezen zoolang de welluidende en liefelijke taal waarin het geschreven is ergens gesproken of verstaan wordt.

R. DOZY.

Herinneringen.

Ik gedenk nog altijd in liefde mijn klein dorpjen waar ik geboren ben. Aan de eene zijde begrensd door de uitgeveende plassen, aan de andere door de eens onafzienbare, maar thands reeds grootendeels behouwde, heide, vormde het langen tijd een wonderlijk schoone smaragdgroene oasis in de woestijn en schonk het 't oog, vermoeid van te dwalen over de bruine vlakte of de grijsblaauwe meiren, eene verkwikkelijke rust. Hoe ik er als kind heb gedarteld en gespeeld aan den boezem der natuur, welke mij somber-ernstig toesprak in het geruisch der dennen, statig en deftig in de schaauw der olmen en eiken, waar ons gewest nergens elders de wedergade van aantoonen kan! Hoe wij er, op de kling eens heuvels neêrgelegen, ademloos schier van het wilde maar gezonde jongensspel, droomden van de toekomst, welke elk onzer zich voorspiegelde, meest ondankbaar jegens het verleden en het heden, dat toch zoo gelukkig was! Ik weet niet of onze droomen zich hebben verwezendlijkt, al heeft ook het tweetal dat zich meest aan mijne zijde bewoog, de bestemming, welke hun toen reeds bekend was, bereikt, en al bewegen ze zich thands ook, geacht door wie hen kennen, te midden hunner tijdgenoten in den door huwelijksliefde geheiligden en geadelden kring. De droomen van éene echter uit de kleine bent verwezendlijkte zich zeker niet. Het was de liefste van ons allen, een kleine vrolijke deerne, wie wij allen geneigd waren de schoonste toekomst te gunnen, en die thands reeds ettelijken tijd onder de groene zode rust. Vrede zij haar, die ons zoo vroeg verliet en ons zoo veel tranen deed storten! Geen van ons, die zich haar niet herinnert, met ons wandelend op de bruine heide, zoo liefelijk met de licht-roode bloemekens gesierd, of naast ons zittend op de ne-

derige bank onder den bruinen beuk tegenover de beek, zich kronkelend langs weide of korenakker! Vrede zij haar, lieve beeltenis van ons verleden, die thands om mij zweeft als eene herinnering, die tot zachten weemoed stemt!

Maar niet van haar wilde ik spreken in deze regelen; ook niet van de beide anderen, die mijne jongelingsjaren niet alleen veraangenaamden maar ook vruchtbaar maakten; maar van geheel andere bewoners van ons dorp, van dien langen Heer vooral, eigenaar van een der aanzienlijkste landgoederen, en dien we toch, natuurlijk als hij er niet bij was, bij zijn voornaam en dus eenvoudig langen Piet durfden noemen. Ik herinner mij hem voornamelijk in twee zeer gewichtige levensomstandigheden. De eene was, dat hij ons, niets kwaads vermoedende en ook niets kwaads beoogende, woedend op zijde schoot, en met zeer schilderachtige woorden, die ons echter het koude zweet deden uitbreken, beschuldigde van het uithalen van nachtegaalsnesten, een vergrijp waaraan wij i n d i e n v o r m ons niet schuldig wisten. Had lange Piet nog gesproken van kraaien- of ekster- of zwaluwen- of lijsternesten, het kwaad geweten had ons zeker bij de knikkende kniën ook het donkerrood van het schuldbesef op de wangen gelegd, nu echter waren wij verontwaardigd over het aangedaan onrecht, ofschoon wij wijselijk zwegen, ons voortrepten om maar van zijn landgoed te komen, waar - het jeugdige oordeel vormde zich reeds een juist begrip van het eigendomsrecht - lange Piet heer en meester was en bij de dreiging nog iets geheel anders en veel ergers kon voegen. Het andere voorval prentte zich nog dieper in ons geheugen. Het was de tijd voor het proppenschieten, en langen Piets vlierboomen en eikenstammen begunstigden wij bij voorkeur met de levering der noodige bussen en stampers. Het was een gevaarlijk werk en ons hart klopte geweldig, als we bezig waren een der beste en rechtste takken van den moederstam te scheiden, waarom er dan ook altijd een op den uitkijk werd geplaatst. Deze gaf ditmaal een onheilspellend teeken; wij stoven het kreupelbosch uit en stonden vlak tegenover langen Piet, thands als schuldigen op heeter daad betrapt, want de voet van een onzer was verward geraakt in een tak van den afgekapten tronk en sleepte dien, als getuige zijner misdaad, achter zich meê. En lange Piet? Hij knikte waarachtig vriendelijk en nam zelfs zijn hoed met lagen bol en breeden rand, zoo als niemant op ons dorp droeg, voor ons af

en stapte, de handen in de achterzakken gestoken van zijn blaauwen rok met glimmende knoopen, dien hij in de week en zondags droeg, ons deftig voorbij, gevolgd door een dikke blozende boerenmeid, die hem een schop en ettelijke stekken nadroeg. Die bevrijding scheen ons allen in waarheid een wonder toe; maar een onzer was nuchter verstandig genoeg, om aan den vriend, die op wacht had gestaan, te vragen of hij langen Piet even zoo had zien aankomen als hij ons voorbij was gewandeld, waarop het andwoord luidde, dat alles precies zoo was, behalve dat de handen niet in de rokzakken zaten, maar de linker den steel van de spade vasthield en de rechter... ja hij meende het toch wel gezien te hebben... de kin strookte van de boerenmeid. Vreemd bleef het; maar het kwam ons toch voor, dat onze uitredding wel iets van het bovennatuurlijke verloor, hetgeen ons dat oogenblik zelfs speet, want wij waren toen - dank hebbe onze goede, brave, eerwaardige dominé - supranaturalisten *quand même*.

Beide ontmoetingen, zoo nietsbeteekenend na een tijdsverloop van ettelijke jaren, maakten echter in onzen kinderlijken leeftijd een onuitwischbaren indruk en bepaalden geheel onze beschouwingswijze van den langen mageren Heer van het landgoed Langerak, dien wij door niemant onopgemerkt zagen voorbijgaan, al was ook de aandacht, die hij opwekte, niet altoos eene welke van achting getuigde. Wij bleven immer nieuwsgierig naar al hetgeen hem aanging, te nieuwsgieriger, omdat de gesprekken hem betreffende meestal bij ons nader treden zachter en zachter werden gevoerd, waarvan wij later de reden maar te goed wisten te bevroeden, maar wat in onzen knapenleeftijd ons alleen ergerlijk voorkwam en de fantazie soms tot de meest gedrochtelijke voorstellingen prikkelde. Wij sloegen dan ook wel eens met een huivering, waaraan medelijden ten grondslag lag, de vrouw van den langen Heer gade, telkens als wij haar de oprijlaan, die naar het heerenhuis voerde, af zagen sukkelen, gehuld in haar eenvoudig katoen japonnetjen, meer dan half verborgen onder een met groote palmen versierden omslagdoek, het hoofd gedekt door een zwarten hoed, waarvan de groote strik, aan den ronden bol bevestigd, ons altijd het meest bewondering afdwong.

Hoe zij naar onze schatting afstak bij langen Piet in den blaauwen rok met vergulde knoopen, afstak niet alleen in grootte maar ook in houding; want scheen ons de een een

paauw, die zich de eerste van het erf weet, de andere geleek een eenvoudige boerengans, die over het maar schamel grasveld heengaggelt en tevreden de karige sprietjens die er wassen, tot zich neemt. Wij wisten, dat zij Trijntje in de wandeling werd genoemd, en spraken dien naam eens, onberaden genoeg, half luide uit op een toon van beklag, toen wij kort achter haar aan wandelden bij haar gang naar de namiddag-beurt, die zij bij voorkeur bijwoonde, hoewel haar echtgenoot, even als ieder voornaam inwoner, alleen des voormiddags ter kerke ging. Wij zagen den grooten strik op den bol dat oogenblik op ongewone wijze heen en weêr gaan en toen haar hoofd schuchter omwenden, waarna wij, zeker wel onverdiend, een vriendelijk knikjen kregen, terwijl het roode goedige gelaat een uitdrukking van aanlokkende vriendelijkheid aannam. Beschaamd hielden wij dadelijk den pas in en grepen wij naar onze petten, die anders zelden afgingen voor Trijntje, die maar jufvrouw genoemd werd, hoewel ze op een eigen buitenplaats woonde. Sedert hadden wij echter zoo veel hart voor haar, dat wij ons wel hadden willen opwerpen als hare natuurlijke beschermers tegen haren vervolger, zoo als wij haar man noemden, en die beschouwing wies met ons op en groeide met ons saâm in die mate, dat wij ons, zelfs op rijperen leeftijd, beide figuren in geene andere verhouding tot elkander konden voorstellen.

Prettige uren brachten wij door bij Bram Geels, den ‘kleederenmaker’, zoo als met gele letteren op het glas, dat boven de deur was aangebracht, stond aangeduid. De man had in zijn jongenstijd een ongeluk gekregen aan een zijner voeten, waarvan het fatsoen geheel was veranderd. Het gevolg was geweest, dat hij in zijne bewegingen belemmerd werd en daarom bij het kiezen van een ambacht op dat treurig gebrek bedacht had moeten zijn. Hij werd ‘kleederenmaker’, terwijl hij anders zeker vast jager of misschien wel koddebeijer ware geworden, want er stak van beide naturen in hem. Dit liet hij zelfs in zijn tegenwoordigen vernederden toestand gissen, daar hij het grootst mogelijk aantal uren ontwoekerde aan de snijtafel, om op het water in het ranke bootjen te dobberen en er menige visch te verschalken, van de domme magere blei af tot den slimmen en vetten paling toe.

Ik herinner mij hoe wij dikwijls met jaloersche blikken hem

aanstaarden bij de verhalen van de wondervangsten, welke hem ten deel waren gevallen, terwijl wij halve dagen zaten te hunkeren naar het nooit te vergeten oogenblik, dat onze dobber naar den grond zou gaan. Ik geloof, het zij met bescheidenheid gezegd, dat het onderhoud met ons ook voor hem een groot genot is geweest. Op zijn tafel gezeten ging de naald wel dubbel zoo gaauw door het laken als wij om hem heen stonden. Het had dan den schijn, alsof hij zich in meer dan éen opzicht wreekte op de werkelijkheid en zich te goed deed, niet op hetgeen was, maar op hetgeen had kunnen zijn. Wij hoorden er echter in het geheel niet minder graâg om en bleven altijd het binnenhalen van den fabelachtigsten grooten snoek aan een snoer, niet dikker dan een hoofdhair, met het luidste gejuich begroeten. ‘Ja, jongens,’ zoo liet hij zich eens, en dat was zeker wel voor de tiende maal, hooren, ‘'t is warempel waar, waar je zoo'n naren grondel vangt daar krijg je geen baars of geen snoek; 't is of die zich te hoog voelen voor zulk gezelschap, en ik kan het me best begrijpen ook, dat de stommerts zoo denken; ik zeg altijd maar, dat er differentie van onderscheid moet wezen in stand.’ Terwijl hij dit zeî nam hij de blaauw laken pet met groen leêren klep, die hij gemakshalve naar achter gedraaid had, van het hoofd en liet hij even het tiental sluike hairen zien, dat er van het vroeger zoo dichte bosch op den schedel nog maar restte; tevens werden de beide groote blaauwe oogen zeer politiek half dicht geknepen.

‘Maar, Bram, we hebben toch wel eens een baars gevangen op de plek waar we er ook een grondel uithaalden,’ waagde een onzer te zeggen.

‘Op denzelfden tijd? Warempel niet. Dat kan niet; dat hou ik impertinent vol. Den volgenden dag kan je er zoo'n naar ding gevangen hebben; dat strij ik niet tegen, dat is juist wat ik zeg, daar zoo'n grondel de plekken opzoekt waar de groote luî wonen, om er ook voor door te gaan. Maar jelui hebt er eigenlijk geen begrip van wat visschen is en wat den visschen toekomt. Ik wijt het jelui volstrekt niet, want het is de schuld van je tijd. Er is eigenlijk geen visch meer... dan had je in mijn jongen tijd moeten leven!’

‘En Bram, hoe lang is het dan geleden. dat je dobbers zoo vol zaten dat je ze bijna niet op kondt halen?’

‘Wel, dat 's nog geen veertien dagen geleden, maar ik weet de plekjens ook nog van ouds... Daar heb je gister -

't was een slechte wind, een buitenwind, niets te retrappeeren zou jelui zeggen. Toen dacht ik bij me zelf, juist een weêrtjen om den houtwal van Mijnheer Vincent op te zoeken, daar zal het luw wezen; ik had er jelui den vorigen dag wel gezien, maar ik dacht zoo, die zullen me de boel wel niet wegvangen.' Bram kneep de oogen weêr dicht; we vonden hem nu niet politiek maar wel scherp en kwetsend. 'Ik maakte me simmetjen los, stopte mijn pijpjen, deê mijn vischjen aan den haak, een klein vorentjen, springlevend, waar ze dol op zijn, en wachtte nu maar trankiel, dood trankiel. Daar begon het lieve leven; ik merkte zoo wat; een echt visschersoog kan 't maar alleen; mijn aas was gezien; ik wist nog maar niet zeker door wie... en minder dan een half ponds baars of een ponds snoek woû ik niet hebben; ik ging verleggen; de ander me achterna; ik was er nog niet zeker van; ik ging nog eens verleggen en toen zag ik een schot door het water; ik heb je, ouwe jongen, murmureerde ik, en weg zonk mijn dobber alsof hij er nooit geweest was; ik haalde, maar ja wel, mijn hazelaar boog als een hoepel; ik greep mijn sim en toen kwam oom kees even met zijn kop boven water, een infame groote kop en een bek die, zou ik zeggen, haast nog grooter was...'

'Den snoek, waar wij zoo lang op geloopen hebben, Bram?'

'Neen, jongentjens, die zit er nog, maar dien haal ik wel den volgenden keer. Het was defectief een baars van drie pond.'

Daar brak de katoenen draad van Bram.

'Goed dat je drie ponds baars daar niet aan gezeten heeft,' merkte de slimste van ons aan. Bram poogde om de aardigheid te glimlachen, maar kleurde toch ook meteen.

'Lange Piet!' mompelde een der kameraden, en instinktmatig drong hij zich tegen ons aan, hoewel de aangeduide persoon op den straatweg, dus zeker wel een tiental passen van het huis, waarin wij ons voor het open venster bevonden, voorbij ging. Wij waren niet op ons gemak, en Bram wel het minst van allen. Dezen hadden wij nog nooit in zulk een toestand gezien. Naald en draad trilden in zijn handen en niet voor dat lange Piet voorbij was waagde Bram zijn hoofd omhoog te beuren en met een gluipenden blik in het rond te zien. Vreemd, hij had toch zeker nooit nachtegaalsnesten uitgehaald of bussen en stampers in de Langeraksche bosschen gesneden!

‘t Is toch geen koddebeijer, Bram!’ zoo plaagde hem een onzer, toen het gevaar voorbij was.

‘Laat dat, jongenheer!’ klonk het deftige, bijna plechtige andwoord.

‘Plaag Bram niet; hij is bang voor langen Piet, er zijn er wel meer,’ zeî een onder ons, van wien getuigd kon worden dat hij tot die soort wel deugdelijk behoorde. De vredestichter bleek olie in het vuur te hebben geworpen; want Bram hief zich bijna rechtstandig op, waarbij wij zijn ruggegraat meenden te hooren kraken; de flaauwe oogen werden verdonkerd en met eene niet te ontleden aandoening van vrees, minachting of haat zeide hij: ‘Bang voor hém, voor Piet Batenburg bang? Schud maar met de panden van je blaauwen rok, Piet, al hadt je een ton achter je, ik heb je toch nog met een apenrokjen aan gekend en een wit boezelaartjen voor, als Piet den huisknecht, als Piet den mosterdjongen... Bang, bang voor hém? Laatst kwam hij nog bij me, om me de maat te laten nemen voor een nieuwen rok met verzilverde knoopen en toen zeî ik hem: Piet, mercie, dank je; voor een kapstok werk ik niet.’

‘Bram! toch geloof ik dat je bang voor hem bent!’ Hij die het zeî gaf geen acht op het ontevreden gemor, dat er aan zijn zijde opging. Het bleek later dat zijn nieuwsgierigheid geprikkeld was en dat hij Bram tot spreken wou verlokken; den kleinen diplomaat gelukte de list volkomen. Naald en draad werden weggeworpen, de lange blaauw laken' broek, waaraan de ‘Mr. kleederenmaker’ bezig was, op zij geschoven. Bram opende de lippen als om met een stentorstem lucht te geven aan al de gewaarwordingen in zijn boezen saâmgeperst, maar hij scheen zich nog bij tijds bedacht te hebben, want hij boog zich tot ons voorover en fluisterde ons bijna in de ooren: ‘Weet je dan niet, dat hij van geboorte maar een huisknecht is en Trijntje zijn vrouw - ik beklaag de stakkert - een keukenmeid?’

‘En nu eigenaar van Langerak! Zeker het hoogste lot uit de loterij getrokken? 'k Wou dat ons ook zoo iets gebeurde.’

‘t Mocht wat... Neen, hij is er op een andere manier aan gekomen... door mij heeft hij het gekregen... waarachtig, God vergeef me de zonde! maar waarachtig door mij! En hoe heeft hij er me voor beloond?... Jongens, ik wou niet veel, maar alleen wou ik, dat ik zijn kalen kop nog eens onder mijn

gloeiend ijzer kreeg; hoe ik er over heen zou strijken! Hij kreeg van zijn heer een zak guldens toen hij met Trijn ging trouwen, en daar zette hij een slijterij van op. Ik was toen al bekend als een goed visscher, en daar hij ook wel van de liefhebberij hield, zocht hij mij op. - Bram! zeî hij eens, je kunt me een plezier doen; als je weêr naar het wijd gaat van den A** polder en je komt dan weêrom in je bootjen, wil je me dan wel een plezier doen?' - 'Met alle plezier, Piet!' zeî ik, die van den prins geen kwaad wist. - 'Wel nu dan, Bram!' zeî hij toen, 'vaar dan even bij Krijn, den sluiswachter, aan, en vraag hem dan om het vaatjen, dat er voor mij klaar leit, maar zorg dat er de zon niet op schijnt en dek het met je schakels dicht, dan blijft het koel.' - 'Goed, Piet!' zeî ik en ik wist altijd door nog van den prins geen kwaad. Ik had het al wel twintigmaal gedaan uit vriendschap, want ik mocht den vent wel lijen al vloekte hij me wel wat veel, toen ik op een keer weêr bij den sluiswachter aanleî en het vaatje aannam. Ik had al dikwijls gevraagd wat er toch in zat, maar Harmen zeî altijd dat hij 't niet wist, maar 't voor wagensmeer hield, dus een ounoozel artikel! Ja wel, mooi onnoozel! Ik had weêr mijn schakeltjens er netjes over heen geleid, want het was zonnig weêr en ik roeide trankiel voort met een goed zoôtje baars bij me, daar zie ik me bij 'de draai' de mottige facie van van Oijen, die toen veldwachter was. 'Goeje morgen,' zeî ik, want voor hem had ik een beetje respekt. 'Goede morgen,' zeî hij, 'heb je je zoôtje weêr binnen?' De falsaris! Maar nóg wist ik van den prins geen kwaad. Ik schoot de grens van het dorp over. 'Goeje morgen, Bram!' klonk het bij de brug heel vriendelijk, en daar stond van Diggelen de kommies. 'Laat ons je zoôtje eens zien, Bram!' Ik draaide bij, en toen ik bij den wal was stond van Oijen er ook. 'Wat heb je onder die netten, Bram?' vroeg van Oijen, neen, het was van Diggelen; en ik, die zoo innocent was als een pas geboren kind, zeî heel trankiel: dat 's het vaatje wagensmeer, dat ik altijd voor Piet Batenburg meêbreng. 'Hoe dikwijls heb je dat al gedaan, Bram?' - 'Zoo dikwijls als ik uit visschen ben geweest.' - 'En dat 's altijd voor Piet Batenburg, niet waar? Sla het tonnetjen eens open, van Oijen!' beval de ander op een echten kommiestoon, en toen, jongens, brak de bom los, - 't was alles klinkklaar jenever; ik had dus willen smokkelen! Of ik al zeî dat ik het voor Piet

deê, ze lachten me uit en ze zeîen, dat ze al lang op den uitkijk hadden gestaan, want dat er hoe langer hoe minder ingeslagen werd en dat ze toen door Piet Batenburg gewaarschuwd waren en op mij gewezen. Ik heb er voor moeten bloeden, jongens'

'En je keekt hem na dien tijd toch niet meer aan, Bram? Dien gemeenen kaerel!'

'Stil, jongeheer! Hij is nu zoo groot met den Burgemeester. Hij weet dat hij den duivel te vriend moet houden. Of ik hem sinds dien tijd niet meer aankeek? Ik moest wel. Ik kreeg het erg benaauwd thuis. Vader stierf en moeder werd hard ziek; daar moest veel betaald worden en er was niet... Toen kwam de schurk - God vergeef me dat woord! - toen kwam Mijnheer Batenburg, want zóo werd hij al genoemd, op een schemeravond bij me, en toen zeî hij me, dat hij almachtig veel meêlij met me had gehad, en dat de wet al heel beroerd op me was toegepast en veel vieren en vijven meer! Maar hij wou en hij zou alles goed maken en op een rojale wijs zou hij dat. Hij ging uit de slijterij, daar hij Langerak gekocht had. - Hoe is 't Gods ter waereld mogelijk, dacht ik; hoe veel vaten jenever heb je daarvoor wel moeten sluiken! murmureerde ik in me zelf. - Daar ik nu toch kennis had gemaakt met het vak wou hij mij met moeder en Lies in de slijterij zetten... Ik wist niet hoe het kwam, maar die sluikpartij zat me nog in den krop. Ik zeî daarom: mercie, man! pas gehad! ik blijf snijer, al gaat er op het oogenblik juist niet veel door de schaar. Maar het was of hij 't er op gezet had om ons plezier te doen. Kort daarop kreeg hij Moeder te zien, en die beet. Ze ging met Lies in de slijterij wonen en ik werd kostlegger bij zwarten Gerrit. Het duurde maar een half jaar, toen stonden ze allebeî voor me met de waterlanders in de oogen... en toen stierf Moeder gaauw van verdriet en me Lies, me lieve knappe Lies ook, nog geen twintig jaar... en ze moesten van de diakenie begraven worden, want ik had het niet...'

Bram had zijn rood katoenen zakdoek uit den zijzak van zijn buis gehaald en wreef er meê over zijn oogen. Wij zwegen allen; wij waren met hem begaan, omdat moeder en zuster van de diakenie begraven hadden moeten worden, maar begrepen toch het rechte van de zaak niet, wat een onzer liet blijken door de vraag, waarom ze de slijterij hadden verlaten,

waar ze 't toch wel goed hadden kunnen hebben, daar Kees van Doorn, die er nu woonde, ter deeg zijn brood had.

‘Och daar ben jelui nog te jong voor... en dat 's goed ook. Nu moet ik het zwijgen; de goeje Lies zou het niet goed vinden dat ik er van sprak. Ze bad nog voor hem met den dood op haar lippen. Pieter Batenburg, val nooit in mijn handen, nooit, nooit, schurk!’

‘Dag, jonge heeren!’ vervolgde hij na een poos zwijgens. Hij was zijn tafel afgeklommen en verdween in het achterhuis. Toen wij een oogenblik later zijn erf voorbij gingen, zagen wij zijn hoofd onder de pomp gebogen, en het was toch niet zoo warm dien dag.

‘Wat zou dat met Lies zijn geweest?’ vroegen we elkaâr. Een onzer meende meer dan zijn kameraden te weten, en hield het er voor, dat lange Piet moeder en dochter ook had willen doen sluiken. We waren het daarover oncens, maar bleken toch eenstemmig in ons ongunstig oordeel over langen Piet, dien we daar juist weder tegenkwamen en voorbij waagden te gaan zonder hem te groeten. Ons zou hij niet zoo beet kunnen nemen als dien armen Bram Geels.

We waren allen gevraagd bij Mejufvrouw de Weduwe Bosker, rentenierster en huurderesse sedert tal van jaren van een net huisken - een *cottage* zouden de Engelschen het noemen - staande en gelegen op het landgoed Langerak, ter zijde van het groote deftige heerenhuis. Het had wellicht vroeger als tuinmanswoning dienst gedaan, - de ramen van de binnenkamer zagen ook op den moestuin die er vlak langs liep uit; maar de praktische zin van den tegenwoordigen eigenaar had er eene andere bestemming aan weten te geven en door eene kleine verbetering er een woning van gemaakt voor iemant uit beteren stand. Het had niet lang leêg behoeven te staan. In de hoofdstad had er een betreurenswaardig ongeluk plaats gehad. Zeker deftig Heer, door het vermogen zijner vrouw in staat op fatsoenlijken voet te leven, dacht echter het hoogere niet onbereikbaar. Hij werd handelaar in den modern hoogeren zin van het woord: handelaar zonder goederen. Hij zette een aanzienlijk kapitaal om in oliezaad, zonder dat hij nog ooit een enkele korrel had gezien; hij kocht partijen, die niet geleverd werden; hij verkocht er die hij niet had; en het ge-

volg van dat alles was geweest, dat er op zekeren dag een pakschuit voor de deur van Mijnheer was komen liggen, dat er daarna meubelen op werden gedragen en dat eindelijk Mijnheer en Mevrouw met de kinderen in den stuurstoel neêrdaalden, en in de kajuit, waarvan al de luikjens gesloten waren, zich gingen verbergen. Mijnheer had het ongeluk gehad Mevrouws fortuin te tierceeren en ging na een eerlijk akkoord van dertig, eenigen beweerden zelfs van twee en dertig en een half percent met zijne krediteuren aangegaan te hebben, van zijne betoonde energie uitrusten aan den boezem der schoone natuur op den huize Langerak. Hij stierf er, na eenige jaren het genot gesmaakt te hebben van krachtig te hebben mogen bijdragen tot de veredeling van het bokkenras, eene diersoort waar hij ontzachelijk veel meê op had. Vrouw en kinderen waren toen weder naar stad getogen. De eerste scheidde met heete tranen van het graf haars te vroeg verstorven gemaals, maar stamelde bij het afscheid, dat de opvoeding van haar kroost het vereischte. Het bleek later dat zij zeer wijs had gehandeld: de kinderen hadden een school gevonden en zij zelve een tweede gade, van wien getuigd werd dat hij in energie en handelsgenie den eersten op zijde streefde, maar, schranderder dan deze, het oliezaad veronachtzaamde voor de effekten. Of hij even als de eerste aan den boezem der natuur met dezelfde predilektie voor dezelfde diersoort eindigen zal, is nog onbekend, maar mag toch wel met eenigen grond worden verwacht. Wij scheiden echter in gedachten van die famille na de mededeeling, dat Mevrouw de Weduwe bij haar vertrek een prachtig vergulde pendule - produkt van vroegere weelde en voorwerp van gestadige zorg - aan den WelEdel Geboren Heer P. van Batenburg ten geschenke had gegeven, zoo als deze luid genoeg verzekerde, die dat prachtstuk de eereplaats in zijn zaal had geschonken. Daar had het dikwijls genoeg de aandacht van den schoolmeester van ons dorp getrokken, die bij den aanblik altijd treurig werd en mompelde, dat hij minder slach had van manen dan een zeker iemant en zich daarom tevreden moest stellen met het grootsche bewustzijn, gratis de nuttigste kundigheden onder zekere lieden te hebben verspreid.

De volgende bewoonster van het lieve huisjen was de straks genoemde Weduwe Bosker. Waar zij vandaan kwam en wie haar man geweest was, wisten wij niet, maar van onze jeugd af kenden wij haar als Mejufvrouw Bosker. Het was een vrouw,

die, eens gezien, niet licht weder vergeten werd. Misschien dat zij minder de aandacht zou hebben getrokken, indien zij in de periode der crinolines had geleefd; want haar grootste merkwaardigheid in de dagen van haren bloei was hare uitnemende tengerheid. Haar meestal koffi-bruinachtig katoenen kleed hing haar zoo eng om de leden, alsof deze er op gesteld waren geweest zooveel gekend te worden als slechts de welvoegelijkheid het toeliet. Toch ware het hun grooter dienst bewezen geweest indien het kleed minder had laten gissen. De tweede merkwaardigheid van Mejufvrouw Bosker was haar hoed. Zoo lang wij ons konden herinneren hadden wij slechts één fatsoen gekend en één stoffaadje en één soort van lint; het was of die hoed met bijna achtkanten bol en hoog opgewipte luifel het eeuwige leven had. Toch spaarde zij dien niet. Zóo slecht kon het weêr niet wezen, dat zij, met haar beroemd hoofddeksel op, een even bedaagden omslagdoek om, en in de hand een monsterparapluie, die de chemische inwerking van lucht en zon op de kleuren overtuigend aantoonde, ooit aarzelde de lange oprijlaan af te stappen om in het dorp hare kennissen te begroeten, die, het zij tot haar eer gezegd, juist niet altijd tot den gegoeden stand behoorden. Neen, zij keerde menigmaal bij de armen, mids zij reeds bedeelden waren, in, om er den troost te brengen van haar verlichte godsdienstbegrippen en de raadgevingen van haar door velen geroemd gezond verstand. T r o o s t en r a a d geven, dus luidde het gerucht, deed zij gaarne en met liefde, maar een dukaton of een minder wichtig zilveren munt in haar zak steken, om die ongemerkt in de hand der schuchtere en onverdiende armoede te laten glijden, daarvan hield ze in 't geheel niet, of liever - zij kon niet weten of ze er niet van hield, daar zij 't zich zelve wel nooit zal hebben afgevraagd - dat deed ze niet. Mejufvrouw de Weduwe Bosker was gierig, dus fluisterde men, zóo gierig, dat ze er onhuiselijk van werd en nooit blijder uit de oogen keek dan wanneer ze uit werd gevraagd, vooral indien er bij werd gevoegd: voor den geheelen dag. Men begrijpe dus de algemeene verbazing, toen men vernam dat Jufvrouw Bosker den zon van een verre nicht tot zich had genomen - een jongen van acht jaren, met het voornemen hem te voeden en te drenken, te kleeden en te doen onderrichten. En het was nog wel een wilde speelsche gezonde knaap, wiens maag op de rechte plaats zat! Jufvrouw Bosker ging sedert dien tijd meer dan ooit de

lange oprijlaan af en was nog gevoeliger dan vroeger voor de uitnoodiging voor een heelen dag, hetgeen een reden was - zoo ver gaat soms de boosheid zelfs van de liefste onzer - om haar nu juist maar halve dagen te vragen. Gelukkig echter voor haar, dat zij niet altijd de lange oprijlaan behoefde af te gaan om te.... *marauderen* - ja, waarlijk zoo waagden wij het te noemen - maar dat er in het heerenhuis naast haar een groote mate van herbergzaamheid gevonden werd. De eerst flaauwe bekendheid van Jufvrouw Bosker met de famille Batenburg, was van lieverlede welwillendheid geworden en in de laatste tijden zelfs gestegen tot hartelijke genegenheid en vertrouwelijkheid. Van de zijde van Jufvrouw Bosker was het zeer goed te begrijpen. Op den huize Langerak werd op een *couvert* meer of minder niet gezien. In de laatste jaren toch verhuurde lange Piet er in het zomersaizoen appartementen, terwijl hij het geheele jaar door grossier was van gedisteleerd, likeuren, punch, handelaar in wijnen en houder van een aanzienlijk aantal zoo gehoornd als ongehoornd vee. Dat Jufvrouw Bosker door die kumulatie van ambten en bedrijven werd aangetrokken, was te begrijpen, maar dat de famille van Batenburg haar gezelschap zoo zeer op prijs stelde, was het minder. ‘'t Was een vrouw van veel verstand en... weduwe,’ klonk het om ons heen met een wonderlijken trek om de lippen van hen, die die woorden uitbrachten. Het eerste geloofden wij graag en het tweede ook wel, maar kon het eerste ook als aanbeveling strekken, het tweede naar onze beperkte begrippen in het geheel niet. Maar hoe dat ook ware, uit een en ander hopen wij echter te zien afgeleid, dat eene uitnoodiging om bij Jufvrouw Bosker den avond te komen passeeren, wel tot de uitzonderingen behoorde en derhalve eene te recht op prijs gestelde bijzonderheid was. Als zoodanig gold het ook thands, en met een gemengd verlangen om er te zijn en om er te zijn geweest, togen wij op weg. Ze had een logée; want in de verte zagen we reeds op het bergjen, dat voor het huis aan een soort van vijver lag en beplant was met een fraaien beuk, lange blonde lokken en een licht neteldoeksch kleed, zoo als naar ons weten niemant op ons geheel dorp droeg of op die wijze kon dragen. Waarom te verbergen dat het menig onzer, bloode aankomende mannen, bang te moede werd. Een dame uit de stad met lange golvende krullen en een stijf uitstaand neteldoeksch kleed met *volants*, het was om te kleuren bij

den eersten blik harer oogen, te duizelen bij den eersten lach van vrolijke spotternij, die niet uit kon blijven! Wij scholen daarom zoo bescheiden mogelijk weg bij de *entrée* der onzen, zaten in de eerste oogenblikken op een randtjen van onzen stoel, wij jongens, die de hoogste kraaiennesten aan durfden en de beste stammen van het eêlste eikenhakhout! Maar al zaten we ook schuinsrechts uit te zien en wreekte zich onze beschroomdheid ook aan ons hoofdtooisel, dat in de krampachtig bewogen vingeren ontfatsoeneerd en tevens herfatsoeneerd werd, wij merkten toch wel zóo veel, dat Jufvrouw Bosker een drommelsch knappe logée had. Mejufvrouw van Staveren uit Amsterdam, zoo heette ze, en spoedig bleek het, dank zij de handigheid van de gastvrouw, die er prijs op scheen te stellen dat men het wist, dat ze een dochter was van een koopman en dat ze woonde op den Buitenkant, het neusjen van den zalm, zoo als een der heeren het schilderachtig uitdrukte.

'Een lieve blondine!' zeide mijne zuster tot hare gebuur, 'jammer echter dat de blondines altijd iets flaauws hebben.'

'Ge hebt gelijk dat ge een brunette prefereert,' klonk het andwoord, en mijn zuster, die een brunette was, kleurde diep.

Een lieve blondine! ja dat was ze. Wij hadden weinig begrip van de lijnen der onberispelijke schoonheid, maar wij werden toch als geboeid aan die heldere blaauwe oogen, die zoo vriendelijk blikten, aan die bloedroode lippen, donzige, waagden wij zelfs te prevelen, en alsof wij ons geloof een nog krachtiger bewijs dan aanschouwing konden bijzetten, aan die mollige zacht geronde kin. En dan dat lachjen! De mooiste van dominees dochters kon in hare beminnelijkste oogenblikken bij haar ter schole gaan om zulk een lachjen te leeren! Maar neen, dat leert men immers niet, evenmin als men den blik van het oog veranderen kan? Dat lachjen was de zonnestraal, die de ziel op het gelaat wierp, was eene uiting van het onzienlijke! Dwazen, die wij waren! half droomend en met een koortsachtigen blos zaten wij haar aan te staren, altijd natuurlijk als zij haar oogen een andere zijde liet langs dwalen, wij, wien naauw het dons om de lippen wuifde, wij, anders te wild voor het huisvertrek, hoeveel te meer voor een salon - ware het er ook een als die van Jufvrouw Bosker - wij, slechts tevreden in den grooten tempel met het blaauwe gewelf boven ons en den telkens wegdeinzenden horizon tot grens! Er is iets onbeschrij-

felijks rein in die eerste gewaarwordingen, welke den wordenden man als een nieuwe sfeer doen voorgevoelen, die hem in het weinig meer dan plantenleven, dat hij tot dusverre geleid heeft, van een hooger leven spreekt, hetwelk de omringende natuur niet langer tot eenig richtsnoer, tot eenig voorbeeld heeft.

Marie was haar naam, zoo als Jufvrouw Bosker mijne moeder toefluisterde, terwijl ze het blaauw porceleinen kopjen waarin de thee geurde, aan de fijne maar bleeke lippen bracht. Dat kopjen duidde aan dat zij dezen avond al zeer deftig recepieerde. Den meesten der aanwezigen was het bestaan van zulk fijn porcelein in dit huis zelfs onbekend en bij velen deed de aanblik van dit voorwerp van weelde even als van het wel ouderwetsch gefatsoeneerd maar daarom des te zwaarder zilver theelepeltjen de tot dusverre gekoesterde meening aangaande Jufvrouw Bosker een voor deze weldadige verandering ondergaan.

‘Marie vertrekt nog in lang niet!’ zeide de gastvrouw weder, zeker in andwoord op de eene of andere vraag, en haar oogen waarin ik altijd iets bijzonders meende te zien, wat ik iets leeps noemde, wendde zich met een blik, die naar mijne schatting op dat oogenblik zoowel haar als Maria eer deed, naar deze. ‘O ze houdt zooveel van de natuur, niet waar, Marie?’ Deze, die zich, hoewel logée, met het schenken van thee had belast en te midden harer drukke bezigheden, waarvan zij zich met eere kweet, nog menig woord over had voor de jonge dames om zich heen, liet, onvoorzichtig genoeg, de gastvrouw die vraag nog eens herhalen. Had zij 't maar niet gedaan, want hoe vuurrood werd de blanke koon! En, hatelijke Jufvrouw Bosker, gij waagdet te glimlachen, op zoo'n ondeugende wijze - zoo kwâ-jongensachtig noemden we 't in ons binnenste - te glimlachen! Gelukkig dat er afleiding kwam en Jufvrouw Bosker wel het hoofd moest omwenden naar de glazen buiten-deur, waarvoor de nog ontbrekende gasten zich aanmeldden. Het was Mijnheer van Batenburg met gezin, bestaande uit vrouw, zoon en dochter. Het was of ik eensklaps een smachtend verlangen naar buiten kreeg, naar buiten, waar de moschrozen haar knoppen wiegden op den adem van den zoelen avondwind, naar het bergjen waar de beuk suizelde, waar de beek met de bleeke waterleliën kabbelde en waar... Marie - zoo droomde ik - zich ook bevond! Ja, zij zou ook gaarne zich derwaards spoeden, haar was het hier binnen zeker ook benaauwd, want het purper van straks had nu plaats gemaakt voor een

doodelijke bleekheid en deze weder voor een gloeiend rood! Hadden wij maar een vorm wagen te geven aan hetgeen wij haar begeerte geloofden! Hadden wij haar maar naar buiten wagen te troonen! Maar dat was misschien niet eens haar begeerte, want hoe bevallig boog ze voor Jufvrouw van Batenburg, die niet wist hoe zij 't had en maar gaauw haar de grove hand reikte en haar toeknikte met eene uitdrukking, zoo goedig, dat al hare gedwongenheid en burgerlijkheid en lompheid, vooral zoo duidelijk tegenover eene gestalte als Marie, er als in schuil ging.

'Wij zijn maar met de thee begonnen, Batenburg!' zeide Jufvrouw Bosker, die zich niet verwaardigd had uit haar stoel op te staan, maar een vriendelijk lachjen voor hem en Trijntje en hunne kinderen een voldoend welkom had geacht. ''t Is toch bekend, dat ge niet van vroeg-komen houdt.'

'Zegt niets, als je je maar niet aan het gewone maatjen houdt!' hernam hij, en de meesten onzer waren òf te zeer gewoon aan 's mans gebrek aan vormen, òf waren zelven nog te vreemd aan de wetten der wellevendheid, om in die woorden iets onhebbelijks op te merken, eene lompheid voor de aanwezigen, naar wier gezelschap hij, al te waarheidlievend, erkende juist niet veel te verlangen, eene beleediging voor de gastvrouw, wier karigheid hij aan de kaak stelde. Jufvrouw Bosker scheen vereelt en andwoordde niet; zij knoopte het afgebroken gesprek met de naastbijzijnden weder aan, maar kon zich toch niet weêrhouden van telkens naar den kant te zien waar lange Piet zat. Durf ik den schendnaam nú ook neêrschrijven, ik waagde hem te dier plaatse en op dat uur naauw binnen's monds te fluisteren. Het was de eerste maal dat ik zoo dicht in de nabijheid van den man was, dien ik vreesde en als gevolg daarvan haatte. Die bruine oogen, die in de diepe kassen als wegscholen, flikkerden en glommen en blikten overal rond; de fijne boven-, de des te grover onderlip was immer in beweging en plooide zich dikwijls zoo smadelijk, dat het, in de verte beschouwd, reeds pijn deed. Schrander was de uitdrukking van het gelaat of liever scherp, en het was of in de hoeken der oogen een glinsterend duiveltjen zat, dat heen en weêr sprong en de tong uitstak, die een angel was, en een lach deed hooren, maar een grijnslach.

'Daar volgen zeven magere jaren op!' grinnikte hij, eene aanmerking zijner buren beandwoordende, eene aanmerking die

hij zelf echter had weten uit te lokken. ‘Een logée en zoo'n partij! Je zult zien, het eindigt nog met wijn.’

‘Waar u zeker de leverancier niet van is,’ hoorde ik mijn vader zeggen, en ik had wel in de handen willen klappen.

Mijnheer van Batenburg wendde een oogenblik zijn oogen af naar de andere zijde waar Marie zat; hij sloeg ze neêr en toen weêr op, en het was of het duiveltjen in zijn oogen begon te dansen en zelfs te suizenbollen van plezier.

‘Heb je gehoord van den jongen dien ze tot zich genomen heeft?’ vroeg hij, zich tot Mevrouw A... overbuigend.

‘Een liefderijke daad, Mijnheer van Batenburg, vindt u ook niet? 't Is waar, ze was een nicht van zijn moeder... en ze is, geloof ik, wel goed voor hem; maar of 't op den duur zal gaan....? zoo'n wilde knaap en zij zoo netjens en..... zuinig!’

‘Toch niet voor hem - altijd wat de veteranen van haar kleêrenmagazijn betreft... Daar komt hij aan; let op!’

De zevenjarige beweldadigde trad beschroomd en aarzelend binnen; hij was zeker de les vergeten, die de weldoenster hem voorzeker eenige oogenblikken vóor het bezoek had ingeprent, zoodat de strenge blik van Jufvrouw Bosker op hem rustte, terwijl het hem op zoeten toon tegenklonk: ‘Als men binnenkomt dan groet men beleefd en gaat men naar iemant toe, om te vragen hoe iemant vaart.’ Kornelis herinnerde zich eensklaps het van buiten geleerde, maar ging in zijn ijver te ver en begon waar hij had behooren te eindigen, namelijk bij zijne welbeminde pleegmoeder, wie een vluchtig rood over de wangen toog. ‘Domoor!’ beet ze hem in het oor, maar liet hem, uit vrees voor verdere ongelukken, maar begaan; terwijl zij, de geburen aanziende en voor deze verstaanbaar, fluisterde: ‘Een halve wilde, maar met een goed hart!’

‘En dat is toch het voornaamste,’ hoorde ik andwoorden, waarmeê ik volkomen instemde. Het kwam me voor, dat Jufvrouw Trijntje dit luide had moeten beämen, waardoor zij langen Piet misschien een oogenblik het zwijgen had kunnen opleggen. Een zacht maar naauw in te houden gelach, dat in de nabijheid van laatstgenoemden gehoord werd, gaf een wending aan mijne gedachten. Kornelis, de rij langs gaande, was het laatst bij den Heer van Batenburg gekomen, die hem hartelijk verwelkomde en hem eenige woorden toevoegde, waarvan het gevolg was, dat Kornelis een tip zijner lange *blouse*

ophief, ten einde uit den zak van zijn pantalon iets te voorschijn te halen, bij welke beweging het bewijs voor het kunstig overleg der achtbare pleegmoeder onverwacht geleverd werd. Dat gedeelte toch van den pantalon, dat door de *blouse* bedekt werd gehouden, was van een geheel andere stoffaadje als het onbedekte gedeelte zou doen gissen, en had zijn aanzijn te danken aan de *garde-robe* van Jufvrouw Bosker, nog wel aan een harer kleedtjens, waarvan het bestaan voor ettelijke jaren gebleken, maar in de laatste maanden in twijfel getrokken was. Lange Piet kneep een zijner glinsterende oogen veelbeteekenend dicht, waarbij zijn gelaat een zoo spottende uitdrukking aannam, dat de stemmigste dames zich niet konden weêrhouden van te glimlachen, en de jongste en vrolijkste van te proesten. Alleen Jufvrouw Trijntje en de gastvrouw lachten niet; gene zag met een trek van medelijden het arme jonksken aan, deze zond een enkelen blik naar Pieter van Batenburg af, een blik, die, zoo als ik meende te zien, hem, den geweldigen man, deed ontstellen. ‘Batenburg,’ klonk het bijna bevelend van hare lippen, ‘stel den Heeren eene kleine wandeling voor!’ en de op die wijze toegesprokene gehoorzaamde. Alsof ik mede tot de kategorie van schepselen, met den naam van heeren bedoeld, dacht te behooren, maakte ik mij gereed en volgde ik, ware het ook in het achterste gelid. Het gesprek, eerst slepend, werd weldra levendiger en levendiger naar mate het zich in langen Piet koncentreerde, die, door de eene of andere opmerking het verleden herinnerd, waarin hij anders, zoo als ik wel eens hoorde, niet gaarne verwijlde, zich weldra van ieders oor meester maakte. ‘Is de tante eindelijk ad patres? Nu, van Buren kan de dukaten gebruiken, ik meen er alleen meê dat hij er leêge zakken genoeg voor heeft! De domme eend! Herinner je 't nog, Burgemeester, dat hij in den Franschen tijd Langerak had? Neen, 't is waar ook, toen deedt je misschien nog de nachtegaals en de lijsters plezier, zoo als die jonge Mijnheer daar!’ Ik rilde en werd geloof ik blaauw-bleek, want de man wees op mij. “'t Was een miserabel bange tijd; maar ik kon er me toch goed in schikken, opperbest, hoor! Van Buren, die Langerak toen had, zegt het me niet na, neen waarachtig niet, de slimmert! Hij had geld noodig, dadelijk geld, want zijn oudste jongen viel in de konscriptie. Ik had toen juist de leverancie gekregen voor het garnizoen van de vesting en ik liet dáar juist geen geld bij zitten. Mijn-

heer van Buren scheen het te weten en kwam bij me: hij wou leenen zelfs tegen tien percent; 'k hield me doof. “Misschien heb ik wel een kooper voor Langerak,” zeî ik, en ik bood hem tot veertien duizend gulden in zilver, goede klinkende specie. Hij keerde me driftig den rug toe; hij was vervloekt boos; dat heb ik graâg, want daarop volgt altijd een best humeur. Toch bleef hij lang woedend op me gebeten en misschien zou hij 't altijd wel gebleven zijn, als niet de konscriptie een kinketting was geweest. Hij vroeg me weêr te spreken en bij hem te komen, maar daar paste ik voor; ik had liever dat hij bij mij kwam in de slijterij. Ik zorgde er voor, dat ik een paar nummers van de Leidsche krant, waar het relaas van den slag bij Austerlitz in stond, op de tafel had liggen in de kamer waar hij ontvangen werd, en dat hij er een kwartiertjen alleen bleef. Toen ik binnen kwam liet ik me een paar fijne flesschen binnen brengen, begrepen? Austerlitz deed veel en de roode baai de rest. Hij wou eindelijk Langerak voor veertien duizend geven, maar ik wou niet verder dan tien gaan, en de kaerel deed het! De mooiste spekulatie die ik ooit deed! Had hij tien jaar kunnen wachten, dan had hij er drie honderd percent meer voor gehad, en had hij 't tot nu kunnen uitzingen, dan zeven honderd percent, niettegenstaande al de boomen van meer dan een voet diameter gerooid zijn.’ Het was me bang om het hart geweest bij die vertelling, gekruid door zoo menig krachtig woord, dat zelfs de meest verstokte realist van onzen tijd niet waagt toe te vertrouwen aan het papier: de geeselroede der kritiek snerpt ook tegenwoordig zoo zeer in de nabijheid! Het was me bang om het hart geworden en het was me of ik Mijnheer van Buren zag, heengebogen over het Leidsche dagblad, trillend van ontzetten over den vreeselijken moord op het slagveld, waaraan hij zijn kind zou blootstellen als hij de eischen van dien geldgier niet inwilligde. Misschien was de indruk, dien het verhaal op mij maakte, wel algemeen, want ieder zweeg behalve de notaris, die even glimlachte en daarbij meesmuilde dat het al een heel mooie spekulatie was; maar de man was niet vrij: lange Piet hield alle jaren zulke groote veilingen van vee! - Ik voelde behoefte om mij van deze groep te scheiden; ik verwijderde mij ongemerkt en dwaalde den moestuin in en naderde het priëeltjen, als geweven uit kamperfoelie en wilde wijngaartranken, die zich door elkaâr hadden geslingerd, en wier ranken en loten van

voren een paar geurende moschrozen schier ontmoetten, wier bloemen zij als omhuifden. Ik meende het fluisteren van eenige stemmen te vernemen en stond juist in beraad wat te doen: stout voorwaards te gaan of bescheiden terug te keeren, toen Jufvrouw Trijntje uit het prieeltjen trad. Zij had gewoonlijk een roode kleur, maar thands was die bijna gloeiend purper. ‘Je moet eens bij me aankomen, hoor!’ zeî zij, en ze nam mijn handen en drukte die hartelijk, ‘ik heb iets heel lekkers, iets waar je veel van houdt... dat heeft Mama me verteld.’ - Haar ideaal week af van het mijne; in het verhemelte zetelde naar het scheen voor haar het absoluut-aangename. - ‘De Heeren hebben 't zeker heel druk; ik zie ze daar ginder op het bergjen... dat is nog geen gezelschap voor je, wel? Ze spreken over zoo veel hooge dingen, daar ik te minste niet bij kan...’ Wel gelukkig, goede sloof! dacht ik. Ik vroeg haar waar haar zoon zich bevond en zag haar een oogenblik aarzelen, maar toen den vinger uitsteken naar het priëel, dat Willem - zoo heette hij - met de schoone logée juist verliet. Jufvrouw Trijntjes gelaat purperde in die mate, dat ik er schier van ontzette. ‘Een lief meisjen! niet waar?’ vroeg zij heel zacht, en alsof ze begreep een zeer groote dwaasheid begaan te hebben, wendde zij zich snel af. Ik vond óok dat ze heel lief was en dat Willem nooit zoo veel gebreken had geteld als thands. Wat de jongen zich al vermeette! Waarlijk, hij waagde haar in de lieve heldere kijkers te schouwen, zoo lang zelfs, dat zij ze neêrsloeg; hij waagde hare vingertoppen aan te raken, nog meer: hare blanke hand in de zijne te nemen! Ik gaf blijk van mijne tegenwoordigheid, door het hek, dat den moestuin afsloot, te doen kletteren, wat zeker een bekoorlijken droom verstoorde, want Jufvrouw Marie trok ijlings hare hand terug, fluisterde eenige woorden, die zij zeker zelve niet verstond, en ijlde als een sylphide de *allée* van oranje-boomen door, die haar van den jonkman afvoerde. Deze bleef haar een oogenblik naoogen, en ging mij toen, hoewel hij mij bespeurd had, zonder mij met een blik te verwaardigen, voorbij. Het was gelukkig dat hij zich verwijderde en naar binnen stapte! Altijd had ik hem het beste gegund, hem, den wakkeren, eerlijken jongeling, meestal, als door een geheim verdriet gekweld, droef en somber gestemd, hoewel tevens goedig en vriendelijk als zijne moeder wier oogappel hij was. Mijn onverklaarbare wrevel jegens hem hield dan ook slechts weinige oogenblikken aan en

maakte plaats voor eene geheel andere aandoening, toen ik zijn vader ginds langs de hooge dahliaas zag sluipen, het oog op het dichte heestergewas gevest, door hetwelk de plooien van een dameskleed even zichtbaar waren. Hij ontmoette er weldra Jufvrouw Marie. Ik meende te kunnen begrijpen wat daar gefluisterd werd: spoedig zou het gantsche dorp deelen in het geluk van Willem.... Hoe ik dwaalde! Ik zag haar wang blozen en de hand, die zij zoo argeloos in die van Willems vader gelegd had, haastig terugtrekken! Ik zag haar deftig nijgen met een spottend glimlachjen om de lippen en zich toen omkeeren, en hoorde den krachtigen vloek, die langen Piet van de lippen gleed.

'Batenburg, ik wenschte dat ge binnen kwaamt. Gij doet... vreemd!' klonk het een oogenblik later zacht, maar niettemin met een zweem van hoogheid in den toon der stem, uit Jufvrouw Boskers mond.

'Tot je dienst als altijd! Ik zocht den baas om hem een nieuw bloemperk voor je venster te doen aanleggen, Mina!'

'Goed, goed! Dat kan morgen gebeuren. Het verwondert me, dat ge nu daarmeê zoo veel haast maakt. Gij hebt mij iets te vragen of... te verbergen, Batenburg!' De laatste woorden werden gehaast maar nog zachter dan de andere gesproken.

'Te vragen heb ik altijd, Mina! te verbergen voor u.... nooit iets.'

'Ik blijf u vreemd vinden, maar nu minder dan straks... Wildet ge allen eens toonen hoe onafhankelijk ge waart, toen ge op úwe wijze met de kleedij van kleinen Kornelis spottet? Ik had de vrolijkheid die gij opwektet dadelijk kunnen doen verdwijnen, indien ik eens de waarheid gezegd en bekend had, dat het pleegkind beter gekleed zou kunnen gaan, als zeker iemant minder noodig had en i e d e r e schuld kon betalen.'

'Stil... stil... ik spreek u later... straks... ik moet u spreken. Maar hebt ge niet gezegd dat ik gewacht werd?'

'Willem moet naar de stad, op een kantoor. Ik heb het zijn moeder straks gezeid, maar ze wil niet van hem scheiden; ze zou niets overhouden, zeî ze, en het arme zwakhoofd heeft gelijk. Toch moet hij van hier... even als mijn logée, Batenburg, en misschien wel om dezelfde reden... Begrepen? - Ga nu naar binnen!'

Ik trilde als een schuldige, die op heeter daad was betrapt! Ik voelde dat ik klappertandde als van koude! Ik wenschte

me verre van hier. Ik had gehoord wat ik niet had mogen hooren; ik vermoedde en begreep wat mij, ook om den wille van Mejufvrouw Bosker, altijd onbekend had moeten blijven. Toen ik echter het bosch van heesters, dat, zonder dat ik het wilde, mij een schuilplaats was geweest, verliet, was de lange gestalte van den eigenaar van Langerak al een zeer kleine geworden; voor gene kon men vrees voeden, voor deze alleen minachting.

Het was een prachtige zomeravond. De lucht, straks zoo verschroeiend warm, hing thands laauw over bosch en beemd. Over de weide zweefde een nevel, die weldra zich tot een witte wade verdichtte: het was de dauw die de dorstende grassprietjens drenkte. De maan was verrezen en verlichtte met haar magiesch licht het donker woud van eiken, dat ons verschiet bepaalde, en doortrok de witte wade op de weide als van een grijs-blaauwen tint. Alles rustte behalve het windeken, dat thands suisde of popelde of ritselde door het gebladerte; het streelde ons de gloeiende wang, het gaf weder veerkracht aan de verslapte pezen. Alles was rustig, en behagelijk genoten wij die rust; iedere stem in de natuur zweeg, en toch had de avondstilte voor ons eene welluidende sprake! Zoete uren, aan de zijde van wie mij het liefst waren, doorleefd, de herinnering doet de wonde snerpen, want zij doet mij alleen gedenken wat ik verloor! Zoete uren, mij onvergetelijk en dat misschien nog wel het meest, omdat de rust en vrede, welke zij brachten, zoo plotselings en vreeselijk werden gestoord! Daar kwam toch een verward gerucht tot ons van een ernstig ongeval op den huize Langerak. Er waren zoo vele appartementen verhuurd, dat men allerlei namen hoorde noemen! Niet lang duurde het echter of wij zagen den Burgemeester met overhaasten stap voorbijgaan, en het enkel woord dat wij opvingen deed ons besluiten den machthebbende, zij het ook van verre, te volgen. Het ongeval, zoo hoorden wij nu, moest Jufvrouw Marie overkomen zijn, maar van welken aard het was, bleef ons nog onbekend. Misschien waren wij minder getroffen geweest, indien wij het gebeurde in al zijn omvang dadelijk hadden kunnen overzien. Hoe meer wij het heerenhuis naderden, hoe bepaalder de geruchten werden, tot zij zich oplosten in de staving van een feit. Over een arm der vrij breede beek, welke geheel

Langerak doorslingerde, en ter plaatse waar zij op de algemeene vaart uitliep, lag een brug, rustiek uit boomstammen gebouwd, aan elkaâr bevestigd door ettelijke ijzeren bouten en nagels. De vorige eigenaar had die reeds aldaar gevonden en de tegenwoordige had haar evenzeer gebruikt, zonder zich te haasten de herstellingen er aan te brengen, welke de voor eenigen tijd reeds veeg bevonden toestand vorderde. Hij had er zich in de laatste dagen alleen toe bepaald, aan weêrszijde van den op- en den afgang een houten kruis te doen plaatsen, tot teeken dat men dien weg te mijden en derhalve den anderen kant der beek te kiezen had. Toch scheen de aanduiding niet voldoende te zijn geweest en de brug nog zwakker dan men haar gedacht had, want de lichte voet van Marie had haar ineen doen storten. Hoe het mogelijk was geweest dat zij, die op Langerak reeds ettelijke weken had gelogeerd, die onvoorzichtigheid begaan had, was alleen een raadsel. De val van eene hoogte, die naauwelijks een vijftiental voeten bedroeg, in een water van slechts geringe diepte, kon in gewone omstandigheden niet die noodlottige gevolgen hebben als hier het geval bleek te zijn. Maar het neêrploffen der boomstammen had het gevaar vergroot; een van dezen had de ongelukkige zeker getroffen, die op het oogenblik dat wij er aankwamen, levenloos en met bloedend hoofd uit het water werd opgehaald. De bevallige sylphide, hoe ze thands was misvormd! Het lieve aanminnige gelaat, waarop thands de uitdrukking van schrik, ja van afgrijzen was verstijfd! Een onbeschrijfelijk gevoel van ontzetten en van medelijden maakte zich van ons meester, en dat gevoel steeg ten top, toen de arme Willem, doodsbleek, de oogen schier puilende uit de kassen, aan kwam rennen en bij de gestorvene neêrsloeg, zonder een enkel woord te uiten, maar na een vergeefsche poging om met de uitgestoken hand haar te bereiken, die hij zoo innig lief had gehad. Jufvrouw Bosker scheen de eenige der naaste vrienden, die haar tegenwoordigheid van geest niet verloren had, die wist wat zij wilde en willen moest. Hoewel de schrik ook haar de leden deed trillen, gaf zij de noodige bevelen om de doode, voor wie de wetenschap niets meer vermocht, naar hare woning te doen brengen, waarmede zij te meer haast scheen te maken, toen zij Batenburg, dien men sedert een kwartier te vergeefs had gezocht, van een geheel tegenovergestelden kant bedaard, als wist hij nog van

niets, zag aankomen. Het kon zijn, dat het maanlicht er de oorzaak van was, maar het gelaat scheen ons toe met een loodkleur overtogen te zijn. Ook hem liep een rilling door de leden, toen hij naderde en het gebeurde scheen te begrijpen. Wij zagen hem zelfs een oogenblik stilstaan, als aarzelende nader te treden. Hoe onverklaarbaar ook, maar mij kwam het gebeurde in den tuin voor den geest, mij werd die doode herinnerd op het oogenblik, dat zij den ander verliet om een zijweg in te slaan en hem te ontwijken. Het was of ook Jufvrouw Bosker dien avond nog gedacht en hem aanzag zoo als zij hem gedurende haar onderhoud met hem had moeten aanzien, indien ten minste de uitdrukking van haar gelaat toen met haar woorden in overeenstemming was geweest. Zij sprak hem niet toe, maar staarde hem aan, en die blik deed mij huiveren. Zij haastte zich echter de draagbaar te volgen waarop de doode gelegd was, en liet den vader met zijn zoon, die nog altijd bezwijmd maar thands in de armen zijner moeder neêrlag, alleen. Ik had eerbied voor de smart, die daar geleden werd; mijn oog werd vochtig bij de liefkozing der moeder om haar kind te doen ontwaken; ik stemde meê in den juichtoon, dien zij aanhief, toen haar Willem het bewustzijn herkreeg; maar nu er jaren zijn voorbijgegaan en ik alle omstandigheden beter kan overzien, meen ik het recht te hebben te beweeren, dat de moeder had behooren te bidden om verdonkering van dat bewustzijn, om het afsnijden van dien levensdraad. Welk een uitbarsting van droefheid volgde op het eerste ontwaken en welk een kreet van angst en wanhoop, toen Willem, het gelaat van zijn vader in zijne nabijheid bespeurend, de armen om den hals zijner moeder sloeg, als vroeg hij haar om bescherming! Welke woorden hij haar in het oor fluisterde kon niemant onzer verstaan, maar zij moesten vreeselijk zijn geweest, daar de goede moeder in tranen losborst en hem tederlijk kuste, de vader zich afwendde en eerst eenige oogenblikken later een der vertrouwdste vrienden kon toefluisteren: ‘zeg Trijntje dat zij den jongen naar huis brengt: ik geloof waarachtig dat het hem in het hoofd is geslagen.’ Toen daaraan voldaan werd, scheen hij bedaarder geworden en de heerschappij over zich zelven herkregen te hebben, want toen iemant het ongeval bejammerde, voerde hij dezen met zijne gewone levendigheid te gemoet, dat de jongen het nog aan hem had te danken dat hij niet van de partij was geweest en meê was neêrgeduikeld.

Hij had hem voor een half uur met een boodschap naar de slijterij gezonden en uit de manier waarop de jongen gehoorzaamd had bleek genoeg, dat het hem alles behalve welkom was geweest, en dat hij liever met haar in den maneschijn zou hebben gewandeld, wat wel meer had plaats gehad! Maar hoe het geval zich had toegedragen, zou wel altijd een raadsel blijven, daar er geen sterveling in de nabijheid was geweest. Slechts had hij Jufvrouw Marie tegen het vallen van den avond het heerenhuis voorbij zien gaan, den anderen kant van de beek langs; spoedig daarop was hij naar de boerderij gewandeld. De Burgemeester, tot wien het verhaal, dat van lieverlede een soort van pleitreden was geworden, gericht werd, schudde bedenkelijk het hoofd, maar zweeg. Allen zwegen en niets werd er gehoord dan het uitslaan van een paar riemen in de vaart, welke Langerak van die zijde begrensde en waar de laan, welke wij op onzen terugkeer waren ingeslagen, langs liep.

'Wie daar?' riep de Burgemeester, halverwege in het kreupelbosch ter zijde getreden; maar er klonk geen andwoord; en toen hij het dichte hout was doorgeworsteld en den achterkant was genaderd, zag hij door de kromming, die de vaart daar maakte, niemant meer, ofschoon het piepen van een paar riemen nog flaauw werd gehoord.

Lange Piet had den Burgemeester stil laten begaan, hoewel het in zijn binnenst alles behalve kalm bleek te zijn. Hij had gehaast in zijn zak getast, zijn zilveren koker te voorschijn gehaald en er een cigaar uit genomen, hoewel hij wandelend in de open lucht nooit rookte. Toen wij uit het bosch waren getreden in het volle maanlicht, zag ik dat hij de cigaar verkeerd in den mond had gestoken, wat bij zijne havana's, die altijd aan de zijde, voor de lippen bestemd, van een penneschacht waren voorzien, zeer goed merkbaar was.

Het geheele dorp was in gisting; aller gesprekken doelden op het plaats gehad hebbend ongeval. Als Willem voorbij ging, schouwde altijd een paar oogen over de glasgordijntjens zelfs van het armelijkste huis; als hij naar de kerk ging wendde schier ieder hoofd zich naar hem toe; ieder voelde medelijden met den armen jongen, wiens intiem leven zoo plotseling was ontsluierd. Maar dit medelijden was hem onverdragelijk en droeg er toe bij, om hem naar eene verplaatsing te doen ver-

langen, welke hem eindelijk vergund werd. Hij ging naar de stad en kwam slechts zelden meer over, en zoo hij het deed, dan was het slechts voor enkele uren, welke hij alsdan bij zijne moeder alleen doorbracht. Toen hij verdwenen was, werd ook het ongeval van lieverlede vergeten en in vervolg van tijd alleen nog herdacht in den dorpsscheerwinkel, zaturdagsavonds, als de mannelijke bevolking zich voor de sabbatsruste voorbereidde. Ik heb echter reden te onderstellen, dat een der dorpsbewoners dit ongeval nimmer vergat, want vele jaren later, toen ik hem in zijne laatste ziekte bezocht, begon hij er van te spreken en deelde hij mij een feit mede, dat hij volgens de inspraak van zijn geweten niet eer had mogen openbaren, en dat veel, van hetgeen zoo lang raadselachtig was geweest, verklaarde.

Stond het gantsche dorp ontzet over den plotselingen dood van Jufvrouw Boskers logée, het scheen dat het op niemant zulk een diepen indruk had gemaakt als op Bram Geels. Hij had den nacht, volgende op het ongeluk, geen oog kunnen sluiten: telkens toch zag hij niet alleen de brug instorten en Marie naar beneden storten, maar hoorde hij ook het kraken van het hout en den angstgil der ongelukkige. Bij het aanbreken van den dag was hij afgemat opgestaan. Tegen zijne vaste gewoonte was hij niet in zijn bootjen gestapt, om de dobbers, den vorigen avond gezet, op te gaan halen; hij bleef in huis en zat op een kranken stoel met schuddend hoofd en trillende lippen. Van tijd tot tijd balde hij de knokelige vuist of vouwde hij de hand, bij welke beweging hij zacht, heel zacht, den naam zijner gestorven zuster, Lies, uitbracht. Hij was in spanning, in tweestrijd. Hij klom op zijn tafel waar het werk opgehoopt lag, daar hij in de laatste dagen, dank zij den gestadigen binnenwinden, kwistig aan zijn hartstocht voor de edele vischkunst geofferd had. Maar het werk vlotte niet; hij zat daar wel ettelijken tijd, zoo als hij het noemen zou, trankiel, dood trankiel, maar de draad hing slap bij zijn handen en de naald lag tusschen zijne vingertoppen te slapen.

‘Goede morgen, Bram!’ had het eensklaps geklonken, en voor hij er op verdacht was, had lange Piet voor hem gestaan.

Wie hij ook had kunnen verwachten, die man zeker niet. In het eerste oogenblik trok hij, zoo als gewoonlijk bij den aanblik van Batenburg, het hoofd tusschen de hooge schouders in en sloeg hij de oogen neêr, maar toen de eerste verbazing

voorbij was, poogde hij gehoor te geven aan de stem in zijn binnenste, die hem toeriep, dat hij langen Piet veilig in de oogen mocht zien.

‘Ik zeg: goede morgen, Bram!’ herhaalde de ander.

‘Van 's gelijken!’ stamerde de toegesprokene, ‘of neen... geen goeje morgen!’

‘Wat 's dat? Een slechte vangst gehad? Maar bij lichte maan loopt de paling ook niet, man!’

‘En toch ben ik blij dat we lichte maan hebben...’

‘Zoo. Wel, man, je maakt me nieuwsgierig. Waarom ben je zoo blij?’

‘Er gebeurt veel in donker, wat bedekt blijft... God, was dat ook maar bedekt gebleven...! Lies, Lies! - Ga weg, Satan, die het van onzen lieven Heer schijnt te winnen! Want gaat het je niet goed, alles voor den wind? Ben je niet rijk, niet gezien, bevriend zelfs met den Burgemeester... en toch maar een schurk!’

‘Bram Geels!’ Batenburgs oogen spatteden vuur; hij had den man wel willen verteeren door de bliksems, die er in zijn blikken flitsten; hij had gaarne een bankjen van duizend aan de dorpsarmen willen geven, als hij dien man van zijn tafel had kunnen doen neêrtuimelen en voor altijd verstommen. Maar hij kon dat niet en daarom moest hij zich bedwingen en zijn wrok tot later bewaren; daarom bleef hij na dien uitroep een oogenblik zwijgen, deed hij vervolgens een schrede nader en reikte hij Bram de hand, terwijl hij hem vriendelijk toevoegde: ‘Ik vergeef het je, want je denkt dat ik schuld heb... je hadt Lies ook zoo lief.’

Bram trok zijn hand, ja zijn geheelen arm haastig terug; er kwamen geen woorden, maar slechts klanken over zijne lippen.

‘Ook goed!’ zeide de ander, ‘wil je niet geholpen wezen, blijf dan eeuwig een ongeluk op je snijers tafel. Ik was hier nog wel gekomen om je een propozitie te doen. Waarachtig, Bram, wat er gebeurd is heeft me verdoemd gehinderd, en dat je zoo achteruit gingt, nog meer. Ik wou je zoo graag in een goed doen helpen...’

‘Dat heb je altijd willen doen. Eerst Lies vermoord zoo als gister avond die andere ook. Satan! maar onze lieve Heer is je toch te sterk!’

‘Wat bedoelt ge met die woorden? Durft ge die voor den Burgemeester herhalen, Bram Geels?’

‘Dadelijk; ga maar meê. Ik was het ook al voornemens te doen, maar het zou me lang zoo vlot niet gaan als ik alleen was. Ga maar meê, Piet van Batenburg! maar je hebt er het hart niet toe!’ riep Bram, die van zijn tafel was afgesprongen en recht tegenover den rijken langen man stond, wiens meerdere hij thands wel in ieder opzicht scheen.

‘En wat zoudt ge dan wel vertellen, gek?’ vroeg de ander, die zijn innerlijken angst in een smadelijken glimlach en den toon van minachting verborg.

‘Dat ik gister avond onder den houtwal van Langerak lag om mijn dobbers uit te zetten en daar de stemmen hoorde van langen Piet en van de vreemde Jufvrouw, die den zoon wachtte maar den vader niet; dat de vader het meisjen van zijn zoon... schurk, schurk!... en dat het arme schepsel, zeker in haar doodelijken angst om je te ontloopen, de wrakke brug oprende en toen... maar de rest is bekend.’

‘En wie zal dat mét je vertellen, Bram Geels?’ vroeg de ander, wiens gelaat met een blaauwachtig waas overtogen werd. ‘Om iets te bewijzen moet men t w e e getuigen hebben.’

‘Twee? - Ja. daar heb ik ook van gehoord!’ fluisterde Bram, terwijl hij het hoofd een weinig liet zinken.

‘En het is goed ook, Bram, dat de Burgemeester alleen maar naar twee zal hooren; éen mocht zich ook iets verbeeld hebben, omdat de wrok in zijn hersens speelde, mocht eens een sprookjen vertellen, om een ander eens een onplezierig oogenblik te bezorgen.’

‘'t Kan me niet schelen, twee of een, ik zal 't bij onzen lieven Heer bezweren, en men zal uit je verleden kunnen nagaan of het waar is of niet; en als de Burgemeester het niet kan, dan zal je zoon of je vrouw het wel kunnen, en als de Burgemeester je niet kan straffen, dan zal je zoon of je vrouw het wel doen; en die twee zal ik toeroepen: Zoo als de smokkelaar het land besteelt, zoo als de gemeenheid het kind van de arme weêuw onteert, zoo als de vroegere livrijknecht zich rijk woekert, zoo trapt de man zijn vrouw, zoo rooft de vader het liefste van zijn zoon... en vrouw en kind zullen me gelooven, Piet van Batenburg, al kan de Burgemeester het niet, omdat er maar é e n getuige is.’

Nimmer had Bram zoo lang en zoo krachtig gesproken; de arme ellendige kleêrenmaker, die gewoon was van zijn stoel op te staan als er maar een jongeheer voorbij ging, die hem aan-

keek, scheen wel een machthebbende, die bevelen gaf welke niemant waagde te weêrstaan. Hoe meer Bram zich van zijn kracht bewust werd, des te meer werd Batenburg het van zijne zwakheid, en hoe lager de persoon stond, die thands zijn meerdere was, des te grievender was de vernedering. Batenburgs vingeren trokken krampachtig en kwetsten zich schier aan het juweel van den ring, die zich aan den wijsvinger bevond.

'Maar ge zult hem dat niet toeroepen,' zeide hij gesmoord op een toon, die het midden hield tusschen bede en bedreiging.

'Ik zal het wél doen! Ik zal het 't heele dorp toeroepen, en dan zullen zij het ook hooren. Op de bloote kniën dank ik den lieven Heer, dat hij me de gelegenheid geeft Lies, de vermoorde Lies, te wreken!'

'Ge zult het n i e t doen!' riep de ander en thands lag er in den toon alleen een bedreiging; 'want ik zou er je voor weten te doen boeten. Je kent me genoeg om te weten, dat ik ieder onder den voet krijg die mij bijt... pas dus op!'

'Ik ben oud en arm en ellendig; krijg mij maar onder den voet; hoe eer ik bij moeder en Lies in den hoek der bedeelden kom, des te beter... als ik je maar eerst de hel in huis heb gebracht, als ik je maar eerst heb hooren vervloeken door vrouw en kinderen!'

'Bram Geels! als je één woord durft spreken, dan jaag ik Lies uit haar graf; dan zal ik vertellen dat ik de stadsjuffer mooi vond omdat ze zoo veel op Lies leek, op Lies, die mij eens in de armen sprong, en die ik daarom in mijn slijterij met haar moeder plaatste.'

Bram deed een stap achterwaards, doodsbleek en met de oogen als verglaasd. Op zulk een wraak van de zijde des anderen had hij niet gezonnen; de steen, dien hij Batenburg naar het hoofd wierp, sprong op het zijne terug. Hij bedekte zich het gelaat met de handen en borst in tranen uit. De nagedachtenis van Lies zou hij doen bevlekken, van Lies, van wie niemant iets kwaads wist en die men aan de tering dacht gestorven! Hij zou dat nooit doen, nooit, nooit! Maar dan zou hij ook moeten afstaan van zijn wraak, dan zou hij zijn liefste begeerte moeten opofferen! Hij wendde zich af en boog het hoofd tot op de tafel en borg zijn gelaat in de snippers en stukken laken, die er zich bevonden.

'Bram Geels!' zoo klonk het zacht aan zijn oor, 'zoo sataniesch kwaadaardig ben ik niet als ge wel denkt; gij zwijgt en

ik betaal, Bram! Daar hebt ge iets op hand, vriend!' Hij duwde hem bij die woorden een bankjen van vijf en twintig in de hand.

'Weg, weg! mijn deur uit! Geld van ú aannemen, 't is gestolen, 't is gewoekerd. Mijn deur uit, of ik sta voor mij zelven niet in.'

'Gek!' mompelde de ander, zijn bankjen weêr opstekend en heengaande; 'hij zal zwijgen; ik ben er zeker van. Toch wou ik dat hij 't geld genomen had; nu moet ik den stumpert nog maar bedanken. Wie kon ook denken, dat zoo'n vent zoo kieschkeurig zou wezen? Vervloekte historie!'

Maar de zon scheen zoo vrolijk en bestraalde hem zoo vriendelijk, dat hij spoedig alle zwartgallige gedachten verdrijven en den gewonen arbeid opvatten kon. Hij was, weinige weken na het vertrek van Willem, het gantsche geval nog eer vergeten dan het dorp.

'Satan, die het van onzen lieven Heer wint!' mompelde Bram dikwijls, als hij op zijn kranken houten stoel met gescheurde matten zitting voor zijn kluisken neêrzat en den voorspoed en de heerlijkheid van Pieter van Batenburg, eigenaar van Langerak, aanstaarde. De goede stumpert wist ook niet, dat de Nemesis reeds dikwijls in de verte hare geeselroeden had doen snerpen en thands van nabij in aantocht was. Jufvrouw Trijntje stierf, en al schonk haar man haar ook een gemetseld graf met blaauwen zerk, de schim van de overledene was maar niet in die verzegelde groeve te houden en vervolgde hem tot in de nabijheid van Jufvrouw Bosker, wier bijzijn hij meer nog dan vroeger zocht, hoewel hij onder haar looden scepter nog dieper dan vroeger boog. Hoe hij haar ook leerde haten, hij bleef haar bezoeken en gehoorzamen. Eindelijk sloeg de verlossingsure. Jufvrouw Bosker werd mede tot de haren verzameld en door hem naar de laatste rustplaats heengeleid. Om meer dan éene reden scheen die dag voor hem de aanvang van een nieuw tijdperk, en dat was hij ook, maar in gants anderen zin als hij dat bedoelde. Het testament van Jufvrouw Bosker werd geopend. Vele van de vrienden hadden hem reeds geluk gewenscht, daar de erflaatster geene verwanten had, die zij eenige liefde toedroeg; het pleegkind toch was op zijn eerste zeereize gestorven. Vermoedde men ook dat ze niet rijk was, Piet van Batenburg wist beter dan iemant, dat ze meer bezat dan de schijn aanduidde. Eenige mildheid van haar kant zou hem

zeer goed te stade komen, daar zijn kinderen, die zich elders gevestigd hadden, het hem ‘duivelsch lastig’ maakten, terwijl hij veel minder rijk was dan zij vermeenden en door latere mislukte ondernemingen zelfs Langerak voor een gedeelte hypothecair had moeten verbinden. Hij waagde zoon en dochter niets te verwijten; hij durfde evenmin een beroep doen op hunne kinderliefde. Jufvrouw Bosker zou hem dus kunnen helpen. Zij had het echter niet gedaan. Het testament wees een verre nicht tot eenige erfgename aan, en aan deze werd tevens eene schuldbekentenis ten laste van vriend Batenburg vermaakt ten bedrage van tien duizend gulden! En hij had jaren gebogen en al de luimen der Sultane verdragen juist om die schuldbekentenis! Bram Geels, waart ge getuige geweest van de bittere grievende teleurstelling! Ge hadt dan misschien nog grootere vreugde gesmaakt dan toen u werd aangezegd, dat Jufvrouw Bosker u met een legaat van vijftig gulden, hoewel niet vrij van successie-rechten, had bedacht! Of neen, de angel van den haat was in de laatste tijden bij hem verstompt.

Hoe bekrompen van hoofd Bram Geels ook mocht zijn, toch begreep hij, dat de haat een hartstocht was van het zondige en verderfelijke lichaam en de eerlange ontbinding van het zijne gevoelde hij voor. Hij koesterde in zijn laatste levensdagen maar één wensch, en tot de vervulling van dezen had hem de gift van Jufvrouw losker, die hij ter naauwernood had gekend, in staat gesteld. Toen hij de oogen voor goed gesloten had, vond men onder zijn hoofdkussen een linnen zakjen met vijf en veertig gulden; dit was bestemd, zoo als het stukjen papier aanduidde dat er hij gevonden werd, voor zijne begrafenis. Hij had er altijd voor gevreesd dat hij, even als moeder en zuster, voor rekening van de diakenie zou worden weggebracht.

Vele jaren laten stonden wij op de plek waar wij het heerenhuis van Langenk hadden gekend. Het huis was verdwenen even als het rijke geboomte, dat het had beschaduwd of omringd. Langenk was bij gedeelten verkocht, en het vak, waar wij ons bevolden, was ten deel gevallen aan eenige kleine burgers, die den grond tot bouwland hadden omgewerkt! Wij vonden er aardapplen op gepoot, op wier stengels de geheimzinnige ziekte was neêrgedaald. Ter zijde stond nog het huis, eens door Jufvrouw Bosker bewoond. Na haar dood had lange

Piet er verblijf gehouden, jaren lang alleen, jaren lang starende op de verwoesting om hem heen. 's Ochtends na een stormachtigen novembernacht had men hem dood gevonden voor zijn legerstede.

‘Gevloekte grond!’ stamerden wij met een zweem van bijgeloovige vrees. Goed dat een onzer een wending gaf aan onze gedachten door de woorden: ‘Komt, laat ons liever cijns brengen aan de nagedachtenis van wie wij eerden en liefhadden.’

Gelukkig behoefden wij niet ver te gaan om de plaatsen te betreden waar zij gewoond en geleefd hadden, de vele lieve vrienden onzer kindsheid, en niet de minste onder hen was de aartsvisscher - Bram Geels.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

A.L.G. Bosboom-Toussaint, de Bloemschilderes Maria van Oosterwijk. Leyden, 1862. - Het laatste bedrijf van een stormachtig leven. Amsterdam, 1864.

De *Gids*, die voor een kemphaan doorgaat, bevindt zich ten aanzien van mevrouw Bosboom-Toussaint, en door haar toedoen, in eene exceptionele positie. Misschien staaft ook in dit geval de uitzondering den regel; en wij weten dat geen dier, geschoeid of gespoord, gevleugeld of viervoetig, bont pleegt te heeten, of er is een vlekje aan. Doch hoewel verklaard, het feit is hiermede niet weggeredeneerd. Nooit toch heeft eene huismoederlijke hoenderhok-sultane, na het uitbroeijen van een stel eende-eijeren, onnoozeler staan opzien van het onverhoeds en manhaftig te water gaan harer zich noemende progenituur, dan indertijd dit oorlogzuchtig maandwerk gedaan heeft bij het aanschouwen van mevrouw Bosboom's onafhankelijkheid. Zij was, en nog eerst twee jaren geleden heeft zijzelve er het publiek aan herinnerd, zij was aanvankelijk een pleegkind van den *Gids*. Deze is het geweest die haren eersteling met welgevallen heeft begroet, hare toen nog wankelende schreden heeft ondersteund, haar opgenomen heeft als een telg des huizes. Doch reeds zeer spoedig - ik spreek van hetgeen geschied is voor meer dan vijfentwintig jaren, in 1838 - reeds in 1840, toen het *Huis Lauernesse* in het licht verscheen, openbaarde zich een groot verschil van rigting. Men bleef elkander vriendschappelijk bejegenen; zelfs ging met de wederzijdsche hoogachting in den eersten tijd welwil-

lende zamenwerking gepaard. Toch vlotte de gemeenschappelijke arbeid niet. Daartoe liepen de gevoelens te zeer uiteen; aan beide zijden was daartoe de overtuiging te hecht en te warm.

De tegenwoordige redaktie heeft mij niet opgedragen om op de vrouw van leeftijd, die haren eigen weg gegaan is, de teleurstelling te verhalen door ons tijdschrift weleer van wege de jonkvrouw ondervonden. Het is eene fout geweest van den *Gids*, te gelooven dat er in mevrouw Bosboom eene toekomstige bondgenoot stak, en de gevolgen dier kortzigtigheid behooren met onderwerping gedragen te worden. Maakt men in den verbijsterden toestand van straksgenoemde klokhen een goed figuur in den lande? Bevestigt gij aldus de lieden in het geloof aan uwe onfeilbaarheid? Allerminst. Doch dit is geen voldoend motief om aan mevrouw Bosboom hare zwemvliezen te benijden, of te ontkennen dat zij die bezit.

Anders te spreken betaamt in den lande niemand minder dan den schrijver dezer bladzijden. Gedreven door een misplaatst *esprit de corps*, te kwader uur door mij met ridderpligt verward, heb ik drie jaren geleden ten opzigte van mevrouw Bosboom een onvoegzamen klerikalen toon aangeslagen. Te oordeelen naar haar antwoord van toen - mijns inziens het beste en waardigste van de vele woorden die destijds gesproken zijn - heeft mijn schrijven haar in hare overtuiging niet geschokt. Desniettemin ben ik mij bewust haar verongelijkt te hebben, en voor mij komt dit op hetzelfde neder. Nu weet ik wel dat deze kerkelijke herinneringen strikt genomen niet raken aan de litteratuur, en ik geloof ook niet dat zij in staat zijn invloed uit te oefenen op mijn litterarisch oordeel. Doch wat zal ik zeggen? De fraaiste en degelijkste romans van mevrouw Bosboom hangen met haar godsdienstig geloof ten naauwste zamen; en ik zou over de eersten thans niet met vrijmoedigheid kunnen spreken, indien ik niet op den voorgrond stelde dat mijne meening omtrent het laatste niet meer dezelfde is als voorheen. Zoo komt boontje om zijn loontje! Ware ik in 1861 wijzer en regtvaardiger geweest, ik zou in 1864 de lezers van den *Gids* niet behoeven lastig te vallen met personaliteiten als deze.

Non pas l'art, mais l'artiste, luidt het opschrift van eene van Töpffer's losse schetsen; en geestig toont hij in dat stukje aan dat men de kunst best bevordert door 's kunstenaars schoorsteen te laten rooken. Mogelijk is het onbescheiden zich hierover in het openbaar uit te laten; doch ik verbeeld mij dat mevrouw Bosboom, die

zelve kunstenares en daarbij de echtgenoot van een kunstenaar is, de juistheid van Töpffer's opmerking beter beoordeelen kan dan de meesten. Sedert het vierde eener eeuw staat zij mede aan de spits van onze letteren; een ieder erkent dat zij tot de ongemeenste vernuften behoort die ons vaderland in den laatsten tijd voortgebragt heeft; hoewel er in haar talent iets ongelijkmatigs is, en de eene helft van hare geschriften niet in de schaduw der andere staan kan, heeft zij nooit een boek in het licht gezonden dat harer onwaardig was; Nederlands eerste romancière heette zij bij hare opkomst; zij heet het nog, en met hetzelfde regt. Doch heeft Nederland zich ook de moeite gegeven om naar de uitwendige omstandigheden van deze belangwekkende vrouw eenig onderzoek in te stellen? Heeft men het zich tot eene eer gerekend haar lot te verzekeren? Misschien heeft zij die minder fraaije boeken alleen geschreven opdat haar de middelen niet ontbreken zouden tot zamenstelling van de andere. De fraaije zouden misschien nog fraaijer geworden zijn indien zij er meer tijd en zorg aan had kunnen te koste leggen. Het is met de kunst als met de liefde: beiden willen gekoesterd wezen. Er zijn voorbeelden van geniale dichters en schilders wier veerkrachtig talent zoo min bezweken is onder hunne huiselijke zorgen, als onder hunne ongeregelde levenswijze. Doch meestentijds en bij vrouwen is gedwongen werk een onoverkomelijke hinderpaal voor de ontwikkeling van het talent. Voor eene schrijfster met onmiskenbare gaven, die geen ander kapitaal bezit als deze gaven zelven, behoorde het publiek dat haar bewondert nog iets meer dan enkel lofzangen over te hebben. En toch weet ik niet of de bescheiden maatschappelijke positie die mevrouw Bosboom zich veroverd heeft, alles wel bezien, niet de beste aanmoediging is voor anderen en voor haarzelve. Het kunstenaarstalent van haren echtgenoot is even degelijk als het hare en stemt er in geest en rigting op merkwaardige wijze mede overeen. Het licht der getemperde mystiek dat tusschen de zuilen van zijne kerken speelt is het geloofslicht van Ottelijne; en zoo vaak er in zijne predikstoelen een redenaar ontbreekt, kan men het der wachtende vergadering duidelijk aanzien dat zij in vrome gepeinzen de komst van Gideon Florensz verbeidt. Er is in de harmonie van zulk een vereenigd kunstenaarsleven meer weelde dan de wereld schenken kan. Wanneer de hoogere beschaving van ons volk weder eenige schreden voorwaarts zal gedaan hebben, zullen de nu nog heerschende vooroordeelen tegen het hanteren van pen of penseel van

zelf opgaan in de nevelen waaruit zij geboren werden. Doch voorshands kunnen wij het beschamend voorbeeld van sommigen nog niet missen. Met onze oogen moeten wij leeren zien en met onze handen leeren tasten dat kunst en arbeid, kunst en eer, kunst en fierheid, kunst en godsdienst, altegader bloedverwanten en huisgenooten zijn.

Wanneer ik beweer dat mevrouw Bosboom weleer met den *Gids* gehandeld heeft gelijk jonge dames plegen te doen met volwassen jonge heeren die haar ten huwelijk komen vragen doch niet van hare gading zijn, ontken ik daarmede niet dat er tusschen hare rigting en die van dit tijdschrift punten van overeenstemming kunnen aangeduid worden. Niet slechts de veelzijdigheid van hare vorming, maar ook de levendigheid van enkele harer sympathien geeft mij het regt haar in sommige opzigten aan te merken als eene vrouw die ons wel haar hart niet schenken kon, maar ons nogtans te allen tijde eene zusterlijke genegenheid toegedragen heeft. Namen te noemen is eene hagchelijke zaak; doch zou mevrouw Bosboom's onverholen ingenomenheid met Garibaldi niet als bewijs kunnen gelden van hare medepligtigheid aan ons liberalisme? Ronduit gesproken houd ik het er voor dat zij minder ophebben zou met den held van Marsala, indien zij meer eerbied koesterde voor den patriarch des Vatikaans; doch al schuilt er onder hare italiaansche vrijheidsliefde een weinig britsche *no-popery*, en zoowel naar den *Triomf van Pisani* als naar het slotwoord van *Graaf Pepoli* te oordeelen kan daar naauwlijks aan getwijfeld worden, er blijkt nogtans uit dat het onafscheidelijk zamengaan van ongeloof en revolutie niet tot de artikelen van haren katechismus behoort. Voorts zou het inderdaad wonder zijn indien de breede rij van mevrouw Bosboom's werken niet menig fragment behelsde waarop een tijdschrift als de *Gids* van harte amen zeggen kon. Met Da Costa - namen noemen is aanstekelijk - was dit niet het geval. Eene bijdrage van hem zou nooit in den *Gids* op hare plaats geweest zijn, en dezerzijds kon aan dien edele alleen de tol betaald worden eener bewondering die van verre stond. Doch hetgeen waarin mevrouw Bosboom te geener tijd hare afkomst verloochend heeft; hetgeen bij uitnemendheid de band verdient genoemd te worden tusschen haar en den *Gids*, is hare manier. Nogmaals spreek ik hier van den verleden tijd en van de eerste beginselen dier wederopleving van onze letteren die dagteekent van voor vijfentwintig jaren. Meer dan iemand

anders heeft mevrouw Bosboom er toe bijgedragen om de archaïsmen van onze groote auteurs der 17de eeuw te populariseren en de dingtaal van dezen weder in eere te brengen. Beschuldig haar, indien gij wilt, van hierin niet zonder eenige overdrijving te werk te zijn gegaan; verwijt haar des noods dat zij nu en dan de navolging tot eene charge gemaakt heeft; doch stem tevens toe, want het is nu geen tijd van komplimenten wisselen, dat de *Gids* haar in deze fouten zoowel als in deze deugden voorgegaan is. Waardering, eenzijdige waardering misschien van onze oudvaderlandsche dicht- en schilderschool uit de beste dagen der Republiek, is de leus geweest onder het aanheffen waarvan dat tijdschrift zich schrap heeft gezet. Om van geene overledenen te spreken, de heeren Potgieter en Bakhuizen van den Brink - ten derde male bezondig ik mij aan het noemen van eigen namen - hebben al hunne kracht ontleend aan dien reaktionairen vooruitgang, zal ik zeggen, of aan die voorwaarts strevende reaktie. Hunne aandrift was geene opwelling van klassicisme, maar een verzet tegen dit laatste. Van de klassieke bastaardvormen beriepen zij zich op al het nationaalste in het leven van den voortijd. Evenmin was hun streven eene uiting der eigenlijk gezegde romantiek; want zij waren goede vrienden met de renaissance, en in weerwil van hunne achterwaartsche beweging bleven zij aan deze zijde van de midden-eeuwen staan. Moet de juiste naam voor deze rigting nog gevonden worden? Zou zij weigeren de demokratische te heeten? Verlangt zij dat men haar bij voorkeur de republikeinsche doope? Zeker is het dat deze de schatkamer geweest is waarbij mevrouw Bosboom hare terminologie geborgd heeft; en niet slechts hare terminologie, maar hare geheele kunstrigting en, op een na, al hare denkbeelden.

Op een na, zeg ik. Doch haast is nog niet half, en hier sta ik met mijne beschrijving aan den oever van eene wijde kloof. Bedrieg ik mij niet en mag instinktmatige aandrang voor zelfbewustheid gelden, dan is het protestantisme voor den opkomenden *Gids* nooit iets meer geweest dan de vorm of voorwaarde waaronder staatkundige en burgerlijke vrijheid hier te lande tot stand gekomen zijn en gebloeid hebben. Toen het nationaliteitsbeginsel nog op ver na niet in de mode was, waren onze hoofdredakteuren er reeds voorstanders van. Oranje en de Bijbel zijn nooit in hunnen mond volstrekt ijdele klanken geweest, doch zij hebben er nogtans te geener tijd den vollen nadruk op gelegd. Zij waren - hoe zal ik het uitdruk-

ken? - gekorrigeerde staatsgezinden, verbeterde loevesteiners, tot hooger inzigt gekomen libertijnen. Mevrouw Bosboom daarentegen is door en door een protestantsch gemoed; en ik verstout mij te herhalen dat de schilderijen van haren echtgenoot, althans voor degenen die haar alleen uit hare werken kennen, de volmaakte uitdrukking zijn van hare eigen denkwijze. In de eerste plaats en voor al het andere is dit protestantsch kerkgebouw, van binnen gezien - het is eene bekende zaak dat de heer Bosboom de buitenzijde der bedehuizen schier stelselmatig onaangeroerd laat - door ouderdom eerwaardig. Haveloos is het woord niet tot kenschetsing van den staat waarin of deze wanden, of deze gewelven verkeeren; nogtans mist men er dien toon van welgedaanheid die ook het oude kenmerkt wanneer het door het nieuwe in eere wordt gehouden. Stemmigheid en rustige stilte zijn voorts de eigenschappen die hier bij uitnemendheid de aandacht boeijen. Daarbij ligt over het geheel een tint van hoogen ernst. In dezen tempel een wereldsch koncert uit te voeren, zou naar heiligschennis kunnen zweemen. Het schijnt eene natuurlijke wijkplaats voor bedroefden en bekommerden; en al begrijpt men ligt dat de grooten der aarde er niet met opzet uit geweerd zullen worden, het is niettemin aan alles kennelijk dat het regt der vooraanzitting hier toekomt aan de kinderen des volks. Zou het eene gewone godsdienstoefening zijn, of eene plegtige avondmaalsviering? Het zal in elk geval iets indrukwekkends wezen; iets, tevens, waarvan al de kracht gelegen zal zijn - of het statig orgel moest invallen voor eene wijl, en het puriteinsch psalmgezang begeleiden - in het gesproken woord en in de onnaspeurlijke gedachten daardoor opgewekt in de gebogen ziel. O magtige tweespraak, o ondoorgrondelijk verbond van taal en hart! Doch verlies niet uit het oog dat deze protestantsche vergadering hare gebeden uitstort in een oud-roomsch heiligdom. Het tooverachtig licht dat door de antieke boogvensters naar binnen stroomt is een licht van katholieke afkomst. Rome heeft hem gebouwd, den tempel waarin deze hervormden nederknielen. Zij zijn zich bewust te aanbidden in geest en in waarheid; en niet minder gespannen zou hunne aandacht, niet minder vroom hun eerbied zijn, indien een andere Spurgeon hen te zamen geroepen had in het Paleis voor Volksvlijt. Doch de schilder, de kunstenaar, zou daar zijne rekening niet bij gevonden hebben. De heer Bosboom penseelt geene stationsgebouwen van glas en ijzer. Hij is de dichter van het protestantisme, en de poësie

van dit laatste is juist gelegen in zijn geheimzinnig verband met dat katholicisme waarvan het zich heeft losgescheurd en waaraan het zich desondanks vermaagschapt gevoelt. Vandaar de diepe en blijvende indruk dien de kunstgewrochten van dezen echt protestantschen schilder ook bij dezulken teweegbrengen die niet in staat zijn zich rekenschap te geven van zijn talent en alleen te rade gaan met hun eigen kerkgeloof. Zonder er zieh van bewust te zijn toont hij hun met zijne lijnen en zijne kleuren dat hun protestantisme eene transaktie is; doch tegelijk verzoekt hij hen met deze ontdekking, die zij niet maken, door haar zich te laten oplossen in den stralengloed van zijne kunst. De vreemdeling en bijwoner gevoelt met de voelhorens van zijn verstand dat deze kerkportalen zonder wijwatersbekken, deze koorgewelven zonder altaar, deze nissen zonder heiligenbeelden, deze kapellen met hoogstens eene militaire graftombe tot sieraad, deze gothische architektuur zonder wortelen in het gemoed der tempelgangers, niet anders zijn als een gekontrarieerd en gewijzigd pausdom. En toch, gelijk bij het lezen van de romans van des schilders echtgenoot, toch gevoelt hij zich tevens, bij het aanschouwen dier protestantsche bedehuizen, de gevangene van iets hoogs en magtigs. Dezelfde overtuiging waaraan hij zich als dogme ontgroeid weet, boezemt hem eerbied in als gemoedsleven en maakt zijne bewondering gaande als nationale kracht.

Het is mij niet onbekend dat deze beschouwingen geene volledige inleiding vormen op al de romans en verhalen van mevrouw Bosboom zonder uitzondering. Mevrouw Bosboom is niet altijd, is niet alom in hare werken de regtzinnig geloovige christin van de protestantsche schakering; doch zij is het in haar hoofdwerk, *Leycester in Nederland*, met de twee daarmede zamenhangende vervolgen; zij is het in dat *Huis Lauernesse* waarmede zij zich het eerst bij het groote publiek eene blijvende reputatie gemaakt heeft; zij is het in de twee kleinere en minder belangrijke studien van den allerlaatsten tijd wier titels ik aan het hoofd van deze aankondiging geplaatst heb; zij is het in hare *Historische Novellen*, in haar *Leydsch Student*, en zelfs, bij nader inzien, in haren *Graaf Pepoli*. Voor mijn oogmerk is dit genoeg; of laat mij liever zeggen, het is meer dan ik noodig heb of gebruiken kan. Ook ben ik mij bewust der schrijfster regt te laten wedervaren wanneer ik bij het doen van eene keus uit dien overvloed van justifikatieve bescheiden de aandacht mijner lezers voor eene wijl bepaal bij de monumentele reeks

van studien waarvan de komst van Leycester in Nederland het voorwendsel en Gideon Florensz de hoofdpersoon is.

Voorwendsel is een hard woord, en men zal het in dit bijzonder geval met eenige restriktie behooren op te vatten. De drie uitvoerige romans, door mevrouw Bosboom aan de beschrijving van het naar Leyeester genoemde tijdperk van onze geschiedenis gewijd, staan met de overkomst van dien landvoogd en met zijn verblijf te onzent onbetwistbaar in verband. Het eerste gedeelte der trilogie, meer bepaaldelijk *Leycester in Nederland* geheeten, korrespondeert met 's graven eerste optreden hier te lande, van December 1585 tot December van het volgend jaar. Desgelijks handelt *Gideon Florensz*, waarmede de trilogie gesloten wordt, over Leycester's tweede en laatste overkomst, in Julij 1587. Met de ontknooping van *Gideon Florensz* eindigt ook het dusgenaamd Leycestersch tijdvak. De zes maanden, die tusschen Leycester's eerste vertrek en zijne tweede overkomst verloopen zijn, vormen eene overgangsperiode, een tijd van stilstand, gedurende welken de titelheld van het tooneel verdwijnt; en met veel talent heeft mevrouw Bosboom deze gaping weten aan te vullen door het opvoeren van eenige heldinnen, door haar *de Vrouwen van het Leycestersche tijdvak* genoemd. Deze indeeling is in een woord meesterlijk; te meesterlijker en te gelukkiger, omdat zij niet van te voren gezocht is geworden, maar zich onder het voortwerken van zelf aan de auteur heeft aanbevolen als de natnurlijkste en geschiktste vorm voor de door haar te behandelen stof. De opzet van *Leycester in Nederland* was eene vergissing; doch aan de wijze waarop dit kwaad hersteld en ten goede gewend is geworden herkent men de magt van een zeldzamen geest. Het is en blijft inderdaad eene verwonderlijke zaak dat eene zwakke vrouwenhand in staat bevonden is om dit logge onderwerp, in weerwil van zijne centenaarszwaarte, te voorschijn te dringen uit zijne eeuwenheugende schuilplaats niet-alleen, maar het in zoodanige mate meester te worden dat de ruwe granietklomp ten slotte verkeerd is in cene levende en sprekende beeldengalerij. Doch al doe ik hulde aan de ongemeene virtuositeit waarmede de reeks van mevrouw Bosboom's Leycester-romans door haar in elkander gezet en gegroepeerd is, ik ben daardoor nog niet met sprakeloosheid geslagen. Persoonlijk is het mij volmaakt onverschillig of in het groote tweegevecht tusschen Leycester en Oldenbarnevelt het regt zich aan de zijde van den advokaat van Holland of aan die van den engelschen landvoogd

bevonden heeft. Om het met Oldenbarnevelt te houden zou ik mijzelven eenig geweld moeten aandoen; desgelijks kost het mij inspanning het standpunt te bereiken van mevrouw Bosboom, die met eene nu en dan aan hartstogt grenzende geestdrift voor Leycester pleit. Doch dit meen ik te mogen beweren dat na al hetgeen er sedert over deze kwestie heen en weder geschreven is, te beginnen met de in 1847 verschenen brochure van den heer Beijerman en te eindigen met het opstel van den heer Fruin in den *Gids* van 1862, het ten gunste van Leycester ingestelde regtsgeding voor de vierschaar des oningewijden publieks door mevrouw Bosboom met vlag en wimpel verloren is. Hoe nu? Is er dan in Nederland geene wellevendheid meer, en zal men eene schrandere vrouw veroordeelen en overlaten aan haar lot omdat zij niet opgewassen blijkt tegen twee professoren in de vaderlandsche geschiedenis? Met 's lezers welnemen, dit is de kwestie niet. Den historischen Leycester geef ik aan mevrouw Bosboom present, den haren en die van hare tegenpartij; en tot schadeloosstelling voor dat onbelangrijk verlies leg ik beslag op Gideon Florensz, van wien ik volhoud dat hij de hoofdpersoon van de geheele trilogie en daarbij mevrouw Bosboom's eigenaardigste kreatie is. En wie is die Gideon Florensz, aan het boetseren van wiens beeld onze landgenoot al de kunst van haar geloof en van hare liefde te koste gelegd heeft? Hij is een zeer gemakkelijk te herkennen en nogtans zeer geheimzinnig persoon. Zijn naam is niet altijd dezelfde; ook niet zijn leeftijd of zijn geslacht. Omstreeks 1520, meer dan zestig jaren voor Leycester's komst hier te lande, heette hij Paul van Mansfelt, was hij de beschermeling van den Utrechtschen vikaris Van Heerte, had hij kennis aan Johannes Pistorius, den pastoor van Woerden, en oefende hij als officieus biechtvader een beslissenden invloed uit op de gevoelens en de lotgevallen van de jonkvrouw van Lauernesse. Ruim eene halve eeuw later, op hetzelfde oogenblik dat hij in regten Gideon Florensz heette en in Noord-Nederland leefde, leefde hij ook in den Kerkelijken Staat en droeg hij den naam van Alessandro Minganti, beeldhouwer van beroep, leerling van Michel-Angelo, onderdaan van Paus Sixtus den V^{den}, raadsman en leermeester van de schoone Signora Violante, boezemvriend van graaf Pepoli, wiens oogen hij opende voor de wuftheid van zijn rijken-edelmans bestaan, dien hij in zijn ongeluk bijstond met de vertroostingen van een gezuiverd christendom, en aan wien hij in de laatste ure den moed wist in te boezemen om met

eere te sterven op een schavot. In 1593, toen Gideon Florensz nog dorpspredikant was te West-Souburg, in Zeeland, heette hij te gelijk Monsieur de la Rivière en vergezelde hij den jongen graaf Floris van Culemborg als gouverneur naar de Leydsche akademie. De taak die Gideon onder dien naam en in die betrekking te vervullen had was uiterst teeder, doch zijner waardig en opperbest aan hem toevertrouwd. Gideon toch is een geboren *directeur de conscience* van protestantschen bloede; en wanneer gij hem opdraagt om de onverstandige doch beminnelijk liefde van een jeugdigen prins, van welke liefde eene Leydsche burgerdochter het onschuldig en aanvallig voorwerp is, ten goede te leiden en met verstand te genezen, kunt gij er verzekerd van zijn dat hij zieh van die delikaatste aller zendingen op onberispelijke wijze kwijten zal. En hiermede zijn wij nog niet aan het einde. In 1698, meer dan honderd jaren nadat Aldegonde hem naar West-Souburg heeft medegetroond, leeft Gideon Florensz nog, en wij ontmoeten hem ditmaal te Delft. In dien tusschentijd is hij eene vrouw geworden, eene oude vrouw, Geertje Pieters genaamd, eene bloemschilderes van zeer middelmatig gehalte, doch met een hart zoo vol edele evangelische gevoelens, dat zij van den verwilderden en gansch en al verdoolden Willem van Aelst nog bijna een beter mensch zou gemaakt hebben. Deze laatste inkarnatie van Gideon, ik beken het, is zijn meesterstuk niet; doch Geertje Pieters was ook slechts eene herinnering, de schaduw van een ander en liefelijker beeld, insgelijks een vrouwenbeeldje, uit het verledene. Tijdens deze voorlaatste in de rij zijner menschwordingen, omstreeks 1650, was Gideon een mooi jong meisje, Maria van Oosterwijk geheeten, mede te Delft woonachtig en aldaar, doch met aanmerkelijk grooter talent dan hare helpster en leerling Geertje Pieters, het vak van bloemschilderes uitoefenend. Wie echter meent dat hij daarom en in die rol ontrouw geworden is aan zijne roeping, kent Gideon Florensz niet. Eerst brengt hij in het karakter van Maria van Oosterwijk aan zijne jongere zuster Adriana, ter Nootdorpsche pastorij, een offer dat wel niet voor zijn verstand of zijne menschenkennis pleit, maar waaraan men een gemoed herkent van de reinste en verhevenste soort; en daarna, wanneer hij zich voor goed als kunstenares te Delft nedergezet heeft, neemt hij met denzelfden Willem van Aelst dien ik daareven noemde, doch die destijds veertig jaren jonger was en dan ook zulk een hopeloos onverbeterlijke losbol nog niet scheen, eene bekeeringsproef die ik niet aarzel aan

te merken als een doorslaand bewijs van zijne identiteit. Doch hoewel men aldus bij allerlei gelegenheden en onder allerlei vormen in de romans van mevrouw Bosboom denzelfden type terugvindt, nergens is Gideon Florensz beter op zijne plaats, nergens karakteristieker, bemiunenswaardiger, edeler of grooter, dan in de naar Leycester genoemde trilogie; dezelfde aan wier laatste derde deel hij openlijk en onverholen zijnen naam geschonken heeft. Van al de voornaamste tafreelen en toestanden in deze twaalf boekdeelen is Gideon Florensz de springveer of de spil. Gideon en Ivonnette, Gideon en Jakoba, Gideon en Deliana, Gideon en Lady Margaret, Gideon en Barnevelt, Gideon en Lconinus, Gideon en Cosmo, Gideon en Leycester - deze groepen aan te duiden is met weinig woorden en met eene handvol eigen namen den hoofdinhoud weer te geven van de geheele reeks der Leycester-romans. Ook is het aan deze omstandigheid dat ik het regt ontleen om mevrouw Bosboom op hare beurt de dichteres van het protestantisme te noemen. Vooreerst toch is het bij mij aan geen twijfel onderhevig of hare verschoonende genegenheid voor Leycester wortelt in de meening dat Leycester geweest is de voorstander en beschermer van hetgeen men hier te lande voor twee honderd jaren de ware religie noemde; terwijl hare antipathie tegen Oldenbarnevelt even ongetwijfeld eene vrucht is van het door haar als zeker gestelde feit dat Oldenbarnevelt een vrijdenker was. Ik weet wel dat bijkomende omstandigheden haar in dit oordeel nader bevestigd hebben, en dat zij onder anderen ook daarom aan Leycester de voorkeur geeft, omdat deze in hare oogen, gelijk Gideon Florensz het ergens uitdrukt, ‘een menschelijk mensch’ geweest is, en Oldenbarnevelt niet; doch tot de hoofdzaak doet dit weinig af. Een onschadelijk vrijdenker als de geldersche kanselier Leoninus kan genade vinden bij onze schrijfster, en zelfs weet zij in den zoodanige regt te laten wedervaren aan accidentele deugden en loffelijke kwaliteiten. Een libertijn als Oldenbarnevelt daarentegen staat in het gemoed van mevrouw Bosboom als schuldig aan gekwetste majesteit aangeteekend, en zij acht hem uit staatszucht tot alle euveldaden bekwaam. Nog eens, ik kritisecr deze zienswijze niet. Mijn oordeel over Oldenbarnevelt en Leyeester is niet gevestigd, en mij ontbreekt de noodige wetenschap om in deze kwestie eene eigen meening te kunnen hebben. Slechts doe ik opmerken dat het aangeduid vermoeden omtrent den oorsprong van mevrouw Bosboom's voorliefde tot betrekkelijke zekerheid wordt zoo-

dra men kennis maakt met haren Gideon. Eenerzijds speelt Gideon in deze romans de rol van een onpraktisch schepsel. Wanneer Leyeester in stilte alles voorbereid heeft om door een *coup d'état* zich in het bezit te stellen der heerschappij waarop hij regt meent te hebben en die onontbeerlijk is voor de zegepraal van hetgeen hij de goede zaak acht te zijn, komt Gideon tusschenbeide en betoogt hij met de meeste welsprekendheid, niet dat Leycester ongelijk of dat de goede zaak de hulp van Leycester niet noodig heeft, maar dat staatsgrepen schuldig en misdadig zijn in de oogen van God. Wanneer Cosmo Pescarengis, ten gunste van Leycester, te Leyden eene omkeering wil bewerkstelligen in het stedelijk bestuur en hij daartoe met veel overleg zekeren zondagmorgen gekozen heeft, stemt Gideon hem toe dat het welslagen van dit komplot zeer wenschelijk en aan de belangen van den landvoogd zeer bevorderlijk zou zijn, doch tevens brengt hij hem onder het oog, en met noodlottig goed gevolg, dat wie op zondagmorgen zuid-hollandsche burgemeesters en schepenen van het kussen stoot daardoor niet slechts in opstand komt tegen de van God gestelde magt, maar zich ook bovendien aan sabbatschennis bezondigt. Gideon Florensz, die mevrouw Bosboom's sympathie voor Leycester in hare geheele uitgebreidheid omhelsd heeft en deelt, maakt alom aan Leycester en aan de zijnen het regeren onmogelijk. Doch onmogelijk waarmede, en door de kracht van welk tegenwigt? Hier nu is het dat het gemoed van mevrouw Bosboom zich in den vollen bloei van zijne schoonheid vertoont, en dat het beeld van haren onveranderlijken held op het schitterendst uitkomt. Mij voegt het niet te ontkennen dat er gedurende de laatste vijfentwintig jaren in ons vaderland een zeker aantal voortreffelijke protestantsche leerredenen uitgekomen zijn; leerredenen waarin het protestantsch geloof in zijne eigenaardigheid gehandhaafd en met gloed van overtuiging verkondigd wordt. Doch wel mag ik vragen of deze redevoeringen, op wier verdiensten ik thans niets afdingen wil, uit het oogpunt der kracht of der bezieling de vergelijking kunnen doorstaan met zoo menig hoofdstuk uit de romans van mevrouw Bosboom, waar Gideon Florensz, welken naam hij dan ook voeren moge, zijne zielsovertuiging bloot legt, zijn gemoed uitstort, of zijne gebeden opzendt? De vorm van zijn geloof is die der protestantsche orthodoxie, doch zonder een zweem van formalisme en gepaard met al de mildheid die met een eigen kerkgeloof bestaanbaar is. Zijne afscheidsgesprekken met Cosmo Pescarengis in de

Leydsche gevangenis zijn een gedenkteeken van levend evangelisch christendom. Wil het protestantisme blijven bestaan, zoo is dit het geloof waaraan het zieh vast te klemmen heeft. Voor mijzelven, ik mag het niet ontveinzen en sommigen zullen er mij om beklagen, geeft dat geloof tevens te weinig en te veel; doch dit verhindert mij niet om in mevrouw Bosboom een sieraad van haar kerkgenootschap te erkennen, en het er voor te houden dat men van die zijde verstandig handelen zal met haar getuigenis op prijs te stellen.

Deze slentel op de voorname gedachte van mevrouw Bosboom's romantischen letterarbeid wordt thans niet voor het eerst door mij uitgevonden, maar is van het begin afaan door haarzelve den beoordeelaren van hare geschriften aan de hand gedaan. Wie heden met eenige aandacht de narede van *Leycester in Nederland* en het slot van *Gideon Florensz* leest, zal er voortaan niet aan kunnen twijfelen dat dit haar hoofdwerk een apostolisch karakter draagt, of dat het in hare bedoeling gelegen heeft om het te doen strekken tot eene belijdenis van haar geloof.

Opmerkelijk verschijnsel, voorwaar, en wel een bewijs dat de 19de eeuw, ook in Nederland, hare eigen physionomie heeft. Ziehier eene vrouw van burgerlijke afkomst, zonder naam of fortuin, genoodzaakt om zich enkel en alleen door eigen krachten een weg te banen door de haar omringende menigte. Zij is eene geboren kunstenares met de pen, doch ook eene geboren Hollandsche en daarbij een kind van dat Alkmaar waar voor twee honderd jaren zoo bloedig gestreden is voor nederlandsche vrijheid en protestantsch kerkgeloof. Dat zij eene godsdienstige natuur heeft spreekt schier van zelf; in den regel zijn de vrouwen van den nederlandschen *tiers état* bij uitnemendheid godsdienstig van aard. Doch zou zij van de haren en eene echte dochter des huizes zijn, indien er, buiten en behalve dien algemeenen aanleg tot religie, niet ook bovendien eenig specifiek evangelistenbloed door hare aderen stroomde? Die roeping en de andere, ik bedoel hare kunstenaarsgaven, hebben te zamen mevrouw Bosboom's loopbaan bepaald. Te krachtig was de aandrang van haar talent dan dat zij het grijpen naar de pen onvrouwelijk of zondig achten kon; te vroom haar gemoed, te vurig haar protestantsche ijver, dan dat zij hare gaven als schrijfster niet gaarne en met eerbied zou hebben nedergelegd op het altaar van haar geloof. Doch weet gij wel, waarde lezer, dat zoo iets nooit te voren in Nederland vertoond is geworden? Het pikante der zaak zou misschien eerst regt aan het licht komen indien tijd en plaats

mij veroorloofden hier eene reeks van parallellen te trekken en een van dezen te wijden aan de overeenkomst en het verschil tusschen mevrouw Bosboom-Toussaint en mevrouw Van Winter-Van Merken; de romancière der 19de en de dichteres der 18de eeuw; de dichteres uit de school van Voltaire, de romancière uit de school van Walter Scott. Doch ook zonder vergelijking of tegenstelling is het duidelijk genoeg dat er in minder dan honderd jaren tijds eene groote verandering gekomen is niet slechts over onze letteren, maar over onzen geheelen maatschappelijken toestand. Waar is het dat er te allen tijde en in alle landen enkele voortreffelijke vrouwen geleefd hebben die voor de bekwaamste en begaafdste mannen in geen enkel opzigt ter zijde behoefden te treden. Doch alleen onze tijd heeft in ons vaderland iemand kunnen voortbrengen als mevrouw Bosboom. Reeds de poging-zelve om de romantiek tot voertuig te doen verstrekken aan een bepaalden vorm van evangelieverkondiging, reeds deze poging onderstelt, waar zij wordt aangewend door eene vrouw, eene mate van maatschappelijke emancipatie, van individuele zelfregering, en ook, opdat ik niets verberge, van vertwijfeling aan de levenskracht van het oude, gelijk in de nieuwere geschiedenis van ons werelddeel alleen de 19de eeuw heeft gevoeld en vertoond.

Bij eene vorige gelegenheid heb ik zoo openhartig mijne meening gezegd over de waarde van den historischen roman, dat ik vreezen zou den lezer ondienst te doen met daarop hier terug te komen. Blijkbaar gelooft mevrouw Bosboom aan haar genre; en daar ik voorzie dat zij ten einde toe ook in dit haar kunstgeloof zal blijven volharden, zon daarover met haar te redetwisten niemand stichten kunnen. Intusschen is er eene zaak waarvan ik meen haar te kunnen overtuigen; en te vrijmoediger kom ik met dit bezwaar voor den dag - werkelijk is het een bezwaar - omdat niemand mij beschuldigen zal van tot hiertoe in deze bladzijden den pligt verzaakt te hebben van een recensent die geroepen wordt een oordeel uit te spreken over geschriften waarmede hij niet ten volle sympathiseert. Er wordt door mij, dit is gebleken, aan mevrouw Boshoom eene zending toegeschreven; en zeer zou het mij verwonderen indien de juistheid van dit gezigtspunt door haar geloochend of in twijfel getrokken werd. Doch wie zending zegt, zegt strijd. Reeds die kunstenaar die uitsluitend naar een kunstdoel streeft, stuit in zijne vaart op allerlei bezwaren en moet ieder oogenblik voor een of anderen hinderpaal uit den weg gaan. Zijn leven is eene gestadige

slingering tusschen het goede beginsel en het kwade, tusschen menschenvrees en eigen overtuiging. Zal hij transigeren? Zal hij terugtreden? Zal hij doortasten? Doch veel sterker nog is de verzoeking voor hem die zijn talent heeft toe te passen op eene buiten het gebied der kunst gelegen stof. De zoodanige staat om zoo te spreken nacht en dag aan altoos dezelfde aanvechtingen bloot. Hij is apostel: derhalve behoort hij in de eerste plaats getrouw te blijven aan zijne zaak. Doch tevens is hij kunstenaar, en een kunstenaar van de echte soort. Er is eene konscientie van het goede en ware, dit weet hij; doch tevens gevoelt hij aan zijn hart dat er ook eene konscientie van het schoone bestaat, en dat deze laatste geene minder felle Nemesis dan de eerste is. Dien strijd geheel en al te boven te komen is onmogelijk; te vergen dat de strijder nimmer bezwijken of altijd in dezelfde mate overwinnaar blijven zal, een onmenschelijke eisch. Doch zoolang het geoorloofd zal zijn te wenschen dat de evenaar ten minste niet onveranderlijk naar eene en dezelfde zijde oversla; dat de kunstenaar niet van te voren veroordeeld zij om in alle twijfelachtige gevallen zonder onderscheid te zwichten voor zijnen mededinger, zoolang zal het vrijstaan te beweren dat mevrouw Bosboom, wier beeld ik onder deze trekken schetste, op menige plaats in hare werken aan de matte rust der nederlaag de voorkeur geeft boven de inspanning van den strijd. Zij gelooft in haar genre, heb ik gezegd; en in het algemeen valt er aan de opregtheid van dat geloof niet te twijfelen. De historisch-romantische vorm is tot op zekere hoogte onbetwistbaar zamengegroeid met haar talent. Die vorm is haar eigendom, haar aangeboren kostuum, het natuurlijk bekleedsel van haren geest. Toch doet zij ons nu en dan op pijnlijke wijze gevoelen dat hij werkelijk niet meer dan een bekleedsel, en bijna slechts een masker is. ‘Wij hebben,’ dus luidt het slot van *Een Leydsch Student*, waar de schrijfster rekenschap geeft van de door haar aanvaarde taak, ‘wij hebben deze op goed geloof ondernomen; en waarin wij ook hebben gefaald, wij houden ons overtuigd, dat niemand ons ten laste zal leggen, dat wij op het punt der *kwantiteit* zijn te kort geschoten.’ *De dood der jonkvrouw van Lauernesse* staat er te lezen boven het 25ste hoofdstuk van den roman van dien naam; en wanneer het gebleken is dat de jonkvrouw van Lauernesse niet dood, maar slechts schijndood was, gaat de schrijfster voort: ‘Mijne lezeressen hebben die uitspraak verwacht; met de ondervinding van 1000 en...? romans voor zich, konden ze op zoo iets

verdacht zijn, en ik durf hopen, dat ze genoeg goeden dunk van mij hadden, om mij niet voor de onhandige te houden, die hare heldin laat sterven in het 25ste hoofdstuk, daar het boek eerst met het 30ste eindigt.' In het tweede deel van *Leycester in Nederland* verontschuldigt mevrouw Bosboom zich - waarover? over het opvoeren van sommige zeer aardschgezinde ortliodoxe predikanten; en niet tevreden met aldus het genoegen te hebben versfoord dat het werk harer handen ons te smaken had gegeven - want haar Modet en vooral haar Fraxinus zijn inderdaad naar het leven geteekend - besluit zij deze uitweiding met een kompliment *à brûle-pourpoint* aan het adres van den heer Van Oosterzee, aan wien haar roman opgedragen is, en die wel zal willen aannemen, zegt zij, dat zij ook aan het bestaan van waardige regtzinnige predikanten gelooft. Deze voorbeelden, vertrouw ik, stellen mijne meening genoeg in het licht. Ik verwijt namelijk aan mevrouw Bosboom dat zij nu eens door misplaatste scherts, dan weder en meestentijds door even kwalijk geplaatste gemoedelijkheden, bij den lezer het geloof vernietigt in hare kunst en hem jammerlijk ontnuchtert. Ben ik onregtvaardig? Maak ik van drie kleine smetjes eene groote klad? Zouden deze fouten bij een eventuelen herdruk met niet noemenswaardige moeite te verhelpen zijn? Mij is het wel; en hoe fraaijer mevrouw Bosboom's boeken eenmaal worden zullen, hoe meer ik er mij over verheugen zal. Doch ik heb mijn laatste woord nog niet gezegd. Hare geschriften gaan doorloopend mank aan dit zeer voorname euvel, dat de taal waarin zij geschreven zijn tweeslachtig en slechts voor een gedeelte de ware uitdrukking van mevrouw Bosboom's gedachte is.

Mevrouw Bosboom heeft uit de folio's en kwarto's van onze klassieken der 17de eeuw tot haar eigen gebruik een handwoordenboek vervaardigd, en al hare lezers weten dat zij daarmede somtijds wonderen verrigt. Waar is het dat zij in dit opzigt de juiste maat niet altijd houdt. Ook is het waar dat zij er eentoonig en onwaarschijnlijk door wordt. In 1698 moge men in Nederland, en dan ook te Delft, in de woning van Geertje Pieters de schrijftaal van Hooft en Bor gesproken hebben, men deed dit ongetwijfeld niet tijdens het verblijf van Leycester hier te lande, tusschen 1585 en 1587; en nog veel minder tusschen 1520 en 1525, in de dagen waarin het *Huis Lauernesse* speelt. Doch in een kunstwerk zie ik niet op anachronismen; en indien sommige schilderijen een vasten toon mogen hebben, waarom, vraag ik, zou men ditzelfde privilegie niet tockennen aan eene be-

paalde klasse van romans? Ik benijd aan mevrouw Bosboom het bewonderenswaardig gemak waarmede zij zich in geheele reeksen van dialogen bedient van een artificieel idioom; en niet dit is het wat ik in haar misprijs, maar dat haar eigen idioom haar zoo veel minder gemeenzaam is dan dat vreemde. Ziehier, voor de hand gekozen, een dier sterk geparfumeerde hooftiaansche volzinnen gelijk men er in mevrouw Bosboom's Leyeester-romans, en elders, in ieder hoofdstuk aantreft. De jonge Leoninus heeft aan zijne moeder herinnerd dat de kanselier, zijn vader, niet wil dat er in zijn huis over de religie zal geredekaveld worden; en de tegenwoordigheid van een vreemdeling, Douglas, den bastaard van graaf Leycester, is oorzaak dat de moeder zich over die herinnering een weinig geraakt betoont: '"Dank voor het vermaan, heer zoon! *Omdat* ik het wete als gij, en gij mij daarvoor kent, dat ik mij voege naar den wil en wensch van mijnen heer," sprak zij met zonderlingen nadruk, "hadt ge niet noodig gehad mij in de reden te storen, - en aan mijn eigen goed beraad kunnen overlaten hoe ik zou einden. Eilieve, heer Douglas! vaar toch voort! en, zoo het zijn mag, zonder tusschenvoegingen, die wedersprekingen uitlokken, al dewelke strekken tot achterdeel van uw verhaal, daar wij alevel met hoorgierige ooren naar luisteren," eindigde zij zachter tot Douglas; "cerst verfrisch u de tong met eene teuge spaansche muskadel!"' In zijne soort is dit onberispelijk geschreven; en niemand die deze volzinnen leest en verstand van stijl heeft, zal ooit beweren dat mevrouw Bosboom haar vak niet meester is. Doch leg nu daarnevens de reeds eenmaal door mij genoemde narede van *Leycester in Nederland*. De auteur spreekt daar uit haar eigen naam, in hare eigen taal, en, gelijk niet meer dan natuurlijk en pligtmatig is, zij let er op hare woorden. Niettemin treft men in die weinige bladzijden, ondanks de aan hare zamenstelling bestede zorg en met voorbijzien van een betrekkelijk groot aantal andere fouten, ook de twee volgende perioden aan: 'Mijn eerste deel was bijna geheel inleiding, en moest dat zijn, niet enkel ter opvoering van de roman-figuren, maar bovenal van de historische personen, en nog het meest inleiding voor het groote historische tijdvak, dat ik mij tot onderwerp had gekozen, en dat niet, in eenige losse en ruwe omtrekken, mogt worden geschetst, maar waarvan al de enkele deelen eene fijne afzonderlijke toetsing eischten en eene scherpe teckening, tot beter gezigt op het geheel, tot juister waardering van hetgeen volgen zoude. Want in aanzien

van de belangrijkheid, was het wel wat veel verwaarloosd door de historie, althans niet zoo zwaar gewigt toegekend, als het werkelijk heeft gelegd in de schaal van Nederland's volksbestaan; meer gezien, voor het minste, als een tijdperk van wanorde, van jammer, van vernedering, dan als een tijdperk van overgang en van wording, van opluikende volksbewustheid, en door die miskenning prijs gegeven aan oppervlakkige beschouwingen, of waar die miskenning niet plaats vond, overgelaten aan de eenzijdige blikken van hartstogt en partijgeest.' Gewis komen hier enkele uitdrukkingen voor waarvan men met den vinger het verkeerde aanwijzen kan. *Opvoering van romanfiguren* misstaat, wanneer er van eene eerste kennismaking met sommige hoofdpersonen spraak is. *Toetsing*, in den zin van het fransche *touche*, is geen hollandsch. *In aanzien van de belangrijkheid* kan er evenmin door als *niet zoo zwaar gewigt toegekend*. Doch ik heb het niet zoozeer tegen deze bijzonderheden als tegen het geheel; en wat ik daarop aan te merken heb kan ik niet onder woorden brengen. Toen Chateaubriand te Rome de drukproeven eener fransche dame korrigeerde, vroeg de schoone schrijfster hem herhaaldelijk rekenschap van de veranderingen die hij, met de pen in de hand, zich verstoutte te maken in hare schrijfwijze. Steeds luidde het antwoord, zonder meer: *Cela ne se dit pas*. Willekeuriger en tirannieker kan het niet; en toch, hoewel ik gevoel dat het niet geraden is zich iets aan te matigen dat alleen aan meesters als Chateaubriand vrijstaat, toch weet ik mijne bedenkingen tegen een aantal van mevrouw Bosboom's volzinnen, inzonderheid wanneer zij voor zichzelve spreekt, niet beter in te kleeden dan door het overnemen van die magtspreuk. Misschien is de reden deze, dat zij te vroeg aan het schrijven is gegaan; te vroeg, naar evenredigheid van haar talent en van hare toekomst. Met langduriger en strenger voorbereiding zou zij er niet onmogelijk in geslaagd zijn om uit haren stijl datgene te verwijderen wat dien thans ontsiert en er tot overlast aan verstrekt. Ik voor mij blijf gelooven dat haar gebrek eene andere oorzaak heeft, en dat men ook hier in het oog moet houden hoe deze schrijfster steeds heeft gejaagd naar een heterogeen wit, den historischen roman utiliserend als orgaan voor haren geloofsijver en om dit verheven doel dan ook de hand ligtend met haren stijl. Doch aan welke van deze verklaringen men de voorkeur geve, het schijnt niet ontkend te kunnen worden dat mevrouw Bosboom in een opzigt beneden haren aanleg is gebleven, en dat zij, met meer

liefde voor het volmaakte, zelve een volmaakter auteur zou geworden zijn.

De zucht naar duidelijkheid doet mij bij dit punt nog iets langer vertoeven dan sommigen bestaanbaar zullen achten met de hoffelijkheid. Van mevrouw Bosboom's laatste boek, *Een stormachtig leven*, neem ik den laatsten paragraaf en vraag mijzelven af, in hoever iemand die gaarne goede romans leest daar vrede mede hebben kan: ‘En nu, niet ieder stormachtig leven eindigt onder onweersbuijen en hagelslag, zoo als wij Van Aelst hebben laten eindigen. Integendeel, menigmaal is er rust gevolgd op woest doorgebragte jaren, nog in den avondstond des levens. Maar wie beweert dat een bont, woelig leven, geheel gewijd aan de voldoening van lagere passiën, met onderdrukking, met ligtzinnig ontkennen van hoogere behoeften des harten, van de dringendste belangen der ziele, niet op dergelijke wijze eindigen kán, die zou, meen ik, zich nog zwaarder vergrijpen tegen de menschkundige waarheid, dan ik het mij onderstaan heb tegen de historische.’ Niet waar? hier is de eenvoud in onbeduidendheid ontaard. De uitdrukking is gebrekkig, en de gedachte heeft niets om het lijf. Of indien er werkelijk in Nederland personen gevonden worden zoo onnoozel dat zij de mogelijkheid niet beseffen van een zedeloos leven met een daaraan evenredig uiteinde, zou ik meenen dat mevrouw Bosboom te hoog staat om tot zulke lezers met eere te kunnen afdalen. Zij doet het niettemin; en niet slechts in dat vervolg op *Maria van Oosterwijk*, waarvan ik reeds meen gezegd te hebben dat het haar beste werk niet is, maar ook somtijds in die romans van haar, die overigens haar blijvende aanbevelingsbrief bij tijdgenoot en nakomeling zijn. Wederom sla ik een laatste hoofdstuk op, het laatste van *Leycester in Nederland*, en nogmaals vraag ik of de volgende bladzijde eene plaats verdient in een boek van mevrouw Bosboom: ‘Onder de personen, wier verder lot nog eene vrage van belangstelling wekt, die niet is bevredigd geworden, staat zekerlijk Ivonnette bovenaan. In het geloof, dat zij omvat had, met al het vuur van haren levendigen geest en haar prikkelbaar gemoed, vond zij de kracht, om eene liefde te onderdrukken, die reeds eenmaal, door de stem van een nieuwen hartstogt, was overschreeuwd geworden, en het verblijf bij hare zuster gaf haar die lustige opgeruimdheid weder, die te veel gevolg was van hare *complexie*, dan dat zij niet, over de teleurstelling van het hart, zou hebben gezegepraald; en de kanselier, haar vader, die haar somwijlen te Leyden

bezocht, had welhaast, voor zichzelven, de overtuiging, die hij eens aan Gideon had opgedrongen, dat hare wufte zinnen zich nog wel eens neigen zouden tot een ander huwelijk.' Mij, die Ivonnette niet naar het altaar behoef te voeren, is het om het even hoe deze jonge juffer naar den inwendigen mensch in elkander zit; doch mevrouw Bosboom, die van het karakterschilderen hare specialiteit gemaakt heeft, had aan dit portret meer zorg behooren te besteden. Wufte zinnen, twee hartstogten achter den rug, neiging tot een derden hartstogt, een opgeruimd humeur, een levendige geest, een prikkelbaar gemoed, de Leydsche lucht, het verkeer in eene drukke huishouding - het moet als mogelijk erkend worden dat het wezen van eene aankomende vrouw herberg heeft voor dit geheele stel van eigenschappen en vatbaarheden. Het vrouwelijk hart, dat in peilloosheid van diepte wedijvert met het meer van Genève, kan bij sommige gelegenheden ook zeer wel naar eene arke Noachs zweemen. Doch zoo stelt mevrouw Bosboom het niet voor. Zij neemt tot verklaring van Ivonnette's verderen levensloop twee volstrekt onvereenigbare reeksen van invloeden aan: de chaotische reeks van zoo even, en, daarnaast, zonder overgang of verbindingsteeken, de minder gekompliceerde vertroostingen der godsdienst. Dezelfde Ivonnette die in haar temperament al het noodige bezat om de teleurstellingen van haar hart op de meest geleidelijke en meest triviale wijze te boven te komen, zal de kracht daartoe tevens ontleend hebben aan een vurig evangelisch geloof. Dit kan er inderdaad niet door. Met die plompe vermenging van aardschgezindheid en hemelvuur kan het der schrijfster onmogelijk ernst zijn. Zij-zelve is daartoe veel te min en haar christendom veel te praktikaal.

Doch genoeg tot staving van het beweren dat onze talentvolle romaneière sommige ondergeschikte kwaliteiten mist; eigenschappen waarvan ik erken dat zij van lager orde zijn dan de groote gift der inspiratie, doch die niettemin, blijkens het doorluchtig voorbeeld van alle litterarische geniën, tot de onmisbare vereischten van een volmaakt kunstwerk behooren. Kleine kwaliteiten zou ik ze wenschen te noemen; doch met de bijvoeging dat het groote uit vele kleintjes bestaat. Alleen zulk een leven is waarlijk heldhaftig dat zamengegesteld is uit eene aaneenschakeling van onaanzienlijke heldendaden. Desgelijks in de kunst. Wanneer de naauwkeurigheid in de litteratuur ontaardt in hetgeen Da Costa eenmaal geestig bestempeld heeft met den naam van boekhoudersnaauwkeurigheid, is zij eene fout,

een hinderpaal, een struikelblok; en wel heeft de fantasie gelijk met op dit beuzelwerk uit de hoogte neder te zien. Doch naauwkeurigheid in den zin van juistheid, van puntigheid, van scherpte, is evenzeer een vereischte in zaken van denken en schrijven, als het in bronwater een vereischte is te vonkelen als kristal. Een auteur van den eersten rang stamelt niet gelijk een kind, maar spreekt als een volwassene, duidelijk, verstaanbaar, onberispelijk. Er is klank in zijne stem; en wanneer hij haar verheft, trilt de lucht er van. Men kan zijne werken spelen van het blad; en al wordt hunne schoonheid eerst ten volle openbaar nadat men ze herhaalde malen heeft overgespeeld, reeds bij de eerste kennismaking verraden zij de hand des meesters. Mevrouw Bosboom *is* een auteur van den eersten rang, maar geenszins in allen deele. Zij is het alleen in zoover als zij in niets doet denken aan eene mediokriteit. Haar geest is grooter dan hare kunst, hare fantasie magtiger dan hare pen, haar raadvermogen veel sterker ontwikkeld dan haar vermogen tot reproduktie. Er is, en ik houd het er voor dat zij de laatste zal zijn om de bedoeling van deze kwalifikatie te miskennen, er is in haar talent iets dat herinnert aan de egyptische Sphinxen. Buitensporig groot zijn de evenredigheden van hare konceptien, en niet ligt zal iemand aanstonds en bij den eersten oogopslag weten te bepalen tot welke orde van schepselen zij behooren. Er ligt over het feit dat eene tengere vrouw zulke ontzaggelijke onderwerpen omvademen en vertillen kan, ik weet niet welk waas van geheimzinnigheid. En even geheimzinnig is de omstandigheid dat eene kunstenares, die zoo veel vermag, bij wijlen gansch en al te kort schiet in het volbrengen van het mindere.

In den persoon van Ivonnette, de dochter van den kanselier van Gelderland, leerden wij daareven een meisje kennen wier complexie, gelijk mevrouw Bosboom het noemt, eene voorname rol speelde in hare gedragingen en op hare verdere lotgevallen een beslissenden invloed uitoefende. Zoo zegt onze schrijfster ook van Ivonnette's vader, den onverstoorbaar kalmen Leoninus, dat ‘eene gelukkige mengeling van vochten’ er toe medewerkte om hem zijne rustige zielsgesteldheid in alle omstandigheden te doen bewaren. Voor mijzelven mag ik deze soort van karakterkundige interpretatie wel, en ik waardeer den moed waarmede mevrouw Bosboom ergens te kennen geeft dat de jonge vrouw van Gideon Florensz, in de lange dagen en maanden van hare zeeuwsche ballingschap, niet daarom

haren steeds afwezigen en met kerkelijke zaken geheel vervulden echtgenoot somwijlen haatte, omdat het huwelijk haar verdroot en zij hare vroegere ‘kloosterlijke afzondering’ terug verlangde, maar veeleer omdat ‘het volstrekt tegenovergestelde’ bij haar plaats vond. Zelfs geloof ik dat dit geopend oog voor de waarde van het zinnelijke in de menschelijke natuur eene van mevrouw Bosboom's groote eigenschappen als romanschrijfster is, en het doet mij leed dat zij in sommige opzigten, door even als Gideon Florensz schier al het gewigt des levens in het geestelijke te zoeken, het haar geschonken talent ongebruikt gelaten heeft. Ten einde te doen gevoelen tot welke hoogte zij, bij een minder uitsluitend godsdienstig streven, het te dezen aanzien zon hebben kunnen brengen, verwijs ik naar het 12de hoofdstuk van het *Huis Lauernesse*, waar Meester Paul zich in het holle van den nacht met Pistorius onderhoudt: “‘Gij drinkt nooit wijn?” vroeg Paul, toen zijn gastheer hem den beker gevuld had, maar zichzelven slechts eene teug water gunde. “Noch iets anders dat het bloed aanzet en de zinnelijkheid prikkelt,” hernam de andere, met een duisteren blik voor zich neêrziende, als schaamde hij zich deze onthouding; terstond daarop hervatte hij evenwel met eenen zucht: “Broeder! ik ben geduriglijk vastende en mijzelven pijnigende, om den geest de overwinning te geven over het vleesch; want mijn aard neigt zonderling tot de genietingen en de lusten des levens.” En in waarheid (vervolgt de schrijfster), het was hem aan te zien, dat hij geene logen sprak. De Natuur had hartstogten gelegd in dezen man; ze spraken uit ieder zijner trekken, uit al zijne gebaren, uit zijne korte haastige ademhaling zelfs; en zijn oog, dat mat en kwijnend stond, zoo ras de opgewondenheid het niet deed tintelen, en die uitgeholde wangen, die eene bleeke gele tint aannamen, zoo ras het onnatuurlijk rood der overspanning er van terugweek, getuigden tevens, dat hij ze pijnigde en smachten liet, en dat hij leed onder dien kamp. Hij was ook nog op lange na niet tot dien leeftijd gekomen, waarin de driften gehoorzame leenmannen worden van de rede, maar op een leeftijd, waarop het te vergeven was, dat de Priester zich jongeling gevoelde.’ - Wie lust heeft, kontrolere mij en vorme zich een eigen oordeel over de wijze waarop mevrouw Bosboom te aangeduider plaatse dien jongeling het anathema laat uitspreken over zijn eigen priesterschap. Ik zeg niet dat dit hoofdstuk bij uitnemendheid geschikt is om op een regenachtigen zondag door kostschoolhouderessen te worden voorgelezen

aan hare internes; of dat de schrijfster in hare teekening van Pistorius juist ditmaal bij uitzondering die soberheid in acht genomen heeft waarnaar men in hare werken te dikwijls vruchteloos zoekt; of dat ik er voor mijzelven eenig bijzonder behagen in schep om roomsche priesters te hooren toornen tegen het coelibaat. Ik beweer slechts dat hier de elementen schuilen van eene zeldzame meesterschap. Het is de schuld van mevrouw Bosboom's aanleg niet dat wij op sommige van hare karakters niet met dezelfde bewondering staren als op de bretonsche trekossen of de normandijsche koetspaarden van Rosa Bonheur.

Eene andere groote gaaf van mevrouw Bosboom is haar zin voor het pittoreske. Zij kan toiletten en ameublementen schetsen met eene zoo groote levendigheid van voorstelling, dat men er de dupe van is en zich slagtoffer waant van eene optische illusie. Hare beschrijvingen van oude gebouwen en lokalen gelijken somtijds zoo sprekend op het schilderwerk van iemand van hare kennis, dat een kunstkooper ze voor even zoo vele Bosboompjes zou aanzien. In het vierde deel van *Gideon Florensz* is de lezer op hetzelfde oogenblik getuige van twee gesprekken, het eene tusschen Leycester en den president Van der Myle, het andere tusschen Gideon en den kanselier Leoninus. Beide gesprekken worden onafhankelijk van elkander gevoerd in dezelfde zaal, behoorende tot de gebouwen van het oude Haagsche Binnenhof. Het is avond, en het vertrek wordt slechts sober verlicht door eene in het midden hangende kroon. Doch juist in die halve verlichting zit het geheim der teekenachtigheid: ‘De graaf begaf zich naar het boveneinde van het vertrek, wenkte Van der Myle hem te volgen, en hield zich staande bij een antiek dressoor, waarop hij gedurende het onderhoud den arm rusten liet. De zaal, dezelfde waar vroeger het kollegie van Braband zitting hield, was groot genoeg om Leoninus en Gideon, die niet tot heengaan waren genoodigd, het blijven te vergunnen zonder onbescheidenheid. Al kwam de toon van Van der Mijle's diepe en deftige stem somwijlen tot hun oor, de woorden waren niet te verstaan, de volzinnen niet te volgen, zelfs al hadden zij geluisterd; maar zij luisterden niet; zij voerden een gesprek, dat geheel hunne aandacht vorderde; ter naauwernood konden de twee verschillende groepen elkander zien. De koperen kroonlichter, die in 't midden der zaal van de hooge zoldering afhing, scheidde hen als door een breeden straal van licht, dat op de beide uiteinden waar zij zich

bevonden, niet dan eene twijfelachtige schemering wierp. Ginds zag men de rijzige fiere gestalte van den Engelschen Graaf zich toewenden naar de breede krachtvolle figuur van den Hollandschen Staatsman; elders, het grijze hoofd en de strakke scherpe trekken van den eerwaardigen Kanselier, tegenstelling vormende met het fijn en bewegelijk gelaat van den jongen Doctor, wiens goudblonde lokken, neêrhangend over een smallen halsboord, iets eigenaardig jeugdigs hadden onder die breedgekraagde Heeren met hun achtbaar gekorte haren.' - De gesprekken-zelf, waarop hier gedoeld wordt, zijn te gedetailleerd, en staan te naauw met de handeling in verband, om ons thans te kunnen dienen. Tot schadeloosstelling voor dat gemis, en om een voorbeeld bij te brengen hoe schilderachtig mevrouw Bosboom kan zijn ook wanneer zijzelve het penseel nederlegt, herinner ik aan eene zamenspraak uit het *Huis Lauernesse:* '"Bylo Aafke!" begon vrouw Reiniersz, wie het stilzwijgen verveelde, dat reeds lang scheen geheerscht te hebben, "het zal mij eens lusten wanneer gij dansen zult op de bruiloft van Aernoud en de Jonkvrouw van Lauernesse!" - "Lacy! ik zal niet dansen; alle vermaak zal mij onvermakelijk schijnen, zoo geprangd mij het hart is," zuchtte het meisje. - "En waarom zoudt gij niet lustig zijn, kindlief? Ei, hanteer toch de vreugde in uwe jonge jaren, zoolang de smart wil borgen; het zijn zotte inbeeldingen, waar gij uw hoofd meê vult; of meent ge schier, dat het voor Aernoud geene bruiloft worden zal? Ik meen, dat we daaraf niet vreezig behoeven te zijn, schoon het ook mij te bijster vertraagt eer Johanna ons kond doet van haren trouwdag! Het luidt zonderling, zoo veel uitstels. De adellijke Juffer zal toch wel geen rouw hebben van hare belofteuisse, of schuchter zijn, om zich den poorterszoon tot Heer te nemen! Het zou kwa luk voorspellen in het aanstaand hijlik!"' - Helaas, Aafke's voorgevoel bedroog haar niet; het zou voor Aernoud Reiniersz geene bruiloft worden, en het aanstaand huwelijk zou afspringen om geheel andere redenen als de fiere burgerlijke moeder zich in het hoofd haalde! Doch de schoonheden van dit onderhoud tusschen haar en hare jongste dochter hebben een eigen bestaan, ook buiten verband met den verderen loop des-verhaals. Het is eene der gelukkigste proeven van dramatische karakterteekening die ik mij herinneren kan in mevrouw Bosboom's werken te hebben aangetroffen; gelijk in het gemeen de persoon van Aernoud's moeder tot hare fraaiste vindingen behoort.

En welke daaronder is de fraaiste van allen? Ziedaar eene voor de eigenliefde van mevrouw Bosboom uiterst vleijende, doch voor den beoordeelaar van hare romans, wie hij ook wezen moge, niet gemakkelijk te beantwoorden vraag. Er zijn er die bij voorkeur hare kleinere verhalen lezen, bijeengevoegd in verschillende bundels. Ook ken ik iemand die van meening is dat zij nooit iets schooners gedicht heeft dan sommige partijen in hare *Kroon voor Karel den Stoute*. Weder een ander van mijne bekenden houdt het op hare *Diana* en op de tooneelen tusschen die heldin en den Regent van Frankrijk; terwijl een derde ronduit verklaart zijn hart verpand te hebben aan *Mejonkvrouwe de Mauléon*. Wat mijzelven betreft, ik stel den cyclus van hare Leycester-romans boven al hetgeen zij in vroeger tijd geschreven heeft, ook boven het *Huis Lauernesse*, terwijl ik onder hare verhalen van later dagteekening de palm der overwinning aan *Graaf Pepoli* reik. Dit boek heeft onmiskenbare en in het oog loopende gebreken; doch wanneer men het laatste derde gedeelte eenvoudig neemt voor hetgeen het is, en men zichzelven met het heilig voornemen wapent om het eerste derde niet ongelezen te laten, wordt men voor dat blijk van karakter beloond met een groot en verheven genot. Het 7de hoofdstuk van *Graaf Pepoli* behelst de schitterendste zestig bladzijden die tot hiertoe in de vijftig deeltjes der Guldens-Editie verschenen zijn. En zou men door op deze wijze te oordeelen niet het geschikst van al tot eene eenigzins vaste bepaling van mevrouw Bosboom's eigenlijk talent geraken kunnen? Molière kent zij op haar duimpje, en de minste Hollanders zijn in Lafontaine zoo goed te huis als zij; echter is zij, naar hare boeken te oordeelen, ‘in 't geheel niet aardig.’ Van den humor waarmede de natuur haar ongetwijfeld bedeeld heeft - want zonder eene goede hoeveelheid geest wordt men zulk eene vrouw niet - weet zij in hare geschriften geen partij te trekken; althans, het blijkt niet dat zij er de noodzakelijkheid van inziet of er den aandrang toe gevoelt. Uitgelatenheid is de Scylla waarop haar vaartuig nooit gestooten heeft; dorheid de Charybdis die haar meer dan eens op hare verre togten schipbreuk heeft doen lijden. Zij is breed van opzet, lang van stof, en zwaar van uitwerking. In strijd met den aard van haar geslacht is zij langzaam in hare bewegingen en dreunt de grond onder hare schreden. Zij heeft niets van eene Sylfide, niets van de dochter van Latona, de vluggeschoeide jagtgodin. Doch hetgeen hare werken aan bevalligheid en gulle vrolijkheid

te kort komen, wordt goedgemaakt door degelijkheid van inhoud en grootschheid van konceptie. Mevrouw Bosboom is een ongeslepen diamant, maar een die door geen kenner ooit voor vensterglas zal aangezien worden. Zij is te onzent *le plus grand des écrivains qui ne savent pas leur langue*, doch dan ook *le plus grand*. Groot is het woord dat beter dan eenig ander hare goede eigenschappen teekent. Zij heeft eene groote verbeeldingskracht en een groot boetseervermogen; groote visioenen en groote gevoelens.

Er bestaat van de hand van mevrouw Bosboom, uit het jaar 1858, eene studie over den heer Van Oosterzee, den tegenwoordigen Utrechtschen hoogleeraar, destijds als predikant te Rotterdam in den vollen bloei zijner welsprekendheid; en aan het slot van dat opstel, waarin veel goeds is en dat in elk geval van eene niet geringe maat van onafhankelijkheid getuigt, leest men: ‘Zoo Dr. van Oosterzee meent mij iets te moeten danken - hij geve mij eens terug wat ik hem heb gegeven;.... ware het ook eerst dan, als het graf zich over mijn hoofd zal hebben gesloten.’ - Het ligt niet in mijn plan deze aankondiging te laten uitloopen op eene vergelijking tusschen den heer Oosterzee en haar die hem eenmaal schilderde; al zal de eerste niet ontkennen dat hij in de theologie soms even sterk romantiseert als mevrouw Bosboom in de historie, en al komt het mij voor dat het prodigieuse van beider gaven een merkwaardig punt van overeenkomst aanbiedt. Evenmin zoek ik thans naar de beteekenis van het gewis niet toevallig verschijnsel dat de naam van den heer Oosterzee de eerste bladzijde van mevrouw Bosboom's hoofdwerk siert. Veel van hetgeen hierover zou kunnen gezegd worden is reeds ter loops door mij aangeroerd, en door thans daarop terug te komen zou ik slechts in herhalingen kunnen vallen. Doch zal de heer Oosterzee mevrouw Bosboom aan haar woord houden, en eerst dan zijne schuld aan haar afdoen wanneer zij niet meer tot de levenden behooreu zal? Of heeft hij reeds in stilte eene karakterschets van haar en van hare werken vervaardigd, en wacht hij alleen naar eene voegzame gelegenheid om zijnen arbeid in het licht te zenden? In geen geval wensch ik met reden door hem beschuldigd te kunnen worden van hem in zijne plannen gedwarsboomd, het veld zijner keus afgejaagd, of het gras voor zijne voeten weggesneden te hebben. Gaarne zal ik hem de leemten mijner beschouwing zien aanvullen; en van niemand liever dan van hem, die mevrouw Bosboom persoonlijk en sedert jaren kent, zou ik vernemen omtrent welke punten ik gefaald, omtrent

welke andere ik naar zijne meening juist gezien heb. Daarom voeg ik aan het geschrevene nog slechts eene opmerking toe; eene waarvan ik geloof dat zij noch ongepast noch onbelangrijk is, doch die de heer Oosterzee niet op zijne wijze zou kunnen uitwerken zonder den schijn op zich te laden van onder den vorm van mevrouw Bosboom's zaak die van hemzelven en van zijne eigen rigting te bepleiten.

Er bestaan, onafhankelijk van mevrouw Bosboom's talent, twee redenen waarom zelfs hare fraaiste romans nimmer in onze litteratuur die plaats innemen zullen die men bij alle volken vroeger of later toekent aan het letterkundig genie. De eene daarvan is aan mijne lezers bekend. Dat mevrouw Bosboom in den aanvang van hare loopbaan enkele verhalen geschreven heeft die alleen van gaven, niet ook van vorming getuigen, spreekt van zelf. Om eenmaal een groot auteur te worden moet men eene roeping gevoelen zoo krachtig, dat in den aanvang de sluizen des geestes slechts behoeven te worden losgedraaid om desnoods een geheel koningrijk onder water te kunnen zetten. Toe te geven aan dien drang is in zichzelf geene fout. Hoogstens zou men het eene zwakheid kunnen noemen. De roemzucht, het streven naar onderscheiding, de lust om een ongemeen man of eene ongemeene vrouw te worden, die daarbij eene voorname rol spelen, zijn in den grond der zaak zulke kostelijke eigenschappen, zoo echt menschelijk, zoo onmisbaar tot instandhouding van onze zedelijke natuur, dat men zich wijzer dan God zou moeten wanen om ze aan te vallen van wege haar bestaan, of ze te veroordeelen ter wille van hare welligt schadelijke werking. Doch hoewel mevrouw Bosboom in vervolg van tijd haren geest voortdurend met kundigheden verrijkt heeft, haar geheugen tot eene achtbare stapelplaats van herinueringen uit den voortijd gemaakt, hare verbeelding bevolkt met geheel eene wereld van historische standen en toestanden, zij heeft niet gedaan hetgeen men noemt studeren in de litteratuur. Vandaar dat hare werken niet aanstonds in ieders oog het merk der onsterfelijkheid aan het voorhoofd dragen, en dat in de gelederen van het nageslacht alleen diegenen haar regt zullen laten wedervaren die voor het verblijf van eenen dag in de voorhoven der echte kunst niet plegen op te zien tegen het vertoeven van duizend dagen elders. Ten andere, en daarop wilde ik komen, heeft mevrouw Bosboom van hare pen, wie het daartoe niet aan de noodige elasticiteit ontbrak, een hefboom gemaakt in de dienst eener godsdienstige reaktie. Van nu af tot aan mijn jongsten snik hoop ik bewaard te blijven

voor het pseudo-vrijzinnig zelfbedrog dat men in die rigting geene fraaije boeken schrijven kan. In het derde jaar van onze eeuw is Chateaubriand opgetreden met een werk waarvan niemand beweren zal dat het eene daad van magteloosheid geweest is; en ik ben bereid te erkennen dat *le génie du protestantisme* de beste algemeene titel is dien men, in weerwil van hunnen stijl, boven de vereenigde schriften van mevrouw Bosboom plaatsen kan. Slechts is het een feit dat die schriften, omdat zij zijn hetgeen waarvoor de auteur ze bestemd heeft, hoewel voor een deel nog geene vijfentwintig jaren oud, echter tot een op dit oogenblik gesloten tijdperk in de nieuwere geschiedenis van ons volk behooren. Ik geloof niet aan eene godsdienst der toekomst. De ware godsdienst is in alle eeuwen hetzelfde psychologisch verschijnsel geweest, en er zijn geene termen om te meenen dat zij voorshands ontrouw worden zal aan haar verleden. Te dezen aanzien bezitten de romans waarvan ik spreek blijvende waarde, en de schrandere nederlandsche kerkhistoricus van later tijd zal er met erkentelijkheid gebruik van maken. Doch zoo ik niet aan eene godsdienst der toekomst geloof, ik geloof voor mijn vaderland aan eene toekomst waarin de godsdienst eene veel beperkter plaats beslaan zal dan het geval was toen mevrouw Bosboom het *Huis Lauernesse* schreef en *Leycester in Nederland* uitgaf. Op dat geloof steunt mijn beweren dat er aan deze romans eene vergankelijke zijde is. Wij zijn een tijdperk ingetreden waarin het godsdienstig leven er naar streeft zich meer en meer te individualiseren. Reeds nu en te onzent heeft de antithese van katholicisme en protestantisme zich zelve overleefd. Elk heeft in onze dagen zijn eigen God en zijn eigen geloof. Wie nog met mevrouw Bosboom voor een kerkgenootschap strijdt heeft opgehouden volkomen nationaal te zijn; en zoodra zullen onze zonen niet gegeten hebben van den boom der kennisse des goeds en des kwaads, of zij zullen beseffen dat deze voortreffelijke romancière, aan wier boeijende verhalen zij zoo menig leerzaam en genotvol oogenblik zullen verschuldigd zijn, ook in de dagen van hare grootste kracht eene *femme de parti* geweest is.

CD. BUSKEN HUET.

Natuurkundig onderzoek van Nederlandsch Indië.

I. Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië; deel XVIII-XXVI (of 4de serie, deel IV-VI; 5de serie, deel I-V; 6de serie, deel I, 1-2 aflev.). Batavia, 1859-68.
II. Sur la Culture du Quinquina à Java, par M. Rochussen, ancien Gouverneur Général des Indes Néerlandaises, ancien Ministre des colonies de S.M. le Roi des Pays-Bas. Paris, 1863.
III. Verslag over de Koffij en Kaneel-kultuur op het eiland Ceylon, in het jaar 1861, door P.W.A. van Spall. Van wege de Regering uitgegeven door de N.I. Maatschappij van Nijverheid en Landbouw. Batavia, 1863.

IV. Verslag van den Oost-Indische Hoofdambtenaar met verlof A.W. Kinder de Camareeq aan Z.E. den Minister van Koloniën aangaande de kunstmatige bevruchting van granen en vruchtboomen, volgens de methode van Hooibrink. Overgedrukt uit de Staatscourant van 23 Junij 1864.
V. Lassen's geschiedenis van den Indischen Archipel, door Dr. A.W. de Klerck. Utrecht, 1862.
VI. Geographie van Nederlandsch Indië, door Dr. J. Pijnappel, Gz. 's Gravenhage, 1863.
VII. Fleurs, Fruits er Feuillages choisis de la Flore et Pomone de l'île de Java, peints d'après nature par Madame Berthe Hoola van Nooten. Bruxelles, 1863-1864, 1-4 livraison. Gr. folio.
VIII. Choix de Plantes rares ou nouvelles, cultivées et dessinées dans le jardin botanique de Buitenzorg. Publié avee un texte explicatif par F.A.W. Miquel. La Haye, 1863. Folio.
IX. Annales Musei botanici Lugduno-Batavi. Edidit F.A.G. Miquel. Tom. I, c. tabb. X. Amst. et Traiect. ad Rhen. 1863-1864. Folio.

I. Het Natuurk. Tijdschrift, uitgegeven door de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, bleef zijnen goeden naam handhaven, en de na het vertrek van Dr. Bleeker uit Indië opgetreden redacteuren volbrengen hunne taak met onvermoeiden ijver. Als

het orgaan der Vereeniging, kan men naar den inhoud van het Tijdschrift hare werkzaamheid beoordeelen. Dat die zeer uitgebreid is, alle takken der natuurstudie omvat, en zich van Java over de verst afgelegen buitenbezittingen uitstrekt, daarvan leveren de voor ons liggende deelen het ondubbelzinnig bewijs. Met de stichting der Natuurkundige Vereeniging is de natuurstudie een bestanddeel van de intellectuele ontwikkeling der europesche maatschappij in Indië geworden, van blijvenden aard, hetwelk met den loop der tijden zijne heilzame gevolgen meer en meer zal doen blijken. Oogst de wetenschap daarvan hare vruchten, van niet minder belang is de beschavende invloed, die, waar deze studie wordt beoefend, zich steeds doet kennen, en al streeft de zuivere wetenschap niet lijnregt naar het materiële nut, zal toch de uitbreiding der natuurkundige wetenschappen van toenemenden invloed worden op de materiële ontwikkeling der indische gewesten. Uit dien hoofde is de Natuurkundige Vereeniging, die over den geheelen Archipel nasporing opwekt en bestuurt, de verspreide krachten vreenigt, eene belangrijke instelling, en een merkwaardig verschijnsel tevens. Wat vroeger op dit gebied verrigt werd, had een ander karakter; het waren onderzoekingen door uit Europa derwaarts gezonden reizigers in het werk gesteld, die naar Europa terugkeerden om de verkregen ontdekkingen openbaar te maken. De aldus verkregen uitkomsten hadden in zeer vele gevallen het ongunstig karakter van onvolledigheid, het natuurlijk gevolg van te kortstondige of vlugtige waarneming. Anders is het, als de waarnemer op de plaats zelve gevestigd is, en men verkrijgt nog grondiger uitkomsten, zoodra de wetenschap in de tropische gewesten hare wortels heeft geslagen. Voegt men daarbij dat de Indische Archipel voor de natuurstudie een der rijkste en belangrijkste deelen der aarde is, zamengesteld uit de meest mogelijke verscheidenheid van terreinen, voorzien van eenen overvloed van delfstoffen, bedekt men eene Fauna en Flora die in rijkdom en verscheidenheid hare weêrgade niet heeft, dan wordt het niet moeijelijk te beseffen, dat het vestigen van een uitgebreid en georganiseerd onderzoek in die landen ook in de geschiedenis der wetenschap als eene gewigtige zaak moet worden aangemerkt. Dat de deskundige tijdgenooten dit al dadelijk hebben begrepen, blijkt onder anderen uit de omstandigheid, dat de Natuurkundige Vereeniging van Nederlandsch Indië zeer spoedig in

verband is geraakt met soortgelijke instellingen in de beschaafde landen van ons werelddeel. De correspondentie die zij onderhoudt met Genootschappen, Academiën en met particuliere geleerden, de boekwerken die zij ontvangt, getuigen van de achting die men haar alom toedraagt. Dat ook de Indische Regering de Instelling thans krachtig ondersteunt, zal ieder met vreugde vernemen.

In de aangekondigde deelen vindt men even als in de vroegere, behalve de uitgewerkte verhandelingen, een tal van kortere berigten en mededeelingen, verslagen van de bestuursvergaderingen der Vereeniging, jaarlijksche overzigten van de werkzaamheden, ‘personalia’ over de leden der Vereeniging. Hoezeer alle vakken der natuurstudie hier vertegenwoordigd zijn, kan het niet bevreemden dat sommige afdeelingen hier meer omvang hebben dan anderen. De vulcanische verschijnselen bijv., geologische nasporingen, ichthyologische verhandelingen, landbouwkundige onderzoekingen, berigten over het nuttig gebruik van inlandsche voorbrengselen en natuurkundige reisverhalen staan vooral op den voorgrond. - Terwijl het onmogelijk is, onze lezers met al de bijzonderheden van den inhoud bekend te maken, bepaal ik mij bij een overzigt van den inhoud, geordend naar de verschillende vakken, en zal slechts van eenige meer uitgebreide Verhandelingen breedvoeriger gewag maken.

Op het gebied der *Geographie* ontmoeten wij de belangrijke verslagen over de bepaling der geographische ligging van talrijke plaatsen op Java, door Dr. J.A.C. Oudemans, Hoofdingenieur van de geogr. dienst (XXIVe deel), de herleiding van de waarnemingen gedaan door de Heeren S.H. en G.A. de Lange, ter bepaling van de lengte van Menado, Kema, Boeton, Ternate en Makasser, door denzelfden (XXVIe deel). - In de reisverhalen van Teysmann door Sumatra, Bangka, de Molukken (deel XXIII), Celebes, Siam, vindt men naast de belangrijke uitkomsten op het gebied der kruidkunde, menig punt, dat voor de geographische kennis van die gewesten van belang is. - Het XIX^{de} deel bevat het eerste gedeelte van de Beschrijving eener reis naar de Z.W. kust en N.O. kust van Nieuw Guinea, door H. von Rosenberg. Verdient alles wat tot opheldering van deze *terra incognita* dienen kan, in hooge mate onze belangstelling, hier vinden wij veel dat tot dusverre onbekend was. In het eerste gedeelte wordt berigt gegeven over de reis naar de Z.W. kust. Van gouvernementswege toegevoegd aan eene in het

einde van 1857 benoemde Commissie voor een onderzoek op Nieuw Guinea, begaf de schrijver zich in Januarij 1858 naar Amboina. Vandaar later vertrokken, naderde hij den 20sten Maart de kust van N.G. op de hoogte van Kaap van den Bosch, aan de westzijde. Eerst werd het nabij de kust gelegen eiland Poeloe-Adi bezocht, en vervolgens op de hoogte van de Koroefa-rivier Nieuw-Guinea zelve betreden. De rivier, eene dagreize opgevaren, en de geheele kuststreek, vertoonen de gewone indische kustvegetatie; de Fauna is vooral rijk aan vogels en vlinders. ‘Deze westelijke kuststreek is weinig bewoond en het strand wordt door binnen 's lands wonende Papoes alleen bezocht, wanneer Ceramsche handelspraauwen bij Poeloe-Adi ten anker liggen. De inboorlingen zakken dan de rivier af, met eene hoeveelheid van massoi en wilde muskaatnoten, die ze door tusschenkomst der Adiers verruilen tegen katoen, boslemmer messen, koralen en tabak.’ - Noordoostelijk opgevaren werd de bogt Kaimani aangedaan, waar de reizigers door de bewoners welwillend werden ontvangen. De baai levert tot op 1700 el van den wal eenen goeden ankergrond op, wordt westelijk bepaald door Tandjong Smora, oostelijk door T. Bosweri, eenen uitspringenden hoek van eene steile bergketen, wier hoogste punten 300 voet bereiken. Bij eene weelderige vegetatie en eene rijke Fauna, worden er weinig menschen aangetroffen. Vervolgens werd de Speelman's baai, 1 mijl afstands van Kaimani, bezocht, op de kaart van Melvill van Carnbee verkeerdelijk westelijk van haar geplaatst. Het strand op vele plaatsen steil, vertoont op den achtergrond den 5000 voet hoogen berg Ganafa, waarschijnlijk uit zandsteen zamengesteld. Op den verderen togt werd de Arigoeni-baai onderzocht, aan wier linkeroever een 1000 voet hooge bergketen zich uitstrekt, die uit kalkgesteente, van zandsteen doorbroken, is zamengesteld. ‘Deze baai ligt zuidelijk van de groote Kamranbaai en is geheel niet vermeld op de kaart van Melvill van Carnbee, waarop over het algemeen de strekking en gedaante der kust, van af Kaap van den Bosch tot aan Tandjeng Boeroe geheel foutief is opgeteekend, natuurlijk wegens gebrek aan zuivere bronnen.’ - Op den verderen togt werden de Tritons-baai, het eilandje Lakahia (waar bruinkolen voorkomen), en de Etna-baai aangedaan, welke laatste in eene rigting van het W. naar het O., 4 duitsche mijlen lang, aan het smalste gedeelte der landtong, die beide schiereilanden van N.G. verbindt, gelegen, aanleiding schijnt gege-

ven te hebben tot de gissing, dat hier eene doorvaart zou bestaan van de Geelvinks-baai, die werkelijk op de kaart van Derfelden van Hinderstein opgeteekend staat. Wat de oprigting van een nieuw gouvernements etablissement aangaat, is daartoe, volgens het gevoelen van den Heer von Rosenberg, op het bezochte gedeelte der Z.W. kust niet een geschikt punt te vinden. Nergens toch ziet men vlakten van genoegzame uitgestrektheid en droogte; daarbij volslagen gebrek aan goed drinkwater en eene te schrale bevolking 'Wil het Gouvernement aan de Westkust eene vestiging hebben, die niet louter een politiek doel zou hebben, maar tevens ook langzamerhand tot kennis van het binnenland en tot meerdere beschaving der bevolking moest leiden, zoo moeten wij verder noordwestwaarts in de Mac-Cluër-golf een plek tot een etablissement kiezen. Daar is eene sterke bevolking, die wij door het overwigt onzer wapenen gemakkelijk in bedwang zouden kunnen houden en van lieverlede aan bebouwing van het land zouden kunnen gewennen. De golf snijdt ook diep het land in en het zoude derhalve welligt niet zeer moeijelijk zijn het geheele noorderschiereiland van hier uit te onderzoeken.' - Aan het slot van dit verhaal wordt ene kleine lijst van woorden uit de landtaal medegedeeld, waarin ook namen van dieren en planten voorkomen. Sommige kultuurplanten hebben dezelfde namen als in andere deelen van den Archipel. - Het 2de gedeelte dier reisbeschrijving (in deel XXII) omvat de reis naar Doreh. Van Lakia tot aan de Gallewo-straat, tusschen N.G. en Salawatti, bleven de schepen der expeditie verre van de kust; voorbij de Mac-Cluër-golf gepasseerd zijnde, deed zij zich voor als laag boschrijk land. De eilanden Salawatti en Battanta, met woud bedekt, verrijzen hoog en steil uit de zee. In het binnenland van N. Guinea ontdekt men eene bergketen in noordelijke rigting, tot nabij de opening der Gallewo-straat, langs de geheele noordkust en de Geelvinks-baai om, die in den Vlakkenhoek zacht golvend uitloopt. Gemiddeld schijnt dit gebergte eene hoogte van 2 tot 3000 voet te bereiken, terwijl enkele uitstekende toppen op 5 à 6000 voet geschat werden, - De kuststreek Doreh wordt door den S. nader beschreven, waarbij op grove onnaauwkeurigheden in de berigten van vroegere reizigers gewezen wordt. Maar ook hier werd geene noemenswaarde excursie in het binnenland ondernomen. Vele zoölogische merkwaardigheden werden er waargenomen en een

vlugtige blik op de plantenwereld geworpen. Uitgebreid is het wat de S. omtrent de bewoners, tot het Popoes-ras behoorend, mededeelt, èn volgens zijne eigen waarneming, èn op gezag van de zendelingen Ottow en Geissler. Eene lijst der verzamelde woorden der inlandsche taal besluit dit verhaal. - Het 3de gedeelte (in het XXIVste deel) beschrijft de reis naar de Humboldts-baai en de terugreis naar Amboina. - Aan de N. kust vertoont het eiland zich geheel bergachtig, 1200-1500 voet hoog. Op de hoogte van Kaap d'Urville kwam de uitgestrekte vlakte in het gezigt, waardoor de groote Ampernoh-rivier stroomt, die nabij de Z.W. kust in het hooggebergte haren oorsprong heeft. Voorbij het kleine eiland Arimoa verrijst een langs het strand zich uitstrekkend heuvelland, naar het binnenland gemiddeld 5000 voet hoog, terwijl het in het westelijk van de Humboldts-baai gelegen Cycloop-gebergte 6-7000 voet hoogte bereikt. - Het verdere gedeelte der beschrijving is vooral aan de Ethnographie gewijd. - De geheele togt kan niet anders als eene kustopneming beschouwd worden, waarvan het eigenlijk doel dat de Regering zich voorstelde, mij niet genoegzaam duidelijk is. De expeditie schijnt met zekere overhaasting beraamd te zijn. Bij bedaarder voorbereiding had men daarmede uitstekende, welgeorganiseerde wetenschappelijke nasporingen kunnen verbinden. Men had, onder eene kleine militaire bedekking in het binnenland doorgedrongen, veel opheldering kunnen verkrijgen, bijv. over de gesteldheid der gebergten, over de eigenaardige vegetatie, die ons tot dusverre alleen uit de strandvlakten bekend is, enz. De Heer Rosenberg, als teekenaar aau de expeditie toegevoegd, heeft evenwel omtrent de Fauna vele belangrijke bijzonderheden opgespoord, die afzonderlijk door hem gepubliceerd werden, en waarvoor de wetenschap hem erkentelijk zal zijn.

In het verhaal eener reis naar de eilanden Misool, Salawatie, Batanta en Waigeo, door denzelfden schrijver in het XXIVste deel geplaatst, komen behalve geographische aanteekeningen ook bijzonderheden voor over de Flora en Fauna dier eilanden, die bijkans identisch schijnen te zijn met die van Nieuw Guinea.

Meteorologische waarnemingen, door particulieren gedaan, worden onderscheidene medegedeeld, van Zollinger in Banjoewangi, K.F. Holle in Bandong (XVIIIde en XXIIste deel), door Schwencke (XXIIste deel), te Pamakasan door Arriens (XXIIIste deel). - Zoo als bekend

is, heeft de Regering sedert eenige jaren zich de zaak der meteorologische waarnemingen aangetrokken, en is op Java een observatorium gevestigd, met een kundig man aan het hoofd en van de noodige instrumenten rijkelijk voorzien. Welligt zal de wetenschap daarvan reeds spoedig de vruchten zien.

Over de *geologische gesteldheid* van den indischen Archipel is in nieuweren tijd meer licht verspreid. Vroeger beperkt tot voorstellingen over uitsluitend vulcanische vormingen, deed eerst Marsden in zijne beschrijving van Sumatra eenige meer bepaalde geologische systemen, talrijke lagen van de palaeozoische en mesozoische groepeu kennen, en Horsfield gaf door zijne geologische beschrijving van Bangka eene eerste proeve van een bepaald geognostisch ouderzoek. Waren Reinwardt's reizen onvruchtbaar voor de uitbreiding der geologische kennis, aan den onvermoeiden Junghuhn zijn wij eene gedetailleerde orographische en gedeeltelijk geognostische beschrijving van Java en het N.W. gedeelte van Sumatra verschuldigd, en indien de door hem met ijver verzamelde rotssoorten en de talrijke fossilen, welke hij in 's Rijks Museum van Nat. Historie te Leyden plaatste, behoorlijk bestemd en gepubliceerd waren, zou over den eigenlijken aard der vulcanen en der secundaire en tertiaire vormingen van die gewesten veel licht kunnen verspreid worden. - Talrijk waren intusschen de nasporingen, op de grootere en kleinere eilanden door de Ingenieurs van het Mijnwezen in Ned. Indië in de jongst verloopen jaren in het werk gesteld, waardoor van lieverlede eene meer vollcdige geologie van den Archipel wordt voorbereid. Die opnemingen, in de verschillende deelen van het Natuurkundig Tijdschrift meer of minder volledig gepubliceerd en niet zelden door kaarten en profielteekeningen opgehelderd, hadden of een uitsluitend wetenschappelijk doel, of waren op het opsporen van kolen en andere nuttige delfstoffen gerigt. Voegt men alles zamen, wat door dit corps van wetenschappelijke ambtenaren aan het licht gebragt is, en ziet men daarbij de moeijelijkheden niet voorbij die aan geologisch onderzoek in tropische landen, en met ongeoefende of onwillige werklieden, verbonden zijn, dan zal men aan de verdiensten van het Mijnwezen in Indië hulde moeten brengen.

Behalve de uitkomsten van deze nasporingen vindt men in he Tijdschrift ook geologische opstellen van anderen, waaronder ik

in de eerste plaats melding maak van de ‘Bijdrage tot de geologische kennis van Timor,’ door C.F.A. Schneider, in het XXIV^{ste} deel. Dit merkwaardige eiland heeft reeds sedert lang boven andere oostelijk gelegen eilanden de aandacht der natuuronderzoekers getrokken door zijne eigenaardige Flora en Fauna, in sommige opzigten van de naburige verschillend, hoezeer wij thans, op grond van volledige kennis, niet meer van eene bepaalde overeenkomst met de Kaap de Goede Hoop mogen spreken. Zeker naderen dit en andere naburige eilanden alsmede Nieuw Guinea in hunne geologische wording en het karakter van het organische leven aan het noordelijk gedeelte van Nieuw Holland. - Flora's en Fauna's van verschillenden oorsprong en aard bedekken de eilanden-wereld van Ceylon af, tot in Nieuw Guinea en de Philippijnsche eilanden; zij vermengen zich op vele plaatsen, en het is thans nog niet mogelijk de natuurlijke grenzen te bepalen. Wat ter zake van de dierenwereld hieromtrent door Wallace gesteld wordt, behoeft op het gebied der plantenwereld nog eenen naderen toets, waarbij de veranderingen die de verdeeling van land en zee sedert de vestiging van het tegenwoordig organisch leven onderging, niet mogen voorbijgezien worden.

Het onderzoek van den Heer S. had in de omstreken van Koepang plaats en strekt zich dus slechts over een klein gedeelte van het eiland uit, maar verkrijgt eene grootere waarde door de op de bepaling der fossilen gegronde onderscheiding der lagen. Door de Molasse rijst eene kalkformatie op, in den vorm van hooge rotsen, die de hoogten der bergen bedekt, of gelijk muren de bergwanden doorbreekt. Talrijke fossilen werden in die kalkvorming gevonden, en op hunne bepaling steunend, meent de Heer S. haar als een equivalent van de Jura-formatie, de coral-rag van Engeland en den witten Jura van Duitschland te mogen beschouwen, terwijl tusschengeschoven lagen van eenen rooden krijtachtigen kalk door hem met den Portlandgroep vergeleken worden. Boven het gehucht van Montassy zag hij een klein-korrelig oolith-gesteente, daaronder zwarte letten. Aan de overzijde van Kali-Matti, aan de zijde van den berg van Tabeno, treedt de grofkorrelige oolith-kalk te voorschijn, waaronder mergelkalk ligt, rustende op zwarte schieferletten. Aan den oorsprong van de Kali-Matti ligt ijzer-oolith met aderen van bruin ijzeroxyde. Onder den ijzer-oolith vindt men eenen met bruinen

mergel afwisselenden groenen zandsteen (beiden opgevuld met versteeningen), die de zwarte schieferletten bedekt, en die ook tot den bruinen jura moet gebragt worden. Onder de fossilen, die de S. nader bepaalde, behooren velen mede tot den in de nabijheid voorkomenden lias-zandsteen, de meesten echter zijn kenmerkend voor den zwarten jura. De gele lias-zandsteen bedekt het plateau van den bergrug van Oifetto, en vormt het bovenste gedeelte van den bergrug van Bakanassy. De aldus in drie leden onderscheiden juragroep omzoomt volgens de vroegere onderzoekingen van Dr. S. Müller de geheele kust en begrenst den schelpenkalk. In het westelijk gedeelte omsluit hij echter ook nog een krijtbassin. Over het geheel is het jura-terrein op Timor rijk aan mangaan- en ijzererts, vooral waar het door dioriet doorbroken is. - Ook de keuper-formatie is op dit eiland vertegenwoordigd, in den vorm van kleine geïsoleerde heuvelen, ingesneden ravijnen of steile bergwanden, uit lagen van bonte letten zamengesteld, die naar beneden in rooden zandschiefer overgaan, en dan weder in eenen eigenaardigen zandsteen, op wien bonte mergelletten met zandsteen afwisselend volgen. De keupermergel treedt van den rug van Oifetto af tusschen alle bergruggen te voorschijn. Onder den zandsteen komt een eigenaardige leem voor, en in de nabijheid dezer laag te Penkassy heeft men bij het graven van eenen put, zout water gevonden, op eene hoogte van eenige honderd voet boven het zeevlak. Een in de nabijheid liggende fossilrijke kalksteen bevat eene groote hoeveelheid van *Avicula socialis*, waardoor de geologische bepaling vaststaat. De kalk gelijkt ook wel op schelpenkalk. Een ware trochiten-kalk, uit de stelen van *Encrinus liliiformis* zamengesteld, werd ook aangetroffen. Het trias-systeem speelt hier dus eene belangrijke rol. - Het krijtsysteem verheft zich bij Manbaki met eenen rotswand uit de zee, lagen van grijzen zandsteen, vuursteen en krijt, die zich naar het oosten uitbreiden en in bijkans zuidelijke rigting het geheele eiland doorsnijden, en in het binnenland ontbloot, zich als zachtgolvende heuvels voordoen. - Dioriet in verschillende wijzigingen bekleedt als endogene vorming eene belangrijke plaats in het geologisch zamenstel van Timor. Het nevengesteente is overal met koper bedeeld. Men vindt kopergroen, zwavelkoper, malachiet en lazuur. Te Delhi ligt gedegen koper in eene laag van witte klei. Zout is op het gebied van Nederlandsch Timor nog niet gevonden, maar de bovenvermelde zoutbron toont

het bestaan genoegzaam aan. In Portugeesch Timor wordt zout gedolven.

Over de niet onbelangrijke ontdekking van platina-erts in Martapoera op Borneo vindt men een onderzoek van den Heer Maier in deel XXIII. - Het goud bevattende kustzand van Tjilatjap werd door denzelfden scheikundige met veel zorg nagegaan (XVIII^{de} deel), waarbij hij met deze conclusie eindigt: Het voorkomen van gedegen goud, cinnaber, platina, zeker looderts, titaanhoudend ijzerzand, chroomijzererts, enz. in het kustzand van Tjilatjap bewijzen dus voldoende, dat het een werkelijk of natuurlijk goud-alluvium is, en dat het van het grootste wetenschappelijke belang is, dat het met de meeste naauwkeurigheid worde onderzocht. - Mangaanerts uit de Preanger Regentschappen werd door den Heer Huguenin medegedeeld (XXII^{ste} deel), waarbij tevens de gevondene tot het miocene tijdvak behoorende fossileschelpen vermeld worden. - De Chef van het Mijnwezen, de Heer Cs. de Groot, deelde vele belangrijke geologische Verhandelingen in het Tijdschrift mede. In een ‘Woord aan het Publiek’ verdedigt hij zich tegen klagten van den Heer Bleekrode te Delft, over het onvoldoende van toegezonden mineralen ten behoeve van het onderwijs, alsmede over leemten in het het door het mijnwezen volbragte geologisch onderzoek. Uit dit welgeschreven stuk blijkt onder anderen ook dat op last der Regering aan Prof. Goeppert te Breslau specimina uit de N.I. Koolformatiën tot onderzoek werden toegezonden. - Onder den titel van ‘Bijdrage tot de geol. en mineralogische gesteldheid van Ned. Indië’, deelen de Ingenieurs van het Mijnwezen belangrijke opstellen mede. De 22ste bijdrage bevat een onderzoek van Sumatra's westkust, door P. van Dijk; de 23ste handelt over ontginbare kolenlagen in de ommelanden van Benghoelen (XXII^{ste} deel); de 25ste bijdrage over een onderzoek naar kopererts in Mandhor (West-Borneo), door Everwijn (XXIV^{ete} deel); de 26ste over de zwartkolen in en nabij de baai van Tapanoeli, door P.v. Dijk (24ste bijdr.). Het opsporen van steenkolen maakte een niet gering deel uit van de werkzaamheid der Ingenieurs. De vraag tot welke geologische afdeeling die verschillende koolformatiën in N.I. behooren, is voor de zuivere wetenschap van meer belang dan voor de Industrie. Gelijkheid van eigenschappen van fossile kolen in Europa met die van Indië, uit hetzelfde tijdvak, kan a priori niet gesteld worden.

Uit alles blijkt echter dat de Indische kolen tot de tertiaire periode behooren en dus tot den groep der bruinkolen. Over deze zaak vindt men een lezenswaard woord over de ‘Bruinkool van Borneo’ van den Heer Cs. de Groot, in het XXIII^{ste} deel, die daarbij teregt aanmerkt dat Dr. Schwaner de eerste was die de nummuliten-vorming op Borneo constateerde. - Een onderzoek der kolen in Palembang door den Heer Everwijn komt in het XXI^{ste} deel voor.

De Heer Mickeller heeft in het XXIII^{ste} deel eene afzonderlijke Verhandeling over het Diënggebergte geleverd, waarin de schoone beschrijving van Junghuhn wordt aangevuld of hier en daar verbeterd.

De *vulcanische verschijnselen* welke in Ned. Indië zoo sterk en algemeen optreden, worden in nieuwer tijd met zorg waargenomen en opgeteekend. In het Tijdschrift beslaan zij eene aanzienlijke ruimte. De over vroegere tijdvakken verspreide berigten bijeen te brengen en daardoor de geschiedenis van het vulcanisme volledig te maken, was een gelukkig denkbeeld, door de Heeren A.W.P. Weitzel, M.Th. Reichel en Versteeg, ten uitvoer gebragt. In het XVIII^{de} deel beginnen de ‘Berigten over aardbevingen en berguitbarstingen, vermeld in de Bataviasche Koloniale Courant, de Java-Gouvernement Gazette, de Bataviasche Courant en de Javasche Courant van 1810-1830.’ Is deze kennis op zich zelve van gewigt, ook voor het beheer des lands levert zij gezigtspunten op, onder anderen om bij de vestiging van zetels voor menschen en de stichting van kulturen de meer veilige plaatsen te onderscheiden. Bij de uitbarsting van den Galoengoeng op den 8 en 12 October 1822 werden 114 kampongs en 41 rijstvelden verwoest en 45 beschadigd, 775,795 koffijboomen gedood, 3,851,742 beschadigd; er kwamen om het leven 4011 menschen, 105 paarden, 140 koeijen en 713 buffels. - De verzameling van waarnemingen over 1831-1840 werd door M.Th. Reiche bijeengebragt, en over 1841-1850 door H.F. Versteeg. Tot soortgelijke rubriek behoort het geschiedkundig onderzoek van J. Hageman (XIX^{de} deel) over de uitbarsting der Oostelijke Vulkanen op Java in 1586. - Het geldt hier vooral de vraag, of ‘de brandende bergh’ van Houtman de Ringgit of de Raung geweest is. - Uit het onderzoek wordt besloten, dat het de eerstgenoemde vulkaan was, die in dat jaar door zijne ontzettende uitbarsting het omliggende land verwoest heeft.

De *hedendaagsche vulkanische verschijnselen* worden in het Tijdschrift onder eene doorloopende rubriek met zorg opgeteekend. Ook over de *minerale bronnen* worden talrijke mededeelingen uit alle oorden van Indië aangetroffen. - Een belangrijk onderzoek over de scheikundige zamenstelling der *vulkanische asschen*, leverde de Heer Rost van Tonningen in het XXX^{ste} deel, en talrijke analysen van minerale bronnen stelde de onvermoeide scheikundige H.J. Maier in het werk.

Onder de *botanische Verhandelingen* maak ik in de eerste plaats gewag van de beschrijvingen van nieuwe plantensoorten uit 's lands plantentuin te Buitenzorg, door de Heeren Teysmann en Binnendijk, in de verschillende deelen van het Tijdschrift gepubliceerd. Zij getuigen evenzeer van den rijkdom der inlandsche Flora als van den onvermoeiden ijver dier Heeren. Vooral waren het de reizen van den Heer Teysman door Java, Bali, Sumatra, Bangka, Celebes, de Moluksche eilanden, die den botanischen tuin te Buitenzorg met zoo vele nieuwe zaken verrijkt, en tevens over het karakter der vegetatie op die eilanden veel licht verspreid hebben.

De verdienstelijke arbeid van den Heer G.J. Filet, officier van gezondheid der 2de klasse: ‘de inlandsche plantennamen, bijeenverzameld en in alphabetische orde gerangschikt’ (deel XIX), mag geenszins onvermeld blijven. De S. had daarbij op het oog, door de botanische bepaling der inlandsche namen, aan de in de kruidkunde ongeoefenden een hulpmiddel tot het herkennen van bepaalde plantensoorten te verschaffen. Kan dit hulpmiddel in sommige gevallen tot het doel leiden, in zeer vele zal het echter falen. ‘Vaak toch,’ zegt de Heer F., ‘heeft eene en dezelfde plant een groot aantal synonymen, omgekeerd ook hebben vele planten denzelfden of wel eenen algemeenen inlandschen naam.’ In het laatste geval is deze niet zelden de naam van eenen natuurlijken groep of een geslacht, en getuigt van de juiste waarneming der inlanders, die dan de soorten van zulke groepen veelal met een soortsnaam onderscheiden, waarvan men bijv. onder de Laurieren, die in het Soendaasch ‘Hoeroe’ heeten, talrijke voorbeelden aantreft. - Maar ook zonder deze toepassing der inlandsche benamingen van plantensoorten, hebben deze nasporingen voor de taalstudie eene belangrijke zijde. De S. heeft getracht zijne lijst, die 275 bladzijden beslaat, zoo volledig

mogelijk te maken door compilatie uit verschillende boekwerken en door eigen onderzoek.

Boscheria Minahassae, eene geheel nieuwe soort van het Ficus-geslacht, op Celebes ontdekt, wordt door de Heeren de Vriese en Teysmann in deel XXIII breedvoerig beschreven. - Van den Heer J. Amann (die sedert zijne plaatsing aan den bot. tuin te Calcutta dezen aangenomen met zijnen waren naam: S. Kurz heeft verwisseld) vinden wij in het XXIII^{ste} deel eene opsomming van de *Vaatkryptogamen* van het eiland Bangka, waar deze kundige Botanist eenen geruimen tijd als soldaat in het indische leger doorbragt.

Dat de kennis van het *gebruik van voortbrengselen der inlandsche plantenwereld* tot verschillende doeleinden, alsmede de *landbouwkundige wetenschap* in ruime mate in dit Tijdschrift vertegenwoordigd is, heb ik boven reeds aangeduid.

D.W. Rost van Tonningen, Rapport over de aanwezigheid van grondstoffen in den N.I. Archipel, geschikt tot bereiding van papier (deel XIX). ‘De schaarschte aan geschikte lompen tot papierbereiding had vooral in de jongst verloopen tijden de aandacht der gouvernementen en van deskundigen tot zich getrokken. - Hoe dikwijls men ook heeft aangekondigd, dat eene goede grondstof, in overvloed voorkomende en gemakkelijk te verzamelen, ontdekt was, zoo schijnt het echter, dat geene daarvan, tot heden toe, aan de zich dagelijks vermeerderende behoefte in genoegzame mate voldoen kon; althans de aanvragen en uitlovingen, zoowel door gonvernementen als door partikulieren gedaan, schijnen zulks te bewijzen. Ook de Minister van Koloniën in Nederland, heeft zich deze zaak aangetrokken, en een onderzoek hieromtrent gelast, waarvan als uitvloeisel dit rapport het licht ziet. Door den Directeur der Kultures uitgenoodigd, hebben de verschillende hoofden der gewestelijke besturen in Indië zich beijverd om stoffen te verzamelen, welke volgens hunne wijze van zien, waardig konden geacht worden om tot proefnemingen te dienen. Deze in mijne handen gesteld, werden aan eenige bewerkingen onderworpen, geschikt om eene schifting daar te stellen tusschen diegene, welke *mogelijk* dienen konden tot eene goede papierbereiding, en andere die, als hiertoe ten eenenmale ongeschikt, moesten worden verworpen. Die stoffen, welke in de eerste kategorie vielen, waren bestemd om naar Europa tot het nemen van meer volledige en juiste proe-

ven, door deskundigen, verzonden te worden.' - Op die wijze heeft de Heer R.v.T. een tal van grondstoffen, uit verschillende oorden van den Archipel toegezonden, onderzocht, met die uitkomst, dat 26 soorten waardig gekeurd werden om tot verdere beproeving naar het moederland verzonden te worden. Wij treffen daaronder stoffen aan, die in zeer groote hoeveelheid en met betrekkelijk geringe kosten kunnen worden ingezameld. - Ongetwijfeld bevat de indische plantenwereld eene groote hoeveelheid van beste papiergrondstoffen. De vraag is alleen of de transportkosten niet eene onoverkomelijke moeijelijkheid zullen opleveren, tenzij men in Indië zelf de fabricatie kan bewerkstelligen.

Over *getah-pertja* en *elastieke gom* komen in het Tijdschrift onderscheidene mededeelingen voor. Dat beide stoffen uit meer dan eene boomsoort verkregen worden, is reeds genoegzaam bekend. Sumatra en Borneo zijn met onderscheidene soorten van getah-boomen rijkelijk bedeeld. Was ons gezag in die gewesten genoegzaam gevestigd, dan zoude de inzameling op grooter schaal en met voordeel kunnen plaats grijpen, want de Engelschen hebben hunne boomen in Achter-Indië reeds bijkans uitgeput. Eene met kennis uitgevoerde ontginning der getahstreken op die eilanden zou naast de belangrijke voordeelen tevens waarborgen aanbrengen tegen het roekeloos verwoesten dier wouden. - De *elastieke gom*, welke vooral uit *Ficus elastica* en eenige aanverwante soorten verzameld wordt, kon voor de indische industrie en onzen handel een artikel van nog meer waarde worden, wanneer men die boomen door ruime aanplanting vermeerderde.

Over *olieën, vetstoffen, harssoorten*, nuttig voor deze of gene doeleinden, wordt een tal mededeelingen aangetroffen, die van de alom aangroeijende belangstelling in de kennis der inlandsche voortbrengselen getuigen. Veel, dat de proef niet kan doorstaan, wordt aldus aanbevolen en ter sprake gebragt. Niet zelden zijn de mededeelingen ook te onvolledig en wordt het moeijelijk te bepalen, van *welke* plantensoort het voortbrengsel afkomstig is. Het ware uit dien hoofde wenschelijk dat ter dezer zake algemeene aanwijzingen werden gedaan, opdat bijv. de inzenders niet enkel den inlandschen naam der plant vermeldden, maar tevens eenen gedroogden tak of een ander deel tot bepaling der plantsoort medezonden.

De *Landbouwscheikunde* is op eene uitstekende wijze vertegenwoordigd. De talrijke analysen van wateren, die tot besproeijing dienen

van bouwgronden, proefnemingen met verschillende bemestingen, over suikerbereiding, enz., door de Heeren Fromberg, Mayer, Rost van Tonningen en Krajenbrink uitgevoerd, vormen een schoon geheel van uitstekende nasporingen. De Heer Rost van Tonningen leverde ook in het XXII^{ste} deel een belangrijk opstel 'Over de nieuwste vorderingen in de Landbouwscheikunde.'

Dat onder de omstandigheden der laatste jaren de *Katoenkultuur* op onderscheidene plaatsen in Ned. Indië beproefd werd, is eene bekende zaak. De ervaren Teysmann spoorde in Sumatra, Celebes, de Moluksche eilanden, op last der Regering, de daarvoor meer geschikte plaatsen op, en in zijne boven vermelde reisverhalen vindt men daaromtrent vele bijzonderheden. Maar nog zijn alle moeijelijkheden niet overwonnen. Hier waren het overstroomingen, ginds schadelijke insekten, daar weêr mindere geschiktheid van den bodem, die den aanbouw deden mislukken. Van den handel verneemt men, dat ook de hoedanigheid van het verkregen product nog in meer dan een opzigt voor de amerikaansche katoensoorten onderdoet. Kan met volharding eene betere uitkomst verkregen worden, toeh blijft altoos nog de vraag of bij verminderde katoenprijzen deze tak van nijverheid genoeg voordeel zal opleveren. - Over die kultuur in de residentie Palembang op Sumatra, deelde de Heer Gersens vele bijzonderheden mede in het XXII^{ste} deel. - Van dezelfde hand is ook eene Verhandeling over de kultuur der *Java-Padi-soorten* in dat meer en meer bloeijende gewest.

Over de aankweeking van de *Chineesche Rhamnus-soorten*, die de kleurstof *Lao-Kao* leveren, gaf de Heer Junghuhn berigt in het XXII^{ste} deel; in het voorgaande jaar waren er reeds 2742 heesters aangekweekt.

Over de aanplanting der *Kinaboomen* werden in het Tijdschrift talrijke verslagen door de Heeren Junghuhn en de Vrij medegedeeld. - Van den beginne af, toen de eerste plannen tot deze onderneming gemaakt werden, officieus of officiëel in deze zaak betrokken, zou ik ligtelijk aan de regels der bescheidenheid te kort doen, indien ik mijne kennis van haren loop, van hare verschillende lotgevallen en toestanden, bezigde, om een nader oordeel over die verslagen op te maken. Was het laatste uitgebreide rapport, gegrond op een zorgvuldig scheikundig en botanisch onderzoek der basten en der boomsoorten, op last der Regering opgemaakt, publiek, dan zou

iedereen genoegzaam in staat zijn te oordeelen. Stelde ik te boek al wat ik van dit onderwerp weet, men zou er niet aan twijfelen dat gemis aan kennis, besluiteloosheid en zwakheid, gewigtige fouten hebben doen ontstaan en tot voor korten tijd hebben doen voortduren. Er is hier veel, dat beter is niet op te teekenen, en ik heb mij daarom ook bedwongen om niet te spreken, toen in het vorige jaar twee sprekers in de Tweede Kamer der Staten-Generaal het openbaar bewijs leverden, dat zij met volkomen gemis aan kennis van dit onderwerp en denkelijk van den waren toestand door particulieren onjuist geïnformeerd, over deze zaak het woord hadden gevoerd. Maar het publiek weet nu reeds genoeg van een hoofdpunt, en waarover *ik* dus ook hier spreken mag. Het is dit. Men bezat van den beginne af, naast de allerbeste kinaboomsoort, *Cinchona Calisaya*, die de *Koningskina* voortbrengt, en eenige andere goede soorten, in onze plantsoenen eene soort, die sneller groeide, maar naar hare botanische kenmerken tot de kinine-arme soorten behoorde. Het was natuurlijk dat op grond daarvan dezerzijds bij herhaling gewaarschuwd werd die soort niet boven de andere beste en welbekende soorten aan te planten, te meer daar men omtrent hare botanische bepaling geheel onzeker was. Na haar dan met dezen dan weêr met eenen anderen naam bestempeld te hebben, vereerde men eindelijk deze al meer en meer onbruikbaar gebleken soort met den naam van *Cinchona Pahudiana*. Zij is echter, en dit werd op overtuigende wijze aangetoond, niets anders dan de *C. Carabayensis*, door Weddell in zijn beroemde werk beschreven, en door hem, die haar in haar vaderland waarnam, eene onbruikbare soort genoemd. Die soort bleef intusschen de warmste bescherming in Indië vinden, en men ging zoo ver, dat men haar nog prees, toen men niet in den eigenlijken stambast, maar slechts in den *wortel* een weinig kinine kon vinden. De man, die in Engeland aan het hoofd der Kinologen staat, Howard, had haar al dadelijk voor onbruikbaar verklaard, en wanneer men nu leest wat hij nog onlangs in het Pharmaceutic.-Journal over den onbruikbaren Pahudiana-bast mededeelt, dan zullen de geachte sprekers in de 2de Kamer tot de overtuiging kunnen komen, dat het oordeel over den toestand onzer kultuur niet is eene kwestie van persoonlijkheden. - Uit die boomsoort bestaan nu voor het overgroote deel onze plantsoenen, terwijl de Engelschen,

die *zooveel jaren na ons* in Bengalen en Ceylon die kultuur begonnen, in 1865 reeds basten, goede en beste basten, in den handel zullen brengen. - Ons standpunt is dus, dat wij, na tonnen schats uitgegeven te hebben, van den grond af eene algeheele hervorming moeten maken, en ons tot zoo lang stil houden. - Ik houd mij echter overtuigd, dat de tegenwoordige Regering zich niet door ijdele voorspiegelingen, waaraan het nog wel niet ontbreken zal, van den regten weg zal laten afbrengen. - Wie nadere bijzonderheden over onze kinakultuur en die der Engelschen wenscht te kennen, kan die vinden in Markham's werk (Travels in Peru and India), waarop ik later terug kom.

De Aanteekeningen betreffende de *Kakao-kultuur* in de residentie Menado op Celebes, de handleiding tot die teelt, de bijdrage over de insecten die haar benadeelen en eene bijdrage over de statistiek der Kakao, door W.H. de Vriese, de scheik. analyse van de onderscheidene deelen van den boom, voorkomende in het XX^{ste} deel, leveren belangrijke gezigtspunten over deze in Ned. Indië welligt nog zeer uit te breiden belangrijke teelt.

De Heer K.W. van Gorkum deelde een onderzoek mede van de *Wiedjien-olie* of *Sesam*, in Z. Europa en Klein-Azië algemeen verbouwd, hier en daar ook in Indië geteeld, en beveelt de uitbreiding der kultuur van deze plant zeer aan (deel XVIII). Dezelfde ambtenaar der kultures onderzocht ook de vruchten van den *Tangkallakboom* (*Cylicodaphne sebifera*), uit wiens vruchtjes eene vetstof verkregen wordt, waarvan de Javanen kaarsen bereiden (deel XVIII). Zijn oordeel over het industriële gebruik is zeer gunstig.

J.C. Bernelot Moens, *Scheikundig onderzoek van den bast van Nauclea orientalis* (deel XIX, overgenomen uit het geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indië), N. Rietler, *van de hars van Garcinia Mangostana* (XXI^{ste} deel), brengen onderscheidene voor de wetenschap nieuwe zaken aan het licht.

Op *zoölogisch gebied* getuigen de *ichthyologische Verhandelingen* van Dr. Bleeker van eene schier weêrgaloze volharding, om het rijk der visschen, die de indische zee en de zoete wateren van den Archipel bewonen, te leeren kennen. Er is naauwelijks een voorbeeld van zoo snelle uitbreiding onzer kennis over eene bepaalde klasse van dieren. - Van alle grootere en kleinere eilanden heeft de Heer Bleeker de voorwerpen ontvangen of zelf verzameld, en heeft dit on-

derzoek het grootste belang voor de systematische kennis der visschen, ook voor de wetten hunner geographische verspreiding over den Indischen Archipel, zal het gewigtige bouwstoffen opleveren. - Wij kunnen den S. hier natuurlijk niet in de bijzonderheden volgen, te meer, daar hij sedert zijne terugkomst onder ons in een uitstekend plaatwerk de uitkomsten van zijn veeljarige nasporingen aan het licht brengt. Wij stippen hier alleen aan, dat in de verschillende nommers van het Tijdschrift zijne voorloopige monographiën van Visch-Fauna's der verschillende eilanden, bijv. van Timor, Bawean, Ceram, Bangka, Bali, Java, Sumatra, Soembawa, Nieuw-Guinea, Celebes, Borneo, van Japan, Singapore, en de Kaap de Goede Hoop, gepubliceerd worden. - Van denzelfden schrijver vinden wij ook nog een belangrijk opstel over de *Reptiliënfauna van Sumatra*, in het XXI^{ste} deel.

Nieuwe *Vogelsoorten van Nieuw-Guinea* werden door den Heer von Rosenberg in het XXIII^{ste} deel beschreven, waarbij eene afbeelding van den aldaar ontdekten *Casuarius Kaupi* is gevoegd.

H. Zollinger, Over eenige nieuwe *land- en zoetwater Mollusken* (XVIII^{de} deel). - De door Zollinger verzamelde voorwerpen werden door den Hoogleeraar Mousson bestemd en in het ‘Journal de Conchyliologie’ gepubliceerd. - Over de hoogte-verspreiding der Mollusken, deelt Zollinger waarnemingen mede in het XXI^{ste} deel.

Over de voor de verschillende kultures *schadelijke insekten* werden talrijke waarnemingen gedaan, door Teysmann over die van de Cacaoen katoenkultuur; door den Heer von Ellenrieder over de *Sêmoetgraman*, eene soort van mieren in de koffijtuinen; over schadelijke insecten bij de rijstkultuur, enz.

Francis Walker, ‘Catalogue of the Homopterous Insects collected at Serawak, Borneo, by Mr. A.R. Wallace,’ in het XIX^{de} deel, overgenomen uit het ‘Journal der Linnean Society te London,’ herinnert ons aan de uitgebreide zoölogische nasporingen door de Engelschen in onzen Ind. Archipel in het werk gesteld. Die herinnering kan ons ook tot vermaning strekken om de eer onzer wetenschap te handhaven door voortgezet onderzoek in die gewesten en door ijverige openbaarmaking uit onze Verzamelingen van de schatten die zij bevatten.

De Heer von Ellenrieder was ijverig bezig de insectenwereld te

onderzoeken. In het XXIV^{ste} deel vinden wij zijne eerste bijdrage tot de kennis der *Hemipteren* van den Archipel, een rijke verzameling en nieuwe geslachten en soorten, vooral van Sumatra en Java, door eenige afbeeldingen toegelicht.

Over nieuwe *Pennatulinae* van den Ind. Archipel deelt de Heer Bleeker in het XX^{ste} deel eene bijdrage mede, waarin 11 nieuwe soorten beschreven worden.

Dr. H.A. Bernstein leverde een anatomisch onderzoek, door afbeeldingen opgehelderd, over eene anomalie in den oorsprong der *arteriae carotides* van *Pitta cyanura* (deel XIX), en van monorchie bij *Centropus medius* en *C. affinis* (deel XXI).

De Heer Swaving begon zeer belangrijke onderzoekingen over de *Schedels van de Volken in den Indischen Archipel*. De eerste bijdrage vindt men in het XXIII^{ste} deel. De S: werpt in de inleiding eenen blik op de verschillende methoden van schedelmeting en de stelsels van classificatie, en geeft vervolgens als eerste bijdrage eene beschrijving van 14 schedels van Banjareezen van Borneo, en 7 schedels van Dajaks van Borneo. Het vervolg dier Verhandeling komt in het XXIV^{ste} deel voor, en nog drie Dajakschedels. Uit het onderzoek trekt de S. het gevolg, dat deze stammen tot den dolichocephalischen vorm behooren. - Verder worden de schedels van de Boeginezen, Makassaren en Menadonezen onderzocht, die met de Dajaks vergeleken, kort en laag zijn, terwijl de Palembangers meer aan de Dajaks naderen. - Ook worden nog onderscheidene schedels van Celehes beschreven en door afbeeldingen opgehelderd, en ten slotte in tabellen de afmetingen van schedels van Dajaks, van bewoners van Ceram, Amboina, Nieuw-Guinea, van Chinezen, van inlanders van Celebes, Sumatra, van Magindanao en de Soeloe-eilanden zamengesteld.

Naar aanleiding van eene aanvrage van Prof. Kieser werden berigten ingewonnen over het al of niet bestaan van Dajaksche menschen-stammen met staarten. Wat de Heer von Gaffron daaromtrent berigt (deel XX), doet ons zien dat dit verhaal tot de sprookjes behoort.

Onze lezers zullen uit dit korte overzigt zich eene voorstelling kunnen vormen van de vruchtbare werkzaamheid der Natuurkundige Vereeniging. ‘Het nut,’ zegt de Heer Bleeker in eene openingsrede, ‘door onze Vereeniging gesticht, wordt slechts eenzijdig opgevat of begrepen, indien men slechts het oog vestigt op hare hande-

lingen, op de deelen van haar Tijdschrift en van hare Acta.' - In den omvang van haren arbeid ligt de roem, dien zij zich heeft verworven, de deelneming, die haar in deze gewesten van alle zijden te beurt valt. - Maar het is geoorloofd nog op eene andere nuttige zijde van haar bestaan te wijzen. Zij heeft den spoorslag gegeven tot de oprigting van talrijke andere wetenschappelijke en maatschappelijke instellingen, Zij heeft meer dadelijk bijgedragen tot de vestiging der Ned. Ind. Maatschappij van Nijverheid, door de bewerking der Bataviasche Tentoonstelling van 1855, uit welke die Maatschappij is ontsproten. Zij heeft hernieuwd leven gegeven aan hare oudere zusterinstelling te Batavia, de oudste wetenschappelijke Instelling buiten Europa, die teregt begrepen heeft, niet alleen dat slechts een krachtiger werken haar behoeden kan voor eene overschaduwing van hare jongere zuster, maar ook, dat haar nog, zelfs na de stichting van zoo vele zusterinstellingen, een ruim veld van werkzaamheid overbleef. - Onze Vereeniging eindelijk heeft het voorbeeld gegeven, hoe door ijver en volharding, door doelmatige organisatie en zedelijken moed, met geringe middelen belangrijke uitkomsten zijn te verkrijgen; want men houde wel in het oog, dat, wat zij is, zij dat is door zich zelve, en noch door den invloed van hooggeplaatste personen, noch ook door de zedelijke en stoffelijke ondersteuning van het gouvernement, welke zij eerst later heeft erlangd, niet als gunst, maar als erkenning dat zij die waardig is. Laat ons alzoo voortgaan op den tot dusver gevolgden weg, door ieder naar zijne krachten bij te brengen, niet alleen tot den bloei der Vereeniging, maar, ook in het algemeen, tot de intellectuële, zedelijke en stoffelijke verheffing van het gewest onzer inwoning. - Tot die aanvankelijke, hoezeer reeds merkwaardige verheffing, heeft de wetenschap de baan gebroken. Maar zij is er nog verre af, hare taak volbragt te hebben. - Talrijke volgende geslachten zullen nog gelegenheid hebben daartoe mede te werken, en hopen wij het, in meerdere mate, dan zulks der tegenwoordige generatie gegund is. Maar ook voor het tegenwoordige geslacht is nog veel te doen. Het draagt niet alleen den roem, maar ook de verantwoordelijkheid van zijn pogen. Het blijve zorgen voor de welig opgeschotene kiem, die het zaaide, totdat het volgende geslacht de zorg voor het ontloken gewas kunne op zich nemen. Het kan nog meer doen. Het legge nieuwe kiemen voor een toekom-

stige ontwikkeling van kennis en beschaving en stoffelijk welzijn. Hooger en middelbaar onderwijs, kolonisatie van Europeanen en immigratie van meerdere europesche kennis en kapitaal, zijn reeds de brandende vraagstukken van den dag geworden, en, merkwaardig verschijnsel, de kloof tusschen de tegenstrijdige gevoelens omtrent deze belangrijke onderwerpen, nog kort geleden onoverzienbaar, is thans reeds op eenige schoppen aarde na gevuld. De hoogste staatsbeambten, zoowel in het moederland als hier, hebben de onbewimpelde verklaring afgelegd, dat die vraagstukken behooren te worden opgelost in den zin, welken de beschaving wenscht, het zedelijk en stoffelijk belang der indische maatschappij verlangt en de bevestiging van ons staatkundig gezag eischt. - Vertrouwen mag men alzoo, dat de Regering dezer gewesten zal voortgaan, zoo als zij reeds begonnen is, die beweging ten goede te bevorderen en daar, waar het doelmatig is, zich aan de spits er van te stellen. Wij zullen dan spoediger dan ik in een vorig verslag aanwees, de indisch-nederlandsche maatschappij hier opgevoerd zien tot eene hoogte, welke nog kort geleden niet bereikbaar scheen. Nederland zal dan met trots op zijne indische zonen wijzen, gelijk deze er steeds trotsch o p zullen zijn den naam van Nederlander te dragen.'

II. De brochure van den Heer Rochussen over de *Kinakultuur op Java*, is oorspronkelijk geplaatst in het 'Bulletin de la Société impériale d'acclimatation, Mai 1863,' en daaruit overgedrukt. De Heer Drouin de Lhuys, toen even als de Heer Rochussen, van het Staatsbestuur teruggetrokken, had van zijnen vriend berigten verzocht over de invoering der Kinakultuur op Java. Aan dat verlangen voldeed de Heer R. door dit opstel, waarbij de geachte schrijver zich blijkbaar op het standpunt van particulier houdt en zijne als Minister verkregen kennis zoo veel mogelijk ter zijde laat. Wij vinden hier een kort resumé van de geheele geschiedenis der kinazaak, te beginnen met de ontdekking in Peru, vervolgens de reis van Dr. Hasskarl naar Zuid-Amerika, belast, vandaar de kinaboomen naar Java over te brengen; eindelijk berigten over den staat onzer kultuur. Ten slotte zegt de Heer R. over de ongelukkige soort, die ik boven als *Cinchona Carabayensis* (de zoogenaamde *Pahuidiana*) vermeld heb, het volgende: 'Aussi le nombre s'en est augmenté au delà de toute proportion, comparativement aux Calisaya. Mais ici je dois constater un résultat non-seulement moins satisfai-

sant, mais à mon avis un grand désappointement; les expériences chimiques de M. de Vry ont prouvé que l'écorce de cette espèce ne contient pas d'alcaloide. Toutefois il en trouva dans les racines; ce qui fait espérer à Junghuhn que la quinine, qui manque encore dans la jeune écorce, s'y trouvera grand l'écorce sera plus agée.' (Later onderzoek heeft echter geenzins dat gewenschte resultaat opgeleverd, en het laatste onderzoek van Howard doet maar al te zeer zien, dat die hoop eene ijdele was). - 'Weddell a fait l'observation, et Bidtel l'a confirmée, que plusieurs espèces de Cinchona contiennent beaucoup moins de quinine dans les jeunes écorces que dans les vieilles.' (Dit geldt van de bruikbare kininehoudende basten en is algemeen bekend. De onderzochte basten van de Pahudiana waren *ouder* dan zeer vele kininerijke basten van den handel en de Calisaya van Java. Dat uitstel op de toekomst was zeer practisch voor de instandhouding van personen, maar niet voor den bloei onzer zaak.) - Teregt zegt daarom de Heer Rochussen: 'Mais je ne partage que très-faiblement cet espoir, après tout ce que j'en ai appris et depuis qu'est venu à ma connaissance le jugement d'Howard, qui paraît classer cette espèce parmi les *carabayensis*, dont Weddell ne pense pas beaucoup de bien' ..... 'L'écorce de l'espèce *Pahudiana* est très-mince, et avec cela ne contient pas de quinine; l'idée qui a été émise de tirer la quinine des racines seulement, est inadmissible, et ne mérite pas même d'être traitée sérieusement. Je le répète, mon opinion personelle, quant à cette espèce, qui par malheur (de S. is in dit woord zeer verzachtend) a été cultivée de préférence aux autres, est défavorable.'

III. Het onderzoek door den Heer van Spall ingesteld over den staat der koffij- en kaneelkultuur in Ceylon, is een zeer volledige en uitstekende arbeid. Voor onze planters zal dat boek vele nuttige wenken bevatten, en het was zeker met het oog daarop dat de Regering het onderzoek en de openbaarmaking gelastte. Over de hoedanigheid der Ceylon-koffij sprekende, zegt de S.: 'Te Colombo echter werd mij door onderscheidene kooplieden medegedeeld, dat men in Engeland meer en meer de voorkeur begint te geven aan de Ceylon-koffij, welke het Javaproduct allengs van de Londensche markt verdringen zal wegens hare betere hoedanigheden, vooral daarin bestaande, dat de kleur beter bewaard en de boon met meer zorg gesorteerd is, iets, waarop thans op de Londensche markt meer dan

vroeger gelet wordt. Men houdt het er dan ook algemeen voor, dat de prijzen der Ceylon-koffij van lieverlede het hoogste standpunt op alle koffijmarkten zullen gaan innemen.'

IV. De Heer Kinder de Camarecq werd door den Minister van Koloniën naar Weenen en Parijs gezonden, om met het oog op de Indische kultuurgewassen de methode van onzen Hooibrink te onderzoeken. Wij vinden in dit verslag een tal van opmerkingen over de indische kultuurplanten, waarvoor wij den geachten S., die uit eigen aanschouwing spreekt, dank verschuldigd zijn. Maar wat de eigenlijke kwestie betreft, de kritiek namelijk van hetgeen Hooibrink met zoo veel ophef der wereld verkondigd heeft, kan die niet anders dan met eene grondige kenuis van de physiologie der planten en wetenschappelijke landbouwkunde in het werk gesteld worden. Dat nu is reeds volbragt, en men kan daarover onder anderen een voorgaand N^{o}. van 'de Gids' en vooral het 'Jaarboek der K. Maatschappij van Tuinbouw' nalezen, waar Dr. Rauwenhoff zijn oordeel goed gemotiveerd uiteenzet, en waar men ook over de literatuur van dit onderwerp eenige bijzonderheden zal aantreffen. - De landbouw is eene wetenschap van ervaring, maar ervaring, gegrond op kennis. De eerste blik op Hooibrinks zoogenaamde ontdekkingen doet ons zien, dat hij een man zonder grondige kennis is en onbekend met de geschiedenis der landbouwkunde. Dat hebben dan ook de gepubliceerde kritieken in het licht gesteld.

V. In het bekende werk van Lassen over den Indischen Archipel, waarin overigens een schat van kennis bijeengebragt is, was evenwel reeds meer dan eene onnaauwkeurigheid aangetroffen. De nederduitsche vertaling, waarin deze verbeterd en de juiste spelling der eigennamen met zorg hersteld werd, is ook daarom een verdienstelijke arbeid, waarbij Dr. de Klerck de uitstekende hulp ondervond van zijnen vriend den Heer van der Tuuk. - Daar het werk voor het grootste gedeelte over de geschiedenis van den Archipel handelt, ligt het eigenlijk buiten mijn bestek. Maar terwijl de eerste hoofdstukken aan een beknopt overzigt van de geographie, de ethnographie en van de voortbrengselen der natuur gewijd zijn, vermeld ik het met een enkel woord. In dit gedeelte had de nieuwere literatuur in nog ruimere mate kunnen geraadpleegd worden. Het hoofdstuk over de voortbrengselen is uitermate kort en

ook onvolledig. Dat bijv. de sagopalm op ééne na de *laagste* der palmen zou zijn, is eene zonderlinge dwaling.

VI. Met de uitgave der beknopte geographie van N.I. heeft de Heer Pijnappel een verdienstelijken arbeid volbragt, en niet alleen voor het onderwijs een uitmuntend boek geleverd, maar ook door de methode van bewerking eenen grondslag gelegd, waarop met vrucht kan worden voortgebouwd. Wij vinden hier geene vervelende enkel staatkundige aardrijkskunde, maar de wetenschap van het land, met het oog op den in- en uitwendigen bouw, zijne voortbrengselen en zijne bevolking. Het geheel is in hoofdstukken, en deze in paragraphen verdeeld. Het '*natuurkundig gedeelte*' omvat: I. Ligging en uitgestrektheid. II. Het land. III. Het water. IV. De lucht. V. Voortbrengselen, waarbij afzonderlijk behandeld worden het Plantenrijk (met de voornaamste natuurlijke en gekweekte voortbrengselen), het Delfstoffenrijk, het Dierenrijk. Het '*staatkundig gedeelte*' behandelt: I. De bevolking, die hier historisch en ethnographisch behandeld wordt. Daarna gaat de schrijver tot de afzonderlijke eilanden over, beginnende met: II. Java. III. Sumatra en Bangka. IV. Borneo. V. Celebes. VI. De Molukken. VII. De kleine Soenda-eilanden, met Timor. In een bijvoegsel worden de in de Indische Zee niet tot het Nederlandsch grondgebied behoorende eilanden of gedeelten daarvan kortelijk behandeld, bijv. Portugeesch Timor, het noorden van Sumatra en Borneo, de Sollok-eilanden, de Philippijnen en Malakka. - Aan het slot vindt men den tekst opheldernde Aanteekeningen. - Ongaarne zullen zij, die het boek gebruiken, een naamregister missen.

VII. De afbeeldingen van vruchtboomen en andere door schoonheid uitmuntende gewassen van Java, door Mevrouw B. Hoola van Nooten naar de natuur vervaardigd, in het beroemde etablissement van Severeyns te Brussel chromolithographisch uitgevoerd, van eenen populairen franschen tekst voorzien, mogen hier niet onvermeld blijven. Het werk is met hartelijke en gevoelvolle woorden aan H.M. onze geëerbiedigde Koningin opgedragen, en ondervindt in de hoogere kringen eene krachtige bescherming. Verwierf het die reeds dadelijk door de achting, welke men aan de talentvolle bewerkster toedraagt, het verdient die ook met het oog op de voortreffelijke afbeeldingen en de uitmuntende lithographische uitvoering, die men onovertroffen kan noemen. Een korte fransche tekst, met vermel-

ding van de wetenschappelijke en inlandsche namen, dient tot verklaring der planten. - Vier afleveringen liggen thans voor ons, ieder met vier platen.

VIII. 's Lands Plantentuin te Buitenzorg is eene van die instellingen, welke de kennis der indische Flora in hooge mate hebben bevorderd. Sedert eenigen tijd reeds begon men daar ook nieuwe en zeldzame gewassen af te beelden, van welke afbeeldingen mijn overleden ambtgenoot de Vriese eene reeks van Orchideën gepubliceerd heeft. De thans bedoelde afbeeldingen zijn van denzelfden oorsprong, en werden mij door den Heer Rochussen, toen Minister van Koloniën, ter uitgave toebetrouwd. Daar de vermeerdering van goede afbeeldingen, en vooral wanneer die nieuwe of zeldzame voorwerpen betreffen, altoos eene aanwinst is voor de wetenschap, nam ik die taak gaarne op mij. De in de steendrukkerij van den Heer Mieling te 's Hage in kleurendruk uitgevoerde platen, laten hier en daar wel wat te wenschen over, maar bewijzen nogtans, met vroegeren vergeleken, dat in deze kunst ook bij ons vooruitgang is. Het aangekondigde deel bevat behalve eene dubbele plaat voor de groote wonderbloem van Sumatra, Rafflesia Arnoldi, 25 platen, waarvan 11 nieuwe of vroeger niet afgebeelde Orchideën, die de overige gewassen van andere orden voorstellen.

IX. Aan mijn voornemen, om de sedert 30 jaren in 's Rijks Herbarium opgestapelde botanische verzamelingen, door Reinwardt, Blume, Kuhl en van Hasselt, Zippelius, Kent, Korthals, Spanoghe, Forsten, Junghuhn, Hasskarl en anderen in Nederlandsch Indië, en door Siebold, Bürger en Textor in Japan bijeengebragt, te publiceren, wordt in de aangekondigde Annales gevolg gegeven. Bij de bewerking van dat rijke materiaal staan de kundigste monographische Botanisten, ieder voor den groep zijner bijzondere studie, mij ter zijde, waardoor de moeijelijke taak niet alleen verligt en de eindregeling van het Museum bespoedigd, maar ook de wetenschappelijke waarde van het onderzoek aanmerkelijk verhoogd wordt. De aanwinsten die de kennis der Indische en in zekere mate ook der Japansche Flora door de bewerking van dit materiaal verkrijgt, overtreffen de stoutste verwachting, en toonen tevens dat het onderzoek in de verschillende indische gewesten door de bovengenoemde mannen, met opoffering niet zelden van leven en gezondheid, ten uitvoer gebragt, uitstekende resultaten heeft opgeleverd.

In het thans voltooide eerste deel der Annales zijn de Varens bewerkt door Prof. Mettenius te Leipzig, de Equiseten door Dr. Milde te Breslau, de Pomaceën, Acerineën en Berberideën door Prof. Koch te Berlijn, de Polygaleae door Hasskarl, de Aroideën door Dr. Schott te Weenen, de Hepaticae door Dr. van der Sande Lacoste te Amsterdam, de overige groepen door mij. Voortgaande op den ingeslagen weg, zal binnen een betrekkelijk kort tijdvak de geheele verzameling bestemd zijn. - De Annales verschijnen in afleveringen, ieder uit 8 vel tekst en eene gekleurde of ongekleurde plaat. Jaarlijks worden er 5 afleveringen uitgegeven; 10 afleveringen vormen een deel.

Utrecht, Augustus.
F.A.W. MIQUEL.

(*Wordt vervolgd.*)

Bibliographisch album.

Statistiek van den Handel en de Scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden. Januarij-Augustus 1864. *Uitgegeven door het Ministerie van Financiën. 's Gravenhage, Gebroeders Giunti d' Albani*.

Statistiek, het enkele woord reeds doet menigeen huiveren. Onderwerpen van statistiek te behandelen, beweert men, is juist het genre kiezen dat niet veroorloofd is. Hoe men den spreker vreest, die in 's Lands Vergaderzaal iedere redenering als eene onomstootelijke waarheid tracht te ijken door het aanvoeren van een schat van statistieke opgaven, waarvan 't natuurlijk op dat oogenblik niemand gegeven is de volkomene juistheid te erkennen of te betwisten. Hoe omzigtig is men om hem geloof te schenken, die zijne overhelder of oversomber gekleurde tafereelen van maatschappelijken voor- of tegenspoed alleen aan geheele reeksen van getallen weet te ontleenen. En hoe wantrouwend zelfs is men jegens hem, die de cijfers, als een bekwaam veldheer, in geheele legerbenden weet te schikken en te verdeelen en die alzoo eene bijna onverwinbare positie weet in te nemen. Want *l'art de grouper les chiffres* moge eene kunst zijn, ze is in de oogen van het publiek juist niet de edelste aller kunsten.

Toch is de Statistiek onmisbaar voor de juiste kennis der meeste feiten. Ze is dat te meer in onze tijden van openbaarheid en van constitutionelen regeringsvorm. Nu toch is een ieder die eenige beschaving bezit, - geestelijke rijkdom, die de census naar den geldelijken rijkdom afmeet, bij gebrek aan een beteren maatstaf, - geregtigd tot het uitoefenen van eenigen invloed op den gang der algemeene zaken van bestuur. 't Zij kiezer of verkozene, zal hij zijn regt met kennis uitoefenen, dan moet hij de uitkomsten der bestaande wetgeving kunnen toetsen aan de resultaten van vroeger beleid of wel aan 't geen elders geschiedt. Geen gemakkelijker, maar

ook geen beter middel om tot die kennis te geraken, dan door het raadplegen der Statistiek, mits deze met onpartijdigheid en eerlijkheid zij opgemaakt.

Heeft het der Wetgevende Magt ten onzent, helaas! goedgedacht, om de Rijks Commissie voor Statistiek bijna in hare geboorte te smoren, zoodat zij weinig meer heeft kunnen uitrigten dan maatregelen te nemen tot voorbereiding van dat groote werk, 't welk zij evenwel niet heeft mogen tot stand brengen, gelukkig dat de Hooge Regering zelve daarom niet alleen de Statistiek niet verwaarloost, maar zelfs gaandeweg daarin belangrijke verbeteringen brengt.

Als zoodanig roemt voorzeker een ieder met mij gaarne de maandelijksche uitgave der Statistiek van den Handel en de Scheepvaart, door de Staats-Courant van 2 Junij j.l. aangckondigd en sedert tot de maand Augustus verschenen. Te lang is op die uitgave, ook door mij zelven, aangedrongen, dan dat ik mij niet zou haasten om ook reeds spoedig na de verschijning der eerste nommers, een woord van warme ingenomenheid met dit werk te doen hooren. Voortaan zal regelmatig binnen vijf of uiterlijk zes weken de opgave van de in de afgeloopene maand in-, uit- en doorgevoerde hoeveelheden van eenige handelsartikelen worden bekend gemaakt, en die uitgave verkrijgbaar gesteld voor den uiterst geringen prijs van 40 centen per exemplaar. Daarenboven zal de tot nu toe zoo hinderlijk laat verschijnende Statistiek van den Handel en de Scheepvaart van het verloopen jaar, in twee deelen gesplitst en afzonderlijk uitgegeven worden, en wel de volledige staten zoo spoedig mogelijk na afloop van elk jaar, de recapitualtiën en vergelijkingen daarentegen in het latere gedeelte des volgenden jaars. De vroegere, in verband tot het lijvige boekdeel en de keurige uitvoering nog altijd geringe, maar toch wat geldswaarde betreft voor velen nog te hooge prijs van ƒ 6.50, is tevens tot ƒ 4 verlaagd, en het abonnement op de maandelijksche en de jaarlijksche Statistiek op het waarlijk al zeer lage cijfer van ƒ 7.50 gesteld. Weggenomen is alzoo het vroeger bezwaar van de te late uitgave, en te gemoet gekomen aan de klagt van hen, voor wie de aanschaffing van het werk voorheen eenig geldelijk bezwaar had.

't Schijnt wel of dit droeve najaar voor den handelsman den Minister van Financiën heeft willen helpen om het waarlijk loffelijke van zijn besluit des te scherper te doen uitkomen. Wanneer men vroeger in November de Statistiek van het afgeloopen jaar ontving en zich tot de bewerking daarvan zette, gesteld een paar maanden na de uitgave, dan ondervond men al het bezwarende om feiten te beoordeelen die reeds gemiddeld 18 maanden oud waren. Een geheel jaar, en wel juist datgene wat pas geëindigd was en dat dus nog 't scherpst in het geheugen lag, moest men uit zijne gedachten

verbannen. Waarlijk, geene gemakkelijke zaak bij een zoo moeijelijk werk als het worstelen in dien oceaan van cijfers altijd blijven zal. Maar daarenboven miste men allen leiddraad om die cijfers aan de dikwijls zeer afwisselende omstandigheden van een geheel jaar te toetsen. Uitzigt bijv. op een rijken oogst van alle veldvruchten, kan ligt leiden tot speculatiën die groote invoeren ten gevolge hebben, want men rekent op goedkoop brood en dus op grooter koopmagt voor andere artikelen, maar hoe ijdel blijt dikwerf die hoop te zijn en hoe veranderen vaak de omstandigheden in het najaar, wanneer de eens zoo blijde toekomst in eene bittere teleurstelling is ontaard. Onmogelijk om eenig bewijs daarvan te vinden in de jaarlijksche Statistiek, die niet enkele maanden, maar alleen een volledig twaalftal als een afgerond geheel kent, zoodat de grootere toevoeren van het voorjaar met de kleinere van het najaar, toch nog een voldoend middelcijfer kunnen opleveren. Evenwel is de uitkomst ligt verre van bevredigend voor het nationaal vermogen, en hebben juist die grootere toevoeren in de eerste maanden misschien zulke zware verliezen gegeven, dat het, als één geheel zoo voldoend geroemd middelcijfer, toch in waarheid nadeelig moet genoemd worden. Daarenboven is eene handelscrisis of, zoo als nu, eene geldcrisis in het najaar ontstaan, welke was dan de invloed daarvan op de invoeren of uitvoeren? Gewigtige vraag voor hem, die raad wil zoeken bij de Statistiek of die er kennis wil opdoen van de werking dier sociale en mercantile omwentelingen. Gemiddelde cijfers zijn goed voor vergelijkingen van een aantal evenredige grootheden, maar ze zijn onvoldoende, soms zelfs bedriegelijk voor hem, die de kennis van eene bepaalde tijdruimte wil opdoen. Ja men komt er ligt door tot allerdwaasste en scheeve conclusiën, waarvan menige speciale Statistiek het bewijs zou kunnen leveren. En de bekende anecdote van den knecht die bij twee vrienden van zijn meester, die gevaarlijk ziek lagen, moest hooren en de boodschap terugbragt dat beide gemiddeld redelijk waren, omdat de een hersteld en de ander overleden was, is volstrekt niet overdreven wat de oppervlakkige waardering van die middeluitkomsten betreft. De statistieke handelscijfers van een geheel jaar zijn toereikend voor de vergelijking van eenige jaren onderling, maar ze zijn onvolledig, ja gevaarlijk voor het trekken van conclusiën over den gang van zaken van een bepaald jaar.

De uitgave der maandelijksche Statistiek voorziet geheel in dat bezwaar. En wanneer men in 't volgend jaar de recapitulatiën en vergelijkingen van 1864 ontvangt, dan zal voor eene juiste ontleding van die cijfers het raadplegen dezer twaalf Statistieken noodzakelijk zijn. Daaruit zal men dan bijv. den invloed der tegenwoordige crisis op den handel duidelijk kunnen nagaan, met andere woor-

den, men zal de wisselende omstandigheden in een jaar in haar invloed kunnen toetsen aan de handelsbeweging.

Nog een ander voordeel biedt deze uitgaaf aan. Zeer wijselijk heeft men uit- en doorvoer, als toch moeijelijk te scheiden door het wegvallen van bijna alle uitvoerregten, te zamen genomen, en zeer prijselijk daarenboven de uitkomsten der afgeloopen maanden telkens als een geheel naast het cijfer der maand gesteld, en deze tweeledige opgaaf, evenzoo gesplitst, ook in eene kolom daarnaast, van het vroegere jaar geven. En eindelijk heeft men eene dubbele laatste kolom er aan toegevoegd, waarin het totaalcijfer van de beide laatste jaren, in hun geheel, is opgenomen. Hoeveel gemakkelijker daardoor de juiste ontleding der cijfers wordt, is duidelijk, terwijl tevens de vergelijkingen met vroeger daardoor in een enkelen oogopslag zijn verkregen.

Natuurlijk noodzaakte de beknoptheid dezer uitgave, te grooter naarmate die verrijkt is met de hierboven genoemde uitkomsten van vroegere maanden en jaren, tot het weglaten van verschillende rubrieken van de vroegere Statistiek. Zoo is bijv. de splitsing der vreemde en der Nederlandsche schepen weggevallen, en alleen de landen van herkomst zijn gebleven. Maar daarentegen is ze met eene kostelijke bijvoeging vermeerderd, door de opgave der voornaamste losplaatsen of kantoren van aangifte. Die opgave alleen reeds, welke vroeger geheel ontbrak en waarnaar toch zeer dikwijls verlangd werd, maakt dit werk oneindig belangrijker dan reeds de vroegere Statistiek voor den handelsman was. Nu toch kan men den specialen handel van de bepaalde havens van ons land nagaan en het karakter daarvan duidelijker kennen. 't Is zoo, de aanvoeren in de beter gelegene haven voor rekening van de minder goed gelegene blijven alleen eene oogenschijnlijke vermeerdering van het verkeer der eerstgenoemde, maar zoo specieus is nooit eene Statistiek te leveren. Reeds de veranderlijke waarde van alle artikelen en de maatstaf van 1846, die de Regering behouden heeft om daardoor de vergelijkingen gemakkelijker te maken, maakt het eigenlijke cijfer der geheele handelsbeweging toch tot eene fictie. Maar zoo verre eene Statistiek juist vermag te zijn, mag men deze als zoodanig roemen. Amsterdam en Rotterdam kunnen elkander nu beter meten dan vroeger. Hoe de gunstige invloed van de mogelijkheid voor een uitgebreid stoombootverkeer nu duidelijk blijken zal!

Met warmte beveel ik den aankoop en de studie dezer maandelijksche Statistiek allen aan, die belang stellen in onze handelsbeweging. En hun aantal zal toch in Nederland nog wel aanzienlijk zijn, al moge dan ook in de laatste jaren onze nationale voorspoed meer blijken uit de vergrooting en vruchtbaarmaking van onzen bodem,

dan uit onzen vooruitgang in handel en scheepvaart. Een ruim debiet zij den Minister van Financiën een aangenaam bewijs van het werkelijk nuttige van dit plan, waarvoor zeker een ieder met mij hem gaarne dank zegt.

M.

Mr. J.L. de Bruyn Kops, Beknopte Handleiding tot de kennis der spoorwegen, en het voornaamste wat daartoe betrekking heeft, vrij bewerkt naar von Weber's Schule des Eisenbahnwesens en andere elementaire geschriften. Met platen. Amsterdam, J.H. Gebhard en Comp.

In het jaar 1837 schreef Dirk Donker Curtius zijn merkwaardige brochure over het nut der ijzeren wegen voor Nederland. Terwijl wij dat boekske doorbladeren, valt ons oog allereerst op deze bladzijde die wij uitschrijven zullen:

‘O! waarom is, onder een vijf en twintigjarig gepleit over wissel en assurantie, over koop en erfdienstbaarheid, het vuur mijner jeugd door proces-zakken uitgedoofd? Ik konde u dan misschien afschilderen, hoe de mensch, met een weinig vuur en water, het middel heeft gevonden, om de veerkracht van het paard te overtreffen en de vlugt der vogelen te evenaren, en duizenden te gelijker tijd op dien ongeloofelijken togt mede te voeren, - hoe de stoomwagen, dat meesterstuk van uitvinding, met leven bezield schijnt, en, wanneer het langzaam en statig voor wordt gebragt, om weldra met een reeks van voertuigen voort te snellen, schijnt te snuiven en te brieschen van begeerte, om aan zijn vliegende bestemming te voldoen, - hoe het gehoorzaam aan den wil van den mensch, langzaam, als moest het de stijve ledematen eerst los maken, den rid aanvangt, maar weldra zijnen gang, zonder rukken noch schokken, zoo regelmatig, maar ook zoo spoedig versnelt, dat het, na weinige oogenblikken, een hollend paard voorbij rent, - hoe het eindelijk, na uren afstands in weinige minuten te hebben afgelegd, weder naar den wil zijns meesters, zijnen gang gelijkmatig vermindert, en, knarsend en zuchtend onder den dwang, ongemerkt tot stilstand wordt gebragt, om in anderhalve minuut honderden, die op den overtogt zijn medegevoerd, af te laden, en honderden op zijne verdere reizen mede te voeren.

Ik zoude u afschilderen de opvolging van angst, verbazing en bewondering, welke den reiziger, die zich nimmer een denkbeeld van zulken snellen gang heeft kunnen maken, tot verstommens toe, bezielt. Welk overwinnaar heeft zoo vele volkeren aan zijnen scepter kunnen onderwerpen, dat hij bergen en dalen heeft kunnen gelijk maken, en van stuk tot stuk over eene onmetelijke vlakte met ijzeren banden beleggen? Want reuzenwerk was immers steeds het gewrocht van overwinning en slavernij!

Ik zoude u malen, hoe dit kind der vrijheid geen duim gronds onbetaald inneemt, en den vrijen arbeid beloont; hoe het weldra de geheele aarde zal bedekken en zich daarom zal slingeren, zonder botsing noch dwaalspoor, alsof de voorzienigheid zijnen gang had afgebakend, om alom welvaart en verbroedering te verspreiden, en den mensch eindelijk te leeren, dat de grenspalen der staten, noch de tongvallen der volken, grenzen zijn voor verstand en deugd.

Maar het is mij niet gegeven u dat alles met dichterlijk vuur voor te stellen, ik moet dus.....'

Het wil ons toeschijnen dat er in deze bladzijde (hoe gezocht enkele zinwendingen ook mogen zijn) eene zekere mate van poësie verholen ligt, wel niet van die poësie, waarvan de toen ter tijde voor het eerst verschijnende Gids sprak, maar toch van eenen voor het Holland van het jaar 1837 vrij nieuwen en vreemdsoortigen aard, en daarin niet ongelijk aan die van 'de Gids', dat ze de dichters en denkers van professie aanmaande om zich voor een wijle uit den zoo lang gebruikten Pegasus-zadel te laten glijden.

Het min of meer poëtische lag hier in het nieuwe. Het Europa van het jaar '30 begon te begrijpen, dat een nieuwe orde van zaken de dagen der restauratie moest gaan vervangen. Die schoone dagen met hun droomen à la Walter Scott schenen ten einde te loopen. Men voedt zich niet met herinneringen, al zijn het herinneringen aan het beste en edelste wat de menschheid heeft gedaan en gedacht. Tegenover de zwaarmoedige tint die door de Restauratie over alles werd gespreid, werd het begrip van het geluk, het volle aardsche geluk, opgeroepen. Rijkdommen voor een ieder en broederschap onder elkander werden gevraagd. Saint-Simon maakte op dat thema phantasieën, die ontvankelijke gemoederen schenen te treffen. De meesten van hen, die zulke ideeën opnamen, werden toen wel uitgelachen, doch thans lacht niemand meer om Michel Chevalier en de Perecires, de beste leerlingen van dien Saint-Simon. Die alzoo dachten zagen in de spoorwegen het krachtigste middel waardoor voor het volk in het algemeen rijkdommen konden worden verworven.

Wie het ook niet alzoo begreep, Hollands kouing Willem I wel. Het is verwonderlijk hoe zeer deze koning uitstak boven de meeste der

Hollandsche staatslieden van die dagen. In het opmerken van wat werkelijk belangrijk was had hij zijn weêrga niet in ons land. De meeste onzer staatslieden - wij zonderen hier Hogendorp en van den Bosch uit - waren als Falck. Als hij nog jong, op zijn reizen, ook te Weimar komt, waar Goethe leefde, Goethe die aan de gedachten en gevoelens van geheel Europa een andere wending gaf en geeft, heet het: 'niets belangrijks in Weimar, een vervelende stad.' Beter oogen had Willem I. De potloodstift in zijn hand trok reeds voor 35 jaren het Holland op zijn smalst, dat toen als weinig noodzakelijk door Amsterdam werd geweigerd, zijne aandacht. Lang voordat een Louis Napoleon Centraal-Amerika wilde doorsnijden, had Willem I reeds plannen en geld voor een expeditie van deze soort over. De materiële belangen en uitzichten van een volk vonden in hem een kenner en waardeerder. Dat hij geen oor en hart had voor de begrippen van een zelfstandige volksregering, zoo als die door Engeland in toepassing werden gebracht, moge tegen zijn inzicht en karakter pleiten: al wat hij deed was eerlijk ten beste van het volk bedoeld; zijn leus was alleen v o o r het volk; zijn streven om den handel en de nijverheid van dat volk op te heffen. Al zeer spoedig merkte hij op dat de spoorwegen daartoe een krachtige hefboom konden zijn.

Willem I begreep dat de centraalpunten van Neêrlands groothandel en zeevaart door spoorwegen aan het Buitenland moesten worden verbonden, en dat alzoo een nieuw leven aan het handeldrijvend en nijver Nederland moest worden verschaft.

De oud-referendaris van den waterstaat, de Heer J.C. Eyssell, die zooveel curieuse geschiedenissen aan ons jongeren weet te vertellen, heeft zich de moeite gegeven om in zijn levensbericht van Van der Kun, de bemoeijingen van Willem I omtrent den aanleg der spoorwegen op te teekenen. Wij zien uit die opteekeningen dat, reeds kort na de feitelijke afscheiding van de zoogenaamde zuidelijke provinciën des rijks, koning Willem I de aandacht zijner ministers op de questie der spoorwegen vestigde, en dat van de zijde van den minister van binnenlandsche zaken daarop brieven en aanschrijvingen aan den Hoofdingenieur Goudriaan - destijds belast met de algemeene dienst van den waterstaat - volgden, waarbij een gedachtenwisseling van deskundigen omtrent die aangelegenheid werd uitgelokt. Een plan, door den kolonel, later generaal-majoor W.A. Bake, in den aanvang van 1832 gevormd, tot aanleg bij wijze van concessie van een ijzeren weg tusschen Amsterdam en Keulen, gaf de eerste aanleiding tot onderzoek. De Regering trok zich dat plan aan en een spoorweg werd ontworpen van Amsterdam af over Amersfoort, Doesburg, Doetichem, Terborg en Zilvorde tot de grenzen. De uitgewerkte plannen werden van wege koning Willem I aan het

stedelijk bestuur en aan de kamer van koophandel van Amsterdam onderworpen, doch vonden er, naar het schijnt op grond van het bestaan onzer onkostbare waterwegen naar den Rijn, geen bijval of deelneming. De koning moest berusten in de kortzichtigheid van Amsterdam.

Doch Willem I gaf zijn plannen niet schielijk op. Weldra benoemde hij een commissie, waarvan Falck president was, om de questie der spoorwegen wederom te onderzoeken. Deze commissie bracht den 19^{den} April 1836 een rapport uit, en beval het leggen van een spoorweg van Amsterdam naar Arnhem aan, en het concessioneren van een spoorweg van Amsterdam naar Haarlem als proef. De concessie Amsterdam-Haarlem werd in September 1837 aanvaard, en in het zittinjaar der Tweede Kamer 1837-1838 werd door de Regering een wetsontwerp ingediend tot den aanleg van een spoorweg van Amsterdam naar Arnhem. Doch de Tweede Kamer der Staten-Generaal wees met 46 tegen 2 stemmen de voordracht af.

Men betwijfelde in de Kamer - zoo zegt de Heer Eyssell - of het aanleggen van spoorwegen in ons land wel een behoefte was. Daartegen scheen te pleiten de weinige uitgestrektheid des rijks; het bezit van vele andere goedkoopere middelen van vervoer; de geaardheid van den grond aan overstroomingen blootgesteld, en het gemis aan ijzer als inlandsch voortbrengsel. Het tot stand brengen van den ontworpen weg zou weinig anders wezen, dan een verplaatsing van het punt van inlading van koopwaren te Amsterdam en te Rotterdam; ook waren er zóó voordeelige aanbiedingen aan de Amsterdamsche rijnschippers gedaan, en hun zulke begunstigingen verleend, dat de aanleg van dezen weg niet noodig scheen om aan de min goede ligging van de hoofdstad te gemoet te komen. Aan den Rijn stelde men ook weinig belang in een bespoedigde gemeenschap met onze zeesteden, maar wel in eene regtstreeksche vaart naar Londen. Voorzichtig werd het in allen gevalle geacht, om den uitslag der proefneming tusschen Amsterdam en Haarlem af te wachten.

Gelukkig was koning Willem I niet zoo voorzichtig. Den 30 April 1838 nam hij een Koninklijk Besluit, waarbij tot het aanleggen van een spoorweg van Amsterdam over Utrecht naar Arnhem, onder het bestuur van het departement van binnenlandsche zaken en onder persoonlijke guarantie des konings, werd besloten.

Sinds dien tijd kwamen dan ook langzaam en langzaam de spoorwegen bij ons tot stand. Nog eenmaal zou koning Willem I toonen dat hij de zaken beter inzag dan de staatslieden die aan 't roer zaten. Het was in 1842, toen hij niet meer koning was. Bij gelegenheid dat Van der Kun een reis in het Noorden van Duitschland in het laatst van dat jaar deed, maakte hij te Berlijn zijne opwachting

bij koning Willem, toen graaf van Nassau, en het onderhoud viel als van zelf op den stand der werken van den Rijnspoorweg, en het doel waarmede die was aangelegd, de verbinding met de Duitsche spoorwegen. De koning, die de rentebetaling der negotiatie op den Rijnspoorweg gevestigd had gewaarborgd en niets liever verlangde dan den tegenstand te overwinnen, die zich van den kant van Pruissen tegen eene aansluiting aan onze grenzen scheen op te doen, vroeg bij die gelegenheid aan Van der Kun of hij niet wilde op zich nemen, den verbindingsweg naar de zijde van Keulen op Duitsch territoir te maken, ingeval Z.M. daartoe van de Pruissische regering vergunning mocht vragen. Een bepaald antwoord kon de ingenicur in Nederlandsche dienst op die vraag niet geven, maar men mag - dus zegt de Heer Eyssell - voor zeker aannemen, dat, indien Van der Kun een bepaald mandaat had gehad om zich met den koning te verstaan, of, hoe ongemachtigd ook, wat op zich had durven nemen, wij jaren vroeger dan 1856 in het genot van de verbinding met Duitschland zouden zijn geweest.

En thans - Willem I is reeds lang gestorven en ook Willem II, de ridderlijke koning, die wel om andere zaken dan om spoorwegen dacht - en thans, zijn wij in Arcadië. Overal worden in ons land de spoorwegen aangelegd. Het komt er nu slechts op aan ze te gebruiken en vooral ze te besturen.

Het boekje, waarvan wij den titel aan het hoofd van dit opstel neêrschreven, is daartoe een welkome handleiding. Wij hadden wel iets gewenscht dat meer nieuw, meer praktisch voor ous land kon zijn, maar we prijzen liever den Heer Kops, die een goede hand heeft waar het geldt een nieuwe wetenschap als nieuwe kennis in ons land in te leiden.

Als anderen die kennis hebben gemaakt, zal wellicht een andere waardeering volgen.

H.P.G. QUACK.

***G. Colmjon, Beknopte Friesche Spraakkunst voor den tegenwoordigen tijd. Uitgegeven door het Gezelschap voor Friesche Taal- en Letterkunde*[1].**
Mr. Ph. van Blom, De Olde Fríske Wetten oer de Sédiken, ín't liacht der skiednis biskôge. Utjown thruch it Selskip foar Fríske Tael en Shriftekennis.
Nieuwe Friesche Volks-Almanak voor het jaar* 1864. *Twaalfde Jaargang.

II.

De zaak der spelling is steeds bij ons volk zeer populair geweest. Veler hoofden heeft ze warm, veler harten koud gemaakt. Voor verschillende spelsystemen is vaak gestreden met een vuur, eene betere zaak waardig. En nog is en blijft de spelling steeds de *question brûlante*. Pas had het Ontwerp van Spelling voor het Nederlandsche Woordenboek het licht gezien, of van verschillende kanten rezen er stemmen op, die de een meer, de ander minder het Ontwerp bestreden.

De geschiedenis der spelling in Friesland in den laatsten tijd vertoont ons een veel kalmer karakter. Voor eenige jaren hield de Heer Bebrus in het Friesch Genootschap eene voorlezing ‘over de grondslagen van de orthographie der friesche taal’. De drie grondslagen, waarop hij de spelling wil gebaseerd hebben, zijn het heerschend schrijfgebruik, de uitspraak van het thans levend geslacht en de woordafstamming. Zijne woorden vonden weerklank bij den Heer Colmjon. Hij ontleent zijn motto voor de friesche spraakkunst aan die redevoering, en spreekt daarmede het vonnis uit over de door sommigen gevolgde schrijfwijze, welke wij reeds zeiden dat door haar verouderd gewaad de populariteit der friesche geschriften in den weg staat. Het standpunt, door den Heer Behrns gekozen, is het eenig ware, onzes inziens. Hij zegt: ‘Alleen in zooverre kan (de Fries) een historischen grondslag voor zijne orthographie leggen als de uitspraak der tegenwoordige taal het toelaat. Verder te gaan, uit eerbied voor het oud-friesch, verbiedt hem het nieuw-friesch. Maar ook zoover *moet* hij gaan, zal zijne orthographie de friesche

1 *Noot van den zetter*. Het publiek vergeve het mij, dat ik in het vorig nommer den Heer ColmSon eene *Fransche* spraakkunst heb doen schrijven; dat ik een Heer A*U*kringa uit het niet heb geformeerd, en van friesche felnten - feMten heb gemaakt.

schrijftaal een naauwkeurig en duidelijk afbeeldsel doen zijn, zoowel van de zuivere uitspraak als van het ware oorspronkelijke karakter der woorden.'

Hier een overzicht te geven van de voornaamste veranderingen, door den Heer Colmjon voorgesteld, of de wijzigingen te bespreken, welke Mr. van Blom daarin heeft voorgesteld in de Voorrede voor zijne Verhandeling over de Zeedijken, zoude ons te ver leiden, en voor een Nederlandsch publiek, dat de friesche taal niet kent, van geen belang zijn. Ware ik geboren Fries, en met de fijnere nuances in de uitspraak volkomen bekend, ik zou mij lichter een zelfstandig oordeel daarover durven aanmatigen, dat ik nu schroom te moeten uitspreken. Ik aarzel te meer zulks te doen, omdat dit hoogst moeilijk schijnt te zijn. Ik zal zeggen waarom.

Sedert een jaar heb ik de eer Voorzitter te zijn van de Afdeeling Taalkunde van het Friesch Genootschap. 't Is geen ydele zelfverheffing, die mij dit doet zeggen; ik constateer slechts een feit. Bij het aanvaarden mijner betrekking werd dadelijk in de handen dier Afdeeling gesteld de Spraakkunst van den Heer Colmjon met de verhandeling van Mr. van Blom. De leden zouden onderzoeken in hoeverre de voorgeslagen spelling, hetzij in haar geheel, hetzij gewijzigd, algemeen verdiende aangenomen te worden. De nieuwe Voorzitter zond aanstonds een algemeenen zendbrief naar het *twaalftal* leden uit, met verzoek dien rond te zenden, elk hunne aanmerkingen aan hem mede te deelen, opdat hij daaruit een rapport zou kunnen opstellen, dat onder de aandacht van de Algemeene Vergadering zou worden gebracht. *Twaalf* maanden zijn verloopen, en de voorzitter wacht nog steeds op taal en teeken van leven. Mr. van Blom beriep zich op zijne voorrede als zijn antwoord; een enkele nog had eenige aanmerkingen; doch verscheidene leden hebben dien brief zelfs nooit gezien, evenmin als een daarbij gevoegden van een duitschen taalgeleerden over friesche eigennamen, die hoogst belangrijk was. 't Is wederom een keurig staaltjen, hoe men in Nederlandsche Geleerde Genootschappen *werkt!*

Waar dus aan enkelen het onderzoek in die zaak zooveel hoofdbrekens kost, dat zij in hunne geleerde afgetrokkenheid zelfs vergeten eene circulaire verder te zenden, daar acht ik mij als niet-Fries incompetent een oordeel te vellen. In vele opzichten kan ik mij, voor zooverre mijne kennis strekt, zeer wel met de wijzigingen van Mr. van Blom vereenigen. De Heer Colmjon schrijft b.v. de conjunctie *en - end*, en het onbepaald lidwoord, om het daarvan te onderscheiden, *en*, vroeger algemeen *ien* geschreven. De Heer van Blom zegt nu te recht, dat men dan voor de conjunctie evenzeer thans in het Nederlandsch *ende* zou moeten schrijven, en verwerpt dus die *d*. En daar de correlatieven van het lidwoord *een:* NIN en

GJIN (geen) volgens de uitspraak met de kortscherpe *i* worden geschreven, wil hij ook, en onzes inziens te recht, het onbepaald lidwoord door *in* uitdrukken. Op het gevaar af van inconsequent te zijn, - doch wie is zulks niet, waar het de spelling geldt, wie *moet* daar niet transigeeren? - ben ik het oneens met Mr. van Blom, waar hij in woorden als *lând, hând*, enz. de *d* wil wegwerpen. Hij zegt dat bij die schrijfwijze de zucht om de verouderde spelling te volgen, wat al te sterk is. Hij heeft gelijk, als hij zegt, dat de *d* in die woorden lang niet gelijk staat met de *l* en *r* in *âld* en *bern*, waar deze letters, hoewel flaauw, worden gehoord. 't Is waar, de *d* in *lând* wordt volstrekt niet gehoord, ook niet in het meervoud; doch zou het toch wel wenschelijk zijn de afleiding geheel uit het oog te verliezen? 't Is niet de invoering van een archaïsme, die steeds inpopulair moet zijn, maar het behouden van een nog zeer gewone schrijfwijze. Dat men bij een geheel afgesleten partikel de *d* weglaat, is iets anders, en kan zonder bezwaar geschieden; iets anders is dit bij woorden, die meer voel- en tastbaar zijn gebleven. Doch wij zullen ons niet meer met de spelling bezig houden, en met een enkel woord over de spraakkunst zelve spreken.

De Heer Colmjon heeft met het schrijven zijner Spraakkunst een wezenlijke dienst gedaan. Het is zijn doel niet geweest eene wetenschappelijke Grammatica te schrijven voor een geleerd publiek; hij wil eene handleiding geven aan zijne landgenooten, om de verknoeiing en verbastering der taal tegen te gaan. - Doch bij denzelfden populairen vorm hadden wij gaarne bij den schrijver uitgebreider kennis van de navorschingen op taalkundig gebied aangetroffen. Vergelijking met andere Germaansche talen, bepaaldelijk met het Angelsaksisch en het Engelsch, is voor een frieschen taalkenner onontbeerlijk. De Noordfriesche Spraakkunsten van Bende Bendsen en Chr. Johansen hadden bovendien den schrijver gewichtige diensten kunnen bewijzen: hoe toch aangedaan het Noordfriesch moge zijn door Duitschen en Deenschen invloed, even als ons Friesch door het Nederlandsch, als kinderen van eene moeder bieden zij toch te veel familiegelijkheid aan, om bij de studie der eene de andere te kunnen missen.

Het was onnoodig geweest door het bijbrengen van de aldus verzamelde kennis van zijn werkjen een geleerde spraakkunst te maken; daardoor toch zou de schrijver zijn doel in den weg hebben gestaan. Doch zijne methode zou er door gewonnen hebben. Om b.v. iets te noemen: de meervoudsvormen der zelfstandige naamwoorden: *skiep*, mv. *skiep; kuw*, koei; mv. *ky; gôes*, gans, mv. *gies; foet*, voet, mv. *fiet*, kunnen ja eenvoudig als uitzonderingen op den algemeenen regel worden aangegeven; de verklaring had door vergelijking met het Engelsch en het onderzoek van hetzelfde verschijnsel aldaar gevonden kunnen worden. Had de schrijver bij zijne Friesche Spraak-

kunst maar het boeksken van den Hoogleeraar Brill: ‘Aanmerkingen op de Engelsche Spraakkunst’, gebruikt, en al ware het dit maar alleen, zijn werk zou in wetenschappelijkheid er door gewonnen hebben. Meervoudsvormen als *dagen* van *dei*, dag; *wegen* van *wei*, weg, zijn alleen uit oudere taalvormen te verklaren; zulke als *beäne*, van *bean*, boon; *eärte*, van *eart*, erwt, behoeven de vergelijking met vroegere buigingsvormen om begrepen te worden. Die schijnbare onregelmatighededen toch zijn geene anomaliën: het zijn de puinhoopen van verouderde taalvormen, die geïsoleerd zijn blijven staan.

Vooral bij de verdeeling der werkwoorden ware meer methode hoogst wenschclijk geweest. Wij erkennen het volgaarne dat de verdeeling der sterke werkwoorden in tien klassen in het Friesch hoogst moeilijk is, en naast de regelmatige in elke klasse misschien een menigte van afwijkingen zouden gevonden zijn; doch althans eene poging had de schrijver kunnen aanwenden. 't Zou hier de plaats niet zijn om de breede lijst der verba na te gaan, en eene klassificatie te beproeven, zoo als ik gemeend heb voorloopig voor mij zelven te moeten doen: wellicht vindt die elders zijne plaats.

Een grove misslag is het, waar de Heer Colmjon spreekt van sterke werkwoorden, ‘die het verleden deelwoord op *t* hebben.’ Wij bedoelen daaronder niet die verba, welke als ‘ten deele ongelijkvloeijend’ worden opgegeven. Een dergelijk verloop heeft ook in het Nederlandsch plaats gehad, waar verscheidene sterke werkwoorden, hetzij in het imperfectum of het deelwoord, zwak zijn geworden. Zoo vertoonde zich b.v. in het Friesch hetzelfde verschijnsel bij het werkwoord *laden*, als in het Nederlandsch. Het sterke Imperf. *loed* heeft plaats gemaakt voor het zwakke *laedde*, terwijl het deelwoord sterk is gebleven. Evenzoo in het Friesch Inf.: *lade*, Tegenw. T. *laed*, Verl. T. *laedde*, Deelw. *laden*.

Doch wij hebben het oog op werkwoorden als *deye*, dooden, *liede*, leiden, en eenige anderen op blz. 70 aan het einde der sterke werkwoorden opgegeven. Die werkwoorden zijn zwak, en kunnen voor een deel althans vergeleken worden met die verba in het Engelsch, welke de nieuwere spraakkundigen den naam van gesyncopeerd zwakke geven.

Mocht weldra een tweede druk van de friesche Spraakkunst noodig zijn, dan hopen wij dat de schrijver die feilen zal verbeteren en zijn werk meer op de hoogte der tegenwoordige taalwetenschap brengen. Voor wij van de friesche Spraakkunst afstappen, nog een enkele aanmerking. Op blz. 34 zegt de schrijver, dat ‘ten opzigte van de geslachten (de friesche taal) bijna volkomen met de hollandsche overeen(komt).’ Daarna geeft hij verschillende woorden op, die van het Nederlandsch in geslacht verschillen, als, om een enkel

te noemen: ‘*de sé*, m. de zec, v., *de mar*, m. het meer o.’ Die vergelijking houdt steek, waar de woorden in beide talen *dezelfde* zijn; doch ze loopt spaak, waar de schrijver geheel vreemde, in het Nederlandsch niet bestaande, woorden met friesche op eene lijn stelt. B.v. *de knibbel*, m. de knie, v.; *de flibe*, v., het speeksel, o. enz. Nog andere woorden, die in het Nederlandsch bestaan, worden niet met de gelijkluidende friesche vergeleken, maar met andere. Zoo noemt de schrijver b.v. op: ‘*de flater* m. de fout v.’ Is in het Nederlandsch niet evenzeer het woord *flater* bekend, en ook mannelijk? Zoo ook *de bunke* v. het been o., terwijl toch het woord *bonk* in het Nederlandsch inheemsch en vr. is even als in het Friesch.

De spraakkunst wordt gevolgd door eene kleine bloemlezing, waarin wij met genoegen een paar stukken Noordfriesch begroeten, het eene: losse stukken uit den bijbel in den Moringer tongval, het andere: een paar hoofdstukken uit Lucas in het Fohringer en Amrumer dialect. De verrassende gelijkheid met het Westfriesch springt daarbij schitterend in het oog, en kan als een krachtig bewijs gelden, met welk een taaiheid en vasthoudendheid de Fries zijne taal en nationaliteit zoekt te bewaren, zoodat in Nederland en het zuiden van Denemarken, - doch ik bega majesteitsschennis tegen den ‘gratie Gods’ monarch, - ik bedoel in de Hertogdommen - de taal bijna gelijk is gebleven.

Over de verhandeling van Mr. van Blom kunnen wij kort zijn. De voorrede vooral was het, die bij de quaestie der spelling in aanmerking kwam. Het stuk zelf als redevoering op het Selskip gehouden, waar de moedertaal *de rigeuer* is, werd later nogmaals op het Friesch Genootschap uitgesproken. Na eerst eene beschouwing over Friesland in den vroegsten tijd gehouden te hebben, onderzoekt de schrijver naar aanleiding van de oud-friesche wetten, wanneer ongeveer de dijken zijn gemaakt, wie dit deden, partikulieren of het landsbestuur, en wie belast waren met het maken en onderhouden er van. IJverig heeft hij de oud-friesche keuren doorsnuffeld, en het resultaat van zijn onderzoek in deze bladen neêrgelegd. Velen, die met de taal der Friezen onbekend zijn, zullen het misschien bejammeren, dat de kennismaking met zulk een belangrijk onderwerp voor hen is afgesloten. Wie toch, die belang stelt in de geschiedenis van onzen bodem, in de pogingen door onze voorouders aangewend om hun vaderland te beveiligen voor de woede der golven, wil niet gaarne kennis maken met de kloeke Friezen, die in hunne wetten zeiden ‘een zeeburcht te moeten stichten en een gouden hoepel te moeten slaan, die om heel Friesland ligt?’ Schuilt er niet tevens poëzie in dat *welsartiket?*

Voor de kennis van het dijkswezen in ons vaderland in de middeleeuwen gelooven wij niet ten onrechte de oud-friesche wetten als

een der hoofdbronnen te mogen beschouwen, en de studie dier keuren onmisbaar te achten voor hem, die deze zaak tot een punt van onderzoek maakt. De verhandeling van Mr. van Blom kan daarbij een beknopte, maar flinke handleiding zijn.

Thans genaderd tot het laatste der mij door de Redactie toegezondene boekskens, ontveins ik mij de moeilijkheid niet van de beoordeeling daarvan. Ik twijfel of de Redactie de Inhoudsopgave wel naauwkeurig heeft nagezien, en onder de stukken een van mijne hand heeft opgemerkt. Ware dit geschied, dan zoude zij mij misschien het boeksken niet hebben toegezonden. Elk schrijver, hoe nederig ook, hoe bewust van de feilen, die zijn werk aankleven, heeft een zeker zwak voor zijne papieren kindertjens; en men verwacht zeker niet van mij, dat ik als een ontaard vader mijne pennevruchten van mij zal afstooten. Men verwacht zeker niet van mij dat ik eene veroordeeling uit zal spreken over den vorm, waarin mijne bijdrage gegoten is. Een ander zou misschien, in een zeer zachtaardige bui, zeggen: ‘In een volks-almanak zou men met die gegevens een boeiende novelle hebben kunnen schrijven; die “poineten ende artikelen”, nu een wel naief, maar toch ook gerekt procesverbaal van het gebeurde tusschen Aleph Aylva en Anna Dekema, hadden een keurig kabinetstukjen kunnen worden, een bezield schilderijtjen, als een Potgieter of een Alberdingh Thijm het hadden uitgewerkt. De locale kleur, het antieke waas zoude zoo'n tafereel behouden hebben. Nu zijn het meerendeels dorre bescheiden van een in de XVIe ceuw hoogst merkwaardig verschijnsel, genealogische napluizerijen over een man, die niemand meer belang inboezemt, en die zijn eenige celebriteit aan zijn minnehandel heeft te danken gehad. En zoo'n stuk plaatst men in een volks-almanak!! Zoo iets hoorde in een Tijdschrift als de “Vrije Fries”; daar ware eene bloote mededeeling der stukken voldoende geweest; daar zoude de genealogie der betrokken personen niet te onpas zijn geweest, maar in een volks-almanak!!’

Moet ik ootmoedig een *peccavi* uitstamelen, het door een *miserere mei* laten volgen, en nog bovendien het publiek om vergeving vragen, dat ik het zoo lang met mijn eigen persoon heb bezig gehouden?

't Ware misschien beter geweest mijne eigen bijdrage onvermeld te laten, en ze een eerlijke begrafenis te bezorgen; doch ik moest haast wel zoo onkiesch zijn met mij zelven te beginnen, om niet den schijn op mij te laden, alsof ik mijn stuk alleen als zonder smet of rimpel beschouwde.

Onder de andere prozastukken is reeds over dat van Jhr. Mr. de Haan Hettema, ‘*Over de wijze waarop men in den ouden tijd de Hunnebedden heeft gebouwd*,’ in dit tijdschrift gericht, zoodat ik mij van de taak der beoordeeling mag ontslagen rekenen. Mr. J. Dirks

liet een kort woord voorafgaan aan eene statistieke beschrijving van ‘Friesland voor vijf en twintig jaren’, afkomstig uit de papieren van den overleden Hoogleeraar Tydeman, en in 1808 waarschijnlijk door een rijksambtenaar opgemaakt. Bevalligheid van vorm mag men in dergelijk stuk niet vorderen: voor een boeiende mededeeling zijn de vaak los aaneenhangende feiten minder geschikt; doch in een Frieschen Volks-Almanak mag de beschrijving van den toestand der provincie in het begin dezer eeuw op hare plaats genoemd worden.

Een dankbaarder taak is ondernomen door Mr. A. Bloembergen. Hij teekent protest aan tegen de teekening van het beeld van Viglius van Aytta, zoo als die door Motley is geschied. Hij doet wel geen moeite om den Fries weder te plaatsen op het voetstuk, waarop hij door vroegere geslachten was geplaatst; hij wil daar niet meer den eernaam van Vader des Vaderlands in uitgebeiteld zien; maar hij heeft deernis met de ongelukkige positie van ‘gevallen heilige’, en tracht uit een onpartijdig standpunt het gedrag van Aytta te beoordeelen. Viglius was een ijverig katholiek en een streng legitimist, en ‘kan men zijne gevoelens in dezen niet deelen,’ als men ‘gelooft aan de opregtheid zijner overtuiging,’ mag men hem ‘daarom niet veroordeelen.’ De schrijver houdt daarop een flinke pleitrede, die hij niet wil doen strekken om Aytta's gedrag te rechtvaardigen, noch om hem tot een uitstekend mensch te adelen, maar enkel om hem te schetsen als iemand met feilen en gebreken, met deugden en goede eigenschappen, dien het onbillijk zou zijn als een laaghartig kruiper der dwinglandij te schandvlekken. In een aangenamen vorm gegoten, verdient zijn pleidooi ten voordeele van de gevallen grootheid zeer om gelezen te worden.

De Heer Colmjon heeft een paar alleraardigste sagen van de Friczen op het eiland Silt medegedeeld: ‘*De Zeekerel Ekke Nekkepen*,’ en: ‘*De Zeekerel en de Aardmannetjens op Silt*.’ Zij zijn eene vertaling naar het origineel van Hansen, en in het Landfriesch geschreven, een vorm, die er bijzonder voor geëigend is. Wij hopen dat de vertaler ons later meer daarvan mededeelen, en ook voor het volgende jaar met dergelijke bijdragen den Almanak verrijken zal.

In Noordnederland zijn helaas! de meeste sporen dier naieve volksverhalen verdwenen; bovenal in Friesland. Of we er misschien steeds arm mede bedeeld zijn geweest, of de nuchtere zin onzer weinig dichterlijke landgenooten min vatbaar was voor dergelijke spranken van volkspoëzie? Wij zijn haast geneigd om het te gelooven, hoezeer wij het betreuren. Bij gebrek aan oorspronkelijke sagen, daarom de vreemde op onzen bodem overgeplant: de volkshumor stroomt er zoo verfrisschend in. Gelukkig dat die Silter sagen reeds uit den mond des volks zijn opgevangen en voor een wissen ondergang bewaard: de kurassierslaarzen van de brutale Prui-

sische soldaterij zullen daar als elders in de Hertogdommen alle uitingen van het volksleven, dat wortelt in eigen, hetzij Friesche of Deensche nationaliteit, spoedig onmeedogend stuk trappen en verstikken.

Nog resten ons de korte levensschetsen van den wis- en waterbouwkundige Jan Wiedeman Karsten en van Fenna Mastenbroek en Francijntje de Boer, alle van den Heer Eekhoff.

Het opdiepen van onberoemde beroemdheden, die om den thans geijkten term te gebruiken, moeten *uitgeluid* worden, is geene zeer dankbare zaak. Geschiedt zulk uitluiden dadelijk na den dood van een man, die met eer zijne taak onder zijne medeburgers heeft vervuld, dan heeft het *le mérite de l'à propos*, en voor vrienden en nagelaten betrekkingen is het een weldadige balsem, eene hartelijk gemeende hulde aan den ontslapene te zien toebrengen.

Wij willen niets afdingen op de verdiensten van den in 1825 overledenen frieschen wiskundige, en hem in zijne waarde te schetsen was misschien geen overbodige taak. Of de Heer Eekhoff dit gedaan heeft? Wij betwijfelen het.

Geef in korte, maar sprekende trekken de schets van wien ook, plaats hem aanbrengen van licht en bruin als een sprekend beeld op den voorgrond treden, of, en wij geven hier voor celebriteiten in duodecimo den geschiktsten vorm aan, vermeld zoo kort mogelijk de verdiensten van den man ten opzichte van zijn studievak, noem daarbij zoo kort mogelijk de voornaamste gebeurtenissen van het leven van zoo iemand op, en - klaar is men.

De Heer Eekhoff zoude, wat zijne schrijfmanier betreft, onzen geestigen Geel als een type van den *goedhartigen stijl* hebben kunnen dienen. Geen persoon wordt haast genoemd of een prijzend adjectief versiert zijn naam; en als men de lange reeks van de door hem uitgeluide lui zag, zou men meenen in een wereld te leven, waarin ‘alle menschen wijs’ zijn, en daarbij ‘wel leven.’ Zijne helden zijn in hunne jeugd allen bedeeld met ‘de-naarstigheid-diekinderdeugd-achtigheid,’ en hunne hoofden zijn omgeven met den nimbus van ‘brave-Hendrikachtigheid’. Ze zouden mij in mijne jeugd telkens de verzoeking hebben gegeven om ze eens ferm af te ranselen.

De Heer Eekhoff doet ons bij zijne levensschetsen telkens denken aan die van Hein Knap en de vlieg met vijf pooten in Geel's Onderzoek en Fantaisie. Wat dunkt u toch van bijzonderheden als deze: ‘eindelijk legde het onderwijs bij D^{o}. A. Brink bij (Karsten) den grondslag van christelijk geloof en ontwikkelde begrippen, *waarvan hij de vrucht in een HS. van 9 dln. nederlegde?*’

Wij allen hebben ons in onze jeugd zeker schuldig gemaakt aan

het samenflansen van een aantal ongenietbare opstellen voor den dominee, en daarmede al licht ook negen dikke cahiers volgeklad; doch in een later eventuëel levensbericht is het vermelden zulk eener nietigheid overbodig. Wij willen de verdiensten van Karsten als ingenieur en wiskundige gaarne erkennen, doch wat raakt het ons, in 's hemels naam, dat hij als *diaken* werkzaam is geweest?

Door dergelijke trekken worden ook de beelden van Fenna Mastenbroek en Francijntje de Boer verwaterd. Beide ‘uitstekende’ vrouwen worden zoo vervelend, zoo ploertig lamzalig, zoo zwaar op de hand, dat men, zoo haar beeld naar het leven was, en zij nog leefden, vriendelijk voor de kennismaking zouden bedanken, uit vrees zedepreeksters *en crinoline* - of liever, om aan het kostuum dier dagen getrouw te blijven, *sans crinoline* - aan te treffen, die men er niet toe in staat zou rekenen, al verzekert de Heer Eekhoff het ons, dat ze ‘genoeg korrelen zouts wisten te strooijen’ onder de ‘onderhoudende vruchten van hare overdenkingen, vernuft en verbeelding.’ Wij zouden bang zijn, dat ze er steeds op uit zouden zijn ‘om aan het aangename het nuttige te verbinden, en uit de lotgevallen van anderen lessen tot eigene levensbesturing mede te deelen.’ Wij zouden bang zijn voor een stortbad ‘stichtelijke leetuur’.

Slechts een paar bijdragen in poëzie zijn in den Almanak opgenomen: een dichterlijk verhaal van den Heer Nieuwenhuis: *Hessel Aedes Jongema*, en *It Unwaer* (het onweer) van den Heer Colmjon. Zij zijn van het gewone gehalte van Almanakspoëzie, en daarom kunnen ze met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

EELCO VERWIJS.

***Sissa. Nederlandsch Maandschrift voor het Schaakspel*. 18de *Jaargang. Nieuwe Serie*. 8ste *Jaargang*. No. 1-9. 288 bl.**

Zoo voeren wy een' kryg die niet verwoest of moordt,
Maar in een ledig nur ons peinzend brein bekoort;
Zij dan de heerschzncht prat op bloedige lanrieren,
In 't strydperk van 't vernuft zal ons eene eerkroon sieren.
CERUTTI.

***Wijk bij Duurstede, Johannes G. Andriessen*. 1864.**

Hoe wenschte ik dat ik u verplaatsen mogt tegenover de groep die mij boeit, in eene deftige ouderwetsche huizinge. Zoo gij gelooft dat deze in het hooge vertrek te zien valt op de schilderij, welke den ganschen wand voor ons beslaat, dan vergist gij u. Al school die voorstelling niet half in de schaduw van den hoek weg, ik zou u even weinig uitnoodigen digter bij te treden om de schemerende gestalten in dat geboomte gewaar te worden, als u de zware breede lijst doen bewonderen, uit eikenhout gesneden, prijkende met een naameijfer dat zijn verguldsel verloor. Het geldt geen diehterlijken droom, het geldt een greep uit de werkelijkheid. Waar het licht langs de boiserie van het raam op het glad gewreven parquet zijn vloed van stralen schiet, daar zitten in levenden lijve de luidjes die mij bezig houden; - een par à vent waarop het van minnegoodjes wemelt, style pompadour, en nog niet style du barry, beveiligt hen minder voor togt, dan het hen de gewenschte afzondering waarborgt. We zijn in Frankrijk, of gij het bemerkt, al hebt gij een paar zulke sierlijke stoelen, al hebt ge zulk een stijf tafeltje à tiroir ook ten onzent bij uwe grootouders gezien; we zijn in Frankrijk; figuren als die der beide mannen, welke zich op de eerste hebben neêrgezet, die bij het laatste aanschoven waren in Holland nooit inheemsch. Het is niet de kleeding, die 't sterkst dezen indruk geeft. Een jas met lange panden en groote knoopen, met knoopen tot waar deze op de scheenen reiken toe, - een witte krijgsmansrok, wiens bonte opslagen haast den elleboog naderen, terwijl kanten lubben aan de hemdsmouwen prijken, - korte broeken, hagelwitte kousen, schoenen met gespen, dat alles is ook in ons vaderland gedragen; maar van de bevalligheid waarmede dat stijve hier zwiert, viel bij ons voorgeslacht schaars een zweem te zien; maar op den laten middag der achttiende eeuw was de volkstype ten onzent vleeschiger dan de beide schaakspelers, welke wij aantreffen. De blonde, dien wij den heer des huizes groeten, om het eenvoudige en gemakkelijke van zijn gewaad, een

goede vijftiger, hij heeft haast geen onderkin. Grillig gezag der mode, meent gij, waarom, als hij ten zijnent den fijnen halsdoek met slippen door even witten maar minder weidschen vervangen mag, waarom is hij dan toch verpligt een hoofddeksel te dragen, als de oude Esterhazy er Joseph Haydn ijlings deed opzetten, toen de prins dezen tot zijn kapelmeester benoemde: eene formele krulbatterij? Al hadt gij het luide gevraagd, de gastheer zou er het aangezigt, op de slinke hand leunende, niet om hebben opgebeurd; de vingers zijner regte zweven over het schaakbord, dat tafeltje ingelegd; zij raken een stuk aan, zij vatten het op, zij zetten het toch niet neêr; hoe hij peinst of het niet raadzamer zou zijn het te laten staan. ‘Schaak!’ heeft de schalk geroepen, die tegen hem over zit, de flinke dertiger, die ons uit den pruikentijd brengt, zonder ailes de pigeons aan te schieten, die zelfs door de Van der Capellens ten onzent werden gedragen; het kroeze zwart is van achter in den haarzak gevat, de verbreede schorseneel van Frederik II. Het regteroog moge schuil gaan, daar de middenvinger zijne holte ten steun strekt, het linker volstaat, om dat vrolijke gezigt te bezielen; hoe gerust wacht hij de gevolgen van zijn laatsten zet af. Lavater beweert in zijne P h y s i o g n o m i e - L e h r e dat eene diepe studie der hand haast zoo goed den sleutel tot karakterkennis geeft, als die des gelaats; bij deze groep zou ik het hem van de beenen willen nazeggen. De blonde is in zijn peinzen al digter tot het tafeltje gekropen, zijne knieën raken lijst en poot, er is bekommering in die over elkaêr geschoven voeten; maar achteruit gaat de stoel van den schalk, zijn regterbeen wiegelt luchtig langs den grond, het linker is gereed op te wippen, de degen wijkt reeds ter zij. Vreeze voor nederlaag tegenover voorgevoel van zege, - eene gesmoorde verzuchting, een bedwongen triomfkreet, - ziedaar de hartstogten en hunne uitdrukking van welke ik u met mij zwijgend getuige wenschte; - Delille's forsche greep verliest het bij de fijner opvatting van Meissonier. Houdt, bid ik u, niet tegen den u hier gegeven omtrek van het meesterstukje des laatsten, houdt tegen de fraaije gravure zelve: L e s J o u e u r s d ' É c h e c s , de volgende plaats uit L ' H o m m e d e s C h a m p s , en beslis dan over de juistheid mijner uitspraak; dergelijke vergelijking der scheppingen van de zusterkunsten kan beide dichter en schilder verder brengen.

Plus loin, dans ses calculs gravement enfoncé,
Un couple sérieux qu'avec fureur possède
L'amour du jeu rêveur qu'inventa Palamède,
Sur des carrés égaux, différents de couleur,
Combattant sans danger, mais non pas sans chaleur,
Par cent détours savants conduit à la victoire
Ses bataillons d'ébène et ses soldats d'ivoire:

Long-tems des champs rivaux le succès est égal;
Enfin l'heureux vainqueur donne l'échec fatal,
Se lève, et du vainen proclame la défaite;
L'autre reste atterré dans sa douleur muette,
Et, du terrible mat à regret convaincu,
Regarde encor long-tems le coup qni l'a vaincu.

Als wij nog een improvisator hadden zoo als Willem de Clercq was, een enkel bezield oogenblik van dezen zou u overtuigen welk een rijker stof er in het schaakspel schuilt, dan iemand uit die weinige regelen beschrijvende poëzij vermoedt. Niets minder dan eene gansche wereldgeschiedenis houdt zij in. Immers zoudt gij bij zijn aanhef Indië om u zien; Indië, de wieg van ons geslacht, Indië waaruit de talen dagteekenen, en dit zamengesteld, overdacht, wijsgeerig spel als zij. Een oostersche glans zou over ons opgaan, der spelingen des vernufts geen einde zijn. Welligt dat wij het betreurden, de koninginne in maar een vizier te zien verkeeren; doch wat zouden wij niet winnen bij het waarschijnlijker, het aanschouwelijker worden des strijds, als het heir voor die onmogelijke, bewegelijke, verschuifbare torens, olifanten met zich voerde? Olifanten en wagens, ruiters en voetknechten, ziedaar de vierdubbele kern eens oosterschen legers; weg met onze loopers of raadsheeren, weg met onze paarden, niet door de band van een flink ruiter bestuurd. ‘Schaakmat,’ zou het klinken in zuiver sanskritsch; ‘schaakmat’ in drok gewoel de worsteling weêrgevend; of onder uwe toejuiching de improvisator niet aarzelen zou werwaarts de wieken uit te slaan, naar het oosten of naar het westen? Hier geurt het hem uit China's theetuinen toe, daar lacht hem Iran's rozengaarde tegen. Wat spreken wij van weifeling? reeds zijn wij met hem in Perzië, waar hij uit eeuwen te kiezen heeft: de dagen der hervorming door Zoroaster, of de dagen waarin het zwaard door Kyros werd gezwaaid. Een nagalm van Firdusi ruischt om ons heen; eene legende, de oorsprong des spels; maar de vorstelijke vrouw, wier moedersmarte verzacht kon worden door eene voorstelling, die den twist harer beide zonen in beeld bragt, die zoo aanschouwelijk leerde, dat een der hroeders sneuvelen moest, als de andere heerschen zou, zij boeit ons niet lang. Alles is kritisch in onzen tijd, tot de improvisatie toe; hoe onze zanger Firdusi logenstraft door eene aanhaling uit een der Veda's, - dat hij er zich voor een oogenblik weêr in Indië door verplaatst, deert in dergelijk dichtstuk niet. Een koning vraagt een der wijzen die hem omringen: ‘Leg mij uit, gij die het in deugd zoo verre hebt gebragt, welke is de ware zin van het spel dat gespeeld wordt op het achtmaal acht vierkantige bord?’ En het antwoord is gereed: ‘Dat ieder speler zijn eigen kracht beware zoo veel in hem is, en bedenke dat

de koning boven allen gaat. Versmading van het vermogen der minderen, o Vorst! kan den koning zelf ten val brengen.' Weêr breekt uwe toejuiching de voordragt af; als zij hervat wordt, rijzen de muren van Argos om u op, of zet ge bij Pylos voet aan wal; neen, dan ziet ge de weelderige zonen van Priam in Troje doldriest schaak spelen. 'Ulysses had aanleg voor dat spel,' klinkt het, 'hij bragt het er verre in.' En of nu die zwerver eensklaps ook hem regt tot zwerven geeft, dan of de improvisator gevoelt dat hij ons den voet te voorbarig in Europa zetten deed, waar de overlevering de Hellenen den strijd met goden wagen zag; genoeg, Troje bragt ons in Azië weêr en andermaal ziet hij in Azië rond. 'Wat Israël ook uit het diensthuis van Egypte medenam, geen schaakbord school in het opperkleed van Mozes,' zoo zingt hij; 'maar wordt ge bij die zwervende herderstammen, de voorvaders der Araben, wordt ge bij hen, als de maan haar stil licht op dat glinsterend, op dat schier grenzenloos landschap giet, wordt ge dan die zwijgende spelers niet gewaar? Over de stukken bogen zij zich bij beurte toen zij opging; - onder is zij gegaan, en nog blijft hun blik er op gevest; - het daagt, het is dag geworden, maar voort duurt het spel, - al beurt de kemel de knieën, op rijzen zij niet!'

Zoo vergefelijk als mij deze onwillekeurige proeve schijnt van de weelde welke ons wacht, indien de Muze dezen of genen gunsteling de schaarsche gave weder bedeelt, zoo vermetel zou het zijn als ik het waagde de schets voort te zetten. Ook weet ieder dat het schaakspel eerst door de huiswaartskeerende kruisvaarders in Europa aan de hoven en op de burgten werd verbreid; ook behoeft men slechts weinig aan de nieuwere geschiedenis te hebben gedaan, om zich uit het leven van tal van vorsten toestanden te herinneren, in welke het schaakbord de hoofdrol speelt. Eischt iemand dat ik zijn geheugen te hulp kome, verscheidenheid zal aan het vijf of zestal blijken niet falen. Louis le Gros opene de rij; als hij aan het hoofd der fransche edelliên zich te verre onder de vijanden heeft gewaagd en een engelsch ridder zijn ros bij de tengels grijpt, en deze uitroept: 'de koning is gevangen!' wat is zijn wederwoord, terwijl zijn zwaard den aanvaller duizelend den grond zoeken doet? Eene geestigheid aan het lievelingsspel ontleend: 'Ne scais-tu pas qu'aux échecs on ne prend pas le roi?' Haast zou men in verzoeking komen te zeggen: Se non è vero è ben trovato! - Zelfs als ge Koning John slechts uit het stuk van Shakespeare kent, ge zult met mij wenschen, dat er aan zijne nagedachtenis geen zwaarder smet kleefde dan dat hij, 'in scenes of merriment and debauchery,' zegt Lingard, eerst zijne partij schaak wilde afspelen vóór hij den burgers van Rouen gehoor gaf, den burgers, die hem kwamen boodpen, dat Philippe Auguste hunne veste belegerde. - Eene grootsche

gestalte vervange dat beeld van laagheid en list. De overlevering beweert, dat Timur aan het schaakbord zat terwijl zijn leger Bajazet versloeg; de geschiedenis logenstraft het feit in Gibbon's bezielde beschrijving, hoe de grijsaard die glansrijke zege behaalde; maar er schuilt in alle traditie iets waars, en de wereldveroveraar die er zich in verlustigde ‘to converse with the learned on topies of history and science,’ hij had tot ‘amusement of his leisure hours the game of chess, which he improved, or corrupted with new refinements.’ - Gij wenscht naar een beminnelijker beeld dan de beide laatste in uwe herinnering verlevendigden; hoe jammer dat Frank van Borsselen maar op 't verkeerbord, maar met schijven speelde, toen de slotvoogd van Rupelmonde hem zijn doodvonnis niet verbergen kon! met hem ware anders de liefde op ons tooneel verschenen. Alsof die niet, waardiger dan door Vrouwe Jacoba, in de gemalinne van een Keurvorst van Saksen, in de getrouwe Sybille van Johann Friedrich der Grossmüthige werd vertegenwoordigd: hij schaakspelende met Ernst van Brunswijk, terwijl het vonnis van Karel V hem wordt aangezegd, hij toch de partij voortzettende en haar winnende. Al heugt het u, dat hij niet ter dood werd gebragt, dat hij met vijf jaren gevankenis vrij ging, eindelijk weder in den schoot van zijn gezin, weêr in de armen zijner gade, om wier wille hij wel afstand had willen doen van zijn Keurvorstenstaf, maar toch niet van zijn geloof; de indruk blijft een droevige... Gedenk, als gij afwisseling verlangt, gedenk het glansrijke hof van Elisabeth, gedenk Sir Walter Raleigh, ‘die niet langer wenschte te leven dan hij schaakspelen kon.’ Het is eene schitterende figuur, doch die alweder een somber einde neemt; van opgeruimdheid, van levensgenot, van geluk in mijne voorbeelden, geen zweem; schort het misschien daaraan, dat het schaakspel als het leven een ernstig spel, schier geen spel is? Beslis het zelf; want de zaak zou er niet beter op worden, al bragt ik Sir Charles Blount bij, die van de Koninginne-Maagd, voor de zege door hem in een tournooi behaald, eene schaakkoningin in gemailleerd goud ontving, waarmede hij aan een karmozijnkleurig lint op den linkerarm praalde, tot hij er door Graaf Essex voor uitgedaagd werd! En daarom zwijge ik van Charles Stuart, die het spel niet staakte, toen hij het berigt ontving, dat de Schotten hadden besloten hem den Engelschen uit te leveren, zoowel als van Carl de XII^{de}, die zoo menige partij verloor, omdat hij zijn koning altijd de spits afbijten deed.

Haast vreeze ik, dat mijne wijze het onderwerp dat ons bezig houdt te beschouwen, meer met het schaakspel gemeens heeft dan u lief is: in zwerfziekte toch doen mijne gedachten voor de stukken niet onder. Ter mijner verontschuldiging moge ik beweren, dat zij desondanks, zoo min als deze het bord, haren eigenaardigen kring overschrijden, het blijft de vraag, of ik door de schijnbaar grillige zet-

ten mijn doel digter ben gekomen. Ik moet er mij meê durven vleijen, al ben ik nog verre van u ook maar: ‘schaak!’ te durven toeroepen. Echter geef ik den moed niet op het weldra te mogen doen, door gezag gesteund in het wagen van een laatsten voorbereiden greep, over welken het u vrij zal staan vonnis te vellen, als gij geduld genoeg hebt er getuige van te zijn. Het geldt eene poging een kort begrip te geven, hoe in den loop der eeuwen de loop des spels werd gewijzigd.

‘Wie de geschiedenis van het schaakspel mogt willen schrijven,’ zoo lees ik, ‘hij zou best doen haar in drie groote tijdperken af te deelen, en te beginnen met de mytisch-primitive periode - die der oostersche dynastiën - welke naar de bescheidenste gissing niet korter dan eenige duizendtallen jaren heeft geduurd. Het was toen nog de moeite waard zich tot een spel voor te bereiden, want het plagt de indische krijgslieden gedurende eene gansche belegering bezig te houden, en ieder die een blik op de oorlogskunst van het oosten sloeg, hij weet dat geene stad zich toen maar in een omzien nemen liet. In die dagen was het spel een quartet, Zwart en Groen kampten met Rood en Geel. Het aantal ruiten en de loop der stukken waren dezelfde als tegenwoordig; slechts bestonden de figuren, welke wij raadsheeren noemen, toen uit schepen, en mogten deze zich, in overeenkomst met de zeevaartbegrippen van dien tijd, niet regtlijnig van dezen naar genen hoek bewegen. In China had men het bord door eene denkbeeldige rivier in twee rijken verdeeld; het stuk, dat wij koningin heeten, werd er vertegenwoordigd door een paar figuren, welke zich maar een zeer bepaalden, ondergeschikten werkkring zagen aangewezen. De tweede periode van het schaakspel begint in de zesde eeuw onzer jaartelling, met de herschepping der beide koningen in viziers, aan welke de vrijheid werd bedeeld diagonaal eene ruit voort te schrijden. Het is deze vorm des spels, die zich uit Perzië over Byzantium, in Portugal en Spanje verbreidde; duizend jaren lang verlustigde hij paladynen en sultans, ridders en priesters. Christenen en Muzelmannen vermaakten er zich om het zeerst mede, - de Oostersche en de Westersche Kerk waren het, wat schaken betrof, ééns, - de Paus bedeelde op het bord zijn zegen den raadsheeren en den koningen en hunne gambits! Prachtige stellen schaakstukken werden aan de kloosters geschonken, opdat de vrome broeders de lange dagen en langer nachten gezellig en aangenaam mogten doorbrengen. Tot nu toe hadden de pions in het spel weinig beduid; het gebied waarop de raadsheeren zich mogten bewegen, was beperkt geweest; maar met de derde periode hegon voor deze als voor gene een vrijer leven. De vizier verkeerde in koningin, het voorregt der roquade werd den koning bedeeld, en

daar de pions of voetknechten zich meer karakter zagen toekennen, kwam het gebruik van “non passar battaglia” - het regt passeerende te nemen, - weldra in zwang. Het schaakbord werd ten langen leste in ruiten van verscheiden verwe afgedeeld, en het schaakspel verhief zich tot eene kunst, tot eene wetenschap. Het lijdt geen twijfel, dat vroeger dagen al van enkele grootsche feiten getuige waren geweest. Er was geblinddoekt gespeeld; een griek, Joseph Tchlebi, had reeds in 970 eene poging van dien aard te Tripoli gewaagd; maar schoon hij zich het gebruik zijner oogen ontzegde, hij behield zich de vrijheid voor de stukken te voelen, opdat hij zich van de zetten zijns tegenstanders vergewissen mogt. Den Saracenen echter kwam de lof toe de ware schaakspelers te zijn. In 1266 speelde Buzecca te Florence twee spelen zonder de stukken te zien, terwijl hij zich op het bord met een derde bezig hield. Gedurende de vijftiende eeuw, toen het schaakspel in Spanje en Italië aan de orde van den dag was, wordt van verscheiden geblinddoekte spelers gewag gemaakt. Duitsche Hertogen en Keurvorsten bleken weldra meesters in de kunst en gaven er dikke boeken over uit. In Italië kwam schaakclub bij schaakclub tot stand; in de dagen van Filips de Tweede was Madrid getuige van een groot schaaktournooi. Ons zijn de namen bewaard gebleven van Jezuïten die, geblinddoekt, drie spelen tegelijk konden voortzetten, en een Italiaansch auteur verzekert er bij tegenwoordig te zijn geweest, toen een van deze er dus vier voor zijne rekening nam. De verschijning van Stamma en van Philidor maakte het schaakspel in het gansche Westen van Europa als in Engeland populair; vermaarde, lang gerekte wedstrijden hadden in hunnen tijd te Londen plaats; Slaughter's Coffee-House in St. Martin's Lane voer er wel bij. Staatslieden vergaten hunne partijschappen en godgeleerden hunnen duivelschen haat, onder den invloed der wisselende kansen. Ook Parijs had zijn beroemde spelers. Au Café de la Régence zag men Voltaire en Marmontel, zag men Grimm, Rousseau en Benjamin Franklin vreedzaam naast elkaêr zitten, slechts wedijverende om de eer, dans le vrai sens du mot guerroyant pour une idée. Franklin had er zijne taalkennis aan dank te weten. “Een goede bekende,” zoo verhaalt hij ons, “die Italiaansch studeerde, plagt mij dikwijls in verzoeking te brengen, door zijne uitnoodiging schaak met hem te spelen. Ik bezweek te vaak, mijn werk leed er onder, en ik weigerde ten leste meer een partij met hem te beginnen, tenzij onder voorwaarde, dat de overwinnaar bij ieder spel het regt zou hebben eene taak op te leggen, die in het van buiten leeren van het een of ander gedeelte der grammaire, of het leveren eener vertaling uit dezen of genen schrijver moest

bestaan; eene taak, van welke de overwonnene zich op zijn woord had te kwijten, eer wij elkaâr weder zouden ontmoeten. Daar wij in het schaakspel schier even sterk waren, deden wederzijdsche neêrlagen het ons ook spoedig in het Italiaansch worden."' Spel en studie hand aan hand, - arbeid genot en genot arbeid!

> Westward the course of empire takes its way;
> The four first acts already past,
> A fifth shall close the drama with the day:
> Time's noblest offspring is the last.

Gij kent die profecy van Bisschop Berkeley, de voorspelling die ten minste wat het schaakspel betreft, voor de nieuwe wereld, sedert zeventienhonderd vijf en twintig toen hij deze verzen schreef, schitterend werd gestaafd; gij gelooft dat ik er dadelijk de bewijzen voor zal bijbrengen; toch niet. Ofschoon ik u thans misschien ten derden male teleurstel, bij deze is het mij rustiger te moede dan bij een der beide voorgaande: wilt ge weten waarom? Mijn achteruitdeinzen, nadat ik u tot Delille had gebragt; mijn weêromkeeren, nadat wij op nieuw tot Karel XII waren gevorderd, het eene als het andere leidde slechts tot een herhaalden uitstap in den vreemde; zoo ik thans aarzel u uit de achttiende eeuw in de negentiende over te brengen, ik doe het, dewijl we hebben gade te slaan wat ons voorgeslacht op de schaaktournooijen des verledens gegolden heeft. Eene wereldkunst, eene wereldwetenschap; - mogen wij ons deel in beide niet hoog hebben te schatten, iets moeten wij toch hebben bijgedragen. En iets droegen we bij, op zeer verscheiden wijze; maar wat en hoeveel, ziedaar wat ik wenschte juister te kunnen bepalen. Een lief vriend stelde mij, op de eerste vraag de beste, in staat eene poging tot onderzoek te beginnen; ge zult straks zien waarom het bij slechts eene poging blijven moest. Het vroegste wetenschappelijke werk over het schaakspel, geschreven door een monnik uit Cessoles, in Picardië, en die daarom, bij zijn doopnaam Jacques, den van Cessoles, Cassolis of Casulis aannam, dat boek uit de dertiende eeuw, werd, beweert men, voor het eerst te Utrecht in 1473 gedrukt: Incipit solacium ludi schacorum. Het behoort tot de zeldzaamheden die liefhebbers tot een diefstal zouden verlokken; duid mij de uitdrukking niet euvel, wat zoude ik niet over hebben voor de vertalingen of omwerkingen van dat geschrift, welke in 1479 en 1483 te Gouda en te Delft het licht zagen: 'It is die tafel van desen boeck dat men hiet dat scaekspel' en 'Tractaat van den Tydverdrijff der Edele Heeren en Vrowen, genoemt dat scaeckspel.'? Vrouwe Jacoba's minnaar, gij merkt het aan de jaartallen op, Frank van Borselen had uit dat werk het schaken niet kunnen leeren; maar het Bourgoen-

sche Hof behoefde geene boeken om in uitspanningen gelijken tred met den vreemde te houden; in de musea van België zijn zeker nog schaakspelen uit die dagen overgebleven.

Aan Leyden komt de eer toe het eerst de Opera poëtica van M.H. Vida binnen het bereik der toenmalige beschaafde wereld te hebben gebragt; de Opera poëtica van 1541, waarin het vermaarde gedicht S c a c c h i a l u d u s voorkomt, in tal van talen overgebragt; ook in de onze? ik zal u proeven der beide jongste vertalingen doen genieten. Eer ik echter daartoe overga zij het mij vergund u als curiositeit een kort begrip van dat dichtstuk mede te deelen, voor meer dan honderd jaren ten onzent gesteld en gedrukt. Zoo de minachtende toon van dit u verbaast of u ergert, veroorlooft ge mij op te merken, dat het een mededinger was in de kunst van het schaakspel, misschien wel een mededinger in dichten tevens, die er zich, achter het mom des boekverkoopers, dus over uitliet: ‘Vida’ [‘le fameux Vida de Crémone’ qui ‘fut le premier qui força la Poësie, ou qui la plia à un sujet si difficile.’] ‘Vida pour donner du merveilleux à son Poëme, en place l'époque aux Noces de l'Océan, où Jupiter invité proposa aux Dieux pour régal le spectacle d'une parti d'Échecs. Elle fut liée entre Mercure et Apollon. C'est la description du Damier, des Pièces, de leur marche, et la rélation de tout les incidens d'une longue partie, qui ont fourni sept cent vers à Vida. Il donne la victoire à Mercure sur Apollon, et il termine son Poème par la métamorphose d'une Nimphe en Damier. Il prétend que c'était une Maitresse de Mercure, et que ce Dieu l'aime encore sous cette figure bizarre, et qu'elle est chère aux Italiens.’ Het is even kernig als kort; jammer maar dat er eene onjuistheid is ingeslopen, welke bewijst, dat de beoordeelaar het vers niet las. Eer wij deze beschuldiging staven, slaan wij de vertaling op er in 1839 van verschenen, en kiezen daaruit de verzen, die de aanleiding tot het feit vermelden:

Naar 't Etiopisch land ('t is reeds voor lang geschied),
Was Jupiter gegaan, en Memnons rijksgebied,
Zijn ouden boezemvriend, Oceanus, bezoeken,
En eer hem aan te doen, (zoo luiden de oude boeken),
Van aan te zitten bij zijn brniloftsmaal, toen hij
Met Tellus in den echt getreden was zoo blij.
Daar was vereenigd toen het gansche koor der goden;
De zeeën daverden van 't juichen der genooden. -
Maar toen nu de eetlust was gestild, de disch verzet,
Opdat bij 't godendom de vreugd niet werd verlet,
Deed Oeeanus een beschilderd bord aangeven,
Waarin men vierenzestig ruiten zag gedreven;

Bij de achtste lijn geheel en al van ééne maat;
De reien zijn gelijk, en vierkant elke plaat.
Hare oppervlakte staat gelijk; maar van elkander
Verschilt afwisselend de kleur; de een zwart, wit de ander.
Gelijk afwisselend de schildpad is gevlekt,
Van boven in de schaal, die zijnen rug bedekt. -

'Zoo eene meer bekwame hand dan de mijne, en meer gewoon de rozen des levens te plukken,' zoo lees ik in het voorberigt van dit vers: Het Schaakspel, Klein-Heroïsch-, Komisch-, Mythologisch Gedicht, naar het Latijn van Marcus Hieronymus Vidas, en herinner u, eer ik voortga aanbalende te verontschuldigen, dat er sprake was van eene hand '(de mijne is door de doornen geweldiglijk doorstoken, en gansch bebloed); maar zoo dan eene betere hand dit dichtstukje eens netjes en naar den eisch, met de noodige naauwkeurigheid en vrijheid, konde en wilde vertalen; die zou, als ik het zoo eens noemen mag, een borduurwerkje in poëzij verrigten, 't welk hij gerust ook aan de dames zou mogen vertoonen.' Wat dunkt u, droegen vijf en twintig jaren kritiek vruchten, of zou men nog een uitgever vinden, die dergelijk voorberigt drukken liet? Er is vooruitgang in de tweede vertaling, welke te Utrecht in 1859 het licht zag. Waarom de Heer J.H. van Wageningen haar begon, hij deelt het mede in den aanhef zijner voorrede: 'Een aantal jaren geleden,' zegt hij, 'mogt ik in het voorregt deelen van de toegenegenheid en wetenschappelijke leiding van Jonkheer Idsert Aebinga van Humalda, aan wien destijds het bestuur van de Provincie Friesland als Gouverneur was opgedragen. Bij gelegenheid van een wetenschappelijk onderhoud, waarvoor mij steeds de toegang tot dien zoo achtenswaardigen man was gegund, en welk onderhoud, bij zijne veelzijdige kennis en buitengewone gaven van geest, voor mij altijd even leerrijk als aangenaam was ingekleed, ontving ik van hem ten geschenke den Latijnschen dichtbundel van Marcus Hieronymus Vida, van Cremona, Bisschop van Alba; eeu werk, uitgegeven te Genève, in het jaar 1608.' De Geneefsche druk van dat jaar, zou juister gezegd zijn geweest. 'Hij deed dit echter onder uitdrukkelijk beding, dat ik mijne krachten zoude beproeven, om het daarin voorkomende dichtstuk: "het Schaakspel" in Nederduitsche verzen over te brengen.' Wij kiezen ter vergelijking, ten bewijze van den betrekkelijken vooruitgang, ten blijke dat er voor de kritiek nog stof overblijft, de vertaling der zelfde plaats, van welke ge straks het kort begrip laast.

Naar AEthiope had zich Jupiter begeven,
En was daar met meer Goôn in Memnons rijk gebleven;

Hij was door Oceaan daar op een feest genood,
Dat deze met veel pracht aan al zijn vrienden bood,
Als hij, naar Godentrant, ter lang gewenschter ure,
In 't huw'lijk zich begaf met zijne bruid Tellure.
Hij, de Oppergod, wilde ook dit feestelijk onthaa!
Verhoogen door zijn komst op 't kostbaar bruiloftsmaal;
't Gezelschap daar bijeen van tot dit feest genooden,
Was luisterrijk vooral door al de Hemelgoden;
Terwijl het feestgedruisch op dien merkwaarden stond
Langs de onafmeetb're zee de stranden klonk in 't rond.
Toen na de maaltijd nu de gasten allen spraken
Van scheiden van den disch, liet, om hen te vermaken
Door onbeduidend spel, de gastheer aan hen biên
Een bord, dat door een verf van vakken was voorzien.
Een vier-en-zestigtal dier vakken wordt gevonden;
Van alle zijden acht, in 't vierkant zaâmverbonden
Door rijen evenwijd, in maaksel overal
En omtrek juist gelijk, in kleur toch niet met al;
Een wit en donker vak verwiss'len steeds elkander
En hebben boven zich, ook onder zich een ander.

Wij herinneren ons ter goeder ure nog, dat wij onzen franschen verslaggever hebben beschuldigd van eene onjuistheid: zij betreft la Nimphe qui fût métamorphosée en Damier; neen, zij betreft eigenlijk le Dieu dont elle fût la maitresse. Bij hem is Mercurius de schuldige; was de man uit de dagen van het planeetlezen misschien onder die van Jupiter geboren? A tout seigneur tout honneur, zelfs in deze cosa scabrosa, - ziehier wat de eerste ‘geweldig doorstoken’ vertaler er van vertelt:

Daarna heeft ook aan 't menschelijk geslacht Jupijn
De kunst geleerd, hoe dat dit spel gespeeld moet zijn.
Het eerst aan hen, die aan Itaaljes kusten wonen;
Waar hij dus 't voorwerp zijner liefde wilde loonen.
Want eertijds, zegt men, heeft hij Scacchis, eene maagd,
Waar 't koor der Seriaadsche nimfen roem op draagt,
Als zij eens dwaalde aan 't strand, met stoutheid overvallen,
Daar zij de zwanen weidde aan waterrijke wallen;
Eer dat ze iets had vermoed. En met haar leed begaan.
Bood hij aan 't meisje een dubbelkleur'gen palmboom aan.
En tot vergoeding van het geen zij had verloren,
En om haar' droefheid des te beter nog te smoren,
Deed hij een zilv'ren en een gouden bord daarbij,
Zeer zwaar; en leerde haar, van wat gebruik het zij.
Het vorst'lijk Rome bleef den naam der nimf bewaren,
En 't spel behoudt haar' naam sints honderden van jaren;
Het steeds geliefkoosd spel der vorsten aller steên,
Van alle volken ook, door alle landen heen. -

Dit plagten mij als kind die nimfen te verhalen,
Als 'k zat te zingen aan de beek, of in de dalen.

Ook de Heer van Wageningen denkt er niet aan de lange zondenlijst van Mercurius lasterziek te verzwaren; wij scheiden van het dichtstuk met eene aanhaling uit zijne vertolking; we geven u deze dubbel zoo groot opdat ge zien moogt hoe Jupiter, aan het einde des spels, Mercurius den bekenden staf bedeelt. Of de gebrekkige wijze van voorstelling, uit welke de aardige gedachte van Vida u naauwelijks toeschemert, ten Kate mogt opwekken, niet ‘om een borduurwerkje, in poëzij, voor de dames’ te leveren, neen, om ons in zijne Panpoëticon eene vertaling van het Latijnsche gedicht te geven, de wereldvermaardheid voor zooveel vinding waard!

Bij de uitkomst, zoo gewenscht, van dien volbragten strijd,
Is Atlas' zoon zoo zeer in zijn triumf verblijd,
Dat hij door heel 't verblijf der Goden, uitgelaten,
Al rondspringt, op zijn kunst al snoevend boven mate,
Maar ook met bitt'ren spot zijn tegenspeler kwelt,
Die over zijn verlies hoogst treurig is gesteld.
Om daaraan dan voor goed een einde ook eens te maken,
Mercuur in d'overmoed zijn misbaar te doen staken,
Roept d'Oppergod met spoed hem van 't gezelschap af,
Tot zich, en schenkt hem nu tot eereprijs een staf,
Te dragen overal, bezittend het vermogen,
De vrome zielen steeds, schoon reeds al heen getogen
Naar 't donker van den Styx, te redden uit den nood,
Gezuiverd door het vuur, dat al hun misdrijf doodt,
Naar 't onderaardsche rijk te doemen ook de boozen,
Of tot gevangenis, naar door hem wordt verkozen.
Waarmeê hij schenkt den slaap en ook daarvan berooft,
Op den brandstapel zelfs des lijders pijn verdooft. -
Toen liet die God op aard, waar hij die ook vond wonen,
Den menschen overal dit fraaije spel vertoonen;
En om dit daar voor hen te maken nu voortaan
Tot een gewoon vermaak, verkoos hij d'Italjaan
Bij 't noodig onderrigt; want bij aloude daden,
Vermelden, naar men zegt, aldaar geschied'nis-bladen,
Hoe eens de schoonste Nimf, Nimf S c h a k i s daar bestond
Als onder 't Nimfental men nimmer schooner vond;
Hoe nog geen schilder ooit zoo schoon een beelt'nis maalde
Als S c h a k i s , toen zij daar langs bloemrijke oevers dwaalde,
En argeloos getooid met krans en bloemfestoen,
Haar witte ganzen weidde in 't frissche lentegroen;
Hoe ze eens, door d'Oppergod bemind en aangebeden,
Tot leniging der smart, aldaar door haar geleden,

Bij maagdelijke ramp, van hem 't geschenk ontving,
Door zwaarte van al 't goud en zilver niet gering:
Een bord, dat vak aan vak de kleur in tweeën deelde;
Daarbij uit palmenhout zeer fraai gesneden beelden,
In kleur ook tweederlei in dat metaal gevat;
En voorts, opdat zij 't niet tot praal alleen bezat,
Hoe hij haar onderrigtte om ook dit spel te spelen. -
En sints dien voortijd is 't, dat deze Nimf mogt deelen
In eer zoo ongekrenkt, in achting ever hoog,
Dat Rome zich niet sleehts op haar beroemen moog,
Maar vele volken 't spel van S c h a k i s hoog vereeren,
Alom thans op haar bord haar oorlogvoeren leeren;
Terwijl, waar ook verspreid op heel het wereldrond,
Het prijkt met haren naam, tot zelfs op dezen stond. -
Zoo zong ik, wat men mij als jong'ling eens vertelde,
En nu tot S c h a k i s ' eer in mijne zangen meldde,
I n S e r i a ' s vallei, aan d'oever van den vloed
Mijns lieven vaderlands, dáár aan der Alpen voet.

En nu, was er tusschen mijne beide eerste bibliographische mededeelingen eene gaping van meer dan zestig jaren, die tweede wordt van de derde welke u beidt door eene eeuw gescheiden: als de dagen der Elzevier's gekomen zijn, ontbreekt het ten onzent niet aan geleerden, die hunne studie over het spel ten beste geven. Ibn Arabschach herleeft om getuigenis van Timur af te leggen; Gronovius houdt zieh met vroeger geschriften over Palamedes bezig. Hoe ik wenschte deze bijzonderheden over uitgaven ten onzent af te mogen wisselen door de opgave der namen van eenige beroemde mannen, welke zich ten tijde der republiek in het schaakspel onderscheidden! Enkele zijn op ieders lippen; wie is er, die niet weet, dat Prince Mouringh er meester in was? wie, die er aan twijfelt, dat Willem III ook op dat veld Jan de Wit niets toegaf? - maar bijdragen, door historisch gezag gestaafd, tot het belangrijk leven van dien aard bij onze welvarende burgerij, waar vindt gij ze? Suuffelende zal het den toekomstigen geschiedschrijver onzer beschaving welligt gelukken er menige op te sporen; doch wat, helaas! niet meer te vinden schijnt, het zijn vele der zeldzame schaakspelen, aan welke ons volk in zijne glorieëeuw rijk moet zijn geweest! Of de enkele overgeblevene ten minste door afbeelding der vergetelheid werden onttogen, zoo als de verdienstelijke D. Van der Kellen Jr., het Nederlands Oudheden uit de Grafelijke Tijden trachtte te doen. Hij neme ze in eene volgende verzameling op: de echt-Chineesche, door onze vroegste zeevaarders meê te huis gebragt, de Japansche, door die weêrgalooze navolgers naar onze wenschen vervaardigd; hij levere het nageslacht den omtrek der in menig opzigt merkwaardige beeldjes door inheemsche kunstenaars in onzen bloei-

tijd geschapen. Immers hadden wij toen, tot voor ons huisraad toe, beeldhouwers, wier phantasie aan nieuwere weelde vreemd blijkt. Het onderwerp zou reeds lang in de Kunstkronijk zijn behandeld, als deze zich niet altijd met lithographiën naar schilderijen van hedendaagsche meesters vergenoegde; als de tekst van dat tijdschrift inderdaad eene bepaalde strekking had, zijn naam waardig. Beschuldige de redactie mij niet in dit opzigt het onmogelijke te eischeu, de September-Aflevering van het Art-Journal ligt voor mij; hoe aardig zijn die schaakfiguren naar teekeningen van Flaxman, in de fabriek van Wedgwood geboetseerd en gebakken. Houdt ge mij, om den wille der vaderlandsche kunst, het vergrijp tegen de tijdsorde ten goede? - wij naderden straks die dagen, in welke veel ten onzent werd gedrukt wat in Frankrijk niet het licht mogt zien; doch behoorde daaronder dan ook: Le royal Jeu des Échecs van den eersten schaakspeler uit den tijd van Lodewijk XIV? Uitgaven voor den vreemde werden van dezen arbeid van Gioachino Greco, naar zijn geboorteland als il Calabrese bekend, uit de Vereenigde Nederlanden nict vereischt. Parijs en Londen, Brussel en Luik leverden er om strijd; en toch zagen in de achttiende eeuw vier drukken van dat leerboek te 's Hage en drie te Amsterdam het licht. Er moet veel, er moet ten onzent met studie gespeeld zijn, want als in 1745 André Philidor zijne reis door Europa begint, dan is het niet de muzicus in dien man, welke hem noopt het eerst naar Holland te trekken, dan zijn wij aan den schaakspeler, die er in hem steekt, zijn bezoek verpligt. L'Analyse des Éehecs ziet te Amsterdam en te Leipzig het licht; vertalingen van dat werk dagteekenen in ons vaderland tot uit deze eeuw toe. In de vaart mijner bewijsvoering, heb ik Greco te vroeg uit het oog verloren; maar waartoe op hem terug te komen, wiens verbleekend licht, door Philidor geheel uitgedoofd, reeds in de schaduw was geraakt toen Philidor's voorlooper, le Sieur Philippe Stamma, ten onzent optrad. Geloof niet dat ik het ben, die hem zoo weidsch aankondig; hij geeft dien titel zich zelven, met de bijvoeging ‘Natif d'Alep en Syrie,’ in zijn Essai sur le Jeu des Échecs, A la Haye, chez Antoine van Dole, 1741, in het boekske dat voor ons ligt. Het is aan Lord Harrington opgedragen; de schrijver verkeerde dus blijkbaar in beschaafde kringen; het geeft lessen in een der edelste kunsten; helaas! echte humaniteit schijnt desondanks le Sieur Stamma vreemd te zijn gebleven. Ingenomen met zijne methode tot in het bespottelijke toe, doet hij zelf het le Calabrais op menige plaats ontgelden; doet hij ons (door zijn uitgever?) in een Deffi Enigmatique een vers aanbieden, waarvan hij, in tegenstelling met het dichtstuk van Vida, getuigen durft: ‘Le moderne n'a pas eu besoin de métamorphose ni de Mercure ni d'Apollon, pour donner de l'agrément à son sujet,’ maar dat

ik toch ten Kate niet ter vertaling aanbeveel. Al heeft de steller der lofrede op deze Allégorie continuelle, welke de aangehaalde regelen voorafgaat, blijkbaar Lafontaine gelezen, daar hij er op laat volgen: ‘il a sû que la grande règle en fait de descriptions étoit de ne pas épuiser la matière, et de n'en prendre que la fleur,’ het gelukte den geprezen dichter niet le bon homme zijn talent af te zien. Als de strijd tusschen twee oorlogzuchtige volken à plaisir is gerekt, opdat de beweging van elk der stukken uitkome, als de Reines, ‘méprisant les amoureux ébats,’ bij amazonen vergeleken, ‘ont partout porté l'horreur et le fracas,’ als de haat aan beide zijden zoo onverzoenlijk is gebleken, dat slechts ‘de presque tous la perte mutuelle, Et la prison d'un de nos Rois,’ den strijd kan beslechten, dan besluit hij, pauvre Sieur Stamma!

A ce triste combat que l'honneur nous demande,
Amis, courons sans balancer;
L'amitié doit s'en offenser,
Mais l'amitié se tait dès que l'honneur commande.
O! d'un severe honnenr trop rigoureux pouvoir!
Mais sans nous amuser à répandre des larmes
Amis souvenez vous que nous devons nous voir,
Prenez surtout de bonnes armes,
Faites de vôtre mieux, je ferai mon devoir.

Albe ct Rome ont causé jadis mêmes allarmes,
Il faut vaincre ou gagner le ténébreux manoir.
O! d'un severe honneur trop rigoureux pouvoir!

Quel défi non énigmatique porté au bon sens! mais Stamma aime à mettre les points sur les i's, en Stamma teekent bij Albe et Rome, of ge 't niet wist, aan: ‘les Horaces et les Curiaces!’ Stamma hebbe ten minste voor mij de les van Lafontaine niet te vergeefs herhaald: - een paar mededeelingen nog en dan verklare eene bekentenis u, waarom het bij deze blijven moet. Er is een karakteristiek onderscheid tusschen hetgeen ten onzent over het schaakspel in de zeventiende eeuw in het licht verscheen, en wat er in de achttiende over werd uitgegeven. Vele voortbrengselen der eerste getuigden van geleerdheid, het gold het grieksch, het arabisch, tot het perzisch toe; die der laatste zijn haast louter fransch, zijn luchtige kost. Omstreeks 1725 levert onze pers de proefbladen van allerlei Académies nouvelles ou universelles de Jeux; in 1752 verkeeren deze zelfs in Académie de Divertissements Innocents. Gingen wij achteruit in dezelfde dagen, welke Philidor tot het bewustzijn bragten, dat, welke gave voor harmonie hem mogt zijn bedeeld, die voor melodie hem in geringe mate was geschonken, dat zijn ware aanleg liem gebood schaakspeler te worden? Weenen ge-

waagde, honderd jaren geleden, van den automaat-schaakspeler; Parijs en Londen waren op hunne beurt verbaasd over het wonder, dat eindelijk de eigendom van Frederik de Groote werd, en, een vierde eeuw later, gelukkiger dan de monarchie door dezen gegrondvest, met Napoleon den strijd waagde en dien overwon! Waar sprake is van mijn onderwerp, daar schijut het even onmogelijk binnen de grenzen van een gegeven tijdvak te blijven, als niet de grootste namen der geschiedenis op zijne lippen te nemen; terug tot ons vaderland, terug tot ons burgerlijk publiek. Welke plaats bekleedden wij aan het bord, toen de oude Frits en de jonge Joseph hunne officieren om strijd aanbevalen van het schaakspel eene ernstige studie te maken; wonnen de prinsgezinden in dit opzigt het van de patriotten of omgekeerd? Hoe ik wenschte op deze vraag, slechts eene herhaling van die welke ik zoo even in het midden bragt, u een volledig antwoord te kunnen geven! Al wat ik over inheemsche schaakliteratuur aangeteekend vinde, het beperkt zich tot een enkelen naam, een naam ten onzent gedragen door een geslacht, dat zich op velerlei gebied dikwijls verrassend onderscheidde. Gij weet welk eene beminnelijke figuur, bij de invallende schemering der achttiende eeuw, la belle Zuylen maakte als romancière neuchâteloise; het is ook een lid dier familie, ook een Zuylen van Nievelt, die de aanteekeningen over dit onderwerp besluit; zijn boekske: La Supériorité au Jeu des Échecs zag in 1791 te Campen het licht. Het blijkt, dat niet enkel le grand monde er behoefte aan had te weten waarin deze bestond, want in het volgend jaar verscheen er eene hollandsche vertaling van. Mijne lijst, - als ge daarom gelooft, dat ik het ben, die er eene over de letterkunde van het schaakspel aanlegde, dan hebt ge reeds vergeten, dat ik u van eene poging tot onderzoek sprak, waartoe een lief vriend mij in staat stelde, - mijne lijst is ten einde. Bibliotheca Scaccariana, ziedaar de titel van een mij heuschelijk ter hand gestelden catalogus, van meer dan zeven honderd boeken en boekskens, ‘sur le Jeu des Échecs, que désire acheter la Maison Trübner et Cie à Londres, pour un collectionneur distingué.’ Verreweg het grootste gedeelte der bijzonderheden, welke ik u over de werken ten onzent verschenen, mededeelde, zijn er uit geput; de aanvulling van deze zou mij een waar genot zijn geweest, indien de boeken zelve binnen mijn bereik waren gebleken, als onze openbare bibliotheken iets deden aan zeldzaamheden van dezen aard. Zoo gij ooit naar eene specialiteit hebt gesnuffeld, dan weet ge, dat negen malen van de tien teleurstelling uw dag besloot. Verbaast het u, dat deze ditmaal in vollen zin des woords mijn deel was, tegenover den verzamelaar die dezen catalogus reeds vóór drie jaren het licht deed zien, ‘pour ajouter,’ wat er nog te vinden mogt zijn, ‘à sa collection

qui pourra servir à composer plus tard une bibliographie complète.' Onverzadelijke Trübner et Cie, hen vergenoegt de lange lijst nog niet, zij voegen er de bede bij om 'manuscrits peu ou point connus sur les Échecs. De cette façon ils espèrent arriver à former une Bibliothèque spéciale qui laissera bien peu de chose à désirer, et qui sera unique dans son genre.' Als ge van liefhebbers spreekt, spreek mij van liefhebbers op engelsche schaal; zoo zij verzamelen, het geschiedt met het doel dat het verzamelde vrucht drage. Wat hebben wij daar tegenover te stellen dan vergrijpen jegens het verledene, vergrijpen van allerlei aard, van verkoop van wat maar te gelde kan worden gemaakt af, tot vandalisme toe voor wat in geen klinkende munt kan worden verkeerd? Het zou onbillijk zijn, de gemeente hard te vallen, waar de overheid geen beter voorbeeld geeft; 'wanneer de herder dwaelt,' zingt Vondel, 'wat padt, wat rechte gangen, kan de arme kudde gaen?' Zelfs als wij behouden, blijkt dan uit de wijze h o e , dat wij bewaren uit eerbied en uit liefde? Als gij den schilderachtigen bouwval van het Kasteel van Duurstede ooit bezocht, dan moet gij er u aan hebben geërgerd, dat een bisschopszaal tot een kroeg werd ingerigt! Als gij in Engeland bewonderend en benijdend gadesloegt, welke schatten men veil heeft om het nageslacht ongeschonden over te leveren, wat door het voorgeslacht werd gewijd; hoe men daar niet enkel muren, maar ook wat binnen deze dienst deed of tot tooi strekte, plaats vulde of opluisterde, schier heiligt, - hoe moet het u in de holte van het Huis te Muyden te moede zijn, met zooveel moeite slechts voor den moker bewaard! Onze kostbaarste erfenis, onze zeventiendeëeuwsche kunst, zwerft zij niet nog op zolders om; schuilt ze niet nog in gangen weg; hangt ze niet, of zij maar een burgemeesterlijke weelde ware, in de voor enkelen onzer slechts bij opontbod toegankelijke kamers; smacht zij niet nog in het zoogenaamde museum op den Trippenburgwal naar het lang beloofde licht? Ik dwaal van mijn onderwerp af, en vraag er toch geen verschooning voor; wie het wraken durft dat het verleden mijns volks me dierbaar is, dat ik nog aan zijne toekomst geloof, hij heeft nooit zijn land liefgehad!

> If such there breathe, go, mark him well;
> For him no minstrel-raptures swell;
> High though his titles, proud his name,
> Boundless his wealth as wish can claim;
> Despite those titles power, and pelf,
> The wretch, concentred all in self,
> Living, shall forfeit fair renown,
> And, doubly dying, shall go down
> To the vile dust, from whence he sprung,
> Unwept, unhonour'd and unsung.

‘L'aigle volera, sans s'arrêter, de clocher en clocher....’ er was vaart in die woorden; maar met hoe veel meer regt had de genius van het schaakspel het van zich zelven mogen getuigen, beurtelings in Azië en Europa gevierd, bij het aanbreken onzer eeuw de wieken naar Amerika kleppende. ‘The reign of chess is immortal, - the language of chess is cosmopolite.’ Gij waart er getuige van hoe het onder de tenten der woestijn den geest bezig hield; - wie durft beslissen waar het grooter genot bedeelde, in de prachtige paleizen, welke het zich door tal van clubs in de hoofdsteden van ons werelddeel wijden zag, of in dorp en vlek, aan den stillen, huiselijken haard, in den hoek eener woelige herberg? Schier iedere andere inspannende uitspanning, schier elke kunst wint bij voortreffelijker werktuigen, grootscher toestel, aangenamer omgeving; maar al zou ik mij, om bij het spel toe te zien, liever neêrzetten waar de marmeren borstbeelden, op de bibliotheek van het vak geplaatst, de onsterfelijke meesters voor den geest herroepen, de ware spelcr is tevreden ook als hem in den tababsrook maar licht genoeg overblijft om de stukken te onderscheiden. Wat geeft hij om de schil? 't is hem om de kern te doen. Het moge mij toeschijnen dat het eene schaduw werpt op zijne, ik schrijf hier liever wetenschap dan kunst, dat zij den schoonheidszin te weinig ontwikkelt, om hem in ergernis te doen uitvaren over de erbarmelijke afbeeldingen van maestro bij maestro, in zoo menig genootschap aan den wand hangende, als dat b.v. van den weleer ten onzent beroemden Elias Stein; hoor, hoe hij mij wederlegt. ‘Het zijn de grepen van den meester, die ik wensch te gedenken, en niet zijn gezigt; de grepen, die op dat gele papier er onder staan, achter glas in lijst gevat; al vindt ge die om strijd leelijk, wat maakt het uit? wij hebben er zijne voor het nageslacht geboekte grepen door, die onze tijd nog niet overtrof.’ Wiskunstige weelde, zoo noemt hij zijne wetenschap teregt; en bij wie dus georganiseerd zijn, gaat de regte lijn, als de zekerste, boven de golvende, moge deze ook honderdmaal de schoonste wezen. Het is een ernstig spel, het is schier een orthodox; ondanks al de variatiën, welke het thema veroorlooft, dit zelf staat vast, dit is heilig; wie de hoofdzaak hebben willen wijzigen, hunne pogingen liepen op beschaming uit. Timur mogt de voorkeur geven aan een bord, dat elf ruiten had dezen weg loopend, en twaalf die genen opgingen; al zijne magt volstond voor de hervorming niet; waar hij het zwaard zwaaide, boog de wereld, maar in dit denkbeeldig rijk schoot zijn schepter te kort. Wie gedenkt Carrera nog, die aan de van ouds gegeven stukken niet genoeg had? zijn campione en zijn centaur zijn zoo goed vergeten, als de centurion en de decurion, welke eene andere nieuwigheidsnajager, die nameloos blijven zal, zocht binnen te smokkelen. Ging het een der dappersten uit den zevenjarigen oorlog,

ging het Marishall Keith, die in dezen te vroeg verscheidde, ging het hem beter toen hij het schaakspel naar de kroon dacht te steken? Adolph Menzel heeft hem meesterlijk geschetst, den verrekijker ter hand; maar wat de held in het verschiet ontwaren mag, niet de zege der duizende gegoten beeldjes, waarmeê hij zijn koninklijken ‘heer’ en vriend had verrast. Het was een geheel leger; ‘het vergunde,’ zouden onze hollandsche dagbladen onhollandsch zeggen, ‘iedere onderstelling in het vuur uit te voeren,’ dat beduidt: alles wat in het veld voorvalt kon er meê worden vertoond; - Frederik mogt er zich eene wijle mede vermaken, hij was wijs genoeg tot het schaakspel weêr te keeren. Zooveel over de oude wereld; thans tot de nieuwe. Om vrijheid van geloof had de kleine schare het zich getroost het vaderland te ontwijken en in den barren vreemde om te dolen, - de volkplanting bleek een groot volk geworden - en vrijheid vroeg het, vrijheid verwierf het zich ook op elk ander gebied dan dat van de dienst van God. Het was er toe opgewassen in velerlei eenzaamheid, in velerlei strijd. Hoe het zich de eerste in den lommer des wouds of langs den zoom der prairie gezellig maakte, door het bord en de stukken uit de beschaafde maatschappij meêgedragen; ligte last die tegen looden verveling waarborgde. Hoe het lessen voor den laatste putte uit het spel te regt dat des oorlogs geheeten, waar het zich tegen den inboorling had te weren, waar al zijn vernuft naauwelijks de natuurlijke list opwoog! Eerst had het den zoom der kust, langs welke het zich nederzette, langzaam herschapen; toen rapper de bosschen geveld, die den weg naar het binnenland belemmerden, en ijlings de stroomen met leven bedeeld in zeilen zonder tal er over wapperende; ten leste werd de afhankelijke mededingster, en de mededingster rustte weldra niet voor ze zich gelijke erkennen zagl Van toen af geen vak van kennis of kunst meer waarin zij willig de mindere bleef; het was aan Amerika der wereld den weg te wijzen, riep ze. En in welk opzigt de vermetelheid der jeugdige in gebreke bleef die belofte te houden, niet wat het spel betreft dat onze aandacht trekt. Schaakspelers, heeft eenig volk er opgeleverd, als de hartstogtelijke jonkheid der Vereenigde Staten? Hoe waar het woord van Franklin mogt zijn geweest, ‘that the game is a suitable evening amusement, for the man whose days are spent in active bodily exertion, and a mischievous supererogation for the mind which is constantly in exercise on other things;’ hij bedroog zich in zijn volk toen hij geloofde, dat het er op zijn wenk maat in zou houden, dat het ooit zou zijn verzadigd van ‘excitement.’ Eer onze eeuw haar zestigste jaar telde, had New-York zijn internationaal Schaak-Congres; en het geblinddoekte spel er tusschen Oude en Nieuwe Wereld gespeeld, maar waarin Morphy, de twintigjarigc, de zege op Paulsen behaalde,

waarin the go a-head people went a-head, is het niet beschreven in het boek van Fiske, dat in geene schaak-bibliotheek ontbreekt?

Eene wereld-litteratuur - het woord is van Göthe - eene wereldlitteratuur of de gaven der groote geesten uit alle tijden en van alle volken gemeen goed geworden voor geheel het menschelijk geslacht, het was des meesters stoute, schoone droom. Een wereldspel, gij zaagt het, dat bleek het schaakspel reeds lang; dat blijkt het niet enkel thans ook in Amerika, dat blijkt het tot in Australië toe! Ik zou er bewijzen voor kunnen bijbrengen; ik heb iets beters te doen mijnen blik binnen enger grenzen beperkend: - hoe staat het met schaken ten onzent, spelen wij mede? Het antwoord kan kort zijn: als in ons vaderland niet enkel deze bevoorregte en gene beschaafde daaraan deel neemt, als ten onzent de schare bij den vreemde niet achter is, het valt den dunnen boekskens dank te weten aan het hoofd van dit opstel vermeld. S i s s a , die voor ons ligt, kwijt zich sinds achttien jaren van de waarlijk niet ligte taak ons publiek op de hoogte te houden van wat hier, van wat vooral elders op dat bord omgaat, schijnbaar zoo beperkt, en toch tot zoo onuitputtelijke verscheidenheid van spel gelegenheid gevend. Verbaast het u, dat ik gaarne op het verdienstelijke der poging opmerkzaam make, al had ik de vingerwijzing liever bevoegder hand overgelaten? De mom der zedigheid, meent ge; doch ge zijt te goed; ik behoor waarlijk maar tot de bent der dilettanti. Erger nog, ik ben dit niet eens hartstogtelijk genoeg om mij boos te maken als Montaigne in zijn E s s a i , ‘de Democritus et Héraclitus’, van ‘ce niais et puerile ieu!’ spreekt; als hij er bijvoegt, ‘ie le hais et fuys de ce qu'il n'est pas assez ieu et qu'il nous esbat trop serieusement, ayant honte d'y fournir l'attention qui suffiroit à quelque bonne chose!’ Opdat ik de maat mijner gruwelen vol mete, ik heb Liebetraut, in Götz von Berlichingen, wel eens toegejuicht; ik vind nog, dat hij geest heeft, als hij uitroept: ‘Ich wollte lieber das Geheul der Todtenglocke und ominöser Vögel, lieber das Geheul des knurrischen Hofhunds Gewissen, lieber wollte ich sie durch den tiefsten Schalf hören, als von Laufern, Springern und andren Bestiën das ewige: Schach dem König!’ Verder kan men het niet drijven, ook de keerzijde van den penning te willen zien, het is moeijelijk meer met kritiek op te hebben; maar behoeft deze mij daarom blind te maken voor het middel ter ontwikkeling en scherping des verstands, dat eeuwen lang in dit spel school; zou ik er te minder de weelde om waarderen, door geslacht bij geslacht, door hoog en door laag in die uitspanning gesmaakt? een genot, binnen elks bereik, - een genot voor den geest! Voorwaar niet! en gij verklaart u na deze uitweiding al mijne sympathie voor het doel der redactie, ons met den gang der beschaving in het bnitenland ook in dit opzigt gelijken tred

te doen houden; eene sympathie, die te levendiger moet zijn, naarmate men zich meer van de gezegende gevolgen van zulk streven bewust is; naarmate men vuriger wenscht, dat die ruimte van blik, die omvang van beschouwing ook op het gebied der letteren ten onzent algemeener worden mogt. Gij begrijpt haar... en toch, ik lees op uw gezigt wat gij te beleefd zijt te zeggen; toch acht ge mij te weinig geregtigd er uit mijn hoek om te voorschijn te komen, als er niet vaak te vergeefs aan de woning van menig meester in het vak is geklopt! Denkt ge dan dat dit niet geschiedde, tot de buurt dreunde van de slagen, maar de bevoegde desondanks doof bleef, of zich doof hield? Een verslag van de weinige werken ten onzent over het schaken verschenen, sedert de vertalingen van W. Heinse's Anastasia en F.W. von Mauvillon's Anweisung het licht zagen, het werd beloofd en het bleef uit. Eene beschouwing der betrekkelijke waarde van Sissa tegenover de buitenlandsche tijdschriften van dien aard, La Régence, die Neue Schach-Zeitung, the Chess-Player's Magazine, the Montly Chess, enz. zij scheen weinig uitlokkends te hebben voor wie in staat waren haar te schrijven. Eene studie over de spelers van den tegenwoordigen tijd, naar aanleiding van de werken van Löwenthal en van Suhle over het Schaak-Congres te Londen in 1862? dat een onbekend meester in het eenig spel dat alle toeval buitensluit, in de kunst zonder kansen, er de redactie van dit tijdschrift meê verrasse! - bij de bekende vond mijne bede geen open oor. Een woord over het verfoeijelijk om geld spelen, die vlek op de kunst, welke Moritz Retsch zoo hoog en zoo heilig inspireerde! - een toets van den veelzijdigen arbeid des onvermoeibaren redacteurs Verbeek! - eene bijdrage voor het dubbel publiek, het ingewijde en het van verre staande, er is ruimte voor in deze bladen! Er waren onder hen, tot welke ik mij om een stuk van dien aard wendde, er waren onder deze die op zeldzame wijze de gaven vereenigen ter bereiking van dit doel vereischt; - overvloed van kennis en van vernuft! Welk een opstel had hij kunnen geven, die tot den kleinen kring behoorde van welken het denkbeeld Sissa het licht te doen zien uitging, die er in den beginne zooveel toe bijdroeg, en van wien geene verontschuldiging bij ons zou hebben gegolden, als hij zich niet op de belangstelling der vriendschap in zijne gezondheid had beroepen. Hoe het ons om den wille des publieks deert, dat eene andere poging, beproefd bij iemand die, met allerlei talent begaafd, overigens tijd voor allerlei arbeid weet te vinden, evenmin slagen mogt; al erken ik dankbaar, dat hij mij met een aardig blijk van zijn tact verraste, een nieuw blijk van zijn genie ware mij welkomer geweest! Het voegt mij voor het minste te waarderen wat hij mij gaf, de verzekering van bevoegd gezag, dat Sissa tegenover het buitenland onzen rang ophoudt. Een blik in die boekskens volstaat om n te overtuigen dat de verzamelaars hunne oogen in den vreemde

geene ruste gunnen; dat zij niet enkel veel, dat zij ook juist opmerken, is een hooger lof, die hun niet minder toekomt. ‘Sedert vele jaren,’ zoo luidt de getuigenis, door een onzer eerste spelers afgelegd, ‘sedert vele jaren is S i s s a voor de beoefenaars dier kunst ten onzent, het eenige point de ralliement, dat den geest levendig blijft houden. De belangrijkste partijen door de groote meesters in het buitenland gespeeld, werden ons uit die bladen bekend; slechts wie schaakliefhebbers zijn kunnen zich voorstellen, welk eene weelde er in die schitterende combinatiën en geniale wendingen schuilt! Jammer maar, dat de weinige bijdragen, den redacteur uit de hoofdstad toegezonden, grond schijnen te geven voor het vermoeden, dat in Amsterdam weinig of slechtwordt gespeeld, wat intusschen volstrekt het geval niet is. Menige partij in de beide schaakgenootschappen der hoofdstad, menige partij in particuliere kringen aldaar tot “mat” of tot “remise” gebragt, zou onder die der buitenlanders eene plaats verwerven en verdienen, als de lust tot opteekenen niet zoo laauw, als de afkeer van publiceren niet zoo groot was.’ De nationale zuurdeesem, - onverschilligheid, weêrzin in openbaar leven, vreeze voor kritiek, tot in het schaakspel toe! Amsterdam achterlijk in het eenige tijdschrift ten onzent dier kunst gewijd; een tijdschrift, waarin niet enkel van wereldsteden wordt gewag gemaakt, maar ook van Deventer en Gouda, ook van Dokkum en Woudsend, dat van Wijk bij Duurstede uitgaat! Te weinig ondersteunde, maar daarom dubbel verdienstelijke redacteur! wij wenschen niet slechts dat het anders ware, wij wenschen tevens dat het anders worde! Er kome vooruitgang ook op uw gebied, vooruitgang als waarmede gij u vleit; anders toch hadt ge niet zoo vele jaren van uw leven, met dezelfde liefde, den dikwijls lastigen arbeid voortgezet! Behoud dat geloof aan de toekomst, het is de beste borg voor uw eindelijk slagen!

Weite Welt und breites Leben
Langer Jahre redlich Streben,
Stets geforscht und stets gegründet,
Nie geschlossen, oft geründet,
Aeltestes bewahrt mit Treue,
Freundlich aufgefasstes Neue,
Heitern Sinn und reine Zwecke:
Nun! man kommt wohl eine Strecke.

Beterschap in den vreemde gezocht.

Zou men der waarheid niet al vrij nabij komen, indien men den *stoom* den grootsten hervormer van de laatste eeuw noemde? Of is het menschdom niet door hem eene nieuwe phase zoowel van intellectuele als van materiële ontwikkeling ingetreden, die zich evenzeer door snelheid als door kracht kenmerkt? Wel spelen bij de hervorming, door hem teweeggebragt, ijzer en vuur de hoofdrol; maar desniettemin is haar rondgang op de wereld vredelievend. Zij heeft geen oorlog in haar gevolg, zij wekt geene hartstogten op, zij vordert geen fanatischen ijver voor hare uitbreiding. Zij brengt niet eerst dood en verdelging aan, maar verspreidt geluk en welvaart over het menschdom en draagt bij voorkeur vrede en vrijheid in haar banier.

Moge ook al het eerst in het begin der 17de eeuw, bij den ongelukkigen Salomon Caus het denkbeeld gerezen zijn, om door de zamenwerking van vuur en water voertuigen in beweging te brengen; aan de 19de eeuw bleef het voorbehouden dit denkbeeld geheel te verwezenlijken en aan die verwezenlijking eene uitbreiding en verbetering te geven, waarvan de grenzen steeds verder en verder gerukt worden en het einde nog niet te zien is. ‘Sire, ik maak wat de souvereinen boven alles verlangen, “*I make power*,” antwoordde Watt aan koning George den derden, toen deze de ten huidigen dage nog zoo bloeijende fabriek van stoomwerktuigen te Soho bezocht en hem vroeg, wat hij daar fabriceerde. “I make power!” - Ja, wel is het de kracht, de magt des menschen, die door den stoom verduizendvoudigd wordt; maar tevens is het de snelheid, waarmede die kracht

zich kan laten gelden, die door den stoom oneindig heeft gewonnen. In weinige oogenblikken toch, door de omwenteling van één enkel rad, brengt de stoom tot stand, waartoe anders de inspanning van honderde menschenhanden en de tijdruimte van meerdere uren gevorderd werden. - Geen last is zoo zwaar, of de stoom kan hem in beweging brengen; geen metaal zoo hard, of door middel van den stoom kan het gebroken, geen werk zoo fijn, of met behulp van den stoom kan het verrigt worden. In één woord, geene technische opgave is meer zoo moeijelijk, of de stoom is het voornaamste hulpmiddel ter harer oplossing. Aan de meeste nieuwe uitvindingen en ontdekkingen heeft hij dan ook zijn belangrijk aandeel. Vleugelen heeft hij den menschelijken geest als 't ware aangebonden; zijne vindingrijkheid heeft hij versterkt en hem zoo doende van de eene uitvinding tot de andere voortgeleid.

Aan hem heeft George Stephenson het denkbeeld van spoorwegen met verbeterde locomotieven te danken: door hem vonden Fulton en Savage het middel om de schepen van stroom en wind onafhankelijk te maken. Aan hem is de wereld het verschuldigd, dat thans een net van spoorweglijnen over al de beschaafde landen is uitgebreid en dat een heir van stoombooten alle wateren van den aardbol doorklieft. Alle afstanden zijn door hem tot zulk een geringe maat teruggebragt, dat Londen naast Parijs, Parijs naast Weenen en Weenen naast Petersburg schijnen te liggen en dat het eene van het andere werelddeel slechts door weinige uren of weken afstands gescheiden is.

Wie zal dan ook den verbazenden invloed durven ontkennen, dien hij door de zooveel snellere wisseling van de voortbrengselen van alle landen op den handel heeft uitgeoefend? Wie zal den geheelen ommekeer kunnen loochenen, dien de industrie, door grootere werkkracht en meerdere snelheid, bij bezuiniging van zooveel handenarbeid, heeft moeten ondervinden? Wie zal eindelijk den intellectuelen en morelen invloed gering kunnen achten, dien het meer dan verduizendvoudigde verkeer van de menschen onderling op de wijziging der natioliteiten en op de ontwikkeling der individuen reeds heeft uitgeoefend en nog steeds blijft uitoefenen? Was het een profetische geest, die dezer dagen eenen begaafden spreker op het Amsterdamsche congres (Dognée van Luik) deed uitroepen: ‘maar bovendien, in onzen tijd bestaan tusschen natiën geene slagboomen meer. Er zijn geene natiën meer, er zijn alleen men-

schen!’? - Wij weten het niet en gelooven zelfs dat het nog lang zal duren, vóórdat die voorspelling in vervulling overgaat; maar zeker is het dat de stoom het onderlinge en vooral het persoonlijke verkeer der volken boven alle verwachting vermeerderd en met de vermeerdering van de gelegenheid ook de lust tot reizen ongeloofelijk aangewakkerd heeft.

I.

Veertig jaren geleden begaf zich bijna niemand op reis of het was *voor zaken*. Alleen hij, die door de fortuin met ruimere middelen gezegend was, kon het wagen zijn reislust bot te vieren en vreemde landen en volken te bezoeken. Tijd en geld, die groote hinderpalen voor het reizen, zijn tegenwoordig tot zoo'n minimum teruggebragt, de gelegenheden om zich snel en goedkoop en daarbij tevens gemakkelijk te verplaatsen, zijn zoo tot in het oneindige vermenigvuldigd, dat bijna niemand meer gedwongen is binnen het beperkte gebied van zijne geboorteplaats of van zijn vaderland te blijven, maar voor allen, met de reislust, ook den mogelijkheid geboren is, om daaraan te voldoen. Ja, zelfs de Hollander, meer dan eenige andere natie aan huis en haard gehecht en vasthoudende aan de voorvaderlijke zeden en gebruiken, waagt het niet alleen, maar hunkert er zelfs naar, om uit zijn schulp te kruipen, de voelhoorns uit te steken en met de buitenwereld kennis te maken. En gedoogt zijne beurs het ook al niet om de grenzen van zijn vaderland te overschrijden, aan de verlokking der goedkoope treinen kan hij toch geen weêrstand bieden, die hem voor weinige stuivers óf naar het oude stichtsland, óf naar het beemdenrijke Gelderland, óf naar de hoofdstad, óf naar de hofstad, óf naar de Maasstad overbrengen en hem althans een beter en ruimer denkbeeld kunnen geven van de plek, ‘waar eens zijne wieg op stond’ en van het volk ‘dat zijne tale spreekt.’ Ja, leefde Sterne nog in deze eeuw, wat zou hij de categorieën zijner *travellers* nog hebben kunnen aanvullen en uitbreiden!

Steden en dorpen, tusschen welke vroeger geen ander middel van communicatie bestond, dan een gemakkelijke trekschuit, een stootende snorwagen, eene gebrekkige diligence, zijn thans door stoomwagen en stoomboot met elkander in aanraking gebragt, en zien daarop tegenwoordig, op eenen enkelen dag, meer van hunne

bewoners circuleren, dan anders in weken en maanden. Men geve slechts acht op de maandelijksche opgaven van het aantal reizigers op Hollandschen- en Rhijnspoorweg, om van andere buitenlandsche en nog veel drukker bezochte routes niet eens te gewagen. Het is een voortdurende verplaatsing, eene onophoudelijke wisseling van voorwerpen, een rusteloos heen- en wedertrekken, waarvan de gevolgen zich in 's menschen geest noodzakelijk moeten openbaren. Bij een gedeelte van het menschdom heeft de stoom dan ook eene koortsachtige agitatie teweeggebragt, die hen door het leven heen doet jagen ‘immer zu, immer zu, ohne Rast und Ruh’. Vlugtiger zijn hunne indrukken, oppervlakkiger hunne beschouwingen, onvollediger hunne kennis. Moge dit den stoom tot verwijt aangerekend worden, aan den anderen kant drijft hij hen vooruit, die anders van nature tot traagheid en stilstand geneigd zouden zijn. Met de snelheid en de kracht tevens, aan den stoom eigen, wordt het menschdom voorwaarts gedreven en tot eenen vooruitgang, althans tot eene beweging gedrongen, even kenbaar op geestelijk als op stoffelijk gebied. Gelijk het ligchaam door versnelde stofwisseling tot nieuwe en grootere krachtsuiting in staat gesteld wordt, zoo wordt ook de geest door vermenigvuldiging van zinnelijke indrukken opgefrischt en verruimd.

Doch het ligt niet in onze bedoeling - hoezeer ook de stof ons daardoor ruimer zoude toevloeijen - om den invloed van het reizen op den geest te schetsen. Wij willen voor het tegenwoordige liever onzer phantasie den breidel aanleggen en ons bij het grof ligchamelijke bepalen. Ook dáár kan die invloed zoo belangrijk, ook dáár kunnen zijne uitwerkselen zoo eigenaardig zijn, dat enkele schrijvers ze aan eene afzonderlijke uiteenzetting en beschouwing onderworpen hebben. (Smith, ‘Diseases of travelling by Railway.’) En tot welk resultaat zijn zij daarbij gekomen? Dat er inderdaad een aantal personen door het reizen op den spoorweg ziek worden en dat hunne ziekten, in het algemeen genomen, meestal het gevolg zijn óf van de te plotselinge afwisseling van temperatuur, óf van de te snelle beweging. De eerste dier genoemde ziekteoorzaken moge wel het veelvuldigst aangetroffen worden en laat zich vaak al gelden vóórdat de reis eigenlijk begonnen is. Hoevelen toch zijn er niet, die uit vrees van te laat aan den trein te komen, moeten loo-

pen en draven? Hijgende en bezweet komen zij eindelijk aan het station aan en moeten dan soms in een togtig voorportaal vele minuten achtereen wachten, totdat ook aan hen de beurt gekomen is om het plaatsbriefje te krijgen of hun goed te laten wegen. Zijn ze deze bezwaren, zonder eene verkoudheid opgedaan te hebben, te boven gekomen, dan wacht hen vaak in de wachtkamers weêr óf togt óf benaauwdheid. - Maar - daar heeft de bel voor het laatst geluid; de deuren worden geopend en iedereen stormt er uit om zich van de beste plaats in den wagen meester te maken. Heeft men zich daarop eindelijk neergevleid, dan is het hier weêr een open, dáár althans een slecht sluitend raampje, dat zijne gezondheid met gevaar bedreigt, te eer nog naarmate het ligchaam erger verhit is of de ongemakkelijke leuning den reiziger dwingt met ontblooten hoofde te blijven zitten.

Wie zal nu het juiste aantal kunnen opgeven van hen, die door bovenstaande ongeriefelijkheden zich eene verkoudheid, d.i. eene ligtere of zwaardere aandoening van neus en mondholte, van luchtpijpstakken of longen, op den hals gehaald hebben en hunne reis op den spoorweg met hoofd- of kiespijn, met allerlei catarrhen en rheumatismen moeten bezuren? Zijn die gevaren reeds niet geheel te ontduiken bij het afleggen van korte afstanden, of bij binnenlandsche reizen, of bij zeldzaam voorkomende togtjes, het is vooral bij verdere reizen en bij gedurige herhaling daarvan, dat zij zich laten gelden, en zoo hebben zij dan vaak allerlei andere gevolgen in hunnen nasleep, niet slechts nadeelig voor de luchtwegen, maar voor het geheele organisme. Hoe zou het anders kunnen zijn? Op die verdere reizen wordt de mensch met geweld uit de sleur van zijne dagelijksche gewoonten van opstaan en naar bed gaan, van rust en beweging, van arbeid en ontspanning gerukt, gewoonten waarnaar zich zijne geheele natuur als 't ware gezet had. Meêdogenloos wordt de regelmaat en de vervulling van zijne natuurlijke verrigtingen van ontvangst en teruggave verbroken. De sneltreinen toch wachten niet en vaak gunnen zij u niet den tijd om aan uwe eerste natuurlijke levensbehoeften te voldoen. Het gevolg hiervan is, dat de kiem gelegd kan worden tot allerlei aandoeningen van maag en ingewanden, van blaas en andere organen, met wier breedvoeriger beschrijving wij hier het kieschheidsgevoel van den lezer geen geweld behoeven aan te doen, omdat zij den deskundige wel meermalen ter behandeling zullen

zijn voorgekomen en de leek ze, bij eenig nadenken, wel za kunnen raden. Genoeg zij het hier te doen opmerken, dat daardoor bij den een de eetlust gestoord wordt, bij den anderen constipatie ontstaat, bij eenen derden diarrhé wordt voortgebragt en bij een vierden en vijfden zich krampen in de blaas of in andere organen kunnen vertoonen.

Vooral zijn het de gevoelige gestellen, de impressionabele vrouwen, wier zenuwstelsel door het reizen per spoorwagen op allerlei wijze aangedaan en geschokt wordt. Hoevelen toch moeten niet voor elke reis, per spoortrein afgelegd, met hoofdpijn boeten, ten gevolge van den togt of van de benaauwdheid der wagens, of met pijn in den rug, door het schommelen en schokken veroorzaakt, of met misselijkheid, ten gevolge van het achteruit rijden of van cigarendamp? Weinige dames zijn er, zeker vooral ten onzent en in Duitschland (waar de directiën der spoorwegmaatschappijen het in de galanterie nog niet zoo ver gebragt hebben, dat zij afzonderlijke wagens ten dienste van de dames bereid houden, of dat zij het verbod van niet te rooken, streng genoeg handhaven) weinige dames, zeggen wij, zijn er, die op de vraag of het rooken haar ook zou hinderen, even als die fransche dame, zouden kunnen antwoorden: ‘je ne pourrais vous y répondre, Monsieur! car jusqu'içi on n'a jamais fumé devant moi.’ Maar evenmin zullen er velen gevonden worden, die van zulk eene reis per spoortrein die gunstige uitwerking hebben, waarover zekere dame te Parijs zich mogt verheugen, die telkens (zoo als Emil Decaisne verhaalt) van haren hevigen aanval van migraine door den slaap in den spoorwagen verlost werd; waarom zij dan ook, als zij den paroxysmus voelde naderen, van Parijs naar Marseille vertrok en over Bordeaux terugkwam, zeker wetende dan van haar pijn bevrijd te zullen zijn. Wel verre dat die uitwerking vaak zoo gunstig zou zijn, heeft het reizen per spoortrein bij enkelen een tegenovergesteld effect, hetzij dit aan de groote afwisseling van warmte en koude, of aan de snelle beweging, of aan andere bijoorzaken moet worden toegeschreven. Ja, voor enkele zeer gevoelige individu's is de zenuwachtige spanning, waarin zij voortdurend gehouden worden, hetzij door de schielijke afwisseling der tooneelen, of door de vrees voor ongelukken, bij het snelle rijden door donkere tunnels, langs bruischende stroomen en diepe afgronden, zoo sterk, dat zij allerlei zenuwaandoeningen, hysterische, ja epileptische toeval-

len te voorschijn kan roepen, en dat niet alleen bij hen, die daaraan vroeger onderhevig waren, maar ook bij hen, die er tot dusverre nooit aan geleden hadden. De engelsche geneesheer Babely gaat zoo ver, bij gelegenheid van zijn betoog dat de dood van Canterbury aan de reis op den spoorweg zou zijn toe te schrijven, van te beweren, dat wel twintig engelsche geneesheeren het met voorbeelden zouden kunnen staven, dat verscheidene menschen in den trein gestorven zijn, terwijl hij met de grootste snelheid werd voortbewogen. In elk geval is het niet onmogelijk, dat die invloed op het zenuwgestel zich op zoo'n ongunstige wijze zou openbaren, dat hij den dood door hersenbloeding ten gevolge kan hebben. Maar boven allen twijfel is het verheven dat bloedingen uit neus, maag, long en andere organen dikwerf als regtstreeksche gevolgen van het reizen op spoortreinen zijn waargenomen, ja, dat de blijde hoop van menige jonge vrouw door diezelfde aanleiding verijdeld is geworden.

A priori laat het zich voorts verwachten, dat die zintuigen, die bij het reizen met den spoortrein het eerst, het sterkst en het veelvuldigst geprikkeld worden, er ook het eerst ziekelijk door zullen worden aangedaan. Zoo spant het pijsnelle voorbijvliegen van alle voorwerpen de oogen te sterk in, en geeft tot duizelingen aanleiding. Die te groote inspanning vertoont zich dan vooral in hare nadeelige gevolgen, als men de gewoonte heeft aangenomen van in den spoortrein te lezen, zoo als die Engelschen, die zelfs de heerlijkste landschappen niet anders dan met den Times, Galignani-messenger, Murray of eenigen roman in de hand doortrekken. Is daarbij het licht óf te scherp, óf niet toereikende, óf vindt daarbij eene spoedige afwisseling van licht en donker plaats, zoo als dáár het geval is, waar vele tunnels gevonden worden; is de druk te klein, het schommelen der wagens hinderlijk, dan wordt er te veel van het accomodatievermogen der oogen gevergd, waardoor ten sloook ook het gezigtsvermogen zelf schade moet lijden. Maar ook nog op eene andere wijze wordt dit door het reizen op den spoortrein bedreigd, door het zoo menigvuldig inwaaijen van rook, stof en andere kleine voorwerpen, die niet zelden reeds tot belangrijke ontstekingen van den oogbol en de oogleden aanleiding gegeven hebben.

Moge de nadeelige invloed van de spoorwegen op het gehoor zich ook al niet zoo sterk en zoo dikwerf openbaren als die op

het gezigt, toch meent de oorheelkundige Dr. Harvey het geraas, dat de spoorwegen, door de wrijving van de raderen op de rails, door het klapperen der raampjes, door het rammelen van kettingen en raderen, teweegbrengen, menigmalen als de oorzaak van doofheid te mogen beschouwen.

Als wij den lezer zoo met korte trekken een schriktafereel ophingen van de mogelijke gevaren, waaraan het reizen met den spoorwagen zijne gezondheid kan blootstellen, gewaagden wij nog niet van het tal van ongelukken, die hem daarbij kunnen overkomen, en van de menigte verwondingen en verminkingen, waarmede hij daardoor bedreigd wordt. Moge dit getal ook, in verhouding tot het enorme aantal reizigers, niet zeer groot genoemd kunnen worden; ja moge het gevaar voor ongelukken geenszins in verhouding tot de veelvuldigheid en snelheid van het reizen zijn, toch is het op zich zelf belangrijk genoeg om er afzonderlijk op te wijzen. Gedurende 1861 toch - om maar één voorbeeld te kiezen - werden in het vereenigd koningrijk van Brittanie op de verschillende spoorwegen 79 personen gedood en 789 verwond; in 1862 waren er slechts 35 gedood en 536 gewond, en in 1863 had dit getal niet meer dan 34 en 400 bedragen, terwijl toch het getal reizigers tot 204,635,075 was geklommen, waarbij nog 64,391 houders van abonnementsbilletten, voor eenen langeren tijd geldig, en die dus meermalen denzelfden weg doorliepen, gerekend moeten worden. Al is het ook bij deze statistiek gebleken, dat van de 5 sterfgevallen op den spoorweg 3 malen het ongeluk aan eigen schuld te wijten was, zoodat het cijfer der onvermijdelijke sterfgevallen naauwelijks 1 op de 15,000,000 bedraagt, dan ziet men er toch niettemin uit, dat 153 personen, alleen in Engeland, door het reizen op den spoorweg gedood en 1726 aldaar verwond zijn geworden. Het zij dan ook genoeg hier in herinnering gebragt te hebben, dat door het reizen per spoorweg ons leven, al wordt het niet even als van eenen Poinset of Briggs door eenen geheimzinnigen Judd of door eenen hardnekkig zwijgenden booswicht als Muller bedreigd, aan meer en vooral aan andere gevaren is blootgesteld, dan wij vroeger in de vaderlandsche trekschuit of in de diligence behoefden te trotseren.

Tot nog toe spraken wij alleen van de reisgelegenheden, en wel voornamelijk van dat eene middel van vervoer bij uitnemendheid, van den spoorwagen, en bragten al de andere

momenten nog niet in rekening, die toch bij het reizen zoo'n belangrijken invloed op onzen ligchaamstoestand, op onze gezondheid, op ons gevoel van welbehagen kunnen uitoefenen. Wij bedoelen die verandering in ligging, vooral die in spijs en drank, waaraan wij ons in de verschillende logementen en restauratiën moeten onderwerpen, en waarvan het gehalte soms evenzeer in deugdelijkheid verschilt van dat, waaraan wij gewoon zijn, als de tijd, waarop wij het moeten nuttigen; in één woord, wij willen aan dien geheelen ommekeer herinneren, dien het reizen in onze wijze van leven en onze gewoouten noodzakelijk teweegbrengt. Zeker is het dat die veranderingen grooter zijn bij het reizen te land, en wel met den spoorwagen, dan ter zee. In de meeste gevallen toch zijn de zeilschepen zoo ingerigt en geapproviandeerd, dat de reiziger ter naauwernood in iets van zijne gewoonten van eten en drinken, van slapen en waken behoeft af te wijken. In dit opzigt is er een belangrijk verschil tusschen een zeilschip en een stoomboot, maar ook in andere opzigten is dit niet te miskennen. Terwijl toch het zeilschip doorgaans weinige passagiers telt, en het leven er veel gemakkelijker en kalmer is, zijn de stoombooten, vooral op druk bezochte routes, meestal geheel met menschen volgepropt en moet men zich, voor het voordeel van het snellere transport, het nadeel getroosten van zich in eene kleine ruimte meer te moeten behelpen, en over dag de enge kajuit en 's nachts de bedompte slaapvertrekken met meerderen te deelen. Wil men dat nadeel vermijden en althans over dag de voorkeur geven aan het verblijf boven op het dek, dan is men weêr aan de ongeriefelijkheden van weêr en wind blootgesteld. Daarentegen is de deining op het zeilschip veel sterker, en wordt des reizigers geduld, vooral bij gemis van gunstigen wind, op zwaardere proef gesteld; terwijl de stoomboot, onverschillig voor weêr en wind, onbarmhartig steeds de baren doorklieft, en zijne reis met kracht en snelle vaart voortzet. Op beiden echter moet dat van alle kanten omgeven zijn van water, moet die voortdurende inademing van de fijne zeelucht, ja, moeten de schommelingen van het schip, de zenuwachtige spanning bij fellen wind en storm, het eenzelvige van de omgeving bij al het eigenaardig afwisselende van het scheepsleven, eenen verwonderlijken invloed op de ziel zoowel als op het ligchaam uitoefenen. Op beiden, op stoomboot zoowel als op zeilschip, wacht den reiziger de benaauwende zeeziekte, waar-

door sommigen slechts korten tijd en weinig gekweld mogen worden, ja, die voor eenigen zelfs eene weldadige revolutie in het gestel teweeg moge brengen, maar die voor anderen eene blijvende plaag en een onoverkomelijk bezwaar uitmaakt. Maar ook zonder deze zeeplaag kan de zeereis op zich zelve een heilzamen ommekeer in het gestel teweegbrengen en wel vooral op het gebied van het zenuwleven. Daaraan is het dan ook toe te schrijven, dat tusschenpoozende koortsen, hysterie, hypochondrie, melancholie, ja zelfs sommige andere vormen van krankzinnigheid en in het algemeen eene menigte van nerveuse aandoeningen dikwerf door de zeereis alleen genezen worden. Daarbij heeft men echter wel op de keuze van de zee en van de streek te letten, waarheen het schip koers moet zetten. Zoo bevinden zich asthmatische lijders beter in de noordelijke wateren, terwijl andere poitrinaires, zij die tot tering gedisponeerd zijn, of aandoening van het slijmvlies der luchtwegen hebben, zich integendeel beter in de zuidelijke of in de tropische zeeën zullen bevinden. Daar hierbij echter meer de vraag naar het klimaat dan naar de zeereis zelve geldt, zullen wij deze kwestie voor het oogenblik laten rusten en komen wij op de nadeelen terug, die de gezondheid soms door het reizen kan ondervinden.

Wij zagen het, dat zij vrij belangrijk kunnen zijn en dat thans door de ontdekking van den stoom millioenen menschen meer er door bedreigd kunnen worden dan vroeger. Maar kan ook al in enkele gevallen de nadeelige invloed van het reizen op de gezondheid zoo groot zijn; kan het organisme door het reizen inderdaad zulke belangrijke veranderingen ondergaan; dan wordt het reeds meer dan waarschijnlijk dat datzelfde organisme in vele gevallen ook de gunstige uitwerking daarvan zal kunnen ondervinden, zoodat het billijk is dat wij aan die gunstige keerzijde van de medaille ook onze aandacht schenken. Wat voor velen eene aanleiding tot ziekte is, die plotselinge verandering van levenswijze, dat onvoorbereide afbreken van de sleur der gewoonte, is voor anderen een voortreffelijk geneesmiddel. Die afwisseling van lucht en water, van menschen en zaken, is wel in staat om geest en ligchaam te verjongen, den verloren eetlust te herwinnen, de onderdrukte huidwerkzaamheid weêr vrij te maken, de ademhaling krachtiger te doen zijn en de geheele stofwisseling te bevorderen. Ja, in weêrwil van de gevaren, waaraan de gezondheid door het reizen soms is blootgesteld, is er voor vele ziekten geen heilzamer middel dan

het reizen zelf, dan die geheele verandering van alle omgeving, dan dat laten varen van oude gewoonten. Ligchaam en geest ondervinden er de gezegende uitwerking van; de laatste dikwerf het meest, als hij door zorgen gedrukt, door inspanning afgemat, of door velerlei ligchamelijke anomaliën in zijne normale werking belemmerd is. - 'Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt,' zeide de oude wijsgeer Senecca. Maar verre is het, dat zijne uitspraak altijd de waarheid zou uitdrukken. De geest moet toch al zeer gepreoccupeerd zijn, die zich aan den afleidenden invloed van de afwisselende tooneelen eener verre reis geheel kan onttrekken. Dat leed moet al zeer diep in het gemoed ingeworteld zijn, dat tegen de omstemmende afleiding van eene verstandig beraamde reis, in aangenaam gezelschap, volkomen bestand is. En mogt ook al bij de vroegere methode van reizen het aardige gezegde van den franschen dichter waarheid bevat hebben

> 'En vain monte à cheval pour tromper son ennui,
> Le chagrin monte en groupe et galoppe avec lui;'

in den tegenwoordigen tijd, waarin het reizen te paard tot de zeldzame extravagances behoort, waarin de voortbeweging zooveel sneller en de afwisseling der tooneelen zooveel grooter is, kan men zich eer van dien indiscreten reiscompagnon ontdoen, of zich althans meer aan zijnen invloed onttrekken. En dan zal, met de gezondheid van het ligchaam, ook de gezondheid van den geest terugkeeren en zullen nieuwe levenskracht en verhoogde levensmoed er door gewonnen worden.

Zijn er dan ook al eenige ongeriefelijkheden aan het reizen verbonden, zij worden ruimschoots door het genoegen daarvan opgewogen of zijn gemakkelijk weg te nemen of te dragen. Kan het ook al soms eenig nadeel aan de gezondheid berokkenen, de aanleiding daartoe is ligtelijk te vermijden, en het wordt door het nut en den heilrijken invloed daarvan bijna geheel op den achtergrond gedrongen. Onlangs heeft een fransch geneesheer (Emil Decaisne) zijne krachten aan de ontwikkeling van dat thema beproefd. Jammer is het maar, dat zijn *guide médical et hygiénique du voyageur* de gevaren, waaraan men bij het reizen zoowel te land als ter zee is blootgesteld, voor den geneesheer met al te oppervlakkige trekken, en voor den leek te weinig onderhoudend en toch vaak overdreven heeft geschetst. Maar al waren die gevaren nog grooter, al waren zij moeijelijker te

voorkomen of weg te nemen, toch zou de vermenigvuldiging van de reisgelegenheden, de bespoediging en vergemakkelijking van het reizen, eene der grootste weldaden blijven, die de stoom aan het menschdom bewezen heeft.

Vooral is die weldaad te waarderen door hen, die het reizen uit een geneeskundig oogpunt noodig hebben, hetzij in dat reizen zelf, en alleen in die voortdurende verplaatsing, afwisseling en afleiding voor hen het geneesmiddel gelegen zij; hetzij die reis het middel moet wezen om van eenige andere luchtstreek, van eenige badplaats of koudwater-inrigting de genezing te gaan vragen.

Het is ook vooral deze categorie van reizigers, die in den laatsten tijd aanmerkelijk is toegenomen. Waar de gezondheid door den vaderlandschen bodem bedreigd wordt, waar lucht en water haar vijandig schijnen te zijn, is de verandering van verblijf voor langeren of korteren tijd wel dat middel, hetwelk het naast voor de hand ligt en het rationeelst genoemd kan worden, zoolang er nog eenige waarheid in de spreuk: ‘cessante causâ tollitur effectus,’ gelegen is. Voorheen echter, toen de middelen van communicatie nog zoo schaarsch en gebrekkig waren, het reizen zelf nog zoo veel tijd en geld kostte, kon men dit rationele geneesmiddel zelden bezigen. Het was alleen voor die weinigen weggelegd, die over veel tijd en over veel geld te beschikken hadden. En al behoorde hij ook tot die gelukkigen, toch moest menigeen er van afzien om de vele lasten en bezwaren, die aan zulk eene reis verbónden, vaak een verderfelijker invloed op den zieken en zijne ziekte konden uitoefenen dan door zijne verplaatsing naar eene zachtere luchtstreek, naar een gezonder klimaat, konden opgewogen worden.

Wel is het niet te ontkennen dat mode en navolgingszucht ook hierin tegenwoordig eene voorname rol spelen en dat allerlei andere consideratiën, als wel de bepaalde noodzakelijkheid, de menschen soms van klimaat doet veranderen. Maar abusus non tollit usum. Naast die vele geblaseerde ledigloopers, voor wie verandering eene volstrekte levensvoorwaarde geworden is, *et qui pourtant promènent partout leur ennui*, zijn er toch ook velen, voor wie *de verandering van klimaat* - waarover wij thans alleen willen spreken - een noodzakelijk geneesmiddel, eene wezenlijke weldaad te noemen is. - En is dit wel te verwonderen in eenen tijd, waarin Hygieia, op het gebied der geneeskunst, de opperheerschappij meer en meer

tracht in handen te krijgen; in eenen tijd, waarin men levendiger dan ooit van de waarheid doordrongen is, dat het beter is ziekten te voorkomen dan te genezen en bij de hygieine de middelen zoekt om dat doel te kunnen bereiken; in eenen tijd eindelijk, waarin men, wars van den omhaal der therapie, ontevreden met hare resultaten en walgende van al hare zamengestelde drankjes, pillen en poeders, door wijziging in levenswijze en diëet, door verandering van klimaat en omgeving, in één woord door de algemeene agentiën *tuto, cito et jucunde*, d.i. zekerder, sneller en aangenamer zoekt te verkrijgen hetgeen de gewone therapie vaak op onzekere en langzame en doorgaans zeer onaangename wijze kan aanbrengen.

II.

Onder die algemeene agentiën bekleedt zeker het *klimaat* eene allereerste plaats. Om dit agens, dit werkzame middel, beter te kunnen begrijpen en billijker te waarderen, is het noodzakelijk eenige oogenblikken bij het woord klimaat zelf te blijven stilstaan; want inderdaad de klimatologie is eene zeer moeijelijke studie; het klimaat is eene zeer zamengestelde grootheid en zijn invloed op het menschelijke organisme een zeer ingewikkeld vraagstuk.

Wat heeft men dan eigenlijk onder het woord klimaat te verstaan? Volgens Tardieu is het: ‘l'ensemble des conditions physiques, qui résultent pour les différentes régions du globe de leur situation respective, à la surface de la terre et qui exercent sur les êtres organisés une influence spéciale. Voorwaar geene definitie, die door fransche naauwkeurigheid en helderheid uitmunt. Humboldt (Kosmos, 1ste deel, pag. 340), zegt: ‘der Ausdruck Klima bezeichnet in seinem allgemeinsten Sinne alle Veränderungen in der Atmosphäre, die unsere Organe merklich afficiren: die Temperatur, die Feuchtigkeit, die Veränderungen des barometrischen Druckes, den ruhigen Luftzustand oder die Wirkungen ungleichnamiger Winde, die Grösse der electrischen Spannung, die Reinheit der Atmosphäre oder ihre Vermengung mit mehr oder minder schädlichen gazformigen Exhalationen, endlich den Grad habitueller Durchsichtigkeit und Heiterkeit des Himmels; welcher nicht blos wichtig ist für die vermehrte Wärmestrahlung des Bodens, die organische Ent-

wickelung der Gewächse und die Reifung der Früchte, sondern auch fur die Gefühle und ganze Seelenstimmung des Menschen.' Hoe veel omvattend deze omschrijving van het woord ook zijn moge, toch wil ons haar aanhef niet bevredigen. Immers het zijn niet zoozeer de *veranderingen* in de atmospheer, die het klimaat uitmaken, als wel de uit de zamenwerking van de hierboven genoemde factoren ontstane toestanden der atmospheer, die onze organen merkbaar of onmerkbaar aandoen. Maar dit daarlatende, mist men toch eigenlijk in Humboldt's definitie het aandeel, dat door den bodem zelven aan de vorming van hetgeen men klimaat noemt, wordt toegevoegd. Immers het klimaat verschilt reeds niet alleen op het vaste land en op de zee, maar op eilanden, op bergen en dalen, waar de barometrische drukking, de winden, de electrische spanning, enz., niet de geheele verklaring van het verschil aan de hand geven, en zeker wordt het klimaat gewijzigd, naarmate de bodem een kalk- of vulkanische-, een kiezel- of moerasbodem is. Men zou derhalve het klimaat welligt kunnen omschrijven, door het de vereeniging te noemen van alle atmospherische en tellurische momenten, die zich op eene gegevene plaats openbaren. Maar hoe het zij en zonder ons verder bij de proeve van eene betere definitie op te houden, lijdt het wel geen twijfel dat de atmospherische invloeden bij het klimaat de gewigtigste rol spelen, als men slechts even in aanmerking neemt hoe de mechanische, chemische en dynamische eigenschappen van de atmospheer kunnen verschillen. Lichten wij dit een weinig nader toe.

Onder de *mechanische* eigenschappen zouden wij dan te verstaan hebben de digtheid of dunheid der lucht, hare droogheid of vochtigheid, hare rust of beweging. Wat de digtheid of dunheid betreft, daar de atmospheer op ± 10 geographische mijlen de oppervlakte der aarde omgeeft, is het duidelijk dat hare lagen niet overal denzelfden graad van digtheid zullen aanbieden. Hoe nader bij de aarde, hoe digter en zwaarder zij is. Die digtheid en zwaarte kan men het best door den Barometer leeren kennen. Bij eenen barometerstand van ± 28' wordt de mensch gerekend eene atmospherische drukking van 30,000 ℔ te ondergaan, bij eenen barometerstand van 16", zoo als op de hoogte van de Anden, zou die drukking tot op 15,000 ℔ dalen. Ééne lijnverandering in den barometerstand, geeft terstond eene verandering in de drukking van ± 140 ℔.

Dat in eene dunnere lucht zich al de gazvormige ligchamen gemakkelijker uitzetten en er spoediger in verdampen dan in eene digtere en zwaardere, is eene physische waarheid, die hier slechts in het voorbijgaan worde aangestipt, maar die van groote heteəkenis is bij de schatting van den invloed, dien de dunheid der lucht op den mensch uitoefent. Er zijn echter nog andere omstandigheden, als de hoogte, waarvan de graad der dunheid der lucht afhankelijk is. En daaronder noemen wij in de eerste plaats de temperatuur, waardoor de ruimte, die de lucht beslaat, aanmerkelijke wijzigingen kan ondergaan, daar de warmte de lucht verdunt en uitzet, de koude haar daarentegen verdigt en zamendringt. In de tweede plaats zijn het de verschillende luchtstroomen, die zich daarbij laten gelden. De noordelijke en oostelijke maken de lucht digter, de zuidelijke en westelijke maken haar ligter, omdat zij daarbij vochtiger en dunner wordt. In de derde plaats is het de zon, die in de atmospherische drukking wijziging teweegbrengt en waaraan de dagelijksche en jaarlijksche barometerafwijkingen haar ontstaan almede te danken hebben.

Afgezien voorts van de schijnbaar tegenstrijdige ervaringen en van de tegenspraak van verschillende geleerden omtrent de verhouding van vochtigheid en droogheid der atmospheer tot de meerdere of mindere hoogte, kan men wel als zeker aannemen, dat de hoogere lagen der atmospheer over het algemeen drooger zijn dan de lagere. In de laagten toch treft men meer regen en sneeuw aan, en de meerdere vochtigheid aldaar wordt door de groote oppervlakten van het water van zeeën, meeren en rivieren teweeggebragt; terwijl bosschen, weilanden en akkervelden met hun veelvuldigen plantengroei aan den eenen kant zelve uitwasemingen teweegbrengen, aan den anderen kant de uitwasemingen van de aarde tegenhouden. Van de hoogten stroomt het water daarentegen spoediger af; de bodem is er steenachtiger en harder; de luchtstroomen zijn er sterker en levendiger. Daarbij komt nog dat de lichtstralen er intensiver zijn, de verdamping er vlugger plaats vindt en de dampen zelve er spoediger weggevaagd worden. Hierbij echter moet men, zoo als Werber teregt aanmerkt, wel degelijk onderscheid maken tusschen damp en vochtigheid. Terwijl er toch overal eenige damp in de lucht aanwezig is en zonder die mate van vochtigheid de organische wezens niet zouden kunnen bestaan, zoo geeft echter een met waterdamp

oververzadigde lucht aanleiding tot die mate van vochtigheid, die het ontstaan van cryptogamen, schimmels, enz., bevordert, de drooging van vochtige voorwerpen tegenhoudt, bij geringe koelte daauw doet ontstaan, de metalen laat roesten, het vleesch rotten en de huid, bij de minste inspanning en verwarming, met zweetdruppels bedekt, aangezien de lucht de vochtigheid niet meer kan opnemen. Bij drooge lucht worden al deze laatstgenoemde verschijnselen daarentegen gemist.

Eindelijk komen nog, met het oog op hare *mechanischphysische* eigenschappen, de rust en beweging der atmospheer in aanmerking. Die beweging in de lucht, hare stroomingen en winden, zijn het gevolg van het streven naar evenwigt tusschen hare verschillende, koudere en warmere lagen. De warmere, dunnere en ligtere, worden namelijk door de koudere, dikkere en zwaardere verdrongen. Op de bergen bemerkt men, vooral in het warmere jaargetijde, een opwaartsche beweging van de lucht, waaraan men, omdat de verwarmde, dunnere en ligtere lucht daarbij uit het dal komen, den naam van dalwind geeft. Daarentegen verdringt de frissche en koudere lucht van de bergen, zoowel na zonsondergang, als bij algemeenere koude, de warmere, dunne en ligtere luchtlagen en vormt daardoor den zoogenaamden bergwind.

Wat nu de *chemische* verschijnselen en de chemische werking der atmospheer betreft, zij hebben betrekking tot de bestanddeelen, waaruit de lucht is zamengesteld en tot de aanraking en wederkeerige werking met en op andere ligchamen. Het is iedereen bekend, dat de lucht voornamelijk uit zuurstof, stikstof en koolstof bestaat. Ofschoon de zuurstof quantitatief slechts zeer geringe veranderingen vertoont en hare belangrijkste qualitative wijziging daarin bestaat, dat zij de door Schönbein ontdekte omzetting in Ozon ondergaat, zoo kan men toch met zekerheid aannemen, dat de zuurstof vermindert, naarmate de lucht dunner, en dat zij vermeerdert, naarmate zij digter wordt. Vandaar, dat wij bij koude en in den winter meer zuurstof gerekend worden in te ademen dan bij warmte en in den zomer; vandaar ook, dat hoe hoogr de bergen zijn en hoe dunner de lucht wordt, hoe meer haar zuurstofgehalte afneemt. - Dat onze ademhaling, onze bloedvorming, onze geheele stofwisseling, als ook ons spier- en zenuwstelsel den invloed daarvan moeten ondervinden, zal zelfs den leek reeds als

hoogst waarschijnlijk voorkomen en zal nog later door ons besproken worden.

Tot de *dynamische* eigenschappen der atmospheer eindelijk moeten licht, warmte, electriciteit en magnetismus gerekend worden. Moge het ook al waarschijnlijk zijn en te eeniger tijd nog aangetoond kunnen worden, dat deze alle tot ééne grondkracht behooren teruggebragt te worden, waarvan zij de door verschillende omstandigheden voortgebragte uitingen zijn, tot dusverre staat het ons vrij ze afzonderlijk in hare openbaringen te beschouwen.

Het licht, die bron van en prikkel tot alle leven op onzen aardbol, staat met de warmte en met de electrische en magnetische verschijnselen in den naauwsten zamenhang. Hoe dunner de lucht, des te helderder het licht, des te donkerder de schaduwen, des te scherper de lijnen. Maar dat scherpere licht gaat geenszins altijd met meerdere warmte gepaard. Integendeel: op hoogere bergen, waar de lucht dunner is, vindt men, bij meerdere helderheid, ook meerdere koude. Bij gemis van licht verliezen de planten hare kleuren en vervalt de mensch tot bleekzucht. Licht is op den duur eene noodzakelijke voorwaarde voor de opgeruimdheid des gemoeds, voor de helderheid des verstands, voor de kracht van het ligchaam. Spiritus exultat minutis luce per auras, zeide reeds de Salernitaansche school.

Van niet minder belang is de warmte. Zij neemt toe, naarmate men dieper in den schoot der aarde nederdaalt; zij vermindert, hoe hooger de bergen zijn, die men beklimt, hoe hooger de luchtlagen zich bevinden, waarin men met den luchtballon doordringt. Vandaar dat de hoogste bergtoppen steeds met sneeuw en ijs bedekt zijn. - Maar het is niet alleen van hoogte en laagte, dat de warmtegraad afhankelijk is, ook de rijkdom van bosschen en wateren, de vorm, de ligging en zamenstelling van den bodem oefenen er hunnen invloed op uit. De nabijheid toch van bosschen en van water is in staat de zomerhitte af te koelen, maar tevens de winterkoude te temperen. Eene soortgelijke wijziging van temperatuur ondervinden wij naarmate wij ons in dalen of op bergen ophouden. Terwijl de dalen namelijk in den winter veel kouder zijn, omdat de koude lucht er zich ophoopt, zoo vertoonen zij in den zomer eenen hoogeren warmtegraad, omdat de bergwanden de zonnestralen er in terugkaatsen en de lucht er minder in beweging

gebragt wordt. En van de bergen bieden zij, die naar het Zuiden, Zuidoosten en Zuidwesten gelegen zijn, doorgaans eenen hoogeren warmtegraad dan die, welke op het Noorden, Noordoosten en Noordwesten liggen. Dat een vulkanische, eeu kalk-, een zandbodem gemiddeld eene hoogere temperatuur aanbieden dan een moeras-, veen- en kleibodem, laat zich ligtelijk begrijpen.

En nu eindelijk de electriciteit - want van het aardmagnetisme en zijnen invloed op den mensch kan men nog zoo weinig met zekerheid zeggen - men kan haar in vrije en gebondene verdeelen. Vrij vertoont zij zich vooral in eene warme en vochtige atmospheer. Vandaar dat des zomers, bij Zuide- en Zuidweste-winden, de meeste en hevigste onweders losbarsten, en dit natuurverschijnsel daarentegen 's winters, bij koude winden en op drooge plaatsen, waar de electriciteit meer in gebonden toestand voorkomt, zelden wordt waargenomen. - Behalve deze onderscheiding der electriciteit in vrije en gebondene, komt nog eene andere in aanmerking; het is die in positive en negative. De atmospheer is meestal positief; de aarde negatief. Die positief-electrische toestand der atmospheer wordt het sterkst ontwikkeld aangetroffen bij hoogeren barometerstand, bij Noord-ooste-winden, derhalve in den winter en bij drooge koude en helderen hemel; voorts bij droogwarme of vochtig-koele lucht, bij sterkere spanning of meerdere beweeglijkheid in de lucht. Hoewel de mensch zich bij dezen positief-electrischen toestand het aangenaamst gevoelt en het meest opgewekt tot zedelijke en ligchamelijke krachtsinspanning, zoo kan die toestand toch, te lang voortgezet, nadeelig op hem werken, hem te veel irriteren, en tot allerlei ontstekingen aanleiding geven.

Negatief is de electriciteit der atmospheer daarentegen bij lageren Barometerstand, bij Westewinden, bij vochtige en warme, bij zoele en dampige en weinig bewogen lucht, dus in den zomer boven stilstaande wateren en kort vóór het onweder, dat haar andermaal in positief-electrischen toestand doet overgaan. - Wat nu de uitwerking van dien negatief-electrischen toestand der atmospheer op het menschelijk organisme aangaat, men zou kunnen volstaan met eenvoudig te zeggen: zij is het tegendeel van den positiefelectrischen; maar ter verduidelijking voegen wij er bij, dat hij ligchaam en geest ter nederdrukt, en een gevoel van gejaagdheid en onbehagelijkheid té voorschijn roept, zooals dat, kort

vóór een onweder, vooral bij nerveuse personen, wordt waargenomen. Ja, duurt die negatief-electrische toestand langen tijd voort, dan brengt hij niet zelden gastrische en nerveuse koortsen, typhus en soortgelijke ziekten voort.

Om nu echter onze korte klimatologische schets te voltooijen, moeten wij nog doen opmerken, dat het klimaat, behalve door den lengtegraad, waarvan boven reeds sprake was, ook nog door den breedtegraad, vervolgens door de uitwasemingen van den bodem, en voornamelijk door de winden gewijzigd wordt. Het is door deze laatsten dat doorgaans de grootste veranderingen in de temperatuur worden teweeggebragt. Zij zijn het, die droogte en vochtigheid, warmte en koude aanbrengen. Het meest komen daarbij in aanmerking 1°. de passaatwinden, die hun ontstaan aan de beweging der door de rondwenteling der aarde verwarmde lucht te danken hebben; 2°. de moussons, of periodieke winden, die men in de zengende luchtstreek en in hare nabijheid aantreft; 3°. de brises, of de op gezette tijden ontstane koelte, die zich óf van de zee naar het land, óf omgekeerd, en dat wel naar gelang van den tijd van den dag verspreidt; 4°. de onregelmatige winden, die van de keerkringen naar de polen waaijen; 5°. de toevallige winden, die door toevallige verdigting van dampen ontstaan. Daarenboven heeft men nog in het Zuiden van Frankrijk, in de Provence en vooral aan de kust van de Middellandsche Zee, den Mistral, in Italië den Sirocco, in Egypte en in een groot gedeelte van Afrika den Simoun, dien alles verzengenden wind, die uit de woestijn waait. Ofschoon wij voor ons tegenwoordig onderwerp de naauwkeurige kennis van de meeste dier winden even als van de voorwaarden tot hun ontstaan niet noodig hebben, zoo hebben wij ze toch niet onvermeld mogen laten, daar zij tot de constitutie van het klimaat en tot den invloed, dien dit op het menschelijk organisme uitoefent, eene belangrijke bijdrage leveren.

Wij zijn overigens opzettelijk in deze algemeene beschouwing van het klimaat eenigzins breedvoeriger geweest, om het hooge gewigt daarvan voor het leven en welzijn van den mensch te doen uitkomen en er tevens op te wijzen, hoe men op zijne verschillende bijzonderheden te letten hebbe, als men zich in de keus van een klimaat tot een speciaal doel niet wil vergissen. En toch - wij zeiden het reeds vroeger - blijft de werking van het klimaat op den mensch een ingewikkeld vraagstuk, tot welks oplossing de theorie ons wel is waar eenige

gegevens aan de hand doet, maar waaromtrent ten slotte de empirie alleen beslissen kan. Hippokrates was reeds van de noodzakelijkheid dier kennis doordrongen, toen hij in zijn werk *de aëre, aquis et locis* (over de lucht, de wateren en de plaatsen), op vrij breede schaal hunnen invloed op de ontwikkeling der volken naging. Ja, voor meer dan tweeduizend jaren sprak Herodotus reeds de algemeene waarheid uit: dat in streken, wier temperatuur zacht en week is, de bewoners meestal minder door energie uitmunten. De Salernitaansche school hechtte aan den invloed van weer en wind, en vooral van jaargetijden, zooveel gewigt, dat zij de keus en werking van hare geneesmiddelen daarvan gedeeltelijk liet afhangen. Alle ethnographen eindelijk wijzen ons op het verband, dat er tusschen het klimaat en de bewerktuiging en ontwikkeling der menschen bestaat, en kunnen het door een aantal voorbeelden toelichten en soms vrij volledig verklaren! Immers, het is de lucht, die teregt reeds door de Ouden het pabulum vitae (levensvoedsel) genoemd, ook het voornaamste levensbeginsel voor al het geschapene oplevert. Zij is het eerste en het laatste voedsel, dat door den mensch gebruikt wordt. Twintig malen in de minuut, bij elke ademhaling neemt hij het tot zich; acht kubiek ellen worden daarvan door hem in de vierentwintig uren verbruikt. Is het dus te verwonderen dat die lucht, die hem daarenboven van alle kanten omgeeft, door hare temperatuur, hare digtheid, vochtigheid, chemische menging en electrische spanning den magtigsten invloed op hem uitoefent? dat die fucht, die al de uitwasemingen van menschen, dieren en planten, ja, van den geheelen bodem in zich bevat, dien invloed verandert, naar mate hare zamenstelling eene andere is geworden? Is dit niet vreemd, ja, zelfs zeer natuurlijk te achten, dan volgt daaruit noodzakelijk, dat verandering van klimaat ook verandering van de verrigtingen van het organisme ten gevolge moet hebben. De dagelijksche ervaring toont de juistheid dier gevolgtrekking onloochenbaar aan en leert die veranderingen tot in de bijzonderheden kennen. Op kleinen afstand en bij geringe wijziging der uitwendige omstandigheden valt zij immers reeds op te merken. Wien is het niet bekend, dat allerlei ziekten en voortdurende sukkeling door bloote verhuizing van de eene buurt van dezelfde stad naar de andere, worden opgeheven, zonder dat er in diëet, levenswijze, enz., eenige verandering werd aangebragt? Hoe dikwerf

heeft men niet eene tusschenpoozende koorts, die aan chinine en elk ander rationeel middel hardnekkigen tegenstand bood, zien wijken, zoodra de lijder van de moerasstreek, van eene lagere plaats, naar een zandgrond of hoogere plaats werd overgebragt? Hoevele asthmatischen en andere borstlijders ondervinden er niet onmiddellijk de heilzame uitwerking van op hunne ademhaling, zoodra zij zich van de eene plaats naar eene andere begeven hebben? de asthmatischen, zoodra zij van eene vochtige, laag gelegene, naar eene droogere en hoogere verhuizen; de phthisischen, zoodra zij die verandering in omgekeerden zin laten plaats vinden?

Het is dus waarlijk niet bevreemdend, dat verandering van klimaat een der geliefkoosde hulpmiddelen van de geneeskunst is geworden, waartoe de geneesheer te gereeder zijne toevlugt neemt, naarmate de gemakkelijke en schielijke reisgelegenheden er den lijder als 't ware toe uitlokken. Het therapeutisch onvermogen tegenover onderscheidene ziektevormen heeft de geneeskundigen, al van de vroegste tijden af aan, doen omzien naar andere middelen, grootendeels aan de hygieine ontleend, middelen bij voorkeur, die door hunnen algemeenen invloed op het organisme, ook tot de hoop op eene algemeene omstemming, althans op wijziging van de belangrijkste levensverrigtingen het regt gaven. Onder die voornaamste middelen nam de verandering van klimaat al vroeg eene eerste plaats in. Wel konden de gronden, waarop men het hezigde, veelal den toets der wetenschap niet doorstaan; wel was de voorstelling, die men van zijne werking had, meestal zeer onbestemd, daar de wetenschap zelve, waaraan men haar ontleende, nog zoo onvolledig en gebrekkig was; maar desniettemin was de greep vaak gelukkig en had men zich dikwerf over de gunstigste resultaten te verheugen. Eerst met behulp van metereologie, physische geographie, klimatologie, statistiek en soortgelijke wetenschappen, verkreeg men eenen rationelen grondslag en eenen zekeren gids voor zijne keuze. Het aantal plaatsen, waaruit die keus geschieden kan, vermenigvuldigde zich bijna dagelijks. De concurrentie bleef ook hierin niet vrij van hare natuurlijke en onvermijdelijke kwade gevolgen, en het eigenbelang nam alle mogelijke middelen, ja, soms van leugen en overdrijving te baat, om die concurrentie vol te houden. Vandaar dat men van bijna alle *stations de santé* de tegenstrijdigste berigten kan vernemen. Terwijl de een deze of gene plaats hemel-

hoog prijst, ja, haar schildert alsof de dood u dáár niet zou kunnen genaken, voorspelt de andere u dáár verergering van uwe kwalen, verhaasting van uwen dood. Wilde men de geschiedenis van de meeste dier plaatsen in twee kolommen tegenover elkander stellen, waarvan de eene al de gunstige uitspraken en loftuitingen, de andere het afkeurend oordeel met zijne gronden bevatte, dan zou de slotsom vaak wezen, dat noch geneescheer, noch lijder meer zoude weten, waaraan zij zich moesten houden. - Om uit dit labyrinth te geraken, zult gij de statistiek willen raadplegen; want wat zij u leert. zal u toch wel het naast bij de absolute waarheid brengen. Ja, maar dan moet gij eerst toegezien hebben, hoe die statistieke opgaven tot stand gekomen zijn; dan moet gij eerst weten, hoe gij haar moet toepassen om tot een zeker resultaat te kunnen geraken. Zoo lang die statistiek hare grootheden niet genoeg specificeert, zoo lang zij nog ongelijknamige met elkander vergelijkt, zoolang zij ons niet in staat stelt hare uitkomsten behoorlijk te analyseren en van alle kanten toe te lichten, zoolang zal zij op onze keuze geen allesoverwegenden invloed kunnen uitoefenen. Dat de statistiek het hierin nog niet zoo ver gebragt heeft, ja, dat zij vaak tot tegenstrijdige uitkomsten aanleiding gaf, behoeft ons in geenen deele te bevreemden. De oorzaak daarvan is gelegen in de buitengewone zamengesteldheid van de beide grootheden, waarmede men hier te doen heeft: het klimaat en het menschelijk organisme. Omtrent beide is onze wetenschap nog niet volledig en positief genoeg. Immers, uit hoevele momenten het klimaat is zamengesteld, waarvan elk zijne bijzondere schatting vordert, hebben wij zoo even reeds aangetoond. Daarbij komt nog, dat men, als men zijnen invloed wil berekenen, steeds van gemiddelden gebruik moet maken, om zoodoende, ten minste bij benadering, tot de waarheid te geraken, en dat die gemiddelden wederom door allerlei nevenbedenkingen in hunne waarde gewijzigd kunnen worden.

Van den anderen kant houde men in het oog, hoe zamengesteld het menschelijk organisme is, dat in betrekking tot het klimaat beschouwd moet worden; hoe al zijne functiën van ademhaling, bloedsomloop, spijsvertering, afscheiding, beweging, zenuwwerking, enz., allen, bij eene betrekkelijke zelfstandigheid, toch door hare organen in een onverbrekelijk verband gehouden worden; en men zal de moeijelijkheid van de juiste beoordecling van dezen kant ten volle beseffen. Om maar één

voorbeeld te noemen: Een teringlijder wenscht naar het Zuiden te gaan. Welke plaats zal men dáár voor hem moeten kiezen? Om daarop behoorlijk te kunnen antwoorden zou men de verschillende plaatsen in hare tellurische en atmospherische eigenaardigheden volledig moeten kennen. Aan den anderen kant moet men met den lijder tot in kleine bijzonderheden bekend zijn; men moet althans de oorzaak, den vorm, en den graad van zijn lijden naauwkeurig kennen en weten of zijn lijden door aandoening van de luchtpijptakken of van het longweefsel is voortgebragt; of deze laatste op ontsteking of knobbelafzetting berust; of die knobbelafzetting nog eenvoudig als zoodanig bestaat, of reeds in verweeking en verettering is overgegaan; of zich daarbij aanhoudend hoesten met sterke afscheiding van etterachtigen slijm, of met neiging tot bloedspuwing vertoont; of zijne huid en ingewanden behoorlijk werkzaam zijn; of hij prikkelbaar of stomp van zenuwen is; of - doch genoeg om de moeijelijkheden van de beoordeeling door iederen leek te laten gissen en om de noodzakelijkheid aan te toonen dat men in deze streng individualisere, d.i. alle persoonlijke bijzonderheden wel in acht neme, die bij de keus van het klimaat voor dergelijken lijder in aanmerking kunnen komen, ja van groot gewigt kunnen zijn.

Ten einde bij die keuze ten minste eenigen leiddraad te hebben, is het noodig eenige algemeene verdeeling van de klimaten aan te nemen. Maar daarbij stuiten wij al wederom op vrij uiteenloopende inzigten, die wij echter, voor zoover zij ons tot zuivere klimatologische uitweidingen zouden kunnen verlokken, thans gerustelijk geheel buiten den kring onzer beschouwing kunnen laten, aangezien het ons slechts om de practische waarde, om de toepassing te doen is. Houden wij dus den invloed alleen op het oog, dien het klimaat op den mensch kan uitoefenen, dan zien wij in de eerste plaats dat Guéneau de Mussy, bij zijne beschouwing van de zuidelijke winterverblijfplaatsen, hare klimaten in twee groepen verdeeld heeft, die aan twee vormen, of liever twee karakters van ziekzijn, beantwoorden. De eene groep noemde hij de sedative, die zich door eene zachte, zoele, maar gelijkmatige lucht en door afwezigheid van sterke, althans van Noorde- Ooste- en Noord-Oostewinden kenmerkt en voor erethische, prikkelbare gestellen, voor ligt in ontsteking overgaande ziektetoestanden, voor bloedrijke, tot congestiën geneigde en tevens opgewekte en opgewondene individuen het juist past. De andere groep noemde

hij de prikkelende, gekenmerkt door fijne scherpere, droogere, heetere, aan grootere afwisselingen onderhevige lucht met sterkere winden, waardoor het organisme meer geprikkeld wordt en waardoor deze groep voor trage, phlegmatische, lymphatische gestellen, voor ziekten met een langzaam beloop en voor individuen met gebrekkige stofwisseling en met tragen geest het meest geschikt geacht kan worden. Al vrij wel komt deze verdeeling overeen met die, welke Lombard in zijn werk: 'sur les climats des montagnes, consideré au point de vue médical' heeft aangenomen, en waarbij hij gewaagt: 1°. van climats plus doux que toniques, 2°. van climats toniques et vivifiants, 3°. van climats toniques et très vivifiants. Deze laatste afdeeling had hij echter gerust achterwege kunnen laten, daar zij minder een wezenlijk verschil van werking dan alleen eenen hoogeren graad daarvan aanduidt.

Soortgelijke verdeeling, zij moge naauwelijks wetenschappelijk genoemd kunnen worden, is intusschen vrij wat practischer, dan die welke men op physischen of geographischen grondslag zoekt te vestigen, en waarbij men een gegeven landstreek willekeurig in verschillende groepen verdeelt, zonder daarbij in aanmerking te nemen of de verschillende zamenstellende deelen van het klimaat niet in zeer verschillende verhouding in elk dier groepen voorkomen. Op deze laatste wijze heeft Martins gepoogd Frankrijk te verdeelen in 5 klimatische streken. De eerste noemt hij *climat vosgien*, het Noordoostelijk gedeelte, waarin het land begrepen is tusschen den Rijn, de Côte d'or, de bronnen van de Saone en den bergketen, die zich van Mezières tot Auxerre uitstrekt. In die vrij hooge streken zijn de winters kouder, de zomers warmer, dan bij gelijken breedtegraad in het Westen. De tweede noemt hij *le climat sequanien*, dat ook te Parijs gevonden wordt, en dat de geheele Noordelijke streek van Mezières tot aan de zee, en van den anderen kant langs de Loire tot aan Auxerre insluit. De winters zijn er niet zoo koud en de zomers bieden er eene getemperde warmte aan. Het derde, *le climat girondien*, strekt zich uit van de Loire tot aan de Pyreneën, en heeft eenen winter bijna gelijk aan dien van Parijs, maar biedt eene hoogere zomerwarmte aan. De Zuidwestewinden heerschen er nog al veel en brengen er nog al vochtigheid aan, zoodat Bordeaux in dit opzigt weinig gunstiger is dan Parijs. Het vierde, *le climat Rhodadien*, wordt in de vallei van de Saone en Rhône aangetroffen. Noorde- en Zuidewinden hebben er de boven-

hand; de winters zijn er zachter, maar de zomers bijna ondragelijk warm. Het vijfde, *le climat provençal ou méditerranéen*, wordt in den driehoek gevonden, gelegen tusschen de steden Montpellier, Marseille en Viviers. Het is wel is waar het warmste klimaat van Frankrijk, maar ook het rijkst aan plotselinge afwisseling, die het voornamelijk aan den ondragelijken Mistral te danken heeft, een wind, die zoo hevig is, dat hij 20 metres in een seconde aflegt.

Iedereen ziet alligt, dat zulk eene verdeeling van de klimaten noch veel theoretische, noch veel practische waarde bezit; geene theoretische, omdat zij zonder redelijken grondslag en eigenlijk, met voorbijzien van al de andere atmospherische en tellurische, slechts twee factoren van het klimaat, de temperatuur en den wind, in aanmerking neemt; geene practische, omdat zij ons in geenen deele in staat stelt daarop onze keus ten behoeve van den een of anderen ziektevorm te vestigen. Veel verkieslijker komt ons nog de eenvoudiger verdeeling voor in koude en warme, in gure en zachte, in vochtige en drooge, in continentale en zeeklimaten. Wat deze laatste, de zeeklimaten aangaat, zoo zou men eerst moeten vragen wat men eigenlijk onder zeelucht of zeeklimaat te verstaan hebbe, en waardoor zich de zeelucht toch wel van de land- en berglucht onderscheidt? Is het soms het zoutgehalte, dat in de lucht in opgelosten toestand gevonden wordt, en dat nú de beteekenis krijgt van eenig mineraalwater, en even als dit in het ligchaam wordt opgenomen en geassimileerd? Is het soms het uiterst geringe jodium- en bromiumgehalte, dat men in de zeelucht onderstelt? Noch het een, noch het ander zou men met voldoenden grond kunnen aannemen; veeleer zal men moeten erkennen, dat het verschil vooral in hare zuiverheid, in hare door den grooten waterspiegel gewijzigde temperatuur, in hare vochtigheid gelegen is, die uit de wolken ontstaat, waarin het zeewater in kleine druppels gesuspendeerd zou zijn.

Wil men echter tot grondslag voor de verdeeling der klimaten niet hare werking aannemen, en dus niet aposterioristisch te werk gaan, maar daarvoor meer het oog vestigen op de ligging, op den bodem, op de landstreek, waar het klimaat gevonden wordt, dan komt zeker de verdeeling in *hooge* en *lage* klimaten in de eerste plaats in aanmerking, omdat wij daarbij twee groote groepen krijgen, die in haren invloed op het menschelijk organisme zeer goed afzonderlijk, ja zelfs als tegen elkan-

der overgesteld, beschouwd kunnen worden. Het is daarom dat wij bij deze verdeeling langeren tijd wenschen stil te staan.

Hoe hooger men stijgt, des te dunner wordt de lucht, des te geringer wordt dus hare drukking op alle zelfstandigheden, des te sterker wordt hare verdamping en uitzetting. In diezelfde verhouding neemt daarenboven de vochtigheid der atmospheer af en hare droogheid toe. Vandaar dat vooral op lagere plaatsen regen en nevel gevonden worden, wier voorkomen zeldzamer wordt, naarmate men hooger opklimt. Daarenboven is de beweging der lucht, met andere woorden, de wind, op hoogere plaatsen, en vooral op meer geïsoleerde punten, veel levendiger; terwijl de luchtlagen in lagere streken veel meer in rust en klamte blijven verkeeren, totdat zij, eens verstoord wordende, ook heviger stormen voortbrengen. Naarmate men nu hooger op de bergen komt en de lucht dunner wordt, neemt de zuurstof in gehalte af, maar neemt het licht daarentegen in intensiteit toe; de warmtegraad vermindert er, maar de positive electriciteit wordt er meer opgehoopt en verkeert er meer in gebonden toestand. Aan dit laatste is het toe te schrijven dat onweders betrekkelijk zoo zelden in hoogere streken worden aangetroffen, terwijl zij in lagere, bij het praedomineren van negative electriciteit in vrijen toestand, zich zoo dikwerf laten hooren.

In zeer breede trekken geschetst vindt men in het bovenstaande het voorname verschil tusschen hoog en laag klimaat aangeduid. Men kan daaruit reeds gemakkelijk den verschillenden invloed afleiden, dien het organisme daarvan moet ondervinden, en het antwoord op de vraag, waar wij dat verschil van hoog en laag in Europa, met het oog op de behoefte van onze lijders moeten zoeken, ligt als 't ware voor de hand. Zwitserland zal daarbij een iegelijk terstond voor den geest komen.

III.

Zwitserland, zeker een der interessantste landen van den aardbol, met zijne hemelhooge, met eeuwige sneeuw en ijs bedekte bergen en zijne diepe, groene valleijen, met zijne kale rotsen, mollige weiden en vruchtbare akkers, met zijne bruischende stroomen en trotsche landzeeën, met zijne nijvere fabrieksteden en zijnen voortreffelijken landbouw, met zijne rijke Fauna en zijne schoone, zoowel tropische als arctische Flora, - uit welk

oogpunt men het ook wille beschouwen, altijd is het een land interressant genoeg om den stroom van reizigers te verklaren, dien het jaarlijks naar zich toe lokt. In weêrwil van alle geweld, daartegen gepleegd, in weêrwil van alle tijdelijke overheersching van naburige Vorsten, in weêrwil dat het van alle kanten door monarchische en soms al vrij absolutistisch-monarchische Staten omgeven is, heeft Zwitserland op politische terrein toch evenzeer zijne republikeinsche vrijheid weten te handhaven als het alle, zelfs de meest uitbundige democratische vrijheidsuitingen door eene degelijke en deugdelijke bondsconstitutie heeft weten te beteugelen. Het beginsel van leven en kracht, dat het Zwitsersche volk bezielt, en hem zijne magt en onafhankelijkheid verzekert, is de politieke, ja de individuele vrijheid. Zij wordt hem door de confederatie tegenover de cantonale regeringen gewaarborgd, terwijl deze het is, die de menigvuldige en zelfstandige cantonnale bewegingen binnen de perken weet te houden en er voor zorgt dat geene cantonnale inrigting zich tot eene zelfstandigheid verheffe, die voor het welzijn van het geheel gevaarlijk zou kunnen worden. Op humanitair en religieus gebied treft men er alle opvolgende trappen van het eenvoudigste elementaire onderwijs, van de meest primitive denkbeelden, van het beperktste bijgeloof en de onzinnigste orthodoxie tot aan de uitgebreidste geleerde en polytechnische scholen, tot de hoogste zedelijke en intellectuele ontwikkeling, tot het verhevenste liberalisme en de ruimste verdraagzaamheid, aan. Let men voorts op die verschillende taalvormen van franschen, duitschen, italiaanschen en romanischen tongval; denkt men aan het verschil tusschen de eenvoudigste landelijke bezigheid en de colossaalste industriële ondernemingen, tusschen de armoede van de schamelste hutten en de verblindende pracht van die burgerpaleizen; vestigt men eindelijk het oog op al die menigvuldige kleederdragten, op die uiteenloopende zeden en gebruiken, op hunne ring- en schwingfesten; hoort men hunnen kuhreigen, hunne nationaalliederen enz., dan moet men bekennen, dat Zwitserland alles in zich vereenigt, om elken reiziger, hetzij staatsman of wijsgeer, natuur- of geschiedvorscher, industriëel, handelsman of oeconoom, te boeijen en te bekooren. Maar niet alleen door de gezonden verdient het bezocht en geprezen te worden; ook voor den zieken bezit het een niet genoeg te waarderen schat in zijne vele geneeskrachtige wateren, in zijne voortreffelijke Molkenanstalten en niet het minst in

zijne gezonde lucht, die én op zich zelf én tot nakuur voor verschillende badkuren zoo'n weldadige werking op het organisme kan uitoefenen, al naar gelang van de hoogere of lagere streken, die men tot verblijfplaats heeft uitgekozen.

Ten einde in die keuze niet mis te tasten, behoort men voor dat hooger en lager eenen zekeren maatstaf te hebben en daarvoor verschillende graden of trappen vast te stellen. Wahlenberg en Steiger lieten zich bij de bepaling daarvan door de vegetatie leiden en verdeelden het klimaat naarmate deze en gene plantensoorten er nog in kunnen groeijen en er zelfs welig in tieren. Zoodoende kregen zij de streek van den notenboom, d.i. van de laagte tot aan 2500 boven de oppervlakte der zee, alwaar, althans in het noordelijke Zwitserland, de notenboom niet meer voorkomt. 2°. De streek van den beukenboom van 2500'-4000'. 3°. De streek der dennen van 4000'-5500'. 4°. De streek der Alpen van 5500-7000, waarin geene boomen meer voorkomen en alleen nog de Gentiaan, de Ranunkels, de Saxifragen en andere soortgelijke planten gevonden worden. 5°. De streek van de sneeuw (boven 8000'), waar alle plantengroei ophoudt, bijna al het leven verdwijnt en alleen eeuwige sneeuw en ijs de toppen van het aardrijk bedekken.

Lombard is van deze verdeeling eenigzins afgeweken. Hij spreekt 1°. van eene lagere streek, die zich van 1000'-1500 boven de zee verheft en waarin wijnstok, turksche tarwe en vruchtboomen welig groeijen; 2°. van een middenstreek, die zich tot ruim 2000' boven de zee uitstrekt, waarin bovengenoemde planten en boomen beginnen te verminderen en plaats te maken voor kastanjes, eiken-, berken- en beukenboomen; 3°. van eene bergstreek, waarin deze boomen schaarscher gevonden worden en de dennen daarentegen, ja, zelfs de zilvere sparren op den voorgrond treden, terwijl men hier vooral de mollige weiden en de Alpenflora aantreft. 4°. Van de alpestre of subalpine streek (van ruim 4000'-6000'), waarin men bijna te vergeefs naar boomen zoekt en zich slechts op enkele plaatsen en tusschen kale rotsen drooge Alpenplanten laten zien. 5°. Van de alpine streek, van 6000' en hooger, waarop alle plantengroei heeft opgehouden.

Werber heeft eindelijk de zaak het meest vereenvoudigd door in zijn werk: ‘die Schweizer Alpenluft,’ enz., dat ons in deze voornamelijk tot gids diende, slechts 3 zonen aan te nemen, waarvan de laagste ons het koren, de ooft-, noten- en kas-

tanjeboomen, enz., aanbiedt; de middelste of woudzone, nog rijk aan vegetatie, tevens eene groote afwisseling van wouden en beemden laat zien, terwijl op de hoog-Alpenstreek alle vegetatie en bijna alle leven ophouden.

Even als deze verschillende streken zachtjes in elkander overgaan en men ze nergens door scherpe lijnen van elkander kan scheiden, zoo is het ook onmogelijk van elke afzonderlijk de uitwerking op den mensch naauwkeurig te bepalen, daar ook hierbij een langzame overgang plaats vindt. Tschudi heeft in zijn voortreffelijk werk: ‘das Thierleben der Alpenwelt,’ den invloed van het klimaat op de dieren zoo naauwkeurig mogelijk nagegaan en is daarbij eveneens tot de ovetuiging gekomen, dat die invloed zeer afwisselt en niet anders dan tusschen zeer breede lijnen, en dan nog niet eens volkomen naauwkeurig, afgebakend kan worden. Voor den mensch, wiens accommodatie-vermogen nog sterker is dan van de dieren, zijn de perken nog moeijelijker te zetten en is de blijvende invloed van het eene of andere klimaat nog minder naauwkeurig op te geven.

Intusschen valt het niet te ontkennen, dat in de hoogere streken de menschen bruiner van kleur, dorder van huid, magerder maar sterker van spieren zijn; dat hunne borst doorgaans breeder, hun bovenlijf langer en hunne extremiteiten korter zijn; voorts dat bij hun levendigeren geest hart en longen predomineren. Het is inderdaad verbazend te zien, met welke snelheid en volharding de menschen aldaar, als lastdieren beladen, de steilste bergen kunnen opklouteren, zonder dat die sterkere spierinspanning op hunne ademhaling eenen merkbaren invloed uitoefent. Een gids verhaalde ons, dat hij op éénen dag den grooten St. Bernard, van Martigny uit, was op- en afgeklommen en dus, van 's morgens vier tot 's avonds negen ure, achttien mijlen had afgelegd en toch door dezen buitengewonen togt zoo weinig vermoeid was geweest, dat hij den volgenden dag wederom eenen anderen reiziger over de tête noire naar Chamouny had kunnen geleiden. Mogen hier ook al gewoonte en dagelijksche oefening voor een groot deel de verklaring van die kracht en volharding aan de hand geven, het is toch niet te ontkennen, dat bergbewoners voornamelijk door de eigenaardigheden van het hoogere klimaat daartoe in staat gesteld worden, en zeker is het althans, dat de bewoners van lagere streken, met hunne bleeke, vale gelaatskleur, met hunne weekere huid, met hun dikker vetpolster, met hunne smallere

borst en omvangrijke buik, met hunne langere ledematen en hunnen trageren geest, met hun predominerend aderlijk stelsel en buikleven, tot zulke lang volgehoudene krachtsinspanningen minder in staat zijn.

Schetsten wij met bovenstaande algemeene trekken den verschillenden invloed van hoog en laag, van berg en dal op den mensch, vooral bij een langer verblijf in de eene of andere dier streken; het is van belang die werking op het organisme eenigzins nader aan te toonen.

Wij zien dan al aanstonds dat de mechanische invloeden van het hooger klimaat, de verminderde luchtdrukking, de meerdere droogheid en de sterker bewogen lucht, den toevloed van het bloed naar de longen en de huid, maar ook in het algemeen naar de periphersi van het ligchaam doen toenemen. Vandaar dat de peripherische vaten en cellen verwijd en gevuld worden en hunne werkzaamheid eene aanmerkelijke verhooging ondervindt. Van den anderen kant heeft er door de ruimere opneming van zuurstof uit de atmospheer eene sterkere verdamping plaats van die stoffen, die uit het ligchaam verwijderd moeten worden. Door beide oorzaken neemt de strooming van het bloed naar de onderbuiksorganen, naar lever, milt, nieren, darmen, enz., af en verminderen derhalve deze organen ook in omvang, vooral indien die omvang het gevolg is van eene ziekelijke uitzetting door meerdere ophooping van bloed. Daarbij komt nog dat de diepere en snellere ademhaling eene sterkere beweging van het hart en eenen levendigeren bloedsomloop onderhoudt, die meerderen toedrang van bloed naar de longen en een algemeene verhooging van het mechanisme des levens teweegbrengt, waarvan de slotsom zich als levendiger stofwisseling, betere voeding, ruimere af- en uitscheiding en een sterker organisch verbrandingsproces laat kennen.

Bij den eersten oogopslag zou men meenen, dat vermindering van zuurstof in de hoogere lucht, tot vermindering van het geheele levensproces zou moeten aanleiding geven; maar daar de longen door het dieper en veelvuldiger ademen toch met eene grootere hoeveelheid zuurstof in aanraking komen, en daarvan, vooral bij meerdere ligchaamsbeweging in de vrije, dunnere en koudere lucht meer opnemen, zoo wordt ten slotte de vorming van slagaderlijk bloed toch begunstigd en vindt er ook een levendiger chemisme plaats.

Voorts ontvangen de zenuwen en ook de spieren door het zooveel

intensivere licht, door de steeds bewogen atmospheer, en de daardoor vernieuwde lucht, eindelijk door de opgehoopte positive electriciteit zoo vele prikkels, die ze tot eene verhoogde werking en krachtsoefening aansporen, dat behoefte en magt om zich te bewegen er door te voorschijn geroepen worden en zelfs het gemoed zich verruimt, de geest zich verheldert en het geheele dynamisme verlevendigd wordt. Wie kan, zegt Werber, de bekoorlijke schoonheden der natuur, die verbazende openbaringen eener onmetelijke scheppingskracht aanschouwen, zonder in het diepst van zijn gemoed getroffen, opgewekt en gesticht te worden?

Vatten wij dan den invloed van het hoogere klimaat der Alpen zamen, dan zien wij, dat de werkzaamheid der spijsverteringsorganen er door wordt aangezet en geregeld, de chymen chylbereiding er door worden bevorderd, aan het bloed derhalve een beter doorwerkt materiaal wordt aangeboden, de longen er dieper ademen, het hart er krachtiger en sneller slaat en het slagaderlijke bloed met meer aandrang in alle deelen van het ligchaam gedreven wordt. Met andere woorden, de geheele stofwisseling wordt er verbeterd, opname en teruggave worden meer geregeld, het spierstelsel wordt gestevigd, hersenen, ruggemerg en zenuwen worden tot eene verhoogde werkzaamheid geprikkeld, die den geest helderder en het gemoed vrolijker doet zijn.

Uit deze physiologische werking van de hoogere Alpenlucht kan men reeds hare therapeutische kracht afleiden, even als men van den anderen kant uit de ziekten, die op de Alpen voorkomen, kan opmaken, voor welke ziektetoestanden men de Alpenlucht te vermijden hebbe.

Maken wij nu de toepassing hiervan, dan zien wij in de eerste plaats, dat de ziekten der spijsverteringsorganen al zeer spoedig, ja, zelfs in de eerste dagen van een verblijf op de Alpen eene aanmerkelijke verbetering ondergaan. De verloren eetlust keert terug, de maag begint meer naar voedsel te verlangen en verdraagt het weldra beter. De opgezetheid van het lijf, het gevoel van drukking en spanning in de maagkuil, dat zich in lagere streken zoo ligt na den eten doet gevoelen en met lusteloosheid en traagheid gepaard gaat, verdwijnt weldra om plaats te maken voor een gevoel van behagelijkheid (bienaise), van luchtigheid, dat tot beweging en werk geschikt maakt. Die luchtigheid neemt toe bij de verdere verbetering der digestie, die zich door regelmaat in de afscheiding en door de hoeveelheid der uitgeworpene stoffen kenmerkt.

In de tweede plaats is het de ziekelijke toestand van het bloed, die van de Alpenlucht eene belangrijke verbetering te wachten heeft. Daar alle functiën van het menschelijk ligchaam in een organisch verband staan en van elkander afhangen, zoo moet eene verbeterde spijvertering eene betere stofwisseling en deze wederom eene betere bloedbereiding ten gevolge hebben. Maar daareuboven wordt de omzetting van het aderlijk in slagaderlijk bloed door den meerderen toevoer van zuurstof in de longen, die weêr van de frequentere en diepere ademhaling afhangt, aanmerkelijk bevorderd. Het bloed wordt rooder en beter van zamenstelling, zoodoende een meer normale prikkel voor het hart en de grootere vaten, en noopt deze tot levendiger zamentrekkingen. Die meerdere zamentrekkingen drijven van den eenen kant weer meer aderlijk bloed uit het hart naar de longen en van den anderen kant meer slagaderlijk bloed uit het hart naar de peripherie van het ligchaam. Daardoor wordt de buid meer verwarmd, wordt het zenuwstelsel meer geprikkeld en worden de spieren beter in staat gesteld om den van haar gevorderden arbeid te verrigten. Op die wijze worden bloedophoopingen in lever en milt opgeheven, neemt de uitzetting van verslapte aderen, d.i. van aderspatten, af en vermindert tevens elke andere zwelling, vooral aan de beenen of waar dan ook, die door stoornissen in den bloedsomloop ontstaan was en in waterzucht dreigde over te gaan. Hydraemischen, oligaemischen, chloraemischen, dat zijn zij, wier bloed of te dun, of te waterig is; zij, die te weinig bloed hebben en de bleekzuchtigen zijn het vooral, die op de Alpen al heel spoedig beterschap, ja volkomen herstel kunnen vinden.

En nu het zenuwleven! - Als men bedenkt, dat het voornamelijk door het zenuwstelsel is, dat de eenheid van het organisme tot stand gebragt wordt, dat het die ontelbare en fijne draadjes zijn, die al de organen mechanisch met elkander verbinden en al de verrigtingen in eene onverbreekbare afhankelijkheid van elkander houden, dan spreekt het alweêr van zelf, dat verbeterde voeding, verbeterde bloedshereiding en verbeterde bloedsomloop reeds eene normalere werking van het zenuwstelsel ten gevolge moeten hebben. Daarbij komt dan nog de regtstreeksche invloed van de fijnere, droogere, aan meer afwisseling onderhevige lucht en van de opgehoopte positive electriciteit, waardoor het zenuwstelsel, zoowel peripherisch als centraal, soms zelfs al te sterk geprikkeld kan worden: waaruit het

zich gemakkelijk laat begrijpen, dat zij, wier gevoeligheid voor de gewone prikkels des levens te gering is, of die daartegen te weinig reageren, met andere woorden, dat zij, wier zenuwwerking traag en bijna verlamd is, zich in de hoogere lucht zoo spoedig beter gevoelen, en dat anderen daarentegen, die tot krampen, stuiptrekkingen of toevallen geneigd zijn, er op moeten letten, dat zij voor hun langer verblijf een minder hoog oord, een minder fijne en prikkelende lucht zullen moeten kiezen. Tot de laatste soort van zenuwlijders behooren voornamelijk de hysterischen; tot de eersten de hypochondristen. In ieder geval echter behoort de bijzondere aanleiding voor hunne ziekte in het oog gehouden te worden, om daarvan de keus van de Alpenstreek te laten afhangen. Zoo toch verdraagt de hysterie, die op bloedeloosheid berust of met bleekzucht gepaard gaat, beter eene hoogere en fijnere lucht, dan die, welke haar ontstaan aan eenen geprikkelden toestand van het ruggemerg te danken heeft. Zoo heeft voorts de hypochondrie, die het gevolg is van bloedsophooping in de onderbuik, door eene zittende levenswijze of door te ruim tafelgenot ontstaan, dringender behoefte aan eene fijnere lucht dan die, welke alleen op eene te groote prikkelbaarheid van het zenuwstelsel berust.

Er zijn echter nog meer ziektevormen, die door den invloed der Alpenlucht eene aanmerkelijke verbetering kunnen ondergaan. Wij bedoelen hier voornamelijk de scrophulosis (klierziekte), de Rachitis (beenziekte, Engelsche ziekte) en de tuberculosis (knobbelziekte). Het is hier de plaats niet om deze ziektevormen nader te omschrijven of de wijze van hun ontstaan na te sporen. Zeker is het, dat men ze tot de voedingstoornissen mag rekenen, en op grond daarvan is het reeds meer dan waarschijnlijk, dat de hoogere Alpenlucht daarop eenen heilzamen invloed zal kunnen uitoefenen. Immers, zoo als wij zagen, op de betere digestie volgt meestal eene ruimere assimilatie, maar ook tevens eene rijkelijker afscheiding van die bestanddeelen, die uit het ligchaam verwijderd moeten worden en hierdoor wordt aan eene der eerste voorwaarden voldaan tot opheffing van de scrophulosis, tot beteugeling van de tuberculosis. Daarbij komt nog, dat de meerdere uitzetting der longen er niet alleen eene grootere hoeveelheid bloeds heen zal lokken, maar dat bloed zelf ook beter zal oxyderen en daardoor de zweling der klieren en de nederzetting van knobbels in de longen zal te-

genhouden. Hoe jonger het individu is, voor hetwelk de verplaatsing naar de Hoog-Alpen gevorderd wordt, hoe beter het is, want hoe meer het kans heeft om genezen te worden. Dat zelfde geldt ook voor de knobbelziekte. Heeft deze reeds eenen zekeren graad van ontwikkeling bereikt, zoodat òf herhaalde bloedspuwingen voorafgingen, òf reeds etterachtige massa's opgegeven werden, óf nachtzweet, diarrhoe en koorts zich al openbaarden en zich daarbij telkens ontstekingachtige verschijnselen opdeden, dan is er van een verblijf op de Hoog-Alpen niet alleen geen voordeel, maar zelfs verslimmering van lijden en de dood te wachten.

Dezelfde nadeelige werking openbaart zich, indien bijeenigen lijder neiging tot congestie bestaat naar hart en longen, of indien organische ziekten van het hart en de groote vaten bij hem niet miskend kunnen worden, of wanneer hersenen en ruggemerg organisch ontaard of door bloeduitstortingen aangedaan zijn, in welk geval zij evenzeer verslimmering zullen ondervinden als de darmen, waarin reeds zweren, of de andere buiksingewanden, waarin reeds kankerknobbels ontwikkeld zijn.

Zoo ziet men - en de rationele verklaring er van ligt in het bovenstaande opgesloten - dat het eene onzinnigheid zou zijn in het klimaat der Alpen een panacée voor alle ziekelijke toestanden te willen zoeken. Zijne voorbehoedende zoowel als zijne genezende kracht is inderdaad reeds belangrijk genoeg, zoo als uit de bovenstaande schets heeft kunnen blijken.

Daarbij verlieze men niet uit het oog, dat het geenszins onverschillig is, welk gedeelte van de Alpen men voor zijn luchtbad uitkiest, en dat daarbij nog allerlei andere omstandigheden, behalve de hoogte, in aanmerking behooren te komen, die met het oog op elk individueel geval van groote beteekenis kunnen zijn. Zoo toch moeten zwakke lijders, die althans in den aanvang geene groote vermoeijenis kunnen verduren, bij voorkeur eenig oord verkiezen, dat zelfs in de naaste omgeving gelegenheid tot wandelen aanbiedt. Zoo moeten zij, die aan allerlei gemakken gewoon en voor de koude bijzonder gevoelig zijn, zich niet in eens aan eene al te sterke onthoudings- of spartaansche afhardingskuur willen onderwerpen; maar in den beginne althans aan zoodanige plaats de voorkeur geven, die hun nog eenig comfort kan aanbieden en waar zij ten minste eene goede woning kunnen vinden die door de zon beschenen, warm,

licht, luchtig tevens en droog is. Daarbij is het van gewigt dat men daar, waar men weken, ja maanden lang tot herstel zijner gezondheid denkt te vertoeven, ook goed voedsel, vooral goed vleesch en brood en melk kunne krijgen.

Voorts hebbe men zich juiste rekenschap te geven van den tijd, waarop eene Alpenkuur begonnen, en gedurende welken zij voortgezet moet worden. Hoe lager het oord gelegen is, 't welk men daarvoor wenscht te kiezen, hoe zuidelijker of westelijker, des te eer kan men er zich heen begeven, b.v. reeds in de maand Mei, en des te langer kan men er vertoeven, b.v. tot in October. Hiertoe zouden alle plaatsen gerekend kunnen worden, die tusschen 1000 en 1500 boven de zee en ten zuiden, zuidoosten en westen gelegen zijn. Hoe hooger echter de ligging, des te later zal men dien graad van warmte in de atmospheer en dien toestand van den bodem vinden, die voor een geschikt zomerverblijf gevorderd worden. Zoo heeft de ondervinding geleerd dat men de plaatsen, die 4000' hoog gelegen zijn, niet wel vóór Junij betrekken kan; die van 5000-6000' vereischen daartoe den vollen zomer, en de nog hooger gelegene van 7000-10,000' (zoo als er trouwens maar weinige gevonden worden, waarvan het Faulhorn (8,261'), het Stilfserjoch (8,610') en het logement op den Matter-Jochpass (10,416') nog de voornaamste zijn) laten slechts een korter verblijf van Julij tot September toe.

In elk geval zullen zij, die uit laag gelegene landen, dus ook uit ons vaderland, eene Alpenkuur willen beproeven, wel doen, van zich eerst eenigen tijd in de lagere streken van Zwitserland, aan de meeren van Constanz, Zurich, Lucern, Thun, Brienz of Genève op te houden en zich dáár voor de kuur op de hoogere Alpen voor te bereiden. Die voorbereidende maatregel is vooral noodzakelijk voor long- en hartlijders, die de al te plotselinge overgangen van temperatuur niet goed kunnen verdragen. Om zich over het geheel tegen die afwisselingen van warmte en koude, die op de Alpen vrij algemeen en vooral ten opzigte van ochtend- en avondtemperatuur in zeer sterke mate gevonden worden, behoorlijk te wapenen, moeten gevoelige personen, met eene zachte huid en prikkelbare longen, en zij die tot catarrhale en rheumatische ongesteldheden bijzonder gedisponeerd zijn, zich van eene doelmatige en zeker warmere kleeding voorzien, dan het jaargetijde anders wel zou vorderen.

Ofschoon het in verreweg de meeste gevallen, bij een verblijf in Zwitserland, alleen of althans in de eerste plaats op de luchtkuur aankomt en ofschoon dat luchtbad meestal op zich zelf in staat is aan de gestelde indicatie te voldoen, zoo kunnen daarmede toch soms nevenbedoelingen verbonden worden, die men in Zwitserland even goed als elders kan bereiken. Wij hebben daarbij het gebruik van de aldaar aanwezige minerale en zwavelbaden, van de molken- en druivenkuren en van de koudwater-inrigtingen op het oog. De aanwijzing daartoe en het gebruik daarvan moeten ongetwijfeld door eenen deskundige, hetzij dáár ter plaatse zelve of elders, geregeld worden. Maar zelfs bij de bepaling van de plaatsen, die voor het luchtbad de meest geschikte zouden kunnen zijn, zal men het best doen op het compas van een deskundige af te zeilen. Haar aantal is echter zoo groot, - het gaat de tweehonderd verre te boven - zij bieden zooveel verscheidenheid aan in ligging en huisvesting, in verpleging en geneeskundige verzorging, dat wij de grenzen van ons bestek al te zeer zouden overschrijden, indien wij ze alle wilden vermelden of omtrent enkele in bijzonderheden wilden treden. Wij meenen dus voor het tegenwoordige te kunnen volstaan met in het algemeen de aandacht op de belangrijkheid van het klimaat in Zwitserland gevestigd, en op den invloed van een verblijf des zomers op de Alpen gewezen te hebben. Welligt dat wij, bij eene volgende gelegenheid, de keuze van een winterverblijf in het Zuiden zullen bespreken.

G.E.V.S.

Speculatie.

‘Men brengt bijeen en men weet niet wie het naar zich nemen zal,’ woorden van den Psalmist, die de trouwe beursbezoeker van onze dagen, onverschillig van welke plaats, hier of elders, volmondig als waar zal moeten erkennen. Want al moge er juist geen zoo groote profetische gave toe noodig geweest zijn om reeds bij den aanvang van dit jaar met eene zekere bekommernis te vreezen voor het laatste drietal van dit dozijn maanden, zóó bar en benaauwd had men toch zeker den toestand niet voorzien, als waarin de droeve werkelijkheid den handel, van het buitenland vooral, nu gebragt heeft. Gedurig rijzende standaard van het geld bij dalende prijzen van alle fondsen, der meest solide niet uitgezonderd; dalende prijzen evenzeer van goederen, gepaard met lusteloosheid en vrees zelfs van den haudel om iets flinks te ondernemen; eerst fluisterende geruchten van moeijelijkheden van dezen en genen, soms overmoedigen, handelspotentaat of van oude geldmagten, al spoedig gevolgd door blijkbare belemmeringen van handelen en van maar al te vele openlijke bankbreuken; algemeen wantrouwen en eindelijk overdreven vrees, die het kwaad nog verergerde, door zelfs dáár onmisbaar vertrouwen te weigeren waar het nog veilig kon verleend worden, dat was, zonder overdrijving, zoo al niet het karakter der Hollandsche, dan toch wel degelijk dat der Engelsche beurzen. Menigeen, die het jaar 1864 als een welgesteld, zoo al niet rijk man, met vertrouwen begroette, hij staat nu daar als een gebrekkige schuldenaar van anderen, en hij zal in waarheid moeten erkennen: dat wij menschen niet weten, wie het door ons bijeengebragte naar zich nemen zal.

Het voorduren van den Noord-Amerikaanschen burgerkrijg

was eene eerste aanleiding tot bekommering. Want 't was natuurlijk, dat de geheele toestand van Engeland fel geschokt moest worden door dien oorlog. Die oorlog toch belette den toevoer en al spoedig zelfs de productie der ruwe katoen, die voor Engeland's nijverheid onmisbaar is. En de katoenindustrie is aldaar tot zulk eene kolossale hoogte gerezen, dat eene plotselinge stoornis daarin gebragt, wel gelijk moest staan met eene bepaalde omwenteling op het financiëel gebied, zoowel als op dat van den arbeid van een groot gedeelte der bevolking. Het eerste kanonschot, op den 13^{den} April 1861 tegen Fort Sumter gelost, schoot eene breede bres in de welvaart van geheel Groot-Brittanje vooral. Van de 700 millioen Ned. ponden ruw katoen toch die Engeland in 1860 ontving, leverde Noord-Amerika er alleen 560 millioen. En hoewel van dien geheelen aanvoer weder 125 millioen Ned. ponden zijn uitgevoerd, zoo werden toch de overige 575 millioen in dat land verwerkt. Trouwens, in 1860, het laatste vredesjaar van de Vereenigde Staten, dreven in Groot-Brittanje 2,650 katoenfabrieken, met een kapitaal van ƒ 800 millioen, - ongeveer het bedrag van onze geheele staatsschuld, - 300,000 paardenkrachten en 30 millioen spoelen rusteloos voort, betaalden aan 440,000 menschen, waarvan 90 pCt. volwassenen en 56 pCt. vrouwen, jaarlijks een loon van ƒ 120 millioen; produceerden voor eene waarde van ƒ 912 millioen, of ƒ 72 millioen meer dan de bruto inkomsten van het geheele Rijk in dat jaar, maar leverden dan ook alleen aan Indië 121 millioen Ned. ponden katoenen garens en goederen, tegen den, nu waarlijk belagchelijk klein luidenden uitvoer van 4 Ned. ponden katoenen garens, in het toch nog maar 45 jaren verwijderde jaar 1815. Te groote toevoeren van de grondstof, en bij gevolg te groote voorraden, gevoegd bij het algemeene vertrouwen dat die burgertwist wel spoedig zou geëindigd zijn, temperden aanvankelijk den noodlottigen invloed, dien zulk eene gewigtige gebeurtenis onvermijdelijk op den geheelen maatschappelijken toestand uitoefenen moest van een land, dat zijn belang bij den voortdurenden aanvoer van de ruwe katoen met zulke kolossale cijfers bewijzen kan, als de hierboven, in een enkelen volzin, meêgedeelde. Maar toen die gewaande burgertwist een felle burgeroorlog bleek te zijn; toen die oorlog omtrekken verkreeg zoo groot en wijd, dat zelfs den anders voor niets terugdeinzenden Yankee de schrik om het harte sloeg; en toen het bleek dat

een verdelgingskrijg was begonnen, waarvan het einde niet te voorspellen maar waarvan 't wel duidelijk was dat de gevolgen zich ten slotte in de schromelijkste uitputting van beide partijen en van hun beider land zouden wreken, toen daverde geheel Engeland van den kreet naar andere hulpbronnen om die zoo kolossale katoennijverheid te blijven voeden. Allerwege moest katoen worden voortgebragt; elk volk, welks bodem ook maar de minste geschiktheid toonde te bezitten voor de cultuur van dat product, moest daartoe worden aangewakkerd, en, wat meer zegt, in staat gesteld. Een warm klimaat, eene talrijke en voor den arbeid goedkoop te verkrijgen, bevolking, niet al te moejelijke wegen voor het vervoer, noemde men als de hoofdeischen van die cultuur. Maar de landen waar al die elementen vereenigd gevonden worden, hoe weelderig ook van natuur, zijn verre van rijk aan kapitaal. Wilde Engeland vandaar rijke toevoeren van katoen verkrijgen, het moest er eerst aanzienlijke kapitalen heenzenden, en dat wel in klinkende munt. Belangrijke voorschotten moesten dus verstrekt en uit de circulatie genomen worden, en dat juist door het land welks circulatie wel op edel metaal gebaseerd is maar toch grootendeels in het vertegenwoordigend papier bestaat. De evenaar tusschen de onontbeerlijke hoeveelheid edel metaal als waarborg van dat papier, was daardoor niet dan met groote moeite op de juiste maat te houden, en weinig was er natuurlijk maar noodig, om dat evenwigt te verstoren. De zoo gevoelige geldmarkt gaf dan ook al spoedig het bewijs dat zij zich niet zoo gemakkelijk meer bewoog; de vraag naar specie, voor den uitvoer naar de nieuwe productielanden van katoen, werd al grooter en grooter, en een hooger rentestandaard was het onvermijdelijk gevolg. De groote geldmagten konden niet zoo ruim meer zijn in hunne voorschotten aan den eigen handel als in gewone tijden; een zekere malaise deed zich langzamerhand gevoelen; en toen duurder geld weldra lagere prijzen van goederen ten gevolge had, was de afstand tusschen eene ongemakkelijke financiële positie en eene gelderisis, niet zoo zeer groot meer.

Daarenboven was de overdreven aanbidding van het stelsel van associatie van kapitalen, eindelijk van Frankrijk tot Engeland, en, op kleine schaal nogtans, ook tot ons land overgewaaid. Maar het werkelijk goede van dat stelsel dreigde door de overdrijving geheel ten onder te gaan. Reeds alleen van de vereeniging van kapitalen, zonder nog een bepaald doel daarmede

te hebben, verwachtte men wonderen. Dit vereenigd kapitaal zou tot stand brengen wat het geïsoleerd, natuurlijk zooveel kleiner kapitaal, niet vermogt. Maar toch moesten alle die kleine geïsoleerde kapitalen wel degelijk krachtig medewerken. De groote kolos schiep de groote instellingen, onverschillig van welken aard en voor welk doel, maar groot en breed en weidsch; en dan moesten de kleine kapitalen daarin deelnemen. Natuurlijk stond het bij den kolos vast, dat zijne scheppingen groote winsten zouden opleveren; het publiek had zich dus maar te beijveren om de aandeelen te koopen, zoo als van zelf spreekt met bijbetaling eener billijke winst, op rekening der later immers volkomen zekere winsten, voor den oprigter. Deze kon dan weder met die gelden nieuwe instellingen formeren.

In Engeland moest dat stelsel te weliger wortel schieten, omdat eindelijk ook aldaar de zoo lang gewenschte verandering in de wetgeving op de naamlooze vennootschappen was ingevoerd door het stelsel van limited liability, volgens 't welk de deelhebber voor niet meer aansprakelijk is dan voor het bedrag van zijn aandeel. Lang bleef men dat stelsel eerst wantrouwen, alleen soliditeit toekennende aan de inrigtingen onder het vroegere systeem van unlimited liability; maar toen ‘die laatste stuiver en die laatste bunder’ werd opgeëischt van de ongelukkige deelhebbers in zulk eene oude, gefailleerde maatschappij, en de rijke winsten der op nieuwe leest geschoeide vennootschappen bekend werden, toen wierp men zich met eene ware woede in de nieuwe beweging. Van de 263 nieuwe maatschappijen die in 1863 in Engeland werden opgerigt, met een kapitaal van £ 100 millioen[1], waren 261 limited, niet

1 't Is niet onaardig om de volgende statistiek van de nieuwe stichting na te gaan.

AARD DER MAATSCHAPPIJEN	AANTAL.	KAPITAAL.	EERSTE UITGIFTE.	DADELIJKE STORTING.
Banken	27	£ 31,900,000	£ 25,000,000	£ 2,171,500
D^{o}. en disconto	15	£ 19,000,000	£ 13,150,000	£ 1,082,500
Nijverheid en Handel	65	£ 14,455,000	£ 10,400,000	£ 1,786,750
Spoorweg	17	£ 9,496,000	£ 9,196,000	£ 1,064,850
Assurantie	14	£ 10,300,000	£ 7,375,000	£ 692,500
Reederij	6	£ 4,168,000	£ 3,768,000	£ 142,500
Hôtel	47	£ 4,320,000	£ 3,522,000	£ 625,150
Mijnwerken	49	£ 3,019,000	£ 3,019,000	£ 989,050
Gas	6	£ 670,000	£ 580,000	£ 38,550
Diversen	17	£ 2,725,000	£ 2,125,000	£ 282,150
	263	£ 100,053,000	£ 78,135,000	£ 8,875,500

meer dan 2 unlimited. Dat zulk eene magt van vennootschappen, alle onder de schitterendste voorspiegelingen en beloften aan het publiek ter deelneming aangeboden, de speelzucht algemeen moest aanvuren en prikkelen, was natuurlijk. Maar even natuurlijk eischten de massale kapitalen op het papier ook massale werkelijke kapitalen, die getrokken moesten worden uit andere kanalen. En met hoeveel scherpzinnigheid en vernuft men daarvoor ook de grenzen van het crediet wist uit te zetten, toch moest de geldmarkt den schok ondervinden van eene, vaak onstuimige, vraag naar kapitaal. Niet al die nieuwe ondernemingen beantwoordden aan het doel; niet alle aandeelen der nieuwe scheppingen vonden zoo gereedelijk koopers; de overdrijving wreekte zich aldra hier en daar, nu eens in geringe, dan weder in grootere mate. En toen de beursspeculatiën onrustbarende proportiën hadden aangenomen en er eene zekere soort van spanning merkbaar werd, toen moest de druk der katoenschaarschte en de vraag naar groote kapitalen om daarin te voorzien, zich wel klemmender en klemmender doen gevoelen, en beide oorzaken te zamen ten slotte tot eene crisis aanleiding geven die wel begonnen is en die reeds vele slagtoffers geëischt heeft, maar waarvan het einde nog geenszins is te voorzien.

Is 't wonder, dat men in zulke dagen onwillekeurig de hand weder uitstrekt naar de geschiedenis van soortgelijke tijden in de handelswereld, om eene vergelijking te maken tusschen het heden en het verleden? Voorzeker niet, en de grootste held op dat gebied, John Law, wiens aardig grafschrift:

Ci-gît cet Ecossais célèbre,
Ce calculateur sans égal,
Qui, par les règles de l'Algêbre,
A mis la France à l'Hôpital,

hem zoo juist teekent, wordt dan ook tegenwoordig weêr uit zijne halve vergetelheid gerukt. Terwijl in Frankrijk een man als Thiers verlof geeft, om zijne voor meer dan dertig jaren verschenen studie over dien, tot nog toe altijd onovertroffen, agioteur te herdrukken, maakt in Engeland een Ainsworth hem tot den held van zijn nieuwen levendig geschreven roman, en voert ten onzent de studerende jongelingschap hem ten tooneele in hare gemaskerde optogten. De getrouwe lezers van dit tijdschrift, ik ben er zeker van, zullen vast reeds voor lang heb-

ben erkend, dat ook in deze kolommen het bewijs geleverd is van de teekenen der tijden op te merken, want velen hunner zullen zeker al hunne oude nommers hebben nageslagen en niet gerust, eer zij dat van Mei 1856 voor zich hadden, om nog eens met een waar genot het zoo aanschouwelijk geschreven ‘groot tafereel der Dwaasheid’ van onzen Vissering te herlezen. Reeds voor acht jaren fluisterde zijn goede genius hem in, dat spreken thans pligt was voor hem, die zoo uitnemend de gave bezit, om de vruchten van zijn onderzoek en zijne kennis aan anderen meê te deelen. En de prakticus, die zich toen niet dan meesmuilende gevangen gaf, hoewel toch overmeesterd door den aangenamen vorm en door den rijken inhoud van dat opstel, meesmuilend, omdat hij alleen het oordeel van den man van de beurs over zaken van de beurs vertrouwt, hij zal nu wel tot de eerlijke erkentenis gekomen zijn, dat toen althans, de man van de muffe studeercel in de toekomst der beurs juister blik heeft gehad dan de trouwste dier beursbezoekers zelfs.

Zonder ook maar in de verte te deelen in den afkeer van enkele verouderde beursmannen, verouderd niet naar het ligchaam juist, maar naar den geest, - mogt die anomalie ten onzent door beter onderwijs toch spoedig onmogelijk worden! - die in de beoordeeling van handelsfeiten aan de wetenschap geenerlei regt toekennen maar alleen aan de praktijk, zoo wil ik toch, ten einde ook hen te gerieven, hiermede de aandacht van het publiek vestigen op het werk van een prakticus bij uitnemendheid, in den loop van dit jaar te Londen verschenen, en dat uitsluitend over de zaken handelt die tegenwoordig de geheele aandacht van den koopman innemen. Morier Evans heeft zijne sporen op dat gebied sinds lang verdiend. Zijn ‘Commercial Crisis of 1847-8’, waarin hij, met bijna lastige indiscretie voor velen, de namen heeft geboekt van alle huizen van Engeland zoowel als van het Vaste-Land, die alstoen het slagtoffer geworden zijn van die nog menigeen smartelijk heugende financiële ramp, is voorzeker ten onzent niet onbekend. Evenmin zal zijn ‘Commercial Crisis of 1857-8’ hier te lande vreemd zijn, noch zijne ‘Facts, Failures and Frauds’, hoe pijnlijk ook de lectuur van het laatste werk voor denkoopman wezen moet. Want aanschouwelijker verhaal van wat al booze praktijken de angstige geest van den handelsman weet uit te denken om zich in tijden van nood staande te houden, of om bevrediging te vinden voor zijn overdreven zucht naar geldwinnen en weelde en

genoten aanzien, is zeker moeijelijk elders te vinden. Wat mij betreft, ik stel die werken daarenboven, in juiste en praktische opvatting en beschouwing, verre boven Max Wirth's Geschichte der Handelskrisen, of Clement Juglar's Histoire des Crises Commerciales, en veeleer op ééne lijn met het uitnemende boekske van Hartwig Hertz van Hamburg, die zijne nieuwe uitgave van Professor Busch's algemeen bekende Handelsverwirrung im Jahre 1799, verrijkt heeft met aanmerkingen over de crisis van 1857. Minder bekend echter schijnt mij te zijn, te oordeelen naar gesprekken met kooplui en het stilzwijgen der pers, het laatste werkje van Evans, ten titel voerende ‘Speculative Notes and Notes on Speculation’. Toch meen ik mij, onder het schrijven, te herinneren, dat de heer Gunn, in zijn ‘English and American Reviewer’, een aardig maandschrift voor het Vaste-Land, er melding van maakt, maar zonder het gevolg, dat het boek daardoor gemeenzamer bij ons geworden is. Evenwel acht ik dat, in deze dagen vooral, wenschelijk. Moge deze, dan hernieuwde aanbeveling, daartoe leiden. Eene korte beschouwing van den inhoud zij daarvoor toereikend. Iedere crisis toch heeft weder hetzelfde karakter; telkens worden weder dezelfde fouten, vergrijpen zelfs, begaan. En wel verre dat de droeve en harde lessen der ervaring den handelsman zouden hebben geleerd dat maar een enkele van de duizende spelers rijk wordt en nog naauwelijks een enkele rijk blijft; dat overspanning van kracht even overdreven moedeloosheid en uitputting na zich sleept, zoo wordt integendeel de anders zoo looze vogel altijd weêr in dezelfde strikken gevangen, waarin hij nu al zoo vele zijner vroegere makkers magteloos heeft zien spartelen.

‘'t Zou mij onmogelijk zijn 's avonds den slaap te vatten, wanneer ik den laatsten prijs niet kende van de Consols en de Fransche rente, of den koers niet wist van het geld, zoowel bij de Bank als in Lombardstreet.’ Wraak, zoo ge den moed daartoe hebt, stugge prakticus, het oordeel over beurszaken van den man, die vrijwillig en in druk, dit getuigenis van zich zelven aflegt. Geboren en getogen in de City van Londen, zijn eersten ademtogt dus geput hebbende uit dien commerciëlen dampkring bij uitnemendheid, reeds als kind, tot proeve zijner vaardigheid in het leeren lezen, zijnen vader aan het ontbijt voorlezende wat de dagbladen berigtten over den toestand der geldmarkt, en later zelf schrijver van die redeneringen, zoodat zijn dagelijksch werk bestaat in het van

uur tot uur opvangen en bijeenverzamelen van al wat op de Londeusche geldmarkt voorvalt, waarlijk, indien iemand, hij is bevoegd een oordeel uit te spreken over de zaken die de beurs betreffen. Trouwens, al zijn de artikelen in de Engelsche dagbladen, met het enkele woord Money-Market aan het hoofd, niet onderteekend, de namen der schrijvers daarvan zijn voor den Londenschen beursman geen geheim. En dat die dagbladen zulk eene, ligt te contrôleren maar moeijelijk te volvoeren taak niet aan onbevoegden overlaten, is zelfs der vermelding onwaard. Reeds het jarenlang vervullen van eene zoodanige betrekking, ijkt hem als ‘de regte man op de regte plaats’. Daarenboven, in de vroeger aangehaalde werken heeft hij het bewijs daarvan voldingend geleverd. Op de Londensche beurs geen feit, geen plan, geen gerucht, geene fluistering zelfs, geldzaken betreffende, of hij kent 't, want de praktijk van ettelijke jaren heeft hem als afgerigt op de beste wijze om van alles kennis te verkrijgen wat op dat terrein voorvalt. En juist omdat hij tot de geheimen toe op dat gebied kent, vervoegt zich een ieder, die eenige meêdeeling van dien aard verlangt, tot hem, en maakt hem weêr deelgenoot van 't geen hij weet. Van alle kanten vloeijen hem berigten van allerlei aard toe en hij is, wat beursnieuws betreft, een waar centrum.

De gewoonte van dagelijks de pen te voeren, heeft hem daarenboven eene zekere gemakkelijkheid en vlugheid gegeven om zijne kennis aan anderen meê te deelen. Die gaaf is niet te minachten. Bij de behandeling van dergelijke, altijd zoo dor en droog genoemde onderwerpen, die den gewonen lezer veeleer afschrikken dan aantrekken, is eene levendigheid van voorstelling, een aangename vorm en een vloeijende stijl zeer noodig, wanneer namelijk geschriften van dien aard een grooter publiek zullen bereiken dan alleen de toch beperkte beurswereld. Daarom ook durf ik de lectuur van dit boekske in ruimer kring aanbevelen. De uitgever die hiervan eene vertaling in 't licht zendt zal, dunkt mij, vooral in dezen tijd, nog al kans op koopers hebben. Want ik zou mij al zeer in den smaak van ons publiek moeten vergissen, wanneer het niet gaarne eens zulk een werkje ter hand nam, reeds tot afwisseling van dien blijkbaar niet te stremmen zondvloed van fashionable en sensation novels, waarin Lords en Ladies voortdurend als karikaturen van deugd of van ondeugd, van beschaving of van ruwheid, van

aangeboren adeldom des geestes of van aangeleerde gewrongenheid van manieren en neigingen, rondgeleid worden als beeren op een boerenkermis.

De drie en dertig hoofdstukken, waaruit het boek bestaat, als op den voet te volgen, door eene korte vermelding van den hoofdinhoud, zou den lezer van dit opstel nog meer vervelen dan, zoo mogelijk, mijzelven. Daarenboven zou ik den schrijver onregt doen, door mijn voortdurend en toch onvermijdelijk gekortwiek zijner voorstellingen. Wanneer ik eenvoudig meêdeelde, dat het eerste hoofdstuk eene toevallige ontmoeting inhoudt van den schrijver met den beruchten Pullinger, een maand eer diens naam zoo geheel andere gewaarwordingen bij het publiek opwekte dan de vroegere van jaloezy over zijn voorspoed, en ik liet de speculatiën over diens carrière, die in het gemoed van den auteur, voor en na den val van dien man oprezen, achterwege, dan zou ik de eigenlijk *pointe* der voorstelling over 't hoofd zien. Evenzeer zou ik een misgreep doen, door in het tweede hoofdstuk alleen een afkeurend oordeel te lezen over de verregaande weelde die tegenwoordig in Engeland in het prachtig bouwen en overdadig inrigten van weidsche hôtels voor de verschillende banken heerscht, want al is dat in waarheid het hoofdelement er van, dan zou ik toch door die bondigheid de wezenlijk aardige karakteristiek van de Londensche banken en bankiers, die er met losse en breede draden doorgeweven is, onopgemerkt laten. En zoo zou ik kunnen voortstrompelen tot het laatste hoofdstuk toe, met allerlei onnaauwkeurigheden en misslagen. De lezer oordeele zelf.

Wie lust heeft de loopbaan te volgen van enkelen dier ongelukkigen, die met eene onverzettelijkheid, eener betere zaak waardig, hun goed gesternte meenen te volgen, door zich voortdurend in de meest vermetele speculatiën te begeven, zonder toch tot eene andere uitkomst te geraken dan die zoo natuurlijke en onvermijdelijke van verlies en bankbreuk, ruimschoots vindt hij hier bevrediging. En niet te vergeefs zal hij zoeken naar de wijze waarop die speculatiën vaak gedreven worden, noch naar het oordeel van Capel Court over vele der ook op onze officiële prijscourant voorkomende fondsen, welker fluctuatiën zeker een grooter aantal rampzaligen dan gelukkigen hebben gemaakt. Maar weldadiger zal de indruk zijn dien de korte schets van een man als George Peabody op den lezer maakt, de groote Amerikaansche koopman, die zijne dankbaar-

heid over het gelukkig doorkomen der ook hem zoo schromelijk benaauwd hebbende crisis van 1857 heeft getoond door eene gift aan de armen van Londen, ten bedrage van de waarlijk vorstelijke som van achttien tonnen gouds Nederlandsch. Liever zal hij verwijlen bij de oproeping van de geesten dier vroegere beursvorsten, magnaten van geld- en goederenhandel, eigenaars en reeders van geheele vloten van schepen, wier achtbaarheid echter voorzeker een zonderling figuur zou maken in onze dagen, nu eene geheel nieuwe orde van zaken voor goed gebroken heeft met het oude en tot de oude namen toe welhaast zal hebben verdreven. Of de soliditeit van den handel er door heeft gewonnen; of de oplossing der oude en alom geachte *bankers*-namen in Joint-Stock-Companies, daar zoowel als hier langzamerhand onvermijdelijk, wenschelijk zij; en of premiebejag en massale maatschappijen blijder toekomst voor het algemeen voorspellen, 't zijn vragen in wier beantwoording menigeen zich naar hartelust moge verdiepen, maar waarvan de ontkenning zoowel als de toestemming even nutteloos zal blijven, omdat de verandering werkelijk plaats heeft gehad, en omdat die omwenteling niet meer in het vage gebied der vragen rondzwerft, maar reeds onwrikbaar in het nuchter rijk der feiten is gegrondvest. IJdel is het geklag over 't geen de wisselende omstandigheden des tijds hebben veranderd, ijdel het treureu over dat gouden verleden, dat echter ook toen door de ouden van die dagen als een tijd van schromelijk vandalisme werd uitgekreten. En verstandiger is 't de nieuwe beweging te kennen en er dat voordeel uit te trekken, 't geen ieder tijdperk van handel aan den man van kennis en ondernemingsgeest en kapitaal toekent.

Wil men een bewijs van de juistheid dier bewering, en verdriet het den Hollander, - die reeds door zijne historische herinneringen belet wordt om ooit tot Anglomanie over te slaan, - gedurig op Engeland voor zijne commerciële opvoeding geroepen te worden, welnu, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, de andere, welhaast, ten spijt van den fellen burgerkrijg. aan Groot-Brittanje volkomen gelijke handelsmagt, zal het gaarne leveren. De raadpleging van een evenzeer in dit jaar, maar te Nieuw-York verschenen werk, strekke daartoe. Onder den titel van ‘The Old Merchants of New-York City’ heeft zekere Joseph A Scoville, maar die zich achter den pseudonym van van Walter Barrett, Clerk, verschuilt, eene geschiedenis ge-

geven van de groote kooplui dier nieuwe wereldstad. Dat hij niet weinig ingenomen is met die overzeesche metropolis, haar niet weinig hoog stelt, bewijzen de woorden van den profeet Jesajas die hij tot motto voor zijn werk heeft gekozen, luidende: ‘Wier inkomste was de oogst der rivier; en zij was de markt der heidenen; welker oudheid wel van oude dagen af is; de kroonende stad welker kooplieden vorsten zijn, welker handelaars de heerlijkste in het land zijn.’

't Is niet wel mogelijk een geregeld overzigt van dit zonderlinge en onzamenhangende boek te geven, waarin de wonderlijkste redeneringen en zotste anecdotes vermengd zijn met eene magt van feiten, vooral van kolossale handelsondernemingen en speculatiën, die den lezer werkelijk doen duizelen. Maar wel spreekt duidelijk uit iedere bladzijde, hoe de grondvesters van al die oude firmas er gedurig als op uit waren om maar nieuwigheden te bedenken en af te wijken van den ouden en geregelden gang van zaken, ten einde op die wijze den voorrang te vermeesteren boven hunne broeders van den gilde. Moedeloosheid kenden zij niet. Onuitputtelijk in vindingrijkheid bleek de eene onderneming naauwelijks te zullen mislukken, of reeds was de andere niet zoo spoedig beraamd of ze was ook al reeds in gang gezet. 't Wordt geenszins ontkend, dat tallooze faillissementen eene zware schaduw werpen op zulk eene wijze van handelen, maar 't schijnt dat de echte Yankee niet lang bij zijn leed zucht en dat al zeer spoedig in nieuwe zaken vergeet. Karakteristiek teekent dat het volgend drieregelig versje:

> Pity, I own, to the distrest is due;
> But when the afflicted may themselves relieve,
> The fault's their own if they will suffer on.

Moge Nederland nooit tot zulk een geringschatten van het zoo onmisbaar vertrouwen in den handel overslaan, niemand die niet van ganscher harte met mij in dien wensch zal instemmen; maar is de meerdere bewegelijkheid van den Yankeekoopman niet na te volgen, zonder juist ook in zijne afwijkingen te vervallen?

Laten wij niet vergeten dat wij in een tijd van ganschelijken ommekeer in de handelswereld leven. Naarmate de groote kapitalen zich in enkele reusachtige maatschappijen bijeentrekken,

om des te krachtiger te kunnen werken, wordt het voor de kleinere, meer geïsoleerde kapitalen, al moeijelijker en moeijelijker, om zich werkelijk met voordeel te bewegen. Groot kapitaal is tegenwoordig de groote eisch van den handel. Groote credieten worden gevorderd en ook verleend, maar de minste belemmering in den gewonen gang van zaken verkrijgt dan ook al dadelijk het zoo ernstig karakter van eene crisis, - 1848, 1857 en nu alweêr 1864 - die telkens groote slagtoffers maakt. Van Frankrijk scheen thans weêr, even als voor anderhalve eeuw, de reddende engel voor de geldzoekenden van geheel Europa te zullen uitgaan; maar 't zou ook nu zijn, als De Foe zoo puntig, reeds al voor bijna twee eeuwen, zeide:

> Some in clandestine Companies combine,
> Erect new stocks, to trade beyond the line;
> With airs and empty names beguile the town,
> And raise new credits first, then - cry 'em down.
> Divide the empty nothing into shares,
> And set the crowd together by the ears.

maar die *renaissance* stuitte toch op het meer verlicht oordeel van dezen tijd. De omtrekken van eene manie als de Lawperiode, zal eene algemeene speculatiekoorts in deze eeuw niet ligt weêr verkrijgen. 't Zal nu eene hoogst zeldzame uitzondering blijven, dat men over de spelers aan de beurs het oude deuntje kan aanheffen:

> Lundi, j'achetai des actions,
> Mardi, je gagnai des millions;
> Mercredi, j'arrangeai mon ménage;
> Jeudi, je pris un équipage;
> Vendredi, je m'en fus au bal,
> Et Samedi - à l'hôpital!

Voor dergelijke buitensporigheden zijn wij te nuchter geworden, al mogen wij dan ook soms de grenzen van dat uiterste naderen. Maar men vergete niet, dat velen thans in het beursspel zoeken, wat zij te vergeefs in den ouden regelmatigen beurshandel hebben trachten te vinden. Niet een ieder is 't gegeven, zich zoo maar dadelijk geheel en al meester te gevoelen van het nieuwe terrein, waarop de handel nu is overgebragt. De opvoeding der bejaarderen onder ons strekte

vroeger niet verder dan de eischen van den toenmaligen tijd medebragten; en die eischen waren zoo groot niet als thans. Duidt het hun dan niet euvel als zij dat terrein verlaten, hoe pijnlijk 't ook zij voor de overblijvenden om die hechte steunsels te missen. Maar duidt het wel den jongeren van dagen, het opkomend geslacht, euvel, als zij zich niet met hart en ziel toeleggen om al die kundigheden te verkrijgen, die onmisbaar zijn om in deze dagen werkelijk vooruit te komen in handel en bedrijf.

Die vroegere geregelde en bedaarde gang van zaken schijnt zoo wat uitgediend te hebben. Ieder koopman kent den loop, de sleur bijna; heeft eene zeker routine verkregen; maar naarmate het aantal hunner toeneemt, vermeerdert de coneurrentie en verminderen de voordeelen. Wat al huizen, oude en jonge, hebben de vijftigers, en zelfs de veertigers onders ons, in de laatste tien a vijftien jaren zien opkomen en verdwijnen! Is dat alleen aan speelzucht en aan onkunde of gebrek aan ondernemingsgeest te wijten? 't Zou van weinig kennis getuigen, zulk een oordeel. De ouderen verlieten het terrein, omdat de lust hun ontbrak wel afstand, te doen van de oude voordeelen en toch te deelen in de nieuwe kansen; de jongeren betraden het juist in een tijd van kentering. De zoogenaamd algemeene handel bleef in handen van de groote huizen, die een schat van oude connectiën en van kapitaal hebben; wat de jongeren daarvan wisten te veroveren, waren juist niet de puikste leden van het handelsgild, en zulke vrienden worden duur in tijden van gedurige crisis, zoo als tegenwoordig. Nieuwe zaken moesten begonnen worden, transatlantische vooral, met eigen vestigingen in den vreemde; maar daarvoor was speciale kennis van nijverheidsproducten noodig, waarvoor zij geene opleiding hadden genoten, en veel kapitaal tevens, wat lang niet ieder hunner bezat, en wat zij dus door de uitbreiding van het crediet zochten te verkrijgen. Maar juist voor die laatste verleiding is menigeen bezweken. De oude klandisie in den handel verdwijnt al gaandeweg, en de speculatie neemt daarentegen toe, maar de laatste kan nooit een geregelde handel zijn. Alleen in speciale kennis van een vak ligt het geheim der toekomst.

De jongeren onder ons worden nu gelukkig in de gelegenheid gesteld om die speciale, meer technische kennis, ruimschoots te verkrijgen; schande voor hen, wanneer zij niet toonen zulk een voorregt hoogelijk te waarderen. Laten de bejaarden erkennen

wat hun aan kennis ontbreekt, wat hen van hun vroeger terrein heeft verdreven, om des te krachtiger meê te werken dat de jongeren rijkelijk daarvan worden voorzien. Beter erfdeel, zekerder bezit, kan de oudere den jongeren niet nalaten, dan kennis.

De lectuur van werkjes als de door mij genoemde, zal die kennis stellig bevorderen. Want zelfs bij de strengste handhaving van een echt nationaliteitsgevoel kan 't niet dan nuttig werken, dat men wete wat bij de wakkerder naburen omgaat. Een uurtje bladerens nu en dan in de geschiedenis van die oude Nieuw-Yorker kooplui, de meesten half Amerikanen en half Engelschen, maar velen nog halve Hollanders, is waarlijk geene onaardige uitspanning. Sluwe gasten voor het meerendeel, die door en door het geheim kenden om een cent in een dollar te veranderen. Bewegelijke en originele figuren tevens, die de grondige kennis van hunnen tijd vooral schenen te gebruiken om juist datgene niet te doen wat toen algemeen gedaan werd. Eene geringe studie ook zelfs van de handelingen van zulke mannen zou voorkomen, dat er nog jongelui ten onzent gevonden werden, jong van jaren maar oud van hoofd. Al had die studie ook maar alleen dàt gevolg, dan nog zou ik mij dankbaar verheugen de aandacht van het publiek op deze werkjes te hebben gevestigd.

P.N. MULLER.

Onder weg in den regen.

Regen, regen, regen,
Regen, anders niet.
NICOLAAS BEETS.

Het rijtuigje reed de brug over - het wachthuis langs - het haagsche bosch in; wat had ik er bij gewonnen?

Afwisseling van verschijnselen, voorzeker! hoe de regen dien laten herfstdag kwelde. In plaats van straten, enge of ruime, beide om het zeerst druipende van vocht, en smalle of breede stoepen, en hooge of lage vensters, ter wederzijde alles even glibberig, had ik voor eene wijle een verschiet van wazig groen. Hoe ik de glazen van de portieren der vigilante, langs welke de druppels beurtelings dreven of dwarrelden, afveegde! Oef, welk eene onaangename gewaarwording aan de vingertoppen; de doek was doorweekt eer de poging baatte. Toch beproefde ik haar op nieuw; toch tuurde ik regts en links; maar bleek ginds de schildwacht voor den telkens wederkeerenden en toch niet trefbaren aanvaller schuil gegaan, hier hief geen hert de horens op in de graauwe lucht; - daar dreven de tenten, - uitspanningstenten, heetten zij! - in de niet langer omlommerde dreven weg, weg met den drassen, met den doorweekten grond. Somber zat ik voor mij te zien, en voort draafde de rosinante nog eene poos: de zweep had dien dag duchtig dienst gedaan. Was zij nu ter zijde gelegd? wist het arme dier, dat zijn armer meester den verweerden mantel digt over de schouders had getrokken? De sukkeldraf werd stap; maar wie zag ons ook? Wie anders, wie meer, dan stilstaande, niet eens suizelende, slechts druipende boomen? Vaal was de hemel, zoo als hij den

ganschen morgen en middag was geweest, vaal zonder eenige verscheidenheid, niet dreigende in het noorden, niet opklarende in het zuiden, met wolkendrift noch wolkenheir: vaalheid overal, tot in het bosch, tot over de afgevallen bladen toe. Er is iets bonts in dat bruine van den grond, als uwe voeten het dorrend loover doen kraken en ruischen; maar waar het zwart wordt, doorsijpeld van de trage, doch onophoudelijk vernieuwde droppels; waar geen afgedwaalde zonnestraal, ook maar voor een omzien, het vocht in vonkeling verkeert, wiens blik lokt het daar uit? Slechts als de wind er over vaart, slechts als de storm het opjaagt, boeit het door zijne zwerfzucht; van twijg en tak gescheurd of gezweept, blijkt het nog heugenis te voên van de dagen zijner weelde, zoo lang het zich beweegt; stillekens één wordende, schier één geworden met de aarde, heeft de poëzij des vervals uit! De eene keer des wegs voor, de andere keer des wegs na, ze gaven vista bij vista bloot; maar wat gluurde ik die in, of een eekhoorn van dezen op genen boom wipte, of een woudduif omvloog? Al wat ik hoorde was het eentoonig gesuis en getik van den regen; al wat ik zag waren stammen, naakte, roerlooze, walgelijk bleek-groene stammen; iets ziekelijks, iets kwijnends, iets vochts; zoo de beuken het bleekst van allen bleken, ook de eiken hadden de kleur der kracht niet meer; het werd mij zoo somber te moede, dat ik er mij niet over zou hebben verbaasd, ware alles weggeschemerd!

‘Voortrijden?’ zoo dacht me, vroeg de koetsier; we waren op de hoogte van het Huis in het Bosch.

‘Toch niet!’ riep ik met meer drifts dan vereischt werd; maar den indruk, door eene wandeling naar Wassenaar in den voorzomer, bij mij achtergelaten, wilde ik tot geen prijs zien uitgewischt. Alleen de tegenstelling was reeds genot. O wildzang, dien ik, in vroegen ochtendstond, aan den zoom des vijvers het oor leende, wat waart gij een welluidend voorspel van de weelde diens dags! Opgerezen toen de zode er te zonnig werd, doolde ik om door de dreven, van welke de dichter zoo innig waar getuigde, dat het ‘in 't groen soo duyster is, en in den duyster soo groen!’ Eindelijk het zoete mijmeren moê, was ik het bosch uitgegaan; hoe de geneugten elkander op den grooten weg afwisselden; hoe louter de namen der buitens, die ik langs ging, allerlei herinneringen verlevendigden, tot de poëzij des verledens met die van het heerlijk heden zamensmolt!

Op den bewassen bouwval in het gulden verschiet, daar stonden, de frissche lucht insnuivende door de opgesperde neusgaten, daar stonden, de schoone slanke lijnen scherp uitkomende tegen het wolkenloos azuur, daar stonden een paar flinke rossen op den heuvel, die weleer de burgt der Wassenaren droeg! En toen het eene, de ooren spitsende, westwaarts staarde, en de koelte de manen van het andere naar het oosten joeg, daar het den kop in die rigting beurde, toen droomde ik van den schal des horens uit de verte, van de wapperende vaan die voor Hollands oudsten edele de zilveren maan in het veld van keel zoo hoog heffen mogt!

'Naar Scheveningen, mijnheer?'

'Neen, vriend! naar de spoor;' - erger u niet aan de volksuitdrukking, ware ik purist als gij, ik zou: 'naar de station!' hebben gezegd; maar ik had het onhollandsche woord toch leelijk gevonden. 'Naar de spoor,' het regende nog altoos, het regende, regende, als in het liedje van den dichter, - louter water. Hoe kwam de man op den dollen inval mij in zulk een weder naar Scheveningen te brengen? Hij had mij dien morgen, botvangende bij menig goeden bekende, den halven Haag rondgereden; geloofde hij inderdaad, dat ik den heelen 'moest doen,' Scheveningen er in begrepen? Scheveningen, dat wil zeggen, Sorgvliet voorbij, waar de schim van Cats mij met een zondvloed van zedelessen bedreigde, over de nuttigheid van den regen; mij, die mijmerend morren dorst! 'Naar de spoor,' en voort ging het, langs den zoom van het bosch; het paard vermeidde zich in het verschiet van den stal; doch wie meenen mogt dat ik, die er geen 'hoe eer hoe liever' bij had gevoegd, zonder rid door het Willemspark vrijging, hij kent den haagschen koetsier niet. Daar waren wij bij de beruchte ellips, daar lag de steen des aanstoots, en terwijl de vigilante het eirond beschreef, klonk het mij toe: 'het monument!' - 'Dank je,' mompelde ik; 'ik heb er genoeg van;' 't geen bij een paar heeren, die er op stonden te turen, echter niet het geval scheen te zijn; ze deden het van onder nagasakies, het is waar; waren het japanezen? En het ging het Noord-Einde in, Willem de Eerste te paard langs, - aardiger aan te zien, in zulk weder altoos, dan het peinzende standbeeld, dat u met zijn opgeheven wijsvinger schijnt toe te roepen: luister, het regent nog! - eindelijk de eindelooze Wagenstraten uit; we waren aan het spoor. Veel te vroeg, een heel vierde uurs, dáár eene

halve eeuwigheid! of weet gij een plek ter wereld, waar de verveling meer kans heeft u beet te krijgen, dan op zeven van de acht stations ten onzent, als het regent? ‘Waar storm of lot hem joeg’ mag ik den ‘Bataaf’ niet nazeggen; immers mijne uitstapjes in den vreemde waren vrijwillige; maar op mijne verste togten heb ik nergens iets onhuiselijkers aangetroffen, dan de wachtkamers in ons land der huiselijkheid. Die voor de derde klasse zijn hokken, waarin de wilde beesten worden opgesloten. Die voor de tweede zijn meestal een onbeschrijfelijk middelding tusschen een koffijhuis en een adreskantoor, - om u heen wemelt de wand van aanbevelingen van herbergen, hôtels, logementen; wat u in deze wacht, moogt ge bij benadering afnemen naar het schraal voorzien buffet in den hoek, dat eene lofrede houdt op onze soberheid. Die voor de eerste klasse geven een juiste gedachte van den zin der uitdrukkingen: shabby genteel en poor puff; er moge geen arsenicum schuilen in het donkergroen der behangsels, aartsmelancholie voelt zich in die stilte te huis! En dan de lectuur, u in deze vertrekken aangeboden! Op de tafels liggen eenige dagbladen, stichtelijke of afschaffende, de voortbrengels van de halve en kwart goden eener journalistiek, van wier heele ik waarlijk geloof dat zij het publiek voor onnoozel aanzien, zooveel onbeduidendheden laten zij drukken. Maar de tijdschriften, meent ge. Alsof ik ongevoelig zou zijn voor het genot, door Economist of Volksvlijt beloofd, van welke meestal eenige bladen zijn afgescheurd!

De trein van Rotterdam was in het gezigt, de trein was er; de industrie is de poëzij onzes tijds; zij verwezenlijkt de stoutste droomen van vroeger verbeelding. ‘Hier is plaats, mijnheer!’ zeî de wachter, doodbedaard; en inderdaad, plaats was er, de wagen bleek ledig. Als het niet had geregend, ik zou een anderen hebben opgezocht; als de lange rij niet tegelijk had geglommen en gedropen, ik zou heen en weêr zijn gewandeld van klasse tot klasse, tot mij, om het even in welke, een paar gezigten hadden aangetrokken; ge vondt mij straks lastig; ge weet niet dat, hoezeer ik het moge zijn, ik toch nog gezelliger ben. Echter, bij weder als dat van dien najaarsnamiddag, weder, waarin de levendigste mijner landgenooten naar vogels zwemen, die den kop in de veeren steken, deftig als deze, maar ook somber en stil als zij; echter in regen als dien, driemalen liever de eenzaamheid, dan den jammer van een beproefd maar mislukt gesprek. Eenzaamheid? doch als

wij elkander ooit onder weg hadden ontmoet en ge geen lust hadt gevoeld de kennis aan te knoopen, - het heet gedistingueerd! - ge zoudt gezien hebben, dat ik nooit langer alleen ben dan het mij lust. Door het duin en in de hei, in de schoonste streken als in de misdeeldste, op iederen inheemschen spoorweg als op de tallooze van den vreemde, valt het zoo ligt zich te waarborgen tegen de kwaal, die ik, trots mijn uitval op onze wachtkamers, maar bij naam ken, tegen de ergste kwelling in dit korte tijdelijke: den tijd traag te vinden. Er schuilt zelden veel andere waarde in mijn koffer dan letterkundige, maar van deze biedt hij altijd overvloed en keur aan. En al zal mijn uitstap slechts één dag duren, eer ik den voet op de trede zet, voel ik niet eerst naar mijn beurs, voel ik eerst naar het boek, dat ik mij beloofde mede te zullen nemen; waar uw schat is daar is uw harte. Weinig sympathie voor de middeleeuwen, de vriendschap had regt toen ze mij het gebrek naauwelijks ten goede kon houden; zou het zijn toe te schrijven aan de vreeselijke voorstelling, die ik mij van eene wereld make, waarin luttel te lezen viel? Groote geesten hebben aan zich zelve genoeg, beweert men; maar al was zulk eene gave voor het wenschen veil, ik weet niet of ik er wel om vroeg. Laat het eene zwakheid zijn, dat mijne gedachten soms niet willen opschieten; wat is het een zoetheid, te mogen, te kunnen, te willen kiezen uit de weelderigste hoven om ons heen! Welk een voorregt, zoo gestemd te zijn, dat wij die maar hebben in te gaan, om te worden geboeid of gestreeld, verrast of verrukt! Waarlijk, het gulden midden is ook op het gebied van den geest het gelukkigst! - Wij waren de laan van Nieuw-Oosteinde langs gestoven eer ik er aan dacht eens uit te zien naar het Kleine Loo, mij door menige heugenis uit lang verleden lief; ik was in eene andere, in de nieuwe wereld, ik was in eene vorige eeuw verplaatst. Of het u welgevallig mogt zijn, dit ook met zoo snellen overgang te doen, als mij gewoonte is geworden; zie hier, wat ik had zitten lezen, wat ik voortlas in het dunne boekske, dat voor allen titel het woordeke: ‘Pansie’ droeg:

‘Doctor Dolliver,’ - een eenvoudig begin behoeft geen toelichting, - ‘Doctor Dolliver, een waardig man uit overouden tijd, vond zich, op een vroegen zomermorgen, wel wat al te vroeg gewekt door de kreten van het kleine kind Pansie, dat, in eene

belendende kamer, om oude Martha riep, de huishoudster van den doctor. keuken- en kindermeid tevens, die het ongeduldig juffertje kleeden moest. Haast wakker geschrikt, sloeg de oude heer, die zich naauwelijks den tijd gunde tot zijn zinnen te komen, de gordijn van verbleekt moor, welke voor zijn ouderwetsch ledekant hing, driftig ter zijde, en stak het hoofd in een vloed van zonnestralen, die hem deden knipoogen en ijlings weêr verdwijnen. Toch had die voorbijgaande verschijning van den goeden Dr. Dolliver volstaan om een wollen slaapmuts te laten zien, voor franje met wat wuivende vlokken zilverwit haar omgeven, en die slechts ter helfte het voorhoofd van een mager taankleurig gezigt verborg, waarop, in allerlei rimpels, kris en kras, een verhaal van 's mans lang leven bleek geboekt; dat echter, hoe getrouw ook bijgehouden, tevens zoo onleesbaar was geschreven, alsof Vader Tijd waarlijk aan handjicht leed. Was het voor zoo oud een man nog wel de moeite waard het bed uit te komen, en zijne zaamkrimpende schaduw in dien zonneschijn te wagen, eigenlijk voor jonger luidjes bestemd? Hoe de Doctor u die vraag euvel zou hebben geduid, opgewekt als hij zich gevoelde om den last van nog vier en twintig uren levens bij den looden te voegen dien hij reeds droeg, door de betrekkelijke gemakkelijkheid waarmede hem heden de anders zoo moeijelijke pogingen gelukten de stramme leden in beweging te zetten, te vaak door de rust en den slaap, die ze buigzaam had moeten maken, nog meer verstijd; hij stond op zijn koten eer hij het wist. Ook ontzonk hem het hart niet bij het vooruitzigt van al den arbeid voor scheren en wasschen en kleeden vereischt; een reinigen en tooijen, dat voor een oud heer iets ondragelijk vervelends wordt, als hij het dag aan dag, vijftig, zestig, zeventig jaren lang zich heeft getroost, en hij het aan het einde evenmin verzuimen mag als in het begin. Doctor Dolliver wist zich die opgewektheid, dien lust en die kracht zelf niet te verklaren; tot hij zich herinnerde, dat hij den avond te voren de proef had genomen met eene teuge van zekere hartsterking, voor vele jaren door zijn kleinzoon gereed gemaakt, en in een verzegelde flesch al dien tijd in het zelfde donkere kamertje bewaard met een heelen hoop kruiden, door de dood van dien begaafden man, te vergeefs verzameld.

“Het kan mij goed hebben gedaan,” dacht de Doctor, met

het hoofd knikkende, terwijl hij het weder van de peluw ophief. “Het is mogelijk, want die arme Cornelius wist door zijne gevaarlijke brouwsels soms heel wat te weeg te brengen. Toch wil ik het er liever voor houden, dat het Gods genade is, die om Pansie's wille, mijn ouden dag weêr wat heeft gesterkt.”

Eene rheumatische aandoening, “een scheut van zijn ouden vijand,” die hem teisterde, terwijl hij den voet uit het bed zette, bewees hem, dat hij zich niet te zeer vleijen mogt, zelfs één dag verschoond te zullen blijven van het bezoek dier pijnen en kwalen, voor hem van onbescheiden indringers allengs in gemeenzame kennissen verkeerd, en die thans tot de trouwste behoorden, welke de oude man ter wereld nog had. Echter verbeeldde hij zich, dat de neep niet zoo nijdig was geweest, als die van gister; bovendien, nadat hij hem een omzien duchtig zeer had gedaan, ging de aanval in eene trilling over, die in haar verzwakken haast iets streelends kreeg. Wat is pijn anders dan plezier, slechts wat al te sterk aangezet? Behoedzaam in al zijne bewegingen, doch echter niet meer dan maar een paar malen steenende, bragt de goede Doctor het eindelijk uit het bed op den vloer; toen stond hij eene wijle stil, van het eene stuk huisraad op het andere starende, alles even ouderwetsch. Het waren stoelen met rakelingsche ruggen, die in de Mei-bloem overkwamen, - een kabinet van eikenhout, waarin allerlei gedaanten van nooit geziene dieren en kransen van loover als nimmer ergens groende waren gesneden; - een tafel met tal van pooten; - een geslachtsboom op een uitgebleekte merkdoek achter glas in een lijst gezet; - een plank die boog onder het wigt van boeken in chagrijn gebonden, - en - in een donkeren hoek eindelijk, eene menigte van potjes en fleschjes, alles behalve oogelijk aan te zien. Van deze naar gene blikkend, hield hij de regterhand ten steun aan een der stijlen van het groote lederkant; het ging zoo gaauw niet, zijn traag brein op de hoogte te brengen der werkelijkheid, die hem omringde. Het voorwerp, dat het meeste bijdroeg om Doctor Dolliver volkomen te doen ontwaken, was iets zoo vreemds, dat men bij den eersten blik geneigd zou zijn geweest te gelooven, dat hij het, zoo als het daar stond, uit zijne droomen had meêgebragt. Dezelfde vloed van zonnestralen, die den Doctor tusschen de bedgordijnen had verblind, schitterde thans op het verweerde verguldsel, 't geen dit geheimzinnig symbool

eens had versierd: bij het volle licht zag men dat het een vervaarlijk groote slang was, die zich om een houten stijl slingerde en van den vloer des vertreks tot de zoldering toereikte.'

'Het was blijkbaar een voorwerp, dat er zich op te goed mogt doen niet van gister te zijn; het was zoo overoud, dat de houtworm zijn oogen had uitgegeten en de punt van zijn staart afgeknaagd; ook leed het geen twijfel dat het aan allerlei wind en weêr was blootgesteld geweest, want een soort van grijs mos overschaduwde ten deele den verbleekten gouden glans; en een zwaluw of een andere gezellige vogel scheen, in wie weet meer welken zomer, zijn nest te hebben gebouwd in den gapenden, overdreven grooten bek. Het geleek een soort van Manicheschen afgod, die misschien eene eeuw lang op een voetstuk had gestaan, in de open lucht de hulde der aanbidders ontvangende, tot die goddeloozen van onder de menschen werden uitgedelgd, met uitzondering van den ouden Dr. Dolliver, die het monster in zijne slaapkamer had opgerigt om er ongestoord de knie voor te buigen. Maar is het niet onvergefelijk van ons, ten koste van onzen eerbiedwaardigen vriend, zulker phantasie zelfs een oogwenk voet te gunnen, terwijl wij weten, dat hij een zoo vroom, zoo opregt Christen was, als ooit uit Puriteinsch bloed werd geboren; dat hij evenmin als de Vaderen in zijnen aard iets had van de slang? Alle scherts dus ter zijde, en geen geheimzinnigheid meer over de eenvoudigste zaak ter wereld; dit bestoven en half verrot kruipend gedierte was het medisch enbleem of apothekers uithangbord van den beroemden Dr. Swinnerton, die in New-England onder de eerste volkplanters practiseerde, toen een borstbeeld van Aesculaap of Hippocrates den zielen der regtzinnigen, als te heidensch, een gruwel zou zijn geweest. De oude artsenijmenger had daarom eene beeldtenis van de Koperen Slang voor zijne deur geplaatst, en, onder dit devies der Schrift ontleend, jaren lang goede zaken gedaan; tot Dr. Dolliver, de loopjongen, de leerling, en later de ootmoedige vriend van den geleerden, maar grijzen Swinnerton, door den uitersten wil van dezen, zoowel de symbolische slang, als velerlei, in wereldschen zin meer waarde hebbend, goed had geërfd.

Onze oude man droeg zorg, terwijl hij zijn onderkleerderen aantrok, op den houten vloer, door geen tapijt bedekt, de

plek te kiezen, door helderen zonneschijn begunstigd. De zomerwarmte had voor zijn gestel iets verkwikkends, en toch deed zij hem huiveren; het was of zijn bevrozen aderen er zich in verlustigden, schoon het levend bloed in deze tintelde van eene half pijnlijke, half maar prettige kitteling. Gedurende de eerste oogenblikken, nadat hij uit het bed was gekropen, hield hij het zonnige venster den rug toe, en scheen hij zelfs geheimzinnig schuw derwaarts om te zien; maar toen de Junij-hitte hem allengs meer en meer doordrong, greep hij eensklaps moed en staarde hij op het kerkhof, aan welks hoek hij woonde. Daar lag menige oude kennis, die ter ruste was gegaan, met den geur van Dr. Dollivers tincturen of poeders op de tong; de laatste bittere smaak dezer wereld voor den patient, misschien gedoemd in de volgende eene walgelijke heugenis te blijven. Gister, al de kilte van zijn eenzamen ouden dag ten prooi, gister had de Doctor verwacht zijne vermoeide leden weldra bij die sluimerende gemeente te zullen uitstrekken, en zou hij om zijn zelfswille van dat verschiet waarlijk niet zijn teruggedeinsd, als hij, in zijne mijmering, de kwalen van zijn tegenwoordigen toestand niet had overgebragt in zijne voorstelling van de ruste des naderenden; hem kwelde de gedachte hoe nadeelig de vochtige aarde, onder dat gras en die paardebloemen, op zijn hoest en zijn rheumatismus zou werken. Maar heden, het viel niet te loochenen, heden had het vrolijk zonnelicht, of de teug der hartsterking van zijn kleinzoon, bij het naar bed gaan doorgeslikt, of de grillige kracht, die soms zoo oneerbiediglijk in oude lieden vaart, een onbevrozen droppel jeugds, die nog hier of daar in hem had gescholen, in volle vaart gezet.'

Een schril gefluit, - een schok - en: 'Leiden, Leiden, Leiden!' klonk het langs den trein; het boekske viel mij uit de hand en mijn blik zocht door het druipend portierglas gewaar te worden, wie in de wachtkamers verbeidden. Half beneveld als mijn uitzigt een oogenblik bleef, half betooverd als ik was door de beeldtenis, welke wij straks zamen aanstaarden, zag ik in mijn droom naar een paar dier p e l g r i m s om, welke, als ge weet, voor eeuwen ten onzent herbergzaamheid vonden; die Amsterdam hadden verlaten om in Leyden hunne tente neêr te slaan. 'Wij zagen ons door de armoede als door een gewapend man overvallen,

maar daar wij zorg droegen ons woord in eere te houden, en wij ons ieder in zijn beroep naauwgezet en ijverig kweten, kwamen wij in welvarenden staat, groeiden op in de gunst en de genade van den geest van God en leefden onder elkander in vrede en liefde en heiligheid!' Als de woorden u als mij uit Bancroft heugen, ge zult mijne begoocheling begrijpelijk vinden; maar neêr ging het glas en het was met haar gedaan. Niet geheel; zoo ge een omzien onvoorzigtig genoeg zijt der verbeelding den teugel te vieren, moogt gij inkorten zoo gaauw ge kunt; eene wijle sleept zij u nog voort. Ik zocht bekende gezigten in den drom, die zich van onder dat lage afdak naar de hoofdstad spoedde; ik geloofde er van verre te outwaren, die ik gaarne tegenover mij had zien plaats nemen; ijdele waan! Wat zouden zij er uit doen in zulk een weêr! Deze zat zoo genoegelijk, zoo gelukkig te werken, terwijl zijne allerliefste een stuk van Beethoven speelde; hoe ik hem beurtelings schrijven en staren zag! - gene had in zijn groot gezin een kleine wereld om zich heen, de benijdenswaardigste van alle! - wat zouden zij er in zulk een weder uitdoen? Toch geloof ik, dat de laatste gekomen zou zijn, als hij geweten had, hoe eenzaam ik daar mijmerde; - maar had ik dan het boekske, dat van het kussen was gegleden, niet reeds weêr opgevat; was ik met Dr. Dolliver waarlijk alleen? -

'"Hm!hm!" zeî de Doctor, hopende dat een enkel kuchje het met de keel, die tien jaren lang door hoest was gekweld, wel klaren zou; "ik ben er nog niet zoo erg aan toe, als ik dacht. Maar heb ik niet heel verstandige luî gekend, die, als zij een beetje op hun dagen kwamen, of er anders een schroef aan hen los was, stierven uit louter flaauwhartigheid, stierven lang voor hun tijd?"

Hij knikte zijn zilveren hoofd in den spiegel eens toe, als wilde hij die wijze les der afschaduwing zijner persoonlijkheid inprenten; ten minste wat van hem afhing, besloot hij moed te grijpen om zoo lang mogelijk te leven, al zou hij het alleen doen om den wille der kleine Pansie, die evenzeer aan het eene uiterste des menschelijken levens stond, als haar overgrootvader aan het andere. Dit kind van drie jaren beheerschte en bezielde al wat aan het harte des goeden Dr. Dollivers nog onversteend was gebleven. Alles, waar hij

vroeger belang in had gesteld, was hem sinds lang onverschillig geworden; allen die hij lief had, allen die hem eens dierbaar waren geweest, zij bleken, hoevele jaren reeds geleden, al voor goed heengegaan, en de arme Doctor konde hen slechts niet volgen, dewijl de zachte druk van Pansies vingertjes hem weêrhield.

En dies duwde hij een groot zilveren horlogie in het zakje van den korten broek en trok een ouderwetsche ochtendjapon aan, die naar een bedelaarsdeken zweemde. Oorspronkelijk had deze, zoo zeide men, uit de bebloemde voorpanden van zijn eigen bruiloftsvest bestaan, en uit den zijden rok, door zijne vrouw op hun trouwdag gedragen; twee verbleekte glories, door de oudste zijner kleindochters uit eene lade van het eikenhouten kabinet te voorschijn gehaald, nadat Bessie, de liefste zijner jeugd, al eene halve eeuw in den Heer had gerust. In den langen loop der jaren was dat kleedingstuk op menige plaats gesleten, maar de meisjes uit het gezin van den ouden man hadden bij beurte blijken van hare handigheid en genegenheid gegeven, door er den eenen lap voor den anderen lap na op te stikken; in het eerst rooskleurige, scharlaken, blaauwe, paarsche en zeegroene lappen, en vervolgens, als de hoop de vrijsters begaf, en de schaduw zich over haar gemoed verzwaarde, en heur kleeding al stemmiger werd, lappen van de kleuren van den ernst, bruine en grijze, tot eindelijk groote stukken zwarte stof, tot lappen van rouwgoed toe. Ten leste had de Doctor dien huisjapon, als deze over een stoel hing, maar aan te zien, om alles wat hem weêrvaren was weêr voor zijn geest te doen komen. Erger versleten dan de mouwen nu bleken, waren zij echter nooit geweest; maar de vingers, die deze zoo willig zouden hebben versteld, ze waren verstijfd, ze waren koud. Wat baatte het der jurk, dat zij een oosterschen geur had, een lucht van droogerijen, sterk riekende kruiden, velerlei geur en specerij? dank te weten aan de talrijke krachtige middelen, die de oude man in dat gewaad van tijd tot tijd bereidde en daar wel eens over spilde? Luttel voorwaar, wat zij er bij won, was, dat gij, haar van verre riekende, Dr. Dolliver voor een mummie hieldt, en door zijn ingekrompen en zaamgerimpeld gelaat naauwelijks van dien waan genezen werdt, als hij eindelijk tot digt bij u was voortgekropen.

Gewikkeld in dien welriekenden en veelkleurigen rok, nam

hij zijn stok ter hand en schreed vrij vlug naar het bordes van den trap. Daar deze ietwat steil en slecht verlicht was, ging hij dien behoedzaam af, de linkerhand aan de leuning houdende, en met zijn stok in de regter zich vooruit verzekerende, dat de opgeheven voet vasten grond zou vinden; eene levende bevestiging van de juistheid der Schrift, waar deze van de ouden van dagen spreekt, “als bang voor wat hoog is”, - eene waarheid, die anders dan naar het uitwendige opgevat, vaak dieper en droever zin heeft. Halverwege naar beneden gestrompeld, hoorde de Doctor echter de ongeduldige en gebiedende kreten van Pansie, Prinses Pansie, als ze in die huishouding had mogen heeten, die tegelijk om grootvader en om ontbijt riep. Het opontbod spoorde hem aan tot zoo gevaarlijken spoed, dat zijne hielen van de trappen gleden, en de pantoffels aan zijne voeten ontslipten; slechts door versnelde vaart kon hij zich voor een val behoeden en kwam haast rennende beneden.

“Wees mijne arme oude beenen genadig!” riep de Doctor in zich zelven uit; het was hem of ze op vijftig plaatsen waren gebroken. “Ze kunnen niet heel zijn gebleven; het harte klopt me in de keel, of het er uit wippen wil! En toch, niet gedeerd, toch geen een gebroken. Zie, zie, de Voorzienigheid is mij gunstiger dan ik verdien, ik, die den steilen trap afhuppel, als ware ik een geitje van een maand of drie.”

Hij bukte zich, hoe stijf het ook ging, om zijn verloren pantoffels op te rapen, en den stok, die hem ontvallen was; terwijl Pansie, die het gedruisch, waarmeê haar overgrootvader naar beneden was gekomen, had gehoord, tegen de deur der kamer, in welke zij zouden ontbijten, tikte en bonsde, zoo hard zij kon, om hem te moet te kunnen gaan. De Doctor had niets haastigers te doen dan de kruk om te draaijen, en daar stond zij voor hem, een bleek wicht met wel wat groote oogen, min of meer vreemd van voorkomen; waarover men zich niet had te verwonderen, als men bedacht, dat het een moederloos kind was, een vreugdeloos huis bewonend, met geen andere speelnooten dan een afgeleefd oud man en een katje, dat geen aangenamer dampkring binneushuis had, dan den reuk van vermuffende artsenijen, geen prettiger buurt om in rond te wippen, dan die van het kerkhof uit de vensters te zien, en van 't welk al hare bloedverwanten, te beginnen met hare overgroot-

moeder, haar lagen toe te roepen: “Pansie! Pansie! 't is slapenstijd!” zelfs in al den gloor van een zomermorgen. Want die doode vrouwenschaar, vooral hare moeder en de gansche reeks van tantes en oudtantes, die nooit in den huwelijkenstaat waren getreden, moesten zich wel over het kind bekommeren, wetende hoe veel veiliger de kleine Pansie zou zijn onder een groene zode, waarover wat paardebloemen wuifden, dan alleen achtergebleven als zij weldra wezen moest, in deze moeitevolle en bedriegelijke wereld.

En echter, al bloeide er niets dat naar roode rozen zweemde op hare wangen, echter scheen zij een gezond kind, en toonde zij zeker groote gaven voor vlugheid van beweging, in de dartelende sprongen, met welke zij haren eerbiedwaardigen voorzaat welkom heette. Zij kraaide hare tevredenheid uit; zij deed dit naar gewoonte, en, dewijl zij nooit toehoorders had fijn genoeg van gehoor om dit gegier te temperen, zoo luide, dat zelfs de verstramde ooren van den Doctor er van dreigden te scheuren.

“Pansie, liefste!” zeî Dr. Dolliver opgeruimd, terwijl hij hare bruine lokken met zijne bevende vingers glad streek, “je springlust schijnt, op dezen mooijen morgen, in je arme oude grootvader gevaren. Weet je, kindlief! dat ik bijna mijn nek heb gebroken, van de trappen rollende, omdat je stemmetje zoo'n haast had? Wat zou je gedaan hebben, Pansie! als dat was gebeurd?”

“Ik zou grootvader gekust hebben, tot hij weêr beter werd,” antwoordde het kind, zich herinnerende, welk geneesmiddel de Doctor plagt aan te wenden, als zij was neêrgetuimeld of neêrgebonsd. “Het zal grootvadertje goed doen,” zeî ze, hem hare lipjes toestekende.

“Lievertje! je hebt meer vertrouwen in je geneesmiddeltjes dan ik ooit in alle planten en kruiden heb gehad,” hernam de patriarch met een hartelijken lach, verrast en verheugd tevens over de vaardigheid van zijn weêrwoord. “Maar het kusje doet mijn oud, zwak harte inderdaad goed, Pansie! al zou het voor een gebroken nek weinig hebben gebaat; geef grootvader er dus nog een paar, en laat ons gaan ontbijten.”

In die vrolijke stemming plaatsten zij zich aan tafel - grootvader en Pansie naast elkaâr, en het poesje, zoo als spoedig bleek, de derde van het gezelschap. In het eerst liet dat diertje slechts zijn veelkleurigen kop uit den schoot van Pansie kijken;

het lepte melk uit het schoteltje van de kleine, en deze viel het niet in daarom zuur te zien. Toen sprong het op den schouder van den ouden man, snorde als een spinnewiel, zette de klaauwtjes in de watten waarmeê zijn japon was gevoerd, en gaf weldra met nog grooter nadruk blijk van zijne tegenwoordigheid, door met een van zijne fluweelen pootjes een opgewarmd kiekenboutje, dat van gister was overgebleven, op weg naar den mond des Doctors te onderscheppen. Toen het den buit beet had, wipte het op de tafel neêr en begon zich bek en pootjes te wasschen. Blijkbaar verkeerde dat drietal op den vertrouwelijksten voet, waarin niets verwonderlijks stak, daar een heele drom kinderlijke neigingen allengs weêr den weg in het gemoed van den eenvoudigen ouden man wist te vinden; zoozeer zelfs, dat, indien noch wereldsche behoeften, noch pijnlijke kwalen hem bij beurte hadden gekweld, hij het overschot van zijn leven even gaarne, even goedkoop, even genoegelijk zou hebben gesmaakt, als poes en Pansie het hunnen speeltijd deden. De oude Dr. Dolliver en zijne achterkleindochter - het woord alleen was zwaar genoeg om de tengere gestalte van Pansie te doen bezwijken, - zij hadden elkander aan de beide uitersten van den levenscirkel ontmoet: haar ochtenrood gaf glans aan zijne avondschemering, daar het zijne zilvere haren en hare bruine lokken met dezelfde tinten van flikkerend licht opluisterde.'

Göthe is er borg voor, 'dat katten van heksen weten;' maar de tooverkracht, op mij door dit schetsje uitgeoefend, school in het poesje niet. Door de blaauwe wolkjes van mijn cigaar heen, zag ik Pansie en den paai, - het peuzelen was aardig, het praten nog aardiger; - zonderling, hoe digter de rook werd, hoe duidelijker de groep uitkwam. Ik meende Pansie een handje toe te steken... hoe ik terugschrikte! wat raakte ik aan? Iets hards, iets beenigs! - De dorre vingers van Dr. Dolliver, meent ge? - Geen schepping der verbeelding, zeg ik u; geene schim, - er zat iemand met mij, er zat iemand over mij in den wagen. Onmogelijk, dacht ik een oogenblik, onmogelijk; al hadden wij stil gestaan aan Piet Gijsenbrug, daar was het portier niet geopend; ik herinnerde mij zoo volkomen, dat ik mijn cigaar naar beneden had gehouden, toen de wachter langs kwam. Onmogelijk! - maar al scheen de twijfel dus veroor-

loofd, die twijfel bleek eene dwaasheid: ik verbeeldde mij dat ik hoorde kugchen, ik zag stellig een mager man voor me, die bij Pansie's grootvader betrekkelijk jong heeten mogt, slechts betrekkelijk altoos, want hij was al aan de verkeerde zijde van de vijftig.

Geen honderdste van den tijd, dien ik behoefde om u van mijne verrassing begrip te geven, werd er vereischt om hem gewaar te worden, en een gebaar te maken, als wilde ik mijne cigaar wegwerpen.

'Het zou mij deren zoo ik u stoorde,' hoorde ik in het engelsch zeggen: 'ik plagt gaarne te rooken,' en de hand van den verpligtenden vreemdeling zweefde al tusschen het glas van het portier en mijne kole vuurs.

Mijn koker was te voorschijn gehaald; 'mag ik er u een aanbieden?'

'"Ik plagt te rooken," heb ik gezegd;' - er speelde een weemoedig glimlachje om den fijngevormden mond, door een nog 'donkeren knevel overschaauwd, - 'thans dank ik u.'

'Gij hoesttet zoo even; het hindert u dus toch?'

'Illusie, daar ben ik boven,' klonk het, en op ziende naar eene waarschuwing in dien wagen, in vier talen, en in iedere van deze even welsprekend uitgedrukt, liet hij er op volgen: 'wat baten wetten met de zeden in strijd!'

Het was eene beleefde vergoêlijking van mijn vergrijp; hij zag onze zwakke zijde, hij had er geduld meê; verbaast het u, dat die heuschheid mij voor den man innam? Er was meer dat dit deed: niet enkel de bescheidenheid, die zich zoo even hield of haar mijne verwarring ontging, ook het hooge breede voorhoofd bragt eene aanbeveling mede.

'Als gij ons voor de eerste maal bezoekt, dan treft gij het met het weder ongelukkig;' zijn regenjas glansde mij toe.

'Dat zoudt ge niet gezegd hebben,' was het antwoord, 'zoo ge mij straks een uur lang onder den drop van een wilg hadt zien staan, een van uw eigenaardige knotwilgen die zoo mismoedig mijmeren aan den zoom van eene even eigenaardig kabbelende vaart. Ik draag er een indruk door meê als de helderste dag mij niet zou hebben gegeven, een sprekend beeld van de gave, uw volk in hooge mate bedeeld. Niet dat er iets opwekkelijks school in het suizelen der tengere twijgen langs mijn gezigt, als de wind haar zweepte naar den romp, waaraan zij ontsproten, frischheid uit kwijning geboren; ook ben ik niet genoeg schilder om de schoonheid te waar-

deren van dat water, glijdend langs die glanzige bladen, kristal op zilver gelijk. Iets anders boeide mij aan de plek, iets anders boeit mij nog, als ik het mij weêr te binnen breng. Maar ik verveel u misschien?...'

'Luisterde ik dan niet aandachtig? Ga voort, bid ik u.'

'Tegenover mij speelde uit het riet, zouden wij zeggen, uit de biezen, zegt gij, en te regt, want slechts in uw moeras wuift dat aardig gewas, tegenover mij speelde eene hengelroede uit het groen; wat heb ik die lang gâgeslagen eer ik de hand gewaar werd, die den gelen stok hield. Zij kwam eerst te voorschijn, toen de dobber aanduidde, dat er beet was, neen, waarlijk niet eer dan toen de dobber neêrging. Ik wachtte er mij wel voor van mijne zijde eenige beweging te maken; het kon haar bewogen hebben zich op nieuw terug te trekken; want slechts langzaam verhief zich uit dat grijze groen eene gestalte, wier plunje in kleurloosheid wedijverde met het landschap om ons heen, dofheid boven, dofheid beneden, mist in de verte. Die arme visscher! hij meende beet te hebben, hij was beet genomen; weg bleek de visch, weg met het aas! - En echter, al ging toen de hengel omhoog uit de biezen, het geschiedde zonder de drift der teleurstelling, zonder gejaagdheid, bedaard; er was even weinig zweem van hartstogt in den druk der hand, die hem naast zich neêrzette in het diepe pad, als in de wijze op welke het kringetje, door den opgehaalden dobber op het watervlak achtergelaten, zich zachtkens uitzette en verdween. Of het ook zoo stilletjens zou zijn toegegaan, als er baars of snoek aan had gesparteld? ik geloof het niet; maar de onderstelling, dat de vreugde den visscher eene bedaardheid zou hebben doen verliezen, die het verdriet te taai bleek, schijnt mij gewettigd, schoon de wijze op welke hij eene tabaksdoos te voorschijn haalde er geen bewijs voor leverde: het metaal mogt flikkeren in de algemeene fletschheid, hij grinnikte den trooster niet toe! Die verstandige visscher! zijn vingers grepen niet driftig de weinige blaadjes: zij vatteden die maar zamen - toen de versnapering de plaats harer bestemming had bereikt, ging er weêr aas aan den hengel, beter bevestigd waarschijnlijk dan de vorige maal, en gleed de gele stok op nieuw langzaam door het groen. Schuil gegaan was andermaal de gestalte, schuil als de hand die de roede bestuurde; maar luisterrijker dan straks het koper had geglommen, lichtte voor mij uit die biezen....'

Zelden stieten de wagens op den Hollandschen Spoorweg meer ter gelegene ure, dan zij het op dat oogenblik, alle gesprek belemmerende, deden: ‘men leert ons wel geduld te hebben,’ schertste ik, toen wij weêr zaten.

Lagchend schudde de vreemdeling de dunne, grijsgraauwe lokken, om zijn hoofd fladderende.

‘Intusschen,’ voer ik voort, ‘ik dank u voor uwe opvatting van den eersten regen in den vreemde gezien en genoten, maar gun mij indruk tegen indruk over te stellen. Een vogelvlugt door de Hooglanden liet er mij een achter, die met den uwen mag wedijveren. We waren te Balloch, er scheen iets aan de stoomboot te schorten, die ons verder zou voeren; het eene half uur voor, het andere half uur na verstreek, en nog deed uit de zwarte pijp de kleine witte wolk zich wachten. Hoe ik die engelsche reisgenooten bewonderde, zich het onvermijdelijke getroostende, nadat hun gezond verstand zich had overtuigd, dat de stoomboot in dien toestand niet stoomen kon. Het was of de traagheid der hamerslagen, die wij maar bij tusschenpoozen aan boord hoorden klinken, hun niet ter harte ging; het was of zij niet zagen dat de zon, die straks zoo helder straalde, zich achter een dundoek van nevelen verborg. Eindelijk was het gebrek hersteld, de boot in gang; wij stoomden het meir op. “Vreest ge voor regen, kapitein? - Vreezen, mijnheer! het regent hier zes van de zeven dagen, en de zevende blijft het nog nooit geheel droog.” En die onheilsprofeet sprak bij ondervinding; ook hadden wij weldra een weder, waarbij deze lamzalig neêrzijgende regen wel geen liefelijke droom, maar toch slechts een droom van vocht heeten mag; het kletterde, het gudste om ons heen. Gij kent ze zeker de stortvloeden, die Loch Lomond teisteren; ge zoudt niet hebben durven beslissen, welk der beide schouwspelen, het oproerige meir onder of de vergramde hemel boven ons, het in sombere verhevenheid won. Langs rotskloof bij rotskloof stroomden en schitterden beken, blank op bruin, soms in wolkend schuim wegspattend; de nevels dwarrelden den gezigteinder rond; Ossian zong in Fingals halle. Welk een strijd in die wolken, welk een woede in dat water; - maar trots die dubbele ongenade, voort stoomde de boot, voort met versnelde vaart om den verloren tijd in te halen! - en al dreef het op het dek, al wisselde, als in een russisch bad, bij den schoorsteen hitte en kilte elkaêr met iederen voetstap af,

zoo lang de verschansingen veiligheid waarborgden, zoo lang men op de kajuit kon staan, week niemand voor het weder: of Ben Lomond in het verschiet misschien het hoofd ontsluijeren mogt. Daar gierde een jubelkreet boven den wind uit; op rees de reus blinkende in den zonneschijn! - gij hebt mij in ons land de trekschuit gespaard; het is niet louter beleefdheid, als ik u beken, dat ik het w o r s t e l e n d geduld boven het l i j d e l i j k e de voorkeur geve.'

'Ge zijt niet billijk jegens uwe landgenooten: de wijze, op welke die deugd zich uit, wordt gewijzigd door den toestand.'

'In de dagen toen uwe voorouders ten onzent verkeerden, zoudt ge onzen type niet in een visscher aan de vaart, zoudt gij ons op zee hebben gezien!'

'Mijne voorouders?' vroeg de vreemdeling verrast, 'gij houdt mij voor...'

'Een Noord-Amerikaan, waarschijnlijk uit New-England....'

'Een Yankee? geraden; maar waardoor?'

'Als had uw blik niet met welgevallen gerust op het boekske, dat daar naast u ligt, dat ik in de hand moet hebben gehouden, toen ge binnenkwaamt. Ik zag u straks den titel: P a n s i e lezen, en uwe oogen flikkerden of gij eene oude kennis ontmoettet.'

'Wel een oude kennis!' klonk het somber.

'Zulk een groet van het vaderland in den verren vreemde moet eene zoete weelde zijn!'

'En hoe beviel Pansie u?'

'Neem het af naar den indruk dien zij maakte, naar de mijmering waarin ge mij vondt verdiept. Hoe jammer, dat het stukje slechts een fragment is, dat de dood Hawthorne verraste, eer hij het voltooijen mogt. Het figuurtje is even frisch als fijn.'

'Zonderling,' zeide de man over mij.

'Er komt in het verhaaltje een naam voor, die mij de heerlijke inleiding van t h e H o u s e o f t h e S e v e n G a b l e s weêr voor den geest bragt.'

'Swinnerton?'

'John Swinnerton geheeten in dat hoofdstuk, waarvan ik geen weêrga ken als expositie; John Swinnerton, die gelooft, dat kolonel Pyncheon aan "eene beroerte" is gestorven, als deze in de huizinge, op het erf van Matthew Maule gebouwd, de gasten, die het met hem zouden inwijden, d o o d ontvangt.

Welk eene vinding: twee verscheidenen, de eene als toovenaar opgehangen, de andere “door de hand des Heeren,” aangeraakt, zij ontsluiten ons het oude huis; zij bereiden ons op den tragischen nasleep hunner dwaasheid en driften bij beider nakomelingschap voor. En echter, ook dat sombere tafereel wordt, als is het maar voor een oogenblik, vervrolijkt, vervrolijkt door een kind, Alice, die spelend eenige bloemzaden op het dak strooit, waar zij tusschen twee der gevels ontluiken; Alice's ruiker hoog in de lucht geurende, lang nadat Alice gestorven is.’

‘Zonderling,’ klonk het andermaal.

‘Hawthorne, de oudvrijer, moet veel met kinderen hebben opgehad, moet dikwijls diep medelijden met hen hebben gevoeld! Herinnert ge u uit the Scarlate Letter Hester Prynne's wandeling in het woud met Pearl? als de vragen van het kind voor haar in foltering verkeeren, als zelfs de vrolijkheid, waarmeê het naar den zonneschijn grijpt, die voor de moeder de vlugt neemt, haar tegelijk eene hengenis en een verwijt wordt? Meesterlijk! meesterlijk!’

‘En gij?’ hoorde ik mij antwoorden, ‘weet ge dat gij in die woorden de lofspraak van Washington Irving herhaalt, het boek bedeeld, waaraan Hawthorne te onzent zijne vermaardheid had dank te weten? “Tot dien tijd toe was hij,” als hij zelf zegt, - waarom geloofde men dat hij het niet zonder zekere grimmige voldaanheid getuigde? - “de minst bekende letterkundige van gansch Amerika geweest.” Gram zelfbewustzijn? hoe dorst men het hem toedichten; hij was voor het werkelijke leven in de nieuwe wereld van zijn tijd weinig geschikt; hij had zoo zelden een gevestigde meening, hij hinkte door de veelzijdigheid zijner beschouwing vaak op wel drie gedachten; de eenige kracht, die er in hem school, kwam daardoor aan het licht, dat hij voort bleef schrijven, hoe luttel lezers hij vinden mogt. Er was alles voor hem gedaan, wat hij in billijkheid verwachten kon; de Vereenigde Staten dier dagen beloonden hunne vernuften door hen afgezanten of ambtenaren te maken; zijn vriend Bancroft, die in dien tijd Collector was in het Customhouse te Boston, had er hem, den vergeten verteller, eene administratieve betrekking bezorgd. Het was immers uit vrije keuze, dat hij bij het aftreden van den toenmaligen President, Martin van Buren, liever in the Old Manse, in het stadje Con-

cord ging zitten droomen, dan een bestuur, waarvoor hij geen sympathie gevoelde, te dienen? - maar misschien ken ik hem, dat zeggende, nog meer staatkundige partijschap toe, dan hij ooit gevoelde. Al werd hij later, door James Polk, tot Havenopzigter van Salem benoemd, hij schreef er geen politieke pamfletten, hij schreef er the Scarlate Letter. Mijmeringen waren hem behoefte geworden; hij was voldaan als die maar eenige weinige bekende of onbekende vrienden belang inboezemden. Gij kent zeker het vonnis door hem over zijn eerste vertellingen, in allerlei tijdschriften verspreid, geveld; de Auteur was er niet over verbaasd, dat zij geen grooter opgang hadden gemaakt; het verwonderde hem meer, dat zij allengs zekeren kring van toehoorders, hoe klein dan ook, hadden gewonnen. “Zij hebben de bleeke tint van bloemen, schier alle in de schaduw ontloken; ze getuigen te zeer, dat overpeinzing den schrijver gewoonte is geworden; het gevoel dat hem aangreep blijkt getemperd, de opmerking mist er het verrassende door.”’

‘En toch,’ viel ik in, ‘toch beloofde Little Annie's Ramble uit the Twice-told Tales reeds in knop, wat ons in vollen bloei in Pansie zou hebhen verrukt; “als ik mij op iets te goed doe,” zegt hij daar zoo van heeler harte, dat het mij heugt, “het is op mijn glimlach, die kinderen aantrekt; weinig volwassen dames zouden mij van de zij van kleine Annie kunnen troonen; want mijn gemoed gaat gaarne hand aan hand met het gemoed van een onschuldig kind.”’

‘Zonderling!’ pruttelden die knevels.

Ten derdenmale, dat was te veel. Er viel blijkbaar met dien man te praten; maar weten wilde ik, wat hij zoo zonderling vond, en vroeg het hem.

Hij aarzelde, en, al bloosde het bleeke gezigt niet, de slanke vingers voeren toch min of meer verlegen langs de fijne, kale ‘slapen: ik was onvoorzigtig,’ begon hij, en liet er op volgen: ‘ik zal misschien onbeleefd schijnen, als ik opregt ben; maar ge zult mij de scheefheid van mijn oordeel ten goede houden, bedenkende dat ik slechts ten halve toegang heb tot de bronnen, die mij tot een volledig in staat zouden stellen, en dat gij het zelf hebt uitgelokt. Ik ga beginnen met uwe volkseigenliefde eene wonde toe te brengen: van uwe letterkunde weet ik niets! - maar ge hebt den pleister ter hand: het volslagen gebrek aan studie van vreemde talen strekt ons tot

schande; beschamende, zijt ge benijdenswaardig. Des te beter daarentegen ken ik uwe schilderschool, oude en nieuwe; de eerste door uwe museën, de laatste door wat uwe kunstenaars ons toezenden; welke van beide ik het meest bewonder, behoef ik het wel te biechten? Welnu, als ik in gedachte menige galerij door mij bezocht nog eens doorwandel, en stil blijf staan voor allerlei huiselijke tafereelen, uit hooge en lage standen, uit de laagste de levendigste en schier ook de schoonste, dan verwonder ik mij weêr, zoo als ik me reeds zoo vaak deed, er zoo weinig kinderen op aan te treffen, die iets anders doen dan op moeders schoot te liggen, of aan moeders schoot te staan, dan op zijn best te spelen met een - pop; van andere, van hoogere poëzij der jeugd geen blijk! Zou ik een Yankee zijn, als ik mij iets, waarover ik mij verwonderde, niet trachtte te verklaren?' - Een oogenblik stilte, de man schoof heen en weêr op zijn kussen; dacht hij dat ik even kitteloorig was als zijne landslieden? hij schikte zich ter zijde, een weinig van mij af. - 'Het schemert gelukkig vast,' hief hij weêr aan, 'ik zegen uw zuinige administratie, die dreigt ons in den duister te doen zitten, al zijn de dagen des lichts gekomen, stearine, gaz en petroleum.' - Wij moesten tusschen Veenenburg en de Vogelenzang zijn, maar de sierlijke standaard van de Waterleiding viel in den vochtigen dampkring niet te onderscheiden. - 'Ik gevoel er mij te geruster door, ik zal den eersten indruk mijner woorden kwalijk kunnen gewaar worden, als ik u zeg te gelooven, dat de schilder, voor wien uw volk de meeste sympathie gevoelt, niemand anders is dan - Paulus Potter. Eene weide, schier een tapijt, de voet kan er zoo zacht op voorttreden, zonder dat de gladheid dien uitglijden doet, tenzij het regene als thans; eene weide, weinig boomen er op of er om, want die zouden niet slechts door hunne schaduw de sprietjes aan hun voet verstikken, die zouden ook beweging meêbrengen; eene weide met gras, waaronder de klaver, hier en daar ingedrongen, niet eens het lekkerste beetje is; met gras, zoo als men in de gansche overige wereld voor het wenschen, voor het keurigste kweeken nergens heeft: welk een beeld van lust en van rust vooral! Zie dat rund eens aan, grazende, zegt gij, geloof ik, het woord is gelukkig! of gras scherende - mijn taalkennis neemt met mijn reizen toe - scherende, ons beste staal gaat er zoo glad niet langs! Het fraai gevlekte dier, dat

zoo flink op zijn kooten staat, beweegt zich louter uit lust naar nog sappiger scheutjes, door den uchtenddauw gedrenkt, naar nog dunner sprietjes, door den zonneglans te voorschijn geroepen. Al wat het behoeft is binnen zijn bereik: van ouds, ten middenpunt van zijn vierkant gebied, een walvischbaard om het te hulp te komen, waar zijn staart te kort mogt schieten, om zijne eenige kwelling te keer te gaan, die wemelende, woelzieke vliegen; hoe komen deze op zoo vreedzaam een veld, in een lucht die vergeefs luistert of iets de stilte stoort, hoe komen zij hier verdwaald? - En dan, haast aan alle zijden, werwaarts het zich ook wende, als het maar een zweem van dorst heeft, overal in het verschiet, onder pompeblaên en waterlelies, vocht, frisch vocht, dat koel en klaar is gebleven, trots den soms drukkenden hemel, die zich over het onloochenbaar liefelijk landschap welft! Zie dat rund aan, zoo bedaard, zoo behagelijk zich uitstrekkende om te herkaauwen, geen oogenblik gekweld door de gedachte, dat het al die weelde zich te voên, slechts geniet om op zijne beurt te voeden...'

'Ondeugende!' viel ik in, - het speet mij; - maar hadt gij het langer uitgestaan? uitgestaan, waar de Duinzang van den Heer van het Manpad heeft geruischt?

'Vreesde ik het niet, dat ik u zou ergeren?' klonk het heuschelijk; 'maar gij wildet weten waarom ik tot driemalen toe: "zonderling!" uitriep; welnu, ik beken het, uwe ingenomenheid met Pansie en Alice en Annie en Pearl zij heeft mij bijna tot eene andere zienswijze bekeerd. Echter, eer ik geheel afstand doe van mijn geloof aan een volkomen harmonie tusschen uw landschap, dat ge, hoe lief gij het hebben moogt, toch wel niet verheven zult noemen, en uw karakter, dat van te veel verstand getuigt om hevige hartstogten ten prooi te zijn; aan overeenstemming tusschen uwe lage laauwe, lucht, en uw bezadigd, bedaard bloed, zeg mij, welken indruk Hawthorne's laterewerken, t h e B l i t h e d a l e R o m a n c e en T r a n s f o r m a t i o n ten uwent bij de schare hebben gemaakt? of de geheimzinnige achtergrond, tegen welke zijne figuren uitkomen, haar aantrok of haar afstiet; of zij die boeken begreep?

Als de Staten niet in een worstelstrijd waren gewikkeld, van welks uitslag het lot der nieuwe wereld afhangt,' - mijn overbuurman zuchtte diep en zag opwaarts, - 'hoe gelukkig zou ik een volk prijzen, bij 't welk men zoo iets van de menigte vragen, vergen durft! Welk een weg moet deze in de

beschaving hebben afgelegd om zich met dergelijke onderwerpen niet maar bezig te houden om den wille van den gang van het verhaal; neen, om er belang in te stellen uithoofde van het gewigt des socialen probleems, of dat der diepe studie van beide natuur en kunst. Ge zult eerst genoeg hollandsch moeten leeren om hollandsch te kunnen lezen, schalke spotter! eer ik u zal toegeven, dat wij letterkundigen hebben, die hun gras gladjens scheren en genoegelijk herkaauwen; doch dat de schare bij ons niet zoo hoog staat als gij ingewikkeld van de uwe getuigt, dat geef ik gereedelijk toe. Een zedige twijfel zal mij echter op mijne beurt geoorloofd zijn, een zedige twijfel aan de waarde dier waardering door het algemeen ten uwent. Neen, ik loochen niet, dat uw groot publiek met belangstelling de proeve heeft gâgeslagen, door uwe eerste talenten genomen, wat al stellingen van den dag, tot die van Fourier toe, in praktijk waren te brengen; de wereld, zoo als men in de Staten zegt, de wereld hield den blik op de Transeendentalisten te Concord gerigt. Al liepen er onder die jonge luî met lange haren, lange baarden en lange halsboorden, ook eenige langoorigen, zoo als men goêlijk genoeg was op te merken, Emerson alleen bleek den togt naar “dat nieuwe Mecca” waard, Emerson in den vollen bloei van zijn vrij onderzoekend genie. Om hem heen, welk een groep van ontluikende vernuften sedert op zoo velerlei gebied vermaard geworden: Thoreau, de naturalist, - Parker, de vrome, zoowel wanneer hij voor redelijke godsdienst, als wanneer hij voor afschaffing der slavernij streed, - Curtis, de humorist, - de grootsche gestalte van Channing, die woordenrijk-welsprekende, - eindelijk de meest merkwaardige misschien, Margaret Fuller, boeijende door gaven van geest en gemoed, de magneet, door welke al die mannen zich voelden aangetrokken en beheerscht! Een boek, waarin men zich vleijen mogt getrouw te zien afgespiegeld hoe zulk een, wat zal ik het noemen, gezellige kring of gemeente, op het land had geleefd, “niet slechts zijn akkers ploegende, ook zijn verstand niet braak latende liggen,” de schildering eens vertrouwelijken verkeers, van de vele vooroordeelen vrij, in wier juk de wereld ons kromt, zulk een boek, zulk een tafereel het werd met verlangen, met ongeduld te gemoet gezien. De schare mogt het doen, wetende dat het geschreven zou worden door iemand, die dat leven des geestes meê had geleefd, die, als een standbeeld des stilzwijgens

zich, onder eene beeldtenis van Dante, in een schemerzieken hoek des vertreks had geplaatst, gâslaande, opmerkende, bewarende. Men verbaast er zich ten onzent dan ook niet over, dat dit boek bij zijne verschijning in de Staten verslonden werd; maar men gelooft hier evenmin dat de groote hoop er het genie genoot, 't geen verzweeg en verdichtte, 't geen schikte en koos; het geheimzinnige genie, dat die blinkende verwachtingen der toekomst temperde door de sombere stem uit zijn binnenste!'

'Gij gaaft u moeite u de wording van dat boek te verklaren?'

'Niet meer dan een vernuft van dien rang verdiende, en mijn genot verhoogde. Gij hebt ons straks geschetst, zachtkens uitgedrukt als zagen wij het leven alleen van zijne lichtzijde, eigenlijk als waren wij zoo nuchter, dat wij ons nooit afvoregen, wat die arme kindschheid toch heeft misdaan om voor eene wereld van allerlei leed te ontluiken? Toegegeven, dat wij aan de eene zijde zondigen; deed Hawthorne het niet aan de andere? Wat heeft het tweede werk van 't welk gij spraakt, boven al de vorige voor? Er wordt minder misbruik in gemaakt van het schrikwekkende. Even keurig van teekening, even tragisch van einde als een zijner overige, doet er zich toch een gezonder levensbeschouwing in gelden, dan hem vroeger eigen scheen. Hoe jammer dat de boom, wiens vruchten tot de laat-rijpende behoorden, werd ontworteld, eer deze door de matige, maar toch zoo milde herfstzon, volkomen waren gegeeld.'

'Gij hadt Hawthorne lief?'

'Als beitel en penseel ter mijner beschikking stonden, ik zou Göthe in marmer willen zien uitgehouwen, toen hij, Rome bezoekende, naar de Juno Ludovisi opblikte; toen de levenslustige die wereld der Ouden werd ingevoerd, in welke hij ons door zijne R ö m i s c h e E l e g i ë n verplaatst: klassiek humanisme; - ik zou Hawthorne geschilderd willen zien, in het Kapitool den Faun van Praxiteles gâslaande, zijn voorhoofd gefronsd door de vele vragen, die bij hem opkomen en welke hij ons in zijne T r a n s f o r m a t i o n tracht te beantwoorden: mysterieuse humor.'

Hoe was het mijn overbuur bij mijn lofspraak te moede geworden? Een omzien geloofde ik dat hij mij de hand wilde reiken, toen trok hij die eensklaps schuchter terug; maar wij waren ook te Haarlem, we werden met stoornis bedreigd. Toch dreef die wolk, welke mij de donkerste van den ganschen duisteren

dag scheen, over; - ‘Klaar achter?’ hoorde ik vragen, en het fluitje krijschte.

‘Heb dank,’ zette mijn reisgenoot het gesprek voort, als had hij van het gewoel om ons heen niets gemerkt; en voegde er toen, zich blijkbaar woorden te binnen brengende, bij: ‘ook gij kent Hawthorne dus het regt toe, ter bedevaart naar Westminster-Abbey getogen, zich daar in Poëts-Corner te huis te gevoelen, als had hij levenslang op de plek verkeerd? Verwaardigd met de meeste van wie daar sluimeren vertrouwelijk om te gaan - “welk een vreeselijke eenzaamheid!” getuigde hij uit zijn binnenste, “zou mijn leven zonder dat verkeer zijn geweest!” - behoefde hij zich zelven daar geen vreemdeling te achten. “Het was een genot” - mij komt eene plaats uit O u r O l d H o m e voor den geest, zijne reminiscentiën van een tienjarig verblijf in Engeland; - Pierce had hem te Liverpool consul gemaakt; - ge hebt het boek zeker gelezen, val mij dies in de rede, als mijn geheugen mij ontrouw wordt; “het was een genot, mij onder hen te bevinden. Eerbied mogt ik gevoelen, maar huiveren deed deze mij niet; daartoe wist ik de meesten mij te vriendschappelijk genegen. Ook was er iets vervrolijkends en verheffends tevens in dat zamenzijn van zoo velen, - elkander waard - van weêrszijden verdiensten erkennende en waarderende, - allen thans verzoend en verbroederd, uit welken tijd ze zijn mogten, door welken persoonlijken haat of andere armzaligheid ook zij in hun korte leven waren gescheiden geweest.”’

Een oogenblik hield zijne stem op; toen hoorde ik haar weêr.

‘Bij geene andere grafgesteenten heb ik ooit dergelijke belangstelling gevoeld, noch kan ik zeggen ooit zeer aangedaan te zijn geweest, waar ik mij verbeelden mogt, dat andere vermaarde verscheidenen mij omgaven. Eens dichters geest is de eenige die voor zijn medestervelingen voortleeft, als zijn gebeente tot dat van zijne vaderen is verzameld, - niet als een spook, niet als een schim, neen, harte bij harte opbeurende en verkwikkende door de warmte die het overhoudt, ook in den kilsten dampkring des levens. Is eenige andere faam ter wereld wenschenswaard? Of, laat ik het stouter uitspreken, welke andere langdurige beroemdheid is denkbaar? Wij herinneren ons het verleden niet, wij geven niets om het verledene dan zoo verre de dichter het

ons in wat het edelaardigs en verhevens had begrijpelijk heeft gemaakt. De schimmen der magtigen zijn ijler dan de lucht; zij zweven, zonder indruk achter te laten, over het duister geworden tooneel, op 't welk zij hunne korte rollen speelden, tenzij de poëet hun zijn eigen scheppende ziel bedeele, en zij in deze grooter levenskracht ontvangen, dan zij ooit voor de menschheid aan den dag legden, toen zij in haar midden verkeerden. En daarom, al verbergt hij zich behendiglijk in hunne wapenrusting, in hun tabbaard, in hun vorstelijk purper, het is niet de staatsman, de krijgsheld of de monarch, die voortleeft, maar de versmade dichter, dien zij met hunne kruimkens hebben gevoed, en aan wien zij toch alles verschuldigd zijn, wat zij nu nog hun eigendom mogen heeten, wat zij blijven zullen - een naam!'

'Er was zelfgevoel in die woorden,' scheen de stem over mij somber te besluiten, al hadden de donkere, diepliggende oogen voor een omzien geflikkerd van trots; 'er wordt zoo stoutweg van scheppen gesproken, en toch zou Hawthorne de eerste geweest zijn te erkennen, dat, schoon de dichter met bewustzijn een bajert van bouwstoffen bijeenbrengt en ordent, echter de gave, die hem vergunt te zeggen: "Er zij licht!" niet uit zijne kracht is; dat zij hem even geheimzinnig blijft als de God dien hij haar dank weet!'

Slechts een stortbui stoorde de stilte om ons heen, - werd het een stortvloed? of was het inderdaad de stemme veler wateren? - Al wat ik weet is, dat ik eene wijle wiegelde als in den schoot der golven; duisternis en geruisch waren het eenige waarvan ik besef had. Allengs echter week de eerste voor een liefelijk landschap aan verre kust, en hoe digter deze kwam, hoe meer de golfslag bedaarde, hoe zachter ik voortgleed. Ik bevond mij aan wal - al de weelde der lente blonk, geurde, suizelde om mij heen. Had ik die oude huizinge, in geboomte verscholen, meer gezien? - was ik dien tragen vloed, uitwelks riet toch de vischjes zoo vrolijk te voorschijn wipten, niet meermalen langs gewandeld? Schoon de heugenis niet helder wilde worden, zoet was ze, zoet als de lucht die ik inademde. Een bloesemregen scheen op de boomgaarden gevallen, van wit en rood eene oneindige verscheidenheid; de zoom des wegs, blaauw van viooltjens, maakte den dampkring welriekend; in het verschiet droegen de olmen hun eerst, hun teeder groen. Het vogelenheir kweelde van tak en twijg, de pijnboomen ruischten melodisch; daar

werd ik van verre eene schacht van graniet gewaar; was ik te Concord? Zulk eene zuil zou er de gedachtenis van den eersten weêrstand, Groot-Brittanje in den onafhankelijkheidsoorlog geboden, levendig houden. Eene kerk, eene voor die wereld oude kerk, stond open; - ik ging haar in, het altaar was wit van bloesems; voor den dienstdoende geestelijke was eene nog niet gesloten lijkkist geplaatst. Ik hoorde hen die het gelaat van den doode konden zien, uitroepen: ‘hoe heusch! hoe innemend!’ Intusschen stierf het lied der hope, dat straks door die gewelven weêrgalmde, weg; ik volgde de baar met een drom van statelijk voortschrijdende mannen, met een schaar van vrienden, het hoofd ter aarde gebogen, al blonk de hemel van lust! Zachtkens kronkelde zlch de weg naar boven, waar eenige sombere dennen op den heuveltop een plek openlieten voor den zonneschijn, - daar waren enkele zoden omgespit, daar wachtte een graf... Op de kist lag een handschrift: - ‘Pansie!’ - hoor ik zeggen; op de kist staat met koperen letters:

NATHANIEL HAWTHORNE.
AEtat. 59.

Longfellow treedt uit de rij voor, om een gedicht te lezen; - waar, lieve kleenen! Pearl, Annie, Pansie, waar zijt ge? een handvol bloemen van de weide of uit het woud!...

‘Amsterdam!’ - en onder den indruk van dien laatsten greep des toovenaars, met wien ik in den regen had gereisd, moet ik er verbijsterd hebben uitgezien, want allerlei druipende ellende vroeg mij, of ze mij den weg mogt wijzen, - mij, die u in het holste van den nacht in de hoofdstad van nieuw gebouw tot nieuw gebouw zou kunnen brengen, die ik wenschte dat morgen spoorloos waren verdwenen!

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

Mr. J. van Lennep, Lastige Lieden. Blijspel in drie bedrijven. Amsterdam, 1864. - De bruiloft van Kloris en Roosje, met eenige nieuwe gasten gestoffeerd. Amsterdam, 1864. - Een woord over het Haagsche gedenkteeken voor November 1813. Amsterdam, 1864. - Holland. Almanak voor 1865, uitgegeven door Mr. J. van Lennep. Amsterdam, 1864.

Met zijne grijze haren en zijne goede manieren, met zijne bewegelijke trekken en zijn guitig oog, met dien bij de minste aanleiding om zijne lippen spelenden glimlach, met dat zeker iets in zijne houding waaraan men den *père noble* herkent die het beneden zich geacht heeft een *père prodigue* te worden is de heer Van Lennep op dit oogenblik, ik zeg niet onze deftigste of onze degelijkste, onze pittigste of onze puntigste, maar stellig onze prettigste litterarische figuur. In deze saaije negentiende eeuw met haar constitutioneel koningschap en hare parlementaire steekspelen; in ons vervelend vaderland met zijne officiële opleiding tot christelijke deugden en zijne onervarenheid in den gezelschapstoon, heeft de schrijver van wien ik spreek, en de Hemel zij daarvoor in hem geprezen, middel gevonden om vijftig jaren lang amusant te zijn. Een gedenkteeken voor November 1813? Ik verlang er geen beter dan den heer Van Lennep in persoon. Ebenhaëzer: tot hiertoe heeft de Heer ons geholpen aan een auteur in wiens borst de heilige vonk der vrolijkheid niet uitgedoofd is kunnen worden, zelfs niet door eene halve eeuw van letterkundigen arbeid!

Sommige lastige lieden, lieden die van alles het fijne beweren te

weten, houden vol dat de aardigheden van den heer Van Lennep zelden den toets kunnen doorstaan, en dat hij vooral daarom amusant is omdat hij er slag van heeft het zich gemakkelijk te maken. Heeft hij bij het schrijven van zijne jongste brochure, vragen zij, de zaak van het Monument grondig onderzocht? de teekeningen vergeleken met de modellen? de modellen met de teekeningen? In het minst niet. Volgens zijne eigen bekentenis is hij alleen te rade gegaan met een verslag der hoofdkommissie; heeft, Zonder meer, den tekst van dat rapport, gelijk elkander nadrukkende dagbladen dien te zijner kennis gebragt hebben, aangemerkt als authentiek, en heeft zich op dien lossen grondslag aan het kritiseren gezet. Dit was onvoorzigtig, ik erken het; en bij het spreken over de vaderlandsche gebeurtenissen van het jaar 1813 komt dat gebrek niet te pas. Wij hebben destijds alles te danken gehad aan onze voorzigtigheid, en eene Nederlandsche Maagd met den eenen vinger op den mond zou een beter zinnebeeld onzer toenmalige nationale verlossing zijn dan een zich oprigtende Nederlandsche Leeuw. Doch kan iemand loochenen dat de heer Van Lennep de eenige geweest is die over het Monument heeft weten te schrijven zonder vervelend te zijn? ‘Men zoû byna vragen of wy in Nederland leven dan in Abdera’: dat *byna* is onbetaalbaar, en om de goedhartige ligtgeloovigheid die er in doorstraalt verdient de zamensteller van dien volzin eene plaats onder de echte comici.

Van zijne eigen *Lastige Lieden* zou ik dit laatste, al geven zij zich uit voor een blijspel, niet durven beweren; evenmin van de koepletten door hem, ter eere van het Amsterdamsch Congres, door den ouden tekst van *Kloris en Roosje* heengevlochten; allerminst van den nieuwen jaargang van *Holland*, door zijne goede zorgen ons geworden. ‘Almanak, vuilnisbak’ zou veilig in vervolg van tijd het vaderlandsch rijmpje kunnen luiden. Laatst hoorde ik iemand staande houden dat de *Holland* met geen ander oogmerk uitgegeven wordt als om een gulden goedkooper dan de *Aurora* te zijn; en voor zoo ver de persoon in kwestie daarmede wilde te kennen geven dat deze boekjes - de duurste en op een na de duurste lettervrucht van nationalen bodem die de beschaafde landgenoot zich in twaalf maanden tijds pleegt aan te schaffen - ontbloot zijn van alle litterarische beteekenis, kan ik de door hem gebezigde formule niet kwalijk gekozen achten. De *Holland* voor 1865 is niet slechts een hoogst onbelangrijk bundeltje, doch de daarin opgenomen bijdragen in

proza en poësie zijn voor het meerendeel zoo erbarmelijk, dat het onwellevend rijmwoord, daareven aan de hand gedaan, er volkomen door geregtvaardigd wordt.

Doch aan een zoo welvoorzienen en zoo smakelijken disch als de gezamenlijke werken van den heer Van Lennep ons aanbieden, ziet een erkentelijk gast niet op een baksel of wat van minder gehalte. Ik doe alleen opmerken dat litterarische waardigheid de hoofddeugd van dezen schrijver niet is, en dat zijne kunst er te allen tijde bij gewonnen zou hebben indien zijne fierheid minder vaak door zijne aangeboren minzaamheid verschalkt geworden ware. Wanneer hij in het tweede bedrijf van zijne *Lastige Lieden* Bulster in vertrouwen tot Eylar laat zeggen:

> Want, onder ons gezeid, Van Lennep wordt wat oud -

vervalt hij voor ik weet niet de hoeveelste maal in zijn letterkundig leven tot eene mijns inziens bedenkelijke gemeenzaamheid; en ik verstont mij te beweren dat het niet door déze wijze van afdalen is dat een auteur zich zuilen sticht in het hart der nakomelingschap. Over het gemeen is de heer Van Lennep geneigd tot zwichten voor den lust naar het platte en zoutelooze die in zaken van scherts onzen landaard kenmerkt. Diep gevoelt hij dat te behagen de roeping is der fraaije letteren, en wijd is daardoor de kloof die hem van al de zoodanigen onder onze bellettristen scheidt wier eenige muze een onverstoorbaar zelfbehagen schijnt te zijn. Met ronde woorden erkent hij in het kritisch overzigt van zijne *Betooverde Viool* dat het nederlandsch publiek de *göttliche Narrheit* mist die tot regt verstand van zekere soort van humor vereischt wordt. ‘Ons publiek’, beweert hij daar ter plaatse, ‘en deze is niet de eenige reis dat ik zulks tot mijne schade bespeurd heb, ongelukkig heeft ons publiek de manie, om 't geen kennelijk niet meer dan eene grap is, als iets ernstigs te willen beoordeelen.’ Juist gezien en goed gezegd. Doch instede van uit dien nationalen karaktertrek aanleiding te nemen om of afstand te doen van een nutteloos streven, of bij eigen beter inzigt wakker te volharden, is het vaak alsof de heer Van Lennep bij zichzelven gezegd heeft: Kan ik ulieden niet met vernuft van goeden huize amuseren, dan zal ik het, studentikoos gesproken, met flaauwiteiten doen. Dit middel dunkt mij even erg als de kwaal. Niet slechts herkent men, aan dit vrijen om populariteit tot iederen prijs, den afstammeling niet van dien Roelof van Lennep die een-

maal medelid was van den gelderschen adel en eigenaar van Bilioen, doch het is ook in strijd met de roeping van den echten kunstenaar. Tot uwe schade hebt gij bespeurd, zegt gij, dat ons publiek slechts eene soort van jokkernij verstaat. Doch zou het verlies wel aan uwe zijde geweest zijn indien gij waart voortgegaan dit vooroordeel te trotseren? Viel de schande niet uit den aard der zaak terug op hen door wie de schade aangerigt werd? Was hooger te staan dan het gros van uwe stad- of landgenooten, wijzer en geestiger te zijn dan zij, niet juist uwe eer en uwe winst?

Doch wat hang ik den zedemeester uit waar ik volstaan kan met verslaggever te zijn? Vier van de vijfentwintig nette boekdeelen waarin men de poëtische en romantische werken van den heer Van Lennep ten tweede male aan het publiek heeft voorgezet - eene proef die zij voor het meerendeel loffelijk doorgestaan hebben - behelzen onder meer de destijds volledige verzameling van zijne treur- en blij-spelen; en een goede genius heeft den auteur het denkbeeld ingefluisterd om het gebrekkige van dit gedeelte van zijnen arbeid zoo veel mogelijk goed te maken door het leveren van een doorloopenden kritischen kommentaar op zijn eigen werk. In bijzonderheden kan ik van die leerzame naredenen en aanteekeningen hier geene melding maken; doch op eene plaats, waar de schrijver rekenschap geeft van de zoo verschillende gunst waarmede men indertijd zijn *Dorp aan* en zijn *Dorp over de grenzen* ontvangen heeft, stemmen zijne eigen woorden zoo volkomen overeen met hetgeen daareven door mij gezegd werd, dat ik hem slechts behoef uit te schrijven om mij tegenover mijne lezers van zijn bondgenootschap te verzekeren. Na vermeld te hebben dat het *Dorp over de grenzen* weleer slechts eene, het *Dorp aan de grenzen* daarentegen in vijf maanden tijds vijf uitgaven beleefd heeft, en na als reden van dit verschijnsel, dat niet gegrond kon zijn in de innerlijke of kunstwaarde van beide kluchten, de omstandigheid te hebben opgegeven dat het *Dorp aan de grenzen* een nieuwtje en zijn tegenhanger slechts een geïtereerd decoctum was, gaat hij aldus voort: ‘Misschien bestaat er nog een andere oorzaak van het mindere *succes*, aan het laatste stuk ten deel gevallen, en het lust mij, die te onderzoeken, ook al mocht mij het verwijt te beurt vallen, dat ik alle mogelijke ouders slacht, die altijd het meeste zwak hebben voor hunne door de natuur het minst bevoorrechte kinderen.’ In het voorbijgaan zij opgemerkt dat *verwijten* geene buitenkansjes zijn, en ons wel *treffen*, of zoo iets, maar niet

te beurt vallen kunnen. ‘In het *Dorp aan de grenzen* waren het voornamelijk menschen uit den burger- en boerenstand die ik ten tooneele voerde: een kastelein, zijn dienstboden, en Belgische gelukzoekers. De eenige uitzonderingen waren: een officier en zijn dochter, die weinig te zeggen hadden, en een student. De studenten waren toen zeer populair, Dat alles trof, en misschien juist omdat het sterk gekleurd was trof het overal. In het *Dorp over de grenzen* daar-en-tegen schilderde ik louter beschaafde lieden: een Orangist en zijn dochter, die maar half belangstelling inboezemden omdat zy Belgen waren; haar vrijer, wien men het maar half vergaf, dat hy op een Belgisch meisjen verliefd was; een fatsoenlijken avonturier, die geen Belg *pur sang* was; een gekken Burgemeester, doch zeer onschuldig in zijn gekheid, en een Belgischen Adjudant, die, wel beschouwd, zeer verstandig spreekt en handelt en uit een moreel oogpunt niet verdiende, er per slot zoo slecht af te komen als hy doet. Uit den aard der zaak en in aanmerking der personaadjen moest de toon in het laatste stuk meer beschaafd, moesten de spotternyen meer fijn, meer gekuischt zijn dan in het eerste: en was het dus minder geschikt om algemeen te voldoen.’

Hoogst ondeugend worden deze harde waarheden door den heer Van Lennep besloten met: ‘Ik ben zeer nieuwsgierig te vernemen, hoe men er nu over denken zal.’ Tot zijnen lof behoort vermeld te worden dat bijna al zijne blijspelen deerlijk in het water gevallen zijn. Zijne betere natuur heeft niet gedoogd dat hij anders als bij zeldzame uitzondering den smaak van een publiek bevredigde dat moeijelijker is te voldoen naarmate de toon van een stuk beschaafder, of de daarin voorkomende scherts fijner en geestiger is. Met dat al geloof ik dat er behalve de twee aangevoerde, die ik in haar geheelen omvang gelden laat, nog eene derde reden kan bijgebragt worden tot verklaring van den minderen opgang, door het laatste der twee bedoelde blijspelen gemaakt; en ik verwijs daartoe naar de voor het eerste geplaatste voorrede. Die voorrede, geschreven ten behoeve der nieuwe volledige uitgaaf, geschreven dertig jaren na de belgische revolutie, gunt ons een blik in het geheel van des auteurs staatkundige sympathien; en men beslisse of ik van dezen hier te onpas melding maak. Wie zich op een onzijdig standpunt plaatst zal gereedelijk erkennen dat al de talenten, na 1830 door Belgie ontwikkeld, reeds onder de regering van koning Willem I minstens als kiem aanwezig waren. Had die vorst, bij zijne onmiskenbare

administratieve talenten, ook staatkundig genie bezeten, hij zou van Belgie hebben kunnen maken hetgeen koning Leopold er na hem van gemaakt heeft. Te beweren dat de belgische omwenteling weinig meer geweest is dan hetgeen in de volkstaal een standje heet, is den oorlog verklaren aan de evidentie. Straatrumoer baart enkel straatrumoer, dit ligt in den aard der zaak; komt daarentegen, waar vroeger geen rijk gevonden werd, een rijk tot stand, dan spreekt het van zelf dat de daartoe vereischte elementen, in welken onderdrukten staat dan ook, voorhanden geweest zijn. Belgie is geworden hetgeen het thans is; in alle standen der belgische maatschappij schuilden derhalve krachten die deze wording mogelijk hebben gemaakt; en dat hij die krachten niet vermoed, niet bespeurd, niet gekweekt, niet gebruikt heeft, is de fout geweest van Willem I. In strijd nu met deze niet onzuivere redenering noemt de heer Van Lennep het een feit, dat de opstand van onze toenmalige zuidelijke provincien ‘in den aanvang alleen ontstond by het gemeen, opgestookt door de zoogenaamd vrijzinnige dagbladen en betaald door de katholiek-liberale associatie’; dat die opstand ‘in den aanvang, op weinige uitzonderingen na, geen andere hoofden had dan zoodanige mannen, als by een omwenteling niets konden doen dan winnen, en ettelijke fransche gelukzoekers’; dat koning Willem I ‘de gehalte dier levenmakers wegende, en in de verwachting verkeerende, dat de ordentelijke lieden’ - want in den aanvang werd de opstand ‘door alle bezadigde Belgen, vooral door de ordentelijke burgers en industriëelen, die aan Willem I groote verplichting hadden, afgekeurd’ - dat de ordentelijke lieden ‘zich niet door een troep fortuinbejagers zouden laten ringelöoren, in den beginne geen dier krachtige maatregelen nam, waardoor de muitery al dadelijk had kunnen worden gestuit’; en dat het niet nemen dier maatregelen ten gevolge had ‘dat ook het welgezinde gedeelte der Belgen, ziende hoe men 't kanalje zijn gang liet gaan, langzamerhand, tot eigen behoud en ter voorkoming van volslagen wanorde, zich by de oproerigen aansloot en alzoo aan den opstand een schijn van algemeenheid gaf.’ Is dit werkelijk in deze zaak het laatste woord van den schrijver der *Voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland aan zijne kinderen verhaald?* Moet dit tot maatstaf dienen van het krediet, door onze ouders en onze opvoeders aan de historische nasporingen van dien auteur voortaan te schenken? Is er een merkbaar verschil tusschen het oordeel van den heer Van Lennep over de

zuid-nederlandsche revolutie van 1830 en de meening van Filips II over de noord-nederlandsche afzwering van 1581? Kan het na dezen den koning van Spanje ten kwade geduid worden dat hij met minachting nederzag op onze ‘poorterlijke ontsteltenissen’ van dien tijd, de vrucht van ‘des gemeenen mans’ aanstichting of toedoen? Kon de wettige vorst in onze opstandelingen der 16de eeuw, op weinige uitzonderingen na, iets anders zien als levenmakers, als gelukzoekers en kanalje? Is zelfs de schooijersnaam van Geus niet door de geschiedenis geijkt geworden? Was de hertog van Alva niet mede van gevoelen dat al degenen die iets te verliezen hadden den opstand afkeurden, en leefde hij niet op hoop dat de ordentelijke lieden van dien tijd zich wel niet ten einde toe zouden laten ringelöoren door een troep fortuinbejagers? Bestond er ook niet in de dagen van prins Willem eene kerkelijk-liberale associatie, en wist ook toen de politiek haar voordeel niet te doen met den ijver der regtzinnigheid, en omgekeerd? Ik werp deze vragen alleen bij wijze van tusschenzin op, en ten einde weder op mijn onderwerp te komen. Hetzij de heer Van Lennep in zijne beschrijving van den oorsprong der belgische omwenteling gelijk hebbe of niet, het *Dorp aan de grenzen*, dat weleer eene zoo algemeene toejuiching inoogstte, dankt mijns inziens al zijne kracht aan het zeer vermakelijk spel dat daarin gedreven wordt met de beginselen van den nieuwen tijd. Om in den persoon van d'Eglantiers zoo lustig te kunnen spotten met het liberalisme; om niets ter wereld voor de staatkundige belijdenis te gevoelen waarvoor eene partij in Belgie destijds opkwam; om zonder gewetensknagingen den draak te kunnen steken met aspiratien waarvan hij zorg gedragen had vooraf eene karikatuur te maken, moest de auteur een geboren reaktionnair en behoudsman zijn, een man van het *ancien régime*. Heden ten dage zou eene parodie, als de zijne van toen, niet nationaal kunnen worden; doch in 1830 was geheel Noord-Nederland konservatief; en toen de heer Van Lennep optrad met zijne klucht was hij niet het minst welsprekend om deze reden, dat hetgeen bij menig ander slechts in het hoofd zat bij hem uit de volle borst kwam.

L'ancien régime: wie deze woorden uitspreekt heeft daarmede eene van de sterkst uitkomende zijden geteekend van het karakter des heeren Van Lennep; van den geest die hem bezielt, van zijnen smaak, van zijne voorkeur. Hij is een kind der 19de eeuw dat met een verloren-paradijsgevoel het aangezigt gekeerd houdt naar den

bloeitijd der 18de. Had hij geleefd in 1750 en vervolgens; ware Frankrijk zijn vaderland geweest, hij zou rust noch duur gehad hebben alvorens hij zijnen weg naar Parijs gevonden en zich aldaar eene positie had veroverd. Hij zou geestigheden opgeteekend hebben uit den mond van Voltaire, artikels geschreven hebben voor de Encyclopédie van d'Alembert, het hof gemaakt hebben aan mevrouw de Pompadour, een welkome gast geweest zijn in de woning van mevrouw Geoffrin. Want hij is geen reaktionair in den geest van Bilderdijk, geen invektiven ademend energumeen, maar een epikurist onder de behoudslieden, een neefje van den hertog van Richelieu, een graaf Almaviva met iets van eene Figaro'snatuur in het lijf. Van die fransche beschaving uit de tweede helft van achttien honderd heeft men in ons vaderland eerst omstreeks het aanbreken van den revolutietijd het geheim weten af te zien, en zij bloeide te onzent nog voort toen de guillotine daarginds haar het hoofd reeds van den romp gescheiden had. Doeh wie zich eene voorstelling vormen wil van de liefde waarmede de heer Van Lennep, al was het slechts een weerschijn van uitheemsch licht, dat tijdvak heeft bemind en voortgaat het te beminnen, late hem met de woorden van mejufvrouw Stauffacher den roem er van verheffen:

'Ik hoor nu dagelijks zeggen, dat in die jaren onze Natie in een staat van diep zedelijk verval verkeerde, dat de langdurige vrede, dien zy genoten had, de ontzettende rijkdommen, die men maar te verzamelen en te genieten had, de weelde en wat dies meer zij, alle veêrkracht had verlamd, alle ontwikkeling doen ophouden, en dat men, gerust insluimerende op den roem der voorvaderen, in een toestand geraakt was van algemeene verdooving en machteloosheid. Ik ben niet op de hoogte om dat te beoordeelen; doch die zoo spreken oordeelen van 't geen zy niet gekend hebben, en zien althands de goede zijde van dat tijdvak voorby. Ik verzeker u, dat er toen in de meeste dingen vrij wat meer degelijkheid heerschte dan thands; als men bouwde, al was het maar een onnoozel koepeltjen, dan bezigde men duurzame materialen, en men hoorde van geen muren, die vochtig waren of afkalkten, en van geene planken, die wegrotten. In de meubelen heerschte ook vrij wat meer smaak en vinding dan in de hedendaagsche; en zy waren vrij wat keuriger en met meer zorg afgewerkt dan in dezen tijd, nu men enkel op 't goedkoope ziet en de boêl maar *à la grosse morbleu* wordt saêmgeflanst; en het vleesch

aan 't spit gebraden smaakte heel anders dan nu het met de moderne ekonomische kookmachines wordt toebereid. Maar ik raak van den tekst; en wat ik eigenlijk aanmerken woû is, dat de menschen toen ter tijd veel aangenamer in den omgang waren dan nu. Zoo als ik straks begon te zeggen, men wist zijn vrijheid aan banden te leggen; ieder had het gevoel, dat, wanneer hy in een gezelschap werd toegelaten, zulks onder de stilzwijgende voorwaarde was, dat hy zijn aandeel tot het algemeen genoegen moest bijbrengen; en dan bleek het, dat wie het meest zijn best deed om anderen welgevallig te zijn en zich van de voordeeligste zijde te vertoonen, ook doorgaands zelf 't meeste genoegen had. Juist de omstandigheid, dat ons Vaderland toen vrede en rust genoot, was oorzaak, dat er over politiek weinig of niet gesproken werd: en ofschoon er spanning tusschen de partyen in den Staat was ontstaan, en somtijds lieden van verschillende kleur elkaêr in gezelschappen ontmoetten, men had de welvoegelijkheid, in tegenwoordigheid van dames niet over politieke vraagpunten te twisten; de gesprekken liepen dan ook meer over litteratuur en over de nieuwtjens van den dag. *Enfin*, hoe zal ik het u zeggen? men wist toen nog te “praten”, wat de Franschen noemen *causer*, een kunst, die by ons, gelijk by hen, zoo goed als verloren schijnt, en door het verdwijnen waarvan de gezelschapskringen ontaard zijn of in dispuutcollegies, of in verveelend gewauwel over dienstboden en modewinkels. - Niet, dat men toen ook niet somtijds over zeer onbeduidende dingen sprak; maar over al wat men zeide was een zeker waas van bevalligheid gespreid, dat alleen verkregen wordt door een goede opvoeding, door den omgang met hoogbeschaafde lieden en vooral door de gestadig aangekweekte zucht om te behagen. Gy zult zeggen - of neen, gy niet, anderen, die mij niet begrijpen kunnen, zouden zeggen: “de konversatietoon van die dagen was dus inderdaad niet veel meer dan een blinkend vernis, 'twelk de oppervlakte verguldde eener maatschappy, van binnen verrot en bedorven.” Ik weet dat niet: ik zal my althands wachten, een geheele maatschappy, waaronder ik geboren en opgevoed ben en geluk en vriendschap ondervonden heb, te veroordeelen; ik zie maar niet in, dat de hedendaagsche zoo veel beter is. Men ontmoette in dien tijd, even zoo goed als nu, menschen, die dom, enkelen zelfs, die vrij belachlijk waren: ook nu en dan bewees deze of gene, dat zijn hart niet op de regte plaats zat; - maar de dommen hadden doorgaands van jongs af

geleerd te zwijgen en toe te luisteren, en vormden alzoo als 't ware het “publiek”: de belachlijken dienden tot vermaak van de overigen, even als de apen en de papegaaijen: en de slechten..... nu ja, de slechten moesten kunnen huichelen en zich beter voordoen dan zy waren, op straffe van uit de kringen van ordentelijke lieden te worden geweerd. Ik beken, er waren toen vrij wat lieden, die machtig veel ophadden met de fransche wijsbegeerte en op 't stuk van godsdienst al heel onrechtzinnig dachten: maar zy zouden zich toch gewacht hebben, te profaneeren, of te pralen met hun ongeloof in tegenwoordigheid van menschen, die er door ontsticht zouden zijn. Zy eerbiedigden wat zy de zwakheid van bygeloovige hersenen noemden: en de anderen zuchtten in stilte over 'tgeen zy aanmerkten als de dwalingen van den tijd. En noeme men nu die toenmalige maatschappy oppervlakkig, onbeduidend, futiel, al wat men wil: ik voor my weet, dat zy honderd malen beschaafder, wellevender, aangenamer en vermakelijker was dan de hedendaagsche, en onze jonge heeren zouden er menige les en goed voorbeeld aan kunnen nemen.’

Dat zouden zij! En wie weet wat zij deden, indien zij er slechts inniger van overtuigd waren dat de mensch geschapen is om beschaafd, wellevend, aangenaam en vermakelijk te zijn? Ik voor mij gevoel niet den minsten lust om den heer Van Lennep een proces aan te doen wegens aardschgezindheid. Die elegante levensbeschouwing van hem heeft ook in mijn oog hare zeer aantrekkelijke zijde. Wij kunnen haar hier te lande best gebruiken, en onze degelijkheid behoeft geene schade te lijden bij een weinig minder stijfheid. Doch is het de schuld van het nu levend geslacht, dat de 19de eeuw dingen is komen openbaren en stukjes is komen uitbrengen waarover men in de 18de liefst een sluijer wierp? Zouden de kinderen van den nieuwen tijd, indien zij niet van jongs af gedwongen geworden waren kennis te nemen van allerlei ruwe waarheden en feiten, wel zoo achterlijk gebleven zijn op het gebied der hoffelijkheid? Er zijn geslachten wier zending het is eene beschaving te helpen voltooijen en ter aarde bestellen; er zijn er ook die tot roeping hebben eene nieuwe beschaving te helpen aanvangen. Van deze laatsten te vergen dat zij zullen uitmunten in hetgeen hunne specialiteit niet is, ziedaar een onredelijke eisch. *Elk zijn wijs* luidt de spreuk, door den heer Van Lennep onder het vignet geplaatst dat zijne dichtwerken versiert. Kan hij het ten kwade duiden dat wij dit devies

toepasselijk achten op ook nog andere zaken als akademische idyllen of nederlandsche legenden? En dan, is er ook in hemzelven niet iets van hetgeen hij aan de jongere generatie te last legt? aan den eenen kant zekere ernst die geene aanbeveling zou geweest zijn in de hoogachting van Voltaire, aan den anderen zekere vrijpostigheid waaruit blijkt dat niemand straffeloos een kind van zijnen tijd kan zijn?

Bij dit laatste denk ik aan den toon waarop de heer Van Lennep pleegt te spreken over zijn eigen werk. Somtijds is die toon de wellevendheid-zelve, en bij meer dan eene gelegenheid slaagt de schrijver er in om zijne eigenliefde als auteur te bedekken met een ondoordringbaar floers van aangenomen bescheidenheid. Wanneer hij, in de aanteekeningen op zijne *Bouwkunst*, Voltaire's beschrijving van den tempel van den Smaak citeert:

> Simple en était la noble architecture,
> Chaque ornement, en sa place arrêté,
> Y semblait mis par la nécessité.
> L'art s'y cachait sous l'air de la nature.
> L'oeil satisfait embrassait sa structure,
> Jamais surpris, et toujours enchanté -

laat hij op die aanhaling onmiddellijk de bekentenis volgen: ‘Men ziet, dat Voltaire in zes regels alles zamenvat, wat ik met mocite in een zevenhonderd-tal heb pogen aan te toonen.’ Niet slechts kan er dit mede door, gelijk men zegt, maar wie zoo spreekt levert het bewijs dat hij waardig is zelf mede op te gaan naar het heiligdom, door Voltaire zoo onverbeterlijk beschreven. Zoo heb ik ook vollen vrede met de verklaring, in 1858 door den heer Van Lennep te Brussel afgelegd en aan het hoofd van de nieuwe uitgaaf zijner *Nederlandsche Legenden* door hem herhaald: ‘Sedert bijna veertig jaren heb ik voornamelijk geleefd van roof en diefstal.’ Eene oude grief tegen onzen schrijver en dichter wordt door die gulle schuldbelijdenis op zoo vermakelijke wijze ontzenuwd; het vooroordeel der onkundigen, dat geen onderscheid weet te maken tusschen platte navolging en kunstige assimilatie, komt er zoo aardig door aan het licht, dat men dien volzin hoogst ongaarne missen zou. Doch wanneer de heer Van Lennep in de inleiding tot zijnen *Vondel* de onaangenaamheden opsomt en uitmeet die voor hem zouden voortgevloeid zijn uit eene andere wijze van behandeling - alsof de vraag naar hetgeen eene goede editie vordert niet van zelf alle bespiege-

lingen afsnced over hetgeen den uitgever al dan niet welgevallig mag zijn; of wanneer hij van het eerste deel zijner *Voorouders* zegt: ‘In de tafereelen, welke ik thands den lezer aanbied, en welke ik naar kronologische orde denk te vervolgen, zoo lang mij het schrijven en het publiek het lezen daarvan niet verveelt’ enz., dan geloof ik dat er van zijnentwege te kort gedaan wordt aan diezelfde urbaniteit waarvan hij zich elders zulk een welsprekend pleitbezorger toont. Zondigt hij ergens in zijne verhalen tegen de tijdsorde, en dit overkomt hem nog al eens, dan heet het: Nu ja, maar ik schrijf ook geene kronijk. Laat hij zijn midden-eeuwsch personeel middagmaal houden op een uur waarop men in de midden-eeuwen geen middagmaal hield, hij verontschuldigt zich met: Misschien was het wel een souper. Nu eens vergoêlijkt hij de vlugtigheid van zijne karakterstudien met te zeggen dat karakterstudie eigenlijk zijn talent niet is; dan weder wordt men verzocht het met zijne onhistorische personen voor lief te nemen, op grond dat het er hem minder om te doen is personen dan zeden te schetsen. En zoo worden slag op slag, in strijd met de beleefdheid, de nietigste gronden aangevoerd tot verklaring van datgene waarvan de sleutel nergens elders behoeft gezocht te worden als in het *sans-façon* van den auteur.

Voltaire, zeide ik, zou om meer dan eene bladzijde in de werken van den heer Van Lennep geglimlacht hebben; geglimlacht met dien spotzieken plooi om den mond die de gewone uitwerking is van het schouwspel der burgerlijke deugd op het gemoed van den aristokratischen vrijdenker. Men verbeelde zich den patriarch van Ferney, het volgend oordeel van den heer Van Lennep over Jakoba van Beijeren lezend: ‘Over haar onberaden stappen met Glocester en Borselen heb ik reeds gesproken; en zeker waren die niet te verschoonen; doch zy heeft er zwaar voor geboet, en niemand kan weten, hoe hy in dergelijke omstandigheden, en met haar karakter, zoude gehandeld hebben; daarom werpe niemand haar den steen toe, maar bidde liever, zelf niet in verzoeking te komen; want het is veel gemakkelijker een ander te veroordeelen, dan zelf in alle opzichten te handelen als 't behoort.’ Deze gemoedelijke plaats, zal men zeggen, is aan de *Noord-Nederlandsche Geschiedenissen* ontleend, en de schrijver heeft onder het zamenstellen van dat boek steeds in het oog gehouden dat hij het woord tot kinderen rigtte. Doch ik vraag of diezelfde karaktertrek niet aan al de werken van den heer Van Lennep zonder onderscheid eigen is? Er zijn, dit is zoo

ondeugendheden van eene bijzondere soort die hem de vingeren doen jeuken en die hij niet voor zich houden kan. In de zoo even genoemde geschiedenis van Jakoba van Beijeren laat hij doorschemeren dat de hertog van Glocester, om wiens wille Jakoba naar Engeland overstak, ‘een veel schooner en knapper ridder was dan hertog Jan.’ Een noord-brabantschen monnik uit den tijd der kruistogten laat hij de Friezen plagen met de opmerking ‘dat de geestelijke huizen in Friesland spoedig zouden uitsterven, indien de vrome heeren niet zorgden, dat er altijd jonge monnikjens in voorraad waren om hunne plaatsen te vervullen.’ Aan het slot van een innemend verhaal, waarin gemeld wordt hoe de keizer van Duitschland aan Udo den Minnezanger, op grond van diensten door Udo's voorouderen bewezen, brieven van adeldom verleende, leest men: ‘Er was er onder de gasten, die, overluid, des Keizers edelmoedigheid verhieven, maar heimelijk glimlachten en elkander in 't oor fluisterden, dat zijne Majesteit van de voor*vaderen* des nieuwbakken edelmans sprekende, zich zeker versproken had: en dat wel de *moeder* van Udo met haren man ten hove verkeerd had, maar dat..’ Doch al voert de heer Van Lennep gaarne nu en dan eene ontrouwe Amine ten tooneele, van wie hij niet durft zweren dat zij den Sultan ‘geen klein Achmetjen geschonken heeft waar hij niet op gerekend had’, hij treedt in zijne poëtische zoowel als in zijne romantische werken, en ik beroep mij daartoe op zijne *Academische Idyllen* en zijne *Nederlandsche Legenden*, op de vijf deelen zijner *Voorouders*, op *Elizabeth Musch*, op den *Pleegzoon*, op de *Roos van Dekama*, op *Ferdinand Huyck* - hij treedt in al deze gedichten en verhalen onveranderlijk als de paladijn van deugd en godsvrucht op; niet van eene streng dogmatische godsvrucht of van eene deugd die met de wereld gebroken heeft - nog in den pas verschenen *Holland* prijst hij het in burgemeester Witsen, dat deze regtschapenheid wist te paren aan bedachtzaam politiek overleg - maar van eene vroomheid die invloed uitoefent op het leven, en van eene moraliteit die zich door daden, zij het ook niet altijd door heldendaden openbaart. Het ontzag van den heer Van Lennep voor goddelijke en menschelijke wetten is zelfs zoo groot dat zijne fantasie er door aan banden gelegd wordt. De deugd wordt in zijne verhalen schier zonder uitzondering beloond, de misdaad gestraft. Hij gevoelt geen aandrang tot het schilderen van grootsche zonden of brandende hartstogten. Lieve meisjes zijn de heldinnen zijner voorkeur, en zijne helden

zijn meer brave menschen dan verheven karakters. Er is in zijne figuren niets aanstootelijks, maar ook niets indrukwekkends. Het avontuurlijke neemt bij hem de plaats van het schokkende of treffende in, en hetgeen aan de lieden is wedervaren trekt hem meer aan dan hetgeen zij geweest zijn of gedaan hebben. Van daar dat zijne personen iets lijdelijks over zich hebben, zich niet losmaken van de tafreelen waarmede zij zamenhangen, en, gelijk men anders van fraaije portretten pleegt te zeggen, niet uit hunne lijst naar voren treden. Er vervult zich in hun bestaan eene, indien ik het zoo noemen mag, ouderwetsche zedelijke wereldorde. Hun leven is bonter geweest dan het uwe of het mijne, en zij hebben een veel grooter schat van anekdoten tot hunne dienst dan wij. Doch in den regel hebben zij noch dieper gedacht, noch vooral dieper gevoeld. Met den eenen voet staan deze papieren kinderen, even als hun vader, op het grondgebied der 18de eeuw; doch of het hun schaden zou indien zij met den anderen, die thans wel een weinig in de lucht zweeft, nu en dan dat der 19de raakten?

Ferdinand Huyck, aan wien ik daareven, door hem het laatst te noemen, eene welvediende eereplaats schonk, is het beste opheldernd voorbeeld waarnaar ik in staat ben den lezer te verwijzen; en te liever vestig ik mijne keus op dat voortreffelijk boek, omdat het tevens stof tot eene andere opmerking levert. Ferdinand Huyck, de hoofdpersoon van den roman waaraan hij zijn doop- en zijn familienaam gaf, is een regte *Tugendheld*. Hetgeen in den tot voorafspraak dienenden brief verhaald wordt omtrent eene kleine, zeer verschoonbare onvoorzigtigheid, door hem begaan, is laster. Ferdinand moet zijne eerste daad van brooddronkenheid nog altijd bedrijven. Hij is een zeer gerangeerd en zeer deugdzaam jongmensch, vervuld met een betamenden afschuw voor lichtmissen van het slag van Lodewijk Blaek. Wanneer zijne tante Letje op een gegeven oogenblik spreekt of handelt in strijd met de gelijkenis van den Barmhartigen Samaritaan, roept hij deze anders zeer bijbelvaste oude vrijster met veel waardigheid tot de orde. Hij is een goed zoon, een goed broeder, een goed bruidegom, een goed vriend, een goed mensch, en bovenal een goed christen. Leve Ferdinand Huyck, de braafste der Hendrikken; en moge het nimmer in ons vaderland aan jonge lieden ontbreken die, wanneer zij zin krijgen in een mooi meisje, tevens van de albestierende Voorzienigheid, bijgenaamd tante Van Bempden, een flink aandeel bekomen in het zeer soliede huis

Van Bempden, Van Baalen en Comp.! Acht men deze scherts misplaatst, men toetse Ferdinands karakter aan hetgeen ik daar even zeide van de scheppingen van den heer Van Lennep in het algemeen. Ferdinands lotgevallen bestaan uit eene reeks min of meer treffende avonturen, meer niet; en zijne geschiedenis zou nooit te boek gesteld zijn geworden, indien, bij zijne terugkomst in het vaderland, hij den geheimzinnigen Vliesridder niet ontmoet had in de herberg te Soest. Dit ontneemt aan den roman niet een van zijne deugden; het belet niet dat *Ferdinand Huyck* een door en door minzaam boek is, zoo frisch als een heldere voorjaarsmorgen, zoo genoegelijk als het onverwacht bezoek van een hartelijk vriend. Er volgt alleen uit dat de heer Van Lennep een veel grooter toovenaar is in het draperen dan in het ontleden, en dat het belangrijke bij hem niet voortkomt uit het binnenste van zijne personen, maar hun veeleer om de schouders golft als een mantel.

Doch wij zouden, naar aanleiding van *Ferdinand Huyck*, ook nog over iets anders spreken. Gelijk men namelijk uit de inleiding tot de biografie van zijnen grootvader weet, behoort het tot de lievelingsdenkbeelden van den heer Van Lennep dat het Amsterdam van de tweede helft der 18de eeuw andere zeden, andere manieren, en in een woord ook nog een anderen toon gekend heeft als die voor ons bewaard gebleven is in de romans van de dames Wolff en Deken; en hij aarzelt niet te beweren dat men zijne eigen revelatien van die van *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* in denzelfden zin onderscheiden kan, als men doen zou met twee overleveringen waarvan de eene bekend stond als de patricische, de andere als de burgerlijke. De onjuistheid van deze tegenstelling zou ik durven volhouden met het leven van Cornelis van Lennep in de hand; of indien men liever wil, uit de brieven-zelf van dien Amsterdamschen patricier zou ik mijne verwondering weten te regtvaardigen over het verschijnsel, dat zulk een onverbeterlijk burgerman aan de nakomelingschap wordt voorgesteld als de type van iets anders. Doch ik kan het met Ferdinand Huyck wel af, den kameraad en tijdgenoot van Cornelis van Lennep of daaromtrent; en het bestaan van dit fiktief karakter redt mij uit den pijnlijken toestand van iemand die gaarne ronduit zijne meening zegt, en nogtans, wanneer hij het in zijne keus heeft, liefst niet personeel is. Wilde ik in bijzonderheden treden of mij met bijfiguren onledig houden, ik zou kunnen vragen of Santje Huyck, Ferdinands geestig geteekende zuster, niet als twee

droppelen water op Daatje Leevend, op Saartje Burgerhart, dat is te zeggen, op Betje Wolff gelijkt? Werkelijk is er, uit het oogpunt van beschaving of vernuft, tusschen de kreatie van den heer Van Lennep en die der Beemster predikants-weduwe geen noemenswaardig verschil; en wanneer ik aan den eersten verzeker dat zijne Suzanna de vergelijking met hare oudere zusters volkomen goed kan doorstaan, ben ik mij bewust hem een grooter kompliment te maken dan zelfs de vurigsten onder zijne bewonderaren tot hiertoe ooit gedaan hebben. Doch ik laat Santje aan hare plaats, en wil thans alleen met haren broeder te doen hebben. Hoe nu? is Ferdinand Huyck een aankomend patricier? Deze meerderjarige knaap, uit al wiens daden een besef van onmondigheid spreekt? Die niet thuis durft komen met een rijtuig, uit vrees dat zijn vader onregtvaardig genoeg zal zijn om hem voor een verkwister aan te zien? Die na sedert twee jaren gepromoveerd en tot dokter in de regten bevorderd te zijn, bij zijne terugkomst van eene italiaansche reis, in de ouderlijke woning bij gratie eene eigen vrije kamer krijgt? Die 's avonds geen uur later dan gewoonlijk uit kan blijven zonder dat zijn oude heer hem zit op te wachten met een gezigt als een oorworm? Wiens moeder hem bij zulke gelegenheden ontvangt in haar nachtjapon, hertshoorn met water drinkend, en hem in hare onnoozelheid afvragend of hij soms te diep in het glassje gekeken heeft? Ik staak dit verhoor, ten einde den schijn niet op mij te laden als vond ik in die aartsvaderlijke zeden iets af te keuren. Die zeden zijn voortreffelijk, achtenswaardig, klassiek, al wat gij wilt; doch indien zij werkelijk naar de natuur geteekend zijn kan men er alleen dit uit afleiden, dat de Amsterdamsche aristokratie der 18de eeuw een sterk sprekend burgerlijk karakter vertoond heeft. De oude heer Huyck met zijne latijnsche eitaten en zijne steile regtsbegrippen, met zijn allerheiligst geloof aan de almagt van Amsterdam en zijn innig besef van de onschendbaarheid der vaderlijke magt; de oude mevrouw met hare stille tranen, met hare goede zorgen voor overhemden en servetten, met haar diep ontzag voor den feilloozen en onfeilbaren echtvriend, met haar allerbeminnelijkst klokhensbewustzijn; Ferdinand zelf, met zijne van die voortreffelijke moeder geërfde vroomheid, met ook zijnen ijver voor smetteloos linnen en een smetteloos geweten, met zijn kinderlijk rillen en beven voor het wenkbraauwfronsen van zijn ongenaakbaren vader - al deze typen zijn karakteristiek. Zij hebben al te gader een vader-

landschen familietrek, zij verplaatsen u van den ochtend tot den avond in een hollandsch huishouden. Doch zelfs de buitenplaats en de tonnen gouds van tante Van Bempden zijn niet in staat ons te doen gelooven dat dit stuk in de groote wereld speelt. Mogt men overdrijven, ik zou beweren dat Zacharias Heynsz, de portretschilder en stille verklikker, van al de in *Ferdinand Huyck* ten tooneele gevoerde personen het minst behebt is met die kleingeestigheid, die de schaduwzijde verdient te heeten van de patriarchale levensbeschouwing. Doch bemerkte de heer Van Lennep niet onder het schrijven dat noch Santje Huyck, noch Henriette Blaeck, waar het aankomt op vrouwelijke beschaving, de vergelijking kunnen doorstaan met Amelia van Lintz, de dochter van den voormaligen boekanier; of dat die zeeschuimer zelf, in weerwil van zijne hartstogtelijkheid, een beter *gentleman* is dan al de Blaecken en al de Huycken te zamen? Zonderling! De baron Van Lintz, die zou hebben kunnen en hebben moeten dienen om de leemten te doen uitkomen der Amsterdamsche zamenleving van dien tijd, wordt voortdurend door den heer Van Lennep in het ongelijk gesteld. Hij behandelt hem als een vogelvrij verklaarde, als een vagebond en verloopen sujet bijna; en met al zijne hoogachting bewaart hij ook al zijne liefde voor eene wereld van huiszittende mannen en vrouwen met achtbare fortuinen en ijzingwekkend goede zeden. Het Amsterdam van onzen schrijver is en blijft eene provinciestad; en er heerscht in de hoogere kringen aldaar, naar zijne schildering, bij veel degelijks en loffelijks, ook veel bekrompenheid.

Op enkele kleinigheden na is voorts de kompositie van *Ferdinand Huyck* onberispelijk. De karakters van schipper Pulver en van drost Doedes, doordat zij van al te nabij herinneren aan twee zeer recente en zeer populaire beelden van Dickens, schaden aan de illusie en maken het ongeloofelijk dat het verhaal werkelijk afkomstig zou zijn uit de nalatenschap van mejufvrouw Stauffacher. De ontknooping wordt benadeeld door de ontdekking dat er voor ons gouvernement eigenlijk in het geheel geene termen bestonden om te toornen tegen den Vliesridder. De Vereenigde Nederlanden hadden zich over den man niet te beklagen, en onwillekeurig meesmuilen wij om den ijver van den ouden heer Huyck, die voor het mager resultaat van de arrestatie eens onschadelijken eene zoo ontzaggelijk groote hoeveelheid ambtstrouw en regtschapenheid ontwikkelt. Doch voor het overige is *Ferdinand Huyck* zeker de gelukkigste maatstaf

van de gaven des auteurs. Het vijfde deel van *Onze Voorouders*, uitgegeven onder den afzonderlijken titel van *de Reisgenooten*, verraadt misschien een nog grooter talent van vertellen; en ik mag niet verzwijgen dat ik voor die dertien kleine verhalen, te zamen den inhoud uitmakend van een veel grooter, dat tevens het veertiende is, eene geheel bijzondere voorliefde koester. Doch niet slechts is in *Ferdinand Huyck* de eenheid beter bewaard gebleven dan in *de Reisgenooten*, hetgeen voorwaar geene zaak is van ondergeschikt belang, doch *Ferdinand Huyck* is bovendien de eenige onder 's heeren Van Lennep's romans, in proza en poësie, die uitmunt door lokale kleur. Zeker is er niet een van deze verhalen waarin niet hier of daar een vaderlandsch natuurtooneel beschreven wordt; en aangezien de natuur het onschatbaar voorregt heeft van te midden harer wisselingen steeds dezelfde te blijven, zou het kunnen schijnen dat die kleur nergens bij den heer Van Lennep geheel ontbreken kan. Doch de opmerking is niet nieuw dat Jakob van Maerlant de natuur op eene geheel andere wijze zag als Walter Scott; Hooft en Vondel op eene geheel andere wijze als Byron of Lamartine. De natuurschilderingen in den *Pleegzoon*, in de *Roos van Dekama*, in *Onze Voorouders*, zijn afbeeldingen van landschappen gelijk deze zich in een gegeven oogenblik gespiegeld hebben op het netvlies van een romantikus der 19de eeuw; en wel verre dat de heer Van Lennep gezegd zou kunnen worden het lokale alom te hebben in acht genomen, is zijne opvatting van het vaderlandsch natuurschoon integendeel uitermate subjektief. Niet subjektiever evenwel, want ik behoor in dit onderwerp een weinig door te dringen, dan zijne opvatting van vaderlandsche karakters uit de onderscheiden tijdperken onzer geschiedenis. De historische zin toch van den heer Van Lennep is geenszins evenredig aan zijne historische eruditie; en hoewel er van de dagen der Batavieren af tot heden toe schier geene eeuw van onze volkshistorie is waaruit hij niet den een of anderen greep gedaan heeft, is *Ferdinand Huyck*, ik herhaal het, het eenige onder zijne verhalen bij de lezing waarvan men zich waarlijk voelt leven in een anderen tijd en onder andere menschen. Hoe heeft hij *Elizabeth Musch* kunnen schrijven? Enkel en alleen omdat het konventioneel romantische bij hem boven de geschiedenis gaat. Zoo vervaardigde hij reeds als jongeling *Idyllen* waarin, met volkomen veronachtzaming van de eischen van dat genre, een dorstig student op koddige wijze de lotgevallen bezingt van een kwart-anker wijn, in vierentwintig

uren tijds door hem geledigd. In den tweeden zang van den *Strijd met Vlaanderen* draagt Hadewy eene romance voor, de Doggen van Floris geheeten; doch hoewel de auteur in zijne aanteekeningen zelf den schroom openbaart dat men de bladzijde uit Melis Stoke, waaraan hij de stof voor Hadewy's lied ontleend heeft, fraaijer vinden zal ‘dan de meer opgesmukte romance van lateren tijd’, geeft hij dat opgesmukte nogtans in het licht. Waarlijk, het gezond verstand is bier den breeden weg op. Een kronijkschrijver van de 13de eeuw, zegt gij, en het is geene valsche nederigheid maar zuivere waarheidsliefde die u zulks doet erkennen, heeft u overtroffen. In zijne eenvoudigheid heeft hij een wit geraakt dat door u, dichter van het jaar 1830, gemist werd. Nogtans zet gij u aan het werk. In het besef van uw onvermogen viert gij aan die magteloosheid den teugel; en medegesleept door den lust om van den strijd met Vlaanderen te zingen, iets dat misschien nuttig maar vast niet noodig was, vermeerdert gij uwe legende met eene romance die wel zonder aanstoot in een hedendaagsch salon zou kunnen gezongen worden bij eene hedendaagsche pianino, doch die den beminnaren van Melis Stoke, en van het tijdvak-zelf dat gij u voorgenomen hebt te doen herleven voor onzen geest, kippenvel doet krijgen en de haren te berge doet rijzen. O schennis aan de heilige geschiedenis gepleegd! O hopelooze verjongingskuur! O deerlijk gesol met het verledene!

Legenden noemt de heer Van Lennep die reeks van dichterlijke verhalen, die met het *Huis ter Leede* geopend, met *Eduard van Gelre* besloten wordt, en waartoe ook de meergemelde *Strijd met Vlaanderen* behoort. Weigert de lezer mij op mijn woord te gelooven indien ik verzeker dat deze gedichten even weinig op legenden gelijken als de doggen van Melis Stoke op die van Hadewy? Zoo zij het mij vergund tot mijne zuivering een oogenblik te verwijlen bij de jongste en schoonste van allen.

Eduard van Gelre is een fraaigebouwd dichtstuk in zes zangen. De vrees, door den auteur in zijne voorrede geuit, dat hij na een tijdsverloop van zestien jaren blijken zou aan dichterlijke vaardigheid eer verloren dan gewonnen te hebben, is door de uitkomst gelogenstraft. In zijne *Mengelpoëzy* treft men een versje aan van zijne hand, waarin hij den heer Beets benoemt tot zijnen opvolger in het vak der vaderlandsch-historische romans in dichtmaat. Doch toen - die beleefde en eenigzins moedelooze vermaking had plaats

in het najaar van 1835 - toen in het najaar van 1847 *Eduard van Gelre* het licht zag, en ofschoon de heer Beets in dien tusschentijd het er geenszins naar had gemaakt om weder onterfd te worden, bleek het dat de heer Van Lennep zijn speeltuig niet-alleen teruggevonden had, maar dat het, al rustend, bespannen was geworden met nieuwe snaren. Hij verhaalt ons verder dat het zamenstellen van eenen zang van *Eduard van Gelre* hem drie malen zoo veel tijd gekost heeft als vroeger dat van eenen der zangen van den *Strijd met Vlaanderen*. Ik weet er die beweren zullen dat dit minder bewijst dan het schijnt, en dat het argument krachtiger zijn zou indien laatstgenoemd dichtstuk menigvuldiger blijken droeg van rijpelijk overdacht en met zorg geschreven te zijn. Doch in elk geval is het een feit dat al hetgeen door den dichter aangevoerd wordt om van de laatste in de rij zijner *Legenden* een minder gunstigen dunk te doen koesteren, ons integendeel sterkt in de overtuiging dat juist die laatste gaat strijken met de vlag. De knoop - want de legenden van den heer Van Lennep hebben een knoop - is deze, dat het noodlottig uiteinde van hertog Eduard, na de overwinning in den slag met de Brabanders, geweest is eene wraakoefening van denzelfden Herman Leers van Heeze die den hertog als meistreel vergezelde op zijne bruidvaart over Utrecht naar 's Gravenhage. De overlevering wil dat Herman Leers een van 's hertogs gewone hofbedienden was, en dat Hermans vrouw, die door schoonheid uitmuntte, geen weerstand heeft kunnen bieden aan de zoete taal van haren en zijnen meester. Volgens de eenen heeft Herman Leers dit ongeval, waarvan hij kennis droeg, eenvoudig genomen voor hetgeen het was, en heeft hij, het uur der wraak geduldig verbeidend, geene pogingen aangewend om partij te trekken van zijne schande. Volgens anderen daarentegen was de zaak aanmerkelijk gekompliceerder. Herman namelijk, die in zijn hart een politiek tegenstander van Eduard en een geheim vereerder van den legitimen Reinout was, zou, ten einde naderhand des te beter zijnen slag te kunnen slaan, het overspel van zijne vrouw naarstiglijk benuttigd, en langs dezen minder eervollen weg zich telkens dieper hebben weten te dringen in de gemeenzaamheid van Eduard. De heer Van Lennep heeft noch de eene, noch de andere traditie gevolgd. Bij hem laboreert hertog Eduard aan eene onwettige maar poëtische liefde voor een meisje uit den minderen stand; en de lezer verneemt, wat de hertog niet wist, dat dit meisje niemand anders

was als het pleegkind van Herman Leers, door dezen met vaderlijke teederheid grootgebragt en daarna met in het geheel niet vaderlijken hartstogt bemind. Mechtelt, zoo heette zij, was ult het eenzaam oord dat hare opvoeding had zien voltooijen, en waar Eduard dit *morceau de duc* in den ncus gekregen had, eensklaps spoorloos verdwenen; verdwenen omdat zij een oom had die predikant, ik meen kloosterbroeder was, en die haar onder het oog had gebragt dat jonge meisjes (Mechtelt was onbekend met Eduard's naam en rang) zich door ondernemende vreemdelingen niet mogen laten liefkozen, en beter doen met non te worden in het Olde Konvent te Deventer. Onkundig van het voorgevallene aanvaardden Eduard en Herman den togt naar 's Hage, elk met een vol gemoed. De hertog tobde over het verlies van zijn aanminnig en niet weerbarstig natuurkind; de meistreel (want de heer Van Lennep heeft van den hofbediende een minnezanger gemaakt) tobde mede. Aan dezen stand van zaken heeft men in den derden zang des gedichts het gesprek vol *qui pro quo's* te danken tusschen Eduard en Herman, op den weg van Utrecht naar Leyden; en, in den tweeden zang, zoowel het lied *Vrouwenlof*, voorgedragen door Herman zelven, als het liedeke van *Klara, Jan Hendriks des veermans kind*, door Floor den hofnar, met akkompagnement van bellen, geestig aangeheven. In het eind, wanneer de tijding van den inval der Brabanders den hertog in aller ijl uit Holland naar Gelderland heeft doen terugkeeren, ontdekt Herman, bij gelegenheid van een boodschap door hem verrigt op Nyenbeek, waar de onttroonde Reinout gevangen gehouden werd, hoe het met Mechtelt afgeloopen is en welke allerintiemste relatien er bestaan hebben tusschen haar en Eduard. Nu ontbrandt er in zijne borst een drievoudig vuur; en gedreven door toorn over Mechtelt's ongeneeslijken hartstogt voor den beeldschoonen Eduard, door nijd tegen zijn hertogelijken en gelukkigen medeminnaar, door verontwaardiging over de dubbelhartigheid van den valsch gewaanden vriend (de arme Eduard wist van den prins geen kwaad), snelt Herman naar het slagveld. Had de minnezanger den *Amphitryon* van Molière kunnen lezen, hij zou zich het gezegde van Sosie herinnerd hebben: *Le seigneur Jupiter sait dorer la pillule;* en stellig zou hij hertog Eduard bereid hebben gevonden om hem in der minne schadeloos te stellen voor het kapen zijner bruid. Na veel heen en weder praten zou alles dan misschien geëindigd zijn met het vreedzame en welbekende:

Coupons aux discours,
Et que chacun chez soi doucement sc retire.
Sur telles affaires toujours
Le meilleur est de ne rien dire.

Doch het stond geschreven dat het blijspel van Amphitryon-Leers een treurspel worden zou. Aangekomen op het slagveld weert Herman, ten einde zijne prooi voor zichzelven te bewaren, met heldenmoed de houwen af die den schedel van Eduard bedreigen; doch wanneer de strijd ten laatste in het voordeel van Gelderland beslist is, en de hertog met geopend vizier door de gelederen der verslagenen rijdt, verbergt Herman zich in een nabijgelegen boschje en drijft vandaar een doodelijken pijl in het voorhoofd van den niets vermoedenden Eduard. Deze sterft op de plaats zelve, doch vindt, voor hij de oogen luikt, gelegenheid om Herman te doen begrijpen dat hij zich bezondigd heeft aan een nutteloozen moord.

Al het overige in deze legende is gedacht en gedicht in denzelfden geest als het bij uittreksel medegedeelde. Na eene welluidende ouverture met vol orkest:

Lieflijk zijt gy, grootscher hulde waardig dan mijn need'rig dicht
Aan uw schoonheên toe kan wijden, rijkgezegend Nedersticht! -

rijst het gordijn. De eerste akte verbeeldt een optogt. Het tooneel stelt den Biltschen straatweg voor, op korten afstand van de bisschopstad; en men ziet hertog Eduard, omstuwd van Heeckerens en Bronkhorsten, Utrecht naderen. Zeer schilderachtig rijdt aan zijne linkerzijde, op een hit, de zevenjarige erfzoon van Gulik, voor deze gelegenheid een weinig ouder gemaakt en herschapen in een aankomenden knaap van twaalf. Het tweede bedrijf speelt in de zaal van het bisschoppelijk paleis en bestaat uit een maaltijd. Deze akte is gestoffeerd met niet minder dan vier aria's voor tenor en baryton. Daarna komt weder een optogt, zijnde de reeds genoemde wandelrid van Utrecht naar Leyden en verder naar de hollandsche residentie. Hoewel sterk bezet met recitatieven, wordt ook dit bedrijf door eene aria afgewisseld, en wel ditmaal eene aria met koor. Het is Floor's verkwikkelijk *Drinklied*, waarvan al de ridders en knapen rijdend en juichend het refrein medezingen. Alleen de laatste of zesde akte, een veldslag, wordt voor een deel achter de schermen vertoond; doch hetgeen de toeschouwer er van te zien krijgt stelt hem schadeloos voor het andere. Dit bedrijf toch is niet alleen vol elegische mou-

vementen, tekst voor allerhande duo's en trio's van stervenden, maar ook het talent van den auteur als militair komponist komt er op het voordeeligst in uit. Van de voorlaatste akte, die den toeschouwer in het brabantsch legerkamp verplaatst en zeer geschikt is voor eene pittoreske dekoratie, is Izabel het groote sieraad; Izabel, de marketentster, wier lieve sopraanstem ons op alweder twee aria's onthaalt, de eene bestaande uit eene korte autobiografie, de andere uit eene reeks van variatien op de bijbelsche verklaring: ‘Weest niet bezorgd voor den dag van morgen, want elke dag heeft genoeg aan zijn zelfs kwaad.’ Doch de kroon wordt door het vierde bedrijf gespannen. Hier toch houdt men bruiloft; en niet eene burger- of boerenbruiloft, als die van *Kloris en Roosje*, maar eene vorstelijke. De danszaal vertoont niet meer of minder dan de groote hal in het grafelijk jagtslot te 's Hage. Willem van Gulik vrijt er een deuntje met de bruid, wier kinderlijke leeftijd beter bij den zijnen voegt dan bij de vijfendertig jaren van den bruidegom. Onze dichterkomponist, voor wiens buigzaam talent geene moeijelijkheden onoverwinnelijk zijn, heeft te dezer plaatse een ballet in woorden weten in te lasschen. Alles trippelt op die zangerige maat; de paren zwieren, en ten slotte wordt er rondgekust. Doch te midden dier vreugde, welk eene stoornis! Eene geestverschijning, mijne heeren, anders niet. Gij waandet graaf Willem V deugdelijk opgesloten in een der kelders onder de loterij- of ridderzaal; en dat die arme krankzinnige eensklaps naar boven ijlen en de vrolijke rijen zou komen verbreken, dit kondt gij, ik erken het, met geene mogelijkheid vermoeden. Doch de heer Van Lennep, met de eischen der kracht beter bekend dan wij, mogt deze gelegenheid om zijn melodramatisch zangspel met eene fantasmagorie te verrijken, niet ongebruikt laten voorbijgaan.

Mijn lezer wordt ongeduldig. Om mijnentwil verdriet het hem dat ik den treurigen moed bezit om een in zijne soort voortreffelijk kunstwerk aldus te ontwijden. Hij beschuldigt mij geen oog te hebben voor de onbetwistbare schoonheden waardoor deze legende van den heer Van Lennep zich boven al hare zusteren onderscheidt. Intusschen moge het mijne schuld als verzachtende omstandigheid aangerekend worden dat ik aan *Eduard van Gelre* daareven geene zwaardere heiligschennis gepleegd heb dan elders door den dichterzelf aan zijne eigen *Saffo* gedaan is. Dertig jaren na de zamenstelling van dat libretto heeft de heer Van Lennep, bij gelegenheid

van den bekenden herdruk zijner romantische en poëtische werken, eene kritiek van dien arbeid geleverd; en hoewel ik van dat oordeel van hem over zijne *Saffo* hier slechts den aanhef mededeelen kan - belangstellenden hebben niet tot heden gewacht met kennis te nemen van die hoogst vermakelijke bladzijden - dat weinige zal voldoende zijn om te doen gevoelen dat niemand de kompositien van den auteur der *Nederlandsche Legenden* zoo goed weet te parodiëren als hij zelf:

‘Daar leefde eens op 't eiland Lesbos zekere *blue Stocking*, Saffo geheeten, die niet alleen het Grieksch op haar duimpjen kende, maar ook op koncerten en lief hebberytooneelen als *chanteuse forte à roulades* zong, en aan al de Almanakken van Griekenland vaerzen zond; terwijl zy zelve redakteur was van dien voor 't Schoone en Goede. Daar echter een chanteuse in die dagen nog niet bezoldigd werd als een dozijn eerste Ministers, en de poëzy ook maar een schrale kostwinning was, die alleen met laurierbladen (soms ook met steenen, vid. Orfeus) beloond werd, hield Mejufvrouw Saffo er een soort van Instituut by aan, waar zy onderwijs gaf aan jongelieden van beide sexen. 't Was niet bepaald eene kleine-kinderenschool: en het is bewezen, dat zy onder anderen de aankomende knapen klaar maakte voor het toen nog niet afgeschafte Staatsexamen. Dit althans was het geval met een mooien, blonden jongen, Faon genaamd, aan wien zy de wetenschappen om zoo te zeggen met de pap had ingegoten. Dan ziet, wat gebeurde er? hetzelfde, wat - bij omgekeerde betrekking - later tusschen Abailard en Heloïse, tusschen St. Preux en Julie, en tusschen nog wel duizend andere taal-, teeken- of muzykmeesters en hun *élèves*, plaats had. Saffo had den knaap eerst om zijn goeden aanleg en leerlust bemind; - maar langzamerhand begon zy hem ook te beminnen omdat hy een knappe, mooie jongen was; en dewijl de vrijgers op Lesbos schaarsch waren, begreep zy, niet beter te kunnen doen, dan haar leerling tot die betrekking te promoveren. Faon was - gelijk dit met alle vlasbaarden onder zulke omstandigheden het geval is - zeer geflatteerd met de *avances*, hem door zijne institutrice gedaan, die niet alleen geleerd en beroemd was, maar er ook bovendien voor haar jaren nog knap uitzag. Hy had zelfs de onvoorzichtigheid haar trouwbelofte te geven; doch - als mede niet te verwonderen was - hy kreeg daar spoedig berouw van. Hy was een jongen van smaak en liefhebbery; - hy woû de wijde waereld eens zien, en bedankte er

op den duur voor, aan de japon van een schoohnatres vastgespeld te blijven. Hy trok alzoo op een mooien dag zonder afscheid te nemen heen, en kwam na veel zwervens in het eiland Leucate aan, waar 't hem zoo goed beviel, dat hy er zich verkoos te vestigen. Hy maakte zich hier de verkregen kundigheden ten nutte, richtte een Maatschappy van Landbouw op, waarvan hy Prezident werd, stichtte een *ferme-modèle*, verkocht middelen tegen de longziekte, verbeterde de dijken, en gaf muzyklessen aan de jonge meisjes. Ja, wat meer is, toen er eens een troep zeeroovers op het eiland landde, stelde Faon zich aan het hoofd van de plattelandschuttery en joeg hen weg zoo gaauw als zy gekomen waren. Zoo verwierf hy zich al spoedig de liefde en erkentenis van klein en groot; en - zoo hy maar de jaren had gehad en genaturalizeerd ware geweest - er is geen de minste questie of hy ware, by de eerste verkiezing de beste, tot Lid van de Kamers van Leucate beroepen geworden....'

Behoef ik, na dit citaat uit het kritisch overzigt van *Saffo*, nog wel opzettelijk te verzekeren dat ik *Eduard van Gelre* in vele opzigten een bewonderenswaardig dichtstuk vind? dat ik niets als lof heb voor de fraaije gezangen waarmede het gestoffeerd is? dat inzonderheid de kleine Willem van Gulik mij toeschijnt tot de beminnelijkste beelden te behooren die onze dichter ooit ontworpen heeft? Mijn eenig vergrijp heeft hierin bestaan dat ik 's dichters eigen methode van kritiseren voor een keer toegepast heb op een werk, dat door hemzelven, althans in het openbaar, ongekritiseerd gelaten is. Mijns inziens behoort de nederlandsche legende *Eduard van Gelre* tot dezelfde orde van litterarische verschijnselen als het zangspel *Saffo*, en past er dezelfde sleutel op. Aan beiden is de historische geest in gelijke mate vreemd, en de eene is niet minder oumidden-eeuwsch nederlandsch dan het ander ongrieksch. Is Saffo, in het naar haar genoemde stuk, eene karikatuur, de Mechtelt der legende is het even zoo. Dier sterfbed vormt met Saffo's *saut périlleux* geen kontrast, maar een harmonisch geheel. Zweemt Faon naar een kapitein van de eene of andere nationale garde, hij doet het niet minder dan hertog Eduard; niet minder, maar ook niet meer. Wat eindelijk Herman Leers betreft, dien men gevoegelijk met den Ilus der parodie vergelijken kan, het is alsof de dichter het er op gezet heeft om zijne min of meer historische gegevens omtrent dezen persoon met voeten te treden. Toegevend aan de onredelijke en zoetsappige zucht 'om het afschuwelijke van het

feit eenigzins te verminderen en Herman meer beklagenswaardig dan verachtelijk voor te stellen' - hoe is deze bekentenis ooit kunnen ontvloeijen aan de pen van den vertaler van *Romeo en Julia*, van den vertaler van *Othello* vooral! - heeft hij van dezen Herman, die een ongemeen en dramatisch monster had kunnen worden, een alledaagschen ijverzuchtige gemaakt.

Doch laat ons om een ei geene struif bederven. Aan hetgeen ik tot voltooijing van de beeldtenis des heeren Van Lennep nog meen te zeggen te hebben, moge de volgende anekdote tot inleiding dienen. In den winter van 1860, toen ik mijzelven nog de weelde van eenig zendingswerk veroorloven kon, heb ik van den eigenaar eener groote Haarlemsche fabriek vergunning bekomen om in een der daartoe behoorende vrije lokalen, met de meeste heuschheid door hem beschikbaar gesteld en ingerigt, eene soort van avondschool te houden. Om beurten kwamen daar, na den afloop van het werk, de aan de fabriek verbonden jongens en meisjes bijeen; eene regte lompen- en klompenparade, bij gaslicht. Elke afdeeling telde omstreeks vijftig zielen, althans ligehamen. Ik geloofde toen, en geloof nog, dat het onderwijs in zulk eene school, zamengesteld uit leerlingen van zoo onderscheiden leeftijd, de eenen nog bijna kinderen, de andere volwassen knapen of aankomende jonge vrouwen, uitsluitend bestaan moet in voedsel voor de fantasie. Dit vordert de aard der zaak, en ook de menschlievendheid schrijft het voor. Jeugdige fabriekarbeiders die een acht- of tiental uren ('s zomers duurt de werktijd nog langer) doorgebragt hebben in eene met stoomen smeerdeelen bezwangerde atmosfeer, aan de zijde van een altijd snorrend wiel of tegenover een steeds ratelend weefgetouw, kunnen, wanneer de avond gevallen is en de bengel het staken van den arbeid aangekondigd heeft, niet nuttig beziggehouden worden met intellektueel en inspanning vorderend onderrigt. Een sterk hoofd behoort onder dit volkje, dat geenszins de bloem der stedelingen vormt, tot de zeldzame uitzonderingen. De meesten hunner hebben meer honger dan verstand. Ligchamelijke vermoeidheid stemt hen bovendien tot slaperigheid; en alleen die onderwijzer schijnt hier iets te kunnen uitrigten, die het aangename op den voorgrond plaatst en van de les een vrolijk uurtje maakt. Zelf te eenemaal ontbloot van de gave des vertellens - een levend en onuitputtelijk Perrault zou voor zulk een publiek en onder die omstandigheden eerst de regte man op de regte plaats zijn - moest ik de hulp in-

roepen van vriendelijke boeken; en mijn eenige arbeid bestond in met oordeel te kiezen en zoo lustig mogelijk voor te lezen. Proeven op groote schaal heb ik tot mijn leedwezen niet kunnen nemen, en ik ben van het werk afgeroepen geworden reeds weinige maanden nadat ik het aangevangen had. Toch heb ik van sommige triomfen, behaald in dat geïmproviseerd en ruw gepleisterd schoollokaal - het was er lekker warm, want wij grensden aan den stoomketel - eene levendige en aangename herinnering bewaard. Wat zou Charles Dickens zeggen indien hij wist dat sommige hoofdstukken van zijne *Pickwickisten* eene uitgevaste schaar hollandsche fabriekskinderen voor eene wijl al hunne ellende hebben doen vergeten? Met de dichterlijke vertellingen van den heer Van Zeggelen heb ik veel eer ingelegd; vooral met die gedeelten waar weinig gebroken fransch of engelsch in voorkomt. Doch het meeste genoegen heb ik aan twee romans van den heer Van Lennep beleefd. Wat hadden de meisjes een schik in *Ferdinand Huyck!* Hoe hebben de jongens zich het hart opgehaald aan den *Pleegzoon!* Wanneer ik in het duister en onopgemerkt, na afloop van de les, achter hen aan naar huis wandelde, hoorde ik hen nabetrachtingen houden over het gelezene. Aan de minder bevattelijken werd door de schrandersten uitgelegd in welke betrekking de Vliesridder weleer tot Zwarten Piet gestaan had, en hoe de vikaris Ambrosius er toe gekomen was om op het kasteel van den heer Van Sonheuvel eene schuilplaats te zoeken. Of wil men een ander voorbeeld, aan een anderen groep van onze volkswereld ontleend? Geen welingerigt Haarlemsch huishouden dat er geene Zandvoortsche vischvrouw op nahoudt. Onze kloppers raken uit de mode; doch gelijk zulks niet belet dat wij voortgaan kinderen te krijgen, houdt ook onze trek in tong en tarbot stand. Met hoeveel Haarlemsche kiczers - van visch; want om een lid van de Tweede Kamer te mogen kiezen moet men een gewigtiger persoon zijn dan de schrijver dezer bladzijden is - met hoevelen hunner ik in alle eer en deugd de gunsten van Zandvoortsche Antje gemeen heb, weet ik niet. Wel daarentegen dat Antje, eene kloeke en krasse vrouw van tusschen de vijftig en zestig jaren, moeder van gehuwde zonen en dochters, behalve een aantal andere romans, waaronder *de Jood* van Spindler, *Achttienhonderd twaalf* van Rellstab, *Sara Burgerhart* van de jufvrouwen Wolff en Deken, ook achtereenvolgens al de veertien deelen van mijn exemplaar der romantische werken van den heer Van Lennep

geleend en gelezen heeft. Menigen langen winteravond hebben, op het eenzaam en met tijdelijke goederen slechts spaarzaam gezegend visschersdorp, die korenblaauwe bandjes met hunne vergulde arabesken helpen korten. Een der zonen schijnt met algemeen goedvinden tot voorlezer aangesteld te zijn; Antje en de anderen werken voort en luisteren. Vermoedelijk leest hij niet goed, althans niet overeenkomstig de regelen der kunst; doch blijkbaar doet hij het vlug, want het gezelschap heeft in één saizoen de geheele verzameling genoten, te beginnen met *Brinio den Kaninefaat*, en te eindigen met *Kornelia Vossius*. Bovendien doet hij het zindelijk; zoodat ik hetzij aan de binnen- of aan de buitenzijde van mijn fraaigebonden exemplaar het eerste smetje nog ontdekken moet.

Uit deze kleine persoonlijke ervaringen trek ik de misschien voorbarige gevolgtrekking dat een voornaam gedeelte van den letterkundigen arbeid van den heer Van Lennep bestemd is om bij toeneming te dringen tot de lager liggende formatien van onze zamenleving en derwaarts af te dalen. Het ontwikkeldst gedeelte van ons publiek heeft in de laatste vijfentwintig jaren te vele schreden voorwaarts gedaan op den weg der intellektuele en artistieke beschaving; van te nabij kennis gemaakt met groote buitenlandsche modellen; te hooge eischen leeren stellen en te duidelijk leeren inzien waar de schoen te onzent wringt, dan dat zijn smaak door romans als die van den heer Van Lennep duurzaam zou kunnen bevredigd worden. Er zit in die boeken, hoe veelbelovend de schil er ook uitzie, te weinig pit van gedachten. Nergens openen zij een nieuw verschiet; overal stuit men op de oude grenzen. Nogmaals vijfentwintig jaren, en de roos van Dekama zal alleen nog in het knoopsgat van ontluikende jonge heertjes prijken; nufjes van tusschen de twaalf en veertien zullen op den jonker Van Sonheuvel verlieven; burgers en boeren, visschers en militairen en dienstboden, zullen Jan van Arkel voor hun ideaal en Brinio voor de bloem hunner voorouders houden. Benijdenswaardig, zal men zeggen, de gaaf om op deze wijze populair te worden; het voorregt van bij uitnemendheid in de tockomst de dichter van het volk en van de kinderen te zijn. Tot op zekere hoogte stem ik dat toe. Litterarische hooghartigheid is goed en wel; en de letteren zijn verloren van het oogenblik af dat zij gemeen worden. Doch beter diensten worden aan hare republiek door hem bewezen die het aanzijn geeft aan eene gezonde, frissche, onschuldig vrolijke volksbibliotheek, dan door de zoodanigen die

onder voorwendsel van niet in de wieg te zijn gelegd voor de kinderkamer, zich vergenoegen met als groote menschen vervelend te zijn. Daarbij bezit de heer Van Lennep nog eene andere en degelijker verdienste; en terwijl ik aan den eenen kant geneigd ben te gelooven dat de bellettrist in hem beneden de regtmatige vorderingen der tegenwoordige beschaving blijft, houd ik het er tevens voor dat hij als uitgever van Vondel's werken nog geenszins den dank ingeoogst heeft dien de besten onder ons hem schuldig zijn. Dat hij al de krachten van den avond zijns levens aan dat groote werk te koste legt, geeft hem aanspraak op een blijvenden eerezetel onder onze letterkundigen. Zulk een einde is een opgang waardig als de zijne geweest is. Het oogenblik is nog niet gekomen, en hier is het daarenboven de plaats niet, om over die merkwaardige editie een gemotiveerd oordeel uit te spreken. Doch dat zij merkwaardig verdient te heeten zal niemand loochenen. Het is geen geleerde arbeid als die van Balthasar Huydecoper, den uitgever van Melis Stoke; doch hoewel het geheele werk den eigenaardigen stempel draagt van de persoonlijkheid des heeren Van Lennep, het is er met niet minder liefde om ondernomen, het wordt er door hem met niet minder onbaatzuchtigheid om voortgezet. Zijne kennis van Vondel dagteekent niet van heden of gisteren. Reeds in 1830 droeg hij aan Vondel zijnen *Strijd met Vlaanderen* op. In 1832 vervulde Vondel eene hoofdrol in zijn *Amsterdamschen Winteravond*. Niet lang daarna, tot viering van het tweede eeuwfeest van den Amsterdamschen schouwburg, schreef hij *Vondels Droom*, en zette vervolgens aan al deze studien over den voortreffelijksten dichter in het aandoenlijk verhaal *Kornelia Vossius* de kroon op. Die studien waren niet breed of diep genoeg om voor eene voldoende voorbereiding te kunnen doorgaan. Doch zij voorspelden het betere. Bovenal, zij getuigden van gemocd; en het gemoed maakt niet slechts redenaars maar ook uitgevers welsprekend.

Mijne laatste bladzijde zal een terugblik zijn. Ongetwijfeld herinneren zich al mijne lezers dat 13de hoofdstuk van den *Pleegzoon*, waar de baron Van Sonheuvel een bezoek komt brengen aan den predikant Raesfelt. Het gesprek, dat gevoerd wordt in de bijna armoedige dak- en studeerkamer van den laatste, loopt over hoogst ernstige onderwerpen: de toekomst van Joan en het zieleheil van Hendrik. Doch eensklaps, wanneer de baron in drift opgesprongen is en zich weder zetten wil, zakt hij, met de armen en de beenen in de lucht, door de matte zitting van zijn wrakken zetel heen, en

kan met geene mogelijkheid weder loskomen. Ik durf vragen of dit tooneel niet eene getrouwe afschaduwing is van den geest die al de werken van den heer Van Lennep, die zelfs hier en daar zijnen *Vondel* karakteriseert? Hij heeft een geopend, een te geopend oog voor de kluchtige zijde van het leven. Wanneer ik aan zijne boeken denk is het mij alsof ik het geheele menschdom, in den persoon van den heer Van Sonheuvel en te midden van de achtbaarste onderhandelingen, met handen en voeten zie zitten spartelen in eene reusachtige *chaise percée*. Deze trek is hem aangeboren en ieder oogenblik herkent men er hem aan. ‘De vrolijkste herinnering, welke my van de geheele zaak overblijft, is die der laatste repetitie, toen het geheele gezelschap van wege Kommissarissen op ketels vol chocolade en manden vol broodtjens onthaald werd, welke smulparty eindigde met een monstergalop, uitgevoerd door al het personeel; - ook mag ik niet vergeten, melding te maken van een prachtigen beker, my door Kommissarissen vereerd, en die nog by my te zien is’: deze zijn de bewoordingen waarin hij eene van zijne eigen dramatische nederlagen verhaalt; en ik maak mij sterk om in elk zijner geschriften, klein en groot, een volzin aan te wijzen in denzelfden of soortgelijken trant. Wie kennis maken wil met de eerste beginselen zijner litterarische vorming, moet de zestien of achttien bladzijden lezen die aan den herdruk van zijnen eersteling, zijnen *Marino Faliëro*, tot voorrede verstrekken. De toekomstige levensbeschrijver van den heer Van Lennep zal die aangename mededeelingen slechts behoeven over te nemen om aanstonds voor zijnen held belangstelling te wekken. Ik stip er alleen dit uit aan dat dezelfde letterkundige die thans bezig is eene eerzuil op te rigten voor Vondel, begonnen is met te offeren aan het bastaard-klassieke en aan de te onzent destijds opkomende romantiek. Welk eene schier onafzienbare letterkundige loopbaan, en hoe breed is de tijdstroom tusschen dien aanvang en het tegenwoordig oogenblik! Verbeeld u dat de heer Van Lennep in zijne jongelingsjaren Bilderdijk gekend heeft; Bilderdijk, van wien het is of hij nu reeds door meer dan eene eeuw van ons gescheiden wordt. En niet slechts heeft hij Bilderdijk gekend en aan Bilderdijk zijnen *Marino Faliëro* voorgelezen, maar in het tweede bedrijf van dat treurspel komt een versregel voor die onder het luisteren door Bilderdijk-zelf aan den jongen dichter gesuppediteerd is.

> Het dichtrenkoor gaf van zijn vroomheid blijk:
> De springvloed stuitte op Bilderdijk -

heeft de heer Van Lennep ergens gezongen; en die woorden stemmen overeen met hetgeen hij ons verhaalt van zijn studententijd, toen hij Bilderdijk reeds erkende en liefhad als den grooten, den alles en allen wederstaanden reaktionair. In 1830 is hij in den goeden zin des woords citadelpoëet geworden; ten minste, wie de zes opdragten, geplaatst voor de zes zangen van den *Strijd met Vlaanderen*, thans herleest, zal aan die kwalifikatie geen aanstoot nemen. Van dien tijd af tot heden toe - van vroeger, moest ik zeggen; want de *Academische Idyllen* en de eerste *Nederlandsche Legenden* waren toen reeds in het licht verschenen - heeft hij niet opgehouden onze litteratuur te verrijken met de vruchten van zijne pen; zichzelven steeds gelijk blijvend in zijne gevoelens, in zijn talent, in zijne manier. Vraagt men naar het gehalte van zijne werken? Hij arbeidt *à la grosse morbleu*, gelijk jufvrouw Stauffacher plag te zeggen van de kabinetwerkers der negentiende eeuw. Zijne vlugheid is fabelachtig, zijne vruchtbaarheid voorbeeldeloos, zijne kenuis veelzijdig en uitgebreid, zijne vlijt beschamend; doch zijn litterarisch geweten is niet naauw genoeg, en wanneer het hem gebeurt de geschiedenis niet aan te kunnen ligt hij haar somtijds beentje. Vraagt men naar zijne poësie? Zij is de welluidendheidzelve; zij hapert nooit. Doch gelief op te merken dat zij door overmaat van gemakkelijkheid menigmaal onbeteekenend wordt, en dat de dichter, spelend met het rijm als een kind dat eindelooze bellen blaast, te vaak de les van den franschen zanger aan zijne mededichters vergeet: *Que celui qui se sent la rime trop riche, la mouche*. Vraagt men naar zijn proza? Ik antwoord dat niemand op dit oogenblik in ons vaderland zoo eenvoudig, zoo vloeijend, zoo genoegelijk schrijft als hij. Men verstaat hem met een half woord; nooit is hij ingewikkeld; nooit overschreeuwt hij zich; steeds blijft hij in de maat. Doch om metalen klokspijs moet men bij hem niet komen; om woudrivieren of Niagara-watervallen evenmin. Hij kan van zichzelven zeggen hetgeen Voltaire eenmaal schcrtsend zeide in een brief aan een vriend - en ik weet niet welke demon er mij behagen in doet scheppen om nogmaals den naam van den heer Van Lennep in eenen adem met dien van Voltaire te noemen: *Vous trouvez que je m'explique assez clairement: je suis comme les petits ruisseaux, ils sont clairs parce qu'ils sont pen profonds*.

CD. BUSKEN HUET.

Aafje.

(Naar J.G Whittier's ‘Maud Muller’).

Hoe mild de zon het landschap kleurde
Waar 't hooi de hark van Aafje omgeurde,

Er blonk een liefelijker gloed
Van onder haar verweerden hoed!

Een spotziek vogel klapte aan 't loover
Het deuntje dat zij neuriede over;

Maar niet om hem besloot zij 't lied,
Den heuvel groetende in 't verschiet!

Maar niet om hem bezweem haar lach,
Toen ze er de witte stad op zag!

Zij voedde een wensch waarvan zij beefde,
'Wijl hooger dan haar stand hij streefde!-

Daar hield de regter stil op 't pad
En streek zijn vos de manen glad;

En groette er uit de luwt' der blâren
Het aardig kind van achttien jaren,

En vroeg een teug haar uit de bron,
Door 't loof beschaduwd voor de zon.

Zij knielde neêr bij 't zoet geklater,
Zij vulde een kroes met paarlend water,

Zij bloosde toen zij hem dien bood:
De schaamle droeg haar voetjes bloot!

Toch waagde zij 't weêr op te blikken,
Toen hij haar dank zeî voor 't verkwikken:

‘Ik dronk nog nooit in 't gansche land
Een frisscher teug uit schooner hand!’

Ze zag niet meer zoo schuw bezijën,
Toen hij naar 't zwermen vroeg der bijen;

Ze glimlachte om zijn onweêrsvrees
Dewijl in 't west een wolkjen rees;

Ze was haar kleed, zoo kaal gesleten,
Haar bloote voetjes zelfs vergeten,

De vreugde in 't hart, de vreugde in 't oog....
Tot hij ten leste verder toog. -

Toen zuchtte zij, hem naziend, zwaar:
‘Dat ik de bruid des regters waar'!

Hij zou me op feest bij feest doen blinken
En 't liefste mijn gezondheid drinken!

Dan doste ik vader deftig uit,
Dan kreeg mijn broêr een nieuwe schuit,

En moederlief zou zijde dragen,
En 't kleentje had een pop voor 't vragen,

En de armen zou ik dus bejeegnen,
Dat ik mij daaglijks hoorde zeegnen!’

De regter, die vast stadwaarts klom,
Zag van zijn vos naar Aafjen om:

‘Een leest zoo slank, een blik' zoo zoet,
Waar heb ik die nog ooit ontmoet?

Hoe zedig wist zij zich te dragen!
Hoe gulgaauw lachte ze om mijn vragen!

Hadde ik dat lieve kind tot vrouw,
Wat lust mij 't hooijen wezen zou!

Geen bang de weegschaal even stellen,
Geen pleitgegons zou meer mij kwellen,

Dan zong me 't vooglenheir zijn lied,
En zij, wat kweelde zij mij niet!’

Toch liet hij fluks die droomen varen;
Hij wist hoe trotsch zijn zusters waren!

En welk een prijs, schoon krank en oud,
Zijn moeder stelde op rang en goud!

De vos stoof voort, de vos verdween!
Arme Aafjen bleef in 't veld alleen;

Zij dacht er, mijmrende, aan den draver,
Tot droppels vielen op de klaver,

Tot regen op het hooi zij zag,
Dat ongeharkt nog om haar lag,

Ter zij des booms, ter zij der bron,
Waar zij haar taak zoo blij begon! -

Wat baatte 't haar, dat strenge heeren
Geen schalken glimlach konden weren,

Toen straks de regter aan hun kring
Ontvoerd bleek door de erinnering,

En hij een liefdeklagte neurde?
Hij zag zoo knorrig toen hij kleurde!

Hij zette 't meisjen uit zijn zin;
Geen doller dwaasheid dan de min!

Hij deed een schittrende partij,
Daar was van hart geen sprake bij;

Maar zij bragt goud, maar hij gaf rang,
En 't weeldrigst leven ging zijn gang! -

Helaas! toch werd die weidsche luister
Hem vaak op 't onvoorzienste duister.

Als hij te moede werd, als zag
Hij Aafjes blik, hij Aafjes lach.

De wijn mogt vonklen vurig rood,
Hij wenschte om water als zij bood.

Hij waar zijn gasten gaarne ontsneld
Voor zoeten droom op 't geurend veld.

Hij zuchtte, al deed die zucht hem zeer,
‘Och! dat ik vrij ware als weleer!

Ik reed terstond - maar niet zoo zoetjes,
Naar 't kind in 't hooi met bloote voetjes!’ -

En Aafje trouwde een armen knecht,
En zooveel kindren gaf hun de echt,

Dat, ijvrig als zij sloofde om brood,
Er 's avonds toch niet overschoot,

En op haar vroeg vervallen wezen
De zorg in rimpels viel te lezen!

Wat moest bij zomerzonneschijn
In 't hooi haar hengnis droevig zijn!

Als 't beekjen even vrolijk zong,
Waar 't over kiezelsteentjes sprong,

En ze uit den lommer van die boomen,
De vos, den ruiter weêr zag komen;

Wiens blik zij voelde op haar gezigt,
Al deed zij ook hare oogen digt!

Toch droomde zij dan menigmaal
Dat zich haar stulp verkeerde in zaal!

De vunzen pit werd gouden kroon;
Zij spon niet meer, zij zong zoo schoon!

En voor dien grommert, graauw van baard,
Met pijp en kan bij dooven haard,

Stond zij een fieren man ter zijde,
Aan wien zij zich met weelde wijdde!

Totdat er bittre tranen rezen
Wanneer zij sprak: ‘'t Had kunnen wezen!’

Ellende op 't land! ellend' te hoof!
Diens regters rouw, de smart dier sloof!

De Heer moog hun Zijn hulp verleenen,
Als allen die hun jeugd beweenen;

Wier ziel vergeefs den droom herroept,
Die alles schooner had gegroept!

Geen woord geschreven of gesproken,
Dat zoo veel harten heeft gebroken,

Als 't woord, zoo vaak het uwe en 't mijn,
Het droefst van al': ''t Had kunnen zijn!'

Maar flikkert in dat dof verschiet
De bleeke star der hope niet?

En rolt geen engel daar 't van graf,
Misschien, den looden sluitsteen af?

W.D. - s.

Een immortellenkrans op een graf te Roozendaal.

(21 november: 's dichters geboortedag.)

Dat een lieve bruid zou treuren
Om uw vroegen dood;
't Hoofd niet weder op zou beuren,
Sints uw graf zich sloot;
Dat uw vrienden zouden schreijen
Met uw dierbaar kroost,
Als dat kroost, sints uw verscheijen
Nog door niets getroost:
o Dat wist ge!
Maar hebt ge ook geweten,
Toen het jonge leven u begaf,
Dat de stem uws volks rondom uw graf
Fluistren zou: ik zal u nooit vergeten!

1864.
A.P.

Bibliographisch album.

Regtsgeleerdheid. Letterkundig overzigt.

Onder de vragen, die op het onlangs alhier gehouden internationaal congres een punt van onderzoek hebben uitgemaakt, luidde er eene: ‘Faut-il soumettre les étrangers à des lois exceptionelles ou spéciales, et sur quels principes ces lois devraient-elles être basées?’

De geest, waarin die vraag zoude worden beantwoord, kon, vooral wanneer men het oog sloeg op de vergadering, die haar behandelde, niet wel twijfelachtig zijn. Mogten enkele sprekers ten aanzien van politieke regten nog onderscheid willen maken tusschen burgers en vreemdelingen, in burgerlijke zaken, daaromtrent waren allen het eens, behooren alle scheidsmuren weg te vallen. De scheiding, die daar gemaakt wordt, is een overblijfsel van vroegere toestanden, toen ieder vreemdeling als *barbaros*, als *hostis* beschouwd en behandeld werd; onze tijd, die meer en meer alle volkeren tot elkander brengt, is geroepen om de laatste sporen van die vroegere opvatting te zien verdwijnen, en in het privaat leven gelijk regt voor allen te doen heerschen.

Toen men hierop verder ging, en begon te onderzoeken, wat er reeds gedaan was, om tot dit algemeen gewenschte einddoel te geraken, vervulde een gevoel van regtmatige trotschheid ons gemoed, daar de Nederlandsche sprekers er op konden wijzen, hoe reeds in 1838 onze wetgever het beginsel had uitgesproken: ‘Het burgerlijk regt van het koningrijk is hetzelfde voor vreemdelingen als voor de

Nederlanders' (art. 9 A. B). Daarmede toch was de belofte gegeven, dat in het burgerlijk regt op geen verschil van nationaliteit meer zoude gelet worden, en, zij het ook dat verschillende overwegingen hier en daar eene uitzondering noodig maakten, het vooruitzigt was geopend (en hierin vooral is het nut van dergelijke algemeene beginselen van wetgeving gelegen), dat eenmaal die uitzonderingen, niet langer noodig zijnde, zouden wegvallen, en dat bij latere herzieningen de gelijkheid, die nu nog slechts werd beloofd, meer en meer waarheid zoude worden.

Dat het thans tijd begint te worden, om aan de vervulling dier belofte te denken, en dat bepaaldelijk de herziening van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering eene geschikte gelegenheid aanbiedt, om met die vervulling eenen aanvang te maken, zal niemand ontkennen; en het is dan ook bovenal om op een verouderd beginsel van onze regtsvordering te wijzen, dat wij ons overzigt openen met eenige opmerkingen over het geschrift van den Heer Mr. A.P.Th. Eyssell, 'de Regtsmagt over vreemdelingen in Nederland.'

Gelijk bekend is, strijden onze regtsgeleerden over de vraag, in hoeverre de Nederlandsche regter bevoegd is, in burgerlijke zaken ook over vreemdelingen regt te spreken, voor zoover zij niet door art. 8 B.W. met Nederlanders gelijk gesteld zijn. Terwijl eenigen (en daaronder een arrest van den Hoogen Raad van 12 April 1861) aannemen, dat, daar het burgerlijk regt hetzelfde is voor burgers en vreemdelingen, deze voor onze regtbanken zoowel eischende als verwerende zullen mogen optreden, stellen anderen (en aan hunne zijde schaart zich ook de heer Eyssell), dat vreemdelingen voor onze regtbanken niet zullen kunnen geroepen worden, dan alleen door Nederlanders, aan wie de wet dit voorregt in art. 127 Rv. uitdrukkelijk verleent. Vreemdelingen, ook al verblijven zij in Nederland, zullen door andere vreemdelingen hier niet in regten betrokken kunnen worden.

De heer Eyssell begint, en naar onze meening teregt, met zich op een zuiver wetenschappelijk standpunt te stellen, door zijn betoog niet aan de uitlegging van een of ander wetsartikel vast te hechten, maar als grondslag aan te nemen het beginsel, dat de regtsmagt is een deel der souvereiniteit, welke aan den staat over al zijne burgers toekomt. Zij, die buiten die gemeenschap staan, en dus aan die souvereiniteit niet onderworpen zijn, kunnen ook niet aan een deel daarvan, aan de regtsmagt, ondergeschikt wezen. In abstracto kunnen onze regtbanken dus nimmer over vreemdelingen regt spreken; alleen in enkele gevallen, die of publici ordinis zijn, of wel waar de vreemdeling zich voor goed in ons land gevestigd heeft, en dus zich vrijwillig onder de bescherming onzer souve-

reiniteit heeft geplaatst, lijdt dit beginsel eene uitzondering, en werkt de regtsmagt ook over hen, die geene deelen van het volk uitmaken.

Wij geven het den heer Eyssell volkomen toe, dat inderdaad deze opvatting van den staat de eenige grondslag is, op welken de exceptionele regtstoestand der vreemdelingen berusten kan, maar vermeenen, dat dit stelsel in al zijne zuiverheid opgevat verder gaat dan hij het wil doen voorkomen. Is de regtspraak een deel der souvereiniteit, waartoe men moet behooren, om daaraan onderworpen te zijn, dan is de Nederlandsche regter onbevoegd, om in eenigerlei wijze in te grijpen in de regtssfeer van een vreemdeling; en dit doet hij, niet alleen wanneer hij hem als gedaagde veroordeelt, maar op tallooze andere wijzen, ook indien hij hem als eischer toelaat, wanneer hij in een faillissement zijne vordering doet verifiëren, enz. In ieder geding tusschen personen van verschillende nationaliteit behooren dus *recuperatores* benoemd te worden, die door een afzonderlijk tractaat van beide souvereinen de magtiging hebben bekomen om tusschen deze partijen regt te spreken. Wij keeren zoo terug tot de alleroudste tijden van het Romeinsche regt, maar passen het stelsel, hetwelk wij op het oog hebben, in zijne meest mogelijke zuiverheid toe.

Dat een dergelijke toestand bij meerdere beschaving en ruimer verkeer niet te behouden was, hebben reeds de Romeinen ondervonden, toen zij er toe moesten komen om in den praetor peregrinus eenen ambtenaar aan te stellen, die, zijne bevoegdheid uit de Romeinsche souvereiniteit ontleenende, ook over vreemdelingen regt sprak. De nieuwere volken hebben algemeen den regel aangenomen, oogenschijnlijk op de comitas juris gentium gegrond, om den nationalen regter altijd bevoegd te verklaren, indien slechts de gedaagde burger was; daarenboven werden een aantal vreemdelingen teu deze met burgers gelijk gesteld, terwijl eindelijk in het strafregt, als zijnde dit eene zaak van publieke orde en algemeen belang, de vreemdelingen algemeen verantwoordelijk zijn voor alle misdrijven binnen het grondgebied gepleegd.

Maar zag men dan niet in, dat men op die wijze het aantal uitzonderingen onbepaald kan vermeerderen, zoodat eindelijk van den regel niets zal overblijven? De regter zal bevoegd zijn, wanneer slechts de gedaagde burger is, zoodat men de vrijzinnigheid zoo ver drijft, van ten behoeve van den vreemdeling eene uitzondering toe te staan, die men den burger weigert. Men houde toch wel in het oog, dat men zich hier niet beroepen kan op den regel, dat processen moeten worden gebragt voor den regter van de woonplaats des gedaagden; van overdaging is nog geen spraak; wij denken alleen aan die vreemdelingen, die voor langer of korter tijd zich

in ons land bevinden, en dus hier zouden kunnen gedagvaard worden.

De vreemdelingen, die verklaard hebben, zich hier te willen vestigen, hebben zich vrijwillig aan onze souvereiniteit onderworpen, Zou men niet met evenveel regt kunnen beweren, dat zij, die zich hier tijdelijk bevinden, of hunne goederen hier hebben, zich vrijwillig voor dien tijd of voor dat goed onder bescherming dierzelfde souvereiniteit hebben gesteld?

Het strafregt is een zaak van publieke orde, daar kan dus niet op de nationaliteit der beklaagden gelet worden; het burgerlijk regt is eene zaak van particulier belang. In zekeren zin is zulks waar, voor zoover ieder van zijne burgerlijke regten gebruik kan maken, of afstand doen, zonder dat zulks het algemeen belang raakt; maar in den zin, waarin het hier wordt opgevat, is die onderscheiding zeker onjuist, en is alle regt van publieke orde. Of A. zijne schuldvordering betaald zal krijgen, is eene bijzondere kwestie; maar of A. een middel heeft, om, indien hij wil, zijne wettige vordering door te zetten, dit is evenzeer van algemeen belang, als het straffen van eenen misdadiger.

De noodzakelijkheid van al die uitzonderingen, zoowel als hunne theoretische onhoudbaarheid bewijzen dus, dat het stelsel zelf, moge het in de oudste tijden de uitdrukking van het regtsgevoel zijn geweest, tegen onze hedendaagsche opvatting van den staat en zijne regtsmagt aandruischt, dat wij een anderen grondslag voor die regtsmagt verlangen. En die grondslag, hij ligt dunkt ons voor de hand, zoowel in het strafregt als in het burgerlijk regt; het is de territorialiteit der sonvereiniteit.

Even als de staat aan allen, die zich op zijn grondgebied bevinden, gelijke aanspraak verleent op bescherming van persoon en goederen, evenzoo mag de staat ook vorderen, dat die allen zich van elke regtsschennis zullen onthouden, en de bevoegdheid van hen, die geroepen zijn in zijnen naam het regt te handhaven, zullen erkennen. De roeping van den staat is niet alleen, te zorgen dat tusschen zijne burgers, maar dat op zijn gebied regt en geregtigheid heersche, of, gelijk Demangeat het eenigzins hoogdravend uitdrukt: ‘nos tribunaux sont institués pour rendre la justice, pour faire règner le droit en France d'une manière absolue et sans acception de personnes.’

Passen wij thans onzen regel toe, dan vloeit daaruit, dunkt ons, voort, dat zonder eenig onderscheid van nationaliteit in persoonlijke regtsvorderingen als bevoegd moet beschouwd worden de regter van de woonplaats des gedaagden; ontbreekt die, dan die van zijn werkelijk verblijf, en is ook dit onbekend, dan die van de woonplaats of het werkelijk verblijf des eischers. Heeft de gedaagde eene woon-

plaats of bekend verblijf in een vreemd land, dan zoude men naar onze meening te onderscheiden hebben: wanneer eenmaal de uitvoerbaarheid van vreemde vonnissen wordt aangenomen, dan zou men de vordering moeten instellen voor den vreemden regter, en diens vonnis zoo noodig hier ten uitvoer leggen; zoolang dit niet het geval is, vordert de roeping van den staat om in ons land regt te doen heerschen, dat de hier wonende of verblijvende het regt heeft, zijnen vreemden schuldenaar voor eene Nederlandsche regtbank te roepen, ten einde hij het middel hebbe, om door een hier uitvoerbaar vonnis een hier bestaand onregt op te heffen. Wij erkennen echter, dat ter voorkoming van kwade praktijken dit regt ten aanzien van hier niet gedomicilieerde vreemdelingen aan eenige beperkingen zoude kunnen onderworpen worden.

Terwijl wij dus geheel de meening van den heer Eyssell deelen omtrent den grondslag van de incompetentie onzer regters over vreemdelingen, wijken wij in zoo verre van hem af, dat wij niet in die beschouwing de eenig juiste zien. Veeleer gelooven wij, dat hier tweeërlei stelsel in abstracto even mogelijk is, en kunnen wij ons onbevangen wenden tot het onderzoek der vraag, wat hieromtrent bij ons regtens is.

In art. 14 C.N. had men eene bepaling, overeenkomende met ons tegenwoordig art. 127 Rv. Uit die bepaling was de jurisprudentie ontstaan, dat alleen Franschen eenen vreemdeling voor den Franschen regter konden roepen; vreemdelingen konden zulks niet, ook al was hun schuldenaar tijdelijk in Frankrijk gevestigd; de mogelijkheid om aldaar regt tegen hem te krijgen, was een privilegie, alleen aan de burgers gegeven. Dit artikel werd in de wetgeving van 1830 niet overgenomen, en, zonder dat er bleek van eenige bedoeling, om ten dezen aanzien het Fransche regt te wijzigen, werd het vervangen door de artt. 9 A.B., 126 Rv., en de bepaling bij het toenmalig art. 844 Rv., dat het geene regtsweigering zoude zijn, wanneer onze regter zich aan de kennisneming van geschillen tusschen vreemdelingen onttrok.

Wanneer men deze artikelen in onderling verband nagaat, dan verkrijgt men (daargelaten of de wetgever zulks bedoeld hebbe of niet) een zuiver afgerond geheel, vrij wel in overeenstemming met het tweede door ons ontwikkelde stelsel. De wet maakt geen onderscheid meer tusschen burgers en vreemdelingen; beiden kunnen dus gelijkelijk als eischers of gedaagden voor onze regtbanken optreden, terwijl als competente regter wordt aangewezen 1. die van de woonplaats des gedaagden, 2. die van zijn verblijf, indien hij geen domicilie in ons land heeft, 3. die van des eischers domicilie, indien hij in ons land zelfs niet verblijft. Door de bijvoeging van deze laatste clausule, die (en dit is niet zonder belang) in art. 59

Pr. ontbrak, verviel de noodzakelijkheid van eene bepaling als van art. 14 C.N., en was de bevoegdheid tot overdaging van buitenslands wonenden toegestaan.

Maar zoo geeft gij aan die artikelen eene beteekenis, welke zij niet kunnen hebben, hooren wij den heer Eyssell ons tegenwerpen; het is hier de vraag, of de Nederlandsche regter in het algemeen bevoegd zal zijn, terwijl art. 9 A.B. niet van de competentie der regters, maar van de regten der bijzondere personen handelt, en art. 126 Rv. aanwijst, tot welken regter, de bevoegdheid in het algemeen vaststaande, men zich in elk geval te wenden hebbe. Wij gelooven niet, dat deze tegenwerpingen gegrond zouden zijn: tegenover de bevoegdheid onzer regters staat het regt der partijen om hunne tusschenkomst in te roepen, en waar dit regt zoo algemeen gegeven wordt als in art. 9 A.B. is daarin de opdragt aan de regters, om aan dit regt gevolg te geven noodzakelijk verbonden. Daarenboven, indien de heer E. de toepasselijkheid van art. 9 te deze naanzien volstrekt weert, waarop grondt hij dan de competentie over hier gedomicilieerde vreemdelingen, die ook naar zijne meening eene uitzondering op het hoofdbeginsel der souvereiniteit daarstelt, en dus door een bepaald wetsartikel verdedigd zal moeten worden? De tweede opmerking is juist, maar wij halen art. 126 Rv. niet aan, om daaruit de bevoegdheid onzer regters af te leiden, maar om aan te wijzen, dat die bevoegdheid verondersteld zijnde, alle gevallen in dat artikel besproken worden, waarin zij kan werden toegepast.

Merkwaardig is eindelijk de bepaling van het toenmalig art. 844 al. 2 Rv. De heer Eyssell meent, dat die alleen verklaring kan vinden in het stelsel van art. 14 C.N.; naar onze meening zouden die woorden daar al zeer weinig beteekend hebben. Indien onze regters volstrekt onbevoegd waren om tusschen vreemdelingen regt te spreken, dan behoefde waarlijk de wetgever er niet nog eens bij te voegen, dat zij zich aan geene regtsweigering zouden schuldig maken, wanneer zij het ook niet deden. Neen, alleen indien zij wel bevoegd zijn, erlangen die woorden eenigen zin. Dikwijls kan het toch voorkomen, dat het om verschillende redenen niet wenschelijk zou zijn, een geding tusschen vreemdelingen hier te beslissen; volslagen onbekendheid met de toe te passen regtsbeginselen, kwade trouw in het overdagen van de zijde des eischers, of andere kunnen het noodig maken, dat de vreemdelingen naar hun eigen nationalen regter verwezen worden. In zulk geval leert de betrokken alinea, dat de Nederlandsche regter wel bevoegd, maar niet verpligt zou zijn, regt te spreken. Men moge het voorschrift ietwat vreemd vinden, het strookt dunkt ons volkomen met de rnime opvatting, die wij aan art 9 A.B. gegeven hebben, en wettigt wel het vermoeden, dat, al zwijgt hieromtrent de geschiedenis der wetgeving, de wet-

gever de vervanging van art. 14 C.N. door een nieuw stelsel bepaaldelijk heeft op het oog gehad.

Zoo was dus de toestand in 1830, en, indien daarin geene verandering gebragt was, zou niemand, dunkt ons, er aan gedacht hebben eene andere beteekenis aan de betrokken artikelen te hechten. Bij de herziening echter in 1833 wordt art. 127 Rv., ongeveer gelijkluidende aan art. 14 C.N., ingevoegd, en wordt art. 844 gewijzigd. Wat was daarvan de bedoeling? De wetgever zelf heeft die niet aangegeven, en wij moeten dus in den blinde rondtasten. Verlangde hij inderdaad zijn liberaal stelsel van 1830 te wijzigen? Was dit tegen zijne bedoeling in de wet opgenomen, en diende de verandering alleen om zijne wezenlijke bedoeling te herstellen? Wilde hij de algemeene beginselen van art. 126 slechts voor een gegeven geval verduidelijken? Wij weten het niet, maar wel, dat, hoe men de woorden van art. 127 ook uitlegge, zij steeds als een voorregt bevatten, aan de Nederlanders toegekend, eene bevoegdheid, welke in het vorig artikel in het algemeen aan allen was gegeven.

En dit geldt niet alleen van het regt, om buitenslands wonende vreemdelingen hier voor de regtbank des eischers te dagvaarden. Neen, teregt wijst de heer Eyssell er op, hoe de woorden van dit artikel (in overeenstemming met de toelichting der regering) de strekking hebben om geheel tot art. 14 C.N. terug te keeren, en den Nederlander de bevoegdheid toe te kennen, om vreemdelingen hier te dagvaarden, waar zij ook hun verblijf houden, hetzij hier, hetzij zelfs in het buitenland. De gevolgtrekking ligt dus voor de hand, dat in den geest der stellers van dit artikel de vreemdelingen zonder eene dergelijke bepaling voor onze regtbanken niet justitiabel zouden zijn; dat dus ook na dit artikel een vreemdeling, indien hij niet zijn domicilie naar ons land heeft overgebragt, ook al bevindt hij zich op ons grondgebied, door eenen anderen vreemdeling niet voor onze regtbanken kan geroepen worden.

Naar onze meening bestaat er dus eene antinomie tusschen het liberale stelsel, in art. 9 A.B. en art. 126 Rv. gehuldigd, en het oude regt, waaraan art. 127 Rv. zijn oorsprong te danken heeft; de vraag is dus: hoe dien strijd op te lossen? Hiertoe zou men hier drieërlei weg kunnen inslaan. Men kan of zeggen: art. 127 bevat als voorregt voor Nederlanders slechts een deel van wat in art. 126 aan allen gegeven wordt, het kan dus nooit zijne toepassing erlangen, en mag als niet geschreven beschouwd worden; zulks zou echter onjuist zijn, daar art. 9 uitzonderingen veronderstelt, en de vereeniging van dat art. met art. 126, geoorloofd in het wetboek van 1830, vervalt, nu art. 127 werkelijk eene zoodanige bevat.

In de tweede plaats kan men zeggen: de taal der wet is niet

zoo zuiver, dat men art. 127 niet zou kunnen lezen, alsof het woord *zelfs* ontbrak; dit artikel geeft dus den Nederlanders bij uitzondering het regt van overdaging; met het oog hierop kan men art. 9 A.B. inroepen voor de beide eerste alinea's van art. 126, en de derde lezen, alsof daar sprake was van personen, die in het geheel geen bekend werkelijk verblijf hebben. Voor de praktijk was deze uitlegging zeker de beste; wetenschappelijk kan zij dunkt mij het minst opgaan, daar zij èn met de geschiedenis èn met de woorden der wet strijdt.

Eindelijk kan men zeggen: door het privilegie, dat art. 127 bevat, blijkt het, dat wij in deze materie te doen hebben met eene der uitzonderingen, waarvan art. 9 A.B. gewaagt: alle beroep op dit artikel om art. 126 toe te lichten, is dus verboden, zoover die uitzondering gaat. Tot ons leedwezen moeten wij erkennen, dat deze laatste opvatting ons de meest aannemelijke voorkomt.

Het resultaat, waartoe wij geraken, is dus niet veel verschillend van dat van den heer Eyssell; onze beschouwing wijkt alleen in zooverre van de zijne af, dat hij den regtstoestand der vreemdelingen ten onzent schijnt goed te keuren, en dien dus in overeenstemming met onze algemeene beginselen tracht te brengen; terwijl naar onze meening die toestand eene verkeerdheid is, verschuldigd aan eenen terugtred in 1833, zoodat de inelegantia juris, die in onze voorstelling mogt gelegen zijn, ons hier liever is dan de eenheid, die wij in een zuiver regtssysteem evenzeer als de heer Eyssell zouden op prijs stellen.

Een gevolg van dit verschil van standpunt is dan ook, dat wij moeten opkomen tegen eene inconsequentie, waarop wij den schrijver hebben gemeend te moeten betrappen, maar die noodzakelijk was om zijn stelsel aanneembaar te maken; hij wil eene uitzondering toelaten in handelszaken. Maar eilieve met welk regt? Omdat hier meer verkeer met vreemdelingen is, en de onbillijkheid dus meer in het oog springt? Maar bij de vermeerderde middelen van gemeenschap zal de tijd nog wel aanbreken, dat het burgerlijk verkeer algemeener zal worden, dan vroeger het handelsverkeer was. Daarenboven is de heer Eyssell te goed jurist, om in ernst zulk een argument tegen den tekst der wet en de algemeene regtsbeginselen aan te voeren.

Beter ware het dus, het onbillijke stelsel van art. 127 Rv. in al zijne strengheid toe te passen, opdat te eerder de onjuistheid daarvan worde ingezien, en men terugkeere tot het beginsel, dat, zij het ook onbewust, in 1830 was gehuldigd, maar dat in allen gevalle het beginsel van onzen tijd behoort te zijn: de volkomen gelijkstelling van vreemdelingen en burgers te dezen aanzien.

Wanneer wij hiermede afscheid nemen van de monografie van

den heer Eyssell, dan mag het niet zijn, zonder met een paar woorden hulde te hebben gebragt aan de grondigheid, waarmede hij zijne stof bewerkt heeft, en die zijn geschrift de ernstige overweging van clken regtsgeleerde allezins waardig maakt. Wij gevoelden, dat het noodig was, dit hierbij te voegen, omdat men niet zoude meenen, dat wij, op enkele punten van zijne beschouwing afwijkende, daarmede te kort zouden willen doen aan de wijze, waarop die beschouwing door hem verdedigd is.

Gaan wij thans over tot de tweede civielregtelijke monografie, die in den loop van dit jaar verschenen is, dan zullen wij, zonder dat ik daartoe eenigen geleidelijken overgang weet aan te brengen, ons plotseling in een geheel ander deel van het regt moeten verplaatsen; tenzij men dien overgang daarin zou willen zoeken, dat ook hier, even als bij de kwestie, die ons tot nu toe heeft bezig gehouden, de moeijelijkheid vooral hierin zijn oorsprong heeft, dat onze wetgever of zelf niet geweten heeft, of ons althans niet duidelijk heeft kunnen zeggen, of hij al dan niet het Fransche regt heeft willen behouden. Ik bedoel de brochure van Mr. G.H. Kleijn, ‘Nog een woord over de actie van den Legataris.’

Gelijk bekend is, heeft voor weinige jaren de hoogleeraar Goudsmit in een betoog, geplaatst in de Themis VIII (1861), blz. 363-379, op verschillende historische en taalkundige gronden aangetoond, dat naar ons hedendaagsch regt den legataris niet eene zakelijke vordering, maar alleen eene persoonlijke actie tegen den erfgenaam toekomt. Zij het ook, dat alle vroegere regten hieromtrent anders luidden, daarvoor bestonden gronden, die bij ons ontbreken; in het Romeinsche regt de uitgebreide magt, aan den erflater toegekend, in het oud-hollandsche regt het gezag der Romeinsche beginselen, in het Fransche regt de regel, dat ‘par l'effet des obligations,’ dus ook door legaten, de eigendom kan overgaan. In ons regt ontbreken dergelijke gronden, en is het dus oncritisch zich op deze geschiedenis te beroepen; de eigendomsovergang zoude in strijd zijn met de geheele economie onzer wetgeving, en, daar zij nergens uitdrukkelijk is uitgesproken, maar veeleer de woorden der wet het tegendeel zouden doen veronderstellen, mag zij niet worden aangenomen.

Dit stelsel, door Mr. Goudsmit ontwikkeld, ondervond zoo weinig tegenspraak, dat het door de algemeene toestemming scheen te worden bekroond, totdat de tegenstanders, begrijpende, dat het noodig was de verjaring te stuiten, hunne stemmen zijn begonnen te verheffen, en er gedurende den loop van dit jaar twee tegenschriften het licht zagen. Ongeveer tegelijkertijd dat Mr. W. Modderman in de Themis, XI, blz. 201-289 tegen het voormelde gevoelen opkwam, gaf Mr. G.A. Kleijn de voor ons liggende brochure uit.

Wanneer wij thans het betoog van den heer K. nagaan, waar hij den hoogleeraar in elk der vier onderdeelen, welke diens geschrift uitmaakten, als op den voet volgt, dan bevinden wij, dat hij in het eerst met vele voorbeelden traeht aan te toonen, dat inderdaad de wil des erflaters in het Romeinsche regt niet zoo onbepaald geëerbiedigd werd, dat men hem met eenen wetgever kon gelijk stellen, en zulks meer eene Oostersche beeldspraak van Justinianus dan een positief regtsbeginsel was: de woorden *uti legassit ita jus esto* bevatten dan ook niet de algemeene bevoegdheid om gelijk een wetgever alle mogelijke beschikkingen te maken, maar veeleer de bepaling, dat, wat vroeger alleen aan de trouw van den erfgenaam was overgelaten, nu regt zoude zijn. De strekking van dit betoog was ons niet altijd even duidelijk; dat de magt van den erflater onbeperkt zou geweest zijn, dat hij werkelijk wetgever zou zijn geworden, heeft niemand ooit beweerd, en zou ook niets ter zake doen; de vraag is alleen, of het beginsel, dat bij het legatum per vindicationem de eigendom zonder mancipatie of traditie overgaat, in strijd is met de algemeene beginselen van het Romeinsche regt. En dan dunkt ons, kan men zich zeer zeker beroepen op de strekking, door de geheele Romeinsche regtsgeschiedenis zigtbaar, om, in tegenstelling van het Germaansche begrip, dat alleen de natuur erfgenamen kan maken, den wil des erflaters vóór alles te eerbiedigen. Al berustte de vergelijking met eenen wetgever dan ook alleen op Oostersche beeldspraak, of op eene minder gelukkige woordspeling, in plaats van op de werkelijke afleiding van het woord *legare;* de genoemde strekking is ontwijfelbaar, en is voldoende om het overigens vaststaande regtsinstituut te verklaren.

Wat betreft het oud-hollandsche regt, zoo voert de heer K. aan, dat men in belangrijke punten te zeer van het Romeinsche testamentenregt is afgeweken, om te kunnen aannemen, dat men het hier, bij eene betrekkelijk ondergeschikte vraag, zoo streng zou hebben willen handhaven; een meer aannemelijke grond ligt volgens hem in den vorm, waarin de testamenten oudtijds werden gemaakt, en die in alle opzigten gelijk stond met de geregtelijke opdragt; geen wonder dus, dat zij even als deze, een zakelijk regt gaven. Ik geloof, dat de historische gang hier onjuist wordt voorgesteld; gelijk de schrijver zelf aanvoert, kende het Germaansche regt geene testamenten, alleen erfverdragen; zijn zij later ingevoerd, dan is zulks geschied onder den invloed der geestelijkheid, die naar canoniek (en Romeinsch) regt leefde. Dat hierbij wijzigingen werden aangenomen, is waar; maar evenzeer staat vast, dat het geheele regtsinstituut, en dus ook al zijne niet-gewijzigde deelen, historisch eenen Romeinschen grondslag hebben. Ik zoude dan ook niet vreemd zijn van het denkbeeld, dat, indien de acten, waarvan de heer K.

spreekt, reeds werkelijke testamenten zijn geweest, men om een zakelijk regt te kunnen vestigen, den vorm der opdragt voor den leenheer, later voor schout en schepenen gekozen heeft; eerder dan dat omgekeerd het regt uit dien vorm zoude zijn voortgevloeid. In allen gevalle was in het regt der laatste eeuwen, het eigenlijke oudhollandsche regt, het testament, ofschoon nog somtijds voor dezelfde autoriteit verleden, toch eene andere acte dan de opdragt, en kan men daar dus niet meer met den heer K. zeggen, dat deze laatste ondenkbaar was, daar de erflater reeds alle formaliteiten bij zijn leven scheen te hebben vervuld.

Wat het Fransche regt aangaat, zoo worden twee verschillende bezwaren tegen het stelsel van Mr. Goudsmit aangevoerd: de heer Modderman beweert, dat in waarheid de eigendom daar niet overging door de verbindtenis, maar door de overeenkomst, wier vervulling verondersteld wordt, terwijl bij het legaat de eigendomsovergang onafhankelijk is van de aanvaarding, die alleen de plaats eener overeenkomst zou kunnen innemen; de heer Kleijn toont aan, dat op het oogenblik, dat art. 104 C.N. is aangenomen, het hoofdbeginsel nog volstrekt niet vaststond, en er integendeel alle waarschijnlijkheid bestond, dat dit zoo zoude worden opgevat, dat alleen tusschen partijen, niet tegenover derden, de eigendom door de enkele overeenkomst zoude overgaan.

Wij achten beide deze opmerkingen niet van gewigt ontbloot. Het is waar, men zoude ze kunnen beantwoorden, de eerste met aan te nemen, dat men hier niet (zoo als prof. Goudsmit en op zijn voetspoor de heer Modderman doet) te denken heeft aan de verpligting des erfgenaams, maar eerder (de analogie der donations geeft daartoe aanleiding) aan de eenzijdige wilsverklaring van den erflater, waartoe de legataris toetreedt om de overdragt volkomen te maken; de tweede met aan te voeren, dat art. 1014 C.N. in zooverre zamenhangt met art. 711 C.N., dat het niet onmogelijk ware geweest, om bij latere aanneming van het tegenovergesteld beginsel ook hier alleen aan een relatief eigendom tegenover den boedel, niet tegenover derden, te denken. Maar wij willen zoo ver niet gaan; met de beide schrijvers gelooven wij, dat de geschiedenis der Fransche wetgeving ons leert, dat men inderdaad art. 1014 C.N. heeft aangenomen, niet omdat het beginsel van eigendomsovergang door den enkelen wil zulks noodig maakte, maar omdat men niet verlangde het vroegere regt te wijzigen; zoodat men zeer wel bij de wet van 1855 de acten van overdragt onder levenden aan de formaliteit van overschrijving heeft kunnen onderwerpen, en toch den legataris zijne zakelijke vordering laten. De theoretische zamenhang tusschen de eigendomsverkrijging van den legataris en die van den kooper was een gelukkig toeval, geenszins een motief voor den wetgever.

Wij kunnen ons, wat de historische kwestie aangaat, dus niet volkomen aan een van beide partijen aansluiten; maar gelooven niet, dat zulks veel verschil maakt. Van beide kanten, dunkt mij, wordt voor deze vraag te veel belang aan de geschiedkundige kwestie gehecht. Wanneer Mr. Goudsmit aantoont, dat de ratio juris, die in vroegere regten bestond, in ons regt ontbreekt, en dus tot de afschaffing van het jus wil besluiten, dan neemt hij daarbij stilzwijgend aan, dat ook den wetgever die historische ontwikkeling even zuiver als hem zelf voor den geest heeft gestaan, en hij uit die gegevens het meest logische gevolg getrokken heeft; hoe weinig eene dergelijke voorstelling aan de werkelijkheid beantwoordt, behoeft geen betoog. Wanneer de tegenstanders aantoonen, dat eenige regtsregel eeuwen lang gegolden heeft, en daarom aannemen, dat de wetgever eene bepaalde reden moet hebben gehad en uitgesproken, om van dit aloude regt af te wijken, dan begaan zij een veel gevaarlijker misslag, door de beraadslagingen en toelichtingen der ontwerpen in plaats van de woorden der wet als regtsbron aan te nemen. Men moge het denkbeeld van codificatie toejuichen of verwerpen; nu wij eenmaal wetboeken hebben, moeten zij naar mijne meening niet dan in uiterste gevallen uit iets anders dan hunnen tekst verklaard worden. De geschiedenis kan ons den weg aanwijzen, op welken wij onze wetboeken moeten aanvullen en verbeteren; als uitlegster der woorden kan zij slechts eene ondergeschikte plaats innemen.

Gaan ook wij dus ten slotte tot de woorden van ons wetboek over, dan is onze indruk deze, dat men (het doet ons leed om den wetgever) een scherpe onderscheiding te maken heeft tusschen hetgeen hij heeft willen zeggen, en hetgeen hij werkelijk gezegd heeft. In het eerste scharen wij ons aan de zijde van de heeren Kleijn en Modderman, in het tweede aan die van prof. Goudsmit.

‘Tout legs pur et simple donnera au légataire un droit à la chose léguée’: deze woorden heeft men gemeend te kunnen vertalen met: ‘Alle zuivere en onvoorwaardelijke legaten geven aan den legataris het regt om de gelegateerde zaak te vorderen.’ Ware het anders, men zoude deze zoo belangrijke en (indien het op de gronden van Mr. Goudsmit geschied ware) zoo echt wetenschappelijke verandering met eenige toelichting hebben voorzien; Asser zou ze in zijn bekend werk met den noodigen ophef hebben aangekondigd; van Crombrugghe, de spreker der commissie, zoude niet gezegd hebben, dat de bepalingen van deze afdeeling, waartoe het bewuste artikel behoort, ‘conformes au code actuel’ zijn. Daarenboven, en dit komt ons afdoende voor, de Fransche tekst van 1830, die even officieel gezag had als de Hollandsche, behield de uitdrukking van den Code Napoléon, wel een bewijs, dat men de Hollandsche

woorden voor niets dan eene vertaling van het Fransche voorbeeld hield. Maar zijn zij dit ook? Zulks geloof ik niet en wel op de volgende gronden.

De vraag, die ons hier bezig houdt, is meer eene vraag van eigendoms- dan van eigenlijk erfregt; het onderzoek behoort dus uit te gaan van den derden titel, en wel van deze woorden van art. 639: ‘Eigendom kan op geenc andere wijze worden verkregen dan door..... wettelijke of testamentaire erfopvolging.’ Bevat dit woord ook het regt van den legataris? Zelfs de heeren Kleijn en Modderman erkennen, dat het eigenlijk alleen van den erfgenaam kan gebruikt worden, maar beweren, dat men dit bij de onzuivere redactie onzer wetboeken niet zoo naauw moet nemen. Wij nemen dit aan, maar constateren slechts, dat de presumtie tegen hen is, en zij voor het eigendom van den legataris dus een bepaald bewijs zullen moeten leveren.

Art: 666 verwijst voor de wijze, waarop deze eigendom verkregen wordt, naar den elfden en twaalfden titel: de heer Goudsmit voert daarop aan, dat die wijze voor den erfgenaam is aangegeven in art. 880 en 1002, voor den legataris nergens. Teregt echter o.i. zegt de heer Kleijn, dat die artikelen van iets geheel anders, van de saisine, spreken; het schijnt dan ook, dat die verwijzing meer de bedoeling heeft gehad om aan te geven wie, en onder welke voorwaarden men erfgenaam wordt; de eigendomsoverdragt zelve vindt men alleen, maar ook voldoende, in art. 639 uitgesproken.

En nu de woorden van art. 1005? Indien deze noodwendig tot het aannemen van eene zakelijke vordering moesten leiden, dan zou men kunnen aannemen, dat onder de dubbelzinnige uitdrukking van art. 639 ook de legataris hegrepen was, en dat dit artikel hem het regt gaf, welks handhaving hier was geregeld. Het is er echter verre af, dat dit zoo zijn zou. Mr. Modderman erkent zulks, en neemt aan dat de woorden van art. 1005 alleen eene actie geven, in het midden latende, of het eene reële of persoonlijke is, maar indien dit zoo is, blijft er voor het regt van den legataris niet één positive grond meer over. Mr. Kleijn gaat niet zoo ver, en leest in de woorden van art. 1005 werkelijk het toekennen eener zakelijke vordering. Eene zaak vorderen kan volgens hem alleen hij, die op die zaak een reëel regt heeft: in geene betere termen geeft art. 629 den eigenaar de rei vindicatio, art. 881 den erfgenaam de hereditatis petitio, art. 1038 den verwachter de opeisching der goederen, in het fideicommis begrepen. Zulks is onjuist; de eigenaardigheid van het zakelijk regt bestaat daarin, dat men zijne zaak van elk en een iegelijk opvordert, gelijk de artikelen 629 en 881 bepaaldelijk zeggen; *vorderen* is niets meer dan eene actie instellen, om het even of dit eene persoonlijke of zakelijke is.

Ons resultaat is dus, dat wij in de woorden der wet nergens eene aanleiding vinden, om art. 639 aan te vullen, of het woord *erfopvolging* in dit artikel anders dan in zijne gewone beteekenis op te vatten. Al zijn dus de woorden van art. 1005 dubbelzinnig, en al zijn zij het gevolg van eene slechte vertaling, art. 639 is duidelijk, en daar ligt de cardo questionis. Tegen dit artikel moet men opkomen, en opkomen met eene duidelijke wetsbepaling, zoo als de wetgever misschien heeft willen geven, maar zeer zeker niet gegeven heeft.

Wij schrijven in een tijdschrift, niet hoofdzakelijk voor regtsgeleerden bestemd, en mogen dus de opmerking niet terughouden, dat menig niet-regtsgeleerd lezer, indien hij ons tot dusverre gevolgd heeft, welligt met verwondering zal bemerken, dat onze wetgeving van dien aard is, dat de aanneming van menig regtsbeginsel niet heeft afgehangen van belangrijke wijsgeerige, historische of practische beraadslagingen, maar van het meer of minder zuiver vertalen van een Fransch opstel. Helaas, het is zoo, en er zou menig voorbeeld kunnen aangehaald worden, waarin de wetgever niet (zoo als in art. 1005, dit zijn wij geheel met Mr. Goudsmit eens) bij vergissing het goede, maar wel degelijk het verkeerde beginsel gehuldigd heeft. Mogen deze en dergelijke ontdekkingen er dan toe bijdragen, dat, wanneer eenmaal de wetboeken van strafvordering, strafregt en burgerlijke regtsvordering in gereedheid zijn, en onze Staten-Generaal den tijd hebben (men ziet, wij willen niet overhaasten), ook de beide hoofdwetboeken, het burgerlijk wetboek en het wetboek van koophandel, eene grondige herziening ondergaan. Wetenschap en practijk beiden zouden menige nuttige hervorming kunnen aanwijzen.

Nadat wij aldus de beide voornaamste civielregtelijke brochures, die ons in de laatste maanden in handen kwamen, besproken hebben, wenschen wij ten slotte nog met een paar woorden te wijzen op eene derde, die echter (veel eenheid kan in ons overzigt niet heerschen) wederom tot een geheel ander gebied dan de beide eerstgenoemde behoort. Wij bedoelen het geschrift, hetwelk Mr. F.W.C. Koker over en tegen de overeenkomst betreffende de goederen van het voormalig klooster van St. Agatha heeft uitgegeven.

Het is ons oogmerk niet, het eigenlijke onderwerp van 's schrijvers betoog hier in alle bijzonderheden ter sprake te brengen. Of bij de overeenkomst met vier kruisheeren van St. Agatha bevoordeeling plaats heeft, kunnen wij niet beoordeelen; is zulks werkelijk het geval, dan gelooven wij met Mr. Koker, dat geene consideratiën van billijkheid onze volksvertegenwoordiging mogen nopen om daartoe mede te werken; is zulks niet het geval, dan dunkt het ons dat de regering zich op een beter standpunt had kun-

nen plaatsen, dan thans in de memorie van toelichting het geval is.

Hebben de kloosterbroeders van St. Agatha zich vroeger zoo verdienstelijk gemaakt, dat zij thans eene bijzondere bevoordeeling uit 's rijks kas verdienen, het is mogelijk, maar (wij zijn dit met den heer Koker eens) op historische gronden hoogst onwaarschijnlijk, en in allen gevalle onbewezen; zijn zij eeuwen lang onverdiend bevoorregt, het kan een argument zijn, om hieraan voor goed een einde te maken, maar nimmer om eene nieuwe gunst op de oude te stapelen; doch is de overeenkomst in 's lands belang, welnu dan was dit, dunkt mij, reden genoeg om haar te verdedigen. In allen gevalle achten ook wij het echter hoogst gevaarlijk, om in den considerans der wet de woorden op te nemen: Alzoo ‘wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is de bestaande verschillen betreffende de goederen van het voormalig klooster St. Agatha te beëindigen, zoo is het, enz.’ Van eenig verschil omtrent de eigendomsregten van den staat is niets bekend, en kan geene sprake zijn, vooral niet tegenover de kloosterlingen, die als huurders altijd die regten hebben erkend.

Doch hoe dit zij, de vraag omtrent de aannemelijkheid der betrokken overeenkomst is in onze oogen bijna geheel van financiëlen aard, en dus evenzeer misplaatst in dit regtskundig overzigt, als wij zelve de gegevens missen, om haar behoorlijk te onderzoeken. Daarenboven, wanneer deze bladen het licht zullen zien, is zij waarschijnlijk door de aanneming of verwerping der Staten-Generaal eene geheel nieuwe phase ingetreden, waarin zij of op het *judicata res pro veritate habetur* of op het *de mortuis nil nisi bene* aanspraak maken mag. Liever wijzen wij dus op een paar meer algemeene opmerkingen van den heer Koker, die ook in het laatst bedoelde geval hunne waarde behouden, en daarenboven meer tot den kring onzer tegenwoordige onderzoekingen behooren.

In de eerste plaats, het geldt hier een klooster. Zij het ook dat de verkoop in naam op vier bijzondere personen is gesteld, niemand betwist, en allerminst de regering, die zich op billijkheidsgronden, ontleend aan de geschiedenis van het klooster van St. Agatha, beroept, dat de koop in waarheid geschiedt voor rekening van dit klooster; dat de bewuste goederen dus overgaan in de doode hand. Mag de Staat, die in het oog van velen geroepen is, zulke overgangen tegen te werken, daartoe zelf medewerken; en bestaan in allen gevalle voor onzen Staat niet de Fransche decreten nog, die het bestaan der kloosters, en dus zeer zeker hunne bevoegdheid om vaste goederen te bezitten, verbieden? Men begrijpt, dat dit hoogst moeijelijke vragen zijn, dat wij er niet aan denken kunnen, ze hier, à propos van eene brochure over de St. Agatha-goederen,

behoorlijk te behandelen; ook de heer Koker roert ze slechts ter loops aan, maar juist, omdat die vragen van zoo hoog belang zijn, zouden wij het betreuren, indien de regering den schijn had van ze te prejudiciëren bij deze overeenkomst, waarbij zij onmogelijk geheel aan de orde gesteld kunnen worden. Zoo lang de kloosterlingen verpligt zijn door middel van personnes interposées te handelen, maakt het een onaangenamen indruk, indien de regering tot eene dergelijke handeling medewerkt; zoo lang door velen de wenschelijkheid wordt betoogd, en in allen gevalle de mogelijkheid bestaat, dat eenmaal de bevoegdheid om vaste goederen in de doode hand te brengen zal beperkt worden, behoort niet de regering het voorbeeld te geven om dergelijke overeenkomsten te sluiten.

Eene tweede algemeene opmerking is deze. Buiten de goederen van St. Agatha vindt men in ons vaderland nog een aantal andere goederen van kerkelijken oorsprong, die na de hervorming heerloos geworden, op de meest verschillende wijzen behandeld zijn. Sommige werden tot kerkelijke of andere nuttige doeleinden aangewezen, andere kwamen onder het beheer van bijzondere personen, die ze bij gebreke van eigenaars, die er meer regt op hadden, gelijk den ager publicus der Romeinen, langzamerhand als hun eigendom zijn begonnen te beschouwen; weder anderen werden door den Staat direct bcheerd, of wel (gelijk die, welke ons thans bezig houden) als domein aan den prins van Oranje afgestaan. Is hun lot dus van den aanvang af ongelijk geweest, bestond er ook tusschen de regtsgeleerden van de republiek groot verschil van meening omtrent hun regtstoestand in theorie, niet minder uiteenloopende is de houding, welke de Staat thans tegenover hen inneemt. Tegenover de welwillendheid, welke jegens den bezitter der kapittelgoederen van Haaften, en de huurders der kloostergoederen van St. Agatha getoond is, staat de gestrengheid, waarmede ten opzigte der geestelijke goederen van Rossem is gehandeld, vreemd over.

Dit verschil moet, wat ook het lot van het wetsontwerp betreffende de goederen van St. Agatha zij, voor het vervolg ophouden; zijn er meerder bezitters, die zonder regt geestelijke goederen als hun eigendom beheeren, maar te wier behoeve een langdurig bezit van dien aard kan worden aangevoerd, dan behoort aan een dergelijken toestand op de eene of andere wijze een einde gemaakt te worden; zijn er landen, waarop lasten kleven, niet onvereenigbaar met onze hedendaagsche staatsregeling, dan behoort zulks vast geregeld te worden, en ieders regten en pligten duidelijk omschreven: in elk geval aan de verwarring, die thans heerscht, moet een einde komen. De heer Koker stelt daartoe voor, om (gelijk bij de wees- en momboir-kamers is geschied) eene bijzondere commissie te benoemen, en aan deze het ouderzoek naar den aard en oorsprong der verschillende

geestelijke goederen op te dragen, om daarna bepalingen te maken omtrent het gebruik dier goederen onder toezigt der regering. Wij betwijfelen, of eene dergelijke regeling voldoende zou zijn, en zouden het meer in overeenstemming met onze hedendaagsche begrippen achten, indien die goederen, behoudens schadevergoeding natuurlijk aan andere belanghebbende personen, in vrijen eigendom konden gebragt worden van den Staat, de gemeenten, of de personen, die daartoe in elk geval de naasten mogten blijken te zijn. In allen gevalle, ook al had de regering telkens het meeste regt en de meeste billijkheid aan hare zijde, zonder algemeene regeling zal de schijn van partijdigheid niet geheel kunnen vermeden worden; slechts door eene algemeene wet, op een naauwkeurig onderzoek naar den toestand van ieder dezer goederen gegrond, zal ook hier naar waarheid gelijk regt voor allen kunnen worden ingevoerd.

P.R. FEITH.

***Geschiedkundige Bijdragen, uit onuitgegeven stukken, bewerkt door Jhr. J.W. van Sypesteyn. - Eerste aflevering: Willem Frederik Prins van Nassau en Johan de Witt. 's Gravenhage, Gebroeders van Cleef.* 1864.**

Wie belang stellen in de geschiedenis van ons land hebben zeker met groot genoegen vernomen, dat Jhr. J.W. van Sypesteyn tot medehelper van den Archivaris van het Kon. Huis, Mr. Groen van Prinsterer, was aangesteld. De vrees, dat bij het sterven van den Heer Groen het Huisarchief zonder opzicht blijven en weêr als van ouds ontoegankelijk worden zou, werd door deze benoeming, die tevens designatie was, voor goed weggenomen. En de aangewezen opvolger had zich reeds door menigen verdienstelijken arbeid als navorscher een geschiedkundigen naam gemaakt. Men mocht vertrouwen dat hij met het uitgeven van hetgeen het Archief belangrijks bevat zou voortgaan, naar het voorbeeld van den man, aan wien hij werd toegevoegd.

Deze goede verwachting is waarlijk niet beschaamd. Reeds in het vorig jaar gaf de Heer v.S. een boekje uit over de onderlinge verhouding van Nederland en Brandenburg in 1672 en '73, dat getuigde hoe ijverig hij al aanstonds de schatten, die voortaan ook aan zijne zorg waren toevertrouwd, ten nutte der historie gebruikte. En thans zendt hij de eerstelinge in het licht van een, wij hopen lange, reeks van Geschiedkundige Bijdragen, waarin de resultaten van zijn nasporing in het Archief meêgedeeld worden. Wij begroeten deze eerstelinge met ingenomenheid; en ik haast mij ze bij het belangstellend publiek in te leiden. Zulk een arbeid mag niet onopgemerkt blijven liggen.

De geachte uitgever heeft recht om te verwachten, dat hem bij het aanvaarden van zijn taak ronduit gezegd zal worden wat bevoegde beoordeelaars over zijn methode denken. Ik ben daartoe bereid. Het zal mij aangenaam zijn indien de aanmerkingen, die ik mij veroorloven moet, van eenige dieust mogen wezen bij het voortzetten van het werk; en ik hoop, dat de geachte uitgever deze aankondiging zal willen beschouwen als een blijk der bijzondere belangstelling, waarmede ik zijn Bijdragen ontvangen heb.

Ik begin met de betuiging, dat ik, in plaats van hetgeen ons wordt gegeven, liever iets anders zou ontvangen hebben. Ik had gewenscht, dat de Heer v.S. het werk van zijn voorganger, waar deze het gestaakt heeft, had opgevat. De Heer Groen heeft de tweede serie der ‘Archives’ gesloten met de brieven van 1688.

Thans lag aan de beurt om gedrukt te worden de correspondentie tusschen Willem III en Heinsius, die door allen, wien het te beurt gevallen is ze door te zien, door Macaulay, door Sirtema de Grovestins, door den Heer Groen zelven als allerbelangrijkst geroemd wordt. De uittreksels, die er van gegeven zijn, zijn volgens den Heer Groen volstrekt niet voldoende. ‘Qu'on les publie donc en langue hollandoise, ces lettres d'un grand homme eminemment hollandois, qu'on les publie toutes et sans en rien retrancher.’ - Zoo zegt de uitgever der ‘Archives;’ ik wenschte dat hij deze woorden bepaaldelijk tot zijn medehelper had gericht, en dat deze er gehoor aan gegeven had.

Maar misschien begreep de Heer v.S. dat hij zich niet mocht haasten een taak te aanvaarden, die door den Heer Groen niet stellig was afgewezen. De mogelijkheid bestaat, dat de Heer Groen zich nogmaals van het staatstooneel in zijn studeerkamer terugtrekt, en een derde serie der ‘Archives’ opent. Indien de Heer v.S. om zulk een bedenking het uitgeven der begeerde briefwisseling verdaagd had, wij zouden hem daarvan zeker geen verwijt maken, en het hem niet euvel duiden dat ons geduld zoo lang op de proef wordt gesteld.

Maar buiten de voortzetting der ‘Archives’ was er nog een ander werk, dat zich als van zelf aan den medehelper van den Heer Groen moest opdringen. De beide seriën der ‘Archives’ vorderen een supplement. Wij hebben reden om te gelooven, dat enkele stukken van belang indertijd aan de nasporing van den Heer Groen ontgaan zijn. Wij weten met zekerheid, dat na de uitgave der ‘Archives’ nieuwe schatten van oorkonden in het Huisarchief zijn neêrgelegd. Een en ander zou overvloedige stof tot een supplement geleverd hebben. Ik had gehoopt van den medehelper dit toevoegsel tot den arbeid van zijn principaal in de eerste plaats te zullen ontvangen. Ik erken het op gevaar af van onbescheiden te wezen, dat mij zulk een vervolg of zulk een supplement op de ‘Archives’ aangenamer zou geweest zijn dan de Geschiedkundige Bijdragen, waarvan thans de eerste aflevering voor ons ligt.

Maar laten wij niet ondankbaar zijn, en het aangebodene niet versmaden, omdat wij aan een ander geschenk de voorkeur zouden geven. Iedere nuttige bijdrage tot de kennis onzer geschiedenis is ons welkom. Wij willen daarom onbevooroordeeld onderzoeken, welke waarde het geschonkene heeft.

Bijdragen, als die de Heer v.S. levert, onderscheiden zich van een uitgaaf als de ‘Archives’ van den Heer Groen hoofdzakelijk hierin, dat in de laatste de bescheiden de hoofdzaak, in de eerste daarentegen slechts bijzaak zijn. In de Bijdragen is het betoog van den uitgever het wezenlijke, de bescheiden dienen slechts als *pièces*

justificatives, om het betoog te staven. Had de Heer Groen dezen vorm van bewerken en uitgeven gekozen, hij zou aan de geschiedenis de groote dienst niet bewezen hebben, waarvoor zij hem thans dankbaar is. Want hoe hooge waarde wij toekennen aan de *prolegomènes*, die ieder deel der 'Archives' inleiden, wij achten ze gering in vergelijking met de stukken zelve. En toch, de Heer v.S. zal de eerste wezen om het te erkennen, met de *prolegomènes* van zijn voorganger staan zijn verhandelingen niet gelijk. Ook in zijn werk derhalve trekken de onuitgegeven stukken het eerst onze aandacht.

Welke zijn de nieuwe bescheiden, die deze eerste aflevering bevat? Vooreerst (Bijl. I) eenige brieven van Mauregnault en van P. de Huybert aan Prins Willem Frederik van Nassau, over de pogingen der stadhoudersgezinden in Zeeland, om den jongen Prins in 1652 de posten zijner voorouders te verzekeren, en gedurende zijn minderjarigheid den stadhouder van Friesland als zijn luitenant aan te stellen. Een brief over hetzelfde onderwerp van de Witt aan van Beveringh is hierbij gevoegd. De verzameling vormt een tamelijk goed geheel, en is niet onbelangrijk.

Vervolgens wordt (Bijl. II) de zoogenoemde Harmonie van 3 Decr. 1655 nog eens in haar geheel afgedrukt. Waartoe dit dienen moet, heb ik niet begrepen. Het stuk is onder anderen te vinden in de 'Secreete Resolutiën,' die bij de 'Brieven van en aan de Witt' behooren, en in ieders handen zijn.

Dan volgt (Bijl. III) een brief van de Ruyter aan Willem Frederik, die alleen om den persoon van den schrijver aanmerkelijk is, maar niets nieuws bevat.

Daarop (Bijl. IV) een bundel stukken, betreffende het plan, bij gelegenheid der restauratie in Engeland door de Witt beraamd, om den jongen Prins als kind van staat voor rekening van Holland een zorgvuldige opvoeding te geven. In dezen bundel vinden wij vooreerst een uittreksel uit een journaal van Buysero, den secretaris van Z.H., in het Huisarchief bewaard, en reeds, in een fransche vertaling, door Sirtema de Grovestins uitgegeven. Verder eenige brieven tusschen Buysero en Oudart, secretaris der Prinses van Oranje, gewisseld, eveneens in het Huisarchief berustend; en bovendien een briefwisseling tusschen de Witt en den Amsterdamschen oud-burgemeester de Graeff van Zuidpolsbroek, deze laatste in het Rijksarchief voorhanden. - Zonder het belang dezer verzameling van stukken gering te stellen, opper ik toch de vraag, of zij wel bij voorkeur boven andere verdiende gedrukt te zijn. Het journaal van Buysero was bekend, het overige is van mindere waarde, als wij de briefwisseling tusschen de Witt en de Graeff uitzonderen. En het gaat mij aan het hart, dat de correspondentie van de Witt, die zich nagenoeg in haar geheel in het Rijksarchief bevindt, op deze wijs, bij stukken

en brokken, aan den dag wordt gebracht; zij verdiende afzonderlijk te worden uitgegeven, even goed als ‘de Archives de la maison d'Orange-Nassau’ en ‘Gedenkstukken van Oldenbarnevelt.’ Door het afdrukken in allerlei boeken van enkele belangrijke brieven uit de overrijke verzameling, maakt men het hoe langer hoe moeilijker om voor het geheel een uitgever te vinden, althans zoo lang de regering haar ondersteuning aan zulke werken blijft ontzeggen.

Hetzelfde geldt van Bijl. V, den brief van de Witt aan van Beverweerde, gezant der Republiek in Engeland, en van Bijl. VII, den brief van de Witt aan Willem Frederik, waarin dankbetuiging voor betoonde medewerking. - Daarentegen is de brief van Willem van Haren aan den stadhouder van Friesland (Bijl. VI), over de verandering door Holland in het formulier van voorbidden voor de overheid gemaakt, belangrijk, en aan het Huisarchief ontleend.

Behalve deze, onder de Bijlagen geplaatste, stukken vinden wij nog in de verhandeling ingelascht eenige brieven en gedeelten van brieven, sommige uit het Huisarchief, andere uit het Rijksarchief afkomstig.

Zietdaar wat ons de Heer v.S. in deze eerste aflevering mededeelt. In de volgende belooft hij de geheime onderhandeling van de Witt met de gezanten in Engeland, over het uitleveren van de acte van seclusie, toe te lichten. Zoo hij daartoe de brieven van de Witt uit de verzameling in het Rijksarchief denkt af te drukken, blijf ik het betreuren, dat hij niet liever uit den rijkdom van het minder toegankelijke Huisarchief gelieft te putten.

Wat de wijs van uitgeven betreft, veroorloof ik mij insgelijks een paar aanmerkingeu. Ik kan niet goedkeuren, dat de Heer v.S. in dit opzicht van het voorbeeld van den Heer Groen is afgeweken. Deze geeft onveranderd wat hij vindt: eigenaardige spelling, schrijfouten zelfs, alles komt in druk zoo als het in het handschrift staat. En zoo behoort het ook. Gaat de uitgever eens aan het veranderen, waar zal hij dan ophouden? De Heer v.S. heeft zich op dien gevaarlijken weg begeven; hij heeft de spelling gemoderniseerd, niet bedenkende, dat er tusschen de woordenkeus en den stijl en de spelling een natuurlijk verband bestaat: aan oud-hollandsche taal past een oud-hollandsche spelling. Verder heeft hij in sommige stukken zijn korte opmerkingen en verklaringen tusschen haakjes ingelascht, een gebruik, dat hij evenmin van den Heer Groen heeft afgezien.

Doorgaans heeft de Heer v.S. zijn stukken juist gelezen, maar ik durf niet beweren dat hij altijd juist gelezen heeft. Hier en daar is de zin zoo onbegrijpelijk, dat ik aan verkeerde lezing moet gelooven. Zoo schrijft ergens (bl. 97) Willem Frederik aan de Witt: Ik wil uwe woorden opnemen als een voorschrift om mij naar te ge-

dragen ‘als zijnde het zekerste en het beste niet der volkeren van Septentrion.’ Ik zou willen weten of de Witt dit begrepen heeft, ik moet erkennen het niet te begrijpen. - Op een andere plaats (bl. 199) verzekert de Huybert aan Prins Willem Frederik, dat hij bereid is Zijne Excellentie ‘te helpen aandoen en confoceren’ de waardigheid van luitenant-kaptein-generaal. Wat is hier *confoceren?* Denkelijk een verkeerde lezing voor *confereren*. - In het journaal van Buysero heeft de uitgever den stijl wat verbeterd, door hier en daar het ontbrekende lidwoord of voornaamwoord tusschen haakjes in te voegen. Zoo die bijvoeging niet baat, zij schaadt ook doorgaans niet. Maar op ééne plaats is zij toch geschikt om den lezer van den weg te helpen. Er staat (bl. 233) ‘dat Z.H. alles met gemak... kan bekomen... dat Z.H. hetzelve niet zal ontschieten, veel min dan (het) offer der designatie was.’ Wat een ‘offer der designatie’ is, en hoe het hier ter plaatse te pas zou komen, begrijp ik niet wel. Ik lees ‘veel min dan *of er* de designatie was.’ De uitgever heeft zich door de oude spelling van *of er* laten misleiden, hij heeft in de twee aaneengehechte woorden een substantivum vermoed, en door het voorvoegen van het artikel zijn gissing aau den lezer opgedrongen. Een afdoend voorbeeld ten bewijze mijner stelling, dat de uitgever in de oorkonden niet het minste moet veranderen.

Evenmin kan ik het goedkeuren, dat de Heer v.S. uit de beschciden, die hij uitgeeft, stukken weglaat. Ik houd het met het devies van zijn voorganger: ‘publier sans en rien retrancher.’ Waarom krijgen wij van het journaal van Buysero ‘alleen hetgeen betrekking heeft tot de handelingen met de Witt en zijn vrienden’? Ik kan zelf wel op die vraag het antwoord geven: het afgedrukte gedeelte moet dienen om een betoog te staven; wat daartoe niet strekken kan blijft bij gevolg achterwege. Maar dit antwoord bevredigt ons niet. Wij verlangen de oorkonden in haar geheel, zoo als zij zijn, niet voor zoo ver de uitgever ze tot bewijs van zijn voorstelling van noode heeft. Door het weglaten van hetgeen Buysero aangaande zijn conferentie met de Prinses op 7 Julij had aangeteekend (en hetgeen gelukkig bij Sirtema de Grovestins te vinden is), wordt het verhaal van de conferentie met den Raadpensionaris op den volgenden dag vrij onduidelijk.

De uitgever is zonder twijfel bekend met hetgeen over zijn onderwerp in druk bestaat: een verdienste, die niet zoo algemeen is als wel betaamde. Vele uitgevers van niet zeer belangrijke nieuwe bescheiden toonen zich onbekend met oneindig gewichtiger stukken, die sedert lang waren uitgegeven. Dit is geenszins het geval met den Heer v.S. Maar toch ook hij verraadt soms onbekendheid met hetgeen hem als uitgever te pas had kunnen komen. Op blz. 35 citeert hij een plaats uit de ‘Mémoires de Jean de Witt’; hij neemt

daaruit aanleiding om over dit boek te spreken; hij zegt, dat het blijkbaar in het Hollandsch geschreven, doch eerst in deze vertaling gedrukt is, en dat men alle reden heeft om te twijfelen, of het wel van de hand van de Witt is. Men heeft niet de minste reden om te twijfelen. Het is algemeen bekend, dat de ‘Mémoires de Jean de Witt’ niets anders zijn dan de vertaling van de Aenwysing der heilsame politieke Gronden en Maximen van Holland van Pieter de la Court. De Heer v.S. kan daar de door hem aangehaalde plaats op blz. 513 in het oorspronkelijke Hollandsch terugvinden. Misschien zal het hem verrassen tevens te vernemen, dat desniettemin de woorden, die hij aanhaalt, en die hij gebruikt om er uit af te leiden, hoe de Witt over het stadhouderschap zal gedacht hebben, toch toevallig van Jan de Witt zelven zijn. Het staat vast, dat de Witt het boek van Pieter de la Court, het ‘Interest van Holland’ in handschrift gelezen en verbeterd, en met twee geheele hoofdstukken vermeerderd heeft. Simon van Leeuwen had ‘op de drukpersse van Jan Blaauw tot Amsterdam de door den cygen handt van den Raadtpensionaris de Witt vermeerde copie’ gezien (Kluit, III, bl. 554). En onder de manuscripten, door prof. Tydeman nagelaten, moet zich dit zelfde handschrift, met de beide toegevoegde hofdstukken, bevinden. (Bilderdijk, XII, blz. 376.) Van dit boek nu, ‘het interest van Holland’, is de ‘Aenwysing der Gronden en Maximen’ een latere redactie, en daarin komen nagenoeg onveranderd de toevoegsels van de Witt weêr voor. Juist het slot er van heeft de Heer v.S. uit de ‘Mémoires de Jean de Witt’ aangehaald. Ware hij bekend geweest met de bibliographische bijzonderheden, die ik hier vermeld, hij zou aan de bedoelde woorden meer gehecht, en er meer uit afgeleid hebben. In het voorbijgaan zij gezegd, dat de beide hoofdstukken, door de Witt in het ‘Interest van Holland’ geschreven, een uitnemende bijdrage leveren tot de geschiedenis van zijn bewind tot op de restauratie der Stuarts. Zij zijn, naar mijn oordeel, veel belangrijker dan al wat in de laatste tijden over die geschiedenis is uitgegeven; zij mogen in waarheid den naam van Gedenkschrift van de Witt, of liever nog den naam van Verweerschrift dragen; zij zijn een apologie der stadhouderlooze regering en bepaaldelijk een beoordeeling van haar buitenlandsche politiek. Vooral de voorstelling van onze verhouding tot de Noordsche Mogendheden is allerleerzaamst. En toch hebben de geschiedschrijvers verzuimd uit deze rijke en heldere bron te putten.

In een beoordeeling van de verhandeling zelve van den Heer v.S. zal ik mij niet begeven. Zij strekt hoofdzakelijk om Prins Willem Frederik te rehabiliteren. De Heer v.S. heeft geen vrede met het harde oordeel, dat Bilderdijk in weinig woorden en op hoogen toon over Zijn Excellentie geveld heeft. Zelfs de uitspraak van den Heer Groen voldoet hem niet, tenzij verklaard op eene wijze, die mij

gewaagd voorkomt. Volgens den Heer v.S. was de Prins een rechtschapen en bekwaam man, die zich wel door de Witt heeft laten beet nemen, maar die, met de Witt vergeleken, toch geen kwaad figuur maakt. Het kan zijn dat deze voorstelling juist is, maar ik ben er niet van overtuigd. Ik vestig mijn oordeel minder op gezeden van Zijn Excellentie dan op feiten. Voor 1650 heeft Prins Willem gedurig tot maatregelen van geweld tegen Holland en Amsterdam aangezet, eer nog de provincie of de stad iets had gedaan wat geweld wettigen kon. Na den vrede met Engeland koesterde hij eveneens plannen van geweld, die alleen in een doldriftig brein konden opkomen. Hoezeer aan Willem II ten naauwste verbonden, was hij na diens dood aanstonds in de weer om, ten koste van den pas geboren Prins, de nalatenschap te exploiteren, en bepaaldelijk het stadhouderschap van Overijssel te bejagen. Eerst toen het bleek, dat de tegenpartij de vernedering van het geheele Huis van Oranje-Nassau beoogde, heeft hij zich de gemeene belangen van het Huis en die van haar hoofd, den jongen Prins, aangetrokken. Toch toonde hij zich weêr bereid om de antistadhouderlijke Harmonie, die Holland beraamd had, bij de andere provinciën aan te prijzen, zoodra hij hopen kon zoodoende den rang van veldmaarschalk te verdienen. Maar hij had zich bedrogen; de begeerde post was niet voor hem bestemd; met ijdele beloften had hij zich laten vangen. Zietdaar de feiten, waarop mijn oordeel over Prins Willem Frederik voornamelijk berust; ik behoef er wel niet bij te voegen, dat het ongunstiger is dan het oordeel van den Heer v.S. Eerder zou ik met de woorden van den Heer Groen kunnen instemmen: ‘Il était le protecteur naturel du jeune Prince. Si d'abord il ne remplit pas scrupuleusement ce devoir, plus tard instruit par l'experience, il paroit avoir compris, qu'il falloit, dans l'intérêt commun, se rallier franchement autour du jeune enfant.’ Tot verontschuldiging van den vorst moeten wij echter bedenken, dat hij kort te voren door Frederik Hendrik ten behoeve van Willem II grievend verongelijkt was, dat hem de stadhouderschappen van Groningen en Drenthe op slinksche wijs waren onttrokken, en dat hij zelfs Friesland niet zou behouden hebben, als het mogelijk was geweest het hem te ontnemen. Geen wonder dus, dat hij van de gelegenheid gebruik maakte om ruimschoots op het kind te verhalen, wat hij door de afgunst van den vader en den grootvader te kort gekomen was.

Over de Witt schijnt de Heer v.S. niet gunstig te denken. Het is een bewijs van zijn strikte rechtvaardigheid en van zijn onbevangen oordeel. Hij, de afstammeling van ‘Oom van Sypesteyn’, dien de Witt hoogachtte en lief had, en die wederkeerig aan dezen achting en liefde betoonde, hij laat zich door geen familiezwak, door geen natuurlijke sympathie voor den grooten man, aan wien hij ver-

want is, verleiden tot een gunstiger oordeel, dan hij verdiend acht. Maar is zijn oordeel inderdaad naar verdienste? Ik betwijfel het. Niet dat ik met het stadhouderlooze regeringsstelsel bijzonder ben ingenomen, maar ik reken het billijk bij het beoordeelen er van te letten op de gebreken en misbruiken, die het voorafgegane stadhouderlijke bewind gekenmerkt hadden. Het was niet enkel heerschzucht en partijschap, die na 1650 tegen het aanstellen van een stadhouder, die tevens kapitein-generaal wezen zou, deed ijveren. Een maar al te billijke bezorgdheid voor de bedreigde vrijheid, een gegronde vrees voor een eigendunkelijke en avontuurlijke politiek werkten daartoe mede. Ik laak het terugzetten van het Huis van Oranje ten sterkste, vooral omdat het geschiedde in strijd met den vurigen wensch der natie en uitsluitend in het belang eener zelfzuchtige en oncerlijke aristoeratie, maar niet omdat de regering van een stadhouder op zich zelf zoo veel voortreflijker zou geweest zijn dan de stadhouderlooze. Wij, nakomelingen, beoordeelen het verleden te vaak uit ons oogpunt, in het licht dat onze ondervinding heeft doen opgaan. Wij zijn geneigd de Witt en zijn vrienden hard te vallen, omdat zij den grooten Willem III buiten de regering hielden. Maar zij hebben onzen Willem III niet geweerd; zij hebben een jong mensch, van wien zij niet meer wisten dan dat hij een goeden aanleg had, het roer van staat niet willen toevertrouwen, voor hij eerst op minder gewichtigen post getoond had wat er in hem stak. - Wij, gewoon aan het erfrecht, waarnaar de eene Willem den anderen als Koning opvolgt, keuren het af dat de Staten van Holland het recht van Willem III om aan Willem II op te volgen, miskenden. Maar wij vergeten, dat het stadhouderschap iets anders was dan een koningschap, en dat de erfelijkheid van den post van stadhouder bijna even ongerijmd is als de erfelijkheid van den post van minister des Konings. Arme Willem V heeft ondervonden wat het is naar erfrecht een ambt te bekleeden, waartoe men naar den aard zijner talenten niet berekend is.

Maar ongevoelig begin ik te doen, wat ik gezegd heb niet te zullen doen; ik ben op weg om de verhandeling van den Heer v.S. zelve te gaan bespreken. En toch, ik begrijp, dat deze eerst met juistheid beoordeeld kan worden, als de volgende bijdragen, die het zelfde tijdvak betreffen, de voorstelling des schrijvers in haar geheel zullen ontvouwd hebben.

Naar die volgende afleveringen zien wij met verlangen uit. Zij zullen, volgens de aankondiging, gewichtige onderwerpen behandelen, waarover de schijver zeker veel nieuws zal hebben meê te deelen. Moge het letterkundig publiek door zijn belangstelling hem voortdurend tot zijn verdienstelijken arbeid lust geven.

R.F.

***Beknopte Schets der godsdienstige gezindten en der godsvereering bij de Heidenen, Joden, Mahomedanen en Christenen, en wel inzonderheid de verschillende secten en schakeringen in de Christelijke Kerk; benevens de geschiedenis van den Bybel, in hoofdpunten en losse omtrekken kortelijk aangestipt door M.D. Teenstra. Te Groningen, bij P. Noordhoff*. 1864.**

‘Mijn zoon! wees gewaarschuwd! van vele boeken te maken is geen einde, en veel lezens is vermoeiïng des vleesches.’ Zoo sprak de Prediker reeds. Wat zou deze hebreeuwsche materialist eehter wel gezegd hebben, als hij in onze dagen geleefd, en boeken in handen had gekregen, zooals dat waarvan de ouderwetsch-uitvoerige titel boven deze aankondiging staat uitgeschreven? Zeker is het, dat het lezen van dit werk een groote vermoeienis des vleesches, en niet minder een groote ergernis des geestes is, - een ergernis die ik mij, voor een groot deel althans, getroost heb met het menschlievende doel, om ook anderen mijn: ‘Weest gewaarschuwd!’ te kunnen toeroepen. En even zeker is het, dat het samenstellen van dergelijke geschriften niets anders is, dan hetgeen men met den eigenaardigen naam van ‘boekenmaken’ gewoon is aan te duiden. De heer M.D. Teenstra heeft over sommige dingen, bijvoorbeeld de geschiedenis der Doopsgezinden, waartoe hijzelf schijnt te behooren, en de godsdienstige statistiek en oudheden der provincie Groningen, welke provincie hij schijnt te bewonen, het een en ander gelezen. Van sommige andere dingen heeft hij, uit de derde of vierde hand - de bronnen die hij aanhaalt bewijzen dat - een zeer oppervlakkige, van zeer vele andere een hoogst-gebrekkige en onnaauwkeurige kennis. En al deze compilatorische, oppervlakkige en onnaauwkeurige kennis heeft hij ordeloos aan elkander geregen in een boek, geschreven in het liederlijkste hollandsch, dat ooit een schooljongen zich verstoutte te schrijven, en in een stijl, dien men best doet, met een der Redacteuren van dit Tijdschrift: ‘in 't geheel geen stijl’ te noemen.

Is dit oordeel gestreng, het zal niet moeilijk zijn om het te rechtvaardigen.

Beginnen wij met den stijl, - want de taalfouten vallen iederen beschaafden Nederlander vanzelf in het oog, welke bladzijde hij ook opsla. Ik haal eenige prachtige volzinnen aan. ‘De talrijke meeningen, afgoderijen en bijgeloovigheden,’ dus schrijft de heer T. op blz. 9, ‘niet alleen in de wilde kasten, maar ook onder de meer be-

schaafde volken heerschende, zijn onnavolgbaar veel.' Dit 'onnavolgbaar' is inderdaad onnavolgbaar. 'De eeredienſten,' zoo gaat hij voort, 'die onder de heidenen het talrijkste en belangrijkste geacht worden,' - de heidenen weten er veel van! - 'zijn de *Brahminen*, volgelingen van BRAMA of BRAHMA, alsmede de *Boedhisten*, die de leer van BOEDHA (BOEDDHA of BUDDHA) omhelzen, levende' - t.w. niet de Brahminen en Boedhisten, maar Boedha - 'in de voor-historische tijden, volgens sommigen 1000 jaren, volgens anderen 6 eeuwen voor J.C. geboorte in Hindostan;' - is Jezus in Hindostan geboren? - 'diens leer' - die van Buddha of Jezus? - 'is eene sprank' - de schrijver meent een tak - 'van de Branische godenleer (sic!).' Op blz. 45 heet het: 'Het - t.w. het Romeinsche Rijk - bevatte in den tijd van zijn groot*ste* bloei bijna geheel de beschaafde wereld, en deed min ontwikkelde volken in de beschaving deelen, terwijl zij' - wie? - 'in het Oosten de godsdienst der Indiërs leerde kennen, zoodat nog vele sporen van het *Boeddhaïsme* in de beeldendienst der Roomsch-katholijke kerk aanwezig zijn.' De logika van dezen zin is kolossaal. Even duidelijk en fraai is hetgeen de schrijver op blz. 58 over de verzoekingsgeschiedenis van Jezus zegt. 'Nu volgde zijn veertigdaagsch verblijf in de woestijn en zij*ne* daarmede in verband staan*den* strijd tegen verzoeking tot zonde, in welken Hij over hare tot driemalen toe herhaalde aanvallen zegepraalde, waarin' - en nu komt het fraaiste! - waarin 'men eene voorbereiding wil hebben gezien van eene voorbeduiding voor de verzoekingen der zinnelijkheid, eerzucht en heerschzucht.' Nog één voorbeeld, niet het minste. Blz. 41 leert ons de heer T.: '*Zelfs ook* bij de minst ontwikkelde Negers, de Demakoekoe's, bestaat het geloof aan hoogere wezens, en de onsterfelijkheid der ziel, meenende' - dit slaat NB. op de Demakoekoe's - 'dat de afgestorvenen dikwerf in herten, spinnen, slangen en andere dieren huisvesten, en zich onder hunne nakomelingen begeven, om diens' - nakomelingen schijnt een collectief te zijn - 'diens doen en laten te bespieden, waarom zij' - al weder de Demakoekoe's - 'sommige dieren liever offeren dan dooden.' Waarin het onderscheid tusschen offeren en dooden bestaat, wordt niet gezegd. Of zou het ook 'offeren aan sommige dieren' moeten zijn?

Zooals de stijl is, zoo is de aanleg van het gansche werk: verward. Het is, om een door den schrijver, met Ds. van Rhijn, op de nederlandsche hervormde Kerk toegepaste uitdrukking te bezigen, het is een ware chaos, geen kosmos. De eerste Afdeeling handelt over 'de niet-christelijke hoofdgezindten', en is in drie Hoofdstukken verdeeld. In het eerste dier Hoofdstukken zal de schrijver een denkbeeld geven van de heidensche godsdiensten. Daar hij deze alle in 18 bladzijden wil bespreken, verwachten wij hier vooral groote be-

knoptheid. Toch worden van die achttien magere bladzijden, twee aan een zeer misplaatsten uitval tegen de naam-christenen gewijd, en wordt een geheele bladzij ingenomen door een chronologische lijst van chinesche keizers, een lijst die met de godsdienstgeschiedenis niets gemeen heeft. Van Grieken, Romeinen, Druïden geen woord, maar veel over Roodhuiden en Negers, en zelfs iets over de Zigeuners. De Zabiërs (aldus) worden eerst met de Perzen verward en als leerlingen van Zoroaster behandeld, later als Sabiërs nog eens afzonderlijk besproken. In het tweede Hoofdstuk, dat over de Joden iets meêdeelt, en met een lijst der israëlietische koningen, ja der romeinsche landvoogden wordt geopend, komt, à propos van Mendelssohn, een uitweiding over Lessing voor; en midden in de beschrijving van het Mohammedanisme een bericht over de godsdienst der Karaïben gevolgd door de boven aangehaalde orakelspreuk over de Demakoekoe's. Aan een overzicht van het leven van Jezus gaat een paragraaf over den Kerkelijken Staat, de roomsche bisschoppen en pausen vooraf. Coccejus en Voetius, Copernicus en Lalande krijgen eerst een beurt nadat over het Separatisme in de nederlandsche hervormde Kerk, en over de Cock en Scholte breedvoerig is gesproken. Ook wordt alle evenredigheid gemist. Omstreeks een vierde gedeelte van het geheele werk behelst de geschiedenis der Doopsgezinden, die soms tot in de kleinste bijzonderheden afdaalt. De *Beknopte Schets* geeft een drie-en-twintig bladzijden lange Naamlijst van doopsgezinde gemeenten in Nederland, met aanwijzing van het ledental, en gestoffeerd met allerlei onbelangrijkheden, als daar zijn: dat den 2 Mei 1863 te Middelstum het bouwen eener kerk en pastorie aan de westzijde van de haven werd aanbesteed; dat de eerw. S. Gorter te Zyldijk den 6 Julij 1856 zijn ambt neder*lag;* dat de leeraar eener andere gemeente grijs, verlicht en gemoedelijk is; ja, dat de vader van een ander leeraar aan de nijvere Zaan fabriekant in verfwaren was; van welke kleur de zoon is wordt niet gemeld. Trouwens, die naamlijst, *hors-d'oeuvre* dat zij is, is een miniatuurbeeld van het geheele boek. Van Amsterdam, Haarlem en de Zaan, die aanzienlijkste der menniste gemeenten, komt gij niets te weten, dan het aantal leden en leeraars; daarentegen wordt u van hetgeen omtrent Noordhorn en Mensingeweer - ik haal aan op goed geluk - van hetgeen over Mensingeweer e tutti quanti te zeggen viel, wordt u niets geschonken; zelfs niet dat zekere Willem Bruin, geboren te Spykerboor in Noord-Holland, na zes jaren lang de Mensingeweerders verveeld of geërgerd te hebben, zich voor een sommetje van ƒ 2500 liet uitkoopen, en daarmeê naar zijn onvergetelijk Spykerboor terugkeerde. Zoo is het overal. Aangaande den doopsgezinden hoogleeraar Oosterbaan, ‘die zich,’ gelijk T. uit Prof. Muller's werk over de Algemeene Doopsgezinde Societeit aanhaalt, ‘die zich, evenmin als

zijn voorganger, door geleerde schriften heeft bekend gemaakt,' wordt bericht, dat zijn moeder Grietje Stinstra en zijn gelukkige wederhelft Aagje Hanekuyk heette; en, als iemand er belang in stelt, dan kan hij van den heer T. leeren, dat de broodbakker Beukema, een separatist nit Ulrum, na eerst met Attje Jans Huizinga getrouwd te zijn geweest, den 21 Mei 1836 met Hilje Freerks Koster hertrouwde; doch over mannen als Bilderdijk, van der Palm en da Costa, om van Kant, Hegel, Schelling niet te spreken, wordt niet dan in 't voorbijgaan iets onbeduidends gezegd. Soms, als den schrijver een herinnering uit zijn eigen ervaringen voor den geest komt, vergeet hij geheel, dat hij geen gedenkschriften, maar een Beknopte Schets beloofd heeft, en slaat aan 't vertellen. Zoo kan hij niet zwijgen van zekere onstuimige godsdienstoefening te Ulrum, den 12^{den} October 1834, midden in de scholtiaansche beweging, door den consulent Smith, predikant te Leens, gehouden. En, na een uitvoerige beschrijving van het rumoer, door de aanhangers en geestverwanten van Scholte, gelijk men dat van hen gewoon is, ook bij die gelegenheid veroorzaakt, besluit de Ulrumer geschiedschrijver aldus: 'En nu werd de 66jarige grijsaard (Ds. Smith) zóó gedrongen, geknepen en gestoten, dat hij bijna bezweek en een plaatselijke hulpband hem om het lijf in stukken brak. In dat kritieke' (inderdaad kritieke) 'oogenblik hielpen echter eenige meer bezadigde mannen Ds. Smith uit het gedrang en uit de kerk, en op mijne uitnoodiging vergezelde hij mij, op mijn arm leunende, naar *Noord-Indië*,' (schuilt hier een dichterlijke beeldspraak onder, of zou de heer T. meenen dat de geheele wereld den naam zijner buitenplaats kent?[1]) 'alwaar de bijna ademlooze man door de menigte met rust gelaten werd; echter had hij door persing op *de* buik een aanhouden*de* aandrang op het water.' Het slot is tragisch.

De ordeloosheid van Teenstra's compilatie is zoo groot, dat hij zelf op de eene bladzijde niet meer weet, wat hij op de andere geschreven heeft. Hij zegt, blz. 9, dat Buddha in de vóór-historische tijden leefde, doch vermeldt, op blz. 11, de verschillende berekeningen omtrent Buddha's sterfjaar (onder anderen ook die der 'Singhalezen op Ceylon!'), en kiest daar die van Max Müller als de waarschijnlijkste. Maar blz. 12 is hem die weer ontschoten, en laat hij Buddha, die dus ook volgens hem 477 v.J.C. stierf, omstreeks 6 eeuwen vóór Christus als prediker optreden. Op blz. 12 verhaalt hij het leven van Çâkya-muni (hetgeen hij gelieft Tschakia-muni te spellen), en zegt op blz. 13 dat men van zijn levensgeschiedenis niets weet. Volgens blz. 56

1 Het is toch moeilijk om hier aan een letterlijke opvatting te denken, en aan te nemen, dat de ademlooze Smith, zelfs zonder vooraf zijn gebroken hulpband te doen herstellen, en al leunde hij ook op den arm des heeren Teenstra, tot zijn verlachting naar den Himâlaya gewandeld is.

heeft Jezus Jozef en Maria tot vader en moeder, en volgens blz. 57 is hij uit de vrome maagd Maria op wonderbare wijze geboren. Op laatstgenoemde bladzijde heet het, dat de 25e December Jezus' geboortedag is, en blz. 95 wordt de viering van Jezus' geboortefeest op dien dag uit het heidensche joelfeest verklaard. Het leven van Jezus wordt, blz. 55 volgg., van de bovennatuurlijke geboorte af, tot de opstanding en hemelvaart toe, behoudens een kleine opmerking over het symbolische van de wonderen door hem verricht, op zuiver supranaturalistische wijze verteld; doch op blz. 276 worden zij, 'die de wonderen des Bijbels, de verdichte verhalen en gelijkenissen als werkelijke gebeurtenissen, bestaanhebbende personen en zaken aannemen,' voor idioten (er staat idiolen) uitgescholden, en veroorlooft de schrijver zich allerlei flaanwe grappen over het oudtestamentische anthropomorfisme, die van zijn wansmaak en onkunde[1] getuigen.

Van des schrijvers onkunde zoude ik een aantal voorbeelden kunnen aanbalen. Ik bepaal mij tot een bloemlezing. Laten wij hier en daar een bladzij noemen.

Blz. 9. Lijst van onnaauwkeurigheden.

'De Brahminen zijn *volgelingen* van Brama.'

'De Brahminen en *Boeddhisten* noemt men gewoonlijk Hindo's, als wonende (ook de Boeddhisten?) meerendeels in Hindostan en Dekhan.'

'De Guèbren in Perzië en de Fetischen (d.z. Fetishdienaars) in Afrika,' als één soort behandeld.

'De Veda's zijn de oude indische wetboeken.'

'Volgens de Veda's is Brahma een*e* der ondergeschikte goden.'

'In Voor-Indië treft men prachtige *moskeën* en bouwkunstige gedenkteekenen der Braminen *van de aloude Indiaansche godenleer* aan.'

Blz. 12. Lijst van slordigheden.

'Boeddha, de oudste zoon van koning *Sh*uddhodana, van het koningrijk Kapila, *dien hij* Siddârtha noemde.' Kapila heet verder Kapilo, Gautama: Gantama, Magadha: Magodha.

'Buddha - wierp het kastenwezen omver en verkondigde de verbroedering der menschheid, waardoor hij zich *de* haat en verachting der hoogere kasten op den hals haalde, en zijne volgelingen vlugtteden, begevende zich naar Thibet, Tartarijë, Mongolië en vervolgens naar China en Japan, als ook naar Ceylon en Java, alsmede *over de* oosters*che* Archipel, *en aldaar verplaatst, heeft het* (wat?) *zich staande gehouden*, gelijk het op het eiland Ceylon nog bestaat.' Zou men hier niet meenen, dat dit alles bij het leven van Çâkya-

1 Als hij zegt, dat God, volgens Levit. XVI: 7-10, een lot had in een loterij, onder 't bestuur van Aäron, dan toont hij duidelijk van de aangehaalde plaats niets te verstaan.

muni, of althans onmiddellijk na zijn dood gebeurd was? Al deze wijsheid heeft de schrijver geput uit: ‘J. Barthele*mij* Saint Hi*trai*re, *La* Bouddha et sa religion.’

Blz. 19 en 20. Lijst van onnaauwkeurigheden en slordigheden.

‘De Guèbren, Gauren of Parzen zijn verstrooide (?) Perzen in Indië, die *de in de* godsdienst der Magers opvolgen.’ Vgl. blz. 20, waar de in Perzië wonende Parsis bij uitsluiting Guebers of Gauren genoemd worden.

Hun laatste koning Yezdegirt heet hier Iesderzed. Bombay heet Kambay.

‘De leer van Zoroaster of het *Marismus* (?) is zeer oud.’

‘Zoroasters leer is bevat in de Zend-avesta, welke, *omtrent* 570 j. voor C. geb., in de (doode) *Sindtaal* geschreven is.’

‘Van de Semitische volkstammen, de Ariërs, Egyptenaren en *Helenen*, de Grieksche (zeker een ander dan de *heleensche!*), Romeinsche, Germaansche en Noordsche Mythologie, de weenden (Wenden?) en anderen, kunnen wij hier geene melding maken, als ook niet van de vroegere godsdienstgeschiedenis der Friezen onze vroege voorvaderen’[1].

‘De Egyptenaren vereerden de zon (*Athem*) als de hoogste godheid.’

‘Het oudste Egypte was Monotheïstisch.’

In de christelijke en nieuwere geschiedenis, dit moet erkend worden, zijn de slordigheden van den schrijver wel niet minder, maar de *blunders* niet zoo talrijk en niet zoo buitengewoon. Ofschoon het ook daar niet ontbreekt aan verbazingwekkende mededeelingen, zooals deze: dat Petrus sedert het jaar 33 bisschop van Rome was, dat Mattheus precies in 't jaar 40 zijn Evangelie begon te schrijven (wanneer het voltooid is leert ons Teenstra niet); dat *kermis* een verbastering van *kersmis* is; dat Mozes omstreeks 1500 jaren vóór J.C. de vijf eerste Bijbelboeken en het boek Job op aan elkander gehechte geitenvellen schreef; dat de Presbyterianen in Engeland de groote meerderheid der bevolking uitmaken; dat Jakobus Scheltema een remonstrantsch predikant was, en dergelijke meer. Ook gaat de

1 Deze zin is een zonderlinge verhaspeling van een paar volzinnen uit een artikel in, ‘de Gids’, 1860, blz. 823, waaruit de schrijver nu en dan iets overneemt, zonder het wezenlijke daarvan te gebruiken. Ik schreef daar, sprekende van een werk van den Hoogleeraar Scholten, dat later op nieuws veel verbeterd en vermeerderd het licht zag: ‘Tusschen de volgers van Zarathoestra en hun stamverwanten de Hellenen, dringen dan de Egyptenaren zich weder zeer onbehoorlijk in, terwijl de Semitische volkstammen door Perzen, Egyptenaren en Grieken van hun broeders gescheiden zijn. Met de Germanen, onze voorvaderen, om van de Nooren en Wenden niet te spreken, houdt men zich - niet op. De Romeinen worden die eer evenmin waardig gekeurd.’ Onze compilator heeft de Hellenen en de Grieken voor twee verschillende volken aangezien, en met de Wenden blijkbaar geen weg geweten.

lust tot verheerlijking der Doopsgezinden bij den heer T. zoo vér, dat hij de Amerikaansche Baptisten eenvoudig voor Doopsgezinden verklaart; hun getal, dat, volgens Baird's verslag aan de Alliance évangélique te Parijs in 1855, 1,078,754 bedroeg, volgens een oudere, zeer gebrekkige statistiek op 4,300,000 telt; de Mennonieten aldaar, die in 1855 niet meer dan 30,000 in getal waren, op 200,000 berekent; en dan tot de slotsom geraakt, dat er in de wereld ongeveer evenveel Doopsgezinden als Joden zijn.

Het wordt tijd dat ik eindig, ofschoon er nog veel te zeggen was. Op een der eerste bladzijden van zijn werk verhaalt de schrijver, dat hij wel eens graven, gedenktcekenen en tempels van Hindo's en Chinezen gezien heeft, maar er nooit iets van verstond, zoodat het was alsof iedere steen hem toeriep: ‘Wat zoekt gij, gij weet er toch niets van te verklaren.’ Het ware te wenschen dat iedere vriend van den heer Teenstra hem, voordat hij zijn zoogenaamde Schets ter perse gaf, had toegeroepen: ‘Wat schrijft gij over deze dingen, gij weet er toch niets nieuws van te zeggen.’ Niets nieuws - en niet veel goeds bovendien. Het boek is volkomen onbruikbaar. Er is niets tot aanbeveling van te zeggen. Het deugt niet eens voor kakografie.

C.P. TIELE.

George Stephenson. Uit het Engelsch van Samuel Smiles, door A. Winkler Prins. Amsterdam, C.L Brinkman. 1864.

George Stephenson is een van die ‘self made men’ van onzen tijd, wier ontwikkeling tegenwoordig met een zeker enthousiasme beschreven wordt, tot aanprikkeling van den ijver onzer jongere lui. En Smiles is een der hoofdschrijvers van dat genre. Veel heeft hij reeds op dat gebied geleverd, en 't zou onbillijk wezen zijne verdiensten als zoodanig niet te erkennen en te waarderen. Toch is zijne pen in de laatste jaren wel wat al te vruchtbaar geweest, en zelfs werktuigelijk verrigt hij een arbeid, waarover men verbaasd moet staan. Maar geen wonder dan ook, dat hij daardoor wel eens tot het euvel van breedsprakigheid en langdradigheid vervallen is, wat Hooft, meen ik, zoo aardig uitgedrukt heeft door aan zijnen vriend verschooning te vragen voor de lengte van zijnen brief, omdat hij op dat oogenblik den tijd miste tot het schrijven van eenen

korteren. Het boek dat wij voor ons hebben, wordt waarlijk ontsierd door die fout. Ware het half zoo lang, tiendubbel voorzeker zou het aantal lezers zijn. Nu ziet men op tegen de lectuur van zulk een lijvig boekdeel, en wanneer dat een bezwaar is voor de ouderen van jaren, hoeveel te meer dan voor de jongeren, die over 't geheel minder lust hebben tot gezetten arbeid, en voor wie toch juist het lezen van zulk een boek aantrekkelijk moet worden gemaakt.

't Spijt mij daarbij te moeten voegen, dat de vertaler dit gebrek wel erkend maar niet verbeterd heeft. Immers in zijn, wel wat al te flaauw en onbeduidend voorberigt, heeft hij zich blijkbaar willen verdedigen tegen de, door hem zelven daardoor als billijk geijkte, beschuldiging, dat hij dit werk maar eenvoudig, als een letterknecht, vertaald heeft. Eene bekorting achtte hij dus ook wenschelijk. Want als hij in het voorberigt zegt, dat er eene menigte bijzonderheden in het boek voorkomen die schijnbaar kleinigheden zijn maar die toch in waarheid tot het geheel behooren, en dat ‘daarom uitlatingen of verkortingen niet veroorloofd waren’, dan staat die verontschuldiging hier te duidelijk als een *qui s'excuse s'accuse*, om er iets anders in te lezen, dan eene zelf noodig gevoelde verontschuldiging. Heeft hij al in den Nuts-Almanak van 1865 die verkorte geschiedenis geleverd, hij zelf zal moeten erkennen dat zulk een *double emploi* meer tot voordeel van hemzelven dan van het publiek heeft moeten, en ook zeker zal dienen.

Dat letterknechtig vertalen is ook een teeken van overhaast werken. De Engelsche woorden moeten worden overgebragt in Hollansdche, en daarmede is de taak vervuld. Vertalen wordt slecht betaald, want bijna een ieder kan dat doen die maar eventjes eene vreemde taal kan lezen en eene goede dictionnaire tot zijn dienst heeft, en zoo wordt dat aanneemwerk met vliegende pen afgekrabbeld, tot schade evenwel van stijl en taal en ook van den smaak van den lezer. Nu zou ik zeer onbillijk handelen, ja eene onwaarheid zeggen, als ik dat oordeel op dit vertaalwerk van den heer Prins wilde toepassen, maar toch zal ook hij bij eene vlugtige nalezing, zelfs van de eerste de beste bladzijde, moeten erkennen, dat zijn Hollandsch verre van zuiver en vloeijend en gemakkelijk te lezen is. Wie maar wil neme het boek op, en zonder te weten dat het uit het Engelsch vertaald is, zal hij dat toch dadelijk aan den bouw der zinnen niet alleen, maar zelfs aan eene menigte van Anglicismen ontdekken. Leven voor wonen, gedurig gebruikt, zij een enkel maar sprekend voorbeeld. Dat maakt het lezen niet gemakkelijk van een boek, 't welk daarenboven zoo compres gedrukt is, en ontsierd wordt door houtsneêplaten die in waarheid ergerlijk slecht zijn, - zoo wat als van een vierduitsprent, een veertig jaar

geleden, - dat ook het oog van den kooper hier al zeer weinig bevrediging vindt.

Wanneer men de lectuur van boeken als dit wil bevorderen in Nederland, dan moet men toch altijd eenigzins in 't oog houden voor welk publiek het oorspronkelijk geschreven is en nagaan, of het publiek dat de vertaling ontvangt, dezelfde behoeften heeft en gelijke kennis bezit. Smiles schrijft vooral over mannen die in de werktuigkunde hebben uitgemunt. De Engelschen zijn meer op de hoogte van dat vak dan wij Hollanders; daarenboven, die groote ingenieurs behooren tot hunne landgenooten, zij zijn hun trots, hun sieraad. De plaatsen en toestanden en personen die ten tooneele gevoerd worden, kennen zij, en natuurlijk is ook daardoor hun ingenomenheid met zulke werken grooter dan de onze. Wil men nu de belangstelling van ons publiek daarvoor winnen, dan moet men vooral zorgen voor eene duidelijke en juiste voorstelling, en eene levendig schildering, zoodat de lectuur werkelijk boeit. Juist weêrgegeven zijn de feiten wel, want de heer Prins is over 't algemeen zeer gelukkig in zijn vertalen van die lang niet altijd gemakkelijk verstaanbare terminologie, maar levendig is de schildering niet. Ons jonge geslacht moet door het leven van een Stephenson leeren, wat volharding en scherpzinnigheid vermogen; de wakkere en denkende man moet hun tot voorbeeld worden. Uitnemend, en een Engelsche held op het terrein van werktuigkunde, is daarvoor de juiste persoon. Want Engeland heeft zijne overmagt op dat gebied niet zoozeer te danken aan zijne steenkolenmijnen, - immers menige fabriekplaats aldaar ligt nog meer ongelegen voor den aanvoer daarvan als menige fabriekstad op het continent, - als wel aan de flinke kinderen van het land, die de producten van hun bodem zoo onschatbaar hebben weten te gebruiken. Maar de wijze waarop zulk een held uit den vreemde bij ons wordt ingeleid; de vorm waarin zijne handelingen worden voorgedragen; het boeijende van de schildering van zijn leven en streven, van zijne mislukkingen en van zijne overwinningen, van de veerkracht van zijn karakter, waardoor hij tot in de teleurstellingen toe middelen weet te vinden tot nieuwe krachtsontwikkeling, 't zijn werkelijke hoofdelementen van zulk een werk. Mogt een man als de heer Prins, die dat alles erkent, het ook toonen in zijne volgende vertaling van dergelijke boeken.

Behoef ik Smiles werk nog aan te bevelen? Het zal wel onnoodig zijn. George Stephenson is ten onzent waarlijk geen onbekende naam; niemand die hem niet kent. Maar of velen weten hoe hij van eenvoudig werkman, zonder opvoeding, zonder geld, zonder vrienden, zonder voorspraak, ja ten spijt nog wel van groote tegenwerking, eene Europesche vermaardheid geworden is, daaraan twijfel ik. Dit boek leere 't hen. Het leere tevens, dat er nog een andere

weg tot rijkdom voert dan die van beursspel en actiezwendel, en dan nog wel tot eene blijvende vermaardheid daarenboven, welke zelfs de grootste effectenman met al zijne millioenen niet koopen kan. Is de man die alleen rijk was dood, men verheugt zich dat het geld verdeeld wordt en denkt om hem niet meer. Maar Stephenson's beeld blijft leven in de harten van landgenoot en vreemdeling, die met bewondering zijn levensloop nagaan, en blijft voor het nageslacht bewaard door het sierlijk kunstgewrocht, 't welk als eene dankbare hulde van den tijdgenoot, op het groote terrein van zijn leven en werken verrezen is.

M.

Les Vernet. Joseph Vernet et la peinture an XVIIIe *siècle, par Léon Lagrange. - Paris, Didier & Cie.* 1864.

Onder dezen titel wordt ons de eerste van een tweetal monografiën aangeboden, aan de dynastie der Vernet's gewijd. Doorluchtig geslacht, waarbij het kunsttalent van den grootvader is overgegaan op den zoon en den kleinzoon, van Joseph op Carle en Horace, logenstraft de familie Vernet de magtspreuk van een harer landgenooten: '*que le génie n'est pas fait pour créer ses semblables*.'

Het is niet het eenige voorbeeld van de erfelijkheid van het genie, dat de geschiedboeken der kunst - wij durven er niet bijvoegen, der litteratuur - ons hebben aan te wijzen; de namen van Mignard, van Puget, van Parrocel en van Vanloo in Frankrijk, van Breughel en Teniers ten onzent, getuigen, dat het talent in sommige geslachten tot een erfgoed kan worden. Benijdenswaardige troonopvolging, omdat ze door niets en door niemand kan worden betwist.

De fransche schilderschool staat in de algemeene schatting niet hoog aangeschreven. De vlaamsche, de italiaansche en spaansche plegen even zeer geprezen en gehuldigd als hare fransche zuster miskend en verongelijkt te worden. Het is verre van ons den voorrang dier scholen te betwisten; grooter is het talent en talrijker bovenal het getal beroemde kunstenaars, waarop zij zich mogen verheffen. Wij vragen voor de fransche schilderkunst geene overschatting; wij wenschen slechts eene regtvaardige, bovenal eene ernstige waardering. Vooral in ons land wordt zij weinig of niet gekend, tot groot nadeel van onze eigene kunstontwikkeling en van onze ei-

gene aesthetische opvoeding. Zelfs degene van onze kunstkenners of kunstliefhebbers, die het voorregt hadden de galerijen van den Louvre te bezoeken, hebben zich in den regel meer aan de studie der vreemde scholen gelegen laten liggen dan aan die van het land, waar zij de gastvrijheid genoten. Naar onze meening is deze veroordeeling, zonder de processtukken te hebben ingezien, ten hoogste afkeurenswaardig.

Wie een oordeel, des noods een vonnis, over de fransche kunst wil vellen, geve zich voor 't minst de moeite hare produkten te bestuderen en de werken van een Claude Gellée, van Le Poussin, van Lesueur en Lebrun, van Vernet en Vanloo, van Greuze en Watteau met aandacht te beschouwen. Hij brenge bij die beschouwing geene conventionele begrippen, geen vooraf-beraamd besluit mede, maar hij trachte het schoone te ontdekken, ook waar het zich van eene andere zijde, in een anderen vorm, in verschillende hoedanigheid openbaart, en hij ga te rade met die karakteristieke uitdrukking van het talent, waarvoor vreemdeling en inheemsche geen beteren naam heeft weten te vinden dan dien van *l'esprit français;* die geest van bevallige koketterie, die geest van geestigheid en van bewegelijkheid, van levendige kleur en scherpe, snijdende lijnen, die ieder fransch kunstwerk, op welk gebied ook, kenmerkt.

Zeker, wij Belgen en Hollanders hebben betere schilders geleverd dan onze beminnelijke zuidelijke naburen, maar even zeker is het, dat wij verre bij hen achterstaan in onze kunstlitteratuur, in onze liefde voor de beroemde vertegenwoordigers onzer school, in onze studie van hunne werken, van hun leven en van hun tijd. Op enkele loffelijke uitzonderingen na - te loffelijker naarmate zij zeldzamer zijn - wat hebben wij gedaan om onze meesters te doen kennen en waarderen, en licht te verspreiden over hun leven en den kring, waarin zij zich bewogen? De molen van Rembrandt, gestoffeerd door de onware anecdote zijner gierigheid; het gemis van fatsoendelijkheid van Jan Steen en Frans Hals, ziedaar de bijzonheden omtrent de koryfeën onzer school, waarmede het groote publiek zich blijft voeden. En het is vooral daarom, dat wij de vrijheid nemen de opmerkzaamheid te vestigen op den arbeid van een franschen kunsthistoricus, een arbeid, die in ons oog vele hollandsche deugden bezit en meer door vlijt, conscientie en uitvoerigheid dan door talent van inkleeding of aangenamen vorm zich aanbeveelt. Het werk van den Heer Lagrange getuigt van warme ingenomenheid met zijne taak, van ernstige en langdurige studie, die niet bang was zich de vingers stofferig te maken door het napluizen van brieven en dagboeken, van aanteekeningen en rekeningen, en die voor hare moeite werd beloond, niet alleen door het ontwerpen van een getrouw beeld van den kunstenaar, aan wiens beschouwing zij

zich had gewijd, maar door het ontdekken van menige belangrijke vondst op het gebied van het kunstenaars- en maatschappelijk leven van Frankrijk omstreeks de helft der achttiende eeuw. De monografie van Joseph Vernet is voor den historicus van gelijke waarde als voor den kunstkriticus. Het leven van dien provencaalschen kunstenaar, '*peintre ordinaire des marines du Roi*,' is zoo innig zamengeweven met het leven zijner eeuw; Vernet kwam in zoo veelvuldige en naauwe aanraking met zijne meest invloedrijke tijdgenooten, kunstenaars, staatslieden, financiers en beschaafde vrouwen, hij verkeerde in zoo vele salons en was van nabij toeschouwer van zoo vele gewigtige sociale en politieke gebeurtenissen in die dagen van gisting en ontbinding, dat de geschiedenis van zijn leven tevens eene kostbare bijdrage mag worden genoemd voor de physionomie zijner eeuw, van dat Frankrijk, dat lagehende stond aan den rand van den afgrond, die weldra de oude maatschappij zou verzwelgen en waaruit eene nieuwe te voorschijn zou komen, gebouwd op de beginselen van 1789.

Het is vooral in dit opzigt, dat ons de wijze van bewerking van Vernet's leven aanbevelenswaardig voorkomt, al sluiten wij niet het oog voor de gebreken van dit werk. Wij veroorloven ons zelfs één gebrek als waarschuwing te noemen: het vervallen in herhalingen, in *redites*, hetgeen wij toeschrijven aan het tweërlei plan, waarnaar deze levensschets is ingerigt. - De Heer Lagrange heeft namelijk getracht aan de ééne zijde eene chronologische indeeling te volgen, en aan den anderen kant de verschillende onderwerpen van beschouwing in vaste rubrieken te groeperen; vandaar, dat de tijdrekening de feiten, en de feiten de jaartallen op den voet trappen. Daar wij ons voorgenomen hebben dezen arbeid bij ons publiek in te leiden als een *modèle du genre*, als een type, zal men wel willen begrijpen, dat wij niet bij voorkeur op meerdere gebreken of leemten van ons model wijzen, en ons veeleer bevlijtigen een kort begrip te leveren van zijnen belangrijken inhoud, ten einde tot lezing en navolging uit te noodigen.

Joseph Vernet - de eerste *beroemde* naamdrager zijner dynastie - werd in 1714 te Avignon geboren, waar zijn vader Antoine in nederiger sfeer de schilderkunst beoefende en zoo al niet roem, althans brood verwierf als schilder van deeoraties en van draagstoelen. Men weet, met hoeveel pracht de paneelen dier koetsen van de vorige eeuw werden uitgedost en hoe de kunst te hulp werd geroepen om ze op te luisteren. Antoine Vernet zou dan ook waarschijnlijk door het vak, dat hij beoefende, tot eenige welvaart zijn geraakt, indien hij van eene andere zijde niet te rijkelijk gezegend ware geworden; de goede man had twee-en-twintig kinderen, een merkwaardig voorbeeld van de weelderige vegetatie van het zuiden.

Joseph was de tweede loot van dezen vruchtbaren stam en gaf reeds op kinderlijken leeftijd de bewijzen van zijn aanleg. Als knaap werd hij reeds de trouwe medewerker, welhaast de meerdere zijns vaders. Met gemengde gewaarwordingen bespeurde Antoine, hoe zijn zoon hem voorbijstreefde; zijne kostwinning liep gevaar. Een vriend te Aix, de schilder Viali, nam den knaap tot zich en beloofde voor zijne vorming te zorgen. Het stadje Aix, destijds de zetel van het parlement van Provence, bood den aanstaanden kunstenaar meer en beter gelegenheid tot studie aan dan zijn geboorteplaats en hij maakte zich die gelegenheid ten nutte en ging ijverig ter school bij de schilders, die te Aix hun verblijf hielden. Bovenal schijnen de lessen en het voorbeeld van de la Rose eenen magtigen invloed op den jeugdigen Vernet te hebben uitgeoefend en de stelling is niet gewaagd, dat hij door dezen meester tot de keuze van zijn genre werd gebragt. La Rose was zeeschilder; Joseph Vernet trachtte het te worden.

Wat al geheel vergeten namen ontmoeten wij in dit tijdperk van Vernet's leven! Schilders, in die dagen erkend als meesters en als voorgangers eener school, zijn ons thans noode meer bekend, en de werken, die zij hebben achtergelaten, bezitten voor ons weinig of geene kunstwaarde meer. Een meer bekende naam mengt zich onder die langvergetene, maar het is niet die eens schilders; het is de naam van de markiezin de Simiane, die beminnelijke Pauline, kleindochter van Mevrouw de Sévigné, die als eene der eerste mecenen van den toekomstigen zeeschilder bij ons wordt ingeleid. Hij had hare bescherming aan een edelman van Avignon, den markies de Caumont te danken, die hem de decoratie van het hôtel Simiane wist te bezorgen. Maar edelmoedig en kunstlievend als de oude Provencaalsche adel - de *echte* markiezen en graven - pleegde te zijn, vond Joseph Vernet naast den Heer de Caumont nog een anderen magtigen patroon in den graaf de Quinson. Door hunne bemiddeling bragt de adel van Avignon de noodige gelden bijeen, om den schilder in de gelegenheid te stellen de hoogeschool der kunst, het klassieke Rome te bezoeken. Van Aix naar Marseille, van Marseille over de Middellandsche zee naar Civita-Vecchia, en de jonge Vernet had de groote elementen van zijn genre, het warme, zuidelijke landschap en de zee gevonden!

Het was in 1734, op twintigjarigen leeftijd, dat Vernet te Rome aankwam. Hij beantwoordde niet volkomen aan de verwachtingen zijner vrienden; hij bleef koud bij de kunstwerken der Romeinen, bij hunne beelden en hunne architectuur; de klassieke ader klopte flaauw en de natuur lachte hem meer toe dan de tempels en de akademie. Van studiën naar de antieken vinden wij bij Vernet bijna geen spoor; van de regelmatige en wetenschappelijke beoefening van

het menschbeeld ontdekken wij in zijne aanteekeningen geene bewijzen, en toch werd deze schilder niet alleen een uitstekend landschap- en zeeschilder, maar onderscheiden zijne werken zich bovenal door de uitmuntende stoffage, door de levendige, bewegelijke, karakteristieke groepering der figuren, door hare juiste teekening, ja zelfs door de waarheid, waarmede hij in houding en gelaat de gewaarwordingen en hartstogten wist uit te drukken, zoodat hij aanspraak mag maken tegelijk een voortreffelijk genreschilder te worden genoemd.

Vanwaar die meesterschap? Het feit wordt door den schilder, die Apollo en Hercules en Venus geringe eer bewees, zelven verklaard. Hij had een open oog voor de menschenwereld om zich henen; hij had de natuur lief, maar hij zag haar 't liefst bezield en bevolkt; het pittoreske trok hem aan, maar bovenal, waar 't zich openbaarde in kostuum en gestalte. Voor hem was het landschap niets, wanneer er de menschelijke stoffage aan ontbrak. De natuur was het kader, waarin zijne medemenschen zich bewogen. Vandaar, dat met zeldzame uitvoerigheid, juistheid en aanschouwelijkheid de stoffage zijner doeken verschillende handelingen en toestanden wedergeeft. Een schipbreuk - de worsteling der bemanning, hare redding of haar ondergang met al de dramatische episoden, die zich er aan verbinden, ziedaar wat hem 't meest vervult. Een zeehaven - het gewoel en het leven der barken en schepen, bovenal de zeelieden en visschers, de arbeiders, die goederen laden en lossen, de kooplieden, die in groepen de aankomst of het vertrek van een bodem gadeslaan, de bevolking, die langs de kaaijen wandelt, hetzij bedrijvig, hetzij *in dolce far niente*, trekken zijne opmerkzaamheid in de eerste plaats en leggen beslag op zijne studie. Een landschap! wat al incidenten en toestanden; h i e r de worsteling van mensch en dier tegen den opstekenden wind; g i n d s eene kermis, weder verder een bevallig gezelschap, tot een landelijk pic-nic vereenigd; - een maneschijn! - het boschje met zijne minnekozende paren; de bark met hare visschers; de gondel met haar muziekgezelschap; tusschen het bescheidene riet, onder de nog meer bescheiden wilgen de badende nimfen!

Aanvankelijk stelde Joseph Vernet, gelijk wij zeiden, zijne begunstigers te leur; want hij werd landschapschilder, in plaats van zich te wijden aan het historiëel of hoog-historiëel. Zij schudden bedenkelijk het hoofd, maar naarmate zijn naam met meer roem en eerbied door de romeinsche kunstkenners en dilettanten werd uitgesproken; naarmate zijn werk gretiger werd gezocht en duurder betaald en het aantal der liefhebbers vermeerderde, die zich zijne stukken aanschaften, in gelijke mate verzoenden zij zich met de door hem gekozen rigting en zagen zij met meer voldoening neder op de vruchten hunner edelmoedige en verstandige kunstliefde.

En inderdaad hadden zij daartoe alle reden; hun landgenoot werd weldra een der meest gewaardeerde romeinsche schilders, en het italiaansche landschap, het italiaansche strand, de italiaansche zeehavens en de wateren der Middellandsche Zee vonden in hem alras hunnen getrouwsten en geniaalsten vertolker. Joseph Vernet deed meer dan te Rome een paar studiejaren doorbrengen; hij vestigde er zich en keerde eerst in 1753 voor goed naar zijn geboorteland terug. Niet alleen de romeinsche Eminentiën, maar ook zijne landgenooten en niet het minst de engelsche adel overlaadden hem met werk. Eene enkele schilderij van den meester bleek spoedig niet meer voldoende voor de behoefte der liefhebbers; zij hunkerden naar pendanten, naar komplete stellen, naar vertegenwoordigers van de verschillende phasen van zijn talent. Een Ochtendstond, een Middag, een Avondstond en een Nacht werd de wensch van de meest bescheidene; de meeste voegden er een Storm en een Maneschijn, een landschap met grotten en watervallen, eene voorstelling van badende vrouwen, een jagtpartij op een mistigen herfstdag aan toe. Wie een neveligen Morgen bezat rustte niet, voor hij een warme Ondergaande Zon als tegenhanger kon aanwijzen; het bezit van een Schipbreuk deed de begeerte ontwaken naar een landschap bij stormweder; de schoone badende vrouwen in den maneschijn riepen den wensch naar een somberen nacht met bakens en vuurtorens, zoo mogelijk met een brand of een vuurwerk te voorschijn. Het vlugge en gemakkelijke penseel, de zeldzaam ontwikkelde gave der herinnering van 't oog hield gelijken trcd met de aanvragen, en het nageslacht vindt alligt, dat de groote meester te veel beeft geleverd en te weinig heeft gewerkt. Maar hoe zou de gevierde kunstenaar, inmiddels echtgenoot en vader geworden, aan die verleiding weêrstand hebben kunnen bieden; hoe zou hij hebben kunnen weigeren aan al de aanvragen te beantwoorden, die tot hem kwamen, en de duizenden *lires* aan te nemen, die hem van alle zijden toeblonken?

Joseph Vernet hield van het genot, de weelde des levens; hij was gezellig en vrolijk, levendig en opgewonden; hij was goedgeefsch en gastvrij en hij kon zijnen kinderen niets weigeren. Iedere uitspanning, iedere genieting was hem welkom en hij liet er gaarne zijne vrouw en kinderen in deelen. De vlugheid van zijn penseel was eene onuitputtelijke mijn, zoo lang het niet aan liefhebbers en koopers ontbrak, en daaraan ontbrak het gelukkig nooit. Geen schilder heeft welligt tot het laatst van zijn leven zijne werken zóó gezocht gezien als deze kunstenaar. In de dagen van zijn ouderdom, in de dagen van het zeer merkbaar verval van zijn talent, stroomden nog de bestellingen van Rusland, Duitschland en Spanje en van zijne eigene landgenooten hem toe. Alleen de Engelschen verlieten hem, toen zijn talent hem verliet; wij moeten er echter te hunner eere

bijvoegen, dat zij daarentegen reeds lang zijn talent hadden ontdekt, vóór dat andere natiën het vermoedden.

Na reeds eenige kleinere reizen naar Frankrijk te hebben gedaan, keerde Joseph Vernet in het jaar 1753 voor goed in zijn vaderland terug. Eene opdragt, even vereerend als zij voordeelig beloofde te zijn, maakte een einde aan zijn verblijf te Rome en opende voor den kunstenaar een nieuwen werkkring. Hij ontving uit handen van den markies de Marigny van Lodewijk den XV^{den} den last de voornaamste zeehavens van Frankrijk te schilderen. De markies de Marigny, destijds markies de Vandières, bezocht in 1750 met een schitterend gevolg de stad Rome. Broeder van de markiezin de Pompadour en toekomstig directeur-generaal van de gebouwen des konings, werd de jeugdige markies de Vandières naar Italië gezonden om zich voor zijne aanstaande hooge betrekking te bekwamen, en werd daar het voorwerp der hulde en vereering van al de kunstenaars, die in de pauselijke residentie hun verblijf hielden. Ook Vernet maakte zijne *cour* en, zoo als later bleek, niet zonder goed gevolg. De schoone markiezin vervulde aan het hof van Frankrijk, behalve hare overigc funetiën, de rol van beschermster der schoone kunsten, en aan haar invloed dankte de schilder de opdragt der schoone taak, die hem aan zijn vaderland wedergaf. Vijftien gezigten van fransche zeehavens werden door hem vervaardigd. Wij kunnen hem niet volgen op al de reizen, die hij ter vervulling dezer taak moest ondernemen; de odyssea der fransche havens - gelijk de Heer Lagrange het noemt - begon te Marseille en voerde den schilder naar Toulon, naar Antibes, naar Cette, Bordeaux, Rochefort, Bayonne en vele andere kustplaatsen. Naar zijn levensberigt te oordeelen, achtte Vernet zich weinig gebonden aan de officiële voorschriften, die hem gegeven waren, en gunde aan zijne verbeelding en aan zijn zin voor het pittoreske welligt meerdere ruimte dan aan de eischen der topographische naauwkeurigheid. Hij fantaiseerde op het thema der zeehavens; hij bevolkte ze naar eigen ingeving en gaf de episoden weêr, die hem 't meest schilderachtig schenen, niet degene, welke men van hem had verlangd. In weêrwil dezer vrijheden, wist hij evenwel de goedkeuring des konings, of juister welligt, die van Mevrouw de Pompadour en haren broeder te verwerven. Even weinig als het keurslijf van het onderwerp hem klemde, even weinig schijnt de kunstenaar zich gehaast te hebben met de voleinding van zijn werk. Hij bleef tal van schilderijen leveren aan zijne bijzondere begunstigers en hij had gelijk. Niet alleen toch, dat eene te spoedige afwisseling van verblijf hem hinderlijk zou zijn geweest voor zijne kunst, maar ook de geldelijke belooning der officiële schilderijen liet veel te wenschen over en was niet geëvenredigd aan de waarde van zijn talent en aan de vele opofferingen, moeiten

en kosten, die hij zich voor die onderneming getroosten moest. Hij werd haar dan ook moede, en de wanhopige toestand der schatkist deed ook den Markies de Marigny niet al te zeer aandringen op de voltooijing van de aanvankelijk bepaalde twintig gezigten. In 1762 had Vernet vijftien schilderijen geleverd en legde hij zijne taak neder; snelde vol vreugde naar Parijs en betrok weldra zijne woning in de galerijen van den Louvre, waar hij met vele andere kunstenaars, volgens de gewoonte van zijn tijd, in de gastvrijheid des konings deelde. Ofschoon uit het oogpunt van zijn talent niet het schitterendst, vormt de periode van zijn verblijf te Parijs het meest algemeen belangrijke tijdvak van Vernet's leven. Diderot, Madame Géoffrin, Bernardin de st. Pierre, al de illustraties van kunst en litteratuur, van tooneel en muziek gaan in zijn levensberigt aan onze oogen voorbij. Wij zien ze in hunne onopgesmukte gedaante; wij hooren ze in hun dagelijkschen omgang; wij tasten en voelen de fransche maatschappij der vorige eeuw.

Zeven-en-twintig jaren lang werd Joseph Vernet door de koningen van Frankrijk in den Louvre geherbergd. Hij stierf in 1789, nadat hij zijn zoon Carle als medelid der fransche schilder-akademie had mogen begroeten, en hem, bij zijne receptie, ten aanschouwe van al zijne kunstgenooten aan het hart had gedrukt. Hij stierf als vijf en zeventigjarige grijsaard, overladen met roem, gevierd als een der grootste kunstenaars van zijn tijd. Is hij dat werkelijk geweest? Wij gelooven die vraag toestemmend te mogen beantwoorden, al onderschrijven wij niet al den lof, hem door zijne tijdgenooten toegezwaaid. Hij heeft de natuur gekend en liefgehad; maar hij meende haar eenvoudigen tooi door zijne eigene opvatting van het pittoreske te moeten opluisteren, en hij vergat, dat zij eene schoone is, die geen geleenden smuk behoeft, maar bovenal dat zij eene schoone is, die dagelijks wisselt en waarmede men de kennis gedurig moet onderhouden. Wie een maatstaf verlangt om zijn talent te leeren meten, bezoeke Parijs, Marseille en Avignon, maar vóór hij op reis gaat, schaffe hij zich de monografie van den Heer Léon Lagrange aan, die wij in deze regelen hebben aangekondigd.

JOH. C.Z.

Drie Photographiën van Amsterdam. Te Amsterdam gevraagd. Voor **1865.**

Aber es siege der Muth in dem gesunden Geschlecht.

De eerste van deze, - eene getrouwe afbeelding van dat gedeelte der Plantaadje, waarop thans het gebouw van het Genootschap Natura Artis Magistra zich van verre zoo grootsch vertoont, vóór dat het Westerman gelukken mogt genoeg sympathie voor zijne gedachte te vinden om hare verwezenlijking te kunnen beproeven, - de eerste vrees ik dat vruchteloos zal worden gezocht. Wij waren in die dagen nog maar aan de daguerréotype, en het zal wel niemand ingevallen zijn door dat middel al die leelijke mengelingen van landschap en stadsgezigt te veraanschouwelijken, van welke slechts de bejaarden onder ons meer eene allengs verflaauwende heugenis hebben.

Heeft eene vraag naar de tweede meer kans aanbiedingen uit te lokken? Al is het tijdstip, waarop men die photographie had moeten nemen, nog niet verre van het tegenwoordige verwijderd; al gaf de zestiende Augustus van dit jaar er gelegenheid toe, ik durf de liefhebbers niet vleijen, dat uit de veelheid der exemplaren de keuze hun moeijelijk vallen zal. Voor wie het niet gissen mogt, deze wensch geldt eene afbeelding van de hoofdgroep op den ochtend der feestelijke Opening van het Paleis voor Volksvlijt in het middenvak der groote zaal gâ te slaan; - werden er pogingen aangewend den indruk, dien zij maakte, der nakomelingschap over te leveren?

De derde vraag is eene volkomen ijdele; schoon het oogenblik, dat zij verlangt te zien weêrgegeven, tot der gedenkwaardigste voor de Beurs van Amsterdam behoort, - wie was er die zich gister middag in graauwe avondschemering binnen dat gebouw vleijen dorst, dat het eensklaps voor ons licht zou worden; licht, als het in jaren niet was geweest? Eene photographie van de wijze op welke die verrassing bij de anders zoo koele kooplieden werkte, - hier in daverende kreten en wuivende hoeden, - daar in dieper aandoening, die er zich niet over schaamde, dat zij niet spreken kon! - hoe valt het iemand in haar te vragen? Het zou geene verrassing zijn geweest, als er gedaeht had kunnen worden aan eene voorstelling dier gewaarwordingen, aan eene vereeuwiging van dat genot!

En echter schijnen mij die drie momenten in het leven der stad merkwaardig genoeg om den onvervulbaren wensch te wettigen, om mij uw gehoor te waarborgen, als ik beproeve in woorden uit te drukken, wat de werking des lichts er u in zou hebben doen zien, er u uit zou hebben doen hopen!

Er bestaat nog gelegenheid genoeg, voor wie de tegenstelling van den vooruitgang des hedens met den stilstand van het verleden, in de omstreken der schilderachtige Muiderpoort, in teekening wenscht te zien gebragt, eene stationaire plek der plantaadje te doen photographiëren; maar het feit aan 't welk Middenhof met de bouwvallen er om heen zou hebben herinnerd, het feit, dat der schets, in de eerste vraag bedoeld belangstelling had gewaarborgd, het is reeds door Witkamp geboekt, goed geboekt. Amsterdammer die mij leest, ge moogt die heugenis voor u houden, als ge met een vreemdeling in de Diergaarde omwandelt, en gij hem hoort wenschen dat zijne geboorteplaats op iets dergelijks bogen mogt, en hij u vleit door eene vergelijking met de hoofdsteden van ons werelddeel, die in dit opzigt niet ten nadeele der onze uitvalt; wanneer gij er u neêrzet, slechts door de uwen omgeven, dan eischt die gedachte lucht. Welk soort van weelde gij er het hoogste waarderen moogt, die der vermeerdering van uwe kennis of die der verlustiging van uw gezin, - ik stel mij u liefst voor als dankbaar voor beide, - bij de eene als bij de andere brengt gij u den weêrstand te binnen, door den oprigter bij een toenmaligen burgemeester, bij een toenmaligen minister gevonden, om de veêrkracht toe te juichen, die hare pogingen desondanks voortzette, tot zij slagen mogt. Een blik werpend op het kroost, dat er om u heen speelt, kunt ge den wensch niet weêrhouden, dat eene wakkere volharding aan deze gelijk opwassen moge in dien flinken krullekop, uw oudste; dat de jongste, de knaap met die donkere kijkers, uit liefde voor de goede stad, eens op zijne beurt geen last te zwaar vinde, als hij, door dien te dragen, het algemeen baten mag!

De eerste indruk, de verrassing, door de stoute schepping aan den Amstel teweeggebragt, moge voor mij te loor zijn gegaan, nimmer heb ik sedert in het Volkspaleis nog den voet gezet zonder het plekjen op te zoeken, waar ik, achter de banken voor tallooze autoriteiten, zoo goed een plaatsje vond om de bedoelde groep gâ te slaan. Ik had haar lang genoeg verbeid om de deeoratie, tegen welke zij zou uitkomen, niet meer te bewonderen; drie planken en een stuk fluweel stellen ieder behanger in staat een troon te maken; maar voor ons, die een schilderschool hebben, wij hadden iets beters moeten leveren, dan de beide beelden, die ter zijde van dezen heetten te staan, de Mercurius met die hooge heup, en die Neptunus met het kruikske. Hoe zij echter eensklaps verdwenen, - hoe die estrade, door een twintigtal mannen bestegen, een blik in onze geschiedenis gunde, - hoe de hoofdfiguur van haar der schare de les las! Daar stonden zij om den Eere-Voorzitter, Z.K.H. Prins Frederik, heen, de vertegenwoordigers van namen, uit welke de omwentelingen aan het einde der vorige eeuw en aan het begin van deze u toeklonken, vermaardheid uit de dagen der Bataafsche Re-

publiek, vermaardheid uit den tijd van het Koningrijk Holland heugenissen uit het Keizerrijk, herinneringen aan Willem I. En onder deze, hier en ginds, wie daar niet zouden hebben gestaan als de Grondwetsherziening van Achttienhonderd Acht en Veertig hen den weg niet had ontsloten, als deze alle talent geen werkkring zijner waardig had geopend en aangewezen. Maar wat het treffendste was van het gansche tooneel, de man mogt het heeten, die tot den Eere-Voorzitter het woord rigtte, die om zich ziende zou hebben mogen zeggen: ‘of ik woord hield, dat tuige mijn werk, gedwarsboomd als ik werd, geschraagd als ik thans schijne!’ Het was de Israëliet medeburger, straks naast den eerbiedwaardigen Vorst uit het Huis van Oranje plaats nemende, en met dezen in vertrouwelijker gesprek gewikkeld dan een der overige omstanders. Eene groep, waarin ik niet slechts de uitdrukking van den vooruitgang van het Nederland der negentiende eeuw begroette, waaruit mij tevens eene wekstem voor alle in ons volksleven nog sluimerende krachten toeklonk.

‘Verkondden dit de vreugdevuren?’ was de klagt der hoofdstad, toen teleurstelling, aan wien dan ook te wijten, en waaruit dan ook geboren, - teleurstelling op een enkel hoofd zoo wreed gewroken! - hare hoop op een nieuwen weg naar zee, zoo goed als verijdelde! De overgebleven kans scheen zoo klein, dat er naauwelijks meer sprake van was! Sprake? het is schier te stout een woord, het werd fluisterend wenschen, slechts in de stilte van het onder ons vergund. Toch flikkerde de vonk voort; maar toen zij eensklaps weêr tot vlam moest worden aangevoed, zoo zij niet voor altijd zou uitgaan, toen bleken de offers, die zij eischte, zóó groot, dat slechts dezulken die gering durven schatten, welke er gelukkig geene hebben te brengen. O bange week, o banger laatste dag!..... als hadden beide niet mannen te voorschijn geroepen, die anders nooit van achter hun lessenaar zouden zijn opgesprongen, om de wanhoop te beschamen en den weêrzin te bekeeren! Als ware bij deze de moed niet met het gevaar gewassen, en met den moed de kracht! Als mogt de hoofstad thans niet trotsch nieuwe namen kunnen noemen, zoo iemand haar vraagt wie hare wakkerste burgers zijn; namen, die ik het hier zoude doen, wanneer die mannen anderen lof begeerden, dan de goedkeuring van hun geweten! Alsof deze niet in elken nieuwen nood der menigte uit het hart op de lippen zullen komen! Schemering van den zes en twintigsten November ter beurze, gij hoordet hen zegenen, te midden van dankbare toejuichingen dat gebouw zoo vreemd; toejuichingen, die een einde maakten aan de dien dag door de levensvraag gestoorde zaken: de l e e n i n g was de z a a k ! ‘Vol!’ - en de fondsenhoek uitgegaan, klonk het alle hoeken door, alle zuilen langs, met een geestdrift

waartoe men de mannen van het geld niet in staat zou hebben geacht, als men ook in Amsterdam het geld genoeg miskende om te gelooven, dat zonder die zenuw van den staat de ontwikkeling der nieuwe maatschappij mogelijk is!

Drie Photographiën van Amsterdam!... ze zouden mij lief zijn, - maar worden zij wel vereischt, na even zoo vele blijken, dat de hoofdstad vooruitging wat belangstelling in allerlei leven der natuur betreft; dat zij vooruitgaat in waardering der nijverheid; dat haar om vooruitgang in den handel geene offers te groot zijn? Als het eindelijk a l l e r overtuiging wordt, zoo als het reeds thans die harer degelijkste ingezetenen blijkt, dat zij zich zelve slechts behoeft te willen helpen, om het zich zelve te kunnen - waar zij het moet; hoe spoedig zal dan haar aanschijn opluiken en verjongen! Waar zij het moet! dat is het geval op haast elk gebied: op dat van uitbreiding, - om lucht! - op dat van onderwijs, - om licht! - op dat van wetenschap, - om haar verleden waard te blijven! - op dat van kunst, - om den haar ontglipten schepter te herwinnen! Zij zal het, - de burgerij beraadslaagde over hare belangen, - en de daad bevestigde het woord! Zij zal het, - de burgerij ziet hoe hare zusteren voorwaarts streven - die prikkel maakt op zijde blijven pligt! Zij zal het - de burgerij gelooft nog dat hare goede veste een grootsche toekomst heeft, - slechts wie aan de zijne twijfelt is verloren!

27 Nov. 1864.
E.J.P.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Adelar (E.), La lorgnette de l'Ermite. }	Dl. I. Blz. 181.
Adelar (E.), Un Domino. }	Dl. I. Blz. 181.
Adelar (E.), A toujours. }	Dl. I. Blz. 181.
Alberdingk Thijm (J.A.), Een weinig Amsterdamsche kritiek.}	Dl. III. Blz. 266.
Alberdingk Thijm (J.A.), Zeven Feestredenaars. }	I. III. Blz. 266.
Bär (Mathilde), Eerste Gedichten.	I. Blz. 183.
Beets (Nicolaas), Verstrooide Gedichten uit vroeger en later tijd.	II. Blz. 469.
Bergh (P.T. Helvetius van den), Proza en Poëzij.	III. Blz. 564.
Bergh (S.J. van den), Heden en Verleden.	III. Blz. 564.
Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen, ten vervolge op het werk van Mr. G. van Loon.	II. Blz. 181.
Blom (Mr. Ph. van), De Olde Friske Wetten.	III, 603. IV. Blz. 346.
Bogaers (Mr. A.), Gedichten.	III. Blz. 119.
Bosboom Toussaint (A.L.G.), De bloemschilderes Maria van Oosterwijk. }	IV. Blz. 283.
Bosboom Toussaint (A.L.G.), Het laatste bedrijf van een stormachtig leven. }	IV. Blz. 283.
Boswel (G. Elliot), In één bandje.	I. Blz. 183.
Brandt's Leven van de Ruiter. Bloemlezing, door Dr. J. ten Brink.	III. Blz. 611.
Bronsveld (A.W.), Rijmpjes.	IV. Blz. 182.
Brugghen (Mr. J.J.L. van der), Mededeelingen over het lersche gevangenisstelsel.	I. Blz. 1.
Burg (P. van der), Eerste grondbeginselen der Natuurkunde.	II. Blz. 354.
Bijbelvriend (De), 1859-1863.	II. Blz. 528.
Calcar (Mevr. Elise van), Het feest te Wolfhezen.	IV. Blz. 196.

Causeries Parisiennes, tirées des journaux français.	II. 355.
Chantepie de la Saussaye (D.), De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haar oorsprong geschetst.	I. Blz. 100.
Cherbuliez (Victor), Le Prince Vitale.	IV. Blz. 223.
Colmjon (G.), Beknopte Friesche Spraakkunst.	III. 603, IV. Blz. 346.
Dercksen (J.M.E.), Elk wat wils.	I. Blz. 540.
Dozy (Dr. R.), De Israëlieten te Mekka.	II. Blz. 297.
Emaux (Les) de Petitot du Musée impérial du Louvre, gravé au Burin par M.L. Ceroni.	II. Blz. 100.

Es (Dr. A.H.P.G. van den), Grieksche Antiquiteiten.	III. Blz. 375.
Eyssell (Mr. A.P.Th.), De Regtsmagt over vreemdelingen in Nederland.	IV. Blz. 494.
Friesche (Nieuwe) Volks-Almanak voor 1864.	III. 603, IV. Blz. 346.
Friun (Dr. R.), Publieke moraliteit.	III. Blz. 246.
Gevers Deynoot (Jhr. Mr. W.T.), Herinneringen eener reis naar Nederlandsch Indië.	III. 105, 298.
Groen van Prinsterer (Mr. G.), Aan de Kiezers.	III. Blz. 246.
Haan (R.E. de), Leesboek over de Staathuishoudkunde.	I. Blz. 442.
Haar (B. ter), Gedichten. Eerste en tweede Verzameling.	III. Blz. 119.
Hall (Mr. F.A. Baron van), Redevoering ter gedachtenis van Gijsbert Karel van Hogendorp.	II. Blz. 87.
Hardeland (A.), Versuch einer Grammatik der Dajacksche Sprache. }	I. Blz. 581.
Hardeland (A.), Dajacksch Deutsches Wörterbuch. }	I. Blz. 581.
Harthoorn (S.E.), De Evangelische Zending in Oost-Java.	I. Blz. 100.
Hoe hij koning werd. Hollandsche roman.	I. Blz. 365.
Hoeven (A. Pruys van der), Een woord over Sumatra, in brieven. I. Benkoelen.	II. Blz. 502.
Hollander (J.J. de), Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en letterkunde.	I. Blz. 581.
Holtzendorff, Das Irische Gefängniss-System. }	I. Blz. 1.
Holtzendorff, Die Kurzungsfähigkeit der Freiheitstrafe. }	I. Blz. 1.
Holtzendorff, Die Deportation als Strafmittel. }	I. Blz. 1.
Hunnebedden (De), op welke wijze in den ouden tijd gebouwd?	II. Blz. 534.
Jansen (J.F.) De huishouding der Maatschappij. Een Leesboek.	I. Blz. 442.

Jansen (M.H.), De omwenteling in het Zeewezen. II. Blz. 346.

Jonckbloet (W.J.A.), Étude sur le roman de Renart. I. Blz. 630.

Journal of the proceedings of the Linnean Society. Zoölogical papers. II. Blz. 159.

Kinder de Camarecq (A.W.), Verslag aangaande de kunstmatige bevruchting van granen en vruchtboomen. IV. Blz. 311.

Kist (Mr. J.G.), De Maatschappij of Vennootschap. III. Blz. 359.

Kleyn (Mr. G.H.), Nog een woord over de actie van den Legataris. IV. Blz. 494.

Koetsveld (C.E. van), Fantasie en Waarheid. II. Blz. 313.

Kok (A.S.), Vondel in eenige van zijne vrouwenkarakters. IV. Blz. 102.

Koker (Mr. W.F.C.), De overeenkomst betreffende de goederen van het voormalig klooster van St. Agatha. IV. Blz. 494.

Kops (Mr. J.L. de Bruyn), Beknopte Handleiding tot de kennis der Spoorwegen. IV. Blz. 341.

Klinkhamer (H.A.), Kleederdragten, zaâmgelezen uit eenige zeldzame prenten, berustende op 's Rijks Museum. III. Blz. 387.

Kluit (W.P. Sautijn), Geschiedenis van het continentaal stelsel. I. Blz. 442.

Lagrange (Léon), Les Vernet. Joseph Vernet et la peinture au XVIIIe Siècle. IV. Blz. 528.

Lassen's Geschiedenis van den Indischen Archipel, door Dr. A.W. de Klercq. IV. Blz. 311.

Lennep (Mr. J. van), Lastige lieden. } IV. Blz. 454.

Lennep (Mr. J. van), De Bruiloft van Kloris en Roosje. } IV. Blz. 454.

Lennep (Mr. J. van), Een Woord over het Haagsche Gedenkteeken. } IV. Blz. 454.

Lennep (Mr. J. van), Holland, 1865. } IV. Blz. 454.

Levy (Mr. J.A.), Het algemeene Duitsche Handelswetboek. III. Blz. 359.

Lysiae orationes selectae, emend. edit H. van Herwerden. II. Blz. 342.

Macé (Jean), Een hapje brood. IV. Blz. 192.

Magazijn voor Handelsregt, onder redactie van Mr. A. de Vries en Mr. J.A. Molster.	III. Blz. 359.

Marius, Vrouwenliefde en vrouwenleed. I. Blz. 365.

Matthes (F.), Makassaarsche Spraakkunst. } I. Blz. 399.

Matthes (F.), Makassaarsch Hollandsch Woordenboek. } I. Blz. 399.

Matthes (F.), Ethnographische Atlas. } I. Blz. 399.

Matthes (F.), Makassaarsche Chrestomathie. } I. Blz. 399.

Meys (D.), Heidebloemen. I. Blz. 183.

Miquel (F.A.W.), Choix de plantes rares ou nouvelles cultivées dans le jardin botanique de Buitenzorg. } IV. Blz. 311.

Miquel (F.A.W.), Annales Musei botanici Lugduno Batavi, tom. I. } IV. Blz. 311.

Montagne (A.) Sz., De nieuwe belastingplannen beoordeeld. I. Blz. 442.

Muller (F.), Beredeneerde beschrijving van Nederl. Historieplaten. I. Blz. 625.

Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Deel XVIII-XXVI. IV. Blz. 311.

Netscher (E.), Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling. I. Blz. 581.

Nooten (Mad. B. Hoola van), Fleurs, fruits et feuillages choisis de la Flore et Pomone de l'île de Java. IV. Blz. 311.

Obreen (H.A. van der Speck), Leerboek der beschrijvende Meetkunst. III. Blz. 381.

Observations on the treatment of convicts in Ireland. I. Blz. 1.

Ontwerp eener volledige hervorming van het belastingstelsel voor het Rijk. I. Blz. 442.

Opzoomer (Mr. C.W.), Wat dunkt u van den Christus? I. Blz. 100.

Opzoomer (Mr. C.W.), Het wezen der kennis. Een leesboek der Logica. II. Blz. 369.

Pierson (A.), Rigting en leven. I. Blz. 100.

Potgieter (E.J.), Proza. II. Blz. 123.

Pijnappel (J.) Gz., Maleische Spraakkunst voor eerstbeginnenden. } I. Blz. 581.

Pijnappel (J.) Gz., Maleisch-Nederduitsch Woordenboek. } I. Blz. 581.

Pijnappel (J.) Gz., Geographie van Nederlandsch Indië.	IV. Blz. 311.
Quarles van Ufford (Jhr. Mr. J.K.W.), Indrukken van Java medegebragt. }	III. 150,298.
Quarles van Ufford (Jhr. Mr. J.K.W.), Wat is er voor NederlandschIndië noodig? }	III. 150,298.
Rapport aan Z. Ex. den Min. van Justitie over eenige buitenlandsche gevangenissen.	I. Blz. 1.
Repertorium der Verhandelingen en Bijdragen betreffende de Geschiedenis des Vaderlands.	III. Blz. 190.
Retcliffe (John), De Regeringen en de revolutie.	I. Blz. 452.
Ricardo (D.), Principles of political economy and taxation.	I. 225, 468.
Rietstap (J.B.), Armorial général.	IV. Blz. 172.
Rochussen (J.J.), Daniël Hooibrenks's kunstmatige bewerking en bevruchting van granen en boomen.	II. Blz. 350.
Rochussen, Sur la culture du Quinquine à Java.	IV. Blz. 311.
Röder (K.D.A.), Die Verbesserung des Gefängnisswesens.	I. 1.
Roorda (T.) en J.J. Meinsma, Supplement op het Javaansch Nederduitsch Woordenboek van J.F.C. Gericke. }	I. Blz. 134.
Roorda (T.) Javaansche Grammatica, benevens een Leesboek tot oefening van de Javaansche. }	I. Blz. 134.
Roorda van Eysinga (P.P.), Noodzakelijk Handwoordenboek der Nederd. en Laag Maleische taal.	I. Blz. 581.
Schimmel (H.J.), Mylady Carlisle.	IV. Blz. 137.
Sissa. Ned. Maandschrift voor het Schaakspel.	IV. Blz. 355.
Smiles (S.), George Stephenson.	IV. Blz. 525.
Spall (P.W.A. van), Verslag over de koffij- en kaneelkultuur op het eiland Ceylon.	IV. Blz. 311.
Statistiek van den handel en scheepvaart van het koningrijk der Nederlanden.	IV. Blz. 337.

Suringar (W.H.), Gedachten over de eenzame opsluiting. }	I. Blz. 1.
Suringar (W.H.), Eene stem uit Nederland over de cellulaire gevangenis te Bruchsal. }	I. Blz. 1.
Sypestein (Jhr. J.W. van), Geschiedkundige Bijdragen.	IV. Blz. 511.
Teenstra (M.D.), Beknopte schets der godsdienstige gezindten en der Godsvereering bij de Heidenen, enz.	IV. Blz. 519.
Thaulou (G.), Die Gymnasial-Pädagogik in Umrisse.	II. Blz. 238.
Tiele (C.P.), Gedichten.	I. Blz. 183.
Toespraken ter herinnering aan Calvijn's driehonderdjarigen sterfdag.	III. Blz. 596.
Tuuk (H.N. van der), Taco Roorda's beoefening van het Javaansch bekeken.	I. Blz. 399.
Tuuk (H.N. van der), Bataksch Nederduitsch Woordenboek. }	I. Blz. 581.
Tuuk (H.N. van der), Bataksch Leesboek. }	I. Blz. 581.
Uilkens (Th.F.), De landbouw in zijne graangewassen beschouwd.	III. Blz. 609.
Velden (Mr. P.A. van der), Deportatie in verband met strafregt.	I. Blz. 1.
Verslag van den Handel, Scheepvaart en Nijverheid van Amsterdam, over 1863.	II. Blz. 424.
Vissering (G.), Al de boeken des Nieuwen Verbonds, uit het Grieksch op nieuw vertaald.	II. Blz. 193.
Vissering (S.), Herinneringen, 1e en 2e Bundel.	II. Blz. 123.
Vondel (J. van) 's Leeuwendalers, lantspel, met aanteekeningen van Dr. E. Verwijs.	IV. Blz. 102.
Vrouwen (De) in de gevangenis. Uit het Eng. door Mevr. van Calear.	I. Blz. 1.
Waarom? door Quos Ego.	I. Blz. 540.
Wal (Mr. J. de), Het Nederlandsch Handelsregt.	III. Blz. 359.

Wetboek van Koophandel, met aanteekeningen van Mrs. C.D. Asser, enz.	III. Blz. 359.
Wilson (A.J.), Het brood, zijne geschiedenis, bereiding en vervalschingen.	III. Blz. 187.
Withuys (C.G.), Verhalen, Romancen en Vertellingen.	III. Blz. 119.
Woepcke (M.F.), Sur l'introduction de l'arithmétique en occident. }	I. Blz. 457.
Woepcke (M.F.), Mémoire sur la propagation des chiffres indiens. }	I. Blz. 457.
Woordenboek (Nicuw) der Nederd., Fransche, Hoogd. en Engelsche talen.	I. Blz. 454.
Wynne (Dr. J.A.), Geschiedenis der Oudheid.	I. Blz. 619.
Zeggelen (W.J. van), Sprokkels.	III. Blz. 564.